

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી હીરક મહોત્સવ ગ્રંથમાળા નં. ૨.

ઉપોદ્ધાત

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની સ્થાપનાને સાઠ વર્ષ પૂરાં થયાનું સન ૧૯૭૮ ના વર્ષમાં ઉજવાએલા હીરક મહોત્સવના અતિ આનંદદાયક પ્રસંગ નિમિત્તે સાહિત્યને લગતાં જે ખાસ કાર્યો કરવાની યોજના કરવામાં આવી છે તે અન્વયે નીચે પ્રમાણે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે:-

૧. સાઠ વર્ષના ગુજરાતી સાહિત્યનું અવલોકન. ૦-૧૨-૦.
૨. ગુજરાતી બાપાનો દેશ. (૨૧૨ વિભાગ). ૦-૮-૪.

અમદાવાદ

તા. ૨૬-૧૨-૧૧.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી.

અમદાવાદ.

ભરામણ; અમુચ્છ; આકુળવ્યાકુળતા; મનમાંનો
ગભરાટ. ૨ કટાણ; નિર્વેદ: કાયર થઇ જવું
તે. ૩ ગભરાટથી થતું દુઃખ; બેચહેની; કંધામણ.

અકળાવવું, સ. કિ. પ્રે. ગભરાવવું; કાયર
કરવું; પીડાવવું.

અકળાવું, અ. કિ. દુઃખ અથવા મુશ્કે-
લીમાંથી છૂટવાની ગડબાગ થતી તે; ગભરાવું;
નુંચવાવું, અમુચ્છવું. ૨ કટાણવું; કાયર થઇ
જવું. ૩ દુઃખી થવું; પીડાવું.

અકળિત, વિ. (સં. અ+કલ્+જણવું.)
કલ્યામાં ન આવે એવું; નહિ કળાએલું; નહિ
જણાએલું; નહિ ધારેલું એવું. 'સય ભીમકંતીરે
કુમારી, એણે અકળિત વાત વિચારી' પ્રેમાનંદ.
૨ જેવું કળતર (અડસટો) ન થયું હોય એવું.
(અનાજ-ઉંચો પાક વગેરે.)

અકચન, (અકચન) વિ. (સં. અ+
કચન ઉ.) ગરીબ; દીન; નાદાર; કંગાલ.

અકંપિત, (અકંપિત.) વિ. (સં. અ+કમ્પ
=કૂંજવું. ઉ.) નહિ કંપેલું; અડગ; દંઢ; નિશ્ચલ.

અકાલ, વિ. (સં. અ+કાર્ય ઉ.) નહિ
કામતું; નકામું; નિરર્થક.

અકાબર, વિ. (આ. અકાવિર ઉ.) મ-
હાન, મોટું; આદાવાળું; પદવીધર; પ્રતિષ્ઠિત.
અકામ, વિ. (સં.) નિષ્કામ; કામનારહિત.
અકામી, વિ. (સં.) કામ વગરનું; જેને
કામના નથી એવું. ૨ રતિ લોહુપતા રહિત;
અંપભી; જિતેન્દ્રિય; સાંત શતિવાળું.

અકાચ, વિ. (સં.) કાચા રહિત; જેને દેહ
નથી એવું. (પરમાત્મા. કામ.)

અકાર, પુ. (સં. અ+કર=કરવું.) 'અ'
એવો જે ઉચ્ચાર તે; 'અ' અક્ષર; આદિ અક્ષર.
'અક્ષર માંથી અક્ષર જે કલ્પો, તે હું ગણી
મહેતે મશ્નો.' ન. ગી. ૧૧૩. ૨ અ. અ=નહિ+
કાર્ય. ઉ.) અકારણ; વગરકારણ; અમયું; નિષ્કાર-
ણ. "યાય અકાર અપાર વિનાશજ." વલ્લભ.

અકારણ, અ. (સં. અ+કાર્ય ઉ.) વગર
કારણ; કોગટ; મિથ્યા; બ્યથ; નકામ; (તમે જે
મહેનત કરી તે અકારણ ગણી.)

અકારણ, અ. (સં. અ+કારણ.) વગર
કારણ; નિષ્પ્રયોજન; કોગટ; અમયું.

અકારત, અ. (સં. અ+કૃત્ય. ઉ.) વ્યથ;
કોગટ; અકારજ; નકામું. અકારત જવું=
નકામું પડવું; કોષપણ કાર્યમાં નહિ આવવું;
નિરર્થક જવું.

અકારાંત, (અકારાન્ત) વિ. (સં. અકાર+
અન્ત.) જેને અંતે 'અ' હોય એવું; અંતે અ-
કારવાળું.

અકારું, વિ. અગ્રિય; અણુગમતું; અગળા-
મણું; નહિ ગોઠતું; નકામા જેવું. "કંઈ કાઠિ વેળ
મુને કનડતો એ અકારો થઇ પડ્યો." કુ. મા.

અકાર્ય, વિ. (સં. અ=નહિ+કાર્ય=કરવા
જેવું.) નહિ કરવા જેવું તે; કુર્મ; કરવાને યોગ્ય
નહિ એવું; અકૃત્ય. "અકાર્ય કાર્યના કર્તા, એ
સર્વે મુખે જાણવા." વિ. ની.

અકાલ, પુ. (સં. અ=નહિ+કાલ=સમય.)
યોગ્ય સમય નહિ તે; કવખત; કવેળા; કમોસમ;
કદાહોડો. ૨ વિ. કવખતતું. (અકાલમૃત્યુ.)
કમોસમતું. (અકાલદશિ.)

અકાલિક, વિ. (સં.) અમુક જનાવ અ-
થવા અમુક વસ્તુ જનવાને માટે જે સ્વાભાવિક
સમય હોય તે સમયની આગળ પાછળનું;
કવખતતું; કમોસમતું.

અકાલીન, વિ. (સં.) કવખતતું; કમોસ-
મતું; અકાલે ઉત્પન્ન થએલું હોય એવું; મમય
વગરનું; યથાર્થકાળનું નહિ એવું.

અકાળ, ણુઓ અકાલ.

અકાળજ, વિ. (સં. અકાલ+જ=જ-
એલું. ઉ.) અકાળે ઉત્પન્ન થએલું; કદાહોડો
આવી ચડેલું.

અકિચન, (અકિચન.) વિ. (સં. અ+
કિચન.) જેની પામે કંઈ પણ ન હોય એવું;
ગરીબ; કંગાલ.

અકિચિત્કર, (અકિચિત્કર.) વિ. (સં.
અકિચિત્+કર=કરવું. ઉ.) કંઈપણ ન કરી

કે એવું; નિર્માય. ૨ નિર્દોષ.

અકીક, પુ. (આ.) એક જાતનો રંગીન
જાગતો ને લીસો પથર; કાચમણિ; ખોટા હીરા;
કૃતિકની એક જાત.

અકીકીઓ, પુ. અકીકની વસ્તુઓ બનાવ-
ારો; અકીકને ધરી ઉતારી તેના શુદ્ધ શુદ્ધ
ાટ બનાવવાનું કામ કરનાર.

અકીર્તિ, સ્ત્રી. (સં.) કીર્તિ નહિ તે; અ-
પ્રશસ્ત; અદ્યોષ; નિંદા; ખોટું-ચુકું બોલાવું તે;
ખોટો; કલંક; અપવાદ.

અકીર્તિકર, વિ. (સં.+કૃ=કરવું.) અકીર્તિ
કરાવે એવું; અપ્રશસ્તકારક; નિંદા યાય એવું;
અદ્યોષ કરાવનાર.

અકુટિલ, વિ. (સં. અ=નહિ+કુટિલ.)
જેનામાં કુટિલતા ન હોય એવું; મરલ; સીધું;
નિખાલસ. Sincire. "એની રચના આડઅર
વમરની અને અકુટિલ છે." અમર પ્રસ્તા.

અકુલીન, વિ. (સં.) નીચા કુળનું; કુળમાં
ઉત્પન્ન થએલું નહોય એવું; અકુવાન; કુળહીન.

અકુલીનતા, સ્ત્રી. અકુળવાનપણું; કુલી-
નતા નહિ તે; હલકાઈ; અધમતા.

અકુલીનપણું, ન. શુઓ અકુલીનતા.

અકુશળ, વિ. (સં. અ=નહિ+કુશલ=
હોશિઆર.) નહિ હોશિઆર; આવડવગરનું; જેના-
માં કુશળતા ન હોય એવું; અણકસખી, બોધક.

અકુશળતા, સ્ત્રી. (સં.) નહિ હોશિઆરી
તે; અનાયડ.

અકુંઠિત, (અકુંઠિત) (સં.) ઊંડું નહિ
તે; જ્યાં નાંખે ત્યાં પાર જતું રહે એવું, અટકે
નહિ એવું; તીક્ષ્ણ, અપ્રતિહત.

અકૃત, વિ. (સં.) નહિ કરેલું; ખોટું કરેલું;
નહિ કરવા જેવું. ૨ ન. ખરાબ-નાકાફ કામ;
અયોગ્ય કાર્ય; પાપ.

અકૃતજ્ઞ, વિ. (સં.) કરેલા કામને નહિ
જાણનાર; અવશુણીક; કૃતઘ્ની; બેવશ.

અકૃતજ્ઞતા, સ્ત્રી. (સં.) કરેલા ઉપકારને
નહિ જાણવાપણું; કૃતઘ્નતા; હરામીપણું, બેવશાઈ.

અકૃતાર્થ, વિ. (સં. અકૃત+અર્થ) જે
ખોતાનો અર્થ સિદ્ધ કરેલો નથી એવું; કમનગીબ.

અકૃત્ય, વિ. (સં.) નહિ કરવા જેવું;
કરવાનું. ૨ ન. ખરાબ કામ; પાપ.

અકૃત્રિમ, વિ. (સં. અ=નહિ+કૃત્રિમ=
બનાવડી.) બનાવડી નહિ એવું; સ્વાભાવિક;
નૈસર્ગિક; કંદરતી, અસલ; સાચું; ખરેખર.

અકૃપા, સ્ત્રી. (સં.) ગેરમહેરબાની; ધતિ-
રાજ; અવકૃપા.

અકૃપાળુ, વિ. (સં.) કૃપાળુ નહિ તે; ગેર-
મહેરબાન; કૃપારહિત.

અકેક-કું, (વ. (સં.) એકેએક; દરેક; પ્ર-
ત્યેક, 'આ શતકની અકેકી શ્લોક કળામાં
'રેલાઈ જાય છે.' અમર. પ્ર.

અકોટ, ન. (સં.) સોપારીનું ઝાડ. ૨ સો-
પારી; એક ફળ.

અકોટી, (અકોટી) સ્ત્રી. સ્ત્રીઓને કાને
પહેરવાનું સોપારીના ઘાટનું એક ધરેલું; લોળાઈ.

અકૌટિલ્ય, ન. (સં.) અકુટિલતા; સર-
લતા-સરલપણું; મીઠાપણું; નિખાલસપણું, પ્ર-
માણિકપણું.

અકૌશલ્ય, ન (સં.) અકુશળતા; અના-
વડપણું; બેખબરદારી; બોધકપણું.

અક્ક, વિ. (વે. રૂકડ. ઉં.) નહિ વળી
જાય એવું; ટટાર, કડક. ૨ તોરી; ગર્વી; અનન્ન.
અક્ક ને અક્ક રહેલું=રોશમાં કે, ટાપડીપમાં-
રહેલું તે. મમાભિમાનમાં રહેલું તે.

અક્કબાજ, પુ. (+ફા. વાકતન=રાખવું.
ઉ. ઘાજ.) અક્કાઈવાળો; તોરમા રહેનારો;
ફાંકડો; વરણાગીઓ; ખાંકો.

અક્કરચક્કર, અ. નહિ ધારેલું; એકાએક;
કાઈ જાણતરું ઓર્થોતું એકદમ આની પડવું તે.

અક્કરમી, વિ. અકર્મી; ઠોક. અક્કરમી
નિશાળીઆને, વતરણાં ધણાં=આવડ નહિ ને
હાક ઘણો તે.

અક્કલ, સ્ત્રી. (ફા.) શુદ્ધિ; મતિ; ધી;
સમજ; સમજણ. ૨ હડાપણું; શાણપણું.

અક્ષલનો આગળો=દહોક ડાહ્યો, અર્થાત મૂર્ખ.
 અક્ષલનો આંધળો=મૂર્ખ; અણુસમજી. અક્ષલનો
 ઉધારો=અક્ષલ વગરનું, જેનામાં અક્ષલ હોય નહિ
 તે, મૂર્ખ. અક્ષલના કાંકરા કરવા=ખેવકુદ્ધનવું.
 અક્ષલ ગૂમ થઈ જતી=છક થઈ જવું; સામાના
 શુદ્ધિ-કૌશલ્યથી આશ્ચર્ય અકિત થવું. અક્ષલ ધરેજો
 મૂકની=પારણી અક્ષયે ચાલવું. અક્ષલનો દુસ્મ-
 ન=અક્ષલનો શત્રુ=મૂર્ખ. અક્ષલનો પારદાન=
 મૂર્ખ; જેનામાં શુદ્ધિ ન હોય એવું. અક્ષલનો
 સમુદર=મહુ અ-લવાળો અર્થાત મૂર્ખ. અક્ષલ
 બહેર મારી જતી=શુદ્ધિ નહિ ચાલતી; વિચા-
 મથી અધ થઈ કામ કરવું તે. અક્ષલ મારી
 જતી=શુદ્ધિનો સદુપયોગ નહિ થવો. અક્ષલ
 અંધારે વેષાઈ છે=અંધારે ગમે તેમ શુદ્ધિ વ-
 દેશી છે. અક્ષલ બકી કે બેસ=સ્થૂલતા (શરીર)
 ઉપર અક્ષલનો આધાર નથી.

અક્ષલગરો, (અક્ષલકરો.) પુ. (ફા.) મોં-
 ડામાં રવરવાટ કરે એવું એક જાતની વનસ્પ-
 તિનું મૂળાલ.

અક્ષલમંદ, વિ. (ફા.) શુદ્ધિશાળી, મિતિ-
 માન. હોશિઆર; ડાહ્યું; શાણું. ૨ અક્ષલવાળી
 હાલત, શુદ્ધિમત્તા.

અક્ષલવંત-વાન, વિ. શુદ્ધિશાળી, અ-
 ક્ષલવાળી, હોશિઆર, અખરદાર.

અક્ષલહોશિઆરી, સ્ત્રી. (ફા.) શુદ્ધિ
 કૌશલ્ય, સમજણ અને ખગરદારીવાળી જે અ-
 વસ્થા તે. આ બે શબ્દો એકજ અથવા અંબધી
 અર્થમાં વપરાય છે. દસ્તાવેજની ભાષાના પારિ-
 ભાષિક શબ્દ તરીકે આ શબ્દને ખતપતરમાં
 ઉપયોગ થાય છે અને તેનો એવો અર્થ આપ
 છે કે, દસ્તાવેજ કરનારે તે, તેની શુદ્ધિપૂર્વક પાકી
 સમજણથી (ખેસમજાનાં-અજાનતામાં નહિ) અને
 મગજની સારી હોયતમાં (ધેનમાં કે થેલજામાં
 નહિ) કરી આપ્યો છે; કેરેખ હઈ ન, અધારામાં
 રાખીને કે વસ્તુચિતિની ખરાબર સમજણ ન
 હોય તેવી રીતે કે ધેનમાં અથવા થેલજામાં જેમ
 તેમ સમજાવી પટારી ઉતરીને કરેલાં નથી.

અકેક-કું, વિ. (સં. एक+एक ६.)
 એકએક; પ્રત્યેક; દરેક. ૨ એક પછી, એક;
 વારાફરતી, એક પછી એક એમ, અનુક્રમ મંથ.
 એક અને એકનો મંથિ થતાં વચલા અદાર
 ઉપર ભાર આવી પહેલો દીર્ઘાક્ષર પ્રસવ થઈ જાય
 છે છતાં ટાઈ 'એકેક-કું' એમ પણ લખે છે.

અક્ટોબર, પુ. (અંગ. October) ખ્રિ-
 સ્તી વર્ષનો દસમો મહીનો. એના દિવસ-તા-
 રીજો એકનીમ છે. 'અક્ટોબરમાં આપણે
 જળ વરસ્યાનું જોઈ.' ક. દ. ડા. અક્ટોબર
 આપણા આસોમાં આવે છે.

અકંમ, પુ. (સં. अकम्=એક પછી એક
 આવે એવી જે ગોઠવણ તે.) કમ નહિ તે; એક
 પછી એક વસ્તુઓ આવે એવી ગોઠવણ ન
 કરેલી હોય તે. ૨ વિ. કમ રહિત; કમ વગરનું;
 મટરપટર; છુટછુટ; કમવાર નહિ એવું.

અકૂર, વિ. (સં.) ફૂર ભલિ એવું; મા-
 યાળુ; દયાળુ; મૈત્ર્ય ૨ પુ. મ. ગુણનો કાંકો
 અને ભક્ત. 'તે ટાણે તો જગીઆ અકૂર,
 જણે ભઈ ગયો બોરે' વાં. મા. ૧૧. ૪૮.

અકોધ, પુ. (સં.) કોધ નહિ તે, જેને
 કોધ ન હોય તે. ૨ વિ. કોધ, રૂઢિત.

અકોધી, વિ. (સં.) કોધ ન હોય. તેવું,
 વગર કોધનું, શાંત, સુશીલ.

અક્ષ, પુ. (સં.) જેની ચારે બાજુએ ટાઈ
 જાતનાં ચિહ્ન કરેલાં હોય એવા, લાકડાના,
 હાથીદાંતના અથવા ધાતુના લંબ ચોરસ પાસલા
 તે રમવાના-નાંખવાના પાસા. ૨ મણકા; પેર.
 ૩ ધરી, આંસ. ૪ ધરી-મધ્યરેખા-વિપુલવૃત્તની
 બનેલાજીવન માપ કરવાને પાડેલા જે આંકાઓતે.

અક્ષણિક, વિ. (સં.) ઘુરતાનાશ થઈ
 જાય નહિ એવું, કાયમનું, આયુ રહે, તેવું; હં-
 મેશનું, સ્થિર; નિશ્ચય.

અક્ષત, પુ. (સં.) વગર ભાગેલા-જે અ-
 લ્પિશુદ્ધ અનાજના દાણા તે; કંકુવાળા કરેલા
 ચોખા, જવ, ડાંગર. ચોખા અને દાણી, અક્ષત
 તરીકે વપરાય છે. નંગળ પ્રમંગ દેવ અને મોટા

માણસને' વધાવી લેવામાં કે આવી ઉપર ચોટવામાં અક્ષતનો ઉપયોગ થાય છે. અક્ષત યાગવાનું (દાણા ૬ રવા) = માણસની પ્રેક્ષિત યગડતાં તેને રાગ કે ભૂત-વળગાટ થયું છે, તે જાણવાને યોગ્ય અનાજ, મીઠું અને માટી વગેરે તેને માથેથી માતવાર ઉતારવાની જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે. આજરોને માથેથી ઉતારેલું આ મર્ચ અક્ષત કહેવાય છે. આ અક્ષત બ્રાહ્મણને ખેતા-વવામાં આવે છે, જે તેમાંના ચોડા ચોડા દાણા લઈ પોતાની તંત્રપાટી ઉપર નાંખી રાગ કે વળગાટ જે હોય તે કહે છે. જેમ સાઈ પોટું બવિધ્ય જેવરાવાય છે તેમ આજરોને શું થયું છે તે આમ અક્ષતની મારફતે જેવરાવાનો વહેમ લોકોમાં આવે છે.

અક્ષત, વિ. (સં.) નહિ ભાગેલું, આખું, અખોવન, અખડ. ૨ નુકસાન વગરનું; સલામત.

અક્ષય, વિ. (સં. અન્ધિ=દયુ=પ્રસાદ) નાશ પામવું. ઉ.), નાશ પામે નહિ એવું; અવિનાશી; હંમેશનું, ધસાધને ક્ષીણ ન થઈ જાય એવું; ખૂટે નહિ એવું. અખુટ.

અક્ષયતૃતીયા, (સં.) આખાત્રીજ; વૈશાખ તુલ ત્રીજ. મુએલાને નામે બ્રાહ્મણને પાણીથી ભજેલા માટલાં, વીંછણા દક્ષણ, વગેરે આપવાનો દિનમ.

અક્ષયનવમી, સ્ત્રી. (સં) અખેનોમ, કાર્તિક સુદ નોમ. ત્રીઓનું સાભાગ્યવત. સાભાગ્યવતી ત્રીઓ તે દહાડે ભાગેલી વસ્તુઓ ખાતી નથી.

અક્ષયપાત્ર, ન. (સં.) જેમાંની વસ્તુઓ કદી ખૂટેજ નહિ એવું વાસણ.

અક્ષમ, વિ. (સં.) જેનામાં ક્ષમા ગુણ ન હોય એવું, ક્ષમારહિત. ૨ અમર્થ; અમહત્કીલ.

અક્ષમાળા, સ્ત્રી. (સં.) રુદ્રાક્ષની માળા; ખેંગો. ૨ વશિષ્ઠકપિનાં પત્ની અન્ધતી.

અક્ષયધામ, ન. (સં.) નાશ ન પામે એવું જે ધ્યાન તે; વૈકુંઠ; પરમપદ. ૨ મોક્ષ, નિર્વાણ.

અક્ષયપદ્મ, ન. (સં.) કદી નાશ ન પામે એવું સ્થાન; ૨ મોક્ષ; મુક્તિ; નિર્વાણ.

અક્ષયવાણી, સ્ત્રી. (સં.) નહિ બંધ પડે એવી જે વાણી તે; જેની વાણીનો પ્રવાહ કદી પડે નહિ એવી જે સરસ્વતી તે. [અક્ષય. અક્ષયી, વિ. (સં.) નાશ પામે નહિ તેવું; અક્ષય, વિ. (સં.) ખૂટે કિંવા ઓછું થાય નહિ એવું, કદી પણ ઘટે નહિ એવું, નાશ પામે નહિ એવું; હંમેશનું; અખુટ.

અક્ષર, પુ. (સં.) કદી પણ જેનું અવસ્થાંતર થતું નથી એવું બ્રહ્મ, ઇશ્વર, શિવ. (અક્ષર=આપણું. ઉ.) અમુક ઉચ્ચારનું અમુક લેખનાત્મક જે ચિહ્ન તે, દસ્કત: હરફ. ૨ વાણી; વચન, બોલ. 'અક્ષર એક વધો નહિ' પ્રા. કા. ૩ લખાણ, લેખ, દસ્તાવેજ; ખત. (એ અક્ષર પાડી આપે તો પછી બીજા પૈસા અપાય.) ૪ કર્મનો લેખ; વિધિએ લખેલો લલાટ લેખ. 'ભગ્ને અક્ષર નાંખ્યા ભરી' શિવાનંદ. અક્ષર ઉતારવા=મહેલું ટાળવું; માથેથી બાર ઉતારવો. અક્ષર પાડવા=લખાણ કરી આપવું; લખવું ૨ કોતરણી અથવા ગૂંથણીમાં અક્ષર કોટવા. અક્ષર વાળવા=મરોડકાર અક્ષર ચાપ એમ કરવું તે, હાથ હગવો.

અક્ષર, વિ. (સં. અન્ધર=ખરવું. ઉ.) ખરે નહિ એવું, કદી પણ ઓછું વતું થાય નહિ એવું; નાશ પામે નહિ એવું; અજર અમર ૨ આહુંપાછુ થાય નહિ એવું; અચલ, દૃઢ.

અક્ષરગણિત, ન. (સં. અક્ષર+ગણ=ગણવું. ઉ.) આંકડા નહિ પરંતુ અક્ષરો વર્ણ મંડીને ગણતરી-દિમાળ કરવાને લગતું જે શાસ્ત્ર તે, બીજગણિત.

અક્ષરછંદ, પુ. (સં.) અક્ષરમેળ વૃત્ત, રાગ; જે વૃત્તમાં અક્ષરોનું પ્રમાણ રાખવામાં આવતું હોય તે.

અક્ષરન્યાસ, (અક્ષરવિન્યાસ.) પુ. (સં.) અક્ષર અને અક્ષરોને લગતી બાબતનો જે વિચાર-વિષય તે.

અક્ષરપદ્ધતિ, સ્ત્રી. (સં.) અક્ષરો લખવાની જે રીત, લક્ષ્ય તે; વર્ણપદ્ધતિ; લખવાની જે રચના તે.

અક્ષરબ્રહ્મ, ન. (સં.) ત્રિકાલાબાધ જે પરમ તત્વ-સંસ્થિદાનંદ સ્વરૂપ તે.

અક્ષરભાષા, સ્ત્રી. (સં.) અક્ષરોનો જે સમૂહ તે; મૂળાક્ષરો; વર્ણભાષા.

અક્ષરવિધા, સ્ત્રી. (સં.) અક્ષરો સંબંધીનું જે જ્ઞાન ને; અક્ષરશાસ્ત્ર. ૨ અક્ષરવિધા.

અક્ષરવિન્યાસ, પુ. (સં.) શુદ્ધ લખવાની જે રીત તે; લેડણી; કેમ લખવું તેની જે પદ્ધતિ તે. ૨ મરોડથી ઓળખે સીધું લખવું તે.

અક્ષરશઃ, અ. (સં.) એક પણ અક્ષર રહી જાય નહિ તેમ; એક અક્ષર પણ ન હોડતાં; અક્ષરેઅક્ષર; સંઘર્ષનું.

અક્ષરશત્રુ, પુ. (સં.) અક્ષરોનો જે દુરમન તે; અભણ; મૂર્ખ; જેને લખનાં આવડતું ન હોય તે. અક્ષરશત્રુ-અક્ષર નહિ જાણનાર. અભણ.

અક્ષરાતીત, વિ. (સં. અક્ષર+અતીત.) અક્ષરથી વર્ણવાય નહિ તેવું; અક્ષરોમાં ન મુકાય તેવું; વાણીથી વર્ણવી શકાય નહિ તેવું. ૨ ન. બ્રહ્મ; પરમાત્મા. ક્ષર, અક્ષર, અને અક્ષરાતીત, એ ત્રણ વેદાંતમાં સર્વ ભૂત, દૃશ્ય અને અદ્રશ્ય માટે વપરાતા શબ્દો છે.

અક્ષરી, વિ. (અક્ષર=વર્ણ+ધ=વાણું.) અક્ષરવાણું, અક્ષરનું. :—અક્ષરી મંત્ર. બાર+અક્ષરી=બારાક્ષરી.

અક્ષરવિત્, પુ. (અક્ષર=પાસા+વિદુ=જાણું.) પાસાની રમત રમી જાણનારો; જુગારી; શૂત રમવામાં હોશિઆર હોય ને.

અક્ષરવિધા, સ્ત્રી. (અક્ષર=પાસા+વિદ્યા=શાસ્ત્ર.) પાસા નાંખવાથી વિદ્યા; શૂતવિદ્યા; જુગાર કળા. 'તારો મિત્ર યશે તે રાજ, અક્ષરવિદ્યા જાણીય હુંય' પ્રા. ૧૧-૧૧૨.

અક્ષરવૃત્ત, ન. (સં.) પૃથ્વીની સપાટી ઉપર મધ્ય ભાગથી પૂર્વ પશ્ચિમ કક્ષનાએ દોરેલી જે લીટીઓ તે.

અક્ષાંશ, પુ. (સં. અક્ષ+અંશ. ઉ.) પૃથ્વીના ગોળાની યરાબર વચ્ચેથી પૂર્વ પશ્ચિમ જે લીટી કલ્પેલી છે તેને વિપુલવૃત્ત કહે છે અને તે વિપુલવૃત્તથી ઉત્તરે કે દક્ષિણે સરખે અંતરે જે લીટીઓ દોરેલી હોય તે અક્ષાંશ અથવા અક્ષાંશવૃત્ત કહેવાય છે; એક લીટી ધ્રુવ-ખિંદુથી બીજી ધ્રુવખિંદુ સુધી દોરી તેના જે ભાગ કરવામાં આવે છે તે દરેકને અક્ષાંશ કહે છે. વિપુલવૃત્તની ઉત્તરના ૯૦ અને દક્ષિણ તરફના ૯૦ મળીને ૧૮૦ અક્ષાંશ યાય છે; રેખાંશથી ઉલટા અંશો-વિભાગો તે અક્ષાંશ. વાં. મા. પ. ૬૮.

અક્ષાંશવૃત્ત, ન (સં.) વિપુલવૃત્તથી દક્ષિણે અને ઉત્તરે પૂર્વથી પશ્ચિમ ગી જે આડી લીટીઓ દોરેલી હોય છે તે.

અક્ષિ, સ્ત્રી. (સં. અક્ષ. ઉ.) વસ્તુઓને જોનારી જે ઈન્દ્રિય તે; આંખ; નયન; નેણ; લોચન. જાણીતી અને અવ્યયી સમાસમાં અક્ષિનું અક્ષ થઈ જાય છે.—સમક્ષ; પરોક્ષ.

અક્ષુબ્ધ, વિ. (સં.) નહિ હોબ પામેલું; અક્ષુબ્ધિત; નહિ ઉશકેરાએલું; નહિ દલાવાએલું; નહિ હડોળેલું; શાંત-composed.

અક્ષોભ, વિ. (સં.) હોબ વગરનું; હોબ રહિત; શાંત; નિરુપદ્રવ.

અક્ષોભનીય, વિ. (સં.) હોબ કરવાને યોગ્ય નહિ એવું; અક્ષોભ્ય.

અક્ષોહિણી, (અક્ષોહી.) સ્ત્રી. (સં. અક્ષ=રથ+હિ=સમુદાય.) લરકરોનો એક મોટો ભાગ, જેમાં ૨૧૮૭૦૦૦થી, ૨૧૮૭૦૦૦ રથ, ૬૫૬૧૦ થોડા અને ૧૦૮૩૫૦ પાયદળ એટલું હોય તે. 'ત્રેવીસ અક્ષોહિણી મહિત, બાગેશું (એ આગમાં સતરવાર.' પ્રા. ૧૧-૫૬.

અખંજ, વિ. (સં. અ+ખાજ ઉ.) નહિ ખાવા યોગ્ય; ખાવાને યોગ્ય નહિ એવું. ૨ ન. (ખાવાને યોગ્ય નહિ એવું, અર્થાત) માંસ 'ભાત ભાતનાં જોજન તજીને, યથો અખંજન; યારી.' જો. જો. પ્રા. કા. ૫-૨૧૦.

અખડ, વિ. (અખડ=ખેડ.) નહિ ખેડાતું
-વપરાતું તે; અવાવડું; અવડ. ૨ ખડ રહિત;
શૂંક; (લા.) વાંઝીઠું.—અખડ જમીન=જેમાં
વાસ પણ ભિગતું ન હોય એવું. (જમીન.)

અખડદહાડા, પુ. બ. વ. કામકાજ વગ-
રના દહાડા; ઉનાળાના ઉદય વગરના જે દહાડા
તે. (અખડ=ખેડવા વગેરે ખેતીનું કામકાજ
નહિ એવા ઉનાળાના દિવસો. ખેતીવાડીને લગતું
કામકાજ નહિ હોવાથી ખેડુતોને ઉદય વગર-
ના જે દહાડા તે.)

અખડખખડ, વિ. (પ્રા. ચરહિં ઉ.)
સરખું નહિ એવું, ઉચું નીચું; ખાડાં. ૨ આ(ખેયા)
વાળું; ટિંબા ટેકરાવાળું.

અખડખખડ, જુઓ અખડખખડ.

અખડાઈપડણું, અ. કિ. કોષ વસ્તુ અટ-
વાળે આવ્યાથી—ડેસ વાગવાથી પડી જતું અથ-
ડાવું—અફળાઈ પડવું. 'અખડાઈ પડે છે રે સુંદરી,
ચરણે વેલા વીંટાળ.' નળાખ્યાન.

અખડાખખડી, વિ. સરખું—સપાટ નહિ
એવું; નીચું ઉચું; ટિંબા ટેકરાવાળું. 'અખડ
ખખડી જાટડીઆ, તે લાડુઓની પાળ, રૂપાળા
રણુછોડછ તે રાટલા ને દાળ.' કહેલી.

અખડાવું, અ. કિ. અફળાઈ—અથડાઈ પડવું;
ડેસો વાગવાથી અથવા કોઈ વસ્તુ અટવાળીએ
અનવાથી લંગડાવું; ડુમચુ ચલાવું.

અખતરૂં, વિ. નકારૂં; ખરાબ.

અખતરો, પુ. (ગા. રૂઝતિ+ખાર=રોષા.
ઉ.) અમુક સાધનથી કોઈ ક્રિયા કરી જોવી તે;
પ્રયોગ; નહું જાણવાને કે નવી જાણત રોષા
કાઢવાને જે કંઈક કરી જોવું તે; અજમાયેશ.

અખતર, વિ. મેલું; ગંદું, નકારૂં. ૨ હદ
ઉપરાંત ગએલું; બહુજ.

અખતરદાણું, વિ. દહોડ ડાણું; જોષ એ
તેથી વધારે ડહાપણ કરનારૂં; બહુ આપણુરી
કરનાર; આપણું.

અખત્યાર, પુ. (આ.) અમુક કામ કર-
વાની જે સત્તા તે; અધિકાર. ૨ હદ; તાળો;

ભોગવટા. ૩ અખ; જોર; તાકાદ. અખત્યાર લેવો=
અમુક જગાનો હવાલો—તાળો—અધિકાર સં-
ભાળી લેવો તે; આદ્યે ચઢવું. અખત્યાર લઈ
લેવો=સત્તા લઈ લેવી.

અખત્યારપત્ર, ન. અધિકાર પત્ર; સત્તાને
લખનો જે લેખ તે; સનંદ; અમુક કામ કરવાની
સત્તા છે એવું જતાવનારો દસ્તાવેજ તે.

અખત્યારી, સ્ત્રી. (આ.) અમુક કામ
કરવાને મળેલી જે સત્તા તે; અધિકાર. ૨ અ-
ધિકારીપણું; ધણીપણું. આપઅખત્યારી=પોતાની
માલકી; પોતાની મરજી પ્રમાણે કાર્ય કરવાનો
જે અધિકાર તે.

અખખાર, પુ. (આ. ચરચરું બ. વ.)
વર્તમાન પત્ર; છાપું; ખખર પત્ર; સમાચાર પત્ર.
'ચાખખારે ખખરો અખખારોમાં આછી છપાતી
નથી.' અમર. પ્ર.

અખખારનવીશ, (નવેશ.) પુ. (આ.
અચ્ચાર=ખખરો + ફા. નવિસ્તર લખનાર.
ઉ.) ખખરો લખનારો; ખખરપત્રી. ૨ વર્ત-
માનપત્રનો અધિપતિ; સમાચાર લખનાર.

અખખ, વિ. (સં. અ+ક્ષમ ઉ દે. અચ્ચમ.)
નહિ ખમી શકે એવું; અસમર્થ; અશક્ત; નિર્બળ;
નાશ્વર; તકલેહી.

અખખર, સ્ત્રી. પડતર જમીન; ચરો; અણખેડ
જમીન. ૨ વિ. અસલા; ન સહન થાય એવું. 'અખ
રનખર પાતે, પૃથ્વિને આ દબાવ્યું.' પ્રેમાનંદ.

અખખરામણ, ન. દૂધ જમાવવાની ખટાશ;
ખોરવણ; મેળવણ; અન્નકરણ; આખરણ.

અખખરોટ, ન. (સં. અષ્ટોટ. ઉ.) પહાડી
પ્રદેશમાં થતું એક જાતનું ઝાડ. ૨ એક ફળ;
(સુકો મેવો) અખોડ.

અખંડ, વિ. (સં. અ+અખન્ડ=કંકડો.)
જેનો ખંડ=કંકડો થયેલો ન હોય એવું; આખું;
અખોવન; નહિ તૂટેલું; સળંગ. 'શિશ્યાના ઝારતું
રાત્ય એશિઆના પૂર્વકિનારાથી યુરોપના પશ્ચિમ
કિનારા લગી અખંડ પ્રસરેલું છે.' વાં. ૭-૭૪.

અખંડતા, સ્ત્રી. (સં.) આખાપણુ, મેપૂ-
ણુંતા; અખંડપણું.

અખંડનીય, વિ. નહિ ભાગવાળેવું ખંડન
કરવાને યોગ્ય નહિ તે

અખંડનીયતા, સ્ત્રી. (સં.) નહિ ભાગના
કરવા યોગ્યપણું

અખંડપણું, ન અખંડતા ભાગ અથવા
કકડા થએલા ન હોય એવી જે સ્થિતિ તે. (ઐટ
સિટન ચીનનું અખંડપણું જાળવી રાખવાને બહુ
યત્ન કરે છે.)

અખંડસૌભાગ્ય, ન (સ + સુ-સાર્ + મગ = નસીમ) ચાલુ જે સારું નસીમ તે, નહિ
તુલું એવું જે પતિનું સુખ તે, (સ્ત્રીને), હેવાતન.

અખંડસૌભાગ્યવતી, વિ (સં) નહિ તુલે
પતિના સુખનાળી, સોવાશણુ, સુહાગણુ, અખંડ
હેવાતનવાળી, જેનો વિવાહિત પતિ જીવનો હોય
એની (સ્ત્રી) બાહણો અને વડીયો પરણેલી સ્ત્રી
એને 'અખંડ સૌભાગ્યવતી રહે' એની આશીર્વાદ
આપે છે, અને સ્નેહી મગા તથા લોકો પશુ
સોવાશણુ સ્ત્રીના નામને આ વિશેષણથીજ
અનુકૃત કરે છે

અખંડાનંદ, પુ. (સં અલ્પજન્ય + આનન્દ)
હમેશનો જે આનંદ તે, પરમાનંદ, મોક્ષ. ૨
સં-ચામીએને ધારણ કરવાનું એક નામ.

અખંડિત, વિ. (સં) નહિ ભાગેલું, નહિ કકડા
થએલું, આખું, સપૂર્ણ, જેમ દોય તેમ રહેલું

અખંડતર, ન. ખૂતરેત 'કોઈ કહે અખ-
તર વગર, કોઈ કહે આવ્યો ઠાળરે.' પ્રા કા
૨ વિ મેલું ગદુ, મલિન.

અખાજ, વિ. (સં. અજ્ઞાત) નહિ ખાવા
જેવું, ખાવાને યોગ્ય નહિ તે ૨ જેને ખાવાની
મના હોય તેવું (માસાદિ)

અખાડ, પુ. (સ ઘાવાદ. ઉ.) અ
શક મહીનો; કાર્તિકી વર્ષનો નવમો અને ચૈત્રી
વરનો ચોથો મહીનો

અખાડા, પુ જ વ ધ્યાન આપવું નહિ તે,
હકાવાવું તે, કાન તળે કાઢી નાખવું તે. અખાડ

કરવા=હકાવવું, ધ્યાનમાં નહિ લેવું; કાન તળે
કાઢી નાંખવું, નહિ લેખવવું.

અખાડો, પુ (સં. અજ્ઞ+ઘાટ ઉ.) રમવાની
જગા, મલકુસ્તી કરવાને બનાવેલી જગા, બ્યા-
યામશાળા, કમરતશાળા. ૨ ખાવા-સાધુઓનો
આશ્રમ. ૩ વ્યમનીઓને વ્યમન કરવાને એકઠા
થવાની જગા

અખાત, પુ. (સં. અ=નહિ+ઘાત=ખો
દેલું. ઉ) ગરબો ખોદેલો નહિ પગતુ એની મે-
જેજ બનેલો મોટો અને લાંબો ખડો તે, જ
મીનની અદર ગએલો જે હરીઆનો ફાટો તે. -
ખખાતનો અખાત, ઘૂંચો અખાત ૨ એની
મેજેજ જમીન ખણાઈ નર્થ થએલું મોટું અને લાંબુ
જે તળાવ તે, ધરો, ખોખ

અખાત્રીજ, સ્ત્રી. (સ. અક્ષયતૃતીયા)
વૈશાખ સદ્દ જે ત્રીજ તે. ચોમાસાની અને ખે-
તીના કામદાજની શરૂઆત આ ત્રીજ પછી
થાય છે. અખાત્રીજ પછી હરીઓ તોફાની થતો
હોવાથી વહાણો ચલાવવાનું બંધ કરવામા આવે
છે. વિજ્યાદશમી પછી પરદેશ ખેડવાને નીકળી
પડેલા લોકો અખાત્રીજ પછી સ્વદેશ તરફ ગય છે
'અખાત્રીજના વાયદા વીતીયા નણુદલ નાવ્યા
તમારા વીર' ગીત

અખાધ, વિ. (સં. અજ્ઞાત=નહિ ખાવા
યોગ્ય) ખાવાને યોગ્ય નહિ તેવું, અખાજ

અખિલ, વિ (સં) બધુંજ, આખું, તમામ,
સમગ્ર, સમસ્ત; સપૂર્ણ. 'અખિલ વિશ્વમા શા
તિદારક' પ્રા મા. 'જે યકો અખિલ આનંદ
પામે.' નૃ. મે.

અખુટ, વિ. (અ=નહિ+ખૂટવું=ઓછું થવું.
ઉ.) ખૂટે નહિ એવું, ઘટે-ઓછું થાય નહિ
એવું અનત, અપાર, ખેશુમાર 'દમ્ભર અખુટ
રોક્ષત એને આપજો.' ક. ૬. ૩૧.

અખોડ, ન. એક જાતનું ફળ, તેલી મીઠા-
વાળો એક સુકો મેવો અને તેનું જે ગાંડ તે.
૨ વિ. ખોડ વગરનું; નિર્દોષ, ખામી રહિત.

અખોવન, વિ. આખું; નહિ ભાગેલું; અખંડિત; અણીધુદ્ધ; જેવું અને તેવું જ રહેલું. ૨ જેવું એકે સંતાન મરી ગયું ન હોય એવી જે સોવાશણુ તે.

અખખર્ષ, (અખર્ષ) વિ. (સં. વક્ષયો. ઉ.) કદી પણ નાશ પામે નહિ એવું; અક્ષયી; આખાદ; સલામત; હમેશનું. (ડાસીઓના એક આશીર્વાદાત્મક ઉદ્દગાર.)

અખ્યાણું, ન. હરેક શુભ કારણને આરભે જોશી, ગોર; મહેતાજી, માળી, ઢોલી, હગમ. અને ખામ કરીને કુંભારને આપવામાં આવતી બક્ષીસ. અખ્યાણામાં ઘણું કરીને અનાજ, નાળિયેર, મોપારી, કંક, વજ્ર, ગોળધાણા, અને રૂપાનાણું હોય છે.

અખ્યાત, વિ. (સં.) નહિ પ્રસિદ્ધ; નહિ જાણીતું; અપ્રતિષ્ઠિત.

અખ્યાતિ, સ્ત્રી. (સં.) અકીર્તિ; અપ્રસિદ્ધિ; અપવનશ; ખોદ કહેવાયું તે; ગીબત; નિંદા.

અખ્યાતું, વિ. (સં. જનનહિ ક્ષત=ખંડિત.) આરોગ્ય; અક્ષત; સુખી; અખંડિત; વગર ધવા-એવું; 'અખ્યાતું રહેજે, વરકન્યાતું જોડું, અખ્યાતું રહેજે.'

અખ, પુ. (સં. અખમ્=જવું. ઉ.) અમન-ગતિ ન કરી શકે એવું જે દંડિતે; નગ. ૨ ગાંડ. ૩ પર્વત. ૪ સાતની સંખ્યાનો સંકેત. (સંસ્કૃત સાહિત્યમાં મુખ્ય સાત પર્વતો કહેલા છે તેમાંનો એક.)

અખજ, વિ. (સં.) પહાડમાં થએલું; પહાડી. અખજ=દેવી પાર્વતી. ૨ વનસ્પતિ.

અખડ, વિ. ગડી જાય નહિ એવું; ડગ-મગે નહિ એવું; નિશ્ચલ; દદ. ૨ પુષ્ટ; ભરેલું; મસ્ત. (અગડબંધ.) ૩ ના. સાકમારીતું મેદાન; અખાડો.

અખડધૂત, પુ. લઢપટ્ટ બાવો; મસ્ત તપ-સ્ત્રી; અવધૂત. ૨ વિ. ખૂબ મોટા પેટવાળું; જેણે પુઠકળ ખાધું હોય અને જે સ્થૂલ શરીરનું હોય તે.

અખડબંધ, વિ. (સં. અવિચ્છ. ઉ.) ગોળ-મરોળ; હથપુટ; જાડું; સ્થૂલ. (શરીરે જાડું અને વિચારે-બુદ્ધિએ પણ ધુંડું એવું માધુસ.) ૨ ના. એક જાતના અવધૂત.

અખડખગડમ, અ. જેમતેમ; ખડખોડું; આમતેમ; સટરપટર; અસ્પષ્ટ; અવિવિકત. ૨ ગાળો પિડાળો વાળ્યો હોય તેમ; ઉલટુંસુલટું જેમ કાચું તેમ.

અખડ, વિ. ગદ વગરનું; જે ગામ, શહેર કે રાજ્યને કિસ્કો ન હોય તે; કિસ્કેબંધી રહિત.

અખણનીય, વિ. (સં.) નહિ અણી સકાય એવું; અનંત; અગપ્ય. ૨ નહિ ધ્યાનમાં લેવા જેવું; ઉપેક્ષા કરવાં યોગ્ય.

અખણિત, વિ. (સં. અખણ=અણવું. ઉ.) અસંખ્ય. ખેમુમાર; જેની સંખ્યાનું નક્કી નથી ગણવા નક્કી કરી સકાતું નથી એવું; અનંત. 'ગુણ અખણિત છે ગાયમાં' ક. દ. ડા.

અખણું, વિ. ત્રીજું. 'અખણું તે મંગળ વરતીડું.' ગીત.

અખણોતરો, (અખન્યોતરો) પુ. સંવત ૧૮૬૬ની સાલમાં પડેલો મોટો દુકાળ. સંખ્યા વાયક વિશેષણ ઉપરથી થએલું નામ. -સુક-તાળો; છપ્પનીઓ. વાં. મા. ૭-૪૫.

અખત, વિ. (સં. અખત=નહિ ગએલું) જીવતું; હયાત. ૨ જરૂર; ઓપડી. જુઓ અખત્ય.

અખતસર, અ. જુઓ અગત્યસર.

અખતિ, સ્ત્રી. (સં. અ=નહિ+ગતિ=મુક્તિ.) ગતિ નહિ મળવી તે; અપ્રમ સ્થિતિમાં જીવું તે; ભૂત પ્રેતમાં અવતાર થવો તે; નરકમાં પડવું તે; અવગતિ.

અખતીઓ, પુ. લીસો અગત્યનો ને જીડનો એક જીવડો. છોકરા તેનો ધુંધું શબ્દ સાંભળવા પગે દોરો બાંધી ઉડાડે છે; બીંગારો.

અખત્ય, સ્ત્રી. જરૂર આવશ્યકતા; જરૂરિયાત; ગરજ. ૨ વજન; ભારખોજ; લેખું; ગણના; પ્રયોજન; તમા. અખત્યસર=જરૂરને લીધે; કામ માટે.

અગત્યનું, વિ. જેના વગર ચાલે નહિ એવું; જરૂરનું; કમનું; આવશ્યક.

અગત્યીઓ, પુ. એક જાતનું ઝાડ એનાં ફૂલો શ્રાદ્ધ સામગ્રીમાં આવે છે અને એની શીંગનું અથાણું અને શાક પણ થાય છે.

અગદ, ન. (સં.) ઔષધ; ઔષક; દવા.

અગદી, અ. (મ.) છેકળ; ખીલકલ; તમામ; સાવ; નરદમ; નર્વ. (મરાઠી શબ્દ છે. વડોદરા અને મુંબઈમાં શુભરાતીઓ ક્વચિત વાપરે છે.)

અગન, સ્ત્રી. (સં. અગ્નિ. ઉ.) ગરમીની જે અસર તે; બળતરા; લહાય; આગ; ઝાળ. અગન ઉઠવી=બળતરા બળવી. ૨ દ્રેષ આવવો; રીસ-ક્રોધ, ચઢવો. 'ઉઠીઅગન તે પાત સુણીને, પુત્રી પરણી ક્યાં કાન ન શુણીને.' પ્રા. કા.

અગનગાડી, સ્ત્રી. આગથી-વરાળથી આ-લનારી ગાડી; આગગાડી; રેલવે. 'ગાડી આવી શુભરાત અગનદેરી ગાડીરે આવી.' ગરબી.

અગમ, (સં. અગમ=જાણવું) ન જાણવામાં આવે એવું; ભવિષ્યમાં આવનારું; થવાનું જવાય નહિ તેવું; દેખાય નહિ તેવું. આવતા વખતનું; ભવિષ્યકાળનું; ભવિષ્યંધી જે હોનાર તે. અગમ વિચારવું=ભવિષ્ય કહેવું; સાવચેતી રાખવી.

અગમચેતી, સ્ત્રી. આગળથી જાણીને ભવિષ્ય કહેવું તે; થનાર બનાવનો વિચાર કહેવો તે; નજર પહોંચાડી આતું પરિણામ આવશે એમ વિચારી શેવું તે. (સં. આગામિનુ=ભવિષ્યનું+ચિન્તિ=વિચાર) હવે પછી શું થશે તેની ચેતવણી લેવી તે. અગમચેતી વાપરવી=આગળથી ઉપાય લેવા તે; હોનાર વસ્તુ વિશે આગળથી સમજવાની શક્તિ; અગમચુદ્ધિ.

અગમદોરો, પુ. (અગમ-આગળનો+દોરો=બંધ) ઘોડાનો આગલો દોરો. સવારીના ઘોડાને હાંસડીને ઠેકાણે બનાતની બેસેરી સીપનો જે શણગાર કરવામાં આવે છે તે.

અગમનિગમ, ન. જૂત ભવિષ્ય-થવાનું અને થએલું તે. સરકૂતમાં વેદને તથા રસ્તાને

નિગમ કહે છે, પણ અહીં નિગમ તેના ખરા અર્થમાં નથી. જેમ પાણીપાણી તેમ અગમ-નિગમ એમ આંચણી રૂપે રહીને અગમ ભવિષ્યમાં અને નિગમ જૂતકાળમાં વપરાય છે. (આગમ-આરંભ, ઉત્પત્તિ અને નિર્ગમ પરિણામ ઉ.) આરંભ અને અંતનું તે.

અગમનીય, વિ. (સં.) નહિ જવા યોગ્ય ૨ નહિ સંગ કરવા યોગ્ય. જુઓ અગમ્ય.

અગમપચ્છમ, વિ. આગળનું તેમજ પાછળનું; આગળ પાછળ.

અગમપંથ, પુ. (સં. અગમ્ય+પંથ) નહિ જવા યોગ્ય માર્ગ. ન જઈ શકાય તેવો પંથ. ૨ સ્વર્ગ અથવા મોક્ષનો ન જાણી કે વિચારી શકાય એવો માર્ગ.

અગમચુદ્ધિ, સ્ત્રી. (સં.) આગળથી ચુદ્ધિ ચલાવી લેવી તે; બનાવ બનતા પહેલાં સમજ જવાની મતિ; દૂરદર્શિપણું. 'અગમચુદ્ધિ વાણીઓ અને પચ્છમ ચુદ્ધિ બ્રહ્મ, તરત ચુદ્ધિ તરકડો તે ગોદો મારે ગમ્ય.' વાણીઓ આ ગળથી ચુદ્ધિ પહોંચાડીને કાર્ય કરે છે, બ્રાહ્મણ કાર્ય થઈ ગયા પછી વિમાસણ કરે છે અને તરકડો પ્રસંગ આવતાંને વાર તરતજ ચુદ્ધિ પહોંચાડી કાર્ય કરી દે છે.

અગમચુદ્ધિઉં, વિ. હોનાર વસ્તુનો આગળથી વિચાર કરી રાખનારું; આગળથી ચુદ્ધિ પહોંચાડનારું.

અગમભાષી, ત્વ. (અગમ+સં. માતૃ=કહેવું.) આગળથી ભવિષ્ય બાબતનાર; ભવિષ્યમાં શું થશે તે કહેનાર.

અગમવાણી, સ્ત્રી. ભવિષ્ય કહેવું તે; આગાહી કરવી તે; ભવિષ્યવાણી. ૨ ન સમજ શકાય તેવી વાણી; વિચિત્ર-અમતકારવાળી વાણી. ૩ વેદવાણી; વૈદિકવાણી.

અગમો, પુ. નહિ ગમવું તે; કંટાળો આપવો તે; મનને એન નહિ પડવું તે; અણગમો. (એકને એક ઠેકાણે રહેવું ગમવું નહિ તે.) ૨ અભાવ; અપ્રીતિ; વિરાગ; નિર્વેદ. (ગામડામાં બે દિવસ રહ્યો એટલામાં તો મને અગમો થયો.)

અગમ્ય, વિ (સં. અ=નહિ+ગમ્=જવું.)
જવાને યોગ્ય નહિ તેવું; ગહન; ન સમગ્ર્ય એવું;
નહિ જવાને યોગ્ય; જેનો સંગ યોગ્ય ગણાય
નહિ તેવું. ૨ ન સમગ્ર્ય તેવું; દુર્વિગ્રેય.

અગમ્યતા, સ્ત્રી. (સં.) ગમ્યપણું નહિ તે;
જવાનેવું નહિ તે. ૨ ગહનતા; દુર્વિગ્રેયતા.

અગમ્યાગમન, ન. (સં અગમ્યા+
ગમન=જવું તે.) નહિ સોખત કરવા જેવીની
સોખત કરવી તે. માતા, સુરુપતી અને વડીલ
વર્ગની કે ખીજ જેને શાસ્ત્રે નહિ સોખત કરવા
જેવી કહેલી હોય તેવી સ્ત્રીની સોખતને મોટું
પાપ કહેલું છે. મોટાં પાપમાંનું આ એક બહુજ
મોટું પાપ છે.

અગર, ન. (સં. અગરુ. ઉ.) એક
જાતનું હલકું અને સુગંધીવાળું લાકડું. સુખડ-
અદનની માથક તે સુગંધી દ્રવ્ય તરીકે વાપ-
રવામાં આવે છે. ' અગર અદનનારે ઓરડા,
રૂપે જડીઆં કમાડરે ' પ્રા. કા. ' કહીં તો
દહોવાયું, અગર અળતો લપ્પટ કહીં ' અમર.
૨ સોયનું નાકું.

અગર, (અગર) પુ. મીઠું પકવવાની
જે ખારાટવાળી જમીન તે; દરીઆ કાંઠાની
ખારી જમીન; જે ઢેકાણે મીઠું પકવવાનું કામ
કરવામાં આવતું હોય તે જગા; મીઠાની ખાણ;
મીઠાખળી. ૨ અત્યંત ખાઈ તે. (ખાઈ ખાઈ
અગર,)

અગર, અ. અથવા; વા; કે; કિંવા.
અગરચે, અ. (ફા.) બેકે, બેપણ, બે.
અગરજો, અ. (ફા) પણ જો; નહિ
તો; અથવા તો.

અગરજો, પુ. અગરમાંથી બનાવેલો એક
સુગંધીદાર પદાર્થ; અગર.

અગરખત્તી, સ્ત્રી. (સં. અગરુ=સુગંધી
દ્રવ્ય+ચર્તી=વાટ) અગર અને ખીજાં સુગંધીદાર
દ્રવ્યોમાંથી બનાવેલી ખત્તી-વાટ; સુગંધીદાર
વસાણાનો-લેપ કરીને ધૂપને અથ્થે સળગાવ-
વાને તૈયાર કરેલી જે સળી તે.

અગરાજ, પુ. (સં.) પર્વતોનો રાજા;
હિમાલય.

અગરાડા, પુ. જર બાજરીના લીલા
સાંઠા; તાલે લીલો પાનકવાળો સાંઠો.

અગરી, વિ. (અગર+ઈ. વાળી.) અગર
વાળી; ખારાટવાળી(જમીન.) ૨ અગરીઆની સ્ત્રી.

અગરીઅણ, (એણ) સ્ત્રી. અગરી-
આની સ્ત્રી.

અગરીઓ, પુ. મીઠું પકવનાર; અગર-
વાળો; અગર રાખનાર; ખાણ હોય તો ખો-
દીને નહિ તો ખારાકુવા અથવા સમુદ્રનું પાણી
ક્યારડાઓમાં ભરી સૂર્યને તડકે તેને સુકાવા દઈ
મીઠું બનાવનાર. 'ખારા પાણીમાંથી અગરીઆ
શ્લોકો મીઠું બનાવે છે.' વાં. મા. ૪-૬.

અગર, ન. (સં.) હલકું સુગંધીદાર
લાકડું; અદન; એક જાતની સુખડ.

અગર્વ, વિ (સં. અ=નહિ+ગર્વ=અભિ-
માન.) નિરભિમાન; ગર્વ વગરનું; બોળું; અ-
ભિમાની નહિ એવું; સાદું.

અગર્હિત વિ. (સં. અ=નહિ+ગર્હિત=નિંદાએલું) નહિ નિંદાએલું; સાદું; ઉત્તમ; જેની
નિંદા ન થાય એવું; અનિન્દ્ય.

અગણ, સ્ત્રી ગીલીદંડા કે લખોટીએ રમ-
વાને જમીનમાં જે છાછરો નાનો ખાડો કર-
વામાં આવે છે તે; બદી; ગળી.

અગવડ, સ્ત્રી. મહેલાઈથી-સુગમપણે કાર્ય
નહિ થઈ શકવા જેવી જે સ્થિતિ તે; સગ-
વડથી ઉલટી સ્થિતિ તે; અડચણ; મુશીબત;
મુશ્કેલી; આપદા; અસુગમતા. ૨ એક ઢેકાણે
ઘણાંનું ન આવું તે; સંકટામણ; સંકાચ.

અગવાડ, ન. આગળના ભાગનું હોય
તે; આગલું. ૨ વિ. આગળના ભાગનું; મોખ-
રાનું. (પછવાડું-થી ઉલટું.)

અગવાડો, પુ. (સં અગ્ર+વાહ. ઉ.)
ધરતી આગળનો ભાગ; આગલું; આગલો વાડો.
૨ કાંચળોનો (અંગરખાનો) જે આગળનો
ભાગ તે.

અગવો, પુ. (સં. અગ્રઃ પ્રા. અગ્નો. ઉ.) આગળ ચાલનારો; અગ્રેસર; આગેવાન. ૨ બોમીઓ; વળાવો; વસ્તુઓ. (જેનો અગવો આંધળો તેનું લક્ષર કુવામાં).

અગહન, વિ. (સં.) નહિ ગહન તે; ખુદ્ધ; મોઢળું; સરલ; ગીધું. ૨ આધું; ઘટ નહિ એવું.

અગળ, વિ. (અન્નગળવું. ઉ.) ન ગળે એવું; ગળી નષ્ટ નહિ એવું; કડક; ગાંઠકું. ૨ અદ્રાવ્ય. ૩ નહિ ગળેલું; અણગળ.

અગાધ, સ્ત્રી. (આગાધી) અવિખ્ય વાણી; માવચેતી; ચેતવણી.

અગાઉ, અ. આગળ; પૂર્વે; પહેલાં; આગલા વખતમાં; અમલ.

અગાઉથી, અ. મુકરર વખતની પહેલાં; આગમયથી; આગળથી; અગાડીથી; પહેલેથી.

અગાડી-પછાડી, સ્ત્રી. ઘોડાના આગલી અને પાછલા જે બંધ તે. અગાની રાશ તે અગાડી અને પાછલા પગોની રાશો તે પછાડી.

અગાડી-પછાડી, અ. આગળ અને પાછળ; મામે અને પૂરે; આરે તરફ; ખેડ બાજુએ; આસપાસનું. (અગાડીપછાડીનો વિચાર કરીને ચાલવું તે માફ છે.)

અગાત, અ. (સં. હ=જવું. ઉ.) ગત કાળનું; આગળના વખતમાં ઘર્ષ મએલું; પૂર્વ કાળનું; પુરાણું; આદિ.

અગાધ, વિ. (સં. ઠન્નાધ=છાછકું.) નહિ છાછકું; ઘણું ઊંડું; અમાપ; અથામ. અગાધ ઊંડું=અહુજ ઊંડું; જેનો થાગ લાગે નહિ એવું-અપેત ઊંડું. અગાધ મુદ્ધિ=જેનું માપ ન કરી શકાય એવી અપરંપાર મુદ્ધિ તે. અગાધ-જળ, જેનું તળીહ ન જોઈ-માપી શકાય અને જેનો પિરતાર કે મહનતા ન સમજ શકાય એવું બેશુભાર પાણી.

અગાર, ન. (સં. આગાર=ધર.) ઘર; રહેવાનું સ્થાન; મુકામ; મકાન. ૨ ચોરડો; ધરનો અમુક ભાગ તે

અગારી, સ્ત્રી. (સં. આકાશિકા. ઉ.) મકાનના ઉપલા ભાગમાં કરેલી આકાશભંગી ખુદી જે દોળંધ જગા તે; ધાતુ; ગમ્મી.

અકાસીઆ, વિ. (આકાસીઉ.) આકાશના-વરસાદનાજ પાણી ઉપર આધાર રાખનારા; (ઝ્યારડા, જમીન) જેને કુવાનું કે નહેરું પાણી મળે એમ ન હોય અને જેનું વાવેતર એટલા આકાશમાંથી પડનારા પાણી ઉપર આધાર રાખતું હોય એવી જમીન અથવા ખેતર આકાસીઉ કહેવાય છે.

અગામું, વિ. જેની ઉપર કશું લંકણ, છાપકું કે ચંદરવા જેવું ન રાય તે; ખુદ્ધ; ઉધાકું. 'અગાસે ભોજન નવ કરીએ; બે જણે એસી ભેળાંછ' વીરવિજય.

અગાહ, વિ. (સં. અન્નગ્રાહ. ઉ.) નહિ પકડાય-લેવાય એવું.

અગાહી, (આગાહી) સ્ત્રી. (કા. આગાહ=જણવું. ઉ.) બનનાર વસ્તુ કે વાતને આગળથી જણવી-જણાવવી કે કહેવી તે; અવિખ્ય બાખવું તે; આગળથી કહેવું તે; ચેતવણી. ૨ અનુમાનથી પરિણામની કલ્પના કરીને કહેવું તે.

અગિઆર, વિ. દસ ને એક તે; એકાદશ; ૧૧.

અગિઆરમું, ન. (સં. ઇકાદશાદ.) મરણ પછીનો અગિઆરમો દિવસ. અગિઆરમું સરાવવું=અગિઆરમાને દિવસે કરવામાં આવતી ગ્રાહ ક્રિયા તે. આને કાયકું સરાવવું પણ કહે છે.

અગિઆરસ, સ્ત્રી. (સં. ઇકાદશી.) હિંદુ મહીનાના બેઉ પક્ષની અગિઆરમી તિથિ તે; મહીનાનો અગિયારમો દિવસ. દરેક પક્ષની અગિઆરમી તિથિએ કરવામાં આવતું એક અનસન વ્રત. અગિઆરસ ઉજવવી=અગિઆરસના વ્રતનું ઉજાપન કરવું તે; ઘણાંક વર્ષ અગિઆરસ યર્ષા પછી તે વ્રત નિમિત્તે અમુક ક્રિયાઓ અને મુખ્ય દાનો કરી તેનો ઉસન કરવો તે.

અગિઆરસીઓ, વિ. નિષમિત અગિ-
આરસ કરનારો. ૨ અગિઆરસ ઉપર અમુક
દેવનાં દર્શન કરવાના નિયમવાળો. ૩ અગિઆ-
રસવાળો; જેણે અગિઆરસ કરેલી હોય એવો.

અગિઆરા, પુ. બ. વ. અગિઆરથી વીસ
લગીના આંકના જે ધડીઆ-પાડા-તે. 'અગિ-
આરા ગણવા=નારસી જવું; છપાછપ મટકી
જવું; રસ્તો માપવો; પોઆરા ગણવા; પલાયન
કરવું; વટાણા વાવી જમા; છ-પાંચ ગણી જવા.
દોષનો જવાબ આપવા ન રહેતાં મટકી જવું;
બહાનું અથવા યુક્તિ કરીને છપી રીતે નારસી
જવું તે.

અગિઆરી, સ્ત્રી. (સં. અગ્નિ+આગાર.
ઉ.) પારસીઓ જે મકાનમાં તેમનો પવિત્ર
અગ્નિ રાખે છે તે; અગ્નિશાળા. 'ઉદવાડામાં
પારસીઓની મોટી અગિઆરી છે' વાં. મા.
૧-૫૭. ૨ અગિઆરથી વીસલગીના એકસરખી
સંખ્યાએ ગુણાતા આંકના જે ધડીઆ તે.

અગુણી, વિ. (સં. અ+ગુણ+ઇન ઈ.)
નહિ ગુણવાળું; નિર્ગુણી; અર્થ. ૨ ગુણ-પાક
નહિ માને એવું; કરેલા ઉપકારને નહિ જાણ-
નાર; અનુપકારી.

અગુસ, વિ. (સં.) ગુસ નહિ તે; નહિ
છાતું; જહેર; ખુસ્તું; પ્રકટ.

અગુવો, (સં. અગ્રવઃ ઉ.) આગળ
આવનારો; માર્ગ દેખાડવાને મોખરે ચાલનાર;
જોમીઓ; વળાવો; વરતણીઓ. ૨ ગુખી; નાપક;
આગેવાન.

અગૂઠ, વિ. (સં.) ગૂઠ નહિ તે; કાઢેલું
છુપાવેલું કે ડાઢું નહિ એવું; ખુસ્તું; ઉવાડું.

અગોચર, વિ. (સં. અગ્નો=ઈદ્રિયો+
ચર=જવું.) ઇદ્રિયોથી પડેલી વળાય નહિ
જવું; ઇદ્રિયોને ગમ્ય ન હોય એવું; ન દેખાય
ને સમગ્રતઃ એવું; અદૃશ્ય; અવદ્ય. અગો-
ચર વાણી=ઈદ્રિયોથી ન સમગ્રતઃ તેની જે
વાણી=જોડી તે; દેવવાણી આકાશવાણી.

અગોપનીય, વિ. (સં.) છુપાવવાને
ચોગ્ય નહિ એવું; અગોપ્ય.

અગોપ્ય, વિ. (સં.) અગોપનીય

અગિન, પુ (સં. અગ્=ઉંચે જવું. ઉ.)

જેમાંથી પ્રકાશ અને મરમી નીકળે છે એવો એક
પદાર્થ; દેવતા; અનલ; વહ્નિ; પાવક; આતમ.
૨ પ્રકાશ અને ઉષ્ણતાનો અધિષ્ઠાતા દેવ. ૩
પાંચ મહા તત્ત્વોમાંનું એક જે તેજ તત્ત્વ કહેવાય
છે તે. ૪ જહરાશિ, મનુષ્ય અથવા પ્રાણીઓ
જે ખોરાક લે છે તેને પચાવનારું તત્ત્વ. (એનો
અગ્નિ મંદ છે.) ૫ અગ્નિકાણનો દેવ. ૬ જુરસો;
આવેશ. (કામાગ્નિ, કોષાગ્નિ.) અગ્નિ ઊઠવો=
લાય બળવી; રીસ ચઢવી; બળતરા થવી. અગ્નિ
ચરવો-(પીરો)=અગ્નિતપ્ય લેવું અગ્નિની આર-
પાર નીકળી જવું. અગ્નિને ઉપેક્ષ ન લાગે=જે
ખરેખરું શુદ્ધ છે તેને કશો કાષ- લાગતો
નથી. 'અગ્નિને ઉપેક્ષ ન લાગે, મહામણિને
મેક્ષ જીને.' પ્રા. કા. અગ્નિ આગળ ધી=દાર
ને દેવતા; આથી જે વસ્તુને જેની અમર અવસ્થા
થાય એવું હોય તે બે વસ્તુઓ સાથે રાખવી
નહિ એવો અર્થ બતાવાય છે. અગ્નિ એક-
વલો=શાંત પાડવું; સમાવવું; ઠંડું કરવું.

અગ્નિકાષ, ન. (સં.) અગ્નિ; અગર.
૨ આગવાનાં લાકડાં. ૩ જે લાકડાંમાંથી અગ્નિ
ઉત્પન્ન થાય છે તે લાકડાં=અરખીનાં લાકડાં.
અગ્નિકાષ ભક્ષણ કરવાં=પોતાની મેળે બળા
મરવું; અગ્નિદિવ્ય લેવું. (દમરીઆં કરી રજ-
પુતો રણમાં પડ્યા અને રજપુતાણીઓએ
અગ્નિકાષ ભક્ષણ કર્યો.)

અગ્નિકીડા, સ્ત્રી. (મ.) આનસખાછ;
દારખાતું. ૨ અગ્નિની સાથે જે રમતો કર-
વામાં આવે છે તે. -અખપખના અંગારા ઉપર
આગવું; જાતા કાકડા ચૂમવા; અત્યંત ગરમ
થવાને લીધે જેમાંથી રૂપ ઊડનાં દોય એવી
લોડાની માંકડો દહોડી તે.

અગ્નિકુંડ, પુ. (સં.) અગ્નિ રાખવાને
જગીનમાં ખોદેલો જે ખાડો તે; જમીન ખોદી

તથા ઇંદ્રાથી ચણીને બનાવેલો જે ચોરસ ખાડો તે; વેદી.

અગ્નિકુમાર, પુ. (સં.) જહરાગ્નિ પ્રદક્ષિ કરનાર એક રસાયણ; પાચક ઔષધ; અગ્નિકુમારરસ.

અગ્નિકોણ, પુ. (સં.) પૂર્વ અને દક્ષિણ દિશાઓ વચ્ચેનો જે ખૂણો તે. અગ્નિ જેની દેવતા છે એવો દક્ષિણ પૂર્વ દિશાઓ વચ્ચેનો પ્રદેશ.

અગ્નિખૂણો, પુ. પૂર્વ અને દક્ષિણ વચ્ચેનો ખૂણો; અગ્નિકોણ.

અગ્નિગર્ભ, વિ. (સં.) જેની અંદર અગ્નિ ગર્ભરૂપે રહેલો હોય એવું; જેના મથન-ધર્મથીથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે એવું; (લાકડું વગેરે.) ૨ નાં. અરણી; સમડી; (અરણી અથવા સમડીનું જે લાકડું તે.) ૩ ચક્રમક; સર્પકાન્ત.

અગ્નિગૃહ, ન. (સં. અગ્નિ+ગૃહ.) અગ્નિ રાખવાનું સ્થાન; અગ્નિશાળા.

અગ્નિજવાળા, સ્ત્રી. (સં. અગ્નિ+જવાળા) અગ્નિની જાળ; બરડો; શિખા; બલુકો; દેવતા મહામહા જાળમાં જે જાળ નીકળે તે.

અગ્નિત્રય, પુ. (સં.) ત્રણ અગ્નિનો જે સમુદાય તે. ગાર્હપત્ય, દક્ષિણાગ્નિ અને આહવનીય નામના જે ત્રણ શ્રાવ અગ્નિઓ છે તે.

અગ્નિદ્વય, વિ. (સં.) અગ્નિએ બ્રાણેલું; બ્રણેલું; દ્વયેલું.

અગ્નિધમની, સ્ત્રી. (અગ્નિ+ધમની=ધમનું=ડૂકવું.) અગ્નિને ધમવાનું જે ભુગર્ભ તે; ભુગળી.

અગ્નિદાહ, પુ. (સં.) શયને અગ્નિએ બાળા નાંખવું તે; અગ્નિસંસ્કાર; બાળાને મુડાને ઢંકણે પાડી દેવું તે.

અગ્નિદિવ્ય, ન. (સં.) સત્ય જેવાને અગ્નિનો સંબંધ કરવો તે. (આગળના સમામાં ચોર, જુદા અને ગુ-હેગારોને તપાસવા માટે અગ્નિથી તેમના સત્યની પરીક્ષા કરવામાં આવતી હતી. ઉકળતા પાણી કે તેલમાંથી વીંટી

કઢાવતી, નેપેથા લોખંડનો ગોળો ઉપડાવવો, તપાસવા સ્થંબને કે માંકળને રપસ કરાવવો, દેવતા પકડાવવો, અંગારાની ચેહની આરપાર જવાને કહેવું વગેરે સત્ય જેવાની રીતિઓ હતી અને તેને અગ્નિદિવ્ય કહેતા.)

અગ્નિદેવ, પુ. (સં.) અગ્નિ નામનો તેજનો જે દેવ તે. ૨ મોટા અગ્નિ.

અગ્નિનૌકા, સ્ત્રી. (સં.) મટ મળગી કોંઠે એવા પદાર્થ બરેલા હોય, અને દુસ્મનનાં વહાણને બેરતીને સળગાવી મૂકવાને આંકડીઓ હોય એવું વહાણ. વાં. મા. ૪-૫૪. Torpido.

અગ્નિપુરાણ, ન. (સં.) અગ્નિ દેવનાં માહાત્મ્ય વર્ણવનાર અક્ષર પુરાણોમાંનું એક પુરાણ. અગ્નિએ વસિષ્ઠ ઋષિને સંભળાવેલું જે માહાત્મ્ય તે.

અગ્નિપ્રદ, વિ. (સં. અગ્નિ+પ્ર+દા=દેવું. ઉ.) અગ્નિ ઉત્પન્ન કરે એવું; જહરાગ્નિને પ્રદક્ષિ કરનાર; (ઔષધ) ભૂખ લગાડનાર.

અગ્નિપરીક્ષા, જુઓ અગ્નિદિવ્ય.

અગ્નિપ્રસ્તર, પુ. (સં.) અગ્નિ ઉત્પન્ન કરનારો પથરો; ચક્રમક; સર્પકાન્ત.

અગ્નિખાણ, ન. (સં.) અગ્નિ જેમાંથી ઉત્પન્ન થાય એવું અથવા અગ્નિ વરસાવવું જે તીર તે; ઉગાડીઉં; હવાઈ. ૨ દારૂગોળાનાં બનાવેલાં જે હસિઆર તે; દારૂગોળો; જેને છોડતાં અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય એવાં જે લડાઈનાં આસો તે.

અગ્નિમણિ, પુ. (સં.) જે પારદર્શક કાચ કે પથ્થરમાંથી સૂર્યનાં કિરણો એકત્ર થઈ નીચે પડતાં અગ્નિ ઉત્પન્ન કરે છે તે કાચ અથવા પથ્થર તે; સર્પકાન્ત; આગીઓ કાચ.

અગ્નિમાંઘ, ન. (સં. અગ્નિ+મંદ્ર. ઉ.) અગ્નિ-જહરાગ્નિનું મંદ્રપણું; ભૂખ નહિ લાગતી તે. ભૂખ નહિ લાગવાનો, ખોરાક નહિ પચવાનો અને અરુચિ ઉત્પન્ન કરનારો જે રોગ તે.

અગ્નિમુખ, ન. (સં. અગ્નિ+મુખ. ઉ.) અગ્નિ જેમનું મુખ છે તે; દેવતા; દેવો. (અગ્નિમાં હોમેહું દેવોને પહોંચે છે તેથી.)

અગ્નિરથ, પુ. (સં.) અગ્નિના બળથી ચાલતું યાન; યત્ર; આગગાડી; રેલવે; મોટાર.

અગ્નિશાળા, શુભ્રો અગ્નિગૃહ.

અગ્નિશિખા, સ્ત્રી. (સં.) અગ્નિની જે નવાળા તે; ઝાળ. 'કાટ માંહેથી કાઢીએ જેમ, અગ્નિશિખા પેરે.' પ્રા કા. ૧૧-૪૪.

અગ્નિષ્ટોમ, પુ. (સં.) ન્યૌતિષ્ટોમ નામના યજ્ઞના પહેલા ભાગનું નામ; એક યજ્ઞનો યજ્ઞ.

અગ્નિસંસ્કાર, પુ. (સં.) અગ્નિદાહ; શબને અગ્નિથી બાળવારૂં જે છેલ્લી ક્રિયા કરી તે; અંત્યેષ્ઠિ સંસ્કાર; અમુક ક્રિયા કરી મુકદ્દાની દહનક્રિયા કરવી તે.

અગ્નિસખ, પુ. (સં.) અગ્નિનો મિત્ર; વાણ; પરન.

અગ્નિહોત્ર, પુ. (સં. અગ્નિ+હુ=હોમવું. ઉ.) પરણેલા બ્રાહ્મણે વિવાહના સાક્ષિભૂત અગ્નિને પોતાના ઘરમાં નિરતર જાગતો રાખી પત્ની સહવર્તમાન નિત્ય તેમાં હોમ કર્યા કરવા રૂપી જે ગૃહસ્થાશ્રમી બ્રાહ્મણનું મુખ્ય કર્મ તે; બ્રાહ્મણે અગ્નિમાં હંમેશ હોમ કરવાનું કર્મ કરવું તે.

અગ્નિહોત્રી, પુ. (સં.) વિવાહાગ્નિને સદા સર્વદા બળતો રાખી નિરતર તેમાં હોમ કરનાર ગૃહસ્થાશ્રમી જે બ્રાહ્મણ તે. બ્રાહ્મણને માટે ધર્મશાસ્ત્રોમાં એમ કહેલું છે કે, બ્રાહ્મ-અર્થાશ્રમ પૂરો કરી વિવાહ કરવો અને જે અગ્નિ આગળ વિવાહ થયો હોય તે અગ્નિને પત્નિપત્નીએ પોતાના ઘરમાં એક અગ્નિશાળામાં રાખી નિરતર તેનું પૂજન અને હોમ કરવો. 'યા એન્ન અગ્નિએ છેવટ બળવું. ગૃહસ્થા-ગ્નીએ અગ્નિહોત્ર દેવોન્ન જોષ્ઠએ અને જેણે અગ્નિહોત્ર લીધેલો હોય તેણે હંમેશ ગૃહસ્થા-માં એન્ન પરણેલી સ્ત્રીની રાખની જ જોષ્ઠએ.

અગ્ન્યસ, ન. (સં. અગ્નિ+અગ્ન.) જેનું બળ અગ્નિ છે એવાં દેવતાનાં જે હથિઆરો તે; દારૂગોળો; તોપો બંદુકો અને ઉપાડીઆં-હવાઇઓ વગેરે જે હથિઆરો તે.

અગ્ર, ન. (સં.) અણીઉંટાચ; કાંઈ ચીજનો જે છેલ્લો પાનળો ને નાનો તીજો ભાગ તે; છોડો. ૨ નાનો ને અણીદાર કંકડો; કંચ.

અગ્ર, વિ. (સં.) મુખ્ય; પહેલું; આગલું; મોખરાનું. ૨ ઉત્તમ; સઉથી સરસ; શ્રેષ્ઠ. ૩ અધિક; વધારે.

અગ્રગણ્ય, વિ. (સં. અગ્ર+ગણ=ગણવું. ઉ.) પહેલા નંબરનું; મથુનરી કરતાં જેને અગ્રે-પહેલું ગણવું પડે એવું; આગેવાન; અગ્રેસર; મુખ્ય.

અગ્રગણ્યતા, સ્ત્રી. (સં.) ગણતરી કરવામાં જે પહેલાપણું તે; અગ્રગણનાપણું; પ્રતિષ્ઠા. Right of precedence. (તમે ગમે તેમ જોત્રશે તોપણ કૃષ્ણની અગ્રગણ્યતા ઓછી થવાની-મટવાની નથી.)

અગ્રગામી, વિ. (સં. અગ્ર+ગામિન્, ઉ.) આગળ-જોખરે ગમન કરનાર; આગળ ચાલનાર; આગેવાન; અગ્રેમર.

અગ્રજ, વિ. (સં. અગ્ર+જ=જન્મેયું.) પહેલાં જન્મેલું; જેનો જન્મ પહેલાં થયો હોય એવું; મોટું.

અગ્રજન્મા, પુ. (સં.) બ્રહ્મા; પ્રભુપતિ; આદિ દેવ.

અગ્રજા, સ્ત્રી. (સં.) પહેલાં જન્મેલી; મોટી બેન.

અગ્રજાતિ, સ્ત્રી. (સં.) મુખ્ય જાતિ; બ્રાહ્મણ.

અગ્રણી, પુ. (સં.) આગળ ચનારો; આગેવાન; નાયક; સરદાર. 'સોકપાળમાં અગ્રણી, વજ્ર એવું નામ.' પ્રા. ૧૧-પાનુ ૮૦.

અગ્રધાન્ય, ન. (સં.) પહેલાં પડેલું ધાન્ય; મુખ્ય અનાજ; પહેલો પાક; મોખાસાનો પાક. (મોખાસુ એસતાં વાવેલાં ધાન્યોમાંનાં

મકાઈ અને શાલી-ડાંગર સામે વગેરે પહેલાં થાય છે તેથી તે અધ્યાન્ય કહેવાય છે.)

અમંથિક, વિ. (સં.) ગાંઠ વિનાનું; આ-ભાગ; જેના મનમાં કોઈ વસતસો રહેલો ન હોય એવું.

અમયપૂજા, સ્ત્રી. (સં.) પહેલી-મુખ્ય પૂજા તે; પ્રથમ પૂજન.

અમરભાગ, પુ. (સં.) પહેલો ભાગ; મુખ્ય ભાગ, મોટો ભાગ. ૨ આગ્રહ, ગતિઆત; આગસો-મોખરાનો ભાગ તે ઉશિખર.

અમરવાદી, વિ. (સં.) પહેલો વાદ ચલાવનાર, તકરાર ઉપાદનાર ૨ જોવવાની સર-આત કરનાર; મુખ્યવાદી.

અમરેહ, વિ. (સં.) ધગ વગરનું, ૨ નહિ પરજોતું, સાથી વગરનું, સંન્યાયી, શ્રદ્ધાચારી.

અમરહાણીય, વિ. (સં.) નહિ શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય, લેવાને યોગ્ય નહિ એવું.

અમરહાર, ન. (સં.) છાદ્યથુને દાન તરીકે આપેલું જે ગામ અથવા જમીન (ખેતર) તે

અમરહાથણ, પુ. (સં.) માર્ગશિર્ષ મહિનો, મૃગશિર્ષ નક્ષત્ર જેમાં આવતું હોય તે મહીનો.

અમરહા, વિ. (સં.) નહિ લેવા યોગ્ય, લેવાને લાયક નહિ તે

અમરહિતા, સ્ત્રી. (સં.) નહિ લેવાયોગ્ય-પણું. આલ્પતા નહિ તે.

અમરિમ, વિ. (સં.) આગળનું, મોખરાનું; આગલું.

અમરે, અ આગળ, મોખરે. ૨ છેડે; અંતે, ટેકે, કાંડે.

અમરેગર, વિ. (સં.) અમર+સ-સર=નું હ.) આગળ જનાર, આગેવાન, મુખી; મોખરે રહેનાર; નાયક.

અમર, ન. (સં.) પાપ, પાનક; નહાઈ કપ્પ તે. ૨ મનિતા; માવિન્ય; દોષ

અમરઓક, સ્ત્રી. (અમરું ઉ અમ અને ઓકનું, ઉ ઓક.) અમરું અને ઓકનું તે, ઝાંડા ઉધળી. ૨ ઝાડા ઉલનીના જે મગ તે.

અમરઓકતણા અખાર કયાં પ્રીતમ. ૩ મૂર્છા; ઝાડા ઉલનીનું દરદ; કોલેસ; મદામારી.

અમરઓધ, પુ. (સં.) અમર+ઓધ=દગસો.) પાપનો દગસો; પાપરાશિ; ધણું પાપનો જે સમૂહ તે.

અમરના, સ્ત્રી. (સં.) વટના=ગોડવણ.) અમુક્ત રચના; સારી ગોડવણ નહિ તે.

અમરનું, વિ. (અ-નહિ+અનું-યુક્ત.) અમુક્ત; અયોગ્ય; બગેચર નહિ તે, જાભે નહિ તેવું; અધરિત.

અમરમાન, વિ. ન બની શકે તેવું; અશક્ય, ન બનાવી શકાય તેવું.

અમરિત, વિ. (સં.) ધરિત નહિ તે; ન ધરતું હોય તેવું; અમુગતું; નહિ શોભતું; અયોગ્ય; જેરવાળખી. ૨ નાલાયક; અવિચારી; ન બને તેવું.

અમરિત ધરના, સ્ત્રી. (સં.) ન બની શકે એવી જે બનાવટ તે, ન ધડી શકાય એવી જે ધરના ને. વેદાંતમાં માયાને માટે વપરાય છે. માયા ન બની શકે એવી બનાવટ કરવાને શક્તિમાન છે

અમર, વિ. નહિ ધકાએલું; અણુધક, અનુભવ રહિત. 'શુદ્ધચતુર્થને પાળે સંત; અમર ધણેરા કાંઠે દંત.' અમો.

અમરણ, ન. અમરું તે; મશેતસર્ગ થવો તે. ૨ અપહાર.

અમરણખાડ, પુ. અમરણ જવાની જે ની-ચાણુ જમીન તે; મશેતસર્ગ કરવાની ખાણ.

અમરણસી, વિ. વારંવાર અમરણ જનાર; અતિસાર-ઝાડાના દરદવાગું (માણસ); જેને અમરણની દાનત થયા કરતી હોય એવું.

અમરન, વિ. ધન વગરનું. ખુરલું; ઉઘાડું; નિરશ. ૨ ધન નહિ તે; પોણું; પોટળ.

અમરનાશક, વિ. (સં.) અમર=પાપ+નાશક. ઉ) પાપનો નાશ કરનાર. પાપને ધોઈ નાંખનાર, પાપને દૂર કરનાર

અધનાશન, પુ. પાપનો નાશ કરનાર; પરમેશ્વર.

અધમર્ષણ, ન. (સં. અઘ+મર્ષણ=મહન કરવું તે) પાપનાશન; સર્વ પાપનો નાશ કરનારા મંત્રનો જે જાપ કરવો તે. ૨ સંધ્યામાં એક નાકમાંથી જળ લઈ બીજે નાકથી કાઢી નાંખવું તે; નોળી કર્મ કરવું તે. ૩ પાપનો નાશ થાય અથવા પાપ સહન થાય એવો મંત્ર અને તેને લગતી જે ક્રિયા તે.

અધરણી, સ્ત્રી. પહેલપહેલો ગર્ભ રહેવો તે; પહેલી ગર્ભાવસ્થા; સીમંત. ૨ પહેલા ગર્ભાધાન નિમિત્તે સાતમે અથવા એકાદને મહિને કરવામાં આવતી એક ક્રિયા તે; સીમંત; ગર્ભાધાન નામના મંત્રકારને લગતી ક્રિયા; સીમંતોત્થન. અધરણી આવવી=પહેલીવાર સ્ત્રીનું સગર્ભા થવું તે. અધરણી કરવી=અધરણીની ક્રિયા કરવી. બાપનું બારસું અને સ્ત્રીની અધરણી ફરી ફરીને આવતાં નથી=છ'દગીમાં એક જ વાર આવે એવા પ્રસંગો માટે આમ કહેવાય છે.

અધરણીઆત, વિ. જેને અધરણી આવેલી હોય તે; ઘેણુ; પહેલી જ વાર મગર્ભા થયેલી (સ્ત્રી).

અધરાળો, પુ. જુઓ ઓધરાળો.

અધરૂં, વિ. (સં. અ=નહિ+પ્રાણ=લેવાય તેવું.) ન લેવાય-મહણ થાય તેવું; કઠિન; સુશકેલ; ન બની શકે તેવું; ન કરી શકાય તેવું. અધરૂં પડવું=કંઈક લાગવું. અપરા સમ આવ્યા ન બની શકે તેવું કરવાનું પણ લેવું તે. :- (અમુક માણસનું મુખ જોયા પછી જ હું તો આનંદજન લઈશ.) ન પણ-મહા કંટે પગી શકે તેવું પણ લેવું તે.

અધર્મ, વિ. (સં. ઘર્મ-તાપ.) તાપ વગરનું; ઉતાપા રહિત; કહુ; ગરમ. નહિ તેવું; ઓછી ગરમીવાળું.

અધવડું, કિ. સ. અધવાની ફરજ પાડતી. ૨ જોરજુલમથી નાંખ્યા કે અનુક વગુ કટાવતી. ૩ હેરાન કરવું; થકતી નાંખવું.

અધવાટ, સ્ત્રી. પાપનો માર્ગ; નહારો-અપવાનો રસ્તો; અપહાર. 'એવું કરવું શિવને ન ઘટે, જીવ જાય અધવાટે.' દયારામ.

અધવાડ, સ્ત્રી. ગંદવાડ; મલિનતા; ઠેક ઠેકાણે ગંદકી કરતી તે.

અધવાન, વિ. પાપી; પાપવાળો; જેણે પાપ કરેલાં હોય તેવું.

અધવું, અ. કિ. પેટમાંનો દમરો શરીરની પાછલી વાટે બહાર કાઢવો; ઝાડે જવું; ઝાડે ફરવું; વાડામાં જવું; દિશાએ જવું; જંગલ જવું; ખરસું જવું; બહાર જવું; ફળશીએ જવું, પાદર જવું. મજોત્સર્ગ કરવો.

અધહારી, વિ. (સં. અઘ+હ=હરવું ઉ) પાપને હરી લેનાર; પાપનો નાશ કરનાર. (પરમેશ્વર)

અધાર, વિ. (અ=નહિ+પાટ=પાર.) જેને પાર નથી એવું; અપાર; અનંત; અનહદ. 'સખિ મારા કાપ્યા છે કર્મના કાટ, મારી સુરતી પહોંચી છે અધાર.' બોળે. પ્રા. કા. પ. ૧૨. ૨ ધણીપણના હક માથે; ફલ તમામ હક માથે, બીનસરતે (Unconditional.) 'મં તો આપું ખેતર તને અધાર વેચ્યું, એટલે તેમાંથી જે કંઈ નીકળે તે મારું નહિ પણ તારું કહેવાય.' વાં મા. ૩ ૧૯. કોઈ વસ્તુનું વેચાણ કરતાં તેના ધણીપણનો તમામ હક આપી દેવામાં આવ્યો છે એમ જણાવવાને ખનપત્તરમાં આ રાજ વપરાય છે. ૩ પુ. શિક્ષાકેષ. કાન અથવા બાહ્યમાં અપાએલી જમીનનો, એક પથર ઉપર લેખ કરી, તેના આધાર પાતાળ સુધી તમામ હક સૂર્ય અને ચંદ્ર તપે ત્યાં સુધી બોગવટે અપાએલા છે એવું બતાવવા તેની ઉપર સૂર્ય ચંદ્ર પાડી જમીનમાં ધાલવામાં આવેલો મારીની, દેવચાનની અને વેચાણ જમીનને માટે એવા જે પથરો જમીનમાં ધાલવામાં આવેલા તે 'અપાટ' કહેવાતા અને તે જમીનો વેચપરપરા અધાર પ્રમાણે પદ્ધતિ રાખ્યો તરફથી ચક્ષા-

વવામાં આવતી. ખાશીમાં, બહીશમાં, દાનમાં અને દેવસ્થાનમાં ચાલતી આવી જમીનો 'અગ્રાટ' લેખ ઉપરથી 'અધાટીઆ' કહેવાય છે.

અધાટીઉં, વિ. અગ્રાટ અપાએલું; મા-રીનું; ધનામી; દાન કે દેવસ્થાન ખાતે ગએલું; તમામ હક સાથે વેચાએલું. (ખેતર-જમીન.) ૨ સમજની પટાવી તમામ હક લઈ લેવાની જેની વૃત્તિ હોય એવું; ધર્ત; કમણું. ગામડાના વાણીઆ, જેઓ અજ્ઞાન-ખેડુતોને સમજની પટાવી અથવા થાપ દઈ તેમનાં ખેતર ઘર છત્યાદિ અગ્રાટ લઈ લેતા હોવાથી તેમને આ વિશેષણ લગાડવામાં આવે છે.

અધાડયું, સ. કિ. પ્રે. અથવા બેસાડયું; અથવા 'લઈ જવું; અથે એમ કરવું. ૨ કદાવયું; બહાર કાઢવાની-તથા દેવાની ફરજ પાડવી.

અધાડો, પુ. જુઓ અધેડો.

અધાણુ, ન. અધવું તે; અધણુ. ૨ જાડો; મળ; નરક. વિ. મંદકી રહિત. ઉધાણુ-બહો-વાસ વગરનું.

અધાણું, વિ. અધવાની હાજતવાળું; મળોત્સર્ગ કરવાની અસર જેન થયેલી હોય તેવું; હાજતવાળું.

અધાત, વિ. (સં. અ=નહિ+ઘાત=હાનિ) જેમાં ઘાત ન હોય તેવું; કશી ઘાત થાય નહિ એવી રીતે કાર્ય કરવું તે; ચુશકેલ; વસયું. 'છાંછળમાં છળની નહિ વાત, આ તો રમવી વાત અગ્રાટ' અખો.

અધામણુ, સ્ત્રી. વારંવાર અધવાતું થાય તે; જાંડા થયા કરે તે; અતિમાર. છેરાડું; વારંવાર છેરાય તે. (દારનો.) ૨ રોજનું યથ પોણું જે મહેનતવું કામ તે; દુઃખ; પીડા; દુઃખાતિશય.

અધામું, વિ. મુશ્કેલ; અગરું; સખત.

અધાર, (હગાર.) પખી અને છવડાંનો જે મળ તે; હગાર; છેર.

અધારો, પુ. બંજવારો; મંદવાડ.

અધાવયું, સ. કિ. અથે એમ કરવું; તથા દેવરાવયું; ઉસારાવયું. ૨ દુઃખ દેવું; અત્યંત મહેનત આપવી; અધી જાય એમ સતાવયું. ૩ પાણું કદાવયું; ઓઠાવયું.

અધીજવું, સ. કિ. અધવાની ક્રિયા ઉપર અંકુશ ન રહેતાં મલોત્સર્ગ યથ જવો. ૨ ખી જવું; યરયરી જવું; બચબીત થવું. ૩ કમુશ કરી દેવું; બચથી વાત કહી દેવી.

અધુણુ, વિ. (સં.) દયા વગરનું; નિર્દય; ઘાતકી.

અધેડો, પુ. જુઓ અંધેડો.

અધોક, સ્ત્રી. જુઓ અધઓક.

અધોર, વિ. (સં. બહુત્રીહિની રીતે. જેના જેવું ધોર ખીજું નહિ એવું ધોર.) અતિ ધોર; બહુજ ભયંકર; ધણુંજ બિચ્ચામણું. 'એમાં મોટાં અધોર રાનો છે.' વાં. મા. ૬-૭૩. ૨ અવિવેકી; દુષ્ટ; ઘાતકી. ૩ જ્ઞાન સાન રહિત; બેજ્ઞાન; જડ. મરના પહેલાં બે દિવસ તો એ અધોર રહ્યો. ૪ ન. પાપ. વિ. પાપી. ન. નરક. 'આતે નર અધોરે પડે.' ભો. પ્રા. કા. પ. ૮. ૫ મહા મુશ્કેલ; બહુજ કંઠણુ; સખત. 'કરે અધોર તપતું કાજ.' નાકર. પ્રા. ૧૧-૧૩૬. અધોરપંથ=મેલી સાધનાઓ કરનારા અને મલિન આચાર તથા ભયંકર ક્રિયાઓ કરનારા બાવાઓનો એક મત. અધોર મંત્ર=મેલી સાધના કરવાનો જે મંત્ર તે. બંગાળી અને ખીજી ભાષાઓમાં ન બ તત્ત્વરૂપ સમાસની રીતે નહિ ધોર એવો અર્થ પણ થાય છે. :-દેવીઅધોરકામિની. અધોર=આમ્ય; પ્રિય. દર્શન; Not terrible.

અધોરી, વિ. એદી; ગંડું; ખરાબ; આજનું; ઘણું જીવનાર; જીવણસી. 'અણુપક અધોરી જનમનો.' ૨ અધોર કર્મ કરનાર.

અધોરી, પુ. અતિ ભયંકર કામ કરનાર અથવા અધોર મંત્રને સાધનાર બાવાઓની એક જાત ને.

અધોપ, પુ. (સં. ઘુષ્=મોટી બોલવું.)
ઉડા ઉચ્ચારવાળા; નહિ એવા અક્ષરો. ૨ વિ.
અવાજ વગરનું; શાંત; ગડબડાટ વગરનું. અ-
ધોપવ્યંજન.

અચક, સ્ત્રી. (અચકવું. ઉ.) કોઇ પણ
વસ્તુની ગતિને અટકાવવાને તેની સામે ચૂકવાની
જે આડ તે; ઢેસ; ઢેસી; અટકણ; આડ; આ-
ગળા; બોબણ; ખાંચો; ખીલી.

અચકડું, ન. (સં. + ચક્ વ્રમ થવું.)
પૂર્વે અનુભવેલાં સુખ યાદ આવવાથી ચતી જે
દુઃખની લાગણી તે; દુઃખો; દુઃખની લાગણીથી
ડચકાં આવવાં તે.

અચકમચક, અ. ઓચીંતું; એકદમ;
એકાએક; અચપ્રચ. (દુઃખ કે મરણ જેવા
ભયંકર બનાવનું એકાએક બની આવવું તે.)

અચકડું, (અચકાવું.) અ. કિ. (સં. આ+
ચક્=હલાવવું અથવા આ+ઘ્ન=ખેંચવું.) કોઇ
પણ ક્રિયા કરતાં એકદમ અંધ પ્રહાર; અટકવું;
ખમચાવું.

અચકામણ, સ્ત્રી. કોઇ પણ કાર્ય કરતાં
અચકવું પડે એવી જે મુશ્કેલી તે; નડતર;
હરકત; અંતરાય; યુગ્મવણ; ગળે કાચકી. ૨
અચકવું પડે એવું જે કારણ તે.

અચકારો, પુ. ગતિનો એકદમ અટકાવ
થવાથી લાગતો હેલો; ધક્કો; હડસેલો; આચકો.

અચકાધનાર, વિ. અટકાવનાર; રોકનાર;
ખાળનાર.

અચકાવવું, સ. કિ. અટકાવવું; ખાળવું;
રોકવું.

અચકોમચકો, પુ. આંચકો અને મચકો
-લહેકો કરવો તે; અચક અને મચક; અંગ-
ભંગ અને મુખ મરડવું તે; અંગચેષ્ટા; હાવ-
ભાવ; ચાળા; અભિનય. (અંગને તેમજ બો-
લવા ચાલવા કે ગીત ગાવામાં ચતી ક્રિયાને
આચકો અવરાવી મચકો લેવો તે.) 'અચકો
મચકો દારેલી.' છા.ગીત.

અચતુર, વિ. (સં.) ઝટ. એતી-સમજ
જન્ય નહિ તેવું; ચતુર નહિ તે; બોચક; જડ;
અણસમજી.

અચપચું, વિ. (સં. અર્જ-અદ-અચ+
પચ્=પચવું.) અરધું પચેલું એવું; અદકચું;
અપરિપક્વ; કાચું પાકું. ૨ છેક ઘટ નહિ તેમ છેક
પાણી જેવું પણ નહિ તેવું; ગદગદું; ઠરેલું નહિ
તેવું; દીધું.

અચપ્રચ, અ. ઓચીંતું; એકાએક;
અચાનક; એકદમ. (પારસીઓમાં આ શબ્દનો
બહુ ઉપયોગ થાય છે. -કાવસ અચપ્રચ ગૂમ
ચઈ ગીઓ.)

અચર, વિ. (સં. અ=નહિ+ચર્=ચાલવું.)
ચાલે-ખસે નહિ તેવું; સ્થિર; હાલેચાલે નહિ તેવું.

અચરકો, પુ. આચકો; ધક્કો; અચકારો;
હેલો. અચરકો લાગવો=ધક્કો પહોંચવો; તુક-
સાન થવું.

અચરજ, ન. (સં. આશ્ચર્ય=વિસ્મય)
આશ્ચર્ય; નવાઈ; વિસ્મય; કૌતુક; અજાણી.
નવાઈની ચીજ અચવા વાત. આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન
કરે તેવું જે કંઈ તે. 'અચરજ મોટું માખની
આંખે, ડોળા પચીસ હજાર.' છા.ટંક.

અચરત, ન. આશ્ચર્ય; વિસ્મય; તાજુબી.
અચરત થવું-પામવું=અચંબો પામવો; તાજુબ
થવું. 'પ્રતિહાર અચરત પામીઓ, દેખી લહર
લંગૂર; રહે રહે ઉભો વાનરા, સામદ બોલ્યો
શર.' અં. નિ.

અચરતી, સ્ત્રી. અચંબો; આશ્ચર્યતા; નવાઈ;
અજાણી; વિસ્મયતા.

અચરપચર, અ. અગે તેમ; પચે કે ન
પચે તેમ; સ્વીરહીને; એક વસ્તુ પૂરી થઈ ન
હોય ત્યાર પહેલાં બીજી વસ્તુ ખાવી તે.
(અચરપચર ખાવું.)

અચરેઅચરેરામ, પુ. પોપટને બોલતાં
-ઉચ્ચાર કરતાં શીખવવાની એક રીત; પોપટને
પહેલવહેલાં બોવાવવાનો એક ઉચ્ચાર.

અચલ, (અચળ.) વિ. (સં. અ+નહિ+ચલ=ચાલવું) ચાલે-ખલે નહિ તેવું; સ્થિર; સ્થાયી; જડ. ૨ પુ. પર્વત.:-હિમાચલ.

અચલપદ, ન. (સં.) ન ચળે એવું જે પદ તે; પરમપદ; સ્થિરપદ; સુક્રિત; મોક્ષ.

અચલિત, વિ. (સં.) નહિ ચળેલું; દૃઢ; સ્થિર.

અચળ્યું, વિ. (સં. અ+નહિ+ચર્વ=ચાવવું) નહિ ચાવેલું એવું; નહિ આખેલું એવું. નહિ ચવેલું-કહેલું એવું. 'અચ્યું ચરે તે ચાનો કવિ' અખો. ૨ અભુક્ત. 'વધુ રસના અચળ્યો રસ ચાખ.' અખો. (આ શબ્દ અખાનો ખાસ શબ્દ છે)

અચળપતિ, પુ. (સં. અચલ=પર્વત + પતિ=રાગી) પર્વતોનો પતિ; હિમાચળ.

અચળા, સ્ત્રી. (સં.) પૃથ્વી; ધરા; ધરિણી

અચંચળ-લ. વિ. (સં. અ+નહિ+ચંચલ=ચપળ.) ચંચળ નહિ તે; જડ; દૃઢ; ખસે કે ડગમગે નહિ તેવું.

અચંદ, વિ. (સં. અ+નહિ+ચણ્ડ=ક્રોધ.) ક્રોધ-ગરમ નહિ તેવું; શાંત; દંડુ; સૌમ્ય.

અચંધો-ચુંધો, પુ. (સં. આશ્ચર્ય=વિસ્મય+મૂ=મધું.) અતિ આશ્ચર્ય પમાડે એવો અસંભવિત બતાવ; તાલુખી; આશ્ચર્યચક્રિતપણું; વિસ્મયતા; અદ્ભુતતા. અસંભવિત અમાધારણ બતાવ બનવાથી મનુષ્યના મનમાં મોટા આશ્ચર્યની જે લાગણી-અસર થાય છે તે. અચંધા બરેલું=અચંધો થાય તેવું; જેનાથી આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય તેવું. અચંધો લાગેના=નવાઈ લાગી.

અચાનક, અ. ઓર્ચાતું; એકાએક; એકદમ; અચાનુચ; અકસ્માત. વિ. અચાનક=કાળજી. કાળજી વગરનું; જેની ચેતનણી મળી ન હોય તેવું. (એકાએક.)

અચાર, ન. અચાલું, કેરી, તુલું, મરચાં, લીંણુ વગેરેને ગણાવે બરી ન જગડી જાય તેમ આથી રાખવાં તે. (સુગત તરફના પાડખીઓ આ શબ્દ વાપરે છે.)

અચાલ, સ્ત્રી. (સં. અ+ચલ=ચાલવું) ન ચાલે એવું જે તે; અમલ; જરૂર; ઓપડી. (હું એને અચાલે કહું છું) ૨ અચલ્ય; અટકાવ.

અચિકિત્સનીય, વિ. (સં. અ+ચિકિત્સનીય.) કિત્ત=જાણવું-પારખવું. ઉ.) ચિકિત્સા કરવા યોગ્ય નહિ એવું; અસાધ્ય રોગવાળું; બહુજ માંદું; ૨ પરખાય નહિ-સમજાય નહિ એવું; ન જણાય એવું.

અચિત્ત, વિ. (સં.) નહિ ચિતવાળું; ધ્યાન નહિ રાખનાર.

અચિર, વિ. (સં. અ+નહિ ચિર=લાંબું) લાંબા વખતનું નહિ તેવું; થોડા કાળનું; તાલું; ક્ષણભંગુર. ૨ અ. ઉતાવળે; તુરત જ; શીઘ્ર; જલદી; ઝડ.

અચિરચુતિ, સ્ત્રી. (સં. અચિર=કુંકા+ચુતિ=તેજ-પ્રકાશ.) કુંકા થોડાજ વખતના તેજવાળી-તીજળી; ઝણકે કરી તરત જતું રહે એવું જે તેજ તે.

અચિંતનીય, વિ. (સં.) ન ચિંતવી શકાય એવું; કલ્પનામાં કે વિચારમાં પણ આવી નહિ શકે એવું; અચિન્ત્ય.

અચિંતિત, વિ. (સં.) નહિ ચિંતવેલું; ઓર્ચાતું; નહિ ધારેલું એવું; અણધાર્યું.

અચિંત્ય, વિ. (સં. અ+નહિ ચિન્ત=વિચારવું ચિન્ત=મનન કરવું.) વિચાર-ચિન્તન ન કરી શકાય તેવું; અચિંતનીય; અનર્થ, અકળ. 'અચિન્ત્ય વસ્તુ ચિંતવી.'

અર્ચાતું, (અર્ચિતું) અ. આગળથી નહિ ધારેલું હોય તેમ; એકાએક, અચાનક; ઓર્ચાતું.

અચૂક, વિ. (સં. અ+ચુ=પડવું.) ચૂક વગર; જરૂર; અવશ્ય; આપાદ; ગમખાણ. ૨ અ. ખચીત; ભૂલી ન જતાં-વગર ભૂલવે; જેમાં ચૂક ન પડે તેમ. (એ નો અચૂક આવશેજ.)

અચૂકપણું, ન. ચૂક-ભૂલ નહિ થવાપાતું; ખચીતપણું; નિશ્ચયતા

અચૂકખાણ, ન. જે ખાણ ખાલી ન જાય તે; રામખાણ, બધાં નિશાન માંડ્યું હોય

ત્યાં અવશ્ય વાગે એવું જે બાણુ તે. ૨ વિ.
જેનો બાણુ કદી ખાલી જ ન બાધ એવું. :-
'અચૂક બાણુ ચૌહાણુ.' પ્રા. સા.

અચેત, વિ. (સં. અનૌકિચેતન=ગાન)
જેને ચેતન-સંગ રહેલી ન હોય તેવું; ગાન
વગરનું; નિઃસંગ; બેભાન; શૂન્ય જેવું; છવ
વગરનું.

અચેતન, વિ. (સં.) ચૈતન્યરહિત; છવ
વગરનું; શબ્દ; જડ. ૨ મૂર્ચ્છિત; બેભાન.

અચેતના-તનતા, સ્ત્રી. (સં.) સંગ રહિત
પણું; અચંચગતા; બેભાન અવસ્થા; જડતા;
ચેતનપણું નહિ તે.

અચેષ્ટ, વિ. (સં.) એટલા વગરનું; હાલે
આલે કે બોલે નહિ તેવું; જડ; ચેતન રહિત.

અચો, પુ. (સં. અ+ચર=જવું.) જડ
વસ્તુઓના જમાવ થવો તે; બરાવો; કચરાનો
જે જમાવ તે.

અચોપચો, પુ. એકલા થએલા કચરાનો
જે બદબોલો તે; કચરાનો બરાવો અને સડો તે;
ગંદવાડ; અસ્વચ્છતા.

અચ્છત, (અછત.) અ. એકાએક; ઓ-
ચીંતું; જોતજોતામાં. (એ દાગીનો તો અચ્છત
ભીડી ગયો.) ૨ છત નહિ તે; ખૂટકો; ઓછ;
નહિ હોવાપણું તે. ૩ ઉપાકું; જહેર; ખુદ્ધ.

અચ્છા, (અચ્છ) અ. (હિં.) બહુ સાફ;
વાફ; ઠીક.

અચ્છદ્ર, વિ (સં. અ+નહિ છિદ્ર=કાણું)
કાણા વગરનું; આણું; બોક રહિત; મંગીન; ઘટ.

અચ્છી, અ. કૃત્રિમ છીંકવું તે. (વહેમી
માણુમને અપશુકનની સંકા કરાવતી તે.)

અચ્છુ, વિ. સાફ; મજેડું; અદ્ભુતન.
૨ (સં. અચ્છ.) મુંદર; સ્વચ્છ; શોભિતું. ૩ અ.
બહુ સાફ; વાફ, ઠીક.

અચ્છેય, વિ. (સં.) નહિ છેદાય તેવું; છેદ-
વાને યોગ્ય નહિ એવું; કપાય નહિ એવું; અછેદ.

અચ્છેર, ન. અડધો શેર; અડધા શેરનું
માપ. જુઓ અચ્છેરી.

અચ્છેરી, સ્ત્રી. (અચ્છેરી.) અચ્છેરનું જે કાટલું
માપતે; અચ્છેરનું વજન; અડધા શેરનું વજન
અથવા માપ થાય એવું કાટલું કે કુલડી તે.

અચ્છેરીઉં, વિ. અચ્છેર માપ-સમાપતેવું;
જેનું વજન અથવા માપ અચ્છેર હોય તેવું
(વાસણ)

અચ્ચુત, વિ. (સં.) નહિ નાથ પામે
એવું; ન પડે એવું; પુ. વિષ્ણુ.

અચ્ચુતાનંદ, પુ. (સં. અચ્ચુત+આનંદ.)
અચ્ચુતનો જે આનંદ તે; બ્રહ્માનંદ; આત્માનંદ.

અછક, અ. જોતજોતામાં; પ્રત્યક્ષ થયું
ન થયું ને ગૂંચ થઈ જવું તે. ૨ નિઃશંક;
વગર શંકે. (અછક એજ ઉઠાવી ગયો.)

અછકલું, જુઓ આછુંકલું; હલકું.

અછત, સ્ત્રી. (સં. અ+નહિ+સત્ત=હોવા-
પણું.) નહિ હોવાપણું તે; છત નહિ તે; થોડું
હોવું તે; તંગી; તાણુ; સંકેત; ભીડ; કમીપણું.
(છતથી છટી ન જવું ને અછતથી ડરી ન જવું.)

અછતું, વિ. (સં. અ+નહિ+સત્ત=પ્રકટ,
ખુદ્ધ.) છતું નહિ તેવું; શૂન્ય.

અછત્ર, વિ. (સં. અ+નહિ+છત્ર=ઢાંકણું.)
છત્ર રહિત; ઢાંકણ વગરનું; ઉપાકું; ખુદ્ધ. ૨
જેને માથે વડીલ ન હોય એવું; ન માથાપું;
અનાથ (વિધવા વગેરે.) ૩ છત્ર આમર રહિત;
(રાજા) પદભટ્ટ-રાજબટ.

અછખડા, પુ. બ. વ. એક જાતનો રોગ;
એક જાતનો તાવ, કે જેમાં શરીર ઉપર
આછી મોટી નાની ફાક્ષીઓ થઈ આવે છે તે,
Chicken pox.

અછરતું, વિ. ઉપર અડેલું; ઊંણું; ઓછું;
કમ. ૨ છટ્ટાઈ જવું.

અછવાડું, અ. ફિ. (સં. આ=આમપાસ
+છદ્=જવું.) વણુછાથી કરમાઈ જવું; ઓછું
ઉતરવું; થોડું થવું. તડકો નહિ મળવાથી, ઝાડની
કે બીજા કશાની છાયા પડવાથી છોડ, વેલા
ઈત્યાદિક વનસ્પતિનો જોઈએ તેવો વિકાસ નહિ
થવો તે. 'પૂલ-ગવડાં અછવાઈ ગયાં.' નર્મ.

અછાડ, પુ. બુઝો ઝોછાડ.

અછાડપછાડ, સ્ત્રી. અહીં તહીં ફેંકવું
પછાડવું તે; આજ્ઞાઆજ્ઞા; ભાગફાડ. ૨ ધાંધલ;
ધમાલ; પ્રવૃત્તિની અતિશયતા દેખાડવી તે.

અછાનું, વિ. (સં. અ=નહિ+છદ્=દાંકવું.)
દાંકેલું નહિ તે; ઉપાહુ; ખુલ્લું; જાહેર; આસન.

અછાવવું, સ. ક્રિ. (સં. અચ્છ=સ્વચ્છ.)
નવું વાસણ વાપરવા કાઢવું.

અછાળવું, સ. ક્રિ. વાસણ હેંચું નીચું
કરી તેમાંની વસ્તુ તળે ઉપર થાય તેમ કરવું;
ઉછાળવું; ઉથલાવવું; તળે ઉપર કરવું. (શાક-
અથાણું અછાળવું. નર્મ)

અછિન્ન, (અચ્છિન્ન) વિ. (સં.) છેદાએલું
કે કપાએલું નહિ તે; નહિ છેદાએલું. ૨ અ.
સનત; આહુ; અખંડિત.

અછિન્નધારા, સ્ત્રી. (સં.) આપુ ને આહુ
ધારા હોય તે; વગર અટકે કે વગર ઠરે ગળ્યા
કરવું તે; આહુ વણા કરે તે. ૨ મહાદેવ ઉપર
જળનો આપુ અભિષેક કરવાનું નીચેથી ઝીણા
કાણાવાળું જે પાત્ર તે; જળાધારી.

અછેક, વિ. (સં. +છિદ્=કાપવું. ઉ.)
જેને છેદ પડેલા ન હોય એવું; છેદ વગરનું;
છેદ રહિત; આપુ; કાણા-કાપા વગરનું.

અછોઅછો કરવું, સ. ક્રિ. ધણાં વાનાં
કરવાં; ઉમળકાથી આદરસત્કાર કરવો; લાડ
લડાવવાં; મોંઝે મદાવવું; જાડુજ સારી મર-
બગ કરવી.

અછોઅછો વાનાં, ન. બ. વ. ધણું ધણું
લાડ કરવું તે; જે જોઈએ (જે માગે) ને સર્વ
ઉમળકા ભેર આપવું તે.

અછોછાંચડા, પુ. બ. વ. ખડુ લાડથી
પ્રતિપાલન કરવું તે; છાતી ઉપરનું છાતી ઉપર
રાખવું તે; કોઈ જાતનો ઉત્પાપ ન થાય અને
સાફ સાફ લાગે એમ લાડમાં રાખવું તે.

અછોડા, પુ. (સં. અ=નહિ+સૂજ=છોડવું)
જાળ કે ઘોપને નહિ છુટી જાય તેમ લાયમાં

રાખવાને બાંધેલો દોર; રાસ. (જાળદની નાથે
બાંધી તેને હાંકવાને લાયમાં રાખવાનો દોર.)
'હરતા ફરતા હોડે ઘોડલા, હેમતણા અછોડા.'
ત્રેમાનંદ. ૨ છોડા; ઘડિઆળને ખીસામાં રા-
ખતાં તે પડી જાય નહિ તેટલા માટે તેને
બાંધવામાં આવતો ધાતુનો કે સુતર-રેશમ
વગેરેનો ગુંથેલો દોરો. ૩ સોના રૂપાની ગળે પહે-
રવાની એકાવળી; માંદળી. અછોડાવા=અછોડા
જેટલું જે છેડું તે.

અજ, પુ. (સં. અ=નહિ+જ=જન્મેશ.)
નહિ જન્મેલું તે; પરમેશ્વર; બ્રહ્મા. ૨ રથુરાજનો
પુત્ર-દશરથનો પિતા. ૩ ચંદ્ર. ૪ કામદેવ.

અજગર, પુ. (સં. અજ+ગલ=ગળવું ઉ.)
ખડુ મોટા કદના સાપની એક જાત; મોટા-
બકરાને ગળી જાય એવો સાપ; ધામરોળું.
(અજગર બહુજ આળસુ, અકર્શતીઆ અને
ધીમો હોવાથી આળસુ, અકર્શતીઆ અને ધીરો
માણસને તેની ઉપમાં અપાય છે.) 'અજગર
કરે ન આકરી, પંખી કરે ન કામ.' તુલસી.
અજગરવૃત્તિ=દૈન ઉપર આધાર રાખીને પડી
રહેવું તે. 'અજ ૧૨ પડ્યો છે રે વાટમાં, વિકાગી
મુખ ભાગ.' ત્રિ. આળસુ થઈ દૈવ ઉપર બધા
આધાર રાખી જડા માફક પડ્યા રહેવું તે;
ચોગીઓની એક વૃત્તિ.

અજગંધા, (ગંધિની) સ્ત્રી. (સં.) એક
જાતની ઝોપધિ, મરડાશંભ.

અજટા, સ્ત્રી. (સં. અ+જટા=કેલાવો.)
જેનો ફેલાવ નથી-ફાલ નથી એવી એક વન-
સ્પતિ; ભોંયગાંધલી.

અજતરફ-રે, અ. (ફા. અજ-થી તર્ક
=ગાણુ) તરફથી; આ તરફથી. (મોટા દર-
જાનો અમલદાર ઉતરતા દરજ્જાના નોકરને
લખતાં 'અજ તરફ, અજ તરફ' એમ લખે છે.)

અજન્મ, વિ. (સં. અ=નહિ જન્મ=
અવતાર) જેને જન્મ નથી તે; ધૈશ્વર.

અજન્મા, સ્ત્રી. (સં.) માયા. ૨ રીતા.

અજપાજપ, પુ. (સં. અજપા+જપ.)
શ્વાસ પ્રશ્વાસે મૌન રહી હંસમંત્રનું મનમાં ને
મનમાં હ્રન્મારણ કર્યા કરવું તે; કોઈ સાંભળે
નહિ તેવી રીતે તંત્રવિધિ પ્રમાણે હંસમંત્ર
જપવે તે. (શ્વાસ લેતાં અને મૂકતાં સોડહં
સોડહં કરવું તે.)

અજળ, વિ. (આ. અજલ=વિસ્મયકારક)
આશ્ચર્યકારક; વિસ્મયભરેલું; અજાણ; વિચિત્ર;
અમરકારી; અદ્ભૂત; અલૌકિક. 'અજળ સલુણી
ગોરી રાધે પ્યારી.' પ્રા. કા. અજળ થવું=આશ્ચર્ય
-નવાઈ પામવી; અકિત થવું. અજળ તમાસો=
નવાઈનો વિચિત્ર ખેલ. અજળ તરેહવું=વિલક્ષણ;
અલૌકિક.

અજભાષેશ, (અજભાષ) સ્ત્રી. (ફા.
અજમુદ્દન=ચત્ન કરવે. હ.) અજભાવી જોવું
તે; અનુભવ લેવો તે; તપાસ; પ્રયોગ. ૨ ખા
તરી કરવી તે; નાણી જોવું તે. ૩ અટકળ
કાઢવી તે; આશરો; શુભાર; અંદાજ.

અજભાષેશદાર, વિ. (ફા.) અજભાષેશ
કરનાર; અટકળ કરનાર; અનુભવી.

અજભાવવું, સ. કિ. તપાસી જોવું; પ્રયોગ
કરી જોવો. ૨ અનુભવ મેળવવો; ખાતરી
કરી લેવી. ૩ પ્રમાણ જોવું; અડસટો-શુભાર
કાઢવો તે.

અજભાવું, અ. કિ. કરી જોવું; ખાતરી
કરવી; અનુભવ લેવો. ૨ પ્રમાણ કાઢવું; અટ-
કળવું.

અજમીઠ, પુ. (સં.) પ્રાચીન ભારતના
એક પ્રાંતનું નામ; અજમેરની આસપાસનો
જે પ્રદેશ તે.

અજમુદો, (મુદો) પુ. (ફા.) અજભા-
ષેશ; ખાતરી કરી લેવી તે; વાપરી જોવું તે.

અજમો, પુ. એક જાતનાં તીખાં અને
વાસવાળાં ખીચ્માં. (અજમો મસાલામાં અને
ઝોસડમાં વપરાય છે.) અજમાનાં પૂલ=અજ-
મામાંથી બનાવેલી એક તીખી અને વાધુ
હાવનારી દવા.

અજમોદ, સ્ત્રી. (સં. અજમોદા) એક
જાતની ઔષધિ; અજમાની જાતનાં ખી. (આ
ખી અજમાથી મોટાં ને ગાળ હોય છે. તેમાં
તીખાશ ઓછી હોય છે. તેની ત્રણ જાત છે;
ધુવારી અથવા દીવેચી અજમોદ, કમાણી
અજમોદ અને સાદી અજમોદ.)

અજયા, સ્ત્રી. (સં.) જિતાય નહિ એવી
સ્ત્રી; માયા; દેવી. ૨ એક જાતની વનસ્પતિ.

અજય્ય, વિ. (સં.) નહિ જિતાય એવું;
મુશ્કેલીએ જિતી શકાય એવું; ન હરાવાય
એવું; બહુજ બળવાન. 'અજય્ય દેવથી મોટા,
શત્રુઓ છે પરાક્રમી.' સ. લેા.

અજર, વિ. (સં.) ન જરી જીવ્ય એવું;
ધસાઈ-વપરાઈને શીષ્ય ન થાય એવું; જેને
જરા-પરડપણ આવતું નથી એવું. ૨ (અ+જરા=
ધરડપણ.) પુ. દેવ; દેવસેક.

અજર, સ્ત્રી. (આ. અજર.) આનાકાની;
વાર; વિલંબ; રામાટામા; બહાનાં બતાવ્યા
કરવાં તે; કોઈકોઈ મસે કંઈ કાર્ય કરવામાં વાર
લગાડવી તે.

અજરઅમર, વિ. (સં. અ=નહિ જૃં=
૪૬ થવું+અ+મર=મરવું.) જે જીવ્ય થતું નથી
અને જે મરતું પણ નથી એવું; ધસાય કે નાશ
પામે નહિ એવું.

અજરામર, વિ. (સં. અજર+અમર.)
જીવ્ય ન થાય અને નાશ પામે નહિ એવું;
જેને જરા કે મરણ નથી એવું; અવિનાશી;
અક્ષય.

અજરાલ, વિ. ધણું મોટું; વિશાળ.
(સામાન્ય રીતે-સ્વાભાવિક કદ અથવા માપ
કે આકાર કરતાં વધારે મોટું કિંવા વિશાળ
હોય તે) બયકર લાગે એવું મોટું.

અજલ, સ્ત્રી. (આ.) આખર; અંત;
મોત; કમોત; કળ. અજલમંજલ=છેવટની ક્રિયા;
પાયદસ્ત. ૨ (સં) અજલ(ળ) વિ. જળરહિત;
પાણી ન હોય એવું જે શુષ્ક તે; નિર્જળ.

અજવાળું, સ. કિ. (સં. ઉત્ત+જ્વલ=
જ્વાળાં થવું.) ધસીને ઉજળું કરવું; ઉટકવું;
મંજવું; ૨ જ્વાળાંમાં સાથ એમ કરવું; અજ-
વાળું કરવું-દીવો કરવો. (દીવડીઆ અજવા-
ળારે.) ૩ શોભાવવું; આભર વધારવી. (કેઇ
વહુએ ઓરડીઆ અજવાળારે.) ૪ (લા.) બગાડવું;
ખરાબ કરવું; ઉધું ખણવું; અકીર્તિ કરવી.
(એમણે શું અજવાળું ?)

અજવાળી, વિ. અજવાળાવાળી; ચંદની-
વાળી; જેમાં ચાંદરણું પડતું હોય તેવી (રાત્રી).

અજવાળીઉં, ન. સુદ-શુક્રપક્ષ; જેમાં
પ્રતિ દિવસ ચંદ્રની કળાઓ વધતી જાય છે તે
પખવાડીઉં; જેમાં પ્રતિ દિવસ રાત્રિના પહેલા
ભાગમાં ચંદ્રનું અજવાળું હોય તે પખવાડીઉં;
શુક્ર પક્ષના દિવસો. ૨ ધરમાં અજવાળું આવે
તે માટે છાપરામાં રાખેલું જે બાખું તે; મધરીઉં;
છાપરાજળી; જળીઉં; વિ. અજવાળું આપનાર.

અજવાળું, ન. (સં. ઉડ્ડજ્વલ=ઉજળું.)
મૂર્ચ, ગંદ, અગ્નિ કે પ્રકાશવાળી કોઇ પણ વસ્તુથી
જે પ્રભા-ઉજ્જેશ પડે છે તે; પ્રકાશ; ઉજાસ;
તેજ; અંધારું નહિ તે. ૨ શોભા. અજવાળું કરવું=
(લા.) અકીર્તિ કરવી; ઉધું ખણવું. અજવાળું નાંખવું
=કોઇ વસ્તુ કે વાત જણાવવામાં આવે તેમ કરવું.
અજવાળું પડવું=અચુક વસ્તુ કે વાત ખુલી
થરી; બરો મર જણાવી. અજવાળું પાડવું=અ-
ચુક વસ્તુ કે વાતને જાહેરમાં આણવી; બાંતિ
ફેર કરવી. અજવાળામાં આવવું=જાહેર થવું;
પ્રસિદ્ધ થવું. અજવાળામાં મૂકવું=જાહેર કરવું.
અજવાળું જોવું=જન્મ થવો; બહાર આવવું;
જાહેરમાં પડવું.

અજજશ, પુ. (સં.) અપજશ; અકીર્તિ;
અપમાતિ; નિંદા.

અજજસ, અ. (સં.) વારંવાર; હંમેશ;
મરેવ; દાયમ; નિત્ય વિ. વિચ્છેદ રહિત.

અજહણી, સ્ત્રી. (સં. અજહત્+જ-
હણ.) પ્રકટ અર્થની આવે તેના મંબધી

ખીજ અર્થનો ધ્વનિ કરાય તે; મુખ્ય અર્થ
મૂકી જેમાં લક્ષ અર્થ કરવો પડે તે લક્ષણ:-
ધોળીઆએ રંગ રાખ્યો=ધોળીઆ બળદે.
અજહત્સવાર્થ.

અજખ, પુ. (અ=નહિ+ખ=શાંતિ, નિ-
રાંત.) અશાંતિ; એવેનપણું; અસ્વસ્થતા; અમતા;
ઉતાપો.

અજખો, પુ. હાથ નહિ આવવી ને બચપ્રદ
વિચારોથી ઉન્નિદ્ર રહેવું તે; શાંત ધાડી જોય
નહિ આવવી તે.

અજા, સ્ત્રી. (સં.) માયા; કુદરત. 'બકતને
ન દ્યે અજ તે સમજવું કારણ એહ.' દયારામ.
૨ બકરી. અજગચસ્તન=બકરીના ગળા આ-
ગળના જે નકામા આંચળ તે. (આ આંચળ
કંઈ કામના હોતા નથી, તેથી નકામા-નિર્મોલ્ય
અને પોતાને તથા પારકાને નિરુપયોગી અને
જોખણપ આણસને તેની ઉપમા આપવામાં
આવે છે.-બકરીના ગળાના આંચળની માફક
તેનો જન્મ નિરર્થક છે.)

અજાએખ, વિ. અજાજેવું; આશ્ચર્યકારક.

અજાગત, વિ. (સં.) શસ્ત્ર લાગવાથી કે
પાણીમાં ડૂબવાથી થએલું; અચાનક અને અકાસે
થએલું (મોત.)

અજાચક, વિ. (સં. અ+ચાચક ઉં)
નહિ માનનાર; નહિ જાચક તે; નહિ જાચનાર.
અજાચકૃતિ=માગીને ગુજરાન નહિ કરવું તે;
જાત મહેનતથી આજીવિકા ચલાવનાર; જેમાં
જાચવાતું ન હોય એવી જે દૃષ્ટિ તે.

અજાણુ, વિ. નહિ જાણીતું તે; અણ-
વાકેદગાર; અણસમજીતું; અજાણ્યું ૨ અજાન;
જેને કંઈ ખબર ન હોય તે; મૂર્ખ.

અજાણુતાં, (અજાણું) અ. ન જાણુતાં;
જે સમજ્યાંથી નહિ વાકેદગારી હોવાને લીધે;
અમજાથી; અજાણુપણે.

અજાણુ, વિ. (સં. અ+જ્ઞા=જાણવું ઉ.)
નહિ જાણવામાં આવેલું; જેની માહિતી ન

હોય એવું; નહિ જાણેલું; અજ્ઞાણમાં રહેલું.
(સ્થળ, વસ્તુ, વિચાર વગેરે.) ૨ જાણુ વગરનું;
જેને માહિતી ન હોય એવું; ન જાણતું હોય
એવું; અજ્ઞાણ; નહિ અનુભવી. જેને વીધું ન
હોય તે. ' રામજાણુ વાગ્યાં હોય તે જાણે;
અજ્ઞાણમાં તો અંદેસા આણે, રામજાણુ '.

અજ્ઞાતશત્રુ, પુ. (સં. અજ્ઞાત=નહિ
જાણેલ=દાત્રુ=દુશ્મન) જેને કાંઈ શત્રુ નથી તે;
(સર્વને પ્રિય હોય તે.) યુધિષ્ઠિર. જેને કાંઈ
શત્રુજ ઉત્પન્ન થએલો ન હોય એવો સર્વને
પ્રિય અને મિત્ર જેવો જે માણસ તે.

અજિત, વિ. (સં.) (અ=નહિ જિત=
જિતાએવું.) બીજાથી નહિ જિતાએલું; અ-
પરાજિત; કાંઈથી જિતાય નહિ એવું.

અજિન, ન. (સં.) હરણું આમકું;
મૃગચર્મ; આળું.

અજીકવાડ, પુ. અજીકાં વાસણ, જમવામાં
વપરાએલાં પાત્રો અને જમણનો જે કંઈ કચરો
પૂંજો વધધટ વગેરે પડેલું હોય તે. ૨ ગદ્દી;
ભંજવાડ; મેલવાડ.

અજીકું, ન. (સં. જુષ્ટ=જમતાં વધેલું)
જમવાના ભાણામાં વધેલું હોય તે; ભાણાની
આસપાસ વેરાયું હોય તે અને જમતાં-મકતાં
-વપરાતાં પડયું રહ્યું હોય તે. ૨ વિ. એવું ધાન
જ્યાં પડયું હોય તે (જગા.) ૩ પાણીથી સંધેલું
ધાન.

અજીર, સ્ત્રી. પરસાળ; માંડની; ધરનો
મધ્ય ભાગ. ' નંદનિલય આનંદથી આતી, ઉભા
અજીરમોજાર. ' રેવાચંકર.

અજીરણ, ન. (સં. અ+જીર્ણ=પચેલું)
પચેલું નહિ તે; પાધેયું ન પચ્યું તે; અપચો;
બદલજી.

અજીર્ણ, વિ. (સં. અ=નહિ જીર્ણ=ચૂરું)
ચૂરું નહિ તે; ધાટુ કે ઘસાઈ ગયેલું નહિ તેવું.

અજીર્ણશ, પુ. (સં. અજીર્ણ+અંશ=
કાંઈ ભાગ) થોડું અજીરણ; સહેજ અપચો.

અજીગતું, વિ. (સં. અયુક્ત) યોગ્ય નહિ
તેવું; અવ્યવસ્થિત; અયોગ્ય; અણધરતું; નાકાચક;
નહિ શોભે તેવું.

અજોગ, પુ. (સં. અ+યોગ) યોગ સારો
ન હોય તે; કસભો: યોગ્ય સમય નહિ તે.
પંચાંગાંતર્ગત-યોગોમાંનો સારો-શુભ યોગ ન
હોય તે.

અજજમ, જુઓ આજમ.
અજજુ-જથું, ન. ' ઇ ' રવરતું અંજનને
લગાડવામાં આવતું ચિદન. (હરવ ઇતું ચિત્તને
દીર્ઘ ઇ તું ? આમ.)

અજ્ઞ, વિ. (સં. જ નહિ જ્ઞા=જાણવું
=જ્ઞા.) નહિ જાણનાર; બુદ્ધિહીન; અણ-
સમજી; અજાણ; અજામ; મૂર્ખ.

અજ્ઞાત, વિ. (સં.) જેણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું
નથી તે; નહિ જાણીતું; જાણવામાં આવેલું નહિ
એવું; અજાણ્યું.

અજ્ઞાતયૌવના, સ્ત્રી. (સં.) કામેતપત્તિ
દ્વારા પોતાના અંગમાં યૌવન આવ્યું છે એવો
અનુભવ જેને થયો નથી એવી અવસ્થાની નાવિકા;
હલેતી જુવાન સ્ત્રી; જેને પોતાની ફેરલી-તા-
પાને પ્રાપ્ત થએલી અવસ્થાનું જ્ઞાન નથી થયું
એવી મુઝા; જુવાન-તેર ચૌદ વર્ષની સ્ત્રી.

અજ્ઞાતવાસ, પુ. (સં.) અમુક, અમુક
ઠેકાણે રહેલું છે એવું બીજા કોઈને બાલમ પટે
નહિ તેમ તેણે જે વામ કર્યો તે; છુપુ રહેતું તે.
' -પાંડવો એક વર્ષ વિગટને લાં અજ્ઞાતવાસમાં
રહ્યા. '

અજ્ઞાન, ન. (સં. અ+જ્ઞાન=જ્ઞાનાભાવ)
જ્ઞાન નહિ તે; અજાણપણું; મોખ્ખું ૨ પદાર્થનું
મિથ્યા જ્ઞાન તે; અવિદ્યા. ૩ વિ. જેનું બાહ્ય
જઈ પ્રોદાવસ્થા આતી નથી એવું; બેમમન;
અજાણ્યું.

અજ્ઞાનભાવ, પુ (સં.) અજ્ઞાનપણું;
મિથ્યા જ્ઞાનનો જે ભાવ તે.

અજ્ઞાતી, વિ (સં.) નહિ જે જ્ઞાની તે;
અજ્ઞાનવાળું; જ્ઞાનવગરનું; બેમમન; અજ; મૂર્ખ.

અગ્રેય, વિ. (સં.) ન સમગ્રય તેવું;
અકળ; ગદન; ગાનાતીત.

અટક, સી. (સં. અટ=અમનું. ઉ.) ગતિનો
અટકાવ કરનારી જે સીલ તે; અટકણ; ઠસ.
૨ અટકવાનું જે કંઈ કારણ હોય તે; નડતર;
ઉપરોધ; પ્રત્યવાય; હરકત; વાંધો ૩ વહેમ;
ખતરો. :—'નિસકે મનમેં અટક દે, સોહી અટક
રહે.' નર્મ. ૪ અમુક શુભકર્મ ઉપરથી કુંઠા
કે વંશનું જે ઉપનામ પડેલું હોય તે; અવટક;
ઓખર. ૫ સિંધુ નદી.

અટકચાળું, ન. કોઈ માણસ ચીકાય કે
રીસે ભરાય તેમ કરવું તે; અડપણું; ચાંદણું;
છેડતી; સળા અથવા આંગળા કરવી તે.

અટકચાળું, વિ. અડપણું કરનાર; ચાંદણું;
જ્યાં ત્યાં અડક્યા કરે એવું; તોધાની; ઉપડની.
(વગર કારણે કોઈ વસ્તુને અડકનારે અને વગર
કારણે કોઈ માણસને ચીકવનારે કે રીસે ભરનાર
વનારે જે કોઈ તે. વાંદરાં બહુ અટકચાળાં
હોય છે.)

અટકડી, સી. શરીરની અંદરના વાધનું
થોડી થોડી વારે ડચ દબને મોઢેથી બહાર
નીકળવું તે; વાધણી; હેડકી.

અટકણ, ન. ગતિને અટકાવનાર જે કંઈ
હોય તે; આડી; ઠસ; આગળા; ટેગી; આંપ.
૨ અડચણ; ઉપરોધ; પ્રતિબંધ; નિરોધ; વાંધો;
હરકત.

અટકણ, વિ. અટકી જાય એવું; આલતાં
આલતાં એકદમ ખાંચાદને ઉલ્લું રહેનાર; અટ.
કણું. :—અટકણ રડું.

અટકણરડું, ન. આલતાં આલતાં એકદમ
ઉલ્લું રહી જાય એવું જે રડું તે. ૨ વિ. કાર્ય
પૂર્ક થવાનો જેની ઉપર આધાર રખાય નહિ
એવું; અધવચ અટકી જાય એવું; પાર ન
હોનારે એવું.

અટકણીઉં, જુઓ અટકણ.

અટકણું, અ.કિ.ગતિ કે પ્રવૃત્તિનું બંધ પડવું;
કનું રહેવું; થોમનું; ખાંચાનું; અચકાવું. ૨ રાહ

નેતા રહેવું; ખોટી ચલું; રોકાવું. ૩ બંધ ચો-
ટવું; લાગવું. :—'પટક માયા પરી અટક ચરણે
હરી.' નૃ. મે.

અટકળ, સી. (સં. ઉત્ત+કલ્=કળવું. ઉ.)
કંઈ આધાર ઉપરથી કળવું તે; આસરો કા-
ઢવો તે; અનુમાન કરવું તે; અંદાજ કાઢવો
તે; અનુમાન; શુમાર; આસરો; અડમટો. ૨
સુક્તિ; કુંચી; ખ્યાલ; કળ. ૩ મહાવરો; અખ્યાસ;
કોઈ પણ વસ્તુનું પ્રમાણ હાથે ચઢી ગએલું
હોય તે. ૪ તર્ક; પહો; કલ્પના. અટકળ કરવી=
અમુક બીજાં રૂપ આધાર ઉપરથી શું પરિણામ
આવશે તેનો તર્ક કરવો તે.

અટકળખાજ, વિ. અટકળ કરનાર;
અનુમાન બાંધનાર; તર્ક કરનાર; અટકળ કર-
વામાં અતિ આશ્ચર્ય હોય તે; કલ્પક.

અટકળણું, અ. કિ. અનુમાન કરવું;
અડમટવું; શુમાર કાઢવો. ૨ તર્ક કરવો; કલ્પવું;
ધારવું; આસરે માનવું. પાક અટકળવો=કેટલો
પાક ઉતરશે તેનો અંદાજ કાઢવો તા; કળવું;
કળતર કરવું. 'નગર બહાર શ્રીકૃષ્ણ નીકળીયા
જેટલે, કાળયવને મનમાં અટકળીયા તેટલે.'
કૃષ્ણચરિત.

અટકામણ, ન. અટકવું પડે તે; અટક-
વાની જરૂર પડે એવું જે કંઈ તે. ૨ અટક-
વાનું કારણ; હરકત; અડચણ. ૩ મુશ્કેલી;
મુંઝવણ; વિઘ્ન.

અટકામણી, સી. અટકવું પડે એવી જે
સ્થિતિ તે; મુશ્કેલી; અડચણ; હરકત; ગળે
કાયકી. ૨ ઓપડી; અગસ; જરૂર. ૩ અટકા-
વવાનું જે મુદ્દય તે.

અટકાર, પુ. જુઓ ઝોડકાર.

અટકાવ, પુ. (અટકાવવું. ઉ.) અટકાવવું
તે; રોકવું તે; રોધન; પ્રતિબંધ; અવરોધ;
વારણ; બાધ. 'પુનર્લેખનેનો જ્યાં અટકાવ.'
ક. દ. ડા. ૨ અંતરાય; નડતર; અડચણ; વિઘ્ન.
૩ રજ; દસ્તાન. અટકાવ આવવો=સીને રજ
પ્રાપ્તિ થવી તે; વેગળાં ખેસવું; અમડાવું. અટ-
કાવ કરવો=રોકવું; જાળવું; અમુક કાર્ય કરતાં

કાઈને અટકાવવું તે. અટકાવ પાળવો=રજ
જણાય ત્યારથી ચાર દિવસ અળગાં રહેવું તે.
(સ્ત્રીએ.) અટકાવ થવો=બંધ પડવું; અવરોધ થવો;
હરકત આવવી.

અટકાવવું, સ. કિ. અટકે એમ કરવું;
ગતિને રોકવી; ખાળવું; રોકવું; બંધ પાડવું;
રોકાણ કરવું. ૨ વાસવું; બંધ કરવું; ટાંકવું.

અટકાવું, (અડકાવું.) અ. કિ. સ્ત્રીને રજ
આવવું; ઝનુ પ્રાપ્ત થવો; અળગું એસવું;
અમકાવું. ૨ રોકાવું; ધોળવું.

અટકીપડવું, કિ. અમુક કામકાજ કરતાં
એકદમ રોકાઈ જવું; બંધ પડવું; અચડી જવું.
૨ ખોટી થવું. ૩ ગતિ-પ્રવૃત્તિનું જે બંધ થવું તે.
૪ કામકાજ કરવાને અશક્ત થઈ જવું; નિર્બળ
થઈ જવું. (હવે ડોસા તો અટકી પડ્યા છે)

અટકીમટકી, સ્ત્રી. છોકરીઓની એક
રમત.

અટકીરહેવું, કિ. અમુક વગર ખોટી
રહેવું; અમુક વગર નહિ ચાલવું તે.

અટકો, પુ. એક જાતનો હલકો સિંદો;
કાવડી; પેએ. અટકાનો ઘોડો=નજીવું; નમાલું;
ગુચ્છ.

અટકોમટકો, પુ. અંગબંગ કરીને ચાલ-
વાની એક તરેહ; ચાલવાની અને અંગ મરો-
ડવાની એક ટાપડીપીઆ રીત; ચાળાચસકા;
લટકોમટકા; લટક; ગમનગટા. 'અટકો મટકો
તારે ઝાંઝો, મુખે ખરે છે રૂવ, એક કંથ જો
તારે હોગ તો માફ માયુ રૂવ.' લોકગીત.

અટણ, ન. (સં. અટ્=ફરવું.) ભગવું;
રખડવું; ફર્યા કરવું તે; પ્રભણ. ૨ મુસાફરી;
પ્રવાસ. :-દેશાટણ.

અટણી, સ્ત્રી. (સં.) ધનુષ્યનો દોરી ચઢા-
વવાનો જે કાપો તે. ૨ કામકાનો કરો; તરી.

અટન, ન. (સં.) પ્રભણ; ફરવું તે; ફેરણી.
:-બિક્ષાટન. ૨ મુસાફરી; પ્રવાસ.

અટની, વિ. (સં. અટ્+ઈ વાળું.) ફર-
નાર; મુસાફરી કરનાર. :-દેશાટની લેખે.

અટપટું, વિ. ગુંથવણવાળું; ન સમગ્રય
એવું; સરળ નહિ તે; બાંકુ; કપડું. :-'ધારે અંતર
કોડ જે અટપટા.' અમરશતક. 'એધવણ છે
પ્રીતલડીની રીત અતિ અટપટી.' ઝટ સમજ
જવાય નહિ એવું. :-'સમજ ન જાયે એવી માયા
અટપટી.' અખેગીતા. ક. ૩. ૨ આડા અવળા
પટ-આંટાવાળું. 'હારે અટપટી પાધ, કેસરીઆ
વાધા; કાને કુંડળ શોભેરે.' ભીરાંખાઈ.

અટપડું, જુઓ આટપડું.
અટલ, (અદલ) વિ. અત્યંત હોસિઆર;
પાકો; પ્રીણ; ૨ અત્યંત; બહુજ અથંગ. :-
અટલ જુગારી.

અટવાણ, ન. પગનું ગુંથાઈ જવું; દોરી
કે જાળમાં ફમાઈ પડવું.

અટવામણ, ન. (અટવીવું. ઉ.) અટ-
વાઈ જવાય એવું જે તે; મુશકેલી; ગુંથવણ;
ગભરામણ.

અટવાવું, અ. કિ. લુટાઇને એકરસ થઈ
જવું; મળી-બળી જવું; વટાવું. ૨ મનમાં ને
મનમાં મુઝાવું; અકળાવું; ગભરાવું; પીડાવું;
સીદાવું. ૩ ગુંથવાવું; સજ નહિ પડવી. ૪ કાયર
થવું; થાકી જવું; અટાઈ જવું. 'વખાણ સાં-
ભળીને સખજ સધિર અટવાવું પળપળ.' પ્રેમાનંદ.

અટવી, સ્ત્રી. (સં.) વન; અરણ્ય; જં-
મલ. :-વિધ્યાટવી; ભવાટવી.

અટવું, અ. કિ. (સં. અટ્=ફરવું.) ભગવું;
ફરવું; ભટકવું. 'રવિમંડળ પ્રભુ અટ.' શામળ.
'અટતાં અટની અપારરે.' પ્રેમાનંદ.

અટળ, વિ. (અ=નહિ ટળ=ટળવું) ન
ટળી શકે એવું; છટા ન પડાય-દૂર ન કરી
શકાય તેવું; અનિવાર્ય. 'અહીં ખેંચે આગા
અટળ હલ કર્યાંબની મુને' કુ. માળા.

અટંગ, વિ. ખાંગળું; પગ વગરનું; લંગડું.
૨ અ. તદન; સાવ; જુઓ અથંગ.

અટાઉ, સ્ત્રી. કુમાર. 'અટાઉનો માલ
જટાઉમાં જાય.' એક વેપારી કહેવતમાંજ આ
શબ્દ વપરાય છે

અટાટ, વિ. નકામું; ખાલી; અમરતું; અયોગ્ય; મિથ્યા; વ્યર્થ; ૨ અ. ગેરવાજની રીતે; ખોટી રીતે; તદન અન્યાયે.

અટાપટા, પુ. બ. વ. લાંબા પહોળા અને આડાઅવળા ને લીટા તે; રંગબેરંગીપણું; રંગ-બેરંગી ને આડા ને ઉભા પટાઓ તે.

અટામણ, ન. કણક આડણી કે વેલણને ચોટી ન જાય અને સારી રીતે વણી શકાય તે સાફ આડણી ઉપર તેમજ કણકના લુઆ ઉપર ચોખાનો કે ખીખ ધાન્યનો ને કોરો લોટ-આટો વાપરવામાં આવે છે તે; ૨ દીલી ચીકણી વસ્તુનો સહેલથી ઉપયોગ થાય તે, ખાટ વખરાતી ખીજ વસ્તુ; (લા.) નકામ જવું. (રાટલી કરતાં વધારતું અટામણ ખરી રીતે નકામું જાય છે તેથી ખીજું બાધુ ને કંઈ આપ્યું ચૂક્યું તે તો અટા-મણમાં ગયું અને આ આપ્યું તે ખરું.) ૩ ખોટી વસ્તુની તૈયારી કરતાં ને સામાન્ય ખરચ થાય તે. (એટલું તો અટામણમાં જશે, અર્થાત્ એટલું તો તૈયારી કરવામાં જ ખપી જશે.) અટામણ લાઇ-મેળવોને ખોલવું=વધારીને વાત કરવી; ચીપોને ખોલવું.

અટાર, સ્ત્રી; ધૂળ; રંગ; રેણું; ધૂળેઈ; (કાકિઆવાડ)

અટારી, સ્ત્રી. (સં. અટારિકા.) જીવું; ઝડપું; ગોખ; ડાખલી. (મકાનની ભીત કે મ-મોઢાની બહાર કાઢેલી ને રાવડી કે જીવું તે.)

અટાફ-વિ. મરતીગોર; આંધવું. અડપણું; તોફાની.

અટારો-પુ. કિયાજો; સરમામાન; ખટલો, ધરમાંનું સાનું તેમજ ભાગ્યું વૃત્તું રાયરછીનું ને સરસામાન તે. (વણું ખરું જુનો ભાગેલો વરેશો ધરગતું સામાન)

અટાણું, અ. કિ. છુંદણું; બળી જવું; ક-ચરાઇ જવું; ઘુઝાણું; બૂઝો થઇ બળી જવું; લોઆ જેવું થઇ જવું; રેખાણું. ૨ વગર કારણે વટાવું; વૃદ્ધના નાચાય તેવી રીતે વખરાવું; નકામા વખરાવું; ખીડાવું.

અટિંબર, પુ. (સં. આ+સ્તંભ= ઉભા રહેવું. ઉ.) એકડું થવું તે; ઢગલો; શશિ; ટિંબો થયો તે.

અટી, વિ. (સં. અટ-દરું) રખડનાર; ધરનાર; ભ્રમણ કરનાર. (કેટલાક ખાવા, માવું કે ઝાપિઓ રાત્રિ દિવસ ધરધર કર્યા કરવાનું વ્રત રાખે છે તે.) 'અટી થમ્યા, ચંબ્યાં જળ, સવન વદ્ધિ પ્રથમિયા.' પુ. પ્ર.

અટીસોમટીસો, છોટરીઓની એક રમન; અટકીમટકી.

અટુંક, વિ. (અ+નિહિ કુંક-કેક) સ્પર્શ વગરનું; જેને કલાથી કે કપકાથી પશુ કંઈ અસર થતી ન દેાય તેવું; બેશરમ; નિર્લજ્જ; ટૂક વગરનું.

અટરવું, અ. કિ. કાતેલા મૂતરની આંટીઓ બનાવવી; ઓવાળવું; આંગળીના ટેરવા ઉપર ગ્રહાવી વિંટાળવું; આંગળીના ટેરવાથી દલાવવું. ૨ આંગળી કરીને બતાવવું.

અટોપવું, જુઓ આટોપવું.

અટલ, અયાગ; જુઓ અટલ.

અટલાર, ન. (અટ+મોટું+હાસ=હસવું) ખડખડાટ હસવું તે; મોટથી મોં ઉઘાડી દાંત દેખાય તેમ હસવું તે; શંકરવું હસવું તે. ૨ અભિમાન-તોર-કે મશ્કરીમાં મોટથી હસવું તે. :-'એવું સાંભળીને અટલારયે હરયો રાવણુ રાય.' ગિરધર.

અટા, પુ. (સં.) મોટું આગણું ખારણું; હાર; દરવાજો; ડહેલી; દેવડી. ૨ મોટી ને પહોળી મોંખરાની મોડતી; ઓસરી. અટા બંધ કરવા=ખોલવું બંધ કરવું; મટ કરી નાંખવું; હરાવવું; સુખ બંધ કરી નાંખવું.

અટું, વિ. જુઓ આટ.

અટુંક, (અટું-અટું) સ્ત્રી. જેનોમાં આઠ દિવસના ઉપવાસ કરવાનું ને એક વ્રત છે તે.

અટૂણું, વિ. (સં. અટનવતિ.) નેહ ને આહની સંખ્યા; હટ; સોમાં બે કમ.

અટ્ટાવન, વિ. (સં. અષ્ટપંચાશત.)
પચાસ ને આઠની સંખ્યા; ૫૮; સાઠમાં બે કમ.

અટ્ટાવીસ, વિ. (સં. અષ્ટવિંશતિ.)
વીસ ને આઠની સંખ્યા; ૨૮; ત્રીસમાં બે કમ તે.

અટ્ટાસી, (ઇકાશી.) વિ. (સં.) એશીને
આઠની સંખ્યા; ૮૮; નેઉમાં બે કમ. અટ્ટા-
સીઓ=સંવત ૧૮૮૮ નો અયંકર દુકાળ. એ
દુકાળમાં વસ્તુ માત્રની એટલી બધી તંગી થઈ
હતી કે લોકો બહુજ કંઠુસાધથી બધી વસ્તુ
વાપરતા. કંઠુસપણે બતાવવાને લોકોમાં કહેવત
આવી હતી કે, 'એને ત્યાં તો અટ્ટાસીઓ પડ્યો
છે. અર્થાત્ તે કંઈ ખરચ્યો કે વાપરતો નથી.

અટ્ટાસીઆં, (અઠ્યાશિયાં.) ન. બ. વ.
સ્ત્રીઓને મગે પહેરવાનું રૂપાનું એક ધરણું;
કાંઠાં; તોડા. (બે પગને લીધે આ બહુવચને
વપરાય છે.) જેને ઠાંસીને ટાટ કરેલાં ન હોય
તેવાં સાંકળાં. (અટ્ટાસીઆં બીડાઈને રહેતાં
નથી પણ દળતાં ખુધાં રહે છે.)

અટ્ટે, અ. (સં. અઘ્ર ઉ.) અઢીઆં; આ
ઢેકાણેજ; અઢી. અટ્ટે હારકાં=પોતાને જવાને
સ્થાને નહિ જતાં જે સ્થાને પડાવ કર્યો હોય
ત્યાંજ ન ચિંતપણે પડી રહેવું તે. (આજ અમારું
ધમ્મિજત સ્થાન છે એમ બતાવવાને આ શબ્દનો
ઉપયોગ થાય છે. ચોટકું, ભ્યાં ને ત્યાં ન ચિંત
પણે પડી રહેવાના ન ચિંતીઆ સ્વભાવવાળા
માણસને ઉદેશીને આ શબ્દ વપરાય છે.)

અટ્ટો, પુ. આઠની સંખ્યા બતાવનારો
પાસો. ૨ બાજના અઠેકા પટને છેડે તથા તથા
ખાનાં હોય છે તેમાંનું અઠેકું જે વચનું પડતે.
૩ ગંછકા તથા બીજી કાઈ રમતની આઠની
મંખ્યા બતાવનારી વસ્તુ. (પાસો, પાનું.
ગંછકાનો-પાનાનો અટ્ટો.) ૪ વિ. ધોંગો; પપ્પો;
હાટ; કાંધનો ગાંજો જાણ નહિ તેવો આકરો;
કડક; ઉડાવનારો; કાંધને ગણ્યારે નહિ તેવો;
દાબેલ; ધૂન; પહોચેલો (માણસ.)

અટ્ટોતેર, જુઓ ધટ્ટોતેર; ૭૮.

અઠવાડીઉં, ન. (સં. અષ્ટ+વાર=આઠ
વાર-દિવસ ઉપરથી) સાત દિવસ અને સાત
રાતનો જે દાળ તે; અમુક એકવારથી ચર
થઈ તેનાથી આઠમો વાર આવે ત્યાં સુધીનો
જે વખત તે. સોમવારથી રવિવાર લગીના
વખતને એક અઠવાડીઉં કહે છે.

અઠવાડીક, વિ. (સં. અષ્ટવારિક. ઉ.)
અઠવાડીએ અઠવાડીએ પ્રકટ થતું હોય તેવું;
અઠવાડીઆનું; સાબાહિક.

અઠવાડું, ન. (સં. છૂટ્ દેરવડું. ઉ.)
દોરડાને વળ દેવાનું લાકડાનું જે ઓળર તે;
આહણું. ૨ ચકરી; ફરકી; ફરકડી.

અઠીંગણ, ન. અઠીંગવાની જે વસ્તુ તે;
સાકીઓ; લાકડું વગેરે; ટેકો આશ્રય આદેલ-
વાની કાંઈ પણ વસ્તુ.

અઠીંગણું, સ. કિ. શરીરને આરામ મળે
તેમ ટેકા લઈને બેસવું, ઉભા રહેવું કે સૂવું તે;
આદેલવું; આધાર લેવો; ટેકા લેવો.

અઠ, સ્ત્રી. આઠાઈ; આઠાહ; હક; છક;
(તે પોતાની આઠ મૂકતો તથી.) ૨ આંટ; કસ.
૩ અ. પાસે; નજીક.

અઠક, સ્ત્રી. અટક; ઉપનામ; અવટ'ક.

અઠકણ, ન. (અઠકું=ઉભા રહી જવું.)
આંપ; હંસ. ૨ વિ. અડધી પડે એવું; આલતાં
આલતાં એકદમ ઉંચું રહી જાય એવું (પ્રાણી.)

અઠકથા, જુઓ આઠકથા; ઉપકથા.

અઠકવું, અ. કિ. કાંઈ પણ વસ્તુને સ્પર્શ
કરવો ને; અડવું; સંબંધમાં જવું તે; સ્પર્શ
થવો; મેળાપ થવો; એક બીજાને સ્પર્શ સંબંધ
મેળાપ થાય તેમ કરવું તે. (અમુક વસ્તુને સ્પર્શ
કરવાને તેની વચ્ચેનું અંતર ભરવું તે.) ૨
લાયમાં લેવું-છેડવું. ૩ મારવું. (એને કોણ અ-
ડનાર છે?)

અઠકડવું, મ. કિ. અડકે તેમ કરવું;
સ્પર્શ કરવો; લગાડવું. અઠકે-સ્પર્શ થાય તેમ
મૂકવું; લંબાવવું. (લા) મારવું. (રામ)ના કુંવ-

રને આંગળી અડકાડી તે મહેલ નથી.) બંધ કરવું; વાસવું; ઢાંકવું; દેવું.

અડકામણ, ન. અટકાવ; અડકાવ; રજ; આર્તવ. ૨ સાંકળ; ઉલાળો; કડી.

અડકાવ, પુ. સ્ત્રીને ઝડતુ આવવો તે; અટકાવ; રજ; આર્તવ.

અડકાવું, અ. કિ. બંધ થવું; બંધ કરવું; દેવાવું. (બારણું) ૨ અડકવાથી અશુદ્ધ થવું. (કાથુને) ૩ સ્ત્રીઓને અડકાવ આવવો તે; અમડાવું.

અડકોદડકો, પુ. છોકરાંની એક રમત. પોંચા ઉભા રહે તેમ જમીન ઉપર આંગળાઓ ટેકવી, છાંકરાં તેની ઉપર ટેકાર મારતાં મારતાં અડકોદડકો દહીં દડકો વગેરે બોલી પોંચાને ચપટ બેસારે છે પછી એજ રીતે બોલતાં છેલ્લે છતા કરાવે છે અને રમે છે. જુઓ દેશી રમતો.

અડખેપડખે, અ. આસપાસ; આગળ પાછળ; પડોશમાં; તંદુકમાં; આસપાસ ફરતી કોઈ જગા કે દિશામાં. અડખેપડખે જોવું કે તપાસવું=સોતાની આગળ પાછળની વસ્તુ સ્થિતિથી વાકેફગાર રહેવું; સાવધાન રહેવું.

અડગ, વિ. ડગે નહિ એવું; દૃઢ; સ્થિર; મક્કમ. ૨ નિર્ભય; હોંમતવાન; બહાદુર.

અડમી, સ્ત્રી. હેડકી; આડકાર; ડકાર.

અડચણ, સ્ત્રી. દરકત; નડતર; રોકાણ. જે વસ્તુ કે બનાવની વચમાં કંઈક વ્યવધાન આવી તે ચાલતું બંધ પડી જાય તે. ૨ ગભરાટ; સંકટ; આપદા. ૩ વાંધો. ૪ અડકાવ. અડચણ આવવી=વેગળાં બેસવું; અડકાવ આવવો.

અડછતું, વિ. અરપ સત્તાવાર; અડધુંપડધું જણાવેલું હોય તેવું.

અડબ, ન. અટકાવ થાય એવી જે વસ્તુ તે; અટકાવે કે અડકાવ પડે એવું જે કંઈ હોય તે. ૨ વિ. અટકી પડનાર. ૩ સાંપ; ઉલાળો; રંગ. ૪ ન. ગાય બેસતા ફસ બરાવણા આ.

ચળવાળો જે મોટો અવયવ તે; ખાઉં; ઓ; ઓહું.

અડતલું, વિ. આડે આવી રહેલું હોય તે; ઓહું; ઓયું; વચમાં રહેલું (જે કંઈ હોય તે.) ૨ શરણું.

અડતલું, ન. આનાકાતી; ગાંગાતલીઆં ગાંગાતલાં; ફાંફાં. ૨ આસરો; ઓથ; ઓહું; આડ. ૩ ખૂણો; સિદ્ધ માર્ગમાં કોઈ અણચિંતવ્યા બચમાંથી બચવાને આશ્રય લેવાને ઉભું રહેવાય કે પેરી જવાય એવું જે સ્થાન તે.

અડતમો, પુ. આસરો; ઓથ. ૨ શુભાર; અટકળ.

અડતાળીસ, વિ. ચાલીસ ને આઠની સંખ્યા; ૪૮; પચાસમાં જે ક્રમ.

અડતાળો, પુ. સંવત ૧૮૪૮ માં પડેલો મોટો દુકાળ. ૨ ગોળના જોખની એક રીતનું નામ. (ગોળ અને બીજી ફેરલીક વસ્તુઓ ૪૦ શેરે મણ નહિ પરંતુ ૪૨-૪૫ અને ૪૮ શેરે મણ પ્રમાણે ગણાય છે અને તે જાતના તોલ-મેતાળો, પીસ્તાળો અને અડતાળો કહેવાય છે. જુઓ દે. હિ.)

અડત્રીસ વિ. ત્રીસ ને આઠની સંખ્યા; ૩૮; ચાળીસમાં જે ક્રમ.

અડથલ, વિ. કામ કરવાથી હટ નહિ તેવું; જખઈ. ૨ કદાવર; લડું; ધડાએહું; દીચાએહું.

અડથલો, પુ. મોટી અડચણ; રોકાણ. ૨ ભીંત; ખૂણો; આડ કે બીજી કોઈ વસ્તુની જે આડ તે; ઓહું.

અડદ, પુ. (પ્રા. ઝહિદ્દો=અડદ.) એક જાતનું કઠોળ; દિલ્લ ધાન્ય; મગ કરતાં જરા મોટા અને કાળા દાણાનું તેને મળતું કઠોળ. એની દાળ ચીકણી થાય છે. તેનાં વડાં પાપડ વગેરે થાય છે. અડદ મગ બરડવા=ગમે તેમ અવિચાર્ય બોલવું. અડદ છાંટવા=જૂતમેલ કાઢી મૂકવાં; કાળું મોં કરવું; અટીક કરવું; બીવડાવું. અડદ દેખાડવા=નસાડી મૂકવાની પેરવી

કરવી. (તૈલંગણુ જાતના બિશુક બાલણે કાષ્ઠ ધર આગળ જાય અને જે તેમને અડદ દેખાડવામાં આવે તો તેઓ ત્યાંથી નાશી જાય છે. આ ઉપરથી કોઈને 'નસાડી મૂકવું' હોય તો 'અડદ દેખાડવા' એમ કહેવાય છે.)

અડદાણું, વિ. અડદનું; જેમાં અડદનો ઉપયોગ કરાએલો હોય તેવું; (વસાણું-પાક-વગેરે.)

અડદાળો, પુ. છુંદાયાથી નરમ થઈ મળી જવું તે. એઓ; ધાણ; ૨ ખૂબ માર પડવાથી હાડકાંપાંસળાં નરમ થઈ જવાં તે; શક્તિ ઉપરાંત કામ કરવાથી થાકી જવું તે; સંપૂર્ણ કચરાઈ જવું તે.

અડદીઆલાડું, ન. અડદના લોટમાં વસાણું મેળવીને બનાવેલા જે લાડું તે; અડદનો પાક.

અડદીઉં, ન. અડદના લોટ સાથે વસાણું મેળવી શિઆળામાં ખાવા માટે કરવામાં આવતું જે વસાણું તે. ૨ અડદનું ખીંડ.

અડદીઉં, વિ. અડદનું; તેના જેવું; સહજા અડદના લોટના રંગ જેવું. :-અડદીઓ પત્થર= જુંબરા રંગનો જે પથર તે.

અડધ, વિ. (સં. અર્ધ=અડધું-ઉપરથી.) અડધું; અડધું. 'અડધ ઉગાડી દેહડી, નાથે કાડયું પટજીલ-બૂલી બંને છે રે ભાભિની.' મૈત્રાનાંદ.

અડધી, સ્ત્રી. તાંબાનો એક નાનો ચલણી સિક્કો; પૈ. (એક આનાનો બારમો અને એક પૈમાનો ત્રીજો ભાગ) પૈને ડેકાણે 'અડધી' એમ મુંબઈમાં જોવાય છે.

અડધીઉં, ન. ઝાંઝ પણ મોટી વસ્તુનો અડધો ભાગ તે. (નોટનું અડધીઉં, શેર-ડુંડીનું અડધીઉં.) ૨ બહુ મોટું નહિ તેમ બહુ નાનું પણ નહિ એવું એક કે બે માણસથી ઉચકી શકાય એવું તાંબા પિત્તળ કે લોખંડનું પવાણું; પાલી. ૩ મોટી પટ્ટીની ચૂડીથી અડધી પટ્ટીની નાની અને હમેશ પહેરવાની જે ચૂડી તે.

અડધું, વિ. (સં. અર્ધ=અડધું) એકના બે ભાગ કર્યા હોય તેમાંનો જે અર્ધ ભાગ તે;

એકના બે સરખા ભાગમાંનું પ્રત્યેક; જે બે ભાગોને એકઠા કરવાથી એક પૂર્ણ થતું હોય તે ભાગોમાંનો પ્રત્યેક; અડધે મૂકવું=અધવચ તથા દેવું. અડધાઅડધા થઈ જવું=ઉભળકાથી ગાંડા થેલા થઈ જવું. અડધે સૂકેને કામ કરવું=કહેતાં વાંત, તુરત કામ કરવું. અડધું મૂકી આપાને ન ધાવું=જે મળ્યું હોય તેમાં સંતોષ લેવો. અડધું થઈ જવું=સુકાઈ જવું; શરીર એસરી જવું; દુર્બળ થઈ જવું.

અડધું પડધું, વિ. અડધું અથવા તેથી કંઈક ઓછું વધુ; લગભગ અડધું.

અડધી, પુ. રૂપીઆથી અડધી કીમતનો રૂપાનો ચલણી સિક્કો; આઠ આનાનો રૂપાનો સિક્કો.

અડધોઅડધ, વિ. બરાબર-અડધું; એકના બે સમાન-સરખે સરખા ભાગ પાડેલા હોય તેવું; જરાય ઓછું વધુ નહિ પરંતુ બરાબર અડધું તે.

અડધું, વિ. પાસેનું; બહુ જ નજીકનું; સગું. જરૂરનું; અડીઆપડીનું. અડધું સગું=બહુ નજીકનું સગું.

અડધ, સ્ત્રી. નિશ્ચય; ઠરાવ; પક્ષો વિચાર. ઝાંઝ હાથ નિર્વાણ ઝડપથી, અહીં આઓ છું એજ અડપથી. રેવાસંકર. ૨ ખંત; ઉદ્યોગ; આગ્રહ; હીમત; ધૈર્ય.

અડપઝડપ, સ્ત્રી. તાત્કાલિક ચોટ; નિશ્ચયાત્મક હથો.

અડપણું, ન. અટક્યાણું; ચાંદનું; છેડતી. ૨ વિ. અટક્યાણું; છેડતી કરનાર. અડપણું કરવું=છેડતી કરવી; ચીડવતું; ચાંદનું કરવું. ૩ ઉત્સાહી; ચાલાક; ટીખળી, ઉછાંછળું; ઉપદ્રવી.

અડપણું, અ. કિ. વળગ્યા રહેવું; મન્યા રહેવું; લાગ્યું પડવું; હાથી અડપા રહેવું.

અડફટ, (ફાટ) સ્ત્રી. (સં. આસ્કાલન) ધક્કો; ઝપટ; ફેંટ; આચ્છેદ; અથડામણ. બે જણ એક બીજાની આડે ઉતરતાં તેમના છેડાઓ અથડાય તે અડફટ. બરાબર સંમુખ અથડાવું તે નહિ પરંતુ એકેનો ડાબો તો બીજાનો જમણો ભાગ અથડાવો તે; એકના

જવાના વેગનો ખીન્નને સહેજસાજ ધક્કો કે આંચકો લાગવો તે. અડફટમાં આવવું=અણ-ધાયો ધક્કો લાગી જવો. અસર થઇ જવી તે. (ભૂતપ્રેત કે ઉતારની સહેજસાજ અસર થવી તે.) અડફટ લાગવી=ધક્કો લાગવો; ભૂતાદિની સહેજ અસરમાં આવવું તે. (તમાચો; લપડાક; આઘાત.)

અડફાઉ, વિ. ફાલતું; અલફાઉ: ઉપરતું; ઉપલક; ચઢાકમની બહારતું. ૨ નકામું.

અડખડીઉં, ન. લયડીઉં; ગડખડીઉં; ગોયું; ચકરી આનીને પડવું તે. અડખડીઉં આવવું= ચકરી આવવી. અડખડીઉં ખાવું=ખૂલ ખાવી; ધક્કો પહોચવો.

અડખંગ, વિ ખૂંચ; અડાણી; હઠીલું; કઠીએ કંઈ અને કરે કંઈ તેવું; ઢંગધડા વગરનું; તરેહવાર; કંઈ પણ વિચાર વગરનું; ભય શીકર કે વિચાર રાખ્યા વગર કામ કરે એવું; સાદસિક.

અડખોથ, સ્ત્રી. (અડ=અપટ-સામું=મૂટ (ખોથ) કાનની નીચલી અણી.) કાન ઉપરની યાપટ; તમાચો; લપડાક; ધોલ. અડખોથનો ઉધારો શો=પ્રસંગે જે કાર્ય કરવાનું હોય તે નેજ પ્રસંગે કરવું. ૨ તૈયાર હોય તો આપીજ દેવું; પ્રસંગે જે યોગ્ય હોય તે કાર્ય કરવુંજ કરવું. નહિ સમજાવું; બુદ્ધિ વગરનું; ખોથડ.

અડવડતું, અ. કિ.(આડ-અડવળતું=ફરવું -આલવું ઉપરથી=અડવડતું.) ૨ખડતું; ગમે ત્યાં આડાઅવળા ફર્યા કરવું;ખટકતું. ૨ ગોયું ખાવું; લયડીઉં ખાવું.

અડવાણું, વિ. પગરખાં રહિત; ઉધાડું; ખુલ્લું. 'નેણે સૂર્યનાં કિરણ પણ નહિ નેએએમાં એવાં મહારાણી દ્રોપદી અડવાણે પગે પતિની પાછળ વનવાસ ગયાં.' સ. લો. (અડવાણું એટલે ખુલા પગવાણું; પગરખાં વગરનું અને અડવું એટલે શણગાર વગરનું. હાથ, કાન કે કંઠને અડવાણો ન કહેવાય તેમ પગ અડવો=જોડા વગરનો એમ પણ ન કહેવાય અડવાણું એટલે

જોડા વગરનું અને અડવું એટલે અલંકાર વગરનું.)

અડવાળવું, સ. કિ. મેળવવું; ધુ'ટવું; મેળવવું; એકત્ર કરવું; મિત્ર કરી દેવું; ડહોળી નાંખવું. ૨ ફીંદવું; ચુંચી નાંખવું; બગાડવું; મલિન કરવું.

અડવું, વિ. શણગાર રહિત; ઉધાડું; વગરનું; નકરું. (ક્યાં વગર પગ અડવા, વાળો વગર નાકે અડવું અને કંઠી વગર ડોક અડવી.)

અડવું, અ. કિ. અડકવું; સ્પર્શ કરવો.- 'મને અડશો માં, આધા રો' અલખેલા છેલા અડશો માં' દયારામ. ૨ મંડયા રહેવું; લાચ પડવું; ચાલુને ચાલુ એક ને એક કામ પાછળ મચ્યા રહેવું તે. ૩ સ્પર્શ કરીને રહેવું. ૪ અટકવું; ઉભા રહી જવું; ખંચાવું. 'પાન સડે ઘોડો અડે, વિદ્યા અવિચળ જાય, તવે ગરી લગ ગઈ, કહો એલા કયમ થાય?' દ્રાચડા.

અડવો, પુ. વાણીઓ; (ભવાઈમાં) ૨ વિ. ખોડો; ખાલી; નકરો; શણગાર વગરનો; અલંકાર રહિત; શોભા રહિત. (અડવો કાન સારો લાગતો નથી.)

અડસદો, પુ. શુભાર; આસરો; અંટકળથી ગણવું તે; અંદાજ. અડસદો કાઢવો=અંદાજ કાઢવો; શુભાર લેવો=કરવો તે; આસરે કૌંમલ આંકતી તે.

અડસેટ, (અડસહ.) વિ. (સં. જન્ટ=આડ વચ્ચિ=સાહ) સાહ ને આહની સંખ્યા; ૬૮; સીતરમાં બે કમ. અડસેટ તીર્થ કરવાં=આર્યાવર્તમાં જે ૬૮ તીર્થનાં રચના છે તેની યાત્રા કરવી તે. 'માખાપતી પ્રદક્ષિણા કરી, તેને અડસેટ તીર્થ જ્યાં.'

અડસર, સ્ત્રી. (આડું-લંખાઇની સમાં-તર+સં-સર=જવું) લંખાઇની સમાંતર આડું ચૂકવામાં આવતું લાકડું; પાટડી. ૨ ધરની પહોળાઇ નેટલો પરસાળથી નાનો જે ખંડ તે. લંખાઇની મમાંતરે નીકળતી જે પહોળાઈ તે. ૩ આડી; આડ; મોલ.

અડંગો, પુ. કામ યથા વગર ઉડવું
નહિ એવો આગ્રહ લઈ બેસવું ને; ધામો.
૨ કુસ્તીમાં એક તરેહનો પટાનો દાવ. અડંગો
નાંખવો=ધામો નાંખવો; કૃતનિશ્ચય થઈ અમુક
કાર્ય કરાવી લેવાને બેસવું તે; કૃત નિશ્ચય થઈ
બેસવું તે. ૨ લાંબવા બેસવું તે.

અડખી, સ્ત્રી. મગરૂરી; અભિમાન-ગર્વ;
દિમાઠ; તોર. 'આવડી શી અડખી રે, રંક
ઉપર રાજ્ય કરો.' દયારામ.

અડા, સ્ત્રી. (અડવું=સ્પર્શ કરવો-ટકવું.)
ટેકા; આશ્રય; મદદ; સહાય. (એ તો અડાય
દેતી નથી)

અડાઅડી, સ્ત્રી. (અડવું=સ્પર્શ કરવો)
એક બીજાને અડકવું તે; અડકાઅડકી; આ-
ભડછેટની પરંપરા ચલાવતી તે. ૨ સ્પર્શ કરવી;
મમાનતા કરવી. ૩ જોડાજોડ; એક બીજાને
અડકીને બેસવું કે રહેવું તે. ૪ અણીનો-આ-
પટીનો વખત (એને અડાઅડીનો વખત છે.)

અડાઉ, વિ. (અડ-આડે માર્ગે-ઉ=ગોળું)
વગર વાલે આડે માર્ગે ગમે તેમ જોગેલું એવું;
વગર વાલે જોગેલું. (નમાર ઈલાદિ.)

અડાહણું, મ. ક્રિ. અડકાડવું; લગાડવું;
સ્પર્શ કરવો; ઉમેરવું; નાંખવું; હડસેલવું. ૨
કપડો દેવો; ધમકાવવું; દમ દેવો.

અડાણી, વિ. (અ=નહિ+જલ્લ=ડાણું.)
નહિ ડાણું તે; અણસમજું; અગાની; જંગલી.
(ફા. અ+દાહન=ડાણું.) અસમ્ય; અનાડી;
બેવકુફ; ઠોઠ; બોલવેઆલવે જંગલી હોય તે.

અડાણીઉં, વિ. ધરાણીઉં; ગીરા મૂકેલું;
ગીરની (ખેતર.)

અડાણો, પુ. એક રાગનું નામ; એક ત-
રેહનો ગાવાનો રાગ.

અડાળીડ, વિ. (સં આ=અતિ-મી
ભય લાગવો) ભય ઉપજાવે એવું મોટું ને ભ-
યંકર; જખંડ; મજબુત; અજરાલ. ૨ જેમાં
ખોડખાંપણ નીકળે નહિ એવું; અકોડાબંધ;
ચોક્કસ.

અડામી, સ્ત્રી. ભીંતની સાથે જડાએલી
ફેડતાળ. ભીંત કોચીને ચોર ઘરમાં આવે નહિ
તે માટે ભીંતની બરોબર જે પાટીઆં જડ-
વામાં આવે છે તે; પાટીઆની આડ-વધા-
રાની ભીંત.

અડાયાં, ન. રસ્તામાં, સીમમાં કે જંગ-
લમાં પડીને સુકાઈ ગયેલા ગાય ભેંસના જે
પોદળા તે. (યાપેલાં નહિ પણ એની મેજેજ
જમીન ઉપર પડેલાં છાણનાં પોચકાં સુકાઈ
જઈને બનેલાં છાણાં. આ શબ્દ બહુવચનેજ
વપરાય છે. અડાયું એમ એકવચને ક્વચિતજ
બોલાય છે. હોમની કેટલીક ક્રિયાઓમાં છાણું
નહિ પણ અડાયાં વપરાય છે.)

અડાર, વિ. (સં. અષ્ટાદશ. ઉ.) દમને
આઠ; વીસમાં બે કમ; જુઓ અડાર.

અડાલી, સ્ત્રી. લાકડાની યાળી-કથરાટ.
(ગામડાના લોક અડાલીને યાળી કે કથરાટ
તરીકે રોજ વાપરે છે, જ્યારે શહેરના લોકો
અયાણાં ફાંજીવા જેવા કામને માટે તેનો ક્વ-
ચિત ઉપયોગ કરે છે.)

અડાવણું, સ. કિ. અતિશય ખાવું; આં-
ખીને જમવું. (એણે ચાર લાડું અડાવ્યા) ૨
બળવું ઝાઢવી દેવું; ખોડું ધુસાડી દેવું. (તેણે
કંધનું કંઈ અડાવ્યું) ૩ નીડરપણું (ખોડું)
કહેવું. (તેણે જુડું અડાવ્યું) ૪ દમ ભરાવવો;
ધમકાવવું. (તેણે તેને ખૂબ અડાવ્યો) ૫ ઝટ
દમને ઠાકી દેવું. (તેણે બે લાકડી અડાવી દીધી)
૬ સંગ કરવો. ૭ કોઈ રીતે કોઈ માણસને
કોઈ ઠેકાણે દાખલ કરી દેવો. ૮ ન કહેવાની
વાત કહી દેવી.

અડાસીઆં, ન. બ. વ. સ્ત્રીઓનું એક
જાતનું ઘરેણું.

અડાસે, અં. નજીક; પામે; લગોલગ. ૨
પડછાયે; ઝોળે. 'કાઠી પ્રકારે હું નહિ આવું.
એવા પુરુષની અડાસે રે. દયારામ.

અડાળપડાળ, ન. છાપરાના મોબની
બને જાણુના જે ભાગો તે; છાપરાના જે બે

દાળ તે, (છાપરાનો આગસો ભાગ તે આડાળ અને પાછલો ભાગ તે પડાળ; પણ અડાળ એકલો વપરાતો નથી, પડાળ એકલો વપરાય છે.)

અડાળી, સી. પછીતને ઠેકાણે માત્ર એકજ ભીંત કરીને બનાવેલી જે છાપરી તે; ધરના આગસા ભાગમાં એક ભીંત અને ઓટલા ઉપર છાપર નાંખીને બનાવેલી જે છુટી ઓસરી તે. (મકાનના આગસા ભાગની ઓસરી તે આડાળા અને પાછલા ભાગની તે પડાળા કહેવાય છે.)

અડી, સી. જેની અંદર ખોદીને ભાત-તરેફ પાડેલી હોય એવું મોનીનું એક ઓભર; એડી. ૨ (હડી) દોડ; ઉતાવળે દોડી જવું તે; ગળફી.

અડી, વિ. (અડવું ઉ.) અડીપડાય એવી (વેળા, વખત); બહુજ અગત્યની; જરૂરની; અણીની જે વેળા તે. -અડીઓપડી. ૨ (અડી.) બે ને અડધું તે; રા; જુઓ અડી.

અડીઅડી, સી. છોકરાંની એક રમત; કાકડકુઓ. (સોરઠે.)

અડીઅલ, વિ. (અડવું=અડકવું.ઉ.) અડી નય એવું; હઠિહું; નહોર. ૨ છાતીવાળું; બેધડક કામ કરે એવું; બયવગરનું; નીડર; છાતીધડું. ૩ હોશિઆર; બાહોશ; ખડતલ. ૪ ધુસણીઉં; માથામાફ.

અડીઉં, ન. જુઓ અડી; એડી; બીખું.

અડીઉં'હડીઉં, ન. છોકરાંની એક રમત; હડીનો ઘોડો.

અડીએલ, (અડિયેલ.) જુઓ અડીઅલ. (અડિયલ.)

અડીઓપડી, (અડીઓપડી.) સી. અટકી પડાય એવી અગત્ય; અણીના વખત; ખરેખરી જરૂરઆત; (પાડોસી તો એવાં બેઠએ કે જે અડીઓપડીએ કામ આવે.)

અડીજડીને, અ. મંડ્યા રહીને.

અડીજવું, અ. કિ. દાખલ થઈ જવું; ગોઠવાઈ જવું; ધુસીજવું ૨ અટકીપડવું. -ઘોડો અડી ગયો.

અડીટ, વિ. (અ=નહિ+ડીટું) ડીટું ન દેખાય તેવું; નિર્મળ; જેનું નામ નિશાને ન રહે એવું. -એનું અડીટ જાય. ૨ (અ+દીટ.) નહિ દેખાય એવું કરવું તે. -એનું અડીટ કર=એને જે લોધતું હોય તે આપીને દૂર કર.

અડીદડી, સી. છોકરાંની દડીની એક રમત.

અડીપડવું, અ. કિ. અટકીપડવું; રહી જવું. ૨ ધુસી જવું; જાણી લેખને દાખલ થઈ જવું; માથાં મારીને પેસી જવું ૩ લડી પડવું; ખાત્યખાયા થઈ જવું; અથડાઈ પડવું. (આ ક્રિયાપદ કષ્ટ દોડગામના આવના વપરાય છે.)

અડીવેળા, સી. અણીના વખત; કટા-કટીનો કાળ; અમુક વગર અટકી પડાય એવી અણીના જે વખત તે. ૨ ખરેખરી જરૂરઆતનો વખત; અંત મગાય. 'અડીવેળાએ આવજો, મને સ્થામસુંદર થયને મહાય.' પ્રા કા.

અડીશેરી, સી. અડી શેરનું જે માપ કે વજન તે.

અડકદડક, વિ. એક વાર આમ અને એક વાર તેમ થવું તે; આમ તેમ ગમડવું કે ફરવું તે; ફેદવું; ઉછળવું; ઝોલાં ખાવું; આમ તેમ ફરવું; રીખવું.

અડકદડકીઉં, વિ. અહીંથી તહીં અને તહીંથી અહીં દોડનાઈ; મહાલનાઈ; ગડબડીઉં. અહીંનું અને તહીંનું એમ બન્ને ઠેકાણાનું (બેઉ પક્ષમાં જતું આવતું) હોય તેવું. અડકદડકીઓ બીફ=એક વાર આ પક્ષમાં અને બીજી વાર સામા પક્ષમાં, જ્યાં જ્યાં જ્યારે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે ત્યારે ત્યાં ત્યાં જઈ કાર્ય કરનાર જે વધારાનો બીફ તે; અવેજી.

અડકડાટ, યુ. દોડવાળો જે ધસારો તે, હડીબંધ ધસારો; ધસારો બતાવનારો અવાજ તે; આંધળોઆ કરીને ધસી જવું તે. 'અડકડાટ કરતું આવ્યું મોઢું ધાડું વાનરકેડું.' રામાયણ. અડકડું=ધસારો કે પ્રપાત સચવનાઈ એક કૃત્રિમ ઉચ્ચારણ તે.

અડસી, સી. જુઓ અરડગી.

અડેખડે, અ. રડ્યુંખડ્યું; કવચિત; કદાપિ; કાષ્ટ વાર.

અડો, (હડો.) પુ. ગાડાનો આંગણો ધુંસરી જેની સાથે બાંધવામાં આવે છે તે ભાગ; બે પૈડાં ઉપર ગાડું સમાંતર ઉંચું રહી ચકતું નથી તેથી તેની ઉધોના આગલા અંતની નીચે જે પાયાં જેવું રાખવામાં આવે છે તે.

અડોઅડ, અ. એકબીજાને અડકી રહ્યું હોય તેમ; એક બીજાને અડેલું હોય તેવું; લગોલગ; નજીક; પાસે; બેડાબેડ; સજ્જડ. 'અડોઅડ કપોળ અડી રહેલ.' ઉ. રા. ચ.

અડોસ, વિ. (સં. અ=નહિ+દુલ્લ=દુલ્લવું.) ન હાલે એવું; અચળ; અટળ; સ્થિર.

અડોસી, સ્ત્રી. દોર, રાચ, નેતર વગેરે હાથમાંથી ખમી ન જાય તે માટે તેને છેડે જે નાનો લાકડાનો કકડો-મોર્ષ બાંધવામાં આવે છે તે; માંકડી; ગીલોડી.

અડોસપડોસ, પુ. (સં. આવાસપ્રતિ-વાસ. ઉ.) ધરની આસપાસનો જે મંબંધ તે; ધરની સામે અને આગુબાગુએ જે વમવાટ હોય તે.

અડોસીપડોસી, (આડોસીપાડોસી.) ન. (સં. આ=નજીક અને વાસી=રહેનાર પ્રતિ=સામે ને વાસી=રહેનાર.) પોતાના ધરની આસપાસ અને સામે જે લોક રહેતા હોય તે; પોતાની નજીક રહેનારા અથવા મહોલ્લાના જે લોકો તે. 'અડોસીપડોસી રે મસે મહેલ્યાં મારે.' દયારામ.

અડોળ, વિ. (અ=નહિ+ડોળ=ઘાટ, આ-કાર. ઉ.) ડોળ વગરનું; બેડોળ; ઘાટ વગરનું; વરવું; કદરવું; બદચુરત.

અડોળકાટલું, ન. કંઈપણ ઘાટ કે આ-કાર વગરનો પહાણનો જે કકડો તે; ઈંટાળો; નકામો પથરો. ૨ વિ. કચા પણ કામમાં ન આવે એવું; નકારું; વ્યર્થ; કામ વગરનું. જેની ઉપરની આકૃતિ કે ઘાટ ઘસાર્ધ મગેલાં હોય એવું; નમાલું; નિરુપયોગી. : આ અડોળકાટલા જેવા પૈમા ક્યાંથી લાગ્યો.

અઠચું, વિ. અડચું; અટચું; ક્યાં વિના ચાલે નહિ તેવું; જરૂરનું. :-તારા વિના અડચું રહેવાનું નથી.

અઠા, ન. મથુરાના ચોખાઓનાં ઘર. અડચુંખડચું, અ. કવચિત; કદાપિ; કાષ્ટક સમયે. ૨ વિ. પડી મગેલું; ભાગ્યંતર્યું; ખૂણે ખોચરે ક્યાંથી પડી રહેલું હોય એવું.

અઠવણ, વિ. પગે ઉધાડું; જુઓઅડવાણું.

અઠણ, વિ. બહુ; સારો; આખાદ; સંપૂર્ણ. 'અઠણપૂરે' અને 'અઠણતારો' એમ કહેવાય છે.

અઠળ, વિ. ટળી જાય નહિ એવું; ખગી પડે નહિ એવું; અચળ; નિત્ય; સ્થાયી.

અઠળક, વિ. પુષ્કળ; બહુ; અત્યંત; અઠળક ધન=પુષ્કળ ધન. 'મારો વહાલો અઠળક ટળીઆ રાજ, સમ ખામ શામળાઓ.' ગોવિંદ.

અઠાર, વિ. (સં.) દસ ને આઠની સંખ્યા તો; ૧૮; વીસમાં બે કમ તે. અઠાર બાર વનસ્પતિ=દરેક જાતની વનસ્પતિ. (સંસ્કૃત સાહિત્યમાં ૧૮ ની સંખ્યા બહુ ટેકાણે છે. મહા-ભારતનાં ૧૮ પર્વ; મહાભારતમાં ૧૮ અઠાદિણી સેના; ૧૮ દિવસ સુધી યુદ્ધ ચાલ્યું, ગીતાના ૧૮ અધ્યાય; ૧૮ પુરાણો, ૧૮ સ્મૃતિઓ. હિંદુઓની ૧૮ નાતો.) ઉઠનાં અઠારે વાંકાં=દરેક બાબતમાં વાંકું અને ઉલટું બોલનાર. ૨ ટોપથી બરપૂર. 'ખીજનું તો એક વાંકું આપનાં અઠાર છે.' ક. દ. ૩ા.

અઠાવડું, સ. કિ. દોરોને ચરવા મોકલવાં; અડાવડું.

અઠો, જુઓ અડી; રાા. અઠેલવું, અ. કિ. (સં. આ=આતિ (પ્રા.) ડિયલી=આઠેલવાનું કપડું.) અઠીંગણું; આધાર લેવો; આઠેલવું; ટેકાધને ઉભા રહેવું કે બેસવું તે.

અણ, અ. (સં. અ-અન=નકારવાચક ઉપસર્ગ.) નહિ; અભાવ; નિમંથ અને નકાર જતાવનારો શબ્દની પૂર્વે આવનારો ઉપસર્ગ. : અણબનાવ; અણમોલ, વગેરે.

અણઅધિકાર, પુ. (સં.) નહિ અધિકાર તે.

અણઅધિકારી, પુ. (સં. અનધિકારિન) નહિ અધિકારી તે. ૨ જેને સત્તા આપેલી ન હોય તે. ૩ અમુક કાર્ય કરવાની જેનામાં યોગ્યતા ન હોય તે; નાલાયક.

અણઆવડ, સ્ત્રી. નહિ આવડવાપણું તે; બનાવવા કે કાર્ય કરવાની આવડ જેનામાં હોય નહિ તે; અકુશળતા. ૨. વિ. કારીગરી નહિ જાણનાર.

અણહીણ, વિ. (અણ+હીણ=ઓણું.) ઓણું નહિ એવું; ટાંકાટાંક બરેણું; પૂર્ણ; જીણું નહિ થએલું એવું. 'તે કુધા થકી શકે થયા, ટળા ગઈ અણજીણી.' ત્રિમાનંદ.

અણજાણી-વિ. (સં. અજ્ઞાની=ઉપરથી) ઝણ-દેવા વગરનું; ખીન દેવાદાર; જેને માથે ફેરું નથી એવું. જે ઝણ મુક્ત હોય તે. 'કીધી અવની અણજાણી' શામળ.

અણકમાઉ, વિ. હીનકમાઉ; બેકાર; ન-વડે; ખીનરોજગાર; ધંધાવગરનું; નિરુદ્ધમી.

અણકસખી, (અણકિસખી) વિ. (અણ= નહિ+કસખી=કારીગરીવાળું) કસખ નહિ જાણનાર; કળા જાણ નહિ એવું; પુક્તિ કે આવડ વગરનું.

અણકહ્યાગર, વિ. કહ્યામાં ન હોય એવું; કહીલું; અડીઅલ.

અણકી, જુઓ-અણચી.

અણકૂટ, (કાટ) પુ. (સં અન્ન=અનાજ કોષ્ટ=કોઠાર) દેવની આગળ નૈવેદ્ય માટે રાં-ધેલા અન્નનો જે ટગડો કરવામાં આવે છે તે; મહા પ્રસાદી. નવા વર્ષને દિવસે અથવા કોઇ વ્રતાદિના ઉવાપનને પ્રસંગે કે કોઇ બીજી વખતે દેવની આગળ જે મહાપ્રસાદ ધરવામાં આવે છે તે.

અણખલ, સ્ત્રી. મનમાં કંઈ કંઈ ખુશ્ખા કરવું તે; કંઈ કંઈ કાળજી થયા કરે તે. ૨ અપ્રીતિ; કંટાળો; નડતર; આકખીલી.

અણખૂટ, વિ. ખૂટે નહિ એવું; અશ્વય; અનંત; અપાર; પુષ્કળ; બેશુમાર. 'અણખૂટ નીર નવાણે આવિયાં' પ્રા. કા.

અણખૂટયું, વિ. નહિ ખૂટેલું; અખૂટ; અપાર.

અણગણ, વિ. (સં. અ=નહિ+ગણ=ગણવું) અગણિત; ઘણા; અસંખ્ય. 'અણગણ મદનતણા શરથી જ્યમ રક્ષા સાઈ તમારી.' ગીતગોવિંદ.

અણગમતું, વિ. નહિ ગમતું તે; નાપ-સંદ; નહિ ગોડે કે નહિ રચે એવું (માણસ). 'અણગમતો આંગણીએ આણ્યો.' શિવવિવાદ.

અણગમતું, દિ. (અણ=નહિ+ગમવું=ગો-હવું, રચવું.) નહિ ગમવું તે; એન નહિ પડવું તે; નહિ ગોહવું.

અણગમો, પુ. નહિ ગમવું તે; નહિ ગો-હવું; એન નહિ પડવું તે; મનને ગોહવું આવે નહિ અને ગમે નહિ તે; મન ખિન્ન રહે અને એન પડે નહિ તે. અણગમો થયો=મનને નહિ ગોહવું તે. પ્રિયજનના વિયોગથી, સ્થાનના બદલાવાથી, દુર્દિનથી કે બીજા કોઈ કારણથી આનંદ મળે નહિ એવી જે મનની સ્થિતિ તે.

અણગળ, વિ. (સં. અણ=નહિ+ગળ=ગ-જેલું.) ગાળેલું નહિ તે; ગાળ્યા વગરનું. (પાણી દૂધ વગેરે.)

અણગાર, વિ. (સં. અ=અણ=અગાર ધર.) ધર વગરનું, રખડવું. ૨ પુ. સાધુ; યતિ. 'ધન્યધન્ય ધની અણગાર.' જેન સાહિત્ય. ૩ સણગાર; નિયમ.

અણગોક, (ખ) ન. સ્ત્રીઓનું એક વ્રત; કાર્તિક, શ્રાવણ કે બાદરવા મહીનામાં અમુક અમુક દિવસોએ સ્ત્રીઓ તુલસી આગળ કે દેવસ્થાનમાં એકઠી થઈ કોઈ ખાધને રહે છે તે વ્રત. કેટલીક સ્ત્રીઓ પાંચ કે સાત સાત દિવસ સુધી અણગોક વ્રત કરે છે.

અણગોખયું, વિ. નહિ ગાળેલું તે; વગર ગાળવે આવડ્યું હોય એવું.

અગત્યનું કામ ગણાતું. એને મારે ગમે તેટલી જરૂર છતાં એક માણસને રજા અપાતી અને એને મારે અપ્રિય અળખામણા માણસને પણ બોલાવવું પડતું.)

અણુધાર્યું, વિ. (સં. અનહિ+ધૃ=ધારવું.) નહિ ધારેલું; એકાએક બનેલું. 'ધારેલું તે એજે જાય; ને અણુધાર્યું તે આગળ યાય.' પ્રા. કા.

અણુનામી, વિ. નાનામી; નામ વગરનું; અજ્ઞપણું. ૨ અપ્રસિદ્ધ. કે નામ જેને નથી એવું; અજ્ઞ. 'અણુનામીનાં નામજ નહ.' અખો, ૪ કાકડી; કકડી.

અણુપ્રીયું, વિ. નહિ પ્રીછેલું; નહિ જલેલું; અજ્ઞપણું; અજ્ઞાન; મૂર્ખ. 'પશુચર્યા અણુ પ્રીછણા રે, મારે માથે નાથ રે.' ભાલણ

અણુદોષ, વિ. નહિ ફોડેલું; દોષા વગરનું; અખંડ; ભાગેલું નહિ એવું.

અણુખનાવ, પુ. ખનાવ નહિ તે; અલાદઅંપ નહિ તે; દીલ જુદાં હોય તે. ૨ કથ્થાઓ; વાંધો; વિરોધ. અણુખનાવ થવો=નહિ ગોઠવું આવવું; અને નહિ એવું જે તે.

અણુપ્રુધ, વિ. અજ્ઞાન; નાજાન; ખીન-વાકેશ; બાળકપ્રુદિતું; અજ્ઞપણું. 'એમ વિલપે રાણી, રાય બેરુદ રે, પાસે બાળક ઉભો અણુ-પ્રુધ રે.' પ્રેમાનંદ.

અણુખોટ, વિ. (સં. અનહિ+મૂજ=જમવું=મુક્ત.) ખોટા વગરનું; જેમાંથી જરા પણ ખોટાઈ ન હોય તેવું.

અણુખોલાવ્યું, વિ. નહિ ખોલાવેલું; ખોલાવ્યા વગરનું; અનામંજિત. 'અણુખોલાવ્યું ખોલે તે તો તરણાને તોલે રાજ.' સીગીત. ૨ વગર છેડયું; નહિ વતાવ્યું. 'તમે અણુખોલાવ્યા જાઓ રાજ, કાના કહેવું પડશે.' ગોવિંદ.

અણુખોલવું, વિ. (સં. અનમૂજ=ખોલવું ઉ.) નહિ ખોલવું તે; ખોલવું નહિ તે; ચૂપ રહેવું તે; મુંઝું; મૌન. 'અખો જે જે કરવા ગયો, પંજુ ત્યાંજે અણુખોલ્યો ના રહ્યો.'

અણુલોભીઈ, વિ. નહિ લોભાઈ; ખીન માહીતગાર; અજ્ઞપણું; અમુક સ્થાનથી જાણીતું નહિ તે.

અણુમનું, વિ. નહિ મનવાળું; મન વગરનું; દીલગીર; ઉઠાસ; ખિન્ન; મન-પ્રીત-પ્રેમ-અનુ-રાગ વગરનું. 'આનંદ પામ્યા મુલવંશી, જે પૂર્વજ હંસધ્વજતણા, જે પિતૃ પારથ વીરના, તે થયા રૂપે અણુમના.' પ્રેમાનંદ. નારાજ; નાખુશ. 'વડુવર રાણેને અણુમનાં રે.' ગીત.

અણુમાનીતું, વિ. નહિ માનીતું; અજ્ઞ-ખામણું. (માનીતી અને અણુમાનીતી રાણીઓ.)

અણુમાપ, વિ. નહિ માપેલું; માપ થાય નહિ એવું; અમાપ; અનંત; અપરિમિત.

અણુમાહીતગાર, વિ. (ફા.) માહીતી વગરનું; અજ્ઞપણું; જાણીતું નહિ તેવું; અજ્ઞાન.

અણુમાહીતી, સ્ત્રી. માહીતી નહિ તે; અજ્ઞાનતા; નહિ જાણવાપણું; અજ્ઞપણું.

અણુમિલ, વિ. (સં. અનહિ મિલ્લ મળવું) ન મળે એવું; પ્રાપ્ત થાય નહિ તેવું; કીંમતી.

અણુમૂલ, (મોલ) વિ. (સં. નહિ+મૂલ્ય કીંમત) જેનું મૂલ થાય નહિ એવું; મોઘું; કીંમતી.

અણુરાગ, પુ. (સં) રાગ નહિ તે; ઐશ્ય નહિ તે; મેળાપ-ખનાવ ન હોય એવી જે સ્થિતિ તે; એખનાવ. ૨ અપ્રીતિ.

અણુરૂપ, વિ. રૂપ નહિ તે; જેને કથું રૂપ કે આકાર નથી એવું-અજ્ઞ.

અણુલિંગ, (મં. અનહિ લિંગ=ચિહ્ન) લિંગ સહિત; અતનુ. શરીર વગરનું; વિદેહ; દેહ સહિત. એ આશ્ચર્ય શરતું થયું, જે અણુ-રૂપીને અણુલિંગ. અખો.

અણુલિંગી, વિ. વિદેહી. 'વણ ખાધે હાય થાય ચીકણો, તેવો બેદ અણુલિંગીતણો.' અખો. જેને લિંગ-શરીર નથી તે.

અણુવટ, પુ. બાળક છોડરાંને અને સ્ત્રી-જાને પગે ને અંચુકે પહેરવાનું ધુધરીઓવાળું રૂપાતું એક ધરણું. 'અણુવટ પગે વિંછવા કટિ મેખલા શણગાર.' પ્રેમાનંદ.

અણુવર, પુ. વર અથવા કન્યાની સાથે રહેનાર. (વરની સાથે રહેલો તેનો નાનો ભાઈ કે મિત્ર તે પુનઃઅણુવર, અને કન્યા સાસરે જતાં તેની સાથે રહેલી તેની નાની બેન કે સાહેલી તે સ્ત્રી. અણુવર. અણુવરી પણ કહેવાય છે.)

અણુવરી, સ્ત્રી. કન્યાની સાથે જનારી તેની નાની બેન કે બેનપણી. 'સાહલાખ સરદાર પ્રેમદા પ્રીતે પરણી, અણુવરી એંશી લાખ (વિવિધ રૂપાળી વરણી.' શામળ. (અણુવરી એમ બોલાવું નથી. અણુવર શબ્દનું ઉચ્ચ-લિંગી અણુવરીઈ એમ બોલાય છે.)

અણુવરીઈ, ન વર કન્યાની સાથે રહે-નાઈ (છોકરી); અણુવર તરીકે વર કે કન્યાની સાથે જનાર. 'ઉદવણ અણુવરીઈ ચર્ધ પુંકે ગયારે, રસિઓશ રીઝયા જેઈ રૂપનું ધામ.' દયારામ.

અણુવાકેફ, વિ. અજણ; જેને માહીતી ન હોય તેવું; અજાણપટ્ટું; અપરિચિત; નહિ ભોમીઈ.

અણુવાકેફગાર, વિ. અજાણ; જાણીતું નહિ તે; અજણ; અજાની.

અણુવાકેફગારી, સ્ત્રી. ગેરમાહીતી; નહિ જાણવાપણું; અપ્રવીણતા; અજાણપણું; જેને વાકેફગારી ન હોય તે.

અણુવિચાર્યું, વિ. વિચાર કરેલો હોય નહિ તેવું; સાહસિક; ઉતાવળાઈ; ગાફેલ; વિચાર વગરનું.

અણુવિશ્વાસ, પુ. (સં. અ=નહિ વિશ્વાસ= ભરોસો.) વિશ્વાસ નહિ તે; ભરોસો નહિ તે; ખાતરી નહિ તે; અનિશ્વાસ; દમ્ભગો; શંકા.

અણુવીંધું, વિ. (સં. અ=નહિ+વ્યધ્= વીંધવું.) નહિ વીંધેલું; વીંધ રહિત. ૨ નહિ પ-ળાટાએલું; ઘડાએલું-કસાએલું નહિ તે; અજાણપટ્ટું; શિખાઉ. ૩ નવું કોઈ; નહિ વપરાએલું.

અણુસખરી, સ્ત્રી. અજાણું નહિ તે; દુરાગ; કાચું કોઈ; પાણીથી સંધેલી રસોઈ સિવાય બીજા જે કોઈ પણ ખાવાના પદાર્થો તે. (સંધેવા નહિ પણ ધીમાં તળેલા અથવા તળીને બનાવેલા અનુણા ખાવાના પદાર્થો.)

અણુસણ, ન. (સં. અન્=નહિ + અશન= ખાવું=અનશન.) અનશન; ઉપવાસ કરવા તે; વિ. ઉપવાસ કરવાનું જે વ્રત તે. (જૈન.)

અણુસમજ, સ્ત્રી. (અ=નહિ+સમ્ ઉપ-સર્ગ જ્ઞા=જાણવું) સમજ નહિ તે.

અણુસમજણું, વિ. નહિ સમજણું; અજ્ઞાન વગરનું; બાળક જેવું; અણુસમજનું.

અણુસમજી, વિ. અજાની; અણુસમજણું; નોદાન; મૂર્ખ; બેવકૂફ.

અણુસરજી, વિ. (સં. અ=નહિ+સર= સરજવું.) નહિ સરજાવેલું; નહિ પેદા થયેલું; ઉત્પન્ન થયેલું નહિ એવું. ૨ અણુધાર્યું. (અણુ સરજી પીડા.)

અણુસારો, પુ. (મા. હંદારદ્ધ=હંસારત.) જગત આખા ફેરવી કોઇને કંઈ સમજાવવું-એતાવવું તે; સાન; ઇસારો; મંકેતથી જણાવવું તે; આંખથી અમુક વાત જણાવવી તે.

અણુહું, વિ. (સં. અન્+મુ=મવું=થવું-હોવું. ઉ.) ન હોય એવું; અજાણ. 'સંત સાર શિય ન કાપ્યુ રે, અણુહું આણીને આપ્યું રે.' ભોળોભગત.

અણાવવું, સ. કિ. મગાવવું; કોઇની પાસે લવડાવવું; (આણવુંવું પ્રેરક.)

અણિમા, સ્ત્રી. (સં.) યોગશાસ્ત્રની આઠ સિદ્ધિઓમાંની એક સિદ્ધિનું નામ; સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ સેધાની જે સક્રિય તે. (અણિમા, લધિમા, પ્રાપ્તિ, પ્રાકાશ, મહિમા, ઇશિત્વ, વશિત્વ અને કામા-વસાધિતા. એ આઠ સિદ્ધિઓ છે.)

અણી, સ્ત્રી. (સં.) લાંબી વસ્તુનો ઝીણો ને ભોડાય તેવો બનાવેલો જે અગ્ર ભાગ તે; યોગ ધારવાળો છેડો; આર. ૨ મંકટ, કે યુગલેલીને જે મંધિ તે; તેળી; બારીક વખત (અણીને ચૂંકો સો વર્ષ જીવે.) ૩ રોચ; શિખર; સુગ; અગ્ર. ૪ કિનારી; અવધિ; અંત. (તે ગરવાની અણી ઉપર છે.) અણી ચૂકવરી=બારીક વખતને મંબાળી સેવો તે. અણી સાચવરી=મુશ્કેલીને વખતે મદદ કરી.

અણીઆણું, વિ. અણી કાઢેલી હોય એવું;
અણીદાર; જેના છેડાને બોધાય તેવા તીક્ષ્ણ
કરેલો હોય તે.

અણીદરો, પુ. છોકરાંની એક રમત.

અણીદાર, વિ. અણીવાળું; જેનો અમ
ભાગ ગોળ ને તીક્ષ્ણ બનાવેલો હોય તેવું.

અણીવાળું, વિ. અણીદાર; તીક્ષ્ણ અમ-
વાળું; જેના છેડા ગોળ ધારવાળો કરેલો હોય તે.

અણીગુદ્ડ, વિ. જેની અણી-કોર પણ
ખડિત થઈ ન હોય તેવું; અખોવન; અખંડ;
આણું. (અણીગુદ્ડ ચોખા.) ૨ સક્ષામંત;
આરોગ્ય; ઈર્ષ પણ ઇગ્ન યજ્ઞ ન હોય તેવું.

અણીમુ, ન. એક જાતનું ખી; વસાણું.

અણુ, પુ. (સં.) રજ; કણ; કરગસં;
જેનો ભાગ ન થઈ શકે એવું ઝીણામાં ઝીણું જે
દષ્ટ તે; અતિ સૂક્ષ્મ; અતિ અલ્પ કણી. ૨ એક
જાતનું ધાન્ય; કાંગ.

અણુઅણુ, વિ. અડવાણું; ઉધાકું. 'અણુ-
અણુ પગે વન વિચરીઓ, કારણ એ મુજ
દાખરીએ.' ભાલણુ.

અણુકણુ, ન. (સં.) અણુથી પણ નાનું તે;
રજકણથી પણ નાનામાં નાનો ભાગ તે; ઝી-
ણામાં ઝીણો પરમાણુ.

અણુદિન, અ. (સં.) અનુદિન=નિત્ય.)
નિત્ય; હમેશ; રોજને રોજ; પ્રતિદિવસ.

અણુતા, સ્ત્રી. (સં.) અણુપણું; રજકણ-
પણું; અતિ સૂક્ષ્મતા.

અણુમાન, અ. (સં.) જરાક; કિચિત્ .
વિ. ૨ થોડું; અણુ જેટલુંજ. ૩ ટણુ; પળ.

અણુરેણુ, સ્ત્રી. (સં.) અત્યંત ઝીણું જે
રજકણો તે.

અણુસંમૂહ, પુ. (સં.) અણુઓનો જે સમૂહ
-જયો તે; અણુ જયો; પરમાણુઓનો જયો.

અણુજો, જુઓ અણોજો.

અણોજો, પુ. કારીગર લોકો જે પાકી
પાળે છે તે; પાકીનો દિવસ; કામકાજ નહિ
જવાનો-રમતો દિવસ.

અણોદ્રી, સ્ત્રી. દિવસ પર દિવસ ઓણું
ઓણું ખાવાનું જે એક વ્રત તે. (જૈન.) ૨ વિ.
અનુદ્રી=નાના-નાણુક પેટવાળી.

અત, અ. (સં. અતસ્) એ મારે; તેથી; તે
કારણથી; એથી; આથી કરીને. ૨ આ કેકાણે-
થી; આ જગાએથી. ૩ આ વખતથી; આજથી;
હવેથી; ૪ હવે પછી.

અતપર, અ. (સં. અત+પર=પીઠું-
અન્ય.) હવે પછી; આદ્યે; અત્યાર પછી.

અતએવ, અ. (સં. અત+અવ=અંત)
એટલા મારે; એજ કારણે; તેથી; એને લીધે.

અતંગ, વિ. (અ=નહિ+તંગ=ધોડાની
છાતીનો પટા.) તંગ રહિત; તંગ વગર; તંગ
બાંધ્યા વગર-અતંગ ધોડા સવારીમાં લેવો
નહિ. ૨ (તંગ=ટાટ.) ઢીલું; પોચું; નરમ.

અતટ, વિ. (સં. અ=નહિ+તટ=કિનારો)
કિનારા વગરનું; તટ વગરનું; જેને ધાટ બાં-
ધેલો ન હોય એવું; ખુલ્લું; પ્રતિબદ્ધ-આક
પાળ વગરનું; સપાટ. (પૃથ્વીનો સપાટ પાણી
પ્રસરી ફેલાઈ જાય તેવો જે પ્રદેશ તે.)

અતકાર્ષ, સ્ત્રી. (દત્તરચ=ગુદાઈઠિ. અથવા
આ=તુલ્ક+તોડવું. ઉ.) ગુદાઈ; અતકાપણું; અલગ
રહેવું તે. ૨ તોર; મગરખી. ૩ આકાર્ષ.

અતકાપણું, ન. બેગાતા નહિ રહેવું તે;
ગુદા રહેવાપણું; અલગપણું; અળગું રહેવા-
પણું; ગુદાઈ; અયુક્તતા.

અતકું, વિ. કાંઈની સાથે બેગાય નહિ
એવું; અલગ રહેનારું; ગુદું ને ગુદું રહે એવું
(માણસ.) ૨ યુક્ત ન લાગે એવું; શોખનું દેખાય
નહિ તેવું; નહિ ખલતું. (આ ચૂડી તો બહુ
અતડી લાગે છે) તોડકું; ઢિઢકું; વરવું.

અતદ્ય, વિ. (સં. અ=નહિ+તદ્ય=સાચું)
ગુદું; અસત્ય; અહિત. ૨ નહિ રચતું; નહિ
ગમતું; નાપસંદ.

અતમમતમ, ન. છોકરાંની એક રમત

અતનુ, પુ. (સં. અ+નહિ+તનુ સરીર.)
કામદેવ; 'મદાસસા મન મમ અતિશે, તેના
તનમાં અતનુ પેડા.' ૨ વિ. ખડખડું; જાડું;
પટ. 'અતનુર્ણુ વચ્ચે, સેરી સવ હિમકાળ
નિર્ગમે.' ઋતુવર્ણન.

અતન્ત્ર, વિ. (સં. અ+તન્ત્ર=યુક્તિ.)
યોજના વગરનું; તન્ત્ર ન હોય તેવું; યુક્તિ કે
યોજના ન હોય એવું; બેકાથડે; અનિયમિત;
વ્યવસ્થિત નહિ તે.

અતદ્રિત, વિ. (સં. અ+તદ્રિત=આળસ)
આળસ વગરનું; સાવધાન; જાગૃત; તંદ્રા રહિત.

અતપ, વિ. (સં. અ+તપ=તાપ.) તાપ
વગરનું; જ્યાંતાપપડતો ન હોય તેવું; ન તપે એવું.

અતમા, વિ. દરકાર વગરનું; દરકાર
રાખે નહિ એવું; જરૂર ન ધરાવે તેવું; પરવા
વગરનું; બેતમા.

અતમી, વિ. તમા રહિત; બેદરકાર; ગરજ
વિનાનું. ૨ બકાઇખોર; દાંબિક; શેખીખોર.

અતરંગ, વિ. જેમાં તરંગ મોજા ન આ-
વતા હોય એવું; સ્થિર; તરંગ રહિત. ૨ અ.
અકર. ૩ ધલાયદું; અધું; જુદુંજ.

અતરડી, સ્ત્રી. કાનસ; રેતડી. (લા.) વિ.
છાલી નાંખનારી; ધસાતું જોલનારી; આકરી.
(એની જીભ તો અતરડી જેવી છે.)

અતરડો, પુ. ધાતુઓની વસ્તુઓ ધસ-
વાતું ખરા સોઢાતું બનાવેલું કણકીદાર ઝોળર;
મોટી કાનસ; રેતરડી.

અતરાપતરી, અ. ઓર્થીતું; એકાએક;
એકદમ; અકરમાત.

અતરાપી, વિ. (સં. અત્ર=અહીં+અપિ
વળી-બીજું) કાઈ એક; ધરતું નહિ તે; પરચું;
બહારનું; અજાણ્યું; ત્રાહિત.

અતરે, અ. (સ. અત્ર=અહીં) અહીં;
અહીંયાં; આ સ્થળે; આ ઠેકાણે.

અતત, વિ. (સ. અ+તર્કિત.) નહિ
તર્ક કરાએલું; અણુધાર્યું; અકલ્પિત ૨ અકરમાત;
ઓર્થીતું.

અતર્ક્ય, વિ. (સં. અ+તર્ક્ય=તર્ક કરવા
યોગ્ય.) તર્ક ન થઈ શકે એવું; જેનો તર્ક કરાય
નહિ એવું. તર્ક કરવાને યોગ્ય નહિ તેવું. ૨
અણુધાર્યું; ઓર્થીતું.

અતલ, વિ. (સં. અ+તલ=તળીઈ)
જુઓ અતળ.

અતલગ, વિ. નજીક; પાસે; નજીકનું;
પાસેનું. (બહુજ પાસેનું સગું-જોળખીતું કે
સંબંધી હોય તે.)

અતલસ, સ્ત્રી. (આ. અતલસ્=હીરા-
મળ.) એક જાતનું રેશમી કાપડ. આતસ જેવા
લાલ રંગનું હીરામળ કાપડ. 'અતલસ અને
મૂલદાર મથર માલ બેથ મંગાવજો.' ક. દ. ડા.

અતલસ્પર્શી, વિ. (સં. અતલ+સ્પર્શ
અડચું.) જેના તળીયાને સ્પર્શ થઈ શકે નહિ
એવું; જેનો પાર પમાય નહિ તેવું; જેનું માપ
ચૂપ નહિ એવું. ૨ ઉપરચોટીઈ; ઉપલક.

અતલસ, ન. એક જાતનું પહોડી ઝાડ.

અતસી, સ્ત્રી. અળસી; અળસીનાં બી.
૨ શણૂનો છોડ. જેને આતસીઆ રંગનાં ફૂલ
થાય છે એવું ઝાડ. ૩ સીમળો. જેની અલસી
કુસુમ સરખી કાંતિ છે. દયારામ.

અતળ, ન. (સં. અતલ) સાત પાતાળમાંનું
એક. ૧ અતલ, ૨ ચિતળ, ૩ સુતળ, ૪ મહા-
તળ, ૫ રસાતળ, ૬ તળાતળ અને ૭ પાનાળ.
૨ વિ. ઉંડું; તળીઆ વેગરનું.

અતળી, વિ. (સં. અ+નહિ+તલ=તોળવું)
ન તોળાય કે ન માપ થાય એવું; અમાપ;
અતુલ-અતળીખાણ.

અતળીખળ, વિ. (સં.) જેની તુલના
થાય નહિ એવા અન્યંત જળવાળું; બહુ જેરા-
વર; ૨ બહુ મોડું; બારે; બચંદર. 'અતળી-
ખળ અંગદ અધિક, પલક એકમાં પહોંચે
ત્યાં.' શામળ.

અતળીખાણ, વિ. બહુજ મોડું; વિરાળ;
૨ ભય ઉપજાવે એવું મોડું; બિઆમણું.

અતાર, પુ. નિ. (આ. અસા=અક્ષીસ+આદિ વાળો.) બાહોશ ગયેઓ; બહુ સરૂમ ગાનાર બળવનાર; વગર ઉસ્તાદે ગાવા શીખેલો હોય એવો ગયેઓ. (વગર ગુરુએ પોતાની મેળે ગાતાં બળવતાં શીખેલો માણસ.)

અતાર, વિ. જેનો પાર નહોય તેવું; જેનો અંત ન આવે એવું. ૨ છૂટકારો થાય નહિ તેવું. જેને તળીએ જમ્મ માટી લઈ અવાય નહિ એવું જે હંડાણુ તે.

અતાર, પુ. (આ.) અતર; વાનો વગેરે સુગંધી વેચનારો.

અતાર, વિ. (સ. અ+તાર=તંત્ર) તાંતણી-તાર ન હોય તેવું; જેમાંથી તંત્ર નીકળે નહિ તેવું; ૨ અત્યાર.

અતિ, વિ. (સં. અત્=અવું. ઉપરથી) ધણું; વધારે; વિશેષ; બહુ. ૨ અ. .જોષએ તેથી વધારે; બેહદ; હદબહાર. ૩ અત્યંત ખરાબ, ખોટું; હદ બહાર ગએલું. અતિક્રિ.

અતિઉષ્ણ, વિ. (સં. અતિ+ઉષ્ણ=ગરમ.) ધણું ઉત્તું; બહુગરમ; ઉકળતું.

અતિક્રમ, વિ. બહુ જ કસાએલું; ધંધા-એલું. ૨ ના. આશુકને ન માને એવો ઘોડો.

અતિકાચ, વિ. (સં. અતિ+કાચ=થરીર) મોટા અને ભારે થરીરવાળું; જબરજસ્ત; રૂઝા; ભાંડું; ભારે ને મોટું. (માણસ પશુ વગેરે.)

અતિકાલ, અ. (સં.) બહુ કાળ યઈ જવો તે; ઘણું મોટું; નક્કી કરેલા કાળ પછીનો જે વખત તે; ઉસીર; અસુર.

અતિકાળ, પુ. ઘણું મોટું યઈ જવું તે; બહી ગએલો વખત.

અતિકૃશ, વિ. (સં. અતિ+કૃશ=સુકાવું) બહુજ દુખાળું; સુકાઈ ગએલું; સોપાઈ-સોરાઈ ગએલું; દુર્બળ; ક્ષીણ; સકેલું; તરવાઈ ગએલું.

અતિકેસર, પુ. (સં.) એક જાતનું ઝાંક; કુંજો. (એનાં મૂળ ત્રિગોણદારક ગણાય છે.)

અતિક્રમ, (સં. અતિ+ક્રમ=જવું.) કંપન; મર્યાદા-હદ બહાર જવું તે; હદ કુદાવી જવી તે; માર્ગની પેલીપાર જતા રહેવું તે. ૨ હમો; ધસારો.

અતિક્રમણ, ન. (સં.) ઉત્પંથી જવું તે; આગળ નીકળી જવું તે; કૂદી જવું તે. ૨ હમો; હુમલો; ધસારો; ચડાઈ.

અતિકાંત, વિ. (સં.) હદ બહાર ગએલું; હદ ઓલંગી ગએલું; આગળ વધી ગએલું; મર્યાદાની બહાર નીકળેલું; બરચક.

અતિગં, ન. (સં. અતિ+ગણ્ઠ=પ્રુધ.) સત્તાવીસ યોગોમાંનો છઠ્ઠો યોગ.

અતિગંધ, પુ. (સં. અતિ+ગન્ધ=વાસ-સુગંધી.) જેમાં ઉગ્ર કે બહુજ સુગંધી હોય તેવું પુષ્પ; ચંપક; ચંપો; ચંપાનાં ફૂલ. ૨ ગંધક. ૩ વિ. બહુજ વાસવાળું.

અતિગ્રહ, વિ. (સં. અતિ+ગ્રહ=ગ્રાહ.) અત્યંત દુર્બોધ. ૨ બહુ સાદું જ્ઞાન હોવું તે.

અતિઘણું, વિ (સં. અતિ+ઘણ=ગણવું) બહુજ; પુષ્કળ; અલંત; બહુ વધારે; પાર વિનાતું.

અતિચર, ન. (સં.) એક; જાતનું ઝાંક; રૂઝપડા; ચુલાખ.

અતિજગતિ, સ્ત્રી. (સં) તેર તેર અક્ષરના અક્ષરમેળ છંદોની જે આવેલી માળા તે; તેર અક્ષરનાં વૃત્તોને જે વર્ગ તે.

અતિત, પુ. (સં. અતિથિ. ઉ.) સાધુ; વેરાગી આવો. ૨ અતિથિ; યાત્રાળુ; પ્રવાસી.

અતિથિ, (સં. અત્=રવું. ઉ. અતિથિ) ફરતાં ફરતાં આવી ચડેલો ભિક્ષુ; અભ્યાગત; આગતુક; પરાણો; આવતો જતો સાધુ; યાત્રાળુ; વેતમાણું. (આગળ કદી નહિ આવેલો હોય એવો જે પરાણો તે.)

અતિથિપૂજન, ન. (સં.) અતિથિનો જે સત્કાર તે; અભ્યાગતને જે આવકાર આપવો તે; પરાણાચારી; પરાણાગત.

અતિથિસત્કાર, પુ. (સં.) ઘર આગળ

આવેલા અતિથિ-અન્નમાનને જે આદર આપવો તે; પરાજ્ઞાગત; જેર આવેલા પરાજ્ઞાને માન આપવું તે; તેની બરદાસ કરી તે.

અતિદયાળુ, વિ. (સં) બહુજ દયાવાળું; ઘણું માયાળું; અનુકંપાવાળું; (ક્રિષ્ણનું વરપણુ દુઃખ જોઈને મદમદ થઈ બપ એવું.)

આતદેશ, પુ. (સં.) એકના ધર્મનું બીજાનાં આરોપણ કરવું તે; એક વસ્તુનો અર્થ તાણીતુમીને બીજી વસ્તુને લાગુ પાડવો તે. (શાસ્ત્રોમાં પાંચ જાનના અનિદેશ છે.)

અતિપાત, પુ. (સં) છેક હલકા પડી જવું તે; રથાન, વર્ગ કે પશ્ચિમાંથી પડી જવું તે; નિયમ મર્યાદાના ભંગથી દૂર થઈ જવું તે; નીચા થઈ જવું; નાશ થવો તે. ૨ અતિકંમ; ઉપધન; હઃ ઓછંગી જતી તે. ૩ અન્ધાધ; ઉત્પાત.

અતિપાતક, ન. (સં) મોટું પાપ; બહુજ ખરાબ કૃત્ય; નાશારામાં નહાઈ પાપ. (૧૧ જાતનાં પાપ છે તેમાંનું મોટામાં મોટું અને ખારે પાપ તે.)

અતિપાતકી, વિ. (સં) અતિપાતક દ્વારા (જેણે બહુ પાપ કરેલાં હોય એવું; મોટું પાપ કરનાર; મહાપાપી; બહુજ પાપ કરે કરનાર હોય તે.

અતિપ્રિય, વિ. (સં) અતિપ્રિય=વહાણું જેની ઉપર અતિ સ્નેહ હોય તેવું. ૨ આવડું; ગમતું; પર્મદપડતું.

અતિભળ, વિ. (સં) અતિ ચલ=જેર) અતિ બળવાન; મોટું; બહુજ જેરાવર; અત્યંત ભળવાળું.

અતિભળા, સ્ત્રી (સં.) એક જાતની વનસ્પતિ; ઔષધિ; નાગવલ્લા; ગંજેરી; પ્રગેહલી.

અતિમુક્ત, (કતા) સ્ત્રી. (સં) એક જાતનો વેશે; લતા; આમે ચટનારી એક કુલ્લેય; મધુ-માયી નામની વેળ.

અતિરથ, પુ. (સં.) મોટા રથમાં બેસીને યુદ્ધ કરનાર યોદ્ધો; મોટા ગરીર; પરાક્રમી લડવૈઓ.

અતિરથી, વિ. (સં.) મોટી લરકરી કુટીનો નાયક; મોટા મોદો; મોટા રથમાં બેસીને યુદ્ધ કરનાર; (મહારથી-થી એક પદની ઉતરતો રથી તે.)

અતિરિક્ત, વિ. (સં.) યલું; બહુજ; અધિક. ૨ શ-ય; ખાલી; ઘણું; રહિત; વગરનું. ૩ શ્રેય.

અતિરિક્તતા, સ્ત્રી. (સં) અતિરથ; અધિક. E. ૧૮૦૩. (ક્રિષ્ણ પણ જાળનમાં હલપાર જતા રહેવું તે.)

અતિરેક, વિ. (સં) ગદ્; ઘણું; પુષ્કળ, આવડત; અતિઘણું.

અતિરોમશ, વિ. (સં.) બહુવાળાણું; જેના ચરીર ઉપર બહુ મુવાળા હોય તે.

અતિલાઠ, ન. બહુજ માદ લડાવવાં તે; અત્યંત લડાવવું તે; મોટે મદાવવું તે.

અતિલોભ, પુ. (સં) અતિ+લુભ=લોભ કરવો. બહુજ લોભ કરવો તે. 'અતિ લોભ પાપનું મળ.'

અતિવાત, વિ. (સં.) બહુ પવનવાળું; પવનના પુષ્કળ આગવાળું હોય તે. ૨ જેની પ્રકૃતિ બહુજ વાયુવાળી હોય તે.

અતિવાદ, પુ. (સં.) બહુ બોલવું તે; બકવાદ; બડમગાટ કર્યા કરવો તે. લાંબું અને સાર વગરનું બોલબોલ કરવું તે. ૨ વિ. બહુ બોલું; વાચાળ.

અતિવાદી, વિ. (સં.) બહુ બોલું; બડ-બડ કરનાર; વાચાળ; વાતોડું. ૨ તકરારી; માયાફીલ.

અતિવિષ્ણ, ન. એક જાતની ઔષધિ. (કમિ-કરમીઆને મારી નાંખનારી એક જાતની વનસ્પતિ.)

અતિવૃષ્ટિ, સ્ત્રી. (સં.) અત્યંત વરસાદ થવો તે; અતિવર્ષણ; (વરસાદના બહુ વરસનાથી થતી એક પીડા-કૃતિ.)

અતિવ્યારિત, સ્ત્રી. (સં) વધારે બહોળા અર્થમાં જવું રહે એવું જે લક્ષણ તે; જેનું લક્ષ

ન હોય તેમાં લક્ષણનું જનું રહેવું તે:-જેને શીંગડાં હોય તે ગાય. ગાયનું લક્ષણ શીંગડાંવાળી એમ કરવાથી તે ગાયમાંજ ન રહું પરંતુ જેનું લક્ષ ન હતું એવી બકરી અને બેસ વગેરેમાં પણ જનું રહું. માટે અતિવ્યાપ્તિ.

અતિશય, વિ. (સં. અતિ+શી=વધી જનું ઉપરથી જાય.) ધણુજ; પુષ્કળ; બહુજ વધારે. ૨ પુ. બહુતા; પુષ્કળપણું.

અતિશયોક્તિ, સ્ત્રી. (સં.) હોય તેના કરતાં અતિશય વધારીને જે કહેવું તે; બહુજ વધારીને વર્ણવવું તે; મરચું મીઠું બમરાવવું તે. ૨ એક પ્રકારનો અલંકાર.

અતિશાણુ, વિ. (મં.) (અતિ=ધણું મ. શાણું=ડાણું.) બહુ ડાણું; હોહોડાણું; આંપણું.

અતિશે, વિ. અતિશય; બહુજ. 'અતિશે કરતો અડપલાં જે ખેસે જે કામ.' ક. દ. ડા.

અતિશુદ્ધ, પુ. (સં.) શુદ્ધી પણ જે ઉતરતી જત તે; ભંગી; ચમાર; શ્વપચ વગેરે.

અતિશ્રમ, પુ. (સં) બહુ મહેનત; બહુ કામ કરવું તે; ખંતથી કાર્ય કરવું તે.

અતિસાર, પુ. (સં.) અતિ=બહુજ+સ-સર્ સરવું.) બહુજ ઝાડા થયા કરે એવો રોગ; અત્યંત સાર-ગળતર થયા કરે તે; મરડો; સંઘડણી; સંધરણી; ઝાડાનું જે દરદ તે.

અતિસારપ્ર, વિ. (સં.) અતિસારનો નાશ કરનાર; ઝાડાનો નાશ કરે એવી જે વસ્તુઓ તે.

અતિસ્તુતિ, સ્ત્રી. (સં) અત્યંત વખાણ કરવાં તે; પ્રશામત.

અંતિસ્નેહ, પુ. (મ.) ધણો સ્નેહ; બહુ માયા હોય તે.

અતિસ્વાર્થ, પુ. (સં.) બહુ સ્વાર્થ; એકલપેટાપણું.

અતિસ્વાર્થી, વિ. (સં) અત્યંત સ્વાર્થ યતિવાળું; બહુજ એકલપેટું.

અતિહાસ્ય, વિ. બહુજ હસનાર; મરકર. ૨ ના. બહુ હસવું તે; મોટેથી હસવું તે; અદહાસ્ય.

અતીક્ષ્ણ, વિ. (સં. અ=નહિ+તીક્ષ્ણ ધારવાળું) તીક્ષ્ણ નહિ તે; છુટું; ધારવગરનું. ૨ તીખા સ્વભાવનું નહિ તે; સૌમ્ય.

અતીત, વિ. (સં અતિ+ઇત=ગએલું હ=જનું ઉપરથી.) વીતિ ગએલું; પસાર થઇ ગએલું. ૨ જુદું પડી ગએલું; છુટું થઇ ગએલું. વિખ્યાતીત; મોહાતીત કાલાતીત. ક્રમમાંથી નીકળી ગએલું. 'શુણ્યથી અતીત પંથ એકલો દરે.' જીવરામમટ.

અતીત, પુ. (સં. અતિ+ઇ ઉ.) ખાખી સાધુ; વિભૂતિ યોજનારા બાવાઓની એક જાત. જુઓ અતિત.

અતાતાણી, સ્ત્રી. વેરાગણુ; બાવી; અતીતની સ્ત્રી.

અતીન્દ્રિય, વિ. (સં. અતિ+ઇન્દ્રિય ઇન્દ્રિયો.) ઇન્દ્રિયોથી સમજાય નહિ એવું; ઇન્દ્રિયોની સમજની પણ પેલી પારનું; ઇન્દ્રિયને અગોચર; ઇન્દ્રિયાગ્રાહી.

અતીવ, (સં. અતિ+ઇવ.) અતિશય; બહુજ; ધણું; અત્યંત 'દિ'સા કરી છે અતીવ.' ગિરધર.

અતીશે, જુઓ અતિશય; ધણું.

અતુલ, વિ. (સં) જેની તુલના ન થાય એવું; અમાપ; અનોલ; ધણુજ; અતિશય.

અતુલિત, જુઓ ઉપલો શબ્દ.

અતુલ્ય, વિ. (સં. અ=નહિ+તુલ્લ=તો. જાવું) જેનું તોલ થાય નહિ એવું; અમાપ; અનુપમ; અસાધારણ; જેની બેરામરી થાય નહિ એવું; તુલના રહિત.

અતૂટ, વિ. (સં. અ+ઞૂટ=નટવું.) તૂટેલું નહિ એવું; આખું; સંગમ; અખંડિત; તૂટે નહિ એવું; મજબૂત; ચીવટ.

અતૂસે, વિ. (સં. અ=નહિ+તૂપ્ત=ધરા-એલું; અસંતુષ્ટ; જેનું મન ધરાવું નથી એવું.

અતૃપ્તિ, (સં. અ=નહિ+તૃપ્તિ=ધરાવા-પણું.) નહિ ધરાવું તે; અસંતોષ; નહિ તૃપ્તિ તે.

અતોલ, વિ. (સં. અન્તુલ્=તોળવું.)
જેતું તોલ ન થાય એવું; તોળી શકાય નહિ
એટલું; અમાપ; અતિશય.

અત્તર, (સં. અત્ર=અહીં ઉપરથી.) અહીં;
અહીંઆં; આ ઠેકાણે. 'અત્તર મતુ' અહીં મતુ
કરવું. અહીં સાખ કરવી વિગેરે. આ શબ્દ ખત
પત્તરમાં વપરાય છે.

અત્તર, ન. (આ. ધત=સુગંધી. ઉ.) ફૂલ
અને વાસવાળાં ખીખાં દ્રવ્યોમાંથી કાઢેલું જે
સુગંધીદાર સત્ત્વ તે.

અત્તરધડી, અ. હમણાંને હમણાંજ; અત્ત-
ધડી; હાલનેહાલ; આક્ષણેજ; તાગડતોળ.

અત્તરદાની, સ્ત્રી. (આ.) અત્તર રાખ-
વાનું પાત્ર; અત્તરની શીશી; અત્તરીઢં.

અત્તરસાહેત, (સ્થાત.) અ. આ ધડીએ;
આ પળેજ; હમણાંજ; આ ક્ષણેજ.

અત્તરી, વિ. (અત્તર+ધ=વાળો.) અત્તર-
વાળો; અત્તર વેચનારો; અત્તરવાળું.

અત્તરીઢં, ન. અત્તરદાની, અત્તર રાખ-
વાનું પાત્ર.

અત્તરીઓ, પુ. અત્તર વગેરે સુગંધી
તેણે અને દ્રવ્યો વેચનારો તે; અત્તર બના-
વનારો; અત્તરવાળો.

અત્તારી, જુઓ અત્તરીઓ.

અત્તયગ્નિષ્ટેભ, પુ. (સં. અતિ+અગ્નિ-
ષ્ટોમ.) મોટા યજ્ઞ; એક પ્રકારનો મોટો યાગ.

અત્યંત, વિ. (સં. અતિ+અન્ત=છેડો.)
ધણુંજ; બહુ; જેનો અત્ત છેડો ન હોય તેવું;
અપાર.

અત્યંતાભાવ, પુ. (સં. અત્યંત+અભાવ.)
અત્યંત જે અભાવ તે. બીલકુલ અભાવ. (ન્યાય
શાસ્ત્રમાં અભાવના જે ચાર ભેદ છે તેમાંનો
એકભેદ.)

અત્યય, પુ. (સં. અતિ+અય=જવું.)
વિનાશ; નાશ; મૃત્યુ; અતિક્રમ; દુરાચાર.

અત્યલ્પ, વિ. (સં. અતિ+અલ્પ=લઘુ.)
બહુજ યોડું; જરાક; ટાગારેક.

અત્યાગ્રહ, પુ. (સં. અતિ+આગ્રહ)
બહુજ આગ્રહ રાખવો તે; અમુક કાર્ય કે
વાતને બહુજ પકડી રાખવી તે; હંક; જક.

અત્યાગ્રહી, વિ. (સં.) અતિશે આગ્રહ
કરનાર; હડીલું. પોતાના વિચારને વળગી રહે-
નાર; ન માને તેવું; જકડી.

અત્યાચાર, પુ. (સં અતિ+આચાર=
રીત. આન્ચરુ=ચાલવું.) રીતભાત રિવાજથી
ઉલટું ચાલવું તે; આચારને ઉત્ક્રાંધી જવો તે;
રૂઢિભંગ અડપલું. ૨ મારકાડ.

અત્યાચારી, વિ. (સં.) અત્યાચાર કરનાર;
અડપલું કરનાર; યુનો કરનાર; મારકાડીઓ.

અત્યાજ્ય, (સં. અન્=નહિ+ત્યાજ્ય=ત-
જવા યોગ્ય) તજવાને યોગ્ય નહિ એવું; નહિ
તજવા લાયક.

અત્યાર, અ. (સં. અત્રાઘ. ઉ.) ચાલતો
આત્ર વખત તે; વર્તમાન સમય; જે વખતે
વાત કરતા હોયએ તે સમય.

અત્યારપહેલું, વિ. વર્તમાન સમયની
પૂર્વે; જે વખતે વાત કરતા હોયએ તેની
પહેલાંનું; ક્યારનુંય.

અત્યારપછી, અ. હવે પછી; આજ
પછી; હમણાંકેડે; આજકેડે; વર્તમાન સમય
પીતી ગયા પછી.

અત્યારસુધી, હમણાંસુધી; આઘડી સુધી.

અત્યારસુધી, હમણાં સુધી; આજ સુધી,
વર્તમાનસુધી.

અત્યારે, અ. હમણાં; આ વખતે; આ
ધડીએ; આ વેળાએ; અધુના; હાલ.

અત્યાસક્તિ, સ્ત્રી. (સં. અતિ+આસ-
ક્તિ=જાગ્યા રહેવાપણું. આન્સજ્જ=જવું-વ-
ળવું.) અત્યંત લાગ્યા રહેવું તે, બહુ પ્રીતિ
રાખ્યા કરવી તે; લંપટતા.

અત્યુક્તિ, સ્ત્રી. (સં.) વધારીને કહેવું
જોલવું તે; અનિચ્છયોક્તિ; સદરાગત.

અત્યુત્કટ, વિ. (સં. અતિ+ઉત્કટ=ઉઘ.)
બહુ ઉઘ; નેન્ડરી; ગરમ; ગતગરમાન.

અથર્વેદી, પુ. (સં.) અથર્વવેદ બણેલો; બુઝો અથર્વવેદી.

અથર્વવેદી, વિ. (સં. અથર્વ+વિદ્ બળવું-વેદિન્=બળુનારો) અથર્વવેદ બળુનારો; અથર્વવેદ બળુનારો; જે અથર્વવેદનું કર્મ કરતો કરાવતો હોય તે. ૨ માયાદિડીઓ; દોઢ. ૩ બળ; બુઝો; નાસ્તિક.

અથવા, અ. (સં) કિંવા; વા; કે; ચા. (ખેમાંથી એક એવો અર્થ દેખાડનારો અવ્યય.)

અથવાર, (હથવાર) વિ. (હથવાર=હાથ નવાર=વાળા.) એકજ હાથનું જેને ઝાળ-ખાણ-પરિથય હોય એવું; અથુક એકજ માણુસના હાથને ટેવાએલું હોય તે. (આ બેસ તો એને અથવાર થએલી છે, અર્થાત્ એના વગર ખીજને દોહવા દેતી કે વટવા દેતી નથી.)

અથવાણું, અ. કિ. આથો આવવો; મીઠું ચઢવું; મસાલો ચઢવો; અથાયાની યોગ્યતાએ પહોંચવું; ખમીર ચઢવું.

અથાક, વિ. (સં. અ+નહિ રચન્=હાં-કયું વા અગાધ. અથવા અ+નહિ અને (મા.) થજ્જો=ઉઠું ઉપરથી.) તળાઉ માલમ પડે નહિ એવું; બહુજ ઉઠું; અમાપ; પારવિનાતું; જેનો થોગ લાગે નહિ એવું.

અથાગ, વિ. બહુજ; આયત; પુષ્કળ; પારવિનાતું.

અથાણું, ન. મમાલામાં આથી રાખેલાં જે ફળ તે; (મીઠું મસાલો ચઢાવીને બગડી જાય નહિ તેમ રાખેલાં કેરી, લીંણુ, ફળ અને કંદ વગેરે તે.) આથણું; આચાર. અથાણું ખાટા, ખારા, તીખા અને ગળ્યા સ્વાદથી જમણમાં લહેજત આવે છે. અથાણાના સાત પ્રકાર છે:-૧ મેથીઆં (કેરી, શુદ્ધ, મરચાં) ૨ ગોળાઆં ગોળચાં (કેરી, આદું, જોર, મરચાં) ૩ ઝોળ (કેરી, આદું દળદર, લીંણુ, કેરાં વગેરે) ૪ રાઇતું (રાઈ ચઢાવેલું) ૫ છરીઆ (છરાનો ભાગ મોટો હોય તેવા મસાલાવાળું) ૬ હીંગીઉ (જેમાં હીંગ વધારે

હોય તેવું) ૭ બકાણું (ખાદેલું.) (લા.) રાખી મૂકવું; સંભાળી રાખવું. 'અથાણું બગડ્યું તેનું વરસ બગડ્યું.' જવલ્લે મળતા પ્રસંગને તે ન બગડે તેમ સાચવી લેવો તે. (કારણકે તે વારંવાર મળતો નથી તેથી લાંબો વખત તેને માટે પસ્તાવું પડે છે.)

અથાવણું, સ. કિ. ખીજની પાસે આવે આવે તેમ કરાવવું; અથાણું નંખાવવું. ૨ અ. મુઝાવવું; અકળાવવું; મકાવવું.

અથાણું, અ. કિ. અથાવાની રિયતિએ પહોંચવું; અથાણાને લાયક થવું; મીઠું મસાલો ચઢવો. ખમીર આવવું. ૨ અંમુઝાવું; અકળાવું; પાકીજવું. ૩ એકાકાર યથ જવું; સોબતીના ગુણુવાળા યથ જવું.

અથેતિ, વિ. બુઝો અર્થ હતિ.

અથોડી, (હથોડી) સ્ત્રી (સં. હસ્ત હાથ હૃન્=દેરવડું ઉપરથી હૃન્સિ=હસ્તહૃન્સિ=હાથ આળવણી.) હાથવતે કામ કરવાની રીત; હાથમાં કસબ રમી રહેવો તે; ટેવ પડવાથી કામ કરવાની જે આવશ્યક આવેલી નથી તે; કામ કરવાની રીત; ટખબખ; છટા; ટેવ. ૨ શેલડીના ઉકળતા રસમાં આદાના કેકડાના જે હારડા પાએલા હોય તે.

અથોડી, (હથોડી) સ્ત્રી. સોની અને લુહારનું ધાતુ ટીપવાનું એક ઝોળર; અથોડીથી નાના કદની ટીપણી; નાનો અથોડો.

અથોડો, (હથોડો.) પુ. લાંડડાના હાથાનું લોખંડનું ટીપવાના ઉપયોગમાં આવતું સોની ને લુહારનું એક ઝોળર; એણે ઉપર મોલી ધાતુને ટીપવાનું હથિઆર; દોઢવાનું ટીપવાનું અને ભાગવા વગેરેનું કામ કરવાનું ઝોળર.

અદ, અ. (સં. અદ્ ૭) અદધા અથવા નીચે ભાગ અતાવનારો ચુનરાતી ઉપસર્ગ:-અદશેર; અદપાંસણી; અદમાઉ; અદમુંઝો; અદવરો. (અદવરાનું માણુસ ને લાખવચાનાં હુગડાં)

અદક, (સં. અધિક) અધિક; વધારે.

અદમણીઓ, જુઓ અદમણીઓ.

અદમાસ, જુઓ અદમાસ.

અદમુંડે, વિ. અડધું મરેલા જેવું; લગ-

ભગ અડધું મરી ગયું હોય એવું.

અદમ, વિ. (સં. અ=નહિ+દમ્મ=ડોળ.)

ડોળવગરનું; જેને દમ ન હોય તેવું; સાદું; સરલ.

અદય, (સં. અ=નહિ+દયા=અનુકંપા)

દયા રહિત; નિર્દય; ક્રૂર.

અદરસ, પુ. (સં. અર્દક=આડુ+રસ=પાણી) આદાનો જે રસ તે: આદુને કચરીને નીચેની કાઢેલું પાણી; આદાનો રસ.

અદરાવણું, સ. દિ. સગાઇ કરવી; લગન કરવાને માટે ગોઠવણ કરવી; વિવાહ કરવા; વેશવાળ કરવું. (પારસીઓમાં આ શબ્દ વપરાય છે)

અદરાણું, અ. દિ. લગન કરવાને કયુલ થયું; વિવાહમાં જોડાયું; પરણવાને બંધાયું.

અદરી, વિ. (સં. અ=નહિ+દ્રી=જેવું) નહિ દેખાતું; નહિ જણાતું એવું; ન દેખાય તેવું.

અદરીન, ન (સં) દર્શનનો જે અભાવ તે; નજર બહાર જવું તે; લોપ. 'એમ કહીને થઈ અદરીન'. પ્રેમાનંદ.

અદલ, વિ. (આ. અદલ્ બરોબર.) બરોબર; યથાર્થ; યુક્ત; અપક્ષપાત; ખરેખર; બંને બાજુ બરોબર હોય તેવું; વાજબી; સત્ય.

અદલઈનસાદ, પુ. (આ. અદલ્+ઈ-નસાફ=નસક્ વચમાં અટકવું અર્થુઅર્થુ કરવું) આ ઉપરથી (ઇનમાદ) બે મરખા ભાગ થાય છે અર્થાત્ એક પક્ષને મંતોપ મળે છે માટે અદલઈનસાદ.) ખરેખર ન્યાય; અપક્ષપાત ઇનસાદ કરવો તે. એક બાજુ તરફ સમાનતા ગણીને ન્યાય કરવો તે. "ઇચ અદલ ઇનસાદ તોગશે." રા. મ. સંવાદ.

અદલધાન્ય, ન, (સં.) જેમાં દલ-પડકાર ન હોય એવું જે અનાજ તે; ઘઉં; બાજરી; ળંગર વગેરે (ઉમીમાં થયું ધાન્ય.)

અદલનોઘંટ, પુ. (આ. ફા.) અંદલ ઇનસાદ મેળવવા દરજીનારાઓને બોલાવવા માટે

રાખેલી ચેતવણી; આમંત્રણની ઘંટડી. (અકબર પાદશાહે પોતાના મહેલના ઝરંખા નીચે એક ઘંટ બાંધ્યો હતો અને લોકોમાં એવું જાહેર કર્યું હતું કે, જેને બરોબર ઇનસાદ ન મળ્યો હોય તેણે આ ઘંટ વગાડી પાદશાહની હજુરમાં (અપીલ) કરીને અરજ કરવી. જેમને ફરિયાદ કરવાની હોય તેઓ એ ઘટની દોરી ખેંચતા એટલે પાદશાહ તેમને પોતાની પાસે બોલાવી તેમની ફરિયાદ સાંભળી યોગ્ય ન્યાય આપતો.)

અદલબદલ, અ. (આ. અદલ્+બરોબર અદલ્=બદલવું.) સરખે મરખાનો ફરશાર કરવો તે; એક આપીને બીજું તેવું જ-તેને લાયક બદલો મળાય એવું લેવું તે; સાદું; માટાસાટ કરવું તે; એક આપીને બીજું લેવું તે; અદલોઅદલો.

અદલાબદલી, સી. (આ.) એક વસ્તુ આપીને બીજી વસ્તુ લેવાની જે ફરફારી તે; આપણું બીજને આપવું અને બીજનું આપણે લેવું તે; ફરફાર; આમનસામન બદલવું તે.

અદલોબદલો, પુ. (આ) અદલબદલ કરવાનો પ્રકાર; જે દંધ અદલબદલ કર્યું હોય તે; ફરફાર; ઉઘટસુઘટ. વિનિમય. અર્થચાત્ર પ્રમાણે એક જણમ આપી બીજી લેવી તેને અદલો બદલો અથવા વિનિમય કહે છે. ૭. ૧૦.

અદવાલી, સી. (સં. અર્જ+વાલી.) અડધા વાલના વજનનું કાટકું; અડધા વાલનું જે વજન તે.

અદસસતું, (સં. અર્જ+શસ્ત્ર શાસ લેવો. શ્વસિત.) અડધાપડધો શ્યામ લેતું હોય તેવું; અદમુંડે; મરજો-મુખ. ૨ અડધુંપડધું; ચોક્કું કર્યું ન કર્યું હોય એવું; અપૂર્ણ; પુરેપૂરું થયું ન હોય તેવી સ્થિતિવાળું; અદકચડું; અડધું સસી ગએલું; અદ્યપ્તું.

અદલ, વિ. (સં. અ+દલ=પાન) પાન રહિત; પાંદડાં વગરનું. (દલ=મરાવો-નડાઇ.) ૨ જેને દગ ન રોય એવું; નડાઇ-પુટતા વગરનું. (અદલકરી અધાજામાં કામની નહિ.)

અદૃષ્ટવશાત, (સં.) આગમંજ્ઞેજઃ૬૧યોજે.
અદૃષ્ટવાદ, પુ. (સં.) અદૃષ્ટ-ભાવિને મા-
નનારાઓનો જે વાદ ને; નસીમને માનનારા-
ઓનો જે સિદ્ધાંત તે.

અદૃષ્ટવાદી, વિ. (સં.) અદૃષ્ટવાદને માન-
નારો; નસીમ ઉપર આધાર રાખનારો.

અદૃષ્ટજ્ઞાન, વિ. (સં.) અદૃષ્ટજ્ઞાન-
બાગ્યવાળો; નસીમદાર; બાગ્યશાળી.

અદૃષ્ટવિદ્યા, સ્ત્રી. (સં.) ભાવિવિદ્યા;
જ્યોતિષ; નસીમ જેવાની રીત અથવા કળા;
મનુ; ઇશ્વર.

અદેખાઈ, સ્ત્રી. નહિ દેખી ખમાવું તે;
ખીજની સારી સ્થિતિ જોઈને દેખીને જે લા-
ગણી ધાગ તે; દેખ; ઇશ્વર; મત્સર; ઝેર.
'ત્યારે પુછરને યદ્ય અદેખાઈ' શ્રીમાન્દ.

અદેખું, વિ. ખીજની સારી સ્થિતિ જોઈ
કેવા માંજળીને બળે તેવું; ખીજનું સાફ થવું
ન દેખી યદ્ય એવું; ઇશ્વર; ઝેરીયું; દેખી.
કાઈની અડતી જોઈને બળનાઈ; ખારીયું.

અદેય, વિ. (સં.) અ=નહિ+દા=આપવું.)
નહિ આપવા લાયક; આપવાને યોગ્ય નહિ તે.

અદો, (સં. ઉત્ત+દ=ગવું. ઉદય) મા-
તાના મંદિરમાં હાથેળીઓ અક્ષણી મોટે થોડે
માતાની જે જય બોલાવવામાં આવે છે તે;
જયગીત; આનંદનો ઉદ્ગાર.

અદોલવાની, અ. (સં. ઉદય+મવાનો
દેવી) દેવીનો જય; માતાની જે. (ખડુચરા-
હની આચર આગળ તેની જયનો જે પોક્કર
કરવામાં આવે છે તે.) 'અદો ભવાનીમા કર્પો
કરવું'=આવાનું આપનારની પ્રીતિ કરીને ક-
રતા કરવું તે.

અદોપ, વિ. (સં. અ+દોપ. ઉ.) દોષ
રહિત, ખામી રહિત; બેચુના; દોષનો અભાવ તે.

અદોપિત, વિ. (સં.) દોષ વગરનું; જેને
કશો દોષ લાગેલો ન હોય એવું; ખીનચુનેગાર.

અદ્વર, વિ. (સં. અ=નહિ+દ્રાવ=ધારણ

કરવું) જેને ધરણ ન હોય એવું; ટેકા વગરનું;
આધાર વગરનું; જેને કશો ટેકા ન હોય તેવું.
૨ ઉચું; ટટાર; કડક.

અદ્વરપદ્વર, અ. ટેકાવગર; જેને કશો
આધાર ન હોય એમ; સાવઅદ્વર.

અદ્વલ, જુઓ અદ્વલ.

અદ્વલુત, વિ. (સં.) આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે
એવું; નિત્ય જેવા માંમગવામાં આવતું ન હોય
એવું; અપૂર્વ; વિરમયકારક; અર્જાકિક; ચમત્કારિક.

અદ્વલુત, ન. (સં.) આશ્ચર્ય; નવાઈ;
'ચિત્ર; ચમત્કાર; વિરમય'-'અદ્વલુત એકે હવું
તેટલે.' શામળ.

અદ્વલુતરસ, પુ. (સં.) કાંચશામળમાં
કહેલા નવ રસમાંનો એકે રસ. એનો સ્વાધી-
બાવ વિગમ્ય છે.

અદ્વલુતતા, સ્ત્રી. (સં.) અપૂર્વતા; અ-
લૌકિકતા; નવાઈ; આશ્ચર્ય.

અદ્ય, અ. (સં.) આજ; હમણાં; આજરો.

અદ્યતન, પુ. (સં.) આજનો કાળ; વર્ત-
માનકાળ. ૨ વિ. આજનું; આજ હોનાર;
આજ મંમંથી.

અદ્યપ્રભુતિ, અ. (સં.) આજ પછી;
આજથી માંડીને; આજથી; આજથી લઈને.

અદ્યાધિ, અ. (સં.) આજસુધી, હજી સુધી;
હમણાં સુધી; હજી સુધી.

અદ્યાધિપર્યંત, અ. (સં.) આજસુધી;
આજસુધી; આજની ધડી સુધી; હજી સુધી.

અદ્વક, ન. (સં. અદ્વક=આડું.) આડું;
લીંચી તાજી સુંદ.

અદ્વકરસ, પુ. (સં. અદ્વક=આડું+રસ.)
આદાનો રસ; આદાને કચરી નીચોવીને કાઢેલું
જે પાણી તે.

અદ્વ્ય, ન. (સં.) દ્રવ્યનો જે અભાવ તે;
વસ્તુતાએ નહિ એવું તે; દ્રવ્યનો અભાવ.

અદ્વચ, (સં. અ=નહિ+દ્રાવ=દ્રવ્ય=
મળવું.) ન મળાય એવું; જેનો રસ યાપ નહિ
એવું; કાણ; મખન; ધન; નક્કર; જડ.

અદિ, પુ. (સં.) પર્વત; ગિરિ; પહાડ.

અદિજ, વિ. (સં.) પર્વતમાં ચઢેલું હોય તે; પર્વતમાંથી ઉત્પન્ન થનારી જે વસ્તુઓ તે. ૨ ગેર; શિક્ષાશૂન.

અદિજન, સ્ત્રી. (સં.) અદિ=પર્વત+જન્ય (જન્મવું) પર્વતની પુત્રી પાર્વતી; ઉમા; ગિરિમ.

અદિપતિ, પુ. (સં.) પર્વતોનો પતિ; હિમાય પર્વત; હિમવાન; ગિરિરાજ.

અદિરાજ, પુ. (સં.) પર્વતોનો રાજા; દિમાસય.

અદિસાર, પુ. (સં.) સોડું; સોખંડ ૨ં શિવારમ.

અદિમુતા, સ્ત્રી. (સં.) પાર્વતી; ઉમા; ગિરિમ; કુમાદેવી.

અદોહ, (સં.) કનઢુર=દોહ દેવો.) દોહનો અભાવ તે; દોહ નહિ તે; જેણે વિશામ રાખ્યો હોય તેના તે વિશાસનો બંધ નહિ કરે તે; છેલ્લું નહિ દેવો તે.

અદોહી, વિ. (સં.) અ=નહિ+દ્રોહ=ઉદ્ધવાયું.) દોહ નહિ કરનાર; વિશામ બંધ કરે નહિ એવું; બરોમાવાયું; દોહ=ઉદ્ધ દે નહિ એવું; ખેરખાં; વિશાસવાયું; નીમકલવાલ; ગિરાવાયું; ભક્તિવાયું.

અદ્ય, વિ. (સં.) અ=નહિ + દ્વિ ઉપરથી દ્વય=બે.) જેને બીજાપણું નથી એવું; જીવ અને આત્માની એકતા જોનાર અથવા માનનાર. ૨ એકજ; જેનું બીજું નથી તે, જેની જોડ ન હોય એવું.

અદ્યવાદી, વિ. (સં.) વેદાંતી; જીવેશ્વરી એકનાનો વાદ કરનારો; અમુક એકજ દેવને માનનાર.

અદ્યાત્મજ્ઞ, અ. (સં.) ચક્ષાત્મજ્ઞ. ઇ.) જેમ શંકુ તેમ; એકદેશ; આમનેમ; બધી વાર વગર. ૨ વિ. શરૂનું; કહેવું; કંઈ પણ દરેક જાણના વગરનું-અજ્ઞાતના બોલવું તેમાં શું ?

અદ્વિતીય, વિ. (સં.) અ=નહિ+દ્વિતીય બીજું.) જેના જેવું બીજું કંઈ ન હોય તેવું;

માત્ર એકજ; અનુપમ; જેનું બીજું નથી એવું; જેની સમાન બીજું હોયજ નહિ એવું.

અદ્વેષ, પુ. (સં.) અ=નહિ+દ્વેષ=છેડા.) દેષ નહિ તે; દેષનો અભાવ તે. ૨ વિ. દેષ વિનાનું; દેષ રહિત.

અદ્વૈત, ન. (સં.) અ=નહિ દ્વિ=બે ઉપરથી દ્વૈત=બેપણું) બેપણું નહિ તે; જેમાં જુદાપણું બીજાપણું ન હોય એવું જે તે. જેનું બીજું નથી એવું; એકજ. (જીવ અને શિવ બેઉને માનવાં તે દૈત. જીવ અને શિવ બેઉ એકજ છે એમ માનવું તે અદ્વૈત.)

અદ્વૈતપંથ, પુ. (સં.) અબેદમાર્ગ; જીવ હૃદય અને જડ ચૈતન્ય જુદાં નથી પણ એકજ છે એવા અભિપ્રાયનો જે પંથ-માર્ગ તે.

અદ્વૈતભાવ, પુ. (સં.) અદ્વૈત+ભૂ ઉપરથી ભાવ.) બીજાપણાનો અભાવ અને એકજપણું તે; એકબુદ્ધિ નહિ તે; બીજાપણારહિત એવો જે ભાવ તે.

અદ્વૈતમત, પુ. (સં.) જીવ અને હૃદય જુદા નહિ પરંતુ એકજ છે એવો જે મત તે; અબેદમત; જેમાં એકજ વસ્તુ છે બીજું કંઈ છેજ નહિ એમ માનવામાં આવે છે તે મત.

અદ્વૈતવન, ન. (સં.) પુરાણમાં કલ્પેનું એક વન કે જ્યાં જ્યાં પ્રાણીઓ અદ્વૈતભાવથી જુદાપણાના વિચાર વગર એકતાથી હળીમળીને રહે છે; જ્યાં પ્રાણીઓ હળીમળીને રહે તેવું સ્થળ. વનવાસ ગએલા પાંડવો દેરસોઠ સમય અદ્વૈતવનમાં રહ્યા હતા.

અદ્વૈતવાદ, પુ. (સં.) અદ્વૈતમતનો જે વિવાદ તે; અદ્વૈત સિદ્ધાંતને લગતો જે વાદ તે.

અદ્વૈતવાદી, વિ. (સં.) અદ્વૈતમતનો પક્ષ કરનારો; વેદાંતી; જીવ વગર બીજું કંઈ છેજ નહિ એવું કહેનાર.

અદ્વૈતમુખ, ન. (સં.) જેના જેવું બીજું મુખ નથી એવું જે પરમ મુખ તે.

અદ્વૈતાનંદ, પુ. (સં.) અદ્વૈત+આનંદ) જેમાં બીજાપણું નથી એવો જે પરમાનંદ તે.

અધ, અ. (સં. અર્ધ. ઉ.) અડધાપણું
દેખાડનારો શુભરાતી ઉપસર્ગ:-અધમણ; અધ-
રાત; અધવારવું. ધ.

અધ, વિ. (સં. અર્ધ. ઉ.) અડધું; અ-
ડના બે સરખા ભાગોમાંના દરેક જેટલું. (વ-
જન, માપ, વિસ્તાર વગેરે પરિભાષામા.)

અધકચરૂં, વિ. અડધું કચરેલું; અર્ધ
ભાગેયું; ખોખરૂં કરેલું; જરાક દયાવ્યાધી રસ
કે પાણી નીકળે એમ છુટેલું. ૨ પુરૂં સેકા-
એલું, ચઢેલું કે સીંચેલું નહિ એવું; અડધા
અડધા કઠકા થાય ત્યાં લગી ખોડેલું કે ભા-
ગેયું હોય એવું. ૩ ભલીવાર વગરનું; થોડુંધણું.

અધકું, વિ. (સં. અધિક=ધણું.) વ-
ધારે; ધણું; ઘુઝળ; બહુ; અધિક; વિશેષ.

અધકોશ, પુ. (સં. અર્ધ+કોશ=ગોશ.)
અડધો કોશ; અડગાઉ.

અધખાચું, વિ. અડધું ખવાઈ ગયેલું.
૨ ભેગવાળી ધાતુ:-‘અધખાધ રૂપ’

અધખોખરૂં, વિ. અડધું ખોખરા જેવું;
અડધું ફૂટેલું-ભાગેયું. (ખોખરૂં=આખા પાત્રનો
જેવો પૂર્ણ રજીકારાર અવાજ થાય છે તેવા
પૂર્ણ અવાજવાળું નહિ પરંતુ ફૂટેલા કે ન-
દાએલાના જેવા અપૂર્ણ રજીકાવાળા અવાજનું
તે ખોખરૂં. સાવ ભાગેલાનો જેવો અવાજ થાય
તેવા પ્રલસા અવાજનું નહિ તે અધખોખરૂં.)

અધખોલું, વિ. અડધું ખુલ્લું; અદ-
ઉઘાડું; ખરોબર બધ કરેલું નહિ એવું; અડધું
ખુલ્લું રહેલું હોય તેવું.

અધગજ, વિ. અડધાગજ જેટલું; મા-
પમાં અડધા ગજ હોય એટલું; અડધા ગજનું.

અધગણ, વિ. જેનો પનો અડધા ગજનો
ટોય એવું. (૩૫કું ચાન વગેરે.)

અધગાઉ, વિ. અડધો ગાઉ

અધગારીઉ, ન. અડધી ગારી અને અ-
ડધું છાણ હોય એવો જે લેપ તે; (ગારમાટીનો.)
લીપણના પોપડનો જે લેપ તે; ભોંયરસો

અધડોકું, (અધડું.) વિ. ડગમચું થતું;
ખરોબર બેઠેલું નહિ પણ અડધુપડધું બેઠું
હોય એવું; પડી જાય એવું; ટેકા આધાર ન
હોય તેવું; નિરાધાર.

અધણીઆતું, વિ. (અધણી+આતું=વાળું)
ધણીપણા વગરનું; જેની ઉપર ધણી ન હોય
તેવું; નાદાર; નિરાશ્રિત; અનાય; 'જેનું કોઈ
માલીક ન હોય એવું.

અધતણું, વિ. અડધોતણું.
અધધધ, અ. આશ્ચર્ય; અચંબો અને
બહુપણું દર્શાવનારો ઉદ્ગાર; અધધધું.

અધધુધુ, અ. જુઓ ઉપસો શબ્દ.

અધન, વિ. (સં. અ=નહિ+ધન=પૈસો)
નિર્ધન; પૈસા વગરનું; ગરીબ; કંગાલ.

અધના, સ્ત્રી. (સં.) ધનવગરની (સ્ત્રી).

અધની, વિ. (સં.) ધનવાળું નહિ તે;
ગરીબ. ‘અધનીને મળે નાહ, માનની કે મોઢા
મુલે. (વલ્લભ)

અધન્ય, વિ. (સં.) જેને ધન્ય નથી તે;
નિર્ભાગી; અભાગીઉ. ૨ તુઝ; હલકું.

અધપણું, વિ. (સં. અર્ધ પચ=પચવું)
અડધું પોચું. ૨ અડધું પચેલું.

અધપાલી, સ્ત્રી. અડધી પાલી. ૨ વિ.
અડધી પાલી જેટલું. (પાલી=લગભગ આર શે-
રના ભરતનું માપ. અધપાલી=અશોર.)

અધખણું, વિ. (અર્ધ+ખણવું) અડધું
ખણેલું. ૨ કંકાસીઉ; ખણિએલ; ૩ દાધારેનું;
અદેખું, ઈર્ષાયા મુકાર્મ ગએલું; ઢીણ.

અધમ, વિ. (સં.) નીચ, હલકું; તુઝ;
ખરાબ; નાહકું. ૨ ધિકારવા યોગ્ય, કુત્સિત.

અધસણીઓ, (ટો) સ્ત્રી. પુ. અધમણું
જે વજન તે. અધમણું કાટલું. વિ. અધ-
મણ વજનનો, અધમણનો.

અધમણીઉ, વિ. અધમણ સમાય તેટલું;
જેમાં અડધોમણ માપ એવું (પાત્ર-વામણ.)
જેનું અડધોમણ વજન ટોય તે.

અધમતા, સ્ત્રી. (સં.) નીચતા; હલકાઈ; હલકાપણું; નીચપણું; યુગ્મ; અધમપણું.

અધમભાંગ, ન. (સં.) અધમ ગણેણું જે અંગ તે. કમરની નીચેનો ઠરીરનો જે ભાગ તે. ૨ પગ.

અધમાધમ, (સં.) અધમમાં અધમ એવું; મદાપાપી; નીચમાં નીચ; હલકામાં હલકું.

અધમુલિ, વિ. મરણુતોષ; ચોડીવારમાં મરી જાય એવું; અદસસતું ચર્ધ ગણું હોય તેવું; કામકાળથી કંટાળી યાકી ગએણું.

અધમોદ્ધાર, પુ. (સં. અધમ+ઉદ્ધાર=ઓદ્ધાર.) નીચનો જે ઉદ્ધાર થવો તે; પાપીનો પણ ઉદ્ધાર કરનારો જે ઇશ્વર તે.

અધમોદ્ધારણ, ન. (સં. અધમ=અદ-રણ=તાણું) પાપીનું તારણ તે.

અધર, પુ. (સં.) નીચસો ઓઠ; ઓઠ.

અધર, (અદર) વિ. અ. (સં. ઉત્તર ઉપર ધૃત=ધારણ કરવું) અદર; કોઈપણ તરફથી આધાર કે ટેકો મળેલો ન હોય એવું; ટંગા-એણું; અનરંગ; નિરાધાર; લટકતું. 'અદર ઉ-ડાવવું'=કોઈ જાણે નહિ તેમ ચોરી લેવું અથવા ઠેકાણે કરી દેવું. (૨) અભાવવું; દૂષાવવું; સીધા જવાગ નહિ આપવો. 'અદરને અદર ચાલવું-રહેવું'= ગર્વમાં અને દુષ્ટમાં રહેવું. 'અદકાર કરના અધિક, દરના ઉન્નત ખંત, અદરને અધર, તેજસ્વીનિ તેજસ્વી નહિ હોય' અદરને અદર રાખવું= કામથી કે અપાલથી ત્રાસ આપવો; હાનિદાહકર રાખ્યા કરવું. ૨ લાડ લડાવવાં; બહુ ચાંપથી ચેવા ચાકરી કરવી. અદર માયું રાખવું= કાંઈને મલકારવું નહિ. 'અદર લટકવું'=ચમચીની આસાનો અંગ મળે. નિધર રહેવું. કુવ અદર રહેવો=

ઉડળતા પાણીમાં દાળ વાલ વગેરે ઓરવામાં આવે છે તે.

અધરતું, વિ. અધવચ અંધ પડેણું; રજગતું.

અધરદલ, ન. (સં. અધર+દલ=પાન.)

નીચસો હોઠ; ઓઠથી જે દલ પાન તે.

અધરધરણહાર, પુ. (અધર=અના-શ્વ+ધરણહાર=ધારણ કરનાર.) જેને ધરનાર કોઈ ન હોય તેને ધરનાર; પરમેશ્વર. નોંધા-રાનો આધાર-ઇશ્વર.

અધરપલ્લવ, પુ. (સં. અધર+પલ્લવ કુપળ) કુપળના જેવો નીચસો ઓઠ, કુપળના જેવો લાલ અધર તે; અધરથી જે પક્ષવ તે.

અધરપાન, (સં. અધર+પાન=પીણું ઉ. પાન) ચુંબન; બન્ધી; બોકી. (નીચસા ઓઠ દ્વારા પ્રેમરસ પીવો તે.)

અધરપુટ, પુ. (સં.) ઓઠની નેડ, બે ઓઠ. મુખની દ્વાર અને તેનું આચ્છાદન જે બે ઓઠની નેડ તે.

અધરપટ, અ. (અદર=અંતરીઆળ વાટ=માર્ગ) અંતરીઆળ, અંતરીક્ષમાં અડધે.

અધરમુધા, (સં. અધર+મુધા=અમૃત.) અધરામૃત.

અધરમુધાધર, પુ. (સં.) અધરામૃતને લેતાર; આસક.

અધરાત, સ્ત્રી. (સં. અર્જ+રાત્રિ=રાત.) મધ્યરાત્રિ; મધ્યરાત્ર; અધરશિત. અધરાત મધરાત મળે તે વખતે; અણીને વખતે. 'એ તો અધરાત મધરાતે કામ આવે એવો છે.'

અધરામૃત, ન. (સં.) અધરમાંથી કરતું પ્રેમરસી જે અમૃત તે; ચુંબનરસ.

અધરાયુ, વિ. અસંગૃહ; લોભી.

અધરમી, વિ. (સં.) નિરાધારી; અધરમી.

ધર્મતો અભાવ તે; ધર્મ નહિ તે; દુરાચાર; અનીતિ. ૨ શ્રુતિ સ્મૃતિમાં કરેલી આગ્રાઓથી વિરુદ્ધ ચાલવું તે. અધર્મ ખોલવું=જીવું ખોલવું. અધર્મે ચાલવું=ખોટે માર્ગે જવું. અધર્મે વર્તવો=દુરાચાર ફેલાવો. અધર્મનું લેવું=ખોટી રીતે લેવું. પડાવી લેવું. 'અધર્મ થવો=ખોટું થવું; ક્રિયાથી વિરુદ્ધ થવું.

અધર્માચરણ, ન. (અધર્મ+આચરણ ચાલવું તે) ધર્મને અનુસરવું આચરણ નહિ તે; અધર્મ વર્તન; ધર્મ પ્રમાણે નહિ ચાલવું તે.

અધર્માચાર, પુ. (સં. અધર્મ+આચાર વર્તન.) ધર્મ યુક્ત વર્તન નહિ તે; બદચાલ; ધર્મ પ્રમાણે આચાર ન હોય તે; અધર્મવાળું જે આચરણ-વર્તન તે. ધર્મને અનુસરતો આચાર નહિ તે.

અધર્માચારી, વિ. (સં. અધર્મ+આચાર-ફ=વાળો.) અધર્મે ચાલનારો; પાપી; દુરાચારી.

અધર્માત્મા, પુ. (સં. અધર્મ+આત્મા) અધર્મવાળો જે આત્મા તે; દુષ્ટાત્મા.

અધર્મિષ્ઠ, વિ. (સં.) અધર્મ જેને બહુજ પ્રિય હોય એવું; દુરાચારી; અધર્મી; દુષ્ટ.

અધર્મી, વિ. (સં. અ+ધર્મ+ફ=વાળો) ધર્મવાળો નહિ તે; અધર્મ કરનાર; દુષ્ટ; ખરાબ; પાપી.

અધર્મ્ય, વિ. (સં. અ+ધર્મ્ય=અધર્મ.) ધર્મને અનુસરતું ન હોય તેવું; યોગ્ય ધર્મવાળું નહિ તે; ધર્મના હિતનું નહિ તે.

અધર્મી, વિ. અડધું. 'અધર્મી પહેરી ક'ચુકી ને અવળાં પહેલી ગીર.' પ્રા. કા.

અધવચ, અ. (અર્ધ+વચ્ચે=મધ્યે.) બરોબર અડધે ભાગે-માર્ગે ગએલું હોય તેમ. અડધેથી; મધ્યેથી; મધ્યે; અડધે; અંતરીઆળ. (જ્યાંથી બન્ને બાજુએ રહેલું અંતર રહે તે કેકાણેથી) વચ્ચોવચ. ૨ પૂર્વે ચના પહેલાં. અધવચ મુકવું=અધુરું છોડી દેવું; પાર નહિ પહોંચાડવું.

અધવચનું, વિ. અધવચનું; અડધેનું; વચાનું; વચ્ચેથી છોડી દીધેલું. ૨ અધવચ આવી અટકેલું; અંતરીઆળ રહેલું. ૩ ધડ-મામા વગરનું; ચોક્કસ દરકેકાણા વગરનું.

અધવચાળ, અ. અધવચ; અંતરીઆળ; અધવચરું.

અધવધરું, વિ. (સં. અર્ધ+વૃદ્ધ=વધેલું) અડધું વધેલું-ખીસેલું; બરોબર પ્રાપ્ત થએલું નહિ એવું; ઓછી સમજવાળું; અડધું કાલું; દરોડકાલું; અધવચરું; વચગાળનું. 'મૌન મહી બહેતોજ આદ્યા, અધવધરોને શો ઉતાર દેઉ.' નૃસિંહ.

અધવાયો, (સં. અધ્વ=માર્ગ+વહ=વહેવું-લઇજવું.) વેપારી માંસને આમથી લેમ લઇ જવાને માટે ભાડે માડાં ફેરવનારો. ૨ ટોરોનો વેપાર કરનારો.

અધવાર, પુ. અડધો વાર; (માપ.) ૨ અડધીવાર; અડધો અડધ કરીને આપવું તે.

અધવારણું, અ. ફિ. પુર્વે હોય તેમાંથી ચોડુંક કાઢી લેવું; કંઈક ઓછું કરવું. ૨ અર્ધ ઉપર વીતિ જવું; અડધું ચંદ્ર જવું. વૈશાખ મહીનો અધવાયો. ખીતમાં અડધોઅડધ ખાલી કરવું તે.

અધવારીકું, ન. જે કામ અડધો અડધ કરેલું હોય તે; ડાંગરની કૈક. ૨ વિ. અર્ધોઅર્ધ કરેલું હોય એવું. ૩ બે જગાએ રહેવું તે; અધવારું.

અધવારું, ન. અડધો અડધ વહેંચાએલું હોય તે; અડધો એક ગામ અને અડધો ખીતે ગામ એમ બે ઠેકાણે જે વાસ રાખ્યો હોય તે. (સુખ્ય ઘેરથી જ્યાં જઈને કામ પ્રસંગે રહેવાય તથા કામકાજ કરાય એવો જે ખીતે વામ રાખ્યો હોય તે.) અધવારું કરવું=ખીતે ગામ કે ખીતે ઘેર અડધો વાસ રાખવો. ૨ અડધે ભાગે ભાગીએ રાખવો.

અધવાવરું, વિ. અડધું વાપરેલું; વપરા એલું; અડધું ખરચું હોય-વાપરું કરેલું.

અધશેર, પુ. અધો શેર; વીસ તોલા
ભાર; અડધા શેર વજનનું કાટણું; અડધા શેર-
ના વજનનું કે માપનું જે કંઈ હોય તે. વિ.
અધો શેર; અચ્છેર.

અધસસણું, (મરતું) વિ. (સં. અર્ધ+
ઞ્સિત=આસ લેતું) મરણુનોલ થયું હોય તેવું;
અધમુંડું.

અધમૂકું, વિ. (સં. અર્ધ+મૂક=મૂકું)
પ્રોળર સહાએયું નહિ તેવું; અડધું મૂકું અને
આધું લીધું હોય તેવું; અધકમ્પે.

અધઃકાય, સ્ત્રી. (સં.) શરીરનો નીચલો
ભાગ; નાભીની નીચેનો ભાગ.

અધઃપતન, ન. (સં. અધઃ+પતન=પડવું
તે) નીચે પડવું તે; નીચે પડવાપણું; હલકા
થવાપણું; નરકમાં પડવું તે.

અધઃપાન, પુ. (સં. અધઃ+પાન=પડવું
ઉપરથી પાત નીચે પડવું તે) ઉતરી જવું તે;
હલકા થઈ જવું તે; પડતી. ૨ અપ્રોગનિ;
સ્વર્ગમાંથી નરકમાં અથવા પૃથ્વી ઉપર આવવું-
જન્મ થવો તે.

અધઃશય્યા, સ્ત્રી. (સં. અધઃ+શી-શાય=
મૂકવું ઉપરથી શાય્યા) જમીન ઉપર મૂકવું તે;
નીચે મૂકવું તે; નીચે જે પથારી હોય તે.

અધાક, વિ. દાન વગરનું; દાન વગરનું;
જેને કાંઈની ખીક ન હોય એવું; સ્વતંત્ર; નિ-
ર્મણીય.

અધાધધ, સ્ત્રી. અધાઈ; અધાપો; અ-
જ્ઞાન; અધાધુધી. 'એ અધાધધ ત્યારે રજો
જપારે શુભગમ્ય હોયે ખરી.' અખો.

અધાધુવ, સ્ત્રી. અધાધુધી; અજ્ઞાન;
અધાઈ. ૨ મડપડાર; અસ્ત્રોત્પત્તના; જ્યાં
કાંઈનું કંઈ માટે નહિ અને જ્યાં કાંઈનું કંઈ
અંબગાય નહિ એવી જે બેતાલ દાલન તે;
અન્યવચ્ચા; જેરદોખાન.

અધાધુમ, વિ. નધાધુમ; નચાનાગ;
માવ, નમામ; મંદ્રનું; મુગેપુકું; નદન બોરેખાકું.
(નધાધુમ-પજુ દરેવાય તે.)

અધાર્મિક, વિ. (સં. અ+ધાર્મિક=ધર્મ
વાળું) ધર્મ વિનાનું; અન્યાયી; ધર્મની લાગણી
રહિત; અધર્મી.

અધાર્મિકતા, સ્ત્રી. (સં.) ધાર્મિકતા નહિ
તે; ધર્મની લાગણી નહિ તે; અધર્મપણું.

અધાર્મિકપણું, ન. (સં.) ધર્મ ઉપર
આસ્થા નહિ તે; અધામકતા.

અધાંધ, વિ. (સં. અર્ધ+અન્ધ ઉ.)
અર્ધ આંધળું; દેખે ન દેખે એવું; રતાંધળું.

અધિ, અ. (ઉપસર્ગ.) ઉપર, નીચે, પાસે,
દદ બહાર, આગળ, વચમાં, વધારે વગેરે અર્થ
દેખાડનારો સંસ્કૃત ઉપસર્ગ.

અધિક, વિ. (સં.) વધારે; વધવું; વિશેષ.
૨ ઉપરાંત; વળી ખીજું. બુધ્ધાધિક=આધુવવું.

અધિકતા, સ્ત્રી. (સં.) અતિશયતા; બહુ
પણું; અધિકપણું. ૨ ઉત્કર્ષ; ઈર્ષ્ય; ગૌરવ.

અધિકતિથિ, સ્ત્રી. (સં.) વધારાની જે
તિથિ તે; (જે તિથિ સૂર્યોદય પહેલાં એટેલી
હોય અથવા સૂર્યોદય સાથે એસતી હોય અને
ખીજે સૂર્યોદય થતા સુધી ચાલતી હોય અથવા
ખીજે સૂર્યોદય થયા પછી પુરી થતી હોય તે
તિથિ) જેમાં જે સૂર્યોદય થતા હોય તે તિથિ.

અધિકપણું, ન. (સં.) અધિકતા; બહુ-
પણું; આધિર્મ્ય.

અધિકમહીનો, પુ. (સં.) પુરુષોત્તમ
મહીનો; મજ માસ; સંક્રાંતિ રહિત મહીનો.
(મંદ્રની મનિને આધારે થતી કાળગણનાને
અર્થની ગતિથી થતી કાળગણના માથે મેળવી
લેવાને ૩૨ મહીના ૧૬ દિવસ અને ૪ ધડીને
આંતરે એક અધિક મહીનો લાવવો પડે છે.
જે આપુ મહીનામાં અધિક મહીનો લેમનો
હોય તે મહીનાનું જે નામ હોય તેજ નામ
તેને આપવામાં આવે છે. એકજ નામના જે
મહીનાઓમાં પડેલો મહીનોજ અધિક ગણાય છે.)

અધિકમાસ, પુ. (સં.) પુરુષોત્તમ મહીનો;
મજ માસ.

અધિકરણ, ન. (સં. અધિ+કૃ=કરવું ઉપરથી કરણ) ને ઠેકાણે-જેની અંદર એ-કાદ પદાર્થ રહે અથવા અમુક ક્રિયા થાય તે. ૨ વ્યાકરણમાં સમાસરચન ખતાવનારો સાતમી વિભક્તિનો જે અર્થ તે; કૃત્કર્મક્રિયાશ્રયકારક. ૩ આધાર; આશ્રય. ૪ હક; અધિકાર. ૫ પ્રકરણ; વિભાગ; ભાગ; પરિચ્છેદ. (વિષય, સંશય, પૂર્વપક્ષ, ઉત્તર અને નિર્ણય, એ પાંચ અધિકરણો શાસ્ત્રમાં કલાં છે.)

અધિકરણમંડપ, પુ. (સં.) જ્યાં શાસ્ત્ર રીતે કોઇ આખતનું વિવેચન કરવામાં આવતું હોય તે સ્થાન; ન્યાયમંદિર.

અધિકાર્થ, સ્ત્રી. અધિકતા; ખીજથી ચઢી જવું તે; મોટાઇ.

અધિકાર્થિક, વિ. (સં.) ધણુંધણું; વધારે વધારે; મસ; પુષ્કળ; વિશેષ. વધારેમાં વધારે.

અધિકાર, પુ. (સં. અધિ+કૃનો કાર) રાજકીય કે ખીજ તરેહની જે કોઈ સત્તા તે; હોદ્દો; પદવી. ૨ હક; સત્તા. ૩ યોગ્યતા; લાયકી. ૪ શાસન; અમલ; હુકમત. ૫ પ્રકરણ; પરિચ્છેદ; ભાગ.

અધિકારિતા, સ્ત્રી. (સં.) અધિકારીપણું. ૨ યોગ્યતા; લાયકી.

અધિકારી, વિ. (સં.) અધિકારવાળું; હકદાર; સાધન ચતુષ્પદસંપન્ન (વેદાંત જાણવાને) યોગ્ય; લાયક. ૨ સત્તાવાન.

અધિકારી, પુ. (સં.) અધિકારને અપાએલો-હોય તે; અમલદાર; કારભારી. ૨ સ્વામી; પ્રભુ; ધણી; માલીક.

આધિકારીપણું, ન. કારભારીપણું; અમુક અધિકાર ભોગવવાપણું; અધિકારીત્વ; અધિકારીની જે મત્તા તે; અમુક હોદ્દાની રીતે વર્તવાપણું તે.

અધિકાંક, પુ. (સં. અધિક+અંક=આંકડો.) વધારાનો આંકડો. (ગણિતમાં.)

અધિકાંગ, ન. (સં. અધિક+અંગ=

અવયવ.) વધારાનો અવયવ; (હૃદી આંગળી વગેરે.) ૨ કવચ; અખતર ઉપર બાંધવામાં આવતો પટો.

અધિકું, વિ. (સં. અધિક હ.) વધારે; ઘણું; બહુજ; પુષ્કળ. (કવિતામાં.)

અધિકૃત, વિ. (સં.) જેને અધિકાર આપવામાં આવ્યો હોય તેવું; અધિકારવાળું. ૨ ના. અધ્યક્ષ; આયવ્ય જોનાર. (Auditor આડીટર.)

અધિકૃત્તર, વિ. (સં. અધિક+ઉત્તર) શીરસ્તાથી વધારે; ઘણું; વિશેષ. ૨ અસૌકિક. વિલક્ષણ. ૩ પુ. જોઇએ તેથી વધારે ખોલી નાંખવું તે; સાચું બોલવું તે; વધારે બોલવું. અસાધારણ જે શુણ્દિક તે.

અધિગત, વિ. (સં. અધિ + ગમ્=જાણવું ઉપરથી.) જાણી લીધું; જાણેલું; સમજેલું. ૨ પ્રાપ્ત કરેલું; મેળવેલું.

અધિગમ, પુ. (સં.) પ્રાપ્તિ; મેળવવું તે. ૨ રક્ષણ; રીકાર.

અધિગમ્ય, વિ. (સં.) જાણવા યોગ્ય; પ્રાપ્ત કરવા જેવું.

અધિદેવ, પુ. (સં. અધિ=ઉપર+દેવ.) અમુક વસ્તુ કેવા સ્થળનો જે દેવ તે. ઉપરિ દેવ; ઇશ્વર. -ઇદ્રિયોના દેવ. આંખનો અધિદેવ સૂર્ય; રસના ઇદ્રિયનો અધિદેવ વરુણ ઇન્દ્રિય.

અધિદેવતા, સ્ત્રી. (સં. અધિ+દેવતા=શક્તિ.) અમુક સ્થળ કે વસ્તુની જે ખાસ ઉપરી દેવતા-શક્તિ તે; અધિદેવી. (અમુક ગામ કે ચહેર અથવા ખેતરપાદરની જે ખાસ દેવ-શક્તિ, તે ત્યાંની અધિદેવતા કહેવાય છે.) 'અવિ દેવી મુજને હે રાજન! જાણ્યો અહીં આવેલી.' રઘુવંશ. સર્ગ ૧૬-૪.

અધિદેવતા, ન. (સં.) મુખ્યઅંગ; પ્રધાન-શક્તિ; અમુક સ્થળના અધિદેવનું જે માહાત્મ્ય તે; દેવતાપણું.

અધિદેવિક, વિ. જુઓ અધિ

અધિપ, પુ. (સં. અધિ+પા=પાળવું. ઉ.)

પાલક; રક્ષક; રાજા; મુખી; માલીક; ધણી.
: લંકાધિપ=લંકાનો રાજા.

આધિપતિ, પુ. (સં.) રાજા; ઉપરી; મુખી;

:—રાજાધિપતિ=રાજા. દેશાધિપતિ=મુખો; અને
આમાધિપતિ મુખી. માલીક; સ્વામી. ૨ નિયમિત
રીતે પ્રગટ થતું દૈનિક, સાપ્તાહિક, પાક્ષિક,
માસિક કે ત્રૈમાસિક વર્તમાનપત્ર કે ચોપાનીઉ
ને હોય તેનો અલાવનાર; લખનાર; માલીક.

અધિપતિપણું, ન. રાજપણું; ઉપરીપણું;
માલીકપણું; લેખકપણું.

અધિપપણું, ન. ઉપરીપણું; માલીકપણું;
ધણીપણું.

અધિભૈત્તિક, જુઓ આધિભૌતિક.

અધિભાંસ, પુ. (સં.) વધારાનું ભાંસ;
શરીર ઉપર જણાઈ આવે એવો એક જાતનો
રોગ. ૨ દાદનો રોગ.

અધિભાસ, પુ. (સં.) જુઓ અધિકેભાસ.

અધિચારી, સ્ત્રી. વેદ. (કાઠિઆવાડ.)

અધિચાર્દ, ન. જનાવર ભાગે બંધાવવું તે.

જેણે ધાવણ છોડેલું છે એવું વાછડું કે પાકું
અથવા ગાબણી ગાય કે ભેંસ અચૂક વખત
શુધી પાળવા અને સાચવવા આપરી તે.

અધિયોગ, પુ. છુદ્ધિહીન; ઠોક; દુરો; અર્થ.

અધિયોગ, પુ. (સં.) જ્યોતિષશાસ્ત્ર પ્રમાણે
રોકેલો યોગ; યોગ ઉપર યોગનું આવવું તે.

અધિરાજ, પુ. (સં. અધિ+રાજ=દીપવું,
શોભવું.) ચક્રવર્તિ રાજા; રાગધિરાજ; મોટો
રાજા; પાદશાહ; શહેનશાહ.

અધિરાજ્ય, ન. (સં.) મહારાજ્ય; સા-
મ્રાજ્ય. પાદશાહી; શહેનશાહત.

અધિરૂઢ, વિ. (સં. અધિ+રૂઢ=ચઢવું
ઉપરથી રૂઢ) ઉપર ચઢી બેઠેલું; ચઢેલું; સવારી
કરેલું; આરડ; પલાણ કરેલું.

અધિરોહણ, ન. (સં.) ઉપર ચઢવું તે;
આગળ વધવું તે; સવારી.

અધિવાસ, પુ. (સં. અધિ+વસ=રહેવું)

ધણા માણસોનું સાથે મળીને એક સ્થળે રહેવું
તે; મોટો વાસ; મોટી છાવણી; પડાવ. ૨ પહે-
રવાનાં વસ્ત્રની ઉપર ઓઢવાનું-નાંખવાનું ને
વસ્ત્ર તે.

અધિવાસન, ન. (સં.) દેવની પ્રતિષ્ઠા
કરવી તે; માનથી બોલાવીને બેસારવું તે. ૨
સમિધાદિ સામગ્રીને મંત્રજળથી પવિત્ર કરી તે;
અભિસિંચન. ૩ શરીરે મુગંધી ચોળી વસ્ત્ર
પહેરવાં તે; મુગંધીદાર કરવું તે.

અધિવાસર, પુ. (સં. અધિ+વાસ+ર=
દિવસ) ઉત્તમ દિવસ; ટાણું; અવસર; ઉત્સવ;
તહેવાર.

અધિષ્ઠાતા, પુ. (સં. અધિ+સ્થા=ઉભા
રહેવું ઉ.) મુખ્યકરીને સ્થાપેલું હોય તે; (દેવ,
રાજા, કારભારી વગેરે.) આગેવાન; સ્થાપનકર્તા;
નિયામક; પ્રમુખ.

અધિષ્ઠાત્રી, સ્ત્રી. (સં.) અધિદેવતા; અધિ-
દેવી; મુખ્ય દેવી. અચૂક સ્થળ અથવા વસ્તુની
ને ઉપરી દેવશક્તિ તે; અધિરાણી; સ્ત્રીપ્રમુખ;
સ્ત્રીનિયામક; કારભારણ.

અધિષ્ઠાન, ન. (સં.) રહેવું તે; રહેવા-
હોવાનું ઠેકાણું. ૨ ઉપરીપણું; સત્તા. ૩ પ્રભાવ.
૪-મુખ્ય સ્થાન. ને અધિકરણ જૂત 'પદાર્થ
ઉપર ને પરાર્થવિષયક ભ્રમ થયો હોય તે મૂળ
વસ્તુ. (દોરડી જોઇ એવો ભ્રમ થયો કે તે
સર્પ છે તો ત્યાં ભ્રમવિષયક સર્પનું અધિષ્ઠાન
તે દોરડી જાણવી.)

અધિષ્ઠિત, વિ. (સં. અધિ+સ્થા+તિ+ઇ=
ઉભા રહેવું) મુખ્ય સ્થાપેલું; ઉપરી યાદ રહેલું;
વસેલું; રહેલું; મોંખરે બેસાડેલું; સ્થાપન કરેલું;
અચૂક સ્થળ કે વસ્તુ ઉપર નીમેલું.

અધિભી, વિ. (સં. અધિ=પણું+શ્રો=
સક્તી-શોભા) અત્યંત શોભાવાળું; ખૂબ સંપત્તિ-
વાળું.

અધીત, વિ. (સં. અધિ=ઉપર+ઇ=જવું)
વાંચેલું; બોલેલું; અભ્યાસ કરેલું; બોલેલું.

અધીન, વિ. (સં.) આધીન; આગ્રિત; તાબેદાર; આધાર રાખનાર.

અધીનતા, સ્ત્રી. (સં.) આધીનતા; તાબેદારી; પરવશતા; પરતંત્રતા; અધીનપણું.

અધીર, વિ. (સં. અનહિ+ધૃ=ધારણ કરવું) ધીરજ વગરનું; આકળું; ઉતાવળું; વિશ્વાસ ન કરે તેવું; જેને પતીજ પડતી ન હોય તે. ૨ અવિચારી; મૂર્ખ; અચળ; કાતર.

અધીર, સ્ત્રી. (સં.) અણુપતીજ; અણુવિશ્વાસ; ઉતાવળ; અકળામણ.

અધીરજ, સ્ત્રી. (સં.) ધીરજ નહિ તે; ઉતાવળ; આતુરતા; અધૈય; અધીરાઈ; ઔત્સુક્ય.

અધીરજતા, સ્ત્રી. (સં.) ધીરજ નહિ રાખવાપણું; અધીરતા; ઉતાવળાપણું; અધીરાઈ; ઔત્સુક્ય.

અધીરતા, સ્ત્રી. (સં.) અધીરાઈ, અધીરપણું; ધીરજ નહિ રાખવાપણું; અવિશ્વાસ; અણુપતીજ.

અધીરપ, સ્ત્રી. (સં.) અધીરાઈ, અધીરજ; આતુરતા; ઉતાવળાપણું; અવિશ્વાસ; ચંકા.

અધીરા, સ્ત્રી. (સં.) બહુજ અધીરજવાળી સ્ત્રી; કાવ્યશાસ્ત્ર પ્રમાણે એક નાવિકા. (અધીરાના એ પ્રકાર છે. મધ્યાધીરા અને પ્રાટાધીરા. કંઈક વચન બોલીને પોતાનો કોષ દેખાડે તે મધ્યાધીરા અને નિરકાર કરી તાડન કરવાને તાપગ ધાર તે પ્રાટાધીરા. રમંજરી.)

અધીરાઈ, સ્ત્રી. ધીરજ નહિ રહેવી તે; અધીરતા; આતુરતા; ઉતાવળ; ઉત્કંઠા. ૨ પરિણામને માટે ચંકા રહેલી તે; અવિશ્વાસ; ચંકા; ચક.

અધીરાપણું, ન. ધીરજ નહિ રાખવાપણું તે; અવિશ્વાસ.

અધીરું, વિ. ધીરજ વગરનું; અધીર; આતુર; આકળું; ઉતાવળાઈ. :-અધીરી એવી હું. તરત મળવાને મન કરું. ૨ ધીરજ ન રાખે એવું; વિશ્વાસ વગરનું; કચા ઉપર ભરોસો મૂકે નહિ એવું.

અધીરો, પુ. (સં. અગ્રિ+ઈશ ઉ.) ઉપરી; મુખ્ય ઉપરી; રાજા; રાજાધિરાજ. ૨ મહાદેવ; પરમેશ્વર.

અધીરો, પુ. (સં. અગ્રિ+ઈશ્વર=મુખ્ય) મોટો ઈશ્વર; મહાદેવ. ૨ મહાન રાજા; પાદશાહ; રહેનશાહ.

અધુકડું, વિ. જુઓ અદુગડું.

અધુધુ, અ. પુષ્કળતા, અતિશયતા વગેરે બતાવનારો ઉદ્દગાર; ધણું, બહુ એમ દર્શાવવાનો એક બોલ.

અધુના, અ. (સં.) હમણાં; આ સમયે; હાલ; આજ; અત્યારે.

અધુરું, વિ. પૂરું નહિ થયેલું એવું જે તે; અપૂર્ણ; પૂર્ણ થતાં બાકી રહેલું; અધુરું; કમ. અધુરા પુરા કરવા=આધુધના જે દિવસો અધુરા હોય તે પુરા કરવાને માટે જીવવું; ખીડાવું, પિલાવું. અધુરા બડો હલકાપ=અપૂર્ણ-અગાતી હોય તે ઉછળ્યા કરે.

અધુરેજનું, અ. કિ. પુરા નવ મહીનાની મુદત થતા પહેલાં ગર્ભનું જે નિર્ગમન થવું તે; ગર્ભ પડવો; કસુવાવડ થવી. ૨ ભાગી પડવું; અમુક કાર્ય તેની યથાર્થ સમાપ્તિ પૂર્વે બગડી જવું; રોળાણાઈ જવું. ૨ પાર નહિ ઉતરવું; અડધેથી તૂટી પડવું.

અનૂતિ, સ્ત્રી. (સં.) અધીરપણું; સચુરી નહિ તે.

અધેટ, વિ. ઉપરી જુલાના પુ. ત્રીસ વર્ષની ઉપરનું; આધેટ; અધેટ; પ્રાટ; પરિપક્વ વળું.

અધેય, વિ. (સં.) નહિ પાદણ કરવા યોગ્ય; આરાધવાને યોગ્ય નહિ તે.

અધેલી, સ્ત્રી. અડધા રૂપીઆ; આ આનાની કીમતનો રૂપાનો સિલો.

અધેલી, પુ. અડધો પૈસો; અડધો નં; અડધા પૈસાની કીમતનો તાંગાનો સિલો.

અધેય, ન. (સં.) અધે-ધીરજ નહિ તે; ઉતાવળ; અચિરતા; નાકીમનપણું.

અધૈર્યવાન, જુઓ અધીર.

અધો, વિ. (સં. અધઃ ઉ.) નીચું; નમતું.
૨ હલકું; ઉતરતું. (ઉતરમાં અધો મસ્તકે જ્યાં
રહ્યા હતા. ભાષણ.)

અધોગતિ, સ્ત્રી. (સં. અધઃ+ગતિ.)
મરણ પછી નરકવાસ થવો તે; જૂતચોનિમાં
પડવું તે. ૨ પડતી હાલત. ૩ અવનતિ; પડતી;
દુર્ગતિ.

અધોઠ, જુઓ આધેડ.

અધોઠી, સ્ત્રી. શેરડીનો ઉકાળાને ઉત્ત-
રેલો પણ કરેલો નહિ એવો જે રસ તે; ગો-
ળની સ્થિતિએ પહોચેલો રસ.

અધોઠીઉં, ન. શેરડીના રસથી ભરેલી
કાઠીમાંથી જે અડધો રસ કાઢી લેવામાં આવે
છે તે ઢિયા.

અધોઠ, (ટ) વિ. આધેડ; પ્રૌઢ; ઉતરતી
જુવાનીમાં આવેલું માણસ.

અધોડું, ન. મુંએલું દોર ચમાર લઈ જાય
તેના જણામાં તે તેના ગાલીકને જે ચામડું
આપે છે તે.

અધોતું, વિ. 'ધોયું' ન ધોયું હોય તેવું;
નહિ ધોએલું; જેની ખેળ ઉતરેલી નથી એવું;
(વસ્ત્ર.) પહેરેલું ખરું પણ ધોએલું નહિ એવું.
૨ છૂંટું થઈ ગયેલું વસ્ત્ર.

અધોદ્ધાર, ન. (સં. અધઃ+દ્ધાર=પારણું)
નીચેનો હરવાળો; અપહાર.

અધોદૃષ્ટિ, સ્ત્રી. (સં. અધઃ+દૃષ્ટિ=નજર)
નીચે જોવું તે; નીચી નજર. (સમાધિ સમયે
નાકના ટેરવા ઉપર નીચી નજર રાખ્યા કરવી
તે.) નીચું જોવું તે.

અધોધ, વિ. નીચેનીચે; તળે ને તળે;
ઉંડુંઉંડું. ૨ ઉતરતુંઉતરતું.

અધોખિંડું, ન. (સં. અધઃ+ચિન્દુ=ટપકું)
આપણા ગાયાની સીધી લીટીએ આવતું ની-
ચે ભાગે પડતું જે ખિંડું તે; પતની નીચેનું
ખિંડું તે. (એનાથી ઉતરતું તે ચિરોખિંડું.)

અધોમુખ, ન. (સં.) નીચું મોં; નમાવેલું
જે મસ્તક તે; નીચી નમાવેલી ગરદનવાળું;
કાંઈ નમાવી નીચું જોઈ રહેવું તે.

અધોમુખ, વિ. (સં.) લાજથી નીચું
મુખ કરેલું હોય એવું; નીચે જોતું; મુખ નીચું
કરેલું હોય તેવું.

અધોલોક, પુ. (સં.) નાગલોક; પાતાળમાં
રહેનારા લોકો. ૨ હલકા ઉતરતી પકિતના લોકો.

અધોવાયો, (વંઓ) પુ. દોરને વેચવા લે-
વાનો ધંધો કરનારો. ૨ બાંડે ગાડાં ભેરવનારો.

અધોવાયુ, પુ. (સં.) પાછલી વાટેથી
નીકળતો પવન; વા ફૂટવો તે; પાફવું તે; અપાન.

અધોળ, વિ. શેરના સોળગા ભાગ જેટલું.
ના. શેરનો જે સોળમો ભાગ તે; અઢી રૂપી-
આભાર.

અધોળી, સ્ત્રી. અધોળ વજનનું કાટકું;
અધોળ ભાગ એટલું પાત; ફલડી.

અધર, વિ. જેને કશાનો આધાર ન હોય
એવું; આધાર રહિત; અતરંગ; લટકતું. ૨ અ-
નન્ન; ઠકક; અપ્રક; ટાટ.

અધ્યક્ષ, પુ. (સં. અધિ+અક્ષ=ધરી.)
ઉપરીપાલું કરનાર; પ્રમુખ; ઉપરી; નિયામક.
અમુક અમુક સંસ્થાઓનો જે ઉપરી કાર્ય ચ-
લાવનારો હોય તે. :- આયાધ્યક્ષ; ધર્મોધ્યક્ષ
વગેરે.

અધ્યક્ષર, પુ. (સં. અધિ + અક્ષર.)
ઓંકાર; પ્રણવ; મુખ્ય અક્ષર; ઉત્તર અક્ષર. ઓં.

અધ્યયન, નં. (સં. અધિ+ઘ=જવું) ઉપરથી
અચન.) ભણવું તે; પાઠ કરવો તે; જોખવું તે.
અભ્યાસ; શિક્ષણ.

અધ્યસ્ત, વિ. (સં.) અધ્યારોલું; આરોપિત;
અમુક વસ્તુમાં અમુક વસ્તુનો જે અધ્યાસ
કરેલો હોય તે.

અધ્યા, પુ. (સં. અધ્યાય ઉ.) અધ્યાય.
'અધ્યા અષ્ટતણી ૬૮ દોરી, સદ વૈરાગ્ય વિ-
ચાર' રત્નેશ્વર.

અધ્યાત્મ, ન. (સં. અધિ-ઉપર+આત્મનુ
=આત્મા.) આત્માની ગ્વાનશક્તિ અથવા તેનું
જે સાધન તે; અભિગ્વાન સંબંધી જે કંઈ હોય
તે; આત્મા સંબંધી જે વિચારો અને ક્રિયાઓ
વગેરે તે.

અધ્યાત્મયોગ, પુ. (સં.) મનને વિષય-
માંથી વાળીને પરમાત્મામાં યોજવાની જે ક્રિયા તે.

અધ્યાત્મશાસ્ત્ર, ન. (સં.) આત્મજ્ઞાનનું
જે શાસ્ત્ર-વિધા તે. અભિગ્વાનનું 'સારી ઉહા-
પોહપૂર્વક લખાએલું જે લખાણ તે.

અધ્યાત્મિક, વિ. (સં.) આત્મવિષયક;
અધ્યાત્મ સંબંધી; પરમાત્મા સંબંધી; પાર-
લૌકિક; પારમાર્થિક.

અધ્યાપક, પુ. (સં.) શુરુ; બજાવનારો;
વેદ વગેરેનું અધ્યયન કરાવનારો; મહેતાશુ;
શિક્ષક.

અધ્યાપન, ન. (સં.) બજાવવું તે; શી-
ખવું તે; શિક્ષણ આપવું તે; શિક્ષા.

અધ્યાય, પુ. (સં.) અન્યોના એક ભાગ;
પ્રકરણ; પર્વ; સર્ગ; બાળ; વિભાગ.

અધ્યાર, પુ. (સં. અધ્વર્યુ ઉ.) યજ્ઞમાં
વરાએલા મુખ્ય બ્રાહ્મણ; ઋત્વિજ; યજ્ઞવેદ
જાણનારો બ્રાહ્મણ; ગોર. ૨ પારસીઓનો ગોર;
મેળેદ. ૩ નોતરીઓ; નાતનું કામકાજ કર-
નાર. ૪ શુરુ; શિક્ષક; પંડિત; મહેતાશુ.
'અધ્યાર વળતું બોલીઓ તને વાઈ રે.' મહાભારત
આખ્યાન. 'પુત્રને બજાવા કાળે ધેર તેડયો
અધ્યાર.'

અધ્યારક, વિ. (સં.) ઉપર ચઢેલું; મવાર
ચએલું; ચઢી ખેડેલું.

અધ્યારોપ, પુ. (સં. અધિ+આરોપ=
ચડાવવું.) એક વસ્તુના ગુણનો બીજી વસ્તુમાં
આરોપ કરવો તે; અધ્યાસ; ભ્રમ; અસત્યારોપ.
'જુગત બધી સમજવા મન, એજ અખા
અધ્યારોપ અન્ય.' ૨ જ્યાં ભ્રમનું તે; નિમિષ;
આવરણ. ૩ જુદું આગ.

અધ્યારોપણ, ન. (સં.) એક વસ્તુના
ગુણનું બીજી વસ્તુમાં આરોપણ કરવું તે; એક
વસ્તુને બીજી વસ્તુમાં આરોપી દેતી ક્રિયા
ઉપમા આપવી તે.

અધ્યારોહણ, ન. (સં.) ચઢાણ; ઉપર
જવું-ચઢવું તે; ઉઘે ચઢવું તે. ૨ સવારી કરવી
તે. ૩ ઉત્તતિ; ચઢતી; બઢતી; ઉદય.

અધ્યાસ, પુ. (સં. અધિ+અસ્=દેહવું
ઉ.) મિથ્યાભાસ; ભ્રમ. (અન્યમાં અન્ય ધર્મનું
આરોપણ તે અધ્યામ.) 'અખા આસ્યો મત
ભાયાતજો, દેત અધ્યાસ સહુને છે ધણો.'
૨ સંબંધભાવરહિત ઉંચા વિચાર ને. ૩ નિર્વર
જે એકજ લક્ષ રહ્યા કરે તે.

અધ્યાહર, પુ. (સં. અધિ+હ્રા+હ=
હરવું. ઉ.) ઉપરથી લેવું તે; વાડપાઈ બેસાડવાને
સેવા પડેના જે ઉપલક્ષ શબ્દ તે; અધ્યાહાર.

અધ્યાહાર્ય, વિ. (સં.) ઉપરથી લેવા જેવું;
જે કંઈ ઉપરથી સમજી સેવા જેવું હોય તે.

અધ્યેતવ્ય, વિ. (સં.) અધ્યયન કરવા
યોગ્ય; બજાવા લાયક.

અધ્યો, જુઓ અધ્યાય.

અધ્રકણ, ન. મેળવણ; આખરણ.

અધ્રણ, ન. આધણ; દાળ, ચોખા રાંધ-
વાને માટે ઉકાળેલું પાણી.

અધ્રકવું, સ. કિ. આખરવું; મેળવવું.

અધ્રકાવવું, સ. કિ. અખરાવવું; મેળવાવવું.

અધ્રવ, વિ. (સં. અ+ધ્રુવ=દૃઢ-સ્થિર.)
અનિશ્ચિત; અસ્થિર; અદૃઢ; અચળ; કાયમનું
ન હોય તેવું.

અધ્રવતા, ઓ. (સં.) અસ્થિરતા; ડગમગ-
પણું; સ્થિરતા-દૃઢતા ન હોય તે.

અધ્રગ, પુ. (સં.) પાંચ; મુનાકર. ૨ પ્ર-
વાળી; વેગમય.

અધ્રવર, પુ. (સં.) યજ્ઞપાત્ર. ૨ આકાશ.

અધ્રવ્ય, પુ. (સં.) યજ્ઞમાં વરાએલો યજ્ઞ-
વેદ જાણનારો જે ઋત્વિજ બ્રાહ્મણ તે.

અધ્રવા, પુ. (સં.) માર્ગ; પંથ; યત્નો; વાટ.

અધ્યાંત, વિ. (સં. અન્ધ્યાન્ત=અધ્યાં) અધ્યાં નહિ એવું. ૨ ના. અનાનાભાવ; તેજ; પ્રકાશ.

અન, (ન) અ. (સં.) નહિ, વિના, વગર, અભાવ, નિષેધ કિંવા અસ્થિતા ખતાવનારો ઉપસર્ગ.

અનદ્દટ, જુઓ અનદ્દટ.

અનક્ષર, વિ. (સં. અન્+અક્ષર=વર્ણ) અક્ષરશબ્દ; મૂર્ખ; અભણ.

અનગળ, જુઓ અનર્ગળ, અણગળ.

અનગાર, પુ. (સં. અન્+અગાર=ધર) ધર વગરનો હોય તે; સાધુ; મુનિ; જાતિ. :- 'ધન્ય ધન્ય ધનો અનગાર' લે. સા.

અનશ્ચિ, વિ. (સં. અન્+અશ્ચિ=અનશ્ચિ.) શ્રીતરખાત કર્મહીન; જેણે અશ્ચિહોત લીધો ન હોય તે.

અનધ, વિ. (સં. અન્+અધ=પાપ) નિ-પાપ; પાપ રહિત; દોષ વગરનું; પાપ નહિ હોય એવું. સ્વચ્છ; મેલ વગરનું.

અનધડ, વિ. નહિ ધડાએવું; અનનુભવી; નવું. જુઓ અણુધડ.

અનત, વિ. (સં.) નહિ નગેણું; જેણે કાષ્ટને નમણું આપ્યું હોય નહિ એવું. અશ્રુત; નહિ જ્ઞાતાએવું.

અનથ, વિ. નાથ વગરનું; નહિ પગોટા-એણું; નિર્દુષ્ટ ૨ વાળીરહિત; નાસાશૂણ્યવગરનું. :- 'અનથ માઈ નાક ન સોઢાય.' સ્ત્રીગીત.

અનથતન, વિ. (સં. અન્+અથતન.) અવર્તમાન. ૨ ના. અનિયમિત વર્તમાનકાળ; આજનો-આલતો કાળ નહિ તે.

અનધિકારી, વિ. (સં.) નહિ અધિકારી તે; જેને અધિકાર પ્રાપ્ત થએલો ન હોય તે.

અનધ્યાય, પુ. (સં. અન્+અધ્યાય=અધ્યયન-અભ્યાસ.) વેદનું અધ્યયન-અંધ ગ-ખવું તે; વેદાધ્યાયન અંધ રાખવાનો દિવસ; રંગનો અથવા જે દિવસે અભ્યાસ નહિ કર-વાનો દોષ ને દિવસ.

અનનાસ, ન. ખાટા અને મધુરા સ્વાદ-વાળું તથા ઉત્તેજક વાસનું એક ખાતનું ફળ; લીલો મેવો.

અનનુકૂળ, વિ. (સં. અન્+અનુકૂલ=કાવતું) અનુકૂલ નહિ એવું; પ્રતિકૂલ; ન કાવતું; નહિ રચતું; ગોઠતું આવે નહિ એવું.

અનંક, વિ. (સં. અન્+અંક=આંકડો.) આંકડા વગરનું; અંખ્યા વગરનું; પુષ્કળ; ધણું.

અનંગ, પુ. (સં. અન્+અંગ.) કામદેવ; રમર; મદન. ૨ વિ. જેને અંગ ન હોય તે.

અનંગર્ગ, પુ. કામરૂતિ; કામનો જે ઉ-ત્સાહ તે. ૨ રતિચાલ; કામચાલ.

અનંગવાન, પુ. (સં.) અંગવાળું નહિ તે. કામદેવ; મદન.

અનંગશત્રુ, પુ. (સં.) શિવ; મહાદેવ; ચંકર.

અનંગળ, વિ. (અનંગળ ઉપરથી) અપાર; અત્યંત. :- 'આ ખેરે તો હું ધણું કમાયો, લખેાં અનંગળ માલ.' રાવોભગત.

અનંત, પુ. (સં.) વિષ્ણુ; ૩૬; બ્રહ્મા. ૨ એક નાગ. ૩ આકાશ. ૪ આવકોનો ચૈદમો તિર્થંકર.

અનંત, વિ. (સં. અન્+અન્ત=છેડો)જેનો અંત નથી એવું; અપાર; અંતરહિત-ધણજ.

અનંતકોટી, વિ. (સં. ધણું; જેની સં-ખ્યાની ગણતરી થાય નહિ એવું; અસંખ્ય; બેશુભાર; અત્યંત.

અનંતચતુર્દશી-અનંતચતુર્દશી, સ્ત્રી. (સં.) બાદરવા સુદ ચૈદઘ; અનંત-રોપશાથી વિષ્ણુ ભગવાનનું એક વ્રત.

અનંતતા, સ્ત્રી. (સં.) અનંતપણું; અ-નાધન્તતા; નિત્યતા; જેનો અંત ન હોય તે.

અનંતદોરો, પુ. (સં.) બાદરવા સુદ ચૈ-દશને દિવસે કરવામાં આવતા અનંત વ્રતને ઉદેશીને ચૈદ ગાંડિવાજો જે દોરો જમણી કામ્પીની ક્ષેત્ર આંધ્રમાં આવે છે તે.

અનંતપાર, વિ. (સં.) પાર વિનાનું; અ-
માપ; જેનો પારજ ખમાય નહિ એવું; ધણું.
૨ બહુ દૂર; અગાધ; અપાર.

અનંતમૂળી, ન. (સં.) એક જાતની
ઔષધિ; ઉપલસરી.

અનંતર, વિ. (સં. અન્+અંતર=એડું.)
નહિ છેડું તે; અંતર ન હોય એવું; અંતર
વિનાનું; પાસેનું.

અનંતર, અ. પછી; ત્યારપછી; બાદ.

અનંતરાય, વિ. (સં. અન્+અંતરાય.)
નિર્બેદ; અંતરાય વગરનું; ખુલ્લું; જાહેર; નહિ
વાંધાવાળું; જેમાં કંઈ પડશે, વાંધો કે હરકત-
હેલા ન હોય એવું.

અનંતરાશિ, સ્ત્રી. (સં.) જેમાં ધણું
પદ (સંખ્યાઓ) હોય તે; ધણી સંખ્યાઓ-
વાળા ગણિત-હિસાબની એક રીત તે.-
ત્રિરાશિ; પંચરાશિ ને અનંતરાશિ.

અનંતવિજય, પુ. (સં.) યુધિષ્ઠિર રાજાના
શંખનું નામ. (મોટા લઘ્વયાઓ પૂર્વે પોત-
પોતાની પાસે અક્ષેપી શંખ રાખતા હતા અને
લડાઈની આરંભ કરતા પહેલાં પોતાના લશ્કરને
થર ચઢાવવા તેમજ સામા સૈન્યને લડાઈની
તૈયારી સ્પષ્ટવવાને તે વગાડતા.)

અનંતવ્રત, ન. (સં.) બાદરવા સદ્ ઐ-
શ્વરને દિવસે કરવામાં આવતું એક વ્રત.

અનંતશક્તિ, વિ. (સં.) જેની શક્તિ
અનંત હોય એવું, (પરમેશ્વર)

અનંતશ્રેણિ-શ્રેણી, સ્ત્રી. (સં.) જેમાં
એક પછી એક ચડતી ઉતરતી ધણી સંખ્યા
ઓની દારો આવતી હોય એવી હિસાબ ગણ-
વાની એક રીત; અનંતરાશિ.

અનંતા, સ્ત્રી. (સં.) ગણો. ૨ પાર્વતી.

અનન્ય, વિ. (સં. અન્+નહિ+અન્ય=
ખીલું.) જેતું ખીલું ન હોય એવું; જેના જેવું
ખીલું નહિ એવું; અપૂર્વ; એકજ; અદ્ય; પરમ.
'તમે રામને પરમ પ્રિય છો, મારુતિ લક્ષ્મી
અનન્ય.' ગિરંધર.

અનન્યગતિ, સ્ત્રી. (સં.) એકજ ઉપાય
માર્ગ કે પરિણામ હોય તે; ખીલે ઉપાય-રસ્તોજ
ન હોય પણ માત્ર એકજ ઉપાય કે માર્ગ હોય
તે. (સુકિતનો અતિમ માર્ગ.)

અનન્યપ્રેમ, પુ. (સં.) ધણો સ્નેહ; જેના
જેવો ખીલે પ્રેમ નહિ તે. (એ તો મારી ઉપર
અનન્ય પ્રેમ રાખે છે.)

અનન્યભક્તિ, સ્ત્રી. (સં.) જેના જેની
ભક્તિ ખીમ કાઢપર ન હોય એવી જે ભક્તિ તે.

અનન્યભાવ, પુ. (સં.) એકની ઉપરજ
જે ભાવ હોય તે, ખરેખરો ભાવ તે; જેના
જેવો ખીલે ભાવ નહિ તે.

અનન્યતા, સ્ત્રી. (સં. અન્+અન્યતા.)
ખીનપણું નહિ તે; અદ્યતા; એકજપણું; જેમાં
ખીનપણું હોયજ નહિ એવું પરમ ઐક્ય.-
'અહાનિષ્ઠ પણ નવ ચળે, અનન્યતા તો એહ.'
ક્રીતમ.

અનન્ય, પુ. (સં.) જેમાં ઉપમેય અને
ઉપમાન હોય એવો એક અર્થાલંકાર.- રામ
રાવણનું યુદ્ધ તે રામ રાવણનુંજ યુદ્ધ. ૨ વિ.
અનન્ય રહિત; જેનો શબ્દાતુકમ કરેલો ન
હોય એવું.

અનન્યિત, (સં.) જેનો અનન્ય ખરેખર
થઈ શકે નહિ એવું; (બાપણુ અંધ ઇલાદિ.)
અગંગદ.

અનપત્ય, વિ. (સં. અન્+અપત્ય=સંતાન)
છોકરાં વગરનું; વાંઝીઉં; ખીનકરનું.

અનપરાધી, વિ. (સં. અન્+અપરાધી=
ગુનેગાર) અપરાધી નહિ તે; બેગુના; નિર્દોષ;
નિરપરાધી.

અનપેક્ષ, વિ. (સં. અન્+અપેક્ષા.) અ-
પેક્ષા રહિત; જેને કંઈ લાલમાજ હોય નહિ
એવું; બેદરકાર; નિરપેક્ષ; બેતમા.

અનપેક્ષા, સ્ત્રી. (સં. અન્+અપેક્ષા=
છપ્પા.) અપેક્ષા નહિ તે; છપ્પા નહિ તે.
૨ 'બેદરકારી; બેપરવા.

અનપેક્ષિત, વિ. (સં.) ધમ્મ કરી ન હોય તેવું; અણુમાયું; અનાયાસે આવી મળેલું.

અનપિણ્ણ, (સં. અન્+અપિ+જ્ઞા=મ-ણ્યું. ઉ.) અભણ; પ્રવીણ-નિપુણ નહિ તે; અકુશળ; અણુપ્ર; ખેખખર.

અનભે, વિ. નિર્ભય:-મનોરથ પુરો મુ-શરી, નારી નાયત કુદત નાગી; અનભે યદ્ બધ ગયો ભાગી. ભોભકત.

અનભ્યાસ, વિ. (સં.) નહિ અભ્યાસેલું; જેનો અભ્યાસ કર્યો ન હોય એવું; નહિ મ-હાવરાતું; જેનો મહાવરો ન કરેલો હોય એવું.

અનભ્યાસ, પુ. (અન્+અભ્યાસ) નહિ મહાવરો તો; અભ્યાસ ન હોય તે; નહિ ટેવ પડેલી તે.

અનમ, પુ. ખલા; પરમેશ્વર.

અનમઠયું, વિ. નહિ ગોઠતું; અપ્રિય.

અનમતું, વિ. જુઓ અણુમતું. (મન વગરનું; ઉદાસ.)

અનમાનીતું, વિ. જુઓ અણુમાનીતું. (અળખામણું.)

અનમી, વિ. કોષને નમે નાહ એવું; અનિત; જેણે કોષને નતિ આપી હોય નહિ એવું:-અનમી અઢકારી મોટો, રાવણ લંકા મહીપતિ. શામળ.

અનમોલ, જુઓ અણુમોલ.

અનંબ, વિ. (સં. અન્+અન્વાં. ઉ.) માંતા વગરનું; નમાયું.

અનંસ, વિ. (સં. અન્+અન્ન=જળ) પાણી વગરનું; જ્યાં પાણી મળવાના સોસા હોય તેવું. (મરદેહ.)

અનન્ન, વિ. (સં. અન્ન+નન્ન=નરમ) નરમ નહિ તે; આકર્ષ; આકર્ષ; ઉમ્મ; ગિભજ; ઉદ્ધત; અક્કડ અને અક્કડ રહેતું હોય એવું.

અનન્ય, ના. (સં.) નીતિ નહિ તે; અ-નીતિ. ૨ આશત; દુઃખ; દુર્ભાગ્ય.

અનય, વિ. (સં.) નીતિરહિત; અવિવેકી.

અનર્ગણ, વિ. અનર્ગળ:-અપુનવંત અ-નર્ગણ ધનં, જયવંત ભણીતો જન. શામળ.

અનર્ગળ, વિ. (સં. અન્+અર્ગલ=આ-ગળો.) બંધ ન પડે તેવું; અટકે નહિ તેવું; અપાર; પુષ્કળ; પાર વિનાતું;

અનર્થ, વિ. (સં. અન્+અર્થ=અર્થને યોગ્ય) અર્થ આપવાને યોગ્ય નહિ એવું.

અનર્થ, પુ. (સં. અન્+ અર્થ. ઉ.) નહિ અર્થ તે; ખોટો-ઉલટો અર્થ કરવો તે. (તેણે અર્થનો અનર્થ કર્યો.) ૨ ખોટું કામ કરવું તે; ખોટું; ભુંકું; પાપ; અયોગ્ય કામ. (આ તો બહુ અનર્થ થાય છે.) ૩ જીલમ; આશત; અત્યાચાર. (રાજા અનર્થ કરે છે.) ૪ નાચ; હાનિ; દુઃખ; ગેરલાભ; ગળખ; બહુજ જુડું.

અનર્થક, વિ. (સં.) અર્થ વગરનું; ન-કાયું; નિરર્થક; જેમાં કંઈ સંબંધ ન હોય એવું. ૨ હાનિકારક; જેમાંથી ખોટું થાય એવું; અનર્થને ઉત્પન્ન કરનાર.

અનલ, પુ. (સં.) અગ્નિ; દેવતા; તેજ. ૨ જુરસો. ૩ એક કશ્પેલું પક્ષી. (એમ કહે-વાય છે કે 'અનલ' નામનું એક પંખી થાય છે તે જમીન ઉપર કદી ઉતરતુંજ નથી.) જેમ અનલ આવનિ પર નાવે, અખા ભૂચર તે જ્યાં રહે.

અનલસ, વિ. (સં. અન્+અલસ=આ-જમ.) આળસ રહિત; રત્તિવાળું; જેને આળસ ન હોય તે; તેજ; ચાલાક.

અનવટ, ન. (અણુવટ) સ્ત્રીઓને પગે પહેરવાનું રપાનું એક ધરેલું; જુઓ અણુવટ.

અનવધ, વિ. (સં.) દોષ વગરનું; ખોડ વિનાતું; અનિહિત; સુંદર; રપાળું.

અનવસર, પુ. (સં. અન્+અવસર=સ-મય) મમય નહિ તે; કવખત; અટાલું; અપ-સંગ; નહિ અવસર તે.

અનવરથા, (સં.) નહિ અવરથા તે; મનની એક હામગતી હાલત; અશાંતિ.

અનશન ન. (સં. અન્+અશન=ખાવું)
નહિ ખાવું તે; ઉપવાસ કરવો તે; શૂંઘ્યા
રહેવું-લાંધણો કરવી તે.

અનશનપ્રત, ન. (સં. અન્+અશન
ખાવું+પ્રત) ઉપવાસ કરવાનું જે પ્રત તે.

અનસુખડી, જીઓ અણસુખડી; અણ-
સખડી.

અનસૂયા, સ્ત્રી. (સં.) કદંબ મુનિની કન્યા
અને અત્રિ ઋષિની પત્ની.

અનન્ધર, વિ. (સં.) સ્થાયી; નિત્ય;
નશ્વર નહિ તે;

અનહદ, વિ. જેને હદ ન હોય એવું;
હદરહિત; અનંત; ધણું; અપાર.

અનહદ, પુ. શ્વાસોચ્છ્વાસ યોલવાને લીધે
યતો શરીરમાંનો જે ચાણુ આંતરધ્વનિ તે;
શ્વાસની અદ ઉતરમાં સોહસોહમ્ એવો જે
ચાણુ સ્વકાર થયા કરે છે તે. - 'અજપાજપો
ને અનહદ સુણો, ખાકી પોપલાં વ્યર્થ.' પ્રા. કા.

અનહદનાદ, પુ. શ્વાસોચ્છ્વાસની લે મૂકને
લીધે આંતરમાં જે ધ્વનિ રણકયા કરે છે તે.
(યોગીઓ આ ધ્વનિને અનહદનાદ કહે છે)
અનહદ-નોખત નાદ.

અનહિત, ન. , અણહિત; અકલ્યાણ;
નરમું; માહું; ગેરલાભ. (અન્+અહિત=અનહિત)
અહિત નહિ તે. (એવો અર્થ પણ થાય.)
હિત નહિ તે; ગેરલાભ.

અનાક, વિ. (સં.) નાક વગરનું; નિર્લજ્જ;
બેસારમ. ૨ સ્વર્ગથી ઉતરતો લોક.

અનાગત, વિ. (સં.) નહિ આવેલું; પુરે
આવેલ નહિ એવું; ભવિષ્યમાં આવનારો કાળ-
પ્રસંગ વગેરે હોય તે; ભવિષ્યમાં થનારું.

અનાગતવિધાતા, પુ. (સં.) ભવિષ્યમાં
આવી પડનાર મંકટને માટે આગળથી વિચાર
કરી તેનો પ્રતિકાર યોજી સખવાના સ્વભાવ-
નાણું માણસ; પાણી પહેલી પાળ-ખાંધનાર;
રેતીને ચાલનારો; સાવધ પુરુષ.

અનાચાર, પુ. (સં. અન્+આચાર.)
સારો આચાર નહિ તે; સારી રીતભાતથી
નહિ ચાલવું તે; ગેરરીત; કુચાલ; દુરાચરણ;
અસદ્વર્તન. ૨ બ્રહ્મવેડો; આમડછેટ; સ્પર્શ-
સ્પર્શ વિચાર મૂકી દઈ ગમ્ તેમ વર્તવું તે.

અનાચારી, વિ. અનાચારવાળું; અના-
ચારે ચાલનારું; દુરાચારી; વ્યભિચારી. (આચાર
પ્રમાણે નહિ પરંતુ મનમાં આવે તે પ્રમાણે
આચરણ કરનાર.)

અનાજ, ન. કેટલીક ભતનાં કરસણ-
છોડવાનાં ખી દે જે પરુ પંખી અને માણસના
ખાવામાં આવે છે તે; દાણા; કણુ; ધાન્ય; અન્ન.

અનાડ, પુ. ગુકસાન; ઉપદ્રવ; હાનિ;
ખરાબી; નાશ.

અનાડી, વિ. જંગલી; મૂંઝે; ગમાર; જડ;
નહિ માને એવું; સમજે નહિ એવું; જાકી;
અડાણી.

અનાડીવેડા, પુ. અનાડીપણું કરવું તે;
અનાડી માણસની માફક કર્યાં કરવું-વર્તવું તે.
(આ શબ્દ બહુવચનેજ વપરાય છે.)

અનાડીપણું, ન. સમજાવ્યાથી પણ નહિ
સમજવું તે; જાકીપણું; હડીલાઈ; દુરામદ.

અનાતમ્સ, વિ. (સં. અન્+આત્મજ્ઞ.)
પોતાને નહિ જાણનાર; આત્મજ નહિ તે;
પોતાના સ્વસ્પર્થી અજાણ્યું.

અનાતમા, પુ. (સં. અન્+આત્મા)
આત્માનો અભાવ તે; આત્મારહિત; પોતાના
સ્વસ્પર્ને નહિ ઝોગખનારું અગાની માણસ-જીવ.

અનાથ, વિ. (સં.) નાથ વગરનું; જેને
નાથ-રક્ષક ન હોય એવું; ગરીબ; દીન; નિરા-
ધાર; લાચાર. (જેને માથે ધણી માલીક અથવા
સંભાળ લેનાર ન હોય તે.) ૨ દમિત્રતા; દેન્ય.
'ધરમાં અનાથ વ્યાપી સરેવ, લેખ આવી તે
તુલસીનું પત્ર.' પ્રેમાનંદ.

અનાથપણું, ન. દેન્ય; ગરીબાઈ.

અનાથાલય, ન. (સં. અનાથ+આલય=
રહેઠાણ.) અનાથ-નિરાધાર માણસોને રહેવાનું
સ્થાન તે; અનાથાશ્રમ.

અનાથાશ્રમ, પુ. (સં. અનાથ+આશ્રમ)
અનાથોને રહેવાનું જે સ્થાન તે; અનાથાલય.
(જેમનું રક્ષણ કરનાર કોઈ ન હોય એવાં બા-
ળકો વગેરેને રહેવાનું, ખાવાનું અને આશ્રવિકા
ઉપજવવાને યોગ્ય શિક્ષણ સેવાનું જે ધર્માદા-
સ્થાન તે.)

અનાથ્યું, વિ. નહિ નાથેલું; નિરકુસ;
ઉચ્છ્રાંખળ. : અનાથ્યું આખલું ને હોળાથેલી
નાર. કહેવત.

અનાદર, પુ. (સં. અન્+આદર.) આદર
ન કરવો તે; તિરસ્કાર; અવગણ; પરિભવ; અ-
પમાન. ૨ અભાવ; અપ્રીતિ.

અનાદિ, વિ. (સં. અન્+આદિ) જેનું
આદિ કોરણ નથી એવું; આદિ રહિત; જેનો
આરંભ કે ઉત્પત્તિ ન હોય એવું; સ્વયંભૂ.

અનાદિસિદ્ધ, વિ. (સં.) ક્યારથી અને
ક્યાંથી આરંભ છે તે ન સમજાય એવું; ધણ
કાળથી જે સિદ્ધ હોય એવું. ૨ અનાદિથી
જે સિદ્ધ છે તે; પરમેશ્વર.

અનાદ્યન્ત વિ. (સં. અન્+આદિ+અન્ત)
જેનો આરંભ અને અંત નથી એવું; શરૂઆત
અને પરિણામ ન હોય એવું. ૨ જેને આદિ
ને અંત નથી તે; પરમેશ્વર; ધ્વજ.

અનાદ્યન્તાવ, ન. (સં.) આરંભ કે અંત
ન હોવાપણું.

અનાધાર, વિ. (સં. અન્+આધાર=ટેકો)
આધાર રહિત; ટેકા વગરનું; નિરાધાર; આશ્રય
વગરનું. ૨ ગરીબ; દીન; અનાથ; અનાશ્રિત.

અનાધ્યાય, ન. (સં.) અધ્યયન નહિ
તે; જે દિવસે વેદાધ્યયન બંધ રહેતું હોય તે
દિવસ.

અનામ, વિ. (સં.) નામ રહિત; નામ
વગરનું; નનામું. ૨ બહુજ સાદું; અતિ હિતમ;
મજેતું.

અનામ, પુ. (સં.) જેને નામ (લિંગ-
ચિહ્ન) નથી તે; પરમેશ્વર.

અનામત, વિ. (આ.) જેમનું તેમ રાખી
મૂકવું તે; ઉપયોગ ન કરતાં જેમ હોય તેમને
તેમ સાચવી રાખવું તે; જેમનું તેમ રાખેલું.
૨ સલામત. ૩ ના. યાપણ.

અનામત-મૂકવું, સંભાળી રાખવાને
સોંપવું; વ્યાળે અથવા વગર વ્યાળે યાપણ
તરીકે મેલવું.

અનામત-રાખવું, એમનું એમ રહેવા દેવું;
જેમ હોય તેમનું તેમ રાખી-સંભાળી મૂકવું.
૨ વ્યાળે રાખવું; યાપણ તરીકે રાખવું.

અનામતી, વિ. અનામત આપેલું અથવા
લીધેલું તે; જેમનું તેમ રાખેલું. ૨ આંટમાંનું;
ગીરો.

અનામય, વિ. (સં. અન્+આમય.)
આમય રહિત; તંદુરસ્ત; આરોગ્ય.

અનામિક, વિ. (સં.) નામ દેવાને યોગ્ય
નહિ તે; નનામું. ૨ ના. અતિ શૂદ્ર; ટેક;
બંગી વગેરે. 'મહેતા નરસિંહ હરિની મહેર,
કર્યો ઝાણવ અનામિક ઘેર.' ક્યારામ.

અનામિકા, સ્ત્રી. (સં.) અંગુઠાથી ગણતાં
જે ચોથી આંગળી તે; ટચલીની જેડેની આંગળી.

અનામિષ, વિ. (સં. અન્+આમિષ.)
માંસ રહિત; માંસ વગરનું; દુર્બળ. ૨ લાભ
રહિત; જેમાં કંઈ ફાયદો ન હોય એવું.

અનામી, પુ. (સં.) (જેને નામ નથી
એવું) પરમેશ્વર; પરબ્રહ્મ.

અનાયક, વિ. (સં. અન્નાયક=નેતા)
જેને નેતા-ચલાવનારો કે નિયમમાં રાખનારો
નથી તે. (રાજ્ય, ગૃહવ્યવહાર વગેરે)

અનાયાસ, પુ. (સં. અન્+આયાસ.)
નહિ આયાસ તે; આયાસાભાવ; અકસેશ; જેમાં
મહેનત ન હોય તે. ૨ આરામ; કરાર; સ્વાસ્થ્ય.
૩ વિ. વગર મહેનતનું; શ્રમરહિત; સહેજ;
સહેલું; મુગમ.

અનાયાસે, અ. વગર મહેનતે; વિના શ્રમે;
સહેજજ; સહેલથી; મહેનત કર્યા કે લીધા
વગરજ થઇ આવેલું હોય તેમ.

અનાર, ન. (ફા.) દાડમ. ૨ આતસ-
બાજમાં બનાવવામાં આવતી દાડમના ઘાટની
દારની કોડી; હવાઈ.

અનારકળી, સ્ત્રી. દાડમની કળી. 'અનાર
કળી શા ફંત રૂપાળા, પીપળ પદ્મવ જેવા
ઓહ.' પ્રા. કા.

અનારત, વિ. (સં.) નિરંતર; સતત;
હંમેશા; નિત્ય; હાયમ.

અનારોગ્ય, ન. (સં.) અન્+આરોગ્ય=
તંદુરસ્તી) મંદવાડ; આરોગ્યાભાવ; નાદુરસ્તી;
તંદુરસ્તી સારી ન હોય એવી સ્થિતિ.

અનાર્ય, પુ. (સં.) અન્+આર્ય) આર્ય
નહિ તે. (અસહના સુધરેલા આર્ય લોકોમાંની
નહિ તે.) દસ્યુ; બિપ્ર; યવન; શ્વેચ્છ.

અનાર્યતા, સ્ત્રી. (સં.) અન્+આર્યતા=
આર્યપણું) આર્યપણું નહિ તે; આર્ય-સુધરેલાના
જેવી વૃત્તિ નહિ તે; દુષ્ટતા; જંગલીપણું; દૂરતા.
૨ મનુષ્યને ન ધટે એવી જે રીતભાત તે;
અસહના આર્ય લોકોની જે રીતભાત અને
આલયકક્ષત હતી તેથી ઉદ્ભવે તે.

અનાર્યા, સ્ત્રી. (સં.) અન્+આર્યા=આર્ય
સ્ત્રી) આર્ય સ્ત્રી નહિ તે; યવની; બીલકી; દુષ્ટ
સ્ત્રી; પાપીસ્ત્રી.

અનાલસ્ય, વિ. (સં.) અન્+આલસ્ય=
આળસ) આળસરહિત; સૂતિવાળું; આલાક;
જાગૃત.

અનાલાપ, પુ. (સં.) અન્+આલાપ=
સ્વર) સ્વરમંધાનનો અભાવ તે; મૌન; સ્વ
બરોબર ન હોય તે.

અનાવૃત્ત, વિ. (સં.) અન્+આવૃત્ત=ઢાંકણું)
નહિ ઢાંકણું; ખુલ્લું; ઉઘાડું. ૨ અરક્ષિત; નિ-
રાધાર; અનાશ્રિત. ૩ નહિ છાએણું; જેને ઢાંકણ
કે છાપડું કંચેણું ન હોય એવું.

અનાવૃષ્ટિ, સ્ત્રી. (સં.) અન્+આ=વધારે
(+વૃષ્ટ=વરસવું) ધણા વરસાદ નહિ તે; ખરડીડ;
રીપણી; સૂકવણું; અવર્ષણ. ૨ દુકાળ; કોળ;
જેદતા વરસાદનો જે અજાવ તે.

અનાશ્રમી, વિ. (સં.) અન્+આશ્રમ+અન્
વાળું.) આશ્રમ વગરનું; મનુષ્ય જીવનના પ્ર-
હયર્થ; ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ એવા
જે આર આશ્રમો ધર્મશાસ્ત્રોમાં કહેલા છે તે-
માંના એકે આશ્રમનું નહિ એવું.

અનાશ્રય, વિ. (સં.) અન્+આશ્રય=આ-
સરો.) આસરા વગરનું; નિરાધાર; નિરાશ્રય.

અનાશ્રિત, વિ. (સં.) જેને આશ્રય ન
મળ્યો હોય એવું; આશ્રય વગરનું, નિરાધાર.

અનાસર, ન. (આ.) ઉન્સીર=તત્વનું બ-
હુવચન.) આરમોના શાસ્ત્રનાં આર મુખ્ય તત્વ.
(આતસ, પાણી, યવન અને પૃથ્વી.)

અનાસ્થા, સ્ત્રી. (સં.) અન્+આસ્થા=વિ-
શ્વાસ-શ્રદ્ધા.) આસ્થા નહિ તે; બરોસો નહિ
તે; બેધતવાર.

અનાહત, વિ. (સં.) અન્+આહત=જ-
હાણવું.) નહિ મારેણું; નહિ ભોગવેણું; ઉપયો-
ગમાં નહિ લીધેણું. ૨ વગર તાડને થનો
અવાજ. અનાહત ધ્વનિ જે શ્વાસોશ્વાસથી
દુકમાં ગજગણાટ થાય છે તે.

અનાહાર, પુ. (સં.) અન્+આહાર=ખો-
રાક) ઉપવાસ; અનશનતા; ખાવું નહિ તે;
ભૂખ્યા રહેવું તે.

અનાહૂત, (સં.) અન્+આહૂત=ખોલા-
વેણું.) નહિ ખોલાવેણું; અણુનેડયું. ૨ જુદ.
'આવું અનાહૂત શા માટે ખોલો છો.'

આનધા, સ્ત્રી. (ફા.) નિધા નહિ તે;
મહેરબાનીની તૃજર નહિ તે; અવકૃપા. ૨ વિ.
ધ્યાન વગરનું; લક્ષ્યરહિત.

અનિચ્છ, વિ. (સં.) અન્+અચ્છા=અચ્છા)
જેને અચ્છા નથી તે; નિરુચ્છ; બેપરવા; અચ્છા
વગરનું; નિરિચ્છ.

અનિચ્છપ્રારબ્ધ, ન. (સં.) અચ્છા ન
હોય તેમ છતાં પ્રારબ્ધ હોય તે. (અચ્છા ન
હોય પરંતુ પ્રારબ્ધના બળથી વરતુ મળી આવે
એવું જે બાબ તે.) દેવેન્દ્રાથી અમુક વસ્તુ
મળી આવતી તે. (પ્રારબ્ધ બે પ્રકારનાં છે.

જેમાંનું એક સ્વેચ્છા પ્રારબ્ધ અને બીજું પ-
રેચ્છા પ્રારબ્ધ.)

અનિચ્છા, સ્ત્રી. (સં. અન+ઈચ્છા.)
ધ્વજા નહિ તે; ધ્વજાવગરનું; મનવગરનું. ૨
જેને ધ્વજા ન હોય તે.

અનિચ્છિત, વિ. (સં. અન+ઈષ્ટ=ઈષ્ટવું.
હ.) ધ્વજેહું નહિ એવું; જેને માટે ધ્વજા કરી
ન હોય એવું; નહિ ધારેહું.

અનિત્ય, વિ. (સં. અ+નિત્ય=હમેશ.)
નિત્ય નહિ એવું; ક્ષણિક; અપકાળનું; મિથ્યા,
અસત્ય; જુઠું. ૨ નાશવંત; હમેશ ચાલુ નહિ
રહે એવું; શાશ્વત નહિ તે; અશાશ્વત.

અનિત્યતા, સ્ત્રી. (સં. અ+નિત્યતા.)
અનિત્યપણું; અસત્યતા; ક્ષણિકતા; ક્ષણભંગુરતા.

અનિદ્ર, વિ. (સં. ઉપવગરનું; આળસ
રહિત; ભયત; તેજ; ઉઘમી.

અનિદ્દિત, વિ. (સં.) નહિ નિદાએહું
એવું; વખાણાએહું; સારું; સુન્દર; રૂપાળુ.

અનિન્ધ, વિ. (સં.) નિંદવા યોગ્ય નહિ
એવું; નિર્દોષ; નિષ્કલંક; સાફ; મુંદર.

અનિપુણ, વિ. (સં.) નિપુણ નહિ તેવું;
અકુશળ; અપ્રવીણ; અણગડ; માહીતીવગરનું;
અગાન.

અનિમિષ-મેષ, વિ. (સં.) સ્પંદ રહિત;
ઉપડે કે મીચાય નહિ એવું; ઉપાડી અને
ઉપાડી રહેનારી જે આંખની સ્થિતિ તે. ૨
જેમની આંખો પલકારા ભારતી નથી-તે અ-
ર્થાત્ દેવો. (એમ કહેવાય છે કે દેવલોકની
આંખો પલકારા ભારતી નથી અને તેમના દે-
હની છાયા પડતી નથી.) (માછલાની આંખોને
પાપણુ નહિ હોવાથી તે પણુ ઉપાડીજ રહે છે
અને અનિમિષ આંખ કહેવાય છે.) ના. દેવ.
૨ મત્સ્ય.

અનિભૂત વિ. (સં.) ચંચળ; ચાલાક;
ચતુર.

અનિયત, (સં. અ+નિ+યમ્ રોકવું હ.)

અવ્યવસ્થિત; કંરેહું નહિ એવું; ચંચળ; અસ્થિર.
૨ નિયમ વગરનું. ૩ અનિત્ય.

અનિયમ, પુ. (સં.) નિયમ નહિ તે; જ્યાં
કશે નિયમ-ધારો ન હોય તે; સહસહની ધ્વજા
પ્રમાણે યત્ન હોય એવું જે તે; અવ્યવસ્થા. ૨
વગર નિયમે ચાલતું હોય તેવું.

અનિયમિત, વિ. (સં.) નિયમ પ્રમાણે
નહિ એવું; અવ્યવસ્થિત; ગડબડસડબડીઉ; નિ-
યમને અનુસરીને નહિ પરંતુ નિયમથી વિરુદ્ધ
રીતે ગમે તેમ ચાલતું હોય તેવું; નિયમિત
નહિ તે.

અનિયમિતપણું, ન. નિયમિતપણું નહિ
તે; અવ્યવસ્થિતપણું; ગડબડસડબડપણું; નિય-
મિતતા નહિ તે; અનિયતપણું. ૨ ગડબડ; ગેર-
રીત; નિયમસરરીતે કામ નહિ કરવાપણું તે.

અનિયમિતપવન, પુ. (સં.) વગર નિયમે
વહાતો જે પવન તે; નિયમિત નહિ એવો જે
પવન તે.

અનિરુદ્ધ, પુ. શ્રીકૃષ્ણનો પૌત્ર; આખાનો
પતિ અને બાણાસુરનો જમાઈ.

અનિર્ણીત, વિ. (સં.) જેનો નિર્ણય
કરાએલો નથી એવું; નક્કી કરેહું નહિ એવું;
અનિશ્ચિત. ૨ અપૂર્ણ; જેનો નક્કી કરાવ કે
નક્કી તોડ થએલો ન હોય એવું (કામકાળ.)

અનિર્ણયનીય, વિ. (સં. અ+નિ+વચ્=વચ્
બોલવું હ.) બોલી કે વર્ણવી શકાય નહિ એવું;
વચનથી કહી શકાય નહિ તેવું; જેનું નિર્ણયન
થઈ શકતું નથી એવું. (સુખ, ગુણ હોય ઇલાદિ.)

અનિર્વાચ્ય, વિ. (સં.) અનિર્ણયનીય;
નહિ બોલવા યોગ્ય, નહિ વર્ણવી શકાય તેવું;
કહી શકાય નહિ તેવું; અવર્ણ્ય; અકથનીય.

અનિર્વાહ, પુ. (સં. અ+નિર્+વહ=વહેવું
વહેવું નિર્વાહનો અભાવ તે; નિર્વાહ ન થાય
તે; દેન્ય; ગરીબાઈ. ૨ વિ. લઈ ચલાવાય
નહિ એવું; જેનો નિર્વાહ થઈ શકે નહિ એવું.

અનિલ, પુ. (સં.) પવન; વાયુ; વા.

અનિલલહર, સી. પવનની લહેડી તે; પવનનો તરંગ-પવનનું ફરફ-ફરકનું.

અનિવાર, વિ. (સં. અ+નિ+વૃ=હાંકવું.) ફર કરી કિંવા ટાળી શકાય નહિ એવું; જેવું વારણ થઈ શકે નહિ એવું. ૨ અતિથય; ઘણું; અપાર; અનંત. અનિવાર્ય-ન ટળે એવું; ટાળી શકાય નહિ એવું; બહુજ જરૂરનું; અતિ અગત્યનું.

અનિવાર્ય, વિ. (સં.) ન ટાળી શકાય એવું; ન ફર કરી શકાય તેવું; બહુજ જરૂરનું; અગત્યનું; જેવું વારણ કરી શકાય નહિ એવું; જેવું નિવારણ કરવું શક્ય ન હોય એવું.

અનિવૃત્ત, વિ. (સં.) નિવૃત્ત નહિ તે; નહિ નિવૃત્ત થએલું; છૂટ થએલું નહિ એવું; નહિ ત્યાગેલું. ૨ ચાલુ રહેલું.

અનિશ્ચિત, વિ. (સં. અ+નિ+ચિ=વીણું) નહિ નક્કી કરેલું; ફરાવ ઉપર નહિ ગએલું; નિશ્ચય પગરનું; અદબદ; મોઢમ; એમનું એમ હોય એવું; નિવેડા ઉપર નહિ ગએલું એવું.

અનિશ્ચિતતા, સી. (સં.) અદબદતા; નહિ નક્કીપણું તે; અનિશ્ચિતપણું.

અનિશ્ચિતપણું, ન. (સં.) અનિશ્ચિતતા, અદબદપણું; નક્કી નહિ કરવાપણું; ટચુપચુપણું. ૨ આનાકાની. ૩ શંકા; મંદેહ; ડામાડોળપણું.

અનિષ્ટ, વિ. (સં. અ+નિ+ષ્ટ=પ્રિય) ધટ નહિ તે; અપ્રિય. ૨ દુર્ભાગ્ય; અકલ્યાણ; અલાભ; હાનિ; તુકસાન. ૩ અપરાધ; ખોટું થવું તે. ૪ દુઃખ; પીડા.

અનીક, ન. (સં.) મન્ય; ફાજ; લરકર. ૨ લરકરની એક દુકડી; સૈન્યનો એક ભાગ. ૩ પલટણ. ૪ મોંડાનો આગલો ભાગ. ૫ યુદ્ધ.

અનીઠ, વિ. (ઠ=નહિ+નીઠ=નીકું) નીકે નહિ એવું, ધટ કે એણું થાય નહિ એવું; અપાર. 'મોંડે ક્ય ને પાછળ અદીક, ખો ખે ને રહે અનીક.' અખો.

અનીત, વિ. અનિત્ય; ક્ષણિક. ૨ અનીતિ. ૩ નહિ આણેલું-લાવેલું તે; નહિ દોરી લાવેલું એવું.

અનીતિ, સી. (સં.) નીતિ નહિ તે; દુરાચાર; દુર્ગુણ; અવિવેક. ૨ અન્યાય વર્તન; અકર્મ. ૩ વ્યભિચાર; પાપ; દુષ્ટતા. અનીતિ કરી=ખરાબ કામ કરવું; વ્યભિચાર કરવો; અન્યાયે ચાલવું.

અનીતિભર્યું, વિ. અનીતિવાળું; અનીતિથી ભરેલું હોય એવું; ખોટું; અન્યાયી. ૨ વ્યભિચારી; અપ્રમાણિક.

અનીતિમાન, વિ. (સં.) અનીતિવાળો; નીતિવાળો નહિ એવો; અયોગ્ય રીતે વર્તનારો. ૨ વ્યભિચારી. ૩ ખોટા માર્ગે જનારો.

અનીશ્વર, પુ. (સં. અન્+ઈશ્વર=પરમેશ્વર.) પરમેશ્વર નહિ તે. ૨ જગતકર્તા કોઈ પણ ન હોવો તે. ૩ વિ. ધર્મશ્રી હયાતિને નહિ માનનાર; ધર્મર જેવું કંઈ હેજ નહિ એવું માનનાર.

અનીશ્વરવાદ, પુ. (સં.) જગતમાં ધર્મર હેજ નહિ એવું કહેવું અને એ વાતને લગતો સંવાદ કરવો તે; 'ધર્મર નથી' એમ કહેવું તે; નાસ્તિક મત.

અનીશ્વરવાદી, વિ. (સં.) 'ધર્મર નથી' એવો વાદ ચલાવનાર; અનીશ્વરતાને માનનારો (માણસ.) નાસ્તિક; આર્થિક.

અનીસું, ન. એક જાતનાં અજમાને મળતાં બી. એમાંથી એક જાતનું તેલ પણ નીકળે છે.

અણુ, અ. (સં. ઉપ.) પછી; પછવાડે. ૨ સાથે. ૩ તેમજ; સરખું. ૪ નીચું; ક્ષણ; ઉતરવું. ૫ ભાગમાં. ૬ દરેક. ૭ પાસે. ૮ નિયમમર એવા અર્થો જતાવવા ચબ્દની આગળ જોડાતો ચબ્દ.

અણુકંપ, પુ. (સં.) ધૂનરો; કંપારો; કંપ; કંઈ વાત સાંભળીને તેના બચથી જે ધૂનરી આવે તે.

અનુકંપા, સ્ત્રી. (સં. અનુ+કમ્પ=કૃણુ) દયા; કૃપા; કરુણા. ૨ અનુમદ્. :- 'તે સાંભળીને જનકરાય બોલ્યા, અનુકંપાએ આમથ.' પ્રેમાનંદ.

અનુકંધ્ય, વિ. (સં.) દયા કરવા યોગ્ય; કરુણા ઉપને એવું; કરુણા કરવા ભેગ.

અનુકરણ, ન. (સં. અનુ+કર=કરવું ઉપરથી કરણ) એકના જેવું બીજાને કરવું તે; ઉતારવું તે; નકલ કરવી તે; નકલ.

અનુકરણભેગ, (યોગ્ય) વિ. (સં.) અનુકરણ-નકલ કરવાને લાયક હોય એવું; દાખલો લેવા ભેગ; અનુકરણને યુક્ત.

અનુકરણપાત્ર, વિ. (સં.) અનુકરણ કરવાને યોગ્ય; નકલ કરવા ભેગ; અનુકરણને યોગ્ય; દાખલો લેવા જેવું.

અનુકરણીય, વિ. (સં.) અનુકરણ કરવાને યોગ્ય; અનુકરણ કરવા જેવું.

અનુકાંક્ષા, સ્ત્રી. (સં. અનુ+કાંક્ષ=કચ્છવું.) ઇચ્છા; આશા; અભિલાષ; આહના; વાંછા. ૨ ઉમેદ; મુશદ; ઉમરજી-ભાવના.

અનુકાર, પુ. (સં.) નકલ કરવી તે; અનુક્રિયા. ૨ ઉકાર રહિત.

અનુકૂલ, વિ. (સં.) પસંદ પડવું; સ્વતંત્ર. ૨ મળવું આવવું તે; સરખું હોવું તે. ઉ રિયતિ અને સમય પ્રમાણે બંધબેસવું આવવું તે; ગમવું.

અનુકૂલપતિ-નાયક, પુ. (સં.) બધી રીતે ગોચ હોય એવો જે સ્વામિ તે; કાવ્યશાસ્ત્ર પ્રમાણે નાયિકાને બધી રીતે પસંદ પડતો વર.

અનુકૂળતા, સ્ત્રી. (સં.) અનુકૂળપણું; સવળતા; મગત. :- 'એને નાણાની અનુકૂળતા છે.' (પસંદ પડતી રીતે અથવા મનગમતી રીતે વસ્તુ થઈ શકે એવી જે સવળતા તે.)

અનુક્રમ, વિ. (સં. અન્+ક્રમ=કહેલું.) કહેલું નદિ એવું. ૨ અયોગ્ય; અવિરત; ના લાયક. ૩ વિદ્યારણ; અગાધારણ; અસંકલિત.

અનુક્રમ, પુ. (સં. અનુ+પાછળના ક્રમ=

જવું.) એક પછી એક એમ આવનારો જે પૂર્વાપરી ભાવ કિંવા સંબંધ તે. પરંપરા; શ્રેણિ; હાર; આવલી; ધારા કે સંકલના તે. ૨ પદ્ધતિ; ગોઠવણ. ૩ અનુક્રમ નામનો અલંકાર. ૪ વ્યવસ્થા; નિયમ; બંદોબસ્ત. ૫ રિવાજ; આચાર. ૬ કાયદો; ધારો.

અનુક્રમણિકા, સ્ત્રી. (સં.) સાંકળાઈ; અનુક્રમવાર ગોઠવેલી વસ્તુની આવલી તે. અમુક મંથમાં અમુક વસ્તુ અમુક અમુક પાને કે ઢેકાણે છે એમ બતાવવાની જે ગોઠવણ તે. સચિપત્ર.

અનુક્રમણ, અ. (સં.) ક્રમોક્તિ; પહેલગણ; વારંવાર.

અનુખગ-જો, પુ. (સં.) (ઉન્નત્ત્વ=ખાંચણીઓ.) ખાંચણીઓ; ખાંડણીઓ; (જો-યમાં દારો નહિ પરંતુ મોટા અને ભારે લાકડામાંથી ખોતરી કાઢેલો હોય તે. જરોહાએ કૃષ્ણની મસ્તાઇથી કંઠાળી એકવાર તેને અનુખગે-ઉલૂખણે ખાંધેલો હતો.)

અનુખુ, વિ. અસલ ગોતાનું હોય તેનાથી જુદું; નાંખું.

અનુગ, પુ. (સં.) આકર; નોકર; સેવક; (અનુગમન કરનારો પાછળ પાછળ હાંકનારો આકર તે.)

અનુગમન, ન. (સં. અનુ+ગમન=જવું) પાછળ જવું તે; પોતાના સ્વામીની, પાછળ બળા મરવું; સતી થવું તે. (ક્ષત્રિયાદિકની સ્ત્રીઓ પોતાના સ્વામીની પાદુકા અથવા બીજી કોઈ વસ્તુને લઈ જુદી ચિતામાં બળી શરે છે તે 'અનુગમન' કહેવાય છે અને જે સ્ત્રીઓ પતિનું મસ્તક પોતાના ખોળામાં લઈ એક જ ચિનામાં પતિની સાથે બળી મરે છે તે 'સહગમન' કહેવાય છે.)

અનુગામી, વિ. (સં.) પાછળ રહેનાર; પાછળ પાછળ ચાલનારો; ૨ અમુક માણસની પ્રમાણે કાર્ય કરનારો; ૩ અમુક માણસની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તનાર. ૪ અગ્રિન; અનુસરનાર.

અનુમ્ર, વિ. (સં. અનુમ્ર=આકર્ષ.)
ઉચ્ચ-આકર્ષ નહિ તે; ગરમ નહિ તે; શાંત; કડા
મિઝનનું; સોમ્ય.

અનુમ્રહ, પુ. (સં. અનુમ્રહ=પકડવું.)
દેવ, ગુરુ અથવા મોટા માણસે કોઈની ઉપર
પ્રસન્ન થઈ તેને પોતાનું કરવું તે; દયા કરવી તે;
મહેરબાન થવું તે. સ્વીકાર; કૃપા; હાથ જા-
લવો તે. ૨ પરદાન આપવું; અભય કરવું તે.
૩ સહાય થવું તે. ૪ સાથે હોવું-રહેવું તે.
૫ માફ કરવું તે. '—' ને શાપ તમારો શીખ
મરાયો, અનુમ્રહ કેમ થાયછ.' ઓખા. હ.

અનુમ્રહકરવો, પ્રસન્ન-મહેરબાન થવું. ૨
શાપને વાળી લેવો; દયા કરવી. ૩ કંઈક લાભ
થાય તેવી રીતે કરવું. ૪ હાથ પકડવો.

અનુમ્રહી, વિ. (સં.) મહેરબાન; જેનો
અનુમ્રહ થયો હોય તે; અનુમ્રહને પામ્યું હોય તે.

અનુમ્રહક, વિ. (સં.) અનુમ્રહ કરનાર;
મહેરબાન થનાર.

અનુમ્રહી, વિ. (સં.) અનુમ્રહ કરવાને
યોગ્ય; દયા કરવા જોગ; મહેરબાનીની જોને
જરૂર હોય એવું. ૨ ઉદ્ધરણની અગત્યવાળું;
દાય પકડવા યોગ્ય.

અનુમ્રર, પુ. (સં. અનુમ્રર=આલવું.)
પાછળ ચાલનાર, નોકર; સેવક; દાસ; આકર;
૨ સાથે ફરનારો; સહચર-મિત્ર.

અનુમ્રરી, સ્ત્રી. (સં.) દાસી; આકરડી.
૨ સખી; સૈયર; સાહેલી સાથે અને સાથે ફરનાર
અને તહેનાતમાં રહેનાર સખી અથવા દાસી તે.

અનુમ્રરક, પુ. (સં.) સેવક; નોકર;
દાસ. ૨ તહેનાતમાં રહેનારો હજુરીઓ.

અનુમ્રચિત, વિ. (સં. અનુમ્રચિત=યોગ્ય.)
યોગ્ય નહિ તે; અધર્ષિત; અયોગ્ય.

અનુમ્રચિન્તન, ન. (સં. અનુમ્રચિન્તન=
વિચારવું.) વારંવાર ચિન્તન કર્યા કરવું તે;
રટન; એકની એક વાત કિંવા વસ્તુ ઉપર
ફરી ફરીને વિચાર કર્યા કરવો તે. મનન.

અનુષ્ઠ, ન. સીતાશ્ન.

અનુષ્ઠી, સ્ત્રી. (દે.) સીતાશ્ની; એક
નાનું ઝાડ કે જેની ઉપર સીતાશ્ન થાય છે તે.

અનુષ્ઠ, પુ. (સં. અનુ=પાછળ+જન=
જન્મવું.) પાછળથી જન્મેલો નાનો ભાઈ.

અનુષ્ઠ, સ્ત્રી. (સં.) પાછળથી- (પોતાના
જન્મ પછી) જન્મેલી તે; નાની બેન.

અનુષ્ઠવી, વિ. (સં. અનુષ્ઠવીન્)
આકર; સેવક. ૨ આશ્રિત. ૩ અર્થી. ૪ અનુ-
ચર; કોઈને આશ્રયે રહીને જીવનાર તે. (દાસ
જનો-આશ્રિતો વગેરે.) પોષ્યવર્ગ.

અનુષ્ઠા, સ્ત્રી. (સં.) પરવાનગી; રમ્મ;
અનુમતિ. ૨ આરા; હુકમ. ૩ એક જાતનો
અર્થાલંકાર :- ' પ્રભુ કુખમાં નાંખ કે તારૂં
રમરણ થાય. ' એવો દોષ માગવો કે જન્માંથી
સારૂં થાય.

અનુષ્ઠાત, વિ. (સં.) પરવાનગી આપાએલું;
હુકમ કરાએલું; રમ્મ પામેલું.

અનુષ્ઠાપ, પુ. (સં. અનુ+તપ્=તપવું
ઉપરથી.) પશ્ચાતાપ; પરતાવો; જીવ બળ્યા
કરવો તે. અમુક કાર્ય કર્યા પછી તેને માટે
જે સંતાપ થયો તે; શોક; ખેડ; દીલગીરી; શોચ.

અનુષ્ઠમ, વિ. (સં.) સઉથી સરમ; શ્રેષ્ઠ.
૨ નહિ ઉત્તમ; અધમ.

અનુષ્ઠર, વિ. (સં. અનુ+ઉત્તર=જવાબ.)
નિરુત્તર. ૨ જવાબ આપી શકાય નહિ એવું. ૩
જેના જેવું બીજું હોય નહિ એવું-મુંઠર; યેષ.

અનુષ્ઠપત્તિ, સ્ત્રી. (સં. અનુ+ઉત્પત્તિ)
ઉત્પત્તિ ન હોતી તે; ઉત્પત્તિ થાય નહિ તે.

અનુષ્ઠસાહ, પુ. (સં. અનુ+ઉત્સાહ=
ઉમંગ-ટોંસ.) ઉત્સાહ નહિ તે; હોંસરહિતપણું;
નાઉમેદી.

અનુષ્ઠસાહી, વિ. (સં.) ઉત્સાહ વગરનું;
હોંસીલું નહિ એવું; જેને ઉમંગ થતો નથી-
આવતો નથી એવું; નિરુત્સાહી.

અનુષ્ઠક, વિ. (સં. અનુ+ઉદ્ધક=પાણી.)
પાણી વગરનું; નિર્જળ. ૨ જેને કોઈ આર્દ્રજલી
આપનાર ન હોય એવું.

અનુપયુક્ત, વિ. (સં. અન્+ઉપયુક્ત.)
ઉપયુક્ત નહિ તે; નહિ બંધબેસતું; નકાચું;
ખીનજરતું.

અનુપયોગી, (સં. અન્+ઉપયોગી.)
નહિ ઉપયોગી; વ્યર્થ; નકાચું; અમથું; નિષ્પ-
યોજન; નિરર્થક.

અનુપલબ્ધિ, સ્ત્રી. (સં. અન્+અપ્લબ્ધિ.)
છિદ્રિયોથી નહિ સમજાવું તે; નહિ સમજ પડવું
તે; મગજમાં (કલ્પનામાં-ધારણામાં) નહિ
આવી જવું તે.

અનુપસ્થિત, વિ. (સં. અન્+અપસ્થિત.)
ઉપસ્થિત ના હોય તે; નહિ ઉપસ્થિત; તેના
ન હોય તે; તરત (બેઠી) ખતાવાય એવું નહિ
તે; નહિ મોડે તે.

અનુપળ, ન. (સં. અન્+અળ.) એક
પળનો જે સાક્રમો ભાગ તે; વિપળ. ૨ જાર-
વાર; પળેપળ; પ્રત્યેક પળે.

અનુપાન, ન. (સં. અન્+પા=પીવું.)
ઔષધને અંગે જે કંઈ પીવાનું (લેવાનું) હોય
તે. (ઔષધની સાથે પહેલાં કે પછી તેના શુ-
ભ્યમાં થઈ કરે એવું ખીજું જે કંઈ દ્રવ્ય લેવા
આપવામાં આવે છે તે અનુપાન.)

અનુપાથ, વિ. (સં.) જેનો ઉપાથ ન
હોય એવું; ઉપાથરહિત.

અનુપૂર્તિ, સ્ત્રી. (સં.) પુરવણી; ઉમેરો;
રાપસી; ટેકો; ઉશકેરણી. ૨ હુંકારો. ૩ વધારી
આપવું તે; મંદારણી.

અનુપૂર્વ, વિ. (સં.) એક એકની પછી
આવતું; આગલાની માફક બનતું હોય એવું;
અનુક્રમવાળું.

અનુપ્રવેશ, પુ. (સં. અન્+પ્ર+વિશ.)
પ્રવેશ થવું. એક પછી એક ક્રમાનુસાર પ્રવેશ
કરવો તે; એકએકની પાછળ પ્રવેશ કરવો તે.

અનુપ્રાસ, પુ. (સં. અન્+પ્ર+અસ્=રેંડવું)
એકસરખા વર્ણોની જે આશ્રિતિ તે; ચમ્પા-
લંકાર. (અનુપ્રાસ પાંચ પ્રકારના છે. છેડાનુ-
પ્રાસ, વૃત્યનુપ્રાસ, શૃત્યનુપ્રાસ, અંત્યાનુપ્રાસ,

લાઘવનુપ્રાસ. સ્વરની આશ્રિતિ તે ઝડ, વર્ણાશ્રિતિ
તે વર્ણસામ્ય અને ચમ્પાશ્રિતિ તે અમદ.)

અનુબંધ, પુ. (સં. અન્+અન્ધ ઉ.) એક
ખીજની સાથે બંધાએલું હોય તે; એકખીજનીથી
જુદું પડી શકે નહિ એવા સંબંધવાળું તે; સંબંધ;
બંધન; જોડાણ. ૨ વિષય, પ્રયોજન, અધિ-
કારી અને સંબંધ એ ચારનો જે સમૂહ તે.
(વેદાંતમાં.)

અનુભવ, પુ. (સં. અન્+ભૂ=થવું. ઉ.)
કાર્ય કરવાથી, જોવાથી, અભ્યાસથી, અવ-
સોકનથી અથવા પરિચય પડવાથી જે પોતાને
સ્વતઃ જ્ઞાન થયું હોય તે; વીતક; કહેલો-સાં-
ભળેલો નહિ પરંતુ પોતાની જાતને થએલો જે
ઉદ્ભોધ તે; ઉપલબ્ધ. ૨ અભ્યાસ; મહાવરો;
ટવ. ૩ ઉપભોગ. ૪ પ્રયોગ; અનુભામ.

અનુભવવું, સ. ક્રિ. અનુભવ લેવો; કામ
કરી જેવું; ભોગવવું; મહન કરવું; અનુભામ
લેવી; પોતાની જાતે જ્ઞાન મેળવવું; વેઠવું.

અનુભવસિદ્ધ, વિ. અનુભવથી પુરવાર
થએલું; પોતાને જેની સ્વતઃ ખાતરી થએલી
હોય એવું.

અનુભવી, વિ. જેને અનુભવ થએલો
હોય એવું; અનુભવવાળું; ધણએલું; પાવરડું;
જાણીતું થએલું. ૨ ડાલું; યાની; સમજીતું. ૩
નિષ્ણાત; કુશળ; ભોખીડ.

અનુભાવ, પુ. (સં.) પ્રભાવ; મોટપ;
મોટપણ; મહત્વ. ૨ સત્તા, વિદ્યા કે પદવીથી
પ્રાપ્ત થએલો જે અધિકાર તે. ૩ મુખ, નેત્ર,
રોમાંચ વગેરેથી જણાતો જે રસનો આવિર્ભાવ
તે; રસસયન.

અનુભૂત, વિ. (સં.) જેનો અનુભવ થયો
હોય તે; જણાએલું; અમલનએલું; ઉપભોગ
કરેલું; વીતેલું.

અનુભત, ન. (સં.) એકના મન માથે
ખીજતું મળતું આવેલું જે મત તે; કષ્ટક-
મંજુર રાખવું તે. 'મંદોભ જયે વન લેખામાં'

અનુવર્તન. ૨ વડીલોના ધંધામાં ને ધંધામાં આજીવિકા કર્યા કરતી તે.

અનુશય, પુ. (સં. અનુ+શી. ઉ.) અતિ દેવ; લાંબું વેર. ૨ અનુતાપ; પરતાવે.

અનુશાસન, ન. (સં. અનુ+શાસ્ ઉ) અમલ કરવો તે; રાજ્ય ચલાવવું તે. ૨ આદેશ; આગા. ૩ ઉપદેશ.

અનુશીલન, ન. (સં. અનુ+શીલન=અભ્યાસ) પુનઃ પુનઃ કર્યા કરવું તે; ફરીફરીને સેવા-અક્તિ કર્યા કરતી તે; એકની એક વસ્તુને ફરીફરીને અભ્યાસ કર્યા કરવો તે.

અનુશોચન, ન. (સં. અનુ+શુચ=તોક કરવો.) વારંવાર શોક કર્યા કરવો તે; ગોક; ખરખરો. ૨ અનુતાપ, પશ્ચાત્તાપ.

અનુપંગ, પુ. (સં.) રૂણા. દયા. ૨ ભાવના; ઇચ્છા.

અનુપંગી, વિ. (સં.) મંબંધી; ભેડાએકું; વળગેલું; વળગીને રહેતું હોય એવું. (અ દરેક શબ્દનો અનુપંગી છે.)

અનુપદેપ, પુ. (સં.) આઠ આઠ અક્ષરનાં ચાર ચરણવાળો એક છંદ. (અનુપદુપના દરેક ચરણમાં આઠ અક્ષર આવે છે તેમાં પાંચમો અક્ષર લઘુ અને છઠ્ઠી ગુરુ હોયો નો. દ્યો. વળી પહેલા અને ત્રીજા ચરણના છેલ્લા ત્રણ અક્ષર ગુરુ અર્થાત્ મગણ અને બીજા તથા ચોથા ચરણના છેલ્લા ત્રણ અક્ષરમાં રમણ આવેલો નો. દ્યો.)

અનુષ્ઠાન, ન. (સં. અનુ+સ્થા=ઉભા રહેવું ઉપરથી.) બેસાને બેસા રહી અમુક જાતની પૂજા-મંત્રના જાપ કે પ્રાર્થના કર્યા કરતી તે; અમુક કાર્ય સિદ્ધ કરવાને અમુક નિયમે માધના કરતી તે; કાર્યકરણ; અનુશીલન; મહાવરો; અભ્યાસ; ચાલુને ચાલુ કર્યા કરવું તે.

અનુષ્ઠુ, (સં. અનુ+ઉષ્ણ) નહિ ઉતું. ઠાહું. ૨ ના. કમળ.

અનુસંધાન ન. (સં. અનુ+સમ્+ધુ=ધારણ કરવું.) માંધણ; મંબંધ; મંબંધપૂર્વક

રચના. ૨ ધ્યાન; લક્ષ. (અમુક વસ્તુ ને અધુરી હોય કિંવા ન હોય તોપણ તેને લગતી બીજી બાબત તેને જોડવી-લગાડવી, બરોબર બેસતી આવે એમ કહેવું તે.) લગાડવું જોડી દેવું તે; મેળવવું તે.

અનુસરણ, ન. (સં અનુ+સૃ=સરવું.) અનુસરવું તે; પાછળ જવું તે; અનુસાર; અનુયાન.

અનુસરણું, સ. કિ. પાછળ જવું; અમુકની માફક કરવું; વર્તવું.

અનુસાર, પુ. (સં.) અનુસરણ; અનુક્રમ. (પૂર્વજન્મ કર્મ અનુમાર, ઉત્તમઃ મધ્યમ ભોગ સંસાર. અખો.)

અનુસારી, વિ. (સં.) અનુસરનાં પાછળ જનાર; અનુયાયી.

અનુસ્વાર, પુ. (સં.) નાકદ્વારા ચતો ઉચ્ચાર ને અક્ષરની ઉપર મીઠું મૂકીને બતાવવામાં આવે છે તે, અક્ષર ઉપર ને મિઠું (મીઠું) મૂકવામાં આવે છે તે. (કેટલાક અનુનામિક અક્ષરોના ઉચ્ચાર પણ અનુસ્વારથી બતાવાય છે. -દન્ત=દંત.)

અનુહત, વિ. (સં.) અટકે નહિ એવું; અનહદ; અખડ; સંગમ.

અનુચ્ચ, વિ. (સં.) ઉચ્ચ નહિ તે; નીચું; હલકું; નીચા કુંળનું.

અનુકૂલ, વિ. જવુંજ, અપૂર્વ.

અનુક, વિ. (સં. અનુ+ક્રદ=પરણેલું.) અવિવાહિત; નહિ પરણેલું; કુંવાર; છડું.

અનુદા, સ્ત્રી. (સં.) કુમારિકા; કન્યા; અવિવાહિતા.

અનુપ, વિ. (સં.) જળપ્રાય; બેજવાણું; જેમાં પાણી ઘણું હોય એવું. અનુપદેશ=બેજવાળો દેશ.

અનુવી, સ્ત્રી. સીતાદેવી.

અનૂર, ન. ગીતાદેવ. ૨ ચર્ચનો સાગથિ; અરણ્ય.

પુણ્ય ને સંધનારીને ધુમ્મરો=વસ્તુતઃ વસ્તુ જેની હોય તેને તેનો લાભ ખીજને તો ખાલી અમ. અન્ન આહારે અને ધી વ્યવહારે=વસ્તુ હોય તેમ કાર્ય કરવું. અન્ન પારકું છે કંઈ પેટ પારકું છે ? =મદતરૂં હોય તોપણ ગળ પ્રમાણે જ લેવાય. અન્ન તેવો ઓડકાર=જેવું કાર્ય તેવું ફળ.

અન્નકૂટ (કાટ) જુઓ અન્નકૂટ.

અન્નછત્ર, ન. (સં. અન્ન+સત્ર ઉ.) વિધાર્થીઓ, સંન્યાસીઓ, અપંગો, ગરીબો અને વૃદ્ધોઓને ખાવાનું આપવાનું જે સ્થાન તે; સદામતશાળા; ધર્મશાળા.

અન્નજળા, ન. (સં. અન્ન+જલ.) ઘણું પાણી; અન્નપાણી; અન્નાદક. ૨ નમીગ, ભાગ્ય; રજક. 'હવે તો જ્યાં અન્નજળ હશે સોં જઈશું.' યુ. જુ. વાર્તાઓ.

અન્નદાતા, પુ. (સં. અન્ન+દાતૃ=આપ-માર) અન્ન આપનાર; સ્વામી; શૈક; શુભસાનનાં સાધન મેળવી આપનાર; આશ્રય આપનાર; મદદગાર; પોષક; મુરબ્બી.

અન્નદાન, ન. (સં. અન્ન+દા=આપવું ઉ.) અન્નનું દાન કરવું તે; ગરીબ, અપંગ અને નિરાધાર માણસોને મન નહિ પગનું ખાવાને મંધેલું કે વગર મંધેલું અન્ન આપવું તે.

અન્નદેવ, પુ. (સં.) અન્નનો જે દેવ તે; અન્ન પોતેજ. (અન્ન એક અતિ ઉપયોગી વસ્તુ છે તેથી તેમજ તેમાં જીવન સલાવવાની મોટી શક્તિ રહેલી છે તેથી તેને સાદુ 'અન્ન' એમ નહિ પરંતુ માનાયે 'અન્નદેવ' કહેવામાં આવે છે.)

અન્નદેવતા, સ્ત્રી. (સં.) અન્નની અધિ-દેવતા; અન્નપૂર્ણા.

અન્નપાણી, ન. અન્નજળ; ખાવાપીવાનું; અન્નોદક. ૨ નસીબ; ભાગ્ય; સંચિત; નિર્માણ. અન્નપાણીના ઉધારા=અતિ દૈન્ય ઉ નેધએ તેટલું ખાવાપીવાનું ન મળવું તે; કારકુ.

અન્નપૂર્ણા, સ્ત્રી. (સં. અન્ન + પૂર્ણા=ભરનારી.) અન્ન પુરું પાડનારી દેવી; અન્ન ઝોઘું ધાંચ નહિ અને તેની નેધએ તેટલી

ભરપૂરતા રહે એવું કરનારી એક દેવશક્તિ. (મોટાં જમણની રસોઇ આગળ કેટલાક અદ્ધા-જુઓ તે ખૂટે નહિ તે માટે 'અન્નપૂર્ણા' નો પાઠ કરાવે છે.)

અન્નપ્રાશન, ન. (સં. અન્ન+પ્રાશન.) ખોટણ; નાનાં છોકરાંને છૂટું અથવા આફમે મહીને પહેવવહેલું અન્ન ખવરાવવાનો જે સંસ્કાર તે. (ધર્મશાસ્ત્રો પ્રમાણે આર્યદિજનો છોકરાને જે સોળ સંસ્કાર કરવાના કલા છે તેમાં 'અન્નપ્રાશન' એ પણ એક સંસ્કાર છે.)

અન્નમય, વિ. (સં.) અન્નનું; અન્નથી બનેલું-ભરપૂર; અન્ન એજ જેનું ગુણ અને આધાર હોય એવું. (શરીર.) ધાનીઉં.

અન્નમયકોશ, પુ. (સં. અન્નમય=માત્ર અન્નજળ ખીજું ન હોય તેવું+કોશ=મંડાર.) માત્ર અન્નથીજ બનેલો જે કોશ તે; સ્પૂલ દેહ; શરીર. (પચીકરણ કરનારાઓના મત પ્રમાણે આનંદમય, વિજ્ઞાનમય, મનોમય પ્રાણમય અને અન્નમય-કોશથી શરીર બનેલું છે.)

અન્નરસ, પુ. (સં. અન્ન+રસ.) મોંઝામાં ચવાઈ તથા હોળરીયા અટવાઈ અન્નનો લા-જેવો જે પ્રવાહી 'તિ' છે તે; રાનનો ૨૨ અન્નનું સત્વ.

અન્નવસ્ત્ર, ન. (સં.) ખાવાનું તથા પહેરવાનું તે; અન્ન અને વસ્ત્ર તે; ભરણપોષણ ખોરાકપોષાકી.

અન્નવિકાર, પુ. (સં. અન્ન+વિકાર=ખગાડ) અપંગો; મુર્છા; પેટમાં ગએલું અન્ન નહિ ખસતાં તેનો વિકાર થવો તે. ૨ ખાવાથી (અપચાથી) ઉત્પન્ન થએલો રોગ=માંદગી-એ-એની તે.

અન્નાચ્છાદન, ન. (સં.) રહેવા ખાવાનું જે માધન ને; અન્ન અને ધરતું જે સાધન તે.

અન્નાશય, પુ. (સં. અન્ન+આશય=આધાર.) પેટ; ઉદર; જઠર; હોળરી. (જ્યાં અન્ન એકડું થઈ પચે છે તે સ્થાન.)

અન્નોદક, ન. (સં. અન્ન+ઉદક ઉપરથી)
અન્નજળ; ખાતું પીવું. 'અન્નોદક નિદ્રા નહિ,
ખેસવું ન સ્વપ્નન.' ગ્રે. નળા. ૨ સંચિત; નિ
ર્મિત; ભાગ્ય. 'અન્નોદક હશે લાંસુથી રહીયું.'
અન્નોદક ઉદવાં=અન્ન પાણી નહિ લેવાવું; ભૂખથી
મરી જવું; મરણનું ચિહ્ન જણાવું. ૨ અમુક
સ્થળમાં રહેવાનો કાળ પુરો થવો; અમુક સ્થળ
જ્યાં ગુજરો ચાલતો હોય ત્યાંથી ગુજરો બંધ
થવાનાં ચિહ્ન જણાવો.

અન્ય, વિ. (સં.) બીજું; અવર. ૨ જુદું;
ભિન્ન; પર.

અન્યગામી, વિ. (સં.) બીજે ઠેકાણે
જનાર; વ્યભિચારી. 'મૃધુપતું તર્જન અન્યગામી
જાણી' ઝ. ન.

અન્યત્ર, અ. અહીં તહીં; બીજે ઠેકાણે;
અહીં કે બીજે કહીં. ૨ સિવાય; નહિતર.

અન્યથા, અ. (સં.) બીજી રીતે; જુદે
પ્રકારે. ૨ આહું; ઉત્કું; વિષરિત; ખોડું.

અન્યભૂત, (તા) પુ. સ્ત્રી. (સં. અન્ય=
મૃત+પાણે.) દ્રાવણ; કોઢિલા. (કોઢિલા
પોતાનાં ઇંડાં કાગડીના માખામાં મૂકી આવે
છે. કાગડી તેને સેવે છે અને બચ્ચાને ચેષ્ટુ
પણુ ખવરાવે છે. જ્યારે બચ્ચાં ખોલે છે ત્યારે
તે પોતાનાં નથી એમ જાણી તેમને કાઢી
મૂકે છે માટે કોઢિલા અન્યભૂત, 'પરમ્પ્રાણ કહે-
વાય છે.)

અન્યા, પુ. અન્યાય; ગેરવાનજીપણું.
૨ સ્ત્રી. પરસ્ત્રી; બીજાની સ્ત્રી. (કાવ્યશાસ્ત્રમાં
સ્ત્રીઓના ત્રણ ભેદ છે. સ્ત્રીયા, અન્યા અને
સામાન્યા.)

અન્યાય, પુ. (સં. અન્યાય=ઇનસાફ)
ન્યાય નહિ તે; ગેરઇનસાફ; અનીતિ; અધર્મ;
દોષ; પાપ; વાંક; શૂનો; ગેરવાનજીપણું; ચાલુ
રીતરિવાજ અને સત્યથી ઉત્કું તે.

અન્યાયી, વિ. (સં.) અન્યાય કરનાર;
અન્યાયે વર્તનાર; અપ્રમાણિક; અધર્મિક;
અયોગ્ય કર્મનો કરનાર.

અન્યારી, સ્ત્રી. ખાળવાનાં લાકડાંની હેજ;
લાકડાંની ગાડી.

અન્યેષન્યે, અ. એક અથવા બીજી રીતે;
એ તે કોઇ પ્રકારે.

અન્યોક્તિ, સ્ત્રી. (સં. અન્ય+ઉક્તિ=
કહેતી.) અન્યને હેડેશીને અમુકને કહેવું તે;
અન્યને લઇ બોલવું અને અમુકને લાગુ પાડવું
એવું જે વાણીનું આતુર્ય તે. ૨ હોય તેથી
જુદું બોલવું તે. (સ્તુતિના શબ્દોમાં નિંદા
અને નિંદાના શબ્દોમાં સ્તુતિ જેવી જે બોધક
કહેતી કહેતી તે.)

અન્યોન્ય, વિ. (સં. અન્ય+અન્ય.)
પરસ્પર; એકબેક; ઇતરેતર; અરસપરસ. ૨ એક
બીજાની શોભામાં કે દોષમાં પુરતી કરી આપે
એવા અર્થનો એક અલંકાર. (સરોવરથી
કમળ અને કમળથી સરોવર શોભે છે.)

અન્યોન્યાધ્યાસ, પુ. (સં.) એક બીજાના
શુણનો એક બીજામાં આરોપ કરવો તે; એક
બીજાના શુણનો એક બીજામાં જે અધ્યાસ-
બ્રમ થવો તે.

અન્યથ, પુ. (સં. અનુ+ઇ=જવું. ઉ.)
એક પછી એકનો જે સંબંધ તે; કર્તા, કર્મ,
વિશેષણ અને ક્રિયાપદનો જે સંબંધ બતાવવો
તે. ૨ પ્રતિજ્ઞા અને અનુમાનનો જે નિયમ-
સર સંબંધ તે. ૩ વરા; કુળ; સંતતિ ૪ ધો-
રણ; આશય; હેતુ. ૫ ભાવાર્થ; અર્થ; અ-
નિર્ધાર; વૃત્તિ. અન્યથ કરવો=અર્થ બેસાડવાને
વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે વાક્ય ગોઠવવું તે.

અન્યથા, વિ. (સં.) સંબંધ બતાવનાર;
સંબંધ બેસાડનાર. ૨ વંશવાળું; વંશનું.

અન્યોસન, (સં. અનુ+આસ્ન=બેસવું
ઉપરથી આસન.) ઉપાસના; પાસે બેસીને
સેવા કરતી તે. ૨ પરતાવો; શોક કરવો; અ-
નુશોચન; દીવંગીરી બતાવતી તે. ૨ વિદ્યાર્થ-
ઓનું સ્થાન.

અન્યીક્ષણ, ન. (સં. અનુ+ઈક્ષણ=તપા-
સવું.) સખાનોચના, નિરીક્ષણ; અવલોકન કરવું તે

અવ્યય, પુ. (સં. અનુ+દ્ય=) બોળવું
તે; શોધ. ૨ અનુસંધાન; ત્રાંધિયુ.

અવ્યયપણ, ન. (સં.) શોધન; તપાસ; ચો-
કસી; પડપૂજ. ૨ જિજ્ઞાસા. ૩ અનુસંધાન.

અપ, અ. (સં.) નીચે દર જુદું અને
અનાદર વગેરે અર્થ દેખાડનારો ઉપમર્ગ. - અપ-
જશ; અપશબ્દ. ૨ વિ. હક્ક; અધમ.

અપહર્ષ, વિ. જાણીનું; સમજાય તેવું.

અપકર્મ, વિ. (સં.) નહાઈ કામ; પાપ-
કર્મ; અયોગ્ય કામ.

અપકર્ષ, પુ. (સં. અપ+કર્ષ=ખેંચવું.)

પાછા પકડવું તે; અવનતિ; પડતી; પટ; ઓછપ.

અપકાથ, ન. (સં. અપ+કાથ=મળીજવું.)

પાણીમાંના છવ; પેરા.

અપકાર, (સં. અપ+કાર=કરવું. ઉ.)

શુષ્ક ઉપર અવશ્યક કરવો તે; જેણે શાઈ કંઈ

હોય તેનુંજ છું કરવું ને; વૃક્ષાન; હાનિ;

રોહ; અનુપકાર.

અપકારક, વિ. (સં.) અપકાર કરનાર;

રોહી; છું કરનાર; શુષ્ક ઉપર અવશ્યક કરનાર.

અપકીર્તિ, સ્ત્રી. (સં. અપ+કીર્તિ.)

અપયથ; અકીર્તિ; બેઆશર; બદનામી.

અપકૃત્ય, ન. (સં.) બોલું કામ; વૃક્ષાન;

છું.

અપકૃષ્ટ, વિ. (સં.) પાણું પડેલું; ઉર્જરી

ગમેલું; અપમ; નિષ્ટ; અરંધ; કૃત્તિન. ૨. પાપ.

અપકવ, વિ. (સં.) નહિ પાડેલું; કાચું.

અપકવતા, સ્ત્રી. (સં.) કાચાપેલું; કચાર.

અપક્ષ, વિ. (સં.) પાંચ, ત્રણનું; જેને

કોઈએ પક્ષ ન દોર તેવું; અકાચ વાનનું; એ-

કસવાયું.

અપક્ષપાત, પુ. (સં.) પક્ષપાત નહિ તે;

અવપણું; સમજાવ; નિષ્પણપાત.

અપમા, સ્ત્રી. (સં.) નહી; મરિના. (આ

શબ્દ છેલ્લે જોડાય છે.) સુરઅપમા=સુરા-

પણ=દેવનરી. ' રૂપાગ્રી કન્યા રમચી હતી રને,

સુરાપમા સેકનને નરેનરી. '

અપમાત, પુ. (સં.) અકાચપણ; કમોત;
કમ; ખરાબ રીતે ઘાત થવો તે; નહિ મ-
રણે મરણ થવું તે; અકસ્માતથી જે અકાચ
મરણ થાય તે.

અપચાર, પુ. (સં. અપ+ચાર=ચાલું.
ઉ.) અયોગ્ય રીતે ચાલવું તે; ઓડે રસને-
દુરાચારે વર્તવું તે; અહિત આચરણ. ખાવા-
પીવામાં પર્ય ન પાળવું તે.

અપચિદ્ધન, ન. (સં.) નહાઈ ચિદ્ધન;
અપચક્ષણ. ૨ મરણનાં ચિદ્ધન; થેવળનાં ચિદ્ધન;
ખાંદાનાં નિશાન.

અપચો, પુ. (સં. અપ+ચ=પચવું.)

અકરણ; આધેણું પચી ગયું ન હોય એવી

જે સ્થિતિ ને. ૨ પેટમાં ખાર હોવો તે; ખા-

ધેલો અને પેટમાં ગમેલો ખારાક નહિ પચી

જતાં એમને એમ રહ્યો હોય અને તેને લીધે

જે રોગ ઉત્પન્ન થયો હોય તે.

અપચ્છાદ્ય, (સં. અપ+છાદ્યા=લેની

છાયા-ઓલો જતો રહેલો હોય એવું.) પુ. દેવ;

ઉપદેવ વગેરે. ૨ વિ. નારી છાયાવાળું=મૂન

પ્રેત વગેરે.

અપછરા, જુઓ અપ્પરા.

અપજથ, પુ. (સં.) જથ નહિ ને; પગલા;

પરામય; તાર.

અપજશ, પુ. (સં. અપ+જશ) ના-

કીર્તિ. અપજશ. જન ન મળેલો ને. અમા-

નર થતી ને

અપજશીટ, વિ. અપજશવાળું; જેમાંથી

જથ મરે એમ ન સંજ મેલું નવર. (આજમ

તેમજ કામ.)

અપદ, વિ. (સં. અપ+દુ=મનુર.) અ-

નુર; સમજાવમરનું; અકાચી; દગીરું.

અપદ, અ. મેન; નિષ. દંમેષ; અત-

સરતા; નિરત; મન. ૨ ના. પડેલો; કાનલ.

અપદ, સ્ત્રી. અ. પડી; દેશમાં નુકસાન

આવું ને જાણનાં પડેલો અર્થ ને.

અપદુ, વિ. (સં.) પદુ-ચતુર-હોશિઆર નહિ તે; અકુશળ-ચંચળ નહિ તે; સમજ વગરનું. ૨ સહેલું નહિ તે; પદુતા રહિત.

અપદુતા, સ્ત્રી. (સં.) પદુતા-ચતુરાશ-ચંચળાઈ નહિ તે; મુશ્કેલી; કઠિનતા. ૨ અનાવડ; બોચડપણું.

અપદ, વિ. (સં.) અભણ; નહિ બણેલું; મૂર્ખ; લખતાં વાંચતાં ન આવડતું હોય તે.

અપત, વિ. બહુજ નાનું; કંઈ પણ મન્જે નહિ એવું. :-અપતભાગક.

અપતિવ્રતા, સ્ત્રી. (સં.) પતિવ્રતા નહિ તે; પતિની સેવા નહિ કરનારી સ્ત્રી; નદારી સ્ત્રી. ૨ વ્યભિચારિણી; પુશ્વલી.

અપતીજ, સ્ત્રી. (સં. અપ્રસૂતિ.) અવિવાસ; ખાતરી નહિ તે; અધીરાઈ.

અપત્ય, ન. (સં. અનહિ પત્ન=પડવું. ઉ.) છોકરું; મંતાન; બાળક; સંતતિ.

અપથ, પુ. (સં. અપથ્ય=માર્ગ.) કુમાર્ગ; નદારો રસ્તો; અનીતિનો માર્ગ.

અપથગામી, વિ. (સં.) કુમાર્ગ જનાર; કુમાર્ગી. અનીતિને રસ્તે જનાર. ૨ અન્યાયી; અયોગ્ય કર્મ કરનાર.

અપથ્ય, વિ. (સં.) પથ્ય નહિ તે; અતું નહિ તે; કિતકર નહિ તે; મનમભતું નહિ તે; અવગણ કરે એવું હોય તે; અહિત; રોગ ઉત્પન્ન કરે એવું, અથવા જે રોગ યગેલો હોય તેને વધારે એવું.

અપદાર્થ, પુ. (સં. અનહિ વદ્=શબ્દ અર્થ=અર્થ.) જેનો કંઈ અર્થ ન હોય એવું, વસ્તુતાએ કંઈ ન હોવું તે; અભાવ (ન્યાય શાસ્ત્રમાં.) ન્યાયનો ૧ દ્રવ્ય, ૨ શુભ, ૩ કર્મ, ૪ મામાન્ય, ૫ વિરોધ, ૬ સમવાય અને ૭ અભાવ, એ સાત પદાર્થમાં નહિ એવું.

અપદેશ, પુ. (સં. અપ=નીચે વિદ્ય=બેસું ઉપરથી દેશ.) બહાનું; ગિપ; નિમિત્ત; છગ; વેશ ખસીને શુભ રહેવું તે. ૨ મુક્તિ. ૩ ખરાબ દેશ.

અપદ્વંસ, પુ. (સં.) ઉતરી પડવું તે; નાશ; પાત; અયોગિત.

અપદ્ધાર, ન. (સં.) પાછલું બારણું; ગુમ હાર. ૨ મળનો ઉત્સર્ગ કરવાનું જે હાર તે; ગાંડ.

અપદ્ધશ, (સં. અપ+દ્ધશ. ઉ.) પડી ગયેલી-અશુદ્ધ યદિ ગયેલી ભાષા; બાળભાષા-પ્રાકૃત ભાષા. ૨ અશુદ્ધ શબ્દ અથવા ભાષા તે.

અપદ્ધષ્ટ, વિ. (સં.) પડેલું; વિદૂત થ એલું 'અપદ્ધષ્ટ શબ્દ=વિદૂત શબ્દ. મૂળ શબ્દ-માંથી રૂપાંતર પામીને થયેલો શબ્દ.

અપમાન, ન. (અપ=નીચે+મન=વિચારવું, ઉપરથી માન.) માન નહિ તે; અનાદર; અપ્રતિષ્ઠા; અવગણ; પરિહાર; તિરસ્કાર; ધિક્કાર. અપમાન કરવું=માન નહિ આપવું; તિરસ્કાર કરવો. અપમાન લગાડવું=અશુદ્ધ વસ્તુ કિંવા વાતને લીધું લાગે એમ કરવું.

અપમાર્ગી, પુ. (સં. અપ+મૃગ્=ઉ.) સાઈ કરવું તે; માંજવું તે; માર્ગન. (અપ માર્ગ. ઉ.) અધમ માર્ગ; અવગણ રસ્તો; કુમાર્ગ.

અપમૃત્યુ, ન. (સં. અપ=નહાઈ મૃત્યુ=મરણ.) અકાળ મરણ; ક્રોધાત; અકસ્માતથી થયેલું મરણ. (જુડી જવાથી, પડી જવાથી, હથિઆરનો જખમ થવાથી અથવા બીજા ખરાબ રીતે જે મરણ થયું હોય તે.)

'અપયશ, પુ. (સં.) આદર્શિત; અપમશ; ફજેતી; નામોશી; ખાટું બોલાવું તે.

'અપરં, વિ. (સં.) ભિન્ન; બીજું. ૨ પાછલું; પાછલો ભાગ:-'અપરરાત'=પાછલી રાત. 'પૂર્વાપર' આગળ પાછળ. ૩ પછીનું. ૪ ઝોરમાન-મા:-'અપર કહે અભાગણી દેરા, સુખ ઇચ્છો તો વન ભણો વીરા.' નુવાખ્યાન.

અપરઉદર, ન. (સં. અપર=પીછનું ઉદર=પેટ, ગર્ભસ્થાન.) ઝોરમાન' માતાનું જે પેટ તે; ઝોરમાનું; માવકાં.-'લોક' કથન માયાં કે, અપર ઉદરમાં ન હોય નેહ કરો, જે હોય માડી-જો 'બંધુ તો તે રહે ન આમ' ઉભો.'

અપરંચ, વિ. (સં. અપરચ-ખીલું-વિશેષ.) ખીલું એ કે; વળી કે, પણ, વિશેષ એ છે કે (કાગળ પત્તરમાં) 'અપરંચ એજ લખ્યા કારણ છે, સહુ ગુણ નિધિમાં સુર્યા હરિ.' રૂમિણી વિવાહ.

અપરત્ર, અ. (સં.) ખીજે કોષ ઠેકાણે; અ-ચત્ર.

અપરપાઠ, પુ. (સં. અપર=પાઠ=અ-ખાસ.) અધ્યયન ઉપરાંતનું જે વાચન તે.

અપરમા, સ્ત્રી. (સં. અપર=ખીલ+માતા-મા) એરમાન મા; ચાવકી મા. 'પ્રથમ પ્રભુમાં અપર માને, જેણે ભેટાડ્યા થીપત્ય.' કુવાખ્યાન.

અપરંપાર, વિ. પાર વિનાનું; અપાર; અહુજ; અનંત; પુષ્કળ; બેહદ; જેનો પાર પમાય નહિ-જેનો છેડો આવે નહિ એવું.

અપરરાત્ર, સ્ત્રી. (સં.) પાછલી રાત; મગસકું; મોટું પરાંટીઢ.

અપરસ્પરિતક, પુ. (સં.) દિગંતમાંની લીટીનું પશ્ચિમ તરફનું જે મિંદુ તે.

અપરાજિત, વિ. (સં. અ+પરા+જિ=જીતવું.) નહિ હારેલું; નહિ જીતાએલું; પરાભવ પામ્યું ન હોય એવું; અજિત. ૨ વિષય. ૩ શિવ. ૪ એક ઋષિનું નામ.

અપરાજિતા, સ્ત્રી. (સં.) એક દેવી; જેને કોઈ જીત્યું ન હોય એવી દેવશક્તિ

અપરાધ, પુ. (સં. અપ+રાધ્ ઉ.) આ-તાનો ભંગ કરવો તે; ઉક્ષયન. ૨ દોષ; વાંક. ૩ ગુનો; પાપ; તકસીર.

અપરાધણ, સ્ત્રી. અપરાધ કરનારી; તક-સીરવાર; ગુનેગાર; પાપિણી. 'હું અપરાધણ હરખે હણાઈ.' ઝિમાનંદ.

અપરાધી, વિ. (સં.) ગુનેગાર; તકસીર-વાર; સજાવાર. ૨ દોષી; વાંકમાં આવેલું. ૩ પાપી.

અપરાધીનતા, સ્ત્રી. (સં. અ+પરાધો-નતા ઉ) પરાધીનતા નહિ એવી જે સ્થિતિ

તે; અપરવશતા; સ્વાધીનતા. ૨ (અપર+અધીનતા ઉ.) ખીજને વશ-તાબેગર રહેવા-પાણું; પરાધીનતા.

અપરાહન, પુ. (સં. અપર=પાછલો + અહન=દિવસ.) પાછલો પહોર; માંજનો વખત; દિવસનો પાછલો ભાગ; ત્રીજ પહોરનો જે વખત તે.

અપરિચ્છ, પુ. (સં.) પરિચ્છ ન હોય તે; સંન્યાસી; પરિવાજનક. ૨ કોષની પાસેથી દાનમાં કંઈ નહિ લેવું તે; દાનત્યાગ.

અપરિચિત, વિ. (સં.) નહિ પરિચિત તે; અજાણ્યું; પરિચયવાળું નહિ તે.

અપરિચ્છિત, વિ. (સં.) જેના ભાગ પડેલા ન હોય એવું; ધન્યતા રહિત; પરિચ્છિત નહિ તે.

અપરિચિત, વિ. (સં.) નહિ પરિચિત; અજાણ્ય; બેહદ.

અપરીક્ષિત, વિ. (સં. અ+પરિ+ઈક્ષ=જોવું.) નહિ પારખેલું; જેની પરીક્ષા કયેલી ન હોય એવું.

અપરીક્ષ, વિ. (સં.) આંખથી દૂર નહિ તેવું; પ્રત્યક્ષ; સંન્યુખ; સામ્ય; હાજર; આંખ આગળ.

અપર્યાપ્ત, વિ. (સં. અ+પરિ+પ્રાપ્ત=એટલું કરવું.) અસીમ; અનંત; ધણુંજ; બેશુમાર.

અપલક્ષણ, ન. (સં. અપ+લક્ષણ.) સાઈ લક્ષણ નહિ તે; દુર્ગુણ; આંધળું; દોષ; ગેરરીત; કલક્ષણ.

અપલક્ષણ, વિ. અપલક્ષણવાળું; અટક-ચાળું; આંધળું; દુર્ગુણી. ૨ અશુભચર્યક ચિહ્ન-વાળું; એજવાળું. (અપલક્ષણ ધોડું.)

અપલયા, સ્ત્રી. (સં. અ+પલ=માંસ. ઉ.) દુગળી અચકત નિર્માદ્ય સ્ત્રી. ૨ મંદી કુચક.

અપવર્ગ, પુ. (સં. અપ+વૃજ્=વળું. ઉ.) અંત આવી જવો તે; પુરૂં ચઢ જવું; મગામિ. ૨ મુક્તિ; મોક્ષ. 'કર્મતણું દણ છે જે અવર્ગ, કૃતિએ નવ દે અપવર્ગ.' ૧

અપવાદ, પુ. (સં. અપ+વદ્=મોલવું ઉ.)
મોઠા આલેપવું ખંડન કરી નાંખવું તે; રદીઓ;
જવાબ; પરિવાદ; તોડ. ૨ આજ ચલાવવું તે;
દોષારોપ. ૩ નિંદા; અપકીર્તિ કરવી તે; અપ-
માન; બદનામી.

અપવાદી, વિ. ખોટી રીતે વાદ ચલાવ-
નાર. ૨ અસલવાદી; જુઠું; વિતંડવાદી.

અપવાસ, પુ. જુઓ ઉપવાસ.

અપવાસણ, જુઓ ઉપવાસણ.

અપવાસી, જુઓ ઉપવાસી.

અપવિત્ર, વિ. (સં. અ+પવિત્રજૂ=પવિત્ર
કરવું.) પવિત્રતારહિત; અશુદ્ધ; નાપાક. ૨ મ-
લિન; દૂષિત.

અપવિત્રતા, સ્ત્રી. (સં.) અશુદ્ધિ; અસ્વ-
ચ્છતા; પવિત્રપણું નહિ તે.

અપવિત્રાર્થ, સ્ત્રી. અશુદ્ધાર્થ; અશુચિતા;
અસ્વચ્છતા; ગલિનતા.

અપવિત્રપણું, જુઓ અપવિત્રતા.

અપવિધ્ય, પુ. (સં.) ધર્મશાસ્ત્રોમાં જે
બાર જાતના પુત્રો કહેલા છે તેમાંનો એક;
કોઈએ તથા દીધેશે અને કોઈએ ઉછેરશે જે
હોદ્દો તે.

અપવ્યય, પુ. (સં. અપ+વ્યય=ખરચ.)
અયોગ્ય ખરચ; ગેરવાજબી ખરચ; ખોટી રીતે
ખરચ કરી નાંખવું તે; ગેરવાપર.

અપશબ્દ, પુ. (સં. અપ+શબ્દ=શબ્દ.)
અશાસ્ત્રીય શબ્દ; અપખંડ. ૨ માળ; અધર્મિત
શબ્દ; જુઠાણું; નિંદા વચન; મહેણાં મારવાં
તે. :-પ્રતિ ઉત્તર દે ન કેશવ, અપશબ્દો સિન્ધુ-
પાગ બો વદે, જ્યમ જાણુકને ન દે પણ,
મગરાગ ધનને જવાબ દે. ૨૧. વત્સલ. અપ-
શબ્દ બોલવો=માળ બોલવી, જુઠું બોલવું.

અપશુકન, પુ. (કા. શયન=એક પંખી.
આ પંખીનું મામે આવવું સાફ ગણાય છે તે
ઉપરથી=શુકન શબ્દ થએલો છે.) અશુભ ચિહ્ન
તે; વિપતિનિ નિમિત્ત તે. અપશુકન કરતા=
ગુભ કામ કરતા જનારને અશુભ ચિહ્ન દેખા-

ડતો તે. અપશુકન ચવા=ખોટાં ચિહ્ન જણાવાં.
ખોટી બિલાડી અપશુકનમાંથી ન જન્મ=જુઠું
જુઠાનો ભાવ બજવેજ.

અપશુકનિઆળ, વિ. અશુભ ચિહ્ન-
વાળું; જેનાથી અશુભ જણાએલું હોય અથવા
જેનાથી અશુભ થતું હોય એવાં અપશુકની
ચિહ્નથી આદિત; અનંગગ; અભદ્ર; અશુભ.

અપસવ્ય, વિ. (સં.) જમણું. ૨ ઉલટું;
વિપરીત; પ્રતિકૂલ. અપસવ્ય કરવું=શ્રાદ્ધ વગેરે
કેટલીક ક્રિયાઓ કરતાં અપસવ્ય કરવું એટલે
કામે ખતે જે જનોઈ હોય તે જમણે ખતે
ફેરવવી. સવ્ય-અપસવ્ય કરી નાંખવું=કેશકું-
સુલટું કરી નાંખવું; ઉંચુંછટું કરી નાંખવું.

અપરમાર, પુ. (સં.) વાહુનો એક રોગ;
મૂગી; તાજુનો રોગ; વાઈ; ફેફસું; 'હિસ્ટીરિઆ.'

અપહરણ, ન. (સં. અપ+હૃ=હૃ=લઈ
જવું.) નસાડી જવું તે; ચોરી જવું તે. (અણ-
સમજી માણસને ફોસલાવી અથવા લક્ષ્યાની
નસાડી લઈ જવું તે.) કાઢી લઈ જવું તે.

અપહાર, પુ. અપહરણ; છીનવી લેવું
તે; ઉઠાવી જવું તે; ખસ્ય કરી નાંખવું તે;
અપચય.

અપહનુતિ, સ્ત્રી. (સં. અપ+હનુ=હુપા
વવું.) જાણીતું હોય તે છુપાવી રાખવું તે;
અપક્ષાપ; જાણેલું છુપાવવું તે. ૨ આ નામનો
એક અર્થાલંકાર. જેમાં એક વાત છુપાવી
અને બીજીનો ધ્વનિ કરાય તે. પ્રકૃતનો નિર્ગેધ
કરી અન્યનું સાધન કરવું તેવું નામ અપહનુતિ
અર્થકાર. 'તમે જેને ચંદ્ર કહો છો તે તો ચંદ્ર
નહિ પરંતુ બોમંગાનું કંમળ છે.' નિર્ગેધ ક.નો
તે; જાણવામાં છતાં છુપાવવું તે; ચૂકવણી;
ઉત્તમણી.

અપંગ, વિ. એક અથવા વધારે અંગોની
જેને ખોટ હોય તેવું. (પગની ખોડવાળું તે
'લુલુ' અપંગ. કાનની ખોડવાળું તે બહેર,
આંધળું, મુચું વગેરે.) ખોટીલું-ખોડવાળું;
હીનાંગ.

અપચીકૃત, વિ. (સં.) પંચીકૃત નહિ તે; પંચમહાભૂતમાં વહેંચી નાંખેલું નહિ એવું; પંચતત્ત્વવાળું; સ્થૂલ. (શરીરાદિ.)

અપહિત, વિ. (સં.) પહિત નહિ તે; નહિ ભણેલો; અવિદ્વાન; મૂર્ખ; અભણ

અપહિતતા, સ્ત્રી. (સં.) પહિતપણું નહિ તે; અકુશળતા; અનાવડ.

અપંથ, પુ. (સં.) કુમાર્ગ; અવળો રસ્તો. ૨ અનીતિ.

અપાકરણ, ન. (સં. અપ+કૃ=કરવું. ઉ.) દૂર કરવું તે; નિરાકરણ; ખસેડવું તે; વેગળું કરવું તે; નાંખી દેવું તે. દેવું અઢા કરી દેવું તે; ત્રાણ ઉતારવું તે.

અપારવ, (સં.) અકૌશલ્ય; અકુશળતા; કાર્ય કરવાની કડપ-અતુરાર્થ નહિ તે; અચંચળાઈ; જડતા; અનાવડ.

અપાતકી, (સં. અ+નહિ પાતકી=પાપી.) પાતકી નહિ તે; જેણે પાતક કર્યું ન હોય એવું; નિર્દોષ.

અપાત્ર, વિ. (સં.) પાત્ર નહિ તે; કપાત્ર; અસપાત્ર; યુધ્ધહીન; જેનામાં પાત્રતા-યોગ્યતા ન હોય એવું.

અપાદાન, (સં. અપ+દા+ના=આપવું) પાંચમી વિભક્તિનું કારક. (આકરણ.) ઓછુંવતું બતાવનારો પચમી વિભક્તિનો જે અર્થ તે.

અપાન, (સં. અપ+અન્ન=આમ લેવો.) શરીરના નીચલા ભાગમાં રહેલો વાયુ; પાદ. શરીરમાં પાંચ ભતના વાયુઓ છે તેમાંનો અધઃસંચારી વાયુ. (પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન અને મહાનમાંનો મળાશય તરફનો વાયુ)

અપાપ, વિ (સં.) નિષ્પાપ; પાપ રહિત.

અપામાર્ગ, પુ. (સં.) અવેડો; એક વતનું ઝાડ; વનરૂપિત.

અપાય, પુ. (સં. અપ+ય=અવું. ઉ.) વતું રહેવું તે; અપગમન; અદશ્ય થવું તે; અગ્રાય. ૨ ઘડું પડવું તે; વિભોગ; વિસ્થેષ.

૩ ઠૂપ, પીડા; સંતાપ. ૪ ગેરવાભ; હાનિ; નાશ. ૫ અનિષ્ટના કારણરૂપ જે સંબંધ તે; ઉપાયથી ઉત્કું તે.

અપાયી, વિ. (સં.) અપાય કરનાર; અપાયવાળું.

અપાર, વિ. (સં. અ+પૃ=ભરવું. ઉ.) જેનો પાર-છેડો ન હોય તેવું; પાર વિનાનું; અપ્યત; ઘણું.

અપારદર્શક, વિ. (અ+પારદર્શક) જેમાંથી આરપાર દેખાય નહિ એવું; નહિ પારદર્શક તે; જેમાં થઈને દષ્ટિ જઈ શકે નહિ એવું; મગિન; અપરચ્છ; આંધળું. :- આંધળાકાચ=અપરદર્શક કાચ.

અપાવવું, સ. કિ પ્રે. આપે એમ કરવું, દેવરાવવું.

અપાશરે, (મરો) પુ. (સં. હવાશય ઉપરથી) જેનાનું એક ધાર્મિક સ્થાન; ગોરજીઓને રહેવાનો જે આશ્રમ તે. અપાશરે દીવો=અશય અને અગમનિવિત ભાવ દેખાડવાને આમ કહેવાય છે. (દીવામાં પડીને હાનિનું મરે અને અહિંસા પરમો ધર્મ એ પ્રધાનસિદ્ધાંતના ધર્માલયમાં તેમ યાય તે સુકાળ ન કહેવાય તેથી અપાશરામાં કદી પણ દીવો કરવામાં આવતો નથી તે પરથી આ કહેવત આવેલી છે.)

અપાંગ, ન. (સં.) આંખનો ખૂશો; નેત્ર પ્રાંત. ૨ તિલક; દીકું. 'કમળ કુસુમ ચલ્લ્યું, અપાંગ મુગમય કરાવ્યું કસરનું.' પ્રેમાનંદ.

અપાંગનેત્ર, ન. (સં.) અણીઆળી-લાંછળી રૂપાળી આંખો.

અપાંગદર્શન, ન (સં.) કટાક્ષ; તિબલું જોવું તે; આંખના એક ખૂણા તરફથી જોવું તે.

અપિ, એ. (સં.) પણ; અને; વળી.

અપિ ચ, અ. (સં.) વળી પણ; વળી; એમકે.

અપીલ, સ્ત્રી. (અ. Appeal) નીચલી અદાલતના સુકાંઠ ઉપર ફરીને વિચાર

ઉપલી અદાલતને જે અરજ કરવી તે; અરજ.
૨ ખરેખરી બાબત રચુ કરી ચોખ્ખા લાગે
તેમ કરવાની લોકને જે વિનંતી કરવી તે.

અપીલકોર્ટ, સી. (અંગ્. Appeal
Court) વડી અદાલત; અપીલ માંભળનારી
અદાલત.

અપુન્ન, વિ. (સં. અનહિ+પુન્ન=પુન્ન)
પુણ્ય ન હોય તેવું; ખાંડુ; પુન્નરહિત.

અપુત્ર, વિ. (સં. અનહિ+પુત્ર=પુત્રકે)
પુત્ર વગરનું; વાંઝીડ; જેને છોકરા ન હોય તે.

અપુષ્પ, વિ. (સં.) જેને ફૂલ થતાં નથી
એવી; (વનસ્પતિ.) ફૂલ ગહિત; વગર ફૂલનું.

અપુષ્પ, વિ. (સં.) પૂજવાને યોગ્ય નહિ
તે; નહિ પૂજવા યોગ્ય.

અપૂષ્પ, ન. (સં.) પુરી; ગટલી; માલ
પુષ્પો. ' વહી જતું વેગળી અપૂષ્પમાં. ' પ્રા. દા.

અપૂર્ણ, વિ. (સં.) પૂર્ણ નહિ તે; અડકું;
ઑછું; કમ.

અપૂર્ણકાળ, પુ. (સં.) પૂર્ણકાળ નહિ તે;
(બ્યાકરણમાં) અધુરો કાળ દેખાડવાની જે રીત
તે. અપૂર્ણ ભૂતકાળ વગેરે.

અપૂર્ણતા, સી. (સં.) પૂર્ણતા નહિ તે;
અધુરાપણું; ઑછપ; ન્યૂનતા; ખૂટ.

અપૂર્ણબીજ, ન. (સં.) અક્ષરગણિત-
માના અપૂર્ણ રકમ બતાવનારા જે અક્ષરો તે.

અપૂર્ણીક, પુ. (સં.) અપૂર્ણ અકથી
હિસાબ ગણવાની ગણિતશાસ્ત્રની એક રીત તે.
૨ પૂર્ણ અક-આંકડો નહિ તે; આખા આંક-
ડાના જે નાના વિધ ભાગો તે-૧, ૨, ૩, ૪, ૫
વગેરે. (એ અને તેની ઉપરના ભાગને દર્શાવ
કરે છે.)

અપૂર્વ, વિ. (સં. અ+પૂર્વ) આગળ-પૂર્વે
નહિ જતેલું એવું; પૂર્વે કદી નહિ જણાવેલું;
અવનવું; અમાધારણું; નવું. ૨ અમલદારી; અ-
દ્યુત.

અપૂર્વતા, સી. નવીનતા; નવાઈ; અદ્ય-
નતા; અવનવાપણું. ૨ વિચિત્રતા.

અપૂર્ણ, સી. થકી નાંખવું તે; પાણી
ઉતરાવવું તે; દૂધ.

અપૂર્ણાન, ન. (સં.) ભોજનને આરંભે
અને અંતે જે આચમન કરવું તે. (નર્મ.)

અપેક્ષા, સી. (સં. અપ+ઈક્ષ્=એવું. ઉ.)
આશા રાખવી તે; ઇચ્છા રાખવી તે; રાહ જોવી
તે; આશા; ઉમેદ. ૨ ગરજ; પરવા; અગત્ય.

અપેક્ષિત, વિ. (સં.) અપેક્ષાવાળું; ઇચ્છા
રાખતું હોય એવું. ૨ જરૂરવાળું; ગરજાઉં.

અપેક્ષ્ય, વિ. (સં.) અપેક્ષા કરવાને યોગ્ય;
ઇચ્છવા યોગ્ય.

અપેષ્પ, વિ. ન દેખાય એવું; અજણપુ.

અસ્પષ્ટ, (અપટ) અ. નિત્ય; રાજને
રાજ; પ્રતિદિવસ; હંમેશ. ૨ કમચાકલ; ખેવ-
કુદ. (નર્મ.)

અસ્પાસં, પુ. ઉપવાસ, બૂખ્યા રહેવું તે;
' અસ્પાસીને ઘેર ઢોકળાં. '

અસ્પષ્ટ, વિ. (અનહિ પ્રત્યક્ષ=આશુ.)
પ્રકટ નહિ તે; ખુશ્કુ-જાહેર નહિ તે; શુભ;
છુપુ; છાતું; અવ્યક્ત.

અસ્પૃક્ત, વિ. (સં.) આપુ બાળન સાથે
જેને સંબંધ ન હોય એવું; અપ્રાસંગિક; આ-
લતા વિષયને જેની માથે કંઈ લાગતું વળગતું
ન હોય એવું; અડકાઉં.

અસ્પૃક્ત, વિ. (સં.) નહિ પ્રગમ્ભ;
નમ્ર; શરમાળ; હસેતું. ૨ અપાવરહું.

અસ્પૃજ, વિ. (સં.) પ્રભ વગરનું; વાંઝીડ.

અસ્પૃષ્ટ, વિ. (સં.) નહિ પ્રસ્પૃષ્ટ તે;
જેને સંસ્પર્શ કરવામાં ન આવ્યા હોય એવું.

અપ્રતિકૂલ, વિ. (સં.) પ્રતિકૂલ નહિ તે;
અનુકૂલ; પસંદ પડતું; ગમતું; ગોઠતું.

અપ્રતિભટ્ટ, પુ. (સં.) જેના જેવો બીજો
ભટ્ટ ન હોય એવો જે ભટ્ટ-પોદ્ધો તે; અનિત્યોદ્ધો.

અપ્રતિભ, વિ. (સં. જ નહિ પ્રતિ+મા=
માપતું. ઉ) નિરૂપમ; અનુપમ; અપૂર્વ. (જે-
ના જેવું બીજું હોય નહિ એવું.) સર્વોત્તમ.

અપ્રતિષેધ, પુ. (સં.) પ્રતિષેધ નહિ તે;
જેનો અટકાવ કરેલો ન હોય એવું તે.

અપ્રતિષ્ઠા, સ્ત્રી. (સં. અ+પ્રતિ+સ્થા= ઉભા રહેવું.) પ્રતિષ્ઠા નહિ તે; અપમાન; બે-આખર; ફજેતી; નામોસી.

અપ્રતિહત, વિ. (સં.) નહિ પ્રતિહત-અટકાવેલું તે; ન અટકાવી અથવા સામેથી હથેલી શકાય એવું; વગર અટકાવે ચાલુ રહેલું.

અપ્રતીતિ, સ્ત્રી. (સં. અ+પ્રતીતિ=મ-રેસો.) અણપતીન; ખાતરી નહિ તે; અ-વિશ્વાસ.

અપ્રતીજ } અણપતીન.
અપ્રતીત }

અપ્રત્યક્ષ, વિ. (સં.) પ્રત્યક્ષ નહિ તે; ઇન્દ્રિયોથી જણાય નહિ એવું; ગેરદાનર.

અપ્રત્યય, પુ. (સં.) અવિશ્વાસ; મંદય; વહેમ.

અપ્રધાન, વિ. (સં. અ+પ્ર+ધા=મકલું પ્રધાન=મુખ્ય.) મુખ્ય નહિ તે; ગોણ; બહુ જરૂરું નહિ એવું.

અપ્રમાણ, વિ. (સં. અ+પ્ર+મા=માપવું. ઉ.) પ્રમાણરહિત; અમાપ; અનોક્ષ. ૨ પુરાવા વગરનું; જેને સાબીતી ન હોય એવું; અસત્ય; ખોટું. ૩ આધારરહિત; ટેકા વગરનું; ધર્મ-શાસ્ત્રથી જે પુરવાર ન થતું હોય તે; મુઠા વગરનું; જેને માટે કંઈ નાખવાઈલીયો મળતી ન હોય તે; અમાન્ય; મિથ્યા.

અપ્રમાણિક, (અપ્રામાણિક) નિ. (સં.) નહિ પ્રમાણવાળું; પ્રમાણિક નહિ તે; જેની કપર વિશ્વાસ રખાય નહિ એવું; દુષ્ટ વાન; બેઈમાન; ઝુઝુ; દગાખોર; બેનચની; જેની સાખ ન હોય એવું.

અપ્રમાણિકતા, સ્ત્રી. બેઈમાની; લુચ્ચાઈ; કહેવું-દેખાડવું કંઈ અને કરવું કંઈ તે; જુઝ; દગલચાલ; ફટિલતા; દગાઈ.

અપ્રમાણિકપણું, મ. બેઈમાની; અ-પ્રામાણિકતા

અપ્રમાદ, પુ. (સં.) પ્રમાદ નહિ તે; પ્રમાદનો જે અભાવ તે. વિ. જેનામાં પ્રમાદ ન હોય એવું; આળસરહિત; શૂન્યકર કરે નહિ એવું; તેજ; જમત. ૨ આળસાઈ કે લાસ-રીઆપણું નહિ તે.

અપ્રમિત, વિ. (સં. અ+પ્રમિત=માપેલું) અમાપ; અચાગ; ઘણું; બેહદ. ૨ સાબીત નહિ થએલું તે.

અપ્રમેય, વિ. (સં.) જેનું પ્રમાદરણુ થાય નહિ એવું; મપાય નહિ એવું; અમાપ; ઘણું; વંધારે; અપાર.

અપ્રયોજક, વિ. (સં.) પ્રયોજક નહિ તે; નકામું; નિષ્ફળ. ૨ કાઈ યોગનામાં કામ નહિ આવે એવું.

અપ્રવાસી, નિ. (સં.) પ્રવાસી-વરેમાણું નહિ તે; પ્રવાસે નહિ જનાર.

અપ્રવાહી, વિ. (સં.) પ્રવાહી નહિ તે; રેલાઈ જાય એવું ન હોય તે; ધટ; ધાડું; જડું; કંઠણ.

અપ્રવૃત્ત, વિ. (સં.) પ્રવૃત્ત થએલું નહિ તે; સુસ્ત; આળસ. ૨ નિવૃત્ત.

અપ્રશસ્ત, વિ. (સં. અ+પ્ર+શંસ્=વખા-ણવું.) નહિ વખાણાએલું; નિંધ; પ્રશસ્ત નહિ તે. ૨ વિસ્તારરહિત; વ્યવહારમાં ચાલેલું નહિ એવું; નહિ ગણતરીમાં ગણાએલું; વખાણવા લાયક નહિ તે.

અપ્રસન્ન, વિ. (સં.) નહિ પ્રમન; નાખુશ ખુસાલીમાં નહિ હોવું તે; દીલગીર, મખગીન; ખિન. ૨ પ્રતિઘ્ન; વિપરીત.

અપ્રસન્નતા, સ્ત્રી. (સં.) નાખુશી; અવ-કૃપા; ઇતરાજ; સુસ્થો; અપ્રિયતા; ગેરમહેર-જાની; નાંખમેઠગી.

અપ્રસાદ, પુ. (સં. અ+પ્ર+સા=પ્રસાદ) પ્રસાદ નહિ તે; નાખુશી; અપ્રમનના.

અપ્રસિદ્ધ, વિ. (સં.) પ્રસિદ્ધ નહિ તે; અજાણું; જેની ઝાઝી પ્રમિદિ થએલી ન હોય એવું.

અપ્રસ્તુત, વિ. (સં. અ=નહિ+પ્રસ્તુત ઉ.) પ્રસ્તુત નહિ તે; આતુ પ્રસંગનું નહિ એવું; અપ્રાસંગિક; અનિષ્પન્ન; કાર્ય સાધવામાં તરતના ઉપયોગનું નહિ એવું; અકક્ષાઉ.

અપ્રસ્તુતપ્રશંસા, સ્ત્રી. (સં.) કાવ્ય-શાસ્ત્રોના એક અર્થોલ્લેખકાર.

અપ્રાકૃત, વિ. (સં.) પ્રાકૃત નહિ તે; અસૌક્યિક; અસાધારણ; વિવેકશૂન્ય; આમાન્ય નહિ એવું; 'છે નિલ લીલા અપ્રાકૃત, આનન્દ-મય શ્રુતિ ગારે.' દયારામ.

અપ્રાપ્ત, વિ. (સં. અ=નહિ+પ્ર+પ્રાપ્ત=મેળવવું.) નહિ મળેલું; નહિ પ્રાપ્ત થયેલું.

અપ્રાપ્તકાળ, પુ. (સં.) પ્રાપ્તકાળ નહિ તે; કમોસમ; ક્વચન. વિ. મોસમ પહેલાનું (અચુક વસ્તુ પાકવાને માટે જે કાળ ફરેલો હોય તેની પહેલાં જે કામ કરવું તે અપ્રાપ્તકાળ કહેવાય છે.) વહેલું; યથાર્થ કાળનું નહિ તે.

અપ્રાપ્તિ, સ્ત્રી. (સં.) અપ્રાપ્ત; ન આવી મળવું તે; ન મળવું તે; નુકસાન; ગેરલાભ; કંઈ પ્રાપ્ત ન થવું તે.

અપ્રામાણિક, વિ. જુઓ અપ્રમાણિક.

અપ્રામથૈયવન, વિ. (સં.) નથી પ્રાપ્ત થ-એલું યૌવન જેને તે; સગીર.

અપ્રાસન્નવહાર, વિ. (સં.) જેને વ્યવ-હાર સોંપવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો ન હોય એવું; સગીર; નાની ઉંમરનું.

અપ્રાસંગિક, વિ. (સં.) વગર પ્રસંગનું; અકાલિક; ક્વચનનું; અપ્રામથિક. ૨ ખીન જરૂરનું; નકામું. ૩ ન લાગુ પડતું હોય એવું; ખેતાન.

અપ્રિય, વિ. (સં. અ=નહિ, પ્રિ=પ્રેમ કરવું.) પ્રિય નહિ તે; અગ્રામણ્ય; અલુગ-મનુ; અરુચિકર; પ્રતિકૂળ; નાપસંદ.

અપ્રિયતા, સ્ત્રી. (સં.) નહિ પ્રિય લા-ગવું તે; પ્રિયતા-વાગવજ, નહિ તે; અભાવ; અગ્રામણ્યપણું.

અપ્રીતિ, સ્ત્રી. (સં.) પ્રીતિ નહિ તે; અભાવ; કંટાળો; નિઃસ્નેહ.

અપ્રેમી, વિ. (સં.) પ્રેમ વગરનું; પ્રેમી નહિ ને; નિર્દય.

અપ્રેસાર, સ્ત્રી. (સં. અપ્ર=અળ-તેમાંથી સુ=સર=ચરવું નીકળવું=ઉપરથી અવસર-દેવોએ અને દેવોએ મળીને સમુદ્ર મંથન કર્યું ત્યારે સમુદ્રમાંથી જે ચાંદ રતન નીકળ્યાં હતાં તેમાં આ જાતની સ્ત્રીઓ પણ હતી) રત-ગંતી ગાનારીઓ; ઉન્નતી સભામાં અને દેવોની આગળ નૃત્ય ગાયન કરનારી અતિ રૂપાળી સ્ત્રીઓનો એક વર્ગ. મેનકા, રંભા, ઉર્વશી, નિશાંતમા વગેરે.

અફગાની, પુ. (આ.) અફઘાનિસ્તાનનો વતની; કાચુબી.

અફઘાની, વિ. અફઘાનિસ્તાનનું; અફઘાનિસ્તાનને લગતું. ૨ અફઘાનિસ્તાનમાં બો-લાતી બાષા.

અફર, વિ. નહિ ફરે એવું; ફરે નહિ તે; ચુકરર; ખચીત; જડ; અચળ.

અફરાતફરી, (ડી) સ્ત્રી. (ફરફરાત+તફરાત ખેંચી લેવું.) અફાનું તહાં ને તહાંનું અહાં એમ જે કંઈ થયું હોય તે; ફરબક્ષી; જેમતેમ મનસી રીતે ખેંચીતાણી લેવું તે.

અફલાતુન, વિ. (આ. ગ્રીસના મહાન તત્ત્વવેત્તા પ્લેટોના નામ ઉપરથી થયેલું વિશેષણ) મરસ; સંપોષક.

અફલિત, વિ. (સં.) નહિ ફળેલું; નિષ્ફળ; નકારું ગયેલું; જેનું કંઈ ફળ ન થયું હોય તેનું; વ્યર્થ ગયેલું.

અફવા, સ્ત્રી. (આ. ફવડ=ઉ.=અફવાડ.) ઉડતી ખબર; લોકમાં એકાએક ચાલેલી વાત; ગપ; ખોટીખૂબ.

અફસોસ, પુ. (આ. અફમોગ ઉ.) શોક; હાથ; દીવળીરી; પસ્તાવો. ૩ અ. અરે.

અફસોસી, સ્ત્રી. (ફા.) દીવળીરી; પશા-લાષ કરતો તે; પરિનાષ કરતો તે; શામ.

અક્ષળ, વિ. (સં. જ્ઞ=નહિ ફલ=ક્ષળ.)
નિરર્થક જવું તે; કંઈ પણ ક્ષળ ન થવું તે;
નિષ્ફળ; વ્યર્થ; ફાગટ; નકામું. 'યાને દુષ્ટના
અક્ષળ ઉદ્યોગ-જીવો વિઠોરિઆ.' ક. દ. ડા.
'અક્ષળા, ઈ. (સં.) જેને ક્ષળ થતાં ન
હોય એવી વનસ્પતિ; કુંવાર.

અક્ષળાટ, પુ. (સં. જ્ઞ=અતિ અને
જ્ઞાન=અચડાવું.) અક્ષળવું તે; અક્ષળાવાથી
જે અવાજ થાય છે તે.

અક્ષળાટવું, સં. કિ. એક વસ્તુ બીજી વસ્તુ
સાથે અચડાય તેમ કરવું તે. પછાડવું; ફેંકવું;
નાંખવું. ૨ ઠોકવું.

અક્ષળાવણું, સં. કિ. પછાડવું; અચડા-
વણું; અવાજ થાય તેમ જોરથી ફેંકવું; નાંખવું.
અક્ષળાણું, અ. કિ. અવાજ થાય તેવી
રીતે જોરથી અચડાવું; પછાડવું; ઠટકાવું. ૨
ખોલાચાલી થવી; લડી પડવું.

અક્ષળાવણું, સં. કિ. ગ્રે. પછાડાવણું;
અચડાવણું.

અક્ષળાકુંડ, (ગ્રીક) ઈ. અક્ષળવું તે;
માથદિહ.

અક્ષળણું, સં. કિ. અવાજ થાય તેવી
રીતે પછાડવું અથવા ફેંકી દેવું; એક વસ્તુને
બીજી વસ્તુની સાથે જોરથી અચડાવવી; પછા-
ડવું; (અચડાય-પછાડાય તેમ કોઈ વસ્તુને ફેંકી
દેવી તે.)

અક્ષીણ, ન. (આ. આક્ષઅન=અક્ષીણ.)
ખસખસના લીલાં દોડવામાંથી નીકળના કાજો
અને તેલીઆ રસ. (ખસખસનાં લીલાં દોડવાને
સાંજને વખતે છરીથી કાપ મૂકે છે એટલે શતે
તેમાંથી રસ ઝરીઝરીને કાપની કોરે થીજી જાય
છે. બીજો દિવસે થીજી ગયેલો રસ છરીથી
ઉખાડી લઈ અજસીના તેલમાં બોળા સક-
વવાથી અક્ષીણ થાય છે. અક્ષીણ ઝેરી અને
કડવું દ્રવ્ય છે. અમુક માત્રાથી વિશેષ ખવાય તો
મરણ થાય છે. દવામાં તેનો ઘણો ઉપયોગ
થાય છે.) અક્ષીણ ખાલું=ખાપખાત કરવો.

અક્ષીણી, વિ. અક્ષીણના બંધારણવાળું;
અક્ષીણનું વ્યસની. ૨ (લા.) સુસ્ત; આજસુ; એદી.
અક્ષીણીઓ, પુ. અક્ષીણનો જે વ્યસની
હોય તે; અક્ષીણ ખાનાર.

અક્ષીમ, જુઓ અક્ષીણ.
અખખોરો, પુ. (આ. આખસો+રહ. ઉ.)
પડખીવાળું પહોળા મોંનું ખાણી ખીવાનું પાત્ર;
ટાયલી; આપખોરી.

અખખરવું, સં. કિ. કાપદો કરવો; લાભ
કરવો; ઉપકાર કરવો.

અખખાર, ન. ખાતી વખતે જે ધી
ખીરસવામાં આવે તે. (કાઠિઆવાડ.)

અખધડી, અ. હમણાંને હમણાંજ; હાલ
ને હાલ; અત્તરધડી; આ પજોજ; તાખડતોખ.
અખજ, (સં. અજ્ઞ.) સો કરોડ જે-
ટલી સંખ્યા તે.

અખજાગીરી, ઈ. (આ. આજ્ઞતાણ+
ગીરી. ઉ.) રાખ અને ઝોટા માણુએને માથે
જે સુદર કીમતી જીવ ધરવામાં આવે છે તે; જીવ.

અખધૂત, પુ. (સં. અવ+ધૂ ખંજેરી
નાંખવું.) વેરાગી; બાવો; સાધુ. ૨ પોતાના
સ્વચ્છેદમાં નિમગ્ન રહેનાર; મસ્ત.

અખદ્ધ, વિ. (સં. જ્ઞ=નહિ વન્ધ=
બાંધવું=વન્ધ=બાંધેલું.) બાંધેલું નહિ તે; છડું;
સ્વતંત્ર; નિરંકુશ; વૃદ્ધ; સંબંધ રહિત; ઢગ-
ધડા વગરનું.

અખનાલ, ઈ. (ફ. અખનાલ. ઉ.)
તરવારની ચુંક આગળ અને મેનની અણી
આગળ સોના રૂપાની જે મિનાકારી ખોલી
હોય છે તે.

અખલ, ન ગડગડ; ધીંગાણું.

અખનુસપાન, ન. (તેલંગુ.) ટીમર;
ટીમરવો. (એનાં ફગ થાય તે મીઠાં દોષ
ખાવાના ઉપયોગમાં આવે છે. અખનુસ દવામાં
આદી, વાતક, અને પ્રમેહ મટાડનાર છે. એનું
લાકડું પર્લ ઉપયોગમાં આવે છે.)

અખરખ, (સં. મચ્છક.) જમીનમાંથી નીકળતી ચળકતી પતરીદાર ને પારદર્શક એક નર્તની ધાતુ. (અખરખ ધાતુ, કાતુ, પીતુ અને લીલું એમ ચાર ગતત્વ મળી આવે છે. કાતુ દવામાં વપરાય છે, અને ધાતુ જુદા જુદા ઉદ્યોગોમાં ખપે છે. પચમહાસમાં તેની ખાલો છે.)

અખર, સ્ત્રી. (કા. અધુ=અમર.) બુઃ અમર.

અખલક, (ખ.) વિ. (આ. આખલક= ચિત્રવિચિત્ર.) ચિત્રવિચિત્ર; કાખરચીતરે. (પથુ. કે પખીનાં શરીર ઉપર જે એક બે કે વધારે રંગનાં ધાનાં હોય છે તે.)

અખલકી, (ખી.) વિ. કાખરચીતરે; પચ- રંગી; બે ત્રણ રંગ જેમાં એકલા ચએલા હોય તેવું. 'અખલખી ઘોડો' = પચરંગી ઘોડો. 'કયા બાઇ ચહેરે અમવારી, અખલખી ઘોડા સાં- શ્યા.' સ્ત્રીગીત.

અખખ, વિ. (સં) બળ રહિત, જેનામાં ભેર ન હોય તેવું; નિર્બળ; દુર્બળ, નબળું; કમજોર.

અખખા, સ્ત્રી. (સં) જેનામાં બળ ન હોય તે સ્ત્રી, નારી 'હું અખખાની મોટી મિરાંત બાઇ; શામળો ધરણે માંડે સાચુ' ર.' મીરાં

અખાધ, વિ. (સં) બાધ રહિત, જેમાં કશી હરકત આવે તેમ ન હોય એવું; નિર્દોષ.

અખાધક, વિ. (સં) બાધ કરે એવું ન હોય તે; બાધ રહિત.

અખાધિત, વિ. (સં) અડચણ વગરનું; બાધરહિત; કદા પણ વાંધા વગરનું; વગર બાધનું. ૨ હોય વગરનું; જેને માટે કંઈ અડ- ચણ, અટકાવ, કે હામિ ન હોય એવું. (કાંઈ પણ ટેકાણે અને કાંઈ પણ સમયે જેને કદી પણ કશાથી બાધ આવે નહિ એવાં, જે સા- મર્થ; કલ્પના અને શ્રુદ્ધિ ધ્યાદિ તે; ચાઆ- દિકેના જેને બાધ આવના ન હોય. એવા કમ વગેરે.)

અખાધવ, વિ. (સં) જેને કુંડળીઓ ન હોય તેવું; એકલવાયું; અસહાય; નિરાધાર; અનાથ.

અખાખ, પુ. રીતરિવાજ; દરકરિઆવર.

અખાડ, વિ. જેમાં વહાર દરિઆદ ન હોય તેવું; અવ્યવસ્થિત; અધાધુધ.

અખાશી, જુઓ અખાશાઈ.

અખી, અ. (સં. અપિ ઉપરથી.) ક- મણાં; દાલ.

અખીર, (લ.) ન. (આ. અખીર=સુ- ગંધ.) એક તરેહનો ખુશબોદાર અંખો કળો અથવા સફેદ ભભરે ભૂકો તે. (અખીલ શુ- લાલ એ બે શબ્દો સાથે વપરાય છે. અખીર ધોળો અને શલાલ લાલ ભૂકો હોય છે. પૂળ, પાત્રી અને ખીળ કિચમણોમાં તે, બહુ વપ- રાય છે.)

અખુધ, વિ. (સં) મૂર્ખ; મદ; અણ- સમજનું. ૨ જેને સમજવવા છતાં પણ સમજ ન આવે એવું; હાધારેગુ; કમચક્ષણ.

અખુલોદખુલો, પુ. પાણીમાં તરતાં તરતાં રમવાની છોકરાંની એક રમત. (એક છોકરા હાથમાં એકાદ પથ્થર લઈ ખીળએને ખતાની તે પાણીમાં નાંખે છે અને ખીળએ તે સેવા નય છે, જેને હાથ તે આવે તે ફરીને પાછો છોકરાએને દેખાડી નાંખે છે અને પાછા શે તે સેવાને માટે હાંસાતુંથી કરે છે.)

અખુલો, પુ. (આમ્લો, આખુલો) એક નાતની શકડારંગિ. (આતું શાકે અને અ- ખાલું ચાય છે.)

અખજ, વિ. (સં. અખ=જાણું. ઉ.) અણસમજનું; મૂર્ખ; અક્ષણ વગરનું; બેધકુદ; મદ.

અખજ, વિ. જેને જ્ઞાન ન હોય તે; અજુણ.

અખે, અ. અરે; ઓ. (તિરકારથી કાંઈને કુંકારો કરવો તે.)

અખેતખે, વિ. જેમાં 'અખેતખે' બોલાય છે એવી; 'અખેતખે' વાળી (બાંધા) 'દિ'દો.

(સિપાઇઓની ભાષા.) 'અખેતજેના આના સોજ,
x x x સુસાં આના ચાર.' એક પ્રા. દુહો.

અખોખા, પુ. કન્યાવાળાં વરવાળાને ત્યાં
લખને દિવસે મોણીઆ (નાનાં ઢાંચકાં) માં
પહેલાં પાણી લખ નર્ધ. વરને નવરાખ્યા પછી
ખીજવાર ખાણું અને, ખાંડ વરને ખવરાવ-
વાને લખ નય છે તે. ૨ અખોખા-અભાવા-
(આ શબ્દ બહુવચનેજ વપરાય છે.) અમુક વસ્તુ
જોવી પશુ ન ગમે તે અખોખા; અરુચિ થવી તે.

અખોટ, પુ. છાણમાટીથી રસોઇની અને
જ્યાં રસોઇ જમવામાં આવી હોય તે જગ્યા
હીંપતી તે. ૨ જમવાને સારૂ નાહ્યા પછી
વગર નાહીલાને કે સૂતર વગેરેને ન અટકાય
એવી જે સ્થિતિ તે. ૩ નાહ્યા વગર જ્યાં
જવાબ કે અડકાય નહિ એવું સ્થળ. ૪ પા-
તણું પાતણું ભીંપવું તે; કાંઈ પશુ રીતે અ-
પવિત્ર થએલી જમીનનો તેટલોજ ભાગ હીંપી
નાંખવો તે.

અખોખેપડવું, સ. કિં. અભાવ થવો;
અરુચિ થવી; કાંઈ વસ્તુ ખાવાની ભાવના જતી
રહેતી તે; મનથી ઉતરી જવું; અપ્રિય થઇ
પડવું; ન ભાવવું.

અખોટીઈ, ન. જમતી વખત પહેરવાવું
જે રેશમી વસ્ત્ર તે. 'ખેટી પંગત પાટલે, ધરી
અખોટીઆં અગ;'. ક. દ. ડા.

અખોલ, વિ. નહિ બોલવું તે; ચૂપ રહેવું;
નહિ બોલવું. ૨ ખેભાન; સંતારહિત; જેનાથી
બોલાવું ન હોય એવું.

અખોલા, પુ. નહિ બોલવું તે; રીસાદને
માન ધરવું તે; જેના ઉપર રીસ હોય તેની
સાથે ભાષણ ન કરવું તે; રૂષણ. 'અખોલા
બોલને રાધે, ધુધટડા બોલને રાધે' લો. ગીત.
(રીસ અથવા દેશથી કે ખીજા કાંઈ કારણથી
અમુકે અમુકની સાથે નહિ બોલવું તે.)

અખોલ્યું, વિ. નહિ બોલેલું; નહિ. બો-
લવા બરાબર કરવું તે; બોલીને ફરી જવું;

ખોલ્યું=ખોલેલાને અખોલ્યું=નહિ, ખોલાયા બ-
રાબર કરવું તે.

અખજ, ન. (સં.) ક્રમેજ. ૨ સો કરોડ
જેટલી જે સંખ્યા-નરકમ તે.

અખજ, ન. (સં) વાહણ; વરમાદ. ૨ વર્ષ;
સાથ ૩ નાગરગોથ.

અખજસાર, પુ. (સં.) કપુર.

અખજુર્ગ, પુ. (સં.) ચારે તરફ પાણી
બરેલું હોય એવો કિંચો.

અખિધ, પુ. (સં.) સમુદ્ર; સાગર; દ-
રીઓ. 'ખાળમંધુ સહાયે ને, રીંછ વાનરના
બળે, અખિધ ઉધધીને જાવું, કેવો વ્યત્યક છે
અરે!' સી. હ.

અખિધજ, સી. (સં.) સમુદ્રમાંથી ઉ-
ત્પન્ન થએલી-લક્ષ્મી; વિષ્ણુ ભગવાનની પત્ની.

અખખા, સી. (સં. જમ્જા=ખાતા.) ખા;
ખા. ૨ ધરડી ડોરી; ધરડી ચાકરડી.

અખખાશાઈ, વિ. જાણુડીઆ; જાણુડી
અંદરના રંગ જેવું જે રંગિત તે.

અભક, જુઓ હબક.

અભક્ત, વિ. (સં) જેનામાં ભક્તિભાવ
ન હોય તે; ભક્તિરહિત; અમુકને બે-જવું જો-
ઈ તેમ છતાં તેને નહિ ભજનાર તે; બે-
ધર્માન; બેવશ; વિરોધી. ૨ નહિ વહેંચેલું;
નહિ જુડે પડેલું. જુઓ 'અવિભક્ત.'

અભક્તિ, સી. (સં.) ભક્તિ નહિ તે;
ભક્તિનો જે અભાવ તે.

અભક્તિમાન, વિ. ભક્તિમાન નહિ તે;
નહિ ભક્તિવાળું.

અભક્ષ, વિ. (સં) ખાવાને યોગ્ય નહિ
તે; નહિ ખાવા જેવું; અભક્ષ્ય.

અભક્ષ્ય, વિ. (સં.) નહિ ખાવા યોગ્ય;
ભક્ષણ કરવાને યોગ્ય નહિ તે. ૨ 'ન ખાવું
એવી જોને આટ મના કરેલી હોય, તે. (ધર્મ-
શાસ્ત્રકારોએ અમુક અનાજ પ્રાણી વગેરે ભક્ષ્ય
અને અમુક અભક્ષ્ય એમ દ્વારેલું છે તેમાં

હિંદુઓમાં ભક્ત્યાભક્ત્ય વિચાર આલે છે. આ ભક્ત્યાભક્ત્યનું આપબંધ અભક્ષાભક્ષ કહેવાય છે પણ તે ખોટું છે.)

અભડાછેટ, જુઓ આભડછેટ.

અભડાઝોળો, જુઓ આભડાઝોળો.

અભડાવા જવું, અ. કિ. અભડાવા જવું; ત્યાં મરણ થયું હોય ત્યાં-જાણે જાણવા જવાને પુરૂષે અને રાવા કૂટવાને વાસ્તે સ્ત્રીઓએ જવું તે.

અભડાએલું, વિ. જેને અડાતું ન હોય તેને અડેલું; અપવિત્ર વસ્તુને અડેલું. ૨ મરણ સંબંધથી અપવિત્ર વસ્તુના સ્પર્શથી અને અડકાવ (સ્ત્રી હોય તો) આવવાથી અપવિત્ર થયેલું. ૩ અપવિત્ર; અશુચિ.

અભડાવજું, સ. કિ. પ્રે. અભડાય તેમ કરવું; અપવિત્ર કરવું; અપવિત્ર માણસે પવિત્ર માણસને અડવું. (જે વાત સંભળવા જાણવાથી પણ અભડાવાતું હોય તે સંભળાવીને અભડાવવું તે.)

અભડાવું, અ. કિ. સ્નાન કરીને શુદ્ધ થવું પડે એવી સ્થિતિમાં જવું-સુકાવું તે; અપવિત્ર થવું; નાહવું પડે એવા થવું. ૨ સ્ત્રીઓને મક્તુ-અડકાવ આવવો તે; અડકાવું; રજસ્વલા થવું.

અભડાજી, વિ. નહિ ભણેલું; જેને વાંચતાં લખતાં આવડવું ન હોય તે; અક્ષરજ્ઞ.

અભડા, વિ. (સં.) અશુભ; અમંગળ; અકલ્યાણ. ૨ ખોટું; ખરાબ; નકાર.

અભડાય, પુ. (સં.) ભય નહિ તે; ભયનો અભાવ તે. ૨ ભય રાખવાનું કારણ ન રહે એમ કરવું તે; રક્ષણ; શરણ; આશ્રય; છવતદાન.

અભડાય, વિ. (સં.) ભય વગરનું; નિહર; ભય ન હોય એવું; ભયરહિત; નિર્ભય. અભડા-દડ=જે દંડ હાથમાં રાખતાં કશો ભય રહે નહિ તે દંડ-નિર્ભયત્વ આપનારો દંડ.

અભડાયકર, વિ. ભયકર નહિ તે, ખીચા-મણું નહિ એવું; સૌમ્ય; રંગિઆમણું; ખીક ન લાગે એવું.

અભડાડિડિમ, ન. (સં.) સુચેદનો દંડેરા; અરાજકતાનો બંદોબસ્ત કર્યો પછી અથવા રાજા બદલાયા પછી માળા પીટાવીને પ્રજાને જે નિર્ભયત્વ બહેર કરવું તે.

અભડાદંડ, પુ. (સં.) જેતાથી ભય રહે નહિ એવો જે દંડ તે. પંચદંડમાંનો એક દંડ.

અભડાયદાન, ન. (સં.) 'ભય નહિ યાવ' એવું જે વચન આપવું તે; મલામતી બક્ષવી તે; પકડાએલા દુસ્ખનેાને નહિ મારી નાંખવાનું વચન આપવું તે.

અભડાયપત્ર, પુ. (સં.) સલામતીને મારે દસ્તાવેજ કરી આપવો તે; પોતાની તરફથી અમુક માણસ કે વસ્તુને કશી હાનિ પહોચશે નહિ એવું લખી આપવું તે.

અભડાયપદ, ન. (સં.) ભય ન હોય એવું જે સ્થાન તે; મુક્તિ; મોક્ષ.

અભડયા, સ્ત્રી. (સં.) દરડે. ૨ એક ફેવીનું નામ.

અભડથી, વિ. (સં.) જેને અભય વચન મળેલું હોય તે; ભય વગરનું; નિહર; હરે નહિ એવું; હિંમતવાળું; નિર્ભયો.

અભડર, વિ. નિર્ભર; ખાલી. ૨ ગરીબ; દીન.

અભડરઓ, પુ. અભિયાય; ભાવ; હોંસ; ઉમળકા; મનોભાવ.

અભડરાઈ, સ્ત્રી. (સં.) આમ+રાજી=હાર દે.) જમીનથી લૂચે અને માળની છતની નીચે ભીંતની સાથે સરસામાન મૂકવાને જે પાટીઈ જડવામા આવે તે; છાંજલી. ૨ એક જાતનો અરખી સોનાનો સિક્કો.

અભડરાભરણ, પુ. (અભર=ગરીબ+આ-ભરણ=ભરનાર-પોષક.) ગરીબને પાળનાર; ગરીબનું પુરૂ કરનાર; પરમેશ્વર.

અભડરામ, વિ. (સં. અસ્રમ હ.) જેમાં કંઈ ભય ન હોય એવું; નફી, ખચીત; નિર્ભય; ભયમાં લખી આપ્યું કયું હોય તેવું નહિ તે.

(ખતપત્તરમાં 'અભરામ કુલ ન દાવા-અભરામ ન દાવા' એમ જે લખાય છે તેનો એવો અર્થ છે કે, બ્રમવાળા સ્થિતિમાં નહિ પરંતુ સારી અકલ હોશિઆરીમાં તે લખત કરી આપેલું છે એટલે તે 'ન દાવા' (ન દેવ) કરીને આપવા કે દાવો કરવાને યોગ્ય નથી.)

અભરામનદાવા, વિ. ફૂંને માટે કરીને ઠાઠ પથ્થુ રીતે હક ધલાકો કે દાવો લાગુ કરાય નહિ એવું.

અભરામી, વિ; અબ્રમવાળું; જેમાં કરો બ્રમ રહેલો ન હોય એવું; બ્રમમાં નહિ પરંતુ મંપૂર્ણ અકલ હોશિઆરીમાં કરેલું હોય એવું. અભરેભરવું, સ. કિ. ન ભરાય તેવું હોય તે પથ્થુ ભરવું તે; પુષ્કળ આપવું તે; સંપૂર્ણવાળું કરી નાંખવું. ૨ અનાથનું રક્ષણ કરવું. 'ગોસાઈ યાઓ ગિરિમાં જાઓ, ત્યાં મનોરથ અભરેભરો.' પ્રેમાનંદ. ઉચિર તમારૂં અભરેભરો.)

અભલેખ, પુ. (અભિલાપ) અભિલાષ; ઉમેદ; હોંસ. 'એક અભિલેખ ઉપર આશ પુરો.' શુકદેવઆખ્યાન.

અભલૃકા, સ્ત્રી. (સં.) જેને ભર્તા-સ્વામી નથી તે; વિધવા;

અભવ, પુ. (સં.) મોક્ષ; સદ્ગતિ; ઉપ-પતિનો અભાવ તે; વિનાશ.

અભવ્ય, વિ. (સં.) અવ્ય નહિ તે; કનિષ્ઠ. અભંગ, પુ. (મ) મરાઠી સાહિત્યમાંના એક રાગનું નામ.

અભંગ, વિ. (સં.) નહિ ભાગેલું; આપું; અખંડ.

અભાખી, (પી) વિ. (સં.) નહિ બોલ-નાર; મોનવ્રતવાળું. 'એ તો અભાખી તપ કરે છે.'

અભાગણી, વિ. (સ્ત્રી.) જેનું ભાગ્ય સાફ ન હોય એવી સ્ત્રી; હીણભાગણી; ભાગ્ય-હીણી; અકરમણ; કમનસીબ.

અભાગી, વિ. (સં.) મારા ભાગ્યવાળું નહિ તે; નિર્ભાગી; દુર્ભાગી.

અભાગીઈ, વિ. નિર્ભાગીઈ; દુર્ભાગીઈ; જેનું ભાગ્ય સાફ ન હોય તે. ૨ દુઃખી; દીન; ગરીબ.

અભાગ્ય, ન. (સં.) નિર્ભાગ્ય; દુર્ભાગ્ય; હીનભાગ્ય.

અભાવ, પુ. (સં.) નહિ હોવું તે; ના-સ્તિત્વ; ન હોવાપણું. ૨ ભાવ જતો રહેવો તે; અપ્રીતિ; અજખામણપણું. અશુભમો. ૩ અ-રુચિ; ખાવાની ભાવના નહિ થવી તે.

અભાવા, પુ. ખવાય નહિ તેમ છતાં પથ્થુ વિવિધ વસ્તુઓ ખાવાની જે ભાવનાઓ થવી તે; ભાવનાઓ; અભરખા; ખાવા પીવા ઓટવા વગેરેના ભાવ થવા તે; દોહદ. 'અભાવા યાય ખવાતું ન ખાતાં; ઉડી ગે લાલી પાપટ્ટર મુખ યાતાં, ભાગી નિવલી જવ ભરાતાં.' કા. પી.

અભાવું, (અભાવવું) નહિ ભાવવું તે, અભાવો, પુ. જુઓ અભાવા.

અભાપણ, ન. (સં. અનહિ+માણ= બોલવું ઉ.) નહિ ભાપણ કરવું તે; મોન; મુપટ્ટીદી; અબોલા.

અભાસ, જુઓ અભાસ.

અભિ, અ. પ્રતિ; સાચું; તરફ; ચારે બાજુનું; સરખું; સાચે, જુદું; પાસે; આગળ; નજીક; વગેરે અર્થ બતાવનારો ઉપસર્ગ.

અભિક્ષેપ, સ્ત્રી. (સં. અભિ+ક્ષેપ= ધક્કવું.) ધક્કા; અભિલાપા; મનોભાવ. ૨ લોભ.

અભિક્રમ, પુ. (સં. અભિ+ક્રમ=જવું.) આરભ; શરૂઆત કરવી તે. ૨ અદાઈ; શત્રુ સામે જવું તે.

અભિકોષ, પુ. (સં.) પશ્ચાતાપ; પરિતાપ; રડવું તે; શોક કરવો તે. ૨ સંતાપ; કટાપો; પસ્તાવો.

અભિગમન, ન. (સં. અભિ+ગમ્=જવું) પાછળ જવું તે; આગળ વધવું તે; પાસે જવું-સામે જવું તે.

અભિશ્રેય, વિ. (સં. અભિ+શ્રેય્=જવું-પકડવું.) અભિયુક્ત; ધેરાએયું; પકડાએલું; સપકાએલું.

અભિમદ્, પુ. (સં.) હુમલો; મદાઇ, સ્વારી. ૨ ગૌરવ; મહત્તા. ૩ શુભી પક્ષાએહું તે; ખાન.

અભિચર, પુ. (સં.) દાસ; સેવક; નોકર.

અભિચાર, પુ (સં. અભિ+ચર=આ-લું) હિંસાકર્મ; મારણપ્રયોગ. (તંત્ર પ્રમાણે છ જાતના અભિચાર છે. મારણ, મોહન, સ્તમન, વિદેપણ, ઉચ્ચાટન અને વશીકરણ)

અભિજન, ન. (સં.અભિ+જન્=જનમલું) પોતાનું માણસ; સંબંધીજન. ૨ વતન; જન્મ-ભૂમિ. ૩ વેશ; કુંળ.

અભિજાત, વિ. (સં.અભિ+જન્=જનમલું) સારી જાતનું; ઉચ્ચ કુંળનું, કુલીન; ખાન-દાન; કુંળવાન. ૨ શ્રેષ્ઠ, સુંદર, ઉચું.

અભિજિત, ન. (સં.) જ્યોતિષ પ્રમાણે એકરીમમા નક્ષત્રનો યોધો અને બારીસમાનો પદરમો ભાગ એકન થતાં જે કોળ બને છે તે. (એને જે જુદુ નક્ષત્ર ગણે તે, તે ૨૮ સુ નક્ષત્ર થાય) ૨ દિવસનું આકર્ષુ મુદત.

અભિજ્ઞ, વિ. (સં. અભિ+જ્ઞા=જ્ઞાનલું) ધણું જાણનારો; જાણકાર, પ્રીણ; નિપુણ; કળાકુશળ; હોશિઆર; કાબેલ. ૨. જેણે ધણું વાણેહું અને જોએહું જાણેહું હોય તે.

અભિજ્ઞાન, ન. (સં.) પ્રતિજ્ઞાન; સ્મૃતિ; 'તે આ જ છે' એવું જે જ્ઞાન તે. જોળખ. ૨. ચિહ્ન; લક્ષણ.

અભિજ્ઞા, સ્ત્રી. (સં.) નામ; ન્યાયમતમાં એક શબ્દશકિત.

અભિધાન, ન. (સં.) નામ; અચુક વ-સ્તુને જોળખવા માટે તેને માટે જે સંજ્ઞા કરી હોય તે; ઉપનામ; અટક; જોખર, અવટક.

અભિનંદન, મ. (સં અભિ+નંદ=ઉ.) આનંદ દેખાડવો તે; પુરાણી બતાવવી તે; ધન્યવાદ, મુગારકમાદી આપવી તે; સાળાશી આપવી તે.

અભિનય, પુ અભિ+નૌ. ઉ.) મનનો ભાવ પ્રકટ કરવાનો જે અંગ મરોડ પગે તે;

અંગ ચેટાઓ; અંગચાળો, લટકો; લહેકો; નખરાં વગેરે તે. ૨ નાગરિક છટા; મમ્યતા; વિવેક; વિનય; નમ્રતા; મૌન્ય.

અભિનય, વિ. (સં.) નવું; નવીન; તાજું; તરતરું; નૂતન. 'જુગલ બાળ બે માથે પ્રસન્ન, પુત્ર પુત્રી રૂપે અભિનયાં.' પ્રમાનહ.

અભિનિવિષ્ટ, વિ (સં.) લાગેહું; વ-ળજેહું; મચેહું. (નિશ્ચયપૂર્વક કાર્ય સાધવા પાછળ લાગેહું.) ૨ આમદી; હઠીહું; નિશ્ચયવાળું.

અભિનિવેશ, પુ. (સં.અભિ+નિ+વિશ્ન. ઉ.) અંદર ઉઠા દાખલ થઈ જવું તે, દદ નિશ્ચય; મન લાગી જવું તે. ૨ આમદ; પક્ષો નિશ્ચય તે; હર. (કાઈ પણ વાતની ૨૬ લાગી રહેતી તે.) ૩ અંત-પાત; નિષંધ.

અભિનીત, વિ. (સં.) જેનો અભિનય કરેલો હોય એવું; બજવાએહું; સંસ્કાર કરેહું; ૨ જેથી આવેહું.

અભિનેત્રી, વિ. (સં.) બજવવા યોગ્ય; રંગભૂમિ ઉપર લાવવાને યોગ્ય, અનુકરણ કરવા યોગ્ય.

અભિનેય, વિ. (સં.) બજવવા યોગ્ય; રંગભૂમિ ઉપર લઈ જવાને યોગ્ય.

અભિન્ન, વિ. (સં.) જુદું નહિ તે; એકટું; એક રહિત; એક રૂપ, બિન્નતા રહિત; સજ્જડ; જેમાં બિન્નત્વ ન હોય એવું.

અભિન્નતા, સ્ત્રી. જેમાં બિજાત્વ ન હોય તે; એકાકારતા; એકતા; નહિ બિજાત્વ તે; બિન્નપણું નહિ તે.

અભિપ્રાય, પુ. (સં. અભિ+પ્ર+પ્ર. ઉ.) કાઈ પણ બાબત, તેની બધી બાબતોએ જોઈ વિચારીને થએલો નિશ્ચય તે; મંતવ્ય; વિચાર; મત. ૨ મતલબ; ધારણા; હેતુ; ભાવ; મનસુખો; ધરિદો. ૩ સલાહ.

અભિપ્રોક્ષણ, ન (સં. અભિ+પ્ર-ઉચ્ચ=છાંટવું) સિચન; છાંટવું તે; છાંટ; છંટકાપ. ૨ મંત્ર બજતાં બજતાં કિંવા, આશીર્વાદ દેતાં યજમાનને હર્ષવડે જળ છાંટવું તે. ૩ કાઈ

વસ્તુને પવિત્ર કરવાને તેની ઉપર જળાં છંદવું-
રેડવું તે.

અભિભવ, પુ. (સં. અભિ+મૃ=મવ=
થવું) પરિભવ; હાર; અનાહર. ૨ તિરસ્કાર;
ઉપહાર્ય.

અભિભૂત, વિ. (સં.) હારેલું; પરાજય
પામેલું; શત્રુવશમાં પડી ગયેલું; વ્યાકુળ.
પીડિત.

અભિમત, વિ. (સં.) માનેલું; સ્વીકારેલું;
કબુલ કરેલું; જેને માટે સંમતિ બતાવી હોય તે.

અભિમત્ર, પુ. (સં.) મસલત ચલાવવી
તે; વિચાર કરવો તે. ૨ મંત્ર બણીને પવિત્ર
કરવું તે.

અભિમત્રણ, ન. (સં.) સાથે બેસીને
વિચાર કરવો તે; મસલત ચલાવવી તે. ૨
સામે બોલાવવું; સરતે બોલાવવું તે; ચેલેજ
Challenge. ૩ મંત્ર બણીને સંસ્કાર કરવો તે.

અભિમાન, ન. (સં. અભિ+માન ડ.)
પોતાની મોટાઇનું નેહપણું તે; ગર્વ; અહંકાર;
શુભાન; છાક; મગરબી. ૨ મમતા. ૩ પ્રણય.

અભિમાની, વિ. (સં.) અભિમાનવાળું;
ગર્વી; અહંકારી; મગર. ૨ ઉન્મત્ત; તોરી;
છકેલું.

અભિમુખ, વિ. (સં.) સામું; સમુખ.
૨ તરફ પ્રતિ. 'સ્વદેશાભિમુખ.'

અભિયુક્ત, વિ. (સં. અભિ+યુજ્=જોડવું)
જોડાયેલું; પરાકાંત. ૨ ચતુર્થી ઘેરાયેલું; સામે
યોનેલું; સામે લગાડેલું. ૩ પ્રતિવાદી.

અભિયોગ, પુ. (સં. અભિ+યુજ્=જોડવું)
સાંખી યોજના કરવી તે; હુમલો; યુદ્ધને માટે
બોલાવવું તે. ૨ પ્રત્યુપાય; ઉદ્યોગ; પેરવી; પેતરણ.

અભિરામ, વિ. (સં. અભિ+રમ્=રમવું)
મનોહર; સુંદર; શુભભર; આનંદ પમાડે એવું;
મનોરંજક. 'સ્વર્ગલોકથી વ્યાસ પધાર્યા, એવામાં
અભિરામ.' રત્નેશ્વર.

અભિરુચિ, સ્ત્રી. (સં. અભિ+રુચ્=રોચ=પસંદ પડવું.) ભાવ; ભાવના; મન; પ્રત્યાઃ

મનગમતાપણું. ૨ કાંડ; ૩, ખુશી. ૪ પ્યાર;
પ્રેમ; વહાલ; પ્રીતિ.

અભિરૂપ; વિ. (સં.) અનુરૂપ; સાંર;
રૂપાળું; મળતેમળતું આવતું હોય તેવું; બેસતે
બેસતું; સમરૂપ.

અભિલપિત, વિ. (સં.) ઇચ્છેલું; ધારેલું;
ચાહેલું; અભિલાપવાળું.

અભિલાખ, જુઓ અભિલાપ.

અભિલાખી, જુઓ અભિલાપી.

અભિલાપ, પુ. (સં. અભિ+લપ્=ધ-
ચવું.) અંતઃકરણની ખુલ્લું ઇચ્છા તે; ઇચ્છા;
મનોરથ; કામના; આશા; ઉમેદ; રુચિ; ભાવના.
૨ તૃષ્ણા; લોભ. ૩ હોંસ; ઉત્સાહ.

અભિલાપી, વિ. (સં.) અભિલાપવાળું;
ઉમેદવાળું; ઇચ્છાવાળું. ૨ હોંસીલું; કોડીલું;
આતુર. ૩ ઉત્સાહી.

અભિવચન, ન. (સં.) સામું વચન આપવું
તે; કાલ; પ્રતિવચન; પ્રતિણા; પણ; કબુલાત.

અભિવંદન, ન. (સં. અભિ+વન્દ્=વંદવું)
નમનું; પ્રણામ કરવા તે; પ્રણિપત;
નમસ્કાર; નમન; ૨ આસક્ત.

અભિવંદના, સ્ત્રી. (સં.) દેવ, શુર કે
વડીલ જનની સ્તુતિ કરી પગે લાગવું તે;
સ્તુતિ; પ્રાર્થના; વંદના.

અભિવાદ, પુ. (સં.) વંદના; પ્રણામ;
નમસ્કાર. ૨ સામું બોલવું તે; આરોપ. ૩ સામે
વાદવિવાદ ચલાવવો તે.

અભિવાદન, ન. (સં. અભિ+વદ્=બો-
લવું ડ.) નામ દબને નમસ્કાર કરવા તે; પ્રણામ
કરવા તે. પગેપરણું; પગેલાગણું. 'પુત્ર પેદપકર
રજ કરો, અભિવાદન અગણિત.' દયારામ.

અભિવાદ્ય, વિ. (સં. અભિ+વન્દ્=ન-
મવું.) નમસ્કાર પ્રણામ કરવાને યોગ્ય; વંદનીય;
પૂજ્ય; નમવા યોગ્ય.

અભિવૃદ્ધિ, સ્ત્રી. (સં.) ઉત્તરોત્તર થઈ
થવી તે; ચરતી; ઉન્નતિ; આર્બાદી; ઉત્કર્ષ;
અનુદય.

અવ્યાસી, વિ. (સં.) અવ્યાસવાણું; વિદ્યાર્થી; અવ્યાસ કરનાર. ૨ મહેનતું; ઉદ્યોગી; ઉદ્યમી; ખંતીલું. ૩ દેવ-મહાવરાવાણું.

અવ્યુથાન, ન. (સં. અભિ+ઉત્+સ્થા= ઉભા થવું.) પરાણાને આદરમાન આપવાને આસન ઉપરથી ઉડી ઉભા થવું તે. ૨ કાઈ પણ કાર્યને માટે કોઈની સામે કિંવા કોઈની સ્પર્ધા કરવા ઉઠવું તે.

અવ્યુદય, પુ. (સં. અભિ+ઉદય=ચઠતી) ચઢતી; ઉદય થવો તે; જલ્દિ; બાગ્યનો ઉદય થવો તે; સારો વખત; સાફ થવું તે; આપાદાની. ૨ એય; કસ્યાણ; શુભ.

અવ્યુક્ષણ, ન. (સં. અભિ+ઉક્ષણ= છાંટવું.) પ્રોક્ષણ; સિંચન; છાંટવું તે; ધોવું તે. 'ધોઈ હાય પગ સાવધપણેજ, અવ્યુક્ષણ કરવું યાત ધણેજ.' પ્રેમાનંદ.

અબ્ર, ન. (સં.) વાદળું; મેઘ. 'વારક પ્રેરક નહિ અબ્રને' અખો. ૨ આકાશ. ૩ અબરખ.

અબ્રક, બુઓ અબરખ.

અબ્રચના, સ્ત્રી. અપ્રીતિ; કંટાળો; ઉપેક્ષા; નિર્ભક્ષના; બેદરકારી.

અબ્રમાતંગ, પુ. (સં. અબ્ર+માતંગ= હાથી.) વાદળાપી હાથી; ઇન્દ્રનો હાથી; ઐરાવત. (મેઘહતમાં નવા ચઢી આવેલા મેઘને હાથી સાથે સરખાવ્યો છે.) કાળા ને પાણી ભરેલા વાદળનો જે મોટો માલો તે.

અબ્રદંભી, વિ. (સં. અબ્ર+દંભ+ઈ=વાણું) અબ્ર-આકાશના જેવા દંભવાણું; આસમાની; વાદળના દંભનું; વાદળી; ધુમાડીઆ રગનું.

અમ, (હમ.) સ. (સં) અખો; અમારે. (હું નું બહુ વચન.) 'અમ ઘેર કન્યા કુંવારડી.' સ્ત્રીગીત.

અમકક, વિ. (સં. અમુક. ઉ) અમુક; ધવાણું

અમથુ, વિ. (સં. મિથ્યા ઉ.) સહેજ, નકામું; કોપટ; નિરર્થક. ૨ મથત.

અમદાબાદી, વિ. અમદાબાદનું; અમદાવાદને લગતું; અમદાવાદનું વતની; અમદાવાદમાં બનેલું વગેરે-અમદાવાદી અતલમ.

અમનચમન, ન. (આ. અમન=દંમે-શનું+ચમન=ફલવાડી.) મોજમજ; ચેતનાશ. (મનગમતી રીતે આનંદમાં રહેવું તે.)

અમર, વિ. (સં. અનહિ-મૃત=મરવું ઉ.) જેને મરણભાવ નથી એવું; મરે નહિ એવું; ચિરજીવી. ૨ નિલ; સ્થાયી.

અમર, પુ. (સં.) જેને જરા મરણ નથી તે; દેવ; દેવતા; સુર. (અંબર) ૨ એક જાતનું સુગંધી દ્રવ્ય. 'અમર રોરત, અમર દોરત, ધોરત ધુધરી ધારી.' ગિરધર.

અમરકીર્તિ, સ્ત્રી. (સં.) નાચ ન પામે એવી જે નામના તે; અવિચળ યથ.

અમરદારો, ન. (સં.) દેવદાર; દેવદારનું શાક. અમરત, ન. (સં. અમૃત ઉ.) અમૃત; સુધા. ૨ વિ. મીઠું.

અમરતા, સ્ત્રી. (સં.) અમરપણું; નહિ મરવાપણું; ચિરજીવીપણું.

અમરત્ય, ન. (સં.) અમરપણું; અમરતા. ૨ દેવપણું.

અમરપટો, પુ. (સં. અમર+પટ ઉ.) અમરતાનો જે પટો-ખાતરીપત્ર તે; અમર રહેવાની ખાતરી તે.-આ જગતમાં કોઈ અમર પટો લાધને આવ્યું નથી.

અમરપણું, ન. અમરતા; નહિ મરવાપણું. ૨ દેવપણું.

અમરપ્રતિ, પુ. (સં.) દેવોનો રાજા ઇન્દ્ર.

અમરફળ, ન. (સં.) જે ફળ ખાવાથી મરણ થાય નહિ તે ફળ; અમરતા આપનાર ફળ. 'અમરફળ આવ્યું આ, શું તેનું તો કરવું રે, અમરફળ આવ્યું આ.' ભટ્ટહરિ ના.

અમરલોક, પુ. (સં.) દેવલોક. ૨ સ્વર્ગ.

અમરલોકતા, સ્ત્રી. (સં.) દેવલોકપણું. ૨ સ્વર્ગલોકનું જે સુખ ને.

અમરવેલ, (લી) સી. (સં.) હંમેશ લીલી રહેનારી ને વધનારી એક વેલ. 'જેમ અમરવેલી વધે બહુ બહુ, તેમ વધજો એનો પરિવાર, છવો વિદ્યારીઆ.' ક. દ. ડા.

અમરસરિત, સી. (સં.) આકાશગંગા; વ્યોમગંગા; સ્વર્ગગંગા. 'પદ્મી બ્રહ્મ યએલા, અમર સરિતમાં વિહરતી અમરીના, મુખરિત નપુર શું ઉતરે, મંડપપર એ ચક્રાર લવલીના.' સી. હ.

અમરા, સી. (સં.) ગળો; ધ્રો. ૨ હુંડીનો નાળ.

અમરાઈ, સી. (સં. આમ્ર+રાજી અ-થવા આમ્ર+આઘલી ઉપરથી અમરાઈ.) બ્યાં આંખાઓની હારો ને હારો હોય એવી જગા; આંખાવાડીઉ. (અમદાવાદની નજીક આંખાઓથી ભરપુર પ્રદેશમાં વસેલું એક નાનું ગામ, જેને 'અમરાઈવાડી' કહેવામાં આવે છે. અમરાઈ વાડીનાં રાહબેર બહુજ વખણાય છે.)

અમરાંગના, સી. (સં. અમર+અંગના= સી.) દેવી; દેવઝી; અમરી. ૨ અપ્સરા.

અમરાપુરી, સી. (સં.) દેવનગરી; ઇન્દ્રની રાજધાની; અમરાવતી

અમરાવતી, સી. (સં.) ઇન્દ્રનું રાજધાની નગર; સ્વર્ગની રાજધાની; દેવનગરી; 'કાશી જેવાં માધનીઆં કરાવું, પડિનેતું અહીં પૂર વસાવું; કહો તો અમરાવતી ઉતરાવું, કુંવર ચાશે ધેર મામી મનાવે.' સીગીત

અમરી, સી. (સં.) દેવાંગના; દેવઝી; દેવશોકની સ્ત્રીઓ; જેને જરા મરણ નથી એવી સ્ત્રી; દેવી.

અમરીઅમરી, સી. સ્ત્રીઓને માથે ધાવવાનું શ્પાનું પરેલું; માથે ધાલવાનો ચોના શ્પાનો ગટ્ટા અને તેને વગગાડેલી અમરના આકારની જે કુમતીઓ તે-અમરી. :-પુછવડું' આંધી વગગીઉ, મારા કુંવર કાડીલા, એરે પુછવડાને ચાક લેછરો, અમરી જોછજો, ચોડ-જુથાને દોરડી, મારા કુંવર કાડીલા. સીગીત.

અમરત્વ, વિ. (સં.) અમર; મરણ ધર્મ-રહિત. ૨ ના. દેવતા; દેવ.

અમર્યાદ, વિ. (સં. અ=નહિ મર્યાદા= હદ.) હદ બહાર અએલું; અએલણ; તોછડું; અ-સભ્ય; નિર્વંજન.

અમર્યાદા, સી. (સં.) મર્યાદા નહિ તે; નિર્વંજનતા; અએડમી.

અમર્ય, પુ. (સં. અ=નહિ, મૃત્યુ=સહન કરવું ઉ. મર્ય=સહનશીલતા.) ક્રોધ; અ-સુહિષ્ણુતા; રીસ. કાવ્યશાસ્ત્ર પ્રમાણે તેતરીસ વ્યભિચારી બાવોમાનો એક બાવ.

અમર્યા, વિ. (સં.) ધર્મ; અસહનશીલ; અદેખું; ઝેરીયું; દેવી.

અમલ, પુ. (આ.) મતા; દુકમ; અખ-ભાર; અધિકાર; દાખ. ૨ રાજ્ય; વહીવટ; કારકિર્દી. ૩ શુભાર, આસરો. :-આરનો અમલ થયો એટલે અમે જગ્યા ૪ દેશ; દેશીવસ્તુ; અશીલુ. :-અમલ ખાઓ ઉધમાતીઆ, અમલ યરમાં યર, અમલ જાસો પીછએ, નરપતિ જેમાં નર.' અમલ કરવો=કેશ કરવી; સત્તા ભોગવવી. અમલમાં ચૂકવું=વહીવટમાં ઉતારવું; ચાલુ કરવું; કરવા માંડવું.

અમલજેરી, સી. અમલનું બળ ચલાવવું તે; સત્તા વાપરવી તે. ૨ અમલના જોરનું જે અભિમાન તે; અધિકારનો શોર; જોડુકમી.

અમલદાર, પુ. (૧૬) અમલવાળો; સત્તાવાળો; અધિકારી; અમલ ચલાવનાર.

અમલદારી, સી. (૧૬) અમલદારપણું; અમલદાર તરીકે કામ કરવું તે; અમલદારની સત્તા અથવા અધિકારનો જે ભોગવટો તે

અમલપાણી, કે/ કરવી તે; અરીજ વ્ય-મન તે, અરીજનો કમુજો કાઠી તે પીવો ને

અમલી, વિ. કેશ કરનાર; અંધાલી; વ્ય-મની. ૨ મૂર્ખ; એડી.

અમલો, પુ. (આ.) મકાનનું મેશાગી જે બાધકામ તે; કમારતનું બાધકામ; મેશા-જીવી; મજૂરો. ૨ અમલદારને એમવાની જગ્યા.

અમસ્તુ, જુઓ અમથું.

અમળ, વિ. (સં.) નિર્મળ; વિમળ; સ્વચ્છ.
૨ નિઃકલંકઃ—અમળકમળ સમ લોચન, દુઃખ
મોચન એ ' ણી. ગોવિંદ.

અમળતા, સ્ત્રી. (સં.) નિર્મળતા; સ્વ-
ચ્છતા; ચોક્ષાઈ.

અમળતીઈ, વિ., મળતીઈ નહિ તે;
સામા પક્ષતું; નહિ મળતું રહે એવું; અતકું;
અલગ રહેવાના સ્વભાવવાળું; ૨ શરમાળ.

અમળાટ, જુઓ અંબળાટ.

અમળાવડું, જુઓ અંબળાવડું.

અમળાવું, જુઓ અંબળાવું.

અમંગળ, વિ. (સં.) નહિ મંગળ તે;
અશુભ; ખરાબ; નહિ આનંદકારક. ૨ અપવિત્ર.

અમાત્ય, પુ. (સં.) રાજ્યનો મિત્ર-સાથી;
મંત્રી; પ્રધાન; દિવાન; કારભારી.

અમાનત, જુઓ અનામત.

અમાનતદારી, સ્ત્રી. પાલકપણું; વડી-
લતા; વાલીપણું. ૨ પ્રમાણિકતા.

અમાનિતા, સ્ત્રી. (સં.) માનીપણું નહિ
તે; ગર્વરહિતપણું.

અમાનિત્ય, ન. (સં.) માનીપણું નહિ
તે; નિર્માનિત્ય; નમ્રતા.

અમાની, વિ. (સં.) માની નહિ તે;
ગર્વી નહિ તે; નિર્માની.

અમાનીતું, વિ. નહિ માનીતું; અળખા-
મણું; અણગમતું.

અમાતુષી, વિ. (સં.) માતુષી નહિ તે;
મતુષ્યતા જેવું નહિ તે; દેવી; દેવતાઈ; અ-
લોકિક. ૨ મતુષ્યતા જેવું નહિ તે; જંગલી;
રાક્ષસી; ધાતણી; દૂર.

અમાન્ય, વિ. (સં.) નહિ માન્ય; અમા-
નનીય; અસ્વીકાર્ય; નાકબુલ.

અમાન્યતા, સ્ત્રી. નહિ માન્ય થવું તે;
અસ્વીકાર; નહિ કબુલ રખાવું તે.

અમાપ, વિ. (સં. અમા=માપવું. ઉ.)

માપ વગરનું; માપરહિત; અપાર; નિઃસીમઃ—
'અમાપી બો પડી તારે, જ્યાં જવાય ત્યાં જવું.
પ્રા. કા.

અમાપ્ય, વિ. (સં.) મપાય નહિ એવું;
અતુલ્ય; અપાર.

અમાયા, સ્ત્રી. (સં.) માયાનો જે અ-
ભાવ તે; નહિ માયા.

અમાઈ, (હમાઈ) (સં અસ્મદ્ ઉ.)
જે માણસ બોલતું હોય તેનું પોતાનું; માઈડ
બહુવચન.

અમાહું, વિ. માલ વગરનું; નિર્માલ.

અમાવાસ્થા, સ્ત્રી. (સં. અમા=સાથે+
ઘસ્ટ=રહેવું. ઉ.) જે દિવસે ચંદ્ર ખીલકુલ દે-
ખાતો નથી તે દિવસ; વદ પક્ષનો છેલ્લો અને
શુકલપક્ષની આગલો દિવસ તે; અમામ.

અમાસ, સ્ત્રી. (સં.) વદ પક્ષનો છેલ્લો
અને ચંદ્ર પક્ષનો આગલો દિવસ. જે દિવસે
ચંદ્ર ખીલકુલ દેખાતો નથી તે દિવસ. (ચંદ્ર
અને પૃથ્વીની વચ્ચે સમાન્તરે ગ્રીષ્મી લીટીમાં
જે દિવસે ચંદ્ર આવે છે તે દિવસે ચંદ્રની આખી
કાળી બાજુ પૃથ્વી તરફ હોય છે તેથી તે
દેખાતો નથી.) સોમવતી અમાસને શુક્રવાર=
અર્ધાત્ એકે દિવસ નહિ. (ન બને એવું
બતાવવાને આ શ્લોકપ્રયોગ વપરાય છે.)

અમિત, વિ. (સં. અ=નહિ મિત=મા-
પેક્ષ.) નહિ માપેક્ષ; અમાપ. ' અંગ અંગ
પ્રતિ અમિત માધુરી; શું વર્ણુ શણુગાર. ' દયારામ.

અમિત્ર, પુ. (સં.) શત્રુ; દુશ્મન. ૨ વિપક્ષ;
પ્રતિકૂલ.

અમિત્રતા, સ્ત્રી. (સં.) દુશ્મનાઈ; વેર;
શત્રુતા.

અમિષ, ન. મિષ નહિ તે; અનિમિત્ત.
૨ વિ. જેમાં કંઈ નિમિત્ત ન હોય તેવું; અ-
લાના વગરનું; મિપરહિત.

અમી, (સં. અમૃત ઉ.) અમૃત; સુધા.
૨ મિઠાસ; સ્વાસ્થ્ય. ૩ દયાળુતા. ૪ મુખની
જે લાજ તે.

અમીન, પુ. (આ. અમન હ. અમીન. વિશ્વાસુ.) મધ્યસ્થ; તિરાહિત; પંચનો જે મુખ્ય માણસ તે; લવાદ.

અમીનજર, સી. મીઠી નજર; માયાળુ નજર; નિધા; મહેરબાની.

અમીનાત, સી. અમીનપણું; અમીનપણું કરવાનું સાલીઆણું.

અમીનિધિ, પુ. અમૃતનો રાશિ; અમરતનો દરીઆ. ૨ અંદ્રમા; રાશી; સુધારુ.

અમીની, સી. (આ.) અમીનાત; અમીનપણું. ૨ અમીનપણાના બદલામાં જે કંઈ મળતું હોય તે.

અમીર, પુ. (આ.) સરદાર; ઉમરાવ.

અમીરવ, પુ. મધુર અવાજ; અમૃત જેવો મીઠો તે આનંદકારક જે અવાજ તે.

અમીરાઈ, સી. અમીરપણું; અમીર તરીકે જે કામકાજ કરવું તે; અમીરની સત્તા ભોગવવી તે.

અમીરાત, સી. અમીરની જે સત્તા તે; અમીરનો અધિકાર. ૨ અમીરપણું. ૩ અમીરપણા માટે મળતું જે સાલીઆણું તે.

અમીરી, સી. અમીરાઈ; અમીરપણું. ૨ અમીરના જેવું; ઉમદા. :—અમીરી ખવાસ.

અમુક, વિ. (સં. અદ્વૈત=તે, પેલું, ઉપરથી) વિશેષ નામને ટેકાણે આવનારો ચબ્દ; ફલાણું; ચોક્કસ—મનુષ્ય વસ્તુ વગેરે જે બતાવવાનું કે સમજાવવાનું હોય તે. નામથી કે સાનથી સ્પષ્ટ બતાવતું જે કોઈ અવિશેષ એક કે બહુ તે.

અમુકતમુક, વિ. ફલાણું ટીકું.

અમુક્ત, વિ. (સં.) મુક્ત નહિ તે; બંધા-એલું; બદ.

અમુ'ઝણ, સી. (સં. આ+મુહ=મુંઝવું.) કંઈ સહે નહિ અને અકળાવાય એવી જે રિયત તે; મુંઝવણ; અકળામણ; ગભરાટ. ૨ આતુરતા; અતિ ઉત્સુકતા. ૩ આસની મુ-સકેલીથી થતી જે ગભરામણ તે; છટથી આ-

સની લેમ્ક નહિ થવી તે. :—એને છાતીની અમુ'ઝણ છે.

અમુ'ઝાવણું, સ. ફિ. પ્રે. ગભરાવણું; સતાવણું; ગુચવણું; અકળાવણું.

અમુ'ઝાવું, અ. ફિ. મુંઝાવું; ગભરાવું; ગુ'ગળાવું; મનમાં ને મનમાં સીદાવું.

અમૂર્ત, વિ. (સં.) મૂર્તિરહિત. ૨ આ-કાશ; કાલ; આત્મા વગેરે.

અમૂલ્ય, વિ. (સં. અમૂલ્ય હ.) અ-મૂલ્ય; કીમતી. ૨ જેની કીમત ન થાય એવું; સર્વોત્તમ. 'અમૂલ્ય બે છે તમ કને, જળમાં નીપજે જેહ, એ બે કીને એકઠાં, નામ અ-માઈ' એહ' શામળ.

અમૂલિક, વિ. કીમતી; ભારે; મોંઘું. 'લાધે અતિશે અમૂલિક સાજ.' મુક્તાનંદ.

અમૂલ્ય, વિ. (સં. અ+મૂલ્ય=કીમત.) જેની કીમત ન થાય એવું; બહુજ કીમતી.

અમૃત, વિ. (સં.) મરે નહિ એવું; અમર.

અમૃત, ન. (સં.) જે પીવાથી મરાય નહિ એવો એક અદ્વૈત રસ; સુધા; પીયૂષ; અ-મૃત. ૨ ઘરડપણુ આવતું અટકાવે, આયુષ્યને વધારે અને મરેલાને પણ સજીવન કરે એવી એક ઔષધિ તે. ૩ દેવ; આત્મા. અમૃત ચો-ખડીઉ=શુભ સમય; બહુ સારી પળ; લાગ. અમૃતજડી=જેનાથી મરણ ન થાય એવી વન-સ્પતિનું મૂળ. 'અમૃતજડીના જોરથી, નોજ નાગને મારે.' દયારામ. અમૃતપાક=એક જાતની મિઠાઈ. (મરકરીમાં) માર. અમૃતસિદ્ધિયોગ=પંચાંગ પ્રમાણે ગણાતો એક શુભ યોગ.

અમૃતઝરો, પુ. અમૃતનો જે ઝરો તે.

અમૃતતા, સી. (સં.) અમરતા; અમર-પણું; મોક્ષ; મુક્તિ; અમૃતપણું.

અમૃતધારા, સી. (સં.) અમૃતની જે ધારા-ધાર તે; અમરતનો રેલો. અમૃતની ધાગ જેવું મીઠું-મધુર હોય તે.

અમૃતલતા, (અમૃતલતિકા) સ્ત્રી. (સં.)
અમરવેલ.

અમૃતમય, વિ. અમૃતથી ભરપૂર; અ-
મૃતના જેવું; અમૃતપૂર્ણ.

અમૃતસાર, પુ. (સં.) ધી; ધૃત.

અમૃતા, સ્ત્રી. (સં.) ગળો. ૨ હરડે. ૩
અતિવિપત્તી કળી.

અમે, સ. (સં. અસ્મદ્ ઉ.) હું તું બહુ
વચન; અમ.

અમેરિકન, વિ. (અ.) અમેરિકાનું; અ-
મેરિકા સંબંધી.

અમે, સ. અમે.

અમોઘ, વિ. (સં. અ=તદિદ્+મોઘ=
નિષ્ફળ.) નિષ્ફળ નથ નહિ એવું, સફળ; રામ-
બાણુ. ઈષ્ટ ફળ આપનાર; અવેધ્ય; અવિદ્ય.

અમોલ્ય, જુઓ અમૂલ્ય.

અમર, જુઓ-અમર, તેમજ અમર.

અમ્મા, સ્ત્રી. (સં. અંબા. ઉ.) માતા;

મા; ખા. ૨ ધાવ; ઉછેરનારી.

અમૃત, ન. જુઓ અમૃત.

અમ્લ, વિ. (સં.) ખાટું; ખટાશવાળું;
ખાટા રસનું.

અમ્લકેસર, ન. (સં.) ખીજોફ.

અમ્લતા, સ્ત્રી. (સં.) ખટાશ; ખાટાપણું.

અમ્લપિત્ત, ન. (સં.) ખાટું પિત્ત. ૨
ઉદરનો એક રોગ; પિત્તનો રોગ; (જેમાં ખાટા
ઓટકાર આવે છે તે.)

અમ્લસાર, પુ. (સં.) લીંબુનો ખાર;
લીંબોષ. ૨' હડતાળ.

અમ્લાન, વિ. (સં.) નહિ કરમાએલું;
પ્રાકૃત; તેજસ્વી. 'હરિશ્ચંદ્ર કહે અહો અમ્લાનરે,
હો અમ્લાન તન રૂપી મહાધનરે.' એમાંનંદ.

અય, ન. (સં. અય=સાદુ.) લોખંડ.
'પ્રબળ જ્વલિત અય પૂતળી' જયવિજય.
૨ પામા. ૩ અ. અરે; અહો; હે.

અંયણી, સ્ત્રી. (અરણી) એક જાતનું કાકડ.

(આનાં સૂકાં લાકડાંને ઘસવાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન
થાય છે. એની ડાળીઓ વાંસની માફક સહેજ
પોલી હોય છે.)

અયત્ન, વિ. (સં.) યત્નનો અભાવ તે;
અનાયાસ; યત્ન કર્યા વગર બનેલું.

અયથાર્થ, વિ. (સં.) નહિ યથાર્થ તે;
બરોબર નહિ તે; જેવું જોઇએ તેવું નહિ તે.

અયન, ન. (સં. ઇ=જવું ઉપરધી.)
સૂર્યનો તેના માર્ગ વર્તુલનો જે હાસિક ભાગ
તે; અડધો ચક્રરાવો તે. સૂર્યનો એક તરફનો જે
ફેરાવ તે. (બાર મહીનામાં સૂર્ય બાર રાશિ-
ઓમાંથી પસાર થાય છે તેમાં મકર, કુંભ,
મીન, મેષ, વરુણ અને મિથુન એનું એક પટ્ટ અને
કર્ક, સિંહ, કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક ને ધન એ
રાશિઓનું બીજું પટ્ટ. એ જે રાશિપટ્ટમાંથી
સૂર્યનું જે ગમન તે-અગ્રેકું અયન. છ માસ
સુધી સૂર્ય દક્ષિણ તરફની રાશિઓમાંથી પસાર
થાય છે અને છ માસ સુધી ઉત્તર તરફની
રાશિઓમાંથી પસાર થાય છે. એ જે અયન
દક્ષિણાયન અને ઉત્તરાયનને નામે. પંચાંગમાં
પ્રસિદ્ધ છે, અને એ જે અયનથી તેનો એક
આખો ચક્રરાવો પુરો થાય છે.)

અયનમાસ, પુ. (સં.) જેમાં અયન
બદલાય તે મહીનો; જેમાં સંક્રાંતિ આવતી હોય
તે માસ.

અયનવૃત્ત, ન. (સં.) સૂર્યના વાર્ષિક
માર્ગના બે વિભાગ દર્શાવનારી જે રેખા તે.

અયનાંશ, પુ. (સં.) દક્ષિણાયન અને
ઉત્તરાયનમાં તે એક અયન વચ્ચેનું છેડું બ-
તાવવાને પાડેલા જે વિભાગો તે.

અયરકાંત, પુ. (સં.) લોહને આકર્ષણ
કરવાના ગુણ વાળો પથ્થર; લોહચુંબક.

અયાચક, પુ. (સં.) ભિક્ષા માગતી એ
જેની વૃત્તિ ન હોય તે; નહિ યાચના કરનાર.

અયાચક, વિ. (સં.) નહિ યાચના કરતી
તે; જેમાં યાચના કરવાની ન હોય તે (વૃત્તિ)

અચાચકૃત્તિ, સ્ત્રી. (સં.) વગર ચાચનાએ
શુભરાન ચલાવવું તે; જેમાં ચાચના કરવામાં
આવતી નથી એવી જે શુભરાન ચલાવવાની
રીત તે.

અચાળ, સ્ત્રી. (યાલ=કેશાળી) ઘોડાની,
સિંહની અને ખીજ નર પશુઓની ગરદન
ઉપર જે વાળ હોય છે તે; કેશવાળી.

અચિ, અ. (સં.) અરે । હે. ' અચિ ।
શંભુ ચુડામણિ પ્રભો ! તમને પથ નિવેદવો કરો ? '
અચુક્ત, વિ. (સં. અનુચિત+ચુક્ત=
નોડાવું.) નોડાએકું નહિ તે; છુટું પડેલું; અ-
ણુઘટનું; નાલાયક. અનુચિત; અયોગ્ય, યુક્તિ
વગરનું; અશુભગતું.

અચુક્તતા, સ્ત્રી. (સં.) અણુઘટતાપણું;
યુક્તતા નહિ તે; અનુચિતપણું; અયોગ્યતા.
અચુત, વિ. (સં) દશ હજારની જે સંખ્યા
તે. 'પ્રહર દશમાં સંહારતો, અચુત એક સેના
મારતો.' પ્રા. કા.

અચે, અ. (સં.) અરે । હે; ઓ; અહો.
અયોગાલક, પુ. (સં.) લોહાનો ગોળો.
અયોગ્ય, વિ. (સં.) યોગ્ય નહિ તે; અ-
ઘટનું; નાલાયક; અપાત્ર; અયુક્ત. અનુચિત;
ખોટું; ભૂલ ભરેલું; અધટિત; અશુભકર્તું;
ગેરનાજખી.

અયોગ્યતા, સ્ત્રી. (સં.) નહિ યોગ્યતા તે;
લાયકાત નહિ તે; અધટિતપણું; નાલાયકપણું;
અનૌચિત્ય.

અયોનિજા, સ્ત્રી. (સં.) મીતા. ૨ લક્ષ્મી.
અયોનિસંભવ, વિ. (સં.) ગર્ભસ્થાનમાં
ઉત્પન્ન થએલું નહિ એવું; નહિ જન્મેલું; (અહ્યા
પખી વગેરે.) શુક્રશોણિતથી નહિ પરંતુ એમને
એમ ઉત્પન્ન થએલું તે, ઈશ્વરના માનસપુત્રો
વગેરે.

અર, વિ. (સં. અરમ્=અલક્ષી) ઝટ;
તરત. ' સુખ વાણુ ર્થા અર ખીણુ ર્થા. '
એમોનંદ. ૨ અથવા.

અરક, જુઓ અર્ક.

અરકચો, જુઓ અરગજો.

અરકાડવું, સ. કિ. અડકાડવું; લગાડવું;
આડાડવું; સ્પર્શ કરવો.

અરક્ષિત, વિ. (સં.) જેનું રક્ષણ કરેલું
ન હોય એવું; રક્ષણરહિત; જેની સંભાળ લે-
વામાં ન આવતી હોય એવું. ૨ ખુલ્લું; ઉઘાડું;
નહિ ઢાંકેલું.

અરગજો, પુ. ઘણી જાતનાં સુગંધી દ્રવ્યો
એકઠાં કરીને જનાવેલો પીળા રંગનો એક સુ-
ગંધીદાર ભૂકો.

અરધ, જુઓ અર્ધ.

અરધપું, સ. કિ. પૂજવું; અર્ધ આપવો;
પગ પખાળી આદરમાન આપવું તે. "

અરધીઉં, ન. જે પાત્રવડે અર્ધ આપ-
વામાં આવે છે તે; દેવાર્ચનનાં પાત્રોમાં અ-
જલી-છિપોલીના ધાટવું જે નાતું પાત્ર હોય
છે તે.

અરથપું, સ. કિ. (સં. અર્થ=પૂજવું.)
પૂજ કરી; અર્ચન કરવું; સુગંધી ભેષ ટે તિલક
વગેરે કરવું તે.

અરથા, (અર્થા) સ્ત્રી. કપાળમાં જે ચંદન
કેસર વગેરેનો ભેષ કરવામાં આવે છે તે; પિ-
અળ; આડ; આરકા.

અરથાવું, સ. કિ. પૂજવું; ખીજને હાથે
અરથા થતી તે.

અરજ, સ્ત્રી. (આ. અરજિ. ૧) કાષ્ઠ
પણ કામને માટે પોતાનાથી મોટાને નમનતાપ
ભરેલી રીતે પોતાની હકીકત જણાવી પોતાની
મુશ્કા પ્રમાણે કરવાની જે વિનતી કરતી તે;
વિનતી; પ્રાર્થના. ૨ શરિઆદ. ૩ અમાવા.
(ગર્ભવતીને જે મન થાય છે તે; અરજ થાય
છે એમ કહેવાય છે.) દોડદ.

અરજદાર, વિ. અરજ કરનાર; જેણે
પ્રથમ અરજ કરી હોય તે, માગણી કરનાર.

અરજી, સ્ત્રી. જેમાં અરજ લખી હોય
તે કાગળ; અરજની વિગતવાર હકીકતવાળો

જે લેખ તે. ૨ અરજને લગતી હકીકત જોમાં હોય એવો લેખ કે ભાષણ. :- 'અરજ અબજાની અબજાની.'

અરજોળ, અ. રખડતું; લખડતું; અધવચ.

અરજોળો, પુ. ઝોળોળો; કડીઆતું ભીંતની લંચાઈએ જતી સપાટી સીધી લીટીમાં છે કે નહિ તે જોવાનું યંત્ર.

અરજોળે, અ. અહર લડકતું હોય તેમ; અનિશ્ચિત; અચોક્કસ.

અરડાવું, અ. કિ. આરડવું; રેંઠવું, રૂ પિલાવું; હ.ખી થવું.

અરડુસી, સ્ત્રી. (મ ગરલસા.) એક જાતની વનસ્પતિ. (એનાં પાન છાતીના અને ફેશનાં સોળ ઉપર સેક કરવાના કામમાં આવે છે.)

અરડુસો, પુ એક જાતનું મોટું ઝાડ. (અરડુસાનું લાકડું પોચું અને હલકું હોવાથી તેનાં રમકડાં અને ખીજી ધણી સુશોભિત વસ્તુઓ ખરાદીઓ ઉતારીને બનાવે છે.)

અરણ, સ્ત્રી. જુઓ એરણ.

અરણ્ય, પુ. (સં. અર્ણવ=સમુદ્ર.) દરીઓ; સમુદ્ર; સાગર.

અરણી, સ્ત્રી. એક જાતનું ઝાડ.

અરણ્ય, ન. (સં.) વન; જંગલ; વગડો. :- હંડકારણ્ય.

અરણ્યરુદિત, ન. (સં.) નિરર્થક ખાખા કરવા તે; જેની કોઈ દાદ લેતું નથી અથવા જેને સાંભળવાની કોઈ દરકાર કરતું નથી એવું બોલવું તે.

અરણ્યવાસ, પુ. (સં.) વનવાસ, અરણ્યમાં જઈ રહેવું તે; ત્રિવાસન.

અરણ્યવાસી, વિ. (સં.) વનવાસી; અરણ્યમાં રહેનાર. ૨ જંગલી.

અરતિ, સ્ત્રી. (સં) અપ્રીતિ; અભાવ; નાપુશી.

અરથ, જુઓ અર્થ.

અરથારત, જુઓ અર્થાત.

અરથી, વિ. (સં. અર્થિન્ ઉ.) અર્થ વાળું; ગરમઉ જેને અર્થ હોય એવું. ૨ રથ વગરનું; રથમાંથી ઉતરેલું; રથારૂ નહિ તે. 'અરથી એ હમણાંજ હણારો, યઈ રથું રથી થયો તો.' ભારત.

અરથે, જુઓ અર્થે.

અરદાસ, સ્ત્રી. અરજ પ્રાર્થના.

અરદિગેહસ્ત, પુ. (જંદ.) અગ્નિ; દેવતા. ૨ પારસી વર્ણનો ત્રીજો મહીનો.

અરધ, વિ. અડધ; અડધું.

અરધાંગ, ન. સ્ત્રી. અરધાંગના; પુરખું જે અડધું અંગ તે; સ્ત્રી; પત્ની. 'અમર આદીર અરધાંગ ગોપાંગના.' તુ. મે.

અરધી, (અડધી) સ્ત્રી પાછ; એક પેસાની ત્રીજા ભાગ જેટલી તે આનાની ખારમા ભાગ જેટલી કીમતનો એક બહુજ નાનો ચણણી સિકો. (અંધાધમાંજ બહુધા આ શબ્દ બોલાયછે.)

અરધીઉં, ન. કોઈ પણ વસ્તુનો જે અડધો ભાગ તે; મોટી વસ્તુનો જે નાનો ભાગ તે. ૨ વિ. નાનું; અડધું; અડધા ભાગ જેટલું. અડધું તે. (પાણીનું અરધીઉં, દુડીનું અરધીઉં)

અરધું, વિ. (સં.) અડધું; એકના બે સરખા ભાગમાંનું દરેક.

અરધુંપરધું, વિ. અડધું કિંવા તેથી ઓછું હોય એવું; અરધાને આસરેલું.

અરધણ, જુઓ અર્પણ.

અરધણું, સ. કિ અર્પણ કરવું; આપવું તે.

અરધાણું, મ. કિ. અપાણું; અર્પણ થવું તે. 'આ મિત્ર કે અન્નમાંય, જમવા કયું હોય કાંઈ, તે મધ્યે વિધિ પુરસ્કર, નવ અરધાણું હોય પર.' પ્રેમાનંદ.

અરદ્દ, -(કાટ) સ્ત્રી. એક વસ્તુનો ખીજી વસ્તુને વેગથી પમાર થતાં જે ધડો-આંચકો લાગવો તે.

અરખ, જુઓ આરખ.

અરખી, વિ. અરખસ્તાન સંબંધી; આ-
રખોનું; અરખસ્તાન અથવા ત્યાંના લોકોને લગતું.
:-અરખી ઘોડા; અરખી ભાષા.

અરખીસમુદ્ર, પુ. અરખસ્તાન અને હિંદુ-
સ્તાનની વચ્ચે આવેલા ને સમુદ્ર તે.

અરખી, સ્ત્રી. એક જાતનું કંદ; અજો-
ખડું; અજળીની જાતનો કંદ. ૨ વિ. અરખ-
સ્તાનને લગતું; આરખનું.

અરખક, ન. (સં. અર્મક.) છોકરું;
બાળક; બચ્ચું.

અરમાન, સ્ત્રી. ધરુણ; ઉમેદ; હોંસ;
આશા. વિ. આરમાન-શાવડું.

અરમારી, સ્ત્રી. (પોર્ટુગીઝ) ભીંતમાંનું કપાટ;
દોહાખ; તાકું; હાટીઈ. ૨ નૌકા; દરિઆઈ કાફરો.

અરર, અ. (સં. અરે.) દુઃખનો ઉદ-
ગાર; ખીક ગુરસો અથવા શોકને લીધે એકા-
એક નીકળતો શબ્દ.

અરલ, વિ. નીરાગી; તંદુરસ્ત. ૨ દાંડું;
જડું. ૩ મૂર્ખ.

અરવલી, પુ. (સં. અરુણાચલી ઉ.)
આણ્ણ પર્વત; આણ્ણ પર્વતની જે હાર તે.

અરવિંદ, ન. (સં.) કાળું કમળ. (કામ-
દેવનાં પાંચ બાણમાં અરવિંદનું પણ એક બાણ છે.)

અરવિંદિની, સ્ત્રી. (સં.) કમલિની; કમ-
ળોનો સમૂહ.

અરસ, વિ. જેમાં રસ ન હોય એવું;
રસ વગરનું; મોળું; ફીકું. [દર્ષણ.

અરસદરસ, પુ. મુખ જોવાનો આયતો;

અરસપરસ, વિ. અ-ચો-ચ; પરસ્પર; એ-
કબીજમાં; આપસઆપસમાં. ૨ સામસામું;
સાદોસાદ; સામસામી.

અરસિક, વિ. (સં.) રસિક નહિ તે; જેને
રસ ઉત્પન્ન થતો ન હોય એવું; રસનું નહિ
અણુનાર; નીરસ; અસાર; નિઃસત્.

અરસિકતા, સ્ત્રી. (સં.) રસિકતા નહિ
તે; અરસવતા.

અરસો, પુ. (આ. અર્સ. ઉ.) કાળ;
યુદ્ધ; સમય; અવકાશ; વચમાંનું છેડું; અંતર;
દરમિયાન. ૨ જોગવાઈ; ટાણું; અવસર.

અરાખડું, ન. જે પંદાંથી એક બીજાની
સાથે દબાણમાં આવ્યાથી તેમની સપાટી ઉપર
એક બીજાના આકારની જે રેખાકૃતિ પડી
રહે છે તે; સળ: ભાત; ચિહ્ન; નિશાની; રે-
ખાકૃતિ; ડાળ; છાપ. (ખનીજ કાલસાનાં ચો-
સલાં ઉપર પાંદડાંનાં અરાખડાં પડેલાં દેખાય
છે. ચિત્ર ઉતારી લેવાને તેની ઉપર પાતળો કે
તેલીઓ કામળ મૂકીને છોકરાં જે રેખાકૃતિ
દોરે છે તે પણ અરાખડું કહેવાય છે.)

અરાગ, પુ. (સં.) રાગ નહિ તે; અપ્રીતિ;
અણુખનાવ; નહિ મેળ તે. ૨ સામી પ્રીત; ટટા.

અંરાજક, વિ. રાજ વગરનું; રાજ કે
રાજ્યશાસનનો અભાવ તે; રાજના રાજ્યરહિત;
જ્યાં અથવા જ્યાં રાજ કે રાજ્ય નેવું ન
હોય તે; અભવસ્થિત; બંદોબસ્ત વગરનું; નિ-
યંત્રણારહિત; અધાણું.

અરાજ્ય, વિ. (સં.) રાજ્યરહિત; જ્યાં
રાજ્યશાસન ન હોય તે; જ્યાં રાજ્યસત્તા રહેલી
ન હોય તેવું; અધાણું.

અરાક, વિ. જુઓ અદાર (૧૮) ૨ કોષ્ટ
પણ જાતની રાક-દરિઆદ વગરનું; ચાંત; સુ-
લેહબધું; નિરુપદ્રવ.

અરાકડું, જુઓ અકાડું.

અરાકાણું, સ.કિ. અરકાકરાવડું. ૨ અરાકા
ખાડવા દેવા; આરકવા દેવું. ૩ દમ ખિડાવવો.

અરાક, વિ. (સં.) દસ ને 'આઠની' જે
સંખ્યા તે; (૧૮). ૨ ખીનતકરાર; નિરુપદ્રવ.

અરાખો, પુ. (શ.) ફડુંબપરિવાર; ખટંગો
(સ્ત્રી, છોકરાં, આકરનરૂપ અને માત્રમિલકત
વગેરેનો આમાં સમાવેશ થાય છે.)

અરામ, વિ. (અનરામ=દોકડ.) જેની
ઉપર રામ-દોકડાં ચડતાં ન હોય એવું; ખીન
બ્યાલું; બ્યાજ વગરનું. :-અરામ દેવું.

અરિ, પુ. (સં.) દુશ્મન; શત્રુ; રિપુ; વેરી.
૨ હરીદ્ર.

અરિદમન, પુ. (સં.) શત્રુને દમનાર; દુશ્મનને પીડા કરનાર. ૨ પરાક્રમી; શત્રુવીર; બળવાન. ૩ શત્રુને પીડવો તે; સતવશ્ચી.

અરિપણ્ડુ, ન. (સં.) દુશ્મનાવટ; શત્રુતા.
અરિષ્ઠ, વિ. (સં.) અશુભ; અમંગળ; ખોટું. ૨ ન. મંકટ; ઉપાત; દુઃખ. ૩ મરણ્ય ચિહ્ન. ૪ મધ; આસવ. - દ્રાક્ષારિષ્ઠ.

અરિહંત, પુ. (સં.) સર્વ. ૨ એક જૈનાચાર્ય. વિ. શત્રુને હથુનાર.

અરિહા, વિ. શત્રુને મારનાર; દુશ્મનને હથુનાર. ૨ પુ. સ્વર્થ. 'નભ ઉતાઈ ધાઈ અરિહા, લઈ મંદી વિષ્ણુ પુરા.' એનાનંદ.

અરિંદમ, વિ. (સં.) અરિને દમનાર; નિવર્ત; વિજયી. ૨ પુ. જેણે શત્રુઓનું દમન કરેલું હોય એવો વિજેતા.

અરીહા, પુ. બ. વ. (સં. અરિષ્ટક ઉ.) એર જેવાં એક જાતનાં ફળ. (અરીહું' એર જેવું હોય છે અને તેને ભાગતાં અંદરથી કળેા ગોળ લીસો ફીસો નીકળે છે. ફીસા ઉપરની છેલ્લને પાણીમાં પલાળાને મસળતાં શીથ થાય છે. રેશમી વસ્ત્ર અને વાળ ધોવામાં લેણે તેનો ઉપયોગ કરે છે.)

અરીહી, સ્ત્રી. જેને અરીહાં નામનાં ફળ થાય છે તે ઝાડ.

અરીહું, જુઓ અરીહા.

અરીહો, પુ. અરીહાનું ઝાડ. ૨ તેનું ફળ.

અરીખ્યા, સ્ત્રી. (સં. રિખ્યા ઉ.) ઇર્ષ્યા; અદેખાધ; આર.

અરીસો, પુ. (શ.) મોં જોવાનો તખતો; મોટી આરસી; આપનો.

અરૂં, અ. ઝોડ; પાસે; નજીક. ૨ આમ; આ તરફ.

અરુચનું, વિ. (સં.) નહિ ગંભીરું; અણુ-ગંભીરું; નાપસંદ. ૨ નહિ જોઈતું; નહિ બાવનું.

અરુચિ, સ્ત્રી. (સં. અનહિ+રુચ્= પસંદ પડવું.) નહિ રુચિ તે; અભાવ; અપ્રીતિ. ૨ અન ઉપર ભાવ ન થવો તે; ખાવાની ઇચ્છા નહિ હોવી તે.

અરુચિકર, વિ. (સં.) રુચિકર નહિ તે; રુચિ ઉત્પન્ન કરે એવું નહિ તે; અભાવ ઉત્પન્ન કરે એવું; અરુચિ કરાવે એવું; અપ્રિય.

અરુચિર, વિ. (સં.) રુચિર નહિ તે; અસુંદર; નહિ શોભતું; નહિ રૂપાળું.

અરુણ, વિ. (સં.) ફીકુંલાલ; પિંગળ; કપિલ; ઇપદ્રકત.

અરુણ, પુ. (સં.) પ્રભાત; પ્રાતઃકાળ; બોર; આમલાદ. ૨ સ્વર્થનો સારથિ.

અરુણતા, સ્ત્રી. (સં.) લાલાશ; પિંગળતા; રતાશ.

અરુણા, સ્ત્રી. (સં.) મજા. ૨ ચનોદી. ૩ નસોતર.

અરુણાચળ, પુ. (સં. અરુણ+અચલ.) જેની ઉપર અરુણનો ઉદય થાય છે તે પૂર્વ દિશામાંનો એક કલ્પિત પર્વત; ઉદયાચળ.

અરુણિમા, સ્ત્રી. (સં.) અરુણની જે લાલાશ તે; રતાશ; રાતાપણું; લાલી; અરુણપ્રભા.

અરુણ, વિ. (સં.) લાલ; રાતું. ૨ સુંદર.

અરુણોદય, (સં. અરુણ+ઉદય ઉ.) અરુણનો જે ઉદય તે; સૂર્યનો ઉદય થતા પહેલાં પૂર્વ દિશામાં જે રાતો અને તેજસ્વી પ્રકાશ પ્રકટી નીકળે છે તે. ૨ પ્રાતઃકાળ; પ્રભાત.

અરુન્ધતી, સ્ત્રી. (સં.) સપ્તર્ષિના સાત તારાઓની પાસેનો એક તેજસ્વી તારો તે; અંદરથીનું હુંમણું. ૨ વસિષ્ઠ ઋષિનાં પત્ની.

અરૂંપડું, અ. આસપાસ; આમનેમ, અહીંતહીં; આગળપાછળ. 'મંતાધ રહેલા હરિ નવ બોલે, અરૂંપડું જોતી નાર.' પ્રા. કા.

અરૂંલાડ, અ. સમક્ષ; મામે; હાજરીમાં. (એની અરૂંલાડે મેં એને જે કહેવાનું હતું તે કહ્યું.)

અરૂપ, વિ. (સં.) જેને રૂપ નથી એવું;
રૂપ અને આકાર વિનાનું; ધર્મરત્ન અવર્ણ્ય
સ્વરૂપ. 'અરૂપ નામ તારાની, રૂપરેખા શી
દોરની, ને ન્યાં હામ નથી ઠાલું, ત્યાં છબી
ક્યાં ઉતારવી ?'

અરૂપી, વિ. (સં.) જેને રૂપ નથી એવું;
(ધર્મર) નિરાકાર.

અરે, સ્ત્રી. અવટ; કાળજી; કીકર; હાથ.
(ધરમાં દળે બગડે તેની વહુને મ્યારે અરે છે.)
ર દુઃખનો પોકાર; હાથ. 'ગરિબની અરે, ઉ-
રમાં ધરો.'

અરે, અ. (સં.) ઉતરતા દરબગના મા-
ણસને મોઝાધવાનો ઉદ્દગાર; ઝો; હે; રે. 'અરે
ફિસે દયા ધરો પીડા કરો ન પ્રાણીને' ક.દ.ડા.

અરેકાર, પુ. (સં.) 'અરે' એવો જે ઉ-
ચ્ચાર-ઉદ્દગાર તે; દુઃખનો પોકાર; હાથ;
નિઃશ્વાસોદ્દગાર.

અરેરે, અ. શોક અથવા ભયને લીધે
થતો ઉદ્દગાર; અમુક જૂલ થઇ ગયા પછી તેના
પથાતાપમાં આચીતો નીકળતો જે ઉદ્દગાર તે;
અરર; ઓઝઓઝ; હાથહાથ. ર હલકા માણુ-
મને બોલાવવાનું સંબોધન.

અરેવાળું, વિ. જેને અરે હોય એવું;
કોઈની દયા ખાનાઈ. ર કાળજીવાળું.

અરોગ, પુ. રોગ નહિ તે; રોગાભાવ.
ર વિ. તદુરસ્ત; આરોગ્ય; રોગ રહિત.

અરોગિતા, સ્ત્રી. (સં.) તદુરસ્તી; આ-
રોગ્ય; નીરોગતા.

અરોગી, વિ. જેને કંઈ રોગ ન હોય
એવું; નીરોગી, તદુરસ્ત.

અરોચક, નિ (સં. અ=નહિ રુચ્=ર-
ચવું.) નહિ રુચવું; ના પસંદ; અણુગમતું; નહિ
ભાવતું. ર અરુચિનો રોગ.

અરોડ, ન. આગલા વર્ષનો કપાસનો.
છોડ ફરીને પાલોવાઇ તેની ઉપર થએલો કપાસ.

અરોડો, પુ. આગલા વર્ષના કપાસના
છોડ ઉપર થએલો નવો કપાસ.

અર્ક, પુ. (સં.) સૂર્ય; સૂરજ. ર આકરો.

અર્ક, પુ. (આ. અર્ક.) દ્રાહ પણ દ્રવ્ય
માંથી ગરમીની મારફતે યતથી કાઢેલું જે પ્ર-
વાહી સત્ત્વ તે, તેજબ; કસ; તત્ત્વ.

અર્કવિવાહ, પુ. (સં.) ત્રીજી વાર પર-
ણતાં પહેલાં અસ્થિ નિવારણાર્થે પુરૂષને આ-
કરીની સાથે જે લગ્ન કરાવવામાં આવે છે તે.

અર્ગલ, પુ. (સં.) બારણાં બીડવાનો જે
આગળો તે; ઉશ્વાળો; હુંગળ. (અર્ગલા. સ્ત્રી.
આગળી.)

અર્ધ, ન. (સં.) અંજલીમાં અથવા પા-
ત્રમાં પાણી લઇ વિધિપૂર્વક દેવ અથવા પૂજ્યને
સમર્પણ કરવાની જે એક રીત તે; આદર-
મતકાર કરવાની એક માનભરી રીત. (ઓખા,
દુર્વા, પુષ્પ, પાણી અને સુગંધી દ્રવ્ય વગેરે
અર્ધમાં વપરાય છે.)

અર્ધપાદ, ન. (સં.) હાથમાં અર્ધ આપી
પાદપૂજન કરી ચંદન પુષ્પ વગેરે અર્પણ કરવાં
તે; મોટા માણસને અથવા દેવને આદરસતકાર
આપવાની એક માનભરી રીત. - 'અર્ધપાદથી
પૂજા કરી, નારદ સામે ઉભા હરી.'

અર્ધપ્રદાન, ન. (સં.) અંજલીમાં જળ
લઇ દેવાદિને વિધિપૂર્વક અર્પણ કરવું તે.

અર્ધ્ય, વિ. (સં.) અર્ધ આપવાને યોગ્ય;
પૂજ્ય; પૂજનને યોગ્ય; પૂજનીય; આદરણીય.

અર્ચક, વિ. (સં.) અર્ચા-પૂજા કરનાર;
સેવક; ભક્ત.

અર્ચન, ન. (સં.) દેવ અથવા પૂજ્યજનને
અર્ચવું તે; ચંદન પુષ્પ વગેરે અર્પણ કરવાં તે;
સેવા; પૂજા, પૂજન.

અર્ચનલક્ષિ, સ્ત્રી. (સં.) પ્રાપ્તિના નવ
પ્રકાર છે તેમાંનો એક પ્રકાર; સેવા.

અર્ચના, સ્ત્રી. (સં.) અર્ચનક્રિયા; પૂજા;
સેવા.

અર્ચનીય, વિ. (સં.) અર્ચવાને યોગ્ય;
પૂજ્ય; માન આપવા યોગ્ય.

અર્ચા, સ્ત્રી. (સં. અર્ચ=પૂજવું.) ચંદન અને ફૂલ વગેરેથી પૂજા કરવી તે; પૂજા; સેવા. ૨ આખે કપાળે ચંદન લગાડવું તે; આડ; પિએળ.

અર્ચાશુદ્ધિ, સ્ત્રી. (સં.) અપવિત્ર ચર્ચિને હોમાદિ ક્રિયા કરી ફરીને અર્ચ્ય બનાવવાની જે ક્રિયા તે.

અર્ચિ (ગી.) સ્ત્રી. (સં.) જોત; જ્વાળા; બડકો; આંચ.

અર્ચિત, વિ. (સં.) અર્ચાએલું; અર્ચા કરેલું; પૂજિત.

અર્ચ્ય, વિ. (સં.) અર્ચવાને યોગ્ય; પૂજનીય; માનને યોગ્ય.

અર્જ, સ્ત્રી. (કા.) આરજ, વિનતી.

અર્જન, ન. (સં. અર્જ=રણવું, પેદા કરવું.) રણતર; કમાઈ. ૨ લાભ; નફા; પ્રાપ્તિ; મળતર.

અર્જુની, સ્ત્રી. (સં.) ઉપા. ૨ એક વેલી; વનરપતિ.

અર્જી, વિ. (કા.) પુષ્કળ મળતું હોયતેવું; સરતું; સોધું; રેલછેલ.

અર્જુવ, પુ. (સં.) સમુદ્ર; સાગર; દરીઓ. (ખીજ શબ્દો માથે જોડાઈને પણ વપરાય છે. :-સંસારાર્જવ; દુ ખાર્જવ.)

અર્થ, પુ. (સં.) સમજણ; માયનો; ખુલાસો; ખાવ; અભિપ્રાય. ૨ ધારણા; ઉદ્દેશ; હેતુ; મતવચન; ધરાદો. ૩ દ્રવ્ય; ધન; પૈસો; દોલત. ૪ વિષય; વસ્તુ. ૫ સાર; કળ; તાત્પર્ય. ૬ જરૂર. -'દુરમનનો શો અર્થ, કોઈ હોયે જોતનમાં.' પ્રા. કા. (મનુષ્યજીવન માટે ચાર મોટા પુરુષાર્થ કહેલા છે. :-ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ.)

અર્થગાંભીર્ય, ન. (સં.) જેમાં અર્થની ગંભીરતા હોય તે; અર્થનું ગંભીરપણું તે.

અર્થગૌરવ, ન. (સં.) અર્થનું મોટાપણું તે; શબ્દાર્થની જેમાં ખુબી હોય તે; અર્થમહત્તા.

અર્થચિત્ર, ન. (સં.) અર્થ ચમત્કૃતિ; શબ્દમાં નાના પ્રકારના અર્થની જે ખુબીઓ

તે. (કવિતામાં જે જાતનાં ચિત્ર-અમતકારો અથવા ખુબીઓ આણવામાં આવે છે. ૧ શબ્દ-અક્ષર ચિત્ર-જેને સામાન્ય રીતે પ્રબંધ કહેવામાં આવે છે તે અને યમક વગેરે; તથા ૨ અર્થચિત્ર. શબ્દાનંકાર અને અર્થાનંકાર તે.)

અર્થતઃ, અ. (સં.) અર્થ પ્રમાણે; એ રીતે; મતલબ એમ કે, ૨ ખરેખર; અસમત; બેશક.

અર્થદાસ, પુ. (સં.) અર્થનો જે દામ-મેવક હોય તે; પૈસાનો પૂજારી; અર્થ ઉપર લક્ષ રાખનાર.

અર્થપ્રકરણ, ન. (સં.) અર્થ સંબંધીની જે બાબત તે; અર્થશાસ્ત્ર; કરકમર અને નાણાની ચાળવણીનો જે વિષય તે.

અર્થપ્રાપ્તિ, સ્ત્રી. (સં.) અર્થ પ્રાપ્ત થવો તે; ધન મળવું તે. ૨ કમાઈ; લાભ; નફા; ફાયદો.

અર્થબુદ્ધિ, સ્ત્રી (સં.) ખીજ ઉપર નદિ પરંતુ એકલા અર્થ ઉપરજ લક્ષ રહેવું તે; કમાવાની-ધન પ્રાપ્ત કરવાની અથવા પોતાનો લાભ સાધી સેવાની જે વૃત્તિ તે.

અર્થવાક, પુ. (સં.) ધન, અને લાભ સંબંધીનોજ વિચાર તે; જેમાં અર્થવિષયક ચર્ચા હોય તે.

અર્થવિજ્ઞાન, ન. (સં.) અર્થ સંબંધી જે ઉંડું જ્ઞાન તે; અર્થશાસ્ત્ર. ૨ બુદ્ધિના આદ્ય પ્રકારોમાંનો એક પ્રકાર.

અર્થવૃદ્ધિ, સ્ત્રી. (સં.) અર્થ-પૈસો વધારવો તે, પૈસો એકઠો થવો તે.

અર્થવ્યય, પુ. (સં.) અર્થનો વ્યય કરવો તે; ખર્ચ કરવું તે; ધનનો યોગ્ય રીતે વિનિમય કરવો તે.

અર્થશાસ્ત્ર, ન. (સં.) પોતાની અથવા જીવનની દોલત ઉભી કરવા અથવા વધારવા સંબંધી જે વિષય તે; મંપત્તિ સંબંધી વિચારનું જે શાસ્ત્ર તે; મંપત્તિ વિષયક વિચાર તે.

અર્થશાસ્ત્રી, પુ. (સં.) અર્થશાસ્ત્ર જાણનાર; અર્થશાસ્ત્રનો માતા; અર્થશાસ્ત્રનો અભ્યાસી અને તે શીખવનાર.

અર્થસંઘ, પુ. (સં.) ધન સંઘર્ષ તે; યુદ્ધી બાંધવી તે. ૨ અર્થનો જે સંઘ હોય તે; ભંડાર; ખજાનો; કોશ; નિધિ.

અર્થસિદ્ધિ, સ્ત્રી. (સં.) ધારેલી મતલબ પાર પડવી તે; અર્થ-લાભ સાધવો તે.

અર્થાત, અ. (સં.) એ કારણસર; એટલે કે; તાત્પર્ય; વસ્તુતઃ; વાસ્તવિક રીતે.

અર્થાતરોપન્યાસ, પુ. (સં.) અર્થ+અંતર+ઉપન્યાસ.) પ્રકૃત અર્થને ટેકા આપવા અથવા દૃઢ કરવા અપ્રકૃત અર્થને વચમાં આણવો તે. 'આપ મન ઉપર લેશો તો કાર્ય યશોજ કારણ કે મહાપુરુષોને શું અસંધ છે ?'

અર્થાલંકાર, પુ. (સં.) અર્થઅમૃતિ; કાવ્યની અંદર અર્થવડે કરીને જે રસ આણવામાં આવે છે તે; અર્થચિત્ર.

અર્થા, વિ. (સં.) અર્થવાણું; જેને અર્થની છાંય હોય તે; મતલબી; ગરબાઈ. ૨ યાચક; માગનાર, માગણી.

અર્થ, અ. વાસ્તે; કાળે; સાઈ; માટે. (એથી વિભક્તિનો પ્રત્યય.)

અર્ધ, (અર્ધ) વિ. (સં.) આખાના એ મરખા ભાગમાંનું એક તે; અડધું.

અર્ધગોળ, (અર્ધગોળ) વિ. અડધું જે ગોળ હોય તે; અડધું ગોળ; અડધા ભાગનું ગોળ. ૨ ગોળાનું જે અડધીઉં તે.

અર્ધચંદ્ર, પુ. (સં.) અડધો ચંદ્રમા; ચંદના આખા બિંબનો જે અડધો ભાગ તે. ૨ ગડગડીઉં નાળિયેર. --એને તો શેઠને ત્યાંથી અર્ધચંદ્ર મળ્યો, (મરાઠી.)

અર્ધચંદ્રાકાર, પુ. (સં.) અર્ધચંદ્રના જેવો જે આકાર તે.

અર્ધનારીનટથર, પુ. (સં.) અર્ધાગે જેણે પાર્વતીને ધારણ કરેલાં છે એવા મહાદેવજી; અર્ધનારીશ્વર.

અર્ધનિશા, સ્ત્રી. (સં.) અર્ધરાત; મધરાત. અર્ધરાત્ર, સ્ત્રી. (સં.) મધરાત; અડધી રાત; રાત્રિનો જે મધ્ય કાળ તે.

અર્ધવર્તુલ, ન. (સં.) અડધો પરિધ; અર્ધ ગોળ; અડધું કુંડાળું.

અર્ધવિરામ, પુ. (સં.) લખાણની અંદર વાક્યને અડધે ભાગે જરા વિરામ લેવાનું જે ચિહ્ન કરવામાં-મૂકવામાં આવે છે તે; અટક; ચિહ્ન.

અર્ધાંગ, ન. (સં.) અર્ધ+અંગ.) અંગનો જે અડધો ભાગ તે; અડધું અંગ. ૨ સ્ત્રી- (અર્ધાંગના.) ૩ મિત્ર. ૪ જેમાં અડધું અંગ રહી જાય છે એવો એક રોગ; પક્ષાઘાત.

અર્ધાંગના, સ્ત્રી. (સં.) અર્ધ+અંગના= સ્ત્રી.) પરણેલી સ્ત્રી; પત્ની.

અર્ધાંગવાયુ, પુ. (સં.) અડધે અંગે થતો વાયુનો એક રોગ; પક્ષાઘાત; લકવો.

અર્ધું, જુઓ અર્ધ; અડધું.

અર્ધોદયપર્વ, ન. (સં.) પોપ અથવા મહા મહીનાની અમાસે આવતા એક યોગનું મત. (પોપ અથવા માઘ માસની અમાસે શ્રવણ નક્ષત્ર રવિવાર અને વ્યતીપાત હોય તો અર્ધોદય પર્વનો યોગ બને છે.)

અર્પણ, ન. (સં.) અર્પ=આપવું.) આપી દેવું તે; દાન; ભેટ; બક્ષીસ આપવી તે; ભોગ આપવો તે.

અર્પણપત્ર, ન. (સં.) બક્ષીસપત્ર; આપી દેવાનો જે લેખ તે; અર્પણપત્રિકા.

અર્પણપત્રિકા, સ્ત્રી. (સં.) અર્પણપત્ર; અમર્પણને લગતી જે પત્રિકા તે; અંધ વગેરે વસ્તુ અમુક મોટા માણસને અર્પણ કરવાં તે.

અર્પણું, સ. ક્રિ. (સં.) અર્પ=આપવું.) આપી દેવું; ભેટ કરવી; ભોગ આપવો; અર્પણ કરવું.

અર્પિત, વિ. (સં.) અર્પ=આપવું) આપેલું; અર્પેલું; અર્પણ કરેલું; આરોપિત.

અર્જુન, વિ. દશ કરોડની મંખા.
અર્જુનયાત્રા, સ્ત્રી. (સં.) આયુ પર્વતની
ને યાત્રા તે.

અર્જુનદેવી, સ્ત્રી. (સં.) આયુ પર્વતનાં
અધિષ્ઠાત્રી દેવી તે; અંબાદેવી; અંબાજી.

અર્ભક, ન. (સં.) બાળક; અરુચ્ચ; છોકરું.

અર્ભકી, સ્ત્રી. (સં.) બાળકી; નાની છો-
કરી; કન્યા; પુત્રી; દીકરી.

અર્વાચીન, વિ. (સં.) હાલના વખતનું;
હમણાનું; તાલુ; નવું. (પ્રાચીનથી ઉલટું.)

અર્શ, પુ. (સં.) હરસ; મમા; મળદારથી
રુધિર પડવાનો એક જાતનો રોગ.

અર્હત, પુ. (સં.) જૈનમતવાદી પરમ માધુ;
મોક્ષ પીમેશો જીવ.

અલક, પુ. (સં.) કપાળ ઉપરના જે વાંક
ડીઆ વાળ તે; 'દિશાને લલાટે વક્ર અલક
સમાન ગોભે.' કાઠ. કુટિલકુતલ; ચોટલે;
કેશપાશ; અખોડો. 'અલકથી ગર્ચા લાંદિ
મંદાર પુષ્પે.' મેઘદૂત. બી. બો.

અલકનંદા, સ્ત્રી. (સં.) ગંગા; બાગીરથી.
(ટિબેટમાં ગંગાને અલકનંદા કહે છે.)

અલકા, સ્ત્રી. (સં.) યક્ષ અને કિન્નર વગેરે
અર્ધ દેવોની એક નગરી; કુબેરની રાજધાની.

અલકાધિપ, પુ. (સં.) કુબેર; ધનાધિપતિ.

અલકાપુરી, સ્ત્રી. (સં.) અલકા; યક્ષપુરી.

અલકાખ, પુ. (આ. લકખનું બહુવચન=
અલકાખ.) જુઓ ઇલકાખ.

અલકાવળી, સ્ત્રી. (સં. અલક+માવલી.
ઉ.) કપાળ ઉપરના વાંકડીઆ વાળની જે હાર
તે; વેણુ; ચૂચેલી હાંતોને જે સમૂહ તે.

અલકખ, પુ. (સં.) પીપર અને બીજા
ઝાડોને એક જાતનો શુદર; લાખ; લાખમાંથી
ખનાવેલો એક જાતનો લાલાચ પડતો રંગ;
અળતો.

અલકતક, પુ. (સં.) લાક્ષારમ; લાખ-
માંથી ખનાવેલો એક જાતનો લાલ રંગ; અળતો.

(મંદુત માહિત્ય ઉપરથી જણાય છે કે સ્ત્રીઓ
તેમના પગની પાનીઓ અલકતકથી રંગતી.)

અલક્ષ, ન. (સં.) નહિ લક્ષ-ધ્યાન તે;
બેશરત; અનવધાન.

અલક્ષિત, વિ. (સં.) નહિ લક્ષમાં રહેલું;
અનલક્ષમાં ગએલું; ધ્યાન બહાર. ૨ નહિ
આક્રિય; જેની ઉપર ચિદ્વન ન કરાએલું હોય એવું.

અલક્ષ્મી, સ્ત્રી. (સં.) નહિ લક્ષ્મી તે;
લક્ષ્મીનો જે અભાવ તે; અગણ. ૨ કૌન્ય;
ગરીબી; કમાલિયત.

અલક્ષ્ય, વિ. (સં.) નહિ લક્ષ્ય તે; ન
જેઈ કે સમજી શકાય તેવું; લક્ષ કરી શકા
નહિ એવું; અગોચર. ૨ પ્રલ.

અલખ, પુ. (સં. અલક્ષ્ય. ઉ.) પ્રલ
પરમાત્મા; સિવ. (ખાખી ખાવાઓ ભિક્ષ
માગતાં જે સમૂહનું ઉચ્ચારણ કરે છે તે.
'અલખ જગાલું તોરી નગરીમાં.' પ્રા. કા.

અલખત, સ્ત્રી. દોલત; સમૃદ્ધિ; માલ
મિલકત; ધન. 'અલખત અરણ્ય ન્યાં બરી
ટાંકોટાં છે બંડારજી, ત્યાં ૩ વિધિના વૈવિ
ધ્યથી, નથી દોષ ખાનારજી. દુઃખ.' મ. શો.

અલખનિરંજન, પુ. (સં.) માયાથી પર
એવો જે પરમાત્મા તે; પ્રલ; માયાના આવ
રણ રહિત; નિર્ચલ પ્રલ.

અલગ, વિ. (સં. અન્નલગ્ન=લેડાવું. ઉ.)
નહિ લાગતું તે; જુડ; ઇલાયધું; બિલ; ન્યાક
છે; દૂર.

અલગત, (અળગત) વિ. (આ. અલ્ગત=
ટુંકાણમાં.) સાધારણ; મહેજ; સામાન્ય; ઉદા.
હરણ જેવું. (આ તો એક અળગતની વાત છે.)
૨ પાસેનું; નજીકનું; આમ. ૩ અગત્ય; જરૂર.

અલગાર, સ્ત્રી. (સં. અલલી ઉ. અથવા
આ. અલ્ગાર=શુદ્ધાઓને શુદ્ધાઓ ઉ.) હારની
હાર; 'ઝોળની ઝોળ; હારોદાર; Train.
(કીડીઓની અવગાર આલે છે.) ૨ પુ. વળો;
મોભો. ૩ વેળવ.

અલગુ, વિ. જુદું; બિન; પૃથક્. ૨ દર; વેગળું; આધુ.

અલગોજ, ન. (આ.) સરણાધના જેવું મોંઢેથી વગાડવાનું એક જાતનું વાળું.

અલંકરણ, ન. (સં.) શોભાવંતું તે; શણ-ગારવું તે. શોભા; શણગાર; ભૂષણ; અલંકાર.

અલંકાર, પુ. (સં.) કોષ પશુ વસ્તુને શોભા આપનારી ખીજ કોષ એક વસ્તુ તે; ભૂષણ; મંડન; ધરણું. ૨ શોભા; શોભાનું જે કારણ તે. ૩ અતત્કૃતિ; કાવ્યની જે શોભા તે. (કાવ્યશાસ્ત્રમાં શબ્દાલંકાર=શબ્દચમત્કૃતિ અને અર્થાલંકાર=અર્થચમત્કૃતિ એમ બે જાતના વાણીના અલંકાર કલા છે.)

અલંકારશાસ્ત્ર, ન. (સં.) વાણીના અલંકારો સંબંધી જેમાં વિચાર કરેલો હોય તે; માહિત્યશાસ્ત્ર; કાવ્યશાસ્ત્ર. (જેમાં વાણીના શુષ્ક શોષનું વિવેચન કરેલું હોય તે.)

અલંકારી, વિ. (સં.) અલંકારવાળું; જેમાં અલંકાર હોય એવું. ૨ અલંકાર સંબંધી જ્ઞાન ધરાવનાર.

અલંકૃત, (સં.) શણગારેલું; ભૂષિત; અલંકારવાળું; શોભાવેલું; અલંકારોથી શણ-ગારેલું-મુશોભિત કરેલું હોય એવું.

અલંચ, સી. (સં. જલક્ષ્મી. ઉ.) અજળ; દેન્ય; ગરીબાઇ; નિર્ધનતા; દરિદ્રતા.

અલંચ, અ. (સં. જલક્ષ્ય) ધ્યાન જહાર; લક્ષમાં ન હોય તેમ; અલક્ષ્ય.

અલંક, જુઓ અલંક; અલંકડ.

અલપતું, વિ. આલાપવું; આલાપ કરવું. ૨ અલોપવું; નહિ છુપાવવું. ૩ અલ્પલું; ઉધાકું.

અલપવું, સ. કિ. આલાપવું; ગાવું; રાગ કાઢવો. ૨ અલોપ થવું; દહિની જહાર જવું; અદરશ થઇ જવું.

અલપાવું, કિ. રાગ નીકળવો; ગવાવું. ૨ સંતાવું; અલોપ થવું; ઝોડે ભરાઇ જવું.

અલપાઉ, જુઓ અલપાઉ.

અલખત, (અલખતાં) અ. (આ. અલખત=અખતી.) નક્કી; બેશક; અખીત; ખરેખર; એમજ. ૨ હારતો.

અલખેલકું, વિ. જુઓ અલખેલું. (કવિ-તામાં વપરાય છે.)

અલખેલું, વિ. (અલખ+ખેલ+ઉ=જેની ખેલ-જોડ ન હોય એવું.) જેની ખેલ ન હોય એવું ઉત્તમ; અદિતીય; ફાંકું; અલંકારવાળું; દેખાવું; મનોહર. (અલખેલકું=રૂપાળું. અલખેલકી=સ્ત્રી. અલખેલકો=પુરુષ. એજ પ્રમાણે અલખેલી અને અલખેલકો=મુંદર સ્ત્રી અને મુંદર પુરુષને માટે વપરાય છે.)

અલક્ષ્ય, વિ. (સં. અલક્ષ્ય) ન મળે એવું; અપ્રાપ્ય. ૨ જેની છત હોય નહિ તે; મુશકેલીએ મળે એવું.

અલક્ષ્યલાલ, પુ. (સં.) ન મળી શકે એવા લાભનું જે મળવું તે; નહિ મળે એવો લાભ.

અલભસ્ત, વિ. (આ. અલભ+શ. ભસ્ત=ગુલતાન) જોરાવર; મલના જેવો. ૨ જોસમાં આવેલું; ઉરેરાએલું; મદમાતું. ૩ ખાઇ પી બેરીકર રહી ઈંચુ થએલું; પુષ્ટ; જાડું.

અલભ, અ. (સં.) જમ.

અલર્ક, પુ. (સં.) હડકાવો કુતરો. ૨ એક રાજનું નામ. 'એવો ગુણિએલ જોષને રાય, અલર્ક નામ ધર્યું અપિરાય.' પ્રા. કા.

અલવણ, વિ. મીઠા વગરનું; જેમાં મીઠું ન હોય તે; મોળું.

અલવાન, ન. (આ. લગન=રંગનું બદ્ધ વચન) કાર વગરની સાલ, કાંબળ.

અલસ, વિ. (સં.) ધીરું; સૂત; અજ-સાએવું હોય એવું; યાકેવું; જોરે બરેવું હોય એવું; મંદ.

અલસગમન, ન. (સં.) ધીરી અને મુસ્ત ચાલ તે; આજસવાળું મદમન નો; પરાણે ચાલવું પડતું હોય તેમ ચાલવું તે.

અલસાણુ, અ. કિ. (સં. અન્નહિ ને
લસ્=અન્ન કરવી. ઉ.) અળસાણુ; મંદ પડી
જવું; યાકી જવું. ૨ ધેનાઇજવું; નિદ્રાણું થવું.
'અખિયાં અલસાની પિયા મેજ ચલેની.' ગાન.

અલંગ, અ. ન લાગે વળગે એમ; છેટે;
દૂર. ૨ ના. બાણુ; હાર.

અલંધ, વિ. (સં.) નહિ ઓલંગાય એવું;
હાલધવાને યોગ્ય નહિ એવું; તોડાય-ભગાય-
ફટી જવાય નહિ એવું. 'અલંધ ચુર આસા
ગણા, ને હોય ચેયની આસા.'

અલંબુદિ, સ્ત્રી. (સં.) મંતોપટ્ટિ; થોડું
ધણું ને મળ્યું તે બહુ છે, એમ માની સંતુષ્ટ
રહેવાની ને તોષ થુદિ તે; અલોભબુદિ.

અલા, સ્ત્રી. (આ. આલા=લક્ષ્મી) લક્ષ્મી;
મમ્મદિ. ૨ મુભાગ્ય. (અલા ગાઇ ને બલા વળગી.)

અલાઈ, વિ. અશક્ત; લાચાર; અનાય;
નબળું; બિચારું; સાલસ. ૨ અલાઇ-હી.

અલાઉ, વિ. જુદું; નિરાણું; ઇલાયધું.
૨ અનબુધ.

અલાકો, પુ. (આ. ઇલાક. ઉ.) જુઓ
ઇલાકો.

અલાણુ, અ. કિ. ઊંટનું ધાંધરડવું;
ખરાડવું. 'અલાણુ ત્યારે પલાણું' ઊંટ પલા-
ણુતી વેળાએ ધાંધરડે છે તે ઉપરથી, ખીછ
પણુ એની કહેવત આલે છે કે, 'ઊંટને ધાંધરડવું
પલાણુવું.'

અલાત-ચક્ર, ન. (સં. અલાત=ખોયણું+
ચક્ર=કુંડાણું) ખોયણાનું ને ચક્ર તે. એક છેડેથી
સળંગેલા ખોયણાને ખીન્ને છેડેથી પકડીને હ-
વામાં ગોળ ફેરવતાં અગ્નિનાં ને ગોળ કુંડાળાં
યતાં દેખાય છે તે.

અલાદ, વિ. (આ. અલાદ=ઉત્તરવું.)
ગરીબ; દીન; નિર્ધન.

અલાપ, પુ. (સ. આ=વધારે+લપ્=
ખોલવું) રાગરાગણીનું સ્વરૂપ દેખાડવાને અર્થે
વગરનું 'આ-આ-તન-ન-ન' વગેરે ગળામાંથી
ગોવું તે; સ્તુતિગાન.

અલાપચારી, સ્ત્રી. (સં. ઘલોપન્ના-
તુરી. ઉ.) અલાપરૂપ ને ક્રિયા તે; સળી કરતી
તે. અટકચાળું કરવું તે.

અલાપવું, સ. કિ. (સં.) અલાપ કરવો,
ગાવું; રાગ કાઢવો. 'અ્યાં પખીડાં મુરવરને
અલાપે, ત્યાં ડોણુ તે ઉપર મોહયિ લક્ષ આપે.'
કુંજવિહાર.

અલાખલા, સ્ત્રી. પંચાતી; પીડા; ઉપાધિ.
(એક મોટી પીડા અને તેને લગતી ખીછ
ઉપાધિઓ તે બધું.) ૨ ભૂત ગ્રેત; ઝોડઝપટ.
(વહેમ અને તેને લગતી ખીછ ઉપાધિઓ
તે બધું.)

અલાણુ, (જી) ન. તુંબડું. 'ગાંધારિકા
અલાણુ નામે, એવાં અનેક પ્રમાણુ.' ઊમાનંદ.

અલાલ, પુ. (સં.) નહિ લાભ તે; ગેર-
લાભ; ખોટ; તુકસાન; હાનિ

અલાયત, ન. (આ. અલાયત=ચિહ્ન.)
નિશાન; ચિહ્ન.

અલાયચી, જુઓ ઇલાયચી. ૨ ડાંગરની
એક જાત.

અલાયચો, પુ. ડાંગરની એક જાત.
(એના ચોખા અલાયચીથી સહેજ જડા
હોય છે.)

અલાયધું, જુઓ ઇલાયદું.

અલાધો, પુ. ઓળાઓ; ઓળીઓ.

અલાધો, વિ. આંકલો; હસારો.

અલાવડાખોર, વિ. અલાવડાં કરનાર;
ધાપડાં કરનાર; સામા માણસને સાઈ લાગે
એવી એવી તેના વખાણુની મોટાઇની વગેરે
વાતો કરનાર; મીઠું.

અલાવડું, ન. મામાને સાઈ લાગે એમ
કરવું (ખોલવું) તે; ધાપડું; મીઠું. ૨ સાયું-
જુડું; ચાડીચુગલી.

અલાવડું, વિ. અલાવડું કરનાર; સાઈ
માઈ મીઠું. ખોલી ખોલીને સામાને ધાપડાં
કરનાર; છુસાંમંતખોર; મીઠું. ૨ સાચાંજુડીઈ;

ચાડીયુગલી કરનાર. (પોતાને જાણે લાગતું હોય કે દુ.ખ થતું હોય એવો દેખાવ કરીને કાઠની નિંદા અને કાઠની સ્તુતિ કરનાર.)
 અલાવણું, જુઓ હલાવણું, નેમજ અપાવણું.
 અલાવો, પુ. (આ. અલાવા=કિનારીએ.)
 મહોરમના દિવસમાં એક ખાડામાં દેવતા સ-
 જાગાથી તેની આસપાસ મુસલમાનો નાચે છે તે.
 અલાહિદુ, વિ. (આ. અલાહિદા=જુદું.)
 જુદું; નોખું; અલગ. જુઓ ધલાયદું.
 અલિ, પુ. (સં.) એક જાતની કાળા મોટી
 માખ; મધમાખ. ૨ બમરી.
 અલિકુલ, ન. મધમાખીઓનું ટાણું;
 બમરીઓનું ટાણું.
 અલિંગી, વિ. (સં.) જેને કશું ચિહ્ન
 નથી એવું; વિદેહી. ૨ જીવન સુક્ત.
 અલિજહાં, વિ. (આ. આલી=ઉંચી
 ઠા. જાડ=પહી.) મબકાદાર; ધણું મદાન;
 બન્ધ, વિરાળ; ખડું મોટી પહીવાણું; વૈભવ
 મંપમ.
 અલિજહાં, વિ. (આ.) મોટા ઓઢાવાણું;
 મોટા વૈભવવાણું; મદાન.
 અલિંદ, પુ. (સં.) આંગણું; ખારણાની
 ખડું નજીકની છુટી જગા.
 અલિસ, વિ. (સ. અ=નહિ ને લિપ્=
 લીપણું.) નહિ લેવાએલું, અસંગી, નહિ બળેલું;
 નહિ મોડાવાએલું.
 અલી, ત્રી. (સં.) સખી; સાહેલી; સૈયર;
 બેનપણી. (ત્રીઓ એક ખીજને બોલાવતા
 અલી (બેન) એમ કહીને મંબોધન કરે છે;
 વળી પુરવો પોતાની ઓને અલી (સખી) એમ
 કહીને બોલાવે)
 અલીક, વિ. (સં.) અપ્રિય; અજખામણું.
 ૨ ખોટું; દુનિમ. ૩ અસત્ય; મિથ્યા.
 અલુખડું, ન. અજાખડું.
 અલુણાં, ન. ખ. વ. લુણ વગરનું જોજન
 કરવાનું વત. (કિટલાક દિવસો મુધી મીઠાવગરનું

જોજન કરવાનો નિયમ લેવો તે. ચૈત્ર મહીનામાં
 ઓખા નિમિત્ત ત્રીઓ અલુણાં કરે છે.)
 અલેક, વિ. સુકાનને સીધું રાખવું તે.
 અલેકગીરનારી, પુ. ખાખીખાવો;
 શિખારી. ૨ નિર્ધન; ખાખી ખંગાળા.
 અલેખ, વિ. લેખ રહિત; નહિ લખેલું.
 અલેખું, વિ. ગણતરી વગરનું; શુભાર
 કે દિમાખ વગરનું; લેખા વગરનું.
 અલેખેજ, અ. આ દેર.
 અલેચો, પુ. એક જાતનું રેશમી કપડું.
 અલેટણું, આલેટણું; લેટણું; આજોટણું.
 અલેટણું, આલેટણું; આરામ લેવો; ય-
 રીર ટકવીને ચૂકું અથવા ઉભા રહેવું તે.
 અલેણું, ન. નહિ લેણું તે; માગણું નહિ
 હોવું તે; નહિ મળતાપણું; અણુખનાવ. (આપણા
 લોકમાં એવી માન્યતા છે કે, મનુષ્ય લેણું આપવા
 જરૂર છે અને જેને ધણું ઉપર લેણું હોય તેને
 મોકાની સાથે મુખદ મંબંધ રહે છે, લેણું ન
 હોય તેની સાથે સારો મંબંધ રહેતા નથી.
 તેથી જેની સાથે સારો મંબંધ ન હોય તેની
 સાથે લેણું નથી એમ કહેવાય છે.)
 અલેટું, વિ. હલેટું; અણુસમજનું. દુનીઆ-
 દારીથી ખીનમાહીતગાર.
 અલેપ, પુ. લેપ નહિ તે. વિ. લેપ વગરનું.
 અલેસ, વિ. (આ. અલેપૂ અધાર.)
 દિમાખ-નિયમ વગરનું. ૨ અપેર. (કારખાનું)
 ઉપરટપકે; અદર.
 અલેલટરપુ, વિ. અટકગથી ટોકનાર;
 આસરથી ટહેનાર; ઉપવર્ગીડ. ૨ રમદગડીડ.
 અલેલાંબલેયાં, ન. ઓવારખાં; વારખાં.
 અલાક, વિ. (સં.) ન લેવાય એવું; નેષ
 શકાય નહિ તેવું; અનિ તેજસ્વી. ૨ લેવાને
 યોગ્ય નહિ એવું; અદ્યુત; અસૌકિક. " લપ
 થાય લેજામાં, વાણીઆ અલોક છે. " વગ્રમ.
 અલોપ પુ (સં. અ+લોપ. ખ. મી.)
 સાવ લોપ થઇ જવો તે; ખીલકલ નહિ દેખાવું
 તે; જેન થઇ જવું તે.

અસૌકિક, વિ. (સં. ઝ=નહિ લોક= જોવું. ઉ.) લોકવ્યવહારમાં ન હોય એવું; અસાધારણ; અન્યથા જેવું; અદ્યુત; અભાનુયિક; લોકાતીત. ૨ સુંદર; મનોહર; અત્યંત રૂપાળું.

અદ્ય, વિ. (સં.) યોડ; જરા; લગભગ. ૨ નાનું; લઘુ.

અદ્યપણ, વિ. (સં.) યોડુ જાણનાર; યોડું બહેલો; મૂર્ખ.

અદ્યપણાન, ન. (સં. જ્ઞ=જાણવું. ઉ.) યોડું જ્ઞાન તે; ટુંક સમજ; યોછી જુદિ; કમઅક્ષસ.

અદ્યપણાની, વિ. (સં. અલ્પ+જ્ઞા=જાણવું. ઉ.) યોછી સમજતું; કમઅક્ષી; યોડા જ્ઞાનવાળું.

અદ્યપ્રમાણ, ન. યોડું માપ તે. વિ. નાનું; માપમાં અલ્પ હોય એવું; જરા; કિંચિત્.

અદ્યપ્રાણ, પુ. (સં. અલ્પ=યોડું+માણ=વાયુ.) જેનો ઉચ્ચાર કરતાં યોછા શ્વાસ જોઈએ એવા જે અક્ષરો તે. ક અલ્પપ્રાણ અને જ્ઞ મહાપ્રાણ.

અદ્યપ્રયુદ્ધિ, સ્ત્રી. (સં) યોડી મમજ; યોછી મતિ; કમઅક્ષસ.

અદ્યપ્રમાણ-પી, વિ. (સં. અલ્પ+માણ=જોલવું) મિતમાપ-પી-યોડું જોલનાર; યોડ જોડું.

અદ્યપ્રમતિ, સ્ત્રી. (સં.) કમઅક્ષસ; યોડી સમજ તે. ૨ લાંબી જુદિ પહોંચે નહિ એવું; અલ્પ.

અદ્યપરિચય, ન. (સં.) વાંચતાં વાંચતાં યોડીવાર અટકવાનું જે ચિહ્ન હોય છે તે. કાળા. Carya.

અદ્યપાયુ, વિ. (સં. અલ્પ+આયુષ્=આવરણ) ટુંકી શુદ્ધીનું; યોડા આવરણવાળું.

અદ્યપાયુષ્ય, ન (સં. અલ્પ+આયુષ્ય.) ટુંકું આયુષ્ય તે. ૨ વિ ટુંકા આવરણનું.

અદ્યપાયુ, અ. કિ. યોડું યવું; ધરવું; શોપાવું; ક્ષીણ યવું. 'અર્ક મહા તેજો અપાય, ઇશ્વરતા ત્યાં શીડી નય.' અખો.

અદ્યપાશન, ન. (સં. અલ્પ+અશન=ખાવું) યોડું ખાવું તે; યોછા ખોરાક લેવો તે.

અદ્યપાહાર, પુ. (સં. અલ્પ+આહાર=ખાવું) યોડું ખાવું તે. યોડા આહાર હોય તે.

અદ્યપાહારી, વિ. યોડુંખાનાર; મિતાહારી.

અદ્યા, અ. સમવયના અથવા બોલનારથી નાના કે ઉતરતા દરજ્જાના પુરુષને સંબોધવાનો ઉદ્દેશ; હે; અરે.

અદ્યકદલિક, વિ. નિરાધાર. (બાળકને અધકદલક ઉપર રાખવું) ૨ સ્ત્રી. બાળકોની એક જાતની રમત. (જે ચાર જણના હાથ ભોંયપર મુકવી તેની ઉપર એક સમજી છોકરી અથવા કાઈ મોડું પોતાની આંગળી અડકાડતું જાય તે આ પ્રમાણે બોલતું જાય 'અધકદલિક ઝંઝરકદલિક, ઝંઝરને ઘેર આનપાન, પૂતળીએ જમાડી જાન, એક જડુવો જૂપ્યો યાળી લોહને ઉઠ્યો' વગેરે બોલે છે એટલે છોકરાં ભોંય સાથે હાથ પછડે છે.)

અદ્યસા, પુ. (આ.) પરમેશ્વર; મોટા ઇશ્વર; પરબ્રહ્મ. 'અહા એક બ્રહ્મ' = બિખારીની દયામાં આવી ગયેલું; 'મીમાં ચોરે ઝુંડે અને અમા ચોરે ઉઠે' = મનુષ્ય યોડું લે છે પરંતુ ઇશ્વર તો સખત બદલો લે છે. 'ધૈનીના સો ને ઘંટાનો એક.' 'અધાને બનાયા બેડા, એક અધા એક ખોડા' ઇશ્વર સૌ યોગ્યજ કરે છે, જેને જેવું જોઈએ તેને તેવુંજ આપે છે. 'અમા માર હૈ તો બેડા માર હૈ.' ઇશ્વરની સહાય હોય તો વહાણ તુરત પાર ઉતરી જાય છે, ઇશ્વર સહાય હોય તો તુરત કાર્ય થાય છે. (એડો=માલ ભરવાનું વહાણ, જતેલો.)

અદ્યધી, (સ્ત્રી) વિ. અહા સંબંધી; ઇશ્વરી. ૨ સીલસ; નિષ્પાપ. ૩ નિરુપદવી; પ્રમાણિક-પણે ચાલનારું; મોડું. 'અધાધી અથવા અધે કારખાનું=ઇશ્વર ઉપરની આરથાને આધારે

આલતું કામકાજ. (લા.) ધીરું અને વગર નિયમે પરંતુ પ્રમાણિકપણે આલતો વહીવટ. અલ્લે કાર-ભાર=જેમાં કોઈ કોઈને કોઈ કંઈ પૂછેજ નહિ એવું; સતોસત.

અલ્લાયોદી, સી. વાળ ઉતરાવવાની બાધા હોય અને પછી વાળ ઉતારવાની જરૂર પડે સારે છોકરાંના માથાના પાછલા ભાગમાં તે સુસક્ષમાન નથી એવું જણાવવાને અને હજી બાધા ઉતરાવવાની બાકી છે એવું દેખાડવાને જે વાળનો નાનો ગુચ્છ રાખવામાં આવે છે તે.

અલ્લાયો, પુ. ઝોળાયો. મોટી રકમથી નાની રકમની આણપણ જુદી દેખાડવાને કરવામાં આવતું) આણું 'ચિહ્ન.:-પા)ન

અલ્લે, જુઓ અલ્લાઈ-હી.

અલ્લેસાંક, અ. 'આખીખાનાંઓનો' બીજા ભાગવાનો પોઠાર. ૨ પુ. આખીખાવો. (છોકરાંને ખીવરાવવાને 'અલ્લેસાંક આલ્યો' એમ કહેવાયછે.)

અલ્લહુડ, વિ. ફનીઆંદારીના અનુભવ વગરનું; અણપજોટ; બાધડ; અણસમજી. ૨ ઉદ્ધત; ઉચ્છૃંખળ.

અલ્લેહુડું, વિ. અચાન; અણસમજી; ફનીઆંદારીથી બેખબર; કમઅક્ષમ.

અવ, અ. ઝોણુ, નઠારું, ઉલકું, હલકું, આવળું, નીચું અને નિશ્ચય, અનાદર, પરિભવ તથા વ્યાપકતા વગેરે અર્થ દેખાડનારો, સજ્જ અને ધાતુની પૂર્વે આવનારો સંસ્કૃત ઉપસર્ગ.

અવકળા, સી. (સં.) ઉલટી કળા જણાવી તે; અવચિહ્ન. ૨ પડતી. ૩ નુકસાન; ગેરનાજ. (આ દવાથી કંઈ અનકળા નહિ થાય.)

અવકાત, સી. (આ.) હલાજ, સાધનબળ; જોર. (પૈસાનું તેમજ શરીરનું નર્મ.)

અવકાર, જુઓ આવકાર.

અવકાશ, પુ (સં.) બે વસ્તુ વચ્ચેનું જે અંતર તે; માગ; છેડું. (એ દ્રાટમાનો અવકાશ વધતો જાય છે.) ૨ દુરસદ; નવરાજ. (તમને મળવાનો મને અવકાશ નથી) ૩ યા-

ચતાં લખતાં અટકવાની જે ટાંપ તે; વિરામ ચિહ્ન.

અવકાળી, (અવકાલિક) વિ. કવખતનું; કમોસમનું; અકાલીન; અકાળનું.

અવકૃપા, સી. (સં.) ગેરમહેરબાની; ઈતરાજ; કેરડી નજર. 'અમે મિથ્યા જોયે, પ્રજા કદી કરે જો અવકૃપા.' પ્રા. કા.

અવક્રિયા, સી. (સં.) ઉલટી-વિપરીત ક્રિયા થવી તે; ગેરલાભ; નુકસાન; હાનિ. ૨ વિકાર; બગાડ; અવગ્રણ. ૩ જેમ કરવું જોઈએ તેમ નહિ થવું તે; અપ્રયોગ થવો તે. ૪ ધાર્યું હોય તેથી ઉલટું થવું તે; ખોટું-વિપરીત પરિણામ આવવું તે. (સડો; દોષ.)

અવગડ, સી. (અવગડ) સુગમ નહિ પડતું તે; નહિ એસતું આવવું-રુચવું તે; સુશ-કેલી; અડચણ; મુસીબત; હરકત.

અવગડતા, સી. મુશકેલી; સુગમતા નહિ તે; સોઈ નહિ તે; પીડા; હરકત; પ્રંચાતી; સગવડ નહિ થવી તે.

અવગણ, જુઓ અવગ્રણ.

અવગણના, સી. (સં. અવ+ગણ=ગણવું ઉ.) ગુચ્છ ગણવું તે; લેખવું નહિ તે; અનાદર કરવો તે; અપમાન; તિરસ્કાર. ૨ કુત્સિત ગણના તે; નિંદા. ૩ ઉપેક્ષા.

અવગણવું, સ. કિ. ગુચ્છ ગણવું; ઉપેક્ષા કરવી; નહિ લેખવું; અનાદર કરવો. 'આંખ શીટી રક્તવર્ણ થઈ, કોષે ધૂળનું ગાત્ર, તે અલ્લા મને અવગણ્યો, થયો મોટો પુરાણી પાત્ર.' ઐ.

અવગત, વિ. (સં. અવ+ગમ્=ગમવું ઉ.) જણેયું, જેનું યાન મેળવ્યું હોય તે. ૨ અવગતીઉં થએલું; મદ્દગતિને નહિ પ્રાપ્ત થએલું.

અવગતિ, સી. (સં. અવ+ગતિ. ઉ.) અસદ્ગતિ તે; અધમગતિએ જવું તે; જૂતપ્રેતમાં કે નરકમાં જઈ પડવું તે. ૨ પડતી.

અવગતીઉં, ન. જેની અવગતિ થઈ હોય તે; અસદ્ગતિને પામેલું; જૂત પ્રેતાદિની સ્થિતિને પ્રાપ્ત થએલું હોય તે.

અવગાહ, પુ. (સં.) સ્નાન; નાહવું; અધોળ. ૨ અંદર પેસવું તે; પ્રવેશ કરવો તે. 'મહાભારત મોટો નિધિ, હરિ કૃપાએ અવગાહ.' પ્રા. કા. ૩ ડૂબકી.

અવગાહવું, અ. કિ. પાણીમાં ઉતરીને નાહવું; પાણીમાં પડી તેમાં આમતેમ ધૂમવું. ૨ ડૂબકી મારવી; ઝબકોળો ખાવો. ૩ ડહોળી નાંખવું; ખુદી નાંખવું.

અવગુણ, પુ. (સં.) ગુણથી ઉદ્ભવે તે; હોપ; અપલક્ષણ; કુટેવ. ૨ ગેરલાભ; તુકસાન; હરકત; હાનિ; ખોટ; ટોટો.

અવગુણકારક, વિ. (સં.) અવગુણ કરે એવું; ગેરલાભ કરનારું.

અવગુણકારી, વિ. (સં.) અવગુણ કરે એવું; ગેરલાભ કરનારું. (નહારા માણસની સોખત અને લેભાશુ વૈદની દવા બહુ અવગુણકારી થાય છે.) ૨ અપકારી.

અવગુણી, વિ. અવગુણવાળું; સારા ગુણનું નહિ તે; દુર્ગુણી; અપલક્ષણ; અનીતિમાન. ૨ તુકસાનકારક; અવગુણ કરે એવું. ૩ કૃતમી; અપકારી.

અવગુણીઉં, વિ. અવગુણી; નહારા ગુણનું; અનીતિમાન; દુર્ગુણી; દુરાચારી. ૨ ગુણને નહિ ભણનારું; ગુણ ઉપર અવગુણ કરે એવું; કૃતમી. 'અવગુણીઆને ગુણ કરે, તે આટાકુંથુમાં ભય.'

અવઘડ, પુ. (સં.) અનાવૃદ્ધિ. ૨ નિઘડ. ૩ પ્રતિબંધ; નકતર. ૪ સ્વભાવ.

અવઘડ, વિ. અણઘડ; અનતુભવી; નહિ પળોટાએકું. ૨ સુશકેલ; અઘડું; કઠિન; વિકટ; અસુગમ.

અવઘાત, પુ. (સં.) અવ+હન=મારવું ઉ.) મારી નાંખવું તે; ડોકવું; છડવું તે. ૨ આઘાત.

અવઘોષણ, સી. (સં. અવ+ઘોષ= અવાજ કરવો.) ઘાંડી પિટાવવી તે; સાદ પાવવો તે; ઠંઠેરો; બહેરાત.

અવચળ, શુઓ અવિચળ.

અવચિદ્ધન, ન. (સં.) અશુભસંયત્ક નિમિત્તનું જે જાણવું તે; કુચિદ્ધન. (મરણના કે. પડતીનાં નિશાન.) ૨ અવશુકન.

અવચિદ્ધન, વિ. (સં.) છુટું પડી ગએલું; જેમાં ફરક પડી ગયો હોય એવું; િદ્ધન થઈ ગએલું. ૨ મર્યાદિત; અમુક અંશવાળા સ્વરૂપને પામેલું. (જળાશયમાં પ્રતિબિંબિત જે મહાકાશ તે અવચિદ્ધન આકાશ; અવચિદ્ધન ચૈતન્ય તે સુદિ.)

અવચ્છેદ, પુ. (સં.) જુદાપણું; જ્ઞાંત્રી જુદાપણું દેખાવું હોય તે; ફરક; તફાવત; પરિચ્છેદ; એક દેશ. ૨ સીમા.

અવજશ, પુ. (સં.) અપયશ; અદીર્ઘિ; સાફ નહિ કહેવાવું તે; સુફે જોવાવું તે.

અવજ્ઞેગ, પુ. (સં. અવ+જ્ઞેગ.) સુયોગ નહિ તે; પંચાંગ પ્રમાણે શુભ સમય-સુ સંધિ નહિ તે; અમંગળ-અશુભ વખત તે. (પંચાંગમાં કેટલાંક ગ્રહ નક્ષત્રો વગેરેના ગમનાગમન અને સંધિકાળને અશુભ ગણી અવયોગ કહેલા છે અને તેમાં શુભ કાર્યોના નિયેધ કરેલો છે.)

અવજ્ઞા, સી. (સં.) યોગ્યતા પ્રમાણે માન ન આપવું તે; અપમાન; અનાદર; અદ્વળી; અવગણના કરી તે. ૨ માનભંગ; આત્માભંગ.

અવટાણું, (અટવાવું.) અ. કિ. શુંચવાવું; કાયર થવું; યાકી જવું. ૨ ભેળાઈજવું; એકાકાર થઈ જવું. ૩ ચૂંચાવું; ચૂંક આપવી.

અવઢ, (અવઢ-હવઢ.) વિ. નહિ વપરાવું; વગર વાપરે પડી રહેલું હોય એવું. (અવઢ ઘર, અવઢ કુવો.)

અવઢ, શુઓ ઉપલો રાખે.

અવણ, વિ. (સં. અવર્ણ ઉપરથી) નીચ; હલકી જાતમાં જનમેલું હોય તેવું; હલકટ. (કાઠિઆવાડ) શુદ્ધ, અનીચ.

અવતસ, પુ. ન. (સં.) કાનનું ધરણું; કર્ણપૂર; કર્ણાભ્યંત્ર; (એરિગ.) ૨ અવંતર; સિતીભણું.

અવતરણ, ન. (સં.) નીચે ઉતારવું તે; હેઠે ઉતારવું તે; અવતાર; જન્મ. ૨ ઉતાર; ઢોળાવનો જે ઉતરતો ઢાળ તે. ૩ ઉતારો; વાગ્ય કે વાતનો ઢાળવો ટાંકવો તે; ટાંચણ.

અવતરવું, અ. કિ. (સં. અવ+તૃ=જન-મયું. ઉ.) જનમયું. 'ભોટીલાં આધળા અવતરે છે' હો. વા. માળા. ૨ જમીન ઉપર ઉતરવું; નીચે ઉતરવું.

અવતાર, પુ. (સં. અવ+તૃ=ઉતરવું.) આવિર્ભાવ; જન્મ; ઉત્પત્તિ; ઉતરવું તે; દેહ ધારણ કરવો તે. (મનુષ્ય અથવા પ્રાણીના દેહમાં ધસ્યરતું અવતરવું તે.) ૨ એક રૂપ બદલી ખીજી રૂપ આધારમાં જવું તે; સ્વરૂપાંતર થવું તે. ૩ જીવન. 'નહારા પતિએ એનો આખો અવતાર બગાડ્યો.' જન્મ; જીવન. 'અવતાર અદ્વિત તારો ગયો, વેર વાળ્યું ન ન વેડમાં.' શામળ. પ્રસ્તાવના; ઉપક્રમણિકા.

અવતારિક, વિ. અવતાર મંબંધી; અવ તારોને લગતું. 'એવાં ચોવીસ અવતારિક નામ, સુણાને રાજરે.' દિવાળીખાત્ર. 'અવતારિક ચિત્રો.' અવતારોને લગતાં ચિત્રો.

અવતારી, ૧. (સં.) જેમાં કંઈક (દેવતા) અવતરેલું હોય એવું; જેનામાં કંઈક ઉતરેલું હોય એવું; અંશીજન; અસાધારણ. 'એવા અવતારી જનને' પ્રા. કા. અવતારી ગંજીશ= જેમાં અવતારનાં ચિત્રો પાડેલાં હોય એવો ગંજીશ.

અવદશા, સ્ત્રી. (સં.) પડતી; દુર્દશા; વિપત્તિ; દુઃખ; આશ્વત.

અવદાત, વિ. (સં. અવ+દૈ=શુદ્ધ કરવું.) શુદ્ધ; સ્પષ્ટ; ખુલ્લું. 'મન વિચારે જે આવડો, અધિકાર અકરમાત, શાયદી પામ્યો હશે, હેતુ નવ જડ્યો અવદાત.' દયારામ. ૨ ધોળું; નિર્મળ-સ્વચ્છ; સુંદર.

અવદાન, ન. (સં. અવ+દા=આપવું. ઉ.) અપદાન; (અનની આહુતિઓ દેવતાને જે અપાય છે તે) ગંગાવું; ગેટ ગેટ જવું ને.

અવદાહ, પુ. (સં. અવ+દાહ=બળવું.) વિધિ પ્રમાણે અગ્નિસંસ્કાર કર્યા વગર શબને બાળવું તે; વગર ક્રિયાએ બળ્યું ન બળ્યું કરવું તે.

અવદીચ, પુ. (સં. ઉદ્+અચ્ચ=જવું. ઉદીચ=ઉતર-તે તરફતું ઔદીચ.) ગુજરાતના બ્રાહ્મણોની એક મોટી જાત.

અવધ, સ્ત્રી. (સં. અવધિ-ઉ.) છેડા; સીમા; હદ; છેવટ; આખર. 'સૌ અવધે આવી મળે.' ૨ સમાપ્તિ; અંત. ૩ વેળા; સુદત. 'અમે અવધે ફરી વહેલા આવ્યું, ત્યારે લેશું તમારી સંભાળ.' ક. દ. કા.

અવધપુરી, સ્ત્રી. (સં.) અયોધ્યા.

અવધાન, ન. (સં. અવ+ધા=મૂકવું.) લક્ષ; ધ્યાન; એકાગ્રતા. ૨ સાવધાની; ચોક-સાધ. ૩ મનોયોગ; સમાધિ. ૪ કાળજી; સં-ભાળ. ૫ ધારણ; વચ્ચણ.

અવધારણ, ન. (સં.) વિધાર કરીને મનથી જે કંઈ નક્કી કર્યું હોય તે; નિશ્ચય; ફરાવ ખચીત અથવા ખરેખર નક્કી કરવું તે ૨ અવધાન.

અવધારણા, સ્ત્રી. (સં.) નિશ્ચય; ફરાવ; મનસુઓ. ૨ ખોજ; તપાસ.

અવધારવું, સ. કિ. (સં. અવ+ધૃ=ધારણ કરવું.) નક્કી કરવું; ફરાવવું. ૨ ધ્યાનમાં લેવું, દૃઢ રીતે મન ઉપર લેવું; ફસાવવું; લક્ષમાં લઈ લેવું.

અવધિ, પુ. સ્ત્રી. (સં.) સીમા; મર્યાદા; હદ; છેડા; છેવટ; સમાપ્તિ; આખર. 'ઉદાર અવધિ, સદ્ગુણ સાગર ઘણું છે ગભીર.' દયા-ગમ. ૨ વેળા; સુદત; દરમિયાન. 'તે સર્વ સુણી સો વર્ષ રહ્યો હું, કાંઈ ન અવધિ ધારો ન્યૂન.' ત્રિમાનવ. ૩ ટોચ; શિખર. 'એ તો અવધિએ પહોંચ્યો.' ૪ પરાકાષ્ઠા; દૃષ્ટી બ્યાદે 'જાણ તો તો અવધિ કરી.' ૫ ધોરણ. ૬ આ-રંભ અથવા અંત. ૭ અ. સુધી; લગી; લગણ. 'વસંતાવધિ' વસંત પૂરો થતા લગી. અવધિ કરતો-ફરાવતો-હદ મર્યાદા 'અવધિ કરતો' =

અવગાહ, પુ. (સં.) સ્નાન; નાહવું; અધોળ. ૨ અંદર પેસવું તે; પ્રવેશ કરવો તે. 'મહાભારત મોટા નિધિ, હરિ કૃષ્ણએ અવગાહ.' પ્રા. કા. ૩ ડૂબકી.

અવગાહણ, અ. ક્રિ. પાણીમાં ઉતરીને નાહવું; પાણીમાં પડી તેમાં આમનેમ ધૂમવું. ૨ ડૂબકી મારવી; ઝગડોળા ખાવો. ૩ ડહોળી નાંખવું; ખુદી નાંખવું.

અવગુણ, પુ. (સં.) ગુણથી ઉચ્છેદ તે; હોય; અપલક્ષણ; કુટેવ. ૨ ગેરલાભ; તુકસાન; હરકત; હાનિ; ખોટ; ટોટો.

અવગુણકારક, વિ. (સં.) અવગુણ કરે એવું; ગેરલાભ કરનારું.

અવગુણકારી, વિ. (સં.) અવગુણ કરે એવું; ગેરલાભ કરનારું. (નહારા માણસની સેવન અને સેવાગુ વેદની દવા બહુ અવગુણકારી થાય છે.) ૨ અપકારી.

અવગુણી, વિ. અવગુણવાળું; સારા ગુણનું નહિ તે; દુર્ગુણી; અપલક્ષણ; અનીતિમાન. ૨ તુકસાનકારક; અવગુણ કરે એવું. ૩ કૃતઘ્ની; અપકારી.

અવગુણીકૃ, વિ. અવગુણી; નહારા ગુણનું; અનીતિમાન; દુર્ગુણી; દુરાચારી. ૨ ગુણને નહિ જણનારું; ગુણ ઉપર અવગુણ કરે એવું; કૃતઘ્ની. 'અવગુણીઆને ગુણ કરે, તે આટાકુંથુમાં જાય.'

અવગ્રહ, પુ. (સં.) અનાદૃષ્ટિ. ૨ નિગ્રહ. ૩ પ્રતિબંધ; નડતર. ૪ સ્વભાવ.

અવધક, વિ. અણધક; અનતુભવી; નહિ પજોટાએલું. ૨ સુચકેલ; અધર; કઠિન; વિકટ; અસુગમ.

અવધાત, પુ. (સં.) અવધન=મારવું ઉ.) મારી નાંખવું તે; ઠોકવું; ઘડવું તે. ૨ આધાત.

અવધોપણ, સી. (સં.) અવધોષ= અવાજ કરવો.) મંડી પિટાવવી તે, સાદ પડવો તે, ટંકરા; બહેરાત.

અવચળ, જુઓ અવિચળ.

અવચિદ્વન, ન. (સં.) અશુભસંચય નિમિત્તનું જે જણાવું તે; કુચિદ્વન. (મરણનાં કે પડતીનાં નિસાન.) ૨ અપશુદ્ધન.

અવચિન્ન, વિ. (સં.) છુટું પડી ગએલું; જેમાં ફરક પડી ગયો હોય એવું; છિન્ન થઈ ગએલું. ૨ મર્યાદિત; અમુક અંશવાળા સ્વરૂપને પામેલું. (જળાશયમાં પ્રતિબિમ્બિત જે મહાકાશ તે અવચિન્ન આકાશ; અવચિન્ન ચૈતન્ય તે જુદું.)

અવચ્છેદ, પુ. (સં.) જુદાપણું; જાંબી જુદાપણું દેખાતું હોય તે; ફરક; તફાવત; પરિચ્છેદ; એક દેશ. ૨ સીમા.

અવજનશ, પુ. (સં.) અપયશ; અકીર્તિ; સાફ નહિ કહેવાવું તે; ખુદ ખોલાવું તે.

અવજ્ઞેગ, પુ. (સં.) અવજ્ઞ-યોગ.) સુયોગ નહિ તે; પંચાંગ પ્રમાણે શુભ સમય-સુ સંધિ નહિ તે; અમંગલ-અશુભ વખત તે. (પંચાંગમાં કેટલાંક અઠ નક્ષત્રો વગેરેના ગમનાગમન અને સંધિકાળને અશુભ ગણી અવયોગ કહેલા છે અને તેમાં શુભ કાર્યોના નિષેધ કરેલા છે.)

અવજ્ઞા, સી. (સં.) યોગ્યતા પ્રમાણે માન ન આપવું તે; અપમાન; અનાદર; બે અદખી; અવગણના કરવી તે. ૨ માનભંગ; આશ્ચર્યભંગ.

અવટાણું, (અટવાવું.) અ. ક્રિ. ગુંથવાવું; કાયર થવું; ચાકી જવું. ૨ ભેળાઈજવું; એકાકાર થઈ જવું. ૩ ચૂંથાવું; ચૂંક આવી.

અવટ, (અવટ-હવટ.) વિ. નહિ વપરાતું; વગર વાપરે પડી રહેલું હોય એવું. (અવટ ધર, અવટ કુવો.)

અવટ, જુઓ ઉપલેશ શબ્દ.

અવણ, વિ. (સં.) અવર્ણ ઉપરથી) નીચ; હલકી જાતમાં જનમેલું હોય તેવું; હલકટ. (કાઠિઆવાડ) શુદ્ધ, અનાર્ય.

અવતર, પુ. ન. (સં.) કાનનું મરણ; મરણપર; કેણાંભરણ; (એરિંગ.) ૨ અવતર; શિશીભણું.

અવતરણ, ન. (સં.) નીચે ઉતારવું તે; હેઠે ઉતારવું તે; અવતાર; જન્મ. ૨ ઉતાર; ઢોળાવનો જે ઉતરતો ઢાળ તે. ૩ ઉતારો; વાક્ય કે વાતનો કાષ્ઠકો ટાંકવો તે; ટાંચણ.

અવતરણું, અ. ક્રિ. (સં. અવ+તૃ=જનન-મવું. ઉ.) જનનમવું. 'ભોટીલાં આધળા અવતરે છે' હો. વા. માળા. ૨ જમીન ઉપર ઉતરવું; નીચે ઉતરવું.

અવતાર, પુ. (સં. અવ+તૃ=ઉતરવું.) આવિર્ભાવ; જન્મ; ઉત્પત્તિ; ઉતરવું તે; દેહ ધારણ કરવો તે. (મનુષ્ય અથવા પ્રાણીના દેહમાં ઇશ્વરનું અવતરણું તે.) ૨ એક રૂપ બદલી બીજા રૂપ આધારમાં જવું તે; સ્વરૂપાંતર થવું તે. ૩ જીવન. 'નકાશ પતિએ એનો આખો અવતાર બગાડ્યો.' જન્મ; જીવન.

'અવતાર અદ્વિત તારો ગયો, વેર વાળ્યું ન ન વેઠમાં.' શામળ. પ્રસ્તાવના; ઉપક્રમણિકા. 'અવતારિકે, વિ. અવતાર સંબંધી; અવ તારોને લગતું. 'એવાં એવીસ અવતારિકે નામ, સુણીએ રાખરે.' દિવાળીખાંડ. 'અવતારિકે ચિત્રો.' અવતારોને લગતાં ચિત્રો.

અવતારી, વ. (સં.) જેમાં કંઈક (દેવતા) અવતરેલું હોય એવું; જેનામાં કંઈક ઉતરેલું હોય એવું; અંશીજન; અસાધારણ. 'એવા અવતારી જનમે' પ્રા. કા. અવતારી ગંજીદાર જેમાં અવતારનાં ચિત્રો ખાડેલાં હોય એવો ગંજીદાર.

અવદશા, સ્ત્રી. (સં.) પહતી; કુદંશા;

વિપત્તિ; દુઃખ; આશ્વત.

અવદાતા, વિ. (સં. અવ+દૈ=શુદ્ધ કરવું.) શુદ્ધ; સ્પષ્ટ; ખુલ્લું. 'મન વિચારે જેઆવડો, અધિકાર અકરમાત, શાયદી પામ્યો હશે, હેતુ નવ જડ્યો અવદાતા.' દયારામ. ૨ ધોણું; નિર્મળ-સ્વચ્છ; સુંદર.

અવદાન, ન. (સં. અવ+દા=આપવું. ઉ.) અપદાન; (અનની આહુતિઓ દેવતાને જે અપાય છે તે) ગાળું; ગેટ કંગો જવું ને.

અવદાહ, પુ. (સં. અવ+દાહ=બળવું.) વિધિ પ્રમાણે અગ્નિસંસ્કાર કર્યા વગર શબને બાળવું તે; વગર ક્રિયાએ બળ્યું ન બળ્યું કરવું તે.

અવદીચ, પુ. (સં. ઉદ્+અચ્ચ=જવું. ઉદીચ=ઉતર-તે તરફનું મૌઢીચ્ચ.) થુજ-રાતના આહંગોની એક મોટી જાત.

અવધ, સ્ત્રી. (સં. અવધિ-ઉ.) છોડા; સીમા; હદ; હેવટ; આખર. 'સૌ અવધે આવી મળે.' ૨ સમાધિ; અંત. ૩ વેળા; મુદત. 'અમે અંવધે ફરી વહેલા આવશું, ત્યારે મેશું તમારી મંબાળ.' ક. દ. ૩.

અવધપુરી, સ્ત્રી. (સં.) અયોધ્યા.

અવધાન, ન. (સં. અવ+ધા=મૂકવું.) લક્ષ; ધ્યાન; એકમત્તા. ૨ સાવધાની; ચોક-સાધ. ૩ મનોવેગ; સમાધિ. ૪ કાળજી; સં-ભાળ. ૫ ધારણા; વશણ.

અવધારણ, ન. (સં.) વિચાર કરીને મનથી જે કંઈ નક્કી કર્યું હોય તે; નિશ્ચય; દરાવ ખચીત અથવા ખરેખર નક્કી કરવું તે. ૨ અવધાન.

અવધારણા, સ્ત્રી. (સં.) નિશ્ચય; દરાવ; મનસુખો. ૨ ખોજ; તપાસ.

અવધારણું, સ. ક્રિ. (સં. અવ+ધૃ=ધારણ કરવું.) નક્કી કરવું; દરાવવું. ૨ ધ્યાનમાં લેવું; દંડ રીતે મન ઉપર લેવું; કમાવવું; લક્ષમાં લઈ લેવું.

અવધિ, પુ. સ્ત્રી. (સં.) સીમા; મર્યાદા, હદ; છોડા; હેવટ; સમાધિ; આખર. 'ઉદાર અવધિ, સદ્ગુણ સાગર થયું છે મંબીર.' દયા-ગમ. ૨ વેળા; મુદત; દરમિયાન. 'તે સર્વ સુણી સો વર્ષ રહ્યો હું, કાંઈ ન અવધિ ધારો નૂન.' ત્રેમાનંદ. ૩ ટાંચ; સિખર. 'એ તો અવધિએ પહોંચ્યો.' ૪ પરાકાષ્ટા; હદથી જ્યાંદે. 'બાઈ તે તો અવધિ કરી.' ૫ ધોરણ. 'ફ આ-રંભ અથવા અંત. ૭ અ. સુધી; લગી; લગણ. 'વંમંતાવધિ' વસંત પૂરો થતા લગી. અવધિ કરવો=રોગનો વે=હદ આધીન. 'અવધિ કરી' =

હદથી જ્યાંદે કરવું. 'અવધિએ પહોચવું' = છેડે હદે જઈ પહોચવું. 'અવધિએ મરવું' = યથાકાળે મરવું.

અવધૂત, જુઓ અબધૂત.

અવધ્ય, વિ. (સં. અ=નહિ+અધ્ય=મારવું ઉ.) મારવાને યોગ્ય નહિ એવું; વધેરવા-ભોગ આપવાને યોગ્ય નહિ તે.

અવનવું, વિ. (સં. અવ+નવોન.) નવું; નવીન. ૨ અનવયમ જેવું; અલૌકિક. ઓચીંતું કંઈ નવું થઈ આવવું તે; નહિ ધારેલી રીતે કોઈ નવા બતાવવું બની જવું તે.

અવનિ, (ની) (સં. અવનિ-ની.) પૃથ્વી; જૂ; ધરા. ૨ ભોંય; જમીન. 'પોટવા અવનિ ઓઢવા આભ છે, ત્યાગી એવા વસે જેની તીરે.' પ્રા. કા. ૨ સંસારપ્રપંચ. 'અવનિકારણુ શ્રીઅવિનાશ, મહારૂપ તે કુણુ કળે.' ભાલણુ. ૩ અવતાર; જન્મ. (અવનિચક્ર=ધરમાળ.)

અવનિતળ, ન. (સં. અવનિ+તલ ઉ.) પૃથ્વીની સપાટી; ભૂતળ. 'અવનિતળમાં એવો મેં તો, કોઈ દીકો નહિ વીર.' પ્રા. કા.

અવનિપતિ, પુ. (સં. અવનિ+પતિ=સ્વામી-રાજ.) પૃથ્વીપતિ; પૃથ્વીનો રાજા; મહારાજા; ચક્રવર્તિરાજા.

અવનીપાળ, પુ. (સં. અવની+પાલ=પાળનાર.) પૃથ્વીપાળ-રાજા; મહારાજા.

અવનીશ, પુ. (સં. અવનિ+ઈશ=ઈશ્વર.) પૃથ્વીશ, પૃથ્વીનો ઈશ્વર-રાજા; મહારાજા.

અવંતિ, સ્ત્રી. (સં.) માળવાની રાજધાની; ઉજ્જયિની; ઉજ્જન. (દિંદુઓની સાત પવિત્ર નગરીઓમાંની એક. ઉજ્જનમાં 'મહાકાળ' મહાદેવનું જ્યોતિર્લિંગ છે.)

અવબોધ, પુ. (સં. અવ+બુધ્=અણુ ઉ.) જ્ઞાન; જાણ; પ્રબોધ. ૨ જાણવું તે.

અવભૂથ, પુ. (સં. અવ+ભૂ=મરવું ઉ.) દિશાંતર; યમની જે પૂર્ણાહુતિ તે. (યમની પૂર્ણાહુતિને સમયે યજમાનને જે સ્નાન કરાવેલાં આવે છે તે અંબૃથ સ્નાન કહેવાય છે.)

અવમાન, ન. (સં.) અપમાન; અતાર; તિરસ્કાર; અવમતિ; માન નહિ આપવું તે.

અવમાનવું, સ. ક્રિ. માન નહિ આપવું; અવગણના કરવી; તુચ્છકારી કાઢવું; તિરસ્કાર કરવો; અવગા કરવી.

અવયવ, પુ. (સં.) આખી વસ્તુનો અમુક વિભાગ તે; અંશ; ભાગ; અંગ. ૨ ઉપકરણ. ૩ મૂળતત્વ. ૪ ધાતુ.

અવયવી, વિ. (સં.) અવયવવાળું; શરીરી; જેને અંગ છે એવું; અંશી.

અવયોગ, પુ. (સં.) કળ્પેગ; અવળેગ; ખરાબ સમય; અશુભ-અમંગળ યોગ.

અવર, વિ. (સં. અવર=ખીજું ઉ.) ખીજું; અન્ય. ૨ કનિષ્ઠ; અધમ; છેડછું. ૩ પુ. (અં. Hour અવર) કલાક; અટ્ટી ધડીનો સમય.

અવરજવર, સ્ત્રી. (આવવું ઉ. અવર અને જવું ઉ. જવર.) આવજા; હરહર; હીલ-ચાલ; જવું આવવું યથા કરવું તે. (મોટી રસ્તે લોકોની બહુ અવરજવર હોય છે.)

અવરણ, વિ. (સં. અ+વર્ણ ઉ.) હલકી ભતતું; અવરણ; શરૂ. 'સેવો વરણ અવરણ, સેવજો ભિક્ષા ભોગી.' શામળ.

અવરથા, અ. વિ. (સં. વૃથા=ફાગટ. આમાં આ નિરર્થક છે.) ફાગટ; વૃથા. ૨ નશ્વરું નિરર્થક.

અવરાર્ધ, જુઓ અભરાર્ધ.

અવરાણું, અ. ક્રિ. ઢંકાવું; છવાવું. 'વિષય વૃત્તિને આંતરે, અવરાયો અનિત્ય.' પ્રીતમદાસ. ૨ આવરણમાં જવું. 'જડુપતિ હરિને ભજ્યા નહિ, આવરણમાં અવરાગ રે.' લોત્તેભગત.

અવરોધ, પુ. (સં. અવ+રુધ્=રોકવું) અટકાવ; નકતર; પ્રતિબંધ; બાધ; રોકાણ. ૨ અંતઃપુર; જનાનખાનું.

અવરોધક, વિ. (સં.) અવરોધ કરનાર; અટકાવે એવું; બાધક.

અવરોધન, ન. (સં.) અવરોધ કરવો તે; રોકવું તે; બાળવું તે; હરકત; પ્રત્યર્થન.

અવરોહ, પુ. (સં. અવ+રુહ=ઊગવું હ.)
નીચે ઉતરવું; અટવું ને ઉતરવું તે; દાળ; ઢોળાવ.
૨ ફણગો; મૂલાંકુર; વડવાઈ. ૩ સ્વર્ગ. ૪ ગળો.
અવરોહણ, ન. (સં.) અવતરણ; ઉતરવું
તે; ઢોળાવ; ઉતરાણ. ૨ પલાણ.

અવરોહી, વિ. (સં.) ઉતરવું; નીચે જવું;
હલકીહલકવું. (સર-રાગ વગેરે.) ૨ જેને ઝટ
મૂળ ફૂટતાં હોય એવું; મૂળાંકુરવાળું; વડવા
ઈની ખામિઅનવું; ઝટ અંકર લે એવું; ફરી
નીકળનારું.

અવર્ગ, પુ. (સં.) 'અ' ને લગતા અ-
ક્ષરોનો જે વર્ગ તે. (અ જેમાં મુખ્ય હોય
એવા અક્ષરોનો વર્ગ તે) ૨ વર્ગનો અભાવ તે.

અવર્ગી, વિ. (સં.) અવર્ગનું. ૨ વર્ગનું
નહિ તે.

અવર્ણ, વિ. (સં.) વર્ણરહિત; વર્ણ વગરનું;
સંકર; કળત; જે વર્ણ બહાર હોય તે. ૨
'અ' આદિ જે અક્ષરો તે; સ્વર. ૩ અપવાદ.

અવર્ણ્ય, વિ. (સં.) વર્ણી શકાય નહિ
એવું; વર્ણનને યોગ્ય ન હોય એવું; અકથનીય.

અવર્થ, વિ. (સં.) વર્થ નહિ તે; હલકું;
નીચું; ઉતરવું; કનિષ્ઠ.

અવલ, વિ. (શ.) પહેલું; મુખ્ય; સરસ;
તેજી. અવલ આખર=પહેલું-આરંભનું અને
છેલું-અંતનું-અવલસરવાયુ. અવલકારકન=
પહેલો કારકન તે. (તાતુકાના મામલતદારના
હાથ નીચેનો જે પહેલો કારકન તે.) અવલ
અરણ=પહેલી-દાવા અરણ તે.

અવલઆખર, અ. અથેતિ; પહેલું ને
છેલું; આદ્યંત; એક છેડેથી બીજા છેડા સુધી.

અવલક્ષણ, ન. (સં.) અપલક્ષણ.

અવલધી, અ. પહેલેથી; આગળથી.

અવલમંજલ, સ્ત્રી. (શ. અવલ+મંજલ=
મુસારી.) પાપદસ્તં; દુનઃક્રિયા; મર્યાદાને છેવટનું
કેડાણે પાડવું તે.

અવલંબ, પુ. (સં.) આશ્રય; આસરો;
આધાર.

અવલંબન, ન. (સં. અવ-લંબ=હટ-
કવું. હ) આશ્રય; આધાર; આય. ૨ ટેકા.
(કોઈ પશુ જાતનો પાત ન થાય તે માટે
આધાર લેવાનું કોઈ પશુ સાધન તે.) ૩ શરણ.

અવલસાલ, સ્ત્રી. બેમતું વર્ષ; પહેલું વર્ષ.
અમુક સંવત કે આયુષ્યનું જે પહેલું વર્ષ તે;
આગલું વર્ષ.

અવલસિલક, સ્ત્રી. આરંભની જે મુંડી
રકમ તે; પ્રથમાવશેષ.

અવલેપ, પુ. (સં. અવ+લિપ્=લીપવું
હ) ખરડ; લેપ; (લાસ્ટર.) ૨ અહંકાર

અવલેહ, પુ. (સં. અવ+લિહ=ચાટવું)
ચાટણું; ચાટ. (બમરું પશુ નહિ તેમ પ્રવાહી
પશુ નહિ એવું જે ખાધ, ઔપધ વગેરે હોય તે.)
લેલ ઔપધ. (ઔપધિનો કવાય કરી પાકતી
રીતે ઘટ બનાવી ચાટવાને યોગ્ય કરેલું ઔપધ.)

અવલોકન, ન. (સં. અવ+લુક=લોક=
જોવું. હ.) જોવું તે; દર્શન. ૨ તપાસવું; પરીક્ષા
કરવી તે.

અવલોકનકાર, પુ. (સં. અવલોકન+
કાર=કરવું હ.) અવલોકન કરનાર; તપાસ-પ-
રીક્ષા કરનાર; અમુક વસ્તુને (મંથને) જોઈ
તપાસી જનાર તથા તેની ઉપર પોતાના
વિચાર દર્શાવનાર.

અવલોકનશક્તિ, સ્ત્રી. (સં.) અવલોકન
કરવાનું જે સામર્થ્ય તે; લખાણની પરીક્ષા
કરવાની જે શુદ્ધિમત્તા તે.

અવલોકવું, સ. ક્રિ. (સં. અવ+લોક=
હ.) જોવું; નજર નાંખવી; ધારીને જોવું.
'આકાશમણી અવલોકી, ક્રોધ કરી મુનિર્જન.'
પ્રેમાનંદ. ૨ તપાસવું; ચોક્કસ કરી ૩ યુ-
જીયોપત્તિ વિવેચન કરવું; પરીક્ષા કરવી (મંથ-
લખાણની.)

અવશ, વિ. (સં.) વશ નહિ તે; જે લાબ
ન હોય તે. (પોતાને વશ નહિ તે) પરાધીન;
અવતંત્ર. ' લખુ વચે કરી બાગક તું યપો,

અવશ ઇત્રિય મહા દુઃખમાં રહ્યો. ' રત્નો. ૨
(ખીજને વશ નહિ તે.) આપ અખત્યાર;
સ્વતંત્ર.

અવશુકન, જુઓ અપશુકન.

અવશિષ્ટ, વિ. (સં. અવશિષ્ટ=રહેવું.
ઉ.) વધેલું બચેલું; રહેલું; છોડેલું; શેષ, બાકી
રહેલું.

અવશેષ, વિ. (સં.) બાકી; શેષ. ' હવે
અવશેષ આ ત્રણ દેહ દેખો, તેનો વ્યય કરો
મંદારાજ. ' પ્રેમાનંદ.

અવશ્ય, વિ. વશ થાય નહિ એવું; હકીકત;
ઉચ્છ્રંખલ. ૨ અ. જરૂર; ખચીત; નિશ્ચે; નક્કી;
ખરખર; અલખત.

અવશ્યમેવ, અ. જરૂરજ; નક્કી; ખચીત;
નિઃસંદેહ.

અવસર, પુ. (સં. અવ+સૃ=સરવું ઉ.)
પ્રસંગ; વખત; તક; યોગ; જોગવાઈ; ટાણું;
લાગ. ' એતી લે એત્યાનો અવસર ફરી ફરી
ક્યાં મગશે, જોખન જતાં વાર ન લાગે,
જરા આવીને અડશે. ' દ્વારકો. ટાણું; પ્રસ્તુત
(સાઈ ટાણું.) ' પહેરાવો મહિ નાત નાગરી,
આવો અવસર નહિ આવે ફરી. ' પ્રેમાનંદ.
(શુભ તેમજ અશુભ ટાણું. ' લગ્ન અવસર '
' મરણ અવસર.)

અવસાત, અ. હમણાં; આ ટાણે; હાલ.
૨ ઓચીતું; ઓકદમ.

અવસાન, ન. (સં.) મોત; મરણનો
સમય; અંત; આખર. ૨ અટકવાનું ઠેકાણું;
મતિ; વિરામ. ૩ હદ; સીમા; મર્યાદા. ૪ બંધ
પડવું તે.

અવસાર્ય, પુ. સમાપ્તિ; છેડો; અંત. ૨
નિશ્ચય. ૩ ગેપમાગ.

અવસ્તા, સ્ત્રી. (ક્ષ) પારસી લોકોનું અસલ
ધર્મપુરતક. ૨ હાલત; સ્થિતિ.

અવસ્થા, સ્ત્રી (સં. અવ+સ્થા=ઉભા
રહેવું) હાલત; હાલ; વ્થા; સ્થિતિ. ૨ આયુષ્યના
અમુક અમુક મુદતના જે ભાગ તે. (કૌમાર

અવસ્થા-યૌવન-અવસ્થા અને જરા અવસ્થા
વગેરે.) ૩ ધરડપણ; જરા. (પુત્રધન ન હોય
તો અવસ્થામાં થું કરીએ ?)

અવસ્થાન, ન. (સં.) રહેઠાણ; મુકામ.

અવસ્થાંતર, ન. (સં. અવસ્થા+અંતર.)

અવસ્થાનું બદલાવું તે; સ્થિતિનો ફેરફાર થવો
તે; વિકૃતિ; રૂપાંતર

અવહાર, પુ. (સં.) લડાઈમાંથી થોડી
વિશાંતિ લેવી તે. ૨ સંધિનો મમય.

અવહાસ, ન. (સં. અવ+હસ્ હસવું ઉ.)
ઉપહાસ; મજાક; મસ્કરી; હાસ.

અવહિતથ, ન. (સં.) ખોટો દેખાવ; રોગ.
૨ બળિયારી બાવોભાનો એક ભાવ. (મનમાં
કંઈ હોય અને મુખે કંઈક દેખાડવું તે)

અવળચંડું, ન. અવળું-અપ્રિય કરવું તે;
અટકચાળું; આંદલું; આડપક્ષ; છેડતી; અવળું
થાય એવું કરવું તે. ૨ અવળું-ખોટું યાચ એવું
જે કામ તે; સળી કરવી તે.

અવળચંડું, વિ. કહેવાથી અવળું ચાલ-
નાર; અટકચાળું; આંદલું; છેડતી કરનાર. ૨
અવળું ખરાબ; ખોટું; ઉલટું; વિરુદ્ધ.

અવળચવળ, વિ. અવળુંસવળું; આંકું
અવળું; ખડું ખોટું. ૨ અ. જોમ ગમે તેમ;
શાલું તેમ; ઉલટસલટ.

અવળચંચક, ન. સાર કરવા જતાં ખોટું
થઈ જવું તે; ઉલટું થઈ જવું તે; ઉધું ખણાઈ
જવું તે; વિપરીત થવું તે. ' ના સ્વામિનાથ !
એમ ઉતાવળ કરશો નહિ, આપણી કાણુ
જામ્યા વગર આવી જાતની તપામથી વખતે
અવળચંચક થઈ પડે માટે વખત આવે થઈ
રહેશે. ' હ. હા.

અવળવાણી, સ્ત્રી. અવળું ખોલવું તે.
૨ અવળું ખોલે ને સવળું યાચ એવી વાણી
તે. ૩ કવરથી વાણી, અશુભ વાણી; અપ-
શુકનીઆ વાણી. ૪ પ્રસંગથી ઉલટું ખોલવું તે.

અવળાઈ, સ્ત્રી. કોઈ કહે તેનાથી અવળું કરવાની જે રેવ-રવભાવ તે; આડાઈ; આડાપણું; ઉલટુંજ કરવાનો જે સ્વભાવ ને. ૨ છટ્ટીપણું; હડીલાઈ. ૩ વિપરીત બુદ્ધિ તે.

અવળું, વિ. ઉલટું; વિરુદ્ધ; ઉંચું; વાંકું; પ્રતિકૂલ. (સવળું, તેથી વિરુદ્ધ ઉલટું તે અવળું.) ૨ આડું; સન્ન્યુષ નહિ એવું. 'નેણે નીર ન માતું ભાળી અવળું.' અમર. અવળા કંપના=કંપના જેવી થવી નોંધએ તેવી નહિ, પરણુ વિરુદ્ધ કંપના તે. અવળું કરવું=અગાડવું; તુકસાન કરવું. અવળું મોં કરવું=રિસાવું, કમન બતાવવું. આડુંઅવળું=આમતેમ; આસપાસ. (આડુંઅવળું નોંધને આલીએ.) અવળા પાટા બાંધવા=ઉલટે રસ્તે ચલાવવું. અવળા પાસા પડવા=ધાર્યા પ્રમાણે ન થવું; ઉલટું થવું તે. (અવળા પાસા પડવા તે તેનાં ફળ પણુ ભોગવવાં. નર્મગદ્ય.) અવળો દાવ=ઉલટું થવું. 'આજ વેળા એની છે જે કરે તે થાય, દિવમ વંદો આપણો પડયા અવળા દાય.' પ્રેમાનંદ. અવળે હાથે પૂજેલું=કાર્ય કરેલું પણુ કમને કરેલું તેથી ફળ ન મળ્યું એમ; પાપ કરેલાં. અવળી પાધડી બાંધવી=ફરી જવું; દેવાણું કાઢવું. અવળે પાને ચુનો દેવરાવવો=ઉલટું કાર્ય કરાવવું અને પછી તેનો દોષ નાઠવો; સંતાપવું તે.

અવળાસવળી, અ. ઉત્કલસુલટ; આમતેમ; ઉંચુંચૂનું. ૨ આમતેમ કરી નાંખવું તે; ઉલપાયાલ; તળેઉપર.

અવળો, સ્ત્રી. ધણું વમાણું સાથે ખાંડીને બનાવેલો સુવાવડીનો ક્વાય; એક જાતનું મિશ્ર ઔષધ; બતરીસું.

અવળાઈ, સ્ત્રી. ઉડતી ખમર; ખુમારિ; ગપ; અફવા; ખોટી ખબર.

અવળાક, વિ. (વાટ=ચિકાસ, મેળ.) જેમાં કાંઈ ન હોય તે; વાટ વગરનું (લોટ, આટા.)

ચિકાસ. એક ખીભની સાથે વળગી ચિકાસાઈ રહેવાના ગુણુ વગરનું.

અવાચક, વિ. (સં. અ+વચ્=બોલવું ઉ.) બોલી શક નહિ એવું; મુંઝું; (જેની છબ કુંકી હોય તે.) ૨ બેમાન; સંગા રહિત; મરવા પડેલું. ૩ અગાન; બાળક; પશુ જેવું. (વાણીથી જે પોતાનું મુખ દુઃખ ન બહાવી શકે તે.)

અવાચી, સ્ત્રી. હેડકી; ડચકું; આળમતે કીધે અથવા શ્વાસ પૂરતો નહિ મળવાને લીધે મુખ પહોળું કરીને જે શ્વાસ લેવામાં આવે છે તે; ડચકારી; વાધણી. (મરણનું ક્યાં લેવા જવું પડે એવું છે, જયુરીકને માઠી ઉપર પડ્યે પડ્યે અવાચી આવી ને રામ રમી ગયા.)

અવાચ્ય, વિ. (સં.) નહિ બોલવા યોગ્ય; કહેવાય નહિ એવું; અકથ્ય.

અવાજ, પુ. ફા. આવાજ=શબ્દ.) ધ્વનિ; શબ્દ, જે કંઈ સંભાષ્ય તે. (આકાશ હવામાં થએલો ક્ષોભ હવાના તરંગોની મારફતે કાનના ટોળ ઉપર અથડાઈ જે ધ્વન્યાત્મક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે તે.)

અવાજદાર, વિ. (ફા. આવાજ+દાર=વાણું) જેમાંથી અથવા જેનાથી અવાજ થાય એવું. 'આ રૂપીઓ અવાજદાર છે.' રણકાવાણું; શબ્દ-ધ્વનિ કરે એવું; વાગનું.

અવાજભી, વિ. (ફા.) વાજભી નહિ તે; ગેરવાજભી; અધટિત.

અવાજ, પુ અવાજ થવા તે; બદાર; બડાકા. (નર્મ)

અવાજ, વિ. (ફા.) અવાજવાણું; જેમાંથી અવાજ નીકળે એવું;—એ અવાજ ફટાકડા. ૨ વાગવું; ખડખડનું. અવાજ ઘરેલું.

અવાજો, પુ. (ફા.) અવાજ; ધ્વનિ; શબ્દ

અવાટ, સ્ત્રી. કુમાર; અરાળ રસ્તો. ૨
અનીતિ; અસહવર્તન.

અવાટ, વિ. વાટરહિત; જેમાં વાટ પડેલી
ન હોય એવું; માર્ગ વગરનું; અણખેડ; અવવડ.

અવાડું, ન. ઝાણું; ઝાં; અડણ. (આ-
અળની ઉપરનો ફધ દુઝનારો જે મોટા માંસ-
પિંડ તે.)

અવાડો, પુ. ઢોરોને પાણી પાવા માટે
કુવાના કાંઠા ઉપર બનાવેલો ચુનાગચ્છીનો
હોળ; હોળ. (અર્થ તરફ અસિદ્ધ શબ્દ ગ-
ણાય છે) હવાડો.

અવાઠ, વિ. (અ+વાટ=વાટું ઉ. કાપવાની
શક્તિ, કાપ) કાપવાની શક્તિ રહિત; પુંદું;
ધાર વગરનું; જેની કર્તન શક્તિ સારી ન હોય
એવું. ૨ નહિ વાદ તે; શેરડીના વાવેતરરહિત.
(વાટ=શેરડીની ખેતીવાળું જે ખેતર તે.)

અવાણ, સ્ત્રી. ચાલવાની રીત; ચાલ.
(પશુની.) ૨ શુણ.

અવાણું, સ. કિ. ચાલ જેવી; નાંણી
જેવું; તપાસ કરી જેવી. (બળદને અવાણવો=
અલાવી જેવો.)

અવાંતર, વિ. (સં. અવ+અંતર.) અંદ-
રું; વચગાળેનું; મોઢેણું. ૨-ની અંદર આવી
જતું; માં સમાએણું; પેટાતું. ૩ હવે પછીના
વિષય માથે જે સંબંધ તે. આકસ્તર; બીજી
રીતતું; ગાણ.

અવાર, વિ. (સં. અ+નિવાર્ય. ઉ.) નહિ
વારી શકાય એવું; ન દૂર કરી શકાય એવું;
અનિવાર્ય. ૨ આકાંક્ષા.

અવારણીય, વિ. (સં.) વારી શકાય નહિ
એવું; અનિવાર્ય; અવાર; (જેવું વારણ ચર્ધ
શકે એમ ન હોય એવું.) ૨ નહિ અટકાવાય-
અગામ એવું.

અવારનવાર, અ. વારાફરતી; કોઈ કોઈ
વાર. ૨ વખતોવખત; કદીકદી; રહીરહીને-
ચોડેચોડે વખતે; ક્રમચિતક્રમચિત; ફરતાફરતી.

અવારિત, વિ. (સં.) નહિ વારેવું; જેવું
વારણ કરાવું ન હોય એવું; નહિ અટકાવેણું.
(વારવું=અચુક કામ નહિ કરવાનું કહેવું; મના
કરતી. ઉ)

અવારો, બુઝો ઓવારો.

અવાવડ, વિ. (સં. અ+વાવૃ ઉ.) નહિ
વવરાવું; વાપરમાં ન હોય એવું; પડી રહેણું;
અવવડ.

અવાસ, પુ. (સં. અ+વસ=વસવું. ઉ)
ઘર; મકાન; મહેલ; રહેઠાણ; રહેવાની જગ્યા.
'શકે અવાસ અડકે બ્યોમ' એમાનંદ. 'અવાસ
બળી ગયા ને કોયલા રહી ગયા.' સાઈ હવું તે
જતું રહું ને નકાઈ રહી ગયું.

અવાસ્તવ, વિ. (સં.) વાસ્તવિક નહિ
એવું; અસત્ય; મિથ્યા; ખોટું; વૃથા. ૨ અયોગ્ય;
ઝેરવાજબી

અવાસ્તવિક, વિ. (સં.) નહિ યથાર્થ તે;
નહિ વાસ્તવિક; અસત્ય; ખોટું; મિથ્યા; અ-
વાસ્તવ; જુઠું.

અવાળું, પુ. (પ્રા. અવાલુઓ. ઉ.) મોં
અને ગળામાં રહેલો લાળ ઉત્પન્ન કરનારો માંસ
પિંડ. કંદનળીની આસપાસની ગાંઠો. ૨ દાંતના
પાસ. ગિતામહ. (આ શબ્દ બ્રહ્મવચનેજ વપ-
રાય છે.)

અવિકળ, વ. (સં.) વિકળ-ગાબડે ચર્ધ
ગએણું નહિ તે; વિકળ નહિ થએણું; સુકળ;
આકુળ થએણું નહિ એવું.

અવિકાર, પુ. (સં.) નહિ બગાડ; જેમાં
વિકાર ન હોય તે; વિકારાભાવ.

અવિકાર, વિ. (સં.) વિકાર ગહિત; જેમાં
વિકાર થતો ન હોય એવું; જેમાં વિકાર થયો

કે યતો ન હોય એવું. ૨ નુકસાન-હાનિ કરે નહિ એવું. (આપધ.)

અવિકારી, વિ. (વં.) વિકારી-વિકાર-વાણું નહિ તે; વિકાર વગરનું; કોઈ પણ જાનના વિકાર વગર જે એકને એક જ સ્વરૂપે દર્શન રહેતું હોય તે. (અલ.) * ૨ જેમાં કંઈ ફેરફાર થતા ન હોય એવું. (વિકારી અને અવિકારી વિશેષણ, ધાતુઓ વગેરે.) અવિકૃત.

અવિકૃત, વિ. (સં.) નહિ વિકૃત તે; નહિ વિકૃતિ પામેલું એવું નહિ બગડી ગયેલું; જેનો આકાર, ધાટ, સ્વાદ કે ગુણ બગડી ગયાં ન હોય એવું.

અવિકૃતિ, સ્ત્રી. વિકૃતિ નહિ હોય તે; વિકૃતિ રહિતપણું; સુઘટ્યતા. વિ જેમાં વિકૃતિ થઈ ન હોય એવું; નહિ વિકૃતિ પામેલું.

અવિકીત, વિ. (સં.) નહિ વિકીત-વેચેલું તે; જેને વેચવામાં આવેલું ન હોય એવું; નહિ વેચાએલું.

અવિગત, વિ. (સં.) જ નહિ ગમ્=જવું. ઉ. ગત વિગત=ગયેલું.) નહિ ગયેલું; નહિ છૂટું પડેલું; મંચુક્ત; અટકાવેલું; રોકેલું ૨ નિલ 'અવિગત શ્રી વિનાશીની, રહી અગતીરે વાત.' ગોપાળ.

અવિગતા, સ્ત્રી. (સં.) અજાણી; અગત-ચાલના. 'પાઠાંશુષ્ટે ખણે છે અવનિ અવિગતા, નાવિકા લાજ કાજે.' પ્રેમાનંદ.

અવિગ્રહ, પુ. (સં.) વિગ્રહ=આકાર, સ્વરૂપ અથવા શરીર. ઉ.) જેને વિગ્રહ નથી તે; નિરાકાર; અશરીર. ૨ વિ. શાંત; સુલેહવાણું.

અવિગ્રહવાન, વિ. (સં.) વિગ્રહવાન-શરીરવાળું નહિ તે; અશરીરી. ૨ નિરુપદ્રવ; સુલેહવાણું.

અવચળ, વિ. (સં.) અ+ચિ+ચલ્=ચળવું. ઉ.) ચળે નહિ એવું; દૃઢ; સ્થિર; અચળ.

૨ ખસે કે ડગમગે નહિ એવું; સજ્જડ. ૩ રહે એવું; કાયમ

અવિચળતા, સ્ત્રી. (સં.) સ્થિરતા; નહિ ચળવાપણું તે; દૃઢતા; અચળતા; નહિ ખમવાપણું તે; મક્કમતા.

અવિચાર, પુ. (સં.) જ નહિ વિચાર=ચાલવું. ઉ.) અ-ચાય; વિચાર નહિ ને; અવિવેક; કર્તવ્યાકર્તવ્ય વિચારનો જે અભાવ તે; વિચાર-વિવેક રાહિત.

અવિચારી, વિ. (સં.) વિચાર વગરનું; અણસમજું; મૂર્ખ; પ્રમાદી; અવિવેકી; ઉદ્ભત; સાહસિક.

અવિચારીપણું, ન. વિચાર કરીને કામ કરવાપણું નહિ તે; એવકુશાઈ; ઉદ્ભતપણું; મૂર્ખતા. ૨ સાહસિકતા.

અવિચિન્ન, વિ. (સં.) અ+ચિ+છિન્=છેલું.) વિચિન્ન-છૂટું છૂટું થઈ ગયેલું-નહિ તે; અખંડ; આખું અતૂટક. ૨ ચાતું; વિચિન્ન નહિ એવું; અસ્પષિત.

અવિચિન્નતા, સ્ત્રી. (સં.) વિચિન્નપણું નહિ તે; અખંડપણું; એકતતા. ૨ અતૂટ; ચાલુ ને ચાલુ રહેવાપણું; વિચિન્નતાને પામતું ન હે.ય તે; પૂર્ણતા; સંપૂર્ણતા.

અવિચ્છન્નધારા, સ્ત્રી. ચાલુ-વગર તૂટવે પાણીનો જે દરોડો થયા કરવો તે; ચાલુ ને ચાલુ ધાર પડ્યા કરવી તે. ૨ અખિપેક; ધારાવાહી.

અવિજ્ઞેય, વિ. (સં.) જ નહિ વિજ્ઞા=જાણવું. ઉ.) સારી રીતે જાણી શકાય નહિ એવું; નહિ જાણી શકાય એવું દુર્જ્ઞેય; અજ્ઞેય; ન મનજાય એવું 'જળે છે જીવ મારો આ, અવિજ્ઞેય વિવાદી.' જુ.

અવિઘ્નમાન, વિ. (સં.) અ+વિ+ઘ્ન=ઘેવું. ઉ.) નહિ વિઘ્નમાન તે; અવત્તમાન; અપ્રસક્ત;

નહિ હયાત; ચાલુ કાળમાં ન હોય તે (નહિ
જીવતું; મરી ગયેલું.) ૨ સત્તા રહિત. ૩ ના.
અભાવ.

અવિદ્યા, સ્ત્રી. (સં.) મિથ્યાજ્ઞાન: અજ્ઞાન;
માયા (વેદાંતમાં); અવ્યયાર્થે બુદ્ધિ 'આ હું
અને આ અધું મારું' એવી જે અહંતા તે.
અજ્ઞાનતા; હું ને મારાપણાનો અધ્યાસ.

અવિદ્ય ન, વિ. (સં.) નહિ વિદ્યાન તે;
જેનામાં વિદ્યા ન હોય તે; મૂર્ખ; અભણ;
એવું.

અવિધ, વિ. (સં. અ+વિધ=વિધવું. ઉ.)
નહિ વિધેલું; વિધાયેલું ન હોય એવું; વેહ
રહિત. (મોતી વગેરે.) ૨ નહિ પળાવેલું;
અભણ. ૩ જેના કાન વિધેલા ન હોય તે;
આર્થેતર નજ. (કાન વિધાવવા એ આર્થ-
હિંદુ પ્રજાનું એક શારીરચિહ્ન છે. જેના કાન
વિધેલા ન હોય તે આર્થ કહેવાય-ગણાય નહિ.)
:-સુનત એ ઇસ્લામીઓનું શારીરિક ચિહ્ન છે
તેમ અસલના વારામાં કાનનો વેહ હિંદુ આ-
ર્યોનું ચિહ્ન ગણાતો એમ પરદેશીઓએ લખેલા
ઇતિહાસ ઉપરથી જણાય છે તેમ આપણામાં
પણ અવસ્થ કાન વિધાવવા એવો રિવાજ હતો
ને હજી છે.)

અવિધવા, સ્ત્રી. (સં.) વિધવા નહિ તે;
વૈન.શય. જેનો પતિ વિધવાન હોય એવી સ્ત્રી;
વૈન.શયવતી.

અવિધવાનવમ્બી, (તોંમ) સ્ત્રી. પતિને
મૂળેને મરી ગયેલી સોભાગ્યવતી સ્ત્રીઓનું શ્રાદ્ધ
કરવાનો બાદરવા વદ નવમીનો જે દિવસ તે;
ડોસીઓની તોંમ.

અવિધાર, અ. નકી; ખચીત; જરૂર. 'એવો
આવી ઉભો તે વાર, આપણે હારે અવિધાર'
ત્રેમાનં.

અવિધારવું, મ દિ. જાણવું; સમજવું;
અવસ્થ માનવું; ખાતરીથી માનવું. 'હું વચન

સૂળી અવિધારું, બાઈ મોહું છે ભાગ્ય તમારું.'
વિધ્યુદાસ.

અવિદ્યયોનિ, સ્ત્રી. (સં.) જેને પતિનો
સંગ થયેલો ન હોય એવી સ્ત્રી-કન્યા; પરણેલી
પણ સ્વામી સાથે નહિ રહેલી વિધવા. (આ
શબ્દ બાળવિધવાને માટે વપરાય છે.)

અવિનય, પુ. (સં.) વિનયનો અભાવ તે;
નહિ વિનય તે; ઉદ્વેગ; અસમ્મતા; એઅદમ્બી.
૨ અપમાન; શુભો; દોષ.

અવિનયી, વિ. (સં.) જેનામાં વિનય ન
હોય તે; વિનય વગરનું; અસમ્મત; એઅદમ્બ;
અધ્ધ; ઉદ્વેગ.

અવિનાશ, વિ. (સં.) વિનાશ રહિત;
જેનો નાશ થતો નથી એવું; અમર; અક્ષય;
અક્ષર; નિત્ય ૨ પુ વિનાશનો જે અભાવ
તે નહિ નાશ ને. ૩ જેનો વિનાશ નથી એવો
જે ઈશ્વર તે.

અવિનાશી, વિ. (મં.) વિનાશી-વિના-
શવાળું નહિ તે; અમર; અક્ષય; સદાય રહે
એવું; નાશ થામે નહિ એવું (વનસ્પતિ વગેરે.)
૨ ના. જેનો નાશ નથી તે; બ્રહ્મ; પરમાત્મા;
પરમેશ્વર. 'અવિનાશી આવોરે જગવા કૃષ્ણદરિ'

અવિનાશીપણું, ન. વિનાશીપણું નહિ
તે; સદા જીવંત રહેનાપણું; અમરતા; નિત્યતા;
અક્ષરતા. ૨ ઈશ્વરતા.

અવિનીત, વિ. (સં. અ+નિ=દોરનું ઉ.)
અનન્ન; અવિવેકી; ઉદ્વેગ; અધ્ધ. ૨ જંગલી;
વગાડ; નહિ હલેલું.

અવિપક્ષ, વિ. (સં.) વિપક્ષરહિત; સામા
પક્ષ વગરનું. ૨ જેને કોઈથી વિપક્ષ ન હોય
તે; શત્રુ-સામાવાળીઆ વગરનું; શત્રુ કે સામે-
વાળીઓ ન હોય એવું.

અવિપાક, પુ. (સં.) જેમાં ખાધેલું પચે

નહિ એવો એક જાતનો ઉદર રોગ. ૨ સારો પાક નહિ તે.

આવલક્ષી, વિ. (સં.) વિભક્ત નહિ એવું; નહિ વહેંચાયેલું, જેના ભાગ પડેલાં નથી એવું; મજબૂત.

અવિભાજ્ય, વિ. (સં.) અનહિ વિ+મજ્ઞ=ભાગવું. કિ, વિમાઙ્ય=ભાગ પાડવા યોગ્ય.) ભાગ પાડવાને યોગ્ય નહિ એવું; જેના ભાગ ન થઈ શકે એવું; ન ભાગી શકાય તેવું.

અવિભેદ, વિ. (સં.) વિભેદ-ભેદ વગરનું; વગર ભેદનું; નહિ જુદું; એકાકાર; એકત્વ; આપ્યું; અખંડ. ૨ જેમાં કશો મતભેદ ન હોય એવું.

અવિમલ, વિ. (સં.) વિમલ-એકધું નહિ તે; મેલું; અસ્વચ્છ; નિર્મળ નહિ એવું. 'અવિમલ જલ થાય અંગ રાગે, જલપુર મંજિર મેખલા ન વાગે.' ઝ. વ.

અવિરત, અ. (સં.) વગર અટકે; આહુ ને આહુ; હંમેશ; સતત; વગર વિશ્રામ લીધે; નિરંતર.

અવિરલ, વિ. (સં.) ઘાડ; આહું નહિ એવું; પુષ્કળ; ભરચક; ભરપૂર; વિરલ નહિ એવું. 'પ્રભુ અવિરલ વાણી આપો.' શુકદેવ આપ્યાન. ઘાડું; સજ્જડ સજ્જડ હોય તેવું; 'અવિરલ પ્રવાહ ચાલ્યો જાય' અખો. ધન; કાઠ. 'અવિરલ ફલવાળી કાળીઆના; વિપુલ પરસ્પર બંધને મુલાતા.' ઝ. વ.

અવિરુદ્ધ, વિ. વિરુદ્ધ નહિ તે; અનુકૂલ; મળવું; ઉત્તર-સામું નહિ એવું.

અવિરોધ, પુ. (સં.) વિરોધ નહિ ને; વિરોધાભાવ; મેળ; સંપ; અનુકૂળતા; મૈત્રી. ૨ વિ. વિરોધ રહિત.

અવિરોધી, વિ. (સં.) નહિ વિરોધી; દ્વેષી-હરમન નહિ તે; સંપાહું; જેમાં વિરોધ ન હોય

તેવું. 'પ્રત્યવાય ભયથી રાખવો રોધીછ; ખીન્ને' કર્મોદિકનો અવિરોધી-મારા વ્હાલાછ.' પ્રે.

અવિવક્ષિત, વિ. (સં.) નહિ વિવક્ષિત; ખામુંખા બોલવજ છે એવો વિચાર ન હોય એવું; બીનજરૂરું.

અવિવાહિત, વિ. (સં.) અનહિ વિ+વહ=લઈ જવું ઉ. કુવાડું; જેનો વિવાહ કરેલો ન હોય તેવું; નહિ પરણેલું.

અવિવેક, પુ. (સં.) અનહિ વિ+વિજ્ઞ=પ્રારબ્ધું ઉપરથી.) વિવેક નહિ તે; અસભ્યતા; બેઅદબી; અવિચાર; વિવેકશૂન્યતા. ૨ અપમાન ભરેલી જે વર્તણૂક તે; દોષ; ઔદત્ય.

અવિવેકતા, સ્ત્રી. (સં.) વિવેકશૂન્યતા, અવિવેકીપણું; સારાસાર વિચારરહિત્ય.

અવિવેકી, વિ. (સં.) વિવેકી નહિ એવું; અસભ્ય; બેઅદબ; અવિચારી; જેનામાં વિવેક ન હોય એવું.

અવિચાંત, વિ. (સં.) આહું ને આહું; સતત; વિસામો લીધા વગર આહું રહેવું તે; નહિ ચાકવું તે.

અવિશ્વસનીય, વિ. (સં.) વિશ્વાસ કરવાને યોગ્ય નહિ એવું; અભરોસાદાર. ખાતરી લાયક ન હ તેવું.

અવિશ્વાસ, પુ. (સં.) અણુભગેસો; વિશ્વાસ નહિ તે. ૨ ખાતરી ન થતી તે.

અવિશ્વાસી, (સુ)-વિ. (સં.) ભરોસા વગરનું; બેઈમાન; જેની ઉપર વિશ્વાસ રખાય નહિ એવું. ૨ નાસ્તિક, અધર્મી.

અવિશ્વાસુ, વિ. (સં.) વિશ્વાસવાળું નહિ તે; જેની ઉપર વિશ્વાસ રહે નહિ એવું. ૨ વિશ્વાસ ન રાખે એવું; અધીરીહ.

અવિષય, પુ. (સં.) નહિ વિષય તે; વિસંગ; વિષયરહિત્ય. ૨ અમુક બાબતનો જે

દેશ (વાતાવરણ) નહિ તે. ૩ પર વિપય; વિ-
પયાંતર; અકર્મ

અવિહિત, વિ. (સં.) વિહિત નહિ તે;
જે કરવાનું શાસ્ત્રમાં કહેલું ન હોય તે, જે કામે
કરવાની શાસ્ત્રકારોએ આજ્ઞા કરેલી ન હોય તે.
(અવિહિત કર્મ.)

અવૃષ્ટિ, અ. (સં.) વૃષ્ટિનો અભાવ તે;
વૃષ્ટિ નહિ થવી તે; દુઃકાળ; અવર્ષણ.

અવે, અ. હવે; આંત્યારે; હમણાં.

અવેક, પુ. (અધિવેક ક.) અવિવેક;
ગેરવર્તણૂક. 'કામનીમાં શું કામ આજ્ઞથી, આ
અવેક તે શા.' દયારામ.

અવેજ, પુ. (આ. ઇવિજ=અદ્ભુત.) નાણું;
સિલક; મિલકત; કીમતી માલ. પુંજ. ૨ નાલ
માટે માલ આપવો લેવો તે; બદલો. ૩ નફો.
મુંડી; સિલ્કા અથવા સોનું રૂપ કિંવા કીમતી
માલનો જે જયો હોય તે.

અવેજી, પુ. પ્રતિનિધિ; અમુકને બદલે શા
બદલામાં આવેલો બીજો હંગામી નોકર (માણસ.)
એક માણસ કોઈ કામે ગયો હોય ને દરમિયાન
તે પોતાનું કામ કરવાને બદલે જે માણસ મૂર્ખ
જાય તે.

અવેર, પુ વિવેકથી ઉપગીય કરવો તે;
મંભાળ પૂર્વક અમુક વસ્તુની ઉપર માણસની
દેખરેખ રહે તે. ૨ દાગ, સત્તા, કાણુમા શા
ખરું તે ૩ દરકસર કરવી તે; મંભાળથી ચે ગય
રીતે ખર્ચવું ને. ૪ સગેરી લેવું; સાંભરી લેવું.
'આર ચોકડી છકાતેર, તોટા ઈન્દ્ર કરે અવેર'
ભોજોભક્ત. ૫ અસુર; મોંઘું થવું તે. (કમ્બ.)

અવેરવું, સ કિ. મંભાળવું; માયવું. ૨ ગુણ
હોય ન તોતાં મગજની પટ્ટાનીને ઉછેર; પા-
ગવું. મોઢું કરવું; ધીન્જથી સલાવવું. ૩ કરક-
મરથી ઘર સલાવવું; કરકમર કરવી.

અવેરું, અ. કવખતે; વખત બેવખત.

૨ હલેતું. 'દીન થઈ વિલપે તોયે, ન તમય અ-
વેરું.' પ્રે.

અવેવ, પુ. (સં. અવયવ ઉ.) અવયવ.
'મિદ્ધિ યુદ્ધિ નાયક, ઉત્તમ મર્વ અવેવ.' રેવા-
શ કર કવિ. 'વેલ જાણે હેમની, અવેવ કલેકુલી.'
પ્રેમાનંદ. ૨ અવસ્થા. 'ઘર બારીએ પૂજા દેવજી,
કરી પિતૃજ્ઞતાઈનો અવેવજી.' પ્રેમાનંદ. 'યાગ્યા
અવેવ દિસે દેહના રે, એકલા, સાથે શે નથી
સેના.' પ્રેમાનંદ.

અવેળા, અ. (સં.) જ્ઞા. કવેળા; વખત
બેવખત; પાછલો પહોર; અપરાહ્ન.

અવેળી, અ. મેદાનો સિરા, (જૈન.) ઘઉંના
લોટને કપડાવતી ચાળી ધીમાં રૂંટી સાકરના
પાણી સાથે જે લેલ બનાવવામાં આવે છે તે.

અવ્યક્ત, વિ. (સં. અ=નાહ+વ્યક્ત=સ્પષ્ટ)
નહિ વ્યક્ત તે; શુભ; અદૃશ્ય ના. આત્મા, બ્રહ્મ.
૨ માયા. (બીજગણિત પ્ર૦) ૩ સંખ્યા; ૫૬.
૪ ધ્વનિ; અવાજ. (સાંખ્ય પ્ર૦) ૫ પ્રકૃતિ;
કુદરત. વિ. અસ્પષ્ટ, અગોચર; અગમ્ય; અપ્ર-
કટ; ખુલ્લું-ઉઘાડું નહિ એવું. 'કલિત શબ્દ
મન આનંદ પામી, અવ્યક્ત મરાળ મન દિસે.'
પ્રેમાનંદ.

અવ્યગ્ર, વિ (સં.) વ્યગ્ર નહિ તે; સ્વસ્થ;
નહિ ગભરાએલું; શાંત.

અવ્યય, પુ. (સં.) જેને લિંગ, વિભક્તિ
કે વચન લાગતા નથી અને જે સદા એક
રૂપેજ રહે છે તે શબ્દ. :-ઉપર, પણ આહો.
અવ્યયના ચાર ભેદ છે ૧ શબ્દયોગી, ૨ ઉપ-
યાન્યથી, ૩ ક્રિય વિશેષણ, અને ૪ કેવળપ્ર-
યોગી. વિ. (સં. અ=નહિ+વ્યય=ઓણ શબ્દ
તે-અસ્થ) જેનો વ્યય થતો નથી એવું; નહિ
ઓણું થનાર; આદિ ને અંત રહિત; વિકાર
વગરનું ૨ આંવનાશી; નિત્ય, સાશ્વત; અમર-
૩ પરમાત્મા; બ્રહ્મ.

અવ્યયીભાવ, પુ. (સં.) સંસ્કૃત વ્યા-
કરણમાં જે મંભાસપદ્ધતિ છે તેમાંનો એક જ
તનો સમામ. છદ્દી વિભક્તિવાળા નામની પછી
અવ્યય આવી વિભક્તિ સાથે હડી જઈ નામ
અને અવ્યય જોડાઈ જાય છે તે; સમાસબેદ-
‘મોજનઉપર પાણી પીવું નહિ’ અહીં મોજ-
નનીઉપર ને ઢેકાણે મોજન ઉપર થયું તે.

અવ્યવસાયી, વિ. (સં.) નહિ વ્યવ-
સાયી તે; વ્યવસાય રહિત; જેને લાંબું કામ-
કાજ કરવાનું ન હોય તે; નવરૂં.

અવ્યવસ્થા, સ્ત્રી. (સં.) વ્યવસ્થા નહિ
તે; ગેરબંદોબસ્ત; બેતાલી; ગડમડ. ૨ વ્યવસ્થા
વગરની જે હાલત તે.

અવ્યવસ્થિત, વિ. વ્યવસ્થાવગરનું; ગો-
ટાળીઈ; ગોઠવણુવગરનું; કોઈ જનના નિયમ
વગરનું; વગર ઢેકાણાનું. ૨ અંચળ.

અવ્યવસ્થિતપણું, ન. વ્યવસ્થા નહિ
રાખવાપણું; જ્યાં વ્યવસ્થા ન હોય એવી હા-
લતપણું; ગડબડસડબડ; ગોટાળો; અવ્યવસ્થા-
વાળી જે રિયતિ તે.

અવ્યવહાર્ય, વિ. (સં.) વ્યવહાર કરવાને
યોગ્ય નહિ એવું; જેની માથે વ્યવહાર થઈ શકે
નહિ એવું.

અવ્યાકૃત, વિ. (સં.) જ+વિ+આ+કૃ=
કરવું. ઉ.) નામરૂપે કરીને વ્યાકાર નહિ પામેલું;
નહિ પ્રકટ થયેલું; બીજરૂપ જનતાના કારણરૂપ
(વેદાત) પ્રધાન (સાંખ્ય.)

અવ્યાપ્તિ, સ્ત્રી. (સં.) સર્વત્ર લાગુ ન પડે
એવો અમુક વસ્તુના લક્ષણનો જે દોષ તે;
અપ્રાપ્તિ.

અવ્યજ, ન. (સં.) વ્રણ નહિ તે; વ્રણ-
રાહિત્ય. ૨ વિ. વ્રણવગરનું; ગડગુમડ કિંવા
ફેલી કે ચીરા ધસારા વગરનું. (ચરીર, ત્વચા.)

**અવહેરાટ, પુ. ગબરાટ; વ્યાકૃતતા; ગુમ-
વણ; મંબ્રમ. ૨ લજ્જા; શરમ.**

**અવહેરં, વિ. બહાવર, ગબરાએલું;
વ્યાકૃત.**

અવહે, (હવાઈ.) એક જનની આતસ-
બાજી. દારની એક એવી કોડી અથવા ભુગલી
બનાવવામાં આવે છે કે જેનો પલીનો સળ-
ગાવતાંને વાર તે સીધી ઉંચી આકાશમાં ચઢી
જાય છે અને ડેટલેટ ઉચે ગયા પછી ફરી
તેમાંથી વિવિધ રંગના આતસના તણખા
નીકળે છે.

અશક, પુ. (કા. કરક.) કરક; ખ્યાર;
અશકનો માર્યો ગાજરાં ખાય, અશકનો માર્યો
ઠીકરામાં ખાય=ખ્યારને લીધે માણસ પડી જાય
છે તોપણ સમજવું નથી. ૨ નિઃશક. ૩ અ.
અચૂક; વગર શકે; જરૂર; અચીત.

અશકર, અ. (કા. આશકાર=દર્શાવવું.)
ચોકળું; સ્પષ્ટ; ખુલ્લું; ખુરી રીતે; પ્રત્યક્ષ. ૨
આખરે; છેવટે. (અશકર ગયા વગર છૂટકો
નથી.)

અશકુન, બુઝો અપશુકન.

અશક્ત, વિ. (અ=નહિ શક્ત=શકવું.)
અસમર્થ; શક્તિ વગરનું; નબળું; કમજોર; નિ-
ર્બળ. ૨ નાલાયક, કમ પિનાતું. ૩ મોંઢું; દુર્બળ,
નરમ.

અશક્તતા, સ્ત્રી. (સં.) નબળાઈ; શક્તિ
નહિ હોવી તે; અશક્તિ. ૨ નાલાયકી; નહિ
કરી શકવાપણું.

અશક્તિ, સ્ત્રી. (સં.) શક્તિ નહિ તે;
નબળાઈ; કમજોરી; નિર્બળતા. ૨ ગણ નહિ
તે; અસમર્થ.

અશક્તિમાન, વિ. (સં.) શક્તિમાન નહિ
એવું; અશક્ત; અસમર્થ; દુર્બળ; નિર્બળ; કમ
તાકાદવાળું; શક્તિવાળું નહિ તે

અશક્ય, વિ. (સં.) ન બની શકે એવું; શક્ય નહિ તે; અસંભવિત; કોઈ પણ પ્રકારે બને નહિ એવું.

અશક્યતા, સ્ત્રી. (સં.) નહિ બની શકવા-પણું; અશક્યપણું; અસંભવિતતા; શકિત નહિ હોવાપણું.

અશગ, વિ. (સં. અ=નહિ શિખા=ચોગ.) ટાચ-શિખર વગરનું; જેને શગ ન હોય તેવું. જાળા રહિત; ઘેચરડી ન યઇ હોય તેવું.

અશંક, વિ. (સં.) નિઃશક; જેમાં શંકાને અવકાશ ન હોય તેવું; વગર શકનું; શકવાળું નહિ એવું.

અશ્શંક્ય, વિ. (સં.) તકા કરવા યોગ્ય નહિ એવું, નહિ શકા કરવા જેવું; નિઃશંક્ય.

અશક, (ક) વિ. શક વગરનું; જેને શક ન હોય તેવું.

અશન, ન. (સં. અશ્ન=ખાણું.) ખાણું-જમણું; ભોજન; ખોરાક. 'એક વેળા અશન મારે, જોગીજન બ્યારે કહે.' રત્નેશ્વર. ૨ અન.

અશનિ, સ્ત્રી. (સં.) વીજળી. ૨ વજ્જ. ૩ કરા પડવા તે.

અશયન, ન. (સં.) શયન નહિ તે; ઉત્તરારો.

અશરણ, વિ. (સં.) નિરાધાર; આશ્રય વગરનું; જેને કોમનું શરણ ન હોય એવું.

અશરણશરણ, વિ. (સં.) અશરણને શરણ આપનાર; જેને શરણ-આશ્રય ન હોય તેને શરણ-આશ્રય આપનાર; પરમેશ્વર.

અશરદ્વી, સ્ત્રી. (ક્રો. અશરે=દ્વિ. ઉ.) મહોર; પંદર રૂપીઆની કીમતનો મોનાનો મિષ્ટો.

અશરાફ, વિ. (આ. શકરી=કિમરોવ, તેનું અકુવચન.) બધું; બોળું; માલસ; પ્રમાણિક. ૨ ધમાનદાર. ૩ ખાનદાન; કુનીન.

અશરાફી, સ્ત્રી. (આ.) બલમનસાર્ધ; મજબતા; સાલમાઈ; મુજનતા. ૨ ધમાનદારી. ૩ સુવ્યવહારતા.

અશરાન, વિ. (આ) વીમ. (અરખ-સ્તાની શક સંવતને માટે આ શબ્દ વપરાય છે.)

અશરીર, વિ. (સં.) શરીર વગરનું; જેને શરીર ન હોય એવું; (કામદેવ, મદન.) અ-વિગ્રહ.

અશર્મ, વિ. (ક્રો.) નિર્લજ્જ; બેશરમ; ધીટ ૨ કુ.ખી. 'નિ'લો નરની માંય, ધનલોભી ધની જે, નરકે માંહી પડયો તેહ, મદા જે અશર્મ છે.' વલ્લભ.

અશાક, જુઓ આપાટ.

અશાની, જુઓ આપાદી.

અશાત, સ્ત્રી. (અ=નહિ શામ્=શાંત થવું. ઉ.) કુઃખ; પીડા; અશાંતિ. ૨ ઉદ્દેગ. 'માથે બાધ ને ભોળાઈ મળીઆ, મળ્યાં મોત ને તાતરે, દમયંતીને નાથ વિન્નેગે અંતરમાંલી અશાતરે.' પ્રેમાનંદ.

અશાતના, સ્ત્રી કુઃખ; લાગણી કુખારી તે. ૨ અપવિત્રતા; અભડાવણું-અપવિત્ર કરવું તે. (જૈનમાં.)

અશાતા, સ્ત્રી. (સં.) નિવૃત્તિ-સુખ નહિ તે; અસુખ; અક્ષેપ; ઉતાપો; મનમાં ટાંક નહિ તે; ચિતા; શીકર.

અશાંત, વિ. (સં.) શાંત નહિ તે; ગડ-બડીઈ; તોફાની; ક્રોધાદવવાળું.

અશાંતના, સ્ત્રી. (સં.) અશાંતિ; શાંત-પણું નહિ તે; ગડમડ; તોફાન; બળેડો; અ-બ.યો; ધમાલ; બૂમરાણુ.

અશાંતિ, સ્ત્રી. (સં.) અસ્વાસ્થ્ય; શાંતિ નહિ તે; મથેડો; બંડ; અનંપો; ડામાડોળપણું; ચિત્તવિશ્લેષ; શોભ.

અશાંતિકર, વિ. (સં.) અશાંતિ કરે એવું; તોશન ઉભું કરે એવું.

અશાંતિકારક, વિ. (સં.) તોશન કરાવે એવું; અશાંતિ ઉભી કરે એવું; સુલેહનો ભંગ કરાવે એવું. (જેથી મનની, લોકની કે રાજ્યની શાંતિમાં ખલેસ થાય એવું.)

અશાશ્વત, વિ. (સં.) અનિત્ય; શાશ્વત-હંમેશનું નહિ એવું; અસ્થિર; ચંચળ; અસ્થાયી & ક્ષણભંગુર. ૩ નક્કી-કાયમનું નહિ તે.

અશાશ્વતતા, સ્ત્રી. (સં.) શાશ્વતતા નહિ તે; અનિત્યતા; અસ્થિરતા; કાયમપણું નહિ તે; અશાશ્વતપણું; ન. અનિત્યપણું; હંમેશનું ન હોવાપણું.

અશાસ્ત્ર, ન. (સં. જ=નહિ, શાસ્ત્ર=શાસન કરવું, આમલ કરવો-નિયમમાં રાખવું.) જે શાસ્ત્ર નથીતે; નિયમ-રૂઢિ-ધોરણસર ન હોય તે; શાસન કરનાર જે શાસ્ત્ર તેનાથી વિરુદ્ધ તે.

અશાસ્ત્રીય, વિ. (સં.) શાસ્ત્રને લગતું નહિ એવું; શાસ્ત્રીય=શાસ્ત્રનું નહિ તે; શાસ્ત્રની રીતને અનુસરતું નહિ એવું; જેને શાસ્ત્ર સંબંધ ન હોય એવું.

અશિક્ષિત, વિ. (સં. જ=નહિ શિક્ષિ = શીખવવું ઉ.) અભણ; નહિ શીખેલું; નહિ કેળવાયેલું; અણધર.

અશિર, પુ. (સં.) રાક્ષસ. ૨ અગ્નિ. ૩ પવન.

અશિષ, વિ. (સં.) અશુભ; અમંગળ. ૨ અધોગ્ય; અનુચિત. 'તેથી વધો અશિષ જે તવ હું પ્રિયે મેં.' ઉ. રા. ચ.

અશીલ, વિ. શીલવગરનું; અમહવર્તન વાળું; ખરાબ વર્તણૂકનું. ૨ નીચ; હવક; અકલીન. ૩ ગરીબ; શાંત; ચરમાળ; બહું; સારું.

અશુચિ, વિ. (સં.) અશુદ્ધ; અપવિત્ર; મલિન; સ્વચ્છ નહિ તે; ખરાબ; ગંદ.

અશુદ્ધ, વિ. (સં.) અપવિત્ર; અશુચિ; મલિન; અસ્વચ્છ. ૨ ખેડું; બૂલચૂકવાળું; દોષવાળું. ૩ શુદ્ધ; નાપાક.

અશુદ્ધતા, સ્ત્રી. (સં.) અપવિત્રતા; મલિનતા; અશુદ્ધિ. ૨ બૂલચૂક; ખોડખાપણું; અસત્યતા; દોષ. ૩ અસ્વચ્છતા; ચોરખાઇ નહિ તે.

અશુદ્ધિ, સ્ત્રી. (સં.) શુદ્ધિ નહિ તે; અપવિત્રતા; ૨ બૂલચૂક; ખોટ. ૩ ચોખવટ નહિ તે. અસ્વચ્છતા.

અશુભ, ન. (સં.) જ+શુભ=શુદ્ધ-મંગળ.) અભદ્ર-અકલ્યાણ; શુકું; નકાર. ૨ મરણને લગતું જે કંઈ ક્રિયા કર્મ વગેરે હોય તે.

અશૂર, (સં.) શૂર નહિ તે; કાપર.

અશૈષ, વિ. (સં. જ+શૈષ=માઠી રહેવું.) શૈષ રહિત; સંપૂર્ણ; સમસ્ત; સંપૂર્ણ; (કંઈપણ બાકી રહે નહિ એવું) તમામ.

અશૈળીઓ, પુ. શુઓ અમાળીઓ.

અશૌ, વિ. (શ.) પવિત્ર.

અશૌર્ધ, સ્ત્રી. (શ.) પવિત્રતા. Holiness.

અશોક, પુ. (સં.) શોક નહિ તે; સુખ; ખુશાલી; આનંદ. 'હારે તે ઇન્દ્રિય પામે શોક, વસે સ્વર્ગે જઈને અશોક.' મેઘાનંદ. ૨ આસોપાલવનું ઝાડ. ૩ વિ. શોક ટળીને આનંદ થાય એવું.

અશૌચ, વિ. (સં. જ+શુચિ=શોક કરવો ઉ. શૌચ) શોક કરવાને યોગ્ય નહિ એવું; નહિ શોક કરવા લાયક. 'વીરપુત્રતણી માતા, મા કરે શાય તું આરે, અશૌચ વીર છે એ. તો. છત્યો વીરસ્વયંવરે.' સી. હ.

અશૌચ, ન. (સં. જ+શુચિ ઉ. શૌચ.) અપવિત્રતા; અશુદ્ધિ. ૨ અતક; આશય.

અશૌર્ચ, ન. (સં. જ=નહિ+શૌર્ચ=યજ્ઞ) શૌર્ચ નહિ તે; અચરપણું; કાપરતા.

અરકર, શુઓ અસકર

અરમર, પુ. (સં.) પત્થર; પહાળો. ૨ વિ. પત્થરનું.

અરમરી, સ્ત્રી. (સં.) પથરી; મૂત્રાવયમાં થતો પથરીનો એક જાતનો રોગ.

અરુદ્ધા, સ્ત્રી. (સં.) અદારાદિત્ય; અનાસ્થા; નાસ્તિકતા.

અશ્રદ્ધાણુ, વિ. (સં.) શ્રદ્ધા વગરનું; જેને શ્રદ્ધા ન હોય એવું; નાસ્તિક.

અશ્રદ્ધાણુતા, સ્ત્રી. (સં.) શ્રદ્ધા ન હોવાપણું; અનાશ્વા; નાસ્તિકપણું.

અમ્ભવણીય, વિ. (સં.) નહિ સાંભળવા યોગ્ય; સાંભળવાને યોગ્ય નહિ તે.

અમ્ભાંત, વિ. (સં. અ=નહિ ધમ્=મહે-નત લેવી-યાદી જવું. ઉ. આંત.) નહિ યાકેલું; યાકેલું નહિ એવું. ૨ અ. વગર યાકે; (યાકુ તે ચાકુ પડ્યા વગર કામ કરવું તે.)

અમ્ભાવ્ય, (સં. અ=નહિ ધ્રુ=સાંભળવું ઉં. આશ્વ=સાંભળવા યોગ્ય.) નહિ સાંભળવા યોગ્ય.

અમ્થુ, ન. (સં.) શોક અથવા દુર્વેના આ-વેશથી આંખમાંથી પાણી નીકળવું તે; આંસુ.

અમ્થુત, વિ. (સં. અ=નહિ ધ્રુ=સાંભળવું ઉ. ધ્રુત=સાંભળેલું) નહિ સાંભળેલું; વેદ નહિ ભણેલું; અમ્થુતપૂર્વ=આગળ કદી પણ નહિ સો-ભાળ્યું હોય એવું. ૨ જેણે સાંભળેલું હોય નહિ તે; સંભળાએલું નહિ તેવું.

અમ્થુધાર, (ધારા) સ્ત્રી. (સં. અમ્થુ+ધારા=ધાર) આંસુની ધારા ચાલતી તે; આંખમાંથી પાણી ટપકવું તે.

અમ્થુપાત, પુ. (સં.) અમ્થુ+પાત=પડવું ઉ. પાત) આંસુ પડવાં તે; રેવું તે; આંખ-માંથી આંસુ નીકળી જનાં તે.

અમ્લાધ્ય, વિ. (સં.) મ્લાધ્ય નહિ તે; તારીફ કરવા લાયક નહિ એવું; નહિ વખા-ણવા લાયક.

અમ્લીસ, વિ. (સં.) અશિષ્ટ; આશ્ચ; શરમ આવે એવું; છુંકું; અસભ્ય; (જે જોલતાં કે સાંભળતાં શરમ આવે તે.) ૨ આળ; છુંકું; છુંકાણું.

અમ્લીસતા, સ્ત્રી. (સં.) આશ્ચતા; નિર્લજ્જપણું.

અમ્લીસપણું, ન. જેશરમપણું; છુંકાણું; નાશાપણું; અપશાન્નદિક્ જોલવાપણું; આશ્ચતા.

અમ્લેષા, સ્ત્રી. (સં.) સતાવીશ નક્ષત્રોમાંનું નવમું નક્ષત્ર. પાંચ તારાનો એક સમુદાય તે.

અમ્થિ, પુ. (સં.) ઘોડા; હય; દુરંગમ; તોખાર. ૨ પુરુષની એક જાત.

અમ્થિગતિ, સ્ત્રી. (સં. અમ્થિ+ગતિ=ચાલ.) ઘોડાની ચાલ. ૨ ઘોડાની ચાલના જેવા ધા-ળનો એક રાગ.

અમ્થિગંધા, સ્ત્રી. (સં.) એક જાતની વન-સ્પતિ; આસંધ.

અમ્થિગ્રીવ, પુ. (સં. અમ્થિ+ગ્રીવ=ગળું-ગરદન.) ઘોડાના જેવી ગરદનવાળો એક રાક્ષસ; હયગ્રીવ. ૨ વિષ્ણુ ભગવાનનો એક અવતાર.

અમ્થિતર, ન. (સં.) અમ્થર; રોઝ.

અમ્થિતરી, સ્ત્રી. (સં.) અમ્થરી; રોઝડી.

અમ્થિતથ, પુ. (સં.) પીપળો. ' એક કહે સખા એ અમ્થિતથ છે કે લાલ, પૂળ્યપણાના શુભાન મહી ગરન છે રે લોલ. ' દયારામ.

અમ્થિતથામા, પુ. (સં.) દારવ પાંડવોના શુરુ દ્રોણાચાર્ય અને કૃપીનો પુત્ર. (એ ચિરં-જીવી કહેવાય છે.)

અમ્થિતથા, સ્ત્રી. (સં.) ગોખડ.

અમ્થિધારી, સ્ત્રી (સં.) સતાવીશ અક્ષરનું એક જૂત. (એમાં, ત, ભ, ય, જ, સ, ર, ન, ત, મ, એ નવે ગણુ આવે છે.)

અમ્થિપાળ, પુ. (સં. અમ્થિ+પાલ=પાલન કરનાર.) ઘોડાઓનું પાલન કરનાર; રાવત; ખાસદાર; ઘોડાવાળો.

અમ્થિમંત્ર, પુ. (સં.) જે મંત્રથી ઘોડાઓ વશ થાય અને પવનની માફક હોય તે.

અમ્થિમેધ, પુ. (સં. અમ્થિ+મેધ=યગ) ઘોડાનો યગ. (ચક્રવર્તિ રાજાઓ અમથ આ યગ કરતા હતા.)

અમ્થિમેધી, વિ. (સં.) અથમેધ કરનાર; અથમેધ યગ સંબંધી.

અમ્થિમેવ, અ. (સં. અવદ્યમ્+રવ= નક્ષી) જરૂર; નક્ષી; નિશ્ચે; ખમખ.

અશ્વવાર, પુ. (સં.) ધોડેસવાર; અસવાર.

અશ્વવિધા, સ્ત્રી. (સં.) ધોડાઓને પર-
ખવાની, તેમજ ફળવવાની અને તેમને ચલા-
વવાની વિધા તે.

અશ્વવૈધ, પુ. (સં.) ધોડાનું વૈદું કરનાર;
પશુવૈધ.

અશ્વશાળા, સ્ત્રી. (સં.) ધોડા રાખવાની
તથા તેમને ફળવવાની જે જગા તે; ધોડાર;
તખેલો.

અશ્વારૂઢ, વિ. (સં. અશ્વ+આરૂઢ=
ઢેલું.) ધોડે ચઢેલું; અસવાર.

અશ્વારોહ, (સં. અશ્વ+ધોડો આ+રૂઢ=
ચઢવું-ઉ. ધારોહ) ધોડે ચઢવું તે; અસવારી
કરવી તે; ધોડેસવારી; ધોડેસવાર.

અશ્વિન, પુ. (સં.) આમો મહીનો; વિક્રમ
સંવત્સરનો છેલ્લો મહીનો.

અશ્વિની, સ્ત્રી. (સં.) સતાવીશ નક્ષત્રો-
માંનું પહેલું નક્ષત્ર. ૨ ધોડી. ૩ ચૂંની સ્ત્રી-
વસ્ત્રાની પુત્રી.

અશ્વનિકુમાર, પુ. (સં.) એક અપ્સરા
જેણે ધોડીનું રૂપ લીધું હતું તેને પેટ જોડે
જનમેલા બે ધણાજ રૂપાળા દેવો. (એ દેવોના
વૈધ ગણાય છે.) બહુજ રૂપાળો પુરુષ. ૩
કુશળવૈધ.

અપાઠ-ઠ, (આપાઠ)-જુઓ આપાઠ.

અપ્, વિ. (સં.) આઠ; ૮

અપ્ક, ન. (સં.) આઠનો જે સમૂહાય તે.
મિત્ર અપ્ક=આઠ મિત્રોના મંડળનું નામ. (૨)
આઠ આઠ શ્લોક અથવા કડીઓ કે દ્વકરા-
ઓનો જે સમૂહ તે; પ્રકરણ. (કસ્યપેદમાં અને
સ્તોત્રોમાં ઘણાં અપ્કો હોય છે.)

અપ્કા, ન. (સં.) આઠનો એક પ્રકાર;
પોપ; માપ; અને દ્વાગણ વદ ૯-૮-૯ એ
ત્રણ દિવસનું જે દિવસાય તે.

અપ્કોણ, પુ. (સં.) આઠ ખુણાઓ તે.
૨ વિ. જેને આઠ ખુણા હોય એવું. 'અપ્કોણ

મંડળ' (હવન અને બીજી ક્રિયાઓ વખતે
અપ્કોણ મંડળ પૂરવામાં આવે છે.)

અપ્કર્ગધ, સ્ત્રી. (સં.) આઠ જાતનાં સુ-
ગંધી દ્રવ્યોનું જે ચૂર્ણ તે. ૨ જુદી જુદી આઠ
જાતની સુગંધીવાળી જે વનસ્પતિઓ તે.

અપ્કદિક્ષાળ, પુ. (સં.) આઠ દિશાઓના
જે આઠ દેવતાઓ તે; (૧ પૂર્વનો ઇન્દ્ર, ૨
અગ્નિકોણનો અગ્નિ, ૩ દક્ષિણનો યમ, ૪
નૈઋત્યનો નિર્રતિ, ૫ પશ્ચિમનો વરુણ, ૬
વાયવ્યનો વાયુ, ૭ ઉત્તરનો કુબેર, અને ૮
પશ્ચાતનો સિવ, એ પ્રમાણે આઠ છે.)

અપ્કધાતુ, સ્ત્રી. (સં.) આઠ જાતની ધા-
તુઓ તે. (૧ સોનું, ૨ રૂપું, ૩ તાંબું, ૪ સીસું,
૫ કપ્પીર, ૬ જસત, ૭ પારો અને ૮ લોહું.)

અપ્કનાયિકા, સ્ત્રી. (સં.) કાવ્યશાસ્ત્રમાં
આઠ નાયિકાઓ કહી છે તે. (૧ સ્વાધીનપતિકા,
૨ ખંડિતા, ૩ અભિસારિકા, ૪ કલ્પલતરિતા,
૫ વિપ્રલક્ષ્મ્યા, ૬ પ્રેમિનમર્તિકા, ૭ વાસકમળા
અને ૮ વિરહોત્કંઠા.)

અપ્કપદી, સ્ત્રી. (સં.) જેમાં આઠ પદ
હોય એવું ગાયન. (જ્યદેવ કવિદ્વિત 'ગીત
ગોવિંદ' નામનું કાવ્ય, આ જાતના રાગવાળું
હોવાથી અપ્કપદી કહેવાય છે.)

અપ્કપ્રધાન, પુ. (સં.) પ્રધાનચક્ર; પ્રધાન
મંડળ. (રાજ્યનો રાજ્યકારભાર કરવાને આઠ
પ્રધાનોનું એક પ્રધાનમંડળ બનાવતા. ૧ પ્રધાન,
૨ મંત્રી, ૩ સચીવ, ૪ અગાસ, ૫ ધર્માધ્યક્ષ,
૬ ન્યાયશાસ્ત્રી, ૭ વૈધ અને ૮ સેનાપતિ.)

અપ્કભાવ, પુ. (સં.) કાવ્યશાસ્ત્રમાં કહેવા
જે આઠ ભાવ તે. (૧ રસ, ૨ રસેદ, ૩ સ્વર
ભંગ, ૪ રોમાંચ, ૫ કંપ, ૬ વૈવર્ય, ૭ અપ્ર-
પાત અને ૮ પ્રલય.)

અપ્કમ, ના. (વિન.) ત્રણ ઉપવાસનું એક
વ્રત. ૨ વિ. આકર્ષ્ય.

અપ્કમંગળ, ન. આઠ મંગલદેશ કરવા
તે; (લા.) પુનર્વિગમ.

અસંગ્યાત, વિ. (સં.) અસંખ્ય; સંખ્યા વગરનું અપરિમિત; અનંત; અપાર.

અસંગ, વિ. (સં.) સંગ રહિત; જેણે સર્વ સંગનો ત્યાગ કરેલો હોય એવું. ૨ સંગમાં નહિ એવું; અળગું; અલગ રહેલું.

અસંગત, વિ. (સં.) સંબંધ વગરનું; પૂર્વાપર જેની સંગતિ મળતી આવતી ન હોય એવું; અયુક્ત; નહિ મળતું. ૨ જેને સંગત-સોખત નથી તે.

અસંગતિ, સ્ત્રી. (સં.) જેમાં સંગતિ હોય નહિ એવું તે; અસંગત; અસંબંધ પૂર્વાપર જે મળતું આવતું ન હોય તે. ૨ એક જાતનો કાવ્ય-અલંકાર.

અસંગમ, પુ. (સં.) નહિ સંગમ તે; જુદાપણું; નહિ મેળાપ. મળવાનો અભાવ તે.

અસંગી, વિ. (સં.) સંગી નહિ તે; જેણે સંગનો ત્યાગ કર્યો હોય તે; ત્યાગી. ૨ નહિ સંગવાળું; જુદું; અતડું.

અસંગ્રહ, ન. (સં.) નારિતક મતનું શાસ્ત્ર; વેદવિરુદ્ધ જે શાસ્ત્ર તે.

અસજ, વિ. સજ નહિ તે; નહિ તૈયાર; સજ થએલું નહિ એવું. ૨ ન આલી શકે એવું; કસોજ.

અસજજન, પુ. (સં.) દુર્જન; અસાધુ; અસખ્ય. ૨ વિ. નહારું; દુષ્ટ; જેનામાં સજ્જનતા ન હોય એવું.

અસજ્જનતા, સ્ત્રી. (સં.) સજ્જનતા નહિ તે; અસજ્જનપણું; દુર્જનતા.

અસજ્જનપણું, ન. સજ્જનતા નહિ તે; અસજ્જનતા.

અસંગ, વિ. (સં.) સંગ રહિત; અગાન; અણસમજી. ૨ મુદ્દાલ; મૃતપ્રાય; બહેરમારી ગએલું. ૩ જેને દંઈ સંગ ન હોય એવું; નામ વગરનું. ૪ સંગ-નિશાની-ધારતમાં ન સમજી શકાય એવું; જડ; મૂઠ; મૂર્ખ. ૫ જ્ઞાન વગરનું; બેમાન.

અસંગ, વિ. (સં.) સંગ રહિત; સંગ નહિ તે.

અસતર, જુઓ અસતર.
અસતરી, સ્ત્રી. (સ્ત્રીનું અપભ્રંશરૂપ.) સ્ત્રી. ૨ ઈશ્ત્રી; કપડાને સફાઈદાર બનાવવાનું ધોળીનું એક ઓળર.

અસતી, સ્ત્રી. (સં.) કુલટા; નકારી સ્ત્રી; સતી નહિ તે; સ્વૈરિણી.

અસતુલ, (વ) ન. ખેતરની ચારદિશાઓની જે બાજુની હદ તે.

અસત, વિ. (સં.) જુદું; ખોટું. ૨ અ-ધર્મી; અન્યાયી; ખરાબ; સત નહિ તે. ૩ અજ્ઞા; મિથ્યા; ફેગટ; અવિદ્યમાન; અસાધુ; મૂર્ખ. ૪ બ્રહ્મભિન્નવસ્તુ. (વેદાંત પ્રમાણે.)

અસતકાર, પુ. (સં.) સતકાર નહિ કરવો તે; માન નહિ આપવું તે; અનાદર; અપમાન.

અસત્તા, સ્ત્રી. (સં.) સત્તાનો જે અભાવ તે; સત્તા નહિ હોવાપણું; અશક્તિ; નિર્બળતા.

અસત્પથ, પુ. (સં.) નકારો-ખોટો માર્ગ આડો રસ્તો; અધર્મનો માર્ગ. અસત્પથગામી= ઉઘટ-અનીતિને માર્ગે ચાલનાર.

અસત્થ, ન. (સં.) સત્થ નહિ તે; સત્થનો જે અભાવ તે; જુદું.

અસત્થતા, સ્ત્રી. સત્થતા નહિ તે; જુદું; અનૃતતા; અસત્થપણું.

અસત્થપણું, ન. જુદાપણું; અસત્થતા; અનૃત.

અસત્થવાદી, (સં.) અસત્થ=જુદું, ઘટ્ટ= બોલવું છ. વાદી જુદું બોલનાર; ખોટું બોલનાર; જુદું.

અસદાચાર, પુ. (સં.) દુરાચાર; ખરાબ વર્તણૂક; સારી ચાલ નહિ તે; ગેરવર્તણૂક.

અસદાચારી, વિ. (સં.) અસત્+આ-ચાર+ઈ વાળું.) સારા આચારવાળું નહિ તે; દુરાચારી.

અસદશ; વિ. (સં.) નહિ સદશ તે; અ-મમ; ગેરગણ મળતું આવે નહિ એવું; અમમાન.

અસદ્ગતિ, સ્ત્રી. (સં.) દુર્ગતિ; સદ્ગતિ નહિ તે; ખરાબ દુશ્મને પ્રાપ્ત થવું તે; ગરબ પછી બૃત પ્રેતાદિકપણાને પામવું તે.

અસદ્ભાવ, પુ. (સં.) સદ્ભાવ નહિ તે; અણુગમે; અપ્રિયતા; નિઃસ્નેહાગતા; સારો ભાવ નહિ તે.

અસંત, પુ. (સં.) અસાધુ; અસંગત. ૨ વિ. અધર્મી; નહાફ; દુર્જન.

અસંતાપ, પુ. (સં.) સંતાપનો જે અ-ભાવ તે; બેશીકર.

અસંતુષ્ટ, વિ. (સં.) સંતુષ્ટ નહિ તે; જેને સંતોષ ન હોય એવું; નાપ્રસન્ન; તૃપ્તિરહિત; ધતરાજ.

અસંતોષ, પુ. (સં.) સંતોષ નહિ તે; સંતોષાભાવ; અતૃપ્તિ; લોભ.

અસંતોષી, વિ. (સં.) સંતોષ વગરનું; જેને સંતોષ ન હોય એવું; લોભી.

અસન્માન, ન. (સં.) અપમાન; અનાદર; માનહાનિ.

અસપિંડ, પુ. (સં.) સપિંડ નહિ તે; સાત પેદી ઉપરાંતનો પુરુષ. ૨ વિ. સપિંડ ન હોય એવું; પરગોત્રનું; અથવા સાત પેદી ઉપરાંતનું; જેને પિંડદાન કરવાનો હક પહેલ્યનો ન હોય એવું.

અસમાખ, પુ. (આ.) સામાન; ભંગમ નિલકત. ૨ સાહિત્ય; સામગ્રી (લગાઈની) સર-સામાન; સાધન; શાહરચીયું.

અસમ્ય, વિ. (સં.) અવિવેકી; ખણ; સભામાં શોભે નહિ એવું; તોછડું; ઉદા; વિ-વેગવગરનું.

અસમ્યતા, સ્ત્રી. સમ્યપણું નહિ તે; અવિવેક.

અસમ્યપણું, ન. અસમ્યતા.

અસમ, વિ. સમ નહિ તે; વિપત; અ-સમાન; સરખું નહિ તે; વિપત; અનુરૂપ.

અસમમ, વિ. (સં.) સમય ન હોય તે; અસંપૂર્ણ; અધૂરું; પૂરેપૂરું નહિ એવું.

અસમજ, સ્ત્રી. સમજ નહિ તે; નાદાનિચન; નહિ સમજવાપણું. બાળકચુદ્ધિ; અજ્ઞાન. ૨ અર્થાર્થી; નાદાની; અજ્ઞાનતા.

અસમજણ, સ્ત્રી. સમજણ નહિ તે; નાદાનિચત; બાળકચુદ્ધિ; અજ્ઞાન; ગેરસમજ.

અસમજણું, વિ. સમજણવાળું નહિ તે; અર્થ; નાદાન; બાળકચુદ્ધિ. ખરાબર સમજે નહિ એવું.

અસમજુત, સ્ત્રી. સમજુત નહિ તે; અણુખનાવ; કુસંપ; લકાર્થી; મતદેર; સમજદેર.

અસમજુતી, સ્ત્રી. સમજદેર; મતદેરપણું; સમજુતી નહિ તે; ગેરસમજુતી.

અસમતા, સ્ત્રી. (સં.) સમતા નહિ તે; અસમાનતા; નહિ સરખાપણું; વિપતતા.

અસમર્થ, વિ. (સં.) નહિ સમર્થ તે; અસક્ત; નિર્ભજ; દુર્બળ; દીન; ગરીબ. ૨ જેનામાં શક્તિ ન હોય તે.

અસમાર્થ, વિ. ન સમાય એવું; ન માય તેવું; હલકારું. ૨ ન સમાય-હળામળીને રહી શકે નહિ એવું; અટકચાળું; તોદાની; અંદુન.

અસમાસ, વિ. (સં.) સમાસ નહિ તે; અધૂરું, અપૂર્ણ; પૂરું થયું ન હોય એવું.

અસમાન, ન. (કા. આસન્ધી+માન=જેવું=આસમાન આકાશ.) આકાશ. શુભો આસમાન. વિ. (સં. અ નહિ+સમાન=સરખું.) અસમ; નહિ સરખું; અનુચિત; ખરાબરીનું નહિ એવું. અપૂર્વ; અલૌકિક.

અસમાનતા, સ્ત્રી. (સં.) સમાનપણું નહિ તે; નહિ સરખાપણું.

અસમાની, વિ. આસમાની; ભુરું; આકાશના જેવા રંગનું.

અસમાનીમુલતાની, સ્ત્રી. (કા. આસમાન=આકાશ+મુલતાન=રાત.) દેવકૃત અથવા રાત્રિકૃત જે આસત તે; અનિવાર્ય આપતિ; આકસ્મિક વિપતિ. (આખ્યથી કે રાત્ર તરફથી જે કંઈ યોગ્યોતું હુઃખ આવી પડે તે.)

અસમાવર્તી, પુ. (સં. અ+સમ્+આ+વૃત્+વળવું. ઉ.) નહિ પાઝે ફરેલો-અહ્યારી; શરૂને લાં અખ્યાસ કરવાને રહેલા દિનને અખ્યાસ પૂરો થયા પછી સમાવર્તન નામનો સંસ્કાર કરી ખીન્ન-ગૃહસ્થાશ્રમમાં આવવું પડે છે. જેણે એ સંસ્કાર કર્યો ન હોય એવો અર્થાત્ અભ્યાસ-શ્રમમાંજ રહેલો હોય તે.

અસમાહિત, વિ. (સં.) સમાહિત નહિ તે; ચિત્તની એકાગ્રતા ન હોય એવું; ધ્યાન રહિત; સમાધિરહિત.

અસર, સ્ત્રી. (આ. અસર.) લાગણી. ૨ શુદ્ધ ૩ સાઈ માઈ પરિણામ થવું તે; ફળ. ૪ પાસ; પાસ બેસવો તે; મનમાં વાત ઉતારવી તે. ૫ હાંમલ. ૬ કાર્ય.

અસરકારક, વિ. અસર કરે એવું; સમ-બાણ; આબાહ; સચોટ ૨ શુભકારક. ૩ પ્રભળ.

અસરાર, ન. (આ. સિરે=છાતુંડું બ. વ.) ખાનગી વાતચિત; ગોઠ.

અસલ, વિ. (આ. અરલ=ગડ, મૂળ ઉ.) પહેલું; મૂળ-મૂળતું; પ્રથમતું; આગળતું; અવલ. ૨ જીવું. ૩ ખર્ચ; સાચું. ૪ ઉચ્ચ કુળતું; ખુનિ-આત. ૫ સાઈ; ઉત્તમ. (અસલ માલ છે.)

અસલી, વિ. જીવું; આગળના વખતતું; પ્રથમતું; મૂળતું; પુરાતની; પુરાણું.

અસવર્ણ, વિ. (સં.) સર્વર્ણ નહિ તે; વિભતીય; એક જાતતું નહિ એવું.

અસવાર, પુ ઘોડેસવાર; પ્રાણીની પીઠ ઉપર બેઠેલું જે માણસ તે. ૨ પ્રાણીની પીઠ ઉપર અથવા વાહનમાં બેસવું તે; સવારી કરવી તે. (તે અસવાર થયો ને ગાડી ચાલી)

અસવારી, સ્ત્રી. પ્રાણીની પીઠ ઉપર કે વાહનમાં બેસવું તે; આરોહણ. ૨ એમનાર; ઉતાર. (ટપ્પામાં ત્રણ અસવારી લઈ જવા દે છે અને જાગૃદના ગાડામાં પાંચ અસવારી લેવાને હુકમ છે) ૩ રસાયો. ૪ ગાડી ઘોડા અને તોડરચાકર સાથે ફરવું તે. ૫ ચટાઈ; હુમલો.

અસહાય, વિ. (સં.) સહાય રહિત; જેને કાઈની સહાય ન હોય એવું; નિરાધાર; અનાશ્રય.

અસહિષ્ણુ, વિ. (સં.) સહન કરી શકે નહિ એવું; અક્ષમ; સહન કરવાને શક્ત નહિ તે; નાશુક.

અસહ્ય, વિ. (સં. અ+નહિ+સહ=સહવું ઉ.) સહન થાય નહિ એવું; અક્ષમ. ' અસહ્ય આરક્ષણનથી પથોદના, કહો કહો ખડિત ટોચથી યતા. ' ઋ વ.

અસંપૂર્ણ, વિ. (સં.) સંપૂર્ણ નહિ તે; અધુરું; અપૂર્ણ; ઊંચું.

અસંપૂર્ણતા, સ્ત્રી. (સં.) સંપૂર્ણતા નહિ તે; અધુરાપણું; બેધુપ.

અસંબંધ, વિ. (સં.) જેનો પૂર્વાપર સંબંધ બેસતો ન હોય એવું; તૂટક; છુટું; સંબંધ રહિત.

અસંબંધ, વિ. સંબંધ વગરનું; તૂટક; છિન્નભિન્ન; જેનો સંબંધ મળતો ન આવતો હોય એવું.

અસંભવ, પુ. (સં.) ન બનવું તે; અશક્યતા; થવાનો જે જોગ નહિ તે. ૨ મળતા નહિ આવવું તે; અભાવ.

અસંભવિત, વિ. (સં.) જેનો સંભવ ન હોય એવું; ન માની શકાય તેવું; સંભવિત ન મણાય એવું; અશક્ય; ન બને એવું.

અસંભાવના, સ્ત્રી. (સં.) અશક્યતા; ઉલટી ભાવના; મળવું-બેસવું ન આવવું તે; અપ્રતિપણું; ન બનવું તે. (સંઘાદિ પ્રમાણે એ જાણેલો અર્થ તેજ વિપયને લગતાં ખીન્ન કોઈ કારણોને લીધે અસંભવિત લાગે એવી જે ખુદિ તે.)

અસંભાવિત, વિ. (સં.) નહિ સંભાવિત; દુર્ગમ; દુષ્ટ; જેની સાખ-આખર સારી ન હોય એવું; અપ્રતિષ્ઠિત.

અસંભાવ્ય, વિ. (સં.) અશક્ય; ન બને તેવું; ધારી શકાય નહિ એવું. ' આમ થશે કે તેમ થશે ' એવી સંભાવના કરવાને યોગ્ય નહિ એવું.

અસંભૂત, વિ. (સં.) કદાપિ નહિ થએલું
એવું.

અસંભ્રમ, પુ. (સં) સંભ્રમ નહિ તે;
ગમરાટ રહિત.

અસમંજસ, વિ. (મ.) અણુમમભું;
અવિચારી; સમજણવાળું નહિ તે. ૨ મળતું
ન હોવું તે; અપ્રતિપલ્લ. (અઆએ આ (ગરાડી)
શબ્દ વાપર્યો છે પરંતુ અર્થમાં કંઈક ફેર છે.)

અસંમત, વિ. (સં) નહિ મંમત; ના-
કબુલ; અમાન્ય.

અસંયુક્ત, વિ. (સં) નહિ જોડાએલું;
જુડું; છુડું.

અસંયોગ, પુ. (સં) સંયોગ નહિ તે;
વિયોગ; જુદાપણું; નહિ મેળાપ ૨ કુસંપ.

અસંશય, પુ. (સં.) નિઃસંશય; સંદેહ
રહિત; નિઃશંક.

અસંસર્ગ, પુ. અસર્ગ નહિ તે; સંબંધ
વગરનું; નહિ મેળાવું તે. સંસર્ગ રહિત.

અસંસ્કૃત, વિ. (સં.) જેને અંસ્કાર કરેલા
ન હોય એવું; અશુદ્ધ. ન સંસ્કૃત નહિ તે; પ્રાકૃત.

અસંસ્કૃતજ્ઞ, વિ. (સં) સંસ્કૃત નહિ
જાણનાર; સંસ્કૃતથી અજાણ.

અસાક્ષાત, વિ. (સં.) નહિ સાક્ષાત;
અપ્રત્યક્ષ; ખરેખર નહિ તે.

અસાખ, વિ. સાખ વગરનું; સાખરહિત;
મેઆખર થએલું. (જેની સાખ સારી ન હોય
એવું) અપ્રતિષ્ઠિત.

અસાચ, વિ. સાચું નહિ તે; અસત્ય;
જુડું; અસત્ય.

અસાધવી, સ્ત્રી. (સં.) અસતી; જેનામાં
સાધુતા ન હોય એવી સ્ત્રી.

અસાધારણ, વિ. (સં.) સાધારણ નહિ
તે; અલૌકિક; અદ્યુત; (જવપેજ મળે એવું.)

અસાધુ, વિ (સં.) માધુ નહિ તે; દુષ્ટ;
અધર્મી; પાપી.

અસાધ્ય, વિ. (સં.) ન સાધી શકાય
એવું; દુષ્પ્રાપ્ય; ઉપાય થઈ શકે નહિ એવું;
મેળવી કે વશ કરી શકાય નહિ એવું.

અસામણ, જુઓ ઓસામણ.

અસામાન્ય, વિ. (સં.) અસાધારણ;
સામાન્ય નહિ તે; અનુપમ.

અસામ્ય, ન. (સં.) સામ્ય નહિ તે, નહિ
મળતાપણું.

અસાર, પુ. (સં.) સાર નહિ તે; નિઃસાર
૨ વિ. સાર વગરનું; ખોટું; નિર્માલ્ય; નિષ્ફળ;
નકામું; નિરર્થક; જેમાં કંઈ તત્વાંશ ન હોય એવું.

અસારતા, સ્ત્રી. સારપણું નહિ તે; નિઃસા-
રતા; સાર નહિ હોવાપણું; નિરર્થકતા.

અસારો, પુ. વળ દીધેલો રેશમનો તાર.
અસારા વાટવા=રેશમના તારને વળ દઈ તેની
ઉપર ગડી ગાંઠ કે પુમ ન રહે તે માટે તેને
લોખંડના શળીઆની સાથે ધસી રચ્ચ-મુલાયમ
ખનાવવો તે.

અસાવધ, વિ. (સં.) ગાફિસ; ખેરીકર;
કાળજી વગરનું; ખેદરહાર; સાવધ નહિ તે.

અસાવધાન, વિ. (સં.) સાવધાન નહિ
તે; અસાવધ; કાળજી વગરનું.

અસાવધાની, સ્ત્રી. નહિ સાવધાની તે;
મદ્દલતી; ખેડાળજી.

અસાવરી, (આમાવરી) સ્ત્રી. એક રા-
ગિણી. શ્રીરાગને કલ્પેલી સ્ત્રી રાગિણીઓમાંની
એક-આ રાગિણી સત્તારે દશ વાગે ગાવામાં
આવે છે.

અસાવયું, જુઓ ઓસાવયું.

અસાહચર્ય, વિ. (સં.) સહાય વગરનું;
જેને કોઈ સહાય ન હોય એવું; અનાથ; એક-
લવાયું. ૨ નિરાધાર.

અસાહ્ય, જુઓ અસહાય.

અસાળીઓ, પુ. સરશવની જનતાનાં લાલ
અને સહેજ ચપટાં લાંગાં બી. સુવાના જેવા
તેના હોડ ચાચ છે. (અમાળીઓ ગીકળો,
મરમ અને સુવાળો હોવાથી દવાના કામમાં
આવે છે.)

અસાંપ્રત, વિ. (સં.) સાંપ્રત નહિ તે.

અસાંસતું, વિ. (સં.) અનશ્વસ્=શ્વામ

લેવો.) ઉતાવળું; ઉતાવળાઈ; અસાંત; ચંચળ; ગાભડું.

અસિ, પુ. (સં.) તરવાર; ખર્જ; સમ-
સેર; ખાંડું.

અસિત, વિ. (સં. અસિત=ચોળું.)
ધોળું નહિ તે; કાળું. 'ચંદ્રમાં ચિત્ર અસિત
ગિરધર, પ્રજા માતૃ કંચન કિશોર.'

અસિતા, સ્ત્રી. (સં.) ગળી. ૨ કાળા કેશ-
વાળી સ્ત્રી. ૩ નાગલુ. ૪ એક અપ્સરા.

અસિદ્ધ, વિ. (સં.) નહિ સિદ્ધ તે; કાચું;
અધુરું; અપૂર્ણ; નક્કી થયેલું નહિ એવું.

અસિધારા, સ્ત્રી. (સં.) તરવારની ધાર.
અસિધારાએ રહેલું, આલવું=અહુ સંભાળથી કામ
કરવું તે. અસિધારા મન=જેમાં જરાપણ ચૂક
થતાં તરવારની ધારની આકૃતિ કપાઈ જવાય-નાશ
થાય એવું જોખમ હોય તે મન.

અસિધન, ન. (સં. અસિ=તલવાર અને
પન્ન=પાતું.) તરવારના જેવાં વાંકાં અને તીણાં
જેને પાન હોય છે એવી વનસ્પતિ. ૨ તલ-
વારનું પાતું; આન. ૩ શેરડી (કારણકે તેની
પાનકો તલવારના જેવી હોય છે.) અસિધનનું
વન=જ્યાં તરવારનાં પાનાં જેવાં પાંદડાંની વ-
નસ્પતિ હોય એવું વન; જ્યાં તરવારનાં પાનાં
પાયરેલાં હોય એવો પ્રદેશ. (યમલોકમાંનું એક
વન-નરક.)

અસિલતા, સ્ત્રી. તરવારનું પાતું.

અસીકરમ, (અસિકર્મ.) ન. (સં. અસિ=
તરવાર+કર્મ) તરવાર ચલાવવાનું કામ તે;
ક્ષતિપર્જા; પીરકર્મ; તરવારનું જે કર્મ તે

અસીમ, વિ. (સં.) જેની સીમા ન હોય
એવું; નિઃસીમ; બેહદ; અપાર; વિશાળ.

અસીલ, વિ. (આ અરજ. ઉ) વડીલને
પોતાનો કેસ સોંપનાર; કુલ; વડીલનો આહક.
૨ વિ. સાલસ; અધુરું; અધીન; આનદાન. ૩ નખળું;
ગરીબ; શરમાળ; ટરી જાય એવું.

અસીમું, ન. અસીકું; તકીઆ; ઉપદાન.

અસુ, પુ. (સં.) પ્રાણ; આસ; દમ. ૨

છંદગી. ૩ શરીરનાં પાંચ તત્ત્વો. 'અસુ નિઃસત્ત્વે
શું હરણ શશ્યાદિ સહ વને.' પ્રે.

અસુ, (ધસુ) વિ. (સં. હૃદય. ઉ.)
આલું (કવિતામાં)

અસુખ, ન. (સં.) સુખાભાવ; સુખ નહિ
તે; અનાશય; તેડરસતીનું સુખ નહિ તે; દુઃખ;
જેવેની; અસ્વાસ્થ્ય.

અસુખાકારી, સ્ત્રી. સુખાકારી નહિ તે;
અનાશયપણું; મંદવાક; આનંદ.

અસુખી, વિ. (સં.) સુખી નહિ તે; દુઃખી.
૨ માંડું. ૩ નિર્ધન.

અસુગમ, વિ. (સં.) સુગમ નહિ તે;
અસરલ; કઠિન; મુશ્કેલ.

અસુંદર, વિ. (સં.) નહિ સુંદર તે; કુખડું;
કરપ; અરમણીય.

અસુંદરો, પુ. એક ભતતું ઝાડ. (મહા-
રાષ્ટ્રમાં એનાં ઝાડ યાપ છે.) 'અપાસ આ-
જીર અખોડ અસુંદરા છે, પુગી પખાસ તને સદ
પીપળા છે.' કાવ્ય. કી.

અસુર, પુ. (સં.) સુર નહિ તે; રાક્ષસ;
દૈત્ય; દાનવ.

અસુર, વિ. મોડું; વિલંબવાળું. 'અસુર
સવારો.' ૨ મે.

અસુરી, વિ. (સં.) આસુરી; રાક્ષસી.

અસુર, વિ. (સં. અ+સૂર્ય. પ્રા. અ-
સૂર+અ=વાળું.) સૂરજ વગરનું; અંધારું; અજ-
ઞ્ઞું; મોડું; સૂર્ય અગત થઈ ગયો હોય એવું;
બહુ વાર થઈ જતી તે.

અસુલભ, વિ. (સં.) મુલમ નહિ તે;
દુર્લભ; જરૂર ન રહે એવું; કાષ્ટ; મુશ્કેલ.

અસુદૃઢ, પુ. (સં.) યત્ન; દુરમન; મિત્ર
નહિ તે.

અસુદ્ધ, (સં.) સુદ્ધ નહિ તે; બહુ;
સ્વપ્ન; દાંડું ૨ મોડું; ભારે; (જીલું નહિ તે.)

અસુખ, વિ. મુખ નહિ તે; ઉદાર; અસુખ.

અસુધા, સ્ત્રી. (સં.) અદેખાર્જ; ધીંગ;

(પરોનનિની અમદનશીલન) 'આદિસા, મત્ત,

પવિત્રતા, નવ ધરતી અસ્યારે. ' ત્રિમાનંદ. મત્સરને લીધે ખીન્નતા યુષ્ઠ ઉપર જે દોષયુક્તિ થતી તે.

અસેમસે, અ. કાઢને કાઢ ગિય લઈને; હસતાં હસતાં; કાઢ કાઢ કારણે; કાઢ વાતથી.

અસો, કિ. થાઓ; હોવા ઘો; થવા ઘો. પુ. મસ; મસો. (શરીર પરનો.)

અસેવ્ય, વિ. (સં.) નહિ સેવવાલાયક; સેવા કરવાને યોગ્ય નહિ તે.

અસો, (શો.) પવિત્ર, શુભ, મંગળ (પારસી) અસોઈ, (ગોઈ) વિ. (કા.) પવિત્ર; પુણ્ય; શુભ; મંગળ. ૨ દેવતાઈ; દેવી; અધૌકિક.

અસૌમ્ય, વિ. (સં.) સૌમ્ય નહિ તે; ઉદ્ય; અંક; ઉદ્ધત. ૨ ખીઆગણું; બંધકર.

અસ્પષિત, વિ. (સં.) અસ્પષ્ટ=ખરડું, અટકવું. સ્પષ્ટિત=ખરડું વગર ખરડું; વગર અટકવું. ૨ અગળ; નિમ્ન; દંડ; ન ખજે એવું.

અસ્ત, (સં.) મર્યે, ચંદ્ર, તારા અને મહોતું આધમવું તે; કેટલોક વખત તેમનું આકાશમાં નહિ દેખાવું તે. (શુકનો અસ્ત) ૨ નાશ. ૩ ઢંકાઈ જવું તે; અધારામાં પડી જવું તે.

અસ્તકાળ-અસ્તસમય=પડતીનો વખત. 'રાવણુ વિક્રમ રવિના, અસ્તસમયને સમીપ સૂચવેછે.' સી.

અસ્તંગત, વિ. (સં.) જતું રહેલું; આધમી ગએલું; ઝાંખું પડી ગએલું; અસ્ત પામેલું; આંધળેલું.

અસ્તમાન, વિ. (સં.) જુઓ અસ્તંગત. અસ્તખ્ય, વિ. (સં.) અ=નહિ સ્તમ્=

અડકવું ઉ.) નહિ અડેકલું; નહિ જડાઈ ગએલું; નહિ સજ્જડ થઈ ગએલું; ચંચળ; ચલ; હાલતું. ૨ નહિ અકિત થએલું; નહિ આશ્રય પામેલું; અજડ.

અસ્તમાન, વિ. (સં.) આધમેલું; અસ્ત પામેલું.

અસ્તર, ન. (સં.) આસ્તરણ ઉ.) પડ; મારા કપડાની અંદર સાધારણ કપડાનું જે પડ નખાય છે તે. (અંદરની બાજુ જેથી ઢંકાય

જેથી બંડી કરાય અથવા જેથી રંગાય તે.) ડગલા ટોપીનું અસ્તર, પક્ષીના માથાનું અસ્તર વગેરે.

અસ્તરી, સી. ઈંતી.

અસ્તરીઈ, ન. (અ. રટરલિંગ=storing ઉપરથી.) એક જાતનો સોનાનો ચઢણી સિક્કા; મહોર.

અસ્તરો, પુ. (કા. ઉત્તરદન=મુંડવું સાંક કરવું ઉ.) હજમનું મુંડવાનું ઓળર; મળેઓ; છર; છાર; અત્રો.

અસ્તાર્ધ, સી. ટેક; દાળ; રાગ. (કાઠ પથુ પધનો રાગ બતાવનારો જે દાળ તે)

અસ્તાચળ, પુ. (સં. અસ્ત+અ+ચલ=હાલવું. ઉ. અચલ.) ત્યાં મૂકાઈ મહો અસ્ત પામે છે ત્યાં કદ્યાએલો એક પર્વત; પશ્ચિમ ક્ષિતિજમાં કદ્યાએલો પર્વત; જે પર્વતની પેલી પાસ જવાથી સર્ગાદિ અસ્ત પામ્યા કહેવાય છે તે.

અસ્તિ, કિ. (સં.) ત્રી. પુ. એ. વ છે. હસ્તિ=(પારસીવેખમાં) ના. હયાતી; વિદ્યમાનતા.

અસ્તિત્વ, ન. (સં.) હોવાપણું; હયાતી; વિદ્યમાનતા; છે એવી જે હાલત તે.

અસ્તુ, અ. (સં.) બમે. ૨ હો; બનો; થાઓ; આમીન. આશીર્વાદની સૂચના કરનારો ઉદ્દગાર. ' અસ્તુ અસ્તુ કહીને શિવે વર આપ્યો, તેને પોતાનો શત કરી થા'થો. ' ત્રિમાનંદ.

અસ્તેય, ન. (સં.) ચોરી નહિ કરતી તે; ચોરીનો અભાવ તે; નહિ ચોરી કરવાપણું; ચોટાપણું નહિ તે.

અસ્તોચસ્ત, વિ. વેરણુખેરણુ; વેરાએલું; અવ્યસ્થિત. એક વસ્તુ અહીં તો બીજી પળે એમ બધી વસ્તુઓ આમતેમ વેરાઈ ગએલી હોય તેની સ્થિતિવાચું; ફીદો નાખેલું; ચુ'ચાઈ ગએલું; ગડબડમડમડ થઈ ગએલું; આમતેમ પડેલું; અધિર, ઉલટસુલટ; ઉધુંછતું; આડુંઅવળું; ઉચકપાયલ.

અસ્તે, ન. (સં. અસ્ત=ફેંકવું ઉ.) ફેંકવાનું હથિયાર; નાંખી સકાય એવું અધ્ય.

(બાણ, તીર, શર. એમ કહેવાય છે કે મંત્ર બાણીતે અમુક અમુક નામનાં અસ્ત્ર-ફેંકવામાં -મૂકવામાં આવતાં અને તે દુશ્મનની ઉપર જેની જાતનાં હોય તેની અસર ઉત્પન્ન કરતાં :- વરણાશ્વથી વરસાદ પડતો, સર્પાશ્વથી શત્રુઓ સાપના બચમાં પડતા વગેરે.)

અસ્ત્રશસ્ત્ર, ન. (સં.) દૂર ફેંકવાનાં અને હાથમાં રાખીને ઉપયોગમાં લેવાનાં લઘુર્ધનાં હથિયારો. (આ શબ્દ બહુ વચનેજ વપરાય છે.)

અસ્ત્રી, ઈસ્ત્રી; અસ્તરી. ૨ સ્ત્રી. (અસિ-ક્ષિત લોક સ્ત્રી શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતાં 'અ' નો નિરર્થક ઉપયોગ કરે છે.)

અસ્ત્રો, પુ. છર; સજ્જાઓ; છોર.

અસ્થાન, ન. (સં.) નહિ સ્થાન તે; ક-સ્થાન. વિ. સ્થાન વગરનું.

અસ્થાયી, વિ. (સં.) સ્થાયી નહિ તે; અનિત્ય; અસ્થિર; હંમેશનું નહિ એવું; લક્ષ્યભંગ્યર; કાયમનું નહિ એવું.

અસ્થિ, ન. (સં.) હાડ; હાડકું.

અસ્થિપંજર, ન. (સં.) હાડપિંજર; હાડકાંનો માળો.

અસ્થિર, વિ. (સં.) સ્થિર નહિ તે; ડગમગનું; હાલણુદોલણુ; અંચળ; દંડ નહિ તે. ૨ અનિયમિત; અવ્યવસ્થિત; હાલનું.

અસ્થિરતા, સ્ત્રી. (સં.) સ્થિરતા નહિ તે; ડગમગપણું; અસ્થિર્ય; અદૃઢતા; અંચળપણું.

અસ્થિરપણું, ન. સ્થિરપણું નહિ તે; અસ્થાયીપણું; અંચળતા; ડગમગપણું.

અસ્થિરસંચય, પુ. (સં.) હાડકાંનો જે દગલો તે; રાજ બગી ગયા પછી રાખમાં જે હાડકાંના કકડા અવશેષ રહી ગયા હોય તેને એકઠા કરી એક ઢેકાણે દાટવા તે; અસ્થિ ટગ.

અસ્થિસમર્પણ, ન. (સં.) હાડકાં આપી દેવાં તે; સમનાં બળતાં અવશેષ રહેલાં હાડકાંને ગંગાદિ પવિત્ર સ્થળમાં નાખી દેવાં તે.

અસ્થિસંચયન, ન. (સં.) હાડકાંને છાંટવાં તે; ચિના ટાઢી પાડી તે.

અસ્નાત, વિ. (સં.) નહિ નાહેલું; અપવિત્ર; અશુદ્ધ; અશુચિ.

અસ્નાન, ન. (સં.) સ્નાનનો અભાવ તે; નહિ નાહેલું તે. ૨ વિ. જેનું સ્નાન ન આવતું હોય એવું; દૂરનું; પરગામી.

અસ્તિગ્ધ, વિ. (સં.) નહિ સ્તિગ્ધ તે; સ્નેહ કે ચિકાસ રહિત. ૨ કુમણું નહિ તે; કઠોર; નહિ સુવાળું. ૩ અમી વગરનું; કરૂં.

અસ્પર્શી, વિ. (સં.) સ્પર્શ થાય નહિ એવું; નહિ અડકવા લાયક. ૨ કોઈ; અનામત; નહિ અડકેલું; જેને સ્પર્શ થએલો ન હોય એવું.

અસ્પૃષ્ઠ, વિ. (સં.) સ્પૃષ્ટ નહિ તે; અસ્પૃટ; અવ્યક્ત; નહિ ખુદ્ધું; બરાબર સમજાય નહિ એવું; ઝાંખું.

અસ્પૃષ્ટતા, સ્ત્રી. (સં.) સ્પૃષ્ટતા નહિ તે; નહિ ખુદાપણું; અશુદ્ધતા; ગડબડ; ગુંચવણ; ચોખવટ રહિત; ઝાંખ.

અસ્પૃહણીય, વિ. (અ=નહિ-સ્પૃહ=ચાહવું ઉ. સ્પૃહણીય.) નહિ ચાહવા યોગ્ય; નહિ ઇચ્છવા યોગ્ય; અસ્પૃહણીય; આંખને ચાહના નહિ કરાવે એવું; બેડોળ; કદરૂપું.

અસ્પૃહ, વિ. (સં.) સ્પૃહા વગરનું; બે-દરકાર; કાળજી વગરનું; જેને દરકાર-ગરબ ન હોય એવું; નિરિચ્છ; ઇચ્છારહિત.

અસ્પૃટ, વિ. (સં.) અસ્પૃષ્ટ-અવ્યક્ત; નહિ ખુદ્ધું; ચોક્ષુ' નહિ તેવું; ગડબડીડ. ૨ તોતળું.

અસ્પૃટતા, સ્ત્રી. (સં.) અસ્પૃષ્ટતા; અવ્યક્તતા; ચોક્ષુ', સ્પૃષ્ટ કે ખુદ્ધું નહિ તે; અશુદ્ધતા, ગડબડ.

અસ્માન, ન. આસ્માન; આકાશ. અસ્માનીગુલતાની, જુઓ આસમાની સુલતાની.

અસ્ર, ન. (સં.) લોહી; રવિર. ૨ આંસુ. ૩ ખુરો.

અસ્ર, ન. (સં.) અશ્રુ; આંસું.

હોઆંથી લારી, કપટ ૩૫ મુવલું મુગને, નહારા પાપીએ, છળવિધિ કર્યો રાક્ષસ જને ' મ. ન. ઉ. રા. ચ.

અહીંતહીં, અ. આમનેમ; અહીંઆં અને ત્યાં; આ ઠેકાણે અને જીજે ઠેકાણે; જ્યાં ને ત્યાં ગમે ત્યાં. ' અહીંતહીં હું તો ભુલીબમતી, મોહન મુખડું જોવાને. ' પ્રા. કા.

અહીંથી, અ. આ ઠેકાણેથી.

અહીર, પુ. આહીર; ભરવાડ. ૨ નિ. માલ વગરનું; નિર્માલ્ય; અશર.

અહુણાં, અ. (સં. અચુના પ્રા. અહુણા ઉ.) હમણાં; હાલ.

અહોડી, પુ શિકારી, આખેરી. ' કડે પડ્યો કાળ અહોડી તારે, તને નડ્યો કામની હેમ ભારે. ' રતનેશ્વર.

અહોટુક, વિ. (સં.) હેતુ વિનાનું; જેમાં કંઈ હેતુ ન હોય એવું; ઉપપત્તિ રહિત.

અહો, અ આશ્ચર્ય, અને ઉત્સાહનો ઉદ્ગાર. (માન આપતાં, આશ્ચર્ય ખતાવતાં, વખાણ કરતાં અને તાજુખી દેખાડતાં 'અહો' એવો ઉચ્ચાર કરવામાં આવે છે.) ' અહો ! આ લંકાં આ, ચિરપરિચિતા રંગ્ય નગરી. ' સી. હ.

અહોનિશ, અ. અહનિશ; આખો દહાડો ને રાત; હમેશ; રાતદહાડો. ૨ વારંવાર.

અહોરાત્ર, અ. આખો દહાડો ને આખી રાત; રાતદિવસ. ૨ આખી રાત. ૩ હમેશ; નિત્ય. ૪ વારંવાર.

અહોહો, અ આશ્ચર્ય અને ઉત્સાહ ખતાવનારો ઉદ્ગાર.

અહીકે, વિ. (સં.) નિર્વજ્જ; બેશરમ; નિર્ભયોદ.

અળઈ, સ્ત્રી. જુઓ અળઈ. (હુમરી પ્ર દેશમાં થતું એક જાતનું ગ્રાસ. ' જોગી' એવું પણ તેનું નામ છે.)

અળખામણું, વિ. (સં. અન્નલક્ષ્મમાન ઉ.) જેની ઉપર લક્ષ ન પોય એવું; અણગમતું;

નાપસંદ; અપ્રિય. જેના પરથી પ્રીતિ થી ગઈ હોય તે.

અળથું, વિ. જુદું; છેડું; દૂર; આધું; નિરાળું; અતડું; દૂર રહેનારું. અળથું બેસવું = અલકાવું; અટકાવ આવવો.

અળછ, સ્ત્રી. અલક્ષ્મી; નિર્ધનતા; દારિદ્ર્ય ૨ કચરોપુંજો.

અળતી, સ્ત્રી. પરાણાને ખીજે છેડે જે થપડું ફળું હોય છે તે.

અળતો, પુ. (સં. અલક્ષક ઉ.) લાખ. માંથી બનાવેલો એક જાતનો લાલ રંગ. (સાલીમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે. મેદીની માફક સ્ત્રીઓ તેમના પગની લાલાઈ દેખાડવાને પાનીએ અને પાગલીએ લગાડે છે. કાબ્યોમાં વારંવાર અળતો લગાડવાની ખાખત આવે છે)

અળદાવું, અ કિ યાકી જવું; ગમ્મ ઉપરાંત કામ કરનાથી નરમ થઈ જવું; પિલાવું. શક્તિ ઉપરાંત કામ કરતાં યાદેલી હાલતમાં હોવું તે.

અળપ, વિ. વાતોડું; વાનો કરનારું; લપલપ બોલ્યા કરતું હોય તેવું. ૨ આંદવું; અટક્યાળું.

અળખો-ખ, પુ. (સં. મૂછવ્ર) મિલાડીનો ટોપ; કુતરાનો કાન; અળખા; ભૂખ. Mushroom. (જોમાસામાં જમીન, લાકડું કે ખીજ દોષ વસ્તુને સડો લાગતાં તેની ઉપર એક જાતની ફૂગ જેની જે વનસ્પતિ થાય છે તે. તેની જુદી જુદી ધણી જાતો થાય છે. મુઠા, ચીતળા, ગવતા, કુળળા, કુરડી, તેલંગી, બેય ફાડ, અને મોંગાળા. એક જાત એરી થાય છે અને ખીજ સારી હોય છે. ફટપાક લોક સારી જાતને ખાય છે.)

અળવી, સ્ત્રી. એક જાતનું કંદમળ. (જોનાં પાન બહુઆંમાં અને ગાદો શાકમાં વપરાય છે.) જુઓ અળું.

અળવીતરું, વિ. અટક્યાળું; આંદવું; અડપણું.

અળસાતું, કિ. ઉ. આળસી જતું; અટકી
જતું. અંધ પાડતું. 'ચુલુ ને અવગુણ અંગથી
અળસાત્યા, મારે વહાલે મને સમજાવી મર્મ.'
ભોળેભગત. ૨ ઉધ આપવી.

અળસી, સી. (સં. અનસી ઉ.) એક
જાતનાં તંદી બીજ. (અળસીનું બી અપડું,
શીસું અને રાતું કે કાણું હોય છે. તેમાંથી તેલ
નીકળે છે. અળસીની પોટીસ થાય છે. વળા
તેના છોડની છાલનું શણ બને છે.)

અળસીઉં, ન. ચોખાસામાં ભીંની અને
પોથી જમીનમાં સુતળી જેવા જડા અને બિલસ
બિલસના-(વૃદ્ધ વૃદ્ધ) જે તંતુ જેવા નંતુઓ
થાય છે તે. (એક મોટી વસ્તુ આગળ તેનાજ
જેથી પથ્થુ બીજાનાની વસ્તુને તુચ્છકારના અર્થમાં
જતાવતાં એમ કહેવાય છે કે 'ક્યાં અળગર
આં અળસીઉં ?')

અળાઈ, સી. તાપને લીધે વાજનાં છિદ્રો
આગળ જે ઝીણી ઝીણી ફાટીઓ થઈ આવે
છે તે. (એમાં પરસેવાનું પાણી હોય છે.)

અળાથો, પુ અડાથો; ઓળાથો. ૨ ઉચી
અંધાતી જતી ભીંતની ઉભણી બરોબર સીધી
છે કે નહિ તે જેવાનું કડીઆઓ જે દોરીનું
ઓળર વાપરે છે તે; ઓળીઓ.

અળાંચો, પુ. ગળો; ફાંસો. ૨ ઉપકાર.
'અળાવા તમે આવવું' = ઉપકારમાં જવું; આ-
બારી કે ઓશિઆગા થવું.

અળુ, ન. (સં. અલુકમ્ (મ) અલુ ઉ.)
અળવી; એક જાતનું નાના નાના ગાંડીઆનું
કંદમૂળ. (અળુનાં બટકા જેવડાં કંદ ભોંયમાં
થાય છે અને બહાર ફાડડા જેવાં મોટાં પાન
ફટી નીકળે છે. અળુના ગાંડીઆ અંદરથી ધોળા
અને ચીકણા હોય છે. આ કંદમૂળની ઘણી
જાતો થાય છે.)

અળુનાં પાન-પાંદડાં, ન. અળસીનાં પાન.
એક દાયના વ્યાગનાં અથવા તેથી સહેજ નાનાં
મોટાં આ પાન (પાંદડાં-પાત્રો) થાય છે અને

પાતરાં અથવા પત્તરવેલીઆંને નામે તે ઓળખાય
છે. તેનાં બહુઆં જનાવવામાં આવે છે.

અળુખડાં, જુઓ અળાખડાં.

અળાખડા, ન. બ. વ. એક જાતનું કંદ;
બટકા; અરબી. ૨ અળવીની ગાંઠો.

અં, અ. એમકે; વારસો; ઠીક.

અં, અ. ફાંખ અને તિરકારમાં થતો
ઉદ્ગાર. ૨ 'એમાં શું ?' એમ દર્શાવવાનો
ઉદ્ગાર.

અંઈ, અ. અહીં; અને; અહીંઆં.

અંઉ, અ. એમકે. (કરડામીમાં)

અંક, પુ. (સં.) કોઈ પણ જાતનો અર્થ
જતાવનારું ચિહ્ન નિશાન કે આકૃતિ તે. ૨
ગણિતના અક્ષરનું મંખ્યાદર્શક ચિહ્ન તે. :-
૧-૨-૫ વગેરે; આંકડો. ૩ - ભાગ; બાબત-
નાટકનો અંક. ૪ ખેલો. ૫ બાય; આલિગન.
'હાના કરનાં તે ભરી અંક.' ક્યારામ. અંક
કરવું = સાબીત કરવું; ખાતરી કરવી.

અંકગણિત, ન. (સં. અંક+ગણ = ગણતું.
ઉ.) આકૃતિઓથી ગણતરી કરવાનું જે શાસ્ત્ર
તે; ગણતરી કેમ કરવી તે જેમાં નિર્ધારિત રીતે
દર્શાવેલું હોય તે.

અંકલિપિ, સી. (સં.) આંકડા લખવાની
રીત. ૨ એકકએક; આંક; ધડીઆ. ૩ આંકની
ચોપડી. (અક્ષરો આડી લીટીએ કાચેથી જમણી
તરફ જતી એજે લખાય છે, જ્યારે આંક ઉભી
લીટીએ ઉપરથી નીચે ઉતરતી એજે લખાય
છે. લખવાની આ રીતે બે લિપિઓ છે. એક
વર્ણલિપિ અને બીજી અંકલિપિ. અંકલિપિ એ
ચિનાઈ લિપિ જેની છે.)

અંકાર્ધ, સી. (સં. અંક = નિશાન કરવું.
ઉ.) અંકમૂલ; અંકમૂળી. ૨ લીટીઓ દોરામૂળી.
૩ લીટીઓ દોરાવાની રીત; પદ્ધતિ આંકણી.

અંકમૂલ, ન. (સં.) અંકાર્ધ; આંકવાની
જે રીત તે.

અંકમૂળી, સી. (સં.) અંકાર્ધ; આંકવાનું
મહેનતવાળું. ૨ આંકવાની રજા; આંકણી.

અંકાવતાર, પુ. (સં) અંક+અવ+તૃ. ઉ.) નાટકના આગલા પાછલા અંકોને જોડનારો જે ભાગ તે; અવતરણિકા: વિષ્કંભક; પ્રસ્તાવના.

અંકાવયું, સ. કિ. સોના રૂપાની શુદ્ધ-શુદ્ધતા જોવાવાળી તે; શુદ્ધોષ જોવાવાળી; કસાવયું; કસોટી કરાવવી. ૨ કીંમત કરાવવી; મૂલનો આંક પડાવવો. ૩ સ્ત્રીઓ દોરાવવી.

અંકાવું, અ. કિ. (સં.) અંકવાળા-ચિહ્ન વાળા થવું; દોરાવું. અમુક વિધા કે કર્મથી જોળખાવું-પ્રસિદ્ધ થવું. ૨ કસાવું; તપાસ થવી; પરીક્ષા થવી. ૩ મક્ક થવું; કીંમત થવી.

અંકિત, વિ. (સં.) અંકવાળું; છાપ-ચિહ્ન વાળું; જોળખાએલું; પ્રસિદ્ધ થએલું.-નામાંકિત. ૨ અધીન; તાબેદાર:-આચારકિત. ૩ આંકેલું.

અંકી, વિ. (સં.) અંકવાળું; ભાગ-વિભાગ વાળું.-પંચાંકી નાટક.

અંકુર, પુ. (સં.) નવું જ દૂદી નીકળતું જે અણું તે; ઉદ્ભવ; પ્રવૃદ્ધિ; શુભો. ૨ ખીજ; મૂળ. ૩ હેતુ; મર્મ. ૪ ધા કે મણમાં નવું માંસ આવવા માંડવું તે; ૩૦. ૫ ઉત્સાહ; ઉમંગકો; હોંસ; પ્રોત્સાહન. ૬ રોમ; કંચું.

અંકુરિત, વિ. (સં.) અંકુરવાળું; ફૂટેલું; જેને ફળગા દૃટયા હોય એવું.

અંકુશ, ન. (સં.) હાથીને હાંકવાની લો-તાની પરોણી; આંકડ. ૨ મતામાં-કથામાં સખવું તે; દાખ; હાક; ધાક; ખીક; બચ.

અંકે, અ. આંકડામાં લખેલી સંખ્યા અ-ક્ષરમાં લખવી તે.-૧૦૦નું અંકે સો. અંકે કરવું= નક્કી કરવું; વધધટ ન યાય તેમ કરવું. ૨ ખા-તરી કરવી.

અંકાદાખંધ, વિ. સાંકળના અંકાડા જેમ એક ખીજમાં બરાબર બેસતા કરેલા હોય છે તેમ બરાબર બેસતું હોય એવું; કડીબંધ; હારોહાર. ૨ એક પછી એક સંબંધ બેસતો આવે એવું; ક્રાંતિબંધ. (લખાણ બાપણ વગેરે) ૩ સંબંધ; પાકું.

અંકાડી, સ્ત્રી. નાનો અંકાડો; આંકડી. કડી. ૨ જેને છેડે અંકાડો બેસાડેલો હોય એવી લાંબી લાટડી. (જાડ ઉપરથી ફળ તોડી લેવાની.) ૩ ગળ. (માછલાં પકડવાની)

અંકાડો, પુ. એકડાની પેઠે એક છેડેથી વાંકો વાળેલો ધાતુનો સળાઓ; કડી; મોટી આંકડી. ૨ પકડ; સાણસી; ચિપીઓ. 'અંકાડે હરી વસ્ત્ર.' અમર. ૪.

અંકાર, જુઓ અંકુર.

અંકાલ, ન. (સં.) એક જાતનું ઝાંડ; એનાં ફળને અંકાલાં કહે છે.

અંકાશ, જુઓ અંકુશ.

અંગ, ન. (સં.) શરીર; દેહ; કાયા; તન. ૨ આખા શરીરનો અમુક એક ભાગ તે; અવયવ; (માથું હાથ પગ અને પૂછડી વગરનો શરીરનો જે વચ્ચે ભાગ તે.) ૩ સંબંધ; નિરખન. ૪ અંશ; ભાગ. ૫ જાતનું; દિશા. ૬ વિ. પોતાને લગતું. અંગ ઉપર આપવું=માણસની જાત ઉપર ધીરવું. અંગભરાવું=તાવ આવવો અંગ ભાગવું= બહુ મહેનત લેવી. અંગ વળવું=શરીર સુધરવું. અંગ ચોરવું=કામમાં અખીલાઈ કરવી; ખુલ્લે મને તહિ વર્તવું. અંગ વધારવું=મેરીકર રહી માતેલા થવું.

અંગઉદ્ધાર, પુ. (સં.) અંગનો ઉદ્ધાર કરવો તે; તીર્થાદિક પવિત્ર જગાઓમાં ફરી તથા રનાન કરી કરીને અંગ (શરીર) પ્રાપ્ત ન થાય એમ કરવું તે; ગોક્ષે જવું તે.

અંગઉધાર, વિ. પોતાની જાતઉપર લેવું તે; જેની જામીનગીરી અંગ હોય એવું; બ્યાલું.

અંગઉભંગ, પુ. (સં.) અંગનો-પોતાનો જે ઉભંગ તે; મનની ઉલટ; હોસ.

અંગકંપ, પુ. (સં.) અંગ+કંપ=ફૂંચવું) શરીરમાં ચચરાટ થવો તે; ખી જવું તે; ચરચરી જવું તે; ધ્રુજવો.

અંગકાઠો, સ્ત્રી. (સં.) શરીરનું વાન-ગાંધિ; શરીરની જે ઉચ્ચાઈવાળી સોટા જેની આકૃતિ તે.

અંગચપળતા, સ્ત્રી. (સં.) પોતાની જાનની જે અંગપાઈ તે; જાત હોંસિઆરી

અંગજ, પુ. (સં.) પુત્ર: છોકરો; દીકરો.

અંગજા, સ્ત્રી. (સં.) પુત્રી: છોકરી; દીકરી.

અંગજ્ઞાન, ન. (સં.) શરીર સંબંધી સ્વા-

ભાવિક જ્ઞાન; પ્રેરણા. પોતાના રક્ષણ પોપણ માટે અંગમાં-પોતાનામાંજ રહેલું જે જ્ઞાન તે, સ્વાભાવિક જ્ઞાન. ૨ સ્પર્શ જ્ઞાન.

અંગણ, જુઓ આંગણું.

અંગદ, પુ. (સં.) બાચુમંથ; પહોંચી. ૨ કિંકુધાના વાનર રાજા વાલિનો પુત્ર અને સુમી-વનો ભતરીજો.

અંગદવિષ્ટિ, સ્ત્રી. (સં.) સમાધાનીને માટે અંગદે રાવણ આગળ કરેલી જે વાનચિત તે; અંગદે કરેલી વકીલાન; અંગદનું દોષકર્મ.

અંગદશાષ્ટાઈ, સ્ત્રી. (સં.) અંગદે રાવણની સમામાં જઈ વાપરેલી એકમીષણને છાજતી જે ચતુરાઈ તે; દૃતચાતુર્ય; દોષ. ૨ સિદ્ધજનતા; વિવેક.

અંગના, સ્ત્રી (સં.) સ્ત્રી; જુવાન અને રૂપાંળી સ્ત્રી. ૨ પોતાની સ્ત્રી; વહુ: બેરી.

અંગનું, વિ. પોતાનું; પોતાના પર્યં વિ-આસનું; લગનું; ખાસ; અંતરનું.

અંગબળ, ન. (સં.) શરીરનું બળ; જાત-બળ; કૌશલ.

અંગભ્રમ, પુ. (સં.) અંગનું ભાગી જવું તે; અંગનું ખંડિત થવું તે; એકાદ અવયવનો નાશ ૨ અંગ ભરોડ; (નાશમા અવયવોને છટકપૂર્વક નીચા ઉચા કરવા હલાવવા પ્રસાન્ધા વગેરેને) છટક; ગાત્રસંક્રમ.

અંગમર્દન, ન. (સં.) શરીરનું એળાવું ને. ૨ ચપી.

અંગમહેનત, સ્ત્રી. જાતમહેનત; સારીરિક પરિશ્રમ.

અંગરક્ષક, પુ. (સં.) અંગનું રક્ષણ કરનાર તે; હથુરીઓ.

અંગરક્ષા, સ્ત્રી. (સં.) અંગનું જે રક્ષણ તે; શરીર સંભાળ. ૨ રાખડી.

અંગરખું, (ખો) ન. પુ. (સં.) અંગ+રક્ષ= રક્ષણ કરવું ઉ) ગળાથી ધુટણ સધીનું શરીર પહેરવાનું જે સીનેલું વસ્ત્ર તે; ડમરો. (સુરતમાં અંગરખો કહેવાય છે. બાંગદના આ વસ્ત્રને અંગરખી કહે છે.)

અંગરંગ, પુ. (સં.) અંગનો જે રંગ-વર્ણ તે. (ગોરા કાળાપણું) ૨ અંગનો (અંત-રનો) ઉમંગ; આનંદ; ઉમંગ; હોંસ. ૩ કાંતિ; એહરો.

અંગરાગ, પુ. (સં.) શરીરે અંદાદિનો લેપ કરવો તે; વિલેપન; લેપ.

અંગરોગ, પુ. (સં.) અંગનો રોગ સા-રીરિક વ્યાધિ.

અંગરોગી, વિ. શરીરનો રોગી; શારીરિક રોગવાળો. ૨ જન્મનો જે રોગી હોય તે.

અંગવર, ન (સં.) એકવાનું વસ્ત્ર ઉપ-રજો: પિછોડી; ખેસ. ૨ મુતી વખતે એકવાનું વસ્ત્ર. ૩ રાખેલી સ્ત્રી. (મરાઠી)

અંગાઉ, વિ. અંગસંબંધી; ખાસ પો-તાનું; ખાનગી; આગવું. અંગાઉ કરજ=પોતાની જાત ઉપર કરેલું જે કરજ તે અંગાઉ ખરચ= ખીસા ખરચ. જેમાં ખીજને લાગતું વળગતું ન હોય એવું ખરચ.

અંગાખરું, ન. અંગારા ઉપર ખરું કરેલું હોય તે; ખાખરો; ખાખરી.

અંગાર, પુ. (સં.) અગ્નિ; દેવના. ૨ જીવનો -જળતો કેપસો; ખોટારો જી લાપ; બળતરા.

અંગારનું, સ. ડિ. અંગારાવાળું કરવું; પવિત્ર કરવું; શુદ્ધ કરવું. (અપવિત્ર થએલા પાત્રને તેમાં અંગારા નાંખીને પવિત્ર કરવામાં આવે છે ને. પાત્રને અંગારા ઉપર ચડીને નહિ.) ૨ ગળાપણું; ચેતાવણું.

અંગારી, સ્ત્રી. નાનો અંગારો; સ્ત્રીનગરી; અંગારાની મણી. ૨ ચપડી; ભટ્ટી.

અંગારીઈ, વિ. અંગારા જેવું; બગી અંગેલું; અંગારાવાળું.

અંગારીઈ, ન. અંગારા જેવું યદ્યગ્નેષુ હોય તે; ખળીને ખાખ જેવું યદ્યગ્નેષુ તે; આંજીઈ. (જરીઈ અને જરનો દાણો કોષવાર એવો યદ્યગ્નેષુ છે કે જેને ભાગતાં અંદરથી કાળી રાખ અને ધુમાડો જ નીકળે. આવાં જરીઆં કે જર હોય તે અંગારીઈ કહેવાય છે.)

અંગારો, પુ. (સં. અંગાર. ઉ) જીવતા-ખળતો કોષલો; લાલો; ખોટારો. ૨ કપૂત. (અંગારા જેવો કાળો-કુકર્મો અને દાહક.) ૩ કનજી ગમેસો-ધુમાસમય યદ્યગ્નેષુ જીવાર-નો દાણો ૪ ખળતરા થવી તે; લાગણી થવી તે કુળમાં અંગારો જિઘ્રો=કુળમાં કપૂત નીવડ્યો સો મધુ જરમાં અંગારો=ધણા સારામાં એક નદારો હોય તે. અંગારા હિવા=ખળતરા થવી.

અંગી, સ્ત્રી. અંગરખી; ખાળકનું કમળું. ૨ વિ. પોતાનું; સંબંધી; લાગતું. અંગી પહેરી અંગખ અનુપમ નિરખી શેખારે. જ્ઞલાનંદ

અંગીઈ, ન. ખાળકને પહેરવાનું બાંધ વગનું કૂંડનું; કમળું.

અંગીઓ, પુ. બાંધ વગરનો સ્ત્રીઓનો કમળું; પેરી.

અંગીકાર, પુ. (સં.) પોતાનું કરવું તે; પોતાનું છે એમ માની ગ્રહણ કરવું તે; સ્વીકાર; કબુલ કરવું તે; માન્ય રાખવું તે.

અંગીકૃત, વિ. (સં.) સ્વીકારેલું; કબુલ કરેલું; માની લીધેલું.

અંગીઠી, સ્ત્રી. સોનીની શઘડી; પાંખ પાડતી જમીનને જરા ખોદીને અગ્નિ સળગાવવામાં આવે છે તે જગા. ૨ લાય; અગ્નિ; જાળ. 'જોખા બર રે નિદામાંથી જગી, અગ્નેશ્વર અંગીઠી લાગી.' ઝોખાદરજી.

અંગીકું, જીવો અંગીઠી.

અંગીભૂત, વિ. (સં.) અમુકમાંનું; અમુક ને લગતા માણસોમાંનું. અંગનું; અમુકને લગતું.

અંગુ, જીવો અંગકધાર.

અંગુથો, (છા) પુ અંગ લુછવાનો કડકો; રમાલ; હવાલ. ૨ પંચીઈ; જાડું પોતીઈ.

અંગુઠાદાવ, પુ કુસ્તીનો એક દાવ.

અંગુઠી, સ્ત્રી. વીંટી; છત્રો. ૨ સોય ન વાગે તે માટે વચલી આંગળીએ પહેરવાની ધાતુ કે હાથીદાંતની ખોલી. ૩ આંગળીના રક્ષણ માટે પહેરવામાં આવતી વસ્તુ; અંગુલીચાલુ.

અંગુઠીઆં, ન. પગને અંગુઠે પહેરવાના વીંટલા; અંગુઠાનું જે ઘરેલું તે.

અંગુઠો, પુ. (સં. અંગુઠ) હાથ પગનાં પાંચ પાંચ આંગળામાંનું પહેલું જાડું ને ચપટું જે આંગળું તે; અંગુઠ. અંગુઠે કમાડ દેલું= છુપી રીતે કામ કરવું; પોતે અજગા રહી ખી-જની પાસે કાર્ય કરાવવું. અંગુઠા પકડવા= વાંકા વળી હાથથી પગના અંગુઠા પકડવા તે. (વિદ્યાર્થીઓને કરવામાં આવતી એક શિક્ષા.) શીખામણ લેવી; નશીબત લેવી. અંગુઠો ખતાવવો=રૂઝો દેખાડવો. નાસીપાસ થએલાને ચીકવવું. ૨ કામ દેવાનું કહેવું. અંગુઠાનો રાવણ કરવો=રજનું મંજ કરવું; નજીવી વાતને સામાના ગેરલાભમાં વધારી ચૂકવી. કાગનો વાધ ખનાવવો. (એમ કહેવાય છે કે કૈકયીએ સીતાને રાવણ કંવે છે એમ પૂછતાં સીતાએ માત્ર તેનો અંગુઠો જ જોએસો છે એમ કહ્યું તે ઉપરથી કૈકયીએ તે ચીતરવા જણાવ્યું. સીતાએ અંગુઠો કાઢ્યો તે ઉપરથી કૈકયીએ રાવણ ચીતરી કાઢી રામ સીતા વચ્ચે બેઠ પકાળ્યો તે ઉપરથી આ ઉખાલો ચાલ્યો.)

અંગુલ, જીવો આંગળી.

અંગુલી, સ્ત્રી. (સં.) આંગળી; આંગળું.

અંગુષ્ઠ, પુ. (સં.) હાથપગની જે મોટી આંગળી તે; અંગઠો.

અંગેઠી, સ્ત્રી. દેવતાની શઘડી; સોનીની શઘડી. ૨ આગ; લાય.

અંગેઅંગ, અ. અંગેઅંગે: રૂંદેરૂંદ; નખ શિખ; સરીરમાં સર્વત્ર. મને અંગેઅંગ લાગી લાય, કાળજ કોષ કાપે છે. દયારામ. 'અંગે-અંગમનોદર સુંદર સોઝકનો શણગાર.' રાણકદેવી અંગેઠી, જીવો અંગીઠી.

અધામ, (મે) પુ. (કા.) કામધંધાની
ધમાધમ; ગરબડ. ૨ બળવો; હુધડ; તોફાન
વગેરેના સંયોગ હોય તે; મસ્તી; તોફાનનો વખત.

અધેડો, એ જાતનું ઝાડ: વનસ્પતિ; અંદેડી.

અધોળા, ન. અંગ ઉપર પાણી નાંખી
તેને સ્વચ્છ કરવું તે; સ્નાન; નાહવું તે.

અધોગદી, સ્ત્રી. નાની ઉનામણી ૨ અં-
ધોળ કરવાની ઝોરડી. ૩ નાની તાંબાકુડી.
૪ હોથેયણી. ૫ વરકન્યાને સ્નાન કરાવતાં
ગાવાનું ગીત. ૬ વરને સ્નાન કરાવનારી સ્ત્રી.

અધોગાનું, અ. કિ. નાહવું સ્નાન કરવું;
૨ તરબોળ કરી નાંખવું:— આડી અવળી થાય
માત દ્વે અંધોળો.

અધોળીકું, ન. પાણી ઉતું કરવાનું ઝાંડ;
ઉનામણું. ૨ નાહવા બેસવાનું પાટલા જેવું
લાકડું. નાહવાનું પોતીકું વગેરે. ૩ વિ. અધોળ
કરી ને થાય તેવું. અધોળને લગતું.

અધેળીએ, પુ. ઉનામણો; પાણી ગરમ
કરવાનું પત્ર. ૨ સ્નાન કરાવનારો સેવક.

અધિ, પુ. (સં.) પગ. (સખ્દને છેડે જો-
ડાય છે, જેમકે છ પગવાળો—પડધિ) ભમરો.

અધ્ય, જુઓ આંધ્ય. 'સ્વસ્થ માત્ર જ્યાં
નથી પ્રપચ, ત્યાં તેને કેમ લાગે અધ્ય.' અખો.

અધ્યસ, પુ. (સં. અધ્ઝ=જવું) પાલવ;
પદર; પદ્મો; છેડો.

અધ્યળ, પુ. છેડો; પાલવ.

અધ્યળવો, પુ. (સં. અંચલ ઉ) અંધોળો;
લગોડી મારવાનો કપડાનો કકડો; ખલે રાખ-
વાનો કાપડો; રમાલ; દુવાલ. ૨ તેલમાં ટોરડી
બોળા મળાવાની રીત તે:—અધ્યળવો ઉતારવો.
(આંખમાં લાગે એકાં.)

અધ્યળો, પુ. (સં. અંચલ ઉ) લગોડી
મારવાનો અથવા ખલે નાખવાનો કપડાનો
નાનો કકડો; રમાલ.

અધ્યત, વિ. (સં. અર્ચ=પૂજવું) અર્ચિત;
પૂજેલું; જેને અર્ચન કર્યું હોય તે.

અંજન, ન. (સં. અંજ=લગાડવું ઉ.)
આંજવાનું ચૂર્ણ અથવા દીલું જે ઐશ્વર્ય તે;
મેથ; સરસો; કાળજી; આંજવાનું જે કદ હોય તે.

અંજનશલાકા, સ્ત્રી. (સં.) અંજન આં-
જવાની ધાતુની અથવા હાથીદાંતની મળી. ૨
કામણગારી; મોઢ લગાડનારી. ૩ જેનાથી ગાન
ઉત્પન્ન થાય એવી વસ્તુ.

અંજની, સ્ત્રી. (સં.) કેમરી વાનરની સ્ત્રી;
હરમાનની માતા.

અંજનીપુત્ર, પુ. (સં.) હરમાન; રામનો
કુખ્ય ભક્ત અને સુગ્રીવની વાનર મેનાના આ-
જેવાન નાયકોમાંનો એક.

અંજળ, જુઓ અખજળ.

અંજલિ, સ્ત્રી. (સં.) હાથેળામાંનો ખાડો
અને તેમાં માથ એટલું જે પાણી તે; પોણું;
આંગળું. ૨ બે હાથના પંજ જોડવાથી બનતો
જે ખાડો તે; ખોખો. ૩ થોડુંક પાણી માથ
એવું જે પાત્ર તે. હાથેળામાં કે પાત્રમાં થેડું
પાણી લઈ તે અર્પણ અથવા પી જવું તે. 'લીધું
ચઘ્ણામૃત અંજલિ ભરી, મોડશોપચારે પૂજા
કરી.' ત્રિમાન્દ. અંજલિ આપવી=અર્ચ આપવો.
૨ શ્રાદ્ધ મરાવવું.

અંજલ્યું, વિ. જુઓ અખલ્યું.

અંજલવું, મ. કિ. બીજાની પાસે અંજન
કરાવવું. ૨ આંખ પાડવું; આંજ નાંખવું; મદે
પાડવી; મોહિત કરવું.

અંજલું, અ. કિ. (સં. અંજ=આંગળું)
ચોપડાએલું ચૂં. ૨ સામાના કરતાં સ્વચ્છાશ્ર્મ
કમી ઉત્પાદિ એકાએક શરમિન્દા ચૂં; હેત-
રાવું; કળાવું; કળાર્થ જવું; કાંખા પડી જવું.
:(હું એના તેજથી અંજલ્ય નહિ.) ચરિત
ચૂં; લેવાઈ જવું.

અંજર, ન. (સં.) એક જાતનું ફળ; મેવો.
(અંજર સૂકાં તેમજ લીલાં મેવા તરીકે વપરાય
છે. એ ફળ ઉમરડાના જેવાં હોય છે.)

અંજરી, સ્ત્રી. અંજરનું ઝાંડ.

ન જતા શ્વાસ નળીમાં જઈ નાકવાટે આવી
જવે તે. ' અંતરશ જવું ' = અનનનમાં નહિ
પરંતુ શ્વાસનલિકામાં ખોરાક કે પાણીનું જવું
રહેવું તે. ૨ આ પ્રમાણે થવાથી થતી વ્યથા તે.

અંતરસાક્ષી, પુ. (સં.) અંતર એજ સાક્ષી
તે; મનોમન સાક્ષી; અંતઃકરણને જે પ્રત્યક્ષ
જણાવું હોય તે. (મન જે માનવું હોય તે.)

અંતરસ્થ, વિ. (સં. અન્તર+સ્થા =
ઉભા રહેવું.) અંદર રહેલું તે; અંદરનું મોહેલું.

અંતરંગ, વિ. (સં.) પોતાનું; આત્મીય;
નજીકનું સગું. ૨ બહુ સંબંધ અને માયાવાળું
(મિત્ર સગુ ઝોળખીનું) અંતરનું. જેની સાથે
મન મુળી ગયું હોય એવું. અત્યંત પ્રિય અત
લગ્નું. ૩ વાકરણમાંની એક પરિભાષા. ૪
લટકતું; હુલ્લું; વાખાતું. ૫ દંઢ નહિ એવું;
અસ્થિર; ચંચળ.

અંતરાઈ, સ્ત્રી. જુદાઈ; ભિન્નભાવપૂર્ણ;
બેદ. ૨ અંતરાય; છેડું.

અંતરાઈ જવું, અ. કિ નાસી-છટકી
જવાનો માર્ગ ન હોય એવી સ્થિતિ થતી તે;
ધેરાઈ જવું.

અંતરાત્મા, પુ. (સં. અન્તર+આત્મ =
માયાનિયત દ્વિતર-માયોપાધિત પ્રજા.) દેહમાં
રહેલો આત્મા; જીવાત્મા

અંતરામણ, સ્ત્રી. અંતરાએલી હાલત ને;
અડચણ; હરકત; રોડાણ; બાધ; દખલ; વિઘ્ન;
પ્રતિબંધ. ૨ મુશકેલી. સંકટામણ.

અંતરાય, પુ. (સં.) વાંધો; હરકત; નડતર;
અટકાય. ૨ જુદાઈ; ભિન્નત્વ. ૩ અવિશ્વાસ.
૪ બેદ; નકાવત. ૫ આંતરો; છેડું, અવકાશ.
અંતરાય રાખવો = નકાવત રાખવો. અવકાશ
છેડું રાખવું. ' બાલણ અને બીજાઓની પકિત
વચ્ચે અંતરાય રાખજો. ' આડ.

અંતરાયી, વિ. આડે આવવું; હરકત-
અડચણકરના; બાધકારક; વાંધાપડવું. ' મને
પરણી મનની રૂએ, અંતરાયી દેવ થયા વચ્ચે. '
નળીખાન.

અંતરાયવું, સ. કિ. રોડાવવું; અટકાવવું;
ખળાવવું; ઘેરાવવું.

અંતરાવું, અ. કિ. નાસી કે છટકી જ-
વાય નહિ તેમ બંધાઈ જવું; ઘેરાઈ જવું; રોડાઈ
જવું; સપડાઈ જવું.

અંતરાણ, પુ. વચમાંની જગા; ગાળો; બે
વસ્તુની વચમાંનું જે છેડું તે; વચગાળો; આંતરો;
અવકાશ. ૨ જુદાઈ; ભિન્નભાવ; બેદ.

અંતરિક્ષ, ના. (સં.) આકાશ; ગગન;
વ્યોમ. અ. હવે; અદર; આધારરહિત હોય તેમ.

અંતરિન્દ્રિય, સ્ત્રી. (સં. અન્તર+દ્રિય)
અંતઃકરણ; શરીરની અંદરની જે દ્રિય તે;
મન; ચિત્ત.

અંતરીઆળ, અ. વચમાં; અડધે રસ્તે;
અધવચ; વચગાળો. (આમે નહિ અને તેમે નહિ
એવી વચમાંની જગાએ.)

અંતરો, પુ. અંતરપટ; આંતરો; આડ.
૨ માગ મૂકવો તે; છેડું રાખવું તે. ૩ બેદ;
ભિન્નભાવ; જુદાઈ.

અંતર્ગત, વિ. (સં.) અંદર ગએલું; હૃદય-
માંનું; અંદર રહેલું; મનનું; પોતાનું-પ્રિય.
' અંતર્ગત વિના એહ, પ્રેમની વાત દોણ થકી
કહું. ' દયા.

અંતર્ગૃહ, ન. (સં. અન્તર+ગૃહ = ખોરડો)
અંદરનો જે ખોરડો તે; અંતઃપુર; સ્ત્રીએને
બેસવા બેઠવાનો જે ખંડ તે; પરસાળ.

અંતર્ગોળ, વિ. સપાટીની અંદર ગોળાકાર
ખોડો પડનો હોય એવું; આંતરગોળ. (કેટલાંક
દશનયંત્રોના કાચ અંતર્ગોળ હોય છે અને કેટ-
લાંકના બાલગોળ-સપાટી ઉપર ઉપસેલા ગોળા-
કારવાળા હોય છે.)

અંતર્થક્ષુ, ન. (સં.) પ્રજા ચક્ષુ; અંતઃ
કરણને જોઈ શકે એવાં ને ચક્ષુ તે.

અંતર્ઝમી, જુઓ અંતર્થામી.

અંતર્જાન, ન. (સં. અન્તર+જ્ઞા = જાણવું.)
અંદરનું જ્ઞાન-સમજણ તે; સ્વાભાવિક જે જ્ઞાન
તે; પોતાની જાત સમજાદારી તે.

અંતર્જ્ઞાની, વિ. (સં. અન્તરજ્ઞા=જ્ઞાનુ.)
અંદરના-આત્માના જ્ઞાનવાળું; હૃદયના ઉકેલ-
વાળું; જેના અંતઃકરણમાં જ્ઞાન થયું હોય એવું.

અંતર્દશા, સ્ત્રી. (સં.) અંદરની હાલત;
મનુષ્યના મનની કે ઘરની અંદરની જે સ્થિતિ
તે. ૨ જ્યોતિષ પ્રમાણે અમુક ગ્રહની મહા
દશામાં આવતી ખીજન અહોની દુંધી વચગાળાની
જે દશાઓ તે.

અંતર્દાહ, પુ. (સં. અન્તર+દાહ=જળવું
ઉ.) અંદરનો જે દાહ તે; કાઠાની ગરમી. (શરીરની
અંદરના કાઈ પશુ ભાગમાં જળતરા થતી તે.)
૨ ખળાપો; ચરચરાટ; પરિતાપ; પીડા.

અંતર્દષ્ટિ, સ્ત્રી. (સં.) અંતરની જે દષ્ટિ
તે; મનની સમજ; હૃદયથી સમજવું તે. ૨ ઉડી
નજર.

અંતર્દ્વાર, ન. (સં.) અંદરનું બારણું; છુપુ
બારણું; ગર્ભદ્વાર. (ધર અથવા મહેલના પાછલા
ભાગમાંનું બારણું તે.)

અંતર્ધાન, ન. (સં. અન્તર+ધૃ=ધારણ
કરવું, ઉ.) ખીજું કાઈ દેખે નહિ એમ પોતાને
અદૃશ્ય રાખવું તે; અદૃશ્ય રહેવું-થવું તે. અલોપ
યર્ધ જવું; કાઈ દેખે નહિ તેમ યર્ધ જવું; ઉડી
જવું કે અહર હવામાં ન દેખાવાય તેમ યર્ધ
જવું તે. 'એવું કહીને અંતર્ધાન યર્ધગથા હરિરે
સોલ.' દયારામ. ૨ નાશ; હવું નહવું થવું તે.

અંતર્ધ્યાન, ન. (સં.) (અન્તર+ધ્યૈ=ધ્યાન
કરવું ઉપરથી.) અંતરમાં ધ્યાન ધરવું-કરવું
તે. ૨ હૃદયકમળમાં ચિદાત્માને ધ્યાવો તે;
સમાધિ.

અંતર્બાહ્ય, અ. (સં. અન્તર અને
અહિર=બહાર.) અંદર અને બહાર હોય તેમ;
અંદરનું તેમજ બહારનું; મહી ને બહાર.

અંતર્ભાવ, પુ. (સં. અન્તર+ભૂ=થવું
ઉપરથી.) અંદરનો જે ભાવ-પ્રીતિ-ઉમળકો-
તે; મનોભાવ; અભિપ્રાય; અંદરનો ઉડો જે

ચાહ હોય તે. ૨ અંદર સમાવેશ થવો તે:-
ધોડાનો પશુ વર્ગમાં અંતર્ભાવ થાય છે.

અંતર્ભૂત, વિ. (સં.) મધ્યે રહેલું; અં-
દરથી ઉત્પન્ન થએલું. 'અંતર્ભૂતને પ્રેરે માય;
સંકલ્પ વિકલ્પ મન કરતું જાય.' (નર્મ.)

અંતર્ભેદ, પુ. (સં. અન્તર+ભેદ. ઉ.)
અંતઃકરણનો જે મર્મ તે; હૃદયની છુપી વાત;
મનનો વિચાર; મર્મ; રહસ્ય; ખાનગી-છુપો
વિચાર. ૨ અંતરની જે જુદાઈ તે; ભિન્નતા.

અંતર્ભેદી, વિ. (સં.) અંતર ચીરી નાંખે
એવું. ૨ અંતરનું ખાનગી રહસ્ય જાણી લે-
નાર; મન સમજ જનાર; અંતરનો ભેદ જાણી
જાય એવું.

અંતર્ભેદુ, વિ. (સં.) અંતરનું જાણનાર;
ખાનગી વિચારનું જાણનાર. ૨ અંદરની ખાંચ-
ખુંચ અને પ્રપંચને જાણનાર. ૩ ટોહી.

અંતર્થામી, પુ. (સં. અન્તર+યમ્=યો-
જવું.) અંદરથી ઉદ્ભવેલો તેમ તેમના કાર્યમાં
ગોજનાર; આત્મા; પરબ્રહ્મ. 'અંતર્થામીનું નથી
અજાણ્યું, જેમ મલાય તેમ મહાસોજ.' પ્રા.કા.

અંતર્લોપિકા, સ્ત્રી. (સં. અન્તર+લપ્=
કહેવું-બોલવું.) પદની અંદર રહેલો શબ્દ બોલ કે
વાક્ય તે. કવિતામાં અમુક પદતિ પ્રમાણે એવી
રીતે અક્ષરને ગોઠવવા કે તેને લખને એકઠા
કરીએ તો અમુક નામ, શબ્દ કે વાક્ય અને.
કવિતા કે લખાણમાંની આ જાતની જે ગોઠવણ-
રચના તે. (અંદર ને અંદર ને અક્ષરો જોતા-
ગ્રોત આપ્યા હોય તે અંતર્લોપિકા અને લીટી
કે ચરણમાં ખુદ્દા જે અક્ષરો ગોઠ્યા હોય તે
બહિર્લોપિકા કહેવાય છે.)

અંતર્વર્તિ; (ત્વી) વિ. (સં. અન્તર+વૃત્ત=
વર્તે=હોવું ઉ.) અંદર રહેલું; અંતરમાં પ્રવર્તી
રહેલું તે; અંદર ને અંદર ને વ્યાપ્ત હોય તે.

અંતર્વર્ધિષ્ઠુ, વિ. (સં.) પોતાની અંદરથી
નવો ઉદ્ભવ કરવાની જેનામાં શક્તિ હોય એવું.

એકલિંગી. (વનસ્પતિશાસ્ત્ર પ્રમાણે જે ઝારોનો ઉદ્ભવ ખીજથી નહિ પરંતુ પોતાના ચડની ગાંઠમાંથીજ થતો હોય તે. શેરડી, વડ વગેરે. શેરડી તેના ગાંઠમાંની આંખમાંથી બેજે છે અને વડ વગેરે તેના ડાળાની ગાંઠમાંથી નવા આંકુર નીકળે છે.)

અંતર્વાણી, સી. (સં.) અંતરની જે વાણી તે; હૃદયમાંથી જે હૃદયાર નીકળે તે.

અંતર્વૃત્તિ, સી. (સં.) અંતર્ભાવ; અંતરની-મનની ક્રિયા તે; અંતઃકરણનું વલણ; હૃદયભાવના.

અંતર્વેદ, પુ. (સં.) ઉપવેદ. (જ્યોતિષ, વેદક અને વિદ્યાની ખીજ કેટલીક શાખાઓને અંતર્વેદ કહે છે.)

અંતર્વેદી, સી. (સં.) ગંગા અને યુગનાની વચ્ચે જે પ્રદેશ તે; હિમાલ. ૨ કુંડની અંદરનો નાનો કુંડ.

અંતર્વેધ, પુ. (અન્તર+વેધ) અંતરને બોધી નાંખવું તે; હૃદય વીધી નાંખવું તે. ૨ શિષ્યશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે ધરની બાંધણીમાંનો એક દોષ. (જે બારણાં સામસામે આવ્યાં હોય ત્યારે જે બેનાં મધ્યગિંદુ સરખાં હોવા છતાં બહારના બારણા કરતાં અંદરના બારણાની પહોળાઈ ઓછી રાખવી જોઈએ તેમ ન થયું હોય અને સામે સામે સમાન્તરે આવતી દોષ તો તે અંતર્વેધ નામનો દોષ કહેવાય છે.)

અંતર્વેર, ન. (સં.) અંતરનું-ઉડું વેર તે; હાડવેર; કિન્ના.

અંતર્વેરી, વિ. (સં.) અંતઃકરણમાં વેર રાખનાર. હૃદયમાં કિન્ના રાખનાર; હાડવેરી.

અંતર્વંત, વિ. (સં. અન્ત+વન્ત=વાણું.) અંતવાણું; જેનો નાશ થવાનો છે એવું; જેને અંત છે એવું; નાશવંત.

અંતરવેળા, સી. (સં. અન્ત+વેળા=વંખત.) ઉવટની પડી; અંતઃસમય; મરણવેળા. ૨ અટકી બેસવાનો વખત; અણીનો વખત.

અંતર્હિત, વિ. (સં.) અંતર્ધ્યાન યજ્ઞે; અભોષ યદ્ય ગજેષુ; ન દેખાય તેમ છુપું રહેલું; ઉડી ગએલું.

અંતરશયા, સી. (સં.) છેલ્લી પયારી; મરણપયારી; ચેદા; ચિતા.

અંતસકરણ, ન જુઓ અંતઃકરણ.

અંતરથ, વિ. (સં. અન્ત+રથા=ઉભા રહેવું.) અંતમાં રહેલું; છેલ્લું; ઉવટનું; અંતે આવી રહેલું એવું; છેડા ઉપર રહેલું તે. ૨ શુભ; છાનું; ખાનગી. ૩ ય, વ, ર, લ, અક્ષરો. (શરણ કે તે અર્ધાસ્વર અને અર્ધા વ્યંજન જેવા છે.)

અંતાક્ષર, પુ. (સં. અન્ત+અક્ષર.) છેલ્લો અક્ષર; વાક્ય દેવા સમ્પન્ને છે આવેલો અક્ષર તે; ૨ (યવરલ) એ અક્ષરો.

અંતિક, અ. (સં.) પાસે. ૨ પુ. પાસે રહેનાર હજુરીઓ; ખવાસ; બાળસેવક; ૨ પ્રાણરક્ષક.

અંતિક, અ. છેલ્લું; ઉવટનું. ૨ વિ. પાછળનું.

અંતિમ, વિ. છેલ્લું; અંતે આવેલું; સમાપ્ત નજીકનું; અંતનું.

અંતીક, વિ. અંતે આવેલું; અત્યંત સી. ડાએલું; હડકાયું; બહુજ આકુળવ્યાકુળ થએલું. ૨ ગભરાએલું; (અત્યંત લોભથી ન્યાં ને ત્યાં વળખાં મારવું હોય એવું.)

અંતીપંતી, સી. છેકિરાંતી એક જાતની રમત.

અંતે, અ. (સં.) છેડે; છેડે; પરિણામે; સમાપ્તિએ; ઉવટે; આખરે; છેલ્લી પડીએ. 'અંતે સંતોને તોડાવેરે, હરિભજન કરવાને.' કીરો.

અંત્ય, વિ. (સં.) અંતનું; છેલ્લું; ઉવટનું; છેડાનું. ૨ અંતિહલકું; ઉતરતું; છેક છેડામાં છેલ્લું. ૩ સી. એક સંખ્યાનું નામ. (એક કરોડને દસ કરોડ ગુણ્યાથી જે રકમ થાય તે. એકડો અને પંદર મીંડાવાળી સંખ્યા.)

અત્યકર્મ, ન. (સં.) છેલ્લી ક્રિયા; હહન ક્રિયા; ઔર્ધ્વદેહિક ને ને ક્રિયાઓ તે.

અત્યક્રિયા, સ્ત્રી. (સં.) જુઓ ઉપલો શબ્દ.

અત્યજ, પુ. (સં. અન્ત્ય+જા ઉ.) છેલ્લે જનમેલો તે; અતિ શ્વદ્; દેહ; ચમાર; ભંગીઆ વગેરે જાતિના ને લોકો તે.

અત્યજાતિ, સ્ત્રી. (સં.) છેલ્લી જાતિ; છેલ્લી વર્ણ તે. (દેહ, ચમાર વગેરેની ને જાતિ તે.) હલકી વર્ણના લોકો.

અત્યાક્ષર, પુ. (સં.) છેલ્લો વર્ણ; શબ્દ કિંવા વાક્યની છેલ્લે ને અક્ષર આવતો હોય તે.

અત્યાવસ્થા, સ્ત્રી. (સં. અન્ત્ય+અવ-સ્થા.) છેલ્લી અવસ્થા તે; છેવટની ને હાલત તે; હંદગીને ને છેલ્લો ભાગ તે; આખર અવસ્થા.

અત્યાશ્રમ, પુ. (સં. અન્ત્ય+છેવટનું+આ+શ્રમ=વિરામ લેવો તે ઉપરથી આશ્રમ=અવસ્થા.) છેવટની અવસ્થા તે; છેલ્લો આશ્રમ; મંત્રાસાશ્રમ.

અત્યાશ્રમી, વિ. (સં. અન્ત્ય+આશ્રમ +દ્=વાળું.) છેલ્લા આશ્રમમાં રહેલું; સંન્યાસા-શ્રમનું; પરમહંસપણાને પામેલું. ૨ ના. સંન્યાસી; પરમહંસ.

અત્યું, (અતીઠ) વિ. છવ ઉપર આવેલું; મરવાને તેપાર થયેલું; મરણીઢ; પ્રાણને માટે બેદરકાર. 'અજવજની આશાથી, ધાયો ફરે છે અત્યો.' રામકૃષ્ણ.

અતેષ્ટિ, સ્ત્રી. (સં. અન્ત્ય દષ્ટ યજ્ઞ પક્ષિ આપવો તે ઉપરથી દષ્ટિ=યાગ.) મરણ પાછળ કરવામાં આવતી ક્રિયાઓ; પ્રેતકર્મ; ઉત્તરક્રિયા. (અગ્નિસંસ્કારથી માંડીને કરવામાં આવતી બારમા સુધીની બધી ક્રિયાઓ તે.)

અત્ર, ન. આંતરકું; નાડી; શરીરની અંદરની ને નળીઓ તે.

અત્રજાળ, સ્ત્રી. આંતરડાંની જાળ તે; આંતરડાંની ગુંચવણાળી ને હાલત તે; આંતરડાંની સમુદાય. (શરીરમાં પથરાયેલાં આંતરડાંની ને રચના તે; નાભી આગળ એકાં થયેલાં ઘણાં આંતરડાંની ગુંચણી તે.) 'રામચાણે ઉદરમાં કરી, અત્રજાળ છેદન.' ગિરધર.

અત્રસ, (અત્રસે.) જુઓ અંતરસ.

અત્રો, (અત્રો-આંત્રો. પુ. અંત્રો; આંત્રો. ૨ આડ; આડી. ૩ બિજભાવ; ભેદ; જુદાઈ. ૪ માગ; છેડું; અંતર રાખવું તે; અવકાશ; અંતરાય; અંતરાળ.

અત્રો, પુ. (સં) ગાયન અથવા ગીતમાં શરૂઆતમાં ગાવાનો ને ભાગ તે સિવાયનો બીજો ભાગ તે. (ગાયનમાં 'ત્રો', અસ્તાઈ ને અંત્રો' એવા ભાગ હોય છે. પચાસ, ટપ્પા, દાદરા, અને હુમરીમાં અસ્તાઈ અને 'અંત્રો' હોય છે જ્યારે ૫૬ તથા ગરબી વગેરેમાં અસ્તાઈ, ટેક અને ઘણાક અંત્રો હોય છે.)

અંદર, અ. માં; મહી; વચમાં; માં આવેલું. 'હસ ગાઉની અંદર છે.'

અંદરખાને, અ. છુપી રીતે; છાનુમાંનું. ૨ ગુપ્ત રહીને; પડદા પાછળ. ૩ માં-બહુજ ઉડાણમાં; ખાનગીમાં; પોતપોતામાં.

અંદાજ, (જો) પુ. (કા. અંદાઝ) શુભાર; અડસટો; આસરો. ૨ હલ; મર્યાદા; પ્રમાણ. ૩ માપ; પરિમાણ.

અંદુક, સ્ત્રી. હાથીને પગે બાંધવાની સાંકળ.

અંદેશો, પુ. (શ. અંદીશહ=અપ) અંદેહ; શક; ચિંતા; શંકા; અણપતીજ; વહેમ.

અંદોલન, ન. જુઓ આંદોલન.

અંદોળવું, સ. કિ. દાંચકો નાંખવો; હિંદોળવું; ઝુલાવવું.

અંધ, વિ. (સં.) આંધળું; નદિ દેખતું. ૨ અજાણી; દેવાકુંડું. ૩ વિવેક રાન્ય.

અંધક, વિ. અંધ; અજાણ; આંધું અજાણું હોય તેવું. ૨ શંકા. ૩ અંધક નામનો એક દેવ.

અંધકાર, પુ. (સં.) અંધાઈ; નિમિત્ત;
તમ. (પ્રકાશનો અભાવ તે.) ૨ અગ્નિ. ૩
કાળપ; સ્થામતા. ૪ છાત્ર રાખવું તે; પડો.

અંધકુપ, પુ. (સં.) બદ્ધ છડા-પાણી
પથ દેખાય નહિ એવો કુવો; પુરાઈગએલો અને
ધાસ જીવવાથી ન દેખાય એવો યઈ મએલો
કુવો; છુપો કુવો.

અંધતા, સ્ત્રી. (સં.) આંધળાપણું; અંધાપો;
અંધત્વ. ૨ અગ્નિતા.

અંધતામિત્ત, ન. (સં.) યમનોકમાંનું
એક નરક; રારવ.

અંધત્વ, ન. (સં.) આંધળાપણું; અંધાપો.
૨ અગ્નિ; અવિચાર.

અંધપરંપરા, સ્ત્રી. (સં.) આંધળાઓ
જેમ એક બીજાની દારેદાર ચાલ્યા જાય છે
તેમ જોયા (વિચાર્યા) વગર જેમ ચાલતું હોય
તેમ તે તેમ ચાલતું તે; આંધળાઓની દાર તે.

અંધરાતું, અ. કિ. અંધાઈ થાય તેમ
વરસાદનું ચડવું; ધેરાતું; ધોરભાવું. (આકાશનું
વાદળોથી છવાવું.)

અંધાધુધ, (દ) વિ. આંધળું ને ધુધળું-
જેમાં કંઈ રપજ નજાય નહિ એવું. ગેરબંદોબસ્ત
વાળું; અગવસ્થિત; ટંગ ધડા વગરનું; નિયમ
કે કાયદા વગર જેમ તેમ ચાલતું હોય તેવું;
જેમાં કોઈની વહાર હરિઆદ સંભળાતી ન
હોય તેવું.

અંધાધુધી, (દી.) સ્ત્રી. અસજકતા; અ-
વ્યવસ્થા; ગેરબંદોબસ્ત; અંધેર. ૨ આંધી.

અંધાપો, પુ. આંખે દેખાય નહિ એવી
જે નિયતિ તે; અંધત્વ; આંધળાપણું.

અંધાર, વિ. જેનાથી અંધકાર જેવું થાય
તેવું; અંધારાવાળું; જેથી કંઈ સૂઝે નહિ એવું.
૨ મોદિની રૂપ; મુઝ જનાવી દે એવું.:-
'અંધારપછેડી ઓઢાડવી.' જુઓ અંધકાર.

અંધારકોટ, પુ. વરસાદ ચડવાથી યઈ
રહેલું જે અંધાઈ તે; ધોરભો; દુર્દિન; ચાહુને
ચાહુ વરસાદનો ધોરભો રજા કરવો તે; (દિ-
શાઓમાંથી આવતા અનવાળાને બંધ કરવાને
જેમ ક્ષિત્રિજમાં ઘાટ કરી લીધો હોય તેમ
વાદળાં ધેરાવું તે.) ધણુંજ અંધાઈ હોય તે;
અંધારધોર.

અંધારકોટી, સ્ત્રી. જેમાં અંધાઈ હોય
એવી ઓરડી; કેડીએ ને અંધારમાં કેદ રાખ-
વાને ભોંપરામાં બનાવેલી અનવાળા વગરની
જે ઓરડીઓ તે; કારામદ; તુરંગ; કેદખાતું.

અંધારપટો, પુ. દેખાય નહિ તે માટે
આંખોની આડે બાંધવાનો જે પટો તે; અંધારી.
૨ આંખે પારો બાંધી રમવાની છોકરાંની એક
રમત.

અંધારપિછોડી, સ્ત્રી. ઓઢવાનું એવું
ચમત્કારી કપડું કે જેથી તે ઓઢનારને સાચું
માણસ દેખી શકે નહિ; બીજું કાંઈ દેખી શકે
નહિ એવું ઓઢવાનું વસ્ત્ર. :- 'અંધારપછેડી ઓઢી
વિક્રમ, નીકળ્યો ચર્ચા જેવાને.' શામળ. ૨ જે
ઓઢવાથી ઓઢનારને ઓઢાડનાર સિવાય બીજું
સૂઝે જ નહિ તે; અંધારી; મોદિની. અંધાર-
પિછોડો ઓઢાડવો=કલસા પાટા બાંધવા; અવળે
માર્ગે-કંઈ સૂઝે નહિ એવે રસ્તે ચડાવવું.

અંધારવું, અ. કિ. અંધકાર થાય એવું
થવું; વાદળોથી આકાશનું ધેરાવું; છવાવું; ચડવું;
ધેરાવું; ધોરભાવું.:-વરસાદ અંધાર્યો છે.

અંધારાં, ન. આંખ-દષ્ટિમાં કુશળી વળી
નહિ દેખાય એવું થવું તે; તમ્મર; ફેર; ચક્કર.
(મેથથી કમકમાટી કે નબળાઈથી ઝીણા
ચાનતંતુઓ ઉછેરણ જઈ આંખે દેખાયા ન
દેખાયા જેવું થવું તે; મૂર્છા. આ રાજદ બહુ-
વચને જ વપરાય છે.)

અંધારી, વિ. અંધારાવાળા; વદ પક્ષની;
અનવાળારહિત. ૨ આંધળી.

અંધારી, સ્ત્રી. જેનાથી અંધારૂં કરાય તે વસ્તુ; દષ્ટિનું રોધન કરનારી વસ્તુ; ડાખ-ડીઆળા. (ઘોડા બળદ તેમજ ચિત્તા આદિ પ્રાણીઓની આંખોએ બાંધવામાં આવતી આંખદાંકણીઓ.) ૨ સોનીઓનું એક ઓળર. ૩ ભૂરખી; મોહિની; (માણસ અમુક એક જ જથ્થેને દેખે, તેનાજ દૃષ્ટમાં કશું રહે એવું જે કંઈ તે.) અંધારી નાંખવી=ખીબને નહિ પણ માત્ર પોતાને જ જુએ એમ કરવું (મંત્રતંત્ર, શુષ્ક, ઉપકાર કે કોઈ એવી જ ખીજ રીતે માણસને આંજ નાંખવું, ઘેલું લગાડવું-મોહી નાંખવું.)

અંધારીઉં, ન. જે પક્ષમાં ચંદ્રમા પ્રતિ-દિવસ મોડામોડા જાગતો અને કળાએ ઘટતો જાય છે તે પખવાડીઉં; વદ; કૃષ્ણપક્ષ. ૨ જે-નાથી અંધારૂં થાય તે.

અંધારીઉં-અજવાળીઉં, ન. ઊંઘ-રાંની એક જાતની રમત; તલકછાંપડો.

અંધારૂં, ન. (સં. અંધકાર. ઉ.) પ્રકાશનો અભાવ તે; તિમિર; તમ; અજવાળું નહિ તે; કાળપ; અંખ. ૨ અગ્નિ. ૩ અંધેર; ગેરબંદોબસ્ત જેમાં કશી સજ પડે નહિ તેવી સ્થિતિ. અંધારે કુટાવું=માહીતી વગર અથડાવું તે; વગર સમજે મહેનત કરવી તે; વસ્તુસ્થિતિને બરોબર જણ્યા વગર લડી મરવું તે. સૌ મણુ તેણે અંધારૂં=સાધન હોવા છતાં પણ કાર્ય ન થવું તે; ગેરબંદોબસ્ત. અંધારે આક્રમ વહેંચાઈ છે=પાત્રાપાત્ર જોયા વગર ચ-એલું કામ તે; અયોગ્યને મોટું સ્થાન મળેલું હોય તે મંબધે આ રૂઢિપ્રયોગ વપરાય છે. અંધારે પણ ગોળ તો મળ્યોજ લાગે-ખડૂં હોય તે તો દોષ પણ સ્થળે ખડૂંજ છે અંધારે કંઈ કોણાઓ કાનમાં જાય ?=અગ્નિની પણ સ્વાર્થ તો સમજેજ.

અંધારૂંધોર, ન. સાવ અંધારૂં; બહુ જ અંધારૂં હોય તે. ૨ ખીલકલ વ્યવસ્થા ન હોય

તે; છેક ગેરબંદોબસ્ત.-‘દીવા નથી દરબારમાં, છે અંધારૂંધોર.’ (ધોરઅંધારૂં.)

અંધી, (અંધી) સ્ત્રી. અંધારી; આંધળી. ૨ અંધારૂં થઈ જાય એવું પવનનું તોફાન. (ધૂળથી વાતાવરણનું એવું મેલું થઈ જવું કે જેથી અંધારૂં થઈ રહે.) ધુળેડું; પવનથી ધૂળ ઉડતી તે.

અંધું, વિ. આંધળું. ‘અંધો ધધે ધંધે ધાયો વેઠ ઉપાડી ભાર વહ્યો.’ ક.ક.રા. ૨ અગ્નિની.

. **અંધેમૂલ, વિ.** હેયાદૂટ; કમઅક્ષલ; મૂર્ખ; આંધળા જેવું જ અગ્નિ.

અંધેર, ન. અંધારૂં ૨ ગેરબંદોબસ્ત; અરાજ.

અંધેર, વિ. અંધારાવાળું. ૨ જ્યાં કશો બંદોબસ્ત હોય નહિ એવું; અરાજક; અવ્યવસ્થિત; જ્યાં કશો નિયમ કે ધારો ન હોય એવું; સતોસત.

અંધેરી, સ્ત્રી. (અંધેર ઉ.) અંધારાવાળી. ૨ જેમાં અવ્યવસ્થા અને ગેરબંદોબસ્ત હોય એવી સ્થિતિવાળી; જ્યાં સાશાસ્ત્ર વિચારનો કંઈ વિવેક જ થતો ન હોય એવી (નગરી.)

અંધો, (અંધ.) આંધળો. ૨ માત્ર એક લક્ષવાળો. ૩ મુઘ; મોહી ગમેલો; આંધળોભીત.

અંધ્યારૂં, (અધ્યાર.) પુ. (સં. અધ્યયું ઉ) ગોર; પુરોહિત ૨ (પારશીઓનો) મોળેઢ; ધર્મની ક્રિયા કાવનાર. ૩ સુર; મહેતાજી.

અંબ, ન. (સં. અમ્બુ=પાણી.) પાણી; જળ:-‘કદંબનું અંબ ગયું, સિર લાગે ચળધી.’ વમન. ૨ મા; બા; દેવી.

અંબટ, વિ. (મ. આંબટ=ખાટું.) ખાટું; ખટારાવાળું.

અંબર, ન. (સં.) આકાશ; ગગન; વ્યોમ. ૨ કસળી પુટાદાર રેશમનું બહુજ મુલાયમ વસ્ત્ર; વસન; કપડું. ૩ એક જાતનું મુગંધીદાર દ્રવ્ય.

અધકાર, પુ. (સં.) અંધારું; તિમિર; તમ. (પ્રકાશનો અભાવ તે.) ૨ અગ્નિ. ૩ કાળપ; સ્થામતા. ૪ છાતું રાખવું તે; પડદો.

અધકૂપ, પુ. (સં.) બહુજ ઉડો-પાણી પશુ દેખાય નહિ એવો કુવો; પુરાઈ ગએલો અને ધાસ ઊગવાથી ન દેખાય એવો ચર્મ ગએલો કુવો; છુપો કુવો.

અધતા, સી. (સં.) આંધળાપણું; અંધાપો; અંધત્વ. ૨ અગ્નિનતા.

અધતામિષ્ટ, ન. (સં.) યમલોકમાંનું એક નરક; રૌરવ.

અધત્વ, ન. (સં.) આંધળાપણું; અંધાપો. ૨ અગ્નિ; અવિચાર.

અધપરપરા, સી. (સં.) આંધળાઓ જેમ એક બીજાની હારેહાર આધ્યા જાય છે તેમ જેના (વિચારી) વગર જેમ ચાલતું હોય તેમ તે તેમ ચાલવું તે; આંધળાઓની હાર તે.

અધરાતું, અ. કિ. અંધારું થાય તેમ વરસાદનું ચડવું; ઘેરાવું; ઘેરંભાવું. (આકાશનું વાદળાથી છવાવું.)

અધાધુધ, (દ) વિ. આંધળું ને ધુધળું-જેમાં કંઈ સ્પષ્ટ જણાય નહિ એવું. ગેરબંદોબસ્ત વાળું; અન્યવસ્થિત; ઢંગ ધડા વગરનું; નિયમ કે કાયદા વગર જેમ તેમ ચાલતું હોય તેવું; જેમાં કાંઈની વહાર ફરિઆદ સંભળાવી ન હોય તેવું.

અધાધુધી, (દી.) સી. અરાજકતા; અવ્યવસ્થા; ગેરબંદોબસ્ત; અંધેર. ૨ આંધી.

અધાપો, પુ. આંખે દેખાય નહિ એવી જે રિયતિ તે; અધત્વ; આંધળાપણું.

અધાર, વિ. જેનાથી અંધકાર જેવું થાય તેવું; અંધારાવાળું; જેથી કંઈ સૂઝે નહિ એવું. ૨ મોદિની રૂપ; યુગ્મ જનારી દે એવું. :- 'અંધારપછેડી ઝોદાડની.' જુઓ અંધકાર.

અધારકોટ, પુ. વરસાદ ચઢવાથી ચર્મ રહેલું જે અંધારું તે; ઘેરંભો; ફુદિન; ચાલુને ચાલુ વરસાદનો ઘેરંભો રહ્યા કરવો તે; (દિ-શાઓમાંથી આવતા અનવાળાને બંધ કરવાને જેમ ક્ષિત્રિજમાં કાટ કરી લીધો હોય તેમ વાદળાનું ઘેરાવું તે.) ધણુંજ અંધારું હોય તે; અંધારઘેર.

અધારકોટડી, સી. જેમાં અંધારું હોય એવી ઝોરડી; કેદીઓને અંધારામાં કેદ રાખવાને ભોંયરામાં બનાવેલી અનવાળા વગરની જે ઝોરડીઓ તે; કારામઠ; તુરંગ; કેદખાતું.

અધારપટો, પુ. દેખાય નહિ તે માટે આંખોની આડે બાંધરાતો જે પટો તે; અંધારી. ૨ આંખે પાટો બાંધી રમવાની છોકરાંની એક રમત.

અધારપિછોડી, સી. ઝોદવાતું એવું અમતકારી કપડું કે જેથી તે ઝોદનારને સારું માણસ દેખી શકે નહિ; ખીન્નું કાંઈ દેખી શકે નહિ એવું ઝોદવાતું વસ્ત્ર. :- 'અંધારપછેડી ઝોદી વિક્રમ, નીકળ્યો સૂર્યાં જોવાને.' શામળ. ૨ જે ઝોદવાથી ઝોદનારને ઝોદાડનાર સિવાય ખીન્નું સૂઝે નહિ તે; અંધારી; મોહિની. અંધાર-પિછોડો ઝોદાડનો=ઉલટા પાટો બાંધવા; અવળે માર્ગે-કંઈ સૂઝે નહિ એવે રસ્તે ચડાવવું.

અધારણું, અ. કિ. અધકાર થાય એવું થવું; વાદળાંથી આકાશનું ઘેરાવું; છવાવું; ચડવું; ઘેરાવું; ઘેરંભાવું. :- વરમાદ અધાર્યો છે.

અધારાં, ન. આંખ-દૃષ્ટિમાં કુંડાળાં વળી નહિ દેખાય એવું થવું તે; તમ્મર; દેર; ચક્ર. (કોથથી કમકમાટથી કે નળગાઈથી ઝીણા ચાનતંતુઓ ઉશકેરાઈ જઈ આંખે દેખાયા ન દેખાયા જેવું થવું તે; મૂર્છા. આ શબ્દ બહુ-વચને જ વપરાય છે.)

અધારી, વિ. અંધારાવાળા; વદ પક્ષી; અનવાળારહિત. ૨ આંધળા.

અધારી, સી. જેનાથી અંધારું કરાય તે વસ્તુ; દહિનું રોધન કરનારી વસ્તુ; કાળ-ડીઆળી. (ધોડા બળદ તેમજ ચિતા આદિ પ્રાણીઓની આંખોએ ખાંધવામાં આવતી આંખદાંકણીઓ.) ૨ સોનીઓનું એક ઓળર. ૩ બરફી; મોહિની; (માણસ અચુક એક જ જણને દેખે, તેનાજ ફદમાં ફર્યું રહે એવું જે કંઈ તે.) અંધારી નાંખવી=ખીળને નહિ પણ માત્ર પોતાને જ જુએ એમ કરવું (મંત્રતંત્ર, શુધ્ધ, ઉપકાર કે કોઈ એવી જ ખીજ રીતે માણસને આંજી નાંખવું, થેલું લગાડવું-મોહી નાંખવું.)

અધારીઉં, ન. જે પક્ષમાં ચંદ્રમા પ્રતિ-દિવસ મોડોમોડો ભગતો અને કળાએ ઘટતો જાય છે તે પખવાડીઉં; વદ; કૃષ્ણપક્ષ. ૨ જે-નાથી અંધારું થાય તે.

અધારીઉં-અજવાળીઉં, ન. છાક-રાંતી એક જાતની રમત; તલકંછાંપડો.

અંધારું, ન. (સં. અંધકાર. ઉ.) પ્રકાશનો અભાવ તે; તિમિર; તમ; અજવાળું નહિ તે; કાળપ; આંખ. ૨ અગ્નિ. ૩ અંધર; ગેરબંદોબસ્ત જેમાં કશી સજ્જ પડે નહિ તેવી સ્થિતિ. અંધારે કુટાવું=માહીતી વગર અથડાવું તે; વગર સમજે મહેનત કરવી તે; વસ્તુસ્થિતિને બરાબર જણ્યા વગર લડી મરવું તે. સૌ મજા તેણે અંધારું=સાધન હોવા છતાં પણ કાર્ય ન થવું તે; ગેરબંદોબસ્ત. અંધારે અક્ષય વહેંચાઈ છે=પાત્રાપાત્ર જોયા વગર થ-એલું કામ તે; અયોગ્યને ગોઠું સ્થાન મળેલું હોય તે સંબંધ આ રૂઢિપ્રયોગ વપરાય છે. અંધારે પણ જોળી તો ગળ્યોજ લાગે-ખરું હોય તે તો કોઈ પણ સ્થળે ખરુંજ છે અંધારે કંઈ દેખાઈએ કાનમાં જાય ?=અગ્નિની પણ સ્વાર્થ તો સમજેજ.

અંધારુંધાર, ન. સાવ અંધારું; બહુ જ અંધારું હોય તે. ૨ બીલકુલ વ્યવસ્થા ન હોય

તે; છેક ગેરબંદોબસ્ત.:-“દીવા નથી દરબારમાં, છે અંધારુંધાર.” (ધોરઅંધારું.)

અંધી, (આંધી) સી. અંધારી; આંધળી. ૨ અંધારું થઈ જાય એવું પવનનું તોફાન. (ધૂળથી વાતાવરણનું એવું મેલું થઈ જવું કે જેથી અંધારું થઈ રહે.) ધુળેડું; પવનથી ધૂળ ઉડતી તે.

અંધું, વિ. આંધળું. ‘અંધો થઈને ધંધે ધાયો વેડે ઉપાડી બાર વહો.’ ક. દ. રા. ૨ અગ્નિની.

અંધેમૂલ, વિ. હંચાડું; કમઅક્ષય; મૂર્ખ; આંધળા જેવું જ અગ્નિ.

અંધેર, ન. અંધારું ૨ ગેરબંદોબસ્ત; અરાજ.

અંધેર, વિ. અંધારાવાળું. ૨ જ્યાં કશો બંદોબસ્ત હોય નહિ એવું; અરાજક; અવ્યવસ્થિત; જ્યાં કશો નિયમ કે ધારો ન હોય એવું; સતોસત.

અંધેરી, સી. (અંધેર ઉ.) અંધારાવાળી. ૨ જેમાં અવ્યવસ્થા અને ગેરબંદોબસ્ત હોય એવી સ્થિતિવાળી; જ્યાં સારાસાર વિચારનો કંઈ વિવેક જ થતો ન હોય એવી (નગરી.)

અંધો, (અંધ) આંધળો. ૨ માત્ર એક લક્ષવાળો. ૩ મુગ્ધ; મોહી ગમેલો; આંધળાભીત.

અંધ્યારું, (અધ્યાર.) પુ. (સં. અધ્યર્ચનું ઉ.) ગોર; પુરોહિત. ૨ (પારસીઓનો) મોખેદ; ધર્મની ક્રિયા કરાવનાર. ૩ યુર; મહેતાજી.

અંબ, ન. (સં. અમ્બુ=પાણી.) પાણી; જળ:-“કદંબનું અંબ મધું, સિર લાગે શળથી.” વૃક્ષભ. ૨ મા; બા; દેવી.

અંબટ, વિ. (મ. આંબટ=ખાડું.) ખાડું; ખડાશવાળું.

અંબર, ન. (સં.) આકાશ; ગગન; વ્યોમ. ૨ કસળી પુટાદાર રેશમનું બહુજ મુલાયમ વસ્ત્ર; વસન; કપડું. ૩ એક જાતનું મુગંધીદાર દ્રવ્ય.

અંબરીય, પુ. (સં. અંબ=જવું+મરિપ્.)
એ નામનો એક ભક્ત રાજા.

અંબધ, પુ. (સં.) બાહ્યથી વાણીઅણુને
પેટ થયેલો પુત્ર. ૨ એ નામનો એક દેશ.
૩ માવત.

અંબળાવવું, સ. કિ. કાઈ આંખને એમ
કરવું; વળ દેવરાવેલો. ૨ ચોળાવવું.

અંબળાવું, અ. કિ. વળ ખાવો; ગોળ
કરવું. ૨ પેટમાં વાણું ચોળાવું; આંતરડાંએ
ગૂંછળાં ખાવાં; ચૂંકાવું; આંતડાંમાં પીડા થવી.
૩ પોતાને કશું નહિ થવાથી રીસમાં રહેવું;
કમને-આનાકાનીએ કાર્ય કરવું; ચડમડવું;
કસમોડાવું.

અંબા, સ્ત્રી. (સં.) મા; માતા. ૨ દેવી;
શક્તિ. ૩ અંબાજી (આણુ ઉપર જે દેવીનું ધામ
છે તે અંબિકા દેવી.) 'અંબા જોયાની છે
આડીરે, અંબાય મોરી માડી.'

અંબાજી, સ્ત્રી. (સં.) અંબાભવાની;
આણુમાં જે અંબાદેવીનું ધામ છે તેની અધિષ્ઠાત્રી
દેવી. (શંજરાતમાં આ માતાનું માહાત્મ્ય બહુ
મોટું છે.)

અંબાડી, સ્ત્રી. (આ. આમારી. ઉ.)
હાથી ઉપર ખેસવા માટે બનાવેલી સુંદર બેઠક;
પાલખી જેવી બેઠક; હોદ્દો. અંબાડીએ બેસી
છાણાં વીણાય નહિ=જેવા સ્થાન ઉપર હોદ્દાએ
તેવું કાર્ય થાય.

અંબાડીઉં, ન. છાણાંનો દગલો; મોઢવું.
અંબાઠાં, ન. બ. વ. એક જાતનાં ખાટાં
ફળ.

અંબાડો, પુ. (વં.) બાંડીની જાતનો એક
છાંડ અને બાંડીના જેવાં રેપાદાર તેનાં જે
છાંડો તે; શણ. (ખંભાળમાં અંબાડાની ખેતી
થાય છે અને તેના રેપા તૈયાર કરવાની મોટી
મોટી અંબાડા મીસો છે.)

અંબાર, પુ. દગ; દગલો. 'અધ આકતલો
અંબાર ક્યો.' પ્રા. કા. (૧૪૨૫ની અંબાર.)

અંબાલિકા, સ્ત્રી. (સં.) પાંડુ રાજાની
માતા; પાંડવોની દાદી.

અંબાલિકેય, પુ. (સં.) પાંડુ રાજા;
કુંતીના પતિ.

અંબાવવું, સ. કિ. પ્રે. ખટાય તેમ કરવું;
ખટવવું.

અંબાવું, અ. કિ. ખટાશની અસર થવી;
ખટાશ ચઢવી; ખટાવું; ખટાઈ જવું. (હાડકાં,
દાંત અને ધાતુ ઉપર ખટાશની અસર થવી તે.
(ચુડો જેમ સારા અંબાય તેમ સારો ફગ ચઢે.
અંબાવીને લોટા માંજે તો ઉધડે.) ૨ બહુ ઉપ-
યોગ થવો; લીલા પડી જવું; ઓચાઈ જવું.
(જમીનમાંને દાંત અંબાઈ ગયા.)

અંબિકા, સ્ત્રી. (સં.) અંબા માતા; દેવી.
૨ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાની મા.

અંબિકેય, પુ. (સં.) ગણપતિ. ૨ ધૃતરાષ્ટ્ર.

અંબુ, ન. (સં.) જળ; પાણી.

અંબુજ, ન. (સં. અંબુ+જા=જનમવું.
થવું.) કમળ; પોયણું. ૨ પાણીમાં થતી વન-
સ્પતિ અને મચ્છ વગેરે.

અંબુદ, પુ. (સં. અંબુ+દ્વા=આપવું.)
પાણીનો આપનાર; મેધ; વરસાદ.

અંબુધર, પુ. (સં. અંબુ+ધૃ=ધારણ કરવું.
ઉ.) જળને ધારણ કરનાર; મેધ; વરસાદ.

અંબુધિ, પુ. (સં.) સમુદ્ર; સાગર; દરીઆ.

અંબુનિધિ, પુ. (સં. અંબુ+નિધિ=
ભંડાર.) જળનો ભંડાર; સમુદ્ર; સાગર; દરીઆ.

અંબુરુહ, ન. (સં.) કમળ; પાણીમાં
ઉત્પન્ન થયેલું હોય તે.

અંબુવાહ, પુ. (સં. અંબુ+વહ=વહેવું.
અંબુને વહેનારો તે.) મેધ; વરસાદ; જમદ.

અંબેમાતકી જે, અ. દેવીભક્તોનો મા-
તાના મંદિરમાં જતાં આવતાં કરવાનો જયઘોષ.

અંબોડી, સ્ત્રી. નાનો અંબોડો; શિખા;
ચોટલીની જે નાની ગાંઠ તે.

અંબોડો, પુ. (આમોદો=શિખર, ટાચ)
 ઝીઝોના માયાના વાળ ચૂંચીને વાળવામાં
 આવતી જે માંડ તે; વેણીચુંક; કેશપાશ; ચો-
 ઠલો. અંબોડો વાળવો=વાળ હોળીને બાંધવા તે.

અંબોરડો, પુ. અંબોડો; ચોટલો; વેણી.
 'નાગફણ અંબોરડો.' શામળ.

અંબોળીયું, અ. કિ. ખાટું બનાવવું. ૨
 ઉમેરવું; વધારવું. ૩ આંબોળીઆ જેવું કરવું.

અંબોળીઉં, જુઓ આંબોળીઉં.

અંભ, ન. (સં.) પાણી; જળ.

અંબોજ, ન. (સં.) કમળ; પોયણું.

અંબોજિની, સ્ત્રી. (સં.) કમલિની;
 પોયણી.

અંભોધર, પુ. (સં.) મેધ; વરસાદ. ૨
 વાદળો.

અંભોધિ, પુ. (સં.) સમુદ્ર; સાગર; દરીઆ

અંભોનિધિ, પુ. (સં.) સમુદ્ર; સાગર;
 દરીઆ.

અંભોરુહ, ન. (સં.) કમળ; પોયણું.

અંભાં, અ. ગાય વાછાંતું જે બોલવું તે.

અંશ, પુ. (સં.) ભાગ; લવ; લેશ; હિ-
 સ્સો. ૨ કળા; અસર; ભેગ. (આ શબ્દ બી-
 બની સાથે બોડાએલો વપરાય છે. -જળાંશ,
 અક્ષાંશ, રેખાંશ વગેરે) આખા ગોળનો ૩૬૦
 મો ભાગ તે. ૩ અપૂર્ણાકમાં લીટી ઉપરનો જે
 આંક તે. રાશિચક્રનો ૨૦ મો ભાગ તે.

અંશક, વિ. ભાગ પડાવનાર; ભાગીઓ,
 વારમ.

અંશવતાર, પુ. (સં.) અંશ-ધ્વિરની
 કળાવાળો જે અવતાર તે; જેમાં ધ્વિરંશ હોય
 એવો જે અવતાર તે.

અંશી, વિ. (સં.) અંશવાળું; જેમાં અ
 મુકનો કંઇક અંશ હોય એવું. ૨ ભાગીઉં.

અંશુ, ન. (સં.) કિરણ; કર. :-હિમાંશુ.

અંશુમાન, પુ. (સં.) સૂર્ય, સૂરજ.

અંશુમાલી, પુ. (સં.) સૂર્ય; કિરણની
 માળાવાળો.

અંહ, અ. કરડાગીનો, કાંધનો, અંને
 ખુમારીનો ઉદગાર. ૨ વારસ્તો.

આ

આ, પુ. [સં. આ] મુજરાતી બા-
પાના મૂળાક્ષરોમાંનો બીજો કંઠસ્થાતી દીર્ઘ
સ્વરવર્ણ-અક્ષર; પહેલો દીર્ઘ સ્વર. ('આ'
નું દીર્ઘ રૂપ.) ૨ અદ્વિતીય, વિસ્તાર, પામેપણું,
મર્યાદા વગેરે દેખાડનારો ઉપસર્ગ. (અવ્યય.) -
આરક્ત=આધું-જરા લાક્ષ; આબાલવૃદ્ધ=નાનાં
મોટાં સર્વ; આદીપાંતર=દીપો પર્વત (પૃથિવી.)
ગત્યર્થવાળા ધાતુઓની આગળ આવતાં 'આ'
મૂળથી ઉદ્ભવેલ અર્થ બતાવે છે. -ગમ=જવું
તેનું આગમ=આવવું. કોષ, તિરસ્કાર, અનુકંપા
અને દુઃખમાં પણ 'આ' એવો ઉદ્ભાવ થાય
છે. -આ પાપ! સૂર મેળવવાને ગવૈયા ઉચ-
લાવી ઉચલાવીને 'આ-આ' એમ ઉચ્ચાર કરે
છે. ગણુ' દેખાડવા અને ગણામાં એપદ લગા-
ડવવાને મુખ પહોળું કરી 'આ' એવું ઉ-
ચ્ચારણ કરવામાં આવે છે.

આ, સં. [સં. અયમ ઉ.] અમુક
જગા, વસ્તુ અને કાળ દેખાડનારો જે શબ્દ
તે; 'પેલા'થી ઉદ્ભવેલું તે. ૩ વિ. પાસેનું; નજીકનું; કોઈ પણ નહિ પરંતુ અમુક એક જ.

આઈ, સ્ત્રી. [સં. આર્વા ઉ. મં. આર્ફ=
મા, બા.] માતા, મા; બા, જનની. ૨ દેવી.
'જોડો બાઈ બૂડતો તારો રે. અંબે આઈ
પાર ઉતારો રે.' ૩ વિ. આ. 'એવી ગતિએ આઈ
સેવકની.' પ્રા. કા. ૧૧-૧૨૭. પારસીઓ પણ
'આ' ને બદલે આઈ બોલે છે. ૪ નામકરણ
પ્રત્યય:-મોહું ઉપરથી મોટાઈ; શેક=શેઠાઈ.

આઈજી, સ્ત્રી. [સં. આર્વા] સાસુ;
બાઈજી. (વહુએ સાસુને માટે વાપરવાનો માન-
ભર્યો શબ્દ.) 'આગળ આઈજી એમ કહેતાં' જે
વહુને આપીશ સાકર, રે. -હવે તે બાઈજી એમ
શું બોલો, વહુ તો ધરની ચાકર રે.' બાળગીત.

આઈતવાર, પુ. [સં. આદિત્ય=રવિ
તવાર=દિવસ ઉ.] આદિતવાર, રવિવાર

આઈતું, વિ. તૈયાર, તૈયાર થએલું. ૨
વગર મહેનતે મળેલું; મફત.

આઈન, પુ. [ફાર્સી] કાપડો; ધારો; કા-
તું; રિવાજ, રસમ. ૨ આદર્શ; દર્પણ. ૩ સુંદર;
સુશોભિત -આઈનમહલ.

આઈનઅકબરી, સ્ત્રી. [ફાર્સી] આઈન
-અકબરી] અકબર પાદશાહના ધારા અને
નિયમો વગેરેનો રાજનીતિને લગતો અમુલ
શબ્દનો બનાવેલો અર્થ. પા. મા. ૬.

આઈસ, પુ. [અંગ્. Ice] બરફ; હિમ;
યખ; અતિશય ઠંડકથી અથવા કૃત્રિમ "ગીતે
જ'ધાએલું પાણી. બરફ બનાવવા માટે પાણીને
'ઇથર'થી બાંધવા-ટાંડું કરવામાં આવે છે.

આઈસક્રીમ, ન. [અંગ્. Ice cream]
બરફથી ઘરેલા દૂધનો અથવા મેવાના રસનો એક
ખાવા લાયક પદાર્થ. એમાં સોંકર એલચી તેળ-
નો વગેરે નાખવામાં આવે છે. સને ૧૯૬૭ માં
ઇંગ્લેન્ડમાં બીજા આઈસ રાજના વખતમાં તે
બહેર બહારમાં વપરાયું, હતુ. રપેન અને ફ્રાન્સમાં
પાચમી સદીમાં અને ઇંગ્લેન્ડમાં સાતમી સ-
દીમાં તે લાખવ થયું હતું.

આઉ, (હાઉ) પુ. કરડે એવો જી-
વડો. જુઓ 'અઉ'. ૨ વિશેષણ કરનારો પ્ર-
ત્યય:-અડાઉ; ઉડાઉ, વગડાઉ.

આએપત, (આવપત) સ્ત્રી. [સં.
આય=ઉપન.] પેદાશ; કમાઈ; આવક. 'મિ-
હાં કુતાં ને જામણાં, સાંઠાં ને સુતારાં, આએ-
પત, ચોડી ને લડે મણાં તે જટાં ચુનારાં.'
આએપત વેરો Income tax ઇનકમટેક્સ
આવક ઉપરનો કર.

આક, પુ. આકડો. 'આક ધંત્રો શિ-
વજી વિજયાના બોગી.' પ્રા. કા

આકએકલી, (આકકેડી) સ્ત્રી એક જાતની રમત; 'એકુગેશુ' ને મળતી દારકાં તરફ રમતી એક રમત.

આકડી, સ્ત્રી આકડાની એક જાત. આકડા કરતાં એનો છોડ કંઈક નાજુક અને નાનો હોય છે આકડીની જે જાતો છે. એક ધોળી અને બીજી કાળી. આકડી પરણાવવી=ત્રીજી વારતું લગ્ન કરનારાઓને પ્રથમ આકડીની સાથે લગ્ન કરાવવાનો હિંદુઓમાં રિવાજ છે. એમ કહેવાય છે કે, ત્રીજી સ્ત્રીથી શ્રેષ્ઠ થતો નથી પરંતુ ચોથીથી શ્રેષ્ઠ થાય છે. 'ચોથી ચોક પૂરે' તેથી ત્રીજું લગ્ન આકડી સાથેનું અને ચોથું પેલી ત્રીજીવારની કન્યા સાથેનું ગણવાને આ લક્ષ્યવિધિ કરાવવામાં આવે છે.

આકડીઉં, નં આકડાનું ૨; વરૂ. ૨ આકડાનું દૂધ એકઠું કરવાનું શીંગડું. ૩ વિં આકડાનું, આકડાને લગતું; આકડા ઉપરથી જેનું નામ પડ્યું હોય એવું.

આકડો, પું [સં. અર્ક.] એક જાતનો મોટો પહોળાં પાનનો છોડવો. એનાં પાન કાળી ને ફૂલ તોડતાં દૂધ નીકળે છે. તેને લગ્નગોળ ફળ થાય છે અને તે શરૂતાં તેમાંથી બીની સાથે લાગેલું ૩ હવામાં બેઠે છે. એને તર કહેવામાં આવે છે. આકડાનાં ફૂલ મહાદેવ હનુમાને અને ગણપાતને ચઢે છે. આકડા વાવવા=કેકેડાણે વેર કરવું. આકડાના વરૂની માફક બીડી જવું=કસા લેખામાં નહિ ગણાતાં નાશ પામવું. 'આકડાના વરૂની માફક બીડી જશે બ્યારે મારા ધનુષનાં બાણ છૂટે.' શામળ. અ. વિ.

આકર, પું [સં.] ખાડો; ખાણ; રત્નાદિનું ઉત્પત્તિ સ્થાન-ખાણ. ૨ જ્યો; સમુદાય; સમૂહ. :સુધાકર=સુધાનો સમૂહ તે=અંદ્ર.

આકરજ, નં [સં.] ખનીજ; ખાણ-માંથી નીકળેલું તે.

આકરજ, નં [સં.] બૂમ પાડવી; ધાંટી પાડીને બોલાવવું તે.

આકરસાવું, સં કિં [સં. આનર્ક. =ખેચવું ઉં] ખેચવું; તાણવું. ૨ મોહ પમાડવો; લલચાવવું; મન દરણ કરવું. ૩ સંકોચવું.

આકરસાવું, સં કિં ખેચાવું; તંણાવું. ૨ મોહિત થવું. ૩ સંકોચાવું.

આકરું, વિં ગરમ રવખાવનું; આકળું; ખામોશ ન ખામ જાય તેવું; મિનજી. ૨ ઉતાવળું; અધીરું. ૩ મોંઘું; જેનો ભાવ ચઢી ગયો હોય એવું. ૪ બરડ; તીવ્ર; કઠણ; સખત; ભેગવાળું. -આકરો રૂપીઓ. 'આકરું પડવું = બારે પડવું; કઠણ પડવું; નહિ પાલવવું. આકરો ભાવ=મેથિા ભાવ; ચઢેલો ભાવ; વધુ કીમ્મત પડવી તે. 'આકરી બાધા=સખત બાધા.

આકરું, અં કાનસુધી; કાન પર્યંત. આકરું, પું ખેચ; તાણ; આકરું. ૨ જુગડું; જુગાર. ૩ ધનુષ્યનો અભ્યાસ કરવો તે. ૪ કસોટી.

આકરુંક, વિં [સં.] ખેચાણકારક; તાણનાર. ૨ મોહક; લોભાવે તેવું; ધ્યાન ખેંચે તેવું.

આકરુંજ, નં [સં. આનર્ક. =ખેચવું સંકોચાવું. ઉં] ખેચાવું તે; ખેચાણ; તાણ. ૨ સંકોચ; સંકોચાવું તે. ૩ ખેચવાની જે શક્તિ તે; ખેચવાનો જે ધર્મ તે. ૪ મોહક ગુણ; વશીકરણ. ૫ દરેક વસ્તુમાં ખેચવાનો તથા ખેચાવાનો જે ધર્મ રહેલો છે તે. આના પાંચ બેઠ નીચે પ્રમાણે છે:- ૧ ગુરુત્વાકર્ષણ-જે ધર્મથી સર્વ વસ્તુ પૃથ્વી ઉપર પડે છે તે. ૨ રેનેટાકર્ષણ-જે ધર્મથી પદાર્થોનાં પરમાણુઓ એક બીજાને ખેંચી રાખે છે તે. ૩ રસાયનાકર્ષણ-જે ધર્મથી જુદી જુદી જાતની વસ્તુઓ એકત્ર કરતાં એક જુદી જાતનો નવો પદાર્થ બને છે તે. ૪ લોહચુંબનાકર્ષણ-જે ધર્મથી લોહચુંબક લોહને

પોતાની તરફ ખેંચે છે તે. પૂ. વેદુતાકર્ષણ-
ને ધર્મથી પદાર્થોમાં વીજળી ઉત્પન્ન થાય
છે તે, અથવા વીજળીના ને ધર્મથી વસ્તુમાં
આચકા ઉત્પન્ન થાય છે તે.

આકર્ષણશક્તિ, સ્ત્રી [સં] ખેંચ-
વાની ને શક્તિ તે; કાર્ષ પણુ વસ્તુને પોતાની પાસે
ખેંચી લેવાતું કાર્ષ પણુ વસ્તુનું ને બળ તે.

આકર્ષણી, સ્ત્રી [સં] આકાંક્ષી; વાંસી.
ઝાડ ઉપરથી ફળ ફેલ ઉતારવાને બતાવેલી છેડે
આકાંક્ષીવાળી લાકડી તે; આંકડી.

આકર્ષણું, મં કિં આકર્ષણ કરવું;
ખેંચવું; તાણવું. ૨ લલચાવવું, આહના-મોહ
ઉપજાવવો.

આકર્ષણુ, સં કિં તણાવું; ખેંચાવું;
લલચાવું.

આકર્ષિત, વિં [સં] ખેંચેલું; તા-
ણેલું. ૨ સંકાયાએલું. ૩ લલચાએલું; મોહ
પામેલું.

આકલન, નં [સં આ + કલ્ = આંધવું-
નળવું.] આકાંક્ષા; ધિગ્ન કરવી તે ૨ નળવું
તે; સમજ-કળી જવું ને.

આકલનશક્તિ, સ્ત્રી (સં) કાર્ષ
પણુ વસ્તુને આંધવાની, જમાવવાની કે ઘટ કર-
વાની ને શક્તિ તે; સંઘટન શક્તિ

આકલિત, વિં (નહિ કલિત તે અકલિત
તેથી ઉલટું તે.) જણાએલું; કળવામાં આવેલું;
સમજાએલું. ૨ ઈધાએલું, કેદ થએલું. ૩
અંદર આવી ગએલું, સમાએલું.

આકલ્પ, અં એક કલ્પ સુધી; ચાર
યુગ મળીને એક કલ્પ થાય છે તે આખા
કલ્પ લગી.

આકપ, પું [સં] કસોટી; નિકપ

આકસખાકસ, નં આ તે; ને તે;

ગમે તે; પરચૂરણ. તે આકસખાકસ ખાધા કરે
છે. આકસખાકસ = કાચુ કોફી; ને ને તે વાગવાર
જમ, ગમ્યું તેમ ખાવું તે.

આકસ્મિક; વિં [સં] અચાનક;
એકએક. ૨ ઓચીંતું; અકસ્માતને લીધે બનેલું
હોય, એવું; અણધાર્યું.

આકળવિકળ, વિં [સં] આકુલ
આકુલ-ઉં] આકળું; શુરસાથી તપી ગએલું.
૨ ખાવડું; ગભરાએલું. ૩ તલપાપડ થઈ રહેલું;
રાતુંપીળું; ઉતાવળું.

આકળાસ, સ્ત્રી આકળાપણું, ગરમ
ચર્મજવાપણું; ગરમ સ્વભાવપણું. ૨ ગભરાશ;
ઉતાવળાપણું; ૩ અધીરાઈ.

આકળું, વિં ગરમ-તાતા સ્વભાવનું; શુ-
રસે થઈ નાચ એવું. ૨ અધીરું, ઉતાવળું ૩
ગભરાએલું

આકંઠ, (આકણ્ઠ) વિં [સં] ગળા
સુધી; કંઠ લગી. ૨ સંપૂર્ણ; ભરચક ભરાઈ
જવું તે.

આકંપિત, (આકમ્પિત) વિં [સં]
કાંપતું; ધ્રુજતું; જરા જરા ધ્રુજેલું; હાલતું.

આકાંકોડી, (આકાંકોડી) સ્ત્રી આક-
કાનું ને કુંકું તે; આકકાનું ફળ; આકડીઈ.

આકાર, પું [સં આ + કૃ = કરવું ઉં]
અસુક મર્માદાથી બનેલું ને સ્વરૂપ તે, આ-
કૃતિ; ધાટ; રૂપ ૨ વર્તુલાદિ આકૃતિ; (જુભિ-
તિમાં) ડોળ; રેખાસ્વરૂપ. ૩ શુભાર; અક-
સદો; આચરો. ૪ લક્ષણ; નિશાની. ૫ જમા-
બંધીનો ને દર તે, વીધોટી.

આકારણી, સ્ત્રી [સં] જમીન અ-
થવા વસ્તુની ને કીંમત કરવી અથવા દર
કરાવવો તે; આંકણી; મોજણી; સર્વે; જમા-
બંધી. ૨ આંક પાડવાનું ને વતરણું તે.

આકારણું, મં કિં [સં આ + કૃ = કરવું

એક જાતની હવા. બાંગુ ધી ઠાઠી તેમાં ખીણ ઓપધિઓ મેળવી બનાવેલી એક કેફી અને વાજકરણ કરનારી હવા-ઓપધિ.

આકુળ, વિં (સં આકુલ ઉં) ગભરાએલું, બહાવડું, ગાભરૂં. ૨ આતુર, ઉત્સુક. ૩ પીડિત, તપી ગએતું.

આકુલાં, નં આકુલાના ૧જી, દોડવા. આકુળવ્યાકુળ, વિં [સં] ખુબ ગભરાએતું, આકળવિકળ થઈ ગએતું

આકૃત, નં (સં આકૃત=અભિપ્રાય) અભિપ્રાય, આશય, ઈચ્છા ૨ ખબર, સમાચાર. 'કુદનપુ' આવીઆગે, કપિ સખી ને બે સુત, દીકા દોઢાસારે, બીમકે જાંબુ આકૃત 'ત્રેમાનંદ' (વ. સ્થૂળ, અતિશય જાડું (માથુસ)

આકૃતિ, સ્ત્રીં (સં આકૃત=કરવું ઉં) આકાર, માટ, ડોળ, શીકલ ૨. મૂર્તિ, ચહેરા. ૩ અસુક જાતનો જે રેખાકાર તે (ભૂમિતિમા)

આકૃષ્ટ, વિં (સં) ખેંચેતું, તાણેતું, આકર્ષિત

આકૃષ્ટ, સ્ત્રીં [જાં] આંત, 'ડોડા, આખેરી ૨ ભાવિ, ભવિષ્યકાળ

આકૃષ્ટ, (એકટ) પું [અં Act] કામદો, ધારો; નિયમ.

આકૃષ્ટંગ, વિં [અં Acting. એકટિંગ] અવેજી, થોડો વખત કોઇને ટેકાણે ખીણું કામ કરનાર, કામ ચલાવ

આક્રંદ, નં [સં આક્રંદ=રોવું ઉં] વિલાપ, વિલપન, પગિદેવન; રડારડ, રોવું તે. ૨ ધણા જોગથી જૂમ પાડીને રડવું તે. કંપાત, કંકલાણ,

આક્રમ, પું [સં] પરાક્રમ, ઉત્કર્ષ ૨ ચઢવું ૩ પગરણ ૪ આક્રમ. ૫ વ્યાપ્તિ ૬ ધોગજીસર ચાલવાનો જે માર્ગ તે.

આક્રમણ, નં (સં) ચઢાઈ; સ્વારી, હુમલો, ચઢવું તે; ઉપર થઈ જવું તે. ૨ પરાક્રમ; ઉત્કર્ષ.

આક્રાંત, વિં (સં) આક્રમણ કરનાર, અધિકાન્ત. ૨ ઘેરેલું, ઘેગયતું ૩ દગવાએતું, દારેલું, પરાજીત, વશ કરાએલું

આક્રોશ, પું (સં) આક્ષેપ, અભિપ્રાય, શાપ ૨ નિંદા, ગાળ, અપશબ્દ ૩ હપડો

આક્ષિપ્ત વિં સં આપક્ષિપ્તનાખવું ઉં) નાખેતું, કેટેતું, અટકાવું કરેતું, દગત બરેલ, વાધાવાળું, તકરારી ૨ કેટેલું, ખેંચેતું

આક્ષેપ પું (સં) મચ્છા 'ઘેવું' ને, અભ્યાસ મહાવરો, મહેનત, આનંદ, ખેપ ૨ ખેંચવું તે ૩ વાધો, હુકત, અપવાદ નાખવો તે, હુમલો કરવો તે

આક્ષેપક, પું (સં) આક્ષેપ કરનાર ૨ મચ્છો 'ઘેતા', હુમલો કરનાર, અપવાદ દેનાર, નિંદક

આક્ષિજન પું (અં) આક્ષિજન (આક્ષિજન) પ્રાણવાત, જેનાવડે પ્રાણીઓ જીવે છે તે ગધ વગની હવા વાતાવજીમા ૩ બાળ આક્ષિજન હોય છે.

આખડવું, અં કિં ઠોકર ખાવી, ઠેસ વાગવી, પડી જવું " આખડી પડતા જીવી જીવી, વારે વારે ધાણુ " ત્રેમાનંદ ૨ ઠોકર ખાતા ને લગડાતા હિંડવું ૩ અથડાઈ પડવું. "ધાતા કસ પડયો આખડી " કૃષ્ણચરિત ૪ (સુરત તરફ) અહીંથી તહીં તહીંથી અહીં એમ આવવું જવું, ફર્યા કરવું. ૫ બમવું, બટકવું, રખડવું

આખડીઉં, નં ઠોકર ખાઈને પડી જવું તે, કેફ અથવા મદમા આનંદ આનંદ જમીનની અસમાનતાને લીધે કે પોતાના કપડામાં

બરાયાથી વણા વણા પગ પડતાં જે પડું
પડું થતા ચાલવું તે.

આખડી, સ્ત્રી. આડી: બાધા કોઈ પણ
ફળની પ્રાપ્તિને સાફ હેવ પિતૃ વગેરેના બંધ-
નમાં રહેવું તે. માનતા. (બાધાવું બંધન સાફ-
સહેલું હોય છે અને આખડીનું બંધન સખત
હોય છે. 'માતા તારાં દર્શન કરતાં સુધી
હાથને આંટી નાંખીને-અર્થાત્ દીવ્યજી તજે હાથ
રાખીને ખાધશિ' એ આખડી કહેવાય છે.)

આખડીપડવું, અ. કિં ઠોકર ખાધને
પડવું. "અખાઈ પડે છે રે સુંદરી, ચરણે
વેલા વિંટાય ભૂલી ભમે છે રે ભામિની."
નગાખ્યાન. ૨ ધધામા નુકસાન પામી પાછા
પડવું.

આખર, સ્ત્રી. (આ. આખર=અંત)
છેડો; અંત; સમાપ્તિ. ૨ મરણું સમય. અ.
છેલ્લે; છેવટે; અંતે; આખર સરવાળે; છેલ્લીવારે.

આખરમોસમ, સ્ત્રી. મોસમનો પાછલો
ભાગ. ૨ આખર સાલ.

આખરવું, સ. કિં મેળવવું; અપ્રકૃત.

આખરસાલ, સ્ત્રી. સાલની આખર;
વર્ષનો છેલ્લો ભાગ અથવા છેલ્લો વખત. ૨
મરણનો વખત.

આખરે, અ. અંતે; છેવટે. ૨ નહિ
ચાલે; જરૂર પડવે; નિરુધામે; શઢ જોષ
જોષને થાકી ગયા પછી.

આખડીઉં. ન. નાનો આખલો; નાનું
બળદીઉં; પોલીઉં.

આખલો, પુ. (સં. અનહિ ક્ષત=કપા-
એલો ઉં) સાંડ; ગોધો. જેને ખાસી ન કર્યો
હોય એવો માતેલો વાજરડો-બળદ. આખલો
બહુ માતેલો અને મોટી ખુધવાળો હોય છે.
"રાતા માતા આખલા, રાખી શીંગડાં સીધાં,
આગળ માગ મુકાવતા, પદ પોલીમ લીધાં"

બાળ ગરબાવળી. આખલા ઉધામી=આખલાની
પેટે મસ્તાઈ કરવી તે.

આખલું, સ. કિં. (આખ્યાન કરવું
ઉં) કહેવું; બોલાવું. (ચારણની બાધામાં
આ ક્રિયાપદ વપરાય છે.)

આખલો, પુ. રૂપીઓ. (સુરત જીલ્લા-
ના ચોધરા લોકો બોલે છે.)

આખળીઓ, પુ. આડણી; જેની ઉપર
રોટલી વણવામાં આવે છે તે ગોળ અને સહેજ
જુઓ લાકડાનો કકડો.

આખળી, સ્ત્રી. પત્યઃ ધડવાની કોક;
પત્યર હીક કરવાનું કારખાનું. (કાઠિઆવાડ)

આખા, પુ. અક્ષત; નહિ ભાંગેલા કા-
ણા. શુકનના અને શુભ પ્રસંગના કામમાં વપ-
રાતા કાણા ૨ અક્ષત ઉતારવા તે.

આખાખાઉં, વિ. લોભીઓ; એકદમ
ધણું ખાવાની લાલચ રાખનાર; વધારે મેળ-
વવાની ઇચ્છા રાખનારો. ૨ આળસ; વસ્તુને
ભાગવાનો પણ શ્રમ લેવો ન પડે તો સાફ
એટલી બધી આળસ રાખનાર.

આખાખાચો, ઉપલો શબ્દ જુઓ.

આખાક, પુ. (સં. અવાઙ) અસાડ
મહિનો.

આખાડભૂતિ, પુ. ધર્મદોંગી; હુતારો.
(સંન્યાસીને ઠગવા માટે કોઈ ઠગે આસાડી
પૂર્ણિમાને દિવસે આતુર સંન્યાસ લઈ ઠગાઈ
કરેલી તે ઉપરથી.) ધર્મનો ખોટો દોંગ કરી
જગતને હુતી ખાનાર.

આખાડે, પુ. (પ્રા. આકલ્પય ઉં)
મોટો ખાડો. (હાથીને પકડવા મોટા ખાડ
કરવામાં આવે છે તે.) ૨ અખાડો. ૩ વિ.
અસાડ મહિનાનો, આસાડી. "તોયે પિકડો
નાવીઓ, આખો આખાડો મેદ" પ્રા કા.

આખી, સ્ત્રી અક્ષત ઉતારવા તે, દાણા વાળવા તે.

આખીઉં, નં ચામડાની પખાલનું ઉપલું મોંડીઉં. (પખાલમાં આખીઆ સુધી પાંચી બધું છે. કાઠિઆવાડ.)

આખું, વિં (સં ક્ષણ=આરવું=કુક્ષત અક્ષત-પ્રાં અકૂલયમ ઉપરથી=આરવું.) બાગેલું, કાપેલું, તોડેલું નહિ એવું; સળંગ; અખોવન; સઘળું; સર્વ; પૂરું; પૂરું; કુલ; તમામ; જોને ક્ષત થએલો નથી એવું. “આખા ગામનું ઉતાર” કુલ ગામમાં નહારમાં નહારું.

આખા લાડકાનું=અનુદાગી; આખાસું.

આખી અણીએ=વગર હરકતે; કંઈ પણ અલવલ આખ્યા વગર; ઉતરી બધું તે.

આખો દહાડો નાગો ફરે ને નહાતો વેળાએ પડેલો ધરે=મોટી અને અઘત્યની બાબતને લેખવે નહિ અને નાની તથા નજીવી બાબત ઉપર બહુ ધ્યાન આપે એવું અવિવેકી

આખો લાડવો ખાવો=એકદમ પુષ્કળની છાન્ધા કરવી તે. આખું કોણું શાકમાં જાય? = સ્પષ્ટ પ્રુક્ષી બાબત જુલામ નહિજ, તરણાનો મેરુંયાય? આખી રાત દળીને કુલડીમાં વાળ્યું= પહાડ ખોદી ઉંદર કાઢવા જેવું. “આખી રાત રાઈ ત્યારે એક ડોશી ખોઈ=નકામા મોઢું આડંબર કરવું. દમદોલ માંડી પોલના જેવું.

આખું, પું (સં) ઉંદર, મપક.

આખુનજી, આખુંજી પું (આં આખુન=મહેતાજી.) મહેતાજી; ગુરુ; શિક્ષક; ઉરતાદ, શીખવનાર. આખુનજી લકડી તોડશે? તો કહેવો કાફરકા કામ, અને આખુનજી ખીચડી ખાશે? તો કહે કે બિસ્મીલ્લા. કામ, કરવું નહિ અને ખાવાને તૈયાર.

આખુકણી, સ્ત્રી ઉંદરીઉં, ઉંદરકણી
આખુંપાખું, વિં આખું ને આખું હોય

તેવું. (પાખુ એ આખાનું નિરર્થક ઉચ્ચારણ વર્તન છે. અદકચરું.

આખુંલાગ્યું, વિં અધકચરું; નહિ બગાએલું, ઘણામાંથી કોઈ કોઈ આખું હોય અને કોઈ કોઈ બાગેલું હોય એવું.

આખેટ, પું (સં) શિકાર; મૃગયા. ‘ચહેલો આખેટ વનચર અને પંખિયોને, નસાડી મારી, ઉજડ કરતો કાનનેનો.’ પુ. પ્ર.

આખેકટ, પું (સં) શિકારી; મૃગયા કરનાર; ૨ પારથી; વ્યાધ ૩ દૂતરો.

આખેર. સ્ત્રી આખર; હેલું. અં છેવટ; અતે.

અ ખેપ, પું મહાવરો; ટેવ (એતે અરીણનો આખેપ પડ્યો છે સોરઠ.) ૨ મદર. ‘આ ખેપે હું તો ધણું કમાઓ, લાભો અનર્ગળ માલ’ પ્રા. કા

આખોધંડો, વિં વારવાર; ફરી ફરીને; બહુવાર.

આખ્યા, સ્ત્રી (સં) પ્રસિદ્ધ; ખ્યાતિ; નામના. ૨ ગુણકર્મ ઉપરથી પડેલું જે નામ સંગ્રા, અથવા અટક તે. અવટંક; આંખર. ૩ ૩ લોકવાયકા; યુગાટો; અકવા.

આખ્યાત, વિં (સં) કહેલું; કથિત ૨ જે પ્રત્યયથી ક્રિયાપદનાં રૂપ અને છે ને.

આખ્યાન, નં (સં આ+ચ્યા=કહેવું ઉં) કથા; કથાનક; કથન; વખાણ; વર્ણન; ચરિત્ર; વ્યાન. કોઈના ગુણનું વર્તનનું કે ચરિત્રનું કથન કરવું તે. “આખ્યાન કહું નળરાયનું, તમે સાંભળો જુલાળ” પ્રા. કા. હેવાલ, ઇતિહાસ.

આખ્યાયક, પું (સં) કહેનાર; બોલનાર. ૨ દૂત; કાસદ. ૩ વ્યાસ; સૂતપુરાણી; આખ્યાન કરનાર.

આખ્યાયિકા, સ્ત્રી (સં) કથા; વાંતા, કહેણી. ૨ કથિતાનો એક ભાગ. ૩ વંશાવલી વર્ણન.

આગ, સ્ત્રી. [સં. અગ્નિ ઉં] અગ્નિઃ
આતસ; દેવતા. ૨ મકાન વગેરેમાં અગ્નિ સ-
ળગી હોઈ તેમું બળવું તે; લાપ. ૪ ગરમી.
૪ બળતરા. ૫ આવેશ; ગુસ્સો. ૬ ક્રોધ; દ્રોષ;
અદેખાઈ; અત્યંત રીસ ચઢવી ને; ગુસ્સો લા-
ગવો. ૭ આંચ; તાપ. ૮ રાજની; તેજસ્વિતા.
આગ ઉઠવી=આગ ફાટી નીકળવી. ૨ દાઝવા
જેવી બળતરા થવી. ૩ ક્રોધ કે રીસ ચઢવી;
દ્રોષ થઈ આવવો. ૪ પાણી ફરવું; વ્યર્થ જવું.
-એના બળતરમાં આગ હોઈ આગ શકવી=
ક્રોધ કરવો અને સામાને ક્રોધ કરાવવો. ૫ દ્રોષથી
બળી જવું. આગ બળવી=બળતરા થવી; લાપ
ઉઠવી. ૨ દેવતા સળગવો. આગ ચૂકવી=અગ્નિ
સંસ્કાર કરવો. ૨ નિરપેક્ષતા બતાવવી. ૩ ઉ-
પેક્ષા કરી ધિક્કારી કાઢવું. આગ લગાડવી=બા-
ળવું; બાળી ચૂકવું. ૨ કળઓ કરાવવો. આગ
લાગવી=લાપ થવી. ૨ દ્રોષ, અદેખાઈ આવવી.
૩ ક્રોધ-રીસ ચઢવી. અણીની મેળા આવવી;
ઉલ્લી ધડી-જેનો સત્વર પ્રતિકાર ન થઈ શકે
એવું બનવું તે.-આગ લાગે ત્યારે કુવો બોદાવે
આગ તે કયમ બોલવાયેરે ને. ૪ એકદમ
કોઈ બાવનું ચઢી જવું. કિંવા એકદમ ઉતરી જવું
તે.-બાવમાં તો હમણું આગ લાગી છે. આગ
વરસવી=સખત તડકો પડવો.-બપોર થતા થ-
તામાં તો ધરતી બહાર આગ વરસી રહે છે. ૨
કોપથી આપો લાલછૂમ થઈ જવી.-એની
આંખોમાંથી તો જલે આગ વરસી રહી છે. ૩
અદેખાઈ આવવી.-શોકયનો છોકરો જોઈ એના
અંતરમાં તો આગ વરસે છે. આગ લાગે ત્યારે
કુવો બોદાવો=વખત થઈ ગયા પછી-કાર્પ
કરવું તે; આગળથી નહિ એતવું તે; અસાવ-
ધાની.

આગ, પુ. [સ. આગમન ઉં] આવવું
તે; આગમન. (હમણું ફરીતો આગ નથી.) ૨
માર્ગ; આપણે; આવવા જવાનો વહેવાર-વહીવટ;
મારો. (આ ધરનો આગ પેલી બાજુએ છે. બીજી
પાણીનો આગ હોય ત્યાં પત્થર નાંખો.)

આગઈ, અ. આગળ; પાસે.

આગગાડી, સ્ત્રી. આગથી પાણીની વરાળ
થઈ તેને જોરે ચાલતી જે ગાડી તે; Railway
રેલવે; અગનગાડી; અગ્નિચર; રેલગાડી.

આગત, વિ. [સં. આગમ=જવું. ઉં]
આવેલું. ૨ મેળવેલું. ૩ બળેલું.

આગતસ્વાગત, ન. [સ.] ઘેર આવતા
પરોણાને સામા જઈ આમંત્રણ આપવો. જ્યને
ધરમાં તેડી લાવી તેની સારી રીતે બરદાસ
કરવી તે;-પરોણાચાકરી; અતિથિસત્કાર.

આગતાસ્વાગતા, સ્ત્રી. (સ.) પરોણા
ચાકરી; અતિથિસત્કાર; પોતાને ઘેર આવેલા
માણસને માનભરી રીતે બોલાવી, બેસારી, બો-
જનાદિથી તેની વિવેકસર સરભરા કરવી તે;
આદરમાન આપવું તે; સન્માન આપવું તે.

આગદાન, ન. [આગ નફા. દાન] દેવ-
તાનું જે વાસણું તે; આગીઉ. ૨ (સ. દાન=
પુણ્ય ઉં) કોઈને પણ્ય પુણ્યાર્થે અગ્નિસંસ્કાર
કરવો તે; અગ્નિસંસ્કાર કરાવવાને દાન આપવું તે.

આગંતુક, વિ. [સં. આ+ ગમ ઉં]
આવેલું; આવી ચઢેલું, હજોશનું નહિ પરંતુ
બની આવેલું; આવતું જવું હોય એવું. ૨ ના.
આવી ચઢેલું માણસ; અતિથિ; મુસાફર; વટેમાર્ગ.

આગન્યા, સ્ત્રી. જુઓ આરા.

આગખોટ, સ્ત્રી. [આગ=અગ્નિ+ખ.
Bont ખોટ=હોડી.] અગ્નિનાશ; વરાળને જોરે
ચાલનાર વહાણ. Steamer રટીમર.

આગમ, પુ. [સં.] શાસ્ત્ર. ૨ સાંગ-
વેદ. ૩ ધર્મશાસ્ત્રો; સ્મૃતિઓ. ૪ મંત્રશાસ્ત્ર. ૫
આરંભ; આદિઅવસ્થા. ૬ આવવું તે. ૭ ખત;
દસ્તાવેજ; યુરવામાં મુકાય એવો લેખ.

આગમય-જ, અ. આગળથી; પહેલે-
થી; અગાઉથી; પહેલાં; પૂર્વે; આગળ. 'ચાતિસધ
' સિધાની આગમયથી જોડી જવું ઉર આ' અ. સ.

આગમણ, ઓ. ચૂલાની બેળ; ચૂલાનો આગલો ભાગ. ૨ જુઓ આગમણ; આય; શકિત; તાકાત.

આગમન, નં [સં] આવવું તે; આવી પહોંચવું; આવવું; પધારવું. (ગમનથી ઉલટું.)

આગમનિગમ, નં [સં] શાસ્ત્રો; વેદ; ધર્મશાસ્ત્રો વગેરે ધર્મસાહિત્ય. " વળી તે આગમનિગમ જાણે, તિર્યકયોનિમાં જ્ઞાન કયાંથી આણે. " પ્રેમાનંદ.

આગમનિર્ગમ, પુ. [સં] આરંભ અને અંત; શરૂઆત અને છેડા; કાર્ય અને કારણ. ૨ આવવું અને જવું તે; આવનીકાર.

આગમરહિત, વિ. લેખવિનાશ; હસ્તાવેજ વગરનું ૨ જેને શાસ્ત્ર નથી એવું.

આગમવું, અ. કિં. મરણીઆ થવું; મોટું સાહસ ખેડવું; ધિરસદે કામ કરવું; આદરવું.

આગમાપાયી, વિ. [સં] આવે ને જાય એવું; ઉપજત થાય ને નાશ પામે એવું; તેવડે આસે આ સંસાર, આગમાપાયી તે નિરધાર. અખો.

આગમાણું, નં દાળ અને ભાત; દાળ-ભાતનું જે ભોજન તે.

આગમું, જુઓ આગવું.

આગરણ, ઓ. કહોડ; લોહું તપાવવાની જાળીનથી કંઈક લેવાની બનાવેલી છાકારની જે ચૂલ તે. ૨ ખલાસણ; કાઠિઆવાડના હિંદુ ખારવાઓની જાતની જે ઓ તે.

આગરવું, સં કિં સમાન અંતરે દોરીઓ પાથરવી, ચારના ભારના બંધ બાંધવા; પટા અથવા આંટાઓ નાંખવા.

આગરે, નં સુખમાંથી દુઃખ નીકળ્યા કરવી તે; સુખપાક; હોજરી અનનજ અને સુખમાંથી સહેલા ખોરાકની બંધ નીકળ્યા કરે એવો એક રોગ.

આગરે, પુ. નાણાંની તંગીનો વખત.

આગલું, વિ. [સં] અગ્રતઃ ઉં.] પહેલાં; આગાઉ અનેહું. ૨ સુખ્ય; બહાર પડવું; મોખરાનું.

આગણું, વિ. [સં] બંગ. ઉં.] જેમાં બીજનો ભાગ ન હોય એવું; પોતાનું; ખાસ; ધિરાણ. આગણું હાપણું=માત્ર પોતાની મતિએ જ ચાલવું તે.

આગણે, પુ. [સં] ભગ્ન ઉં.] પ્રા. અગ્ન. ૨ આગણે; આગણે અને અગાઉ પણ થાય.] આગેવાન; નેતા. ૨ માર્ગ બતાવનાર; ભોમીઓ; આગળ ચાલનાર.

આગરક, પુ. [અ. August] ઈ. સ્વીસનના ખ્રિસ્તી વર્ષનો આઠમો મહીનો.

આગળ, અ. ગએલા વખતમાં; અગાઉ; અસલ; પૂર્વે; પહેલાં. ૨ પહેલેથી. ૩ પાસે; કને; નજીક. ૪ સન્મુખ; સામે. (તુલનાત્મક) "વિદ્યા આગળ લાછ હોડે છે આહું ઓડી." શામળ. ૫ પ્રથમ; બહાર; સુખી દાખલ. આગળ આવું=બહાર પડવું, પ્રસિદ્ધ થવું. આગળ દોડવું=બહાર ધસી જવું, ઉછળી પગ ભાગવો, સાહસ કરવું. આગળ જવું=અઠિઆતા થવું; વધી જવું; ગળ ઉપરાંત કાર્ય કરવું. આગળ થવું=મહીને જવું; મરી જવું; આગેવાની લેવી. આગળ પડવું=પહેલ કરવી; બહાર આવવું; પ્રસિદ્ધ થવું. આગળ રહેવું=અગાડી; સન્મુખ; સામે. ૨ પૂર્વે; આગળ; અસલ; પહેલાં; અગાઉ. ૩ પાસે; નજીક; કને; સમીપ. ૪ (ગત્યર્થ) પૂર્વે બાજે; અગાડી વધેહું હોય તેમ; વધું હોય એવી હાલતમાં; (તે મારાથી બે ધોરણ આગળ છે.) બહાર; બહારમાં. (તે હમણાં ઠીક આગળ પડે છે.) આગળ આવું. બહાર પડવું; પ્રસિદ્ધ થવું. આગળ દોડવું=ગળ ઉપરાંત કામ કરવું; હદ ઓલંગી

જવી; સાહસ કરવું. આગળ જવું-વધી જવું; યદિઆતા થવું. આગળ થવું-મૂકીને જવું; પહેલાં મરવું. (અરેરે દીકરો તો, ડોસીની આગળ થયો.) ૨ આગેવાની લેવી; નામક થવું.

આગળપાછળ, અં આગળ અને પછવાડે; સામે અને પુઠે; આરે બાજુએ; આજુબાજુએ; ફરતું; આસપાસ. ૨ ગયા અને આવતા કાળ પ્રમાણે. ૩ લાગતુંવળગતું હોય તે પ્રમાણે.

આગળી, સ્ત્રીં લાકડાના જે નાના કકડાથી બારણું ઉઘાડવાસ થાય છે તે; ઉલાળી. ૨ મલમ ચોપડેલી, જે કપડાની કાપલી શુભડા ઉપર મૂકવામાં આવે છે તે; પટી.

આગળીઓ, પું ઉલાળો; આગળો.

આગળું, વિં યદિઆતું, એક; સર્વોપરિ; મરસ-રૂપવતી શુદ્ધ આગળી, રામા રત્નની ખાશુ. શામળ.

આગળો, પું આગળીઓ; ઉલાળો; લાકડાના જે કકડાથી બારણું ઉઘાડવાસ કરી સંકાય છે તે.

આગા, પું [ફા. આગા=ગૃહસ્થ.] ગૃહસ્થ; શેઠ; સાહેબ. ૨ હિંદુસ્તાનમાં રહેતા અને વેપારને માટે આવતા જતા ધરિની મુસલમાનો અને મોગલોને 'આગા' એ નામથી બોલાવવામાં આવે છે.

આગાખાન, પું મુસલમાની ધર્મના એક સંપ્રદાયનો જે આચાર્ય તે કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને મુંબઈના ખોજ મેમણ આદિ નામે જોળખાતા મુસલમાનોના ધર્મગુરુ.

આગાખાની, સ્ત્રીં જમદાની; એક જાતનું ફૂલેવાર મુલાયમ ઝીણું સુતરાઉ કપડું.

આગામિક, વિં જે (માણસ) આવવાનું હોય તે; આવનાર.

આગામી, વિં [સં] આવતું; હવે પછી આવનારું, ૨ થનારું; ભવિષ્યમાં આવનાર.

આગાર, પું [સં] મહેલ; મકાન; ઘર. ૨ રહેવાની જગા; રહેઠાણ; નિવાસસ્થાન. ૩ છટકું; મોકળાપણું. (જેનોમાં)

આગાહી, સ્ત્રીં [ફાં] ભવિષ્યવાણી; ભાવિ પરિણામનું આગળથી અતુમાન કરી કહેવું તે. ૨ ધારણા; તર્ક; અતુમાન.

આગીઉં, નં આગ રાખવાનું વાસણ; અગીડી; આગદાન. વિ ગરમ, ગરમ બિનજવું; આકરું; જલક; કરકું; તામસી; તીખું.

આગીઆખડક, પું બળતા પહાડ; જ્વાળામુખી પર્વતો; જ્વાળામુખી પર્વતના જે ખડકા ફૂટી ફાટી જઈ જ્વાળાઓનું વમન કરતા હોય તે.

આગીઓ, પું ખદોત; આગીઓ કીડો; ચોખાસાના દિવસોમાં થતા ઊડતા કીડાઓ. એ કીડાઓ અધારામાં જ્યારે ઊડતા હોય ત્યારે પાંખતી ઉઘાડવાસ થતા તેમના પાસામાંથી લીલો પ્રકાશ દેખાય છે. ૨ જેનો સ્પર્શ થતાં આગ બળે એવો એક જાતનો છોડ. ૩ જેનાથી આગ પ્રકટે એવો એક વીર-વૈતાલ; આગીઓ વૈતાલ એમે કહે છે. ૪ એક જાતની બહુજ ઘોળી જાર. ૫ જારને થતો એક જાતનો રોગ કે જેથી કષ્ટસલામાંના દાણા બળી જાય છે અને જ્યારે તેને ખખેરવામાં આવે છે ત્યારે તેમાંથી બળેલી રાખના જેવા ધુમાડા નીકળે છે.

આગીદુગી, સ્ત્રીં [મ.] ખોડખાપણ; હિંદ; બૃહચૂક.

આગુવો, પું આગેવાન; અગ્રેસર. ૨ રસ્તો દેખાડનાર; મોખીઓ; વળાવો; પગી.

આગે, અં અગાઉ; અસયના વૃષતમાં. ૨ પાસે. ૩ મળે તો, પહેલાં તો. 'આગે સવાનાનું ગોરસું, તારે પૈસો જોઈએ, વેપાર દોડો આ વ્રજનો શું મૂળમાંથીએ જોઈએ.' 'મે,

આગેતરૂં, વિં આગળ-પહેલાં વાવેલું; પહેલા વરસાદેજ જેવું વાવેતર કરવામાં આવ્યું હોય એવું; આગલું; આગળનું.

આગેવાન, વિં આગળ પડનાર; મુખ્ય; અગ્રેસર; ઉપરી. ૨ સરદાર.

આગેવાની, સીં આગળ પડવું તે; સરદારી; ઉપરીપણું; મુખ્યપણું.

આગેતર, વિં [સ. અગ્રતર ઉં] પ-હેલાનું; પ્રથમ; પહેલવહેલું; શરૂઆતનું; આગળનું. આગેતર; આગેતરૂં પછી બોલાય છે. આગેતરૂં વાવેતર=પહેલવહેલાં વાવેલું તે.

આગેપીછા, પું અંગરખાનો આગલો તથા પાછો ભાગ.

આગેય, વિં [સં] અસિક્ષણ સંબંધી; અમિતું.

આગેયાએ, નં [સં] અગિયારે જેને ઉપયોગ થાય છે એવાં હથિઆરો; દારૂગોળો; ખંડુકા તોપો વગેરે જે દારૂગોળાથી આલતાં હોય તે આસ્ત્ર-હથિઆરો.

આમહ, પું [સં] મનમાં આવ્યું તે કરવુજ કરવું એવી જે વૃત્તિ તે; હઠ. ૨ અતિશય કાલાવાસ કરવા તે. ૩ અવશ્યતા; જરૂર; અગત્ય. ૪ કૃપા; મહેરબાની. આમહ ક-રવો=આજીજી કરવી; ખડોશ કરવી. જક-હઠ કરવી. આમહ-કરવો=મન કરવો; હઠ લેવી.

આમહી, વિં આમહવાળું; આમહ કરનાર. સ્ત્રી; હઠીલું; જાક્કી. ૨ મનતી; અડીઅસ.

આમહું, વિં આમું; દર; છેટે. ૨ ભલે-હાને, એવી તિરસ્કારવાળી ઉપેક્ષા બતાવતાં વપરાય છે.

આધારો, પું જીઓ અંધારો.

આધાત, પું [સં] આપ-દવું=ઉપયુક્ત. ઉં] શબ્દ થ ૧૫ અથવા અધનાવુ અથવા ઠોકાનું

ફટકો; અપાટો. ૨ એક વસ્તુનો ખીજ વસ્તુ સાથે અવાજભેર અથડાટ થવો તે; અથડાટ. ૩ વધ. ૪ પ્રહાર; ઝટકો.

આધું, વિં [સં] અન્નપ્રાણ=લેવાય તેવું ઉં] ન લેવાય એવું; દર; છેટે હોય તેવું. મા-પથી અને કાળથી જે દર હોય એવું; પાસે નહિ તેવું. આધું-આધું=લાજ કાઢવી. આધું કરવું=વાંસવું; તણવું; ડાણું કરવું. આધા જમને પાછા પડવું=ખટ મહેનત કરીને થાકી જવું-એક દિવસ બહુ કામ કરીએ ને તેથી ત-ખીયત બગડે તેથી દસ દિવસ કામ ન થાય, એવી જે અનિવેદી મહેનત તે. આધું પાછું કરવું=સંતાડવું, છુપાવવું; સંકારવું. સાંચે રસવત ખાવી, અપ્રામાણિક રીતે વર્તવું; ચાકી ચુમલી કરવી. આધું-પાછું જોવું=ચારે તરફનો વિચાર કરીને વર્તવું. દીર્ઘદષ્ટિ કરવી. આધું-પાછું થવું=સંતાડવું; ખસી જવું; ચોરાઈ જવું; અવળું કે અપ્રામાણિક કામ થવું તે. આધું-પાછું કહેવું=ખેલું ખરું સમજાવવું. આધું રહેવું=રાખી નહિ રાખવો, દૂર રહેવું; આધું ખેસવું=સ્ત્રીએ રજસ્વલા થવું. ૨ ધંધામાંથી તીકળી જવું.

આધુડો, પું ઊકરાઓની એક જાતની રમત.

આધૂણું, વિં [સં] ફરવું; ભમવું; ફર-જવું; ભચી-ચકરડી ખાતું હોય એવું; વીંઝાવું.

આધૂણુંમાન, વિં [સં] મૂળવાએલું; અકરચકર ફરવું; હાલવું; પ્રમાણી તાંબેલું; ખુ-ગાઇ ગએલું.

આધે, અં હર; છેટે; ભેગળે.

આધેરૂં, વિં આધું; ફરવું. (અવિતામાં)

આચકવું, સં કિં [સં] આપ-કરવું=ખે-યવું. ઉં] આચકો ચારીને લઇ લેવું; ખેંચવું; રાંધી લેવું; ખુંચી લેવું. ૨ માથે લેવું; વઢો-રી લેવું.

આચકી, સ્ત્રીં તાણુ આવવી તે; તણાઈ જવું તે; તાણુ; ખેંચ; ફેરફાર; વાઈઆવવી તે; ધનુર્વાની જે તાણુ તે; અથવા ફિસ્ટીરિઆની જે તાણુ તે. (માથું, ગળું અને મોઢું ઉચ્ચ કાંઈ જમ્ય એવી રીતે ચરીરનું ખેંચાવું અને મુશકેલીથી શ્વાસલેવાંવો તે.) ૨ દલકો-ધી-રો ધક્કો તે.

આચકીલેવું, સં કિં બળથી કે છળથી પડાવી લેવું; ધક્કો મારીને લઈ લેવું; ખેંચી કે ખુંચી લેવું; છીનવી લેવું; ઉચ્ચાપત કરવું.

આચકો, પું કોઈ જાતના બળનો ધક્કો લાગવાથી અથવા પોતાના ગતિમાન બળને અટકાવવાથી અબળાઈ પડવા જેવું થવું તે; ધક્કો લાગવાથી, અટકાવવાથી અથવા ગતિ રોકાવાથી જે અસર થાય છે તે; ધક્કો; હડસેલો; હડફટ. ૨ પાછા પડવું તે; સંકોચ થવો; ખમચાવું તે. ૩ ખોટ; તુકસાન ગોઠો. ૪ દબાક; પ્રાસકો. ૫ હેલો; ઝાક; જોલો. આચકો આવવો=ગોઠો લાગવો; તુકસાન આવવું. આચકો ખાવો-ખમચાવું; અટકવું; અમુક કાર્ય કરતાં સંકોચાવું; પાછાપડવું.

આચમન, નં [સં આન્નમ્=પીવું ૬૦] જમણી હાથેળામાં થોડું પાણી લઈ પી જવું તે; આંગળું. આચમન થ્રકવું=જળ લેવું; નિયમ કરવો. ૨ દાનમાં આપી દેવું. ૩ છોડી કે તજ દેવું.

આચમની, સ્ત્રીં થોડું પાણી રહે એવી ચમચી; પૂંજપાત્રી કરતાં આચમન લેવાને માટે વપરાતું ધાત્રું નાની કડછી જેવું જે પાત્ર તે.

આચરકુચર, (આચલકુચલ) વિં અમુકન નહિ પરંતુ થોડું આ, થોડું પેલું એવું જે પરચરણુ તે; (ખાવાતું. સરસામાન વગેરે.) કા-ચુંકારું; પરચરણ; પ્રકીર્ણ; છુદું છુદું જે દર્ષ તે; આ તે પેલું વગેરે તે. (ધરમાં જે દર્ષ આચલકુચલ હતું તે ખાઈ લીધું અને જે બેગે

થઈ ચકચો તે આચરકુચર સરસામાનલપ રતોવાઈ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા.)

આચરણ, નં [સં આન્નચર=ચાલવું. ૬૦] આચરવાની જે રીતતે; વર્તણુંક; વર્તન; ચાલ; રીતભાત. ૨ ચરિત્ર; લક્ષણ; ચાલચલકત; ૩ વ્યવહાર; રીત.

આચરણું, સં કિં [સં આન્નચર=જવું ૬૦] વર્તણું; અમુક નિયમ-રીત ધોરણ પ્રમાણે ચાલવું તે નિયમપૂર્વક કરવું તે; પાળવું; ૪ નિયમિત રીતે અમુક અમુક બાબતોમાં કાર્ય કર્યું જવું; કરવું; રાખવું.

આચાર, પું [સં] અમુક રીતે ચાલવાની જે રીત તે; રીતભાત; વર્તન; વ્યવહાર; વહીવટ. ધર્મશાસ્ત્રોમાં કહેલા નિયમો પ્રમાણે ચાલવું તે, ' પવિત્ર જે પાળે આચાર, હરિજન તેજ તરે સંસાર ' ગ્રે. વિદ્વાન શાસ્ત્ર માણસોએ વર્તનને માટે કરાવેલા જે નિયમો તે; સિદ્ધ સંપ્રદાય. ' આચાર કરવો ' યથારિયત નહિ પરંતુ રૂઢિનો બંધ ન થાય માટે કામ ચલાઈ કષ્ટક થોડું કરવું તે; નામ માત્ર કરવું તે. ' કુર્મજની દીકરી રોકડી, આચાર કરી ખાધો રાખડી. ' ગ્રેમાનંદ.

આચારજ, પું [સં આચાર્ય.] આચાર્ય. ' આચારજ તારે કંઈ, અવિદ્યાર અર્પિતને ' વગ્ગ. ૨ કામડીઆ બ્રાહ્મણની નાત.

આચારજી, પું [સં] માનવતો આચાર્ય; વડો આદિ આચાર્ય; વડો ધર્મોપદેશક; વડો શિક્ષક; મોટો મહેતાજી; ગુરુ. ૩ ધર્મ હોમ દવનના કામમાં જે મુખ્ય બ્રાહ્મણ દોષ તે; કર્તો કરેવતી.

આચારજી, વિં [સંસ્કૃત-પાત્ર. પ્રટ =પરેણું.] આચારથી જાટ થએલું; ધર્મ, નીતિ અને વ્યવહાર વગેરે શિષ્ટ મનઃશયની જે નિયમિત રીતભાત દોષ તેની વિરુદ્ધ વર્તનહું. તે-માંથી નીકળે ગએલું; પવિત્ર થએલું. ' નારો

રાય ગમે ત્યાં જાય, આચારબ્રહ્મ તે તો અન્યાય'.
પ્રે. આચરણની જે રૂઢિ હોય તેમાંથી પડી
ગએલ.

આચારવિચાર, પુ. [સં. આનંદ-
અને વિનંતર-આલેખ. ઉ.] શરીરથી-દેહથી જે
આચરણ-ક્રિયા કરવી તે આચાર અને મનથી
જે આચરણ-વર્તન કરવું તે વિચાર; દેહથી અને
મનથી, બહાર તેમજ આંતરથી રીતે સાચામાંજે
પ્રમાણે કહ્યું હોય તે પ્રમાણે વર્તવું તે; રીતભાત;
વિવેક; રીતરિવાજ, રૂઢિ; વર્તન; શરીરથી અને
મનથી બ્યવહારવાની જે શિષ્ટ પરંપરા તે. આ-
ચારવિચાર ગખવો=રીતસર વર્તવું; બ્રહ્મવેદો ન
કરવો; ધર્મવિરુદ્ધ ન વર્તવું; વિવેક રાખવો તે.

આચારી, વિ. [સં. આચાર+ઈ=વાળું.]
આચારવાળું આચાર પાળનાર; યથાચારે ચાલનાર

આચાર્ય, પુ. [સં. આનંદ-ઉ.]
ધર્મ-સંપ્રદાય પ્રવર્તક; અમુક મત ચલાવનાર.
૨ વેદ-ધર્મશાસ્ત્ર વગેરે બજાવનાર; મંત્રનો
ઉપદેશ કરનાર; સંસ્કાર કરનાર. ૩ શિક્ષક;
મહેતાણ; શુર. ૪ કર્મનો કરાવનાર; ગોર; પુરો-
હિત. ૫ વિદ્વાન, બોધ કરનાર; અમુક શાસ્ત્ર
કે મતનો ખાસ અભ્યાસી હોય તે, વડો
ધર્મશુર.

આચાર્ય, ન. [સં. આનંદ-દાંકવું.]
દાંકવાનું જે કંઈ હોય તે; દાંકણ; ચંદ્રવેડ; છા-
ન; છાપડ; ચાકર; પટ; વસ્ત્ર વગેરે. ૨ સંતા-
ડવું તે.

આચાર્ય, વિ. [સં. દાંકણ; છ-
વાએલું; આચાર્ય કરેલું હોય એવું.

આચ, સી. છાતનું પાણી; પરાચ. ૨ ખોટ;
ખટ; વિરલતા; આચારણ. (અરેરે શું કરીએ,
ધરમાં માણસોની આચ પડી ગઈ.) આચપણ.

આચકલાઈ, સી. [હક=છલકાઈ જવું.]
પોતાની મોટાઈ સાક્ષી વગેરે બતાવવું અથવા
કહેવું તે; કૂલણુપણું કરવું તે; પૈસાથી, સત્તાથી

કે મનથી હું આવો તેવો હું એમ બતાવવું તે;
છલકાઈ જવું તે; હલકાઈ; છાછરાપણું; અવિ-
વેક; ન છાજવું; અંધારિતપણે વર્તવું તે.

આચકલાપણું, ન. આચકલાઈ; હલકા-
ઈ; ન શાબે-તેવી રીતે પોતાની મોટાઈનો દે-
ખાવ કરવાપણું તે.

આચકલાવેડા, પુ. આચકલાઈ જણાય
એમ કયાં કરવું તે; આચકલાં વર્તનો. (આ
શબ્દ બહુ વગનેજ વપરાય છે.)

આચકલું, વિ. છાછરામનું; કૂલણુજ;
પોતાની મોટાઈ દેખાડવાની વૃત્તિવાળું. પેસો
સત્તા મોટાઈ વગેરેને છરવી શકે નહિ એવું;
અવિવેકી; વિચારશૂન્ય; નાકાન.

આચકણું, સં. કિં. આસટવું; પછાડવું;
મારવું; અશાળવું. ૨ અખેરવું; ઝાટકવું.

આચણુલુછણુ, ન. ટાપટીપ; ઠીકઠીકે ક-
રવી તે.

આચર, પુ. પહેરવેશ; પોશાક. ' બાઈએ
તો આજ આચર બદલ્યો છે. ' નવલરામ. ૨
પાથરણું; આસન.

આચરણુ, અ. કિં. આસરણું; પાછા
હડી જવું. ૨ પાથરણું. ' ભરતીનાં પાણી આ-
છરી ગયાં હતાં ' ગુ. જી. વા. ૩ નરમ પડવું.
(બળીઆ જરાકે આછર્યા છે.)

આછીગર, વિ. ('આછી' શહેર ઉપરથી)
મલાકામાં આવેલા ' આછી ' શહેરનું. આછી-
ગરાં સોપારી. આછી નગરાં અથવા લાંબી આ-
વેલાં જે સોપારી તે.

આછું, વિ. [સં. અચ્છ=ચોક્કસ ઉ.]
બરેલું નહિ એવું; ઇર્ષ્યું. (આછા આછા
બળીઆ છે.) ૨ ઝાંખું. ' તેમાં થકી ચળાઈ ચાં-
દની આછી પ્રકાશે. ' કુ. મા. ૩ ચોડું ચોડું.
' આછા ધુંપટ વહુને બહારે લાગ્યા. ' સ્ત્રીગીત.
૪ ખાતણું; યુલાયમ; ઝીલું. ' મારા આછા સા-
ળું કાઢ્યા લાલ. અચકામચકા કારેલી ' ૫ સં.

કોચાવું તે.—“ યોરે જઈ વળ્યો રાય પાછો, ચયો તનમનમાંહિ આહો. ’ ભાલણુ આહુપાતણું= યોહું; કંઈક; યોહુંધણું લાંબે વખતે મળે અને તે પછી વળી ધણું નહિ એવું તે. (યોહુંધણું) ફૂલ નહિ તો ફૂલની પાંખડી; ગળસરતું.

આહુબદામી, વિં ખુલ્લું બદામી; બદામના રંગનું પછી જરાક વધારે ખુલ્લું હોય તેવું. (ઘેરા બદામી રંગનું નહિ એવું.)

આહુભુરું, વિં સહેજ ભુરું, છુરાસ પડતું હોય તેવું; (સાવ ભુરું નહિ એવું.)

આહુરું, વિં આહુ. (કવિતામાં.)

આહોતરું, વિં ધણુંજ આહું હોય એવું.

આજ, અં [સં અજ ઉ. પ્રા. અજ્ઞ =આજ,] જે દિવસને વિષે બોલવા કે લખવામાં આવતું હોય તેજ દિવસ તે. આજજ= જે દિવસ કે વખત ચાલતો હોય તેને તે વખતે-દિવસે, આજકાલ=યોડા વખતમાં. આજકાલનું=યોડાજ વખત ઉપરનું-અર્વાચીન. આજકાલ કરવી=વાપડા કરવા; ઉડાવવું. આજની ધડી=આ પ્રસંગ-અવસર. ‘ આજની ધડીડતો રળીઆમણી ’ આજ કોઈની તો કાલ આપણી અને ‘ આજ તારે તો કાલ મારે ’=વાર ફરતી. સુખ દુઃખ ચાલુ ગહેતાં નથી ફર્માજ કરે છે એમ. આજની ધડીને કાલનો દહાડો=ગર્હ તે ગર્હ આવવાનુંજ નહિ.

આજકાલ, અં હમણાં; વર્તમાનકાળમાં, હાલ. ૨ યોડાજ વખતમાં, આજ અથવા કાલ એટલામાં. આજકાલનો જોગી ને ધુંટણ સામી જટા=વસ્તુ નાની અને કોળ-મામ બહુ તે.

આજકાલનું, વિં યોડાજ વખત ઉપરનું; નવુંજ થએલું; અર્વાચીન; ૨ નાનું. ૩ હલેતું; અણુમન્યુ. (આજકાલની વહુ તે જાણે ધરની શેઠાણી.)

આજન્મ, અં [સ. આ=આરંભથી જન્મ=જન્મનું ઉપરથી જન્મ.] જન્મથી માંડીને; જન્મથીજ; જન્મથી તેમજ સુધી; જન્મ પર્યંત. (બીજાપિતા તો આજન્મ જન્મચારીજ રહ્યા હતા.)

આજન્માંત, અં જન્મથી માંડીને મરણ સુધી; હાંડગીમર; આખા જીવનપર્યંત.

આજપછી, અં અતઃપર, હવે પછી. ‘ આજ મરંગ સંગે ન જાવું મારે આજપછી સ્વામ. રંગ સંગે ન જાવું. ’ દયારામ.

આજપર્યંત, અં આજ લગી; આજ સુધી.

આજમ, વિં [આં આઝમ] માનવંતું; મોટું; સરકારી કામદાર કે મોટા માણસના નામની આગળ માનને ખાતર આશ્ચર્ય લગાડાય છે. (આજમ તાલુકા સ્કૂલ માસ્તર.)

આજલગી, અં આજપર્યંત; આજસુધી.

આજસુધી, અં આજલગી; આજ પર્યંત; અત્યાર સુધી; આજ લગણુ.

આજલ, વિં [પા. આજ્ઞા] છૂંકું; ફરાત; મોક્ષણું; બંધનરહિત.

આજનબાહુ, જુઓ આજનબાહુ.

આજનુ, વિં જાનુલગીતું; દીંચણુસુધીતું.

અજનુબાહુ, વિં [સં આ+જાત=દીંચણુ લગી] જેના હાથ લાંબા હોય એવું; નીચા લાંબા હાથનું. (સીધા ઉભા રહેતાં જેના હાથ દીંચણુ અડે એટલા લાંબા હોય તે; (ઢિંડરીતે બાપચણી ગણાય છે) સુધિશિર.)

આજર, પું [પા. આજ્ઞા=રોગ] રોગ; વિકાર; દરદ; મંદવાડ. ૨ ઉપદ્રવ; મરજ (હમણાં બળીઆનો આજર ચાલે છે.)

આજરી. વિં [પા.] મોટું; બિમાર; રોગી; ફરદી. ૨ અનુરાગ પીડિત ૩ દુઃખી.

આજી, અં [આ, આજિ=નિરાધાર.]

કાલાવાલા; અનુનય; પ્રાર્થના; કાકલુદી; વિનં-
તિ; બહુજ નમ્રપણે અરજ કરવી તે; કરગ-
રવું તે.

આલંબિકા, સ્ત્રી (સં.) બરણપોષણ થાય
જેવી જે વૃત્તિ તે; (કામ ધર્મે યોજનાર નોકરી
વગેરે) યુગ્મરત્ન; બરણપોષણ; નિર્વાહનાં જે
સાધનો તે.

આલુક, વિ. આજનું.

આલુબાલુ, અ. આસપાસ; ઓફર; આ-
રે તરફ.

આલુબાલુએ, અ. ચારે તરફ; ઓફર;
આસપાસ સંધ્યે. ૨ કોરે; છોટે, દૂર, આમતેમ.
આલુબાલુએ પશી જવું=આમતેમ જતા રહેવું;
કોરાણું થઈ જવું. આલુબાલુએ જોધને કામ
કરવું=પોતાની બધી તરફની સ્થિતિનો વિચાર
કરીને વર્તવું.

આલે, અ. [સ. અથ. ઉ.] આજ; આલતે
સમયે; હમણાં; જે કાળ આલતો હોય તેમાં.

આલે, પુ. [સં. કાર્ય, ઉ.] વડુલો;
માનો બાપ; દાદા.

આલેકાલે, પુ. એક જાતની ઔષધિ;
દવા; ઔસડ.

આલેપલે, પુ. [સં.] માના બા-
પનું શ્રાદ્ધ કરવાનો આસો સહ એકમનો દિવસ.

આજ્ઞા, સ્ત્રી. [સં. આજ્ઞા=જાણવું. ઉ.]

આજ્ઞા; ફરમાણ; કુકમ; ફરમાન; છૂટી; પર-
વાનગી. આજ્ઞા આપવી=છૂટી કરવી; રજા આ-
પવી. આજ્ઞા માગવી=લેવી-રજા લેવી; પારવા-
નગી માગવી; બહાર જવાની-ઉઠવાની રજા
લેવી. આજ્ઞા કરવી=કુકમ કરવો; ફરમાવવું. આ-
જ્ઞા પાળવી=માનવી=તાબે રહેવું; કુકમ માનવો.

આજ્ઞાકારી, વિ. તાબેદાર; આજ્ઞાકિત.

આજ્ઞાકિત, વિ. [સં. આજ્ઞાકિત.]
આજ્ઞાથી અંકિત થયેલું; આજ્ઞાને આધીન;
આજ્ઞા માનનાર.

આજ્ઞાધારક, વિ. [સં. આજ્ઞાધારક] આજ્ઞા
કરવું. ઉ.] આજ્ઞાને ધારણ કરનાર; તાબેદાર;
(સેવક; નોકર) કુકમ ઉઠાવનાર. ૨ આજ્ઞા
માને એવું; વચ વર્તવું રહે તેવું.

આજ્ઞાનુયાયી, વિ. [સં. આજ્ઞાનુયાયી] આજ્ઞા પ્રમાણે
પાછળ જવું.] આજ્ઞા પ્રમાણે કરનાર; જેવી
આજ્ઞા હોય તેજ પ્રમાણે ચાલનાર; આજ્ઞાને
જરોજર અનુસરનાર.

આજ્ઞાનુસારી, વિ. [સં. આજ્ઞાનુસારી] આજ્ઞા પ્રમાણે
સર=પાછળ જવું.] આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનાર;
આજ્ઞાને અનુસરનાર; આજ્ઞાનુયાયી; જેવી આ-
જ્ઞા હોય તેજ પ્રમાણે કરનાર-વર્તનાર. 'આ-
જ્ઞાનુસારી એકને વરદાન છે મુનિઓતથાં.'
પુ. ૫.

આજ્ઞાપક, વિ. [સ.] આજ્ઞા આપનાર;
કુકમ કરનાર.

આજ્ઞાપત્ર, ન. [સં.] પરવાનો; સતંક;
લેખિત કુકમ; પરવાનગીનો દસ્તાવેજ; ફરમાન
પત્ર; રાજનો લેખી કુકમ; રજાચિટ્ટી;

આજ્ઞાપન, પુ. [સં.] કુકમ; ફરમાન;
વર્ધી.

આજ્ઞાપાલક, વિ. [સં.] આજ્ઞા પા-
ળનાર; જેવી આજ્ઞા હોય તેજ પ્રમાણે વર્તનાર;
આજ્ઞાધારક; તાબેદાર.

આજ્ઞાલેખ, પુ. [સં.] આજ્ઞા ભાગધી
તે; નહિ માનવું તે; કુકમ તોડવો તે; નાફ-
રમાની.

આજ્ઞાવર્તી, વિ. [સં.] આજ્ઞા પ્રમાણે
વર્તનાર; આજ્ઞાનુસારી.

આજ્ઞ્ય, ન. [સં.] ધી; તૂપ. 'જેમ
જોરસમાંથી આજ્ઞ્ય કાઢે' અથ. ગી. કડવું. ૨૨

આજ્ઞા, સ્ત્રી. ધન; હરકત; નુકસાન.

આજ્ઞા, પુ. વિશ્વાસ; શ્રદ્ધા; આશીન;
ઈતિહાસ. ૩ દમ; હામ; હામિત.

આટ, અ. છાંચાંની તેની ઉપર ચઢાવવાનું પાત્ર પડી ન જાય એવી જે ગોઠવણ તે; આરો; ઉપાગો.

આટપણું, સ. કિ. સંકેલવું; પતાવવું; માંડી વાળવું; પૂર્ણ કરવું. ૨ એકઠું કરી લેવું; સમેટી લેવું; સમાપ્ત કરવું.

આટલામાં, અ. [સ. एतत्-एतावत् ઉપરથી.] વિસ્તાર જયો મુઠત લાંબું ટુંકું થોડું ઘણું વગેરે રીતે હલ દર્શાવનારો અવ્યય.

આટલું, વિ. અમુક પરિમાણ, અમુક સંખ્યા કે અમુક મર્યાદાના નેટલું.

આટલુંબધું, વિ. હલ ઉપરાંત વધારે; ઘણું; મત.

આટવું, અ. કિ. કાણુ પદાર્થનું આટા જેવું થઈ પાણીની સાથે ભળી જવું તે; ભગવું; મળવું; મળી જવું; એકરસ થવું; (દાળ આટવી.) કચરીને, છુંદીને અથવા વાટીને એકરસ કરવું તે.

આટાપાણી, (આટાપાણી.) ન. આજીવિકા; આજીવિકાનાં સાધન; ખોરાક; રાજી; ક-માણી. ૨ નસીબ; ભાગ્ય; દાણાપાણી. (દેસ માંથી આટાપાણી પુર્ગ થયાં એટલે નીકળ્યા હોયે ને હવે જ્યાં આટાપાણી મળશે ત્યાં રહીશું.)

આટાપણી, ન. ધૂળપાણી; નકામ જવું તે; (આટામાં લૂણ પડતાં તે અમઝાણને ઉચ્ચ વર્ણના લોકોને નકામો થઈ પડે છે તેથી.) 'અવશ્યણીઆને શુણ કરે, તે આટાલણમાં જાય' શોભા.

આટાપાટા, પુ. એક જાતની રમત; ખારો પાટ. ૨ ચીપરાં.

આટાર, અ. રેતી; વેણ. (અજ.)

આટીઈ, ન. લોટીઈ; ધંદીમાંથી લોટ વાગી લેવાનો લુગડાનો કડકો.

આટીઆંપાટીઆં, ન. આટીઆં-દા-ટીઆં. રૂપેણ કોકાનાં દાટીઆં અને પાટીઆં

પાટલા તથા રસોઈને લગતો બીજો વસ્તુઓ ઘોઈ સાફ કરી નાંખી ભોજન વ્યાપારની મર્મ સમાપ્તિ કરી નાંખવી ને. 'આટીઆંપાટીઆં કરવાં' = ખાવું, વધેલું દોષ તે ઢાંઢી દેવું અને રસોડાં વાસણાં વગેરે મારમુર કરીને પરવારવું તે.) આટીઆંપાટીઆં કરી રહ્યાં ત્યારે ભાઈએ ડોકું કાઢ્યું.) ૨ વડોદરા તરફ રમાતી એક રમત.

આટો, પુ. અનાજને દળવાથી જે બૂકો થાય છે તે; ચૂણે; લોટ. ૨ ભેચો; છુટો; ખાણ. આટો વાપરવો = જમણું કરવું. આટોપાણી = ખોરાક; આજીવિકા. ૨ ભાવિ, નસીબ. આટા-લણુ = નદામું; ભર્યું જવું તે. આટા ઉડવા = ધુ-માડા નીકળી જવા; ખરાબ થવું; પાવમાલ થવું. 'મોચી કહે જે અમે કોખ્યા તો, ઉડશે એમના આટા' વે. ચરિત્ર. 'આટોકાડવો = કામ કરાવી કરાવીને થકવી નાંખવું. આટાકૂટો કરવો = ઢેકાણું કરવું; પુર્ણ કરવું; સંદાર થવો. આટો નીકળી જવો = વાણુ વળી જવો. ૨ થાકી ગાસી જવું; અત્યંત મહેનત પડવી. 'દત્તભાગી નિજ રોક સમીપે ખૂબ તરીકાં તાણે; કામ કરી આટો નીકળે, પછુ જગદીય ન જાણે.' ધીરોભક્ત.

આટોપ, પુ. (સ.) આડંબર; અબકો; શોખી. ૨ દમાખ.

આટોપવું, સ. કિ. પસરેલી વસ્તુને એકઠી કરવી; મેકેલવું. ૨ બંધ કરવું-પાડવું. ૩ પૂર્ણ કરવું; પતાવવું; માંડી વાળવું.

આડ, વિ. (સં. અટ ડ.) ચાર ને ચાર; ૮. આડવાર ને નવ તહેવાર = ખોજખજા; રમ-તગમત અને ખાતાપીરામાં જ આનંદ માનનારાઓને આટે આ કહેવન કહેવાય છે. ૨ મળ ઉપરાંત કામ કરનાર; ન દોષ ત્યાંથી લાંબું કરનાર. આડેઅંતે = સંપૂર્ણ પુરેપૂર્ણ, તાન; સરોત્રે. (એ કામ કરવાની મને તો આડે અંતે ખુશી છે.) આડેમાટે કહેવન પી રીને મજ અને તણાવી. આડે પડેલ અને જરૂર ને પડી જ દરદરેય; નિરંતર, મર્યાદ. 'ખાખર નરન રીંગ

પ્રીતિ, નીતિ નહિ હરિના નામમાં, પહોર આહે
ને બત્રીસે ધડી, કષ્પનાના કામમાં' બો. ભક્ત.

આહ્યાની, વિ. અહ્યાઅહ્ય; અહ્યું.

આહડો, પુ. આહનો જે આંકડો તે; આહ

એમ દેખાડનાઈ જે ચિહ્ન તે; આહનો અક્ષર.

આહ્યું, ન. બીડીનાં છેટાને વળ દેવાનું
એક લાકડાનું એળતર.

આહમ, સ્ત્રી. (સં. અટમી ઉ.) પખવાડી-

આની આહમી તિથિ.

આહમું, વિ. (સં. અટમ ઉ.) આહમા

નંખરતું; આહની સંખ્યા દેખાડનાઈ.

આહસે, (સો.) આહવાર સો સો હોય

એવી રકમ; ૮૦૦.

આહી, સ્ત્રી. છેકરાંની એક રમત; આહ

કુદા અથવા ખાંગડા-કોડાનું જે ઝુમખું તે. આહ

સેરતું ઝુમખા જેવું અંબોડામાં ઘાલવાનું સ્ત્રી-

ઓનું એક ધરેલું.

આહીઉં, વિ. હુઅ્યું; હમ; છેકતરાય નહિ

એવું; પકડું; પહોચેલું; કાબેલ; હોશિઆર.

આહું, ન. અદું; આહમો પડીઓ અ-

થવા પાડો. (આહમા.)

આહેઅંગે, અ. સર્વ રીતે; આહે અંગથી;

અંતઃકરણથી; સંપૂર્ણ રીતે.

આહેઆહે, અ. આહને આહમે; આહ;

આહ અને આહ, એમ આહઆહને કહડે; વિ-

રામે. આહે આહે પકડતાં પાહે; વળી ઘોડો વિ-

શ્રામ કરે. 'ક. દ. ડા.

આહેક, વિ. આહની લગભગ; આહ લગી;

આહ સુધી; આસરે આહ.

આહેજમ, અ. આખો દહાડો રાત; ૨

રાજ; બારે માસ; હંમેશ.

આહેપહોર, અ. (સં. અટમપ્રહર ઉ.)

હંમેશ; રાત દિવસ; આખો દહાડો રાત; સદાય.

આહેમ, (આહમ) સ્ત્રી. પખવાડીઆની

આહમી તિથિ.

આહો, પુ. સંવતસરનું દરેક આહ્યું વર્ષ તે.

આહોહ, સ્ત્રી. ઉભા છોકરાં કછુસલાં ખ

ખેરીને એકઠી કરેલી જીવાર.

આહોહ્ય, વિ. વ્યાપક; આતપ્રેત ભરેલું.

‘જેમ જર છોડ સહિત પાનોહ; તેમ એક

પ્રજ્ઞ સધળે આહોહ્ય.’

આહ, સ્ત્રી. જે વસ્તુને જુદી પાડનારી જે

વસ્તુ કે નિશાની તે; વચમાં આહું પડી અહ-

કાવલું તે; પ્રતિબંધ; હરકત; અટકાવ; અહ-

ચણ; વાંધો; રોકણ. ૨ વચમાં પડી રક્ષણ

કરવું તે; આથ; સહાય; સંભાળ. ૩ હહ; આ-

ડાઈ; છદ્; દુરાગ્રહ. ૪ આહું તિલક કરવું તે;

પિયળ; કપાળમાં ચોઢવાની લંબગોળ તારા પટ્ટી તે.

આહકતરાતું, વિ. તદન આહું નહિ પ-

રતું વાંકું થઈ જવું હોય તેવું. ૨ પરાક્ષ;

ખીજ રીતે.

આહકતરડું, વિ. (સં. કૃત=કાતરવું ઉ.)

આહું કાપવું તે; વાંકું; ઉલટું જવું તે; આહું

થપને જવું.

આહકથા, સ્ત્રી. એક મુખ્ય કથા ચાલતી

હોય તેમાં દણંત તરીકે જે ખીજ કથા આવે તે.

આહકાઠ, ન. ગમે તે કાંઈ જાતનું લા-

કડું; સાગ નહિ પરંતુ ખીજનું જે લાકડું તે.

આહખરચ, ન. નિત્યના ચાણ ખરચની

ઉપરાંત ખીજનું જે કંઈ ખરચ આવી પડે તે.

આહખીલ, (લી) સ્ત્રી. હરકત; અઝમ-

ણ. ૨ આગળી.

આહગોરો, ના. જેને ત્યાં જે વસ્તુ ગીરા

હોય તેણે તે વસ્તુને કાંઈ ખીજને ત્યાં ગીરા

મૂકવી તે.

આહધરેણે, અ. જુઓ આહગીરા.

આહઘોડો, પુ. નાની જાતનો ઘોડો; ટઠું;

૨ રોજ; વનાથ.

આહણી, સ્ત્રી. રોટલી વણવાની જે ત્રિ-

પાષ તે; આહણીઓ.

આહત, સ્ત્રી. જ્યાં ધણી ન હોય ત્યાં

ધણીની વતીનું જે કામકાજ ચાલે તે; દલાલી

અથવા લેવડદેવડના વહેવારે ધંધો કરવાનું વેપા-

રીનું જે કામકાજ તે.

આડતાળો, પુ. હિસાબ કરી જવાબ આ-
વે ત્યારે તેના જે આંકડા મેળવવા તે. ૨ આડ-
તાળીસો તોલ.

આડતીઓ, પુ. વેપારીનીવતી કામ કર-
નાર; આડત ચલાવનારો; પ્રતિનિધિ; મુનિમ.
Agent.

આડતીસ, (ત્રીશ) વિ. ત્રીસને આઠ; ચા-
ળીસમાં બે કમ; ૩૮.

આડનાંસુ, વિ. આંસુ અને ત્રાંસુ હોય
એવું; હંપું કાપવાનું હોય અને આંસુ કપાઈ જાય
તે; આડઅવળું; સીધું પણ મમાનસીધાપણામાંથી
બહાર ગએલું.

આડદાવો, પુ. સામોદાવો; હલદો દાવો;
એક દાવો મંડાવો હોય તેની સામે બીજો દાવો
કરવો તે.

આડપડદો, પુ. એની વચમાં આડું કપડું
ગખવું તે; પટંતર; અંતરપટ. ૨ વિનય; લાજ;
શરમ; મર્યાદા.

આડપાસુ, અ. એક બાજુએ; બાજુ ક-
પર. છતું નહિ તેમ હંધું પાસુ નહિ એવું; પાસા
બેર. ૨ સિધે રસ્તે નહિ પરંતુ તેની બાજુએ

આડફટ, સ્ત્રી. હડસેલો; ધકો. ૨ સહેજ
હડસેલો વાગવો તે.

આડફેટું, વિ. કુચ્છને; માર્ગની બહાર; અ-
વળું; ઉધે રસ્તે; રસ્તાથી દૂર બાજુએ. 'આડ-
ફેટો ગયો ચાલી, સીધો માર્ગ મૂકી કરી.' વ.

આડબંધ, પુ. લાકડાનો કદિરો; બાવા
લોકો માલકાંકણી કે બીજા કોઈ વેલાનો જે
કટિબંધ પહેરે છે તે.

આડભીંત, સ્ત્રી. કોઈ કારણપર કરેલી
વચમાંની ભીંત; મોટાં મલાજદાર ઘરોમાં મોટા
બારણાની મામે જે ભીંત બરેલી હોય છે તે
(આ ભીંતને સીધે ઘરમાં પેસતા માણસની
નજર એકદમ ચોકમાં પડતી નથી.)

આડભીંતીઉ, ન ભીંતની જોડે ભીંત બ-
રીને બતાવેલું પડભીંતીઉ; કોઠાર; બંડાર.
(પછીત અથવા કરાની જોડેજ ન પગખાઈ

આવે તેમ એક આડભીંત બરી લઈ ખજનો
રાખવાને કરેલું સ્થાન.)

આડબર, વિ. આડબરવાળો; ઢાંગી; બ-
નાવટી મોટાઈ દેખાડનાર; ડોળા.

આડબરી, ન. (સં.) કૃત્રિમ દેખાવ કર-
વો તે; ડોળ; ખોટો દેખાવ; કુલ; દમામ; હિ-
માક. ૨ અહંકાર; ગર્વ. - મનની હદિ બ્યારે
થાયે, ત્યારે મતિ આડબર ચૂકેછ. પ્રેમાનંદ.
૩ ફેલાઈ-છવાઈને બરાઈ રહેવું તે; વિસ્તાર;
કુંગરાટ; ખટાટાપ; ઘેરાવો; કુલાવો.

આડર, પુ (અ. Order) હુકમ; વ-
ર્ધી. ૨ પરવાનગી; રજા. ૩ મનંદ; પરવાનો.
૪ વ્યવસ્થા; ગોઠવણ; રચના. નિયમમાં ને
સમ્મતામાં વ્યવસ્થિત રીતે રહેવું એસવું, કે વ-
ર્તવું તે; મર્યાદા; રીતભાત; આચાર.

આડરસ્તો, પુ. વચમાં થઈને જવાનો
માર્ગ; રાજમાર્ગ નહિ પરંતુ ગલીકુચીનો રસ્તો
તે; ઉમાર્ગ.

આડવું, શુઓ આરવું.

આડસર, સ્ત્રી. પાછી અટકાવવાની જે
ભીંત તે; પાળ; પાળીઓ; બાંધ. ૨ મોભ;
આડી પાટડી; આડસર.

આડસાસે, અ. એકાંતર સાસે; એક મૂકી-
ને બીજી સાસે.

આડસોડીઉ, ન. છાતીની આડે જે ઓ-
લવું તે; શરીર ઉપર કપડું ઓડવાની એક રીત
તે; એક ખભો દહાય અને એક ઉપાડોં રહે
તેમ જે ઓડવું તે. > આડસોડીએ ઓડવાનું
જે કપડું તે; ગોઠાની રખાઈની કે માલની
સાથે અંદરના ભાગમાં ગળીને ઓડવાનું જે
કપડું તે; પિછોડી; ચાદર.

આડા, પુ. આગદ; દહ; આડાઈ:-'સીમ-
તને રહ્યા થોડા દહાડા, કુંવરખાઈ લે છે
આડા' પ્રેમાનંદ.

આડાઅવળા, શુઓ આડુંઅવળું.

આડાધ, સ્ત્રી. આડું પડવાની-દરકત લે-
વાની-દહ કરવાની જે ટેવ તે; દહ; જહ; જહ.

૨ વાંકાપણું. ૩ વિરક્તા.

આડાખીલી, સ્ત્રી. નડતર; હરકત; અડ-
ચણ; ફાંસ.

આડાખોલું, વિ. વાંકાખોલું; વિરુદ્ધ ખો-
લનાર; પ્રતિકૂલ ખોલનાર; ઉલટું ખોલનાર.

આડાખોલ, વિ. હડીલું; આઘ્રહી; છદ્મી;
જાલી.

આડી, સ્ત્રી. આડે મૂકવાની જે વસ્તુ તે.
(કમાડ ખાટલા વગેરેની વચમાં જે આડું
લાકડું તે.) ૨ હડ; સીમા. ૩ કુસ્તીમાતિ એક
દાવ. ૪ આખડી; આધા-અખા જોવાની છે
આડી રે, અખાય મોરી ગાડી. સ્ત્રીગીત.
૫ હડ; જક.

આડીઆકરસણ, ન એક જાતની વન-
સ્પતિ; હાડીઆકરસણ.

આડીઆણ, સ્ત્રી. કોષ ખાજતમાં અટ-
કાવ કરવા જે સમ દેવામાં આવે છે તે: શ-
પથ; પ્રતિગા; કસમ. કોઈ પશુ ખાજતમાં આવી
આગળ ન જવું એવી જે સોગનપૂર્વક આગા
કરવામાં આવે છે તે. 'આડીઆણ દીધી છે
અમને રઘુપતિગમ હદેમાં રહેજેરે.' ક. દ. ડા.

આડાઉં, ન. લાકડાંને આડાં વહેરવાનું
કરવત; પતફું. (આ કરવત સીધું તેમ અર્ધ
ચંદ્રાકાર એમ બે તરેહનું હોય છે. એનાથી
લાકડાને ઉંચું નહિ પથ્થુ આડું વહેરાય છે માટે
આડાઉં.)

આડીટર, પુ (અ. Auditor)
હિસાબ તપાસનાર; નાણું જોનાર. ૨ સાંભળ-
નાર આતા.

આડીતર, સ્ત્રી. બે ગામ વચ્ચે આવેલા
ખાડી પાર ઉતરવાને હોડીમાં બેસવું તે.

આડીલાપા, સ્ત્રી. ઉલટીવાણી; આડુંજ
ખોલવું તે. ૨ અટપટી ભાષા.

આડીલીટી, સ્ત્રી. ઉભી નહિ એવી જે
લીટી તે; પહોળાઈની બે મર્ચાંઓને જોડના-
રી જે લીટી તે

આડીવાટ, સ્ત્રી. આડો રસ્તો; ન જવાય

તેવો માર્ગ. ૨ વચલો માર્ગ; બેતર-વાવેતર
વગેરેની વચમાં ચઢને જતો જે માર્ગ તે. આ-
ડી વાટની ધૂળ=કંઈ નહિ. (કારણ કે આડી
વાટે ધૂળ લગભગ નહિ જેવીજ હોય છે માટે.)

આડીવાડી, સ્ત્રી. વંશપરિવાર; કુટુંબક-
બિલો; વસ્તાર.

આડું, વિ. જેના એક છેડા નીચે પૃથ્વી
અને ખીજા છેડા ઉપર આકાશ નથી એવું;
ઉંચું નહિ તે; જેના છેડા અને લાંબું પાસુ
જમીનને લાગેલાં હોય એવું; ૨ સીધું નહિ
તેવું; વાંકું વળેલું. ૩ વચમાં પડેલું આવેલું
હોય તેવું. "આડી રાત તેની શી વાત હો ૨
મતાં ૨૬ લાગી રાણીને." પ્રા. કા. ૪ હડીલું;
જાલી. ૫ વાંધા પાડીલ. આડી જીભ ધાલવી=
કોષ કંઈ શુભ કાંઈ કરતું હોય તેને વારવું તે.
આડેહાથે=ખોટે માર્ગે, અપ્રમાણિક રીતે. આડો
અવળો દાથ મારવો=આમ તેમથી ચોરી છુ
પાને માર્ગે-લાંચ રૂચવતથી ખીસું ભરવું તે.
આડેઆંક વાળવો=હલવાળવી, તોખા કરાવવી,
ગજબ કરવો. 'ભજૂત ચોળાને શિવજી, વાળ્યો
આડેઆંકરે, એવાં એવાં લક્ષણે પાણી ન પાઉં
કાંકરે. ત્રિમિહ. આડી દોટ ખાતું=અપ્રમાણિક
રીતે ધમધોકાર ધર-ભર્યું જવું તે.

આડું, ન. જે કંઈ વચમાં પડેલું હોય તે;
નહિ ગમતું જે હોય તે. રીસ ચઢે એવું જે
કામ તે. ૨ ગાડાનું આડું; ગાડાને પાંજરી રહે
તે માટે જે લાકડાના ઉભા રેકા હોય છે તે;
વાંકું પડવું તે; ખોટું લાગવું તે.

આડુઅવળુ, વિ. આડું અને ઉંધું-અ-
વળું. ૨ ઉંધુંઅવળું; ખડખોડું; ગડખડીઉં. ૩ ખોડું;
જીરું, ૪ ચારે તરફ; બધે ઠેકાણે. ૫ ઉંચું ને
આડું આમને તેમ બધી રીતે, 'એના ખોલ
મને આડા ને અવળા સાથે છે.'

આડુઉંચું, વિ. લંબાઈએ અને પહોળા-
ઈએ હોય તેવું; લંબાઈના બે છેડાની વચ્ચે
દોરાએલું તેમજ પનાના બે છેડાની વચ્ચે દો-
રાએલું જે કંઈ હોય-પટા લીટા વગેરે તે.

આડુતેકું, ત્રિ. વાંકુંયુંકું; આમતેમ; આડું
અવળું; ઉલટુંસુલટું; ગમેતેમ; યોગ્યાયોગ્ય.

આડુંફાટું; અ. કિ. વસમાંથી એકાએક
આડું જવું; અમુક બાળત. અમુક રીતે થતી હોય
તેથી આડેજ માથે ઉતરી પડે, તેવું. થવું. તે, ૨
ઓર્થોતા ફરી જવું.

આડે, અ. વચમાં; મધ્યે; શકાણુ થાય તેમ;
સામે; વિરુદ્ધમાં; વાંકે;—આડે લાકડે આડો વેઠ:

આડેઆવળું; અ. કિ. નડવું; હરકત ક-
રવી. ૨ સંકટમાં સહાય થવું; મદદે જવું; વહારે
ધાવું; અચાવવું. ૩ વચમાં પડવું; ચાલતી બા-
બત અટકાવવી.

આડેહાડે, અ. અમુક દિવસ મિવાયના
બીજા કોઇ દિવસે; અનિશ્ચિત ગમે તે દિવસ
હોય તેમ. ૨ સપરમા વિવાહ વગેરે મંગળ પ્ર
સંગના નહિ એવા દહાડાએ. 'આડેહાડે જોર
ન ફાવ્યું, આજ હોળીનું ટાણું, ઘણા દિવસની
દાંડો વહાલમ, આજ ઉલેકશો જાણું.' દયારામ.

આડો, પુ. હઠ; જીદ રાડો.—'હરજીએ
'માંડ્યો આડો' દયારામ.

આડોઆંક, પુ. હઠ બતાવનારો શબ્દ;
સીમા; અવધિ; તોચા. 'આતુર જન તો ધણા
દીઠા, પણ તમથી આડોઆંકજી.' દયાગમ.

આડોખોખો, પુ. અડધો ખોખો; પોચ.

આડોહાડો, પુ. અમુક અવસર કે તહે-
વારનો નહિ એવો જે દહાડો તે; સાદો—સાધા-
રણુ આણુ વખત તે. (અમુક વાર તહેવા-
રનો નહિ.)

આડોલેલો, અ. કિ. જીદ કરવી; આગ્રહ
ધરવો; હઠ લેવી; આડાઈ કરવી. ૨ રૂપણું લેવું.

આડોરાપાડોશ, વિ. આસપાસવું; આ-
ગળ પાછળવું; ઘરના અડખાપડખાવું.

આડોશીપાડોશી, (સી.) વિ. (ના.)
આસપાસ રહેનારાં; ઘરને અડખેપડખે રહે-
નારાઓ તે. 'આડોશીપાડોશીરે. મશે' મહેણું
મારે.' દયારામ.

આઠ, પુ. (સં આઠક. ઉં) ઢગ; ઢગલો;
રાશિ. ૨ પુંજી.

આઠક, ન. એક માપ. ૨ સ્ત્રી. તુવેર.

આઠવું; અ. કિ. (સં માનદોઢુ—જવું.
ઉં). ઢોરાએ ચરવા જવું; રખડવું; બટકવું; રજ-
ળવા જવું. (સેલાણી ક્યાં આઠી ગયા છે ?)

આઠીઓ, પુ. (સં. આઠ ઉં). ૩ની
વખાર, રાખનારો વેપારી. ૨, આઠવવા જનાર;
ગોવાળીઓ.

આઠ્ય, વિ. (સં.) પૂર્ણ; બરેહું; બરપુર.
(ત્રિધા, ગુણ, ધન વગેરેથી) વિધાઠ્ય, ગુણા-
ઠ્ય, ધનાઠ્ય.

આણુ, સ્ત્રી. (સં. આઠા ઉં) આઠા; હુ-
કમ. ૨ ઢંઢેરો. ૩ કોઇનો સંદેહ દૂર કરવા
અથવા કોઈની પાસે ધાર્યું કામ કરાવવા ઇશ્વર
શિક્ષાનો અથવા પ્રિય જનના નાશનો બધ દે-
ખાડી પોતાની તરફનો એક નિશ્ચય જાહેર કર-
વો તે; સમ; સોગન; શપથ; પ્રતિજ્ઞા; કસમ.
(આણુને લગતી પ્રતિજ્ઞામાં ઇશ્વર દેવ કે રાજાને
વચમાં આણુવામાં આવે છે માટે આણુ કહે-
વાય છે) :—કાલે સવારે નગરના દરવાજા જો-
ન ઉઘડાવી નાંખું તો મને ઇશ્વરની આણુ છે.
૪ (સં. અગ્નિ ઉં) બીજી:—એ વિશુપર્વનાદિન
આણુજી, જેની વેદપુરાણે વખાણુજી. ત્રિમાનંદ.

આણુદાણુ, સ્ત્રી. સત્તા; અધિકાર; કર
વસુલ કરવાની જે સત્તા તે. ૨ અમલ; હુકમ.

આણુદેવી, આઠા કરવી. ૨ શપથ દેવા;
સોગન આપવા; પ્રતિજ્ઞા લેવરાવવી.

આણુપાણુ, પુ. આના; આનાપાણુના જે
હિસાબ તે.

આણુફરવી, ફવાઈ ફરવી; ઢંઢેરો પિટાવો.
અમુક રાજા ગાદીએ બેઠો છે માટે તેની આઠામાં
અમલમાં—સત્તામાં રહેવું. એવું. રેમતને જાહેર
કરવું તે.

આણુવર્તાવવી, આણુ ફેરવવી; ઢંઢેરો પિ-
ટાવવો; જાહેર કરવું.—'નગરપડો વગડાવીઓ,

વર્તાવી છે આણ, જે નહિ આવે રણવિષે, તેના લઈશું પ્રાણ.' શામળ.

આણંદ, પુ. જુઓ આનંદ.

આણંદકંકણ, ન. અનંતદોરો; અનંત ચતુર્દશીને દિવસે એક વ્રત લઈને જે દોરો બાંધવામાં આવે છે તે.

આણંદી, વિ. (સં. આનન્દ ઉં) આનંદી.

આણંદદોરો, પુ. જુઓ અનંતદોરો.

આણવું; સ કિ. (સ. આનની=લાવવું.

આણવું) દરથી પાસે આવે તેમ કરવું; લાવવું:-રળીઆમણી શુજરાત જેવા જોગ જેવી જાણજો, ધરી યાદ અમદાવાદથી એકાદી વસ્તુ આણજો. ૬ ૬. ૩. (આણવુંમાં જાતે જાહેને લઈ આવવાનો અર્થ રહેલો છે.) 'માગી માગીને શુંરે માગ્યું, માગી દમયંતી નારી, દેવક્યા આણી આપુ તો, કવણુ બીમકકુમારી.' નળા. 'ઓખા તને પડશે એ હેવા, સખી આપણના ઉપાય કેવા, તને પરણવાતણું મન ધાય, નથી આપવાનો એકે ઉપાય.' પ્રિમાનંદ. મેળવવું; પ્રાપ્ત કરવું; થવું; ઉત્પન્ન થવું; સંગ કરવો.

આણાઆણ, સ્ત્રી. લાવજા કરવી ને સંબોધી એકદુ કરવું તે.

આણી, વિ.: [સ. દ્વમ્. ઉં] આ. આ રીતે; આ પ્રમાણે; આમ; 'આણીયેરે તે ઝાઝા દિન ગયા વહી, ને પરણવાજોગ પુત્રી થઈ.' સીમંતિનીઆપ્પાન.

આણીઆણી, સ. આ, આ:-'આણી આણી આંખડીરે.' પ્રિમાનંદ.

આણીકાર, અ. આળાજી; આ કિનારે; આ તરફ; આણીગમ; આ પાસે; આ દિશા-ગણી:-આણી કોરે ગંગા ને પેલી કોરે જમનાં.

આણીગમ, અ. આ તરફ; આણીકાર.

આણીતરફ, અ. આ બાજુ; આણીગમ; આ તરફ.

આણીતીર, અ. આ બાજુ; આ તરફ; આ કિનારે.

આણીપાસ, અ. આ બાજુ; આ ગમ; આ તરફ. ૨ અર્થ.

આણીમગ, અ. આ તરફ; આણી બાજુએ.

આણું, ન. (સં. આમંત્રણ ઉં) તેડું; વડુંને આણવી-ધેર તેડી લાવવી તે; ઉંમર લાવક થએલી સ્ત્રીનું સાસરે રહેવા જવું તે. 'કુંવરબાઇ પછે મોટી થઈ, આણું આણું ને સાસરે ગઈ. પ્રે. કન્યાને સાસરે મોકલતાં કરવાની જે રીતબાત તે; કરીઆવર. (આશ્વપદ બહુવચને પણ વપરાય છે.) આણું મોકલજો મોરાર. સ્ત્રી ગીત. જીઆણાનું આણું=પહેલીજવાર હોકરૂં લઈ સ્ત્રીનું સાસરે જવું તે; જીલાણું:-'આજે વહાણે સુપન મહી જાણે, તેડ્યાં વડુવર જીલાણાને આણે. આણા સુખડી આપરી=વળાવવું; રજા આપવી. 'ત્રિલોચના ત્યાં તાતનેરે માત જણાવી વાત, આપો આણા સુખડી, દર્શનિત તેતો થાત." શીલરાંસ.

આણોતાણો, પુ. વાણોતાણે; સાળમાંના જે ઉભા અને આડા તાતણા તે. [વાડ.

આતંક, પુ (સં.) રોગ; બ્યાધિ. ૨ ગંદ.

આતંકનિઝહ, વિ. (સં. આતંક=રોગ નિઝહ=પકડવું. ઉં) રોગને અટકાવનાર; મેગનો નાશ કરનાર.

આતતાથી, વિ. (સં.) મહા અપગંધી; યુનેગાર; ધોર કર્મ કરનાર. (૧ આગ લગાડનાર. ૨ ઝેરદેનાર, ૩ હથિઆરવાળો, ૪ ધાડપાડું, ૫ ખેતર લઈ લેનાર અને ૬ સ્ત્રી હરણ કરનાર, એ છ આતતાથી કહેવાય છે.)

આતપ, પુ. (સં. આતપ=તાપ) તડકો; તાપ; ગરમી. ૨ પ્રકાશ; અજવાણું.

આતપન, ન. (સં.) છત્રી; છત્તર; આતતાળીરી.

આતમ, (સં. આત્મા ઉપરથી.) આત્મા; ચૈતન્ય. ૨ જીવ. ૩ અંતઃકરણ.

આતર્પણ, ન. (સ. આમત્તૃષ્ણ=તૃપ્ત કરવું. ઉં) ખુશ કરવું; પ્રસન્ન કરવું; વશ કરવું. ૨

ધરાય-સંતુષ્ટ થાય તેમ કરવું. ૩ ઉત્સવને દિવસે લીધું તે.

આતવાર, પુ. (સં. આદિત્યવાર ઉ.) આદિતવાર; રવિવાર. 'આતવારે પરણ્યો ને મંગળવારે રાંડ્યો' એક દિવસ આમ કરે અને બીજે દિવસે તેમ કરે એવા અનિશ્ચિત વિચારનું જે માણસ હોય તેને માટે આ કહેવત છે.

આતસ, પુ. (કા.) અગ્નિ; દેવતા; આગ ૨ અગન; લાય: બળતરા. ૩ કોષ; ગુરસો.

આતસપાહેરામ, ન. (કા. આતસપાહ-હેરામ=પેગમ.) પારસીઓના પવિત્ર અગ્નિનું-હ; અગ્ન્યાગાર.

આતસપાહ, સ્ત્રી. (કા.) ફાડવાના દા-ગની વિવિધ ગીતે ફૂટે એવી જે બનાવટો તે; ઠારખાનું; આગખેલ.

આતસી, વિ. (કા.) આતસવાળું; ગં-રમ; બાળેતેલુ. ૨ જલદ, તીવ્ર; ગરમસ્વભાવ-નું; કોષી.

આતાહ, પુ. દાહો; નાનો; મનો બાપ. -'આતાહ તમે ઘેર પધારો વેગે, ત્યા તમે ધાઈજી; દારામતીએ લઈ આવો, વિવાહતણી સન્મંદજી' બાલજી

આતાપ, પુ તડકો; તાપ. ૨ ધામ; બારો -'આ તાપથી બ્યાકુળ પક્ષિવર્ગ; તપાવગ આતક ને મયૂર.' ઋ. વ.

આતિથ્ય, ન. (સ.) અતિથિની જે સેવા ચાકરી સન્માન વગેરે કરવું તે; પરાજ્ઞાગત; આદરસત્કાર; આગતાસ્વાગતા.

આતીપોતી, સ્ત્રી. પુંજ; મુકી; ચાપણ. થોડી પુંજ હોય અને ઘણી બતાવે ત્યારે કહેવાય છે કે-આતીપોતી અને ધર્મ લંગોટી.

આતુર, વિ. (સ.) અધીર; ઉતાવળું; ઉત્સુક; તત્પર થઈ રહેલું. ૨ જોસમાં આવેલું; આકળુ. ૩ માંડું; અસ્વસ્થ. ૪ હેસીલું; આશા બરું; ઉમેદવાળું.

આતુરતા, સ્ત્રી. (સં.) ઔત્સુક્ય; હોંસ. ૨

ઉતાવળ; ગાભરાપણું. ૩ અતિશય ધ્રુષ્ટા તે. ૪ તૈયારી; આતુરપણું.

આતુરપણું, ન. જીઓ આતુરતા.

આતુરસંન્યાસ, પુ. (સ.) મરતી વખતે જે સંન્યાસ લેવામાં આવે છે તે; એકદમ જે સંન્યાસ લેવામાં આવે તે.

આતુરી, સ્ત્રી. (સ.) આતુરતા. ૨ ભ. અધીરી; ઉત્સુક; ઉતાવળી.

આતો, વિ. (ના.) આત્મા જેવો વહાલો; લાડકો; અતિપ્રિય. (લાડમાં પુત્રને આતો / એવું સંજોધન થાય છે.) 'આતા, ઉછેરને હો, પી પી છાશડી, આતા કહીને માતા ભાળો, ટાળો દુર્ભતિ તંત્ર. ઝિમાનદ. ૨ મોટો છોકરો'-પાંચ પાંડવ તમે ભાઈ જેવા, તેવો છૂટ્ટોમારો આતોજી.

આત્મ, વિ. (સં. આત્મન્=આત્મા) પોતાનું; સ્વીય; જાતે અને જાતને લગતું; નિજ. (ના.) ૨ આત્મા; જીવ. (સમાસ થતાં આત્માનો છેલ્લો આ-અ ધર્મ નામ છે.)

આત્મક, વિ. (સ.) અમુક વસ્તુપણું તે, તે વસ્તુનો આત્મા. (એ ઉપરથી એ) વસ્તુતા તે નાપણું તે; તેનાવાળું; તે વસ્તુતાવાળું-ત્રિશુભાત્મક=ત્રણ શુભ વસ્તુતાએ જેમાં રહેલા હોય એવું.

આત્મગતિ, સ્ત્રી. મનુષ્યના મરણ પછી આત્માની જે ગતિ થતી હોય તે; આત્માગતિ; પોતાની જે ગતિ તે; સ્વગતિ; ચક્રિત તે.

આત્મધાત, સ્ત્રી. (સ આત્મ+ધાન્=મારવું ઉ.) પોતાને હાથે પોતાનો જીવ કાઢી નાંખવો તે; આત્મહત્યા; આપધાત; પ્રાણુત્યાગ.

આત્મધાતક, વિ. પોતાનો આત્મા કાઢી નાખનાર; આપધાત કરનાર; હત્યારો; આત્મ-ધાત કરનાર; પોતે પોતાને હણનાર.

આત્મધાતકી, વિ પોતાને-આત્માને હણનાર; આત્મધાત કરનાર; પોતાના આત્માનો ધાત કરનાર.

આત્મધાતી, વિ. (સ.) આપધાતી; પોતે પોતાને હણનાર; આત્મધાતક.

આત્મધોષ, પુ. (સં.) કાગડો; વાયસ; હાડીઓ.

આત્મજન, પુ. (સં.) આત્મા+જન=જન્મ-મૃત્યુ. ઉ.) આત્મામાંથી ઉત્પન્ન થએલો તે; પુત્ર; છોકરો. ૨ કામદેવ; પોતેજ પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થએલ તે.

આત્મજનન, ન. (સં.) પોતાનું માણસ; પોતાની સાથે સંબંધ ધરાવનાર માણસો; નજીકનાં સગાં; અંગત માણસો. ૨ હજુરોઆં; પોતાની આસપાસ રહેનારાં પોતાનાં જે પરિજન તે. ૩ પ્રિયજન; સ્વજન.

આત્મજા, સ્ત્રી. (સં.) પુત્રી; છોકરી; દીકરી; કન્યા;—જનકાત્મજન=જનક રાજની પુત્રી સીતા. ૨ બુદ્ધિ.

આત્મજ્ઞાન, ન. (સં.) આત્મા+જ્ઞા=જાણવું ઉ.) આત્મા સંબંધી જે જ્ઞાન તે; તત્ત્વજ્ઞાન; અધ્યાત્મજ્ઞાન; પોતે પોતાને જાણવાનું જે જ્ઞાન તે; અક્ષજ્ઞાન.

આત્મજ્ઞાની, વિ. (સં.) આત્મજ્ઞાનવાળું; જેને આત્માનું જ્ઞાનથયું હોય એવું; અક્ષજ્ઞાની.

આત્મતત્ત્વ, ન. (સં.) આત્માનું જે તત્ત્વ તે; આત્મરૂપ પરમપદાર્થ.—‘જેણે આત્મતત્ત્વ ચિદ્ધો નહિ.’ પ્રા કા.

આત્મતત્ત્વવિદ્યા, સ્ત્રી. (સં.) આત્મા એ શું તત્ત્વ છે તત્ત્વસંબંધી જે જ્ઞાન તે; અક્ષજ્ઞાન; અક્ષવિદ્યા; તત્ત્વવિદ્યા; વેદાંત.

આત્મતા, સ્ત્રી. (સં.) સ્વરૂપતા; પોતાપણું.

આત્મતુષ્ટિ, સ્ત્રી. (સં.) આત્મસંતોષ; પોતે પોતાની મેળે સંતુષ્ટ થવું તે.

આત્મત્યાગ, પુ. (સં.) આત્માનો ત્યાગ કરવો તે; આપઘાત; આત્માને છોડી દેવો તે.

આત્મત્યાગી, વિ. (સં.) આત્માનો ત્યાગ કરનાર; આપઘાતી.

આત્મદર્શન, ન. (સં.) આત્માનું દર્શન કરવું તે; આત્માનું પ્રત્યક્ષ થવું તે; આત્મ સાક્ષાત્કાર; અક્ષસાક્ષાત્કાર થવો તે.

આત્મદર્શી, વિ. (સં.) અક્ષાન્નિર્ગ્રાસ; સુ-

મુક્ત; આત્માને જ્ઞેનાર:—‘આત્મદર્શી એ કેમ રે, તેહ જણાવું તેમરે’ પ્રા. કા.

આત્મદાન, ન. (સં.) પરોપકારને અર્થે પોતાના આત્માનું પશુ દાન કરી દેવું તે.

આત્મદ્રોહ, પુ. (સં.) પોતે પોતાને છોડ દેવો તે; પોતે પોતાને પશુ દ્રોહ દેવો તે.

આત્મદ્રોહી, વિ. (સં.) પોતાને દ્રોહ દેનાર; પોતાનો ધાતક; પોતાનો નાશ કરનાર.

આત્મધન, ન. (સં.) આત્મા અંજ નેતુ ધન છે એવો માણસ; પોતાના આત્માનેજ સર્વસ્વ માનનાર. ૨ પુત્ર.

આત્મનિંદા, સ્ત્રી. (સં.) પોતેજ પોતાની નિંદા કરવી તે; પોતાનું ખોટું બોલવું તે; પોતાને વખોડવું તે.

આત્મનિવેદન, ન. (સં.) પોતાનું મુશ્વરને નિવેદન કરવું તે; પોતે અને પોતાનું સર્વ મુશ્વરને અર્પણ કરવા જેવી જે અપૂર્વ ભક્તિ કરવી તે; આત્મામાં તક્ષીન થઈ રહેવું તે.

આત્મનિવેદી, વિ. (સં.) જેણે આત્માનું આત્માને નિવેદન કરેલું હોય એવું; સ્થૂઘ દેહાત્મક અભિમાનનો જેણે પરિત્યાગ કરેલો હોય એવો પોતામાંજ નિમગ્ન તે. ૨ પોતાને હાથે રાંધીને જમનાર. ‘શૂપ બાહુકનેા છે બેદીરે, આ બિયા છે આત્મનિવેદીરે.’ નળાખ્યાન.

આત્મનિષ્ઠ, વિ. (સં.) આત્મા + નિષ્ઠ બંડિતભાવ શ્રદ્ધા) આત્મામાં તક્ષીન; અક્ષનિષ્ઠ; પોતામાં મગ્ન; મુમુક્ષુ; આત્મામાંજ નિષ્ઠાવાળું તે.

આત્મનેપદ, (સં.) ન. સંસ્કૃત ધાતુના બે પ્રકાર છે તેમાંનો એક.

આત્મનેપદી, વિ. (સં.) આત્મનેપદનું આત્મનેપદને લગતું. (ધાતુઓ.)

આત્મપ્રતીતિ, સ્ત્રી. (સં.) પોતાના આત્માની જે પાતરી તે; આત્મપતીજ; આત્મા ઉપરજ જેને વિશ્વાસ છે તે; આત્મનિષ્ઠા; આત્મવિશ્વાસ. ૨ જેને આત્માનો સાક્ષાત્કાર થએલો હોય તે; પોતાની ઉપર વિશ્વાસ અને પોતાની ઉપર બધો આધાર રાખનાર.

આત્મજ્ઞાન, ન. (સં) પોતાનું જે સ્વતંત્ર જ્ઞાન તે; સ્વજ્ઞાન; માનસિકજ્ઞાન; હૃદયજ્ઞાન; સ્વશક્તિ.

આત્મખંધુ, પુ. (સં) આત્માના જે બધુઓ તે. (સગા. મિત્રો મામા, માસીના પુત્રો તથા સાળા વગેરે.) ૨ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં જેઓ સહાય કરનાર હોય તે.

આત્મશુદ્ધિ, સ્ત્રી. (સં.) 'મારું પોતાનું' એવી જે શુદ્ધિ તે; આરાપણું; પોતાપણું. ૨ એકલપેટાઈ; સ્વાર્થમતિ.

આત્મભોધ, પુ. (સં. આત્મ+ભુષ્=બોધ=જ્ઞાણવું.) આત્માનો જે ભોધ તે; આત્મજ્ઞાન; સ્વરૂપજ્ઞાન; બ્રહ્મભોધ.

આત્મભાવ, પુ. (સં) આત્માનો જે ભાવ તે; હૃપદ; ગર્વ; અભિમાન. ૨ પોતાના રક્ષણ તથા ઐનત્યની જે ધ્વજા તે.

આત્મભૂત, પુ. (સં.) આત્માથી ચએહું તે; પુનઃ સંતાન. ૨ કામદેવ; મદન.

આત્મરક્ષા, સ્ત્રી. (સં.) પોતાનું જે રક્ષણ કરવું તે; આત્માને હરેક રીતે સાચવવો તે; પોતાની જાતનું રક્ષણ; સ્વરક્ષણ.

આત્મરામ, પુ. (સં.) આત્મા એજ રામ એમ જેણે માનેહું છે એવો યોગી. ૨ નિરંતર આત્મા આત્મા ને આત્મામાંજ રમણ કરનાર તે.

આત્મવતં, વિ. (સં.) આત્મા જેવું; પોતાના જેવું; દરેક પ્રાણીને પોતાના આત્મા સમાન માનવું તે.

આત્મવિચાર, પુ. (સં.) આત્માનો જે વિચાર તે; આત્મા શું છે તત્સંબંધી જે વિચાર તે; બ્રહ્મવિચાર.

આત્મવિદ્યા, સ્ત્રી. (સં.) પોતેપોતાને જાણવાની જે વિદ્યા તે; બ્રહ્મવિદ્યા; આત્મજ્ઞાન; વેદાંત.

આત્મવિસર્જન, ન. (સં.) આત્માનો ત્યાગ કરવો તે; હું કંઈજ નથી એમ માનવું અ-

થવા અહંતા તજ દેવી તે; સ્વાર્થનો ત્યાગ કરવો તે.

આત્મવેગી, વિ. આત્માના જેવા વેગવાળું; પોતાની મેળે હાલતું ચાલતું.

આત્મવેતા, પુ. (સં. આત્મા+વેદ=જાણવું. હ.) આત્માને જાણનાર; બ્રહ્મવેતા; પોતાને જાણખનાર; જ્ઞાની; મુમુક્ષુ; આત્મજ્ઞાની.

આત્મશક્તિ, સ્ત્રી. (સં.) પોતાની જે શક્તિ તે; આત્મજ્ઞાન; સ્વજ્ઞાન.

આત્મશુદ્ધિ, સ્ત્રી. (સં.) આત્માને શુદ્ધ કરવો તે; કર્મ ઉપાસના અને ભક્તિ વગેરેથી મન શુદ્ધ કરવું તે; પોતાની પવિત્રતા તે; પોતાના મનની જે શુદ્ધિ તે.

આત્મજ્ઞાધા, સ્ત્રી. (સં.) પોતે પોતાનાં જે વખણ કરવાં તે; સ્વપ્રશંસા; આત્માભિમાન; ફૂલ હાંકવી તે; આપખાઈ.

આત્મજ્ઞાધી, વિ. (સં.) પોતાનાં વખણ કરનાર; પોતાની ફૂલ હાંકનાર; ખડાછપોર. આત્મજ્ઞાધી પરજ્ઞાધી,યતું નિશ્ચય સ્વેદયે. વિ.નીતિ.

આત્મસંયમ, પુ. (સં) આત્માને વશ રાખવો તે; ઈન્દ્રિયનિગ્રહ; આત્માને જિતી લેવો તે.

આત્મસંયમન, ન. (સં.) સંતોષ; આત્માને વશમાં રાખવો તે; ઈન્દ્રિયનિગ્રહ; મન-મારણ.

આત્મસંતોષ, પુ. (સં.) આત્મગુષ્ટિ; પોતે પોતાથી સંતુષ્ટ રહેવું તે.

આત્મસમર્પણ, ન. (સં.) આત્મનિવેદન; આત્માને અર્પે આત્માને અર્પણ કરવો તે.

આત્મસંરક્ષણ, ન. (સં.) સ્વરક્ષણ; પોતાનું રક્ષણ કરવું તે; પોતાનો જાયાવ કરવો તે.

આત્મસાધન, ન. (સં. આત્મા+સાધ્=પુ. ફે કરવું હ.) આત્માને પરમાત્માને પ્રાપ્ત થવાના જે ઉપાય તે; નિઃશ્વેસનનાં સાધન; કર્મ, ઉપાસના, ભક્તિ, અને જ્ઞાન વગેરે આત્મસાધન કહેવાય છે. ૨ પુરુષદાન.

આત્મસુખ, (સં.) સ્વસુખ; આત્માનું જે પરમ સુખ તે.

આ-મસ્તુતિ, સ્ત્રી. (સ) આત્મા+મસ્તુ=વખાણ કરવાં ઉં) પોતે પોતાનાં વખાણ કરવાં તે; આપખાણ; આત્મસ્થાપા.

આત્મહૃત્યા, સ્ત્રી. (સ) આપઘાત; આત્મઘાત. (આત્મા+હૃન્=મારી નાખવું. ઉં દયા.)

આત્મહૃત્યાઈ, વિ. પોતે પોતાનો ઘાત કરનાર; આપઘાતીઈ. ૨ દુષ્ટ; પાપી.

આત્મહૃત્, પુ. (સ. હન્=હરણું. ઉં) આપઘાતક; આપઘાત કરનાર; પોતે પોતાનો નાશ કરનાર.

આત્મહિત, ન. (સં.) આત્માનું પોતાનું જે હિત નિઃસ્વેચસ તે; સ્વહિત; પોતાનું સાઈ કરવું તે; સ્વાર્થ.

આત્મા, પુ. (સ. મત્સન્=આત્મા)જ્ઞાન; પરમાત્મા; જીવાત્મા; પ્રાણ; ચૈતન્ય; જ્ઞાન. (પ્રાણી માત્રમાં જે ચૈતન્ય રહેલું છે તે. સ્વભાવ; પ્રકૃતિ; અંતઃકરણ; ૬ ભુદ્ધિ; .

આત્માનંદ, પુ. (સં.) આત્મચિત્તવનથી જે આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે તે; પરમાનંદ; જ્ઞાનનંદ; પૂર્ણાનંદ.

આત્માનાત્મવિવેક, પુ (સં.) દેહાદિકમાં રહેલો શુદ્ધ નિર્વિવેચ જે જ્ઞાનાંશ તેજ હું છું અને દેહથી માંડીને બીજું બધું જે કંઈ છે તે અનાત્મ છે એવો જે વિવેક કરવો તે; આત્માના જ્ઞાનની જે ખોજ તે; આત્મા શું અને અનાત્મા શું તેનો વિચાર પુરઃસર નિર્ણય કરવો તે.

આત્માનાત્મવચાર, પુ. (સં.) આ ખરેખરો 'આત્મા' છે અને આ બધું દૃશ્યમાન જગત અનાત્મા છે એવો જે વિચાર તે; તત્ત્વવિચાર; સત્યાસત્ય, નિત્યાનિત્ય શું તત્સંબંધી જે વિચાર તે.

આત્માનુભવ, પુ. (સ. આત્મા+અનુભવ.) આત્માનો જે અનુભવ તે; આત્મસાક્ષાત્કાર.

આત્મારામ, પુ. (સ. આત્મા+આરામ=વિરામ) આત્મા; પરમાત્મા. ૨ જીવનયુક્ત યોગી; આત્મામાંજ વિરામ, આશ્રમ અને આનંદ લેનાર તે; પોતામાં આનંદમય રહેવું તે.

આત્માર્પણ, ન. (સં. આત્મા+અર્પ=આપવું. ઉં) આત્મા અર્પણ કરી દેવો તે; આત્મવિસર્જન. (અહીં આત્મા એટલે પોતાપણું મમાભિમાન એવો અર્થ છે અને આત્માર્પણ એટલે મમાભિમાન—તુંપણું આત્મામાં જલમાં અર્પણ કરી દેવું તે.)

આત્માવલોકન, ન. (સં. અવ+લોક=જોવું. ઉં) શુદ્ધ અવિવેચ આત્માનું જે અવલોકન તે; આત્મદર્શન; જ્ઞાનસાક્ષાત્કાર.

આત્મિક, (આત્મીય.) વિ. (સં.) આત્માસંબંધી; આત્માનું; મનનું. ૨ પોતાનું; નિજ; પરાયું નહિ તે. ૩ અતલગતું; નજીકનું; પોતાનું ખાસ તે.

આત્મીય, વિ. (સં.) આત્માનું. ૨ પોતાનું; અંગત; ખાસ.

આત્મોદય, પુ. (સ. આત્મા+ઉદય.) પોતાની ચક્તી કરવી તે; પોતાનું કલ્યાણ કરવું તે; આત્માનો જે ઉદય તે; સ્વોત્કર્ષ.

આત્મોદય, વિ. (સં. ઉદ્+અર્પ=ઉત્પન્ન થવું.) આત્મામાંથી ઉત્પન્ન થએલું; પોતાનું. ૨ પુ. કામદેવ. ૩ પૂજા. ૪ સંકલ્પ વગેરે.

આત્મોદય, સ્ત્રી. (સં.) પુત્રી. ૨ ભુદ્ધિ.

આત્મ્યતિક, વિ. (સં.) છેક છેલ્લું; આખરનું; અંતનું; છેવટનું. ૨ તમામ; બધુંજ; સાવ. ૩ આખું; સળંગ.

આત્મ્યતિકપ્રલય, પુ. (સં.) છેક છેલ્લો જે પ્રલય તે; પુરેપુરો જે પ્રલય—નાશ થવો તે; મર્વાભાવ.

આત્મ્યતિકી, વિ. (સં.) છેલ્લામાં છેલ્લું; છેવટનું; અંતનું.

આથ, સ્ત્રી. (સં. અર્થ=પૈસો. ઉં) પુંજ; મુડી; ચાપણ; ધન; દોલત. 'અખા કામ છે સમજ્યા સાથ, પણ કૃપા રૂપિણી જોઈએ આથ.'

આથડ, સ્ત્રી. અથડામણી; રખડપટ્ટી; આમથી તેમ અને તેમથી આમ આથડવું તે.

આથડવું, અ. ક્રિ. (સં. અદ્-કર્ત્વું. ઉ૦) કાંઈ ભારતા કરવું; રખડવું; ભટકવું; રજાવું; આમ તેમ કરતર કરવું તે.

આથડીઆં, ન. બ. વ. કાંઈ; અથડાયા કરવું તે; ભટકાં. ૨ અડખડીઆં; ગોથાં; લથડીઆં.

આથણું, ન. અથાણું. ૨ આથવાની જે દિશા (રીત) તે. (એતું આથણું સાઈ નથી.)

આથમણ, સ્ત્રી. (સં. અસ્તમિત ઉ૦) સૂર્ય, ચંદ્ર ગ્રહો વગેરે જે દિશામાં આથમે છે તે દિશા; પશ્ચિમદિશા.

અથમણી, વિ. (સં. અસ્ત. ઉ.) જે તરફ સૂર્ય ચંદ્રાદિક ગ્રહો આથમે છે તે; પશ્ચિમ; પશ્ચિમ તરફની.

આથમણું, વિ. પશ્ચિમ તરફ; આથમણી દિશાતું.

આથમવું, વિ. આથમવું હોય તેવું; અસ્ત પામવું; ઉતરવું; પડવું.

આથમવું, અ. ક્રિ. અસ્ત પામવું; ક્ષિતિ-જમાં અદક્ષ થવું; દહિ બહાર જવું. ૨ ઉતરવું; ઓછું થવું; નાશ પામવું.

આથર, પુ. (સં. આસ્તરણ.) ધાસનો થર; કોષ પથ વસ્તુની નીચે પાથરવાનું જે જાડું આસ્તરથું તે; દળી; મોદ; પછડી; આદર; પાથરણું.

આથરણું ન. (સં. આસ્તરણ.) પથારી ઉપર પાથરવાની આદર; ઓછાડ. ૨ પથારી. ખિસ્તરો.

આથરવું, સ. ક્રિ. (સં. આસ્ત્ર=પાથરવું.) પાથરવું; બિલાવવું; દાંકવું; છદવું. “કપર ગલીયા બહુ આથવારે; તમે મુલો સુજન.” દિવાળીઆઇ. ૨ ગોડવવું; મોડવુંકરવું; ગંછ બનાવવી.

આથર્વણ, પુ. (સં.) અથર્વવેદ જાણનારો બ્રાહ્મણ; અથર્વવેદનો બ્રાહ્મણ.

આથવું, સ. ક્રિ. અથાય તેમ કરવું; મસાલો ચઢે તેમ કરવું. (કેરી લીંબુ વગેરે જોને મસાલો ભરી મસાલાથી રમીપત્તી જાય અને બગડે નહિ તેમ રાખી મૂકવાની જે ક્રિયા ક-રવી તે.) ૨ ખમીર ચઢાવવું; આથો આવે તેમ કરવું; ખટાચ આવે તેમ કરવું ૩ મુઝવી શુ-ગળાવી નાંખવું; રમડવું.

આથાપોથી, વિ. (સં. અર્પ=પેસો+પુષ્=પો-વવું.) પેસેટકે અને પોપણે ભરપૂર; (આથ-પું-છ) આથી=પુંછવાળી અને પોથી=તુગડકતે પોયાએલી એવી; લુગડાંજતાં અને (પોપણ) પેસો-ટકો લઈને આવેલી અથવા તે વાળી:—આથી-પોથી બધાં એની દીકરી, આથી કરે રંગડાંને.’ સીગીત.

આદ, વિ. (સં. આદિ ઉ૦) પહેલાં; પૂર્વ; પહેલેથી; અસલતું; મૂળતું.

આથો, પુ. (પ્રા. આસ્તરણ.) અથાવું તે; અનાજ અને વસાણાની પાણીમાં પલાળી રાખતાં તેમાં ખટાચ કલ્પન થઈ શીથુ આથા એવી સ્થિતિ થાય છે તે; ખમીર ચઢવું તે; ઉભરણુ-ખટાચનો જોસ આવવો તે. આથો નાંખવો=કોટને પાણીમાં અડવાળી તેમાં ખટાચનો જોસ આવવા સખી મૂકવો તે.—જલે-બીનો આથો. આથો આવવો=ખમીર ચઢવું; ખટાચવાળો જોસ આવવો. ૨ અથાઇ જવું તે; મીઠું ચઢી જવું તે.

આદઅત, અ. પહેલેથી તે છેક છેજા સુધી; આદત

આદત, સ્ત્રી. (આ.) ટેવ; અભ્યાસ; મદાવરો. ૨ સ્વભાવ; ખારીઅત. ૩ તખીઅત; પ્રકૃતિ.

આદમ, પુ. (આ.) યાદદીઓ વગેરેનાં ધર્મ પુરકોમાં જજાન્યા પ્રમાણે આ દુનીઆમાં જે સકચી પહેલો પુરત કલ્પન થયો તે આદિ પુરત; ૨૬ માજુમ. ૨ માજુમજન; માજુસ.

આદમજન, સ્ત્રી. (આ.) માજુસ જન; મનુષ્ય; માનવ.

આદ્યમહાનોકારકો, પુ. હોકારાની એક રમત; દો ગોટીસો.

આદ્યમિત્ત, સ્ત્રી. (આ) માણસાઈ; મનુષ્યત્વ; ધનસાનિત્ત; માણસપણું. ૨ સુજનતા; બલમનસાઈ; અથરાધી; યુનિઆતી. ૩ સંબતા; વિવેક.

આદ્યમી, પુ. (ધા.) બુદ્ધિ અને વાણી વડે કરીને બીજાં પ્રાણીથી જીવું પડતું જે બે પશુ પ્રાણી તે, માણસ; મનુષ્ય; જન. ૨ પુરુષ; નર.

આદ્ય, પુ. (સં. આદ્ય+દ=માન આપવું. ઉ.) સારી વસ્તુના સંબંધની જે ભાવના તે; સન્માન; ગાન, આખર; ધન્યતા. ૨ આરંભ. ૩ તેડવા બોલાવવા કે સ્વીકાર કરવાની જે સારી રીત તે; વિવેક. ૪ ભાવના; ભાવ; પ્રીતિ; પ્રેમ. 'નાથે બોલાવી કરી આદ્ય, શામાની પહોચી સાદર. પ્રેમાનંદ.

આદ્યરણી, સ્ત્રી. આદ્યની નિશાની; આદ્યનો સ્વીકાર. વાગ્દાન થયા પછી વરની તરફથી કન્યાને જે હુડાઈ ઘરેણું આપવામાં આવે છે તે; વમત:-(આદ્યરણી ચઢાવવી.)

આદ્યરણીય, વિ. (સ.) માન આપવા યોગ્ય; આદ્યને યોગ્ય; સન્માનનીય. ૨ ધન્યવા યોગ્ય.

આદ્યરણુદિ, સ્ત્રી. સન્માન આપવાની જે વૃત્તિ તે; વિવેક બુદ્ધિ; આતિથ્ય બુદ્ધિ. ૨ ભાવ.

આદ્યરભાવ, પુ. (મ.) સન્માન આપવાની જે લાગણી તે; પ્રેમભાવ; સન્માનપ્રીતિ; વિવેક; સ્વીકાર; માનની જે ભાવના તે.

આદ્યરમાન, ન. (સં.) આદ્યસત્કાર; આવકાર; આતિથ્ય; પ્રેમ બરેલી રીતે સરભરા કરવી તે.

આદ્યરવું, સ. કિ. શરૂ કરવું; આરંભ કરવો. 'આદ્ય અધુરું રહે ને હરિ કરે સો હોય.' ૨ માન આવકાર આપવો. ૩ માથે લેવું; નિશ્ચય કરવો. 'એણે તો મરખુ આદ્ય છે.' ૪ સ્વીકારવું; પત કરવું.

આદ્યસત્કાર, પુ. (સં.) આદ્યપૂર્વક સત્કાર કરવો તે; આતિથ્ય; પરોણાગત; આગતાસ્વાગતા.

આદ્યરણું, અ. કિ. આરંભાવું; આરંભ થવો; શરૂઆત કરવા માંડવી.

આદ્યર્શ, પુ. (સં.) દર્પણ; ચાટણું; તકતો; આરસો. ૨ નમૂનો. ૩ ટીકા; બાધ્ય; વિવેચન.

આદ્યવેર, ન. (સં. આદ્ય+વૈર ઉં) આઘવેર; પહેલેથીજ સ્વાભાવિક રીતેજ જે વેર હોય તે. (અસતી અને સતીનું વેર) પાછી દુશ્મનાવટ; ખરેખર વેર. ૨ મૂળથી જે અણબનાવ જેવું હોય તે; અદાવત; દ્વેષભાવ.

આદ્યાન, ન. (સં.) લેવું તે; પ્રદણ્ય કરવું તે. ૨ પકડવું તે. ૩ રોગ પારખવો તે; પરખ; નિદાન.

આદ્યાનપ્રદાન, ન. (સં.) આપવું અને લેવું તે; લેણદેણ; લેવું આપવું; આપલે.

આદ્યાપાક, પુ. (આદ્ય+સં વજુ=રાખવું ઉં પાક) આદ્યનો જે મુરખો તે; આદ્યનો જેમાં વિશેષ ભાગ હોય એવો પાક. ૨ માર. આદ્યાપાક ખાવો ખવરાવવો=માર ખાવો ખવરાવવો તે. આદ્યાપાક આપવો=માર મારવો.

આદ્યાણ, પુ. (આ.) સંબતા; વિવેક; અદ્ય. ૨ સૌજન્ય.

આદ્યામુળી, સ્ત્રી. આદ્યાનાં નાનાં ને કુખમાં મૂળ તે; આદ્યાની ઝીણીઝીણી ઝીરીઓ.

આદ્યાય, પુ. (સં.) લાભ; નફા. ૨ પેલાઈ; આપવત; ઉપજ. ૩ વધારો.

આદ્યાશીશી, સ્ત્રી. સં. અર્ધ+શિર્ષ=મરતક ઉં) અડધું માથું દુખવાનો જે રોગ તે; કપાળની એક બાજુમાં દુખવું તે. (આ દુખારો સવારથી જાગેર થતાં સુધીજ થાય છે.)

આદિ, પુ. (સં.) મૂળ; બીજ; મૂળતત્વ. ૨ કારણ; ઉત્પત્તિનું મૂળ; આરંભ; શરૂઆત. પ્રથમ. ૩ સમૂહનું જે પહેલું હોય તે. ૪ ભક્ષ; આહણ. 'આદિ નિરંજન અઢળ સ્વરૂપ, રામે લીધાં રમવા રૂપ.' મુવા.

આદિ, વિ. (સં.) પહેલું; આરંભતું; પૂર્વતું; અસલ. ૨ મુખ્ય; અમુક જોમાં મુખ્ય છે એવું. ૩ અ. વગેરે. દ્વિસાકારાદિ.

આદિઆંત, પુ. (સં.) આરંભ અને સમાપ્તિ. ૨ પહેલું ને છેલ્લું; પહેલેથી છેવટ સુધી. 'આદિઆંત હાનર રહેજો.'

આદિક, વિ. (સં.) અમુક અમુક; જોને તે; એ અને બીજા; વળી; વગેરે.—દેવાદિક=દેવો અને બીજાઓ.

આદિકવિ, પુ. (સં.) જ્ઞાતા; વાદ્યમીકિ-પહેલો કવિ. (ગુજરાતી બાપાનો આદિકવિ, નૃસિંહ મહેતા.)

આદિકારણ, ન. (સં.) અસલ મૂળ કારણ; મૂળમીજ. ૨ પરમેશ્વર. (સાંખ્ય પ્રમાણે) પુરુષ અને પ્રકૃતિ. ૩ અમુકનું પહેલું; ઉત્પત્તિનું ને મુખ્ય કારણ હોય તે.

આદિકાવ્ય, ન. (સં.) પહેલું કાવ્ય; રામાયણ (સંસ્કૃતમાં.)

આદિકથ, પુ. (સં.) પહેલું પુસ્તક; વેદ. ૨ સીપ લોકાનું ધર્મ પુસ્તક; ગ્રંથસાહેબ

આદિત, જુઓ આદિત્ય.

આદિતવાર, જુઓ આદિત્યવાર; રવિવાર.

આદિતાલ, પુ. (સં.) ગાવામાં સરને બળ આપવાનો ને પહેલો તાળ તે.

આદિત્ય, પુ. (સં. અદિતિ=દેવમાતા ઉ.) કાસ્યપથી અદિતિને યજ્ઞેલા બાર પુત્રો તે; સૂર્ય; રવિ. ૨ બારની સંખ્યાનો સંકેત.

આદિત્યવાર, પુ. (સં.) આલવાર; રવિવાર.

આદિદેવ, પુ. (સં.) પહેલો દેવ; નારાયણ; બ્રહ્મા.

આદિદેવ્ય, પુ. (સં.) પહેલો સક્ષય; દ્વિરુપકસિપુ.

આદિનાથ, પુ. પહેલા નૈનાચાર્ય.

આદિનારાયણ, પુ. (સં. આદિ=પહેલાં નારાયણ અવનરશય.) જળમાં શેરનામ ઉપર પોરેલા ને વિષ્ણુ બગવાન તે.

આદિપદ, ન. (સં.) પહેલું પદ; ગણિતમાં અને બીજા દરેક બાબતમાં ને પહેલો અને અગત્યનો ઓછો સ્થાન વગેરે હોય તે.

આદિપુરુષ, (સં.) પરબ્રહ્મ; પરમેશ્વર.

આદિમ, વિ. (સં.) પહેલું; પ્રારંભતું.

આદિમાયા, સ્ત્રી. (સં.) જ્ઞાતની ને શક્તિથી આ સધળો પ્રપંચ રચાયો છે તે; અપૂર્વશક્તિ; પ્રકૃતિ. ૨ દેવી.

આદિલકને, અ. અમુકને પ્રથમ ગણીને બીજાઓ પછી ગણાય તેમ.

આદિવર્ણ, પુ. (સં.) પહેલો વર્ણ; બ્રાહ્મણ;—'બહુ બુદ્ધિમાન કુળવાન કરી, મંત્રી આદિ વર્ણનો, પછી તેજ પાર પામે નહિ, નૃપના અંતઃકરણનો.' પંચોપાખ્યાન.

આદિશક્તિ, સ્ત્રી. (સં.) પહેલું ને બળ તે. આદ્યશક્તિ; દેવી; પાર્વતી. ૨ માયા.

આદીશ્વર, પુ. (સં.) જૈન ધર્મના પહેલા ઇશ્વર અને આચાર્ય.

આદુ, ન. (સં. આદ્યક.) એક વનસ્પતિના મૂળની ગાંઠ; લીલી સૂંઠ (આદુ એક વનસ્પતિનું મૂળીડું હોઈ તેમાં તિખાસનો ગુચ્છ રહેલો છે. ને મૂળીઆં લીલાં હોય ત્યારે આદુ કહેવાય છે તેમ સુકાતાં સૂંઠ કહેવાય છે.) આદુની સૂંઠ થઈ જવી=બહુ ઉતરી જવું; સૂંઠ કાઢ જવું. આદુ ખાધને મડવું=કમ્બર બાંધીને વગર થાકે કામ થયે જવું; પાછળ-પુંકે લાગવું.

આદે, વિ. વગેરે; છતાં. અ. તોજા 'બાઈ એનાથી તો આદે.'

આદેશ, પુ. (સં.) દુકમ; કરનાર; આજ્ઞા. ૨ સુભાશુભ રૂપ થવું તે. ૩ દેશ; એકને ઠેકાણે બીજાનું આવવું તે. (આદેશખંડ.)

આદેશક, પુ. (સં.) આજ્ઞા કરનાર; દુકમ કરનાર; સુખે. ૨ એન કિપવિ. ૩ વિ. દમન-બાવાયું; સહે પડે એવું; જાનરમાન.

આદૈ, અ. (સં.) પહેલાં; પૂર્વ.

આદૈ, વિ. (સં.) પહેલાં; ૨૫

આદ્યશક્તિ, ઓ. સર્વની પહેલાંની પ્રારંભની જે શક્તિ તે; પ્રકૃતિ; માયા. ૨ માત-દેવી આદ્યંક, પુ. (સં.) પહેલાં આંક. ૨ ત્રિશશિલું પહેલું પદ.

આદ્યંત, અ. પહેલેથી છેડા સુધી; આદ્યિ તે અંત લગી; અથેતિ. ૨ ના. આરંભ ને અંત.

આધ, વિ. (સં. અર્થ=અડધું.) અડધું; અર્ધ.

આધણ, ન. (આધણ.) અનાજ આરવાને હેતું મૂકેલું જે પાણી તે; આધરણ.

આધરણ, ન. આધણ; આધણ; અનાજને ખાદ્ય માટે જે પાણીને ગરમ કરવામાં આવે છે તે. ૨ (સં. આ=ધારણ કરવું.) સારી રીતે ધારણ કરવું તે; ધારણ કરનાર; આધાર સંખ્યા તે.

આધાન, ન. (સં. આ+ધા=મૂકવું.) કોઈ પથ વસ્તુનું કોઈ ઠેકાણે મૂકવું-સ્થપાવું તે; ધારણ; ગમીધાન. ૨ અગ્નિહોત્રમાં પ્રથમ કરવાનું જે કર્મ તે; બે લાકડાંને મધી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરવાનું જે કર્મ તે.

આધાપલીતું, વિ. દાધારેયું; જેની ઉપર કંઈ આધાર રખાય નહિ એવું; અડધું થેલા જેવું.

આધાર, પુ. (સં. આ+ધ=ધારણ કરવું.) જેને લીધે કોઈ પથ વસ્તુને કોઈ પથ સ્થિતિમાં ધારણ કરી રખાય તે; ધારણરૂપ સહાયતા; ટેકા; આસરો; મદદ. ૨ સાખીતી; પ્રશ્નો; પ્રભાણ; સત્તા ૩ સાતમી વિભક્તિનો જેથી અર્થ જતાવાય તે. (બાકરણમાં) ૪ બાંધ; પાણી રોકવાની મોટી પાળ.

આધારી, વિ. આધારવાળું; ટેકાવાળું; જેને આધાર હોય તે.

આધિ, પુ. (સં. આ+ધ=વિચાર કરવો.) મનની પીડા; ચિંતા; દુઃખ; ભય; શોક. મનના ધર્મોથી ઉત્પન્ન થતી જે પીડા તે.

આધિક, પુ. ભૂત-પ્રેત કાઢનારો જે જીવો તે.

આધિક્ય, ન. અધિકપણ; અડધપણ; અતિથયતા. ૨ ઉમેરણ; વધારો.

આધિદૈવિક, વિ. (સં.) અધિદેવોને લગતું; (આંખ કાન વગેરે ઇન્દ્રિયોના અધિદેવો ગણાય છે તેઓ સંબંધી.) ૨ ઇન્દ્રિયોથી થએલું. (સુખદુઃખ) ૩ ભૂતપ્રેત પિશાચ સંબંધી. (જે કંઈ પીડા જેવું હોય તે.)

આધિપત્ય, ન. (સં.) અધિપતિપણ; ધણીપણ; (પટલાધ; શેઠાધ વગેરે.) સ્વામિત્વ; પ્રભુત્વ; એશ્વર્ય.

આધિભૌતિક, વિ. (સં.) અધિભૂત-પંથ મહાભૂતોથી અર્થાત્ મનુષ્ય, પશુ, પંખી અને રચાવરાદિકથી ઉત્પન્ન થએલું હોય એવું; (સુખ દુઃખ વગેરે.) સારીરિક પીડા, ઉપાધિ વગેરે.

આધિવ્યાધિ, પુ. (સં. આધિ=માનસિક પીડા અને વિન્યાધિ=વ્યાધિ=સારીરિક પીડા) મન અને સરીરની જે પીડાઓ તે; માનસિક અને કાયિક પીડા તે.

આધીન, (સં. અધીન.) તાબેદાર; તાબે. (અધીન ઉપરથી ખોટી રીતે આધીન એમ લખાય છે.)

આધીનપણું, ન. તાબેદારી; અધીનતા; પરતંત્રતા; વશ રહેવાપણું.

આધુનિક, વિ. (સં. અધુના=હાલમાં.) હાલમાં; આ કાળનું; નવું; અર્વાચીન; થોડા વખત ઉપરનું.

આધે, જુઓ અડધું.

આધેભધાવણું, સ. કિ. જ્યારે વેચાય ત્યારે કીંમતનો અડધો ભાગ આપવો એવી મોલીએ દોરને ઉછેરવા અથવા સાચવવા આપવું.

આધેક, વિ. પ્રોટ વયનું; જીવાની જર્ઘરડપણની શરૂઆત થવાની હોય એટલી ઉમરનું. ૨ સમજનું; ઘણું; ઠરેલ.

આધ્યાત્મિક, વિ. (સં.) આત્મા સંબંધી, આત્માને લધને થએલું. (દુઃખો ત્રણ જાતનાં છે. આધિદૈવિક, આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક આધ્યાત્મિક દુઃખ બે પ્રકારનાં છે. સરીરને લગતાં વાતચિતજન્ય અને મનને લગતાં કામ

કોષાદિ જન્ય. (સાંખ્ય તત્ત્વકૌમુદી) ૨ આત્મ-
તત્ત્વ વિષયકઃ—આધ્યાત્મિક જ્ઞાન=આત્મ તત્ત્વને
લગતું જે વેદાંત જ્ઞાન તે; આધ્યાત્મિક વિદ્યા=
આત્મતત્ત્વ વિષયક જે વિદ્યા તે.

આધિક્ષુ, ન. જુઓ આખરણુ.

આધિક્ષુ, જુઓ મેળવવું.

આન, વિ. (સં. અન્ય=બીજું. ઉ૦) અ-
ન્ય; બીજું, 'માન મૂકી પ્રીતમ કાન, દે રસ-
દાન, અધરપાન; ભાગ્યવનકો આન, તું સમાન,
સુતા બાન.' હયાસમ.

આનક, પુ. (સં.) ઢોલ; પટલ; મુદંગ;
નગાર્ક.

આનન, ન. (સં.) ભો; મુખ; વદન.

આનંદ, પુ. (સં.) આનન્દ=ખુશી થવું.)
દુઃખ શોકાદિથી રહિત મનની જે પ્રસન્ન રિય-
તિ તે; હર્ષ; હરખ; મોહ; ખુશી. (આનંદના
પાંચ પ્રકાર છે. —વિષયાનંદ; વિદ્યાનંદ, ચો-
માનંદ અને પ્રજ્ઞાનંદ.)

આનંદકંઠ, ન. (સં.) આનન્દ+કન્ઠ=મૂળ.)
આનંદનું મૂળ. ૨ જ્ઞાન; ધ્મિયર.

આનંદકારી, વિ. (સં. આનંદ+ક=કરવું
ઉ૦) આનંદ કરનાર; આનંદ-ખુશી ઉપજાવ-
નાર; આનંદ ઉપજાવે એવું.

આનંદધન, વિ. આનંદથી ભરપૂર; આ-
નંદપૂર્ણ. ૨ જ્ઞાન; પરમાત્મા; ધ્મિયર.

આનંદભેરવી, સ્ત્રી. (સં.) એક રાગિણી.

આનંદમય, વિ. (સં.) આનંદથી ભર-
પૂર; આનંદ આનંદથી ભરેલું.

આનંદમયકોશ, પુ. (સં.) સત્કર્મથી
ઉત્પન્ન થતા સંતોષ અને આનંદને અનુભવ-
નારૂં શરીરમાંનું જે સવિશેષ તત્ત્વરૂપ તે.

આનંદવું, અ. કિ. ખુશી થવું; આનંદ
પામવો; હરખાવું.

આનંદવૃત્તિ, સ્ત્રી. (સં.) આનન્દ+વૃત્તિ=હોવું.
ઉ૦ વૃત્તિ.) ખુશી ખુશાલીમાં રહેવાનો જે સ્વ-
ભાવ તે; હમેશા આનંદમાં રહેવું તે.

આનંદી, ન. (સં. આનંદ+મૂળ.) હર-
ખના જે આંસુઓ તે; હર્ષાશ્રુ; આનંદથી આં-
ખમાં જે અમી ઉત્પન્ન થાય છે તે.

આનંદિત, વિ. આનંદ પામેલું; ખૂશ;
હર્ષિત.

આનંદી, વિ. (સં.) આનંદવાળું; હર્ષ-
યુક્ત; ખૂશમિળજી; સુખી; મોજી. ૨ આનંદ
કરનાર અને કરાવનાર.

આનંદોરે, પુ. જુઓ અનંત દોરે.

આનાકાની, સ્ત્રી. હાના; કોઈ કામ કર-
વાનો કરાવ નહિ કરતાં હથુપથુ કર્યા કરવું
તે. ૨ બહાલું; મસ.

આનિયાં, ન. કોટની કાંઠામાં પગલાને
બદલે જે પુતળાઓ હોય છે તે.

આની, સ્ત્રી. રૂપીઆનો સોજમો ભાગ
તે; એક આનાનો સિક્કો. ગણવામાં અથવા
માપમાં એક આખી સંખ્યા અથવા વસ્તુનો
જે સોજમો ભાગ તે.

આનો, પુ. રૂપીઆનો મેજામો ભાગ તે;
ચાર પૈસાની જે રકમ તે; આર પાઈ તે. ૨
કોઈ પથ પૂર્ણાકનો મેજામો ભાગ તે. (વડા
ગુમાસ્તાને એક આનો ભાગ આપે છે.)

અન્દોસન, ન. (સં.) આમ તેમ બ્રહ્મવું
તે; એલાં ખાવાં તે; ડોહવું. વીઝાવું તે; દો-
ચક્ષ ખાવા તે; દાલા કરવું તે; મૂજ. ૨ ઠિ-
લચાલ; ડોગડોગ; હોદા.

આપ, સ. (સં.) આપવું=આપા ઉ૦ પ્રા.
આપા ઉ. મુ. આપ.) પોતે; ખુદ; જાને.
' બીજા સર્વ પેશ પછી આપ પેસે, બીજા
સર્વ બેશ પછી આપ બેસે. ' ક. દ. ડ. ૨
(માનાવે.) તમે. ૩ પોતાપણું: અદંતા. ' સ-
મજુને કોઈનાં ચલણ ન દેખતાં, આત્મા જો-
ગળો આપ એવું. ' જોગનેમમન. આપ
મુખ્યા વિના સ્વને ન જાણ=પોતાની
જાન વગર બીજાથી કામ ન થાય. આપ
સમાન જગ નહિ ને મેષ મમાન જગ નહિ=
બીજાથી નહિ પશું પોતાના જગથી કાંઈ

સહ છે છે. આપ મુઆ પડી દુખ માઈ દુની-
આપેને પોતાનું કશું બીજીની દરકાર ન કરી.
માપ મુખી તે જમ સુખી=પોતાના પ્રમાણે
જ અધુ લાગે. આપ બધા નો જમ બધા=આ-
પણે જેમ વર્તિએ તેમ દુનીઆં આપણી ચાલે
વર્તે. આપ હો દીકરી તે પર હો નહુ=નમ
દિ રાખતી, આપ આપકી સમાસીઆ મેં
મોરી ફાટતા દુ=સજમે પોત પોતાનું સંભા-
ળવું. આપ છતાય કંઈ જમ છતાય=
પોતાની દિશિયોને છતવાથી સંપને છતાય છે.
આપથી ઉતરતી સગા આપની=દરેક માણસ
તમેય પોતાની-જનતને જમાવે છે, આપને
કે છોકરોને પણ મળવું નથી. આપવીતી
સદ જલે પરીતી કોઈ ના જલે=સદ પો-
તા પોતાનું દુઃખ રહે પારકાનું દુઃખ કોઈને ધ્યા-
નમાં આવવું નથી.

આપ, ન. (ઉ. અગ્ર=જા.) પાણી; જમ;
સહિસ; અંજુ.

આપ, વિ. પોતાનું; પેતીક; સંબંધી; ખુ-
દનું;—આપ મતલબી; આપખુદી.

આપઅખત્યાર, વિ. જેની ઉપર બીજા
કેળેનો અખત્યાર ન હોય એવું; પોનેજ પો-
તાની મરજી પ્રમાણે કરવાને સ્વતંત્ર.

આપઅખત્યારી,—ઝી. સ્વસત્તા; સ્વ-
તંત્રતા; પોતાનોજ અખત્યાર હોય તે; આપ
અખત્યારપણું.

આપઆપણું, (સં) પોત=પોતાનું; પો-
તાનું 'મીસ આપ આપણી વિષે રહેવુંરે લોલ.'
દ્વારામ.

આપઆપમાં, અ. પોતપોતામાં; અં-
દર અંદરમાં; મોઢોમોઢો.

આપકરમી, વિ. પોતાના કર્મને લીધે જ
રજનાર; સ્વપરાક્રમી; બીજાને લીધે નહિ પડે
પોતાના બાગ્યને લીધે જ બાગ્યધાણી હોય તે.
(આપકરમી અને બાપકરમી. એમ કન્યાઓને
માટે કહેવાય છે.)

આપખુદી, સી. (ક. ખુદ=પોતે. ઉ.)

પોતાની મરજી પ્રમાણે જ ચાલવું અને પો-
તાની મનાથી બીજાને પણ પોતાની મના પ્ર-
માણે ચલાવવું તે; સ્વેચ્છાચાર.

આપખુદી, સી. પોતાની દરજી; પો-
તાની મરજી; પોતાની પ્રચલતા; મરજીખુદી.
આપ ખુદીપી=પોતાના મરજીથી; સ્વેચ્છાપૂર્વક;
સ્વતંત્રપણે; મનમગની રીતે.

આપગા, સી. (ન.) નદી; મરિના.
આપપાન, સી. (ન.) પોતે પોતાનો પ્રાણ
કાઠી નાંખવો તે; પોતે જ પોતાનો નાશ કરવો
તે; આત્મપાન.

આપધાતીઉં વિ. આપપાન કરે એવું, ર
જે આપપાનનો મત્લ કરેલો હોય એવું, ૩
અનિ માદમિક; જલ્દ જ આપણું; અવિચારી;
પોતેપોતાના અર્ધનો કે પ્રાણનો નાશ કરે એવા
વિચારવાળું.

આપજુ, ન. (સં) શીડું; બન્દર, વેપા-
રનું સ્થાન. "રો આપજુને અવારિ જ્યમના
દોષે ન મ્લાકર" મૂ. ના.

આપજુ સ. (ઉ. આત્મા ઉં પ્રાં
મળા તેની ઉં શું આપજુ.) આપજુ પોતે.
પહેલા પુરખું જલ્દવચન. ૨ પોતે અને પો-
તાને લગતા બીજાઓ તે. ૩ તમારા (માનાર્થ.)
આપણું પર ગાંધી દેખાય=પોતાનું મુખ દુઃખ
લાખાલાખ મનુષ્યને- સદા જ જાણ, પારકાં
જાણાય નહિ.

આપજુ, સ. દું અને તમે; પોતે અને
પોતાના સામના વળગતાઓ તે. (પહેલો
પુરખ જલ્દવચન.) આપજુ ત્યાં ત્યારે જો
કશું. દું ને તમે જેક જમણું. x x આપજુ
કારનાર કરો ત્યારે સરત રાખજો. સ. ચંદ.

આપન, સી. (સં. આપન=પણું. ઉ.)
આપતિ; વિપત્તિ. ૨ દુઃખ; પીડા. ૩ મુશકેલી.
૪ આપન; કમાઈ. આપત હોય પોડી, તે
રાખીએ ગાય કે ઘોડી. આઠી કમાઈ હોય તે
એવું કામ કરીએ કે જેમાંથી લાભ મળે.

આપત્કાળ, પુ. (સ.) આપત્તિને સમય; અણી-સંકટ-દુઃખનો વખત; ગુંચવણનો વખત.

આપત્તિ, ઓ. (સં.) વિપત્તિ. ૨ દુઃખ. ૩ મુશ્કેલી; અન ન પાકવું, ધરતીકંપ થવો, આગ લાગવી, રોગ થવો વગેરેથી અતિશે દુઃખદ હાલત થવી તે; મોટું દુઃખ; જર્જર સંકટ; આશ્ત; કોપ.

આપત્ય, ન. (સ. અપત્ય=ઝોકર.) ઝોકર, સત્તાન. 'આપત્ય કો આપે નહિ, જે પોતાનું સંતાન, આપત્ય શે નવ લાવીઆ, હું હુંલાવત ઉછરંગ.' પ્રેમાનંદ.

આપદા, ઓ. (સ.) આપત્તિ. ૨ દુઃખ. ૩ મુશ્કેલી.

આપદૃષ્ટિ, ઓ. (સં.) સ્વાર્થબુદ્ધિ; પોતાના શ્રેયની જ રૂત્તિ તે; સ્વાર્થ ઉપર જ લક્ષ આપવું તે; સ્વાર્થે પરાયણતા.

આપદર્શન, પુ. (સ.) આપત્તિના કાળનાં જે કર્તવ્ય તે; આપત્તિ પડવાને લીધે ન આચરવા જેવાં કર્મ પણ આચરવાં પડે તે.

આપનાર, વિ. આપવું હોય તે; જેણે આપેલું હોય તે; આપવા રૂપી ક્રિયા કરનાર; દેનાર.

આપર્ણ, વિ. (સ) પ્રાપ્ત થએલું; ધેરાએલું; પકડાએલું. ૨ જેને માથે મોટું સંકટ આવી પડ્યું હોય તે.

આપત્રક્ષત્વા, ઓ. (સ.) ગર્ભવતી; જેણે ગર્ભ ધારણ કરેલો હોય એવી ઓ; બે-જીવસોતી; ભરિવાઈ.

આપત્ન્યા, ઓ. (સં. આપત્ત+જ્ઞાન. ઉં) પોતાની રિયતિનું જે જ્ઞાન તે; ધડાએલાપણું. ૨ સંતોષ; તેમિ. ૩ ચિત્તનું જે સમાધાન તે.

આપબળ, ન. (સં. આત્મવલ. ઉં) પોતાનું જે જોર તે, છાતીની હીમત; સ્વશક્તિ.

આપબુદ્ધિ, ઓ. (સ.) આપઅકલ; સ્વમતિ; પોતાની જ સમજ તે; (હુપણું ચલું તે) કોઈએ બતાવેલી કે આપેલી નહિ પરંતુ પોતા-

નામાં જ ઉત્પન્ન થએલી એવી જે બુદ્ધિ તે. ૨ સ્વાર્થબુદ્ધિ.

આપમતલબી, વિ. પોતાનો શાયદો જો. નેજા કાર્ય કરનાર, સ્વાર્થે પરાયણ, સ્વાર્થી.

આપમતીઈ, વિ. (સ.) પોતાનું જ ખર્ચ એવા વિચારથી વર્તનાર; મમતીહું, દુરામદી. ૨ ખીજને પત ન કરતાં પોતાના ધાપો પ્રમાણે જ કરનાર; પોતાનો કલ્લો ખરો કરવાના આમલવાળું; હઠીહું, જીદી; મતીહું.

આપમુખત્યાર, વિ. પોતાની મરજી પ્રમાણે કરવાને સત્તાવાળું; કોઈને તાબે નહિ તે; પોતાની જ ઇચ્છાએ વર્તનાર; સ્વતંત્ર. ૨ જેની ઉપર કોઈનો દાબ કે દેખરેખ ન હોય તેવું.

આપમુખત્યારી, ઓ. પોતાની મરજીમાં આવે તેમ કરવાની પોતાની જે સ્વતંત્ર સત્તા તે, સ્વાધિકાર.

આપસે, ઓ. આપવું અને લેવું તે, ધારધાર; લેણદેણ. આપ લેના વહેવાર=આપવું તેમજ લેવું એવો જે વહેવાર તે.

આપવખાણું, ન. પોતેજ પોતાના ગુણ ગાવા તે; સ્થાપા, સ્વવર્ણન. ૨ પતરાજી, ગરરી. ૩ કુલ; બડાઈ.

આપવડાઈ, ઓ. પોતાની ખોટી મોટાઈ; કુલ; પતરાજી.

આપવું, સ. કિ. (સં. ક્ષ=જવુંનું પ્રેરક-અર્થ=આપવું. ઉં) કોઈ પશું રીતે પોતાનું કષ્ટ પણ પોતાથીજ ખીજને જીવ-મળે તેમ કરવું તે; અપવું; દેવું. (લેવાથી ઉત્પત્તિ ક્રિયા તે.) આપીએ તેવું ખામીએ=જેવું કર્મ તેવું કળ મળે. આપીને માગે તેની અક્ષમ જાય આપે=સ્વાર્થ સુધી જ સારાપણું પછી નહિ. આપવામાં કાટલાં જુદાં ને લેવામાં જુદાં=કહેવું એક અને કરવું બીજું તે. આપે તેને રામ=મરજીઆ થઈને કાર્ય કરવું તે. આપે તેને દોડરા અને ન આપે તો ચૂગમાય લે=આપ લેમાં અવિવેક રાખવો તે. આપી વીસ-

નું=નુજાવગુજ ન જોતાં ગદારતાથી આપનું.
આપનું મનનું=દાન અથવા હર હરિઆવડ તરીકે
આપનું તે. ' આપનું મનનું મને પડેલું, હન્યા-
ને વળાવેલે. ' સ્ત્રીગીત.

આપસઆપસમાં, અ. પોતપોતામાં;
આપઆપમાં; અમપરમ; અંદરઅંદર.

આપસમાન, વિ. પોતાના જેવું. 'આપ મ-
માન બજા નહિ ને મેપ મમાન જગા નહિ.' હદેવન.

આપસ્વાર્થ, પુ. (મં.) પોતાનો જે અર્થ
તે સ્વાર્થ; એકલપેટાપલું; આત્મદિત.

આપસ્વાર્થી, વિ. (મં.) પોતાનાજ સ્વા-
ર્થવાળું; પોતાનો જ સ્વાર્થ જોનાર; આપ મન-
લખી; એકલપેટું; સ્વાર્થનિષ્ઠ; સ્વાર્થી.

આપા, પુ. (મ. અપા=આપ.) જાણ;
બાજસાદેજ; (માન બરી રીતે જોલાવવામાં-
ચિનામકરાવ આપા.)

આપાપર, અ. પોતે અને બીજું; પો-
તાનું અને પારકું; માઈતાઈ.

આપુ, ન. આપ; પોતાપલું. ' અણુજનું-
આપુ માનીને, દુઃખ પામે આપર. ' મીતમ.
હુપલું; મારાપલું. ' જોને આપુ ઉઘું છે, તેને
પ્રજા ભાસે છે જો. ' પ્રા. કા. ૫ પાનું ૭૦.

આપુશાહ, પુ. સાદુકાર; દેવું પતાવી
આપનાર.

આપુઅંધા, સ્ત્રી. (સં.) વાતચિત; ખબર
પૂછવી તે. ૨ પરવાનગી; રજા લેવી તે. ૩ પડપૂજ.

આપેક્ષા, સ્ત્રી. (સં. અપેક્ષા) ધંધા; વાં-
અંધા; આઘા; ઉમેદ. ૨ મરજ; મતલબ;
જરૂરિઆત.

આપો, પુ. બાપો; બાપ; પિતા (બરવાડમાં.)

આપોઆપ, અ. પોતાની મેજે; સ્વા-
ભાવિક રીતે જ. કુદરતની રીતે. ' બાવળાઆ
આપોઆપ જાગી નીકળે છે એને કાઈ વાવડું
કે પાણી પાડ ઉછેરવું નથી. '

આપોઆપ, (મં.) પોતે જ; જાતે; ખુદ.
આપોઆપ લક્ષ્મીતણો અવતાર; લખી
વાત મિથ્યા ન યાચે લગાડ. ' જૂબણ ' ૭.

ઓ નું જે આપોઆપ, તે તો પોપટનોજ
પ્રતાપ. ' શામળ.

આપોપું, ન. પોતાપલું; આપપલું. ૨ ૨૬;
પણ. ૩ વજન; પોત.

આપોપું, અ. એનીમેજ; પોતાની મેજે
જ; સ્વાભાવિક રીતે જ.

આપોશણ, (અપોશન.) ન. જમતા પ-
દેલાં પાણીનું જે આચમન કરવામાં આવે છે તે.

આસ, વિ. (મ.) પ્રાપ્ત કરેલું; મેજવેલું.
૨ વિશ્વાસમાં લીધેલું; પોતાનું માનેલું; સ્વીય;
આત્મીય; અંગત; પોતાનું.

આસજન, ન. જ. વ. (સં.) પોતાનાં મા-
જુમે; વિશ્વાસુ માજુમે; પોતાનાં અંગત માજુમે.

આસવર્ગ, પુ. (સં.) પોતાનું જે મંડળ-
વર્ગ તે; પોતાના વિશ્વાસવાળું જે મંડળ તે;
પોતાનું-અંગત મંડળ. (મિત્રો, રનેદીએ આદિ
જેમને પોતાના માત્રા દોષ તેવા માજુમેનું જે
મંડળ તે.)

આસમ, સ્ત્રી. (સં.) જટા.

આસિ, સ્ત્રી. (સં.) સામ; પ્રાપ્તિ; મળવું-
પ્રાપ્ત થવું તે. ૨ સંબંધ; જોડાણ.

આફળી, સ્ત્રી. આપણિ. ૨ ફેણ.

આફળીએ; અ. પોતાની મેજે; એની
મેજે; સદજ; આપે. ' જાણપલું મેલીને જાણ,
આફળીએ રહેશે નિર્વાણ. ' અખે. ' શિવ કહે
તારી ધર્મધન, આફળીએ બાળી પડશે, ત્યારે
તું એમ જાણજો, રિપુ આવી ગાગડો. ' પ્રેમા.
૨ નકામું જવું—છીંગા વિષે દુષ નિશ્ચય
અને અશ્વમેધ આફળીએ ગયો. ' અશ્વમેધ
૩ જોતીનું-એકદમ-સ્વાભાવિક રીતે જ. ' આ-
ફળીએ આવી રહેશે ઉભો, વહેશેએ અવેથી
પહેલો ' પ્રે. નં.

આફત, સ્ત્રી. (આ. આફત તેમજ સં.
માપત ઉપરથી.) આપણિ; વિપણિ; પીડા; મુશ્કે-
લી; ધનિ. આફત આવવી=મુશ્કેલી-પીડાઆવવી.

૨ આરોપ આપવો. ૩ વચમાંથી વાંધા ઉઠો થવો.
આશ્ત ખમવી=સહન કરવું. ૨ જોખમ ખેલું.
આશ્ત ટાળવી=આવેલી મુશ્કેલીને દૂર કરવી.
૨ કોષને સંકટમાંથી છોડવું. (આશ્તો એ
જાતની છે. આસમાની અને સુલતાની. ધર-
તીકંપ, આગ, રેલ રોગચાળો વગેરે આસમા-
ની આશ્તો કહેવાય છે અને લડાઈ, જીલમ
વગેરે સુલતાની આશ્તો કહેવાય છે.)

આશ્તાપ, પુ. (શ. આશ્તાપુ ઉ.)
સૂર્ય; સરજ; રવિ. ૨ તાપ; તડકો. ૩ તેજ;
પ્રકાશ.

આશ્તાપગીરી, સી. (શ.) છત્રી; છત્ર.
આશ્તયકું, (રકું) અ. અમયું. ૨ એની
મેળે; પોતાની મેળે; આકૃષ્ટ. (આશ્તીએ જીવો)
આશ્તરવું, અ. કિ. પેટ ચઢવું; પવનથી
પેટનું ફૂલવું તે; આશ્તરો ચઢવો.

આશ્તરીજવું, અ. કિ. રોગથી ફૂલી
જવું; આશ્તરો ચઢવો; આશ્તરવું.

આશ્તરીન, સી. (શ. આશ્તરિન ઉ.)
વખાણ; સાબાશી. ૨ અ. ધન્યધન્ય; સાબાશ;
ઠીક કપો. ૩ વારી જવું; કુરખાન થવું તે.

આશ્તરે, ન. પવનનું ઉપર ચઢવું તે; જોથી
આશ્તરો થાય તે; કુઠાવું; ફૂલવું; ચઢવું.

આશ્તરો, પુ. પવનથી પેટનું દબદોલ થઈ
જવું તે; બંધકોશથી અથવા અપચાથી પેટ-
માંના વાસનું ફૂલાઈને ઉઘે ચઢવું તે; એક જા-
તનો ઉદર રોગ. ૨ કોઈ પથ જાળતના અતિ-
અયથી દબદોલ થઈ જવું તે; ખીણ ચઢવો.

આશ્તસાતુન, વિ. (પ્લેટો નામના ના-
મદિત યાની ઉપરથી) સહથી સરસ; ઉપ-
મેત્તામ.

આશ્તળવું, અ. કિ. અચકાવું; પટકાવું.
૨ વાગવું; પછડાવું. ૩ નિષ્જન જવું; નકામ પડવું.

આશ્ત, અ. આશ્તીમેર; આગમ; આજી
તરફ. ('આપા' = આ પાસ એમ પણ બોલાય છે.)

આશ્તિઉપિત, સી. (અં. Affidavit)
સરકારમાં સોગન ઉપર પ્રતિજ્ઞા કરવી તે; ઈક-

સગ; કબુલાત; સોગન ઉપર જે સાચી વિગત
જણાવવી તે.

આફિસ, સી. (અં. Office ઓફિસ.)
કામ કરવાનું ઠેકાણું; કચેરી; અદાલત; કાર્યા-
લય. ૨ પેટી; ફકાન. ૩ કામ; અધિકાર; દરજ્જો.

આફુસ, ના. (પોર્ટુગીઝ. ઓલફોન્સો
ઉપરથી.) આંખાની એક જાત. (પોર્ટુગાલનો
ઓલફોન્સો નામનો વઢાણુવડી અમેરિકા તર-
ફથી—(બાજીસમાંથી) જે આંખાની કલમ હિં-
દુસ્તાનમાં લાવ્યો હતો તે જાતના કલમી આં-
ખાઓ અને તેની ડરીઓ. તેના નામ ઉપરથી
' ઓલફોન્સો ' કહેવાઈ અને તેનું અપભ્રંશ
૩૫ આફુસ થયું.)

આફુરું, અ. એનીમેળે; પોતાની મેળે;
સ્વાભાવિક રીતે જ. ' હું સમાજી જાપ સાકરે,
તેના જોને જોગ, તેનીપેરે મારે યાશે ત્યારે
આફુરો જશે રોગ. ' પ્રેમાનંદ.

આફોડું, અ. આફુરું; આપોઆપ; વગર
મહેનતે.

આફિકન, વિ. (અં.) આફ્રિકાનું;
આફ્રિકાને લગતું; ત્યાં થયેલું; નીપજેલું
અથવા ત્યાંનું રહેનાર.

આફ્રિકા, પુ. (અં.) એક મોટો ખંડ;
હિંદી મહાસાગર અને આટલાટિક મહા-
સાગરને જુદા પાડનારો એક મોટો જમિ
ભાગ; એશિયા અને યુરોપની દક્ષિણે આ-
વેલો એક ખંડ.

આફ્રીડી, વિ. (અ.) હિંદની ઉત્તર પ-
શ્ચિમ સરહદ તરફ રહેતા પાકી જાતના કાણુ-
લીઓમાંનો એક તાવડો; સગદ ઉપર રહેના
સોડનો એ નામનો એક સમૂહ.

આખ, ન. (શ. આખ=પાણી. સં. અપ્=
પાણી ઉ.) પાણી; જળ. ૨ પાણીથી સિંચા-
તો દેશ—પંજાબ=પાંચ નદીઓના પાણીથી સિં-
ચાતો દેશ. દોઆખ=એ પાણી-નદીઓ વચ્ચે
આવેલો પ્રદેશ. ૩ તેજ; કંતિ; ચગકાર; પ્ર-
કાશ; નર. (દીરાઓની આટે વપરાય છે. આ-

બહાર હીરો; આખદાર મોતી. જુધાર; તિખાસ,
(તરવાર હથિઆર વગેરે માટે.) પ મૂલ;
માલ; દમ. ' દીધો મરણે જવાખ, ફરીને લેઉં
તોરું આખ. ' વલ્લખ.

આખરુદુખક, પુ. ગીલીદંડાની રમતનો
એક દાવ.

આખકારી, વિ. (કા. આખ=જળ કાર=
કરનાર. ઉં) દારૂ માળવાના કામને લગતું દારૂ
માળવા ઉપર દેશી ચીજો ઉપર સરકાર તરફથી
સેવાતો કર. ૨ બિસ્તીનું કામ.

આખખોરી, સ્ત્રી. (આ. આખ=પાણી
ખુદન=પીવું ઉં ખોર.) પાણી પીવાનું પહેાળાં
મોતું નાનું પાત્ર; ટોપલી.

આખખોરો, પુ. (કા.) પાણી પીવાનો
નાનો ભોટો; ટોપલી; પહેાળા મોની અને નક-
સીદાર જે ભોટી તે.

આખદા, સ્ત્રી. જુઓ આપદા.

આખદાગીરી, સ્ત્રી. મોટું અને સુંદર છત્ર;
સુંદર છત્રી. (રાજાઓ અને શૂરઓને માથે
ધરાતું જે મૂલ્યવાન છત્ર તે.)

આખદાર, વિ. (કા.) પાણીદાર, તેજ-
સ્વી. ૨ મૂલ્યવાન.

આખદ, વિ. (સ.) બાંધેલું; સીકડેલું;
જોરથી બાંધેલું. ૨ સજ્જડ.

આખંધ, પુ. (સં.) દંડબંધન; પ્રેમ.

આખર, સ્ત્રી. (કા. આખ=તેજ+ર=ચ-
હેરો. ઉં) ભોક્ષમાં સારાપણા માટે પડેલી
જે છાપ તે; પ્રતિષ્ઠા; માન; નેકનામી. ૨ પ્ર-
માણિક વ્યવહાર માટે પડેલી જે સાખ તે;
ઈન્ત. ઠ ભોક્ષમાં મોટાઈને લીધે ચએલી જે
પ્રસિદ્ધિ તે, વાહવાહ; સાખાથી; તારીફ; કીર્તિ.
આખર ઉપર જણુ=પ્રતિષ્ઠા બંગ કરવા તૈ-
યાર થવું; છિદ્ર ઉનાડવાં. ૨ આખર ઉપર હાથ
નાંખવો=આખર લેવી-ડુંટવી. ૩ આખરના કાં-
ફરા કરવા=અકર્ષિત કરવી.

આખરદાર, વિ. (કા.) આખરવાળું; પ્ર-

તિષ્ઠિત; નામાંકિત. ૨ સાખ; સાદુકારીવાળું;
નાથાવટી.

આખરુપત્ર, ન. (કા.) માનપત્ર; પ્રતિષ્ઠાપત્ર.
આખાદ, વિ. (કા.) ભરેલું; વસેલું; બહો-
ળા વેપાર કારખાનાવાળું-શહેર વગેરે. ૨ ખે-
ડાએવું; ફળવંત-જમીન વગેરે. ૩ સુખી-જેને
જોઈએ તેથી ભરપૂર-લોક વગેરે. ૪ જયવંત;
શતેહ મળી હોય એવું-કામકાજ ધંધો વગેરે.
૫ સલામત, નુકસાન ન થાય કે ન થએલું
હોય તેવું-જન માલ વગેરે. ૬ ખુશનુમા,
આડપાનથી ભરેલું-વાડી વગેરે. ૭ અતિશય
તા-સંપૂર્ણ-પાક વગેરે. ૮ ચૂક રહિત;
તાકશા પ્રમાણે; બસાબર-નિશાન તાર વગેરે.
૯ કાયમ; હંમેશ; સ્થિર; નિત્ય. દોલત આ-
ખાદ રહો. '

આખાદાની, સ્ત્રી. (કા.) આખાદપણું તે;
આખાદ એવી જે હાલત તે; ચઢતી ડશા; ઉ-
ત્કર્ષે; સંપૂર્ણતા; પ્રચૂરતા.

આખાદી, સ્ત્રી. (શ.) આખાદાની.

આખાળાવૃદ્ધ, અ. બાળકથી માંડીને બ-
રડાં સુધી.

આખુ, પુ. (સં. અર્જુન ઉ.) શુભરાતની
ઉત્તર આવેલો મોટો પર્વત; રજપુતરાતનામાં
તેના ડુંગરોની હારો ચારે તરફ ફેલાએલી છે.

આખુવો, પુ. એક જાતનો વેસો. ૨ એ
વેલાને ચતાં નાડી ને પહેાળા 'વાલોળ જેવાં
શાશ્વ કળ. (અંખુવો, આખુઓ-પણ કહે-
વાય છે.)

આખેદુખ, વિ. (કા. આખ+દ=પેલું. ઉં)
અસલ હોય તેવુંજ; અસલની ખરી નકલ.
' જાણે તેજ આખેદુખ ચિતાર. ' નર્મદ.

આખાહવા, સ્ત્રી. (કા. આખ+હવા=પ-
વન.) જોજવાળી હવા; પાણી અને હવા; હવા
પાણી. ૨ દેશપ્રકૃતિ. ૩ ફંદી; શેત્ર, મનુષ્યને
અનુકૂલ અને આરોગ્યને સુધારનારી જે હવા તે.

આખ, ન. આકાશ; ગગન. આખના
તારા ઉતારવા=મજબ કરવો, અચકાવને શક્ય

કરવા જેટલો પરિશ્રમ લેવો. આભના તારા દે-
ખાડવા=ખડુ પરિશ્રમ આપવો; વીતારડું. આભની
સાથે ખાચ બીડવી=શક્તિ ઉપરાંત કામ કરવા
જવું, મોટાની સાથે લડવું તે. પારં ન પડે એવા
ખ્યાલ કરવા. 'કો તણો મોકલ્યો અહીં
આવીઓ, આભ ખાધો ભરે ખાંધાઈ.'
શામળ. ૨ વાદળ; મેઘ; વરસાદ. 'આભ
જામને રેતાં ખાળ.' આભ કાટે ત્યા યીગડું
ન દેવાય=ન વાળી લેવાય ન ઉપાય યદ્ય શકે
એવું કામ. આભઉડળમાં લેવું=મોટી ખાચ ભરવી
'અગર કહે કે જો કહે તો, આભ ઉડળમાં
મેઘ' શામળ. આભને જમીન એક ચવી=ખડુ
મોટો ખનાવ બનવો. આભ જમીનનો ફેર-
વતર=એક બીજાથી ખડુ જ ભિન્ન-જુદુ તે.
આભ તૂટી પડવું=મોટી આશત આવી પડવી,
મહા દુઃખદાયક ખનાવ બનવો. ખાતી પીતી
ખારો ખેલતી, કશી ન સમજું વાતછ, જો-
ઈતું આભ તૂટી પડ્યુ, અતિશય; થયો ઉપા-
તછ. 'વેનચરિત્ર. આભ શાટવું=ધણી વસ્તુ
આવવી. ખડુપણુ દેખાડનારી કહેવત છે. આ-
ભના તારા ઉખાડવા=ખડુ જોર કરવું તે.
'જલો પૃથ્વીતું પડ ઉધુ પાડુ, કાં તો આ-
ભના તારા ઉખાડું.' ક. દ. ડા.

આભડછેટ, સી. જોને ન અડકેવું જો-
ધએ તેને અડક્યાથી જે અશુદ્ધ યવુ-અભ-
ડાવું તે, અશુદ્ધ અશુદ્ધને, અડક્યાનો દોષ છે એ-
વો વહેવારમા ચાલતો જે ધર્મ તેના ભગ કરીને
ચાલવું તે. 'આભડછેટ અત્યજનીજણી, આ-
છણુ વૈષ્ણવ કીધા ધણી.' અખો. ૩ જેથી
અભડાવાય તે, અપવિત્રતા. અટકાવવાળી
તેમજ પ્રસૂતાતું અડકું તે. ૪ રજ; ન અડાય
એવી વસ્તુ તે.

આભડવું, અ. કિ. અભડાવું; અડકું;
અડીને અપવિત્ર થવું. આભડયુ અભડાવે અને
વટલ્યુ વટલાવે=માણસ જેવું હોય તેવું બીજા-
ને કરવા મંથે.

આભડવાજવું, અ. કિ. મુઆ મા-
ણસને ખાળવા રોવા ફટવા જવું તે; સ્મશાનમાં
જવું; ડાહ્યમાં જવું.

આભારણ, ન. (સ. આમાળ) અલકાર,
જૂલણ. ૨ વચ્ચે ધરણ. ૩ શોભા, શણગાર.
'આસન આભારણ તકીઆ દેખી, કુવર
ધસતો હસ્ત.' ત્રિમાનદ.

આભડું, ન. આભ, આકાર; વાદળ;
૨ આટલું. ૩ વાદળનો એક ગાળો તે.

આભા, સી. (સ. મા=પ્રવક્ત. મા=
ચળકવું, પ્રકાશવું.) કાંતિ, તેજ, પ્રકાશ ૨
સુરતી, ભભક.

આભાર, પુ. (સ. મા+મુ=ધારણ કરવું)
ખીનએ આપણુ સારુ ક્યું તે કપી તેની
કૃપાનો જે આપણા ઉપર ભાર તે; પાડ; ઉપકાર
૨ ઓશિઆળ; એહસાન. આભારમાનવે=ઉપ-
કાર માનવો, વિવેક કરવો. આભાર કરવો=કોઈનું
સારુ થાય એમ કરી તેને ઓશિંગણુ કરવો તે.

આભારદર્શક, વિ. (સ.) આભાર બ-
તાવનાર, ઉપકાર દેખાડનાર. (બાપજી વગેરે.)
આભારસ્તુત્યક, વિ. (સ.) આભાર થયો
એમ દેખાડનાર.

આભારી, વિ. (સ. મા+મુ=ધારણ કર-
વું. ઉ=આમાર+ન=વાણુ) જેની ઉપર ઉપ-
કાર થયેલા હોય તે. ૨ કરેલા ઉપકારને સમ-
જનાર; ઉપકૃત, કૃતગી. ૩ ઓશિઆળું.

આભાલાડું, મોટી વાત; મોટી આશા;
મોટો લાભ કમવેવો તે ૨ કદપનિક મોટાઈ.
(ઝાંઝવાના જળ જેવો અર્થ બતાવે છે. 'એ
આભાલાડું દેખે છે પણ પરિણામે કઈ મળ-
વાતું નથી=અર્થાત્ એ મોટી મોટી આશા,
જો તમે છે પણ તે બર્થ છે)

આભાવ, પુ (સ.) વહેમ; ત્રેદહ; ચક્ર,
ચક્ર ૨ વિતર્ક, કલ્પના, જામ.

આભાસ, પુ. (સ. મા+માહ=દેખાવું.)
જે વસ્તુનું સરખું દેખાવું તે, કલ્પના; ચિત્તમાં

ઝાંખું જણાવું તે; ખડું દેખાય તેવું કારણ; ઝાંખો જૂજ પ્રકાર. ઝાંખો આકાર; ડાળ; દેખાવ. ' પ્રતિષ્ઠા મહાન દીધ, સાખ કૃષ્ણતણી દીધ, તુળસી ઉપાડી લીધ. વંકું શું આભાસ એ ? ' નવન.

આભીયા, આ ભાઈ, આ માણસ. ' દરિ ગાપીને દેખાડે રામ, ધડો ફૂટયો તે આ ભીયાનું કામ. ' પ્રેમાનંદ.

આભીર, પુ. (સં.) ગોવાળાઓ; આહીર; ગ્વાલ; ગોપ. ૨ ભરવાડ; રવારી.

આભીરી, સ્ત્રી. આદિરણી; ભરવાણ; રવારણ; ગોવાલણી.

આભું, વિ. ચકિત; દીંગ; વિરમય પા- મેલું; અહાવડું; ગભરાએલું; ચોકેલું. ભડકેલું; વિરમયથી સ્તબ્ધ થઈ ગએલું. " આનો યએ- લો આ ઉભો, રાખો, અહીં કર રાસડી. " બુદ્ધિ. પ્ર.

આભૂષણ, ન. (સં. આનમૂષ્=શય્યા- રવું. ઉં) અલંકાર; ધરણું; શૃંગાર; શોભા.

આભોડક, પુ. (સં.) વાળી લેવું તે; માં- ડવાળ; ૨ કપળો; ભાગવટો.

આભોગ, પુ. (સ આનમુજ=ભોગવું તે.) માણવું તે; ભોગવવું તે, સંગ; ઉપભોગ. ૨ કૃપક રાગના ત્રણ ભાગમાંનો ત્રીજો ભાગ. (આભોગમાં બે ભાગ હોય છે.) ૩ સાપ- ની ફેંશ.

આભ્યંતર, વિ. (સં. અભિ+અન્ત=મા.) અંદરના ભાગમાંનું; અંદરનું; અહિંસું. ૨ ખાનગી અંતઃકરણનું; દીલનું. નં. ૩ અંદરનો ઝોરડો; ગંબાર.

આમ, વિ. (આ. આમ=સાધારણ.) સાધારણ; સાર્વજનિક; નં. સાધારણ લોકો તે. દિવાને આમ=સાધારણ લોકને બરા- વાનું-સાર્વજનિક-દિવાનખાનું. આમની સ- બા=સાધારણ+સામાન્ય+લોક નિયુક્ત સભા- સદાની જે સભા તે.

આમ, પુ. (સં. આમ=કયો મળ; પેટ-

આતરડામાંનો અપરિપક્વ કચરો. જળસ. ૨ અતિસાર જેવો રોગ; મરડો. વિ. કાચું; અપકવ.

આમ, અ. (સ. અદત્ત=આ. ઉપરથી.) આ પ્રભાણે; આ રીતે. ૨ આ તરફ; આણી- ગમ. ૩ અહીંયાં; આ ઠેકાણે. ૪ અમુક એક જાણુ; તરફ. ' આમનો સુગર આમ ભે પણ, બંદા સત્ય ન ચૂકે. " શોગીત.

આમચું, નં. આંખોળાઈ; કાચી કેરીનાં સૂકવેલાં ચિરીઆં. સાક દાળમાં ખટાય તરીકે નાખવાને રાખી ચૂકવામાં આવે છે તે. ૨ કોઈ પણ ખાટા ફળનું સૂકવેલું છોડું; કોકમ.

આમચૂર, નં. (સ. આમચૂર્ણ ઉં) કે- રીનો ચૂરો જે અથાણા તરીકે રાખેલો હોય તે; છુંદો.

આમચુંદો, પુ. કેરીનો તાજે લીસો છુંદો; ચૂર. કેરીને છોલી છીંચીને પાતળી કાતળીઆ કરવામાં આવે છે તે. (છુંદો તાજે મસાલો ના- ખીને ખવાય છે અને અથાણા તરીકે પણ વપરાય છે.)

આમજ, અ. એમજ; એજ રીતે; નક્કી એજ પ્રમાણે.

આમટ, વિ. ખાટું; ખટાશવાળું; જેમાં ખટાશ હોય એવું.

આમટી, સ્ત્રી. આંખલીના પાણીની કઠો. ૨ ખાટી દાળ. (દખણીઆની.)

આમણ, નં. જેમાં આમ રહે છે તે આ- તરડું; પેટમાંનાં આંતરડાં; આમળ. ૨ પૈમ- આકને લગતો એક ભાગ.

આમણદુમણ, વિ. મોટા ઉપકારમાં ગ- એલું; આભારથી નમી ગએલું; ઉપકાર તથા આવેલું. સામાના ઉદાર ઉપકારથી ગદ્ગદ થઈ ગએલું.

આમણસામણ, અ. એક ખીનને; અ- યોન્ય; અરસપરસ; પરસ્પર; સામસામાં; સા- ટાસાટી.

આમણસારોડાંધક; પુ. એક જાતને ગંધક; આમનું સારણ કરનારો જે ગંધક તે; ચોફો ગંધક.

આમતેમ, અ. અહીંતહીં; આ તરફ પેલી તરફ; જ્યાં ત્યાં; અમુક રીતે નહિ પરંતુ ગમે તે રીતે.

આમદ, સ્ત્રી. આવક; આંધ; પેદાશ; ક-માઇ. ૨ આગમન; આવ; આવવું તે; આવવા માંડવું તે. (કેરીની ઝાઝી આમદ નથી.)

આમદાની, (આવદાની.) સ્ત્રી. (કા. આમદન=આવવું તે.) આવક; પેદાશ; કમાઇ. ૨ આવવું તે; આગ. ૩ આખાદી; વિશ્રુતિ.

આમનસામન, અ. જુઓ આમણસામણ; સામસામુ; આપસઆપસમાં.

આમંત્રણ, ન. (સં. આમંત્ર=વિચાર કરવો-તેડવું.) નિમંત્રણ; તેડું; નોતરું; ધનન. ૨ ભોલાવવું તે. ૩ આણું; તેડું.

આમંત્રણ, સ. કિ. (સં.) નિમંત્રણ કરવું; ભોલાવવું; નોતરવું; તેડવું.

આમન્યા, મર્યાદા; માન; મલાળે; લાજ; શરમ પાળવી તે. ૨ વિવેક; વિનય રાખવો તે. ૩ આગા.

આમય, પુ. (સં.) રોગ; બાધિ; આમને લગતો બાધિ.

આમરજાંત, અ. (સં.) મરણ થતા લગી; આખો જનમારો; જન્મથી તે મરણ લગી.

આમરસ, પુ. (સં.) આંખાનો રસ; કેરીનો રસ.

આમસીઆ, વિ. કેરીના રસ જેવા રંગનું.

આમસસારોગંધક, પુ. એક જાતનો શુદ્ધ કરેલો જે ગંધક તે.

આમલી, (સં. આમ્લિકા.) આંમલી; આમલી. એ નામનું એક ઝાડ અને તેના ફળ. (આમલીનું ઝાડ ઘણું મોટું અને ધટાદાર થાય છે. એને અઘાડ મહીનામાં મહોર આવી ફળ થાય છે તે સિંચિર ઋતુમાં પાકે છે. એ ફળ આંમલી કહેવાય છે. તે ખાટાં અને સહેજ ગળપણવાળાં હોય છે. દાળ સાક વગેરે ખોરાકમાં તેનું પાણી કરી ખટારા માટે

નંખાય છે. એ ફળનાં ખીયાં કચુકા કે ચિચુડા કહેવાય છે.)

આમવાયુ, પુ. (સં.) અપચાને લીધે થતો સાંધાના દુખારનો રોગ; વા. Chronic Rheumatism—ક્રોનિક રૂમેટીઝમ.

આમસરા, સ્ત્રી. મહોલા; પોળ-શરીની વચ્ચેની જમીન. (પોળના રહેવાસીઓને ફરવા હરવા અને વાપરવા તેમજ જવા આવવા માટે રસ્તા તરીકે છુટી રાખેલી મહોલાઓમાંની જે જમીન તે.)

આમળ, ન. આંતરડાંના છેક છેદા છેડાનું અપહારની બહાર નીકળવું તે; આમણ; આંબેલ. ૨ જનન નાળનું બહાર ધરી આવવું તે.

આમળણું, સ. કિ. વણવું; વળદેવો; જો-રથી વાંકું વાળવું. ૨ મચરડવું; આંબળણું. ૩ ચોળવું; મસળવું.

આમળીઈ, (આંબળીઈ) ન. એ અ. યવા ત્રણ તારણ વળ દીપેલું કડું. (રૂપાના તારનાં વળ દીપેલાં આંબળીઆં છોકરાં પગે પહેરે છે અને સોનાનાં વળ દીપેલાં અથવા વળ દીધા હોય તેવા આંકા પાડેલાં આંબળીઆં સ્ત્રીઓ હાથે પહેરે છે.)

આમળું, ન. (આંબળું.) જુઓ આમળાં. આમળો, પુ. (આંબળો.) વળ; વળવાળો આંટો; નિશાન; ચિહ્ન. ૨ ગાંઠ; અદેખાઈ; દેપ; અભિમાન; રક; અદકાર મરડાટ; તથુએ મનનો આમળો=મનમાંનો અદકાર; એટલે આમળો રાખવો=દેપ રાખવો; અભિમાન રાખવું. દોરડી બગે પછુ આમળો ન મૂકે=માણસ મરી જાય-પાવમાથ યાય પછુ પોતાનો રક ન મૂકે તે.

આમાતિસાર, પુ. (સં. આમ+મતિસાર.) મરડો; આમ થવા તે; અદિણી; (ચૂંકાઈને વારંવાર જળસના ઝાડ થવા તે.)

આમાત્ય, પુ. (સં.) દિવાન; વજીર; પ્રધાન; કારભારી.

આમાજ, ન. (સ. આમ=માણું મન.

લાભ; પ્રાપ્તિ; કમાઈ; આવદાની; આપપત.
' અદ આપ કળાએ આરાધી, જે સિદ્ધપશા-
અમાં સાધી. ' ગિરધર. ૨ નાનર. (જનાન-
ખાનાનો.)

આયપું, ન. આયુષ્ય; આવરણ. ૨ છે-
ડો. ' રોગનું આવે આયપું ત્યારે. વૈષ વિ-
શંભર નાય. '

આયકું, ન. દોરોનું ચરવા જવું તે; આ-
રડી (દારડી) જવું તે. ૨ પુ. ગોવાળીઓ; ગોવાળ.

આયેતને, ન. (સં. આનયત્=આધાર શ-
ખેવો.) ચૈત્ય, દેવસ્થાન. ૨ આશ્રમ; સ્થાન,
ઠેકાણું. ભોગપતન=ચરીર. (ભોગનું જે સ્થાન
તે.) મુદ્ધાપતન=વતને; બ્રમ્મભૂમિ.

આયેતું, વિ. (સં. યત્=ચલ કરવો
અવલત્તઃ) વગર મહેનતે મળેલું; મફત; તૈયાર.
આયતાં પર રાયતું =તૈયાર મળેલું હોય તેને
ઉરાડી મૂકવું; તૈયાર ઉપર તાગડધિનાં કરવાં.

આયદા, પું એક જાગીદારે ખીંચી બા-
ગીદારને આપવા કરાવેલા જે બીજા-હિસ્સો તે.

આયેના, સ્ત્રી. (સં. આજ્ઞા. ઉં) આજ્ઞા;
માત્રા. ૨ માન; અદબ; વિવેક.

આયેના, પું. (ક્ષ. આઈન=દેખેલું.) આ-
રસો; તખ્તો; મોઢું ચોટકું; દરેણું.

આયે, અ. (ક્ષ. આમદન=આવણું)
હવે પછી; આજ પછી; અતઃપર. ૨ આપરે;
આખર સરવાળે, પરિણામે.

આયપત, સ્ત્રી. (સ. આય. ઉં) આ-
વક; કમાઈ; આવદાની; પેદાશ. નવનું આ-
વપત ને તેરનો વરો=આવક થોડીને વરો
મળે. આપપત થોડી ને વિખવાદ થણું=આ-
વક થોડી અને અદેખાઈ બહુ તે.

આયપેતવેર, પુ એ વક ઉપરનો કર.
Income Tax.

આયા, સ્ત્રી. બાળક છોકરાને ધંધરાવવા
અને ઉછેરવા માટે રાખવામાં આવતી જે પ-
ગારદાર સ્ત્રી તે; બીજા પરિચારિકા, ધાવ.

કાયું અનાજ. ૨ આઠણીને આપવાનું વગર
ગધેલું જે અન્ન તે.

આમિય, ન. (સ.) માંસ. ' પરમ હવિ-
ષ્ય માનીઈ ગેડાતલું આમિય ધાર. ' ત્રિમાનદ
૨ ગગ. ૩ હાંચ. ૪ લોભ. આમિય=માસ-
' આમિય આરોગ્યું અતિ ધણું, પાપણીએ
પોષ્યુ પેટ. ' શામળ.

આમીન, અ. અસ્તુ; પ્રતિશ્રુત, ઓ
સ્તુ. ક્યને અંતે લખાતો આશીર્વાદાત્મક શબ્દ.

આમુખિક, વિ. (સં.) પરલોક સંબધી;
આલોકને લગતું નહિ એવું.

આમે, અ. ડાહ્ય પણ રીતે; આ રીતે પશુ;
આમ-એ.

આમેજ, વિ. (ક્ષ.) સામેલ; મળવેલું;
સાથે રહે તેમ કરેલું. આમેજકરવું=સાથે ભે-
ળવી દેવું; એકઠુંકરવું;—માં સમાવેશ કરવો.
(બેરોને મગદની મિજલસમાં આમેજ કરવાનમ.)

આમોદ, પુ. (સ.) સુંગધ; સુવાસ. ' પુ-
ષ્પોધી આમોદવતાં કાનનવાળી, સર્વને હો સુભુ!
શરદ આ સુખવાળી. ' ઝ. વ. ૨ હવે; પ્રુધી.
' એ આમોદ હશે કેવો જાણે સૌ મહામતિ. '
વલ્લભ.

આમોધ, પું. (સ.) વેદ; શ્રુતિ; આગમ,
નિગમ. ૨ સંપ્રદાય, ઉપદેશ; મત. ૩ શિક્ષિ-
તીતભાત, ચાલ; રિવાજ.

આમ, પુ. (સ.) આમો; ગંસાવ; મધુદત્ત,
સહકાર. ' સમાધ્યે આણી એને, વિપઆપને
વેડીઆ. ' વલ્લભ.

આમજરી, સ્ત્રી. (સ.) આંખાની કૂસ-
વાળી—મહોરાએલી ડાળી. આને કામદેવતા
ધનુષ્યના ચરની ઉપમા આપેલી છે.

આમલ, વિ. ખાટું; ખટારા પડવું.

આય, સ્ત્રી. શક્તિ; સામર્થ્ય, બળ, કૌવત.
આય તેની વાપ=જેનામાં શક્તિ તે છતે.

આય, (સ. આનદ=જવું ઉં) આવક;

આયાત, સ્ત્રી. (સં. આ+નજ+યા=જવુ આ-વવું.) માલનું આવવું તે; પરદેશી વસ્તુનું ખંદરમાં ઉતરવું તે; આવ; આવવું તે; આગ. Import. આયાતનિકાશ=આવે તે અને અપ તે. ૨ વિ. આવેલું.

આયાત, ન. (સં.) આગમન; પ્રવેશવું તે.

આયાત, પુ. (સં.) દીર્ઘતા; લગાઇ.

આયાસ, પુ. (સં. આ+યસ=મહેનત કરવી. ઉ=) મહેનત; શ્રમ; યત્ન; તરફી; વૈતરફ. 'અજગર વનવાસી ઇશ વિશ્વાસ રાખે, ઉદરભરણ સાટે તેજ આયાસ પામે.' રત્નેશ્વર. ૨ સુસીપત; ૬:ખ; ૬૯. ૩ યાક; ખેદ ત્રાસ.

આયાસી, વિ. (સં.) મહેનતું; ઉદ્યાગી. ૨ ૬ સહક; ૬પર. ૩ યાકેલું; બેજાર થયેલું; ખિન.

આયુ, ન. (સં.) જન્મથી મરણ સુધીનો જે વખત તે; જીવનકાળ; આવરદા; આયુષ્ય. 'લકોનો અભિમની ને રાજ રાત્રિ ચરોતણો, મારા આયુતણી માથે, સીતાનય હરી ગયો.' બુ.

આયુધ, ન. (સં. આ+યુષ્=લડવું.) હથિઆર; અભ્યશસ્ત્ર. ૨ યુદ્ધ સાહિત્ય. છત્રીસ જાતનાં આયુધ છે. ચક્ર, ત્રિશૂળ, ધનુષ્ય, ખાથ, વજ્ર, કૈવાલ્ય, તુફાન, (હાલની ખંડુક) કોકબાણી ફરશી, કદાર, છરા, બરછી, દાલ, તરવાર, ગદા, સાંગ, તોમર, પાથ, જી-શંકી, બાટ, ખંજર, જંજીર, લટ્ટ, જંત, ચૂકચ, બાલો, હળ, મુશળ, ખર્ડ, બરબડ, જંગળ, જરક, મુશી, મુરંજ, પદા, પ્રિતોલ.) આયુધ બાંધવાં=લડવાને તૈયાર થવું. 'આયુધ છોડવાં' પાનપ્રસ્થ થવું; નાસીપાસ થવું.

આયુરારોગ્ય, ન. (સં. આયુઃ અને આરોગ્ય.) આયુષ્ય અને આરોગ્ય; તંદુરસ્તી ને આવરદા બેઠ. (આશીશમાં.)

આયુર્વેદ, પુ. (સં.) આયુર્નું વૈદક શાસ્ત્ર આયુર્વેદિક વિ. (સં.) આયુર્વેદને વગ-તું; આયુર્વે સંબંધી; આયુર્વેદનું.

આયુશ, ન. (સં.) આયુ; આવરદા.

આયુષ્માન, વિ. (સં.) આયુષ્યવાળું; ધણું જીવનારું. (આશીર્વાદમાં) આયુષ્માન ધણું જીવે. (સંબોધનમાં) આયુષ્માન ! (હે આયુષ્યવાળા !)

આયુષ્ય, ન. (સં.) આયુ; આવરદા.

આયુષ્યદોરી, સ્ત્રી. (સં.) જીવનદોરી; આયુષ્યનો તત્તુ; જેની વપ આયુષ્યનો આધાર હોય તે (જીવગી.)

આયુષ્યમર્ધાદા, સ્ત્રી (સં.) આયુષ્યની હદ; જીવનની મરત.

આર, સ્ત્રી (સં. આ+ર=જવું.) અગ્નિ; અણીવાળો લોખંડનો કકડો; સોય; લોહાની રેખ. (પરાણાની આર; બમરડાની આર.) બંકુશ

આર, પુ. પાણીનો વોહ. તાણ; ખેંચ. ૨ ખેળ; કાંજ (કપડાંને અકક બનાવવા જે વપરાય છે તે. ૩ આહાર; ખાધ.

આરક્ષ, વિ (સં. આ+રક્ષ=રક્ત=લાલ) સહેજ રાતું; લાલાસ પાતું; લાન; મરતું.

આરક્ષપણું, ન. રતાસ; લાલાસ; લાલપણું.

આરગણું-ન. મોચીનું એક ઓળર; આર.

આરગન, ન. (અંગ. Organ આરગન.)

મુરોપ તરજનું એક જાતનું વાણું; કુંચી આપવાથી નાના પ્રકારના સમથી વાગતી પેરી.

આરચ્યા, સ્ત્રી. (સં. અર્ચ=પૂજવું ઉ= અર્ચા.) પૂજા; પૂજન. ૨ આડ; પિએળ; ચંદન કેસર વગેરેનો કપળમાં જે લેપ કરવામાં આવે છે તે.

આરમ, સ્ત્રી. (સં. આર્મ. ઉ=) સનારી. સંસારનો ત્યાગ કરી વિરાગી થએલી નેન સાધુસ્ત્રી; ગરબીજી. 'વૈરાગ્યી ને

નેગણીઓએ જુઠું; શેવડીઓ ને આરળ, એ
મો માયાકૃત ' શામળ.

આરણ્ય, સી. (કા. આનં=આશા. ઉં)
આશા; ધ્વિષ્ઠા; મરણ; ઉમેદ. ૨ અધીરાઈ;
આતુરતા. ૩ કાળજી; ચિંતા.

આરણ્યમંદ, વિ. (કા.) આશાવાળું;
ઉમેદવાળું. ૨ આતુર. ૩ કાળજીવાળું.

આરણ્ય, અ. કિ. (સં. અમર=માનુ.
(મ) આરણ્ય ઉં) ગળામાંથી ખેંચીને
અવાજ કાઢવો; રેંકવું; ધાંધરડવું. ૩ મોટા અને
ખેસરો અવાજ કરવો.

આરણ્યકારણ, ન. બહાનું; મિત્ર; નિમિત્ત
૨ ઠંડુંપટ્ટુ; અયોગ્ય. ' હેવાતન તો આરણ્ય-
કારણ, પથુ રડાપો તો રોકડો રતો ? '

આરણી, સી. (માગ. ઓઢળી અને
પ્રા. ઓઢળી ઉં) આઢળી; ત્રિપાઈ.

આરણીઓ, પુ. આઢળી; ત્રિપાઈ.
આરત, સી. હોમ; ધ્વિષ્ઠા. ૨ ઓરી-
ઓ; કોડ. વિ. પીડિત. ૨ જરૂરનું; ન આવે
એવું. ' દિમાચળ આવી મળ્યો, આરત કર-
તો નાહ. ' પ્રેમાનંદ.

આરતી, સી. (સં. આર્તિ: પીડા)
કુપ; પીડા; સંકટ. ૨ પૂજની સમાપ્તિ પછી
કપુરનો દીવો દેવની સામે રાખી ઉતારવો તે.
૩ જેમાં કપુરનો કકડો સળગાવવામાં આવે છે
તે પાત્ર. ૪ આરતી ઉતારતાં જે ગાયન ગા-
વામાં આવે છે તે. આરતી ઉતારવી=વખાણનાં
ગીત ગાવાં; સાંડ લગાડવું. આરતીલેવી=દેવની
ઉપર ઉતારેલા કપુરના દીવાને વાંદવું—તેનાં
ઓવારણાં લેવાં. ' આરતી ઉતારું ને મંગળ
ગાઉં, દેવને ધરાવું તો હું શું ખાઉં ? '

આરતીઈ, વિ. કુપી; પીડિત. ૨ ગર-
જઈ; કારણ. ' આરતીઈ ને આધણુ જરા-
બર. ' ૨ આરતીનું જે પાત્ર તે.

આરથી, પુ. કંબરચળનો નીચલો ભાગ.
૨ રક્ષણ.

આરપાર, અ. આ પારથી પેલાપાર સુધી;
ઠેક; સંગમ; એક છેડેથી બીજા છેડા લગી.
૨ એક પારથી બીજો પાર જતું રહેવું તે;
—માં થઇને જતું તે.

આરણ, પુ. (આ. અરણ.) અરણ-
સ્તાનનો વતની. આરણની ચોકી=બહુ સખત
દેખરેખ. (સાસુજી આખ્યાં ત્યારની આરણની
ચોકી ખેડી છે એટલે ક્યાંકી ઉંખરા બહાર પગ
ચુકાતો નથી.)

આરખી, વિ. અરખસ્તાનનું; તેને લગતું.
—આરખી ઘોડા; આરખી બાપા.

આરખ, ન. કર્મનો એક પ્રકાર; જેનું
તરત જ ફળ મળે એવું કર્મ. ૨ વિ આર
એલું; સાર કરેલું. ' આરખ ઉત્તમ જનો કદિએ
ન છોડે. ' સુભાષિત.

આરખી, જુઓ—આરખી.

આરલાટી, સી. જેમાં રૌદ્ર, બપ અને
બીભત્સ રસ આવ્યા હોય એવી ખોલાએલી કે
લખાએલી વાણી. (કાવ્યશાસ્ત્ર પ્રમાણે દૈશિકી,
ભારતી, આરભટી અને સાતવટી, એમ ચાર
વૃત્તિઓ છે)

આરખી, વિ. સરસ; ઉત્તમ.

આરંભ, પુ. (સં. આમ્ભ=રમવું. ઉં)
શરૂઆત; પહેલ; પ્રારંભ. ૨ મંગળ કરવું તે;
ઉપક્રમ. ૩ મૂળ; આદિપણું. ' આરંભ આણિ
અદાથી કરવો ઘટે છે. ' શિ. બા. ના.

આરંભણું, સ. કિ. શરૂ કરવું; માંડવું;
આરંભ કરવો. ' આરંભે શરૂ જાણીને, આ-
રંભેલું ન છોડતા; ઉતારે પાર ગ્રાહ્યું તે; તેજ
પીડિત જાણવા. ' સુભાષિત.

આરંભશર, વિ. શરૂ કરતાં મોટી તૈ-
યારી બતાનાર; પ્રારંભે ઉત્સાહવાળું અને પછી
નરમ પડી જાય એવું.

આરંભાવણું, સ. કિ. પ્ર. આરંભ
કરાવવો; શરૂ કરાવવું.

આરવા, પુ. (આ. રહ=મન તેનું બ.
વ. આરવાહ.) અંત.કરણ; મન.

આરવે, પુ. ધણું જમ્યા પછી ને અ-
ઠળામણુ થાય છે તે.

આરસપહાણુ, પુ. (સં આદર્શ પાપાળ.
ઉ.) આપના જેવો ને પત્યર તે; લીસો, ચ-
ળકતો અને સુંદર પત્યર; સંગેમગમર. (આ-
રસપહાણુ બહુધા ધોળો હોય છે. આણુમાં તે
પુષ્કળ મળે છે.)

આરસબંધી, સ્ત્રી. આરસ જડેલા હોય
એવી જમીન તે; આરસની ને ફરસબંધી તે.

આરસી, સ્ત્રી. (સં. આદર્શ ઉં પ્રા.
આયીવો.) દર્શણુ; ચાટણું; આપનો; આપ;
મુખ જોવાનો કાચ. માંકડાને હાથ આરસી=
આણુકલાઈ બતાવવાને આમ કહેવાય છે.

આરસીગરા, પુ. ' ફા. આરસીનગર=
બનાવનાર.) આરસીઓ બનાવનાર.

આરસીછલો, પુ. જેમાં મુખ જો-
વાની ખાપ જડેલી હોય એવી ડાખા હાથને
અંગુઠે પહેરવાની વીંટી; આરસીગ્રાપી

આરસીછાપાં, તાછમારેલાં વીંટી વીંટ-
લાઓ વગેરે તે.

આરસો, પુ. તખનો; અરીઓ; આ-
પનો; દર્પણુ ૨ કાચ ઉપર ચીતરેલું ચિત્ર; છબી.

આરાધક, વિ. (સ. આનગધૂ=પ્રમથ
કરવું. ઉં) આરાધના કરનાર; ભક્ત; પૂજારી.

આરાધન, ન. (સ.) આરાધવું તે; ઉ-
પાસના કરવી તે; સેવા; પૂજા. ૨ ભક્તિ.

આરાધના, સ્ત્રી. (સ.) આરાધવાની ને
ક્રિયા તે; પ્રસન્ન કરવાને માટે ઇષ્ટ દેવને જમ
પ્રિય લાગે તેમ કર્યાં કરવું તે. ૨ ભક્તિ.

આરાધવું, સ. ક્રિ. (સં આપ્=પ્રથ
કરવું. ઉં) દેવ અથવા મનુષ્યને તે પ્રસન્ન
થાય તેમ કરવું તે; આગધના કરવી; સ્તુતિ-
સેવા-પૂજા કરવી; ભક્તિ કરવી; ભજવું. 'આ-
રાધ્યા વિધિએ ન મથર કદી-સંસારથી છૂટવાં'.

આરાધિકા, સ્ત્રી. આરાધન કરનાર સ્ત્રી-
ભક્તાણી, મેવિકા.

આરાધ્ય, વિ. (સ.) આરાધવાને યો-
ગ્ય; પૂજ્ય; સેવા કરવાને લાયક.

આરામ, પુ. (સં. આનમ્=રમવું ઉં)
વિશ્રામ; વિસામો; થાક લેવો ખાવો તે; નિરાતે
બેસવું તે; આસાએચ. ૨ શાંતિ; દુઃખ મુક્તિ;
ફેર પડવો તે. ૩ ખામ; બગોચો; ઉપવન.
આરામ લેવો=વિશ્રાંત લેવી; થાક ઉતારવો;
શાંત નિદ્રા લેવી તે. ૨. કુરસદ.

આરામખુરશી, સ્ત્રી. (અં. Arm
chair, Easy chair ઉપરથી) ફરાગતપ-
ણે સ્થાપક વિશ્રાંતિ લેઈ શકાય એવી ને ખુરશી તે.

આરામગાહ, સ્ત્રી. પરમ આરામ-વિ-
શ્રાંતિ; હંમેશ માટે આરામ લેવાજવું તે. સ્વર્ગ
જવું તે. ' આરામગાહે સુતેલા ચરવીરો માટે
અયોગ્ય વચન ન બોલ. '

આરામિક, પુ માણી; ખામ સાચવનાર.

આરાટ્ટ, ન. (અ. Arrowroot
એરોટ્ટ.) એ ભતતું કંદ; તેને સૂકવી ખાંડીને
બનાવેલો ને જુકો તે.

આરાવહો, પુ. પૂર્વજના દિવસ; શ-
રાધીઆંના દિવસો.

આનાસુરી, સ્ત્રી. આણુના એક ભાગ-
શિખરનું નામ આસુર છે ત્યાં વસનારી દેવી
તે; અંખામાતા; અંખાણ; અખા બનાની.
' ને કોઈ આનાસુરી માતને આરાધશે. ' પ્રા. કા

આરાસ્તગી, સ્ત્રી. (ફા. આરાસ્તન=
શોભાવવું) શોભાની તૈયારી તે; શણગાર;
તજનીજ; યોજના; વ્યવસ્થા; અંદોખસ્ત; સારી
વ્યવસ્થા કરીને તત્પર થઈ રહેવું તે.

આરાસ્તે, વિ. (ફા.) તૈયાર કરેલું;
શણગારેલું; ગોઠવેલું; વ્યવસ્થિત.

આરી, સ્ત્રી. કરવતી; વહેરવાનું નાનું
ઝોળર. ૨ ભોક પાડવાનું મોઝીનું ઝોળર.

આરીઈ, ન. ચરદસ્તનમાં થતું એક વેલ
ફળ; ચીમડું. આરીઆંતુરીઆં=શાકનાં ફળ.
૨ વિ. તુચ્છ; દલકાં.

આરીકારી, સ્ત્રી. ચંતુગર્ધ; ચપળતા. ૨ ઉસ્તાદી; કાવચેય. 'તારી આરીકારી અહીં નહિ ગાશે, ચાલ્યો જ સામી વાટે.' પ્રા. કા.

આરીસો, પુ. અરીસો; આયનો; તખ્તો.

આરૂઠ, વિ. (સ. આનરૂઠ=ચક્રવું. ઉ૦) ચઢેલું; ખેડેલું; 'મરુડારૂઠ' મરુડ ઉપર આરૂઠ-થએલા ખેડેલા વિષ્ણુ.

આરેઆવવું, કિનારે આવી પહોંચવું. ૨ અમુક કાર્ય પૂરું થવા આવવું; પરિપૂર્ણતાની લગભગ આવવું. આરે આવેલું વહાણ બૂડયુ=લગભગ તૈયાર થઈ જવા આવેલું કામ બગડ્યું. ૩ ભેંસ-ગાય વગેરે ચોપગી માદાઓ આર્તેવે આવવી=ગર્ભધાન મમયને પ્રાપ્ત થવી; પશુ માદાઓને ગર્ભ ધાવણ કરવાના ચિહ્ન દેખાવા તે.

આરેડું, વિ. (સ. આ=બહુ જ રૂઢ=રેડું. ઉ૦ આરુદિત ઉ.) બહુ જ રોનારું; સહેજ મહેનમાં રો રો કરે એવું. (બાળક.)

આરેતારે, અ. પાકવા આવેલું હોય એમ. (આરેતારે આવેલી બાજી બગાડી.)

આરો, પુ. (સં. આનરૂઠ=ચક્રવું. ઉ૦ આનરૂઠ=અંત.) કિનારો; ઓપારો; તીર-ખાટ; તટ. (કશાઅમેધનો આરો) ૨ છેડો; અંત; નિઠાલ. (તમારા વાતોનો આરો આવશે કે નહિ ?) ૩ પૈડાનો નાભીથી તેના પશ્ચિમ ગીના ઉપા લાકડાના જે કકડા તે; આરા. ૪ છાણુંનો ઉખળો. ૫ માર્ગ. (ઉગરવાનો એકે આરો નથી.)

આરોગ, ન. જુઓ આરોગ્ય.

આરોગવું, સ. કિ. જમવું; ખાવું. (સાંધારણ ગાયસને માટે ખાવું, મોટા ગાયસને માટે જમવું અને દેવને માટે આરોગવું, અનુક્રમે એક એકથી વધુ વિવેક બધી સંખ્યા ગણાય છે.) ' રૂડી આરોગો રમ રોટલીર, કામર મારા કીમ.' પ્રા. કા. યાળ. ૨ (તિર-રકાર-અભાવ-રીસમાં) કાંસીને ખાવું; કાઈને મળીને ખાવું.

આરોગ્ય, ન. (સ) તંદુરસ્તી; સુખાકારી; રોગ વગરની સ્થિતિ તે; અનામય. હાલત (શરીર અને મનની જે સારી સુખરૂપ હાલત તે.)

આરોગ્યતા, સ્ત્રી. સુખાકારી, જુઓ આરોગ્ય.

આરોગ્યરક્ષક, વિ. આરોગ્યનું રક્ષણ કરે એવું; તંદુરસ્તી સાચવનારું.

આરોગ્યરક્ષણ, ન. તંદુરસ્તીની સાચવણી તે; આરોગ્ય જાળવવું તે.

આરોગ્યવિદ્યા, સ્ત્રી. (સ.) આરોગ્ય સમૃદ્ધિ જે જ્ઞાન તે; તંદુરસ્તીને લગતા નિયમોનું જે શાસ્ત્ર તે.

આરોગ્યશાળા, સ્ત્રી. (સં.) આરોગ્ય ઠેકાણે લાવવાના અને તેને સ્થિર રાખવાના ઉપાયો જ્યાં થતા હોય એવું જે સ્થાન તે; આરોગ્યાલય. Hospital હોસ્પિટાલ.

આરોગ્યાલય, ન. (સં.) આરોગ્યશાળા. આરોગ્યારો, પુ. એક જાતનું ધાસ. (આ ધાસની ટોપલીઓ ચૂંથાય છે.)

આરોપ, પુ. (સ આનરૂઠ=ચક્રવું. ઉ૦) ચઢાવવું-મૂકવું તે. જેનામાં જે ન હોય તેનામાં તે છે એમ કહેવું તે. (સર્પ નથી એવી દોરીને ' સર્પ છે ' એમ કહેવું તે.) ૨ આગ; તહોમત; યુનો; દોષ. ૩ કપડો દેવો તે.

આરોપણ, ન. (સ.) આરોપવું તે; ચઢાવી દેવું તે. ૨ ઉત્તું કરવું તે (ખવનરોપણ) ૩ પહેરાવવું તે. (હાર-માળા આરોપણ)

આરોપણ, સ. કિ. ચઢાવવું. ' મુજ માહે આરોપી મન, મુને પામશો હે રાજન ' ગિરધર. ૨ પહેરાવવું:—' જનકીએ વંદમાળ આરોપી, રાધવંકેરા કઠે ' પ્રા. કા. ૩ જે મામાં જે ચુંચુ ધર્મ ન હોય તેનામાં તે ચુંચુ ધર્મ વગેરે લગાડવું તે. વસ્તુ જાણવા સાધન કાળ, આરોપી બોલ્યા કષિરાજ. ' અપો

આરોપાવવું, સ. કિ. પ્રે. ચઢાવવાવું; પહેરાવવું.

આરોપી, વિ. (સં.) આરોપણું; તહો-
મતદાર; જેની ઉપર આરોપ આંચો હોય તે;
શુનેગાર.

આરોહ, પુ. (સં.) ચઢણ; ચઢવું તે.
૨ ચઢાવ. ૩ રાગ ખેંચવો તે.

આરોહણ, ન. (સં. આરોહ=ચઢવું ઉં)
ચઢવું તે (સ્વર્ગારોહણ) ૨ ઉપર ખેંચવું તે
(રાગ્યારોહણ) ૩ સવારી કરવી ને. (અર્થો
રોહણ) ૪ ઉત્તરિ. ૫ ચઢવું; પગથી.

આરોહણું, અ. ક્રિ. ચઢવું. ૨ સંવાર
થવું; ખેંચવું.

આર્જવ, ન. (સં. ક્રજુ=સરસ. ઉં)
સરમતા; સીધાપણું. ૨ કાલાવાલા; વિનવણી.
૩ ખુશામત; હાથ હા કરવું તે

આર્ત, વિ. (સં.) પીડિત; વ્યાકુળ. ૨
ગમરાએહ, ગદગદ થઈ ગએહ.

આર્તવ, ન. (સં.) રજ; સ્ત્રી ખીજ.
૨ વિ ઋતુ સંબંધી.

આર્તિ, સ્ત્રી (સં.) દુઃખ; પીડા. ૨
વિપતિ.

આર્તિહર, વિ. (સં.) દુઃખહરનાર;
પીડા હરનાર

આર્તિહારક, વિ. (સં.) પીડાહારક;
દુઃખ દાળનાર.

આર્દ્ર, વિ. (સં.) ભીનું; ભેળવાણું;
પાણીના અર્થવાણું; લીધું, ૨ લીધું; નરમ; પ-
લેણું. ૩ મૃદુ; કોમળ.

આર્દ્રક, ન. (સં.) આદુ; સૂંકા મૂ-
ળના લીલા ગાંડીઆ.

આર્દ્રતા, સ્ત્રી. (સં.) બિનાસ. ૨ કંટ-
મગતા. ૩ અનુકંપા. ૪ લીલાપણું. નરમીય.

આર્દ્રા, સ્ત્રી. (સં.) સપાતીય નક્ષત્રમાંનું
એક નક્ષત્ર.

આર્થ, પુ. (સં.) અસલના સુધરેલા
લોકો. ઉચ્ચ કુળનો સુધરેલો બહેનો ડાંચો
માણસ. ૨ વિ. ઉચ્ચ કુળનું; ખાનદાન

આર્થવર્ત, ન. (સં.) આર્થપણું; આર્થ-
તા; કુલીનતા; ખાનદાની.

આર્થધર્મ, પુ. (સં.) અસલના સુધ-
રેલાં લોકો જેઓ આર્થ એવા માનવતા નો-
મથી જાળખાતા અને હજી જાળખાય છે
તેમનો જે ધર્મ તે. આદ્ય ધર્મ; હિંદુઓ-
નો ધર્મ.

આર્થપુત્ર, પુ. (સં.) પતિ; સ્વામી.
(આર્થ સ્ત્રીઓ પેતાના પતિ સાથે વાત કરતાં
તેમજ ખીજની સાથે વાત કરતાં પેતાના પ-
તિનું નામ નહિ લેતાં આ શબ્દથી બોલતી.
નાટકમાં અને વાતચિત વગેરેમાં સ્ત્રીઓ પતિને
માટે આ શબ્દ વાપરતી. પ્રાચીન યુગની
સાહિત્યમાં જેમ ' સાસુજયા ' શબ્દ વપરાય
છે તેમ સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આ શબ્દ વપરા-
એલો છે.) ' વિરમયથી જેની સામે સર્વે
જોઈ રહ્યા છે એવા આર્થપુત્ર ચીતરેલા છે.'
ઉ. રા.

આર્થભાષા, સ્ત્રી. (સં.) આર્થ ભા-
ષાની જે ભાષા તે; સંસ્કૃત સંસ્કૃતમાંથી નીક-
ળેલી પ્રાકૃત વગેરે ભાષાઓ

આર્થસમાજ, પુ. (સં.) વેદને જ મુ-
ખ્ય ગણી તે પ્રમાણે વર્તવું એવા અભિપ્રાયવા-
ળું બ્રહ્મીયત્વ સ્વામીયી જ્ઞાનદે સ્થાપેલું ધર્મમંડળ.

આર્થા, સ્ત્રી. કુલીન સ્ત્રી; શેઠાણી; આદ્ય સ્ત્રી.
૨ સાસુ ' ક્યાં છે તમારી આર્થા ? ' મૃ-
ત્યુકટિક.

આર્થાગીતિ, સ્ત્રી. (સં.) એકં જાતનું
વૃત્ત; રાગ. (આર્થાના કેટલાક સમવિધે એક
છે, જેમાં કેટલાકમાં માત્રાઓ અને કેટલાકમાં
માત્રાઓ અને ગણ બેક હોય છે. દષ્ટમણમાં
' અર્થિ ' અને યુજનતમાં ગીતિ બહુ પ્રચ-
લિત છે. આર્થાગીતિનું માપ:—હાથ પહેલે
ત્રીજી, બીજી ચોથે અક્ષર માત્રાની, ચુદીજન
ગણીએ ગીતિ, વિશાળ પદની સમાનતાવાળી. ન. વ.

આર્થવર્ત, પુ. (સં. આર્થ+વર્ત=૨
ચરવું ઉં આવર્ત થેરેલું, કુદાળું.) આર્થ લોકો.

એ રોકેલો જે દેશ તે; ઉત્તર હિંદુસ્થાન.
ગંગા અને જગનાં નદીઓની ઉપરનો અને
સિંધુની આશી તરફનો બધો પ્રદેશ જે આર્ય
લોકોએ પહેલાં રોકેલો હતો તે; ભરતખંડ;
હિંદુસ્થાન.

આલ, ન. એક જાતનું ઝાડ. ૨ હડ-
તાલ. ૩ ટેવ; આદત.

આલક્ષિત, વિ. ચિહ્નતથી દેખાડેલું; રેખા-
વાળું; દેખાતું; જણાતું.

આલખીપાલખી, ઓ. હાલારમાં છો-
કરાંની એક રમત.

આલણ, ન. એક જાતનો લેલો ખોરાક;
શેષ; કપું.

આલપાકો, પુ. (અ Alpaca) એક
જાતનું જીનું કપડું. આલપાકો નામનાં બકરાંની
જાતનાં પ્રાણીઓના વાળ અથવા જીનમાંથી
બનાવેલું કપડું.

આલપાલ, ઓ. ચાકરી; સેવા. ૨ છો-
કરાંની ખાવજાત. છોકરું અથવા માંદું માણસ
જે કંઈ માગે તે આપી તેને ખુશખુશાલ રા-
ખતું તે; ૩ સંભાળ; તજવીજ; સરભરા; સારવાર.

આલખેલ, ઓ. (અ. All well) તું
અપખંડ ૩૫.) ચોક્કાદારો અને સંત્રીઓ પો-
તોને સોપાએલું રક્ષણનું કામ ' બગાજર છે '
એવા અર્થની રાતને વખતે કલાકે કલાકે જે
બૂમ પાડે છે તે. (ખાસ કરીને ખળના ઉપ-
રના પહેરગીરાએ બધું સિલસિલાબંધ છે એમ
જાહેર કર્યા કરતું એવો નિયમ છે તે ઉપરથી.)

આલમ, ઓ. (આ. આલમ ઉં)
દુનીયાં; જગત. ૨ લોક; માણસ જાત.

આલમદુનીયાં, ઓ. (આ.) બધું
જગત; વિશ્વ; પૃથ્વી, માણસ જાત ૨ તમા-
મ દેશ.

આલંબ, પુ. (સં. આલંબ=ટંગાવું.)
આધાર; ટેકો; આશ્રય. ૨ ધારણ; પકડવાનું જે
કંઈ હોય તે.

આલંબન, ન. (સ.) આશ્રય; સહાય

ટેકો. (કાબ્ય.) રસ ઉત્પન્ન કરનારી મૂલ વસ્તુ.
(આલંબન અને વિભાવ.)

આલંબનું, અ. કિ. પકડવું; આશ્રય
માટે આધાર લેવો. ૨ પહોંચવું. ૩ ટંગાવું;
ટેકો લેવો.

આલય, ન. (સં. આલંય=જવું. ઉં)
ધન; રહેવાની જગા; સ્થાન. ' એવું આલય અ-
વલણવું, મહારાણ્યરે, પછે બોજન કરવું મહા-
ન્ત રૂપ રાણ્ય. પ્રેમાનંદ

આલવાલ, પુ. (સ.) ક્યારો. " તેહ-
તરની રકષ હાદથ, સુગમ નામની હાળ, ભક્તિ
લક્ષણ જેહ તરને, આલવાલ વિશાળ. " ર-
ત્નેશ્વર.

આલવું, જુઓ આપવું.

આલસ્ય, ન. (સ. અલસ્ય=પતન ક-
રવો. ઉં) આજસ; મંદતા.

આસાપ, પુ. (સં. આસપ=ખોલવું ઉં)
રાગ બેસાડવાને અર્થ વગરનો જે આ-આ-
કરીને રાગ કાઢવો તે. ૨ વાતચિત ૩ શુ-
ભિનું ગાન ૪ બકવાદ; મિથ્યા બાધણ. ૫ દોષ;
આક્ષેપ; આરોપ.

આસાપવું, ૨. કિ. રાગ કાઢવો; ગાવું
' લઈ તાળ આસાપ્યો મહાર, મેધ વરસીઓ
મુશળધાર. ' પ્રા. કા.

આલામત, ઓ. (આ.) નિશાની; ચિહ્ન.

આલાલીલું, વિ. (આણુ=તાણુ+લીલું=
બીંતું. નહિ સુકાએલું) લીલુંસુકા સહેજ સાજ
સુકાયું ન સુકાયું હોય તેવું. આલાલીલું વચ-
આલાલીલા વાંસ.

આલિંગન, ન. (સં. આલિંગ=જવું.)
કાટી; બેટ; બેટવું; બાથમાં લેવું તે; બાથ; સાં-
ધકું (નૃસિંહ.)

આલિંગવું, સ. કિ. બેટવું; કાટી કર-
વી; બાથ ભરવી; છાતી સરસું ચાંપવું.

આલી, ઓ. (સં.) સાહેલી; સેવર;
સખી; બેનપણી.

આલોગાર, વિ. અટક્યાળું. “ આલોગારો કરતો હોડે આળ નો. ” લાલણ

આલોગાર, (જહાં) વિ (શ. આલોગાર=ભવ્ય.) ધર્મ મોટું; ભગવાદાર; ભવ્ય. હાંભાવાળું; બહેનઓ.

આલુ, ન. ખોટો આરોપ; અપવાદ. ૨ એક જાતનું સૂત્ર મેવામાં ખાવાનું ફળ

આલુખુખાર, ન. (શ.) તુર્કસ્તાનમાંથી-મેખારા તરફથી આવતાં એક જાતનાં સૂકાં ફળો.

આલુચન, ન. યતિ આરમ્ભ વગેરેના માથાના કેશ ચૂંટી નાખવા તે.

આલો, વિ. (સં. આર=નજીક. ઉ.) નજીકનું. ૨ વધારે પ્રિય. ૩ સાફ, શ્રેષ્ઠ. ‘ એ મને તારાથી આલો છે. ’

આલોખ, પુ. (સં.) લખાણ; ખત-પત્ર. ૨ લખી આપેલું તે. ૩ પટો; સનદ; દાનપત્ર. ૪ યત્ર; સિદ્ધિ સુધા

આલોખન, ન. (સં.) લખાણ કરવું તે; સનદ પટો કરવો તે. લખાણ; લખવું તે. ૨ ચિત્ર; ચિત્રરવું તે. ૩ રૂપરેખા કરવી તે. ૪ ખોતરવું; ખોલવું; ઉખાડવું તે. (‘ આલોખન દ્રવ્ય ’) કોતરવું તે.

આલોખની, (આલોખિની) સ્ત્રી. (સં.) કથમ, ૨ ચિત્રરવાની પીછી. ૩ લખવાની મરજતા બરેલી પદ્ધતિ. ૩ ટાકણ

આલોખણું, સ. કિ. (સં. આલોખ=લખવું. ઉ.) લખવું. ૨ ચિત્રરવું. ૩ ખોતરવું. ૪ ગણગારવું.

આલોખ્ય, વિ. (સં.) આલોખવા ગોચર.

આલોપ, પુ. (સં. આલોપ=લીપવું.) લેપ કરવો તે; અચો; આડ; ચોપડવું તે. કોઈ પણ વસ્તુનો તેને ભિન્નથી જડાવડો લેપ કરવો તે. કંટેવાળો; ૨ ચોદવું તે.

આલોક, પુ. (સં. આલોક=જોવું. ઉ.) દેખાવ; દર્શન; ચિતાર. “ આલોક શ્રીનગર ગૃહના કેતુકેરા વિલોક. ” અ. દૂત.

આલોકન, ન. (સં.) જોવું તે; ધા-

રીને કોઈ દેખાવ જોવો તે. ૨ તપાસવું તે. ૩ દેખરેખ રાખવી તે.

આલોકવું, સ. કિ. જોવું; તપાસવું.

આલોચ, (સં. આલોચ=જોવું, રિચા-રવું.) જોવું; વિચારવું તે. ૨ દેખાવ; દર્શન. ૩ વિવેચન; વિચાર: “ આલોચ કરતો તે સમે, પરદેશો ત્યાં લંકાપતિ ” શામળ.

આલોચન, ન. જોવું તે, વિચારવું તે. દેખાવ. ૨ વિવેચન. ૩ માનીદેવું; કબુલ કરવું. “ રાજ પ્રધાનને હાથ ડિંદણ ગામે ગયો અને ફતગુર આગળ પૂર્વ કરેલાં સર્વ પાપોનું આલોચન કર્યું. ’ કુમારપાળ પ્રબંધ.

આલોચણું, સ. કિ. વિચારવું; કલ્પના-થી શોધી કાઢવું; ધ્યાનમાં ઉતારી મનન-કરવું. ઉંડુંરે હૃદયમાં આલોચજો. ” લીલાવતી.

આલોપાલો, પુ. જાડનાં નાનાં મોટાં પાન મળ વગેરે જે વનરપતિ તે; વનરપતિ. ૨ સાદો ખોરાક; ચાક ભાજનો ખોરાક તે.

આલોચણુ ન. (પ્રા. જૈન.) આલોચન; કબુલાત; પાપ કર્મો માની દેવાં તે. Confession (કન્ફેશન.) જૈન ધર્મમાં એક એવો રિવાજ છે કે, યતિઓ અને સાધુ વગેરે જનોએ નિત્ય કિંવા જ્યારે પણ પ્રસંગ મળે ત્યારે શુદ્ધી આગળ પોતાનાં કર્મ કબુલ કરી માફી માગવી. આ રિવાજનું નામ ‘ આલોચણુ ’ કહેવાય છે શિરસ્તીઓમાં પણ કબુલાતથી પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી નાખવાનો રિવાજ છે અને તેને Confession કહે છે.)

આવ, સ્ત્રી. (સં. ગા=આવવું. ઉ.) આવવું તે; આવક. આગ; છત આવાત.

આવક, સ્ત્રી. આવ; આવવું તે, ૨ ઉત્પન્ન; પેઢાસ; આવડાની. ૩ રોજગાર; કમાઈ.

આવકચિટ્ટી, સ્ત્રી. આવનારા માછલી જે ચિટ્ટી તે; ભરતીઈ. ૨ રસીદ; પાવતી.

આવકજનક, સ્ત્રી. આવવું જતું તે; આવવાની અને જવાની જે ક્રિયાઓ તે. ૨ આવતાં અને જતાં નાણાંની જે નોંધો તે;

વતા અને જતા કાગળપત્રની જે નોધ અથવા નકલોનો સંગ્રહ તે. ' આવકગવકનો ચોપડો. ' ' આવકગવકની ફાઈલ. '

આવકાર, પુ. (સ.) આવનારને 'આવો' એમ કહીને જે માન આપવું તે; સન્માન કરવું તે; આદરસત્કાર કરવો તે.

આવકારી, પુ. (અવકારી) નવરાઈ; દુરસદ રમંતર; છેડું; જે વસ્તુ વચ્ચેનું જે પોલાણ તે આવકારું, જુઓ ' આગવું. ' (આ શબ્દ કાઠિઆવાડમાં વપરાય છે)

આવચીઆવંચી સ્ત્રી. એક જાતની વનસ્પતિ અને તેના બી. (આ બીને તુંક મરીઆં પણ કહે છે જુલસીના વર્ગની આ વનસ્પતિ છે. એના બી બહુજ ઠંડાં હોવાથી ગરમીના દરદો ઉપર વપરાય છે.)

આવજા, સ્ત્રી (આવજાવ.) આવલુ અને જવું તે; આવવા જવાની જે ક્રિયાઓ થવી તે; અવરજવર. ૨ આયાત નિકાશ.

આવટણું, અ. કિ (સ. આનૃત્વ=વળવું. ઉં) નીવડવું, થવું, નીપજવું; ઉદ્ભવવું. ૨ ફેરવવું.

આવડ, સ્ત્રી. આવડલુ તે; આવડત; અવડવાપણું. (સુતા તે સારો છે પણ કંઈ આવડ નથી.) ૨ શાન. ૩ સુકિત, કળા.

આવડત, સ્ત્રી. આવડ; આવડલુ તે ૨ કળા; કિસમ. ૩ અતુરાઈ, ચાલાકી; હિંમત. ૪ શાન; સમજણ

આવડત્રેવડ, સ્ત્રી. કામ કરવાની રીત અને કરકસર કરવી તે. (આર્થિક રિયલિટી ઉપર લક્ષ રાખીને વ્યવહાર ચલાવવાની જે રીત તે.)

આવડણું, અ. કિ. (સં. આવૃત્ત=ફેરવવું. પ્રા. આપદિર્ઘ.) કોઈ પણ કાર્ય, કેમ કરાય છે તે બરાબર જાણવું તે; કાર્યની કરામત જાણવી તે; જાણવું; સમજવું અને કરા જાણવું તે; કરતાં કાવવું. આવડે નહિ થેશ ને રાખવા પેશ જોડણું આવડે જોડણું જોડણું પણ કરવું. આવડે જોડણું જોડણું નહિ અને

ભાવે તેટલું ખાઈએ નહિ દરેક વસ્તુ કે વાત વિવેકસર ફરવી જોઈએ. (આનો કર્તો-જેને આવડણું હોય તે એથી વિ. માં મુકાય છે.)

આવડું, વિ. (સ. આત્રવ ઉં) આવડું; અમુકના જેવડું તે; અમુક માપે લાંબું પહોળું હંચુ નીચુ હોય તેવું.

આવણું, ત્રિ. હવે પછી યવલું; હવે પડીતું; અવિશ્યતું. ૨ શરૂ થવું " આવતી વડુ અતે એમતા રાજનો બાર તો પડ્યો તો પડ્યો નહિ તો થઈ ગયું. " ' આવતી ધાડે કંઈ વિષ ખવાય ? ' બય આવવાનો હોય તેથી શુ હીંમત દરાય ?

આવદાની સ્ત્રી. (આગદાની) આવક, પેદાશ; કમાઈ, ઉપજ.

આવનજવન, જુઓ આવજા. ૨ જ નમવું અને મરવું તે. ' આવનજવન કોઈ નવ જાણે, એવો જેલ બનાવ્યો ' ભજનાવલી.

આવરકૂટો, પુ. (સં. આવુષ્પન્નકૂટ=લીચાઈ જવું-પુટું થવું.) અડદાણો; બાગી વડી જવું તે. ૨ આવરદાનો અંત; છેડો; મોત અવજવું તે.

આવરણું, ન (સ.) ઢાંકણ; આચ્છાદન; આડ. " ગહનમતિ સંસારની છે, માથાડું આવરણું. ' પ્રેમાનંદ. ૨ ઢાલ. ૩ અશાનું પડ; પડદો

આવરદા, પુ. (સ. આવુષ્પન્નદા=આપવું. ઉં) આયુષ્ય; જન્મથી મરણ સુધીનો જે કાળ તે; જીવનસમય. ' સખી આ આવે, આવરદા તો બહુ લાંબો છે. ' તપત્યાખ્યાન આવરદાનો જળીઓ લાંબા આયુષ્યવાળો.

આવરણું, અ. કિ. (સ. આનૃત્વ=જાણવું.) બાપવું; ફેલાવું; ઘેરી લેવું; છાંછ જવું. ' અગમ અગોચર ' સહેને દરિ, બ્રહ્મા શીટ માયા આવરી ' અખો ' દીપ જ્યોતિની પેરે જુગતાં, આવરી રહેશે અંધાર ' છાંટમ.

- આવરેજ, પુ. (અં. Average. એવરેજ.) સરાસરી; પ્રમાણ; આસરો; અંદાજ. ૨ કાળો; ભાગે પડતું જે આવતું હોય તે.

આવરે, પુ. (કા. આવરેનું=આવવું. ઉં) રોજમેળ ઉપરથી કાઢેલી ખાતાવાર આવકનવકની નોંધો; નોંધોને સંગતો ચોપડો. ૨ ખરબડાટ; ખાવાની જાવના તે.

આવર્ત, ન. (સ. આનંદવર્ત=ફરવું.) કુડાણું; ચકરાવો; ચકરી; ભરી. ૨ ગોળ ફરવું તે; આટો.

આવર્તન, ન. (સ.) ફરવું તે; ચકરાવો. ૨ વાગવાર ફરવું ફરવું તે; એકની એક વસ્તુને ઉપસાવ્યા કરવી તે; ફરશરી. (પારાયણ.)

આવર્તણું, અ. કિ. ફરી વળવું; ઢાકવું; ઘેરી લેવું. 'અ. કિ. બાધમાં લેવું; ભેટવું; આલિંગન કરવું —' રતિ રણ પીર ધુરંધર રામા, પિંડહર આવરતી રસધામા. " ગી. 'ગોવિંદ.

આવર્તીક, પુ. (સ. આવર્તન+અક.) વારંવાર આવતો આવકો. (એકનો એક અકવારવાર આવે છે ત્યારે તેને આવર્તીક કહે છે.)

આવેલ, ન. તાણુ પીંજેલું ૧; " પોલ ફેરો પાથર્યાં, આવલમાં ભારી એહ, ખમા ખમા સહકો કહે, નારી સાથે નેહ " શામળ.

આવલી, સ્ત્રી. (સ.) પંક્તિ, હાર; ગોળ; લીટી; શ્રેણી. ૨

આવલાં, ન. કાસ. અને તેને સંગતો પાણી ખેંચવાનો આમડાનો સરસામાન

આવવું, અ. કિ. (સ. આનંદ=આવવું. ઉં) બોલનારની તરફ કાંઈ ગતિવાળી વસ્તુ કે પ્રાણીનું જવું તે. (બોલનારના રચાન પ્રતિ જે ગમન તે) બેગા થવું, મળવું; પાછા ફરવું, ફરીને જવું, એકઠા થવું તે. ૨ ફટવું. 'આ જાડને પાત આવ્યાં' ૩ જણાવું; લાગવું; અસર થવી. 'એને તાવ આવ્યો ને પેલાને ચુસ્સો આવ્યો.' ૪ કુ. જવાળું રે

થવું. 'આખો આવવી.' બીજાં ક્રિયાપદને સહાય કરવાને જ્યારે આ ક્રિયાપદ તેની સાથે જોડાય છે ત્યારે તેનોજ અર્થ બતાવે છે. 'એ તો ખાતો આવ્યો છે.' ખાધાજ કરે છે 'આવી જાવું' મોત આવવું, છુટું થવું. 'એવું તે સાથે એના ઘંઘાનું આવી બન્યું છે.' 'આવી મળવું' સહાયક-સમાન થવું 'નવી વહુ કાસે આવી મળશે અને સંસાર હોતો એવો ચંદ્ર રહેશે.' બધ બેસતું થવું. 'જુઓ આ ટોપી તમને આવે છે?' યદ્યપ્તિએ પ્રાપ્ત થવું. 'જે આવી મળશે તે ખાધશું.' 'આખો આવવી' આજરાકે થવું, સામા થવું 'આવી જવું' અભિમાનપૂર્વક આમનથ્ય કરવું. Challenged. 'આવજો' અનુગા આવવી. અર્થાત્ જાઓ. આવવું અને પધારવું એ બે ધાતુઓ આસાર્યમાં ઉપટા અર્થમાં વપરાય છે. 'પધારજો' અર્થાત્=જાઓ.

આવશ્ય, સ્ત્રી. જુઓ અવશ્ય.

આવશ્યક, વિ. (સ.) જરૂરનું; અગત્યનું.

આવશ્યકતા, સ્ત્રી. જરૂર, અગત્ય; ખપ.

આવસથ, ન. (સ. આનંદસ્થ=રહેવું. ઉં) ધર; નિવાસ સ્થાન, આલય. ૨ ધર્મશાળા; ઉતારો; સુકામ. ૨ અભિહોત્ર શાળા.

આવસથ, પુ. (સ.) અભિહોત્રનો અભિ; દપતીએ રાખેલો અભિ, શૂદ્રઅભિ.

આવહ, વિ. (સ. આનંદહ=વહેવું.) લઈ જવું; વહન કરવું તે. 'હુ ખાવહ' હુ ખાધી વહન થાય એવું

આવહનપત્ર, ન. બોલાવવાનું આરાપત્ર, સમન્સ.

આવળ, સ્ત્રી. જેની સોટીઓનાં દાંતણુ કરવામાં આવે છે તે વનસ્પતિ; એક જાતનું નાવું ખાંટવું. એના પાન સોનાચુંબી જેવાં હોય છે.

આવળીઓ, પુ. જોરીઓ, ૧. 'એને દોકરી જણ્યો'

સ્રીગીત ૨ એક જાતનું આડ. (આવગાથી મોટું અને આવળથી નાનું.)

આવાગમન, ન. આવવું; પધારવું; આવવું તે. ૨ જન્મોત્તર.

આવાર, અ. આ વળતે; આ ધરી આ પળે; દમણાં.

આવાસ, પુ. (સં. આનયમ્=રહેવું.) રહેવું તે સુકામ નિવાસ. ૨ ધર; મંદિર.

આવાહન, ન. (સં. આનવહન=લઈ જવું.) આનંદપ્રથુ; બોલાવવું. તે ૨ મંત્રથી દેવાદિનું ચરિત્ર મંડળ ધિયાદિમાં આવવું તે.

આવિર્ભાવ, પુ. (સં.) સ્પષ્ટ દેખાય તેમ થવું તે; ઉત્પન્ન થવું; ફેટી નીકળવું તે; પ્રાદુર્ભાવ; પ્રાકટય; પ્રકાશ.

આવિર્ભૂત, વિ. (સં.) પ્રાદુર્ભૂત; પ્રગટ; દેખાઈ આવવું; છતું; ખુલ્લું.

આવિષ્કરણ, ન. (સં. અવિસ્મરક=કરવું. કાળ.) ખુલા થવું; પ્રાગટય; પ્રકાશ. ખુલાપણું; પ્રકટપણું; બહાર નીકળી આવવાપણું.

આવિષ્કૃત, વિ. (સં.) પ્રકટિત; પ્રકાશિત; દેખાડેલું; જાણી આવેલું; ખુલ્લું કરાએલું-થએલું.

આવિષ્ટ, વિ. (સં. આનવિષ્ટ=પેચવું. ઉં.) પેટેલું; દાખવ થએલું વળગેલું-જીમકે=‘મૂતાવિષ્ટ’ જેવામાં ભૂત પેટેલું હોય એવું.

આવૃ, વિ. (સં. વૈતાવદ ઉં.) આ પ્રમાણેવું; આ પ્રકારવું; આ નમુનાવું; અમુકના જેવું.

આવૃત્ત, વિ. (સં.) ઘેરાએલું; ઢાંકેલું; છવાએલું; આગ્રહિત. ઘેરાઈ ગએલું; ભરાઈ ગએલું.

આવૃત્તિ, સ્ત્રી. (સં.) ૧રી વળવું તે, ખીજવાર થવું તે. એકની એક વસ્તુ-વિચાર-વાત વગેરેની ફરી ફરીને એની એજ ક્રિયા થવા કરવી તે.

આવેગ, પુ. (સં. આનવલું+વિજ્ જુ દા થવું. ઉં. વેગ.) બળ; જોર; ઉશ્કેરણી. ૨ જુસ્સો આવવો; ઉમરો ચડવો. ૩ ક્રોધ; ગુસ્સો.

આવેશ, પુ. (સં. આનવિષ્ટ=પેચવું. ઉં.) જુસ્સો; ઉમરો. ૨ ઉમંગકો; ૩ ક્રોધ; ક્રોધ. ૪ વેગ; લહેર.

આવેશી, વિ. આવેશવાળું; આતુર. ૨ ક્રોધી; ગુસ્સાભાર. આવેશ-લહેર આવે તે તરફ ધસાઈ જાય એવું.

આવેષિત, વિ. (સં.) વીંટાએલું, ઘેરાએલું.

આશ, સ્ત્રી. (સં. આશા. ઉં.) આશા; ઇચ્છા; કામના; ભાવ. ‘હતી આબ્યાની આશ; ખાસ દીપોત્સવી પરેરે’ સ્વદેશ-વ.

આશંક પુ. (આ. આશિર્=પ્રેમી.) પ્રેમી, કાઈ ઉપર આમકત થએલ; અતુરાગી. ‘આ શંક ન જાણે જાતકજાત; ભૂખે ન જાણે લખો જાત.’ અતુરાગી આંધજો થાય છે.

આશંકમાશુક (આશુકમાશુક) ન. બ. વ. (કા. માશુક=પ્રેમવાળી સ્ત્રી.) અતુરાગી સ્ત્રીપુરુષ; જાનજરિણી; જે સ્ત્રીપુરુષને અન્યોન્ય પ્રેમ થયો હોય તે. ‘નથી ઉચરી વાત આશંકમાશુકની’ ક. દ. ૩૧.

આશંકા સ્ત્રી. દેવને ઉતારેલી આરાતીનો અને પુષ્પ વગેરેનો પૂજ્યભાવે સ્પર્શ કરીને પોતાની આંખોએ તે દાખનો સ્પર્શ કરવો તે.

આશંકાર વિ. (કા.) સ્પર્શ; ખુલ્લું; જાહેર; ઉધાડું.

આશંકારા વિ. (કા.) જગજાહેર; ખ્યાત, ખુલ્લું; પ્રકટ.

આશંકી, સ્ત્રી. ચારી; પ્રેમ; પ્રીતિ; રતિ; અતુરાગ.

આશંક, પુ. આંધકો; આશંકા; ખટકો ૨. જોડું આણવું તે; લજવાવું કે શરમાવું તે “નવ આણશે મનમાં આશંક, તમ આવે પામ્યા લખ ટંક.” મેમિર.

આશંકા, સ્ત્રી. (સં. આન્શન્ક=વહેમ પડવો.) શંકા; વહેમ; શક પડવો તે.

આશક્તિ વિ. (સં. 'શ'કવાળું; વહેમ પડેલું; શક પડતું.

આશાના, સ્ત્રી. (શા.) સખી; સહેલી; માથક.

આશાનાઇ, સ્ત્રી. અનુરાગ; પ્રીતિ; ચારી.

આશય પુ. (સં. આન્શય=પડવું.)

હેતુ; ઉદ્દેશ. અભિપ્રાય; મનસુખો.

આશરવાદ, જુઓ આશીર્વાદ.

આશરણગતિ, ન. આશ્રયે આવીને રહેલું; અનુભવી; શરણગતિ.

આશરણપડવું, વિ. અટકળ પડવું; આશરે આટલું છે એમ ધારેલું એવું.

આશરે, અ. પ્રમાણે; લગભગ; શુભારે.

આશરો, પુ. (સં આશ્રય ઉ.) આશ્રય. ર શુભાર; અડસટ્ટો.

આશરણ, કિ. આશ્રય લધને કરવું તે; આશ્રય લેવો તે. “ પ્રસ્તાવના થઇ રહ્યા પછી કોઇ જાતને આશરી (આશ્રયી) ને નદીએ ગાવું તે. પ્રા. કા.

આશા, સ્ત્રી. (સં.) ઇચ્છા; કાંક્ષા; ઉમેદ. ‘ અમુક આમ થાય તો સાઈ ’ એવી જે મનની ધારણા તે; વાચ્છા. ‘ આશા કરવી ’ ઇચ્છવું. ‘ આશા આપવી ’ સહાય કરવાનું કહેવું. ‘ આશાભર્યું ’ જેને ધણી ઇચ્છા પુરી કરવાની રહેલી છે એવું જુવાન. ‘ આશાભરી ગરીબડી હરિયાક્ષી કેરું જાણું, મનોહરવળી કરણા ભરેલું ” માલતીમાધવ. ધન મેળવવાની જે સહચી મોટી ઇચ્છા તે “ આશાએ ધરણી ખણી ધનતણી ગાળીગિરી ધાતુઓ ” નીતિચતક.

આશાક, જુઓ આપાક.

આશાપુરી, સ્ત્રી. આશા પુરનારી દેવી.

આશાભંધ, પુ. (સં) આશાનું જે બંધન તે; આશાદોરી; આશાતંત્ર.

આશાભંધી, વિ. આશાના બંધનવાળી; સમર્થા સ્ત્રી; ગર્ભિણી.

આશાભંગ, પુ. આશા તૂટી જવી તે; નિરાશ થવું તે. ‘ આમ કરીશ ’ એવું કહ્યા પછી છૂટી પડવું તે.

આશાશુક્ત, વિ. (સં) આશાવાળું; આશાભર્યું.

આશાવંત, વિ. (સં) આશાભર્યું; આશાવાળું.

આશાવરી, પુ. એક રાગનું નામ; ગાવાંની એક દળનું નામ.

આશાનાળુ, વિ. આશાવંત; આશાશુક્ત.

આશિષ, સ્ત્રી. (સં આન્શાસ=ઇચ્છવું. ઉ.) આશા ફલિત થાય એવું જે સંતોષ વચન તે. તુષ્ટિવચન. ‘ આશિષ આપવી-દેવી ’ કલ્યાણ થતો એમ કહેવું તે. “ દેહે આશિષ દલપતરામ જીવો વિકટોરીઆ. ”

આશી, સ્ત્રી. (સં આન્શુ=મારી નાખવું. ઉ.) સર્પની કાઠ; મહાકારી જીવલેણ એર. ૨ એક જાતની બોપધિ.

આશીર્વચન ન. (સં) આશીર્વાદ; આશીશ.

આશીર્વાદ, પુ. (સં) આશીશ; આશીર્વચન.

આશીનીશી, અ. સંતોષપૂર્વક; મનમાનતી રીતે.

આશીર્વાદાત્મક, વિ. જેમાં આશીર્વાદ હોય એવું; આશીરવાળું; આશીર્વાદ યુક્ત.

આશીર્વાદાર્થ, આશીર્વાદને માટે; આશીશ દેવાને; આશીર્વાદના કારણે.

આશુ, વિ. ઉતાવળ; ત્વરિત, શીઘ્ર.

આશુચ, ન. (સ. અન્નહિન્નશુચિ=શુદ્ધ) અપવિત્રત સત્ત્વવાળું; અશુદ્ધ; અસ્વચ્છ.

આશુતોષ, પુ. (સં આનુ=નવલટીતોષ=તુષ્ટિ આનંદ આપનાર) મહાદેવ; ચંકર; સિપ.

આસામ, પુ. બંગાળની પૂર્વ અને મધ્ય-
પૂર્વી ઉત્તરે આવેલો પ્રાચીન ગામી ખીણમાં-
નો રસાળ પ્રદેશ.

આસામી, (આસામી.) પુ. (કા.)
સખસ; અમુક માણસ. ૨ દેણદાર. ૩ પૈસા-
દાર; ધનવાન. ૪ પુરુષ; માણસ (સામાન્ય.)

આસામીવાર, અ. દરેક આસામીનું;
તેને લગતું હોય તેમ; આસામી-માણસ દીઠ.

આસાર, પુ. (સં.) કાળકા, (રસમ-
સુતરનો.) અપાટે; અપરું; ધારાસાર-જલાસાર.

આસીક, પુ. (અ Acid એસીડ) તે
જામ. ૨ વિ આપટ ખાંડ; આમ્લ.

આસીરિઅન, વિ. આસિરિયાનું; તેનેલગતું.
૨ આસીરિઆનું રહેવાસી; વતની.

આસીરેટ, પુ. (અં.) મદદનીસ; સહા-
યક. ૨ વિ. મદદ કરનાર, સહાય આપનાર.

આસુર, વિ. (સં અ નહિ છુટ=દેવ.)
અસુરનું; અસુર સંબંધી. ૨ જંગલી; મનુષ્યને

નહિ શોભે એવું. (કાર્ય, વર્તન, વગેરે.)

આસુરવિવાહ, પુ. (સં.) જંગલી વિવાહ.
ધર્મ શ્રાવણશ્રેણી આઠ જાતના વિવાહ કહેલા

છે તેમાંનો એક વિવાહ. એમાં જળાત્કારે ક-
ન્યાને ઉપાડી જવામાં આવે છે.)

આસુરી, વિ. (સં.) અસુર સંબંધી; રાક્ષ-
સી; તામસી; કોપી; જલદ; આકરું; કરકું; વહા-

ડકાપની એક ચિહ્નિસા. આસુરી ઉપાય=છિંટવેડું.

આસેધ, પુ. (સં.) ક્રેદ; પ્રતિબંધ; અટકાવ.

આસો, પુ. (સં આશ્વિન ઉ.) વિક્રમ
સંવત્સરના વરસનો છેલ્લો મહીનો.

આસેઠ, અ. એક જાતની ઔષધિ; અશ્વ-
ગંધા; આસંધ.

આસોદરો, પુ. (સં. અમતક ઉ.)
આસત્રા; આસિદ્રા.

આસોપાલવ, પુ. (સં અશોક. ઉ.) આં.
ખાના જેવું મોઢું આખાને મળતું ઝાડ; અશોક.
જેનાં પાન આંખા જેવાં પશુ કરચલી વાળાં

હોય છે, અને લોકો તેનાં તોરણ બનાવરાવે છે.
આસોપાલવની છાયા બહુ સારી હોય છે.

આસ્કંદ પુ. (સં.) એકજાતનો કંદ. ૨
તિરસ્કાર. ૩ દંશ્વે; ધસારા.

આસ્ત્રેલીઅન, વિ. આસ્ત્રેલીઆનું; આ-
સ્ત્રેલીઆને લગતું.

આસ્ત્રેલીઆ, પુ. હિંદુસ્તાન અને ઓ-
નની દક્ષિણે આવેલો એક મોટો બેટ=ખંડ. એ

પાંચમો ખંડ ગણાય છે. તેમાં બ્રિટિશ પ્રજાનું
રાજ્ય છે. 'સીડની' અને 'મેલબોર્ન' તેનાં બે

મુખ્ય નગરો છે.

આસ્તર, ન. (સં) ઢાંકણ; ઓછાડ;
પાથરણું.

આસ્તરણ, ન. (સં આનસ્ત્ર પાથરણું.)
પાથરણું; બિછાવું. ૨ ઢાંકણ; આદર; પિછોડી.
૪ ઓઢો.

આસ્તા, જુઓ આસ્થા.

આસ્થા, સ્ત્રી. (સં. આનસ્થા ઉચ્ચારણું)
અહા; ભાવ; વિશ્વાસ. ૨ પ્રેમથી વળગી રહેવું

તે; આસક્તિ. ૩ આસ્થાપન કરી રાખેલું તે; મુઠી;
પુંછ. એની પાસે કંઈ આસ્થા છે ?

આસ્થાવાળું, વિ. જેને આસ્થા હોયતે;
શ્રદ્ધાવાળું; ભાવવાળું.

આસ્તિક, વિ. (સં. અસ્ત=હોઉ.) જગતનો
નિર્વંતા પ્રથમ છે એમ માનનાર; પરમેશ્વરને

માનનાર.

આસ્તિકતા, સ્ત્રી. આસ્તિકપાણું; આસ્તિક્ય.
અસ્તિકપણું, ના. આસ્તિક્ય.

આસ્તિક્ય, ન. (સં.) આસ્તિકપણું;
ભાવ; શ્રદ્ધા.

આસ્તે, (શ. આહેસ્તે ઉ.) હળવે; ધીમે;
ધીરજથી; ધણી દોડથી નહિ તેમ. .

અસ્થિક, વિ. (સં.) આસ્થાવાળું; ભાવિક.
આસ્થિક, ન. (સં.) જગા; ડેકાણું. ૨

પદવી; ઓધાં. વિ. ઉપજવનાર. (સમાસમાં)
લજ્જાસ્થિક, હારાસ્થિક.
આસ્કાલન, ન. (સં. આસ્કાલ હાલવું)

અયડામણ; આંચકો લાગવો પછડાવું તે. અ-
કળાટ; અરળાવું તે.

આરક્ષાટન, ન. (સં) આસ્પદ કૂટવું ભાગી
જવું તે; મોટા ધડાકા સાથે કૂટી જવું તે. ૨
ભડાકો; ભથ્થો; ધડાકા સમેત કૂટવું તે. ૩
પ્રગટ કરવું; જાહેર કરવું; ખુલ્લું કરવું તે.

ચાખડવું; ઉપણવું. ૪ દોડવું તે.

આસ્થ, ન (સં.) યુધ્ધ; મોં; ચેહરો.

આસ્વાદ, પુ. (સં. આન્વાદ=આખવું.
ઉં) આખવું; રસ લેવો તે; રચિ; સ્વાદ.
રસનો અનુભવ લેવો તે. 'કાવ્યામૃત-આસ્વાદ.
૨ (ખાધાનો) ગળકો.

આસ્વાદક, વિ. (સં.) રસ લેનાર;
આખનાર; સવાદીઈ. ૨ રસાનુભવ કરનાર.

આહન, સી. એક જાતની ઔષધિ.

આહર, અ. આખરે; છેલ્લે; છેવટે.

આહુવ, ન. (સં.) રણક્ષેત્ર; લડાઈનું
મેદાન.

આહુવન્તીય, વિ. (સં.) હોમવાને યોગ્ય;
૨ હોમનો અર્થ.

આહા, અ. આશ્ચર્ય; દુઃખ વગેરે દેખા-
ડનારો ઉદ્દગાર.

આહાર, પુ. (સં. આન્વાદ=લઈ જવું.
ઉં) ભોજન; જે ખાવાનું હોય તે; ભક્ષણ. ૨
ખોરાકનો અમુક જમ્યો તે; ખાવાનું માપ.

આહારવિહાર, પુ. (સં.) ખાવું પીવું
હરવું કરવું વગેરે તે; ચર્ચા; ખાવાપીવા અને
રહેવાની જે પદ્ધતિ તે.

આહારી, (સં.) અહાર રાખનાર; રલા-
હારી=ધક્ષનો આહાર કરનાર. ૨ અકરાંતીઈ;
બહુખાનાર.

આહાર્ય, વિ. (સં.) 'આહારને યોગ્ય; ખા-
વા લાયક

આહાહા, અ. હર્ષ અને શોકની લાગણી
સાથે વિરમય દેખાડનારો ઉદ્દગાર.

આહીર, પુ. (સં. આમીર ઉં) ભરવાડ;
ગોવાળીઆની એક જાત; ગોપ; રચારી.

આહીરડી, સી. ભરવાડશુ; ગોવાલશુ;
રચારશુ; ગોપી.

આહુતિ સી. (સં. આન્વાદ=હોમવું. ઉં
અગ્નિમાં હોમવાની જે વસ્તુ બલિ તે સમિધ
વગેરે હોમવું તે. આહુતિ આપવી=ભોગ આપવો.

આહેડી, પુ. (સં. આહૃત=શિકાર)
ઉં) શિકારી; શૂંચાકરનાર; પારધી. ૨ ભી-
લડી; પારધીની સી "માખી મધનો સૂંચ
કરે, પશુ આહેડી કુંડી જાય."

આહેરડી, સી. આહેડી; ભિલ્લની સી;
૨ આહીરડી; ભરવાડશુ.

આહોડ, સી (કાઠિઆવાડમાં) તરત ખ-
ડેલી જમીન; નવીજ વાવેતરમાં આણેલી જમીન.

આહુનિક ન. (સં. અહન=દિવસ ઉં)
નિત્ય કર્મ; ધર્મ સંબંધિતું નિત્યનું જે સંધ્યા
પૂજા પાઠ વદન વગેરે તે.

આહુલાદ, પુ. (સં. આન્વાદ=ખુશી થવું)
આનંદ; મોજમજ; રાજરાજ થવું તે. ૨ હ-
રખનો શબ્દ; કલ્લોલ.

આહુલાદક, વિ. આનંદકારક; રમણીય;
મનને હસાવે તેવું.

આહુલાદિત વિ. (સં.) આનંદિત; ખુશ
રાજ; આહલાદ પામેલું; આનંદ ઉત્પન્ન થએલો
હોય એવું.

આળી, ન. (સં. આન્વાદ=લગવું. ઉં
ઉં પ્રા. અલગમ.) મિથ્યાપવાદ; ખોટા આરોપ.
અધર્મ આગ ચડાવીઆં, જે એણું આપે અન

ધિટ ભરી જમીઆં મહિ, વસ્તુ એકે દન. ત્રે-
માનંદ. ૨ તોહમતે; બંદા; દોષ. 'જેણે એકાવ્યાં
આળ, આળ રમતા રોવરાવ્યાં, સ્ત્રીવધ, ગોવધ,
અલહવાદિક પાપ કર્યાં.' સામળ. ૩ નિમિત્ત;
મહાત્મ; આહું. અખા અળપ્યા બોલે આળ.
વિ. વાળું, બેરહું — સોહી આળ.

આળપપાળ, ન. જૂત પ્રેતાદિ. ૨ આ-
શીસનં. ૩ વિ' મિથ્યા; ફાગટ, કાહુ ઘેતું;
એલેલેલું; 'તું' તો બોલે છે આળપપાળ, હું તો
હું ધોડવોનો કાળ. બા ઉ. ૨ ગદ્યાતલસાં અ-
ત્પદ; પદામણીક 'આખા બોલે છે આળપ-
પાળ, આવે તો આળખું તલકાળ' આખાહરણ.
'આળસ, સી. (સ. અલસ્ય.) ઉદોગ
કરવાનું મન ન થતું તે; અદરિચિતિ; સુસ્તી.
આળસ ખાવી=અગાસાં ખાવા; સુસ્તી દેખાડ-
વી. આળસ મોડવી=શરીરનું ભારેપણુ દૂર કર-
વાને, હાથ લાંબા કરી શરીર મરોડવું, "આ-
ગણીએ ઉભા આળસ શીદ મોટા." દયારામ.

આળસવું, અ. કિ. આળસી જવું;
મંદ પડી જવું. ૨ અટકવું; જવું રહેવું; મટી
જવું:— 'આળપપાળ જેને આળ, સમ-
દિષ્ટિ સમજ તે સમું.' અખો.

આળશીજવું, અમુક કામનો ઉદોગ
કર્તા પડી રહેવા દેવું; મંદ પાડી નાંખવું;
અટકવું, આળસાવું

આળસાઈ, સી. મદતા; આળસપણું.

આળસાવું, અ. કિ. આળસી જવું; મંદ
પડી જવું. ૨ ધીરે પડી દેવું; ચુલતવી, ગખવું.

આળસુ, વિ. આળસવાળું, આળસથી
બેરહું, મંદ. ૨ ધીરે; ધીમું, અનુદોષી; સુસ્ત.
"આળસુ એકી ને અકલના અધણા, આ
સમે ખૂન હણે" ક. દ. ૩.

આળસુપણું, ન. આળસાઈ; મદતા.

આળાણુબો, પુ. સંસારની આશા તથા;
લાલસા; લાલચ.

આળી, સી. સોનીની અંગીકી મૂકવાની
માતાના ગોખવીવાળી ઓટલી.

આળીગાળું, વિ. અટક્યાળું; ચાંદવું.
"વારેરે જસોદા મેયા કાનને, આળીગાળો
આળ કરે છે." પ્રા. કા.

આળીઓ, પુ. કુવાના પડખામાં પડેલી
બખોલ; ખાડો.

આળું, વિ. (સ. અર્થ=ભીતું. ઉ.)
ભીતું, લીલું:— 'આળું ચાંમડું. ૨ ગંદગદ
થઈ ગએલું; જરા અડગપાથી પણ દુઃખ થાય
એવું થઈ ગએલું. ૩ વાળું—દયોળું, સુખાળું.
' આળું ઓટવું=બંદનામી લેવી, ફળેત થવું.
(અસલ જ્યારે બે ગામના સીમાડાની દહ
નકી કરવાની હોય ત્યારે ગામના એકાદ
માણસને આળું ઓટાડતા અને પછી તે બંધો
સુધી જાય ત્યાં સુધી તે ગામની હદ ગણાતી.
આથી ગામને શયદો થતો પણ આળું ઓટ-
નાર વગોવાતો તે ઉપરથી આંકેલત ની-
કળેલી છે.)

આળો, આલય (કવિતામાં.)

આળોટણુ, ન. આળોટવું તે; ભોટણુ.
આળોટવાની તલખ તે. (ગધેડાં, ઘેડાં વગેરે
કેટલાંક જનાવર આળોટીને યાક ઉતારી નાંખે છે.

આળોટણું, અ. કિ. ભોટવું; ગડબડીઆં
ખોવા; પંચારીમાં સુતે સુતે આમ ભોટવું; લો-
ચવું, પાસાં ફેરવ્યા કરવાં. 'આળોટી અવની
પડે, વળી બેઠો થાય.' પ્રેમાનંદ. આળોટી
જાડવું=કુખ સહન કરી લેવું; મંદવાડ આવી
પછી સાળ થઈ જાડવું.

આળોવણુ, ન. (જૈન.) પાપના પ્રક્ષા-
લન માટે કરવાનું એક વ્રત; ક્ષમાવ્રત.

આં, અ. (હાં) ઓ, વાઈ પછી. હુંકારનો ઉદ્ગાર. ૨ બહે; ઠીક; હો. ૩ ઉત્તેજક ઉદ્ગાર.

આંધ, અ. અહીં; આંઠકણે; અહીંઆં.

આંઉ, અ. ખસ; વાઈ; ઠીક; હો. ૨ એમકે.

આંઉસ, પુ. (અં.) અટ્ટી તોલા જેટલું એક અગ્રેજ વજન તે. (પાઉડનો ખારમો ભાગ (દવા ને સોનારૂપાના વજનમાં) સોળમો ભાગ (ગાંધિઆટમાં)

આંક, પુ. (સ અંક=ચિહ્ન કરવું ઉ.) સંખ્યાની નિશાની; આંકડો. ૨ સંખ્યાના એક બીજાના ગુણાકાર જેવા જે ધડીઆ તે. ૩ ભાવ; મૂલ્ય; સંખ્યા. ૪ હદ; સીમા; મર્યાદા. ૫ મૂલ્ય; કીંમત. ૬ નિશાની; ચિહ્ન; આંકો; નામ પાડવું તે. ૮ અડસટ્ટા; અઢાળ. ૯ ધરી; આંસ. આંક પાડવો=કીંમત મૂકવી; નિશાન કરવું.

આંક્યાંજણી, સ્ત્રી. જે ધાળીને ચાળવાના ઉપયોગમાં લેવાને છિદ્ર પાડેલાં હોય તે. ૨ આંક ચાળવવાની જે રીત તે; લખોટા; અંકગણિત.

આંકડી, સ્ત્રી. એક છેડેથી અથવા બેઉ છેડેથી વાળેલો ધાતુનો સળીઓ; કડી; સાંકળ; અંકોડી; ગળ. ૨ આતરડાંમાં વાણને લીધેયતી પીડા; ચૂંક, અબળાટ; પીડ. ૩ તાણુ; ખેચ; તાણુનો રોગ. ૪ અણુગમો; નહિ રચવું તે. (એને જે આંકડી આવતી હોય તે કહો એટલે ઉપાય થાય.)

આંકડો, પુ. (સ.) સંખ્યાવાચક જે ચિહ્ન તે:-૧-૨-૩. ૨ કીંમત માંડવી-મૂકવી તે. ૩ લેણદેણ સંબંધી ગણીને તૈયાર કરેલો હિસાબ; Bill ખીલ. ૪ છેડેથી વાળેલું જે કંઈ હોય તે; જેમાં કંઈ ભેરવી શકાય એવી વસ્તુકૃતિ. (વંધીના પુછડાનો, દુલ ચોકડાનો અને છુ-છનો આંકડો.) ૫ તોર; ગંદ; અંકડાર્ધ. "મંસારમાં અનેક તરેહના વા વાયાથી તેનો આંકડો નરમ થયો હતો." હુરોવિંદસ. ૬ લ-

ખતાં વાંચતાં આવડવું તે. (એ કંઈ બે આંકડા બાંધે છે'કે રામરામ) ૭ ટખ; ચટકો. (આંકડો ખારે છે.)

આંકણુ, સ્ત્રી. આકવાની જે રીત તે. ૨ ખળીમાંતું સાઈ સાઈ અનાજ એક કોરે કરવું તે.

આંકણી, સ્ત્રી. લીટીઓ દોરવાની નિશાની કરવાની લાકડાની ગોળ અને સીધી નાની લાકડી, અથવા ધાતુની લાંબી ને ચપટી પટ્ટી; રેખાટણી. ૨ આંકવાની જે રીત તે. (એની આંકણી મારી નથી.) ૩ આખ્યાનનું કડવું. (યતિ-ઓની કવિતામાં.) ૪ જમાબંધી; અમુક કર લેવાનું ઠરાવવું તે. પકસોટી; કસ કાઢવાની રીત.

આંકણું, ન. આંકવાનું હથિયાર; ઓ-ઝાર; ઠાંકણું.

આંકવું, સ. કિ. લીટીઓ દોરવી; લીટા પાડવા; નિશાની અથવા ચિહ્ન કરવું. ૨ કીંમત કરવી; મૂલ્ય ઠરાવવું. ૩ અટકળવું; કળતર કરવું. ૪ કસ કાઢવો; તપાસીને જે ખર્ચ લાગે તે આસરા પડતી રીતે કહેવું.

આંકો, પુ. (સ. અંક ઉ.) અંક; ચિહ્ન; નિશાની; લીટા; સળ, વળ. ૨ હદ; છેડો; મર્યાદા; પાર. ૩ ધોરણ; નિયમ; ઓછુંવડું ન થાય એમ ઠરાવવું તે. (ખારેવાટ વાપરતાં તો તરશો નહિ કંઈક આંકો બાંધો કે તરાય.)

આંકોશીઆં, ન. પાંસળાં; છાતીનાં હાડકાં. "પાણી કાઢતાં તો આંકોશીઆં ઉંચા આવ્યાં."

આંખ, સ્ત્રી. (સ અંખિ ઉ.) નેવાની જે ઇદ્રિય તે; નેન; નેત્ર; નયન; ચક્ષુ; લોચન. ૨ નેવાની શક્તિ; દષ્ટિ; નજર. ૩ નિધા; પ્રેમ દષ્ટિ. ૪ દેખરેખ; તપાસ. ૫ વેદ; છિદ્ર; કાણું ૬ હૃદયેહકર; ઉત્પાદક ગાંઠ. (શરદીની આંખ; આંખ ઉધાડવી=એતવવું; સાવધાન થવું; અનુભવ મળ્યાથી જાગૃત થવું; ખરી હકીકત જાણ્યામાં આવવી; સમજ પડવી; અક્ષય સ-

જીવી. આંખ ઉપાડીને જોવું=ચુદ્ધિ પુરઃસર વિચાર કરવો; તપાસ ચલાવવી. આંખ ઉઘી કરવી=ચઢી આવવું; હુમલો કરવો; સોગા થવું. (તારી સામે આંખ ઉઘી કરે એવો કોઈ નથી.) શુ. વ્યુ. વા. આંખ ઉધાણી સ્વાસ્થ્ય ખતાવવું. (છોકરું આંખે ઉઘી કરતું નથી.) આંખે અંધારા આવવાં=ખડુ ઉઘે કે ખડુ ઉઘાણુમાં જોવાથી દષ્ટિ વિદ્રુમ થવો; તેજથી અંધારું જવું. આંખે અંધારી બાંધવી=બોળવી નાંખવું; વશ કરી લેવું. આંખમાં આંગળીએ ઘાલવી=છેતરવું; સામે ભાણુસ દેખે તેમ તેને ધૂતી ખાવો. આંખમાં કમળો હોવો=અદેખાઈ થવી તે; પોતાના જેવું બીજને માનવું તે. આંખ કાઢવી=ધમકાવવું; ધીવચવવું. આંખ ખેંચવી=પરાણે વાંચવું. આતુરતા રાખવી; રાહ જોવી. આંખમાં ખૂચવું=અદેખાઈ આવવી; કોઈ કંઈ લઈ કહી ગયો હોય તે ખટકા કરવું. આંખે ચઢવું=ધ્યાન ખેંચવું; પહેલા પકડાવું; અદેખાઈના કારણરૂપ થવું. આંખમાં ચકલાં રમવાં=ચંચળતા જણાઈ આવવી. આંખ ચોરવી=કોઈ ન દેખે તેમ કાર્ય કરવું; ઉપેક્ષા કરવી. આંખ ચોળવી=ચોળાવવી=રોધને રહેવું; હાથ ધસવા ધસાવવા; જખ મારવી મરાવવી. આંખ ઠરવી=મંતોપ-તુમિ થવી; સ્નેહીને જોઈ નિરાંત વળવી. આંખ દખાવી (આંખ મીચાવી) મરણ થવું. આંખ દેખાડવી=ખીવડાવવું. ધાક ખેતાવવી. આંખમાં ધૂળ નાંખવા=આસન છેતરવું; ભૂલ ખવંડાવવી. આંખ નીકળી પડવી=નહિ દેખી ખગાવું= સહીયર સંભાળી ચંચળ કરે ને નીકળી પડે મારી-ધાંખો રે. ' રા. ચંદ્ર. આંખને ખમે તે મોને બાવે=ચુલ્લે નહિ પડે' દેખાવ ધણુ હોવો=જોઈએ. આંખનો પાટો=અતિ અપ્રિય. આંખની કીટી=અત્યંત પ્રિય "x x સમને" ઝીણી જેન કેવાં બહારે, જણે મારી આંખની કીટીરે. " સ્ત્રી ગીત. આંખે ફરકવી=શુભાશુભ ચિહ્ન જણાવું.

(પુરુષને જમણી અને સ્ત્રીને ડાબી આંખ કે અંગુળું ફરકવું શુભ સચક ગણાય છે.) આંખ ફરવી=કોષે બરાવું; ચર ચઢવું; મરવાને આંખતું તરડાવું તે. આંખ ફાડવી=ખડુ શ્રમ લીધેલો હોય એમ દેખાડવું. (અમેય કાવ્યમાં આંખો ફાડી છે.) તિરસ્કારથી 'લે જો'નો અર્થ ખતાવે છે. આંખ બરવી=આસુ ઢાળવાં; રોવું; દીલગીર થવું. દીકરીકીને જોવું ને મોઢે ઉત્પલ કરવો. (આંખ બરો મોઢલખેલો) આંખ મારવી=કટાક્ષ કરવાં. (ધરકમાં) આંખમાં મીઠું પડવું=અદેખાઈનો કોડો દાલી 'જોવો, આંધળા ચન્ને એવો શાપ. (અદેખાંતી આંખોમાં મીઠાં પડે.) આંખ મળવી=ઉંઘ આવવી. ૨ સ્નેહ થવો. આંખ મેળાવવી=પ્રત્યક્ષ મળવું જાતે મળવું. પ્રસંગ પાડવો. ' એકવાર મેળાવું આંખોરે લલચાવીને ઘેર લાવુ. ' ક. દ. ડા. આંખમાં તતડીઆ પડવા=ખડુજ દેખ મૂર્ખા થવી. આંખ મીચાવી=મરણ થવું. આંખ મીચીને કામ કરવું=કંઈ પણ જોમા વિચાર્યા વગર સાહસ કરવું. આંખ આડા કાન કરવા=સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું, જોયું ન જોયું કરવું; થવા દેવું. આંખમાં શનિશ્ચય હોવો=દેવને ઝેર હોવું. આંખો ખેંચીએ જવી=ઉદ્ધત મગરર થઈ જવું. આંખ એકડી થવી=મીઠ મંડાવી; દષ્ટિ મળવી; પ્રીત થવી. આંખ ફાટવી=એકદમ છુસ્સો આવવો. ફાટી આંખે ફરવું=મહોન્મત થઈ જવું; છડી જવું. (ફાટી આંખે ફરે જે કોઈ ફાટણ, તેવું માટીમાં દાટીએ મુખ) ક. દ. ડા.

આંખચાંદેસો, પુ. ૩૩ અવરારે સ્ત્રીએને કંપાણે અને ગાલે શુંદરનાં અથવા બીજા કોઈ સ્ત્રીકણ પદાર્થની ચિત્રો પાડી તેની ઉપર ટોપકી કટારી વગેરે જે ચોદવામાં આવે છે તે.

આંખડલી, સ્ત્રી. આંખ. (કવિતામાં) 'આ શો આંખડીનો ચાળો રે.'

આંખડી, સ્ત્રી. આંખ. (કવિતામાં) 'સાંબરો તમેને મારી આંખડી બરાય.' કા.

આંખનીઆડ, સ્ત્રી. ગિલ્લી દડાની ર-
મતમાંનો એકો દાંવ. આંખ ઉપર ગિલ્લી-
મોઢને આડી મૂકી દડાવતે હડાવી દેવી તે.

આંખદૂડામણી, સ્ત્રી. એક જાતની વેલી
અને તેના ફળ. (એમ કહેવામાં આવે છે કે,
એ વેલ અથવા તેના ફલનો સ્પર્શ જો આં-
ખને થયો હોય તો આંખ કૂટી જાય.)

આંખામચકરો, પુ. આખનો સ્પર્શ;
આંખ ઉઘડે અને બંધ થાય એટલો જે વખત
તે. આંખથી કોઈને કંઈ સંચા કરવી તે.

આંખામચામણા, સ્ત્રી. એક જાતની
છોકરાંની રમત. ૨ આંખ આડા કાન કરવા
તે. ૩ ઈસારત કરવી તે. (જાણી જોઈને-
જાણી બૂજીને કરવા દેવું તે)

આંખીઆં, ન. મૂર્ચ્છા; બેશુદ્ધિ. ૨ એક
ટસે કોઈના સામું જોઈ રહ્યાથી આંખોમાં જે
ઝળઝળાયાં ભરાઈ આવે છે તે; ઝળઝળાયાં;
આંખમાં પાણી ભરાઈ આવવાં તે.

આંગ, ન. (સ. અંગ ઉ૦) અંગ, દેહ;
શરીર, બદન. આંગ પર આપવું=સાનમાં કંઈ
રાખ્યા વગર રોકડ નાંખું ધીરવું. આંગપર
આવવું=શરીર પર ધમારો-હુનહા કરવો. આંગ
ધોવું (પારસીઓમાં) નાહવું (લાક્ષણિક)
ઝણમુક્ત થવું.

આંગડ, સ્ત્રી. દાગીના. નગદી; રૂપીઆ
વગેરે જોખમને વિશ્વાસ નોકરને અંગે બ-
ધાવી બીજે ટેકાણે મોકલવું હોય તે.

આંગડી, સ્ત્રી. નાનાં છોકરાંની અંગર-
ખી; ઝબકું.

આંગડીઓ, પુ. કાંતતી અવેજ લઈ
જનાગે હથિઆરબંધ માણુમ; આંગડ લઈ
જનાર; જોખમ લઈ જનાર. (રજપૂત, કણબી
અને બિલ્લ વગેરે આંગડ લઈ જવાનું કામ
શુજરાતમાં કરતા.) વિ. ૨ વિશ્વાસ-જો
જર જોખમ સોપાય તેવો નોકર

આંગણું, ન. (સ. અંગળ ઉ૦) જુઓ
આંગણું.

આંગણું, ન. (સ. અંગળ. ઉ.) ધરના બા-
રણા આમળની પુણી જગા, આંગણું; અંગણું.

આંગણું, (સ.) જુઓ આંગણું. (ક-
વિતામાં વપરાય છે.)

આંગણીઉં, ન. (સ.) ધરના બારણા
બહારની જે છટ્ટી જગા તે. “આંગણી-
એ ઉભાં આળસ શીદ મોડો, રાતહરી”
દયારામ.

આંગમણ, સ્ત્રી. શક્તિ; બળ, કૌવત; જોર.
૨ ચૂલાની બહારનો દેવતા એલવવાનો જે
ભાગ તે, ચૂલા આગળની નાની એટલી.

આંગમવું, કિ. વહોરી લેવું; આદરવું; મા-
યે લેવું.

આંગલુ, ન. નાના બાળકનું ઝબકું.

આંગળ, ન. (સ. અંગુલી ઉ૦) આગળી
૨ આંગળીના નેટલું જે માપ તે; મુંદનો ચોથો
ભાગ. ૩ વેપારીઓમાં દશની અંખ્યા બતાવ-
વાની એક મંચા. આંગળવા=આંગળ માપવું;
આંગળી નેટલું. (જાકુ; પાતણું કે લાથું.)

આંગળતોડો, પુ. પાણીમાં રહેનારો
એક જાતનો છવડો.

આંગળી, સ્ત્રી. (સ. અંગુલી ઉ૦) હાથ
પગના પગનો હાથેળા પાટલી સિવાયના જે
પાંચ છટ્ટા છટ્ટા અવયવો તેમાંનો એક એક
અવયવ તે; આંગળી. (ચાર આંગળી અને એક
અંગુઠો. એ પાંચે અવયવો માધારણ રીતે આં-
ગળીઓ કહેવાય છે. શુજરાતી ભાષામાં પાંચ
આંગળીઓમાંની ત્રણનાં જુદાં નામ છે.) અં-
ગુઠો, વચલી આંગળી અને ટચલી આંગળી.
(સંસ્કૃતમાં અંગુષ્ઠ, તર્જની, મધ્યમા, અના-
મિકા અને કનિકા-એમ પાંચેની જુદી જુદી
નામ છે.) આંગળી કરવી=લગાઈ કમવવી; નિંદા
કરવી; ફજેતી ઉગ્રવવી; આંદવું કરવું.

આંગળીઆટ, વિનાતરાની સ્ત્રી તેના આ-

ગદા ધણીથી યજ્ઞેલાં જે જોદરને નવે ઘેર
આંગળીએ વળગાડીને લેતી આવી હોય તે.

આંગળું, ન. આંગળી.

આંગિરસ, પુ. (સં.) આંગિરસનો પુત્ર;

એક ઋષિ.

આંગી, સ્ત્રી. : જનક કાગળ ઉપર રંગ
રંગનાં ધાતુના પાનાં લગાડીને ચોષ્ણુ ગોખ-
લાઓ જેવો જે ઘાટ કરેલો હોય તે; બહુચ-
રાજ્યને અંગાજ માતાના ગોખની આકૃતિઓ
તે. (આંગીઓ બજારમાં વેચાતી મળે છે અને
માતાના બકતો તે માતાને ગોખ ચઢાવવાની
બાધાઓ રાખે છે.) ૨ કોરી ચોખાનીનું ઝો-
ટયા વગરનું જે વસ્ત્ર મોસાળથી આવે છે
અને જે વરને પહેરાવવામાં આવે છે તે.

આંધોળ, ન. અંધોળ; સ્નાન; નાહવું તે.

આંચ, સ્ત્રી. (સં. અમિ ઉં) સળગતા
દેવતામાંના સખત ગરમીવાળો જે ભાગ તે;
અગ્નિનો ભભુકો; સખત તાપ. ૨ ગરમી આ-
પવી તે; ઉત્તું કરવું. ૩ ધમકી આપવી તે;
દમ ભીડાવવો; ધમકી. “ બહાર રાખ્યા બીજ
લોકને ઘરમાં ગયા જણ પાંચ, તેડી એકાંતે
તાણી, અદકી દીધી આંચ. ” શામળ. હર-
કત; બય; બીક; “ સાચને શી આંચ છે? ”
૧ ભભકો; દગામ.

આંચકી, સ્ત્રી. સરીર અને નાડીઓનું
ખેંચાવું તે; તાણું; ખેંચ; આંકડી. ૨ હેડકી.

આંચકીઆવવી, તથાઈ જવું; ખેંચાઈ
જવું; તાણુ આવવી. ૨ હરકત આવવી; ધોક્કો
લાગવો. (એને કંઈ આંચકી આવી નથી.)

આંચકીખાવી, કોઈ બાબત કરતાં અ-
ટકવું; ખમચાવું; ચરમાવું; પાછા પડવું.

આંચકો, (આચકો.) (મઃ આચકા.)
ગતિના રોકાવાથી અથવા પાછળ ખેંચાવાથી
જે શુભાંતવાળો ધક્કો લાગે તે; ધક્કો; હેલો;
હસેલો; આચકો; (ખેંચાવાથી સ્થેરનું ડામ-
ગવું તે.) ૨ અટકવું તે; કોઈ પણ કાર્ય કરતાં

ખમચાવું તે; ચરમાવું—લાજ આવવી તે. (એને
એવું કહેતાં કંઈ આંચકો લાગ્યો નહિ.) ૩
ખોટ; નુકસાન.

આંચણ, જુઓ આંચળ.

આંચણી, (લી.) વાતચિતમાં વારંવાર
એકાદ નિરર્થક શબ્દને બોલ્યા કરવાની જે ટેવ
તે. (બાધને કહું ત્યાં ગયા એટલામાં ‘બાધને
કહું કે વાધ આવ્યો, ‘બાધને કહું’ શું કરવું તે
સૂઝવું જ નહિ.) ૨ (ગાયનમાં) અસ્તાર્થ;
ટેક; મોરો.

આંચળ, ન. (સં. અંચલ=છેડો, અંતભાગ,
પાલવ.) માદા જે અવધવ વડે પોતાનાં બચ્ચાંને
ધવરાવે છે તે અવધવ; થાન; સ્તન. આંચળ
ઝરવો=આંચળમાંથી દૂધનું ટપડી જવું (બકરીના
આંચળ ઝરી જતા હોવાથી તેનો અંત બાંધી
રાખવામાં આવે છે.) આંચળ આવવો=આંચળમાં
એક જાતનો રોગ થવો. આંચળ સડો=દૂધનું
ગાયબેસને વાંસે લાકડી વાગવાથી દૂધની સેદમાં
સહેજ સધિર નીકળે એવો જે રોગ થાય છે તે;
આંચળનું સડવું. આંગળ ઉડી જવો=આંચળ-
માંથી દૂધ આવતું બંધ થવું.

આંચળવાળું, વિ. જેને આંચળ હોય
એવું; પ્રાણી શાસ્ત્રના પરિતોએ પ્રાણી-
ઓના જે વર્ગ પાડ્યા છે તેમાંનો એક વર્ગ.
Mammalia મેમલીયા (આંચળવાળા પ્રાણી
ઓ) આ વર્ગનાં પ્રાણી બચ્ચાંને જન્મ આપે
છે. આંચળવાળાં પ્રાણીને કાન અને બચ્ચાંને
ધવરાવવાના અવધવ હોય છે. (છતાં મૂકનારાં
પ્રાણીને કાન અને આંચળ હોતા નથી.)

આંછ, સ્ત્રી. (આંખની) છારી; ઝાંખ.
(જોછપ ઉપરથી.) ઝોછું સૂઝવું તે.

આંજણ, ન. (સં. અંજન ઉં) આંજ-
વાનું તે; અંજન; કાંજળ; સુરમો; દવા વગેરે
જે કંઈ આંખમાં આંજવાનું હોય તે. ૨ છેતર
પીડી; ભોળવી દેવું તે; ભુરકી નાંખવું તે.

આંજણી, સ્ત્રી. આંખની પાંપણ ઉપર

ની ફાલી; પાંપણની કિનારી ઉપરનો લાંબો લાલ
સોળો-એક જાતનું ફરફ. ॥ ૧૧ ॥

આંજનેય, પુ. (સ.) હનુમાનજી; અંજ-
નીનો પુત્ર.

આંજણું, સ. કિ. (અજ્ઞ=લગાડવું.) અ-
જ્ઞ કરવું. ૨ છેતરવું; ધૂતણું; કમી લેવું; કાણું.
૩ ભોળાપી નાંખવું; જુરકી નાંખવું. ૪ પોતાના
તેજથી સામાને ઝાંખું પાડવું; છક કરી નાંખવું;
પોતાને સ્વાધીન કરી લેવું. ૫ જૂથ ચાપ દેવી;
ઉગાડવું. ૬ નજર સુકાવવી. આંજ નાંખવું=
છક કરી નાંખવું, હોશિઆરીથી, કામથી
વાણીથી અથવા કોઈ પણ ખીલ કાર્યથી સામા
માણ્યમની ઉપર છાપ પાડી દેવી તે. આં-
જ્યું ખમે પણ દેખ્યું ન ખમે=છેતરીને લઈ જાય
તે સહેવાય પણ દાનમાં અપાય નહિ. કાળી
ચાદશનાં આંખ્યાં તે કોઈથી ન જાય ગાંભ્યાં=
જેઓ એકવાર છેતરાય છે તેઓ ફરી છેત-
રાતાં નથી.

આંજીઉં, ન. જુવાનના દોડામાં થતો એક
જાતનો રાગ; આંજીઉં થવાથી દોડામાં દાણા
થતાં જ બળી જાય છે. આને અંગારો પણ
કહે છે.

આંડ, (સ. આનન્દર્ત=ફરવું ઉ.) ગાંઠ;
ગડી; ગૂંચ. ૨ સાખ; શાહુકારી; આખર; વટ.
૩ ટેવ; હથોડી; આદત; બખ. ૪ યુક્તિ; ઝી-
ણવટ. ૫ પદ્ધતિ; રીત. ૬ કલમ પકડવાનો ત્રણ
આંગળાઓનો બાગ તે. ૭ અપજાતા; હોશિઆરી.

આંટણું, ન. (સ. આનન્દ=ફરવું ઉ.)
આમડી ઉપર કોઈ વસ્તુનો વધારે ધસારો પડ-
વાથી ધસારાવાળી જગાએ જે કંઈ લાખું
પડી જવું તે; ક્ષત; ઝુંજ. (જોડનાં પંજે આં
ટણું પડે છે.)

આંટણું, સ. કિ. ધારણું; તાકણું; નિશાન
માંડવું ૨ અ. કિ. ટપી પડવું; એક થવું હોવું.
'એતો તને આંટી નાંખે એવા છે.'

આંટી, સ્ત્રી. ગૂંચ; વળની ગાંઠ; દોરી દો
રડાં જે ગૂંચવાઈ જતું તે. ૨ ગડી, ગડ. જે
સુતરનો ધણા તંતુઓનો બનાવેલો સમૂહ; કા-
ળકાં કે તે ઉપરનું સુતર. ૪ વાધો; કિસો;
દેવ; વેર વાળવાની કે કટ્ટ વચનની લાગણીની
જે અસર હોય તે; અદાવત; મનમાં પડેલી
ગાંઠ. ૫ યુક્તિ; પ્રપંચ; જીજ્ઞાસી બાજી. "આં-
ટીને ધૂંટી તો હરજી ન જણીએ." આંટી ભ-
રાવવી=ગૂંચ નાંખવી; યુક્તિમાં લેવું. મનમાં
આંટી રાખવી=અદાવત રાખવી. આંટીમાં લેવું=
પ્રપંચમાં-કાવાદાવામાં સપડાવવું. : ૬ કાંસો;
પેચ. ૭ કોયડો; ગૂંચવણની બાબત.

આંટીધૂંટી, સ્ત્રી. પેચ; બાજી, ગૂંચવણ.
૨ મુશ્કેલી; સંકેતો; પ્રપંચ; કુડકપટ. ' આંટી
ધૂંટીનો વખત' મુશ્કેલીનો વખત.

આંટીફાંટી, સ્ત્રી. છોકરાંની એક રમત.
૩ આંટીખાંટી.

આંટોપો, પુ. રમતમાં અગત્યનો ફાવ.

આંટો, પુ. (સ. આવર્ત ઉ.) ફેર; ચક-
રાવલો; પેચ; વળ. ૨ વેર; કિસો; અદાવત.
૩ ફરી આવવું તે; અમુક પ્રદેશનો ચકરાવો
લઈ આવવો તે; ફેરો.

આંટોફેરો, પુ. ચકરાવો ભારી આવવો
તે; જઈ આવવું તે; જતા આવવા રહેવું તે.

આંટોફેરોખાવો, જતા આવતા રહેવું;
જતાબધું કામકાજ કરતા રહેવું. ૨ જવા આ-
વવાનું જે પરચુરણ કામકાજ કરવું તે.

આંટોમારવો, ચક્ર લઈ આવવું; સ-
હેજ જઈ આવવું; મળવા જવું; બાતમી મેળ-
વવા જવું.

આંડ, પુ. (સ. અળ્લ ઉ.) વૃષણ; ગોળી.
આંજણું, જુઓ આણું.

આંજું ન. જુઓ આણું.

આંતર, વિ. (સં. અન્તર ઉ.) અંતર્ય;
માંહેડું.

આંતરરાગ, પુ. (સં. આન્તરંગમ=પ્રેમ.)
અંતરનો પ્રેમ, મનનો ઉર્મીકા; ભાવ.

આંતરડી, સ્ત્રી. નીચું આંતરડું; નાડી.

આંતરડી, સ્ત્રી-અંતઃકરણની લાગણી-
વાળી નાડી. ૨ અંતઃકરણ; દીલ; હૃદય; કાળજી.
આંતરડી કારવી=સંતોષ આપવો. આંતરડી
ખાળવી=કષ્ટગાવણું; રિખાવણું; પોંચાવણું. ખુદી
રીતે નહિ પરંતુ આડકતરી રીતે મતાવણું

આંતરડું, ન. (સ. અન્તર ઉં) પેટમાંનું
અંતરસને પચાવી મળતે બહાર કાઢનાર
નળના જેવું મોઢું નાડીનું ભુંગણ. (આંતરડું
જડું પાતળું અને શુભળાંવાળું હોવાથી એક
છત્રાં ધણું હોય એવું લાગે છે તેથી તે હમેશ
ખડુવચને વપરાય છે.) આંતરડાં ઉંચા
આવવાં=ધણી મહેનત પડવી. આંતરડાંની
દાઝ-અંતઃકરણની ઉડી દાઝ તે આંતરડાંની
સગાઈ=સહોદરતા; એક ગર્ભમાં ઉછર્યાની જે
સગાઈ તે.

આંતરડું, સ. કિ. પડેલો બરવો, અંતર
કરવો; બેની વચમાં કષ્ટક નાંખીને બેને જુદાં
પાડવાં. ૨ ઘેરી લેવું, રોકવું. ' એમ સમજ્યે
શુધ્ધ ગાવા આતર્યો. ' આ. પુરાણ. હદખાધી
લેરી. ૩ અટકાવવું. ગમનમાં દોષ જા-
તનો અંતરાય નાખીને રોકવું. ૪ નિરુપાય
બેનાવણું.

આંતરસેવો, પુ. (અંતરું સીવણુ તે.)
સીવાઇએ તૈયાર થએલા કપડાને બરાબર
બેસતું કરવાંને અંતરથી જે દોરો બંધવામાં આવે
છે તે, અંતરું વધારાનું જે સીવણુ તે.

આંતરી, સ્ત્રી. ખેસ; ઢુવાલ વગેરે કપ-
ડાના છેડાએ જે છટા તોતણા હોય તેને વ-
ણીને બનાવેલી ઝૂલ; કોર; છેડો; પોંચાવ. ૨
બે ધોતીઆની વચ્ચે તેમને છટા પાડવાને
મોટે આડા વંચાટ વગર રાખેલી જે જગા
તે. ૩ ગરમ કપડામાં પડતી જવાત.

આંતરે, અ. એક મૂકીને બીજું એમ,
વચમાં કષ્ટક રાખીને; એક એક દિવસને આં-
તરે=ગાળે; ત્રીજે ત્રીજે દહાડે.

આંતરો, પુ. પડેલો; અતગપટ; બેની
વચમાં રાખેલી ભગેલી મુકેલી જે કંઈ વસ્તુ
હોય તે. ૨ જુદું પાડવામાં નિશાની; રમ્પા,
વગેરે. ૩ ભેદ, જુદાઈ. ૪ છેડું; અંતર, " રિલ્લ
ધવલ અને જગદેવની વચમાં બે વર્ષનો આં-
તરો હતો. " રત્નમાળ. ૫ દરક; ગાળો; અ
વકાશ. ૬ ધ્રુપદનો ટેક.

આંદોલન, ન. (મ.) આમ તેમ હાલવું
તે, દોવાપમાન થવું તે. ઝૂલન, હિંદોળાવું તે
૨ હોલા કરી લોકમાં ઉત્કેરણી ચલાવવી તે,
હલાવી નાંખવું તે, હિલચાલ કરી ભોંદોના મન
ચલિત કરવાં તે ધૂનરો, ખળખળાટ. ૩ અ-
નુમંધાન, આલોચન.

આંતો, પુ. બે દોરને સાથે વણેલા હોય
તેમાં બ્યારે ત્રીજો દોર સાથે વણ-
વાનો હોય ત્યારે પહેલા દોરને ઉબેળવો પડે
છે અને તેના ઉકલતા જતા આંતરામાં ત્રીજો
દોર બેસતો આવી વળખાતો જાય છે, આ
કામને ' ત્રણ રોરે ભાંગવું ' એમ કહે છે
આમાંનો પહેલો દોર જે બે તટુઓ-દોરનો
વણેલો હોય છે તેને ' આંતો ' કહેવામાં
આવે છે.

આંધળીઈ, ન. આંધળા જેવા થઇને કાર્ય
કરવું તે, આંખો મીચીને પડવું તે; સાહસ.
(આ શબ્દ ધણું ખરું બહુવચને વપરાય છે.
આંધળામાં કરવાં.)

આંધળીખિસ્કેલી, સ્ત્રી. એક જાતે-
ની રમત; હાંડોનો ઘાડો.

આંધળી ચાકરણ, સ્ત્રી. બે મુખેનો સાપ
આ સાપ આંધળો હોય છે પણ બેક મોં તરફ
ચાલે છે. -

આંધળીપીપળી, સ્ત્રી. છોકરાંની એક રમત.

આંધળું, વિ. (સ. અન્વ ઉ.) નહિ દેખતું; જોનાથી આંખે દેખાતું ન હોય એવું; અંધ. ૨ અગાંન; અંબલુ. આંધળીને પાથરતાં વહાણું વહાય=અંબલુયા માણસથી ઝટ લાઇને કામ ઉકલે નહિ. આંધળી 'એ'એ મોઢવું દીઠું=લાંબી નજર ન હોય તેને ભોગ ભેગે એકાદ વસ્તુ હાથ આવી તો તેનો જ ઉપયોગ કરે. આંધળા ચોરે ચાંદરણું દીઠું=મોટે મોટું; ગપે ગપ. આંધળામા કાણો રાણુઓ=ઉજડ ગાંભમાં એરોડા પ્રધાન. આંધળો દળે કે ગાય=જોને લાંબી સૂઝ ન હોય તે એકજ કામ કરે. આંધળાના હાથમાં આરસી=જોને જોનો ઉપયોગ નથી તેને તે વસ્તુ નકામી છે. આંધળાની ગાય ને અધાનાં રખોપાં=નિર્બળ ને ધપરનો આશ્રય.

આંધળા પાટા ખાંધના=ભરમાવવું; ભોળવી નાંખવું. આંધળાની આંખ=અચંત અગત્યની વસ્તુ. આંધળાને સૂઝે એવું=બહુ જ સ્પષ્ટ, ખુદ્દું ને ચોકીયું. આંધળીઆં કરવાં=યા હોમ કરીને કૂદી પડવું તે. આંધળું ભીંત=વિચાર રહિત, એક જ વસ્તુ કે વાતને દેખતું. 'આંધળાં ભીંત કરી નાખ્યાં આહીરડે, હારે સખી ઝાંઝું કહેતાં લજવાઇએ. ગોવાળીએ ધેલા રે કીધા.' પ્ર. ચિંતામણી. આંધળો ધધો=નફો ટોટો સમન્નય નહિ તેવું કામ. આંધળું શુંમકું=મોં કે હિંમ વગરનું ગડ.

આંધળોપોટો, પુ. છોકરાંની એક રમત. 'આંધળો મોટવો.' ૨ નજરખંધી.

આંધી, સ્ત્રી. વટોળીઓ, વાવાઝોડું. " ત્રાલ ત્રાલ યયુ ધિજપૂર મધ્યે, આંધી ધૂળ-કાટ ચારે પાસ. " પ્રેમાનંદ.

આંદ, જુઓ હાંદ.

આંખ, પુ. આમ; અખ. ૨ આખો.

આંખ, વિ. ખાડું; ખટાશદાર.

આંખફળ, ન. ફેરી; આંખાતું ફળ.

આંખરસ, પુ. આંખાની ફેરીનો રસ તે.

આંખલી, સ્ત્રી. (સ. આમ્લિકા. ફ.)

આમલી; આંખલી. એક જાતનું ઝાડ અને તેનાં ફળ. આંખલી પીંપળી, રમાડવી=ભમાવવું, મૂંચવણમાં નાંખવું. જૂલું/ભમાવવું. આંખલીનો બંધ=આંખલીની અંદર જાલ બહુ વીકણી અને તૂટે નહિ એવી હોવાથી તેનો બંધ બહુ મજબૂત બંધાય છે એનો લાક્ષણિક અર્થ=કશ્વસ એવો થાય છે. આંખલીના પાનમાં સુષકળ=રહેવા દે, કાળુ કર; ચાલ્યો જા.

આંખલીઓ, પુ. (આંખાતું લસિતરૂપ) આંખો. "આંખી રૂડી આંખલીઆ કાળ, સરોવરીઆ પાળ, મૂકીને કોયલ ક્યાં ગયાં રે." સ. ચં.

આંખવું, અ. કિ. (અંખાતું જુઓ.) તરફ-ભણી જવું, પહોંચવું; અડવું. ૨ અંખાવું. ૩ હાથ લાંબો કરવો; વિસ્તારવું. સ. કિ. અડકવું.

આંખળસારો, વિ. શુદ્ધ, નિર્બળ-ગધક.

આંખળું, ન. (સ. આમલક.) એક જાતનું ખાડું ફળ, આમળું; આંખળું.

આંખા, પુ. (સં. આમ ઉ.) આનાઓ; આંખાનાં, ઝાડો. ૨ ફેરીઓ.

આંખાગાળો, પુ. ફેરીગાળો; જે વખતે ફેરીઓ પાકે છે અને લોછો આંખા-ફેરીઓના રસનાં જમણુ કરે છે તે વખત;

આંખામોર, પુ. આંખાને વસંત ઋતુમાં જે ફલ આવે છે તે; આંખાનાં ફલ. (એમાં મીઠી સુવાસ હોય છે. ૨ ઝાંઝરની એક ઉત્તમ જાત. (આંખા મોરના ચોખા આંખાના મોર જેવી વાસવાળા અને મીઠા હોય છે.)

આંખારોટલી, સ્ત્રી. રસરોટલી; રસ અને રોટલીનું જમણુ.

આંખાવાડી, સ્ત્રી. અમરાઈ; આંખાઓનું વન તે.

આંખાવાડીઉં, ન. આંખાઓનો બાગ; અમરાઈ; આંખાવાડી.

આંખાસાખ, સ્ત્રી. આંખાની ડાળી ઉપરજ ગળવા માટેલી અને તેમ થવાથી એની મેળેજ ખરી પડેલી જે કેરી તે. (જ્યારે આંખા ઉપરથી આવે ગળવા માટેલી કેરીઓ-સાખો પડવા માટે છે ત્યારે એમ જણાય છે કે તે આંખા ઉપરનાં ફળો પાક નાંખવાની રિયતિએ પહોંચ્યાં છે. સાખ પડવા પછીજ આંખા વેગાય છે.)

* આંખાહળદર, (સ. આમહરિદા ઉ.) એક જાતનો પીળા રંગનો કંદ; હળદરથી કષક મોટા ગાંઠીઆવાળો અને આંખાના જેવી વાસવાળો કંદ. (આંખાહળદર ઔષધિમાં સૂકી અને લીલી વપરાય છે. લીલી આંખાહળદરની ચીરીઓનું અથાણું વગેરે થાય છે)

આંખેલ, ન. આખળ. ૨ આવકોનું, એક વખત જમવાનું વત.

આંખો, પુ. (સં. આમુ, ઉ. પ્રા. અવો.) એક જાતનું ઝાડ. (આંખાનું ઝાડ મોટું થાય છે. પાંચ સાત વર્ષે તે ફળવા માટે છે. વસંત ઋતુ બેસંતાં તેને ફૂલ આવે છે તેને મહેાર કહે છે. તેનાં ફળ કેરી કહેવાય છે. વે. આખ જેમાં કેરીઓ પાકે છે. આંખાનાં લાકડાં ધમારત બાંધવાના કામમાં આવે છે. તેની પીઠો અને પાટીઆં થાય છે.) આંખો મેરવે=આંખાને ફૂલ આવવા, (આ વખતે નવા પાંદડાંથી અને જીણું ફૂલથી આંખાની શોભા અત્યંત ખીલી રહે છે) આંખા ખોદી નાંખવા=ચાપ, તે કેરી લેવું; તુકસાન થાય તો કરજે એવા અર્થમાં બોલાય છે. આંખો લેવો=કરતો ભરતો જીલી લેવો તે. આંખાની ઝાડી ને રાંધનરી નાદી=સોષુ તે મોંસુખ. આંખો

મેર, કલાલે લેખું અને જતે દહાડે કંધ ના દેખું=આડખર પ્રમાણે ફળ ન મળે એવા અર્થમાં વપરાય છે. .

આંખોઈ, સ્ત્રી. ફુંટીની નીચે રહેલી રંગેલી ગાંઠ; પેચોટી. આંખોઈ ખરાલી=આંખોઈના ખમવાથી ચૂક આવી જાડા થાય છે. આંખોઈ કસવવી-પેટને ચોળાવી અંત્ર ગાંઠને ફુંટીની નીચે લાવવી તે. આંખોઈ મરવી=એમ કહેવાય છે કે માણસ મરતા પહેલાં યોડીવારે આંખોઈ મરી જાય છે અને તે દર્દીને પેટમાં થતાં ઝીણા દુઃખથી, આંકડીથી, ઝીણી ચૂકથી અને તેના મુખ ઉપર દેખાતી પીડાની લાગણીથી જણાઈ આવે છે.

આંખોસાં ન, સૂકાં આંખુ; સૂકી દ્રાક્ષ.

આંખોળીઉં, ન. કાચી કેરીની સૂકવી રાખેલી ચીરી. કેરીના સૂકવેલા ખાટા કંકડા. એ દાગશાકમાં ખટાશ માટે નખાય છે. (બહુ વચને આંખોળીઆ.)

આંખોઈ, જુઓ આંખોઈ.

આંખલી, સ્ત્રી. જુઓ આંખલી.

આંખળું, ન (સ. આમલક ઉ.) આંખળું જુઓ.

આંચ, અ. અહો; અહોઆં; આ ઠોકણે.

આંચકણે, અ. આ ઠોકણે; અહોકને.

આંસ, ન. (સ. અંસ. ઉ.) પરિધ વચ્ચેથી પસાર થતી જે લીટી તે. ૨ ધરી; જેની ઉપર ને જેને આધારે ચક્ર ફરે છે તે.

આંસુ, ન. (સં. અમુ. ઉ.) શોક હર્ષની લાગણી 'યતાં' જે પાણી આવે છે તે; અશ્રુ; આંખનું પાણી જળજળીઆં.

આંસુકાં, ન. બ. વ. આંસુ; અશ્રુ.

આંહાતુશ, સ્ત્રી. કરવું કે ન કરવું એવી જે અડબાંજ થતી તે; હાના; આનાકાની.

ધ, સ્ત્રી. (સં. ૬.) યુજ્જસાતી બાપાના મુજાક્ષરોમાનો ત્રીજો તાજુરયાની ક્ષસ્વ સ્વર વર્ણ-અક્ષર. ૨ નારીજાતિનો પ્રત્યય. :-દેવ દેવી; તલ, તલી. ૩ કરનાર અને વાણું અર્થે જતા-વનારો પ્રત્યય (નામનું વિશેષણ કરનાર) :-કપટનું કપટી; યજુનું યજ્ઞી. ૪ પર્ણ અર્થે જ-તાવનારો પ્રત્યય (વિશેષણનું નામ કરનાર) :-લાલનું લાલી; ગરમનું ગરમી ૫ અનુકંપા, વિશ્વમય, ક્રોધ, ક્રયા, ક્રુષ્ણને કાઠ દેખાડનારો ચીકાર.

ધ, વિ. (સં. ૬૬મ્ ઉ.) આ; એ. :-ધ વાત કરતો જ નહિ. (કાઠિઆવાડ તરફ અને કવિતામાં વપરાય છે.)

ધએળ, સ્ત્રી. લાંબો પાતળો ને લીસો એક જાતનો છવડો; કીડો. (ધળ, એળ અને જેળ એમ પણ લખાય છે.)

ધકક, સ્ત્રી. શય અથવા ટુવેરની જાતનો એક જંગલી છોડ. (ગામડામાં ધકકનાં ફૂલોમાં છોકરાં મેરમેરણાં કરે છે. ધકક અને ધકક એમ પણ લખાય છે.)

ધકન્યુમન, ન. (અં. Ichneumon) મગરનાં ઇંડાને તેમજ ઇંડામાંથી તરતજ નીકળેલાં નાનાં બચ્ચાંને શોધી શોધીને ખાઈ જનાર નોળીઆની જાતનું એક ઇન્સેક્ટિસઅન પ્રાણી. હો. વા. ૫.

ધકપાલ, ન. (આ કબૂલ=તે આગળ આબો. ઉ. ધકપાલ=ભાગ્ય) નસીબ; સદ્ભાગ્ય; આખાદાની; કિરમત.

ધકરાર, પુ. (આ. કરર=તેણે આરામ કર્યો. ઉ. ધકાર.) જેવું હોય તેવું ખરેખર કહેવું તે; કરાર કરવો; હા પાડવી; જેવી રીતે બન્યું હોય તેવુંજ બરાબર કહેવું ને કચુવ કરવું તે; માનવું તે. ૨ પ્રતિજ્ઞા-સોમન ઉપર કચુલ કરેલો અથવા લખાવેલો ને મજકુર તે; જુગાની; કચુલાત.

ધકરારનામું, ન. (આ.) પ્રતિજ્ઞા-સોમન ઉપર ને મજકુર લખાવેલો હોય તે; કરારનામું; કચુલાતનામું. (જેમાં ખરી બનેલી ખાખત જેવી ને તેવી જ કચુલ કરીને લખાવી હોય એવો લેખ તે.)

ધકાર, પુ. (સં. ૬+કુ=કરવું. ઉ. કાર.) ધ અક્ષર તે; ધ વાચક ને ઉચ્ચાર તે.

ધકારાંત, વિ. (સં. ૬કાર+અંત.) જેને છેડે ધકાર હોય એવું. (શબ્દાર્થ)

ધકેક, સ્ત્રી. જુઓ ધકક.

ધકોતરી, સ્ત્રી. મોળ આંકમાંના એક આંકનું નામ.

ધકોતરો, પુ. ગયા સૈકાના ધકોતરમાં વર્ષમાં પડેલો ને દુકાળ તે. (મંવત ૧૮૭૧ની સાલનો નામ તરીકે બોલાય છે. :-અગન્યોતરો; છપ્પ નીચો વગેરે.)

ધકોતર, વિ. સિતર ને એક; ૭૧.

ધકક, વિ. જેનામાં ક્રયા-અનુકંપાનો અર્થ ન હોય એવું; લાગણી રહિત; નિર્દય. (કકથુ હોવાનું.)

ધકક, (ધકક) સ્ત્રી. (સં. ૬કકટ ૬કકટ ઉ.) શયુની જાતનો એક જંગલી રાપો. (જુઓ ધકક)

ધકિવરિ, સ્ત્રી. (અં. Dvāṇī) નૈસર્ગિક ન્યાય; ખરેખર ને ધનમારૂં આપવો તે; બેઉ પક્ષનું સાંભળી ને પ્રમાણે વાળખી હોય તે પ્રમાણે કરવું તે; ન્યાય.

ધકુ, સ્ત્રી. (સં.) ચેરડી; ઉસ. (શેકડી.)

ધકુકાં, (ધકુકાણ) પુ. (સં. ૬કુ+કાણ્ઠ=ભાગ-પેરાધ.) ચેરડીનો સાંઠો; ચેરડીના સાંઠાની બે ગાંઠો વચ્ચેનો ને ભાગ તે.

ધકુકાંડ, પુ. (સં.) ચેરડીનો ને લાકડી જેવો સીધો સાંઠો તે, ચેરડીની ને પેરાધઓ તે.

ધકુરસ, પુ. (સં.) ચેરડીને પીલીને તેમાંથી કાઢેલો ને રમ તે, ચેરડીનું પાણી.

ધખતલાત, પુ. (આ. એખતલાત. ઉ.) એકદું કરવું તે. ૨ મિત્રતા; સંબંધ. ૩ એ જાણની વચ્ચે જે સારો સંબંધ હોય તે. (એખતલાત.)

ધખતલાક, પુ. (આ. એખતલાક. ઉ.) વિરુદ્ધતા; મિત્રાભિપ્રાય ધરાવવો તે. ૨ મિત્ર-પણું; જુલાઈ. ૩ દેવ; ધર્મ્યાં; દુસ્મનાવટ.

ધખતેઆર, પુ. (આ.) ધમિયાર; અખતી-આર-અખત્યાર.

ધખલાક, પુ. (ધા.) યુધ્ધ; સારો સ્વભાવ તે. (એખલાક.)

ધખલાસ, (એખલાસ.) પુ. (આ.) અતિ-શયમેળાપ; ધણી દોસ્તી; પરમમિત્રતા; ધરોળો; ખરેખરો જે સ્નેહ સંબંધ તે.

ધમિયાર, (અખત્યાર.) પુ. (આ. ખયર= જે પસંદ કર્યું હોય તે.) સત્તા; અધિકાર; હક; અખત્યાર; ધખત્યાર.

ધખતેસાર, પુ. (આ. ખમર=એકદમ ઠંડું થવું.) ઠંડું કરવું તે; સંક્ષેપ; સારાંશ; મતલબ; હકીકત; ઠુંકો સાર; યુખતેસર હેવાલ.

ધખલાસ, પુ. (આ. ખલસ=એકપુ' હતું. ઉ.) મિત્રતા; ખ્યાર. ૨ અતિશય મેળાપ; ધ-ણીજ પ્રીતિવાળો સંબંધ. ૩ ખરો-નિખાલસ સ્નેહ. (ધખલાસ, એખલાસ.)

ધગલીઠીગલી, મોરઠ અને હાલરનાં છા-કરાંની એક રમત.

ધગકખાંઠી, ઓ. છાકરાંની એક રમત.

ધગવું, સ. કિ. (સં. ઈ=ખાવું તેમ જ નાંખવું. ઉ.) ખૂબ ખાવું; (ખાખા કરવું.) અકરાંતીઆ થઈને ખાવું તે. ૨ નાંખવું; ફેંકવું. (લખોટીઓની રમતમાં ખાટી-ગખીની અંદર પહેલવહેલી જઈ પડે એમ લખોટી નાંખવી તે; રમતની ચરઆત કરવી તે. 'કોણ પહેલો ધગે છે=કોણ પહેલાં લખોટી નાંખી રમત ચર કરે છે ?) ૩ એકાધવું; હોમી દેવું; કોઈને હાનિ-નુકસાન યાચ એવા કામમાં ઉતા-રવું તે. 'આ સોદામાં એને ધગી ઘો; ખમતી આશામાં છે.' ૪ હાંથવું. (આખ.)

ધગ્ગક, વિ. (સં. દગ્-દગ્ગ=ધગ્ગવું. ઉ.) ધગ્ગનાર. =યુગ્મેગ્ગક=સાફ ધગ્ગનાર.

ધગ્ગનધારા, ઓ. (સં. અચિચ્છન્ન=અણુટ-સતત-ધારા=ધાર. ઉ. અપશંદ.) અણુટ ધારા તે. ચાલુ ને ચાલુ ધારા પડતી રહે એવું ચંકરને અભિપ્રેક કરવાને ખનાવવામાં આવેલું એક પાત્ર; અભિપ્રેકપાત્ર; અભિપ્રેક.

ધગ્ગવું, સ. કિ. (સં. દગ્ગ=ધગ્ગવું.) ધગ્ગ કરવી; ચાલવું. ૨ આશા રાખવી; ઉમેદ ખાંધવી; વાંચા કરવી. ૩ માગવું. 'ધગ્ગને જે ધગ્ગતી નથી તે, તુજને ક્યાંથી પરણે ?' નળા-ખ્યાન. ગમવું; પસંદ પડવું.

ધગ્ગા, ઓ. (સં. દગ્ગ=ધગ્ગવું. ઉ.) કંઈ મેળવવા કે ભોગવવાની જે ભાવના તે. કોઈપણ વસ્તુ મેળવવા ભોગવવાનો મનુષ્યના મનમાં જે ભાવ થઈ આવે છે તે; કામના; કાંક્ષા; વાસના; વાંચા; મરજી; પુશી; રચિ; શોખ; ચાહના. ૨ અભિલાપ; ભાવ; ઉમેદ; સ્પૃહા. ૩ આશા; મુરદ. ધગ્ગ કરવી=આશા રાખવી. ધગ્ગા પૂરી પાડવી=સંતોષવું. ધગ્ગામાં આવે તેમ કરવું=મન ચાહાય તેમ વર્તવું.

ધગ્ગાચાર, પુ. (સં. દગ્ગા+આચાર=વર્તન.) ધગ્ગા પ્રમાણે વર્તવું તે; પોતાની મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે ચાલવું તે.

ધગ્ગાચારી, વિ. મરજી પ્રમાણે વર્તનાર મનમતી રીતે ચાલનાર; મરજી મુજબ કરનાર; પોતાની ધગ્ગા પ્રમાણે ચાલનાર; સ્વછંદી.

ધગ્ગાનુસાર, અ. મરજી મુજબ; પોતાની ધગ્ગા પ્રમાણે કરવું તે.

ધગ્ગાનિવત, વિ. ધગ્ગાવાળું; જેને ધગ્ગા છે એવું. ૨ આશાભર્યું; વાસનાવાળું.

ધગ્ગાપુરવું, વિ. ધગ્ગામાં આવે તેટલું; મનને મગે તેટલું; જોઈએ તેટલું; રચિ પ્રમાણેનું. ૨ પુષ્કળ.

ધગ્ગાપુર:સર, અ. (સં.) ધગ્ગાથી; ધગ્ગા સાથે; ધગ્ગા હોય તેમ.

ધમ્માપૂર્વક, અ. (સં.) ધમ્માસહિત; હેંસ-
બેર; આગળથી ધમ્મા કરેલી હોય તે પ્રમાણે;
જેમ રૂએ-ગોઠે તે પ્રમાણે.

ધમ્માક્રમ, ન. (સં.) ધમ્મેહું જે ફળ તે;
ધમ્મવા પ્રમાણે ચલું મળવું તે. ૨ ત્રિરાશિમાં
આપેલી ત્રણ સંખ્યા ઉપરથી જે ઇચ્છિત ચોથી
સંખ્યા કાઢવામાં આવે છે તે.

ધમ્માબ્જળ, ન. (સં.) ધમ્માશક્તિ; મનુ-
ષ્યના મનમાં જે ધમ્મા થાય તેનું જે બળ તે;
ધમ્મા પાર પાડવાનો જે ઉદ્યમ તે. 'ધમ્માબ્જળ
બાહુ મોઢું છે તે પત્થરમાંથી પણ માર્ગ કરે છે.'

ધમ્માભોજન, ન. (સં.) જમનારની ધ-
મ્મામાં આવે-મરણ હોય તે પ્રમાણેનું તેને જે
ભોજન-રસોઈ જમાડતી તે; મરણનું જમણું;
જે ખાવાની ધમ્મા હોય તે ખવરાવવું તે;
ગમતું અને ભાવતું ભોજન.

ધમ્માવર, પુ. (સં.) ધમ્મા પ્રમાણે ચૂંટી
કાઢેલો-પસંદ કરેલો જે વર તે. (કન્યાઓ.)
(પૂર્વે કન્યાઓને ધમ્માવર વરવાની છટ હતી,
અર્થાત્ માખાપ કે વડીલો નહિ પરંતુ કન્યા
પોતેજ પોતાની ધમ્મામાં આવે એવો વર
પસંદ કરી તેને પરણતી હતી. કન્યાઓ પસંદ
કરેલો વર 'ધમ્માવર' કહેવાતો. કન્યા જ્યારે
ધમ્માવરને વરવા ઇચ્છતી હોય ત્યારે પૂર્વે તેનાં
મામાપ 'સ્વયંવર' નામનો મેળાવડો કરતાં.)

ધમ્માશક્તિ, સ્ત્રી. ભાવના-કામનાનું જે
બળ તે; હૃદયબળ; સંકલ્પબળ; મનોબળ.

ધમ્માકે, પુ. (સં. રુદ્ધાનન્ક ઉ.)
ધમ્મેસો જે આંકડો તે; જે આંકડાની મારફતે
જવાબ કદાય છે તે. (ત્રિરાશિમાંનો ત્રીજો
આંક તે.

ધમ્મિત, વિ. (સં.) ધમ્મેહું; જેની કા-
મના યદ્દ હોય તે; ધારેહું. 'ધમ્મિત વર વર-
વાને કાળે, સાવિત્રી વન સંચરીઆં.' પ્રા.કા.

ધમ્મુ, વિ. ધમ્માવાણું; ધમ્મનાર; આ-
કાંક્ષા રાખનાર; અભિલાષી. આ શબ્દ બીજા
શબ્દની આગળ જોડાય છે. -હિરેમ્મુ; મોક્ષેમ્મુ.

ધમ્મેહું, વિ. (સં.) જેની આકાંક્ષા કરેલી
હોય એવું; ઇચ્છિત; ધારેહું; કામના કરેહું.

ધમ્મવું, જુઓ ધમ્મવું.

ધમ્મત, સ્ત્રી. (આ. ધમ્મત=આબર ઉ.)
આબર; માન; પ્રતિષ્ઠા; મોટાઈ; વસો; મોભો;
કીર્તિ. ૨ નામ; ખ્યાતિ; નામના ધમ્મતના
કાંકરા ચવા=આબર ગુમાવતી; ફળેતી થતી.
ધમ્મત લેવી=આબર લેવી; સાખ જતી રહે તેમ
કરવું; ૨ બળાતકાર કરવો. ધમ્મત આપવી=
કાંકરે માન-આબર મળે એમ કરવું. ૨ માન
આપવું; મોભો વધારવો. ધમ્મત જતી=આબર
ઝાછી થતી; માનભંગ થવું.

ધમ્મતઆસાર, વિ. (આ. ધમ્મત-અસર
નું બહુવચન. માનવાચક શબ્દ.) આચરદાર;
પ્રતિષ્ઠિત. (આબરદાર માણસને માનમાં સંભો-
ધને લખવાનો શબ્દ. સાધારણ માણસને પણ
લખાય છે.)

ધમ્મતદાર, વિ. (આ. ધમ્મતન(દા.)દાર=
વાળું.) આબરવાળું; નામીસું; સંભાવિત;
પ્રતિષ્ઠિત.

ધમ્મન, ન. (આ ધમ્મન=આમંત્રણ.)
આમંત્રણ; નોતર્ફ; જમવા-મળવા વગેરેનું જે
તેકું તે.

ધમ્મનકરવું, સ. ક્રિ. આમંત્રણ કરવું;
નોતર્ફે દેવું. ૨ માનભેર બોલાવવું; તેડાવવું.

ધમ્મલાસ, સ્ત્રી. (આ. જલસ=તે બેઠો.
ઉ.) એકડા થવું તે; બેઠક.

ધમ્મલાસનિશાન, (આ) સમાસદ. સા-
મંત અને નવાબોને પત્ર લખતાં માનાર્યે ધમ્મ-
લાસનિશાન એમ લખાય છે.

ધમ્મ, સ્ત્રી. (આ. ધમ્મ=પીડા; દુઃખ)
હરકત; હાનિ. ૨ દુઃખ; પીડા; વેદના; શારીરિક
વેદના; શરીરને કષ્ટ લાગવું, વાગવું વગેરે તે.
૪ જુલમ; સીતમ; દૂરતા કરવી તે. ધમ્મ થતી=
વાગવું દુઃખ થવું; જુલમ ગુજરવો. ધમ્મ દેવી=
જુલમ કરવો; દુઃખ દેવું.

ઇળદ્વત, સી. (આ. ળદ્વ=તેણે ઉગેવું. ઉ.) વધારો; ઉમેરો. ૨ સમાસ, જે ઇળદને જોડવા ને. ૩ ઇતી વિભક્તિ. ઇળદત મામ= ઇનામમાં અપાએલું મામ; વતન. ઇળદતખાનુ= નગરાણું અને બેટ સોમાનને લગતું ખાનું.

ઇળદ, સી. (શ.) પગની પુંદીથી તે કમ્બર સુધી આવી રહે એવું સૂતર કે રેશમનું જે પહેરવાનું રીવેલું વસ્ત્ર તે; સુરવાગ; પાપ-ભ્રમો; ચોરજો; લેવો.

ઇળદદાર, પુ. (આ. અળદર=નુકસાન બરું. ઉ. ઇળદા તેને (શ.) દાર પ્રત્યય લા' ગતાં-ઇળદાદાર તેનું ઇળદદાર) જેણે ઇળદો રાખેલો હોય તે; ઇળદે રાખનાર; દંડાકટર. વિ. ઇળદરાવાણું; ઇળદેદાર; પટે રાખનાર; મકતેદાર; મનેદો.

ઇળદદારી, સી. (આ.) ઇળદદારનો જે ધધો-કામ-ટાંતિ તે. ૨ ઇળદદારપણું; ઇળદે આપેલું હોય તે.

ઇળદભંધ, પુ. ચોરજાનું નાકું; કમ્બરપટો.

ઇળદરણું, અ. ફિ. (આ. ઇળ=દ્રાણિ, પીડા, દુઃખ. ઉ.) દીલગીર થવું; દુઃખ કરવું; સંતાપ કરવો. ૨ સંગ્રામવણું; અર્પણ કરવું.

ઇળદે, અ. ઇળદાથી; દંડાકટથી; ઉપક રીતે; ઇળદો જેમ અપાતો લેવાતો હોય તેમ. ઇળદો જેમ અપાએલો લેવાએલો હોય તેમ.

ઇળદેદાર, જુઓ ઇળદદાર.

ઇળદેરાખણું, સ. ફિ. અમુક રીતની સરોતોએ અમુક અમુક વખતે આટઆટલી રકમ આપવી એવો હરાવ કરીને દ્રાઈ કામ-વસુલાત માથે લેવી તે; દંડાકટ રાખવો; ઉપક લેવું. ૨ એક હાથ કરી લેવું; સાર્વજનિક નહિ રહેવા દેવું. (હાપવા છાપવાનું તો તમે જ ઇળદે રાખ્યું હશે નહિ વાઈ ?)

ઇળદો, (આ. અળદર=નુકસાન બરી દીપ્ત) દ્રાઈ જમીન અથવા હક પેસા આપી અમુક મુદત સુધી ભોગવવાનો જે કરાર કરવો હરા-

વરે તે. પેસા આપી દ્રાઈ રથાવર મીલકત અથવા દહનો અમુક મુદત સુધીનો ભોગવટો લેવો ને.

ઇળદત, જુઓ ઇળદ.

ઇંડદાર, ફિ. જાહેર કરવું.

ઇંડરાવણું, સ. ફિ. પ્રે. દીલમાં બળ્યા કરે-સોસાયા કરે એમ કરવું તે. (માલાપથી છૂટું પાડી સા મારે આ છોડવાને ઇંડરાવો કો ?)

ઇંડરાણું, અ. ફિ. મનમાં બળ્યા કરવું; મનમાં ને મનમાં સોસાયા-સીસાયા કરવું તે; મુંઝવું. અમુક કાંઈ કરવાને કે અમુક માણસને મજવાને કે અમુક કેંકાળે જવાને પ્રતિબંધ દો-વાથી તત્સંગીથી લાગળીને દુઃખે દુઃખી થવું તે.

ઇટાલિઅન, વિ. (અ. Italian) ઇટા-લીનું; ઇટાલીનું વતની; ઇટાલીને લગતું. (ત્યાંની વસ્તુઓ, બનાવટો, ભાષા અને માણસો વગેરે.)

ઇટાલિક, વિ. (અં.) વાંદજૂ; ધ્યાન ખેંચે એવું. (હાપવાના અંગ્રેજ અફરોમાં જે વાંદજૂ ધ્યાન ખેંચાય એવા અસર આવે છે તે.)

ઇટી, સી. દોસ્તી તોડતી તે; ઉચું મન કરવું; કદી. કદી કરવી-મંડાએલી રમતમાંથી છટા પડવું.

ઇટ્ટેતેર, વિ. સિતેર અને આઠ; ૭૮.

ઈઝૂયાસી, વિ. (અઈઝાસી.) એ'સીને આઠ; ૮૮.

ઇકરીઓગક, પુ. હથા પકાંડ ઉપરનો ઇંડરનો જે ગડ તે; ઇંડરનો સહેલથી ન જતી સહાય એવો જે કિસો તે. ૨ વિ. મુશ્કેલ (કામ); ધણજ અથ સાધ્ય કામ હોય તે.

ઇકા, સી. (સં.) મૌલિક ચારીરાનુચાર અપદારથી તે માથા લગી પવનને જ આવ કરવાની જે એક નાકી તે. (ઇકા, પિંગલા અને સુખ્યા એ ત્રણ મોટી નાકીઓ દ્વારા સરીરમાં પવન ફરતો આનવામાં આવે છે. જમણા નાકમાંથી નીકળતો વાયુ ઇકાનો, ડાબામાંથી

નીકળતો પિંગલાનો અને જનનેમાંથી સમાન
જયે નીકળતો હોય તે સુધુમ્બુનો કહેવાય છે.)

છડીપીડી, સી. (સં. હંતિ=આશ્ત પીઢા=
કુ.ખ. ઉ.) નગર ન લાગે તે માટે લગ્ન પ્રસંગે
વધૂવરને પોંખતાં બીની રાખોડીની અથવા
ગોળની ગોળીઓ તેમને માથે ઉતારીને ફેંકી
દેવામાં આવે છે તે. 'છડીપીડલી નાંખી
ઉતારીરે, ફેરવી છે રીપ ઉપર જળઝારીરે.'
કાલિદાસ. 'છડીપીડી સરીઓ સંપુટ વાલુ ઝડાકે.'
પ્રમાનંદ.

છાણું, વિ. (સં. હાનિ. ઉ.) નકારું; છુંડું;
છુડું. (હીણું એમ બોલાય છે. અમલુ દખ-
ણીઓ જેમ 'વિ' માંનો 'વ' મંદ બોલે છે તેમ
અમલુ લોકો 'હી' માંનો હ બહુજ આછો
બોલે છે.)

છત, અહીંમાં; આ જગાએ; આણી
તરફ; આગળ.

છતખાર, પુ. (આ. અખર=વિશ્વામ રાખ્યો.
ઉ. હખતિખાર.) બરોસો; પતીજ; વિશ્વાસ;
આકાન; શક્તિ; ખાતરી. છતખાર રાખવો=
વિશ્વાસ રાખવો; છતખાર કરવો=વિશ્વાસ મૂકવો;
ખાતરી રાખવી. 'ખરદારત કે' એવી યશો,
છતખારમાં હું એ રહ્યો.' ક. કેકારવ.

છતખારી, વિ. (આ. હખતિખારનક=
વિશ્વાસ.) છતખારવાળું; વિશ્વાસ; બરોસાદાર;
ખાતરીનું. ૨ પ્રમાણિક; માયું; ધમાની; જેની
ઉપર છતખાર રાખી શકાય તેવું. ૩ છતખારપણું.

છતમામ, પુ. (આ. તમ્મ=તે આપું હવું.
ઉ. છમામ.) મનુષ્યની યોગ્યતા પ્રમાણે તેના
અંગતું જે બધું તે; (માણુમ, થોડાં મરમામાન
વગેરે.) રસાક્ષો; ખટલો; સવારીનો જે સાજ
તે; અસખાખ; સરસરખમ. ૨ વિ. અંપૂર્ણ;
પૂરેપૂરું.

છતર, વિ. (સં. હતર ઉ.) બીજું; અન્ય.
૨ જુદું; દૂરનું. ૩ નાદિન. 'છતર જનકો આવી
ચડશે.' પ્રા. ડા.

છતરડી, સી. દોરના ઘરોર ઉપર થતો
એક જંતુ. ૨ કાનસ; અતરડી.

છતરત, અ. (સં.) બીજેથી; કાંઈ બીજે
ઠેકણેથી; અલગ રીતે.

છતરાઈ, સી. આણી રીતરિવાજથી વધારે
પડતું કરવું તે; મોટાઈનો દેખાવ; આણુકલાઈ.
'જણી જણી તારી શુદ્ધયાઈ, ફોગટ ફૂલી ન
કર છતરાઈ.'

છતરાજ, વિ. (આ. અરજ=વચ્ચે પડ્યો.
ઉ.) ગુસ્સે થએલું; નારાજ; નાખુશ; ક્રોધે બ-
રાએલું; ગેરમહેરખાન.

છતરાજકરવું, કિ. નાખુશ કરવું; ગુસ્સે
કરવું. છતરાજ થવું=નાખુશ થવું; ગુસ્સે થવું.

છતરાજી, સી. (આ. અરજ=વચ્ચે પ-
ડ્યો. ઉ.) નાખુશી; અવકૃપા; ગુસ્સો; કરડી
નજર; અપ્રીતિ; અભાવ.

છતરાણું, અ. કિ. ફૂલ દેખાડવી; દેખારો
કરવો; મોટાઈ-બહેનઓપણું બતાવવું.

છતરેતર, વિ. (સં.) એક બીજાનું; અ-
ન્યો-ન્યનું; પરસ્પરનું. ૨ અ. પરસ્પર; અન્યો-ન્ય.

છતલાખ, વિ. (અ. હપતલાખ. ઉ.) જુદું;
છુંડું. (આ ચપ્દ ફોજના સિપાઈઓને લાગે
છે:-છતલાખ સિપાઈ અને સરંજમ સિપાઈ.)
છતલાખ સિપાઈઓને સરદારો મોટે પગારે
પોતાની પાસે રાખે છે. સરંજમ સિપાઈઓ
તેમને જવાઈ તરીકે મળેલી જમીનની પેદાશ-
માંથી ગુજરાન ચવારે છે.

છતસ્તત, (સં.) અહીં તહીં; આખેતમ;
જેમતેમ.

છતિ, અ. (સં. હદમ્=આ. ઉરંધી.)
આ પ્રમાણે પૂરું થવું, છોડા આપ્યો, એવું
બતાવનારો જે ચપ્દ તે; સમાપ્તિ સૂચક ચપ્દ;
છતિથી થવું; મગાપ્ત થવું.

છતિકર્તવ્ય, અ. (સં.) એજ કરના જેવું
તે; કર્તવ્ય કર્યું એમ.

છતિકર્તવ્યતા, સી. કોઈ પત્નિ દાવમાં જે
કંઈ કરવા યોગ્ય હોય તે કર્યું એવું બતાવનારો

શબ્દ. (That which is proper to be done in any given case.) ઇતિહાસક; કામ; એજ કામ.

ઇતિદ્રાક, પુ. (આ.) કોઈ વસ્તુનું બનવું તે; બનાવ; સંયોગ. (સંયોગ.)

ઇતિમાદ, પુ. (આ. અપદ્=ચાંબલો. ઉ.) વિશ્વાસ; આતરી; ભરોસો.

ઇતિવૃત્ત, ન. (સં.) હતિ=આવું+વૃત્ત) જેવી રીતે બન્યું હોય તેવી ને તેવી ને હકીકત તે; યથા વૃત્તાંત; ઇતિહાસ.

ઇતિશ્રી, સ્ત્રી. (સં. હતિ+શ્રી. ઉ) સં. માત્રિસચ્ચ લેખ; લખાણને અંતે લખાતો જે નાનો સમાપ્તિનો લેખ તે.

ઇતિહાસ, પુ. (સં. હતિ=આ પ્રમાણે હ =ખરેખરું+હાસ ઉ. આસ=હતું તે) ગતકાળમાં ખરેખર આ પ્રમાણે બન્યું હતું એમ દેખાડનાર જે લખાણ—કથન વગેરે તે; રાજ્ય, દેશ, પ્રજા, અમુક એકાદ વ્યક્તિ કે વસ્તુને લગતી ધારણસર કાળાનુક્રમે નોંધાએલી જે હકીકત તે; તવારીખ; હકીકત; ખ્યાન; કથા; ખખર; વૃત્તાંત; વિગત.

ઇતિહાસકાર, વિ. (સં. હતિહાસ+કૃ=કરવું. ઉ. કાર.) ઇતિહાસ કરનાર; ઇતિહાસ બનાવનાર કિંવા લખનાર. ૨ પુ. ઇતિહાસનો જે કર્તા હોય તે.

ઇતિહાસરૂપ, વિ. (સં.) ઇતિહાસના આકારમાં હોય તેવું; ઇતિહાસ જેવું; ખરો બનેલો બનાવ હોય તેવું.

ઇતિહાસિક, જુઓ ઐતિહાસિક.

ઇતિદ્રાક, પુ. (આ. વદક=નસીબથી થયું. ઉ.) નેગ; સંયોગ; સંપ.

ઇતું, વિ. એવું; જેવું; આવું વિચિત્ર. 'એક જનાવર ઇતું તે પુંછડે પાણી પીતું.'

ઇત્યંભૂત, વિ. (સં. હત્યમ્=એ પ્રકારે મૂ=થવું. ઉ.) એ પ્રમાણે થએલું એવું; આ પ્રમાણે થએલું-બનેલું તે.

ઇત્યર્થ, પુ. (સં. હતિ=આ પ્રમાણેનો અર્થ=અર્થ.) એ પ્રમાણેનો જે અર્થ તે; મત-લખ; સાર; હેતુ.

ઇત્યલમ્, અ. (સં. હતિ+અલમ્=અસ.) બહુ થયું; બસ છે; આટલું પૂરતું છે.

ઇત્યાદિ, (સં. હતિ+આદિ. ઉ.) આ પ્રમાણે ખીળાં પણ; વગેરે; એ અને આદિ લખને.

ઇત્યાદિક, વિ એ પ્રમાણે ખીળાં પણ જે કોઈ હોય તે; વગેરે વગેરે.

ઇથર, પુ. (અં.) અતિસૂક્ષ્મ હવા વિશેષ-

ઇઠકાં, ન. ઠાકણાં; એક જાતનો ખાવાનો પદાર્થ.

ઇઠમ્, સ. (સં. હદમ્=આ.) આ; એ.

ઇઠમત્તીયમ્, ન. ધતિંગ; એકાદ બે બનાવ બનેલા હોય તેવામાં ન ધારેલો એવો કોઈ નવોજ બનાવ બની આવે તે. અમુક કાર્ય કરવા જતાં તેમાંથી અવનવો કોઈ વિપરીત બનાવ બની આવે તે; નવું કંઈનીકળી આવે તે.

ઇઠર, અ. (સં. હત: ઉ. હિં. ઉઠર=હઠર:) અહીંઆ; આ ઠેકાણે; આણી તરફ.

ઇનકાર, (ઇન્કાર) પુ. (આ. નકાર=ના પાડી. ઉ.) નકાર; ના પાડવી તે; ના; નિષેધ. ઇનકાર કરવો=નકાર વાસવો. ઇનકાર જવું=ના કહ્યલ કરવું; છૂટી પડવું; નામુકર જવું.

ઇનકારિઅત, સ્ત્રી. (આ.) નામુકર જવું તે; નકાર; ના પાડવી તે; નિષેધ.

ઇનશાહલાલા, (આ.) જેમ ખુશદ ખુશની મરજી હોય તેમ; ધિરે=હા.

ઇનસાન, (ઇન્સાન.) આ. ઉન્સ=પ્રેમ કરવો. ઉ.) માણસ; આદમી; મનુષ્ય જાત. (ઉન્સ=પ્રેમ કરવો ઉપરથી જે ઇન્સાન શબ્દ બને તો એવો અર્થ થાય કે મનુષ્યો પ્રેમ કરી જાય છે માટે પ્રેમ કરનાર તે માણસ; અને નિસ્થાન=બૂલી જવું ઉપરથી ઇનસાન શબ્દ બને તો એવો અર્થ થાય કે બૂલકણું તે મનુષ્ય.)

ધનસાક્ષ, પુ. (આ. નસક્=તે વચમાં અટક્યો. ઉ.) જે અથવા વધારે માણસની જુદી જુદી હકીકત સંબંધી લખ જે સત્ય હોય તે કહેવું તે; ન્યાય; સત્ય શોધન. (વગર પક્ષપાતે ધીરજ અને ઉત્સાહથી વસ્તુને મનપર લઈ જોમ યોગ્ય લાગે તેમ કરવું તે.) ૨ આદર આપવો:— 'પરોણાઓએ ખાણાને સારા ધનસાક્ષ આપ્યો.'

ધનસાક્ષદાર, પુ. (આ.) ધનસાક્ષવાળો— ધનસાક્ષ આપનાર—ન્યાયાધીશ; જડજ.

ધનસાક્ષી, વિ. ધનસાક્ષવાળું; જેમાં સારા ધનસાક્ષ હોય એવું; ન્યાયી. (અગ્રેજોના જેવું ધનસાક્ષી રાજ્ય હિંદમાં કોઇ થયું નથી.)

ધનસાક્ષી, સ્ત્રી. ધનસાક્ષ કરવાની જે રીત તે; ન્યાયરીત; ધનસાક્ષ આપવાનું જે ધોરણ તે. ૨ કચેરી; અદાલત.

ધનામ, ન. (આ. નવ્યમ=મન રાજ કરે એવું.) ખુશી થઈને કોઈને કંઈ આપવું તે. ખુશીથી આપી દીધેલી જે વસ્તુ તે; બક્ષીસ; પારિતોષિક. ૨ શાખાશી; સારા કામનો કે કોઈને રાજ કરવાનો જે બદલો તે. (ગરાસ, ભેટ, બક્ષીસ, જમીન, ધર, માલ વગેરે. નર્મ.)

ધનામધનકૃત, ન. અપાધગએસા ધનામમાં વધારો કરી આપવો તે.

ધનામચિદ્દી, સ્ત્રી. ધનામની જે સનદ તે.

ધનામચોથાધ, સ્ત્રી. ધનામ તરીકે ચાલતી જમીનના ઉત્પન્નમાંથી જે ચોથો ભાગ સરકાર લે તે.

ધનામદાર, પુ. (આ. ધનઆમદાર.) જેને ધનામ મળેલું હોય તે; ધનામનો ભોગવટો કરનાર; દુમાલા જમીન ભોગવનાર; ધનામવાળો.

ધનામદારી, સ્ત્રી. ધનામદારપણું; ધનામદારનો જે ઓહો, હક કે પદવી તે.

ધનામપટો, પુ. (ધ.) ધનામી વસ્તુનો ભોગવટો બદલ આપેલો જે પટો તે; લખત; સનદ.

ધનામપત્ર, ન. ધનામને લગતું જે લખન તે; બક્ષીસનામું; સનદ.

ધનામકૈજળી, સ્ત્રી. ધનામી જમીન ઉપર સરકારમાં જે બરવાનું ઠરાવેલું હોય તે; ધનામસલામી.

ધનામી, વિ. ધનામ તરીકે અપાયેલું તે; ધનામનું; ધનામ દાખલ ચાલતું; (ધનામી ગામ.) (સાત ભતની ધનામી જમીન ચાલે છે. રાજકીય, ભતધનામ, દેવરધાન, વતનધનામ, પરગણા વતનદારી, સરકાર ઉપયોગી, અને ગામ નોકરિઆટ.)

ધનાયત, સ્ત્રી. (આ. અના=છરાહો કર્યો. ઉ. ધનાયત=મહેરખાતી.) મહેરખાતી; કુપા. ૨ માયા; શ્રીતિ અથવા પ્રસન્નતાની નિશાની તરીકે જે કંઈ બક્ષીસ કરેલું હોય તે; અર્પણ. આપવું—બક્ષીસ કરવું તે.

ધક્ષી, અ. (ધ=આપનાસ=ખાણું.) આ ખાણું; આણી તરફ; આણીમેર. 'આંખા ધક્ષાના અમૃત જેવા, એમ કહે દેશાઈ' નવલરામ. ૨ અહો; અહોઆં.

ધબક્ષીસ, વિ. નહારે—કહ્યાઓર (નિશાળીઓ.)

ધબાદત, સ્ત્રી. (આ. અબદ્ ઉ.) મૃતિ; પ્રાર્થના; પૂજા; ભજન; બક્તિ; બંદગી.

ધબારત, સ્ત્રી. (આ. અબર. ઉ.) લખવાબોલવાની જે દગ તે; શૈલી; રચના; રીતિ.

ધબ, પુ. (સં. દમ. ઉ.) હાથી; નાનો હાથી; હાથીનું બચ્ચું.

ધમ, અ. એમ; આવું. 'પ્રથમથી દરિા જે ધમ જાણુનો, ધન સહ તમ ચરણમાં સમર્પિતો.' રવતેશ્વર.

ધમલો, જુઓ અમલો; મગલો.

ધમાન, ન. (આ. અમન=નિર્મય થયો ઉ.) અંતઃકરણથી સમનિદા રાખી તે; વ્યસ્ત વિશ્વાસ; આરથા. ૨ ધર્મ; દીન. ૩ પ્રમાણિકપણું; નેકી.

ધમાનધતખાર, પુ. (આ.) સન્નિધિ; સાચો વિશ્વાસ; પ્રમાણિકપણનો ભરોસો.

ધમાનદાર, વિ. ધમાનથી વહેવાર ચલાવનાર; પ્રમાણિક; વિશ્વાસુ; નેક; નિષ્કપટી; ધમાનવાળો.

ધમાનદારી, સ્ત્રી. સન્નિધિ; પ્રમાણિકતા; સાચવટ; નીમકહલાલી.

ધમાની, વિ. ધમાનવાળું; ધમાન ઉપર રહેનાર; સાચું; સન્નિધિ; વિશ્વાસુ; પ્રમાણિક; નેક; ન્યાયી.

ધમાની, સ્ત્રી. સાચવટ; સહતા; પ્રમાણિકતા; નિષ્ઠા.

ધમામ, પુ. (આ. ધમામ. ઉ.) ધાર્મિક કામોનો આગેવાન; ઠાણ; મુદ્દા.

ધમામહુસેન, પુ. (આ.) હજારત મહંમદ માહેબના દોહિત્ર. મુસલમાનોમાં ખાર ધમામ ગણાય છે તેમાંના આ ત્રીજા ધમામહતા. (કરબલાના રથમાં એ શહીદ થયા હતા.)

ધમાનદાંડગો, પુ. ધર્મનું બહાનું લઈ હુમ્મ્યાઈ કરનાર. ૨ ધર્મની દરકાર નહિ રાખતાં પાપકર્મ કરનાર; દોષી; ધર્મનું ડોળ કરનાર.

ધમારત, સ્ત્રી. (આ. અમર તે વચ્ચે. ઉ.) મકાન; ધર; હવેલી; કિલ્લો. રહેવાને માટે બાંધેલું જે કંઈ બાંધકામ તે. ૨ મુકિત; તકબીર. ધમારત બાંધવી=ચોડા ઉપરથી ધણું કરવું; બતાવટ કરવી; કાગનો વાધ કરવો.

ધમારતી, વિ. ધમારતના કામમાં આવે એવું. (લાકડું) ૨ ધમારતને લગતું.

ધનિતહાન, (આ. મહન=તેણે તપાસ્યું. ઉ.) પરીક્ષા; તપાસ.

ધયત, વિ. નેટકું; એટકું; અચુક ગાપનું.

ધયળ, સ્ત્રી. લીલી વનરપતિ ઉપર અને અનાજમાં થતો એક જાતનો લીસો ને લાંબો ઝવડો; છોડો.

ધયા, અ. યા; અથવા.

ધયાદ=પાદ.

ધયો, (ધયો) સ. (એનું બહુવચન એઓ. કાદિઆવાડ-કવિતામાં વપરાતું ૩૫.) 'સાંભળ્યાં ઉદ્ધવ કેસં વચનજી, તેથી ધયોનું ન માન્યું મનજી.' દ્વારામ.

ધરશા, સ્ત્રી. (સં. ર્ધ્યા. ઉ.) ઇર્ષ્યા; અદેખાઈ; મત્સર.

ધરક, પુ. (આ.) દરીઆકાંઠાનો મુલક. (જહૂર અને મુઝેરીસ નદીઓના કિનારા પરનો મુલક.)

ધરદો, પુ. (આ. રઉદ=બાંધ્યું, સંબંધ કર્યો ઉ.) મનની ધારણા; મનમુખો; ઉંઘ; આશય; હેતુ; વિચાર.

ધરાની, વિ. (શ.) ધરાનું; ધરાનું સંબંધી; ધરાનમાં રહેનાર.

ધલકાખ, પુ. (આ. લકખ=તેણે ખિતાબ આપ્યો. તેનું બહુવચન=અલ્લકાખ.) નામને લગાડવામાં આવતો ગુણવાચક માનનો શબ્દ; ખિતાબ; માન ભરેલી પદવી. :-અમીર-ઉલુ-મુલક, રાવબહાદુર, કે. સી આઈ. સર-નાઇટ. ઇત્યાદિ.

ધલમ, (ધલમ) પુ. (આ. ધલમ=વિધા.) હરકાઈ વિધા; શાસ્ત્ર; કળા. ૨ મેલી વિધા; બહું. ૩ ઉપાય; તજવીજ.

ધલમખાજ, વિ. ધલમવાળું; ધલમ બજાવનાર; ધલમી.

ધલમી, (ધલમી) વિ. (શ.) ધલમ બજાવનાર; કાબેલ, હોશિઆર. ૨ જુવો; ૩ કળાવાન; વિદ્યાનસંપન્ન.

ધલા, સ્ત્રી. (સં. ફલ=જવું. ઉ.) પૃથ્વી; ધરા; વસુન્ધરા. ૨ ગાય. ૩ વાણી.

ધલા, અ. (આ. ધલાહી=હે આરા ધમર. ઉ.) હે પ્રભુ, અરે ધમિર, એવો ઉદ્દગાર કરવો તે. ધલા ધલા પોકારવી=અરે ધમિર અરે ધમિર! જેમ પોકારાવવું; જીલમ કરવો તે; ત્રાલત્રાલ.

ધલાકેદાર, વિ. (શ.) પ્રાંતિક; પરગણાનું; તાબાનું; જેની ઉપર હક-સત્તા ચાલતી હોય એવું. ધલાકેદાર સરકાર.

ધલાકો, પુ. (આ. અલક=વળગ્યું. ઉ. ધલાકો.) પ્રાંત; ધણા ઇલાઓનો બનેલો પ્રાંત; મુલક; સુખો. મોટા રાજ્યના સારી રીતે અમલ ચલાવવાને પાડેલા જે ભાગો તેમાંનો એક એક-દરેક.

ધલાખો, પુ. (આ. અલક=વળગ્યું. ઉ. અલાખો.) સંબંધ; લાગતું વળગ્યું. ૨ દાંવો; ધણીપણું; હક. (દસ્તાવેજોમાં આ શબ્દ વપરાય છે.) (વેચાણ સામે તેના વાલી વારસનો કંઈ હક ધલાખો પહોંચે નહિ.)

ધલાજ, પુ. (આ. અલજ=જાણું. ઉ.) જેથી દંઈ કામ પાર પડે તે રીત; ઉપાય; તળવીજ; યુક્તિ. ૨ ઝોસડ; દવા; ઉપચાર; તદ્દખીર; સાધન.

ધલાજી, વિ. ધલાજવાળું, ધલાજ નજીવાર; ઉપાય કરનાર. ૨ વૈધ; હકીમ.

ધલાયચી, સ્ત્રી એલચી.

ધલાયચો, પુ. એક જાતની કાંગર; ચોખા. ૨ એક જાતનું કપડું.

ધલાયદુ, (અવાયદ) વિ. જુદું; અલગ; ભિન્ન; પ્રથક. ૨ એકજ નજીવું ખાસ; બધાથી જુદું હોય એવું.

ધલાવૃત, ન. (સં.) પ્રાચીન આર્ય જુગોળ પ્રમાણે એક મોટો ખંડ.

ધલાહા, વિ. (આ.) પૂલ્ય; વેદનીય; માનને યોગ્ય.

ધલ્હી, સ્ત્રી. હોકરાંની એક રમત. (ડબોધ તરફ રમાય છે.)

ધલેલ્ફ ટેલિગ્રાફ, પુ. (અંગ. Electric Telegraph) વીજળીની મારફતે સંદેશ મોકલવાનું યંત્ર તાર.

ધલેક્ટ્રિસિટી, સ્ત્રી. (અંગ. Electricity) વીજળી; વિદ્યુતશક્તિ. ૨ વીજળીની શક્તિ અને તેનાં કાર્યો વગેરેને લગતું જે વિજ્ઞાન તે.

ધલેક્ટ્રોપ્લેટીંગ, ન. (અંગ. Electroplating) વિદ્યુતશક્તિની મદદથી ઢાપવાને યોગ્ય ચિત્રોની તખતીઓ બનાવવી

ધલિતભાસ, સ્ત્રી. (આ. લમસ=અરજ કરી. ઉ.) અરજ; વિનતી.

ધવ, સ્ત્રી. (દિલ્હી-પ્રમાણે જન્મ આપનારી.) આદિ સ્ત્રી; આદિ માતા. ખિસ્તી ધર્મના મત પ્રમાણે 'ધવન' ના બાગમાં ધર્મરે તેને 'આદમ' સાથે મેળની હતી તેમને અમુક ફળ ખાવાની ના પાડવામાં આવી હતી તેમ છતાં ધવે તે ખાધું એટલે આદમને પણ ખાવાની લાલચ થઈ. ધર્મરે ગુસ્સે થઈ તેમને છુટાં પાડ્યાં પરંતુ કેટલેક વર્ષે આરાદ્રાત'ના પહાડ ઉપર તેઓ ભેગાં થયાં અને પ્રત્યેત્પત્તિ કરી.

ધવ, અ. (સં.) એજ પ્રમાણે; જેમ; જેવું; સરખું. 'તજી શામ રહિત પ્રયાગ, ભવજલ વત્તળ પદ ધવ ને તરે.' ગિરધર.

ધવર્ન'ગપાર્ટી, સ્ત્રી. (અંગ. Evening Party.) સાંજની નરાતના વખતની જે ભણત તે; સાંજનો મેળાવડો; સંધ્યાકાળની મીઠાબાની.

ધશક, પુ. (આ. ધશક=ચાહવું ઉ.) કાઈ વસ્તુ ઉપર હદથી વધારે પ્રીતિ તે; પ્યાર. ૨ સ્ત્રી પ્રશ્નનો જે પ્રેમ તે.

ધશકબાજ, વિ. ધશકમાં ખેલનાર; પ્રેમમાં મશગૂન; કામઆચાર; રતિયોતુષ.

ધશકબાજી, સ્ત્રી. (ધશકબાજી) કામમગ્નતા; પ્રેમાસક્તિ, પ્રણયમયતા; રતિલીનતા.

ધશકી, વિ. (ધશકી) શાખી; કોડીકું ૨ સાંદર્યભોગી; હેલ; હક્ક. ૩ પ્રેમી; આસક્તિ વાળું; કામચેલું.

ધશતેહાર, (આ. શહર=જાહેર કબુ. ઉ. ધસ્તિદાર.) જાહેરનામું; સર્વે સોદને જાણ થાય તેવી રીતે પ્રસિદ્ધ કરવું તે.

ધશારત, (ધસારત) સ્ત્રી. (આ. સચર=આમળ મુક્યું. ઉ.) અંગના ચક્તનવવનથી ખાંજ માણુમને અમુક કાર્ય કરવાને ચેતવવું તે. સાન; અણુસારો; સંકેત. ૨ ચિહ્ન; નિશાની, મંડા; શપ્ત મચના. ધશારત વિદ્યા=કરપટરી; સાનમાં અને હાથના યાત્રામાં સામા માણુમને વિચારો જણાવવાની રીત.

ધસારો, પુ. (ધસારો.) શાન; અણસારો; સંકેત. ૨ ટુંકાણમાં જણાવવું તે; સ્થાના. 'ખલ નારીનાં ચરિત્ર, જુઓ મન એક ધરે છે, નજર ધસારે અન્ય સાથ સંકેત કરે છે.' મૃચ્છકટિક.

ધસ્યુ, (અં. Issuo) ઉદ્ભવ; ફણગો; પરિણામ; બહાર નીકળવું તે. ૨ યુદ્ધ; તકસાર ચલાવવાનાં કારણો. ૩ સંતાન; પ્રજા.

ધડુ, પુ. (સં.) બાણ; શર; તીર.

ધટ, વિ. (સ. ઇષ્ટ=ધટવું ઉ.) ધટ્છેલું; ધારેલું; વાંચિત; પ્રિય; વહાલું; અતુલ્ય; મન-ગમતું; માન્ય; શ્યવું. ધટ્મિત્ર; અભીષ્ટ=કલ્યાણ.

ધટ્ટદેવ, પુ. (સં.) મનમમતા પ્રિય દેવ; જેની ઉપર આસ્થા બેઠી હોય તે દેવ. ૨ કુળદેવ. (અમુક માણસને અમુક દેવ ઉપર બહુ પ્રેમ અને શ્રદ્ધા હોય તે તેનો ધટ્ટદેવ કહેવાય છે.)

ધટ્ટમિત્ર, પુ. (સં.) ધણો પ્રિય મિત્ર; અંતરનો દોસ્તદાર.

ધઠા, સ્ત્રી. પ્રિય સ્ત્રી. ૨ ખીજડાનું ઝાડ.

ધઠાપત્તિ, સ્ત્રી. (સં. ઇષ્ટ+આપત્તિ.) ધટ્છેલું પ્રાપ્ત થવું તે.

ધટ્ટિ, સ્ત્રી. (સં.) ગરમાં બલિદાન આપવાના એક રીત; યજ્ઞનો પ્રકાર; એક જાતનો યાગ. ૨ અભિલાષ.

ધસકામત, સ્ત્રી. (આ. કથમ=ઉભો રહ્યો ઉ. ધસૃતિકામત.) પુલ્લ; મીઠકત.

ધસતેલાહ, (ધસ્તિલાહ) (સહદ=મળવું આપ્યું. ઉ. ધસૃતિલાહ.) શ્દિ પ્રમાણે બોલવું તે; વિવેક; સમ્યતા.

ધસબગોળ, (ધસબગોલ) (દ્વિ. અરપગૂલ અરપ=તોડો અને ગૂલ=કાન. ઉ.) ઊંટીલું શર્ક. (એનો ઘાટ થોડાના કાન જેવો છે તે ઉપરથી.)

ધસમ, પુ. આ ધસમ=નામ. ઉ.) બાણસ; વ્યક્તિ; સખમ. (ધસમમાં સ્ત્રીપુરુષ બનેનો મનાવેશ થાય છે.)

ધસઅવાર, અ. માણસદીક; નામવાર; એકએકને.

ધસવી, વિ. ધસુ સંબંધી; ધસુનો સંવ-ભર. (ધસુ ચાર વરસનો હતો સારથી એનો મંવત્સર ગણાય છે.)

ધસાપેગંબર, પુ. (સ્થાની બાધાના પ્રથમ ઉ. અરબીમાં ધસા થયું.) આ એક મોટો પેગંબર હતો ને તેની માતું નામ બીબી મરિયમ હતું.

ધસાધ, વિ. ધસાપેગંબરના ધર્મનું; ધસાનું, ધસાને લગતું. ધસાધ ધર્મ; ધસાધ કાયદા.

ધસારત, જુઓ ધસારત.

ધસારો, જુઓ ધસારો.

ધસી, વિ. એવી; આવી.

ધસો, વિ. આવો; આના જેવો. (દિ.) આહું; આના સરખું. 'ધસોરાજ પ્રીથીરાજ' પૃ. રાસો.

ધસ્કરૂ, (સ્ક) પુ. (અં. Sorrow) પેશ; ગોળ આંડીઓવાળો ખીલો. ૨ ચાંપ; દાખ. 'ધસ્કરૂ ફરવવો'=વળ ચલાવવો; ઉસ્કરવું. ૨ વિચાર ફરવવા; ગતિ બદલાવવી. 'ધસ્કરૂ દાખવો'= સળીસંચો કરવો; ચોતે છુપા રહી ખીજની મારફતે કામ દેવાવું-ઉસ્કરાવવું તે.

ધસ્કામત, સ્ત્રી. (આ) પુલ્લ; દોલત; માલમતા. 'હાઈ તો ધસ્કામત દેઉ.' શામળ.

ધસ્કોતરો, પુ. (મૂળ ફ્રેચ ઉ. અં. Escritoire) ખાનાંખાનાંવાળી લખવાની પેટી; જ્યાં લખવાનો સરસામાન અને પૈસા વગેરે રાખવાની ગોઠવણ હોય એવી ખાનાંવાળી પેટી; ધસ્કોતરી.

ધસ્કોલ, (સ્કલ) સ્ત્રી. (અં. School) નિશાળ.

ધસ્કૂ, જુઓ ધસ્કરૂ.

ધસ્કરૂ, વિ. ના. એપ્રિલ માસમાં આવતા ખ્રિસ્તીઓના તહેવાર; શુક્ર દાહડેના તહેવારો.

ધસ્કોકડી, સ્ત્રી. (અં. Stop=બંધ કરવું. ઉ.) બારણાં બંધ કરવાની કડી; સાંકળ; ચાંપ; ઉલાળી.

ધસ્કેટ, સ્ત્રી. (અં. Estate.) સ્થાવર મીલકત; ઘર જમીન વગેરે. ૨ વતન; ગતગીન.

પણુ યાય; તેવા મૂર્ખ એક પંથી, ઇતેખાખ
બૂતમાં, વચ્ચે.

ઇતિજર, વિ. (આ.) કોઇ વાત જાણ-
વાને ઉતાવળુ યથ રહેલું હોય એવું; આતુર;
અધીર; આતુરવાળું; ઇતેજર; હોરશીલું.

ઇતિજર, સી. (આ.) આતુરતા; ઇતે-
જરી.

ઇતિજમ, પુ. (આ. નજમ=નરાખર રા-
ખ્યું. ઉ. ઇતિજમ.) બંદોબસ્ત; વ્યવસ્થા; ગો-
ઠવણ.

ઇતેજરી, સી. (આ.) આતુરતા; આ-
તુર; અધીર; તાલાવેલી.

ઇદરજવ, પુ. કહું નામના ઝાડનાં ચક-
લાનીં જીભના જેવાં કડવાં ને તેલી બીઆં.
(આ ચખ્ખની બ્યુત્પત્તિ ઇદરજવ ઉપરથી કરવામાં
આવે છે તે બનાવડી છે. આગ્રમ્બવસ ઉપ-
રથી ઇદરજવ ચખ્ખ ચએલો જણાય છે.)

ઇંદિરા, સી. (સં. હન્દુ=અતિ મોટા થવું.
ઉ. હન્દિરા.) લક્ષ્મી; શ્રી; એશ્વર્યની દેવી.

ઇંદિરાવર, પુ. (સં. હન્દિરા+વર=
સ્વામી. ઉ. વિષ્ણુ; નારાયણ. 'તે જગત્પર
ઇંદિરાવર, એવું ના કરે કોણ પૂજન.' ગિરધર.

ઇંદીવર, ન. (સં. હન્દીવર. ઉ.) કાણું
કમળ; સહેજ કાણું એટલે કે છુરા રંગનું જે
કમળ તે.

ઇંદુ, પુ. (સં. હન્દુ=ભીના થવું. ઉ.)
ચંદ્રમા; ચાંદો; ચંદ્રી. 'ઇંદુ આદિત્ય વરગીઆ બે
જાયે, અટગી રતા છે ગોરે ગાયે.' મેઘાનંદ
'તો ઇંદુ કિરણે હસતિ રજની બેભે ભલા'
અમર. ૨ એકની ચંદ્રા.

ઇંદુકલા, સી. (સં.) ચંદ્રકળા; પુરા અર્ધ
ચંદ્રનો સોળમો ભાગ તે.

ઇંદુકાંતા, સી. (સં.) રાત; રાત્રિ. ૨ રો-
હિણી નક્ષત્ર. ૩ હજાર.

ઇંદુમંડળ, ન. (સં.) ચંદ્રમંડળ; ચંદ્રમા
અને તેને લગતા તારાઓનો જે સમૂહ તે.

ઇંદુમુખી, વિ. (સં. હન્દુ=ચંદ્રના જે
મુસ=મોં હ=નાળા.) ચંદ્રના જેવા સુંદર મુ-
ખાળી જે સી તે; ચંદ્રમુખી; ધણિવંદની.

ઇંદુમોહી, પુ. (સં.) મહાદેવ; ચંદ્ર
સંયુ; શિવ.

ઇંદુવદ્ધી, સી. (સં.) સોમવતી.

ઇંદુમત, ન. (સં.) ચાંદાયણ; એક પ્રકાર
ચંદ્રનું વ્રત.

ઇંદુશીખર, પુ. (સં.) મહાદેવ; ચંદ્ર
શિવ.

ઇંદુ, પુ. (સં. હન્દુ=અતિ મોટા થવું.
ઉ. હન્દુ=અતુલ મોટા.) દેવોનો રાજા; સ્વર્ગ
અધિપતિ. ૨ રાજા; સર્વોત્તમ એવી જે બ્રહ્મ
તે. =મૃગેન્દ્ર=મૃગમાં ઇન્દ્ર જેવો જે મૃગ તે.

ઇંદુગોપ, પુ. (સં.) વરસાદ થયા પછી
જે રાતા રંગનાં સુંદર જીવડાં યાય છે તે; ગો
કળગાય; પરમેશ્વરની ગાય. 'જરાજ જેની બુદ્ધિ
ઇંદુગોપે; લીલાં લીલાં બનાં તરુટ' રોમો.' મહા

ઇંદુચાપ, ન. (સં. હન્દુ+ચાપ=ધનુષ્ય,
મેધ ધનુષ્ય; મન્થ (તડકો હોય અને વરસાદ
વરસે તો સૂર્ય જે દિશામાં હોય તેની મામેની
દિશામાં આવે કુદરતી રંગનું બહુજ મોટું જે
અદ્દ વર્ણ આકાશમાં દેખાય છે તે. (આને
આધારણ લેકો 'મન્થ તણુપો.' એમ કરીને
કહે છે.)

ઇંદુજાલિક, વિ. (સં.) જાતિ કમળપ્રદ;
આશિક, નજરખંધી કરી હોય એવું. ૨ ખડ
નદિ તે; બનાવડી; જીવજીવની બગેલું; ચ-
માકારિક. ૩ પ્રાપંચિક; કપરી.

ઇંદુજળ, સી. (સં.) ન હોય એવું દેખાય
અને હોય તેવું ન દેખાય એવો જન કથવનારી
જે મંત્રવિદ્યા તે; બદ્ધ; આયા; જગમગ,
નજરખંધી. ૨ હાથઅલાકી; ચમત્કારી-મેઢક
દેખાવ તે. ૩ કવતર; કપટનગ.

ઇંદુધનુષ્ય, ન. (સં.) મેધધનુષ્ય; ઇ-
ન્દુચાપ; મન્થ. 'ઇંદુધનુ આ લેખું મનવપટે
રવિગદ.' કુ. ચા.

ઇન્જનેર, પુ. (અં. Engineer એન-જનિયર ઉ.) સંચા નકશા યંત્રો અને હિસાબની જેને માહિતી હોય તે; શિલ્પચાત્રી.

ઇન્જનેરખાતું, ન. (અં. Engineering Department. એનજનિયરીંગ-ડિપાર્ટમેન્ટ. ઉ.) નહેરો, મટર, પૂલ, રસ્તાઓ, મકાનો વગેરે બાંધકામોને લગતાં માપ, હિસાબ, નકશા, અડસટ્ટા વગેરે કામો કરનાર જે ખાતું તે; શિલ્પકળાનાં કામકામને લગતું જે ખાતું તે.

ઇન્જનેરી, વિ. (અં. Engineering એનજનિયરીંગ. ઉ.) યાંત્રિક; (મકાનો બાંધવાનાં કામકામ, અને નહેરો તળાવો વગેરે બાંધવાનાં કામકામ અને નેને લગતા હિસાબો, અડસટ્ટાઓ, નકશાઓ વગેરેને લગતું.) શિલ્પી. ઇન્જેરી કામ=ઇન્જેરને લગતું અથવા એનજનિયરીંગ ખાતાને લગતું જે કામકામ તે.

ઇજવું, સ. કિ. અર્પણ કરવું; આપીદિવું. ૨ સંસ્કારવું; (અગિઆરીમાં) અગ્નિ સંસ્થાપન કરવો તે (પારસીઓમાં). ૩ અભિષેક કરવો. ૪ પ્રસન્ન કરવું. ૫ પોકળ પૂરવું; ઉજવું; આજવું તે.

ઇજવણું, સ. કિ. ગ્રે. અર્પણ કરાવવું; સંસ્કાર કૃત્રાવણો; પ્રતિષ્ઠા કરવી; ઉજવણું; ખુશી કરવું વગેરે. (જુઓ ઉપલો ધાતુ.)

ઇટ, સી. (સં. इटिका. ઉ.) માટીનું લંબચોરસ પથ્થરનું ચોસણું; ઇટડી. 'પથ્થર કરતાં ઇટ ડુંગી' સમાન હોય એવા જે માણસોની કડકાઇ અને નમ્રતા બતાવવાને આ શબ્દપ્રયોગ વપરાય છે. 'ઇટ પથ્થરે કંઈ પથ્થર પથ્થરે?' નમ્ર હોય તેને અસર થાય કહ્યું હૃદયતા માણસને અસર થાય નહિ.

ઇટબંધી, વિ. ઇટથી બાંધેલું; ઇટાનું; ટેલ; માટીનું બાંધકામ. પિંદરીઆ અને ઇટાનું બિંધકામ ઇટબંધી કે ઇટેલ કહેવાય છે. 'ગામનું પથ્થર ઇટબંધી ઘર તો ઘણું છે.'

ઇટવારો, પુ. ઇટા પકવવાની બટ્ટી. (કાચી ટા અને બળતણને એકઠાં ગોઠવીને કરેલા ગણને સળગાવી ચૂકવામાં આવે છે. બધું

બળતણ સળગી રહેતાં ઇટા પાટી નય છે. એ પાકેલી ઇટાનો જે ઢગલો તે ઇટવારો કહેવાય છે.)

ઇટાળો, પુ. ઇટો કંકરો; રોડું. ૨ ગારમાંથી ઇટાનાં ચોસલાં બનાવવાનું ઓઝાર. 'ઇટાળાના દેવને ખાસકાની મુજા' 'ઇટાળાના દેવને કપાસીઆની આંખો' જે જેવું હોય તેને તેવું-તેને ગોચ આપવું નેમછે.

ઇટરી, વિ. ઇટાથી બાંધેલું; ઇટબંધી; ઇટેલ.

ઇટલ, વિ. ઇટરી; ઇટાથી બાંધેલું.

ઇટરીઇટા, સી. એક જાતની ઊંકરાંની રમત. (આ રમત કડી પ્રાંતમાં રમાય છે.)

ઇડાદાવ, પુ. ઊંકરાંની એક જાતની રમત. (આ રમત, પંચમહાલ, ઊટાઉદેપુર, અને નવસારી પ્રાંતમાં રમાય છે.)

ઇડાળ, સી. (સં. अण्ड+आवलि. अण्डावलि. ઉ.) ઇડાં લઇને જનારી કીડીઓની હાર; ઇડાંવાળી કીડીઓની ઓળ. ૨ ઊંકરાંની ધાડ-બુજરવાડ. (તિરુકારમાં.)

ઇન્ડિઅન, વિ. (અં. Indian) હિંદુ. સ્થાનનું; હિંદ સંબંધી. ૨ હિંદુસ્તાનનો વતની.

ઇન્ડીઆ, પુ. (અં. India) હિંદુસ્થાન; ભરતખંડ.

ઇન્ડુ, ન. (સં. अण्ड=ઇંડું.) પંખી અને બીજાં કેટલાંક પ્રાણીઓની માદા અર્ધપક્વ ગર્ભવાળો જે લંબગોળ પદાર્થ જણે છે તે; બેડું; એ લંબગોળ પદાર્થને એક અથવા ઇંડું કહેવામાં આવે છે અને તેમાંથી પછી પરિપક્વ વસ્થાને પામતાં બચ્ચુ બહાર નીકળે છે. અંડ=ગર્ભનો પરપોટા.

ઇટાણી, સી. ઉદાણી; ઉદરણી.

ઇતિખાબ, (ઇતેખાબ.) પુ. (આ. انخبار-અંખર. ઉ. ઇતિખાબ.) ટુંકામાં જે મતલબ હોય તે; તાત્પર્ય; સાર; સારાંશ; મતલબ. ૨ વિગતવાર હેવાલ; વર્ણન; બ્યાન. '૩ ખરી નકલ. 'ગાડું' ગાંઠમાં એક જાય, ન આડું અ-

વળું થાય; તેવા મૂર્ખ એક પંથી, ઇતેખાખ
ભૂતમાં વલ્લભ.

ઇતિભર, વિ. (આ.) કોષ વાત જાણુ-
વાને ઉતાવળું યથ રહેલું હોય એવું; આતુર;
અધીર; આરબુંવાળું; ઇતેખર; હોંસીલું.

ઇતિભરી, સી. (આ.) આતુરતા; ઇતે-
ખરી.

ઇતિભમ, પુ. (આ. નક્રમ=અરાજક રા-
ખ્યું. ઉ. ઇતિભમ.) બંદોબસ્ત; વ્યવસ્થા; ગો-
ઠવણું.

ઇતેખરી, સી. (આ.) આતુરતા; ઓ-
તુખ્ય; અધીરાઇ; તાલાવેલી.

ઇંદરજવ, પુ. કંઠુ નામના ઝાડનાં ચક-
લાની જીભના જેવાં કડવાં ને તેલી બીઆં.
(આ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ ઇન્દ્રજવ ઉપરથી કરવામાં
આવે છે તે બનાવટી છે. આન્ધ્ર+વસ ઉપ-
રથી ઇન્દરજવ શબ્દ થએલો જણાય છે.)

ઇંદિરા, સી. (સં. હન્દ્ર=અહુ મોટા થવું.
ઉ. હન્દિરા.) લક્ષ્મી; શ્રી; એશ્વર્યની દેવી.

ઇંદિરાવર, પુ. (સં. હન્દિરા+વર=
સ્વામી. ઉ. વિષ્ણુ; નારાયણ. 'તે જગતગુરુ
ઇંદિરાવર, એવું ના કરે કોણ પૂજન.' ગિરધર.

ઇંદીવર, ન. (સં. હન્દીવર. ઉ.) કાળું
કમળ; સહેજ કાળું એટલે કે પુરા રંગનું જે
કમળ તે.

ઇંદુ, પુ. (સં. હન્દુ=લીના થવું. ઉ.)
ચંદ્રમા; આદો; શશી. 'ઇંદુ આદિત્ય વસીઆ ખે
જાલે, ખટકી રહ્યા છે ગોરે જાલે.' પ્રેમાનંદ.
'તો ઇંદુ ડિરણે દસંતિ રજની જોજો ભલા'
અમર. ૨ એકની સંગા.

ઇંદુકલા, સી. (સં.) ચંદ્રકળા; પુરા અર્ધ
ચંદ્રનો સોળમો ભાગ તે.

ઇંદુકાંતા, સી. (સં.) રાત; રાત્રિ. ૨ રો-
હિણી નક્ષત્ર. ૩ હળદર.

ઇંદુમંડળ, ન. (સં.) ચંદ્રમંડળ; ચંદ્રમા
અને તેને લગતા તારાઓનો જે સમૂહ તે.

ઇંદુમુખી, વિ. (સં. હન્દુ=ચંદ્રના જેવા
મુખ=મોં હ=વાળો.) ચંદ્રના જેવા સુંદર મુખ-
વાળો જે સી તે; ચંદ્રમુખી; યશિવંદની.

ઇંદુમૌલી, પુ. (સં.) મહાદેવ; ચંકર;
ચંચુ; શિવ.

ઇંદુવલ્લી, સી. (સં.) મોમવટી.

ઇંદુવત, ન. (સં.) આંધ્રાયણ; એક પ્રકાર
રત્ન ચંદ્રનું વત.

ઇંદુસેખર, પુ. (સં.) મહાદેવ; ચંકર;
શિવ.

ઇંદ્ર, પુ. (સં. હન્દ્ર=અનિ મોટા થવું.
ઉ. હન્દ્ર=અહુજ મોટા.) દેવોનો રાજા; સ્વર્ગનો
અધિપતિ. ૨ રાજા; સર્વોત્તમ એવી જે વ્યક્તિ
તે. --મુજેન્દ્ર=મુગમાં ઇન્દ્ર જેવા જે મુગ તે.

ઇંદ્રગોપ, પુ. (સં.) વરસાદ થયા પછી
જે રાતા રંગનાં સુંદર જીવડાં થાય છે તે; ગો-
કળગાય; પરમેશ્વરની ગાય. 'ભરાઇ જેની ભુમિ'
ઇંદ્રગોપે; લીલાં લીલાં બ્યાં તરુદ શોભે.' મ્હ.

ઇંદ્રચાપ, ન. (સં. હન્દ્ર+ચાપ=ધનુષ્ય.)
મેઘ ધનુષ્ય; મચ્છ. (તડકો હોય અને વરસાદ
વરસે તો સર્પ જે દિશામાં હોય તેની માથેની
દિશામાં સાત કુદરતી રંગનું બહુજ મોટું જે
અદ્ધ વર્તુલ આકાશમાં દેખાય છે તે. (આને
આધારથી લોકો 'મચ્છ તણાયો.' એમ કરીને
કહે છે.)

ઇંદ્રબલિક, વિ. (સં.) બ્રાંતિ કરાવનાર;
માયિક, નજરબંધી કરી હોય એવું. ૨ ખડું
નહિ તે; બનાવટી; જીલજીલવણી ભરેલું; ચ-
મત્કારિક. ૩ પ્રાપચિક; કપટી.

ઇંદ્રબળ, સી. (સં.) ન હોય એવું દેખાય
અને હોય તેવું ન દેખાય એવો ભ્રમ કરાવનારી
જે મંત્રવિદ્યા તે; બહુ; આયા; જાગજાગ,
નજરબંધી. ૨ હાથઆલાશી; ચમત્કારી-મોહક
દેખાવ તે. ૩ કાવતરું; કપટબળ.

ઇન્દ્રધનુષ્ય, ન. (સં.) મેઘધનુષ્ય; ઇ-
ન્દ્રચાપ. મચ્છ. 'ઇન્દ્રધનુ આ લેખ્યું મગનપટ્ટે
રવિરાય.' કુ. આ.

ઈન્દ્રનીલ, વિ. (સં.) કાળું; આસમાની રંગનું. ૨ ના. નીલમ; પાનું; ચનિ.

ઈન્દ્રપુરી, સ્ત્રી. (સં.) ઇન્દ્રની રાજધાની; અમરાવતી. અતિ સુંદર બાંધણીનું તેમજ ઉત્તમ પ્રકારની ગોઠવણવાળું શહેર; મકાન: મંડપ વગેરે જે ઇંઈ હોય તે; સુંદર રચનાવાળું બાંધકામ તે.

ઈન્દ્રલોક, પુ. (સં.) સ્વર્ગ; ઇન્દ્ર આદિ દેવતાઓનો જે પ્રદેશ તે.

ઈન્દ્રવજ્ર, પુ. (સં.) અગિઆર અક્ષરનો એક ગણમેળ હંદ. જે 'ત' ગણ એક 'જ' ગણ અને છેડે 'ર' ગણ અને છેડે 'વ' ગણ વાળું થતા "જે ઇન્દ્રવજ્ર પદ મેળવાયે" આ પ્રમાણે ચારે સરખાં પદ વાળો હંદ.

ઈન્દ્રવંશી, પુ. (સં.) બાર અક્ષરનો હંદ. (જે 'ત' ગણ એક 'જ' ગણ અને છેડે 'ર' ગણ એ એનું માપ છે. 'વંશસ્થ' માં ને આમાં માત્ર એટલોજ ફેર છે કે વંશસ્થનો પહેલો અક્ષર લઘુ હોય છે. 'વાંશસ્થ' છે કારણ વાવ જેમનું આ ઇન્દ્રવંશનાનું પદ છે આવાં ચાર પદનો એક હંદ થાય છે.)

ઈન્દ્રવાયણું, (ઈન્દ્રવારણું) ન. બહારથી સજાઈદાર, ગોળ અને સુવર્ણના જેવા સુંદર પીળા રંગનું નારંગી જેવું રૂળ. (આ રૂળ એક વેલાનું રૂળ છે અને બહારથી અતિ સુંદર હોવા છતાં અંદરથી એવું કડવું હોય છે કે કોઈતેને ચાખી શકતું નથી તેથી ઉપરની સજાઈ, શોભા અને ટાપડીપવાળાને એની ઉપમા આપાય છે. બહારથી સ્વચ્છ, નરમ અને સારા દેખાતા પણ અંદરથી કપટી માણસને 'એ તો ઇન્દ્રવાયણું નેવા છે' એમ કહે છે.

ઈન્દ્રાણી, સ્ત્રી. (સં.) ઇન્દ્રની સ્ત્રી; સ્ત્રી; પૌલોમી. ૨ મોટી ઇલાયચી ૩ અતિ સુંદર અને પુષ્કળ વૈભવ સંપન્ન સ્ત્રી.

ઈન્દ્રાયુધ, ન. (સં.) ઇન્દ્રનું જે હથિઆર ને; વજ્ર.

ઈન્દ્રાસન, ન. (સં. इन्द्र+आस्=એસનું. ઉ. આસન) ઇન્દ્રનું સ્થાન; ગાદી; સિંહાસન. ૨ ઇન્દ્રનું રાજ્ય. ઇન્દ્રાસન જાણે એને તો એક હાથજ આધું છે=મોટા સુખમાં અભિમાની થઈ જવું તે.

ઈન્દ્રિય, (સં.) જેની મારફતે શબ્દસ્પર્શદિ સંજ્ઞાન યાચછે તે; વિષયગ્રાહક અવયવ. (ઈન્દ્રિયોના જે પ્રકાર છે. ૧ કર્મેન્દ્રિયો-કામ કરનારી અને ૨ જ્ઞાનેન્દ્રિયો=જ્ઞાન આપનારી. કર્મેન્દ્રિયો-૧ વાક (મુખ) ૨ હસ્ત (હાથ) ૩ પાંચ (પગ) ૪ પાંચુરિન્દ્રિય (અપહાર) અને ૫ ઉપર્યેન્દ્રિય. પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોમાં ૧ ત્વચા, ૨ ચક્ષુ ૩ શ્રોત્ર, ૪ સ્પર્શ (છબ) ૫ ક્ષાણ (નાક)નો સમાવેશ થાય છે.)

ઈન્દ્રિયગમ્ય, વિ. (સં.) ઇન્દ્રિયોમાં જણાય એવું; ઇન્દ્રિયગોચર.

ઈન્દ્રિયગોચર, વિ. (સં.) ઇન્દ્રિયથી જણાય -સમજાય, કે દેખાય એવું; ઇન્દ્રિયગમ્ય; ખુલ્લું; દેખાતું.

ઈન્દ્રિયગ્રામ, પુ. (સં.) ઇન્દ્રિયોના જે સમુદાય તે.

ઈન્દ્રિયજન્ય, વિ. (સં. इन्द्रिय+जन्य) ઇન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થએલું; ઇન્દ્રિયનું.

ઈન્દ્રિયજિત, વિ. (સં. इन्द्रिय+जी=જીતવું-જી.) ઇન્દ્રિયોને જીતેલો. એ જ જ્ઞાનેન્દ્રિયોની

ઇન્દ્રિયબોધ, પુ. (સં. इन्द्रिय+बुध्= બળધુવું. ઉ. ચોટ=માન.) ઇન્દ્રિયોની મારફતે થતું જે માન તે.

ઇન્દ્રિયસંયમ, પુ. (સં. इन्द्रिय+सं+यम्=સંયમમાં રાખવું. સંયમ=ઘળ.) ઇન્દ્રિયોને ઘળમાં રાખવી તે; ઇન્દ્રિયોને કબજે રાખવી તે; ઇન્દ્રિયો ઉપરનો જે કાબુ તે.

ઇન્દ્રિયાતીત, વિ. (સં. इन्द्रिय+अति+इ=જવું. ઉ. इत=અણુ.) ઇન્દ્રિયોથી ન પહોંચી શકાય એવું; ઇન્દ્રિયોને નહિ જાણાય એવું. (અલગ.)

ઇન્દ્રી, સ્ત્રી. ઇન્દ્રિય. ૨ જનનેન્દ્રિય. 'ઇન્દ્રી કોઇ અપવાદ કરે નહિ તેને કહીએ વૈષ્ણવ.' નૃસિંહ મહેતા.

ઇન્દ્રીબુલાપ, પુ. બહુ મૂલ યાપ એમ કરવું તે; મૂલ ઓળખ.

ઇન્ધણ, ન. (સં. इन्ध्=જળવું. ઉ.) એ. ધરાં; બાળવાનાં લાકડાં.

ઇન્ધણધોરી, વિ. (સં. इन्धन=પ્રા. इध्+णं બાળવાનાં લાકડાં અને धू=ધારણ કરવું. ઉ. ધોરી=ધરનાર-વહેનાર=(લાકડિય)બળદીઓ; મૂર્ખ; ખાર વહેનાર; લાકડાંના બારા વહે એવું. ૨ હીણકમાઉ.

ઇન્ધણું, ન. બાળવાતું લાકડું.

ઇન્ધન, ન. (સં. इन्ध्=જળવું. ઉ.) બાળવાનાં લાકડાં; એધરાં; કાંડી. 'આ તન કુંડ રચી મદી ઇન્ધન અરિયતણાં ધીર ધ્યાન ધરું.' બા.

ઈ

ઈ, સ્ત્રી. (સં. ई.) યુગલતી માપાના મૂળાક્ષરોમાંનો ચોથો તાળુરચાની દીર્ઘ સ્વર વર્ણ-અક્ષર. ૨ લક્ષ્મી, સંપત્તિ.

ઈ, અ. યુરસાનો અને નિરુદ્ધારનો ચીતકાર.

ઈકાર, પુ (સં. ई+कृ=કરવું. ઉ.) ઈ એવા અક્ષરનો જે ઉચ્ચાર તે.

ઈક્ષક, વિ. (સં. ईक्ष्=જોવું. ઉ.) જોનાર; અવલોકનાર; તપાસી જોનાર. ૨ ચોક્કસી કરનાર. પરિ+ (ઉપસર્ગ) ની માથે-ઈક્ષક જોડાતાં પરીક્ષક=પરીક્ષા લેનાર; અધી બાણુએથી તપાસી જનાર. પ્ર+ઈક્ષક=પ્રેક્ષક=જોનાર; તપાસગીર.

ઈક્ષણ, ન. (સં. ईक्ष्=જોવું. ઉ.) જોવું તે; દેશન; દર્શિ; અવલોકન. ૨ નેચ; અન્ન; આંખ. ૩ દેખાવ; તમારો. ૪ તપાસ કરી તે; નિધે-બાની; ચોકસી.

ઈક્ષિત, વિ. (સં.) જોએવું; રોકેલું; અવલોકેલું; નજરતલે કાટેલું. ૨ અનુભવેલું. ૩ તપાસેલું.

ઈડા, સ્ત્રી. (સં.) સ્મૃતિ; પ્રાર્થના.

ઈતિ, સ્ત્રી. (સં.) આપતિ; મંદક; આ. ફત; ઉપદ્રવ; દેવકોપ. (કુકળ, તીક પડ્યાં, પાક નાચ પામવો, રોગચાળો થવો વગેરે છ મનતના રાજકર્ત્તવ્ય ઉપદ્રવો કહેવાય છે.)

ઈદ, સ્ત્રી. (દા.) દરિયામીઓનો એક મોટા તહેવાર. (હીજરી વર્ષમાં પાંચ ઈદા આવે છે, તેમાંની રમખન ઈદ અને અલદદ ઈદ મોટી મહાપ છે.)

ઈદરા, (દરિયા) વિ. (સ. ईदर) આતું; આના જેવું; આ પ્રકારનું; આના સરખું.

ઈનમીન, વિ. (સં. मन+भाष+ १. मित) પરિમિત; ચોટું. (ઓછી એવ્ય જનારવા આ પ્રમાણે રિદ્રિયોન વપરાય છે. -જનમાં કેટલાં માણસ છે? ક્યાં ત્યાં તે? 'ઇનમીન' નો જાહેરી નામો અર્થ મૂક માણસોના છે.)

ઈપ્સા, સ્ત્રી. (સં. ઇપ્સ=ઈષ્ટવું. ઉ.)
ખાએશ; ઇષ્ટા: વાંચના; બાવના. ૨ આશા;
અભિલાષ; લાલચ; ઉત્કંઠા.

ઈપ્સિત, વિ. (સં. ઇપ્સ=ઈષ્ટવું. ઉ.)
ઈષ્ટેલું; અભિલપિત; વાંચેલું. ૨ મેળવેલું;
પ્રાપ્ત કરેલું. ૩ મનગમતું; બાવતું; જેની ખા-
એશ હોય એવું

ઈપ્સુ, વિ. (સં.) ઇષ્ટવાણું; ઉત્કંઠા-
ઉમેદવાણું.

ઈર્ષા, સ્ત્રી. (સં.) બીજનું સાફ નહિ દેખી
ખમાવું તે; પારકાના અબયુદયની જે અસહિ-
ષ્યતા તે; મત્સર; અદેખાઈ; રીસ; અક્ષાંતિ.
૨ બીજાથી સરસ-અદિઆતા થવાની જે લા-
ગણી તે; ઉન્નતિકારક અભિમાન.

ઈર્ષાભાર, વિ. અદેખું; ઝેરીલું; ઈર્ષાવાળું.

ઈર્ષાઈ, વિ. (સં.) ઈર્ષાવાળું; અદેખું; પા-
રકાતું સાફ જેઈ શકે નહિ એવું.

ઈર્ષ્યા, જુઓ ઈર્ષા.

ઈર્ષ્યાળુ, વિ. (સં.) અદેખું; ઝેરીલું;
દોષિતું સાફ જેઈને પોતાને એવું નહિ એવો
બળાપો કરનાર

ઈશ, પુ. (સં.) મહાદેવ; શિવ; શંકર.
૨ સ્વામિ; ધણી. (જગદીશ.) ૩ ઉપરી. (કપીશ.)
૪ રામ. (દેવેશ; હંદેશ.)

ઈશાન, સ્ત્રી. (સં. ઈશ=શિવ. ઉત્તર પૂર્વ
વચ્ચેની દિશાના અધિદેવ શંકર હોવાથી
વેશાની.) ઉત્તર પૂર્વ વચ્ચેની જે દિશા તે. ૨
મહાદેવ; શંકર; શિવ. 'ઈશાન બ્રહ્મા ધ્યાન
ધરે, જેને શેષ બળે નિરવાણું'. ગિરધર.

ઈશાનકોણ, સ્ત્રી. (સં.) ઉત્તર પૂર્વ વ-
ચ્ચેની જે દિશા તે; ઈશાનખુણો.

ઈશાનખુણો, પુ. ઉત્તર પૂર્વ દિશાઓ
વચ્ચેનો જે ખુણો તે.

ઈશાની, વિ. (સં. વેશાની. ઉ.) ઈશાન
બળાની, ઈશાન તરફની. - 'ઈશાની વીજળી.'
૨ ઈશા; પાર્વતી; દેવી.

ઈશ્વર, પુ. (સં. ઈશ્વ=સત્તા ચલાવવી, અને
ચર=ઉત્તમ. ઉ.) જગતમાં જે સર્વોપરિ કર્તૃત્વ
સ્વતઃસિદ્ધ સત્ત્વ છે તે; પરમેશ્વર. ૨ મહાદેવ;
શિવ. ૩ સ્વામિ; શેઠ; ધણી. (પ્રાણેશ્વર.) ૪
રામ. (જનેશ્વર.) ઈશ્વર ઉપર ચિદ્રી=ઈશ્વરાધાર;
દેવાધીનતા. ઈશ્વર માથે રાખવો=ઈશ્વરથી ડ-
રીને, ઈશ્વરને જવાબ આપવો પડશે એમ જા-
ણીને પ્રમાણિકપણે ચાલવું તે. ઈશ્વરને વચમાં
રાખીને=પ્રતિજ્ઞા ઉપર; ઈશ્વરને જવાબ દેવાનો
છે એમ સમજીને; પ્રભુ સામે. ઈશ્વરના ધરતું=
ઈશ્વરી; જોણું; નિખાલસ; કુડ કપટ વગરતું
(માણસ.) ઈશ્વરને જોણે=નિર્ભય; નિઃકરતા; પ-
રમ ચરણ તે. ઈશ્વરદત્ત=જન્મથી મળેલું; કુદ-
રતી. ઈશ્વર પ્રીત્યર્થે=પરમેશ્વરની રીતને માટે;
નિષ્કામ-ઈશ્વરાર્થે કમ કરવાં તે; નિઃસ્વાર્થ.
ઈશ્વરના ધરના. ખેલ=ઈશ્વરના બનાવો; કુદરતી
બનાવો છે એવા અર્થમાં-ઈશ્વરના ધરના ખેલ,
પુરપ શું કરશે, પ્રભુ પૂરશે જેવું તેલ, તેવા
દીપ બળશે. દયારામ.

ઈશ્વરઈષ્ટિ, સ્ત્રી. (સં.) પરમેશ્વરની મરજી;
સાફ જોઈને જે થયું કે થાય તે 'ઈશ્વરઈષ્ટિ'
એમ બાણી સહન કરવું અને મન વાળવું તે.
ઈશ્વરકંઠેણી, સ્ત્રી. (સં.) પરમેશ્વરની દયા.

ઈશ્વરકર્તૃત્વ, ન. (સં.) ઈશ્વરતું જે ક-
ર્તાપણું તે.

ઈશ્વરકૃપા, સ્ત્રી. (સં.) પરમેશ્વરની મ-
હેરબાની તે.

ઈશ્વરતા, સ્ત્રી. (સં.) પરમેશ્વરપણું; પ્રભુતા;
ગોટાઈ; શ્રેષ્ઠતા; સ્વામિપણું; સર્વોપરિતા.

ઈશ્વરનોલાલ, પુ. ઈશ્વરે જેને ઉદારતા
આપેલી હોય તે; પરીપકારી; પરમેશ્વરનો ભક્ત;
દયાળું. (મનુષ્યો ઉપર ઉપકાર કરવામાં પોતાનો
ધર્મ સમજનાર.)

ઈશ્વરચેરણી, સ્ત્રી. (સં.) પરમેશ્વર તરફ
જે યતન તે; આંતરયાન; સ્વાભાવિક-સંસ્યક
યાન.

ધંવરસ્તુતિ, સી. (સં.) પ્રભુ પ્રાર્થના:
પરમેશ્વરના શુભ ગાવા તે.

ધંવરી, સી. (સં.) આદિમાયા: દેવી:
શક્તિ; માતા. ૨ વિ. ધંધર સંબંધી; ધંધરતુ.

ધંવરીપુરુષ, પુ. (સં.) ધંધરના અંધ-
વાળો ને પુરુષ તે. ૨ ભોળો; નિખાલસ-ખુદા
હૃદયનો માણસ તે.

ધંવરીમાયા, સી. (સં.) જગતની વિ-
ચિત રચના તે; કુદરત.

ધંધરેન્દ્રા, સી. (સં.) ધંધરની ને ધંધા
તે; પ્રભુને ને ગમે તે ખડ્ડ એવી ને ગદા તે.

ધંધણ, સી. (સં.) ઈન્દ્ર=ધંધણું. ઉ.) ધંધા;
આથા; કામના; વાંઝા. ૨ ભાવ.

ધંધિત, વિ. (સં.) અધ્ધ: થોડું; સહેજ;
જરાક: કિંચિત. (ધંધિકત.)

ધંમ, પુ. (સં.) વર્ણત; વર્ણ નકુ.

ધંસ, સી. ખાટવાનાં તેની લંબાઈનાં ને
બે લાકડાં તે; પહોળાઈનાં ને લાકડાં તે કપડાં
કહેવાય છે. ખાટવાને ચાર પૈયા હોય છે.
પૈયામાં બે ઉપડાં નાંખવાથી પહોળાઈ બને છે
અને તે પછી પૈયામાં છસો બેસારતાં ખાટ-
વાની લંબાઈ થાય છે, એ ને બે ઉમાં લાંબાં
લાકડાં તે છસો કહેવાય છે તેમાંની એક એક-
દરેક.

ધંસેસ, પુ. ચાલેલા નામના ગ્રામનો શુંદર
ગુણની માફક તે ધૂપના કામમાં આવે છે
તેમજ દવા તરીકે વપરાય છે. સેરી લોખાન.

ધંહા, સી. (સં.) ઈન્દ્ર=ધંધણું. ઉ.) ધંધા;
વાંઝા; અમિલા. ૨ આસા; ઉમેદ. ૩. ઉદયમ;
ધંધો.

ધંહામૃગ, પુ. (સં.) નાટકનો એક ભેદ;
પ્રકાર. ૨ મુગ જેવી અલગ્ય નાપિકાને ધંધ-
નારો નાપક.

ઉ.

ઉ, ન. (સં. ડ.) શુજરાતી ભાષાના મૂળ-
દારોમાંનો પાંચમો ઓડરયાની ધંધવ સ્વર વર્ણ-
અક્ષર. ૨ કંઠાળો દર્શાવનારો તથા તિરસ્કારમાં
બધ ઓલાપણાનું કે શેઠાનું અનુકરણ દર્શા-
વનારો ઉદ્દગાર.

ઉકેડો, પુ. (સં.) અંજ=આંજણું ઉ.) કુ-
ખવા આવેલી આંખનું લોહી તોડી નાંખવાને
તેની આસપાસ ચોપકવાનો એક જાતનો લેપ:
ખરડ.

ઉકેડો, પુ. (પ્રા. ઉકાડા. ઉ.) વરસુંદ:
ઉચ્છો. વરસે કે અમુક મુઠો એકલાં નાણાં આ-
પવાનું કસારી નિત્યની વસ્તુ લેવાની ને રીત તે.

ઉકરડી, સી. (સં.) ઉત્કર. ઉ.) કચરા
પૂંજની ને દગલી તે; નાનો ઉકરડો. ૨ મહિન
જગામાં રહેતી એક મહિન દેવતા. લગ્નાદિના
અવસરમાં ધરથી થોડેક છેટે આ દેવતાનું સ્થાપન
હોવાયન વગેરે કરવામાં આવે છે, તથા તેને

‘ઉકરડી નોંતરડી અને જાડાડી’ કહે છે. કતી-
શ્વર દસપતશમ કહે છે કે વિવાહ જેવા પ્રસંગમાં
કચરો પૂંજને નાંખવાને એક રથાન નક્કી કર-
વામાં આવે છે કે જેથી પડી આખડી વસ્તુ
તેમાં જાય તો પાણી આખરે જડે. ક. કા. બા. ૨.

ઉકરડો, પુ. (સં.) ઉત્કર પ્રા. ઉકરો.
=ઉકરડો.) ધાતુ કચરા પૂંજને વગેરે નાંખવાથી
થએલો ને દગલો તે; કચરાનો ડમ. ૨ ગંદુરથાન.
ઉકરડો કરવા=કામગીરીને અવધા દેવાને આ-
જસથી વધવા દેવું તે. એકનરડોકાળે કાંઈ વસ્તુ
વારંવાર નાખ્યા કરી તે.

ઉકલવું, અ. વિ. (સં.) ઉત્તરફલ્લ=ગ-
ભૂતું) વચાવું: બેસવું. ‘દિવ્ય પ્રાપ્તિ લેખ
માનું સર્વ ઉકલવા.’ કે. માળા. ૨ પુટું યવું;
ખુલ્લું યવું: મૂંચ નીકળી. ૩. વજ પડી;
નીહવું: ખૂલવું=ગમ ઉકલવું. ૪ એક પડી
એક આમન આમન નરર પહોંચી: આન-

હું. 'એને તો બધા ધંધા ઉકલે છે.' ૫ વળ નીકળવો.

ઉકથ, ન. (સં.) સાધન. ૨ દેહ; શરીર.

ઉકળવું, અ. ક્રિ. (સં. उत्कल्य=ઉકળવું. ઉ.) પ્રવાહી-પાણી-તેલ વગેરેનું ગરમીથી ઉછળવું; ખળખળવું; ગરમીથી ઉભરાવું. 'ઉકળે છે ઉનામણો ને તે પાસે જાય.' ૨ શરસે થવું; શરસે થઈને મોટેથી બોલવું. ૩ ખનવું; ચું; સાઈ કરવું; કલ્યાણ કરવું.

ઉકળાટ, પુ. ગરમીને લીધે થતી ને અકળામણ તે; ધામ; બકારો; કઠારો. ૪ શરસાથી ને કલેશ-કંકાસ કે ચિંતા વગેરે ઉતાપ થાય તે; ઉતાપો. ૩ કોપ; શરસો. ૪ ચિંતા; હીકર; સંતાપ.

ઉકળાવવું, સ. ક્રિ. પ્રે. ઉકળે એમ કરાવવું.

ઉકાળ, પુ. (સુકાળ ઉપરથી.) સારા પાકનો સમય; આખાદની; ચઢતી.

ઉકાળવું, સ. ક્રિ. ઉકળે એમ કરવું. ('ઉકળવું'ના જેવાજ ખીજ અર્થો થાય છે.)

ઉકાળાવવું, સ. ક્રિ. ઉકળે એમ કરાવવું.

ઉકાળો, પુ. (સં.) વનસ્પતિ દ્રવ્યોનો કવાય; કાવો. ૨ ઉકળાટ; ધામ; બકારો. ૩ ક્રોધ કે શરસાથી જીવને ને ધમધમાટ થાય તે. ચિંતાથી કે કલેશથી લોહીનું તપી જવું તે; લોહી-ઉકાળો કઠાપો. ૪ સોના રૂપાને ધોવા અને હાથીદાંત વગેરેને ખટવવા માટે ખાટા દ્રવ્યોનો ને કવાય કરવામાં આવે છે તે.

ઉકાંચળી, વિ. સ્ત્રી. (સં. उत्कंचुका. ઉ.) કાંચળીરહિત; જેણે કાંચળી પહેરી ન હોય એવી સ્ત્રી. 'ઉકાંચળી ગાંધી વન ચાલી.' પ્રા. કા.

ઉકાંચો, પુ. (સં. उत्कंचटक=રોમાંચ.) ઉછાળો; બકારી; ઝોકારી. 'ઝોસડ જોઈને મને ઉકાંચો આવે છે.' ૨ અભાવ; અપ્રોતિની લાગણી. (કાંચો) આંધેલો અથવા ને કિનારો વપશતો ૧ હોય તે.

ઉકેલ, પુ. (સં. उत्कल. ઉ.) નજર પહોંચવાપર્યં; સ્પર્શ; સમજ; આવડ; નિકાલ; રહ્યો.

ઉકેલવું, સ. ક્રિ. (સં. उत्कली=ખે-સાડવું. ઉ.) વાંચવું. 'હવે તમને અક્ષર ઉકેલતાં તો આવડ્યા' હોપ. વાં. ૨ આંધેલી, કે ગૂંચેલી વસ્તુને છુટી કરવી-'ખાટલાની પાટી ઉકેલવી.' 'ધર ઉકેલવું.' ૩ સહેલાઈથી કર્યું જવું, એક પછી એક પૂરું કરતા જવું. ગૂંચ કાઢવી; તારે તાર જુદા પાડવા:-'આ આંટી ઉકેલો સુતરની, ઉકેલે તે મારી બેનપણી.' ૪ પૂરું કરવું; નિકાલ લાવવો. 'આલો રસોઈનું કામ ઉકેલી લ્યો.' ૫ પીળણ કર્યાં કરવું. (એની એ વાત શું ઉકેલો છો ?) ૬ ઉધાડવું; બોલવું; ઉડા ઉતરવું; તપાસવું; અંદર જોવું. ૭ સમજવું; અર્થ કહેવો; ખરો જવાબ આપવો:-'આ કોયડો ઉકેલો ?' ૮ ખુલાસો કરવો; કપકાના અર્થમાં કહેવું. 'ધણા દિવસની આંટી છૂટી, આજ ઉકેલો જાણું.' ક્યારામ. ૯ વળ કાઢવો. 'કોરડું ઉકેલવું.'

ઉકેલાવું, (સં. उत्कलीतं પ્રા. उत्कलीतं ઉ.) જુઓ ઉકલવું.

ઉકેલી નાંખવું, સ. ક્રિ. છોડી નાંખવું; છુટું કરવું. 'ખાટલો ઉકેલી નાંખવો, ધર ઉકેલી નાંખવું.' ૨ પૂરું કરી નાંખવું; નિકાલ લાવવો. 'આટલું કામ હવે ઉકેલી નાંખો.' ૩ વળ ઉતારવો.

ઉક્ત, વિ. (સં. वक्त=બોલવું. ઉ. કહેલું) કથિત; બોલેલું; આગળ જણાવેલું; બાધિત.

ઉક્તિ, સ્ત્રી. (સં. वक्त=બોલવું. ઉ.) વચન; કથન; ભાષણ; બોલી; બોલ. ૨ એક ઉપર બોલાવું હોય પણ ખીજને લાગુ પડતું હોય એવું ને સંયુક્તિક વચન તે. ૩ સાંચે આપેલી જમીન.

ઉખડ, (બખર) વિ. (સં. ऊपर ઉ.) ખારાટવાળી જમીન; જુઓ બપર.

ઉખડવું, અ. ક્રિ. (સં. उत्कल्य=ખે-હવું. ઉ. પ્રા. उत्कलीडियम् = ખોદેલું.) છુટું પડી જવું; નહિ ચોટી રહેવું; કોઈ પણ એક વસ્તુની સાથે લગાડેલી કે ચોટા-

ડેલી કે બીજા કોઈ રીતે (મૂળ વસ્તુની સાથે) વળગી રહે એમ કરેલી વસ્તુનું એની ગેજેજ છુટા પડી જવું તે. ૨ જડમૂળથી નીકળી જવું; નાશ પામવું; નિર્વંશ જવો. (એનું ઘર ઉખડી ગયું.) ૩ વહી જવું; વેઠી જવું; છડી-ખગડી જવું. (એ છોકરો ઉખડી ગયો.)

ઉખડામણ, ન. (સં.) ઉખડવાનું જે મહેનતાણું તે; ખોદામણ.

ઉખડી, (ઉખરી) વિ. (સં.) ખારાટની ખારાપાટની (જમીન.)

ઉખડેલું; વિ. ખોદાએલું; છુટું પડેલું; નહિ ચોટેલું; ખોતરાઈ ગએલું. ૨ વેંડેલું; જડેલું; નિર્લેજન થઈ ગએલું.

ઉખડ, સી. નવાઈ; આશ્ચર્ય; વિસ્મય.

ઉખર, (ઉખર) વિ. (સં. ઉપર. ઉ.) ક્ષારવાળું; લુણાળું; જેમાં ખારાટ હોય એવું. (જમીન-ખેતર.) ૨ પડતર; ઉજડ; અણખેડ; ખરાપાની (જમીન.) 'વાળ્યા પાછા નવ વળ્યા ઉખરના ખેડીઆ.' વક્ત્રમ.

ઉખળ, પુ. (સં. ઉત્પ્લવલ=ખાંચણીઓ ઉ.) ખાંડણીઓ; 'ખાંચણીઓ. 'લીધું દામણું પોતે હાથ, ઉખળ થું ખાંધું.' પ્રા. કા. ૨ પહેલવહેલી જમીન ખેડવી તે. ૩ નાતું મુચળ; સાંખેલું. ૪ ચોટીઆ ગાડાના બે આગમના બળદોનું ધુસરું.

ઉખળી, સી. (સં.) લાકડાંની ઉભી ખાંચણી. 'જશોદાજીએ પ્રભુને પછી તાણી ખાંધ્યા ઉખળી.' પ્રા. કા.

ઉખળું; ન. સાંખેલું; નાતું મુચળ. ૨ ખાંચણી. ૨ વિ. ઉલેર; જેની વધ વધારે હોય એવું; વધે નાતું છતાં પ્રમાણે વધારે ઉચું વધેલું.

ઉખળો, પુ. (સં.) ખાંડણીઓ ૨ વિ. ઉલેર છોકરો; વયના પ્રમાણમાં બહુ જ ઉંચો વધી ગએલો.

ઉખાણું; (ઉખાણો.) ન. (સં. ઉપ+આચ્ચાન. ઉ.) લોકમાં ચાલતી નાની પથુ બહેર વાત; કથન; કહેવત; કહેતી; લોકોક્તિ.

૨ સમસ્યા; કોયડો. :- 'દમ દોલ માંહે પોલ, ઉપર છતર છાયા, માઈ ઉખાણું જે કહે, તેને આપું સોનાના પાયા.' કોઈ મોટો બનાવ બન્યા ઉપરથી લોકમાં ચાલુ થએલી નાની ઉપકથા; દર્શાતની વાત.

ઉખાડ, પુ. (સં. ઉત્પ્લાત=ઉખાડેલું ઉ.) ઉખાડેલું જે કંઈ હોય તે; ઉખડી ગએલું તે; પોપડા; ઉખડી ગએલી માટી વગેરે. ૨ ખાડો; કોતર; ખાડ.

ઉખાડણું; સ. કિ. ઉખડે એમ કરવું તે. ૨ ઉખાડી નાંખવું; જડમૂળ કાઢી નાંખવું.

ઉખાણો, પુ. (સં. ઉપ+આચ્ચાન. ઉ. પ્રા. ઉચ્ચાણો.) કોઈ બાબત ઉપર તેના ટેકામાં કહેવાતું જે ઉપાખ્યાન તે; દર્શાત; ઉદાહરણ; દાખલાની વાત. દાખલો લેવા જેવી વાતનું જે લૌકિક કથન તે; કહેતી; કહેવત: સર્વ સામાન્ય નીતિવચન; પ્રમાણવાત. ૨ કહો છો-કહેવાય છે તેમ. 'બાપાના ઉખાણા આપણે ક્યાં ભેવું છે.' ૩ (સં. ઉદ્+ચન્=ખોદવું. ઉ.) ચોટેલી વસ્તુને ઉખાડવાનું જે આગર તે; તાવેલો.

ઉખેડ, પુ. ઉખાડ; ઉખેડવું તે. ૨ વિ. નહિ ખેડેલું; અણખેડ; ખેડવાને લાયક નહિ એવું; ઉજડ; વેરાન; ખેડી સકાય નહિ એવું.

ઉખેડણું; સ. કિ. (સં. ઉત્+ચન્=ખોદવું. ઉ.) ઉખડે એમ કરવું; ઉખાડવું; ઉખાડવું; ચોટણું ન રહે તેમ કરવું. ૨ પાપમાલ કરવું; નાશ કરવો; નિર્મૂળ કાઢી નાંખવું.

ઉખેડણું; જુઓ ઉકેલવું.

ઉખેડાવણું; સ. કિ. ઉખડાવવું.

ઉગમ, પુ. (સં. ઉદગમ. ઉ.) મૂળ; ઉત્પત્તિસ્થાન; ઉદ્ભવ; બીજ; ન્યાંથી પ્રથમ ઉપત્તિ થતી હોય તે સ્થાન. આરંભ; જન્મ; શરૂઆત. ૨ ઉદય.

ઉગમજ, જુઓ ઉગમણું.

ઉગમણી, વિ. જુઓ ઉગમણું.

ઉગમણું, વિ. પૂર્વ તરફનું; પૂર્વનું; અહોનો ઉદય થાય છે તે બાજુનું.

ઉગર, સ્ત્રી. (ઉગરું ઉ.) અચત; અચાવ; ઉગરું તે; ખસ્ય થતાં જે વધુનું તે. જુઓ ઉગારો.

ઉગરણું, અ. કિ. (સં. ઉદ્-ગ-ગિ-ગળતાં (ખાતાં) પડી જવું-રહી જવું. ઉ.) અચી જવું; ગળો જતાં, નાશ પામતાં અચી જવું; અચલું; રહી જવું. ૨ જીવવું; હયાત રહેવું. (મરતાં મરતાં ઉગર્યો.) ૩ વધવું; અવશેષ રહેવું; બાકી નીકળવું. (પાંચ રૂપિયામાં થું ઉગર્યું ?) 'શેષ ભાગ ચૈતન્ય ઉગરે.' અખો.

ઉગણું, (ઉગણું.) અ. કિ. (સં. ઉદ્-ગમ્-ઉગ્રત-પું પ્રા. ઉગ્ગઙ્ઙ ઉ.) ફરી નીકળવું; અનાજ અને વનસ્પતિ વગેરેનું તેમના ખીજમાંથી બહાર નીકળવું. ૨ ઉદય થવો; દેખાવું; પ્રકાશ થવો. ૩ ઉદ્ભવવું; ઉત્પન્ન થવું. 'મારે ઉર ઉગી કળી કુચતણી.' અમર. ૪ સફળ થવું; કલ્યાણ થવું. (એનો પૈસો ઉગી નીકળ્યો.) ૫ પેદા થવું.

ઉગાડણું, સ. કિ. (જો એમ કરવું; ઉગવવું.

ઉગામણું, સ. કિ. (સં. ઉદ્-ગમ્-સામે જવું ઉ.) સામે ધરવું; વાગે તેમ કરવું; મારવા સાફ ઉચકવું; ઉપાડવું. (હાથ ઉગામવો.)

ઉગાર, પુ. (સં. ઉગરવું. ઉ.) અચાવ; અચત; પડી રહેશે જે શેષ ભાગ તે; ખપતાં બાકી રહેલું તે. ૨ કાપદો; લાભ; ઉગારો.

ઉગારણું, સ. કિ. (સં. વધારવું; વાપરતાં વાપરતાં કંઈક અચાવી રાખવું; બાકી રાખવું અવશેષ રાખવું; બચે તેમ કરવું. ૨ અચાવવું; મરણ (દુઃખ)માંથી અચાવી લેવું; રક્ષણ કરવું. 'પ્રભુ મારો આવશે વહારે રે, જોખોમાંથી ઉગારવો રે.'

ઉગારાવણું, સ. કિ. પ્રે. ઉગરે તેમ કરાવવું.

ઉગારેપડણું, અ. કિ. અચલું; વધવું; રહેવું; અવશેષ રહેવું; બચે રહેવું.

ઉગારો, પુ. અચાવ; અચત; બાકી રહેલું થ તે. ૨ વધારો; લાભ; કાપદો.

ઉગાવરાવણું, સ. કિ. દિ. પ્રે. કાઈની પાસે જો તેમ કરાવવું.

ઉગ્ર, (સં.) કરડું; આકર્ષ; જલદ; ગરમ. ૨ તામરી; કોથી. ૩ કૂર; બંધકર; ખીક લાગે એવું. ૪ જખ્ખર; મોડું.

ઉગ્રતા, સ્ત્રી. (સં.) ઉગ્રપણું; કરડાઈ; ઉત્કટતા.

ઉગ્રગંધા, સ્ત્રી. (સં.) હોંઘ. ૨ એક ભતની બહુ વાસવાળી વનસ્પતિ.

ઉગડણું, અ. કિ. (સં. ઉદ્-ગઢ્-પ્રુલણું) પ્રુલણું; ઉધાકું થવું; ૨ વેરાઈ જવું; ઉતરી જવું. -(વરસાદ ઉધડી ગયો) ૩ પ્રકટ થવું; સ્પષ્ટ-દેખાવું. -(હવે રંગ ઉગડ્યો) ૪ ખીલવું-પ્રકાશ થવું. -(સવારે કમળ ઉપડે એ તે પોયણી ખીડાય છે-ફૂલ ઉધડે છે.) ૫ કલ્યાણ થવું; સાફ થવું; અર્થ સરવો. (એમાં માફ થું ઉધડ્યું ?) ૬ સમજ પડવી-જ્ઞાન થવું. (હવે એની આંખો ઉધડી.) 'કાન-આંખ ઉધડવાં=સમજ પડવી; ખરી વાતનું જ્ઞાન થવું. 'મોં ઉગડણું=નિર્ભય થઈ બોલવા માંડવું-સામા થવું. ૨ રુચિ થવી; ખાવાનું બાવવા માંડવું. 'નસીબ-ભાગ્ય ઉગડણું=ધન, વૈભવ, પક્ષી વગેરે ઔશ્વર્થ મળવાં.

ઉધકું, (ઉધાકું.) વિ. ઉધાકું; પ્રુલ્લું. 'મોંધમ નાપે રે, મોટપ ઘણી, ઉધકું પાડ્યે જોઈ જણાય.' દયારામ.

ઉધરાણી, સ્ત્રી. (સં. ઉદ્-ગ્રહ્-પાઈ લેવું.) ધીરેલાં કે ખીજ રીતે લેણાં નાણાની માગણી કરવી તે, લેણું એકડું કરવાનું જે કામ તે. કોઈ પંજી કામ જે ખીજની પાસેથી લેવાનું હોય તેને માટે માગણી કરવી તે. 'ઉધરાણી પાધરાણી'=લેણું વસુલ કરવાનું કામકાજ

ઉધરાણું, ન. ઘણા માણસો પાસેથી ઉધરાવીને એકડું કરવું તે; દીપ; યાદી; લખણી; ફંડ.

ઉધરાત, સ્ત્રી. ઉધરાવવાની, જે ક્રિયા તે; વસુલાત; કર; સાંચ; મહેસુલ. (કર અથવા બાકા તરીકે જે કંઈ ઉધરાવવાનું હોય તે.)

ઉધરાતદાર, પુ. ઉધરાવનાર; તહેરીવદાર; મહેસુલી-વસુલાતી અમલદાર; સરકારી કર-લેણું એકઠું કરનાર; કામદાર.

ઉધરાવવું, મ. કિ. (સં. ઉદ્ગ્રહ=લેવું.) જુદે જુદે ઠેકાણેથી વસુલ કરી એકઠું કરવું; એકઠું કરવું; ભેગું કરવું. ૨ માગી માગીને એકઠું કરવું. 'લોટ ઉધરાવવો.'

ઉધરાણો, જુઓ ઓધરાણો.

ઉધરાવું, વિ. ઇલકાઈ જવું; ઉપર ચઢને નીકળી જવું; ઇલકાવું; બહાર નીકળી પડવું; ઉભરાવું. ૨ પરજીવાને ઘોડે ચઢવું; વૈવાહિક આનંદથી ઉભરાવું.

ઉધરાવું, અ. કિ. ઇલકાવું; ઇલકાઈ જવું; ઉભરાઈ જવું. ૨ પરજીવાને માટે ઘોડે ચઢવું.

ઉધરાવવું, સ. કિ. ઇલકાવવું. ૨ ઘોડે ચઢાવવું; પરજીવાવું. (છોકરાને ઉધરાવળે એટલે ખબર પડશે.)

ઉધરાવા, પુ. ઉઠાણો; ઉઠાણો; ઉમળકાનો કે આનંદના જે ઉભરા તે. ૨ પરજીવા જતા વરને મોટા સરખસની સાથે ઘોડે ચઢાવવાનો સમારંભ તે; વરનું ઘોડે ચઢી પરજીવા જવાને ઉપડવું તે. (વર ઉધરાવો.)

ઉધાડ, પુ. (સં. ઉદ્ગ્રહ=ઉધાડવું. ઉ.) ઉધડી જવું તે; ખુલ્લું થવું તે. (વરસાદે ઉધાડ આપ્યો) ખુલા-તડકાવાળા જે દિવસો તે. (હમણાં તો ઉધાડના દિવસો આવે છે) ખુલ્લું હોવાપણું; નિખાલસપણું. (એના હૃદયનો ઉધાડ નથી ?) ૨ ઉદય; લાભ; ફાયદો. (એમાં તારો શો ઉધાડ થયો)

ઉધાડખાડ, ન. ખુલ્લો માર્ગ; નાદાખારી; નારી છૂટવાનો રસ્તો.

ઉધાડખાડ, વિ. ખુલ્લું; વગર ઢાંકેલું; ઢાંકણ બારણાં કે આચ્છાદન રહિત; ઉધાડું.

ઉધાડણુ, સ. કિ. (સં. ઉદ્ગ્રહ) ખુલ્લું કરવું; ઉપડે એમ કરવું; બોલવું. ૨ બહેરમાં આણવું; પ્રસિદ્ધ કરવું. ૩ કસ્યાણુ કરવું; સાઈ

કરવું. (એનો કાંઠો એનું કંઈ ઉધાડે એવો નથી.) ૪ સમજાવવું; સમજ પાડવી; ખરી વાત જણાવવી. આગર ઉધાડવી=ફળેત કરવું.

ઉધાડું, વિ. ખુલ્લું; પ્રકટ; ચાસન. ૨ નાખું, નહિ ઢાંકેલું. અરક્ષિત; જેનું રક્ષણ કરેલું ન હોય એવું. ઉધાડું કરવું=ફળેત કરવું; છાતું હોય તે કહી દેવું; ખુલ્લું કરી દેવું. 'ઉધાડું કહેવું' વગર ચરમે ખઈ કહેવું. ઉધાડું માથું=વગર સાનનું; ખુલ્લું; ચોક્કસ; બેશરમું. ઉધાડું બોલવું=ખુલું-અસમ્ય બોલવું; ઉધાડો હાથ; ખુલી સહાયતા. ઉધાડે બરડે=વગર સાને. ઉધાડું થવું સાધન વગરના થઈ જવું.

ઉધાડેચોક, જુઓ ઉધાડેછાગે.

ઉધાડેછાગે, અ. ખુલી રીતે; પ્રકટપણે; બહેરમાં.

ઉચક, વિ. (સં. ઉચ્ચ. ઉ.) ઉધડું; એમને એમ; ઉધડ; સામડું. (ભાવતાલ ઠરાવ્યા માખ્યા કે તોલ્યા વગર એમને એમ જે કંઈ લેવુંદેવું તે.)

ઉચકવું, જુઓ ઉચકવું.

ઉચકામણ, (ઉચકામણ.) ન. ઉચકાવવાને માટે જે દામ આપવા ઠરાવ્યા હોય તે; ઉચકવાનું મહેનતાણું.

ઉચકાવણું, (ઉચકાવણું) સ. કિ. ગ્રે. ઉપકાવણું; લેવરાવણું. ૨ ઉચકવામાં મદદ કરવી.

ઉચકીલેણું, (ઉચકી લેવું) સ. કિ. ઉપાડી લેવું; ઊકાવવું. ૨ મદદ કરવી; અનુમોદન આપવું; અમુક વાતને પોતાની કરી લઈ ચર્ચવી. જુઓ ઉચકવું.

ઉચકી, જી. વાધણી; હેડકી.

ઉચકું, વિ. ઉછીનું; ઉછીનું લેવું તે. ૨ નાદાર; દેવાળીઈ; લખને આપે નહિ એવું.

ઉચકો, પુ. એકંદરે જે કંઈ સામડું-એકે દ્રે આપી દેવું તે. બદલો; (ઉચકો આપવો.) સેવાના બદલામાં કે માલની કીમતમાં અમુક એક બાંધી રકમ ફગવી એટલે આપી દેવી તે

ઉચ્ચક્રો, પુ. (સં. ઉચ્ચચક્ષુઃ ઉ.) ઉચ્ચા
નેયો; દ્રાટ્યો; છટી ગએ માણસ.

ઉચ્ચણુ, સ. ક્રિ. (સં. ઉચ્ચ+ચિ=છું
કરીને ગોઠવવું.) છું છું કરીને રીતસર ગો-
ઠવવું. (રેશમના તારને) રેશમ કાઢવું; ચૂંચવા-
એલી દ્રાણકીઓને પરતીઓ ઉપર ચઢાવવી.

ઉચ્ચરણુ, સ. ક્રિ. ઉચ્ચાર કરવો; ગળા-
માંથી અવાજ કરવો; બોલવું.

ઉચ્ચલખાંગડી, સ્ત્રી. ટાંગાટોળી; પગ હાથ
પકડી લટકતું ઉપાડી લેવું તે.

ઉચ્ચલણુ, સ. ક્રિ. (સં. ઉચ્ચ+ચલ=ખં-
સવું.) ઉપાડવું; ઉચ્ચવું. ૨ વાસ બદલવો; ઉચ્ચાળો
લઇને જતા રહેવું. 'ઉચ્ચલશે સહ લોક, નગર
થાશે નિરજન બધું.' પ્રા. કા. 'બીજ દેવતા
દોહડ પાળીઆને, તથા બુવનને શીઘ્ર ઉચ્ચ-
લીઆને.' કાલિદાસ.

ઉચ્ચલાઉચ્ચલ, (લી) સ્ત્રી. ઉચ્ચકાઉચ્ચકી;
હાથોહાથ વસ્તુ ઉપાડી લેવી તે. ૨ દોડાદોડી;
ખળખળાટ; અચાંતતા; હાલકહુલક.

ઉચ્ચલાવણુ, સ. ક્રિ. પ્રે. ઉચ્ચલે એમ ક-
ચું-કરાવવું તે; ઉચ્ચાળા બરાવવા.

ઉચ્ચલણુ, અ. ક્રિ. આપવું; ધીરવું. (વેપા-
રીનો પારિભાષિક શબ્દ.) 'એને ત્યા રૂપીઆ
હવેલો.'

ઉચ્ચણુ, (જમી જવું) અ. ક્રિ. દૂધ ઉડી
જવું; દૂધ નહિ આવવું. ગાયો ભેંસોનું દૂધ
દેતાં બંધ થવું. (આ ભેંસ હમણાં જમી ગઇ છે.)
૨ મળવું હોય તે બંધ થવું. (હમણાં તો આ-
વક જમી ગઇ છે.)

ઉચ્ચાર, પુ. 'સં. ઉચ્ચ+ચિત્ત=ઉચ્ચ' ચિત્ત
તે.) ઉચ્ચ' ચિત્ત રજા કરવું તે; ચિંતા; શીકર;
અસુક વાત કિંવા વસ્તુ આમ યથે કે નહિ ?
એવી જે ચિંતા થતી તે. ૨ અધીર; ગભરાટ;
અકળામણ; શોચ.

ઉચ્ચાટીઉ, વિ. ઉચ્ચાટ કરનાર; આતુર;
વ્યાકુળ; અધીર; ક્રતાવળીઉ; ઉત્કંઠિત. જેને
ઉચ્ચાટ કરવાની ટેવ હોય તે.

ઉચ્ચાપત, સ્ત્રી. (સં. ઉચ્ચ+પતિ. ઉ.) પારકી
માલ મીલકત કે નાંધાંમાંથી થોડું ઘણું જે
ઓળવી લીધેલું હોય તે. ૨ વિ. ઉપાડીને ઉચ્ચ
મૂકેલું; ઉઠાવી લીધેલું.

ઉચ્ચારણુ, (ઉચ્ચારણું) સ. ક્રિ. બોલવું;
વદવું; અવાજ કરવો.

ઉચ્ચાળણુ, સ. ક્રિ. (સં. ઉચ્ચ+ચલ. ઉ)
ઊડાવવું; તમ્બવવું; ખાલી કરાવવું. 'ઉચ્ચાળશે
મહાજન તમ રાજ, જે લેશો લોકોની લાજ.'
પ્રા. કા.

ઉચ્ચાળો, પુ. ધરવાખરો; ધરને લગતો
સરસામાન તે. 'ઉચ્ચાળો બરવો'=સરસામાન
મૂળને જવું 'જુ'બાણુ વર્ણુ સ્વર્ગ માંહે, અમર
બરે ઉચ્ચાળા, નાના બાળક ખાંધે લેતે, દેવો
નાસે પાળા.' વામનકથા.

ઉચ્ચિત, વિ. (સં.) યોગ્ય; ધટિત; યથા-
યોગ્ય; બરોબર.

ઉચ્ચીજણુ, અ. ક્રિ. (સં. ઉચ્ચ+જિ=જાન
જવું-ચઢી જવું.) દૂધ ઉડી જવું; ઉચ્ચે ચઢી
જવું; નહિ આવવું તે; ગાયો ભેંસોનું દૂધ દેતાં
બંધ થવું તે.

ઉચ્ચેડણુ, (ઉચ્ચેડવું) સ. ક્રિ. (સં. ઉચ્ચ+
ક્રિડ=કાપવું.) ઉપાડવું; ઝાડની છાલ મીરવી;
ઉઠારવું તે; છાલને કાઢી નાંખવી તે.

ઉચ્ચેલ, (ઉચ્ચેલ.) પુ. (સં. ઉચ્ચ+અંચલ=
છેડો.) પાલવ; ઉપલો પાલવ. ૨ કંઠીનો છેડો;
મોંડીઉ. 'ઉચ્ચેલ ખાંધ્યા છે રે મલમલના.' ધાળ.

ઉચ્ચેલણુ, મ. ક્રિ. (આમ્ય.) ઉચ્ચેલવું; મઠર
ખાળ વગેરેનું પાણી અને કાદવ વગેરે ઉચ્ચેલી
કાદવાં તે; થોડે થોડે કાઢી નાંખવું તે.

ઉચ્ચ, વિ. (સં.) ઉચ્ચ; મોડું; પ્રાદ. ૨
ઉત્તમ; શ્રેષ્ઠ; સારું; ચઢિઆતું.

ઉચ્ચક, જુઓ ઉચક-ઉચકો.

ઉચ્ચતા, સ્ત્રી. (સં.) ઉચ્ચાપણું; મોટાઈ;
પ્રાદતા; ઉત્તમતા; શ્રેષ્ઠતા; ઉમદાપણું
ઉચ્ચાટ, જુઓ ઉચાટ.

ઉચ્ચાટન, ન. (સં. વૃત્ત+ચટ્=આરવું.)
) મનુષ્યની ઉપર દુઃખનાંખવાનો એક અ-
ભિચાર. તેમવિધા પ્રમાણે ૧ આરણ્ય ૨ જરણ્ય
અને ૩ ઉચ્ચાટન.

ઉચ્ચાર, પુ. (સં.) અવાજ કરવો તે;
ખોલવું તે. ૨ ખોલવાની ઢાંચ; અવાજ; ખોલી;
ઉદ્ગાર. ૩ મળ.

ઉચ્ચારણ, ન. (સં.) કથન; ખોલવું તે;
મુખથી અવાજ કાઢીને ખોલવું તે; ધાંટાવું
નીકળવું તે. ૨ જે કંઈ ઉચ્ચારેલું હોય તે;
વચન; વેણ; કથન. ૩ ખોલવાની રીત; ઢાં-
ચા.

ઉચ્ચાલન, ન. (સં. વૃત્ત+ચલ્=જવું.)
ઉ.) ઉચ્ચ કરવું તે. યુક્તિથી ઉચ્ચ થાય તેમ
કરવું તે; ઉપક. ૨ કંપ; ધ્રુવરે.

ઉચ્ચારણ, સ. ક્રિ. (સં. વૃત્ત+ચર્=

ખોલવું.) ઉચ્ચાર કરવો; ખોલવું; વણવું; મુખ-
માંથી અવાજ કાઢવો તે.

ઉચ્ચિષ્ટ, (ઉચ્ચિષ્ટ) વિ. (સં. શિષ્ટ=

ખાકી રહેવું. ઉ. શિષ્ટ=ખાકી રહેલું. વૃત્ત+
શિષ્ટ=છોડેલું.) છોડેલું; અવશેષ રહેલું; જમતાં
વધેલું. ૨ ખોટાએલું; અશુદ્ધ-નહિ બોજન કર-
વાને યોગ્ય થઈ ગએલું; ખોલેલું. ૩ ના. છાંડણ.

ઉચ્ચઃશ્રવા, પુ. દેવતાક ધોરો; સર્વોત્તમ
અથ. (દેવોએ અને દૈત્યોએ મળીને સમુદ્રમંથન
કરતાં જે ચૈદ રત્ન નીકળ્યાં તેમાંનું એક રત્ન
તે આ ધોરો પણ હતો.)

ઉચ્ચલ, ન. (કમ્બ.) ઝોડલું; ઝોડલું;
ઝોડવાનું કપડું.

ઉચ્ચકલ, (ઉચ્ચકળ) જુઓ ઉચ્ચકળ.

ઉચ્ચિન્ન, વિ. (સં. વૃત્ત+ચિન્=તોડવું. ઉ.)
ઉખાડેલું; તોડી નાંખેલું; નિર્મૂળ કરેલું; નીકળી
ગએલું.

ઉચ્ચિર્ણ, ન. (સં. વૃત્ત+શિલીન્ન=

દલકી જાતની વનસ્પતિ.) બિલાડીનો ટોપ;
કૃતશ્વનો કાન. 'મશરૂમ' Mushroom.

(વરસાદ આવ્યા પછી પૃથ્વી ઉપર ઉચ્ચિલી-
ન્નો જોડે તો તે વર્ષમાં જમીન સારો પાક
આપે એમ મનાય છે તેથી તેનું જગવું સુચિ-
હન ગણાય છે.) ટોપ; છતર.

ઉચ્ચિષ્ટ, વિ. (સં. વૃત્ત+શિષ્ટ=છોડેલું.)
શિષ્ટ=અચલું. ઉ.) છોડેલું; જમતાં જમતાં ખ-
ચેલું; અવશેષ રહેલું. ૨ કોઈની ઉપરથી લી-
ધેલું; ઉતારેલું. (લખાણ)

ઉચ્ચૃખળ, વિ. (સં. વૃત્ત+ખલ્લારેનુંજાલો
=સાંકળ. બંધનમાંથી-મર્યાદામાંથી નાકળી ગ-
એલું.) ઉદ્ધત; નિર્બંધ; ફરેલું; રખડેલ; લગામ
વગરનું; નિર્લજ્જ; બેચરમ; ચરેલું.

ઉચ્ચૃખળતા, સી. (સં. વૃત્ત+જાલો=

ઉચ્ચૃખલ. ઉ.) ઉદ્ધતાઈ; બેચરમાઈ; વંદેલ
વેડા કરવા તે; રીત-મર્યાદાની બહાર જઈ
વર્તવું તે. ૨ સાહસ.

ઉચ્છેદ, પુ. (સં. વૃત્ત+છિદ્=કાપવું. ઉ.)
નાશ; સમૂળ નાશ તે; નિકંદન નીકળી જવું તે;
ચક્રમળથી કપાઈ જવું તે; જડમૂળથી ઉખાડી
નાંખવું તે.

ઉચ્છેદક, વિ. (સં. વૃત્ત+છિદ્ ઉ.) નાશ
કરનાર; જડમૂળથી ઉખાડી નાંખે એવું; વિ-
નાશક; ઉખાડી નાંખનાર; નાશકારક.

ઉચ્છેદન, ન. (સં. વૃત્ત+છિદ્ ઉ.) નાશ;
કાપ; સમૂળનો નાશ થવો તે; જડમૂળમાંથી
ઉખાડી જવું તે.

ઉચ્છેદણ, સ. ક્રિ. (સં. વૃત્ત+છિદ્=

જડમૂળથી કાપી નાંખવું.) જડમૂળથી કાપી
નાંખવું; સમૂળ નાશ કરવો; નામ નિધાન ન
રહે એમ કરી નાંખવું; લય કરવો.

ઉચ્છેદી, ન. (સં) ઉચ્છેદીઆતું જે કંઈ

માલ મીલકત વગેરે હોય તે; નિર્વંશ માણસની

મીલકત. વિ. જેના વાલી વારસોના સમૂળ નાશ

થએલો હોય એવું (પત, ધરખાર-મીલકત વગેરે

તે.) નવાર-મીલક; અધિષ્ઠિઆતું. 'ઉચ્છેદીક ધન

ખાનાસનું, જરૂર ઉચ્છેદીક થાય.' જુ. ક.

ઉચ્છાપણ, ન. (સં. વૃત્ત+શુપ્=સકાવું. ઉ.) સકાવું તે; શોપણ યથ જવું તે; ખેંચાઈ જવું તે. ૨ સકવી નાંખનારું; ખેંચી લેનાર; શોપણ કરનાર.

ઉચ્છ્રાસ, પુ. (સં. વૃત્ત+શ્વસ=શ્વાસ લેવો ઉ.) શ્વાસ લેવો મૂકવો તે; શ્વાસ; શ્વાસનું ચાલવું તે. દમ; શ્વાસોચ્છ્રાસ. ૨ આશા; ઇચ્છા; ધારણા. ૩ પ્રકરણ; કાંડ; વિભાગ (જેમકે પુસ્તકમાં-પહેલો ઉચ્છ્રાસ ખીલો ઉચ્છ્રાસ વગેરે.)

ઉચ્છંગ, પુ. (સં. વૃત્ત+ગ. ઉ.) ખોળો; અંક; ગોઠ. 'ઉચ્છંગે ખેસવા કીધાં મન, જે જે વેકુંકરાય.'

ઉચ્છંગી, વિ. ઉચ્છંગનું; ખોળાનું; અંકનું; ઉચ્છંગ શબ્દો.

ઉચ્છરંગ, પુ. (સં. વૃત્ત+રંગ અને રાગ ઉ.) ઉત્સવનો આનંદ; ઉમંગ; મોટો આનંદ; ખુશાલી; હરખનો ઉછળો. 'હવે હરખ્યા થી હરિને, અંગે વ્યાખ્યો ઉચ્છરંગ' દેવીદાસ.

ઉચ્છરંગી, વિ. ઉચ્છરંગનું; ઉચ્છરંગવાળું. આનંદ પામવો તે; ઉમંગ; હર્ષધેલું. 'જન અતિ ઉચ્છરંગી' દેવીદાસ.

ઉચ્છરભાવ, પુ. ઉચ્છરવાનો જે સારો ગુણ તે; દક્ષિભાવ; ઉચ્છરવાપણું; ઉચ્છરવાનું જે ઉત્કટ બળ તે. 'આ છોકરાનો ઉચ્છરભાવ સારો છે.' ઉચ્છરવારૂપી જે સ્વાભાવિક ધર્મ તે; વાદ.

ઉચ્છરણ, અ. ક્રિ. (સં. વૃત્ત+શ્ચિ=વધવું ચઢવું. ઉ.) પ્રાણીના ચરીરનો રોગથી નાશ નહિ થતાં જે કંઈ પોષણ મળી આવે તે લઈને વધવું; મોટા થવું. ૨ ઊંચવું; વધવું ૩ નીકળી આવવું; ઉપન થવું-નીકળવું-નીપજવું ઉપજવું. 'તજવીજ રાખવી અને સંભાળ લવી એ આપણું કામ છે બાકી ઉચ્છરવું ન ઉચ્છરવું એતો આપણા મનુષ્યના હાથમાં તથી.' ઉ. 'હરી આવવું' મોટાં યથ જવું. ૪ મોટાં થવું. ૫ કુદરતી રીતે ઉગવું અને મોટા થવું તે.

ઉચ્છરણું, વિ. મોટું થયેલું. (છોકરાં સા-

ધારણ રીતેજ અમુક ઉંમર થતા મુધીમાં બહુ મરે છે તેથી ત્રણ ચાર વર્ષ યથ જન્ય અને તે જીવે ત્યારે તેને ઉચ્છર્યું કહેવામાં આવે છે.) 'ઉચ્છર્યુપાછર્યું'-મોટું થયેલું-ખાળમરણના ભયમાંથી મુક્ત થયેલું એવું. (અચ્ચુ, ખાળક.) 'ઉચ્છરેલ પાછરેલ' મોટું થયેલું.

ઉછળવું, અ. ક્રિ. (સં. વૃત્ત+શલ્=ઉછળવું. નેરથી ઉચ્ચું થવું; સામે ફેરવું; યેકડો મારવો; ઉચ્ચે ધસવું; ફેંકાવું. 'ઉછળે ઉદધિમાં તુરંગો' કુંજ. ૨ ઉછાળા મારવા. 'સાગર ઉછળે રે, દેખી નિજ દષ્ટે મુત જેમ. ન-જાખ્યાન. ૩ છોળો આવતી હોય તેમ થવું; ફેંકામેર ચાલવું. 'લોહી ઉછળતું ચાલે છે.' ૪ ફેરવું; હલંમ મારવી-'વાધ અને સાપ ઉછળીને ખાંચે છે.' ૫ નેરથી-ચાંટા કાઢીને ખેલવું લ-લવું-'એતો આજ બહુ ઉછળ્યો.' 'ઉછળી પગ ભાગવા; ગુપ્ત ભાગવા.' જાતે સાહસ કરીને ખમવું; જાણી નેહને આપત્તિ વહેારી લેવી. 'ઉછળી ભાગવું'=ઉદ્ધતાઈ કરવી; વગર વિચાર્યું સાહસ કરવું; ઉતાવળા પડી વિચાર કર્યા વગર કામ કરી પોતે જ તેના ભોગ પડવું તે:-'લા-કુંડું વળેજ ભાગે-ફાટે-x x એકદમ ઉછળી ભાગવા જઈએ તો હાંસી ચાય અને આપણા રા-બ્યને બટો લાગે.' શુ. જી વાર્તાઓ ફેરવું ચઢવું; ઉભરાવું; ખદખદ થવું; 'પ્રાણી ઉછળે ત્યારે ઘણ ઝોરથી નેહએ.' ૭ ચાલવું; પ્રવર્તવું; ચાલવા માંડવું. 'દારૂગોળો ખૂટી ગયાં એટલે લડાઈમાં તલવાર અને ખરજીએ ઉછળવા લાગી.' ૮ વધી જવું; મોંઘું થઈ જવું. 'જોતજોતમાં અનાજના ભાવ ઉછળી ગયા અને મરીખોને નિર્દોષણ પડવા માંડી.' ૯ ખરચવું-વાપરવું:-'વરો કરવો તે નાંખાં ઉછળવાનું કામ છે.'

ઉછળામણી, સ્ત્રી. ઉછળાવીને વેચાણ વગેરે કરવાની રીત; સ્પર્ધાથી વેચાવવું તે; લીલામ; હરાજ ૨ ઉછાળી નાંખવું તે; પેસા વેરી નાંખવા ત. ૩ સ્પર્ધા; હરીફાઈ. ઉછામણી; ઉછળણી.

ઉછાળણી, જુઓ ઉપરનો ચપ્પ.

ઉછાળનાર, વિ. હરાજ કરનાર; સ્પર્ધા કરાવનાર.

ઉછાંછળું, વિ. (સં. ઉચ્છૃંક્ષલ. ઉ.) ઉદ્ધત; અચિચારી. ૨ છાછરા પેટનું; લાજમયાદિ વગર જેમ મનમાં આવે તેમ કરી દે એવું. ૩ સાદસિક; કોઈની શરમ રાખ્યા વગર વર્તે એવું; 'કીયા ભાઈની ગૌરી ઉછાંછળીરે, આવી હીચકે.'

ઉછાળવું, સ. ક્રિ. ઉચે ફેંકવું; હવામાં અદર અને અદર રહ્યા કરે એમ કરવું. ૨ ઉપરનું તળે અને તળેનું ઉપર થાય તેમ કરવું. 'શાક ઉછાળવું.' ૩ ઉડાવી ફેંકવું; ફેંકારેકે કરવી. પાછડી ઉછાળવી=ખગર વચ્ચે ખનાવવું; ફેંકેત કરવું. ૪ લાંચ-રચવત. 'સ્તોવાઈ નાણું ઉછાળો તો સવારે ભાઈ ઘેર આવે.' ૫ ખરચવું; વાવરવું.

ઉછાળાવું, ક્રિ. પ્રે. ઉછાળે એમ કરાવવું તે.

ઉછાળીઆં, ન. ઉછાળી રહે એમ કરવું તે. ૨ ખરખાફ કરવું;—એતો એના ખાપનાં નાંણાંનાં ઉછાળઆં કરી ચૂક્યો.

ઉછાળીઆંદાવ, પ્ર. ગીલીદંડાની રમતમાં લેવામાં આવતો એક પ્રકારનો ઢાવ. (વારો.)

ઉછાળો, પ્ર. (સં. ઉચ્છાલ=ઉછાળવું. ઉ.) ફૂંકો; ફૂલાળો; થેકડો; છલંગ. ૨ આવેશ; હુમલો. ૩ ઉખડો; ખકારી. 'ઉછાળો આવવો' =ઉલટી થવા માંડવી; ઉખડો આવવો; ખકારી થવી. 'ઉછાળો મારવો'—રોગનું ફરીને પ્રકટ થવું.

ઉછીડું, વિ. (સં. ઉચ્છિદ્ધિ ઉ. ઉચ્છિદ્ધિ=ઉચ્છિદ્ધ કરેલું.) ફુંક વાપડે મેળવેલું; તરતજ આપી દેવાનું કદીને કદાવેલું. (વગર વ્યાખ્યાન) 'ઉછી-તાની મા મોઢ' ઉછીડું (વારવાર) લેવું પડે એવું કંઈ સુધરે વળે નહિ; દેન્યને દેન્યજ.

ઉછીડું, જુઓ ઉછીડું.

ઉછેદણું, જુઓ ઉચ્છેદણું.

ઉછેદીઉ, જુઓ ઉચ્છેદીઉ.

ઉછેદીઆ, પ્ર. જેનું કોઈ વાલી વારસ ન હોય તે; જેની પાછળ વંશનું ઉચ્છેદન થવાનું હોય તેવો માણસ. ૨ એક સાધારણ ગાળ. (બેરાંની.)

ઉછેર, પ્ર. ઉછેરણું; મોટા કરવાપણું. ૨ વિ. ઉછેરણું—મોટું કરાએણું એવું. 'આ છોકરો તો મારા હાથનો ઉછેર છે.' આ છોકરો ને પોતે સંભાળ લઈને મોટા કરેલો છે—અથવા—મારા હાથથી પોપણ પામી મોટા થએલો અને મારા જ હાથ તળે રહી આરિય શીખેલો છે.

ઉછેરણું, સ. ક્રિ. (સં. ઉચ્છરણ=વધવું—વધવું. ઉ.) મોટું કરવું; ઉછેરે એમ કરવું; સંવર્ધન કરવું. (ખવરાવી પીવરાવી, સંભાળ રાખી તથા શિક્ષણ આપી પ્રાણી કે વનસ્પતિને પોપવી તે.) 'ઉછેરિયાં પાઠવને મહા થયે, કણે કણે વારિ સિંચી સિંચી તમે.' જુ. પ્ર. સી. ૨ ફેળવવું.

ઉછેરાવનાર, ન. ઉછરાવનાર.

ઉછેરાવણું, સ. ક્રિ. પ્રે. મોટું કરાવવું; ઉછરાવવું.

ઉછેરાણું, અ. ક્રિ. એની મેળે મોટું થવું.

ઉજડ, વિ. (સં. ઉચ્છૃંક્ષલ=ઉડી ગયેલા જળવાણું—લ ને ટ સંસ્કૃતમાં સરખા ગણાય છે—ઉચ્છૃંક્ષલ=ખગરહિત.) નિર્જળ; નિર્જન; શૂન્ય; ન્યાં પાણી. વનસ્પતિ કે પ્રાણીઓ કશુંએ ન હોય એવું; વેરાન જેવું. (ખાસ કરીને ઝાડપાન વગરનું તે વેરાન અને જીવંત પ્રાણી વગરનું તે ઉજડ કહેવાય છે.) મનુષ્ય પ્રાણીની વસ્તી વગરનું તે ઉજડ=ઉજડાં ખેડાં ફરી વસે, નિર્ધનીઆં ધન હોય, ગયાં ન જોખન સાંપડે, મુઆં ન જીવે કામ. 'ઉજડ ખંખ'—સાવ નિર્જન નિર્જળ હોય એવું; વસ્તી વગરનું ને શુદ્ધ; પાથર મેદાન. ૨ રેતીનું રણ હોય તેવું. 'ઉજડ થવું'—મનુષ્યો-પ્રાણીઓના મરી જવાથી કે નાસી જવાથી વસ્તી વગરનું થવું તે; ખેદાનખેદાન ચર્ચા થવું તે. —કોઈના ઘર ઉપર ખેસીને, ઘૂડ કે ચીખડી ખોલે, થાંતિ અમે

નહિ કરાવીએ તો ઉગડ વન તોલે.' વેનચરિત્ર.
'ઉગડ ગામમાં એરડો પરધાન'—જ્યાં સારા
મોટા માણસો ન હોય ત્યાં નિર્ણય મૂર્ખ મા-
ણસો પણ પૂજ્ય છે. 'આંધળામાં કાણો
રાજ્યો.'

ઉગડનોમ, સ્ત્રી. આપાદ સદ્ નોમ; ભ-
ડળી નોમ. (કન્યા મોટી થઈ ગઈ હોય અને
તે વર્ષમાં બીજે લાગ ન હોય તો આ દિવસે
લગ્ન કરી દેવાય છે. છેલ્લામાં છેલ્લું આ લગ્ન
ગણાય છે.)

ઉગડું, ન. (ઉગડું-શું. ઝળઝળું; ઝાણું
અજવાળું. ૨ પ્રમાણ.

ઉગમ, પુ. (સં. ઉત્પન્નમ્=ઉત્પન્ન-અર્થ-
ઉદ્ભવ. ઉ.) હોંસભર્યો ઉદ્ભવ. ૨ હવે; આનંદ;
ઉમંગ. ૩ મનની ખુશાલીથી ભરપૂર જે હાલત
તે; ઉલટ; ઉલટા.

ઉગમણી, (ઉગમણી) સ્ત્રી. (સં. ઉત્પન્ન-
જમ્=જમવું. ઉ.) ઉગમણી; જાણત; મીજબાની.
૨ વ્રતાદિને ઉગમવાની જે ક્રિયા તે.

ઉગમણું, ન. વ્રતનું ઉઘાપન કરવું તે;
ઉગમણું.

ઉગમાણું, અ. કિ. હરખે બરાણું; અમુક
કાર્ય કરવાને આનંદથી તત્પર થઈ જવું તે;
આનંદભેર તૈયાર થઈ જવું તે; ક્યારે ને
અમુક આમ થાય એવી હોંસથી તેમાં પ્રવર્ત-
વાની જે આતુરતા થવી તે. 'જેને આ પક્ષ-
પરાગ લેવા, ખટપટ કેવો ઉગમાઈ રહ્યો છે.'
પ્રેમાનંદ.

ઉગમાણું, વિ. ઉગમી; હોંસથી પોતાનું
કામ ઝડપથી કરીને પરવારી લેનાર ૨ ઉગમ-
વાણું; હોંસીલું; ઉમંગી. અમુક કાર્ય કરવામાં
જેને આનંદ ઉત્પન્ન થતો હોય એવું. ૩ સાફ;
ઉત્તમ.

ઉગરડું, ન. (સં. ઉત્પન્ન-અર્થ-જમવું-
પ્રકાશવું. ઉ.) અજવાળું; ભરખાંખળું; અસ્પેષાદ્ય.

ઉગવળી, સ્ત્રી. વ્રત ઉઘાપનની ક્રિયા;

કોઈ પણ વાત કે વસ્તુને યથાયોગ્ય રીતે પાર
ઉતારવાનો જે કાર્યક્રમ તે.

ઉગવણું, ન. જુઓ ઉગમણું.

ઉગવણું, જુઓ ઉગવણું.

ઉગવું, સ. કિ. દોડવું (દાડિઆવાડમાં.)
૨ ઉગવું.

ઉગળાઈ, સ્ત્રી. ઉગળી હાલત; સ્વચ્છતા;
ઉગવળતા. ૨ મોટા-સારાપણું; ખાનગની.

ઉગળાટ, પુ. ચકચકાટ; ચળકાટ; તેજ-
સ્વિતા; ભારવરતા. ૨ સારા-પૈસેટકે સુખીપણું.

ઉગળામણું, સ્ત્રી. ઉગવળતા; ચળકાટ;
તેજસ્વિતા; ઉજેશ. ૨ ઝલે; ભભકો. ૩ સ્વ-
ચ્છતા; સફાઈ. ૪ મોટાઈ; પૈસેટકે સુખીપણાનો
દેખાવ.

ઉગળાશ, સ્ત્રી. ઉગળાપણું; ચળકાટ;
ભભકો; તેજ; દેદિધ્યમાનપણું.

ઉગળું, વિ. (સં. ઉત્પન્ન-અર્થ-જમવું,
પ્રકાશવું. ઉગવળ. ઉ.) સફેદ; ધોળું. 'અંગે
ઉગળા થયા છે કેશ, ઘડપણુ કાણે મોકલ્યું.'
૨ ચળકવું; ચકચકવું; તેજસ્વી. ૩ ખૂબ
સાફ કરેલું; સ્વચ્છ; નિર્મળ. ૪ રીતભાતે
સુધક; ખરચખૂટણુ કરવે સાફ-ખહાર પડવું.
'ઉગળું તેટલું દૂધ ન હોય' એવી કહેવત છે.
૬ ટાપટીપીઉ. ૭ સુખી; ગૃહસ્થ; પૈસાવાળું;
ધનવાન. 'ઉગળો દિન દેખી સો જાણે ન્યાલ
થયો આ ટાણે, કાલ દિવસ કેવો દેખાશે એ
તો ઈશ્વર જાણે.' વેનચરિત્ર. 'ઉગળે લુગડે
રહેવું=નિષ્કલેશ રહેવું'

ઉગળાર, વિ. (ઉગળું=કરવું. ઉ.) ચકચકિત;
ઉગવળ; ઉગળું કરનાર; અજવાળનાર. ૨
ચુંદર. 'જય જય સુખસાગર, અતિ ઉગળાર'
ગિરધર.

ઉગળારો, પુ. (સં. ઉત્પન્ન-અર્થ-જમવું.
ઉ.) જાણવું તે; જાણવું; ઊંધવું નહિ પણ
જાણ્યાં કરવું તે; ઊંધ વિનાની હાલત તે.
આખી રાતનો ઉગળારો. ૨ ચિંતા; શંકર. ૩
ભય; બીક; ખાસ્તી.

જે લીધેલો હોય તેને તેના શાઓકા વિધિ પ્રમાણે સમાપ્ત કરવો તે. 'વન ઉઠવવું, અગિ-આરસ ઉઠવવી વગેરે.' ૨ મૂકી-ઠોડી દેવું; ઉચું મૂકવું; ત્યાગ કરવો. ૩ મરી ગયેલા માણસની પાછળ સારી રીતે ખસ્ય કરીને ક્રિયા વગેરે કરવાં તે.

ઉઝેકણું, સ. કિ. નખ દબને ઉખાડવું; વધુરવું; જોરથી ખાણવું; ધારવાળા હથિઆરથી ધસરડીને ઉખાડી લેવું; સોરી નાંખવું; વતરડી નાંખવું; ખેંચવાળવું.

ઉઝેરો, જુઓ ઉઝરો.

ઉઝૂંચત, સ્ત્રી. (આ. હુઝત-ઉઝતાઈ. ઉ.) જોરથી સામી તકશર કરવી તે; પોતાના મત પ્રમાણે કરવાનો આગ્રહ ધરવો તે; મમત; આગ્રહ; ખોહિય.

ઉઠકણું, (ઉઠકણું) સ. કિ. (સં. ઉઠ્ઠ-અથવા ઉઠ્ ટંક. ઉ.) સાફ કરવું; માંજવું; સાંજવું; અજવાળવું. (વાસણુ)

ઉઠ, ન. (સં.) ધાસ; પાંદડાં વગેરે.

ઉઠકાઈ, સ્ત્રી. મંજમણુ; ઉઠકવાની મજુરી; મહેનત.

ઉઠકામણુ, ન. (સં. ઉઠ્ ટંક=ટાંકણું. ઉઠ્કન. ઉ.) ઉઠકાવવાની જે મજુરી તે; ઉઠકામણી; ઉઠકામણુ; મંજમણુ. ૨ ઉઠકવાની વસ્તુ-(માટી, રાખ વગેરે.)

ઉઠંગ, ન. (સં. ઉત્તરંગ=વહેર. ઉ.) કલ્પના; કયાસ; યુદ્ધો. ૨ અટકળ; અનુમાન; અડસટો; આસરો. ૩ કોઈ પણુ જતના આધાર વગર માત્ર તક ઝાંધીને કરેલું અનુમાન. ૪ ગપ; અથવા; ઉરાડેલી વાત.

ઉઠંગી, વિ. ઉઠંગ કરનાર; ઉઠંગવાળું. ૨ આસરા પડતું જોલનાર; અપ્પી.

ઉઠજ, ન. (સં.) ઝૂપડું; પર્ણશાળા. 'ઉઠ જંગલ પાસ યદિ એ, નથી હા. હંત નથી નથી અહીં.' પુ. પ્ર.

ઉઠણું, ન. (ઉપટણું) ચરીરે ચોળવાની ખુશખોદાર ચીત્રોની જે મેળવણી તે; ઉટપણું.

ઉટવણું, (પાણું) જુઓ ઉટપાણું.

ઉટવાણું, અ. કિ. ચોળવું; મદન થવું; ચોખડાવું. 'વિવિધ સુનંધ ઝ્યાં ઉટવાણો'

ઉટાંકણું, સ. કિ. (ટાંક=પેસો-અસલી દળુ જેવો ભારે સિક્કો.) ટાંકવડે જોખવું; તોળવું. (ઝાલાવાડ.) વગ્ન કરવું.

ઉટાંકો, પુ. (સં. ઉત્તરંગ ઉ.) આસરો બાંધવો તે; અંદાજ; અડસટો.

ઉટાંગ, ન. (સં. ઉત્તરંગ. ઉ.) તુરંગ; તાર્કિક વાત; આધાર વગરની વાત; યદ્યપી વગરની ગપ. ૨ કલ્પના; અટકળ; શુભાર.

ઉટાંટીઓ, પુ. મોટી ઉધરસ; નાનાં છે-કરાંને આ રોમ ઉડતા રોગની માફક લાગુ પડે છે. ઉટાંટીઆની ઉધરસનો અર્થવો એવો હોય છે કે નાના બાળકની પાંસળાઓ ઉચકાઈ જાય છે, આંખો તરી જાય છે. બાળકોમાં આ છવલેણુ રોમ ગણાય છે. Hooping cough 'હૂપિંગ કફ'

ઉટોકૂટો, પુ. કુચકા; ઝડકામણુ; ઝાડકણુ; અનાજને ખાંડ્યા પછી બાકી રહેલાં ફાતરાં વગેરે નકામી વસ્તુઓ તે; અનાજને ફૂટવા-છડવા પછી રહેલો જે કચરો તે.

ઉઠ, વિ. સાડામણુ. 'સુમદ્રાને હેડે હરખ ન માય, બોજે ઉઠ વરસનો તંતરે.' મેઘાનંદ.

ઉઠંગણું, જુઓ અહીંગણું.

ઉઠતાંબેસતાં, અ. વારેધડીએ; ક્ષણે-ક્ષણુ; વારંવાર.

ઉઠબેઠ, સ્ત્રી. વારેવારે ઉઠવું અને વારે-વારે બેસવું તે. ૨ અજરો; અકળામણુની દિલચાલ; પ્રયત્નની ગમરામણુ. (Labour) ૩ સત્તિપાત. ૪ વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષા કરવાની એક રીત. ૫ તાલીમમાં જોર કરવાની એક રીત.

ઉઠબેસ, (ઉઠબેસ.) જુઓ ઉપલેશ શબ્દ.

ઉઠમણું, ન. (સં. ઉત્તમ-રૂપા=ઉભા થવું. વત્યાન. ઉભા થવું. ઉ.) બેસણું જે દિવસે માણસ મરી ગયું હોય તે દિવસે ધરના માણ

સોનું અને ખીજા બહારના બેસવા આવેલા માણસોનું શોક નિમિત્ત ને છેલ્લું મળવું થાય તે; અને તેમના ઉઠી ગયા પછી ને પથરણું ઉઠાવી નાંખવું તે; પાથરણું.

ઉઠવાણું, જુઓ ઉઠમણું.

ઉઠવું, અ. કિ (સં. જ્ઞાનસ્થા ઉપરથી ઉત્થાન.) પગ ઉપર ભાર ઈ અધુરું અથવા પુરું ઉભું થવું તે; સતેલાએ બેઠા થવું અથવા તે બેઠા થવું અને બેઠેલાએ ઉભા થવું તે. ૨ ભગવું; સુદ્ધિમાં આવવું; સાવધ થવું. ૩ નીકળવું; પેદા થવું ૪ કોઈ પણ કામ કરવાની તૈયારી કરવી. ૫ કામ બંધ કરવું. 'કચેરી ઉઠી'. ૬ એકાએક થઈ આવવું. ૭ નીવડવું. ૮ ખશી જવું; ઉતરી જવું. 'મન ઉઠવું છે.' આકૃતિ પડવી. 'ખીણું ઉઠવું.' ૯ મરણથી બચવું. 'તે મરતાં મરતાં ઉઠ્યો.' ૧૦ પડતી દશા આવવી. 'તેનો દી ઉઠ્યો છે.' ૧૧ છોડી દેવું 'નિશાળેથી ઉઠી ગયા.' ૧૨ વહી જવું; બગડી જવું. ૧૩ ખીલવું, 'રંગ ઉઠ્યો છે.' ઉઠી જવું=પાથમાલ થઈ જવું. વરા કરીને ઉઠી 'પુ' નથી.' (પાથમાલી નાચ.) 'ઓઝીતા ઉઠીને જાણું રે.' ધારોભક્ત. 'ઉઠી ગયા એવા કે વાર, ઓ જીવ જોને.'

ઉઠવક, સી. ઉઠવા ઉઠાડવા ને બેસવા બેસાડવાની ને મહેનત તે. ૨ સંભાળ લેતાં ને ડુઃખ પડે તે.

ઉઠાં, ન. સાડાત્રણના એકથી સો સુધીના ગુણાકારનો ને આંક તે; ઉઠાંના ધડીઆ-પાડા તે.

ઉઠાઉ, વિ ઉઠાવી લઈ જનાર; છુપી રીતે. ઉઠાવી લે એવું; ઉપાડી જાય તેવું.

ઉઠાઉગીર, વિ. ઉઠાવવાવાળું; ખરેખર ગંડીછોડ; ધુતાડું; દોંયું; ચોર. ૨ ઉઠાવી જવાને માટે જાણીતું થએલું. 'એ તો બડો ઉઠાઉગીર છે સંભાળજો.'

ઉઠાડવું, સ. કિ. ઉઠે તેમ કરવું. ૨ ભગત કરવું; જગાડવું. ૩ ખીજાવું; ઊંડવું; સં-

તાવવું. ૪ કાઢી મૂકવું. ૫ ઊડાવવું ઉઠાડી મૂકવું=કાઢી મૂકવું.

ઉઠાંતરી, (ઉઠાંતરી). સી. ઉઠવું ને. ૨ ખીજે મુકામે જવાને ઉપડવું તે. ૩ ને જગા હોય તેનો ત્યાગ કરવો તે. ૪ અ. (તિરસ્કાર-કંટાળાથી) ટળે, જતો રહે તેા સાફ એમ.

ઉઠામણું, જુઓ ઉઠમણું.

ઉઠાવ, પુ. ઉચકાઈ જવું તે; ખપ; ઉપાડ; માગણી; વાપર. ૨ તુકસાન કરવાની મતલબથી તૈયારી કરવી-ઉભા થવું તે; ચકાવ; ચકાઈ. ૩ વધવાપણું તે; કદ. 'મેડાનો ઉઠાવ પદર શીટનો છે.' ૪ ચઢવો. ૫ ફૂગવું; ફૂલવું; ઉપસવું. ૬ ખનાવટ; કલ્પના; ઉભું કરેલું તે, 'આ તમારા મનનો ઉઠાવ છે.' ૭ ભમક; ઉધડવું તે. ૮ દેખાવ; ઉઠી-ઉપડી આવવું તે. 'આ છખીનો ઉઠાવ સારો છે પણ અક્ષરનો ઉઠાવ ખરાબર નથી.'

ઉઠાવણી, સી. ઉચકેણી. ૨ ચકાઈ; ઉઠાવવું તે.

ઉઠાવણું, જુઓ ઉઠમણું.

ઉઠાવહાર, વિ. ભમકાબંધ; અસરકારક. ૨ ઉઠાવો કરનાર; કલ્પનાઓ ચલાવનાર.

ઉઠાવણું, સ. કિ. નીચે હોય તે ઉપર આવે તેમ કરવું; ઉચકવું; ઉપાડવું. આસરો-ટોકા આપવો-ઉઠાડી લેવું. ૨ ચોરવું; નજર સુકાવીને ઉપાડી લેવું. ૩ (પુષ્કળ)જમવું; ખાવું. ૪ ચલાવવું; ઉભું કરવું; પ્રવર્તાવું. 'એણે મન ઉઠાવી.' ૫ જગાવવું. ૬ કરવું; માન્ય કરવું; બખવું. (નોકરી ઉઠાવવી; તાબેદારી ઉઠાવવી; હુકમ ઉઠાવવો.) ૭ માથે લઇ લેવું-ઉપાડી લેવું. 'નવી વણુએ એટલામાં ધર ને કામકાજ સૌ ઉઠાવી લીધું.'

ઉઠાવો, પુ. કલ્પના; મનની ખનાવટ; તરંગ; ખ્યાલ. (જહ્નવચનમાંજ બહુધા વપરાય છે.) ખનાવટ; બેડી કાઢેલી-કલ્પનાથી ખનાવેલી પાત.

ઉડકપુ', સ. કિ. માંગલું; અન્નવાળું
(વાસણ.) જુઓ ઉડકવું.

ઉડકાવણું, સ. કિ. ત્રે. માંજે તેમ કરા
વડું; અન્નવાળાવણું.

ઉડગણ, પુ. (સં. ઉડુ=તારામગ્ન=સમૃદ્ધ
ઉ.) તારાઓનો સમૃદ્ધ; નક્ષત્રગણ; તારા; આંદ-
રણીઓ. ૨ પરિવાર; મંડળ.

ઉડણ, વિ. (સં. ઉડ્યન=ઉડેલું. ઉ.)
હવામાં અદ્ધર ગતિ કરનારું; ઉડે તેવું; ઉડવાની
શક્તિ-કરામતવાળું.

ઉડણધો, સ્ત્રી. કાચંડાના વર્ગનું (મગર
જેવું) એક નાનું જંગલી પ્રાણી. (એને પગે
કરચલી હોય છે તે તે બ્યારે ફેરે છે ત્યારે
પહેળી થાય છે અને તે ફેરી શકે તેના કરતાં
સહેજ વધારે અંતર પેલી પાંખ જેવી કરચલીને
લીધે તે કાપી શકે છે તેથી તેને ઉડણધો કે
ચંદનધો કહે છે.)

ઉડણધોરા, પુ. હવામાં અદ્ધર ઉડે એવો
જે ધોડા તે; બહુજ અપજ અને ઝડપથી
ચાલનારો ધોડો. ૨ મંત્રતંત્રના બળથી એસ-
નારની ધમ્મજા રમાણે આકાશમાં મતિ કરનારો
તાંત્રિક ધોડો. ઉડણપાવડી; પવનપાવડી.

ઉડણકુંડ, પુ. પોને ઉડનારો તેમજ જેણે
પોતાનો આશ્રય લીધો હોય તેને ઉડાવી લઇ
જવાની શક્તિવાળો એક જાતનો તાંત્રિક દેડ.
(શામળની પંચદંડની વાર્તાઓમાં એક વાત
ઉડણકુંડની પણ છે.)

ઉડણકાવ, પુ. અદ્ધરથી લેવાય એવો દાવ.
રમતમાં રસ લાવવા તથા તેને આગળ ચાલતી
રાખવાને કરેલો વિકલ્પ અપવાદ તે.

ઉડણશેલું, (સહે) જુઓ ઉડાનશેલું.

ઉડતાળીસ, વિ. ચાળીસ ને આઠ; ૪૮.

ઉડતાળીસમું; ક્રમે અડતાળીસ ઉપરનું.

ઉડતું, વિ. ઉડે તેવું; હવામાં અદ્ધર રહે-
નારું. ૨ આધાર વગરનું; પોદું; લોકમાં મંજ-
ળાતું; ખોલાતું. ૩ અસ્થિર; ચલિત; ફેરબદલ
થાય તેવું. ૪ હવામાં-આકાશમાં એક ઠેકા-

ણેથી બીજે ઠેકાણે ઉડી જવાની શક્તિ ધરા-
વતું. ૫ બહુજ ચાળારાક; ચતુર; બહુજ તેજ
અહણુ શક્તિવાળું. (ખરાબ અર્થમાં) ' એ તો
ઉડતાં ચક્રમાં પારે એવું માણસ છે.'

ઉડદ, પુ. અડદ; અડદીઆ; એક જાતનું
મગથી જરાક મોટા દાણાનું તેનાજ જેવું પણ
જરા વધારે કાળું ચીકણું કડોળ.

ઉડખંગ, વિ. (હિં.) કદીએ કંઈ અને
કરે કંઈ એવું; ઉડેલ; ચરકેલા મનનું; મનરથી;
ઢંગ વગરનું. ૨ પોતાનાજ વિચારમાં લીન;
હીકું; પોતાનું ધાણું કરવાના તાનવાળું.

ઉડમુક, વિ. આધુ'પાણું નહિ જતો ઉધું
ધાલીને પોતાનું કામજ કર્યે જાય એવું; એક
ઉદ્વિગ્ન યાનવાળું; સારાસાર વિચાર વગર
કર્યે જાય એવું. 'એ તો ઉડમુક આલ્યો ગયો.'
ધાર્મિક; એકાએક.

ઉડતું, અ. કિ (સં. ઉડ્+કી=ઉડતું.)
પાંખની અથવા પાંખના જેવી જ પવન ઉપર
રાખી શકે એવી કાઈ યુક્તિથી હવામાં અદ્ધર
રહી એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જવું. ૨ હલકી
વસ્તુનું હવામાં ઉપડી તણાવું; ચમચગવું. ૩
કાઈ પણ રીતે અદ્ધર રહી હવામાં છેડું
કાપવું તે. ૪ જોરથી ચાલવું; દોડવું. ૫ ઉઠ-
ળવું; ઉડી પડવું. ૬ નાસી જવું; પોખારા ગ-
ણવા; એકાએક જતા રહેવું. ૭ માથે આવેલી
વાત ખોટી ફરવી. ૮ ફૂલથી કે શરથી કામ
કરવું. ૯ ફૂલવું; ચલવું; ધસારો કરવો. ૧૦
શીકું પડવું, જતા રહેવું. (સાળુનો રગ ઉડી ગયો.)
૧૧ વપરાઈ-ખપી જવું. (બધી ખાંડ ઉડી ગઈ)
'ઉડતીઅલ્યા' = ઉપકારના બદલામાં અપકાર
થવો. 'નાલ નાલ સઉ કરે તથાપિ; કાણ સાં-
ભળે દાદ, ઉડતીઅલ્યા ધાય અરેરે, કરે કદી
ફરિઆદ.' પાણીપત.

ઉડાઉ, વિ. (સં. ઉડ્+અ=ઉડાઉ. ઉ.) ખ-
રચાળ; ખરાબ માંગે ધન ઉરાડી દેનાર. ૨ ખુશ
હાથનું; ઉડાવી દે એવું

ઉડાઉડ, સ્ત્રી. મારામારી; સહેજસાજમાં ચોરી-દોંગાઇ માથ એવી જે હાલત તે; દોડા દોડ; ધબીજ ઉતાવળ. ૨ અવ્યવસ્થા; ઓટીમ-પાદશાહી; ખેરખંદોખરત. 'અચાડ ઉતયો ને વરસાદ થયો નથી તેથી હવે ઉડાડ થશે.'

ઉડાઉડી, સ્ત્રી. અંધાધુધી; અવ્યવસ્થા.

ઉડાઉપાણું, ન. ઉડાવી દેવાપણું; ખરચા-ળપણું; અવિવેકે ખરચ કરી નાંખવાનો જે સ્વભાવ તે.

ઉડાડવું, જુઓ ઉડાવવું.

ઉડાણું, ન. (સં.) ઉડવાની રીત; ઉડવું તે. ૨ ઉડવું હોય એવી ઝડપે ચાલનાર (ધોડો.)

ઉડાન, ન. (સં. વૃદ્ધ્યન. ઉ.) ઉડવાની રીત; ઉડવું તે. ૨ વિ. ઝડપી; ઉતાવળીકે; પવનવેગી. :- ધોડો.

ઉડાનધોડો, પુ. ઉડતો ધોડા એમ ઉતાવળે ચાલનાર જે ધોડો ને; પવનવેગી ધોડો. વિ. ઉતાવળે હાંડનાર; ઝડપી.

ઉડાનસાહે, સ્ત્રી. મેતરૂની રમતમાં પાદ-ચાહને રોકવાનો મહે આપવાનો જે એક દાવ તે; વચમાંનું પોતાનું એક મહોડું ઉડાવી પોતાના ખીજ મહોરાથી મામાવાળાના પાદચાહને મહે આપવી તે.

ઉડાવરાવણું, સ. કિ. ગ્રે. ઉડાવે એમ કરાવરાવણું તે.

ઉડાવણું, (ઉડાડવું.) સ. કિ. ઉડે તેમ કર-વણું. ૨ ખડ ન કહેતાં આમતેમ વાત કહીને બનાવણું. ૩ વાપરી-ખરચી નાંખવું ૪ સારી પેટે ખાવું; ભોગવણું. ૫ ચડાવણું; અભાવણું. ૬ મરકરી કરવી. 'મમ્મો મમ્મો એ તો ઉડાવે છે.'

૭ ફેસાવણું-પ્રસારણું. 'વાત ઉડાવવી.'

ઉડ, પુ. (સં.) નક્ષત્ર; તારા; મંદ

ઉડપતિ, પુ. (સં.) ચંદ્રમા; ચંદ્ર; ચંદ્રો.

ઉડરાજ, પુ. (સં.) ઉડ મળેલો રવાનો; રાજ ને; હડ; ચણક; સુચકર; નંદ.

ઉડલ, નિ. જેના વિચાર વારંવાર ફરતો રતા હોય એવું. ૨ અંધગતિનું; કાટનું.

૩ નહાકું; દોર પણ ૧ ખાચ તેવું બગડી ગ-એલું (સાચ.)

ઉડેલું, વિ. કાટેલું; અચિર મનનું. ૨ ઉચે ચઢેલું.

ઉડણું, ન. માથા ઉપર ભાર લેતાં ભાર તેમજ તે ભાર જેમાં બરેલો હોય તે પાતની કંઠણાચ માથાને લાગે નહિ ને માટે લુગડાને જરા વજ દઈ ગોળ વીંટાળી માથાની ઉપર અને ભારની નીચે મૂકવામાં આવે છે તે. ભાર લેતા પહેલાં માથા ઉપર મૂકનારો લુગડાનો કિંવા ખીજી ગ્રંથ પેગી ચીજનો જે વીંટળે બનાવવામાં આવે છે તે.

ઉડરણી, સ્ત્રી. નાનું ચૂથેલું ઉડણું તે; ઉડરણી.

ઉડરણું, ન. ઉડણું; ઉડાણું; ઉડેણું.

ઉડાણું, ન. ઉડરણું.

ઉડાણી, સ્ત્રી. ઉડરણી; ઉડેણી; પામ અ-થવા લુગડાનો ભાર લેતા પહેલાં માથે મૂક-વાનો વીંટલો.

ઉડાણું, ન. ઉડરણું; ઉડાણું.

ઉડણી, સ્ત્રી. ઉડરણી.

ઉડેણું, ન. ઉડાણું; ઉડણું; ઉડરણું.

ઉણપ, સ્ત્રી. (સં. જન=ઓણું. ઉ.) ઓ-

ણાપણું; ખૂટ; ખોટ; બાકી; ઓછપ; પટ. 'ગઈ અનુપમા, માદી આપ્યો વિવાસન વાસને, ઉણપ ત્રિધિએ મીતાકેરે પુરી દરજે તથા, કુલિલ કાલિા હાલી મારી કિધા રઈતોય ના.'

ઉણમ, ઓ. ઓણપણું; પટ; ઉણપ.

ઉણાપણું, ન. ઉણપ; ઉણન; ઉણા; ઓણાપણું.

ઉણપ, સ્ત્રી. ઉણપ; ઉણન.

ઉણ, ઓ. ઉણપ; ઓછપ; પટ; ઓણું તે.

ઉણું, ન. (સં. જન=ઓણું. ઉ.) ઓણું.

૨ વાંચ; વાક; યંત્રાય જે એમ નહિ નવથી જે ઓણુ આપ્યું હોય કે ખેડું. બાનુ દોડ રીતુ ચડી હોય તે વિ. ૩ નહિ બહાનું એવું; અપ; યન.

ઉતકંટા, પુ. (સં. વર્તકંટકા) ઉભા કં
ટાવાળો એક જાતનો છોડ કાંટાસળીઓ.

ઉતગ, વિ. (સં. વૃત્ત+તંગ=ઉચ્ચ. -ઉ.)
ઉચ્ચ; ઉચ્ચ; ઉભેલું; આકાશ તરફ ચડતું ઉચ્ચ;
આકાશમાં હોય તેવું.

ઉતડવું, સ. કિ. (સં. વૃદ્+તટ્=મારવું,
ચીરવું ક. કિંવા વૃદ્+તટ્=લપ્ત લેવું, ખેંચીલેવું)
આમતેમ કાટી કે ચીરાઇ જાય તેમ જોરથી
ઉખાડી-ખેંચી તોડી લેવું; ઉતરડવું. (આમડી
ઉતરડવી.) ૨ ઉકેલવું. (સીવણ ઉતરડવું.)

ઉતપત, વિ. (સં. વૃદ્+પત્=ગદાર આ-
વું. જનમવું. ઉ.) જનમેલું, પેદા થએલું. 'ઉન્નિયા
અંગ ઉતપત દવો તે ગણ નાયક ગણપત્.'
પ્રા. કા.

ઉતપતવું, અ. કિ. (સં. વૃદ્+પત્=ખ-
હાર નવું.) ખહાર નીકળી પડવું; જવું. 'આગા
માગી ઉતપત્તા, વિદુર મન ઉમંગી રે.' પ્રા. કા.

ઉતરચઢ, સી. વારંવાર ચડવું ઉતરવું તે.
એકવાર ઉતરવું બીજાવાર ચડવું ત્રીજાવાર વળી
ઉતરવું અને વળી પાછું ચડવું એવું જે કંઈ
હોય તે. (સ્ત્રોત) 'અંબાજી જતાં બધા રસ્તો
ઉતરચઢીને જ છે.' જાડું પાતણું; ભારે હલકું;
ગરમનરમ.

ઉતરક, સી. (ઉતરતી ઉતરતી=નાની નાની
ચતી જતી અને ચડતી તે) એક પછી એક,
એકબીજાથી નાનાં નાનાં વાસણની જે ઉભી
ગોઠવણ તે-ઉતરક; ચેથરડી. 'વાસણની એક
ઉતરક કરી, ઉપર રાતું વજ્ર ઓરાકું, ઉભાં છો
વહુ એમ કહી હું મુજ મનને રમાડું.' ક. દ. ડા.

ઉતરડવું, સ. કિ. (સં. વૃદ્+તટ્=લેપ લેવું
ખેંચી લેવું.) ખેંચી-ઉખાડી-ઉકેલી લેવું તે.
તોડી-ચીરી નાંખવું. (આમડી ઉતરડી નાંખવી.)
છાલ કે આમડી કાઢી લેવી. ૨ ઉકેલવું; ઉખે-
ડવું. સીવણ ઉતરડી નાંખવું.)

ઉતરડાવવું, સ. કિ. પ્રે. ઉતરડે એમ
કરાવવું; ખેંચી નાંખાવવું; ઉકેલાવવું.

ઉતરકણું, અ. કિ. એની મેળે ઉતરડાય
તે. (જાંખરાથી કે હથિઆરની અણીના ધસાર
વગેરેથી) ચીરાવું; કાટવું. ૨ ઉકેલી જવું.

ઉતરડીઉં, ન. ઉતરડ કરવાનું જે વાસણ
કે બીજું કંઈ હોય તે. ૨ ખુઝાડ. વિ. ઉતરડ
સંબંધીનું.

ઉતરડીનાંખવું, સ. કિ. તોડી-ચીરી
નાંખવું. ૨ ઉડેલી નાંખવું; છાલ કાઢવી; સોરી
નાંખવું

ઉતરણ, (ઉતરાણ) ન. સી. ઉતર; ઉતાર;
ઉતરતો જે ઢોળાવવાળો માર્ગ તે; ઉતરવાનું
જે તે. (ચડણથી ઉલટું.) ઉતરતા ઢોળવાળું
જે હોય તે. ઢોળાવ. ૨ પાર; ઉતાર. (તટીવું)
ઉતરી ચકાય એટલું જે પાણી હોય તે. ૩
એક જાતનો વેશે. (આ વેશે જે ઝાડને ડાબી
તરફથી વીંટાતો ચઢે છે તે એક વર્ષ ટકે-
શવે છે અને જમણી તરફથી ચઢે છે તે
વર્ષો સુધી ટકે છે.)

ઉતરતી, વિ. પડતી; નડારી; ધસાતી
(દયા.) ૨ નળણી હાલત. ૩ મૂળ સંખ્યાનાં
ઓછી થતી એવી. ૪ ઘરડપણવાળી (ઉમ્મર.)

ઉતરતીભાંજણી, સી. ભારે કીંમતની
સંખ્યાને ઓછી કીંમતની સંખ્યાનું રૂપ આપ-
વાની જે રીત ને. (રૂપીઆની પાંચઁ કરવી
તે ઉતરતી ભાંજણી કહેવાય અને પાંચઁના
રૂપીઆ કરવા તે ચડતી ભાંજણી કહેવાય.)
ઉતરતીએડી, સી. જે હારમાં એક પછી
એક ઉતરતી સંખ્યાની રકમો મૂકાય છે તે.
(અણિતની એક રીત.)

ઉતરણું, વિ. ઘટવું; ઓછું થવું=ઉતરવું
પૂર' ઉતરતો બાવ' ૨ નીચાણ તરફ જવું;
નીચું નીચું થવું=ઉતરતો ઢોળાવ. ૩ અસ્ત
તરફ-પરિણામ તરફ જવું=ઉતરતો સૂર્ય-દિવસ
ઉતરતી વખતે ૪ હલકું; નરકું; નકારું. 'ઉત-
રતી જાતનું તો આમારે કશું જોઈએ નહિ'
(માલ, જાત, યજ્ઞ.) ચઢતું નહિ એવું.

ઉત્તરવું, અ. કિ. (સં. ઋગ્+તૃ=અહાર-
પાર જવું. ઉ. ૧૫૨ યજ્ઞને જવું; પાર જવું.
'નદી ઉતરેલી.' ૨ ઉપરથી નીચે જવું;
ઉચ્છેદી નીચે ઉતરવું. ૩ ઘટવું-ઝોણું કે
કમી થવું. 'માલના ભાવે ઉતર્યા અને દલા-
લતાં માને ઉતર્યા.' ૪ મુકામ કરવો; પડાવ
નાંખવો. 'પછી એક ઝાડ તળે જઈ ઉતર્યા.'
૫ અમર-આવેશ; બરાવો-ચુલુ વગેરેનું કમી
થઈ જવું-જતાં રહેવું. 'સાપ વિંછીનું ઝેર,
ક્રોધ, તાવ અને દારૂ તેમજ હિરણ્યગર્ભની
ગોળીનો ચુલુ ઉતરી ગયાં' ૬ બરાબર થવું.
'શેરની ત્રણ કેરી ઉતરી' ૭ ઉત્પન્ન થવું; પેદા
થવું; મળવું. 'વાઘીમાંથી શેજ બે ટાપવા ફૂલ
ઉતરે છે. આ આબેથી ફેટલી કેરીઓ
ઉતરે છે?' ૮ સમજાવવું; પસંદ પડવું; ધ્યાનમાં
આવવું. 'આ વાત એને ગમે ઉતરી છે.' ૯
પ્રકાશ-સરાષ આવવું. 'આ યુદ્ધ અને મેદાં
કેવું ઉતર્યા છે? (ધાટમાં) ૧૦ ચીતરવું-આ
ખેડુન નકલ થવી. 'વિક્રમનું ચરિત્ર વાંચીને
તેની છબી ઉતારે એવો ચિતારો ક્યાં છે? ૧૧
પેરામાશીયા તો મળેના છબીઓ ઉતરે છે.'
૧૨ બગડી જવું. 'કેરીઓ ઉતરી ગઈ.' ૧૩
અપ્રિય થઈ જવું. 'એ મારે મનથી ઉતરી
ગયો.' ૧૪ કાઠી નાંખવું. 'લુગડાં ઉતારતાં;
વાગ ઉતરતા.' ૧૫ ખરી જવું; ફેલ થઈ
જવું. 'માથેથી વાગ ઉતરી ગયા અને મોંની
અંગળી ઉતરી ગઈ.' ૧૬ તૈયાર થવું. 'આ
સાથે બે મગીયાં ઉતર્યા છે. અડધી પુરી ઉતરી
છે અને અડધોઅડધ બાકી છે.'

ઉતરાણ, સી. (સં. ઉત્તર+અણ. ઉ)
ઉતરાણવું; મકરંધકાંતિ; સર્પનું ઉત્તર તરફના
રાશિચક્રમાં જવું. ૨ મકરંધકાંતિને દિવસે પા-
ળવામાં આવતો તહેવાર. ૩ ન. ઉત્તર, ઉત્તર-૨

ઉતરાણું, વિ. (સં. ઉત્તર+અણ. ઉ) ઉતર
તરફનું; ઉતર દિશાનું; ઉતર બખીનું હોય તેવું-

ઉતરાણવાવું, સ.ક. ઉતરે એમ કરાવવું.

ઉતરાણવું, સ. કિ. ઉતરે એમ કરાવવું.
૨ નીચે આણવાવું; પડાવવું. ૩ ચીતરા
વવું. ૪ બરાબરી પામે ગોળ ઘાટ કરાવવો.
૫ ધાર-કલાનની. ૬ નકલ કરાવવી; લખાવવું.
૭ કલાવવું; મુકાવવું. ૮ પડાવવું; ઝોણું કરા-
વવું. ૯ મનમાં કમાવવું. (ગમે ઉતરાણું.)
'પાણી ઉતરાણવું'=રણો શ્રમ આપવા; પગ-
વડું; રમડવું. ૨ હાલ જ સામાને આજીજી
કરાવવી.

ઉતરાણું, કિ. ઉતરે એમ કરવું. જુઓ
ઉતરવું અને ઉતરાવવું.

ઉતરી, સી. ગળામાં પહેરવાની સેતાની
સાંકળી-ડડી.

ઉતરીઆવવું, કિ. પડપરાએ પેદા થવું;
નીકળી આવવું; જનમવું. 'હવે તો એની
ઓષ ઉતરી આવે છે.'

ઉતરીજવું, કિ. બગડી-બરાબ થઈ
જવું; સ્વાદરહિત થવું. 'કેરી ઉતરી જતી.'
૨ ખસી જવું-સ્થાનમ્પદ થવું. 'એનો હાથ
ઉતરી ગયો.' ક્રોધ રીસે બરાબ જવું. 'રાત
કરતાં કરતાં તો ને ઉતરી ગયો.' ૩ રીકડે રીકડે
જવું. 'મોં ઉતરી ગયું.'

ઉતરીપડવું, અ. કિ. ઝાઝ ઉપર ચૂસે
થવું; હાલ મૂકીને ખોડવું; તપી જવું. ૨ ઝોડ
પાટલે બેસવું-દબકામ કરવી.

ઉતરેક, જુઓ ઉતરડ.

ઉતરેણું, વિ. નીચે આવેણું ૨ ઝોડમાંથી
મએણું; પાર પડેણું. ૩ સ્થાનમ્પદ થએણું. ૪ ન-
પ્રસ્થ થએણું. ૫ બરાબ થએણું. ૬ અપ્રિય
થએણું ૬ તૈયાર થએણું (જુઓ ઉતરવું.)

ઉતરું, અ. કિ. પાણી કે દવા લાગવાથી
વાંકનું કું થઈ જવું. ઉતરીજવું. 'નરસાદ અથવા
દવા પાણીમાં આગાના પાંદડીઆ કીની જાય છે
પણ સાનનું ઘાકું કીની કીની જતું નથી.'

ઉતરું, વિ. (સં. ઉત્+ઉવું+તલ=
તળીડ.) ઉત્તર-ઉડા નહિ એવા નળીઆવાળું;

છાજડું; છાત્રકું. ‘ગામ વચ્ચે કુવો હોય તેને કોષ હોડા પશુ કહે અને કોષ ઉનજો પશુ કહે.’

ઉતાપ, પુ. (સં. વ્રજાપ. ઉ.) તાપ; તડકા; ધામ; બધારો. ૨ ચિંતા; ફીકર; કાળજી. ૩ સંતાપ; પીડા. ૪ કદાપો; બળાપો.

ઉતાપો, પુ. (સં. વ્રજાપ. ઉ.) ધામ; બધારો; તાપ. ૨ ચિંતા; ફીકર. ૩ સંતાપ; પીડા. ૪ કદાપો.

ઉતાર, પુ. (સં. ઉદ્ધત્તુ. ઉ.) પાણીનું ઉતરી જવું તે; (નદીમાં) ઉતરી શકાય એટલું પાણી હોવું તે. એટ; પગે ચાલતા ઉતરી શકાય એટલું જે પાણી તે. ‘નદીએ ઉતાર છે.’ ૨ પ્રતિક્રિયા; ઉક્તિ અસર કરવાનો જે શુભ તે. ‘ઝેર-એસડ વગેરેની અસરનો ઉતાર.’ ૩ માથેથી ઉતારેલું ને-ભૂતપ્રેતની અસર કાઢવાને માટે અમુક મોહન્યપદાર્થો અથવા બીજી વસ્તુઓ જે દરદીને માથેથી ઉતારવામાં આવેલી હોય તે. ૪ પાર ઉતારવાનું જે બાકું તે. ૫ દરદ વગેરેનો જોશ ઓછો થવા માંડવો તે. ૬ નપાટ; હલકટમાં હલકટ; જેનું કોષ નામ ન દે એવું-ખરાબ-હોય તે. ‘કચરાની તોલકી લશ્ચુનો વધાર, ફૂલચંદનો ખેટો આખા ગામનો ઉતાર.’ ગીત.

ઉતારણ, ન. ઉતારવું તે. ૨ ઉતારવાની મજૂરી. વિ. ઉતારનાર; ઉતારે એવું. ‘બવળળ પાર ઉતારણ શંકર.’ પ્રા. કા.

ઉતારત, વિ. (સં.) ઉદાહરણનું; દાખલા તરીકે; અગત્યનું. ‘ઉતારત વાત-અગત્યની વાત કહી, મેં તો ઝાણી જોઈને કંઈ કહ્યું નથી.’

ઉતારવું, સ. ક્રિ. પાર લઈ જવું. ૨ નીચે આપવું. ૩ નક્ક કરવી; જેવું હોય તેવું ને તેવું લખવું અથવા બનાવવું. ૪ સિંધાકા ઉપર ચઢાવી લાકડાં કે લાંબીદાંતનો ખરાદથી ઘાટ કાઢવો તે. ‘સુડો-રમકડાં ઉતારવાં.’ ૫ કાઢવું-મુકાવવું. ૬ માથે દેરવી લઈ લેવું. ૭ નીચે મૂકવું. ‘માથેથી મૂકું તો ઉતારો.’ ૮ ઓછું કરવું; ઘટાડવું. ‘એના મદ ઉતાર્યો.’ ૯ અસર-

આવેશ કરી કરવો-મટાડવો. ‘સાપ ઉતાર્યો-તેની સાથે તાવે ઉતાર્યો.’ ૧૦ અમુક માપે લાવવું-બનાવવું. ‘મજીની દરેરીકી ખામુદી અને સાતશેરીકી માવો ઉતારવો.’

ઉતારાવવું, સ. ક્રિ. પ્રે. ઉતારે એમ કરાવવું.

ઉતારીપાડવું, સ. ક્રિ. કોઈનું જોડવું તોડી પાડવું. ૨ કોઈનું જગત જોડી તેનું માન-વજન ઘટાડી દેવું; હલકું પાડવું; શરમીંડુ બનાવી દેવું; ખીજવું. ૩ પાયરી ઉતારવી.

ઉતારીલેવું, સ. ક્રિ. ઉપરથી લઈ લેવું; જોરથી લઈ લેવું; કાઢી લેવું. ‘બલીની સાસએ બધા દાગીના ઉતારી લીધા.’ ૨ લૂંટી લેવું. ‘ચોરે બધાં લુમડાં ધરણાં ઉતારી લીધાં.’ ૩ પૂંડું કરી લેવું. ‘હું આરતી ઉતારી લેઉં એટલે તમે શયન કરાવજો.’ ૪ સુંદી-વીણી લેવું. ‘આ મોઢરાનાં રૂલ કોણે ઉતારી લીધાં ?’

ઉતાર, વિ. ઉતરવાને બેઠેલું તે; ઉતરનાર; એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જનાર; મુસાફર; પ્રવાસી, આવનાર જનાર; ગાડીમાં કે વહાણ-આગખોટમાં મુસાફરી કરનાર; જોસનાર.

ઉતારેલું, વિ. નીચે આણેલું; પાર લઈ જવાએલું; અમુક ઘાટ કરાએલું; નીચે મૂકેલું.

ઉતારો, પુ. મુકામ; પડાવ; વાસ. જે ઠેકાણે ઉતરવામાં આવ્યું હોય તે. ૨ એક ઉપરથી બીજું કરાવવું તે; નક્ક; પ્રતિકૃતિ. ૩ કોઈ પશુ ઠેકાણે થોડા દિવસ મુકામ કરવો તે.

ઉતાવળ, સ્ત્રી. (સં. ઉત્તાલ=મદંગ ઉપરનો જે ચાલુ ને ચાલુ કોંક તે.) ત્વરા; ઝટ કરવું તે; ઝટપટ; વખત ન લાગે એમ કામ કરવાની જે રીત તે. ઉતાવળ કરવી=ઝટપટ કરવું તે; વખત ન જાય તેમ દરવું તે; તરાધી કાર્ય લેવું તે.

ઉતાવળીઉં, વિ. ઉતાવળે કામ કરનાર; ઉતાવળે કરાવનાર; ઝટઝટ-ત્વરાથી કાર્ય કરનાર તેમજ કરાવનાર. ‘કોઈ પશુ કામમાં નકામે

વખત ન જવા દે એવું; ત્વરાવાળું. ૨ આગુર; ગામડું; બહાવડું.

ઉતાવળું, વિ. ઉતાવળવાળું; અધીર; આગુર; ઉતાવળા સ્વભાવનું; ત્વરાવાળું. 'ઉતાવળા સો બહાવરા ને ધીરા સો ગંભીર.' ઉતાવળ કરે એવું. ૨ ચટપટીઉં; ત્વરાવાળું. 'ઉતાવળા ચાલવું.' વહેલુંવહેલું. 'તમે બહુ ઉતાવળા આવ્યા.'

ઉતેડવું, જુઓ ઉતરડવું.

ઉતેડવું, જુઓ ઉતરડવું.

ઉત, અ. (સં.) ઉપસર્ગ-ઉચું; ઉપર; બહાર એ અર્થ ખતાવે છે. જુઓ ઉદ્.

ઉતકંઠ, વિ. (સં. ઉદ્+કન્ઠ=આવશ્ય) તીવ્ર; ઉગ્ર; મત્ત. ૨ વિષમ. ૩ પ્રબળ; જલદ.

ઉતકંઠા, બી. (સં. ઉત્કંઠા) અતિશય જે ધમ્મા તે; આગુરતા; અધીનાઈ; ધટ્ લાભમાં વાર થાય તે ન મહેવાપણું; એકપગે ચાલ રહેવું તે. ૨ અભિસાધા.

ઉતકંઠિત, વિ. (સં.) ઉચા કંઠવાળું; એક પગે ચાલ રહેલું એવું; અતિ આગુર; અતિશય ધમ્માવાળું; હોંસમયું; ઉત્સુક; ઉન્મત્ત.

ઉતકંઠિતા, બી. (સં.) ઉતકંઠાવાળી બી; પતિને માટે અત્યંત આગુર એવી નાચિકા. અધીરી; (ઉચી ડોકે પતિની સાથે એક રહેલી એવી બી) પતિને મનવાને ઉત્સુક થએલી બી.

ઉતકંપ, પુ. (સં. ઉત્+કમ્પ) ધ્રુવરી; કંપારો; ઉતાવળ; દોડધામની ધ્રુવરી.

ઉતકર્ષ, પુ. (સં. ઉત્+કર્ષ) અતિશય. ૨ ઘડિ; અભિરૂદ્ધિ; ઉચ્ચ; ચઢતી; બઢતી; આમાદી; ઉચી રિપતિ; શ્રેષ્ઠતા. (નર્મ)

ઉતકર્ષક, વિ. (સં.) ઉતકર્ષ કરે એવું; ઉત્કર્ષકારક ઉચ્ચ-અભિરૂદ્ધિ-એચકારક-કરનાર

ઉતકલ, પુ. (સં.) એક દેહ. હાડનો એકાદીઆ.

ઉતકા, બી. (સં.) ઉન્મત્ત, ઉચા મનવાળી, ઉતકંઠિતા નાચિકા.

ઉત્કૃષ્ટ, વિ. (સં.) ઉત્તમ; શ્રેષ્ઠ; સારું; સુંદર; સરસ; ચંદિઆતું.

ઉત્કમ્, પુ. (સં.) ઉત્કટા કમ ને; ઉપર જવું; ફેરી જવું તે; ઉચ્ચટરીત; અતિક્રમ, નિયમનું જે ઉચ્ચધન તે.

ઉત્કમ્ભુ, નં. (સં.) અપસરણ; અતિક્રમણ; ઉચ્ચધન.

ઉત્કાંત, વિ. (સં. ઉદ્+કમ્=જવું. ઉ.) ઉપર ચાલને મએલું; એસંગી મએલું; વિકસિત.

ઉત્કાંતિ, બી. પ્રકટીકરણ; વિકાસ; વિસ્તાર; ખીલવણી.

ઉત્કોષણ, (સં. ઉદ્+ક્ષિપ્=નાંખવું. ઉ.) નાંખવું તે; ફેંકવું તે; ઉખાડી નાંખવું તે. ૨ ઉપજવું ને; ઉપેપણ. ૩ મોટા વિચ્છેડ.

ઉતખાત, વિ. (સં. ઉત્+ખન=ખોદવું. ઉ.) ખોદેલું; ઉન્મશિત; ઉખાડેલું; ઉખાપેલું. ૨ વિદ્યારિત.

ઉત્તમ, વિ. (સં.) સઉથી ચંદિઆતું; સરસ; શ્રેષ્ઠ.

ઉત્તમગતિ, બી. (સં.) મુખા પછી જે સારી ગતિએ જવું તે; સદ્ગતિ; મુક્તિ.

ઉત્તમતા, બી. (સં.) સઉથી સારાપણું; શ્રેષ્ઠતા; ઉચ્ચતા.

ઉત્તમપદ, (સં.) શ્રેષ્ઠ સ્થાન; મોટું અને સરસ પદ. ૨ સ્વર્ગ. ૩ મોક્ષ; મુક્તિ.

ઉત્તમપુરુષ, પુ. (સં.) પુરુષોમા સારામાં સારો પુરુષ તે; ૨ (બ્યાકરણમાં) પહેલો પુરુષ. સર્વ નામના હું, તું ને તે. એ ત્રણ પુરુષોમાંનો હું' શબ્દથી સમજાતો જે પુરુષ તે.

ઉત્તમચોક, વિ. (સં. ઉત્તમ+ચોક=શ્રીતિ.) સારામાં સારી ખ્યાલિવાળું; વખાણવા લાયક. (મનુષ્ય) પુણ્યચોક; સુખ્યાત.

ઉત્તમા, બી. (સં. ઉત્+ત્તમ=ના-ઉત્તમા) જાણ સારી જે બી તે; વરબી; કામ્ય ચાલમા વર્ણવેલી નાચિકાઓનાંની જે સરસ નાચિકા તે. (સમગ્રનીકાર એવું લક્ષણ એવું આપે છે કે, તે પ્રતિકૂલ પતિ તરફ પવ

હિતકાંક્ષી રહે છે અને તેની તમામ ચેષ્ટાઓ ઉત્તમ હોય છે)

ઉત્તમાંગ, ન. (સં. ઉત્તમ+અંગ. ઉ.) ઉત્તમ અંગ તે; મસ્તક; આયુ. ૨ મુખ.

ઉત્તમોત્તમ, વિ (સં.) ધણુંજ ઉત્તમ; ઉત્તમમાં ઉત્તમ હોય એવું; સમસમાં સરસ.

ઉત્તર, સ્ત્રી. (સં. ઉત્તર. ઉ.) સૂર્યની સામે મુખ કરીને હિમા રહેતાં ડાબા હાથ તરફ જે બાજુ રહે છે તે: ઉત્તર દિશા; દક્ષિણની બરાબર સામે દિશા તે.

ઉત્તર, પુ. ન. (સં.) કોઈ કંઈ પૂછે તેને સામું જે કંઈ કહેવામાં આવે તે; જવાબ; પ્રતિવાક્ય; પ્રતિવચન. ૨ પોતાનો બચાવ કરતાં પૂરાવામાં જે કંઈ કહેવું તે. ૩ શબ્દ; વચન; વાક્ય, ખેલ. 'મોંડામાંથી ઉત્તરજ કાઢતી નથી.' ૪ (મણિતરૈદીમાં) જે સંખ્યાનું વચમાંનું જે અંતર તે.

ઉત્તર, પુ. વિશટ રામનો પુત્ર. પાંડવો અગ્રાતવામ રહ્યા હતા તેવામાં કૌરવોએ વિરાટની ગાયો વાળી હતી. ઉત્તર ગાયો પાછી લાવવાને ગયો ત્યારે અર્જુનને તેને નામે પરાક્રમ કરી ગાયો છોડાવી હતી.

ઉત્તર, વિ. (સં.) આગહું; બાકીનું.:- ઉત્તરાર્ધ; ઉત્તરાધિકારી.

ઉત્તરઅક્ષાંશ, પુ. (સં. ઉત્તર+અક્ષ+અંશ. ઉ.) વિપુલતની ઉપરના જે અક્ષાંશ તે; પૃથ્વીના ગોળાની મધ્ય રેખા ઉપરના જે વિભાગો તે.

ઉત્તરકથા, સ્ત્રી. (સં.) કથાનો જે પાછલો ભાગ તે; ઉપસંહાર; છેલ્લી વાર્તા.

ઉત્તરકાળ, પુ. (સં.) આવતો વખત. ૨ હંદગીનો પાછલો ભાગ; ધરડપણ; પાછલા દહાડા.

ઉત્તરકુરુ, પુ. (સં.) જંતુહીનમાનો એક દેશ.

ઉત્ત-કોશલ, પુ (સં.) અપોધ્યાની આ અપાતનો અને તેની ઉત્તરનો જે દેશ તે.

ઉત્તરક્રિયા, સ્ત્રી. (સં.) મરણપછી મરી ગયેલાની જે શ્રાદ્ધાદિક ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે તે: અંતિમ ક્રિયા.

ઉત્તરદિશા, સ્ત્રી. (સં.) ઉત્તર; દક્ષિણની સામેની દિશા.

ઉત્ત-ધ્રુવ, પુ. સં.) પૃથ્વીના આંસનો ઉત્તર તરફનો જે છેડો તે. ૨ પૃથ્વીની ઉત્તર દિશાએ આકાશમાં સ્થિર જેવો દેખાતો જે તારો તે.

ઉત્તરધ્રુવપ્રદેશ, પુ. (સં.) પૃથ્વીની ધ્રુવીના ઉત્તર તરફના છેક છેડા અંતની તટકનો જે પ્રદેશ તે. (ઉત્તર ધ્રુવ તરફનો ફરીઓ અત્યંત ઠંડીને લીધે ફરી ગયેલો રહે છે તેમ જમીન પરથી બરફથી ઢંકાયેલી રહે છે. ઉત્તરધ્રુવ પ્રદેશમાં જવાને પુરોપ અને અમેરિકાના સાહમિકો બસે વર્ષથી ચલન કરે છે. ૧૯૦૯ માં ડૉ. કુક અને કર્નલ પીયરી પહેલવહેલા ત્યાં જઈ આવ્યા કહેવાય છે.)

ઉત્તરપક્ષ, પુ. (સં.) પૂજાએલા પ્રશ્નોના જવાબ આપનારી અથવા રજુ થયેલા મુદ્દાઓના રદીયા આપનારી જે બાજુ તે; બચાવપક્ષ; પ્રતિવાદીનો જે પક્ષ તે; ઉત્તર કે નિર્ણય આપનારનો પક્ષ. ૨ જવાબ; મંડાએલા મુદ્દાઓ તોડી સિદ્ધાંત કરવો તે.

ઉત્તરપદ, ન. (સં.) પાછલું ચરણ તે; કવિતાના ચરણનો, વાક્યનો કે સમાસાંતપદનો શબ્દોમાંનો જે છેલ્લો-પાછલો ભાગ તે.

ઉત્તરપૂજા, સ્ત્રી. (સં.) દેવ વગેરેનું વિસ્તારન કરતી વેળાએ જે છેલ્લી પૂજા કરવામાં આવે છે તે

ઉત્તરભાગ, પુ. (સં.) પાછળનો-છેવટનો જે ભાગ તે; અવશેષ રહેલો જે ભાગ તે.

ઉત્તરમીમાંસા, સ્ત્રી. (સં.) મીમાંસા શાસ્ત્રનો પાછલો જે વેદાંતનો ભાગ તે. (મીમાંસા શાસ્ત્રના બે ભાગ છે. પૂર્વમીમાંસા તે તૈત્તિરિય અને અનાયેવ છે અને ચર્ચા કર્મથી

નિઃશ્રેયસ બતાવ્યું છે અને ઉત્તરગીમાંસા-તે વ્યાસશ્રીએ રમેશાં બ્રહ્મસૂત્ર કહેવાય છે. એમાં નાનથી બ્રહ્મકય બતાવ્યું છે.)

ઉત્તરરાગિણી, સ્ત્રી. (સં.) પાછલી રાતે ગાવાનું જે ગાયન ને.

ઉત્તરરાત્ર, સ્ત્રી. (સં.) મધરાતથી તે વહાણું વહાય લાં સુધીનો જે વખત તે; પાછલી રાત.

ઉત્તરરામચરિત, ન. 'સં.) કવિવર ભવ-ભૂતિ પ્રણીત એક કશ્ચારસ પ્રાધાન્ય સંસ્કૃત નાટક (એમાં રામના ઉત્તરચરિત્રની વાત છે. એ કવિએ મહાવીર ચરિત્ર નામના નાટકમાં પૂર્વ રામ ચરિત્રને વસ્તુ તરીકે લીધું છે.)

ઉત્તરવય, સ્ત્રી. (સં.) વૃદ્ધાવસ્થા; ધરડપણ; ઉત્તરાવસ્થા.

ઉત્તરવયસ્ક, વિ. (સં.) ધરડું; વૃદ્ધ.

ઉત્તરવ્યવસ્થાપત્ર, ન. (સં.) મગ્ધ પછી પોતાની મીલકતની બ્યવસ્થા કરવા સંબં-ધીનું જે લખાણુ તે. (Will) વીલ; વસિઅત નામું; મૃત્યુપત્ર.

ઉત્તરસાધન, ન. (સં.) પાછળથી કામ આવે એવું જે સાધન તે.

ઉત્તરા, સ્ત્રી. (સં.) વિરાટ-રાજની પુત્રી; અભિમન્યુની સ્ત્રી. ૨ એ નામનું નક્ષત્રોમાં ખારમું નક્ષત્ર. ૩ ઉત્તર દિશા.

ઉત્તરાશ્લેષુ રી, સ્ત્રી. (સં.) સત્તાવીસ નક્ષત્રોમાંનું ખારમું નક્ષત્ર તે.

ઉત્તરાધિકાર, પુ. (સં.) ઉત્તર+અધિ+ક્ર = કરવું. ઉ.) પાછળથી મળનારો જે હક તે; ક્રમાનુસારે અવિવ્યર્થમાં જે અધિકાર, હક વારસો પહોરી વગેરે મળવાનું હોય તે; અવિવ્યર્થ અધિકાર.

ઉત્તરાધિકારી, પુ. (સં.) અચૂકની પછીનો જે અધિકારી તે; વારસ.

ઉત્તરાભાદ્રપદા, સ્ત્રી. (સં.) ૭-મીસમું નક્ષત્ર.

ઉત્તરાભિમુખ, અ. (સં.) ઉત્તર તરફને

તરફ જેનું ખારણું પડતું હોય એવું. (ઉત્તરા-ભિનુખનાં ૫૨ વીસ વશાનાં કહેવાય છે.)

ઉત્તરાયણ, ન. (સં.) ઉત્તર+અયન ઉ.) ખાર રાશિઓમાંના ઉત્તર તરફના રાશિપટકમાં સૂર્યનું જવું તે. ૨ મકરસંક્રાંતિ. ૩ વાયુનું ઉત્તર તરફ વહાવા માંડવું તે.

ઉત્તરાર્દ્ધ, ન. (સં.) ઉત્તર+અર્દ્ધ ઉ.) કોઈ પણ વસ્તુ (અંથાદિ) ના એ ભાગમાંનો છેલ્લો અથવા પાછલો ભાગ તે. ૨ પૃથ્વીનો ઉત્તર દિશા તરફનો જે અર્દ્ધ ભાગ તે. પાછલું અર્ધું તે; (સ્ત્રોકનો આગલો ભાગ તે પૂર્વાર્દ્ધ અને પાછલો ભાગ તે ઉત્તરાર્દ્ધ કહેવાય છે.)

ઉત્તરાલંકાર, પુ. (સં.) પ્રથમના ઉત્તરમાં પોતાની તરફનું કંઈક વધારે કહેવું થાય તે; બાધાનો એક અલંકાર.

ઉત્તરાપાઠા, સ્ત્રી. (સં.) એક નક્ષત્ર. (એ-કવીસમું.)

ઉત્તરીય, ન (સં.) પહેરેલા વસ્ત્ર ઉપર ઝોડવાનું સીએવું જે ઉપવસ્ત્ર તે; અંગવસ્ત્ર; શેલું; ઉપરણી (ઝોડણી) 'ઉત્તરીય ફાડી ચીંદ-રડી બાંધી તો નવસં નવ્યાણું પૂરી' પ્રા. કા.

ઉત્તરોત્તર, (સં.) ક્રમાનુસાર; એક એકની પછી આવતું; એક એક પછીનું, એક પછી એક; વધતાં વધતાં; આગળ આગળ; અનુક્રમે; જેમ જેમ વધે તેમ તેમ; રહેતે રહેતે.

ઉતાન, વિ. (સં.) ઉત્ત+અન=એવું. ઉ.) આકાશ તરફ મોં રહે એમ સમજવું તે; જમીનને બરડો લાગી રહે એમ સ્મરવું; અર્જુ.

ઉતાનપાદ, પુ. (સં.) સ્વાયંભૂતનો પ્રાન; ક્રુવણનો ગાય. 'બ્રાહ્મના સ્વાયંભૂતન X X X ઉતાનપાદ, જે જે તેકુંદરાય.' ક્રુવાખ્યાન.

ઉત્તીર્ણ, વિ. (સં.) ઉત્ત+ર્ણ=તરવું. તરી પાર ઉતરેલું; પમાર થઈગયેલું; પાસ; પસાર; પાર પડેલું.

ઉત્તંગ, વિ. (સં.) ઉત્ત=અસંગતું+ંગ=ઉત્ત-ભારે. ઉ.) ઉચ્ચ; ઉંચું; બારે; ધડ; બરાઉ; બાકું ને ઉંચું.

ઉત્તુગતા, સ્ત્રી. (સં.) ઉચ્ચતા; બરાઉપણું; ઉચ્ચાપણું.

ઉત્તેજક, વિ. (સં.) ઉત્તેજનકારક; ઉત્તેજન મળે એવું. ૨ ઉત્સાહ હોંસ ઉત્પન્ન કરે એવું. ૩ બલદ; ઉદીપક.

ઉત્તેજન, ન. (સં. उद्भूतञ्. ઉ.) કાયાદિક કરવામાં મન જે તેજ-મત્તિ લે તે; ઉત્સાહ; હોંસ. ૨ ઉચ્ચકેશી; પુષ્ટિ.

ઉત્તેજણું, સ. કિ. ઉત્તેજન આપવું; ઉચ્ચેરવું; મન કરાવવું ચલાવવું; હોંમત આપવી; બહુલાવવું; ફૂલાવવું.

ઉત્તેજિત, વિ. ઉત્તેજન આપાએલું; ઉત્સાહિત; ઉચ્ચેરેલું; ચલાવેલું. ૨ ટેકા કે આશ્રય આપેલું.

ઉત્થાન, ન. (સં. उद्+स्था=ઉભા થવું. ઉ.) ઉભા થવું તે; ઉઠવાનો જે વ્યાપાર તે. ૨ ઉઠાવ. ૩ ઉઘોગ. ૪ ઉત્સાહ. ૫ ટેકા; મદદ. ૬ કારણ.

ઉત્થાપક, વિ. (સં. उद्+स्था. ઉ.) ઉચ્ચલાવી નાંખનાર; ઉખાડનાર. ૨ ઉત્થાપન કરનાર; ઉભું કરનાર.

ઉત્થાપન, ન. (સં. उद्+स्था. ઉ.) ઉભું કરવું તે; ઉઠાડવું તે; ઉખાડી નાંખવું તે; ખોદી કાઢી નાંખવું તે. વિસર્જન. ૨ ચપ્પ ઉઠવું. જમત થવું તે. (શયન અને ઉત્થાપનનાં દર્શન.)

ઉત્થાપણું, સ. કિ. (સં. उद्+स्था.) ઉઠાડવું; જમત કરવું; જગાડવું. ૨ સ્થાપ્યું ન સ્થાપ્યું કરવું; ઉખાડવું; ઉઘટારી કે ફેરવી નાંખવું. (વહુનું કર્ત્વ્ય સાસુ ઉત્થાપે અને સાસુનું કર્ત્વ્ય વહુ ઉત્થાપે ત્યાં કેવી રીતે થર ચાલે)

ઉત્પત્તિ, સ્ત્રી. (સં. उत्पत्. ઉ.) ઉત્પન્ન થવું તે; પેદા થવું-નીકળવું તે; ઉદ્ભવ; સંભવ; જન્મ; પ્રભવ. ૨ બહાર આવવું તે; ઊગવું તે; આવિર્ભાવ; પેદાશ.

ઉત્પત્તિશાસ્ત્ર, ન. (સં.) ઉત્પત્તિ કેમ ને કેવી રીતે થાય છે તે અને તેને લગતું જે નિગાન ને; શ્રોતોદ્ભવનિગા.

ઉત્પત્તિસ્થાન, ન. (સં.) ઉત્પન્ન થવાનું જે ઠેકાણું તે; જન્મસ્થાન તે; વતન; સ્વદેશ. ૨ પેદાશનું ઠેકાણું; વસ્તુની. બાંધી ઉત્પત્તિ થતી હોય તે જગા.

ઉત્પન્ન, વિ. (સં. उद्+पद्.) ઊગેલું; જન્મેલું; પેદા થએલું; નીપજેલું. ૨ ન. પેદાશ; ઉપજ; નફા; ફાયદો. ૩ નીપજ; પાક; મહેસુલ. ૪ આવક; કમાઈ; રજાતર.

ઉત્પન્નજાતી, વિ. (સં.) ઉત્પન્ન થતું હોય તેટલું ખાઈને રહેનાર; નિત્યની પેદાશ જેટલાજ ખરચવાળું; રજે ને ખાય એવી સ્થિતિનું; ગરીબ.

ઉત્પન્નવિનાશી, વિ. (સં. उत्पन्न+विनाश+उद्.) ઉત્પન્ન થતાંવાંતજ નાશ પામનાર; પેદા થાય અને તરત નાશ પામે એવું; ઉત્પત્તિ જેટલીજ જેને હયાતી હોય એવું; ક્ષણભંગુર.

ઉત્પન્ન, ન. (સં. उत्पल. ઉ.) કમળ; પદ્મ. 'અંજે ઉત્પલ તુલ્ય રંગરસિયા આનંદ વર્ણવતા.' ગીતગોવિંદ.

ઉત્પલાક્ષી, સ્ત્રી. (સં. उत्पल+अक्ष=આખો-ફૂં=વાળું.) કમળના જેવી આખોવાળી જે સ્ત્રી તે; કમલાક્ષી.

ઉત્પાત, પુ. (સં. उद्+पत्=પડવું. ઉ.) આચાંતું આવી પડનાર જે દુઃખ તે; સંકટ; પીડા; દુઃખ; આપત્તિ; ઉપદ્રવ; ઈતિ. ૨ તોડાન; બંડ. ૩ ધાંધલ. ૪ અમંગળ; અભદ્ર.

ઉત્પાતીક, વિ. ઉત્પાત કરે એવું નોશાની; ધાંધલીલ. ૨ મત્તીખોર. ૩ અપશુકાંતઆળ. ૪ જંપીને ખેસે નહિ એવું.

ઉત્પાદક, વિ. (સં.) ઉત્પાદન કરનાર; પેદા કરનાર; નિર્માતા; ઉપજવનાર. ૨ ઈશ્વર; સરજનહાર.

ઉત્પાદન, ન. (સં. उद्+पत्=ઉત્પન્ન થવું. ઉ.) ઉત્પન્ન કરવાનો જે વ્યાપાર તે; પેદાશ; ઉત્પત્તિ. ૨ ફળ.

ઉત્પીડન, ન. (સં. उद्+पीड=પીડનું. ઉ.) એક ખાંખન સામસામી પીડા કરવા તે; સ્પર્ધા; શરિષ્ઠિ; ગડસાગડસી. (એક પીળીની ઉપર

આકમણ કરવું; એક બિંબને દાખી દેવાનો યત્ન કરવો તે.

ઉત્પ્રેક્ષા, સ્ત્રી. (સં. ઉદ્+પ્ર+ઈક્ષ્=એવું. ઉ.) એકબીજાને મળતી આવે એવી વસ્તુઓ ઉપર તર્ક કરવો તે; સરખામણી; નિર્દોષતર્ક-કૃપા; એકાદ કારણ જતાવી સંભાવના કરી હોય તે પણ ઉત્પ્રેક્ષા કહેવાય.

ઉત્પ્રેક્ષિત, વિ. (સં. ઉદ્+પ્ર+ઈક્ષ્=એવું. ઉ.) ઉત્પ્રેક્ષા કરી હોય એવું; ઉત્પ્રેક્ષા કરાએલું; ઉત્સર્ગ, પુ. (સં.) ખોળો; અંક; ઉછંગ; ગાદ. ૨ તમેટી; કદથુ; પાર્થ ભાગ. (પર્વતનો ઉત્સર્ગ.)

ઉત્સર્ગ, પુ. ન. (સં. ઉદ્+સૃજ્) તથા દેવું તે; ત્યાગ; દાન; છોડી દેવું; મૂકી દેવું તે. ૨ આપી દેવું-અર્પણ કરવું તે; અર્પણ; નિવેદન; સમર્પણ.

ઉત્સર્જન, ન. (સં.) ભાગ; સમર્પણ; દાન. ૨ હ માસે કરવામાં આવતી એક વૈદિક ક્રિયા.

ઉત્સવ, પુ. (સં.) ગાઈ જાગવાને મેળ કરવી તે; આનંદનો મેળાવડો; માંગલિક ધામ-ધુમ; ઓઝવ.

ઉત્સારક, વિ. (સં. ઉદ્+સૃજ્=દૂર કરવું. ઉ.) ખસેડનાર; દૂર કરનાર. ૨ પુ. દારપાળ; ચોપીદાર.

ઉત્સાહ, પુ. (સં. ઉદ્+સહ=યત્ન કરવો. ઉ.) કાર્મકામ કરવાનો જે ઉમંગો તે; ઉત્કંઠા; હોંસ; ઉમંગ. ૨ આનંદ; હર્ષ; ઓઝવ; ઉલટ; ઉત્તાર; ખુશી. વીરરક્તનો એક સ્થાપી જાવ.

ઉત્સાહભંગ, પુ. (સં.) મનોમંગ; મનનું પડી જવું તે. નાહોમત થવું તે; નાહમેટી. ઉત્સાહ ન રહેવો તે; નાશીપાસી.

ઉત્સાહવંત-વાળું, વિ. હોંમવાળું; હોંસીલું; ઉમંગી. અમુક કામ કરવાનો જેના મનમાં ક્રિયાદા હોય એવું.

ઉત્સાહી, વિ. ઉત્સાહવાળું; હોંસી; ઉમંગી.

ઉત્સુક, વિ. (સં. ઉત્-ઉચ્ચોગં-સૌતિ.

ઉ.) અધીરું; ઉતાવળું; આતુર; ઉત્કંઠી; ઇચ્છા-વાળું. ૨ હોંસીલું; ઉમંગી; તણસતું.

ઉત્સુકતા, સ્ત્રી. (સં.) આતુરતા; અધીરાઈ; ઉત્કંઠા; હોસ; ઉમંગ.

ઉચ્ચીભૂત, ન. એક જાતની ઔપચિ; જરાની એક જાત.

ઉચ્ચપાથલ, સ્ત્રી. (સં. પરિવર્તન ઉ. પ્રા. જે. ઉચ્ચલુગમ્ ઉ.) તમે ઉપર થઈ જવું તે; ફેરફારી; ગડબડ; અસજ્જતા; પરિવર્તન.

ઉચ્ચલું, અ. કિ. (સં. ઉદ્+ચલ્=ચળવું-ફરવું. ઉ.) ઉચલી પડવું; ગડી જવું; ઉપું પડવું; ચુલાંટ ખાઈ નીચે પડવું; પાણું પડવું.

ઉચ્ચાવળું, સ. કિ. ફેરવવું; એક બાજુ ઉપરથી બીજી બાજુ ઉપર નાંખવું; ઉચ્ચે એમ કરવું. ૨ ગદગદવું, ફેરવી નાંખવું. સ્થાન ઉપરથી ઉચ્ચાવી નાંખવું.

ઉચ્ચીપડવું, અ. કિ. સ્થાન ઉપરથી ચુલાંટ ખાઈ પડી જવું. સ્થિર ન રહેતાં ગળડી જવું; ઉચ્ચાઈ જવું.

ઉચ્ચો, પુ. આગલી કડી (પદ)ના અ. ક્ષારથી અને સમ્પ્રદાય બીજા સગમાં આદંબ કે ઉપસંહારની જે કડી તે. ૨ ફેર પડ્યા પછી ફરીને બંદવાડ થઈ આપવો તે. ૩ સામે જવાખ આપવો તે; ચટકો લાગે એવું સામું કહેવું ને. ૪ ઉચ્ચાવીને જવાખ દેવો તે; ફરીને એવું એ થવું તે.

ઉચાપ, સ્ત્રી. ઉચાપવું તે; ઉચ્ચો; સામી થાપ મારતી તે.

ઉચાપન, ન. (સં.) જુઓ ઉચાપન.

ઉચાપવું, મ. કિ. ઉચ્ચાવી નાંખવું. ૨ ન માનવું; અનાદર કરવો. ૩ સામા થવું.

ઉચામણું, સ. કિ. કોઈ પત્ન વસ્તુને જુ-પાડી ઉપાડીને આમ તેમ ફેરવી; ઉચ્ચાવવી; ઉપાડ્યા કરવું; ઉચ્ચવું. ૨ મિથ્યા મનેન કરવી; ફેરવાવો એમ લેવો. ૩ આમનેમ ફેરવી ફેરવો એવું; તપાસવું.

ઉધામાવણું; સ. કિ. પ્રે. ઉધામે એમ કરાવવું.

ઉધેવો, પુ. (મા. ધેવ=ટપક-ખિંદ) ધરના છાપરામાંનું કાણું; ઝાઝપાઈ.

ઉધો, પુ. કહોવાણું સળો; સડો. ઉધો કુથો=નાની મોટી કચુંબર. જેમાં નાનું અને નમાણું ઘણું કરવાનું હોય એવું કામ.

ઉદ્, અ. સંસ્કૃત બાધાના વીસ મુખ્ય ઉપર ગોમાંનો એક ઉપસર્ગ. ઉપર, બંદાર, જુદું, નકાઈ વગેરે અર્થમાં તે નામ, વિશેષણ અને ધાતુ વગેરેની આગળ આવે છે.

ઉદ્, ન. (સં. ઉદક ઉ.) ઉદક; પાણી; જળ; નીર. 'ઉદ્ ઉદધિ સ્પર્શ ન ધાર યમુના, વસે અમુના નીર.' કથારામ.

ઉદ્ક, ન. (સં.) પાણી; જળ; અંશુ; નીર.

ઉદ્કોદર, ન. (સં. ઉદ્ક+ઉદર=પેટ ઉ.) પાણીથી ભરાય ગએલું જે પેટ તે; જળોદર; પેટમાં પાણી ભરાઈ રહેવાનો એક જાતનો રોગ.

ઉદ્મ, વિ. (સં. ઉદ્+અમ્ન=અણી.) ઉંચી અણીવાળું; ઉભી અણી હોય એવું. ૨ ઉંચું; ઉભેરું. ૩ આગળ વધેલું; વધ; ધરકું.

ઉદધિ, પુ. (સં.) દરીઓ; સમુદ્ર; મહા-સાગર.

ઉદ્ધપાન, ન. (સં.) પાણી પીવાનું જે સ્થાન તે; હવાડો; ઠોરને પાણી પીવાનો જે હોજ તે. ૨ પરખ.

ઉદ્ધમતી, સ્ત્રી. અગરમતી; ધૂપસળા.

ઉદ્ધુદો, પુ. (સં. ઉદ્ધુદુવુદ્ધુ=પરપોટો.) પાણીનો પરપોટો; જુદ્ધુદ; પરપોટો. (કહેવા-જુદી પાણીની નીચેથી ખરાબ હવા ઉપર આવતા પાણીની સપાટી ઉપર પાણીના જે ગોળ પોકળ આકાર થાય છે તે.

ઉદ્ધંબર, પુ. (સં. ઉદ્ધમ્બર. ઉ.) ઉંબરો; ઉંમરડાનું ઝાડ; લંગલી અંટરી. ૨ એક જાતના વાઢાણુ. જુઓ ઉદ્ધંબર.

ઉદ્ધંભરિ, વિ. (સં. ઉદ્ધં અને મર=ખરવું. ઉ.) પેટભરું; પોતાનું જ પેટ ભરનાર;

સ્વાર્થી. એકલું ખાધાનુંજ જેને જાન હોય એવું; અકરોતીઉ.

ઉદ્ય, પુ. સં. ઉદ્+દ્=જવું. ઉ.) જમવું તે; ઉંચે ચડવું તે; સ્વર્થ ચંદ્રાદિ મહાનું જમવું; ક્ષિતિજની સપાટી ઉપર દેખાવું તે. ૨ શ્રેય; કલ્યાણ; જડતી; ચડતી. ૩ આવિર્ભાવ; ઉદ્ભવ; જન્મ. ઉદ્ય કરવો=ચલાવવું; કલ્યાણ કરવું, જડતી કરવી. ઉદ્ય થવો=આગાદ હાલતે જવું. શ્રેય થવો.

ઉદ્યકાળ, પુ. (સં.) ચડતીનો સમય; શ્રેય થવાનો વખત. ૨ આબાદીનો વખત. ૩ જિગ-વાનો-ઉત્પન્ન થવાનો વખત.

ઉદ્યગિરિ, પુ (સં. ઉદ્ય+ગિરિ=પર્વત.) જ્યાંથી ઉદ્ય થાય છે તે પર્વત, અથવા ઉચ્ચ ભૂમિ; મર્થ ચંદ્રાદિ મહાનો ઉદ્ય જેની પેલી તરફ થાય છે એવો પૂર્વ દિશામાં આવેલો કલ્પિત પર્વત.

ઉદ્યન, પુ. પાંડવ વંશનો એક રાજા. સિદ્ધરાજનો મુખ્ય પ્રધાન.

ઉદ્યાચલ, પુ. (સં. ઉદ્ય અને અ=નહિ+ચલ=હાલવું ઉ) ઉદ્યગિરિ; પૂર્વ દિશામાં કલ્પાએલો એક પર્વત.

ઉદ્યાસ્ત, પુ. (સં. ઉદ્ય+અસ્ત. ઉ.) ઉદ્ય અને અસ્ત થવો તે; ચડતીપડતી; વધ-ધટ; ચડઉતર; અસ્તોદ્ય.

ઉદર, ન. (સં.) પેટ; હોઝરી. ૨ જઠ-રાશય. ૩ મર્માશય. ૪ ઉત્પત્તિસ્થાન; મૂળ. ૫ મધ્ય ભાગ. ૬ પોતાણુ ૭ આજીવિકા; ગુજરાન. 'ભીમ ઉદરને કારણે, રહ્યો રસોડા માંય' પ્રા. કા. ઉદરે આવવું=ગર્ભે આવવું; અવતાર લેવો. (જૈન.)

ઉદરઅંધી, સ્ત્રી. (સં.) ગુહ્મરોગ; પેટમાં માંઠ થાય એવો એક જાતનો રોગ.

ઉદરણી, સ્ત્રી. બારેવાઈ; અધરણિઆત; સગર્ભા સ્ત્રી; બેજવસોતી

ઉદરચાણુ, ન. (સં. ઉદર+જા=રક્ષણ કરવું.) પેગરક્ષક; કમ્બરબંધ; કમ્બરપટો; પેટનું રક્ષણ કરે એવું કવચ.

ઉદરનિર્વાહ, પુ. (સં. ઉદર અને નિઃ+
વહ=ગુજાર કરવો. ઉ.) ઉદરનો નિર્વાહ કરવો
તે; ભરણપોષણ; ગુજરાન; આજીવિકા.

ઉદરપોષણ, ન. (સં. ઉદર+પુષ્=પોષણ
કરવું. ઉ.) ભરણપોષણ; ઉદરનિર્વાહ; આજી-
વિકા; ગુજરાન.

ઉદવસ્ત, વિ. ઉજડ; પાપમાલ. ‘અયોધ્યા
સુધી ઉદવસ્ત કરે એટલી હામ મુને.’ શામળ.

ઉદવાડા, ન. મુસ્ત જીલ્લામાંનું એક ગામ કે
જ્યાં પારસીઓનું સૌથી મોટું આતસબહેરામ
છે અને જેમાં ધરિત્રી લાવેલા અગ્નિનું સ્થાપન
કરેલું છે.

ઉદાત્ત, વિ. (સં. ઉદ્+આ+દા. ઉ.) આ-
પવે લેવે ઉદાર મનનું; દાનસાગસંપન્ન; સખી
ખવાસનું; મોક્ષા મનવાળું; નિખાલસ. ૨ ઉચો
સ્વર કાઢવો તે; ઉચ્ચસ્વર.

ઉદાન, પુ. (સં.) શરીરમાં જે પાંચ જ-
તના વાયુઓ છે તેમાંનો એક. (આ વાયુ કંઠ
આગળ ઉત્પન્ન થઈ મસ્તક ઉપર ચઢે છે.)

ઉદાર, વિ. (સં. ઉદ્+આ=ઉચે જવું. ઉ.)
ઉચ્ચ સરલ અને દાનસાગશીલ સ્વભાવનું; પ્રા-
ણીમાત્ર પ્રતિ હિત બુદ્ધિ-વૃત્તિવાળું; દાતા; પરો-
પકારી; સખી; સરલ; નિખાલસ; ખુશ મનનું.

ઉદારતા, સ્ત્રી. (સં.) ઔદાર્ય; ઉદારપણું;
ઉદારવૃત્તિ; ઉદારશીલતા.

ઉદારપ, ન. (સં.) ઉદારપણું; ઉદારતા.

ઉદારધી, વિ. (સં.) ઉદાર બુદ્ધિવાળું;
જેની દાનસાગશીલ બુદ્ધિ હોય તે; છટખાટી
કે માફ કરવાની વૃત્તિથી વર્તનાર તે.

ઉદાદ્ય, ન. ખટાટાપ; ખાલી ભમકો;
મોટાધનો મિથ્યા દિમાક.

ઉદાવર્ત, પુ. (સં. ઉત્+આ+વર્ત=ધરવું.
ઉ) ગાળાનો રોગ; મગ, મૂત્ર અને વાયુ રોકાઈ
જાય એવો રોગ; ગુદાદર્.

ઉદારસ, વિ. (સં. ઉદ્+અસ્=ડોવું ઉ.)
ગમગીન; શોકાતુર; ખિન; દીલગીર. ૨ ના-

પુશ; શોકાર્ત; દુઃખી. ૩ ત્યાગી; વિપથ તરફ
અપ્રીતિવાળું.

ઉદારી, સ્ત્રી. દીલગીરી; અદસોસ; શોક:
ઉદાસ રહેવાનું જે કારણ તે. ૨ નાનકનો એક
ધર્મ પંથ; અથવા તે પંથનો માણસ-સાધુ તે.

ઉદાસીન, વિ. (સં. ઉદ્+અસ્. ઉ.)
હર્ષ શોક, ચતુ મિત્ર અને સુખ દુઃખની લાગ-
ણીઓ જેણે છોડી દીધી હોય એવું; વિતરાગ;
વૈરાગી. ૨ ના. એક ધર્મ પંથ.

ઉદાસીનતા, સ્ત્રી. (સં.) ઉદાસીનપણું.

ઉદાસીનપણું, ન. (સં.) ઉદાસીનતા.

ઉદાહરણ, ન. (સં. ઉદ્+આ+હૃ=હરવું.
ઉ.) દર્શાવ; પ્રમાણ; લાખસો; અવતરણ; સાબી-
તી; પુરાવો; નમુનો; કિતો. ઉદાહરણ આપવું=
દર્શાવ આપવું. ઉદાહરણ લેવું=લાખસો લેવો;
શિક્ષા લેવી; શીખવું. ૨ દર્શાવ લેવું.

ઉદિત, વિ. (સં. ઉદ્+હ=જવું ઉ.) જાગેલું;
ઉદય પામેલું. ૨ ખીલેલું; ફૂલેલું. ૩ જન્મત
થએલું; વસ્તુસ્થિતિના બાનવાળું; ૪ ખોલેલું.

ઉદીચી, સ્ત્રી. (સં. ઉદ્+અંચ=જવું ઉ.)
ઉત્તર કિચા; ઉત્તર.

ઉદુખર, (સં.) ઉગરો; જંગલી અંછરનું
ઝાડ. ૨ નપુસક. ૩ એંધી રતિનું એક વજન.
૪ આઠલોની એક જાત.

ઉદે, પુ. (સં. ઉદય. ઉ.) ઉદય; જાગવું
તે. ‘આજુ ઉદે હુઓ.’ નૃસિંહ મહેતો.

ઉદેતી, વિ. (સં. ઉદય. ઉ) જે તિથિમાં
સૂર્યનો ઉદય થતો હોય તે તિથિ; ઉદયવાળી.

ઉદો, વિ. કાળાસ પડતો; ખુટો આસ-
માની (રંગ)

ઉદો-ઉદો, અ. (સં. ઉદય=ઝેય-કધાણુ
ઉ.) જયજય; ઉદય, ઉદય હો. ‘ઉદો ઉદો મા
જગજો.’

ઉદગત, વિ. (સં. ઉદ્+ગમ્. ઉદગ+
ઉપર ગએલું; હિત; ખદાર નીકળેલું; જાગેલું.
૨ ઉચું.

ઉર્જગતિ, સ્ત્રી. (સં.) ઉદ્દગમન; ઉચે
ચડવું તે; ઉર્જગતિ. ૨ ઉદ્ય. ૩ ઉત્પત્તિ.

ઉદ્દગમ, પુ. (સં. ઝ્ઘ્+ગમ્=ગમ્યું.) ગમવું
તે; ઉદ્ય. ૨ ઉપડવું-ખીલવું તે; ક્ષાય આવેલો.
(કુસુમોદ્દગમ) ૩ પેદા થવું; જનમવું તે; ઉત્પત્તિ;
આવિર્ભાવ. ૪ પ્રસ્થાન; બહાર જવું તે.

ઉદ્દગાતા, પુ. (સં.) સામવેદ જાણનારો
શ્રાવણ; સામ પ્રવાહક; સામનાં જ્ઞાન કરનાર.
૨ યજ્ઞમાં સામવેદનો આચાર્ય.

ઉદ્દગાર, પુ. (સં. ઝ્ઘ્+ગૃ=ગરવું. ઉ.)
બહાર ફેરવવું તે; અવાજનું બહાર નીકળવું તે;
ઉચ્ચાર; ચબ્દ; બોલ. ૨ ઉદ્દવમન; (કંઠમાં
ચક્રને) બહાર ગરવું તે.

ઉદ્દગીત, વિ. (સં.) ઉચેથી ગાએલું; મોટેથી
બોલેલું. ૨ ઉચે સ્વરે ગાએલું (સામગાન.)

ઉદ્દગીથ, પુ. (સં.) સામવેદનો પ્રધુવ;
સામ ઓઠાર.

ઉદ્દધાટ, પુ. (સં. ઝ્ઘ્+ઘટ્=ઉપડવું, ખુલ્લું
કરવું. ઉ.) ખુલાસો; ખુલ્લું કરવું તે. ૨ ચોક.

ઉદ્દધાટન, ન. (સં. ઝ્ઘ્+ઘટ્. ઉ.) ખુલ્લું
કરવું તે; ખુલાસો કરવો તે. ૨ રેંટ; ધટી યંત્ર
૩ ચોક. ૪ ઉધાડવાનું ઓળાર-કુંચી; ચાવી.

ઉદ્દધાત, પુ. (સં. ઝ્ઘ્+હન=મારવું. ઉ.)
આરંભ; ઘરઆત. ૨ પુસ્તકમાં ભાગ પાડવો
તે. ૩ મુદ્દગર. ૪ વિ. ઉચું-ઉતુંગ.

ઉદ્દધોપ, પુ. (સં. ઝ્ઘ્+ધોષ્=મળવું.
અવાજ કરવો. ઉ.) મોટા ઉચો અવાજ; ધોરો;
પોઠાર; ધોંધાટ; સોરજકોર. ૨ ઢંઢેરો.

ઉદ્દધોપણ, ઓ. (સં.) બૂમ; પોઠાર;
સાહ; ચીચિચારી. ૨ સોડો જાણે તેમ મોટેથી
જાહેર કરવું તે; ઢંઢેરો.

ઉદ્દામ, વિ. (સં. વત્+વામ=બંધન.)
બંધન રહિત; નિર્બંધ; ઉચ્છૃંખળ; ૨ આકર્ષણ;
ઉચ્ચ; ગરમ; સ્વચ્છંદી.

ઉદ્દામપક્ષ, પુ. (સં.) આકર્ષણ-આગળ
પડતા વિચાર ધરાવનારો જે એક રાજદારી
પક્ષ તે.

ઉદ્દાલ, પુ. (સં.) સત્તા ધર્મ. ૨ કોદારા;
એક જનતાનું જંગલી ધાન્ય, હલકી જનતાનું
ખડધાન્ય; વનકોદારા.

ઉદ્દાલક, પુ. (સં.) અરુણી કાપિનો પુત્ર;
ધોમખો શિષ્ય અને મોટા આત્મજ્ઞાની કાપિ.
એને નચ્છિકેતા નામે વિરાગી પુત્ર હતો અને
ઉદ્દાલકે તેને વેદાંતનો બોધ કર્યો હતો.

ઉદ્દિષ્ટ, વિ. (સં. ઝ્ઘ્+દિશ્=દેખાડવું-
બતાવવું. ઉ.) બતાવેલું; ધારેલું. ૨ ધિચ્છેલું;
ઉદ્દેશ્યેલું. ન. બતાવેલું ૩પ. ૨ (પિંગળ પ્ર.
કેટલામો પ્રસ્તાર છે તે કહેવાની રીત.)

ઉદ્દીપન, ન. (સં. ઝ્ઘ્+દીપ્=પ્રકાશવું.
ઉ.) પુષ્કળ દીપવું-પ્રકાશવું તે; ખૂબ દીપવું તે;
પ્રકાશન; ખીલવું-વૃદ્ધિમત થવું તે. ૨ પ્રજ્વલન-
માન. ૪ તેજ બતાવનાર; ઉત્તેજનાર; કાવ્ય-
શાસ્ત્રમાં એક વિભાવ.

ઉદ્દેશ, પુ. (સં. ઝ્ઘ્+દિશ્. ઉ.) મુખ્ય
ધારણા; અસંલગ્ન મતલબ; અનુસંધાન; અન્વેષણ;
હેતુ; મૂળ; જે લક્ષ્ય તે; કારણ; અભિપ્રાય;
ધરિદો; આશય. ૨ દેખડાવવું તે. ૩ દર્શાવ-
જ પ્રદેશ.

ઉદ્દેશક, વિ. (સં.) ઉદ્દેશ સંબંધી; મત-
લબનું. ૨ ઉદ્દેશને દર્શાવનાર.

ઉદ્દેશ્ય, વિ. (સં.) ઉદ્દેશનીય; ધરિદો કરવા
ચોખ્ખ હોય એવું; ઉદ્દેશી હોય એવું. ૨ ધારેલું;
વિચારેલું; જેમાં કંઈ હેતુ રાખેલો હોય એવું;
હેતુ મતલબવાળું. (વ્યાકરણમાં) વાક્યની હેતુ
વાળી વસ્તુ; પ્રયોજન.

ઉદ્દેત, વિ. (સં. ઝ્ઘ્+હન=મારવું. ઉ.)
હત. અવિનીત; જંગલી; ઉન્મત્ત યદિ વર્તનાર;
અસંખ્ય; ઉચ્છૃંખલ; બેઅદમ; બેપ્રત્યે તેથી
વધારે છટ લાગે કામ કરનાર. ૨ જંગલી;
ઉછાંછળું. ૩ ઘોર.

ઉદ્દેતપણું, ન. ઉદ્દેતાઈ; ઉચ્છૃંખલપણું;
કોઈને નહિ બહાં મનસ્વીપણે વર્તવાનો જે સ્વ-
ભાવ તે; અવિનય; અસંખ્યતા; તોછડાઈ.

ઉદ્ધતવેડા, પુ. ઉદ્ધતના જેવાં વર્તન કરવાં તે; ઉદ્ધતની માફક કરવું તે. (આ શબ્દ બહુ-વચનેજ રહે છે.)

ઉદ્ધતાઈ, સ્ત્રી. ઉદ્ધતપણું; ઉન્નત્વગતા; ઉદ્ધત વર્તણુંક-ચાલ તે.

ઉદ્ધરણ, ન. (સં.) ઉદ્ધ+ઘ=ઉચ્ચકી લેવું-ઉપાડી લેવું. ઉ.) ઉદ્ધાર; ઉચ્ચકી લેવું; ઉપાડી લેવું તે; બહાર કાઢવું; છોડવું તે; વિમોચન. ૨ મુક્તિ; મોક્ષ; છૂટકારો. ૩ નિરાકરણ.

ઉદ્ધરણું, સ. કિ. (સં. ઉદ્ધ+ઘ=ઉચ્ચકાલું-બહાર નીકળી આવવું.) બહાર-ઉપર આવવું; છૂટવું; ઉચ્ચકાલ ઉપર જવું. ૨ અ. કિ. મુક્તિ મળવી; તરી પાર ઉતરવું.

ઉદ્ધવ, પુ. શ્રીકૃષ્ણનો પરમ મિત્ર, વૃષ્ટી-ઓનો માનિતો મંત્રી અને યાદવોમાંનો એક અગ્રેસર. ગોકુળ છોડ્યા પછી નંદ યશોદા અને ગાંધીઓને શાંત કરવા શ્રીકૃષ્ણે એને ત્યાં મોકલ્યો હતો. દારિકામાં પથુ એ એમની પાસે મિત્ર તરીકે રહેતો.

ઉદ્ધાર, પુ. (સં. ઉદ્ધ+ઘ=ઉપર ધરી રાખવું. ઉ.) મોચન; મુક્તિ-મોક્ષ; ત્રાણ; છૂટકારો.

ઉદ્ધારક, વિ. (સં.) ઉદ્ધાર કરનાર; ઉદ્ધાર કરે એવું; છૂટકારો અપાવનાર.

ઉદ્ધારકારક, વિ. (સં. ઉદ્ધાર-ક=કરવું. ઉ.) ઉદ્ધાર કરાવે એવું; જોનાથી ઉદ્ધાર ચાપ એવું.

ઉદ્ધારણ, ન. (સં.) ઉદ્ધાર. ૨ ઉદ્ધારક; છૂટક કરવું તે; ઉતારણ.

ઉદ્ધારણહાર, જુઓ ઉદ્ધારક.

ઉદ્ધારનાર, વિ. (સં.) ઉદ્ધાર કરનાર; છૂટકારો અપાવનાર. ૨ કલ્યાણ કરનાર; ઉગારનાર; સાફ કરનાર. ૩ તારનાર.

ઉદ્ધારણું, સ. કિ. (સં. ઉદ્ધ+ઘ=ઉચ્ચ ધરી રાખવું. ઉ.) ઉચું કરવું; છોડવું; બહાર કાઢવું; તારવું; ઉદ્ધાર કરવો. ૨ બચાવવું; ઉગારવું. ૩ સારી સ્થિતિમાં લઈ જવું.

ઉદ્ધરણ, વિ. (સં. ઉદ્ધ+ઘ=ઉચ્ચ નાથ

કરવો. ઉ.) ઉન્નત; ખેડાનખેડાન થએલું; પાપ-માલ થએલું.

ઉદ્ધણ, પુ. (સં. ઉદ્ધ+મઙ્. ઉ.) મોટો મોક્ષ. ૨ વિ. મુખ્ય; આગેવાન. ૩ મહાત્મા; મહાશય.

ઉદ્ધણ, પુ. (સં. ઉદ્ધ+મૂ=ઉત્પન્ન થવું. ઉ.) જન્મ; ઉત્પત્તિ; પેદાશ. ૨ બહાર નીકળવું તે. ૩ ખુલ્લું થવું; જાહેર પડવું તે.

ઉદ્ધણવિત, વિ. (સં.) ઉત્પન્ન કરાએલું; ઉદ્ભાવેલું; પેદા કરેલું. ૨ કાષ્ઠનિક; ઉપજાવી કાઢેલું; બનાવડી.

ઉદ્ધણિજન, વિ. (સં. ઉદ્ધ+મિદ્=ડૂંટી નીકળવું. અને જન્મ=જનમવું. ઉ.) ડૂંટી, નીકળનાર; ભગનાર; તરુચુડાદિ-વનસ્પતિ. જમીન તથા ખીજને બેઠીને ભેગું તે.

ઉદ્ધણિજનવિધા, સ્ત્રી. (સં.) વનસ્પતિ-શાસ્ત્ર; બૃમિમાંથી તેને ફેડી-બેઠીને બહાર નીકળાવવાનાર વસ્તુની સમજ તે; વનસ્પતિશાસ્ત્ર સંબંધી જે વિજ્ઞાન તે.

ઉદ્ધમ, પુ. (સં. ઉદ્ધ+યમ્=ઉપાડી લેવું-ચલ કરવો.) કાંઈ પણ કામમાં લાગવું તે; ઉદ્યોગ; કામ; ધંધો; રોજગાર. ૨ મહેનત; ચલન; તજવીજ. ૩ વૃત્તિ. ઉદ્ધમ વગર ભાગ્ય હુકું=ભાગ્ય ગમે તેટલું હોય તોપણ ઉદ્ધમ કર્યા વગર કંઈ મળતું નથી.

ઉદ્ધમવંત, વિ. (સં.) ઉદ્ધમવાળું; ઉદ્ધમી; ઉદ્યોગી; કામધંધાવાળું. ૨ મહેનતું; ચલવાનું.

ઉદ્ધમી, વિ. (સં.) ઉદ્ધમવાળું; ઉદ્યોગી. ૨ મહેનતું.

ઉદ્ધાન, ન. (સં. ઉદ્ધ+યા+અન. ઉ.) રૂલગ્રાડને લતાઓ વગેરેવાળું વન; બાગ; વાડી; બગીચો.

ઉદ્ધાપન, ન. (સં. ઉદ્ધ+પે. યાપ્=મોકલવું. ઉ.) કોઈ પણ ધર્મ કર્મની સમાપ્તિ કરવી તે; ત્રત, બાધા, બંધન ધેલાદિનું વિધિપુરઃસર વિસર્જન કરવું તે.

ઉદ્યુક્ત, વિ. (સં. ઉદ્+યુજ્=તૈયાર થવું.) ઉદ્યોગમાં લાગેલું હોય એવું; કાંઈ પણ કાર્ય કરવાને તૈયાર થએલું હોય એવું; ઉદ્યમયુક્ત.

ઉદ્યોગ, પુ. (સં. ઉદ્+યુજ્=મંડવું. ઉ.) કામ પાંખળ મંડવું તે; ઉદ્યમ; ધંધો, રોજગાર. ૨ કામ. ૩ મહેનત; ચતન કરવો તે. ૪ શિષ્યાદિક કળાઓને લગતું જે કામકાજ તે.

ઉદ્યોગશાળા, સ્ત્રી. (સં.) ન્યાં ઉદ્યોગો શીખવાડવામાં આવતા હોય તે ઠેકાણું; ધંધાનું શિક્ષણ આપનારી જે શાળા તે; કળામંડપ.

ઉદ્યોગી, વિ. (સં.) ઉદ્યમી; હંમેશ ઉદ્યોગ કરનાર; ધ્યાન રાખીને કામ કર્યે જનાર. ૨ મહેનતુ; ધંધાદારી; નવરૂં બેસી રહે નહિ એવું.

ઉદ્યોજક, વિ. (સં.) પ્રયોજક; સારી ચો-જના કરનાર.

ઉદ્યોત, પુ. (સં. ઉદ્+યુજ્=પ્રકાશવું-જળકવું. ઉ.) પ્રકાશ; અજવાણું; તેજ; જ્યોતિ. ૨ આલોક. 'એ શો ઉદ્યોત વાળનાર છે ?' = તેનાથી શું અજવાણું થવાનું છે ? ૩ પ્રકરણ.

ઉદ્ગતન, ન. (સં. ઉદ્+ગૃત્=ઉછળવું. ઉ.) ઉછળા; ફૂટકો. ૨ (શરીરે યોગવાનું તેજ-રૂપ આદિ-) વિસ્ફોટ. ૩ ગેરવર્તણુંક; સારી રીતે નહિ ચાલવું તે.

ઉદ્ગલ, પુ. (સં. ઉદ્+ગલ્=લઈ જવું. ઉ.) વિવાહ. ૨ આકાશમાંના સાત વાયુઓમાંનો એક. ૩ પુત્ર.

ઉદ્ગલ, પુ. (સં. ઉદ્+ગલ્=લઈ જવું. ઉ.) લઈ જવું તે; વિવાહ; પરણવું તે.

ઉદ્ગલન, ન. (સં.) વિવાહ; લગન; પરણવું તે. ૨ વિવાહની જે ક્રિયા વગેરે તે.

ઉદ્ગલની, સ્ત્રી. (સં.) કોડી; વરાટક. (કોડીઓ.)

ઉદ્ગમ, વિ. (સં. ઉદ્+ગમ્=ડરી જવું-બીવું. ઉ.) બીધેલું; ચિંતાગુર; ઉચ્ચ મનવાણું; ખિન્ન; ઉદ્ગયુક્ત.

ઉદ્ગમ, પુ. (સં. ઉદ્+ગમ્=ભય લાગવો બીવું.) ઉદ્ગમ; ભય; શોક; ચિંતાને લીધે મનમાં

ચતી જે અકળામણ તે. ૨ ચિંતા; શીકર; કાળજી. ૩ શોક; વ્યાકુળતા.

ઉધ, સ્ત્રી. (સં. વહ્+ઉ ઝડ. ઉ.) પૈડાંની ધરી અને ધુસરા વચ્ચેનાં જે બે લાંબાં લાકડાં તે; ઉધીઉ; ચાક અને ધુરાને જોડનારો જે દંડ તે; માનદંડ.

ઉધધ, સ્ત્રી. સળા કરનારી એક જાતની ધોળા કાડીઓ; ઉધેઈ.

ઉધક, વિ. (સં. ઉધૃત. ઉ.) ભાવતાલ કે માપ વજન કર્યા વગર એમને એમ જે લેવું આપવું તે; ઉચક; સામકું; એમને એમ એક-દમ ઉપાડી લેવાએલું; જથાબંધ. ઉધક ભાવ=વગર માપ વજન કર્યે જે કંઈ એક ઉચક રકમ આપવી લેવી તે. ઉધકમાપ કરવું=ઉપરચોટીઉ-આશરે પડતું-અદર કામ કરવું તે. ઉધક જમાબંધી=મહેસુલી ધખરો.

ઉધકડવું, અ. કિ. (ઉર+ધકડવું=ધબધબ થવું.) છાતીનું ધબધબ થવું; ભય તથા શ્રમ વગેરેને લીધે હૃદયનું ભેરથી ચાલવું; ધૂનવું; ઝબકવું; ચોકવું. 'અશુદ્ધ ઉધકડે નહિ, પાકે વાધ ખરાડ.' મજના-હોકારો કરી ઉભા થવું. 'ઉધકડી ઉઠીઓ વૈકુંઠપતિ.' પ્રેમાનંદ.

ઉધડીઉં, વિ. ઉધક કામ કરનાર. ૨ ઉધક અપાએલું (કામ.) કાળજી વગરનું; ઉપર ચોટીઉ. ૨ ભાડાનું; દામ આપીને કરાવેલું; ભાડૂતી.

ઉધકું, વિ. ઉધક; સામકું; જથાબંધ; ભાવ-તાલ કરાવ્યા વગર ઉચક અપાએલું લેવાએલું.

ઉધકુંલેવું, સ. કિ. ઉચક લેવું; ભાવ કે વજન કર્યા વગર આપો જયો અમુક એક રકમથી લેવો તે. ૨ ધડધડારી નાંખવું; સામાનું કંઈ સાંભળ્યા વગરજ તેને સખત ઠપકો આપવો; ધમકાવવું; અદર ઉચકવું. 'લાડકારનું હેતું ભ-રાઈ આવવાયો તે કાંઈ બોલી શકી નહિ પણ આડોશીપાડોશીએ ધનલક્ષ્મીને ઉધડી લીધી.' બેળજીવો.

ઉધમાત, પુ. (સં. ગ્માદ. ઉ.) તોડાન; મસ્તી; ગડબડ; ધિંગાણું કરવું તે.

ઉધરકવું, કિ. ઉધમાં બડબડવું; લવવું; ઉધડકવું. 'ઉધર કે ઉધરો દેવગતિ તારીઆ.' વપ્રમ.

ઉધરવું, વિ. ઉધાર થવું જવું તે; ઉધાર લેવાતી વસ્તુ નામે ચડયા કરતી તે. ૨ ઉઠરવું; મોડું થવું. (પારસીઓમાં.)

ઉધરવું, અ. કિ. (સં. વદ્+ધ્રુ. ઉ.) અદર રહેવું; નામે ચડવું-લખાવું; ભવિષ્યમાં આપવાનું રહેવું. (જે પેદીનો ચોપડો હોય તે પેદીમાંથી ખસ્ય માર્ગે અથવા કોઈને આપવા તરીકે જે નાણાં બહાર જાય તે ઉધારખાણું કહેવાય અને તે બાણુએ જે લખાય તે ઉધરવું.) ૨ ઉઠરવું; મોટા થવું.

ઉધરસ, ઓ. (સં. વદ્+ધ્રુ+વીણી નાં. ખવું. ફેંકી દેવું. ઉ.) ગગાની નળાઓમાં ભરા-એલા શ્લેષ્મને બહાર કાઢી નાંખવાને ઠાંસવું તે; ઠાંસો; કચે; ખોખણું. (ખુખારીને શ્લેષ્મ કાઢવાથી.) ઉધરસ ખાવીઠાંસવું; ખુખારવું; નળા-માનો સળવળાટ દૂર કરવાનો યત્ન કરવો તે.

ઉધરાવણું, સ. કિ. શ્રે. નામે લખાવવું; ખાતે મંડાવવું; ઉધારે એમ કરાવવું.

ઉધરાવો, (ઉધરાવો) પુ. એકાદ કાર્ય જે માથે લીધું હોય તે અથેનિ નિર્વિઘ્ન પૂર્ક થઈ જાય સાંભળી મનમાં જે ઉચાટ રહે તે; અમુક જે અવસ્ય કરવાનું હોય તે યતા સુધી રહેતી શીકર તે. અરવારથ.

ઉધળવું, અ. કિ. (સં. વદ્+ધ્રુ+એડું-જવું. ઉ.) નાચી જવું; છટકી જવું. ૨ આવો બોડતી. ઉધળો જવું=નીકળો જવું.

ઉધાન, ન. (સં. વદ્+ધ્રુ. ઉ.) ઉઘે ચડવું તે; જોરથી ઉપડીને ઉઘે જવું તે. (આસ પાછી વગેરેનું.) ૨ આય; દમ. ૩ ઉધરસ અને ઉ-ઠાંડીઆની કાન ચડતી તે. ૪ મોડી ભરતી; મોડી ભરતીન. પાણીનો જે ચડાય તે. (મોડી ભરતીનું પાણી તે કુદાનનાં પાણી અને નાખી

ભરતીનું પાણી તે ખોટનાં પાણી કહેવાય છે. ૭. ચો.)

ઉધાનપડી, ઓ. ઉધાનને બેસાડનારાં ઓપોની પડીયા. ૨ તેરતી સંખ્યાનો સંકેત.

ઉધાનપાણું, વિ. તણ પાયાનું; અડપાં-સણું; ઓછી અક્ષરનું; વલવલનું.

ઉધાગ્ર, પુ. (સં. વદ્+ધ્રુ.) ઉમા યવા જેવો જે યત્ન તે; કોઈ પણ કાર્ય કરવાને મનને ઉચકેરવું તે; પ્રયાસ; પ્રયત્ન. ઉધામે કરવો=ઉધામા કરવા=પોતાના સત્ત્વ પૂરતો યત્ન કરવો; વારંવાર યત્ન કર્યા કરવો. એકવાર યત્ન કરવા છતાં પણ કાર્ય ન થાય તેમ છતાં તે કરવાને ફરીને યત્ન કરવો તે.

ઉધાએણું, વિ. ઉધાધથી ખરાબ થએલું; જોને ઉધેષ્ઠએ ખણી ખાધું હોય એવું; ક્રોધવાળું; સડી મએલું.

ઉધાર, વિ. (સં. વદ્+ધ્રુ.) અદર રાખવું તે; જેની પતાવટ-ચૂકવણી કરી ન હોય એવું. ૨ ઉછીનું આપેલું; જોને નહિ થએલું; પતીન ઉપરનું; ઉધાર લેવું=પોતાની સાખ ઉપર-નાણાં આપ્યા વગર લેવું તે. 'ઉધાર આપવું'=વીરવું; ઉધાર આપ અને નમતું જોખ=ધર્મની માપવા ઠાંત જોવા.

ઉધારપાણું, ન. ઉધારે આપેલું લખવાની દિસાળી ચોપડામાંની જે બાણુ તે. (આપ લે કરવાના પડેવારના લખાણમાં 'જમે' અને 'ઉધાર' એવા સામસામી બે ભાગ પાડવામાં આવે છે. ચોપડાનો જે ધણી હોય તેને ત્યાં આપવું મળું જોખે બાણુએ અને જવું મધુપ ઉધાર પાતે લખાય છે.) ૨ ખસ્ય અને ધોરેણું જે કઈ હોય તે; પાછી મરો એવી અને પાછી ન મરો એવી (ખરયાએડી) પણ પેદીમાંથી બહાર ન-એડી સંખ્યા વનવાની ખાણ.

ઉધારવું, સ. કિ. ઉધાર ખાણુએ વખતું; નામે-ખાને ચડાવવું; ખાણેની વસ્તુ કે રોકડને નવચ દેખીને કદર કોઈ રીતે મેળું થતી રાખને તેના નામ ઉપર ઉધાર ખાણુએ લખતી.

ઉધારીઓ, વિ. ઉધારે લેનાર; રોકડાં નાણાં નહિ આપનાર. ૨ ઉધારનું; ઉધાર આપવાનું. 'ઉધારીઓ ધંધો તે દેવાળાની નિશાની.'

ઉધારો, પુ. (સં. વદ્+ધૃ.) આપવાનું ભવિષ્ય ઉપર રાખવું તે; બાકી રહેવા દેવું તે. ૨ વાયદો; વાર; વિલંબ. ૩ સાંસા; ખેટ. (અન પાણીના ઉધારા.)

ઉધોઓ, (ઉધિયો.) પુ. જુઓ ઉધ; ઉધ્યો. ઉધેઈ, સ્ત્રી. (સં. વદ્+ધૃ=ઉપર ખેંચી કાઢવું.) કાગળ, કપડાં લાકડાંમાં જે ધોળું લીકું જીવડું થાય છે તે; એક જાતની ધોળા કીડીઓ. ઉધેઈ અંદરનો ભાગ ખોતરી ખાઈ માટી જેવો મળ ઉપર કાઢે છે.

ઉધોરછંદ, પુ. ચોદ માત્રાનો છેલ્લે ચુર અને લઘુ અક્ષર આવે એવો એક રાગ; હંદ. ઉધ્ધડ્ડોશી, વિ. ઠેકાણા વગરનો; જેમ તેમ પોતાનું ગાડું ગમડાવ્યે જાય એવો.

ઉત, સ્ત્રી. (સં. ઝૂર્જ. ઉ.) ઘેટાના નિમાળા. જુઓ જીન.

ઉતઠ, વિ. ઓગણીસ; વીસમાં એક કમ.

ઉતઠ, વિ. ૨ખડનું; ૨ઝગનું. ૨ આળસું; કામચોર; આખાં હાડકાંનું. ૩ હુમ્મયું.

ઉતમ, સ્ત્રી. (સં. ઝૂર્જ=ઓણું. ઉ.) ઓછ; ઉશ્વપ; ન્યૂનતા. ૨ હિણપત; લાંચન.

ઉતવા, પુ. મુતરતાં લાય બળે એવો એક જાતનો મૂતરોગ.

ઉતવાણું; સ કિ. મનમાં બળ્યાં કરવું; અંદરની પીડાથી કષ્ટકષ્ટવું.

ઉનામણા, એક જાતની ઓપધિ.

ઉનામણીઉં, ન. પાણી ઉતું મૂકવાનું વાસણ. (માટીનું.)

ઉનામણીઓ, પુ. પાણી ઉતું કરવાનો દેખડો. (ધાતુનો.)

ઉનામણું; ન. પાણી ગરમ કરવાને માટે વપરાતું નાનું ધાતુનું અથવા માટીનું પાત્ર; દેખડી; હાંડી. 'ઉકળે છે ઉનામણું જે તે પાસે જાય; ચૂકે ત્યાં જોટ તો જીવડું જોખમ થાય.' ક. દ. ડા.

ઉનામણો, જુઓ ઉનામણીઓ.

ઉનાણું, જુઓ ધજરાણું.

ઉનાળો, પુ. (સં. ઝઞ્ઞકાલ. ઉ.) ગરમીની મોસમ; ગરમ ઋતુ; શીત્તકાળ; નિદ્રાધ. 'ઉનાળે ઉના વા વહાય, નદી સરોવર જળ સકાય.' ક. દ. ડા. (ચાલીય રીતે વર્ષમાં બપોળે રાશિઓની એક એક એની છ ઋતુઓ આવે છે. ૧ વર્મત, ૨ શીત્ત, ૩ વર્ષા, ૪ ચરદ, ૫ હેમંત અને ૬ શિશિર. જોડની બે ઋતુઓ એક બીજાને ઘણીજ મળતી હોવાથી બપોળેને કકડે ત્રણ ઋતુઓ અથવા મોસમો ગણાય છે. ૧ ઉનાળો, ૨ ચોમાસું અને ૩ શિયાળો. ફાગણથી જેઠ ઉનાળો, અસાડથી આસો ચોમાસું અને કાર્તિકથી મહા શિયાળો.)

ઉનેવાળ, પુ. બ્રાહ્મણોની એક જાત; મૂળ ઉનાના રહેવાસી જે બ્રાહ્મણો તે.

ઉત્તત, વિ. (સં. વદ્+તન્મ=ઉત્તું થવું; જગવું. ઉ.) સીધું; ઉશું; ઉંચું; ઉચ્ચ; પ્રૌઢ. ૨ ટટાર; જરા પશુ નમેલું નહિ એવું; ઉમેકું.

ઉત્તતિ, સ્ત્રી. (સં. વદ્+તન્મ. ઉ.) અભિરુદ્ધિ; આબાદી; ચઢતી; ઉદય. ૨ મોટાઈ; મહત્તા.

ઉત્તતિકારક, વિ. (સં.) ઉત્તતિ કરે એવું; જેનાથી ઉત્તતિ થાય એવું.

ઉત્તમ, વિ. (સં. વદ્+મદ્.) ગાંડું; ઘેલું; ભાન વગરનું. ૨ કેર કરવાથી ભાન જૂની ગએલું હોય એવું; કેરી; છાકડું; બસતી; અમલી. ૩ તાતા નિજજનનું; કાઢને પત કરે નહિ એવું. ૪ અપિનથી; અહંકારી; મગર. ૫ ઉદત.

ઉત્તમવાય, પુ. (સં) મનુષ્યને ગાંડું કરી નાખે એવો એક જાતનો વાતરોગ; મોહ; વેલછા; ચિત્તભ્રમવાય.

ઉત્તમપાઈ, સ્ત્રી. ઉત્તમપણું; ઘેલણ. ૨ કાઢને નહિ લેખવવાપણું; ઉદ્ધતાઈ; છકેલપણું. ૩ મદ, છદ; મગરરી.

ઉત્તમન, ન. નહિ મનતે; અભાવ; અપ્રીતિ; પ્રતિજ્ઞાતા.

ઉન્મત્તું, વિ. (ઉન્મત, ઉન્મતો, ઉન્મતી.)
ઉચ્ચ મનવાળું; અપ્રસન્ન; ખિન્ન; દીલગીર.

ઉન્મત્તી, સ્ત્રી. (સં.) માયાધી મુક્ત થઈ
બ્રહ્મમાં સમાઈ રહેલું તે; ચિત્તની એક અવ-
સ્થા; મન વગરની ચેતીની બ્રહ્મ પરાવશ્ય થઈ
ગએલી અવસ્થા. ચેતની પાંચ જાત, સ્વપ્ન,
સુષુપ્તિ, જાગૃતિ અને ઉન્મત્તી, અવસ્થાઓમાંની
છેલી અવસ્થા તે.

ઉન્માર્ગ, પુ. (સં. જન્મ+ઉલ્લંઘન+માર્ગ=)
રસ્તો. ઉ.) ઉલટો-અવળો રસ્તો; કુમાર્ગ; અ-
નીતિનો માર્ગ.

ઉન્માદ, પુ. (સં. જ્વ+મદ્. ઉ.) ઘેલછા;
ચિત્તભ્રમ; ગાંડછા. ૨ તોર; મદ; મમત; અહંકાર;
ગર્વ; અભિમાન. ૩ મુગી; ઘેલછા ઉત્પન્ન
કરનારો એક રોગ; વાઈ; ફેફસાનો રોગ; એક
પ્રકારનો સન્નિપાત.

ઉન્મીલન, ન. (સં. જ્વ+મીલ્ન=આંખ
ઉપડવી. ઉ.) આંખો ઉપડવી તે; આંખ ઉઘાડવી
તે; આંખોનું ઉપડવું તે; જામત થવું તે. ૨
ખીલવું; ફૂલવું; મુક્ત થવું. (અલ્પ.)

ઉન્મીલિત, વિ. (સં. જ્વ+મીલ્ન=ઉપડવું.
ઉ.) ઉપડેલું; ઉપડેલી આંખવાળું. ૨ ખીલેલું;
વિકસિત; પ્રફુલ્લ; ખુલ્લું થયેલું.

ઉન્મુખ, વિ. (સં. જ્વ+મુખ. ઉ.) ઉલટું;
વિરુદ્ધ; પ્રતિદીપ્ત. ૨ ઇતરાજ; અપ્રસન્ન. ૩ આ-
વર; ઉત્સુક. ૪ તત્પર; તૈયાર; અણી ઉપરનું. -
મરજોન્મુખ.

ઉન્મૂલન, ન. (સં. જ્વ+મૂલ્ન=ઉખાડી
નાંખવું.) મૂળમાંથી ઉખાડી નાંખવું તે; મૂળ
ખોદી નાંખવું.

ઉન્મેય, વિ. (સં. જ્વ+મા=તોળવું.) તો-
ળવા-ભાષવાને ચેત્ત; વચન કરવા લાયક.

ઉન્મેય, પુ. (સં. ઉદ્ધ+મિદ્. ઉ.) આં-
ખની જે ઉઘાડવાત તે; સ્પષ્ટ; પવકારો.

ઉપ, અ. (સં.) પાસે; ઉપર; ઓપું; વચ્ચે
અર્થ જતાવનારો સંસ્કૃત ઉપસર્ગ.

ઉપઆનો, પુ. એક આનાનો સોજામો
ભાગ; પોણી પાછ; (દેશી દિસાખમાં.)

ઉપકંઠ, પુ. (સં.) મામ અથવા શહેરની
નજીકનો જે ભાગ તે; પરવાડ. ૨ ગણસથળ;
મળું; અને ખમાની નજીકનો ભાગ. 'નખના
કંઠની પંક્તિ ઉઠેરી ટંકિત છે ઉપકંઠે.' ગી. ગા.
૩ પર્વતના પગ આગળનો જે પ્રદેશ તે; તલેટી.

ઉપકરણ, ન. (સં. ઉપ+કૃ=કરવું.) કાંઈ
પણ કાર્ય કરવામાં લેઈતા જે સાધન તે;
સામગ્રી; સંભાર; સાદિલ; હથિઆર; ચત્ર;
ઓળાર.

ઉપકરણું, ક્રિ. ઉપકાર કરવો; દ્યાનું કાર્ય
કરવું. 'જલ્દ ઉપકરીએ હોકે, પશુને પેરપેર'
જસવિજય.

ઉપકળા, સ્ત્રી. (સં.) મુખ્ય કળાથી ઉતરતી
જે કળા હોય તે; નાની કળા.

ઉપકાર, પુ. (સં. ઉપ+કૃ. ઉ.) ખદવાની
ધંધા વગર કોઈનું પણ કંઈ કાર્ય કરી આપવું
તે; બહુ કરવું તે; કમ્પાણ; પાડ.

ઉપકારક, વિ. (સં.) ઉપકાર કરે અથવા
કરી આપે એવું; ઉપકાર રૂપ થઈ પડે એવું;
કમ્પાણકારક. ૨ ઉપકાર કરનાર; ઉપકારી.

ઉપકારી, વિ. (સં.) ઉપકાર કરે એવું.
૨ ઉપકાર કરનાર; જેમાં કોઈની પર ઉપકાર
થયો હોય એવું. ૩ ઉપકારણું; ઉપકારવાળું.

ઉપકાર્ય, વિ. ઉપકાર કરવા યોગ્ય, ઉપ-
કારને લાયક. ૨ ઉપકાર કરવા જેવું.

ઉપકૃત, વિ. (સં.) આખારી; ઓછાંખળ;
ઉપકારી.

ઉપકૃતિ, સ્ત્રી. (સં.) ઉપકાર; વખ; પાડ.
૨ કમ્પાણ કરવા જેવી જે કૃતિ તે.

ઉપકંઠ, પુ. (સં. ઉપ+કંઠ=આડવું. ઉ.)
મંદ્રાજ; આરન; સરખાનું. ૨ તોળા; પંડ.

ઉપકંઠપ્રિય, સ્ત્રી. (સં.) મંદ્રાજ જે
મુખનું તે; પ્રસ્તાવના. ૨ વિરોધી જે
વિનત તે.

ઉપક્રમણીય, વિ. (સં.) ઉપક્રમ કરવા યોગ્ય; આરંભ કરવા લાયક.

ઉપકોશ, પુ. (સં.) નિંદા. ૨ કપકો.

ઉપગાતિ, સ્ત્રી. (સં.) પાસે જઈ પહોંચવું તે; નજીક જવું તે. ૨ ઉતરતી ગતિ થવી તે.

ઉપગમન, ન. (સં. વપ+ગમ્=જવું. ઉ.) પાસે જવું તે; મળવું તે. ૨ યાન. ૩ સ્વીકાર.

ઉપગીતિ, સ્ત્રી. (સં.) આર્થા અને ગી. તિને મળતો તેવાજ એક હંદ-રાગ તે; ઉતરતી ગીતિ તે.

ઉપશુરુ, પુ. (સં.) વડા મહેતાજીના હાથ નીચેનો જે શિક્ષક તે; ઉપશિક્ષક.

ઉપઅહ, પુ. (સં.) મુખ્ય અહથી ઉતરતો અહ ને; ચંદ્ર; તારા વગેરે. (સૂર્ય મંડળમાં સૂર્યની આસપાસ ફરનારા જે મુખ્ય અહો છે તે અહો અને તેમની આસપાસ ફરનારા જે ચંદ્રો છે તે ઉપઅહો કહેવાય છે.)

ઉપ'ગ, ન. (સં.) એક જાતનું વાદ્ય; એક વાળું.

ઉપચક, ન. (સં.) નાનું ચાક અથવા ઉતરતું પૈકું.

ઉપચક્ષુ, ન. (સં.) ચશ્માં; ઉપનેત્ર.

ઉપચય, પુ. (સં. વપ+ચિ=ચૂંટવું) વધારો; વૃદ્ધિ; ઉત્પત્તિ; ઉત્પાદ; લાભ. ૨ હમલો. ૩ લક્ષ કુંડળામાંનાં ૩, ૬, ૧૦ અને ૧૧ માં સ્થાનો.

ઉપચરણ, ન. (સં.) વધારાનું પદ; ઉતરતું ગૌણપદ. ૨ ગૌણ આચરણ. 'શિષ્યની સેવા શરૂ કરે, સાધુ અસાધુનું ઉપચરણ.' સુદામાચરિત.

ઉપચાર, પુ. (સં.) સાફ કરવાને માટે જે ઉપાયો વગેરે કરવું તે; સારવાર; આવજત; ચાકરી; ઓસડવેસડ કરવાં તે. ૨ ઉપાય; તજવીજ; ક્રિયા. ૩ સંસ્કાર; માર્ગન. ૪ સાધન; સામગ્રી 'ધૌમ્ય કહે તે મેળવજો સહ, યજ્ઞ ત્રણે ઉપચાર.' ૫ મેળવણું ઉપમા પદ. 'રામ-ભદ્ર' એજ ઉપચાર સારો શોભે છે.' (વિવેક.)

ઉપચારક, પુ. (સં.) ચિકિત્સક; ઉપચાર કરનાર; સારવાર કરનાર; સેવા કરનાર. ૨ સેવક; દાસ.

ઉપચારિકા, સ્ત્રી. (સં.) સેવિકા; દાસી; સારવાર કરનારી સ્ત્રી.

ઉપછટ, સ્ત્રી. (ઉપછટ.) પુષ્કળ સાધનો હોવાં તે; કોઈપણ જાતની છટ-સાધન હોવાં તે.

ઉપજ, સ્ત્રી. (સં. ઉત્+પદ્=ઊગવું) ઉત્પન્ન થવું તે; પેદાશ; આવક. ૨ જન્મ; મૂળ; ઉત્પત્તિ; આવક; નફો; લાભ; ઉત્પન્ન; નીપજ; પાક; ફળ.

ઉપજનીપજ, સ્ત્રી. (સં. જપ્ત અને નિષ્પન્ન. ઉ.) ઊગવું અને વધવું તે; પેદા થવું તે રહેવું તે; આવક; ઉત્પન્ન. (ઉત્પત્તિ થાય અને વળી ઉત્પત્તિમાંથી પાછો નિષ્પત્તિ રૂપી લાભ થાય તે તે જાધનો વધવટ, લાભ ખાધ વગેરે જતાં જે ચોક્ષો નફો રહે તે.)

ઉપજવું, અ. ક્રિ. (સં. ઉપ+જન્ન. ઉ) ઉત્પન્ન થવું; મળવું; ફળ પ્રાપ્તિ થવી. 'ખેતરમાંથી કંઈ ઉપજતું નથી.' ૨ મળ ચાલવું; આરા મનાવી; કસું થવું. 'ધરમાં એતું કંઈ ઉપજતું નથી.' ૩ થવું; નીકળવું; નીવડવું. 'એકે છોકરો સારો ઉપજ્યો નહિ.'

ઉપજવેરો, પુ. ઉપજ ઉપર જે કરેલે વામાં આવતો હોય તે; આયપત વેરો.

ઉપજાતિ, પુ. (સં.) અગિઆર અક્ષરોના મધ્યમેજ એક હંદ; ધન્દવજા અને ઉપેન્દ્રવજા એ બે હંદના મિશ્રણથી થએલો હંદ.

ઉપજાવવું, સ. ક્રિ. (સં.) ઉત્પન્ન કરવું; મેળવવું; પેદા કરવું. ૨ કલ્પવું; ઉજવું કરવું; બનાવવું.

ઉપજીવક વિ. (સં.) કોઈની પાછળ જેની આજીવિકા ચાલતી હોય તેવું; આશ્રિત; અનુજીવી; સેવક; ચાકર; દાસ.

ઉપજીવન, ન. (સં.) ગુજરાન; આજીવિકા. (કોઈને આધારે ગુજરાન ચલાવવું તે.)

ઉપજિહ્વા, સ્ત્રી. (સં.) નાની જીભ; પડ જીભ. (જીભના મૂળ આગળ જે નાની જીભ જેવું પડ હોય છે તે.)

ઉપજીવિકા, ઓ. (સં.) કોષ ઉપર આધાર રાખતી જે વૃત્તિ તે; આજીવિકા; જીવિકા; વૃત્તિ; જીવનનો જે ઉપાય તે.

ઉપજીવી, વિ. (સં.) જીવો ઉપજીવક.

ઉપજ્ઞા, ઓ. (સં.) ઉપદેશ વગર પ્રાપ્ત થએલું જે જ્ઞાન તે; પ્રેરણાનું જ્ઞાન.

ઉપજ્ઞાન, ન. (સં.) જોણુજ્ઞાન; મુખ્ય જ્ઞાનથી ઉતરતું જે જ્ઞાન તે. ૨ સંસારજ્ઞાન.

ઉપટણું, ન. નહાતા પહેલાં ચરીરે ઓળવાનું એક જાતનું સુગંધી દ્રવ્ય; પીડી.

ઉપટણું, અ. કિ. (સં. ઉત્+પટ=ઉડી જવું.) ઉખળી જવું; ઊડી જવું; ધીકું થઈ જવું; ઉતરી જવું. (રંગતી ધમક જતી રહેતી.) 'આ પરઓળાનો રંગ ઉપડી ગયો.'

ઉપટામણી, ઓ. વરધોડાના માંડવાને દિવસે સુરતના નાગરોમાં કન્યાનાં સગાંને જે સંબંધપટ પહેરામણી પહેરવા આવેલા વહેવાઇની આગળ વાંચવામાં આવે છે તે. (નર્મ.)

ઉપટો, પુ. જીઓ ઉકરો.

ઉપડવું, અ. કિ. (સં. ઉત્+પત્=ઉ.) મહાર નીકળવું; ઉચકાવું; ફટવું; ઉપસવું; ઉડવું. ૨ આગળ વધવું; ચાલવા માંડવું; ગતિમાં આવવું. 'ગાડી ઉપડી.' ૩ પાપમાલ યથ જવું; સત્યાનાથ જવું. 'એક ઊકરાની પાછળ પાંચ ઘર ઉપડી ગયાં.' હાથ ઉપડવો=ખારવું. પગ ઉપડવા=ઉતાવળા ચાલવું. ઉપડી જવું=ચાલી જવું; ચરી જવું.

ઉપડાઇ, ઓ. ઉપડામણ; ઉપડામણી.

ઉપડામણ, ન. ઉપડાવાની જે મજૂરી તે; ઉપડાઇ; ઉપડામણી.

ઉપડામણી, ઓ. ઉપડામણ; ઉપડાઇ.

ઉપડાવનાર, વિ. ઉપડાની લઈ જનાર, ઉચકાવનાર. ૨ ઉપડાવાની ફરજ પાડનાર.

ઉપડાવણું, સ. કિ. પ્રે. ઉપડે તેમ કરાવવું; ઉચકાવવું; ઉડાવરાવવું.

ઉપડેડું, વિ. (સં. ઉપ+સિષ્ટ. ઉ.) ઉડું થએલું; ગમતિમાં આવેલું.

ઉપજીનાર, વિ. ઉપજીવાની ક્રિયા કરનાર; અનાજને ચોક્કસ કરવાને પવનમાં ઉડાવનાર; ઝાટકનાર.

ઉપજીવું, સ. કિ. (સં. ઉડ+પૂ=ચોક્કસ કરવું. ઉ.) અનાજને કણસકાંના હોડામાંથી જીડું પાડવાને પવનની સામી પુકે ઉડાડવું; પવન નાંખીને ચોક્કસ કરવું; ઝાટકવું; સાર કરવું.

ઉપજીવણું, સ. કિ. પ્રે. ઉપજી એમ કરાવવું; ઉપજીવામાં મદદ કરી.

ઉપજીઆં, ન. ઉપજીવાનાં જે સાધન તે; ૨ ઉપજીવાના ટોપલા સપડાં વગેરે.

ઉપતર, પુ. (સં. ઉપ+તર=ઉતારનાર.) ઓછા વાપરવાળા જે કિનારો તે; કિનારા નજીકની જે જગ્યા તે; બાહું.

ઉપતાપ, પુ. (સં. ઉપ+તપ=તપવું. ઉત્તાપ. ઉ.) ઉતાપો; મંતાપ; દુઃખ; પીડા; ખેદ; ક્ષેષ.

ઉપદંશ, પુ. (સં. ઉપ+દંશ=કરડાવું. ઉ.) કરડવું તે; દુઃખ; દંસ. ૨ ચાંદીનો શેગ; દાંડી.

ઉપદાન, ન. (સં. ઉપ+દા=આપવું. ઉ.) મોટા જ્ઞાનની પાછળ જે કંઈ થોડું જ્ઞાન આપવું તે. ૨ લાંચ રચવત. ૩ નજીકવું; મેઠ સોગાત.

ઉપદિષ્ટ, વિ. (સં. ઉપ+દિષ્ટ=ઉપદેશ કરવો. ઉ.) ઉપદેશવું; જેને ઉપદેશ થએલો ટોપ એવું. ૨ જેને આજ્ઞા થએલી છે એવું.

ઉપદેવતા, ઓ. (સં.) નાના દેવ; ઉતરના દેવ. યજ્ઞ; નિધાધર; નધર્દ-આપ્રસાઓ વગેરે ઉપદેવતા ગણાય છે. (દેવતા જેવું તે ઉપદેવતા.)

ઉપદેશ, પુ. (સં. ઉપ+દિષ્ટ=દીખાવવું. ઉ.) બોધ; શિક્ષણ; સમજાવ; પ્રિયામણ; દિનવાદ; શિક્ષા; જ્ઞાન. ૨ સલાહ; વચવા. ૩ ચેનસપ્તી; આજ્ઞા; દુકમ. મંત્ર આપવો તે; વિદ્યા.

ઉપદેશક, પુ. (સં.) ઉપદેશ કરનાર; ગ્રા.

ઉપદેશ, પુ. (સં.) ઉપદેશકર્તા; ગુરુ; આચાર્ય.

ઉપદેશકારક, વિ. (સં. ઉપદેશ+કૃ= કરવું. ઉ.) ઉપદેશ કરે એવું; જેમાંથી ઉપદેશ મળે એવું; ઉપદેશ કરનાર.

ઉપદેશવું, ક્રિ. ઉપદેશ કરવો; બોધ આપવો; કઈકામ કરવાની મલાહ આપવી; પ્રેરવું; ગાવું; ચેતવણી આપવી; શિખામણ દેવી; આજ્ઞા કરવી.

ઉપદ્રવ, પુ. (સં. ઉપ+દ્રુ=પીડવું. ઉ.) ખીળતે જેથી પીડા, દુઃખ, મુસીબત થાય તે; પીડા; દુઃખ; ધન. ૨ સંતાપ; ઉપાધિ; ત્રામ. ૩ આપણ; જંગમ; ઉત્પાત.

ઉપદ્રવ, પુ. (સં.) ઉતરતો-ગૌધુધર્મ તે; ૨ પાખંડ.

ઉપદ્રવકારક, વિ. (સં. ઉપદ્રવ+કૃ= કરવું. ઉ. કારક.) ઉપદ્રવ કરે એવું; જેમાંથી ઉપદ્રવ થાય એવું.

ઉપદ્રવી, વિ. (સં. ઉપદ્રવ+ઈ=વાળું.) ઉપદ્રવવાળું; ઉપદ્રવ કરે એવું; પીડાકારક.

ઉપદ્રવી, પુ. (સં.) નાનો ખેટ. ૨ ખેટ નહિ પરંતુ ખેટતે મળતો આવતો હોય એવો પાણીમાંનો જે જીભાગ તે.

ઉપધાતુ, સ્ત્રી. (સં. ધાતુસદૃશો ધાતુઃ) ઉતરતી ધાતુ; ગૌણ ધાતુ; હલકી ધાતુ; ધાતુના જેવી જે ધાતુ તે ઉપધાતુ. (જે દ્રવ્યે પ્રુલ્લં ધાતુવું સ્વરૂપ ન લીધું હોય એવું અપરિપક્વ મૃન્મય દ્રવ્ય.) ૨ મિથ ધાતુ. જેમકે પીતળ, કાંસુ વગેરે. મુખ્ય આઠ ધાતુઓ છે તેને મળતી બીજી ગૌણ સાત ઉપધાતુઓ કહેવાય છે. ૧ માહિક, ૨ તુલ્યક, ૩ અગ્રક, ૪ નીલાંજન, ૫ મનઃસિલ, ૬ હડતાળ અને ૭ રસાંજન.

ઉપધાન, ન. (સં. ઉપ+ધા=મૂકવું. ઉ.) ઓસીકું; તકીઓ.

ઉપધાન્ય, ન. (સં.) ખડધાન્ય; હલકી ખતનું ચનાજી. (કાંમ, બેંડી, સાગો વગેરે.)

ઉપધારણા, સ્ત્રી (સં. ઉપ+ધૃ=ધરવું. ઉ.) ચિત્તને એકજ વિષય ઉપર સ્થિર કરવાનો એક યૌગિક પ્રકાર.

ઉપનયન, ન. (સં. ઉપ+નૌ=અર્ધ જવું. ઉ.) દ્વિજોના સોગ સંસ્કારમાંનો એક સંસ્કાર; જનોઈ દેવું તે; ઉપવીત મંસ્કાર; બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય અને વૈશ્યના છોકરાઓને પોત પોતાના વેદાનુસાર અભ્યાસ કરવાને ગુરુને ઘેર મોકલતા પહેલાં તેને માટે તેઓ અધિકારી થાય એવા હેતુથી જે સંસ્કાર કરવામાં આવે છે તે. ૨ જનોઈ; ઉપવીત. બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્યને યગ્યસૂત્ર ધારણાદિ રૂપ જે મુખ્ય સંસ્કાર તે; બદ્ધકરણ.

ઉપનામ, ન. (સં.) નાનું-કુંકું નામ તે; અટક; અવટક; ઓખર; આડનામ; ૨ લાકડું નામ.

ઉપનાયક, પુ. (સં.) વાર્તા નાટક વગેરેમાં જે ખીલું પાત્ર હોય છે તે. (જેમ માલતી માધવમાં 'મકરંદ') ૨ ઉપપતિ.

ઉપનિપત્, ન. (સં. ઉપ+નિપત્=એસવું. ઉ.) વેદોને લગતાં તેના પાછલા ભાગનાં બ્રહ્મવિધાની ચર્ચાઓથી બરેલાં શુદ્ધ શુદ્ધ કેટલાંક પુસ્તક, પ્રકરણો, વિભાગો વગેરે છે તે. ઉપનિપદો લગભગ ૧૦૮ ઉપરાંત છે. વેદાંતશાસ્ત્ર; બ્રહ્મવિધા.

ઉપનેત્ર, (સં.) ચશ્માં; ઉપચક્ષુ; આંખને મદદ કરનારા કાચને ધાતુના ચોકકામાં ગોઠવી નાકની ઉપર આંખની સામે કાનને આધારે રહે એવી રીતે બનાવેલી એક બનાવટ તે.

ઉપન્યાસ, પુ. (સં. ઉપ+નિ+અસ્=મૂકવું. ઉ.) આપવું તે; બહાર પાડવું; બહાર કરવું તે. ૨ ખ્યાન; પ્રસ્તાવના; ઉપોદ્ધાત; ઉપક્રમ; વિચાર; આખ્યાન; કથાનક; વાંદમુખ; વિચાર.

ઉપનયનું, ચ. ક્રિ. ઉત્પન્ન થવું; જનમવું; અવતરવું; ઉપ-જવું. 'અમર તથે કુળ ઉપન્યો તને વારૂં રે.' પ્રહલાદ.

ઉપપતિ, પુ. (સં.) દ્વિવર; દેવર; દીઅર. ૨ યાર; આશક; જીર.

ઉપપત્તિ, સ્ત્રી. (વપ+પદ્=જાણું. ઉ.) અનુક વસ્તુ પુરવાર કરવાને જે પ્રમાણો વગેરે આપવાં તે; સંગતિ મેળવતી તે, ૨ હેતુ. ૩ ઉપાય; સાધન; ધ્વાજ. ૪ સિદ્ધિ; પ્રાપ્તિ; યુક્તિ. ૨ પુરાવો; પ્રમાણ.

ઉપપત્તી, સ્ત્રી. (સં.) રાખ. ૨ દાસી.

ઉપપદ, ન. (સં.) સરખું પણ કંઈક ઉતરતું પદ તે. ૨ એક પદની નજીકનું જે બીજું નાતું પદ તે. (રાગ-ઉપરાગ.) સમાસનું પહેલું પદ તે. (પ્રાદિ.) ૩ અવટક; ઓળખ.

ઉપપન્ન, વિ. (સં.) સિદ્ધ; સાબીત-પુરવાર થએલું; દક્ષિત; નક્કી થએલું.

ઉપપાતક, ન. (સં.) ઉતરતું-હલકું પાપ.

ઉપપાદન, ન. (સં. ઉદ્+પદ્. ઉ.) જે ઉત્પન્ન કરાએલું હોય તે. ૨ ખાતરી કરી આપતી તે. ૩ સંપાદન; સંગ્રહ.

ઉપપુર, ન. (સં.) પડ; નગરની નજીક જે વાસ હોય તે; શાખાનગર.

ઉપપુરાણ, ન. (સં.) મહાપુરાણોથી ઉતરતાં જે નાનાં નાનાં પુરાણ તે. જેમકે-ગરુડ-પુરાણ. નાનું પુરાણ.

ઉપપ્રવાન, ન. (સં.) ભેટ; નજરાણો. ૨ વધારામાં આપવું તે; લાંચ; ઉલોચ.

ઉપપ્લવ, પુ. (સં. વપ+પ્લ=મોળી નાંખવું, હુમલો કરવો.) ઉપદ્રવ; ઉત્પાત; આક્રમ; પાપમાલી. ૨ જીલ્લમ; પીડા. ૩ આક્રમણ; ઘેરો; હુમલો. ૪ મહલ થવું તે; મોટા ઉત્પાત; વિપ્લવ.

ઉપપ્લવકારક, વિ. ઉપપ્લવ કરે એવું; નાશકારક; મોળી નાંખે-ચુકડી દે એવું; પાપમાલી કરે એવું.

ઉપપ્લવી, વિ (સં.) ઉપદ્રવવાળું; નાશકારક; મોટા ઉત્પાત કરે એવું.

ઉપપ્લોકતા, પુ. (સં. વપ+પ્લુજ=ભોગવું. ઉ.) ભોક્તા; ભોગવટા કરનાર; ભોગવનાર; માલીક; ધણી; સ્વામી. ૨ વારસ.

ઉપભોગ, પુ. (સં. વપ+પ્લુજ=ભોગવું. ઉ.) ભોગવટા; ભોગવવું તે. ૨ અનુભવ; માણવું

તે. ૩ મુખ લેવું તે, મજા કરવી તે.

ઉપમર્દ, પુ. (સં. વપ+મૃદ્=મારી નાંખવું. ઉ.) નાચ; વિનાચ; ક્ષય; ધાણ.

ઉપમર્દક, વિ. નાચ કરનાર; વિનાચક.

ઉપમા, સ્ત્રી. (સં. ઉપ+મા=સરખાવવું.

ઉ) સરખામણી. ૨ મળતાપણું. એક વસ્તુને બીજી વસ્તુની સાથે સરખાવતી તે. ૨ બે વસ્તુનું એક બીજાને મળતાપણું બતાવવું તે; સાદૃશ્ય; દર્શાવ; નિદર્શન; ઉત્પેક્ષા. ઉપમા આપવી=સરખામણી કરવી. ઉપમા કરવી=વધારવી; સ્તુતિ કરવી. ઉપમા લેવી=માન લેવું. ૨ કાંખલો લેવો.

ઉપમાતા, સ્ત્રી. (સં.) ધાવ; ધવરાવનારી તે; ધાત્રી. ૨ ઓરમાન મા; ધાવકી મા.

ઉપમાન, ન. (સં. ઉપ+મા=સરખાવવું. ઉ.) જેની સાથે ઉપમા કરવાની હોય તે. જેમ કે 'તેનું મુખ ચંદ્ર જેવું છે' એમાં ચંદ્ર એ ઉપમાન છે. સરખાવવા યોગ્ય; મુકાબલો કરવા લાયક જે કંઈ હોય તે.

ઉપમિતિ, સ્ત્રી. (સં. વપ+મા=સરખાવવું. ઉ.) સરખામણી; ઉપમા.

ઉપમેય, વિ. (સં.) ઉપમાને યોગ્ય; સરખાવવા લાયક. 'મુખચંદ્ર' એમાં મુખ ઉપમેય અને ચંદ્ર ઉપમાન કહેવાય છે.

ઉપયુક્ત, વિ. (સં. વપ+યુજ્=જોડવું. ઉ.) બરોબર જોડાએલું; યોગ્ય; ઉચિત. ૨ કામનું; ઉપયોગી. ૩ બંધબેસતું આવે એવું; વખતસર કામમાં આવે એવું.

ઉપયોગ, પુ. (સં. વપ+યુજ્=જોડવું. ઉ.) કાંઈ પણ વસ્તુને પોતાના કામમાં લેવી તે; કાંઈ વસ્તુનું કામમાં આવવું તે. ૨ કામ; વાપર; ખર્ચ. ૩ જરૂરિયાત. 'ઉપયોગમાં આવવું'=નિરર્થક ન જવા દેતાં કામમાં લેવાય એવું કરવું તે. ૨ લાભકારક યજ્ઞ પડે એમ કરવું તે.

ઉપયોગિતા, સ્ત્રી. (સં.) પ્રયોગન; આનંદ; ઉપયોગપણું. ૨ જરૂર; અગત્ય; દક્ષ-સાધનતા.

ઉપયોગી, વિ. (સં.) ઉપયોગનું; કામનું.
૨ અગત્યનું; જરૂરનું. ૩ લાભકારક; ફાયદો
કરે એવું; ફિતકર.

ઉપર, અ. ૫૨; ઉચે. 'ધર ઉપર કોણ
એ?' ૨ પેલી પાસ; વધારે. 'સો ઉપર દસ.'
૩ પછી. 'નફો થયા ઉપર વિચાર.' ૪ આગળ.
'તે તેની ઉપર છે.' ૫ ઉપરાંત, મદદ. 'માફ
ઉપર કોણ કરે, એને વચ મર્વે સાચ.' ભાલણ.
'ઉપર આખ નીચે ધરતી'=નિરાધાર; નિરાશ્રિત.
'ઉપર કરવું'=અડાવવું. 'તું વૈષ્ણવનું ઉપર કરીય
તો સંસાર સાગર તરીય.' હારમાળા. 'ઉપર
થઈને કરવું'=કોઈએ ના કહ્યું હોય તેમ છતાં
તેની અવગણના કરીને કાર્ય કરવું તે; પોતાને
જોખમે કરવું તે. 'ઉપર નીચે થવું'=આતુર-
અધીરા થઈ જવું. 'ગામની ગરીબ સ્ત્રીઓ
પ્રધાનપત્નીની ખાતર કરવાને ઉપર નીચે યઈ
રહી.' સરસ્વ. ૨ આકળા થવું. 'ઉપર પગ
મૂકવો'=ન લેખવું, આગળે અણકારની નહિ
તે. 'એવું કેવું અગત્યનું કામ છે કે હજુરશ્રીના
હુકમ ઉપર પગ મૂકવો.' સુદ્રા. શા. 'ઉપર
રહીને'=જાતે ઉભા રહીને, પોતાની દેખરેખતળે.
'ઉપર હાથ રાખવો'=નાતિ ન આપવી; ચદિ-
આતા રહેવું; સત્તા ચલાવવી. 'એ તો પો-
તાનો હાથ ઉપર રાખવાની મહેનત કરે છે.'
૨ 'જાનરમાન સાસુઓ વહુઓ ઉપર હાથ
રાખ્યા વગર રહેતી નથી.' 'ઉપરનું ઉપર રા-
ખવું'=નીચું પડવા ન દેવું તે. ૨ પોતાનો કંઠો
ખરો કપા કરવો તે. ૩ માનભંગ થવા ન દેવું તે.

ઉપરઉપરથી, અ. ઉપરચોટીઈ. ૨ સહેજ;
થોડું; જરા; કિંચિત્; સહેજસાજ. 'ઉપરઉપ-
રથી વાંચી જાઓ.' 'ઉપરઉપરથી કાપટી નાંખો.'

ઉપરક્ષક, પુ. (સં. ઉપ+રક્ષ=રક્ષણ કરવું
ઉ.) હજુરશ્રીઓ; મુખ્ય રક્ષકના હાથ નીચેનો
સિપાઈ.

ઉપરચોટીઈ, વિ. ઉપરઉપરથી જણાય
કે થાય તેટલું; ઉપલક્ષીઈ; જેવુંતેવું; થોડું; જરા;
અસપૂર્ણ.

ઉપરછલું, વિ. ઉપરચોટીઈ; થોડુંથોડું;
સહેજસાજ; ઉપરનું; આધુપાતળું.

ઉપરછપકે, અ. ઉપરઉપરથી. ૨ અદર-
અમુક નિયાન કરી અદર રાખેલું તે; અસદે;
આચરે. ચોપડામાં રીતસર નહિ લખતાં એકાદ
કેકાણે યાદી કરીને જે કંઈ આપ લે કરવામાં
આવે તે.

ઉપરણી, સ્ત્રી. (સં. પ્ર+ધા+નૃ=દાંકણું.
ઉ. પ્રાચરણ. અથવા ઉત્તરીય ઉ.) ઓઢણી;
ઉપર ઓઢવાનું જે વસ્ત્ર તે; સ્ત્રીઓનું ઉત્તરીય
વસ્ત્ર-અંબર તે. 'માડી! મેં તો હરણે ઉપરણી
ઓઢી, મારે અખંડ વરની જોડી રે, મેં બદ્ધ
સાફ કીધું.' પ્રા. કા.

ઉપરણું, ન. ખેસ; ચશ્મોટો; પિછોડી; અંગ-
વસ્ત્ર; ખમે નાખવાનું પુરણું કપડું.

ઉપરણો, પુ. જુઓ ઉપરો ચપ્પડ.

ઉપરતિ, સ્ત્રી. (સં. ઉપ+રત્ન=અંધ પડવું.
ઉ.) વિરતિ; વિરામ; વૈરાગ્ય. ૨ ચાંતિ; ચાંત
પડવું તે; અટકવું; અંધ પડવું તે. ૩ નિવારણ;
નિર્વેદ; કંટાળો. (જા.)

ઉપરદળા, ન. (સં. ઉપ=ઉપરનો દલ=
ભાગ ઉ.) અખતો; જમીન ઉપર કંઈક ખાંધ-
કામ. ૨ પરચાર.

ઉપરવટ, વિ. (સં. ઉપરિ=ઉપર વત્ત=
જેવું.) ઉત્તમ; અદિઆતું. ૨ અ. ઉપર થઈને;
ન ગણકારતાં. 'તારે મારી ઉપરવટ થઈને કામ
કરવું નહિ.' ઉચકું; વિરુદ્ધ; યરછ ઉપરાંત; અ-
વગા કરીને; ના કહ્યા છતાં પણ; ઉક્રંધન ક-
રીને. ૩ પોતાને ખીજ કરતાં વધારે કહાયા
માનવું તે.

ઉપરવટણો, પુ. ખલ ઉપરનો પથર તે;
ખતો; વટવો; વાટવાનો પથર.

ઉપરવાડ, સ્ત્રી. ધર; જણાઈ અથવા ગા-
મની નજરનો જે ભાગ તે; ઉપકંડ; ઉપતટ.
(ઉપ-પરવાડ. ઉપ=નાની-નજરની અને પરવાડ
=પરિવાટ) નજરની પોળ-નાસ-ફણાઉ. ધરની
-પોળની કે ચહેરાની જે હદ ભીતિ-કોટ હોય

તેની નજીકનો ભાગ-કંપાઉંડની બહારનો ભાગ.
'ઉપરવાડે સૈયર કરે છે સાદળો.' દયારાગ. 'ઉપ-
રવાડે ઉભો રહીને, મોરલી ધમકે મીડી.' શ્રદ્ધાનંદ.

ઉપરવાડીઓ, પુ. ઉપરવાડે રહેનારો;
ગામમાં નહિ પરંતુ પરામાં-મહારના વાસમાં
રહેનારો; આશ્રિત. (અમુક ગામનું ખેતર હોય
અને તે તે ગામનો નહિ પરંતુ બીજા ગામનો
ખેડત ખેડતો હોય તે ઉપરવાડીઓ કહેવાય
છે.) વસાવેલા; મળુરી અથવા શુદ્ધ કામ
કરવાને ગામની નજીક વસાવેલા જે આશ્રિત
લોકો તે; ઉપરવાડીઓ; વસાવેલા.

ઉપરવાડે, ઉપરવાડે થઈને લેવું આપવું;
વાતચિત કરવી અથવા બોલવુંચાલવું તે; પાછલે
બારણે; પછવાડેથી; કંપાઉંડ-ધર ગામની જે
હદની વાડ કે ભીંત હોય તેની ઉપર થઈને
કાર્ય કરવું તે. 'ઉપરવાડે આપલે કરવી તે સારી
નહિ.'

ઉપરવાસ, પુ. (સં. ઉપરિ=ઉપર વસ્તુ
=રહેવું. ઉ.) ઉપર રહેવું તે; મેડે-માળ ઉપર
રહેવાનું રાખવું તે. 'નાનાં નાનાં જગ્યાવાળા
કુટુંબને ઉપરવાસ શા કામનો ?'

ઉપરવાસીઓ, પુ. (સં. ઉપરિ=નજીકનો
વસ્તુ=રહેવું. ઉ. વાસ=વસવાટ રહેનાર તે.)
ગામની બહાર જે વસવાટ હોય તે; ઉપવાસ
અને ત્યાં જે રહેતો હોય તે. ઉપરવાસીઓ.
(રદાર્થ.) અંસન; ભંગી; ચાંડાળ; શુદ્ધ; બહાર-
વસો; કાકુ કહાડનાર.

ઉપરવાસો, જુઓ ઉપરવામ.

ઉપરાપરી, અ. (સં. ઉપરિ+ઉપરિ ઉ.)
વારંવાર; એક પછી એક; લાગચાગટ; એકની
ઉપર બીજી બીજીની ઉપર ત્રીજી ત્રીજીની ઉપર
ચોથું એવી જે થયેડી તે; ઉપરાછાપરી.

ઉપરાછાપરી, (ઉપરાગાપરી) અ. એક
એકની ઉપર; એક પછી એક. (પડકવું. નાંખવું,
ગાઠવવું) તે; એક પછી બીજી-બીજી પછી
ત્રીજી એવી જે પરંપરા તે.

ઉપરાંટું; (ઉર્ધ્વંટું.) વિ. બાલું; આડકુંડું.
૨ બાલુ પાર્શ્વ તરફ વીઝવું તે. 'નાંખે પાટું
પગ ઉપરાટે.' મેમાનંદ. ૩ ઉર્ધ્વ; ઉમેડું; ઉભા
દોળાવવું.

ઉપરાજવું, અ. કિ. પેદા કરવું; ઉત્પન્ન
કરવું.

ઉપરાણું, ન. બેની લડાઈમાં એકનો પક્ષ
બીજો તેની સહાયમાં રહેવું તે; પક્ષ; કુમક; સ-
હાય; ઉપરાણું.

ઉપરાંત, અ. (સં. ઉપરિ+અંત. ઉ.)
વધારેમાં વધારે હોય તેમ; વધારે; વિશેષતઃ
૨ સિવાય; વળી બીજું. ૩ પછી; પછવાડેથી;
ઉપરથી.

ઉપરામ, પુ. (સં. ઉપરિ+અમ=અટકવું.)
નિષ્ક્રિય; અવરતિ; વિરામ. ૨ અટકવું; બંધ
પડવું તે. 'તે માયા પામશે ઉપરામ, છવ બ-
હતા પામે તે કામ.' રત્નો. ૩ સંન્યાસ. ૪
ચાંત પડી જવું તે; મોક્ષ; મુક્તિ; મૃત્યુ. આરામ;
ઉપરતિ; ઉપરમ.

ઉપરામણી, સ્ત્રી. જે વસ્તુની કીંમતમાંનો
જે તફાવત તે; વધારો.

ઉપરાવવું, (ઉપગ્રાવવું) સ. કિ. ઉપગ્રાવવું;
લેવરાવવું; ઉચકાવવું; ઉપાડીને કાઢી નંખાવવું.

ઉપરાણું, ન. પક્ષ; સહાય; મદદ; કુમક;
ઉપરાણું.

ઉપરી, વિ. ઉપરનું; હરકાર્થ કામ ઉપર
જે નિયુક્ત થએલું હોય તે; તપાસ રાખનાર;
વડું; નિયંત્રણી કરનાર; ચોકસી રાખનાર; ઉપ-
રથી જોનાર; મુખી; મુકાદમ; અધિકારી.

ઉપરીપાણું, ન. વડાપાણું; વડપણ; ઉપ-
રીપદ; ઉપર દેખરેખ રાખવાપણું; બધા મા-
ન્યસોની ઉપર અથવા મોટા કામ કે ખાતા
ઉપર તેના ઉપરી થઈને અમલ ચલાવવાપણું
તે; ઉપરી તરીકેની જે સત્તા તે.

ઉપર, (ઉર્ધ્વ) વિ. પાસાબેર ઉપર; ઉપાડી
નાંખવું તે; જુઓ ઉર્ધ્વ.

ઉપસાટ, પુ. ઉપસણ. ૨ સોને. ૩ વધારો; કુલાનો.

ઉપસાવણું, સ. કિ. ઉપસે એમ કરવું; કુલાવણું; ઉપાડાવણું; કુલાવણું.

ઉપસાણું, અ. કિ. ઉપસવું; કુલવું. (એની મેજે કુદરતી રીતે ઉપસણ થવું તે.) સુજવું.

ઉપસ્કર, પુ. (સં. ઉપ+કૃ=કરવું. ઉ.) સામગ્રી; સાહિત્ય. મુખ્ય વસ્તુને લગતી જે બીજી વસ્તુઓ તે; સંભાર. ૨ ઘટખટલો.

ઉપરી, સ્ત્રી. પરણેલી નહિ પણ રાખેલી હોય તે સ્ત્રી.

ઉપરથ, ન. (સં.) સ્ત્રી પુરુષની ઝોળખ જેનાથી યાય છે તે ચિન્હ; શુભેન્દ્રિય.

ઉપરથાન, ન. (સં. ઉપ+થા=પાસે ઉભા રહેવું. ઉ.) હાથ ઉંચા રાખી મંત્ર બોલતા દેવની સન્મુખ ઉભા રહેવું તે. ૨ દેવસન્મુખ ઉભા રહી ઉંચા હાથ કરીને સ્તુતિ કરતી તે.

ઉપસ્થિત, વિ. (સં.) આવેલું; નજીક ઉભેલું; પ્રાપ્ત થયેલું; આવી પડેલું. ૨ પાઠે-મોડે હોય તેવું; તૈયાર અને તૈયાર હોય તેવું.

ઉપહસનીય, વિ. (સં.) હસવા જેવું; મશકરી યાય તેવું

ઉપહાર, પુ. (સં.) ઉપ+હૃ=અર્પવું. ઉ.) પૂજનો સરસામાન. 'લઘુ પૂજનો ઉપહાર' સુદામા. ૨ બક્ષીસ; ભેટ; દાન. ૩ કીર્તન; લવાનમ. 'આ માસિકનો ઉપહાર બે રૂપીઆ છે.'

ઉપહાસ, ન. (સં. ઉપ+હસ=હસવું. અ-સ્કરી થવી. ઉ.) મશકરી; પરિહાસ; ચેષ્ટા કરવી તે. ૨ મશકરીમાં ઉડાવવું તે. ૩ ટોળ; મજાક.

ઉપહાસ્ય, ન. જુઓ ઉપહાસ; હસી કાઢવા જેવું.

ઉપજી, ન. ખાટલાની લંબચોરસતામાં પહોળાઈ રાખનાર જે લાકડું તે; લંબાઈએ રહે-નારાં લાકડાં ઇસો કહેવાય છે અને પહોળાઈએ રહેનારાં લાકડાં ઉપજાં કહેવાય છે. માથું અને પગ જેની ઉપર રહે છે તે બે લાકડાંમાંનું એક.

ઉપામ, ન. (સં. ઉપ+આ+મ=કરવું.

ઉ.) ઉપાકરણ; વેદાભ્યાસનો આરમ્ભ કરતા પહેલાં કરાતી એક ક્રિયા. ૨ જોનાઈ પહેર્યા પછી કરવાનું એક કર્મ.

ઉપાખ્યાન, ન. (સં. ઉપ+ખા+ન્યા=કહેવું. ઉ.) કથાનક; આખ્યાન; કથા; નાની વાર્તા. ૨ લોકમાં ચાલતી વાર્તા; દંતકથા. ૩ આકકથા; કહાણી. ૪ મહેલું.

ઉપાંગ, ન. (સં. ઉપ+અંગ.) ઉત્તરતું જે અંગ તે; અપ્રધાન ભાગ; વધારો; પરિવિષ્ટ; પુરવણી. 'ઉપવેદ' (ધર્મશાસ્ત્ર, ન્યાય મીમાંસા પુરાણ વગેરે વેદનાં ઉપાંગ કહેવાય છે.) ૨ તિલક; દીલું; ત્રિપુંડ.

ઉપાંગલાસત, ન. (સં.) એક મતનું વ્રત.

ઉપાડ, પુ. ખપ; ખપત; ઉઠાવ. ૨ ચઢતી; તેજ; વધારો. ૩ ઉપસાટ; સોને; સુજન. ૪ અનુન; ઉન્માદ; આવેશ. ૫ શરૂઆત; 'વાતનો ઉપાડ' કોચીસ; યતન; મહેનત; પ્રયાસ. ૬ નાણાં ઉપાડવાં તે. ૭ વાપર; ઉપયોગ. ૮ ધરાડી; માગણી.

ઉપાડવું, સ. કિ. (સં. ઉપ+પડ=ઉચે જવું. ઉ.) ઉંચકવું; ઉઠાવવું. ૨ મૂળમાંથી ઉઠે-ડવું. ૩ ખસેડવું; લઈ જવું. ૪ માથે લેવું; વ-હોરી લેવું. ૫ નાણાં મૂકેલાં હોય લાંથી લેવાં તે; ૬ માથે લઈ લેવું. ૭ ચલાવવું; ગતિમાં ચૂકવું; શરૂ કરવું; માંડવું. 'વાત ઉપાડવી.'

ઉપાડીજવું, કિ. લઈ જવું; ઉંચકી જવું. ૨ ખેંચી લઈ જવું; ઉઠાવી જવું. ૩ ચોરી જવું. ૪ ચલાવી લઈ જવું.

ઉપાડો, પુ. ઉપડી ચડે એટલો ધાસ-કાંટા વગેરેનો જે ભારો તે; 'તે પાંચ ઉપાડા કાંટા લાગ્યો.'

ઉપાદાન, (સં.) અંગીકાર; સ્વીકાર; પા-સેનું કારણ; હેતુ.

ઉપાધિ, સ્ત્રી. (સં.) પીડા; દુઃખ; સંકટ; આપદા. ૨ જંબળ; પંચાત; ચિંતા; પડખ. ૩ શુદ્ધ સ્વરૂપને બીજો સંબંધ લગાડવો તે; ઉપ-નામ; પદવી; અવટંક વગેરે. ખિતાબ; ઇલાકાબ.

ઉપાધ્યાય, પુ. (સં.) વેદ ભણાવનારો જે શુરુ તે; પુરોહિત; ઉપાધ્યો; ચાર. ૨ અધ્યાપક; મહેતાણ. 'ધરનાં છેમાં ધંદી ચાટે, ઉપાધ્યાયને આટો' = પોતાને માટે ન હોય ત્યાં ખીજને શું આપવું. 'અગ્નિયો ઉપાધ્યો બમણું ધી હોમે' = અગ્નિયાને સાંપેલું કામ સામું વધારે બગડે.

ઉપાધ્યો, જુઓ ઉપાધ્યાય.

ઉપાન, (ઉપાનદ.) ન. (સં. ઉપ+આન+જહ. ઉ.) ભેડો; પગરખાં; ખાસકાં. 'ઉપાન રેણુએ વ્યોમ છાતું, ભોજન દોટાદોટ.' ગ્રેમાનંદ.

ઉપાંત, અ. (સં. ઉપ+પાસેનું અને અંત = ભેડો. પાસેનો ભેડો તે.) નિકટ; પાસે; સમીપ.

ઉપાંત્ય, વિ. (સં. ઉપ+અન્ત્ય. ઉ.) ઉછાતી પહેલાંનું; 'ઉદ્ધા અક્ષરની' પૂર્વનો જે અક્ષર તે ઉપાંત્યાક્ષર. (વ્યાકરણમાં.)

ઉપાય, પુ. (સં.) દુઃખમાંથી છુટવાને જે કંઈ કરવું તે; સુખ થાય એવી જે ક્રિયા તે; યતન કરવો તે; ધલાજ; યુક્તિ; હીકમત. ૨ સાધના; રસ્તો. ૩ ચિકિત્સા; ઉપચાર; પ્રયોગ. (સામ, દામ, ભેદ અને દંડ, એ ચાર ઉપાય કહેવાય છે.)

ઉપારંભ, પુ. (સં. ઉપ+આરંભ=શરૂઆત.) આરંભ; શરૂઆત. ૨ આરંભની પહેલાંનું જે કાર્ય તે.

ઉપાર્જન, ન. (સં. ઉપ+અર્જ=રજવું. ઉ.) કમાઈ. ૨ રજતર; લાભ; નફા; પ્રાપ્તિ; પેદા કરવું તે. ૩ રંધિલ; સંચય.

ઉપાર્જના, સ્ત્રી. (સં.) કમાઈને માટે જે સેવા કરવી તે; ચાકરી; નોકરી. ૨ કાલાવાલા; આજીજી; ખુશામત. ૩ કમાઈ; રજતર; પેદાશ.

ઉપાર્જિત, વિ. (સં. ઉપ+અર્જ=રજવું. ઉ.) રજેલું; કમાએલું; પ્રાપ્ત કરેલું; ઉપજવેલું. 'વડીલોપાર્જિત ધન.'

ઉપાસંભ, ન. (સં. ઉપ+આસંભમ. ઉ.) સામાને શિખામણરૂપે કે ખીજ રીતે કંઈ કહેવું તે; કપકા; દાણો; મહેલું.

ઉપાવવું, સ. ક્રિ. ઉપજાવવું; પેદા કરવું; ઉત્પન્ન કરવું.

ઉપાવું, સ. ક્રિ. ઉપજાવવું; જનાવવું; પેદા કરવું. 'યવન ઉપાયા આઈ, ભક્ષી ગયા ભંતને.' વલ્લભ.

ઉપાશય, ન. ઉપાસન; ઉત્તેજન; સ્મરણ કરાવવું તે. 'ઉપાશય કરવું' = ભૂલાઈ જવાએલા અથવા સાંત પડેલા કામને કે કોઈ ખામતને પાછી ચાપુ કરવાની સળા કરવી તે; ઉચકેરણી કરવી તે; ઉપક્રમ કરવો કરાવવો તે.

ઉપાશય, પુ. (સં. ઉપ+આશય. ઉ.) અપાશરો; યોડાક આસામ લેવાનું સ્થાન. ૨ આસરો; આશ્રય; સ્થાન.

ઉપાશ્રિત, વિ. (સં.) આશ્રિત; આશ્રયે રહેલું હોય એવું; અવલંબી; આશ્રયાગત; આશ્રય લેનાર.

ઉપાસક, વિ. (સં.) ઉપાસના કરનાર; ભક્તિ, સ્તુતિ, સેવા વગેરે કરનાર; સાધના કરનાર. ૨ ના. પુ. જંત; સાધક.

ઉપાસંગ, પુ. (સં. ઉપ+આસંગ=એકત્વ એકત્વ કરવું. ઉ.) ભાથો; તીર રાખવાનું મોડું મેણુ તે; ભારો.

ઉપાસન, ન. (સં. ઉપ+આસ્=એસવું. ઉ.) ઉપાસના કરવી તે; સેવા; ભક્તિ કરવી તે; સાધના કરવી તે. ૨ સળી કરવી તે; કોઈ વસ્તુ સંભારી અથવા તેા ઉચકેરી કરાવવાની સૂચના કરવી તે; શરૂઆત કરાવવી; કાર્ય કરવાને ભગતિ કરાવવી તે. ૩ તીર ફેંકવાનો જે અગ્રાસ કરવા માંડવો તે.

ઉપાસના, સ્ત્રી. (સં. ઉપ+આસ્=એસવું. ઉ.) કોઈ દેવનું ને પ્રસન્ન થાય ત્યાં લગી ભક્તિ સેવન ઇત્યાદિ કરવું તે; પૂજન; ભક્તિ; પૂજા; આરાધના. ૨ ઉપાસનાના તથા પ્રકાર છે. ૧ આભોપાસના, ૨ કર્મોપાસના અને ૩ જ્ઞાનોપાસના વેદ પ્રતિપાદ ધર્મનાં કર્મ, ઉપાસના તે જ્ઞાન, એવાં ત્રણ અંગ છે તેમાંનું જે બીજું અંગ તે.

ઉભયતાં, વિ. બન્ને બાજુ; બેઉ તરફ.
 ઉભયથા, અ. બેઉ રીતે; બે માર્ગે.
 ઉભયપક્ષ, પુ. (સં.) બેઉ પક્ષ; બન્ને
 બાજુવાળાઓ.

ઉભયલોક, પુ. (સં.) આલોક અને પરલોક
 બેઉ લોક તે.

ઉભયવિધ, વિ. (સં.) બેઉ પ્રકાર; બેઉ
 રીતનું. (અર્થકે અને સંકર્ષક બેઉમાં આલનો
 ધાતુ હોય તે ઉભયવિધ કહેવાય છે.) ૨ બે
 બોલું; આમને તેમ બોલનાર. ૩ ઢોળી; દબી;
 કપડી.

ઉભયાન્વી, વિ. (સં.) બેઉ-પક્ષ-પક્ષોના
 અન્વય કરનાર; બે પદ અથવા બે વાક્યને
 જોડનાર. (અવ્યય.) ને, અને, વળી.

ઉભયાન્યત, વિ. (સં.) બે તરફથી જો-
 ડાએલું; સધાએલું.

ઉભયાર્થ, વિ. (સં. ઉભય+અર્થ. ઉ)
 બે અર્થવાળું; જેમાંથી આમ પણ અર્થ નીકળે
 અને તેમ પણ અર્થ નીકળે એવું; અસ્પષ્ટ;
 અઅન્ય; ક્ષીઅર્થા. ૨ બેઉ રીતે કામ લાગે
 એવું. 'દાદીની દાદી ને સાવરણીની સાવરણી.'

ઉભયાલંકાર, પુ. (સં.) જેમાં ચન્દા-
 લંકાર તેમજ અર્થાલંકાર બેઉ આવતા હોય
 એવો જે અલંકાર તે.

ઉભરણ, ન. ઉભરાવું તે; ઉભરો આવવો
 તે. ૨ જોડ ચડવો તે. ૩ આથો આવવો તે.

ઉભરણી, જુઓ ઉભણી.

ઉભરામણ, ન. ઉભરણ; ઉભરો. ૨ ઉ-
 ભરાઈને જે બહાર નીકળી ગયું હોય તે.

ઉભરાણું, અ. કિ. ઉભરાણ જવું; જોડ
 ચડી આવવો; ગરમીના જોરથી ઉકળતા પ્ર-
 વાહીનું ઉછળીને બહાર નીકળવું તે. ૨ ઉકળવું.
 ૩ ન માવું; ન સમાવું-અદરથી જ્યાંય બહાર
 આવ્યા કરવું 'દર તો પ્રીતિયોગી ઉભરાણ
 નય છે.'

ઉભરો, પુ. ઉભરણ; ઉભરવું તે. ૨
 જોડ; જુરસો; ઉછળા; ઉમંગ 'ઉભરો

આવવો'=ઉભરાવા માંડવું તે. ૨ લાગણી થઈ
 આવવી; મન ઉદ્વેગમાં જવું. 'ઉભરો બેસવો'=
 ઉભરાતું બંધ પડવું. ૨ ચાંત થવું; મન હંકું
 પડવું. 'ઉભરો કાઢવો'=મનમાં જે આનંદ કોઈ
 ઈર્ષ્યા વગેરેની લાગણીનો જોડ હોય તે બહાર
 કાઢવો તે; જેટલું કહેવાતું લડવાતું હોય તે
 કહેવું લડવું તે.

ઉભણું, અ. કિ. બે પગ ઉપર ટટાર
 ઉઠા થવું તે; ઉભા રહેવું. (કાઠિઆવાડમાં ઉભણું
 ક્રિયાપદ વપરાય છે. ગુજરાતમાં ઉભા-લું-રહેવું
 એવું દિપદી ક્રિયાપદ વપરાય છે.)

ઉભળણું, અ. કિ. ફરીને-વળી પાછું થવું;
 અંદરથી પાછું બહાર આવવું; નીકળી આવવું;
 ઉજળવું.

ઉભળાવણું, સ. કિ. પ્રે. ઉભળે એમ કરવું.

ઉભાઉભા, અ. તુરતાતુરત; તરતને તર-
 તજ; એકદમ; તાકીદે; તેજ ધડીએ. 'હું ધારીશ
 ત્યારે ઉભાઉભાં નાણાં લઈ લઈશ.'

ઉભાઉભ, અ. તૈયારને તૈયાર રહેવું તે;
 હજુરમાં હાજરને હાજર રહ્યા કરવું તે; ખડે
 પગે રહેવું તે; તત્પરને તત્પર; અવિચાર; વગર
 અટકવે કે વગર વિચારિતએ હાજરને હાજર
 રહેવું તે. ૨ ઉભાઉભાં; ઝટપટ.

ઉભાર, પુ. ખોટું ભારેપણું તે; ઉપર
 ઉપરવું મોટાપણું તે; બહારનો દમામ તે. ૨
 ઢોંગ; ખાલી દમામ; ખોટું મોટાપણું; ખાલી
 ભારેપણું દેખાવું તે. '૩ ધાસતું વજન થોડું
 પણ ઉભાર ધણી.'

ઉભારહેવું, અ. કિ. પગ ઉપર ટટાર
 થવું અને ટટારના ટટાર રહ્યા કરવું તે; ઉભવું.
 જુઓ બિલું.

ઉભારીઓ, સી. (બહુવચનમાંજ બો-
 લાય છે) લાખ બર્થો વગરની પોલી ધુપરીઓ.

ઉભાળ, વિ. ઉભેડું; ઉચું હોય તેવું. ૨
 ઢાળ પડવું; ઢાળવાળું. 'ઉભાળ જમીન અને
 ઉભાળ ખેતરો.' (પવિત્ર કે ટેકરાના ઢાળવાળા
 જાગની જમીન અથવા ખેતરો. ઉભાળ જમીન

ઉપર પડતું વરસાદનું પાણી ટોળાવને લીધે નીચે જતું રહે છે, એટલે જમીનમાં પચતું નથી તેથી એ જમીન સુષીક ગણાતી નથી.)

ઉલીરાસ, સી. ખેતરમાંનો કણમલાંસોતો જે પાક વગર વહેંચે રાખેલા હોય તે.

ઉભું; જુઓ ઉચું.

ઉચ્ચરહેલું; જુઓ ઊંચું.

ઉભેડું; વિ. ઉભું હોય એવું; બહુ ઢાળ પડતું નહિ એવું. 'આ સીડી બહુ ઉભેડી છે.'

ઉભેતાં, જુઓ ઉભયતાં.

ઉભેળણું; કિ. ઉભેળવું; ખેતરમાં એકવાર એક અનાજ ઓરું હોય તેમ છતાં કોઇ કારણે તેને ફરીને ખેડી ખીલું-ખીલવાર અનાજ ઓરવું તે. ૨ કરડ કરવી. ૩ વણેલું ઉકેલવું. ૪ દબાઇ ગયેલી વાતને તાજ કરવી-ચર્ચવી તે. પમેળ-વણું-પાકથી તૈયાર થયેલા ખેતરને ઢોરો પાસે ખવરાવી મૂકવું તે.

ઉભેળો, પુ. કરડ; અડધી ખંડાએલી ડાંગર.

ઉમંગ, પુ. (સં.) આનંદ; હર્ષ; ખુશી. 'ઉપજ્યો અંગ ઉમંગ અયાગ-જીવો વિદ્યો-રિઆ.' ક. ૬. ડા. ૨ હોંસ; ઉલટ. ૩ છચ્છા.

ઉમંગવું, અ. કિ. આનંદવું; ખુશી થવું. ૨ ઉત્પન્ન થવું. 'આનંદ ઉમંગ્યો રે, પ્રસયો સુખરસ રોમેરોમ.' પ્રેમા.

ઉમંગી, વિ. ઉમંગવાળું; હોંસી; આનંદી; હોંસીલું.

ઉમટવું; અ. કિ. ફળવું; ઉતરવું. 'માવડે મેહ વરસે મડમડે, ફળ ન ઉમટે ને લાગા પડે.' અખો.

ઉમડધુમડ, અ. ધુમટ જેવું છવાઇ રહેલું. 'ઉમડધુમડ ઘન છાયો ચી દિય' પ્રા. કા.

ઉમડીઉં, જુઓ ઉમડીઉં.

ઉમણ, વિ. બૂલ વગરનું; અદોષ; સુંદર.

ઉમડું; વિ. ઉત્તમ; શ્રેષ્ઠ; સરસમાં સરસ; ધન; તેદિ.

ઉમયા, જુઓ ઉમા.

ઉમર, સી. વય. ૨ ઉંમરો-ઉંમર. ૩ ઉંમરો. 'ઉમર તો કુંમર થયા, પાપર થયા પર-દેશ.' હે. વાં. 'ઉમર ઓલંગી અંદર આવ,' એ એ જણને ઘરમાં લાવ.' શામળ.

ઉમરખ, (અમરખ-અભિલાપ.) હોંસ; અભિલાપ; ખુશી.

ઉમરડાં, ન. ઉંમરતાં જે ફળ યાય છે તે.

ઉમરડો, પુ. ઉંમર-ઉંમરનું વૃક્ષ.

ઉમરાવ, પુ. (આ. ઉમરા-અ. ઉ.) અ-મીર; શ્રીમંત; મોટા હોદ્દા; સરદાર.

ઉમરાવબદો, પુ. (આ. ઉમરા-અ+બદ= જનમેલું. ઉ.) ઉમરાવનો હોકરો; અમીરબદો; મોટા માણસ; શ્રીમંતનો કુંવર. 'પેલા વેવાઇને ઘેર હાલ પડે, હુલકાર પડે, કોઇ ઉમરાવબદો આવ્યો રે.' સ્ત્રીગીત. ઉમરાવબદો=અમીરપુત્રી, ઉમરાવની દીકરી.

ઉમરો, પુ. ઉમરડો; ઉંમર; ઉંમરાનું ઝાડ; જંગલી અંજીરી; ઉંમરો.

ઉમલણું, અ. કિ. (સં. ઉદ્-મ્+લ= મળવું. ઉ.) ઉધણું; ખીલવું; ઢોરને વિયાવાનો વખત થવો. ૩ ભૂકો થવો; (કળાચૂનાવું) પીગમળવું.

ઉમલેટીઆ, પુ. અમીટીઓ, ચુંડીઓ; ગીલી કરવી તે.

ઉમસ, સી. મૂર્ચ્છા; વાઇ; ફેફસું. (સોરડ.)

ઉમળકો, પુ. પ્રેમનો ઉભરો; મનમાંથી હેતનો ઉછાળો આવવો તે; વહાલ આવવું; હેતનો આવેશ.

ઉમા, સી. દિમવાન-દિમાલપ અને મે-નાતી પુત્રી; શિવની પત્ની; દેવી; જગદંબા; પાર્વતી; મહાદેવી. ૨ કાર્તિક. ૩ કાંતિ.

ઉમાડ, પુ. (સં. ઉત્તમુક=જગતું લાકડું.) ઉમાડીઉં; જગતું લાકડું; અગ્નિકોષ. 'આવ્યો શર કરનો મુસવાડ, જણે પ્રલયાગ્નિ કરો ઉ-માડ.' ગરધર.

ઉમાડીઉં, ન. જગતું લાકડું; ખોયણું.

ઉલટ, સ્ત્રી. ઔત્સુક્ય; હોંસ. ૨ ઉમેદ; આથા. ૩ ઉમંગ, મનનો હોંસભરો ભાવાવેશ. 'એમ કહી 'સાચ નીસર્યો, ઉલટ અંગ ન માય.' પ્રા. કા. ૨ ઉલટાવું તે; પાછા ફરવું તે.

ઉલટપાલટ, જુઓ ઉલટપુલટ.

ઉલટપુલટ, વિ. અવળાસવળી; આમતેમ; આ બાજુ અને પેલી બાજુ; હેરફેર; ઉલટું સલટું. ૨ ઉધુંચવું; આડુંઅવળું; તળેઉપર; સંઘાપસંઘ.

ઉલટલેર, વિ. ઉલટભરેલું; હોંસી; અ. ઉલટથી; હોંસથી.

ઉલટધુ, અ. કિ. ઉલટથી કરવું; ઉલટ-હોંસ-ભેર-જોસમાં ધસવું-ધસી જવું તે. ૨ સામુ થવું; તૂટી પડવું; મારવા મંડવું. 'બધા સિપાઇઓ નિશાનવાળા હાથી ઉપર ઉલટી પડ્યા.' ૩ મેંડી પડવું; ટાળાને ટાળાંબંધ ધસી જવું. 'જાણે કટકદળ ઉલટયાં, જાણે આઘ્યો રેવાજનો સંધ ભલે ભલે.' સ્ત્રીગીત.

ઉલટસવાલ, પુ. સામો સલાવ; પ્રતિપ્રજ્ઞ; એકવાર જે કહેવાયું પૂછાયું હોય તેનાથી ઉલટી તરફના જે સવાલો પૂછવા તે. 'ઉલટ-પાલટ તપાસ' = સામાના વકીલની તપાસણી.

ઉલટસુલટ, વિ. અવળાસવળી; ઉલટપાલટ.

ઉલટાવવું, સ. કિ. ઉલટાવી નાંખવું; ફેરવવું; ઉલટાવવું; ફેરવી નાંખવું; પાસું બદલી નાંખવું; જમ હોય તેથી ઉલટું કરી નાંખવું તે. 'એણે બધી બાજુ ઉલટાવી નાંખી.' ૨ ઉલટ એમ કરવું; સામે ધસાડવું; ધસારો કરાવવો.

ઉલટી, સ્ત્રી. વખત; ઓઝાવું તે; ઓઝ; બકારી; ઉમંગ થવો તે; નંખાવું તે; ખાધેલું કાઈ કારણે મુખદારા બહાર નીકળી જવું તે.

ઉલટું, વિ. અવળું; ઉધું. ૨ વિરુદ્ધ; આડું. ૩ જુડું; ખોટું; અસત્ય. ૪ સામું-ઉલટો ચોર કાટવાળોને દોડે. પાછું; વિપરીત. ૫ સામા પ-ક્ષરું; બીજી તરફવું.

ઉલટત, સ્ત્રી. (આ.) મોહબત; દોસ્તી; આર; પ્રબલાસ.

ઉલટવું, અ. કિ. કમી થવું; ખૂટી જવું; પૂરું થઈ જવું; મોસમ થઈ જવાથી બંધ પડવું. 'ફેરી ઉલી ગઈ.' ઉલી જવું; કમી થઈ જવું. 'સણો ઉલી ઉલી જાય, ફેરીઓ કાલી કાલી જાય-મારી ટ્યુને મોદલો.' બાળગીત. ૨ ઉલટી જવું = નમી પડવું.

ઉલસવું, અ. કિ. (સં. उत्सव = આનંદ, રમવું. ઉ.) ઉત્સાસમાં આવવું; હરખાવું; આનંદ પામવો. ૨ ખીલવું; પ્રદક્ષ થવું. ૩ લહેરે ચઢવું; આનંદમાં જુલવું ને રૂલવું. ૪ ઉ. લાસથી ઉભરાવું. 'અખા ગાતા દેખે અસ, અહ્યુત કારણ જ્યાં ઉલસયું.' ૫ મજા કરી; રુરુરું. ૬ પ્રકાશવું; વધવું; પ્રકટ થવું.

ઉલજવું, અ. કિ. એક બાજુએ નમી જવું; લળી પડવું; લગ્ની જવું. ૨ સમતોલપણું નહિ રહેવાથી એકાં બાજુએ ઉલટાઈ પડવું; ઉલટવું; ઉલટાઈ જવું તે. ૩ ઉલગવું; ફેંકા મારવો. 'સાહેબનો કુતરો ઉલગીને કરડ્યો.' ૪ હોંસભેર ધસવું; હરખમાં ઉડ્યા ઉડ્યા થઈ રહેવું. 'એટલી બધી ઉલગી રહેતી તે પડી.' ૫ જવું રહેવું; નાચ વામવું. 'વેલવૃક્ષ રમી જુગી રે, જુમનામાં, મારે જોવાનું મુખ ગયું ઉલગી રે.' કથારામ.

ઉલોંચો, પુ. આચો; ધક્કો; હેલો.

ઉલોંટ, સ્ત્રી. ઉધું વળી જવું તે; ઉલટાઈ જવું ને.

ઉલોંટુલોંટ, સ્ત્રી. ઉલટું પાસું-ઉલટું પાસું ફેરવી રહેવું તે; માયું જમીન ઉપર રાખી પગ ઉડ્યા કરી ઉલટાઈ જવું તે. ૨ ઉલટી ગાય મારી તે; વિરુદ્ધ બાજુએ ફરી જવું તે.

ઉલોજી, વિ. ઉલગી જવું હોય એવું; એક તરફના વંચારે વજનથી નમી પડતું હોય એવું.

ઉલોચો, પુ. વધાચો; અધાચો. આજુ-પાજુની રકમો લખતાં રૂપીઆની રકમ લખ્યા પછી) આવી 'સાતકા જેવી જે વાંકી આડી લીટી કરવામાં આવે છે તે.

ઉલાળ, વિ. ઉલળતું; ઉલળી જતું હોય એવું; એક તરફના વધુ વજનથી નમી પડતું હોય તેવું.

ઉલાળવું; સ. ક્રિ. ઉલળે એમ કરવું; એક તરફ વધારે વજન મૂકી નમાવી પાડવું તે; એકાદ બાજુએ લળા-ટળા-નમી જાય એમ કરવું તે. ૨ બંધ કરવું; કાઢી નાંખવું. 'એણે તો દુકાન ઉલાળી દીધી.'

ઉલાળાકંચી, સ્ત્રી. ખારણાનો ઉલાળો ઉઘાડવાને બનાવેલી વાંકી લોખંડની સળા તે. જે વાંકા સળાઆથી ખારણાનો ઉલાળો ઉઘાડાય છે તે.

ઉલાળીઓ, પુ. ઉલાળો. ૨ સીઓતું એક જુતનું ધણું. ૩ કાઢી નાંખવું તે; સમાપ્તિ; માંડીવાળવું; પૂરું કરી નાંખવું તે. 'બાળને વેપાર ખેડવા મોકલ્યા ત્યારે પેઢીઓથી આવતી પેઢીનો પણ ઉલાળીઓ કરી આવ્યા.'

ઉલાળો, પુ. ખારણાં બંધ રાખવાનો જે અટકણીઓ તે; આડખીલી; આડી; અટકણીઓ; આગળો. ૨ વલણ; ઉચલો. ૩ ઉકાંટો; ઉછાળો; વખતનો અંદરથી આવનારો આવેશ.

ઉલૂક, પુ. (સં.) છુવડ; છૂડ. રાત્રિને વખતે ચારો કરેલા બહાર નીકળનારૂં અને દિવસે ઝાડની અંધારી બખોલોમા ભરાઈ રહેનારૂં એક રાત્રીચર પંખી.

'ઉલેચ, પુ. ઘોળા ઝીણા લુગડાનો કંકડો; રૂમાલ; યાદોડાઉ. ઉનાળાને દહાડે ત્રાંચા પિપળના લોટામાંનું પાણી ટાદુ-ઠંડું રહેવા સાર તેને ગમે જે બીજો ઝીણા મલમલનો કંકડો વીંટાળવામાં આવે છે તે. 'શીતળ સુગંધી રે, કમળ ભર્યાં જળના, ઉલેચ બાંધ્યા છે રે, ઉપર મલમલના.' થાળ.

ઉલેચણી-ણી, સ્ત્રી. પુ. પાણી ઉલેચવાનું જે પાત્ર તે; ગોળીમાંથી જે પાત્રવડે પાણી લેવામાં આવે છે તે.

ઉલેચણું, સ. ક્રિ. ઢાછડું પાણી ઢાછરા પાત્રથી-છાલીઆથી અથવા ચાંગળાથી બહાર કાઢી નાંખવું તે; થોડે થોડે પાણી ઉસરડી બહાર રેંકી દેવું; આંધુ કરવું.

ઉલેચો, પુ. ચંદરવો; છત.

ઉલેર, વિ. ઉચું વધવાના વલણવાળું; ઉચોડવાળું; ઉચું. 'હું બાણુ ખાય કુલેર, ઉલેર ચવાને.' પ્રા. કા.

ઉલ્કા, સ્ત્રી. (સં.) ઉમાડ; ઉમાડીઉ; સ. જગતું-જળજગતું પાસ લાકડાં વગેરે જે હોય તે. આકાશમાંથી અગ્નિ વાસવો તે. ૨ આકાશ અગ્નિ; ખરતા તારાનો કે જ્વાળામુખીમાંથી ઉડેલો જે અગ્નિ તે.

ઉલ્કાપાત, પુ. આકાશમાંથી જળતા પથરા-અગ્નિ પડવો તે; વીજળીનો કે ખરતા તારાઓના ધર્મણથી સળગી ઉડેલા તેના પા-લાજીભય કંકડાઓનો જે પ્રપાત તે. ૨ મોટો ઉત્પાત; મહા અનર્થ.

ઉલ્કામુખ, ન. (સં.) જ્વાળામુખી પર્વતનું જેમાંથી જળતા પથરા બહાર ઉડતા હોય એવું મુખ. ૨ જોયણાનો જે જળનો છેડો હોય તે.

ઉલ્લંઘન, ન. (સં.) ઉત્ત+લંઘ=ઓલંગવું. ઉ. ઓલંગવું તે; ફૂટી જવું તે; ઉપર ધઈને જવું તે. ૨ અનાદર કરવો ને; આનકમ. ૩ વિરૂદ્ધ જવું તે; ન માનવું તે. ૪ અપરાધ; દોષ.

ઉલ્લર, જુઓ ઉલેર.

ઉલ્લાજ, વિ. ઉલળી જાય એવું; નમેલું; યચેલું. ૨ ના. ગાડાં ઉલળી જાય એવો જે ડોળાવ તે.

ઉલ્લાવનાર, ના. લાક લડાવનાર; ખુલ્લો ખુલાલીમાં રાખનાર; જેમ ગમે તેમ મોજ કરાવનાર; કલાવી દુલાડી ફલાડીને આનંદમાં રાખનાર. ૨ જુલાનાર; ખુલ કરનાર.

ઉલ્લાવવું, સ. ક્રિ. દુલાવવું; આનંદમાં મોજમજામાં લાડકાડમાં રમતગમનમાં રાખવું તે; લાક લડાવવાં. ૨ હાથમાં રાખીને જુલાવવું; ખુલ રાખવું; કલાવવું.

ઉદ્ધાસવું, અ. કિ. હરખાવું; ખુશી થવું.
૨ પ્રકાશવું. ૩ પ્રફુલ્લ થવું; ખીલવું; ઉદ્ધાસ
પામવો.

ઉદ્ધાસી, વિ. (સં.) ઉદ્ધાસવાળું; આનંદી;
કોડીલું; હરખાએલું; હરખવાળું. ૨ ખીલેલું;
પ્રફુલ્લ.

ઉદ્ધાળ, વિ. ઉઘળી જાય એવું; ઉલ્લસેલું;
નખી પડેલું હોય એવું; નખી જાય તેવું.

ઉદ્ધીજવું, અ.કિ. બંધ પડવું; ખૂટી જવું;
પુર થઇ રહેવું.

ઉદ્દલુ, વિ. મૂર્ખ; ગમાર; બેવકુફ; બુદ્ધિ-
હીણ. ૨ ગાંડા જેવું; અજ્ઞસમજી; જોમ જમાવે
તેમ જમા જાય એવું.

ઉદ્દેષેખ, પ્ર. લેખ; લખાણ. ૨ વર્ણન;
વિવેચન. ૩ લખત; લખેલું તે. ૪ એક જાતનો
અલંકાર. ૫ પ્રમાણ; પ્રસંગ; નિયમ.

ઉદ્દેષેખવું, સ. કિ. લખવું. ૨ કોતરવું.
૩ લખાણ કરવું. ૪ દસ્તાવેજ કે ખતપત્તર કરવું.

ઉદ્દેહાવણું, સ. કિ. ખુશીમાં રાખવું;
લડાવવું. ૨ ખુલાવવું; મોજ કરાવવી.

ઉવટ, સ્ત્રી. આપદા; દુઃખ; પીડા. ૨
હેરાનગતિ; અડચણ; મુશ્કેલી.

ઉવટણ, ન. (સં. જત્+વર્ત=ફેરવવું. ઉ.)
ચરીરે યોગવાનો સુગંધી પદાર્થ. ૨ સુગંધી
પદાર્થ ચરીરે યોગવો તે. 'વિવિધ સુગંધ કઈ
ઉવટણો' મુરદાસ. ૩ ઉટકવાના કામમાં આ-
પતી વસતી. ઉવટણ; ઉટકવાના કામનું તે.

ઉવટણો, જુઓ ઉપરવટણો; ખાતો; નિશા
ઉપરનો પત્થર. ચરીરે યોગવા-મહેવાનો સુગંધી
પદાર્થ. ૩ ઉટકવાના કામમાં આપતી વસ્તુઓ.

ઉવાટ, સ્ત્રી. કુમાર; કુચાટ; રસો મૂકીને
રસા વગરની જમીનમાં ચર્ચ વડું તે. 'ઉવાટ
ટિંબા ટેકા, ભયાનક ખોય.' નગાખ્યાન.

ઉવારો, પ્ર. ઓવારો; કિનારો; બાંધેલો
ચાટ; આરો.

ઉવેખ, પ્ર. ઉપેક્ષા; અનાદર. 'પાંચે ને
ઉવખાનો લેખ, વેદાંતે ક્યોં તેજ ઉવેખ.' અખે.

ઉવેખનાર, વિ. ઉપેક્ષા કરનાર; લક્ષ
નહિ આપનાર; આખ આડા કાનંકરી નનાર.

ઉવેખવું, સ. કિ. (સં. જત્+દ્વિષ=ધિ-
ક્ષારવું-ઉપેક્ષા કરવી.) ઉપેક્ષા કરવી; દરકાર
રાખવી નહિ તે. 'અમે તે વાંદ વર થયા,
આમ કુળકુટુંબ ઉવેખીરે' સ્ત્રીગીત. ૨ ઉપાડવું;
ઉપેડવું. ૩ હલકું ગણવું; તુચ્છકારવું. 'પ્રભુને
મળે પણ પતિને ઉવેખે, તે નારીનો જન્મ
જાએ અલેખે.' ૪ સાંખવું; ખમવું. 'કાલાવાલા
કોડ કરાવે, ઉવેખી કેમ જાયે.' ૫ લોપવું; નહિ
ગણવારવું; ઉદલેખવું. 'વજન ઉવેખે તાતનું,
ધિક્ક પડ્યો અવતાર'.

ઉવેખાવણું, સ. કિ. પ્રે. ઉવેખે એમ
કરવું.

ઉશના, પ્ર. સ્વાયંભૂમ-વંતરમાં બૃહનો
પુત્ર, મોટા આદિ કવિ; એને કાવ્ય પણ કહેતા;
તે પ્રિયવત રાજાની બહેનસ્વતી કન્યા સાથે
પરણ્યા હતા; વૈવસ્વતમ-વંતરમાં પણ દુક-
નામે દૈત્યગુરુ મોટા કવિ થયા હતા, ને તેમને
પણ કાવ્ય કે ઉશના કહેતા. ૨ એક ચતુર્થ-
શીય રાજા.

ઉશાપ, પ્ર. અનુમલ કરવો તે; શાપને
ખડાવો તે.

ઉશીઉં, ન. કાતરડું.

ઉશીકું, ન. ઉપધાન; ઓસીડું; માથા
તથે રાખવાનો નાનો પાતળો તકીઓ.

ઉશીનર, પ્ર. એક પૌરાણિક સૂત્રના;
સિધિ રાજાનો પિતા.

ઉશીર, પ્ર. (સં.) પીરણના વાળા; એક
જાતનું સુગંધીદાર ઘાસ.

ઉશેટણું, સ. કિ. ફેંકવું; નાંખવું. 'હેત-
રીને ન ઉશેટીએ ઓ બહુચરી' વજ્રમખંડ.

ઉશેટાવણું, સ. કિ. પ્રે. ઉશેટ એમ
કરાવવું તે.

ઉશેફેણી, સ્ત્રી. મનુષ્ય કે પ્રાણી ઉશેફાવ
એવી જે શીખવણી કરી તે; કોઈની સામે
થવાને અથવા કોઈ જાગતમાં ક્રોધ ઉત્પન્ન

ચાય એવી જે શીખવણી તે; ઉત્તેજન ચઢાવવું; સામે થવાને તત્પર કરવું ને; પ્રેરણા:

ઉરકેરનાર, વિ. ઉરકેરાય એમ કરનાર; ચઢાવનાર; શીખવનાર; ઉત્તેજન આપનાર; સામે થવાની સલાહ આપનાર; પ્રેરક.

ઉરકેરણુ, (કુશ્-કુતરાને-પ્રેરવાનો એક ચીતકાર-તેની ઉપરથી-ઉરકારણું ને તેનું ઉરકેરણું.) સ. કિ. કોઈ માણસ કે કોઈ વાત કે વસ્તુની સામે માણસને ચઢાવવું તે; ઉત્તેજન આપવું તે; શીખવણી કરવી ને; સળી કરવી; સમ્પ્રદી, મખળવટથી કે ચીતકારથી એક જણને બીજાની સામે ચઢાવવું તે. ૨ પ્રેરણું; જગાડવું; અમુક વિચારોની સામે વિરુદ્ધ વિચારો આપી મનુષ્યની લાગણીને સામી બાજુના મત સામે ચઢાવી મૂકવી તે; પ્રેરવું.

ઉરકેરાવણું; સ. કિ. પ્રે. ઉરકેરાય તેમ કરવું તે.

ઉચ્છિદાત્ત, પુ. યુજરાતના નહાપનરાજનો જમાઈ. ઉચ્છિદાતે યુજરાત તેમજ હિંદુસ્તાનના ધણીક ભાગોમાં મોઢાં મોઢાં પુણ્ય કર્યો કરી પહેલા શતકમાં પોતાનું નામ ધર્માત્મા તરીકે ગમ્મરી મૂક્યું હતું. યુદ્ધ ધર્મવાળાઓને તેણે નાસિક અને કારલીમાં યુદ્ધોએ બંધાવી આપી હતી જેમાં એના પુણ્યકર્મની વિચિત્રતા આપેલી છે. આણ્ડમાં, પૂંકરણમાં, નાસિકમાં બીજે ક્ષણે તેણે મોટામોટા દાન કર્યા હતાં, તે બધું મોટા દાનવીર હતો.

ઉચ્છિદાસ, પુ. (સં.) ઉચ્છો-ઉચ્છો આસ તે; આમ; હમ લેવો તે; ઉચ્છિદાસ.

ઉપઃકાળ, પુ. (સં. ઉપ્-પ્રકાશવું, બળવું, તેજસ્વી થવું. ઉ.) પ્રભાતનો સમય; ઉપાકાળ; પરાદ; અરુણોદયનો સમય.

ઉપા, સી. (સં.) પ્રમાન; પરાદ; મગસદ; જે વખતે તારાઓ ફીણ ચાય છે અને અરુણનો પ્રકાશ થવા માટે છે તે કાળ. ૨ ખારી જમીન; ઉખર જોષ. ઉત્તણ સંખ્યાકાળ તે. ૪ ઓખા; બાણાસુરની પુત્રી ઉવાને પા-

વંતીએ ઉત્પન્ન કરી બાણને પુત્રી તરીકે આપી હતી. ઉવાના વરથી પોતાનો પરાજય હોવાને લીધે બાણે તેને પહેરામાં રાખી હતી. ઉવાની સખી ચિત્રદેખાએ તેમ છતાં આકાશમાર્ગે કૃષ્ણના પૌત્ર અનિરુદ્ધને લારી તેમને પરણાવ્યા હતાં. કૃષ્ણ બાણાસુર રુચે તેથી યુદ્ધ થતાં બાણ હાર્યો હતો. ક્રિ. પ્રેમાનંદે આ આખ્યાન ઉપરથી 'ઓખાહરણ' બનાવેલું છે.

ઉપ્, ન. (સં.) ઊટ.

ઉપ્ક્રિંકા, સી. (સં.) ઊટની માદા; ઊટકી.

ઉપ્સુ, વિ. (સં.) ઉત્ત; ગરમ; તપેલું; તાપ-ગરમીવાળું.

ઉપ્સુકટિબંધ, પુ. (સં. ઉપ્-કટિવન્ધ. ઉ.) વિપુલવટથી રડા અંથ ઉપર અને રડા અંથ નીચેનો જે પ્રદેશ તે; સૂર્યનું કમળ-એ આપનો દરમિયાન વિપુલવટની ઉત્તર દક્ષિણના આ ઉપ્સુ કટિબંધને નામે ઓળખાતા પ્રદેશ લગીજ ચાય છે. આ કટિબંધમાં જેટલો તાપ પડે છે તેટલો પૃથ્વીના ઓળ ભાગોમાં પડતો નથી.

ઉપ્સુતા, સી. (સં.) ગરમી; તાપ; ધામ. ૨ અગન; બળતરા; તપારો; તપારો.

ઉપ્સુતાનયન, ન. (સં. ઉપ્-ઉપ્સુતા+આન-ની=લઇ જવું. ઉ.) ગરમીને લઇ જનાર; એક બાણુએથી ગરમીને બીજી બાણુએ લઇ જનાર. ૨ ગરમીને લાવવાની-વહેવાની જે ક્રિયા તે.

ઉપ્સુતાનાપદ, વિ. (સં.) ઉપ્સુતાપદથી છે તેનું માપ-પ્રમાણ કરનાર; ગરમી માપનાર.

ઉપ્સુતાવાહક, વિ. (સં. ઉપ્-ઉપ્સુતા+વહ=લઈ જવું-વહેવું. ઉ.) ગરમીને લઇ જનાર; ગરમીને એક તરફથી બીજી તરફ વહી લઇ જનાર તે.

ઉપ્સુતામાનયન, ન. ગરમી માપનાર વત્ર. ઉપ્સુતાળું, વિ. ગરમીવાળું; ગરમ; ઉનાચવાળું.

ઉપ્સુશ્ચ, પુ. (સં. ઉપ્-ઉપ્સુશ્ચ=કિરણ. ઉ.) સૂર્ય-જેનાં ગરમ કિરણો છે એવું જે તે; સૂર્ય; રવિ.

ઉષ્ણોદક, ન. (સં. ઉષ્ણ+ઉદક=પાણી.)
ગરમ પાણી તે; ઉત્તુ પાણી.

ઉસ, પુ. જમીન અને પાણીના ખાસ-
પણ્યનેલીધે શિયાળામાં નદી અથવા જવાસયોના
કિનારા ઉપર જમીન ઉપર પાતળો ખાર જમી
આવે છે તે; એ કારની ઝીણીઝીણી કપોટીઓ
જમીન ઉપર બેંધાય છે. લોકો તેને લુગડાં
પોશામાં તથા ખીજી રીતે લુગડાં સાફ કરવામાં
વાપરે છે. ૨ સેલડી.

ઉસટ, વિ. ઉગંજ; સટ (સેટ) તું નહિ
એવું. (આ ઉસેટ-ઉસટ બાડકો છે.) સટના
એક ખીજમાં બરોબર એસતા આવે એવા
મણાક વાડકાઓનો જે ગંજ-સેટ કરવામાં આવે
છે તેમાં નહિ એવું.

ઉસપવું, સ. કિ. હોડીમાંથી પાણી ઉલેચવું.
૨ ખાલી કરવું. ૩ મ્યાન કાઢવું.

ઉસરડવું, સ. કિ. ભેથ કરવું; સાંભરવું;
એકડું કરવું. ૨ એકડું કરી-ઉસરડી કાઢી
નાંખવું. ૩ ઉલેચવું. ૪ કાઢી-વાળા ઝાડી
નાંખવું તે.

ઉસરડાવવું, સ. કિ. પ્રે. ઉસરડે એમ
કરાવવું; ભેથ કરાવવું; એકડું કરાવવું. ૨
ઉલેચાવવું. ૩ વાળા ઝાડી નખાવવું.

ઉસરણ, ન. ઓછું થવું તે; કમી થવું તે.
૨ ઉતાર; ઘટાડો. ૩ ઉમેરણ. 'ઉસરણ કર્મ;
હરિભારગમાં જાણે શ્રમ' અખો.

ઉસર-પાટો, પુ. પાચમાલી; નાચ: બરા-
બર કરી નાંખવું તે; ઉસારપાટો વાળવો-પાચ-
માલી કરવી.

ઉસરી-એકું, પુ. જાણતી એકું; ઉપર
વાડીઓ.

ઉસવણું, ન. (ઉસ=કાર-જુદી જુદી
જાતનાં ઉસના પાણીનો ઉઠાવો તે) ખારનાળું
પાણી; ધોવાના અને રંગવાના કામમાં જે
ઉઠાવો કરવામાં આવે છે તેનું પાણી તે.

ઉસરવું, અ. કિ. નાશ થવો; પાચમાલી
થવી. ૨ ઉતરવું; ઓછું થવું. ૩ ધટી જવું;

કમી થવું. 'શુભવાદી શુભને કહે હરી. તે માયા
રચિત જાય ઉસરી.' ૪ ટળવું; જતા રહેવું.
'ઉસવું'-મુંઉ; ટળવું. 'ઉસર્યો બહુ નહારો છે.'

ઉસારણું, સ. કિ. ઉપાડવું; ધસીને ઉપાડી
લેવું. 'અંદન ઉસારવું.'

ઉસેકણું, સ. કિ. જુઓ ઉસરડવું.

ઉસેવણ, ન. ધોવા અથવા રંગવાના ઉ-
ઠાવોમાં પાણી.

ઉસેવણું, અ. કિ. સુતર અથવા રેશમની
ઉપર રંગ ચઢાવતા પહેલાં તેને અચુક જાતના
ઉઠાવોમાં બોળી રાખવાની જે ક્રિયા કરવામાં
આવે છે તે; રંગ ચઢાવવાને યોગ્ય બનાવવાની
ક્રિયા કરવી તે. ૨ બાફ આપવો; ધોવું.

ઉસેતવાર, વિ. (ફા.) જોરાવર; મજબુત.
૨ વાદમાં ફરે નહિ એવું; દૃઢ. ૩ છાતીવાળું.

ઉસેતવારી, સી. (ફા.) મજબુતી; ઠાવત.
૨ દૃઢતા.

ઉસેતાદ, (ફા.) મહેતાજી; શીખવનાર; શુરુ.
વિ. ૨ કાબેલ; પહેચેલ; નિપુણ; પ્રકૃત; અંદ;
ગાંજું જાય નહિ એવું.

ઉસેતાઈ, સી. મહેતાગરી. ૨ કાબેલિઅત;
નિપુણતા; કસળતા. ૩ પકાઈ; ખંદાઈ; બાહોસી.
૪ સુક્તિ; ઘણપેચ ચલાવવાપણું તે. 'હું તારી
ઉસેતાઈ જાણું છું માટે બહુ છકાપંચા કરવા
જતો નહિ.'

ઉલ, અ. હુંપણાનો એક ઉદ્દગાર. ૨ એકા;
ઉપેક્ષા અને ગર્વ દર્શાવનારો ધ્વનિ.

ઉલકારો, પુ. દીર્ઘનિશ્વાસ; નિસાસો. ૨
હાથહાય; અરેરે. ૩ હા કહેવી તે. ૪ વાતમાં
પોતાનું ધ્યાન છે એમ બતાવવાનો અવ્યક્ત
ઉચ્ચાર તે. ૫ સ્વાભિમાન; પોતાપણના ગર્વનો
એક ઉદ્દગાર. ૬ અનાદર-તુચ્છકારનો એક
ઉદ્દગાર.

ઉલું, અ. ના; નહિ; ના ના. ૨ ના. નહિ.
માનવાનો નહિ કણુ કરવાનો જે ગળામાંથી
ધ્વનિ કાઢવો તે.

ઉગ્રખળો, પુ. (સં. ઉલ્લસલ. ઉ.) ખાંણીઓ: ખાંડણીઓ.

ઉંખ, સી. (સં. ઉક્ષણ્યતિ. ઉ.) ઇંખ; હોંસ; મરજી.

ઉંગણ, ન. (સં. અંગન. ઉ.) અંગન. ૨ લોખંડની ધરી ઉપર ફરતા ચાકમાંથી અગ્નિ ઉત્પન્ન ન થાય અને ફરવામાં સહેલાઈ રહે તે માટે જે તેલ આંજવામાં આવે છે તે; ઉંજવું તે..

ઉંચકવું, સ. કિ. નીચેથી ઉંચું કરવું; ઉપાડવું; બહાવવું.

ઉંચકામણી-ણી, ન. સી. ઉંચકવાની મંજુરી; ઉંચકાઈ; હેલ; મંજુરી.

ઉંચકામણી, સી. ઉંચકામણ; ઉપકામણી.

ઉંચકીજવું, ઉપાડીને લઈ જવું; છુપી રીતે અથવા સરખેરીથી લઈ જવું તે.

ઉંજણ, ન. (સં. અજ્ઞ=આંજવું. ઉ.) ઉંજવું તે; ઉંજવાનાં સાધન-વસ્તુઓ. તેલ, દીવેલ તે ચીકણો પદાર્થ. ૨ ઉંજણી નાંખવી તે; સંવાહન. ૩ ઉંજણીની વસ્તુ.

ઉંજણી, સી. (સં.) ઉંજવું તે; ઉંજવાની રીત; મંત્ર બણીને કપડાના કે પીછીના છેડાથી રોગ કે ભૂત જે હોય તેને ઉતારવું તે.

ઉંજણું, સ. કિ. (સં. અજ્ઞ=આંજવું-ચોપડવું. ઉ.) તેલ આંજવું; ચીકણી વસ્તુ ચોપડવી. (પૈડામાં તેલ ઉંજવું.) ૨ મંત્ર બણી પીછી કે કપડાના છેડાથી વા નાખવો-ઉપર હેલણ આપડવું; મંત્ર બણી દરદ ઉપર લોટું ફેરવવું (ધાવડું ઉંજવું.)

ઉંજણવું, સ. કિ. પ્રે. કોષ્ટની પાસે ઉંજવાની ક્રિયા કરાવવી; મંત્રાવવું; ઉંજે એમ કરાવવું. ૧, ચીકટ ચોપડાવવું.

ઉંટાંટીઓ, પુ. છોકરાંને ચતો મોટી ઉધરસનો એક ચપી કિંવા ઉડતો રોગ. Hooping Cough.

ઉંડળ, સી. (સં. ઉડ્ડીન=હવામાં ચકરાવે મારવો તે.) એક હાથના અર્ધ ચકરાવામાં જેટલું માય તે. (લાસની ઉડળ ભરી.) એક હાથની

માય તે. (જે હાથનું જે વડુંલ તે. 'જેને ચાલે ધરતી ધ્રુજે, આભ ઉડળમાં ભરતા, જેની ફેંકે પર્વત ફારે, તે નર દોડા મરતા.' પ્રીતમ.

ઉંડળચુંડળ, ન. ગોળાપિંડાળો. ૨ ગમે તેમ સમજ્યું ન સમજ્યું બોલવું તે.:—'એમ ઉંડળચુંડળ શું બોલે છે?' ૩ પેટમાં ગોળા વળાવા, ચૂંક આવવી. વિ. ઉધુંચતું; ઉલટુંચલટું; ગડબડીઉં.

ઉંડાઈ, સી. ઉડાણ; ઉડાપણું; ઉડી.

ઉંડાણ, ન. ઉડું તે; ઉડાપણું; ઉડાઈ.

ઉંડું, વિ. અમુક સપાટીથી જે નીચું-ઉતરવું તે; અમુક મુખ્યબંધથી અંદર લાંબે-આધું હોય તે; સપાટીથી નીચે ઉતરવું.:—'કુરે ઉડો છે અને તેમાં પાણી પણ ઉડું છે.' મુખ્યબંધથી અંદર લાંબે-આધે જવું.:—'તમારું ઘર તો પોળમાં બહુ ઉડું છે.' ૨ લાંબું; આધું; ધણુંજ અંદર. 'ઉડું રે હૃદયમાં આલોચાળે' કેશવ. ૩ અમાધ; મંભીર; ગહન; ભેદવાળું; ન પાર પમાય તેવું. 'એ તો બહુ ઉડું માણસ છે.' ૪ ધાડું; ધટ; ભરચક. 'ઉડું જંમલ.' ૫ ન સમજાય તેવું. 'આ તો બહુ ઉડી વાત છે.' ઉડા ઉતરવું-વિષયની અંદર અંદર વિચાર કરતા જવું તે; અંદર જવું; ઉડો વિચાર કરવો; સારતું શોધન કરતા જવું. ૨ ભોખમમાં જવું.:—'એ ધંધામાં ઉડા ઉતરવાની જરૂર નથી.' ઉડાં મૂળ નાંખવાં=દંડ-ન ખમાય તેવા મન-યુત થવું; સ્થિર-કાયમના ચોટી જવું તે.

ઉંજ, અ. ઝોણ; આ વર્ષે.

ઉંદર, પુ. (સં. ઉન્દર. ઉ) ધરમાં, કોઠારમાં રહેતું એક નાનું ચારપયું પ્રાણી; આખુ; મૂપક.

ઉંદરકણી, સી. ઉંદર પકડવાનું પાંજરું; ઉંદરવાઈ; ઉંદરીઉં.

ઉંદરકણીઉં, ન. ઉંદરીઉં; ઉંદરવાઈ.

ઉંદરકણી, સી. (સં.) ઉંદરના કાન જેવાં પાંદડાંવાળી એક વનસ્પતિ.

ઉંદરડી, સી. ઉંદરની ગાદા. ૨ ઉંદરની એક નાના કદની જાત.

ઉંદરડો, પુ. મોટા ઉંદર; નર ઉંદર
ઉંદરવાઇ, સી. ઉંદર પકડવાનું પાંજરું.
ઉંદરી, સી. માયામાં ચતો દાદર-લુખસ
જેવો એક રોગ.

ઉંદરીઉં, ન. ઉંદરવાઇ. ૨ ઉંદરતું દર.
ઉંધખોડીઉં, વિ. ઉધુ-અવળું કામ કર-
નાર; અકરમી.

ઉંધણુ, અ. કિ. ઉપણુ; પવનથી
આનાજ ઉરાડી સાર કરવું તે.

ઉંધણીઆં, (ઉંધણીઆં) ન. ઉંધણીઆં;
ઉંદરણાં.

ઉંધાંધળું, વિ. ઝાંધું; નિસ્તેજ. 'દિવસ
ઉંધાંધળો છે.' ૨ ટુંકી નજરતું; આંધામયું;
સુખળું. '૩ મૂર્ખ; ખેવકુદ. (ઝાલાવાક) ૪
ઉડાઉ. (વિરમગામ તરફ.)

ઉંધોઉં, (ઉધિયું) ન. પાપડી વગેરે શીંગને
માટલામાં ઢાલી તેનું મોં બંધ કરા ચારે પાસ
વેવતા સળગાવી બાફવી તે; એવી રીતે જે
બાફેલું તે; ઉધિયું; ઉબડીઉ.

ઉંધીપુતળીઉં, વિ. સુખળ આંધામયું;
જેની કીકીમાં સામી વરણતું ઉધું પ્રતિબિંબ
પડતું હોય એવું.

ઉંપરો, પુ. ઉપળું; ખાટલાનું ઓસિકા
તરફ જે ઉપળું તે.

ઉંફ, સી. જુઓ ફૂંક.

ઉંબર, પુ. (સં. હડુમ્બર ઉ.) ઉબરાનું
ઝાડ; જંગલી અંછરનું ઝાડ. (સં. વહલી.)
ઉંબરો-ખારણાની બે સામો વચ્ચેનું જમીન
સાથેબેસાડેલું જે લાકડું તે; ખારસાકનો તળપટ.
૨ આંગળું.

ઉંબરી, સી. ઉમરાનું જે નાનું ઝાડ તે.
૨ નાનો ઉંબરો. ૩ ખારસાકમાંનું મોટા ઉંબ-
રાથી નાનું એક લાકડું; નાની-પડ ઉંબરી તે.

ઉંબરું, ન. ઉમરકું; જંગલી અંછર; ઉ-
મરડાનું ફળ; આ ફળ ખરોબર અંછરને મળતુંજ
હોય છે. તે સહેજ નાનું અને રવાદમાં અંછરથી
ઉતરતું-મોળું હોય છે ધુધગ; ધુલરકું.

ઉંબરો, પુ. જુઓ ઉંબર; ઉમરડો;
ધુલરડો.

ઉંબાડીઉં, ન. બળતું લાકડું; ખોયણું;
ઉંમરું-ડો.

ઉંબી, સી. ઘઉંજઉ-વગેરે ધાન્યના દાણા
જેની અંદર થાય છે તે કણસણ. 'ઉંબીમાં તો
ઉપજે; ઘઉં; ડાંગર જવ હોય.' ક. દ. ડા.

ઉંમર, સ્ત્રી. (આ. હમ્મર ઉ.) વય; આયુષ્ય.
જન્મથી મરણ લગીનો જે સમય તે; ઉંમરે
પહોચવું=સંસાર ચલાવવાને યોગ્ય વયના થવું.
૨ દરડા થવું; ઉમરમાં આવવું=સમજમાં આવવું;
સંસાર માંડવાની ઉંમરના થવું તે.

ઉંમરદરાજ, વિ. (આ. ને દરાજ. ફા
ઉ.) ચિરંજીવી.

ઉંર, ન. ડાસ એંચનારા બગદોને ઉત્ત-
રવાનો લાળ પકતો જે ખાડો તે.

ઉંહ, અ. ફુખનો; અભિગાનનો એક
ઉદ્ગાર.

ઉંહકારો, પુ. ઉહ ઉહ એમ થવું તે;
ફુખનો તેમજ સ્વમાનનો ઉદ્ગાર. ૨ ફૂલ.

ઉંહું, અ. નહિ માનવું તે; નક; શક-

ઉ, પુ. (સં. ઝ.) શુભરાત્રી મહાક્ષરો-
માંનો છઠ્ઠો અક્ષર અને ઝોષ્ટર્યાની ત્રીજો દીર્ઘ
સ્વર વર્ણ-અક્ષર.

ઊખર, વિ. (ऊपर ऊ.) ખારી; ખાર-
વાળી; જેમા ખાર હોવાથી વેવેતર થતું ન
હોય એવી (જમીન.) 'વલ્યા નવ વાલ્યા પાછા,
ઊખરના ખેડીઆ.' વલ્લભ.

ઊધલવું, અ. કિ. (सं. उद्धलम्=દી-
પવું-હરખાવું. ઉ.) હસતા હરખાતા અને શો-
ભતા બહાર નીકળતું તે; થોડે ચઢી પરણવા
જવું તે. ૨ ઉદાસભેર નીકળવું. ૩ હલકાવું;
ઉપર થઈને નીકળી જવું.

ઊધલાવણું, સ. કિ. ગ્રે. ઊધલે એમ
કરવું. ૨ પરણાવવું.

ઊધલાવો, પુ. વરને પદચાવવા માટે થોડે
એસાડી-ધામધુમ સાથે કન્યાને ઘેર લઈ જવા
નીકળવું તે; વરને ઊધલાવવો તે; પરણનારને
ધામધુમથી થોડે ચઢાવવો ને. (વરઊધલાવો.)

ઊચીજણું, દૂધ આવતું બંધ ચણું; દૂધ
દેતાં અટકવું; દૂધતું ઊડી જવું.

ઊઠ, વિ. સાડાતણ.

ઊઠવું, જુઓ ઉઠવું.

ઊઠવઠ, સી. માયાકુટ; પંચાતી; મહેનત;
પરિશ્રમ. ૨ ચાકરી; સેવા; સારવાર.

ઊઠાં, ન. બ. વ. એકથી સો સુધીના
સાડાતણના ચુલાકારના જે ધડીઆ તે.

ઊઠાડવું, સ. કિ. ઉઠે એમ કરવું. ૨
મમત કરવું.

ઊડણ, વિ. (સં.) ઉડતું; ઉડે એવું. ૨
ઉછળનારું; ફેંદનારું. ૩ આકાશમાં-હવામાં ચા-
લનાર. 'ઊડત થોડો, ઊડત પાવડી' ૪ જેની
વડે ઉડાય એવું. 'ઊડણ ફંડ.'

ઊડણધો, સી. ગરોળી કે કાચિંડાની જા-
તનું પ્રાણી; અંદનધો; ધોધરો.

ઊડણરોગ, પુ. ઊડતો લાગે એવો રોગ.

ઊડતારોગ, પુ. એક ઉપરથી ઉડીને ખી-

જાને થાય એવો વ્યાધિ; ખસ, બળીઆ, દેટ-
લીક જતના તાવ વગેરે.

ઊડવું, જુઓ ઉડવું.

ઊઠ, વિ. (સં.) પરણવું.

ઊઠા, સી. (સં.) પરણેલી; 'નવોદા' નવી
પરણેલી.

ઊણનાર, વિ. ઊણવાતું કામ કરનાર.
ઊણારો; ટુનારો; ટુતવાતું કામ કરનાર.

ઊણપ, સી. ઝોછ; ઘટ; કમીના.

ઊણપણ, ન. ઝોછાપણું; કમપણું; ઘટપણું.

ઊણમ, સી. ઉણપ; ઝોછાપણું; ઘટ;
ઝોછ.

ઊણવું, સ. કિ. (ऊन=ઝોછ-પૂરવી તે
ઊણવું.) વણાટમાંના જે વાણા તાણા વૃત્તી ગયા
હોય કિંવા વણતાં રહી ગયા, હોય તેને કીધે
વણાટમાંના ચોડો ભાગ વાણા તાણા વગર ખાલી
રહ્યો હોય તે તંતુઓને મેળવી પુરો કરવો-
વણાટના જેવોજ કરી નાંખવો તે; ટુતવું.

ઊણારા, સી. ઝોછ; ઘટ; કમીના.

ઊન, વિ. (સં. ऊन,) ઝોછું; કમતી;
ન્યૂન. ૨ અધૂરું.

ઊન, સી. (સં.) બકરાં ઘેટાં વગેરે પ્રા-
ણીઓના શરીર ઉપરના વાળ; ફંવાં તે.

ઊર, સી. (સં.) સાથળ; ગંધ; જાત.

ઊરેત'લ, પુ. (સં.) એક જાતનો વા-
ચુનો રોગ; ગંધોતું રહી જવું તે.

ઊર્ણ, ન. (સં.) તંતુ; જાળ.

ઊર્ણનાલ, પુ. (સં.) કરોળીઓ. 'ઊર્ણ-
નાલ જેમ ઊર્ણ મૂકે, મૂકે તે પાછી વાળી જાએ.
અબો.

ઊર્ણાય, પુ. (સં.) કરોળીઓ. 'પડેલ જા-
ણીયુની જાળની પરે, તુ'પારનાસીકર મોતિ સા
દિસે.' ૪. વ.

ઊર્ધ્વ, જુઓ ઉર્ધ્વ.

ઊર્ધ્વ, અ. (સં.) ઉએ; ઉપર; મગન તરફ.

ઊર્ધ્વપુંડ્ર, ન (સં.) બેશું તિલક; બેશું ડીધું.

ઊર્મિ, સ્ત્રી. (સં.) તરંગ; મોલો; લહરી; લહેર; લોહ. ૨ એકાએક ધમ્મા થઈ આવે તે; ઉમળકો; ધમ્મા.

ઊહાપોહ, પુ (સં.) સામસામે પડપૂછ ચલાવવી તે; વાદવિવાદ કરવો તે; તકરાર; વાદ

ઊધ, સ્ત્રી (સં સ્વપ્=જવું-ઊધવું. ઉ. પ્રા. સુપહર તેતુ વે. ઉચ્છ.) કામકામથી ચાકી જઈ બહારને બધો વ્યવસાય મૂકી આંખો મીચીને પ્રાણીમાત્ર જે આરામ લે છે તે; નિદ્રા. ૨ અચાન. ૩ અંધારૂં. ૪ અન્યથાપણ. ૫ આળસ. ૬ નંપ. ઊધમાં ઊધવું=આળસ કર્યા કરવું. ૨ અન્યથા રહ્યા કરવું. ઊધમાં જવું=અન્યથામાં જવું. ગદ્ગદ થવી. ૨ નકામ-નિરર્થક જવું. ઊધ ન જુએ સાથે અને સૂખ ન જુએ ભાખરા=અગત્યને વખતે સાફ જોડું બેવાતું નથી. ઊધ વેચીને ઉભગરો=દાણે કરીને કોણ પેચાતીમાં પડે. સૂખ શુભાવી કોણ દુઃખ વહોરી લે! ઊધતાનો પાડો ને જગતાની પાડી=સાવધાનીનાં ફળ સારાં.

ઊધજુરોગ, પુ. ધરતીસનની વીસમી સીદી જોડા પછી જાણમાં આવેલો આફ્રિકામાં થતો એક જીવલેજી રોગ. આ રોગમાં માણસને બીજું કંઈ જ થતું નથી પણ કારમી ઊધ આવે છે અને કેટલાક દિવસ સુધી ઊધમાં ને ઊધમાં પડી રહ્યા પછી મરણ થાય છે. મુર્ગેડા અને તેની આસપાસના ભાગોમાં એક જાતની માખો થાય છે તે આ રોગ ફેલાવે છે. આ મરજ મરકીના જેવો છે અને જ્યાં તેનો પ્રચાર થાય છે ત્યાં ઘણાં મરણ નીપજે છે.

ઊધજુસી, વિ. બહુ ઊધનાર; સહેજ સહેજમાં ઊધી જાય અને કેમે કંઈ જાગ્રત ન થાય એવું; ઊધાળવું. ૨ સુસ્ત; આળસ; એટી. ઊધવું; અ. કિ. નિદ્રા દરવી; ઊધ લેવી ૨ આળસમાં પડી રહેવું; અન્યથામાં-અચાનમાં રહ્યા કરવું.

ઊધાડવું, સ. કિ. ગ્રે. ઊધે એમ કરવું; નંપાડવું; નિદ્રા કરાવવી. ૨ પડતું મૂકવું; છોડી દેવાવું; ચાંત પાડી દેવું. (એ વાત હમણાં જાણી હો અને જે કર્તવ્ય છે તે કરો.)

ઊધાળવું, વિ. ઊધવાળું; ઊધજુસી; સહેજ સહેજમાં ઊધી જાય એવું; બહુ ઊધનાર. ઊધવું; વિ. ઊધવાળું; ઊધે ભરાએલું ઊધું; વિ. (સં. ક્રમ=ઓળું.) ઓળું; કમ; પુરું નહિ તેવું; ભરેલું નહિ એવું; કમતી; અધૂરું; ન્યૂન. ૨ બાકી. 'ઊળું પડવું'=ઓળું પડવું અને તેથી રીસાવું; ઉન્મત્ત થવું તે.-'વહેવાઈને શું ઊળું પડવું છે?' ઓળુ મળવાથી રીસ ચડી છે.

ઊંટ, ન. (સં. ઉટ્ટ. ઉ.) ઊંચું ને ચોપણું એક આરબનાંદારી પ્રાણી; રેતીમાં મુસાફરી કરવામાં તે બહુ ઉપયોગી પ્રાણી છે.

ઊંટકડો-ટો, પુ. એક જાતની વનસ્પતિ; ઓપધિ.

ઊંટડી, સ્ત્રી. ડાંટની આદા; સાંદણી. ૨ સોનીતું એક ઓળર.

ઊંટરો, પુ. નર ઊંટ. ૨ હડો. ૩ કેન-માલ ઉપાડવાનો યંત્ર. ૪ ઉચો માણસ. ૫ રેકો; ક્રોધ પણ ઉચો ને લાંબો થાંભલો તે.

ઊંટવંદ, પુ. લેભાણું વેંદ.

ઊંટવેડું, ન. રાક્ષસી દવા-ચિકિત્સા કરવી તે.

ઊંટીઉંછડું, ન. ઓથમી જડ; એક જાતનાં બી.

ઊંટીઓ, વિ. ઉટ જેવો ઉચો તે. 'ઉંટીઓ વાધ.' ૨ મૂર્ખ; સુસ્ત માણસ. 'ઉંટી ન ચકે રે એક ઉંટીઓ, બહુ જોલાવ્યા બાળંદણ, તેને રે દેખી ત્રાસ ઉપચો, લીધા કપારી છોડા દંદણ.' (નિષ્કલાનંદ.)

ઊંહ, અ. દુઃખ; ગર્વ અને અહંકારનો એક ઉદ્દગાર.

ઊંહું, અ. નકારચૂક ઉદ્દગાર. ૨ ના. અભિમાન; મત્તવ. ૩ હડીલાધ; આડાધ.

નક, (સ.ક્ર.) યુજરાતી ભાષાના મળાક્ષરો-
માંનો સાતમો મૂર્દસ્થાની હસ્તસ્વરવર્ણ-અક્ષર-
નક, સી. (સં.) વેદ; નકવેદ. ૨ વેદ
મંત્ર; નકયા.

નકાર, પુ. (સં.) નક અક્ષર અથવા નક
એવો ને ઉચ્ચાર તે.

નકશ, પુ. (સં.) રીંછ. ૨ નક્ષત્ર; તારો.

નકશરાજ, પુ. (સં.) રીંછોનો રાજા; જા-
મ્યાવાન. ૨ નક્ષત્રો-તારાઓનો રાજા; ચંદ્ર.

નકખી, જુઓ નકપિ.

નકવેદ, પુ. (સં.) આર્યોના ચાર વેદો
માંનો પહેલો વેદ; નક.

નકવેદસંહિતા, સી. (સં.) નકવેદનો
એકલોજ મંત્ર ભાગ-મૂળ માત્ર તે; (ભાષ્ય
વગેરે સાથે નહિ) નક મંત્રોની મંડળાત્મક ને
રચના તે.

નકવેદી, વિ. (સં.) નકવેદ ભણેલ; નક-
વેદનો અભ્યાસી, નકવેદને જાણનાર. (બ્રાહ્મણ)
૨ જેને નકવેદની રીતિએ જાતકર્માદિ સંસ્કાર
કરવામાં આવતા હોય તે.

નકયા, સી. (સ. ક્ર. ઉ.) નકવેદના
મંત્રની કડી; પદ; ત્રણ કડીનો મંત્ર તે. 'ત્રિમ-
ધ્વાદિ નકયા ભણ્યોરે, ત્રિસુપર્ણે શુભ ગણ્ય-
તોરે.' પ્રેમાનંદ.

નકજી, વિ. (સં.) સરલ; સીધું; વાંકું નહિ
એવું; સરખું. ૨ અનુકૂળ; હલકું નરમ.

નકજીતા, સી. (સં.) સરલતા; સીધાપણું
૨ અનુકૂળતા; નરમાય.

નકજી, ન. (સં.) દેવું; કરજ; દેણું. ૨
બંધન. ધર્મશાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે, આર્ય ત્રણ
નકજીવાળો જન્મે છે. ૧ દેવનકજી, ૨ કપિનકજી
અને ૩ પિત્રનકજી. કેટલાક અર્તાયિનકજી, મનુ-
ષ્યનકજી અને જૂતનકજી એમ ત્રણ વિષનકજી પણ
ગણાય છે ૩ બાદ કરવાનો જે આંકડો દોય
તે અને બાદનું-ચિહ્ન એ પણ નકજી કહેવાય છે.

નકજીમુક્ત, વિ. (સં.) દેવાથી મોક્ષનું; ક-
રજીથી છૂટ થએલું

નકજીમુક્તિ, સી. (સં.) કરજપતાવટ;
દેવામાંથી છૂટ થવું તે.

નકજીનુબંધ, પુ. (સં) ક્રણ+અનુવંધ.
ઉ.) કરજનું બંધન; લેણુદેણુનો જે સંબંધ તે;
લેણુદેણી.

નકજી, વિ. (સં.) દેવાદાર; કરજવાળું;
કરજ; દેણુદાર. 'આતિ નકજીઆને નકજી નહિ
અને આતિ દુઃખીઆને દુઃખ નહિ.'

નકત, ન. (સં.) સલ; સાયુ. ૨ પાણી.

નકતુ, પુ. (સં.) કાળ વિશેષ; અમુક એક
જાતનો જે કાળ ભેદ તે; મોસમ. :-શિયાળો
વસંત વગેરે. ૨ સીએ તેમજ પ્રાણીની માદા-
ઓને આવવો આધાનકાળ તે; રજપ્રાપ્ત થવું તે.

નકતુકાળ, પુ. (સં.) આધાનકાળ; પ્રજે-
તપતિનો કાળ.

નકતુર્શન, ન. (સં. ક્ર.તુ=રજ દશ=
દેખાવ. ઉ.) રજનું દેખાવું તે; અડકાવ આ-
વવો તે. (બધું કરીને પહેલીવાર.)

નકતુપ્રાપ્તિ, સી. (સં.) નકતુ-રજ-પ્રાપ્ત
થવું તે; અડકાવ આવવો તે; (જીએ) અજાનું
બેસવું તે.

નકતુલેદ, પુ. નકતુઓમાં યતા જે ફેરફારો
તે; મોસમની જે ફેરફારો તે.

નકતુમતી, વિ. (સં.) રજસ્વલા; અડ-
કાએલી સી; જેને નકતુ આવેલો હોય એવી,
(સી.)

નકતુરાજ, પુ. (સં.) નકતુઓનો રાજા;
વર્મતનકતુ.

નકતુવર્જન, ન. (સં.) નકતુઓનું જેમાં
વર્ણન હોય એવું લખાણ કે કવિતાનું પુસ્તક તે.

નકતુશાંતિ, સી. (સં.) ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે
સીને પહેલો અડકાવ આવ્યા પછી તત્ત્રિમિત
ને ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે.

ઋતુસંહાર, ન. ઋતુવર્ણન. જેમાં છએ ઋતુનું વર્ણન હોય એવું કાવ્ય. (મહાકવિ કાલિદાસે 'ઋતુસંહાર' નામનું જે ખંડ કાવ્ય બનાવેલું છે તે.)

ઋતુસ્નાતા, સ્ત્રી. તથા રાત્રિનો ઋતુકાળ પુરો થવાથી નાહેલી સ્ત્રી.

ઋતે, અ. (સં.) વિના; વગર. ૨ ખાલી.

ઋતિવજ, પુ. (સં. ઋતિવજ્ઞ ઉ.) પુરો-દિત; આચાર્ય; ગોઁ; ઉપાધ્યાય.

ઋત્વિ, સ્ત્રી. (સં.) સિદ્ધિ. ૨ લક્ષ્મી; ધન; સમૃદ્ધિ. ૩ આબાદી; વિભૂતિ; ઉત્કર્ષ. ઋત્વિ-સિદ્ધિ=આબાદી; સંપત્તિ; સુખ; વૈભવ. (ઋત્વો રે એવો ઉચ્ચાર થતો હોવાથી આ શબ્દ રિદ્ધિસિદ્ધિ-એમ પણ બોલાય છે.)

ઋપણ, પુ. (સં.) વૃષ; ગોધો. ૨ એક ઋપિ. ૩ આદિજન. (વ. અતિ ઉત્તમ; યેષઃ-

'પુરુષર્ષઃ'=પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ. ઉદ્દૃષ્ટ. ૪ 'સારીમ-મપધની' એ સાત સરમાંનો બીજો ચર.

ઋપિ, પુ. (સં.) જ્ઞાનથી અને સંસારથી પારંગત; શાસ્ત્રજ્ઞ આચાર્ય; મુનિ; તપસ્વી; સત્યવાદી; યતિ. (વેદના મંત્ર બનાવનારાઓ અસદ્ઘ ઋપિઓ કહેવાતા.

ઋપિકુમાર, પુ. (સં.) ઋપિનો પુત્ર તે; મુનિપુત્ર.

ઋપિકુળ, ન. ઋપિઓનો જે સમુદાય તે. ૨ જેમાં ઋપિવિદ્યા-અતિ ઉત્તમ જ્ઞાન આપવામાં આવતું એવી એક પ્રાચીનકાળની જ્ઞાન-વિદ્યામંડળ.

ઋપિપંચમી, સ્ત્રી. (સં.) બાદરવા ચઢ પાંચમ; સામાપચેમ.

ઋપિપત્ની, સ્ત્રી. (સં.) ઋપિની સ્ત્રી તે; મુનિની સ્ત્રી; આચાર્યની સ્ત્રી.

એ.

એ, પુ. (સં. ઇ.) શુભરાત્રી ભાગના મળાક્ષરોમાંનો દંડતાલુચયાની આદ્યો દીર્ઘ સ્વરવર્ણ-અક્ષર.

એ, અ. અરે; એા; હે.

એ, સ. (સં. इदम् आ. ઉ.) આ. ૨ તે. ૩ પેલું. ૪ (બોલનાર દંપતીમાંનું) એક. (હિંદુ સ્ત્રી પોતાના પતિનું અને પતિ સ્ત્રીનું નામ દેતાં નથી, તેથી 'એ' શબ્દ વાપરે છે.)

એઉ, સ. (માનાયે બહુવચનમાં 'એ' ને કેટલાક એઉ કહે છે.) ૨ પેલા.

એઓ, સ. (એનું બહુવચન.) તેઓ. ૨ પેલા.

એક, વિ. (સં.) ગણવામાં જે પહેલું તે; પહેલો અંક. ૧. ૨ મુખ્ય; જેનું બીજું નથી તે. ૩ અમુક; ચોક્કસ; કોઈ પણ એક. ૪ મરણ; મળણ; મેદરહિત; ભિન્ન નહિ એવું. 'તમે અને એક છીએ' થ આસરે; લગભગ; શુભરે.

એકએક, વિ. દરએક; જુદાં જુદાં ગણતાં એક એક પછી એક.

એકક-એક, પુ. એકથી દસ સુધીની અંખ્યાને એક ગણતાં જે શુદ્ધાકારો આવે તે બતાવનારા આંકમાંના ઘડીઆ તે. આંકનો પહેલો પાડો.

એકકું, વિ. એક એક હોય એવું. ૨ એક પછી એક; એક એકજ; એ નહિ.

એકકારે, અ. એક બાજુએ; એકગમ; એક તરફ.

એકચક્રવે, અ. એકજ ચક્રમાં-એકજ રાજ્યના હાથમાં બધી સત્તા હોય તેમ.

એકચિત્ત, ન. (સં.) ધ્યાન; લક્ષ; અ-વ્યમતા; એકતારતા. વિ. જેનું મન એકજ બાબતમાં લાગેલું હોય એવું; તપીન.

એકછત્રે, (સં. एक=शासन=અમલ. ઉ.) એક ચક્રે મળ્યા મોટા પ્રદેશ ઉપર એકજ

જાણતું રાજ્ય હોય તેમ; એકજ રાજાના અમલ તથા.

એકજ, વિ. માત્ર એક; કેવળ એક.

એકજણ, ન. (સં. एक जन=માણસ-ઉ.) એક માણસ; અમુક એક જણ. ઘણામાંતું ગમે તે કોઈ એક.

એકજથે, અ. (સં. एक+यूथ=ટાણું-ઉ.) એક સાથે; એક ઠેકાણે; એકજુન; સાથે; સામડું; બધું સાથે; બધું; આપું.

એકડું; (એકડું.) વિ. (સં. एक+स्था=ઉપ) રહેવું. ઉ.) એકત્ર કરેલું; ભેગું; ભેળું; જુદે જુદે ઠેકાણેથી આણીને એક ઠેકાણે ભેગું કરેલું હોય એવું; સંમિશ્ર; એકડું કરવું=ભેગું કરવું. ૨ સંપ-મેળ કરાવવો; ભેડી ભેળા દેવું; એકડું થવું=મળાજવું; એક થવું. ૨ ભેળા થવું; ભરાવું. 'એકડું મળવું'=ભેળા થવું; સંપ કરવો.

અકડેએક, પુ. એકથી તે સો લગી બોલવા લખવાનો એક આંક. ૨ એક સંગ-ચિહ્ન; એકડેએકથી=પહેલેથી; આરભથી; અથથી.

એકડો, પુ. એકનો જે આંક-ચિહ્ન-અક્ષર તે; આંકડો; એકડો કરવો=સહી કરવી; અમુક બામત પોતાને સંમત છે એમ કહી લેવું; કહીલાત આપવી. ૨ નક્કી કર્યાની નિશાની કરવી; એકડો લેવો=કહીલાત લેવી; સહી લેવી; એકડો કાઢી નાખવો=તુચ્છકારી નાંખવું; કથા લેખામાં નહિ ગણવું. એકડા વિનાનાં મીઠાં=નાયક વગરનું બધું નકામું, મુખ્ય વસ્તુ વગરનું બધું કથા કામનું નહિ.

એકતરફી, વિ. બન્ને બાજુ બરાબર બેથા વગરનું, એક પક્ષનું; (ધ-સાફમાં.) એકપક્ષી; એક બાજુનું.

એકતા, સ્ત્રી. (સં. એકપણું; એક.)

એકતારૂ, વિ. એકતાર વાળું; જેને એક તાર હોય એવું. 'અંગરખું એકતારૂં; બનાચું બહુ જુગત કરી.' રણુકાડ. સર્ગગ એક તારનું.

એકતારો, પુ. જેને (વગાડવાનો) એકજ તાર હોય એવું વાજનું; તંબુરો.

એકતાલ, પુ. (સં.) જેમાં એકજ તાલ આવે એવો રાગ. ૨ ગાયનમાં તાલ લેવાનો એક ભેદ; ૩ એક.

એકતાળીસ, વિ. (સં.) ચાળીસને એક; ૪૧. એકતાળો, પુ. જેમાં મથુના એકતાળીસ શેર થાય એવો જોખ. ૨ કોઈ પણ સૈદાની ૪૧ મી સાલે પડેલો જે દુકાળ તે.

એકત્ર, વિ. (સં. एक+प्र.) ભેળું; એકડું; ભેગું; મિશ્ર. ૨ મેળવેલું; ભેગું કરેલું. ૩ પંથાગામાં હોય એવું; સરખું.

એકત્રતા, સ્ત્રી. એકત્રપણું; એકતા; એકા થવાપણું; મેળ; સંપ; મેળાપ; એકાપણું; જુ. દાપણ નહિ એવી જે હાલત તે.

એકત્રીસ, વિ. ત્રીસને એક.

એકત્વ, ન. (સં.) એકપણું; એકતા; એકજ. ૨ સંપ; જુદાઈ નહિ તે. ૩ મળતાપણું; મેળ; જેમાં જુદાપણું ન હોય એવી જે રચિતિ તે.

એકથાણું, વિ. એક થાંભલાવાળું; એક થાંભલા ઉપર બાંધેલું હોય એવું.

એકઠંડીઉં, વિ. (સં. एक+दण्ड=લાકડી-સ્તંભ.) એક થાંભલાવાળું; જેને એકજ સ્તંભ હોય એવું. એકઠંડીઓ મહેલ પખીને દાણા નાંખવાની પરવડીઓ એક થાંભલા ઉપર બાંધેલી હોય છે-એવીજ રીતે મોટા એક થાંભલા ઉપર મેડી કરી તેમાં અસલના રાજાઓ આમનિતી રાણીઓ-અને કુંવારી કન્યાઓને પહેરામાં રાખતા. ૨ નાબીથી તે. નાક સુધી-દંડ જેવી સીધી લીટીએ ચાલતો શાસ; છેલ્લો-મરણુ યતા પહેલાનો જે શાસ તે-એકઠંડીઓ શાસ.

એકઠંડ, પુ. (સં.) એક આધાર; આશ્રય; મદદ; એક તરફની-થોડીકણી મદદ-આધાર.

એકઠંત, પુ. (સં.) ગણપતિ; ગણેશ ૨ એક દાંતવાળો હાથી. 'એક દંતને મહાન ઉન્નત, બર્ષ વિદ્યુત્ત કત.' ગ્રેમાનં.

એકદમ, અ. (સં. એક+દમ=આસ-આ-
રામ-વગર આસ લીધે-એકજાએ. ઉ.) તાબડ-
તોબ; લામલાગટ; એકીવારે; સામડું; તાકીદ-
યા; જુરસાબર.

એકદળ, વિ. (સં. ઇક+દલ=પાંદડું.)
એક પાંદડીક; એક પાંખડીનું. ૨ દાળ વગરનું.
જેને પડ કે ફેત ન હોય એવું. (અનાજ-ફૂલ
વગેરે.)

એકદળીઆં, વિ. એકજ દળવાળાં;
ફિલગ નહિ એવાં. (ધાન્ય. જેમકે ઘઉં, બા-
જરી.) ૨ એકજ પાંદડાવાળાં. (ઝાડ પાન-
વનરખતિ વગેરે.)

એકદા, અ. (સં.) એક વખત; એક
વાર; એક સમયે. ૨ કદાપિ ૩ પૂરે; અસલના
વારામાં.

એકદાજીઉં, ન. એક સરખા દાજા
વાળું એક જાતનું ધરેલું; મંગળમનર; સૌ-
બાગ્યવતીએ અવસ્થા પહેરી રાખવાનું કોટનું
એકસેડું ધરેલું.

એકદીસ, એકમન; જુદાઇ નહિ તે.

એકદાલી, સ્ત્રી. સંપ; મેજ; મનની
એકતા તે.

એકદિષ્ટિ, સ્ત્રી. (સં. ઇક+દિષ્ટિ=સમ+
દિષ્ટિ=નજર-આશય.) એકજ હેતુતા; એકા-
શયતા; જેમતો સરખો હેતુ-આશય હોય તે;
એકનજર. ૨ કાણું.

એકદેશ, પુ. (સં.) એકજ હેતુ એકજ
આશય હોય તે. ૨ એક તરફીવળું. ૩ આખી
વસ્તુનો અમુક જે એક ભાગ તે.

એકદેશી, વિ. (સં.) એકજ દેશનું. ૨
એક બાજુનું; એકાદ પક્ષનું હોય એવું; સમમ
નહિ પરંતુ ધણાંમાંના એકાદ દિષ્ટિનું હોય.
(બાપજી, લખાજી) ૩ અધુરું; એકજ વાત
બાજુનાર; એકતરફી.

એકધા, અ. (સં.) એક પ્રકારે; એકજ રીતે.

એકધારી, વિ. (સં. ઇક+ધારા=અણી-

ધાર.) સરખી ધાર હોય એવું; (તલવાર.) એક
તરફની ધારવાળું. ૨ વહેંચાતી; સરખી; સમાન.

એકધારું, વિ. (સં) સરખું; સમાન;
એકસરખાપણાવાળું; કાઈ પણ જાતના ફેરવાર
વગરનું; એકસરખું.

એકનજર, સ્ત્રી. સરખી નજર; એક
દિષ્ટિ; એક વિચાર. ૨ એક હેતુ એક આશય
હોય તે. ૩ નજર મેળાપ; દિષ્ટિનું મળાવું ધાય તે.

એકનસાઉં, વિ. લીધું; આમલી; જે
પરંતુ કે વાત મન પર લીધી તે મૂકેજ નહિ
એવું; છતી.

એકનિષ્ઠ, વિ. (સં. ઇક+નિષ્ઠા. ઉ.)
એકજ નિષ્ઠાવાળું; દૃઢ; ૨ વિશ્વાસુ; એક ઉ-
પરજ બક્ષિત શ્રદ્ધા વગેરે દૃઢતા રાખનારું;
પ્રમાણિક.

એકનિષ્ઠા, સ્ત્રી. (સં. ઇક+નિષ્ઠા=
દૃઢ રહેલું. ઉ.) એકનીજ ઉપર જે વિશ્વાસ તે;
અગમ્યશ્દા; દૃઢ વિશ્વાસ; પ્રમાણિકતા.

એકનું-એક, વિ. તેનું તેજ; એકજ; ખીનું
નહિ એવું.

એકંદર, વિ. બધું મળીને જે એક ય-
એલું હોય તે; કુધ; જેની અંદર સધળું આવી
બએલું હોય એવું.

એકપક્ષી, વિ. (સં. ઇક+પક્ષ=ખાળું.
ફવાળું.) એક બાજુનું; એક તરફી.

એકપણું, ન. એકતા; એકજ. ૨ સર-
ખાપણું; સમાનતા.

એકબારગી, અ. એક રીતે; એકહેમે;
એક પાસથી જોતાં. ૨ એકવાર; એક વખત.

એકબાવું, વિ. એકજ બાવનું; સરખી
કીમતનું.

એકભુક્તવત, ન. એકજવાર ખાવાનું
એક વત.

એકમ, સ્ત્રી. પડો; પખવાડીઆનો જે
પહેલો દિવસ તે. ૨ એક. ૩ પહેલું.

એકમગ, અ. એક બાજુ; એક તરફ;
બાજુએ; કારે.

એકમજલી, વિ. એક મજલાનું; એક-
માળીઉં; જેને એકજ માળ કે એકજ મેડો
હોય એવું.

એકમત, વિ. (સં.) એક વિચાર; એક દીલ.

એકમતીઉં, વિ. એક અમુક મતને પકડી
રહેનારું; હઠીલું; જઠી; આઝી.

એકમન, વિ. (સં.) એક દીલ; એક
ચિત્ત; જુદા મતવાળું નહિ એવું; સંપીલું; સંપ-
-મેળવાળું.

એકમાત્રા, સ્ત્રી. (સં.) એક પાણુ ૨
અ. યોડુંક; જરા.

એકમાર્ગી, વિ. (સં.) એકજ માર્ગનું;
સીધે રસ્તે જતારું; આડીઅવળી-પ્રાપ્તિયિક બા-
બનો તરફ લક્ષ નહિ આપતાં અમુક એકજ
રીતે વર્તનારું.

એકમેક, અ. એકબીજાને; પરસ્પર; અ-
રસપરસ; અન્યોન્ય. વિ. એકની અંદર બીજું
બળા-સમાધ ગયું હોય એવું; એકતાર; એક-
રસ. 'એકમેકતા' = એકપણું; અબેદ.

એકમેર, અ. એક તરફ; કોરે; બાજુએ;
એક પડખે.

એકરંગી, વિ. એક રંગનું; જુદા જુદા
નહિ પરંતુ અમુક એકજ રંગ હોય એવું. ૨
એક જાતના સ્વભાવનું; એકતાલી. ૩ એકજ
જાતના રંગ-વિચાર તરંગવાળું.

એકરસ, વિ. (સં.) જુદાપણું ટળી જઈ
એકપણું થઈ રહ્યું હોય એવું; અટવાઈ-મળી
ગએલું; જેમાં કુચા પાણી જુદાં ન રહ્યાં હોય
એવું. (દાળ અથવા ખીખ જે કોઈ લેલ પદાર્થ
હોય તે.) ૨ બરોબર મળી-મળી ગએલું હોય
એવું. ૩ શુદ્ધતાનું; એકતાર; સમરસતાને પામી
ગએલું.

એકરાર, જુઓ ઇકરાર.

એકરાસ, સ્ત્રી. એક બીજાને મજતાપણું
હોય તે; સનગુણતા; એકબીજાના છત્રને જે
ગોઠનું આવવું તે; સંપ.

એકરૂપ, વિ. એક સરખું હોય તેવું;
એક રસ; એક મન; એકજ હોય એવું.

એકલ, વિ. એકલું. 'એકલ ભેડી ભય.'
ક. દ. ડા.

એકલક્ષી, વિ. એકજ લક્ષવાળું; જેનું
એકજ તરફ ધ્યાન હોય એવું. એકહેતુક.

એકલકું, વિ. એકલું; સાથ વગરનું;
(કવિતામાં.)

એકલકોકલ, વિ. એકલુંઅડલું; એકલું;
સોબત-સંગાય વગરનું; છડું. 'મેવાસમાં એક-
લકોકલથી મુસાફરી થઈ શકતી નથી'

એકલપેટું, વિ. એક-માત્ર પોતાનુંજ
પેટ ભરવાનું સમજતું હોય એવું; સ્વાર્થી; આપ-
મતલબી.

એકલમલ, વિ. એકલકોકલ; કવચિત કો-
ઈક. 'એકલમલ અણલિગીએ ચિત અચ્ચાનક
પામી ચોળ.' અપો. એકલું; વિરલ; કોઈકજ;
જવલ્લે મળી આવે એવું; ન્યાઈ. ૩ એકકો. ૪
એકમાર્ગી. 'નહિ પાપી ને નહિ પુણ્યવંત,
એકલમલ તે સાચા મંત.'

એકલવાધ, સ્ત્રી. સોનીનું એક ઓળર.

એકલવાયું, વિ. એકલું; જેને બીજું કોઈ
સહાયમાં ન હોય તેવું. ૩ સ્ત્રી પુત્ર પરિવાર
વગરનું.

એકલું, વિ. બીજું કોઈ સાથમાં ન હોય
તેવું; સાથી વગરનું. ૨ માત્ર પોતાનું; છડું; પંડે;
ફકત; માત્ર; કેવળ; અલગ.

એકવખત, અ. એકવાર; એક સમય;
એકદા.

એકવચું, વિ. એકદમ; એકવારે-ફરે;
મામડું; સાથે લાનું. ૨ એકજથ્થે; એકઆગુએ;
એક વર્ગે; ક્રમે. 'આ બધું એકવચું ગોઠવે.'

એકવચની, વિ. એકવચનવાળું; જે એક
વાર બોલે તે પ્રમાણે કરે-બોલ્યું પળે એવું;
પ્રમાણિક; સલનાદી; બોલા પ્રમાણે કરનાર.

એકવરીઈ, વિ. નાચુક બાંધાનું; સ-
ક્રમાર; પાતળું; નમ્યું.

એકપદ્મ, વિ. પાનશું; દમ વગરનું; નાણુક
અંધાનું (શરીર). ૨ ઉપરાઉપરી પડે ન વા-
ળ્યાં હોય એવું; એક પડપાશું; મળણુન; દંડ
નહિ એવું.

એકવર્ણમગીકરણ, ના. ખીજ ગણિતના
જે સગીકરણમાં માત્ર એકજ અવ્યક્ત પદ
હોય તે.

એકવાર, એક વખત; એકદા.

એકવારીઉં, વિ. એકવખતનું; એકનારનું.
ના. એકવાર ખંડએટી કાંચર; દેડ.

એકવિચાર, પુ. (સં.) મગતા આવવું ને;
ફરે નહિ એવો જે વિચાર તે; ધણા જણને
વિચાર જુદો ન પડતાં મગતો આવવો તે.

એકવીસ, વિ. વીસ ને એક-૨૧.

એકસદ, ના. એક આજો જયો તે. વિ.
એકજયાનું.

એકસંપ, પુ. (સં.) એક ખીજની સાથે
મળા જવું તે; એકમેકતા કરી તે; જુદાપણું
નહિ પરતુ સહજે એક ખીજને મગતા થઈ
એકજ થઈ જવું તે.

એકસંપી, શ્રી. એકસંપપણું; અવિભેદ-
અભિજાતા; જુદાઈ નહિ તે; એકમેકતા; મેળ.
૨ હડતાળ પાડવાને એકમતના થઈ જવું તે.

એકસાન, વિ. એકરૂપ.

એકસેટ, (ક) વિ. સાંક ને એક; ૬૧.

એકસેરું, વિ. એક સેરનું; એક સેરવાળું;
એક આપલીનું. (ટંકી-હાર વગેરે.) જેમકે એક
સેરા નવસેરા હાર.

એકસો, વિ. સો; સોની ગણતરી કરતાં
જે પહેલા સો તે; ૧૦૦.

એકહાથું, વિ. એકજ જણના હાથથી
થએલું; એકજ જણના હાથમાં હોય એવું.

એકએક, આચીતું; એકદમ; અણુદાણું;
અકસ્માત.

એકકાર, વિ. (સં. एक+आकार.) એક
સરખા આકારનું; એકસરખું; સેળભેગ; એક

ખીજમાં બળા મએલું; એકતાર ૨ ના. સમ
આકાર થઈ જવું તે; એક ખીજાનું જુદાપણું
ન પરખાય એવી રીતિએ પહેલી જવું તે;
આમ્ય.

એકકારતા, (એકકારપણું) એકજ આ-
કાર હોય એવા હાવાપણું; સમતા; જુદાપણું
નહિ એવી જે સંમિતતા તે.

એકકડી, વિ. (સં.) એકલું; સાથ વગરનું.
'એકકડી રે, નિર્ભય થઈ પિયરે વનમાં.' બ્રહ્માનંદ
૨ આચીતું; એકદમ. 'દોડ્યો એકકડી કરી,
હડી પૂરે ચડ્યા પંચ અખિય.' શ્રીમાનંદ. ૩
અસહાય; નિરાધાર.

એકકારી, વિ. (સં.) જેમાં એકજ આકાર
હોય એવું. (ચબ્દ, કાચ, મંચ, વગેરે.) :- 'એક-
કારી કાચ.' એકકારી મંચ તે હંકાર; પ્રજુવ.

એકકમ, વિ. (સં. एक+अग्र=अग्र, ખિંદ
ઉ.) એક વસ્તુ ઉપર લાગેલું; એકતાર; એક
ધ્યાન; એક લક્ષ. જેને એકજ અર્થ છે એવું;
અર્થાત્ અમુક એકજ ખિંદ ઉપર ચોટલી દાદિ
અને મનવાળું; તકીન.

એકકમતા, શ્રી. (સં.) તકીનતા; એક-
તારતા; એકધ્યાનપણું.

એકકંક, વિ. (સં.) એક અંકવાળું.

એકકાંચ, વિ. (સં) હીનઅંગ; અપંગ.

એકકાર, પુ. (સં. एक+आ=आ, આલું-વર્તવું. ઉ.) એકસરખી જે રીતભાત તે;
સમવર્તન; એકકારતા. ૨ વિ. એકસરખી
રીતભાતનું; મમ ધર્મ-આચાર વગેરેવાળું.

એકક, વિ. (સં. एक+आदि=अथवा, પહેલું. ઉ.) એકકડું; એકજ; વિરલ. ૨ કવિત
કાષ્ઠએક. 'એકક બે' એક અથવા બેટો
બે જણ.

એકકાર, વિ. (સં. एक અને दंस=दस.)
અગિઆર; દસને એક; ૧૧.

એકકાર, ન. (સં. एक+दश+अह=
एकादशाह=અગિઆરમોદિવસ.) અગિઆરનું;

અગિઆરમો દિવસ તે. (મુએલા માણસના.)
'એકાદશાનું શ્રાદ્ધ કાણે સનાથ્યું રે.' પ્રા. કા.

એકાદશી, સ્ત્રી. (સં.) અગિઆરસઃ પ-
ખવાડીઆની અગિઆરમી તિથિ-જે દિવસે
ઉપવાસનું પ્રત કરવામાં આવે છે તે.

એકાદુ, વિ. કોઈએક; એક અથવા બે.
૨ કવચિત એક. (ભાગ્યે એક હોય એવા અ-
ર્થમાં.)

એકાનએક, અ. એકાંતું; એકદમ; તા-
બડતોબ

એકાવન, વિ. પચાસ ને એક; ૫૧; એ-
કાવનયું; પચાસમા નંબરનું.

એકાવળહાર, પુ. (સં. एक+आवलि
=હાર=સેર.) એક સેરની માળા; કઠી; છોડા;
અછોડો. (હીંગ મોતીનો) જે એકસેરો
હાર તે.

એકાવળી, સ્ત્રી. (સં. एक+आवलि=
સેર.) એક સેરની કઠી. ૨ એક અર્થાલંકાર.

એકાશી, વિ. (સં. एकाशीति ઉ.)
એ'શી ને એક; ૮૧. ૨ ધણું; અનેક. 'એક
તો શું પણ એકાશી તૈયાર છે.' આશીર્વાદમાં
પણ 'ધણા, અનેક' એ અર્થમાં વપરાય છે.
'તારા એકના એકાશી થશે.'

એકામુઘ, અ. એકેએક; દરેક; બધું;
સધણું.

એકી, સ્ત્રી. (સં. एक. ઉ.) એકપણું;
એકથ; અંપ. 'ધનવડે ધર્મ યાય, કુશં કર્મ નાશી
જાય; એકી એ બેની મણાય.' વલ્લભ. ૨ જે
સંખ્યાને બેએ ભાગતાં બાકી કંઈ પણ વધે તે.
૩ પિશાબ કરવા જવાનો સંકેત; એક આંગળી
બતાવતી તે.

એકીકરણ, ન. (સં. कृ=કરવું ઉ. करण
એક કરવું તે; સંમેલન કરવું તે; મેળવવું તે.

એકીએકી, સ્ત્રી. મુઠીમાં રાખેલી વસ્તુની
સંખ્યા એકીની છે કે એકીની છે, તે અટકળથી
કહેવાની એક રમત. (હોકરાં સાખરણ રીતે

અમરથાં અમરથાં આ રમત રમે છે, બ્યારે નવા
પરણેલા જોડાને-વધૂવરને તો આ રમત એક
ક્રિયા તરીકે દ્રશ્યવ્યાત રમાડવામાં આવે છે.)

એકીવારે, અ. સાથે; લાગુ; એકદમ; એ-
કજથે; સામટું; એકે દરે; એકી વખતે. 'એકી-
વારે હણી નાંખ, દયા પ્રભુ શીદ અદાપે છે.'

એકાએક, વિ. એક એક એમ ગણતાં
જેટલાં હોય તેટલાં બધાંય; સધળાં. ૨ અ.
દરેક; પ્રત્યેક; એકે બાકી ન રહે તેમ.

એકેક, અ. એક પછી એક એમ. ૨ નિ.
એકએક; એકેએક; દરેક. ૩ છૂટું; અલગ.

એકેદ્રિય, વિ. (સં. एक+इन्द्रिय=
ચાનસક્તિ) એક ઇન્દ્રિયવાળું.

એકેક, અ. એક પછી એક; વાસકરતી.
૨ પ્રત્યેક; દરેક. ૩ એકએક. 'ભોજ રાજ તો
એકેક શ્લોકના લાખ લાખ રૂપીઆ આપતા
હતા.'

એકો, પુ. એકને એક, બેને બેએ ત્રણને
ત્રણે એમ ગુણધર્મી જે ગુણકારો આવે તેના
ધડીઆ-પાડા તે; એકો અને વડો એકો. ૨
એક પણ; એકએક: 'એ ગીતા એકો અધ્યાયજન,
અથવા એકો શ્લોક, અથવા એકો અક્ષર ત્રાપે,
શ્રવણ કરે કો લોક.' દયારામ.

એકોદર, વિ. (સં. एक+उदर=પેટ-
કૂખ-ગર્ભાશય. ઉ.) એકપેટની; એક માતાનાં
(હોકરાં.) બાંકું; બાઈબાંકું; એક કૂખનાં; માના
જડ્યાં. 'એ બે તો માના જડ્યા બાઈ થાય.'

એકો, વિ. ધણામાં અમુક એકજ હોય
એવું; સર્વોપરિ; ઉત્તમ; શ્રેષ્ઠ; સકથી સરસ;
બહુજ કુશળ. 'ગીરધર ભણુનામાં એકો છે'
૨ એકજ; કેવળ; એક એજ. 'જે પીતાં .
આહો રહે, એકો અભિલાખ, શીકાબીજ લાગશે
રસ લાખો લાખ.' ૩ રમવાનાં પાનામાંનું એકનું
સંચાનું જે પાનું તે. ૪ એક બળદ જોડાનો
હોય એવી જે માડી તે; ડમણી; ડમણીક.
૫ એકથ; એકસંપી; એકમત ધવું તે. 'દમ.
મોએ એકો ક્યો કે આજણને મુંડોજ નહિ.'

એખરો, પુ. એક જાતનું વનસ્પતિ આંખ.
૨ ખગબ; કચરાપુંખ જેવો ને માલ તે
એજ'ક, પુ. (અં. Agent.) આત્મીઓ;
પ્રતિનિધિ. ૨ મુનિમ. અમુકનીવતી કામ કર-
નાર તે.

એજ્યુકેશનલ, વિ. (અં. Educational.)
દેખવણીને લગતું; દેખવણી સંબંધીનું.

એટલામાં, અ. એ વખત-દરમિઆનમાં;
થોડા વખતમાં; તરતજ. (વસ્તુ અને વખત
વગેરેની સ્વરૂપતા ખતાવવી તે.)

એટલામાટે, અ. ઉપર કતું તે પ્રમાણે
હકીકત છે વાસ્તે; ને ઉપરથી.

એટલું, વિ. (સ. एतावत्.) આટલું;
થોડુંક; જરાક. આ ને થોડું છે તેટલું; અમુક
પરિમાણનું; અમુક રસવિદ્યા માપ જેટલું; તેટલું.

એટલે, અ. ફાલાણાનો અર્થ 'આ છે'
એમ જણાવનારો ને સખ્દ તે; બીજી રીતે.
૨ એ ઉપરથી; એટલા માટે; એ વાસ્તે; એ
કારણ છે માટે. ૩ પછી સારે.

એક, ઓ. એકવાડ; કગરો; નાપાક વસ્તુ.
વિ. ખરાબ; મલો; ગુસ્સા; નિંધ; નહિ જો-
લાવા-નહિ સંવ્યવહાર કરવા જેવું. ૨ છંદમણ;
મંકાંત. ૩ પીડા; પંચાતી; કંટાળો આપે એવું
માણસ.

એકવાડ, પુ. (સં. उच्छिष्ट.) અછા-
વાડ; એકવાડો; એકું હોય એવું ને તે; ખાવા
ખીવાથી ને ગંદવાડ થયો હોય તે. ૨ ગંદવાડ;
કચરોપુંખ; અસ્વચ્છતા; મહિનતા. ૩ રાંધેલું
અન્ન. 'અમે તો બહારનો એકવાડ ધમ્માં પા-
લતાંજ નથી' = બાણું રાખતાં નથી. વિ. ગુસ્સા.

એકું, ન. (સ. उच्छिष्ट.) ખાડયું;
મંકાંત; જમતાં વધેલું અન્ન. ૨ રાંધેલું અન્ન.
વિ. જેને રાંધેલું-છાડેલું અન્ન લાગ્યું હોય એવું;
અપવિત્ર; અસ્વચ્છ; ગંદું.

એકુંગુકું, ન. અપવિત્ર અને ગંદ થએલું
હોય એવું ને તે; પવિત્ર; પવિત્રપણાનો ને
આચારવિચાર તે. ૨ છાંડું. થોડુંક રાંધેલું

અને થોડુંક છાંડેલું એવું ને કાલવા જેવું અન્ન
તે. 'શુદ્ધરોને એટલુંક મરીખ છેવે છે.' વિ.
એકું; અસ્વચ્છ; અપવિત્ર; ગંદું; મેલું.

એટલવું, સ. ક્રિ. આગવી-મૂઠી દેવું; દહા-
ડવું; મુસાડવું; પાલી દેવું; સાનેલ કરવું; વેડવું;
લાગું પાડવું.

એટી, ઓ. બીજું; જેની ઉપર અક્ષર,
આકૃતિ-ભાત વગેરે ખોદેલાં હોય એવું સોનીનું
એક ઓગર. ૨ જૂટનો પાની આગળનો ભાગ
તેમજ તે ઠેકાણે ઘોડસવારીમાં રાખવામાં આ-
વતી ઘોડાને મારવાની આદર ૩ પાનીની અળી.

એટીદર, પુ. (અં. Enditor) વર્તમાન-
પત્ર કે માસિકપત્રનો અજાવનાર-નાપક પત્રકાર;
તંબી; મંત્રી. ૨ કાષ્ટનાં પુરતક શુદ્ધ કરી સારી
રીતે છપાવીને પ્રકટ કરનાર; આદરકાર;
પ્રકાશક.

એટીદાર, વિ. એટીવાળું; જૂટનો પાની
આગળનો ને ભાગ તે વાળું.

એટી, ઓ. પડપરા; ઉતરતી પેદીનો ને
કામ તે. 'જેવી પિતાથી સાતમી પેદીજ, મા-
તાથી પાંચમી એટીજ.' પ્રેમાનંદ.

એણ, ન. (સં. एण.) એક જાતનાં દરજી.
આ જાતનાં દરજીની અંખો બહુજ મુંદર-અંચળ
અને મનોહર હોય છે. (કાબ્યોમાં આંખના
ઉપમેય તરીકે એણ આંખનો બહુ ઉપયોગ
કરેલો છે. એનું માંસ પણ વખણાય છે. શાક-
માં એનો ખાસ ઉપયોગ કરાતો. 'એણ
દરજીના માંસે બે કદી, યાય પિતાનું શાક.'
મા. પુરાણ)

એતદેશી, વિ. (સં. एतद्देश-ई.)
આ દેશને લગતું; આ દેશ સંબંધી.

એથી, અ. એને લીધે; એ કારણે; તેથી.

એટી, વિ. (આ. એટી=એ હાથની અદખ)
આળસ; સુસ્ત; મંદ; પ્રમાદી. ૨ ધાડું; ધીમું.
૩ બસની. ૪ ગંદું મહિન. ૫ નિરુદયી.
'આળસુ એટી ને અન્દલના આંધળા આ સમે
ખૂળ ઉભે.' ક. દ. ડા.

એલીખાતું, ન. આળસુ અને ગંદી હાલત તે; જ્યાં કચેરા પુલે પડ્યો હોય અને ચોડખું ન દેખાતું હોય એવું જે સ્થાન તે; આળસુનું સ્થળ.

એધાણી-ણી, સી. (સં. અપિ=આસપાસ અને ઘા-નિશાન કરવું-ધરવું. ઉ.) નિશાની; ચિહ્ન. 'જેઠ સમારે તુજને તેને સમારે જેઠ એથી મેલ ઉચેરડો એધાણી.' ૨ આળખ. ૩ દાખલો. ૪ યાદ. 'એધાણી આપવી' નિશાન બતાવવું. ભૂલી ન જવાય તે માટે જે વિશેષતા બતાવવી તે; ચિહ્ન બતાવવું દાખલો આપવો.

એન, સી. (આ. એન=વટ.) આળસ; અણીનો વખત; ટાંકણું. ૨ નાક; શોભા. ૩ સાખ; વટ. ૪ ટેક. 'એન જવી' આળસ જવી; અપમાન થવું; સાખ જવી. 'એન લેવી' આળસ લેવી; નાક લેવું; હલકું પાડવું. 'એન સા-અવવી' અણીનો વખત સંભાળી લેવો; સાખ ન જવા દેવી તે. ૨ ટેક રાખવો.

એન, એક જાતનું લોકકું.

એન, વિ. નકી; ખરૂં; આખાદ. 'કાકિલા મુકાવી રેયેનીથી એન.' એમાનંદ. ૨ સુંદર. ૩ જમીનનું જ ખામ.

એનઉપજ, સી. જમીનના પાકની જે ઉપજ તેજ; મહેસુલ.

એનકરજ, ન. મુદલ કરજ; અસલ દેવું.

એનખરચ, ન. જમીન પાછળ થએલું ખરચ તે; ખાસ ખરચ. (પરચૂરણ નહિ.)

એનચોમાસું, ન. જામેલું ચોમાસું; ભર ચોમાસું.

એનજમા, સી. મહેસુલની જે વસુલાત તે; જમીનના કરમાંથી જે ઉપજ આવી હોય તે.

એનજમીન, સી. કિંદામાં જે બતાવવામાં આવી હોય તેજ જમીન; વાવેતરવાળી જમીન (પડતર નહિ.)

એનજુવાની, સી. સારી-બેચ જુવાની; ભરપોષન.

એનવાવેતર, ન. ઝાડપાનનું નહિ પરંતુ કરસણ-અન ઉપજ થાય એવું જે વાવેતર તે.

એનધેન, સી. છોકરાંની એક રમત.

એપ્રિલ, પુ. (અ. April.) ખ્રીસ્તી સંવત્સરનો ચોથો મહીનો.

એખ, સી. (આ. એખ=ખોડ.) ખોડ; ખાખી; કસર; ખાંપણ; છિદ્ર; લાંચન; આળ; કલક.

એખદાર, વિ. (આ.) દોષવાળું; ખોડ-ખાંપણવાળું; એખિઅલ; લાંચનવાળું.

એખિઅલ, વિ. લાંચનવાળું; દોષપાત્ર; દુર્ગુણી; ખોડવાળું; કદમી ખાંપણવાળું. ૨ અ-શુભકારક; અમંગળકારક.

એમ, અ. (સં. एम व.) એ રીતે; એ પ્રમાણે.

એમાન, ન. (સં. आमान=કાચું અન) ખરતા મનુષ્ય પાસે કાચા અનનું જે દાન અપાવવું તે.

એકાંત, સી. (સં. एक+अंत=એક છેડે) જ્યાં કોઈની અવરજવર ન હોય એવી જગા; ખાનગી જગા; નિરાંતનું ટેકાણું; જ્યાં કોઈ આવતું જતું ન હોય અથવા જ્યાં કોઈ હોય એવો ધરનો એકાદ ભાગ તે. ૨ એક બે જ-લુની જે ખાનગી બેઠક તે.

એકાંતરાં, ન. (સં. एक+अंतर=છેડું.) એક એક દિવસને અંતરે ભોજન કરવું તે; એક જાતનું વ્રત; એકાંતરે ભોજન-એક મૂકીને બીજે ટક ભોજન કરવું તે.

એકાંતરીઓ, વિ. એક એક દિવસને અંતરે આવતા હોય તેવા (તાવ-રોગનો જોદ વગેરે.) એકાંતરો.

એકાંતરે, અ. એક એક દિવસને અંતરે; એક એક દિવસ મૂકીને જે કંઈ કાર્ય કરવું તે.

એકાંતવાસ, પુ. (સં. एकांत+वास=વસવું. ઉ. ઘાસ=રહેવ તે.) એકાંતમાં રહેવું તે; ધુપા રહેવું તે; જંગલથી દૂર એકલા-ધુપા રહેવું તે. ૨ કોઈને ખબર પડે નહિ એવી રીતે

પુષ્પા રહેલું તે = પાંડવોનો વિરાટ નગરમાં એ-
કાંતવાસ હતો તેવામાં દોરવેએ વિરાટનું એકાંત
વાસું.

એકાંતવાસી, વિ. એકાંતમાં રહેનાર;
પુષ્પા વાસમાં રહેનાર; ગ્રામ વાસ કરનાર; પુષ્પું
રહેલું; મનુષ્યો અને જંગલોથી દૂર ખડી અગ્રેણી.

એરંગેરીઆ-જમીન, સી. (સં. શેર=
ખીલું=ઉંચે એરંગેરી+જમીન=ખૂમિ.) સરકાર મા-
લીકીની નહિ એવી જે જમીન તે; ખારખલી
જમીનનો એક ભેદ; ઇનામી; માલદી જમીન.

એરજી, સી. લુહાર અને સોનીઓ, સો-
ખંડના ચોરસ કે લંબ ચોરસ મચીઆ ઉપર
ધાતુને ઘડે છે તે નક્કર લોહાનું ગચીઉ. 'એ-
રજીની ચોરી ને સોપનો કામ' = વગવસીલાવાળી
શિક્ષા; ગેરક-સાધ; અચોચ ન્યાય.

એરંડમૂળ, ન. (સં.) એરંડાનાં મૂળ તે;
એરંડાનાં મૂળ કવાય અને ખીજી આપધિમાં
વપરાય છે.

એરંડી, સી. એરંડાનું નાનું રૂપ તે; નાનો
છાંડ. ૨ એરંડાનાં જે રૂળ-ખીજ તે; દિલ્લી.

એરંડીઉં, ન. એરંડાનું જે તેલ તે; દી-
વેલ; એરંડાનાં ખી-એરંડીઓને ખીલીને કાદ-
વામાં આવેલું તેલ તે.

એરંડો, પુ. (સં. દરબટ=એરંડાનો છાંડ.)
એક તંબોત્પાદક છાંડવો; શુભસાતમાં બધે કે
કાણે એનું વાવેતર અને પાક થાય છે. એરં-
ડાના બે પ્રકાર છે. એક વર્ષાધુનો અને બીજો
આઠ દસ વર્ષના આયુષ્યવાળો. 'એરંડો ઉને
ત્યાંથી પોલો' = જન્મથીજ દોષવાળું હોય તે દોષ-
વાળું રહે. 'ઉજડ ગામમાં એરંડો પરધાન.'
= ત્યાં રાજા ન હોય ત્યાં મૂર્ખ રાજા થાય.

એરા, સી. પકડ; ચાંપ (પકડવાપણું તે;
જેમકે સાંજસીની એરા સારી નથી-પકડવાની
શક્તિ.) ૨ કબજો.

એરં, ન. સાપ; માપના જેવું ઝેરી જંતુ.
'એરંઝાંઝર' = સાપ અથવા સાપના જેવાં ઝેરી
ખાનંદાં એશીઅળામાં રહેનારાં જંતુઓ વગેરે તે

એરો, પુ. દોરોને પાખી પીવા માટે બના-
વેલો ફૂંક; ઢવાટો; દોરને પાખી પીવાને બના-
વેલો દોળ. ૨ આવન; અવરજવર.

એરોખરો, પુ. સોના રૂપાનો જે બંગાર તે.
એલકાળ, પુ. ખિતાબ. જુઓ ઇલકાળ.
એલચી, સી. (સં. ઘણા) ઇલાયચી;
એક સુગંધીદાર વનસ્પતિ-લતાનાં બી.

એલચીદોરો, પુ. જેમાં ઇલાયચીના નાના
ને કાળા દાણા ગોઠવાએલા દોષ છે એવો પાતળો
પોપટો તે.

એલરેલ, વિ. (આ. દિઅરુ=કામ ઉ.)
મહેતેમ; વગર વિચારનું; અસૂચ્ય; અલીધ;
ખાંડ જેવું; નિર્લજ્જ.

એલરેલ, ન. અમર્ય એનચાળા કરવા
તે; નખરાં; ચેટા; ચાગા.

એલાલતા, સી. (સં.) ઇલાયચીની વેલ.
'બેટી અલાલતાને.'

એલીવાર, અ. આજુ; હોજુ; આ સાલ;
વર્તમાને; આ વર્ષે; આ વખત.

એલો, પુ. આંચકો; ધંકો. (ગાડા ગાડીનું
ઉચું નીચું થવાથી તેમાં બેઠેલા માણસને જે
સહેજ આંચકો લાગે છે તે.)

એલોબેરો, પુ. છોકરાઓની એક રમત
(બાલનમર તરફ.)

એવ, અ. નિશ્ચય; નક્કી. 'ક્યમ ધર્મગાન
પામ્યા મુનિ એવ' પ્રેમાનંદ.

એવડું, વિ. (સં. ઘણાઘટ્ટુ કે) એના
(દેખાડેલી વસ્તુના) જેવડું; એવું; એટલું નાનું
ગોડું-ગડું પાતળું એમ. (અચૂક નમુના તરીકે
ખતાવેલી વસ્તુના પ્રમાણનું.) ૨ એટલું; એટલું
બહુ; બહુ. 'એવડાં બધાં હડાયાં ના થઈએ.'

એવજી, સ એ. તે.

એવા, (હેવા) પુ. ટેવ; અવ્યાસ; મહાવરો.
'બેની તને પડયો એ એવા, સાવ્યાના ઉપાય
કેવા.' આખાદરજી.

એવાતજી, (હેવાતજી) ન. સીની પરબેસી

હાલત; સોબાગ્ય; સોવાશણપણું. 'અખંડ તપને તારૂં એવાતણુ, તન થને શરા સાત.' શશિકળા.

એવામાં, અ. એટલામાં; એ દરમિયાન; તરતજ પછી.

એણું, વિ. એ રીતનું; એ પ્રકારનું. ૨ એના જેવું; સરખું. (અમુક દેખાડેલી વસ્તુના જેવું હોય તેવું.)

એશ, ઓ. (આ. એય.) મોજમજ; રંગ-ખાણ; ચમતખાણ.

એશઆરામ, પુ. (આ.) મોજમજ; ભોગવિલાસ; તાગડધિનાં કરવાં ને; મુખભોગ ભોગવીને ખેશી રહેવું તે; ખુશી ખુશાલીમાં કાળ ગાળવો તે.

એશિયા, પુ. પૃથ્વીના પૂર્વ ગોળાર્ધમાંના એક ભોગ ખંડ.

એશિયાતીક, વિ. એશિયાને લગતું; એશિયાનું રહેવાસી; વતની.

એસણું, ન. સોનીની નાની સધડી.

એસતેકબાલ, પુ. ન. (આ. ઇસ્તિકબાલ ઉ.) સામેયે જવું તે; પરાણને આદરસતકારભરે તેડી લાવવા; સામા જવું તે.

એલણવું, અ. કિ. વાતાવરણમાં બી-નાથ આવતાં ક્ષારવાળી વસ્તુએ નું બીનાં થવું તે; ઓગળવું; પાણી થવા-બીંળવા માડવું તે. 'એનાસામાં મીઠું એલણી જાય છે.' (જે જ-મીનમાં ક્ષાર હોય છે તે જમીન પણ વાતાવરણમાં બીનાથ આવતાં બેજવાળી થાય છે) પાણી થવું તે.

એરકવાયર, પુ (અં F'f'g'aire.) એક માનવતો ખિતાબ; મોટા માણસના નામની સ.યે નોડવાનો એક માનવત ઇલકાળ.

એરટીમેટ, ન. (અં. Fatimate.) અટકળ; અજમાય; અડસટો. ૨ ગણતરી; શુભાર. ૩ કીમત; આંકણી.

એફ, સ. એ; તે. (કવિતામાં વપરાય છે.)

એફમક, વિ. (આ. અફમક.) બેવકુફ; મૂર્ખ; મદ; અકલ વગરનું; કોઈ.

એફરવું, સ. કિ. (સં. અપ+સ=પાછ હઠવું, પાછા જવું, ખસવું.) ઉતરવું; ઓસરવું; પાછા હડી જવું.

એફવાલ, પુ. (આ. અફવાલ ઉ.) હડી-કત; વર્ણન; ખ્યાન; વિગત. ૨ હાલત; અવ-સ્થા; સ્થિતિ. ૩ કથા; આખ્યાન.

એફસાન, ન. (આ. ઇફસાન.) ઉપકાર; આભાર. ૨ મહેરબાની; કૃપા.

એફસાનમંદ, વિ. આભારી; ઉપકારી; ઉપકૃત.

એળ, ઓ. ઇયળ; નાનું; સુતરના કકડા જેવું એક જંતુ.

એળચી, ઓ. (સં. ઇલા. ઉ.) ઇલાયચી; મુગંધીદાર એક જાતનો તેળનો. (સુખવાસમાં એનો પુષ્કળ ઉપયોગ થાય છે.)

એળવવું, સ. કિ. એકમેકને બને-ફાવતું આવે, ગોઠે તેમ કરવું તે; રતેહ કરાવવો; સહવાસ કરાવવો. ૨ ટેવ પાડવી; કેળવવું. (કુદરતી વેરભાવવાળાં એ પ્રાણીઓને એક-બીજાનો એવો સહવાસ કરાવવો કે જેથી તેઓ હળામળાને રહે.)

એળવણી, ઓ. બાળવણી; સુપરત; સોંપવું તે.

એળીઓ, પુ. (સં. ઇલય. ઉ.) કુંવાર નામની વનસ્પતિનો સકવેલો રસ; એક ગરમ, કડવું આંપધ. એ બે જાતનો છે. ૧ સાદો એ ળીઓ અને બીજો સીકોતરો કે કાચ એળીઓ.

એળે, અ. ફાગડ; નકામ; નકામું; ટથા; વ્યથ. 'જુલું ન દીધાં દાન તેનો એલે મયો અવતાર.' પ્રા. કા. ૨ સહેજમાં; થોડે થમે; ઝટ. 'એણું અફાફ એલે જડ્યું.' અખો.

એ, અ. હાં પછી; ન સંબળાયું હોય-સમજાયું ન હોય તે ફરીને માંજળવા માટે કરવામાં આવતો અવાજ. ૨ ધમકી આપવાનો-ભય દેખાડવાનો એક દુકારવ. ૩ અતિ આશ્ચર્ય-ખેદ જતાવનારો ઉદ્ગાર.

એચમએચા, સી. ખેંચાખેચી; તાખા-
તાખ. ૨ નાંખાનાંખ; ફેંકાફેંકી (લખોટીઓની.)
૩ ડોલડોલા; ઢોંસાતુસી.

એચતું, સ. કિ. નાંખતું; ફેંકતું (લખો-
ટીઓનું) ૨ ખેંચતું; તાખતું (કનકવો-પતંગનું.)
૩ દીચકા ખાવા; દીચતું.

એચાતાણું, વિ. આંખ વાંકી ને ઝીણી
કરીને બેનાઈ; ત્રીણી નજરવાળું.

એંટ, સી. આંટ; ટેક; સાખ; વટ. ૨
સાફુકારી. ૩ મમત; આમદ; જવ.

એંટાળ, વિ. હઠીલું; મમતી; દુરમદી;
જાડી. ૨ ઈંટવાળું.

એંટી, વિ. એંટવાળું; ટેકી. ૨ મમતીલું;
જાડી.

એંટી, વિ. (સં.) આઠ ને દસની
મંખ્યા; ૮૦.

ઐ, ઐ. [સં. દે.] ગુજરાતી ભાષાના મૂળાક્ષરોમાંના નવમો કંઠ અને તાળુસ્થાની દીર્ઘસ્વર વર્ણુ-અક્ષર. ૨ ઐ; પછે.

ઐઆમ, પુ. [આ. યોમ=દિવસનું બહુ વચન] વખત; ટાંકણું; સંધિ. ૨ હવા; મોસમ.

ઐકાંતિક, વિ. [સં.] એકાંતનું; સંપૂર્ણ એકાંતવાળું; માત્ર પોતાનેજ લગતું; જ્યાં કોઈ આવતું જતું ન હોય એવું.

ઐકાર, પુ. [સં.] 'ઐ' અક્ષર અને 'ઐ' એવો જે ઉચ્ચાર તે.

ઐકારાંત, વિ. [સં. એકાર+અન્ત. ઉં.] જેને અંતે 'ઐ'કાર આવેલો હોય એવું (ચમ્દ).

ઐકય, ન. [સ.] એકપણું; એકતા; એકત્વ ૨ સંપ; ધણાઓએ એક વિચારના થવું તે; એક સંપ કરવો તે.

ઐચ્છિક, વિ. [સ.] ઇચ્છાનું; આપ-પ્રુશીનું; મરજીમાં આવતું.

ઐક, વિ. આહું; કોઇનું પાછું કશું માને નહિ એવું; જક્ષી; જીદી.

ઐતરેય, વિ. [સ.] ઇતર નામના વૈદિક ગ્રંથનું; તેમના સંબંધી; તેમણે બનાવેલું. ૨ ઋગ્વેદનો એક ભાગ; એ નામનું એક ઉપનિષત.

ઐતિહાસિક, વિ. [સ. ઇતિ+હ+અસ્= હેવું ઉં.] ઇતિહાસને લગતું; ઇતિહાસ સંબંધી.

ઐદ્રઞ્જલિક, વિ [સં.] માયાવી; માયિક; નાદુર્ઘ. ૨. નજરબંધી કરનાર; ચમત્કારી ખેલ કરનાર; માયા કરનાર.

ઐદ્રિયક, વિ. [સ.] ઇદ્રિયોથી જેનું મદદથી થઇ શકે એવું; ઇદ્રિયમાલ; પ્રત્યક્ષ.

ઐદ્રી, ઐ. [સ.] ઇદ્રાણી; ચઘી ૨ પૂર્વ દિશા.

ઐયો, વિ. આ; પેલું, વગેરે. "ઐયો વહાલો, ઐયો વહાલો ત્યારે ધાડે કોને ઘાલો." આ નહિ અને તેય નહિ ત્યારે કોણ? અર્થાત્ જતના માણસ વગર કોણ કામ કરે?

ઐરાવણ, પુ. [સં] ઐરાવત હાથી.

ઐરાવત, [સં] ઇન્દ્રનો મોટા ને ઘોળો હાથી. દેવોએ સમુદ્ર મંથન કર્યું ત્યારે જે ચૈત્ર રત્નો નીકળ્યાં હતાં તેમાં ઐરાવત હાથી પણ એક હતો. રત્નો વહેંચી લેતાં ઐરાવત ઇન્દ્રને આપવામાં આવ્યો હતો. ૨ ઇન્દ્રધનુષ્ય.

ઐશાની, વિ. [સં.] ઇશાનનું, ઇશાન સંબંધી; ઇશાને શેઠેલી (દિશા) 'ઝીણી ને ઐશાની, ચપળ ચપળા મંદ ચમદે.' ઐશાની વીજળી=વરસાદનું અચૂક ચિહ્ન ગણાય છે.

ઐશ્વર્ય, [સ.] વિશ્વતિ; સંપત્તિ; આબાદી ૨ પ્રભુત્વ; ઇશ્વરપણું; મોટાઇ; સાલખી; સુખ વૈભવ.

ઐશ્વર્યશાળી, વિ. [સ.] ઐશ્વર્યવાળું; સાલખીવાળું; ધન, સુખ, વૈભવ અને મોટાઇવાળું.

ઐલિક, વિ. [સ.] આ કાળનું; આ દુનીઆનું; અહીંનું. ૨ સાંસારિક; આલોક સંબંધી.

ઐહામુષ્મિક, વિ. [સ.] આલોક અને પરલોક સંબંધી; સાંસારિક અને પારલોકિક; અહીંનું અને તહીંનું.

ઐ.

ઐ, પુ. [સં. ઐ.] ગુજરાતી ભાષાના મૂળાક્ષરોમાંના દશમો કંઠોથી દીર્ઘસ્વર વર્ણુ-અક્ષર. ૨ ઐ. અરે; હે. (સંબોધનમાં.) પછે; પેલીબાળુ. ૩ ઐ. આ; પેલું; તે; ઐ. (કાઠિઆવાડ.)

ઐ, અ. અરેરે; ઐરે; (અચોસમાં.)

દા; દા; કેમ. (કાષ્ઠ બોલાવે તેના જવાબમાં.)

ઓપખાં, (દોષમાં) અ. ઓઠકાર આ
વતાં યતો ને ઉદગાર તે; પેટ બતાવના
સંતોષગત ઉદગાર. ઓપખાં કરવું=ખાઈ જવું;
ગળી જવું; ગટ કરી જવું; ઉચાપત દેવું. ૨
પચાવી પડવું; લઈ લેવું; પોતાનું કરી નાંખવું;
તાપે લઈ લેવું; કબજે કરી દેવું.

ઓક, ન. [સ. ઓકવું=પર ઉં.] પર;
પતન; રહેલાં. ' રુતિ કરી અદિપતિ કુંડળ
લઈ આરોપો પોતાને ઓક. ' હયાનમ. ૨ (ઓક)
ઓ. ઉલટી; વચન; ખકારી; ઓકાવું તે. ' અપ
ઓકતણા અંખાર કયાં. ' ૩ પૂ. યુરોપમાં
દેશ દેશોમાં યતુ ઓક જતનુ મેટું આ.

ઓકવું, સ. કિ. ખાધેલું પાણું દાદવું;
ઉલટી-વચન કરવું. ૨ લીધેલું પાણું આપવું.
ઓકાકાદવું=નાંખવું=ઉલટી કરવી; વચન કરવું.
૨ પાણું આપી દેવું. ૩ ને કંઈ સાંભળ્યું
હોય તે કહી દેવું; બોલી દેવું. ઓકયા ખાન
જેવું યવ-લાગવું=અગ્રિય-દેહાગા ભરેલું. એવું
પણ ન ગમે એવું યદ જવું; અસુગમવું;
તુચ્છ લાગવું.

ઓકળી, ઓ. [સં. ઠકલિકા ઉં.]
ચક્ર ઉતરતરંગ જેવી લીંપણની જે ભાત તે;
પાંસળીઓના જેવી ભાત તે; એક જાતની
લીંપણની તરેહ; લહેર; લહેરીઆં.

ઓકાર, પુ. [સ.] ' ઓ ' અક્ષર
અને ' ઓ ' એવો જે ઉચ્ચાર તે.

ઓકારાંત, વિ. [સ. ઓક્તારાન્ત ઉં.]
જેને છેડે ઓકાર હોય એવું. (ચળદ-નામ
વગેરે.)

ઓકારી, ઓ. ઓકવાનું થવું તે; વચન;
ઉલટી; ખકારી. ૨ વચનનો જે ઉછાળો તે.

ઓકારો, પુ. ઉછાળો; ખકારો. ૨ વચન
કરતાં યતો જે અવાજ તે.

ઓકાવવું, સ. કિ. પ્રે. ઓક એન કરવું;
કઠાવવું; પાણું અપાવવું. ૨ દંડેવરાવવું; બોલી
દે એન કરવું.

ઓકાવું, કિ. કલટી થવી; વચન યવ;
ખાધેલું મુખમાંથી પાણું નીકળવું.

ઓકસદર્દ, ન. [અં.] ઉગ્રાંતુ વિધા-
પીઠ તરીકે પ્રખ્યાત યજ્ઞેલ એક મોટું શહેર.
' ઓકસદર્દ યુનિવર્સિટી ' ઉગ્રાંતમાં આ યુ-
નિવર્સિટી-(વિદ્યાપીઠ) બહુ જુની અને
પ્રખ્યાત છે.

ઓકિસજન, પુ. [અં.] પ્રાણુવાયુ;
જેનાથી પ્રાણીમાનવ જીવન પોષાય છે તે વાયુ.

ઓખંડ, ન. ઓપખ; હવા.

ઓખજીવું, અ. કિ. [સ. ઝવન-ઝવન=મેક
હવું. ઉં.] ખોતરવું; પીડવું; દેરાન કરવું; પ-
જવવું. ૨ ગીબત કરવી; દોષ કે ખોટો કાઢવી-
નહાર કરવી; વગેરે. ૫તર ઓખજીવી=દેરાન
કર્તા કરવું; પજવણી. પેટી ઓખજીવી=માણસ
અને તેના વંશને તેઓમાંના દોષ નહાર કરી
વગેરેવાં તે.

ઓખજીવવું, કિ. ઓખજાય એન કરવું;
ખજી-ખોતરી નાખવું; પજવવું.

ઓખક, ન. જુઓ ઓસક.

ઓખલીઆં, ન. જુઓ ઓપખ; હવાઓ.

ઓખર, ન. [સ. ઝવર=ખારવાળી જ-
મીન. ઉં.] જેનાથી જમીન ઉચેરાવાળી થઈ
બગે છે તે મજ મૂનાદિક; નરક; ગંદવાડ.

ઓખરવું, અ. કિ. ઓખર કરવું; મજ
વગેરે કચરો ખાવો. (ગાય ઓખરે છે-ઓ-
ખર કરે છે.)

ઓખવાડો, પુ. ઉકરડો; ગંદવાડ; કચ-
રા પૂંજનો દગલો તે; અસ્વચ્છતા.

ઓખરી, વિ. ઓખર કરનારું (ઢોર.)
જેને ઓખર કરવાની ટેવ પડી હોય એવું

ઓખા, સ્ત્રી. [સં. ઉપા. ઉં] બાણા-
સુરની પુત્રી, અનિરુદ્ધની સ્ત્રી. ' ઓખાહરણુ '
કવિ પ્રેમાનંદનું ઓખા આખ્યાનનો વિષય લઈ
બનાવેલું એક નાનું કાવ્ય.

ઓખામંડળ, ન. સોરઠનો એક પ્રાંત;
સોરઠ પ્રાંતમાંનો એક ભાગ.

ઓખાવું, સ. કિ. ઊલવું; ઉખેડવું. ૨
એકડું કરવું; ભેંસું કરવું.

ઓખાંગવું, અ. કિ. આખલાનું આં-
ચકા ખાઈ-કાંડળને ખુંખારવું, ખરાડવું.

ઓખાણું, ન. [સં ઉપાસ્યાન ઉં] ઉ-
ખાણું; ઉખાણો; કહેવત; કહેતી; ૨ સમરયા;
કાપડો.

ઓખાત, સ્ત્રી. (આ) ગજુ; વક્ત્ર; વજન;
મગદુર; તાકાદ. (એની શી ઓખાત છે કે સામું
ખાલે ?) ૨ વિસાત; કાયનાત; માલ; મામલત;
(એમાં શી ઓખાત છે ખુબીથી લઈ જાઓ.)

ઓખાઈ, સ્ત્રી. જુઓ ઓખાત.

ઓખી, સ્ત્રી. [ઓખા ઉપરથી ઓખામં-
ડળનું.] જુનાગઢ અને જામનગર તરફ ચાલતો
ઓખ મંડળનો એક અસહી સિક્કો. (ખાખાશાહી,
ચક્રકાહીની માફક ઓખાઈ; ઓખી.)

ઓગઠ (ઓગાર) ન. [સં અવગત્=ગરવું
ઉં] ઢોરને ખાતાં રહેલું જે ધાસ તે; ઢોરનું
છાંડયું ધાસ.

ઓગઠ, ન. ઢોરને ખાતાં વધેલું જે ધાસ તે.

ઓગણુચાળીસ, વિ. [સં. ઇકોન+ચત્વા-
રિશત્. ઉં] ચાળીસમાં એક ક્રમ; ત્રીસને
નવ, ૩૯.

ઓગણુત્રીસ, વિ. [સં. ઇકોન+ત્રિશત્. ઉં]
ત્રીસમાં એક ઓણું; વીસને નવ, ૨૯.

ઓગણુપચાસ, વિ. [સં. ઇકોન+પચાશત્
ઉં] પચાસમાં એક ક્રમ; ચાળીસને નવ, ૪૯

ઓગણુપચાસ, પુ. ઓમ, પ્રણવ.

ઓગણુસાઠ, વિ. [સં. ઇકોન+ષષ્ઠિ]
સાઠમાં એક ઓણો; પચાસને નવ, ૫૯.

ઓગણુ, પુ. [સં. ઉદગત્=ગરવું ઉં]
શેકતાં કળાતાં રહી ગયેલા જે માથા તે; ગાં-
મડું; ડોળ. (દાણાની ધાણી શેકતાં જે દાણા
વગર ફૂટ્યા અને વગર ફૂટ્યા રહી ગયા હોય
તે. (આ શબ્દ બહુવચને વપરાય છે.)

ઓગણીઆં, ન. (ખ. વ.) ઓંઓના
કાનનું એક ધરેલું.

ઓગણીસ, (સં. ઇકોન+વિંશતિ ઉં]
વીસમાં એક ક્રમ; દસને નવ, ૧૯. ઓગણીસા=ઓ-
ગણીસનો પાડો ધડીઓ.

ઓગરાળો, જુઓ ઓધરાળો.

ઓગણી, પુ. રાંધવાના પાતમાંનું (હાંડીમાંનું)
એક તરફ નહિ ચઢેલું એવું જે અનાજ તે.

ઓગસ્ટ, પુ. [અં.] ખ્રિસ્તી વર્ષનો આઠમો
મહીનો; એ ગ્રાવજની લગભગ આવે છે.

ઓગણવું, અ. કિ. [સં. ગૃ=ગરવું ઉં
પ્રા. ઓગાલદ ઉં] પ્રવાહી થવું; પીગણવું;
હીવું નરમ થવું. ૨ ગળી જવું; ગળવું; સુકાવું
સોસાઈજવું. ૩ દવા આવવી; અસર થવી. 'તે
જે ધણીએ આજીજ કરી પછુ તે જરાએ
ઓગણ્યો નહિ.'

ઓગળાવવું, સ. કિ. પ્રે. ઓગળે એમ
કરાવવું; ગળાવવું પીગળાવવું.

ઓગાર, પુ. ઢોરને ખાતાં ગમાણમાં
પ્રડી રહેલું ધાસ.

ઓગાળ પુ. મોજી- તરમ; ઊળ; લહરી.

ઓગાળ પુ. [સં. ઉદગત્ મલ્=ગરવું ઉં]
અચુક વસ્તુને ચાવવાથી તે વસ્તુ અને
લાળનો જે એક રસ થાય છે તે; એ રસનું
ખુખમાંથી ટપકી જવું તે. (પાનનો ઓગાળ)

“ઓગાળ લીધે તમે દરિ મુઠ પામે, અથવા એ તો જુદો છે હાવ દાદામેરે.” વીરજી. ૨ એકવાર પેટમાં ઉતારેલા ખોરાક (પાત્ર) ને ફરી મોઢામાં લાવી દેરા જે પીર પીર આવે છે-વાગોલે છે તે વખતે તેમના મોઢામાં થી જે ફીજ અને ચર્વજ રસ વગેરે બહાર નીકળી પડે છે તે. ૩ ઓગટ, ઓગટ, ખાતાં વધેજું પાસ.

ઓગાળવું, સ. કિ. પ્રવાહી યાવ તેમ કરવું; ગાળવું; એકરસ યાવ એમ કરવું. ૨ દયા-અસર ઉપજાવવી.

ઓગાળાવવું, સ. કિ. ગ્રે. ઓગાળે એમ કરાવવું.

ઓંધ, પુ. દમશે; રાહિ; જયો. ૨ પા-છીનો વેગ; પ્રવાહ; રેલો. ૩ પુષ્કળતાનો જ્નેસ; ધોધમારપણું.

ઓધક, વિ. [અણધક ઉં] અણધક જેવું; અસર વગરનું; જેને સુખ દુઃખ, બધ વગેરેનું ખાન ન હોય એવું; ઉદાસીન; (ઓપનાય.) લાગણી વગરનું.

ઓધરાળું, વિ. ઓધરાળાવાળું; મંદ; અસ્વચ્છ. કોઈ પ્રવાહીના રેલા ઉતારીને જેના ચહેરા ઉપર ડાબ પડેલા હોય એવું.

ઓધરાળો, પુ. (સ. મય+ધૂ=સીંચવું ઉં] દૂધપાક વગેરે પ્રવાહી નરમ પદાર્થે પીરસવાની પહોળાના મોંની અને નુંકા દાંડની કાછી; ડુધી ૨ ઓગાળના રેલાનો ડાબ.

ઓધરી, સી. કપડાને છેડે છટા રહેલા જે તાંતજી તે; આંતરી; ઝૂલ.

ઓધલો, પુ. [ઓપ ઉં] મંજ; દમ; દમશે; લજેલા અથવા વગર લજેલા અના-જના છોડને કાપી તથા પુણા બાંધીને બનાવેલો જે દમશે તે; ઓધો; પાસની મંજ.

ઓધવતી, સી. કુરુચેત્રમાંની એક નદી. એની નજીક ભારતીય મહાપુર ધણું હતું એમ કહેવાય છે.

ઓધાણું, કિ. મબરાવું; મુઝવું. ૨ પીડવું; દુઃખી થવું. ૨ દુઃખાળા પાસને ઓપલા તરીકે સીંચવું; ઓઢવવું; ખડકવું. ‘ઓધલો ઓધલો= ઓપલો કરવો.

ઓધાસ, જુઓ ઓગા.

ઓધો, પુ. (સં.) ઓપલો; મંજ. ૨ ઉનના દોડની જતીની ઝાટકણી. ૩ મોટો પિંડલો; દોળવા વગરના એમને એમ દમદમતા રાખેલા રાગનો જે જયો તે. ઓધોખાળવો=વગર સ-મજે કોઈ પાત્ર મદદર કરી દેવી; બેઠ બાગવો; બોપાળું લપાડું પાડવું. ઓધો બેગી ઉડગ=મો-ટાની સાથે નાનું; મેટામાં નાનું બેગાઇ જવ (એવા અર્થ-); દાધી સાથે અંકુલ.

ઓધોડાધો, પુ. એક જાતની છાંય-ઓની રમત.

ઓં, પુ. (સં. ઓમ્) આદિ વૈદિક પવિત્ર રૂબનો ઉચ્ચાર. અ ઉ મ-નો એક જ ઉચ્ચાર. બહા વિપ્લ ને મહેશ્વર વાચક ઉચ્ચાર. પ્રણવ; વેદમંત્ર.

ઓંકાર, પુ. [સ.] ‘ ઓં ’ એવો અક્ષર અને તેનો ઉચ્ચાર તે; પ્રણવ; સઉથી આદિ સ્પષ્ટ; વૈદિક મંત્ર.

ઓંકારેશ્વર, પુ. (સ.) નર્મદાના મૂળ આગળ આવેલું એક મહાદેવનું ધામ. એમાં પહેલું જ્યોતિર્લિંગ છે. ઓંકારેશ્વરની સામે ખીજે કિનારે અમરેશ્વરનું ધામ છે.

ઓચંબો, પુ. જુઓ અચંબો.

ઓચર, (વાઉચર) ન. [અ. Voucher.] જેનાથી કંઈ સાખીત યાવ એવું લખા-જું; પાવતી, પ્રમાણપત્ર; દસ્તાવેજ.

ઓચરવું, કિ. [સં. વત્+વર=બોલવું. ઉં] ઉચ્ચરવું; બોલવું; આજળ કાઢવો; વહવું;

કહેવું. 'નારદ ઋષિ તવ ઓચર્યા, એમ ન કીજે ભૂપ.' પ્રા. કા. ૨ અવાજ કરવે.

ઓચરીઆં, જુઓ ઓચર. (અંગ્રેજ વાક્યરત્ન બહુવચન.)

ઓચિત્તું, (ઓચિત્તું.) [સં. અન્વિત્તું નહિ-જાણ્યું-ઉં] અણુચિત્તું; અચાનક; એકાએક; અણુધાર્યું.

ઓચ્છવ, પુ. [સં. ઇત્તવ ઉં] મોટી ખુશાહી; આનંદ-મંગળનો દિવસ; સાફ ટાણું; ઉજવણી; ઉત્સવ. ૨ છણુછણાટ; રોકકળ; કલહ ઓચ્છવ કરવો=ગાઈ બજાવી આનંદ કરવો. ૩ કોણ દેવ નિમિત્તેબળન કીર્તન વગેરે કરવું તે. ૪ કલહ-કંકાસ કરવો.

ઓછ, ઓ. (ઓછું, ઉપરથી.) કમી-પણું; ઘટ; ખૂટ; ઉણપ; ઓછાપણું; કસર; જણ. ' મોલમ રાખે રે, મોટમ વણી, ઉધકું પાડે ઓછ જણાય.' દયારામ.

ઓછંગ, પુ. [સ. વર્તંગ ઓળો.] ઓળો; ગાંઠ; અંક. ' ઓછંગ ખેસવા ધ્રુજ ગયા.'

ઓછપ, ઓ. (ઓછું, ઉં) ઓછા-પણું; કમપણું; ઘટ; ઓછ; જણમ. ' છે ઓછપ એકેકી ઉભયમાં, ટળે કારજ ધાયે.' દયારામ.

ઓછાક, પુ. [સં. આનન્દ=દાંકું. ઉ.] દાંકવા-પાયરવાનું જે વસ્ત્ર તે; ચાદર; મલેફ. ' ધણી નવરંગી રેશમી ગાદલાં, વણી અતલસના ઓછાક. ' કાલિદાસ. ૨ દાંકણ; આ-ચ્છાદન; પિછોડી; ઉપરથી ઓઢવા ઓઢાડવાનું વસ્ત્ર; ઓઢો.

ઓછાડવું, સ. કિ. [સં. આનન્દ=દાંકું. ઉં] દાંકવું; ઓઢાડવું; ઉપર નાંખવું-પાયરવ. ૨ છાંવું; છાંવડો ચાપ એમ કરવું.

ઓછાપણું, ન. જુઓ ઓછ; ઓછપ.

ઓછાયો, પુ. [સં. અપચ્છાયા ઉં]

છાંવડો; છાવા; ઓળો; પડછાયો; વણુછો. ૨ આચકા; ચરમ આવવી તે; લાજ; છામ.

ઓછાણું, અ. કિ. ઓછું થવું; હલકું થવું. ૨ સંકોચાણું ચરમાણું; લજવાણું. ' નારી ઓછાણે ધા ન રાચે. ' પંચમતમાન.

ઓછારા, ઓ. જુઓ ઓછ-ઓછપ.

ઓછીઆં, ન. લાક; અછો અછો વાનાં કરવાં તે.

ઓછીઓ, પુ. ઓછાયો. ૨ સંભાળ. ૩ અછો છાંવડા કરવા તે.

ઓછું, વિ. અચુક પ્રમાણની બરાબર નહિ તે; યોડું; કમ; જોડું; વધારે નહિ તે. ૨ હલકું. ૩ ખાકી; અધુરું; ઉતરતું. ઓછું આવવું= પોતાને અપમાન થયું માની અથવા પોતાને યોગ્ય મળ્યું તથી એમ માની મળગળાં થક જવું; કુખી-દોલગીર થવું. ' ઓછું ન આણેરે, મારાં માતાજીરે. ' હારમાળા. ' વળતા બોલ્યા સારંગપાણુ, રાપ રાખે મન ઓછું આણુ. ' સુરેખાદરજી. ઓછું થવું=પચાત મટી; કાશ ગઈ. ઓછું પડવું=કુખ લાગવું; રિસાવું. ઓછું પાત્ર=હલકાં કુળતુ, ઉતરતી યોગ્યતાનું. ' ઓછું પાત્ર ને અદકું ભપયો; વઢકણી વહુએ દીકરો જપયો. ' અખો.

ઓજ, ન. (સં ઓજસ=તેજ, .ખળ.) ચૈતન્ય. ' એકલમલ અણુલિંગી ઓજ, ચિદ અચાનક પામી ખોજ ' અખો. શક્તિ; પ્રભાવ; પરાક્રમ, ' જાદવ, સંજયને કાંપેજ, કૂરે દિશનું અદકું ઓજ. ' ગિરધર

ઓજર, ન. (આ. વિજર=હથિઆરનું ખ. વ. અહજર ઉ.) ખેતીવાડી, ખાંધકામ અને બીજી કારીગીરી કરવાનાં જે સાધન-હથિઆર તે; વતરણું; રાજ (હથિઆર ઓજરને માટે વાપરી ચકાય પશુ ઓજર બધે ઠેકાણે હથિઆરને માટે વાપરી ચકાય નહિ.), બચાવનાં-લકાઇનાં સાધન તે હથિઆર અને

અમુક કાર્ય કરવાનાં સાધન તે ઓળર.

ઓળે, પુ. માટીના ઘાટ બનાવનાર; કું-
ભાર; પ્રેમપતિ.

ઓજા, 'સી. કુંભારજી.

ઓજાટ, સી. [સ. અર્ચનપાર્શ્વ=ઝપટાવું.
ઉં] ઝપટમાં આવી જવું તે; અડફાટ. (જૂત
પ્રેતની અડફાટમાં-ઝડપમાં આવી જવું) ૨
પડછાયો; અસર. (ધક્કે લાગવો તે).

ઓજડવા, પુ. ઝપટનો પવન-(જૂતાદિ
હવામાં જતાં હોય તેની ગતિ-અડફટવાળો વા
લાગવો તે. જૂત પ્રેતની અસર થવી તે.)
જૂતના જેવી અસર થવી તે.

ઓજાણુ, ન. [સ. ઓગ્રન્=તેજ. ઉં]
પહેરામણી; કન્યાને આપવામાં આવેલું (ધન,
દાસીઓ-જવાહીર વગેરે) જે કંઈ હોય તે;
દાખળે; સ્ત્રીધન; કરિઆવર; પિતા તરફથી
કન્યાને મળેલી મેરો-બક્ષીસો વગેરે તે.

ઓજાપણુ, અ. કિ. શરમાવું; લાજવાવું.
' જીવરાજ કહે હું ઓજાપું હું લાજ જતાં, નિ-
ર્ધિકારને લાજ વિકાર મૂકતાં.'

ઓજામ, પુ. જૂત પ્રેતનો જે ભય તે; બીક.

ઓજામ, પ્ર. વણછો; 'છાયો, ઓળો.
(નાના છોડવા કે કરસણ ઉપર મોટા ઝાડનો
જે છાયો પડે તે.)

ઓજાપેા, મુ. આચકાવું તે; શરમ લાગ-
વી તે; મલાળે. ૨ અજાપેા.

ઓજરી, જુઓ હોજરી.

ઓજરીઉં, ન. એક જાતનું રેશમી કપડું.

ઓજરું, ન. પેટ; અમાશય; ઉદર. જુ-
ઓ હોજરી.

ઓજલ, સી. સીઓની મર્યાદા સચવાય
તે માટે સખવામાં આવતો જે અંતરણ તે;
જનાનો; જનાનખાલું; અંત:પુર; અવરોધ.

સીઓને એસવા ઊઠવાનું જે જાહેર અવર-
જવરથી અલગ સ્થળ તે. ' ઓજલ પડેો '
સી પુરુષની બેઠક જુદી પાડનારો જે પડેો
તે; મર્યાદાનો અંતરપટ; મર્યાદાપટ; જનાનો.
ઓજલ પાળના=અંત:પુરમાં રહેનાર; પર
પુરુષને મોં નહિ જતાવનાર. ઓજલમાં રહેવું
એકાંત-મર્યાદાવાળા ભાગમાં રહેવું; પર પુરુષની
દૃષ્ટિએ ન પડાય એવું રહેવું તે; લાજ મર્યાદા
અને મલાળમાં રહેવું તે.

ઓઝા, ના. એક અટક; ઉપનામ. ' ગ-
ગાઓઝા. ' ૨ ' ઓઝો ' કુંભાર એવું બહુવચન.
કુંભારની નાત જાત.

ઓઝાડ, પુ. છાયો; છાંયડો

ઓઝો, પુ. (સ. અપવાહ ઉં) ઓળે;
ભાર; માથે ઉપાડવા જેવું જે વજન તે. ૨
કુંભાર.

ઓટ, પુ. (સ. અપવૃષ્ટ્ પ્રા. ડયરમ્.)
એણું વરસવું તે; દરી બાના બરતીએ ચઢેલા
પાણીનું ઉતરી જવું તે. Ebb (બરતી ઓટ)
૨ પડેો; અંતરાય. ' બીજા મારગ કોટાકોટ,
રહે આવ્યાં શુભને ઓટ. ' અખો. ૩ પડતી
હાલત; ઉતરતાં પાણી; ફાપ

ઓટકાર, જુઓ ઓડકાર.

ઓટણુ, ન. ઓટવાની જે ક્રિયા તે; જે
કંઈ ઓટવાનું હોય તે; ઓટવું તે; ઓટણી;
બખીઆ.

ઓટણી, સી. ઓટવાની રીત; ઓટ-
વાની ઢબ-પદ્ધતિ. (ગંગાની ઓટણી સારી
નથી.) ૨ ઓટણુ; બખીઆ. ૩ ઓટવાની
મજુરી.

ઓટલી, સી. નાનો ઓટલો.

ઓટલો, પુ. (સ. આજ્ઞા ઉં) મ-
કાનના આગતા બારસાકની આગળ કાઢેલો જે
ચોતરો તે.

ઓટલે એસવું=ધરખાર ગુમાવવાં; કંગાલ થઈ જવું. ૨ નિર્લેખ્ય થવું. ઓટલા ભાગવા=નિંદા અને ખેટી વાતો કરી-કાન ભંભેરી કોઈનું ધર ભગવવું; દપતીમાં કંઈક કરાવવો. ' ચાર મળે ઓટલા તો ભલભલા ભાગે ઓટલા. ' ઓટલો ધસી નાંખવો=ખૂળ ખુશામત કરવી; ખારણું તોડી પાડવું. ઓટલો એસવો=નુકસાન થવું; નસંતાન જવું; ઓટલો વળવો=પુરું થવું. ' તે' તો નાપુરો છે અમર ચૂડો ને ઓટલો રે; પાણુ એક દિન વેરાગય ચાઈશ, વળશે ઓટલો રે. ' ઓપચિંતામણિ.

ઓટનાર, વિ. ઓટવાનું કામ કરનાર; જે કોઈ ઓટલું હોય તે.

ઓટવું, સ. કિ. (સં. આનન્દ=ફેરવવું. ઉ.) કપડાની કિનારી અંદર વાળીને સીવવું તે; બખીઆ દેવા; આટી દહને સીવવું તે. ૨ મેળ ખવરાવવો; એકત્ર થાય-એકમેક યર્ષાળય એમ કરવું. (ઉકાળી, ધસી કે હલાવીને કોઈ વસ્તુને પાણીમાં ભેળવી દેવી તે.)

ઓટાઈ, ઓ. ઓટણી. ૨ ઓટામણ; ઓટામણી.

ઓટામણ, ન. ઓટાઈ, ઓટામણી.

ઓટામણી, ઓ. ઓટવાની મચુરી; ઓટામણ.

ઓટાવવું, સ. કિ. મે. ઓટ એમ કરાવવું; બખીઆ દેવરાવવા. ૨ ચૂલું-આટો અથવા બીજી કોઈ વસ્તુને પાણીની સાથે એકત્ર કરાવવી.

ઓટી, ઓ. (સં. આનન્દ ઉ. પ્રા. ઘડયી ઉ.) ધનંતર અથવા પીટીઆની કમ્બર આગળની બાજુનું જે પ્રડ-વળ-તે. ઓટીમાં ધાલવું=કંમરે પહેરેલા વસ્ત્રના પડમાં ધાલવું. ૨ કપાળે લઈ લેવું; તાળે કરવું. ઓટીમાંના હારે ને સુઠીમાંના છતે; તરત આપી દેનાર ફાવે અને અમર કરનારો હારે.

ઓટીવાર, વિ. બડબડીઈ; બહુઓટું; વાતોટું; વાચાળ.

ઓટી, પ્ર. ઓટલો.

ઓઠ, પ્ર. (સં. ઓષ્ઠ.) મોઢાની ફાંડને ઠાંકનાર ઉપર નીચેની ચામડીની જે છે જાડી પડીઓ તે; ઓષ્ઠ. ઓઠ બહાર તે કોટ બહાર=મોઢામાંથી નીકળ્યું તે જાહેર થાય જ. ઓઠા બોલાં થવું. ઓઠ ઉધાડવા=બોલવા માંડવું, સાંમું બોલવા માંડવું. ઓઠ કરડવા=પડતાવો કરવી, હબક-કોષ-આશ્વર્ય દેખાડવું. ઓઠ પી-સવા=કોષ કરવો; ચુસ્તો દેખાડવો.

ઓઠંગવું, જુઓ અઠીંગવું

ઓઠંગીઈ, જુઓ અઠીંગણ.

ઓઠવવું, સ. કિ. (સં. અવસ્થા=મૂં. કવું. ઉ.) અડાંવી દેવું; ગોઠવી દેવું. ૨ બદલે મૂકવું; કોષ જાણે નહિ તેમ એડવી દેવું. ૩ ચાંપીને ખાવું. (એણે તો ચાર લાડુ ઓઠવ્યા.)

ઓઠવાવું, અ. કિ. અડી જવું; ઘૂસી જવું; ઘખલ થવું.

ઓઠવનાર, વિ. અડાવી દેનાર; ઘૂસાડનાર.

ઓઠીંગણ, ન. ઓઠીંગવાની વસ્તુ; જેની ઉપર ઓઠીંગાય તે; તડીઓ; ટેકો.

ઓટું, ન. (સં. અવસ્થા=ઠાંકવું. ઉ. અથાતો.) કોષ આંતરોને કીધે ' જ્યાં સહેજ અંધાઈ અને એકાંત જેવું રહેતું હોય તેવી જગા; ઓઠાવાણું-જેની આગળ આંતરો હોય એવું તે. ઉદાહરણ: છાતું રહેવાય એવી પડદા-અંતરાયવાળી જગા. ૨ છાયા; પડછાયો; ઓળો. ૩ ડાઘો; ડખો. ૪ બહાનું; મિય; મેસ; જુદું કારણ. ૫ નમુનો; જીજું. ૬ મૂર્ખ; તામુલુ ઠર-જો ચૂકાવેલું માણસ; મુતજું. ૭ મને નહિ તેવું તે; ધાખા જેવું તે. ૮ અંધાઈ; ઓળો; ખુણો-એકાંત જગા. અડતસો; આશ્રય, ' ક-મમાં હોય કોઠાં તો ક્યાં મળે ઓઠાં ! ' વિ. ભોટું (નર્મ.) ખાનું; કોર.

અનુક કાર્ય કરવાનાં સાધન તે ઓળર.

ઓળો, પુ. માટીના ઘાટ બનાવનાર; કું-
ભાર; પ્રેમપતિ.

ઓજી, 'શ્રી. કુંભારણુ.

ઓઝટ, શ્રી. [સં. અર્ધનવાર્થ=અપટાવું.
ઉ૦] અપટમાં આવી જવું તે; અડફાટ. (ભૂત
પ્રેતની અડફાટમાં-અડપમાં આવી જવું) ર
પડછાયો; અસર. (ઘણે લાગવો તે).

ઓઝડવા, પુ. અપટનો પવન- (ભૂતાદિ
દેવામાં જતાં હોય તેની ગતિ-અડરટવાળો વા
લાગવો તે. ભૂત પ્રેતની અસર થવી તે.)
ભૂતના જેવી અસર-થવી તે.

ઓઝણું, ન. [સ. ઓઝસ=તેજ. ઉ૦]
પહેરામણી; કન્યાને આપવામાં આવેલું (ધન,
દાસીઓ-જવાહીર વગેરે) ને કંઈ હોય તે;
દાયળે; સ્ત્રીધન; કરિઆવર; પિતા તરફથી
કન્યાને મળેલી બેટા-બક્ષીસો વગેરે તે.

ઓઝપણું, અ. કિ. યરખાણું; લજવાણું.
' જીવરાજ કહે હું ઓઝપું છું લઈ જતાં, નિ-
ર્વિકારને લઈ વિકાર મૂકતાં. '

ઓઝબ, પુ. ભૂત પ્રેતનો જે બચ તે; બીક.

ઓઝમ, પ. વણછો; છાયો, ઓળો.
(નાના છોડવા કે કરસણ ઉપર મોટા ઝાડનો
જે છાયો પડે તે.)

ઓઝપો, પુ. આચકાણું તે; શરમ લાગ-
વી તે; મહાળો. ર 'અજપો.

ઓઝરી, જુઓ હોજરી.

ઓઝરીઉં, ન. એક જાતનું રેશમી કપડું.

ઓઝરું, ન. પેટ; બનાસય; ઉદર. જુ-
ઓ હોજરી.

ઓઝલ, શ્રી. શ્રીઓની મર્યાદા સચવાય
તે માટે રાખવામાં આવેલા જે અંતરાય તે;
જનાતો; જનાતખાણું; અંતઃપુર; અવરોધ.

શ્રીઓને ખેસવા બઠવાનું જે જાહેર અવર-
જવરથી અલગ રચણ તે. ' ઓઝલ પડેલો '
શ્રી પુરુષની એક જુદી પાડનારો જે પડેલો
તે; મર્યાદાનો અંતરપટ; મર્યાદાપટ; જનાતો.
ઓઝલ પાળના=અંતઃપુરમાં રહેનાર; પર
પુરુષને મોં નહિ બતાવનાર. ઓઝલમાં રહેવું
એકાંત-મર્યાદાવાળા ભાગમાં રહેવું; પર પુરુષની
દૃષ્ટિએ ન પડાય એમ રહેવું તે; લાજ મર્યાદા
અને મહાનમાં રહેવું તે.

ઓઝા, ના. એક અટક; ઉપનામ. ' ગ-
ગાઓઝા. ' ર ' ઓઝો ' કુંભાર એનું બહુવચન.
કુંભારની નાત જાત.

ઓઝાડ, પ. છાયો; છાંયડો

ઓઝો, પુ. (સ. અવવાહ ઉ૦) બોળો;
ભાર; માથે ડિપાડવા જેવું જે વજન તે. ર
કુંભાર.

ઓટ, પુ. (સ. અવદુષ્ટ પ્રા. વ્યવસ્.)
ઓટુ વરસણું તે;) ફરી ખાતા ભરતીએ ચઢેલા
પાણીનું ઉતરી જવું તે. છીબા (ભરતી ઓટ)
ર પડેલો; અંતરાય. ' બીજા મારગ કોટાકોટ,
રહે આવર્ષા ગુણને ઓટ. ' અખો. ૩ પડતી
હાલત; ઉતરતાં પાણી; ક્ષય.

ઓટકાર, જુઓ ઓટકાર.

ઓટણ, ન. ઓટવાની જે ક્રિયા તે, જે
કંઈ ઓટવાનું હોય તે; ઓટવું તે; ઓટણી;
બખીઆ.

ઓટણી, શ્રી. ઓટવાની રીત; ઓટ-
વાની ઢબ-પદ્ધતિ. (ગંગાની ઓટણી સારી
નથી.) ર ઓટણ; બખીઆ. ૩ ઓટવાની
મજુરી.

ઓટલી, શ્રી. નાનો ઓટલો.

ઓટલો, પુ. (સ. આશ્વજ ઉ૦) મ-
કાનના આગતા બારસાકની આગળ કાઢેલો જે
ચોતરો તે.

ઓટલે ખેસવું=ધરખાર ગુમાવવાં; કંગાલ થઈ જવું. ૨ નિલંબ થવું. ઓટલા ભાગવા=નિંદા અને ખોટી વાતો કરી-કાન બંધેરી કોઈનું ધર ભગાવવું; દંપતીમાં કલહ કરાવવો. ' ચાર મુજે ઓટલા તો બલબલા ભાગે ઓટલા. ' ઓટલો ધસી નાંખવો=ખૂબ ખુશામત કરવી; ખારણું તોડી પાડવું. ઓટલો ખેસવો=નુકસાન થવું; નસંતાન જવું; ઓટલો વળવો=ખુડી થવું; ' તે' તો જાણ્યો છે અમર ચૂડો ને ઓટલો રે; પણ એક દિન વેરાગળ્ય થાઈય, વળશે ઓટલો રે. ' ઓધચિંતામણિ.

ઓટનાર, વિ. ઓટવાનું, કામ કરનાર; જે કોઈ ઓટનું હોય તે.

ઓટવું, સ. કિ. (સં. આનંદુલ=ફેરવવું. ઉ૦) કપડાની કિનારી અંદર વાળીને સીવવું તે; બખીઆ દેવા; આટી દહને સીવવું તે. ૨ મેળ ખવરાવવો; એકન થાય-એકમેક યઈ જાય એમ કરવું. (ઉકાળી, ધસી કે હલાવીને કોઈ વસ્તુને પાણીમાં મેળવી દેવી તે.)

ઓટાઈ, સી. ઓટણી. ૨ ઓટામણ; ઓટામણી.

ઓટામણ, ન. ઓટાઈ; ઓટામણી.

ઓટામણી, સી. ઓટવાની મજુરી; ઓટામણ.

ઓટાવવું, સ. કિ. પ્રે. ઓટે એમ કં રોવવું; બખીઆ દેવરાવવા. ૨ ચૂંચું-આટા અથવા બીજી કોઈ વસ્તુને પાણીની સાથે એકન કરાવવી.

ઓટી, સી. (સં. આનંદ ઉ૦ પ્રા. રૂપી ઉ૦) ધન્ય અથવા પોતીઆની કમર આગળની ગાજીનું જે પડ-વળ-તે. ઓટીમાં ધાલવું=કંમર પહેરેલા વસ્ત્રા પડમાં ધાલવું. ૨ કળને લઈ લેવું; તાળે કરવું. ઓટીમાંનો હાર ને સુઠીમાંનો જીતે; તરત આપી દેનાર હાથ અને અજર કરનારો હાર.

ઓટીવાર, વિ. બહુબીડ; બહુખોલું; વાતોડું; વાચાળ.

ઓટો, પુ. ઓટલો.

ઓઠ, પુ. (સં. ઓઠ.) મોઢાની ફાડને ઢાંકનાર ઉપર નીચેની આમડીની જે બે બાજુ પડીઓ તે; ઓઠ. ઓઠ બહાર તે કોટ બહાર=મોઢામાંથી નીકળ્યું તે બહાર થાય. જ. ઓઠા બોલાં થવું; ઓઠ ઉઘાડવા=બોલવા માંડવું, સાંમું બોલવા માંડવું. ઓઠ, કરડવા=પરતાવો કરવો, હાથ-કોથ-આથથે દેખાડવું. ઓઠ પી-મના=કોથ કરવો; છુસો દેખાડવો.

ઓઠવાવું, જુઓ અઠીંગણું.

ઓઠંગીઈ, જુઓ અઠીંગણું.

ઓઠવવું, સ. કિ. (સં. અવન્ટ્યા=મૂકવું. ઉ૦) અડાવી દેવું; ગાંધવી દેવું. ૨ બદલે મૂકવું; કોઈ જાણે નહિ તેમ ઓડવી દેવું. ૩ ચાંપીને ખાવું. (એણે તો ચાર લાડુ ઓઠવ્યા.

ઓઠવાવું, અ. કિ. અડી જવું; ધૂસી જવું; હાખલ થવું.

ઓઠવનાર, વિ. અડાવી દેનાર; ધૂસાડનાર.

ઓઠીંગણું, ન. ઓઠીંગવાની વસ્તુ; જેની ઉપર ઓઠીંગાય તે; તકીઓ; ટેકા.

ઓટું, ન. (સં. અવન્ટ્યુ=ઢાંકવું. ઉ૦ અપારો.) કોઈ આંતરને લીધે ' ન્યાં સહેજ અંધારું અને એકાંત જેવું રહેતું હોય તેવી જગા; ઓઠાવાળું-જેની આગળ આંતરો હોય એવું તે. ઉઘાણ; છાતું-રહેવાય એવી પડદા-અંતરાયવાળી જગા. ૨. છાયા; પડછાયો; ઓઠો. ૩ ઘણે; ઈમકો. ૪ બહાનું; ઈમિય; ભસ; જુદું કારણ. ૫ નમુનો; છીંચું. ૬ મૂર્ખ; તામનું કર. ૭ સુધાવેલું માણસ; મુતળું. ૮ ગમે નહિ તેવું તે; ધાળો જેવું તે. ૯ અંધારું; ઓળો; ખુણી-એકાંત જગા. અડતલો; આથય, ' ક-ખમાં હોય-કોઠાં તો ચાનાં-મજે ઓઠાં !' વિ. ઓટું (નર્મ.) જાણું; કાર.

ઓડ, ઓ. (સ. વહ તું ઝડ=આનઝડ= આડ=નીચે, લઈ જવાતું. ઉ.) નવાથુ ખોદનાર અને માટીનાં ધર બાંધનારની એક જાત; (મારવાડના) વડારી લોક. ' તેડાવે દુધમલ બાણેજ કે ઓડને લખી કાગળ મોકલો રે. ' ૨ પવન અટકાવવાનો પડદો. ૩ ખોલી-ગરદન આગળનો ભાગ. (ઓડય.) વિ. (કા. ઓર=તરેહવાર.) વિચિત્ર; અજબખી ભરેલું; કંઈતું કંઈ; તરેહવાર, ' કોઈવાર ઓડતું ચોડ થઈ જાય છે. ' કાંઠાવાળા.

ઓડકાર, પુ. (સ. ડગાર ઉ.) મોં વાઈ અવાજ સાથે વાયું બહાર નીકળવું તે; પેટ ભરાયાની-ધરાયાની નિશાની, ડકાર. ' ઓઈઆ' એમ થવું તે. જેવું અજ તેવો ઓડકાર=જેવું વાન્યુ હોય તેવું રજા, જેવું કરીએ તેવું પામીએ.

ઓડણ, ઓ. ઓડની ઓ ' જસમા ઓડણ, થી. '

ઓડવું, સ. કિ. ધારણ કરવું; ધરવું, ' અમૃતકળ કે સંજવન મણિ, હરી ઓડે છે. હસ્તજ. ' મુદામાચરિત્ર. ૨ રજી કરવું, સન્મુખ ધરવું. ' કેટલીએક પોતાનાં બાળક મહેતા આગળ ઓડેજી ' મામેફ. ' પછે મેતાજી વિદાય માગે બોલે એક કર ઓડીજી. ' મોસાળું. ૩ ખાળવું; રોકવું, અટકાવવું. ૪ કપડાથી ચરીર ઢાંકવું; આચ્છાદન લેવું; જી. બો-ઓડવું.

ઓડામણ, વિ. સહાયક; દાતાર, મદદ આપે એવું. ' માન માગે મોટમ કરે, ચીર સમો મહિમાય, હાથ ઓડામણ હળપતિ સો દાતામહે સમાય. ' રામભજ.

ઓડાવું, અ. કિ. ખેંચાવું; ધ્વંજીવું; ચાહવું.

ઓડો, પુ. પશુઓને ઓડાડવાનું વસ્ત્ર; ઓડો. ૨ કર ઉધરાવવાને રસ્તા ઉપર રાખવામાં આવેલું જે ચાલું તે; મોઢી. ૩ કરસણ

અને ઝાડને બાળી મૂકે એવો દક્ષિણનો પવન (કાઠિઆવાડ.)

ઓડું, (ઓડું.) વિ. ઓઠો. ધરવાને કામ આવે એવું; નપાલું; માન દેખાવતું; અણુસમજું; જેને કંઈ ગતાગમ ન હોય એવું. ૨ ના. અવેજી; પ્રતજી. ૩ ચાડીઓ.

ઓડ, (ઓડય.) ઓ. ગરદન; ચરીર અને માથા વચ્ચેનો એક અવયવ; ડોક; કાષ.

ઓડ, ઓ. વલણ; વૃત્તિ, થીલ. l'opdenoy.

ઓડણ, ન. (ઓડવું ઉ.) ઓડવાનું જે વસ્ત્ર તે; ઓડણી. ' અમારે ઓડણ ધોગી ધાબળી. '

ઓડણી, ઓ. છોકરીઓને ઓડવાનું વસ્ત્ર; ઉપરણી; ચરીરના ઉપલા અર્ધાં ભાગને ઢાંકે એવું ઓઝો અને છોકરીઓનું સાક્ષાથી કુંડે વસ્ત્ર.

ઓડણું, ન. ઓડવાનું વસ્ત્ર; ઓઝો અને છોકરીઓને માથે નાંખવાનું વસ્ત્ર; ઉત્તરીય; ઓડણ; ઓડણી. ' ઉગમણી દિસના વાવલીઆ વહાયા, માથેથી ઓડણી ફૂંક્યાં, હોજીજી. ' ગુ. જી. વા.

ઓડવું, સ. કિ. (સ. ઉત્તરીય-ઉપર ઓડવાનું વસ્ત્ર ઉ. અથવા વહ=ઝડ=પહેરેલું. ઉ. અથવા પ્રા. ડૂંદિયજ ઉપરથી.) માથું ઢાંકવું; માથું અને ચરીર ઢંકાય તેમ કરવું. ૨ જોખમ લેવું; માથે લેવું; વહોરવું. માથે ઓડવું=મલાને રાખવો; લાજ કાઢવી; અજબોર રહેવું. ૨ જોખમ લઈ લેવું; દેવાળું કાઢવું.

ઓડાડ, પુ. ઓડો. ૨ ઓછાડ; ઢાંકણ.

ઓડાડવું, સ. કિ. ઓ. ઓઠે એમ કરવું. ૨ જોખમ નાંખવું. ૩ રડે-પાયમાલ થાય તેમ કરવું (ચાદર ઓડાડવી) દેવાળું કઢાવવું; રડે એમ કરવું; લુકસાનમાં ઉતારવું. ૪ વળાડીગા દેવું; ખઝાડવું.

ઓહો, પુ. ઓહણ; ઓહાડ; ઓહો;
ઓહવા-ઓહાડવાનું ને વજ તે. ૨ હાંકણ;
આમહાદન; પરિસ્તોમ.

‘ઓહણ’, (ઓહણ.) અ. (સં. અણના.
ઉં) ચાહુ સાલમાં; ચાહુ વર્ષે, ૨ વર્તમાન
કાળમાં. ‘એવા વેદધ્યયની ન નિષ્ણા ઓહણ
રે; વાદી યાતાં છતે નવ કાહુ રે’ પ્રેમાનંદ.

ઓહણું, (ઓહણું.) વિ. આ સાલનું;
ચાહુ વર્ષનું; હાલનું; વર્તમાન સમયનું.

ઓહણી, સી. જુઓ ઓહણી.

ઓતણી, સી. ધાતુ ગાળી તેનો ધાટ
હારવાની ને ક્રિયા તે. ૨ ધાતુ ગાળવાનું અ-
થવા ગાળેલી ધાતુનો રસ જેમાં હારવામાં આવે
છે તે પાત્ર. ધાતુના રસનાં બીજાં પાડવાની
રીત, કળા તે. (એની ઓતણી સારી નથી.)
૩ ધાતુ ગાળવાની ભટ્ટી. ૫ ભરતકામ.

ઓતપ્રોત, વિ. (સ. આમ્વે=વણું. ઉં
ઓત=વણું+પ્ર+ક્રત આગળ વણું.) વજના
વાણાતાણાની માફક સર્વ ઠેકાણે વ્યાપી રહેલું;
સર્વત્ર ભરેલું; સભર ભર્યું. ‘બીએ બીણું ભ-
રાતું જાય, ચૌદ લોકની નીપજ યાય, યાય
ભાત પથુ સામરય પોત, એમ અખા જાણુ
ઓતપ્રોત. ’ એક બીજામાં પરોવાયેલું; એક
બીજાની સાથે વણાઈ ગયેલું. ‘દેહમાં આત્મા
આત્મામાં દેહ, ઓતપ્રોત ઈમ જાણે જેહ. ’

ઓતમ, જુઓ ઉતમ.

ઓતરંગ, પુ. (સ. ઉત્ત=ઉચ્ચ+અંગ-
ભાગ. ઉં.) બારસાખના ચોકદાનું ને ઉપલું
લાકડું તે; સોભાગવટાંની જોડે ને આકું
લાકડું હોય છે તે.

ઓતરાતું, વિ. ઉત્તર તરફનું; ઉત્તરનું.

ઓતણું, સ. કિ. ધાતુને ઓગાળી અમુક
આકારનાં હારવી તે; ધાતુના રસનો ધાટ કરવો
તે; ઓટણું; ધાતુનું ભરતર કામ કરવું.

ઓતણણું, સ. કિ. બૂલી જવું; વીસ-
રવું. ૨ ગૂમ થવું

ઓતાકું, (ઓતાકું) વિ. (સ. ઉં
અને આકું.) રાજમાર્ગથી-ગહેર રસ્તાથી
આડી બાજુનું; આડફેરું; અપરિચિત. (નિત
પરિચયના લક્ષ્યાઓ અને માર્ગોથી ઉલટું; અ
પરિચિત લક્ષ્યા અને રસ્તાઓ તરફ આવેલું
હોય એવું.)

ઓતાર, પુ. (સ. અવતાર. ઉં) ઉ-
તાર, ૨ થરથરત; ધૂન; કંપ. (અમુક દેવનું
કોઈ મનુષ્યના સરીરમાં આવવું તે, અથવા
તે આવ્યા જેવી લાગણીથી મનુષ્યને ધૂનરો
છૂટવો તે.)

ઓતારી, પુ.: ઓતવાનું-બીજાથી ધાટ
પાડવાનું કામ કરનાર; કંસારો; છુહાર.

ઓતીઆરી, પુ. અહ અથવા આશ્રમનો
ઉપરી; મહત.

ઓત્તર, જુઓ ઉત્તર (ગ્રામ્ય.)

ઓત્તારી, અ. ઓહો! વાહ રે, (આ-
શ્ચર્ય, આનંદ, ધન્યવાદ-છોકરોને કલાવતાં ઉત્તે-
જન આપવાનો ઉદ્ગાર.)

ઓત્તે, અ. પણે; બીજે ઠેકાણે.

ઓથ, સી. આસરો; ધરણ. ૨ મદદ;
સહાય. “ મારે ઓથ નથી કાઈ બીજી, અ-
વસર ચુકશે મા. ” દયારામ. (જેનું ઓકું
લેવાય એવું હોય તે.)

ઓથમીજર, ન. ઇસખગોલ; જાટીક
છર; એક જાતની ઔષધિ.

ઓથરણું, અ. કિ. ભયંકર રમખ આવવું;
સ્વપ્નમાં આવી પડેલી આશ્ચર્યથી દબાઈ, યુગ-
બાધ-અમરણ જવું.

ઓધાર, પુ. (સ. આક્રાન્ત=પ્રા. ઓ-
ધારિયો ઉં) સ્વપ્નમાં પડેલી આશ્ચર્યથી ગભ-
રાઈ જવું તે. ‘ અલિ ! આવડી ઓધા-ગં

કાંપી, શકે ઓધારે તુજને ચાંપી. ' પ્રેમાનંદ.
બંધકર સ્વમને લીધે ઉધિમાથી રોષ કે ગભરા-
ઈને ભગી બહુ તે. Nightmare (એમ
કહેવાય છે કે, ઉધિતાં છતી ઉપર બાર આવ-
વાથી નદાર' સ્વમ આવે છે.)

ઓર્થ, જુઓ ઓર્થ.

ઓર્થો, પુ. (ઓર્થ. ઉ૦) આશ્રય; શ-
રણ; સદાય; ટેકો; રાખો.

ઓર્થન, પુ. (સ.) રાધલા ચોખા; ભાત;
૨. ' તે મધ્યે પુરો પ્રેમથી, પરમ ઓર્થન
હટ, મધ્યે અઠ દિવિમ રમ્યુ, ગિરિઓર્થન
હટ ' દ્વારકો.

ઓર્થર, જુઓ ઉદર.

ઓર્થરવું, સ. કિ. (સ. ધવનદ=દાન=
ચીરવું. ઉ૦) વિદારવું; ચીરવું; ફાડવું. ૨ ખેડવું;
જમીનનાં આસ પાડવા.

ઓર્થીય, ના. આઠાણીની એક ભાત.

ઓર્થાવાળું, વિ. (ક્ષા.) જેને ઓર્થો
હોય તેવું.

ઓર્થેદાર, ના. જેને ઓર્થો હોય તે;
અમલદાર; અધિકારી.

ઓર્થેદારી, સી. (ક્ષા.) ઓર્થેદારપણું;
અમલદારી.

ઓર્થો, પુ. (સ. ઉપવદ=પદવી. ઉ૦)
અધિકાર; પદવી; દરજ્જો; ૨ અંખાડી, હાથી
અને ઘોડા વગેરે ઉપરથી પડી જવાય નહિ તે
માટે તેમની પીઠ ઉપર મૂકવાને બનાવેલી ક-
ઠેરાવાળી બેઠક.

ઓર્થ, સી. વસ; કુળ; કુટુંબ પરંપરા. ૨
વારસો. ઓર્થે ઉતરવું=છોકરાં અને તેનાં છોક-
રાંમાં પરંપરાએ ચાલુ જવું. (બાપ-માખાપત
શુશુ રોગ વગેરેનું છોકરાંમાં ઉતરવું તે.)

ઓર્થરવું, જુઓ ઉદરવું. ૨ (પારસી)
ઉદરવું.

ઓર્થવાડો, પુ. કુટુંબ; વંશ; ઓલાદ;
કુટુંબ પરંપરા; વંશવેલો.

ઓર્થવું, અ. કિ. ગમવું; ગોઠવું; મન મળવું.

ઓર્થાન, ન. [સં. આનૃ=ધરવું. ઉ૦]
ગર્ભ રહેલો તે; દહાડા ચઢવા તે.

ઓર્થાર, જુઓ ઉદાર.

ઓર્થારવું, જુઓ ઉદારવું.

ઓર્થીઓ, પુ. (સ. અર્થિ. ઉ૦) લાગ;
તાકડો; વખત.

ઓર્થેલેવું, સ. કિ. ખભે લેવું; ખાંધ
આપવી; મદદ કરવી; ટેકો દેવો.

ઓર્થાળવું, સ. કિ. દાણાને પાણીમાં
તરતા રાખીને ધોવા; તારવવું.

ઓર્થ, પુ. (સ. અર્થ=પાણી ઉ૦ પ્રા.
ઓળા=માર્જનમ. ધોવું.) જગકાટ; ચકચકાટ;
જગક; જગકી; જલેહ. ૨ સફાઈ; શોભા.

ઓર્થટી, સી. (સ. આપત્તિ. ઉ૦) જ-
ર; અગત્ય. ૨ અણીનો વખત; મુશકેલી. ૩
અડકાવ; નસતો સમય. ઓર્થટી આવવી=અ-
ડકાવ આવવો. ૨ જરૂર પડવી. ઓર્થટીનો
વખત=જરૂરનો=અણીનો વખત. મુશકેલીનો
વખત. ઓર્થટી સાચવવી=અણીને વખતે મદદ
કરવી. ઓર્થટીનો માણસ=ખરે વખતે, અણીને
સમયે કામ આવે એવો માણસ; કામનો માણસ.

ઓર્થણી, સી. ઓર્થ ચઢાવવાની રીત;
ઓર્થવાની કળા; ૨ ઓર્થ ચઢાવવાનું ઓર્થર.

ઓર્થવું, વિ. શોભવું; ભજકાદાર લાગવું;
જગજાગટ; જાકજમાળ. 'ત્યાં ઓર્થટી ને શોભ-
તો મુજ દિલે વારી પડી.' લલિતાદુઃશંક.

ઓર્થદાર, વિ. જલેદાર; ચકચકાટ; જગ-
કીવાળું.

ઓર્થવાળું, વિ. ઓર્થદાર; જલેદાર; જગ-
જાગટ.

ઓપણું, સ. કિ. માંજ અથવા ઘસીને તે-
જદાર બનાવવું; ચકચકાટ કરવું. ૨ અ. કિ.
શોભવું; ખલવું.

ઓપાવણું, સ. કિ. પ્રે. ઓપે એમ ક-
રાવવું. ૨ શોભાવવું.

ઓફિસ, સી. (અ. Office.) કચેરી;
અદાલત; કામ કાજ કરવાનું ઠેકાણું; કાર્યાલય.
૨ કામગીરી; જે કંઈ કામ કરવાનું હોય તે.
૩ ઓફિસ; પદવી.

ઓખલો, પુ. ગુચ્છો; થોભીઓ, મૂછના
છડાનો જે ભરાય તે. ' ધન ઓખલો એક
તારી મૂછનો, નાખ્યા મૂછ પર હાથ ' નર-
ભેરામ.

ઓખળાહું, ન. ખગાસું, અવાચી, આ-
ળસથી મુખ વિકાસીને શામ લેવો મૂકવો તે.

ઓખાળ-ખો, જુઓ ઉખાળો.

ઓભા, સી. પીડા; આપદા; મુશ્કેલી;
પંચાતી. જેમાંથી છુટાય નહિ એવી જે પીડા
તે. ૨ સાલ; દાસ. ૩ તગી; તાણુ. ૪ ઉપા-
ધિ. ' એક દિવસની શોભાને જન્માગની ઓભા. '

ઓભામણુ-ણી, સી. પચાતી; ખટપટ;
તોડ આવે નહિ અને વારંવાર મુંઝવું પડે
એવી જે મનની હાલત તે. ઉપાધિકાગ્ક પીડા;
હેરાનગતી; મુંઝવણ; મુશ્કેલી; આપદા.

ઓભાવણું, સ. કિ. પ્રે. ઓભામ એમ
કરવું.

ઓભાવણું, અ. કિ. સંકટ અથવા મુશ-
કેલીમાંથી છૂટવાને આમતેમ વળખાં મારવાં;
સલવાવું; અમુકાવું; ગોથાં ખાવાં; સીલવું; પી-
ડાવું. (પોતે જતે માથે વહેરી લીધેલી પીડા-
થી છૂટવાને શંકા મારવાં તે. ગર્ભથી મુક્ત
થવા ગર્ભિણીનું જે મચન, તે જતની જે
બચા તે.)

ઓમ, પુ. [સ. ઓ.] વેદનો પહેલો
અને પવિત્ર ઉચ્ચાર તે; પ્રણવ. (ઓં અ-ઝ
અને મ નો બનેલો છે. એમાં ત્રણ દેવની
ઉત્પત્ત કરનારી, પાશ્વન કરનારી અને સંહાર
કરનારી શક્તિઓ મહેલી છે. પ્રત્યેક મત્રની
પહેલાં તેનો ઉચ્ચાર કરવાની રીત છે.)

ઓમ, અ. આશ્રય અને શોક બતાવવાનો
ઉદ્દેશ; (વાહ રે ! અને ખમ્મા એવા અ-
ર્થમાં પશ્ચિમમાં વપરાય છે.)

ઓમઓમરે, અ. દુઃખ અને ઉડી
પીડાનો જે પોકાર તે; હાથ હાથ રેં અરરર
વીધાતાં, વાગતાં ધા થતાં કે બહુ જ મોટી આ-
પત્તિ આવી પડતાં અંતરના દુઃખથી ઓમી-
તો જ મનુષ્યથી થઈ જતો એક ઉચ્ચાર.)

ઓમણું, (ઓરણું.) ન. ઓરવા જેટલું
તે; ચામળું, મુઠ્ઠી, પસલી-પોશ ભરાય તેટલું
તે; (ઘટીમા) એક વાર ઓરાય એટલું હોય
તે. ૨ ઓમણું તે; જે કંઈ ઓરવાનું હોય તે.
(અનાજ.) ખાવાનું; ખોરાક; ચર્વણ. (એને
તો ઓમણું મળ્યું એટલે જાસ.) ૩ છોકરી
ઓને માથે ઓઢવાનું કપડું. (ઓઢણું)

ઓર, સી. દેખાદેખી; અસાચારી; રપ
હાં; હરિહાસ. (તેની ઓગ ક્યા કરે છે, તે
તો પૈમાદાર છે. નર્મ.) ૨ (ઓગ.) ગર્ભ
ગ્રસ્ત જે આવારણ તે; જરાણુ. ૩ તરફ; ખાણ
૪ કરીને પાકમાં નાંખવી તે.

ઓર, (ઓર.) વિ. બીજું; અન્ય. ૨
વળી. ૩ સામું. (આડું અવળું બોલતાં વસો
ઓર મસ્કની થાય. નર્મ.) ૪ જુદા; વિચિત્ર;
તરેલવાર. (ઓનો સ્વભાવ વળી ઓર છે.)

ઓરડી, (એણડી.) સી. નાનો ઓર-
ડો; ખોલી; ટોટી; રહેવાની નાની જગા;
ઘર; મકાન.

ઓરડો, પુ. ઘરમાંનો ઉંડાણ બંધિઆર
બંડ. ૨ મકાનનો કોઈ પણ વિભાગ-બંડ તે.

૩ ગતનો; અંત:પુર. ૪ બંધર; સંપત્તિ; ગચ્છ; યાજ્ઞ. (ઓરણ સાથું જોધ રહેવાથી કથ્યાણુ નથી ઓરણને પછીને ખર્ચ કરવું.) ઓરડા કરવો=કરમર આવેલાં વરવહુને સાથે રાખવાં. ઓરડે અજવાણું=પેસો ટકા હોવો તે ૨ સંતતિ હોવી તે. (શ્રીમંતોને ઓરડે અજવાળાં છે. નર્મગદ.) ઓરડે ખેસવું=વિધવા યવુ; ખુણે પેસવું. સાસુ ઓરડે ખેડાં એટલે આખા ઘરનું કામ ઉઠરતી વહુને માથે પડ્યું. સરસ્વતી ચંદ્ર. ઓરડો દેવાવો=નસંતાન જવું; નિર્વંશ થવો.

ઓરણી, સ્ત્રી. ખેતરમાં અનાજ બી ાંખવાં-પેરવું તે; ઓરવાને લગતી જે કંયા તે; અનાજની પેરણી. ૨ જેમાં મુદીઓ મરી ભરીને બી નાંખવામાં આવે છે તે આ- રણ ઉપરનું, ચાકું. ચાસની ચંદર જે દરોડો કરવો તે; અનાજના દાણાઓની ધાર કરવી તે. ૪ ખાખા કરવું તે; ખાવાનું 'આ ઓરડો તો આખો દકાડો ઓરણી ચલાવે છે.' ૫ ઓઠણી.

ઓરણું, ન. ઓઠરીઓને માથે ઓઠવાનું વસ્ત્ર; ઓઠણું. ૨ જે કંધ ઓરવાનું હોય તે. (અનાજ બી.) ૩ ખોરાક; ખાવાનું. (એને કંધ ઓરણું મળ્યું નથી તેમાં રહે છે.) ૪ પ્રેરણી; ચાકું. ૫ ઓરવાનું-પેરવાનું જે કામ તે.

ઓરત, સ્ત્રી. [આ. અવરત. ઉં] સ્ત્રી; માયડી. ૨ વહુ; પત્ની; ધણીઆણી. ઓરત જત=સ્ત્રીજત; નારીજત.

ઓરતો, પુ. [સં. આરત્ત=પ્રા. આરત્તો= ખનુરક્તિ=વાવ.] ભાવ; હોંસ; લાવો; ૨ અ- યુક્ત કામ કરવાની જે ઉમેદ તે; ઓરીઓ; અભિલાષ. ઓરતો રહી જવો=મનની ઇ- ચ્છાઓ મનમાં જ રહી જવી; જે કામ કરવાની હોંસ હોય તે ન થવું.

ઓરમાધ, વિ. [સં. અપર માતાનું-માધ

ઉં] બીજી-અપર માતાનું; જુદી માતાનું; યાવડું; ઓરમાન.

ઓરમાન, વિ. ઓરમાધ; યાવડાં; જુદી જુદી માતાઓનાં (જે સંતાનો તે.)

ઓરમાયું, (ઓરમાયું.) વિ. (સં.) અપરમાતાવાળું; જેને યાવડી મા હોય તે. (જુદી જુદી માતાઓનાં સંતાનો વાળું-અર અથવા કુટુંબ તે. ઘર બાંધ્યું તે તો મંદારો પશુ ઓરમાયું થશે.)

ઓરમું, ન. ત્રણધારી લાપસી; જાડા કોટનો મેવો નાંખીને બનાવેલો કંસાર; જમણ- ની એક મિટવાની. " ઓરમું લહેચી, રાયણુ રાતી રસ ભરીરે, પીરસે સાકર ધૂતમાંહે ઘોળી. "

ઓરવણી, સ્ત્રી. ભીનાં વસ્ત્ર સૂકવવાને બાંધેલી જે દેરી અથવા વાંસ તે; વળગણી. ૨ ભીનાં વસ્ત્ર સૂકવવાનું જે કામ તે.

ઓરવણું, (ઓરવણું.) સ. કિ. છૂટું છૂટું કરીને સૂકવવું (વસ્ત્ર વગેરે.) ૨ પાણીથી કરમોવણું; ભીંજવણું.

ઓરણું, સ. કિ. -માં નાંખવું; દરેકા કરવો; ધાસ પાડવી. જમીનમાં બી પેરવાં. (ખેતરમાં જાળરી ઓરી.) અનાજને રંધાવા મૂકવું; આધણું-ઉંના પાણીમાં નાંખવું;-(દાળ- ખીચડી ઓરવી.) મોમાં નાંખવું; ખાવું;-(આ ઓઠકું તો જે દેખે છે તે મોમાં ઓર છે.)

ઓરવો, પુ. બંદરમાં વહાણો લંગરવાની જે જગા તે; જ્યાં વહાણો ઉભાં રાખવામાં આવતાં હોય તે કિનારો; ગોદી.

ઓરસ, પુ. (યા.) મુસલમાનોના મેળો; મુસલમાન ધર્મને લગતાં સ્થળની વાર્ષિક યાદ- નો કિંવા મુસલમાની તહેવારના ઉત્સવનો જે ઉજમાળો મેળાવડો તે; જાહત-ઉજાણી અને મોજમજને લગતો મેળાવડો.

ઓરસડી, સ્ત્રી. નાનો ઓરસીઓ. (ઓ- રસડી ઘડી લાવરે આરસપઢાણની ૨.)

ઝોરસીઓ, પુ. ચંદન ધસાય એવો પ-
તરનો ગોળ ને બરસટ આડણીઓ; મુખડ
અને ઝાપધિ વગેરે પાણી સાથે ધસવાનો પત્ય-
રનો જે ગોળ કકડો તે. ઝોરસીઆ જેવું સાફ=
સીધું તવા જેવું. (લા.) આગળ પાછળ કંઈ
વાડીવસ્તાર ન હોય એવું. ઝોરસીઆ જેવું
કપાળ=ચત્ત્ય બરસટ કપાળ; દુર્ભાગ્ય. જેના
મેં ઉપર તેજ ન હોય એવું.

ઝોરંગો, પુ. કુસ્તીનો એક દાવ. ૨ ત-
રંગ; મુદ્દો.

ઝોરાઢવું-(ઝોરાડવું) સ. કિ.. ઉપર નાં-
ખવું; ઢાંકવું બ્રાહ્મણ; માથે નાખી દેવું; ભેરવી
દેવું. સાલ ઝોરાઢવી=બક્ષીસઆપવી; પોતાના
રાજ્યમાં સારી જગા આપવી; છનામ સા-
બાક્ષી આપવી. વારસ કરવો.

ઝોરીઓ, (ઝોરીઓ) પુ. અભિલાષ;
લહાવો; હોંસ. ૨ આશા. ઉમેદ. ૩ કાંઠા ઉ-
પરનો કુવો. ઝોરીયોવીતવો=ભાવના પૂરી
થવી, ભાવનાના ભોગથી સંતોષ થવો. ઉમેદ-
બર આવવી. 'દસતાં મારે લાતો ભાઈ જો,
હોય પ્રિયાની પ્રીતો; મેં મારે મન એમ જાણું
જે, આજે ઝોરાઓ વીલો. વેનચરિત.

ઝોરી, સી. એકજાતનો ઉડતો તાવ.
એમાં ચરીર ઉપર ઝીણીઝીણી ફાલીઓ થઈ
આવેછે; નાના સેવડ; મેવડ. Measles

ઝોરો, (ઝોરો) અ. પાસે; નજીક; થડમાં.
'ઝોરો આવની સફાઈ દરી ચામળા જો.' દ-
યારામ

ઝોરે, અ. અરે; અરેરે; (એવો જે દુખો
દુગાર તે.)

ઝોલ, સી. નાગરનો વર માથે જે પટકો
ખાંધે છે તે; ઉલ.

ઝોલતો, પુ. [સ. અલગતલ. ઉ.] અ-
જતો. 'માન મુકામું છે પાપ પડી તેની ઝો-

ળતાના ઘઘ બાલે લાગીઆ, હોજગજ, આવો
ની: ' દયારામ.

ઝોલાં, ન. કરા; હિમ. (આકાશમાંથી
બધાઈ ગએલા પાણીના જે કાંકન વરસે છે તે.)

ઝોલા, પુ. આજું ચામડું; લીલી તથા;
ખાલ.

ઝોલાણ, ન. ઉડે; કાસ ખેંચતા બળદોને
ઉતરવાને બનાવેલો જે ઢાળબધ ખાડો તે. ૨
ઝોલાઈ જેવું તે; સળગતું બધ પડતું તે; અ-
મિતું ઠરી જેવું તે.

ઝોલાહ, (ઝોલાહ) સી. (કા.) વંચ;
કુળ. ૨ વંચાવધી; જન્મ અથવા કુટુંબ પરંપરા.
વર્ગ; વર્ણ; જાત.

ઝોલાહો, પુ. હાથવાળી જગા; મંડપ;
મોડવો.

ઝોલીઉં, (ઝોલીઉં) વિ. ભોળાઉં; ભોળું;
જેને રાગદેવ ન હોય એવું. બહુ ઉડી સમજ
શક્તિવાળું નહિ તે; નહિ પહેચેલું. ૨ ઉદાર;
ખુશા મનનું; નિખાલસ.

ઝોલુ'હોલુ' (ઝોલુહોલુ) વિ. ઝોલીઉ
અને હોલતવાળું; ભોળું અને ઉદાર; ખુદ્દે
નિખાલસ અને છૂટે હાથે વર્તે એવું. ભોળું;
નિષ્કપડી. (આગળ પાછળનો વિચાર કર્યાવ-
ગર ભોળેભાવે આપે વાવરે એવું.)

ઝોલુ, સ. પેલું; તે. (કાઠિઆવાડ.)

ઝોવરણ, ન. વળગણી; કપડાં નાખવાની
કિંવા મુકવવાની જે દોરી કિંવા વાંસ તે.

ઝોવારણાં, ન. દુઃખડાં લેવાં; કલ્યાણ
ધમ્મજીવું; ઉપરથી ઉતારી-વાણી લેવું તે; માન;
વિનય અને રોદ દેખાવાનો એક ચાલ.
ઝોવારણાં લેવાં=પોતાના પ્રિયજનને કંઈ અનિ-
ષ્ટ ન થાય અને કોઈની દુષ્ટ નજર પડી હોય
તો તે પશુ ઉતરી જાય, એવી સમજાથી તેના
માથા ઉપરથી હાથ ઉતારી પોતાને વમજે

તેના ટ્યાકા ફાડવા તે. માતા બાળકોનાં અને શેવકનન પોતાના સેવ્ય રાજકુંવરો કે કુંવરી-ઓનાં ઓવારણાં લેવાનો ચાલ પહેલાં હતો.

ઓવારણું, (ઓવારું.) સ. કિ. ઉત્તારણું; વાળણું; ઓવારણાં લેવાં. 'ઓવારી નાંખું' અમૃત, આનંદ અપવર્ગ. 'દયારામ. ૨ ચાક ઉપરના સુતરને ફાળકા ઉપર ઉતારણું. ૩ અર્પણું; અર્પણું કરણું; અલિહાન આપણું.

ઓવારો, (ઓવારો.) પુ. કિનારો; ઘાટ; નવાણુમાં નહાવા અને પાણી ભરવા માટે ખાંધેલા જે કિનારો તે.

ઓવાળણું, સ. કિ. જુઓ ઓવારણું.
ઓવી, સી. (મ.) એક જાતનો મરાઠી રાગ; પદ્યબંધ. (મરાઠીમાં ઓવી બદ્ધ ધણીક કાવ્ય છે. આ પદ્યબંધ દુહાને મળતો છે.)

ઓવે, જુઓ હોવે.

ઓરા, સી. [ડરસ=છાતી; ઉં] છાતી. ઓરાસો ફટવો=છાતી ફટવી. ૨ બુંદે ધમ્મણું; મુવો જાળીને રોણું ફટવું.

ઓરાંક, (કા) જુઓ આરાંકા; લોભ.

ઓરાંકણું, સ. કિ. [સં. આનન્દસ્. ઉં અથવા અવન્તસ્=કરમાણું ઉં] ચરમાણું; લાન્વાણું; ૨ અંખાણું; પાછા પડણું; ઓઘણું; છપાણું. આરાંકણું; નહિ યુક્ત લાગણું.

ઓરાંકાણુ, (ઓરાંકાણું.) અ. કિ. (સં.) શરમાણું; લજવાણું. ૨ સંક્રાંત્યાણું; પગ નહિ ઉપડવો; પાછા પડણું. ૩ ભય લાગવો.

ઓરાલો, પુ. છાતી ફટવી તે. (ઓરાલો ફટવો.) ૨ રોટલો-રસોઈ કરી આપવી તે. (એને કાચ ઓરાલો કરી આપનાર છે ?)

ઓશિઆળ, સી. [સ. અવસ ઉં અથવા આશ્રય.) આશ્રયને લીધે વય રહીને વર્તવાપણું; મરજ; અધીનતા;

ઓશિઆળું, વિ. ઓશિંગણું; આશ્રયવંદ; આભારી; આશ્રિત; ૨ દબાએણું; તાબેદાર; ઉપકારમાં ગએણું. ૩ ચરમોઈ; અંખું; બોણું, પથાતાપ કરણું. 'ઓશિઆળાં તું રોણુંને કરેછે.'

ઓશિંગણુ, વિ. ઉપકૃત, આભારી; મણી; દેણદાર. 'ચરીર આખીને ચાઉં ઓશિંગણ.'

ઓશીજળું, વિ. અવસ. અશ્વમજ; અશ્વવસ્થિત; જીવજંતુ ભરાઈ રહે એવું. જીવજંતુ ભરાઈ રહે એવી જગા.

ઓષ, પુ. [સ.] ઓઠ; અધર.

ઓષધ, વિ. [સ.] ઓષધ્યાની; ઓઠ સંબધી; ઓઠથી જેનો ઉચ્ચાર થતો હોય એવું (અશરો.)

ઓસ, પુ. ઝાકળ; દાર; હુમ્મસ; તુપાર. 'જેવું એ મોતી ઓસણું. તેવો સકળ સંસાર. અખો. ૨ અંજવાં; મુગજળ 'ઓસ નેધને હરણુ દોડે પણ પાણી નવ પાવે.' પ્રા. કા.

ઓસડ, ન. [સ. ઔપચ. ઉં] ઔપધ; દવા. ૨ ઉપાય; ઈલાજ. (કુખનું ઓસડ દવાડા) ઇલાજ. ઓસડ કરણું= દવા કરવી, માંદા માણસને દવા આપવી લેવરાવી; મટે તેમ કરણું. ૨ કાસજ કાઢવું; હરકત કરે તે માટે ઉડાવી દેવું; મારી નાંખવું. 'x x તેમ કરવામાં જૂપ-સિંહ પ્રતિકૂળતા બતાવે તો તેનું પશુ ઓસડ કરણું' સરસ્વતીચંદ્ર. ઓસડવેસડ=દવાદાર.

ઓસડીઆં, ન. દવાઓ; ઔપધિઓ. ૨ જુદી જુદી જાતની. જે વનસ્પતિની દવાઓ તે.

ઓસણી, સી. ઓસવવાનું કામ અને ક્રિયા તે. ૨ ઉસવણું; રંગનો ઉકાળો.

ઓસરણું, અ. કિ. [સ. અવન્ત=પાછા હઠણું. ઉં] પાછા હઠણું; સંકોચણું. એમ કહી ગયો સ્પર્શ કરવા, ત્યારે અપજા લાગી ઓસરવા. નજાપ્યાન ૨ ઓણું મણું; ધટણું;

ઉતરવુ. (નદીનાં પાણી ઓસરી ગયાં.) ૩
શરમાવું; લજવાવું; આશંકાવું. 'અપસરાથી કાં
ઓસરો ઋષિરામજી' પ્રા. કા. ૪ દુર્જન યથ
જવું; સુકાવું; સોસાઇ જવું. (ભાઈનું સરીર
ખડુ ઓસરી ગયું.)

ઓસરી, (ઓસરી.) સ્ત્રી. [સ. ઉપ-
સ=સરવું. ઉ૦] ધરતા આગલા ભાગમાં ઉપ-
રથી છાપરાવાળી પશુ ખુશીને છૂટી જમા તે;
માડવી; અડાળી.

ઓસવવું, સ. ક્રિ. (સ. ઉપ્પો ક્ર. ઉ૦)
ઉકાળીને નિતારી લેવું; ઓસાળ એમ કરવું;
નિગાળવું; ઓસાવવું

ઓસવાવું, અ. ક્રિ. સંકોચાવું; ઓસાવું;
દુર્જન યથું. ૨ ચઢવું; ખસાઈ જવું; રંધાઈ
જવું. 'આ તો પત્થરના ચોખા છે એ જટ
ઓસવારો નહિ.' ૩ ધટવું; ઓછું થવું; ખેસી
જવું. (ભાજી ઓસવાઈને ખેસી ગઈ) ૪
શરમાવું; લજવાવું.

ઓસવાળ, ના. શ્રાવક વાણીઆઓની
એક જાત.

ઓસવું, અ. ક્રિ. વરાળનું ઓસ થઈ
પાણીમાં પરિણામ પામવું. ૨ તીમગવું; ગળવું;
ટપકવું; ઝરવું; ઝમવું.

ઓસાણ, ન. [સં. અવસેર ઉડી જવા
દેવુ ઉ૦] હોમત; હામ. ધેયં. ૨ હોમ.
૩ નિશાન. 'ચૂક્યાં સુમટના ઓસાણ, અભિ-
મન્યુ આગો ૩.' ત્રેમાનંદ.

ઓસામણ, ન. અનાજ ચઢી ગયા પછી
વધારાનું જે પાણી કાઢી લીધું હોય તે; ખાત
ચઢ્યા પછી કાઢી નોખેલું પાણી. ૨ જળ ચઢી
ગયા પછી તેમાંનું વધારાનું પાણી નિતારી લઈ
તેમાં મસાલોનાં ખી ખનાવેલું પેય; દાળનું પાણી.

ઓસાર, પુ. [સ. આનસૂ=વધારવું ઉ૦]
બીંતની પહોળાઈ; અડાઈ. ૨ મદદ; આશ્રય;
સહાય; નિકુળ સહદેવ સામા આપ્યા ને; પાં

સુમદા નારજી, મારા પુત્રને કો છે નહિ, તમારી
ઓમારજી. ત્રેમાનંદ. ઓટ; ઉતરી જવું તે;
પાછા દહી જવું તે.

ઓસારવું, સ. ક્રિ. પાણીના અનાજ
ચઢાવ્યા પછી વધારાનું જે પાણી કાઢી નાખવું
તે; નિગાળવું; ગાળવું; કાઢી નાંખવું. ૨ રંધાવું;
રાંધવું. સેવ ઓસાવવી.

ઓસીકું, ન. (સં. ઉત્તમતિર્થમ ઉ૦ પ્રા. હ સી
સ.) સુતાં આયુ' ઉંચું રાખવાનો જે તકીયો
તે; ઉપધાન. ૨ સુતા આયુ' રાંધવાની બાણી તે;
ચાયા ભણાંની દિશા; જગ્યા; બાણી. (ખાટલા
પલંગની ઓસીકાની બાણી.

ઓસીસકુ, જુઓ ઓસીકું

ઓહીઓ, પુ. [સ. અવનંદન=નનું. ઉ૦]
દાંતરક.

ઓહો, અ. આશ્ચર્ય, આનંદ, અને ચ-
ક્ષિતપણનો ઉદ્ગાર; અહો; ઓહોહો. ૨ એમાં
યું; યું થઈ ગયું. એવા અર્થમાં વપરાય છે.
'ઓહો, માં કાઢવું' એ સી ધીરાતમાં છે એમ
મણી તુચ્છકારી કારવું; ઉપેક્ષા કરવી; નમાણું
મણી અવગણના કરવી.

ઓહોહો, અ. મોટો અચંબો; ખુબજ
આશ્ચર્ય અને ધક્કોજ આનંદ ખતાવનારો ઉદ્ગ-
ાર; અધધધ.

ઓળ, ઓ. [સ. આવર્ત. ઉ૦] દાર;
પંક્તિ.; લીટી. ૨ એણી; વર્ગ; શદ્. મા-
જુચ કેરી ઓળમાંથી ટળી મળે. દુપરામ
૩ બાહું; નદી અથવા દરીયાના કિનારા ઉપર
એકઠો યએલો કાઢવ રેતીનો ખેટ.

ઓળખ, સ્ત્રી. [સ. અવનંદન.] મજાવાનું
ચિહ્ન નિશાન કે યાદ; ઓળખાણ; અનુરમ્ભિત.
૨ અટક; ઓખૂર ૩ જેના વડે અમુક આમ
છે. 'એવું સમજાય તે; સજાપ. 'ઓળખ
આપવી અમુક અમુકજ છે એની ખાતરી
જામોનનીની આપવી ને. 'ઓળખ મામરી'
ખતની જામોનનીની મામરી.

ઓળખપાળખ, સી. ઓળખાણ પાળ-
ખાણ. ૨ તરી નમીનગીરી.

ઓળખવું, સ. કિ. [સ. અવનંદ્ય અથવા
અવનંદ્ય ઉં] અમુક અમુકને એમ
ખાતરીથી જાણવું સમજવું તે; જાણવું; પિ
છાણવું. ૨ પારખવું; પરખી કાઢવું. ૩ ફરક
કાઢવો. બિન પાડી દેખાડવું; નોંખું કરવું.

ઓળખાળ, સી. ન. પિછાન, ઓળખ;
સખંધ, જાણવાપણું, માહિતગારી ૨ પારખ;
જાણ; સમજ; અમુક અમુકને એમ સમ-
જવું તે. ૩ પરિચય; સંબંધ; જાણીતા કરવું
તે. ૪ ખાતરી, જામીનગીરી; જામીન.

ઓળખાવવું, સ. કિ. પ્રે. ઓળખે એમ
કરાવવું; જાણીતું કરવું; સંબંધ સમજાવવો. ૨
પરખાવવું, ખાતરી કરાવવી.

ઓળખાણ, અ. કિ જાણીતા થવું સારે
ખોટે શુદ્ધ કર્મે લોહોમાં જાણીતા થવું તે. ૨
નામ કાઢવું તે. ૨ નામ કાઢવું; છર્ચછાંચમવી;
પ્રસિદ્ધ થવું. ૩ ઓળખાણ પડવું; અમુક અમુ-
ક જ છે એવું સમજાવું ખાતરી થવી તે.

ઓળખીતું, વિ. ઓળખાણવાળું; જેની
સાથે ઓળખાણ હોય તે; જાણીતું. ઓળખી
તો સિપાઈ હેડમાં ધાસે=ઓળખાણવાળો હોય
તે વળી વધારે રંગે.

ઓળખ, સી. ફેરા આંટા ખાવા તે.
ધન્નાદિક ઓળખે, ઈશિખાવે ચિર્ષ, દેવાસંકર.
દેવને સંતોખવા તેને પારે જઈ આવવું તે.
૨ દુવા; આસીસ.

ઓળખવું, અ. કિ. ઓળખ કરવી તે;
ફેરા આંટા ખાવો તે.

ઓળખાણી, સી. ચંડાળણી; ચંડણી;
બંગડી; ઓળખાણી સી.

ઓળખાણો, પુ. અતિ ચઢતી એક ભાત.
તેમાંતો જે નર તે; ચંડણ; બંગી; જગીઆ.

ઓળખવું, સ. કિ. [સં. અવનંદ્ય=
ઉપર યદને જવું. ઉં] ઓળખવું; ઉઠેવું;
ચેલે પાર જવું; ઉતરવું; પાર જવું. ૨ ફરક
જવું, ઉછળાને-તરાપ મારીને કોઈ પશુ વર
ની ઉપર યદ જતા રહેવું તે. ' ઉપર ઓળ
ખી ધરમાં લાવ. ' શામળ. ૩ તોડવું; ભાગવું
અનગણતા કરવી; લોપવું. ૪ પસાર કરી જવું;
વટાવી જવું.

ઓળખાવવું, સ. કિ. પ્રે. ઓળખે એમ
કરવું. ફાવવું. તોડાવવું; ઓઢાવવું.

ઓળખો-(ભો) પુ. ચણેલી ભીત જ-
મીનથી મથાળા લગી સીધી ૭ કે નહિ તે
જોવાતું કડીઆતું એક ઓળખ. (ઇંચ દોઢ
ઇંચના લાકડાની વચમાં કાણું પાડી તેને છેડે
ભાર બાંધેલો હોય એવી દોરીતું આ ઓળખ
બનાવેલું હોય છે.)

ઓળખો, (ઓળખો.) પુ. [સ.
વર્ણન. ઉં] હાથ હાંદોળી ફેરકા મારી
પહોળું યદ મગરૂરીમાં ચાલવું તે. ' મોઢા
ઉપર ગોરસ લેણું; ઓળખા લેતી ચાલી જો. '
દયારામ ૨ ઠપકો; ફરિઆદ; રાવ. ' નથી મે '
ધોડા ગૂડીઆ, નથી વાળ્યા ભંડાર, નથી જોડ
રાણકદેવને, કંચ ઓળખા દે ખેંગાર. ' રાસ
માળા. ' ગણું ચારીને જીવીએ, આપણ નહી
રાળ; લાડકડા નવ લાવીએ, ઘેર ઓળખા
ઝાઝા. ' છાલનંદ. ' ઓળખા એના દારી આવે,
મને સાંભળી આવે લાજજો ' ભાલણ. ૩
પડછાયો, ઓળખા, આભાસ. ' એને જૂતનો ઓ-
ળખો લાગ્યો. '

ઓળખવું, સ. કિ. છુપાવી-ચુપાઈ ગયું
એમ ઠરાવી પોતાના ઉપયોગમાં લેવું તે; ઉ-
ડાવવું; ખાઈ જવું; ઉચાપત કરવું. ૨ ખોઈ
નોંખવું; ચુપાવવું. ૩ છુપાવવું; સંતાડવું. ' હવે
પ્રગટના પાસે જૂપ, એ રહ્યાતા ઓળખી રૂપ
પા. કા.

ઝોળાવણું, સ. કિ. છુપાવું; સંતાર્ધ રહેવું; સંતાવું; ઝોડે ભરાઈ રહેવું; ઝોડામાં ગૂમ થઈ જવું. 'જેને આપ વિચારી તું વાંચે રે, બોળા મન કપમ બૂલે; તારે ઝોડે હરિ ઝોળયારે, કૂલણુ થુ કૂલે.' નિરાંતમકત.

ઝોળાવું, સ. કિ. (રે. ઝોટલ કે-શુમ્ફને. રે. તા.) કાંચકીવતે વાળને ઝોળા-સી છૂટાછૂટા કરવા; કેચ સમારવા.

ઝોળવો, પુ. [સ. આલય ઉં] ધગ; મકાન.

ઝોળાઝોળ, અ. હારખંધ; હારોહાર; પાંટોપાટ. ૨ એક પછી એક ઝોળખંધ ચાલવું તેમ; એક સરખું-સીધી લીટીમાં ઉભા રહેવું તે.

ઝોળાણી, સી. કાંચકી; કંગનવો; કગની.

ઝોળાણો, (ઝોળેઝો.) અમુક હદ દેખાડનારી વાંકી લીટી; વક્ર ચિહ્ન તે.)

ઝોળા, પુ. લીલા ચણાના પોપટા; લીલા ચણાના છોડવાઓની જુડીઓ. ૨ ચણાના પોપટા આવેલા છોડને તાપણીમાં ધરી તેના જે પુખ પાડવામાં આવે છે તે; અર્ધ સેકા-એલા ચઢેલા લીલા ચણા અને તેના પોપટા તે.

ઝોળામણાં, ન. ઝોવારણાં. ૨ વળામણાં; મનમનવણાં.

ઝોળાંસણું, સ. કિ. હાથમાં તેલ કે ચોપડ લઈ જતા ભાર દઈ ચરીરે લખાડવું તે; તળાંસણું; મઈન કરવું; માલેસ કરવું; ચોળવું ૨ ખુશામત કરવી; સારૂ લાગે અને પ્રિય થવાય તેમ કરવું; હાજી હા કર્યાં કરવું.

ઝોળીઆ, પુ. વાલ; ઝાલર.

ઝોળીઆપટી, સી. ઠંટા ઉપર વિટા-ળવામાં આવતી પટી; કપડું.

ઝોળીઉં, ન. [સ. આવલી. ઉં] હું-ગળાઉં; લાખા કાગળને ગોળ વિટાળેલા હોય તે; જેને આવલીઆ હોય તે. ૩ ટીપણું; પંચાંગ.

ઝોળેછાળે, અ. ઢમલાઢોળ; સપડે ને ટાપલે; જેમ ધાવે તેમ; (ખૂબ-બહોળે દાવે વાપરવું ઉઘાડવું તે.) -

ઝોળો, પુ [સ. વાલાતવ=પ્રા. મોઝાવલા. ઉં] છાયા; છાંયડો; પડછાયો. ૨ આશ્રય. ૩ રક્ષણ; ઝોર; શરણ. ઝોળો પડવો=છાયાની ખરાબ અસર થવી; પડછાયો પડવો. ઝોળો તળવો=છાંયડે પથ ન જવું; છાંયડે પથ ન ઉભા રહેવું.

ઝો.

ઝો. પુ. [સ.] શુજરાતી ભાષાના મૂળાક્ષરોમાંનો કઠોઈસ્થાની અગિઆરમો દીર્ઘ-સ્વર વર્ણ-અક્ષર. ૨ ન. જીવજંતુ; જીવડું. (નાનાં છોકરાં જન્મને માટે બોલે છે) ૩ ખાઉડું; જીધસ; પશુઓના આંચળ અને તેને લગતો જેમાં દૂધ રહે છે તે માંસમય અવયવ. ૪ સી. ૫ સ્ત્રી.

ઝોકાર, પુ. [સ.] ઝો એવો જે અ-ક્ષર અને ઉચ્ચાર તે.

ઝોચિત્ય, ન. [સં.] ઉચિતતા; ઉચિ-તપણું; ઉપયુક્તતા; 'યોગ્યત્વ; ધટિતપણું. ૨ વિવેક; વિચાર.

ઝોજસ, ન. [સ.] ખળ; તેજ; જા-જરમાનપણું.

ઝોજવલ્લ, ન. [સ.] ઉજ્જવલતા; ઉજ-જાપણું, તેજસ્વિતા. ૨ અજવાળું; પ્રકાશ.

ઝોઠ, વિ. સાડા તથા. 'ઝોઠ હાથમાં સહ કો રમે, જગ જોગ એટલામાં ભમે.' અખો.

ઝોત્સુક્ય, ન. [સં.] ઉત્સુકતા; ઉત્સાહ; ઉત્સુકપણું; ઉત્કંઠા. ૨ આતુરતા તાલાવેલી.

ઝોઢરિક, વિ. [સ] ઉઢર સંજધી; પેટને લગતું. ૨ પેટ ભરું; પુષ્ટક્ષિત; અકરાંતીઉં.

ઝોઢાર્ય, ન. [સ.] ઉઢારતા; ઉઢારપણું.

ઐદાસીન્ય, ન [સ.] ઉદાસીનપણુ,
એપરવા, એતમાપણુ

ઐદાસ્ય, ન [સ.] ઉદાસીનતા. ૨
એપરવાઇ, અરતિ, તમા નહિ તે

ઐદુખર, યુ [સ.] આલણની એક
એક જાત ૨ વિ ઉદુખરતું, ઉખરતું

ઐરસ, વિ. [સ. ડાસ્ ઉપરથી.] પોતાનું,
પોતાની જાત-પડનું; પરણેલી સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થએલું (સતાન) - ઐરસ યુવ. પોતાનો
અને તે પણુ પરણેલી સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થએલો
હોય તે

ઐરુ, વિ [સ. ડાળાં-જન. ઉ.]
જમતું, જનમાંથી બનાવેલું, જન સમૂહી ઐરુ
વચ્ચે-જનના કેપડા

ઐરુદેહિક, વિ [સ. કર્ધ+રેહ+દક
ઉ.] મુએલાની પાછળ કાવામાં આવતી
છેલી ક્રિયાઓને લગતું; ઉત્તર ક્રિયાનું, પ્રેત સ
રકાર સમૂહી

ઐરુ, ન, બાઉરુ, ઐ, ઈધમ્. અડધુ

ઐરીર, ન [સ.] પખાની અથવા
ચમરીની દાડી ૨ એક જાતનું લેપન, ઉચીર
નો લેપ.

ઐરધ, ન [સ.] એમડ, દવા ૨ સૂદ

ઐરધશાળા, સ્ત્રી [સ.] રોગીઓને
દવા આપવાનું અને સાન્વા કન્વાનું કેપણુ,
ગોડુ દવાખાનું, હોસ્પિટાલ. ' આદની વડી
ઐરધશાળા, દુખ તરે જન જાત દુખાળા ' ૨
ક- ૬ ડા

ઐરધાલય ન [સ. ઐરધ+માલય=
ચાતન-મકાન. ઉ.] દવાખાનું, ઐસડ આપ
વતું કેપણુ.

ઐરધિ, સ્ત્રી [સ.] દવા, ઐસડ. ૨
વનસ્પતિ, ઐસડ તરીકે વપરાતી તીરપતવ
જડીભૂટી

ઐરધોપચાર, યુ. [ઐરધ+વપચાર=સાન્વા-
વાન્ડાપ કરવો તે] ઐસડથી ઉપાય કરવો
તે, ચિકિત્સા કરવી તે, ઐસડ કરવું તે

ઐરુ વિ. [સ.] ઠાટનું, જાડ સમૂહી, જા
ડને લગતું.

ઐરુય. વિ [સ.] ઐરથી બોલાવું, ઐ
ડને લગતું ૨ ઐરથી જેનો ઉચ્ચા યતો હોય
એવા (અદરો) ઉ, પ, ફ, બ, જ, મ

ઐરુ, ન (સ) ગરમી, ઉષ્ણતા ૨ ઉષ્ણ
વાયુની મદદથી ઉચ્ચરતા ય, પ, જ અને
હ અદરો

ઐરો, (આઈસ) યુ [અ. Оаго]
એક અત્રેષ્ટ વસ્તુ, અધોગ; અદી તોલો
બારનું વજન

ગુજરાતી ભાષાનો કોશ.

વ્યંજન વિભાગ.

કકવાણુ

ક.

ક, પું [સ.] ગુજરાતી ભાષાના મૂળા-
ક્ષરોમાનો ખારમો અને વ્યંજનોમાનો પહેલો કક-
સ્થાની હ્રસ્વ વ્યંજન વર્ણ, અક્ષર. ૨ વિષય. ૩
અર્થ: ૪ સૂચ. (એકાદશી કોશ પ્રમાણે સંસ્કૃત-
માં આવા ધણા અર્થ થાય છે, પણ ગુજરાતીમાં
તે પ્રચલિત નથી.)

[સ. કુ નો. અપભ્રંશ.] આં શબ્દની આગળ
આવતાં નઠારું, ખરાખ, અથોઅં, કુરિસત વગેરે
અર્થ ખતાવે છે. —કપૂત, કમ્ભત, કભોદુ; વગેરે.
મં શબ્દની પાછળ આવતાં નાનું, કનિઠ, લાડકું,
સરખું અને કરનાર, એવો અર્થ ખતાવે છે. —
ખાળક, દડક, પુત્રક, ઘોટક, અને પાલક. વળી
કેટલેક ટૂકાણે [સં. સ્વાર્થ જ્ઞ] તે જે શબ્દને
લાગે છે તેના પોતાનાજ અર્થની મર્યાદા-હદ
ખતાવે છે. —જરાક, થોડુક. તદ્વિત તરીકે વિશે-
પણ અને નામ પણ કરે છે —વટેવુવુ વૂટક,
છૂટક; અને અટક, વગેરે.

કઈ, ભુઓ કથી. (ઓં)

કઈક, વિં (કૈક, કૈર્ષ, એક.) કોષ એક, કેટ-
લાક, ધણાએક. ઉં કઈકના વિવાહના ઉત્સવના
દિવસ ગયા. ક. દ. ડા.

કન્કલુ, ઓં (કન્કલ) [સ. કુન્કલુ.]
કમોસમ, ખરાખન્કલુ. ૨ અસાધારણું ઢાળ, જેવો
નેંધએ એવો ઢાળ નહિ તે, અસ્વાભાવિક ઢાળ.

કકડવું, ભુઓ કકકડવું.

કકડધજ, વિં [સ. ક્કડધજ] અકડ
ઉલું રહે એવું, નરમ નહિ પડેલું ટટાર, અસિ-
ચિત્ત, અનમ્ર, હોશિઆર. —એંશી વર્ષ થયાં પણ
ડાસો તો હજી કકડધજ છે.

કકડવું, ભુઓ કકકડવું

કકડાટ, ભુઓ કકકડાટ.

કકકાવણું, ભુઓ કકકાવણું.

કકડી, ઓં નાનો કકડો, કેટકી, કરચ.
કકડીક=કકડી જેટલુજ, બહુજ થોડુ.

કકડીને, અં કકડક ધઈ ને, ખૂબ જોસમાં,
બહુ-જોરથી. —કકડીને જૂખ લાગવી, કકડીને
પડવું.

કકડો, પું [સ. ક્ક=કકડો કરવો.] આખાનો
એકાદ ભાગ, ખંડ, ટુકો, વડકો, કરચ. —સો-
પારીનો કકડો. ૩૦ મં ૧ કકડેઅચક=થોડેથોડે.
૨ કકડેકકડે, વડકેવડકે, થોડેથોડે. રફતેરફતે, ધીરે
ધીરે, હફતાથી. ૨ કકડેકકડો=સગારેસગારું, ત-
મામ, બહુજ. ૩ કકડોક=માત્ર કકડા જેટલુજ.
૪ કકડોકોર=કકડાની પણ એક દોર જેટલુ,
કકડાથી પણ ઓછું. કકડો તેમજ ભુકા. થોડું
ધણું: —જે કકડોદાર પરમેશ્વર આપે તેમાં
સંતુષ્ટરહેવું. કિં ૫૦ કકડેકકડા યજ્ઞવુ=ભાગીને
ભુકા મધ જવું, કકડાના પણ કકડા ધઈ જવા.
કકડેકકડે આપવું=થોડેથોડે-રવીરફીને-ભાગ કરી-
કરીને આપવું, હફતાથી આપવું.

કકણવું, ભુઓ કણકણવું

કકણાટ, ભુઓ કણકણાટ.

કકણાટો, પું કણકણાટ, કણકણો. ૨ કપ.
૩ કંટાળો.

કકણાવણું, ભુઓ કણકણાવણું.

કકણો, ભુઓ કકણાટો.

કકરાવણુ, ભુઓ કરકરાવણુ.

કકરું, ભુઓ કરકરું.

કકળાવું, કિં અં (કકલવું) કળાકળાટ કરવો.

કકળાટ, ભુઓ કળાકળાટ.

કકળાણુ, નં [સ. કન્કલ.] મોક સંતાપ

તે દુઃખની હાથપીટનો ઘોંઘાટ, આક્રંદ, ક્રંપાંત.
૨ બૂમરાણ, ગરજાડ.

કકળાવડું, બુઓ કળકળાવડું.

કકાટીઓ, પું. જેની સાથે પોલાદ અક્ષ-
ગવાથી દેવતાના તણખા ઝરે તે પથર, ચક્ર-
મકનો પથર, ચમકપહાણ.

કકાર, પું [સ. ક્રક્ર.] 'ક' એવો ઉચ્ચાર
અક્ષર તે. કકારાદિ='ક' જેમાં આદિ છે એવું.
કકારાંત='ક' અંતે હોય એવું. (શબ્દ, પદ, વગેરે.)

કકુભ, સ્ત્રી [સ.] તંત્રુરાકે વીણાતું તુંડું,
તુમકાનું પોણું કાટણું. ૨ એક જાતની રાગિણી.

કકો, પું. કાંઈપણ ભાષાની વર્ણમાળાના
અક્ષરો, વર્ણોનાય. ૨ કકાર, 'ક' તે. ૩ ભૂજ-
તત્વ, શરૂઆતનું થોડું આવશ્યક જ્ઞાન.—તું ખ-
ગોળનો કકોય જાણે છે ? કિં ૩૦ ૧ કકેથી
માંડવું=પહેલેથી શરૂ કરવું. ૨ કકો કાઢવો=કાઠી
જાણવો=લખતાં વાચતાં આવડવું. ૩ કકોરે
કાઠી જાણે નહિ કદી, કાપે મારાં કાળજાં
જેદી. કળેડાનું ગીત. ૩ કકો ધૂંટવો=લખતાં સી-
ખવું. અક્ષર સુધારવાને કાતરેલા અંગર લખેલા
અક્ષરમાં લેખણ ફેરવ્યા કરવી. ૪ કકો ખરો
કરવો=પોતાનું કથન મનાવવા=કણલ કરાવવા-
નો આમલ રાખવો, હક-આમલ કર્યા કરવો.
(પોતાના કથનને વળગી રહેવું અને તેને સાચુ
કરાવવાને મથવું.) ૫ કકો ભણવો=જોધ લેવો,
શિખામણ લેવી. કહે ૧ કકાને કૂદી મારે એવું=
નિરક્ષર. ૨ કકા ફરું નામે ન જાણે, ને હું મોટા
પંડિત=મૂળતત્ત્વનું જ્ઞાન હોય નહિ અને પુરું
જાણવાનું ડાળ કરવું તે.

કક્ર, સ્ત્રી [સ. કક્ષા.] કાખ, બગલ. ૨
કકોરો. ૩ બાણ, તરફ.

કક્ષા, સ્ત્રી [સ.] મહેને કરવાનો આકાશ
પર કહેલો માર્ગ, રેખા. ૨ કાખ, બગલ. કક્ષાંશ=
સપ્તાદિ મહેના માર્ગ ઉપર અંતર દેખાડવાને
માપસર કહેલો વિભાગ.

કક્ષાપદ, નં. [સ.] લંગોટ, લંગોટી
વાળાનો યુગાનો કક્ષો.

કખ, સ્ત્રી [સ. કક્ષા.] બગલમાં યતો
ઝીણી ઝીણી ફેલીઓનો એક રાગ. ૨ તરખણું,
તરણું.

કખા-માકડી, સ્ત્રી નંગલી ધાસ ઉપર
થતું લાંબા પગનું એક ધાસીઆ છવડું.

કખાય, પું [સ. કખાય.] ઉકાળો, કાદો,
કથાય. ૨ ભગવો રંગ, ગરનો રંગ. વિં. તુરું,
કસાણ. ૨ લગણુ, રાતા પિળાશ પડતા રંગનું.—
કખાય વસ્ત્ર=ભગણું લુગડું.

કગરવું, બુઓ કરગરવું.

કગરસ, સ્ત્રી ધાતુની છામ, તાંબીની રજ,
તાંબાપિત્તળનાં વાસણને અથવા સોના રૂપાના દા-
ગીનાને છાલતાં પડેલી પતરીઓ જેવી ઝીણી રજ.

કગરાવડું, બુઓ કરગરાવડું.

કગ્ગ, અં. કંઈપણ, કશુંએ. ૨ કદી,
કદીએ, કદાપિએ. ૩ 'કરતા હોય સો કીછએ
ઝોર ન કીજે કગ્ગ, મુડી રહી મર્ધ શેવાળમાં ને
ઉચા થઈ ગયા પગ.'

ક-ધા, પું [સ. કુન-ધાત.] નકારો ધા,
ન રહે એવો ધા. ૨ ધાને થોડા સ્થાન નહિ
એવે ઠેકાણે થયેલો ધા. ૩ કવેળાનો ધા.
૪ અંતરાય, અડચણ.

કચ, પું [સ.] માથાના વાળ, કેશ, ચોટલો.
૩. કેસરી તિલક કપાળ, અસિત કચ. ગિરધર. ૨
પાછળ કચલટ લટકતીરે ભાસણ. ૨ દેવોના
શરૂ જૂહસ્પતિનો પુત્ર.

કચ, સ્ત્રી (કચ.) [સ. કચ્=ખોલવું.]
બકબકાટ, ટીટિઆરો, ટકટક. ૨ તકરાર, કટઓ.
કહે ૦. કચવું મોં કાળું=તકરાર કરવી તે સારું
નહિ. ૩, હક, છદ.

કચકચ, સ્ત્રી જોલજોલ કરવું તે, કટકટ,
બજબજાટ. ૨ તકરાર, પંચાત. ૩ અં. કચકચ
એવો અવાજ યાચ એમ.

કચકચવું, કિં. અં. [સ. કચ્=ખોલવું.]
જોલ જોલ કરવું, કચકચ કરવી. 'કચકચ' એવો
અવાજ થવો.

કચકચાટ, પું. કચકચવું તે, કચકચ કર્યા
કરવી તે, બજબજાટ, લવારો.

કચકચાટ, અં કચકચ થાય એમ તાણીને.
વિં સળગડ, ખેચીને બાંધેલું.

કચકચાવડું, કિં સં કચકચ થાય એમ કરવું, કચકચે એમ કરવું. ૨ જોરથી ખેચીને બાંધવું, દબાવવું.—દાંત કચકચાવવા. ૩ હલાવવું. ૪ હેરાન થાય એમ કરવું.

કચકચીઉં, વિં કચકચ કર્યા કરે એવું, માયાકીકીઉં, તકરારી, ગણુગણુતું બોલબોલ કરે એવું. ૨ હડીલું, છદી.

કચકકું, નં [સ. કચ્છપ.] કાચખાની પીઠતું ભીંગડું, કાચખાના કોટલા ઉપરની કંઠણ ચામડીનું પડ—કપોડું. એની વીંટીઓ, કાંસકા, રમકડાં વગેરે થાય છે.

કચકચકચ, અં (અનુ) કાંકરા પીણાતાં કે કચરાતાં તેમજ ચાવતાં અથવા ભારને લીધે નમતા લાકડામાંથી નીકળતો એવો અવાજ. કિં પ્રં કચકચકચ યનું=કચકચકચ એવો અવાજ નીકળવો.

કચકું, જુઓ કચરવું.

કચકાકચડી, જુઓ કચરાકચરી.

કચકાટ, પું ભચરાટ, બીડ. જુઓ કચરાટ.

કચકાવું, જુઓ 'કચરાવું.

કચડો, વિં સુકમાર, કુમજો. ('કચ્છ.)

કચપથ, સ્ત્રીં બે અથવા વધારે બોલનારની વચ્ચે સામસામે થતી બોલચાલ. (ચકલીનાં બચ્ચાંની કચપથ.) ૨ તકરાર, ખટપટ, ચુચાં. ૩ કલગલ, ધીરો ધોંધાટ.

કચપચીઉં, વિં કચપચ કરનાર, તકરારી, ટકટકીઉં, ચીકણ. ૨ બોલકણ, ધીરે ધીરે વાત કર્યા કરનાર.

કચરડવું, કિં સં કચરડ એવો અવાજ થાય એમ કરવું, જોરથી દાબવું, પીસવું.—દાંત કચરડવા. કચરડાટ, પું કચર એવો અવાજ થવો તે, કચરડ એમ થવું તે.

કચરપચર, વિં કચરાયેલું પણ પચેલું નહિ એવું, અપરિપકવ. અં ઉપરાઉપરી, રહી રહીને. ૧૩૦ પ્રં ૧ કચરપચર ખાવું=પહેલીવારનો ખોરાક પચી ગયો હોય નહિ તે પહેલાં બીજ્યાર ને ત્રીજ્યાર

વાર એમ ખાખા કરવું, ચાવણું ચાખ્યા કરવું. ૨ કચરપચર ઝાડો થવો=રહીરહીને અપરિપકવ મળ આખ્યા કરવો.

'કચરવું, કિં સં (કચડવું.) [સં. કચ્છ=તાણવું.] છુટું પડી જાય નહિ એમ ભાંગવું, ખાંડવું, વાટવું, છુંદવું, જોરથી દાબવું, ચગદવું.

કચરાકચર, સ્ત્રીં માણસો એક બીજાને કચરી નાખતાં હોય એવી જે તેમની હાલત તે, બીજબીડ, ભચરાકચરડ.

કચરાકચરી, સ્ત્રીં કચરાકચર થાય એવી હાલત, ભચરાકચરડી, બીજબીડ, બીડ.

કચરાપટી, સ્ત્રીં ગંધારી રેલછેલ, મેલવાડ. ૨ પું કચરો કાઢનારો માણસ, ઝાંડવાળો. ૩ સ્ત્રીં કચરો પુંને કાઢનારી સંસ્થા—ચુનિસિ-પાલીટી. વિં કચરા.જેવું, ગુંડું, તુચ્છ, હલકું.—એ તો કચરાપટી ખાતું છે.

કચરાવડું, કિં પ્રેં કચરે એમ કરાવવું, ચગદાવવું. ૨ મરાવવું, નરમ કરાવવું.

કચરાવું, કિં અં દબાવું, ચગદાવું. ૨ છુંદાવું, ખડાવું, બંગાવું.

કચરીઉં, નં અધપચાર કચરેલું હોય તે, અધધા પીણાયેલા તલનો તેજ ભર્યો લોંઘા જેવો પદાર્થ. ૨ ફેરીનો આથેલો છુંદો. વિં કચરાયેલું.

કચરી-ઘાલવું, કિં સં દાબી-મારી ખૂડીને નરમ કરી નાખવું, જોરથી વધ કરવું, મત્સર ઉતારી નાખવો. ૨ કેદ કરવું.

કચરી-નાખવું, કિં સં ચગદી નાખવું, નરમ પાડી દેવું, ફેરીને ઉશું થાય નહિ એમ કરવું, ચગડવું.

કચરી-મારવું, કિં સં હેરાન કરવું, પીડવું, સામાને માથે બોળે પડે એમ કરવું, ચગડવું.

કચરે, પું [સં. કચ્છ=ગુંડું.] ધૂળ, રજ, તરણાં, તરખલાં, પાંદડાં, કાગળના કકડા વગેરે ગુંડું દેખાય એવું જે કંઈ તે, કસતર, પુંને. ૨ કોઈ પણ વસ્તુમાંનું વીણી કાઢવા-નાખી દેવા જેવું જે કંઈ તે. વીણુમચ્છ. ૩ દાલ, દીચક ૪ ચણતરને માટે અથવા કોઈ ઘાટ ખનાવવાને

માટે પલાળેલી માટીનો ગારો અથવા ગારાની માટી:-કચરાની ભત્તિ અને કચરાનાં વાસણ, રમકડાં. ૫ ખરાબમાં ખરાબ હોય તે, ઉતાર:-એ તો રાંડ આખા ગામનો કચરો છે. કિંમત ૩૦ કચરો કાઢવો=નાળવું, ઝાંડવું, સાફ કરવું. ખરાબ હોય તે દૂર કરવું. ધણા વખતથી કંટાળો આવે અને ખરાબ લાગે એવું થઈ ગયેલું હોય તેનો નિકાલ કરવો. કહે ૦ કચરેકચરો વધે=કચરો હોય ત્યાં ખીજો કચરો આવી આવીને પડે અને એ રીતે તેનો સ્વાભાવિક વધારો આવે તે. ૨ કચરો વાળતાં જ-મારે ગયો ને ભાભાજી! ઉકરડો કચો=હંમેશના કામકાજમાં-જાણીતી બાબતમાં પૂછનાર માટે વપરાય છે. ૩ કચરાની ટોપલેની સ્વાધીન કરવું-માં નાખી દેવું=રફ કરવું, તુચ્છ ગણી કાઢી નાખવું. (અગ્રેજી ઉપરથી.)

કચવાટ, પું ધાર્યું નહિ થવાથી અથવા નહિ ગમતું થવાથી મનનું કચવાવું તે, અસંતોષ, અપ્રસન્નતા. ૨ કચવાવાનું કારણ, ફરિયાદ. ૩ અણખનાવ, ચુંચારો, ગભરાટ, જીવ ધોળાવો તે.

કચવાણ, નં ચુંચાઈ-ખગડી જવું તે, ભેળસેળ, ખરાબી. ૨ ગભરાટ, ઠગ, ચુરીયત. ૩ મનની ધારણાને ધક્કો લાગવો તે, મન દુખાવું તે, દુભણ, મુઝવણ. ૪ વચમાં ઘૂસવું-પડવું તે, અણખોલાખ્યાં ખોલવું તે.

કચવાવવું, કિં ૩૦ કચવાય એમ કરવું, ફીસ દુખવવું.

કચવાવું, કિં અં ૪૦-લાવના હોય તે પ્રમાણે નહિ થવાથી મન દુખાવું, દીલગીર થવું, નારાજ થવું, કચવાટ થવો, દુભાવું, પુંવાવું.

કચડું, વિં સપ્તાહ વગરનું, ભેળસેળવાળું. ઉં વાલ ખડું કચવા છે. આડુંઅવળું અને કંઈ ભેળા નાળેલું હોય એવું ગંદું. ઉં તેણે સાથી-આમાં કચવું કચવું કરી ચૂક્યું છે. નર્મ.

કચાકચ, અં કચકચ-કપાય તેમ, ધચધચ, કચોકચ.

કચાટ, પું કચવાટ, દુભાણ. ૨ કચકચ. ૩ જદ. વિં લીલું, જદી.

કચાટીઉં, વિં (કચવાટીઉં) કચવાટવાળું. ૨ કચકચ કરનાર. ૩ જદી.

કચારો, પું. નઠારું-લયંકર સ્વમ, આધાર. કચાસ, જીં ખડ્યાસ, નઠારી રીતભાત, કટેવ, ગેરવર્તાણું.

કચાલો, અં ન છટકે, નિરુપાણે, અકચણને લીધે:-હું તો કચાલે એને બોલાવું છું.

કચારા, જીં (કચાસ.) કચાપણું, અં પરિપક્વતા, ૨ કસર, કોટાર્ષ, ન્યૂનતા, કમીના, બાકી:-એણે મહેનત કરવામાં કચાશ રાખી નથી.

કચિઆણ, નં બીડ, ગરદી.

કચિઆરું, વિં કાચું અને અપરિપૂર્ણ રહેલું હોય એવું, અસંપૂર્ણ, નાનમ પડતું:-કાચું ને કચિઆરું મૂકી ગયા, એમ બોલાય છે.

કચિતું, વિં આડુંઅવળું થઈ ગયેલું, ચુંચાઈ ગયેલું, ભેળસેળ. ૨ ચંદું, અસોભન.

કચીઉં, વિં કચકચ કરનાર, કચકચ કરે એવું, તકરારી, માથાઝીકીઉં. ૨ લીલું, જદી. નં કાચું.

કચુકો, પું આંખલીનો કળીઓ, ચિચુડો. કહે ૦ કચુકો પીલે તેલ ના નીકળે=જેમાં જે ન હોય તેમાંથી તે ભેળવવાની મહેનત કરવી તે ફોગટ.

કચુડ-કચુડ, અં હાંચકાના બુલવાથી થતો એવી તરેહનો અવાજ, ભારને લીધે નમવાથી અને હાલતાં ધસાવાથી નીકળતો કે ચાવતાં થતો એવો અવાજ. કિં ૩૦ કચુડકચુડ થવું=હાંચકાનું બોલવું:-ગળ્યરમાં કાન માંડીને સાંભળો તો કચુડકચુડ થતું સંભળાય છે.

કચુમલ, જુઓ કચુંબર.

કચુડો, પું (કચુડકચુડ થાય તે ઉપરથી) હાંચકો, બુલો.

કચુરો, પું એક જાતની ઝેરી વનસ્પતિ, ઝેરકચોળું.

કચુંદું, કિં સં પાણીમાં ચુંથવું, ડહો-ગણું, દલાવવું. ૨ કચણવું, ચુંદવું.

કચુંદી-નાખવું, કિં સં ડહોળી-ચુંથી નાખવું, ખગાણું.

કચુબર, સીંઝી પાતળી નાની અને ઝીણી
ચીરીઓ વા કકડીઓ, છુદો, ઝીણાઝીણા કકડા-
કાતળાઓ. (આદુ, લીલી હળદર, ગરમર વગેરે-
ની મીઠું ચઢાવેલી કાતળાઓનું કાચું ને તાજું
અચાણું.) ૨ સેગમેળ, બગાડ, છિન્નચિન્નતા.:-
એણે તો બધી કચુબર કરી મૂકી, મતલબ કે
અધું બગાડી નાખ્યું.

કચેરી, સીંઝી [દિ.] રાજકાજ કરનાર
અમલદારને બેસવાની જગા, કામ કરવાનું ઠેકાણું,
કાર્યાલય. ૨ ધરમાંનો બેઠક ઉઠકનો ખેડ, દિવાન-
ખાનું. કિં ૩૦ કચેરીએ ચલું=કરિયાદ કરવી,
દાવો માંડવો, સરકાર દરબારમાં જઈ દાદ માગ-
વી. કહે ૦ કચેરીમાં કચરો=ત્યાં અમલ ચાલતો
હોય સાંજ અંધાર.

કચોરી, સીંઝી મસાલાદાર દાણ કે ચોળીની
કચુબરનું પૂરણું ભરી તળી કાઢેલી પૂરી, ખારી
ધારી.

કચોલડું, નં જુઓ કચોલડું. (કવિતામાં
વપરાય છે.) ઉં સોના તે કેરાં કચોલડાં, રતન
કાંસકડી છે હાથ રે. સીખીત.

કચોલું, નં બેઠકવાળી નકસીદાર નાની
પવાલી, ચલાણું, તેલ-ધૂપેલ કાઢવાનું નાનું સુંદર
પ્યાલું. ૨ કંકાવટી, કંકુ પલાળવાની પ્યાલી. ઉં
પધારો મુનિ કચોલે કુમકુમ ભરીને, વસુદેવ કેરે
જીવનજી. દમારામ.

કચ્ચર, અં ખૂબ કચરાઈને ચગદાઈ ગયેલું
હોય તેમ, ચપટ. કિં ૩૦ કચ્ચર થલું=કચરાઈને
ચપટ થઈ જતું. ઉં રધિર ચાલું મુખથી, ક-
ચ્ચર થયો નિર્વાણ. ગિરધર.

કચ્ચરદાણું, પું (કચ્ચરદાણું) કચરાઈને
થયેલો નાચ, પિનાચ, છુદો, પાવમાચી (ચગ-
દાઈને કે બીજી રીતે સાવ નાચ થઈ જવો કે
ભાગીને બુડો થઈ જતું તે) કિં ૩૦ કચ્ચર-
દાણું થઈ જતું=કચરાઈને સાવ નાચ થઈ જવો,
છુંદાઈ જતું.

કચ્ચા, વિં [દિ.] કાચું, અકુશળ. ઉં
મુરતનથા ઓ તનુજ ! વિશેષે નામર બચ્ચા,

તમે હઠમાં નહિ કચ્ચા. નર્મ. ૨ પાકું-છેવટનું
નહિ એવું.:-કચ્ચા ખાર, એમ કહેવાય છે.

કચ્ચાઈ, સીંઝી કાચાપણું, કચાચ. ૨
અકુશળતા; પદ્માઈ ઉત્ક્રુ તે.

કચ્ચાંબચ્ચાં, નં (બ. વ.) બચ્ચાંકચ્ચાં,
નાનાં છંપાં, જખાં.

કચ્ચું, નં કાચકીનું કંઠણું સુવાળા કાટલા-
વાળું બી, કાચકું. વિં [દિ.] કાચું, અપરિપક્વ,
અનુભવ વગરનું.

કચ્ચ, પું [સ.] કચ્ચરે પહેરેલા કપ-
ડાની પાટલીને નાની આગળથી લઈ બે પગ
વચ્ચે થઈ પાછળ ખોસવી તે, અથવા એ રીતે
પહેરનાની ગીત તે, એ પ્રમાણે કસવાનું જે વસ્ત્ર
અથવા વસ્ત્રની પાટલી તે, કાછડી કાછડો, કાછેટો,
કાછેટો, કાછો, લંગોટ. ૨ કિનારા અથવા સર-
હદ ઉપરનો નીચલો પ્રદેશ. સિંધ અને કાઠિ-
આવાડ વચ્ચે આવેલો એક નાનો પ્રાંત. ૩
કાચબો.

કચ્ચપ, પું [સ.] કાચબો. ૨ અર્ધ કાઠ-
વાનું એક યંત્ર. (કાચબા જેવી આકૃતિનું હોવાથી.)
કચ્ચપી, સીંઝી [સ.] કાચબી, કાચબાની માદા.

કચ્ચાવતાર, પું [સ.] ધમિરના દશ
અવતારોમાંનો એક અવતાર. (દેવ અને દાન-
વોએ મળીને ત્યારે સમુદ્ર વસોઓ લાંબે રવે દંડ
પીઠ ઉપર ધરવાને ભગવાને લીધેલો અવતાર.)

કચ્ચી, વિં કચ્ચનું, કચ્ચમાં રહેનાર અને
કચ્ચમાં બનેલું હોય એવું. ઉં ધોડા તો કચ્ચી
ભલા, પ્રેમ પ્રમાડે ઉર. ક. દ. ગ.

કચ્ચો, પું [મ. કચ્ચ.] કાછડો મારવાનું
કપડું, કચ્ચ બીજાનો કપડાનો ફટકો, લંગોટ.
૨ કાછેટો, કાછડી.

કચ્ચું, કિં સં કાછેટો મારવો-બીજો,
કાછડી વાગવી.

કચ્ચાટી, સીંઝી [મ. કચ્ચ.] લંગોટી,
કચ્ચા કપડાની પટી-પાટલી. ૨ કચ્ચમાં
આવતો અવધવ, રૂપા અને તેને લગતું ચાંદાનું.

કચ્ચાટીબંધ, વિં કાછડી વાગનાર. (મેરો

ભાગે પુરયો પોતર પહેરી કાછડી વાળે છે
 સ્ત્રીઓ વાળતી નથી, તેથી કાછડી વાળનાર
 અર્થાત્ પુરુષ, એજ પ્રમાણે પુરુષો જનોધ પહેરે
 છે અને સ્ત્રીઓ પહેરતી નથી, એટલે એકલા
 પુરુષો, સ્ત્રીઓ નહિ એવું બતાવવાને કછોટીબંધ,
 જનોધબંધ એમ નોંતરાં દેતાં કહેવાય છે.) ૨
 કછોટી બાંધી રાખનાર, જેની કછોટી છુટી ન
 હોય એવું, પ્રહારચારી.

કછોટો, પું [સ. રૂચ.] કાછડો, કચ્છ.
 ૨ કચ્છમાં આવી જતો શરીરનો જે ભાગ તે.

કછોરું, નં નહાર ખરાળ છોકરું, કુસં-
 તાન. કહેવું છોકરું કછોરુ થાય પણ માળાપ
 કમાળાપ ન થાય=છોકર કદાપિ પોતાની ફરજ
 અને-રનેહ તથા દે પણ માળાપ એવાં યતાં નથી.

કંજલ, સ્ત્રી સોફટાની રમતની એક રીત.
 ૨ કરામત, તદખીર, યુક્તિ. (કાઠિ.)

કંજલી, સ્ત્રી [સ. કજ્જલી.] એકકા
 કરેલા ગંધક પારાનું મિશ્રણ. કિં ૩૦ કંજલી
 કરવી=ગંધક અને પારાને ઘૂંટીઘૂંટીને એકતાર
 કરી નાખવા. આ મિશ્રણ કાણુ થાય છે.

કંજલો, પું એક જાતનું પંખી, કપિંજલ.

કંજળાનું, કિં અં ૩૦ ઝાંખા-કડા પડી જવું.
 (દેવતાનું) છારી-રાખથી દંકાવું, બળાને ઠરી
 જવું. (કંજળાઈ જવું વા કંજળવું પણ કહેવાય
 છે.) ૨ સોફટા-આછની રમતમાં આવ્યાના નક્કી
 કરેલા ધરમાં પહેલવહેલું સોફટીઓનું ભુગ બંધાવું.

કંજળાઈજવું, કિં અં બળીબળીને
 ઉપરઉપરની સપાટીના તેજનું ઝાંખા પડી જવું,
 ભસ્માવશેષ થઇ જવું, બળી રહીને ઠરી જવું.

કંજ, સ્ત્રી [મ. જ્ઞા.] સર્જિત, આશ્વત,
 હાણુ, માહું. ઉં ૩૦ પ્રજા કરી કંજ ભાળો, સજ્ઞ
 યદ માને સર્વ. વધલ. ૨ મોત, મૃત્યુ.

કંજ, સ્ત્રી [સ. કન્જ.] હીકમત, યુક્તિ,
 તદખીર, ક્ષણ.

કંજાત, પિં [સ. કન્જાત.] કુસ્તિત
 જાતનું, નીચ ગુપ્તમનું, નહારા-હીણા ગુણનું.
 ૨ નીચ, ખરાળ. ૩ અગિવેકી, ઉદ્ધત.

કન્જરજ, સ્ત્રી [પા.] રાજકર્દવક, હાણુ-
 આશ્વત. ૩૦ ૩૦ કન્જરજએ=હાણુઆશ્વત, મરણ
 અથવા તેવીજ રાજકર્દવક આપતિ આવી પડે તે
 વખતે.—કન્જરજએ પાળવું.

કળ્યા-ખોર, પિં [મ. કર્ણયેન્નપા.
 સુરંન, સોર.] કળ્યા કર્મ કરવાનો જેનો
 સ્વભાવ હોય એવું, દંટખોર, લટકણું, તકરારી,
 તોફાની. ૨ કલેશી, કંકાસીઉ.

કળ્યા-હલાલ, પું કળ્યા કરનારાઓની
 વચ્ચે પડીને કામ કરનાર. ૨ કળ્યા-મુકર-
 દમો-દાવો-લદનારા લેકાને કેમ દાવો લદવો
 તેની ગોઠવણ કરી આપીને હલાલી ખાવાનો
 ધધો કરનાર, મુકરદમો લદવાની ગોઠવણ કરી
 આપનાર.

કળ્યા-હલાલ, પિં જે જાણી વચ્ચે
 કળ્યા કરાવનાર કોઈ ત્રીજું, લદાવી મારનાર.

કળ્યા-રળ્યા, પું (બ. વ.) કલેશ
 કંકાસ, લદાઈટો.—આ બહુ કળ્યારળ્યા કર્મ
 કરે છે.

કળ્યા, પું [મ. કર્ણયે.] પરસ્પર વિ-
 રદ મતવાળા જે પક્ષ વચ્ચેની તકરાર તે, રાદ,
 મારામારી, લદાઈ. ૨ કંકાસ, કલેશ. ૩ ઈનસાફ
 કરવાની બાબત. કિં ૩૦ ૧ કળ્યા કરવો=
 બોલાબોલ-તકરાર કરવી, લલવું. ૨ કળ્યા માંડવો
 =દાવો કરવો. કહેવું કળ્યાનું મોં કાણું=કળ-
 આમાંથી નહારું પરિણામજ આવે. ૨ કળ્યા
 વેચાતો લેવો=લદાઈ વહેંચવી. ૩ કળ્યા કંકાસથી
 ગોળાનું પાણી સૂકાય નાસે=કળ્યામાંથી શુરંજ
 થાય.

કન્જેડ, સ્ત્રી બેમાંનું એક, કે જે ૨૫ રંગ
 કદ (વય-રવલાવ) વગેરેમાં પહેલાના જેવું નહિ
 તે, જેડીનું નહિ એવું જે તે.

કન્જેડ, પિં એકબીજાની સમાન નહિ એવું,
 ૨૫માં રંગમાં અને લાટ-કદમાં એકબીજાની
 જોડ જેનું ન હોય એવું, અસમ, નહિ સરખું.

કન્જેડ, નં વય અને કદમાં નાનો વર અને
 મોટી વહુ અથવા એથી ઉલટું એવું જે સ્ત્રીપુરુષનું

જોડું તે, હીલુવરું. ૨ બધીરતે એકબીજાને મળતી ન હોય એવી બે વસ્તુઓનું જોડું તે.

કેળવણ, નં [સ.] અગ્નિની જ્વાળા અથવા દીવાની જોત મારફતે નીકળતી કાળી રજ, કાળજા, મેંશ, મશી. ૨ અંજન.

કેળવણી, જુઓ કેળવણી.

કદે, સીં [સ.] કચ્છર, કડ, કટિ. ૨ ચટાઇ, ધાસની સાદડી. ૩ મહેનત, મજૂરી. ૪ એકસપી.—છાકરાંએ કટ કરી=એકસ પી તોડી. ૫ કકણ, કડું.

કદે, અં એવો અવાજ. કિં ૩૦ કટકટ થયું=કટકટ એવી જાતનો અવાજ નીકળ્યા કરવો. —ધડિઆળ કટકટ થાય છે.

કટકે, નં [સં.] લશ્કર, ફોજ, સૈન્ય. કટકદળ=મોટી ફોજ. ઉં કોઇ કહે કટકદળ ઉલટયાં, કોઇ કહે આભો રવાણો સધ, ભલે ભલે. ગીત. ૨ ચટાઇ, હુમલો. ૩ લશ્કરી ડાવણી. ૪ કડ, કકણ. ૫ કોટલું, ખોખું. કહે ૧ કાડી ઉપર કટક=નાતી નિર્ણય વસ્તુ કે વાતમાં બહુ મોડું—ભારે કામ કરતાં આમ કહેવાય છે. ૨ કટકની હાંકી કટકમાં ફોડવી=બહાર જે કંઈ હોય તે ત્યાંનું ત્યાં રહેવા દેવું—થેર લાવવું નહિ. (જ્યાં જે કરતા હોઇએ તે ત્યાંજ રહેવા દેવું.)

કટે-કટે, સીં (કટ, અવાજ ઉપરથી અનું) કટકટ કર્યું તે, ટકટક, ટોકણી. ૨ કજ્જો, ટોડા. કિં ૩૦ કટકટ કરવી=કપકાના-ટોકવાના અર્થમાં ખોલખોલ કરવું, ખડખડવું, ટકટક કરવી.

કટકટલું, કિં અં કટકટ એવો અવાજ થવો, ખડખડવું. ૨ જોરથી-કટકટ એવો અવાજ નીકળે એમ ચાલવું. ઉં ગડગડી નોખત ધન ગરજે શું, કટકટ કરીને સેન ચાલ્યું રીઝે. પ્રેમાનંદ. ૩ કટકટ કપી કરવી=ટકટક કરવી.

કટકટીઆપણું, નં કટકટ કરવાનો સ્વ-ભાવ તે, કટકટ કરવાપણું, ટકટક કરવાની ટેવ-આદત હોવી તે.

કટકટીઉં, વિં કટકટ કરનાર, ટકટકીડ, તકરારી, કચકચીડ, ખોતરણી કાઢીને ટાકટાક કરે એવું.

કટકલું, વિં કટ-કદને ભાંગી જાય એવું, જલદી ભાંગી જાય એવું, ખટકણ, ખરડ.

કટકીઉં, વિં ખટકણ, ભાંગી જાય એવું, ખરડ.

કટકીઉં, નં છાપરી, ૨ માળ. (નર્મ.) કટકું, નં નાનો કકડો. ઉં 'કટકું રોટલો દે મેરી મૈયા.'

કટકો, પું [સ. કદ=કકડો કરવો.] આખા-નો એકાદ ભાગ તે, કકડો, કકડો, ખંડ, ભાગ. બહુજ મોડું—અતિઅલ્પ, જરાક, નામ માત્ર એવો અર્થ બતાવવામાં વપરાય છે.—કટકો રોટલોય ના આખો. (આખો નહિ તો ખેર.) કટકાંમ કાગળ ના લખ્યો. (લંબાણ નહિ તો ખેર—એ અક્ષર.) ઉં કકણ થયારે માધવ મથુરાં જઇ, કાગળ ન લખીઓ કટકારે. મીરાં.

કટકોસ, સીં પીમદાની.

કટર, સીં તાડ અથવા ખજુરાંના યડને વચ્ચેથી ઉભુ વહેરી તેની અદરનો પોચો ગર કાંઠો નાખીને બનાવેલી હોડી.

કટલું, નં [સ. કુટીર.] કરાંડી-ધાસ કે જાળનું નાનું ઝુપેડું. ૨ ઝુપડાનું—ઝાંપાનું કરાંડી કે ખપરાનું કમાડ, ટાંકણ. વિં કટલું. (મા.)

કટલું, જુઓ કદલું.

કટોકટ, સીં હરિશર્ષ, કસાકસ, દુશ્મનાઈ. ૨ તકરાર, લડાઈ, મારામાર.

કટોકટી, સીં ધણીજ દુશ્મનાઈ, યત્રુવટ. ૨ મારામારી, ઝપાઝપી. ૩ કસાકસી. કિં ૩૦ કટોકટી કરવી=સામસામે દ્વેષથી હરિશર્ષ કરવી. તડને ફડ કરી હાઈ ઝડપે કરવો, ચડાઉપણથી ખોલાખોલ કરવી.

કટાક્ષ, નં [ત.] પ્રેમ ભરી વાકી નજરે જોવું તે, ભાવ કે સ્નેહ દ્વંદ્વ છુપી સાત કરવી તે, નેનઅદા. ૨ કરડી નજર, કરાગી કરવી તે.—એ તો તમારી ઉપર કટાક્ષમાં જોતો છે. (આંખની મારફતે પ્રેમની ગુસ્સાની કે સંકેતા-દિકની ધ્રુષ્ટ દેખાડવી તે.)

કટાક, વિં નકરૂરી, કજ્જાખોર. (સોરડ.)

કટાણુ, વિં ધાતુના કાટને લીધે બેસ્વાદ થયેલું, કાટવાણું, કટાયેલું. ૨ કટાણાબરેલું, ખિન, ખાટું. ૩ નં કબેળા. કિં ૩૦ મોં કટાણું કરવું = નાપસંદગી દર્શાવવી, અરચિ દેખાડવી ઉં મોહું કટાણું કરીને મૂગનેણી ચાલી. ભા. ના.

કટામણું, વિં કટાવાની અથવા કટાવવાની ખાસિઅતવાળું, વસ્તુને કાટ ચઢાવે એવું, ઝટ કાટ ઉત્પન્ન કરે એવું. ૨ કટાઇ નય એવું, ખાટું. ૩ ખિન્ન, અપ્રસન્ન.

કટાર, સ્ત્રી [સ. કંદાર.] બે બાલુએ ધાર, છેડે અણી અને પકડવાની મજબુત અને સુંદર મુઠવાળું ભાલાના પાના જેવું નાનું હથિ-આર, કટારી, સીધો જમૈયો. ૨ લીટીઓની-લખાણની હારનો એક ભાગ, કાલમ. (અં):—લોકાપયોગી લખાણો માટે અમારા પત્રની કટારો ખુલી છે. ૩ કટાક્ષ.

કટારડી, સ્ત્રી નાની કટાર. (કટારનું નાણુક-તા-લઘુતાદર્શક રૂપ. આ શબ્દ કવિતામાં વપરાય છે.) નેત્ર કટારડી=આંખનું ધાયલ કરે એવું જેવું તે. ઉં નવ આવે સમોવડ આંખને, કંઈ કટારડી સારી છે, તે તો હરિ હાણે તારી આંખ, મળવાને મારણ હારી છે. દયારામ.

કટારી, સ્ત્રી કટાર. ૨ કટાક્ષ, ૩૦ મં નેત્ર કટારી=આંખપી કટાર.

કટાવ, પું એક જાતનો પલ્લવ, રાગ. ૨ કટિબંધ.

કટાવણું, કિં ૩૦ કપાવણું, વઢાવણું. ઉં નારી જાત કંજાત, કૈનાં સીર કટાવે. સામળ. ૨ કાટ ચઢે એમ કરવું.

કટાણું, કિં અં કાટ ચઢવો, કાટવાણું થવું. (ધાતુની ઉપર કાર, ખટાશ અથવા દવાથી કાટ આવવો તે.) ૨ કટાણું થવું. (ખાટા પદ-થનું કાટને લીધે બેસ્વાદ થવું) ૩ ખિન-નાખુશ-થવું. ૪ કપાણું, વઢાણું, છેલણું.

કટાસણું, નં [સં. કટ=ધાસની સાદસી+આસન.] ધાસનું-દર્શનું આસનીઈ.

કટાહ, પું [સં.] કાચગાની પીઠના હાડ-

કાનું કાટણું, અથવા તેના જેવા ધુંમટદાર ધાટનું જે કંઈ તે. ૨ સ્ત્રી પેણી, તાવડી.

કટિ, (કટી.) સ્ત્રી [સં.] ચાપાની ઉપરનો અને પાંસળાંની નીચેનો સરીરનો વચ્ચો ભાગ, કમ્બર, કંડ.

કટિનાણું, નં [સં.] કમ્બરનું રદાણુ યાવ એવું જે કંઈ તે, કમરબંધ, કમરપટો.

કટિબંધ, પું [સં.] કમરપટો, કટોરો. ૨ કટાવ. ૩ ગોળા ઉપરની મંડળાકાર રેખાઓની વચ્ચેનો જે ગોળ પટાદાર ભાગ તે.—શીત કટિ-બંધ, ઉષ્ણ કટિબંધ. (પૃથ્વીના ગોળા ઉપર ગોળ લીટીઓથી ગોળપટે પાડેલા જે ભાગો તે.)

કટિમેખલા, સ્ત્રી [સં.] કમરપટો, કંદોરો. સ્ત્રીઓની કમ્બરનું ધરેલું, રશના, કાંચી, સેર.

કટિશૂળ, નં [સં.] કમ્બરનો વાનો સણકો એક જાતનો કમ્બરમાં થતો રાગ.

કટિસૂત્ર, નં [સં.] કંદોરો, કમ્બર બાંધવાનો દોરો.

કટિસ્નાન, નં [સં.] કમ્બર અને તેની નીચના ભાગનું જે સ્નાન-ધોવું તે, અર્ધસ્નાન, (સરીરના નીચલા ભાગે નાહવું તે.)

કટું, વિં [સં.] કડવાસવાણું, કડવા સ્વાદનું, કડવું. ૨ નહિ સ્વે એવું, અપ્રિય, ખોટું લાગે એવું.—કટુ વચન=કડવું વેણું. ૩ તીખું.—કટુત્તમ =સૂઠે, મરી અને પીપર.

કટુંક, વિં સહેજ કડવું, કંઈક કમ કડવાસવાણું, કડવા જેવું. ૨ સહેજ તીખું.

કટુંતા, સ્ત્રી [સં.] કડવાશ, કડવાટ. ૨ તિખાશ. ૩ ઝેર, ખાર, નહારાપણું.

કટુંતાઇ, સ્ત્રી કડવાશ, કડવાપણું. ૨ ખાર.

કટુંપત્ર, નં [સં.] પિત્તપાપડો.

કટુંફળી, નં [સં.] કડવું ફળ, દંદરવાયણું. ૨ ઝેરી નાળિયેર. ૩ કાચકું.

કટરો, પું કટોડો, ગોળ, કાર, કિનાર.

કટોરી, સ્ત્રી [સં. કટોરા.] પડધીવાળા બાજરી વાડી, ખાડી, જાગ, ચઢાણું. ૨ સોના રૂપાના કે ધાતુના પાતળા પતરાની બનાવેલી

તુએરની દાળના ઓઝા જેવી ટીકડી, ટીકી. ૩
ઓઆના કાપડામાં કસથી લુગડાના કકડથી
ખનાવેલો ઘાટ, ખોલ, તાલું.

કટારો, પું [સ. કટોરા.] પડીવાળું ને
પહોળા મોનું એક પાત્ર, વાડકા, પ્યાલો, ભમ.

કટી, સીં મિત્રતા-સાથીપણું કાઢી-તોડી
નાખવું તે, મિત્રમેદ, છુટી, સંબંધ ભંગ. કિં ૩૦
કટી કરવી=મિત્ર-સાથી સંબંધ કાઢી નાખવો,
છુટા પડી જવું. (કટા, એમ પણ બોલાય છે.
આ શબ્દ નાનાં છોકરાંમાં વપરાય છે, ને તેઓ
પોતાના ટોળામાંથી જેને ખાતલ કરે છે તેની સાથે
કટા-કે-કટી કરી, એમ કહે છે.)

કટું, વિં ધણુંજ આકરું, પકડું, પૂરેપૂરું,
કારી.-કટો દુરમન. ૨ ખારીલું, સખત. ઉં
આ-દેશના લોક x x દુરમન તરફ કટા હોય
છે. પાંચમી. પા. ૬૪.

કઠે, સીં [સ. કટ=સાદડી.] સાદડા-
ભવત્રાં અથવા કોષ્ટ ભતની ઓલની ગૂથેલી
ચુણ. ૨ ઉકળાટ, ધામ, કઠારો.-આજે કઠે વધારે
છે એટલે વરસાદ થશે. ૩ અંદરથી ભારે લાગવું
દુખવું અથવા કઠવું તે, આંતર પીડ. ૪ એક ઋષિ.
૫ એ નામનું ઉપનિષદ.-કટાપનિષદ.

કઠણ, વિં (સં. કઠિન.) ભોડાય, કપાય
કે ઝટ ભગાય નહિ એવું, સખત જમીન, લાકડું
પત્થર વગેરે.) ખૂચે એવું, નરમ-પોચું નહિ એવું.
કઠણ પધારી. ૨ સમભય-કરાય નહિ એવું,
અધરું. ત્રય, કામ વગેરે. ૩ ઉપાય ચાલે નહિ
એવું, મુશકેલ, અશક્ય.-તે બચવો કઠણ છે.
૪ અસર થાય નહિ એવું, નિર્દય. કઠણ છાતીનું.
૫ દુઃખ લાગે એવું, કડવું-કઠણ વચન. ૬
અણીનું, બારીક. કઠણ વખત. ૭ આકરું,
કપરું-કઠણ સાસરી. ૮ મજબુત, સંનીન.
કિં ૩૦ ૧ કઠણ કરવું=અસર થાય નહિ એવું
કરવું, સખત બનાવવું.-મન-છાતી કઠણ કરીને
રહેવાનું છે. ૨ કઠણ થવું=નિર્દય-નિમ્મૂલ્ય થવું,
કંઈ અસર રાખતી નહિ. ઉં કઠણ થયા રે મા-
ધવ! મથુરાં જઈ. મીરાં. રૂં ૩૦ કઠણ-કાગ

-દહાડા=દુઃખે કરીને કઠાય એવો વખત. કઠણ
વેળા.

કઠણાધ, સીં સખતાધ. ૨ સગીનપણું.
૩ મુશકેલી. ૪ નિર્દયતા. ૫ આકરાપણું. ૬
મજબુતાઈ.

કઠણારી, સીં કઠણપણું, કઠણાધ.

કઠરાધ, સીં [સં. કઠર=કઠણ.] અકળા-
મણ, મુંઝવણ, અમુંઝણ.

કઠલો, પું ભુટી ભુટી ધણીક ભતની
વસ્તુઓનો સમુદાય, ધરવાખરો.

કઠણું, કિં અં [સં. કઠ=દુઃખમાં રહેવું.]
અંદરથી દુઃખી થવું, બેચેની રહેવી, પેટમાંનો
ભાર નડવો-અમુંઝણ થવી.-એના પેટમાં ગર્ભ
કે છે. ૨ ગરમી પડવી, ધામ-ઉકળાટ, કઠારો
લાગવો-વરસાદ કો છે. ૩ કઠણ લાગવું, ખૂંચવું.
:-જમીનપર ચૂવું કે છે.

કઠવો, પું તેલ ઘી વગેરે ભરવાને માટીનો
ધડો, ગાડવો. વિં ડંખે એવો, નડનાર (જોડો.)

કઠામ, નં [સં. કુન્સ્યાન.] ખરાબ સ્થાન,
નહિ સારી જગા, અપવિત્ર-અસ્વચ્છ જગા,
સારું ઠેકાણું નહિ તે, ઉં કામકામ મથો પડી,
ક. દ. ડા. ૨ શરીરનો દેખાડાય નહિ એવો ભાગ,
કઠકાણું. કહેવું કામ ચમકું ને સસરા વૈદ=સહેલો
ને સાધ્ય ઉપાય હોય પણ તે કરાય નહિ એવી
મુશકેલીના અર્થમાં આ કહેવત વપરાય છે.

કઠારો, પું [સં. કઠ=દુખવું.] અંદરથી
અકળામણ આવવા જેવું દુઃખ થવું તે, કઠવું
તે; અત્યંત ગરમી લાગતી તે, બકારો થવો તે,
ઉકળાટ, ધામ. :-કઠારો થાય એટલે ભણવું કે
વરસાદ થશે.

કઠિઆરણ, સીં (કઠિયારણ) [સ. કાષ્ઠિક
=લાકડાં કાપીને વેચનાર.] કઠિઆરાની સી. ૨
લાકડાં કાપીને વેચવાનો ધંધો કરનારી સી.

કઠિઆરી, સીં લાકડાં વેચવાનો ધંધો
કરનારી સી. કઠિઆરાની સી. ૨ કઠિઆરાપણું,
કઠિઆરાની વૃત્તિ.

કઠિઆરો, પું [સં. કાષ્ઠિક.] બાળવાનાં

લાકડાં કાપવા તથા વેચવાનો ધંધો કરનાર, કઠી વેચનારો, લાકડાં વેચનાર.

કઠિન, વિ० [સં.] કઠણ, સખત, મજબૂત.

કઠિનતા, સ્ત્રી० [સં.] કઠણપણું, કઠિન્ય, કઠણશ.

કઠીઓ, પું० એક જાતનો જુનો સિંકો.

કઠેકાણું, નં० ખરાબ જગા, કુસ્થાન, અયોગ્ય સ્થાન, ૨ ગુપ્ત સ્થાન, ઢાંપી રાખવા જેવો શરીરનો નાજુક-સુવાળો ભાગ.

કઠેડો, પું० (કુરો) ઉંચી કિનાર ઉપરથી પડી ન જવાય તે માટે કરેલી આડ, કુરો, હૈયારખી, પાળ. ૨ ગોખ, અંખો. ૩ ખટારો.

કઠેરો, પું० કઠેડો, હૈયારખી, ધોરો. ઉંખની એકઠા ને કુરો અગાસી. ક. દ. ગ.

કઠોડી, સ્ત્રી० નાનું કઠોડું.

કઠોડું, નં० મસાલો ભરવાનું એક અથવા વધારે ખાનાનું લાકડાનું ચોકડું, લાકડાની ખાનાં અને ઢાંકણવાળા નાની પેટી.

કઠોડો, પું० વહાણનો પાછલો ભાગ. ૨ કુરો, ગોખ.

કઠોદર, નં० [સં. કઠ+વર.] એક જાતનો પેટનો રોગ, પેટનો કઠેલી ગંઠનો એક રોગ. (જળોદર જેવો એક ઉદરરોગ.)

કઠોર, વિ० [સં.] ખુબજ કઠણ હોય એવું, ધણુ સખત, કઠક; જરાય અસર ન થાય એવું, નિર્દય. ૨ કઠક, કડવું લાગે એવું. :-કઠોરભાષણ.

કઠોરતા, સ્ત્રી० કઠોરપણું, કઠિનતા (મનની) નિર્દયતા.

કઠોરપણું, નં० કઠોરતા.

કઠોરાઈ, સ્ત્રી० કઠોરતા.

કઠોળ, નં० જેની એ કાંડ થતી હોય એવું અનાજ, દિલ્લ ધાન્ય, જેની દાળો થાય છે તે જાતનો દાળો. (મગ, મક, તુએર, ચણ, વાલ વગેરે.)

કઠ, સ્ત્રી० કમ્મર, કેડ. ૨ એકવાર ખાડેલી ડાંગર, દરડ. (કેડ) ૩ ગણીને અપાતી વસ્તુઉપર એ કઠે જૂવણુક બદલ જે વધારો અપાય છે તે.

કઠ, અં० એવો એક અવાજ. કિં० પ્ર० કઠક યજું=કઠકડવું.

કઠક, વિ० [સં. કઠ.] આકરું, ગરમ, તાવું, સખત. કઠક થાય એવું. ૨ કઠણ, બરડ, બટકણ. (વસ્તુ) ૩ કાચું, અપરિપક્વ. (ભાત કઠક છે) ૪ કારું, ખાલી, નિર્ધન. (કઠકઅંગાળી.) ભૂખ્યું, ઉપવાસી.

કઠક, સ્ત્રી० કાનતું ધરેણું, કઠી, વાળી. ૨ તખતી (લાકડાની બારીની.)

કઠકડ, અં० (અનુ०) એવો અવાજ. ૨ કઠકટ, કઠકડટ, સડસડાટ. :-નાનો છોકરો કાગળ તો કેવો કઠકડ વાંચી ગયો. કિં० પ્ર० કઠકડ યજું=કઠકડવું.

કઠકડવું, વિ० (કઠકડવું) કઠકડ એવો અવાજ થાય એમ ધણુજ તપી ગયેલું, ઉકળતું, તાવું, અત્યંત ગરમ. (તેલ ધી વગેરે) ૨ ખડખડવું, ઈસ્ત્રીવાળું (અંમરણું) ૩ આકરું, ધૂનવે એવું, સખત. (કઠકડતી ટાં.)

કઠકડવું, કિં० અં० (કઠકડવું) કઠકડ એવો અવાજ થયો, (અત્યંત ગરમ થવાથી, ધૂનરાથી અને ટાં વગેરેની અસરથી.) ઉકળવું, અત્યંત ગરમ થવું. ૨ ધૂનવું, હાલવું. ૩ ખડખડવું. ૪ સંકોચાઈ જવું.

કઠકડાટે, પું० (કઠકડાટ) કઠકડવું તે, કઠકડ એવો અવાજ.

કઠકડાટે, અં० વગર આગે, અટક્યા વગર, સપાટથી, એક સરખી રીતે. :-તેણે કઠકડાટ વાંચ્યું. નર્મ. સડસડાટ, સપાટાબંધ. ઉં કઠકડાટે કોટી નોંધ આપ્યા. પ્રેમાનંદ.

કઠકડાટી, સ્ત્રી० કઠકડ એમ ચર્ષ રહેવું તે, કઠકડાટની કળેલી.

કઠકડાવણું, કિં० સં० કઠકડ એવો અવાજ થાય એમ કરવું, ઉકાળવું, ખૂબ ઉતું કરવું. ૨ ધૂનવણું, ખડખડાવણું, પીસવું, કચરણું. :-દાંત કઠકડાવવા.

કઠકડિત, વિ० તાવું, અતિ ગરમ, કઠક. ૨ સપાટબંધ ઈસ્ત્રી કરેલું.

કઠકડીને, અં० ધણુજ જોસમાં, ધસારાબંધ, સપાટાબંધ. ૨ કઠકડ થઈને,

કડકલું, વિં કરકલું, કરડે એવું, કરડવાની આદત પડેલી હોય એવું.

કડક-ખગાળી, વિં ભપકામાં રહેનાર-પણ ખાલી ખીસાતું, ખાલી દમામ-ભપકાવાળું, કોરડું, ધનહીન, આડંબરી.

કડકા, પું (બ. વ.) પાણી, ઉછળતાં કડકડ થઇને જોસના જે ઉછાળા આવે છે તે, કાકડ.

કડકી, સ્ત્રીં નાનો કડકો, કરચ, રેખ.

કડકીછિં, નં પુરપને કાને પહેરવાનો મોતીનો મોટો વાળો. કડકીઆં=આખા કાનની આગળ પાછળ આવી રહે અને આગલી તરફ મોતી રહે એવી મોટી વાળી.

કડકો, પું આખી વસ્તુમાથી જુદો પડેલો એકાદ ભાગ, ખડ, કકડો, વૃકડો. ૨ બચકું, કવલ, કાળીઆ. કહેવું કડકે કડકે લિસ્તિમલા=છોકરે છોકરે અધરણી. વિં ખાલી ભપકાવાળો, કોરડો. ૩૦ પ્રં કડકો કોર=કડકો અને જુકો, ગોર. થોડુંધણું, સહેજસાજ.

કડકોચલી, સ્ત્રીં ચામડીનું વળીઉં, કરચલી, કરચલી.

કડખા, સ્ત્રીં એક રાગિણી.

કડચ, સ્ત્રીં કરચ, કડકી, કકડી.

કડચલી, સ્ત્રીં કરચલી, કરચોલી, વળીઉં.

કડચસો, પું દરીઆમાં-પાણીમાં થતું ધણું પગવાળું કાચ્યાના જેવું એક નાનું પ્રાણી.

કડછી, સ્ત્રીં [સ. કવી.] પ્રવાહી ખોરાકને હલાવવાનું અને પીરસવાનું નાની પાડકી જેવા ચાડાનું તે લાંબા હાથાનું એક વાસણ, નાનો કડછો.

કડછો, પું [દે. વચ્છ-વડુચ્છઓ.] મોટી કડકી.

કડ-કડ, અં ગાડ-ધર વગેરેના પગવાથી થતો કડ-કડ એવો અવાજ, કડકડ એમ થવું તે. (અનુનં) ૨ ઉપરાઉપરી ગળનાએ થવી તે.

કડણ, સ્ત્રીં કડણ, ખડકની કાર. ૨ ટેવ, આદત. ૩ પાણીના કોસની લાકડા-લોહાની ગોળ કાળી.

કડ-તડ, સ્ત્રીં કરતાવ. ૨ કુચડી.

કડદો, પું [સ. કટનદાય=સાગ.] ભાગ કાઢવો-ઓછું કરવું તે, ઘટાડો, કાટવું, ઘટ. આપવી તે. કિં ૩૦ કડદો આપવો=ઘટાડો આપવો, ઓછું કાપીને આપવું. કડદો ઉતારવો =મેલ કાઢી નાખવો. (કાઠિ.) કડદો કરવો=કાટણ કાઢવું. ૩ ભેળ.

કડપ, પું (કરપ) [મ. કરપ=દાખ.] કરખ, હાક; વજન, ભારભોજ.

કડપસું, નં કોળ કે કપાસના કરસણ-કરાંકી વગેરેના છોડને કાંપી કાપીને ખેતરમાં થોડે થોડે છેડે ટંગવા કરવા તે. ૨ મોટેલાં બાત-ખીચડીની કપોટી, પોપડો, દાઝ.

કડમ, નં [દે. જહમ્પો.] જાર બાજરીના સુકા સાંકા, ટોરનો ચારો, તુડં ધાસ. (-તુકો રાડના પુળા.) ૨ કરપ, હાક.

કડસી, સ્ત્રીં નાના છોકરાંના હાથનું પા-તણું ને ગોળ ધરણું, કહી.

કડવાટ, પું [સં. વડુ+જાતિ.] કડવો સ્વાદ તે, કડવાપણું, કડવાસ, કટુતા. ૨ મનની જે અપ્રિય લાગણી તે, દેવ, ખાર, અંટસ.

કડવાટવું, નાં ધાં કડવાટવાળું કરવું, કડવું થાય એમ કરવું, કડવું ઓસડ આપવું. ઉં બાળકને તો કડવાટતાં રહેવું. નર્મ.

કડવાસો, સ્ત્રીં (કડવાસ) કંઈક કડવો સ્વાદ તે, કડવાપણું, કટુતા.

કડવી, સ્ત્રીં એક જાતની કડવી વેલ, મગ્ગ. ૨ ખાદી.

કડવું, નં [સ. વડ.] એકજ રાગના કાબની કેટલીક કડીઓનો સમુચ્ચય, કવિતાનું એક નાનું પ્રકરણ.

કડવું, વિં [સ. વડ.] કરિઆતાના અથવા એળાઆના જેવા સ્વાદનું, કટુ સ્વાદવાળું. ૨ પસદ પડે નહિ એવું, અપ્રિય. ૩૦ પ્રં કડવું એર=અન્યંત કડવું. કડવી જીભ=અપ્રિય વાણી બોલવાની ટેવ તે, મુખની-જીભની મિઠાઇ નહિ તે. કડવું ઓસડ=ક્ષિતકર પરંતુ કડવું-અપ્રિય થાને એવું ને તે. કડવી આંખ=ખારીલી-

દેવ ભરી નજર. કહેં કડવાનાં કડવાં ને
મીઠાનાં મીઠાં નકારામાંથી નકારું અને સારામાંથી
સારું થાય એમ કડવે લીમડે કડવો વાસ=
વરતુ જેવી હોય તેવીજ તેની અસર. કડવું
ઓસડ મા પાય=જેને હૈડે હિત હોય તેજ દુઃખ
લગાડે. કડવા ઝાડને બહુ ફળ=ઠારી વરતુનો
વિસ્તાર બહુ. કડવા લીમડાની મીઠી ઝાપ=
પ્રિયજનનું વચન અપ્રિય હોય તોપણ તેની અસર
તો સારીજ. ઉં “કડવા હોયે લીમડા મીઠી જેની
ઝાપ, બહુ હોય અબોલડા તોય પોતાની ખાંય.”

કડવું, કિં જુઓ કરડવું.

કડવો, જુઓ કરડવો-કૈડવો.

કડસો, પું મોટી ભીંતને લગતી નાની
ભીંત અશીતે બનાવેલું લંડારીઢ, પડભીંતીઢ.

કડા, સીં (પું) એક જાતની ડાંગર:-કડાના
ચોખા. જુઓ કડા.

કડાઈ, સીં [સં. કટાહ.] શેકવા તળવાના
કામનું એક તરેહનું રસોઈનું વાસણ, પેણી, તાવડી.
(કડા અને કટાઈ એમ પણ બોલાય છે.) કિં
મં કડાઈ ચઢાવવી=સારું મિષ્ટ ભોજન બના-
વવું:-શેકમાં તો ચુલે કડાઈ ચઢાવાયજ નહિ,
સારું ભોજન બનાવાયજ નહિ.

કડાક, અં (કડ અથવા કટ, ઉપરથી.)
એવો એક અવાજ. ૨ ઉપરાઉપરી-એવો અવાજ
થાય તેમ. ઉં કડાક કડાક કડાક યાશે. પ્રેમાનંદ.

કડાકડ, અં કડકડ એમ ઉપરાઉપરી અવાજ
થતા હોય તેમ. ૨ સીં સામસામે કડકડ થાય
એમ કરવું-થવું તે, મારામાર, લડાલડ, કડાકડી.

કડાકડી, સીં સામસામે કડકડ થતી હોય
એવી જે હાલત તે, સામસામી, ધડાધડી, પડાપડી,
ધમાધમી, લડાલડી. ૨ સરસાસરસી, દરિદ્રાઈ,
દુશ્મનાઈ. ૩ નોકારડો ઉપવાસ, લાંધણ. ૩૦
મં કડાકડીનો વખત=અશીનો વખત.

કડાકુટ, સીં બહુ માયાફેડ કરવી પડે
એવું કામ તે, બહુ માયાફેડની મહેનત તે,
(નાની મોટી ધણી મહેનતનું કામ, તેમજ નાનાં
મોટાં ધણાં કામવાળી મહેનત.) આપાસ, પીઠા,
પંચાતી.

કડાકુટીઈ, વિં કડાકુટ કરવી પડે એવું,
કડાકુટવાળું. (કામ.) કડાકુટ કરાવે એવું, માયા-
ફેડીઈ (માણસ.)

કડાકુટા, પું કડાકુટ થાય એવું જે તે,
કડાકુટ, માયાફેડ.

કડાકો, પું [સં. કહ=ભાગવું. અતું]
કડ-એવો અવાજ થવો તે, એકાએક મોટા
અવાજ થવો તે. (નાનો અને ધીરો આંગળીનો,
અને મોટો તથા ભારે વરસાદનો કડાકો.) કિં
મં કડાક ફેડવા=અંગને અથવા આંગળીને
મરોડી-વાળીને ‘કટ’ એવો અવાજ થાય એમ
કરવું. (એથી અકડાઈ અને થાક ઉતરે છે.)
કડાકા થવા=જોરથી મર્જનાઓ થવી, મોટા અવાજ
થવા. જરાય ખાધું પીધું ન હોય એવી જે હાલત
તે, લાંધણ, લાંઘો, ઉપવાસ. ૧ કડાકા કરવા=
લાંધણ કરવી. ૨ કડાકા થવા=ઉપવાસ પડવા.
(ખાવાનું નહિ મળવાથી.) કહેં નંગલમાં મંગળ
અને વસ્તીમાં કડાકા=જ્યાં જેમ ન થવું તોછએ
ત્યાં તેમ થવું તે.

કડાકુડ, અં [સં. કટ=અતિશય+મુધ્=લદવું]
ખૂબ બાએલું હોય તેમ, બાટાચૂર, લાગટ. વિં
સેજભેજ થઈ ગયું હોય એમ બાએલું, સખત,
ગુસલ, ધમધોકાર.

કડાખીડ, અં અડખીડ, ધમધોકાર, જો-
સમાં; સપાટાબંધ. સનજડ, મજાનુત.

કડાખીન, સીં [અં. Carbine.] ધો-
ડેસવારની નાની અને ટુંકી બંદુક.

કડાં, નં [સં. કટાહ.] કદવાનું-ઉકા-
ળવાનું વાસણ, પેણી, કટાઈ.

કડાર, વિં [સં.] માંજરં. ૨ અહકારી,
અભિમાની.

કડાસન, નં [સં. કટ+આસન.] દર્બની
સળીઓથી બનાવેલું બેસણું, દર્બનું આસનીઢ,
ધાસની ચટાઈ.

કડી, સીં [સં. કટક=કડું.] ધાતુના
સળીઓનો ગોળ અથવા વાંકો વાળેલો આકાર,
નાનું કડું. ૨ અંકાડી, આંકડી, સાંકળ, ડાંબેડી,

જંજર, હેડ. ૪ કવિતાનું પદ, ચરણ, દૂક. ૫ આવલી, ઓળ, પંક્તિ, હાર. ૩૦ પ્રં ૧ કડીતોડ = કડી તોડી નાખે એવું મજબુત, અંકડાખંધ. ૨ કડીખંધ = યથાનુક્રમ હોય એવું, એક પછી એક કડીઓને અનુક્રમે ગોઠવાએલું હોય એવું. કડી-અણ, સીં (કડિયેણ) કડીઆની સી, કડીઆને નામે ઓળખાતી નાત-જાતની સી.

કડીઆ-કામ, નં કડીઆએ કરવા જેવું-ચણવાનું છોવાનું વગેરે જે કામ તે. કિં પ્રં કડીઆકામે જવું = કડીઆનું કામ કરવા અથવા કડીઆ સાથે તેને લગતી મજૂરીનું કામ કરવા જવું. કડીઆ-કોટ, પું મોઢદેઝાની રમતનો એક પ્રકાર.

કડીઆ, પું [દે. કદ્દમો.] ઘંટ માટી અને છાથી ચણવાનું અને છોવા વગેરેનું કામ કરનારો માણસ. ૨ ચણવા ને છોવાનું કામ કરનારો માણસોનો એક વર્ગ-નાત, અને તેનો માણસ, 'કડીઆ' ને નામે ઓળખાતી નાતનો માણસ. કહેવું કડીઆની જાત ઉદર જેવી ખણીખણીને કાઢે.

કડે, નં [સં. કટુકી.] ઇંદરજવના ઝાડની સુકી ડાંખળીઓ, એક જાતની કડવી વનસ્પતિ-ઓપધ, ૨ વિં કડવું.

કડેણું, વિં [સં. કટુક.] સહેજ કડવું, વા-કડવું. ૨ કસાણું, એસ્વાદ, દાઝવાથી અથવા ધૂણી લાગવાથી ખગડેલા સ્વાદનું.

કડખેલો, પું [સં. કટખલ = ખાણ.] નાની સાંકડી અને ખાણુની જગા, ખુણો, કોલો.

કડ, નં [સં. કટક.] ધાતુના સળીઆને અથવા તેવીજ ખીજ કોઇ વસ્તુને ગોળ વાળીને બનાવેલો વર્તુલ આકાર, મોટી કડી :- દીવચાનાં-કુંડીનાં કડાં. ૨ હાથને કડી ને કાણી ઉપર ધરેણું તરીકે પહેરવાનો સોના વા રૂપાનો ગોળ ઘાટ, વલય, કંકણ.

કડે, અં [સં. કટ.] પાસે, કને, જોડે.

કડેકાટ, અં કડકાટ, વગર અટકવે, બેધડક :- આ ઉકારો કેવો કડેકાટ જવાખ આપે છે.

કડેધડે, અં ધમધોકારે, ખડ સારી રીતે,

ધીકતી રીતે, ખખડદારી સાથે. :- એ તો કડેધડે પોતાનું કામ ચલાવે છે.

કડો, પું [સં. કટજ.] કુંગરી ભાગમાં થતું એક ઝાડ, ઇંદરજવનું ઝાડ, મોટી સાદડી.

કડોળ, વિં બેડોળ, બદસુરત, ખરાબ ડોળનું, ઘાટ વગરનું, કદરપુ.

કડોકડ, પું, દેવતા પાડવાનું ચક્રમ્ અને મુંજની રસીવાળું એક ઓળાર.

કઠણ, સીં [સં. કટ.] ઉભા ટોળાવવાળા ખડકની ધાર, પર્વતમાંની પથરની ઉભીને સીધી કોરણ. ૨ [સં. કઠિન.] ચઢવાને અત્યંત કઠણ પડે એવો ઉભો અને સીધો ટોળાવ. ૩ ચામડાના કાસનું લાકડાનું ચક્ર. ૪ અંકડાડી, છેડે અંકડાડો હોય એવી લાકડી, વાંસી. (સુરત જલ્લો.) ૫ નં (કઠવું = ઉકાળવું.) કઠતી દાળ-માંથી કાઢી લીધેલા પાણીમાં મસાલો નાખીને બનાવેલું પેય-પીણું, દાળનું (કેટલું) પાણી. ૬ વિં કઠાપો કરવાનો જેનો સ્વભાવ હોય એવું (માણસ.)

કઠવું, કિં સં [સં. કઠ.] ખૂબ ઉકાળવું, ઉકળા ઉકળીને ગાંડું થાય એમ કરવું. :- દૂધ કઠવું-કેટલું દૂધ. કઠિએલ = કઠેલું. ૨ કઠાપો કરવો = ગુરસાથી લોહીને તપાવી નાખવું.

કઠંગ, પું કુચાલ, ગેરવર્તણુંક.

કઠેનું, વિં ઢંગ વગરનું, વિદ્યક્ષણ. ૨ આડું-અવળું, કોષપણ રીતે નિયમસર નહિ એવું, તરેહવાર; બેડોળ, બદસુરત.

કઠા, સીં કઠાઇ, મોઠો પેણો.

કઠાઈ, સીં [સં. કટાઈ.] ગોળ છાછર પણ સહેજ ઉંડું તળવા-રોંધવાનું વાસણ, પેણી, તાવડી. કિં પ્રં કઠાઇ ચઢાવવી = મોજમજનું બોજવ કરવું. હિંદુ કુટુંબોમાં ન્યારે શોક હોય ત્યારે એમ કહેવાય છે કે-કઠાઇ ચઢાવાય એવું નથી.

કઠાપો, પું ગુસ્સો આણી લોહી તપાવવું તે, મનસ્તાપ, શોક, દીલગીરી, કલેશ. ૨ ધામ, બકારો, ઉતાપો. ૩ કડી. (કડવું તે.)

કઠામ, નં ઘોડા અને બળદ પગોટવાનું વગર પેડાં જમીનને ધસરાડતું તથાપ એવું

લાકડાનું ત્રિકાણાકાર ચોકું.

કદાચું, નં ૦ મોટી કદાઈ, પેણા, તાવણ.

કદારું, નં ૦ કોઢીઉં, દોર બાંધવાનું નાનું ધર.

કદારો, પું ૦ લાવ ઠરાવીને નહિ પરંતુ ઉચક વસ્તુ લેવીટી તે, ઉપક ઈન્જરો.

કદાવવું, કિં ૦ પ્રે ૦ ઉકાળે એમ કરાવવું, ઉકળાવવું. ૨ કદાપો કરાવવો, ચીકવવું, સંતાપવું. ૩ કાદે, એમ કરાવવું, કાઢવા લાગવું, ખેંચાવવું. ૪ રળ અપાવવી, કાઢી મુકાવવું. :-આકરને ધરમાંથી કદાચો ત્યારે જંખા.

કદાળ, વિ ૦ ખરાબ-વિષમ ટાળવાળું, જેને ટાળ ખરાબર ઉતર્યો ન હોય એવું. :-કદાળ છાપરું એટલે પાણી શી રીતે જાય.

કઢી, સી ૦ [સં. કથ-કથિકા.] બાજરી કે ચણુનો ચોડો લોટ અને મસાલો ભેળવી કોલી છાશ, સુકા-કોરા અને ધટ ખોરાકની સાથે લેવાનું પેય.

કઢેણું, નં ૦ જુઓ કલેદું.

કઢો, પું ૦ કદાપો, કલેશ. ૨ કવાથ, ઉકાળો.

કણ, પું ૦ [સં. કળ.] અનાજ, દાણો, ધાન્ય, ખી. ૨ કરચ, કકડી, રજ, પરમાણુ. ૩ ટપકું, ટીપું. ૪ આંટણ, ખૂંચ, વળ, સળ. ઉં ૦ જુજ પાશે બીડતાં કંકણ કણ મડીઆરે. દ્યારામ. ૫ કાંગેરા, શિખર. ૬ ભાત, તરેહ. ૭ આંકણ-અભ્યાગતને જે ભિક્ષાન આપવું તે. કહે ૦ કણનું મણુ=ચોડામાંથી ધણું મળવું તે. કાઢીને કણ અને હાથીને મણુ=જેને જેટલું જોઈએ તેને તેટલું મળવું તે.

કણક, સી ૦ [સં. કણિક.] આંકણ અને ભિખારીને જે અન્ન અપાય છે તે; ભિક્ષા તરીકે આપવાનું-આપેલું અન્ન. કિં ૦ પ્રે ૦ કણક કરાવવી=ભિખારીને અન્ન આપવું, ભિક્ષા આપવી. ૨ કણક કાઢવી=ભિખારીને આપવાનું અન્ન છોડવું, ભિખારીનો ભાગ કાઢવો. ૨ પાણી અથવા પ્રવાહીમાં બાંધેલો લોટ, કણેક. કણક દૂંપવી=આટાને પાણી અથવા પ્રવાહીમાં બાંધી ખૂબ કણસવો, ગૂંદવો, લોટ ફળવવો. કહે ૦

કણક અને કણખી કસણ્યાં ગુણુ દે=આ બેને ગૂંદવાથી ફાપટો થાય છે. ૨ કણકમાં 'પાણી' પડ્યું તે પડ્યું=થયું તે થયું, નહિ થયું થવાનું નહિજ. (હિંદુ લગ્ન સંબંધે આ કહેવત કહેવાય છે, કારણ કે, તે થયા પછી કદી રદ થઈ શકતા નથી.) ૩ અનાજ; ભિક્ષાન, પંચરાઉ અન્ન, ધઉ, બાજરી અને ખીજા જે અનાજમાં ભેળ હોય એવું અનાજ. :-કણકના રોટલા ખાધા હોય તે ઘઉંની રોટલીમાં શું સમજે ?

કણકણ, સી ૦ [સં. કળ=રેણું.] કણકણવું તે, કણકણાટ. (અં ૦ અતું) એવો થતો અવાજ. દુઃખ અથવા અસંતોષને લીધે મળામાંથી જે અરપટ બોલવા અથવા રોવા જેવો અવાજ નીકળે છે તે.

કણકણવું, કિં ૦ અં ૦ [સં. કળ.] દુઃખ અથવા અસંતોષને લીધે મળામાંથી અરપટ વાણી-રુદન-જેવો અવાજ કાઢવો, ગણગણવું, ખડખડવું, ઝીણું ઝીણું રેણું, દુઃખ અથવા અસંતોષ બતાવવો.

કણકણા, સી ૦ (પું ૦) ભય, શોક, અને શેમની વિક્રિયાથી શેમાંય સાથે શરીરનું ઝણઝણવું તે, કંપારીઓ આવવી તે, ધૂનરી, કમકમાટી. ૨ કંટાળો.

કણકણાટ, પું ૦ કણકણવું તે, કણકણ એવો અવાજ. ૨ કંટાળો, કમકમાટ, કંપારો, ધૂનરો. કણકણાવવું, કિં ૦ પ્રે ૦ કણકણે એમ કરાવવું, સતવવું.

કણકણી, સી ૦ કંપારી, ધૂનરી. ૨ કંટાળાની લાગણી.

કણકણો, પું ૦ શરીરમાં થએલી રોગ, શોક, ભય વગેરેની વિક્રિયાનો ઝણઝણાટ, ધૂનરો, કંપ, ચરચરાટ. :-ટાઢીઆ તાવનો કણકણો.

કણકી, સી ૦ ડાંગર ખાંડતાં ભાંગી ગએલા ચોખાનો જે ભુકો તે, ચોખાનો ભંગાર, ચોખાની ભાંગેલી કકડીઓ. ૩૦ પ્રે ૦ કણકી તડખડાવવી=કણકીની ધેંશ-ભરડકું કરવું.

કણક, સી ૦ મળોત્સર્ગને માટે આંતરડાને બેર આવવું તે, કરાંઝ, ઉમેલો.

કણ્ઠી, સ્ત્રી [સં. કણ્ઠ.] એક જાતનું
ઝાડ. આને લંબગોળ પાન અને બદામના
આકારનાં કણ્ઠાં નામનાં તેલી બીજાં થાય છે.
આ ઝાડ સારું ઘટાદાર થાય છે.

કણ્ઠીકિં, નં ૦ કણ્ઠીનાં બીજાંનું તેલ.
આ તેલ કડું હોય છે. તે દીવે બાળવાના અને
દવાના કામમાં આવે છે. કીડ-છવાત મારવામાં
તે બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

કણ્ઠાદર, વિં ૦ દાણાદર, કાંગરીવાળું.

કણ્ઠીઓ, પું ૦ સ્ત્રીઓને હાથે પહેરવાનું
કાંગરી કાંગરીવાળું એક જાતનું ધરણું.

કણ્ઠીકિં, સ્ત્રી (નં ૦) જે ટેકણે અનાજ
વેચાતું હોય તે જગા, દાણાબજાર.

કણ્ઠમણ્ઠ, સ્ત્રી (કણ્ઠમણ્ઠ) કણ્ઠીની સ્ત્રી.
૨ કણ્ઠીને નામે ઝાળખાતી નાતની સ્ત્રી.

કણ્ઠી, પું ૦ [સં. કલમ ઉપરથી કલમી =
ઝાખાવાળો, અથવા કુટુંબિન = કુટુંબવાળો.] કણ-
દાણાનો બી તરીકે ઉપયોગ કરનાર માણસ,
ખેતી કરનાર માણસ, ખેડૂત. ૨ ખેતી કરનારા
માણસોની એક નાત, પાટીદાર. ૩ તામેદાર,
વસાવેલો, સેવક, નોકર, ચલામ, જેમ કહે તેમ
કરે એવો વૃત્તિવશ માણસ. :-અમે દંઈ તમારા
કણ્ઠી નથી, ખેતી કરનાર આ વર્ગ બહુ મોટો
છે અને ચાર વર્ણ પ્રમાણે તેઓ ચક્ર નહિ પણ
વૈશ્ય વર્ણના છે. ખેતી અને પશુપાલન એ તેમનો
મુખ્ય ધંધો છે. કહે ૦ કણ્ઠીની મત ફૂલે ને બણે
સણેને બૂલે. ૨ કણ્ઠી કાર્તિકે ઝાલ્યો. ૩ કણ્ઠીનું
મોં કહોવાડે ચીરેલું. ૪ “ કણ્ઠી પાછળ કરોડ,
કણ્ઠી કાઠ પાછળ નહિ; પણ ખાટલે મોટી
ખોડ કે હાંડું ઝોસડ નહિ.” ૫ કણ્ઠીનો કુબો,
એક મુઝો ને બીજો ઉબો. ૬ કણ્ઠી બગડ્યા
કેડવે ને મણિધર બગડ્યા પેડવે. (કણ્ઠીના
ત્રણ ભાગ છે. ૧ લેઉઆ, ૨ કેડવા (કડવા)
અને ૩ આંજણા.)

કણ્ઠમણ્ઠ, કિં ૦ અં ૦ નાખુસ થવું, કણ-
કણું, બડબડવું, અસંતોષ જતાવવો.

કણ્ઠમણ્ઠ, પું ૦ કણ્ઠકણાટ, બડબડાટ, ના-
ખુશી, અસંતોષ.

કણ્ઠવટ, નં ૦ [સં. કળ+વૃત્તિ-તેનું અન.]
બિદ્યાનું પંચરાઉ અન્ન, માગીને આણેલું ભુદી
ભુદી જાતનું સેળમેળ થઈ ગયેલું અનાજ, કણક,
ઉછરતિએ એકડું કરેલું અન્ન, કણક, કણકી.

કણ્ઠવટીકિં, નં ૦ કણ્ઠકણે કરીને એકડું કરેલું
અન્ન, કણવટ.

કણ્ઠવટીકિં, વિં ૦ કણ્ઠવટિયો-ઉછરતિએ
છવનાર, માગીખાનાર, બિમુક, (ખાદાણું.) ઉં
ભુઓ તમાસા તોતણી મારો સમ થાઓ મતીઆ,
એ કૂપ, દ્રોણ અને અસ્થિયામા, યું વદશે કણ-
વટીઆ. પ્રેમાનંદ.

કણ્ઠવીર, નં ૦ [સં. કાર્તિકાર.] કરેણ, એક
જાતનું ફલઝાડ.

કણ્ઠવું, કિં ૦ અં ૦ [સં. કળ=અભ્યક્ત અવાજ
કરવો.] દુઃખના જોરને લીધે ઉઠ થવું, ગળામાંથી
અભ્યક્ત અવાજ નીકળવો. ઉં કીકાએ કાલ
આખી રાત કણ્યા કીયું. નર્મ. ૨ દાણેદાણે
વીણું, ચણું, ચુંદવું, ઉપાડી લેવું. કિં ૦ સં
વીણી ખાતું. :-આ પરવડી ઉપર ધણાં પંખીઓ
દાણા કણે છે.

કણ્ઠસ, નં ૦ [સં. કળિશ.] અનાજના સાંઠા
અથવા ઘાસ ઉપરનો કણ્ઠ ભરેલો ડોડો, ડુંડું,
કણ્ઠસડું, જેમાં કણ્ઠ ભરાય છે તે-અનાજના
હોડાનો એક ભાગ.

કણ્ઠસડું, નં ૦ અનાજનું ડુંડું, જરીક, ઉખી,
બાજરીક વગેરે, ઉં ૦ x જર કણ્ઠસલે જોય,
હાંખીમાં તે ઉપજે ઘડ ડાંગર જવ હોય. ક. દ. ઝ.

કણ્ઠસાઈ, પું ૦ [સં. કળ+સાઈ.] કણ-
કળીદાર ચણાના લાડુનો એક પ્રકાર, ભુદી-ક-
ળીના લાડુ, મોતીચૂર. ચણાના લોટને ઝારામાંથી
પડે એવો દીવો રાખી દપકારી તળી કરેલી
આખી ભુંદીના ચાસણી નાંખીને વાળેલો લાડુ.

કણ્ઠસુ, નં ૦ [સં. કળિશ.] કણ્ઠસડું
અનાજનું કંક.

કણ્ઠ, પું ૦ (કણેનું જ. વ.) સાપોડીઆં.

સાપનાં નાનાં નાનાં બચ્યાં. ૨ અકાશ, મૈલકા, ગાંધા. :-કરેલ્યા કણા.

કળાદ, પું [સ.] વૈશેષિક ન્યાય બનાવનાર એક મોટા ઋષિ. ૨ સોની, હેમકુટ.

કળાયતું, વિં [સ. કળ+આયત.] મ-દેવતાબ્રુમાં કણુ-અનાજ લેનાર, કામના બ-દ્ધમાં જેને પેટીલ મળતું હોય તે.

કણિક, પું [સ.] કણમું, કુંડું, કણસકુ. ૨ જીણા દણે. ૩ કણક. ૪ લિસુક.

કણિકા, સ્ત્રી [સ.] છેક ઝીણા કણ, અણ, બારીક કરમ, ઝીણામાં ઝીણા દણે. ૨ આંટણ.

કણી, સ્ત્રી [સ.] બહુજ બારીક કણ, રેખ, ઝીણી કડકી-કરમ. :-હીરાકણી. ૨ તેલ ધીમાં કંઈ તળ્યા પછી તળીએ જે ઝીણી ભૂકી પડી રહે છે તે, રણી. ૩ કાંટા વાગવાથી અથવા ધસારા લાગવાથી ચામડી કહેણ થઈ તેમાં જે ગરગોલી બામે છે તે, આંટણ, કપાસી.

કળીડિં, વિં કણચણનારું, કણભોજ. ૨ કણવાળું, કાંકરીવાળું, જેમાં ઝીણી રજ હોય એવું. (અનાજ.) ૩ નં ગાદ્યું, ગોદ્યું.

કણીઓ, પું કણ-દાણા વેચવાનો ધધા કરનારો માણસ, કડીઓ. કહે ૧ કણીઆના શાપથી કંઈ વરસાદ અટકે ? ૨ કણીઓ સદાય રણીઓ, કવચિતજ કાંકણીઓ. (કાંકણીઓ=કાંવાળો અર્થાત્ ધનાઢય.)

કણું, નં નાનો કણ, અણ, ઝીણી રેખ. ૨ આંટણ.

કણેક, સ્ત્રી ભુઓ કણક. ૨ લિખારીને જે અન્ન અપાય છે તે. કિં ૩૦ કણેક-કરાવની=લિક્ષા આપતી.

કણેતું, નં કણાયતું, અન્નવેતન. ૨ પેટીલ.

કણેર, પું [સ. રજિજાર.] કરેણા, એક મતતું કૃષ્ણક.

કણે, પું [સ. જળ] થોડા દિવસનું જન્મેલું વેત દોઢ વેત લાંબુ અને પાતળુ સાપોલીલિં, સાપનું બચ્ચું, નાનો સાપ. ૨ ફેટા, મોળાલ. માથે બાંધવાનું.)

કણોજી, સ્ત્રી (નં) કાંદાનાં-કુગળીનાં બી. કણોતું, ભુઓ કણેતું.

કત, સ્ત્રી [અ. કત્ત.] કદમને જે ત્રાંસો કાપ ચુકાય છે તે, કદમનો કાપ. :-કતમારવી.તર્મ.

કતક, નં [સ.] એક મતતું ઝાડ અને તેનું ફળ, નિર્મળી. એમ કહેવાય છે કે, કતકનો ભૂકો પાણીમાં નાખતાંજ કચરો વગેરે તળીએ બેસી જઈ તે ચોદ્યું થઈ જાય છે. પાણી સ્વચ્છ થતું હોવાથી આને નિર્મળી અથવા જળપ્રસાદન પણ કહે છે.

કતકું, નં ખલજતાના આકારનો પણ તે-નાથી સહેજ લાંબો લાકડાનો જડો કડકો, કંગોરો, ધોયકડું, કુંડું ભુધું. ઉં શિવજી જાવા સજ થયા, સાથે નંદી લંગી, વિભૂતિ, ગોળા, કુંડી, કતકાં, સામાન લીધાં સંગી. હરગોવન.

કતરણી, સ્ત્રી [સ. કર્તનો.] ધાતુનાં પતરાં કાપવાની મોટી કાતર.

કતરણોડ, વિં વળગ્યું છૂટે નહિ એવું, સમજાવ્યું સમજે નહિ અને પોતાના મંતવ્યને જ વળગી રહે એવું હકીલ, જી. ૨ કંદાળો આપે એવું.

કતરવેધીકિં, વિં વગીલ, પોતાનાં પહેલુ અને સારું તથા ખીલને પછી અને રહું સહું આપનાર.

કતપ્પા, પું [અ.] લવાદનામું, પંચાતનામું.

કતરાતું, વિં કાતરતું જતું, કતરાય એમ આડું જતું હોય એવું, તિર્થક. :-ઉં એકમની જમણી બાલુ વર્ષોવર્ષ કતરાતી રહેવાથી આજી રાહેર નાશ પામ્યું.

કતરાતું, કિં અં [સ. કર્ત.] કાઈ કા-તરતું હોય એમ ચતું, કપાતું, કપાઈને ભુલું પડતું. ૨ આડું જતું, રાપથી વિરદ્ધ આલતું.

કતરાંરે, પું વિરદ્ધતા, વાંકાપણું, આડ જતું તે.

કતલ, સ્ત્રી [અ. કવલ.] સારાસાર વિચાર કર્યા વગર નિર્દય રીતે કાપી નાખતું તે, કાપા-કાપી, ખુનરણ, મોટા પ્રાણીવધ, સંહાર કરવો તે,

નિહનન. ૩૦ પ્ર. કતલની રાત=કટાકટીનો અથવા
અત્યંત કામની ધમાલનો વખત, મહા દુઃખની
ધરી. ૨ કતલે-આમ=રૈયતને કતલ કરવી તે,
પ્રજનો અપરાધ બેચા લાવ્યા કે તપાસ્યા વગર
તરવાર ચલાવવી તે.

કતલની-રાત, સ્ત્રી (પદ.) તાથુત કાલ-
વાની આગલી રાત, કે જે રાતે તૈયાર કરેલાં
તાથુતને ફેરવતાં ફેરવતા શોક કરવામાં આવે છે.
અલીના હસન ને હુસેન નામે બે દીકરાઓ કતલ
થઈ ગયા હતા, તેમની વરસીની રાત.

કતાર, સ્ત્રી [અ. કિતાર.] કતલ, કાપા-
ગાળી. ૨ [અ. કિતાર.] બેઠાબેઠા-આથુ ને ચાથુ
હોય તે, પરપરા, ઓળ, પંકિત, હાર :-હારકતાર.

કંતાળ, વિં [સ. કુન્તાલ.] બેતાલ,
તાળની બરોબર રાહ ને હોય તેવું. -૨ સ્ત્રી
ગઢાળ, કબેશ, અફસોસ. ઉં પ્રાણ ગયા પછી
પગ ન રખાયે, ફેગટ કરે કેતાળ. મનોહરસ્વામી.

કંતોદય, પું [સ. કુત+ઉદય.] કરેલા
કર્મના ફળનો ઉદય, કિસમત, નસીબ.

કંતોદીઓ, પું છુટારો. (જાવાવાડમાં
પપરાય છે.)

કંતા, સ્ત્રી [સ. કપાર્દિકા. પ્રા. કંતા.]
દીકરાનો ધસીને કરેલો ગોળ કંકડો, કુકો.

કંતો, પું [અ. કત્તમ.] બાક અક્ષર આવે
એવા કાપની દલમ, કિતો.

કથક, વિં [સ.] કથા કહેનાર, પુરાણી,
વાત કહેનાર. ૨ બહેર ભાષણ કરનાર. ૩ હાવ-
ભાવ કરી દેખાડીને નાચનાર અને ગાનાર, ગાન-
તાન કરનાર, નાટકી. ૪ નં કહેવત, કહાણી.

કથણી, સ્ત્રી [સ. કથ=કહેવું.] કથા કહે-
વાની-વાત કરવાની-જે પદ્ધતિ કે પ્રાટી તે, કહેણી,
કથની.

કથન, નં [સ.] કથા કે વાત કહેવી-કથરી
તે. ૨ કહેવું, બોલવચન. ઉં કથન ન ધરતો કન.
પ્રા. કા. ૩-વિવેચન, નિબંધ, વ્યાખ્યાન. ૪
કહેણી, કહેવત.

કથનાવળી, સ્ત્રી [સં. કથન+આવળી.]
કથનોની જે માળા તે, કહેવત સંગ્રહ. ૨ કહાણી
કિસ્સાની વાર્તાઓનો સંગ્રહ.

કથની, સ્ત્રી [સ. કથ.] કથવું તે, બોલવું
તે, કથા કહેવી તે. ઉં સ્યામ મેલીએ રે, ગોવિંદ
ગાદ્યએ રે, કારી કથનીએ ચુ થાય. દયારામ. ૨
કથા વાર્તા વગેરે કહેવાની પ્રાટી. ૩ કથલી, નિંદા.

કથનીય, વિં [સ.] કથવા-કહેવાને યોગ્ય,
કહેવા જેવું.

કથનાર, વિં કહેનાર, કથા કે વાત કહી
ખતાવનાર.

કથરોટ, સ્ત્રી [સ. કાષ્ઠિકા] લાકડાનું અથવા
ધાતુનું ઉચા કાનાવાળું ગોળ અને ઊંચું વાસણ,
મોટા ચાળો, ઉચા કાનાનું ટાટ. કહેં મન સંગા
તો કથરોટમાં મગામન બે શુદ્ધ હોમ તો પછી
ધરતું પાણીએ મગાળજી જેવું જાયવું.

કથવું, કિં સં [સ. કથ=કહેવું.] કહેવું,
કથા કે વાત કહેવી, વદવું, ભાષણ કરવું. ઉં
'કથું કથે તે સાનો કવિ' વળી-ગણપતિ શુભ
વર્ણને કથુ છું, વર્ણન હું અતિશે પવિત્રકારી.
પ્રેમાનંદ. ૨ વિવેચન કરવું. ટીકા કરવી.

કથણવું, કિં સં [સ. કુ+સ્થા=ઉભા
રહેવું.] ફરીને સુધરે નહિ-ટોકણે આવે નહિ, એવી
રીતે વસ્તુનું બગડવું, સુંધારી જવું, ખરાબ થઈ જવું.
-પ્રકૃતિ કથણી કામ કથણું, વગેરે. ૨ સ્થાન-
પ્રદ થયું, ઉતરી જવું. (સાધના હાડકાનું.)

કથા, સ્ત્રી [સ.] ઇશ્વરના અવનાર
સબંધી, પ્રાચીન રાજવંશો સંબંધી અને રુઝુ-
તથા ચારિત્ર્યનાં દર્શનોવાળી જે હકીકત ને વાર્તા,
વાત, કહાણી. ઉં કથા ચાલી ચાલી ફૂટવા કાન,
તોએ ન આવ્યું પ્રહારીન. અખો. ઐતિહાસિક
અથવા કલ્પિત રસાંત, વર્ણન, વ્યાન, વિવેચન,
હકીકત, બીના, હેરાત કહેં ૧ કથાઓ તો
રથા ને ગીતા એ તો છતાં-વાર્તાઓથી ઠંઠ
મોહ મગે નહિ, એ તો જાનથીજ મોહ મગે.
૨ કથા ત્યાં વાર્તા-ઇશ્વરના ચુલાનુવાદ સાથે
વાર્તા પદ્ય બેદએ.

કયાનક, નં [સં.] મોટી કયામાંનું એકાદ આખ્યાન, કયાનો ભાગ. ૨ નાની-હુકી વાર્તા, આડકથા-આત, કહાણી, કિસ્સો.

ક-થાનક, નં [સં. કુન્ન્યાનક.] પોતાનું-અથવા પોતાને ગોચ નહિ એવું જે સ્થાન તે, કોમ, નહિ લાયક જગ્યા. :-ક-થાનક પડેલો-રતની કીમત ક્યાંથી થાય ?

કથાનાયક, પું [સં.] કથા, ચરિત્ર, કે વાર્તાનું જે મુખ્ય પાત્ર હોય તે, કયાનો મુખ્ય અને આગળ પડતો પુરુષ, જેને લખને કયાનો મોટા ભાગ રોકાયેલો હોય તે પાત્ર. :-રામાયણનો કથાનાયક તે રામ.

કથાસંધાન, નં [સં.] કયાનો પ્રવાહ વૃદ્ધી ન જાય એવો જે તેનો આશુ સંબંધ તે, કથા કે વાર્તાનાં જુદાં જુદાં અંગને છૂટાં નહિ પડી જવા દેતાં તેમનો જે અસ્પર્શ એકસરખો સંબંધ રાખવો તે, વાર્તાઓનું એક બીજ સાથેનું જોડાણ, ૨ મોટી કથા-વાર્તામાંની દર્શાવતી જે આડકથા તે.

કથા-પીઠ, નં [સં.] કયાનો જે પહેલો પ્રસ્તાવ-આમુખ તે, અવતરણિકા, પ્રસ્તાવના.

કથા-પ્રબંધ, પું [સં.] કથા-વાર્તાનું જે બંધારણ-સંવિધાન તે, કયાની રચના.

કથા-પ્રસંગ, પું [સં.] કથા-વાર્તાને માટે પ્રાપ્ત થયેલો અનુકૂળ યોગ-સમય તે, દર્શાવતી કથા કહેવાને મંજૂરો જે તાલ-અવસર તે.

કથા-લેહ, પું [સં.] કથાવૃત્તિવાળો આલણ, પુરાણી, વ્યાસ. માહ બળવીને પ્રાકૃત-લોકલાપા-માં કથા કરનાર, કથા એજ જેની આશ્ચર્યિકા હોય એવો આલણ.

કથા-મુખ્ય, નં [સં.] કયાની શરૂઆતનું જે પ્રસ્તાવના રૂપ લખાણ તે, કયાની શરૂઆતનું વાર્તાનું લાન કરાવનારું લખાણ, અવતરણિકા, ઉપોદ્ધાત, પૂર્વપીઠિકા, પ્રસ્તાવ.

કથામૃત, [સં. કથામમૃત.] કથાની આનંદ-લયક લહેજત-રસ તે, કથા રૂપી અમૃત, વાર્તારસ.

કથાયોગ, પું [સં.] કયાને માટે પ્રાપ્ત થયેલો સંધિ, કયાનો જે પ્રસંગ તે.

કથારંભ, પું [સં.] કયાની શરૂઆત, કથાનું ચાલુ થવું તે, કથામંડાણ.

કથા-શરીર, નં [સં.] કયાની જે બનાવટ-રચના તે, કથાગોળ, કયાનો મુખ્ય-અંગત્યનો ભાગ તે.

કથાળવું, કિં સં કથાને એમ કરવું, બગાડવું, ખરાબ કરવું, ચૂંચી નાખવું.

કથાંતર, નં [સં.] મૂળ કથાથી અંતર પાડી દેવું-મુખ્ય વાર્તા મૂકીને વેગળા જતું રહેવું તે, આડ-દર્શાવતી કથાઓથી લંબાવી મુખ્ય કથા વીસરાઈ જાય એમ કરવું તે. ૨ કહેવાનું હોય તે નહિ ને ન કહેવાનું હોય તે કહેવું તે.

કથિત, વિં [સં.] કહેલું, બાબેલું, વર્ણવેલું.

કથિત-પાઠ, પું [સં.] વસ્તુ પ્રલક્ષ રાખી મોટીથી તેને લગતી હકીકતનો દાખલા હકીકો સાથે બોધ કરવાની જે શિક્ષણ પદ્ધતિ તે. (Object lesson) વાચનદ્વારા નહિ પણ વસ્તુ દેખાડી મોટીથી શિક્ષણ આપવું તે.

કથીર, નં [મ. કર્યાલ.] કસાઈ અને સીસાના બેજસેળવાળી એક જાતની હલકી ધાતુ. તુચ્છ વસ્તુ, હલકી ચીજ. (આ ધાતુ બહુ ઉતરતા પ્રકારની ઝટ પીગળી જાય ને કાળી પડી જાય એવી હલકી કીમતની હોય છે. સોનું જેમ ધાતુ-ઓમાં ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ ગણાય છે, તેમ કથીર ધાતુ-ઓમાં હલકામાં હલકી ધાતુ ગણાય છે.) ઉં 'સોનું જાણી સંગ કયો, પણ કરમે નીકળ્યું કથીર' ૨ [સં. કુતિસત્.] વિં હલકું, નહારું, માલવગરનું, તુચ્છ.

કથીરી, સ્ત્રીં પશુઓના વાળમાં પડતું એક જાતનું સ્વેદજીવલું. (જૂ વગેરેના વર્ગનું.) નાનો કથીરો.

કથીરો, પું મોટી કથીરી તે, આ જીવલું એરંડીના બી જેવું થાય છે અને દોરતા વાળમાં તથા કાન આગળ જોવામાં આવે છે.

કથેલું, વિં કહેલું, કથિત.

કથોલ, જુઓ કથોલું.

ક-થોલું, વિં [સં. કુન્નચલ.] કુસ્થળ ઉપરનું, અગવડ ભરેલું, ક-થોલું, યુક્ત સ્થાન ઉપરનું નહિ એવું, લાગ વગરનું.

કથ્ય, વિં [સં.] કથવાને યોગ્ય, કહેવા જેવું.

કઠ, નં [અ. કઠ=કંઠ.] લંબાઈ, પહોળાઈ, ઉંચાઈ અને જાડાઈ વગેરેથી જે ઘેરાવ બનતો હોય તે, આકારમાન, વિશાળતા, વિસ્તાર. જમાનું રોકાયું કરનારું જે સ્વરૂપ-આકૃતિ તે. ૨ ઉંચાઈ, ઉંમરતંપણું. ૩ મોટાઈ, માન, ભારભોજ, વજન, માપ. ૪ કાર. વગરનો યુક્ટો, સાદું રેશમી પોત. :-સુરતમાં કઠ બહુ સારાં થાય છે-મળે છે. કિં=પ્રં કઠ ખસી જવું=મોટાઈમાં ન્યૂનતા આવવી. ૨ કઠ ઘટી જવું=વજનમાં ઓછાપ આવવી, મંદતા જતી રહેવી. ૩ કઠ ઓછું થવું=વજન-માન-ઘટવું.

કઠખલાઈ, સ્ત્રીં હુચ્ચાઈ, બખીલાઈ, શેઠતા.

કઠખલીડિં, વિં હુચ્ચું, ધૂર્ત, બખીસ, શઠ.

કઠખોળ, સ્ત્રીં બદખોઈ, ગીબત, નિંદા.

૨ વિં નિંદક.

કઠડો, પું કંઠારો, કમ્ભરનો સુતરકેરેશ-મનો દોરો.

કઠન, નં [સં.] ક્તલ, હિંસા, નાશ, વધ. ઉં મઠન કઠન તારું, સંજુથી જે થયું છે, વધન નવ વહેકો, કટ જાલો મયું છે. પ્રેમાનંદ. ૨ પાપ.

કઠમ, નં [અ. કઠમ.] જે પગલાંની વચમાંનું જે અંતર તે, પગલું, ડબ્બા ૨ પગલું ભરવાની-ચાલવાની જે રીત-લઢણ તે, ચાલ, હોડખ. ૩૦ પ્રં કઠમ-વા=પગલાંને અંતરે, આસરે અઢી ફૂટને છેટે. ૩ કંઠમ. ઉં ચારો વહાલો ચડેલો કઠમને ડબ્બા, કે વાથે વાંસલડી. પ્રા. કઠ (અશિક્ષિત લોકસમાજમાં 'કઠમ' બોલાય છે.)

કઠમ-નિવાજ, વિં [અ. કઠમ. કા. નિવાજ.] મહેરમાન, કૃપાળુ. (જેને પગલે પગલે કૃપા ને દયા રહેલી હોય એવું.)

કઠમ-ખાજ, વિં મોટાં અને લાંબાં પગ-લાંવાળું, ઉતાવળે હોડનાર.

કઠમ-ખોસ, વિં [અ. કઠમ. કા. વાંસી-દન=ચુંબન કરવું.] પગને ચુંબન કરનાર, ખેતી, માનીતો સેવક.

કઠમ-ખોસી, સ્ત્રીં [કા.] મોટા માણસને માન આપતાં તેને પગે ચુંબન કરવું તે, પાદચુંબન. (રાજા, બાપ, શુરુ અને વડીલ વગેરે મોટાં માણસને માન આપતાં તેમના પગને ચુંબન કરવું, એ બહુ મોટા માનની અને વહાલની નિશાની ગણાય છે,)

કઠમી, વિં [કા.] આગલા જમાનાનું, અસહી, પ્રાચીન, જુનું. ૨ પારસીઓમાંના જે પિભાગો-મનિર એક:-એક કઠમી અને બીજો શહેનશાહી. ગરીબો જે પહેલા આવ્યા તે કઠમી કહેવાયા અને રાજવંશીઓ જે પછી આવ્યા, તે શહેનશાહી કહેવાયા, એમ કહેવાય છે.

કઠર, સ્ત્રીં [અ. કઠર.] યુલ્લ રસ ખૂબી અને કામ વગેરે કેવાં થાય છે તે સમજને કીંમત કરવી તે, જૂન, પિછાન, તુલના. ૨ દયા, દિન-સોજ. કિં પ્રં કઠર કરવી=લાયકાત જોઈ બદલો આપવો, યોગ્યતાનો સ્વીકાર કરવો. કઠ જાણવી અને કઠર જૂજવી, પણ એજ અર્થમાં વપરાય છે.

કઠરજ, વિં [સં. કઠર.] કંબુસ, કૃપાળુ. ઉં સદાજે દુર્લભ જ્ઞાન કઠરજને મળ્યું, ગોપ સદજ પ્રેમ, મન દરિમાં મળ્યું. દયારામ.

કઠરહાન, વિં [અ. કઠર. કા. દાનિસ્તન =માણસ.] જૂજ જાલો એવું, કામની પિછાન કરે એવું, ખૂબી સમજનાર. ૨ કામની કીંમત કરી તેના પ્રમાણમાં બદલો આપે એવું, યુગ્મ.

કઠરવું, કિં અં કઠર કરવી. ૨ જુજાવું, હોલાવું.

કઠરી, વિં [સં. કઠર.] કંબુસ, કૃપાળુ. બખીસ.

કઠરપું, વિં [મં. કુ ને રોકાણે વપરાયે કઠ=પરાણ એવું દેખાખારો અર્થ - ૨૨.] નહિ રખાણું, વસ્તું, અદસ્તર.

ક-દવા, સ્ત્રીં [પા. દુઆ.] અંતઃકરણથી
ચુરું ધરજીવું તે, શાપ, હાય. (આં)

કદવાન, વિં મોટી-ભવ્ય આકૃતિવાળું,
સ્વૃષ, ઉચ્ચ જાડું અને દેખાવે દમામદાર હોય
એવું, (માણસ.)

કદશના, સ્ત્રીં [સ. કદશમના.] કોઇ
શું કરે છે અને શું નહિ? તે સબંધી કદધ્યાન
જ રાખવું-આપવું નહિ તે, ચટ, દરકાર, કાળજી.
:-હું તો એની કદશનાજ કરતો નથી. (આં)

ક-દહાડો, પું કમોસમ, જે ઋતુમાં જેમ
હોતું જોઇએ તેમ ન હોતાં બીજી ઋતુના જેવું
હોય તે, કવખત. કહેં ક-દહાડે કંકોડાં=જે ન
હોતું જોઇએ તે હોવાનું કોઇ જણાવે-અથવા
નજરે પડે ત્યારે વિસ્મયથી આ કહેવત કહેવાય
છે. ૨ દુઃખનો સમય, સંકટનો-હાડમારીનો વખત,
દુઃખે કરીને પસાર કરી શકાય એવો કાળ.

કદળી, સ્ત્રીં [સ. કદલી.] પોચી અને
ભરપૂર પાણીવાળી જમીનમાં થતો એક જાતનો
રોષો, કેળ, જેને કેળાં થાય છે તે. કેળ એકજ
વાર ફળે છે. એને બી નથી હોતું પણ તેના
મૂળમાંથી બીજા ફળુગા ફૂટી નીકળી નવા છોડ-
રોષા ઉત્પન્ન થાય છે. ફળ્યા પછી તે એની મેળેજ
સુકાઈ જાય છે અને તેની આસપાસ જે નવા
પીલા ફૂટેલા હોય તે વધીને બીજી કેળો થાય
છે. આનાં પાન લાંબાં અને પહોળાં થાય છે.
લીલાં હોય ત્યારે તે જમવાની ખરાણી તરીકે
વપરાય છે. એના રેસાનાં દોરડાં વગેરે થાય છે.
કેળો ધણી જાતની થાય છે.

કદળી-નાળ, પું કેળના થડની અંદરનો જે
સુવાળો અને નાલુક દમકાર તે, કેળની અંદરનો
થડ રૂપી મોટો.

કદળી-પુખ, નં કેળનું સતા કાળા રંગનું
કમળના ડોડા જેવું ફલ. (મુંખા-દખખણમાં
આનું શાક કરે છે.)

કદળીવન, નં કેળોનું વન-વાડી, જ્યાં
ધણી કેળો હોય તે જગા.

કદળી-સંતોમ, પું [સ. કદલી+સંતમ.]

કેળનો ચાંલલો, કેળનું ઘડ. (ઉત્સવ અને શુભ
અવસરમાં આખીને આખી કેળો રોપી મંડપ
કરવાનો રિવાજ છે. આ નાના મંડપમાં યજ્ઞ
ચાંલલા રૂપ અને પાંદડાં ઉપરના ઢાંકણ-છાપરા
રૂપ બને છે. સિવાશને લીધે તે બહુ રમણીય
લાગે છે.)

કદંબ, નં [સ.] એક જાતનું મોટું ફલ-
આડ. એમ કહેવાય છે કે-ચોમાસાની શરૂઆતમાં
મેઘગર્જન થતાંજ એના ફલની કળાઓ ફૂટે છે.
સંસ્કૃત સાહિત્યમાં કદંબના પુષ્પનાં ઘણાં વર્ણનો છે.

કદા, અં [સ.] ક્યારે, કયી વખતે, કોઇ
વાર, કોઈ સમયે, કદાચ, કદાચિત્. ઉં વળી
સહેજ વાતમાં શાપ દે, ને કલંક વાત કહે કદા.
શામળ.

કદાગરો, પું અટસ, અદાવત, વેર. ૨
કથ્થો.

કદાચ, અં [સ. કદાચિત્.] કોઇકવાર
કદાપિ, વખતે. :-કદાચ હુંએ ભૂલ્યો હોઉં.

કદાચિત્, અં [સ.] કોઈ વખતે, કદાચ,
કદાપિ. ૨ જો, એમ બને-હોય તો.

કદાચિદ્વિધિ, અં [સ.] કદી પણ-કોઇ
વાર પણ, વખતેજ, આકસ્મિક રીતે.

કદાપિ, અં [સ.] કોઇ વાર, કદાચ, વખતે.

કદાપર, વિં [અ. કદ્. પા. આવર્તન.]
ઉંચા જાડ અને ભવ્ય દેખાવવાળું, જાનરમાન,
મોડ, મોટું.

કદી, અં [સ. કદાપિ.] કોઇ દહાડો,
કોઈકવાર. :-તમે વળી કદી આવો ત્યારે મળજો.
૨ કોઇ દિવસ પણ, (નહિ):-હું ત્યાં કદી ગયો નથી.

કદીક, અં કોઇકવારજ, કવચિત્, જવલ્લે.

કદીમદી, અં કોઇકોઇ વાર, (હમેસા
નહિ) કવચિત્.

કદીમ, વિં [અ.] જુના જમાનાનું, પુરાણ,
અસલી, પુરાતન.

ક-દટિ, સ્ત્રીં [સ. કુ-દટિ.] ખરાબ-
સ્વાર્થવાળી નજર, બદનજર. (સ્ત્રી ધન વગેરે
તરફ સ્વાર્થ વા ભોજ યુદ્ધિએ જોવું તે.) ૨ ગેર-
મહેરબાની, અવકૃપા.

કંદિ, નં. કુકો, ગોળ, ગોડો ને મળ્યુત
લાકડાનો કકડો, (લસોટવા-ખાંડવા, ઘૂટવાના
કામનો) ખસો, ઉપરવટણો. ૨ છુસલું, પાચો,
નાનું ધોયકલું. ૩ [પા. કદુ.] કહેણું :- દૂધમાં
કદદુ ઓરવું=કેસ ચારવી. ૪ પુરપનો ગુમ અવયવ.

કંધાન, નં [સ. કુ-કુતિસત-ધાન્ય.]
હલકી જાતનું અનાજ, ખરાબ ધાન. (કોદરા,
બટી, કાંગ વગેરે જેવું.) ૨ બગડી ગયેલું ધાન,
(રાધેલું અનાજ.) ખડધાન, કેસ-સત્તવ વગરનું
અનાજ. કહેં કધાનને કેળવીને ખાવું=હલકી
જાતની વસ્તુ હોય તેને પણ સારી રીતે કેળવીને
વાપરી-ઉપયોગમાં લીધી હોય તો કીક લાગે.
આ કહેવત જેનાથી છુટાય નહિ એવા નઠારા
માણસના સબધમાં લાગુ પાડવામાં આવે છે.

કંધોણ, (કંધોણી) વિં નિયમિત નહિ ધોવા-
થી એટલ બધું મેલું થયેલું કે પછી ખૂબ ધોવાથી
પણ સાફ ન થાય તેવું.

કંધોતું, વિં જેમ ધોવું જોઈએ તેમ નહિ
ધોવાથી એવું મેલું થયેલું કે પછી ખૂબ ધોતાં
પણ સાફ ન થાય એવું. (કપડું.)

કંધોવણ, વિં કંધોતું.

કનક, નં [સ.] મોનું, સુવર્ણ, હેમ.
૨ ધન, દોલત. ૩ ધતુરો. કહેં ક્યાં કનક અને
ક્યાં કથીર=ક્યાં હીરો ને ક્યાં પથરો. કનક ને
કામિની=આ બે મોહની વસ્તુઓ છે એવા અર્થમાં.

કનક-કલ, નં કાનવું સોનાનું ધરેલું,
કાનનાં ફલ. ૨ ધતુરાનું ફલ.

કનકવી, સ્ત્રી નાનો કનકવો, પતંગડી.

કનકવો, પું પાતળા અને હલકા કાગળના
ચોરસ કકડાને એક ખુણાથી બીજા ખુણા સુધી
કચડો ચોંટાડી તેની સામેના બે ખુણાઓથી
એક કમાનદાર કામકુ લગાડીને બનાવેલો હથામાં
ગડે એવો આકાર, પતંગ, કુબ્લ.

કનકુડો, પું ભુઓ કનકવો.

કનજર, સ્ત્રી કુદરિ.

કનડગત, સ્ત્રી હરકત, રમડાટ. ૨ કુખ,
પીડા, સંકટ.

કનડુ, કિં સં હેરાન કરેલું, હરકત કર્યો
કરવી, કુખ દેવ, પીડુ, માથાકોડ કરાવવી,
સંતાપવું.

કનડાટ, પું રમડાટ, પગપણી, કનડવું
તે, કુખ. ૨ હરકત, કનડગત.

કનડૂલ, નં બીઓના કાનનું ધરેલું, કર્ણ-
પૂર, ઓરિંગ. (આ)

કનવાર, સ્ત્રી [મ. ફગાર.] ખણખોળ,
પંચાત, લક્ષ, ધ્યાન, કાળજી. ૨ હરકાર.

કનરેતર, ભુઓ કનારેતર.

કનાત, સ્ત્રી [મ. રનાત.] જડા બેવડા
કપડાનો વાંસની સાથે સીલીને બનાવેલો પડદો,
તંજુની કપડાની લીંત, કપડાની બનાવેલી આડ.

કનારેતર, નં વાંસ અથવા એક વસ્તુના
ધાસની ચીપોની ગુંથુ (ખાંડ બરવાની ગુંથુ).
૨ ચિનાઈ લોખંડનો દાખડો. ૩ પડો, સીંકી.
(પડીઆ વગેરેની.)

કનિષ્ઠ, વિં [સ.] નાનું, હલકું, ઉતરતું.
વય ઉમ્મરમાં સૌથી નાનું, ગુણુ કર્મમાં ઉતરતું,
જાતિ હત્યાદિમાં હલકું. ઉત્તમ, મધ્યમ અને
કનિષ્ઠ, એમ મુકાબલો કરતાં અને ચરઉતર ગણના
કરતાં બોલાય છે.

કનિષ્ઠ-પક્ષ, પું [સ.] નાનો-ઉતરતો
પક્ષ તે, હલકી રીત. ૨ છેલ્લી પાપરી. :-કનિષ્ઠ
પક્ષે ઉતરી પડવું નહિ.

કનિષ્ઠિકા, સ્ત્રી [મ.] સૌથી નાની-
ટચલી આંગળી. ૨ વિં નાનકડી, નાની. (બેન.)

કની, અં [સ. ફિન્ન. પ્રા. ફિન્નો.]
કે નહિ. પ્રત્યાર્થમાં વપરાય છે. -તમે જરો કની ?

કનીનિકા, સ્ત્રી [સં.] આંખની અદ-
રના મોટા કાળા ગોળાની વચ્ચેનું જે જીલું
કર્ણથી નિંદુ તે, કીકી, આંખનો પુતળો.

કને, અં નજર, પામે, સોડે. ૨ તાબે,
કબજે. :-ગિવત્ત કોની કને છે ?

કનેરી, સ્ત્રી માદા માખનને માટે મોખાને
રોકી વાટીને બનાવેલું જે પેય તે, કાંદ. ૨
દિનારી, કાર, કોસ્તુ, ધાર, પાળી. ૩ કાંચરી.

(સોના રૂપાની.) ૪ ખારીપૂરી. ઉં ‘લાવતાં
જોજન કાષ્ટ જમે તે, કાઈ કનેરી ખારી, કાષ્ટ
ધરે જરિઆન હીરાગળ, કાઈક કંથા ધારી. ’
દેશવરામ. ૫ એક જાતનું નાનું પખી.

કનૈયો, પું [સ. કમનીય. પ્રા. કર્મણ્ઞો=
રૂપણો.] રૂપણો, સુદર, રંગીલો-છેલ જુવાન.
૨ નાનો, રૂપણો-રંગીલો, દિગ્ગેર. આ રાજ
આજમુકુંદ શ્રીકૃષ્ણને નામે ૨૬ થયેલો છે. ઉં
‘ કનૈયાને સમજાવી લાવ અહીં, સાહેલડી ખીજે
ન જાય કહી, કનૈયાને. ’

કનોઆં, નં (ખ.વ.) કાનની લાળીનો
નીચલો ભાગ, ખૂટ (કાનની).

કન્યાં, નં કનકવા અથવા પતંગની કમ્પાન,
દફૂના સાધા આગળથી પતંગ સમતોલ રહે
એમ દોરી બાંધીને જે ગાંઠ દેવામાં આવે છે
તે, પતંગના ચારે ખુણાને સમતોલ રાખે એવી
રીતે તેને જે દોરી બાંધવી તે, કંચુરેખા.

કન્ધી, સ્ત્રીં કન્નાં, કન્ની બાંધવા છતાં
પતંગ સમતોલ રહેતી ન હોય તો તેને નીચલે
ખુણે જે પુછડી-ચીદરડી બાંધવામાં આવે છે તે.
૨ જેને કન્નાં હોય તે, પતંગ, નાનો કનકવો.

કન્યકા, સ્ત્રીં [સ.] નાની અને કુવારી
છોકરી, કન્યા કરતાં સહેજ નાની ઉંમરની
છોકરી, કુમારિકા, લાડી, લાકડી.

કન્યા, સ્ત્રીં [સ.] કુંવારી છોકરી, કુ-
મારિકા. ૨ પુત્રી, દીકરી. ૩ બાર રાશિમાંની
છટ્ટી રાશિ. (જ્યો.) ૪ દેવી કુર્બા, પાર્વતી. ૫
મોટી ઇલાયચી. ૬ કન્યાં, પતંગને જે દોરી
બાંધવામાં આવે છે તે.

કન્યાકર્જક, નં [સ.] કુમારિકા દોપ,
કુવારી અવસ્થામાં લોગેલું લાંબન.

કન્યાકાળ, પું [સં.] કુમારિકાને પર-
ણાવી દેવાનો જે સમય તે, કન્યા મટીને સ્ત્રીત્વ
આપવાનો જે કાળ તે. ઉં કન્યાકાળ કુંવ-
રીછને આવ્યો. દયારામ, રૂકિમણી વિવાહ.

કન્યાગ્રહણ, નં [સં.] કન્યાનું ગ્રહણ
કરવું તે, લગ્ન.

કન્યાગત, વિં [સં.] કન્યાને લાગે
ગયેલું, કન્યાને દાનમાં અપાયેલું. (ત્રીધન.)
૨ કન્યારાશિમાં ગયેલ (ગ્રહ.)

કન્યાચુડી, સ્ત્રીં કન્યાદાન આપતી વખતે
કન્યાને પહેરાવવાની જે ચુડી તે, મંગળચુડી,
પરણી કન્યાને પહેરાવવાની ચુડી.

કન્યાદાન, નં [સ.] વિવાહ વિધિએ
કુંવારી છોકરીને ગોચ વરને કંઈ પણ બદલો
લીધા વગર આપવી તે, છોકરીને લગ્ન કરી આપવી
તે, કન્યાને પરણાવવી તે. (ધન જમીન, ગાય
વગેરે મહત્ત આપવાં તે, જેમ દાન ગણાય છે તેમ
કન્યાને પરણાવવી તે પણ એક દાન ગણાય છે.)

કન્યાદિપ, પું [સં.] કન્યાના કુળ અથવા
સરીર સંબંધી જે કંઈ ખોડખાંપણ હોય તે.

કન્યાધન, નં [સં.] કન્યા રૂપી જે ધન
તે. ઉં આખેર કન્યાધન પારકું છે. ઝવેરીલાલ-
-શાકુંતલ. ૨ પરલું, કન્યાને આપેલું ધન તે.

કન્યાપતિ, પું [સ.] કન્યાનો વર, જમાઈ.

કન્યાપુત્ર, પું [સ.] વિધિપુર. સર પરપવા
પહેલાં કન્યાને થયેલો જે છોકરો તે, કાનીત.
(જેમ-કુંતાનો કંચુ.) ૨ દોહિત, ભણેજ.

કન્યારત્ન, નં [સ.] કન્યારૂપી જે રત્ન તે.

કન્યારાશિ, સ્ત્રીં [મ.] બાર રાશિઓ-
માંની એક ‘કન્યા’ નામે રાશિ તે.

કન્યારાશી, પું આપલો, જનાની, સ્ત્રીના
જેવા ચાળા અને અહેરાવાળો પુરુષ, (બં.)

કન્યાવિક્રય, પું [સ.] બદલો લઈને
કન્યા આપવી-પરણાવવી તે, કન્યાના બદલામાં
વરની પાસેથી બદલો લેવો તે.

કન્યારાણા, સ્ત્રીં [સં.] છોકરાઓ
માટેની ખાસ નિશાળ હોય તે, જેમાં એકલી
કન્યાઓનેજ લાણાવવામાં આવતી હોય એવી
નિશાળ.

કન્યાહરણ, નં [સ.] બળાતકારે કન્યાને
હરી જવી-ઉંચડી લઈ જવી તે. કન્યાને હરી
જઈ તેની સાથે લગ્ન કરવું તે

કન્યાણું, નં નદી અથવા તળાવના સુકા પાનમાં ખેદિલો કાચો કુવો, વરીકા. ઉં નદી નાળાં કન્યાળાં, દીકવામાંથી પાણી લે. કાંટા-વાળા. ૨ વિં કન્યાવાળું.

કપ, પું ચક્રમક અને લોહાને અક્ષણીને તેમાંથી પડતો તણુઓ ઝીલવાનું જે સુતર કે મુજનું દોરડું તે, ભમગરી, કફ. ૨ [મ. ૮૫૫] ખાલો.

કપચી, સ્ત્રી સડક બનાવવાનો પથરનો ભુકો, કાકરો, કાંકરેટ. (મં.) રસ્તો પુરવાની પૂરણી.

કપટ, નં [સં.] કહેવું એક અને કરવું બીજું, એવો જે અથર્થ વ્યવહાર તે, લુચ્યાઇ, કંગાઇ, છળ, પ્રતારણા, પ્રપંચ, તરકટ. ૨ ઢોંગ. કિં ૫૦ કપટ કરવું=છેતરવું, છળ-પ્રપંચ કરવો. કહે ૦ કપટ ત્યાં ચપટ=છળનું પરિણામ નાશ.

કપટકળા, સ્ત્રી [સ. રુપટ+કલા.] કપટ કરવાની આવડત, છળકૌશલ્ય.

કપટકોટ, પું ખોટા-ઢોંગનો પડદો, છળ, બનાવટ. ઉં વેશ્યા કેરાં વચનનો, જેહ કરે વિચાસ, કપટકોટ માની ખરો, ભયે તેની પાસ. રતનેશ્વર.

કપટનિંદા, સ્ત્રી [સં.] કાછને છેતરવાને કાછની ખોટી નિંદા કરવી તે, દેખાડવાને માટે જ માત્ર ખોટું બોલવું તે.

કપટખાજ, વિં કપટ કરનાર, કપટ કરે એવા સ્વભાવનું, કપટી.

કપટખાજ, સ્ત્રી ઠગ-દગલખાજ, ધૂર્તતા, કપટકળા.

કપટભાવ, પું [સં.] ખોટા-બનાવટી-દેખાડવાનો જે ભાવ-પ્રેમ તે, કપટ કરવાનો વિચાર, ઉપરથી પ્રેમ દેખાડી અંદરથી છેહ દેવાની જે ભાવના તે.

કપટરૂપ, વિં બનાવટી, કૃત્રિમ, છેતરવાને બનાવેલું. ઉં અહીંઆંથી લામી, કપટરૂપ સુવર્ણ મુજને, નકારા પાપીએ, છળવિધિ કર્યો રાક્ષસ-ને. મ. ન. ઉત્તરરામચરિત.

કપટવિદ્યા, સ્ત્રી [સં.] કપટ કેમ કરવું તેની જે આવડત તે, છળવિદ્યા.

કપટવેશ, પું [સં.] કૃત્રિમ રૂપ ધારણ કરવું તે, ઢોંગ, બનાવટી રૂપ લેવું-આપવું તે, છળવેશ.

કપટી, વિં કપટ કરવું એવો જેનો સ્વભાવ હોય એવું, કપટથી ભરેલું, પ્રપંચી, ઢોંગી, દગલખાજ, ઠગારું, કાવાખાજ.

કપટારણ, ભુચ્ચો કમકાળ, ચીતાળ.

કપડ-છાણ, વિં કપડામાં સીવી લઇ છાણ માટીથી લીપેલું, કપડું વિંટાળી છાણમાટી ચો-પડેલું. ઉં કિમીઆગરે પૈસાને વનસ્પતિના રસમાં બોળી તથા કપડછાણ કરી ભંડૂમાં મૂક્યો. ૨ કપડાથી જણેલું-ચાણેલું.

કપડું, નં [સ. કર્પટ.] ૧, રેશમ, બિન અથવા શણ વગેરેના તંતુઓને વધુને બનાવેલો પહેરવા ઓટવા ઢાકવા અથવા પાથરવાના કામમાં આવે એવો ઘાટ, પટ, લુગડુ, વસ્ત્ર, વસન, ચીર. ૨ (ખ. વ. કપડાં.) પોપાક. :-કપડાંથી માણસ પોપાય અને આદર પામે. કહે ૦ ઉજળે કપડે ઝાઘ લાગે=સારું હોય તેનેજ લાંછન લાગે (આખર હોય તેને બીવાંનું.)

કપતાન, પું (કપ્તાન.) [મં. captain.] વહાણ કે આગબોટ ઉપરના ખડાસીઓનો ઉપરી, ટહેલ. ૨ લશ્કરની પથટણુનો ઉપરી, સરદાર, નાયક. કે આગેવાન, મુકાદમ.

કપરું, વિં [પ્રા. ત્વરિત.] કાછથી ગાંઠનું ભય નહિ અને પોતાના હાથ નીચેનાને સેહમાં-ધાકમાં રાખે એવું, આકરું, જલદ, ઉઝ સ્વભાવનું, કામેલ. ઉં કન્યાખાઈ કપરું થઈએ તો રહીએ. સ્ત્રીગીત. (માણસ) ૨ અધરુ, મુરકેલ, કઠણ. (કામ)

કપરોડ, સ્ત્રી ખાડાની અથવા કુવાની અંદરનું આડું પોલાણ, બખોલ, આડખાડ.

કપર્દિકા, સ્ત્રી [સં.] કાડી, છેક દલકા દીગ્મતનો સિકો, દમડી. :-એ કંજુસ એક કપર્દિકા, પણ છોડે એવો નથી. (આગળ અને અઘાપિ પણ ફેટલેક દેઠાણુકાડીઓ, સિકા તરિકે વપરાય છે.)

કપાઈ-મરવું, કિં ૨૦ કપાઈને મરી જવું.
૨ લગણમાં માર્યાં જવું. ૩ મહિમાહિ ટોટા કરીને
પાયમાલ થઈ જવું, અંદરે અંદરમાં લડી મરવું.
૪ એક બીજીની અદેખાઈ કર્યાં કરવી.

કપાટ, નં [સ.] ઉઘાડવા અને દેવાનું
પાટીઉં, કમાડ, ખાત્તુ. ૨ કપાટ.

કપાણ, નં તડકાની ઝાળ, લૂ

ક-પાતર, વિં [સ. કુનપાત્ર.] ચોખ્ખ પાત્ર
નહિ એવું, ખરાબ, નકારું, હીણ. ૨ લડકણું,
લાઠ. (માણસ)

કપાલ, નં [સ.] કટાઈ કે પેણીજેવુ માથાનું
ઉપહું હાડકું, ખોપરી. ૨ દીબ, શકારું.

કપાલી, વિં [સ.] ખોપરીઓની માળા
પહેરનાર, પોતાની પાસે માથાના હાડકાની ખોપરી
રાખનાર. ૨ પું શિવ, સકર. ૩ અધોરી
ખાવાઓનો એક વર્ગ.

કપાવવું, કિં ૩૦ કપાવ એમ કરાવવું,
વઢાવવું, હેઠાવવું, કાપી નંખાવવું. ૨ જુદું પડાવવું,
ખાતલ કરવું, બાદ કરવું, -માંથી ફાડી લેવાવવું.
:-નોતરું કપાવવું, ખગાર કપાવવો, વગેરે.

કપાવું, કિં કાઢ કાપવું હોય તેવું થવું,
હેઠાવું, વઢાવું. એણું-બાદ થવું. ૩ અંદરઅંદર.
અદેખાઈથી કહ્યો કરવો, મારામારી કરવી. :-
બાઈઓ બાઈઓ ધાને માટે કપાવ છે?

કપાસ, પું [સ. કાર્પાસ.] જેને ર થાય
છ તે હોડ, એક વનસ્પતિ. ૨ બી સાથેનું જે ર
તે, ૩ રતું જે બી તે, કપાસીઓ.

કપાસી, સ્ત્રીં આમડીમાં પડેલી ધા રાખ્યા
પછીની જે ગાંઠ તે, કણી, આંટણ, ફાત.

કપાસીઆ, પું (બ. વ.) રનાં બીઆં,
કપાસ. ૨ રના કાકડા જેવા ખોપરીની અંદરના
તંતુઓના લોચા. ૩ વિં ન્યાં કપાસનો પાકે
થતો હોય એવું ગામ-ખેતર વગેરે. :-લાશ્ય છ-
લામાં કપાસીઆ ગામો-ખેતરો ઘણાં છે. કહે-
૧. કપાસીરે કપાસી, વેપાર કરજે તપાસી, નહિ
તો છેપાં, રહેશે ઉપાસી. અર્થાત્ કપાસનો વેપાર
પોતાનું ગણત્રી નોંધતે કરવો. ૨ કપાસીએ કંઈ

કોડી ફાટે નહિ-ઉંને પાણીએ ઘર ન બળે, એવા
અર્થમાં-કપાસ સંગીન નહિ હોવાથી તે એટલા
બધા હંસાય નહિ કે કોડી ફાટે.

કપાળ, નં [સ. કપાલ.] બ્રમરોની ઉ-
પરનો અને માથાના વાળની નીચેનો ચહેરાનો
સપાટ ભાગ, ભાવ, લલાટ. ૨ ખોપરી, તુમલી,
ખપર, દીબ, કલેહું, ૩ ભાગ્ય, નસીબ. :-કપા
કપાળની કોને ખગાર છે. ૪ મસ્તક, મગજ.
:-કપાળે કપાળે ભુદી મતિ. ૫ કંઈ નહિ, ધૂળ.
:-એ શું જાણવાનો છે-કપાળ! કિં ૩૦ કપાળ
ફૂટવું=રોક ફુગ કે કોપના આવેશમાં કપાળને
બીજી વસ્તુ સાથે અફાળવું વા બીજી વસ્તુ ક-
પાળમાં મારવી. માથાકુટ કરવી, મહેનત લેવી.
પ્રત્યાપ્ત કરવો. કપાળ ફૂટવું=હંમેશને માટે
ફુલાઈ ગયે પ્રાપ્ત થવું, મોટું ફુગ આવી પડવું.
કપાળમાં ચાલ્યો કરવો=કંઈ નહિ આપવું. (તિ-
રસ્કારમાં.) કપાળે ચોંટવું=ન ખુટાય એવો સખધ
થવો, પાલે પડવું, છેડે બધાવું. કપાળે રેલા ઉ-
તરવા=મહેનત પડવી. કપાળે લખેલું=નિર્મિત,
કપાળે ચોરેલું. કપાળે હાથ દેવો=ભાગ્ય પ્રમાણે
થવું, એમ માનીને મન વાળવું, કાપને નહિ પરત
પોતાના ભાગ્યને દોષ દબને માન રહેવું, ભાગ્યને
દોષ દેવો. ઉં ધાપને વસ્ત્રનો નાખરો પાશ,
કશિ તે લઈ ઉડ્યો આકાશ, એક વસ્ત્ર પંખી
મયો લેઈ, નળ એડા કપાળે હાથ દેઈ. પ્રેમાનંદ.
કપાળે લખાવી લાવવું=સુભાગ્ય લઈ આવવું.
(જન્મવું.) ૩૦ ૩૦ કપાળમાં રામ=તિરસ્કારમાં
કંઈ પંજુ નહિ આપતાં આમ કહેવાય છે. કપાળે
કાળળ=કાળાટીલી, બેચાખર, અપયસ થવો તે.
ઉં કરે કટાળો બહુ સર્વ કાળમાં, તેને મદો કાળળ
છે કપાળમાં. ક. ૬. ૩૧ મોટું કપાળ=સુભાગ્ય.
કપાળે તેજ=સુભાગ્યસચ્ચ કળકી કહે ૦ કપાળ
ફૂટે નસીબ ના ઉધડે=કપાળ ફૂટવાથી કંઈ
ભાગ્ય ઉધડતુ નથી. કપાળનું દીધું પુઠું ન થાય=
જે ન્યાં થતું હોય ત્યાંજ તે થાય. કપાળ ૩-
માણે દીધુ=જેવા દેવ તેવી પૂજા. કોડીઆ જેટલું
કપાળ=એણું-હીણભાગ્ય. કપાળે કપાળે ભુદી

મતિ=માણુસે માણુસે જુદા-જુદા અભિપ્રાય હોય, એવા અર્થમાં આ કહેવત કહેવાય છે.

કપાળ-કુટ, સ્ત્રીં માથાફાડ, મગજમારી, માથું ફુ.ખે એવી જે મગજને લગતી અટપટી મહેનત તે, ૨ એક અને એકજ તરેહની મહેનત-મગજની મહેનત.

કપાળકુટીઉં, વિં કપાળ કુટાવે એવું, ટકટક કરે અને કરાવે એવું. ૨ માથું ફુ.ખી જાય એવી મહેનતવાળુ.

કપિ, પું [સં.] વાનર, મર્કટ, વાંદર.

કપિતાન, વિં વાંદરા જેવું, તોફાની, સેતાન. (છોકરું.)

કપિધ્વજ, વિં [સં.] જેની ધ્વજમાં કપિ-વાનરનું ચિહ્ન હોય એવું. નાં અર્જુન. કપિમુખ, વિં [સં.] કપિના જેવા મોંનું, વાનરમુખ.

કપિલ, વિં [સં.] હુંખરું, પીળા-બદામી રંગનું. પું સાંખ્યશાસ્ત્રના કર્તા-એક ઋષિ. સગર રાજના યજ્ઞનો ઘોડો ઇંદ્રે છુપાવ્યો હતો. તેને શોધવા ગયેલા સગરના સાઠ હજાર છોકરાઓએ તપ કરતા કપિલને ઘોડો છુપાવનાર માન્યા તેથી કપિલે તેમને બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યા હતા.

કપિલા, સ્ત્રીં [સં.] તદન બદામી રંગની-અથવા તદન એક રંગની ગાય. ૨ દક્ષ પ્રજાપતિની એક કન્યા ૩ એક જાતની વનસ્પતિ-ઐવધિ. કહેં કપિલા છઠ્ઠા બાર વરસે એકવાર આવે=સારા પ્રસંગ લાગે વખતે આવે છે.

કપિલા-ષઢી, સ્ત્રીં [સં.] બાદરવો મહીનો, વદપક્ષ, છઠ્ઠો દહાડો, હસ્તનક્ષત્ર, વ્યતીપાત અને મંગળવાર, એ છ વાનાંના યોગવાળો જે દિવસ તે. આવો યોગ લગભગ બાર વરસે આવે છે અને તે પુણ્યતિથિ તરીકે ગણાય છે. એ દિવસે કપિલા ગાયનું બ્રાહ્મણને દાન આપવાનો મોટો મહિમા છે.

કપિજલ, નં [સં.] એક જાતનું પંખી, તેતર.

કપીલો, પું એક જાતની વનસ્પતિ.

કપુર, નં [સં. કપૂર.] એક જાતના ઝાડનો ઘેળો, કડવો, જ્વાળાગ્રાહી અને અત્યંત સુગંધી-દાર ગુંદર, રસ. ચીન જાપાન અને ફારમોસા તરફ કપુરનાં પુષ્કળ ઝાડ થાય છે. સુગંધીદાર દ્રવ્ય તરીકે અને હવા તરીકે કપુરનો ખુબ ઉપયોગ થાય છે. કહેં કપુરનું વૈતરું=મોટા લાભ ન હોય તોપણ સુગંધનો તો લાભજ, -અર્થાત ઉગ્રજી મહેનત. કપુરના કોગળા કરવા=સુખ વૈભવમાં રહેવું, મોજમાં વસવું. કપુરથી. કંઈ દાંત ન પડે =સારાથી નહારી-હાનિકારક ઇર્ષા ન જ થાય, એવા અર્થમાં આ કહેવત વપરાય છે.

કપુર-કાચલી, સ્ત્રીં એક જાતનું સુગંધી-દાર દ્રવ્ય. આ એક જાતની વનસ્પતિના મૂળના ઘોળા ગોળ અને ટીકરીઓ જેવા કકડા આવે છે અને તે સુખડ સાથે ચઢનમાં વપરાય છે.

કપુર-ચીની, સ્ત્રીં એક જાતની વનસ્પતિ. ૨ ચિનાઈ સાકર.

કપુરતેલ, નં કપુરનું તેલ.

કપુરી, વિં કપુરના જેવું, સફેદ. (નાગર વેલનાં કપુરના જેવાં ઘોળાં પાન)

કપુરીઆં, નં (બ. વ.) નાગરવેલનાં કપુરના જેવાં ઘોળાં પાનની એક જાત. ૨ કાચી ફેરીનાં લાંબાં અને મસાલો ચઢાવેલાં ચીરીઆં, કાચી ફેરીનું તાલું અથાણું.

કપુરીઓ, પું પુરુષ ચિહ્નનો અવયવ.

કપૂત, પું [સં. કુનપુત્ર.] કુળ-કુટુંબને લાંછન લગાડે એવો છોકરો, નહારો છોકરો.

કપેયું, વિં અટપડું, કંઠણ, મુશ્કેલ. ઉં કામ કપેયુ આવે ત્યારે, ધીરા થાયું જાણીજ. દયારામ.

કપેયાં, નં (બં. વ.) કપોચા. એક જાતનું વસાણું.

કપોટી, સ્ત્રીં પાતળું અને કૂલીને ઉઠતું ઘણું પડ. -રોટલાની કપોટી. ૨ જાલ, છોતરું.

કપોદું, નં જાડું-ઉપસી ઉચુ ધણેયુ પડ, પોપડો, પોદું, લીંગડું. ૨ છોડું, ઝાલ.

કપોત, પું. [સં.] કબુતરની જાતનું પરંતુ તેનાથી સહેજ નાનું અને આવાસ સહવાસી નહિ એવું એક જાતનું પંખી, હોલો. ઉં. કુલિસત કાગ કપોતની વાણી, કહે સધળા કવિઓ અવખાણી. ક. દ. ડા.

કપોતક, પું. [સં.] નાનો હોલો. ૨ સુરમે.

કપોતરે, નં. [સં. કુ-પોત.] નકામી ખાલ, છોડું, ભોંગું. ૨ ગાખચું. ૩ કામળીઉં.

કપોતી, સ્ત્રી. [સં.] હોલી. ઉં. કપોતી કહે છે રે, નાથ મારું કહું કરો, મા. કા. 'કપોતિની' એમ પણ વપરાય છે. (કપોત, કપોતીના પર્યાય કબુતર અને કબુતરી અપાય છે, પરંતુ આ ભુદીજ જાત છે. કપોત=હોલો. આ પંખી કબુતરથી સહેજ નાનું અને જંગલી છે. કબુતર મનુષ્યના (ધરે) સહવાસમાં રહે છે, જંગલમાં કવચિતજ રહેતું હશે, ન્યારે હોલો જંગલમાં રહે છે અને મનુષ્યનો સહવાસી નથી. કુતરાં અને શિયાળાવાની માફક આમાં તફાવત છે.)

કપોળ, પું. [સં. કપોલ.] ગાલ. ઉં. અ. રા. અ. ૨ ગંડ. ૩ વાણીઆની એક જાત. કાઠિઆવાડ મુંબઈમાં કપોળ વાણીઆની મોટી વસ્તી છે.

કપોળ-કલ્પિત, વિ. મન કલ્પિત, બનાવટી, મૃત્રિમ, મનથી ગોઠવેલું, મનના તરંગ પ્રમાણે બનાવેલું-ઉલું કરેલું, જેને પ્રમાણ ન હોય એવું.

કપ્પડ, નં. કપડું, વસ્ત્ર.

કપ્પર, વિ. કપરું, વસમું, આકરું. ઉં. શલાખની સાસું બહુ કપ્પર છે. ૨ ના. નદીના કિનારાની બેખડ.

કપ્પા, પું. (બ. વ.) ખાલ સાદ્યને ગૂં-ધીને બનાવેલા કાથળા, થેલા, ચુંચા. (ખજુર-ખાઠ વગેરે ભરવાના.) ૨ કુહાં.

કપ્પી, સ્ત્રી. [સં. કૂપી.] શીશી, કુહી. ૨ ગરગડી, ગરેડી. ૩ ઝગળી, પટી, થીગડી.

કપ્પો, પું. [સં. કૂપ. પ્રસિદ્ધ, કુંપો. ૨ સહે-લથી ભાર ઉચકાય એવી જે યાંત્રિક બનાવટ તે.

કક, પું. [સં.] ચરીરમાંના ત્રણ રસમતિ

એક રસ-ધાતુ, મ્લેખ. ૨ છાતી અને ગળાને રુંધી જાખનારો ભડો અને ચીકણો એક જાળ-વિકારી મ્લેખ રાજ. બલગમ, ગળદે. ૩ કક-બલગમને મળ્યા અને દેહસામાંથી બહાર કાઢવાની કાંસ, ઉધરસ. ૪ ચક્રમકના તણુખા ઝીલવાની સુતર અથવા મુંજની જનમગરી, ચલ, કપ.

કક-જવર, પું. [સં.] કક દોષને લીધે ઉત્પન્ન થયેલો તાવ.

કકન, નં. [મ.] શખને ઢાંકવાનું લુગડું, શખનું ઢાંકણ. ૨ રાંધ મૂકવાની પેટી. કહે. કકનકાડુ ગયો તે મેખમાર આલ્યો-એક એકથી વધારે નામરું, એવા અર્થમાં વપરાય છે.

કકની, સ્ત્રી. [મ.] ગળાથી ઘૂટણ સગીનું ટુંકા બાંધનું સાદું પહેરણ. (સાધુ-જોગીનું.) કિં. મં. કકની પહેરવી=સાધુ વેરાગી ધર્મજનું.

કકલાત, સ્ત્રી. ભતિ સુનાનો ધર-લેપ લગાડવો તે, છો, સુનાનો ગિલાવો. ૨ મરામત.

કકે, વિ. [મ.] નાખુશ, ઈતરાજ.

કકાત, સ્ત્રી. [મ. કફાત.] તુકસાન, હાનિ, ગેરલાભ. ૨ ટોટા.

કકેડું, વિ. [સં. કુ-સ્ફુટ.] રીતસર-અર્થાત્ જેમ હોલું જોઈએ તેમ ન હોય એવું, કદંતું, અધરું, મુસકેલ, કકણ. ૨ કલાંડ.

કકેદર, નં. [સં.] કકેદાષને લીધે થતો પેટનો એક રોગ.

કબજ, વિ. [મ. કબજ.] તાખામાં હોય એવું, સ્વાધીન, બંધાએલું, રોકાએલું, નહિ છૂટું-પેટ કબજ છે. કિં. મં. કબજ-કરતું=તાબે રાખવું, પોતાને સ્વાધીન રાખવું, પકડવું અને પછી નહિ ખસવા દેવું, રોકવું, ચટકાવવું, બંધનમાં રાખવું. કહે. કબજ રાજ તે મુલક ટેટું=રાજને હાથમાં લઈ લીધો એટલે થયું, પ્રભુ થોડો ખળભળાટ કરીને બેસી રહે.

કબળગીરો, વિ. હવાલા સાથે ધરણ-આપેલું હોય એવું, કાઈ વસ્તુનો સામા માણસને કબજે આપી ઉછીનાં નાણાં લેવાનું સાદું-કસોર કરેલો હોય તે, એવી જાતનું લખત કે જેમાં વસ્તુ

ગીરી મુકેલી સામાને હવાલે કરેલી હોય.

કચ્છજનન, કચ્છજો, હવાલો.

કચ્છજિઆત, સીંઠ કચ્છજો હોય તેવી હાલત, રોકાણ, બંધન, અટકાવ. ૨ મળાવરણ, બંધકાશ.

કચ્છજો-કરવું. કિં સં તાબામાં લેવું, ખસી કે નાસી જાય નહિ તેમ બંધનમાં રાખવું, દાખમાં -હાકમાં રાખવું.

કચ્છજો-દાર, વિં જેની પાસે-કચ્છજો-હવાલો હોય તે, બોક્તા.

કચ્છજો-રાખવું, કિં સં તાબે-વશ રાખવું, પોતાને વશ રહે એમ કરવું, ખસી કે નાસી જાય નહિ તેમ અટકાવી રાખવું, હુકમમાં રહે એમ કરવું.

કચ્છજો, પું [અ.] કાઈ પશુ વસ્તુનું કાઈની પશુ સ્વાધીનતામાં હોવું તે, તાબામાં બોટવટામાં કે અમલ-અખત્યારીમાં હોવું તે. પકડી કે ઘેરીને સત્તામાં રાખવું તે, કચ્છજો-તાબે હોવાપણું, હવાલો, તાબો. ૨ બાંધવગરનું બદન, કુણું. કિં પ્રં કચ્છજો કરવો=કચ્છજનમાં રહે એમ કરવું, તાબે-સ્વાધીન-રાખવું. અટકાવ મુકવો, ખસી કે નાસી જાય નહિ એવો બંધાવસ્ત રાખવો. સત્તામાં લઈ લેવું. કચ્છજો લેવો=હવાલો લેવો, આપ અખત્યારી ગ્રામ કરવી, હવાલો મેળવવો. કચ્છજો આપવો-છેડવો=હવાલો આપવો, સ્વાધીનતા હોય તે મુકી દેવી, સોંપી દેવું. કચ્છજો ભોગવટો=કચ્છજો અને ભોગવટો બેઉ હોવાં તે, કચ્છજો હોય અને ભોગવટો ન હોય અથવા ભોગવટો હોય અને કચ્છજો ન હોય એવું નહિ, પરંતુ કચ્છજો અને ભોગવટો બેઉ હોય એવું તે.

કચ્છડાણું, કિં અં કચ્છજનું, બગડવું, સુધરતાં સુધરતાં એકદમ બગડી જવું. (શરીરનું.)

કચ્છર, સીંઠ [અ. કચ્છર.] મુઠું દાટીને પછી તેની આગળ પાછળ અને ઉપર કરેલું જે ચણતર કામ તે, ઘોર, હજારો. (હિંદુ મુઠાને દાટી તેની આગળપાછળ અને ઉપર ચણતર કામ કરેલું હોય તો તે પાળીઆ, સગાંધ કે દેરડી કહેવાય છે.)

કચ્છર-રેતાન, નં [અ. ન. સ્તાન.] બ્ધો મુઠાં દાટાં હોય તે જગા, બ્ધો કચ્છરો હોય અને મુસલમાનોનાં મુઠાં દાટવામાં આવતાં હોય તે જમીનનો ભાગ, રમશાન. કિં પ્રં કચ્છર ખોદવી=પોતાનો નાશ થાય એમ કરવું. કહેં મુઆ પહેલાં કચ્છર=અમંગળ આગળથી નહિ કરવું, એવા અર્થમાં વપરાય છે. (મુઆ પહેલાં પોક-ની માફક.)

કચ્છરી, સીંઠ [સ.] ચોટલો, વેણી.

કચ્છધ, નં [સં.] માથા વગરનું શરીર, ધડ. ઉં તે દેખી જૂપતિ બધ પાગ્યો, પડ્યાં દીઠાં કચ્છધ. પ્રેમાનંદ. ૨ રાહુ. ૩ પું એક રાક્ષસ. (રામાયણ પ્રગણે એક દેવ ધંદના શાપથી માથા વગરનો રાક્ષસ થઈ પૃથ્વી ઉપર પડ્યો હતો. -તે જનસ્થાનમાં રહેતો હતો. સીતાની શોધ કરતા સમે તેને માર્યો ત્યારે ફરીને તે દેવરૂપને પામ્યો અને સમને સુમીવતી મિત્રતા કરવાની ભલામણ કરી અંતર્ધાન થઈ ગયો.)

કચ્છાણ, સીંઠ [સં. કુ. અ. વાલ્કત્ત.] કાર્યનું બગડી જવું તે, સારું કરવા જતાં ખોટું થાય એવું અર્થ જવું તે, ખેલવું બગડી જવું, ખોટું-ગેરલાભ થાય એમ સુચાર્થ જવું તે:-આતો કચ્છાણ અર્થ=અર્થાત્ ખેલ બગડી ગયો-સામે ગેરલાભ થાય એવું થયું. ૨ મૂર્ખાઈ. કિં પ્રં કચ્છાણ-કચ્છી=વસ્તુસ્થિતિને ઉઘાટાવી નાખે એવું ખોટું-મૂર્ખાઈનું કામ કરવું. કચ્છાણ સુચ્છી=જેમાંથી ગેરલાભ-હાનિ થાય એવું સચ્છું. કચ્છાણનું=ખોટું, ગેરલાભ કરે એવું:-કચ્છાણનું કામ કરવું=ખોટું ગેરલાભ થાય એવું-અયોગ્ય કામ કરવું.

કચ્છાટ, નં [સ. કપાટ. અ. cup-board.] કપડાં, પુસ્તક વગેરે મુકવાને માટે બનાવેલી લાકડાની ઉભા ઘાટની-ઘાટડા જેવી પેટી, કપાટ. (આ સજ્જ બંગેજ ઉપરથી ગુજરાતીમાં ઘખજ થયેલો છે.)

કચ્છાક, વિં [સં. કુમ્મટ.] ખરાબ, તરેહવાર, સુદૃઢ નહિ તે-ફુવૃત. (રીતભાતમાં

અને આકૃતિ-રૂપાદિકમાં સારું નહિ એવું-માણસ) નહિ ધાટીલું-ધાટ-ડોળ વગરનું, (લાકડું, વસ્તુ વગેરે.) નહારું. (કામ.) ૨ પું. બોર, (ધાસનો.) ગંજી. ૩ ધમારતી લાકડું.

કળાડકકે, સ્ત્રી. [સં. કુન્નવૃત્ત-કષ્ટ.] અના-વડની મહેનત, પૈતરું, ગદાપૈતરું, વગર સમજે મહેનત કરવી તે.

કળાડી, સ્ત્રી. નહારી રીતભાવે ચાલવું તે, કુદ્દત્તા:-આવી કળાડી ન કરતો. કળાડ-પણું, ગેરવર્તણૂક. ૨ પું. કહિઆરો, ધમારતી લાકડાં વેચવાનો ધંધો કરનાર. ૩ વિ. કળાડાં કરનાર, ખરાબ રીતભાવ રાખનાર, કુલાડી. ૬ મહત્વમાં તમે જાળીને કહો કે તમે તો કળાડી રાખો છો. કુમારપાળ પ્રબધ.

કળાડીઉં, વિ. કળાડી કરનાર, કુલાડી, તરકડી.

કળાડું, ન. [સં. કુન્નવૃત્ત.] સારું ન કહેવાય એવું જે કંઈ કામકાજ કે વર્તન તે, કુર્વૃત્ત, દુષ્કર્મ. ૨ અનીતિનું કામ, વ્યભિચાર. કિં. પ્ર. કળાડું કરવું=નહારું-દુષ્કર્મ કરવું, વાત બગડી જાય એવું કામ કરવું, અનીતિનું કામ કરવું.

કળાળ, લુઓ કલાળ.

કળાળચીની, સ્ત્રી. [ફા.] એક જાતની વનસ્પતિનાં બી, એક કાજ ઔષધિ.

કળાલો, પું. [અ. કવાલહ.] અમુક વસ્તુ આપવા લેવાનો કરાર, સાડું, સાટાખત, કરારપત્ર, સોદાની સરત-કણ્ઠલાતનું જે લખત તે.

કળી, (કળી.) અ. [ફા.] કદી, કાષ્ઠવાર.

કળીર, પું. [અ. કવીર.] પંજળ તરફનો એક મોટો આત્મચાની અને સુધારક કવિ. હિંદુમુસલમાનના એકીકરણના તરવવાળો પંથ સ્થાપનાર સાધુ. એની નીતિની ચાળખા રૂપ કવિતાઓ બધે પ્રસિદ્ધ છે. કળીર વડ=નર્મદાના તીર ઉપરનો એક બહુ મોટો અને જોવાજોગ વડ. (કળીર ત્યાં ખેસી લેકાને ઉપદેશ કર્યો હતો તે ઉપરથી એ કળીરવડ કહેવાય છે. કવિ નર્મદાસંકરે તેનું કાવ્યમાં વર્ણન કરેલું છે અને

શુભરાતનાં જોવાજોગ. સ્થાનો અને અદ્ભુત વસ્તુઓમાં તેની ગણના છે.)

કળીરપંથ, પું. ધર્મર એકજ અને કર્માન્તરના આચારવિચાર ખોટા અને બહારના દેખાડા છે, એવો અદ્વૈતને અનુસરતો કવિ કળીર ચલાવેલો ધર્મ માર્ગ.

કળીરપંથી, વિ. કળીરના મતને માનનાર, કળીરના પંથનો અનુયાયી.

કળીરો, પું. કળીરપંથીઓનું પહોળા મોંનું શિક્ષાપાત્ર, કટોરો, પહોળા મોંનું શકાફ.

કળીલાદાર, વિ. [અ. કવીલહ+ફા. દાર.] કળીલાવાળો, ગૃહસ્થ, કુટુંબી, પરણેલો અને ઊંઘાંછાકરાંવાળો (પુરુષ).

કળીલો, પું. [અ. કવીલહ.] બેરાં ઊંઘાં છાકરાં વગેરેનો (ગૃહસ્થનો) જે સમૂહ-સાથ તે, પરિવાર, કુટુંબ. ૨ પરણેલા-ગૃહસ્થ પુરુષને સ્ત્રી, સંતાન અને સંસારના ચરિતને લગતું જે બધું-જરૂરનું હોય તે. 'કુટુંબ કળીલો' એમ કહેવાય છે.

કણ્ઠ, અ. [ફા.] કદી, કદાપિ, કાષ્ઠવાર.

કણ્ઠતર, ન. એક જાતનું પંખી, પાસવત. આ પંખી ધણી જાતનાં-રાખોડીઆ ધોળાં તે કાળરા રંગનાં થાય છે. માણસો તેને પાળે છે. અપથી લાંબે સુધી જીવનારાં કણ્ઠતર 'કાસદીઆં કણ્ઠતર' કહેવાય છે. ટપાલ અને તારનું સાધન ન હતું ત્યારે કાગળ મોકલવામાં તેમનો ઉપયોગ થતો. ૩૦ પ્ર. કણ્ઠતરખાનું=મેલી ગંદી અને ગડબડટવાળી જગા. ૨ કણ્ઠતરને રાખવાનું ખાનાં ખાનાંવાળું લાકડાનું ઘર અથવા પાંજરું.

કણ્ઠતરી, સ્ત્રી. કણ્ઠતરની માદા. ૨ કણ્ઠતરની માફક ચરીરને વાળીને જોળ દડા જેવું કરી નાખનારી નટરી.

કણ્ઠુદિ, લુઓ કણ્ઠુદિ.

કણ્ઠુદિઉં, વિ. અવળી મતિનું, કણ્ઠુદિવાળું.

કણ્ઠુલ, વિ. [અ. કવલ.] ખાતરીથી હા કહેલી હોય એવું, નક્કી માનેલું, મંજુર, માન્ય, સ્વીકૃત. કિં. પ્ર. કણ્ઠુલ કરવું=માન્ય રાખવું.

માનવું, સ્વીકારવું, મંજુર રાખવું. ૨ હા પાડવી.

કચ્છલણી, કચ્છલાત.

કચ્છલત, કચ્છલાત.

કચ્છલવું, કિં સં કચ્છલાત આપવી, માન્ય રાખવું, વચન આપવું, હા પાડવી, માનવું. ૨ કાઠની તરફથી માથે લેવું, માન્ય રાખવું, ખાતરી આપવી.

કચ્છલાત, સ્ત્રી [અ. કચ્છ.] ખાતરીથી કહેવું અથવા લખી આપવું તે, કચ્છલ કરવું-રાખવું તે, ઈકાર, કરાર, કોલ, સ્વીકાર, નક્કી હા. કિં પ્રં કચ્છલાત આપવી=ખાતરી આપવી, અમુક પ્રમાણે કરીશ એવો કોલ આપવો. કચ્છલાત કરવી=મંજુર રાખવું, પોતે અમુક વાત અચૂક કરશેજ, એમ જણાવવું, સ્વીકાર કરવો, માનવું. કચ્છલાત લેવી=ખાતરી કરી લેવી, કચ્છલ કરાવી લેવું. કચ્છલાત માગવી=ખાતરી માગવી.

કચ્છલાતનામું, નં કચ્છલ છે, એવું મોઢિથી અથવા લખાણથી નક્કી કરી લેવું તે, કરારનામું, સ્વીકારપત્ર.

કચ્છલાવવું, કિં સં કચ્છલ કરાવવું, કચ્છલ કરે એમ કરવું, મનાવવું. ૨ પોતે નહિ તો પોતાનો જામીન આમ કરશે, એવું સામાને ખાતરીથી કહેવરાવવું, આંટ આપવી, ખાતરી અપાવવી.

કચ્છેલું, નં [સં. કપાલ. 'મ. કૌલ.] કચ્છરાની પાકી કાકી અથવા માટલાની મોટી જાડી તે એકાદ જાળ, જાડું રેતરેલવર-આટ વગરનું હીકરું. ૨ જાડું પહોળું તે મોટું નળીઈ. (મોભારો ઠાકવાનું) મોભારીઈ. બ્યં જાડું મોટું અને તરેલવાર, રાજાચાણા જેવું (માણસ.)

કચ્છોલ, પું કુવચન જાળ. ઉં ગરજ આડાવે હાથ, ગરજ કચ્છોલજ સાંખે. સામજ. ૨ મહેલું, ટાણો.

કલા, પું [અ. કેવા.] વરને પહેરવાનો જરિએલ જામો, વાધો.

કલાય, પું [અ. કેવા.] જામો, વાધો. ઉં કલાય કાતે પામરી પટકા, નામ ન જાયે ગણીઆંજ. પ્રેમાનંદ. સરપાવ આપ્યા લાટને,

ધન અથ્થ કનક કલાય. વીરજ. ૨ ઓઢો. ૩ પાંચ. ઉં મોટી કલાય કરો ખેસતી, ઘટે ત્યાં ઘો દોરો. પ્રેમાનંદ. કેસરી વાધો પહેરણે, શોભતી જોડ કલાય. સ્ત્રીગીત.

ક-સારજળ, સ્ત્રી [સ. કુન્ધાર્યા.] કલકણી અને કંકાસ કર્યા કરે એવી, ભરણપોષણને યોગ્ય નહિ એવી-નકારી સ્ત્રી, કુચી.

ક-લાવ, પું [સ. કુન્ધાર્યા.] ભાવનો અ-ભાવ તે, નહિ ભાવ તે, કમન, અપ્રીતિ, કંટાળો, તિરસ્કાર, ધિક્કાર. ઉં ભાવે કલાવે ગોવિંદ ભજ્યા, આપે ફળ અણુમોલ. પ્રા. કા.

કુલી, અં કહી, કલાપિ.

કમ, વિં [ફા. ઉપસર્ગ.] ઓછું, થોડું, અલ્પ:-ખારમાં પાંચ મિનિટ કમ. જોખમે તેથી કમ આપ્યું. ૨ હીલું, ખંરાળ :-કમનસીબ.

કમ-અકલ, વિં [ફા.] ઓછી સુદ્ધિનું, અણુસમજ, મૂર્ખ.

કમ-આપડ, સ્ત્રી ઓછી આવડત તે, અ-કુશળતા.

કમ-કદર, વિં [ફા. કમ અને અ. કદર.] કાઠના કામની જેને ઓછી કામગીરી હોય તે, જેનામાં-સામાના કામની પિજાન ન હોય એવું, અગુણ્ય, કદર વગરનું.

કમકમવું, કિં અં (ના. કમકમાટ, કમ-કમી.) ભય તાસ શોક અથવા રોગની અસરથી થરથરવું, ધૂંજવું, રોમાંચ અનુભવવો. ૨ કરવું, બીલું, તાસવું, કંટાળો ખાવો. [સ. કમ્પો.] કપવું.

કમકમાટ, પું [સ. કમ્પો.] કમકમવું તે, થરથરાટ, કંપ, ધૂંજારો. ૨ તાસ, કંટાળો, રોમાંચ.

કમકમાટી, સ્ત્રી કમકમાની જે અસર તે, ધૂંજારી, કંપારી. ૨ સજ.

કમકમી, સ્ત્રી કંપારી, ધૂંજારી, સજ.

કમકોવત, વિં ઓછું કોવત હોય એવું, કોવત વગરનું, અશક્ત, નળણું, દુર્બળ, સકિતાકીન.

કમકોવતી, સ્ત્રી અશક્તિ, નળજાઈ, બળહીનતા.

કમ-ખરચાળ, વિં ઓછા ખરચવાળું, મિતબચી.

કમખો, પું [ફા. કમ્લાવ.] અગ્નિનું
ચંદ્રીરે (જાતીએ) પહેરવાનું બંધબેસતું સીવેલું
વસ્ત્ર, કંચુકી, કાંચળી, ચોળી. ઉં xx કમખો
કરાવો-હો, રમતાં રહ લાગી રાણીને પ્રા. કા.

કમખોરાક, પું ઓછો ખોરાક હોવો તે.
કમખોરાકી, સ્ત્રી પૂરતો ખોરાક નહિ
હોવો-મળવો તે, તમી, તાથુ.

કમચી, સ્ત્રી [સુ. કમચો=ચાણકની દોરી]
દોરડો, સાદ; ચાણક.

કમખખાન, સ્ત્રી [ફા. કમખજવાન.]
ભૂંડી ખોલી, અપચાદ, ગાળ. ૨ વિં ખોચતાં
જેની જલ અટકતી હોય એવું, તોતણું, થોડ-
ખોલું, મિતભાપી. ૩ ભૂડખોલું.

કમખજે, અં [ફા. કમખમુજરા.] ખરબાદ,
એળે, નિરર્થક. કિં પ્રં કમખજે જવું=એળે
જવું, કંઈપણ કળ નહિ થવું, નકામું જવું.

કમખજા, વિં [ફા. કમ જાર.] હલ-
કામાં જ-મેલું, હલકી નીચે ભાતિતું, અકુલીન,
વર્ણસંકર; અધમ, હરામી.

કમખજે, અં કમીજસ્તી, ઓછુંવતું.

કમખજસ્ત, વિં [ફા. કમ. અ. જુસ=
ઉકળવું.] જેનામાં જુસો ન હોય એવું, નિર્બળ,
અશક્ત. ૨ કાપર, લીચકારું.

કમખજે, વિં નખજું, કમતાકાત, અશક્ત.

કમખજેરી, સ્ત્રી નખજાઈ, અશક્તિ.

કમક, પું [જ.] કાચખો, કચ્છપ. ઉં
કમક ૩૫ ધર્યું મોરાર, ચૌદ રત્ન કાઠમાં સચુંક
મોઝાર. પ્રેમાનંદ. ૨ વાંસ.

કમકાણુ, નં ઝટ વ્યવસ્થા ન થઈ શકે એવો
મોટો ખટલો, રસાલો. ૨ વાખરો. મુલકગીરીએ
નીકળતા અમલદારના કામકાજને લગતો તથા
તેના ઉતારા અને ભોજન વગેરેની જોડવણીને
લગતો-તંબુઓ, વાહનો, નોકરચાકરો અને બીજાં
સાધનોનો જે મોટો જથ્થો તે.

કમકાપો, પું સુતાનેના અથવા કડીઆના
કામથી સારી રીતે માહીતગાર હોય એવો
માથુચ, શિલ્પી, મિત્રી, ગજગર-રસોઇઓ.

કમકી, સ્ત્રી [સં.] કાચખી.

કમકણું, અં કિં [સં. કુખમન.] મનથી
અપ્રસન્નતા બતાવવી, કચવાવું, અસંતોષ બતા-
વવો, કણકણું.

કમકાર, વિં [ફા.] કમતી, ઓછું, નખજું.
આ શબ્દ 'કમ' શરસી અને તર સંસ્કૃત તુલ-
નાત્મક પ્રત્યયથી બનેલો સંકર છે. કિં પ્રં
કમકાર કરવું=ઓછું કરવું, કાપવું, ઘટાડી નાખવું.

કમકારીન, વિં બહુજ કમ-ઓછું, બહુ
નરમ. ૨ ગરીબ, રાંક. ૩ તુચ્છ.

કમતાકાત, વિં [ફા.] જેનામાં ઓછી
શક્તિ હોય એવું, નખજું, શક્તિહીન, અશક્ત.

કમતાકાતી, સ્ત્રી [ફા.] અશક્તિ, નખ-
જાઈ.

કમતી, વિં [ફા.] ઓછું, થોડું, અ-
સંપૂર્ણ.

કમન, નં [સં. કુખમનસ.] મન નહિ તે,
નાખુશી, અનિમ્બ, અભાવ, અપ્રીતિ, નામરજ.
વિં કમનનું=નહિ ગમતું, મન વગરનું.

કમનસીખ, નં [ફા.] ઓછું ભાગ્ય,
કુર્ભાગ્ય. વિં નિર્ભાગી, ઓછા ભાગ્યનું, અકર્મી.

કમનસીખી, સ્ત્રી [ફા.] કુર્ભાગ્યતા,
કુલ્લતા.

કમનીય, વિં [સં.] ચલાવા-પાડવાયોગ્ય.
૨ સુંદર, મજેનું, રૂપાળું, મોહક. ઉં લાવ
લાવ આ મોતીના કાપ, તરલ તનમનીઆં રે,
તારે કમનીય કાને પહેરવું, લોલક લટકણીઆં રે.

કમનીયતા, સ્ત્રી [સં.] સુંદરતા, મનો-
હરતા, રમણીયતા.

કમ-પાક, પું [ફા.] ઓછો પાક ઉતરવો-
થવો તે, ઓછી ઉતર. વિં ઓછા પાકવાળું
(વરસ.)

કમપેશ, વિં [ફા.] ઓછુંવતું.

કમખખત, વિ. [ફા.] લુચ્ચું, ધૂત,
કમ, દોંયું, કુદ, નકારું. ૨ કુર્ભાગી, કમનસીખ,
ભાગ્યહીન.

કમળખતી, સ્ત્રી [ફા.] કુલ્લ, કુલ્લશા, વિપતિ, આપદા, કુખ, પીડા, ભોગ. ૨ ધૂર્તતા, ખંધાર્થ, ઠગવિદ્યા. :-અહીં તારી કમળખતી નહિ ચાલે.

કમર-કસ, વિ. [ફા.] કંચર કસનાર, ભેરનું કામ કરનાર, ચર.

કમરખ, નં એક જાતનું ઝાડ અને તેનું ફળ. આ ફળ નાનું અને ખટમધુર હોય છે. ઉં. કમરખ, જંબુ, બોર, તાલ, તમાલ ને સમડી, પ્રેમાનંદ.

કમરપટી, સ્ત્રી કંચરે બાંધવાની પાટી, સાટ. ૨ કાંઈ પશુ ચીજનો વચ્ચે લાંબાને લાંબા ચીચરવટી.

કમરપટો, પું. કંચરે બાંધવાનો કપડાનો કિંવા ચામડાનો લાંબો અને પાતળો પટકો, સાટ, કમરબંધ, પટો, કંઠારો, સેર, મેખલા, રશના. ૨ કાંઈ પશુ ગોળ અથવા લંબાકૂતિની વચ્ચેનો પટી જેવો ભાગ.

કમરબંધ, પું. કમરપટો, કંઠારો. ૨ વિ. સજ્જ, તૈયાર, સાવધાન, તત્પર. :-રજપુતો હંમેશા કમરબંધ રહેતા.

કમરડીક, નં. કપડાની એક જાત, એક જાતનું કપડું.

કમલજા, સ્ત્રી [સ.] કમળમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી-લક્ષ્મી, રમા, કમળા.

કમલા, સ્ત્રી [સં] લક્ષ્મી, રમા. ૨ સુંદર સુભાગી સ્ત્રી.

કમલાકર, નં [સં] કમળોનો સમુદય. ૨ જેમાં ધણાં કમળો થતાં હોય એવું તળાવ-સરોવર.

કમલાપતિ, પું. [સ.] લક્ષ્મીપતિ, વિષ્ણુ.

કમલિની, સ્ત્રી [સં] ઉડા પાણીમાં જાતી અને પાણીની સપાટી ઉપર પચરાઈશરદ ઋતુમાં સુંદર ફૂલથી ફૂલતી એક જાતની જળ-વેલ, જેને કમળ નામે ફૂલ થાય છે તે વેલ. આ વેલના મુખ્ય બે બેદ છે. એક વેલનાં ફૂલ દિવસે સૂર્યને જોઈ ખીલે છે અને સૂર્ય આચ-

મતાં ખીડાઈ જાય છે, ખીજ વેલનાં ફૂલ રાતે ચંદ્રમાને જોઈ ખીલે છે અને દહાડે ખીડાઈ જાય છે; પહેલી કમલિની અને ખીજ પોચણી કહેવાય છે.

કમલોદ્ભવ, પું. [સં] કમળમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા-બ્રહ્મા, પ્રજાપતિ.

કમલવું, કિં. સં. ચામડાને સારું અને સુંવાળું ચામ તેમ કરવું, પકવવું, સુધારવું, કેળવવું.

કમ-સમજ, સ્ત્રી. એાછી અજ્ઞાન, વિ. એાછી સમજનું, નાદન.

કમળ, નં. [સ. કમલ.] પાણીમાં થતી એક ફૂલવેલનું સર્વવિકાસી ફૂલ, પદ્મ, જંબુજ.

કમળકાકડી, સ્ત્રી. કાળા કંકણ પડનું એ-રડીના જેવડું નાનું લખગોળ ઘોળી મીઠાવાળું ખી-ફળ. કમળના ડાડામાંનું ખી.

કમળ-કેરા, પું. [સં.] કમળની નહિ ફૂલેલી કળી, કમળફૂલનો ડાડો.

કમળતેલુ, પું. [સ.] કમળફૂલની અદ-રના રેસા-તાંતણી.

કમળનાળ, સ્ત્રી. [સ. કમલ નાલ.] કમ-ળની લાંબી, સીધી ને અદરથી પોલી દાંડી, દંડ, ડાંખળી.

કમળ-પૂજા, સ્ત્રી. [સ.] કાંઈ દેવનું કમળો ચઢાવીને પૂજન કરવું તે. ૨ મસ્તક કાપીને દેવને ચઢાવવું તે. કિં. પ્ર. કમળપૂજા કરવી=દેવને પ્રસન્ન કરવાને મસ્તક કાપીને અર્પણ કરવું, પોતાનું માથું પોતાને હાથે કાપીને દેવને ચઢાવવું. :-તે કમળપૂજા કરવા તૈયાર થયો; અર્થાત્ પોતે પોતાને હાથે પોતાનું માથું કાપીને દેવને પ્રસન્ન કરવાને તૈયાર થયો.

કમળજૂ, વિ. કમળમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું. ના. બ્રહ્મા. ઉં. કમળજૂ તનવા સતી, સરસ્વતીને લાગુ પાય. ગિરધર.

કમળ-મુખી, વિ. (સ્ત્રી.) કમળના જેવા મુખવાળી, કમળવદના.

કમળ-મુદ્રા, સ્ત્રી. [સ.] દેવદંડન કરવામાં કમળના આકારે હાથના આંગળાને વાળવાં-

જેણે તે, કમળના જેવા આંગળાનો આકાર કરવો તે.

કમળ-લોચની, વિં (શ્રીં) કમળના જેવા લોચનવાળી, કમળનયની (શ્રીં.)

કમળ-વદના, વિં (શ્રીં) કમળના જેવા સુખવાળી, કમળસુખી.

કમળાસન, પું [સ. કમલ+આસન] કમળ જેવું આસન છે એવા અર્થ.

કમળી, શ્રીં પિત્તાશયના વિકારથી શરીર ઉપર પિગ્નાશ આશુતારો એક રોગ, કમળો.

કમળો, પું લોહીમાં અને શરીર ઉપર પિગ્નાશ જણાય એવો પિત્તના વિકારથી ઉત્પન્ન થતો એક જાતનો રોગ. આ રોગની અસર આંખના ડોળા ઉપરથી ઝટ જણાઈ આવે છે. કહે. કમળવાળો બધું પીળું દેખે=જેને જેવી અસર થઈ હોય તેને બધું તેના જેવું જણાય. ૨ એની આંખમાં કમળો છે=એને અધિક જાતની નહારી અસર છે; આંખમાં વિકાર-રોગ છે.

કમંડળી, નં [સ. કમંદલુ.] કહવા નાળિયેરના ઔઞકૃતિ ખોખાનું લખડનું હાથમાં ઝલાય એવું સંન્યાસીનું પાણીપાત્ર. ૨ જેમાંથી સારી રીતે પારં પાડી શકાય એવું અને અર્ધવર્તુલાકૃતિ ઝાલવાના દાંડવાળું કમંડલુને પાટે બનાવેલું એક ધાતુપાત્ર. આ વાસણ પ્રવાહી રસોઈ-દાળ, દૂધપાક વગેરે પીરસવાના કામમાં વપરાય છે.

કમંડળી, નં [સ. કમંદલુ.] કહવા નાળિયેરના ખોખાનું સંન્યાસીનું પાણીપાત્ર, કમંડળ.

કમાઈ, શ્રીં કમાવું તે, કમાવાનું તે, કમાણી, રજાઈ, ઉત્પન્ન. ૨ લાભ, નફો, ફાયદો. કહે. ૧ કમાઈ કોડીની ને ખરય લાખોનું=અર્થાત્ દેવાળાની નિશાની. ૨ કમાઈના કામળા ને દીવાસળીના ટાપલા=જેમ વધારે કમાઈ તેમ તેના વધારે ધૂમોડો. ૩ પૈની કમાઈ નહિ અને ઘડીની નવરાઈ નહિ=અર્થાત્ ખાલી ધામધુમ, વૃથા-ખોટી માયાફાલ કરવી તે.

કમાઉ, વિં કમાનાર, કમાઈ કરનાર, પેદગર, રળનાર. કહે. ૧ કમાઉ દીકરો

વહાલો લાગે=જેમાંથી લાભ હોય તે પ્રિય લાગે. ૨ કમાઉ દીકરો દેશવર ફરે અને દીલુ કમાઉ તે મોજો ફરે=અર્થાત્ જેને કમાવાની ખત છે તે સુખાર્થી હોતું નથી અને જેને પારકા પેટ ઉપર જીવન ગાળવું છે તેને હંગેશ તાન-બાળ સહે છે.

કમાયણ, શ્રીં [સ. કામચારી] હલકો ધંધો-અનીતિએ ચાલનારી શ્રી, સ્વૈરિણી, વેશ્યા.

કમાડ, નં [સ. કપાટ.] કોઈ દાર-પ્રકી. વસ્તુને બંધ કરવાનું લાકડા કે ખીખ કલાનું દાંકણ, બારણું, દાંકણું. કહે. ૧ પગે કમાડ વાસવાં=હુપા ગોળા મગબડાવવા, જાહેરમાં નહિ આવતાં અંદર ખાતેથી કાર્ય કરવું. ૨ કમાડ કરતાં ઉલાળો ભારે=બાર હાથનું ચીમકું ને સોળ હાથનું બી.

કમાડે, નં કચારાઓમાં પાણી વાળવાનું કામ. કિંમત કમાડ કરવું=કચારાઓમાં વારા ફરતી પાણી વાળવું.

કમાણી, શ્રીં કમાઈ, રળતર. ૨ નફો, લાભ, ફાયદો. ૩ સંચય, સંગ્રહ. ઉં પુણ્ય પાપની શી રે કમાણી કાંધી તે જઈ મર્ત્યલોક. પ્રા. કા.

કમાન, શ્રીં [કા.] વાંસનું નહિ પણ બીજી કોઈ વધારે સ્થિતિસ્થાપક ચીજનું-તીર ચડાવીને ખેંચતાં અર્ધ ગોળાકાર થઈ જાય તો પણ લાંબી જાય નહિ એવું ને સુંદર બનાવડનું. કામકું, ધનુષ્ય. ૨ ચણતરમતો અથવા લોકડાનો બનાવેલો જે ખેંચેલા ધનુષ્યના જેવો અર્ધગોળાકાર તે, મહેરાબ. [અ. Arch] આકૃ. ૩ મેઘધનુષ્ય, મચ્છ. ૪ કળ. ૫ ધડિઆળ, ગાડી, કાંચ વગેરેમાં જે સ્થિતિસ્થાપક પોલાદનું ચુંદળું રાખવામાં આવે છે તે. :-ધડિઆળની-ગાડીની કમાન. (સ્થિતિસ્થાપક તીખા લોદાનો વીંટલો.)

કમાનદાર, વિં કમાનવાળું, મહેરાબદાર, ખેંચેલા ધનુષ્યના જેવા અર્ધગોળાકારવાળું.

કમાલ, વિં [અ. કમાલ] સંપૂર્ણ, પુરેપુરું, આખું, ભરપૂર. ૨ સારું સુંદર, ઉત્કૃષ્ટ-

૩૦૫૦ કમાલએબ=પુરેપુરી મોટામાં મોટી ખોડ.
કમાલ આકાર=જમીન ઉપર. અંકાએલો પુરે-
પુરો ધારો. કમાલદર=પુરેપુરો દર, સંપૂર્ણ
આકાર (જમીનનો.) મુજરાતીમાં જેમ 'સર્વ-
મુલ્યસંપત્તિ' પદ વ્યંગ્યાર્થે ખરાબમાં ખરાબ એવા
અર્થમાં વપરાય છે, તેમ આ શબ્દ પણ ખરાબ-
મોટી ખોડવાળું એવા અર્થમાં વપરાય છે. કહે-
કમાલપુત્ર કોઈનો નહિ=નકારો છોકરો કોઈનો-
પોતાનાનો પણ નહિ, એમ જણવું.

કમાવવું, કિં ૩૦ (કમાવરાવવું) રળાવવું,
ફાઈ કમાય તેમ કરવું. ૨ કિં સં પકવવું,
સુવાળું અને સારું કરવું (આમણને.) કમાવેલું-
પકવેલું, ફળવેલું (આમણું.)

કમાવું, કિં સં કંઈક નવું-વધારા તરીકે
પ્રાપ્ત કરવું. મેળવવું, પેદા કરવું, રળવું. ૨ ઉદ્યમ
કરવો, લાભ યાવ એવું કામ કરવું. ૩ સંગ્રહ
કરવો, સંચવું. કહે-કમાવે ટોપીવાળા અને ઉઘાવે
ધોતીવાળા.

કમાળીઓ, પું પુરુષવરહિત માણસ,
નપુંસક, લીજડો, ફાતડો, બંડળ, બહુચરાશ મા-
તાને પોતાનું જીવન અર્પી જીનો પોપાક પહે-
રીને ફરનાર પુરુષત્વહીન યજ ગએલો પુરુષ. ૨
પુરુષના જેવી-હમી અને જીને યોગ્ય સુકમા-
રતા કે સુંદરતારહિત જી.

કમિટી, જી [અ. Committee.] ધણા
માણસોએ મળીને જે થોડા મોટાસંખી સભાને
અમુક કામ કરવાની સત્તા આપી હોય તે સભા,
વિશેષ મંડળી, કામદાર સમૂહ. સ્ટેડિંગ કમિટી=
જાન્યુની વિશેષ સભા-મંડળી, પંચ.

કમિરાન, નં [અ. Commission.] સોંપત,
ભાળવણી, પ્રતિનિધાન. ૨ અખત્યાર-
નામું, સનંદ. ૩ અખત્યાર, અધિકાર. ૪ જે
પુરુષોને કોઈ અમુક કામને વારંવાર અખત્યાર
આપ્યો હોય તે પુરુષો સમસ્ત, અધિકૃત પુરુષો;
કોર્ટમાં ન આવી શકે એવા માણસની જુગાની
લેવાની જે અમુક માણસ કે માણસોને આપાએલી
સત્તા તે. ૫ કોઈ મોટા અપરાધ કે અગત્યના

પ્રશ્નની તપાસ કરવાને નિમાએલી અધિકૃત મંડળી.
૬ હકસાઈ, આણત, દસ્તુરી, વળતર.

કમિશનર, પું [અ. Commissioner.]
જેને કોઈ કામ કરવાની સત્તા હોય તે, અધિ-
કારી પુરુષ, મુખત્યાર, મુનીમ, અમીન, મોટા
સરકારી ખાતાનો ઉપરી અધિકારી. :-રેવન્યુ.
કમિશનર, આબકારી કમિશનર, પોલિસ કમિ-
શનર, મુંબઈનો મ્યુનિસિપલ કમિશનર, વગેરે.

કમી, વિં [ફા.] કમ, ઓછું, કમતી, થોડું.
૨ જાણુ, અધુરું, બાકી.

કમી-જસ્તી, અં [ફા.] ઓછુંવતું, થોડું-
ધણું, કમજાદ. ૨ નાં વધધદ, ઓછું કેટલું
અને વતું કેટલું તે બાબતની તપસીલ-હિસા-
બની વધધદની વિગત તે. :-કમી જસ્તી પડે-હિતરે
તો વળતી ટપાલે જણાવજો. નર્મ.

કમીટ-કરવું, કિં સં [અ. Commit.]
હવાલે કરવું, બીજા ન્યાયાધીશ તરફ ધનસાદ
માટ મોકલવું. :-માજસ્ટ્રેટ સાહેબે તેનો કેસ
સેશન્સ કમીટ કર્યો, હવે જે થાય તે ખરું.

કમીન, વિં [ફા.] મેલા મનનું, કપડી,
પાણ.

કમીના, જીં [ફા.] કમીપણું, ઓછાપણું,
ઊણપ, તાણ. :-એને થી કમીના છે ?

કમીનો, વિં (નાં) કંગાલ, ગરીબ, દીન.

કમુરત, નં [સં. કુનમુહર્ત.] સારો સમય
નહિ તે, અસંગળ કાળ.

કમુરતાં, નં (બ.વ.) જેમાં મંગળ-
શુભ કાર્ય કરવાનાં મુદર્ત આવતાં ન હોય એવો
કેટલાક દિવસો લગીનો જે કાળ તે. :-કમુરતાં ઉતર્વા
પછી લગનગળો ચાલશે.

ક-મોત, નં [સં. કુનમુહર્ત.] કુદરતી રીતે
નહિ થએલું એવું જે મોત-મરણ તે, અસ્વા-
ભાવિક મરણ. (આપણાત અકરમાત કે વાપ
વરથી અકાએ કે દોકાએ મરણ થાય તે.) :-એ
તો ક-મોતે મરી ગયો.

ક-મોતીઉં, વિં કમોતે મરી ગએલું, ક-
મોતે માર્યું જાય એવું, મરજું, સાદસિક.

ક્રમોદ, સ્ત્રી એક જાતની સુગંધીદાર ચોખાની ડાંગર. ડાંગર અને ક્રમોદની ઘણી જાતો છે. સુખવેલ, પંખાળી, ત્રણ પાંખડી વગેરે. ઉં ક્રમોદનો કાષોતો ભાત, દાળતણી હતી ચુંદર જાત. ક. દ. ડા.

ક્રમોદરો, પું ક્રમોદથી ઉતરતી જાતની ડાંગર.

ક્રમોદીઆ, વિં જેમાં ક્રમોદ પાકતી હોય એવી-જમીન યા કચારડાં.

ક્રમોદસમ, સ્ત્રી [સ. કુમ્મ. માંતિમ.] કોઇ પાક અથવા વસ્તુને માટે નહીં ચએલો-અનાતો ગોચ કાળ નહિ તે, કરત, કન્દહાડો.

ક્રમર, સ્ત્રી [પા.] પેટ અને કરોડની નીચેના તેમજ બે પગના ચાપાઓની ઉપરનો શરીરનો જે વચ્ચે ભાગ તે, કટી, ઢેક, કમર. કિં ૩૦ ક્રમર તોડવી=મહુ મહેનત લેવી. ક્રમર બાધવી=તૈયાર થઇ જવું, ભેરતું-હીમતનું કામ કરવાને તૈયાર થવું. (અક્ષર ઉપરનો ભાર બદલાતાં સમાસમાં કેટલેક ટુકણે અનુનાસિક મ લીડી જાય છે.)

કપડો, પું પતંગના ચોરસ કાગળને સામસામે ખુણે આવી રહે તેવી રીતે ચોટાડેલી વાંસની સળી, ૨ સોના રૂપાનો બે ત્રણ આંગળાનો વીંદલો, વીંડી, ભેકવું. ઉ સુવાવડીને પાવાનો એક જાતનો ક્વાથ. [સ. રૂપાય.] કાંદો.

કથું, સં [સં. કિમ્.] કોણ, શ. નં કથું, પું કથો અને સ્ત્રી કમી.

કર, પું [સ.] હાથ, હસ્ત. ૨ સંદ. (હા-થીની) ઉ કિરણ, રશ્મિ. ૪ વેરા, લાગો, જાપો, દાણ, જકાત. ૫ બેની સંગા. ૬ કરનાર, એવો અર્થ બતાવનારો પ્રત્યય, જેમકે-સુખકર, દુઃખકર. ૭ દાંપ્ત, બ્રાહ્મણ ભાટનો કર. કિં ૩૦ કર નાખવો=વેરા નાખવો. કર ધાલવો=દાપું બેસાડવું. કહેવું કરનો નાખનાર જાય પરંતુ કર ન જાય=પેટું લાકડું નીકળે નહિ. [મ.] રહેનાર-વસનાર એવો અર્થ પણ થાય છે. :-પુણેકર, ચાણેકર, અર્થાત્ પુનાનો, ચાણનો રહેનાર.

કરકટી, સ્ત્રી રાખ ઉચકી લઈ જવાની ખાટલી, ઠાકડી, નનામી, જનાજો.

ક કડ, અં એવો થતો અવાજ.

ક કડું, વિં કડકડ થતું, ઉકળતું.

ક કડવું, કિં અં 'કડકડ' એમ બોલવું, ભાગતું હોય એમ થવું, નમવું. ૨ અત્યંત ઉનું થઈ ઉકળવું.

કરકડાટ, પું એવો એક જાતનો અવાજ. ૨ અં એકદમ, સહસ્રાટ, સપાટાબધ.

કરકોળ, નં પરચૂરણ જે કંઈ જુદી જુદી જાતનું કોળ વગેરે તે.

કરકર, સ્ત્રી [સ. રૂત્તન.] ઝીણી કાંકરી, કરગર. ૨ અદેખાઈ, ઈર્ષ્યા. ૩ અં કોઈ વસ્તુ કપાતાં થતાં એવો અવાજ. :-ઉદર આખી રાત કરકર ક્યાં કરે છે, કોણ જાણે શુંએ કાપતા કે કરડતા હશે ?

કર-કરિઆવર, પું ક-આને પરણાવતાં અને પરણાવ્યા પછી તેને અને તેના વરને રીત સુજળ જે કંઈ વસ્ત્ર ખાવાનું અને રોડક વગેરે આપવું પડે છે તે, પહેરામણી, રીત:-પાટીદારો અને અનાવધાઓ છોકરીના કરકરિઆવર કરવામાં જરૂરનાર થઈ જાય છે.

કરકરું, વિં [સં. કર્કર.] ઉક મેદા જેવું લીકું નહિ એવું, ઝીણી ઝીણી કાંકરી જેવું લાગતું હોય તેવું (લોટ વગેરે.) જડું, ખડખડક. ૨ તીવ્ર, ચંચળ, ચાલાક, આકરા સ્વભાવનું (માણસ-છોકરું.)

કર-કલરા, પું [સં.] ખોખો, ખંજી.

કરકસર, સ્ત્રી [સં. કર+કષ્.] હાથ એવીને વાવરવું તે, સંભાળીને જરૂર જેટલું ખરચ કરવું તે, કાસર, ત્રેવડ, મિતબચ.

કરકસરીઉં, વિં કરકસરથી ખરચ કરવાનો જેનો સ્વભાવ હોય એવું, ત્રેવડીઉં, કરકસરવાળું-કરનારું.

કરકાટક, નં વર્તુલ કાઢવાનું ભેસીઓનું ઓળાર.

કરકાંડીઉં, વિં સુકાએલા શરીરનું, ઉક પાતળું, સુકલકડી.

કરકોચલી, સ્ત્રીં કરચોલી, વલી, કરચલી.
કરકોલવું, ફિં સં ધીમે ધીમે ખોતરી
ખાનું, ખણુનું, કોરીખાનું.

કરકોસર, સ્ત્રીં કરકસર, ત્રેવડ, મિતવ્યય.
કર-કોરી, પું હાથભેડીને જનાવેલીઅંજલી,
કરપુટ, સંપુટ.

કરખ, નં [સ. કષ.] તાણુ, મુશકેલી.
ર દુઃખ, શોક. ઉં કરખે હરખે અનુભવ કર્યા,
આકાશ ઉદરમા વરતે દશે દિશા, જ્યારે જેનું
રાજજાજી, ત્યારે માનવી તેની આજી. અખો.

કરગર, સ્ત્રીં કરકર, ક્રીણી કાંકરી, રજ.
ર અદેખાઈ, દ્રેપ, ઝેર.

કરગરવું, ફિં અં ધણીજ ગરીબાઈથી
રડવા જેવું મોં કરી કાલાવાલા કરવા, આજીજી
કરવી. ર દયા માગવી, મારી ઈચ્છવી. ૩ અ-
ત્યંત દૈન્યપૂર્વક પાચવું-માગવું.

કરગરાટ, પું કરગરવું તે, કાલાવાલા.

કરગસ, સ્ત્રીં રજ, કરગર, કરતર.

કર-અહ, પું [સ] કન્યાનોહાથ પકડવો તે,
પાણિપ્રહણ, લગ્ન. ર આશ્રય આપવો તે, હાથ
પકડવો તે.

કરઆહી, વિં હાથ ઝાલનાર, પતિ, પરપચે.

કરચ, સ્ત્રીં [સ. કર્.] છેકજ નાની
અને પાતળી કકડી, નાનો કકડો, કોર, રેખ.

કરચલી, સ્ત્રીં કોઈ સુવાળી સાફ સપાટી
વાળી વસ્તુ ઉપર વળું પડવું તે, કરચોલી વળીઈ,
આંકો, આંસ. ર કરચલાની માદા.

કરચવું, નં પાણીમાં થતું એક બહુપચ
જળાયર, કરચલો.

કરચાવવું, ફિંસં ખીજવું ચીલવું. નમે.
ર ઉપર ઉપરથી કાપી નંખાવવું, કરચા રહે
એમ કપાવવું.

કરચો, પું ઉપરથી કપાવા છતાં સપાટી ઉપર
થોડો બાકી રહી ગયેલો પ્રસોદ, ખુપરો, ચરજો.
:અનાડી હજારે કરચા રાખ્યા. નર્મ સપાટી
ઉપર ખીલાની માફક રહેલો ઉત્તો પુટો. ર મૂર્ખ,
એવકુક, અજણ ગામડીઆ માણસ, ખેડુત. લાં

કણુખી. : કરચા બિચારા નાગરિક રીતભાતમાં
શું સમજે.

કરચોલી, સ્ત્રીં કરચલી, વળીડ, વલી.

કરજ, નં [પા. કર્જન.] કોઈ પાસેથી
બાજો લીધેલું નાણું, દેવુ, દેણુ, ઝણુ, ખાગનું.
કહેં કરજ અને કન્યા કરગરે મળે નહિ=કર-
ગરવાથી નહિ પરંતુ સાખથીજ કન્યા અને કરજ
તો મળે.

કરજદાર, વિં [પા.] દેવાદાર, કરજ,
ઝણી, દેણુદાર.

કરજાઉ, વિં જેને માથે કરજ હોય એવું.
કરજદાર, દેવાદાર. ર કરજે લીધેલું, બાણુ.-
કરજાઉ નાણું.

કરજાળી, સ્ત્રીં કાજળ પાડવાનું કોડીઉ.
ર કોડીઆની ઢાંકણી, ચીમતી, ધૂમાડીઉ.

કરજી, વિં કરજદાર, ઝણી, દેવાદાર.

કરડ, સ્ત્રીં (કડ.) એકવાર ખાંડેલી ઝગિર,
એકવારીઉ. ર ચુલાની બજેલી માટી. ૩ ડંખ.

કરડકણાપાકું, નં કરડવાની જે ટવ તે.
ર કરડવું હોય એમ કરવાની-ધૂરકવાની આદત.

કરડકંડું, વિં કરડવાની ટેવવાળું, જેને
કરડવાની આદત હોય એવું, કરડે એવું. ઉં
કરડકણો કુતરો હરડકવા દાખ્યો. અખો. કહેં
કાણું ધોડું ને કરડકણું.

કરડ-પાંચમ, સ્ત્રીં આવણુ સદ્ પાંચમનો
દિવસ, કે, જે દિવસે સ્ત્રીઓ કરડની ખીચડી
ખાઈને એક વ્રત કરે છે.

કરડવું, ફિં સં [સ. કર્.] દાંત વતે
કાપવું, ગચકું બારવું, દાંતથી કાતરવું, યડુ દેવું,
ડસવું. ર ડંખ, આંકડો બોકવો, ડંખવું. ૩
ખૂંચવું. :આ બનાત કરડે છે.

કરડગી, સ્ત્રીં મર્મવચન, વિપરીત અર્થમાં
કઈ કહેવું તે, સામા માણસને લાગી આવે એવી
રીતે મહેલુવું વચન ઉવટા અર્થમાં કહેવું તે,
વકોક્તિ, વ્યાગસ્તુતિ, વ્યંગ્યોક્તિ, અવળી બોલી
મારવી તે. ઉં લક્ષ્મીને સાવિત્રી સરખી, કરે મારી
કરડગી. પ્રેમાનંદ. ર ધમડાઈ, અકપાઈ, હયાઈ

અહઽબાહ. ઉં કરગમીમાં વાંકા હાડિ, ઉચી આંખિ કાનો. પ્રા. કા.

કરગવતું, કિંબ્રેં બીજને કરડે એમ કરવું, કરડવાને ઉશ્કેરવું, ડસાવવું, ઠંખાવવું, બચકું ભરાવવું.

કરડી-નજર, સ્ત્રીં (કરડું ઉપરથી) જેમાં ક્ષમાનો લેશ ન હોય એવી જે નજર તે, સામે માણસ ખીતો રહે એવી તેની તરફની જે દૃષ્ટિ તે, અવકૃપા, એરમહેરબાની, ખફા. ૨ આકરી-સખત નજર લાગવી તે, આંખ ખેસવી તે. (એમાંમાં એક એવી વહેમી માન્યતા છે કે, એક માણસનું બીજ માણસ તરફ સ્નેહ અથવા દ્વેષથી એવું જેવું થાય છે કે, જેની તેને માફી અસર થાય છે. આને 'નજર લાગવી' કહે છે. આવી સખત નજરને 'કરડી નજર' કહેવામાં આવે છે.)

કરડું, વિં [સં. કપાય.] સહેજ કડવું, એસ્વાદ, કપાય:-નવા ટાંકાનું પાણી કરડું લાગે છે. ૨ [સં. કૂર. પ્રા. કુરહો.] ફર, નિર્દય. ઉં કઠિન કરાળ કાળ છે કરડો, માન સર્વનું મોડે. છાટમ. ડ [સં. કઠ.] (આકરું, સખત, કડક. ૪ સ્ત્રીઓના કાનનું એક ધરણું, ધુલેર.

કરડો, પું [સં. કટક.] સોનારૂપાનો આંગળાએ પહેરવાનો આંગળાવાળો વીંટલો. ૨ સોનીનું એક ઓળર.

કરણ, નં [સં.] જેનાથી અમુક ક્રિયા થાય તે, કારણ, હેતુ, નિમિત્ત, સળબ. ૨ સાધન, ત્રીજી વિકલિતો જે અર્થ તે, જ્ઞાનનું સાધન, ઇન્દ્રિય. ડ કાળનો અમુક ભાગ તે, કાળના અવધિનો બેદ. . પંચાંગમાં જે કરણ આવે છે તે.) ૪ કરવું તે, કર્મ. ૫ કરવું તે એવું દેખાડનારું એક પ્રત્યય:-એકાકરણ=એકકું-એકન કરવું તે. શુદ્ધિકરણ=શુદ્ધ કરવું તે. (સંસ્કૃતમાં બીજા ધણા અર્થ છે, પરંતુ ગુજરાતીમાં તે પ્રચલિત નથી.)

કરણાટ, નં કાનના ધાટનું એક વાળું, તતુડું, રણશીયું. ઉં બોર કુંડલિ સંખતણા મર, કરણાટ રણકાર. પ્રા. કા.

કરણી, સ્ત્રીં કામ, ક્રિયા, કર્તુક, વર્તણૂક, આચરણ, રીનભાત:-જેવી કરણી તેવી પાર ઉતરણી. ૨ ગુણ, યોગ્યતા, લાક્ષણી. ઉં ધન્ય ધન્ય માયાસુર કરણી, સારદા શેષ ન શકે વંચી. ગિરધર. ડ બહું. ૪ કડીઆનું એક ઓળર, થાપી. ૫ જેનું નિઃશેષ મૂળ ન નીકળી શકે એવી રકમ. કહેં જેવી કરણી તેવી પાર ઉતરણી=જેવું કર્મ તેવુંજ તેનું ફળ.

કરણીય, [સં.] કરવા યોગ્ય, અવશ્ય કરવા જેવું, જે કર્યા વગર ચાલે તેમજ ન હોય એવું.

કરત, સ્ત્રીં [સં. કુન્નક્ત.] કમોસમ, નહારી ઝતુ.

કરતલ, પું [સં.] હાથના આંગળાંવાળા પંજાનું તણું, હાથેળી.

કરતલ-શિક્ષા, સ્ત્રીં [સં.] હાથનાં તળામાં-ઓળામાં માય તેટલીજ શિક્ષા લેવી, વધારે નહિ, એવું જે એક વ્રત તે, હાથમાં માય એટલુંજ લેવું તે.

કરતલી, સ્ત્રીં કરતલ, હાથેળી. ઉં વિદુમ રંગ જેવી કરતલી રાતી, બાહે પ્રકટ થયો મૂર પ્રભાતી. સીતા સ્વયંવર.

કરતાલ, નં [સં.] હાથવતે તાલ આપવી તે, ગાયનમાં તાલ આપવાને માટે વગાડવાનું એક વાદ્ય, કાંસીઆં, મંદર્યાં, જખલીકાં. .

કરતુ, નં [સં. ક. કરવું.] કર્મ. ઉં નડે ક્રિયા જનમનાં કરતુ, મારું એકે ન કારણ સરવું. પ્રા. કા. ૨ કમોસમ.

કરતુક, નં કર્મ, કામ, ૨ વર્તણૂક, આચરણ. (નકારાં કામને માટે આ શબ્દ વપરાય છે, સારાને માટે નહિ.):-ઓનાં કરતુક એને નડ્યાં.

કરન્યાસ, પું [સં.] સંધ્યાપૂજા કરતાં હાથનાં આંગળાં અને બીજા અવયવો ઇત્યાદિ ભાગો મંત્ર લાણીલાણીને અમુક દેવને સોંપવા તે, મંત્ર લાણીલાણીને કરાદિના વિભાગો ઉપર જુદા જુદા દેવનું સ્થાપન કરવું તે. (કરન્યાસ, હદ-યાદિ-ન્યાસ એમ કહેવાય છે.)

કરપ, પુ. દાળ, અકુચ, ધાક, હાક,
કરપણુ -પડ્યાનો કરપ ભારે હોતો તેથી તે
વખણાતો. એ બેનો. હાકોટા, રચાળ. ૨ ભાર,
બોજ, વજન.

કરપદું, ન. કરપડીનું ફળ. આ ફળ
ધોળા ત્રણ ખુણીઆ ચપટા ને ગોળ થાય છે. તે
અચાણના કામમા આવે છે.

કર-પદુતા, સી. [સ] હસ્તલાયક,
હાથચાલાકી.

કરપદું, ન. કર-હાથ રૂપી જે પ'હુ તે,
એ હાથમા રહે એટલું જે તે, ઉડળ

કરપદ્મવ, પુ. [સ.] હાથનો જે પદ્મવિત
ભાગ તે, પત્તે, પાચો. ૨ હાથ રૂપી જે પદ્મવ
તે, કરકિસલય.

કરપદ્મવી, સી. [સ] હાથ અને હાથના
આગળા વગેરે આમતેમ હલાવીને સામાને
સમજાવવાની જે રીત તે, હાથના આળાથી
વિચાર જણાવવાની વિદ્યા. અહેરા મુગને સમ-
જાવવાની રીત. (નેત્રપદ્મવી-કરપદ્મવી વગેરે,
અણસારે વિચાર જણાવવાની જે રીતો તે)

કરપાઈ, ફિ. અ. [સ. કપ્.] પોતાની
મેળે છૂટું પડી જવું, ખરી પડવું, થોડે થોડે
ઠપાઈ જવું, કપાવું, ખટકાવું, વૂટી જવું. -જરીના
છેડા લુના થતા થતા કરપાઈ ગયા. કોરેથી
ખરી-ઠપાઈ જવું. આ બધા છૂંચું કાગળો
કરપાઈ ગયા.

કર-પીડન, ન. [સ.] હાથેવાગો, પાણિ-
મહણું, લમ, વિવાહ, પરણેતર.

કરપીણુ, વિ. [સ. કૃષ્ણ] કૃષ્ણ, કણુસ.
૨ કમકમાટ ઉત્પન્ન કરે એવું, દૂર, નિર્દય. -
કરપીણુ ખૂન, માણસ, કામ. (વર્તમાનપત્રોમા
વારવાર વપરાય છે.)

કરપુટ, પુ. [સ.] એ હાથના પગઓ
એકઠા કરવાથી બનતો જે પડીઆ જેવો ભાગ
તે, પસવી, બોબો.

કરપો, પુ. પખીઓને ઉડાડવા માટે જેતર
વચ્ચે બાધેલો માળો

કરણ, ન. સુડ ધાસ, રાડા, પુળા.

કરખડી, સી. ચકલા, કણુતર અને
ખીસકોલી, વગેરે પ્રાણીઓને ચણુ નાખનાનું ભીતિ
કે બારીએ લકટાવવામા આવતું દાણા પડ્યા
રહે એવું ચીંકું, ભીત ઉપરની પરવડી

કરખાલ, પુ. નખ. ૨ તરવાર.

કરખોરું, ન. કલમો કરવાના કામમા
આવતું એક જાતનું જાડું રાકું, બરુની જાતનો
એક સાંઠો

કરણ, પુ. [સ.] નાનો-જુવાન-હાથી,
૨ કાણીથી કાઢા લગીના ચુડા ઉતાર હાથનો જે
ભાગ (દડ) તે.

કરણાગ, પુ. [સ] રૈયત પાસેથી રાજ
જે કર તરીકે ઉપજતો અમુક ભાગ લે છે
તે, ચોથ, ખાણી.

કરલી, સી. હાથણી. ૨ જાંટી, સાંઠણી.

કરલીર, પુ. સિંહ, વનરાજ, કેસરી.

કરમૂષણુ, ન. [સ. કરમમૂષળ.] હાથનું
ધરેણું, કકણું, બાજુનું ધ્યાદિ. ૨ દાન. ૩ પતિ.

કરમોડ, સી. [સ. કરમનઝર.] હાથીની
ચૂડના જેવી ઉરવાળાં સી.

કરમ, ન. [સ. રૂમ.] કર્મ, કામ. ૨
નસીબ, ભાગ્ય, ઉ. જનમ આપે જનેતા પછી
કરમ ન આપે કોય. પ્રા કા. ૩ કપાળ. ૪
ધાતકી-નિંદા કર્મ તે. -અરેરે ! શું કરમ કરે
છે. નર્મ. ૫ એ કદમની રસ્તો માપવાની લાકડી.
૬ [સ. કમિ.] પેટમા જે લાગા અને ધોળા
છવ થાય છે તે, કરમીઆ

કરમકથા, ત્રી. વીતક વાત, ૬ ખ પડવું
હોય તેનો હેવાલ કરમકહાણી.

કરમ-કુટ, સી. ખોટી માપદોઢ, નસા
પચાત, ૨ વિતણ, અસારવિવાદ ૩ નિલન
નિલ એકની એક ગામતનું પિંજણું ટરવું તે.

કરમજ, લુઓ કિરમજ.

કરમજીવું, ફિ. અ. [સ. રુમન.]
કચરાનું, કણુમજીવું. અસતોપથી અથવા નદિ
મતાપણથી ગણુનજીવું ઉ. કરનજીવી મોલાં
કામિની શામગમદ.

કરમણુંક, સ્ત્રી [મ. કર્મણુંક.] જેમાંથી સુખ ઉપજે એવો વ્યવસાય. ઉદ્યોગ થતો નય સુખે ઉત્પન્ન થતું નય અને કાલાતિક્રમ પણ થયે નય એવો જે વ્યવસાય—વ્યાપાર તે.

કરમદી, સ્ત્રી એક જાતનું ફળાક.

કરમદું, નં કરમદીનું ફળ. આ ફળ નાનું અને ખાદ્ય યાય છે. પાકતાં ગંજીડીઆ રચનું યાય છે. આની એ જાત છે. એક સફેદ અને બીજી લીલી. કેટલાક લોક આનું અથાણું કરે છે.

કરમખખસેરા, સ્ત્રી [ફા.] ભાગ્યરાખી-પણું. ૨ સખાવત, ઉદારતા. ૩ રહેમિઅત, ક્ષમા.

કરવરું, વિં આઠ. આનીથી પણ ઝોઝા પાકવાળું. = કરવરું વરસ. નર્મ.

કરમવેરો, પું માથાવેરો, માણસ દીક બેવામાં આવતો કર, જીજીઓ. ૨ નસીબમાં લખાએલી વેક.

કરમાણી-અજમે, પું એક જાતનું કમ્બું વજાણું.

કરમજો, પું ધીંગાળમાં ચોળેલો બાજ-ચીનો લોટ, કુસેર. ૨ કરમો, દહીંભાત. ઉં કર ને કરમજો શે ન શિરાવતો. વૃંસિહ.

કરમાધરમી, અં જેમાં કર્મ અને જેવો ધર્મ હોય તે પ્રમાણે, કર્મ અને ધર્મને અનુસાર.

કરમાવણું, કિં પ્રેં કરમાય તેમ કરવું, સ્ત્રીમળાવણું, એમ કરવું કે જેથી કરમાય.

કરમાણું, કિં અં [સં. હમ.] વિલાવું, તાજગી ઉતરી જવી, વિલીન થવું. ૨ ણિણવું, બંધ થવું. ૩ ઉતરી જવું, નરમ પથવું, ટીલા થવું, સિયિલ થવું. ૪ સુકાવું, ઓસરી જવું.

કર-માળા, સ્ત્રી [સં. કરન્માત્ર.] જપ-માળા, માળા, ભેરખો, તસખી. ૨ કરને—દાઢની આંગળીઓને માળા બનાવવી તે, વેદા ગણીને જપ કરવો તે.

કરમી, [સં. કર્મનર્મ.] કર્મવાળો, ભાગ્ય-લાળી, નસીબદાર, ધનાઢય, પૈસાદાર, તાલેવંત. ધની. ઉં ન ગમ્યો કરમી કોઈ, ગમ્યો નહિ આમદ થરો. શામળ.

કરમીઓ, પું [સં. કર્મિ.]—ગ્રીષ્મા તેમજ જાડા તંતુ જેવો પેટમાં થતો એક જાતનો જંતુ. કરમ, કપરમ.

કરમો, પું દહીં જીરું અને મીઠું નાખેલા ભાતનું માતાને ધરવાનું નૈવેદ્ય.

કરમોડ, પું કરમોડાણું તે, લયક, મોચ, મરોડાઈ જવું તે. કિંમં કરમોડખાવી=લયકાવણું, કરમોડાઈ જવું.

કરમોડણું, કિં સં કરમોડાય—લયકાય તેમ કરવું, અવયવ મોચ ખાય તેમ કરવું, આંગળી નાખવું. ૨ મસળવું, મોલું, ભેડું કરવું, ચોળવું.

કરમોડણું, કિં અં મરડાવું, લયકાવું, વાંકું વળી જવું, સ્થાનાંતર થવું.

કરમોડીઓ, પું પશુઓને થતો એક રોગ.

કરમોવણું, કિં સં ભભરી—ચૂર્ણ જેવી વસ્તુને થોડામાં થોડા પ્રવાહીથી ચોળી ચોળીને (તેનાથી) ભીની કરવી, મોલું, પ્રવાહીના પટ ચાળું કરવું. ૨ ચોળવું, બંધાય તેમ કરવું, સહેજ સાજ ભીજવણું, ભેરથી—પરાણે ભીજવણું.

કરમોલું, કિં સં અસંપૂર્ણ પ્રવાહીથી ચૂર્ણ જેવી વસ્તુને (લોટને) ભેરથી ચોળીને ભીજવણું, હાથથી મોલું. ઉં દાળ ચોળા ને ચણાનીરે, ધીમાં કરમોલીને. પ્રે. સ્વામી.

કરવડો, પું તાંબા પિત્તળનો ઢુંકા નાળચા વાળો લોટો, ઢુંકા નાળચાવાળું ઢોચકું, વાઢી, ઝારી.

કરવત, નં [સં. કરન્વત.] લાકડાને ઉઠું વહેરવાનું સુતારનું દાંતા દાંતાવાળું એક ઝોળર (લાકડાને આડું વહેરવાનું ઝોળર આડીક કહેવાય છે.) કિંમં કરવત મુકાવણું—ધ્વજિત વસ્તુ પામવાને કાર્તીર્થ—પવિત્ર સ્થાનમાં (કારામાં) કરવતે વહેરાઈ મરણ પામવું. (આગણ વહેમી જમાનામાં કાશીમાં કેટલાક દૂર લોકો કરવત મૂકવાનો ધધો ચલાવતા. તે પછી એક મોક્ષદૂપ ચડેો હતો જેમાં ધારવાળુ આડું કરવત મૂકેલુ હતું. ધ્વજિત મેળવવાની કામનામાં થેલો થઇ ગએલો માણસ એ

પગ પહોળા રાખી ઉપરથી તેની ઉપર પડતો એટલે તેના શરીરનાં બે ફાંદીયાં થઇ કુવામાં પડતાં.) કહેવું કારીનું કરવત આડુંએ વહેરે ને અવળુંએ વહેરે=અર્થાત્ જેમ કરીએ તેમ વાંધો અને વાંધો આવે.

કરવતી, સ્ત્રી નાનું કરવત, આરી ૨. સોનીનું એક ઓળવર. ૩. એક જાતની ઘોડાગાડી.

કરવતીઓ, પું વહેરણીઓ, કરવતથી કામ કરનાર. વિં કરવતવાળો, વહેરનાર.

કરવતી-ટોર, સ્ત્રી કરવતના જેવાં દાંતા દાંતાવાળી કોર તે, શિગોડા કોર, કાગરીદાર કોર અથવા છેડો તે.

કરવતી-દાવ, પું કુસ્તીનો એક દાવ, પેચ.

કરવર, વિં [અ. કેહર.] ખરડીઉ, ઝોછા પાકવાળું (વર્ષ.)

કરવલા, પું [મ.] સાળો, ૨ જેઠ, અથવા દિએર.

કરવલી, સ્ત્રી [મ.] સાળી, ૨ જેઠાણી, અથવા દેરાણી.

કરવાલ, સ્ત્રી [સં કરવાલિકા.] તરવાર, ખડ્ગ. ઉં ઉંચાં આયુષ કરી રખવાળ, સંતાલ પહેર્યા કર કરવાલ. ભાનજી.

કરવીર, પું [સ.] એક જાતનું ફૂલકાડ, કરેણું. ૨ કરેણાનું ફૂલ.

કરવું, કિં સં [સ. ક.] હરેક વસ્તુ-વિચારીને ધારેલી હાકતપર લાવવા સારું તે ઉપર મહેનત લેવી, પ્રશ્નિ ચલાવવી, ધારેલું કામ પાર પાડવું, પૂર્ણ હાલતમાં લાવવું, બળવવું. ૨ નવું ઉપભવવું, બનાવવું. ૩ ત્રત દાખલ ગણવું, આચરવું. ૪ ધડવું. ૫ રાંધવું. ૬ બાંધવું. પાળવું. આ ક્રિયાપદ લુદા લુદા સખ્દો સાથે જોડાઈ લુદા લુદા અનેક અર્થમાં પ્રયોગ છે. :-મન કરવું, બોજન કરવું, પત કરવું, દિત કરવું અને ચાવન કરવું, વગેરે. ૩૦ પ્રં અછોઅછો કરવું= ધણી બરદાસ કરવી, લગાવવું કરી લેવું=ગોતાનું હોય એમ કરવું, વચ કરી લેવું, આમ બનાવવું, વગેરે. કહેવું કરીએ તેવું પામીએ=જેવાં કર્મ તેવું

ફળ કરતા હો તે કરો ને બરાબી દોહણી બરે= કરવાનું હોય તેજ કરવું અને બીજામાં માયુ મારવું નહિ, એવા અર્થમાં વપરાય છે.

કરવુંકારવવું, કિં અં ચું કરવું યુ ન કરવું અને આખી ક્રિયાને કેવી વ્યવસ્થાથી પાર ઉતારવી તે લક્ષમાં રાખીને કામ કરવું, વ્યવસ્થા કરવી, કારભાર કરવો. ૨ કરવા ન કરવાનું નહીં કરીને વર્તવું. ૩ આપવું મેલવું. કરવું અને કરાવવું. ૩૦ પ્રં કરતાકારવતા=ફૂલ મુખત્યાર, પોતાની મનસૂચી પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરનાર, કયું કારવું=કરેલું ને કરાવેલું અર્થાત્-દીકરી દીકરાને માટે. જે શ્રમ લીધો હોય જે ખર્ચ વાવર્યું હોય તથા બીજું જે કંઈ કરાવ્યું હોય તે સર્વ.

કરેશણ, નં [સં. કર્ષણ.] મોલ, વાવેતર, અનાજના ઊડવા, ગ્રેણું અનાજ. :-એણું કરેશણ સારું છે. નર્મ. ૨ ખેતી. ૩ કણસણું. કુંડું.

કરેશણી, પું [સં. કર્ષક.] ખેડુત, ખેડનાર. કર્ષક. ઉં પંડિત તે તે વિદ્યા કરેશણી, સંત તે તે છે ફળના ધણી. અખો.

કરેસણી, સ્ત્રી [સં. ફલસ.] નાનો લોટો, ટોપલી, નાનું પાણીપાત્ર.

કરેસંપુટ, નં [સં. કરનસપુટ.] હાથના પંખને ઊપને આકારે કાચલા જેવો કરી બીજા હાથના પંખને તેવોજ કરી તેની ઉપર દાંડવાથી કમળના ડોડ કે કેળના ફૂલ જેવો જે આકાર થાય છે તે, જોડેલા હાથ, નમન-ચંદન કરવા બે હાથ જોડ્યા તે. ઉં કરેસંપુટ કરી ઉઘી નારી, કેમ થયા ઉદાસ. અકારો.

કરેસંક, પું [મ.] સાદીના ખડીઆમાં લાલવાનો રેશમ કે વાળનો ડુઓ, ચોંચરાં, ધાગા.

કરેજ, નં [સં.] એક જાતનું નાનું ઝાડ.

કરેજો, પું [ઘ.] કુવારો, કુવારવાળો બહેર બાપ. (કરેજ.)

કરેડક, પું [સ.] કરેડીઓ, ધાસ અથવા ધાસનો ઝોલો, પેડી, ટોપલી જેવો દાંડખતો એક આકાર-ધાટ તે.

કરંડીઓ, પું [સં. કરંદક.] ઘાસ અથવા વાંસની ચીપોને ચૂંથીને બનાવેલી પેટી, કંડીઓ.

કરંડો, પું કરંડીઓ, કંડીઓ.

કરા, પું [સ. કરકા.] હિમચ્છુ, બરફનાં ઢેંકાં, બરફના બોર સોપારી કે તેથી મોટા જે કકડા તે, પયોધન, બરફના કાંકરા. કિં ૩૦ કરા પડવાન=બરફના ગાગડાનો વરસાદ વરસવો.

કરાઈ, પું વહેરણીઓ, કરવતીઓ, વહેરવાનો ઘંધો કરનાર. ૨ કાશ, પરાઇ, પરાર, નરાજ.

કરાખી, સ્ત્રી [સ. કક્ષા.] શરીરે પહેરવાના સીવેલા કપડામાં બગલ આગળ જે ત્રિકોણાકાર કકડો આવે છે તે.

કરાડ, સ્ત્રી [સં. કરાલ.] ખડક, ઉંઝા ખાડા ઉપરની પત્થરની ઉભી કારણ. ૨ ઉતરતા ઢોળાવની પર્વત ક્ષાતીને બનેલી ખો, ક્ષાટ, મોટા ચીરો, પર્વતની કંઠંગી ધાર. ૩ ઉચું શિખર, ટેકરી, પર્વતનો એક તરફ ઉંડાણ અને બીજા તરફ ચઢતા ઢોળાવવાળો જે ભાગ તે, ભેખડ. ૪ કિનારો, કાંતરની જે ઉભી બાજુ તે.

કરાડી, સ્ત્રી પર્વતમાં પત્થર કાઢવાથી પડેલી સાકડી અને ઉડી કાટ, ચીર, ખો. ૨ નદીમાં ન્યાં બહુ પાણી રહેતું હોય તેવી જગા, ધરો. ૩ સોનાનું એક ઓભર.

કરંડીઓ, જુઓ કરાળીઓ.

કરાડો, પું ખડક, કરાડ. ૨. ભેખડ, ઉંઝો કિનારો, કાંઈ ઉડી કાટ, ચીરો અથવા નદી નેળની ઉભી બાજુ. ૨ વહેરવાનું લાકડું, જેની ઉપર આડું નાખેલું હોય છે તે આડ.

કરાણી, પું વહાણના માલીક તરફથી વહાણમાં તપાસ રાખવાને નિમણેલો માણસ, વહાણનો કારકુન, અથવા લંડારી. આ માણસ વહાણની દરેક સફર દરમિયાન તેમાં રહે છે.

કરામણ, નં [સં. ક.] કરવાનું જે મહેનતાણું તે. ૨ કરવાપણું, કરવાની ખુબી, કરવાની જે ચતુરાર્થ તે, બનામણ. ૩ યુક્તિ કૌશલ્ય. ૪ શુદ્ધિ. ૫ ચાતુર્ય. ૬ કળા. ૭ મોહિની, બહુ.

કરામણી, સ્ત્રી જુઓ કરામણ, બનામણી.

કરામત, સ્ત્રી [૩૦ કરમાત.] હીકમત, કળા, યુક્તિ, તદબીર. ૨ કળા. તુલર, કિસમ. ૩ બનાવટ. ૪ ચતુરાર્થ, ખુબી, તાલમેલ. ૫ બહુષ્ઠ તદબીર, ચમત્કાર, અદ્ભુત રચના.

કરામતી, વિં કરામતવાળું, ચંતુર, કરામત કરી જાણનાર, કળાકુશળ, કિસમી, ૩ પ્રપંચી, ઐન્દ્રજાલિક.

કરાર, પું [૩.] સાદું, સરત, કરાવ, કયાલો, ખોલી. ૨ કણકાત, અમુક આમ કરે તો તમુક તેમ કરવું, એવો જે આમનસામન કરાવ કરવો તે. ૩ આરામ, ચહેન, રોગથી છૂટા થવું તે. ૪ નિરાંત, નચિંતતા, કશી ફિકરચિંતા રહિતપણું. ઉં તરણી ત્રાસે તડકડો, કરાર થાશે કાલ, વિદ્ય ટલું વનિતાતણું, અમને વધાર્થ આલ. શામળ. કિં ૩૦ કરાર કરવો=સાદું કરવું. કરાર થવો=સાચું થવું, આરામ થવો, બ્યાધિ મુક્ત થવું. નિરામય બનવું, શાંતા વળવી, સામ થવું, ભય મુક્ત થવું. કરાર=કશા પણ ભય નગર, ખુલ્લો મને, બીનકરવે, નહિ શરમાતાં. -કરારળ, કરારે-ખા, કરારેપૂછ.

કરાર-કાઠ, સ્ત્રી સુલેહની અરજ, શાંતિ થાય એમ કરવાની વિનંતી કરવી તે. ૨ ન ચિંતતાને માટે માગણી કરવી તે.

કરારે-નામું, નં [૩. નામ.] સાદા ખત, સરતવાળું લખત, લખત. ૨ સ્થિપત્ર, લખત. ૩ કરાવપત્ર.

કરારે-પત્ર, નં કરારનામું, સાદાપત્ર, લખત-ખત. ૨ કરાવપત્ર.

કરારવું, કિં સં [૩.] કરાર કરવો. સાદું કરવું, સરત કરવી, કરાવ કરવો. ઉં મેં તો વચને કાપેલ છે વાત, કરારેલ કાલરે બોલેલખત.

કરાલ, વિં [સ.] ભયંકર, બિઆમણું:- કરાલ કાળ. ૨ ઉઝ, તીવ્ર, ઉં સજી રંગેરંગ પ્રસરી મઈ, કર્યુંને ઝળ કરાલ. પ્રેમાનંદ. ૩ ઉચું, ઉં ભાલચંદ્ર કરાલ સોલિત, શિર મુગટ ઝગકાર-સીતારવયંવર.

કરાલિની, સ્ત્રી [સ.] જેનો દેખાવ બનડર હોય એવી સ્ત્રી. ૨ એક ભનડર મિઆમણી પૌરાણિક દેવી.

કરાવણુ, કિં ૩૦ કરે એમ કરવું, ખી-બાની પાસેથી કામ લેવું. ૨ બનાવરાવણુ ઉં-હનમત કરાવની. ૩ વનરાવણુ-આ સાલ ખેત-રમા ચણા કરાવ્યા છે. (કરવું ની માફક કરાવણુ પણ નામ વિશેષણ અને ખીજ શબ્દોની સાથે જોડાઈ વિવિધ અર્થમાં પ્રવર્તે છે.) નામ કરા-વણુ, ડાણુ કરાવણુ, કરવુંકરાવણુ, વગેરે.

કરાવી-લેણું, કિં બનાવરાવણુ-તમે તમારું કામ કરાવી લ્યો, બનાવરાવણુ, અમલ ચલાવવો, જીવન કરવો.-સામુદ્ધી દમણા બનશે એટલું કરાવી લેશે. સમગ્રની પદ્ધતિને કામ કાઢી લેવું, જૂલ થાપ આપીને દાર્બ કાઢી લેવું. -અમે એની પાસે ધરવું ખત કરાવી લીધું.

કરાણું, કિં થતું, બનણું, ઉપજવું.

કરાળી, વિં [સ. જાલ.] ભયંકર. મિઆમણુ ૨ મોટું, પ્રચડ. ૩ ઢરપૂરી મૂળ. ૪ સ્ત્રી કાળી તુળસી.

કરાળીઓ, પું [સ. કુલાલ.] માટીના વાસણુ વેચનાર, કુંભારે બનાવેલા માટીના જુદા જુદા ધાટ-કુદા અને ગમકડા વગેરે વેચનાર.

કરાંજ, સ્ત્રી ઉમેલો, મગ બહાર કાઢ-વાને અતરડામાં આવતી જોરદાર આઠડી, આત્રમેણુ, આતરડાનો જોરદાર સંક્રાંચ.

કરાંજણું, કિં અં મનોતસર્થ માટે જોર કરવું, ખેતીને કે કોઈ કરી જોરથી બોલવું

કરાંડી, સ્ત્રી ગુરુ, વપાસ વગેરેની સુકી ડાખળીઓ, મોટીઓ, મુદ્ધર્ષ અએલા છાંચા

કરાંડુંકાં, નં ગુરુ વગેરેનું સુકુ મગજુ (મોટી જેતું.)

કરાંશી, સ્ત્રી સુતારનું એક દમિઆર. કરિપ્તી, સ્ત્રી [સ.] હાવળી, કસિની, કાપોની માદા.

કરી, પું [સ. જાલ.] હાથી, હખી, -૪૪.

કરી, સ્ત્રી (કપરી.) પથ્થ, પરહેજ, ૨ અણોળો. કિં ૩૦ કરી પાળરી=ચર્ધામાં રહેતું. વેદે જેમ કહ્યું હોય તેમ ખાનપાન રાખવું. ૨ અણોળો રાખવો, છટી પાળરી, કામકાજ બંધ રાખવું.

કરિઆણું, નં (મ. વ.) વસાણુ, ગરમ, તીખા, કડુ કપાય વગેરે વિવિધ જાતના વનસ્પતિ દ્રવ્યો તે. ૨ ગાધિઆડુ.

કરિઆણું, નં એક જાતની ઢાંચી વનસ્પતિ. આના નાના છોડ થાય છે અને તે સુકવેલા મૂળ સંજોગો અને પાઠકા સહિત ગાધીને ત્યાં વેચાય છે. આ વનસ્પતિ ઢાંચી હોવાથી તેનું ચૂર્ણ.

અથવા કસાય કરીને દવા તરીકે વપરાય છે.

કરિઆવર, પું રીત, છોટરીને પરણ્યાં પછી જે કંઈ આપવું મેલવું પડે તે. 'કરકરિ-આવર' એમ બોલાય છે.

કરીને, અં થી, ધડી, લીવે. ૨ વડે. ૩ ધારીને, વિચારીને, અનુમાનીને.

કરીમ, વિં [મ.] મહેરમાન, દુપાણુ, દ-યાણુ, ઉદાર, સખી, હાતાર.

કરીર, પું [સ.] ડાખળી ડાખળીવાળી પણ પાન વચરેની એક વનસ્પતિ, જેને કેરા થાય છે તે, કેરોડા.

કરેજુ, વિં [સ.] દયા-કરણા કરવાને યોગ્ય, દયાભરેણું, દયા ઉપજાવે એવું. ૨ દયાણુ-દયાવાણું. ૩ દીન, મરીમ, કમાવ.

કરેજુ, સ્ત્રી [સ.] મનને ગદગદ કરી નાખે એવી જે લા-જી તે, પરંતુ બ જોડાથી ઉત્પન્ન થતી દત્તિ, દયા, મૂલ, દયા, અનુદયા, કારણ, અનુકાંચ. કિં ૩૦ કરેજુ કરેજી-દયા કરી.

કરેજુકર, વિં [સ. જાલ.] ક-રખાના લગત. કરુણાનિધિ ૨ કરેજુ કરેજી (પરમેશ્વર)

કરેજી મ, વિં [મ.] કરેજી જેના મુખ્ય હોય એવું. કરેજીની જન્મ-દયા ૧ મુ

કરેજીનિધિ, પું [સ. જાલ.] કરેજી-જાનો નિધિ, કરેજી (પરમેશ્વર)

કરુણાપાત્ર, વિં [સં.] દયાને ચોખ, કરુણાને લાયક હોય એવું, અનુકંપનીય.

કરુણામય, વિં [સં.] કરુણાયુક્ત, દયાથી ભરપુર, દયાળુ.

કરુણારસ, પું [સં.] જેથી દયાની લાગણી ઉત્પન્ન થાય તે, દયાટિ, કરુણાભાવ, કરુણ્ય. (કરુણ-રસ.) યુંગારાદિ આઠ રસમાંની ત્રીજો રસ. ઇષ્ટનો નાશ અને અનિષ્ટની પ્રાપ્તિમાં જે ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તે.

કરુણાર્દ્ર, [સં.] દયાથી ગર્ગજ થઈ ગએલું, કરુણાથી બીનું.

કરુણાવતી, વિં [સં.] કરુણાવાળી, દયાવાળી. (સ્ત્રી.)

કરુણાવંત, વિં [સં.] દયાવંત, દયાળુ, મહેરબાન.

કરુણાસાગર, પું [સં.] કરુણાસિંધુ (પરમેશ્વર.)

કરુણાસિંધુ, પું [સં.] કરુણાસાગર, દયાનો ભંડાર.

કરુણાળુ, વિં [સં.] દયાળુ, કૃપાવંત. ઉં કરુણાળુ કરુણા કરો ધણી. ક. દ. ડ. ર કરુણાવાળું.

કરૂપ, વિં [સં. કુ+રૂપ.] બદસુરત, કદવરું, બેડાળ, વરસું.

કરૂપું, વિં નહિ રૂપાળું, રૂપવગરનું, બદસુરત, વરસું.

કરૂપરો, અં બકબક, હાથહાથ, અભાવ અથવા તિરસ્કારથી ફટફટ કરવું તે—લોકો અને કરવરું કરી મૂકે.

કરેહું, નં ખરેહું દોરતી માદાઓ વિઆયા પછી તરતનું દ્વંધ. આ દ્વંધ ગીકણું ને જાહું હોય છે. ર ધીમાંની યાસ.

કરેહી, સ્ત્રીં ઉપર કપાસની સુષી સોટીઓ, કરાંહી.

કરેહું, નં જોહું પડવું તે, પાંડું, આહું, સુઓ કરેહું, અથવા ખરેહું.

કરેહું, વિં [સં. કપાય.] કપાય, બદરવાદ, ખરાબ લાગે એવું, આકરું (ચુનાની વાસ અને અસરવાળું.)

કરેયો, પું રેડીઆનો ઉભો થાંભલો.

કરેણુ, નં કરવીર, એક જાતનું ફલકાં. ર એક જાતનાં ફલ.

કરેણું, નં (ખ. વ.) કરેણાનાં ફલ તે.

કરેણુ, સ્ત્રીં [સં.] હાથથી, હસ્તિની.

કરેણો, પું [સં. કર્ણિકાર.] કરવીર નામનું—ફલકાં, કર્ણિકાર.

કરેપ, પું એક જાતનું ચિનાઇ વણાટનું રેસમી કપડું, જેનો વણાટ હીરાકણીની જાતનો હોય તે કપડું.

કરેણી, (કરેહી.) સ્ત્રીં [સં. કરાલ.] મોટી રોટકલાણુ કરવું તે, અતિ દુઃખ, શોક કે બપથી ત્રાસી મોટી ચીચિઆરીઓ પાડીને સારોળ કરવી તે, કાકિઆરી. ર કોધ, ત્રાસ-દાયક સુમ. ઉં તું સરખો જોડો થયો રોગીઓ, દેખી મને મરે છે કરેણીજી. મૈમાનંદ.

કરેયાં, નં (ખ. વ.) કરાતું શિખરબંધી અચુતર, મોભારાની બન્ને બાજુએ છાપરાના પડાળને માટે લાગ પડતું અચુતર અચુતમા આવે છે તે.

કરો, પું [સં. કર.] મકાન અથવા ધર-ધમારતની બાજુની દિવાલ. કહેવં પડે કરો તો ઉતરે ખરો=ધરનાં બીજાં બધાં સમારકામ કરતા કરાતું સમારકામ બહુ ખરેખાળ થઇ પડે છે તે ઉપરથી, આ કહેવત કહેવાય છે.

કરોચ, પું [સં. કર્ણી.] હંસ. ર ખગતુ. ઉ સેનપંખી, તિતર. ઉં કરોચ જવડા ચરી ગયાંજી. જૈ. સા.

કરોટી, સ્ત્રીં [સં.] જોપરી, માયાનું હાકું, ઉમહું.

કરોઠ, સ્ત્રીં શરીરની બાજુ, પાંડું, પાર્શ્વ.

કરોઠી, સ્ત્રીં બાજુ, પાર્શ્વભાગ. ર બાધા, નિયમ, યત, ફરજિઆત કરવાનું યત. ઉં કાર્તકી કરી કરોડીરે, અંખા આવ્યાની મોટી. ફરીગીત.

કરોડું, નં આડું, રીત, રિવાજ, નિયમ.
--માતા વાવવાનું એના કુટુંબમા કરોડું છે.
[સ. કચ્છ ઉપરથી.]

કરોડ, સ્ત્રીં [સ. કોટિ.] મોલાખ જોટલી
સખ્યા. ૧૦૦૦૦૦૦૦. ૨ વાસો, બરડો. ૩
મણકા મણકા જેવા પાંસળાઓની જોડવાળા
હાકડાના ધણાક વિભાગોથી બનેલું ડાકથી
અપદ્ધાર લગીનું બરડાનું ઉણ હાકડું.

કરોડ-પતિ, પું કરોડની સંખ્યાએ ગણાતી
લક્ષ્મીનો માલીક, જેની પાસે કરોડ સિકા-
રૂપીઆ હોય એવો ધનાઢ્ય.

કરોડ-રજજી, સ્ત્રીં [સ. ક્રોડ+રજ્જુ.]
કરોડના મણકાની વચ્ચેના પોલાણમાંની તેમને
સંકલિત રાખનારી જાડી નાડી, કરોડના મણકા-
ઓને સંકલિત રાખનારું બધન, કરોડ રૂપી
સાકળ, કરોડનું બધન.

કરોડાધિપતિ, જુઓ કરોડપતિ.

કરોડલ, સ્ત્રીં કાયલ, કાકિલા.

કરોડીઓ, પું સુખની લાગના તંતુઓની
જાળ બાધનાર અને કવચિત ધોળા કાગળના
જેવા ભંતિ ધરે કરનાર એક છપનું જીવડું-
માણી, જીંજીનાભ. ૨ ચહેરા અને શરીર ઉપરની
પાતળી ત્વચા ઉતરી જઈ પડતો ડાધ, (આ
એક જાતનો રોગ કહેવાય છે.)

કર્ક, પું [સ.] કરચલો, કાચનાના જેવું
જળચર, ખેકડો. ૨ કાચનાના આકારનું તારાનું
કુમખું, કર્કરાશિ. ૩ ધોડો. ૪ કોટા.

કર્કટ, પું [સ.] કરચલો. ૨ એક રાશિનું
નામ, રાશિમંડળમાંનું એક કુમખું. ૩ ખીલી.

કર્કટી, સ્ત્રીં કરચલી, ખેકડી. ૨ ઠાકડી,
નનામી. ૩ કાકડી.

કર્કર, વિં [સ.] આકરું, ખડખડું,
' કરકર ' થાય એવું.

કર્કટૃત, [સ.] કર્કરાશિના મંડળનો માર્ગ,
કર્કરાશિનું વર્તુલ, સૂર્ય બારે રાશિઓનાં વર્તુ-
લમા ફરે છે. કર્કને ફરવાની મર્યાદા.

કર્કશ, વિં [સ.] આકરું, કરોર, સખત,
કઠણ. ૨ કડવાબોલ. ૩ ચીલીલ. ૪ નિર્દય,
સખત મનનું.

કર્કશા, વિં (સ્ત્રીં) ખરાબ, લલકણી
ને નોર સ્ત્રી. ૨ કડવા બોલી, દંટખોર (સ્ત્રી.)
કર્કશ્વ, નં [સ.] એક જાતનું શાક ફળ.
(વનકારેલાં અથવા કોકડાં.)

કર્કીક, પું [સ.] કર્કરાશિનો સૂર્ય.
જ્યારે સૂર્ય કર્કટૃતમાંથી પસાર થતો હોય ત્યારે
તે કર્કોક કહેવાય છે.

કર્કોટક, પું [સ.] નામની એક જાત,
કોડીઆ, કાબરા સાપ તે. ૨ (પૌરાણિક.)
નામ લોકમાંના આઠ મુખ્ય નાગોમાંનો એક
મોટો નાગ. (નળાખ્યાન.)

કર્ણ, પું [સ.] સાંભળવાની ઇન્દ્રિય, કાન,
શ્રવણ, શ્રાવ. ૨ કાટખુણુ ત્રિકાણુની સામ-
સામેની બે બાજુના ખુણા વચ્ચેની લીટી. ૩
સુકાન. (જહાણુ.) ૪ કુતીને કૌમારાવસ્થામાં
થએલો પુત્ર. આને એક દાસીએ ઉછેર્યો હતો.
એ અર્જુનના જેવો બળાઓ અને બાણુવર્ણી
હતો. કૌરવપાંડવ વચ્ચે થએલા મહાભારતના
યુદ્ધમાં તે દુર્યોધનના સેનાપતિ તરીકે પાંડવોની
સામે લડ્યો હતો. તે એક મોટો દાનવીર
ગણાય છે. ઉંઁ કર્ણ સમે દાનેશરી. શામળ.

કર્ણકોઠાર, વિં [સ.] કાનને સાંભળતાં
સખત લાગે એવું, અગ્રિય, કાનમા અથડાય
એવું, આકરું.

કર્ણચ્છેદ, પું [સ.] કાન વિધવા તે,
કાનનો વિધ. ૨ કાન કાપવા તે.

કર્ણધાર, વિં [સ. તર્જ-૪] વહાણુનો સુકાન
ધરનાર, મુખ્ય વહાણુવટી, વહાણુને ચલાવનાર.

કર્ણપિશાય, પું [સ.] એક જાતનું-
કલ્પિત જૂત. એમ કહેવાય છે કે જેણે આ
પિશાય સાધ્યો હોય તેને તે મામગપાટા કાનમાં
કલી ભય છે. ૨ અકલા, ગપાટો, લોકવાયકા.
૩ કહેતા કહેતી સાતળવાથી થએલી અસર-
ભરેલી.

કર્ણકૂલ, નં. ઓઓને કાને પહેરવાનું
એક ધરેણું.

કર્ણરેખા, સ્ત્રી. કાટખુણાની ઉપરની
લીટી, મુખ્ય લીટી.

કર્ણલીટી, સ્ત્રી. કર્ણરેખા.

કર્ણવેધ, પું. કાન વિધવા તે. ૨ કાનમાં
પાડેલું હિંદ.

કર્ણશૂળ, નં. [સ. નળશૂળ.] કાનનું શૂળ,
તેમાં સણકા મારે એવો એક શેગ. ૨ કાનને
પીડકારક લાગવું તે, નહિ સાંભળવું ગમે એવું
જે તે. -ગરીબની વાત તો ધનાદયને કર્ણશૂળ
જેવી લાગે છે.

કર્ણકર્ણિ, અ. કાનોકાન, (એક જણ
બીજાને કહે બીજો ત્રીજાને કહે અને ત્રીજો
ચોથાને કહે, એમ વાતનું જે કાનોકાન જવું
તે) કહેતાકહેતી.

કર્ણાદ, નં. કાનના આકારનું એક વાહન.
(ત્યુશિયું, તત્ત્વ.)

કર્ણાટકી, વિ. કર્ણાટકનું, કર્ણાટકમાં
બનેલું-ચણસું. ૨ સ્ત્રી. કર્ણાટક દેશની સ્ત્રી.
(યુવાનની એક રાખ-ગણિકા.)

કર્ણિકા, સ્ત્રી. [સ.] કળા, મીઠા,
ડાઢા. ૨ હાથીની સંઠની આણી. ૩ વચલી
આંગળી. ૪ લેખણ, કલમ.

કર્ણિકાર, પું. [સ.] કરેણું, કરેણો.

કર્ણદ્રિય, સ્ત્રી. [સ.] કાનરૂપી ધ્રિય,
સાંભળવાનો અવયવ કાન, અવણ, ઓત્ર.

કર્ત્રિપ્રયોગ, પું. [સ.] જે પ્રયોગ
કર્તા કર્તાનાં વિગવચનનો સંબંધ ક્રિયાપદ
સાથે રહેતો હોય તે આ ત્રણ છે. ૧ અક-
ર્મકર્ત્રિ:-જમુ સમજા બેડા. ૨ સકર્મકર્ત્રિ:-
ગંગા ખોરાક ખાતી નથી. અને ૩ ભાવકર્ત્રિ:-
પેટમાં દુઝે છે.

કર્તવ્ય, નં. [સ.] કર્મ, કામ. ૨ ધર્મ,
કરુણ. ૩ વર્તન, વર્તણૂક, આચાર. ૪ વિ. કરવા
ગોઝ, કરવા જેવું, કરણીય, અવસ્ય કરવાલાયક.

કર્તવ્યતા, સ્ત્રી. કરવાપણું, ધર્મ, કરુણ.

કર્તવ્યપણું, નં. કરવાપણું, કર્તવ્યતા, કરુણ.
કર્તવ્યપરાયણ, વિ. [સં.] પોતાની કર-
બને વળગી રહેનાર, કર્તવ્યાસક્ત, કર્તવ્યનિદ,
ચુસ્ત.

કર્તવ્યપરાયણતા, સ્ત્રી. [સં.] કર્તવ્ય-
નિષ્ઠતા, કર્તવ્યાસક્તિ, પોતાની કરુણ-ધર્મ-અ-
થવા પોતાને જે કંઈ કરવા ગોઝ હોય તેને
ચીવટથી વળગી રહેવાપણું.

કર્તા, [સં.] કરનાર, બનાવનાર. :-હિત-
કર્તા; અંથકર્તા. ૨ પું. સ્વામી, માલિક, ધણી.
૩ આદિપુત્ર, સ્થાપક. ૪ ક્રિયાનાયક. ૫ પરમેશ્વર.

કર્તાર, પું. કર્તા, કરનાર, બનાવનાર,
ઉત્પન્ન કર્તા, સરખનાર. (પરમેશ્વર.)

કર્તાહર્તા, પું. કરી-ઉત્પન્ન કરી બાણે
તેમજ હરી બાણે એવો જે તે. (પરમેશ્વર.)
કરતાહરતા દીનદયાળ. પ્રા. કા. ૨ કરવા ન
કરવાનું જેની મુનસફી ઉપર હોય તે. ૩ કારભારી.

કર્તૃત્વ, [સં.] કરવાપણું. ૨ કર્તાપણું,
ઉપભવવા, બનાવવા, સરખવાપણું તે, મુનસફ.

કર્તૃવાચ્ય, વિ. [સં.] કર્તા પ્રમાણે જેને
નિતિવચન લાગતાં હોય એવું (ક્રિયાપદ. વાક્ય.)

કર્તૃવ્યસક્તિ, સ્ત્રી. [સં.] ઉત્પાદક બળ,
બનાવવા, સરખવા, પેદા કરવાની જે શક્તિ
તે, મુનસફ, દૈવતા.

કર્તૃક, નં. કર્મ, કામ, કૃતૃત્વ, ૨ પ્રપચ,
ખટપટ, કાવતરું. ૩ પાપ, નહારાં કામ, દુરિત.

કર્મ, પું. [સં.] કાદવ, કાચક, ગારો,
પંક. ૨ એક ત્રણે તેમજ એક પ્રભુપતિનું

નામ. ઉ. ધણે મણે દિવસ રાત્રિ વિગે ન સ્ત્રી,
પાછો ફરી કરમ કર્મમાંથી મુકેલો. રતનેશ્વર.

કર્પટ, નં. [સં.] કાપલો, કકડો, ચીંધર,
ગાંભો. ૨ કપડું, લુગડું, વસ્ત્ર.

કર્પર, નં. [સં.] કીકડું, કબેલું, કીત. ૨
ભાગેલું માટીનું વાસણ, ભાંડ, બરણી. ૩ મા-
થાના હાડકાની ખોપરી.

કર્પરી, સ્ત્રી. કીકરી, કલેડી. ૨ ખોપરીક
(એક દવા.)

કર્પાસ, પુ. [સ.] કપાસ, ર. ૨ રના છોડ, વેણુ.

કર્પૂર, ન. [સ.] કપુર, મસાલાના ટા-પુઓ અને ચીન જાપાન તરફ થતા એક ઝાડનો ઘોળો, સુગંધીદાર, બાળાગ્રાહી રસ, ગુંદર, નિર્યાસ.

કર્પૂર-ગૌર, વિ. [સ.] કપુરના જેવું ગોળ, શ્વેતવર્ણ, ધવલ, ઉજળું. ૨ શિવ, ગકર, મહાદેવ.

કર્પુર, વિ. [સ.] કાબરચીતરું, એક બે રંગના મિશ્રણવાળું, બહુગી. ૨ ખાખી રંગનું, કપોતના જેવા રંગનું.

કર્મ, ન. [સ.] ક્રિયા, વ્યાપાર. ૨ કામ, કાર્ય. ૩ પ્રજ્ઞિત, ધર્મો, રાજગાર, વ્યવસાય. ૪ ધર્મનાં ક્રિયામાણા (યજ્ઞાદિ) ૫ દૈવ, ભાગ્ય, નસીબ, પ્રારબ્ધ. ૬ સરકાર, સરકારણુ. ૭ વર્તણૂક, ચાલ, આચાર. ૮ પાપ, નહારાં કામ. ૯ ધર્મયુગ ચર્ધ કર્મ બાધે તે, શેનારે હોય દયાળું, શુદ્ધિ કહે છે સેવો ન લોકો. ૧૦ ધર્મ કોણે કરે કાળુ રે. નર્મકવિતા. (વ્યા.) જેની ઉપર ક્રિયા વતી હોય તે, ક્રિયા વ્યાપ્ય તે કર્મ, કર્તાએ જે કરાતું હોય તે કહેવું કર્મ કહેણુ ને કાયા કુમળી. કર્મ કઠિઆરાતું ને દેહ રાજતો. કર્મ કરે તે કોષ્ટ ના કરે. કર્મનાં કોઠાં તો કોનાં જોવાં આઠાં. કર્મ ધર્મમાં કોષ્ટનો ભાગ નથી. કર્મ વિનાની ખેતી કરે તો બળદ મરે કે સુકવણ પડે. કર્મ વિનાના કર-શણીઆ ને જાને કોની જાડે; કર્મમાં નહિ એરડીઉં તો ઘી ક્યાથી ખાઉં. વગેરે.

કર્મક, વિ. [સં.] કર્મ કરનાર, બળવનાર. ૨ જોમાં કર્મ હોય એવું, (ક્રિયાપદસકર્મક) કર્મકર, વિ. કામ કરનાર. ૨ પુ. મજુર, પૈતનિક, જૂતક.

કર્મકાર, પુ. હુદાર. ૨ બળદીઓ. ૩ બેગાર.

કર્મકાંડ, પુ. [સં.] ધર્મક્રિયા પ્રકરણ, ક્રિયા-વિધિનો ભાગ, ક્રિયામાણાદિક. (વેદમાં ચાર વર્ણની પ્રજાને અવશ્ય કરવાનાં જે કાર્યો નિત્ય કરવાનું કહેણુ છે તે.)

કર્મકુટે, સ્ત્રી. હમેશની કંટાળા રૂપ યર્ધ પડેલી જે એકની એક બાબત તે. માયાઝીદ, માયાફોડ, પંચાત.

કર્મગતિ, સ્ત્રી. [સ.] સમિતોતું પરિણામી ફળ તે, પૂર્વનાં કર્મનું ફલિત થવું તે, કર્મના યોગનું આવી પડવું તે, નસીબ, ભાગ્ય. ૯. સકળ જનપતિ વસ કર્યા, જ્યોત્સનારાસધરાય, નર ફોટી નારી થયો, કર્મગતિ કહેવાય. લગ્નગરામ.

કર્મ-ચંડાળ, પુ. [સ.] કર્મથી જે ચંડાળ જેવો હોય તે, કુષ્ટ, ખરાબ માણસ, અધર્મી, દુરાચારી.

કર્મજ, વિ. [સ.] કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલું, કર્મજન્ય.

કર્મક, વિ. [સ.] કર્મકાંડી, વેદવિહિત કર્મ-સંખ્યા વૈશ્વદેવ યજ્ઞ અગ્નિહોત્ર વગેરે કરનાર, કર્મકુશળ, કર્મશર, કર્મસ્ત, કર્મનિદ્ર. ૯. મેં કર્મક સગ બાહુ કર્યાં, સંન્યાસી જોગી અત્ય. દયારામ.

કર્મણિદ્વિતીયા, સ્ત્રી. [સ.] કર્મ અર્થે જે બીજી વિભક્તિનો પ્રયોગ થાય છે તે, (કર્મણિદ્વિતીયા એમ પણ કહેવાય છે.

કર્મણિપ્રયોગ, પુ. [સ.] કર્મ પ્રમાણે જોમાં ક્રિયાપદ જાતિવચન લેતું હોય એવો જે પ્રયોગ તે. (સહભેદ.)

કર્મણિવાચ્ય, વિ. [સ.] કર્મ પ્રમાણે જાતિવચન લેનાર (ક્રિયાપદ) સહભેદનું.

કર્મનિષ્ઠ, વિ. [સ.] કર્મ ઉપર આસ્થાવાળું, કર્મસ્ત, કર્મ કરનામાં સુસ્ત રહેનાર.

કર્મનિષ્ઠા, સ્ત્રી. [સ.] કર્મ ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા હોય તે. નસીબ ઉપરનો જે વિશ્વાસ-આસ્થા તે.

કર્મ-ચાસ, પુ. [સ.] ઈશ્વર પ્રીત્યર્થે કર્મનો જે ઉત્સર્ગ કરવો તે. કર્મ કરવા પગતુ તે ઈશ્વરને અર્પણ કરી દેવા તે.

કર્મપાશ, પુ. [સ.] કર્મબંધન, કર્મનીજાળ.

કર્મમંથ, પુ. [સ.] કર્મબંધન, કર્મની બેડી, કર્મપાશ.

કર્મફળ, ન. [સ.] કર્મનો જે પરિણામ તે, કામનું જે અર્ધ પરિણામ તે, કર્મવિપાક.

કર્મભૂમિ; સ્ત્રીં [સં.] આર્યાવર્ત નામનો દેશ, ભરતખંડ.

કર્મભ્રષ્ટ, વિં [સં.] કર્મચ્યુત. કર્તવ્ય કર્મોથી વિમુખ થઈ ગયેલું, કર્મમાંથી નીકળી ગયેલું-પડેલું.

કર્મભાગ્ય, પું [સં.] કર્મકાંડ, નિઐયસના જ્ઞાન અને ભક્તિ વગેરે જે ભાગ્ય છે તેમના એક, જેમાં કર્મ કરવાથી નિઐયસ પ્રાપ્ત થાય છે એવું મતભ્ય.

કર્મયોગ, પું [સં.] કર્મોત્થાન કરવાં તે, કર્મ સાધવાં તે. ૨ જનાવ, ભાવિન્નેય.

કર્મરી, સ્ત્રીં એક જાતની વનસ્પતિ, વંશ-લોચન.

કર્મરેખા, સ્ત્રીં [સં.] કર્મગતિ, કર્મનો જે આલેખ તે. ૨ શુભાશુભ ભાવિષ્યક હસ્ત પાદ-દિશાનો જે એક અમુક આંકો લીટી તે.

કર્મવાદ, પું [સં.] કર્મને લગતો જે અધર્મો તે. ૨ પ્રારબ્ધવાદ, દૈવાદ.

કર્મવાદી, વિં [સં.] કર્મને માનનાર. ૨ નસીબ ઉપર આધાર રાખનાર, દૈવાદી.

કર્મવિપાક, પું [સં.] કર્મનું જે શુભાશુભ સુખદુઃખાદમક પરિણામ પાકેલું તે, કર્મગતિ, કર્મનું ફળ. ૨ કેવાં કેવાં કર્મો કેવા કેવા જન્મ થાય છે, તે બતાવનારું એક પુસ્તક.

કર્મસંજોગ, પું [સં.] નસીબનો તાકડો, અમુક સમયે અમુક કર્મનો જે પરિપાક ધમાઈ આવવો તે, ઇતેકાક-બનાવ.

કર્મસંન્યાસ, પું [સં.] કર્મનો ત્યાગ તે.

કર્મસંન્યાસી, પું [સં.] પરમહંસ, જેણે કર્મનો વિધિ પુરઃસર પરિત્યાગ કરેલો હોય એવો સંન્યાસી.

કર્મસંગ, પું [સં.] કર્મ સાથે સંમંથ થવો તે, કર્મના ફળની આશા રાખવી તે.

કર્મસાક્ષી, વિં [સં.] કર્મને જોનાર, શુભાશુભ કર્મના પરિપાકનો જેણે અનુભવ લીધેલો હોય એવું. નવ કર્મસાક્ષી છે :-૫૪થી, જળ, તેજ,

વાયુ અને આકાશ; એ પાંચ જૂતો તથા સૂર્ય, ચંદ્ર, ચમ અને કાળ.

કર્મસાધન, નં [સં.] કર્મોત્થાન, જેથી કર્મસિદ્ધ થાય તે.

કર્મસિદ્ધિ, સ્ત્રીં [સં.] કર્મ ફળવાં-સિદ્ધ થવાં તે, કર્મનું ફળ પ્રાપ્ત થવું તે.

કર્મસ્થાન, નં [સં.] કર્મ કરવાનું જે દેકાણું તે, કાર્યાલય. ૨ દેહ, શરીર. '૩ સંસાર, જગત. ૪ જ્યોતિષમાં લક્ષ્યી દશમું સ્થાન.

કર્મહીણ, વિં [સં.] કર્મહીન. કર્મભ્રષ્ટ, કર્મરહિત. ૨ બેનસીબ, હીણભાગી, અભાગી, કમનસીબ.

કર્મહીણું, વિં નિભાંગી, અભાગીક, કમનસીબ.

કર્માતીત, વિં [સં.] કર્મ+અતીત. કર્મથી પર, કર્મથી પણ ન પહેંચી વળાય એવું, કર્મના બળને પણ ઉલ્લંઘી ગયેલું.

કર્માધર્મી, અં કર્મ અને ધર્મને અનુસરતી રીતે, કર્મ અને ધર્મોત્સાર.

કર્માધીન, વિં [સં.] કર્મવશ, કર્મને આધારે હોય એવું. યાનસીબ, દૈવાધીન.

કર્મોત્સાર, અં [સં.] કર્મ+અનુ+સાર=સરવું. કર્મ પ્રમાણે, જેમ ભાવિ હોય તેમ, ૨ જેવાં કર્મ કરેલાં હોય તે પ્રમાણે.

કર્મોત્સારી, વિં [સં.] કર્મને અનુસરવું-શુદ્ધિ કર્મોત્સારી.

કર્મોત્તર, નં [સં.] કર્મ, કર્મનો વિધિ, સંસ્કારાદિ ક્રિયા. 'વૈદિક ક્રિયા' પૌરાણિક રીતે પ્રત-ઉદ્ધાપન, હોમ હવન, અને લગ્નાદિ સંસ્કારોમાં જે ક્રિયાઓ કરાવવામાં આવે છે તે. ૨ ક્રિયાની અંદર જે વિરામ લેવાય છે તે.

કર્મિષ્ઠ, વિં કર્મરત, કર્મોત્ક્રાંત. કર્મ કરવા ઉપર જેને પ્રીતિ હોય એવું, કર્મક. ૨ હોશિઆર, કામ કરવામાં કુશળ.

કર્મી, વિં [સં.] કર્મયાળો, જેનાં સુકૃત ફળોં હોય એવો, ધની, ધનાઢ્ય. સુખી વૈભવી. ઉં ન ગમ્યો કર્મી કાષ્ઠ. રામજ. ૨ ઉદ્યોગી.

કહેનું કર્મોનો મંદવાડ અને અકર્મોનું છિનાળું, કદી ધાનાંજ રહે નહિ. કર્મો ખાય ને રૂપવંતી રહે.

કર્મેદ્રિય, સ્ત્રી [સં. કર્મેન્દ્રિય.] કર્મ-કાર્ય કરનારા જે અવયવો-ઇન્દ્રિયો તે. ઇન્દ્રિયો અગિઆર છે. પાંચ કર્મેદ્રિયો, પાંચ જ્ઞાનેદ્રિયો અને મન. વાક, પાણિ, પાદ, પાચુ અને ઉપરથ, એ પાંચ કર્મેદ્રિયો કહેવાય છે.

કર્પ, પું [સ.] એક પ્રાચીન વજન. જોખવામાં અને ભરવામાં બેઉમાં કર્પ વપરાય છે પરંતુ તેનું પ્રમાણ ભુલું ભુલું છે. સોનીના કર્પ લગભગ હાથના તોલા વજનનો ગણાય છે.

કર્પક, પું [સ. કૃષ્=ખેડુ.] ખેડુત, કણ્ણી, જમીન ખેડનાર, વાવનાર, કૃષિકાર.

કર્પણ, નં [સં.] ખેડવું તે, ખેતી, ખેડ. ર ખેંચ, તાણ, ખેંચવું તે. ૩ તુલ, વાવેલું અને બેગેલું અનાજ, કરણ.

કલ, સ્ત્રી [સ.] પક્ષી અથવા જમરનું ઝીણું અને મધુરું ગુંજન, હંસનાં બચ્ચાંનો ગણુગણાટ; કલકલ, કલરવ.

કલાર્ધ, ભુઓ કલાર્ધ.

કલકલ, સ્ત્રી [સં.] ગુંજ, ગુંજરવ, ગણુ-ગણાટ. ૨ સંપૂર્ણ ખીલી રહેવું તે, કલાંકલાં-કલકલાં, કળાએ કળાએ-સોળે કળાએ-સંપૂર્ણતાએ ખીલી રહેવું તે. ૩ 'કલકલ ખીલી રહેલ ત્યાં જવાસા.' ૩ કળકળાટ, ઘોંધાટ.

કલકલવું, ભુઓ કળકળવું.

કલકલાટ, પું [સં. કલકલ. અનુ.] ઘોંધાટ, સોરબકાર, કલાબકાર.

કલકલાણ, નં કલકલાટ, ઘોંધાટ. ૨ રમ-રોળ. ૩ કંકાસ-મારામારી અને રડાપીટ થઈ રહેલી તે.

કલકી, ભુઓ કલિક.

કલકલ, નં [સં. કલકલ.] અપવક્ષણ, કુચાલ, ખરાબ ચાલ, દુરાચાર, કટેવ. ૨ ખરાબ ચિહ્ન દુચિહ્ન.

કલકલ, વિં નહારા લક્ષણવાળું, અપ-લક્ષણ, દુરાચારી. ૨ અભાગીઉ, નિભાંગી. ૩ જોનામાં સારાં લક્ષણ ન હોય એવું.

કલખાપરી, સ્ત્રી [સં. કલ્પસર્પર.] યુક્તિથી પકવેલી એક જાતની પોચી માટી, હીકરી. આ માટી દવાના કામમાં આવે છે.

કલગી, સ્ત્રી [ક્ષા.] જરીના રેસાઓનું ઊણું, મંજરી, માથે પહેરવાના મુગટ ઉપર ખોસવાના એક રણુગાર. ૩ રવિહિરણુવડે રહી ઝળકા, કેવી શિરપર શોભે છે કલગી. તુકે ટોપીની કલગી, મારી કંચુકી માટે લાવેલ પાણિ-પત. ૨ કલનો ગોરા. ૩ દેવીગીતની એક તરેલ.

કલગીદાર, વિં કલગીવાળું, ઊગાણું, જેની ઉપર તોરા હોય એવું.

કલગેર, (કલગર.) સ્ત્રી ઉંચા રેશમનું અને મોંઘી કીમતનું સીઓને પહેરવાનું એક કપડું-લુગડું, ઘરચોળું, બાંટ, બાંધણીની સાડી.

કલત્ર, નં [સં.] સ્ત્રી, પત્ની, વડુ.

કલદાર, વિં કળાવાળું, કળાથી બનાવેલું. ૨ શિદિશ રાજ્યનો સિકકો, રૂપીઓ. (ગાયક-વાદી અને સકાર્થ સિક્કાઓ કરતાં શિદિશ સિક્કો બહુ સારી કળાથી બનાવેલો હોવાને લીધે ગુજરાતમાં ધણે ટેકાણે કલદાર એવા નામથી ઓળખાય છે.)

કલણ, નં કળી અથવા ખુંપી જવાય એવું જે પોતું કીચડ-મારાથી બરપુર હોય તે.

કલતર, નં કલણ, કળી જવાય એવું જે તે. ૨ અજમાય, આસરે-અસરે આટલું હશે એવું અનુમાન કરવું તે, પાકનો અસરો કાઢવો તે. ૩ કોસ ફેરવાનાં સાધન. ૪ કળ-તર, પીઝ.

કલધી, સ્ત્રી [સં. કલિદ્રવ.] એક જાતનું દિદિલ ધાન્ય, હલકામાં હલકું કોળ.

કલના, સ્ત્રી [સં. કલ્પ=જાણવું.] અટ-કળ, ગુમાર, અસરો. ૨ તુલના, પિંચાન.

કલપ, [જ.] વાગ કળા કરવાનો એક જાતનો રત્ન, ખરડ, કલક.

કલપવું, કિં સં સારવું, ઉત્સર્ગ કરવો.
:એનો પાટીઓ કલપ્યો. મુઆ પાછળ અમુક
ક્રિયા કરીને દાન આપવું. ૨ કિં અં જૂરવું,
દુઃખથી-સોકથી પિલાવું. :નાનાં છોકરાંનો જીવ
કલપાય એવું કરશો નહિ. પુવાવું. ૩ રડવું, કંકાસ
કરવો.

કલક, પું [સં. કલ્પ.] વાળને રંગ આ-
પવાનો એક જાતનો ખરડ.

કલખલ, સ્ત્રી બોલ બોલ કરવું તે, અનેક
અવાજોનો સેળમેળ એકજિત ઘોંઘાટ, કલકલાણ.
૨ લપલપાટ, ન સમજાય તેવું ઉતાવળું ઉતા-
વળું તરેહવારે બોલવું તે.

કલખલાટ, પું સોરખકાર, ઘોંઘાટ, ગડ-
બાડ. ૨ જુદી જુદી જાતના અવાજોવાળો જે
ઘોંઘાટ તે. :આ છોકરાં કેટલો કલખલાટ કરે છે.

કલમ, સ્ત્રી [સં. કલ્પ: ૩. કલ્પ.]
લેખણ, લેખિતી. ૨ લાખા, બોલી. :-તે પાંચ
કલમ જાણે છે. ૩ ચીતરવાની અથવા આલેખ-
વાની ઢબ, કળા, પિંછી. :-રવિવર્માની કલમ
આગળ જેપુરના ચિતારા કંઈ નથી. ૪ ખર્ચ, કાંડ,
ખંડ. :-કાચદાની ૫ મી. કલમ. (૨)અમુક લખાણ-
માંની જુદી જુદી સરતોમાંની અડકક. :-લખ-
તની ૫ કલમ એણે તોડી છે. ૫ ઝાડના
ઝાળને કલમની માફક ત્રાંસું કાપી જુદું ઉગાડવું
-ઉછેરવું તે. કલમી. આંખા. કિં પ્રં કલમ
કપાવી=ખરતરક થવું, શુંદામાં આઆથી નોકરી
ઉપરથી ગડગડીલ મળવું. :એની કલમ કપાઈ
ગઈ, તેને અપરાધી ઠરાવી ફરીને નોકરીએ ચ-
તાવવામાં ન આવે એવી રીતે કાઢી ચૂક્યો.
કહેવું કલમ કડછી ને બરછી=મુસદ્દા લખાણ
લખવાની આવડ, રસોઈની આવડત અને મુદ્દ
કળા અથવા સિપાઈગીરીની આવડત તે. કલમ,
કડછી ને બરછી તો નાગરની.

કલમ-કસાઈ, વિં [અ. કલ્પ. કા. કસાઈ.]
સારી રીતે કલમ ચલાવી જાણનાર, છતાંદાર
લખાણ કરનાર, લખાણમાં પાછોખેડે નહિ એવો
મુસદ્દા, લખાણ કરવામાં પાવરધો.

કલમ-કસાઈ, પું [કા.] વાણીથી નહિ
પરંતુ કલમથી-લખાણથી કસાઈના જેવું ફર
કર્મ કરનારો, લખાણ મારફતે બહુ સખત
શિક્ષા કરનારો.

કલમ તરાશ, વિં(નાં) [કા. તરાશદન.]
કલમ ઘડનાર, મરોડદાર અશર આવે એવો ત્રાંસો
કલમકાપ મૂકી જાણનાર. ૨ કલમ ઘડવાની છરી,
ચાકુ. ચપ્પુ.

કલમ-દાન, નં [કા. વાન=સ્થાન, જગા.]
વાંસની, ધાતુની અથવા લાકડાની કલમે વગેરે
રાખવાની બુંગળા અથવા પેટી, કલમનું ઘર.

કલમખંડી, સ્ત્રી [કા.] કલમવાર લખા-
ણનો જે જયો તે, અમુક અમુક મુદ્દાઓ સર
કરેલું લખાણ, કલમવારી લખાણ. ૨ કલમવારી
કણ્ઠલાત, કોલકરાર, સરત. ૩ સરકાર અને જ-
મીનદારની વચ્ચે થએલી કણ્ઠલાત; ગામ અથવા
જમીનની કલમવાર તપસીશનું જે પત્રક તે.
(મહેસુલ વસ્તી, ઈત્યાદિ. સંબંધી.) ૪ સરકારના
જપતીદારે દેખુદારની મીથકતની તપસીશ લખ
યાદી કરવી તે.

કલમખંડી-વેરો, પું ખેડુતો પાસેથી એક
સરખી રીતે જે ફર લેવાતો હોય તે.

કલમી, સ્ત્રી વહાણની ડાઘ-કાઠી, નાનો
શઢ. ૨ વિં કલમ કરીને ઉગાડેલું, (ઝાડ-
વતરપતિ-ફલઝાડ.) :-કલમી આણો.

કલમો, પું (કલમા.) [અ. કલ્પ=ખેડવું.]
કુરાનની કડી, સૂકત, ખંડ, દેક. ૨ વચન, ઉપ-
દેશ વચન. ૩ ફરમાન, આચાર, આદેશ. કિં
પ્રં કલમા ગડવા=મુસલમાનો ધર્મ સ્વીકારવો,
તે ધર્મની દીક્ષા લેવી.

કલરવ, પું [સ] પંખીઓનો જે મધુર
રાગજનિ તે, હોનો કલકલાટ.

કલવાર, સ્ત્રી કુધીઆ સોપારી, ચેળ
સોપારી.

કલવું, નં [સં. કલ્પ.] કન્યા તરફની
આંખોનું વરને મંત્રગ કવચ-મીડા કે પીચો
લચવવા જવું તે. જુઓ કલવો. ૨ કળવું.

કલ્પો, પું [સં. કવલ.] પરણવા જતા વરને કન્યાના આપને ત્યાંથી પહેલું વહેલું જે ખાવાનું મોકલવામાં આવે છે તે, મંગળ કવલ.

કલ્પશ, જુઓ કળશ.

કલ્પહ, પું [મં.] જે જણે સામસામી તકરાર કરવી તે, વિવાદ. બોલાબોલી, અથડા. ૨ વિગ્રહ, યુદ્ધ, લડાઈ, કંડાસ, કટ્ટઓ. ઉં નારદને કલહતી ટેવ, ગયા સ્વર્ગ ન્યાં બેઠાં તા દેવ. નળાખ્યાન.

કલહમિત્ર, પું [સં.] નારદ, ન્યાં ત્યાં સાચાં જુઠાં કરી લડાઈ કરાવનાર. :

કલહસ, પું [સં.] નાનો-આળ હંસ. અસ્પષ્ટ કાલું બોલતું હંસનું બચ્ચું.

કલહાંતરિતા, સ્ત્રી [સં.] વાદવિવાદ કરી-બોલાબોલી કરી પતિ ઉપર રિસાએલી નાયિકા, રથાણું લઈ બેઠેલી સ્ત્રી. કાવ્ય શાસ્ત્ર પ્રમાણે પતિનો અનાદર કરી રિસાઈને પછી પરિતાપ-શોક પામેલી નાયિકા.

કલંક, નં [સં.] લાંબન, બટો. ડાંધ, ખોડ, દોષ, અપવાદ, આળ.

કલંકી, વિં કલંકવાળું, અપવાદવાળું, જેને લાંબન લાગેલું હોય એવું. ૨ પું કલંકવાળો-ચંદ્રમા.

કલંક, જુઓ કલાંક.

કલંકર, પું [સં.] માંકડાં રીંછ ને સાપ વગેરે પ્રાણીઓને કેળવી તેમના બેલ લોભને ખતાવી આજીવિકા કરનાર મિત્ર જાતિનો માણસ, મદારી, વાદી, પારખી.

કલંકર, પું (વિં) [સં. કલંક+ધર.] કલંકને ધારણ કરનાર (ચંદ્ર). ૨ જેને લાંબ શરમ ન હોય એવો ઉચ્છૃંખલ માણસ.

કલા, સ્ત્રી [સં.] અંશ માત્ર ચંદ્રનો સોળામો ભાગ, નાનો ભાગ. ૨ કાળમાન. ૩ શરીરનો અંશવિશેષ, સ્ત્રીરજ. ૪ શારીરિક મહેનતને ચંચળાઈથી થતું લુક્તિદાર કામ, ટુલર, કસજ. જુઓ કળા.

કલાઈ, સ્ત્રી પોળી અને ઝટ ઝાગળી

જાય એવી એક હલકી ધાતુ, બંગ. ખાટા પદાર્થો કટાય નહિ તે માટે તાંબા પિત્તળનાં અને લોહાનાં વાસણને જે ધાતુ લગાડવામાં આવે છે તે. કિં ૩૦ કલાઈ કરાવવી=માથું મુંડાવવું (લાક્ષણિકાર્થ).

કલાઈગરો, પું કલાઈ કરનારો, વાસણો ઉપર કલાઈ દેવાનો ધંધો કરનારો.

કલાઈસપેતો, પું કલાઈ બાળીને કરેલી ધોળી રાખ. આ વસ્તુ ધારાં અને ચાંદાં ઉપર લગાડવાની ફા તરીકે વપરાય છે.

કલાક, પું [અં. O'clock.] અઢી ઘડી જેટલો કાળ તે, તાસ, ધંટા, અવર.

કલાકેલિ, સ્ત્રી [સં.] યુક્તિવાળી રમત, જેમાં કંઈ કલા જેવું હોય એવી મોજ, રમત ગમત.

કલાગ, વિં [કુ+લાગ.] લાગ વગરનું, કથોલું, અડવાનો-ઉભા રહેવાનો કે કાર્ય કરવાનો લાગ ન હોય એવું.

કલાઈ, પું [સં.] સોની, હેમકૂટ.

કલાધર, પું [સં. કલા+ધરવું.] કળા-ઓને ધારણ કરનાર-ચંદ્રમા.

કલાનિધિ, પું [સં.] ચંદ્ર, ચંદ્રમા.

કલાપ, પું [સં.] સમૂહ, જથ્થો, જુડો, કહેા. ૨ મોરનાં પીંછાંનો જથ્થો. ૩ ધરણું, બૂધણ. :-મુકતાકલાપ. (કાપ-મોતીના કાપ.) ધર, માન, વણ. :-અમ્મકલાપ.

કલાપી, પું [સં.] કલાપવાળો-મોર, મયૂર. ઉં કલાપીનાં ટંદ્યજી બરેલા, કેકા સ્વરે ગર્જિત થે રહેવા.

કલાપીટ, સ્ત્રી કલ્યાણ કરવું અને સાથે પીટવું-કૂટાકૂટ કરવી તે, રગરોગ, રો-કલ્યાણ, રોકૂટ. ૨ ધોંધાટ, સોરખોર, ધાંધલ.

કલાદૂલ, નં સ્ત્રીઓના કનનું એક તુંદર ધરણું, ઉં કાને કલાદૂલ ચોલનાં મા.

કલાખૂટ, (કલાખટ.) પું [પા. કલા-વતૂત=સોનાનો તાર.] કસજ, રેશમના દોરા સાથે વણેલો સેના રૂપનો તાર.

કલાઓ, પું આંખને કાપ

કલામ, સ્ત્રી [અ.] લાપા, બોલી. ૨ લખાણ, વાક્યરચના. ૩ કકરો, પદ, વિભાગ, પરિચ્છેદ.

કલાર, નં એક જાતની વનસ્પતિ, કંકાલી એને લાલ ફૂલ થાય છે, તે શિવને ચરે છે.

કલારસ, પું કળા ઉપરનો લાવ-પ્રેમ તે. જુક્તિદાર હુબર, રમત ગમત વગેરે ખૂબીઓનો આસ્વાદ. ઉં મિયુની માયા રચી આ મેદિનીરે, અરે લાઇ કોટી કલારસ દાનરે, મૂળદાસ.

કલાલ, પું [સં. કલ્યા=મદિરા અને પાલ=રાખનાર.] દારૂ જનાવી વેચનાર, દારૂ ગાળનાર, દારૂ ગાળવાની ભૂટી રાખનાર, ને વેચનાર. ઉં પીએજ શુદ્ધ દૂધ જઈ કલાલની દુકાનમાં, ઇશુાય વાત છેક ને મનાય મઘપાનમાં. ક. દ. ૭.

કલાલખાણું, નં પીકું, દારૂ વેચવાનું ઠેકાણું, દારૂની દુકાન. ૨ વ્યક્તિઓને ભેગા થવાની જગા. ૩ ધીંગાણું, તોફાન, મસ્તી કરવી તે.

કલાલણ, સ્ત્રી કલાલની સ્ત્રી, કલાલ નતિની સ્ત્રી.

કલાલી, સ્ત્રી દારૂ ગાળવા વેચવાનો ધંધો, કલાલપણું.

કલાવતી, વિં [સં.] કળાવાળી, કાંતિવાળી, શૈલાવાળી સ્ત્રી. ૨ જેને કળાઓ આવડતી હોય તે (સ્ત્રી) ૩ તલાદિ કળા જાણનારી. ૪ તુખરગંધર્વની વીણા.

કલાવંતી, સ્ત્રી નર્તિકી, નાચનારી, નાચ અને ગાન કરનારી, કળા-હુબરવાળી સ્ત્રી.

કલાવવું, કિં સં [સં. કલ-કલય=ચલાવવું.] ચલાવવું, પટાવવું, વખાણ કરીને બોલાવવું, આગળ ચલાવવાવું, યુક્તિથી કલાવવું, પોતે કંઈ સમજતા ન હોઈએ અને સામાની હોંશિઆરી ઉપર જાણી શકીશો ધર્મ ગયા હોઈએ એવા ડાળથી સામાનાં વખાણ કરી-ચલાવીને તેની પાસે બોલાવવાવું. ૨ લગવું, ફેસલાવું, હલાવું. ઉં કલાવી પૂછું કમિની, કલાં નારીએ કહેણ, રાજ ગાંધી પડે રહો, સુણી વનિતાનાં વજ. શામળ.

કલાસ, જુઓ કલાસ.

કલિ, પું [સં.] પાસો-જુવાઈ, જુઠું, ખોટાં, નકારં. ૨ કલહ, કંકાસ, કલેશ, કલ્યા, લક્ષ્. ૩ જગતના આયુષ્યનો મોશો અને છેલ્લો ભાગ, એક યુગ. કલ્પ નામના કાળ પરિમાણનો એક ભાગ-યુગ. યુગ ચાર છે તેમાંનો છેલ્લો જુઠું-જુગારનો કાળ, ૪ પાપજીવિ.

કલિઆર, (કલિઆર.) હરણના ટોળાનો વડો નર. એને શિંગડાં અને ચરીરે કાળાં ધાખાં હોય છે.

કલિકા, સ્ત્રી [સં.] ફૂલવાની તૈવારી ઉપર આવેલું પશુ નહિ ઉપડેલું ફૂલ, કોરક, ઠળી.

કલિત, વિં [સં. કલ્=જાણવું.] જાણેલું, જાણવામાં આવેલું.

કલિયુગ, પું [સં.] કાળપરિમાણના ચાર યુગમાંનો છેલ્લો યુગ. મહા ભારત અને મનુ સ્મૃતિ પ્રમાણે ૧૦૦૦-૧૨૦૦ વર્ષનો આ યુગ ગણાય છે, પરંતુ પૌરાણિક રીતે ૧૨૦૦×૩૬૦ =૪૩૨૦૦૦ વર્ષનો કલિયુગ હાલ ગણાય છે.

કલિંગડું, (કલિંગડું,) ખડકીય, તડકીય, આરીઆ અને ટેટીની જાતનું ઉપરથી લોહું અને અંદરથી લાલ મિટ પાણીથી ભરપૂર ગરવાળું એક વેલાનું મોટું ફળ.

કલિંગદેરા, પું [સં.] દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં આવેલો એક દેશ. પૂર્વે એ એક મોટું રાજ્ય હતું. ઉં અંગ અંગ ને કલિંગકેરા, આવ્યા રાજકુમાર. પ્રા. ક.

કલિંદકન્યા, સ્ત્રી [સં.] યમુના નદીનું એક નામ, કલિંદી, જમના નદી.

કલિમલ, પું [સં.] કલિયુગની જે ખરાબ અસર તે, પાપ દૃષ્ટિરૂપી મલિનતા. ઉં કલ્યાણોનો ખમનો કલિમલ હરતા. પ્રા. ક. ૨ અપરાધ, પાપ, અસદ્ વાસના.

કલુષ, નં [સં.] મલિનતા, અપવિત્રતા. ૨ પાપ. વિં મેલું, ગંદું. ૨ પાપી.

કલુપિત, વિં [મં.] મલિન, અપવિત્ર.

૨ પાપી, ૩ મેલું, ઝંડું, ડહોળાએલું. ૪ કચ-
વાએલું, રિસાએલું, વંકાએલું.

કલુપી, વિ. પાપી. ભુઓ કલુપિત. સીં
લેસ, મહિપી.

કલેક્ટર, પું. [અં. Collector] જિલ્લાનો
મહેસુલી અમલદાર. એકડું કરનાર, વસુલાતી
કામદાર.

કલેશુ, નં. કાળજી, હલ્ય. ૨ મન, અંતઃ-
કરણ.

કલેડી, સીં. (કલેડી) નાનું કલેડું, રાટલા
કરવાની માટીની નાની તવી. ૨ ડીખ. ૩ જોડડી.

કલેડું, નં. [પ્રા. કાહલ્લી. દે. કાહલ્લિલા.]
માટીના વાસણની કે ધડાની ઢીખ, માટીનું કપાળ,
માટીનો તવો, લોઢી. કહેવું કલેડા વગર શું
શ્રાદ્ધ રહેશે=અમુક વસ્તુ નહિ હોય તો શું
અમુક કામ અટકી પડશે ? કદી નહિ. ૨ સાસુ
ભાગે તે કલેડાં અને વડુ ભાગે તે ઠીકરાં=મોડું
માણસ કરે તે સઉ સારું અને નાનું માણસ
કરે તે બધું ખોડુંજ, એવા અર્થમાં આ કહેવત
ચાલે છે.

કલેવર, નં. [સ.] શરીર, દેહ. ૨ હા-
ડપિંજર, ખોખું, ખોળીડ.

કલેશ, ભુઓ કલેશ.

કલે, ભુઓ કલાર્ષ.

કલેગરો, પું. વાસણોને કઝાર્ષ કરનારો.

કલે સપેતો, પું. કઝાર્ષને બાળીને બનાવેલી
બાળ, જથ્થતના જેવું એક જાતનું ધારાં ચાંદાં
ઉપર લગાડવાનું ધાતુનું ચૂર્ણ.

કલોડું, નં. કરોડું, રાડું, સાંટો.

કલોડી, સીં. વાઝડી, રેંછી, નાની ચાપ.

કલંક, પું. [સ.] પાપ. ૨ દંભ, આકંબર,
ટોંગ. ૩ કાનનો મેદ. ૪ પાણી તેજ કે ઘીમાં

વાટીને લાંબા જેવો તેમજ ચટાય તેવો બનાવેલો
પદાર્થ, ચટણી, ઘાંસો. ૫ પંક, કાદવ, કીચક.

કલિક, પું. [સ.] વિષ્ણુનો દસમો અવતાર,
કલિયુગમાં ચનારો વિષ્ણુ ભગવાનનો દસમો
અવતાર.

કલ્પ, પું. [સં.] જગતની ઉત્પત્તિથી
માંડીને તેનો નાશ થાય ત્યાં લગીનો જે કાળ તે.
સો યુગનો એક કલ્પ. બ્રહ્માનો એક દિવસ તે
કલ્પ કહેવાય છે. ૨ યોગ, રૂઢિ, રીતભાત. ૩
શાસન, અમલ, સત્તા. ૪ વેદનાં જે છ અંગ
ગણાય છે તેમાંનું એક. ૫ ધર્મકાર્યનો વિધિ, નિગમ.
કલ્પક, વિ. [સં.] કલ્પના કરનાર, શોધક,
અનુમાન-તર્ક બાંધનાર. પું. વિધિ, આચાર.

કલ્પતરુ, નં. [સં.] જે જોઈએ તે
આપનારું એક કાલ્પનિક દેવવૃક્ષ. કલ્પતરુઓ-
પારિભ્રમ, મંદાર, પારિજાતક, સંતાન અને હરિ-
ચંદન-નામે પાંચ છે. ૨ જેમાંથી મનોવાંચિત
મળે તેવી કાષ્ઠ પશુ વસ્તુ, માણસ વગેરે-અમારા
મહારાજા તો માગણીના કલ્પતરુ છે. ત્યાં
આપે છે યુવતિજનને પ્રતિષ્ઠાનું કલ્પવૃક્ષ. મેષદૂત.

કલ્પવૃંમ, ભુઓ કલ્પતરુ.

કલ્પના, સીં. [સં.] અનુમિતિ, રચના.
૨ તર્ક, છુ. ૧ તુરંગ, કોઈ પશુ જાતની મનમાં
રચાઈ આવતી ગોઠવણ, તર્ક-વિચાર, વાત, કવિતા
વગેરે. ૩ અનુમાન, અટકળ, પોદ બાંધવો તે.
૪ યુક્તિ, કળા. ૫ મનમાંથી જે નવો છુટો
ઉદ્ભવેલો અથવા રચના કરવી તે.

કલ્પના-બળ, નં. [સ.] નવી બનાવટ
કરવાનું સામર્થ્ય, કલ્પવાનું જોર, કલ્પના શક્તિ.

કલ્પનાશક્તિ, સીં. [સં.] કલ્પના ક-
રવાનું બળ, તર્કશક્તિ.

કલ્પનાસૃષ્ટિ, સીં. [સ.] કલ્પનાથી મન-
માં જે દંઈ ઉત્પન્ન કર્યું હોય તે, મનની બનાવટ,
તર્કથી ઉત્પન્ન કરેલી બાબત, તર્ક-તરંગના પોદા
દોડાવવા તે.

કલ્પનીય, વિ. [સં.] કલ્પના કરવા જેવું,
અનુમાનને યોગ્ય મનમાં આવે એવું.

કલ્પસંતા, સીં. [સ. કલ્પસંતા.] મ-
નોવાંચિત પુરું પાડનારી સ્વર્ગની એક લાપ,
લેલી, કલ્પતરુ.

કલ્પવૃં, કિં. સં. [સં. કલ્પ.] મનમાં

વિચારથી રચવું, તરંગ ઉઠાવવો, તર્ક કરવો, નથી રચના ઉભી કરવી. ૨ અનુમાનવું, અટકળ બાધવી. ૩ માનવું, પોહ બાંધીને અમુક આગળ હશે, એવો તર્ક કરવો. અવનવો છુટો ઉઠાવવો.

કદંપવૃક્ષ, સુઓ કદંપતરુ.

કદંપસૂત્ર, નં [સં.] ક્રિયા પદ્ધતિ શાસ્ત્ર, જેમાં યતની ક્રિયાઓ કેમ કરવી તેના નિયમો આપેલા હોય એવો ગ્રંથ, કર્મકાંડને લગતા નિયમોનું શાસ્ત્ર.

કદંપાવલું, કિં ૩૦ ટળવળાવવું, છવ ક-અવાવરાવવો, કાળજી બાળવું, કળકળાવવું. ૨ દુઃખી કરવું, શોક કરાવવો, રોવાવવું, પુંવાવવું, અંતર દાઝે એમ કરવું. ૩ સરોવલું, ઉત્સર્ગ કરાવવો.:-પાટીઓ કદંપાવવો.

કદંપાંત, પું [સં.] કદંપનો-સો યુગનો છોડો, મહા પ્રસયનો કાળ. ૨ નં અત્યંત રોવું કળકળવું તે, અતિશય રોધને શોક કરવો તે. ઉં કરી કદંપાંત ધરયા પછી હાથ, બળવા માંડવું તેની સાથ. શામળ.

કદંપિત, વિં [સં.] કદંપેહું, કૃત્રિમ, બનાવટી, અટકળેહું.

કદંપેહું, વિં કદંપિત.

કદંમપ, નં [સં.] પાપ, દુરિત. ૨ કાળપ, કાળાટીલી, લાંછન, ગ્રધ. ૩ દોષ, અપરાધ, શુદ્ધનો. ૪ મલિનતા, મેલ.

કદંમે-સારીર, નં કુરાન, દરવાખીઓનું ધર્મ પુસ્તક.

કદંયાણુ, નં [સં.] શ્રેય, હિત, ભૂતિ, ચઢતી, આબાદી. ૨ સારું, શુભ, મંગળ, ભલું, ક્ષેમ, કુશળ ૩ એક સંગીત રાગ—(કદંયાણુ રાગ.) ૪૦ સારું, શુભ, ભલું. ૨૦ પ્રં કદંયાણુ-મંરતુ=સારું થાઓ. કૌત્રિય વૈષ્ણવિ આઠાણુને નમસ્કાર કરે ત્યારે આઠાણુ તેમને આ પ્રમાણે આશીર્વાદ આપે છે.

કદંયાણુ-કરવું, કિં સં સારું કરવું, શુભ કરવું. ૨ ઉદ્ધાર કરવો, તારવું.:-ઈશ્વર-તમારું

કદંયાણુ કરવું, કિં ૩૦ કદંયાણુ-મંરતુ=સારું ચઢાવું. કદંયાણુ ચઢાવું=શુભ મંરતુ.

કદંયાણુકર્તા, વિં [સં.] શ્રેય કરનાર, સારું કરનાર. ૨ તારણ કરનાર, ઉદ્ધારનાર, પરોક્ષર.

કદંયાણુકારી, વિં શુભકારી, મંગળકારી, સારું-શ્રેય કરે એવું. ૨ તારણ-ઉદ્ધારણ કરે એવું. ઉં લીધું નામ ન કાષ્ટવાર હરિનું કદંયાણુકારી મુખે.

કદંયાણી, સ્ત્રીં [સં.] કદંયાણુવતી, કદંયાણુ કરનારી, મંગળમતિ, સૌભાગ્ય મુંદરી, શુભકારિણી. ઉં પીઠી ચોગ્રેરે પંચકદંયાણી. સ્ત્રીગીત ૩૦ પ્રં બાષ્પકદંયાણી=સ્ત્રી વશ, સ્ત્રી જેમ કહે તેમ કરનાર-નયનો, બાપલો, નરમ, માલ વગરનો માણસ. કિં ૩૦ બાષ્પ કદંયાણી કરવું =આછછ કરવી, ખુશામત કરવી, હાથે હા અને જલખમે-કર્પા કરવું. ૨ બીખ માગવી, કાલાવાલા કરીને, મક્લાવડાં કરીને:-બાષ્પ તો મોટાં કદંયાણુકારી છે, એવાં ખુશામતનાં વચન બોલી બોલીને માગવું તે. બાષ્પકદંયાણીપણું=લલકાષ્પ, દેવ્ય દેખાવું તે.

કદંયાણ, (કદંયા-કદંયા) સ્ત્રીં પાટલી, કપડાની ગડી એક ઉપર એક ગડી કરવી તે.

કદંયા, સ્ત્રીં (કદંયાણ.) હાથને કાંઠે પહેરવાનું પાતળું સોના રૂપાનું કડું, ૨ આંગળીઓ અને અંગુઠાવડે કપડાંની કરેલી ગેઠ, ગડી, પાટલી. કદંયા-કરવી=કપડાની પડપર પડ ગડી કરવી.

કદંયું, નં [સં. કટક.] સ્ત્રીઓને પગે પહેરવાનું રૂપાનું નક્કર કિંવા પોણું કડું, કદંયાં સુરત તરફ એક પગે કદંયું પહેરવાનો ચાલ છે, શુજરાતમાં જોઉં પગે બે કદંયાં પહેરવામાં આવે છે.

કદંયા, પું [સં. -કવલ=ગ્રાસ.] આંગળીઓ અને અંગુઠાવડે પકડી સકાય એટલો ધાતુ-કરસણનો જથ્થો. ગ્રાસ, કાળો, કાળીઓ. ઉં હરણાંઓ મુખમાંથી, નાખી દે, ભોંય દર્બના કદંયા, મોર તજે છે તલ્લો, વાઘ્યા જોને વિભેજના બાલા, જુડી-ડો, ભરાવ. :-એની મુંછનો દહો

કેવા છે ? કિં ૩૦ કલો વાળવો-કેવો=આળકનો . જન્મ થયા પછી ઓર ચઢી જાય નહિ તે માટે આંગળીઓ અને અંગુઠાવતે સ્થિતિ થયેલા પેટનો જોરથી કલો કરવો.

કલ્પલક્ષ, સ્ત્રી [સં-કલ્પ=અનુ.] આનંદથી ઉભરાવું તે, ખુશખુશાલીમાં એન્યાજમાં રહેવું તે, પ્રસન્નતામાં હસવું ખેલવું રહેવું તે.-છોકરાં કલ્પલ કરે છે. ૨ મોટા તરંગ, લહેર, મોન્ને.

કવ, અં ૬૬, ક્યારે, કે દહાડે. :-પીઉડો કવ આવશે રે. પ્રા. કા.

કવખત, પું ૦ કવેળા, કુ-સમય, વખત બે વખત. ૨ કાર્યને થોડા સમય નહિ તે, આસ-પાસના સંબંધોને લઈ અનુકૂળ ન ગણાય એવો વખત. :-ત્રીજો પહેરે-હવા ખાવી, સં-ધારીએ બિંક્ષા કરવા જવું અને દેવાણું કાઢવા પછી ઘેર બેઠેલા શેઠને ઘેર સખાવતની અરજ કરવા જવું. એ બધા કવખન કહેવાય.

કવચું, વિં ૦ વગ વગરનું, સારી વગ ન હોય એવું. ૨ કલાઈ, કથોડું, નહિ સગવડ પડતું.

કવચ, નં ૦ [સ.] અભ્રશબથી શરીરનું રક્ષણ કરનાર જે અભ્રેષ પહેરણુ તે, ખખતર, ચિલખત, તતુગ્રાણ. ૨ મુંઝવેટ ન લાગે તે માટે મંત્રોથી શરીરનું રક્ષણ કરવું તે. (નારાયણ કવચ, શિવકવચ, કહેવાય છે. તાવીજ રાખવાં બાંધવાંતે.)

કવચન, નં ૦ [સં. કુન્નવચન.] કં-વેણુ, કં-બોલ, નકાર અશ્લીલ બોલવું તે. ૨ ન કહેવાય તેવાં વેણુ કહેવાં તે, મહેલું મારવું તે, ૩ ગાળ, અપશબ્દ.

કવચું.ચાં, નં ૦ કૌચનાં બી, કૌચાં, 'કૌચ' નામની વેલ વાડોમાં એની મેળેજ જાગી નીકળે છે. એને આંબલીના જેવા કાતરા થાય છે અને તેની ઉપર મખમલના જેવી પુંજ-ફાંટી હોય છે. આ કાતરાની ફાંટી શરીરને લાગી હોય તે અત્યંત ખજાજ આવે છે. કાતરા સુધારી જતાં એની મેળેજ ફાટે છે અને તેમાંથી એરંડીને મગતાં બીઆં નીકળે છે. તે કવચું કવચાં, કે

કૌચાં કહેવાય છે. દેશી દવાઓમાં તે પૌષ્ટિક અને વાજકર ગણાય છે.

કવછટે, સ્ત્રી ૦ મહેનત, શ્રમ, વેતન. ૨ ઝતુકાળ.

કવડી, સ્ત્રી ૦ કાડી, છીપોલીના કરતાં નાની પણ કઠણ દરિઆઇ ખડકો ઉપર યતાં જલચર જંતુઓની છીપા. આ કાડીઓ પૂર્વે હલકા સિકા તરીકે ચલણમાં ચાલતી. ઉં ૦ કવડી કવડી માયા જોડી, લાખ કરોડો લાખ્યા, કખીર. ૨ મોહ-દંડાની રમત.

કવણ, સ્ત્રી ૦ [સં. કવ-કિંમ્.] કાણ, ઉં ૦ કવણ સલકાવે કમાઈ, મદી છે રાજકુદેવની. રાખેગાર. કિયું, શું. ઉં ૦ કવણુ તે કાલો હતો, કવણુ સ્વરૂપ કામ, કવણુ સાથે રતેદ કમો, કવણુ દેશ કાણુ નામ ? રામખ.

કવન, નં ૦ [સં. કવ-કહેવું.] કવનું, કવિતા કરતી તે, કવિતા, કાવ્ય, પદ રચના, વર્ણન કરવું તે.

કવની, પું ૦ કવિ, વર્ણન કરનાર. ૨ ભાટ, માગધ. ૩ કહેવાની પ્રાટી. ૪ કહેતી.

કવર, નં ૦ [મં. Cover.] પરખીડીઉં. ૨ ઢાંકણ, આચ્છાદન, ઓછાડ. ૩ પાઠક. ૪ મીઠું, લવણ.

કવરક, પું ૦ [સં.] કેદી, બંદીવાન.

કવરધું, વિં ૦ [સ. કુન્નવચન=કાલું.] ગેર-વાળખી, ગેરહાલપણવું, ખોટું, અયોગ્ય, કોર, સખત, કડવું; ન ઘટે=ન શોભે એવું, ખુબ ખરાબ. ઉં ૦ કાણે વચન કહ્યું રે કવરધું. મેમાનંદ.

કવરાવણું, કિં ૦ પ્રે ૦ કવિતા કરાવવી, વખાણ, વર્ણન કરાવવું. ૨ કાવર કરવું, હેરાન કરવું, સતાવવું.

કવરી, સ્ત્રી ૦ સ્ત્રીઓના ચોટલાની ઘટ, કેશપાથ.

કવર્ગી, પું ૦ [સં.] 'ક' સ્થાનના જે પાંચ અક્ષરો તે, ક્, ખ, ગ્, ઘ, ઙ. (બ્યારજમાં). કવર્ણ, સ્ત્રી ૦ [સં. કુન્નવચન=ખતિ.] કુખતિ,

હલકી જાત-વંશી, અકુલીને અને વર્ણમાં નહિ એવા લોકો તે. ઉં ગરજ ગળી કે સાંકર ચકી, કવર્ણને ઠાકા કહે. શામળ. ૨ બ્યંજન અક્ષરો-માંના ક્ ખ ગ્ ધ્ ણ્ એ પાંચ અક્ષર.

કવલ, પું [સં.] એકવાર મોં ભરાય એ-રહો જયો. કાળાઓ, માસ.

કવલાં, નં (બ. વ.) [મ. કૌલ.] ન-ળાઆં, નળીઆંની હારો. ૨ મોભારીઆં.

કવણું, કિં સં [સં. કવ.] વર્ણવણું, ખ્યાન કરવું, કવિતા કરવી, પદ રચના કરવી. ઉં કંચું કવે તે શાનો કવિ ? અખો.

કવશ, વિં [સં. કુન્નવાણ.] ખરાધીન, તાબેદાર, પરસ્વાધીન, આપ અખત્યારનું નહિ એવું, પરવશ. ૨ સીં એપડી, જરર, અગત્ય, અકચણ.

કવ્યા, પું [કુન્નવાણ.] વહાણું હંકારવાને અનુકૂલ પવન નહિ તે, પ્રતિકૂળ પવન. (વહાણુ-વડીઓ અનુકૂલ પવનને 'સવા' અને પ્રતિકૂળ પવનને 'કવા' કહે. છે, તે ઉપરથી આ શબ્દ સાહિત્યમાં આવેલો છે. કાર્યને અનુકૂળ પવન તે 'સવા' જેમકે-વહાયો વાયુ સવાય, વાયે વેળુ પરજળે. રાખેંગાર.) ૨ પ્રતિકૂલતા. ૩ અહિત. ૪ દોષ, ધાણ, બગાડ. :-એના શરીર-માં કવા પેડો છે. ૫ અનુકૂળ વાતાવરણ, ખેતાલતા. એકલો જીતીને આવે નહિ સવા કવા ને. વલ્લભ.

કવાટ, [સં. કુન્નવર્ણ.] નહારો રસ્તો, કુમાર્ગ, ૨ વિપરિત રીતભાત, અતીતિનો માર્ગ, ગેરવર્તણૂક. :-કવાટ જઈએ તો લોક ગમેતેમ કહે.

કવાણું, [સં. કુન્નવાણું-વસ્તુ-ચીજ.] જેમાં ઇંધક નહારી વસ્તુ હોય એવું, ખરાખ ખોટું કહેવા જેવું. ૨ લાંબન, ખોડ ખાંપણ, કલંક. :-આ કવ્યામાં ઇંધ કવાણું નથી.

કવાખ, પું [કા.] છુલેલા માંસની એક ખનાવટ-વાની.

કવાયત, સીં [અ. કવાણત.] સૈનિક

શિક્ષણ, યુદ્ધને લગતા નિયમોનું શિક્ષણ, યુદ્ધ કળા, રણ ચાતુર્ય. ૨ યુક્તિ, તરતીખ.

કવાયતી, વિં [અ.] કવાયત પામેલું, લઘાયક કેળવણીવાળું, રણચતુર. :-અંગ્રેજો પાસે થોડું પણ કવાયતી લશ્કર હતું તેથી તેઓ જીત્યા કેળવાયેલું, સુશિક્ષિત. :-સરકસર્મા કવાયતી પ્રાણીઓ સારા ખેલ કરે છે.

કવાયુ, નં [સં. કુન્નવાણ.] કવા, વહાણને પ્રતિકૂલ પવન, વિષમ વાયુ, અનનુકૂલ વાયુ. (સવાયથી ઉલટું) કવખત. વિં પ્રતિકૂળ, વિરુદ્ધ, ઉલટું. ઉં જેવું કવાયુ વાદળું તેવું મિથ્યા શરીર. જીવરામ ભટ્ટ. કહેવ સવાયે હીરા, તે કવાયે કાંકરા.

કવારી, સીં અપકારિ, બેઆખર.

કવાલ, [અ. કલ્પ=ગાલું.] રાગ તાણીને ગાનાર, ગવૈયો. ૨ તાણીને ગાવાનો એક રાગ, ખ્યાલ. (ટપ્પો.)

કવાલી, વિં ખ્યાલટપાનું, તાણીને ગાવાનું. (ગાન.)

કવાણું, કિં અં ગવાણું, વણુંવાણું, કવિતા કરાવી. ૨ વગાવાણું, નિંદાણું, ખરાખ ખોલાવું. ઉં કોને કહીએ રે કવાઈ કૃષ્ણ. ગિરધર. ૩ બગડી જવું, લયડવું, કચળી જવું. ઉં વાત કવાઈ ગઈ ખમડી ગઈ-લયડી ગઈ. ૪ ઉઘી જવું, દૂધ બધ થવું. :-બેસ કવાઈ.

કવાસ, પું [સં. કુન્નવાણ.] કુસ્થાન, કઠામ. ૨ નહારી વાસ, ખો, ગધ. ૩ જવ મધ અને મીઠાની મેળવણીનું પેય. રશિઆના ગામ-ડીઆ લોકો આ પેય વાપરે છે. રશિઆનોની કઠી. વાં. મા. ૬-૧૯૦.

કવિ, પું [સં.] કવિતા કરનાર, કાવ્ય બનાવનાર, પદ રચના કરનાર, શાયર. ૨ પંડિત, વિદ્વાન. ૩ પેદા. (ખં.) વિં કાણું, શાણું. કહેં જ્યાં ન પહોંચે રવિ ત્યાં પહોંચે કવિ. ઉં કવિ ચિતારા પારધી, વળી વિશેષ ભાટ, ગાધી નરક સિધારીઆ, કવિ કવે એ ઘાટ. લોકગીત,

કવિજન, નં. (ખ. વ.) [સં.] કવિઓ, શાપરો. ઉં કવિજન કાવ્ય કરી મરે, રસ આખે ગાનાર. ક. દ. ડ.

કવિતા, નં એક રાગ-છંદનું નામ. મન-હરછંદ. એનાં આઠ ચરણુ થાય છે, તેમાંના ૧-૩-૫-૭ માં સોળ સોળ અક્ષરો અને ૨-૪-૬-૮ માં પંદર પંદર અક્ષરો આવે છે. ભાટ લોકનાં કવનો બહુ મોટે ભાગે 'કવિત' માં લખાએલાં છે.

કવિતા, સ્ત્રી [સં.] કવિનું જે કથન-કવન-તે. કવિતા, કાવ્ય, પદ્યબંધ. અમુક નિય-માનુસાર ગોઠવાએલી ગદ્યાય એવી વર્ણનાત્મક વાણી, અસૈદ્ધિક વાણીની રચના, ઉં કરું કવિતા મનને કોડ, નથી કરતો કવિજન શું હોડ.

કવિતાઈ, સ્ત્રી કવિતા કરવાપણું, કવિપણું. વિં કવિ સંબંધી, કવિતા સંબંધી. :-તમારા કવિતાઈ વિચારોનું અહીં કામ નથી.

કવિતા-શક્તિ, સ્ત્રી [સં.] કવિતા બનાવવાનું સામર્થ્ય, કવિતા બળ, કવિતા બનાવવાનો જે જુરસો તે.

કવિત્વ, [સં.] કવિપણું. ૨ કવિતા કરવા-પણું, કવિતા બનાવવાની શક્તિ.

કવિધા, સ્ત્રી [સં. કુન્વિદ્યા.] જ્ઞાનનો દુરુપયોગ, નહારી વિદ્યા, લુચ્યાધ, ઠગાધ, કપટ તંત્ર, છળવિદ્યા. ૨ તંત્રવિદ્યા, જૂતપિશાચ ને ઉપાસવાનો માર્ગ, મંત્રવિદ્યા, મેલીવિદ્યા, મુંઠ-માર વગેરે.

કવિરાજ, પું [સં. કવિનરાજન.] સારો કવિ, કવિઓમાં રાજા જેવો ગણાય એવો કવિ, ઉત્તમ કવિ.

કવિવર, પું [સં. કવિનવર.] કવિઓમાં જે સારો કવિ તે, સારો કવિ, ઉત્તમ કવિ.

કર્ષીદ્ર, પું [સં. કવિનદ્ર.] કવિઓમાં કદ્ર જેવો કવિ તે, સર્વોત્તમ કવિ.

કપીધર, પું [સં. કવિનધર.] કવિઓમાં કપિર-સોપરી એવો જે કવિ તે, ઉત્તમ કવિ.

કવેણુ, નં નહારું વચન, અપશબ્દ, ગાળ. કવેળા, સ્ત્રી કવખત, યોગ્ય-અનુકૂળ વખત નહિ તે. ૨ ક-રત, ક-મેસમ. ૩ અશુભ સમય, અમંગળ સમય.

કવ્ય, નં [સં.] પિતૃઓને આપવાનું અન્ન, પૂર્વજો, પિતૃઓ નિમિત્ત જે પિંડ, શ્રાદ્ધ અને જ્ઞાતભોજન વગેરે કરવામાં આવે છે તે. દેવતા-ઓને આપવાનું તે હવ્ય અને પિતૃઓને આપવાનું તે કવ્ય કહેવાય છે.

કરી, સ્ત્રી [સં.] કોસનું દોરડું, વરત. ૨ હળની ટ્રાય.

કરીટો, ભુઓ કણ.

કરીણું, નં કણસું, કુંડું (બનાજનું.)

કરીલી, સ્ત્રી [સં. કલ્પ.] નાનો લોટો, કળશીઓ, લોટી, કરસલી.

કરીલો, પું અચો, કડાકુટો.

કશું, વિં [સં. કચન.] કોઈ, કઈ, કંઈ-પણું. :-કશું ન ભાણું કવિના મઠી. ૨ કયાંથી, શું, શાનું. :-કુચુદિ જેને મન વસી, લાજ મયાંદા તેને કશી. શામળ, ૩ કેવું, કયાં ભતનું. [સં. કિમ્નદસ.]

ક-શોભા, સ્ત્રી નહિ શોભા તે, ખોટી શોભા.

ક-શોભિતું, વિં નહિ શોભતું, નહિ જા-જતું, અણુષ્ટતું.

કશમલ, નં [સં.] પાપ, દુઃખ. ૨ મોઢ, મારું, થેલું. ઉં કયાંથી કશમલ લાગ્યું આ, કવેળાએ તને અહીં. ગીતા.

કશિયત, અં [સં.] કોષએક, કચન.

કશ્યપ, પું [સં.] કાચપ્રો. ૨ એક યાપિ. જ્ઞાનાના પુત્ર મરીચિનો પુત્ર, દિતિ અને અદિ-તિનો પતિ તથા દેવ અને દાનવો બેઉનો પિતા. દક્ષ પ્રજાપતિની દિતિ અને બીજી બાર કન્યાઓ એ પદવ્યા હતા. તે એક મોટા પ્રજાપતિ ગણાય છે. મનુષ્યો, સર્પો, અને પંખીઓ વગેરે તેમનાથી ઉત્પન્ન થયાં હતાં.

કપાય, પું [સં.] વનરપતિ દ્રવ્યોનો

ઉકળો, કાટો, કપાય. ૨ ગેર જેવો રાતો-ભ-ગવો રંગ. ૩ પાપ. ઉં જે ઇન્દ્રિયે કપાય કર્યું તેથી કામ ત્યાં તેવું સર્વું. અખો. ૪ કુચો સ્નાદ. ૫ તરંગ. વિં રંગેલું, ભગવું. ૬ મેલું, મલિન.

કપાયિત, વિં [સં.] રંગેલું, રંગવાળું થએલું. ૨ કસાયું. જેના સ્વાદમાં કટાણાપલ્ય આલ્યું હોય એવું, કટાણું. ૩ મેલું થએલું, મલિન. ૪ રિસાએલું, દુભાએલું.

કટ, નં [સં.] દુઃખ, પીડા. ૨ સંકટ, મુશ્કેલી. ૩ શ્રમ, મહેનત. કિં પ્રં કટ થયું-પાવું=દુઃખ-મુશ્કેલી થવી-પડવી. કટ ખમવું-વેઠવું=દુઃખ-મુશ્કેલી સહન કરવી. કટ દેવું=દુઃખ-પીડા આપવી, સંતાપવું. કટ કરવું=ઉપવાસ-વ્રત-તપ વગેરેથી શરીરે દુઃખ સહન કરવું. ૨ રોવું-કંકાસે કરવો. ૩ સંકાચથી મહા કષ્ટ રહેવું, જીવને ભતને કષ્ટી નાખવાં. ૩૦ પ્રં કંયાકષ્ટ=દેહનું દુઃખ, શરીરને કષ્ટ થાય એમ કરવું તે. કટસાધ્ય=દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થાય એવું.

કટ-કારક, વિં [સં.] કષ્ટ આપે એવું, દુઃખ-પીડાકારક, કષ્ટ કરાવે એવું. ૨ મુશ્કેલ, કઠિન, દુઃખસાધ્ય, મહેનત આપે એવું.

કટકાળ, પું [સં.] પીડાનો સમય, આપત્તિકાળ, દુઃખના દહાડા. ૨ મુશ્કેલીના વખત.

કટલાયક, વિં [સં.] દુઃખ દેનારું, પીડા આપનારું, મહેનત આપે એવું.

કટનપ્રાપ્તક, નં [સં.] કટનપ્રાપ્ત+અપ્રક. કટને નષ્ટ કરનારું અપ્રક-આઠ શ્લોક કે કડી-ઓનું સ્તોત્ર, સ્તવન તે.

કટાણું, કિં અં (ના. ધા.) પ્રસવ થવા પીડાવું, (ઓનું) જનન પીડ થવી. :-ને બહુ કટાય છે. કટ પામવું=સાધારણ અર્થમાં અને કટાણું=વિશેષ અર્થમાં (ખાસ કરીને જનન પીડ માટે) વપરાય છે.

કટિત, વિં [સં.] દુઃખી, પીડિત. ૨ જેમાં મુશ્કેલી પડી હોય એવું, શ્રમથી પ્રાપ્ત થએલું.

કષ્ટી, સ્ત્રીં પીડા, આપણ, મુશ્કેલી, તરસી.

૨ કટકારકતા. ૩ વિં દુઃખી, પીડિત. ૪ ભતે દુઃખ વેઠનાર, વ્રત ઉપવાસ અને તપ વગેરેથી દેહને દુઃખ આપનાર-દુઃખી.

કસ, પું [સં. કપ.] કસોટી ઉપરથી નક્કી કરેલું સોના રૂપાનું સરસ નરસપણું તે. ક-સોટી, પરીક્ષણ. ૨ [સં. કપાય.] સાર, તત્ત્વ, સત્ત્વ. ૩ જોર, બળ. ૪ કાપણ, લાભ, માલ. ૫ પહેરવાના અથવા ખીજા કપડાના બે સામ સામેના છેડા બાંધવાની કપડાની બનાવેલી કે મુથેલી નાની દોરડી, કાસ. (અંગરખા કાંચળી વગેરેનો બંધ, કેસ.)

કસકસવું, વિં [સં. કપ.] ખેંચાતું, તણાતું, ભીડાતું, તસતસવું, ખેસતું, તંગ, સળગડ, ઉં કસકસતો કમખો પિળી પોળા. પ્રા. કા. ૨ પરાણે બરાબર થતું, કાંટાકાંટ, નહિ નમતું, કંપક કમ-ઓણું રહેતું હોય એવું.

કસકસવું, કિં અં [સં. કપ.] તણાવું, ખેંચાવું, સળગડ થવું. ૨ પરાણે બરાબર માપ-સર થવું. :-તું શું જોષે છે, જોને દાંડી કેવી કસકસે છે.

કસકસાવવું, કિં પ્રં કસકસ થાય એમ કરવું, તાણવું, ખેંચવું, જોરથી બાંધવું. :-કસ-કસાવીને બાંધજો. ૨ પરાણે બરાબર માપ એમ કરવું, ૩ તાવવું, પરીક્ષા કરી જોવી.

કસકસીને, અં (કસીકસીને.) ખેંચીને, તાણીને, જોર કરીને. ૨ તાવીને પરીક્ષા કરીને. ૩ પરાણે બરાબર માપ એવી રીતે.

કસડીઓ, પું એક ગણું આપી સવા-ગણું લેવાનું સાટું કરીને ધંધો કરનાર, એકના સવામાં કરનાર, સવાધનો ધંધો કરનાર.

કસડો, પું કંદોરો, કમ્મરબંધ.

કસણું, નં [સં. કર્વગમ્.] ખેંચાવું તે, કસોટી. ઉં કસણું કરવા વિનારે, કપાંધી રૂપ પ્રકારો. પ્રેમાનંદ.

કસણવું, કિં સં [સં. કપ.] જોરથી મસણવું, ભાર દબાવે મહાનુ, ચૂંદવું, કેળવવું. :-કણુક કસણવી. ૨ ભેગું કરવું, ચોળવું. :-દાન-ભાત કસણવાં.

કસણાએલું, વિં ચોળાએલું, ગૂંદાએલું,
કેળવાએલું, મિથ્ર ચએલું, કસણું હોય એવું.
કસણાવણું, ફિં સં ચોળાવણું, ગૂંદાવણું,
કેળવાવણું.

કસણી, સ્ત્રી [સં. કૃષ્.] કસોડી, દુઃખ,
આપત્તિ, કષ્ટાર્થ, પીડા. ઉં આવી કસણી ન
દેને કોઈનેરે, સ્વામી એ માયું વરદાન. લોએ
ભગત, ર વાંસળી, પૈસા ભરવાની લાંબી કોયળી.

કસણું, જુઓ કણસણું.

કસણું, વિં પરાણે બરોબર થતું, તણાતું,
ખેચાતું. ર ઓછુ, ન્યૂન કમ રહેતું. :-મપારે
કસણું તોળે છે.

કસઈ, સ્ત્રી [મ.] ધારણા, હેતુ, આશય,
કષ્ટ, મનોભિપ્રાય, મકસદ, મતઝખ.

કસદાર, વિં કસવાણું, સત્તવાણું, જેમાં
કસ હોય એવું. ર ચીકણું. ર રસાળ, ફળદ્રુપ.
૪ ચંચળ, તેજસ્વી. ૫ ધનવાન, પૈસાવાળું,
ચીકટ, વાકવાળું, લુપ્તું નહિ એવું. સારી
રિયતિનું.

કસવાણું, વિં જુઓ કસદાર.

કસખ, પું [મ.] રેશમના તાંતણા સાથે
વણેલા સોનારખના તાર તે. ર ધંધો, રોજગાર,
ઉદ્યમ. ર હુજર, કળા, યુક્તિ. અમુક કામની
આવડત, કારીગરી. લુચ્ચાર્થ, ઠગચાણ. નકાનું
અનીતિનું કામ.

કસખ-ચોર, પું ધંધામાં ઠગાર્થ કરનાર,
પોતાની આવડત છુપી રાખનાર, પોતાની આ-
વડથી બીજે નહિ તેમ પોતાનો લાભ
કરનાર, પોતાની આવડતો ધુરેપુરો ઉપયોગ
નહિ કરનાર. ર પોતાની આવડ બીજને નહિ
દેખાડનાર, તે છુપી રાખનાર.

કસખ-ચોરી, સ્ત્રી પોતાના ધંધાની આ-
વડતથી બીજને ખબર પડે નહિ તેમ પોતાનો
લાભ કાઢી લેવાની કળા. કસખચોરપણું.

કસખણ, સ્ત્રી અનીતિને માગે આટલિકા
કરનારી સ્ત્રી, વેરયા, પાતર. ર કસખી સ્ત્રી,
કસખ જાણનારી સ્ત્રી, કસખેણ, ગામડાણી સ્ત્રી.

કસખાતણ, સ્ત્રી કસખાતીની સ્ત્રી. ર
પાતર, વેશ્યા.

કસખાતી, પું [પા.] કરખાનો માલીક,
જુઓ કરખાતી.

કસખી, વિં હુજરકળા જાણનાર, હુજરી,
કળાકુશળ, હોશિઆર, આવડનવાળું. ર કસખનું,
જરીનું, જેમાં કસખ વપરાયેલો હોય એવું.
(લુગડું) :-કસખી સાડીઓ-રેશ.

કસખો, પું [મ.] કરખાતીનું ગામ,
જુઓ કરખો.

કસમ, પું [મ. કસમ.] સમ, સોગન,
સંપદ.

ક-સમજ, સ્ત્રી કમ-સમજણ તે, ખોટી
સમજ, અજસમજપણું, બાળકશુદ્ધિ, ગેરસમજ,
જેઅકલપણું.

કસમનામું, નં [પા.] સોગનનામું, સોગન
ઉપર લખાવેલું લખાણ.

ક-સમો, પું [સં. કૃત્તમય.] ક-વખત,
ક-વેળા, નકારો સમો, થોડો વખત નહિ તે.

કસમોડા, પું (બ. વ.) આળસથી, અંદ-
રના દુઃખથી, અથવા કોઈ રોગના પૂર્વ દેખાવના
ચિહ્નથી અંત મરોડવાના ઉકાટા આવવા તે,
મરોડ થયા કરતી તે, આંકડાં આવવાં તે, કંપારા,
કણકણા, આળસનાં આંકડાં, દુઃખમુક્ત થવાને
વારંવાર અંગ મરોડવું-કસમોડવું તે. ર વેણો
આવવી તે. :-જણવાના કસમોડા. તાવના
કસમોડા.

કસમોડાવું, ફિં અં કસમોડા આવવા,
આંકડાં આવવા, અંગ તણાવું, અંગનાવું. ર
વચકાવું, વંકાવું.

કસર, સ્ત્રી [મ.] કચાર, કમીના, અ-
પૂર્ણતા, ખાટી. ઉં કંઈ કસર કરોતો રે, કે
મારા સમ તમને. યાજ. ર પટ, ખૂટ, ખોટ.
ર ખામી, ખોડ, એજ, દોષ. ૪ કંતુસાઈ, કપ-
જીતા, સંભાળીને-પ્રાન રાખીને વિવેકથી વાપ-
રવું તે. ૫ નુકસાન. ૬ ચુનો, વાંક, બૂપ, ચૂક.
કિં પ્રં કસર કરતી-દાઢ્ય ખેતીને-સંભાળીને

વાપરતું. કસર આપવી-દેવી=ઘટનો બદલો આપવો દેવો. કસર રાખવી=જેવું જોઈએ તેવું સંપૂર્ણ કામ ન કરવું, કંઈક ન્યૂનતા રાખવી. કસર રહેવી=અપૂર્ણ રહેવું, સહેજ કચાશનો અંશ રહી જવો. (રેગમાં.)

કસરત, સ્ત્રી [અ.] શરીર કસવાની ક્રિયા, શરીરને જુદી જુદી રીતે આપાસ આપવાની જે રીત તે, વ્યાયામ, તાલીમ. (ચાલવું, દૃઢવું, અંગ વાળવાં, દંડ પીઠવા, કુસ્તી કરવી, વગેરે શરીર કસવાની જે રીતો તે કસરત.) ૨ અવ્યાસ, મહાવરો, ૩ શારીરિક ચત્રનવલનના ખેલ.

કસરત-ખાજ, વિં કસરતી, કસરત કરનાર, નિયમિત રીતે શરીરને કસાતું રાખનાર.

કસરત-રાણા, સ્ત્રી કસરત કરવાનું ઠેકાણું, અખાડો, વ્યાયામશાળા, કુસ્તી વગેરે અંગમહેનતની રમતો કરવાની જગા.

કસરતી, વિં કસરતખાજ, વ્યાયામી, તાલીમ પામેલ, કેળવાયેલું, કસાએલું. :- કસરતી જુવાન=જેણે કસરતથી અંગને વ્યાયામી રાખેલું હોય એવો જુવાન-તરણ.

કસરીઉં, વિં કસર કરનાર, કંજુસ, કૃપણ. અખીસ, થોડું થોડું-સંખાળી સંભાળીને વાવરનાર, કાચરીઉં.

કસલી, જુઓ કચલી, ટોચલી.

કસવાટ, નં ધાણીની અંદરનું આંટાવાળું ચોકડું. (જેની અંદર લાટ ફરે છે તે.)

કસવાડો, પું હજળા જુદા જુદા ભાગોમાનો એક ભાગ, ફાયર, તુગાની નીચેની ખીલી, મેખ.

કસવાણ, નં શરીરની અનારામ્ય સ્થિતિ, મંદવાસ, બેચેની.

કસવું, કિં સં [સં. જપ્.] તપાસી જોવું, કસોટી કરી જોવી, કસ કાઢી જોવો, બારીક તપાસ કરવી, પરીક્ષા કરવી. :-સોનું કસવું-ધસી જોવું. ૨ ખેચવું, તાણવું, સખત બાંધવું. ૩ રંગવું, ધસવું. ૪ ખેડવું. ૫ મહેનત આપવી, કચ કચાવવું. ૬ દાખવું, પીઠવું, ખૂચ હેરાન કરવું. ૭ અજમાવવું. ૮ કિં અં ધટવું, ઝાણું

રહેવું. :-ધી કસે છે. કિં પ્રં શરીર કસવું=શરીરને મહેનત આપવી, ખડતલ બનવું, મહેનતું થવું. ૩૦ પ્રં કસીને કામ લેવું=સખતાઈથી-આંખીને કામ લેવું. કસીને કામ પાડવું=અનુભવ લીધા-પરીક્ષા કર્યા પછી કામ પાડવું. કમર કસવી=તૈયાર થવું. જોરનું સોર્યનું કામ કરવા તરફ થવું. કહેવું સોનું જોઈએ કસી ને માણસ જોઈએ વસી=કસવાથી સોનાની અને સાથે રહેવાથી માણસની પરીક્ષા કરવી.

કસાઈ, પું [અ.] પશુઓ મારી તેનું માંસ વેચવાનો ધંધો કરનાર, ખાટકી. ૨ ખુની માણસ, ગળકટો. વિં દૂર, નિર્દય, ધાતકી, હિંસક, ખુની. કહેવું કસાઈને ઘેર કંદોલ ને ધર્મી વગાડે ટોલ=પાપી મોજ કરે છે અને ધર્મી રખડી પડે છે. ૨ કસાઈને ઘેર કુચળ ને ધર્મીને ઘેર ધાડ=કસાઈનું સારું ચાપ છે ને ધર્મીનું જુરું ચાપ છે. કસાઈને ઘેરથી ગાય છોડાવવી, કસાઈવાડેથી ગાય છોડાવવો. કસાઈવાડે જવું અને હાડકાંની આલડછેટ કેમ પાલવે!

કસાઈવાડો, પું કસાઈ મહેલો, ખાટકી વાડો, તેઓને રહેવાનું સ્થાન. ૨ ગંદું-ધોં-ધાટીઉં સ્થાન પાપી-નાશ્તરી જગા. કહેવું કસાઈવાડેથી ગાય છોડાવવી=મહા દુઃખમાંથી મણસને છોડાવવું, જીલમમાંથી બચાવવું.

કસાકસ, જુઓ કસાકસી.

કસાકસી, સ્ત્રી ખેચાખેચી, તાણાતાણ, હરિશ્ચંદ્ર, રપહાં, સરસાઈ કરવા માટે જોરદાર મહેનત કરવા તે. ચડસાચડસી, ચઢાચઢી, ખરાં ખરી, હોંસાતુંસી.

કસાણું, વિં [સં. કપાય.] ધાતુનો કાઠ લાગવાથી ખેરવાદ બનેલું, ખેરવાદ, કપાય, ખરાં લાગે એવું.

કસાણું, વિં કસતું. ખેચાતું, ઝાણું, ઉડું જતું, ઘટતું, કમ. :-આ મપારો વો હંમેશ કસાતું તોલે છે.

કસાર, પું [સં. કળ+સાર.] (કસાર.) જુઓ કસાર.

કસારી, (કંસારી.) સ્ત્રીં કસારાની સ્ત્રી.
૨ એક જાતનું જીવડું.

કસારો, (કંસારો.) પુંઃ ધાતુનાં વાસણ
ધડનાર અને તે વેચનાર. ૨ ધાતુના ઘાટ
ધડનારી અને તેનો ધંધો કરનારી નાતનો એકાદ
પુરુષ.

કસાવડું, કિં સઃ કસોટી કરાવવી, કસ
કઢાવવો, પરખાવવું, તપાસાવવું, પરીક્ષા કરાવવી.
કસાય એમ કરાવવું. (સોના રૂપાનો કસ કઢાવવો.)

કસાવું, કિં અઃ કસાએલા થવું, પળોટાવું,
ખેતાઈ તણાવુંને મજબુત થવું. દુઃખ-મહેનત-
કામ વગેરેનો અનુભવ મેળવવો.

કસાંજળા, નઃ [સં. કાલ્પ+અંજન.] કાં-
સાના પાત્રમાં ઘૂંટીને બનાવેલું એક જાતનું
આખિનું ધરગતુ દેશી-ઔષધ, કાંસામાં બનાવેલું
અંજન.

કસીદા, પુંઃ [અ. કસીદન=ખેંચવું.]
(કસીદા.) જરીનું ભરતકામ, રેશમ સાથે
વણેલા સોના રૂપાના તારનું ભરત તે, ચીકનનું
ભરતકામ, કારચોખ. ૨ હટ અથવા નળીઆને
બહુ તાપ લાગી જતાં તેમાંની રેતી ઓગળી
જઈ જે કાચ જેવા રસના ગડા બને છે તે,
કોટા, ઝાંગળ.

ક-સુઝ, સ્ત્રીં ખોટી અથવા ઓછી સૂઝ
તે, ઝાઝી સૂઝ નહિ પડવી તે, અનાવડ ૨ ખોટી
સમજણ. ઓછું સૂઝવું તે.

ક-સુતર, વિઃ [સં. કુન્સુતર.] નહિ
સહેલું, મુશ્કેલ, અધરું, ઠંઠણ, વસમું. ૨ બગડેલું
ખરાબ થએલું, હંમેશની માફક-સહે-ચાલી શકે
નહિ તેવું ચર્ધ ગએલું. ૩ સુતર=સીધું નહિ એવું,
આડું, વાંકું, ઉલટું. :-આ છોકરો બહુ કસુતર
છે. રંડીઓ કસુતર ચર્ધ ગયો.

કસુતરું, વિઃ કસુતર, અધરું મુશ્કેલ,
ઠંઠણ, અસરકારક. સડસડાટ ચાલી શકે નહિ એવું.

કસુર, સ્ત્રીં [અ.] ચૂક, ભૂધ, ખાખી,
ખોડ. ૨ તકસીર, ચુનો, વાંક. કિં પ્રઃ કસુર

કરવી=ભૂલ કરવી, ખાખી લાવવી, વાંકમાં આવવું.
કસુર કાઢવી=દોષ-ખોડ કાઢવી. ચુનો પકડવો.

ક-સુવાવડ, સ્ત્રીં [સં. કુન્સુ=ગળવું.]
ગર્ભનું તેના નિયત કાળ પહેલાં સત્રી જવું તે,
કાચા ગર્ભનું ગળવું-પાડવું તે, ગર્ભસ્તાવ થવો તે.
૨ અધુરે માસે ગર્ભ ગળવાથી નુકસાન થવું તે.
કવેળાની સુવાવડ.

કસુંખલ, વિઃ (કસુંખેલ.) કસુંખાના
રંગનું, લાલ, રાતું, કસુંખી.

કસુંખી, સ્ત્રીં [સં. કુસુમ.] જોનાં ફૂલમાંથી
સાદો રંગ નીકળે છે એવી એક જાતની વનસ્પતિ,
તેના છોડ અને ફૂલ. :-ચરોતરમાં લોક કુસુંખીની
ખેતી કરે છે. ૨ વિઃ કુસુંખી(બા)નો રંગનું,
કસુંખેલ, લાલ, રાતું. :-કસુંખી પાઘડી.

કસુંખે, પુંઃ કસુંખીનો છોડ. ૨ કસુંખીનાં
સુકાં ફૂલ. ૩ આ ફૂલના નિગાળનો જે લાલ
રંગ તે. :-દયારામ કવિની પાઘડીને પાંચ પાંચ
રૂપીઆનો કસુંખો ચઢતો. ૪ કસુંખી રંગનું સ્ત્રીઓને
પહેરવાનું લુગડું, સાળુ, કાંચા રંગનું વસ્ત્ર. ૫
પાણીમાં ઘોળેલું અપ્રીણ, અપ્રીણનું પાણીમાં
ઘૂંટીને બનાવેલો ગાદો રસ. કિં પ્રઃ કસુંખો
પીવો=સુલેહ કરવી, ટોચ કુસંપ અખોડા હોય
તે ટાળવા. સંપતું, ફરીને મિત્રતા કરવી-સંમંથ
બાધવો.

કસોજ, વિઃ (કુન્સજ.) કસુતર, બ-
ગડેલું, ખરાબ થએલું. :-રંડીઓ કસોજ ચર્ધ
ગયો છે. સુસજળથી ઉલટું.

કસોળું, વિઃ નહિ સે જાતું, જેમાં કસુતર
કાંડરી વગેરે હોય એવું, ચોક્કસ નહિ એવું,
અસ્વચ્છ, અશુદ્ધ. (પારસીઓ શુદ્ધ સારાને
ચાટ સોળું સજ્જ વાપરે છે.) ૨ કડવું, આકરું,
ખરાબ. :-તારી છલ બહુ કસોજ છે.

કસોજણ, નઃ ઝટકામણ, કચરો, કસુતર.
કસોટી, સ્ત્રીં પરીક્ષા, તપાસ, અનુભવ.
૨ સોનાનો કસ જોવાની પથરી. ૩ કસ કાઢવાની
રીત, સોનાને ધસીને જોવાની રીત, પરખ. કિં
પ્રઃ કસોટી કરવી=તપાસી જોવું, અનુભવ લેવો,

કસોટીમાં લેવું=કસીને-સખનાપ્રથી કામ લેવું.
૨ પરીક્ષામાં આણવું.

કસ્તર, નં તરખલાં, ખાડ વગેરેની કકડી, રંગ, કચરો, મહિનતા, ગંધવાડ, રજકણ. ૨ કંસારા સાંધવાના વાસણને જે લેપ કરે છે તે.

કસ્તી, સીં [કા.] પારસીઓમાં દીન (ધર્મ)ના દરમાન મુજબ જનની ઝીણા વણાટની દોરી જેવી જે પટ્ટી સી પુગ્યો ત્રણ આંટા દબને કમ્બરે રાખે છે તે, પારસીઓનું જનોઈ. હિંદુઓમાં આલણ કાનિય અને વૈશ્ય જેમ કામે ખાને જનોઈ રાખે છે, તેમ પારસી સી પુગ્યો કમ્બરે કસ્તી રાખે છે. કિં ૩૦ કસ્તી કરવી=અપવિત્ર થવાય એવું કાર્ય કર્યા પછી હાથ મોંદું ઘોઘ કસ્તીને છોડી ધર્મનાં અમુક વચનો લણી ફરીને કમ્બરે બાધવી.

કસ્તૂરિકા, સીં [સ.] કરૂરી.

કસ્તૂરી, સીં [સં.] હિમાલયના ખૂતાન-ટીમેટ અને તેની આસપાસના પ્રદેશમાં ચતા એક જાતના નરમૂગ-હરણની હુંડીમાંથી મળતું અત્યંત મુગંધીદાર કાળા ભુરા રંગનું એક દ્રવ્ય, મુગમદ. જે મુગની હુંડીમાંથી કરૂરી નીકળે છે તે મુગ ત્રણ ફૂટ લાંબા ચાપ છે. જુવાન મુગની કરૂરી બહુ સારી અને ખુશબોદાર હોય છે. ધરડા મુગની કરૂરીનો વાસ બહુજ ઉગ્ર હોય છે. કરૂરીની વાસ વાસ વર્ષ સુધી જતી નથી. આ દ્રવ્ય શુભમાં અતિ ગરમ ગણાય છે. તે ઔષધ તરીકે અને કપાળે નિંદી કરવામાં કે સંદનમાં નાખનાના દ્રવ્ય તરીકે વપરાય છે. તે બહુ મોંઘી મળે છે, તેમ છતાં બેળસેળ વગરની લાગેજ મળે છે. કાળા ઉત્તમ, ભુંખરી મધ્યમ અને પીળા સાધારણ ગણાય છે.

કસ્તૂરી-મુગ, પું [સં.] જેની હુંડી (પુડિ)માંથી કરૂરી નીકળે છે તે હિમાલયમાં ચતો એક જાતનો મુગ.

કસ્તૂરીઓ-ખાંટ, પું કરૂરીના જેવી-વાસવાળી એક જાતની વનસ્પતિ.

કસ્ખાતણ, સીં કરખાતીની સી. ૨ નકારી, અનીતિ કરનારી સી.

કસ્ખાતી, પું કરખાનો ધણી, ગામધણી, તાલુકદાર, ગરામીઓ, રાજ્ય તરફનો ગરાસ ખાનાર (મુસલમાન.)

કસ્ખો, પું [અ. કસનહ] ચહેરથી નાનું અને ગામખથી મોટું વસ્તીસ્થાન, મોટું ગામ. (જે ગામમાં મુસલમાન સિપાઇઓની વસ્તી હોય અને આવીક પણ મુસલમાન હોય તે ગામ.) ૨ તાલુકો. કહેવું કરખે તુર્ક ન છોડીએ, ઉનાળે અગાર; વગરે જાટ ન છોડીએ, અને બાગરે બકાલ. =અર્થાત ત્યાં જેનું નેર હોય ત્યાં તેને છોડવો નહિ.

કહ્લાર, નં [સં.] એક જાતનું ધોણું કમળ. આ કમળને લોકો ખાય છે. ૨ એક જાતનું ફૂલગાંઠ અને તેનું ફૂલ.

કહ્લાડવું, જુઓ કાઠવું.

કહ્લાણી, સીં [સં. કઘ.] દનક્યા જનવાર્તા. કથા, લોકમાં બહુ જાણીતી ચમત્કેલી વાત. :-કહ્લાણીકિસ્સા. ૨ અફઝુન વાત, અ-મતકારિ- તેમજ વીતેલાં દુઃખ-સંકટના હેવાલથી ભરપૂર વાર્તા ૩ કહેણી, કહેવત, કહેતી. ૪ લોકાપવાદ, લાંછન. :-કાળ ગયો ને કહ્લાણીરહી.

કહ્લાર, પું ડાળી, પાલખી વગેરે ઉપાડનાર, બોઈ.

કહ્લાવવું, કિં પ્રેં કહેવરાવવું, કહેણો મોકલવો. ઉં કરોડ સદેસ કહાવ્યા, કાગળ એક લાખ લખાવ્યા. ક. દ. ધ. ૨ હુકમ કરાવવો, કોઇ સાથે કહેવરાવવું, આજ્ઞા-દરમાન મોકલવું.

કહ્લી-ખતાવવું, કિં પ્રેં કહી દેખાવું. મહેલું મારવું, યોજો મારવો, કાર્ય કર્યા પછી સામાને પોતે કરેલા કાર્ય અથવા ઉપકાર માટે સાલિમાનથી કહેવું.

કહ્લી, અં [સં. કાસ્મિન.] કપાંક, કોઇ ઠેકણે, કપાંદી. ઉં કહ્લી બીડી ફેરી લીક, કપૂર ફેરી પટ કહ્લી, કહ્લી તો લોવાયું, અગર, અગતો લપટ કહ્લી. અમર.

કહીકહી, અં કાઈ કાઈ દેકાણે, ક્યાંક ક્યાંક, કોઇ કોઇ રચને-જગાએ. ઉં કહી કહી ગઈ પાકી, દેશમાં સાલી સાલ.

કહેણ, નં [સં. રચન..] સંદેશો, કહેવ-રાવવું તે, કહાવી મોકલાવેલું જે વચન તે. ૨ હુકમ, આગ્રા, આદેશ, ફરમાન. ૩ વેણ, વચન, બોલ, બોલવું તે. ઉં કટુ ન કહીએ કહેણ. પ્રા. કા. ૪ તેડું-નોતરું, આમંત્રણ.

કહેણી, સીં કહાણી, કહેવત, કહેતી. ૨ કથા પદ્ધતિ, કહેવાની રીત, ધારી. ૩ વાર્તા, કથા. ઉં શેઠાણી પગ ખેચી રહી, ને શુકે પાછી એક કહેણી કહી. શામળ. ૪ લોકાપવાદ, દોષ, બદનામી.

કહેતી, સીં કહેવું તે, કહેવત, કહાણી, કહેણી. ૨ વાર્તા, કથા. ૩ લોકાપવાદ, બદનામી.

કહેવત, સીં કહેતી, કહાણી, કહેણી, ઉક્તિ, લોકાક્તિ, લોકમાં ચાલતું ઐતિહાસિક નૈતિક સત્ય, નીતિવચન, ઉખાણો. ઉં કહેવત છે કે બૂપણ, વીસ વસાનાં શરીર શોભાવે, પણ આનાં અંગે તો, બૂપણને પણ વિશેષ દિપાવે. પાર્વતી-પરિણય. ૨ ઉદાહરણ, દર્શાવ. કાચડો, સમસ્થા. ૩ બદનામી, કલંક, આળ, લોકાપવાદ.

કહેવત-સંગ્રહ, પું [સં. કથ અને સપ્રહ.] લોકાક્તિ સમુદાય, ઉખાણાઓનો એકઠો કરેલો જથો.

કહેવરામણ, સીં (નં) પાછળથી કપાશને રૂપે કહેવું પડે એવું જે કંઈ તે, દોષ, ખોડ-ખાંપણ, બેનવા, બખીલાઈ. :નું એવું કામ કરીશ કે જેમાં કદી કહેવરામણ આવે નહિ.

કહેવરાવવું, કિં પ્રેં કોઇ બીજા માણસની પાસે જણાવરાવવું, ફરમાન મોકલાવવું, હુકમ કરાવવો, સંદેશો મોકલાવવો, જે કંઈ વક્તવ્ય હોય તે બીજા માણસ પાસે સામાને જણાવરાવવું.

કહેવાવું, વિં કહેવાયોચ, જણાવવાનું, નિવેદનીય, કથનીય. ઉં એવું શું છે સુનુ ! કહેવાનું જે કથાય ના સુઝી.

કહેવાવું, કિં અં બોલાવું, લોકમાં વધવું. ૨ નામ પડવું, લખાવું, પ્રસિદ્ધ થવું, જાહેર થવું. ૩ લોકાપવાદ આવવો, ખોટું બોલાવું.

કહેવું, કિં સં [સં. કથ] એક માણસે બીજા માણસ પ્રતિ બોલવું, જણાવવું, કથવું (એક માણસે બીજા માણસને પોતાના વિચાર-બોલી-સંભળાવવા.) ૨ ઉચ્ચારથી અથવા લખાણથી જણાવવું. :-મહિનાય શું કહે છે ? ૩ બણાવવું, સમજાવવું. ૪ શિખામણ દેવી, દિત બતાવવું. પૂ ઠપકો દેવો. ૬ આગ્રા કરવી. :-હું કહું છું કે જા. ૭ જમવા તેડવું. :-તેને જમવાનું કહો. કહેવું કંઈ અને કરવું કંઈ=કહેવું ભુલુ અને કરવું ભુલું. કહેવા કરવામાં ફેર છે=કહેવું તેમ કરવું તે મુશ્કેલ છે. કહેવા કરતાં કરવું ભલું=કલા કરતાં કરવું તે સારું. કહેવું થોડું કરવું ધણું=કલા કરતાં વધારે કરી દેખાડવું, કહેવું સહેલું છે પણ કરવું સહેલું નથી=પારકે બાણે મોટો લાડવો. કલે ધણું કે સલે ધણું=ગડકાદ કપાં કરતાં સહેવું તે વધારે સારું છે. કહે લુંડી નવાખ તો કહે નવાખ=જેવો હુકમ તેમ કરવું=હાજર કરવું. કહેતા બી દિવાના ને મુણતા બી દિવાના અર્થાત્ બેઉ સરખા.

કહો, પું (કા, કોઈ, કોહો.) ચામડી ઉપર જે ગડગડાતો લોહીવિહાર અથવા માંસ-પાક થાય છે તે, ગડગડ, સડો, કોઇ પણ વસ્તુનું સડીને બગડવું તે, બગાડ, વિહાર.

કહોઈ-જવું, કિં અં બગડી જવું, સડી જવું, વિકૃતિ થવી, બોદાઇ-બવાઇ જવું.

કહોડ, સીં (કોઈ, કોહોડ, કોહોડ) કારી-ગરને કામ કરવા બેસવાની જગા. :-તુહારની કહોડ, કાચોચ. ૨ દોર બાંધવાની જગા, ગમાણ.

કહોડીઉં, નં દોર બાંધવાની જગા, કહોડ, મોશાળા.

કહોવણ, નં કહોવું તે, કહોવાવું, કહોએણ તે, કહેણ અએણું હોય તે, સડો, બગાડ, વિહાર.

કહોવરામણ, નાં કહોયા કરતું એવું ને તે, સહતું તે. ૨ કહોઇ ગએલું હોય એવું ને કંઇ તે, સડો. ગંદકી, ગંદવાડ.

કહોવાણુ, નાં સડો, બગાડ, વિકાર, બ-
દબદો. ૨ કહોવાની ને ક્રિયા તે, કહેવાટ. ૩
કહોતું અને કહોઇ ગએલું હોય એવું ને બધું તે.

કહોતું, કિં અં [ક્ષી-ક્ષય પ્રા. કુહિઅમ
=કાહવું.] સંદિયદ્રવોમાં વિકૃતિ થવી, દ્રવોનો
પરિપાક થવો, બગડવું, સડવું, ખરાબ થઇ જવું,
બદબધવું, ખોદાવું (લોકગતું) વિક્રિયા થવી.
કહેં કહોતું ત્યાંથી કાપી નાખવું=વધારે બગડે
નહિ તેમ કરવું.

કહોગરે, વિં કહું માનનારું, કહેવઃ પ્ર-
માણ કરનારું, વિનીત, આગ્રાંકિત, તાબેદાર,
વચનાતુસારી, અદબવાળું, હુકમ ઉઠાવનાર.

કહું, વિં (ભ્ર. કૃ.) કહેલું, કહેવામાં આવેલું.
૨ કહેવું. ૩ નાં વચન, શિખામણ, ઉપદેશ. કિં
પ્રાં કહું કરવું=અમુક માણસ કહે તેમ કરવું,
માનવું. ૩૦ પ્રાં કહું કરવું=અક્ષભાં ઉતારવું,
નહિ માનવામાં આવવું, અતિશયતા અને
અચંબો ઉપજવો. :-એની શોધની બાબતથી
મન કહું કરતું નથી. ૨ મારી અક્ષલ કહું
કરતી નથી. ૩ હવે આગળ જવાને તો પગ
કહું કરતા નથી. કહેં મારી અક્ષલ કહું
કરતી નથી=મને ગમ પડતી નથી, અચંબો
લાગે છે. (ગોઠતું કે ગમતું નથી, મન ખુશ
થતું નથી, સહન થતું નથી, ધીરજ ધરાતી
નથી, એવા એવા અર્થ પણ સંબધને લઇને
ચાલે છે. :-મારી જાતી કહું કરતી નથી.)

કળ, સ્ત્રીં [સ. કલ્-જણવું.] જ્ઞાન, સ-
મજણ, ઉકેલ, આવડ, ગમ. :-એને કશી કળ
નથી. એને એ કામની કળ સારી છે. ૨ નિ-
રાત, શાતા, ટાંક. :-છોકરી પરણાવીશ ત્યારે
મને કળ વળશે. ૩ મૂર્છા, તંબર, ભમરી,
દૂમરી, દુઃખની ઝણઝણી. :-પડ્યો તો પડ્યો
પણ કેટલીએ સારવાર કરી ત્યારે એને કળ

વળી. કિં પ્રાં કળ ચડવી=અતિ દુઃખ ને શોક
વગેરેથી સંતા જવી, આકુળવ્યાકુળ થઇ જવું.
કળ વળવી=સંતા આવવી, સાંત પડવું, સારથ
પ્રાપ્ત થવું.

કળ, સ્ત્રીં [સં. વલ્લ.] કળા, હુતર. ૨
યુક્તિ, ઉપાય, છુટાચારી. ૩ તાળુ. આંકડી,
ચાંપ. ૪ યંત્ર, ક્રામત, સંચો. ૫ કુંચી, ચાવી.
કિં પ્રાં કળ ઉલાડવી=ચાંપ અને તાળુ વગેરે
ખેલી દેવાં. કળ દાબવી=યંત્ર ફેરે તેમ કરવું,
ફેરવવું, પ્રેટ ધાપ એમ કરવું. કળ દેવી=ચઢા-
વવું. કુંચી આપવી. કળ મરડવી=ખીજ બાળુએ
ફેરે એમ કરવું, બીજે રસ્તે ચઢાવવું, ઉશોરવું.
કળ બતાવવી=ઉધડે ખુલ્લું કરાય એવી યુક્તિ
બતાવવી. માર્ગ બતાવવો, સજ પાડવી, શીખવવું.
કહેં કળથી ચાલ તે બળથી ન ચાલ=યુક્તિથી
કાર્યસિદ્ધિ ચાલ છે, બળથી નહિ.

કળ, સ્ત્રીં જેમાં પ્રાણી ગળી-ખુંપી ભપ
એવી ને પોચી મારવાળી જગા તે, ગારો,
કાદવ, તરીની પોચી જમીન.

કળકળ, સ્ત્રીં કળકળાટ, કળકળ્યા કરવું
તે, ટીટિઆરો. ૨ માયાઝીક, પંચાતી. ૩ [સ.
કલ્કલ.] પંખીનાં બચ્ચાનો ઝીણા અને ધીંગ
ચાલુ અવાજ.

કળકળણું, કિં અં [સ. કલ્કલ.] ઝીણો
અવાજ કરવો, ખેલવું, ગણગણવું. :-પંખીનાં
બચ્ચાં કળકળે છે. ૨ ઉનું ચવાથી ખેલવું, બ-
ળખળવું. :-પાણી કળકળે છે. ૩ ટીટિઆરો
કરવો, કોઇના દોષ માટે બડબડવું. :-કામ કરે
ના કરે પણ સાસુ તો કળકળવાનાં. ૪
દંટાળવું, ગણગણવું, મનમાં દાઝવું. બધા નોકરો
ઉપરી સામે કળકળે છે. ૫ શોક-કલેશ કરવો.

કળકળાટ, પું [સં. કલ્.] કળકળ એવા
ઝીણા અવાજનું ચલું તે, મોરબોર, બૂમરાણ-
૨ ટીકટીક કરવું તે, ટીટિઆરો, બડબડાટ.
(માણસની પાછળ ખેલવું તે.) ૩ રાત્રું અને
ગોક-દુઃખ કરવું તે, કલેશ, કંકાસ. કિં પ્રાં
કળકળાટ કાઢવો=જે શોક સંતાપ કે હંમેશની

ફરિઆદ હોય તે દૂર કરવી, પતાવવું, સંપવું. કહેન્ કાળીચાદરનો કળકળાટ=કાળીચાદરો બધો શોક સંતાપ કાઢી નાખી આનંદની ચરચાત કરવી. (સારાં સારાં ભોજન કરવાં અને ખાવાં તળેણું ખાવાનું કરવું.)

કળકળાટ, નન્ રકારોળ, હાથપીટ, કલ્પાંત. ૨ સોરખકાર, ઘેંધાટ.

કળકળાવવું, કિન્ પ્રેન્ કળકળે એમ કરવું.

કળલુગ, પું [સં. કલ્લિયુગ.] ચાર યુગ-માતો છેલ્લો યુગ, કલિયુગ. અસતકાલ, નકારો વખત, અધર્મનો સમય. આ યુગનું પ્રમાણ ૪,૩૨૦૦૦ વર્ષનું અણાય છે. કળલુગ ઉત્પાં પછી પાછો સતલુગ ચાલશે. ૨ નકારો માણસ, દુર્ગુણી કે અધર્મી માણસ. કિન્ પ્રન્ કળલુગ આવવો=અસતકર્મોની પ્રવૃત્તિ થવી, નકારો-અધર્મી અસત્યનો કાળ આવવો. કળલુગ ભરાવો=મનુ-ષ્યના મનમાં અસદ્વિચારો ઉત્પન્ન થવા; અસત્ કલ્પાઓ થવી. કહેન્ કળલુગનો પોરો=અ-સતકાળનો જમાનો. હહહહતો કળલુગ=ખરાબમાં ખરાબ-મહા અધર્મી માણસ. ૨ ખરેખરો અ-સતકાળ, અલુગતા બનાવ બને એવો સમય. :-ખાર વર્ષની કન્યાને માતા થયેલી જોષ કાણ નહિ કહે કે આ તો હહહહતો કળલુગજ ચાલ્યો.

કળછા, સ્ત્રીન્ [સં. ક્લેશ.] અણુખનાવ, કલહ, ૨ તકરાર, કલ્પઓ, ટંટો.

કળણ, નન્ [સં. કલ્-ગળવું.] કળી જવાય એવું કાદવધી ભરેણું સ્થાન, નદી અથવા તો જળાશયોના કેટલાક કિનારા એવા નરમ માટી વાળા હોય છે કે જેમાં ઉતરતાં માણસ કે પ્રાણી અંદર ગળી-ઉતરી જાય. આવા ભાગોને કળણ કહેવામાં આવે છે, ઉતરી જવાય એવું જે તે. ૨ જ્ઞાન, સમજણ, જાણવાપણું.

કળણા, સ્ત્રીન્ [સં. કલ્પના.] જાણ, માહિતી, સમજ. ઉન્ કળણા રહિત કોઈ નિર્બંધ. અખો.

કળતર, નન્ દરીસો અંદર થતી પીડા, દુઃખનું તે, પીડા, દુઃખ, દુઃખાવો. (અતિ ઠંડી

લીધે માંસની પેશીઓમાં જે દુઃખ થાય છે તે કળતર કહેવાય છે. વાયુ, શરદી અથવા અતિ મહેનતને લીધે માંસના લોચાઓમાં થતી પીડા.) ૨ અટકળ, અંદાજ અડસટો, શુભાર. આગળ પાકનું કળતર કરી તે પ્રમાણે મહેસુલ લેવાતી. ૩ કલણ. ૪ પાણીના કાસને લગતાં ઓળરો અને સાધનો તે. (વર્ત વગેરે.)

કળતાણું, નન્ કળતર કરવાનું જે લવાજમ તે, કળતરનું મહેનતાણું. (આગળ આર્થ રાત્રીઓ અને ક્ષત્રિયો પાકનો અડસટો કરાવી અમુક ઉતર થશે એવું નક્કી કરી તેના છડા ભાગ જેટલો ભાગ-મહેસુલ તરીકે લેતા તે. સરકારના અમલદારો અને ખેડુત ખેતરોમાં જમ ઉભા પાકના-તે આટલો ઉતરશે એવા અડસટા કરાવતા તે. આમ કરનારને જે મહેનતાણું મળતુ તે કળતાણું કહેવાતું.)

કળથી, સ્ત્રીન્ હલકી જાતનું એક કોળ.

કળપવું, કિન્ સન્ [સં. ક્લપ્.] મુએલા માણસને માટે કોઈ વસ્તુનો દાન તરીકે ઉત્સર્ગ કરવો. :-પાદીઓ કળપવો, સંકલ્પ કરી ક્ષાલણને દાન આપવું. ૨ ખેતરમાં રાંપડી ફેરવવી. ૩ કિન્ અન્ ખપવું, ઉપયોગમાં આપવું. ઉન્ મોરે કંદ-મૂળ કળવતાં નયરિ. જૈન કાવ્ય. ૪ ખૂરવું, તલસવું.

કળપાવવું, કિન્ પ્રેન્ કળપે એમ કરવું. ૨ તલસાવવું. :-છાકરાંનો જીવ કળપાવવો નહિ.

કળપી, સ્ત્રીન્ ખેતરમાંથી ખુંપરા, ખડ અને નકામું ધાસ વગેરે કાઢી નાખવાનું ઓળર, રાંપડી, દંતાળી, દાંતાળો, કોટિરા, આકર્ષિણી, દારિણી.

કળખ, સ્ત્રીન્ રાંપડી, મોટી રાંપડી, કળપી દંતાળી, દાંતાળો.

કળખણ, સ્ત્રીન્ (કળખણ.) કળખી જાતિની સ્ત્રી ૨ કણખીની સ્ત્રી. કળખી, લુઓ કણખી.

કળખવું, કિન્ સન્ રાંપડી ફેરવવી, ખેતરોમાં અનાજ વાળ્યા પછી અનાજના તુલના ચાસની બહાર જે નકામું ધાસ જગ્યું હોય તેને કાઢી નાખવાને મોટી ખરપડી જેવું ઓળર.

કંઈનહિ, અં જરાએ નહિ, થોડુંક નહિ, લગારે નહિ, જરા જેટલું પણ નહિ. ૨ શીકર નહિ, અગત્ય જેવું નથી, હશે, હોય. (ઉપેક્ષા બતાવે છે.)

કંઈપણ, અં જરાક, લગારેક. જોઈએ, નહિજ ચાલે, એવો અર્થ બતાવે છે. ૨ કચુ પણ, નામે. :-કંઈ પણ બોલશો નહિ.

કંઈ-પી, અં કંઈપણ, લગારે, જરાએ. કપાંડીપણ.

કંક, પું [સં.] એક ભતતુ પખી, બગલુ. પંખીનાં પીછાં લગાડેલા તીર, પુંખલાં. ૨ નામધારી બ્રાહ્મણ. વિરાટના દરબારમાં રહેતાં યુધિષ્ઠિરે ધારણ કરેલું નામ. ઉં દેનાર દિનને સુવર્ણમણિના, આ કંક થઈ રક શા. ભારતીબૂપણ.

કંકણ, નં [સં.] રંગિત કાચનું સ્ત્રીઓને હાથે પહેરવાનું ગોળ કંટું, બંગડી, વલય, કટક, સોનાની અથવા ખીજ ધાતુની સ્ત્રીઓને કાંડે પહેરવાની બંગડી, કંટું. ઉં લાવો લાવો કંકણ મારું લાવો, કાના ! અમથી ન વેળા વીતાવો. રૂં ૫૦ કંકણદોરા=વૈવાહિક વિધિનાં મીઠળ ને સમ, જે વરકન્યાને કાંડે બાંધવામાં આવે છે તે, મીઠળ દોરો. લમ થઈ રહ્યા પછી કંકણદોરા છોડવાની એક ઉવટની ક્રિયા, જે ગોત્રજ આગળ કરવામાં આવે છે તે.

કંકણાકાર, વિં [સં. કરુણ+આકાર.] કંકણના જેવા આકારનું, કડા, બંગડી જેવું વચ્ચાથી પોલું ગોળ. :-આ પૃથ્વીમાનું ગ્રહણ તે બરાબર કંકણાકાર છે. વર્તુલાકાર.

કંકણાકૃતિ, સ્ત્રીં [સં. કરુણ+આકૃતિ.] કંકણના જેવી જે આકૃતિ વે, કડા અથવા બન-ડીના જેવા વચ્ચે પોલો ગોળ આકાર, વર્તુલ, વલય-કટકના જેવા ધાટ તે.

કંકણી, સ્ત્રીં [સં. કિંદળા.] કાંગરા કાંગરાવાળી સેલાની બંગડી, સ્ત્રીઓને કાંડે પહે-રવાનું એક પ્રેલું, કંકણી, કિંકણી. ૨ ઘુમરીઓ વાળો કંદોરો, રક્ષના, કાચીંડ કંપારી, કમકમી,

ચરચરાટ. ઉં તેને પગથી તે માથા સુધી કંકણી ચઢી આવી. અધેરીનગરી.

કંકર, પું [સં. કંકર.] પાંચર અથવા છટ વજેરનો નાનો અને ગોળ પણ અમુક ખાસ ધાટ વગરનો કંકો, કાંકરો, ઉં નર્મદામાં કંકર એટલા કંકર. ૨ કણ, દાણો.

કંકરીઆં, સ્ત્રીં (બ. વ.) કાંકરી. ૨ કાંકરીઓની એક રમત. ઉં કંકરીઆં છોકરીઆં ખેલે, સેતરંજ ખેલે કાટ, મંછડા તો સખ કાઢ ખેલે, ચોપટ ખેલે પાણ. (કઠિઆવાડી રીતે બ. વ. કંકરીઉં (ગાય-ગાયું, ની માફક.)

કંકાચુ, [સં.] એક ભતતો પાણીનો સાપ. (કંક=બગલું. બગલાની દયા ઉપર જેના આયુધ્યતો આધાર હોય એવો માછલાના જેવો પાણીનો સાપ.)

કંકાસ, સ્ત્રીં એક ભતતની કાંટા કાંટાવાળી વનસ્પતિ, કાંકાસ.

કંકાલી, સ્ત્રીં કાંટાવાળી વનસ્પતિ, કાંકાલ. ૨ કપાલી, શિવ.

કંકાવટી, સ્ત્રીં [સં. કુંકમ-વટ.] કંકુ રાખવાની લાકડાની કે ધાતુની નીચે બેસણીવાળી ગોળ ખાલી, કંકુ પડાણી રાખવાનું પાત્ર. ઉં હું તો અગિય પૂજવાને નીસરીરે લોહ, કંકુ કંકાવટી ને અક્ષત વીસરીરે લોહ. સ્ત્રીગીત. ૨ કપાળ. (વક્રોક્તિમાં) ચલમ.

કંકાસ, પું [કા. કંગાશ.] કોઈની સાથે લડતું અને પછી જાતી ફટીને કપાંત કરી મૂકવું તે, કલેશ, કજ્યો, તકરાર, બોલાબોલી, ખટપટ, વડવાડ, લડાઇ. કહેં કંકાસે તો ગાળીતું પાણીએ નાસે=કલેશથી સમુજગો નાશ થાય. કંકાસનું મોં કાળું=ગમેતમ કરીને કંકાસ કાઢવો. (આપણું નીચુ પડે તોપણ.)

કંકાસણી, વિં કંકાસ ક્યાં કરનારી (સ્ત્રી) કલહપ્રિય, કલેશી. કજ્યાખોર (સ્ત્રી.)

કંકાસીઅણ, સ્ત્રીં કંકાસણી, પાતાની મેલે કાંઈ રીતે કજ્યો થોપી કાઢીને કંકાસ ક્યાં.

કરે એવી સ્ત્રી, જેને કલેસ કરવાની ટેવજ પડી ગયેલી હોય એવી સ્ત્રી.

કંકાસ્ત્રીકિં, વિં કલેશી, કલ્યાણાર, તક-
રાસી. ૨ રોતકું, કાઈ પછુ રીતે મિથ્યા કલેસ
કરીને રા રા કરે એવું.

કંકુ, નં [સં. કુકુમ.] ચાંદા-તિલક કર-
વાનું એક જાતનું રાતુ ચૂર્ણ, લાલ ભુકો. (હળદર
અને ખારાની મેળવણીથી કંકુ બને છે.) મંગળમય
ગણાનું ચૂર્ણ. (તે કોરું તેમજ પાણીમાં પલાળી
ચાંદા-પિએળ વગેરે કરવાના કામમાં આવેછે.)

કિં ૩૦ કંકુના કરવા=આનંદ મંગળ કરવાં, ફેલે
કરવી, મંગળ કાર્યનાં પગરણ કરવા માંડવાં. કંકુ
છાંટકું=શુભ છે એવું દેખાડવું, મંગળમય કરવું.
ઉં કંકુ છાંટી કંકોતરી મોકલી. કંકુના કોળળા
કરવા=મોજમજ-સુખ વૈભવ અને સૌભાગ્યાનંદ
વગેરે ભોગવવાં, તાગડધિનાં કરવાં. ૩૦ ૩૦
કંકુનાં પગલાં=શુભ-શુભાચ-ઉત્તરિનાં ચિહ્ન
તે, જેનાથી શુભ થયું હોય તે. :-ઉમા તો મારી
કંકુનાં પગલાંની છે, એના પછી મેનાક થયો.
કંકુનાં પગલાં કરવાં=આનંદ ફેલાવવો, ખુશીબેર
જવું અને. સામાને ખુશી કરવું. ઉં કુમકુમને
'પગલે, પધારો' પ્રભુ કુમકુમને પગલે. નૃસિંહ.
કહે ૦ કંકુવાળે હાથે=સૌભાગ્યબેર, મંગળમય, સારી
રીતે. કંકુને પગલે=માનબેર. કંકુનો ચાંદો=સારું,
શુભ, માન, વિજય, વખાણ, ફેલેહની પ્રાપ્તિ.

કંકુડો, પું કનકવો, પતંગ. ૨ બગલો.

કંકુપડો, પું [સ કુકુમ+પટલ] કંકુનું પ-
ડીકું, કંકુનો પંડોઆ, જેમાં કંકુ ભરેલું હોય
એવી કાગળ, પાંદડા વગેરેની નાડાછડી બાંધેલી
પોટલી. કંકુનો પડો, એ કન્યાની ઉપર મોક-
લવાનું એક શુભ સ્વચ્છ મંગળમય પારિતોષિક
ગણાય છે. ઉં કંકુનો પડો ને નાડાછડી લઈ
વહેલા આવજોરે. સ્ત્રીગીત.

કંકોડી, સ્ત્રી એક જાતની વેલ, જેને કંકોમાં
થાય છે તે. ૨ એક જાતની વનસ્પતિ-ઔષધનું
ચૂર્ણ. શીત આત્મા હોય ત્યારે મરમી ઉત્પન્ન
કરવાને જે એક જાતનું વનસ્પતિ ચૂર્ણ યોગજામાં

આપે છે તે. ઉં કાચલીમાં કંકોડી ને વાડકામાં
પાણી, નાનેરા વરને નવરાવા બેડી. તો સમડી
લઈ ગઈ ત્રાણી. લોકગીત.

કંકોડું, નં કંકોડીનું ફળ, એક જાતનું કાંટા
કાંટાવાળું લંબગોળ અને નાનું સાકફળ.

કંકોતરી, સ્ત્રી [સં. કુંકુમપત્રા. કુકુમપ-
ત્રિકા] મંગળપત્રિકા, વિવાહ, અને ખીજ શુભ
અવસરોની જેની ઉપર કંકુ છાંટકું હોય એવી
આમંત્રણપત્રિકા. ઉં કંકુ છાંટી કંકોતરી
મોકલી. સ્ત્રીગીત.

કંકોલ, પું એક જાતની વનસ્પતિનાં બી,
ચિનીકાવાદા.

કંગણુ, ભુઓ કંકણુ.

કંગણી, ભુઓ કંમની.

કંગન, નં [હિ.] કંકણુ, વસ્ત્ર, કટક.

કંગનવા, પું [હિ. સં. કનકતિરા] કાંસકો,
દાંતીઆ, કાંસકી, ઉં કંગનવા મોરા કરસ,
સરકે ગયોરે.

કંગની, સ્ત્રી [હિ.] કાંસકી, ઓળણી,
નાની કાંસકી.

કંગાસિઆત, સ્ત્રી કંચન, ગરીબી, નિ-
ર્ધનતા, નિર્માલ્યતા, દારિદ્ર્ય. ૨ હાલહવાલી, બિ-
રમાર હાલત, ખરાબમાં ખરાબ સ્થિતિ.

કંગાલ, વિં [ફા. વંગાલ.] અત્યંત ગરીબ,
દીન, અનાથ, નિરાધાર. ૨ દરિદ્રી, નિર્માલ્ય, માલ
વમરનું, છુટ્ટ, સત્વરીન. ૩ રસકસરદિત.

કંચરો, પું [ફા] કાંગરો, દાંતો, નાનો
તીણો શિખાત ભાગ, અણી, ટોચ, શિખર, ધાર,
કિનારી. ૨ કાંચરો, કકર.

કંચન, નં [સં. કાચન.] શુદ્ધ સેતું, ઉમ.
ઉં કચન સરખી કોયા તારી, બળાને યાશે
ખાખ. ૨ ધન, દોલત, પૈસો. ૩૦ ૩૦ કંચન
જેવું=નિર્મળ, સ્વચ્છ. :-પાણી તો ફેવું મળેનું
કચન જેવું છે ૨ ગુદ, પવિત્ર, જેમાં વચગ
ભેળ ન હોય એવું, નિર્દોષ. :-એનું ફળ કંચન
જેવું છે. કહે 'કયાં કંચન અને કયાં કંથીર. ૨
કંચન છે. પછુ પાશું' કંથીરને દાઢ.

કચ્છી, સીંઝી ગાઈ જાવવીને આજીવિકા કરનારી સી, રામજની, કળાવંતણી; ગણિકા.

કચ્છો, પું [સં. કચ્છુ.] કમખો, ચોળી, કાંચળી, કાપડું, ઉંઝેસર ભીતો કચ્છો, કોંકાવળ હાર. વૃસિહ.

કચ્છાણું, કિં અં રંગાણું, ખમણું, હેરાન યણું, સદન કરણું, પીઠાણું. કહેઠું કચ્છાયા સારા પણ વંચાયા ખેટા=હેરાન યણું-મુંગે મોટે સદન કરણું તે સારું, પણ કજેત યણું તે ખેટું.

કચ્છુક, પું [સં.] કમખો, કાંચળી, ચોળી, ર સાપે ઉતારી નાખેલી ત્વચા, સાપની ત્વચાની ખોળ. ડ ખખતર.

કચ્છુકી, સીંઝી [સં.] કાંચળી, ચોળી, કમખો. ઉંઝે ગુફ ટોપીની કલગી મારી કચ્છુકી માટે લાવો. પાણીપત. ર પું અંતઃપુરરક્ષક, જનાનખાનાનો ચોપદાર, ખોલો.

કચ્છુલિકા, સીંઝી [સં.] કચ્છુકી, ચોળી, કમખો, કાંચળી.

ચોળી, નં એક જાતની સુગંધીદાર વનસ્પતિ.

કંજન, નં [સં.] એક જાતનું પંખી. ર કામદેવ. ઉંઝે કચ્છન જંજન જાણું અચોલા. વલ્લભ.

કંજર, પું [સં.] અક્ષા, દેવ. ર હાથી. ડ નં ઉદર, પેટ.

કંજરી, સીંઝી એક જાતનું ઝાક, તેમજ પંખી, ર ઝાંઝ, ખેજરી.

કંજુસ, વિં કૃપણ, સમ, જેના હાથથી વાપરી ચકાવ નહિ એવું, જખીલ.

કંજુસાઈ, સીંઝી કૃપણતા, સમપણું, જખીલાઈ, કંરકસર.

કંઝરી, સીંઝી એક જાતનું પંખી, જળપંખી.

કંઝક, પું [સં.] કાટી, અણીદાર શંકુ, ખીલો. ર નજર, ખટકે એવું તે, ફાંસ, હરકન. ડ શરૂ, દુસ્મન. ડ આંકડો. (માછલાં પકડવાની) બડિય, ગળ. પ રોમાંચ, રૂંવાં ઉભાં માંય તે, ઉભા થએલા સરીર ઉપરના વાળ. ક

આડખીલી, ખલેલ, ડખલ.

કંઝકિત, વિં [સં.] કાંટાવાળું. ર મુકેલ, વિપમ, દરકતવાળું. ડ રોમચિત, રૂંવાં ઉભાં થયાં હોય એવું, દર્પ ઝાક અજનપખી અને ભયથી ઉભા થઈ ગએલા વાળવાળું હોય એવું.

કંઝકી, વિં કાંટાવાળું, અસુગમ, વિપમ, અડચણવાળું.

કંઝલ, વિં કાંટાવાળું, કંટાળી, જેને કાંટા થતા હોય એવું. (અડ.) પું આવળીઓ.

કંઝવાડ, સીંઝી કાંટાવાડ, કાંટાની વાડ.

કંઝરીઉં, નં રાજ ઉપરનું કપડું, કાંડીક, ખાંપણું લુગડું, કાંટા અથવા ઝરડાં ઉપર ભરવી દીધેલું રાજ ઉપરનું વસ્ત્ર. ઉંઝે પ્રથમ કંઝરીઉં પહેરીને ચાલીએ, મરી મર્યા તેને કોણ મારે. લેણો.

કંઝાણું, કિં અં પોતાને અપ્રિય વાત-વસ્તુ-કે કામકાજથી અકગાઈ જવું, ત્રાસવું, અકળાવું, અમુઝાવું, ખિન્ન રહેવું. સારી જવું, ચાકી જવું, કાપર થઈ જવું, ખેદ થવો, ચાકવું, હલાક થવું.

કંઝાળી, વિં કાંટાવાળી, જેને કાંટા થતા હોય એવી (વનસ્પતિ ઝાડી વગેરે.) ર સીંઝી કાંટાકાંટાવાળી એક વનસ્પતિ, હાથેળીઆ થોર. ઉંઝે કંઝાળી ને થોર, બાવળીઆ બિઆમણા. મેમાનંદ.

કંઝાણું, વિં કાંટાવાળું, જેને કાંટા થતા હોય એવું.

કંઝાળો, પું અકળામણ, કાપર થઈ જવું તે, નહિ રચતિ વસ્તુ-વાત-કે કામકાજથી મનમાં જે અરુચિ કે અણુમો ઉત્પન્ન થાય છે તે, ત્રાસ, અરચિ, ચીટ, તિરસ્કાર, ધિકાર, અણુમો, ચાક, હલાકી, સમ, અમીતિ.

કંઝી, સીંઝી અનાજનું કુંડું, ડાંડો, ડમી, કણસણું, લોળાઈ. ર તાજી લીલી ડાંગર. :-કંઝીના પોંઆ.

કંઝીઉં, નં લોળાઈ, ડાંડો, કુંડું.

કંટીઆ, પું (ખ. વ.) લાંબા, લાંધણ, ઉપવાસ, જમી આવ્યા પછી બીજે દિવસે જે લાથો ખેંચવો તે.

કંટીવાળો, ભુઆ કંટેવાળો.

કંટું, નં ખરેંટું, ગાય ભેંશનું વીઆયા પછીના એક બે દિવસનું જાડું ચીકણું દૂધ. ૨ વિં આઠરું, કંડક, ઉમ. ઉં ખાંડાં ખડખડે વાંકડા વીર કંટા. ગિરધર.

કંટેવાળો, પું [સં. કઠનધુ.] દેવતા ઉપર શ્રૂકવાના રાંધવાના વાસણને આંચ લાગે એવી બહારની બાહુએ માટી અથવા રાખનો ખરડ કરવો તે. મરકરી-તુચ્છાર્થે કપાળે ભરમ લગાડવી અથવા તિલક કરવું તે.

કંટેસરી, સીં કંડી, કંટ પહેરવાની સેર, એકાવળી દાર. ૨ કાંટાસળીઆ.

કંટોડીઉં, નં હમણખાઈ, કચરો પુંજો નાખવાનો ખાંડો, ઉકરડાનો ખાંડો.

કંટોલી, સીં જેને કંટોળાં ધાય છે તે વેલી.

કંટોલું, નં [સં. કઠનધુ.] કંકોલું, એક જાતનું શાકફળ. આ ફળના વેલા પહેલાજ પરસાદે પાલોવે છે અને તેના લંબગોળ ફળની સપાટી ઉપર લીલા લીલા કાંટા-રંવાં ધાય છે.

કંઠ, પું [સં.] ધડ અને માથાની વચ્ચેનો પાતળો અને ગોળ શરીરનો એક ભાગ, ગળું, કાટ, ડોક. ૨ મોઢાની બારી, તેની તળેટી અને તેની આસપાસનો નળાકાર ભાગ, ઘાંટી, હરડીઆ. ૩ જેમાંથી અવાજ નીકળે છે તે અંદરનો ભાગ અથવા અવયવ. ૪ સાદ, રાગ, ધાટો, શબ્દ, ધ્વનિ, અવાજ, સૂર. :-એનો કંઠ સારો છે. ૫ કિનારો, કાટો, તીર. ૬ કાંઠોલો, ઘડા-લોટા વગેરેના મોં આગળનો ગોળ અને પાતળો ભાગ. કહેં કંઠે કાંટા પડ્યા=કંઠે સુકાઈ જવો, કંઠે બેસી જવો, પાણી નહિ મળવાથી અથવા અવાજ કાઢીને ગાવા કે રેવાથી અવાજ બોખતો થઈ જવો, અને ગળામાં દુખ થવું. ઉં કંઠે તે કાંટા પડ્યા. મૈમાનંદ. કંઠે કરવું=મોઢે કરવું, મુખપાઠ કરવું, પાઠે કરવું. કંઠે પ્રાણ આવવો=જડુ મુશકેલ

પડવું, ત્યારે ન ચાલે ત્યારેજ કાર્ય કરવું. એતો કંઠેપ્રાણ આવે ત્યારેજ ખરચે તેવો છે, મરવા જેવું થવું, મરવા જેવું લાગવું :-પૈસો કાઢતાં એને તો કંઠેપ્રાણ આવે છે. મુશકેલીમાં આવવું. મરણાંત લય લાગવો. :-મહા આપસિમાં પડવું. વાધનં જોતાંજ એને તો કંઠેપ્રાણ આવી ગયા. હલક, ઘાંટી, સ્વર, ધાટો. કિં પ્રં કંઠે ખુલ્લો= ઘુંટાદીને સર નીકળવો, બહુ સારો સ્વર નીકળવો. કંઠે સોપ પડવો=તરસ લાગવી. કંઠે ભરાવો= કોઈ જાતના ભુરસાથી બોલતાં ગદગદ થઈ જવું, નહિ બોલી શકાવું.

કંઠનીલક, પું [સં.] મસાલ, મોટા દીવો.

કંઠપારો, પું [સં.] ગળે ફાંસો, ગળાનો પટો, ગળે વીંટાય એવું વસ્ત્ર કે દોરડું વગેરે જે કંઠ હોય તે. ૨ કાંટી કચી તે.

કંઠમણિ, પું [સં.] કંઠી-હારમણો મોટા હીર. ૨ અત્યંત પ્રિયજન, ૩ હરડીઆ.

કંઠમાધુર્ય, નં [સ.] અવાજ-સૂરની મધુરતા તે, સ્વરની મિઠાચ.

કંઠમાળ, સીં ગળાની આસપાસ જેમ માળા હોય તેમ ગડગડા થઈ આવે એવો એક જાતનો ભયંકર રોમ.

કંઠસૂત્ર, નં [સં.] કંઠી, ગળાનું ધરણું. ૨ (સીઆના કંઠનું ધરણું.) દાણીઉં, મંગળાં સુતર, ઘાંટીઉં. પું આહાણુ, ક્ષત્રિય ને વૈશ્ય જેને કંઠસૂત્ર (જનોઈ) હોય તે.

કંઠસ્થ, વિં [સં.] મોઢે, મુખપાઠ હોય એવું, કંઠપ્ર.

કંઠસ્થાની, વિં [સ.] જેનું ઉચ્ચાર સ્થાન કંઠ હોય એવું, કંઠમાંથી બોલાવું. (અક્ષર, વર્ણ.) જેમકે :-અ, ઇ, ય, ઋ, ઋ, અને હ.

કંઠરનાન, નં [સ.] કંઠની નીચેના ભાગમાં નહાવું તે. ૨ સિરખેદ, ગળું કાપી નાખવું તે.

કંઠામ, અં [સં. કઠનધુ.] કંઠે, મોઢે, પાંડે.

કંઠાવરણ, નં [સં. કઠનધુ.] ગળાનું ડોકનું ધરણું, કંઠનું શૂપણ, દાર, ડોક,

કંઠો. ઉં કંઠાભરણ. હીરે જડનાં, ઝાલકુમણાં તાંત. રણુષાડદિવાન.

કંઠાલ, નં [સં.] સરણ. ૨ લગ્ન, યુદ્ધ. ૩ કતલ.

કંઠાર, પું દરીઆ કિનારો.

કંઠાવરોધ, પું [સં.] ગળું બંધ થઇ જતું તે, અંધામણ, આસ ગુંગળાવો તે, કંઠ સીમાજી જવો તે.

કંઠાવરોધી, વિં કંઠને સબજડ કરી નાખે એવું, ગુંગળાવી નાખનારં.

કંઠાળ, સ્ત્રી ઘોડા અથવા ગધેડા ઉપર બાસ લાદવાની ગુંથ, લગણું, કોયળો, વાસણ ભરવાનો કરંડીઓ. ૨ કમઠાળ, ચિતાળ, ફાયર.

કંઠી, સ્ત્રી ડોકનું ધરણું, હાર, માળા. ૨ કંઠીલો, ગળાની આસપાસની કિનારી :-કંડી. હાર અંગરખો. કિં ૩૦ કંડી બાધવી=પોતાના મતનું કરી લેવું. શિષ્ય કરવો. કંઠીબંધા=શિષ્યો, સેવકો, અમુક મતની જેમણે કંડી બાધેલી હોય તે. વૈષ્ણવો. 'કંઠી બંધા વાણીઆ' દેશુવ વાણીઆ. (જૈન નહિ.) સમાસના ઉત્પત્તિ તરીકે આવતાં કંઠવાળી, અવાજ-રાગવાળી. :-કિનરકંઠી, કોકિલકંઠી.

કંઠીઉં, વિં ગળું પકડે એવું, ગળે ઉતરતાં વસમું લાગે એવું, કંઠણ, રક્ષ, લુપ્ત. :-કંઠીઆલાડુ.

કંઠો, પું હાર, માળા, મોટા મોટા મણકાનું કંઠાભરણ, હીરા અથવા મોટાં મોટાંનો હાર.

કંઠંથ, વિં [સં.] કંઠને લગતું, કંઠ સંબંધી, કંઠનું. કંઠમાંથી જેનો ઉત્પત્તિ થતો હોય એવું. :-કંઠ કંઠંથ છે.

કંઠ, પું [સં. કુંઠ.] કુંઠ, ખાડો, એંમુણ કે ખીજ ડાઘ આકૃતિથી બાધેલો કે ખજીને બનાવેલો ખાડો. ૨ કુવો ચણવાની વાંકી ઈંટ. કોલ કુવો છે કે ઈંટ (ટાલ) થ ?

કંઠીઓ, પું [સં. કરદક.] વાસ અથવા નેતર કે ધાસનો બનાવેલો લાંકણવાળો

લાગડો, કરંડીઓ. ૨ વર્તુલના લાગ હોય એવી ઈંટએ બાધેલો (કુવો.)

કંડીલ, નં [જા. કંદીલ.] ફાનસ, જેમાં દીવો કરવામાં આવે છે એવો કાચનો પ્યાલો, હાંડી, વગેરે.

કંડીલીઉં, નં દીવાદાંડી, દીવાને પવન લાગે નહિ તેમ રાખવાને બનાવેલું માટીનું એકજ તરફ ખુટતું ફાનસ જેવું ભાંડ.

કંડી, પું વાદી, સાપ પાળનાર.

કંડ, સ્ત્રી [સં.] ખણજ, મેળ, ખંજ. વાળ, ધનક, કીડ.

કંડ્યન, નં ખણજ, ખંજવાળ, ૨ ખંજવાળનું-ખણતું તે.

કંટ, પું [સં. કાન્ત.] કંથ, પતિ, સ્વામી. છબીલો, મનગમતો, સદિઆળો, વડલ.

કંટરાણ, નં [જા. કંતાન.] રાણ અથવા જૂદનું કપડું, રાણીઉં. કેનવાસ.

કંટરેણ, પું અણગનાવ, બેબનાવ, કુસંપ.

કંટાર્ધ, સ્ત્રી કંતામણ, કંટવાનું લના-જમ તે; કંટવાનું મહેનતાણું. ૨ કંટવાપણું, કંટવાની પદ્ધતિ, રીત, ટબ, આવડ.

કંટાર્ધ-ગએણું, કું વિં કંતાએણું, દુર્બળ, બેલાલ થઈ ગએણું, સુકાર્ધ ગએણું, ધોવાએણું, ખેચાર્ધ તણાર્ધ ગએણું; જર્જરિત.

કંટાર્ધ-જનું, કિં અં દુર્બળ થઈ જવું, શીકર ચિંતાથી નખળા પડી જવું, કંઈ રોગથી ધોવાઈ જવું. હાલહવાલ થઈ જવું, કામકાજથી અથવા ખીજ રીતે ધસાર્ધ-પૂરી જવું. ખેચાર્ધ જવું.

કંતાએણું, વિં કંટવામાં આવેલું ૨ બળ-હીણ થઈ ગએણું, પૂરી કે ધસાર્ધ ગએણું.

કંતાણ, નં રાણીઉં, કંટરાણ. કીડીના જેવી વનસ્પતિના રેસામાંથી બનાવેલું કપડું. સાલણો આ જાતના કપડાને પવિત્ર ગણી સોળે વાપરે છે.

કંતાન, નં [જા.] રાણ, રાણીઉં, ૨ ચીનનું એક મોટું બંદર.

કંતામણ, નં કંટાર્ધ, કંટવાનું મહેનતાણું.

કંતાવતું, કિં પ્રે. (કંતાવું.) તાર-તંતુ કંટાવવો, કાંતે એમ કરાવવું. ૩, શણ, રેશમ કે બિન, જેના તાર નીકળી શકે તે વસ્તુમાંથી તાર કંટાવવા.

• કંતાવું, કિં અ. ૨, બિન વગેરેના વળ સડી તાર નીકળવા, તાગડો થવો, લાંબા તંતુના રૂપમાં વણાવું. ૨ મોરાર્ધ-સુકાર્ધ જવું, વૂટીને ઘસાણને ઢિનલિન થઈ જવું, હાલ હવાલ થઈ જવું. ૩-હેરાન થવું, પીડાવું.

કંથ, પું [સ.] વર, નાથ, કાંત, પતિ, સ્વામી. ૨ પ્રિય, પીઠિ, વણલ. કહે. રસ્તો જોઇને ચાલીએ અને કંથ જોઇને મહાલીએ = ગળ પ્રમાણે કરીએ, જેમ ઘટતું હોય તેમ કરીએ.

કંથડો, પું પતિ, પીઠિ. (વહાલ પ્રીતિ ભયો શબ્દ.) ઉં કંથડો કંથડો કુજર ચઢ્યો, કનક કંડા દો હાથ, માઆં સુકાર્ણ મળે, પણ બીખને માથે ભડૂં. જી. ય.

કંથવો, પું [સં. કથાચાહક.] સાધુ, ખાવો, વેરાગી. ૨ દીનજન, કંથાધારી-આયંત ગરીબ-નિર્ધન માણસ. ઉં દીન દુર્બળ તું કંથવો, કરી કૃપા પ્રજા સાચું જુઓ. હરિદાસ. ૩ ચોમાસામાં થતું એક તંતુ જેવું પાતળું શ્વક.

કંથા, સ્ત્રી. [સં.] શર્ણુ-શટપું વૃક્ષ પત્ર, શર્ણુ અએલો ઓઢવા પાચરવાનો ધાગો. ઉં. અમારે ઓઢણ કંથા ગોઢી. કંદેલી અને મેલી ધાળળી. ૨ કંથનું સંચોધન. (મરાઠીની માફક આકારાંત.) ઉં કંથા ! ન કરીશ કાસફું, તેથી ભુંડો ભાગ.

કંથાર, જુઓ કચેર.

કંથારાં, (બ. વ.) કંચેરનાં બી.

કંથારી, સ્ત્રી. [સં.] કચેર, તીક્ષ્ણ કાંટાવાળો એક જંગલી છોડ-ગાડવું.

કંથાળ, સ્ત્રી. ગધેડા, થોડાં અને પોડી ઉપર માલ લાદવાની જે બાજુએ જોડવાળી ગુંજ. લગડું, જોળી, ખડીએ.

કંથેર, સ્ત્રી. કાંટાવાળી ગીચ ઘાંચીઓવાળી

એક જંગલી ગાડવું. આનાં બહુ ઘટ જળાં ઘટાઓ અને યુક્તો બને છે. બહુ સારી જાતનું મધ કચેરના જળામાં થાય છે. કહે. કચેરમાં કાઈ હાથ ધાલે નહિ=વસમાને કાઈ છેડે નહિ.

કંદ, (કંદ) નં [સં.] જેમાં ખાવા જેવો ગર હોય એવું મુળીઉં, અથવા મૂળની સાથે થતી ગરવાળી ગાઠ. (ચકરીઆં, સરણ, રતાળુ, ગા-જર, મુળાનાં યડ અને બટાકા વગેરે કંદ કહેવાય છે.) ૨ સમાસના ઉત્તર પદ તરીકે=મૂળ કાંણ, રચાન, એવો અર્થ થાય છે :-આનંદકંદ, સુખકંદ.

કંદરા, સ્ત્રી. [સ.] યુક્ત, ખો, ખંખોલ. ઉં ત્યાંથી ચમક્યા સહુ ભય પામીરે, પેઠા કંદરામાં અંતરબાંધે કયારામ.

કંદર્પ, પું [સં.] કામદેવ, મદન, રમર, અનંગ.

કંદીફ, જુઓ કંડીલ.

કંદુક, પું [સં.] દડો, દડી, ચુંચરાનો અથવા આમડાનો જાળ દડુલો, ગોળો, લાડુ. ઉં કંદુકેલિ કરતા મોરાગ.

કંદોઈ, પું મિઠાઇ બનાવનાર, તથા વેચનાર, હથવાઈ. ૨ મિઠાઇ તથા પકવાન બનાવનાર તેમજ વેચનાર એક જાત, નાત, તેનો માણસ, સુખડીએ. કહે. કંદોઈની છોડી ખાગેની ભુકા દેખી રેડી છે=ગરીબનું દુઃખ ચંદરથથી સમજાતું નથી.

કંદારાગંધ, વિ. કંદારો બાંધનાર, પહે-રનાર (પુરુષ-સ્ત્રી નહિ.) કંદોગંધ નોતર= પુરુષોને નોતરાં (સ્ત્રીઓને નહિ.) ૨, કમ્મર કમ્મરપુર ઉચાછએ ખાચો પાડી ઉપર ઉપર જતા પાતળી-ઓસારમાં ઘટતી એવી દિવાલની જે બાધણી તે.

કંદારી, સ્ત્રી. કમ્મરની દારી, નાનો કંદારો, સેર, રચના, કાંચી. ૨ ચિહ્ન, આકા, રેખા, લીટી. ૩ મજલા મજલાની ઉચાછએ દિવાલની ઉપી ચપાટીની બહાર ઇંટની જે પાર ઠાડવામાં આવે છે તે, ભીંતની કિનારી.

કંદારો, પું કમરનો દારો, કમરખ, કમરપટા. કમરે પહેરવાનું સોના રપાનું ધરણું, સેર, રસના, કાંચી. ૨ આંકો, લીટી, ચિહ્ન. ૩ બીંતની બહાર નીકળતી ધાર, કિનાર, ડિનારી.

કંદ્રપ, કંદર્પ-ઉં કાળજી કારણાં કંદ્રપના શર વાગીઆરે. કપારામ.

કંધ, સ્ત્રીં [સં. સ્કંધ.] કાંધ, રૂઢ, ખાંધ, ખળદની બોચી. ૨ નાગરમોચ.

કંધરા, સ્ત્રીં ડોક, બોચી, ખાંધ, ગ્રીવા, ગળું.

કંધોધો, પું કોઇ, સુખડીઓ. (કચ્છ)

કંધોલ, સ્ત્રીં [સં. સ્કંધ.] ગરદન, ખાંધ, ખમો. કહેં છોકરું કંધોલે અને આખા આમમાં શોધું.

કંપ, પું [સં.] ધ્રુવરો, યરથરાટ, કંપારો, હાલવું તે. (સમાસના ઉત્તર પદ તરીકે આવે છે.) ભૂકંપ, ધરતીકંપ.

કંપન, નં [સં.] ધ્રુવું તે, ચલન, કંપ, ધ્રુવરો, યરથરાટ. વિં ધ્રુવવનાર, ડગમગાવનાર :- અરિકંપન.

કંપની, (કંપની) સ્ત્રીં [અં. Company] ટોળી, મંડળી, સમાજ, સભા, લોકસમૂહ. ૨ પેઠી, ભાગીદારી મેળવીને વેપાર-ઉદ્યોગ વગેરે મોટાં કાર્ય કરવાને બાંધેલું મંડળ. ૪ રાજ્ય કરનારી મંડળી. (૧૮૫૮ પહેલાં હિંદનો રાજ્યકારભાર છૂટક હિંદીઆ કંપની કરતી હતી, તેથી રાજ્ય ચલવનારી સંસ્થાને લોકો 'કંપની' કે 'કંપની સરકાર' કહેતા.) ઉં રહું કંપનીકેં રાજ્ય પ્રજાને પ્યારું. કે દ. ડા. પં મોખત, સંગ, સહવાચ સંગત. (ઇંગ્રેજ અર્થમાં.)

કંપની-સરકાર, સ્ત્રીં રાજ અમલ ચલાવનારી ૧૮૫૮ પહેલાંની ઇંગ્રેજ મંડળી-છૂટક હિંદીઆ કંપની, East India company (સને ૧૮૫૮ પહેલાં આ કંપની હિંદનો રાજ્યકારભાર ચલાવતી હતી.)

કંપ-વા, પું સરીર અથવા શરીરનો અ-

થુક ભાગ-ખાસ કરીને માયું કંપા કરે એવો એક નતનો વાયુનો રાગ, કંપવાયુ, ધ્રુવરીનો રાગ, લઘ્વો, અર્ધગવાયુ.

કંપવાયુ, જુઓ કંપવા.

કંપવું, કિં અં [સ.] ધ્રુવું, કાંપવું, યરથવું, હાલવું, ચળવું. ૨ બીવું, ડરવું, ભય પામવો.

કંપાઉં, વિં [અં. Compound.] મિશ્ર, ધણાંવાનાનું બનેલું, પરસ્પર, સંયુક્ત બેવું યએલું હોય એવું. ૨ નં ધર કે મકાનની આસપાસ બળી વાક, કે વંડો કરીને આંતરી લીધેલી છુટી જગા, ચોકડું, ચોગાન.

કંપાણુ, નં કાટો, બારે ને મોટી વસ્તુ બેખવાનો લોહનો કાટો, તુલા, બેખ.

કંપાણી, વિં કંપાણુ વાગે, લોહાની તુલા રાખી બેખવાનો ધધો કરનાર, તોલાટ. ૨ પું તોળવા બેખવાનો ધધો કરનાર વણિકોની એક અટક, નત. -મપારા, કાંટાવાળા, ચોકસી-માફક.

કંપાયમાન, વિં [સ.] ધ્રુવવું, યરથરવું, કંપવું, હાલવું, કેપિત, અરિથર, અલિત, અઘાયમાન.

કંપારી, સ્ત્રીં ધ્રુવરી, યરથરી, કંપ, યરેરી ૨ અમીતિ, અભાવ, જુગુપ્સા, ચીતરી ચડવી તે, કમકમાટી.

કંપારો, પું ધ્રુવરો, યરથરાટ, કંપ, કણકણી. ૨ તિરકકાર, ધિકાર, અભાવ-ચછ આવવો તે, ચીતળી ચડવી તે.

કંપાવવું, કિં પ્રેં (કાંપવું.) ધ્રુવવવું, હલાવવ, કંપે એમ કરવું, ચળાવવું, ડગમગાવવું, ૨ બીવરાવવું, ડરાવવું.

કંપાસ, પું [અં. Compass.] કાંટો, તુલા. ૨ હોકાચ, મત્સ્યચંત્ર, દિગ્વિન્ધુય કરવાનું ચંત્ર. ૩ વર્તુળ દોરવાનું ચંત્ર, કડકટ, કેવાર. ૪ ગણતરી, માપ વગેરે લેવાનું કાંટાવાળું એક ચંત્ર.

કેપિત, વિં ધ્રુવવેલું, કંપાયમાન, હાલવું, કાંપવું, ૨ ધ્રુવવું. હાલતમાં હોય એવું.

કંપુ, નં [અં. Encampment.]
કેળની દુકડી. ટોણું અથવા અૂથ, ૨ છાવણી,
પથાવ, સુકામ, ડેરા તાણવાતે.

કંખસ, સ્ત્રીં [સં.] કંખણી, કામણી.
૨ ગોઠડી, ગાય બળદની ગરદન નીચે જે નડી
આમડી લગ્નકે છે તે.

કંખા, સ્ત્રીં [સં. કમ્પી.] વાંસની ચીપ,
સુતાર લોકો વાંસની ચીપનો જે ગજ રાખે છે તે.

કંપુ, નં સંખની બેમડી. ૨ પું સંખ.
ઉ દશ લાખની સંખ્યા. ઉં જે કંપુ બાવન
નિસાચર પાળનારી, તારા સમા ત્રિજુવનેશ્વર
બંધુવાળા. છુ. પ્ર.

કંપુકંડી, સ્ત્રીં [સં.] સંખના જેવા રપાળા
કંઠવાળી, સંખ જેવું જેવું ગળું હોય એવી સ્ત્રી.
સંખને ત્રણ આવડી હોય છે, તેવી કંઠ ઉપર
ત્વચાની સુંદર આવડીવાળી.

કંપુમીવા, સ્ત્રીં સંખના જેવા મળાવાળી.

કંપુજ, પું સંખ.

કંપુ, વિં ચોરકું, ચોર સ્વભાવનું.

કંખોઈ, સ્ત્રીં એક જાતનું ઝાડવું, એની
ડાળીઓ સીધી ને સોડી જેવી થાય છે, અને દા-
તણુ તરીકે તેમજ ટોપલી બનાવવામાં વપરાય છે.

કંસ, પું ઉમ્મસેનનો પુત્ર, મથુરાનો રાજા,
અને શ્રીકૃષ્ણનો મામો.

કંસાર, પું લાખસી, બાટ, ઘઉંના લોટને
(જાડા ને ત્રીણા બેઉ) ગોળના પાણીમાં બાફીને
બનાવેલો ખાવાનો પદાર્થ.

કંસારી, સ્ત્રીં કંસારાની સ્ત્રી. ૨ એક
જાતનું શ્વરું.

કંસારો, પું ધાતુના ઘાટ બડવાનો ને
વાસણ બનાવવાનો તેમજ વેચવાનો ધંધો કર
નારો માણસ, અને તે જાતનો પ્રત્યેક પુરુષ.

કંહી, અં કયાં, કહોં, કીએ ફેકાણે.

કા, વિં [સં.] કુતિસત, નહારું, તુચ્છ, ૩૦
પ્ર. કા-ગતિ, શી મગદૂર, મલુ. એવા અર્થમાં.
કા-કયા, શી વાત, મારું શું પૂછું, કયાંથી
આપણું કાવ પુછાય ? એના અર્થમાં વપરાય છે.

કાઈ, સ્ત્રીં [સં. કાચ.] શરીર, દેહ. ૨
કાટ, આવરણ. અહંતા. ઉં કામ, કોષ, મદ
મોહમાં મોહો, ચઢીરે કર્મકેરી કાઈ. મોજો.
વિં કાયર.

કાઈ-જાણું, કિં અઃ કાયર યજ્ઞ જવું,
કંટાળવું, હેરાન થવું. ખીટીખીટી યજ્ઞ જવું.
કાષ્ઠગએલું=કંટાળી ગએલું.

કાઉકાઉ, અં (અનુ.) કાગડાની વાણી જેવું
ઉચ્ચારણ. ખરાબ કામ કરનાર પ્રતિ લોકોનો
જે તિરસ્કાર ભર્યો કલબલાટ થયો તે, કટકટ
થવું તે, ઠપકાના અને તિરસ્કારના કે શિખા-
મણના બોલથી માણસને ગાભરું કરી નાખવું
તે. વિરુદ્ધતાનો સોરખકાર, ઘેંધાટ. :-મોક તો
કાઉકાઉ કરી રહ્યા હતા.

કાઉસગ, નં [સં. કાયોત્સગં.] કાય-દેહનો
ઉત્સર્ગ તે, એવી જાતની સમાધિ કે જેમાં દેહ
સંમંથ પલ્લ ભૂલી જવાય. જૈનનો એક સમાધિ
યોગ. ઉં કાઉસગ ખ્યાને રહતેથી રહીઆ,
રાલુલ નિહાળી ચિતવું ચળીયું, દેવરિયા મુનિ-
વર. (કાઉસગ.)

કાક, પું [સં.] કાગડો, વાઘસ. ૨ [Cock]
પ્રવાહી પદાર્થ બહાર કાઢવાની નળી ઉપરની
ચાંપ, ચકલી, કોક.

કાકચાં, જુઓ કાચાં.

કાકચી, -જુઓ કાચી.

કાકડ, નં [સં. કર્કટ.] કાકડી, ચીભડું.
૨ એક જાતનાં કાકડી જેવાં ફળ. (અથાણાના
કામમાં આવે છે.)

કાકડ-કુંભો, પું છાકરાઓની એકં રમતનું
નામ.

કાકડાર્શીંગ, સ્ત્રીં એક જાતની ઓપધિ,
વનસ્પતિ.

કાકડી, સ્ત્રીં [સં. કર્કટી.] નાનાં અને
કુમળાં આરિયાંની એક જાત, ખીરું, ચીમડું.
૨ ચિંથરાની-કપાટની વગ ઈત્તે કે ગુંધાળીને
બનાવેલી જડી ફિવેટ.

કાકડીઉ, નં એક જાતનું રેસમ.

કાકડો, પું [સ. કાર્પટ.] મોટી કાકડી, ચિયરાનો વળ દીધેલો કિંવા ગોળ વિરાળીને બનાવેલો જાડો અને દિવેટથી લાંબો વાટો. ૨ મોની બારીમાં લખડતો એક અવયવ હોય છે તે, ગળાની બારીની આસપાસનો કાકડા જેવો અવયવ, ચોરીઆ. ૩ કાડું નાળિયેર. કિં ૫૦ કાકડા કરાવવા=મોની બારી આગળના માસના લોચાઓને દબાવરાવવા. કાકડા મળી જવા=ચોરીઆ આવી જવા, મોની બારી આગળના માસના લોચાઓ સૂજવા. કાકડા ફાટવા=ખળતા કાકડાને મોંમાં ધાલવા અને કાઢવા. કાકડા ઉતારવા=જેને જૂત વળગ્યું હોય તેના માથા ઉપર ખળતા કાકડા ફેરવવા.

કાકડાલીય, વિં [સ.] અણુધાણુ, કોચિત્તું, કાગડો તાડ ઉપર બેસતા અણુધાણુજ તે વખતે તેનું ડાળ દૂરી પડે, તેમ એક જનાવ બનતાં તેના કંઇ પણ પ્રયત્ન વગરજ તરત ખીજ બનાવતું બનતું તે, સસ્ત્રુતમા 'કાકડાલીય ન્યાય કહેવાય છે.' 'તાડનું પડવું ને ડોસીનું મરવું' એમ પણ કહેવાય છે. કાકડાલીય ન્યાય=અણુ-ધાણુ કાર્ય કરતાં ખીજનું અણુધાણુ કાર્ય બની જાય, એવા બનાવને કાકડાલીય ન્યાય કહેવામાં આવે છે.

કાકડદિટ્ટિ, સીં [સ.] કાગડાના જેવી નજર તે, દોષ-છિદ્રશોધક દિટ્ટિ, ચંચળ તેમજ સ્વાર્થ જોનારી નજર તે. ઉં કાકડદિટ્ટિ કરી કામ સેવે, જોજો. નકારી ને પાખી નજર.

કાકડ્ધવજ, પું [સ.] વજાનળ, સમુદ્ર માંની મરગી.

કાકડનારા, સીં નસોતર, એક આપધિ. કાગડાના નાક જેવી શીંગોવાળી વનસ્પતિ.

કાકડપક્ષ, નં [સ.] કાનછેરીઆં, કાન ઉપરના વાળના ગુચ્છ. ઉં જેનાં કાકડપક્ષ વારંવાર ઉડ્યા કરતાં હતાં એવો એક છોકરો તે ચડાળ કન્યાની પાછળ ઉત્તો હતો. કાઢયરી. મણિજીતિ મુગટ મિરાજે. કાકડપક્ષ શોભાય; ત્રિપુંડ તાવડું વિરાળ ભાલે, મુરગજીરો રાય નાકર.

કાકડપત્ર, નં [સ.] કાગડાના પગના આ-કાર ની નિશાની તે, હંસપદ.

કાકડપદ, નં [સં.] કાગડાના પગના જેવી નિશાની, હંસપદ.

કાકડખ, પું મહુડાંતો જાડો ને કાળો સ્ત્રો, મહુડાંતો ગોળ, (આ ગોળ તમાકુમાં ભેળી ચડાકુ બનાવવામાં આવે છે.)

કાકડમ, પું સહેજ કાચો પાતળો શેર-ડીનો ગોળ

કાકર, પું [સં. કર.] તીણો દાણો, દાતો (કવતનો) ૨ ચામડીમાં પડેલો ચીરો, ત્વચાનો ખુંપરો. ૩ કાંટો, ૪ કાંકરો. ૫ કાંકિયો.

કાકરડી, સીં જીણાજીણા ઘણા દાંતાઓની ધાર. ઉં કાકરડી દંતુડી ફેરી, કરર કરડાં કાપે.

કાકરણી, સીં રેતરડી, કાનસ, અતરડી.

કાકરડું, કિં સં કવતના કાકરને તીણા બનાવવા. ૨ ચઢાવડું, ઉશ્કેરડું, ઉત્તેજન આપડું, હુલકાવડું, સામે થવાને ઉશ્કેરડું, આવેશ ચડે એમ ઉશ્કેરડું, કસ ચઢાવડો, મમતતા વળ ચઢાવડો. ૩ કાપી કાપીને, ખોતરી ખોતરીને કે કકડા પાડી પાડીને ધીરે ધીરે લઈ લેવું.

કાકરી, સીં [સ. કિરતી.] કાંકરી, નાતો કાંકરો. લુઓ કાંકરી. કહેં કાકરીચાળો=મશ્કરીમાં કાંકરી ફેંકતી, અડપડુ, ચાંદવું કરી સામુ જોવરાવડુ, સામાને પોતાની સામે જોવા કે થવાની ફરજ પડે તેમ કરવું તે. ૨ ધીરેથી કંઈક આહું પાછું કરવું. (બાહમાં કાંકરી-સોગડીને પોતાના લાલની બાજુએ ફેંસવી દેવી, ચાળવરી કે ચઢાવરી તે.

કાકરીઆ કુંસાર, પું જેને માથે મજેની કલગી હોય એવું કાગડા જેવડું પણ રંગબેરંગી વાડોમાં ફસારું એક પંખી.

કાકરીઉં, વિં કાકરીવાળું. જેમાંથી મરડ નીકળતો હોય એવું, જેમાંથી કાકરી કાંકરા વગેરે નીકળતાં હોય એવું ખેતર, ખાણ, વગેરે, મરડ-વાળી જમીન. (અમદાવાદના એક જોવા ગોળાં લુના તળાવનું નામ.)

કાકડી, વિં કોમળ, મુદુ. ૨ દયામણું, કરણા ઉપગમે એવું.

કાકડીઆ, પું સૈયક, સીતળા, બળીઆ-કાકા, એક અત્યંત ચેપી તાવનો મરજ. બુઓ કાકાબળીઆ.

કાકડુદી, સીં આછછ, કાલાવાલા.

કાકડુદીવેણ, પું આછછ કરવાની ટેવ તે, કાલાવાલા કરવા તે.

કાકડંચા, સીં જેને એકજ છોકરું થયું હોય (તે પછી થયું ન હોય) એવી સી. ૨ એકજવાર ફળનાર વનસ્પતિ, કેળ, કદળી. ઉં દમપંતીની હેપી જંધા, કેળ રહી આપે કાકડંચ.

કાકવી, સીં ગોળની રસી.

કાકા, પું બુઓ કાકા. બાપની સમાન ઉમરના કોઈ પણ વૃદ્ધ માણસને બોલાવવાનું માનાર્થ સંબોધન. કાગડાની વાણીનું અનુકરણ-ત્મક ૧૫. ૩૦ પ્રં કાકા કહીને=જમ મારીને, હારી અને ચાકારે.

કાકા-કાઆ, પું [મલાય ભાષામાં 'કાકા-ટાઆ' થઈ છે, તે ઉપરથી.] માથે કલગીવાળો રંગે ઘોળો અથવા કાખરમીનરો અને પોપટના કરતાં ધણો મોટો એક જાતનો પોપટ. મસાલાના ટાપુઓ અને આફ્રિકાના પૂર્વ કાઠનાં જંગલોમાં આ પપી ઘાય છે. જંગલનાં પ્રાણીઓની બોલીઓનું તે બહુજ સારું અનુકરણ કરે છે. અને કેટલીક વાર તે જંગલમાં તે બીજાં પ્રાણીઓને તેમના જેવા અવાજ કાઢી જમમાં નાખી દે છે. લોકો આ પપીને પાળે છે. તે માણસની ભાષા શીખી તે પ્રમાણે બોલે છે.

કાકાજી, પું વહુવરનો કાકા, સસરાનો ભાઈ. (પારસીઓ માનાર્થે બાપના ભાઈને પણ કાકાજી કહે છે.)

કાકાપુરી, અં (વિં) તડેલી, માથ વગરનું, નકામ, નિરર્થક, ન ચાલી શકે એવું. નાં ગખનુ છોકરું, ગુલામ.

કાકાબળીઆ, પું સૈયક, સીતળા, એક જાતનો ચેપી અને ઉત્તા તાવનોરોગ. એકાદિવસ

સખત તાવ આવ્યા પછી દરદીના આખા શરીર ઉપર રાત્રી દાણા ફૂટી નીકળે છે. આઠ દિવસમાં તે ભરાઈને કરમાઈ જાય છે. તાવ ઓછોવતો ચાલુ રહે છે. આઠ દિવસ પછી મટવા માડે છે.

કાકાખારસી, ખોડવાળું અને ઉંચી જાતના પાણી વગરનું હલકું મોતી, ખંદર આખાસ તર-ફનું મોતી.

કાકિની, સીં [સ.] કાડી, જોપોલી. જેને ધુવરીઓ બાધેલી હોય એવી કંકણી.

કાકી, સીં કાકાની સી. મોટી ઉમરની માંની સમવયની સ્ત્રીને બોલાવવાનો માનભર્યો શબ્દ.

કાકીજી, સીં વરના (વહુના) કાકાની સી. કાકીસાસુ.

કાકીસામુ, સીં કાકીજી, કાકા સમ-રાની સી.

કાકુ, પું કાકા, ગગો, છોકરો, પુત્ર. ૨ છોકરાને બોલાવવાનું એક લાડકું નામ (કચ્છી.)

કાકો, પું બાપનો ભાઈ. ૨ બાપ તર-ફનો પુરુષ સગો, વહાલેસરી, (બંગમાં) કટ્ટો દુરમન, વેરી, વહાલ વગરનું બે કોષ તે. ઉં જો જગલમાં જઈશ તો ત્યાં તારો કાકા ફાઠી ખાશે. કહેવું કાકા મામા કહેવાના ને ગાઠે હોય તે બાવાના. કાકા માંડ્યા ત્યારે ફાઈ રાંડ્યા. કાકા લગી કુકુબ અને મામા લગી મોમાળ. કાકા રાશી અને પખંડી માસી.

કાકોસ, પું [સ.] સર્પ, સાપ. ઉં ત્યાં છવજનું વૃક્ષિક કાકોચ આદે હોવા રાતજી. પ્રેમાનંદ.

કાકોસસરો, પું સસરાનો ભાઈ, કાકાજી.

કાખ, સીં [સં. કક્ષા.] ખલાની નીચેનો હાથના મૂળનો ભાગ, બગલ. કિં ૨૦ કાખમાં રાખવું=સંભાળવું, પોતાના અથવામાં રાખવું, પોતાને વશ રાખવું, નહિ લેખવું.

કાખખાઈ, સીં બગલમાં થતું યમકું, બગલનો પાક.

કાખનિલાડી, સીં બગલની, કાખબાઈ.

- કાખલી, સ્ત્રી. બગલ (તુચ્છકારમાં.)
કિં ૨૦ કાખલી કૂટવી=સામા માણસની દાર
જોઈ તેની મરકરી કરીને હસવું, હરખાવું, રાજ
યવું, ખુશ યવું. ૨ અતિ હરખથી નાચવું, કૂદવું,
કદાસકોટન-બગલો વગાડવી. ઉં ચરો ચતુ રિખા-
તો દુઃખીઓ, જોઈ થરાજનને લાગે, કાયર જન
કાખલીઓ કૂટે, મરીજનને એમ માગે. ઋષિરાજ.
- કાખાઈ, સ્ત્રી. કાંસથી. (આ.)
- કાખી, સ્ત્રી. અંગરખા-કાપડાની બગ-
લની કળી.
- કાખું, નં. કાખનો વાળ (તુચ્છકારમાં.),
બગલનો મુલાળો.
- કાખોલાઈ, સ્ત્રી. બગલમાં થતો પાકનો
સગ, બગલની ગાંઠ.
- કાગ, પું. [સં. કાક.] કાગડો, વાપસ.
કહે ૦ કાગનું પીંછા-વધારેલી, મરવું મીઠું ભમ-
રાવેલી વાત. ઉં કોઈક રાણી કહે કારયું,
ખોટી એ છે વાત; કાગનું પીંછ યયું હશે,
જુદી કિંકરની જાત. માંધાતાખ્યાન. આનાથી
ઉલટું થોડાનું ધણું કહેવાયું તે:-'કાગનો વાધ.'
અંચુકાનો રાવણ.
- કાગજ, પું. [કા.] તાર, તાવ, નહિ
લખેલો અને નહિ છાપેલો કાગળ, ૨ પત્ર, પત્રિકા.
- કાગજ, પું. કાગળ, કાગળ.
- કાગડાકામડી, સ્ત્રી. છતરાજી, નાખુશી,
નાપસંદગી, બેઠાલી. ૨ અ-ખો-વમાં વિશ્વાસ
ન હોય એવી જે સ્થિતિ તે.
- કાગડા-કેરી, સ્ત્રી. આકાશનાં ડોડ્યાં.
- કાગડા-ટોપી, સ્ત્રી. કાગડાની ખુંછડીની
માફક જેની ઉપર પીંછાં હોય એવી ટોપી,
પીંછાવાળી ટોપી, કાગડાની ખુંછડી જેવાં પાછળ
કૂમતાંવાળી ટોપી.
- કાગડાસાણસી, સ્ત્રી. કાગડાની ચાંચ
જેવી સોની કે છુદારની સાણસી, મત્તુ ગાંજ.
વાની કુલડીને પેઠકવાની સાણસી.
- કાગડી, સ્ત્રી. કાગડાની માદા.
- કાગડીઆ, પું. પતંગ, કનકુડો.
- કાગડો, પું. [સં. કાક.] કાક, વાપસ,
કાળા રંગનું એક પંખી. કહે ૦ કાગડાની કોટ
કોતરી=તરત વાત જાહેર કરે એવું, ગામગાંતોડું.
કાગડાની કોટ દિવંચરું-કાગડાની કોટ રતન-કાગ-
ડનું હસવું ને દેહકાના પ્રાણ જાય. કાગડાને ઘાપે
ઘોર ન મરે. કાગડાને સોજે દહાડા થાક. કાઢી-
માય કાગડા તો કાળા. કાગડો કામળીને ન ધીર.
કાગડા ઉડ્યા=નસંતાન જવું, નિર્વંશ જવો. કામડ-
નું બેસવું ને તાડનું પડવું. ઉં જે ઘેર તોખત
વાગતી, રૂઝ છતરીસ રાગજી, ખંડેર ઘણ તે ખાલી
પડ્યાં, કાળા ઉડે કાગજી. કાગડાનું ઉડી બેસવું-
બોલવું=પરદેશ ગયેલું માણસ ઘેર આવશે એવી
માન્યતાવાળું શુભચિહ્ન, સારા શકુન. શરીમાં રાખા
ચાન, કાગડી કળકળવા લાગી. અંગદ. વિનંચતુર,
કામેલ, પેચમાં આવે નહિ એવું (માણસ.) અંકેખું,
એવી જાય એવું. કાગડાની નજરે જોવું=ચાલાક
રહેવું, ભયને માટે સાવધાન રહેવું, ચેતતા રહેવું.
કાગડાની કોટ રતન=અપાત્રે દાન. સારાને નહારે
પાલે પાડવું તે. કાગડો દિવંચરું લણ ગયો=ઉતરી-
કાગી જવું, સારી વસ્તુ નહારાને હાથ જંવી,
કાગડો કાપલને હસે=પોનાની પુંકે કોઈ ન દેખે,
આત્મહોય કોઈ જોઈ ચકવું નથી અને ખીજાને
હસવા જાય છે. ૩૦ પ્ર. કાગડે ડાળે રાક
જેવી=અહુજ અધીર અને પ્રતિક્ષા કરવી. બહુજ
આતુરતાથી વાટ જોવી, આંખનાં તોરણ આંધવાં.
- કાગડોળ, વિ. બદસીકલ, કદરું, વરવું.
- કાગડોળીડિ, નં. એક જાતની રેચક
વનસ્પતિ. ૨ વિ. કાગડાના જેવા ડોળાવાળું,
એકાકી, કાણું.
- કાગદ, પું. કાગળ, કાગળ.
- કાગદી, પું. [કા.] કાગળ બનાવનાર
તેમજ કાગળ વેચનાર, કાગળનો ધણો કરનાર.
૨ વિ. નાણુક, તકલેદી, કાગળનું હોય એવું,
કાવળું. :-કાગદીએલચી, કાગદીલાંણું. ઉં કાગદી
જુવાન.
- કાગમાળો, પું. કાગડાનો માળો. કાગ-
માળ=ખાખાવીખી, માલ વગરનું, નિર્માય.

૨ કામચલાઉ, અચિરરથાથી.

કાગમું, (કાગલું.) નં અઢા આગળનું લાકું, આડી. ઉં અર્જુન લાજે ઓસરે પણ, હું નમાળ્યો નહિ નમું, એમ કહીને દ્રોણ રથનું, ખાંણે કાઢ્યું કાગમું. મૈમાનંદ.

કાગવંધ્યા, સ્ત્રીં જેને એકજ છોકરું થયું હોય એવી સ્ત્રી.

કાગવાસ, સ્ત્રીં કાકબલિ, કાગડાંએ ન.ખવાનું અન્ન. ૨ [કાગ+વાસવું=બોધવું.] કાગડાં બોલાવવાને કાગડાની માફક બોલવું તે. કિં ૩૦ કાગવાસ નાખવી=કાગડાને છાપરા ઉપર બલિ આપવો તે. (પિતૃઓના શ્રાદ્ધને દિવસે જે વાયસાન્ન કાઢ્યું હોય તે કાગડાને બોલાવી ખવડાવવું તે.)

કાગવિદ્યા, સ્ત્રીં [સં. કાક+વિદ્યા,] પશુ પંખીની લાપા સમજવાપણું તે. કાગડાની લાપા જણવી તે, પંખીઓની બોલી ઉપરથી લવિષ્ય સમજવાની વિદ્યા. (એમ કહેવાય છે, તેમ એવું મનાય છે કે કેટલાંક પંખીઓને લવિષ્યમાં ખનવાના ખનાવ પ્રેરણાથી સમજાય છે, અને તે તેઓ પોતાની વાણીમાં બોલે છે. પંખીની બોલી જણનારાઓ કાકવિદ્યા કહેવાય છે.)

કાગળ, પું [કા.] જેની ઉપર લખાય વા ચીતરાય એવું પાતળું ને સફાઇદાર પત્તું, તાવ, તાર, કાગજ, પત્ર, ખત, ૨ ક્ષેમ-કુશળ અને બીજા ખખરઅંતર લખેલું પત્તું, પત્ર, સંદેશપત્ર, સમાચારપત્ર, ખત, ચિઠ્ઠી, પત્રિકા. ઉં કઠણ થયારે માધવ મયુરાં જઈ, કાગળ ન લખીઓ કડકારે. દયારામ. કિં ૩૦ કાગળે ચટવું=મરણ પામવું, અંતરિઆળ મરી જવું. :-હવે તો કાગળે ચટીને આવશે=મરણ સમાચારજ આવશે. ૨ પ્રસિદ્ધ થયું, ગવાયું, જાહેરમાં આવ્યું. ૩૦ પ્રં કાગળની કાચળી=ખડખ નાણુક વસ્તુ, કાગળની કાચળી જેવું, અર્થાત ખડખ નાણુક, કાણું થઇ જાય એવું.

કાગળપત્તર, પું વહેતારોપયોગી લખાણ,

સામસામે લખેલા અને આવેલા કાગળો વગેરે તે, લેખ, ખત, દસ્તાવેજ.

કાગળીઆં, નં (ખ. વ.) કામકાજનાં અગત્યનાં ખત, દસ્તાવેજો વગેરે. ૨ લોન, હુડી પત્રી, શેર, જેનાં નાણાં થાય એવા દસ્તાવેજો.

કાગળીઓ, પું કાસદ, કાગળ લખનારો.

કાગારોળ, પું સોરઝકોર, ઘાંટાઘાંટ થો-લાટ. ૨ રડારોળ, હાથપીટ, વિલપન, રો કક-લાણુ ધર્ષ રહેવું તે.

કાચ, પું [સ.] રેતીને ઓગાળીને બનાવેલો ચળકવો અને લીસો પદાર્થ. બહુ સારો અને શુદ્ધ કાચ 'બિરોર' કહેવાય છે. ૨ દર્પણ, આરસો. ૩ પાસાદાર ચક્રચકતી વસ્તુ, અત્યંત મરડ અને સહેજ ભાગી જાય એવો પદાર્થ.

૩૦ પ્રં કાચનો કુંપો=કાચની શીશી, '૨ ઝટ દેખેને ભાગી વટી કે ફટી જાય એવું જે તે. ઉં જવાનીના જોરમાં માતો, હાંડે છે રંગમાં ચતો, કાયા તારી કાચનો કુંપો, હાંડે ત્યારે દેશને સુખો. દયારામ. પરપોટો જેમ પાણીનો, કાચ કળશવત્ કાચ, વાર ન લાગે વણસતાં, જે જાયું તે જાય. કાચકોરતુલ. કિં ૩૦ કાચના ધરમાં રહીને પથર મારવા=પગ ઉપર કુહાડા મારવો, અથવા પોતાનેજ હાનિ પહોંચે એવું કામ કરવું. કાચ કાકવો=મરણ થાય એમ કરવું, આત્મધાત કરવાને કાચની ભુકી ખાવી.

કાચ-એળીઓ, પું શુદ્ધ કરેલો એળીઓ, કાચના જેવો સ્વચ્છ એળીઓ. (આ એળીઓ આફ્રિકા તરફથી આવે છે.)

કાચકી, સ્ત્રીં એક જાતની કાંટાવાળી જેને કાચકાં થાય છે તે વનસ્પતિ. ૨ ગળાની બારી આગળ થતો એક રોમ. અજ જળ આદિ ગળામાં થઇને ઉતરી શકે નહિ, એવો કંઠમાં થતો એક રોમ. ૩ મોટી મુસોલી, સંક્રામણ, આમ કે તેમ કરવું ફાવે નહિ એવી મુંચવણી.

કાચકું, નં સોપારી જેવડું હુરા અને લીસા કાટલાવું કાચકીનું બી. અને છોકરાઓ

લખોદીને ટેકણે રમતમાં વાપરે છે. આનો ગર્ભ પેટના (કરમીઆના) દરદ ઉપર વપરાય છે. કેટલાક કાચકો અને કેટલાક કાકયું પણ કહે છે.

કાચળી, સીં [સં. કચ્છી.] કાચળાની. માદા. ૨ ગળાની બારીના સોળનો રોગ, કાચકી.

કાચળો, પું [સં. કચ્છી.] કચ્છપ; કૃમિ, પાણીમાં થતું ગોળ-લંગગોળ અને અત્યંત કઠણ ઉપમેલી પીકવાળું એક જળચર, કાચળાનું કોટલું બહુજ કઠણ હોય છે અને તે તેમાં પોતાના અવધવો ખેંચી લેઈ શકે છે.

કાચરકુચર, (કાચલકુચલ) અં આકસ-બાકસ, પરચરણ, પંચરાઉ, ભાગ્યું તૂટયું, નકામું. (પરચરણ સરસામાન.)

કાચરી, સીં ફળની બે કે વધારે ચી-રીઓ. કરી એમની એમ અથવા મીઠામાં બા-ચીને સુકવેલી કકડીઓ, શાકની સુકવણી.

કાચ-લવણ, નં [સં.] કાચ બનાવવાની રેતી ઓગાળવાનો ખાર, બંચડીખાર.

કાચલી, સીં નાળિયેરનું ભાગેલું કોટલું. કોઈપણ ફળનું વાડકી જેવું કોટલું. ૨ વાડકી જેવો કોપરાનો અર્ધો ગોળો. ૩ શાકની સુક-વણી. ૪ ભિક્ષાપાત્ર; માગી ખાવાનું નાનું કચરા અથવા કોટલાનું પાત્ર, ૫ કડયા નાળિયેરનું કોટલું. કાચલીનો સુવો=નાળિયેરના કોટલાને બાળતાં તેની ધુણીમાંથી બનેલું પ્રવાહી. એ દારૂ અને ત્યાના રોગો ઉપર વપરાય છે.

કાચલું, નં ગર, મીઠા અથવા કોપરું કાઢી લીધા પછી રહેલું ફળનું અર્ધગોળ કઠણ છાંડું, વાડકી જેવું છાંડું-છાતરું, દીકરું, ઠીમ, કપાળ. (ગોળ અથવા લંગગોળ વરતુના ઢાંકણ રૂપ કઠણ કોટલાનો કડકો.) કાચલાં, કોટલાના અર્ધગોળ કડકાં.

કાચંડી, સીં કાંકોડા-કાચંડાની માદા. નાનો કાચંડો.

કાચંડો, પું કાંકોડો, સરડો, કાચોડો.

કાચિંડો, પું ભુઓ કાચંડો,

કાચી-કેદ, સીં નહિ પાકી છેવટની એવી કેદ. નજર કેદ, જપતામાં રાખવું તે, રખેવાળી, બંધી, પહેરામાં રાખવું તે.

કાચી-જપતી, સીં પાકી જપતી કરતા પહેલાં માલને કળજે રાખવો તે.

કાચી-જમાબંદી, સીં [ફા.] અડસ્ટેથી-છેવટની નહિ નકી કરેલી એવી-જે જમાબંદી તે, મહેસુલને માટે જે ઉપરટપકેથી અડસ્ટે કરેલો હોય તે. (જમા=મહેસુલ, વસુલ, જમીન, ગામ અથવા તાલુકા ઉપર જે રકમ લેવાનું સર-કારે કરાવેલું હોય તે, સરકારમાં જમે કરાવવાનું જે નકી કરેલું અમુક ભાગ જેટલું ઉત્પન્ન તે. જમાબંદી=જમીન કે ગામને તપાસી તેની ઉપર સરકારને જે જમે ભરવાનો આંકડો કરાવવો તે, જમે લેવાનો અમુક જે આંકડો નકી કરવાનું કામ તે જમાબંદી.)

કાચી નોંધ, સીં ખરડો, ઉપરટપકે લખી રાખેલું, પાડું નહિ કરેલું એવું જે સંક્ષિપ્ત લખાય તે.

કાચી-બુદ્ધી, સીં [સં. વતા=ગોળી.અસર કરે એવી-રામખાણુ ગોળી નહિ તે. કાચી=અ-સર કરે નહિ એવી.] અણુસમભુ, બોધક, બોણું. (આ શબ્દ વ્યવમાં વપરાય છે અને તેનો મૂળ અર્થ ઔપધને ઉદેશીને છે પણ મનુષ્યને ઉદેશી એવા અર્થમાં વપરાય છે કે, અમુક જણ કેઈ કાચી-બુદ્ધી નથી, અર્થાત્ નિર્માત્ય કે નિ.સત્વ નથી.)

કાચી-બુદ્ધિ, સીં નહિ પાકી સમજ તે, નાદાની, છાંકરવાદી, અપરિપક્વ સમજણુ છાંકરમત.

કાચી-મુદત, સીં નકી નહિ કરેલી મુદત, અદબદ રાખેલી મુદત.

કાચું, વિં પાડું નહિ તેવું, અપકવ, અ-પરિપક્વ, લીધું, કડક, જેવી જોડએ તેવી પકવ-પ્રુપ્ત હાલતે નહિ પહેચેવું. અપૂર્ણ પ્રુરું નહિ ચમેલું એવું. અદબદ, ઉપરચોટીડું, ઉડી જાય એવું, અદદ, હમ્મેશનું નહિ એવું. નાનું, નાદાનું

વગર આવડું, અનનુભવી :- કાચી વય. કઠણ. :- કાચી કેરી. પોચું :- કાચું બાંધકામ, કામગમન. નહિ રંધાએલું, નહિ એલું :- કાચું અન્ન, નહિ શુદ્ધ કરેલું :- કાચી ધાતુ. કિં ૫૦ કાચું કાપવું = ચોગ્ધ સમય થતા પહેલાં ખરી વાત જાહેર કરી દેવી, કથાળવું, બગાડવું, ફેડી નાખવું. ૨ જૂલ કરવી, કપખતે વાત કરી દેવી. ૩૦ પ્રં કાચો કમ્પીસો = બચરરાસ સંસાર, નાનાં નાનાં હોકરાં-વાળું કુંડળ. કાચે તાંતલે બંધાવું = ચાપ નીતિ-અને સત્યને તાંતે રહી વર્તવું, વશ વર્તવું. ઉં તમે વેચો ત્યાં વેચાઉ, કાચે તાંતલે બાંધ્યો જાઉ. કાણુલીલા. કાચા કાનનું = જે સાંભળે તે માને અને તે પ્રમાણે કરે એવું, જેનું તેનું સાંભળવું અને તે સાચું છે કે ખોટું, તે ઉપર વિચાર કર્યા વગર સાંભળ્યા પ્રમાણે માની લેનાર, ભોળું, અજ્ઞ કે વિશ્વાસવાળું. કાચુંસોનું = મહુજ ઉત્તમ, ખરે-ખરું કીમતી. ૨ કળદુષ, રસાળ. કહેવું કાચે પડે પાણી ભરવું = મિથ્યા પ્રયત્ન કરવો. ૨ લા-કાની તરવારે મક્કીનો ખાવો. કાચુકચિઆર = બહુજ કાચું હોય એવું, નાનાં નાનાં બાળકજ જેમાં હોય એવું.

કાચુંકુંવારું-વિં ઉમરે નાનું અને વળી અવિવાહિત, પ્રથમાશ્રમી, નાનું. ૨ જગધવાડ, ખચરવાડ, નાનાં બાળકાવાળું (કુંડળ) :- એ તો બિચારો કાચુંકુંવારું મૂકીને ચાલ્યો ગયો.

કાચું-કેરું-વિં કાચું-નહિરાધેલું રોકેલું કોરું અને લુપ્ત એવું, મથાર્ય જોળન નહિ પશુ ધાણીચણ, મિકાઇ વગેરે પરચૂરણ ખાવાનું તે.

કાચું-કવાયું, વિં [સં. દમ્બ.] કાચું અને કાળ લાગી હોય એવું, ઘૂળધાણી, બચુંજળયું, ચટેલું નહિ, કાચું પશુ નહિ તેમ બળી ગયેલું નહિ એવું, અર્ધપકત.

કાચું-પાકું, વિં કંઇક કાચું કંઇક પાકું એવું, અડધું ચટધું ન ચટધું હોય એવું.

કાચું-પોચું, વિં કામગ, નજાળું, ભોળું, અકુશળ, પાકું પશુ નહિ અને પહેલેનું પશુ

નહિ એવું.

કાછ, પું [સં. કચ્છ.] કાછડો, કચ્છ, કાછોટો.

કાછડ, સીં બાહું, નદીના પુલિનની જમીન.

કાછડી, સીં [સં. કચ્છ.] ધોતિયા અથવા સાડીનો જે પગ વચ્ચેથી લેઇ પાછળ ખોસવાનો છેડો. કિં ૫૦ કાછડી છરીજવી = સય લાગવો, ડરી જવું. ૨ હિમ્મત જતી રહેવી, બીલું. ૩૦ પ્રં કાછડીછટો = લફંગો, વ્યભિચારી, લુચ્ચો.

કાછડો, પું [સં. કચ્છ.] ધોતિયા અથવા સાડી સાલ્મની આમલી પાટલીને જે પગ વચ્ચેથી લેઈ ખેંચીને પાછળ ખોસવી તે, કચ્છ મારવો કે બીડવો કહેવાય છે.

કાછર, નં એક જાતનું લુપ્ત ધાસ.

કાછિઆણ, સીં કાછિયાની અથવા કા-છિયા કામની સી.

કાછિયો, પું સાક વેચવાનો ધંધો કરનાર, લાછપાલો વેચવાનો ધંધો કરનારાઓની નાતનો એકાદો પુરુષ.

કાછો, પું [સં. કચ્છ.] કમ્મર અને જે પગ વચ્ચે ચર્ધ તાણીને બાંધવાનો પટો, કચ્છ.

કાછોટી, સીં ટુંડીની નીચેનો કચ્છથી જેને બીડી લેવામાં આવે છે તે ભાગ, નાભી અને તેની નીચેનાં આંતરડાંનો જથ્થો. ૩ વૃષણ સુધીનાં આંતરડાંનો જથ્થો, લુચ્ચો કાછોટી.

કાછોટો, લુચ્ચો કાછડો.

કાજ, અં માટે, સારું, વાસ્તે, ચોથી વિ-ભક્તિના અર્થનો પ્રત્યય. કોનેકાજ, તમારે કાજ. કાજ, સારું, અર્થે = ડોકરોને કાજ બધી મહેનત છે. નં [સં. કાર્ય.] કાર્ય, કામ. ઉં પૃથીતણું મારે નહિ કાજ, એથી નરક પડે સહી રાજ.

કાજકાર, વિં [સં. કાર્યકર્તા.] કામ કરનાર, કામગરો, કામ કરે એવો, કાબેલ, શુદ્ધિ-શાળી, લાયક. ઉં કાજકારથી ન ચયું કાજ, એ સફી યુગને આવે, કાજ. ક્યારામ.

કાળગરું, વિં નવલોહીઉં, નાદાન, તરણ, જીવાન. ૨ બહુજ વહાણું, અરિમિય, રૂપ અને તારણને લીધે વહાણું લાગે એવું. ૩ લાડકું, માનીતું, લાડકવાયું. ૪ સુકુમાર, નાજુક, કામળ.

કાળળી, નં [સં. કમલ.] મેય, દીવા ઉપર જે ધુમાડીની કળી રજ થાય છે તે, દી-પટ્ટીટ, કાળું અંજન, મશી. કાળળની કાટડી=મેયનું ઘર, લાંછન=ઝાલ પડે એવું ઢેકાણું. ઉં કાળળની કાટડીમાં કેવુંએ જતન કરો, તોય કાલ કાળળનો પડશેજ પડશે.

કાળળણું, કિં અં કાળળી જવું, રાખથી છવાતાં છવાતાં આવવાપણ જવું, ઠરી જવું, મેય પડી જવી.

કાળળી, સ્ત્રી છારી, મેય, મશી, કા-ળળી. ૨ રાખનું પડ, રાખ અથવા બીજી કોઈ વસ્તુ જે પાતળી હોય તે, બળી બળીને પડ બંધાઈ જવું તે. ૩ કળકળાદિ બગડી જતાં તેમાંથી ધુણી નીકળે એવી જે કૂલ કોહાણુ થઈ આવે છે તે. ૪ સ્ત્રીઓનું એક વ્રત. (જેમાં રાત્રીએ ભગરણ કરવામાં આવે છે.)

કાળા, [સં. કાર્ય.] કાર્યપદ્ધતિ, કામકાજ કરવાની રીત. ૨ કામ, કાજ, કાર્ય, કૃત્ય. ઉં નવા રાગ ને નવી પ્રજા રે, નવી થઈ માઝાકાળ રે. પ્રેમાનંદ.

કાળાગરું, વિં કામગરું, લાભકારક. ઉં અર્થ પરપંચમાં કાળગરી વાત, નીપજ ન હોય તેથી સાક્ષાત. અખો.

કાણ, પું [આ. કાગી.] કણઝો ચૂકવનાર, કુરાન પ્રમાણે ઇનસાફ કરનારો અમલદાર, ધર્મશાસ્ત્રી, મુસવ્વમાન ન્યાયાધીશ. ૨ વિદ્વાન, પંડિત. રૂં પ્રં કાણનીકુતરી=અમલદાર અથવા મોટાની નાની તુ=જ વસ્તુ પણ મોટી. કિં પ્રં કાણ વિના દલાલ ન થાય=તીર્થજ મુંઝવ. કહેં કાણ તો કહેનેકા કરનેકા નહિ=પારકે બાણે મોડો લાડવો.

કાણજી, જીવો કાણ.

કાણુ, પું એક જાતનું તૈલી કળ. કાણુ ધોળા મીઠા અને તેલીયા મીઠાના થાય છે. વિં સારું, રુડું, ખાસું, કીક. (કાઠિઆવાડ.)

કાળે, અં માટે, સારું, વારતે, અર્થે.

કાળે, પું કચરો, પુંજો, કરતર, વાસીફું.

કામુગી, સ્ત્રી લગામ, રેન.

કાટ, પું ધાતુઓનો વિકાર, મેલ, કપાલ. ૨ ઈમારતી લાકડાં, ઈમારતનું નવું જીવું લકડાં લાકડાનો જથ્થો તે. ૩ નાચ, ધાણ. ઉં માંધાતાને મારો આપણુ. પછી કાટો સેનાનો કાટ.

કાટકો, પું મોડો અવાજ, ભારે મર્જના.

કાટકોણુ, (કાટખુણો.) એક આડી સીધી લીટીને બીજી બરોબર ઉભી સીધી લીટીથી કાપતાં જે તેઉં અંચનો ખુણો થાય છે તે, કાટખુણો, કાટખુણો બરોબર છે કે નહિ તે તપાસવાનું કડિયા સુતારનું એક ઓળતર.

કાટખુણુ, પું ચોરસ આકૃતિના જે ચાર ખુણા એક બીજાને મળતા તેઉં અંચના હોય તે કાટકોણુ.

કાટખુણુ ચોખુણુ, પું ચારે સરખા ખુણાનાનો જે ચોરસ ખંડ તે.

કાટખુણુત્રિકોણુ, પું ત્રણ ખુણાવાળો આકૃતિમાનો એક કાટખુણો હોય તે.

કાટ-પીઠિયો, પું [સં. કાઠ+પીઠ.] ઈમારતી લાકડાં વેચનાર, કાઠ વેચનાર, લાકડાંનો ધંધો કરનાર.

કાટરડો, પું પ્રવાહી વસ્તુનો મેલ, કચરો, ચારો. ૨ કટાઈને અથવા બીજી રીતે બગડીને ખરાબ થઈ ગયેલો માલ, ખરાબ મેલી અને કચરાવાળી વસ્તુ.

કાટલાં, નં (કાટણું. બ. વ. કાટલાં.) અમુક અમુક વજનનાં જે જોખ તે, વજન. કાટલાંદાસ=કાટણું-ઓણું કરનાર.

કાટલિયો, જીવો કાપટીઓ.

કાટિડું, નં જોખ, વજન, અમુક માત્ર

ભારતના વજનનાં લોહાનાં, ધાતુનાં અથવા પત્થ-
રનાં વજન. ૨ ઘડી-દીપી નાખવું તે. ૩ કાંચ,
બાજા, પાપ. ૪ મારી નાખવું, ફાંસ કાઢી નાખવી
તે, સદંતર પાપમાલ કરવું તે. ૩૦ પ્રાં બાપેલું
કાટલું=સારે ૬ ખોટે નામે પ્રસિદ્ધ થયેલું. કિં
પ્રાં કાટલું કરવું=તુકસાન-હાનિ કરવી. ૨ છવથી
મારી નાખવું.

કાટલું, કિં સં [સં. કર્ત.] કાપવું, વાટવું,
છેદવું. ૨ કાતરવું, વેતરવું. ૩ કરડવું, બચકું
બરવું.

કાટોકાટ, સ્ત્રીં [સં. કર્ત.] ઉપરાઉપરી
એક પછી એક કપાવું તે, કાપાકાપ, કતલ.
૨ અંટસ, અદાવત.

કાટોકો, પું કાટરોકો, કચરો, પ્રવાહી
નીતરીને નીચે ઠરેલો મેલ.

કાટી, પું કાપટિયો, અગિયારમું સરાવનાર.

કાંક, પું કાઠકો. ૨ કાડી, લાકડાં. ૩
કાટ (ઇમારતી લાકડાં.) વિં ધૂત, પહેલેલો,
ઠગાય નહિ એવો, ઉસ્તાદ. :-એ તો બડો કાઠછે.

કાઠડી, સ્ત્રીં ઘોડા અથવા ખીનું જના-
વરની પીઠ ઉપર ખેસનાર પડી ન બપ તે માટે
રાખવામાં આવતી લાકડાની ખેસણી, કાઠકું.

કાઠકું, લુઓ કાઠકો.

કાઠકો, પું [સં. કાઠ.] હાંટ અને ઘોડા
ઉપરથી પડી જવાય નહિ તે માટે બનાવેલું
કરોવાળું લાકડાનું ખેસણું. ઉં હાંટે કયાં દેકા
ત્યારે માણસે કયાં કાઠકા=આડે લાકડે આડો
વેઠ, આપણે જેનું કરીએ તેનું સામે માણસ
પણ કરે.

કાઠલો, પું કન્યાને આપવાનું ધરેલું.
વસંત, રીતનું વરેલું.

કાઠાઘઉં, પું [સં. કઠિન+ગોષૂમ.] કઠણ-
લાલ ઘઉંની એક જાત. લાલમાં આ ઘઉં ઘણા
થાય છે.

કાઠા-રસી, સ્ત્રીં (કાઠાની ડાળી તે.)
કાઠા ઉપર નાખવાની ગાદી, અથવા કાઠકો
ખુંચે નહિ તે માટે કાઠકો મૂકતા પહેલાં જના-

વરની પીઠ ઉપર નાખવાની બાડી ડાળી.

કાઠાળું, વિં કઠાવાળું, લાંબા, પહોળા
અને ઉંચા બાંધાના બંધારણવાળું (માણસ.)
બાંધાવાળું.

કાઠિઆવાડ, નં કમ્બનું રણ, અરબી
સમુદ્ર અને ખંભાતના અખાતની વચ્ચે આવેલો
દીપકલ્પ-સોરઠ પ્રાંત.

કાઠિઆવાડી, વિં કાઠિઆવાડનું, કાઠિ-
આવાડ સંબંધી. કાડી.

કાઠિન્ય, નં [સં.] કઠણાઈ, કઠિનતા.
જનરથાને જ્યારે વિજન વગડે આર્થ રખડ્યા,
રડ્યા ત્યારે સર્વે દશદપણ કાઠિન્ય તથાને,
ઉ. રા. ચ.

કાઠી, પું કાઠિઆવાડના અસલ વતની
ઓની એક જાત. ૨ વિ. કાઠિઆવાડી. ૩ સ્ત્રી
[સં. કાઠ.] બાવળનાં લાકડાં, સર્પણ, બળતણ
કહેવું આંખાની કાડી ને રાંધનારી નાડી. ૪
જમીનનું એક ભરત-૩૫ મુંડી-૧૬૧૧ શીટનું
માપ. ૫ લાકડી, વાંસ, સ્તંભ=વાવડા કાડી. ૬
કલેવર, અંગ બંધારણ-હાડપિંજર.

કાઠીઓ, પું ગાડાનું ખોખું.

કાકું, નં શરીર બંધારણ. ખોખું, પિંજર,
બાંધો, કલેવર. શરીર, દેહ. ૨ ચાગણ્યા, ક્ષા-
લાનું લાકડાનું ખોખું. ૩ દોહનો લાકડાનો નળો
૪ ખોગીર, કાઠકો. વિં હીણું, ખરાબ, નહારું.
૨ કડક, કઠણ, આકરું, મિમણ, આડાપાકું.
૩ કંલુસ, કૂપણ. ૪ ઉતરવું; સારા પાકવાળું
નહિ એવું-આવતું વર્ષ જરા કાકું છે.

કાકવું, કિં સં [સં. કૃષ્=ખેચવું.] ખેચવું,
નિઠાણવું, બહાર લાવવું. (પાણી કાઢવું. કાડી-
માથી દાણા કાઢવા.) ૨ ખસેડવું, દૂર કરવું.
(એને ધરમાંથી કાઢવો.) ૩ લખવું, આકૃતિ
પાડવી; રેખા કરવી, ચીતરવું. (તે સારા અક્ષર
કાઢે છે, તે પહેલા સિદ્ધાંતની આકૃતિ કાઢે છે,
તેમ ચિત્રાએ સારાં કાઢે છે.) ૪ નિચોવી લેવું,
બુંટવું, ગાળવું. (દૂધ કાઢવું, રસ કાઢવો, રંગ
કાઢવો.) ૫ કાતવું. (નાર કાંઠવો, સુતર કાંટવું.)

ક વણવું (સાળાથી તે મળેની સાડીઓ કાઢે છે.) ૭ પ્રસિદ્ધ થયું. (એણે તો નામ કાઢ્યું.) ૮ અંદાજ ઉપજાવવો. (લાવ કાઢવો.) ૯ ઉપાડવું, ડહાણું, ડેણું. (વાત કાઢવી.) ૧૦ સાધવું, સાધી લેવું (એણે લાભ કાઢી લીધો.) ૧૧ નિર્ગમવું, વીતવવું, લંબાવવું, વિશ્વં કરવો. (દહાડા કાઢવા) ૧૨ ઉપજાવવું, બનાવવું, ઉત્પન્ન કરવું. (તેણે રમત કાઢી અને તેણે યુક્તિ કાઢી.) ૧૩ સહેવું, લેવું. (તે કેમ જી-દગી કાઢે ?) ૧૪ ગણવું. (વ્યાજ કાઢવું.) ૧૫ નસાડી જવું, ફોસલાવી લઈ જવું, છુપી રીતે લઈ જવું (તે લોકોનાં છોકરાં કાઢી જાય છે.) ૧૬ સ્થાપવું. (તેણે મોટી પેઢીઓ ને કારખાનાં કાઢ્યાં છે.) ૧૭ ગળામાંથી બોલવું, ઘાટો પાડવો, મોઢેથી બોલવું. (જરા સાદ કાઢો તો સંભળાય.) આ ઉપરાંત જુદા જુદા શબ્દો અને જુદાં જુદાં ક્રિયાપદોની સાથે જોડાતાં ' કાઢવું ' ધાતુ વિવિધાર્થમાં પ્રવર્તે છે. જેમકે-ખણીઆ કાઢવા, રસ્તો કાઢવો, ફાંત કાઢવા, મૂળ કાઢવું. વગેરે.

કાઠી-નાખવું, કિં સંખ્યાર આણી દેડી દેવું. રહ્યાતલ કરવું, અયોગ્ય કરાવવું, નાપસંદ કરવું. ઉખાડી-ઉખાડીને નકામું વાપરવું, ખરચી નાખવું. :-તે ઘણો પૈસો કાઢી નાખે છે. નકામું ગળીને નાખી દેવું, ઉડાવી દેવું.

કાઠી-મૂકવું, કિં સંખ્યાર આપવી, નહિ રાખવું. ૨ ઉતારવું. (પાછડી કાઢી મૂકવી.) હાંકી કાઢવું, દૂર કરવું. ૩ તૈયાર કરી રાખવું. શોધી મૂકવું. (હું એ ચોપડી કાઢી મૂકીશ.) કાઠો, પુઠ [સં. કાચ.] ઉકાવો, કાવો, કપાય, જુદી જુદી વસ્તુઓને ઉકાળીને બનાવેલું પાણી.

કાણુ, સ્ત્રી સમીક્ષાના મરણ પછી રાવું, કૂટવું અને શોક કરવો તે, રાવું ને શોક દેખાડવો તે. કિં પ્રં કાણુ જવું=રોવા કૂટવા જવું. કાણુ માંડવી=રનેહી સગાં ને નાતીયાને એકઠાં કરી શોક કરવો. ૨ મરણ સિવાય બીજાને પણ એવો ' જે કોઈ બનાવ હોય તે.

(એના ઉગ્રઉપશ્ચારને લીધે આ કાણુ મંડાઈ, દેવાણું કાઢવું પડ્યું ને ખેદ થયો)

કાણુ-મોકાણુ, સ્ત્રી જેને ત્યાં મરણ થયું હોય તેને ત્યાંજ રાસરાજ થાય તે. કાણુ અને તેના રનેહીને ઘેર-અંગતના સગાને ત્યાંની રાસરાજ, મોકાણુ, (જેઉ શબ્દ ધણુખરા સાથે સાથે એકથે વપરાય છે.)

કાણુઅત, વિં કાણુ કરનાર, શોક દર્શાવનાર. **કાણુઆં,** વિં (બ. વ.) કાણુ આવેલાં, શોક કરનારાં.

કાણું, નં શાર, વેહ, ઊંઘ, પોશ, ખાકું, ગાખું, દર. ૨ કાર, બારણું, કોપણુ સપાટીની આરપાર જવા આવવાનું રેખ. ખખારું, ફાટ, મોં, નાકું, રસ્તો, રાહ. વિં ઊંઘવાણું, રથવાણું, જેમાંથી કંઈપણ બહાર જાય એવું, જેમાંથી પ્રવાહી વહી જાય એવું પોહું. ૨ જેમાં બેઠ, ચાડીચૂંચી કુચંપ હોય એવું (ધર કે કુકુંબ.) અમારું ધર કાણું છે એટલે કંઈ વાત વિચાર થાય તેમ નથી. એક આખવાણું, જેની એક આંખ ફૂટી ગયેલી હોય એવું.

કાણુંક, કોઈ એક.

કાત, નં પેદું, પેટની નીચેનો ભાગ. ૨ આય, તાકાદ, સત્ત, કાવત.

કાતડી, સ્ત્રી આમડી, તપચા.

કાતણી, સ્ત્રી કાંતવાની કારીગરી, કાતવાની ખુખી, આવક.

કાતર, સ્ત્રી [સં. કર્ત્તની.] લુગડાં, વાળ, કાગળ વગેરે કાપવાનું એ પાંખીઆવાળુ ઓભર, કાપ, કાપણી, કાતરડી. ૨ કાતરની માફક કાપી નાખે એવી ધારવાળા હાકરી. ૩ કતરાવું, પાંક પાંકું ફરતા-જવું તે, કિં પ્રં કાતર-દેરવરી-મૂકવી=કાપી નાખવું, ખરાય કરવું, ઊંઘ મિત્ર કરી નાખવું. ૨ રદ બાતલ કરવું. ૩ નુકસાન હાનિ કરવી, જનન કરવું. ૪ કમી કરવું, ઓહું કરવું. ૪ દોડા દેવો, વિચાસવાત કરવો. ૫ ઉડ ખણવું.

કાતર, વિં [સં.] ખીકણ, કાયર, ભીરુ.
૨ અધીર, ડરકણ, નાહિશ્ચત. ૩ દુઃખી.

કાતરણી, સ્ત્રીં કાતરડી, કાપ, ધાતુનાં
પતરાં કાપવાની મોટી કાતર. ૨ કાપણી. ૩
કાપવાની રીત.

કાતરતા, સ્ત્રીં [સં.] ખીકણપણું, ભીરતા,
કાયરતા. ૨ ખાયલા-હિચકારાપણું.

કાતરવું, કિં સં કાતરથી કાપવું, વેતરવું,
ઉપર ઉપરથી કાપવું. ૨ કમી કરવું, ઓછું કરવું,
થોડું થોડું કાપી લેવું. ૩ ખોતરવું, ખણવું. ૪
કરડીને ખાવું. ૫ વિચાર કરીને વર્તવું, સાવ-
ધાનીથી-ધ્યાનપૂર્વક કાર્ય કરવું. ૬ બગાડવું,
ધસાવું બોલવું.

કાતરા, પું (બ. વ.) વાંકી ને ચપટી
શીંગો. (આમલીના કાતરા કૈંચના કાતરા.) ૨
અર્ધ વર્તુલાકાર કકડા, ૩ કાપા, આંકા, ચિસોટા,
ચીરા, વાદીઆ. (જીભ અને હાથ પગ ઉપર
પડે છે તે ચીરા.) ૪ જગના અનાજનાં એકરો
ખાઈ જનારાં એક જાતનાં જીવડાં. ૫ દૂતનાં
ગોળાકાર દૂરે એવી આતસખાજ.

કાતરી, સ્ત્રીં પાતળા ગોળ ખીતા, કકડા,
છોલ, કાતરલા કકડા. (સોપારી-જેળાંની કાતરી.)

કાતરીઉં, નં ધરનો છેક ઉપરનો છાપરા-
ની લગોલગનો થોડી ઉંચાઈનો મેડો. ૨ અર્ધ
વર્તુલાકાર ચપટું અને છોલીને બેઉ બાજુ
ધાર કરોડું લાકડાનું હથિઆર. ૩ (પારસી
ગુજરાતીમાં) બેઠું, મગજ. ૪ ચુડીઓની વચ્ચે
પહેરવાનું ગોળ ચીપ જેવું કિનારીવાળું કંકણ.
૫ કટાક્ષ, ક્રોધભરી કરડી આંખે બેસું તે.

કાતરી-ખાણું, ખોતરીને ખાણું, કરડીને
ખાણું, કાતરના જેવા દાંતવતે ઝીણી ઝીણી કરચો
કરવી તે. ૨ કાપી નાંખવું, કાંચા પાડવાં, થોડે
થોડે ખાઈ જવું.

કાતરેલું, વિં કાણાં પાડેલું, કરડેલું, કાપેલું.
વેતરેયુ.

કાતરો, આંખલીનું વાંડું ફળ, બીજ પલ્લ
ફાઈ વનરપતિ-વેલીઓનાં અર્ધ ગોળાકાર ફળ.

કાતળી, સ્ત્રીં કાતરી, કંબગોળ-પાતળો
કકડો, ચીર, ચીરી. ૨ પેરાઈ, વાંસ અથવા
શેલડીના બે ગાંઠાની વચ્ચેનો ભાગ.

કાતળ, સ્ત્રીં અફવા, ખોટી ખચર, ગપ.

કાતળું, નં જાડું માથયું, જાડી ઢંગધડા
વગર ઉખાડેલી છોલ, જાડી ચીરી. ૨ મોટો
ચીરી જેવો મોટોળ કકડો, પીતો.

કાતી, સ્ત્રીં કાપવાનો દાંત, રાક્ષસી.
(સુવરની કાતી.) કાપવાનું તીક્ષ્ણ ને આકરું
હથિઆર, કાયતો, વાંકું ને અંદરની બાજુએ
ધારવાળું હથિઆર, વાંસી. ૨ કુંડું વધ કરવાનું
કાતું, મોટી છરી. ૩ કાઈનું ખરાબ ઇજ્જતારી
આંતરશક્તિ, દુષ્ટ શક્તિ, કર્તન શક્તિ. પેટમાં જખરી
કાતી, મીઠું મીઠું મુખે વડે, સંપત્તી બે કથા
કાને, આવે તો તે નહિ સહે. કેશવકૃતિ.

કાતું, નં કાપવાનું હથિઆર, જોરથી કા-
કરીને કાપવાની છરી, છરા જેવું બહુ સારી
ધારવાળું નહિ એવું હથિઆર, વધ કરવાનો છરા.
૨ કાયતો, કાતી, દાંતી. ૩ કાર વગરની છરી.

કાયાયન, પું એક વૈદિક-પૌરાણિક ઋષિ,
વરુચિ, એક મોટો પૈયાકરણી. ધર્મશાસ્ત્ર બના-
વનાર એક ઋષિ.

કાયાયની, સ્ત્રીં દેવી-દુર્ગા. કાયાયની
મત-દેવીનું એક મત. ૨ યાત્રવધ્યની સંસાર
બંધનકાર કુશળ સ્ત્રી. ૩ આધેડ ઉંમરની ભગવાં
વચ પહેરનારી વિધવા.

કાય, નં સત્વ, તર, પાણી. ૨ કૌવત,
દૈવત. :-આ લુગડામાં હવે કરો કાય નથી.

કયા-કમલા, પું (બ. વ.) કુયલી,
સાચાં લુકાં, ભૈરાંની આમથી તેમ અને તેમથી
આમ ખરી ખોટી વાત કરી નકામી ભાંજગડ
ઉભી કરવાની રીત. ટંટા, તકરા.

કયા-ગોળી, સ્ત્રીં મસાલા નાખીને
બનાવેલી કાયાની ગોળીઓ. (પાનમાં ખાવાની.)

કયાદારી, સ્ત્રીં નાજિયેરનાં છોડાં
કચરીને બનાવેલી દારી-રસી, કાચી, કાચો.

કાથી, સ્ત્રીં નાળિયેરનાં છોડાંની દારી, કાથો.

કાથીઉં, વિં કાયાનું, કાયાના રંગનું, રાતા ભગવા રંગનું.

કાથો, પું ખેરની જાલને પચાળી તેના પાણીને સૂકવીને કે ઉકાળીને કાઢેલું સત્વ. એ ઠંડા અને ઘા રૂઝવનારો છે તથા પાનમાં ખાવાના કામમાં આવે છે. ૨ નાળિયેરના છોડાંના રેસા, રેસાને વળ કપ બનાવેલી દારી.

કાઠવ, પું [સં. કર્મ.] કીચક, ગારો, પાણીને લીધે માટી ધૂળ વગેરે પચાળીને બનેલો ચીકણો ગારો, પંક, આધો. કાઠવ ફેંકવો=અપ-જશનું કામ કરવું. કાઠવ ખુંદવો=વગર લાભનો વેપાર કરવો, બ્યથ કડાકુટ.

કાઠવકીચક, પું પંક, કચરોપુલો, ગારો.

કાઠબરી, સ્ત્રીં [સં.] કોઠિલા, કાયલ. ૨ મેના. ૩ મહાકવિ બાણભટ્ટે બતાવેલી એક અત્યુત્તમ સંસ્કૃત વાર્તા. (મરાઠીમાં નવસકથા.)

કાઠમિત્તી, સ્ત્રીં [સં.] મેઘમાળા, ધનધટા.

કાન, પું [સં. કર્મ.] આંચળવાળાં પ્રાણીના માથાની જે બાજુએ પાન, પાનની દીસી અથવા બીજા કોઈ આકારનો બહાર પડતો કુર્ચા અને ચાંમડીવાળો જે પોકળ અવયવ હોય છે તે, કર્ણ, શ્રવણ, શ્રોત્ર. સાંભળવાની ધંદિય, શ્રવણેન્દ્રિય, જેનાવડે પ્રાણીઓથી અવાજ સંભળાય છે તે ધંદિય. ૨ નાકું, કાણું, ઊંઘ. (ખંદુ-કતો કાન.) લક્ષ, ધ્યાન. એ ક્યારે કાન રાખે છે. સુકાન (વલાણું.) ૧ અણી, ટાંચ. કિં ૨૦ કાન ઉઘાડવા-જોડવા=ખરી વાત સમજાવવી. કાન તજે કાઢી નાંખવું=નહિ ગણ-કારવું, ધ્યાનમાં નહિ લેવું, ઉપેક્ષા કરવી. ઉં માને છે કે નહિ હે મઠ, કાન તજે કાઢે ગતિ ગૂઢ. માંધાતાખ્યાન. કાનપર હાથ મૂકવા, કાને હાથ દેવા=તટરથ રહેવું, પોતાને કંઈ લાગતું વગરનું નથી, વા પોતે કંઈ કરી શકે એમ નથી, એવું જણાવવું, અભણપણ બતાવવું.

કાનપ્રુંકવા=ઉપદેશ કરવો, મંત્ર આપવો. ૨ લંબેરવું, ઉરેરવું, ચલાવવું. કાનમાં પ્રુંક માત્રવી=ચેતાવી દેવું. કાન ભરવા=લંબેરવું, ભરાવવું. ૨ ઉરેરવું, સાચું જોતું સમજાવી દેવું. કાન પક-ડવો=ઝાલવો=કબૂલ કરવું, માનવું. કાંડે ઝાલવો. કાન પકડાવવો-ઝલાવવો=મૂલ દેખાડવી, કબૂલ કરાવવું. કાન ચીમટવા-મરડવા, આમળવા=ઠપકો દેવો, સિક્ષા કરવી, સુધારવું, ખૂલ પકડી-ખરી વાત કબૂલ કરાવરાવીને ઠપકો દેવો, કાન કાપવા=સરસ થવું, ટપી જવું. ૨ ઠગવું, છેતરવું. કાનદવા-માંડવા-ઉલા કરવા=સૂણવું, ધ્યાનથી સાંભળવું, વાત કરનાર જાણે નહિ તેમ સાંભળી લેવું. કાન ફડકાવવા=જાગૃત થવું, તાત્પર થવું, આજસ કાઢી નાંખી કાર્ય કરવાને તાત્પર થવું. કાને આવવું, પડવું=સાંભળવું, જાણવામાં આવવું. કાન કરડવા=જાની જાની વાતો કરવી, એક-બીજાના કાનમાં છુપી વાત કરવી, સંતલસ કરવી, ઘુસઘુસ કરવું. ઉં લુઓ કાન ધણા કરડાય, પરપર પાસે, લુઓ હાથ ધણા ચંપાય, પરપર હાસે. નર્મ કાલ્ય. ૩૦ ૨૦ કાન ધણા પોતે આપ અકલયી નહિ પરંતુ જે કોઈ કહે તેવું સાંભળીને કામ કરવું તે, એકને સાંભળી આમ ને બીજાને સાંભળી તેમ કરવું. 'કાન નહિ કાન ધણા તો, માન પડે સૌ સદમાં, ખ્યાન નહિ ને કામ ધણાં તો જાન પડે ખટપટમાં. નર્મકાલ્ય. કાન ધરાણે મૂકવા=જાણી જોઈને વાત ન સાંભળવી, બહેરા થવું, સાંભળવામાં ખેટકાર રહેવું. કાનમાં અમૃતનાં દીપાં પડવાં=અત્યંત શ્રિય શબ્દ સાંભળવામાં આવવા. ઉં કુમાર લક્ષ્મણનો પુત્ર આગા કરે ॥ એ શબ્દો તો મારા કાનમાં જાણે અમૃતનાં દીપાં પડે છે. કાને ધરવું=લક્ષમાં લેવું. સાંભળવું. કાનમાં ઝેર રેડવું=કોઈને કોઈની ઉપર દ્રોહ કરાવવો, કોઈની સામે કોઈના મનમાં વેર-અપીતિ ઉપજાવવી, ધુરું જોડવું. કાને નાખવું=જણાવવું, મનુષ્ય લક્ષમાં લે કિંવા ન લે તેની દરકાર નહિ રાખતાં જણાવવું. ૨ યાદ આપવું

યોગ્ય સમયે જણાવવું, કહેવું. કાનમાંથી કોઝ ખરવાનું નહારી અશ્લીલ ભાષા સાંભળવામાં આવવી, ન સાંભળવા જેવું સંભળાવું. 'છત્તરદારો પાટીદારોની આ દીકરીઓને ચોરે બોલાવે અને કાનમાંથી કોઝ ખરે એવી માળો ભારે. ગુઠ લુઠ વાર્તાઓ. કાનની બૂટ પકડવી=શિક્ષા લેવી, બોધ લેવો, કચ્છ કરવું. કાનનું કાસું=ભોળું, જેમ સાંભળે તેમ કરી દે તેવું. ૨ ખહેરું. ઉઠે ભોળો બીમ કાનનો કાચો, માથાનો ફરેલ' ને થરો હતો. નર્મગચ.

કાનકોચીઓ, પું કાન વિંધનારો.

કાન-ખજુરો, પું એકાદ બિડસ લાંબો ચપટો અને ધણા પગલાંજો એક છવડો, કાન-વિંછુડો.

કાન-ચીમડીઉં, નં એક રાત્રિચર પંખી, ચાંમાચીડીઉં, વાગલું-વાગોલ.

કાન ચિમોરી, સીં વાગોલ.

કાન-છેરીઓ, નં (ખ. વ.) કાકપક્ષ, કાન ઉપરના વાળના ગુચ્છ. ઉઠે કલગી ઉડે ને વળી ફરફર થાયે, કાનકુંવરનાં કાનછેરીઓ, રાધા માધવ બેલડી બાબી, ફરે ડુંદડી ને લે લેરીઓ.

કાન ટોપી, સીં કાન દંકાય એવી ટોપી.

કાનડી, સીં દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના કાન-પ્રમાં બોલાતી એક ભાષા.

કાનડો, પું એક રાગ.

કાન-દોકાણી, સીં કાનટોપી.

કાનન, નં [સં.] વન, અરણ્ય, ઉઠે હરિત કાનનમાં મૃગ ચાવકો, નિદ્રતાં. છં

કાન-પટી, સીં બૂટ, કાનનો નીચલો અવયવ. એની અંદર દાડડું હોતું નથી.

કાન-પટે, પું કાને બાંધતાનો પટે, કાન દંકાય તેની રીતે માથે વિંટાળવાનો ફટકો.

કાન-ફટો, પું કાનને વચમાંથી ત્રિખી તેમાં મોટું કુંડળ પહેરનારી સાધુ-જાતજાતી એક જાત, ગોરખપંથના વેરાગીઓ.

કાન-કુસીઉં, વિં ચાડીઉં, ચૂચીખોર, નિદક, ૨ કાન લારનારું, ભંભેરનારું.

કાન-મૂળીઉં, નં કાનના મૂળમાં થતો એક ગ્રંથી રોગ. કાનના નીચલા અવયવમાં થતી માંઝ.

કાનસ, સીં અતરડો, અતરડી, રેતડી, લોદાને અથવા બીજા ધાતુને ધસવાનું ખરા લોદાનું રેતીઆ કામળ જેવું પુદાર ઠંસારા અને સોની વગેરેનું એક ઓળર.

કાનસિયાળ, સીં કાનખજુરા કરતાં નાનું એક જાતનું જંતુ.

કાનસીઆં, પું (ખ. વ.) કાકપક્ષ, કાન ઉપરના વાળના ગુચ્છ. ઉઠે દીકરીઓના દામ, હુલ્લે લાગ્યા રસિયા, કરે કારમાં કામ, કેસ પૂરે કાનસીઆં. કૃષ્ણરામ.

કાનીન, પું [સં.] કુંવારીનો ઉકારો, કન્યાપુત્ર. જેમકે ગાસ, કર્ણ વગેરે.

કાની, અઠ (કાણી) પે, માફક, પ્રમાણે. :-ઝાકાની કાની થું કરે છે ?

કાતું, નં એક જાતનું વાણું.

કાતુડો, પું ત્રીકૃષ્ણ, કાન, નંદ, વસોદનો બાળકપુત્ર.

કાતુન, પું [મ.] કાપડો, ધારો, નિયમ. ૨ વ્યવહાર, ચાલ, વિચાર, પ્રથા, રીત.

કાનેકાન, અઠ પરંપરા, એક કાન'થી બીજે, બીજેથી ત્રીજે એમ, કાનોકાન.

કાનો, પું હાંપ 'અ' (આ) નું ચિહ્ન, અક્ષરની આગળ મૂકવામાં આવતી પાણી (૧).

કાનોઆત્રા, સીં કાનો અને માના=ઓકારનું ચિહ્ન. (૧).

કાપ, પું વાદ, કાપો, કાપતું તે, છેદ, ઝાંકો, ધા, કટકો, ચીરો. ૨ વેનરનું તે, વેન-રવાની રીત. ૩ વાદ, આકાર, રોગ. ૪ કાપડી, કટકો, ચીર, જામ. ૫ સીંઓના કાનનું એક ધરાણું. ઉઠે લાવ આવ આ મોતીના કાપ. તનમનીચરે, તારે કમનંદ્ય કાને પહેરતું

વટકણીઆરિ. ૬ લીટા, આંકા, રખા. કિં ૩૦
કાપ કાઢવાનુંવેતરવું. કાપ મકવો=છેલું, વાઢી
નાખવું. ૨ ૨૬ કરવું.

કાપકુપ, સીં યોડુંધણું આમતેમ કાપવું
તે, ટેકેકાણે કપાવું-કતરાવું તે. ૨ કાપકાપ,
છેલ્છેલા, ધટાડો, ધટ, કસર કરવી તે, ઓણું
કરવું તે. કિં ૩૦ ઓણું કરવું, આમતેમ કરીને
ધટાડવું, બાળણી કરવી.

કાપટથ, નં [સં.] કપટ, કપટતા, છળ,
શકતા, સાકચ, કપટનો જે ભાવ તે.

કાપક, નં [સં. કપટઃ] કપડું, લુગડું
વસ્ત્ર, રને કાંતી વણીને બનાવેલું પટ, કપડાનો
થોક.

કાપડી, પું [સં. કાપાલિક.] સાધુ સં-
ન્યાસી. ૨ એક ભાગણુ ભત, શરવણુ, તરગાળા
વગેરે. ૩ ભાગણુ. ઉં કુકથી કાપડી વેશ ધર્મો,
મધુકરી ભાગવા આવીઓ, શામળ. કાપડું
પહેરનાર, કાપડું પહેરી બવાઇ એલ વગેરે કર-
નાર, સ્ત્રી વેપ લેનાર. (નાટકમાં.) સીં નાનું
કાપડું, છોકરીનું, કાપડા જેવું શરીર પહેરવાનું
નાનું હુંક વસ્ત્ર.

કાપડીઓ, પું કપડાં વેચનાર, કાપડ
વેચવાનો ધંધા કરનાર, લુગડાનો વેપારી.

કાપડું, નં કાંચળી, ચોળી, સીંઓને
છાતીએ પહેરવાનું શીવેલું બરડે કસવાળું વસ્ત્ર.

કાપણી, સીં કાપવું તે, કાપવાની રીત,
કાપવાની ઢંગ. ૨ પકિલા અનાજને કાપવું તે,
પાક ઢાળવો તે, કાપી લેવું તે. ૩ પાતુનાં પ-
તરાં કાપવાની કાતર.

કાપલાકુપડી, સીં કકડાકકડી, કાતરથી
કે હથિઆરથી કપડા વગેરેના જે નાના મોટા
કકડા પડેલા હોય તે, લુગડાના મોટા નાના
કકડા, કુચાકુચી.

કાપલી, સીં ચિંદરડી, ચીર, કાગળ કે
કપડાનો નાનો કકડો, કકડો.

કાપસો. પું કાગળ કે કપડાનો કકડો,
મોઢું ચિદરડું, ધાગો, રૂચો, છાંચલો.

કાપવું, કિં સં [સં. કર્ત્વ=કર્તન=પ્રા.
કર્ણન=કાપવું.] હથિઆરવડે છુંડું પાડવું, ચીરવું,
વાઢવું, બેઢવું. ૨ ધટાડવું, ઓણું કરવું, બાઢ
કરવું. ૩ બાતલ કરવું. બુંડું પાડવું. ૪ વટારવું,
છુંડું પાડવું. :-સ્ત્રો કાપવો. કિં ૩૦ નોતરું
કાપવું=ચાતિબહાર કરવું, નહિ નોતરવું.

કાપાકાપ, સીં પરસ્પર જે સેનાઓમાં
કતલ ચાલવી તે, આમનસામન કાપવું તે, વાઢા-
વાઢ, કતલ, છેલ્છેલા, ખુનરેણ, મારામાર, કાપા-
કાપી, અ-યો-યર્માં ઉચ્છેદક વૃત્તિ હોવી તે.

કાપાકાપી, સીં કતલ, ખુનરેણ. ૨ મારા-
મારી, લડાલડ. ૩ દ્રેપ, અદાનત, કાપાકાપ.

કાપાકુપ, સીં કાપાકાપ. ૨ વધધટ,
છાંટ, ઓણું કરવું તે.

કાપાકુપી, સીં ધટ, ધટાડવું તે.

કાપાલિક, પું [સં.] માયાની યોપરીઓ
રાખનારા સિવના ઉપાસક એક જાતના સાધુ
અગ્રી.

કાપાલી, પું કપાળ ધારણ કરનાર સંકર,
શિવ.

કાપુસ, નં [ન.] ૨, કપાસ.

કાપો, પું કાપ, ચીરો, વહેળિયો, આંકા,
લીટા, લિસોટા, શળ.

કાફર, વિં [આ.] નારિતક, મુસલમાની
ધર્મને નહિ માનનાર. લુચ્ચું, દોડું, ખંપું, હરામ
ખોર, માયાનું ફરેલ. ૨ અધર્મી, ધર્મ વગરનું,
જંગલી. ૨ પું આફ્રિકાના ધર્મરહિત જંગલી
લોક.

કાફરી-(કાફિરી.) પું [આ.] આબિસિ-
નીઅન, હંચસી, સીધી. ૨ આફ્રિકાનો રહેવાસી.

કાફીલો, પું [આ.] સંધ, ટોળું, સમૂહ,
સમુદાય. ૨ લરકરના સિપાઇઓનો સમૂહ,
ટૂકડી, પુલટણ. ૩ દરિઆઇ લરકરનો કાફીલો.
લગાવક વહાણોનો સમુદાય.

કાખર-(કાખર) સીં મેનાના જેવડું ને
તેને મળતું કાળા જુખરા પણ ચાંચ અને ગળા
આગળથી પીળા રંગનું એક પંખી,

કાબરચીતરું, વિં [સં. કરુર.] બહુરંગી, એક અથવા એક બેથી વધારે રંગવાળું, ચિત્ર વિચિત્ર, શબ્દ, બુદ્ધા બુદ્ધા રંગનાં ધાખાંવાળું, તરેહવાર રંગનું.

કાબરી, સ્ત્રીં કસુખીનાં બીઆં ર ઘોળા અને કાળા રંગની તલી. ડ ઝીણાં ને રંગ બેરંગી તલી બીઆં. કાબરીનું તેલ=કસુખીનું તેલ.

કાબરીઉં, -લુઓ કાબરચીતરું.

કાબરું, વિં [સં. કરુર.] રંગ બેરંગી, તરેહ વાર રંગનાં ધાખાંવાળું, કાબરચીતરું, ચિત્રવિચિત્ર.

કાબસ, પું તેલનો કચરો.

કાબા, પું (બ. વ.) [અ. કર્બર=વાધ.] સોરઠે-કમ્મ તરફ વસતા ચોર અને ચાંચિઆઓની એક જાત, ચોર, ચાચિઆ, હુટારા, જમીનઉપર તેમજ સમુદ્ર ઉપર હુટારાટનો ધંધો લાઇબેટલી એક જંગલી જાત. ઉં સમય સદા પલવાન હે નહિ પુરુષ પલવાન, કાષે અર્જુન છુટિયો, દહી ઘટુવ દેહી વાન.

કાબુ, નં [આ.] અંકુશ, દાખ, ધાક. ૨ અખત્યાર, સત્તા, કુકમ. ૩ કબજે તાબો. ૪ વળન, ભાર, બોજ.

કાબુદાર, વિં [આ.] વળનદાર, ભાર બોજવાળું. ૨ સત્તા મરાવનાર ૩ કબજે રાખે એવું.

કાબુલ, નં [આ.] અશ્વાતીરતાનનો એક પ્રાંત. અશ્વાતીરતાનનું પાટનગર.

કાબુલી, વિં [અ.] કાબુલનું. કાબુલનો રહેવાસી, પઠાણોની એક જાત.

કાબેલ, વિં [અ. કાષિત.] પહેચેલું, પુસદી, હોશિઆર, પાવરધું, પકડું. ૨ પ્રવીણ, જાણીતું. કાબનું ગાંઠયું જાણ નહિ એવું, ખંધું.

કાબેલિયત, સ્ત્રીં [અ.] કૌશલ્ય, હોશિઆરી, બાહોશપણ, નિપુણતા, ખગડેદરી, પુસદીપણ, પકાઈ. ૨ ચતુરાઈ, ચાલાકી, પટોચેલાપણ, ખબાઈ.

કાલા, -લુઓ કભારમ.

કામ, નં [સ. ક્રમ=કરવું ઉં કર્મ.] કાજ, કર્મ, કાર્યકૃતિ, કૃત્ય. જે કંઈ કરવું અથવા કરેલું હોય તે. ૨ વ્યવસાય, વ્યાપાર, ધંધો, રોજગાર, કરવાપણું. સંબંધ પ્રકરણ, બાબત, વિષય, પરતુ અગત્ય, જરૂર ઉપયોગ. ફરજ, ધર્મ. ધરજા, અર્થ, મતલબ. (માટે) ઉં કહે ક્યારે આવશે મોકુળ ગામજી, માતપિતાને મળવા કુખરામજી ૬. કિં ૩૦ કામ આવવું=ઉપયોગી થવું. ૨ મરી-ખાઈ જવું. કામ કરવું=ખાનવવું. ૨ અર્થ સારવો. કામ જોવું=કૃતિથી મનુષ્યની પરીક્ષા કરવી. ૨ તપાસવું. કામ થવું=અર્થ સરવો. કાર્ય જનવું. કામ પકવું=જરૂર પડવી. ૨ પરિચયમાં આવવું. કામ પાડવું=અતુલ્ય લેવો, કામ નિમિત્તે મળવું. સંબંધમાં આવવું. કામ મળવું=ધંધો રોજગાર પ્રાપ્ત થવો. કામ લેવું=કામ કરાવવું. કામ સરવું=અર્થ ફળવો. કામ સોંપવું=કામ લાગાવવું, વિશ્વાસ કરવો. કામ ચલાવવું=ફરિઆદ સાંભળવી, શુનાની તપાસ કરવી. ૨ નિભાવવું. ઉં જે મળે તેનાથી કામ ચલાવી દેવો. કામ કાઢી લેવું=અર્થ સાધી લેવો. કામ સંભાળવું=ફરજ ખાનવવી, ધ્યાનથી કાર્ય કરવું.

કામ, પું [સં. ક્રમ=કામ.] ધરજા, અભિલાષ, ભાવ, લાલના, પ્રીતિ. પ્યાર ૨ કામદેવ, મદન, મનમથ, અનંગ, રમર, રતિપતિ, ૩ આનંદ. ૪ દિત. ૫ અનુમતિ. ૬ મનોરંધ, ૭ વિષય-વાસના.

કામકાજ, નં નાનું મોટું કોઈ પણ કામ, ધંધો, રોજગાર, વેપાર, વ્યવસાય.

કામકેલિ, સ્ત્રીં [સં.] રતિરમત.

કામકીડ, સ્ત્રીં [સં.] રતિકીડન, સ્ત્રી પુરપણું કામ પ્રસંગથી રમવું તે.

કામગરું, વિં કામતાણું, કામમાં મન્યું રહેનાર, કામાયું.

કામગીરી, સ્ત્રીં ફરજ, ધર્મ, ૨ નોકરી ચાકરી, અમુક પદવી જમાને અંગે જે કંઈ કામ કરવાનું હોય તે ૩ સત્તા, અધિકાર.

કામચલાઉ, વિં સાધારણ રીતે કામ ચ.

કામાયું, વિં કામકાજ કર્યા કરનાર, જેને ધણું કામ હોય તે, ઉદ્યોગી.

કામાવેશ, પું [સં. કામ+આવેશ.] કામનો જુરસો. વિષયાભિલાષની તથ્ય.

કામાસન, નં [સં.] કામ દખાય એવું ને આસન=મેસવાની રીત તે.

કામાસે, નં [સં. કામ+અસ.] કામનું દે'કવાનું હથિઆર, ખાણ.

કામાંધ, વિં [સં. કામ+અંધ.] કામથી આંધળું, કામ બાપવાથી સારાસાર વિચાર ગુમાવી ખોટું, કામમુઘ્ધ. કામના વેગથી કર્તવ્ય યત્ન.

કામિની, સ્ત્રીં [સં.] સ્ત્રી, સુંદર સ્ત્રી, પ્રેમાળ સ્ત્રી, કામી સ્ત્રી. કામની. ઉં x x સાદી રુડી સદનમાં, કામિની ન હોય તો કહો તેને શા કામની. કં. કં. કાં.

કામી, વિં જેને કામની બહુ જ ઇચ્છા રહેતી હોય એવું, કામની ઉમ ઇચ્છાવાળું, ઇશ-કના જેરસાવાળું, અતિ વિષયાભિલાષી.

કામું, નં કામ, કાર્ય. ૨ બ્યાપાર, ક્રિયા. ઉં=સેવકને સંમાન કરીને સોપો કામું કૃત્યારામ. કામું કામાને શીખવે=કામ જ કામ કરનારને કામ કરનાં શીખવે છે, અર્થાત્ અનુભવથી જ માણસને આવડે છે.

કામુક, વિં [સં.] ઇચ્છા રાખનાર, કામ ભાવનાવાળું. ૨ કામી, વિષયી, લપટ, અગ્રીક.

કામુકા, સ્ત્રીં [સં.] વિષયી સ્ત્રી, જેનામાં બહુ કામ હોય એવી સ્ત્રી, કામવતી. રસિકા, વિદાસિની.

કામેજી, વિં [સં.] કામની ઇચ્છાવાળું, કામી.

કામેટી, સ્ત્રીં [અં. Committee.] તપાસ કરનારી મંડળી. ૨ પરીક્ષા, તપાસ.

કામેશ્વર, પું [સં.] શિવ, શંકર, મહાદેવ.

કામેશ્વરી, સ્ત્રીં [સં.] પાર્વતી, દુર્ગા. દેવી. (શંકર કામને આપી મળેલા હોવા તે જ્યારે

શંકર પાર્વતીનો વિવાહ થયો ત્યારે તેને કરીને જ્યોતો કર્યો તેથી પાર્વતી કામેશ્વરી કહેવાય છે.)

કામો, પું કામ, મોટું કામ, પરાક્રમ, યુગ્મ રાતનવાળું કામ, (કાઠિઆવાડ.)

કામોદય, પું [સં.] કામનો ઉદય થયો તે, જુવાની, તારુણ્ય આવવું તે. ૨ કામ ઉત્પન્ન થયો તે.

કામોરો, પું કામદાર (હાલાર.)

કામ્ય, વિં [સં.] ઇચ્છાવાળું, જેમાં લાભની ઇચ્છા હોય એવું, બદલાની ઇચ્છાવાળું, રવગોદિકની ઇચ્છા માટે જે દાન અપાય તે કામ્યદાન કહેવાય છે. ૨ કર્તવ્ય કર્મ. ૩ સુંદર, રૂપાળું, કમનીય.

કામ્યકર્મ, નં [સં.] કળની ઇચ્છાવાળાં કર્મો તે.

કામ્યતા, સ્ત્રીં [સં.] સુંદરતા, મનોહરતા.

કામ્યશ્રાદ્ધ, [સં.] જેમાં અમુક ઇચ્છા-કળ રહેલું હોય એવું ને શ્રાદ્ધ તે.

કામ્ય, સ્ત્રીં કામ્ય, શરીર, કહેવર.

કામ્યકલ્પ, નં દેહનું કૃત્ત, શરીરની પીકા. ૨ દેહને તપ વ્રત વગેરેથી કમવો તે, ૩ શારીરિક શ્રમ, મહેનત, આપાસ.

કામ્યચિકિત્સા, સ્ત્રીં શરીરની તપાસ કરતી તે, શરીરના રોગ મટાડવાની જે પરીક્ષાને સારવાર તે.

કામ્યદીપ્તિ, પું અગિઆરમું સરાવનારું બાલણ.

કામ્યદું, નં [સં. કામ્ય=અગિઆરમાનું શ્રાદ્ધ.] અગિઆરમાનું શ્રાદ્ધ. (જારમાનો પિંક વહેરાય ત્યાં લગી મરનારનાં સગાંને સતક રહે છે તેથી ગુદ્ધ બાલણો તેમનું અન્ન ખાતા નથી, તેમ ક્રિયા પણ કરાવતા નથી. એ ક્રિયા નિમિત્ત જે શ્રાદ્ધ, અન્નદાન બલિ વગેરે તે કામ્યદું.) ૨ અગિઆરમાની શ્રાદ્ધ અલગબાજન ઉત્પાદિ ક્રિયાઓ તે, ઉં 'કંચનું કરવા કામ્યદું, આપ્યા પાનાં ઝેર. સામ્રા.

કાયદાસર, વિં કાયદા પ્રમાણે હોય તેવું, કાયદાને અનુસરતું.

કાયદેસર, અં કાયદાની રીતે, કાયદા પ્રમાણે.

કાયદો, પું કાયદપણુ જાતનો વ્યવહાર સારી રીતે ચલાવવાને માટે કરેલા નિયમો તે, ધારો, કાનુન, શાસ્ત્ર, આચાર, કુકમ. ૨ ધોડાના ચોકડા સાથે સંબંધ રાખતી દોરી, જે તેનું મોં ઉચું રહેવા માટે ડોકની હાંસડીના આંકડામાં બરવવામાં આવે છે તે.

કાયનાત, સ્ત્રીં [અ.] ચકિત, ખજ, સત્તા, વિસાત, માલ, સત્ત્વ, હીર, નૂર.

કાયફળી, નં સોપારી જેવડું ઓપધિના કામમાં આવતું એક ફળ.

કાયફળી, સ્ત્રીં કાયફળનું ઝાડ.

કાયમ, વિં [મા.] હમેશનું, નિત્ય, સ્થિર, હમેશ રહે-આલે-તેવું, ટકી રહે એવું, ખહાલ, ખસે-ફરે નહિ એવું, મંજુર, મુકરર. કિં પ્રં કાયમ=કરવું=ખહાલ કરવું, નક્કી કરવું, મુકરર કરવું. કાયમ રાખવું=જેમ હોય તેમનું તેમ રાખવું, જેવું રણુ કર્યું હોય તેવું તેવુંજ મંજુર રાખવું. ૨ રહેવા દેવું, ફેરવવું નહિ તે.

કાયમ-ખરડો, પું જેમાં ખેતરનું નામ, માપ, ફર, ઝાડ, ખેતુતનું નામ વગેરે તપસીલ લખેલી હોય તેવી તલાટીની એક નોંધપોથી, કાયમની વિગતવાળું લખાણ.

કાયમકાયમ, વિં હમેશનું, નિત્યનું.

કાયર, વિં [અ. કાયલ. (સ. કાતર.)] યાકી અથવા કંટાળી ગએલું, હેરાન. કામથી, શ્રમથી કે ખટપટથી હારી જાય, તાસ પામે એવું. ૨ નાહિમત, હીચકારું, ડરકણુ, અચર. ઉં થર હોય તે રણુ ચડે ને નહિ કાયરનું કામ. કિં પ્રં કાયરકરવું=હેરાન કરવું, કંટાળા આપવો, યકવડું, મહેનત આપતી. ચીટવડું.

કાયરતા, સ્ત્રીં હીચકારાપણું, અક્ષમતા, નેર્મજતા, કાયરપણું.

કાયરપણું, નં હીચકારાપણું. જુઓ ઉપલો શબ્દ.

કાયરું, જુઓ કાયર.

કાય-રોગ, પું દેહરોગ, શારીરિક વ્યાધિ. ઉં પરનારી પાળી સમી, કાયરોગ કરનાર. સામજી.

કાયલી, વિં રોગથી કાયર થઈ ગએલું, માંદું, આજીરી, બિમાર, સહેજસાજ માંદું અને નિર્બળ થઈ ગએલું હોય એવું, અનારામ.

કાયસ્થ, પું હિંદુઓની એક જાતિ, નાત. ૨ લકીઆનું, કારકુનીનું કામ કરનારી એક નાત.

કાયા, સ્ત્રીં [સં.] શરીર, દેહ, તન. ઉં કુંભ કાચો કાયા જાવરી, જોછને કરજો નતન. ૨ જનનેદ્રિય. કિં પ્રં-રાખવી=શરીર સંભાળવું, કામકાજ અને મહેનત કરતાં શરીરને સંભાળવું. કહેવું માયાને બધ છે કંઈ માયાને બધ છે=ધનદાસતને ચોરનો કે પૂત્રોને બધ રહે છે, કાયા-નકરા શરીરને કંઈપણુ બધ નથી, અર્થાત્ દેહ નિર્ભય છે, માત્ર તેને માયા લાગેલી હોય તો તે હરાધ જવાનો બધ રહે છે.

કાયાકષ્ટ, નં [સં.] દેહકષ્ટ, શરીરને કષ્ટવું તે.

કાયાકુટી, સ્ત્રીં શરીરને કષ્ટ આપવું તે, તપ, તપ, ધત્તાદિક. ૨ પીડા.

કાયાકુટી, સ્ત્રીં એક જાતની વનસ્પતિ. કાયાકુટીનું તેલ=શરીરમાં ચતા કળતર ઉપર ચોળવાનું કાયાકુટીમાંથી બનાવેલું તેલ.

કાયિક, વિં [સં.] શારીરિક, શરીર સંબંધી, દૈહિક. કાયિક, વાયિક અને માનસિક એમ બોધાય છે.

કાર, અં કર્તૃત્વ વાચક પ્રત્યય-ચિત્રકાર, પ્રંથકાર. ૨ અક્ષર ઉચ્ચાર વાચક પ્રત્યય-કકાર, મકાર, યકાર. ૩ 'પણું' દેખાડનાર પ્રત્યય-અહંકાર, અંધકાર, રજૂકાર. ૪ પું ઉવમ, ઉલોમ, ધધો:-ઉં વહેવાર નહિ તો કો વેપાર, ને કમાઈ નહિ તો યાનો કાર. રસમજ. ૩ સાખ,

આટ, આખર:-ઉં આવતાં રખે વાર લગાડો,
પટશે વેપારીમાં કાર. રામજી. ૪ માન, પ્રતિષ્ઠા,
આખર:-ઉં કારં તકરાર કરી યુદ્ધમાં મેળવો,
મેળવો ભૂમિમાં બબ્બ સાથી. કાલકૈરતુલ. ૫
ભાર, બોજ, વળન:-ઉં એનો કાર પડવાનો
નથી. ૬ નિશ્ચય. ૭ યત્ન. ૮ ક્રિયા. ૯ સંબંધ.
૧૦ ફેરફાર. ૧૧ ભોષ, પાલખી ઉચકનાર.

કારક, પું [સં.] ક્રિયા પ્રયોજક. (બ્યા-
કરણમાં.) વિભક્તિઓના લુદ્ધ લુદ્ધ અર્થ
બતાવનાર. (છટ્ટી સિવાય બીજી બધી વિભ-
ક્તિઓના અર્થ તે બતાવે છે):-કર્તા, કર્મ,
કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન અને અધિકરણ દરેક
પ્રત્યય. ૨ કરનાર:-સુખકારક, શુણકારક.

કારકિર્દી, સ્ત્રી [ફા. કારન-કર્દગો.] જ્યાં
સુધી જોનો કારભાર ચાલુ હોય ત્યાં સુધીનો
તેનો જેટલો કાર્ય કરનાર તરીકેનો વખત તે,
અમલ, કારભારનો કાળ, કારભારીપણું, અમ-
લનો વખત. ૨ અમલ દરમિયાન ચલાવેલું જે
કામકાજ તે, વહીવટ.

કારકુન, પું [ફા. કારન-કર્ન.] લખ-
વાનું કામકાજ કરનારો નોકર, દફતર-હિસાબ
અને કાગળપતર લખવા વાંચવાનું કામ કરનાર,
મહેતો, શુમાસ્તો.

કારકુની, સ્ત્રી [ફા.] કારકુનપણું, મહે-
તાગીરી, શુમાસ્તી, કારકુનનું, લખવાનું તથા
હિસાબ વગેરેનું કામકાજ કરવું તે. ૨ લઘી.
આપણું, લેખત ચતુરાઈ. ૩ હુઆઈ, પાઈ,
દાવપેચ રમવાની જે આવડત તે.

કારખત, સ્ત્રી મહેનત, તરદી, શ્રમ.

કારખાતું, નં [ફા. કારખાને.] જેમાં
મોટું ધુતરકળાનું કામકાજ ચાલતું હોય તે
જગા, મકાન. (ગોદી, ટંકશાળ, મીલ વગેરે.)
૨ કોષપણ મોટા ધુતરી કામકાજનું ખાતું. ધણા
માણસોથી ચલાવવામાં આવતું મોટું કામ. મોટા
પાયાપર કોષપણ વસ્તુ કરવા-બનાવવાનું ખાતું.
સુતરનું કારખાતું; કામજ બનાવવાનું કારખાતું.
અમુક કામકાજ કરવાનું ખાતું અથવા ફેકાણું.

કારગત, સ્ત્રી કામ, અર્થ, ૨ ચલણ. ૩
ચકિત. કાવત. ૪ અસર. (અસરકારક થવા-
પણું. કામમાં આવવાપણું.)

કારચળી, (કારચોળી) સ્ત્રી રેશમ
ઉપરનું જરીનું ભરત, સોનેરી રેપેરી ભરતકામ.
સુખડ ઉપર કરેલી કાતરણી.

કારજકારી, નિં [સં. કાર્ય+કાર.] કાર્ય
કરનાર, કામ કરી આપનાર. ૨ શુણકારી, ઉપ-
કાર કરનાર, પરાપકારી.

કારડો, પું [સં. કેદાર] પાણી ભરાઈ
રહે એવું ખેતર, ક્યારડો. ૨ કરવડો:-કરમાં
આપ્યો કારડો.

કારણ, નં [સં.] જેથી કાર્યની ઉત્પત્તિ,
કામની પ્રવૃત્તિ થાય તે અસલ વાત, વસ્તુ વિશેષ
હેતુ, બીજ, મૂલ. ૨ આધાર, પાયો; ઉદ્દેશ,
અર્થ, મતલબ. ૩ અગત્ય, ગરજ, જરૂર. (કોષ-
પણ વસ્તુનું મૂળ તે તેનું કારણ કહેવાય છે.
વિચારકોએ કારણના ત્રણ ભાગ પાડેલા છે: ૧
સમવાયી કારણ. ૨ અસમવાયી કારણ અને
નિમિત્ત કારણ. ૪ સમબ. ઉં રાત્રી મૃતું
દેખી નાળનું. નારદજી એમ પૂછે, પટરાણી દીસતી
નથી તે, કહોને કારણ શું છે. ૫ ભૂતપ્રેત, મુંઠ,
વરીકરણ પ્રત્યાદિ તાંત્રિક બધા. અં કેમો,
એટલા વાસ્તે, અર્થે, લીધે, માટે.

કારણ-અવતાર, પું [સં.] અમુક કાર્ય
કરવાને ધિર જે અવતાર લે છે તે.

કારણકે, અં કેમકે, કાજે, તેથી, વાસ્તે.

કારણતા, સ્ત્રી [સં.] કારણપણું, હેતુતા,
મૂળપણું, બીજપણું.

કારણદેહ, પું [સં.] કર્મફલને કારણે
બંધાએલી જે સ્થૂલપિંડ કાપા તે. હું સ્થૂલદેહથી
લિલ છું, એવું બાળુવા છતાં પણ પોતે કાજ
છે તે બહી ગએલો અવિદ્યાવેષિતજીવ. ૨ માયિક
સ્વરૂપ.

કારણભૂત, નિં [સં.] કારણરૂપ મર્મ
પણું તે, કારણરૂપ, પ્રયોજક, સહકારી, સાધ-
નભૂત. સાધક, કારક.

કારણવાદી, વિં [સં.] 'કારણુને' લઈ વાદ કરનાર, મૂળ વસ્તુ ઉપર તત્કાર ચલાવનાર, પૂર્વપક્ષી, ફરિઆદી, વાદી.

કારણુ શરીર, નં [સં.] કારણવાળો જીવ, (આ શરીર મારું છે અને હું આ શરીર રૂપ છું, એમ માનનારો માયા-અજ્ઞાનથી વીંટા-એલો જીવ.) સિંગદેહ, સૂક્ષ્મ શરીર. ૨ અચુક કાર્યને માટેજ જેણે શરીર ધારણ કરેલું હોય એવો આત્મા, માયાવી દેહ.

કારણુ-સર, અં મતલબસર, સખળે, કામને માટે-અર્થે, લીધે, મતલબે, જરૂરસર.

કારણી, વિં [સં. કારણી.] કરનારી, બનાવનારી, યોજનારી. ઉં કદપના માત્રની કારણી. નિષ્કલાનંદ.

કારણોત્તર, પું [સં. કારણ+ઉત્તર.] કારણુનો જે ઉત્તર તે, પ્રત્યુત્તર, જવાબ.

કારતક, પું [સં. કાર્તિક.] વિક્રમ સંવતનો પહેલો મહીનો. જુઓ કાર્તિક. કારતક રનાન=આસો સુદિ ૧૧ થી તે કારતક સુદિ ૧૧ સુધી સવારના પહેરમાં કૃતિકા નક્ષત્ર અસ્ત થાય તેની પહેલાં નદીમાં કે જળાશયમાં સ્નાન કરવાનું એક વ્રત.

કારતકી, વિં કારતક સંબંધી, કારતકને લગતું, કારતકનું. કારતકી પુનમ=કાર્તિક મહીનાની પૂર્ણિમા.

કારતુસ, પું [અં. cartridge] કલાષ, ચામડું અથવા કાગળની દારૂ ભરેલી કાથળી, દારૂની ટોટી. (વારંવાર બંદુકની નળીમાં દારૂ ભરવો, કુચા નાખવા અને ગોળી મૂકવી તે લઝા-પના વખતમાં પાલવે નહિ માટે જોઇતો દારૂ અને ગોળી વગેરે સાથે તૈયાર કરેલો ફટાકોડો, ટોટો, ટોટી.

કારદાન, નં [ફા. કાર+દાન+] લીક-મત, યુક્તિ, તદબીર. ૨ યોજના, કળા, રચના. ઉં એસા અચ્છા એસા જુરાં, ક્યા કરના કારદાન. નિરાંતબક્તા.

કારભાર, પું [ફા.] વ્યવસ્થાનું કામ, વહીવટ, અમલ, કારકિર્દી. એકાદ મોટા કામની વ્યવસ્થા કરવાનો જે વ્યવસાય તે, ખટપટી-જંજળળી કામ, રાજકારભાર, લગનનો કારભાર. કારભારણુ, જીં કારભાર કરનારી જી. કારભારીની જી.

કારભારું, નં કારભારીનું કામ તે, કારભાર કરવો તે, કારભારીની જે દરમિયાનગીરી તે, કારકિર્દી, અમલ બજાવણી.

કારમું, વિં [સં. કારણ+રૂપ.] જેનું સત્ત્વ-રૂપ સમગતું ન હોય એવું, રૂપ શુદ્ધથી ચમત્કારિક, અદ્ભુત, અજબ, નવાઈ જેવું. [કામરૂપ] અચળો ઉપગમે એવું, સુંદર, રૂપાળું, લોકાત્મર, દેવી. ૨ બધા ઉપગમે એવું, બધંકર, બિઆમલું :-કારમો વા.

કારમોક, અં અચાનક, એકદમ.

કાર-વહેવાર, પું [કાર્ય+વ્યવહાર.] કામ કાજ તેમ જ રીતભાત. (જેનાં કામ તેમ જ જેનો વહેવાર સારાં હોય તેનો 'કારવહેવાર' સારો કહેવાય, ને નકારાં હોય તેનો 'કારવહેવાર' નકારો કહેવાય.) આખર, પ્રતિષ્ઠા.

કારવ; પું [સં.] કાગડો, વાઘસ, કાગ.

કારવા, પું [સં. કાર્ય+વ્યવહાર.] પ્રતિષ્ઠા જાપ, સાખ.

કારવી, જીં [સં.] કાગડી. ૨ અશ્વગંધા. ૩ મેથી.

કારવો, પું [સં. ત્રહાર.] એક તરફનો ફેરવો, ફેરવાનો નાચ, ફેરવા વખતે ગાવાનો રામ.

કારસાજ, જીં [સં. કાર+સાજ.] મુંડી, અવેજ, અનામત. પંત્યાળામાં અશ્વિના વખત માટે જે અનામત રકમ જુદી રાખવામાં આવે છે તે.

કારસી, જીં મોટા જોખ, મોટા કાંટા, કંપાણુ. ક્યાસ લાકડાં વગેરે જોખવાનું લોદાનું વજન, કરણ.

કારસીઓ, પું દિવસાની સાંજે ભરવ-વાતો પાટીએ મારેલો આંકડો, કડું.

કારસો, પું. ખેત, પ્રબંધ. ૨ યુક્તિ, તદ-
ખીર. ૩ ઉદ્યાન, મનસુખો.

કારસ્તાન, નં. [ફા. કારસ્તાન.] એવું
તોફાન-પાંધણ, કે જેનો કર્તા જાહેર થએલો હોય
નહિ. ખીજાઓને ચઢાવી પુલાવીને ઉભો કરેલો
પ્રબંધ, દંદ, તોફાન, મસ્તી, હુમ્મ્યાઇનું કામ,
તરકટ.

કારસ્તાની, વિ. કારસ્તાન કરનાર, પ્રબંધી,
તરકટી. ૨ તોફાની.

કારંગ, પું. પુવારો, પુવારાવાગો બાગ,
કારંગો, પું. [ફા.] લુઓ પુવારો, કારંગ.
કારકવ, નં. [સ.] એક જાતનું જળચર
પંખી, બનક.

કારકંબૂહ, પું. [સ.] છુદ્ધમનો સાધુ.
૨ કારકવના આકારની-ઘાટની સૈ-ય રચના.

કારા-ખડીઓ, પું. અશુભ ખખર લઇ
જનાર, કાળોતરીઓ, ૨ ઓં કરાખીઓ, સીવેલાં
કાપડામાં જે કાપડી બગલમાં આવે છે તે.

કારાગાર, નં. [મં. કારા-આગાર.] બંદી-
ખાતું, કેદખાતું, પુરંગ, બધનગહ.

કારાનુહ, નં. [સં.] બંદીખાતું, પુરંગ,
કેદખાતું.

કારાપારો, પું. (બ. વ.) ધારીને-સુદ્ધિ
પુરસર કોષ્ટના કામમાં હોય કાઢવો તે, ખેતું
ખોલવું, વાંધા કાઢવા તે. ૨ સુધાયુથ, સાચા-
લુઠા, સુધણાં.

કારિકા, ઓં. [સં.] જેમાં સમજણ આપી
પુલાસો કર્યો હોય એવું ગદ્ય કે પદ્યમય દીકાનું
લખાણ, દીકા, વિવરણ. ૨ કુંકામાં બહુ અર્થ
રેખાનારું લખાણ.

કારિષેરી, ઓં. ખેતોલી, ખોલવું કંઈ
અને કરવું કંઈ એવી જે વર્તણૂક તે.

કારી, વિ. [સ. ક. કરવું ઉપરથી.] કર-
નારું, કરે એવું, આવો અર્થદર્શક પ્રત્યય. :-ચણ
કારી, અવચણકારી. [ફા.] ઉડું, જખરું, પ્રાણ-
ધાતક. :-કારી જખમ ૨ જુવાન, અગત્યનું હોય
એવું. :-કારીનું મરણ. (ત્રાસદાયક, દારણ.)

કારીગર, પું. [ફા.] શિલ્પ કામ કર-
નાર, કારીગરીનો ધંધો કરનાર. ૨ કુતરી,
કળાવાન, કસખી. કર્મકાર, શિલ્પી, શિલ્પકાર.
સારું ગ્રીષ્મ અને નાલુક કળાઓનું કામ કરનાર,
લુહાર, સુતાર, હામમ વગેરે.

કારીગરી, ઓં. કારીગરનું જે કામ તે,
કળાનું-નાલુક ને સુંદર કામ તે, કરામત, કળા,
કસખ, ચતુરાઇ, ઉસ્તાદી. કુતરી હેરત ઉપજાવે
એવું હીકમતથી કરેલું કામ તે.

કારીપારી, ઓં. વાંધા વચકા પાડવા,
સારું ખેતું કરીને હોય કાઢવા કે સાચાં લુઠાં
કરી લગાઇ કરાવવી વગેરે દુર્વર્તન તે.

કારો, નં. કાટકતી અને દલકી કારીગ-
રીનાં કામ ઉપર આશ્રયિત ચલાવનારી એક
જાત. :-નારકાર એમ કહેવાય છે.

કારેણિક, વિ. [સં.] દયાળુ, કરુણાવાળું.
૨ કરુણા ભરેલું, જેમાંથી કરુણા ઉત્પન્ન થાય
એવું, આત્મપ્રેત કરુણાથી ભરેલું. ૩ દયાજનક.

કારેણિકતા, ઓં. [સં.] કરુણા, દયા.

કારેણ્ય, નં. [સં.] કરુણાનો જે ભાવ
તે, કરુણા, દયા. કોષ્ટને કુંપી જોઈ દિવા સાં-
ભળીને મનમાં દયાભરી સામાળી લાગણીની જે
અસર ઉત્પન્ન થાય છે તે.

કારે, લુઓ ક્યારે.

કારેલી, ઓં. જેને કારેલાં માય છે તે વેશ,
એક જાતનો શાકનો વેલો.

કારેલું, નં. (બ. વ. વપરાય છે. :-કારેલાં)
એક જાતનું કઠવાટવાળું શાકનું ફળ. ૨ વિંગ,
પુચ્છકવ. (તિરસ્કારમાં.)

કારોખાર, લુઓ કારખાર.

કારોખારી-મોજાળી, ઓં. બ્યવસ્થાપક
સમા. ૨ અમલ ચલાવનારા મંત્રીઓની ટોળી.

કાર્ડ, નં. [અં. Card.] પત્રું, પાન, પત્ર.
૨ બધા કાગળનો કડકો. ૩ ૨ પિંગ્વાનું મંત્ર.

કાર્ડર, પું. ૩ પિંગ્વાન, પિંગ્વારો. ૨ પત્તા
ખેલનાર.

કાર્તવીર્ય, પું [સં.] સહસ્રાર્જુન, બૃહુની કામધેનુનું હરણ કરવાથી પરશુરામને હાથે માર્યો ગએલો એક શિવભક્ત રાજા.

કાર્ત્તિક, પું [સં.] જોશી, જ્યોતિષ્યનો પંથો કરનાર, જ્યોતિષી.

કાર્તિક, પું [સં.] કૃતિકા નક્ષત્રયુક્ત પૂર્ણિમા જેમાં હોય તે મહીનો, વિક્રમ સંવતનો પહેલો માસ.

કાર્તિકેય, પું [સં.] શિવ પાર્વતીનો પુત્ર, પદ્માનન, કાર્તિકસ્વામી. કાર્તિકેય, એ મહા બલવાન અને સદા બ્રહ્મચારી હતા તેથી લક્ષણના દેવ ગણાય છે.

કાર્પટ, નં [સં.] કપાટ. ૨ કાપલો, જિર્ણુ વસ્ત્ર. વિં કંગાલ, દીન, ગરીબ.

કાર્પટિક, પું [સં.] સાધુ, યાત્રાળુ, તીર્થ વાસી. કંગાલ, ચિથરે હાલ.

કાર્યકૃત્ર, નં [સં.] કૃપણતા, દેન્ય, કંગાલપણ.

કાર્પાસ, પું [સં.] કપાસ, ૧. ૨ રતું વસ્ત્ર.

કાર્પાસી, સ્ત્રીં [સં.] કપાસ. ૨ કપાસનો છોડ.

કાર્ખન, પું [સં.] શુદ્ધ કોપલો, રસાયન શાસ્ત્ર પ્રમાણે બળી બળીને રહેલું તત્ત્વ, મેથ. (હીરામાં શુદ્ધ કાર્ખન હોય છે.)

કાર્ખનિક, વિં [સં.] કાર્ખનનું, :-કાર્ખનિક એસીડ.

કાર્મુક, નં [સં.] ધનુષ્ય, ચાપ, કોદંડ. ૨ વાંસ, વંથ, સરકટ, કીચક.

કાર્ય, નં [સં.] જે કંઈ કરવા જેવું તે, કામ, જે અવરૂપ કરવાનું હોય તે. કાજ, આપાર. કરણીય કર્તવ્ય. હેતુ, પ્રયોગન (ન્યાયમાં) ઉદ્દેશ, નિમિત્ત.

કાર્ય-કારણ, નં [સં.] કાર્યનું જે મૂળ તે, અમુક ક્રિયાનું જે ઉદ્દેશ તત્ત્વ તે. ૨ નૈમિત્તિક હેતુ, આશય.

કાર્યકુશળ, વિં [સં.] કાર્ય કરવામાં હોશિયાર, કારીગર, કામનો જાણુ; મારીતગાર; કર્મકે. કાર્નિપુણ

કાર્યક્રમ, પું [સં.] કાર્ય કરવાની જે અનુક્રમવાર ગોઠવણ તે, એક પછી એક કામ કરવાની રચના, યાદી.

કાર્યભાર, પું કારભાર, વહીવટ, બવરથા, કારોબાર, અમલ ચલાવવો તે, અમુક કાર્યને બવરિયત રીતે ચલાવવું તે.

કાર્યશક્તિ, સ્ત્રીં [સં.] કામ કરવાની શક્તિ, કાર્યબળ, સામર્થ્ય.

કાર્ય-સાધક, વિં [સં.] કામ કરી લેનાર.

કાર્યસિદ્ધિ, સ્ત્રીં [સં.] કાર્યસફળતા, ધારેલા કામનું સફળ થવું તે, વિજય, ફતેહ.

કાલ, પું [સં.] સમય, વખત, વેળા. ૨ મૃત્યુ, નાશ, અંત, છેડા. ૩ મોસમ, ઋતુ.

કાલ-(દય), સ્ત્રીં જે દિવસે વાત કરતા હોય તેની પહેલાંનો અથવા પછીનો દિવસ તે. :-આવતી કાલ, ગઇ કાલ. ૨ દમણી, થોડા વખત ઉપર, અગિર. ૩ કાલે સવારે પરજાવી લાવી, નહોતું જવું તું ઉડીશ આવી. લા. ના.

કાલકલાષ, સ્ત્રીં નાનપણ, બચપણ, બાલ્ય શૈશવ, કિશોરાવસ્થા.

કાલકૂટ, નં [સં.] રથાવર વિધનો એક ભેદ, ખનીજ ઝેર. કારકર નામના વૃક્ષના ઝુંદરનું ઝેર. અફીણ ઉંઠ કાલકૂટ તથા શેર, ઉપર એક મોટો બકર. પ્ર. રા. બહુજ કારી ઝેર, હવાહલ.

કાલ-ક્રમણ, નં [સં.] વખત કાઢવો તે, કાળને વીતવવો તે, ૨ સલાટ,

કાલ-ખંડ પું [સં.] વક્ર, જમણા પાસામાં રહેલો એક મસિય અવયવ.

કાલ-ચક્ર, નં [સં.] કાળાંથી ચક્ર તે, મોટી આકૃત.

કાલજ્ઞ, વિં [મં.] કાળને જાણનાર, જોશી. ૨ વખત ભેષ્ટ વિચારીને કામ કરનાર.

કાલ-ધર્મ, પું [મં.] મૃત્યુ, અવસાન, અંત. ૨ સમય પ્રમાણે થવું તે, સમય સ્વભાવ. ૩ ઋતુ, મોસમ.

કાલનેમિ-(મી.), પું [સં.] દિવસક-

શિપુનો પુત્ર. એક મોટા દેસ રાજા. રાવણનો માગો.

કાલિયુદ, નાં જોડાની અંદર ઠોકવાનું જોડાની અથવા પગના આકારનું જોડાના નમુનાનું લાકડું, સાંધા, ઘાટ, ખીચું. ૩ નૂળ, પાચો, ઓઠું.

કાલિવલું, ઠિં સં. [સં. ફલ્] પ્રવાહી સ્તિગ્ધ દ્રાવણમાં ખીજા કાઈ પણ ચૂર્ણરૂપને ઘુટીને મેળવી દેલું, બેળવલું, ઘુટલું, એકતાર કરી નાખલું.

કાલાશુરો, નાં [સં.] કાણું અગર, કૃષ્ણાશુર.

કાલાગ્નિ, પું. [સં.] કાળનો જે મહા-અગ્નિ તે, પ્રજ્વાળિત, નાશકારક-સંહારક અગ્નિ, યુગાગ્નિ.

કાલાવાલા, પું. (ખ. વ.) આજીજ કરવી તે, વિનવણી, પ્રાર્થના, કરગરવું તે, બહુજ દેવ દેખાડી અરજ ચુભરવી તે, આગ્રહપૂર્વક અતિ નમ્રપણે પ્રાર્થના કર્યા કરવી તે. ઉં કરું ક્યારની હું કાલાવાલા, હો! હો! હવે મારા બ્હાલા.

કાલાઘટમી, સ્ત્રી. [સં. કાલઘટમી.] વહિ આઠમ, કાળી રાતની કૃષ્ણપક્ષની આઠમ.

કાલાં, નાં (ખ. વ.) કપાસનાં ડોડાં, સુકાઈ જવાથી ફાટી ગએલા કપાસનાં હંડવાં. ત્રણ અથવા તેથી વધારે ફાડાનું કપાસનું એક હંડવું અને તે અને જ્યારે તે પરિપક્વ થાય છે ત્યારે રૂના સુકાવાથી જેમ ફૂલ ખીલે તેમ તે ફાટીને રૂના ટુચા બહાર નીકળે છે. આ ખીલીને ફાટલાં હંડવાં કાલાં કહેવામાં આવે છે. એમાંથી કપાસ સાથે ૧ નીકળે છે.

કાલિક, વિ. [સં.] સમય સંબંધી, વખતને લગતું, મોસમનું, યથાકાળ, વારનું, વેળાનું.

કાલિકા, સ્ત્રી. [સં.] મેષ ધટા. ૨ કુર્મા-દેવી, અંબિકા.

કાલિકાસ, પું. [સં.] સંસ્કૃત સાહિત્યનો બહુ જાણીતો એક મહા કવિ, રઘુકાર. ૧ ત્રણ સંહાર, (ખંડકાવ્ય.) ૨ સ્વપંચ. ૩ કુમાર-સંભવ (મહાકાવ્યો). ૪ નેપાદ્ય. (ખંડકાવ્ય.)

૫ શાકુંતલ. ૬ માલવિકાગ્નિ મિત્ર. ૭ વિક્રમે-ર્વશીય (નાટકો) વગેરેનો ક્તાં.

કાલિમા, સ્ત્રી. [સં.] કાળાપણું, કાળાચ, કાળપ. ૨ અંધારું. ૩ લાંબન, કાળાટીલી. ૪ જાપા, ઝાંખ.

કાલિંગાદું, તડણુચ, ખડણુચ. કાલિંગાડો, પું. એક જાતનો રાગ. કાલિંગી, સ્ત્રી. [સં.] એક વેશ. ૨ મોટી કાકડી. વિ. કલિંગ દેશનું.

કાલિંદી, સ્ત્રી. [સં.] યમુના, જમના નદી.

કાલીન, વિ. [સં.] કાળનું, સમયનું.

કાલીયક, નાં [સં.] કાળી સુખક, સીસમ. ૨ એક નાગ, નાગની એક જાત.

કાલુ, નાં કપાસનું ડોડવું, હંડવું, કપા-સની ખી અને રૂવાળી ફેરી. (આ શબ્દ બહુ વચને વપરાય છે. કાલાં.)

કાલું, વિ. [સં. ફલ્=તોતણું.] તોતણું, અરપણ, ધીરું, મધુરું અને ભાગ્યવૃત્ત્યું. ઉં ચોટીથી ચિત્તમાં હરખાતો આશ્ચર્ય આશ્ચર્ય આવે, બાળક કાલું કાલું બોલી, બાપા કહી બોલાવે. કં. દ. ધા. ૨ અણુસમણ ગાંડું, ઘેડું, સ્વાર્થમુગ્ધ, બાલીય. ક્રિ. ૩૦ કાલાં કાટવાં=બાળકની માફક લાડવું, અણુસમણ હોય તેમ લાડવું, અજાવડાં કરવાં, લાડવું. યેલાં કાટવાં, બાળકવેડા કરવા. ૩૦ ૩૦ કાલુધેલું=આલિસ, અરપણ અને વળી શુદ્ધિ વગરનું હોય તેવું, ગાંડુધેલું. —કાલાની કચ અને બહેરાનો કષકો =જેનો પારજ ન આવે એવું.

કાલુ-માછલી, સ્ત્રી. (Oyster) હીપમાં રહેનારી એક દરિઆઈ માછલી. આ માછલીના શરીરમાંથી એક જાતની રસી નીકળી હીપમાં તેનાં ટીપાં બાજે છે અને એ ટીપાં જ્યારે ઠરી ઘણો બંધાય ત્યારે મોતી કહેવાય છે. મોતી બનાવનારી માછલી. (કાલુ=દરિઆઈ ખડક. તેને વળગીને રહેનારી માછલી તે કાલુ માછલી.)

કાલેંગો, પું. એક જાતનો ગાવાનો રાગ, કાલિંગો રાગ.

કાવ્યનિક, વિં [સં. કલ્પ=ધારણું.] કલ્પેયું, કલ્પિત, ધારણું, અનુમાનેયું, ઉદ્ભાવેયું, બનાવટી, કલ્પનાથી ઉત્પન્ન કરેલું, તદ્વતી ઉત્પન્નની કારણું. મૃત્તિમ, અસત્ય, ઐ-દ્રશ્યલિક. શોધક, કલ્પના કરનાર.

કાવડ, સીં બાધે બોલો ઉપાડવાને બનાવેલી તુલા. (વામ દોડ વામની સ્થિતિ-સ્થાપક વાસની લાકડીને બેઠે છે તે તાજવા જેવાં સિંકા બાધી તેમાં જે બોલો ભરવો કે મૂકવો હોય તે મૂકી વગેરેથી લાકડીને બાધે લેવામાં આવે છે. પાણીની ગાગરો વહેનારા, વાદીઓ, કેટલાક યાત્રાળુઓ અને બાવાઓ કાવડો રાખે છે.) પિતૃભક્ત શ્રવણે તેનાં આંધળાં માબાપને આવી કાવડમાં ઉચકી સર્વ તીર્થેની યાત્રા કરાવી હતી.

કાવડીઓ, પું. કાવડ ઉચકીને ફરનારો, કાવડ રાખી તેમાં ભાર વહેનારો. ૨ કાવડમાં દેવ રાખી ફરનારા બાવાઓની એક જાત. ૩ કાવડથી પાણી ભરવાનો ધંધો કરનારો.

કાવડું, વિં. ધૂત, ઠગારું, ખજ, સઠ. નં. કાવડનું લાકડું, પશુજ વગરનું કામડું, ધનુષ્યનો ઊભીને સ્થિતિસ્થાપક બનાવેલો વાંસ, કામડું.

કાવતરાખોર, વિં. કાવતરું કરનાર, કપટી, પ્રપંચી, તરફડી, કાવતરાખાજ પશુ કહેવાય છે. કાવતરાં કરવાનો જેનો સ્વભાવ હોય એવું.

કાવતરું, નં. કારસ્તાન, છળ, કપટ, પ્રપંચ, છુપી ગોઠવણ કરવી તે, દગો, હીકમત, તરકટ, ઠગાણ, ઠગાણ, ફરેબ. દગોફટો.

કાવરી, સીં. કાવ્યની બંગડી.

કાવરું, વિં. (કાવર) ગાભરુ, ભયભીત, ચોકેલું, આકુળ-યાકુળ, ગભરાયેલું, બીનેયું, બાવરું, બહેબાકળું, આવરુઆવરું, હાંકળુંફાંકળું.

કાવણું, વિં. નાણુક, કુમળું. ૨ તકલેદી, રપાણું, -શોભાતું, પશુ એવું જવણું કે સહેજ ભાગી શીટી જાય એવું. કકરું, ભાગી જાય એવું, ભલાકાદાર, જવણું.

કાવળ, નં. કપટ, છળ, પ્રપંચ. ૨ કૂડ. કાવળી, સીં. મેલનું આચ્છાદન, ફૂગ, પાણી અથવા બીજા કોઈ પદાર્થ ઉપર તેના જ વિકારનું જે પાતળું પડ બંધાય છે તે. ૨ બંગડી.

કાવરા, અં. કરું પશુ નહિ, લગારે નહિ. (કામને કંઈ મળ્યું ? (ઉત્તર) કાવરા-કંઈ પશુ નહિ.) ૨ પોકળ, ખાલી-આકાર. (કોઈપણ વસ્તુ ઉપર.) ૩ પાંધર, ખાલીખમ, તળીઆ-ઝટક.

કાવાં, નં. (બ. વ.) છાપરા ઉપર નળિયાંની જે અકેકડી ઝોળા તે.

કાવાદાની, સીં. [અ. કલ્પ=કોશી+દાન =પાત્ર.] આ, કોશી-શુન વગેરેનો કાવો કરવાનું વાસણ, કિટલી, ચા-દાની.

કાવેરી, સીં. દક્ષિણ હિંદુસ્તાનની એક મોટી નદી.

કાવો, પું. કાવો, ઉકાળો. ૨ શુનદાણનો કાવો, ચા. ૩ ઘોડાને ગોળ ચક્રમાં ફેરવવો તે, ઘોડાને કેળવવો, પગોટવો તે, બ્રમણ. ઉં. કે-ટલાક ઘોડા કાવો કરતા હતા. કરણુધેનો. ૪ છળ, ચાપ, પ્રપંચ, કાવાદાવા.

કાવોદાવો-(કાવાદાવા) પું. (બ. વ.) પ્રપંચ, છળ, કારસ્તાન, બ્રમ ઉપજાવવો-બૂલ ચાપ આપવી, આમતેમ સમજાવી છળ કરવું તે, દગો. ૨ નિમકદરામી, હુઆણ. ૩ સ્વાર્થની બાજી ખેલવી તે, ઉધાંખતાં કરવા તે. યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓ ચલાવવી તે.

કાવ્ય, નં. [સં.] પિંગળ અને સાહિત્ય શાસ્ત્રને અનુસરતી રીતે બનાવેલું જે પદ્ય તે, કવિતા, રસિક પદ્યવધ, કવિતામાં મૂકેલી ઉત્કૃષ્ટ રસ, ભાવ, અર્થકાર વગેરે યુગ્મોથી યુક્ત વાણી. ઉં. કાવ્ય કળા કવિ પાસ કરાવો, ધીર ભુજે-ભુજ નામ ધરાવો. ક. દ. ડ. (સંસ્કૃતમાં કુમાર સંભવ, રઘુવંશ, કિરાતાભૂતનીય, શિશુપાલવધ અને નૈષધ, એ પાંચ મુખ્ય કાવ્ય કહેવાય છે. કવિની મૃતિ તે કાવ્ય.)

કાવ્ય-કળા, સ્ત્રીં કવિતા કરવી તે, કવિતા કરવા-બનાવવાની કળા-ચુકિત અથવા આવડ તે. ૨ કવિતામાં ચિત્રપ્રબંધ આદિક જે તરફ-તરફના કરવી તે.

કાવ્ય-ચોરી, સ્ત્રીં બીજના લખાણમાંથી અર્થ, ભાવ, રાષ્ટ્ર, પદ વગેરે ચોરી પોતાને નામે આપી દેવું તે, નકલખાતી, ઉતારા કરી લેવા તે.

કાવ્યરચના, સ્ત્રીં [સં.] કવિતા કરવી તે, કવિતાની જે બનાવટ તે, પદબંધ, કવિતા બનાવવી તે.

કાવ્યરસિક, વિં [સ.] સહુદય, કવિતાનો રસ વગેરે જાણનાર, કવિતાનું શોખીન.

કાવ્યરૂપ, વિં કવિતામય, કાવ્યના જેવું, પદ્યરૂપ.

કાવ્યવિદ્યા, સ્ત્રીં [સં.] કવિતા બનાવવાની જે આવડ તે, સાહિત્યવિદ્યા, કવિતાકળા, કાવ્ય સંબંધી જે જ્ઞાન તે.

કાવ્યરાક્તિ, સ્ત્રીં [સં.] કવિતા બનાવવાનું બળ પદબંધ કરવાની શક્તિ.

કાવ્યશાસ્ત્ર, નં [સ.] જેમાં કાવ્યના ગુણદોષનું નિરૂપણ કરેલું હોય તે. (કાવ્યપ્રકાશ, સાહિત્યદર્પણ, અલંકારત્રિકા, રસમંજરી પ્રત્યાદિ ગ્રંથો.) જેમાં કવિતા, તેના રસ, અલંકાર, ગુણ, દોષ વગેરેની મીમાંસા કરેલી હોય તે ગ્રંથ.

કારા, પું [સં. ક્રમ.] એક જાતનું પાતળી સર્ગીઓનું ઘાસ. (કાશના પાતળા સાંકા બરડ પણ ગળ્યા અને રસવાળા હોય છે. કાશને ફળવતાં શેલડી થએલી કહેવાય છે.) ઉં માગ અમરાવતીના વાસ, અમર હંફુ ને નળ તે તો કાશ. નળાખ્યાન.

કારા, સ્ત્રીં પીડા, આડખીલી, નાસ્તર, ફેટાળી તિરસ્કારથી પતાવવું તે. ૨ કંટક, આડ. ક્રિં પ્રં કાશ કાટલી=પીડા પતાવવી, કંટક કાઢી નાખવો.

કારાલ, નં [સ. કદમલ=પાં. પ.] પાપ, પીડા, કાંસ, સાત, નાસ્તર, આડખીલી, ક્રિં

પ્રં કાશલ કાટલું=હમેશને માટે દૂર કરવું, મારી નંખાવવું.

કાશંડી, સ્ત્રીં અમુક ઘાટનું પાણીપાત, લોટા, કળશીઓ. (બનારસ-નાસીકની બનાવટનો પદ્ધતિવાળો એક ઘાટનો લોટા.) કાસ-ન્દ્રી=મેટા પેટાનો પદ્ધતિવાળો લોટા.

કાશ્મીર, પું [સં.] પંજાબની ઉત્તરે આવેલો એક નાનો અને રમણીય પહાડી પ્રદેશ, એની ઉત્તરે તાર્તરી, પૂર્વે ટિબેટ, દક્ષિણે પંજાબ અને પશ્ચિમે અફઘાનીસ્તાન આવેલાં છે. ઉં કાશ્મીરકેરી જતકા કરતી, જળ ઉપરના મચ્છર ચરતી. ગિરધર.

કાશ્મીરી, સ્ત્રીં એક જાતનું ઉનનું કપડું. ૨ વિં કાશ્મીરનું, (કાશ્મીરી સાલો.)

કાશ્યપ, પું [સં.] એક વૈદિક ઋષિ, વિભાંડક, કણ્વદ. ૨ એ ઋષિથી ચાલેલું ગોત્ર.

કાશ્યપી, સ્ત્રીં [સં.] પૃથ્વી, ધરા. ૨ પ્રજા.

કાપાય, વિં [મં.] રંગીત, રંગવાળું. ૨ બચવું, બુંબરું. ૩ કટાણું, કાટવાળું, બેરયાદ, કસાણું.

કાષ્ટ, નં [સં.] કાઠડું, કાડી. ૨ વનસ્પતિ, (કાષ્ટાધિ.) ૩ બળતણ, પંધણું, કાઠ, કાટ. લક્ષ્મ,

કાષ્ટર્થકા, સ્ત્રીં લાકડાની ધંટડી, (પશુઓને ગળે ધંટાને રથાને બાધવામાં આવતું લાકડું) કહેરો, આડી. (જે અડી હાથ લાખા લાકડાને (આડાને) આગલા બે પગની વચ્ચે ધસડાતું રહે તેમ દોરડાથી દોરને ગળે બાધવામાં આવે છે. આથી દોર સુએ ચાલી કે દોડી શકતું નથી એવી કહેવત ચાલે છે કે 'કાષ્ટવંટા વિટંપના' શોભાને ટૂંકાણે આલા.

કાષ્ટમય, વિં સાવ લાકડાનું, લાકડાં લાકડાંથી ભરપુર. ૨ લાકડાં જેવું. (લા) સુંક, પાતળું, સોસાધ ગએલું. ૩ કઠણ, મજાનુ. ૪ નિદ્રા, અસર રહિન.

કાષ્ટભૌન, નાં [સં.] સાંવ મુંગા રહેવું તે, જેમ લાકડું બોલતું નથી તેમ બીલકુલ બોલતું નહિ તે. ગમે તેમ થાય તોપણ કશું બોલતું જ નહિ એવું બોલવાનું જે દલ મત તે. ઉં કાષ્ટભૌન ધરીને બેઠા, લીખાદિક લડતીર.

કાષ્ટવત્, વિં [મં.] લાકડા જેવું, કાષ્ટ સરખું.

કાષ્ટા, સ્ત્રીં [સ.] દિશા. ૨ સ્થિતિ.

મીમા, મર્યાદા, હદ. પરાકાષ્ટા=અતિશયતાની હદ, આડોઆંક, છેકામાં છેકી સ્થિતિ અથવા સીમા.

કાષ્ટોપધિ, સ્ત્રીં [સં. કાષ્ટ+ઓપધિ.] વનસ્પતિની દવા, પ્રાણિજ કે ખનીજ દ્રવ્યનું નહિ પરંતુ માત્ર વનસ્પતિમાંથી બનાવેલું ઓસડ.

કાસ, પું [સ.] ઉધરસનો રોગ, ખાંસી, કાસો, કાવયું.

કાસકંઠ, નાં તાર્તરીમાનું એક શહેર. ૨ કાસ રોગ ઉપર આપધ તરીકે વપરાતું એક જાતનું મુળીઉં.

કાસકું, લુઓ કાવડું.

કાસક, પું [જ.] સંદેશવાહક, કાગળ પત્તર અને સાંદ્રસંદેશ લાવનાર લઇ જનાર, ખેપીઓ, દૂત, દલકારો. દેશપરદેશમાં કાગળો પહોંચાડવાનું કામ કરનાર.

કાસદીઉં, નાં કાસદુ, કાસદનું કામ. વિં કાસદ તરીકે કામ કરનાર, કાસદનું કામ તે. :-કાસદીઆ કણુતર.

કાસદું, નાં કાસદનું કામ, કાગળ સંદેશ વગેરે લઈ જવા લાવવાનું કામ, કાગળપત્તર પહોંચાડવાનું કામ. ઉં ઠંયા ન કરીશ કાસદું, તેથી ભુડા ભાર, સૌથી ભુડું જાગ્યવું, સમને કહેવો દાતાર.

કાસની, જાં એક વનસ્પતિ-ઓપધિ.

કાસર, પું [સ.] પાડો.

કાસરી, સ્ત્રીં [મં.] લેસ, ડાણુ.

કાસવાસ, પું દમ, આત્મ, આસનળી. આત્મે એક ગંગ.

કાસલ, લુઓ કાશલ.

કાસંદ્રી, કાસંડો. સ્ત્રીં પડધીવાળો લોટો. લુઓ કાસંડો.

કાસંદ્રો, પું એક જાતનો છોડ, કાસંદ્રો.

કાસાર, નાં [સં.] તળાવ, સરોવર.

કાસીઉં, નાં [સ. કાસ.] એક જાતનું વાલ.

કાસી-દારીઓ, પું એક જાતનું સુતરાઉ કપડ.

કાસુંદરો, પું એક જાતનો વનસ્પતિ છોડવો.

કાહળ, નાં [સં.] એક જાતનું વાહન, શીંગી, શીંગડી. ૨ રથુશીશું, તળુકું. (ખાવા અને અતીતો તેમની જમાતની આગળ જે રથુશીયુ વગાડે છે તે.)

કાહિલી, વિં [કા.] કાપલી, માંદું, આભરી. ૨ ત્વચાગરમી, આમડીની બળતરી, તાવ અથવા અતિ ઉષ્ણ ઓપધિના સેવનથી જે ગરમી થાય છે તેની પીમ.

કાળ, પું [સં. રાત્ર.] જારી રહેવું, ચા-ભાજ કરવું તે. સમય, વખત, વેળા. (બ્યા-કરણ પ્રાં) ભૂતકાળ (ગયો સમય) વર્તમાન-કાળ (ચાલતોકાળ) ભવિષ્યકાળ (આવતો સમય.) ૨ મૃત્યુ, નાશ કે યમ અથવા યમનો જે દૂત તે. (જેથી મરણ થાય એવું કંઈ પણ.) વરસાદ ન વરસવાથી જે સ્થિતિ થાય છે તે, દુકાળ, કાળ. ૫ દુર્દશા, આકત. ૭ સં. હારકથકિત, સિવ, શકર. કિં ૩૦ કાળ અ-લ્પવો=ક્રોધ ચઢવો, મરણીઆ થવું. અંત આ વવો. કાળ ચઢવો=ગુસ્સો થવું, ક્રોધ આવવો, કંટાળી ખીજવાપને અમુક-ખોડુ કામ કરવા તત્પર થવું. કાળ સમાવવો=ક્રોધ મારવો, ગુસ્સો દાખી રાખવો. કાળ ચવો=મરણ થવું, અન આવવો. કાળ પડવો=દુકાળ પડવો. ૨ કોષપણ વસ્તુ દુર્ગિન થતી. ૩૦ પ્રાં કન્યાકાળ=કુમારિકાને પન્થુવવાનો જે સમય તે, પરણાવવા થોડા ઉંમર. ઉં કન્યાકાળ આવ્યો કુવરીને, માતાપિતા બધુએ વિચારીલેરે. ૩૬ મણીવિવાહ. કાળ ખૂટવો=આયુષ્ય આવી રહેવું. કાળનું મોં

ખાળવું=કોષ ન કરવો (કોષ ગમે તેવો હોય તો પણ નકારાંજ પરિણામ આવે છે તેથી.) ૨ દુકાળ કે તંગી સારાં નહિ. (અમુકને ગમે તેવા લાભદાયક હોય તોપણ દુકાળ કે તંગી પરિણામે કોષને સારાં નહિ તેથી.) કાળ શોકને ખાંચ= દુઃખનું ઓસડ દહાડા. કહે- કાળ જ્ય ને કહાણી રહે=વિચારીને સારું કામજ કરવું. કારણ કે કાળ તો આલ્યો જાય છે પણ ફૂલ જવું નથી. કાળ પડે ત્યારે કાદરા મોંઘા=જ્યારે વસ્તુની તંગી હોય ત્યારે માથ વગરની વસ્તુ પણ મોંઘી થઈ પડે છે.

કાળક, જુઓ કાળપ. ૨ કલંક.

કાળ-કરાળ, વિં [સં.] કાળના જેવું બયંકર. પું. બયંકરકાળ-મૃત્યુ. ઉં કાળકરાળ રહ્યો ખુબ કાડી. ઉદર ઉપર જેમ ખિલાડી. દેશવક્રતિ.

કાળકા, સીં [સં. કાલિકા.] એક દેવી, કાળી, કાળશક્તિ. (ગુજરાતમાં પાવાગઢ ઉપર જે દેવી છે તે મોટી કાળકામાતા કહેવાય છે અને ગુજરાતના લોકો ત્યાં ચાત્રાએ જાય છે.) ઉં કાળી તે કાળકા કાળજ મોકલેરે. સીંગીત.

કાળકૂદ, નં [સં.] કારીગરે દલાદળ. ૨ અપ્રીય, ૩ વજનાગ.

કાળકમણ, નં [સં.] સમય વીતવવો- ગુજારવો અને વખત કાઢવો તે.

કાળકેપ, પું [સં. કાલનક્ષિ=ક્ષય ઓછું થવું.] નિરર્થક કાળ ગાળવો તે, વિલંબ, વાર, અસર કરવું તે, રામાદામા કરવા તે.

કાળગતિ, સીં [સં.] દેવ, બાવી, કર્મ- વિપાક, સમયનું ખર્ચાઈ જવું તે. ઉં સકળ છત્રપતિ તરા ક્યાં, છત્રો જરાસંધ રાય, નર શીડી નારી યયો, કાળગતિ કહેવાય. લગ્નરામ.

કાળચક્ર, નં [સં.] કાળનું ફરવું તે, સમયનું વહી ચાલવું તે. ૨ ફેરફાર, કાળના વહન સામે જે સારી માડી રિયતિ થાય તે. ૩ નાચ, (એતે માથે કાળચક્ર ફરે છે.) આક્રત.

કાળચંદ્ર, પું [સં.] જ્યોતિષ પ્રમાણે જે રાશિના ચંદ્ર નુકસાન કરતા ગણાતો હોય તે રાશિનો ચંદ્ર, ધાતચંદ્ર.

કાળચોધડીઉં, નં નાશકારક પણ. અકેક વારનું અકેકા વારને નામે ઓળખાતું અકેકું ચોધડીઉં અને એક દિવસમાં એક પછી એક આઠે ચોધડીઆં આવે છે. નિત્ય આવતાં સાવે વારનાં ચોધડીઆંમાંનું શનિવારનું ચોધડીઉં કાળ ચોધડીઉં કહેવાય છે.

કાળજ, નં કાળવું, છાતી, હૃદય. ઉં કાળજ કોરાણાં કંદ્રપના શર વાગીઆરે, ફયારામ.

કાળજડું, નં કાળવું, કાળજ (કવિતામાં) કાળજડાં કોપી ને ભોંતર બેઠાં. પ્રા. કા. કાળજડાની કોર હું તમને વિંચુલે વા ટોળું રાજ. સત્યભામાનું કથણું.

કાળજી, સીં કોઈપણ વાતની તેવું પું થશે, કેમ થશે, કેવું પરિણામ આવશે એવા એવા વિચાર થઈ આપી જે એક જાતની લાગણી થવી તે; ફીકર, ચિંતા, ધંખના. ૨ ધારતી, લાય, બીક. ૩ સંભાળ, ખબરદારી, હાંશિઆરી, સાવચેતી. ૪ આનંદ, અંત. ૫ ધ્યાન, લક્ષ.

કાળજીવું, વિં અશુભ ઓહું, જેના મું ખમંધી અમંગળવાણી નીકળતી હોય અને તે પ્રમાણે અમંગળ થતું હોય એવું (માણસ.)

કાળજીવું, નં [સં. કાલયં] જમણા પાસામાં રહેલો એક મોટો માંસલ અવયવ, એ પિત્ત ઉત્પન્ન કરે છે અને રક્ષિતને શોષે છે. પિત્ત તાપ, યકૃત, ૨ શરીરમાંનો તે ભાગ-અવયવ કે જ્યાં પ્રેમ, બય, શોક વગેરે સંમંધીની લાગણીઓ થાય છે. (અંગ્રેજી મત પ્રમાણે Heart રક્તાશય.) ૩ મન, અંતઃકરણ, આતરડી. કિં ૫૦ કાળજીવું ઠંડું થવું=સંતોષ મળવો, હર્ષિષ્ટ ફળવું. કાળજીવું બળવું=દીલગીર થવું, શોક થવો. કાળજીવું ખસી જવું=ફટકી જવું=યેલાં થવું, મુગ્ધ બનવું, ચમક થવી, હર્ષ-મેલા થવું. ૩૦ મં કાળજીવું તરવું=સાવધન.

હર્ષ શોકમાં સંમતાવાળું. કાળજની કાર=અર્થાત પ્રિય, પ્રાણ જેવું વહાલું. કાળજું કોરાવું=કાણું પડવું=અંતરની લાગણી થવી. હૃદય વિંધાઇ જવું. કાળજ વિનાનું=ભોયક, નિર્ભય, ધૃષ્ટ, નીકર. ૨ સ્પર્શક. કાળજનો ડાઘ=ડંખ=અંતરમાં લંડી લાગણી થએલી હોય દુઃખ થયું હોય તે, કિન્નો, દ્રૈપ, એરં. કાળજે કોરી રાખવું=કોષ્ટ દિવસ બુ-લાય નહિ એવું, નિત્ય ડંખ્યા કરે=સાલે એવું. કાળજું કાચું રહેવું=મરણ પછી ટળણવું તે, ચિંતા, દ્રૈપ, વેર, પ્રેમની એવી લાગણી રહેવી કે જે મરણ પછી મટે નહિ. કાળજનું કાચું=ળીકણ, ડરકું, ભીરુ. ૨ અણુસમજી. ૩ પોચું, દયાળુ, કરુણા, રોષ જાય એવું. કાળજું ઠેકાણે રાખવું=હરખ શોકમાં લેવાઈ જવું નહિ, ધીરજ હિંમત રાખવી, આતુર ન થઈ જવું. કાળજું ધડકવું=ડરવું, હિંમત જતી રહેવી. કાળજે હાથ રાખવો=ધીરજ રાખવી, ગડગડી ન જવું તે. સજીરી પકડવી, મનને વશ રાખવું. કાળજું ફટકી જવું=ગાંઠા થઇ જવું, આકુળઆકુળ થઇ જવું, ભય હર્ષ ઈયાદિથી ત્રાસી હારી જવું તે. કા-ળજું ફટકી જવું=ત્રાસી જવું, ડરી જવું, મરણ-પ્રાપ્ત થઇ જવું, ૨ ચકિત થઇ જવું, દુઃખથી વ્યાકુળ થઇ જવું. કાળજું ફટી જવું=મૂંઝા-નવું, અણુસમજ જતાવવી. કાળજું બળવું=ચિંતા થવી, શીકર થવી, જીવ બગવો.

કાળજવર, પું [સં.] મરતા પહેલાં જે તાવ આવે છે તે, ૨ અતિ બંધકર તાવ.

કાળજ્ઞાન, નં [સં.] સમય જાણવો તે. ૨ ઋતુના ભેદ જાણવા તે.

કાળનિદ્રા, સ્ત્રી [સં.] મરણ, કાળ-મરણ ના જેવી લંબ તે, અધોરનિદ્રા, ગાર્હનિદ્રા.

કાળપ, સ્ત્રી કાળાઈ, કાળાપણું. ઉં કાળપ લગાડી મુખ, પડ જઈ કૂપમાં. પ્રા. કા.

કાળપરત્યે, અં સમય પ્રમાણે, વખતને સાંધે, સમયને લાગે, વખત જોતાં.

કાળપુંડી, વિં જેના પુછામાં અણુ

ચિહ્ન હોય એવી, જેના પુછામાં બધાજ કાળા વાળ હોય એવી (ભેસ.)

કાળપ્રસંગ, પું [સં.] નાશનો સંધિ, સંહારસમય, મરણવેળા, મોટી હાનિનો વખત.

કાળપારા, પું [સં.] યમનો પાશ, યમ-બંધન, મોત, મરણ, યમદંડ.

કાળભૈરવ, પું [સં.] શિવ, મહાદેવ, શંકર.

કાળમીઠ, પું એક જાતનો અર્થત કઠણ કાળો પથ્થર. વિં અતિ કઠણ હૃદયનો માણસ.

કાળમૂર્તિ પું [સં.] કાળના જેવી ભય-કર આકૃતિવાળો પુરુષ.

કાળમાન, નં [સં.] વખતનું મરણ, સમ-યનું પ્રમાણ. પળ, ઘડી, પહોર, દિવસ, રાત, અઠવાડીક, પખવાડીક અને વર્ષ એ કાળમાનનાં ભાગો છે.

કાળમાપક, વિં [સં.] કાળનું માપ થાય એવું (યંત્ર) સમયનું પરિમાણ જેનાથી જાણાય તે (ધટિકાવંત, ઘડિઆળ.)

કાળમુખું, વિં જેના મુખમાંથી અમંગળ વાણી નીકળતી અને ફળતી હોય તેવું, કાળજી. ૨ જેનું મુખ કાળ જેવું નકારે હોય તે, જેનું મુખ જોવાથી અમંગળ થતું હોય તેવું ઉદા-હનવાળું, જેને માથે આળ આવેલું હોય એવું.

કાળયવન, પું [સં.] એક યવન રાજા. કંસ અને જરાસંધનો મિત્ર. શ્રીકૃષ્ણની સામે તેણે બાથ ભીડી હતી.

કાળયાતન, સ્ત્રી [સં.] જમરાજ તર-ફથી ચતી દુઃખદાયક શિક્ષા.

કાળચક્ર, પું [સં.] સંવત્સરનાં જે સાઠ નામ છે તેમાંનું એક નામ, અથવા એ નામનો સંવત્સર.

કાળયોગ, પું [સં.] સંયોગ, સંધિ, કાળનું આવી પડવું, જની આવવું તે.

કાળરાત્રિ, સ્ત્રી [સં.] વધિ પડતી આઠ-મની રાત, અંધારી રાત. ૨ સિતોવેર સિતોવેર વર્ષ આવતી આવો સંધિ (અથવા શ્રાવણ વધિ)

આઠમની રાત, ૩ કલાકની છેલ્લી રાત. ૪ કાળીચૌદશની રાત.

કાળવેલીઓ, પું છાકરાં ચોરી જનારો, ધુતારો આવો. ૨ ભુરજી નાખનારો, ભદુગારો.

કાળવેળા, સ્ત્રી કુવેળા, નઠારો વખત. ૨ સમીસાજ, સંધ્યાકાળ.

કં:સવૃદ્ધિ, સ્ત્રી [સં.] માસિક વ્યાજ.

કાળસ્વરૂપ, નં [સં.] કાળના જેવું ભયંકર રૂપ. વિં કાળ જેવું, ભયંકર.

કાળા, પું (ખ વ) નઠારો લેખ, દુર્લાભ, પાપાક્ષર. (એવા તે કોના કર્મના કાળા હસે કે આવું કામ કરે.)

કાળાર, પું કાળાપણું, કાળાશ, કાળપ. (ગોરાટનું ઉલટું)

કાળા-તલ, પું નાનાં, ચપટાં અને કાળા રંગનાં તૈલી ખી, તલ ત્રણ જાતના થાય છે, કાળા, ઘોળા અને કાળરા. ૨ ચામડી ઉપર નાના કાળા મસા થાય છે તે, ચામડી ઉપરના કાળા નાના રાધ. કિં ૫૦ કાળા તલ ચોરવા=ખરાખ કાર્ય કરવું, જેનું નઠારું ફળ મળે એવું ફલ કરવું, ઉં કા તો કાળા તલ ચોરીઆ, કાં તો દુબાં તપસીનાં મનજી. વેનચરિત્ર.

કાળાશ, સ્ત્રી કાળાપણું, કાળપ, કાળાટ. ઉં તે કારણ કાળાશથી ભદ્ર દિસે ભયંકર. કં. ૬. ૪. ૨ કાળાશ, સહેજ કાળાપણું, કાળા-પણાનો લેશ.

કાળાં, નં (ખ. વ. વિશેષણ નામ તરીકે.) કાળા રંગનાં મરી, સહોલાં મરી. છાકાં કાઢી નાખેલાં હોય તે ધોળાં મરી કહેવાય છે. ૨ નઠારાં કર્મ, કુલ્લ. :-કાળાધોળાં કરાં=તરકટ કરવું, પાપ કરવું. એણે તે કટલાંય કાળાધોળાં કરેલાં છે.

કાળાંજન, (કાળું-કાળા રંગનું અંજન.) આંખે આંખવાનું કાળું અંજન, સુશ્મો, કાળજ.

કાળાંતરે, અં [સં. કલ્પનઅંતર.] કોઈ વાર, ધણે વખતે, કાળનું અંતર-ફેરફાર થઈ ગયા પછી, કો-કોણે, કેટલાક કાળ પછી, વખત જતો રહ્યા પછી.

કાળાં-મરી, નં (ખ. વ.) કાળા રંગનાં મરીઆં, (મરીતો વેલો થાય છે અને તેને તુવેરના ઘણાથી કંઈક નાનાં ફળ થાય છે, આ ફળ સુકાઈ જતાં તેનું ઉપલું છોડું કાળું અને કરચલીવાળું થઈ જાય છે. એ કાળું અને કરચલીવાળું છોડું કાઢી નાખ્યું હોય તો તે ધોળાં મરી કહેવાય છે.)

કાળી, સ્ત્રી [સં. કાલી-કાલિકા.] એક દેવી, કાળકા, કાળી માતા. (ગુજરાતમાં પાવાનદ ઉપરનાં એક દેવી-કાળકા માતા.) ઉં કાળી તે કાળકા કમળ મોકલે રે, પ્રા. કા.

કાળીઉં, નં કાળી કંડી, કાડીઆંની કંડી. ૨ અડીણ. વિં કાળું, કાળા રંગનું (કાળીઉંકુતરું)

કાળીઓ-સરસ, પું એક જાતનું મોટું ઝાડ. આ ઝાડને મોટી ફાફા જેવી ધોળી યોગ થાય છે.

કાળી-કંડી, સ્ત્રી કાડીઆસેર, કાડીઆંની કંડી, કાળીઉં, ઘણીઉં, મંગળસુતર.

કાળી-ગાંડી, સ્ત્રી સ્ત્રીઓના ગળામાં પહેલે સોનાના મણકા અને સેરાવાળું એક ધરણું. (સોનાને તારે જેમાં કાડીઆં અથવા કાળા મણકા પરોવેલા હોય તે.)

કાળી-ચૌદશ, સ્ત્રી આસો વદિ ચૌદશ. મોહરાત્રિ, નરક ચતુર્દશી, દિવાળીની આગલી રાત.

કાળીછરી, સ્ત્રી એક જાતનાં કાળાં ત્રીણાં અને કડવાં ખી. (તાવ ઉપર અને કમિ ઉપર વપરાય છે.)

કાળી-ટીલી, (કાળાટીલી.) સ્ત્રી બદનામી, લાંછન, દોષ, અપવાદ, કલંક.

કાળી-દરાખ, સ્ત્રી કાળા રંગની અને ખીઆંવાળી દ્રાક્ષ. (ગોરાડું વગર ઠળીઆની દ્રાક્ષ તે ખીસીસ.)

કાળી-દરાજ, સ્ત્રી [સં. કળ્પદરા] જે નાધી ખલજ આવે અને ચામડીની સપાટી કાળી થઈ જાય એવો ચામડી ઉપર થતો એક રોગ.

કાળી-નાગ, પું 'કાળોનાગ, કાળા રંગનો સાપ એક નામ. (યશુનાના એક ધરામાં

રહેનારો નાગ-જેને શ્રીકૃષ્ણ પકડીને નાચ્યો હતો તે.)

કાળી-પરજ, સ્ત્રી કાળા રંગના અનાર્થ લેકોની એક જાત, સુરત જીલ્લામાં માંડવી, ડો-લાનાગપુર અને નોંદાદ તરફ આવા લેકોની વસતી છે. સુરત જીલ્લામાં તેમને (દુબળા કોક) એમ પણ કહેવામાં આવે છે.

કાળી-મુશળી, સ્ત્રી એક જાતની કાળા રંગની ઓપધિ.

કાળી-રાત, સ્ત્રી કાળા ચાદર, ૨ અંધારી રાત. ૩ વદિ પક્ષની આકૃતિની રાત.

કાળી-રોટી, સ્ત્રી માલપુંવા. (સાધુલેલો માલપુંવા-પુંવાને કાળીરોટી કહે છે.) ઉં કા-કોરજના થળને બદાને, કોરે કોરે કાળીરોટી. મા. કા.

કાળું, વિં [સં. જાલ=કાળું] આકાશના અંધારાના જેવું, કૃષ્ણ, રયામ. સામજી, ૨ નં. કાંઈ, કુદ, અસત, અશુભ, પાપી. કિં ૫૦ કાળું કરવું=અસતું, મો ન દેખાડાય તેમ કરવું, દર જતું :- જાન મારી પાસેથી, તું કાળું કર જાં થઈ. નર્મ. ૩૦ પ્ર. કાળીનાગજી=બહુજ ઉપ શેરવાળી, કર્યા વગર રહે નહિ અને કસી તો જવું લે એવી બહુજ ઝેરીલી. (સાપજી-સ્ત્રી.) ઉં તું કાળી નાગજી થઈ જવું ગણિકાને, લીલાવતી. કાળું મોં કરવું=ઘરમાલું, મજવાલું, કુષ્કર્મ કરવું.

કાળુ-ખડો, પું એક જાતની વનસ્પતિ.

કાળુ-પાણી, નં સમુદ્ર, દરીઓ. ૨ સમુદ્ર, દરીઆનું પાણી. કિં ૫૦ કાળાપાણીએ જતું=સમુદ્રપાર જતું, વિદેશ જતું. ૨ કાળાપણી ઉપર થઈને દર જતું-દેશનિકાલે જતું. સમુદ્રપાર થવું. કાળાપણી કોલંજવાં=સર કરવી. સમુદ્ર ઉપર મુસાફરી કરવી, દરીઆ પારના દેશોમાં જતું.

કાળો-કુદેર, પું ત્રાસદાયક જનાવ, ખારે જુલમ, અતિ જાંકર જનાવ જનો તે, મદા જાંકર અને જાંકર પનાવ, સંદાર, નાશ. ૩૦

કાળો કુદેર થયો તે કાળી કાળમાં જો, સુરત કુદેર બંધું તે અગની કાળમાં જો.

કાળો-કોપ, પું ગજબ, અત્યંત ખરાબ-મારો જનાવ, કાળો કુદેર. ૨ દરકોપ, જુલમ, સીતમ. ૩ ભયંકર અને ત્રાસદાયક નાશ.

કાળો-ચોર, પું અંધારી રાતે ચોરી કરનાર, અંધારામાં ચોરીનું કામ કરનાર. ખરેખરો-પ્રસિદ્ધ ચોર, જાહેરમાં ચોર તરીકે જણાએલો હોય તે. જુઓ, દોંગો, પાકો તરકર.

કાળોતરી, સ્ત્રી ચિટ્ટી, જેમાં મરણની ખંચર લખેલી હોય એવો કાળજી, કાળોતરીઓ=અશુભ-અમંગલ સમાચાર કહેનાર-વર્ણ જનાર જે માણસ તે. ૨ ખેપીઓ.

કાળો-નાગ, પું મદા ઝેરી સાપ, તરન મરણ થાય એવા આકર ઝેરવાળો સાપ. ૨ કામ.

કાળોવાળો, પું એક જાતનાં કાળાં મૂળી-આં (એક ઓપધિ.)

કાળો-સાલેમ, પું એક જાતની પૌષ્ટિક ઓપધિ.

કાળો-સોમલ, પું એક જાતનું ખનીજ ઝર, સોમલ. (સોમલ ઘોળો, લાલ (મનલીલ) અને કાળો એમ ત્રણ જાતનો થાય છે.)

કાં, અં [સં. કિમ.] કાંઈ સાથે વાન કરવાની યત્ન કરવાનો આરંભક ઉદ્યોગ, કેમ :-કાં ભાઈ! યીદ જશે? (પાદપૂરક અવ્યય.) ૨ જા સારું, જા મારું, કેમ, ઉં તે તો તું તૈયાર કરે, કાં કરી આપે કોપ! ક. દ. ૯૫ (કિમ-દાદ, તાર ને કા.)

કાંઈ, સં [સં. કિમ. કિંવાત.] કાંઈ, કાંઈ. વિં જરોબર નહિ જોએતું, જાણેતું કે સાંભળેતું એવું જે તે. :-તમારા મનમાં કાંઈ છે? ખીનું કાંઈ, કાંઈ :-કાંઈએ નહિ તો ખી કાંઈ આપો: કાંઈ ખાવાનું તો આપો. ૩૦ પ્ર. કાંઈનું કાંઈ થઈ જતું=યું પાકું હોય ને ચુંડું ચુંડું થઈ જતું, એવા અર્થમાં વપરાય છે. ઉચ્છેદન થઈ જતું.

કાંઈ-એક, જુઓ કાંઈક.

કાંઈક, વિં (સ.) કંઈક, થોડુંક, એકાં.
ઉં જર છે જીવન આ જવાનું, કરો કરો કાંઈક
કામ સારું. ક. દ. ડ.

કાંઈકાંઈ, સં જરાજરા સમન્ય નહિ
એવું જે કંઈ તે, કંઈ કંઈ, કશું કશું. ઉં માત
તમારો લાડકવાયો, મુજને કાંઈકાંઈ કહે છે ર.
x. જોતાં કાળજીમાં કાંઈ કાંઈ થાય છે જરે,
વાંકુ મા જોશો વરણાગીઆ. દયા. વિં જરા,
ભગાર, થોડું થોડું.

કાંઈ, અં [સં. કિમ-કાહુ-કાઢ.] સામારે,
શા સારું, કેમ. ઉં કાંઈ કેં ગરજ મોર, ગોખે
મટુઆને ચઢી. રાણકદેવી.

કાંકે, સં વિં કાંઈએક કંઈક.

કાંકેક, નં એક નાતનું કળ.

કાંકેક, નં [સં. કંક.] એક બહુ જ
જુખાળવું પંખી. ર કાંગડું, ગાંગડું.

કાંકણ, નં કંકણ, દેશી પુરા કાચનું બહુ
હાથનું કંકું, વસપ.

કાંકણદોરા, પું (ખ. વ.) કાંકણ અને
દોરા તે, વૈવાહિક વિધિ દરમિયાન મંગળપ્રપણ
તરીકે કન્યાને પહેરાવેલાં કાંકણ અને વરને હાથે
બાંધેલાં મીઠળદોરા તે, અથવા વરકન્યા બેઠેને
હાથે બાંધેલાં રક્ષાસત્ર, વધવાદિક વિવાહદીક્ષાનાં
ચિહ્ન. વૈવાહિક વિધિ પુરા થતાં મણપતિ
આગળ આ છોડી નાખવામાં આવે છે. કાંકણદોરા
છૂટવા=વૈવાહિક સમારંભ અને વિાધ પુરા થવો,
રક્ષામંગળ ઉતરવાં.

કાંકણી, સીં [સં. કકળ-કાંકળ ને કાં-
કળી.] કાંકણી, સીંએને હાથે પહેરવાનું કાંગરી-
દાર એક ધરેણું, કાંગરાવાળું વસ્ત્ર. [સં. કંકર
કંકર કંકર જેવી ભાતનું વસ્ત્ર.]

કાંકરી, સીં [સં. કકર.] નાનો કાંકરો,
કંકર, મરડીઓ, ગીણો કણ, પતથરનો નાનો
દાણો, રજ, આણ. કિં ૩૦ કાંકરી મારવી=
ખરે વખતે કામ કરવું, તાલ-જરાજરા અવસરે
સામાને કટકો મારી પોતે જીતીજીવું તે. સેદ દેવી,
હાપ મારવી. કહેવું કાંકરી ધડો ફેડે=કાળમા-

હાત્ય મોટું છે એવા અર્થમાં વપરાય છે. વખતે
નાની વસ્તુથી પણ મોટું કામ થઈ જાય. :- જાપાન
જીત્યું એ તો, ખરેખર કાંકરીએ (શિશિઆ) ધડો
ફેડી નાખ્યો. કાંકરીએ રમવું=કાંકરીઓની બાજુ
રમવી, કાંકરીની રમતે રમવું.

કાંકરી-આળો, પું છેડતી, લગાઈ થાય
એમ કરવું, તે, અડપણ, અટક્યાળું, ચાંદણું.
કાંકરીઆળો કરવો=સામાને ઉરોરણી થાય એવું
કરવું, કાંકરીઓ (સોકટા) ફેરવી નાખવાં, યુક્તિ
કરવી, હાથ આધારી અધાવવી,

કાંકરી-દાવ, પું છોકરાઓની એક રમત,
સોકટાને ઠેકાણે કાંકરીઓ મૂકીને રમતી એક
રમત.

કાંકરેટ, સીં (નં) [અં. Concreate]
ચુનો, કાંકરા, મરડ વગેરેની જમાવટ, થાપ, છો,
પું, ચર, રચક. કિં ૩૦ કાંકરેટ કરવી=છેરો,
પતથર કે કાંકરા સાથે ચુનો નાખી તેને જોરથી
કૂદી બેસાડવું, ચર કરવો, ચુનાગચ્છી કરવી.

કાંકરો, પું [સં. કંકર.] પતથર, ઈંટ અ-
થવા સખત માટી વગેરે વસ્તુઓનો નાનો ગોળ
કોકો, ગાંગડો, મટી, કેટું, દગક, પતથર, ઘંટાળો.
ર ફાંસ, અડચણ, આડ, પ્રત્યવાય, કંટક, નકતર.
૩ ચંકો, વહેમ, ખટકો, શક. ૪ ખીલ, પાંપ-
ણમાં અંદરની બાલુએ થતા લોહીના નાના
નાના ગૂંદાનો એક રાગ. કિં ૩૦ કાંકરો કાઢી
નાખવો=નહિ મણકારવું-લેખવું. કંઈ હિસાબ-
માં નહિ મણવું, રદ કરવું, નિરુપયોગી ગણી
કાઢવું, વિશ્વાસ ઉઠાડી લેવો, નિર્માય મણવું.
આખરના કાંકરા કરવા=સાખ ગુમાવવી, ફળેલ
થવું. મ ન લંગ થવું, વફર છટાડવો, આખર
પડી જાય એવું કામ કરવું, નાજાજનું, અયોગ્ય
કામ કરવું. કાનમાં કાંકરા માલવા=સાંભળવું ન
સાંભળવું કરવું, જાણે સાંભળતાજ ન હોય એ
તેમ દુર્લક્ષ દાખવવું, બહેરા થવું, ન સાંભળવા
જેવું સાંભળી રહેવું, મૌન રહેવું, ઉપેક્ષા કરવી.
કાંકરેકાંકરે પાળ બધાય=થોડે થોડે મોટું કામ
થાય, દીપે દીપે સગવર ભરતય, પાછાપાછાં પેસો

ચાપ. પ પેન, પત્થરપેન. (ભાવનગર.) કાંકરા પડવા=પંચાદશી થવી, બહારમાં ફટફટ થવું, ફટકાર થવો, લોકાધી તિરસ્કાર થવો. ૨ અંખમાં ખીલ પડી જવા, ખટકા થવો.

કાંકળ, ભુઓ કાંકાલ.

કાંકીડા, પું ભુઓ કાચીડા.

કાંકે, અં કમકે, કારણકે. ૨ રીસે, કોધે.

:-કાંકે ચઢવું અથવા ચઢાવવું. કમકમી આવે, રંવાં ઉભાં ચાપ એવા કોધમાં આવી જવું. સુસ્ત તરફ વપરાય છે.

કાંકોલ, સીં કાંટાવાળું એક જંગલી ઝાડવું, એની ડાળીઓનાં જાળાં બંધાય છે અને કાચકીના જેવાં એને ફૂલ થાય છે.

કાંકિલ, સીં [સ.] ઇચ્છા, મન, ભાવના. આશા, વૃત્તિ, સ્પૃહા.

કાંગ, સીં [સ. કચું] એક જાતનું સામાની જાતનું ફલકું પીળું ધાન્ય. ઉં કાંગની રાખ પીને ઉછર્યો. પ્રા. કા.

કાંગડ, નં વણકરનું એક ઓળર, કઠિલો, સાળતો એક અવયવ.

કાંગડ, નં કાંગડ, ગાંગડ, ડોળ. અનાજ-માનો જે દાણા પાણીથી પલળતો કે ઉકાળવાથી બફાતો નથી તે.

કાંગણીઈ, નં એક જાતનું લુગડું.

કાંગરવું, કિં અં ગુસ્સે થવું, રીસે ભરાવું. (ઝાલાવાડ.)

કાંગરાદાર, વિં કાંગરાવાળું, જેના શિખરની સપાટી ઉપર કાંગરા કાઢેલા-પાડેલા હોય એવું.

કાંગરાવાળું, વિં 'કાંગરાદાર, જેની કારે શંકુ જેવી કરવતના દાંતા જેવી ચઢ ઉતર કાંગરી પાડેલી હોય એવું.

કાંગરી, સીં કરવતના દાંતા જેવી શંકુ આકૃતિએની દાર તે, શંકુ આકૃતિની અણીદાર ભાત. લહેર, દાણા, દાંતાવાળી તરેહ. ૨ કાર, ધાર, ધિનાર.

કાંગર, ભુઓ કાંગાર,

કાંગરો, પું [પા. કંચુરો.] મોગરો, દાંતો, શંકુ આકૃતિનું શિખર. ત્રિકોણાકાર દાંતા દાંતાવાળી સપાટીમાની જે અકેક દાંતો તે, કંચુરો, શૂંગ, શિખા, કોટની ઉપરની સપાટીએ ચણતરની જે શંકુવાકર લહેર કાઢેલી હોય તે. ૨ કોટની એક તરેહ. કાંગરા ફૂદવા=હંદ બહાર જતા રહેવું.

કાંગણું, વિં (કંગાલ.) નિર્માલ્ય, માલ વગરનું, ગરીબ, દીન, નિર્બળ, હોશરહિત, નાદાર, માંદા જેવું. ૨ લાડકું, ખીકણ, નાહિમત, નાંજુક. માંદકાંગણું=રોતકું, માના ખોળાને ઘરણું જઈ ભરાય એવું, દુર્બળ, કે અસહનશીલ, આત્મબળ વગરનું, કાપર, કાંગું.

કાંગવો, પું કાંગમાંથી બનાવેલો ખાવા જેવો પદાર્થ, કાંગનો લાડવો, રોટલો વગેરે.

કાંગસી, સીં એક જાતની વનસ્પતિ. આને જાડાં ગાળ કાંગરાવાળાં ફૂલ થાય છે અને તેના ફરેક કાંગરામાં અકેકું ખી થાય છે, કાંસકી.

કાંગાઈ, સીં કાંગાપણું, કાપરપણું, રોટકાપણું. નાંજુકાઈ, નંજાણાઈ. અસહિષ્ણુતા, જરા જરામાં દીન થઈ જવું અને પોતાનું દુઃખ રકપા કરવું તે, દેન્ય, ગરીબાઈ.

કાંગાર, નં [અ. Kangaroo] આરટ્ટે-લિયાનું ઉદરના આકારનું પશુ કદમાં મોટા બકરા કે ઘેટા જેવડું એક ચોપડું જનાવર. આ પ્રાણીના આગમણ પગ બહુજ ઢુંકા હોય છે. તે ચેકડા મારતું ચાલે છે. કાંગાર-માદાના પેટ ઉપર ત્વચાની કાચળી હોય છે તેમાં તે પોતાનાં બચ્ચાં રાખે છે.

કાંગાવેડા, પું (બ. વ.) કાંગાઈ, કાંગાપણું, કાંગાની આફક કરવું તે, નિર્બળ, ગરીબ, અસહાય અને દીન હોઈએ એમ વર્તવું તે.

કાંગું, વિં રાંક, દીન, કાંગડું, કાવડું, કાપર, દુર્બળ, નિર્માલ્ય, ચાવડીઈ, જરા જરામાં રોઈ કંટાળી જાય એવું, અસહનશીલ, રોતકું, લાડકું, ખીકણ, નાહિમત, ખાવડું, નાંજુક.

રોગી કે નિર્ધન નહિ પરંતુ સ્વભાવથી ગરીબ. અસહનશીલ હોય એવું માણસ કાંચું કહેવાય છે.

કાંચન, નં [સં. કાચન.] સોનું, સુવર્ણ, હેમ, બહુજ શુદ્ધ કરેલું ઉત્તમ સોનું. ૨ ધન, પૈસો, લક્ષ્મી, દોલત, દ્રવ્ય.

કાંચનાર, નં [સં.] એક જાતનું ફલ, અને ઝાડ. વિં છેતરનાર, ખરાબ કર્મ કરનાર.

કાંચલડી, સીં કાંચળી. ઉં કાંચલડી શિવકાવો હો, રમતાં રહ લાગી રાણીને. કા.દા.

કાંચણું, કિં સં હલાવણું, ખરાબ કરવું, શુદ્ધ હોય તેને અશુદ્ધ કરવું, ડોળણું, ડાળણું. ૨ ભોળણવું, કળવું, છેતરવું, લાચુ ને લાચુ રહી અર્થ કાઢી લેવો, આણવું.

કાંચળી, સીં [સં. કંચુલી.] સીંચોનું છાતી ટંકાય એમ પહેરવાનું શીલેલું કપડું, કાપડું, ચોળી, કમીષો. ૨ ખોલ, ઇર્ષ્ય આમડીનું પા. જેમકે સાપની કાંચળી. કિં મં કાંચળી પહેરવી=પુરુષપણું તથા સીંપણું ધારણ કરવું, ખાવલા બનવું. સી જેવી નિર્ધનતા અને નાહિમત બતાવવી. ૨ ભવાઈમાં ઉતરવું, સીનો વેશ લેવો. કાંચળી ઉતારવી=ચારીર ઉપરની ઇર્ષ્ય તત્વાનો ત્યાગ કરવો. (સાપ વર્ષે વર્ષે તેના ચારીર ઉપરની ઇર્ષ્ય આમડીની ખોલ ઉતારી નાખે છે. સાપની કાંચળીમાં આંખ ઉપરની આમડી સાથે બધી આખાદ ખોલ હોય છે.)

કાંચળિયા-પંથ, પું અજ્ઞાન લોકોમાં ચાલતો ધર્મ ઘેલાઈતો એક દ્વેષ વિદેશક માર્ગ. આ પંથનાં સી પુરુષો તેમના તહેવારને દિવસે આચાર્યને ત્યાં એકઠાં થઈ ઉભાં થઈ જાય છે. જમતા પહેલાં ઉતારી નાખેલી કાંચળીઓ આચાર્ય એક ગાળામાં સેળભેળ કરી નાખી જમી ઉઠતા પુરુષોને તેમની અંકેક વહેંચી આપે છે. જે સીની કાંચળી જે પુરુષને મળે તે તેની સાથે ચાલે છે. એમ કહેવાય છે કે તેઓ મા દીકરી કે બેનનો પથ ભેદ રાખતા નથી.

કાંચી, સીં [સં. કાચી.] ગેળગા, રસ-

ના, સીંચોને કમરે પહેરવાનું ધરેલું, સાંકળી, કમરપટો, કંઠારો, સેર. ૨ એ નામની એક પૌરાણિક નગરી. (પૌરાણિક કાળમાં ભરતખંડમાં સાન નગરીઓ બહુ મોટી અને પ્રસિદ્ધ હતી. ૧ અયોધ્યા, ૨ મથુરા, ૩ માયા ગયા (કપિલવસ્તુ.) ૪ કાશી, ૫ અવંતિકા (ઉજ્જૈન.) ૬ દ્વારકા અને ૭ કાંચી.

કાંજી, સીં રાખડી, રાખ, કનેરી. સ.ક. ચોખા અથવા ચોખા, દૂધ, પાણી અને ખાંડને ઉકાળી બનાવવામાં આવતું આમરી માણસને આપવાનું પેય. ૨ ખેળ, આર, કંપડા અને સુતરને ચીવટ બનાવવા તથા સફાઈ અને કકરાટ આણવા-પાવામાં આવતું એક ચીકણું પેળ, ઓસામણ. ૩ લાહી. ૪ અં કેમ, કેમ નેપરી? (કાં અને છ) કેટલાક લોકમાં પીરસતાં બોલાવે એક સંબોધક ઉદ્ગાર. :-કાં છ લાડુ.

કાંજે, અં કાંકે, કેમ કે, કારણકે.

કાંટલી, સીં [સં. કંઠાલી,] સીંચોના ગળાનું એક ધરેલું, કંઠાલરણું, મહોર, અને પુતળીઆનો હાર.

કાંટલો, લુઓ કાંકલો.

કાંટારણું, નં [સં. કંટક અને રક્.] કાંટાઓથી પગનું રક્ષણ કરનારું, પગરણું, ખાસકું. ૨ વિં ખાતલ, નિહર, દુર્દમ, મુશ્કેલીઓથી નડે એવું, રીઠું.

કાંટા-સળીઓ, પું એક જાતની વનસ્પતિ. આ નાની બાટવા જેવી વનસ્પતિ ફવાના કામમાં આવે છે. એના ફલમાંથી જે રેસા નીકળે છે તે ચળો જેવા હોય છે તેથી તેને કાંટા-સળીઓ કહેવામાં આવે છે.

કાંટાણું, વિં કાંટાવાળું, જેને કાંટા હોય એવું. ૨ જ્યાં કાંટા વેરાએલા હોય એવું. (ક્ષેત્ર માર્ગ વગેરે.) ૩ મુશ્કેલીઓવાળું, જેમાં ધણી અડચણો હોય એવું (કામ.) મુશ્કેલ, હરકતવાળું નહિ સહેલું, અસુલભ, દુર્ધટ.

કાંટીઓ, પું વાડો, રાંડસ, બગર, પાપખાનું.

કાંટીઉ, વિં સ્મશાનમાં મહાઉપરથી ઉતારી કાંટાવાળાં ઝાડવાં ઉપર નાખી દીધેલું (હુગડું) મહા ઉપર ધાલવાનું હુગડું. ૨ કાંટીઓ, નરકખાણ.

કાંડું, ૧૦ કોળનાં પાદડાં, કાંબળાં અને શિંગોનો સુકો ભુકો, ગોતર, મગ મઠ વગેરેનું પાંદડિયું. ૨ નાકું, બોરીઉં પરાવવાનું આકું, છિદ્ર. દાગીનામાં યુની જડવાનો ખાડો, ધર.

કાંટો, ૫૦ [સં. કટક] વનસ્પતિનો સીધો અથવા વાંકો અણીદાર અવયવ, રેસો, અંકુર, યજ્ઞ, ફણગો. ૨ ઇલ અથવા આમડી ઉપરનો અણીદાર અંકુર, વાળ, રેવાં વગેરે. ૩ ધાતુ કે લાકડાનો અણીદાર સળીઓ, સોયો, સોય, (ધડિયાળોનો, હોકાયંત્રનો કાટો.) ૪ સ્ત્રીઓને નાકે પહેરવાનું સોનામાં નંગજડિત ધરેણું, ના-સાબૂપણ, ચુંક, યુની. ૫ જેની અંદર સમતોલતા બતાવનારી સોય, કાટો-રાખવામાં આવેલો હોય એવું તોલ કરવાનું ધાતુનું યંત્ર, તુલાયંત્ર, કંપાણ. ૬ વાંકો અને અણીદાર અંકોડો, મંકોડો. ૭ અણી, કોષ્ટપણ વસ્તુનો અણીદાર છેડો, ભાગ, દાંતો. ૮ વાંછી અણીદાર પકક, અકિડી (છરી કાટો.) ૯ એડી, શંકુ, અંકુશ. ૧૦ ખીલો, કીલ, ભોકાણું. ૧૧ વાગે એવું આમડીમાં ભરાઈ-પેશી નાચ એવું વાંકું હાકડું. ૧૨ ઘોડાના તંગનો ખીલો, ચોકડાનો દાંતો. ૧૩ ગળ. ૧૪ અટકણ, ઠેસ, ઠેશી. ૧૫ કોષ્ટપણ આખતમાં હરકત કરતા, દુઃપદાયક, કે સાલે એવું નડતર. ૧૬ કંબ, દંશ. ૧૭ ઉંડી ને સાલે એવી પીડા, મુશકેલી. ૧૮ વહેમ, સંકા. ૧૯ રીસ, કિન્નો. ઉં કાટો મનનો કાઠી નાખેલો, તમે તમારી ભલાઈ રાખેલો. ત્રેમાનંદ. ૨૦ પાણી, નર, તેજ, (કાંટાદાર માણસ.) ૨૧ ટેક, મમત, અભિ-માન. ૨૨ જુસ્સો, પદ, અહંમમાભિમાનની ઉત્પત્તિ. કિં ૩૦ કાટો કાઢવો=પીડા પતાવવી, હરકત હોય તે દૂર કરવી. કાસલ કાઢવું, નડતર મટાડવી, કાટો મારવો=દાંસ મારવી.

અડચણ કરવી, આડે આવવું, વાધો કાઢવો. ૨ કંબ દેવો, કાટો વાગવો=યજ્ઞ ભોકાવી. ૨ અંતરમાં સાલે એવું થવું. (પ્રેમનો કાટો વાગ્યો છે.) કાંટા પડવા=શોષ પડવો, ગળું કે સુંવાળું અંગ ખરસટ થઈ જવું. ઉં કોં તો કાંટા પડ્યા. નળાખ્યાન. કાંટા વાવવા=વેર કરવું, દુશ્મનાવંદ ઉભી કરવી. કાંટા વેરવા=વેર કરવું. ૨ પોનાનો માર્ગ મુશ્કેલ થાય એવી રીતે વર્તવું.

કાંઠો, સ્ત્રી નાનો કાંઠો.

કાંઠી, ૫૦ [સં. કઠ.] કંઠ-ગળાની આસપાસનો વર્તુલાકાર ભાગ, ગળાને એસતો અંગરખાનો ગોળ કપ, ધડાના મોંની સાથે તેની આસપાસના ભાગવાળા ઠીપ; ૨ ગળાની આસપાસનો ગોળ આંકો. ઉં કાંટો કાળો કાંઠો. ક. દ. ડ. ૩ સાળાનું કવડું. વાણાનો તાર તાણાના તારમાં નાખવાનું મોર્ષ જેવું ઓળર. ૪ હાંસડી, એક જાતનું કંકાભરણું. ૫ વસંત, પર-જીતા પહેલાં વરતી તરફથી કન્યાને જે ધરેણું આપવામાં આવે છે તે. ૬ કિનારો, તીર, આવારો, (કુવાને કાંઠે) ધાટ.

કાંઠો, ૫૦ [સં. કઠ.] ફરીઆ, તળાવ, નદી વગેરેનાં પાણીનો જ્યાં અટકાવ-અંત આવેલો હોય તે ભાગ, કિનારો, તીર, તટ, આવારો, ધાટ. ૨ ધડા અથવા ગામરના મોં આ-ગળનો ભાગ, કાનો, કાંઠો. ૩ કુવાની ભોંયની સપાટી ઉપરનો ગોળ ફરતો ભાગ. (કુવાને કાંઠે ઉભી રહી.) ૪ અંત, છેડો, અંતભાગ, (એના દુઃખનો કાંટો નથી.) ૫ હાંસડી, કાંઠો, ગળાની આસપાસનો ગોળાકાર ભાગ. ચક્રરડું, વર્તુલ. (કાચનો-ચોરણનો કાંટો. ગોળ કમાન, ધર. ૬ ગળું, કંઠ.

કાંઠ, ૫૦ [સં. કાઠ.] ભાગ, પ્રકરણ, વિ-ભાગ, ૨ કાંટળી, બે ગાંઠાની વચ્ચે ભાગ, પેર,

કાંઠું, કિં સં સતાવવું, દુઃખ દેવું.

કાંડાબળીઉ, વિં જેના કાંડામાં યલું જોર હોય એવું, મજબૂત પંજવાળું, જેના હા-

થના પોયાની આગળનો ભાગ બહુજ બળવાળો હોય એવું (માણસ.)

કાંડા-વછોડ, સ્ત્રીનું ખાલી છકર, ખોટી હેંસાતુંસી, મિથ્યાબળવ્યય, ૨ ચડસાયડરી, બલાલિમાનની રમત. કાંડા બળની અજમાયશ લેવાની મરદાનગીની રમત.

કાંડી, [સં. કાળ્ડ.] પેનની ઉપરનો કાંડાનો નાણુક ભાગ-અવયવ, કાંડું. ૨ સળી, દીવાસળી. દીવાસળીની પેટી. ૩ વિનું બળવાન કાંડાવાળું. કાંડાનું બળાઉ.

કાંડીઉં, નં સ્ત્રીઓને કાંડે પહેરવાનું એક ધરેણું, વલય, કડું.

કાંડું, નં [સં. કાળ્ડ] હાથના કોણી ની-એના હાથનો છેદો અને પંખની ઉપરનો સંધિ ભાગ. કિં ૩૦ કાંડુ ઝાલવું=આશ્રય આપવો, સહાય કરવી. ૨ આજન્મ નિભાવી લેવાનું માથે લેવું, મુદામાલ સાથે પકડવું, કામ કરતાં પકડવું. કાંડું છોડવું=કાથ યુકાવવો, બળના ગર્વ માટે લડવું. કાંડું કાપી આપવું= હરતાક્ષર આપવા, સહી કરી આપવી, કાંડું કાપી લેવું-સહી લઈ લેવી, લખત કરાવી લેવું.

કાંણુ, છુઓ કાણુ.

કાંણુ-કોડી, સ્ત્રીનું બાળકને રમાડવાની એક રીત. બાળકને રમાડવા માટે પીટ બાંધી ફરવું અને કંઈ કંઈ બોલવું. ગોળમાટલું કરવું, એમ પણ કહેવાય છે.

કાંણું, નં કોઈપણ સપાટી ઉપરનો ખાડો. દર, પોલ, હુવો. ૨ કોઈપણ સપાટીની આર-પાર પડેલો ભોક, ખાડો, કુવો, ચાર. ૩ છિદ્ર, વેદ, ખાડું, નાકું, સુરાખ. ૪ ગાબડું, ભગદાણું, બાકારું. દોષ, ખોડ. ૬ દાર, આરણુ.

કાંણું, વિનું કાણાવાળું આરપાર દેખાય પ્રવાહી નય એવું, (કાંણિ પડેલો, કાંણું વાસણુ.) છિદ્રવાળું, જેમાં વેદ હોય એવું, ચારેણું, ભોક-વાળું, બાકાવાળું, (કાંણું વહાણુ.) જેમાંથી કણુ ગરી પડે એવું. ૨ જેમાં વસ્તુનો કે વાતનો

ટકાવ ન ચાપ એવું (ખાત્ર-માણસ.) ૩ જેની એક આંખ ફૂટી ગઈ હોય એવું, એકાક્ષ. ૪ ખોડાવાળું, અપલક્ષણું. કાંણું ઘોડું ને વળી કરડકણું. 'ભલ ભલા કુંવારા ને કાંણિ કહેશે મારે બે બાઈડીઓ. કહેનું કાંણાને કાંણું ન કહેવું=ખોડીવાને ખોડનું નામ દઈ ઉત્કેરવું ? ચિદાવવું નહિ પરંતુ કળધી પૂજવું, કાંઈને અપ્રિય બાપણુ કરવું નહિ એવા અર્થમાં વપરાય છે. કાંણું ઘોડું ને કરડકણું=મેકલક્ષણવાળું. એ દોષ પરાણે નિભાવી લેવાતો હોય તેમાં વળ બીજો ખરાબ દોષ જણાય ત્યારે કેમ નીમે ન મામા કરતાં કાંણિ મામો સારો=મામોજ હોય તેના કરતાં કાંણિ પણ મામો હોય તે સારું. અર્થાત્ સમૂળગુણ ન હોય તેના કરતાં ભાગ્યું વટવું હોય તોપણ સારું.

કાંત, પું [સં.] શ્રીકૃષ્ણ. ૨ ચંદ્ર. પતિ, સ્વામી. નં કંક, ખરું લોહું. વિનું સુંદર શ્વાળું, ખેંચાણુ કરે એવું.

કાંતણી, સ્ત્રીનું [કાંતવું.] કાંતવાની કામ કાંતવાની રીત. ૨ કાંતવાની આવડત.

કાંતણું, નં કાંતણી, કાંતવાપણું. ૨ કંઈ કાંતવાનું હોય તે. ૩ કાંતવાશી જે કં કામ તે. ૪ અજગડ, કટકટ, ટાપણું, લંબાણ કરવું તે. ૫ તરાક.

કાંત-પાપાણુ, પું [સં.] ચક્રમકનો પથ ૨ લોહચુંબક, ૩ એક જાતનું લોહું. (એમ કહેવા છે કે લીમડાનો રસ કાંતપાપાણુના વાડકાં રાખ્યો હોય તો તેની કડવાશ જતી રહે છે.)

કાંત-લોહ, નં [સં.] અપરકાંત, લોહચુંબક કાંતવું, કિં સં વળ દઈને ૧ ઊન આવા તંતુ કે રેસાવાળી વસ્તુમાંથી તાર વણી કાઢવો દોરો બનાવવો, ૨ જિણાશધી-કરકસરથી કા કરવું-લેવું. ૩ ચુંચવું, લંબાવવું. કિં ૨ ઝીણું કાંતવું=ચારીકાથી-કરકસરથી કામ લે કાંતવાને કાંતવું=જણાવને જણવું, નકામું ટાપ કરવું. કાંતવું પિંચવું કર્યું કરાસ=કરેલાં કામ બગાડવું, કર્યું ન કર્યું કરવું.

કાંતા, ઓં [સં.] સુંદર-રૂપાળી ઓ.
કાંતાર, નં [સં.] વન, કાનન, મોહુંવન.
કાંતિ, ઓં [સં.] દીપ્તિ, શોભા, પ્રભા,
તેજ, ચળકાટ, તર, છવી.

કાંતિકાયક, વિં [સં.] શોભા આપે એવું.
પ્રભા દેનારું, તેજકાયક.

કાંતિવાન, વિ. તેજદાર, શોભાવાળું,
તેજસ્વી, ખનીદાર.

કાંતિ-લોહું, નં [સં. કાન્તલોહ] કસાઈ
ચઢાવેલાં લોહાનાં પતરાં. ૨ લોહચુંચક.

કાંતો, અં અગર, વા, અથવા. એક
અથવા તો બીજું, એક નિશ્ચયથી જણાવવાના
અર્થમાં વપરાય છે. ઉં કાંતો નાર કુભારજી,
કાંતો કંથ ગમાર.

કાંઈકું, નં રેંદીઆની તરાકના બે છેડા
જેમાં રહે છે તે, ચમરખું.

કાંદો, પું [સં. કન્દ.] પડ ઉપર પડવાળી
વનસ્પતિના મૂળની એક ઝાંઝ, ડુંગળી, ખાજ.
હરેકાંદ વનસ્પતિના મૂળની ગાંઠ. ૨ મૂળ, જડ
ને ઉપરની થોડી લીલી પાંદડી, ધરો, લીલું જડ
વાળું પાસ. (કાંદા, એમ બ. વ. વપરાય છે.)
ઉ કાંદો, લાભ, નફો-વેપારમાં શો કાંદો કાઢ-
વાનો છે? કિં પ્રં કાંદો કાઢવો=લાભ કાઢવો,
ફળ પ્રાપ્ત કરવું.

કાંધ, ઓં [સં. કંધ.] ખાંધ, ખખો, રકંધ.
૨ ગળું, ઓઝ, ડોક, બળદને ગળે જતાં ધુસરું
મકવામાં આવે છે તે ભાગ, ૩ ધુસરાનું આંટણ.

કાંધા-ખત, નં અમુક મુદતે મુદત કકડે
કકડે અમુક રકમ ભરવાનું લખત સાદું તે.

કાંધીઓ, પું [સં. કંધક.] કાંધ ઉપર
ભાર વહેનાર, ખભા ઉપર ભાર ઉપાડનાર, મ-
જુર. મહું ઉચકનાર, મહા ઉચકવાનું કામ
કરનાર (પારસીમાં.) ૩ બળદ, બેલ. ૪ સાગરીદ,
સાધી, ચઢાવનાર, ઉત્તેજક. કિં પ્રં કાંધ
આપવી=મહું ઉપાડવું, ઉપાડવામાં મદદ કરવી.
કાંઈ કામકાજમાં મદદ કરવી, સહાય થવું. કાંધી-

આ કરવા=જે માણસો રમશાન ગયા હોય
તેમને જમાડવા, બારમુ કરવું.

કાંધું, નં આખી રકમના અમુક ભાગો-
માના જે અકેકો ભાગ તે, હફતો, કિં પ્રં
કાંધું કાઢવું=હફતે હફતે આપવાના કરારથી નાણાં
ઉછીનાં લેવાં. કાંધું ભરવું=હફતે હફતે કરાવેલી
રકમથી નાણાં ભરવાં.

કાંધેલી, ઓં ધુંસરી, ખાંધ, કાંધ. ૩૦
પ્રં કાંધાંખાંજરાં=હફતે નાણાં લેવાદેવાનો ધંધો.

કાંધે-વળીઓ, પું દાણચોડા ઉપર દેખ-
રેખ રાખનાર, નાકવાળો માણસ,

કાંધે-વાળીઓ, પું કાંધે વાળાંએ એવો
મોટો છોકરો, કાંધ સમાન આવી ગયેલો-મોટો
છોકરો. વિં ધુરંધર, કાંધ આપે એવો, ધરનોં
બોલો ઉપાડી લે એવો છોકરો-સાથી.

કાંધો, પું [સં. કર્કમ.] કીચડ, કાદવ. ૨
રસો. અચાણાનો સોદા.

કાંન, પું શીકુંબુ. ૨ કાન,

કાંનવ, નં મહી અને નર્મદા નદી વચ્ચેનો
પ્રદેશ, કાનવ. ભુવાર અને રતા પાક માટે કાનવ
પ્રસિદ્ધ છે.

કાંપ, પું [સં. કપ.] કંપારો, ધૂંજ, ૨
ચીકણો કાદવ, કાળો, ચીકણો અને મુઘાયમ
કાદવ. તરી, ચયું. ૩. [અં. Camp] ડાવણી,
લશ્કરીપથવ.

કાંપણું, કિં અં [સં. કાં.] થરથર
થવું, ડગમગવું, હાલવું, ધૂંજવું, કંપવું. ૨ ડરી
જવું, બીવું, એ તો મહેતાનું નામ સંમળતાંજ
કાંપે છે. શોક લય આશ્વ પે ઈત્યાદિથી ધારોનું
કંપામમાન થવું, રોમાંચ થવો, ધૂંજ યત્ર આવવી.

કાંપો, પું ઉડળ, ઉડળમાં જેટલું માપ
તેટલો જથો, ભારો, બોલો. એક માણસ ઉ-
પાડી ચોકે તેટલા ભારનો જે સમુદાય તે, બોલ.

કાંખ, ઓં [સં. કપા.] કામખનો મજ,
વાંસના ચિપાટીઆનું માપણું, આંકણી.

કાંખડી, ઓં (કામડી.) નાનું કામડું,

વાંસનું ચિપાટીઉં, વાંસની ચીપ. ૨ અરણી અથવા ખીભ' કોષ જાતનાં ઝાડવાની સીધી સોટી, 'સેજી, વાંસની પાતળી સોટી. ઉં કરમાં લઇ કાંબડીરે, કુંવર પુંકે ધાવ, રીસે લોચન રાતડાં રે, જશોદાને મોઢે શ્યામ ન માય. ભાલજી.

કાંબળી, સીં (કાંબળી.) નાનો કાંબળો, ધાબળી, ઉનતું આછા વણાટનું બહુ કપડું. બ- કરાં પેટાના કાળા ઉનની પિછોડી. ઉં મારે ઝોટણ કાળી કાંબળી, ખાઈ તારે ઝોટણ ઝીણું ચીર. પ્રા. કા.

કાંબળો, પું [સં. કંનલ.] ઉનનો બડા વણાટનો પિછોડો, ધાબળો.

કાંખી, સીં પગનાં કાંડા ઉપર પ્રસરીને રહે એવું ફપાતું એક લંગોળા બનેલું, કહાંની નીચે પહેરવાનું કાંડાકડું, ઉં કહાં કાંખી અણ- વટ લિંછુવા. ૨ કાંસના મોના લોહાનો કંઠિસો, ૩ ડોલ. ૪ સારણુગાંઠ દાખી રહે એવો ચાંપનો કોરો.

કાંચ, કંઈપણ, કચુંએ, ૨ કેમ, શા માટે, શા સારું:-એમ કાંચ કરે છે?

કાં-રે, અં કેમરે, અરે શું છે? કાં, શું, કેમ.

કાંશકી, સીં (કાંશકી.) વાળ હોળવાનું દાંતાવાળું વતરણું, કાંસી, કંમની, કેશમાર્જની [સં. કેપાન્સિની.]

કાંશકો, પું મોટી કાંશકી, દાંતીઓ.

કાંશી-જોડાં, નં (ખ. વ.) [સં. કાસ્યલુગલ] બે હાથમાં રાખીને ખડખડાવાય એવાં કાંસાનાં બે ગોળ પાત્ર, કીર્તીનીઆં, હમહમીઆં, ઝાંઝ.

કાંસ, પું [સં. કષ્] પાણીને ખેચી દૂર લઇ જવાને બનાવેલી કૃત્રિમ મોટી નીક, નહેર સાબરમતીમાંથી બે કાંસ કાઢી જિલ્લાની કેટલીક જમીનને પાણી પુરું પાડવામાં આવે છે.

કાંસડું, નં (કાંસીઉં) કાંસાનું કદાચ જેવું વાસણ, તાંસળું, કાંસાનું વાસણ.

કાંસડું, કિં અં [સં. કાસ] કાંસડું, પું કરવું, ખાંખારવું, ઉદરસ ખાવી.

કાંસાકુટ, સીં વાસણોનો ભાગેલો જથ્થો, ભંગાર, કાંસાનાં ભાખાતુટમાં વાસણ. ૨ કાં- સાના વાસણોનો ખડખડાટ, રં પ્રં કાંસાકુટ કાંસાને જેમ છેડીએ-અદાળીએ કે ધડવા જમ્મે તેમ વધારે ખડખડે, તેમ બોલકણા માણસને કહેવા જમ્મે તેમ વધારે વધારે બોલે, માટે થોડુંજ છેડવું; એવા અર્થમાં 'કાંસાકુટ' વપરાય છે:-એ મૂર્ખની સાથે શી કાંસાકુટ કરવી!

કાંસાં, જુઓ કાંશીનેડાં.

કાંસીઓ, પું કાંસાનો ઘાટ, કાંસાનો વાડકો.

કાંસું, નં [સં. કાસ્ય.] તાંબા અને કલા- ઈની મેળવણીની એક ઉપધાતુ. આમાં જસ- તનો પથ્થ કંઈક ભાગ હોય છે. આ ઉપધાતુનો રંગ ધોળો થાય છે અને તાંબાની માફક તેને કાંટ આવતો નથી, જેમાં કલાઇનો ભાગ વધારે હોય તે કાંસું સારું ગણાય છે. કાંસું ખરડ હોવાથી ઝટ લાગી જાય છે.

કિચકિચ, સીં (અતુ.) ચેચે, 'કિચ- કિચ' એવો અવાજ, કચકચ, કચપચ. પંખીઓ- ચકલીઓનું સામસામે બોલવું, પંખીઓની યુંજ, યુંજર, કલખલ.

કિચકિચવું, અં કિં કિચકિચ કરવું, દાંત કંકડાવવા. તણાવું, ખેંચાવું, તડતડ થવું, ભરાવાથી કે ભારથી તૂટી જાય એમ થવું, કચકચવું.

કિચકિચાવવું, સં કિં કિચકિચ થાય એમ કરવું, દાંત પીસવા-ખખડાવવા, ૨ ખેંચીને ખાધવું, જોરથી તાણવું, ભયરડાય તેમ કરવું.

કિચક, (કીચક.) પું કાલવ, ગારો, પંકે કચેલો, ગંદકી.

કિચોડો, (કીચુડો, કચુડો.) આમલીનો કળિયો, બિયો, ચીચુડો. ૨ કીચુડ કીચુડ થાય એવું ચકડોળ. (છાકરાઓ હોળી ઉપર પોળોમાં એક અણીદર થંભ અને એક વચમાં આમણા વાળી આડીનો સામસામે બેસીને ગોળ ફેર- નાપ એવો રેલ બનાવે છે તે.)

કિટ-ખાધું, વિન્ ઉધેઈ લાગેલું, સડી ગયેલું.

કીટલી, કીં [અં. Kettle] ચાદાની, કાવાદાની, ચા, કાશી અથવા ઉકાળો બનાવવાનું નાળચાવાળું વાસણ.

કિટાણું, અં કિં કટાણું, કાટવાળું થવું, કાટ આવવો. ૨ બગડવું, ખરાબ થઈ જવું. ૩ ખેસવા થવું.

કિટોડો, પું કાટરોડો, 'કચરો, ખાધો, કાલ્લ; અવાહીનો નિતાર, કીટું, 'જોડો રંગોડો. ૨ ધાતુ માટી વગેરે ગાળતાં તેમાંના કાટકચરાનો મટ્ટો, કાટ.

કિટ્ટે, પું [સં.] કચરો, મળ, કાટ, બગાડ.

કિતવ, પું [સં.] કળારો, કળણો, ધૂત, લુચ્ચો, કપડી, કંગ, ધુતારો ઉં કિતવ કાનની કીર્તિ કરતાં, લાજતી નથી લગાર. દેવાસંકર. ૨ ખેલાડી, જુગારી, વંચક, ખળ.

કિતાખ, પું [ક્ષ.] ગ્રંથ, ચોપડી, પુસ્તક. [અ. ખિતાખ] ઇલાકાખ, માન અકેરામ, પદવી. જુઓ ખિતાખ.

કિતાખ-ખાનું, નં [આ.] પુસ્તકાલય, લાઇબ્રેરી. પુસ્તકોની દુકાન, ગ્રંથ સંગ્રહાલય, ચોપડીઓની વખાર.

કિતિએક, અં કેટલાક, કેક, કેટલાએક.

કિતો, પું [આ.] પહોળા ભાગ કાપતી કલમ, ખરડો, અક્ષરોનો મરોડ; શિખવાડવાને છાકરાં પાસે ઘુટાવવાનું પતું, દોપિસ્તું. વિભાગ, ખંડ, કકડો. અંક, નંબર, ચિહ્ન. એનુંએજ, નકલે નકલ.

કિ-ફહાડે, અં ક્યારે, કયે ફહાડે, કયા વખતે.

કિનખાખ, (કિનખા.) પું [ક્ષ. કિ-ખાખ.] જરી છુટાના વણાટનું રેશમી વસ્ત્ર, રેશમ અને કસખને સાથે વણતા જેમાં છુટા-દાર તરફ પાડેલી હોય તેવું વસ્ત્ર. કારચોખી. ૨ ખાપો મૂકી મૂકીને કરેલું ભરતકામ. (અત્યારે પણ ગામડામાં ઝીણી ઝીણી ખાપો-કાચના

કકડાઓ મૂકીને છુટાદાર ભરતકામવાળા કાપડાં ભાસાય છે.) જર.

કિનરી, (કિનરી.) કીં નાનું તંતુવાદ, નાની સારંગી. ઉંકિનરી કાન સુધારે, બાળમિત્ર.

કિનાર, કીં [ક્ષ.] કાર, છેડો, ધાર, કોષ્ટ પથુ વસ્તુની અંતિમ સાંકડી અને લાંબી સરહદ, છેડા તરફની સપાટી, બાણ, કોરણ.

કિનારી, કીં [ક્ષ.] કિનાર, કાર, કોષ્ટ પથુ વસ્તુની ધાર, પ્રાંત ભાગ, મર્યાદા, ધાર-પટ્ટી. શીત, સોના રૂપાના તાર અને રેશમ સાથે વણેલી સાંકડી અને લાંબી પટ્ટી.

કિનારો, પું તટ, તીર, કઠિા, ધાટ, ઓવારો, પાર, બાણ.

કિતર, પું [સં.] ઘોડાના જેવાં મુખં વાળી અને ગાવાળખવવાનો ધંધો કરનારી દેવતાઓથી ઉતરતી એક ભતિ અને તેના લોક. સ્વર્ગના ગાયક, કિંપુરુષ, અશ્વમુખ.

કિતરી, કીં [સં.] કિતરની કી. મધુર કકવાળી ગાનારી. ૨ સારંગી જેવું નાનું તંતુવાદ.

કિતરેરો, પું [સં.] કિતરોનો, ઇચ=રાજ=કુબેર.

કિત્રાખોર, વિં [ક્ષ.] કિન્નિવાળું, ઝેરીયું, વેરી, અંટસ રાખે એવું, ખારીયું, દેવી, દંસીયું.

કિત્રો, પું [ક્ષ.] દેવ, ખાર, ઝેર, અંટસ. ૨ દંસ, ઘઠ, વેર.

કિફા, અં ('કમીપાસે' નું અપભ્રંશ રૂપ.) કેણીપાસ, કેણીગમ, કપી તરફ. (સુરના જોકુતો વાપરે છે.)

કિફાયત, કીં [ક્ષ.] લાભ, નફા, વિં સસ્તું, સોંધું, ફાયદા પડતું. થોડી કિંમતે સાફ ને ધણું મળે એવું.

કિફાયતી, વિં [ક્ષ.] લાભવાળું, નફા-દાર, જેમાંથી લાભ મળે એવું, સોંધું, સસ્તું, ફાયદાકારક, ફાયદા પડતું.

કિચત, વિં [સં.] કેટલું, કેવડું, કેલું.

કિયું, સં [સં. કિમ્.] કયું, કવણ, કોણ.
વિં બેથી-વધારેમાંથી લુદું પાડી ઓળખાવા
માટે પ્રત્યેક આ સપ્ત વપરાય છે. (કયું સપ્ત
બહુ પ્રચારમાં છે.)

કિરકાલ, વિં [મ.] છટક છટક, લુદું
લુદું, પ્રકાર્ય, પરચૂરણ.

કિરણ, નં [સં.] તેજસ્વી પદાર્થમાંથી
પ્રસરતી પ્રકાર રેખાઓ તે, રશ્મિ, કર, તેજ.
તેજસ્વી પદાર્થમાંથી સીધી લીટીએ પ્રકાશનો
જે પ્રસાર થાય છે તે. મરીચિ, ગભસ્તિ, છુતિ,
આભા, નયોતિ, પ્રકાશ.

કિરણમાલી, પું [સં.] સૂર્ય, રવિ.

કિરણાલેખ્ય-કૃપા, ઓં કિરણ-તેજની
છાયા લખી બી ઉતારવાની કળા. Photogra-
phy. ફોટોગ્રાફી.

કિરત, ઓં કીર્તિ, યશ.

કિરપા, ઓં [સં. કૃપા] કૃપા, દયા,
મહેરખાની.

કિરમાણી-અજમે, પું એક જાતનાં
દવાનાં બી, અજમાના જેવાં ઓપધિનાં બીજ.

કિરાત, પું [સં.] જંગલી લોકોની એક
જાત, બિલ્લ, કોળી, ઠાકરયા, નિયાદ.

કિરાતી, ઓં [સં.] બીલડી, કોળણ. ૨
અનાર્થજી, ૩ દુર્ગા.

કિરાયાદાર, વિં ભાડુત, ભાડે રહેનાર.

કિરાણી, નં [શ.] ધર, જમીન અથવા
બીજા કોઈપણ વસ્તુના વાપર માટે લેવામાં આવતું
લવાજમ, ભાડું, વેતન.

કિરિઆણી, લુઓ કરીઆણું.

કિરિયા, લુઓ કિયા.

કિરીટ, પું [સં.] મુકટ, મુગટ, તાજ,
રાગતું રતનાદિ જડિત શિરોવેષ્ટન.

કિરીટી, વિં [સં.] મુગટવાળું, તાજ-
વાળું. ૨ જેને માથે મુકટ ધરાવે હોય તે. ૩
રાજા, ચક્રવર્તી રાજા. ૦ ૪ અર્જુન.

કિરે, અં (અનું) એક પંખીનો એવો
ઉચ્ચાર.

કિરે, વિં [મ.] ગીચ, ભરચક ઝાડી-
વાળું, નિબિડ (વન) ૨ વાંસની ઝાડીવાળું (વન).
૩ પંખીનો મુંઝવ.

કિલ, અં [સં.] નિથે, નિશ્ચય, નક્કી.

કિલકાર, પું [સં.] પંખીઓનો આનં-
દનો કલબલાટ, ચકલા અને બીજાં પંખીઓનું
ખુશીનું બોલવું, કિલકિલ કરવું તે. આનંદના
ઉભરાભરે અવાજ કરવો તે. ૧ મરકરી, મળક,
ચેકડી. -કિલકિલાકાર=આનંદધ્વનિ. ઉં કોષ
બોલાવે તો, કરે કિલકિલાકાર. દયારામ.

કિલકારી, ઓં આનંદના ઉભરાથી અ-
વાજ કરવો, ખુશીનું હસવું અને બોલવું તે.
મળક, મરકરી.

કિલકિલાટ, પું [સં.] કિલકિલ અવાજ,
ખુશાલીનો ઉભરા, પંખીઓનું એકેક સામસામે
બોલવું. ખુશીખુશાલીથી ગાન કરવું તે.

કિલકિલાવણું, સં કિં 'કિલકિલ' કરે
એમ કરવું, ખુશ કરવું, હસાવવું, ખુશાલીના
અવાજ કરે એમ કરવું, કલ્લોલ કરાવવી, ખિલા-
વવું, તાને ચલાવવું.

કિલકિંચિત, નં [સં.] હાલ, સૂંઘાર ભા-
વની એક તરફ.

કિલવો, પું કિલ્લીદાર,

કિલાવો, પું મહાવતને ચઢવા માટે હાથીને
ગળે લખાવત રાખેલું દોરડું.

કિલ્લી, [સં. કોલ] કુંચી, ચાવી, તાળું
કળ વગેરે ઉપાડવાનો ખીલો-ઓળાર.

કિલ્લું, [સં. કોટ.] અનાજમાં થતું એક
જાતનું નાનું જીવડું, ધનેરું, મોટલું.

કિલ્લેદાર, પું [શ.] કિલ્લાનો ઉપરી
અમલદાર, જેના કબજામાં કિલ્લો હોય તે.

વિં કિલ્લાવાળું, સત્તુ સામે રક્ષણ મળે
એવા કોટ વગેરેના બાંધકામવાળું.

કિલ્લેબંદી, ઓં કિલ્લાના જેવું બાંધકામ
તે, સત્તુની સામે રક્ષણ મેળવવા એવું જે બાંધ-
કામ તે.

કિલ્લો, પું [ફા.] સતુથી ઝટ ભાગી કે દૂટી શકે નહિ એવું યુનાગચ્છીની દિવાલવાળું મજબુત બાંધકામ, કોટ, તટબંધી, ગઢ, શત્રુની સામે ટકી રહેવાને બાંધેલું ચારે તરફ ફરતા મજબુત કોટવાળું રાજમહેલ અને રાજ કચેરીઓનાં મકાનોવાળું મોટું ભવિષ્ય બાંધકામ, કુર્ચ.

કિલ્લિવધ, (કિલ્લિમધ.) નં [સં.] પાપ, પાતક. ઉં દીનદયાળ કૃપા કરી મારાં, કિલ્લિવધ સર્વ નિવારો. પ્રા. મા. મળ, મેલ, દોષ, અપરાધ, પાપ.

કિશોર, વિં [સં.] નાનું, અણુસમણ, બાળક, તરણ, સગીર, જુવાન-અવસ્થા=અયપણુ, નાની-પુખ્ત નહિ એવી અવસ્થાવાળું, જુવાનીની શરૂઆતનાં કાળનું.

કિશોરી, ઓં [સં.] કુમારી, કન્યા, જુવાન છોકરી, તરણ ઉમરની સ્ત્રી, બાલવનિતા.

કિશત, ઓં [ફા.] ખેડ, કૃષિ, ખેતી. ૨ જમીન ઉપરનું સરકારી ભાડું, મહેસુલ, સાથ, ચોથ, ખંડણી. ૪ હાર, પરાજય, શેઠ.

કિશિક્ષા, ઓં [સં.] રામાયણમાં વર્ણવેલા વાનરાજ્યની રાજધાની, વાલિની રાજધાની, દક્ષિણમાં આવેલા કિશિક્ષ પર્વતની એક શૃંગ.

કિસ, વિં [સં. કોટણ.] શું, કંઈ લેખામાં નહિ એવું, પુનઃ, નિરૂપ લઘુતાના અર્થમાં વપરાય છે. :-એ તે કિસ અણતરીમાં. ૨ં કેવું, કેટલું. ૩ કોણ, કય. જુની યજ્ઞરાત્રીમાં કિસું =કેવું ના અર્થમાં વપરાયેલું જણાય છે.

કિસમ, ઓં [ફા.] જાત, રીત, પ્રકાર, ઢગ, વધણ, તરેહ, વિધ. :-એ કેવી કિસમનું કામ કરે છે.

કિસમિસ, (ખીસમીસ.) ગિલા વગરની નાની ગોરાડા રાક્ષ.

કિસલય, નં [સં.] નવાં અને કુમળાં પાનવાળાં ઝાંગળી, કુંપળ, પથ્થર, કુમળાં લાલ

પાંદાંની ઝાળી, 'શાખા. કુમળું નવું તાજું પાંદડું.

કિરેત, ઓં [ફા.] મહેસુલ, સાંચ, જમીનનું ભાડું, રાજકર. વેરા. ૨ શેઠ, છાયા પાડવી, દાળ આપવો, જો ભુલાવવી તે, બંધી, હાર ખવરાવવી તે, કમ. ૩ ખેડણી, ચોથ, મહેસુલ, વળે, સાંચ.

કિરેચણ, ઓં કસબણ, વેર્યા, કુલટા, સ્વૈરિણી. ૨ કસબી સ્ત્રી, કળાવતી.

કિરેમત, ઓં [અં કિસ્મત.] ભાગ્ય, નસીબ, તકદીર, સરજત, કર્મ.

કિરેસો, પું [ફા.] કહાણી, વાર્તા, કથા, અદ્ભુત કથા, ચમત્કારી વાત. ૨ ખનાવ, કલ્પિતકથા, ગાથા. ૩ યુક્તિ, હીકમત, છુટો. ઉં તમે ઠીક કિરેસો કાઢીને કામ સાધી લીધું. કિં પ્રં કિરેસો કરવો=કામ કાઢી લેવાય એવી ખનાવટ કરવી, યુક્તિ કરવી, છુટો ઉઠાવવો, ૨ પ્રપંચ-તરકત કરવું.

કિમ, [સં.] શું, કેમ, જિજ્ઞાસાર્થ ઉદગાર.

કિંકર, પું [સં.] દાસ, ચાકર, નોકર, કામ કરનારો, સેવક, શુભામ.

કિંકરી, ઓં [સં.] દારી, ચાકરડી, સેવિકા, કામકરનારી, હુડી, શુભામડી.

કિંકિણી, ઓં [સં.] કંઠણી, કાંઠરાવાળું સ્ત્રીઓને હાથે પહેરવાનું પરેણું, ગાંગરીવાળું વધ્ય. ૨ ધુધરીઓવાળો, કંઠેરો, હુદ્ર પટિકા, કાંચી, ધુધરમાળ, નાની પંટડી.

કિંકિરાત, પું [સં.] પરાગ, પુષ્પરજ, ફૂલમાંની પીળી રંગ, ૨ અરોઠ. ૩ કામદેવ.

કિંગલાણ, નં અતિ આનંદ. અત્યંત દરખાષ્ટ જવું તે, અતિ ખુશાલી, મલકાટ. કિં પ્રં કિંગલાણે ચઢવું=દરખાષ્ટ જવું, મલકાટ કરવો, લહેરે ચઢી જવું, આનંદ મઝાઈ જવું.

કિંગલાણું, અં કિં મંત્રકાઈ જવું,

અતિ આનંદ ધરવો, હરખાવું, ખીસવું, લહેરે ચડવું, ખુશી થવું.

કિંચન, અં [સ.] કંઈપણ, જરાપણ, લગારેક, થોડુંક.

કિંચિત્, અં [સં.] જરા, લગાર, સહેજ સાળ. કંઈક, લેણ, લેણમાત્ર.

કિંજલક, નં [સ.] મકરદ, પચાગ, ફૂલની અદરના તંતુ, કેસર. (ફૂલના કેસરો).

કિંતુ, અં [સ] પણ, તોપણ, તથાપિ, પરંતુ.

કિંપુરપ, પું [સ] કિજર, અશ્વમુંખ, સ્વર્ગના ગવૈયા, ૨ ટુંચ માણસ.

કિંખલુના, અં [સ] વિશેષ શુ? એટલું જ, ખસ, વધારેશુ.

કિંવંદતી, સીં [સ.] જનન્યુતિ, લોક વાચકા, અફવા, જનાપવાદ, હેતી, ગપાટો, ગપગોગો.

કિંવા, અં [સ.] વા, અથવા, તો, યા, યાને, યદિ, યદ્વા.

કિંશુઃ, પું [સ] એક જાતનું ઝાંડ, ખાખરો પહારા.

કી, અં કપી -કીદહાડે -કીપાસ ગયો, (કંઈ)

કીકરો, પું ઠાંકણ, પથર ઈલાદિ ટાકવા, ફોડવા અથવા ફોરવાનું ઓળટ વિગતુ. વિંધણું, ફરશી. (સુતારનું ઓળટ.) ૨ મહેમાન, પરાણો, [સ ફિકર] અભ્યાગત, આગતુક. (સુરત નિહાના અનાયોમા વપરાય છે) [રુકર] કાકરો, મરક, જેનો ચુનો ચાપ છે તે કાકરો, મરડિયો.

કીકિઆણ, નં કીકિઆરીઓનો લોધાટ કલણ, ચીસો પાડવી તે ૨ કલપાત, કલાદોર. ધણા માણસોનું એક સાથે મોટીયી રકમ કે ખાલવું તે

કીકિઆરી, સીં તીણી બૂમ, ચીસ, રાઠ ભય, શોક, ત્રાસ અને ન સહન થાય

એવી પીડનો તીણો અને મોટો અવાજ મહા દુખની ચીસ ચીસાચીસ કરવી તે.

કીકી, સીં [સ. કનીનિકા.] આનની અદરની ગોળ ટીપકી-કુડાળી, જેમાં પ્રતિબિંબ પડે છે તે. ૨ નાની છોકરી, કુમારિકા, કન્યા. (છોકરીનું સામાન્ય બોલીમા નામ, સુરત તરફ વપરાય છે) અત્યંત વહાલ બતાવવાને વહાલો માણસને આખની કીકીની ઉપમા આપવામાં આવે છે ઉં x x કપી બેન કેવા વહાલા ૨, જાણે મારી આખોની કીકારે, સીંગીત.

કીકો, પું નાનો છોકરો. (સુરત તરફ ને નાના છોકરાનું નામ ન પાડાય હોય તેને કીકો અને છોકરીને કીકી કહેવામાં આવે છે ભરત્ય નિલ્લામાં કીકો ને કીલી કાઠિઆવામાં મગો ને ગગી અને પારસીઓમાં છુનો ને છુચી.) ૨ લાડકો છોકરો. ૩ ખાળક, અણસમણ.

કીચ, પું (કીચનું હુક ૨૫) કીચ, કાલવ, ગારો.

કીચક, પું [સ.] પોલો વાંસ ૨ રિરાટ રાખનો સાથો અને સેનાધિપતિ. અત્યંતવાસમાં રહેતાં સેરતી-દ્રોપદી ઉપર એ મોહી પડ્યો હતો. દ્રોપદીને વિતાડતાં આખરે તે જીમને હાથે માર્યો ગયો હતો.

કીચક, પું કાલવ, કંચરો, ગારો, પક, કીચુકો, પું આમનીનો ઠળીઓ, ચીચુકો કચુકો, ચચુકો.

કીચુચ, પું કીચુક કીચુક અવાજ સાથે ગોળ ફરતું-લાટ જેવું એક લાકડું. નાનું ચકડોળ ચીચવો

કીજે, કિં [સં. કિયતામ] ('કરવું' ઉપરથી બને છે ને કવિનામાં વપરાય છે.) કરવું. કીજએ=કરીએ. ઉં શુ કીજે, દહાડતા કયમ લીજે. ૨ કહેવું. -અમે કીજએ=અમે કહીએ. (કાઠિ)

કીટ, પું [સ કિટ] મેલ, કચરો, કતર. ૨ કાટ, કાટનો મેલ, ખાતુનો નિકાર ૩ કીટ,

જવજંતુ, ઉધેષ. કીટપતંગ=કાઠી કુટું. ૪ માંડા, ગુંજ. :- કાટનાં લાકડાં, ગાંઠાને લીધે ફાટે નહિ એવાં લાકડાં.

કીટ, અંબ તૈયાર, પાકે, મોટા વિંબ પૂણે બાણ, અક્ષરે અક્ષર, અને કડીએ કડી મુખ-પાઠ હોય એવું, બરોબર માહીત, બાણીતું, બોમિયું, નિષ્ણાત.

કીટી, સીંબ પાંદડી, પાંદડાંના કકડાઓની રજ, કસ્તર. :- રમાં કાટી હોય છે. કપાસનો કચરો, કાટીવાળું ર. બરચી-કપાસ-રમાં બહુ કાટી હોય છે.

કીટીઉં, વિંબ કપાસનાં પાંદડાંની રજ-વાળું (૧) ૨ ઝાણવાળું (બી.)

કીટું, નંબ ધીમાંની ઝાણ, ધીને ઉત્તુ કસ્તાં તળીએ જે કચરો ઝાણ વગેરે રહે છે તે. વિંબ કાટવાળું, કપાય. (ગીટું.)

કીટા, પુંબ માટીનાં ઘંટ, નળીઆ વગેરે પકવતાં અત્યંત મરમીને લીધે માટી ગળી જઈ તેના રસના જે મટ્ટા બાકી જાય છે તે. ૨ તાપથી ગળેલી ધાતુનો વિકાર. ૩ ગાંઠાગાંઠા વાળાં લાકડાં, વેદા. ૪ બચાક, વિકાર, કચરો.

કીડ, સીંબ [સં. કિટ=કીડા ઉંબ] કાઠા, જવજંતુ; ઉધેષ, સડો. ૨ કાઠા. ઉધેષ, જૂ, સવા વગેરેનો જે ઉપદ્રવ તે, રધિર વિકારનો ચામડી ઉપર થતો રોગ, દાદર, ઉદરી વગેરે. ૩ ચળ, ખંજવાળ, ખુજલી, કંક, ખરજ.

કીડખટું, વિંબ (કાડ ખાધેલું) કાઠાઓથી ખવાએલું, કાઠાઓએ કેતરીને બગાડેલું.

કીડી, સીંબ [સં. કોટિકા] એક જાતનું ધણુંજ નાનું જવડું. નાની, મોટી, ઘાઘ, કાળી, પંખાળી વગેરે ધણી જાતની કાડીઓ થાય છે. કાડી ઉલોગી અને સંમદ કરનારો જવ છે.

કીડિઆરું, નંબ (કાડી-આણ્ય.) કાડી-ઓતુ દર, જેની અંદર કાડીઓ રહેલી હોય તે, કાડીઓનું ધર. ૨ કાડીઓનું ઉલરણ.

કીડિઆસેર, સીંબ કાડીઓની આવલી,

કંકી, કાચના કાળા મણકાને દોરામાં પરાવીને બનાવેલી સેર. સૌભાગ્યવતી હિંદુ સ્ત્રીનું કંઠાભરણ.

કીડીઉં, નંબ કાચને દોરામાં પરાવાય એવો નાનો ગોળ દાણો, લાલ, લીલા, પીળાં વગેરે રંગનાં કાડીઓ થાય છે. હિંદુ સ્ત્રીઓ તેને દોરામાં પરાવી ધરેણુ તરીકે પહેરે છે, તેની જૂઠ, ભરતકામ, તોરણ, પડા વગેરે પણ થાય છે.

કીડી-કંથવો, પુંબ કાડી અને કાડીથી પણ નાનું એક જવડું તે, સીંબાં જંતુઓને ઉદ્દેશીને આ રજક વપસાય છે:-કાડીમોકાડી, કાડીકંથવો.

કીડીમોકાડી, સીંબ કાડી અથવા મોકાડાની માદ, (એક કે બીજું) કાડીની જાતનાં જંતુઓને માટે આમ બોલાય છે, કાડી કંથવો.

કીડામારી, સીંબ જેનાથી નાના જંતુઓ મરી જાય એવી એક વનસ્પતિ, કીડને મારી નાંખે એવી એક દવા.

કીડા, પુંબ [સં. કોટ.] પેટે ચાલનારો એક લાંબો તંતુ જેવો જવ, કાડા ધણી જાતના થાય છે.

કીડું, કરવું ક્રિયાપદનું ભૂતકાળનું રૂપ, કરવું. ૨ કરેલુંનું ભૂતકાળનું રૂપ; કરવું.

કીડખાખ, પુંબ રેશમ અને જરીના તારના ભેગા વણાટનું વેલ શુદ્ધી પાડેલું એકાદ કપડું, કીડખાખ તરેલ તરેલનો થાય છે. ગુજરાતમાં અમદાવાદનો કીડખાખ સૌથી વધારે વપસાય છે.

કીમતી, વિંબ કિંમતવાળું, મૂલ્યવાન; મેલું. ૨ અગત્યનું, દુર્લભ, કદ ન મળી શકે એવું.

કીમીઆગર, પુંબ [કા] કામીઓ બાણ-નાર; કામીઓ કરનાર, કળાબાજ, યુક્તિબાજ, દલકી વસ્તુને રસક્રિયાથી મૂલ્યવાન બનાવવાની કળા બાણનારો. ૨ ધુતારો.

કીમીઓ, પુંબ [કા.] દલકી ધાતુને કીમતી ધાતુ બનાવવાની રસક્રિયા, રસકળા; યુક્તિ:-તમે અરે કીમીઓ દાદો. ૨ જેમાંથી સહેજ સમૃદ્ધિવાન થવાય એવી કાષ્ટ ચમ-

કારિક ક્રિયા. ૩ જેમાંથી પુષ્કળ લાભ થતો હોય એવો ધંધો.

કીર, પું [સ.] પોપટ; શુક્ર.

કીરતન, ન૦ [સ.] કીર્તિનું ગાન, યશ અથવા શુશ્રુષુન, લજ્જન; ઇન્ધરના અથવા દાતાના શુશ્રુનું ગાન તે.

કીરતનીઆં, ન૦ (ખ. વ.) કીરતનમાં વગાડવાનાં કાંસાનાં ઇન્ધ્રાણીકાં, ઝંઝો, કાંસીજોડાં. ૨ કીર્તનનું બહુવચન; કીર્તનમાં ગાઇ શકાય એવી પરમેશ્વરના શુશ્રુષુનની કવિતાઓ.

કીરતાર, પું પરમેશ્વર, ઇન્ધર, કર્તા, ઉત્પન્ન કરનાર.

કીરમજ, સ્ત્રી૦ [સં. કૃમિજ.] કૃમિમાંથી ઉત્પન્ન થતી એક વસ્તુ. (આ. કિરમિઝ) કૃમિ અથવા એક જાતની કીડાઓ થાય છે. તેમને એક વાસાણમાં એકઠા કરી તળે ગરમી કરવાથી સ્વપ્નના મરો જાય છે અને તેમનાં જે ચરીર-ભાગમાં રહે છે, તેમાંથી રૂમ બને છે. આ કીડાની માદાના બોખામાંથી બહુ સારો રંગ નીકળે છે. એ કીડાનાં બોખાં તે કીરમજ કહેવાય છે; તે રંગ અને દવા તરીકે વપરાય છે.

કીરમજી, વિં કીરમજનું, કીરમજમાંથી બનેલું, લાલધેરું; ઘેરા લાલ રંગને કીરમજીઓ રંગ કહે છે; કીરમજના રંગનું.

કીર્તન, ન૦ [સં.] યશોગાન, શુશ્રુ, યશ કયન; ઇન્ધર અથવા મોટા માણસના યશનું ગાન. કીર્તનભક્તિ=શુશ્રુ ગાઇને લજ્જન કરવું તે. ભક્તિના નવ પ્રકાર છે, એમાંનો શુશ્રુ કયનનો એક પ્રકાર.

કીર્તિ, સ્ત્રી૦ [સ.] સારા શુશ્રુ, કર્મ અને વર્તનની વાહવાહ બોલાવી તે; ખ્યાતિ, પ્રસિદ્ધિ, વખાણ, યશ, આજ્ઞ, નામના.

કીર્તિમાન, વિં [સ.] કીર્તિવાણું; આજ્ઞ-દાર; યશસ્વી; પ્રખ્યાત; નામકિત.

કીર્તિવંત, વિં [સ.] કીર્તિમાન, કીર્તિવાળું. કીર્તિસ્તભ, પું [સં.] મોદા જય વિ-

જયની વાહગીરી રહેવાને બંધાવેલો મિનારો, અથવા સ્તંભ જેવું બાંધકામ. કીર્તિકાટ=નામના વાહવાહ, સાબાશી. નામના કરી રહેવું તે. કીર્તિકાટડાં=વાહગીરીનાં બાંધકામ. ઉં નામ રહતાં કાકરાં, નાણાં નહિ રહ્યાં, કીર્તિકરાં કાટડાં, પાઘ્યાં નહિ પડતાં.

કીલ, પું મળ, કચરો, ચીકણો કાચા. ૨ મળી, ઉગ.

કીલકારી, સ્ત્રી૦ મલકાટ, ખુશીનું હસવું બોલવું તે. કિં પ્ર૦ કીલકારીઓ કરવી=મનકે રૂપે હસવું બોલવું તે, સામો માણસ વિદાય તેમ તેની ઠટકામરકરીઓ કરવી ને ખુશાલી બતાવવી તે, ખુશ થવું.

કીહારે, અ૦ કપારે; કપે વખતે.

કીહાં, અ૦ કપાં; કપે કેમણે.

કીંમત, સ્ત્રી૦ [કા. કિમત] કોઈ પણ વસ્તુની દેશકળને લઈ તેની ઉપયોગિતાની જે યોગ્યતા તે; તુલના; કદર, ખૂજ, મૂલ, મૂલ્ય.

કીંમતવાર, અ૦ યોગ્યતા પ્રમાણે દરેક વસ્તુ તેની કીંમત પ્રમાણે ગોઠવાએલી કે લખાએલી હોય એમ, દરેક તેની તેની કીંમત સાથે, મૂલપ્રમાણે.

કુંઆર, જુઓ કુંવાર.

કુંઆર, જુઓ કુંવાર.

કુંઆરે, જુઓ કુંવાર.

કુંકડી, જુઓ કોકડી.

કુંકણી, વિં [મ. કાકળા.] કોકણી;

કોકણમાં ચતુ-લચતુ. :- કુંકણીગોળ.

કુંકણીકેળાં, ન૦ (ખ. વ.) એક જાતના કોકણમાં થતાં કેળાં. સફેદાં કેળાં; સફેદાં કેળાં.

કુંકરી, કુંકરી દાવ, જુઓ કાંકરીમાં.

કુંકરો, જુઓ કાંકરો.

કુંકાપત્રું, વિં [સં. કુકુમ+પટ્ર.] કંકુનાં પગલાંવાળું; શુભ, મંગળકારક પગલાંવાળું; સારાં પગલાંનું; સકુનિવાળ.

કુંકાવટી, લુઓ કુંકાવટી.

કુંકાવટો, પું કંકુ, અક્ષત, ચંદન વગેરે પૂજની સામગ્રી રાખવાનું ધાતુ અથવા લાકડાનું ખાનાવાળું પાત્ર, કોકું.

કુંકાવરણું, વિં [સ. કુકુમનવર્ણ] કંકુના જેવા રંગનું, કંકુવર્ણું; રાતું; લાલ. (કંકુવરણું) કુંકેમ, નં [સ.] હળદર અને ખારાની મેળવણીથી બનાવેલું રાતા રંગનું ચૂર્ણ; કંકુ.

કુંકું, લુઓ કંકુ.

કુંકો, પું પાતળા ઠીકરીને ધરીને બનાવેલો પૈસા જેવો ગોળ આકારનો કંકો, કુંકો, છોકરીઓની રમતનું સાધન. ૨ કોડી, નાની છીપ.

કુંગરો, લુઓ કાંગરો.

કુંચડી, લુઓ કૂચડી, પિંછી.

કુંચલી, સ્ત્રીં [સ. કંચુલિકા.] કાંબળા વગેરેની પતે કલાર્પવાળી એક તરફથી શીરી કે બાધી લઇને માથે નાંખવાને બનાવવામા આવતી ઓઢણી; ઓચલી; ઓચલો; ઓટો; ધૂમટી.

કુંચવાતું, અં કિં સંકેચાતું; ઓસરવું; કચનાવું; આનાકાની કરવી; કોષ પશુ કાર્ય કરતાં અપ્રસન્ન રહેવું, કમને કરવું.

કુંચી, સ્ત્રીં કોષ પશુ કળ ઉધાડવાનું ઓળર, ચાવી, કિલ્લી. ૨ કોષ પશુ કાર્ય સહેલાઈથી કરાય એવી હીકમત. ઉપાય; રસ્તો; માર્ગ. ૩ [સ. કૂચંક.] જુડી, પિંછી. વાળા-કુંચી. ૪ બેઠ; રહસ્ય; મર્મ; સમજ.

કુંચો, પું મોટી કુંચી. (તિરકારમાં) ૨ જુઓ કુંચો, કુંચો.

કુંજ, સ્ત્રીં [સ. કુજ.] ઝાડ અને ઝાડવાંની ઘટાથી બનેલી યુક્ત; ખપાટિયાના કમાનદાર મંડપ કરી તેની ઉપર વેલોઓ ચલાવવાથી બનેલી ઘટા; લતામંડપ; લતાગૃહ; મોટાં નાનાં ઝાડો, ઝાડવાં અને વેલોઓથી ઘટાદાર થયેલુ સ્થાન.

કુંજગલી, સ્ત્રીં લીલા ઝાડ, ઝાડવાં અને વેલોઓ એક બીજા સાથે ગુંથાઈ જવાથી બ-

નેલા જે વિવિધ ઘટાઓવાળા માર્ગો તે. ૨ વૃંદાવનનું યમુના ઉપરનું એક ગાડું વન:-ઉં સુંની કુંજગલી યમુનાનારે, તટ સુના ને હુંય સુંની. ૩ સાંકડો, છાયાવાળો અને લુલાપડાય એવો ગીચ વન માર્ગ.

કુંજડો, પું શાકભાજી અથવા ફૂલપાન વેચનાર; કાછીઓ; માળા (નર્મ.)

કુંજર, પું [સં.] હાથી; ગજ; મોટા હાથી. કુંજરપિંપર=ગજપિંપર; મોટી પિંપર. ૨. એક જાતની ઓપધિ.

કુંજરાએલું, વિં કુંજરાઇ ગએલું; ટાલ-થી, છાયાથી કે ખીજ કોષ જાતની અકચણથી કુદરતી રીતે નહિ વધવા ખીલવા પામેલું એવું. જેને સંપૂર્ણ વિકાસાવકાશ ન મળેલો હોય એવું (વનસ્પતિ) ૨ બળિયેલ; કોષ, શોક કે અદેખાઈથી ધુમરાએલું હોય એવું. (માણસ.) વિશીલું, વિવર્ણું.

કુંજરાવું, અં કિં નહિ વધવું, નહિ વિકાસ પામવું, સંપૂર્ણ નહિ ખીલવું. ૨ અંતરમાં બળવું, સિંચાઈ જવું, ધુમરાવું, ખિન્ન-અપ્રસન્ન રહેવું, ઉંમન રહેવું, ઉડી ખીજથી મરેલે ચહેરે રહેવું,

કુંજર, વિં કુંજ બનાવે એવું, ઘટાદાર, સંપૂર્ણ ખીએલું; પ્રપુલ્લ, વિકસિત; કલ કલ થઈ રહેલું. :-લીલુકુંજર.

કુંજો, પું પાણી ભરવાનું સાંકડા નળાદાર મોંઢાનું ધાતુ અથવા માટીનું વાસણ; મોટવો; (માટીનો) ચંબુ, શિરોષ; (ધાતુની) મોટવો (માટીનો) એ અર્થમાં કુંજો વપરાય છે.)

કુંજડો, પું ગુસ્સે ચએલો હોય તે; કુંજરાએલો-ચડેનાં મોંઢાને માણસ.

કુંકિત, વિં [સ.] કુંકું, ખાડું. ૨ ખગેલું; અટકી ગએલું; બહેર મારી ગએલું; અડેલી અટકેલું; જડાઈ બંધ ચએલું; રંધાએલું, બચકી ગએલું.

કુંકું, પું [સં.] ખાડ; ખાડો. ૨ જમીન

ખણી ગોળ ચોરસ અથવા બીજી કોઈ આ-
કૃતિએ બાધેલો ખાડો, વેદી. :-હોમકુંડ; જળ
કુંડ; ચતુષ્કોણ અથવા બહુકોણ આકૃતિએ
બાધેલું જળાશય; હોજ. ૩ કુંડને આકારે
બનાવેલું પાત્ર. ૪ કારીગરો પોતાના કંધાના
ઉપયોગ માટે નોંધતા પાણીને માટે જમીનમાં
અણુતરથી જ ખાડ કરે છે તે; અથવા ધાતુ,
પથર વગેરેનું કુંડાકાર પાણીપાત્ર, ખાણ,
ગતિ :-નરકકુંડ.

કુંડળા, [સં.] ચોકડું; કાને પહેરવાનો મોતી
અથવા ઝવેરના મણકાનો વાળો, રફટિકલું
ચકાકાર કાનનું ધરણું.

કુંડળી, સ્ત્રી [સં કુળ્લી.] કુંડળા;
નાનું કુંડળું. ૨ ખાનાવાળું ચોકડું (જ્યોતિષમાં)
:-જન્મકુંડળી. ૩ જન્મકુંડળી લઇ જોશીને
હું પ્રજા પૂજવા જાઉં. ક. દ. ૩. જન્મકુંડળીમાં
બાર ખાનાં ધર કે ભુવન હોય છે. (એક કેન્દ્રથી
એક ગોળ કુંડળી કરી, એ કુંડળાના પરીધને
કેન્દ્ર બનાવી મૂળ કેન્દ્ર ઉપર ચંદ્રને જેની પરીધો
જાય એવાં કેટલાંક કુંડળો કરતાં મૂળ કુંડળના
બાર ભાગ થાય છે. આ પ્રમાણે વર્તુળોથી
કુંડળી કરવાનો શ્રમ નહિ લેતાં ચોખંડી આકૃ-
તિમાં ખાણોએ પુણ્યા આવે એવી બીજી આકૃતિ
કરી બાર ખાનાં પાડવામાં આવે છે, કુંડળીનો
પ્રમાણ વર્તુલાકાર કુંડળીજ.) અજળ. હંટીલ.

કુંડળીઆ, પું. એક માત્રામેળ હંદ, એને
છ ચરણ હોય છે અને પહેલા દોહરાનું ચરણ
છઠ્ઠા ચરણને છેડે ફરીને આવે છે, વળી પહેલા
દોહરાનું ચોથું ચરણ છઠ્ઠા ચરણને છેડે ફરીને
આવે છે, અને પહેલા દોહરાનું ચોથું ચરણ
ત્રીજા ચરણના પહેલા ભાગ તરીકે જેવડાય છે.
:-૭૦ કુંડળીઓ કરતાં કરો, આદિ દોહરા એક,
વળતી ચોથા ચરણને, ઉલટાવે ધરી રેક;
ઉલટાવે ધરી રેક, ચોપાછના ચાર ચરણ સમ.
ક. દ. ૩.

કુંડળી, સ્ત્રી [સં કુળ્લી.] કુંડળા,
નાનું કુંડળું, વર્તુલ.

કુંડળું, નં. ગોળ આકૃતિ, વર્તુળ, ચકરું.
૨ એક ઉપર બીજું અને બીજા ઉપર ત્રીજું
એમ વર્તુલાકારે બનેલો વીંટલો. :-જલેબીનું
કુંડળું. ૩ વર્તુલાકાર ટીણે મળીને બેસતું તે,
ચુંચળું. કિં. પ્રં. કુંડળાં કરવાં=લોચા વાળવા,
ગોટાળો કરવો:-૭૦ હિસાબમાં કુંડળાં વાળ્યાં.
સરસ્વતીચંદ્ર.

કુંડી, સ્ત્રી [સં.] નાની ગોળ બેસણી
ઉપર ઉત્તરોત્તર ઉંચે વધારે પહોળા થતા ગોળ
મેલાળું ધાતુ કે માટીનું વાસણ; તાંબાકુંડી.
૨ ઉપરથી પહેળો અને તળાએથી નાનો-
સાંકડો ખાડો; હવાડી, ટાંકી, કુંડ, ૩ વીંસની
સંખ્યાનો સંકેત; કાડી. :-તેની ઉંમર ત્રણ કુંડી
છે. કરણ્યેલો, ગોળખલ, બદી, ગુખી. કુંડી
દ=ભરમડાની રમત.

કુંડું, નં. કાચલા જેવું અર્ધવર્તુલ-ગોળાના
ધાટનું ધાતુ અથવા માટીનું વાસણ, નીચેથી
સાંકડું ગોળ અને ઉપરથી પહોળા ગોળ મેલું
વાસણ, ભાંડ. ૨ કુંડાળું, વર્તુલ, ચકરું, કુંડીના
ધાટનું માટીનું ભાંડ. કિં. પ્રં. કુંડે નાંખવું=
ઘોડો જેવવો. ઘોડાની રાજ હાથમાં રાખી તેને
ગોળ કુંડાળે પોતાની આસપાસ ફેરવવો, કુંડે
પાડવું=કેકાણે લાવવું, જેવવીને ધંધે લમાડવું.

કુંડું, વિં. કુંળું, લાળું, નવું; નહિ પાછી
ગણેલું, ધરણથી ઉલટું, (વનરપતિ):-કુંણીકાકડી.
લુઓ કુંળું.

કુંડલ, પું. [સં.] વાળ, કેશ. વાળના જ-
થાની બહારની રેવાંડી, ઝીણા કુંડા વાળ; લટના
વાળ, લટ.

કુંદ, પું. [સં.] એક જાતનું ફૂલગ્રાહ, મો-
મરો. ૨ એક જાતનું ઘોળું સુગંધીદાર ફૂલ,
ગોગરાનું ફૂલ.

કુંદન, નં. [સં.] શુદ્ધ ચોકડું સોનું, કાંચન.
આ સોનું બહુ નરમ હોય છે.

કુંદવું, સં. કિં. કુંદનથી ચુની બેસાડી,
કુંદનથી ઝારવું, જડવું. ૨ લખોટવું, આપ

આપવો, ઝળાંડી આજીવાને ગુંદર અથવા બેળ-
પાષ કચરવું. કુંદી કરવી. (કુંદવું બહુ પ્રચલિત
ક્રિયાપદ નથી.)

કુંદવું, નં ધાસની ગંજ. (નર્મ.)

કુંદી, ઓં ધોએલા અને આર પાએલા
કપડાને સફાઈ આપવાનું અને ગડી બેસાડવાનું
ધોળીનું ઓળાર; દીપણી, લાકડાની મોલરી.
૨ મોરવું તે, કપડાને દીપી ધણીને સફાઈદાર
કરવું તે ક્રિયા. કિં ૩૦ કુંદી કરવી=આરવાળાં.
કપડાને મોરવા, સંકેલી ગડી બેસાડવી. (લા.)
૨ ગુંદવું, કચરવું, દીપવું, મારવું. ઉં ધોડી
કુંદી કર્યા વગર આડાઈ હોયશે નહિ. ૨૦ ૩૦
કુંદીપાક=દીપણી, માર, ઝપાટી કાઢવું તે. ઉં
તેમણે એકઠા થઈ મને કુંદીપાક આપવા માંડ્યો,
વનરાજઆવડો.

કુંદો, પું લાકડીનો અથવા બુંદુકનો હા-
થાનો ભડો છોડો, મોગરો, ધોંકો, કુંડો,
મુંડો, મુંડો.

કુંપળ, ઓં (સ. કુમલ-વલ્લભ.) ફટલી
ડાળખી; પલ્લવ; કુમળાં-નવાં ફૂટતાં પાનની
ડાળી. ૨. નવાંકુર. [કુંપળો. નર્મ.]

કુંપળીઉં, નં કુમળું નવાં તાળ પાંદડાંનું
ડાળું, નવપલ્લવાળું ડાળખું; કિસમય, આંક,
વનસ્પતિની નવીને ફૂટતી સુકુમાર શાખા.

કુંપી, ઓં સાંકડા મેંની નાની શીછી;
કુદલી; આમડાની નાની કાથળી. ૨ સારીખોટી
એકજ વસ્તુથી ભરપુર હોય એવું ગોળ કે
નળાકાર પાત્ર;—રસકુંપી, વખકુંપી.

કુંપો, પું [સં. કૂપ.] સાંકડા મેંનો મોટો
સીસો; બાટલો. ઉં કાથ તારી કાથનો કુંપો
ક્યારામ. ૨ કુંદલ, આમડાનો એળ કે નળાકાર
નાના મેંનો કાથળો. ૩ જેમાં એકજ વસ્તુ
ભરપુર હોય એવી વસ્તુ. ઝેરનો કુંપો.

કુંલ, પું [સં.] સાંકડા મેંનું ધાતુ અથવા
માટીનું લોટાથી મોટું પાણીપાત્ર; ઘટ, ઘડો.
કિં ૩૦ કુંલ મૂકવો=નવાં ઘરમાં રહેવા જતા

પહેલાં કંકુ, નાળિયેર જળ ભરેલો ઘડો શુભ-
સકુન જોઈ મૂકવો. ૩૦ ૩૦ કુંલસ્થાપન=દેવની
પધરામણી તરીકે ઘડાનું સ્થાપન કરવું તે. ૨
ખુંધ, હાથી, સાંઠ વગેરેની ગરદન ઉપરનો મોટો
મસિપિંડ. ૩ બાર રાશિઓમાંની એક રાશિનું
નામ. કુંભજ=કુંભમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ. કુંભનું
બી=કુંભ જેવાં જેને ફળ માય છે એવી તુમડી
એક વેત.

કુંભસ્થળ, નં [સં.] ખુંધ, સંકંધ, મોટા
મેટા મસિપિંડાથી ઉત્તર એવી હાથી, ગોધાની
બધિ, ગંડસ્થળ. ઉં કુંભસ્થળો કરીતણાં કર-
મજીરે, તે સિંહ કેમ ડરશે મુગથી ધગીર.
મણિ. નમુ.

કુંભાર, પું [સં. કુમ્મકાર. દે. કુંમારો.]
માટીનાં વાસણ અને માટીના ધાટ બનાવનાર
તેમજ વેચનાર માણસ, એડો, પ્રજાપતિ. (મા-
ટીનાં વાસણ વેચનાર અમદાવાદમાં કરાળીઓ
કહેવાય છે તે, તે બનાવતો નથી.) માટીનાં
હાંથાં નળિયાં ધોટા વગેરે બનાવવાનો કંધો
કરનારી એક જાતિ, નાત. ૨ મૂર્ખ, અણધક,
અણસમજ, રાજો. કહે ૦ કુંભારને ચાકે પેડો,
ઘડો ઉતરે કે ગાગર=કાર્ય કરવું પણ તેનું ફળ
તો ધિશધીન, શું થશે કે શું નહિ, તેની કાષ્ટને
ખબર નથી. કુંભાર કરતાં ગધેડાં ડાઘાં. કુંભાર
હાંથે રાંધે નહિ. કુંભારનું હાંથું છે તે મદકાથ.
કુંભારનો નીમા નીવડે વખાણ.

કુંભારણ, ઓં કુંભારની ઓ. ૨ કુંભાર
જાતની ઓ, ઓ જે જાતે કુંભાર હોય તે.

કુંભારવાડો, પું [સં. કુંમકાર+વાટ=વાહો]
કુંભારને રહેવાનો લતો-મહેલો.

કુંભારીઉં, વિં કુંભારના જેવું, જેવું
કુંભારનું હોય તેવું, કુંભારનું. (લા.) ૨ ખરાબ;
મેડાળ, નહિ શેખીનું. ૩ કામચલાઉં, માટીથી
બાંધેલું, પિંદરિયું, સાદું (ધર.)

કુંલી, ઓં કુંભના જેવી બેસપી; થાં.

ભક્ષાની પત્થરની અથવા લાકડાની બેઠક. ૨. સ્તંભ; થાંભલો. કુંબીપાક=એ નામનું એક નરક.

કુંભું, નં જમીનના ભરતરનું એક માપ, દોઢ વીધો અથવા બે વીધામાં એકદ વસો ઝોણું એવું જે માપ-ભરત તે. (ભરત્ય):-ઉં તેણે બે કુંભાં જમીનમાં કપાસ કર્યો છે.

કુંવર, [સં. કુમાર.] કુમાર, રાજપુત્ર, સાહ-જનો, સાહેબજનો, મોટા માણસનો છોકરો, દીકરો, પુત્ર, બેટો. ૨ કુંવારો અથવા કુમાર= નાની વયનો છોકરો. ૩ સુખાળા, વૈભવી ધન-વાન કુટુંબનો ભાગ્યશાળી છોકરો. રાજનો છોકરો. ૪ રાજના છોકરા જેવો લાડો, માનીતા છોકરો.

કુંવરી, સ્ત્રી [સં. કુમારી.] રાજની છોકરી, રાજપુત્રી; સાહજદી, કુમારી. ૨ કન્યા; કુંવારી છોકરી, નાની વયની (વગર પરણેલી) કુમારી દીકરી, બેટી. :-ઉં કુંવરી તેં તો કિયા જન્મનાં વેર વાળ્યાં દયારામ. સ્ત્રીઓના નામની આગળ આ શબ્દ જોડાય છે. :-પ્રેમકુંવરી-પ્રેમ-કુંવર, લાડકુંવર, તેનું ગુજરાતીમાં 'કેર' થઇ જાય છે :-જયાકુંવરી=જયાકુંવર=જયાકેર-અને આખરે જેકેર થાય છે.

કુંવળ, નં ધઉતું માસ; પરાળ.

કુંવાડીઓ, પું. ચોમાસામાં થતી એક વનસ્પતિ; ૧૬૬૯ ધાન્યના વર્ગનું શીંગા વાળું એક ઝાડું. ચોમાસામાં તે એની બેળે ઉગી નીકળે છે અને ચોમાસું વીતતાં સુકાઇ જાય છે.

કુંવાર, સ્ત્રી (કુંવેર) એક વનસ્પતિ, નાના ટુંકા યડમાંથી તેને ચારે તરફ રસથી ભરેલી જડી પાનડો પાઠાં (પાન) અને તેની ધાર ઉપર કુમસા કાંટા થાય છે. કુંવારની આ પાનડાં (પાન)ને પાડું કે લાંછું કહે છે. એમાંનો રસ મૂઠ્યાથી એળાઓ થાય છે-કુંવારનું પાડું બાંધવાથી આંધળું ગડ ફાટે છે.

કુંવારકા, સ્ત્રી [સં. કુમારિકા.] કુંવારી

છોકરી, કન્યા. ૨ જે નદી સમુદ્રને નહિ મળતાં રેતાળ જમીનમાં કે ભોંયમાં સમાઈ જતી હોય તેને પણ કુંવારકા કહે છે, જેમકે સરસ્વતી.

કુંવારડું, નં (કુંવાયડું) કુંવારા નાના જાળકના મરણ પછી ચોથે દિવસે નાનાં છોકરાંને જે બોજન (અલ્લબોજન) અપાય છે તે, છોકરાંની આર્પવદ્વિક ક્રિયા.

કુંવારું, વિં નહિ પરણેલું; જેનું લગ્ન થયું ન હોય એનું, અવિવાહિત, ઉં જેના ચૈતર-વૈશાખના તરકા, તેનાં કુંવારા બાલકાના લગ્ન. પ્રેમાર્નવ. કહેવું કુંવારીને છોકરાં જણાવતાં= મોટાં ને મોટાં તરકટ ઉભાં કરવાં. કુંવારો કોડે મરે=અનુભવ વગરની ભાવના. કુંવારી તે રોડે = અસંભવિત વાન, ચશ્નુંમ, વંચા પુત્રની માફક.

કુંળું વિં [સં. કુહ્નલ.] નહિ પરિપક્વ થએલું, જેનામાં દહતા કષ્ટાસ આવેલી ન હોય એવું, નવું, તાજું, તરતનું, કેમળ, સુકુમાર, કુંકું.

કુ, અં (ઉપસર્ગ.) [સં.] શબ્દની આગળ જોડાતાં 'કુ' નકાર, હલકું, કનિષ્ઠ, ખરાબ, એવો અર્થ દર્શાવે છે. :-કુકર્મ, કુપાત્ર, કુમામ. ગુજરાતીમાં 'કુ'નો 'ક' થઈ જાય છે. :-કલકલ; કમલત; કપાતર.

૨-સ્ત્રીં પૃથ્વી. ઉં તે કુપતિ હતો તો પથ્થુ તેની સ્ત્રીઓને પ્રિય હતો. કાદં. કુપતિ= પૃથ્વીપતિ; રાજન.

કુઈ, સ્ત્રીં તાનો કુવો, વરીડો. ટાંકો. કુઓ, જુઓ કુવો.

કુકું, નં (અનુ.) કુકડાનું બોલતું, અભણતાં બાળકને બીડાવાવા કે રમાડાવા 'કુક' એવો અવાજ કરવો તે.

કુકલેષ, સ્ત્રીં પુરીઆની જાતની કડવાં પુરીઆથી નાનાં પાણુ તેના જેવાં ફળવાળી વેલ. એનાં ફળને કુકરપાડા કહે છે. દવા તરીકે તેનો કચ્ચિત ઉપયોગ થાય છે. શરદમ્બનું માં ખેતરાંની વાડો તેનાં પીનાં ફલથી શોષી;રહે છે.

કુકડાં, નં (ખ.વ.) [સં. કુકુટ.]
તેતરની જાતનાં મનુષ્ય સહવાસી લગભગ જૂથર
હોય તેવાં પંખીઓ. કુકડાની જાત; કુકડો
કુકડી અને તેના બચ્ચાકચ્ચાં, મરધાં.

કુકડી, સીં કુકડાની માદા; મરધી. કહે
કુકડીનું મોં દેપલે ભાગે=મરીજ માખુસ થોડારી
રાજ થાય, કુંકી ધિછાવાળું-મહત્વાકાંક્ષી ન હોય.

કુકડો, પું [સં. કુકુટ.] તેતરના જેવું
પંખિવાળું પણ બહુ ઉંચારે નદિ એવું મનુષ્ય
સહવાસી પંખી, મરધો. આ પંખી વહાણ
વહાયા પહેલાં બોલે છે અને દિવસે પણ
પહોર પહોરને અંતરે બોલે છે. એની વાણી
'કુક' અથવા 'કુકડેકુક' કહેવાય છે. કહે
કુકડો હશે ત્યાંજ વહાણ વહાશે=અર્થાત્ અમુક-
વડેજ અમુક થાય છે એમ કંઈ નથી.

કુકર, લુઓ કુતરો.

કુકરી, સીં (કુંકરી.) ધર્મીને ગોળ
બનાવેલી કીકરાની કકડી, છોકરીઓની રમતનું
મહોર=કુકરીણ. ૨ હળના સાજનો એક
અવયવ, ફાયર.

કુકરો, પું [સં. કુક.] ઘાડીની નીચે
ગળામાંનું શંકુ આકારનું બહાર દેખાતું અને
ગળામાં કાંઈ ઉતરતાં નીચું ઉચું થતું એક
હાકું, હરડિયો, કંઠારિય પુખ્ત ઉમરે આવતાં
કુકરો ખુલ્લો દેખાતા માંડે છે, ને તે હરડિયો
ફટગો એમ કહેવાય છે.

કુકર્મ, નં [સં.] નહાર નીચ કર્મ, પાપ,
ખરાબ કામ, દુરાચરણ, બદકામ.

કુકર્મી, પિં કુકર્મ કરનાર, પાપી, કુપ્ટ,
નહાર. હોણું કામ કરનાર, દુરાચારી, અધર્મી.

કુકડપના, સીં [સં.] નહારી કપના,
ખરાબ વિચાર કરવો તે, અપુકા પારણા,
ખોટો તર્ક.

કુકયા, પું આનાકાની કરતી તે, ટા-
ગાવતું તે. (નર્મ.)

કુકચો, પું મરનારને નામે પુત્રાનું રતું

તે, 'ઓ-ઓ-હો' એવો અવાજ કરી પુઠ-
પોએ મરનાર માટે શોક કરવો તે પુરુષનું
રતું. ૨ અવસરે ખરચ ન કરવું તે. (નર્મ.)

કુકો, પું કીકરીનો ગોળ કકડો, ખાંડો,
છોકરીઓને રમવાની ગોળ કીકરીઓ, ૨ (લા.)
રપિયો, સિક્કો.

કુકિ, સીં [સં.] કૂખ, પેટની એક એક
ખાણ, પેટ, ઉદર. ૨ ગર્ભસ્થાન.

કુગતિ, સીં [સં.] અસદ્ગતિ, અવ-
દશા, નહારે રથાને જવું તે.

કુગામ, નં [સં.] નહારું ગામ, કામ.
કુચ, પું [સં.] સ્તન, યાન.

કુચડી, સીં બાલવાળની પિંછી, વાગા-
કુચી. ૨ ચિતારા અથવા કડીઆનો ચીતરવા
કે ધોળવાનો નાનો કુચડો.

કુચડો, પું વાસ કચરી તેના બાલવાળ
જેવા રેસાને લુડીની માફક ખાંધીને બનાવે-
લી ધોળવાની પિંછી, સાવરણી. ૨ જોનો એક
છોડા કચરીને રેસાદાર બનાવેલો હોય એવો
સાંકડા મોંનાં વાસણ મળવાનો વાસ કે લાક-
ડાનો દંડીશ. ૩ ભેટવો, ચણ.

કુચાસ, સીં ગેરવર્તણુંક, નહારી ચાલે
ચાલવું તે. ૨ ખોડી રીત, નહારી અપુકા
શદિ, રસમ, ગેરવડીવટ.

કુચેચા, સીં અપદિત મરકરી કરવી તે,
અગોચ રીતે દસતું મનકે કરતી અથવા આગા
કરવા તે.

કુચો, પું [સં. જૂન.] કચરી અથવા
ચારીને રેસાદાર બનાવેલો દંડો, વાસનો કડો,
કુચડો. (હાલજોનો કુચો કુચડો વડેરે.) ૨
જેમાંથી રસ-સત્ત્વ સુસી લેવામાં આવ્યું હોય
જેવું જે દંધ તે (શેડકાંચો કુચો.) સુસીને
સત્ત્વરીન કરેલું તે, સમટ-અભ્યાસ કરી લીધું
હોય તે. ૪ નિંદા કર્યા કરતી તે, કુંડું બેઠતું.
અર્થાં કર્યા કરતી તે. કહે ટોચના સાધનામાં
કુચો પડે, પણ મનુષ્યના અધર્મમાં ન પડે.

માણસોની નિંદાને લીધે સમૂળો નાશ થાય છે.
૫ કાષ્ઠ પાણી રેસાવાળી વનસ્પતિનું અધકચરા-
પણું, છુદો. ૬ જોખું.

કુહ, [હિં] જરા, કંઈ, લગીરિક.

કુહંદ, પું નહારી ખરાખ લત, ખરાખ
આલે ચાલવાનો હેવા, વ્યસન ટેવ, ચસકો, હેડો,
નહારો નાદ.

કુહંદાઈ, સીં ખોટી લત, કુહંદે ચાલવા-
પણું, ગેરવર્તણુંક, દુરાચારપણું, આડે અને
કુમાર્ગે ચાલવાની જે ટેવ પડી ગઈ હોય તેપણું.

કુહંદી, વિં ખરાખ લતનું, કુહંદવાળું,
દુરાચારી, અચોચ વર્તણુંકે વર્તનાર, ખરાખ
ટેવવાળું, વ્યસની, લંપટ.

કુળો, પું કૂચ, અંજી, બોટવો.

કુળોગ, પું [સં. કુલોગ.] સારો યોગ
નહિ તે, યોગ્ય સમય મુયોગ નહિ તે.

કુટ, સીં ભાંજગડ, માથાઝીક, પંચાતી
ર કુટણી. ૩ ભંગાર.

કુટણી, નં કુટતાં, કુટતાં ખોલવાના ખોલ,
રાજઆ, ર કઠાકૂટ, માથાઝીક.

કુટણી, સીં જે સી પૈસા લઈ સી
પુરુષને પોતાના ઘરમાં મેળાપ કરાવી આપતી
હોય તે, દૂતી, ભડવાઈ કરનારી સી.

કુટણું, નં કુટવું તે. ર ભડવાઈ. ૩ વિં
કુટણી કરનાર.

કુટણો, પું ભડવો.

કુટંખ, જીઓ કુટંખ.

કુટાકુટ, સીં ઉપરા ઉપરી કુટ કુટ ક-
રવું તે, જોરથી ઉપરા ઉપરી કુટવું તે. ર ધ-
માચકડી, ગડગડ, ધિંગાણું ૩ ઠોકઠાક કરવી તે,
ઉપરા ઉપરી ધખધખ મારવું કે અફાળવું તે.

કુટારો, પું માથાઝીક, ખટખટ, ખટખ-
ટારો, દંટાળો ઉપજાવે એવું જે કંઈ તે, દંટાળી-
મહેનત કરીને ધાકી જવાય એવું કામ તે.

કુટિલ, વિં [સં.] વાંકું, વળેલું આડું. ર
કપટી, છલવાળું, ખળ. ૩ નહિ માને તેવું,
આડું. ૪ ખી, કપટી.

કુટાણું, અં કિં અથડાવું, ટિચાવું, ખ-
ડાવું. ૨ આમતેમ પાછડાવું, અફાળાવું, ગોદા
ખાવા, અનુભવ લેવો.

કુટિલતા, સીં [સં] કુટિલપણું

કુટી, સીં ગુ પડી, ઉટજ, પર્યુચાળા. ૨
એક ભાતનું દંદ.

કુટુંબ, નં [સં.] એકાદ પુરુષનો સી-
છાકરાં વગેરેવાળો સર્વ પરિવાર તે, વંશ, કુળ,
પરિવાર. એક બાપનો પરિવાર, ગોત્ર, એક વડા
પુરુષના હાથ નીચેનાં સી છાકરાંથી માંડી સગા
સંબંધી લગીનો જનસમૂહ.

કુટુંબપરિવાર, પું એક પુરુષથી વિં-
ટાયેલાં સી છાકરાં, છાકરાનાં છાકરાં સંબંધી
વગેરે માણસોનો સમુદાય.

કુટુંબી, વિં કુટુંબનું, જેને કુટુંબ છે
એવું. કુટુંબને લગતું, પિતરાઈ. ગૃહસ્થ, પનો-
તો, બચરવાડ, કપીલદાર.

કુટેલ, વિં કુટાએલું, અનુભવી; અથ-
ઠાઈ-ખતા ખાઈ ઘડાએલું, હોશિયાર.

કુટેવ, સીં ખરાખ આદત, નહારો હેવા
અપલસણ, ગેરવર્તણુંક.

કુટો, પું કાષ્ઠ પાણી વરતુ ભાગી તેના
જે નાના નાના કેકડા કે કણ થયા હોય તે,
ભુકો, જેર, છુંદો, કચુંબર, ભંગાર, કકડેકકડા,
કણીદાર ચૂર્ણ.

કુટામ, નં [કુ+સ્થાન.] નહારું ઠેકાણું,
કુસ્થળ, નહિ જવા જેવું કે વગર વહેવારનું,
જે યોગ્યતાને જાંજતું ન હોય તેવું ઠેકાણું તે,
કઠામ.

કુટાર, પું [સં.] લાકડાં કાપવા અને
ગીરવાનું લાકડાના હાથાનું હથિઆર, કુતારો,
પરશુ, ફરશી. ‘ઘસી સત્સંગ પાપાણે સાર, તી-
દણ કરો વિસાનકુટાર.’ કેશવકૃતિ.

કુડ, નં [સં. કુદ] છેતરવાની, કે છેલ
દેવાની છુપી ઈચ્છા-ભાવના, છળ, કપટ, દગો,
અમમાણિકતા, ખતાવવું અથવા ઠહેવું કંઈ અને
કરવું ખીજું એવી જે ટનિ તે.

કુટું, નં કમર લગીનું બેસતું બદન,
પેટી, કબજો, કુંકી બાંધતું કુંક ગરમ કે બધા,
કપડાનું પહેરણ.

કુંતર, પું ભિંતનો આંતરો.

કુંડું, જુઓ કહું.

કુંડાપાકું, વિં વાકા પાકું, વાધાવચકાવાળું.

કુંડાપો, જુઓ કહાપો.

કુંડ, વિં ભુંડું, નકારું, ખરાબ. ૨ વાંકું,
કુંડલ, કુંડવાળું, કપટી.

કુંડલું, જુઓ કુંડલું.

કુંજ, જુઓ કાજ.

કુતરાનીટોપી, ટોપ, સ્ત્રી (પું) ઉક-
રડામાં કે બેજવાળી જમીનમાં 'પડેલાં લોકડાં
ઉપર ચોમાસામાં જે છત્રાકાર ફૂગ ફૂટી નીકળે
છે તે. આ એક જાતની વનસ્પતિ છે, એને
ખિલાડીનો ટોપ અથવા કુતરાનો કાન પણ
કહે છે. શિક્ષીન્દ્ર

કુતરી, સ્ત્રી કુતરાની માદા. લા. બકબક
કરનારી ખરાબ સ્ત્રી.

કુતરું, નં શિઆળની જાતનું મનુષ્ય સહ-
વાસી એક ચોપડું પ્રાણી, જાન, કુંકર.

કુતરો, પું [સ. કુતુર.] શિઆળની જાતના
મનુષ્ય સહવાસી ચોપડા પ્રાણીનો નર, જા, જાન,
આમસિહ. ૨ ધાસની વાંકા કાંટાવાળી માંજર.
કહેવું કુતરાની પુછડી સો વર્ષ ભોંયમાં રાખો
તોય વાંકાને વાંકી. = સ્વભાવ કદી પથ બદલાતો
નથી, જે કુટવ પડી હોય તે કદી જાતીજ
નથી. કુતરાની ઉંધ-સહજમાં જાગી જવાય એવી
નિદ્રા. [લા.] રથવાયો, કાયર, અદલ મનનો
માણસ, દુષ્ટ, એક માળ.

કુતુંડલ, નં [સ.] અમુક વસ્તુ માણવા
જોવાની ધુમ્મસો જે અતિશય તે. આતુરતા,
આત્મકથ, ઉત્કંઠા, કૌતુહલ, કૌતુક, વિરમય,
હોશ. ૨ નવાઇ, અજાણપણ, અચોંસો. ૩
ધુમ્મસ, ગિચસા, મન ચતું તે, પ્રીતિ.

કુત્તી, સ્ત્રી [હિં.] કુતરી. એક મિંદુ કેર
કારણે કુંતા કુત્તી ભઈ. લાપા. ૨ દાંતી, ખાઓ.

કુતો, પું [હિં.] કુતરો, જાન.

કુત્ર, અં [સં.] ક્યાં, કદો, કઈ આગળ.

કૃત્સિત, વિં [સ.] તુલ્ય, ધિકારવા જોય,
તિરસ્કાર કરવા જેવું, નકારું, ખરાબ, હલકું
નિન્દા, નિમૂષ, અધમ, નીચ, મેનું, ગદું.

કુથલી, સ્ત્રી [સ. જ્યન-નો.] નિંદા,
ખોટી ચકચાર, અર્થ વગરની ખોટી નિંદા,
ટાયલ, ચર્ચા. સાર વગરની લાંબી વાત, વગર
કારણે કોઈની નિંદા કરતી તે, ટીકા.

કુથ, સ્ત્રી હાથી ઉપર નાખવાની ધુલ.

કુથલો, પું કુથો.

કુથો, પું મુંચવણ ભરી ધણી માથાકુટ
કરવી પડે એવું જે કંઈ કામકાજ તે, નાની
ખોટી ધણી બાળતો વસ્તુઓનો સમુદાય, મુંચ,
ગડગડ ગોટાળો, ઉં મનુષ્ય કાયા પામી પડ્યા
કર્મ કુથે. રતેશ્વર. કુટ, કડાકુટનું કામ. ૨
કુચો, કચુગર.

કુદકારો, પું [સં. ફર્ન=કુદવું.] કુદકો,
થેકડો, ફાળ, ફાંચ, હલંચ.

કુદકું, નં લાકડાનો દરતો, ધાપકાં, પાયો,
કુંકી બેડી ને મજાસુત લાકડી (લાકડું.), કંઈથું,
કંઠારો, છુંડ.

કુદકો, પું હલંચ, થેકડો, કુદકારો. ૨
જુસકો.

કુદરત, સ્ત્રી [પા.] જગતમાંની પરમે-
શ્વરની સરજત, માયા, લીલા, મૂનિ. ૨ જાતિ-
સ્વભાવ, આસિયત. ૩ રીત, કિસમ. ૪ મંથરી
ચકિત, સત્તા, તાકાત, જળ, જોર.

કુદરતી, વિં કુદરતનું, સ્વાભાવિક, પ્રાકૃ-
તિક, અકૃત્રિમ, સ્વતંત્ર, સદગ.

કુદકુદ, સ્ત્રી ઉપરઉપરી, આમરેમ-વારં-
વાર કુદકા આરવા તે, બહુજ આતુરતા, તોર,
પતરાણ જતાવ્યા કરતી તે, ધમાલ, ધાપલ,
તલપાપડ, વગર જાહેરી દોષદોષ, વસવડાટ.

કુદાવડું, સં હિં ચેકાવડુ કુદકારો મ્હા-
વવો, કુદે એમ કરવું. ૨ ખોજવું, કપો દેવો,

લટવું, દમ દેવો, ધમકાવવું. ૩ ચલાવવું, ઉત્તે-
જન આપવું, ખીલવવું.

કુદાળી, (કાદાળી) સ્ત્રી [સં. કુદાલ.]
જુઓ કાદાળી.

કુદાળીઆં, ભવાઈઆઓને આપાતું બ-
ગોરતું ભોજન. (દાળભાત. નર્મ.)

કુદૃષ્ટિ, [સં.] ખોટી-દરામ નજર, કુષ્ટ
દાનત, કામ ભાવનાએ જોવું તે.

કુધારો, પું સારો ધારો નહિ તે, ખરાબ
રીત રિવાજ, સારો ન ગણાય એવો વહીવટ,
રફિ. સુધારાથી ઉલટો ચાલ-કુચાલ.

કુધાન્ય, નં [સં.] હલકું અનાજ, કનિઠ
પ્રકારનો દાણો, હલકી જાતનું તેમજ ખરાબ
મધ ગએલું ધાન્ય.

કુનેહ, સ્ત્રીં યુક્તિ, હીકમત, ખચકદારી,
ચતુરાઈ, કામ કાઢી લેવાની કળા, હોશિયારી,
બાહોશી.

કુપથ, પું [સં.] નહારો માર્ગ, બદરસ્તો,
અનીતિનો માર્ગ, આડારસ્તો.

કુપથ્ય, નં [સં.] કપરી નહિ પાળવી તે,
ન ખાવાનું કે મના કરેલું અથવા ચરીરને નહિ
રચતું ખાવાનું ખાતું તે. વિં પથ્ય-યુક્ત નહિ
એવું, અથોઅ, નહિ રચતું, નહિ બંધએસતું,
માફક ન આવે એવું.

કુપાત્ર, નં [સં.] પાત્રદાનને યોગ્ય નહિ
એવું, અયુક્ત, અથોઅ. ૨ ખરાબ, નહારું, કુષ્ટ,
હલકી જાતનું, નાલાયક, બેઅદબ.

કુનારી, સ્ત્રીં [સં.] નહારી સ્ત્રી, કુભારજી.

કુપુત્ર, પું [સં.] નહારો ખરાબ છોકરો,
કપૂત.

કુપ્પી, સ્ત્રીં નાની શીશી, કુલ્લી, ચા-
મડાની કુલ્લી.

કુપ્પો, પું ખોટો સીસો, ખાટલો, કુલ્લું,
ચામડાનું મોઢું કુલ્લું.

કુફર, જુઓ કાફર, નાસ્તિક. ઉં કામા
ખડકા ખેચકર, ફેજ કુફરકી તોડ.

કુફરાન, નં [આ.] તોફાન, ધતિંગ, ધા-
ધલ. ૨ આજ, અપવાદ, જુલું તહોમત મૂકવું
તે, તરકટ, ધિંગાણું.

કુખજા, જુઓ કુખજ.

કુખડું, વિં [સં. કુખ્જ.] કદરૂપું, બદ-
સુરત, વરવું, ખોડ ખાંપણવાળું, હીનાંગ. ૨
ખુંધું, વાંકાંચુકા બેડોળ અંગવાળું. ઉં દાસી
૨૫ ધધું દમચંતી, કુખડું થયું નળગાત્ર. નળા.

કુખી, સ્ત્રીં [અ. Cabbage] એક
જાતની ઘોળાં કુમળાં પાંદડાના ગોટાવાળી વન-
સ્પતિ, કુખીજ. (સાકમાં પુષ્કળ વપરાય છે.)

કુચુદ્ધિ, સ્ત્રીં [સં.] નહારી કુદ્ધિ, કુ-
મતિ, બલિચાર, અતિ બદદાનત, ખંધાઈ,
જુચ્ચાઈ.

કુખો, (કાખો.) [ધ. કૂતન=ટીપું,
દાખવું.] કુખમટવાળું ધાસતું કુપડું, ટોર આંધ-
વાનું ધાસતું કુપડું. ૨ રચક, ચુનો અને ઘેટા
વગેરેનો થર, છોતલ. ૩ ચુનો ઘેટાના થરને
કુટી બેસાડવાનું ઉભી મોગરી જેવું લાકડાનું
આભર.

કુખોધ, પું [સં.] દુરુપદેશ, ખોટી સલાહ
આપવી તે.

કુખજ, વિં [સં.] ખુંધવાળું, ખરાબની
ખોડવાળું, ખુંધું, બંગ.

કુખજા, સ્ત્રીં ખુંધી, જેને ખુંધ નીકળેલી
હાય એવી સ્ત્રી. ૨ કુખડી રૂપ વગરની અને
ખોડવાળી સ્ત્રી. ૩ કંસની એક દાસી. શ્રી-
કૃષ્ણે અનુચલ કરી એને ૨૫ાળી બનાવી હતી.

કુલ્લા, સ્ત્રીં [સં.] પૃથ્વીની ડાયા (નર્મ).

કુલ્લાંડ, નં [સં. કુ=નહારનમણુ=ભોવવું,
અથવા મણુ=મરકરી કરવી.] નહારી મરકરી
કરવી તે, તરકટ, તત, જુઠાણું, કોષ જાતની
ખોટી બનાવટ ઉભી કરવી તે, જુલું તહોમત.

કુલ્લાંડી, વિં તરકટી, જુઠાણું ઉતું કર-
નાર, પ્રપંચી.

કુભારજા, (કુભારજા.) સ્ત્રી [સં. કુ-
માર્યા.] ખરાબ સ્ત્રી, કડકશા, કંકાસણી સ્ત્રી.
ભતારની ચોગ્ય ભાષા નહિ તે, ગૃહિણીપદને ના
લાયક સ્ત્રી.

કુભાવ, પું [સં.] નકારો-ખરાબ ભાવ,
કુભાવ, અમીતિ, બદદાનત.

કુભોજન, નં [સં.] ખરાબ બોજન,
નકારે જમણુ.

કુમકુમ, નં [સં. કુંકુમં.] હળદર અને
ખારાની મેળવણી કરીને બનાવેલું રાતું ચૂર્ણ, કંકુ.

કુમતિ, સ્ત્રી [સં.] કુશુદ્ધિ, નહિ સારી
મતિ તે. ૨ વિં બૂધ, કુદ્ધ, નકારે, ખરાબ
સ્વભાવનું.

કુમળાણું, અં કિં કરમાણું. ચીમળાણું,
કરમાણ જવું, તાજગી જતી રહેતી, સુકાણું,
સંકોચાણું.

કુમળાશ, સ્ત્રી કુમળાપણું, કામળતા,
નમ્રતા, નરમાય.

કુમળું વિં [સં. કોમલ.] કામળ, સુક-
માર, નરમ, કઠણુ નહિ એવું, સહેજ કરમાઈ
જાય, કબાય એવું, કુંણું, તાલું, અપરિપક્વ,
પોચું, ઢીલું, નાજુક, કરણુ, દયાળુ.

કુમાર, પું પાંચ વર્ષલગીને બાળક છો-
કરો, રાજપુત્ર, છોકરો, દીકરો. ૨ ભુવાનીઓ,
તરણુ. ૩ યુવરાજ કાલિકસ્વામી.

કુમારિકા, [સં.] કન્યા, કુવારી. ૨ કુંવરી.

કુમારી, પું [સં.] કુપથ, આડો રસ્તો.
૨ પાખંડ ધર્મ.

કુમાવિસદાર, [સં.] તાલુકાનો અધિ-
કારી, મામલતદાર, મહાલકરી.

કુમાર, સ્ત્રી [આ.] સારા ઘટ વજાટને
લોધે કપડામાં જે નુંવાળાપણું અને સફાઈ વગેરે
હોય તે, પોત. ૨ ચર્ચારતા, બેઠવું સારાખડું,
સુરખતા, સફાઈ, તેજ, જલેદ. વજાટની સફાઈ.

કુમારદાર, વિં કુમારશાળું.

કુમાસદાર, પું અધિકારી, સત્તાવાળો
અમલદાર, કુમાવિસદાર.

કુમિત્ર, પું [સં.] નકારો મિત્ર, કુછંદી
દોસ્તદાર.

કુમુદ, નં [સં.] તળાવોમાં થતી કમળની
જાતની એક વેલનું રાત્રિ વિકાસી ફૂલ, પોચણું.
આ ફૂલની પાંખડીઓ બહુધા ઘોળી હોઈ
તે રાતે ખીલે છે. એની વેલ કુમુદિની અથવા
પોચણી કહેવાય છે.

કુમુદનાથ, પું [સં.] ચંદ્ર, શશી, ચંદ્રમા,
(કુમુદપતિ, બંધુ વગેરે એમ પણ કહેવાય છે.)

કુમુદિની, સ્ત્રી [સં.] પોચણી, કૈરવિણી,
ઉત્પલિની, પોચણીની વેલ.

કુમુદ્રા, સ્ત્રી [સં.] હલકી જાતનો એક
ચલણી દામ, (લા.) બદામ-કોડી.

કુમ્ભક, સ્ત્રી વહાર, સહાયતા, મદદ.

કુયોગ, [સં.] કલેમ, યુક્ત યોગ નહિ તે.
૨ કવખત. નહિ શુભ પળ.

કુલશુર, પું [સં.] એક કુટુંબ અથવા એક
આથમમાં રહેતાં સર્વ જણોના વડીલ, કુટુંબનો
વડો. ૨ અમુક એક કુટુંબનું પુરોહિતપણું
જેને હોય તે, કુલ પરંપરાનો શુર.

કુલરા, સ્ત્રી અતીનિવાળી સ્ત્રી, ખરાબ
કુદ આચરણની સ્ત્રી.

કુલડી, સ્ત્રી [દે. દે. કુલ્લડવં=કુલ્લક
અથવા કુદવાસણ.] સોનું રૂપ ગાળવાનું
માટીને અમુક રીતે ફેળવીને બનાવેલું નાનું
પાત્ર, નાની કુલ્લીના આકારનું મૃતિકાપાત્ર
અને તેના જેવું જે કંઈ હોય તે.

કુલમ, ભુઓ કાલમ. કાલમના ચોખા.

કુલવંદૂ, સ્ત્રી કુટુંબને શોભાવે એવી વદન,
શુભ શીલવાળી સ્ત્રી, ધર સાચવનારી ગૃહિણી.

કુલિશ, નં [સં.] વળ, ઈન્દ્રનું એક
અતિ કઠિન હથિઆર.

કુલા, નં (જ. વ.) દત્ત.

કુલાઓ, પું (ઇ.) જમીનનો દરી-
આર્માં લંચાઈ ગયેલો ભાગ, બૃહિરની જમીન,
બૃહિરભાગ.

કુલાલ, પું [સં.] કુલાર. ૨ કલાલ.
કુલીન, વિ. [સં.] કુળવાન, આખરદાર
ધરતું, ખાનદાન, સદસનું, સાંજન્યસીલ.

કુલીનતા, સ્ત્રી [સં.] કુળવાનપણું,
કુલીનપણું.

કુલીનપણું, નં કુલીનતા.

કુલુપ, નં [મ.] તાણ, કળ.

કુલું, નં ઠમરું. અપદારના બે બાલુના
ભારે ને માંસલ અવયવો તે, કહેનું કુલેપાની-
ઓ લગાડવી-બાઝુ તાનાઈ જવું, ગળ ઉપરાંત
હરખાવું. કિં ૩૦ કુલો ગોઠવવો=એક રથીને
સ્થિરતાથી બેસવું.

કુલે, અં [આ.] તમામ, સધળું, એ-
કદર, લુખલે.

કુલેર, સ્ત્રી ગોળ, ખાંડ, મધ અને તેલ
કે ધીમાં મેળેલો ખાજરી અથવા ચોખાનો
કાચો લોટ. ઉં હું જણું આય કુલેર ઉલેર
થવાને.

કુલ્લી, સ્ત્રી ગોળ કુલ્લાં પેટાવાળું અને
નાના સાંકડા મોંતું ગાળેલા ચામડાનું બનાવેલું
પાત્ર, કુપ્પી.

કુલું, નં કુવો, મોટી કુલ્લી. કિં ૩૦
કુલ્લામાં હાય મુકાવવો=ખાલી બહુ મોટી આશા
આપવી-દેખાડવી.

કુલો, પું [સં. ફૂલ.] ગાંડની બાલુનો
માંસલ અવયવ, ઠગરું, બેસણી અવયવ, ગાંડ.

કુવચ, (કુવેચ.) લુઓ કૌવચ, કૌચ.

કુવચન, નં [સં.] નહારું વેણું, અપસાદન,
કુવાકય.

કુવચની, વિં ખોટા વચનનું. નહારું
ગોલનાર. ૨ અસલવાદી. નહારા ગોલું, જેના
મુખમાંથી અસંજળ અને અસિદ્ધ વાણી નીક-
ળતી હોય એવું.

કુવચય, નં (સ.] કમળ, કાળુ કમળ,
ઈદીવર.

કુવાકય, નં નહારું-વચન, ખરાબ-વેણું.
ઉં કુવાકયનો ધાવ કદી ન રહે.

કુવાય, લુઓ કવાય, કાંટો.

કુવાયલ, પું વહાળુના મોટા સડનો
ચાંભલો.

કુવાડો, પું [સં. કુટાર.] લાકડાં કાપ-
વાનું લોહનું ઓળર, મોટી કુદારી.

કુવાસ, સ્ત્રી ખરાબ વાસ, દુર્ગંધ, બદબો.

કુવાસના, સ્ત્રી [સં.] નહારી, ખોટું
ઈચ્છા, દુષ્ટ ભાવના, પાપી વાસના-વાંછા અથવા
ભાવના તે.

કુવેણ, નં કુવચન, કુવાકય, કડવું વચન
(ન કહેવાય એવું અત્યંત ખરાબ અને લાગણી
કુખાવે એવું વચન.) ૨. મહેણું, ઉં કુવેણનો
કાપ કદી ન રહે.

કુવૃત્તિ, સ્ત્રી અસદ્ભાવના દુષ્ટ, નહારી
ઈચ્છા, વે, ખોટી ટતિ.

કુવેતર, નં કુવાના પાણીથી પોપાતી
હોય લેવી જમીન, જે જમીનમાં કુવો હોય તે
જમીન અથવા કુવાનું પાણી જેને મળી થકે
એવા ખેતરો.

કુવો, પું [સં. કૃપ.] જમીનના પેટાનાં
ઝરણોથી જેમાં પાણી એકઠું થાય એટલો
ઉંડો ખોદીને ગોળ બાંધેલો ઉંડો ખાડો, કૃપ.
કહે. આગ લાગે ત્યારે કુવો ખોદાવવો=ઓપ
ટીની ચીજ કંઈ કાળ પડે ત્યારે થતી કે લવાતી
નથી. કુવાની છાયા કુવામાં સમાય=આપણું
કાર્ય અથવા મુખ-દુઃખ આપણેજ જાણવું તે
મોન રહેવું. ૨ વહાણના વચલા સડનો ચાંભલો.
કિં ૩૦ કુવો ખોદવો=રેણું કાઢવું, ઉધાર
લેવું, લઈ લઈને ખાવું. કુવો પુરવો, આપ-
ધાત કરવો, એવી રીસ ચડવી કે જેથી કુવે
પડે. કોધીલાપણું, બહુ ટેકીલાપણું અતિ
સ્વમાનની લાગણીથી મરવું. ગમે તેમ કરીને
આત્મમાત્ર કરવો. કુવામાં ઉતરવું=પુરેપુરું
જોખમમાં જવું. કુવામાં ઉતારવું=જોખમમાં,
મુશ્કેલીમાં નાંખવું. ' વહાલે ઉંડા કુવામાં ઉતર્યા
વહાલે મારે અમનેરે કુવામાં હોય તો હવડામાં

આવે=મૂળસ્થાનમાં હોય તો . ગૌણસ્થાનમાં આવે નહિ તો ક્યાંથી આવે ? કુવાને મેટિ કંઈ ઢાંકણું છે=નહેર તે તો નહેર=ખુલ્લું જ હોય. કુવાને મેટિ કંઈ ગળણું છે ?=તેમાંથી તો ગમે તેવું પાણી આવે આપણને રૂચે એવું ક્યાંથી આવે ? આપના કુવામાં કંઈ છુટી મશાય ? =કુવો આપનો હોય તેથી શું=અર્થાત્ પોતાના હકની વસ્તુ હોય તે પણ તેની ચોખ્ખા-પ્રમાણે રખાય કુવામાં ઉતારીને વસ્ત કાપવો=ભેખ-મમાં નાંખી સાધત ખેંચી લેવું.

કુશી, પુ. [સં.] એક જાતનું ધારવાળી ખરજટ પાતળી પાનોડાવાળું ધાસ, ડાલ દર્ભ, આ પવિત્ર ગણાય છે ને સંસ્કારોની ક્રિયાઓમાં અને જગ જગનમાં વપરાય છે.

કુશકા, પુ. (બ. વ.) [હ. દે. કુકુસં. સુપ.] ફાતરાં, ફાલ, છોડાં, છોતરાં, યુલું, છુસં.

કુશકી, સ્ત્રી. ડાંગરને (કરક) બીજવા-રની ખાંડતાં કંઈક રહી ગએલાં ફાતરાં અને કંઈક કણુનો જે બારીક છુટા પડે છે તે, બારીક છુટા, રજ, ઝીણ, યુલો.

કુશલી, વિ. [સં.] આખાદ, સુખી, સુભાગી, અહોભાગ્યવાળું.

કુશળ, વિ. [સં. કુશલ.] પુણ્ય, સુસ્વસ્થ, આરોગ્ય, સુખરૂપ, ક્ષેમ, સુખી. ૨ આરોગ્ય. ૩ હોશિઆર, પાવરણું. ૩૦ પ્ર. કુશળ રહો= (રીસમાં) અપ્રીતિને પાત્ર થઈ દૂર રહો.

કુશળતા, સ્ત્રી. [સં.] કુશળપણું, સુખ-રૂપતા, સારી હાલત, આરોગ્ય, ૨ હોશિઆરી, આપડ.

કુશળક્ષેમ, વિ. [સં.] સુખી અને આરો-ગ્ય, પ્રશાન્નતા.

કુશલાત, સ્ત્રી. કુશળતા.
કુશાક્રયુદ્ધિ, સ્ત્રી. [સં. કુશ+અમ+કુદ્ધિ.] કુશની અપૂર્ણતા જેવી ઝીણી યુદ્ધિ તે, તીક્ષ્ણ મતિ, ઝીણી યુદ્ધિ.

કુશાદા, (દે.) વિ. સારું, શાશ્વતગત,

વિશાળ અને સારી રીતે શણગારેલું. શોભીતું સારું, કામતી ને સગવડવાળું.

કુશીલ, ન. [સં.] ગેરવર્તણૂક, ખરાબ રીતભાત. કુર્જત. કુષાવ કુશીલ કુકર્મ અકર્મ ભયો મા. વડલા.

કુશીલવ, પુ. [સં.] નટ, નાટકનો એકાદ ખેલાડો.

કુશીલતા, સ્ત્રી. [સં.] ગેરવર્તણૂકપણું, બદલેલા. ટોંગાપ.

કુશીશય, ન. [સં.] પથ, કમળ.

કુષ, [સં.] એક જાતનો તવ્યાનો રોગ, કોડ.

કુષી, વિ. કોડવાળું, કોડીલ.

કુસંગ, પુ. [સં. કુ+સંગ.] નહારી સોખત તે, કુસંગત, સારી સોખત નહિ તે.

કુસંગત, જુઓ કુસંગતિ.

કુસંગતિ, સ્ત્રી. [સં.] સારી સંગતિ નહિ તે, નહારા માણસોની સાથે ફરવું જવું, રહેવું તે, કુસંગ.

કુસંગી, વિ. ખરાબ સોખતવાળું, જેને સારી સંગતિ ન હોય તેવું, નહારાનો સંગ કરનાર, કુસંગ રાખનાર.

કુસંપ, પુ. [સં.] સંપ મેળ નહિ તે, અણખનાવ, વટ, ફૂટ. ૨ નહારી બાખનમાં એક થવું તે. (નર્મ)

કુસંપી, વિ. સંપવાળું નહિ એવું, સંપ નહિ રાખનાર, નહિ મેળાપ રાખનાર, અતદું અળગું રહેવું હોય એવું. વડવાદાંકિ, તકરાર કરી ભૂદું પડી ભય એવું.

કુસીદમ, ન. [સં.] બાજવડું, સારાં, નાણાવટીપણું.

કુર, જુઓ કુર.

કુર, સ્ત્રી. ટટી, ભવણું.

કુરકુર, [સં. કુકુર=કુકુર+કુતર.] કુતરા-નાં બોલીલાં, તેમજ તેમને બોલાવવાનો સાંચિક અવાજ. કુરકુર કરવું=જાણકવું, પાછળ પીક ઉપર નોખા કરવું. દાંડાડે ચોડે ચોડે કર.

કુરકુરીઉં, નં [દે. રે. કુરકુરીઅં.]
કુતરાનું બચું, બોલીકું, બોડાકું (સુરત)

કુરંગ, પું [સં.] હરણ, મૃગ, એક જાતનું
છિંકારું. કુરંગનયના=કુરંગના જેવી (ચંચળ)

આખોવાળી સ્ત્રી. કુરંગણી-કુરંગી=કુરંગની માદા.
કુરગોડી, સ્ત્રી. છોકરાઓની એક રમત.

કુરડી, બુઓ. કુલડી.
કુરતની સ્ત્રી. પલંગની ઉપર નાંખવામાં

આવતું બળીદાર પડદાનું કપડું, મચ્છરદાની.
કુરનીસ, (કુરનસ.) અદબસર સલામ

કરી તે. (કુનિસ.) અદબભેર માન આપવું તે.
કુરખાન, વિ. [આ.] વેચાણ, અચુક

ઉપર ગાંડુધેણુ, એકતાર, એકલીન, ફિદા, ખુશ,
સુંઘ, પ્રેમધેણું. તન મન અને ધન વારી

નાંખવાં તે, વારીજવું. ૨ નં ભોગ, બલિ.
કુરર, સ્ત્રી. એક જાતનું પંખી, ટિંટોડી.

કુરાન, નં [આ.] ઈસ્લામીઓનો પવિત્ર
ધર્મ ગ્રંથ, કુરાને શરીફ.

કુરોઓ, પું જુવારનો ભાત, ઝોરમુ. ૨
જારનો પોંખ. ઉં મુદામાને દિન દુઃખના દીધા,

કર વધારીને કુરીઆ લીધા. જારના ટોઠા.
કુરેપ, વિ. [સં.] કદરપું, નહિ રૂપાણું,

અસુંદર, વરવું, બદસુરત, કદરૂપું.
કુરેપતા, (કદરપતા.) નહિ રૂપાળાપણું,

અસુંદરતા, કુરેપપણું=બદસુરતી.
કુરેખક, નં [સં.] એક જાતનું ઝાડ ને

તેનું ફલ. ઉં કિંશુક કુરુખક પૂછીઆ, વડલા
આપરે શ્રી હરિતણી ભાળ. ભાવણ.

કુરરી, સ્ત્રી. [સં.] એક જાતનું પંખી-
માદા. આનો સ્વર બહુ તીક્ષ્ણ હોય છે. ઉં કુરરી

સમ પીઠે નિરહે, રાવા લાગી છુટે મુખે જાળા.
કુલકુલાં, વિ. [આ.] જરીએ જરી,

બધેબધું, તમામ, સર્વ સત્તા સમેત, ૨ આબ-
તર, જેમાં કશોપણ લિનભાવ ન હોય તેવું,

અંગત. ૩ ગલગલીઆં, આનંદતિશય. સર્વાધિ-
કારણો સંધિવિગદ્ધિક.

કુલકુલા, નં [સં.] અપવકુલા, કુદેવ,
બદ્યાલ. ૨ ખોડ, દુશ્વિદન.

કુલકુલા, વિ. અપવકુલા, અટકવાળું,
ખોડવાળું. અવિનિત.

કુસુમ, નં (સં.) ફલ, પુષ્પ, સુમન.
કુસુમખાણ, પું (સં.) ફલ જેનું ખાણ છે

એવો દેવ, કામદેવ, મદન.
કુસુમાકર, પુ. (સં. કુસુમ+આકર.)

ફલનો સમૂહ જ્યાં હોય તે જગા, બાગ, બ-
ગીચો, ઉપવન.

કુસુમાયુધ પું [સં.] ફલ જેનું આયુધ-
હથિઆર છે એવો દેવ, કામદેવ, રમર, કદર્પ,

મદન.
કુસુમિત, વિ. ફલેનું, પુષ્પિત, ફૂલવાળું;

ઉં અદ્યુત શોભા દીધી ત્યાંય, પડ અદ્ય
કુસુમિત ફલ જ્યાંય. દયારામ.

કુસુંબી, સ્ત્રી. [સં. કુસુંબ. ઉ.] એક
જાતની લાલ રંગ આપનારી વનસ્પતિ. આના

છોડ થાય છે અને તેના ફલના રેસામાંથી રાતો
રમ નીકળે છે. પાપડીઓ-સાળુઓ વગેરે રંગ-

વાના કામમાં આવે છે; કસુંબી, કસુંબો. ૨
વિ. કસુંબી કસુંબેલ.

કુસ્તી, સ્ત્રી. [ક્ષા.] કસરતની એક તરફ;
બે જણે બાથબાથ લડતાં એક બીજા ઉપર

ચીત લેવાની મરદાની રમત. ૨ લડાઈ. ૩
(લા) કાઈ એક કામની પાછળ ખૂબ મહેનત

કરી તે.
કુસ્તીખાજ, વિ. કુસ્તી જાણનાર, કુસ્તી

કરવાથી દંડ અંગવાળું.
કુસ્તીખાણ, સ્ત્રી. કુસ્તીની જે રમત તે.

કુસ્તી ખેલવી તે.
કુસ્વમ, [સં.] નહારું સ્વપ્ન, ઓથાર.

કુસ્વભાવ, પું [સં.] નહારો સ્વભાવ,
ખરાબ-જાગી પ્રકૃતિ.

કુહર, નં [સં.] બહુવર, ગુફા, દર,
બખોલ, ગર્ત, મોટો ઉડા ખાડો. (પર્વતમા.)

વાધા-નર્મ.) કૃત્કપટ=છળકપટ, સામાનું થુંક કરવાની દાનતે જે પ્રપંચ કરેલા તે.

કૂંદવું, અં કિં [સં. કુર્દ.] પગવડે જમીનથી ઉચા સધને પાછું જમીન ઉપર પડવું, ઉછળવું, થેકવું. ૨ ઉચેથી નીચે પડવું. જુસકો મારવો. ૩ એક પારથી ઉછળીને બીજે પારે જઈ પડવું, ઉત્સવવું, ઓળંગવું. ૪ જોર કરવું, તોર, ખેડાઈ કે પતરાજ કરવી:-મોંચા કૂટે તે ખીલાવરાણીએ. ૫ ધામધુમ કરવી, પોતાના મજા કરતાં વધારે કરવું. કિં પ્રં કૂદી પડવું=સાહસ કરવું, ઝિંપલાવવું; વગર વિચારે કોષ વાત કે વર્તન કરવાનું માથે લપ લેવું. જુસકો મારવો.

કૂપ, પું [સં.] કુવો, જમીનની અંદર પાડેલા ઉડો ખાડો.

કૂપી, સીં [સં.] કુલ્લી, કુલડી. ચીચી.

કૂર, પું [સં.] સંધિયા ચોખા, જાત, આદન.

કૂર્મ, પું [સં.] કાચબો, કમ્બપ, કૂર્મા-વતાર=પરમેશ્વરે ધરેલા પૌરાણીક દસ અવતારોમાંનો એક અવતાર.

કૂલ, પું [સં.] કિનારો, તટ, તીર. જળાશયની નજીકનું સ્થાન.

કૂલ, વિં [સં.] તમામ, સધળું. બધું. કૂલસતા=તમામ અધિકાર.

કૂંભાક, નં [સં.] કાળું.

કૂંકલાસ, પું [સં.] કાચડો, કાકીડો, સરટ.

કૂંજૂ, નં [સં.] કપ, કુંજ, વિપતિ. ૨ મુશકેલી, મુસીબત.

કૂંજૂઆંદાચજી, નં [સં.] એક ગ્રામ્યિત વ્રત, મહા મુશકેલીએ થઈ શકે એવું એક વ્રત.

કૃત, વિં [સં.] કરેલું, બનાવેલું, રચેલું, 'કૃત' શબ્દની આગળ તેમ પાછળ એક ટુકાણે યોગ્ય છે:-કૃતનિશ્ચય=કરેલા છે નિશ્ચય જેણે તે, કાલિદાસકૃત=કાલિદાસે કરેલું-બનાવેલું કે રચેલું.

કૃતકૃત્ય, વિં [સં.] કરેલા કાર્યવાળું, જેણે પોતાનું કાર્ય કરેલું છે એવું, કામ કરી પરવારેલું, તરી પાર ઉતરેલું.

કૃતક્ષ, વિં [સં.] કરેલાનો નાશ કરનાર, કરેલા ઉપકારને નહિ જાણનાર, નિમકહરામ, નગલું, અનુપકારી.

કૃતક્ષતા, સીં [સં.] કૃત્નપણું, નિમકહરામી, નચુણાપણું.

કૃતક્ષી, વિં [સં.] કરેલા ઉપકારને બૂઝી જઈ અપકાર કરનાર; હરામી.

કૃતક્ષ, વિં [સં. કૃત+ક્ષ] કરેલું જાણનાર; શુભ માને એવું; ઉપકારી; આભારી; નિમકહલાલ; વક્ષાદર.

કૃતક્ષતા, સીં [સં.] કરેલા ઉપકારને જાણવાપણું; ઉપકાર, આભાર માનવાપણું; લકિત; વક્ષાદરી; નિમકહલાલપણું.

કૃતક્ષી, વિં કૃતક્ષ.

કૃતચુગ, પું [સં.] સત્યચુગ; પહેલો સુનીતિ સુધર્મ અને સુધારાનો જમાનો, શરૂઆતનો નિષ્કપટપણનો સત્યવાદીકાળ.

કૃતાંજલિ, વિં [સં. કૃત+અંજલિ.] જેણે બે હાથ જોડીને અંજલિ કરેલી છે એવું, બદાંજલિ.

કૃતાંન, પું [સં. કૃત+અંત.] કાળ, નાથ, યમ, દેવ.

કૃતાપરાધ, વિં [સં. કૃત+અપરાધ.] કરેલો છે અપરાધ જેણે તે; મુન્હેગાર; તકસીરવાર; અપરાધી; દોષી.

કૃતાર્થ, વિં [સં. કૃત+અર્થ.] જેણે અર્થ કરેલો હોય એવું; પરવારેલું; પારપાડેલું; તરી પાર ઉતરેલું; કૃતકૃત્ય, કૃતકાર્ય.

કૃતાર્થતા, સીં [સં.] કૃતાર્થપણું; પાર પડી જવાપણું; કામ થઈ જવું તે; સિદ્ધિ; સાક્ષ્ય.

કૃતાર્થી, વિં કૃતાર્થ.

કૃતિ, સીં [સં.] કરવું તે; કાર્ય; કામ, ક્રિયા. ૨ સાહિત્યનું કામ, રચના. કુશ્કૃતિ=નકારું કામ, પાપ. સુકૃતિ=સારુંકામ, શુભ.

કૃતિકા, સ્ત્રી [સં.] એક નક્ષત્ર, બહુલા.
કૃત્ય, નં [સં.] કરેલું તે, કાર્ય, કામ.
૨ કરેલો ગણેલો કે બનાવેલો સિદ્ધાંત.

કૃત્યા, સ્ત્રી [સં.] એક દેવતા. નઠારી
સ્ત્રી, કંકાસણી. જેનાથી નાશ પ્રવર્તીય એવી
તાત્ત્વિકદેવી. ૨ જાદુ ધંતરમંતરની સિદ્ધિને માટે
જે ઉપાસ્ય દેવી હોય તે, મેલડી, ડાકણ, વંતરી,
જેગણી.

કૃત્રિમ, વિં [સં.] કરેલું-બનાવેલું, બ-
નાવડી, અસત્ય, સત્ય નહિ એવું.

કૃત્રિમતા, સ્ત્રી [સં.] બનાવટ કૃત્રિમ-
પણું, રચના.

કૃત્રિમી, વિં બનાવટનું, ઉપજાવેલું. ૨
બેદભર્યું, વેપકારી.

કૃત્ત, નં [સં.] ક્રિયાપદ ધાતુને પ્રત્યય
લાગીને જે વિશેષણ કે અભ્યય રૂપે નવો શબ્દ
બને છે તે, ક્રિયાપદનું અસંપૂર્ણ રૂપ તે.

કૃપણ, પું [સં.] સમ, કંલુસ, બખીલ,
કસરીઓ.

કૃપણતા, સ્ત્રી [સં.] કંલુસાઈ, કૃપણ-
પણું, બખીલાઈ.

કૃપા, સ્ત્રી [સં.] કાષ્ટ પ્રાણી ઉપરની
જે માયાદૃષ્ટિ તે, કરણા, દયા, મહેરબાની,
મહેર, માયાળુપણું. ૨ પ્રસાદ.

કૃપાણુ, પું [સં.] ખરૂં, તરવાર.

કૃપાદૃષ્ટિ, સ્ત્રી [સં.] દયાની મહેરબાનીની
નજર, નીંધા.

કૃપાનાથ, પું [સં.] પરમેશ્વર, મોટી
કૃપા કરનાર.

કૃપાનિધાન, વિં પું [સં.] કૃપાનો
બંડાર, પરમેશ્વર, મહેરબાનીવાળો.

કૃપાનિધિ, પું [સં.] કૃપાનો બંડાર,
પરમેશ્વર.

કૃપાપાત્ર, વિં [સં.] કૃપા-દયા કરવાને
યોગ્ય હોય એવું, કરણા કરવા લેગ. ૨ જે
કાઈ કૃપાને પાત્ર થયું હોય તે,

કૃપાવંત, વિં [સં.] દયાળુ, મહેરબાન,
કરુણાવંત.

કૃપાસિંધુ, પું [સં.] કૃપાનો સાગર,
પરમેશ્વર.

કૃપાળ, વિં [સં.] દયાળ, કરુણાળ.

કૃપાળુ, વિં [સં.] કૃપાથી ભરેલું,
દયાળુ, કરુણાવાળું, મહેરબાન.

કૃમિ, પું [સં.] પેટમાં-આંતરડામાં જે
લાંબા શ્વ યાચ છે તે, એક જાતનો કીડો.

કૃમિન, વિં [સં.] કૃમિનો નાશ કરે
એવું, જંતુનાશક, (ઓસડ.)

કૃશ, વિં [સં.] કુર્બળ, સૂકું, સુકાએલું
૨ પાતળું, તણાએલું, નાજુક. અરૂપ, સૂક્ષ્મ.

કૃશતા, સ્ત્રી [સં.] કૃશપણું, કુર્બળતા,
પાતળાપણું, નાજુકાઈ.

કૃશાંગી, સ્ત્રી [સં.] કૃશ નાજુક
શરીરવાળી સ્ત્રી, નાજુકડી.

કૃશાતુ, પું [સં.] અગ્નિદેવતા

કૃષિ, સ્ત્રી [સં.] ખેતી, ખેતીવાડી.

કૃષિકર્મ, નં [સં.] ખેતીનું કામ, ખેતીકામ.

કૃષિકાર, વિં [સં.] ખેતી કરનાર.

પું ખેડુત.

કૃષીવલ, પું [સં.] ખેડુત.

કૃષ્ણ, પું ઇશ્વરના દસ અવતારોમાંનો
એક લીલાવતાર; યાદવવંશનો હારકાનો રાજા
અને મહાભારતનો એક સર્વોપરી મુસદ્દો.

કૃષ્ણ, વિં [સં.] કાળું; ઘેરા આસમાની
રંગનું. ૨ અગ્રવાણા રહિત-કૃષ્ણપક્ષ.

કૃષ્ણપક્ષ, પું [સં.] જેમાં પ્રતિદિવસ
રાત્રિની કૃષ્ણતા વધતી જાય છે તે પખવાડીઈ;

વદ પખવાડીઈ.

કૃષ્ણસાર, નં [સં.] સંયજા; અમુક મે-
ળવણીઓથી તૈયાર કરેલો એક જાતનો હાર.

કૃષ્ણસાર, પું [સં.] કાલિઆર
જેની પીઠનો લાગ કાળો હોય તે

ટોળાનો વડો નર, હરજી.

કૃષ્ણા, સ્ત્રી [સં] ગળી. દ્રૌપદી.

કૃષ્ણાગુરુ, નં [સં.] અગુરુ; સુગંધીદાર
એક જાતનું કાણું લાકડું, કાલાગુરુ.

કૃસર, (કૃસરાશ.) પું [સં.] ખીચડો,
ખીચડી, કૃસરા.

કે, અં આગળ (વાક્યની આગળ આ-
વતા ભાગમાં) અમુક લખાએલું અથવા કહે-
વાએલું છે એવું બતાવનારો ઉભયાન્વયી અવ્યય.
(તે બોલ્યો કે, હું જાઉં છું.) એમ, કારણ,
કેમ, વગેરેની પછી આવે છે. એમ કે, કારણ
કે, કેમકે. ૨ અથવા, વા, યા. (તે કે તમો
જન્મે=તે અથવા-યા-તમે જન્મે.) ૩ એટલે,
તરત. (મને દહિા કે ચૂપ.) પછી (હું ગયો
કે-થઈ રહ્યું.) ૪ ખાતરી કરવા અને પ્રશ્ન
પૂછવામાં તે વાક્યને છેડે આવે છે. તેજ આ
કે ? તમે જવાના છોકે ?

કેઆમત, જુઓ કયામત.

કેઈ, જુઓ કયી.

કેકર, વિં - [સં.] ત્રાંસું, આડું, વાંકું,
તીરછું. કેકરાક્ષી=આડી, ત્રાંસું, તીરછું જોનારી
સ્ત્રી.

કેકા, સ્ત્રી [સં.] મોરનો અવાજ, ચૂ-
રવાણી, હુલુકાર. કાઈ કેકા કેકાએ શબ્દાવા-
નરે, એમ નહતો જોતો તે મહાનરે. પ્રેમાનંદ.

કેકાણી, પું [સં.] ઘોડો, તોખાર, ગુરંગ,
અશ્વ, હય. ૨. કલાખંડાર, ઘોઘાટ, જુમાટ.

કેકિ, પું [સં.] મોર, મયૂર.

કેચિત, સં [સં.] કોઈએક. ૨ કંચિત,
કોઈવાર.

કેટલાએક, વિં થોડાએક, અમુક, થોડાસ,
મુકરર. એક અને વળી બીજા થોડાક, ઘણાક,
એકથી વધારે બીજા થોડા, અનેક.

કેટલું, વિ. [સ. નિયત] સંખ્યા, જથ્થો,
માપ વગેરેનું ઓછુંવતું પરિમાણ જાણવાને
પ્રશ્નાર્થે વપરાતું વિશેષણ. :-કેટલા રૂપિયા ?
આ ઘોડો કેટલું ઘાસ ખાશે ? કેટલો તાપ
ભેંષશે ? ૩૦ પ્રં કેટલી વીસે સો થાય ?

ધણું વીતે સારે અનુભવ આવે, અનુભવ વગર
માણસને જ્ઞાન થતું નથી.

કેડ, સ્ત્રી [સં. કઠિ. દે. કઠિ.] શરીરનો
વચ્ચેનો પેટ તીચે ચાપા પરનો ભાગ, કમર,
કટિ, કડ. ૩૦ પ્રં કેડનું ભાગલું=કામકાજ
કરવામાં આજસુ, મંદ, શિથિલ, સુસ્ત. કેડા કડા
થઈ જવા=સખત મહેનત પડવી, એક સ્થિતિમાં
રહીને કરવાનું, ચાલુ સખત મહેનતને માટે
વપરાય છે. કેડના મંકોડા=કેડના મોટા દાડાનું
અને કરોડના સાંધાના જે અવયવો તે. કેડના
મંકોડા રહી જવા=સખત મહેનત પડવી. કેડો
ભાગી જવી=નાસીપાસ-નાઉમેદ થઈ જવું.
૨ અસંત નયણા થઈ જવું. જીવનસરવ જવું
રહેવું. (મરવાને.) નિરખ જતો રહે તે, કેડમાં
લાકડું ધાલવું=જરા પથ્થુ કામકાજ ન કરવું તે,
ખડણુ થવું. ૨ અભિમાનથી ટટાર રહેવું, નમીને
કાર્ય ન કરવું. કેડે લેવું=તેડવું, કમરે ભેસાવું.
કેડ નમાવવી=ખંત ઉત્સાહ મહેનત લઈને કામ
કરવું. કેડ મરડવી=મહેનત લઈ કામ કરવાનું
બંધ કરવું, અજસાવ, ચાકથી કે કમરજથી
ઉત્સાહ ઉતારી મંદ પડવું. કેડપૂર=કમર ભરી=
નદીમાં કેડપૂર પાણી છે. કેડીઉંકરવું=કમર સુધી
નકાલું-અરડું નહાવું.

કેડ, સ્ત્રી કેડો, પીછો, પુક, પાછળ લાગવું
તે. ૨ દોષ વર્તનની તપાસ રાખ્યા કરવી તે.
ઉં લે કામિનીની કેડ, જીવ જર જરા ગુમાવે.
કિં પ્રં કેડ લેવી=ખતે પડવું, પુંક પકડવી.
૨ ચાનકથી મંડ્યા રહેવું.

કેડવા, પું કમરનો વાધ, કમરની
અંદરના સાંધાઓ જડાઈ જવા તે. કમરના
વાધનું એક દરદ.

કેડી, અં પાછળ, રક્ષી, પછવાડે. જુઓ
કેડ.

કેડીઉં, નં કમર લગીનું બંદન, બંડી.

કેડે, અં પાછળ, પછવાડે, પુકે, વાંસે,
કિ. પ્રં કેડે થવું=પાછળ લાગવું, ટોડટોડ કરવું,
ખંત રાખવી, પાછળ પડવું, કેડે પડવું=પુકે લા-

ગવું, આગ્રહથી અર્થ સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી લાગ્યા રહેવું. ૨ અકળાવવું, ચીડવવું, ખીજવવું. ખજવવું. ઉં માડી ! નંદનો કુંવર મારી કેડે પડ્યો ૨, મશેમશે આવી મારે અંગે અડ્યો ૨, માડી !. દયારામ.

કેડો, પું પીડો, પું લાગવું પાછળ પડવું તે. પું. ૨ અંત, છેડો, પાર. ૩ ચીડવા, રમડવા કે હેરાન કરવા કોઈની પાછળ પડવું તે. ૪ કાંચડો.

કેણી, સં કથી, કોણ. (સ્ત્રીને માટે વ. પરાય છે.)

કેણીગમ, (મગ) અં કથી બાલુ, કથી તરફ, કથી દિશાએ, ક્યાં, કયે ઠેકાણે, ઉં કહો મિત્ર મારા કેમ કરવું, હવે કેણીમગા ડગ ભરવું. લલિતાદુઃખદર્શક.

કેતક, (કેવડો) પું [સ. કેતકો.] સ્ત્રીઓનું ચોટલામાં ધાલવાનું એક ધરણું, વેણીનું ફૂલ, ચાક, કેતકિવડો.

કેતકી, સ્ત્રીં [સં.] લાંબાં અને ખૂણાં પાંદડાંના ગોટા જેવી એક વનસ્પતિ, આનો ઉપ પાંદડાંના જ્યાં જોવા બોંબની લગોલગ માત્ર બે અડી ફીટ જેટલો ઉચો થાય છે, પાંદડાંના જ્યાંની વચમાંથી એક લાંબી દાંડી ફટી નીકળી તેની ઉપર મુગંધીદાર ફૂલ આવે છે.

કેતમ, નં [સં.] ચિહ્ન, ધ્વજ, મકરેકેતન. ૨ સ્થાન, મકાન, નિકેતન.

કેતુ, પું [સં.] નવ ગ્રહોમાંનો એક ગ્રહ, શિખી, ધૂમકેતુ. (રાહુ અને કેતુ) જ્યોતિષમાં આ બેઉ પાપ ગ્રહો ગણાય છે. ૨ ધ્વજ, વાવટો, નિશાન.

કેયાં, (યે) અં કાઈ ઠેકાણે, ક્યાંહી, કોઈક સ્થળે. ૨. ક્યાં; કહો આગળ, ક્યાંક.

કેદ, સ્ત્રીં [અં] મરણ પ્રમાણે હીચ-ચાલ કરવાની બધી અને કોઈના બપોતમાં એક ઠેકાણે પરાધીનતામાં રહેવાની જે રીયતિ તે, બધન, બંધી, પરાધીનતા, નહિ છુટાપણું તે, અટકાવ, કબજો, ૨ ગોંધી રાખવું-અંધ રાખવું

તે. ૩ બંધીઆર-ગોંધી રાખવાની જગા, બંધી-ખાનું, કેદખાનું. કિં પ્રં કેદ કરવું=પકડીને કબજે રાખવું. પકડવું, સ્વતંત્રતા લેણમ ગોંધવું. કેદ થવું=પરાધીનતામાં પડવું, કબજે થવું. કેદ પડવું=કબજે પડવું, કેદ પકડાવું=કોણના કબજામાં રહેવું.

કેદ, વિં કબજે પડેલું; કેદ ભોગવવું. ૨ કેદી.

કેદખાનું, નં [કા.] જ્યાં માથુસોને કેદ કરીને રાખવામાં આવતાં હોય તે ઠેકાણું; બંધીખાનું; તુરગ; કારાગૃહ.

કેદાર, પું [સં] કયારડો, કયારો, જંગલી ઝાડ ઝડાં કાઢી નાખાને ખેતી માટે તૈયાર કરેલી જમીન, ખાલું. ૨ ગર્ત, ખાડો.

કેદારો, પું એક મુખ્ય રાગ.

કેદી, વિં કેદ કરાએલું; જેને કેદ કરવામાં આવેલું હોય એવું, પકડાએલું, કબજે રાખેલું, સ્વતંત્રતા છીનવી લઈ એક ઠેકાણે પુરી મૂકેલું (માથુસ.)

કેડું, સં [સ. ક.] કાનું, (કોણનું). કયા માથુસનું (કોણ સર્વનામનું છઠ્ઠી વિભક્તિનું એ. વ. કાનું કવિતામાં અને ધરગતુ બાપામાં. વપરાતું ૨૫.)

કેદ, સ્ત્રીં [આ.] મનુષ્ય અને પ્રાણીના મગજ ઉપર હુસ્તાની, આત્માનંદની અને ધેનની અસર કરનારો કુદરતી અથવા બનાવટી વસ્તુઓમાં રહેલો એક ગુણ. (દારૂમાં બહુ અને લાંબામાં થોડી કેદ છે), માદકપણું.

૨ મનુષ્ય પ્રાણીના મગજને યતી હુસ્તાની, આનંદની અને હેનની જે અસર-લાગણી-વિક્રિયા તે, નીસો, ધેન. ૩ મદ, અભિમાન, અહંકાર, તોર, ખુમારી, મસ્તાની.

કેદિઅમત, સ્ત્રીં [કા.] હકીકત, ખીના, વિમત, જતાત, હેવાવ.

કેડી, વિં [કા.] કેદ કરનાર, બસની યાકડું, નીસો કરનાર. જેને કેદ કરવાની ટેવ પડી ગયેલી હોય એવું. ૨ દારૂડીઉ. (દારૂડીઆમાં કેડીનો અર્થ વધારે ૬૬ થયેલો છે.

કેફી, અશીશી, વ્યસની હોય, કન્યા તેને નવ દે
હાય.) ૩ જેમાં કેફનો ગુણ હોય એવું, માદક
કેફવાળું. (સારાં માણસો કેફી પીણાં વાપરતા
નથી.) કુછંદી.

કેળીન, સીં [અં.] વહાણ (સ્ત્રીમર)
ના ઉતારઓને રહેવાની ખોલી, નાની ઝોરડી.
૨. યુંપડી.

કેમ, અં [સ. ક્રિ.] શા માટે, શા
સારું, શે કાળે, શા વાસ્તે. ૨ કથી રીતે, કેવી
તરેહથી, શી રીતે. ૩ શું, શું છે, (હુકાશમાં
તેમજ પ્રનાયે.) ૪ કેવું, કેવી રીતનું (આરોગ્ય
પ્રવૃત્તિ-પ્રકૃતિ પ્રત્યાસ્થિ કેવી સ્થિતિમાં છે
એવી ખબર પૂછવામાં) ક્યમ. કેમકર્તા=ગમે-
તે રીતે, હરકાષ પ્રકારે, કોઈ ખણી રીતે. કેમે-
કર્તા=કેમ કરતાં=કેમે કરતાં માને તો સારું
કેમ મે-કરીને=કેમ કેમે કરીને મનાવો તો
સાફ. બાધે ભારે-સંબોધનાયે પણ કેમ વપરાય
છે (કેમ ! ક્યાં ગયા હતા ?)

કેમકે, અં કારણ કે, સમય કે, (કારણ
હેતુ બતાવવાને) એ એને ધમકાવ્યો, કેમકે તે
મરતી કરતો હતો.

કેમજે, લુઓ કેમકે.

કેમરે, અં અરે શા માટે; શા વાસ્તે.
(એક એ વાર ચેતવણી આપ્યા છતાં નહિ
માનનારને ' નહિ માનવાનું ' કારણ પૂછતા
હોયએ તેમ ' ૨ ' સંબોધન સાથે ધમકાના
અર્થમાં વપરાય છે. :-કેમરે ! નથી માનતો કે ?

કેયૂર, પું [સં.] બાલુઅંધ, બેરખો.

કેર, નં [સં. કરીર.] કેરડાનાં નાનાં
ગોળ બિયાંથી ઝીણા ઝીણા દાણાથી ભરપુર
ફળ. આ ફળ 'કેરાં' કહેવાય છે ને અષાણુ
તરીકે વપરાય છે.

કેરખી, સીં કાંમરી. ૨ સોનાની ગોળ
ટપકીઓની હાર. (નર્મ.)

કેરડા, પું [સં. કરીર.] પાંદડાં વમરની
ઝીણી કાંટાવાળી ડાળીડાળીવાળું બાંદલું, વનસ્પતિ.

કેરખો, પું એક જાતનો નાચ. (નાચ-
નારી સી તેના વાળ છુટા મૂકી માથે ટોપી કે
ફેટા બાંધી બહુ બહુ અભિનય પૂર્વક નાચે છે.)
૨ કેરખાના નાચમાં ગવાતાં ગાયનો, (એ ધણું
કરીને હુંડાં હોય છે.) ૩ એ ગાયનો જે
રાગમાં ગવાય છે તે રાગ. (એમાં કાલિંગ-
ડાની છાયા હોય છે.)

કેરાં, લુઓ કેર.

કેરી, સીં આબાનું ફળ, આબા, આમ્ર
ફળ. (વસંતમાં આબાને મહોર આવે છે અને
ઉનાળાની આખરે તેનાં ફળ-ફેરીઓ પાકે છે.
પાકી ફેરી કાપીને તેમજ ઘોળીને ખવાય છે.
પાકતા પહેલાં ફેરીને કાપી અથવા ચીરીને અ-
થાણાના કામમાં લેવાય છે. મુરખા વગેરે તેની
ધણી બનાવેલાં ચાય છે.)

કેરીગાળો, પું પાકી ફેરીની મોસમ,
આબાગાળો.

કેરું, પ્રં જમી વિહંગિતનો પ્રત્યય (કવિ-
તામાં. કેરું-ફેરી નું-તો-ની.) :-ગાયકેરું
વાજકું ને બકરીકેરાં બચ્યાં.

કેલ, પું સુનાનો ખૂબ મજબુત ચોટી
નય એવો કેટલીક મેળવણીઓથી બનાવેલા
ગારા, કાલ. ૨ ઠરી અથવા જામી નય એવી
કોષ પણ બનાવટ. (લોકકલ્પિતો કેલ.)

વિં એકની સંખ્યાનો સંકેત. (વેપારીઓ-
માં) નર્મ. કિં પ્રં કેલીપાપાનાં ખવા-કલ-
મજબુત કામ કરવું-સજ્જડ-ઉખડે પડી નય
નહિ એવું પાકું કામ કરવું.

કેલપડી, સીં અગિઆર, એ સંખ્યાનો
વેપારી સંકેત.

કેલી, સીં [સં.] રમત, ખેલ, લીલા,
ક્રીડા. ઉં કા' એ કાણુ હું કેવી કલિ મુજને
તેની ન શુદ્ધિ સહી. અમર. ૧૫.

કેલિકલહ, પું [સં.] ક્રીડા કલહ, રતિ
કલહ, ક્રીડા કરતાં અમેદો છજીયુટ-લકાઈ તે,
રુશણું.

કેવડીઉં, વિં કેવડું ઉપરથી કવિતામાં વપરાતો શબ્દ. (કચડો નાનો કેવડિયો. x x કેવડેવડી સાહેલીઓ.) ૨ કેવડાનું, કેવડાની સુગધવાળું.

કેવડીઓ-કાથો, પું બહુ શુદ્ધ કરેલો કાથો. કેવડાની સુગધવાળો કાથો.

કેવડ, વિં [સ. કિયત] ભરતરને પ્રમાણે કેટલું, શા પ્રમાણનું અથવા માપનું (વિસ્તાર લનાઇ, પહોળાઈ, ઉંચાઈ અને ઉંચાઈ કેટલી એ જાણવાના પ્રશ્નમાં આ શબ્દ વપરાય છે. શા માપનું, કેટલું લાંબું પહોળું.) ૨ કાળક-મમાં કેટલું. કેટલું સંખ્યા અને પરિમાણ બેઉને માટે વપરાય છે અને કેવડું માત્ર પરિમાણ ને માપને માટે જ વપરાય છે.

કેવડો, પું એક જાતની વનસ્પતિ. (કેટ ડીના જેવા એના બોથા થાય છે અને તેમાંથી ચોમાસામાં દારી ફરી તેમા પોટા ગાબવા જેવી સુગધીદાર માળસા ફૂટે છે. સુગધી દ્રવ્ય આપનારી વનસ્પતિમાં કેવડો બહુ જાણીતો છે.)

કેવડી, વિં કેવડી જાનવાળું, જાની. ૨ એકમાર્ગી.

કેવડી, વિં [સ. ફવલ] જેમા બીલું બનેલું ન હોય તેવું, એકજ, શુદ્ધ, નિર્મળ, સ્વચ્છ, સાવએક રસપુતું. ૨ એકલું, એક અમુકજ, ચોક્કસ, નરદમ, માત્ર, ફક્ત, બીલડુલ, છેક.

કેવડધામ, નં [સ.] વ્યા દૈત-બીલું નથી પણ માત્ર એકજ બ્રહ્મ છે એવું સ્થાન, પરમધામ, મુક્તિપદ, બ્રહ્મલોક.

કેવડપ્રયોગી અચબ્ય, પું પોતાની મેજેજ જેનો ઉદ્ગાર થાય તે ઉત્કાર. હાથ હાથ ! ઓ ! અરે, ધિક ! છટ ! ક્ષયાદિ.

કેવડરે, અં કથી વળતે, ક્યારે.

કેવડું, વિં કથી જાતનું, કયા પ્રકારનું, શા સ્વરૂપનું. (આકાર, રંગ, રૂપ. તથા વગેરેના પ્રકાર જાણવાને આ વિશેષવૃદ્ધી પ્રમ

પુછાય છે. ઉં કેવો છે એનો આકાર) ક. દ. ડા. -કેવો રંગ કરું કેવું મળેતું રૂપ છે, કેવો ગલો માણસ.

કેશ, પું [સ.] ગ્રાણીઓની ત્વચા ઉપર (ફટી નીકળના) થતા પાતળા તત્તુઓ વાળ, નિખાળા, ૨ ચોટતો, ઓના માથા ઉપરના લાંબાવાળ, (જુવાન વિધવાઓ તો શુજરાતમાં કેશ-વેશ રાખે છે.)

કેશકલાપ, પું [સ.] વાળનો સાથે બાંધેલો જુડો, અખોડો, વેણી.

કેશપાશ, પું [સ.] ઓના માથાના લાંબાવાળનો શુચ્છ, કેશકલાપ, વેણી, ચોટલો. કેશવાળી, ઓં સિંહ યોડા વગેરે ગ્રાણીની ગરદન ઉપરના વાળનો ભરાવ, વાળ.

કેશકર્પણ, નં [સ. રેત્તન-માર્કણ] વાળ જેવી ઝીણી નળીઓમાંથી પ્રસારી પદાર્થનું બેચાલ.

કેસ, પું [અં case] મુકરફો; કાપલ પ્રમાણે નિયમસર તપાસવાની જે કોઇ એક બાબત તે, કામ, બનાવ ૨ નવું થતું તે, દાવ મરકીના નવા કેસ ધરી ગયા છે = વિગતપત્ર, પાતું, પત્ર, પત્રક, ફારમ. ૪ (કેસ) કેસ, અંગરખા કાચળી વગેરેના બધની ટુકો દોરી.

કેસર, નં [સ] એક જાતની વનસ્પતિના ફૂલના રેસા, કાસમીરજ. (આ રેસા લાલ વાળ જેવા અને સુગધીદાર હોય છે. તેને પાણીમાં ઝુટતાં પીગયટો લાલ રંગ નીકળે છે. રસાડીમાં, મિઠાઇમાં અને વદનમાં સુગધ તેમજ રસને માટે એનો ઉપયોગ થાય છે.) ૨ ડમગ અથવા બીજા કોઇપણ ફૂલની અંદરના રેસા, કેસર.

કેસરપપુ, વિં લટકણ; રિસાગ, સટું-જમા વગરકાંચ જાય એવું. બહાવર ગાડી, બોળાઉં, વેતાવગરનું, ધર્મવેશ જેવું, અણગમતી વસ્તુ જોનાં બીને નાસી જાય એવું. (દ્રાવિડી બ્રાહ્મણો શુજરાતમાં બીજા માત્રવા રસના પોતે

બણે અકદથી (માપથી.) ખીતા હોય તેમ તેને બેઈ નારી બધ છે અને લોકો 'તેથી તેમને બોળા ધારી વધારે આદરથી આપે છે. એ બ્રાહ્મણો જે બધ અને બહાવરાપણીનો ઢોંગ કરે છે તે ઉપરથી.)

કેસરી, વિં કેસરના રંગનું, રીંદું, પીળું. નહિ પરંતુ કંઈક લાલાશ પડતું પીળું, ૩૦ પ્ર૦ કેસરી પાક=જેમાં કેસર નાંખેલું હોય એવો એક સ્વાદિષ્ટ ખોરાક. (લા.) માર, મુઠીનો ટાંકો માર.

કેસરી, પું [સ.] ફાડીખાનારાં જંગલી પ્રાણીઓમાંનું એક જમડું હિંસક પ્રાણી, સિંહ, વનરાજ, મૃગરાજ, કેસરીને ગરદન ઉપર ગોટી ઝુંઝાદાર-કેશવાળી હોય છે.

કેસરીઉં, વિં કેસરના રંગનું, જેમાં કેસર બળેલું હોય એવું, કેસરી, પીળું:-કેસરીઆ વાવા. ૨ રંગીલું, આનંદી, ઉત્સાહથી ભરેલું. :-ઉં ગોરમાનો વર કેસરીઓ, નદીએ નહાવા બપરે, ગોરમા. કુમારિકાગીત.

કેસરીઆં, ન૦ (બ. વ.) આનંદભેર મરણના નિશ્ચયે કાર્ય કરવાને તત્પર થવું તે. આ-ગળના વખતમાં મરવું કે મારવું એવા નિશ્ચય-વાળા રજપુતો રણે ચઢતાં પોતાનો નિશ્ચય અને ઉત્સાહ કેખાડવાને આનંદભેર કેસર છાટેલાં કપડાં પહેરીને-(કેસરીઆં કપડાં પહેરીને) લડવાને બહાર પડતા હતા. છેલ્લો પાંદો નિશ્ચય જણાવવાને શરવીરોએ ધણીકવાર એમ કહ્યું તેથી રજપુતોમાં તે છેવટના નિશ્ચય જેવું ગણાઈ ગયું અને લાપામાં કપડાંના રંગ ઉપરથી 'કેસરીઆં કરવાં' એવો રૂઢિ ઉપરથી પ્રયોગ આવ્યો. ફિં ૩૦ કેસરીઆં કરવાં=મરવાના નિશ્ચયે ઉત્સાહ ભેર કપડાંને કેસર છાટેલી રણે ચઢવું. એક વખતે આનો પ્રયોગ થતો નથી, સિરસદે કાર્ય કરવાના નિશ્ચયે બહાર પડવું, મરણીઆ મધ પડવું, આંધળીઆં કરવાં.

કેસવાઈ, જુઓ કેશવાળી.

કેસુ, ન૦ કેસડાં. ઉં ફાગણે કેસુ ફૂલ્યાં, હું કરમાણીરે, દ્યા.

કેસુડાં, ન૦ (બ. વ.) [સં. ત્રિયુક.] કિંશુકનાં પુષ્પ; ખાખરાનાં ફૂલ. આ ફૂલ લાલ હોય છે અને તેને પાણીમાં ઉકાળતાં પાણી કેસરી લાલ થાય છે. ઢોળીના તહેવારોમાં દિગ્ધેર બોળાને એ પાણી પીચકારીથી ગમત લખલ છાંટે છે.

કેસુડી, ઓં કેસડાં ઉકાળીને બનાવેલું પાણી. ૨ જેને કેસડાં થાય છે તે ઝાડ, ખાખરા, કિંશુક.

કહેર, પું [આ, કહર.] બહુજ તાસ-જનક બનાવ, ગળબ, જુલમ. ૨ કોષ, યુરસી. ૩ અતિસખતાઈ, જુલમ, જમરાઈ.

કેળ, ઓં [સં. કરલી.] ઝળ પાંખડાં વમરતું મોટાં ને લાંબાં પાંખડાંનું એક વૃક્ષ. કેળનું થડ ઘોળાં ને લીસાં પાણી ભરેલાં પડોનું બનેલું હોવાથી મુંદર દેખાય છે. નાલુકા બતાવવામાં કેળની ઉપમા લેવાય છે. કેળ વર્ષાનું વનસ્પતિ છે અને તે એકજ વાર ફળે છે. તેના ફૂલને ડોડો કહે છે. તેની ઢાંડી ઉપર જે ફળો થાય છે તે કેળાં કહેવાય છે.

ફ૦ પ્ર૦ કેળનો ગર્ભ=કેળના થડનું બેંદરનું પડ એ બહુજ નાલુકા હોવાથી સુકુમારતા બતાવવા તેની ઉપમા અપાય છે. :-એ તો કેળના ગર્ભ જેવી સુકુમાર છે. જંધાને કેળના રતેલની ઉપમા અપાય છે.

સારા, ઉંચા, સુખી, સુકુમાર અને નિરુપ-દ્રવી નાગરિક લોકને પણ કેળની ઉપમા અપાય છે. :-એ તો કેળ અને તમે ખરસાડી.

કેળવણી, ઓં કેળવવું તે, કેળવવાની જે રીત તે, શિક્ષા, શિક્ષણ, સંસ્કાર, તાલીમ. ૨ જ્ઞાન, બાણતર. [સં. ફિલ્ ?]

કેળવણાં ખાતું, ન૦ બાહર શિક્ષણ-પ્રળ શિક્ષણ ચલાવનારી સંસ્થા.

કેળવણું, સં કિં કેળવાય એમ કરવું તે, શિક્ષણ આપવું, સરસ બનાવવું. (કણક-ગાળો

કેળવવાં.) પાવરધુ કરવું; માલીત કરવું; પળો-
ટવું (ઘોડાકેળવવો) ખીલવવું; વધારવું; બહ-
લાવવું (મન અને વિચાર કેળવવાં.) જ્ઞાન આ-
પવું; બહુવાવું, શીખવવું, તાલીમ આપવી;
પાળોપોળી સારી ટેવો પાડીને ઉઠેરવું.

કેળવાવુ અં કિં કેળવણી લીધી હોય
એના થવું; પળોટાવું, ટેવાવું; પાવરયા થવું;
શિક્ષણ પામવું, માલીતગાર થવું.

કેળું, નં કેળતું ફળ, ૨ ‘ કર્નહિ ’
એવા તુલ્યારમા પશુ બોલાય છે. ૩ અસ્તિ-
ત્વ અર્થમાં અસમ્ય લોક વાપરે છે. ‘ એમા શુ
કેળુ મળવાનું છે ? ’ આ ફળની ધણી જાતો
ધાય છે. કાર્યા કેળા શાકમા અને પાકા ખા-
વાના કામમા આવે છે. એની અદરનો આવો
મોટો અને પૌષ્ટિક હોય છે. જાલ ઉબાડી લઈ
તેની સુકવણી કરાય છે. તેને સુકવીને લોટ પશુ
કરવામાં આવે છે. ૩૦ પ્રં ઘીકેળા=સારો લાલ,
મહાબલિયાં, પ્રચૂરતા. સારા લાલનો પ્રસંગ.

કેદ્ર, નં [સ.] મધ્યભિન્દુ. વચ્ચેનો ભાગ;
મધ્યસ્થળ.

કેસ—જુઓ કસ.

કેકેચી, જીં અયોધ્યાના સર્વવશી ગજ
દશરથની જી, રામની ઓરમાન મા. મથરા
નામે દાસીએ ઉશ્કેરવાથી એણે રામને વનવાસ
કહાવ્યા હતા.

કેતવ, નં [સ.] કિતવપથું; કપટ; જળ;
ધૂતતા; ઢોંગીપણ ૨ ઢોંગ; જળ.

કેરવ, નં [સ.] ઘોળ અને રાત્રિએ
ચંદ્રને લોષ ખીતનાર કમળ; કુમુદ, પોયણ.

કેરવિણી, જીં [સ.] કુમુદિની, પોયણી
૨. તવાવડી; જેમા પોયણી યતા રાખ એવી
તલાવડી.

કૈલાસ, પું [સ. ફેલસ=સ્ફટિક] રાકર
અને ડોમેર જે સ્થળે રહે છે તે હિમાલયનું
એક શિખર, મહાદેવનું ધામ.

કૈલાસપતિ, પું [સ.] મહાદેવ; શંકર.
૨ કુમેર.

કૈલાસવાસ, પું (મરણ પછી) કૈલા-
સમા પાસ થવો તે; શિવસ્થાનને પ્રાપ્ત થવું તે,
અર્થાત મરણ.

કૈલાસવાસી, વિં [સ.] કૈલાસમાં જન્મ
વસેલું અર્થાત મરણ પછી કૈલાસને પ્રાપ્ત
થએલું, મુએલું, મરણ પામેલું.

કૈવતે, પું માછી, ધીવર;
કૈવલ્ય, નં [સ.] મુક્તિ, મોક્ષ, બ્રહ્મ-
પ્રાપ્તિ.

કૈશકી, જીં [સ.] નાટક પ્રસિદ્ધ ચાર
વૃત્તિઓમાંની એક વૃત્તિ, શુભાર, હાસ્ય અને
કરણા, એ ત્રણ રસયુક્ત વાણી.

કૈશર, નં [સ.] જીવાની, તારુણ્ય, યુ-
વાવરયા, કૌમાર, (પંદર વર્ષની અદરની અ-
વસ્થા તે.)

કૈસરેહિદ, પું [અ. ફેસર=શહેનશાહ.]
હિંદુસ્થાનનો રાજા—નામદાર મહારાણી વિદ્યોત્તિ-
આએ હિંદનાં અધિરાજી તરીકે આ ઇલકાખ
ધારણ કર્યો હતો. ૨ લોકહિતાર્થ જાહેર સેવા
બળવનારાઓને આપવામા આવતો એક મા-
નનો આદ.

કૈ, અં કર્યા, કહી —ક ગયા ? ૨ કોઈક
ઠેકાણે, કોઈ કોઈવાર, કેટકેટલોક ઠામે. —કે કે
કાગર પાકી ગઈ છે ને કે કે કાચી છે. ૩ કોઈ
પ્રકારે, કઈ પણ —ક કરીને એને સમજાવો.

કૈંક, વિં કોઈએક; કેટલાક; ધણાક ઉં
કૈંકના વિવાહના ઉત્સવના દિવસ ગયા. કં. દ. ડા,
૨. કંઈએક; જરાક, થોડું. (કક વિચાર કરો.)
અં ૩ કયાક; કહી એકાદ ઠેકાણે. (જુઓને
કેંક પડ્યું હશે.)

કો, સં [સ. ક] કોણ. ૨ કોઈ. ઉં
કો કાળે ફળદાયકા. આ. કા ૩ હોવાનો ઉચ્ચાર.
‘ હોલો જોવે-કો કોને કો=કોઈ કોણને કોઈ’.
દૈનાધારદર્શક કહેવત.

કો, પું (કો. કોહો.) ગડગુમડનો
એક તવા રોગ; સડો. ગદા છોકરાને અને મેવા
લોકને આ રોગ થાય છે. એમા નાનાં

શુભમાં યર્ષ ચાંદા પડે છે. એક શુભકાળે એપ બીજે અને બીજાનો ત્રીજો લાગી ચામડી ગડ-શુભ અને ચાંદાચાંદાવાળી ક્રીડાબદી યર્ષ જાય છે.

કોઈ, સં [સં. કોઈ] અમુક-શ્વાયું નહિ પણ ગમે તે; વગર નામ કામે મહામ જ-શ્વાયેલું જે તે, 'કોઈ કોઈનું કોઈ ચડી બેઠું છે' મા. મા. એકવચન અને બહુવચન બેઠામાં વપરાય છે. ૨ વિં અમુક નહિ પણ ગમે તે એક; એકાદું; કશિલ; જેનું નામ કામ જાણવામાં ન હોય એવું એકાદ; અમુક નહિ એવું એકાદ.

કોઈએક, વિં અમુક નહિ પણ ગમે તે એક; ૨ કેટલુંક, અમુક, થોડુંક.

કોઈકાળે, અં [સં.] ધણે વખતે; કર-મિત; કોઈ દહાડો; કદી. ૨ ધણે કાળે એકાદ વાર. :-સાકર તો કદી કોઈ કાળે વપરાય તો વપરાય નહિ તો નએ વપરાય.

કોઈકોઈ, કોઈક; એકાદ; એકાદું; ધણા-માંથી એકાદ; કાક.

કોઈતો, પું (કાયતો.) લાકડાં કાપનાનું અથવા ચીરવાનું લાકડાના હાથાવાળું કાતું. (મહારાષ્ટ્રમાં વપરાય છે.)

કોક, વિં ભુઓ કોઈએક.

કોક, નં [સં.] ચક્રવાક. ૨ રતિશાસ્ત્ર ખનાવનાર એક વિદાન. એ કોઈ રાજાનો પ્રધાન હતો અને રાજાને અર્થે તેણે તે બનાવ્યું હતું. એ બહુ રૂપાળો અથવા કામદિવનો અવતાર હતો એમ કહેવાય છે; તે ઉપરથી રૂપાળા પુરુષને તેની ઉપમા આપવામાં આવે છે. ઉં બ્યાસ એક વરજાગીઓ, કયા સુણાવે કાન x x કાયા કોક સમાન. રામજી.

કોક, નં રતિશાસ્ત્ર; કેલિવિદ્યા. ઉં કોક બણી તું કામિની, અનંતરંગ આચાર, વાત્સા-યન મત વાંચીઓ, તેથી વંકી નાર. રામજી.

કોકડી, ઓ' સંકુ અથવા માજરના આ-કારની કાયા સુતરની ચુંછળી, દડી. તરાક ઉપર

વિંટાએલા સુતરનો દડો; દડી (દોનાની.) ૨ કરચલી; વળિયું; ગેડ. (કોકડીવાળા બોળ ફેરી ચુંદા, ૩ રાયણનાં સુકાં ફળ; સુકાં રાયણાં.

કોકડું, નં સુતરનું ગિંધી (મોઢ) જેવું દડું; જરા મોટી કોકડી. ૨ સંક્રાયાધ જવું તે; માંહે પેસી ગએલા જેની, દરમાએલી સ્થિતિ, કરચલી પડ્યા જેવી તે. એ તો સુકાધને કોકડું ચક્ર ગયો. ૩ સહેજસાજ બૂલ ચતાં શુંવાધ જવાય એવું જે કંઈ કામકાજ રચના, ખેત, તંત્ર વગેરે હોય તે. ઉં અરે શુરુ! અસોસ! સધળું કોકડું શુંવાયું છે, x x સુદારાક્ષ નાટક. ૪ પેટમાં કોકડાના આકારના દૂધના ફેદા-મટા. :-દસ દહાડામાં હોકરને દૂધ ન આપવું, પેટમાં કોકડા બંધાય-વળે. નર્મ.

કોકનદ, નં [સં.] સોનું; સુવર્ણ; હેમ. ૨ કમળ; પોયણું.

કોકમ, નં (બ. વ.) એક જાતના ફળની ખાટી અને સહેજ લાલ રંગની ડાલ, બોલ. કોકમ દાળ શાકમાં આમલીની માફક ખટાશને માટે નંખાય છે.

કોકરવચણું, વિં [વે. કુસ્માનજ ઉ.] થોડું ધણું ઉત્તું; હુશણું; કોડીલું (નાહવા-ખીવા-આરવાનું પાણી.) કોકરવણું, કોકરવાયું અને કોકરવરણું એમ પણ લખાય છે.

કોકરેણું, નં કાનના છેક ઉપસા વહેમાં પહેરવાની ત્રણ મોતીની કડી; છેલકડી.

કોકરેણું, સં કિં બોતરણું; ધીરે ધીરે ખણવું-બોતરી ખાવું; પટાવી-ફાસાવી, ફેલી ખાવું. ૨ છેતરણું, મીઠું મીઠું બોલી સ્વાર્થ કાઢી લેવો.

કોકરું, નં બકરીનું બચ્ચું; લવારું.

કોકલાલી, ઓં બઝવાઈ.

કોકા, પું સારાં તે કીમતી કપડાં, જામા. કોકા એમ મરકરીમાં બોલાય છે :-આજ તો લાઈએ કોકા પહેવાં દેખું ! નર્મ.

કોકા, ઓં સુંબન; સુંબી; બચી; બોકી. કોકિલ, પું [સં.] કાયસ. વરંત અને

ઉનાળામાં પંચમરાગે ગાનારું એક પંખી. નર કોચવું=કોકિલ.

કોકિલા, સ્ત્રી [સં.] કોચલ; કાગડ કરતાં નાનું પણ તેનાજ જેવું કાળું વસંતની શરૂઆતથી તે એમાસા સુધી આંખા અને અંશોકની ધટાઓમાં મધુર (પંચમ) રાગે ગાનારું પંખી. કોકિલા કાગડીના માળામાં જીંદગીમાં મૂકે છે. કાગડી તેને સેવી બચ્ચાં ઉછેરે છે, જ્યારે તેઓ બોલવા માટે છે ત્યારે તે પોતાનાં નહિ, એવું સમજાયાથી તેમને મારી કાઢે છે. આ ઉપરથી કોચલ-પરભૂતા, અન્યભૂતા, પરપુષ્ટ કહેવાય છે.

કોકી, સ્ત્રી ચકલી; ચલ્લી. (માટી અથવા લાકડાની છોકરાને રમવાને બનાવેલી ચકલી.) ઉં બાપ ! તારાં મોર પોપટને કોકીએ, કાણુ રમશેરે શામળીઆણ, નાગદમણ. ૨ દમણી પાધડી ઉપર ચકલીના જેવી જે ચાંચ કાઢવામાં આવે છે તે.

કોકિઆન, પું કહોવરામણી.

કોકીલું, વિં કોકરવાયું, કોકરવરણું; કું-કાળું (પાણી.)

કોકીશાં, નં કામકાની પણુળના જેવે ખાલુ તરફના ગાળા, ખાળીઆં. ૨ કિલ્લાના કાટમાં તોપ, બંદુક અને છલ્લે કાટ ઉપર ચઢ્યા આવતા શત્રુને ભાલા મારવાને જે સીધાં અને નાજઆરોડાં બખોરાં મૂકેલાં હોય છે તે; ખાકાં; ગુંઆરીઆં.

કોકે, પું [અં. Cocor. અ. કાહ્યા.] નાળિયેર, નાળિયેરી, અને નાળિયેરીની જાતનું ઉષ્ણકટિબંધમાં થતું એક ગ્રાહ અને તેનાં બિયાં. ૨. કોકાના બીના ભુકાનો ઉકાનો, એક જાતનું ચા, છુનના જેવું પેય.

કોગળિયું, નં [અં. Cholera.] હમ આફનો એક અવશેષમરજ, કોલેરા, ત્રિપૂચિકા. (મા. નિદાન.) મરકી, પટકી, ટપકિયું.

કોગળો, પું [સં. જલ] મોટું ભરાય

એટલું પ્રવાહી તે; એકાદ ઔસપુર પ્રવાહીના જથ્થો. * કોગળો પાણીએ પાય એવો તે નથી.

૨. મોઢામાં પાણી ભરી તેને પાણું કાઢી નાખવું તે. કિં પ્રં કોગળો કરવા=મોઢામાં પાણી ભરી તેને હલાવીને પાણું કાઢી નાંખવું અને એમ બેતણુ વાર કરીને મુખ સાફ કરવું. કોગળો કરવો=મરણુ પાછળ શોક કરવો, રોતા માણસને પાણી આપી શાંત કરવો.

કોચ, પું [અં. Couch.] આરેલીને અકધા સુતા હોઇએ તેમ બેસાય એવું આસન, મેચો, મંચ, ખાટ, પથંગ. (કોચિય.)

કોચમેન, (કોચમેન.) પું [અં. Couch-mat] ગાડી હાંકનાર; ગાડીના કોચ (બેઠક) ઉપર બેસનાર, ગાડીવાન.

કોચરૂં, વિં કોચાર્ધ મએલું, ખવાઈ મએલું, ચકાઈ મએલું, કાણાવાળું, છિદ્રવાળું.

“કાણો, કુખડો, કોચરો, માંકડ, બટુક, બિલાડ, એ સૌ તમ રક્ષા કરો, ભાડ, દાંડ, ભરવાડ.

આમાં કાણો=શુક, કુખડો=કુબેર, કોચરો=નંદ, માંકડ=હરમાન, બટુક=વામન, બિલાડ=વૃંહિંહ, ભાડ=શિવ, દાંડ=નારડ અને ભરવાડ=શ્રીકૃષ્ણ. ઇન્દ્ર અહમ્યા સાથે નાર કર્મ કરવાને રાતે જાતમના યુપદ્રમાં પેઠા હતો તેથી જાતમે તેને શાપ દીધો હતો કે તારા આખા શરીર ઉપર ભગ-કાણાં પડી જાશે. એમ થવાથી ઇન્દ્રને આખે શરીર કાણાં પડ્યાં હતાં તેથી તેને અહીં કોચરો કહેવા છે.

કોચલું, નં ફળની ઉપરનું કંઠણુ છોડું, સુકાઈને કરચલી પડી કટણુ થઈ ગએલું ફળ, મીઠા અથવા ગર્ભનું દાંડણુ, સુકાઈ સંકોચાર્ધ મએલું છોડું કે કોતરું. ૨ ચઢી સંકોચાર્ધ, શોષાણુ ટુંડીઉવળી મએલું હોય એવું જે કંઈ તે.

કોચવું, સં કિં આરપાર ખાડું-ખાડું પાડવું, ખણી ખોતરેને બેઠક પાડવું. (ધર કોચવું, ભીંત કોચવી.) ૨ ભીંતમાં ખાડું પાડી ધરની અંદર પેસીને ચોરી કરવી, ખાતર પાડવું. વિધવું, બોકવું, ચાવું, (કાનકોચવા.)

૪. કાચું-ગોઠ પડે એમ ખોતરી ખાવું; (ઉદરે બધી ફેરીઓ ફાગી નાખી.) ખાણું, ખોતરવું.

૫. વારંવાર ટોકવું, સતાવવું, દુઃખ દેવું.

કોચું, (કોચું.) વિ. પાકતા પહેલાં સુકાઈને કરચલી પડી ગઈ હોય એવું; ૨ રસ-કસ નદિ બરાતાં એમનું એમ રહી ગયેલું, અપરિપક્વ દશામાજ સુકાઈ સંક્રાયાઈ ગયેલું.

કોળગરી, વિ. [સં. ક=કોણ+ગાર= જાગવું. ઉપરથી કોજાગર.] માણેકઝરી; આસો મહીનાની-પૂર્ણિમા.) પૌરાણિક કથા એવી છે કે, આસોમહીનાની પૂર્ણિમાની રાતે લક્ષ્મીદેવી 'કોણ જાગે છે' એમ પૂછતાં પૂછતાં બધે ઘેર ફરે છે અને જે લોક જાગતા હોય તેના ઘરમાં વાસો કરે છે. આ ઉપરથી આસોમહીનાની પૂર્ણિમાની રાતે લક્ષ્મીના યત નિમિત્તે લોકો જાગરણ કરે છે.

કોટે, પું. [સં. કોષ્ટ.] વસ્તી આવાસની આસપાસ બાંધેલી ઉંચી ને મજબૂત ભીત, શત્રુઓને એકદમ ઉપર આવી પડતા અટકાવવાને કરેલું બાંધકામ; વ્યૂહરચના, કિલ્લેબંધી. ૨ વંડો; કોટકું, માટી અથવા અણુ-તરનો ભીતનો વાડો. ૩ કોટની અંદરનો જે બાગ તે; -જેમકે કોટ અને બહારકોટ. (મુંબાઈ.)

કોટે, પું. [અ. Coat.] ડગલો, જગડા ગરમ કપડાનું અંગરખું.

કોટે, સ્ત્રી. (કોટય.) [સં. ક્રોઢ.] ડોક; ગળું, ગરદન; કંઠ. ૨ કોટે વળગવું તે; કોટી; આલિંગન. કિં. પ્ર. કોટકરવી=એક ખીજાની કોટે વળગીને રડવું.

કોટડી, સ્ત્રી. કોટ, કોટડાંથી બાંધી લીધેલી નાની જગા; ઝોરડી, ખેલડી; નાનો ઝોરડો, નાનું એક ખંડનું ઘર. ૨ કાસાઘડ; બંધીખાનું; નાની અને સાંકડી બંધિઆર જગા.

કોટકું, ન. કોટડી, ઝોરડી; નાનું પીઠ-રિયા ઘર; માટીની ભીતનાં અને માળ વગરનાં ગામડામાં જે નાનાં ઘર હોય છે તે. ૨

માટીની અથવા ઇંટની નાની ભીત; વાણ-કં-પાઈડની ભીત, નાનો નીચો કોટ. ૩ છાપું પડી ગયા પછી ઉભી રહેલી ભીત. કોટડાં= ઘર. ૨ ભીત. (લા.) પરાં, જેમકે શહેર કોટડાંમાં મીલોના કામદાર લોકો રહે છે.

કોટલું, (કોટલું.) ન. જેની અંદરથી મીજ અથવા ગર્લ કાઢી લીધેલો હોય એવું સુંઠ કાચલું; છાંડું.

કોટવાળ, પું. કોટની અંદરની વસ્તીના બંદોળરત રાખનાર અમલદાર; શહેરકોળદાર; શહેરનો મોટો અધિકારી.

કોટવાળી, સ્ત્રી. કોટવાળનું જે કામ તે; કોટવાળપણું.

કોટાકોટ, વિ. કોટિપર કોટિ હોય એવું કરોડોની સંખ્યાનું. કેટલાક 'કોટાકોટ' એમ પણ કહે છે. હમરો-લાખો ના અર્થમાં. ૨ કોટની લગોલગ; ઝોળાઝોળ, પાટે પાટ; કોટકોટ.

કોટિ, સ્ત્રી. [સં. કોટિ.] સો લાખ જેટલી સંખ્યા, કરોડ. કોટિધા=કરોડ પ્રકાર; અનેક રીતે. ૨ પણછતો છોડો; ધનુષ્ય અને પણજી આગળના સાંધા. ઉં. ધણુ ધણુ ધણુ ગાજે, કોટિ એના ધનુની. ઉ. રા. ૩ તક-રારનો મુદો; દલીલ.

કોટિધ્વજ, વિ. કોટિની સમૃદ્ધિ દર્શાવનારા ધ્વજ જેના ઘર ઉપર હોય એવો (શ્ર. દસ્થ.); કોટવાધિપતિ. પ્રાચીન કાળમાં મોટા શહેરના ધનાઢ્યો દર્શાવતાં વારંવાર તેમને કોટિધ્વજ શાહુકાર કહેવામાં આવેલા છે. ઉં. કોટિધ્વજ શાહુકાર ગરજતા ગોખમાં.

કોટિ, સ્ત્રી. કોટે વળગવું તે; આલિંગન; બેઠવું. તે. કિં. પ્ર. કોટકરવી=ગળે બાઝીને રાવું. ૨ સ્નેહથી-વાત્સલ્યથી ગળે વળગી પડવું. સ્નેહાલિંગન.

કોટિયું, ન. નાની હોડી; મજબો; પનાઈ; હાડકું, ખોટ.

કોટું, (કોટું.) જુઓ કોટું.

કોટિકોટ, જુઓ કોટાકોટ.

કોટ્યાવધિ, [સં. કોટિઅવધિ.] કરો-
ઉક લગીનું; કરોડે જેનો ગણતરી થતી હોય
એવું; કોટિવળ. કરોડથીજ જેનો અવધિ-
બાંધી રાકાય એવું.

કોઠે, (કોઠે.) નં કોઠી નામના ગ્રામનું
મજાસુત કોટલાવાળું ખટમધુરં એક ફળ. એના
ગરની ચટણી થાય છે. ૨ જેના શરીર ઉપર
કોઠેની પેટ આંકા અને રંગીન ધાત્રાં હોય
એવો એક જાતનો સાપ.

કોઠમડી, સ્ત્રી. જેને નાનાં ગોળ ફળ
થાય છે એવો ભોંય ઉપર થતો એક વેલો.

કોઠલી, સ્ત્રી. નાની કોઠી; ટાંકલી. ૨
નાનો કોઠલો. ૩ નાનો કોઠાર.

કોઠલો, પું. માટીનો પટારા જેવો બનાવેલો
એક ઘાટ તે. ગામડાના લોક આમાં દહીં દૂધ
વગેરે રાખે છે. ૨ કોઠાર; ભંડાર.

કોઠાર, પું. [સં. કોટાગાર] અનાજ ભરી
રાખવાને જમીનમાં બનાવેલો ખાડો અથવા
માટીની આડોથી જમીન ઉપર બનાવેલો મોટો
કોઠલો; વખાર; અનાજ દાણાની મોટી વખાર.
૨ ભંડાર; ખજાનો.

કોઠારી, પું. કોઠારનો ઉપરી, ભંડારી. ૨
ધરગતુ સરસામાન અને અનાજ પાણીની વ્ય-
વસ્થા કરનારો કામદાર.

કોઠારીઉં, નં. નાનો કોઠાર; ભંડારીઉં.
કોષ વસ્તુ-અનાજ વગેરે ભ્યાં ભરાતું હોય
એવું ગ્રામ દહારિયું; પાંખીતિયું; ખાતું.

કોઠી, સ્ત્રી. અનાજ ભરવાને બનાવવામાં
આવતો માટીનો કાચો કે પાકો ગોળ ઉચો નગા-
કાર એક ઘાટ; ઝીલ. ૨ નાનો મોટો ગમે તેવો
માટીનો નગાકાર કોઠલો. (દારની કોઠી.) ૩
વખાર; વેપારની પેટી; દુકાન. ૪ ધાંધું; તગ
દહ પડતું તે; ચોટા. ૫ ખાગડુંડી અથવા મેલા
પાણીની કોઠી:-કોઠી ધોષને કાલ્પ કાલ્પોન્દ્રવ-
 અને છેડી દધકો બાજત સાંભળવી કહેવા પાછી

કોઠીએ કાના ન ચડે-વખત વડી ગયા પછી
વસ્તુ થતી નથી, યોગ્ય સમયેજ બધું બને છે
પછી નહિ.

કોઠી, (કોઠી.) એક જાતનું મોટું ઝાડ.
એને સદેજ કાંટા હોય છે તે લાડુ જેવડાં ગોળ
ધોળાં મજાસુત કાચકાનાં ફળ થાય છે. એ ફળ
કોઠાં કહેવાય છે.

કોઠીમડું, એક જાતનું નાતું ફળ-કોઠમ-
ડીનું ફળ. આ ફળ સોપારી જેવડાં થાય છે.

કોઠો, પું. મોટો કુબો. :-વાવતો કોઠો. અં-
દરનો-ઉડાણ ભાગ-કેટલાક કુંડાળાની અંદરનું
વચનું કુંડાળું. :-અભિમન્યુનો કોઠો. ૨ ધર;
ખાતું; આસન. :-પત્રકમાં કેટલાકો કોઠો છે. ૩ દેહ;
શરીર; કલેવર. ૪ અંતરખાનો ગળાની આસ-
પાસનો ભાગ. ૫ પેટ, ઓઝરી, આંતરડાં વગેરે
પાચન કરનારા અવવેલોનો સમૂહ; એને કોઠો ધી
જરશે નહિ; એનો કોઠો કઠણ છે. ૬ દરવાજા
દોર પુરવાનો વાડો; ડબો. ૭ કાષ્ટક. ૮ ચહેર
મુધરાધ ખાતું અને તેની આદિસ-કાપાંચય.
૯ મન; અંતઃકરણ.

કોઠ, પું. (જ. વ.) [સં. કોટુક]
આનંદ અને ઉત્સાહભેર કોષ કાર્ય કરવા ભોવા
માણુવાની ઉત્કટ મનોભાવના તે. દોંધ; ભાવ;
ઉત્સાહ; મન; ધમ્બા; ઉમેદ. ઉં. મને ભુદ
ભોવાના કોઠરે, બાજારાગ્નરે. રાસ રમ્યાના
કોઠ વહાવા. દયારામ. અને પ્રભાવતી પીધુને
મળી પુરા કોષા કોઠ. રણુકોડલાદ. કિં. પ્રં.
કોઠ પુવા-ધમ્બાઓ સફળ કરશે; લગાવતું.

કોઠ, (કોઠ.) સ્ત્રી. કારીગર લોકને તેમનું
કામદાર કરવા ભેટવાની જગા-મકાન, લુદાર-
ની કોઠ. ૨ [સં. કોટ] આપો-પેરો બાંધ-
વાનું દેઘાલું; ગાથાળા; તબેરો; ગમ્યાજી.

કોઠો, (કોઠો) પું. મોટી કોઠી; મુંડીના
આકારનો સખ, મોટી પેચદાર બીજ.

કોઠામયું, વિ. દેખાવડું; રૂપા-
મોદર. ૨ વસ્ત્રા-ધીરં; રાપડીપસાં

હોશીલું; મોહલું; લહેરી. રંગે રડો રૂપે પુરો, દિસતો કાડીસો કાડામણો. વૃત્તિહમહેતો.

કાડીઉં, નં નાનું કદામ-તાંસળાના જેવું માટી કે ધાતુનું પાત્ર (દીવો કરવાનું.) નાનું શોકાનું, ચપણીઉ. ૨ વિ. કાડીલું; હોંશી. ઉકા-દીઉં જુઓ. ૪ કાડી જેવું :-કાડીઓ લોળાન. કાડીની સપાટી ઉપર જેવો ચટાપટાવાળો રંગ હોય છે એવા રંગનું; ચટાપટાવાળું :-કાડીઓ સાપ. ૩૦ ૩૦ કાડીઓ જેટલું કપાળ=કાડીઆની લઘુતા અને તુચ્છતા ઉપરથી નિર્ભાગી માણ-સના લલાટ અથવા ચહેરા માટે આમ કહેવાય છે.

કાડી, સ્ત્રીં દરિઆઇ જવડાનું કાટલું; નાનું કાટલું; નાના શંખ અથવા ઝિપોલીના જેવું કાટલું; એક જાતની નાની શંખધી. આ કાટલું લીસું, ઘોળું અને કંપક. રંગીન છાંટ-વાળું હોય છે. કાડીની ઝુલો; માળાઓ અને ધરેણી જંગલી લોક પહેરે છે. આગળ કેટલેક કાણે હલકામાં હલકા ચલણ તરીકે કાડી વપ-રાતી હતી તે તુચ્છ ચલણ હતું તેથી કહેતી થઈ કે 'કાડીની કીમત છે' કાડીનર=કાડીના જેવા ભરાઉ દાણાની જરની એક જાત.

કાડી, સ્ત્રીં વીસની સંજ્ઞા, સંકેત. વિં વીસ. ૨ હોશી.

કાડીલું, વિં હોશીલું; ઉમંગી. ટાપટીપીલ, મોહલું, રંગીલું. ૨. દેખવડું, રૂપાળું. ૩. કાડ રોગવાળું.

કાડીનર, સ્ત્રીં એક જાતની જુવાર.

કાડું, વિં (કાડું-ઝાડું) રૂપે, રંગે, આકારે, અને સમજણે, માલ વગરનું હોય એવું; ઝાડું, તરેહવાર. અણસમણ; ચૂર્ણ; રીતભાત વગરનું, અવિવેકી, જંગલી. ઉં ખાઈ આ તે કન્યા કે કાડું, કાડી કૃષ્ણસુ રિંછડું જોડયું. પ્રા. કા.

કોડો, પું મોટી કાડી; એક જાતનો શંખલો, ૨ કુહાડો.

કોડ, પું [સં. કુદ] એક જાતનો તન-

યાનો રોગ; કુદ. આ રોગથી ચામડી ઉપર મોળાં કાળાં ધાળાં પડી જાય છે.

કોડીઉં, વિં કુદરોગી; કોડના રોગવાળું. કોડાડું, નં કોડીઉં, દોર બાધવાની જગા.

કોણુ, સં [સં. કઃ] માણસને ઓળખવા અથવા જાણવાને માટે પ્રશ્નાર્થે વપરાતું સર્વનામ-કવણુ, કિયું. 'કોણુ' ત્રણે જાતિમાં વપરાય છે.

કોણુ, પું [સં.] બે જુદી જુદી દિશાઓ વચ્ચેનો સંધિ, ખુલ્લો, ખાંચો, વાંક. આ શબ્દ સામાસિક શબ્દના પાછલા પદ તરીકે વપરાય છે, જેમકે:-અગ્નિકોણુ, ત્રિકોણુ, ચતુષ્કોણુ.

કોણી, (કોણી.) સ્ત્રીં હાથ ને સંધિ-એથી વળીને કોણુ બનાવે તે ભાગ; વાજેલા હાથના કોણુનો બહાર પડતો અગ્ર ભાગ; કિં ૩૦ કોણીઓ વિંઝળી=આગળ પડીને કામ કરવું; પોતેજ કર્તાકારવતા હોય એ તેમ મહાલવું. કોણી મારીને માર્ગ કરવો=સ્વપરાક્રમે આગળ વધવું.

કોતક, જુઓ કોતુક.

કોતર, નં [સં. કોટર.] જમીન ઉપર પાણીથી કોતરાયેલું ઉડી ને લાંબી ને બખોલો અને ખાડાઓ પડી ગયા હોય તે, મોટી મોટી ખાંડઓ. ઉડાં સુકાં વહેળીઆં, ખાડા, દાળ-ચટાણવાળા પર્વતમાંના ઉડાણુ ભાગ, ઉં ઉડાં કોતર ઉતરે. પ્રેમાનંદ (મહીનાં કોતર).

કોતરકામ, નં નકશી, ખોદકામ, વસ્તુને કોતરીને તેમાં ને કંઈ વેલ, છુદા, કાંડપાન વગેરે પાડવા તે.

કોતરડું, નં નાનું કોતર.

કોતરણી, સ્ત્રીં કોતરવું તે, કોતરવાનું કામ, કોતરવાની ટખણ, નકશી, કોતરીને બનાવેલી કારીગરી. ૨ કોતરણી કરવાનું ઝોળર. ૩ કોતરણી કરવાની મલુરી.

કોતરવું, સં કિં [સં. કુદ=ખોતરવું.] અંદરથી ખણી કાઢવું, ખોતરવું. ૨. લાડકાં, લાડકાં અથવા પથર ઉપર આકાર પાડવો, નં કચીલું કામ કરવું.

કોતરાણું, અં કિં પોતાની મેળે અદરથી
ખવાઈ જવું, ખવાણું, કોરાણું

કોતરીખાણું, સં કિં સામાને સમ
જણ પડે નહિ તેમ ધીરે ધીરે સલાજથી ખ
ણી ખાણું, સત્પ લઈ લેવું, નિર્માલ્ય કરી નાખવું.

કોતલ, સીં શણગારેલા ઘોઠાઓની
હા. - ઉં સુખપાલ સાહે ચાર કોતલ, સંગ
શોભા જાણુ. હરિદાસ.

કોતાર્ધ, સીં [શ.] ખુટ, ટાંચ, કમીના,
કમપાક, કસર.

કોતારક, પું માનવ, હાથી હાકનાર (ક હિં)

કોતુક, (કોતુક) જુઓ પોતુક.

કોથમી, સીં ધાણાની ભાજી, ધાણાપણી

કોથમીર, સીં ધાણાપણી, ધાણાની
લીલી ભાજી.

કોથળી, સીં ચામડું, કપડું, કામળ કે
ખીજ કોઈ પટદાર વસ્તુના જે પડને જે બા-
જુએથી અને તળેથી સીવી લઈ એક બાજુ
ખુલ્લી રાખી હોય એવી અનેથી, વેલી, નાનો
કોથળો-થેલો. ૨ હળરની સઘાં ૩ દપણ.

કોથળીસાંધ, સીં હાન જેમ મેકડે
અમુક ટકા વટાવ આપવામા આવે તેમ
આમળ જમીનદારો પાસેથી મહેસુલ વસુલ કરી
સગરમા ભરતા દરેક કોથળીએ-હળારે-મર-
નારાઓને અમુક રકમ વટાવ તરીકે પાત્રી
આપવામા આવતી જમીનદાર મરાસીઆઓ
ના ભરણાં ઉપર જે વટાવ આપવામા આવતો
તે કોથળીસાંધ કહેવાતો.

કોથળો, [સ. તાજ ૨ કોથળ]
ચામડું અથવા કપડું જે પડે તણ બાનુથી
સાધી લઈને બનાવેલી જે , પેઠો; મોટી
કોથળી, ખડીઓ. (સાલખુનો.) કિં પ્રં
કોથળોકરવો=કોથળામાં મસાલો વગેરે ભરી વ-
રતીમા ફરતાં ફરતાં વેચવાનો ધંધો કરવો કોથળો
ધાવવું=સતાડી દેવું; ધુખાવવું ૨ ટેક લે , કી
દેવું. કોથળા જેવું=સ્પૃશ્ય, પોચું અને ટટાટ-ની
વસ્ત્ર નહિ એવું

કોઈક, નં [સ.] ધનુષ્ય; ચાપ, કામડું.
ઉં ડાણુ ને જમણુ બેઉ, ફરક્યાં લોચન રામથી
ધરાતાં હર કોઈક, બનકી જમદગિનનાં.

કોઈરો, પું [સ. તાદ્ય.] એક જાતનું
ખાં ધાન્ય. કોઈરાના દાણા રાષ્ટ્રથી મોટા લાલ
અને ફેતરીવાળા હોય છે. એ કદી ખમડના
કે સળતા નથી. દુકાળ માટે અસનના વારામા
કોઈરાની મોટી મોટી વખારો ભરી રાખવામાં
આવતી. કહેવું દુકાળમાં કોઈરા મોખા.

કોઈરી, સીં કોઈરાને ભરડાં તેમાંથી
રાઈ જેવા ઝીણા અને ઘોળા જે કણ નીકળે
છે તે; કોઈરાના ચોખા. ચતેતર અને કાનવમાં
એનો ભાત ચાપ છે.

કોદાળી, સીં [સ. કુદાલ-દે. વાદાલા]
જમીન ખોદવાનું લાકડાના હાથા અને લોખ-
ડના ફળવાળું ઓળર.

કોદાળો, પું મોટા કોદાળો, પાસાના
કરતાં પને સાકડ પછી લામા ચપટા ફળનું
ઓળર.

કોની, અં કોઈ દિવસ, કોઈવાર. (કા-
કિઆવાડ) ૨ નાં ધરડી લેંછ. કદાપિ.

કોહું, નં ધરડી લેંછ, કોણુ વોહું ક્ષય
આપનારી લેંછ

કોનું, જુઓ કોણુ

કોનમેસ, સીં [અ] જુલુ જુલુ લાગના
ધણા લોકોના સમાજમને સન્નદ પ્રેનિનિધિલમા,
મદ્દાપરિપદ, સભા, મોટી લોકમંડળો, રાજ્યઅવ
હાર નિયામક મંડળ

કોનરોલ, પું [અ.] સલાહ, મસલત,
મત્ર, હવાફતર નના, વકાલ, એવની. ઉ
કાવત સખથી અભિગ્રાવ આપનાર, નારિરટર.
કોનલેવર=નવી, અમ ત્ત

કોનરેટલ, પું [અ.] પેડિલ ખાત્યનો
અનવદાર; જનાતર, સિપાલ.

કોનદળી, નં નાળું કદ. સકાકદ.
કોનું, નં (કોનું) કોણનું, યા અથવા
કેણું જેા વિનિનિત એક ના

કોપ, પું [સં.] કોપતું-કોપે ભરાતું તે, ૧૫, સગ, ગુસ્સો, ઇતરાજ, ખફા. ૨ ભયંકર. નાશકારક આક્રમ, મોટું દુઃખ, ગમજ (મોટા માણસ અથવા દેવતાની ઇતરાજથી મોટી આક્રમ આવી પડતી તે.) કિં પ્રં કોપ થવે-નાશકારક આક્રમ ગુજરવી. ઉં મહાકોપ થયો તે કળિકાળમાં જો, સુરત સહેર બજતું તે અગ્નિઝાળમાં જો.

કોપટી, સ્ત્રી પાતળા ખપોટી (કાઠિ-આવાક).

કોપરબ્રાસ, નં [અં.] Copper-Brass] તાંબાપિત્તળના મિશ્રણથી બનાવેલી એક તકલેદી પલ્લુ ચક્રચક્રાદવાળી મિશ્ર પાતુ. (વ્યં) વિં માલ વગરનું, તકલેદી, બાદલું, ખોટું, શીટી જાય એવું. :-કોપરબ્રાસનો શો વિશ્વાસ ? મુખાષ્ઠ તરફ આમ બોલાય છે.

કોપરાપાક, પું બીલા તાળ કોપરાના ખમણને (હીર) માંવા સાથે આસથીમાં નાંખી બનાવેલી એક મિકાષ. ૨. માર: ઠોકાવું તે. :- એને કોપરાપાક જમાડો.

કોપરી, સ્ત્રી ખોપરી.

કોપરીઉં, નં [સં. કૂર્પર] કાથી; ખુણીઉં.

કોપડું, નં નાજિએરની અંદરનો લીલો અથવા સુકોગર; કોપડું.

કોપડેલું, નં કોપરામાંથી કાઢેલું તેલ; કોપરાનું તેલ.

કોપતું, અં કિં કોપાયમાન થવું; ગુસ્સે થવું; ઇતરાજ થવું.

કોપાયમાન, વિં [સં.] ગુસ્સે થએલું; રોલું, ઇતરાજ.

કોપીન, નં [સં. કૌપીન] સંન્યાસી-બ્રહ્મચારીને લંગોટી મારવાનું કુંકું ભગતું વસ્ત્ર.

કિં પ્રં કોપીનનાંખતું (સુકવવું.) કો-ધને ઘેર વગર આમંત્રણે બોજનને માટે ધામા નાખવા.

કોફી, સ્ત્રી [અં. Coffy] જીનદાણા,

એક જાતના જાડનાં બીજ, જીનદાણાને શેકીને દળવામાં આવે છે અને પછી તે ચાની માફક પેય ગનાવવામાં વપરાય છે. આખીસિનીચાની દક્ષિણે કારા નામનો પ્રાંત છે ત્યાં આ જાડ ધણું થાય છે તેથી તેનું નામ કાફી પડેલું છે. અઢીસે વર્ષ ઉપર તે હિંદુસ્તાનમાં લાવવામાં આવી હતી.

કોબર, નં જે પર્વતોની વચ્ચેના ભાગ, જે શિખરો વચ્ચેનો જાણો. ૨. પહાડીમાર્ગ, બીજી: કોતર.

કોબ, જુઓ કોબો.

કોબાવાળી, વિં કુબો કરનારી સ્ત્રી.

કોબીજ, સ્ત્રી [અં.] એક જાતની કુમળી પાંદળાના ગોટાવાળી વનસ્પતિ, આ વનસ્પતિ શાક કરવાના કામમાં આવે છે.

કોબો, પું જમીન અથવા માળ ઉપર છે, ઈંટ, ચુનો અને બીજી મેળવણી એકઠી કરી તેને ઠોકીને બેસાડી દેવી તે; થાપ દેવી તે. ૨ જમીન ઉપર થાપ બેસાડવાનું જે કામ તે. ૩ એને ઠોકવાનું મોગરી જેવું લાકડું.

કોમ, સ્ત્રી [આ.] અમુક એક જ નામથી જોળખાતું એકાદું લોકમંડળ, જાત, નાત, અમુક ધર્મ, રાજ અને દેશને લઈ જોળખાતો લોક-સમૂહ. :-હિંદુ કોમ, પારસી કોમ વગેરે.

કોમળ, વિં [સં.] કુમળું, સુકમાર, નાજુક, કુંજ, કરમાઈ જાય એવું. ૨ સુંવાળું. ૩ પોચું, નરમ, ઢીલું. ૪ દ્યાળુ, સદ્ભાવવાળું, અનુકંપાવાળું.

કોમળતા, સ્ત્રી [સં.] કુમળાપણું, સુંકુમારતા. ૨ નરમાસ.

કોમળતાઈ, સ્ત્રી સુંકુમારતા. ૨ નાજુકાઈ.

કોઈ, સ. કોઈ.

કોચડો, પું [સં. કૂટ, પ્રા. કોડો.] બધી માથાકુટ પછી બેસે એવું જે કંઈ તે, યંચ, પ્રહેલિકા, જટ ન ઉકેલે એવો દાખલો, પ્રથેમ, કામ વગેરે તે. આંટીચુંડી. ૨ અટાપટાવાળી ગંગાજીવનની દંડી, અંગિજાની ચુટકાં.

કોયલ, સ્ત્રી [સં. કોક્કિલા.] કાકિલ, કાકિલા, પરલુતા. ૨ એક જાતનું કાંતનું રમકડું.

કોયલડી, સ્ત્રી કાકિલા (કવિતામાં.)

કોયલી, સ્ત્રી (કોયલી.) ગળાનો એક પાકરોગ.

કોયલું, વિં કહોષ્ટ ગયેલું, સડેલું, ખગડેલું.

કોયલો—પું [રે. કોદલા.] અર્ધાં જળીને ઠરી ગયેલી વસ્તુનો—કાકડાનો જે કાળો કકડો તે, કારણે અંગારો દુકાળો. કોયલો જેવું= જળી ગયેલી વસ્તુના જેવું કાળું; કાલસા જેવું. કોયલાની દલાલીમાં હાથ કાળા=ખરાબ વસ્તુની સાથે કામ પાડતાં ખરાબજ થવાય. કોયલાને સોમણ સાથે ખુઓ તોય કાળાને કાળા=જાત કદી બદલાતી નથી.

કોયાબોલું, વિં ચાંપીયાંપીને દોઢ કલા-પણ કરનારું, વાતાડું, બોલકલું, જેના બોલ-વાથી દુકાળો ઉપજે એવું. કોયું—વિં ચીકલું, દોઢહાથું, એકની એક વાતને વારંવાર કહ્યા કરે એવું, વાતને લંબાવ્યા કરનારું, વાચાળ, બહુબોલું.

કોર, સ્ત્રી પ્રાંત, ભાગ, અગ્ર, અંતિમ છેડો, ધાર, કિનાર, પટ્ટી. (એકાદ આખી) વસ્તુનો પહોળાઈમાં કમ અને લંબાઈમાં વધારે હોય એવો અંત ભાગ. [સં. કોઈ વા કોરક ઉપરથી.] બાણ, પાર્શ્વ, :-કોર પકડવી. કોર ખસવું=બાણએ જવું. બીજા શબ્દો સાથે જોડાઈને વપરાય છે. :-કાળજાતી કોર કું તમને વિંજીલે વા દોળું.

કોરું, વિં અસર, લાગણી વગરનું, નાણું, નિર્લજ્જ, બેચરમ.

કોરટ, (કોર્ટ.) સ્ત્રી [અ. Court] ન્યાયમંદિર; ઈનસાફની અદાલત, કચેરી ઉં કોરટ રૂપી રાણીને પુત્ર ફેસલા થાય. ક. દ. ડા. કિં પ્રં કોરટે ચઢવું=કચેરીએ ચઢવું; સરકારના જવું; ઈનસાફ મેળવવાને અદાલતે જવું.

કોરડાદાવ, પું છોટરાઓની દો ગોરીલાની રમત. (સોનમદ તરફ રમાય છે.)

કોરડું, વિં ભીંનું નહિ તે, કોરું, સડું, જેમાં જિનાશ ન હોય એવું. ગાંઠ. ' ઉના આધણ ઉકળે મહી કોરડું ના ભીંજે રે. ૨ વરસાદ વગરનું; આ પખવાડીઉં કોરડુ ગયું. કોરડું વરસ=જેમાં ઝાઝો વરસાદ થયો ન હોય એવું વરસ.

કોરડો, પું [સં. કરા-કરડ.] સુતર અથવા ચામડાની સાટોનો ચઢતર ગુંથેલો દોર, રાચ, ચાલુક, સારકા. ૨ અમલ, દોર, સપા. કિં પ્રં કોરડો ચલાવે=સેદયી કામ લેવું, ગાસથી કામ લેવું.

કોરણ, સ્ત્રી કોર, બાણ, કિનારી, ધાર. ૨ છેડી મર્યાદા તે; છેડા.

કોરણ, નં ધુળનું વાવાઝોડું; આંધી. જેઠ મહીનામાં કોરા, મુકા અને ધુળીઆ પ્રતિમાં પોલીઆ વાની સાથે ધુળ ઉડી વારંવાર આંધી કે કોરણ ચડે છે. (ઘરકરના ચાલવાથી ઉડેલી ધુળે વાતાવરણમાં જે મલિનતા આવે છે તેને પણ કોરણ કહે છે.) અંત, છેડો, સીમા, કાનો.

કોરણીઆ, સ્ત્રી કોરીને કરેલી બોલણી, ખાંચાઓ તે. પું કોરવાનું કામ કરનારો.

કોરણી, સ્ત્રી કોરવું તે, કોરવાનું જે કામ, કારીગરી તે. ૨ કોરવાની મજૂરી. ૩ કોરવાની હથોટી. ૪ કોરવાનું ઓળાર.

કોરમું, નં કોળ-દાળનો ભુકો, ભાગી ગયેલી દાળ; વધારે ભરડાવાથી કકડા કકડા થઈ ગયેલું કોળ.

કોરવંકું, વિં એક બાણએથી વાંકું; એક તરફથી વાંકું-દળતું હોય એવું, સહેજ વાંકું.

કોરવાણ, વિં સડું કોરું પડ્યું હોય એવું, સુકવણ, જેમાં જિનાશ ન હોય એવું.

કોરવું, કિં અં અંદરથી ખણી-ખેતરીને કાઢવું; કાણું પાડવું, સારવું, વોધવું. કાગળું કોરવું=હથળે વીંધી નાંખવું, મહાવધા કરી, તીવ્ર લાગવું. ઉં કાળજ કોરાણી દંડપના શર વાગીઆરે.

કારસણી, સ્ત્રી૦ કારવાનું ઝોળાર.

કારાડું—વિ० કારું, ચોપક, ચોડા પાણીથી જેમાં આદ્રતા આવે કે રહે નહિ એવું. ઉ० ટીપાનાં ખેતરો હમેશાં કારાડું હોય છે.

કારાણુ, ન૦ કારાપણું, સુકવણું, સુક, સુકાપણું. ૨ કારણુ.

કારારી, પું० બહુ એરી સાપની એક જાત.

કારી, સ્ત્રી૦ [સં. કુલ્લ=ગણવું, પારખવું. કુલિત=કુરિત=કારી.] કચ્છ કાઢિયાવાડમાં ચાલતો ૪-૫ આનાની કીમતનો નાનો રૂપાનો સિકો.

કારું, વિ० બીનું નહિ એવું; જેમાં ભેજ કે પાણીનો અંશ ન હોય એવું, સુકું. ૨ લુણું, એકવડું, એકલું. ઉ० શામ સેવીએ રે ગોવિંદ ગમ્મજોરે, કારી કથનીથી શું થાય. દયા. ૩ અણખોટ, નહિ વપરાયેલું, નવું. :-કારું લુગડું ના અભાગ. અલગ, છુટું, નિર્લેપ. :-તને બાધમાં સંડોવે છે અને પોતે તો કારો ને કારો રહે છે. કારે લુગડે=વગર ખરડાયે, કંઈ ખચ આળ વગર. ૩૦ પ્ર૦ કારુંખેરું=ખીલકુલ કારું.

કારે, અ० બાલુએ; કિનારે; કારે. ૨ તરફ. કિં० પ્ર૦ કારે બેસવું=અભાગવું.

કાલ, પું० [આ.] વચન; કથુલાત; પથ; ખાતરી. અમુક રીતે વર્તવાની-કરવાની જે ખાતરી ભરી કથુલાતનું વચન આપવું તે. ૨ બંદરમાં આવતા જતા વહાણની નોંધ. કિં० પ્ર૦ કાલ આપવો=વચન આપવું, કાલ લેવો=વચન-કથુલાત લેવી. કાલ પાળવો=વચન અથવા ખોટું પાળવું. ઉ० એના સાક્ષી રામજી, સાત પરીઆનો કાલ. શામળ.

કાલ, પું० કલ; સુતાની મેળવણીનો ગારો. ૨ શિઆળ; કાકડું. ૩ સેવડી પીણવાનું યંત્ર.

કાલકરાર, પું० [કા.] એક બીજાને કથુલાત આપી કરાવ કરવો તે, સંધિ, તહ, તહનામું, કથુલાતી લખત, કપાલો, સરત.

કાલતાર, પું० [અં. Conlitar.] લાકડાં, કાવસો અને બીજાં કેટલાંક દ્રવ્યો પાળનાં

તેમાંથી ધુણી અને ગ્યાસને રૂપે નીકળતો એક જાતનો જાડો અને ખરંગો કાળો પ્રવાહી પદાર્થ, સુવો. કાચલીનો સુવો. સુધામાં સળગતાં લાકડાંની અંદરથી જે કાળો-લાલ પ્રવાહી નીકળે છે તે. કાલસામાંથી કાઢેલો સુવો, પ્રવાહી ડામર.

કાલન, ન૦ [અં. Colan.] વાંચનમાં અમુક શબ્દો પછી અમુક વખત અટકવાને માટે મૂકવામાં આવતું આવું (:) ચિહ્ન.

કાલમ, સ્ત્રી૦ ડાંગરની એક જાત; કુલમ. ભરુય અને સુરત જિલ્લામાં થતી કમોદ.

કાલમ, ન૦ [અં. Colmam.] અફિના ધડીઆના જેવી લખાણની છાપમાંની એક રચના તે; આળ, હાર, ધારા. ૨ વિભાગ; લખાણનો ધડીઆ જેવો ભાગ તે, ખાતું, આસન, કેહો.

કાલસો, પું० લાકડાનો અથવા બીજો કોઈ વસ્તુનો અડધો બળેલો ભાગ. ઇટાળો-આલાપલો અંગારો. જગીનમાં દટાઈ ગયેલી વસ્તુપતિ જગીનના પેટાની ચરમીને લીધે બળી જઈ જે કાળો ખનીજ પદાર્થ બની જાય છે તે, પત્થરી કાચલા.

કાલાહલ, પું० [સં.] ઘોંઘાટ; કલાખંડાર; ચીચિઆણુ.

કાલી, સ્ત્રી૦ [સ. કપિલ, ઉ०] ગારી ગાય.

કાલું, ન૦ [સં. કૌલ.] શિઆળવું.

કાલું, ન૦ [રે. સોલુઓ.] શેલડીનો રસ કાઢવાનો લાકડાનો તથા લાટનો યંત્ર.

કાલેરા, ન૦ કાગળાઉં; હમચોકનો એક છવચેણ રોગ; એક જાતની મરડી.

કાલો, પું० ભુરીઓ; જેની ત્વચા ઘોળી થઈ ગઈ હોય એવો પુરુષ.

કાલો, પું० ખુણો; બે દિવાલોની અસમતાને લીધે પડેલો ખુણો; ખાંચો.

કાપાડ, પું० જેને આધારે કાસતું પૈદું રહે છે તે લાકડું. ૨ વિ० જાડી બુદ્ધિનો અને માર-શક્તિ વાત કરે એવો, કુદાડાના જેવી વૃત્તિ-પ્રતિભા માણસ.

કાપાડી, ભુચો કુદાડી.

કોવાડો, લુઓ કુહાડો.

કોવાણ, (કોવાણ.) નં સેદ્રિય દ્રવ્યોનું સહુ તે; પાણી અને હવા વગેરેને લીધે કે કોષ વિકારને કારણે સહુ, પુગલું, બગડ્યું તે. સડો, કહો. (ખીર આવતું, આથો આવેલો તે.)

કોવિદ, પું [સં.] પંડિત, વિદ્વાન, જ્ઞાની.

કોવું, અં કિં [રે. કુહિં.] વિકૃતિ થવી, સડવું, બગડવું.

કોશ, ઓં [સં. કુશી.] હળપુંછી; નરાજ.

કોશ, (કોપ.) પું [સં.] બંધાર; ખળનો. ૨ કોડો, શરીરની અંદર કદાચેલા લુદ્ધ લુદ્ધ વિભાગોમાનો અછેકો વિભાગ; કોઠો. (અનમય કોશ; પ્રાણમય કોશ.) ૩ અમુક ભાષાના શબ્દોનો સમૂહ જેમાં કરેલો હોય એવો ગ્રંથ.

કોશકાર, વિં કોશ બનાવનાર.

કોશરીઉં, વિં બખીલ, કંલુચ, કસર કપો કરે એવું; કરકસરીઉં.

કોશાગાર, પું [સં. કોશ+આગાર.] બંધાર, તિજોરી, ધનાગાર.

કોશાધિકારી, પું [સં. કોશ+અધિકાર+દ.] કોશના અધિકારવાળો અમલદાર તે; બંધારી.

કોશાધ્યક્ષ, પું [સં. કોશ+અધ્યક્ષ.] કોશનો વડો તે, ખળનથી.

કોશીઆળો, પું કોશ અને હળની વચમાંની ફાયર.

કોશીઓ, પું કુવેતી: પાણીના ભરેલા કોસ ઝીલનાર. ૨ એક જાતનું પંખી.

કોશીશ, ઓં [શ.] ચલ, ઉપાય, ખેપ, ઉધામો, ઉઘોમ, મહેનત.

કોશોટા, પું [રે. જોતો.] કેટલીક જાતના કીડા પોતાને રહેવા માટે ગંજુના જેવું -અંગકાર ધરે બનાવે છે તે. રેશમના કીડા તેમના મોંમાંથી તાંતજો કાઢી જો કાંટું પોતાના શરીર ઉપર બનાવે છે તે.

કોષ, પું [સં.] બંધાર; ખળનો. ૨ સંમદ.

કોષ, ઓં [સં.] એક જાતની વનસ્પતિ.

કોષ્ટક, નં કોડો; ગણતરી કરીને ગોઠવેલા અમુક આંકડાઓની રચના.

કોષ, પું [સં.] પેર; કોડો.

કોસ, પું [સં. કોશ.] અમુક અંતરના માપનું નામ; ગાઉ; દોઢ માપલનું માપ, ચલનો મલો ન કોસકો, ભાષા. ૨ આમડાની કોયળા જેવી પાણી ખેંચવાની કોઈ, બાલદી, આમડાનો પાણીના કોયળો. કોસકુવો=જેને કોસ જોડી શકાય એવો મોટો અને પાણીવાળો કુવો.

કોસ, ઓં [સં. કુશી.] હળપુંછી; નરાજ; એક તરફ અણી કરેલો લોઢાનો બડો સળીઓ.

કોસણ, ઓં [સં. કુશિ.] પાંસળીઓ, પેટની નીચેની બાણ; કુખ.

કોસંખી, ઓં એક જાતની વનસ્પતિ.

કોસર, લુઓ કસર.

કોસીસું, નં કિશ્તાના કોટની અંદર બંદુક અથવા તોપ મારવા માટે રાખવામાં આવતું બાકું. ઉં કોટકો કોસીસાંખિય, કાગરા બહુ વિધ જડવા. મેમાનંદ.

કો, પું (કહો, કો.) આમડી ઉપર થતો એક એપી રોગ. (નાનાં છોકરાને આ રોગ બહુ થાય છે.) સડો, લોહીવિકાર, ગડગુમડનો રોગ. (કહોપણ) (કોહ અથવા કોહો.)

કોપણ, નં ચીકણાપણું, કટકટીઆપણું, દોહ કદાપણુ. ખેડખાપણુ કારીને કોષ વાતમાં કદાપણુ કરવું તે; (કહોપણ) ચીકણ.

કોહીતુર, પું [શ. કોહ+તુર.] તેજોરાશિ, તેજનો અગાર, તેજનો પર્યા. હિંદના એક કીમતી હીરાનું નામ. આ હીરા હાલ સિંદિય તાજમાં જડાયેલો છે.

કોળ, પું [સં. નિર રે. કોલો-નું.] મોટો ને બડો ઉદર. વડો ઉદર કોળ થાય=ઉદરને બળ, દેહ અને મસ્તાની આવે ત્યારે તે કોળ જેવો થઈ જાય છે.

કોળણ, ઓં કોળી જાતની ઓડોળીની ઓ.

કોળવાઈ, ઓં કોળ પડવાનું પાંજરું.

કાળીલ, મોડું હરીલ.

કાળી, પું^૦ ગિલ્લની એક જાત; ભીલ, કાકરડો. કાળા અને મજબુત બાંધાના અસલી અનાર્થ લોકોની એક જાત. જંગલમાં રહેનારા અને હુલ્લકાટ કરનારા લોકોની એક જાત. કાળી-નાળી=કાળી અને તેમના જેવીજ બીજી જંગલી જાતના લોકો તે; હુલ્લકાલોકો; ધાડપાડુઓ. ઉ. કાળીનાળીનો લય ટાળી, સંભાળી રાખે સંસ્થાન.

કાળું, ન૦ [સં. કૂપ્માળદ. કોહલી.] શાક તરીકે વપરાતું બોયવેલનું એક મોડું ફળ, બો-પળું, કહોળું. આ ફળ મોટા ઘડાથી પણ સહેજ મોડું ને લંબગોળ કાતળીદાર ચાય છે. બાંકાવાળું શાક ફળ. વજનમાં તે અધમણુ પરચીશેર ચાય છે. તેમાં ચપટા પીળા બીજાં હોય છે. તેનું લાલ પિળાશ પણ દળ લગલગ બેથી ત્રણ ઈંચ જેટલું જડું હોય છે. એમાં મજપણુ છે.

કાળેકાળો, બુઓ કળેકળ.

કાવો, પું^૦ [દે. કવોઓ.] પોપટની જાતનું એક પંખી, કાકાકોવા. ૨ કાગડો.

કોતક, બુઓ કોતુક.

કોતુક, ન૦ [સં.] આશ્ચર્ય, નવાઇ. અજાણ જેવું તે, અજ્ઞુત. જેથી જોવા સાંભળવાનું તાન ઉશ્કરાય તે, અજાણ્યો, તાલુબો, ટિંબજ, મળ, ગમત. કહેવું કોતુક વગર કંઈ હસવું આવે ? ટિંબજ જેવું-હસવા જેવો બનાવ-પ્રસંગ હોય તોજ હસાય નહિ તો કંઈ હસાય ?

કોતુલ, ન૦ [સં.] આતુરતા, ઈતિજની; કોષ વસ્તુ જાણવા જેવાની ઉત્કટ ઇચ્છા તે; કુપદલ; કોતુક. ૨ અજાણ્યો, નવાઇ, આશ્ચર્ય.

કોપીનું, ન૦ [સં.] સંન્યાસીની લંગોટીનો ભગવા રંગનો લુગડોનો કકડો.

કોભાંડ, ન૦ [સં.] તરકટ, કાવતરું, પ્રખંડ, વૃત: મોટી ઇગ્ગળ.

કોમાર, ન૦ [સં.] જયપણુ, નાનપણુ, બાલ્ય, શેષવ, કુમારતા.

કોમાર્ય, ન૦ [સં.] કુમારપણુ, કુમારભાવ.

કોમુદી, સ્ત્રી^૦ [સં.] ચંદની, ચાંદની, ચંદ્રમાનું અજવાળું. ૨ સંસ્કૃત વ્યાકરણનો એક ગ્રંથ. (આ ગ્રંથ હિંદમાં લગભગ બધે કોણે લખાવવામાં આવે છે.)

કોવચ, સ્ત્રી^૦ એક જાતનું શક્તિ આપનારું વસાણું.

કોવત, [આ] શક્તિ; બળ; તાકાત; જોર ૨ મજબુતી; ટકાવશક્તિ.

કોશદય, ન૦ [સં.] કુશળતા, આવક; માહિતગારી. (કોશલ.)

કોસ, પું^૦ લખાણમાં વપરાતું આડ જતા વાનું એક ચિહ્ન. [] ().

કોસ્તુભ, પું^૦ [સં.] પૌરાણિક ખ્યાતિનો એક મણિ. વિષ્ણુના હારમાનો મુદ્યવાન મણિ; વિષ્ણુની છાતીપરનું ભૂપણરત્ન.

કચમ અ૦ [સં. કિમ.] કેમ, શામાટે, શાસારં, શે કાળ. ૨ વિ૦ કેવું.

કયાડો, પું^૦ ચોડાની એક જાત.

કયાગત, (કિઆમત.) સ્ત્રી^૦ [આ.] છેલ્લા ન્યાયનો દિવસ, અંત દિવસ, પ્રલયનો છેલ્લો દિવસ, કે જે દિવસે મુસલમાની ધર્મ પ્રમાણે દરેક પ્રાણીને પરમેશ્વર તરફથી છેલ્લો ઈનસાફ આપવામાં આવે છે.

કયારડો, પું^૦ [સં. કંદાર.] જેમાં પાણી રહી શકે એવું ખેતર, ક્યારીની જમીનનું ખેતર. ક્યારડી=પાણી રહે એવું નાનું ખેતર. ડાંગર હમેશાં ક્યારડાની જમીનમાં ચાય છે. જેમાં લગભગ ત્રીયણુ સામું પાણી રહી શકે એવો ખોદી તથા કિનારો ગાંધીને બનાવેલો જમીનનો ટુકડો.

કયારી, સ્ત્રી^૦ ખોદી તથા પાણી ગાંધીને પાણી ભરાઇ રહે એવી બનાવેલી જમીન, જેમાં ઘણા ક્યારડા હોય અને જેમાંના વાવેતરને પાણી મળી શકે તેમ હોય એવી નીચાણ જમીન, વાંટો, ડાંગરની જમીન. ૨ નાનો ક્યારો.

ક્યારે, અં [સં. કદા.] કયે વખતે, કે વારે, કદા. ૨ કોઈ કોઈ વખત, કોઈ વાર. ઉં ક્યારે મોક્ષન વેણુ વગાડે.

ક્યારે, પું [સં. કેદાર.] આઠ અથવા વનસ્પતિના યજ્ઞની આસપાસ પાણી રહે એવી જે છાછરો ફૂંડ કરવામાં આવે તે, હોજ, વનસ્પતિને પાણી મળે તે માટે તેની આસપાસ જમીન ખોદી કે પાળ ખાંધીને બનાવેલો ખાડો.

ક્યાસ, પું [આ.] કસોટી, અટકળ કરવી તે, અનુમાન, અટકળ. ૨. તોલ, તુલના; અમુક જાતના વિચારો ઉપરથી અમુક તરફનું અનુમાન કરવું તે, ધારણા, અનુપપતિ, 'રાજ કરતો મનમાં ક્યાસ.' પ્રે. ૩ વિચાર, પરખ.

ક્યાં, અં [સં. તસ્યામ.] કયે ઠેકાણે, ક્યા જગાએ. [સં. કુઘ. કા.] કહો. (જે વસ્તુઓ વચ્ચેનું મોટું અંતર બતાવવાને વપરાય છે. ઉં ક્યા ગંગલી ધાંચણ અને ક્યા રાજ જોજ. ક્યા થોડું ને ક્યાં મધેડું ?

ક્યાંધ, (ધી.) ઠાઈપણુ ઠેકાણે, કાંઈએક સ્થળે. ક્યાંધ, કહીએપણુ.

ક્યાંધ, અં કોઈપણુ ઠેકાણે; કદીએ પણુ.

કેટું, પું [સં.] યજ્ઞ, યાજ. ઉં સાહિત્ય સર્વે સંભારીને, કરીએ કેટલાજરે. ગિરધર. સો યજ્ઞ કરનાર ઈન્દ્ર યાજ છે તેથી ઈન્દ્ર 'રાતકેટું' કહેવાય છે.

કેમ, પું [સં. કમ=જવું.] એક પછી એક આવે એવી જે વસ્તુરચના તે, દાર. માળા, ગોઠવણ, બવરચા, ધારા, પરંપરા, રીત, અનુક્રમ. ૨ ધારો, વિચાર, ચાલ, રહેણા. ૩૦ પ્રં ક્રમેક્રમે=એક પછી એક, ધીરે ધીરે જેમ વારો આવતો જાય તેમ.

કેમણું, નં [સં. કમ=જવું.] જવું તે, ખમન, આરો, ફરવું તે. ૨ આજળ ચાલવું તે, અભિશદ્ધિ, વધારો.

કેમસંગ, પું [સં. કમ+ન=જાવું+નહવું.] વ્યવસ્થાનું પદી જવું તે, અનુક્રમ-ધારાની જે ગોઠવણ ચાલતી રાય તે તેથી નાંખયો તે.

કેમવાર, અં [સં.] વ્યવસ્થાનુસાર, એક પછી એક એમ, નિયમ પ્રમાણે.

કેય, પું [સં. ક્રા=વેચાતું લેવું.] ખરીદી, વેચાતી લેવું તે, ખરીદી કરવી તે.

કેયવિકેય, પું [સ.] લેવું અને વેચવું તે. વેપાર, ખરીદી કરવી, વેચાણ કરવું વગેરે બરડોળથી કાર્ય ચલાવવું તે, વેપાર ધંધો.

ક્રાંતિ, (ક્રાન્તિ) ઓં [સં. ક્રમ=જવું.] એકમાંથી બીજામાં જવું તે, ઉત્થાપાપથ, ફેરફાર, પરિવર્તન.

ક્રાંતિવૃત્ત, (ક્રાન્તિવૃત્ત) નં [સં.] આકાશમાં સૂર્ય ફરતો દેખાય છે તે માર્ગ.

ક્રિંદેટ, ઓં (એ) ગેડીદણની એક રમત.

ક્રિયમાણુ, નં [સં.] ક્રિયાકર્મ, ધર્મ-ક્રિયાઓના નિધિ, સંસ્કાર વિધિ, વિં કરાતું, કરવામાં આવતું હોય એવું, થતું, બનતું.

ક્રિયા, ઓં [સં. ક્ર=કરવું.] જે કંઈ કરાતું હોય તે, કર્મ, કાર્ય, કામ. ૨ સંસ્કાર વિધિ, ક્રિયામાણુ. ૩ કરવું તે, બનાવટ, અમુક કામ કરવાની રીત, કૃતિ. અંગ્રેજીમાં ક્રિયામાં આવતી ને બોલાતી બાબતોને ક્રિયા અને ખરેખર કરાતી બાબતોને કૃતિ-ક્રિય કહેવામાં આવે છે. આને માટે ગુજરાતીમાં ક્રિયા અને ક્રિયા (કૃતિ) શબ્દો વપરાવા માંડ્યા છે.

ક્રિયાપદ, નં [સં.] ક્રિયા બતાવનારું પદ કે શબ્દ. :-શીખવું, બેસવું, ખેલવું. (શીખ, બેસ, ખેલ: એ ધાતુઓ કહેવાય છે અને ધાતુને પ્રત્યયો લાગીને બનેલું ૨૫ ક્રિયાપદ કહેવાય છે, જેમકે શીખવું, શીખવું, શીખીયું.)

ક્રિયાપ્રકર, વિં [સં.] કરવાનું રીઝવું, જે કંઈ કામ કરવું જોઈએ તે નદિ કરવાથી પડેલું, અડેલું, પનિત, ઉતરેલું, કામમાંથી નીકળી ગયેલું.

ક્રિયાવિશેષણ, નં [ય.] ક્રિયાપદના વિરુદ્ધ તરીકે વપરાયે છે શબ્દ તે, ક્રિયાનો રુખ જાતનાર અન્વય :-ક્યારે, જ્યાં, આમ.

ક્રિયાશક્તિ, ઓં [સં.] કાર્ય કરવાનુંબળ.
ક્રિશ્ચિયન, વિં ખ્રિસ્તી; ક્રાઇસ્ટના ધર્મને
માનનાર.

ક્રીડા, ઓં [સં.] રમત, રમવું તે,
મોજ કરવી—ગમત મેળવવી તે. ક્રીડ કરવી,
રમવું; મોજ કરવી.

ક્રુએ, ઓં [અં.] ધર્મને માટે લડાઇ,
ધર્મયુદ્ધ. ૨ ખંત અને જોખમથી જે એક વાત
પાછળ લાગ્યા રહેવું તે. આ શબ્દ ઇંગ્રેજીના
બહુ પ્રચાર પછી પ્રચલિત થયેલો છે. મુસલ્માનોના
હાથમાંથી જે સ્વાલમ છોરાવવાને માટે
સુરોપના ખ્રિસ્તીઓએ મોટે જોખમે અને ખંતે
ફરેલી ચલાવેલા ક્રુએ કહેવાય છે.

કૂર, વિં [સં.] નિર્દય; અકરુણ, દયા
વગરનું, જુલમી.

કૂરતા—(પહું) ઓં [સં.] નિર્દયતા;
કૂરપહું; દયા રહિતપણ.

કેડ, ૧૦ [સં. કોટિ.] કરોડ, સો
શાખ; કોટિ.

કોધ, પું [સં. ક્રુધ=ગુસ્સો થવું.] ગુસ્સો,
રોષ, ક્રોધ.

કોધાગ્નિ, પું [સં.] ગુસ્સાનો જે
આતસ તે; રોષાનલ, કોધનો જે જુસ્સો તે.

કોધાધમાન, વિં [સં.] ગુસ્સે થએલું,
અધા, કુપિત, રોષે ભરાએલું.

કોધાવેશ, પું [સં. ક્રોધ+આવેશ.]
ગુસ્સાનો વેગ, કોધનો ઉછળો, રોષનો જુસ્સો.

કોધી, વિં [સં.] કોધવાળું; જેને કોધ
હોય એવું; ગુસ્સાળો.

કૌસ, પું [અં.] કાટખુણુ નિથલ; એક
આડી લીટી ઉપર બીજી ઉભી લીટી કાટખુણુ
પડેલી હોય એવી આકૃતિ. ખ્રિસ્તીઓનું એક
પવિત્ર ધાર્મિક ચિહ્ન.

કૌંચ, નં [સં.] એક જાતનું પંખી;
જમણું. ૨ એક જાતના ધોળા ફંસ.

કિલ્લટ, વિં [સં. કિલ્લ=કુઃખં કરવું.]
ખેન પડે એવું, જેને સમજતાં ભણતાં ક્ષેષ
પડે એવું, કઠણ, કોપડા જેવું, સહેજમાં ન
સમજાય એવું, કુઃસાધ્ય, અધરું, અરપકટ.

કલીબ, વિં [સં.] નપુંસક, નિસત્વ,
કમતાકાંત, નિર્માલ્ય.

કલેશ, પું [સં. કિલ્લ=કુઃખં થવું.] કુઃખ,
કંકાસ, પીડા. ૨ કલ્પઓ, કલ્પ.

કલેશી, વિં [સં.] કલેશ કરનારું, કલ્પ
કરે એવું, કંકાસીઉ.

કવચિત, અં [સં.] કદાચ, કદાપિ,
કદી, કાંઈવાર.

કવાધ, પું [સં. કવ=ઉકાળવું.] ઉકાળો
કાઢો. (જ્વાનો.)

કિવનિન, (કુપનાધન.) નં એક વતરપતિનું
અત્યંત કડવું સત્વ.

કવીન, ઓં [અં.] રાણી; રાજાની ઓ.

ક્ષણ, ઓ. [સં.] થોડામાં થોડા વખતના
ચાપનું નામ; પળથી પથ્ય કુંકા વખત તે.
સેકંડનો ૬ ભાગ. ૩૦ પ્ર૦ ક્ષણયુદ્ધિ=વાયસ;
તરંગી. ક્ષણમનુ=જેનો કોષ જોતજોતામાં ઉતરી
જતો હોય એવું.

ક્ષણભંચુર, વિ. [સં. ક્ષણ+મન્ચ=ભાગવું.]
એક ક્ષણવારમાં ભાગી જાય એવું; ક્ષાની; જોત-
જોતામાં નાશ પામે એવું. (આ સંસાર ખરે
ખર ક્ષણભંચુર છે.)

ક્ષણિક, વિ. [સં.] એક ક્ષણમાત્ર પથ્ય
ટકે નહિ એવું; એક પળનું; ઉત્પન્ન વિનાશી.

ક્ષણું, ઓં ક્ષણ.

ક્ષત, પું [સં.] નાનો છેદ, ધા, જખમ,
ઉકરડો, નખોરીઉ, પસરડો, છેદચિહ્ન, મણ.
ઉં કો ક્ષત લાકે માલના, કો હુદયચંદ્ર છુપા-
વતી. પ્રેમાનંદ. ૨ વિં ધવાએલું, જખમી.

ક્ષતિ, ઓં [સં.] કાપ, હાનિ, નુકસાન,
૨ લાંબન, કલંક.

ક્ષત્ર, નં [સં.] ક્ષત્રિય; ક્ષત્રિયકોમ, જાત.
ક્ષત્રાણી, ઓં ક્ષત્રિયાણી, ક્ષત્રિયની ઓ.
રજપુતાણી, વીરઝી.

ક્ષત્રિય, પું [સ.] પ્રજાનું રક્ષણ કરનારી
એક ચરવીર-રાજવંશી જાત; ચરવીર લોકોની
એક કોમ; રજપુત. આર્યોએ પ્રજાને ચાર મુખ્ય
વર્ણમાં વહેચી નાખી હતી; બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય,
વૈશ્ય અને શૂદ્ર. ચાર વર્ણમાંની બીજી વર્ણ.

ક્ષત્રિયાણી, ઓં ક્ષત્રાણી; ક્ષત્રિયની ઓ.
બહાદુર ઝી.

ક્ષત્રી, પું ક્ષત્રિય.

ક્ષપણ, પું [સ.] સાગી; ઉપવાસ કરનારો;
પાણિપાત્રસાધુ. જેણે રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરેલો
હોય એવો શુદ્ધ ધર્મનો શ્રમણ. ૨ વિ નિર્લજ્જ;
બેશરમ. ક્ષપણક=શુદ્ધ; બૌદ્ધસાધુ.

ક્ષપા, ઓ. [સ.] રાત્રિ, રાત. ક્ષપાકર=
ચંદ્રમા. ક્ષપાચર=રાત્રિએ ફરનારો ચંદ્ર, તેમજ
રાક્ષસ; નિશાચર.

ક્ષમ, વિં [સ.] મયાર્થ, યુક્ત, યોગ્ય,
વાજબી. ૨ સમર્થ, શક્ત, શક્તિમાન. (આ
શબ્દ બીજા શબ્દની પછી જોડાય છે જેમકે તપ-
ક્ષમ=તપ કરવાને શક્તિમાન. તપ કરવાને શક્ત.)

ક્ષમતા, ઓં [સ.] યોગ્યતા; સામર્થ્ય.

ક્ષમા, ઓં [સ.] સામુ પ્રાણુસ ગમેતેવો
અપરાધ કરે તોપણ નહિ કોપવાનો નહિ માર
વાનો જે મનનો ધર્મ તે, ક્ષાંતિ, માફ કરવાનો
ચુલ્લ, માફી. (કોપ-અપરાધને સહન કરવાનો
ચુલ્લ.)

ક્ષમાવાન, વિં [સં.] ક્ષાંતિવાળુ, માફ
કરનાર; માફ કરવાવાળા સ્વભાવનું.

ક્ષમારીસ, વિં [સ] ક્ષમાવાળુ; ક્ષમા
રાખનાર.

ક્ષય, પું [સ] ધસાઈ જવું-ઓછું થઈ
જવું તે; ધટાડો. ૨ નાશ, લય; નાશ થઈ જવું
તે. ૩ જેનાથી શરીર ધસાઈ ધસાઈને આખરે
મરણ થાય એવો રોગ, શોષ, રાજકોમ રાજરોગ.

ક્ષયરોગ, પું [સ.] રાજરોગ, રાજકોમ,
શોષ, ધાસણીનો રોગ.

ક્ષયવૃદ્ધિ, ઓં [સ.] ધસાવું-ઓછું થવું
અને વધવું તે; ધસાવું ને તાજા થવું તે, જેમકે
:-ચંદ્રનો પંદર દિવસ વૃદ્ધિ અને પંદર દિવસ
ક્ષતિ થાય છે તે તેની ક્ષયવૃદ્ધિ કહેવાય છે.
ધટવું અને વધવું તે; વધધટ.

ક્ષયો, વિં ક્ષયવાળુ, નાશવત, નશ્વર.

ક્ષર, વિં [સ.] વિનાશ પામે એવું, નાશ-
વત, નશ્વર

ક્ષત્ર, નં [સ.] ક્ષત્રિયતા, ક્ષત્રિયપણ,
ક્ષત્રિયવટ.

ક્ષત્રકર્મ, નં [સ.] ક્ષત્રિયનું કર્મ, નિ-
ર્જાનું રક્ષણ કરવું અને ગમે તે જેખમે રણમાં
ઉતરવાનું કર્મ તે.

ક્ષાર, પું [સ.] ખારાકવાળું તત્ત્વ, લવણ,
મીઠું, નીમક. જેમાં ખારો ચુલ્લુસ્વાદ હોય એવો
પદાર્થ.

ક્ષારભૂમિ, ઓં [સ.] ખારાટવાળી જમીન,
લુણાળી જમીન.

ક્ષાલન, નં [સ. કલ્પ=ધોવું.] ધોવું તે,
ધોવાનું જે કામ તે, પ્રક્ષાલન. ક્ષાલિત=ધોએલું,
સ્વચ્છ કરેલું.

ક્ષાંત, (ક્ષાન્ત) વિં [સ. ક્ષમ.] ક્ષમાવાળું,
સહનશીલ; સોદ.

ક્ષાંતિ, (ક્ષાન્તિ.) ઓં [સ.] ક્ષમા,
સહિષ્ણુતા, તિતિક્ષા

ક્ષિતિ, ઓં [સ.] પૃથ્વી, ધરા, ભૂમિ.
ક્ષિતિધર=પર્યંત

ક્ષિતિજ, ઓં [સ.] સપાટ મેદાનમાં
ઉભા રહી ચારે તરફ નજર કરતા નર્ત્યા બ્રા-
હ્મણ અને પૃથ્વી મળી જતાં દેખાય તે હદ,
ગીચા, દષ્ટિમર્યાદા ઉપરની લીટી.

ક્ષિતિપાળ, પું [સ ક્ષિતિ+પાટ=પાલન
કરવું] પૃથ્વીનો પાળનાર-રાજા

ક્ષિપ્ર, વિં [સ.] નખિલુ, ઉમેરેલુ, ઉમે-
રેલુ, વધારેલુ.

ક્ષિપ્ર, અં [સ.] જલદી, તરત, સીધ
ક્ષિપ્રા, સ્ત્રીં ખીચડી. (ક્ષિપ્રપાકી=ક્ર-
યનાર. શુદ્ધિના રાજનો શબ્દ)

ક્ષીણ, વિં [સ.] ધસાઇ ગયેલુ; સુ-
સકાયેલુ; કૃશ; ઉતરી ગયેલુ, ખવાઇ ગયેલુ;
નળું; દુર્બળ; ઓછુ કમી ગયેલું.

ક્ષીણતા, સ્ત્રીં [સ.] ક્ષીણ થઈ જવું તે,
ઓછપ, ઘટારો, કૃશતા; આધ. દુર્બળતા; કમ-
બેરી; અશક્તિ.

ક્ષીર, સ્ત્રીં [સ.] દૂધ. ૨ દૂધભાતની એક
ખાવાની વસ્તુ. ૩ પાણી. ૪ ઝાડમાંથી નીક-
ળતો ધોળો રસ. ક્ષીરાર્દ્ર=ધોળું રેશમી વસ્ત્ર.

ક્ષુદ્ર, વિં [સ.] તુરંજ; હવકું; કષ્ટ વિ-
શાદમા નહિ એવું, માલ વગરનું. તુદ્રવટાળી-
ખરીઓવાળો કદારો.

ક્ષુદ્રતા, સ્ત્રીં [સ.] તુરંજતા; હલકાઈ;
નીચતા; નીચાપણ; અધમતા.

ક્ષુધા, સ્ત્રીં [સ.] જૂખ, ખાવાની ઇચ્છા,
લાગણી તે. ૨ લાલસા; હનન.

ક્ષુધાતુર, વિં [સ.] જૂખથી બેખાકળું
થઇ ગયેલું; ખાવાને તથા રહેલું.

ક્ષુધાર્ત, વિં જૂખથી પીડાતું,

ક્ષુધિત, વિં [સ.] લાલ પામેલું, હોળું.

ક્ષુર, પું [સ.] અસો, છગ. ૨ ખરો.

ક્ષુલ્લેક, વિં [સ.] યોડું; જરા. ૨
હલકું, તુરંજ, ગળવું; વમાણું.

ક્ષેત્ર, નં [સ.] જમીનનો જે ભાગ વા-
વણી માટે વપરાતો હોય તે, ખેતર. ૨ પવિત્ર
સ્થળ, તીર્થ. ૩ ચરીર, દેહ. ૪ સ્થાન, જગા,
પાત્ર. ૫ જેમાં વસ્તુ ઉત્પન્ન કરાતી હોય તે.

ક્ષેત્રજ્ઞ, વિં [સ.] ક્ષેત્રને જાણનાર,
વિવેકી, જ્ઞાની.

ક્ષેત્રપાળ, પું [સ.] ક્ષેત્રનું રક્ષણ કરે-
નારો, ખેડૂત, રખેવાળ. ૨ સ્વામી, પતિ, રાજ.

ક્ષેત્રફળ, નં [સ.] અમુક વિસ્તારની
જમીન પહોળાઇનું માપ તે. જમીનના વિસ્તારનું
માપ. ચોખ્ખું-માપ, વિસ્તાર.

ક્ષેપ, પું [સ.] ક્ષિપ્ત=નાખવું. માળવું તે;
ચુમાવવું તે. -કાળક્ષેપ. કાળક્ષેપ કરવો=કાળને
ગાળી કાઢવો તે.

ક્ષેપક, પું [સ.] ઉમેરો; વધારો; વધમાં
નાખવું હોય તે; ઉમેરણ. -ક્ષેપક=ક્ષેપક=ઉમે-
રવો-પુસાડી દીધેલો શ્લોક.

ક્ષેમ, [સ.] સુરિચિતિ; આરામ્ય કંટુળ
વગેરે તરફના સુખની સ્થિતિ તે. કલ્યાણ, શ્રેય.

ક્ષેમંકર, વિં કલ્યાણકારક; સુખી કરે
એવું, સાડ કરે એવું.

ક્ષોણી, સ્ત્રીં [સ.] પૃથ્વી; જમિ.

ક્ષોણ, પું [સ.] મુખિત મનનું પાણી
પાણી તે; ક્યારે જવું, હરી જવું તે. (ખસાય
લાગવાથી સહે) ડાખા પડી જવી તે. ૨ ઉદ્દેગ,
મનનો અભરાઈ. ૩ અમતા; હોળાઈ જવું તે
દયુપસુપાણ. ઓછું આવવું-શરમ લાગવી તે.

ક્ષોર, નં [સ.] માથું ચુમાવવું તે; ચુડા
કમા, સ્ત્રીં [સ.] પૃથ્વી; જમિ, દેહ

ખ, પુ. [સ. સ] ગુજરાતી લખાની લિપિના
મૂળાક્ષરોમાનો તેરમો અને બજનોમાનો
કઠરાની બોલો વચ્ચે કે અક્ષર. (૨) સં.
(૦) નં આકાર; પોવાણ; ખાતી જગા.
(૧) મીડુ, ચન્ન કવિતામા સખ્યા આણવા
મીડાના સકેત તરીકે પણ ખ વપરાય છે.
ક્ષના અપનાવ તરીકે ગુજરાતીમા ખ વપરાય

છે. -ક્ષમા=ખમા, ક્ષેમ=ખેમ, ક્ષાર=ખાર,
ક્ષેત્ર=ખેતર, ધન્યપુર્વેદી ઘાલણો પ નો ખ
ખોલતા હોવાથી ગુજરાતીમા પ ને ટૂંકાણે
ખ અને ખ ને ટૂંકાણે પ ખોલાય છે અને
જુના લખાણોમા એ પ્રમાણે લખાતુ પણ
હતું. -અભિયાપ=અભિવાખ, વિષે=વિખે
લખીને લખીને, વગેરે.

ખર્ષ, પુ. [સ. ક્ષવ] એવો એક રાજ, કે
જેથી ધાતુઓ ધરી જઈ શરીર ધસાઈ
જાય, હાતીનાથી કેક અને કોળી પડે તથા
આખરે મરણ નીપજે; ક્ષય, રાજદંભા.
આ રી. એવી હોઈ એવે ઉત્તરે છે
અત્યંત ભોગવિ રાજમાની પણ તેની ઉત્પત્તિ
થાય છે. (૨) સીં ખાણુ. જુ. ખર્ષ.

ખકાર, પુ. [સ] ખ એવો ઉચ્ચાર તેમજ
અક્ષર તે, ખકો.

ખકો, પુ. ખકાર.

ખખ કિત્તેમકાન ન ના રોડિ રૂર ધર્ષ

ખખ (૨) ના
કામ ધર્ષ જવાયા ખસાઈ તથા ધનાઈને
અદરથી પોણ ધર્ષ ગયેન હોય એન જે
ઈ તે, ખોખુ

ખખડું, જુ. ખખડું

ખખાટ, જુ. ખખાટ.

ખખ-વખન, રિખખખને વિખવઈ નેનુ,

ખખાવીખી ધર્ષ ગયેન. દોહણ: સુધાઈ,

વેરાઈ કે ખરખરી ગયેન; આમતેમ વેરાયેન;
અવ્યસ્થિત યથે ગયેન

ખખરણુ, કિં અં લાગણુ; મનમાં ખુચનુ;
ખખાચો યવો, સાવણુ, શોક યવો. (૨)
આખમા કાકરી પડી હોય એવી પીડા યવી;
ખીલ ખુચવા. (૩) ખરખર એમ ખોલણુ;
ધંરધર થનુ

ખખરી, જુ. ખરખરી.

ખખરો, જુ. ખરખરો.

ખખખનુ, જુ. ખખખણુ.

ખખારો, જુ. ખુખારો

ખગ, પુ. [સ.] પક્ષી; પખી. (૧) મહ; તારા;
નક્ષત્ર, વગેરે. (૩) નવતી સખ્યાનો સકેત-
સચક શબ્દ.

ખગપતિ, પુ. [સ.] પક્ષીઓનો સ્વામી;
મરક ખગપત=હસ.

ખગવાહન, પુ. [સ.] ખગ જેવું વાહન છે
એવા વિષુ

ખગાકાર, રિં (ખગ અને આકાર) અત્ય-
ધમીથી દગર દગર જોવા કરે એવું; આશુ;
ચકિત; હેવાસુનું. (૨) ગોળમરોળ; સુદર.
ખનઆકાર એવા અર્થનો શબ્દ હોઈ ગ
ખાવી જ વચમા પેસી ગયેલો છે.

ખગેશ, પુ. [સ] ખગોનો ધર્મર તે; મરુ.

ખગેદ, પુ. [સ.] ખગોનો ધંદ તે, મરુ.

ખગોળ, નં [સ રમોલ] આકાશનો ગુમ્મદ;
ગાનમડગ જેમા પ અદ અને પ્રદ
વગેરે તારાઓ દેખાય છે તે, આપણા માયા
ઉપની અનન ખાલી જગા.

ખગોળવિદ્યા, ખીં [સ.] ખગોળ સંબંધી
મજિતી આપનાર લગુતર; આકાશમાં
દુનારા મદ વગેરેનું ગાન જેમાં આપણેનું
હોય એવું ખખ; ખગોળવાત્ર, જ્યોતિષ;
જ્યોતિષાંજ

ખગોળવેતા, પું [સં.] ખગોળવિદ્યા જાણનાર; જ્યોતિષી; જોશી.

ખગોળશાસ્ત્ર, નં [સં.] આકાશ અને તેને લગતી તમામ માહિતી જેમાં હોય એવો ગ્રંથ; જ્યોતિષ; ખગોળવિદ્યા.

ખગોળશાસ્ત્રી, પું [સં.] ખગોળશાસ્ત્રનો અભ્યાસી; જ્યોતિષી; જોશી; ખગોળવેતા.

ખગ્ગા, પું [હિં.] ખગ; પંખી. લુંની ભાટ ચારણિયા કવિતામાં વપરાયેલો છે.

ખગ્ગાસ, પું [સં.] આકાશનો ઘેરાવો; જે વર્તુલોથી કપાયેલો અથવા એક ગોળાકારથી ખીજું ગોળાકાર ઢંકાતાં દેખાતો ઘેરાયેલો ભાગ. આકાશમાં જે ગોળાઓ કે ગ્રહો સીધી લીટીમાં આવતાં તેમની ઊંચાઈ ખીજા ગ્રહ કે ગોળાની જે સપાટી વર્તુલોથી ઢંકાય છે તે; ગ્રહણ, સૂર્ય ચંદ્રનાં નાનાં મોટાં ગ્રહણને ઉદેશી આ શબ્દ વપરાય છે, અને ખગ્ગાસનો અર્થ આખા ગોળાકારનું ઢંકાતું જવું એવો થાય છે. પૃથ્વી ચંદ્ર કરતાં મોટી હોવાથી પૃથ્વીની ઊંચા પડી જ્યારે ચંદ્રનું પૂર્ણ ગ્રહણ થાય છે ત્યારે આખું એ ચંદ્રખિંબ ઘેરાઈ જાય છે અને તે ચંદ્રનું ખગ્ગાસ ગ્રહણ કહેવાય છે. ચંદ્ર સૂર્યથી બહુજ નાનો હોવાથી સૂર્યનું આખું ખિંબ કદી ઘેરાતું નથી અને તેથી સૂર્યનું ખગ્ગાસ ગ્રહણ થતું પછી નથી જ્યારે બરોબર સીધી લીટીમાં તેઓ આવી જાય છે ત્યારે ચંદ્રની સંપૂર્ણ ઊંચા સૂર્યની સપાટીમાં સમાઈ જાય છે અને બધી તરફથી તેની કિનારી દુધી રહે છે. આવા ગ્રહણને 'કંકણકૃતિ' ગ્રહણ કહે છે.

ખચ, અં (ખચ્ચ) તંગ સપાટી અથવા ચામડી બોઝાતાં ચતો એવો અવાજ. :- ખચ દધને કટાર બોધી દીધી.

ખચકાવું, કિં અં અચકાવું; ખમચાવું; એકદમ અટકી જવું; આચંકાવું. (૨) કિં

સં ખચ એવો અવાજ થાય તેમ થોચવું; બોકવું; પેસાડી દેવું.

ખચકો, પું (ખચ ઉપરથી) થોચ; ઝુંજ; સપાટી ઉપર પડેલો નાનો ખાડો. :- ખાડો ખચકો, ખાચોખચકો. આ શબ્દ ખાડો કે ખાંચાની રાચે વપરાય છે, એકલો વપરાતો નથી. (વચકોની માફક. :- વાંધોવચકો.)

ખચખચવું, કિં અં ખચખચ થવું; ખીચો-ખીચ જરાવું; ભિડાવું; ભરપુર ભરાવું. :- નગર ભરું છે ખચખચી, રાણે મંડપ રચના રચી.

ખચખચાવવું, કિં સં ખચખચ થાય એમ કરવું; હલાવવું; ખટખટાવવું.

ખચચરી, સ્ત્રીં ખચચરની માદા.

ખચચરે, વિં ખચચર જેવું; ખરામ; માફું. (લુલાનમરણું) ઉં લુગડાં કાઢીને બહાર આવે, નાતમાં ખચરે થયું છે. નર્મ. (૨) ઘરડું અથવા ચરીરે ખગખગી ગયેલું; નિર્માસ થોડું; ટુંકું.

ખચાખચ, અં ખચ ખચ એમ; જયાજયા; કચકચ. (૨) ખીચોખીચ; ભિડાતું હોય એમ; સજડાસજડ.

ખચાખચી, સ્ત્રીં ધમધમ્મા; બીડાબીડ; ગીરદી. (૨) અં નકી; જરર; ખામુખાં ખરેખર.

ખચિત, વિં [સં.] કાષ્ટ વસ્તુમાં ખેસાડેલું; જડેલું; મટેલું; ટોપાને સજડ કરેલું. ઉં હેમ દીરો ખચિત નિધાન; રતનજિત કટિગેખગા.

ખચીત, અં નકી; જરર; અચૂક; અવશ્ય; ખરેખર; ખાતરીપૂર્વક.

ખચીતાઈ, સ્ત્રીં નકીપણું.

ખચુકખચુક, અં આમતેમ તીચું ઉચું થતું અને ડગમગતું હોય તેમ; ખડુકખડુક; ટચુકટચુક; થોડું થોડું ઉછળતું અને હેમા ખાઈખાઈને ચાલતું હોય એમ. થોડા

ગધેડાની ધીરી, ઉતાવળી અને ડગમગતી ચાલને માટે આમ બોલાય છે.

ખચોખચ, અં ખચ ખચ એવો ઉપરા ઉપરી અનાજ નીકળે તેમ; ભૂચોભચ. (૨) ખીચો-ખીચ; સમગ્રસમગ્ર.

ખચ્ચર, નં [ફા.] ઘેડી ને ગધેડાથી અથવા ગધેડી અને ઘેડાથી ઉત્પન્ન થયેલું બેઢને ધાટમાં થોડું થોડું મળતું મિશ્ર જાતિનું પ્રાણી; લુદી લુદી જાતનાં નરમાદાથી પેદા થયેલું પશુ; હલકી જાતનું દોર. આ પ્રાણી ગધેડાની માફક ભાર ઉપાડવાના કામમાં આવે છે. લશ્કરમાં એની મોટી મોટી પોટા રાખવામાં આવે છે. સુરોપ અમે-રિકામાં માંસનો વેપાર કરનારાઓ બકરાં, ઘેટાં અને લુંડ વગેરે પ્રાણીઓમાંથી બણી ખચ્ચર જાતો ઉત્પન્ન કરે છે, કારણ કે તે મિશ્ર પ્રાણીઓ બહુ માંસવાળાં થાય છે. એમ કહેવાય છે કે, ખચ્ચરમાં નરમાદા હોય છે, પરંતુ તેઓ પોતાની આવાહ વધારી શક્તાં નથી. કિં પ્રં ખચ્ચર થનું=થુરું થવું; ખોડું થવું; ખરાય થવું. :-નારં ખચ્ચર થાય, તેં આ શું કર્યું? ખચરું=નિર્માદ્ય પ્રાણી; તવાઇ ગયેલું નિર્મળ થોડું દિવા ગધેડું. (૨) માફું; નહારું; ખોડું. (લુવાનમરણ)

ખજવાળી, લું ખજવાળ.

ખજાનચી, પું [ફા. સજ્જાનંદ] નાણાં લેવા દેવાની અને સંભાળવાની દ્રવ્ય જેને માટે હોય તે: ખજાનાનો ઉપરી; કીલીદાર; તિજોર; ભંડારી; સુતીમ; મહેનો; જામદાર: કાશાખજ; કાપાધિપતિ.

ખજનો, પું [ખ.] પેસો; ધન; દોલત; ગર્વ. (૧) ધન મુકવાની જગ્યા; ભંડાર; નિધિ; જામદારખાનું. (૨) અડજોળી, ધાતુસંગ્રહાલય. ૩૦ પ્રં અકલનો ખજનો=મૂર્ખ; બેવકુફ ખજને ખોટ આવવી=ખૂટનાનું નથી, અક-ળક છે, એવા અર્થમાં વપરાય છે. એક

દુનિયાનો ખજનો=અનેક દુનિયાં એટલે કે, જન્મ માટે એકદ જન્મમાં સારી રીતિ પ્રાપ્ત થઈ હોય તો તેનું અભિમાન કરવું નહિ, અર્થાત્ ધનનો ગર્વ કરવો નહિ. કહે- શેક આવ્યા તો કહે નખો ખજનો=કામની કિમત જ નહિ. ખજને પાઈ અને વડુનો ભાઈ, એનો શો હિસાબ=ખજનામાં પાઈ આવી તોય શું અને ગઈ તોય શું તેમ વડુનો ભાઈ આવ્યો તોય શું અને ન આવ્યો હોય તોય શું, એની કંઈ ગણતરી જ નહિ, એવા અર્થમાં વપરાય છે. કિં પ્રં ખજને પડવું=તંધાઈ જવું; ઠેકણે પડવું. ૨ આગળ ત્યારે આવ્યા, ને પછી ઠોઈ ભાવ પશુ ન પૂછે એવું થવું; પુણે પડવું; લીનચાલમાંથી અલગ થઈ જવું.

ખજના, પું [ફા.] દુધિયાર ભરવવાની ખોલ કે બાકવાળું પટો; જેમાં દુધિયાર ભરવાય છે તે બાકું; નાકું; ધર.

ખજનો, પું શીડું પકવવાને દરિયાનું પ્રાણી એકડું કરવાનો મોટો ખાડો; કમારડો. રાજકાજગદબંધવ.

ખજુર, નં [સં. સર્જુર] ખૂબ પાકેલી ખારેક; પાકી ગયેલી ખારો સુકવીને બનાવેલા લીસો મેવો. ખજુરીનાં તૈયાર થયેલાં પજુ પાકી નહિ ગયેલાં ફળને સુકવવાથી ખારેક અને ખૂબ પાકી ગયેલાં ફળને સુકવવાથી ખજુર થાય છે. સારું ખજુર અરવસ્તાનથી આવે છે.

ખજુરી, સીં તાડ અને નાળિયેરીના જેવું એક ગાડ, કે જેને ખજુર અને ખારેક થાય છે. આનાં પંદાંનાં ઉડિવાની સાવરણીઓ અને સાદીઓ જાતે છે. (૨) લુવાર અને જાજગી વગેરેનાં કમ્પસા-માંથી ઉડતી ઝેણ; એની અસરથી આવતી રોગ; ખુજલી. ખજુરી ભાત=ખજુરીના યડ ઉપર તેનાં પાંદાં ખરી

જમને પહેલી જેવી લાત હોય છે તેવી લાત, અથવા તરફ તે:-ખલુરી કારનું પીતાંબર. ખલુરીના યજ્ઞને છેલ્લાં તેમાંથી પાણી ઝરે છે. એ તામ્ર પાણીને નીરો અને તેની ઉપર ખમીર ચઢેલા શીજીવાળા પાણીને તાડી કહેવામાં આવે છે. હલકી વજીના લોકો કૃષીપીણ તરીકે તાડી પીએ છે. તાડને ટેટલાક કિવસ તકે રાખી મૂક્યાથી તેનો સરકો બને છે. બંગાળ તરફ ખલુરીના રસનો ગોળા અને સાકર પાણુ બને છે

ખલુરું, નં (ખલુરાં) ખલુરીની જાતનું નાનું ગ્રાહ્યું; દરિયા કિનારા તરફ બીની જમીનમાં ખલુરાં એની મેળે ઉગી નીકળે છે. એને છેદી તેમાંથી તાડી કાઢવામાં આવે છે. સુરત અને યાણા જિલ્લામાં ખલુરાં ધણું થાય છે. આ શુદ્ધ ધણું ખર્ચે બહુ વચને વપરાય છે. :-ખલુરાંનાં ઓઠ.

ખટ, વિં [સં. પદ.] છ; ૬.-ખટરસા (૨) પું. સવારમાં ગવાતા એક રાગનું નામ

ખટક, ઓં [સં. ક્ષત] ખટકવું તે; ખુંચવું તે; નાખુશી; ચણચણાટ; નંદિ ગમતુ થવાથી થતી લાગણી. ઉં ઝોસકા મનમે જલક થી વો હિ અટક રહે. બાપા. (૨) રહી રહીને કંકરીની માફક ખુંચવું તે; સજીકા; પીક; ખટકો; દુઃખ. :-આખની ખટક. (૩) ચાનક; ખેત; કરવાનું છે એવી શીકર.

ખટકખટક, અં ખટખટ એમ થવું તે; અફ-જાવાથી થતો એવો અવાજ. :-આ ખટક ખટક શું થાય છે? બારણું. કિંમત ખટક ખટક થવું=ખટખટ એવો અવાજ થાય તેમ અફજાવા કરવું. વારંવાર રહીરહીને મનમાં ખુંચવું, લાગણી થવા કરવી તે.

ખટકરમ, નં [સં. પદ્ધત્] યજ્ઞન, યાજન, અધ્યયન, અધ્યાપન, દાન અને પ્રતિગ્રહ,

એ છ કર્મ તે; ધર્મશાસ્ત્રે આજ્ઞાનું અવશ્ય કરવાને જતાવેલાં કર્મ તે. દાસ સંખ્યા ૫૭ પૂજન ત્રગેરે આજ્ઞાનું જે નિત્યકર્મ કહેવાય છે તે. (ખટકર્મ.)

ખટકડું, કિં અં કંકરીની માફક રહી રહીને ખુંચવું; અદરથી લાગવું; પીડા થવી; સામ્ય કરવું; ખટખટ થવું. (૨) શોક થયો; ચિંતા થવા કરવી; પશ્ચાત્તાપ થયો; લાગણી થવા કરવી.

ખટકો, પું [સં. ક્ષત] એકદમ આઘાત થયો હોય એવી પીડા થવી તે; આટલો લાગવો તે; સજીકો લાગવો તે; ખુંચવું તે. (૨) અડચણ; દરકત; નડતર; ખાધ; પ્રતિ-બંધ. (૩) ચાનક; ખેત; કાળજી. (૪) વહેમ; ચક; ખતરો; દગલો; વસવસો; ઘંઘા. ઉં વાત કરીને વિપ્રજ્ઞ ગયો, ખતરીને મન ખટકો થયો. શામળ. કિંમત ખટકો થયો= આખમાં એચિતું ખુંચવું. ૨ ચિંતા થવી. ૩ વહેમ પડવો. ખટકો રાખવો=કાળજી અર્થાત્ કાર્ય કરવાની ચિંતા રાખવી; દગલો રાખવો; મનમાં ખુંચવા કરે એમ રાખવું.

ખટખટ, ઓં સામ સામે બે વરતુઓ અફ-જાવાથી થતો અવાજ. (૨) દરકત; નડતર; અડચણ. (૩) કઠિયો; પંચાતી; સામ સામે બોલવું પડે એવું જે તે; ચોળચોળા; માથાકુટ; ખટરાગ; તકરાવ.

ખટખટારો, પું ખટખટ થવું તે; ખડખડાટ; બકવાદ. પંચાતી; માથાઝીક, તકરાવ; માથાકુટ.

ખટચક, નં [સં. પદ્ધત્] યોગચાજ પ્રમાણે શરીરમાંનાં છ ચક. ૧ સુદૃઢચક, ૨ કંઠચક, ૩ અનાહતચક, ૪ મણિપૂરચક, ૫ લિંગચક અને ૬ આધારચક.

ખટકર્મ, નં [સં. પદ્ધત્] હિંદુઓના તત્ત્વમાન સંબંધી બ્રુહ બ્રુહ જે છ મત તે. સાંખ્ય, યોગ, ન્યાય, વૈશેષિક, મીમાંસા અને વેદાંત. જૈન, જન, અને નાસ્તિકોના મતનાં પણ બીજાં દર્શનો છે.

ખટપટ, સ્ત્રીં રાજદરબારી કામકાજમાં આમ તેમ ચાળવણીથી કામ કરવું તે; યુક્તિ પ્રયુક્તિથી કાર્ય સાધી લેવાની દીલચાલ કરવી તે. (૨) જંગળ; પંચાતી; હાથમણ; કાકડ, મહેનત; પ્રાપ્તિયક ગોઠવણ. (૩) દાવપેચની જાળ; ચુંચવણ; મુશ્કેલી. (૪) તકરાર; કનિયો; લાડાઈ.

ખટપટવું, કિં ૦ અં ખડવુંપડવું; ખડખડવું; અથડાવું; ખટપટ થવી; યુક્તિ પ્રયુક્તિ ચાલવી; જોસમાં વધવું; ચુંચવાવું. ઉં ખટપટને ખટપટવા દે, તું અજમે રહીને પ્રીતી લે, જંગી દોલ ધણી મગડે લાં, ત્રીણી વાત દાને ન પડે. નર્મ. આ ક્રિયા-પદ ઝાઝા ઉપયોગમાં નથી.

ખટપટિયું, વિં જેને ખટપટ કરવી જમતી હોય એવું; ખટપટી; કારસ્તાની; તરકટી; પ્રપંચી; જંગળી; વ્યવસાયી; ધાલમેલિયું. (૨) જેમાં ખટપટ કરવી પડે એવું; કાઝ-કુટિયું. ખટપટવાળું. (કામ)

ખટપટી, વિં ખટપટ કરે એવું; ખટપટિયું.

ખટપડ, પું [સં.] છપડું; જેને છ પગ હોય એવું પ્રાણી; ભમરો, કરેળિયો, વગેરે.

ખટબાકી, સ્ત્રીં જે બાકી (મહેસુલમાંનું બાકી લહેણું) વસુલ આવે એવી ન હોય તે બાકી. રાજકાજ શબ્દાર્થવ.

ખટમધુરું, વિં સ્વાદે કંઠકે ખાટું અને કંઠકે મીઠું હોય એવું; ખાટુમીઠું; ખાટામીઠા મિશ્ર સ્વાદનું; ખટમધુર.

ખટમલ, પું [સં. રાટલાનમલ] ખાટલાનો છવ; માંકણ. ૩૦ પ્રં રાણીનો ખટમલ = રાણીની દિમાયત કરનારો માણસ. નર-લશા દીરછ. રાણીનો સામે, રાણીનો ખટમલ, એવા પ્રયોગ દલકા લોકો વાકામાં વાપરે છે. નર્મ.

ખટમાસી, વિં [સં. વગ્માસી] હનં છ માસ રહે એવું; હમાસિક; છ મહીનાની ઉમરનું.

છ મહીને ફળે અથવા નારા પામે એવી વનસ્પતિ માટે વપરાય છે. :-ખટમાસી ફાલ. વળી વર્ષાયુ ફલઝાડને માટે બારમાસી, એમ કહેવાય છે, તેમ છત્ત મહીને જેની પુનરાવૃત્તિ થતી હોય એવું.

ખટમીઠું, વિં ખાટા અને મીઠા મિશ્ર સ્વાદનું; ખટમધુરું. :-ખટમીઠું દદિં.

ખટરસ, પું [સં.] છ સ્વાદ તે. :-ખાટો, ખારો, કડવો, તુરો, તીખો અને મીઠો. નિહવા, હદિયથી મહણ કરાય એવા છ પ્રકારના રજાદુરસ તે. ખટરસ બોજન = જેમાં છએ જાતના સ્વાદ હોય એવું જમણ. (૨) જેખનાવ; વાંકું પડવું તે; અણખનાવ.

ખટરગ, પું [સં. વરૂગ] ગાવાના મુખ્ય છ રાગ તે. ભૈરવ, માલકાદ્ય, હિંદોળ, શ્રીરાગ, કેદાર અને મહાર. ગીતરત્નાકરમાં છ રાગ આ પ્રમાણે છે. :-શ્રીરાગ, વસંત, ભૈરવ, પંચમ, મેધ, અને બ્રહ્મતાટ. (૨) કનિયો; ટંટો; અણખનાવ. (૩) ખટપટ; જંગળ; સંસારઉપાધિ.

ખટરાગી, વિં જેને જંગળ હોય તે; જંગળી; ઘંસારની માયામાં લપટાયેલું; સાંસારિક વ્યવસાયવાળું. (૨) કનિયાખોર; પંચાતિયું; ખટરાગ ટંટો ખટપટ કરે એવું; ધાંધલિયું; માથાકુટિયું.

ખટલો, પું માણસના જીવનના વ્યવહારની જરૂરિયાતોને માટે જોઈતું તમામ તે; સ્ત્રી; નોકર, દોર, અને સરસામાન વગેરે સર્વ; મુસાફરી કરતા અચલદાર કે મોટા માણસની સાથે રહેતો સર્વ ધરવાખરો. (સામગ્રી વિશેષ.) (૨) કુટુંબ કખીલો. (૩) (મચાલી પ્રમાણે) મુકરદમો; કનિયો; ફરિયાદ.

ખટવડું, કિં ૦ ખાટું કરવું; ખટાચ ચટાવતી. દાથીદાંત અને બીજા કેટલીક વસ્તુઓને સારો રંગ ચટાવવા માટે ખટવડી પડે છે. (૨) રંગાવડું; કમાવડાવડું. મુંખાઈ તરફ મેમલો અને કચ્છીએ વગેરે બોલે છે.

ખટવું, કિં સં કમાવું; ખાટવું.

ખટશાસ્ત્ર, નં [સં.] આર્યોના તત્ત્વજ્ઞાનના છ માર્ગ; છ દર્શન ગ્રંથો. કપિલનું સાંખ્યશાસ્ત્ર, (આનો ગત પુરુષ અને પ્રકૃતિથી તત્ત્વોની ઉત્પત્તિ અને તત્ત્વોથીજ જગત. ઈશ્વર જેવું કંઈ નહિ.) પતંજલિનું યોગશાસ્ત્ર (સાંખ્યના અનીશ્વર વાદનું ખંડન કરી ઈશ્વર છે એમ બતાવવું, અને તેની સાથે કેમ જોડાવું તે.) ગૌતમનું ન્યાયશાસ્ત્ર. (કાર્યરૂપ જગતથી કારણરૂપ ઈશ્વરની તપાસ ચલાવવાની રીત તે.) કણ્વાદનું વૈશેષિક ન્યાયશાસ્ત્ર. (અત્યંત સૂક્ષ્મ પરમાણુઓમય બધું છે અને પરમાણુઓના જોડાવાથી અને છૂટા પડવાથી બધું થાય છે.) જૈમિનિનું પૂર્વ મીમાંસાશાસ્ત્ર. (વૈદિક કર્મોજ વિધિ પ્રમાણે કરવામાં આવે તો તે બસ છે.) બાસનું ઉત્તર મીમાંસાશાસ્ત્ર. (બ્રહ્મ એજ સત્ય છે અને જગત મિથ્યા છે.) આ છ દર્શનો કહેવાય છે અને વિદ્યાઓ ચાદ વા અદાર ગણાય છે. નિયમસર અમુક વિષયનું જેમાં નિબંધન કરેલું હોય તે શાસ્ત્ર કહેવાય છે. :-ધર્મશાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર, કામ-શાસ્ત્ર; શિષ્ટપશાસ્ત્ર, અલંકારશાસ્ત્ર, ને ૭૬ શાસ્ત્ર, વગેરે.

ખટાઈ, સ્ત્રી ખટાશ; ખાટાપણું; ખાટો રસ તે. ખટાઉપદ્રાશ, સ્ત્રી દરાયાં દોષોની દરાશમાંથી જે પેદાશ થાય તે. રાજકાજશબ્દાર્થન.

ખટાખટ, સ્ત્રી ખટખટ થવું તે; ખટપટ. (૨) વારંવાર ખટખટ થવા કરવું તે.

ખટાટોપ, પું [સં.] યોગનો ધણો મોટો દેખાવ કરવો તે; વારે ભગ્ન બતાવવી તે; દંભ; દમામ ભર્યો ખાલી દેખાવ. (સાપની ફેણ માફક મોટો દેખાવ કરી બતાવવો તે.

[ખટાટોપ; -ખટાટોપો મયંકર:]

ખટાપટી, સ્ત્રી ખટખટ થવું તે; ખટપટ; તક-રાર; કળિયો.

ખટારો, પું ભાર ભરવાનું ગાડું; ખીજગાથું. (મુંખાર્ધ તરફ.) (૨) ધરવાખરાનો ભુનો ભાગ્યોદ્વટયો સરસામાન તે. (૩) જંગમ; ખટપટ; કટકટ; માયાઝીક. (૪) બડખટ; પાછળથી પંચાત કરવી તે. (ખટારો એમ નહિ પરંતુ ખટખટારો એમ બોલાય છે.)

ખટાવડું, કિં સં ખાટું થાય તેમ કરવું; ખટાઈ ચઢાવવી; ખટવડું. :-વાસણ આમલીથી અને દાઢીદાંત લિંબુથી ખટાવાય છે. (૨) કાયદો કરાવી બાપવો; રળાવડું; કમાવરાવડું.

ખટારું, કિં અં ખાટું થવું; ખટાઈ ચઢવી. (૨) કમાવું.

ખટારા, સ્ત્રી ખટારવાદ તે; ખાટાપણું; ખટાઈ. ખટમડું, વિં યોડુંકે ખાટું; ખટાશ ઉપર હોય એવું; સહેજસાજ ખાટું હોય એવું.

ખટું, વિં [લિં.] ખાટું. કિં પ્રં ખટું થઈ જવું=ઉતરી જવું; બગડી જવું; રતેહભાવ હોય તેમાં બગાડ થવો.

ખડ, નં [વે. રાદમ] વગર વાગ્યે ઉગી નીકળતી સળીદાર વનસ્પતિ; ચારો; લીલીચાર; ખેતરમાં ઉગેલું નિરુપયોગી ધાસ; નીલજ; કડખ (સુંકું) ભુનં ખરડ. (૨) વિં મોડું; ભુનું; પાકટ; પારસ. :-ખડખંપો, ખડખંજી. વડીલનું વડીલ; વૃદ્ધ્યો વૃદ્ધ. :-ખડખામે.

ખડક, પું [સં. લગ્નક] જમીન અથવા પાણીમાં અમુક સપાટીની બહાર નીકળેલો પથરનો ટેકરો; પથર અથવા માટીની ધારદાર ગેખડ. પાણીમાંનું તળિયાથી ઉચે અને જળની સપાટીથી થોડેક નીચે રહેલું અણીદાર ડુંગરી સિખર; ખરાબો.

ખડકલો, પું એક એકની ઉપર મૂકેલી વસ્તુઓના દગલો; ઉતરડ; ખડકેલી વસ્તુઓના જથ્થો; મંજી. (ખડ=ધાસ ને કલો=પંખમાં રહે એટલા ધાસનો જથ્થો; નાનો પુજો.) ખડકડું, કિં સં એક એકની ઉપર મોઢવડું;

ઉપરાઉપરી ગોઠવવું; ચઢાવવું; સિંચવું;

ઢગલો કરવો; ઉપરાઉપરી બરડુ.

ખડકી, સ્ત્રી [સં. સ્વદક્ષિ, દે. સ્વદક્ષી] ધરના મુખ્ય આરણ્ય આગળનો જે પહેલો ખુલ્લો ખડ તે; હલેલી. (૨) પાંચ દસ ધરોની આગળ બાધેલી મોટા ખારણાવાળી હલેલી; દેવડી; શેરી; નાની પોળ. (પોળમાં ખડકી હોય પણ ખડકીમાં પોળ હોય નહિ.) :-ખડાયતાની ખડકી. (ખડાયતાએનાં ધરોનો એક નાનો બંધિયાર સમૂહ.) ફળિયું; નાની ગલી. (૩) ધર; પોળ; એકાદ વાસ કે મકાનનું આગલું મોટું ખારણું. :-ખડકી વાસવી.

ખડકું, નં પત્થરનો નાનો કકડો.

ખડખડ, સ્ત્રી ખડખડ એવો અવાજ; ખડખડવું તે; પતરા જેવી બરડ વસ્તુનો ખડખડાટ તે. ઉં એવે ગરડા પાસે આવ્યા, ખડખડ પાંખો ખખડી. પ્રેમાનંદ. (૨) મોટેથી હસતાં નીકળતો કે ચતો અવાજ; હસવાથી ચતો અવાજ; અટહાસ્ય; બહુજ આનંદ થયો હોય તેમ; મોટેથી. :-ખડખડ હસી પડ્યો. ૩૦ પ્રં ખડખડ ભેગ=ખડખડ થાય એવો પ્રસંગ; લડાઈ ટટાનો વખત; વારંવાર ખોલાખોલી થમા કરે એવો સંભેગ. (ખડખડવું તે; ખડખડાટ; ખખડ.) (૩) તકરાર; જંગળ; ઉપાધિ; પીડા; વાધો; ટકટક; પંચાતી; માયાઝીક. :-પહેલાં એની ખડખડ કાઢી.

ખડખડભડભડ, સ્ત્રી ખડખડવું અને ભડભડવું તે; ખટપટ; ખટરાગ; ગડગડ; વિડંબના; પંચાતી. વારંવાર ખડખડે અને ભટકાય તેથી જે ગડગડ થાય તે ખડખડભડભડ કહેવાય છે.

ખડખડવું, કિં અં ધાતુ વગેરે વસ્તુઓના અડગલાવાથી અવાજ નીકળવો; ખજુખજુવું; અવાજ થવો; ખડખડાટ થવો; વાગવું; ખાલવું; શબ્દ નીકળવો. (ખડખડ, એમ થવું.) :-લુઓ આ રૂપિયો કેવો ખડખડે છે.

ખડખડાટ, પું ખડખડ થવું તે; ખડખડ એવો અવાજ. (૨) અં ખડખડ ધાય એમ. :-ખડખડાટ હરમો.

ખડખડિયું, વિં ખડખડ ધાય એવું; વાગવું; ખડખડે એવું. :-ખડખડિયું નાળિયેર, ખડખડિયા પૂરી. (સુકવીને તળેલી.) (૨) નાં ખડખડે એવું જે તે; ઝાંઝા; :-ગાદલીનાં ખડખડિયાં=ઝાંઝા. (૩) નોકરી ધંધા ઉપરથી રૂમસદ મળવી તે; રજા આપવી તે, કાઢી મૂકવું તે. :-શેઠને ત્યાંથી તો એને ખડખડિયું મળ્યું.

ખડગ, લું ખડગ. (૨) ગેંડાના શિંગડાનું હાડકું. ખડગની વિંદી.

ખડગું, નં એક જાતનું હિંસક પ્રાણી; રાતીં ગિલાડાની જાતનું એક હિંસક પ્રાણી.

ખડગંપો, પું પારસ ચંપો; ચંપાનું લુટું મોટું ઝાડ; મોટાં ફૂલોના ચંપો.

ખડણ, વિં આખાં હાડકાંનું; જાણીશુછને કામ ન કરે એવું.

ખડતાલ, વિં [સં. કચ્છર] કષ્ટ સહન કરી શકે એવું; સહનશીલ; ધડાયેલું; રીડું; મહેનતુ; ખરવાણ. (૨) તરશુાને તોલે હોય તેવું; ટુચ.

ખડતાલ, સ્ત્રી [સં. વદન્તાલ.] છતાળ; જેમાં છતાળ હોય એવો રાગ. (૨) લાત; પાટુ. (૩) કરતાલ; કાંસીંગેડાં; કીર્તિનિયાં.

ખડતાળણું, કિં સં [સં. વદન્તાલ.] ગધેડા પાસે ખોદાવી નાખવું; ગધેડાની લાતોથી ઉપડી જાય એમ કરવું; જડમૂળથી ઉપાડી નાખવું. એમ કહેવાય છે કે, જે જમીન કે ખેતર ગધેડા પાસે ભેગાવી ખોદાવી ન ખાવવામાં આવ્યું હોય તે કોરોને આખાદ થતું નથી.

ખડતાં, નં ગચિયાં; થીએલા ભોચા (૨) છિદ્ર; દોષ; ખોડ. :-એનાં ખડતાં કાઢ્યા કરે છે.

ખડધાન, નં ધાસની માફક એની મેળે ઉગી નીકળીને ઘરેલું અનાજ; હલકી જાતનું અ. ખડધામણી, સ્ત્રી એક જાતની વનસ્પતિ; મોટી ધામણી.

અડધાયેલું, વિં અવાયેલું; કાડ લાગેલું; ખોત-
રાયેલું; ખાંડું; ગોખાયેલું (૨) ખસાયેલું;
ઝોધરાળા પડ્યા હોય એવું; મેલું; ગંદું.

અડધાલ, લું અડધાયેલું.

અડપવું, કિં સં ભોય ઉપરના ધાસને
મૂળમાંથી ઉખાડી લેવું; ખોતરી ખણી લેવું;
ઉખાડવું.

અડપું, નં ભોયપરનાં ધાસનાં ચાટલાં ઉખાડી
લેવાનું ઝોળાર; ખરપડી; નાનો ખરપો;
ખરપો.

અડપો, પું મોટી ખરપડી. (૨) તમેધો; ઝારો.

અડખચકું, વિં ખરખચકું; નહિ લીધું; કર-

કરું; ખાડાખેવાવાળું સફાઇખંધ નહિ એવું.

અડખડાટ, પું અવાજ; ઘોંઘાટ; ગડખડ;
ધિંગાણું.

અડખાદાર, વિં અડખાંઅડખાંવાળું; બંધાયેલું;

સારી પેઠે જામી ગયેલું હોય એવું; [છાદાર.

:-અડખાદાર દહિં.

અડખુચ, નં [સં. રઘુજં] તડખુચ; કલિંગડ.

અડખુચી, ળીં અડખુચની વેલ.

અડખુચું, નં અડખુચ; તડખુચ.

અડણું, નં જામી ગયેલા પ્રવાહીનો લોચો;

બંધાયેલા દહિંનો લોશ; ટેકું; ચોસણું;-

દહિંતું અડણું. (ખ. વ. વપરાય છે.:-

અડખાદાર દહિં=સારી રીતે જામેલું દહિં.)

અડભડ, ળીં અડખડભડભડ કરવી તે; ગડ-

ખડ; અડખડાટ; ધાંધલ; સંઘોલ; ધમચકડ.

ઉં લખચોરાસીમાં જોઇ વચો ભાષ,

ખાલી અડભડ ખોટી ભાલણ. (૨) કન્જિયો;

ખોલાખોલી; કંકાસ. ૩૦ પ્રં અડભડ

જોગ=ટંટોદિસાદ યાય એવો પ્રસંગ; તક-

સાર ઉભી થવાનો સંભવ હોય એવો વખત.

અડમરવું, કિં અં અડભડ થવી; અડખાવું;

પાવું અને અડળાવું. (૨) તકરાર ચવી;

ખોલાખોલી અગવા લડાઇ ટંટો થવો.

અડભડાટ, પું અડભડ થવું તે; અડભડ; ગડ-

ખડાટ; ધાંધલ. (૨) અડવાનો ને ભિડવાનો

અવાજ; પડવા અને અડળાવાનો અવાજ;
અડખડાટ.

અડખડી, લું અડી.

અડમાકડી, ળીં [સં. લટ+મર્કટી] લીલા

ધાસમાં ચતું લીલા રંગનું અને ધાસ જેવો

અવયવોવાળું છવડું.

અડમોસાળ, નં મામાનું મોસાળ તે; ખાપનું

અથવા માનું મોસાળ તે.

અડવું, કિં અં કંઠ આડે આવવાથી અથવા

ટાકર વાગવાથી પડવું; ઉતરી જવું; સરી

જવું; અખડાણું. (૨) કિં સં લગાડવું;

ચોપડવું; સંડોવવું. લું ખરડવું.

અડસલ, પું મક્કનનો પાયો; દિવાસની તટખંધી.

અડસલિયો, પું એક જાતની વનસ્પતિ; પીત-

પાપડો.

અડંગ, અં (ખડિંગ) અડવાથી કે પડવા અથ-

વાવાથી ધાતુમાંથી નીકળતો એવો અવાજ;

ખડિંગ; ખણુખણુ ધાય તેમ.

ખડા, પું જોડાનો પાની આગળનો ઉમો ભાગ;

ખતો. કિં પ્રં ખડા ચઢાવવા=પગમાંથી

નીકળી ન જાય તેમ જોડા પહેરવા. (૨) તૈયારી

કરવી; મરદાનખીનું કામ કરવાને તૈયાર

થવું; ખરા વાળવા. (૩) આખડિયો; પાવડી;

લાકડાનું પગરપું. :-રનાન પછી આકરો

ખડા પહેરે છે.

ખડાઇ, ળીં વાછડો; રેલી. (૨) કાઈ ખડાઈ

કાઢીને અસજ રહેવું તે; સડતા; જાણીજોઈને

કામ નહિ કરવું તે.

ખડાઉ, નં પાવડો; આખડી. (૨) સુડ ધાસ.

ખડાઉતાર, વિં ખડા ઉતારતાં વાત જોનાં નાણાં

આપવાં જ જોઇએ એવી તરતની મુદ્

તની (દુડી). :-ખડાઉતાર દુડી આપું તો

કેમ ?

ખડાઉપાડ, વિં ખડાદાર; ઉભા અડીનો

(જોડો)

ખડાખડ, અં રલી રલીને ખડખડ ખડખડ

ધાય તેમ; ઉપરાઉપરી ખડખડ હોય તેમ;

ખડખડ.

ખડારટકું, નં ૦ [સં. પદ્મ+અટક] છ અટકવાળો
યોગ; જ્યોતિષ પ્રમાણે જે જે માણસો
વચ્ચે આ છ અટકનો યોગ આવતો હોય
તેમને બને નહિ, તે ઉપરથી આનો રૂઢ
અર્થ અણુખનાવ; વિરોધ; સામીપીન, એવો
થાય છે.

ખડિયાખડખડ, સ્ત્રી. ખડી અને ખળખળી
ગયેલું હોય એવું જે તે; ખિરમાર હાલતમાં
આવી ગયેલું હોય તે; ખંડર. (૨) પંચાતી;
જંજળ; કટકટ; માયાગ્રીક. (૩) વિં
સખળડખળ; ખિરમાર.

ખડિયું, જુ. ખરડિયું. (૨) જોટકું; જીવાન લેશ.

ખડિયો, પું. શાહી રાખવાનું નાનું પાત્ર; દોત.
(નં) ખડિયો અને ક્ષમ જે ઉતે; દોત
લેખણ, લખવાનું સાહિત્ય; ખડિયોલેખણ.
(૨) જે ત્રણ પાંચની ખાનાવાળી ખલેચી;
ઝાળી. કાપળો; ખલ્લો; વાટવો. (ખાલુજીનો
ખડિયો)

ખડિયોખાર, પું. ખડીના જેવો ધોળો ખાર;
દંકણખાર.

ખડિયોવાધ, પું. જેના શરીર ઉપર ખડીના
જેવા ધોળા ચટાપટા હોય એવો નાનો
વાધ; દીપડો.

ખડી, સ્ત્રી. [સં. વટિકા] ઉજળી ધોળી માટી;
ચાક જેવી સફેત માટી. (૨) પત્થરનો
ભંગાર; નાના નાના કાકરા. (રસ્તા ખના-
વવાના કામમાં આવે છે તે) (૩) વગર
વિમાયેલી લેશ; જોટડી.

ખડું, વિં. ઉલું; ટટાર; રિયર રહેલું તે. (૨)
હાજરનું હાજર; તપર; તૈયાર. કિં પ્રં
ખડું કરવું=ઉલું, રજી કરવું; આણીઆપવું;
નવી ખનાવટ ખનાવવી. ૩૦ પ્રં ખડી
રવારી=ઉમેઉમે કામ લેવું તે; જાતે.

ખડેઘાટ, વિં. ટટાર; અકક; કક; અનક;
મગર. (૨) અં. તપર; સન્ન.

ખડેચોક, અં. (ઉડેચોક) છુટી રીતે; જાહેર

રીતે; ચોકીદારો ખડા હોય તેમની વચ્ચેથી;
ચોરી છુપીથી નહિ તેમ.

ખડેજોડે, અં. ઉમેઉમે; જોડા ઉતારવાની પણ
જરૂર ન પડે તેમ; તાખડોખ; ચટ્ટેયોડે.

ખડેલું, વિં. ખરીને પડી ગયેલું; ખરી પડેલું;
ભાગીને પડી ગયેલું.

ખડો, પું. પાની આગળનો જોડાનો ઉભો
ઉચ્ચ કિનારો ભાગ; ખરો. (૨) કુકડાં
કણતર વગેરે પંખીઓને રાખવાનું પાંજરું;
વાડોલિયું; કુકડખાનું. :-કુકડાનો ખડો.

ખડૂખ, નં. [સં.] તરવાર; સમશેર (૨) ગોડાનું
ચિગડું.

ખણ, સ્ત્રી. [સં. જ્ઞ] ખણવું તે; ખણજ;
ચેળ; વહુર. (૨) [સં. જ્ઞ] ચાર સેકંક
જેટલો કળ; પળ; કણ. (૩) કળાટ કે
ટખલનું ખાનું. તર્મ.

ખણકો, પું. ધાતુનો અવાજ; રણકો; રણકારો.
(૨) સોય ભોકાયા જેવી જે પીક તે;
શુભકાનો પાક થતાં તેની અંદર થતી તીવ્ર
પીક; ચળના ભોક જેવી ઓચિંતી વેદના;
ખટકો, (આંખનો)

ખણખણ, અં. ધાતુમાંથી નીકળતો એવો
અવાજ; ખણખણાટ તે; ખણખણવું તે. :-
રૂપિયા ખણખણ થાય છે. કિં પ્રં ખણ-
ખણ થવું=ખણખણવું; ખડખડવું; ધાતુના
પાત્રનો અવાજ થવો તે.

ખણખણવું, કિં. અં. ખણખણ, એવો અવાજ
થવો; વાગવું; ખડખડવું; ધાતુમાંથી ખણ-
ખણ એવો અવાજ નીકળવો.

ખણખણાટ, પું. ખણખણવું તે; ધાતુનો અવાજ;
ખણખણ એવો અવાજ. (ચાંદી ને કાંસા
વગેરેનો)

ખણખણિયાં, નં. (ખણખણિયું) ખણખણ
ખડખડે જેવી પાતળી ધાતુની તકનીઓ;
કાંસાનાં વાગે એવાં પતરાંની જોડે; કાંસી
જોડ. (ખાડીનાં રથનાં વગેરે) (૨) ખડખડે

એવી આકરી તળી કાઢેલી પૂરીઓ; પાપડ; કાચલી, વગેરે.

ખજુખાણું, વિ० ખજુખણે, અથવા ખડખડે એવું; ખરું; ખૂબ શેકાયેલું; ગરમીથી ખડખડે એવું થઈ ગયેલું.

ખજુખોજ, સ્ત્રી० (ખજુખોત) બારીક તપાસ; ખજુખોતર; ઉપર ઉપરની નહિ, પણ હા ઉતરીને બારીકથી તપાસ કરવી તે.

ખજુખોતર, સ્ત્રી० [સં. રજ્ઞ=ખજુ] ખજુવું અને ખોતરવું તે; તપાસીને બારીકથી જોવું તે; ખજુખોજ; ઉલટમુલટ તપાસ; અથેતિ પડપુછ.

ખજુજ, સ્ત્રી० ખજુવું તે; ખંજવાળ; ખજુ; જોળ; વજુર.

ખજુણું, કિં० સં० [સં. રજ્ઞ] ઉપર ઉપરથી ઉખાડવું; ઉઠરાડવું; ખોતરવું; ઉપરથી ઉખડે એમ કરવું. :-જમીન ખજુણી. (૨) ખજુજ મટે એમ કરવું; વજુરવું. :-માથું ખજુવું. (૩) ઉઠું ખોદકામ કરવું; ખોદવું. :-કુવો ખજુવો. (૪) ઘુટવું; ચીમડી બરતરી; તોડવું. :-ઘુટી ખજુણી.

ખજુસ, સ્ત્રી० [દે. જણસા] ખુબસ; ખાર; અંટસ; ચડસ. કિં० પ્ર० ખજુસે બારાવું=ખાર રાખવો; ચડસે પડવું. (૨) ખંત; લાવ; હોંસ; ઉમળકા. ઉં ગુણ ને સ્વાદ તો ત્યારે પામે, જ્યારે ખજુસે ખાવ દવા-રામ. (૩) વહેમ; શેકા; સંસય. (૪) ટેવ; આદત; બખ. (૫) હાજત

ખજુસાણું, કિં० અં० વહેમાણું; સંકાચીલ યવું; ખાલી યંકા કરવી. (૨) હાજત થવી.

ખજિક, જી० ક્ષણિક.

ખજુ, નં० [સં. ક્ષણ] ખજનો સાકમો લાગ; નિમેષ; ક્ષણ. ખજુ માત્ર=લગાવવાર. ખજુ ખજુ=ક્ષણેક્ષણ; વારંવાર; હરબડી. ઉં ખજુખજુ આવે યાદ

ખત, નં० [અ.] લેખ; પત્ર; કાગળ; દસ્તાવેજ; લખાણ; ચિત્રી. :-વેચાણખત; ગીરાખત. કિં० પ્ર० ખત કરવું=લખત કરવું; દસ્તાવેજ કરવો. (૨) કરાર કરવો; સાદું લખી આપવું. ખત ફાટવું=સાદું રદ જવું; જેખમ જવું રહેવું; બંધનમાંથી મુક્ત થવું; મોટા ખરચ-માંથી બચી જવું.

ખતપતર, નં० કરાર અને તેને લખતાં અથવા એવાજ કિમતી કામગિયાં; દસ્તાવેજો વગેરે તે; લેખી મુદો.

ખતમ, અં० ખલાસ; સમાપ્ત. (૨) વિં० પુરું. (૩) સ્ત્રી० [અ.] આખર; છેડા; હદ; અંત. કિં० પ્ર० ખતમ કરવું=પુરું કરવું; ખુટવાડવું. ખતમ થવું=ખલાસ થવું; અંત આવી જવો; (અનુ પામવું)

ખતરવટ, સ્ત્રી० [સં. ક્ષત્રિયવત] ક્ષત્રિયોના જેવી કોઈ પણ ભોગે કાર્ય પુરું કરવાની આગ્રહવૃત્તિ તે; ક્ષત્રિય ધર્મ; ક્ષત્રિયની સાખ તે. ઉં દેવું મરવું મારવું, જાતવી ખજ-રી મુટ, કસો કહેરે રે કકરો, વસમી. ખત-રિયાવટ. (૨) અં० ક્ષત્રિયના જેવી વટધી; એક સરખા ઉત્સાહથી કોઈ પણ કામ પાછળ મર્યા રહેવું તે. ઉં પેલી કુમુદી રાંક મારી પાછળ ખતરવટ થઈને લાગી છે. સરસ્વતીચંદ્ર.

ખતરી, પું० [સં. ક્ષત્રિય] ક્ષત્રિય; ખત્રી; ગરાસિયો; રજપુત. (૨) સ્ત્રી० એક જાતિ; ક્ષત્રિય નામની અસલી કિંદુઓની ચાર જાતિમાંની એક જાતિ. દાહ કાપડ વણવાનો ધંધો કરનારી એક જાતિ અથવા નાત.

ખતરો, પું० [અ.] વહેમ; સંદેહ; શક; કબો; વંધો. :-એણે ખતરો પાડ્યો. કિં० પ્ર० ખતરો મટાડવો=શકે કરવા જવું. નર્મ.

ખતવણી, સ્ત્રી० શેજમેજમાંથી જુદે જુદે ખાતે રકમો લઈ જવી તે; ખતવવું તે.

ખતવવું, કિં સં રાજમેળમા જુદે જુદે નામે
ને ખાતે લખાયેલી રકમોને તે તે નામનાં
જુદાં ખાતા પાડી તેમાં લઈ જતી, ખાતા
પાડીને લખવું; ખાતે લઈ જવું.

ખત્તા, પુ. (ખતો) ટોકર; થાપ; જોદા, ધોડા.

—ખત્તા ખાશે ત્યારે ડહાપણ આવશે.

ખત્તા, પુ. કામજો; કામજો. (ખત્તાનું એક વચન)

ખદખદ, અ. ગડા પ્રવાહીના ઉભરણમાંથી
નીકળતો એવો અવાજ. :-ખીચડી ખદખદ
થાય છે. (૨) ઉભરણને લીધે તળે ઉપર
થવું અને પરપોટા થઈ થઈને ફૂટી જતાં
એક તરફનો અવાજ ક્યા કરવો એવી
જે હાલત તે; ખદખદવું તે.

ખદખદતું, વિ. ખદખદ થતું હોય એવું; તાલ
ખદખદ એવો અવાજ કરવું.

ખદખદતું, કિં અ. ઉભરણ ચઢી પરપોટા
થઈ ફૂટતાં જોડે એમ ઉકળવું; તળે ઉપર
થવું. :-ખીચડી ખદખદ છે.

ખદડતું, કિં સં દોડાવવું, તળેડવું; તમડાવવું,
દોડવું નમ એમ કરવું, ફેરા આંટા અવ-
ડાવવા. (૨) મહેનત આપવી. (ખદડવું)

ખદડામણ, સ્ત્રી. આમતેમ વારવાર દોડદોડી
થતી તે, તમડામણ; અથડામણ.

ખદડકખદડક, અ. ખદુકખદુક; ઢંચુકઢંચુક;
ઝોલાં ખાતા ખાતા દોડવું તે; ખદુકખદુક
થાય તેમ. (૨) ઘેડા ગધેડાની પીરી ઉતા
વળી દોડતું અનુકરણ રૂપ. :-ખદુકખદુક
કરતા ખીજે અને ત્રીજે દિસે આ આવીને
ઉભા રહ્યા !

ખદખદ, અ. તલેઉપર થતું અને સડતું હોય
તેમ; કીડાઓનું ઉભરણ. (૨) વિં ખદ
ખતું અને ખદખદતું હોય એવું; કીડાઓ
ભરચક અને તેમના તમે ઉપર થવાથી
ડહડામણ થતું એવું; ખૂન સડી ગયેલું;
જેમાં કીડા ઉભરતા હોય એવું

ખદખદતું, કિં અ. પાકના ઉભરણથી તમે
ઉપર થવું, સડવું; કહોલું; ખદખદીને ખદ-
ખદી જવું; કીડાઓનું ઉભરાવું; કહોઈ
જવું; કીડાથી ભરાઈ જવું. :-ટોકરનાં માથાં
કહોઈ ખદખદી નમ છે. સડા અથવા
કહોવાણને લીધે ઢીલું અને પોચું પડી જવું.
:-ખકારાથી ફેરીઓ ખદખદી નમ છે.

ખદડું, કિં અ. પાછળ દોડવું; સાથે સાથે
ચાલવું; ખેપ કરવી. ઉં અનુભવી આમળ
વાદળ વટે, ઉંટ આમળ નમ પાળો ખદે;
ઉંટતણા આધા મેલાણ, પાળો તો જાડે
નિજ પ્રાણ. અખો.

ખદિર, પુ. [સ.] ખેર; એક જાતનું મનુષ્યત
લાકડાનું ઝાડ.

ખદિરસાર, પુ. [સ.] ખેરસાર; કાંધો, ખેરનાં
છોડિયા ઉકળી તથા કારીને કાઢવામાં
આવતું સરવ.

ખદુરાખદુરા, જુ. ખદુકખદુક.

ખદેડવું, કિં સં વારંવાર દોડાવવું; ફેરા આંટા
ખડાવવા. (૨) મહેનત કરાવવી. (૩) કાંડો
મૂકવું. —વડુને ખદેડી કાઢી, કાંડો મૂકો.

ખદડ, વિં ઘટ પોતનું; ધિંચુ; ખદડું; મડું; ઘટ.
(ખદડ જોરથી બોલતાં ખદડ બોલાય છે)

ખદોત, પુ. [સ.] અધારમાં જેના શરીરમાંથી
પ્રકાશ ઝગમગતો લાગે એવો ચોમાલાનો
એક ઉડતો છવરો; આમિગો; પતંગિયો.
(૨) તારો; સૂરજ, વગેરે.

ખદ્યા, સ્ત્રી. [સ. શુભા] ખાવાની તીવ સામદી;
જૂખતું જોર તે. (૨) ખાધામગો.

ખતખત, સ્ત્રી. રડકા; કાજત. :-કાજતી ખત-
ખત. (૨) ખેત; કાજતી.

ખનિચ, પુ. [સ.] માટી ખાપી નાખવાનું
એળસ; પાવડ.

ખની, સ્ત્રી. [સ.] જમીનની અંદર ખોદવાથી
પડેલા ખાડ; મટી, ધાતુ, પ ધર વગેરે પડાયે
કાઢવાને જમીનમાં કરેલા ખાડો; ખાણ.

અનીજ, વિં [સં.] જમીન ખોદીને તેમાંથી કાઢવામાં આવતું હોય એવું; ખાલુમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું. :-ધાતુઓ, કાઢવા, ધીર, પથર, ક્ષાર, અને તેલ, વગેરે જે કંઈ જમીનમાંથી મળી આવતું હોય તે બધું અનીજ કહેવાય છે. :-ભરતખંડમાં અનીજ દ્રવ્યનો મોટો ભંડાર છે.

અપ, પું [સં. ક્ષિ-ક્ષ્ણ] કોઈ પણ વસ્તુની બીજાને જે જરૂર તે; વસ્તુની માગણી; વાપરવાની અમત્ય; જરૂર; વાવર, અપત; અગત્ય; આવશ્યકતા; વપરાશ; ઉપયોગ. (૨) તંગી; ખોટ; જેના વગર ચાલે નહિ એવી વસ્તુની ઓછપ. (૩) ઉપાડ; ઉઠાવ; અપત. (૪) કામ; ઉપયોગ. કિં પ્રાં અપ આવવું=માર્ગ જવું; રજુમાં પડવું; ઉપયોગી પડવું. અપ લાગવું=કામ આવવું. અપ જાગવો=માગણી થવી.

અપજેરું, વિં અપ જેટલું; કામ સરે તેટલું; જોઈએ તેટલું.

અપત, સ્ત્રી અપતું તે; વેચાણ; ઉપાડ; ઉઠાવ; વાવર; વપરાશ; અપ; ઉપયોગ; જરૂર; અગત્ય; માગણી.

અપતું, વિં જેતું વેચાણ થયા કરતું હોય એવું; ચાલુ અપતનું; વેચાતું. (૨) જરૂર જેટલું; જોઈતું; કામ જેટલું; સ્વતંત્ર; ધટતું. (૩) ઉપયોગમાં લાઇ શકાય એવું; કામનું; ઉપયોગમાં આવે તેવું. :-પ્રાણીને અપતું રંધાવનો. (૪) વ્યવહારમાં આવતું; વહેવાર; અપમાં લેવાય એવું. :-અપતી કન્યાઓ.

અપરડો, પું વાંસની ચીપોની સાદી; ઘાસનો પડો; ટટી; અપેડો.

અપરેલ, વિં નળિયેલ; અપરડો નાખી નળિયાં ચઢાવેલું. (છાપરું)

અપરું, કિં અં [સં. ક્ષ્ણ] અપ થવો; વેચાવું; વફરા થવો; વેચાણ થવું. (૨) અપર્યાપ

જવું; વવરાવું; કામ આવવું. (૩) ગણવું; લેખાવું; ગણતરી થવી; અંકાવું. :-વહેવારના જ્ઞાન વગર ધણી વિદ્વાનો મૂર્ખમાં અપે છે. (૪) કામ આવવું; ધટતું થવું અથવા હેવું. :-ગીઝનું રાધું પ્રાણીને અપે નહિ. (૫) ઇચ્છા હોવી; જોઈતું હોવું. :-તારે અપે તે મારે ન અપે.

અપાટ, સ્ત્રી વાંસની ચીપ; કામનું, સાકાઓ પાતળો લાંબો પથ્રુ સાકાં કાકાં; કાં; ચીર; ચીપ. (૨) એક જાતનું ઝાંડ.

અપાટિયું, નં અપાટ; કામનું; ચીપ; સરોડની ચીપ.

અપાડવું, કિં સં અપે એમ કરવું; અપાવવું; વેચાય તેમ કરવું; વેચવું; વફરા કરવો. (૨) વાપરવું; વાવવું; વાપરી દેવું.

અપીજવું, કિં અં અપવું; વેચાણ જવું; વફરા થઇ જવો. (૨) વપરાશ જવું; ખૂટી જવું; કમી થવું; પૂરું થવું. (૩) માર્યા જવું; અંત આવી જવો. ઉં એક ફરશીએ ફરશુરામે, કાનિયને ચક્રચુર કપા, રક્ષા ન જોઈએ એકે જીવતો, અપરમાં સો અપી ગયા. પાણીપત.

અપાકલી, સ્ત્રી ખુંપડી. વિં નાની સુકાયેલી; નાબુક.

અપુષ, નં [સં.] આકાશકુસુમ; એક ખાલી કદપના. (વૈક્યાપુત્ર અને ગંધર્વનગર જેવું)

અપુસવું, કિં સં ખાંડવું; ઝાપટવું.

અપેડી, સ્ત્રી (અપરડી) ઉગતા કુંણા ઊંડા ખાંડ જનારું એક જીવનું. (૨) પોપડો; ઝુઝ; ઊંડ.

અપેડો, સ્ત્રી અપરડો.

અપોદી, સ્ત્રી જમીનનું, લાકડાનું, શટલાનું અથવા બીજી કોઈ પણ વસ્તુનું ઉપરની આવેલું પાતળું પડ; કપોદી; ભિંગડું; પોપડી. (૨) એક જાતની રેતી.

ખપોડું, નં [પ્રા. સ્વપુરા] ભિંજડું; પડ; કપોડું;
પાતળું છોડું. (ખપોડું)

ખખર, નં [સં. સ્વર્ણ] ઝેરી નાળિયેરનું
હોડીના આકારનું લીખ માગવાનું પાત્ર;
ભિક્ષાપાત્ર. (૨) જેમાં આવેલું બધુંએ ખખી
જાય એવું નાશકારક પાત્ર; (ચાચર)
માતાનું ખખર. કિં પ્રં ખખરમાં લેવું=
મારી નાખવા કે ખાઈ જવાને માટે પોતાના
કબજામાં લેવું. (૩) નાશકારક જે કંઈ તે;
સંહારકારક જે કંઈ તે.

ખફળી, સ્ત્રી [ફા.] અવકૃપા; ઇતરાજ;
નાખુચી.

ખફા, વિં [ફા.] ઇતરાજ; નાખુચ; ચિદા-
યેલું; યુરસે ધયેલું હોય એવું; ક્રોધાવમાન.

ખખકાવડું, કિં સં ચોરી છુપીથી લપ્ત લેવું;
ઝોળવવું; ઉચાપત કરવું; ઉઠાવી જવું.

ખખડદાર, વિં [ફા.] ધણી બાળુતોની માહિતી
ધરાવનાર; માહિતગાર; હોશિયાર; કાખે-;
બાહોશ; કુશળ. (૨) ગાંજી જાય નહિ
એવું; સાવધ; ચોકસ; નહિમાફેલ; સાવચેત.
(૩) અં સાવધાન; અવહિત; જાગરક;
ધ્યાન કે સંભાળપૂર્વક. ઉં ખખડદાર મન-
સુખાજી. ખાંડાની ધારે ચઢવું છે. કુકમ
સંભાળીને રહેવાની તાકીદ આપવાનો ઉદ્દેશ.
ઉં ખખડદાર! જો આજીવી ચૂકે, ધર
ખહારે કદી પગ ચૂકે. જા ના.

ખખડદારી, સ્ત્રી ખખડદારપણું; સાવધાની;
સાવચેતી. (૨) કાખેલિયત; હોશિયારી;
બાહોશી. (૩) સંભાળ; ઉપરીપણું.

ખખર, સ્ત્રી [અ.] અખણી નવી બાળત;
નહિ જાણેલું જણાવું તે; જાણ; હકીકત;
માલમ; જ્ઞાપ; જ્ઞાતા; ખીના; સમાચાર.
(૨) સંદેશો; પેગામ; કહેણ. (૩) ઉડતી
વાત; અફવા; ગપ (૪) છુપી હકીકત;
ખાતમી. (૫) ધ્યાન; લક્ષ; નજર; નીલા;

સંભાળ. :- ઝોકારની ખખર રાખજો. (૬)
ચેતવણી; જાહેર કરવું તે; જાહેર ખખર.
(૭) જ્ઞાન; જાણ; માહિતી. વિં માલમ;
જાણમાં હોય એવું. કિં પ્રં ખખર
આપવી=જાણાવવું; ખખર કરવી. ખખર
કાઢવી=ઝેતા-જાણતા રહેવું. ખખર રાખવી
=સંભાળ લેતા રહેવું; તપાસ રાખવી.
ખખર લેવી=સંભાળ રાખવી; સરત કાઢતા
રહેવું; અંટસ રાખી વેર લેવું.

ખખરઅંતર, સ્ત્રી સારીરિક આરાગ્ય સંબંધી
પડપુછ કરવી તે; ખરદાસ; સંભાળ. (૨)
નવાજીની સમાચાર; હકીકત.

ખખરદાર, જીં ખખડદાર.

ખખરદારી, જીં ખખડદારી.

ખખાખખ, સ્ત્રી ધાવધ; ગોધિલ. (ખખાખખ
એમ પશુ બોલાય છે.)

ખખુતર, જીં કખુતર.

ખખુતરી, સ્ત્રી કખુતરી. (૨) નટડી. સુપડાંની
પાખો કરીને ઉડવાનો તમાસો કરનારી નટડી

ખખુસડું, જીં અપુસડું.

ખખોચિયું, જીં ખખોચિયું.

ખખળજી, કિં અં ખખળજી; આમ તેમ
હાલવું; છુપ્પધવું.

ખખળાટ, પું ખખળજીવું તે; ખખળજાટ;
ઉચ્છવાપાયલ; તળે ઉપર થવું તે.

ખખો, પું [સ. સ્વચ્ચ. પ્રા. સ્વચ્ચો] હાથ
અને શરીરના જોડાણની ઉપરનો ભાગ;
જગલની ઉપરનો અને મળાતી બાજુનો
શરીરનો ભાગ; કાપ, ખાધ. કિં પ્રં ખખો
ચઢાવવો=આનાકાની કરવી; શરમાવું; લજ્જા
જતાવવી. ખખો ઠોકવો=ઉત્તેજન આપવું;
પુઠ પૂરવી. સાળાચી આપવી. ખખો દેગે=
ઉચ્છવાર્થ સહાય આપવી; મદદ કરવા;
ખખો હાથ મૂકવો=મળાના સોગન ખાવા;
વિશ્વાસ આપવો.

ખમ, ઓં હાથની શરૂઆતનો આગલી બાબતો
મસલ અવયવ; બાહુ; હાથનો ચાપો.

:-ખમ ટોક્ષી. (કુસ્તીમાં)

ખમખમ, અં ધાતુના પાત્રમાંથી ટૂકેટૂકે થતો
અવાજ. (તેનું અનુકરણાત્મક ઉચ્ચારણ)

ખમખમવું, કિં અં વાગવું; ખડખડવું;
ખમખમ થવું.

ખમખમાટે, પું ખમખમ એવા અવાજનું
થવું તે; ખમખમ એવી તરેહનો અવાજ.

ખમચાવું, કિં અં કાષ્ટ વિચાર અથવા
મર્યાદાને લીધે અટકી જવું; અચકાવું;
ખંચાવું.

ખમણ, નં લીલા ફળના ફળની ક્યુમર; છીર;
છુદો. :-કોપરાનું ખમણ. (લીલા કે સુકા
ફળના ફળની જિંજીરને બનાવેલી રેસારેસા
જેવી ક્યુમર) ખમણકાકડી=ખમણ કરાય
એવી કાકડી. ખમણ ટોકળાં=ખમણ નાખીને
બનાવેલાં ટોકળાં; દાળ વાટીને બનાવેલો
ખાવાનો એક પદાર્થ.

ખમણવું, કિં સં ઝીણા દાંતાવાળા ઝોળા-
રથી સોરવું; જિંજીવું; ક્યુમર કરવી.

ખમણી, ઓં ખમણવાનું ઝોળાર; ખમણ
કરવાની જિંજી.

ખમવું, કિં સં [સં. ક્ષમ] સહન કરવું;
સાંખવું; સહેવું; વેઠવું; ધારવું; ઉપાડવું;
ઝીલવું. (૨) ભોગવવું; અનુભવવું; સોસવું.

ખમા, અં [સં. ક્ષેમ] કંઈ દુઃખ કે અગ્રિય
ન થાઓ; ખુશખુશાલ રહો, એવા અર્થમાં
વપરાતો દુહામથ્યાનો લાડકો ઉદ્દગાર; આશિષ
વહાલભર્યો ઉદ્દગાર. :-ખમા, ખમા બાપને
ખમા. (૨) ઓં [સં. ક્ષમા] દરગુજર;
ક્ષમા. :-હવે પ્રભુ ખમા કરો. (૩) સચ્ચરી:
ધીરજ. :-ખમા રાખો (ભાર મૂકીને બોલતાં
ખંમા ખંમા, એમ બોલાય છે)

ખમાય, પું એક રાગ. (આ રાગ રાતે
ગવાય છે, ને ખમાચી પણ કહેવાય છે)

ખમાવવું, કિં સં સાંખવું; ક્ષમા કરવું;
માફ કરવું. પચુસણ ઉતર્યા પછી જૈન
ઓઓ એકબીજાને ત્યાં જઈ બાર મહી-
નાનું બોધ્યુચાલ્યું માફ કરવાની વિનંતિ
કરે છે તે 'ખમાવવું' કહેવાય છે.

ખમીખાવું, કિં અં અપરાધ સાંખી રહી
અપરાધ કરનારને માફી આપવી; સહન
કરવું; સાંખવું; ક્ષમા રાખ્યા કરવી.

ખમીર, નં [મ.] પ્રવાહીમાં નાખેલી વસ્તુની
વિકૃતિ થવી તે; પ્રવાહીમાંની વસ્તુમાં વિકૃતિ
થઈ તેની ઉપર ખટાસવાળું ઉભરણ આવવું
તે; ઉભરણ; જોસ; ઉભરો; આથો. (૨)
ફૂગ; શીથળથલુ તે. (૩) સહનશક્તિ; ખળ;
તાકાત; વીર્ય; કંસ.

ખમીરી, વિં ખમીરવાળું; જોસદાર.

ખમીસ, નં [અ. chemise] ખુલ્લું અને
ઠંડ કાલરવાળું પહેરણ; રાઈ; (shirt) પુરુષને
પહેરવાનું ખુલ્લું બદન.

ખચ, લું કાય.

ખર, પું [સં.] ગધેડો; રાસળ. (૨) વિં
મૂર્ખ; ભેવકુદ; ઠોઠ. (૩) ગરમ; ઉતું; તીથું;
તાવું. (૪) ખોખરું.

ખરકલો, પું એક ઉપર બીજી, બીજી ઉપર
ત્રીજી, એમ એક એકની ઉપર ગોઠવેલાં
વસ્તુઓનો ઢગલો; રાશિ; મોઢવું; ઢગ. :-
મારવાડજો હાથ ઉપર ચુડીઓનો ખરકલો
કરે છે.

ખરખડિયું, (ખડખડિયું) વિં ખડખડ ખડખડ
થાય એવું; ખાલી ખડખડે એવું; પાણી
સુકાઈ જઈ અંદરનો ગોળો ખડખડતો હોય
એવું. (નાળિયેર) (૨) નાં સુકું નાળિયેર.

ખરખખર, ઓં [અ.] સરસમાચાર; કંઈ
પણ હકીકત, (અક્ષર ઉપરથી લખેલી તે
ખર સંદેશો, અર્થાત્ લિખિત કાગળદારા કે
મનુષ્ય સાથે મોઢે કહાવેલી કંઈપણ હકીકત
હોય તે-ખરખખર કહેવાય છે)

અરખર, સ્ત્રીં ખરેલું તે; ખરીને પડેલી રમ્મ; કરગર. (૨) કહેવાય નહિ અને મનમાં ખટક્યા કરે એવી જે બાબત તે. (૩) ગળામાં અરખર અવાજ થાય એવો કંક; અરખરી; અરખરો. (૪) આ એક પછી એક ખરતું હોય તેમ. :-અરખર આંસુ પડ્યાં.

અરખરવું, કિંમત અં. એક પછી એક ચાલુ પડ્યા કરવું; ગરવું; અરખર પડવું. (૨) ગળામાંથી ખોખરો અવાજ નીકળવો; કંક બોલવો; અરખરી બાઝવી. (૩) ખળખળવું; ઘૂંચ ઘૂંચ જવું; ડડળવું.

અરખરાબાત, સ્ત્રીં કાઈ વસ્તુ પાછળ ચયેલુ પરચુરણુ અરચ; હેલ મલ્લુરો જકાત વગેરે અરચ તે; વળી કીડીમકોડી ઉધેલ ક બીજી રીતે ચયેલા નુકસાનની લાગત; લટ; ખાધ; નુકસાન, વગેરે. :-માલની અરખરાબાત દલાલને માથે નહિ પણ માલધણીને માથે રહે છે.

અરખરી, સ્ત્રીં ગળામાં બોલતો કંક; સસણી.

(૨) ચટપટી; કાળજી; ખુંચખુંચ.

અરખરો, પું સમદુઃખતા ખતાવવી તે; કોંક દુખાડવો તે; ખટકો; ખેદ. (૨) શક; અંદેશો.

અરખરો, પું એકએકની ઉપર ગોઠવેલી વસ્તુ-ઓનો દગલો; ખડકલો; દગ; રાધિ; ગડ-ગચ્ચો; ભરાવ; જમાવ. (૨) ઉતરડ.

અરચ, નં [ફા.] અરચવું તે; વાપરવું, ખુટા-ડવું તે; વ્યય. (૨) લાગત; કિંમત; મૂલ્ય. (૩) જેમાં અરચ થાય એવું કામ અથવા ઉત્કણી; લમ, જનોઈ, ઉતરક્રિયા વગેરેની ઉત્કણીના પ્રસંગ અવસરો તે; નાત; વરો; જમણવાર. કિંમત અં. અરચ તે. :-મુક પ્રસંગને લઈ જે અરચ થાય તે મજરે આપવું, અરચ ખાવું=કોઈને અરચે બેઠા બેઠા વખત ગુમ.વવો; વચર કરણે લત્યા ખાવાં.

અરચખુટણ, નં કાલતું અરચ; પરચુરણુ અરચ. (૨) અવસરતું અરચ; વરો; જમણવાર.

(લમ, જનોઈ, ખારમું વગેરે પ્રસંગોએ જે અરચ થાય છે તે)

અરચવું, કિંમત અં. અરચ થાય એમ કરવું; વાપરવું; વાવરવું; વ્યય કરવો; ખુટવાડવું. (૨) ગાળવું; ગુજારવું; ગુમાવવું. :-મારો વખત હું એમ અરચું નહિ. (૩) કિંમત આપવી. :-અરચીને તેણે શું ખરીલું ?

અરચાઈ, વિં અરચ કરે એવું; હાથનું છુંકું. (૨) અરચ લાગે એવું; કિંમત આપવી પડે એવું. (મક્ત મલે એવું નહિ) (૩) અરચાઈ જાય એવું; અપડું; ખૂટડું, ઓછું થાય એવું.

અરચાળ, વિં જેને હાથે વધારે અરચ થતું હોય એવું. (માણસ) (૨) જેની પાછળ વધારે અરચ કરવું પડે એવું. (કામ) (૩) કિંમતી; મોંઘું.

અરચાળુ, વિં અરચાળ.

અરચી, સ્ત્રીં અરચવાનું જે તે; અરચવાને માટે જોઈતી વસ્તુ. (અજ નાણું વગેરે)

(૨) આજીવિકાનું સાધન; ખાવાનું. :-અરચી ખૂટી તેથી પરદેશ ગયા. કિંમત અં. અરચી ખાવું=અરચ કરીને ખુટવાડવું; વાપરી નાંખવું. અરચી નાંખવું=ખુટવાડવું; અરચ કરીને વાપરી રેવું. અરચીચુનો=મોટા બાંધકામ માટે નહિ પણ મરામત વગેરે માટે જોઈતો પરચુરણુ ચુનો તે. અરચી=પાણી=અરચખુટણ; આજીવિકાનાં સાધન; કહેવું અરચી ખૂટી ને માવા ટૂટી.

અરચુ, નં લાકો; મલ ત્યામ કરેલો તે. :-અરચુનો રાજ. કિંમત અં. અરચુ જવું=ચાકે જવું. :-અરચુ ગયો ત્યાંજ દગલો થઈ ગયો.

અરચો, પું કાપતાં બોયને ચોટી રહેલુ છાનું કુંકું; હજમતમાં અરચો કપાઈ સપાટી ઉપર લાગે તેમ રહી ગયેલો વાળ; ખારો; ખુંપરો; અરચો; ખુંટો; સપાટી ઉપરનો અંકુર; કરિયો; રણનો.

ખરજ, સ્ત્રીં ખંજવાળ થાય એવો ચામડીનો એક રોગ. (દાદર ખરજતું વગેરે) (૨) ખંજવાળ; વહુર; ખજળ; ધવડ; એજ. (૩) પું. ગાયનમાં પહેલો અને છેક નીચો સ્વર તે; એક સૂર.

ખરજતું, નં ચામડીનો એક રોગ. આ રોગમાં ખંજવાળ આવે છે તે ચામડીમાંથી પાણી ઝરે છે.

ખરડ, પું. જડા રગડાનો લેપ; ખગડું તે; જડું જડું ચોપડું તે.

ખરડતું, કિં સં જડું પ્રજાલી લગાડતું; ચોપડું; ખરડાય તેમ કરવું. (૨) ખરાય કરવું; ખગાડવું. (૩) સામેલ કરવું; સંડોવવું.

ખરડાવું, કિં અં લપરડાવું; ખગડવું; લાગવું. (૨) સંડોવાવું; લસડાવું; ફસાવું.

ખરડિયું, નં સુકવણાતું વર્ષ; જેમાં ઓછો વરસાદ થયો હોય એવું વર્ષ; દુકાળ જેવું વર્ષ.

ખરડો, પું. છાતરાને અક્ષરોતું વલણ અને મરોડ શિખવાડવાને બનાવેલી પાટી; દોષિરતું. (૨) લખાણનો મુસદ્દો; ડોળિયું. (૩) ઉધરાણીની પાટી; ટીપ.

ખરપડી, સ્ત્રીં જમીન ઉપરથી ધરો ઉખેડવાતું એક પહેાળા ફળનું ઓળત; ખરપી.

ખરપડો, પું. મોટી ખરપડી; ખરપો.

ખરપડું, કિં સં જમીનમાંથી ખણીને કાઢી લેવું; ઉખાડવું; ખરપાથી ખણી લેવું.

ખરપી, સ્ત્રીં ખરપવાનું નાનું ઓળત; ખરપડી.

ખરપો, પું. સપાટી ઉપરથી ઉઠરડીને ઉખાડવાનું ઓળત; ખરપડો; ખરપો. (મોચીનું ચામડાં ઉઠરડવાનું ઓળત) (૨) ખેડુત; કમચકલ ગામડિયો.

ખરખચડું, વિં નહિ લીસું; સપાટ કે ઝુંવાળું નહિ એવું; સપાટી ઉપર હાય ફેરવતાં લાગે એવું. (ખડખચડું)

ખરખચી, સ્ત્રીં આદત; ટેવ.

ખરડ, પું. લીસા કડણ પડ્યરનો દવા વાટવા ઘુંટવાનો ખાંડણિયો; ખડ, કિં પ્રં ખરડ કરવું=ઘુંટવું; ખારીક થાય એમ ધસીધસીને વાટવું.

ખરવ, લું. ખર્વ.

ખરવાડ, સ્ત્રીં [સં. સ્ત્રલ: ખણું વાટ=વાડો] એવી જગા, કે જ્યાં કાપણી પડી અનાજ ખેરવી લેવામાં આવે છે; ખર્ગાં કરવાની જગા; અનાજ ઝાડી લેવાની જમીન; પરવાડ; પાદર; ખળાવાડ, (૨) આમલીના થડ ઉપરનાં સુકાં તરડાઇ ગયેલાં છાંં; ખરવડ.

ખરવા, પું. દોરને પગે થતો એક જાતનો કીડરોગ.

ખરવાણ, વિં [સં. ક્ષમ-વાન] સદનશીલ; દુ:ખ અને શ્રમને સદન કરવાને સમર્થ હોય એવું; ચીવટ; દુ:ખ ખમીખમીને રીઠું થયેલું.

ખરવું, કિં અં વળગણીથી છુટું પડવું; દૂદી ભાગી કે શર્ણ યજ્ઞ જપ્ત પોતાની જગાએથી નીચે પડવું; ગરવું; જુડું પડી જવું; ફર થવું; ઉતરી જવું; ઉચલી પડવું.

ખરસટ, વિં ખડખચડું; ચામડીને લાગે એવું; ખરસટ; ખરડ. (૨) તકલેદી; કાવધું.

ખરસડું, નં (ખડ-સલાકા) ધાસ; સુકું ધાસ; ખડ. જડા સઠિાનું નહિ પણ પાતળી સળીનું ધાસ. કહેં ખરસડાનો તાપ ને મા વિનાનો બાપ=ખરસડાનો તાપ જેમ થોડીજ વાર રહે છે, તેમ મા ન હોય તો બાપનો છાકરાં ઉપરનો પ્રેમ પણ થોડોજ વખત રહે છે. ખરસડાના તાપમાં જેમ માલ નહિ તેમ મા વિનાના બાપમાં પણ કંઈ માલ નહિ એવા અર્થમાં આ કહેવત વપરાય છે.

ખરસાંડી, સ્ત્રીં (ખડસાંણી) પાન વગરની પાતળી લીલી લીલી ડાંખળોઓવાળું એક જંગલી ઝાડવું. ખરસાંડીની વાડો થાય છે.

તેની ડાખળી તોડતાં દૂધ નીકળે છે. ઉન-
ળામાં એને ઝીણાં ઝીણાં લીલાં પાન આવી
પાકીને ખરી પડે છે. ખરસાંડી એની
મેળે ઉછરે છે. સુકુમારતા અને ખડતલપણું
દેખાડવાને એમ કહેવાય છે કે, ક્યાં કેળ
અને ક્યાં ખરસાંડી ?

ખરાખર, અં અખર; હદ ઉપરાંત; અણી
ઉપર. :-ખરાખર મંદવાડ. (૨) વિં અરેખર.

ખરાખરી, સ્ત્રીં અરેખરું કરાવવું તે; અમુક
માણસે કહેલી વાત ખરી છે કે ખોટી ? તે
તે બે માણસોને એકઠાં કરીને મોઢાને દ
કરાવરી તે; પુરવારી; સામીતી. (૨)
અણીની વેળા; આપકાળ. (૩) સત્યતા;
ખરાપણું; સાચવટ; ખરું સાબીત કરવું-કે
કરાવવું તે.

ખરાખત, સ્ત્રીં માલ ઉપર જે લાગત લાગે
તે; મજૂરી, હાંસલ, ખગાડ, વગેરેનું જે
ખરચ માલ પાછળ થાય તે. માલ ઉપર
ખરાખત=સુખ્ય વસ્તુ છે તો ખરચ થાય,
ન હોય તો શું થાય ? અર્થાત્ અમુક છે
તો અમુક કરવું પડે, એમાં શું ?

ખરાડ, સ્ત્રીં ખોટ; ઘસારો; ધટ. (૨) ઝડ
ઝડવાંની તળે તેનાં સુકાં ડાંખળાં અને
પાંદડાં વગેરેના જે જમાવ થાય છે તે;
જેર; ભુકા; ગર. (ખરસાંડીની ખરાડ=ખર-
સાંડી તળે તેની સુકાઈને ખરી પડેલી જે
ડાંખળાંઓ વગેરે તે.)

ખરાદ, સ્ત્રીં લાકડું, હાથીદાંત અને ધાતુ
વગેરેના ગોળ ધાટ ઉતારવાનું યંત્ર; સંધેડો;
સંધરડો.

ખરાદી, પું અરાદવાળો; જેની પાસે સંધરડો
હોય તે. લાકડાના, હાથીદાંતના અને
ધાતુ વગેરેના ગોળ ધાટ ઉતારનારો માણસ.
(૨) જે જાતનો ધંધો કરનારી કોમ.

ખરાપણું, નં સલ; સચ્ચાઈ; વાળળીપણું.

ખરાખ, વિં [અ.] સારાથી ઉલટું તે; નહારું;
નરસું; ભુંડું. (૨) ઉલટું; વિપરીત. (૩)
અરચિકર; નાપસંદ. કિં ૫૦ ખરાખ કરવું
=ખગાડવું; અનીતિમાન કરવું. નુકસાન
કરવું. પાપમાલ કરવું. ખરાખ માણસ=નહારો
=સ્વભાવ, નીતિરીતિ વગેરેથી નહારો.

ખરાખ કામ=સાર નહિ એવું જે કામ તે;
અયુક્ત કામ.

ખરાખખસ્ત, વિં ખડુજ નહારું થવું તે; ન
સુધરી શકે એવી રીતે ખગડી જવું તે.
(૨) પાપમાલ; જેનો અંતજ ન આવે એવી
જે ખરાખી થવી તે. :- સદાએ તેને ખરાખ
ખસ્ત કરી નાંખ્યો. ખરાખખાસ્તા.

ખરાખખોર, પું અરેખરા ખપોર તે; આકાશના
ખરોખર મધ્ય ભાગમાં સૂર્ય આવે તે સમય;
મધ્યાહ્ન; ખરોખર માથે સુરજ આવેલો
હોય તે કાળ. (૨) ખરેખરી ચટતી;
જીવાની, આજાદી અમલ અને દોરતોરનો
ખરેખરા કાળ તે. :- ખરેખરોરે ખણ્યું
ને પોપાંખાઈનું રાખ્ય.

ખરાખી, સ્ત્રીં ખરાખ થવું તે; ખોટું થવું તે;
ખગાડ; નુકસાન; જેખમ. (૨) પાપમાલી;
અવનતિ; દુઃખ, આપતિ; પડતી; નાશ.

ખરાખેહાલ, વિં ખડુજ ખરાખ હાલતવાળું;
અવનતિમાં કે અવદશામાં આવી ગયેલું
હોય એવું.

ખરાખો, પું પાણીથી ઢકાયેલો ખડક. (૨)
ખેડવાને ચોખ્ખ નહિ એવી જમીન; પંથર-
વાળી જમીન; ખારાટ જમીન.

ખરાખોલું, વિં મતવાદી; સાચું ખેલનાર;
ખરેખર હોય તે વગર ડરે કહી દે એવું;
સત્યપ્રિય. કહેવું ખરાખોલો માએ માર્યો.

ખરાવાડ, સ્ત્રીં [સ. સ્વલ=ખણ+વાટ]
ગામનું પાદર કે ન્યાં આગળ ખળાં કર-
વામાં આવે છે તે; ખરવાડ; ખળાવાડ-
ગામડાના ખેડતલોકો દૂરનાં ખેતરોની કપણી

કરી કણસલાંવાળો પાક ગામને પાદરે આવેલા વાડાઓમાં ભરે છે અને ત્યાં પછી ખળાં કરી કણસલાંમાંનું અનાજ ખંખેરી ક્ષેત્રમાં આવે છે. ગામની નજીકના આ ને વાડાઓ તે ખળાવાડ કહેવાય છે.

ખરાવાદી, વિં [+ સં. વદ] સાચું હોય તેજ ખેલનાર; ખરાખેલું; સત્ય ખેલનાર. (૨) પ્રમાણિક; પોતાને ને સત્ય ક્ષણે તેજ પ્રમાણે વર્તનાર; સીધું; સત્યકિપર વિશ્વાસ-વાળું અને સત્યનેજ પકડી રહેનાર.

ખરી, સ્ત્રી [સં. શુર] પ્રાણીઓના પગનું સખત નખવાળું ને મોડું અને આગલું આંગળું તે; ખુર; સુખ. ઉં. ફરીને પગ ને ખરીમાં ધાટ, ધણેા ફાળો બાળ્યો ધાટ. વાગેલનારાં પ્રાણીના પગની ધાડ.

ખરીખો, પું. છોકરાઓની એક રમત. (નવ સારી તરફ રમાય છે.)

ખરીતો, પું. [પા. જીતેહ] રાજકારી સરકારી કામકાજનાં કાગળિયાંનો ખીડો; લખોટો તે; ખલિતો.

ખરીદ, સ્ત્રી [પા.] ખરીદીનું કામ તે; ખરીદી; માલ લેવો તે. (૨) વિં કિંમત આપીને લીધેલું; વેચાણ લીધેલું; ખરીદિલું. ખરીદ ભાવ=વેચાણ લેતી વખતે ને દર આપ્યો હોય તે દર; મૂલ્ય-અસલ કિંમત. કિં પ્રં ખરીદ કરવું=મૂલ આપીને લેવું; વેચાણ લેવું; ખરીદવું.

ખરીદદાર, વિં ખરીદ કરનાર; વેચાણ લેનાર; કિંમત આપીને લેનાર; ખરીદી કરનાર.

ખરીદવું, કિં સં કિંમત આપીને વેચાણ લેવું; વેચાણ લેવું; ખરીદ કરવું; સોદો કરવો.

ખરીદી, સ્ત્રી વેચાણ લેવું તે; કિંમત આપીને વસ્તુઓ ખરીદવાનું ને કામ તે; ખરીદ કરવું તે.

ખરીપટીવેરો, પું ગામને કરજમાંથી મુક્ત કરવાને લેવાતો દર.

ખરીફ, સ્ત્રી [મ.] ચોમાસામાં વાવેતર થઈ ચોમાસાની આખરે ને પાક તૈયાર થાય છે તે; ચોમાસું પાક; ચોમાસું ઉત્પન્ન. વિં વરસાદના પાણીએ પાકેલું તે; ચોમાસે થતું હોય એવું; ચોમાસું. ચોમા-સાનું. (પાક) મુજરાતમાં લગભગ ત્રણ પાક થાય છે. ને પાક ચોમાસામાં વવાઈ ચોમાસાને અંતે ઉતરે છે તે ચોમાસું અથવા ખરીફ પાક; કુવાનાં પાણીથી શિયાળામાં વવાઈ શિયાળાને અંતે તૈયાર થાય તે રવી-(રબી) અથવા શિયાળું પાક; અને કુવાને પાણીએ ઉનાળામાં વવાઈ ઉનાળાને અંતે ઉતરે છે તે ઉનાળું પાક કહેવાય છે.

ખરું, વિં [સં. અન્ધાર] ન ખરી ઉડી કે ફીટી નામ એવું; કદી ફેર પડે નહિ એવું; સત્ય; સાચું; સિદ્ધ; શુદ્ધ; અખર. (૨) ખૂબ શેકાયેલું. :—ખરો ભાખરો (૩) આકર્ષક; કડક; તીખું. ખરું લોહું. પોલાદ. કિં પ્રં ખરું કરવું—પાકું કરવું; મોઢું કરવું; પાકું કરવું. ખરું કરવું—કરાવવું=પુરવાર કરવું—કરાવવું; ખરા ખોટાને મોઢામોઢ નિર્ણય કરવો કરાવવો. ખરા કરવા=ખચી નવું; છવતા રહેવું. ઉં સડો ક્યાં ક્યાં ઉડી ગયા, દૂર ૪૬ ફૂટ થઈ ચિથરાં, છટ્યો ભારી ભુંડો વંટોળ, કરે જન ક્યમ ખરા. નર્મ.

ખરું, અં હા; ઠીક; વારું; અલખત; ખરાખર છે એમ.

ખરે, અં સાચે; નક્કી; ખચીત; ખરેખર; ખરેખાર.

ખરેખર, અં સાચેસાચું; ખચીત.

ખરેખરું, વિં સાચેસાચું; અકૃત્રિમ; ખરું જ ખોટું નહિ તે. (૨) કસોટી થાય એવું; મુશ્કેલ; અધરું; સખત; શિરસટ્ટેવું. ઉં ખરે-ખરો ખેલ આ તો, ખેલવું ખાંડાની ધારે, ખાણી મૂળ ખાય, કાળ ખાતો ખાતો ખૂટશે. **ખરેખાર,** અં ખચીત; નક્કી; નિર્વિવાદ;

નિશ્ચય (૨) વિં ખરેખર, સાચુ, આખેલુખ
- એક દહાડો ખરેખાત વાધ આવ્યો અને
તેણે જુઓ પાડી પડુ કોઈએ આનુ નહિ
ખરેડી, સ્ત્રીં સુકાઈને કાઢી ગયેલી તરીવાળી
જમીન

ખરેડી, સ્ત્રીં ગડગડી, ગરેડી, કપ્પી
ખરેડી, સ્ત્રીં ગજામા અથવા શ્વાસ નળીમા
સોજે આવનાથી શ્વાસ લેતા જે અનાજ
થાય છે તે (૨) ગજામા થયેલો કે ખાંડેલો
જે ચીકણો મગ અથવા કંક તે, ગજામા
ખરખર થવુ તે (૩) નાનો ખરેડો

ખરેડો, પું ઘોડાના વાગમા ભરાઈ ગયેલો
કચરો ઉઝરડી કાઢવાનો ધાતુનો જુદો
દાતાનો કાસમે તે, હાથિયો, કાયાની
શુધણીનું ઉઝરડિયુ, ખરેડો ખરેડો કરવો =
ઘોડાના શરીર ઉપરનો કચરો ઉઝરડી-હોળી
કાઢી નાખવો, હાથિયો ફેંચવો, તરીંગને
ધસી મસળીને સાર કરવુ

ખરેડો, પું ધાતુના પાનને દાઝી ગયેલા
અનનના અથવા તેના રસના જે ડાધા
પડેલા હોય તે, રેનાના ડાધ, એધરાળા
(૨) ઘણી ગરમીથી વાસણને ચોટી
ગયેલા અનના પોપડા દાઝી ગયેના અને
વાસણમાથી ઉખાડેલા અનના પોપડા

ખરેડો, સ્ત્રીં નાનો ખરેડો તે, ખરેડી
ખરેડું, નં ગાય અથવા બેલ નિમાયા પછી
જે પડેલ વહલુ દૂધ કાઢનામા આવે છે તે
(૨) આડ પડવુ તે વાડ પડવુ તે, વાધો
- એમા કંઈ ન બોલાય માતાડ કામ જ,

કકક ખરેડું પડે

ખરેખર, જું ખરેખર, ખરેખર.
ખરેડું, નં [સં સંજુ] નગ, ખનન, નર
(૨) ખનન

ખરેખર, નં [સં] ખરેખરના પાડા ફગ, ખામી
ખારેકાનો જે સુડો મેલો તે (૨) ખડ
રીડુ ગાંડ ખરેખર

ખરેડું, નં [સં] ઉઘર કરોડ જેટલી મપ્યા તે,
૧૦૦૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦ (૨) વિં નીચુ,
કિંગપુ, ગદાઈ ગયેના તરીરનુ

ખરેડું, નં [સં] પરીતની તળેટીનુ નામ
ઉં ખેટ ખરેડ વાટિકા, વન અને વળી
ઉપનન જાણુ રતેશ્વર. (૨) યાત રહેર.

ખરેડું, પું [સં સલ્લ] ગોગ અથવા હોડીના
ધાટની પામ પથરની ખાડણી તે
ખરન કિં પ્રં ખન કરવું = ખૂખ જીર્ણ
• થાય તેમ છુટવુ

ખરેડું, વિં [સં] ટાંક, પાક, પહોચેલુ, મૂત, ત્રપણ ખળ

ખરેડું, સ્ત્રીં [અ.] ફુનિયા, જગત, વિષ
આનમ (૨) માપુમ જાત મસાર

ખરેડો, પું ખાના ખાનારાગી અતરપડ-
વાળી કપડાની મથળી, મોટો વાટવો

ખરેખત, સ્ત્રીં કુડી મસલત, મન.

ખરેખતો, પું [સં સલ્લ+વર્ધી] ખરની જે
વાટ તે ઉપરવટણો, દત્તો, પરાંર, મુસગી.

ખરેલ, સ્ત્રીં [અ] હરકત, અડચણ ખરેલ

ખરેવાડ, સ્ત્રીં [સં સલ્લ+વાટ] ખરો કડ-
વાની જગા, ખરાવાડ

ખરેવાં, નં બળિયા

ખરેલું, કિં સં મૂટલુ, ખારીક વાટલુ, ખરેલ
જીપુ કરવુ (૨) ચોખલુ, તારુ કેખાવુ

ખરેસ, વિં પુર, મમામ, થઈ નેડેલુ તે

ખરેસખ, સ્ત્રીં ખરાસીની અથવા ખરાસી
જાનની ના

ખરેસા, પું [સં સલ્લ] ૧૬ થુ ઉપ-
કામ કરનાર, વહાપુરવી, દરિયામા દરનાર
ખારવો, માછી (૨) હાપરા મચ્છા રાતો પડો
કરના તેમ જ તે થવો કરનારો એક કામ.

ખરેલ, વિં [સં સલ્લ] ખરેલ, ગરેલું.
પરેડ પડી-ગરી ગયેલુ.

ખરેલો, પું [સં સલ્લ] ૧૫-૧૬-૧૭-૧૮-૧૯

મોટા અમલદારો અને રાજા રાણાઓ વચ્ચે ચાલતા કાગળપત્રો ઉપર રેલમ કે કીન-ખાળની જે કોથળીમાં ઘાલવામાં આવે છે તે કોથળી; પરખીરિયું; દસ્તાવેજનો ખીડા.

ખલી, [સં.] કલુસલામાંથી અનાજ ખંખેરી લેવાને ખનાવેલી જગા; ખજું.

ખલીફ, પું [ખ.] મહમદીય ધર્મનો વડો ગુરુ; મહમદ પેગંબરના કુટુંબનો અથવા ઇસ્લામ ધર્મનું રક્ષણ કરનાર.

ખલીફાત, સ્ત્રી [ખ.] ખલીફના આદ્યું કામ તે; ખલીફ તરીકેની જે સત્તા તે.

ખલુ, અં [સ.] નક્કી; જરૂર; નિશ્ચે.

ખલુલો, પું છોડરાઓની એક રમત. પેટ-લાદ તરફ રમાય છે.

ખલેચી, સ્ત્રી ઉપયોગની વસ્તુઓ રાખવાની ખાનાં અને પડવાળી કોથળી; ઝોળી. :- વંદની ખલેચી; હળમની ખલેચી.

ખલેડી-ચી, જુ. ખીસકોલી.

ખલેલ, સ્ત્રી [અ.] અડચણ; હરકત; અટકાવ.

ખલો, પું નોડો કે નોડાનું ચામડું.

ખવડાવવું, કિં સં એક માણસે બીજા માણસના મુખમાં ખોરાક ધાલવો; તે ખાય તેમ કરવું; જમાવવું; બક્ષણ કરાવવું. (૨) એક માણસે બીજાને ખોરાક આપવો; આગ્રહથી જમાવવો; ભોજન આપવું. (૩) શુભરાત કરવું; પોષણ કરવું; પાળવું. (૪) જૂલવી અળણતાં બીજા માણસ ખાધ ત્યારે તેમ કોઈ વસ્તુ (ઝેર વગેરે) આપવું. (૫) ધોતાને મળવું હોય તેમાંથી બીજાને આપવું; લાંચ આપવી; ચટાડવું.

ખવળવું, કિં અં [સં. કુમ્] ભોંય અથવા ગિલાના ઉપર આમતેમ ગડાવવું; આજોટવું. (૨) ખલવું; વલવું. - ધવડવું; ધસવું. (૩) લાલવું; હોળાવું; ખળખળા કરવું.

ખવાઈવું, કિં અં બેલથી કે અળણતાં

ખવાવું. (૨) કાટથી, સરાથી અથવા કીટથી નાચ પામવું; ધડી નવું; ઓછું થઈ નવું; ક્ષીણથવું; ખવાવું. (૩) ખરીને ગરી નવું; જરૂર થઈ નવું; સડીને બગડી નવું.

ખવાઈવું, કિં સં ખવડાવવું જુઓ.

ખવાળ, પું [અ. રોષ] સ્વપ્ન; સ્વપ્ન; માર્ણ; ખવાળ.

ખવાણું, કિં અં ખાઈ લાકાવું; જમાવું. :- હવે એનાથી ખવાણું નથી. (૨) કોઈ જાતના વિકારથી વસ્તુઓનું ક્ષીણ કે જરૂર થઈ નવું. :- ક્ષયરોગીનાં ફેફસાં ખવાઈ જાય તે મરણ પામે છે. (૩) દુરુપયોગ થવો; ખરચાઈ કે લુંટાઈને ખતમ થઈ જવું. :- લાખોનો ખજાનો ખવાયો ત્યાં મુંઝી ખખર પડી નહિ.

ખવાસ, પું [અ.] પદાર્થનો જે ધર્મ કિંવા ગુણ તે; સ્વભાવ; પ્રકૃતિ; ખાસિયત, (૨) મોટા માણસનો અનુચર; હજુરિયો; દાસ; સેવક. (૩) રજવાડી સેવકોની એક જાત.

ખવાસણ, સ્ત્રી મોટા ઘરની સ્ત્રીઓ અને રાણીઓની અનુચારિકા; દાસી; પરિચારિકા. (૨) ખવાસની સ્ત્રી તે. (૩) ખવાસ જાત અથવા કોમની હરકોઈ એક સ્ત્રી તે.

ખવારી, સ્ત્રી પરિચારિકા; દાસી. ઉં લલિતા વિદ્યાખા જે ખવાસીરે. પ્રેમાનંદ.

ખવીસ, (ખવીસ) પું [અ.] અવગતિયો થયેલો અનાર્થ જુત; મરણ પછી પિસાય થયો હોય તે; જળરો ને માથા વગરનો પિંધાય. (૨) ભય ઉત્પન્ન થાય એવી આકૃતિનો ગિયામણો અને જળરજ્જત માણસ; રાક્ષસ.

ખશિયાણું, વિં કોઈ એક કાર્ય કરવા જતાં છુટું પડી ગયેલું; છોળું પડી ગયેલું; માનભંગ થયેલું; શીકું; ખટ. ખબટ, વિં [સં. કણ] દુઃખી થયેલું; કટ. પ્રામેલું. (૨) છોળું; શરમિંદું; વીકું; છુટું પડ્યું હોય એવું; અંખવાણું.

ખબટપડવું, કિં અં આનંદમં થવું; ઝંખ-
વાણા પડી જવું.

ખસ, સ્ત્રીં [સં. સ્વસ] હાથનાં આંગળાં અને
ખેવનોમાં થતો ઘોળા પરના ફેલાવાળો એક
ચેપી તથા રોગ; ખણુજનો રોગ; ખુજલી.

ખસ, સ્ત્રીં વીરણુ નામની વનસ્પતિનાં સુગંધી-
દાર મૂળિયાં; વીરણુના વાળા; વાળો. વીરણુ
ખસની ટટીએ અને પંખા વગેરે અને
છે અને તે પાણી છાંટવાથી સુગંધી સાથે
હકક આપે છે.

ખસકો, પુંં ખાંચો; ખચકો; ખસરકો.

ખસખસ, સ્ત્રીં [સં. સ્વસ] જેની ખેતી
થાય છે એવો એક વનસ્પતિ રોગો.
ધરાન અને હિંદમા ખસખસતું વાવેતર
થાય છે. (૨) ખસખસના રોપાનાં રાજ-
ગરા જેવાં જે ઝીણાં અને ઘોળાં ખી તે.
ખસખસના રોપાનાં કપાસના જેવાં જિંડવાં
રોપા ઉપર હોય ત્યારે સાંજના તેની ઉપર
કાપા મૂકવામાં આવે છે. એ કાપામાંથી
રસ નીકળીને ફરી જાય છે. એને જિંડવા
ઉપરથી ઉઠરડી લઈ મૂકવાતાં તે કાળો
રતુમડો થાય છે. આને અરીણુ કહે છે.
અરીણુ ફેરી અને ડેરી છે. સિદ્ધપુર તરફ
હજી એની ખેતી થાય છે. જિંડવાંમાંથી
જે ઘોળાં ખી નીકળે છે તે ખસખસ
કહેવાય છે. એને પીણતાં તેમાંથી તેજ
ખણુ નીકળે છે. સુકાં જિંડવાં પોસના
ડોણ કહેવાય છે.

ખસખસિયું, વિં ખસખસના જેવા રંગનું.
(૨) ખસખસના ઢાણા જેવું ઝીણું; ખસખસ
જેવું; નાણુક અથવા બારીક બાત તેમજ
વસ્તુ ઘાટ વગેરે.

ખસકકસક, વિં દીકું ને ખેંચાવું; ધસકાવું.
હોય એવું; લડાયકું; તણાવું; ભોંય ઉપર
પ્રવાહિતે જવું (૨) અં ખેતમં, દીકા

નેડાને લીધે પગ ખેંચીને ચલાવું હોય
તેમ; રગડગડ; જેમતેમ.

ખસતું, વિં આણું; દૂર; વેગળું. કિં પ્રં
ખસતું કરવું=દૂર કરવું; ડાણું કરવું; મનથી
ઉતારી નાખવું; અળખામણું કરવું; વેગળું
કરવું; ખસેડવું. ખસતું મૂકવું=આણું પાડુ
કરવું; રસ્તામાં અથડાય તેમ નહિ રાખવું;
ડેકાણે મૂકવું.

ખસખો, પું ખુશખો; સુગંધી; વાસ; પરિમળ.

ખસખોઈ, સ્ત્રીં [મ.] સુગંધી; ગંધ; વાસના.

ખસમ, પું [મ.] ખાવિંદ; ધણી; વર;
પતિ. (૨) રીતભાત; રહે; રહેણીકરણી.

ઉં ખસમ જૂલી ગયા સર્વે ખસકની, કર્મ
ને ધર્મ કર્યા પોણે પાને. ભોજોભગત.

ખસર, પું નિશાનીનો લીટો; આંકો; કપો;
ચિહ્ન.

ખસરકો, પું નિશાનીનો લીટો; આંકો; ખસરો.

(૨) ઉઝરડો; ધસરડો; ખસરડો.

ખસરવું, કિં અં એકજ ખેતરમાં જુદી જુદી
જાતનું વાવેતર કરવાને તેનાં ખાલાં એટલે
જ્યારા પાડવા; ભાગવું; વહેંચવું. (૨)
નિશાનીની રેખા કાઢવી, દોરવી તે; હઠ કરવી.

ખસરિયો, પું સુતારતું લાકડા ઉપર આંકો,
લીટી પાડવાનું ઝીણી આરવાણુ એક
હથિયાર.

ખસરો, પું આંકો; લીટો; કપો; નીક જેવી
લીટી; લાકડા ઉપર પાડેલો સ્વસ્તિક.

(૨) નિશાની; લીટા જેવું ચિહ્ન.

ખસડાલત, સ્ત્રીં [મ.] ખાસિયત, સ્વભાવ.
(૨) આદત; ટેવ.

ખસડી, સ્ત્રીં જું ખસડી. (૨) વિં જું
ખસિયું.

ખસડું, નં ધાસની ખાનડાનો જુદો તે;
સાધારણ (કામનું નકામનું મારું નાકું)
ધાસ તે; ખસણું. (૨) કસ્ટર; ધાસનું
કસ્ટર કે કચરો તે.

ખસવું, કિં અં [સં. કષ] સરીર ધસ-
રડીને આધા વસું; દૂર વસું; સરકવું;
સ્થાન બદલ થવું; એક ઠેકાણેથી બીજે
ઠેકાણે વસું. (૨) શંસા ગેયમાંથી નીકળી
વસું. ખસીવસું=દૂર થઈ વસું અગમ્યા
થઈ વસું. છટી-સરકી-વસું. (૩) ઠેકાણે
નહિ રહેવું :- મિલન ખસી ગયો. (૪)
છટી વસું. :- મન ખસી ગયું. (૫)
લપસી વસું.

ખસિયું, વિં ખસવાળું. (૨) ખસખસના રંગવું.
ખસી, (ખાસી) વિં જેના ઘણુ કાપી
નાંખેલા હોય એવું; જેના વીર્યોત્પાદક
- અવયવો કાપી નાંખેલા હોય એવું. (પોડા-
ખજદ વગેરે)

ખસુસ, અં [અ. સસમ] વરસ; અવશ્ય;
નક્કી; નિત્રે; ખામોખામ; ખચીત.

ખસુસન, અં વરસ; નક્કી; ખામુખા; ખસુસ.

ખસેડવું, કિં સં એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે
લઈ મકવું; દૂર કરવું; ફેરવવું.

ખસોટી, સ્ત્રીં કમ્મરે પહેરેલા કપડાની ગેટમાં
કંઈ રાખવાની ખેલ તે; ઓટી.

ખસોટે, અં કમ્મરે; (કમ્મરની ઓટીએ)
કેડે; ઓટીએ. :- દાખડી ખસોટે ખોસ. નર્મ.

ખસોરવું, જું ખસેડવું.

ખસ્ત, (સ્તા) વિં [અ. સસ્તા] ખાગેલું;
વેરણખેતણ થઈ ગયેલું હોય એવું. (૨)
અં છેકળ; તદન. (ખરાળ ખસ્ત-સ્તા)

ખળ, વિં [સં સળ] ધૂત; સકં; દોંવું; લુઝું;
કપટી.

ખળકવું, કિં અં ખળખળવું; ખડખડવું;
ખરકલાબંધ વસ્તુઓનો એક બીજને અથ-
વાથી અવાજ થવો. ઉં ખળકે કંકણને
કરચુડી. ગોવિંદ. (૨) સાકં દેખાવું; જોખવું;
ગુણોભિત લાગવું. ઉં બાદરે ભવન પાંચમે
ખળકે ઢિંદોળાખાંટ. રત્નો.

ખળકો, પું નેરબેર વહી જતો પાણીનો જલો.
ખજળ એવો અવાજ કરી મોટા જવામાંથી
જુલો પડી વહેતો પાણીના અમુક જવાનો
પ્રવાહ. રેલને પહેલે ખજળે જહેરમાં પાણી
પેસી ગયું. (૨) પાણીનો મોટો મોત્તો;
તરંગ; પ્રવાહ. (૩) જલો; સમુદ્ર; જપાટો.
:- લક્ષ્મીનો એક એવો ખજળો આવ્યો કે
તે તો એકદમ રંકતો રાય બની ગયો.

ખજખજ, સ્ત્રીં પાણીના વહનથી થતો
અવાજ તે; પાણીના વહેવાથી અથવા
ઉછળવાથી થતો અવાજ તે; ખજમ-
જાટ. (૨) અં અટક્યા વગર વહેતું હોય
તેમ. (પાણી)

ખજખજવું, વિં ધણું ગરમ થવાથી ખજ-
ખજ એવો અવાજ કરતું; ઉછળવું; ઉછળવું.
(પાણી-પ્રવાહી)

ખજખજવું, કિં અં ધણું ગરમ થવાથી
અને ઉતાવળે વહેવાથી પાણીનું ખોલવું;
ધણું ઉછળવું; ખખજવું. (૨) બાંધાવું હાડી
ઉડવું; સંધિખંધનું દીલા થઈ વસું; છૂંટું
થઈ જવું.

ખજખજાર, પું ખજખજ એવો જે અવાજ
તે; ખજખજ. પહાડી ઢાળવાળા પ્રદેશમાંથી
કંકરજોમાં થઈને વહેતાં નદી નાળાંના
પ્રવાહનો જે અવાજ તે. સડસડાટ.

ખજતા, સ્ત્રીં [સં.] ખજપણું; ધૂતતા;
દોંગાઈ; લુઝ્યાઈ; સકંતા.

ખજપણું, નં ધૂતપણું; દોંગાઈ; લુઝ્યાઈ;
ખજતા.

ખજલળ, સ્ત્રીં ખજમખવું તે; હાલવું; ગડખા
થવી તે, ઉથલપાયલ; દોડધામ, ધમ્મા-
ચકડી; ધમાલ; ઘોંઘાટ; તોફાન.

ખજલળવું, કિં અં નીચું ઉચું, ડગુનચું
થઈ જવું; હાલી ઉડવું; ઉથલપાયલ થઈ
રહેવું; તોશન થવું. ખજમખી જવું=કામી

ઉઠવું (એવો કાટકો થયો કે મોટી હને-
લીઓ ખળભળી ગઇ. (૨) જીવ ઉઠ્યો થયો;
ડરી કપી જવું. ચાલુક્યની નીતિએ આખું
મગધ ખળભળી ઉઠ્યું. (૩) ગભરાઇ જવું.

ખળભળાટ, પું. ભય કે ઉરકેરણીથી થયેલી
અસર તે; વ્યાકુલતા; ઉદ્વેગ; મનનો
ગભરાટ; ઉદયપાથલ; મંદોભ; ઉરકેરણી;
ધોંધાટ.

ખળવું, કિં. અં. અચકાવું; યોભવું; અંધ
પડવું; અટકવું. (૨) ખેળ ચલાવવી; લખો-
ટવું; છુટવું.

ખળાવવું, કિં. પ્રેં. ખળે એમ કરાવવું;
અચકાવરાવવું; યોભાવવું; અટકાવવું. (૨)
ખેળ ચલાવરાવવી; છુટાવવું.

ખળાવાડ, સ્ત્રીં. ખળાં કરવાની જગા તે;
ખરાવાડ.

ખળી, સ્ત્રીં. [સં. જલિંજી] જ્યાં અનાજને
ખંખેરી સાફ કરી લેવામાં આવતું હોય
તે જગા. (૨) કડોળની ઘળ કરવાની
જગા. :- ઘાળની ખળી.

ખળી, નં. [સં. જલ્લ] ખેતરમાં (સીમમાં)
અથવા ગામના પાદરના વાડામાં કણસ-
લાંમાંથી અનાજ ખંખેરી લેવાને સાફ કરેલી
જગા તે; ખળી. (૨) ખળામાંથી દાનમાં
જે અનાજ અપાય છે તે. કિં. પ્રં. ખળાં
માગવાં=જ્યાં જ્યાં ખળાં હોય ત્યાં ત્યાં જઈ
અનાજની ભીખ માગવી.

ખંખ, (ખંખ) નિં. ખાલી; પોકળ; જેની
અંદર કંઈ સરવ હોય નહિ એવું; ખોખા
જેવું. ત્યાં એક ઘરડો ખંખ સિંહ રહેતો
હતો. (૨) પું. ખદલો વાળવો તે; વેરની
લાગણી તૃપ કરવી તે; લાજ કાઢવી તે.
નાદીરશાહે રણમાં યુએલા મુસલમાનોની
સંખ્યાનો શહેરમાં પેસી ગરીબ ડેવતથી
ખંખ વાળ્યો. ખંખ.

ખંખરોટવું, (ખાંખરોટવું) કિં. સં. જરા

જરા ચોપડવું; જરા જરા લગાડવું. રોટલી
રોટલા ઉપર થોડું ધી તેલ ચોપડવું.

ખંખળાવવું, કિં. સં. પાણીમાં ઝાટકીને ધોઈ
નાખવું; ઘણા પાણીથી ધોવું; ખંખાળવું.

ખંખાર, પું. ખંખારો; ખુંખારો. (૨) હણ-
હણાટ; હેપારવ.

ખંખારવું, કિં. અં. [સં. જલ્] ગળું સાફ કરવા
અથવા કોઈને કોઈ ખાખતની ચેતવણી
આપવા જળામાંથી ધસાતો અવાજ કરવો.
(૨) ઘોડાનું બોલવું; હણહણવું.

ખંખારો, પું. ખંખાર; ખુંખારો; ખુંખારવું તે.

ખંખાળવું, કિં. સં. [સં. જલ્=ધોવું] પાણી-
માં ઝાટકી ઝીકીને ધોવું; પાણી રેડતા જવું
અને ઝાટકવું એમ કરીને ધોવું; અખંખાળીને
ધોવું.

ખંખેરવું, કિં. સં. [સં. જલ્] ઝાટકવું; ખેરવી
પાડવું; ઉગાડી મૂકવું; આપડવું. (૨) કપકો
દેવો; ધમકાવવું; ઉધડું લેવું.

ખંખોદ, સ્ત્રીં. કોઈની પાછળ પડી ખંતથી તેના
હોપ શોધવા તે; ખણખોદ.

ખંખેરવું, કિં. સં. [સં. જલ્+વિ=વેરાવું]
જોરથી ખેરવું; જળતા લાકડાને ખંખેરવું;
મંદોરવું; દેવતાને જાત્ર કરવો. (૨) વેરી
નાંખવું; ગમે ત્યાંનું ગમે ત્યાં કરી મેલવું.
(૩) નખથી ખોતરવું-પસવું.

ખંખોળાવું, કિં. સં. એક વસ્તુ શોધતાં બીજી
વસ્તુઓને આમ તેમ કરી નાંખવી; ખુણે
ખોચે શોધવું; જોવું; ટુંડવું; ખાંખાખોળા
કરવા. (૨) ઘણા પાણીમાં ઝાપડીને ધોવું.

ખંખોળા-યાં, ખાંખાખોળા કરવા તે; શોધવું
તે; શંકાં મારવાં તે.

ખંખોળિયાં, નં. અભિવેકની માફક માથા
ઉપર ખૂબ પાણી રેડવું તે; ખૂબ પાણીથી
નહાવું તે. ત્રણચાર વર્ષના છોકરાને નવ-

રાવતાં તેની મા આ શબ્દ બોલે છે.
:-ખંખોળિયાં મામાનાં મોળિયાં. નર્મ.

ખંગ, (ખદંગ) પું. દળલો; રાશિ. (૨) ખદલો.
વેર લેવું તે; ખંત. (૩) વિં. લુલું; લંગડું.
ખંગાળણું, કિં સં પાણીમાં હવાવી ધોલું;
કોગળા કરવા; મોઢામાં પાણી લઈ હવા-
વીને કાઢી નાંખવું.

ખંચાણું, (ખચાણું) કિં અં અચકાણું;
આચકો આવો; ખમચાણું. (૨) શરમને
લીધે પાછા ફરવું; લજવાણું; આસંકાણું.

ખંજ, વિં [સં.] લંગડું; લુલું; ખોડું; પગ
ખોડવાનું હોય એવું.

ખંજન, નં [સં.] એક જાતનું પંખી. આ
પંખીની પુંછડી લાંબી અને ઉભી હોય છે
અને તે આમ તેમ હાલ્યા કરે છે; દીવા-
ળીનો ઘોસ્સો. ખંજનની ચંચળતા ઉપરથી
સ્ત્રીઓની આંખને એની ઉપમા આપવામાં
આવે છે. :- ખંજનલોચના. (૨) હસતાં
હસતાં ગાલમાં જે ખાડો પડે છે તે. :-
એને ગાલે ખંજન પડતાં.

ખંજર, નં [અ.] બે તરફ ધારવાળું વાંકું અને
ખારે એક હથિયાર; જમૈયા. જમૈયા
અથવા કટારના કરતાં ખંજર મોટું હોય છે.
ખંજરી, સ્ત્રીં યુધ્ધરીઓવાળી નગરી; ઢાલ-
કડી; નાની ડર.

ખંજવાળ, સ્ત્રીં ખણજ આવરી તે; ખણજ;
મેળ; વહુર. (૨) જેમાં ખણજ આવ્યા કરે
એવો એક જાતનો રોગ; લુખસ; ચુંટ.
ખંજવાળણું, કિં અં [સં. સ્ત્ર.] ચામડી ઉપર
નખથી ખણવું; વહુરવું; લાથ ફેરવવો.

ખંગાછંદ, પું એક જાતના માત્રામેળછંદ; રાગો.
ખંજરી, સ્ત્રીં જુનું ખંજરી.

ખંજળણું, કિં અં ખણવું; વહુરવું; પંખા-
ણવું; લાથ ફેરવવો.

ખંડ, (ખણ્ડ) પું [સં. સ્ત્ર.] ભાગ;
કકડો; અંદા. ઉં નંદુંવર પલ્લુ નામ જો
તો નિહવા કરું સતખંડ. દયારામ. (૨)
પ્રકરણ; ભાગ. (૩) ચોળી ધાય એટલો
કપડાનો કકડો તે; રેતો. (૪) ખાડું;
ભાગ. (૫) ઘરનો જે એક એક ભાગ
તે; ઓરડો, (૬) પૃથ્વીના મોટા મોટા
ભૂમિ ભાગમાંનો દરેક. યુરોપ, એશિયા;
આફ્રિકા, અમેરિકા, વગેરે. (૭) વિં
વિભાગી; એક ભાગ હોય તેવું; આડ.
ખંડકાવ્ય; ખંડકથા. કિં પ્રં ખંડ પાડવા
ખાનાં કરવા; આંતર ભરીને વિભાગ કરવા.

ખંડણી, સ્ત્રીં મોટું રાજ્ય પોતાના તાબાના
નાના રાજ્ય પાસેથી ઉપરીપણાનો જે હિસ્સો
લે છે તે; ચોથાઈ; ચોથ; 'પાસદાલો';
ખિરાજ; કર.

ખંડન, (ખણન) નં [સં.] ભાગવું, ઉઘ-
લાવી કે ઉઘડાવી નાંખવું તે; તોડી પાડવું,
ઝાટકવું કિંવા હરાવવું તે. ઉત્થાપન; રદિયો.
કિં પ્રં ખંડન કરવું=તોડી-ઉઘડાવી નાંખવું;
રદિયો આપવો. માન ખંડન=માન બંગ.

ખંડનીય, વિં [સં.] ખંડન કરવા જેવું;
તોડી ઉઘડાવી નાંખવા જેવું.

ખંડપરશુ, પું [સં.] શિવ; શંકર; મહાદેવ;
શલી. જેમના હથિયારમાં ખંડ ભાગ
છે એવા; ત્રણ ખંડ કે ફળાંવાળા પરશુ
હથિયારવાળા તે.

ખંડણું, કિં સં કિંમત હરાવવી; આંકવું;
આંક પાડવો. (૨) ઉચક ઉઘડું સામડું
હરાવવું. (૩) માગતા લહેણમાં અચુક
કિંમતે આપવું અથવા લઈ લેવું.

ખંડાખંડી, સ્ત્રીં એક બીજાથી ખંડાવું તે;
બીડાબીડ; ગીરદી; ધમધમ્મા; કચરાકચરી.

ખંડાવવું, કિં સં કોષ ખાંડે તેમ કરવું;
કચરાવવું; ભગાવવું; છોડાં ઉખડાવવાં.

ખડાવુ, કિં અં કચરાવુ, લુકે થવો ભાગી
જવુ (૨) પીડાવુ, બીડાબીડ - ગીઠદીની
હેરાન થવુ (૩) મુકસોન આપવુ

ખડિત, નિં [સ] ભાગેલુ, દ્રેટુ ખા

ખડિતા, સ્ત્રીં [સ] જેની વાગણી દુખા
થલી હાય એની, પોતાના મુખમા ખીડીએ
ભાગ પડાવ્યાવી રિમાયેના નાચિકા (કાવ્ય
રાત્ર પ્રમાણે) સપત્નીને ત્યા રહી આવેના
પતિને બેઠ ખિન થયેલી-માણા માનતી
નાચિકા ઉં રાતનાડી યેની મગેજે જાગ્યા,
આગાશીએ જા આગમન જેના જોન
મોહના નાચિકા

ખડિયું, નિં ખડાવી આપવુ હાય એવુ, નામે
દાગ, મોટા રાવ્યના રક્ષણ નીચેનુ -ખડિયુ
નવ્ય (૨) ભાગેલુ, દ્રેટુ હાય એવુ
ખડિત

ખડિયેર, નં [સ સ્ખરિત] ખડિત થઇ
ગયેલી ધમારતોના જે અનુગ્રેષ ૧૮૬૧
વગેરે તે, જુના પડી ગયેલા મકાન ઘર
વગેરે તે, ખડેર ઘરનુ મોજુ

ખડી, નિં રહેવાસી, રહેનાર -વનખડી=વનમા
રહેનાર

ખડીઆપલુ, કિં સં જથામધ માન ઓગી
કિમ્મતે આપરો (૨) દેવા જે અમુક
કિમ્મત ઠરાવીને વગ્નુ આપની પતાવડ

ખડીનાખલુ, કિં નં જથામધ માલ સામગી
ઉચક કિમ્મત ધરાવીને લઇ મેવો તે (૨)
માગતા જે વચ કિમ્મતે અમુક વગ્નુ
ખરીદી લેની

ખડીવાળાવુ, કિં મં ખડી આપવુ માડી
વાળાવુ (૨) અમુક 'તુ લાટ' અમુક
માન કે વગ્નુની ઉચક કિમ્મતે પતાવી
દેવુ તે

ખડીલેવુ, જુનું ખડી રાખવુ

ખડું, નિં ભાગેલુ દ્રેટુ ખા

ખડેર, નં ગિર અમના રી ગયા પછી

(ખળી ગયા પગી) ખાડી-ભાગી કે દ્રેટી
સ્મારતની જે નિશાનીએ રહેલા હાય તે
જગા, મકાનના પાયા ૧૮૬૧ અવશેષ
ભોય ઉં જે જે નોમત વાગતી x x
ખડેર થઇ તે ખાલી પડ્યા કાળા હે છે
કાળા પ્રા કા

ખંત, સ્ત્રીં પાળી લાખ્યા રહીતુ તે ધ્યાન
અને જિસાહવી મન્યા રહેતુ તે (૨)
કાળા, આનક (૩) કટાળો, ગીઠ, ચીઠ
ખૂતી, નિં (ખન+ધ=નાય) ખતીલુ, આનક
દાન કાળા નખના

ખતીલુ, નિં પગાડે લાગુ રતનાર આનકદાગ,
ખતનાયુ

ખતેપડવુ, કિં અં પગવાડે લાગવુ, પુઠે
પડવુ, ડડો લેવો. (૨) આનક મખની
(૩) જૂન જોલ્યા કરેના ખણખોજ કરેની.

ખંદકં, ખડુ, જુનું ખધાધ-ખધુ
ખધાન, સ્ત્રીં લુ-આધ દાગાધ ગખાશ
(૨) લાડ ખાર (મસ્કરીમા પલુ આ
રામ વપરાય છે નમ)

ખધુ, નિં [વ સ્થા] ખધાધ કરનાર, ઠંગાડુ,
પહોવેતુ પકુ.

ખધેરલો, જુનું [સ સ્કન્ધ=ખજો] ખજો
ખાધ, ગરદન અને ખજા વચેનો ભાગ.
ખપાલી-ખી, સ્ત્રીં ખેતતુ એ જોખાર
પજેલી

ખખ, (ખખ) જુનું [સ. સ્તમ્મ] થાખતો,
ખા

ખલાતાં, નિં ખનાતતુ ખખાતના અનેલુ,
ખખાતને નગુ (૨) ખનાતતુ ગદનામી

ખખો, જુનું ખમા, મધ ખાધ

ખા, અં પેતો જા કાદમદા (નારલુ કાન
કરના જતા વ્યારે માણુમ પાડા પડે જ
ત્યારે વારના તેને ટાણો આરતા આ રામ
સપરે છે)

ખાડ, સ્ત્રીં [સ સ્થિ] જોડાને ખનાવેલી
કડી નીચ નાથા ખાગ ખાપુ (૨)

રાવતાં તેની મા આ સજ્જ બોલે છે.
:-ખંખોળિયાં મામાનાં મોળિયાં. નર્મ.

ખંગ, (ખદંગ) પું. ટંગલો; રાશિ. (૨) ખદ્દો.
વેર લેવું તે; ખંત. (૩) વિં. લુલું; લંગડું.

ખંગાળવું, કિં. સં. પાણીમાં હલાવી ધોવું;
ઢોગળા કરવા; મોઢામાં પાણી લઈ હલા-
વીને કાઢી નાંખવું.

ખંચાવું, (ખચાવું) કિં. અં. અચકાવું;
આચકો ખાવો; ખમચાવું. (૨) શરમને
લીધે પાછા ફરવું; લજવાવું; આચંકાવું.

ખંજ, વિં. [સં.] કંમડ; લુલું; ખોલું; પગે
ખોડવાનું હોય એવું.

ખંજન, નં. [સં.] એક જાતનું પંખી. આ
પંખીની પુંછડી લાંબી અને ઉભી હોય છે
અને તે આમ તેમ હાલ્યા કરે છે; દીવા-
ળીનો ઘોલ્લો. ખંજનની ચંચળતા ઉપરથી
સ્ત્રીઓની આંખને એની ઉપમા આપવામાં
આવે છે. :- ખંજનઘોલના. (૨) હસતાં
હસતાં ગાલનાં જે ખાડો પડે છે તે. :-
એને ગાલે ખંજન પડતાં.

ખંજર, નં. [મ.] એ તરફ ધારવાળું વાંકું અને
ભારે એક હથિયાર; જમૈયો. જમૈયા
અથવા કટારના કરતાં ખંજર મોટું હોય છે.

ખંજરી, સ્ત્રી. છુધરીઆવાળા નગારી; ઢોલ-
કડી; નાની ડર.

ખંજવાળ, સ્ત્રી. ખજુજ આવથી તે; ખજુજ;
ચેળ; વહુર. (૨) જેમાં ખજુજ આવ્યા કરે
એવો એક જાતનો રોગ; લુખસ; ચુંટ.

ખંજવાળવું, કિં. અં. [સં. સ્ત્ર.] ચામડી ઉપર
નખથી ખજુજ; વજુરવું; હાથ ફેરવવો.

ખંજાંદ, પું. એક જાતના માત્રામેળછંદો; રાગો.
ખંજરી, સ્ત્રી. જુનું ખંજરી.

ખંજોળવું, કિં. અં. ખજુજ; વહુરવું; પંપા-
ળવું; હાથ ફેરવવો.

ખંડ, (ખદ) પું. [સં. સ્ત્ર.] ભાગ;
કટકો; અંશ. ઉં નંદકુંવર પણ નામ વ્તે
તો ગિહવા કરું ચતખંડ. દયારામ. (૨)
પ્રકરણ; ખાખ. (૩) ચોળી થાય એટલો
કપડાનો કટકો તે; રેળો. (૪) ખાતું;
ભાગ. (૫) ઘરનો જે એક એક ભાગ
તે; ચોરડો, (૬) પૃથ્વીના મોટા મોટા
ભૂમિ ભાગમાંનો દરેક. યુરોપ, એશિયા;
આફ્રિકા, અમેરિકા, વગેરે. (૭) વિં.
વિભાગી; એક ભાગ હોય તેવું; આડ.
ખંડાવ્ય; ખંડકથા. કિં. પ્રં. ખંડ પાડવાં
ખાનાં કરવાં; આંતરા ભરીને વિભાગ કરવા.

ખંડણી, સ્ત્રી. મોટું રાજ્ય પોતાના તાખાના
નાના રાજ્ય પાસેથી ઉપરીપણાનો જે હિસ્સો
લે છે તે; ચોથાઈ; ચોથ; પાસદાણો;
ખિરાજ; કર.

ખંડન, (ખદન) નં. [સં.] ભાગવું, કિ-
લાવી કે ઉડાવવી નાંખવું તે; તોડી પાડવું,
ઝટકવું કિંવા હરાવવું તે. કથાપન; સંદેશો.
કિં. પ્રં. ખંડન કરવું=તોડી-કિચકાવી નાંખવું;
સંદેશો આપવો. માન ખંડન=માન બેંગ.

ખંડનીય, વિં. [સં.] ખંડન કરવા જેવું;
તોડી ઉડાવવી નાંખવા જેવું.

ખંડપરશુ, પું. [સં.] શિવ; શંકર; મહાદેવ;
શલી. જેમના હથિયારમાં ખંડ ભાગ
છે એવા; ત્રણ ખંડ કે ફળાંવાળા પરશુ
હથિયારવાળા તે.

ખંડવું, કિં. સં. કિંમત હરાવવી; આંકવું;
આંક પાડવો. (૨) ઉચક ઉધકું સાવકું
હરાવવું. (૩) માગતા લહેણમાં અચુક
કિંમતે આપવું અથવા લઈ લેવું.

ખંડાખંડી, સ્ત્રી. એક બીજની ખંડાવું તે;
બીડાબીડ; ગીરદી; ધમ્મધમ્મા; ક્યરાક્યરી.

ખંડાવવું, કિં. સં. કોઈ ખાંડે તેમ કરવું;
કચાવવું; ભગાવવું; છોડાં ઉપડાવવું.

ખંડાવું, કિં અં કચરાવું; ભુકા થવો; ભાગી
વળું. (૨) પીડાવું; બીડાબીડ કે ગીરદીથી
હેરાન થવું. (૩) નુકસાન આવવું.

ખંડિત, વિં [સં.] ભાગેલું; ટૂટેલું; ખાંડું.

ખંડિતા, સ્ત્રીં [સં.] જેની લાગણી દુખા-
યેલી હોય એવી, પોતાના સુખમાં ખીજાએ
ભાગ પડાવ્યાથી રિસાયેલી નાયિકા. (કાવ્ય
શાસ્ત્ર પ્રમાણે) સપત્નીને ત્યાં રહી આવેલા
પતિને જોઈ ખિન્ન થયેલી-મહેણાં ભારતી
નાયિકા. ઉં સતલડી કોની સંજેરે જાગ્યા;
આંગણીએ કિભા આગસં જેવા ખોલ
ખોલનાર નાયિકા.

ખંડિયું, વિં ખંડણી આપવું હોય એવું; તાજે-
દાર; મોટા રાજ્યના રક્ષણ નીચેનું:-ખંડિયું
રાજ્ય (૨) ભાગેલું; ટૂટેલું હોય એવું;
ખંડિત.

ખંડિયેર, નં [સં. જાળિયેર] ખંડિત થઈ
ગયેલી ધમારતોનાં જે અવશ્ય કોટડાં
વગેરે તે; જુનાં પડી ગયેલાં મકાન ધર
વગેરે તે; ખંડેર; ધરનું ખોખું.

ખંડી, વિં રહેવાસી; રહેનાર. :-વનખંડી=વનમાં
રહેનાર.

ખંડીઆપવું, કિં સં જથ્થામંથ માલ ઓછી
કિંમતે આપવો. (૨) દેવાં પેટે અમુક
કિંમત દરાવીને વસ્તુ આપવી; પતાવવું.

ખંડીરાખવું, કિં સં જથ્થામંથ માલ સામટી
ઉચક કિંમત દરાવીને લઈ લેવો તે. (૨)
માગતા પેટે ઉચક કિંમતે અમુક વસ્તુ
ખરીદી લેવી.

ખંડીવાળવું, કિં સં ખંડી આપવું; ખાંડી
વાળવું. (૨) અમુક દેવું લહેણું અમુક
માલ કે વસ્તુની ઉચક કિંમતે પતાવી
દેવું તે.

ખંડીલેવું, જું ખંડી રાખવું.

ખંડે, વિં ભાગેલું; ટૂટેલું; ખાંડું.

ખંડેર, નં ખંડિયેર; અમલો પડી ગયા પછી

(જળી ગયા પછી) ખાંડી-ભાગી કે ટૂટી
ધમારતની જે નિશાનીઓ રહેલી હોય તે
વગ્યા; મકાનના પાયા કોટડાં કે અવશેષ
ભોંય. ઉં જે ઘેર નોખત વાગતી x x
ખંડેર થઈ તે ખાલી પડ્યાં, કાળા જે છે
કાળજી. પ્રા. કા.

ખંત, સ્ત્રીં પાછળ લાગ્યા રહેવું તે; ધ્યાન
અને ઉત્સાહથી મગ્યા રહેવું તે. (૨)

કાળજી; ચાનક. (૩) દંડાળો; છીટ; ચીદ.

ખંતી, વિં (ખંત+છ=વાળું) ખંતીલું; ચાનક-
દાર; કાળજી રાખનાર.

ખંતીલું, વિં પછવાડે લાગુ રહેનાર; ચાનકદાર;
ખંતવાળું.

ખંતેપડવું, કિં અં પછવાડે લાગવું; પુંકે
પડવું; કોડો લેવો. (૨) ચાનક રાખવી.
(૩) ભૂલ જોભ્યા કરવી; ખણખોજ કરવી.

ખંદાઈ, ખંદું, જું ખંધાઈ-ખંધું.

ખંધાઈ, સ્ત્રીં જુઝ્યાઈ; દોંગાઈ; દગળાઈ.
(૨) લાડ; પ્યાર. (મસ્કરીમાં પણ આ
શબ્દ વપરાય છે. નર્મ)

ખંધું, વિં [દે. જંધો] ખંધાઈ કરનાર; દગળું;
પહોચેલું; પકું.

ખંધોલો, પું [સં. સ્ત્રાજ્ય=ખંધો] ખંધો;
ખાંધ; ગરહન અને ખબા વગ્યેનો ભાગ.
ખંપાલી-ળી, સ્ત્રીં ખેડતવું ચંક ઓભાર;
ખંજેટી.

ખંખ, (ખખ) પું [સં. સ્ત્રાજ્ય] થાંખો;
ખાંગ.

ખંભાતી, વિં ખંભાતવું; ખંભાતમાં ખનેલું;
ખંભાતને ગમવું. (૨) ખંભાતનું રહેવાસી.

ખંભો, પું ખંભો; રંક; ખાંધ.

ખા, અં લેતો જ; કાદકાંદા. (વારેનું કામ
કરવા જતાં બ્યારે માણસ પાછો પેટે છે
ત્યારે વારનાર તેને ટાળે ખારતાં આ શબ્દ
વાપરે છે.)

ખાઈ, સ્ત્રીં [સં. જાન] ખોટીને ખનાવેલી
કડી નીક અચવા ખાટો; ખાન. (૨)

કાઠની બહાર ખેલેલી ખાડી; પરિખા; ચર.
(૩) ગામ કે શહેરનું પાણી વહેવડાવી
દેવાને કરેલી ઉંડી વાટ. (૪) [સં. સ્વાહ=
ખાવું પરથી ખાધ-ખાઇ] ખાવાનું તે;
ખાવાની વસ્તુ. (૨) જેમાંથી અથવા
જ્યાંથી ખાવાનું કે ખોરાકી મળતી હોય તે
વસ્તુ; સ્થાન ઇત્યાદિ, જે કંઈ ખાવાનું મળે
એવું તે; શુભરાતું સાધન; ખાવાપણું;
આશ્રયિકા; ખાધ. આઈ વહાલી કે ખાઈ.

ખાઇજવું, કિં ૨૦ [સં. સ્વાહ] ખાવું; જમવું.
જમી જવું. (૨) કાઇનું કંઈ લઇ તેને પાછું
નહિ આપવું; હજમ કરી જવું. (૩) મારવું;
સપડાવવું. (૪) નહિ ગણી મારવું; દરકાર
નહિ કરવી. (૫) ગણી જવું; નિરુત્તર રહેવું;
ખામોશ ખાવી. (૬) વગર હકે ગણી જવું;
ઉચાપત કરવું. (૭) વચમાં ભૂલી જવું;
પડવું મૂકી દેવું; છાડવું. (૮) કમાઇ જવું.

ખાઇજેવું, કિં ૨૦ આખવું; સ્વાદ લેવો;
નાંણી જેવું; કેવું છે, તે ખાઇને તપાસી
જેવું; પરીક્ષા કરવી.

ખાઇખીલેવું, કિં ૨૦ ભોગવવું; ઉપભોગ
કરવો; મોજ કરી લેવી. (૨) તૈયાર થવું;
પરવારવું; સમેટવું; અનુભવ કરી લેવો.
:-હવે ખાઇખી લીધું છે મરજી આજ
આવો કે કાળાંતરે, તેની મને ચિંતા નથી.

ખાઉ, વિં ૦ ખાનાર; સહન કરનાર:-લાંચખાઉ;
ધરાખખાઉ; ખાડખાઉ. રાજદની પાછળ
નંદાયા છે. :-ખાસગંખાઉ. (૨) ખાવાની
લજ્જતાવાળું; ઝુલ્હુશિત. (૩) ના ખાવાનું.

ખાઉકંઠ, ખાઉકણ, વિં ૦ ખાખા કરે એવું;
જેનું મન કમેશ ખાવા ઉપર જ રહેવું
હોય એવું; ખાઉકર. ગમે તે વખતે ગમે
તે વસ્તુ ખાઇ જવાની જ જેને ખાવાના
રવા કરતી હોય એવું; ઝુલ્હુશિત; અકસંતિયું.

ખાઉકી, સ્ત્રી ૦ ખાવાનું; ખોરાકી. (૨) ખાઇ
જવું તે; લાંચ રસવત લેવી તે; નાંચી

કાઠી ખાવું તે. કિં ૫૦ ખાઉકી કરતી=
થોડું થણું ખાવાનું કાઠનું; લાંચ રસવત કે
જુખી દલાલી તરીકે કંઈ કંઈ કાઠી ખાવું.
ખાઉખાઉ, અં ૦ જાણે ક્યારેને ખાઈજાઉં
એમ કરવું; અત્યંત જુલ્મનો, અત્યંત ખાઉ
ધરાપણનો વલોખાત. કિં ૫૦ ખાઉ-
ખાઉ કરવું=જાણે શું ખાઉ અને ક્યારે
ખાઉ, એમ ખાવાની આતુરતા દેખાડવી;
અત્યંત લુખાજવાપણું બતાવવું.

ખાઉધર, વિં ૦ ખાતાં ધરાય નહિ એવું; અક-
સંતિયું. (૨) લાંચિયું.

ખાઉપાત્ર, વિં ૦ ખાવાને યોગ્ય; ખાઉકી કરે
એવું; ખાઇ વ્યય એવું. ખાવાની દાનતાવાળું.

ખાએશ, સ્ત્રી ૦ [ફા] મરજી; ઇચ્છા; મન;
ખાવના; હેતુ; આસય; યત્તિ; વક્ષય.

ખાડ, સ્ત્રી ૦ [ફા] રાખ; ધળ; ધાતુની
રાખોડી; રસાયન; અર્થાત મારેલી ધાતુ.
(૨) નાશ; પાચમાલી.

ખાડકો, (ખાખડી) સ્ત્રી ૦ ખાટા મરવા; નાની
કેરીઓ; મરવા.

ખાડસાર, વિં ૦ [ફા. સ્વાહ-સાર=સરખું]
ખાખ જેવું; નરમ; તુચ્છ; ગરીબ; તાબેદાર;
અધીત; આગંકિત; વિનયી; વિવેકી. (૨)
ખામર; હલકું; અધમ; નીચું.

ખાકાન, પું ૦ [અ.] મોટો ઉપરી અધિકારી;
રાજ્ય; સુવત્તાન.

ખાકાની, વિં ૦ [ફા.] રાજ્યને લગતું; પાક-
શાહી; સુવત્તાની.

ખાકી, વિં ૦ [ફા.] ખાકના રંગનું; જેના
રંગ ખાખ રાખના જેવો હોય એવું; મેલું.

ખાખ, સ્ત્રી ૦ [ફા.] કોઈ પણ વસ્તુ, જળી
મવા પછી તેનો જે ભુકો અવશેષ રહે તે;
ખરમ; રાખોડી; શેલી. (૨) મારેલી ધાતુ.
કિં ૫૦ ખાખ થવું=જળીને ખરમ થઈ
જવું; અત્યંત અદેખાઈથી દુઃખી થવું.

ખાખર, પું ૦ [મં. અદેર] એક વનનું ઝાડ,

ખાખરો; પલાશ. આ ઝાડને ગોટાં અને ચીવટ પાંદડાં થાય છે અને તેનાં ગુળસાતમાં પડિયા પતરાળાં બને છે; એનાં ફૂલ કેમડાં કહેવાય છે. તે અંગારા જેવા લાલરંગનાં હોય છે. ૩૦ પ્ર૦ ખાખરની ખીસકોલી=કુસ્થાનમાં રહેનાર; જેમાં રસકસ કે સ્વાદ નહોય તેવા સ્થાનમાં રહેનાર અને તેવા સ્થાનમાં માત્ર એક વસ્તુજ નેણે નેણેલી હોય એવું અનનુભવી; અજાન. ૬૦ ખાખરની ખીસકોલી અંગદ સ્વાદ યું બળે સાકરનો. ખાખરી, સ્ત્રી૦ ભાખરી; શેકેલી રોટલી; નાનો ખાખરો. અંગારા ઉપર શેકીને બનાવેલી ધડની રોટલી. (૨) મુકો: તમાકુનાં સુકાઈ ગયેલાં કુમળાં પાંદડાં.

ખાખરો, પું૦ [સં. સદિર] પલાશ; ખાખર. (૨) અંગાર ઉપર શેકીને બનાવેલો ધડનો રોટલો.

ખાખસુસ, અ૦ ખસુસ; જરર; અચૂક; નક્કી; ખચીત; ખામુખા.

ખાખાવીખી, વિ૦ ધળધાણી; ઠેદી નાંખેલું; મુંથાયેલું; છિન્નભિન્ન; છુટું છુટું આમ તેમ લીખી નાંખેલું એવું. (૨) કુખી; હંરાન; પીડિત.

ખાખી, વિ૦ ખાખવાળું; ખાખ, રાખોડી જેવા રંગનું. (૨) કોરકું; જેની પાસે કંઈ પણ ન હોય એવું; ખાલી. :-ખાખીઅંગાળી. (૩) પું૦ શરીરે ખાખ ચોળનાર આવો; જોગી; ભસ્મ ધારણ કરનારો; વેરાગી. ૬૦ ખાખીવેરાગી કમળ થયા, વણજારારે. ખાખીપલટણુ=ખાખી રંગનો દરવેપ પહેરનારા સિપાઈઓની ટુકડી.

ખાખીઅંગાળી, પું૦ ખાલી ખીસાનો કકડ માણસ; દેખાવમાં સારો પણ જેની પાસે કશું ધન ન હોય એવો તે; ખાલી બનકો દેખાડનારો; ડાંડ; કોરડો.

ખાચર, પું૦ કાશીકોટ્ટની એક જાત, અટક, અને ક્રોમ.

ખાજ, ન૦ [સં. સ્વાદ] ખાવાની ચીજ; ખાવાનું; ભક્ષ. ૬૦ ખાજ ન શકતો ખાજ. ખાજલી, સ્ત્રી૦ જેની અંદર ખાલી જગા હોય એવી નાની કુંડાળી; જળાદાર પૂરી જેવી વસ્તુ; તંતુઓ અને તેનાં ગુંથળાં, જે પૃથ્વી અથવા હરકોઈ સપાટી ઉપર પથરાઈ રહ્યાં હોય તે.

ખાજલું, ન૦ અંદરથી ખાતી જળાદાર ચકરંડું; કુંડાળું; જોળાદાર પોચું તે જળાદાર જે તે; જાણું. ધરોનાં ખાજલાં અને જલેખીનાં ખાજલાં=ખોખાં.

ખાજવણી, સ્ત્રી૦ ખાજ; ખંજવાળ; ખુજલી.

ખાજું, ન૦ [સં. સ્વાદ] ખાવા જેવું એક પકવાણ; પુષ્કળ મેયણવાળી પોચી પૂરી.

ખાટ, સ્ત્રી૦ [સં. સ્વદ્વા] અંદર લટકાવી રાકાય એવો પાયાવાળો અથવા પાયા વગરનો પાટીનો ખાટલો તે; હિંચકાનો ખાટલો; છપરખાટ. (૨) ખાટવાનું; કાયદો. :-આ વેપારમાં કંઈ ખાટ નથી.

ખાટકી, પું૦ [સં. ગ્રાસિટ અથવા સ્વાચક=મારનાર] પશુઓને મારી તેના માંસનો વેપાર કરનાર; કસાર્થ; ગળકટ્ટા; સૈનિક. (૨) વિ૦ નિર્દય; દૂર; હિંસક; ધાતકી.

ખાટકીવારો, પું૦ જ્યાં ખાટકીઓ રહેતા હોય તે મહોલ્લો. (૨) જ્યાં પ્રાણીઓ મશાતાં હોય અને માંસ વેચાતું હોય તે જતો. (૩) ગંદવાડો; બંજવાડો. (૪) ક્લેશ કંકાસ અને માચુક થઈ રહેલી તે; દૂરતા ચાલવી તે.

ખાટલી, સ્ત્રી૦ [સં. સ્વદ્વા] નાનો ખાટલો; રોલકી; માંચી; પલંગડી. (૨) કાટડી; કરકડી; નનામી.

ખાટલો, પું૦ [સં. સ્વદ્વા] જમીનથી ઉચું રહે એવું પાયાવાળું પાટિયાં, પાટી કે દોરી ભરેલું અથવા નહિ ભરેલું લાકડાનું લંબ-ચોરસ મોકડું. રોલિયો; ચારપાઈ; માંચો; પલંગ. (૨) ગંદવાડ. :-ખાટનો ખાટલો.

સુવાવડો ખાટલો. કિં ૫૦ ખાટલે પડવું
= માંદા થવું. :-ખાટલે પડીએ ત્યારે કોણ
શીરો ખવડાવે ? વનરાજ આ. ખાટલો
આવવો=સુવાવડ આવવી. ૩૦ ૫૦ ખાટલા
વશ=ફડીને હરી હરી શકે નહિ એવું; બહુ
માંદું. અશક્ત; નિર્બળ. કહે ૦ ખાટલે મોટી
ખોટ કે ચોચો પાચો જ નહિ=એક એવો
મોટો ફુર્જી કે જેથી ખીંગા ગધા ગુણ
નિરર્થક ગણાય.

ખાટવું, કિં ૨૦ કાયલે મેળવવો; કમાવું; રળવું.
ખાટી જવું=લાભ મેળવી લેવો; નફો થવો;
કમાઈ જવું. (૨) કાવવું; પાર પડવું.

ખાટિયું, વિં ખટાશવાળું; જેમાં ખટાશ
આવેલી હોય એવું. (૨) નં દેરીને ખાટીને
અથવા ખીછ કોઈ ખાટી વસ્તુને ચોળીને
બનાવેલું ખટાશદાર ગેય; ચોળો: કદી. :-
દેરીનું ખાટિયું.

ખાટું, વિં સ્વાદે ખટાશવાળું; આંખટ; આમલી,
કાચી દેરી અને ખીછ વનરપતિઓના
દાંતને આંખાવી નાંખે એવા સ્વાદવાળું;
દહિં, સિંધુ, આમલી વગેરેના સ્વાદનું.
(૨) કચવાયેલું; દીલગીર થયેલું; આશા
ભંગ; મનનો ઉત્સાહ પડી ભાંગે એવું. કિં
૫૦ ખાટું થઈ જવું=મનની ઉતરી જવું;
અપ્રિય થવું; દીલ દુખાય એવું. ખાટુભોળું
થવું=બગડી જવું. :- એમાં યું ખાટુભોળું
થવાનું છે. ખાટુંબડસ=બહુ જ ખાટું.

ખાટુવડું, નં લક્ષમીદૂતના આગલા દિવસનું
જમણું; રાત્રિઆનું જમણું; છોકરો પરણ્યાની
ગાત.

ખાટોટી, સ્ત્રીં એક જાતની ખાટી બાજ.

ખાટ, પું [સં. સ્વાત] ખાટો; ખાઈ; કાતર;
ખાણું.

ખાટી, સ્ત્રીં [સં. સ્વાત] જમીન ખોદાઈ કે
ખાણીથી ખણાઈને લાંબો અને સાંકડો જે
રહેજો પડેલો હોય તે; દરિયાઈ મરતી-

ઓટનાં પાણી જે નદીનાળાંમાં આવ જ
કરતાં હોય તે ખાટી અથવા ખાટીઓ
કહેવાય છે. નાનો અને સાંકડો અખાત.

ખાડું, નં [સં. સ્વજ] બેંશોનું ટોળું; કાંડ.

ખાટો, પું [સં. સ્વાત] સપાટી ખોદાઈ, ભાગી
કે ટટીને થયેલું હડાણ તે; ખાણું; કાતર;
ગર્ન. (૨) નુકનાતી; ખોટ; ગેપ.

ખાણું, સ્ત્રીં [સં. સ્વજ] જમીનમાં ખોદેલો
ખાટો. :-ખાટીખાણું, કોણસાની ખાણું. (૨)
સપાટીમાં પડેલો ખાડો:-જરીમાં પડેલી ખાણું.
(૩) જમીન ખોદીને બનાવેલો પાકો ખાટો;
ભાંયર; ગર્ત; કાંડલો. :-દાણાની ખાણું.
(૪) જેમાંથી અમુક પુષ્કળ જથ્થાનું મળતું
રહે એવું કેકાણું; જેમાં અમુકની પુષ્કળતા
હોય તે. :-રત્નની ખાણું; સફરજીની ખાણું.
બંદાર; રાસિ; નિધિ. (૫) મજા; ઉત્પત્તિ
સ્થાન; યોગિ. (૬) ટોરને ખાવાનું; અનાજ
કપાસ વગેરે ખાઈને બનાવેલું ટોરને
ખાવાનું જે તે.

ખાણું, નં (ખાણું) સામસામે વાતચીત
થતી હોય એવી ગાંધની કડીઓ બોલવી
તે; ચમોચા. ૭૦ વડું:-ચાકરીએ મારા
જેકળને મેલો, અલખેલા નાજાઓ ચાકરી
લોલ. વર:-જેક ઘેર જેઠાણી વડકારી,
મહોલોમાં ગધડા બનશેરે લોલ.

ખાણિયું, નં ખાંડણિયું. (૨) ડાળું.

ખાણી, સ્ત્રીં [સં. રાત્રિ] ખાણું; ખાટો.
(૨) બંદાર; રાસિ.

ખાણું, નં [સં. સ્વાત્ર] ખાવાનું જે તે;
જમણું; બોજન. (૨) ખાવાનાં ડ્રબો તે;
ખોરાક. (૩) મરણ પાછળ ખાવાપીવાનો
જે શોક પાળવામાં આવે છે તે. કિં ૫૦
ખાણું આપવું=જોતરિને જમાડવું; માનમાં
બોજન કરાવવું. ખાણું પકવવું=ખાવાનું
સંધવું. ખાણું પાળવું=કોઈના મરણ પાછળ

ખાવાપીવાનો શોક સખવો. (૪) ખાત; બત્યું. :-ખાણું મોકલવું.

ખાત, વિ० [સં.] ખોદેલું; ખણેલું.

ખાતમુરત, નાં [સં. સ્વાતમુદ્રત] ઘર, હવેલી અથવા ખીજા કોઈ બાંધકામનો પાથો નાંખવાની ક્રિયા કરવી તે; પહેલ વહેલું ખોદ કામ કરવાનો જે ખાસ મુખ અવસર તે.

ખાતર, નાં ધાસ, છાણ વગેરે ઢોરે કરેલા કચરાનો એકેકો કરેલો જથ્થો; જમીનમાં કસ ઉત્પન્ન કરે અને વાવેતર સારું થાય એવાં દ્રવ્યો તે; છાણ; વનસ્પતિનો ખુકો; ખોળ; માછલાં; મીઠું; હાડકાં અને ખીજો કચરો પુંજે, જે કહોવાણુને લીધે જમીનમાં કસ લાવે છે તે. (૨) ચોરી; છુટ.

:-આજે ગામમાં એ ખાતર પડ્યાં. ફિં પ્રાં ખાતર પાડવું=ચોરી કરવાને ભિતમાં જે ખાણું પાડવું તે. ભિતને કોચીને ચોરી કરવી તે; ઘર ફાડવું. કહેવું ખાતર ઉપર દિવેલ= દાઝ્યા ઉપર ડામ જેવું; ચોરી થઈ હોય તેની પાછળ વળી દિવેલ ખાળીને ખરચ કરવું, અર્થાત્ સુમાવ્યા ઉપર સુમાવવું તે.

ખાતર, સ્ત્રીં [મ.] આગતારાગતા; સુર-ભરા; ખરદાસ. ઉં ગામની ગરીબ સ્ત્રીઓ પ્રધાનપત્નીની ખાતર કરવાને ઉપર નીચે થઈ રહી. સરસ્વતીચંદ્ર. (૨) પક્ષ; તરફદારી. :-તું તેની ખાતર કરે છે એ ફીક નહિ. (૩) અં વારતે; કાજે; માટે. :-મારે ખાતર આટલું કામ કરી.

ખાતરજમા, સ્ત્રીં સાખીત કરી ખતાવવું તે; ખાતરી કરવી તે; ખાતરી; પતીજ આણવી તે. (૨) મનનું સમાધાન કરવું, શંકા હોય તે નિર્ભય કરવી તે. ફિં પ્રાં ખાતરજમા કરવી=ખાતરી કરી આપવી; વહેમ દોષ તે દૂર કરી વિશ્વાસ આજ્ઞાવવો.

ખાતરણી, સ્ત્રીં છાણાં વગેરે ભરતાં તે પડી ન જાય તે માટે ગાડાની કિનારે કરેલી આડ; પાંજરી.

ખાતરદારી, સ્ત્રીં તરફદારી; પક્ષ. (૨) ઘરમ; દરકાર.

ખાતરનિશા, સ્ત્રીં [+ કા. નિશા=નક્કી] સંપૂર્ણ ખાતરી કરવી તે; ખાતરજમા; ખાતરી; ખરેખરી ખાતરી કરાવવી તે; માનવામાં આવવું તે. ઉં ખાતરનિશા થઈ માફરી; આજખાણુ નીકળી એન; અરસપરસ બેઠું મળ્યાં, તે માસીમળ એન. ધામળ.

ખાતરપરો, (પાડું) પું ખાતર પાડનારો; ચોર; ઘર કોચીને ચોરી કરનાર.

ખાતરપુંજે, પું વાસીદાનો એકો કરેલો કચરો; દોરના આગાજ અને ગોખરનો કચરો.

ખાતરવું, ફિં સં ખાતરવાળું કરવું; જમીનમાં ખાતર નાંખવું તથા તેને જમીન ઉપર પાથરી દેવું. (૨) ગાળ દેવી; ભાંડવું. :-તે સૌની માએન ખાતરતો આવે છે.

ખાતરિયું, નાં ખાતર પાડવાનું આગર; ભિત કોચવાનું ચોરનું આગર; ગણેસિયું.

ખાતરિયો, પું ભુવાનો સાથી; ભૂતપ્રેત કાદવાની નાત્રિક વિદ્યા જાણનારો માણસ; ભૂતપ્રેતની ખાતરી કરાવનારો. ઉં વાત સાંભળી વીરો આવ્યા, સુભદ્રાને જાખી અસાધ્ય; ભુવા ખાતરિયા તેડાવ્યા ને આવ્યા એકે સાદ. પ્રેમાનંદ.

ખાતરી, સ્ત્રીં [કા. સ્વાતર] પતીજ; બરોસો; વિશ્વાસ. (૨) નિશ્ચય; નક્કી; જરૂર; ખાતર જમા. (૩) વણકરોની એક જાત.

ખાતરીદાર, વિં જેને માટે ખાતરી હોય એવું; વિશ્વાસનું; ખાતરીલાવકનું.

ખાતાખંધી, સ્ત્રીં અમુક ખેડતે અમુક જમીનની આટલી મહેનુચ આપવી નેહએ, એવી જે વસુદાતી ખાતાની યોડવાણુ તે; અક્ષે ખેડતને અમુક માપની જમીન તેને નામે ચલાવી આપી તેનું અમુક ખાડું બરવા ખાતું પાડેલી ચોપડી આપવાની મહેનુચી રચના; ખાતાં પાડી આપવાં તે,

ખાતાખાટી, સ્ત્રીં ખાતામાં જમે ઉધાર થય
ગયા પછી જે ખાટી રહેલું હોય તે; જમે
ઉધાર ખાટખાટી કરતાં જે રકમ રહી
હોય તે.

ખાતાવહી, સ્ત્રીં રેખજેળમાં જે જુદે જુદે
નામે જમે ઉધાર થયું હોય તે, તે તે
નામનાં જુદાં જુદાં ખાતાં પાડીને લખવા
માટે રાખેલા ચોપડો; જેમાં જુદાં જુદાં
ખાતાની વિગત હોય તે.

ખાતાવાર, અં અંદેએક ખાતું પાડયું હોય
તેમ; ખાતાદીક.

ખાતાંપીતાં, અં શુભરાત કરતાં; આશ્ચર્યક
અથવાતાં. :-એને ખાતાંપીતાં વચ્ચે દલાડે
સો રૂપિયા પડ્યા રહે છે.

ખાતું, નં અમુક એક જ જમુના નામનો
જે જમે ઉધાર હિસાબ તે; ક્ષેત્રફલનો
હિસાબ. (૨) પ્રકરણ; કામ; વિષય. (૩)
મોટો વહીવટ અથવાવાને માટે જુદાં જુદાં
કામકાજની જે જુદી જુદી ગોઠવણ તે;
કામકાજની જુદી જુદી વહેંચણીમાંનું
દરેક અંગ. :-મહેસુલખાતું; ધનસાધખાતું;
લશ્કરીખાતું; વેપારખાતું, વગેરે.

ખાતુંપટું, નં ક્ષેત્રફલના હિસાબની લખા-
વટ; હિસાબ; (૨) ક્ષેત્રફલને લગતું જે
લખાયું તે.

ખાતુંપીતું, વિં જેને ખાવાપીવાની ચિંતા
ન હોય એવું; સાધનમંપન્ન; સુખી;
આશ્ચર્યકાના સાધનવાળું; પૈસાદાર. (બૂખે
મરતું-ચી ઉલટું) મરીખ-કંગાલ નહિ તે.

ખાદન, નં [સં. લાદ] ખોરાક; ખાવાનું;
ખાણું.

ખાદિત, વિં [સં.] ખાધેલું; ખોતરેલું.
ખાદી, સ્ત્રીં બંધ મુતરતું ધિયું કપડું; ઉતરતી
જાતની દોરી.

ખાધ, [સં. લાદ] ખાવાને મોઝ; ખાવા
જેવું. (૨) નં ખાવાનું.

ખાધ, સ્ત્રીં [સં. લાદ] આહાર. :-એતી
ખાધ બહુ છે. (૨) ખોરાક; ખાવાનું.
(૩) ખોટ; તુકસાન; ટોટો. (૪) ખોડ;
ખાંપણ; ખામી; ન્યૂનત્વ. (હીરા મોતીમાં)
ખાધરો, પું ખાકધરો.

ખાધાગળો, પું વાંદવાર સાત સાત ખાવાનો
જે ભાવ તે; ખાધાદાદ. (૨) ખાકધરાવેણ.
ખાધેલપીધેલ, વિં ખાવાપીવાના પ્રાચુ-
ર્યને લીધે તંદુરસ્ત શરીરનું; દોઝું; ભાં
માતેલું; આરોગ્ય; તંદુરસ્ત.

ખાન, પું [કા.] રાજા, મોટો માણસ,
અથવા મોટો અમલદાર; ખાં; મોટા
માણસને મળેલો ધિકાકામ; જોદાનું મોડું
કપનામ; એક મોટી ઉપાધિ. (૨) કામેલ;
કેશળ; જાણનાર; અધીશ્વર. :-વાતનો ખાં છે.

ખાનગી, વિં [કા.] જાહેર નહિ એવું;
છુપું; મનમાં રાખવાનું; પોતાનું ખાસ
અથવા અમુક એક જ જમુ જાણે એવું.
ખાન માણસને નહિ કહેવા જણાવવાનેમ.
(૨) એકાંત; ત્યાં અમુક સિવાય ખીજાનો
અવરજવર ન હોય એવું. (સ્થળ)

ખાનદાન, વિં [કા.] ખાનપાન અને
પુણ્યદાન વગેરેમાં જેનો વહેવાર સાથે
હોય એવું; અવકાશી પિપાની જે પૈસા
આપી જાણનાર; ઉદાર; કુળવાન; સુનિયાત;
મોટાપરનું; સારા ઉંચા અને સાંસારિક
વ્યવહારમાં ઉત્તમ શીલનું. (૨) નં પ્રતિષ્ઠિ
કુટુંબ; સુકેળ; વંશાન્વય. :-ધનજી શેઠનું
ખાનદાન.

ખાનદાની, સ્ત્રીં [કા.] કુલીનતા; ખાન-
દાનપણું.

ખાનપાન, નં ખાવાપીવાની વસ્તુઓ, સામગ્રી;
ખાવાનું અને પીવાનું વગેરે તે; જોજવ
સામગ્રી; ખાવાપીવાની રીત.

ખાનાર્ધ, સ્ત્રીં ખાનપાનું; ખાન તરીકે અમય
જાળવણી કરતી તે.

ખાનું, [ફા.] મોટી જગ્યામાં પાડેલા વિભાગોમાંનો એકેક ખંડ તે; વિભાગ; સ્થાન; જગ્યા.:-દિવાનખાનું; બંદીખાનું; છાપખાનું. (૨) બંદાર; સંચક; સંચયસ્થાન.:-દારખાનું; જમદારખાનું; જૂતખાનું. (૩) ઘર; જગ્યા; પડ. (૪) ઘર; કોડો; આસન.:-પત્રકનાં ખાનાં. પખાણું.:-ખાને આખાક= ખાવાપીવાની ગોઠવણ હીકસર રાખનાર; ખાવામાં ને પીવામાં સુખી.

ખાપ, સ્ત્રી. [સં. સર્પર] બહુજ સરાઈદાર કડક અને ચક્રચક્તી પતરી; અત્યંત સ્વચ્છ નિર્મળ વસ્તુ; અખરખાનું ચાટણું; પડ.:-આ ઘોખી કપડાં તો નથી ખાપ જેવાં જતાવે છે. (૨) મોઢું જેવાનો કાચ; ચાટણું; આરસી; દર્પણ. ખાપનું ભરત= કચ્છ કાઢિયાવાડમાં, અખરખ અથવા કાચની નાની ગોળ કકડીઓ મધીને ભરાવું ભરત.

ખાપડું, નં [સં. સર્પર] મોટીના વાસણનો ભાગેલો કકડો; હીકરું; હીળ.

ખાપણું, (ખાંપણું) નં રાજ ઉપર વિંટાળવાનું કપડું; ખાંપણ. (૨) ન્યૂનતા; અપૂર્ણતા; ખામી.:-ખોડખાપણું, દોષ.

ખાપરિયું, નં એક જાતનું આપધ; આંખમાં ભરવામાં આવતું જસતનું ભરણુ તે. (૨) પેટમાં આપવાનું એક બીજું આપધ. આ છોકરાંને માટે વપરાય છે.

ખાપરી, સ્ત્રી. સિંટની પોપડી; ઝુંઝું; હોડ.

ખાપરોકોડિયો, પું એક એકથી આંબા બાજ નહિ એવા બે ધૂતોમાંનો પ્રત્યેક; એક બીજાથી કઠાચ નં. નેરા ધૂત, કઠા. પૂર્વે બે મોટા ધૂતો થઈ ગયા, તે એક બીજાની સાથે દાવપેચ રમવામાં અને લોકોને ખૂતી ખાવામાં બહુ નામાંકિત થયા હતા, તે ઉપરથી આમ કહેવાય છે.

ખાપરોઝવેરી, પું જાહજ પડોચોને ને પકો

ધૂત; મહા કઠા. ચાંપાનેરમાં એક બહુજ કાબેલ ઝવેરી હતો તેની કાબેલિયત અને કઠાખાણ ધૂતતા ઉપરથી આ રાજ નીકળેલો છે.

ખાપવું, કિં સં (સં. કિ. સુષ=ખાંપવું) થોડું થોડું ખોદવું; પાવડાથી ઉથલપાથલ કરવું; ખાંપવું; એકઠું કરવું; ભેળવવું; એકત્ર કરવું.

ખાખડું, નં નાનું ખાખોચિયું.

ખાખોચિયું, નં નાનો ખાડો; ખાખડું; તળાવડું.

ખાખ, પું સ્તંભ; ચાંબલો; ટેકો. (૨) ખખો.

ખાખચી, સ્ત્રી. ખાખોસી; ધીરજ; ધૈર્ય; સહનશીલતા.

ખાખચિયું, નં પાણી કાઢવાના કાસનો ચાખડનો દોર; વરત.

ખાખડું, નં પાણિયારાપર અથવા ચોકડીની કોર ઉપર પાણી વાસણ મૂકવા સાંકે ગોળ કોરણવાળો જે આછો ખાડો રાખેલો હોય છે તે. (૨) ઝાડની આગળ પાછળ જે છાંયો ક્યારો કરવામાં આવે છે તે; આલવાલ.

ખાખણું, પું ખાનું; ખંડ. (૨) નાનો ડિંગણો ખાણસ. (૩) ભડવો.

ખાખી, સ્ત્રી. (ફા.) કોઈપણ ખાખતમાં જે કંઈ ઓછાપણું હોય તે; અપૂર્ણતા; ન્યૂનતા; ઓછાપણું; કસર; ખોડ. (૨) બૂસ; દોષ. (૩) ખોડ; ઘટ; ઓછ.

ખાખુખા, અં [ફા. લાહમલાહ] ખસુસ; ખાસ; મુદામ; બાણી બેઠને; શુદ્ધિપુર:સર. (૨) નકી; ખરેખર; ખચીત. કિં જામની દીકી બીલડે, આ તે રો ઉત્પાત; ખાખુખા ખાશે મને, વિપરીત થાશે વાત. ચાખખ.

ખાખોશ, સ્ત્રી. [ફા.] ખમી જવું તે; કોષ આવેશને ઘમી દેવો તે; સાંખી રહેવું-સહન કરી જવું તે; સહનશીલતા; ધીરજ; સચુરી.

ખામોશી, સ્ત્રીં સાંખી રહેવાનો જે ગુણ તે; ક્રોધ અથવા ખીન્ન ક્રોધાવેશને દબાવી રાખવાની શક્તિ; સહનશીલતા; સહુરી.

ખાયકી, સ્ત્રીં અન્યાયે ગેરવાળીરીતે ખાવું તે; લાંચ રૂપવંતેરૂપે જે કંઈ મેળવવું તે; હકનું મળતર નહિ તે; ખાઉકી; ચોરી છુપીથી ઉડાવી ખાવું તે; ખરચી; પ્રેદશ; મળતર.

ખાચો, પું. અંક; ઘણુ.

ખાર, પું (સં. ક્ષાર) ખારાટનો પદાર્થ; જેમાં ખારાશ હોય તે; જેમાં મીઠું અથવા લૂણુ (લવણ) જેવો ગુણ, સ્વાદ અને ખાસિયત હોય તે પદાર્થ. ખાર ખરડ ને પાસાદાર હોય છે. ચોખાસામાં તે જોડાળે છે. (૨) ફેપ; વેર; અદાવત; કિન્નો. (૩) ધૂધિયાં; અદેખાઈ.

ખારટ, વિં ખારું, જેમાં મીઠા જેવો સ્વાદ હોય તે; ખારાટ.

ખારપાટ, પું. જેના પટ-વિસ્તારમાં ખારાટ હોય તે જમીન; અખરતી જમીન; જ્યાં મીઠું પાકતું હોય તે.

ખારપાટિયું, વિં ખારને લીધે બળનારું; ધૂધિયાંથી જેનું શરીર લેવાઈ જતું હોય એવું; બળકણું (ભાણુસ)

ખારલંજણું, નં [સં.] સુખ સમારવાનું તે; હુંગો; મોં સવાદ કરવાને ખાવાનું જે તે.

ખારવણ, સ્ત્રીં ખારવાની સ્ત્રી; ખારવા જતની સ્ત્રી.

ખારવું, નં પાકે રંગ ચડાવેલું ગોદડાનું કપડું; ગોળિયું; ગોદડાનું રંગિત કપડું.

ખારવો, પું વહાણ ખેડનારો; ખવાસી; વહાણુવટી. (૨) હાપરાં ચાળનારો; ખવાસી. (૩) ખારાટવાળો એક જાતનો ગોળ. :-ખારવો ગોળ.

ખારાજ, જુ. ખારાટ.

ખારાટ, પું ખારાપણું; ખારાસ; સહેજસાજ ખરાપણું હોય તે.

ખારાશ, સ્ત્રીં ખારાપણું.

ખારિયાં, નં. ચીમડા અથવા કલિંગડાના મીઠું ચડાવી અથાણુની માફક રાખી મૂકેલા કકડા. (૨) જુએ મરવું તે; લાંઘણો કરવી તે. :-આજ તો ખારિયાં થયાં.

ખારિયું, વિં ખારીકું; ખાર રાખ્યા કરે એવું ઝેરીકું; બળકણું; (૨) જુ. ખારિયાં.

ખારી, સ્ત્રીં સ્વાદે ખારી અને વળી ખારી જમીનમાં થતી એવી એક જાતની ભાઈ; વનસ્પતિ. (૨) એક અમુક વજનનું તોલ.

(૩) વિં ખારીકું.

ખારીકું, વિં ખારવાંજું; દોંડીકું; ઝેરીકું; દોંડી; જેના મનમાં વેર ઝેર રચા કરતું હોય તેવું.

ખારીવલા, સ્ત્રીં એક જાતનું પંખી. એમ કહેવાય છે કે એ પંખી જેના માથા ઉપર થઈને જાય તેની પાછડી બળે.

ખારું, વિં જેમાં ખારાટ હોય તેવું; જેના સ્વાદે ખારવાળો મીઠા જેવો હોય તે. (૨) અકારું; અપ્રિય; અળખામણું. (૩)

ખારવાળું; ધૂધિયાંજું; ઝેરીકું. ખારખારું ઉસ અથવા ખારખારું દવનનું ખારું.

ખારેઈ, સ્ત્રીં વિધવાને પહેરવાનું એક વસ્ત્ર. ખારેકે, સ્ત્રીં [સં. સર્જર] ખજુરીનું ચુંક ફળ; ખારક.

ખારેકપાક, પું ખારેકોને ખાંડી તેમાં ખીજાં વસાણાં નાંખીને બનાવેલો ખાવાનો પદાર્થ. ખારેકીખોર, નં ખારેકના જેવાં મોટાં અને લેગગોળા ખોર; મોટાં લાંબાં બહરીફળ; અવદાવાદી અથવા બનારસી ખોર.

ખારો, પું [સં. ક્ષાર] પાપટિયો ખાર; સંતોરો.

ખારોડ, વિં ક્ષારવાળી જમીન; ખારી જમીન; બેજવાળી, જેમાં ક્ષારનો અંશ હોય એવી, (જમીન, બૂમિ.)

ખારોપાટ, પું હોદરાઓની એક રમત. (૨) ખારાટવાળી જમીન.

ખાલ, સ્ત્રીં [સં. લલ] આમડી: તથા; હાડપિંજરનું ઓચાદન અથવા ઠંકણ; હાલ; ખેલ; પટ.

ખાલડી, સ્ત્રીં તથા; ખાલ; આમડી.

ખાલપો, પું [સં. ગન્ધ+પૂ=સાચકર્યું] જનાવરોની આમડીને કમાડી માંચ કરનારો; આમડિયો; ચમાર.

ખાલવતું, કિં સં ખાલી કરતું; હાલવતું.

ખાલસા, વિં [જ. લાલસાદ] પોતાનું જ; પોતાની કૃષ્ણ માલીકી, તાજા કે સત્તાનું; અમુક એક વ્યક્તિના પોતાના તાજાનું; સરકારી; સરકારના પોતાના વહીવટ તથેનું. (સન ૧૮૨૧ માં એન. સર ડૉટ સ્ટુઅર્ટ એક્ષીન્સ્ટનની શુભસતમાં બ્રિટિશ સત્તા થવાની જે નોંધ છે તેમાં ખાલસાનો એવો અર્થ કર્યો છે કે, બ્રિટિશ સરકારનો પોતાનો અને પોતાના વહીવટ તથેનો જે સુલક તે 'ખાલસા'; અને મોથ વસુલ કે ખંડણી આપનારાઓના વહીવટનાં જે ગામે તે 'ગરામિયા' કે 'હિનામી' ગણવાં. સીખની પ્રજાસત્તાથી હમા ધણેલા રાજ્યને અને સરકારને 'ખાલસા' કહેતા. સર લેપલ બ્રિટિશ 'રિપબ્લિકનિઝમ'માં લખાવે છે કે, ડૉ. ટમ્પના મન પ્રમ.જે 'ખાલસા' અરમી સમ્રટ છે અને તેનો સમ્રાટ્ય પોતાની મીલકત એવો ધાવછે. શુરની પોતાની ખાલ મીલકત એવો એનો લક્ષ્યાર્થ છે.) આમનું; (સર. કાર જ જેનો ધાડીરણી દોષ એવું જે કંઈ તે; આવો હાલ ખાલસાનો અર્થ યાવછે.) સરકારનું પોતાનું; સરકારી.

ખાલી, સ્ત્રીં વરીતોનો અનુક જામ એકજ રચતિમાં રહેતાં ઋધિગલિસરત્વના અટ-કાવથી તેમાં જે ઋજુવર્ણે રૂપ ધાર છે તે; ઋજુવર્ણ; ઋમ્બી. કિંપં :-ખાલી ચંદ્રી અને ખાલી આવી=ઋજુવર્ણી ચંદ્રી.

ખાલી, વિં [જ] વ્યાં કંઈ ન હોય તેનું; જરેય ન હોય એનું; જેમાં કંઈ મોકલું, પડેયું ન હોય એનું; કાનું; વચ્ચે-રહિત. (૨) નકામું; વ્યર્થ; અનરતું. (૩) માન; કન. (૪) પેસા વગરનું.

ખાલીખમ, અં તદન ખાલી; કાનુંકન.

ખાલીપડતું, કિં અં કામ ન ચાપરે તેનું; ન વપરાતું. (૨) પુરાવા ભગવા વગર રહેતું. (૩) નખાઈ જતું; નખળા પડી જતું; ગરીરે નમળું ધર્મજતું.

ખાલીપીલી, અં અમરતું; નકામું; વ્યર્થ; વગર કારણે.

ખાંડું, નં [સં લલ] જોડાના તળિયા ઉપરની આમડાની ખેલ તે; જોડાનું ઉપનું આમડું. (૨) સાળના તંતુઓ વચ્ચે રાખવામાં આવતો મરુ. (૩) ખાળના અનાજ ઉપર ટંકવાનું ધામ. (૪) કમ આવવાને એક મોઝામું પડતર રહેવા અથવા ક્યારેક, અથવા જેનર.

ખાલેશ, વિં [ખ.] સાદ; ખુશ્તું; કંઈ કપડું રહિત. :- ખાલેશ દાલ.

ખાંચંક, પું જુગ ખાંચિંક.

ખાંચરું, વિં [સં. લલ=ખાંડું] ખાંચરું; જે તે ખાખા કરતું હોય એનું; ખાવાની અત્યંત લાગણી.

ખાવાનું, નં [સ. લલ] ખાવાની જે કંઈ મીઠ કે મીઠો તે; ખાક; ખાવાના કાળી જે કંઈ વસ્તુ તે. (૨) ખેર ક; ખાનખન.

ખાંચિંક, પું [જ.] કંઈક; સરદાર; યો; માલીક. (૨) પછી; પતિ; વર; સ્વામી.

ખાંડું, નં [સં. લલ] ખાવાનું; કાનુંક ખાવાનું; ખમું; લીજમ જે કંઈ ખાવાનું હોય તે. (કાંચાકિ, એવે નિર્માઈ)

ખાંડું, કિં નં [સં. લલ=ખાંડું] મોંએ નાની ચમળોને મોં ક્યારેનું; નાનું કરતું; જનનું

ગળવું. (સિટકો આધો; ઝોળી આધી) (૨)
સહેવું; વેડવું; ખમવું. (નાર આવો, હાર
આધી. ગમ દમ ગામ કે ખોટ ખાલી) (૩)
વાપરવું, સોગવવું; અનુભવવું; ઉપયોગમાં
લેવું. (હવા-દવા-રંખું ખાવું) (૪)
લાગવું; ખરવ પડવું. (આ મકાને ખડું
રૂપિયા આધા) (૫) ક્રિયા કરવી. (છિંક
આંકડી યુક્ત અને ફેસ ખાવા) (૬)
ચોરી છુપીથી લેવું; ચેરકપયોગ કરવો;
વગર હકે લેવું. (લાંચ ખાતી. મીલકત ખાધી)
કિં ૫૦ પૈસા ખાવા=લાંચ લેવી; અન્યાય
કરવો. તકડો ખાવો=સુઝાવું. ઘાક ખાવો=
આરામ લેવો. વધામણી ખાવી=સૌથી
પહેલાં આનંદની વાત ટાળીને જઈ કહેવી.
ખાધ ખગાડવું=જરોર ખદકો નહિ આપવો.
ખાઈને ખોટું=નીમકદસમ થવું. ખાવા
ધાવું=ભયંકર લાગવું; ભય ઉપજાવવો. ખાવા
લેવું=આપવું=કન્યાનાં માથાપે ગદલામાં
નાણાં લેવાં. ખાધ જવું=જોડિયાં કરવું;
જ્યાપન કરવું. ખાઈપી લેવું=પરવારનું; નૈયાર
થવું. ખાતોપીનો=ગુખી; સારી રિયતિવાળો.
ખાઈપીને મંડવું=ખંતથી કામ કરવું. સાથે
ખાવું=આડો જાવહાર સખવો.

ખાવો, પું પર્ણ ઉઠાં મળવાયું એક ધાસ.
(આવા ધાસતી જટો ખેતરોમાં ખડુ ઉઠી
જતી રહે છે. અને જ્યાં સુધી તેને ખોદી
કાઢવામાં આવે નહિ, ત્યાં સુધી જમીન કસ
આપતી નથી)

ખાસ, વિં [અ.] પોતાનું; પોતાનું. ખડુ
અગત્યનું; જરૂરનું; મુદતનું.

ખાસગત, વિં [અ.] પોતાનું; પોતાને
લગનું. (૨) ખાનગી.

ખાસગી, જુઠું ઉપદો સંદ.

ખાસકુટો, પું ખાસમાં આધા કરે એવો
ખાખસ. (૨) આધાકેટલું, કંટાળાનરેલું કામ;
ન કામ.

ખાસડાંખાજી, સ્ત્રી એકર્ષકકર ખાસડાં
નાંખીને ગમ્મત કરી તે; ગદાખરતી;
અસભ્ય-મૂર્ખ ચાણુરોની ખોટી લકાઈ;
અસભ્ય ખોટી લગાવ લકી તે.

ખાસડાંખોર, વિં ખાસકુટો.

ખાસડિયાંકેળાં, નં લાંબાં અને ત્રણ ધારો
એક ભાતનાં કેળાં; એની અંદર વચમાં કાળો
રસો હોય છે.

ખાસડું, નં પગરખું; જુનું અને ઘસાયેલું
પગરખું; જુનો તોડો.

ખાસદાર, પું સાથે રહેનારો ચાણુસ; પરિ-
ચારક; સેવક; અનુચર.

ખાસદોસ્ત, પું ખરેખરો ખડુ પ્રીતિવાળો
મિત્ર; ખાનગી મિત્ર. હાની વાત જાણનારો
—અંગત મિત્ર.

ખાસખરદાર, પં જરૂરી અમલદારનાં હથિ-
યાર ઉચકનાર; સરદારનાં હથિયાર લઇ
સાથે ફરતાર.

ખાસાનુંખીડું, નં રેખાંશના મંદિરોમાં
મંદારજતે અને કાંદોરજતે માટે જે ખાસ
ખીડાં ગદાવરામાં આવે છે તે.

ખાસિથત, સ્ત્રી [અ.] સ્વભાવ; પ્રકૃતિ.
(ચાણુસની) ચુણ; ધર્મ; અસર; (પદાર્થની)
(૨) દેવ; આદત.

ખાસી, વિં જેના ચીર્ષોત્પાદક અવયવ દાખી
નાંખેલા હેમ એડું; જાણુ રહિત. (ખગદ
અને ઘોડો જેના જવાબુ દાખી નાંખેલા હોય
તે ખાસી કહેવાય છે)

ખાસું, વિં [અ.] સારું; સું; મજેલું.

ખાસું, અં ચાલવાક; સારું; ખેસ. (૨)
સામાય; બહે.

ખાખ, પું [સં કાલ્પ=ચોટું] પાણીની વીક;
નય; (ચેલું-ધોડાગલું) પાણી વડી જવાને
ખાંધેલો માગ-જોગ નગી કે નાગથી બાંધેલી
વીક) નાની જેને એક છેડે પાણી
જવાની નગી મૂકેલી હોય એવી ચોટડી.

કિં પ્ર૦ ખાળે જતું=પિશાળ કરવા જતું;
ખાળે ખેતતું=પિશાળ કરવો.

ખાળકુંડી, સ્ત્રી૦ મેલું પાણી જે ખાળમાં
થરતે વહી જતું હોય તે ખાળને છેડે
પાણીમાંનો કચરો દૂરી રહેવા જનાવેલી
કુંડી તે.

ખાળકુવો, પું૦ ખાળનું (મેલું) પાણી જવાને
કરેલો ઉડો ખાડો, કુવો તે. (૨) સંડાસનો
કુવો; શીયક્રૂપ.

ખાળતું, કિં સ૦ વચમાંથી બંધ પાડતું;
ચોભાવતું; અટકાવતું; રોકતું; આગળ ન
વધે એમ કરતું.

ખાળું, ન૦ જમાની; અમીનગીરી; આંધધરી;
સાન.

ખાળો, પું૦ ખજાણ રહેતું તે; ખોટી રહેતું
પડે તે; રોકાણ; અટકાવ. (૨) વાર;
વિલંગ. (૩) બંદર; સુકામ; વિસામો.
(ધોધાનો ખાળો) વિં૦ ખાળનાર; રોકનાર.

ખાં, પું૦ [ફા.] યુસલમાન ગૃહસ્થો અને
અમીરોને ખોલાવવાનો ખિતાબ; સરદાર;
શાહમદો. ખાં=સાહેબ. (૨) ખૂંખી ખિજાન-
નાર; સમગ્રુક; કદર યુજનાર; ઉસ્તાદ. :-
એ ભાઈસાહેબ તો કવિતા અને ગાયનના
ખાં છે.

ખાંખડિયું, ન૦ (ખુંખું કરવા ઉપરથી) હાંસો;
ઉધરસ.

ખાંખણ, ન૦ ચેતનાતું એક જોતક; દવા.

ખાંખત, સ્ત્રી૦ ચાનક; ધ્યાન; કળક; ખંત.
(૨) છીટ; અચૂખત.

ખાંખતી, વિં૦ ખાંખતવાળું; ખંતીયું; નાનું
મોડું, કાનનું નકનું જે કંઈકે.ય તે સાચી
રાખવાની ખંતવાળું.

ખાંખરોટતું, કિં સ૦ ખંખેરીને ચોપડતું;
જરાં જરા લગડતું; ચોડું લઈ ધસીને બધે
ચોપડતું તે. (રાટલી ખાંખરોટલી)

ખાંખાખોળા, પું૦ ખુણે ખોચરે આમતેમ
બધે ખોળંખોળા કરવી તે; બધે ઠેકાણે
ઉંચું નીચું કરીને ખોળતું તે. (આ શબ્દ
બહુવચનેજ વપરાય છે) કિં પ્ર૦ ખાંખા-
ખોળા કરવા=આમ તેમ ખુણે ખોચરે શોધતું.
ખંતથી શોધતું.

ખાંખારતું, કિં અ૦ ખુંખારતું; હાંસતું; ખુંખારો
કરવો. (૨) ઘોડાનું ખોલતું; અવાજ
કરવો.:-ઘોડો ખાંખારે છે.

ખાંખારો, પું૦ જુ૦ ખુંખારો.

ખાંખાં, કાંકાં. (કાઠિયાવાડ)

ખાંગડ, પું૦ ભાગેલો દટ્ટેલો ખેડોળ એકાદો
કાકરો; કુકો. (૨) બહુ ગરમી લાગવાથી
પીગળી ગયેલી છંટનો કકડો તે; લોદ.

ખાંગડી, સ૦ નાનો ખાંગડો.

ખાંગડો, પું૦ [સં. શ્વ=ખરતું] ખરી ગયેલો
કોઈ આખી વસ્તુનો એકાદો ભાગ તે;
કાંકરો; કુકો. (૨) શંખસા; સીપ વગેરેના
કકડા કે કાંકરા તે.

ખાંધુ, પું૦ જાણભેદ; ચાડખુ; મળતિયો; ખરી
વાતનો જાણનાર. (ચોરનો ખાંધું. નર્મ.)

ખાંચ, સ્ત્રી૦ ખાંચો; ખુંચ; ખોલ; ખોભણ;
નાનો ખાડો; ખાણ. (૨) સાંકડ; યુંચવણ.
(૩) ખોટ; ટોંટા; તુકસાન. (૪) જાંબે
લુધારનો ટાળો નહિ મળ્યો તે; વધધટ; ખોટ.

ખાંચકો, પું૦ (ખમચાતું) ખમચાઈ રહેતું
તે; આંચકો; અટકતું કે પાછા પડતું પડે
તે; ખંચાઈ જતું પડે તે; અટકાવત;
ખંચાતું તે.

ખાંચખુંચ, નાની મોટી ખોડ ખાંખણ; જૂલ-
વૃક્ષ; ખારીક સારીરિક દોષ; વાંધોસાંધો.
(૨) ખારીક જે કંઈ અથવા જેનું દોષ તે;
ગ્રીચવટ.

ખાંચખુંચવાળું, વિં૦ ખોડ ખાંખણ જાણનાર;
કાંચી નજરનું; ગ્રીચવટવાળું. (૨) ગાંડ

પણવાળું. (૨) વાંકું; ઉચુંનીચું.
ખાંચક, સ્ત્રી. કંદણની એક તરફની ઉડી
જગા તે; કોળાત્તની ખાંચુની ખાંચ.
ખાંચવું, કિં સં ખેંચી સખવું; પાંચું
હાવવું.
ખાંચાંચુચી, સ્ત્રી. નાના મોટા ખાંચાવાળા
સ્થિતિ તે; ખુણાખોળરા; ખાંચાંચા;
ઉચુંનીચું; મઝીકુંચી.
ખાંચો, પું. એક સરખી ધાર સપાળી અથવા
લીટીમાં પડતો ખાંડો અથવા વાંક તે. (૨)
સાંકડો રસ્તો; મીઠો; રસ્તાનો ફાંટો; નાનો
મહોલ્લો કે પોળ. (ધોળાનો ખાંચો)
(૩) ખુણો. (૪) વાંધો; હરકત. (૫)
અટકાવ; મંથી.
ખાંચાળું, વિ. ખાંચાવાળું; વાંધાવાળું.
ખાંજલુ, સ્ત્રી. જ્યાં દરિયાનું પાણી આવીને
ભરાઈ રહેતું હોય એવી જગા.
ખાંજલો, નં. ખુણાનું દેખાણું; ખુણું-જાહે-
રમાં ન ગયાય એવું સ્થાન; ખુણો. :- આ
કામ ખાંજલે નાંખશો નહિ. (૨) કંદણીનું
સ્થાન.
ખાંડ, સ્ત્રી. [સં. જ્ઞઞ] મળપનવાળા રસ્તે
કાળી તથા સ્વચ્છ કરી બનાવેલી રેતી જેવી
કે પકેસાર વસ્તુ; ખંડ કચું કપુદાર મળપન.
શર્કરા. કિં પ્ર. ખાંડ વાપરતી=મીઠું બોલવું;
ખાંડ પીરસતી=સારૂં તળાવું. ખાંડ ખાતી
=મળખાતી; ખાલી બોલવું. (લોક મોલો
છે તે ખાંડ ખાય છે)
ખાંડકુંડ, સ્ત્રી. મનમાં જે ગડબાગ થયી તે;
ચુંચલું; અમુકચું; અકળામળ; ગમરાટ,
ઉતાપ; ચિતા; શીશર; અન્યો.
ખાંડણિયું, નં. ખાંડનાં દુધિયાર તે; માંખેલું;
નુસળ. (૨) પકેસો ખાંડણિયો; કાષ્ઠખન
વસ્તુ ખાંડવાનું ડમળું.
ખાંડણિયો, પું. [સં. ટટ] પથ્થર અથવા
ગરકા ખાંડણી ગરમ ને; ખાંડણિયા;

પથ્થર અથવા લાકડાના ગરમમાં ગોળ
ખાંડ કરી બનાવેલું ખાંડવાનું તે.
ખાંડણી, સ્ત્રી. અકિતલિં ફરતી સકાય એવું
લાકડા કે ધાતુનું ખાંડવાનું પાત્ર; નાનો
ખાંડણિયો; ખાંડણી.
ખાંડણું, નં. ખાંડવાની વસ્તુ તે; ખાંડવાનું
જે તે. (જેમ દાણું)
ખાંડવ, નં. [સં.] કુરુક્ષેત્ર બાગળનું એક
વન, કે જે કૃષ્ણની સહાયથી અર્જુને
બાળ્યું હતું તે.
ખાંડવું, કિં સં વસ્તુના જુદા જુદા ભાગ
અર્થ જન્ય તેમ તેને કચરવું; ફટવું; ભાગવું;
વાટવું; કકડા કકડા કરવા; ફાતરાં છોડાં
કાઢવાં. (૨) આધાત કરવો; ધા ધક્કા
મારવા; ખંડાય એમ કરવું. (૩) અકળાવવું;
રગડવું; ખુંદાગારવું.
ખાંડિયું, નં. નાની ભેંસ; જોડકું.
ખાંડી, સ્ત્રી. વીસમળનું માપ; અમુક વજન
જોડકો જલો.
ખાંડીબધ, વિ. પુષ્કળ; ખાંડીએ મપાય,
જોખાય અટકું; ધાળું. (૨) અં. જલો;
સાગડું; સાગે; ખાંધેજલો.
ખાંડે, વિ. [સં. જ્ઞઞ] ખંડિત; આપુ
નહિ તે; ખંડિત થયેલું; બાગેલું; દૂટેલું;
ખાનું પડી હોય એવું.
ખાંડે, નં. [સં. જ્ઞઞ] ખેડ તરફ ધારવાળી
તરવાર; સીધી અથવા વાંકી પણ પાનાતી
વચમાં જોભણવાળી તરવાર; તરવાર. (૨)
વર વમરની જન. (મરાસિયા અને દાળી-
ઓમાં એવો રિવાજ છે કે, વર તરફના
કેટલાક માણસો (જાનેયા) એક તરવાર
લઈ કન્યાના પાપને ત્યાં જઈ કન્યાને
લઈ વરને ત્યાં પાત્ર શરી આવે છે. કન્યા
વરને ઘેર આવ્યા પછી લગ્નમિધિ ધાય છે.
(તેઓ જે ખાંડે-તરવાર લાખને કન્યાને
લેવા જાય છે તે)

ખાંધ, સ્ત્રી [સ સ્ત્રમ] તરીર અને
માથાને નેનારો ગળી બાજુનો અવયવ,
ગરદન (૨) ખમ અગમ અવસા પગના
આગના મે પા આગમ કોડને ડેડે જે
મામ પિંડ હોય છે તે ખુધ કિં પ્રા
ખાંધેલી-આપની-એકાકી, મદદ આપની
ઉચ્ચનારુ

ખાંધિયો, પું ઉચ્ચનાર, ખાંધે ચાલીને ન
જનાર મદદ દે આપનાર નાં ઉચ્ચનાર
(૨) ખુધામતિયો (૩) ચાલી, મદદગાર

ખાંધી, પું ખાધાણો મગદ

ખાંધું, નં (કાણ) અમુક મુદ્દતને અતરે આતરે
અને કકડે કકડે નાપા બગાડી જે ગોડ
નખુ તે હરો

ખાંધણુ, જાં ખામી ખોડ કપર એમ
વાર (૨) મદદ કપર બોળા નાં કપરુ
કેરન

ખાંધુ, કિં સં પારકાની અમતેમ ફેર
નુ ચોક્કસ એકાંતે એચુ ઉપર ચદા
નુ (૨) નોર ખાપા હોય તે મળી
નામના માફ દર નાજિયા ખાપના

ખાંધો, પું મપાગીની ઉપર રમી ગરોડો કરચો,
શનડો લાખા, નં, ગરને ખુપરો

ખાંભ, પું [સ સ્ત્રમ] રતમ ધામનો,
થભ

ખાંભી, સ્ત્રી પતકમ કરીને મળી ગરોવા
માખમના અરપાર્થ તેો ખાળના અથવા
દાખતી જનાએ જે રતભ જો મરમા
અને ડેતે પાળિયો ચોતરો (૨) ખોનચુ
ખાંખાચો (પાટિયા મેપાડનાને નાક
હામા પાડેની ખાચ)

ખાંમી, જું ખામી

ખાંધિયો, પું જું ખાડપિરા

ખાંધણી, સ્ત્રી ખાડાનુ પાન તે, જું
ખાડણી

ખાંધણીપરાર્થ, સ્ત્રી ખાંધણી મરે પ્તો

ખાંસવું, કિં અં ઉધરમ ખાવી, દામતુ,
ખુખારતુ

ખાંસી, સ્ત્રી ઉધરમ હાથો નાધરડા તથા
વાટેસ ગોંઠના વદતુ મપના તે

ખિન્નખિન્ન, અં [સ કુચ્છમ પ્રા. ૧૬૮૪]
ભરચ સર્ગમ-ગડી ગીચ, ચિમર
એક એકને દામી કે ચપાધને રહે તેમ
ભરેય કે નામેયુ હોય એવું 'ખિન્નખિન્ન'
એલી તરેહનો અના ન કરતુ (ખિન્ન
ખિન્ન)

ખિન્નપાલુ, નં સરખામાન લાન નં ન
કગાતુ ગાકુ ખગરો ધીન અને હેવ
ખાનું અર એવું જે પાન તે નિં ધીનું
અને મડેનતુ કામ કરનાર (માણુમ)

ખિન્નખિન્ન, જું ખીચોમીચ

ખિન્નખિન્ન, અં એક ખીજ સારે ભચરડા
મંકાધને રહેતુ હોય તેમ (૨) નિં એક
મીઠાની વચ્ચે અમનુ રહે નહિ તેમ
સાસમરડ ભરેહ, મીચ, ચિમર અડો
અ નોના ભરચક હોમરમ

ખિન્નપાલુ, જું ખિન્નપાલુ

ખિન્નપો, પું [સ સ્ત્રમ] એક નાતુ કાટા
નાણુ માડ મમડો હનના અને નમાદિ
પુન પ્રાગમા આનુ લાકકુ કામ આને છે
(સનિધ અને મુક્તમ ખિન્નપાના
ચાર ડે)

ખિન્નમ, પું (મં) મળી કિંસા ખોળી
ગાળખું ઉપનામ તે પની હદમમ
મનતી કે આમરની આગળ તે ઉપાધિ

ખિન્નમ, જું ખીન્નમ

ખિન્ન, નિં [સ સ્ત્રમ] મનોભમ થઇ પાછુ
પડેતુ ના એક થઇ નોરું દોનગીર,
સોદાતુર આક નાનીપામ દુ મી, આ ન
જા થોતુ પીડિત નિન્નનામ

ખિન્નના, સ્ત્રી [સ સ્ત્રમ] નાનીપામી ના
નમેરી કાર-ધર-કુ સ્ત્રી ન રડી પોની

જે અસર તે; શોક; દીલગીરી; મનોભંગ-
પણું; ખિન્ન થવું તે.

ખિમણું, નં દાગીનાઓમાં નંગ એસાડવાનું
જે ખાનું તે. (નયની, વાળીના ચાંપામાંનું
નંગ.) વાળીના ચાંપામાં જડેલો દીરા.

ખિમા, જુ. કામા.

ખિયાલા, (ખિયાલું=ખ્યાલ=તરંગવાળું)

ખીચેલું; મત્ત; તરંગી. ઉ. પિયા પિયાલા
ને હુવારે ખિયાલા. જોજો.

ખિસકોડી, સી. જુ. ખીસકોડી. ગામડિયા
કે અનાથ લોકો આમ જોલે છે.

ખિસત, જુ. ખિસત.

ખિસવન, નં (ખ.) ખાનગી સ્વ.હ; શુભ
મસલત.

ખિલાવટ, સી. ખીલી રહે એમ કરવું તે;
પ્રકુપ કરવું; કેળવીને સરસ બનાવવું તે;
ખીલે એવી રીતે કરવું તે; ખૂબ ખીલ-
વવું તે.

ખિલાડી, જુ. ખેલાડી.

ખિલાવવું, કિ. સં. ખીલે એમ કરવું; કુલાવવું;
બહલાવવું; ચલાવવું; ઉડાવવું; લહેરમાં ચલા-
વવું; મસ્કરી કરી ગમ્મત કરવી; રમાડવું;
ઉત્કેષવું; ઉત્તેજન આપવું.

ખિલોડી, જુ. ખીસકોડી.

ખિલોણું, નં રમવાનું જે સાધન તે; રમકડું;
નાનાં છોકરાંને રમવાનું વતરણું તે.

ખિસત, સી. પ્રીતિ મહેરબાની અથવા
પ્રસન્નતા બતાવવાને જે રોપાક આપવો તે;
સરપાવ; પહેરામણી; રોપાકની મોટ. રામ
પાદશાકે કોઈ માણસને આદા ઉપર નિયો-
જતાં તેને જે રોપાક આપે તે. (આર્થ
કપડાં વધેણાં અને હથિયારનો સમાવેશ
થાય છે) .

ખિલે, જુ. ખીલા.

ખિસમિસ, સી. (ખ. મિસમિસ) કળિયા
વચરની સુડી નાની દા. કે રોળી દા.ક.

ખિસર, સી. સંકોત; ઉત્તરાયન.

ખિસવું, જુ. ખસવું. (મુરત તરફ દંડક
ચાંપીને જોલનાર (અત્રાન) ખસવું ને ખિસવું
એમ જોલે છે)

ખિસકોડી, સી. ખીસકોડી. ઉ. ખાખરની
ખિસકોડી.

ખિસલિયાળું, વિ. વાંદચિયું; આંકડીવાળું
(વંજ) ઝીણા ધારદાર ખીલાના જેવું;
ખટકે ખુંચે એવું. ઉ. ખિસલિયાળી આં-
ખડી. (ખીડી ઉપરથી-ખીડીએ-કાંખી
અડિયે:-વાળું, રામાંચયુક્ત)

ખિંડ, જુ. ખીલ.

ખીખી, અ. અચાજ થાય અને દાંત દેખાય
તેમ હસવું તે; હસવાનો અચાજ; ખટખટ.
(૨) ચમક કરીને હસવું તે; દાંત ઝાકવા તે.

ખીચ, વિ. ઝીચ; ભરચક; ભરપુર. (૨) નાં
ખીચડી (નું હુંકું નામ)

ખીચડિયું, વિ. [જુર જુર] શેળમેળિયું;
પંચરાત્ર; જેમાં એકથી વધારે જાતિનું
રિચય હે.ય એવું :-ખીચડિયું જાણતર.

ખીચડી, સી. એકડું કરેલું જુદી જુદી જાતનું
અગ વગેરે તે; મિશ્રણ; શેળમેળ. (૨)
એકઠાં કરેલાં ચોખાદાળનો સંધેલો અગર
નહિ સંધેલો જ્યો તે. (૩) સીધું. (૪)
હલકો અને સહેલો એક જાતનો ખ.વાનો
પદાર્થ. કિ. પ્ર. ખીચડી ખાતી નકામાં
ભલ્યાં ખાયાં ને ખેસી રહેવું. કહે. વખાણી
ખીચડી દાંતે વળગે. ખીચડી ખવડાવવી
=ભરણુપોષણ કરવું.

ખીચડું, નં ખીચડીનું જુ. ૩૫; હલકો
ખોરાક; સામાન્ય ખોરાકનો જે હલકો
પદાર્થ તે. (૨) ખોરાક; સીધું. ખાડું. કહે.
માંનું ખીચડું ખાવું ને માંડની સાથે જાડું.

ખીચડો, ખું પ્રમાણમાં બહુપણું અને જાત
તથા બનાવટમાં સાદા દેખાડનારું ખીચ-
ડીનું સામ્ય ૩૫; આખા ચોખાદાળનો
અથવા આખાં ઘઉંદાળનો ખાવાનો એક

પદાર્થ (૨) ગોટ જો, ગડમડમડમડ,
જેમજેમ ગડમડમડમડ

ખીચી, સીંઠ ખીચી ગાળખી બાનુ કાણ
-પ રસાં દીની આ બકુ ચી રોની
ખીચી તે (૨) જર કે ચોખના ચોખને
ગાંધી ગાંધી તે

ખીજ, સીંઠ અચુક આમતથી ચિત્ત નિરાસની
જે ખ પિયત તે, ખીજસાથ જરાનુ જે
મધ મધા દાંપ તે ગીઠ, રીમ, કોષનુ
નિનિત તે.

ખીજમત, સીંઠ તામેલી પૂરું સમજા કરવી
તે, નેસા, ચાકરી, હાંસી હજુર, તકે
નાન પચિયાં

ખીજમતદાન, પુઠ મેર, હજુરો, પચિ
ચરમ તકેનાતમા રકેના નોકર, ખસસ
(૨) હોડી

ખીજમતદારી, સીંઠ ખીજમતાર તરીકે
હજુરની જે નેમ્મી નકની તે, નેસા પચિ
ચાર્યા કા તે

ખીજનનુ, કિંસા ખીજસા નેમ મરુ ચી
નુ ગુમે કરત કિરકેરુ મતાનુ પચનુ

ખીજનાનુ, કિંસા ચિત્તુ ગુમે થકુ,
હજુરનાનુ.

ખીજનુ, કિંસા [પદ-ગિજાજમ] ગુમે
થકુ પદો દેડો પદુ નકુ, ચિત્તુ,
ધમ નકુ, પચુ

ખીજલિયાળુ, કિંસા અપીદાર ગુ નજોનાળુ
ખીજાઓ-ખીજી ગુ ખીજ જોવાળુ કારમ
ચિત્તી નાખે એ

ખીટી, સીંઠ સરમાન બરસા કે પાધડી
કપા લખમસા મિતમા જે લાકા કે
હોખના નાના દમ ખીજા ધાનસમા
આરે કે તે ખીની નિરમા ચરોનો ના
માને પ્રિય મારેનો ધાતુનો મે, આપો
તે કકું ખીજાએ ચોતિયુ નકિ લેસા ના
તે. કિંમત ખીજાએ મધુકે મધુકે

ખીટી, પુઠ જોય કે લાકામા ચોટીને ધાન
વનો લાખના કે ચોખના માથાસાજો
જે ખીજો તે ખીજા ખજો મેખ

ખીટી, પુઠ ખાડી

ખીધુ, સીંઠ જમીન અથવા પરતના જે મોગ
ભા ૧-ચેનો જે પ્રેર તે (ગમાની
ખીજો દેલ બકુ કુગુપ કે) ટેકરીઓની
૧-ચે આરેનો સાકોડો રસ્તો અથવા
અનમત તે કોતર, મો, ખાડો, ગર્ત.

ખીમો, પુઠ (મ) માસનો છુદો, છુદેનુ, કાપી
કાપી ઝીણીઝીણી રચો કરેલું માસ

ખીન, સીંઠ [મ કીર] બાતને પાણીમા
ચદ યા પછી તેમા થોકુ દૂધ નાખી ઉકા
ળાને બનાવેલો ખાસનો એમ પદાર્થ તે
(૨) જેની જનારમા દૂધ હોય અને દૂધ
જેના મુખ્ય હોય એનું બોજન તે (૩)
દૂધ (૧) નિમા

ખીરુ, નં લોટ અને પાણી બે ૧૧ અકસાગી
કેલો ખીર જેવો બડો પનારી રગડો,
પુગ કે બજિયા નાનસાને તંપાર કહેલુ
વેસણુ તે જરેમી બનાનસાને ખમીર
ચદારી તંપાર કહેલો આવો (૨) બકુજ
કુમળી એક જાતની કાકડી

ખીરોદક, નં [સ ક્ષારનકર] ધના જેનું
એકધુ ધોગુ પાણી તે પરિન એકધુ જળ
હોય તે પુઠ દૂધ જેમા ધોળા પાણીના
એક રીતલિક સમગર (૨) નં સીઓને
પગનાનુ એમ જાતનુ ધોગુ રેતમી વજ

ખીલ, પુઠ [સ રીલ] આખના પોપચામા
જે લોડીમામના નાના નાના ગૂંદા ધાય
કે તે કા ન નામના કચમ, નસા તે
(૨) માપુમ જુસાનીમા આતા તેના મો
કચ જે નાની નાની ધાત્રાયા ધમ આરે
છે તે

ખીલગોળીલો, પુઠ જોખાની એક રમત,
ધગીખીડો,

ખીલોડો, પું. [સં. કોલ] પડીના નીચલા
પડની વચ્ચે પડવાનો ઉપર પડ જેની
ઉપર શરૂ છે એવા ખેરના લાકડાનો ખીલોડો;
ખુંદો અણીદાર લાકડાનો કકડો; ગરબો.
ખીલકડો, પું. છાકરાંની એક રમત; ધંડી-
ખીલોડો.

ખીલમાંકડી, સ્ત્રી. ધંડીના ઉપર પડની વચ્ચે
ખીલગ્રાણું જે લાકડું તે;

ખીલવટ, સ્ત્રી. ખીલવણી; ખીલવું તે;
ખેડાણ. (૨) પું. કપડામાં જે અડધેથી
કિંવા અધુરેથી દોઢ સાંધો કરવો તે.

ખીલવટો, પું. ખીલવનાર.

ખીલવણી, સ્ત્રી. ખિલાવવું તે; શોભાવવું તે;
ખડકાવવું તે; પ્રતિદિવસ મહેનત લઈ લઈને
વિતરોત્તર સારું જનાવવું તે. (૨) ચઢવણી;
ઉચ્છેરણી.

ખીલવણું, કિં. સં. ખીલો તેમ કરવું. (૨)
કેળવીને વધારે સારું જનાવવું. (૨) ચઢ-
વણું; ઉચ્છેરણું; ટુલાવણું; ગમ્મત ઉપર લઈ
જવું. (૩) ઘાંટણું; સાથે સીવણું.

ખીલણું, કિં. અં. ફૂલણું; ઉપડણું; પ્રકુચ થવું;
વિકસવું. (૨) શોભણું; દીપણું; પૂર્ણતાએ
પહોંચવું; રંગે સુંદર દેખાવું; બહારમાં આ-
વણું; (૩) ગમ્મતે ચઢવું; ખુદીમાં આવણું;
(૪) ચઢવું; ઉચ્છેરણું; રિક્તરણું; કાટણું.

ખીલાપાટી, સ્ત્રી. જેમ પાડવાનું (પેસના આંટા
પાડવાનું) એમનાર તે.

ખીલાપણું, વિ. ખીલો ખાંધું રહેનાર; બહાર
ચરવા નહિ જતાં માત્ર ખીલો બંધાઈ રહે-
વાની જેને ટેવ પડી ગઈ હોય એવું (શર).
(૨) ખીલા સરખું; ખીલા શેકું; ખીલાના
ધાટણું. માટી અથવા ખરબર ઉપર ઉપમેદો કે
ખજેલા જે આકાર તે. —ખીલારખા અક્ષરની
તકતીએ મધ્ય એલિયામાંથી જડે છે.

ખીલી, સ્ત્રી. નાનો ખીલો; ચુંક; ખેખ; ટેસ.
(૨) ટાંકણી. ખીલી દોઢવી; (દદરડું.

સન્ડ એસાણું) દરકત નાંખવી.

ખીલીખટકો, પું. ખીલી ખુંચવો જેટલી જે
ખીટા તે; દરકત; અગ્રવણ; હાનિ; ક્રમ;
નડતર. — તમારા છાકરાને ખીલીખટકો
આવવા મ્મણું નહિ.

ખીલીપસિયારાં, નં. જેની અંદર ખીલી
રાખવાથી ઉધાડવામ થાય એવાં બર-
ડવાં તે; ખીલીવાળાં ક્યાં સાંકળાંનાં
મોંઢિયાંના નકુચા તે.

ખીલો, પું. [સં. કોલ] એક તરફ આણી
અને બીજી તરફ માથું હોય એવો લાકડા
લોઠાનો નાનો મોટો કકડો તે; ચુંક. (૨)
લાકડાની ખેખ. (દેર ખાંધવાની) શંસ;
દાચર. ખીલાને જેરે કૂટે. કિં. પ્ર. ખીલો
ખાંધવું=નકી, પાકું કરવું; ખાતી કરવી.
ખીલો ઠોકવો=તળ લઈ પાડવું.

ખીસર, પું. ઠંડીના દિવસ.

ખીસકોલી, સ્ત્રી. [પ્રા. વાર્તાકથો] ઉદરના
જેવું કેમકે નાનું ચપટું અને ગુન્ઠાદાર પુંઠડી-
વાળું પ્રાણી; ખિરકોલી.

ખીસાકાતરું, વિ. ખીસું કાતરનાર; ખીડમાં
જુડી રીતે કાટણું ખીમું કાતરીને અથવા
તેનાં હાથ ધાલીને ચોરી કરનાર. (૨)
નાં સારા વેનાવતો ચોર; શાકચોર.

ખીસાખરચ, નં. સાધારણ રીતે અકકાઈ
ખરચ કરવાને ખીસામાં રાખવાનું જે નાણું
તે; પોતાને પર્મદ પડતી ખાખતમાં ખરચવાનું
ખાનગી ખાસ ખરચનું નાણું તે.

ખીસાખાલી, વિ. ખિખારી; જેની પાસે કંઈ
હોય નહિ એવું; કંગાલ.

ખીસિયાણું, જુ. ખસિયાણું.

ખોસું, નં. (પ્રા. સ્વાનંત) શરીર ઉપર પડે-
રવાના કપડામાં કંઈ વસ્તુ નાણું વગેરે
મૂકવાને સીવણના અતરપટથી કોથળી
જેવું કુંડી હોય તે; ગમ્મણું; ગુંડું. (૨) ધર.

૩૦ પ્ર૦ ખીસાખાલી=ગરીબ. ખીસાખર=
લાંચિયો; લોભી. કિં ૫૦ ખીસામાં ધાલવું-
મુકરું=લઘવેલું. ખીસાનું તર=પૈસાંદાર. ખીમું
ભરવું=પોતે પોતાનું કરવું; લાંચલેવી.

પ્રુઆર, ૯૫૦ પ્રુવાર.

પ્રુજલી, સ્ત્રી ૦ કંડ; ખજુન; એળ; ખજુર;
ધવડાટ; ખંજવાળ. (૨) ખજવાળવું પડે
એવો એક જાતનો ત્વચારોગ; ખરજ; ખસ;
દડ, લુખસ, ખરજવું, વગેરે કીડના રોગો
તે. (૩) જેથી ખજુવું પડે વા જેનાથી ખંજ-
વાળ થઇ આવે એવી રંગેટી તે; ખજુળી;
એક જાતની રજ(પ્રુવારજી કાચ વગેરેની).

પ્રુટકો, પું ૦ ખોટ; ઘટ; ઓછ; ખટ; કસર.

પ્રુટો, પું ૦ ખળતા લાકડાનો ખળાને ધગધગ
થઇ ગયેલો ખોટારો; લાળો. (૨) ખોચણું.

પ્રુટાડવું, કિં ૦ સં ૦ ઓછું થાય એમ કરવું;
ઘટે એમ કરવું; ઘટાડવું; ખૂટે એમ કરવું.

(૨) ફોડવું; ફિટાડવું.

પ્રુટેલ, વિં ૦ જેની પાસેથી ધન ખૂટી ગયું હોય
એવું; દીન; કંગાલ. (૨) દેવાળિયું; રૂટેલ.

પ્રુક, નં ૦ ધાતું; અગાસી.

પ્રુડી, (પ્રુડે) અં ૦ ખાળકને ઉધરસ ચઢે ત્યારે
તેને વાંસે હાથ ફેરવતાં જેમાં આવે એ
શબ્દ ખોલે છે તે. (ખુડી-ખુડે)

પ્રુણ, સ્ત્રી ૦ [સ. સુદ કુળ] નિશાની; ચિહ્ન.
(૨) ખુણો; કોણ; દિશા.

પ્રુણિયાળું, વિં ૦ ખુણાવાળું; જેને ખુણા હોય
એવું; ખુણાઓવાળું.

પ્રુણો, પું ૦ કોણ; ખુણો.

પ્રુત, સ્ત્રી ૦ અડચણ; હરકત. (કાઠિયાવાડ)

પ્રુદ, સં ૦ (ફા.) પોતે; જાતે; જે વ્યક્તિને
ઉદ્દેશને ખોલાવું હોય તે વ્યક્તિ પોતે જ
તે. પ્રુદનું=પોતાનું; નિજ. (૨) વિં ૦ અસહ;
યથાયોગ્ય; ત્રણ જેવું હોય તેવું; શુદ્ધ; ખર્.

પ્રુદા, પું ૦ [ફા.] પરમેશ્વર; ધર્મ; પ્રભુ.
કહે ૦ પ્રુદા પગને ચઢાય મો કરે. પ્રુદા

પાધરો તો વેરી આંધળો. પ્રુદા મહેરબાન
તો ગદા પહેલવાન. પ્રુદા કરેને=પ્રભુ કરેને;
પરમેશ્વરની ઇચ્છા હોયને.

પ્રુદાઈ, વિં ૦ [ફા.] પ્રુદાનું; પ્રુદા સંગંધી. (૨)
કંદરતી; પરમેશ્વરકૃત; દૈવી. (૩) પવિત્ર;
પાક. (૪) છળકપટ રહિત; સાદુ; ભોળું.

પ્રુદાતાલો, પું ૦ [ફા.] પરમેશ્વર; પરવર-
દિગાર; પ્રભુ.

પ્રુદાપરસ્ત, વિં ૦ [ફા.] પ્રભુપરાયણ; હરિ-
ચરણ; પ્રુદાને માનનાર=પૂજનાર; આસ્તિક.

પ્રુદાવંત, વિં ૦ [ફા.] પ્રુદા સમાન; પ્રુદાના.
જેવું; ધર્મચરુલ્ય. મોટાપણું દેખાડનાર
વિશેષણ, મોટી ઉપમાવાળું; રાજસાધુ કે
માલીકને ખોલાવતાં કે અરજ કરતાં વર્ણનાં
સંબોધન.

પ્રુન, ૯૫૦ પ્રૂન.

પ્રુનકી, સ્ત્રી ૦ [ફા.] લાંડર (ઉધ અથવા
કેરી) થેન ભરેલી આળસ.

પ્રુનખાર, વિં ૦ [ફા.] રુધિરપાતક; રક્તઆપી;
લોહી રોગ એવું; લોહીની છાંયો ઉડે એવું.
(પ્રૂન=લોહી-પાડવા જેવા ખાર=દેવવાળું)
પ્રાણહારક; અતિધાતકી.

પ્રુનરેણ, સ્ત્રી ૦ [ફા.] કતલ; કાપાકાપી;
જેમાં પ્રૂનની-લોહીની નીકો વહે એવી
મારામારી અને કાપાકાપી તે. (પ્રૂન+રિખ-
તન=રેણું) ધાત; પ્રાણહાનિ.

પ્રુનામરેકી, સ્ત્રી ૦ પ્રુનરેણ; કાપાકાપી.

પ્રુની, વિં ૦ [ફા.] પ્રૂન કરનાર; હત્કારક;
પ્રૂન કરે એવું; ધાતકી; જેની આંખોમાં
પ્રૂનનો જુરસો હોય તેવું; મારી નાંખે કે
જીવ લે એવું.

પ્રુનસ, સ્ત્રી ૦ પ્રૂન કરાવે એવી જે ઝેરી
લાગણી તે; દેવાતિથયની તીનતા તે; જુરસો;
ઝેર; કિન્નો લેવાની જે અતિ કરડી લાગણી
તે; કિન્નો; ખાર.

પ્રુનસી, વિં ૦ પ્રુનસવાળું; પ્રાણ લે એવા
ઝેરોરવાળું; કિન્નાવાળું; ખારીયું; ઝેરી;
ઝીયું.

પું. વિ. ધણું; પુષ્કળ.

પું.સુરત, વિ. [કા.] સારા ચહેરાવાળું; દેખાવું, શક્ષાદાર; રૂપાળું; ફૂટું; સુંદર; રળિયામણું. (ખૂળ=સુંદર+સુરત=દેખાવ, સિન્નો; આકૃતિ=ચહેરા)

પું.સુરતી, સ્ત્રી. [કા.] પું.સુરતપણું તે; સ્વરૂપ; રૂપ; સુંદરતા. (૨) શોભા.

પું.પ્રાકૃષ્ઠ, નં સીપો ફાડી ખાનારું પંખી.

પું.ળી, સ્ત્રી. [કા.] વસ્તુની અંદર રહેલો ને. સારામાં સારો ગુણ તે; રહસ્ય; અદ્ભુતતા. (૨) મજા; લહેલત. (૩) પુકિત; ચતુરાઈ; સ્વભાવની જે રંગ છતાં તે. (૪) ભક્ષાર્થ; સારાપણું; નેપી; અમરકાર.

પું.ળીદાર, વિ. પું.ળીવાળું; અમરકારિક; વિચિત્ર.

પું.મચો, પું. ળગતા કાનાની છાછર થાળી; દાઢ; તાસક. (૨) પું.મચામાં ખરીને જે ભેટ આપવામાં આવે છે તે; ભેટની વસ્તુ-નિહાઈ વગેરે તે.

પું.મારી, સ્ત્રી. [કા.] સ્વાભિમાનતા; અહંતા; પોતાનાં ધન વૈભવ અને ઓદા વગેરેનો જે ગર્વ તે. (૨) કૃદ્ધી આંખમાં જે ટુંપદનો ગુસ્સો તરતો દેખાય છે તે.

પું.માશ, સ્ત્રી. [કા.] અંછડાનાં પાનાં જે રંગનાં હોય તેમાંના એકાદ રંગની જે અગ્ર તે; રંગની ભભક. (ક ...)

પું.ર, નં. [સં. સુર] ખરી; ઘેરના પગનો નખ; ડાળસો; નખનો એકાદ ભાગ તે.

પું.રચન, નં. (ખરી=નખથી ઉપાડીને વિ. ઉં ચપન=એકઠું કરેલું તે) ભુકો; દાઢ; ખપોડી; ઉપાડીને એકઠું કરેલું ખાવા જેવું જે દંધ તે. (૨) ચર્ચણું; કચુમર; કાચુકેરું ખાવાનું તે.

પું.રકા, પું. (પુરકો) [કા.] કિમતી સિક્કાને વડાવી જે ઘણું અને ઉતરતી ઉતરતી કિમતનું કલકી ધાતુનું નાણું લેવું તે; પરચુરણ રૂપિયાનો ખુરદા=રૂપિયાથી આનું જે

ઓછી કિમતનું ઘણું નાણું તે. (૨) ભંગાર; કકડેકકડા કરી નાંખવા તે. (૩) તોડી ઉડાડી પુરું કરવું તે.

પું.રદાકરવું, વેચીને નાણાં કરવાં; વેચી નાંખવું. (૨) કાઢી નાંખવું.

પું.રમું, નં એક જાતનો ભોળ્ય પદાર્થ-મિઠાઈ. “ખાજ ને ખુરમા.” લોચાપુરી.

પું.રસી, સ્ત્રી. [કા.] દિવસ જેટલી ઉંચી લાકડાની નેતરે ભરેલી આઢેલીને એસાય એવી બેઠક; માંચી.

પું.રસું, નં મારીનું બેસાણું; અંગીકીની ઓટલી.

પું.રસેદ, પું. [કા.] સૂર્યનારાયણ; સુરજ; આકાશ (સર=ઉ. ખુર)

પું.રાસાની, વિ. ખુરાસાનનું, ખુરાસાની અજમેા ધરાન તરફથી આવતાં એક જાતનાં ખીજ.

પું.સતું, વિ. દીલું; પહાર પડતું; પુલ્હું રહેતું હોય એવું; સરીરને મિઠાઈને રહે નહિ એવું; પહોળું રહેતું હોય એવું. (૨) શોભતું સારું લાગતું; ખસતું.

પું.સતું, કિં. અં. ઉપડતું; મોઢળું થવું; ખસી જવું; પુલ્હું થઈ જવું; ખીલવું; નહિ બંધ રહેવું. (૨) શોભવું; સારું દેખાવું; દીપવું.

પું.સાસો, પું. [કા.] પુલ્હું-સ્પષ્ટ થઈ જવા-પણું તે; ભેદ જણાવો તે; કશું અંધારામાં-અજ્ઞાનમાં નહિ રહેતાં ખણું સ્પષ્ટ ઉઘાડું પડી જવું અને સમજાઈ જવું તે; સ્પષ્ટતા; સમજાણ; મડગચ્છો; સીકા કે વહેમ કાઢી નાંખવો તે. (૩) નિકાલ; નિર્ણય; રસ્તો. (૪) ફરાગતપણું; છૂટ; મોઢળાર.

પું.લું, વિ. ઉઘાડું; મંધ-કાંકેલું નહિ એવું; મોઢળું; સ્પષ્ટ; ખુદી આંખે દેખાતું; હુપું નહિ એવું; જાહેર; ચાહન. (૨) નિર્મળ; ચોક્કસ. (૩) સાદ સમજાય અને સંભળાય એવું. (૪) નહિ ઘેરાયેલું. (૫) નહિ ઘેરું; ઉપડતું; આપું. (૬) ભુંડું; નાળું; અસભ્ય. (૭) નિષ્કપટી; બોળું; ઉદાર; મડગચ્છા વગરનું સારું.

પુવાળ, પુ. [પા] સ્વપ્ન, તમાલું
 પુવાર, વિ. [પા] અત્યંત દુષ્ટી, હેરાન,
 ખીલીખીલી થઈ જતું તે પાચમાન બેળર
 (૨) શરણપ્રાપ્ત
 પુવારી, સ્ત્રી. [પા] પાચમાલી જેવરી,
 હાનિ (૨) નાશ હાય, નિનાસ હાલુ
 પુશ, વિ. [પા.] હરખમા આનદમા હોય
 એવું, આરોગ્ય સુખી. (પ્રસન્ન)
 પુશકી, સ્ત્રી. [પા] જમીન ઉપરનો ગ્તો
 (જળમાર્ગ નહિ) વાણના પુનકીએ અને
 વાણો જળમાર્ગે જાય છે.
 પુશખખર, સ્ત્રી. [પા] મગગ મગચાર,
 આનદ ઉપજાવે એની ખમર તે, નધામણી
 પુશલુમા, વિ. [પા] પુશ લાગે એવું,
 આનદકારક, નયનાનદ, સુદર, મજેનું, જોતા
 મનને પુશ કરે એવું, મનોરંજક, રમણીય,
 આનદકારક લાગે, મનને રાજ કરે—ઉચ્ચિત
 થવાય એવું.
 પુશખખતી, સ્ત્રી. [પા] પુલી થનાની
 વખત, પુલીની સામે પુલી બતાવતી તે
 હાથવિનોદ
 પુશખો, સ્ત્રી. [પા] સુગન્ધવાળું સુગન્ધ મધ
 વાસના, સુગન્ધી, સુગન્ધ પરિમળ
 પુશખોઈ, સ્ત્રી. [પા] સુગન્ધ, સુગન્ધના
 પુશખોદાર, વિ. [પા] નુશામત, સુગન્ધી,
 ગંધાન
 પુશખિજાણ, વિ. [પા.] પુશ રહે એવા
 જન્માનનું, આનદસ્વભાવનું, રંગીલું, હસનુપુ
 ગમમતી—રમુછ
 પુશામત, સ્ત્રી. [પા] મેઢને રવાના થવા
 અથવા મતન સાધનાને માટ હાથી જાહે
 વખાણુ તે, તારીફ કર્યા કરતી તે, હાથ
 લા કરતી તે, સુઝાણા, પાછલી સાત માં
 તેમ નેવા કર્યા કરતી તે, નતોશ્ય
 પુશામતખોર, વિ. પુશામત કરનાર પુશા
 મતિયું

પુશામતિયું, વિ. પુશામત કરનાર, તારીફ
 કરીને કામ કાઢી રેનાર, હાથ હા કર્યા
 કરનાર, પુશામતખોર
 પુશાલ, વિ. [પા] પુશ હાનતના હોય
 એવું પુલી આનવાગી હાનતમા હોય
 એવું સુખી. (૨) આરોગ્ય તદુસ્ત
 પુશાલી, સ્ત્રી. પુલી બરેલી જે ગ્થિતિ તે
 આનથી મમ હાનત, પુશી (૨) કુળના
 આરોગ્ય
 પુશરી, સ્ત્રી. [પા] આનદમમતા તે હા
 રાજ્યો (૨) નરજ, હાજી રજિ, બાર
 કિં ૫૦ પુલી કરુ—આન પામે તેન કરા,
 ગજ કરુ હા પામે એવી રીતે રીકનુ,
 નાનીપાસ નહિ વાય એમ કરુ (૩)
 વિ. આરોગ્ય, તદુસ્ત, રા., સુખગ્ય,
 આનદ બરી હાલતમાળુ
 પુસરો, વિ. બહુમુછો, જેને મુછો ન હોય
 એવો પુગ્ય, નાજગ
 પુમિયો, વિ. ખામી કરેનો, ટપપુરહિત.
 પુખારલુ, કિં. બં. ઉધરસ આનની હોય
 ત્યારે અવલા મીઠો મઠ મન્જો ગણુ સાધ
 કરાને ગાળતી ધાગીમાધી ‘પુપુ’ એવો
 અનાજ કાવો તે ગાળાથી ‘પુપુ’ અમ
 માં (૨) પાતાળ અગ્નિતત માં હા તરી
 મતાવલા અનાજ પ્રવો (૩) તપુદાનુ
 પુખારો, પુ. ગાળાથી ‘પુપુ’ એવો જે
 નાના કરાના આરોગ્ય તે અખારો.
 (૨) હાજીપુટ
 પુચ, સ્ત્રી. મપાગીમા પડેનો નાનો સામે ખાકો,
 પુખો (૨) બૂલ રૂં, ખોટ (પુખોચ)
 (પુખવત, ઝેર, જે, ખાર (૨) મારીકી;
 (૫) ગુચ્છ, ખડકો
 પુચખાંચ, સ્ત્રી. ખાકોએ, મપગી કપની
 મદનમા અનન્ધ તે. (૨) બૂલવ
 મોરના ખોટખાખ
 પુચનુ, કિં. બં. [ન હા] અખીતર કાકરી
 જેવી નવુ નાનકીને યાનુ, નાનકીના

ભોઝાણું; ઘોંચાણું; ખટકણું. (૨) દુખણું; કરકર લાગણું. (૩) અસર થયા કરવી; દુઃખ થયા કરવું; નહિ નિરાંત વળવી; મનમાં લાગ્યા કરવું. :-એ વાત મને ખુંચ્યા કરે છે. કળી રહેણું; વળગી રહેણું. :-ખાંટાયેલાં શુંરે ખુંચી રહ્યો. :-પ્રીતમ. ચરચરણું; ખટકણું. નહિ મન માનવું; અસંતોષ રહેવો. :-એના પેટમાં ખુંચે છે.

ખુંચાવણું, કિં સં ખેંચીને લઈ લેવું; ઝૂંટાવી લેવું; હરી લેવું. ખુંચી લેવું; ખુચવી લેવું; ખુંચાવી લેવું; તાણી લેવું; ખળધી લઈ લેવું.

ખુંટ, પું હલવું નિશાન. (૨) અં બરોબર; માપસર.

ખુંટડી, સ્ત્રી પગલું ડેસણ.

ખુંટકું, નં ખુંટવાનું ઓબર; ચીપિયો. (૨) ખુંટવાનું જે કામ તે; ખુટણ.

ખુંટણ, નં ખુટણું તે; ખુંટવાનું જે કાર્ય તે; ખુંટવાની ક્રિયા. (૨) ચીખટા; ચીપિયો.

ખુંટણું, કિં સં [સ. કણ] મળ સાથે ખેંચી નાંખવું; જડમળથી ઉખાડી નાંખવું; વીણી-વીણીને નિર્મૂળ કરવું. દેપ કે અભાવપૂર્વક કાઈ વસ્તુ માણસ વગેરેનું નિકંદન કાઢવું; ફૂંપવું; (વાળ) ચુંટવું; વિણવું; વિંધવું.

ખુંટાઉં, નં ઓપણું; ખળતા લાકડાનો કકડો.

ખુંટિયો, પું બાહ્યર; ખેલાડી; જાદુગર; માયાવી. (૨) સાંઠ.

ખુંટી, સ્ત્રી ખીટી; મેખ; કપડાં ભરવવાને ભિંતે કિંવા ફસતાજે જડેલો જે પોંકો કે ચીધો ખીલો તે. (૨) ખુણો (કપાળની જે આજુએથી વાળ ટુંપાવી જે ખુણા કદાબ્યા હોય તે) (૩) અંગરખાની કળી.

ખુંટું, નં ફુંક; કરચો; ખરચો. કાપી નાંખેલા ઝાડનું જે ચોટ, ચડ જમીનમાં રહેલું હોય તે.

ખુંટા, પું ખીલો; મેખ; મોટી ચુંક; માથા-વાળો લોખંડ કે લાકડાનો આણોદાર કકડો. (૨) ગરબો; ફુંક; ભોંય અથવા લાકડામાં ઉભું રહેલું ગરબ જેવું ફુંકું તે. (૩) અંદરમાં લંગરાતાં વહણો ઉપર લેવાતો કર.

ખુંટણું, નં ધિંગાણું; ફટાં ફટાં ફરવું તે; ધમ્માચકડી; ખુદાખુંદ કરી મકરી તે.

ખુંટણું, કિં સં ઉમે ઉમે પગ ઉચાનીચા કરીને ગદડણું-ચાંપણું; ચુંદણું; કચરણું. (૨) પગ ઉચાનીચા આડાઅવળા મુકતાં ને તાળી પાડતાં તથા ફટાં ફટાં ગાવું. (ખેરાં પાટ ખુંદે છે) (૩) હેરાન કરવું; જેમ નરમ થાય તેમ તેમ વધારે વિતાડવું; પગવણું. ઉં નેમ ખુંદી ખણું છુંરે, નચાવી નાચું છું. દ્યારાગ. પગથી ખુંદીને ઢીલું-નરમ કરવું.

ખુંદાખુંદ, સ્ત્રી ચુંદાચુંદ; કચરાકચરી. (૨) કુંદાકુંદ; ધમ્માચકડી કરવી તે.

ખુંદાવણું, કિં સં ચુંદાવણું. (૨) હમચી લેવરાવવી; ફટાં ને ધૂમતાં ગવરાવવું.

ખુંદાળણું, કિં અં ખાહપીને મોજ મારવી.

ખુંધ, સ્ત્રી [સ. સ્કન્ધ] ખભા આગળ પીઠપર જે ઢેકો નીકળેલો હોય તે; વાંસો વળી જવાથી થયેલો ટેકરો.

ખુંધું, વિં ખુંધવાળું; જેના વાંસા ઉપર ઢેકો નીકળેલો હોય તેવું; ખરડેથી વળી ગયેલું.

ખુંતાણું, કિં અં કળણું; કાદવમાં ઉતરી પડવું; પેસી જવું.

ખુંપ, પું પરણ્યા જતા વરનું માથું અને ચહેરો ટકાય તેમ જરીકસળના તારનો કે ફૂલના દારડનો જયો, ચારે તરફ ખૂલી રહે તેમ તેના માથાપર નાંખવામાં આવે છે તે. :-ગુલાબના ફૂલનો ખુંપ.

ખુંપડી, સ્ત્રી નાની છત્રી; પેણી કે ગાલના જેવા આકારની પાંદડાં અને વાંસની સળી-ઓની બનાવેલો છત્રી.

ખુંપડો, પું મોટી છની, છન; ટોપ

ખુંપરો, પું ખરચો; ઝડ કે છોડ કાપી લીધા પછી કે ભાગી પડ્યા પછી જમીનના ઠોસ રહેલો તેનો જે થોડોક ભાગ તે, ઘતો. (૨) ખરચો કે ઘતો ભરાયાથી કપડામાં જે ફાટ કે ચીરો પડ્યો હોય તે.

ખુંપચું, કિં અં અદર ઉંડુ પેસવું, ઉંડુ ઉતરતું; પેસવું; બોકાવું; વિધાવું; દાખલ થવું. (૨) અદર ઉતરી ચોગી જવું, —માં ભરાઈ ગયેવું; કળીજવું. —સોય પણ ખુપે નહિ એવું આ કપડું છે. બેશ કાદવમાં ખુપી ગઈ.

ખુંપાયવું, કિં સં ખુપે એમ કરવું, પેસાડવું, દાખલ કરવું. (૨) —માં —અદર ધાલી દેવું, ધોતવું.

ખૂટ, ત્રીં ખોટ; જે ખૂટું હોય તે, કસર, ઓટ, ઘટ.

ખૂટવું, કિં અં [સ. કુટ=અટકવું ઉં પ્રા. મુદ્ધક] ઓછું થવું; ઘટવું, કમી થવું. (૨) પુ- થઈ જવું, આની રહેતું. ઉં ખૂટ્યુ ખાવા શુ પિયેર તારે, કમ્યાં કપડાં પડે પણ મારે.

ખન, નં [જા.] છનથી મારી નાખવું તે, ધાત, લત્યા, પ્રાણ્ય લેવો તે, ખૂત કાઢી નાખવું તે. (૨) ચોલી, રધિર; રક્ત. (૩) મેઘનો છવ લેવા જેવો જે ચુનો તે. (૪) ઝેર, વેર લેવાની તરસ, જુરમો.

ખૂપવું, કિં અં પેસવું, દાખલ થવું; અદર જવું. (૨) જમાનવું —દેશ દેવ નવી કુકાન ખૂપવે. જીવસામ ભડ.

ખૂખ, નિં [જા.] ઘણું, પુષ્કળ, જોધજી તેથી વધારે. (૨) મરસ, સાગ, ગુદર, મળેતું.

ખૂચ, જું ખુચ.

ખૂચવું, જું ખુચવું.

ખૂટ, પું જમીનની અનુકે હદ અથવા માપ દેખાડવાને દોરેલો પદ્ધત તે, જમીનનું માપ દેખાડનારી નિશાની તે. (૨) નિં

પુરેપુરું; ખરોખર અને તડોતડ, જરા પણ કમી નહિ એવું —આ ધોતીજોડા ખૂટ દસ લાથનો છે.

ખૂંપ, જું ખુપ.

ખૂણો, પું [સ. કોળ] બે બાજુઓ કે બે દિશાની લીટીઓ જ્યાં મળતી હોય તે જગ્યા; ખાચો; પ્રાત, અણી. (૨) ખાડો; ખાણ. ખે, પું [સ. ક્ષય] લીધું થઈ જવું તે, ક્ષય, નાશ; પાપમાલી.

ખેચર, નં [સ. લેનચર] આકાશમાં ગતિ કરનારું; હવામાં ઉડનાર. (૨) નં આકાશમાં ફરનાર પ્રાણી. (૨) વદ્ર તારા વગેરે મહ. (૪) દેવ (૫) જૂતપ્રેતાદિ તે. (૬) વિં આકાશમાં ઉડનાર—દેવ, મહ, પખી.

ખેચરી, ત્રીં જેનામાં આકાર—હવામાં ફરવાની શક્તિ હોય એની ત્રી, દેની, જૂતડી, જોગણી. ઉં ખાઉ ખાઉ હું ખેચરી, નાજ રૂપ થઈ કાળકા. સામળ. (૨) હવામાં ગતિ કરવાની વિદ્યા કે શક્તિ તે. (યોગમાં) આકાશમાં ફરનારી સમળી, એક જાતની યોગમુદ્રા; ચોગીઓનું એક જાતનું આસન.

ખેટ, નં નાનું ગામકું (૨) શિકારી (આખેટ)

ખેટક, નં અસન; ગાડું; ચોહ, વળનાટ, ચડસ, વહેમ (૨) પું નિકારી, (આ—ખેટક) (૩) નં ગામ; નાનું ગામકું.

ખેટકી, વિં શિકાર કરનાર, જેને શિકારતો ચોદ હોય એવો. (૨) નાં શિકારી. (૩) ખેતીકાર, ખેડુત.

ખેટલી, ત્રીં ચુલેલા ચોટલા વગેરે જે ખાલી લીટી તે, સેવી.

ખેટું, નં છેડ, અત

ખેટું, અં રેગળે, છેટે, આરે, દૂર.

ખેડ, ત્રીં ખેતરને ખોદી, હળી, ચાસી, કાપી સાફ કરવાની ક્રિયા તે, જમીનને વાં કરવાને ચોગ્ય બનાવવાની જે

ખેડવું તે; ખેતી કરવી તે. (૨) ગામ; વાસ-સ્થાન. ઉં ઉગરડ ખેડે વાગે દોલ. (૩) એક જાતની કંઠાળી વનસ્પતિ; કાંઠાવાળો એક રોષો.

ખેડણ, (ખેડણ) નં ખેડવું તે; ખેડવાની જે ક્રિયા તે.

ખેડણહાર, વિં ખેડનાર; ખેડત. (૨) મહેનત લેનાર; કાર્ય કરનાર; ચલાવનાર. (૨) નં નાયક; સુકાની; આરો; નાવિક.

ખેડતર, વિં ખેતી થાય ખેડાય એવી જમીન (પડતર નહિ) ખેડાવું હોય એવું; જે જમીન કે ખેતર ખેડાવું રહેવું હોય તે.

ખેડવું, કિં સં [સં. કૃષ્] અનાજ વાવવા માટે જમીનને સાફ કરી ઉખાડી પોચી ને સરખી કરવી; સુધારવું; સરખું અને સારું કરવું. (૨) કેળવવું; ખીલવવું; સંસ્કાર કરવી; ખંતથી ધંધો કરવો. (૩) વહેવું; ચલાવવું; વેપાર કરવો; મહેનત લેવી; વિદ્યાર્થ.

ખેડહક, પું ખેડવાનો જે હક તે; જમીનની માલીકીનો નહિ પરંતુ ખેડત તરીકે કામ કરવાનો હક તે.

ખેડણ, વિં ખેડવું; ખેડાવું હોય એવું. (૨) નં ખેડાતી હોય એવી જે જમીન કે ખેતર તે. (૩) ખેતી; વાવેતર કરવા અને ખેડવાનો જે ઉદ્યોગ તે. ખેડાવું તે. (૪) ખેડાતી એવી જે જમીન તે.

ખેડ, નં [મ.] ગામડું. (૨) ખેડત.

ખેડત, પું ખેડવાનો ધંધો કરનાર; કૃષિકાર; કર્મક; ખેડનારો; ખેતીકાર-કણ્ણી.

ખેડા, પું ખેડો.

ખેડ, નં [સં. ક્ષેત્ર શેત] ખેતર. :-ધક ખેતરેં.

ખેડર, નં [સં. ક્ષેત્ર] અનાજ વાવવાને ખેડને સાફ કરેલો જમીનનો જે કકડો તે; ખેડાતો જે જમીનનો અમુક માપનો કકડો તે. (૨) જે ઉદ્યોગથી રણાવું હોય તે;

ધંધો. (૩) અવકાશ; મોકળાઈ; માગ; પુષ્કળ જગા. (૪) શરીર; જે ધંધાઉદ્યોગથી રણવું કમાવું તે; કાર્યવિસ્તાર.

ખેતરખંડી, જું છેતરખંડી.

ખેતરપાળ, પું ખેતરનું સંરક્ષણ કરનારો જે દેવ તે; આમદેવતા; ગામને પાદરે રહેતો દેવ.

ખેતરવા, વિં એક ખેતરના માપ જેટલું અંતર હોય તેટલું; એક ખેતર જેટલા છેડા ઉપરનું. વત્ત-વા=જેટલું; જેટલો; અંતરનું પ્રમાણનું. :-અંતરહાવા.

ખેતરવું, કિં સં છેતરવું; ઠગવું; વફાવું; ફોસલાવવું; ફસાવવું.

ખેતરાઈ, સ્ત્રીં ધણું ખેતર એક ખીજની સાથે લગતાં હોય તે બધી જમીન. પાટ; પાટી; ક્ષેત્રપાટી; એક ક્ષેત્રે ધણું ખેતર હોય તે.

ખેતરાઈ, વિં ખેતર સંબંધી; ખેતરને લગતું. (૨) (ખેતર આડું) ખેતરની વચ્ચેથી ની-કળતું; અંદર થકને જતું; નેળનો નહિ પણ ખેતરમાં થકને જવાનો માર્ગ.

ખેતરામણ, જું છેતરામણ.

ખેતરાં, નં નાનાં નાનાં ખેતરો તે.

ખેતી, સ્ત્રીં [સં. કૃષિ] ખેડવાનું કામ. (૨) વેપાર. ઉં ખેતી કરે હર નામની. ખેડવા વાવવાનો ધંધો તે; ખેડવાનું કામ તે; ખેડતનું કામ અને ધંધો તે. (૨) વેપાર-વજૂળ. (૩) ખંતથી મહેનત લેવી તે.

ખેતીકાર, પું [સં. કૃષિકાર] ખેડ; ખેડત.

ખેતીવાડી, સ્ત્રીં [સં. ક્ષેત્ર+વાટિકા] અના-જનાં ખેતર ને ફળોની વાડી. (૨) જમીન ખેડવાનો ધંધો. (૩) કણસલાનો અને જળ અડનો પાક કરવાનો જે ઉદ્યોગ તે; અનાજ અને ફળાદિનો પાક કરવો તે; વનસ્પતિ ઉગાડવાનો ધંધો તે; ખેડતનો ધંધો.

ખેડ, પું [સં.] વડાલી વસ્તુના વિદ્યોગથી ગ્રથયા અજગમતી વસ્તુ મળી આવેથી મનમાં જે

દુ ખ થાય તે, શોક, દીલગીરી, ખતાવો.
કિં પ્રં ખેદ કરવો, ખેદ પામવો. [સિદ્ધ]
નિરાશા કે દુ ખની જે લાગણી તે શોક,
દીનગીરી, ખોટું લાગતું તે, અતપ પથ્થા-
તાપ, ખતાવો ખેદયુક્ત=ખેદમાળુ, દીલગીર
ખેદયુક્ત, વિં ખેદવાળુ, દુ ખથી ભરેલું
ખેદના, જુલું છેદન (૨) ખેદ કરવો તે
ખેદના, સ્ત્રીં ખેદ, દુ ખ, પીડા
ખેદાનખેદાન, વિં ખચાઈને મેદાન જેલુ થઈ
ગયેલુ, કિમડી ગયેલું પાપમાલ થયેલું એતુ,
નાશ થઈ જતું તે, ખરામખત, તારાજ.
ખેદીવ, પું મીસરના મુસનમાન ગજકર્તાનું
ઉપનામ
ખેદા, પું (કેડા) પુઠ પડની તે, પાળીપડ
તે કિં એકદા ગયો તે વન માય, કીધા
હસ્તીનો ખેલો ત્યાય દયારામ આ અર્થ
યુક્ત-ખેદ નથી
ખેન, નં (સ સિદ્ધ) નડત આડ કટાણો
આપે માત્ર નડાવે એતુ જે તે પીડા
મુસીબી, નિપત, દુ ખ બહુ મહેનત પડતી
તે (૨) કટાણો, મુસીબત ખોટું ખેન
ખેનખાટલો=ખોટું ખેન
ખેખ, પું સ્ત્રીં કોઈ દૂરની જગોએ વહીને
પાછું આનતું તે, દરેક આવજન તે (૨)
લાખી મુસાફરી, સફર (૩) મોસમે મોસમે
વેપારી વસ્તુનું એક દેગથી બીજે દેલ
આનતું જતું તે (૪) એક એકવારી, વખત
(૫) પગનાડે લાગતું તે, મહેનત અખ્યાન,
ચાનક, ખત, ખેપ કરી [કાષ્ઠ] જલુ
અને પાળા આવતું તે, જર્દ આનતું તે,
દરેક આવજન તે આટો રંગ, પર્થદન
(૨) હપતો, વાન, વખત પ્રમગ (૩)
સદર, મુસાફરી (૪) પાળણ લાગતું પડતું
તે ચાપ ક ખતથી કોઈ કસવવાને સામા
માણુમને ટોક્યા કરવો તે (૫) મોમમે
મોસમે માવની જે આવજ થતી તે (૬)
કામદુ નામ

ખેખટ, સ્ત્રીં કિયાડી, રજ, કચરો
ખેખન, નં [સ ક્ષેપન] કાઢવું-નાખવું તે.
ખેખિયા, પું એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે
ઝડપથી મહેશો લઈ જનારો, હનકારો,
ખેપ કરનારો, કાસદ, ઠાપગો ચાવી મ
દેશો કે કામગીરત લઈ જનાર પગદોડનો
ધવો કરનાર દૂત
ખેખી, વિં [સ આક્ષેપ] આક્ષેપી, ચાનકદાગ-
વાળુ, આક્ષેપ કરનાર ચાનકવાળુ
ખેમ, વિં [સ ક્ષેમ] કુશળ, આરોગ્યવાળુ, સુખ
ખેમકુશળ, ક્ષેમકુશળ
ખેમખુશાલી, સ્ત્રીં સુખી હાલત આરોગ્ય
તદુરસ્તી
ખેર, અં [અ] કષ થિતો નહિ, હરો, હાથ
(૨) સ્ત્રીં પીડા, બના -ખેર ગઈ
ખેર, પું એક જાતનું મોટું ઝાડ હિંદમા ખેર
બવે ઠેકાણે થાય છે એતુ બાકડુ મડુજ
કંજુ અને કાગુ હોય છે ખેરના જડા
થડમા તેના કંજુ જરના નસાઓની ઉભી
મગીઓ થાય છે તે બહુજ નકર ને કંજુ
હાય છે તે દવાના કામમા આવે છે ને
ખેરમાલ કહેવાય છે ખેરની છાલ અને
લાકડાને પનાળી ઉકાળીને જે ધન સત્તવ
કાઢનામા આવે છે તે કાચો કહેવાય છે
ખેરને માનજની માલક ગુદર થાય છે તે
પણુ દવાના કામમા બહુ ઉપયોગી ગણાય
છે ખેરીગુદર તેની ઝલ અને બાકડામાથી
જા પણ બને છે
ખેરખટ, અં (ખેરખેસ) એકાએક, જોત-
જોતામા, ખખખર -માથે એ તો ત્યાથી
દોડ્યો ને ખેરખટ જોતો રહ્યો
ખેરખાહ, વિં [અ] કુમેનક, બધુ ચલા-
ના નમાળા પેનાર પેના માત્ર ન જોતા
કુ ઇજનાર હિન કરનારી દત્તિ રાખનાર,
હિતચિતક, ખેખખા.
ખેખખાહી, સ્ત્રીં [અ] બધુ કરનારી ઇન્દ્રિ-
તે ખેખખાહી, નદિના, સુનતા

ખેરણ, વિં ખરી છુટું પડેલું; ખરી પડેલું; વેરાયેલું; વેરણખેરણ. આ સ્પષ્ટ એકસો વપરાતો નથી પણ વેરણખેરણ આમતેમ અવ્યવસ્થિત રીતે પડેલું હોય એવું દેખાડનારા સંયુક્ત સ્પષ્ટતા ઉત્તરપદ તરીકે વપરાય છે.

ખેરવવું, કિં સં ખરી પડે એમ કરવું; ટૂટીને નીચે પડે એમ કરવું; પડી જાય તેમ કરવું. (૨) ખસેડવું; ફર કરવું; કાઢી મૂકવું. (૩) માથું ફેડાવવું; ફેડાવો આપવો; પળવવું. (૪) કાઢી લેવું; ખેલવું; ગ્રામ યાય એમ કરવું; તળનીચી ફર કરવું; કાઢી મૂકવું.

ખેરસાક્ષી, સ્ત્રીં [અ.] સમાધાન; સુખરૂપતા; કંઈ કઠિયો રીતુર નથી, પણ ખળું સુલેહ બરેલું હોય એવી હાલત. (૨) અં હસો; હોય; જતું કરી દેવું તે; થઈ ગયું તે; થઈ ગયું, એમ કરીને મન વાળવાનો જે ઉદ્દેશ્યાર તે; ખળું; હસવું.

ખેરસાર, (ખેરસાક્ષ) પું. ખેરનાં લાકડાંમાંથી નીકળતો એક જાતનો સળીદાર ગર. (૨) ખેરનાં લાકડાંને પડાણી ઉકાળી ખાણી બાળીને કાંદવું જે પ્રત સુકું સત્ત્વ તે; કાષો.

ખેરસાલ, પું. ખેરના લાકડાંમાંથી નીકળતો એક લુકો, એસડ દાખલ કામમાં આવે છે.

ખેરંચો, પું [કા.] રજ; પાસ; જેર. (ધાતુનો)

ખેરંટો, જુ. ખેરંચો.

ખેરાત, સ્ત્રીં [અ.] ખરીબને આપી જે ધર્મ કરવો તે; બીખ; ગરીબોને આપવું તે; દાન કરવું તે; દાન; ધર્મદો.

ખેરાતી, વિં ખેરાત કરવાને કાંદવું. (૨) ખેરાત કરનાર.

ખેરિયત, સ્ત્રીં [અ.] સુખરૂપતા તે; શ્લેષ; સમાધાન; સ્વસ્થતા; સુલેહ સુલેહ; શાંતિ અને સુખરૂપતા હોય એવી જે સ્થિતિ તે; શ્લેષકુશળતા; સ્વાસ્થ્ય; ચેન; આનંદ; નિરુપદ્રવતા; નચિતતા; સમાધાન.

ખેરી, અં મેંદા; ઘેરા. (૨) લુગડાં કાગળ વગેરે વસ્તુઓમાં પડતી એક જાતની ગિવાત. ગરમ લુગડાંમાં અને કાગળમાં જે છવ પડે છે તે; ઉધેષ.

ખેરીજ, વિં [અ.] વધારાનું; અંદર આવી ગયેલું ન હોય તે. (૨) અં વગર; વિના; સિવાય. અંદર આવી જતું ન હોય એવું; વધારાનું.

ખેરું, વિં ખરી જન્ય; તરત પુત્રાર્થ જન્ય એવું; માલ વગરનું; અગતિયું. ઉં જેવું ચાંદરણું [અજવાળું-ભડકાનું] ખેરિયું અને જેવી વેળુની ભિત. જવરામ બદ.

ખેરો, પું દોરીઓને સુંધીને બનાવેલો જાળીદાર કોથળો; જાળી. (આંખેથી દોરીઓ કિતારવાની દોરીની જાળીદાર અંકોડી. (૨) અગાધાનો લુકો; ખેર; પોંખ પાડવાનો ઠાંછો.

ખેલ, પું [સં. સ્વલ] રમત; ગમ્મત; ક્રીડા. (૨) તમાસો; જવાબ; નાટક; જોવાનું. (૩) લીલાં; બનાવટ; રચના. (૪) વ્યાપાર; ધર્મિગ, ઉવમ.

ખેલખોના, સ્ત્રીં ખરાખી; પાવમાલી. ઉં સાગર ન ચલે ને વાસુકી ન હલે, જોરે હલે તો કરે ખેલખોના. જોલોજગત.

ખેલણી, સ્ત્રીં હોડરોને રમવાની પુતળી. (ખેલણું=રમકડું)

ખેલણું, નં રમકડું.

ખેલના, નં [સં. સ્વલ=રમવું] રમત; ક્રીડા. (૨) તમાસો; ખેલ થવો તે; જાળવાવું તે; નાટક; દૃશ્યન.

ખેલવણું, નં ખેલવાનું જે કંઈ હોય તે. રમકડું; રમવાનું સાધન કે નિમિત્ત.

ખેલવું, કિં અં [સં. સ્વલ] ક્રીડા કરવી; રમવું; ગમ્મત કરવી; તમાસો કરવો. (૨) ચાલવું; તળનીજ કરવી. વ્યવહારવું; કંઈક હેતુ પુરઃસર યુક્તિથી કરી કરવું; યુક્તિમાં-પ્રાપ્તમાં કરવું.

ખેલાડી, પું [સં. સેલ] ખેલ કરનાર, ભવાયો; નટ; અથવા હર કોઈ જાતનો ખેલ કરતો હોય તે. (૨) વિં ખેલાવે એવું; ખિલાવીને કામ કાઢી લે એવું; ચતુર, પોતાનું કામ હરકોઈ રીતે કાઢી લે એવું મુસદ્દી.

ખેવ, સ્ત્રીં [સં. જ્ઞાનો કાલુ; પગ; વેળા. (આ શબ્દ એકથો વપરાતો નથી પણ શબ્દના ખીજ ભાગ તરીકે તત્કાલેના અર્થમાં વપરાય છે. :- હે દેવના પણ દેવ તું તતખેવ દીક્ષમાં ધર દયા.

ખેવટ, પું માર્ગદર્શક; દેરનાર. (૨) આરવો; નાયક; સુકાની. ઉં વિના ખેવટ કોઈ પાર ન પાવે, વિના નાવ દુખે તરતાં. નિગંતભગત.

ખેવડો, પું એક જાતનું પાસ.

ખેવના, સ્ત્રીં કાળજી; ચાનક; ખંત; સંભાળ.

ખેસ, પું ખભે નાંખવાની પિછોડી; કુપટ્ટો; અંગવસ્ત્ર; પુરપને ખભે નાંખવાનું વસ્ત્ર.

ખેસવતું, જુઁ ખસેડવું.

ખેસી, વિં નજીકનું; પામેનું; અગતસાથી; સોખતી; અંતરનું.

ખેહ, પું હાથ; ખે. (૨) સ્ત્રીં રજ, ધૂળ.

ખેળ, સ્ત્રીં જનધર્મ વગેરે અનાજની રાખ; કોટમાંથી કાઢેલું ચીકણું મત્વ; આર; કાંજ. ઘઉંના કોટની લઢાઈ. (સુતરને-વાણા-તાણાને પાવાનાં આવે છે તે.)

ખેળો, પું નાટક કે ભવાઈમાં સ્ત્રીનો વેપ લેનારો પુરુષ તે; ભવાયો; ભરાયા જેવા દેખાવની સ્ત્રી તે. નાટક કે ભવાઈમાં વેપ લેનારો પુરુષ તે; ભાંડ.

ખેકડો, પું કાચખો.

ખેખડી, વિં જીર્ણ; અંધથી ખવાઈ ગયેલું; ખજાખજી ગયેલું; ક્ષય જેવા રોગથી ખુંખું કરી કરીને સુષાઈ ગયેલું, હાડપિંજર થઈ રહેલું એવું; નિર્માલ્ય; અચકત; અત્યત કૃષ્ણ; ગંધ.

ખેખે, અં ઉધરસને ઝીધે ખુખુ એવો વારંવાર

થતો અવાજ; ઉધરસ ખાતાં થતો અવાજ; ખુખું થવું તે.

ખેચ, સ્ત્રીં ખેચવું તે; ખેચાણ; તાણ. (૨) આચહ.

ખેચતાણ, સ્ત્રીં ખેચવું ને તાણવું તે; ખેચા-ખેચ; સામસામાં બે બળથી આમતેમ તણાવું તે; આચહ.

ખેચમખેચા, સ્ત્રીં તાણાતાણ; આમથી તેમ તેમથી આમ એન સામસામેથી ખેચવું તે. (૨) અતિઆચહ કરવો તે.

ખેચવું, કિં સં [સં. જૂષ] જોર કરીને પોતાની તરફ આણવું; પોતાની ભણી લેવું; આકર્ષવું; તાણવું. (૨) કસવું; તંગ કરવું.

(૩) આચહ કરવો; આચહથી વળગી રહેવું. (૪) આંકવું; દોરવું. :- કીડી ખેચવી.

(૫) કાઢવું. :- પાણી ખેચવું. (૬) અંદર લેવું; ચૂસવું, શોષી લેવું. પવન પાણી વગેરે.

(૭) ગરલતીમાં જવું; ખોવાઈ જવું; ઢીકી જવું. પૈસો કાગળ વગેરે. (૮) વહેવું; વહોરવું.

અધકો દોષ. (૯) સહન કરવું નિભાવવું.

મસારનાં તરીલાં ખેચી થાકી ગયા. (૧૦) કંપાવવું; મોટેથી બોલવું. રાગ ધારી ખેચવો.

(૧૧) સજ કરવું. ધનુષ-તણકાર. (૧૨) તોડવું; ઉખાડી નાંખવું; નિર્મૂલ કરવું. જીમ-દાન.

(૧૩) તત્ત્વ કાઢવું.

ખેચાખેચ, સ્ત્રીં સામસામે ખેચવું તાણવું તે; તાણાતાણી; ઉપરકપરી ખેચાવું તે. (૨) અતિ આચહ કરવો તે. ઘણા જણે ધણી બાણ્યથી ખેચવું તે; તાણ; ભીડ; તંગી.

ખેચાણ, નં તાણ; આચહ; આકર્ષણ; ખેચવું તે; ખેચે એવું જે તે.

ખેચાણકારક, વિં ખેચે એવું; આકર્ષક; લક્ષ કે ધ્યાન ખેચે એવું.

ખેચાણકારક, વિં ખેચે એવું; આકર્ષક; લક્ષ કે ધ્યાન ખેચે એવું.

ખેચાણ, કિં અં તણાવું; ખેચાઈ જવું.

ખેતાળવું, નાસી જવું.

ખેન, નં તોળા; મુશ્કેલી; વિપત; પીડા;

દુઃખઃ આપદઃ, બહુ પરિશ્રમ પડવો તે.

ખે, પું [સં. ક્ષય] ખષઃ ક્ષયઃ ધાસણીના રોગઃ રાગદમા. (૨) સ્ત્રીં ખાડો; ગર્ભઃ ખોઃ કુંડ.

ખેડ, પું ખરડ; લેપ; થયરડો. માદા પ્રવાહીના લેપ તે; લગાડવું તે. (૨) નુકવણું; સુકાણું તે; પાણીનું શોષણ થઈ જવું તે; પાણી વગર જે મુકાપણું થવું તે નક; ખરડિયું=પાક મુકાઇ જાય એમ વરસાડનું જવું રહેવું અને તેથી અર્ધ દુષ્કાળ જેવી પ્રિથિતિ થવી તે.

ખેડ, સ્ત્રીં [કા.] ટેવ; આદત; ચસકા; વ્યમન; પેયું; હવસ. (અમુક કરવાનો સ્વભાવ થઈ જવો તે.) વેર; અદાવત.

ખો, સ્ત્રીં ખાડો; કોતર; ખખોલ. પાણીના મારાને લીધે જમીનની સપાટી ઉપર ઉડાં વહેળિયાં પડે છે તે.

ખોઇ, સ્ત્રીં જોળી; ખોઇયું; નાનાં છોકરાંને જુવાડવા માટે ઘોડિયાએ જે કપડાનો કકરો બાંધવામાં આવે છે તે.

ખોઇયું, નં નાના છોકરાને જુવાડવા ઘોડિયા બાંધવાનું બરેલું વા રમેલું કપડું તે; જોળી; ખાંડું.

ખોખ, નં (ખોખું-ખખ) કદે મોટું પણ સગીન નહિ એવું જે તે; ખખ; ખખખળી ગયેલું પણ કદે મોટું ખોખું તે.

ખોખરાડ, પું ખોખરાણું; ખેચના.

ખોખરાં, વિં ખેમક; શુદ્ધ અખોવન અચાજ ન કરવું હોય એવું; ભાગેલું; દેટલું; કટલું. જેની એકતારતામાં (અવાજની) બેંગ થયેલો હોય એવું; અચક્ષ્ત. કિંપ્રં ખોખરાં કરવું=વોડો માર મારવો; આપટવું; ભથ્થું કરવું; નરમ થાય એમ કરવું.

ખોખડી, સ્ત્રીં ધરડી સિયાળ. (૨) વિં ખખખળી ગયેલી દાંત વગરની દહા.

ખોખલો, વિં પું વદ; ખખખળી ગયેલો; મુંબુ ક્યાં કરતો હોય એવો; વરાછલું. ખોખલો પંડ્યો=વદ પંડિત-ધરડો મહેતાછ; ધરનો આઠાણ.

ખોખાવું, કિં અં વેર-અદાવત રાખવી. ખોખું, નં અંદથી પોણું તે સત્ત્વ રહિત જે કંઈ હોય તે; કારીગરી વગરની સાધારણ બનાવટની પેટી. દિવાસળીનું ખોખું, દેવદારનું ખોખું. (૨) આળી નહિ પણ કકડાઓની બનાવેલી હથકી પાધરી. :-આ પુનાનું ખોખું છે. (૩) બરપાઈ થઇ ગયેલી ટુંડીના કાળા; નમુનો; ડોળિયું; બીયું; મુસદ્દો; રેખાકૃતિ. (૪) સત્ત્વ ખેંચી લીધેલી કોઇ પણ વસ્તુ; ક્યો. (૫) છબું થઇ ગયેલું હોય એવું જે તે; વદ-ખખખળી ગયેલું જે શરીર તે, કલેવર.

ખોગીર, સ્ત્રીં [કા.] ઘોડાની પીઠ ઉપર નાંખવાનું કિનનું પોચું નાનું ગાદયું; છળી. ખોચરેલ, વિં ખચાઇ કે ખોતરાઇ ગયેલું ખાંચા અને ખાણવાળું.

ખોચંકે, અં કોકાણે; ખુણે.

ખોજ, સ્ત્રીં ખંતીથી તપાસ; શોધ; ખોજ. ખોજવું, કિં સં ખંતથી તપાસવું; શોધવું; ખોજવું.

ખોજો, પું પુરપત્તવીન જે નર તે; હીનડો; બંધણ; જનાનખાનામાં સ્ત્રીઓની તહેનાતમાં રહેનારો ચાકર; નપુંસક; પંદ. (૨) હિંદુ મઠી મુસલમાન થયેલી એક માત.

ખોટ, સ્ત્રીં જુદ; ચૂક; ગણતાં કે કામ કરતાં જે કંઈક રહી જાય તે (લખતાં ખોટ કરવી) (૨) તુક્સાન; ટોટા; ગેરલાખ. (વેપારમાં ખોટ ગણ) (૩) આજ; આજાપણું; કમી રહેવું તે; ધડ; અપૂર્ણતા. (અમતી ક્યાં ખોટ છે) (૪) અછત. (ખોટનું ટેવું) કિં પ્રં ખોટ જતી=તુક્સાન થવું.

ખોટકો, જુ. ખુટકો; ધડ.

ખોટ'ખોટા, અં ખોટેખોટુ, ખોટની—અસત્યની
જે પગ પગ તે, જુકેજુક ચનાવતુ તે
ખોટાંજ, સ્ત્રીં જુક, અસત્યતા. (૨) હગમી
પણ કામ નહિ કરવાની ટેન આગમાઈ
ખોટાંવો, પું ધગધગતો—અગતો મયવો,
જનતો બાજો જનાગા અને જુણી રગરનો
નાકડા ઝણાનો ધગધગતો કકડો
ખોટાંજ, નં જુમાણુ, અસત્ય ખોટુ કંજુ
રોય એવું તે તરકટ જનાન
ખોટારો, પું ધગધગતો મયવો નાગો
અગાગો. (૨) યાગો
ખોટી, સ્ત્રીં વાટ જોતા રહેવું તે દીન નાર
નિન. યોમતુ તે કિં પ્રં ખોગી કંજુ
નહ જોતા રાખતુ, વાર લગાડની ખાગન
ખોગી થનુ=રાહ જોની ખોગી રહેવું
ખોટીલુ, નિં ખોટા હાડકાં આગયુ
ખોટુ, વિં ખન નહિ તે અસત્ય જુક
—ખોટુ કંજુ (૨) જનચૂકનાણુ, જોમા
જૂન રોય એવું હિમાળ ખોટા હ (૩)
જેવું હોવું જોઈએ તેવું નહિ તે, ખગાડ
સાગ, મુક નાગ, દીણુ —ખોટો પિરો
(૪) ફરી જમ એવું રેરવાણુ એવકા. (૫)
જેને મહેનત લેની ન ગમે એવું આખા
હાડકાંનું, આળસુ (૬) નં માહ અપ્રમમ
થવું—નાખસ થવા જેવું નાનતુ તે કિં પ્રં
ખોટુ લાગનુ=મા. લાહ નાખસ થવું,
હમાડ, ખિન થતુ ખોગી નજન=જુદાં
ખોગીયા=અભિચારી—જેરત્ત. ૧૬
ખોટ, સ્ત્રીં ન્યૂનત ઓઝાપકુ, કસર ખામી
એળ (૨) ટેન, આલત ખો સામપાડ
(૩) કનક, લાંબ
હ, પું લાકડાનો ખોટો અને ખડન બાજ
થડનો ભાગ તે ઝાડના થડની જે ખોગી
ગાક તે.
ખોટખાંપણુ, સ્ત્રીં જૂનચૂક જે ધ ખોટુ
કે અગોમ હોયતે, ન્યૂનાધિકપાડું, ખામી, દોહ.

ખોડજુ, કિં મં જાનુ સાન નાપવ કિન
કરતુ (કનક કાલિયાસાડ)
ખોડગાણુ, કિં અં તગડાનું ખોડાનું ચાનુ
એકાદ પગ ગીતમગ મગીને તથા પિપાડીને
નહિ ચનાનુ.
ખોડાણુ, કિં અં એકાદ પગ નવાય એન
ચનાનું ખોડુ હિલન, તગાડું
ખોડિયુ, વિં લીનાગ ખોડનાણુ જેનામા
૫૬૬ ખોટ હોય એવું અપગ
ખોડીખમચી, સ્ત્રીં ખો ગતા ખો. તા અને
ધીં વીં ચાલતુ તે (૨) એક પો
રતા દત્ત ચાનાની ડાકનાની એક મત.
ખોડીખા, નં ઢોઢાથી રોચા નહિ એવું
તેમજ ઓગીને જનુ પડે એવું મેતન
અથવા વાડાઓમા પેસનાનું જે ડિ. તે
મે ફાકાવાણુ લાકડું ભીનમા સારીને
જવાઆવનાનું જે ખાન કરેલું હોય તે
ખોડુ, નિં જેને પગે ખોડ હોય એવું તગડ.
ખો ગાધને ચાલના, અપગ
ખોડો, પું [સ ક્ષય] નાથ રાણુ મહા
કિં પ્રં ખોડો કાઢી નાખવો=મ થાય
એમ કરતુ તે
ખોડો, પું દાદ ૪ ઉદરીથી ઉતરતો માથાના
થતો એક જાતનો તથારોગ (નાળના
નૂળમા કચરો બસાવાથી આ ગા થાય
૪ અને તેની ચામડી મુખપતિ તેની રોળી
કોગીઓ બાઝે છે)
ખોલિયુ, નં મુણા પાડનાડું મુગનાગ એક
ઓગર મટામુળો
ખોતરણી, સ્ત્રીં તત ખોતરનાની નાળી (૨)
ધાન ધમે રોરે ખોતરનાનું ઓગર, અગપડી
ખાણુસા—ખોદનાડું ઓગર ગાકા
ખોતરણુ, નં ખોતરનાડું ઓગર રાકાડું
અગપડી, ખોતરનાના કામમા માવે એવું
જે ક સિય તે (૨) ડિ વાન રોય,

ખાનું. (નાનુંદ તો જોખમનાં ખોતરણુંજ કાઢ્યા કરે છે. આહિં ખોતરણું હમેશ ખડું વચને વપરાય છે.)

ખોતરણું, કિં સં છિદ્ર ચાર્યતે કાઈ સળી નાંખી અંદરથી કિખાડવું; ખણવું; ખોદવું; કિખાડવું, નખથી ઉખાડવું; ટાંકવું. (૨) પાચમાલ કરવું; ઉખાડીને નાખી દેવું.

ખોતરામણ, નં ખણવા અથવા ખોતરવાનું લવાજમ તે.

ખોદકામ, નં જમીન ખોદવાનું જે કામ તે; જમીનને સરખી કરવાનું અથવા જમીનમાં ફેલા અને તળાવ વગેરે કરવાને ખોદવાનું જે કામ તે; કોતરકામ.

ખોદણી, સ્ત્રીં ધર્મ્યાંથી કોષ માણસની પાછળ તેનું કોષ ને કોષ રીતે ભુંડું ખોલ્યા કરવું તે; ખોદ ખોદ કરવું તે; નિંદા; અદ્ભોષ; ગીજત; દોષ કાઢ્યા કરવા તે.

ખોદવું, કિં સં સપાટીની અંદર ખાડો પાડવો; જમીન ઉખાડવી; ખણવું; ખોતરવું; કોતરવું; નકળી પાડવી; નિંદા કરવી; ભુંડું ખોલવું; કોષનું યુદ્ધ થાય એમ કરવું; કિખાડવું.

ખોદા, પું (ખુદા) ઇશ; પ્રભુ; ધર્મિય; પરમેશ્વર. ખોદાઈ, વિં ખુદાને લગવું; દેવતાઈ; અભ્લારિક; અદ્ભુત; દૈવી.

ખોદાણુ, નં ખોદાયેલું જે તે; ખોદેલું જે કંઈ તે; ખોદકામ. :—આ ખોદાણુ ખરાબર નથી. પાણીના- મારાથી ખોદાણ ગયેલી જે જમીન તે. (તેનાથી કિચકું પુરાણુ-પુરાણી-નાહું.)

ખોદામણ, નં ખોદવાની જે મજૂરી તે; ખોદવાનું લવાજમ.

ખોદામણી, સ્ત્રીં જીં ખોદામણ.

ખોદાવંત, વિં ખુદાના જેવું; ધર્મિય; પરમેશ્વર જેવું. (સળ પાદશાહના નામને લગાડવામાં આવતી ધર્મિયલક્ષણ ઉપમા.)

ખોદાવવું, કિં સં કોષ ખોદિ એમ કરાવવું.

ખોદાવું, કિં અં ખાણીના મારાથી અથવા ખીજી રીતે ખોદાઈ જવું; ઉડું ને ઉડું થતા રહેવું. (૨) પેટમાં ગુડગુડ એવો અવાજ થવો.

ખોદું, જીં ખોદું.

ખોદું, નં જોડો અને જડુ બારે લાકડાનો કકોડ તે; લાકડાનો મોટો મુકો અને જોડો થડનો ભાગ.

ખોપ, જીં ખોપ.

ખોપડું, નં જડપડું.

ખોપરી, સ્ત્રીં માથાના કિપક્ષા ભાગનું કલાઈના તળિયા જેવું લાકડું તે; તાળવું. (માથાની ઉપરનું-મુખમાંનું નહિ)

ખોપરું, જીં કોપરું; ટોપરું.

ખોફ, પું ગુસ્સો; ઇતરાજ; દોષ; કોષ; કોપ.

ખોખલો, પું ખોખો; એ લાથના પંજા છતાં સળી એકલા કરવાથી જે પડિયા જેવા આકાર બને છે તે.

ખોખો, (ભો) પું એ લાથના પંજા છતાં એકલા કરવાથી બનતો કોઈ વસ્તુ ધારણ કરાય એવો આકાર તે; એ પોશ જોડવાથી બનતો હાથેલીઓનો ખાડો.

ખોભ, જીં ક્ષોભ.

ખોભણ, સ્ત્રીં ખાંચો; ખાડો; ડેસ; ચાંપ કે કિલાળો અટકે એવો જે ખુણો કે ખાડો ખાંચો તે. (૨) ખો; ગુફા; પોલ; ભેખડ; કોતરની જે ગાજીઓનો ઢોળાવ તે.

ખોભરવું, કિં અં કિલા રહેવું; ખોરી થવું; રાહ જોતા રહેવું; ચોભવું; અટકવું.

ખોચ, સ્ત્રીં જીં ખો.

ખોચણ, જીં ખોચણું.

ખોચણી, સ્ત્રીં બળતી વસ્તુને પ્રવાહીમાં ચાંપવી તે; વધાર; વધારણી.

ખોચણું, નં એક છેડેથી સળનેલું-બળવું લાકડું અથવા સળખડું તે. (૨) નખમરી; બળવું

ધાય એમ કરવાનું જે એક તરફથી લાગતું
લાકડું તે. (૩) સળી; ચાંદનું; લઘુ ધાય
એની ઉત્કેરણી કરવી તે.

ખોયું, જુનું ખોયું.

ખોરણું, નવું ખોરણું ગયેલું હોય તે; હોલવાઈ
ગયેલું એનું જે તે. (૨) ખોરવાનું જે કંઈ
સળી-લાકડું વગેરે હોય તે.

ખોરડું, (ખોલડું) નવું ખુપડું; માટીની બિતનું
નાનું ધર.

ખોરડું, કિં સં ખંખેરડું; (ખળતાં લાકડાને)
સંકેતનું; ખળીને કળણવા જેવાં થયેલાં એ
લાકડાને એક ખીજની સાથે અક્ષણી તેની
કાળણી કડાડી મૂકવી. (૨) તથા ઉપર કરડું;
ખણી ખોતરી બેયું; રાખ કડાડી મૂકવી.
ખંખેરીને ખાળનું. કિં પ્રેં ખોરી ખાળનું=
ખડું સારી રીતે ખાળી મૂકવું. (૨) રાળી
વાળનું; સમાધાન કરી નાંખવું.

ખોરડું, નવું ત્રિપાઈ; જેને ત્રણ પાયા હોય
એવી થોડી; નાનું ટેબલ.

ખોરડે, (બે) ખુલેખોરડે; અભરાધમે; નિકાસ
ન થાય એવી રીતે કે એવે ડેકાણે.

ખોરાક, પું [ખા.] જેની ઉપર પ્રાણીનાં જીવન
ટકે એવી તેમને ખાવાની વસ્તુ; શુભસન
કરવાની વસ્તુ; ખાવાનો પદાર્થ; ખાવ.
(અન્ન, ખાણપાકો, ઘાસ અને માંસ વગેરે)
જેનાથી કોઈ વાતનો નિર્વાહ થાય તે.
(પાંચન એ ક્ષેત્રનનો ખોરાક છે, દુનિયામાં
અનતા ખનાવે તે વર્તમાનપત્રોનો ખોરાક છે).

ખોરાકી, સ્ત્રીં ખોરાકની વસ્તુઓ તે; ખાવાનું.

ખોરાકીચાપાકી, સ્ત્રીં શુભસનનું અને ચોપાકનું
જે સાધન તે; ખાવા પહેરવાની જે ગોઠવણ
તે; આજીવિકા; જિવાઈ; નિર્વાહની સોઈ તે.

ખોરાસ, સ્ત્રીં ખોરાપાકું; ખાવાની-અન્ન જેની
વસ્તુમાં ઘણા દિવસ રહેવાથી થયેલો જે
સ્વાદવિહાર તે.

ખોરો, વિં જુનું થવાથી ખેરવાદ થયેલું;
જુનાપણના વિહાર-સ્વાદ કે ગંધવાળું.

ખોલ, સ્ત્રીં ટોડી; ખોલી; લાકડી છત્રીને છેડે
ધાતુની જે ટાંકણ-ચુડી ખેસાડવામાં આવે
છે તે.

ખોલ, સ્ત્રીં કપડાના સીવણમાં જે નહિ ખેસતા-
પાતું રહે છે તે; ખામી; કરચલી; ખોટ.

(૨) ઉપરની ચામડી; છલું-હતરી ગયેલી
તથા, કાંચળા. (સાપની ખોલ)

ખોલકી, સ્ત્રીં નાની ગંધડી.

ખોલકો, પું ખોલો; ગંધડો. (૨) મૂર્ખ;
આલસમજી ને શરીરે તથા વયે મોટો તે.

ખોલખોલાર, વિં ઉધાડનાર.

ખોલડું, કિં સં ઉધાડવું; અંધ હોય તેને
ખુલ્લું કરવું. (૨) કાટવું; સ્થાપન કરવું;
પ્રવર્તાવું. -ઉદ્ધન ખોલી છે. (૩) પક્ષો
ખસેડવો; દેખાય એમ કરવું. કિં ધુંધડા
ખોલને રાધે.

ખોલી, સ્ત્રીં ધાતુનું પોલું અને ચુડી જેવું
લાકડી છત્રીના છેડાનું ટાંકણ તે. (૨)

ખોરી. (૩) ગંધડી.

ખોલું, વિં ખુલ્લું રહેતું હોય એવું; ઉધાડું; ઢીલું.

ખોલો, પું ગંધડો. (૨) ગમ્મર જેવો મૂર્ખ
માણસ તે; ઉમ્મરે શરીરે મોટા પણ સમ-
જમાં આલસમજી રહેલો હોય એવો માણસ.

ખોવરાવવું, કિં પ્રેં જુમાવરાવવું.

ખોવું, કિં સં ખજર ન રહે એવી રીતે
વસ્તુનું પોતાની પાસેથી જાનું રહેવું; જુન
થવું; જુમાવવું. (૨) ખેરસાળ થવો. (૩)
એજ જાનું.

ખોસવું, કિં સં બેરથી દાખલ કરવું;
ઘોણવું; ઘાલવું; ખોઠવું.

ખોસાવું, કિં અં ખેની મેજે દાખલ થવું;
ઘણાવું; ખોઠાવું; વૃક્ષવું; અંદર બરાવું;
પક્ષમાં જાનું; લાગતા રહેવું; પેસવું.

ખોલ, સ્ત્રીં શુધા.

ખોડો, પુ. ખોડનારો (૨) મોગે મૂર્ખ.
ખોળ, સ્ત્રી. ખોળતું તે, મોઢ, તપામ,
તજવીજ.

ખોળ, પુ. તેરીમીજનાથી તેન કાઢી લીધા
પછી રોના ક્યા તે (૨) સ્ત્રી. ગલેક,
ગક ૧, ૫૩, કપોતી

ખોળતું, કિં. મં. મોઢતું અમુક સ્તુ વિશેષ
ખેળનાને આમતેમ જોડું તપામ કરી
તે તપામતું

ખોળખોળા, અં. ખોળાખોળ મોઢરોધી,
અર્થિતદિ એક મે નો ને મોઢા.
મડી જડુ તે.

ખોળાસો, (મો) પુ. વિનમ માર લાગી
તે, અત નુમાસવો તે

ખોળાંખખોળાં, નં. ખુલ્લેખોળે ઝળી રીતે
જોડુ તે, રાજા મારના તે

ખોળાખોળી, સ્ત્રી. મોઢામોઢ, આમ તેમ
ખોળવુ તે.

ખોળાખોળી, સ્ત્રી. મોઢામોઢ, તપામ,
તજવીજ.

ખોળાઢાન, નં. તમમાખોળી અં. નિર્-
વજ ક્રિયા

ખોળાધર, પુ. આગખાપુનો જે માપુમ તે
જમીન દુડીના નાપુ તેનાજે આપનારની

ખાતરી થાય એડું જે આગમીન માણુમ
મતાનડું તે

ખોળાભરણુ, નં. નીનત, અધનરી
ખોળી, જુ. ખોલી.

ખોળિયુ, નં. તમાર્ જાદશ વગેરે જરનાનું
જે મેનડું કપડું તે, ખોન (૨) જે, ગરીર,
રોનર

ખોળો, પુ. પનાહીઅ મેમતા અથવા ઉમે
પરો ખેસના મેટી મુજુ લગીનો જે ભાગ

મને છે તે, અજખાની, પિછેડીની, પા
વનની એ હાથ અથવા પગની નચે કઈ
રેવાને બનાવના આપની ઝોળી, અક,

જોગ. કિં. પ્રં. મોળ બેનાડડું=કન્યાને
માસુડ મનગના ખોળ ના બેનાડડાની અંક
રેવાહિક મીત. (૧) નિર્મય અપુ, નતાન
ડી લેતુ, ખોળે લેતુ, દત્તડ રવો, પુરી, ત
કનુ. ખોળો બન્ધો=તીનત કનુ, અન પુરી
કરી. પહેલીનાનો નર્મીવાન અસ્કાર કરવા
તે ખોળો પાથવો=નડડ કની જામ
સાના કરના

ખોખારડુ, કિં. અં. ખુખારા થાય અમ
હામન કામનુ, ઉધન બારી (૧) જોતે
છીએ, મેન અગિતવ જતાવવાને ગામાથી
અનાજ કરવા. (૩) ખોખારીને કહેડું-
મોનવુ=ખુનામાથી અપ મીતે જે તે કંડી
લેડુ, મો ખુ જાણી જુ ખુનામો કરવો

ખોખારે, પુ. ખુખાર ખાખારડુ તે

ખોંચ, સ્ત્રી. ખોના, ખોબલુ, ખાડો પડેડો
હોય એડું જે તે, ખાપુ ગજ. (૨) કસન,
ટોટો, કમીના. (૩) વાના, હજ્જત અંક

અપુ (૪) મુકેલી, ગુચવાડ

ખોખો, અં. મુધાનો અતિ આતુરતા દર્શક
કુનાર કિં. પ્રં. ખોખો કરડું=મુધાનુ મેન
બાકેગાપુ મતાનડું

ખ્યાત, નિં. પ્રમિદ, જાણિતુ સમયેનુ, નામીનુ

ખ્યાતિ, સ્ત્રી. પ્રમિદિ આજખ, કીર્તિ,
જાણીતાપા નાનાકિતપા

ખ્યાલ, પુ. [જા] વિના અપના, ધ્યાન
આમ, દિન્યારત (૧) તડ (૩) ટો,
છાલ પુક (૪) જાથનની એક ગત, પહેલુ

નુવ પદ, ખીન ખ્યાન અને કે ને ટપો
કવિતાની એક અના

ખ્યાલી, નિં. તાર્કિક, દનાર (૨) ખ્યાન
મનાનાર

ખ્યાલીખુશલી, સ્ત્રી. મોજનમન જાનતા
તમા ખુલી રહેલુ તે

ખ્રિસ્તી, નિં. ક્રિસ્તિઅ નબધી કનુના ધર્મનુ.
ખ્યાખ, પુ. અમ, નમપુ
ખ્યાર, જુ. ખુનાર

ન, પુ. [સ. ગ.] ગુજગતી લિપિના નમાક્ષરો-
માનો ઔદ્યો અને બજનામાનો દ્વિત્યાની
રીતે વર્ણ-અક્ષર (અદ્યધાણ) (૨)
'મારીગમપવની' નામે રીતે ગાધાર
મર, ગાધાર ગગનુ દુક રૂપ, અથવા માયિક
નામ (૩) વિ. [ગમ્-જનુ ઉપરથી]
ગતિ કરનાર વનાર, લીનવાન કરનાર
(ગત્યર્થ-શક પ્રત્યય) -ખનન=ખગ=ખા-
કારના ગતિ કરનાર, વનાર તે પખી.
ગનન=કુન-રે ગાવનાર, તે આપ

અર્થ, વિ. [સ. ગતા વસ્તુ દ્વ. રૂ. પુ. ગયો,
શ્રી. ગઇ અને ન. ગડ] ગયેલી ગતીત,
ગીતેલી, જૂતકાગની. ૩૧૦ ગઇ આમર
પાછી ન આવે ગઈ જુવાની અને આવ્યો
મુકાપો, તે પાતીનો કેન દુશ્મનો ગઈ
વાતનો ગોક ગો ? ગઇ પડી જોલીએ
સચ્ચતો નથી. ગઇ ગુજરીને નમે વિમારી.
ગઇ પગ પાડી ન આવે. ગઇ તે ગઇ.
૩૦ પ્ર. ગઇ કાલ=અચિત્ત દન પૂર્વક, ધણો
અપત ધણો નથી એમ -ગોગનાર્તો
હિંદના દતિદ સમા ગઇ કાનની સાત છે.
ગઇ ગુજરી=થઈ ગયું, બનવાનું મની નયું,
એમ દિવાસો લેતા આપના મનાય છે.
જૂતકાગની માન્ય જે કઈ બનવાનું હોય
તે બની નયું સાત પડી ગડ રોય એવી
હાલતમા જૂતકાગના નિમરી જરા જેવા
મનાવને માટે આમ કહેવાય છે

ગઉ, જુ. ગો અને ગાઉ.

ગઉચર, જુ. ગોચર, અથવા ગોચર

ગઉદાન, જુ. ગોદાન

ગએણુ, જુ. ગએણુ

ગકાર, પુ. [સ.] ન એવો ઉચાર તેન-
અમર તે, ગએઓ.

ગગડકું, જુ. ગડગડકું.

ગગણુ, જુ. ગગણુ.

ગગન, ન. [સ.] આકાશ વેગમ, નમ
આવણુ કિં પ્ર. ગગનમા ગાવનુ=પો
ઉમે ગર્ભના થી (૨) મોઢાધમા નેતુ
(૩) મદુ ઉત્તુ રોય -ઉચ્ચા નહેન ગગનમા
ગાને (૮) કષ પાનુ મણતરીના નદિ હોય
ગગન આથે સાતો કરી=મોગી મોગી
સાતો કરી, કુનાવુ, બકાઈ માની ગુ
ઉત્તુ પાનુ -૦ રાત્રમહિના ગગો
તો ગગન નાથે સાતો કંચે છે. ગગનમા
પરી ગગના=પકડા=હાવમા આવે નદિ
એવી રસ્તુને હાથમા લઈ રેવાની હાથિ
ચારી મતાવરી ગગનમુનિત=મુનિત ઉત્તુ
આકાશને ગુગન કરતુ હોય એવું.

ગગનગાંડિયા, પુ. તમને ખાડ પાથેના વડના
મોટના સાથ એક વતની મિયાઈ
(ખ. રમને વપનય છે)

ગગનચર, વિ. [સ.] આકાશના ગતિ કરના,
જેવર, પખી, હસમા ઉડનાર, દેવ, દાનવ
મૂતપિતાવ, રોડ

ગગરી, શ્રી. નાનો ગારા, નાની ગાગર
ગગરિયા [૧૬] ગાગર

ગગરું, વિ. (ગરન-) ગરગ થાને ગરી
પડે એવું, બતન, દાણાદાર, કંકર.

ગગરો, પુ. પગમા પેગનુ પા નાકકા મોન
તામા પીનગનુ પાણી વાસણ કિં ૧૦
ગગરો ફેરવો=બીજ નાગરી (૨) ઉપર
થી પિરમાય એવો વરો દંવેલ

ગગણુ, જુ. ગગણુ.

ગગણુ, વિ. (ગગમ) ગીણ, પેનુ ગમી
નેતુ નામ રોષ વાય એવું નમ
-જે તો બિનારા નાગી થઈ ગયો.

ગગી, શ્રી. બેકની, પુલી. (મહિષાસ)

ગગો, પુ. ૦ કગા છત.

ગંગા, પું. ગ અક્ષર; ગક્ષર. ઉં ગંગા ગોરી
ગાય વિયાય, ગંગે વાહરું ચરવા ગય.

ગંગ, સ્ત્રી. ગંગા. (કવિતામાં વપરાય છે)

(૨) પું. હિંદી ભાષાનો એક પ્રસિદ્ધ કવિ.

ગંગલીધાંચણ, સ્ત્રી. દંતકથાઓમાંની એક
જાદુગર સ્ત્રી:-ભાઈના રોગદોષ જાણે ગં-
ગલી ધાંચણને ત્યાં. સામળખટની વાર્તા-
ઓમાંની એક જાદુગર ધાંચણ.

ગંગા, સ્ત્રી. [સં.] હિંદુસ્તાનની એક મોટી
નદી; જાદુનવી; આગીરથી. (૨) નદી;
સરિતા. કોઈ પણ નદીને માટે વપરાય છે.
કિં. પ્રં. ગંગા કરવી=નહાયું. ઉં ભાઈ
મારો ગંગા કરે. કહેં ગંગા નહાયા=મુક્ત
થયા; છૂટયા; પંચાતી મટી; પરવાર્યા. રં
પ્રં ગંગાભાગીરથી=વિધવા સ્ત્રીઓને માટે
આમ લખાય બોલાય છે. ગંગાસ્વરૂપ=ગંગાના
જેવી પવિત્ર=વડીલ સ્ત્રીને માટે વપરાય છે.
ગંગાનો પ્રવાહ=જેને દોષ લાગે નહિ એટલું
જ નહિ, પરંતુ જે દોષને પણ નિવારણ કરે
એવું હોય તે. :- નાંત તો ગંગાનો પ્રવાહ
છે=નાતને દોષ લાગતો નથી, એ તો સાખી
દોષને ટાળે છે.

ગંગાગાળી, સ્ત્રી. એકજ ઉદ્દેશ્યે જેમાંથી
સા કોઈ પાણી પીતું હોય એવી સજડણ
ગાળી. (૨) સર્વના ઉપયોગમાં આવતું
હોય એવું જે તે; જેને દોષ-દૂષણ લાગે
નહિ તે; સદા પવિત્ર ગણાય એવું જે
તે. સારાને નહારા એક અર્થમાં વપરાય છે.

ગંગાજમની, વિં. ગંગા અને જમનાના
પ્રવાહની માફક એક જાણુ જુદા જુદા
રંગનું હોય એવું; એક તરફ એક અને
બીજી તરફ બીજી રંગ હોય એવું. :-ગંગા-
જમની કોરનાં ધોતિયાં. ગંગાનું પાણી
સફત અને જમનાનું પાણી કાળું હોઈ
એનો સંગમ થયા પછી પણ કહે છે કે,
એક વહેતા પ્રવાહમાં કળા અને ધોળા

રંગ દેખાઈ આવે છે, તે ઉપરથી બે જાણુ
જુદા જુદા રંગ હોય એવી કોરને અથવા
કપડાને ગંગાજમની કહેવામાં આવે છે.
ગંગાજમની ઊપ=વચમાં મળે અને તલે
ઉપર ટીકા હોય એવી રીતે ઊપેલું તે.

ગંગાજળ, નં. [સં.] ગંગાનું પાણી; સ્વચ્છ
પવિત્ર પાણી. (૨) વિં. શુદ્ધ; સ્વચ્છ;
નિર્મળ; પવિત્ર. :-ગંગાજળ જેવું=નિર્દોષ;
પવિત્ર; લાંછનરહિત. ઉં ગંગાજળ જેવાં,
કે સાંભળો સાચુ. દયા.

ગંગાજળી, સ્ત્રી. ગંગાજળ રાખી-ભરી મૂકવાનું
પાત્ર; ગંગાજળના ચંચુ; ગાગર. (૨) તાંબા-
કુંડી. (૩) ઘોડાની એક જાત.

ગંગાધર, પું. [સં.] ગંગાને ધારણ કરનાર
સિવ; સંકર; મહાદેવ.

ગંગેડી, સ્ત્રી. એક જાતનું ઝાડ.

ગંગેરીપાન, નં. એક જાતનાં ઘોળાં (ગંગાના
પાણી ઉપરથી) નામરવેલનાં ખાવાનાં પાન.

કંગોતરી, (ગંગોત્રી). સ્ત્રી. હિમાલયમાંથી
આગીરથીનો પ્રવાહ જ્યાં આગળ મેદાનમાં
ઉતરે છે ત્યાં આગળનું ગંગાનું નામ;
પર્વતમાંથી ઉતરી આવતી ગંગા. આ
જગાનું યાત્રાના સ્થળ તરીકે મોડું માહાત્મ્ય
છે. લોકો ત્યાંથી ગંગાજળ લઈ લેતા છે.

ગંગોદક, નં. [સં.] ગંગાનું પાણી; ગંગાજળ.
ગચ, અં. માફક. તમાકુ ગચ આવરી. (૨)
(ગચ્ય) વિં. સજડ; ગચિયાની માફક
ખાતી લેય એવું અથવા ખાતી ગયેલું.

ગચકડુ, જુ. ધચરકું.

ગચન, વિં. ભરાઈ ગયેલું; ફાઈ ગયેલું; મગ-
ગચરકું, જુ. ધચરકું.

ગચાગચ, જુ. ગીચ; ભરચક.

ગચિયું, નં. માટી, ચુનો, ઈંટ અને પત્થરનો
ખાતી ગયેલો ગટ્ટો; મોડું દેડું; ચોસલું.
(૨) આડ; હરકત; નડતર. કહેં વચમાં
ગચિયું ના નાંખ. કિં. પ્રં. ગચિયાં નાંખવાં
=હરકત કરવી.

ગચ્છેટા, પુ. કોઈ પત્નિ વસ્તુ પીઠ કોઈ વસ્તુ સાથે અથવા પોતાના વિભાગે માથે બાજી જવું તે, જન્મ થઈ જવું તે —સંકેષા અનાજના ગચ્છેટા ખાંડે છે.

ગચ્છ, અ. સજડ. (૨) વિ. અભિન દૂર ને નહિ એવું.

ગચ્છી, સ્ત્રી. દોનધ જમીન, દોપ્રસ્તાવ, અગાસી. (૨) માટી, ઘરો, કાકરા અને ચુનો વગેરેનું એકમાત્ર સજડ બાજી જવું તે. આ રાખ સુના સાથે જોડાયેલો વપરાય છે. —ચુનાન-ચી=કાકરેટ, ચુનાના ગચ્છિયા-સાથે જે તે. —ચુનાગ-ચાનું ચણતું (૩) વર્ગ, પ્રકાર

ગચ્છ, પુ. [સ ગચ્] સમુદાય, મનુષ્ય, જયો, તડ, સપ. —એ તો ખીજા જન્મના યતિઓ છે. (૨) પ્રમાણ અને શ્રેષ્ઠતા કહેના અંદોની મસુદાય મધ્યા, વર્ગ, પ્રકાર.

ગચ્છતી, સ્ત્રી. [સ. ગચ્છતિ] જતા રહેવું તે, આધા પાછા થઈ જવું તે, નાનો જવું તે હિં પ્ર. ગચ્છતીકરી/વુ, નામી-વુ, પલા-વન- પોખાન ગચ્છી જના, ખમી જવું

ગજ, પુ. [પ્રા. ગજો] કોઈ પત્નિ અતરના બે બિહુઓ વચ્ચેનું હેડ વગરનું એક માથે તે, ચોરીમ આગળનું માથ, ચોવીમ આગળના માથનો લોખંડ અથવા ગરકાનો ચપટો કકડો. (૨) ધાતુનો નકર મગિયો, બહુકનો ગજ. (૩) આડી, ચા-છાની બુમગ હિં પ્ર. ગજનજ દહુ=નજ નજ થઈ જવું, આનંદથી કિન્નર જવું, નકલારજવું હિં અ. કકિરીરી જે તેનું નામ તે ગજનજ દહા સરસ્વતી. નજ જેનું-તમીન, નજનુત, નકર. કહેડ ગજની પોડી અને નજા નજનુ બાહુ-કેડાની ડોલી ને દંડુ નુકાના નજ બરે પત્નિ અન કહેડ-તેનો નોડી મોડી કરે પત્નિ કેડા નજે ત્યારે કે નિદિ અ. નજ નજ કેડા-તમી,

દેવ, પિંજાનું પારેનું કરતું. ગજ પાવરા મનુષ્યનું અનુષ્ય હોવું. હિં એના માથામા શુ ગજ ધાત્યા છે? એનું માથું શુ અણે છે? એ દમ અનુષ્ય નથી, એની ત્રી મમ્દર છે, એના અર્ધમા વપરાય છે. એના ટાટિયામા ગજ ધાત્યા છે તે મનુષ્ય મનુષ્ય થાકે નહિ એનો બટકનારો છે.

ગજ, પુ. [સ] હાવી, દન્તિ માનગ.

ગજકંખ, ન. એક જાતનું રેતીની કપડું. હિં પીંગા ગજકંખનું કાપડું. પ્રા. કા

ગજકરેખ, પુ. એક જાતનો ત્વચાગંગ, ખુજી, દાદ

ગજકરેણી, સ્ત્રી. તેણી કર્મનાની એક ક્રિયા, હાથીની નાજક રાડ પાળી પી તેને પાહું કાઢી નાખતું તે (૨) એક જાતની સ્પર્શત.

ગજગમન, ન. [સ] હાથીની નારક મદમર ડોરતા ડોલતા નાચતું તે, ડોલતી અને મગરૂરીભરી ચાલ તે, ગજગતિ, ગજગાય

ગજગામા, સ્ત્રી. [સ.] હાથીના જેવી ચાલ-વાણી સ્ત્રી, મજગામિની હિં એના હાથના એક દહ છે, હું તારો ગજગામા. પ્રા. કા.

ગજગામિની, સ્ત્રી. [સ.] હાથીના જેવી મુદર લટકાળી ચાલવાળી સ્ત્રી.

ગજધેડ, પુ. [સ.] હાથીની પગરવક થતી નથી તેવી તે આરતો વળા રસ મારે તેની ને બાહુઅ જે ધર બાધવાના આવે છે તે હિં ગજધેડ નાખીને હિં દગાપો, ખખીની કરી પ્રતિપાગ. નુક

ગજધાયા, સ્ત્રી. [સ.] દન્ત નકાના રાદ-ગાની હાથ તે આદ-ધ નકીયાના દન્ત નકાના રાગા થતા તેમ એકનાં નજ દા આદ કેડાનું નોડું નજનુ છે.

ગજદંત, પુ. [સ] નાથીદાન, દંડુવાન

ગજદળી, ન. ના હાથીઆનું નેચ દન્તિ

ગજવડ, પુ. તે ધન-... ને રાખનાર તે નજ નજ હિં નજ કેડે

ગંગો, પું ગ અક્ષર, ગકાર. ઉં ગંગા ગોરી
ગાય વિયાય, ગંગે વાહરડુ ચરના જાય.

ગંગ, સ્ત્રીં ગંગા. (કવિતામાં વપરાય છે)

(૨) પું હિંદી ભાષાનો એક પ્રસિદ્ધ કવિ.

ગંગાદીધાંચખ, સ્ત્રીં દત્તકથાઓમાંની એક
જાદુગર સ્ત્રી-ભાંના રોનદોગ જાળે જ-
ગલી ધાયજાને ત્યાં. ધામજાળની સાર્ના-
ઓમાંની એક જાદુગર ધાયજા.

ગંગા, સ્ત્રીં [સ.] હિંદુઆનની એક મોટી
નદી, જાડનરી ભાગીચી. (૨) નદી,
સરિતા. કોઇ પણ નદીને માટે વપરાય છે.
કિં પ્રં ગંગા કન્ની=નહાણુ. ઉં ભાઇ
માંગે ગંગા કરે. કહેં ગંગા નહાયા=મુક્ત
ધયા, છૂટ્યા; પનાતી મટી, પરવાર્ધી. રં
પં ગંગાભાગીરથી=વિધના શ્રીઓને માટે
આમ લખાય બોલાય છે. ગંગાસ્વરૂપ=ગંગાના
જેની પતિન=વડીય સ્ત્રીને માટે વપરાય છે.
ગંગાનો પ્રવાહ=જેને દોષ વાગે નહિ એટલું
જ નહિ, પરંતુ જે દોષને પણ નિવારણ કરે
એણે હોય તે. :- નાત તો ગંગાનો પ્રવાહ
છે-નાતને દોષ લાગતો નથી, એ તો આખી
દોષને ટાળે છે.

ગંગાગોળી, સ્ત્રીં એકજ ઉચેચજે જેમાંથી
સા કોઇ પાણી પીતું હોય એની મજબજ
ગોળી. (૨) સર્વના ઉપયોગમાં આવતું
હોય એવું જે તે, જેને દોષ-દૂષણ વાગે
નહિ તે, સદા પવિત્ર ગણાય એવું જે
તે. સારાને નહાગ એક અર્થમાં વપરાય છે.

ગંગાજમની, નિં ગંગા અને જમનાના
પ્રવાહની મારફત જેલ જાણુ જુદા જુદા
રંગનું હોય એવું; એક તરફ એક અને
બીજી તરફ બીજે રંગ હોય એવું. :-ગંગા-
જમની કોરનાં ધોનિયાં. ગંગાનું પાણી
સફેત અને જમનાનું પાણી કાશુ હોઈ
બેનો મગમ યયા પછી પણ કહે છે કે,
એક વહેતા પ્રવાહમાં કળા અને ધોળા

ગંગે જાણ આને છે, તે ઉપરથી બે જાણુ
જુદા જુદા ગંગ હોય એની કોરને અથવા
કપાને ગંગાજમની વહેવાના આવે છે.
ગંગાજમની ગંગાજમના નામ અને તેને
ઉપર ટીકા હોય એની રીતે ગણેલુ તે.

ગંગાજળી, નં [સં ૧ ગંગાનું પાણી; ૨-૭
પવિત્ર પાણી. (૨) નિં શુદ્ધ; ૨૪-૮,
નિર્મળ, પવિત્ર. :- ગંગાજળ જેવું=નિર્મળ,
પવિત્ર, લાઝનરહિત. ઉં ગંગાજળ જેવો,
૭ માંજો માયુજ. ત્યાં.

ગંગાજળી, સ્ત્રીં ગંગાજળ ગખી-ભરી નકરાનું
પાત્ર, ગંગાજળના ચમુ; ગાગર. (૨) તાખા-
કુડી. (૩) ઘોડાની એક જાત.

ગંગાધર, પું [સ.] ગંગાને ધારણ કરનાર
સિવ, ગકર; મહાદેવ.

ગંગેરી, સ્ત્રીં એક જાતનું ગાક.

ગંગેરીપાન, નં એક જાતનાં ઘોળા (ગંગાના
પાણી ઉપરથી) નાગરવેલના ખાવાના પાન
કંગોતરી, (ગંગોતરી) સ્ત્રીં હિમાલયમાંથી
ભાગીરથીનો પ્રવાહ જ્યાં આગળ મેદાનમાં
ઉતરે છે ત્યાં આગળનું ગંગાનું નામ,
પરંતમાંથી ઉતરી આવતી ગંગા. આ
જગાનું પાનાના ધ્યજ તરીકે મોટું માહાત્મ્ય
છે લોકો ત્યાંથી ગંગાજળ લઈ જાય છે.

ગંગાદક, નં [સ.] ગંગાનું પાણી, ગંગાજળ.
ગચ, અં મારક. તમાકુ ગચ આવવી. (૨)
(ગચ) નિં સજડ, ગચિયાની મારફત
બાજી જાય એવું અથવા બાજી ગણેલું.

ગચકડું, જું ધચરડું.

ગચન, નિં ભરાઈ ગયેલું, કમાઈ ગયેલું, મગ.

ગચરડું, જું ધચરડું.

ગચાગચ, જું ગીચ; જન્યક.

ગચિયું, નં માટી, ચુનો, ઇંટ અને પત્થરનો
બાજી ગયેલો ગરદા; મોટું દેડ, ચોસહું.
(૨) આડ; હરકત; નકર. કહેં વચમાં
ગચિયુ ના નાંખ. કિં પ્રં ગચિયા નાંખમાં
=હરકત કરતી.

ગચેટો, પુ. કોઈ પણ વસ્તુનું ખીણ કોઈ વસ્તુ સાથે અથવા પોતાના વિભાગો સાથે બાઝી જવું તે; ગચ્ય થઈ જવું તે. :-મડેલા અનાજના ગચેટા બાઝે છે.

ગચ્ય, અ. સંગડ. (૨) વિ. અભિન; ટૂટે-છટે નહિ એવું.

ગચ્ચી, સ્ત્રી. ઊંઘ જમીન; ઊપસ્તાર; અગાસી. (૨) માટી, ઇંટો, કાંકરા અને ચુનો વગેરેનું એકસાથે સંગડ બાઝી જવું તે. આ શબ્દ ચુના સાથે જોડાયેલા વપરાય છે. :-ચુનાગચ્ચી=કાંકરેટ; ચુનાનાં ગચિયાં-વાળું જે તે. -ચુનાગચ્ચીનું ચણતર. (૩) વર્ગ, પ્રકાર.

ગચ્છ, પું. [સ. ગમ્] સમુદાય; સમૂહ; જથ્થો; તક; સધ. :-એ તો ખીજ ગચ્છના ચતિઓ છે. (૨) પ્રમાણ અને શ્રેણીમાં કહેલા અંગોની સમુદાય સંખ્યા; વર્ગ; પ્રકાર.

ગચ્છતી, સ્ત્રી. [સ. ગચ્છત] જતા રહેવું તે; આધા પાછા થઈ જવું તે; નાસી જવું તે. કિં. પ્ર. ગચ્છતીકરીજવું; નાસીજવું; પલાયન- પોબારા ગણી જવા; ખસી જવું.

ગજ, પું. [પ્રા. ગજો] કોઈ પણ અતરના બે ખિંદુઓ વચ્ચેનું છેડું ભગવાન એક માપ તે; ચોનીસ આગળનું માપ; ચોવીસ આં- મળના માપનો સોખંડ અથવા લાકડાનો ચપટો કકડો. (૨) ધાતુનો નક્કર મળિયો; બહુકનો ગજ. (૩) આડી; બારણાની ભુંગળ. કિં. પ્ર. ગજગજ ફેલુ=રાહ રાહ થઈ જવું; આનદથી ઉમરાઈ જવું; મહેલાઈજવું. ઉં. અલકકિશોરી જે તેણે ચાલત તો ગજ- મજ ફેલત. સરસ્વતી. ગજ જેવું=ચંચીન; મજાનું; નક્કર. કહે. ગજની ઘોડી અને સવા ગજનું બાકુ=ટકાની ડોસી ને લગ્યું મુંડામણ. ગજ ભરે પણ તણુએ ન ફાડે=માતો મોટી મોટી કરે પણ કરવાનું આવે ત્યારે કંઈ ઝંનિ નહિ એવું. રજનું ગજ કરવું=વધારી

દેવું; પિંછાનું પારેવું કરવું. ગજ ધાલના =મજાનું અજાન્ય હોવું. ઉં. એના માથામાં શું ગજ ધાલ્યા છે? એનું માથું શું અછેલ છે? એ કંઈ અજાન્ય નથી; એની સી મગદુર છે, એવા અર્થમાં વપરાય છે. એના ટાંટિયામાં ગજ ધાલ્યા છે=તે બહુજ મજાનું થાકે નહિ એવો ભટકનારો છે.

ગજ, પું. [સં.] હાવી; હરિત, માતગ.

ગજકંણ, ન. એક જાતનું રેશમી કપડું. ઉં. પીળા ગજકણનું કાપડું. પ્રા. કા.

ગજકંરણ, પું. એક જાતનો ત્વચારોગ; ખુજલી; દાર.

ગજકંરણી, સ્ત્રી. નોળી કર્મબાની એક ક્રિયા; હાથીની મારક થણું પાણી પી તેને પાણું કાઢી નાંખવું તે. (૨) એક જાતની વનસ્પતિ.

ગજગમન, ન. [સં.] હાવીની માફક મદભર ડોલતાં ડોલતા ચાલવું તે; ડોલતી અને મગરૂરીભરી ચાલ તે; ગજગતિ, ગજચાલ.

ગજગામા, સ્ત્રી. [સં.] હાવીના જેવી ચાલ- વાળી સ્ત્રી; મજગામિની. ઉં. એના હાથમાં એક વજ્ર છે, હું તારો ગજગામા. પ્રા. કા.

ગજગામિની, સ્ત્રી. [સં.] હાવીના જેવી મુંદર લટકાળી ચાલવાળી સ્ત્રી.

ગજઘંટે, પું. [સં.] હાવીની પગરવટ થતી નથી તેવી તે આવતો જણાવવા માટે તેની બે બાજુએ જે ઘટ બાંધવામાં આવે છે તે. ઉં. ગજઘંટ નાંખીને ઘડાં ઉગાર્યા; પખીની કરી પ્રતિપાળ. સુકદ.

ગજછાયા, સ્ત્રી. [સં.] હસ્ત નક્ષત્રના વાદ- ગાંની છાયા તે; બાદરવા મહીનામાં હસ્ત નક્ષત્રમાં વાદળો થતાં હોય એવામાં મહાલય શ્રાદ્ધ કરવાનું મોર્દું માહાત્મ્ય છે.

ગજદંત, પું. [સં.] હાવીદંત, દત્તરાજ.

ગજદળ, ન. [મ.] હાવીઓનું સૈન્ય; હસ્તિદળ.

ગજધર, પું. ગજને ધરનાર=ગજ પાસે રાખ- નાર તે, દરજ, મેગઈ. ઉં. ગજધર કહે

દહાડા પાપરા દેત્યના, શિવ વરદાનની હાપરે.
ગળપતિ, પું મોટો હાથી; હાથીઓમાં કિતમ
હાથી.

ગળપિંપર, સ્ત્રીં [સં. ગજપિંપરો] પિંપરની
એક ભત; એક ભતની ગરમ આપધિ.

ગળપુટ, પું [સં.] આપધને ભાવના આપ-
વાની એક રીત; ધાતુઓ ભારતાં તેને જે
સખત આંચ આપવામાં આવે છે તે.

ગળપુષ્પી, સ્ત્રીં [સં.] એક ભતની વનસ્પતિ;
જેને હાથીના કાન જેવાં પહોળાં ફૂલ થાય
છે તે વેલી.

ગળખ, પું [સં.] મોટો જીલમ; મહાખંકર
અને વિસ્મયકારક બનાવ; કહેર; હિં આ
શો ગળખ ક્યોં જોર બુંડા. ક. દ. પ્ર.
મોડું દુઃખ; મોટી આપતિ; મોટી આશ્વત;
જેનાથી વિસ્મય અને ત્રાસ છે એવું જે
કંઈ તે. (ગળખથી ઉલટું) (૨) વિં
પુષ્કળ; ધાતું; મસ; અત્યંત. એ તો ગળખ
પેસો વાપરે છે.

ગળખી, વિં ગળખવાણું; જીલમી; ત્રાસદાયક.
હિં ધણું ગળખીરિ ગિરધારી, ઘર માયુંરે,
આંખ તમારી. દયારામ.

ગળસુક્તા, નં [સં.] મોટાં મોટાં મોતી;
સારાં અને મોટાં મોતી. મંસ્કૃત સાહિત્ય
પ્રમાણે એમ કે, હાથીના મંડસ્થળમાંથી
એક ભતનાં મોતી નીકળે છે. એ મોતી
ગળસુક્તા કહેવાય છે.

ગળર, (ગજર) સ્ત્રીં રાજદાર ઉપર પહોર
પહોરને અંતર મોટી બદલાતાં જે ધડિયાળાં
વગાડવામાં આવે છે તે; ચોઘડિયાં.

ગળરાજ, પું [સં.] મોટો હાથી; સારી
ભતનો અને મોટો કદનો હાથી.

ગળરો, નં ફૂલનો ખેરનો; હાથને કાંડે ખાંધ-
વાને ફૂલનો મુંધને બનાવેલો ફૂલો દારડો.
(૨) સોના મોતીનું સ્ત્રીઓને કાંડે પહેર-
વાનું એક ભતનું ધરોનું; ગળરો; ગુજરી.

ગળરો, પું ગળરું; ફૂલનો તોરો; ખૂબ ફૂલ
ભરેલો દારડો.

ગળસ, (ગજસ) સ્ત્રીં [કા.] કારસી પિંગ-
ળમાંનો એક રાગ. ગળસમાં પાંચથી વધારે
ખેતો હોય છે. એક આસ્તાઈ અને બીજી
આંતરા તરીકે આવે છે. ઉદ્ધમાં એને રેખતો
પણ કહે છે.

ગળવદન, પું [સં.] ગણપતિ; ગળનન.

ગળવણું, કિં સં [સં. ગર્જ] ગાળે એમ
કરવું; સખદાયમાન કરવું; કિં વગા-
ડવો. :-એ તો રોઈ રોધને ગામ ગળવે
એવો છે.

ગળવાસતરો, પું વિં ગળવાં કાતરી લેનાર;
ખીસાચોર; ગાંઠગો.

ગળવું, નં [સં. ગંજા=ચીજ મકવાનું સ્થાન]
ખીસું; મુંડું. ૨૦ પ્રં ગળવાના વર-
પહેરામણી આપવી પડે એવા વર; કુળવાન;
ખાનદાનના છોટરા કે જેમને કન્યા ઉપરાંત
વાંકડો-અચુક નાણાં પણ આપવાં પડે
એવા મોંઘા. કિં પ્રં ગળવું ભરવું=લાંચ
લેવી; ગમે તેમ કરીને (અપ્રમાણિકપણે)
પેસો એકઠો કરવો. ગળવું નેધને વાત
કરવી=ગળ પ્રમાણે કામ કરવું; સક્રિયને
અનુસરીને વર્તવું. કહેં ગળવામાં નહિ
કોડી ને ઉભે બનાર દોડી=વગર પાણીએ
રોક કિયાકવી. ગળવાં હોય ભારી તો રોજ
જઈએ વાડી=જેવા પાસે પેસા તેવી મોળ.
ગળવામાં ધાણવું=લાંચ આપવી. (૨) પહે-
રામણી-મેટ આપવી. (૩) નહિ ગણગારવું;
કંઈ પણ લેણામાં નહિ લેવું; નહિ લેખવું.

ગળવેલ, સ્ત્રીં ખરું લોડું; પોલાદ. (૨) એક
ભતના મોખા. (૩) ભાગે દૂટે કે વળે નહિ
એવું જે તે.

ગળશાળા, સ્ત્રીં [સં.] હાથીખાતું; હાથી-
ઓનો તળેલો.

ગળનન, પું [સં.] ગણપતિ; ગણેશ.

ગંજર, (ગાઝાર) સ્ત્રી. ઓરડાની સમયોર-
સતા અથવા લંબચોરસતા કે ચતુર્દિશાની
સમતા રાખવાને માટે ચિદ્વપસાર પ્રમાણે
વેધ આવે નહિ તે માટે અસમ બાબુ-
ઓનો જે જુદો ખંડ પાડવામાં આવે છે
તે. આ ખંડ ઘણે ઠેકાણે રસોડા તરીકે
અને કોઈ ઠેકાણે એસવા હાથ કે સર
સામાન ચૂકવા માટે વપરાય છે. (નાગ-
રિકા ગંજર અને સામાન્યલોક ગાઝાર કહે
છે.) અસમ બાબુનો ઓરડો; ઓરડાની
બાબુનો ખંડ; બાબુની અંધારી ગલી.

ગંજવડું, કિં. સં. શમ્ભવમાન કરવું; ગાજો
એમ કરવું; ગાજી રહે એમ કરવું.

ગંજિયાણી, સ્ત્રી. ગંજ પનાવું. વધારે ઉચી
જાતનું રેશમી કપડું.

ગંજિયું, નં. ગંજ પનાવું જાડા સુતરનું કપડું;
ખાદી. (૨) વિં. માપમાં ગંજવડું. : ગંજિયાં
પતરાળાં.

ગંજિયો, પું. આસરે ગંજ જેટલો લાંબો
ધાતુનો સળિયો; ગંજ.

ગંજી, સ્ત્રી. ગંજ જેટલા પનાવું ઝીણા વણા-
ટનું એક જાતનું રેશમી કપડું. : સુસ્તની
ગંજ અને અમદાવાદનો મશરૂ વખાણાય છે.

ગંજી, નં. શક્તિ; સામર્થ્ય; તાકાત; ગુંજશ.
(૨) પરિમાણ; માત્રતા; યોગ્યતા; પહોંચ.

૩૦ પ્રં. ગંજ વિનાનું ગાતર=જોષ્યે તે
કરતાં વધારે પડતું હોય એવું જે કંઈ તે.
ગંજી તપાસવું=શક્તિ જોવી; ખમી શકવા-
પણું જોવું. ગંજ પ્રમાણે ખરચવું=પોતાની
શક્તિ હોય તે પ્રમાણે ખરચવું. કહે-
ગંજ વિનાની ગંધેડી ને અમદાવાદ સુધી
ખેડેડી=લાંબા સાથે ટુંકો જાય. મરે નહિ
તે મોઢો થાય.

ગંજેન્દ્ર, પું. [સં.] હાથ, બોમાં ધન્દ્ર જેવો તે.
મોટા દ.યા, વડો હાથ; કમળ હાથ.

ગંજેન્દ્રમોદક, પું. [સં.] એ નાનડું એક સ્તોત્ર.

(૨) એ નામની એક પૌરાણિક કથા:-
એક મોટા હાંધીને મગધે 'પકડ્યો' હતો.
હાંધીએ તેના જડખામાંથી છૂટવા સ્તુતિ કરી
તે ઉપરથી વિષ્ણુએ તેને છોડાવ્યો હતો.

ગંજજર, પું. વડો સુતાર; સુતારોનો ઉપરી;
મિત્રી; મુકદમ; વડો. (રસોડાનો વડો
પણ ગંજજર કહેવાય છે.) (૨) અમુક
વખત થયો એવું દર્શાવનારો જે ઝંકાર-
નાદ તે. (૩) સમય; કાળ; બરોબર
• વખત. : ગારની ગંજજરે હું જાગ્યો ત્યારે
ખડખડાટ થતો હતો.

ગંજ, પું. [સં.] દગલો; રાશિ; આવલી;
માળા; (સટ.) એક જાતની એક બીજામાં
એસતી વસ્તુઓની ઉતરડ, ગોઠવણી તે.

ગંજન, નં. ગાંજ જવું તે; ઉતરપિડી;
શેઠમાં થાપ મારીને કામ કાઢી લેવું તે.

(૨) જુલમ; ત્રાસ આપવો તે; પીડન.

ગંજવડું, કિં. સં. છેતરવું; ભોળવવું; ધૂતવું.
(૨) પીડવું; દુઃખ લેવું; જુલમ કરવો. ઉં
પ્રજાને જુલમ ગંજ. સામળ.

ગંજવર, વિં. (ગંજ+આવરવું=ટાંકી લેવું)
ખડખ મોટું; ઉચ્ચાઈમાં તેમજ વિસ્તારમાં
ખડખ મોટું; અતિ વિશાળ; અત્યુચ્ચ;
જગજર; અતિ ઘણું; ન ટાંકી કે આવરી
શકાય એવું.

ગંજિયું, નં. ગંજમાંનું એકાદ પાત્ર; ગંજમાંની
વાડકી; છાલિયું. (૨) વિં. સટવું; ગંજ-
માંનું એક; એકએકમાં પડે એવી વસ્તુઓ-
માંનું એક. (૩) એક બીજાને મળવું;
સમતા-મળતાપણાવાળું.

ગંજી, સ્ત્રી. ધાસનો મોટો દગ; ધાસનું મોટવું;
આધારો; ધાસનાં પુળિયાંનો મોટો દગલો
અથવા એવા દગલાઓ જ્યાં હોય તે
જગ. ૩૦ પ્રં. ગંજનો કુતરો=નિઃસ્વાર્થ
જગને રોકનાર=પીડનાર. કુતરો પોતે
ધાસ ખાતો નવા તેમ છતાં જોને તે

દહાડા પાધરા દૈત્યના, શિવ વરદાનની હાપરે.
ગળપતિ, પું. મોટો હાથી; હાથીઓમાં કિતમ
હાથી.

ગળપિંપર, સ્ત્રી. [સ. ગજવિષ્ણલી] પિંપરની
એક જાત; એક જાતની ગરમ ચોપાધિ.

ગળપુટ, પું. [સ.] ઔષધને બાવના આપ-
વાની એક રીત; ધાતુઓ મારતાં તેને જે
સખત આંચ આપવામાં આવે છે તે.

ગળપુષ્પી, સ્ત્રી. [સ.] એક જાતની વનસ્પતિ;
જેને હાથીના કાન જેવાં પહોળાં ફૂલ થાય
છે તે વેલી.

ગળખ, પું. [મ.] મોટો જીલમ; મહાખચકર
અને વિસ્મયકારક બનાવ; કહેર; ઉં. આ
શો ગળખ ક્યો ગોર જુંડા. ક. દ. પ્ર.
મોડું કુખ; મોટી આપતિ; મોટી આક્રમ; જોનાવી
વિસ્મય અને ત્રાસ કરે એવું જે
હંધિતે. (ગળખથી ઉલટું) (૨) વિં.
પુષ્કળ; ધાર્ણ; મસ; અત્યંત. એ તો ગળખ
પૈસો વાપરે છે.

ગળખી, વિં. ગળખવાળું; જીલમી; ત્રાસદાયક.
ઉં. ધણું ગળખીરે ગિરધારી, ધર માયુરે,
આંખ તમારી. દયારામ.

ગળખુક્તા, નં. [સં.] મોટાં મોટાં મોતી;
સારાં અને મોટાં મોતી. નંસ્કૃત સાહિત્ય
પ્રમાણે એમ કે, હાથીના અંદરજળમાંથી
એક જાતનાં મોતી નીકળે છે. એ મોતી
ગળખુક્તા કહેવાય છે.

ગળર, (ગર) સ્ત્રી. રાજદાર ઉપર પહોર
પહોરને અંતરે ચોટી બદલાતાં જે ઘડિયાળો
વગાડવામાં આવે છે તે; ચોઘડિયાં.

ગળરાજ, પું. [સ.] મોટો હાથી; સારી
જાતનો અને મોટા કદનો હાથી.

ગળરો, નં. ફૂલનો ખેરખો; હાથને કાંટે બાંધ-
વાને ફૂલનો મુધાને બનાવેલો ફૂલો દારડો.
(૨) મોના મોતીનું સ્ત્રીઓને કાંટે પહેર-
વાનું એક જાતનું ઘેરાકુ; ગળરો; જીલ્લી.

ગળરો, પું. ગળરું; ફૂલનો તોરો; ખૂબ ફૂલ
બરેલો દારડો.

ગળસ, (ગલ) સ્ત્રી. [ફા.] કારસા પિંગ
જામાંનો એક રાગ. ગળસમાં પાંચથી વધારે
ખેતો હોય છે. એક આસ્તાઈ અને બીજી
આંતરા તરીકે આવે છે. ઉર્દુમાં એને રેખતો
પણ કહે છે.

ગળવદન, પું. [સં.] ગળપતિ; ગળનન.

ગળવણું, કિં. સં. [સ. ગર્જ] ગાળે એમ
કરવું; ચમ્પદાયમાન કરવું; ઉઠો વગા-
ડવો. :-એ તો ગોઈ રાધને ગામ ગળવે
એવો છે.

ગળવાકાતરું, પું. વિં. ગળવાં કાતરી લેનાર;
ખીસાચોર; ગાંકયો.

ગળવું, નં. [સ. ગંજા=ચીજ મુકવાનું સ્થાન]
ખીસું; જુંડું. ૨૦ પ્રં. ગળવાના વર-
પહેરામણી આપવી પડે એવા વર; કુળવાન;
ખાનદાનના છોડરા કે જેમને કન્યા ઉપરાંત
વાંકડો—અમુક નાણાં પણ આપવાં પડે
એવા મોંઘા. કિં. પ્રં. ગળવું બરવું=લાંચ
લેવી; ગમે તેમ કરીને (અપ્રમાણિકપણે)
પૈસો એકઠો કરવો. ગળવું જોઈને વાત
કરવી=ગળ પ્રમાણે કામ કરવું; શક્તિને
અનુસરીને વર્તવું. કહે. ગળવામાં નહિ
કોડી ને ઉલે ખગર દોડી=વગર પાણીએ
રોડ ઉઘાડવી. ગળવાં હોય જારી તો રાજ
જઈએ વાડી=જેવા પાસે પૈસા તેવી મોજ.
ગળવામાં ધાતવુ=લાંચ આપવી. (૨) પહે-
રામણી—બેઠ આપવી. (૩) નહિ ગણમારવું;
કઈ જણુ લેખામાં નહિ લેવું; નહિ લેખવું.

ગળવેલ, સ્ત્રી. ખરું લોટું; પોલાદ. (૨) એક
જાતના ચોખા. (૩) માને દૂટે કે વળે નહિ
એવું જે તે.

ગળશાળા, સ્ત્રી. [સં.] હાથીખાનું; હાથી-
ઓનો તખેલો.

ગળનન, પું. [સ.] ગળપતિ; ગળર.

ગાનર, (ગોઝાર) સ્ત્રીં ઓરડાની મમચોર-
સતા અથવા લમચોરમતા કે ચતુર્દિશાની
મમતા રાખવાને માટે શિષ્યતાવ પ્રમાણે
રેધ આવે નહિ તે માટે અમમ બાળુ-
ઓનો જે જુદો ખડ પાડવામા આવે છે
તે. આ ખડ વણે ઠેકાણે રમોડા તરીકે
અને કોઈ ઠેકાણે એમવા ઉઠવા કે મર
સામાન ચૂકવા માટે રપરાય છે. (નાગ-
રિકો ગાનર અને આમાન્યલોકો ગોઝાર કહે
છે.) અમમ બાળુનો ઓગડો, ઓરડાની
બાળુનો ખડ; બાળુની અધારી ગવી.

ગાળવણું, કિં સં શમ્ભાવમાન કરવું, જાત્રે
એમ કરવું; ગાણ રહે એમ કરવું.

ગાળિયાણી, સ્ત્રીં ગણ પનાતું રધાતે ઉચી
જાતનું રેસમી કપડું.

ગાળિયું, નં ગળ પનાતું જડા સુતરનું કપડું.
ખાદી. (૨) વિં માપમા ગળતું ગાળિયાં
પતંગળા.

ગાળિયો, પું આમરે ગળ જેટલો લાભો
ધાતુનો સળિયો, ગળ.

ગણ, સ્ત્રીં ગળ જેટલા પનાતું ગીણા વણા-
ટનું એક જાતનું રેસમી કપડું. —સુરતની
ગણ અને અમદાવાદનો મશરૂ વખાણાય છે.

ગણુ, નં શક્તિ, સામર્થ્ય, તાકાત, ગુણશ.

(૨) પરિમાણ; પાત્રતા, યોગ્યતા, પહોંચ
૩૦ પ્રં ગળ વિનાતું ગાતર=જેઠએ તે
કરતા વધારે પડતું હોય એવું જે કંઈ તે.
ગણુ તપાસતું અજિત જોતી, ખમી શકના-
પણું જોવું. ગળ પ્રમાણે ખસ્યવું=પોતાની
શક્તિ હોય તે પ્રમાણે ખસ્યવું. કહે-
ગળ વિનાની ગધેડી ને અમદાવાદ મુઠી
ખેડી=જામા માથે ડુકો ન્યા. નજે નહિ
ને મોઢો ધાય.

ગાળેન્દ્ર, પુ [સિ.] હા [ઓ] હિન્દ્ર જેવો તે
મોટા વવા. રડો હાથા, રૂતમ હાથ.

ગાળેન્દ્રમોક્ષ, પું [સિ.] એ નામનું એક સ્તોત્ર.

(૨) એ નામની એક પૌરાણિક કથા —
એક મોટા હાવીને નમ્બે પકડ્યો હતો.
હાવીએ તેના જડમામાવી જટના મુતિ કરી
તે ઉપરવી વિધ્યુએ તેને છોડાવ્યો હતો.

ગળજર, પું વડો સુતાર, સુતારોનો ઉપરી;
મિત્રી; મુકાદમ, વડો (મોઢાપાનો રડો
પણ ગળજર કહેવાય છે.) (૨) અમુક
વખત થયો એવું દર્શાવનારો જે ઝકાર-
નાદ તે (૩) મમય; કાગ; બરોબર
વખત. — બાગની ગળજરે હું જાગ્યો ત્યારે
ખડખડાટ થતો હતો.

ગંજ, પું [સિ] દગનો; રાશિ; આવલી,
માળા, (સટ.) એક જાતની એક બીજામાં.

એસતી વસ્તુઓની ઉત્તર, ગોડવણાં તે.

ગંજન, નં ગાણ જડુ તે, હેતરપિંડી;

શેહમા ચાપ મારીને જામ કાઢી લેવું તે.

(૨) જીવમ, ત્રામ આપવો તે; પીડન.

ગજવુ, કિં સં હેતરવું, જોળવું, ધૂતવું.

(૨) પીડવું, કુખ દેવું, જીલમ કરવો. ઉં

પ્રજાને જીવત જાતે. સામય.

ગાળવર, વિં (ગળવ્યાવરનું=નાંદી દેવું)

ખડુજ મોડું, હયાધમાં તેમજ રિસ્તારમાં

ખડુજ મોડું; અતિ વિરાગ, અસુખ્ય;

જામર, અતિ ઘણું; ન ઢાકી કે આતરી

રકાય એવું.

ગંજિયુ, નં ગળમાંતું એકાદ પાન; ગંજમાંની

વાડી; છાલિયુ. (૨) વિં મટનું, ગંજ-

માતું એક, એકએકમા પડે એની વસ્તુઓ-

માતું એક. (૩) એક બીજાને મગતુ,

અમતા-મગતાપણાવાળું.

ગણ, સ્ત્રીં ધામનો મોટો દગ; ધાસતું મોડવું;

મોઢો; ધામનાં પુગિયાનો મોટો દગયો

અથવા એવા દગતાઓ જ્યાં હોય તે

જ્યાં ૩૦ પ્રં ગજનો ઉતર=નિસ્વાર્થ

અર્થને રોકનાર=પીડનાર કુતરો પોતે

ધાત ખાતો નવા તેમ છતા જેને

દહાડા પાધરા દૈત્યના, શિવ વરદાનની છાપરે.
ગળપતિ, પું. મોટો હાથી; હાથીઓમાં ક્રોધ
હાથી.

ગળપિપર, સ્ત્રી. [સં. ગજપિપ્પલી] પિપરની
એક જાત; એક જાતની ગરમ આપધિ.

ગળપુટ, પું. [સં.] આપધને ભાવના આપ-
વાની એક રીત; ધાતુઓ મારતાં તેને જે
સખત આંચ આપવામાં આવે છે તે.

ગળપુખી, સ્ત્રી. [સં.] એક જાતની વનસ્પતિ;
જેને હાથીના કાન જેવાં પહોળાં ફૂલ શય
છે તે વેલી.

ગળખ, પું. [સં.] મોટો જીલમ; મહાજામંકર
અને વિરમયકારક બનાવ; કહેર; ઉં. આ
શો ગળખ ક્યો જોર બુંડા. ક. દ. પ્ર.
મોઢું દુઃખ; મોટી આપતિ; મોટી આક્રમ; જો
નાથી વિરમય અને ત્રાસ છોટે એવું જે
કંઈ તે. (ગળખથી ઉત્કંઠ) (૨) વિં.
પુષ્કળ; ધાતુ; મસ; અત્યંત. એ તો ગળખ
પેસો વાપરે છે.

ગળખી, વિં. ગળખવાળું; જીલમી; ત્રાસદાયક.
ઉં. ધણું ગળખીરે ગિરધારી, ધર માર્યું,
આંખ તમારી. દયારામ.

ગળમુક્તા, ન. [સં.] મોટાં મોટાં મોતી;
સારા અને મોટાં મોતી. સંસ્કૃત સાહિત્ય
પ્રમાણે એમ કે, હાથીના ગંડરજળમાંથી
એક જાતનાં મોતી નીકળે છે. એ મોતી
ગળમુક્તા કહેવાય છે.

ગળવ, (ગર) સ્ત્રી. રાજદાર ઉપર પહોર
પહોરને અંતર મોટી બદલાતાં જે ઘડિયાળો
વગાડવામાં આવે છે તે; મોઘડિયાં.

ગળરાજ, પું. [સં.] મોટો હાથી; સારી
જાતનો અને મોટા કદનો હાથી.

ગળરું, ન. ફલનો ખેરખે; હાથને કાંડે આંધ-
વાન ફલનો મુકાને જાળવેલો ફુંકો હારડો.
(૨) સોના મોતીનું સ્ત્રીઓને કાંડે પહેર-
વાનું એક જાતનું ધરણ; ગળેડો; ગુજરી.

ગળરેડ, પું. ગળરું; ફલનો તોરો; ખૂબ ફલ
બરેલો હારડો.

ગળસ, (ગઝ) સ્ત્રી. [કા.] ફારસી પિંગ-
ળમોનો એક રાગ. ગળસમાં પાંચથી વધારે
મેતો હોય છે. એક આસ્તાઈ અને બીજી
આંતરા તરીકે આવે છે. ઉર્દૂમાં એને રેખતો
પણ કહે છે.

ગળવદન, પું. [સં.] ગણપતિ; ગળતન.

ગળવણું, કિં. સં. [સ. ગર્જ] ગાળે એમ
કરવું; રાખદાયમાન કરવું; ઉંકો વગા-
ડવો. :-એ તો રાઈ રાઈને ગામ ગળવે
એવો છે.

ગળવાકાતરું, પું. વિં. ગળવાં કાતરી ક્રેતાર;
ખીસાચોર; મંકિયો.

ગળવું, ન. [સ. ગંજા=ચીજ મુકવાનું સ્થાન]
ખીસું; મુંઝું. ૩૦ પ્ર. ગળવાના વર-
પહેરામણી આપવી પડે એવા વર; કુળવાન;
ખાનદાનના છોકરા કે જેમને કન્યા ઉપરાંત
વાંકડો=અસુક નાણાં પણ આપવાં પડે
એવા મોંઘા. કિં. પ્ર. ગળવું બરડું=સાંચ
લેવી; ગમે તેમ કરીને (અપ્રમાણિકપણે)
પૈસો એકઠો કરવો. ગળવું જોઈને વાત
કરવી=ગળ પ્રમાણે કામ કરવું; શક્તિને
અનુસરીને વર્તવું. કહેવું ગળવામાં નહિ
કોડી ને ઉભે જગર દોડી=વગર પાણીએ
શેઠ ઉઘાડવી. ગળવાં હોય ભારી તો રાજ
જઈએ વાડી=જેવા પાસે પૈસા તેવી મોળ.
ગળવામાં ધાણવું=સાંચ આપવી. (૨) પહે-
રામણી=મેટ આપવી. (૩) નહિ ગણુગારવું;
કંઈ પણ લેખામાં નહિ લેવું; નહિ લેખવું.

ગળવેલ, સ્ત્રી. ખરું લોઢું; પોલાદ. (૨) એક
જાતના મોખા. (૩) ભાગે દૂટે કે વળે નહિ
એવું જે તે.

ગળશાળા, સ્ત્રી. [સં.] હાથીખાતું; હાથી-
ઓનો તળેલો.

ગળતન, પું. [સં.] ગણપતિ; ગળેડ.

તે ગુમરાં, અને લોહીની મોટી ગાંઠ તે ગઢ.
ગઢ, પું. જુ. ગઢ.

ગઢગણવું, પું. ધણી વસ્તુઓ આમતેમ ખડ-
કેલી અથવા પડેલી હોય એવી જે સ્થિતિ
તે; ખીચડો; ગઢગણવો; ધણી વસ્તુઓનું
બેગું થઈ જવું તે; સંકડાવ; ધણીક વસ્તુ-
ઓનો ભરાવો.

ગઢગઢ, અ. ગઢગઢતી વસ્તુને લીધે થતા
અવાજનું અનુકરણાત્મક રૂપ; ગઢગઢ,
એવો અવાજ થવો તે. ગોડીમણ ખાતાં
ખાતાં ગઢગઢવું તે.

ગઢગઢવું, કિ. અ. ગઢગઢવું; ગોડીમણ
ખાતાં-તથે ઉપર થતાં ઢાળને લીધે નિચાણ
તરફ પડવું. 'ગઢગઢ' થવું; કોઈ વસ્તુ
ગઢગઢતી હોય એવો અવાજ થવો; ગાજવું.
ઉ. રિપુ આવી ગઢગઢશે. આખાડરણ.
(૨) ગાજવું; વાગવું; વાદિત્રમાંથી અવાજ
થવો.

ગઢગઢાટ, અ. સડસડાટ. (૨) પું. ગઢગઢ એવો
જે અવાજ તે; ગર્જના. ઝડપ અને જોસ
ખતાવનારો શબ્દ:-હવે તો એનું કામ ગઢ-
ગઢાટ ચાલે છે.

ગઢગઢાવવું, કિ. સ. ગઢગઢ થાય એમ
કરવું; ગઢગઢાવવું. (૨) પીવું; ગુડગુડ
થાય એવી રીતે ખેંચવું:-હુકો ગઢગઢાવતો
બેઠો. ગઢગઢી નખ એમ કરવું.

ગઢગુમઠ, ન. નાનાં મોટાં ગુમરાં; ત્વચારોગ;
ત્વચારોગનો ઉપદ્રવ.

ગઢગઢાડ, અ. ટપ; જોતજોતામાં જનું રહે
તેમ; એકદમ અદસ્ય થઈ જવું એવો અર્થ
ખતાવે છે. સપાટામંથ :-એ તો ગઢગઢ
તરત બેસીજ ગયો. ઉ. ગયા તે ગઢગઢ
ગયા, પહોંચ્યાનાં પરમાણુ ડોળએ નવ મો-
કલ્યારે. ધીરોભક્ત.

ગઢગઢાડદી, સ્ત્રી. ગઢે ગઢે લટવું-મારામાર
કરતી તે; મુકામુકી. (૨) બીડાબીડ; બક
બીડ હોય એવી હાલત તે.

ગઢગઢાડ, ન. મુકામ અને પાડુઓની મારા-
માર; હાથપગથી માર મારવો તે.

ગઢગઢાય, (વ. ગઢગઢા મારવી લીધું થઈ
ગયેલું; નરમ; શ્રિથિલ: અધમયું.

ગઢગઢામુકી, સ્ત્રી. ગઢા અને મુકીનો માર.
એક હાથના પંજાએ એકા કરી જોરથી
વાંસાપર મારવામાં આવે તે ગઢો, અને
એક હાથના પંજાને વાળીને જે પ્રહાર
કરવામાં આવે તે મુકી, કહેવાય છે.

ગઢદી, સ્ત્રી. [કા ગિર્દ=પૂળ] બીડ; હંક;
દી; ઘણા માણસોનો જમાવ થયેલો
હોય એવી હાલત.

ગઢો, પું. [રે. ગુદામિત્ર] જે હાથના
પંજાને અથવા એક હાથના પંજાને વાળી
મુદ્ગર જેવો કરી જોરથી ઢાલના વાંસામાં
મારવો તે; મુકી; ઘોડકો; ધીમકો. કહે-
ગઢો મારવો અને ગઢો ખાવો=સાટાસાટ
આપવું તેમ કહેવું તે; ખાવું ને ખવડાવવું; સમ
વ્યવહારતા.

ગઢખ, સ્ત્રી. ગાંઠ; ચોસકું; ગઢ; સોળે ચટી
આપીને થયેલો લોહીનો ભરાવો. (૨)
આપીને સળક કરેલું જે તે,

ગઢખડ, સ્ત્રી. અવ્યવસ્થા; એતાલહાલત;
ગમરાટવાળી હાલત (મનની અથવા બહા-
રની) ઉથલપાથલ; બૂલ; અધેર; ગુંચવણ;
દોષ; ક્ષિપ્રાદ; માથાકોડ; ખટખટ; ઘોંઘાટ;
કપખલ.

ગઢખડગોટ, પું. ગોટાગો; લોચો વાળવો તે;
ઉલટું સુલટું કરી નાંખવું તે; ધાલમેલ કરી
મૂકું હોય એવું જે તે. રોગમેળ કરી
નાંખેલું હોય એવું જે તે. અસ્ત-અસ્ત;
કિ. પ્ર. ગઢખગ ગોટા વાળવો=ધાલમેલ
કરી; ઉંધુંવું કરવું. ગોટાપિંડાગો કરવો;
ખગાડવું; ન કરવાનું કરીનાંખવું.

ગઢખડવું, કિ. અ. તથે ઉપર અને ઉપર
તથે થવું ઢાળને લીધે નીચે સરવું; લોટવું;
ગઢગઢી પકડ.

ગણપતિચોથ, સ્ત્રી. [સં.] દરેક માસની વદિ
ચોથ તે; માર્ગશીર્ષ વદિચોથ; બાદરવા સુદિ
ચોથ. ને ચોથે ગણપતિનું વ્રત કરાય છે
તે ચોથ.

ગણુરવ, પું. [સં.] ગણગણ એવો ને અવાજ
તે; ગણુગણાટ.

ગણુવટ, નં. ખેતરમાં ને અનાજ થાય તે
ઉપરથી ગણુતરી કરીને આપવાની કિસ્ત
સંબંધી લખાણ; જમીનના ખાડાનો દસ્તા-
વેજ; ગણોત.

ગણુવું, કિં. સં. [સં. ગણ=ગણવું] એક બે ને
ત્રણ, એમ સંખ્યા કહેતી અથવા માંડવી;
ગણુતરી કરવી; હિસાબ કરવો. છુટી વસ્તુ
હોય તેનું માપ પરિમાણ લેવું. (૨) દરકાર
કરવી; લેખવવું. (૩) માન આપવું; માનવું.
:-ગણે તો દેવ નહિ તો પત્યર. (૪) કિંમત
કરવી. (૫) અનુભવી થવું. (૬) ગણુતરી
કરવી; હિસાબ કરવા. (૭) માં સામેલ ન
રાખવું.:-એને વિદ્વાનમાં કોણુ ગણે છે ?

ગણુસારો, પું. અવાજની ચેતવણી; છત્તારો;
ભાસ; સાન; અવાજથી અથવા કોણ
ગાતની હીસચાલની ચેતવણી આપવી તે.
ગણુાધિપ, પું. [સં. ગણ + અધિપ] ગણુના
અધિપ-રાજા તે; ગણેશ.

ગણુાવું, કિં. અં. ગણુતરી થવી; ગણુાધિ
અંગ હોવું; માં-ગણુના થવી; નામ હોવું;
અમુક ઉપમાથી ઉપવક્ષિત થવું; ખપવું;
મનાવું. :- એ તો મોટામાં ગણુાય છે.
(૨) ભરાઈ રહેવું=તેના દહાડા ગણુાઈ રહ્યા.

ગણુિક, પું. [સં.] ગણુક; જેથી; ગણુિતથી
દશા જેનાર. ઉં ન જમે અન્ન, ન પાણી
પીએ, કોણ ન જાણે કારણુ કિયે; પૂજ
પૂજારણુને ઉતાર, છુવા ગણુિક મેંદ્યા દાર.

ગણુિકા, સ્ત્રી. [સં.] ગણુકા; વેશમાં; કંચની;
રામજણી; પાતર.

ગણુિત, નં. [સં.] ગણુતરી કરવાનું ગ્રાહ્ય;

આંકડાથી ગણુતરી કરવાની વિદ્યા; હિસાબ
ગણુવાની રીત. (૨) વિં. ગણેહું.

ગણુિતપદ્ધતિ, સ્ત્રી. [સં.] ગણુતરી કરવાની રીત.

ગણુિતપાટી, સ્ત્રી. આંકડાઓથી ગણુતરી
કરવાનું ને પાટિયું અથવા પત્થરપાટી તે. (૨)
ગણુિતનું કોણુક; અમુક ખાખતની ગણુતરી
કરીને કાઢી રાખેલા આંકડાઓનું પત્રક; કોણુ.

ગણુિતપ્રમાણ, નં. ચાર સંખ્યાનું પ્રમાણ-
આમાં પહેલી અને બીજીની બાદબાકી.
૩-૪ ની બાદબાકીની બરાબર હોય છે.

ગણુિતવિદ્યા, સ્ત્રી. [સં.] ગણુતરી કે હિસાબ
વગેરે કરવાનું સાસ્ત્ર; ગણુિતસાત્ર.

ગણુિતશાસ્ત્ર, નં. [સં.] ગણુિત વિદ્યા.

ગણુિતશાસ્ત્રી, પું. [સં.] ગણુિત જાણનારો;
ગણુિતશાસ્ત્રનો વિદ્વાન.

ગણુિતશ્રેણી, સ્ત્રી. [સં. શ્રેણી] બધાં આંકડાની
સંખ્યા જેમાં વારંવાર એની એજ આવે તે.

ગણુિતસાર, પું. ગણુિતથી કાઢેલી તારીજ.

ગણુિતાધ્યાય, પું. ખગોળનો ગણુિતને લગતો
એક સંસ્કૃત ગ્રંથ.

ગણુીમત, જુ. ગતીમત.

ગણુીલેહું, કિં. સં. એકે એક જેઈ તપાસીને
ચકાણુ કરવું.

ગણુું, વિં. [સં. ગુણ] અમુક નેટહું ચુણુિત; (અ-
મુકે અંકની આગળ જેકોડાતો તેટલીવાર
વધારે એવો અર્થ બતાવે છે.) પાંચગણુું;
ત્રણુગણુું.

ગણુેરા, પું. [સં.] ગણુેનો ઇશ; ગણુપતિ. કિં.
પ્રં. ગણુેશ ખેસાડવા=આરંભ કરવો.

ગણુેસિયું, નં. ચોરનું નરાજ જેનું ખાતર પાડ-
વાનું હથિયાર; જેનાથી (ખાતર પાડવામાં)
ગણુેસાવનમઃ આરંભ કરવામાં આવે છે તે.
ગણુેસિયો=ભાગવા અથવા તોડવાનું હથિયાર.

ગણુેસણુે, જુ. ગનેસને.

ગણુોત, નં. [સં. ગણ+પત] જમીનદાર અને
ખેડત વચ્ચેનું સંધનું લખત. જમીનદારને

મળતું ખેડૂત તરફનું સાલિયાણું; સાંથ; વજ્ર. (૨) સાંથપટો; ખેતર કે જમીનની બાડાચિટ્ટી.

ગણ્ણતનાંસું, નાંસાંથપટો; જમીન ખેતર વાવવા આપ્યાનું જમીનદાર અને ખેડૂત વચ્ચે થયેલું લખત; જમીનની બાડાચિટ્ટી.

ગણ્ણતિથો, પું. ગણ્ણતવાજો; જ્યે જમીનદાર પાસેથી ગણ્ણત કરી જમીન વાવવા સખી હોય તે; બાડૂતી ખેડૂત. (૨) જોને ગણ્ણત ભરવું પડતું હોય તે.

ગંઠણ, નં. [સં. ગુમ્ફ] ગાંઠણ; ગુંથણી; ગુંથવાની આવડત; ગાંઠવાની કળા. (૨) ગંઠામણ; ગુંથવાનો દોરો. (૩) ગંઠાઈ ગયેલું જે તે જાડના રેસા માંસ અને અવયવ વચ્ચેનું વધવાપણું રોઢાઈ જવાથી તેના વાડની જે ગાંઠ બંધાઈ જાય છે તે.

ગંઠણ, જુ. ગાંઠણું.

ગંઠાઈ, સ્ત્રી. ગંઠામણ; ગંઠામણી.

ગંઠામણ, નં. ગાંઠણું જે તે; ગંઠણ; ગાંઠવાનો ગુંથેલો દોરો. (૨) ગાંઠવા કે ગુંથવાનું જે કંઈ મહેનતાણું તે. (૩) ગાંઠવા ગુંથવાની જે છાપ આવડત તે; કળા.

ગંઠામણી, સ્ત્રી. ગાંઠવા ગુંથવાનું મહેનતાણું; ગંઠામણ; ગંઠાઈ.

ગંઠાવણું, કિં. સં. ગાંઠો મારીમારીને ગુંથાવણું; કારિયાં, મોતી અને મણકા વગેરેને દોરાથી ગુંથાવવાં.

ગંઠાવું, કિં. અં. ગંઠાઈ જવું; ગંઠાવા જેવું થવું. (૨) ગંઠાઈ જવું; સજ્જ થઈ જવું; ગદિ થતી અડકવી.

ગંઠિયો, પું. [સં. ઘંઠિ] હાથો; કુતારો; કાષ્ઠ તરફથી કામ કાઢી લેનારો; કમ. (૨) ખીસાકાતર; મોર; ગંઠીછોડો.

ગંઠીછોડો, પું. ગાંઠે બાંધેલું નાવું ત્રેરે છેડી લેનારો; ગાંઠે બાંધેલી વસ્તુઓ ડોકિને મોરી કાઢવાનો; ગંઠિયો; ખીસાકાતર.

ગંઠો. પું. ગાંઠણું કાઠે પહેરવાનું આજ્ઞાણ; કંઠો. (૨) હાથીને બાંધેલી ગાંસડી. :- જે ગંઠા ધાસ આપ્યું. (૩) ગુંઠો; જમીન ભરવાનું એક માપ; આઠ ફૂટ લંબાઈનું માપ.

ગંઠોડો, પું. તોડો; સાંકળું; અંકોડા ગુંથાને બનાવેલું પને પહેરવાનું ઘરોડું. (૨) હાથનાં સોનાનાં સાંકળાંમાંનું એક. (૩) અંકોડો; કડી; આંકડો. (સાંકળાનો એક ભાગ)
(૪) પેર; ગંઠો. :- પિપ્પળામળના ગંઠોડા.
(૫) એક જાતની મિઠાઈ.

ગંઠ, નં. [સં.] પાંધ આમળનો બારે માંસલ અવયવ; ખુંધ. (૨) વિં. ગાંડું. (રામળની કવિતામાં) રોઢકે મળાની ઉતરતી સપાડી.

ગંઠક, વિં. ગાંડું; થેજું.

ગંઠકી, સ્ત્રી. [સં.] અયોધ્યાની પેલી તરફ આવેલી દિમાવચમાંથી નીકળતી એક નદી. ગંઠકીમાં શાલ્યામ થાય છે.

ગંઠમાળ, સ્ત્રી. [સં.] મળાની નાક થતો એક જાતનો ગંઠિયો રોમ; કંઠમાળ.

ગંઠવો, પું. ગાંડો. (૨) બંડવો.

ગંઠસ્થળ, નં. દાથીના કાનની ઉપર ને આસપાસનો ભાગ; બોચી; કુંભસ્થળ; ખુંધ આમળનો ભાગ.

ગંડું, વિં. ગાંડું; થેજું.

ગંડકી, સ્ત્રી. ગાંડી; થેલી; વિં. ગાંડા જંઠી; (સ્ત્રી) ઘાઘાળાંથી; વેનાવમરની.

ગંડૂ, પું. [સં.] કોમળો.

ગંડરી, સ્ત્રી. થેડકીના નાના નાના મોળ કામ તે; પેર. (૨) ડોઢેલી થેડકીના કમ. (૩) શાકળના યડના ડુંકા ડુંકા મોળ કમ.

ગણ્ણી, જુ. મળાની

ગણ્ણ, જુ. મળાનું.

ગણ્ણનાંડણું, વિં. અજારીનું; મપાંદિન; મોંઢક. ગત, સ્ત્રી. નં. નિધિન; ઘણા; અસ્થા :- મારી મન કુજ જાણું. (૨) કળા; ખુબી; ગજા; મુક્તિ. (૧) જાત; કળા;

ચાલ.:- જેવી ગતે વાળું વાગે તેવી ગતે ગવાય. (૪) શક્તિ; બળ. (૫) સ્વાભાવિક વર્તન વિશેષ.:- વ્યાપ્તિમાગત. (૬) પરિપાક; સુઆ પછીની સ્થિતિ. ક્રિં પ્ર૦ ગતે ધાલવું= દેકાણે પાડવું. (૭) વિં ગયેલું.

ગતકર્તુ, ન૦ ટિખળ; હસવું આવે અથવા ગમ્મત પડે એવું બોલવું અથવા ટોળ કરવું તે; મનઃક; ટોળ.

ગતલભટકા, સ્ત્રીં [સં.] વિધવા; રાંડીરાંડ.

ગતાગત, વિં [સ ગત+આગત] આવ્યુંગયું.

ગતાગમ, સ્ત્રીં સમગ; સમગ્ધ; ચાન.

ગતાનુગતિક, વિં [સં.] પુંડે જનાર; ચીલે ચીલે ચાલનાર; પરંપરાને અનુસરનાર.

ગતિ, સ્ત્રીં [સં.] અવસ્થા; દશા; હાલત.

(૨) બળ; શક્તિ. :- બાળકની થું ગતિ ?

(૩) મતિ; યુદ્ધિ; સમગ્ધ; (૪) ચાલ;

ગમન; વેગ. :- અધ્ધગતિ. (૫) મરણાંતર

અવસ્થા; સુક્તિ; મોક્ષ. :- સુઆ પછી સ્ત્રી ગતિ થશે. ન૦ ગતિનું નોર; કાળબળ.

ગતિલંગ, વિં શક્તિહીણ; કાર્ય કરવાની શક્તિનો નાશ થયો હોય એવું; લગકું; નેનાથી હીલચાલ થઈ શકે એમ ન હોય એવું.

ગતિમંત, વિં ગતિવાળું; ગતિમાં હોય એવું; હાલીઆદી શકવું.

ગતિમાન, વિં [સં.] ગતિવાળું; ગતિમાં હોય એવું.

ગતિમાર્ગ, પું [સં.] ગદાદિને ફરવાની કક્ષા.

ગતિયું, વિં ગતે ગયેલું; સદ્ગત; (અવગતિયું= નહિ પણ ગતે ગયેલું, એ શબ્દના નોટલો આ શબ્દ વપરાતો નથી.) ગત રમી જાય એવું; યુક્તિથી કામ કાઢી લે એવું.

ગતેધાલવું, ક્રિં સ૦ દેકાણે પાડવું; દાડી કે બાળી દેવું; વ્યવસ્થા કરી નાંખવી; ઉત્તર ક્રિયા કરી દેવી.

ગદ, સ્ત્રીં રમતમાં હાર થવી તે; હાર. (૨)

રોગ; પીડા; દુઃખ.

ગદકું, ન૦ મિષ; બહાનું.

ગદગદ, સ્ત્રીં ગદગદ થઈ ગયેલું હોય તેમ; કંઈ ભરાઈ ગયેલો હોય તેમ.

ગદગદિયાં, ન૦ ખૂબ મોજમજા ને ખાનખાનની રેલછેલ હોવી તે; ગદગદિયાં એમ પણ બોલાય છે. :- ધીકેળાં.

ગદગદું, વિં અંદરથી અડધું કાચુંપોચું; પાણી પોચું; દીલું; પલ્લણીને નરમ થયેલું. (૨) કહોયેલું.

ગદડયું, ક્રિં સ૦ પમવતે દાળવું; છુટું પડે નહિ અને વાંક આવે એવું થાય તેમ ખુંદું; દાળવું; મસળવું અથવા કચરવું; મોળા નાંખવું. (સુસ્ત તરફ આમ પણ અમદાવાદ તરફ છુંદવું એટલે ધારવાળા હથિયારથી રબરબ નોટલા કટકા કરવા) રગડવું; હેરાન કરવું; દુઃખ દેવું.

ગદબદ, વિં ખદબદ; જેમાં ઉપરાઉપરી કીડા હાલ્યા કરતા હોય એવું.

ગદબદિયાં, ન૦ નાણાંની અને ખાનખાનની રેલછેલ હોવી તે; પૈસા ટકાની પુરતી; આર્થિક લાભવાળી સ્થિતિ; ધીકેળાં.

ગદલું, વિં ગંદ; મેલું; અસ્વચ્છ. [ગોમદળ બાગવું] ગાયોથી વટાયેલું; ગંદું કરાયેલું હોય એવું; અમાણિયું.

ગદયું, ક્રિં સ૦ દંડ ઉભા રહેવું. (૨) ખુંદું; ધૂળમાં મળી જવું. (૩) દોડવું.

ગદા, સ્ત્રીં [સં.] સોખંડના ગોખરદાર ગદા વાળી ટુંકી લાકડી; મોટું ચોસલું; શિલા; લદાઈનું એક હથિયાર.

ગદાધર, વિં [સં.] ગદા નામના આયુધને ધારણ કરનાર; વિપ્લુમગવાન.

ગદાયુદ્ધ, ન૦ [સં.] એકલી ગદાઓથી જ યુદ્ધ કરવાની જે રીત છે તે; જે વળ્ય વચ્ચે ગદાઓથી યુદ્ધ કરવામાં આવે તે.

મહાભારતમાં છેલ્લે દુર્યોધન અને ભીમ વચ્ચે જે યુદ્ધ થયું હતું તે.

ગદારવું, કિં સં સ્થિર રાખવું; ટેકા આપવો.

ગદાવવું, કિં સં થકવવું; દડ-રેતમાં દોડાવવું

અને તેમ કરીને થકવવું; ફેરાઆંટા ખવડાવવા.

ગદિયાણી, સ્ત્રીં પીળાં ફૂલનો એક છોડ; કાંસકી.

ગદિયાણો, પું અડધા તોલા ભારનું એક વજન; સોળ વાલ ભારનું વજન (સોનાનું).

ગદેલું, નં ખૂબ ર ભરેલું હોય એવું એકલિયુ ગાદલું; મશરૂવાળી પોચી તળાઈ; ર ભરેલી નાડી ગાફી.

ગદ્ગદ, વિં શોક, દુઃખ, હર્ષ કે પ્રેમ વગેરેથી ભરાઈ ગયેલા કંઠવાળું; ઢીલું; પોચું.

ગદ્ગદ, સ્ત્રીં ગદાપણું; મૂર્ખાઈ.

ગદ્ગદમસ્તી, સ્ત્રીં ધણી ધોધલ થાય એવી મસ્તી કરવી તે. મૂર્ખાઈ ભર્યું તોશાન; ગદ્ગદ પાડું; હાતો નાંખવી મારવી અને તોશાન કરવું તે.

ગદ્ગદપચીસી, સ્ત્રીં મનુષ્યનાં પહેલાં પચીસ વર્ષનો કાળ, કે જેમાં પ્રુપ્ત વિચાર થયેલા હોતા નથી અને મૂર્ખાઈ તથા ઉદ્વેગાઈ ભરેલાં કાર્ય બહુ થાય છે તે કાળ.

ગદ્ગદવૈતરું, નં ગધેડા જેવું અણુસમનનુ ખોડું વૈતરું કરવું તે.

ગદ્ગદી, સ્ત્રીં ગધેડી; ગધેડાની માદા.

ગધ્ધેયું, નં નાડી અને ખેડાળ વસ્તુ; જુના વખતનો એક નાડો સિંકો. (૨) એક નાતલું જવડું. (દાણ્યામાં થાય છે તે)

ગધ્ધો, પું ગધેડો; ખર. (૨) વિં મૂર્ખ; એવકુદ.

ગધ, નં [સં.] સાદું લખાણ; ગવાય નહિ એવું, તેમજ કવિતાના નિયમોના બંધારણ વગરનું લખાણ.

ગધપધ, નં સાદુ તેમજ કવિતાબદ્ધ લખાણ.

ગધામક, વિં જેમાં ગધ અને પદ્ય એક હોય એવું; માદા લખાણવાળું.

ગધેડી, સ્ત્રીં ગધેડાની માદા; ગદ્ગદી; ગદ્ગદી. ગધેડું, નં સસબ; ખર.

ગધેડો, પું ગદ્ગદ; ગદ્ગદ; સસબ. (૨) મૂર્ખ; અણુસમન; વૈતરું કરી બાલુ એવો માણસ.

કિં પ્રં ગધેડાળનવું=મૂર્ખ ગણાવું. કહેં ગધેડાના પાછલા પગ જેવો. ગધેડાનો વિવાહ

ને પાદુએ રાખ્યાત. ગધેડી ગંગામાં નહાય તોય ગાય ન થાય. ગધેડી કુલેકે ચડી.

ગધેડે ચડીને ઘેર ઉતરવું. ગધેડાવૈતરું કરવું. ગધેડાનું પુંછડું પકડી રાખવું. ગધેડે ગવાવું.

ગધેડાને કડ્ડાં ને તેછને ઝસારો. ગધેડા ઉપર અંખાડી. ગધેડાની જોડે થોડું બાંધે

તો આખરે ભુંકવા શીજે. ગધેડાને કિડે પાપડ ન થાય. ગધેડાને તાવ આવે એવું.

ગધેડાને માથે શિંગડાં.

ગધેવાન, વિં ગધેડાં હાંકનાર. (૨) ગમાર.

ગનીમત, સ્ત્રીં [કા.] સંતોષસક ઉદ્ગાર; ખસ; ધણુંએ; જોડુંએ એટલું હોવું તે;

ધમિર દૂપા; સુભાગ્ય;

ગનીમ, પું [મ.] સુસલમાન; મોગલ. (૨) દુશ્મન; યતુ.

ગનેસને, સ્ત્રીં સહુસણાડે; કાનોકાન; ગણસારે.

ગંદકી, સ્ત્રીં ગંદવાડ; કચરો પુંજે અને વાસ મારે એવી ખરાબ વસ્તુઓ પડેલી હોય

એવી હાલત; કાદવ કીચડવાળી જગા.

ગંદવાડ, સ્ત્રીં ગંદકી; અસ્વચ્છ જગા. (૨) અસ્વચ્છતા; ગંદુ એવું જે તે. અહિં તહિં

પડેલો જે કચરો પુંજે તે; ગંદવાડો.

ગંદું, વિં અસ્વચ્છ; ગંધવાળું; મેલું; કસોતું; ગોતું.

ગંધ, સ્ત્રીં [સં.] યસ; બો; મોડમ. સારી તેમજ નહારી બન્ને વાસને માટે વપરાય,

તોપણ નહારી વાસને માટે ખાસ વપરાય છે. સુ અને દુઃ થી તેના સારા ખોટા

અર્થ દેખાડાય છે. (૨) તિલક; ઢીલું;

ચાંદો; ચંદન.

ગંધક, પું. પીળા રંગની અત્યંત ખરડ અને ગરમીથી એગળી જઈ બને એવી એક ધાતુ. તેની જગ્યા આસમાની અને વાસ આકરી હોય છે.

ગંધધાણ, સ્ત્રી. નહારા વાસતું ચારે આજુ ફેલાતું તે.

ગંધપુષ્પ, ન. ધસેલું ચંદન અને ફૂલ.

ગંધમાદન, પું. [સં.] હિમાલયમાં આવેલો એક પૌરાણિક કીડાપર્વત.

ગંધરપ, પું. ગંધક. (૨) [સં. ગંધર્વ.] ગવૈયાની એક જાત. તે જતોઈ પહેરે છે.

ગંધરાજ, પું. એક જાતનું ફૂલગ્રહ. (૨) સુખડ; ચંદન.

ગંધર્વ, પું. [સં.] અર્ધદેવની વૃત્ત અને ગાન કરનારી એક જાત. સ્વર્ગનો ગવૈયો.

ગંધર્વનગર, ન. [સં.] આકાશમાં ધડીમાં દેખાય અને ધડીમાં અદૃશ્ય થાય, વળી પાછું બીજા દેશો દેખાય અને જતું રહે, એવું જે એક કલ્પિત નગર તે. બડી પાતળી હવાની લક્ષરીઓ ઉપર સૂર્ય કિરણના આકાશમાં પ્રસરણને લીધે કોઈ કોઈ વાર પૃથ્વી ઉપરના ચિતારો ઉઘટાસુલટા આકાશમાં પ્રતિબિંબ રૂપે દેખાય છે અને તેથી ગંધર્વનગરની માફક કોઈ કોઈ વાર આકાશલક્ષ ઉપર નગર અને વાડીઓ પગે હોય એવું દેખાય છે, એ ઇલાના જે ખાલી દેખાવો તે ગંધર્વનગર કહેવાય છે. મૃગજળ જેવું.

ગંધર્વલક્ષ્મ, ન. ગંધર્વવિવાહ.

ગંધર્વવિવાહ, પું. [સં.] પ્રીતિલક્ષ; પર કન્યા અન્યોન્યમાં સમગ્ર પરણી લે છે તે. શાસ્ત્રમાં આક જાતના વિવાહો કહેલા છે તેમાંનો એક લક્ષ્મપ્રકાર. શકેન્તલા અને દુષ્યંતનો વિવાહ ગંધર્વવિવાહ હતા.

ગંધર્વવેદ, પું. [સં.] ગંધર્વોનો જે વેદ તે; ગાયનશાસ્ત્ર; ગવૈયાઓની વિધાનું શાસ્ત્ર તે. ગાવા અને બજાવવાની કળાનું જે શાસ્ત્ર તે.

ગંધવલી, વિ. ન. [સં.] ગંધમાળી; જેમાં ગંધ એવો ગુણ હોય. એવી—પૃથ્વી.

ગંધવલ્લ, પું. [મન્ય + વહ=વહેલું] ગંધને વહી જવાર તે; વાયુ; પવન.

ગંધવા, પું. વ્યક્તિની વાસ આવે એટલી સમીપતા તે; નજીકપણું; સહવાસ; મોખત; મંગ; સાથે રહેવાપણું. ઉ. વડુ વરસાદ ને હુમાડો, એ ત્રણનો ગંધવા ગમે નહિ. તે તે ત્રણ વગર ચાલે નહિ.

ગંધવાહ, પું. જુ. ગંધવહ.

ગંધસાર, ન. સુખડ; ચંદન. [સં.] સુગંધીદાર વસ્તુ; અત્તર.

ગંધાક્ષત, પું. [સં. મય + અક્ષત] ચંદન અને અક્ષત; તિલક કરીને અક્ષત ચોદવા તે; વરણ કરવું તે. કિં. પ્ર. ગંધાક્ષત કરવા= આકાશોની પૂજા કરવી; વરણ કરવું.

ગંધાતું, વિ. ગંધ મારતું હોય એવું; મેલું; બદ્ધોવાળું; દુર્ગંધયુક્ત.

ગંધાર, પું. [સં.] ગાયનના સાત સ્તરમાંનો એક સ્તર. (૨) મનમાંનું મનમાં ને મનમાં ન રહેતાં તેની કંઈક વાત બહાર નીકળે તે.

ગંધાવું, કિં. અ. વાસ મારવી; બદ્ધો નીકળતી. (૨) કહેવું; બગડવું; સડવું.

ગંધીલું, વિ. વાસ મારતું; ખરાબ.

ગંધપ, પું. ગંધર્વ. (૨) ગંધક.

ગંધિયાણું, જુ. ગંધિયાણું.

ગંધીલું, વિ. અદેહું; ઝેરીલું, (૨) ચીકણું; ગંધની—ખવનની સાથે લડી પડે એવું; લક્ષણું.

ગપ, સ્ત્રી. અક્ષવા; ખાયા વિનાની. લોકમાં ચાલતી વાત; ખબર; લોકવાયકા; હડતી વાત. (૨) જુઠાણું; વાતના ખોરા તડાક્ક કિં. પ્ર. ગપ મારવી=ગપ ચલાવવી; ગમેગપ સુંવાળસો.

ગપગપ, અ. ઉમરાઉપરી; દપ્પરપ; એક પછી એક; ડબડબ. ગપગપ દેવા કાળિયા ગમે ઉતારે છે.

ગપગપગપ, અં ધીમે ધીમે કાણામાં કંઈ
ધાલતાં ને કાલતાં થતો અવાજ તે.

ગપગોગો, પું અધવા; ગપાગે; ખોટખોટી.
વાતનું, ચાલવું તે.

ગપતાળિયું, નં ડગળ; ધા અથવા ઝટકો
મારીને આખામાંથી જુદો પાડેલો કકડો;
ચોસલું; ગચિયું.

ગપતાળી, નં. કાપીને કરેલો કકડો.

ગપકાપ, સ્ત્રીં ગપ; ગપની સાથે 'સપ' નિર-
થક વપરાય છે.

ગપાંશ, પું મોટી ગપ (ગપાંસ) જેમાં કંઈક
ગપ જેવું હોય એવી વાત તે; વાત. મન
રિઝવવા કે વખત ગાળવા વાત ચલાવવી તે.

ગપાગપ, સ્ત્રીં ગપગપ; ગપાગપી. (૨) અં.
એક પછી એક; વગર અટકે; ઉપરાઉપરી.

ગપાગપી, સ્ત્રીં ગપની પરંપરા; ઉપરાઉપરી
' મુકીઓ પડવો તે.

ગપાટો, પું અધવા; ઉડતી વાત.

ગપાટક, નં [સં. + અટક] ગપની પરંપરા
તે; જુદા અને ખોટા તપાસ; ગપ.

ગપોડું, નં ગપ; અધવા. (તિરસ્કારમાં)

ગપોલિયું, નં ગપ; ગપોડું. (૨) ધીમેધીમે
કાણામાં ધાલવું તે.

ગપ્યાં, નં આડીઅવળા આમતેમની વાતચીત
કરવી તે; વાતો; સાધારણ કંઈ ખાસ વિષય
ઉપરની નહિ એવી વાતો તે.

ગપ્યાંજોાણી, સ્ત્રીં વાતચીત; સાચી ને જના-
વરી કલાણી કિસ્સા જેવી વાતો કરીને
વખત કાઢવો તે.

ગપ્પી, વિં ગપ મારનાર; અધવાઓ ઉગ્ર-
નાર:- ગપ્પીને ઘેર ગપ્પી ગપ્પા. (૨)
જેવું બોલવું ચારંચાર ગપ્પ જેવું થતું
હોય તે (માણુમ):-જેવો ખડો ગપ્પી છે.

ગપ્પીદાસ, પું તપાસ ગપ મારનાર; ખોટી
વાત ચલાવનાર; જેની વાત ચારંચાર ગપ
કરેલી હોય એવો માણુન.

ગપ્પું, નં ગપ. ગપ્પી દલકા પ્રકારનું જુદાણું.
અધવા; ખોટી વાત. કિંમત ગપ્પું મારવાં
અર્થ વગરની વાતો કરીને વખત કાઢવો.

ગપ્પલત, સ્ત્રીં [અ.] બૂલ; ચુક; સ્ખલન.
(૨) ખેરવાદ્યે વિરૂપતિથી કામમાં ખાન
નહિ આપવું તે; અસાવધાની.

ગપ્પલતિયું, વિં ગપલત કરવાની આદત પડી
ગમેલી હોય એવું; સ્ખલનધીલ.

ગપ્પલતી, વિં ગપલત કરે એવું. (૨) સ્ત્રીં
ગપલત; સ્ખલન; બૂલ.

ગપ્પું, જુદું મળરું.

ગપ્પું, જુદું ચુકા.

ગપ્પું, પું મોટા કોળિયો; પુકો. 'ગપ્પું' એવો.
અવાજ થાય તેમ એકદમ મોટું બસવું તે.

ગપ્પ, અં ચટ; 'ઝટ; એકદમ; બોલિયું.
-ગપ્પ દબને મોઢો માર્યો.

ગપ્પગપ્પ, અં ઉપરાઉપરી; ટપોટપ. (૨)
કાલધાલથી થતો એવો એક તરફનો
અવાજ. (૩) કાંઈ વાત કરતું હોય ત્યાં
વચમાં બોલવું તે.

ગપ્પડગંડ, વિં સાધારણ; સાદસિક; ઉદત.
કાન હોય એવું; બોળિયું. જિં અધેરી
નમરી ગપ્પડગંડ રાજા, ટકે રોર બાજુ ટકે
રોર ખાખ.

ગપ્પડગંડું, વિં ટેકોકાણેથી ગડ હોય એવું;
સાળડબોયું.

ગપ્પડગંડું, કિં અં તમે ક્યાર થયા સરવું;
જેથી નિયામ તરફ ગતિ થતાં તમે
ક્યાર થયા જવું. (૨) આગેડવું; લેટવું;
ગમડી પડવું-અડગડી ખાઈ નીચે પડવું.

ગપ્પડી, જુદું મગરડી.

ગપ્પડી, સ્ત્રીં એકદમ ઘેડી જવું તે; તેડીને
નાચી. જવું તે; ચેક નચી તે.

ગપ્પડ, વિં માંચી. બરેડું અને દેખવડ:-
જ્યાર જાણે પડતા ખડડ. (૨) બરેડું
(પેસા વગેરેથી) પું માંચી બરેડો નેડો
ને સ્પષ્ટ જુવાન.

ગમ્માગમ્, અં ગમ્, ગમ્, થાય એમ; ઉપરા
ઉપરી; ટપોટપ. (૨) ઘોળાઘોળ.

ગમ્માગમ્, સ્ત્રીં ઘોળાઘોળ; ધમાધમ. ગમ્
ગમ્ થાય એવું જે તે; મુકામુકી; ગડગડ;
મારામાર; બોલાબોલી.

ગમ્માર, સ્ત્રીં ખાડો. (૨) કપરાટવાળો ખાડો.

ગમ્મારો, પું [સ. ગર્ભાગાર] ઉના પવનથી
ફૂલીને ઉડે એવી કાગળની કોથળી; નાનું
વિમાન; હવાઈ; દારૂખાનાનું ઉચે ઉડે
એવું એક રમકડું.

ગમ્મી, સ્ત્રીં બદી; અગલ. લખોટીઓની રમ-
તમાં જે નાનો ખાડો કરવામાં આવે છે તે.

ગમ્મોગમ્, અં ગમ્ગમ્; ઉપરાઉપરી; એકદમ;
એક પછી એક; ઉપરાઉપરી મુકીનો માર
પડતો હોય એમ.

ગમ્મોળો, પું ફળેતો, ભવાડો; ઘોંઘાટ; ગમ-
ગોળો; ખોટો ને હોલા થાય એવો યુમાટો.

ગમ્મ, અં ભોક્તાં નીકળતો એવો અવાજ;
ગમ્.

ગમ્મર, નં [સ ગહવર] ખેડ; ખીલુ; મુકા;
પર્વતમાંની ઉડી ખીલુ; પોલી કરાડ.

ગમ્મર, વિં બરેકું; બરપુર; પૂર્ણ. (પૈસાથી)
(૨) બમ્મર; તર; ખમી શકે એવું; પૈસાદાર;
સંગીન; તાલું.

ગમ્મી, સ્ત્રીં બદી.

ગમ્મો, પું ખાડો; ખાંચો. ગોઠો; મુકો;
ધીમકો. (૨) બુદ્ધિવિહીન કલુખી; રાબો.

ગભરાટ, પું અકળામણ; મનમાંની ગુંચવણ;
દુઃખ. (૨) હાંફાંધાંફાં થઈ જવું તે;

કંઈ સજ પડે નહિ એવી સ્થિતિ. કિં પ્રં
ગભરાટ થવો=અકળાઈ જવું; ગભરાવું;
ગભરાટ કરવો=ગભરાયા જેવો દેખાવ કરવો.

ગભરામણ, સ્ત્રીં અકળામણ; છવ ચુંચાઈ
જવો તે; થાસ ન લેવાય અને છવ તલ-

પાપ થઈ જાય એવી જે પ્રકૃતિ થવી
તે; ગભરાટ; મુઝવણ. કિં ગભરામણ મને

ધરડપણમાં થાય છે ધણીરે. શું થશે ને શું
નહિ, તેને લગતી ભારે ચિંતા થવી તે.

ગભરાવવું, કિં સં ગભરાય તેમ કરવું.

ગભરાવું, કિં અં રસ્તો ન મુઝે એવી
હાલતમાં આવવું; ગુંચવાવું; ખડાવરા થવું;
અકળાવું. (૨) દુઃખી થવું.

ગભરિત, પું [સ.] કિરણ; કર.

ગભા, પું [સં. ગર્મ] ગળદા; બળખા. (ક્ષપતા)

ગભાણ, સ્ત્રીં ગમાણ; [સ ગવાણ] ટોરતા
ખીલા આગળ આડું લાકડું રાખી ચાર
નાંખવાને કરેલી જગા. (૨) નંગામના
પાદરપરની ગોચર જમીન.

ગભાર, પું દેવાલયની અંદરનો ભાગ; જેમાં
શ્રીતિ હોય તે ભાગ; મર્માગાર.

ગમ, સ્ત્રીં બાણુ; પાસુ; તરફ. (૨) મનવું
વધણ; પસંદ પડવું તે. (૩) સમજણ; સજ;
ભાન. (૪) સાંખી રહેવું તે; ખામોશ; ગમ
ખાવી, સહન કરી જવું; લોહીનો કુટ ગળી
જવો. (૫) [મ.] શોક; દીલગીરી; હાય;
અશ્વસાસ. (૬) આણી તરફ; બહી;—
એણીમ જન.

ગમગીન, વિં દીલગીર; શોકાતુર; ઉદાસ,
દુઃખી; શોકમાં દુઝેલું. ઉદાસ.

ગમગીની, સ્ત્રીં દીલગીરી; શોક; ગમ.

ગમચાં, નં ભોલતાં ભોલતાં ગળી જવું તે;
આનાકાની કરવી; વિચારી વિચારીને અને
નામરજથી બોલવું. કિં પ્રં ગમચાં
ખાવાં=રહીરહીને બોલવું.

ગમત, સ્ત્રીં જેમ ગમે તેમ કરવું તે; ખુશીમાં
વખત કાટવો તે.

ગમતિયાળ, વિં ગમતી.

ગમતી, વિં ખુશી કરે એવું; ગમત કરનાર
અને આપનાર; રમુછ.

ગમતું, વિં મનને ગમે એવું; ભાવતું; પસંદ
પડતું; રચિકર; અનુકૂલ.

ગમન, નં [સં.] ચાલવું તે; ચાલ; ગતિ.

ગમનાગમન, નં [સ.] આવું જવું તે.

(૨) આવન.

ગમતું, કિં અં જોડવું; મનમાનવું; પસંદ પડવું; માફક આવવું; ચેન પડવું.

ગમા, પું સક્તિ; તાકાત; બળ. હાલચાલની સક્તિ; :-હવે ડોસાના ગમા ભાગ્યા છે.

ગમાણુ, સ્ત્રીં દેરને ખાવાનું ધાસ નાંખવાની જગા; ગમાણ.

ગમાણિયું, નં ગમાણની આડી; ધાસ તણાઈ વેરાઈને દેરના પગ તણે આવે નહિ તે માટે ખીસા આગળ રખાતું આડીનું લાકડું. (૨)

વિં બાંધ્યું રહેતું; ફરતું અને ચરતું નહિ એવું. :-ગમાણિયા દેર.

ગમાનક, નં [સં. ગવાવક] ગામને ધાલવાનું અન; ગોઆસ.

ગમાર, વિં ગામડિયું; રાતું; જંગલી; નૂર્ખ; બુદ્ધિહીન; અસભ્ય; અવિવેકી.

ગમાવતું, જીં ગુમાવતું.

ગમી, સ્ત્રીં દીલગીરી; શોક. (૨) અં તરડ; ભણી; ગમ. હમેશ શોક કર્યા કરતું હોય તેવું; ગમવાળું; દીલગીર રહેતું; શોકાતુર.

ગમિતેમ, અં જેમ શવે તેમ; મરજીમુજબ; કબજા પ્રમાણે. (૨) કોઈ પણ રીતે.

ગંભાર, જીં ધંભાર.

ગંભીર, વિં [સ.] આશ્ચર્ય તેમજ ભય ઉપજાવે તેવું મોટું; વિશાળ; પૌઠ. (૨) ઠેરઠ; ભારખમ. (માણસ ને વિચાર) (૩) ધીર, સહનશીલ (સ્વભાવ વગેરે)

ગંભીરતા, સ્ત્રીં [સ.] ગભીરાંધ; ગંભીરપણું.

ગંભીરપણું, નં ગભીરાંધ.

ગમ્ય, વિં [સ. ગમ] જવાય સમભય તેવું. :- દ્વિગમ્ય. અગમ્ય=ન જવાય એવું.

ગયણ, જીં ગયન

ગયવર, પું [સ. ગજવર] મોટા હાથી.

ગયાણ, સ્ત્રીં ગયા નામનું તીર્થસ્થળ. પટણા નજીક ગાના કિનારાપર આવેલું એક પવિત્ર

યાત્રાનું સ્થળ; આ કેકાણે શ્રાદ્ધ કરવાનું મોટું માહાત્મ્ય ગણાય છે.

ગયાવાળ, પું એ નામની બ્રાહ્મણ વાણિયાની એક નાત.

ગર, પું [સ. ગર્મ] ફળમાંના પોચા અને પાણી ભર્યો મેદાજનો ભાગ તે; મગજ; માવો. (૨)

મનનો ભેદ; મર્મ. (૩) ઝેરી હગાર; ગલ. (૪) કાં પ્રં કરનાર. :-સોદાગર; કારીગર.

ગરક, વિં [અ.] ડૂબેલું; અંદર ગયેલું. (૨)

મમ; લીન; અંદર રચી ગયેલું એવું. કિં પ્રં ગરક થવું=ડૂબવું; એકદમ નીચે ઉતરી પડવું.

ગરકતું, કિં અં કાદવ કે પ્રવાહી વગેરેમાં ડૂબી જવું; અંદર પેસી જવું; લીન થઈ જવું.

ગરકાવ, વિં બરપુર; બરેલું; ચકચુર; મશગુલ.

ગરગડવું, જીં ગડગડવું.

ગરગડિયું, જીં ગડગડિયું.

ગરગડી, સ્ત્રીં નાતું શરે એવું પૈકું; ગરેડી.

ગરગર, અં ગરતું તે; ઝીણી રજ.

ગરચતું, (ગળચતું) કિં સં છયતું; અકરાં તિયાની ખાઈ ખાવું.

ગરજ, સ્ત્રીં [અ.] કાર્યસિદ્ધિ માટે જેની અગત્ય હોય તે; આવશ્યકતા; ખપ; દરકાર.

(૨) અડિવેળા; તગી. (૧) મતલબ; સ્વાર્થ. કિં પ્રં ગરજ સારવી=તંગી મટાડવી. કહેં ગરજ ગળી. ગરજે ગધેડી. ગરજે ગધેડાને બાપ કહે. ગરજ મતલબી. ગરજવાનને અકલ નહિ. ગરજ સરી કે વેદ વેરી.

ગરજણ, સ્ત્રીં એક જાતનું પંખી; ગડધણ.

ગરજના, જીં ગર્જના.

ગરજમતલબી, વિં સ્વાર્થ.

ગરજવું, જીં ગર્જવું.

ગરજાઉં, વિં ગરજવાન, જેને ગરજ હોય તે. (૨) આપમતલબી; સ્વાર્થ.

ગરજી, વિં ગરજવાન.

ગરજણું, વિં ગરજવાળું.

ગરજી, વિં ગરજવાન. કહેં 'ગરજી ને ગધેડા એ ખરાખર.

ગરબો, પુ. ઉભો અમે સીધો કાંટો; સાકી-
સળિયો; ખીલો. (૨) પ્રસાદ; અંકુર. (૩)
પુપરો.

ગરડતું, કિં. અં. [સ. ઘર્ષ] ખેચવું; તાણવું.
(૨) ધુંડવું. કિં. સં. ગળામાંથી ગોલવું;
ધુરકવું. ઉં. ગાયે ગીત ગરડી, અંગ ખરડી
અંગે અનંગ જન્મડતી. ગ્રેમા.

ગરડગર, (ગરડખ) અં. ગરડ એવા અવાજ
સાથે અદર જતું રહેતું હોય તેમ. ગરડ
ગરડ એમ થતાં થતાંમાં એમિતું ગરડ
દબને અદર જતું રહેતું હોય એમ; એક-
દમ; એકાએક.

ગરદ, જુ. ધરદ.

ગરડું, જુ. દહ.

ગરણી, સી. [સં. ગલ] ત્રીજી કાણાવાળી
વાડકી; ગળણી.

ગરણીય, સી. નીન આર્થા; નીન સીસાહુડી.

ગરણું, નં. પાણી વગેરે ગાળવાનું જે સાધન
તે; ગાળવાનું કપડું; ગળણું.

ગરથ, જુ. ગર્થ.

ગરદ, વિ. [ફા.] સાંકડે આવી ગયેલું; ખૂબ
મચેલું; મંદીરું.

ગરદન, સી. [ફા.] ગળાનો પાછલો ભાગ;
ગોચી; ડોક. કિં. પ્ર. ગરદનમારવું=જીવ
સેસો; મારી નાંખવું. (૨) ધણેજ તુકસાન
કરવું.

ગરદી, સી. [ફા.] ગીરદી; બીડ; દડ;
મંદીરૂતા.

ગરદો, પુ. તમાકુમાં પાદડાંતો બુકો.

ગરનાળ, સી. છરાના ગોળા બરવાની ખાંડણી
જેવી તોપ.

ગરનાળું, નં. વરસાદનું પાણી જવા આવવાને
માટે ઉઘાડવાન આય એવો જે ખાંધેલો
માર્ગ હોય તે; પાણી જવાનો જે સાંકડો
નાનો અને ખાંધેલો માર્ગ તે.

ગરખડ, જુ. ગડખડ.

ગરખડતું, જુ. ગડખડતું.

ગરખડસડખડ, સી. ઉધુંચતું; ગડખડોટો.

ગરખડાટ, જુ. ગડખડાટ.

ગરખી, સી. લહેકાવીને ગાવાનું પદ્ય; દેશી.
(૨) સ્ત્રીઓમાં ગવાતી એક નવતની દેશી
કવિતા.

ગરખો, પુ. મોટી ગરખી; લહેકાવીને ગાવાનો
એક રાગ; રાસડો. (૨) ગાતાં ને તાળીઓ
પાડતાં દીવા કે માંડસીની આસપાસ ફરવું
તે. (૩) દેવી પ્રસાદન આટે માટીની કાણાં
પડાવી નવરાત્રી દરમિયાન તેમાં ચાલુ થીનો
દીવો રાખી રાતે તેની પાછળ ગવડાવવાનું
એક વ્રત તે. કિં. પ્ર. ગરખો કેરાવવો-
મંડાવવો. ઉં. ગરખો રમવાને મોરી નીસ-
ચારે લોલ.

ગરલછાંદ, સી. છરા બરેસો દારનો ગોળો. આ
ગોળામાં પથરા, ખીલા, છરા વગેરે ભરી
દાર ગરબેસો હોય છે. એ ગોળો હડીને જ્યાં
પડે છે ત્યાં પાછો જોડેથી ફાટે છે અને
તેમાંના પેલા છરા ખીલા વગેરે હડી આસ-
પાસ ઘણું તુકસાન કરે છે. આગલા વખતમાં
ખાંડણીના આકરની તોપ મારતે આવા
ગરલછાંદના ગોળા દુશ્મનની સામે ફેંકવામાં
આવતા અને તે જ્યાં જઈને ફાટે ત્યાં
ઘણું તુકસાન કરતા.

ગરમાવો, પુ. ગરમી; ઉષ્ણતા; હુશ.

ગરમ, જુ. ગર્મ.

ગરમ, વિ. [સ. ઘર્મ] હવું; તથેલું; ઉષ્ણ.
(૨) જલદ; તીજી. (૩) જોસમાં આવેલું.
કિં. પ્ર. ગરમ ચવું=તપી જવું; ગુસ્સે થવું.

ગરમમસાલો, પુ. મરી તળ અને લવિંગ
વગેરે તેજનાનો છુકો. એ રસોઈની કેટલીક
વાનીઓમાં નાંખવાના કામમાં આવે છે.

ગરમર, સી. એક નવતની વનસ્પતિ. એ
અથાણના કામમાં આવે છે.

ગરમાઈ, સી. ગરમી.

ગરમાઉ, વિં ગરમ; ગરમી કૃત્વન્ન કરવાના
ગુણવાળું.

ગરમાગરમ, વિં ઉતુંઉતું; તરત ઉતું કરેલું,
ગરમાવો, પું-ગરમી.

ગરમાળો, પું એક જાતની નિગ; એકું આપધિ.

ગરમી, સ્ત્રીં [કા.] ઉષ્ણતા; ઉનાંચ; તાપ.

(૨) તિખારા; (૩) દાહ; ધામ; બધારો.

(૪) તોર; જોર. (૫) ટાંકીપરમિયોનો રોંગ.

ગરમું, નં છાછરું તરેલી જેવું વાસણ.

ગરમેલ, સ્ત્રીં રૂંવાંડીવાળો એક જાતનો નાનો

છોડ. એના મૂળનું તથા એની ઉપરના

ભાગનું અંથાણું આપ છે. ગરમર.

ગરલ, નં [સ.] ઝેર; વિષ.

ગરવ, જું ગર્વ.

ગરવું, કિં અં [સં. મ-મ] પડવું; ખરી

પડવું; ખરવું. (૨) અદર પેસવું. (૩) વિં.

ગંબીર; ગૌરવવાળું. ઉં ગોખે ગરવાને ચઢી.

ગરાડ, વિં મોટું. (૨) સ્ત્રીં ખાડો; ઢાળ; ચીલો.

ગરાડી, વિં ધણોજ વ્યસની; ધી, ધી કરનાર.

(ભાંગ અપ્રીણ ગાંજો વગેરે)

ગરાડો, પું ધમારતની દિવાલનો પાથો નાંખવા

જે લાંબો ડોડા ખાડો બોદવામાં આવે છે તે.

ગરાસ, પું [સં. પ્રાસ] ગુજરાનને માટે મળેલો

જમીનનો જે ધનામી કહે તે. મુસલમાન

લેખકો કહે છે કે પહેલાં ગામમાં થતી

હાંટકાટ-અટકાવવા માટે નિધ, રજપુત

કે એવાજ ખીજા મારકાડિયા માણસોને

શાંત રાખવા ગામમાંથી જમીનનો અમુક

ભાગ કાઢી આપવામાં આવતો. એ જમીન

તે રખેવાળીના બદલામાં જોગ્યતો તે તે

ગરાસ કહેવાતી. ભાટલોડોની વહીવિપણા

પ્રમાણે રાજ્યકર્તાના કુટુંબીઓને ગુજરાન

માટે જે જમીન આપવામાં આવતી તે;

બાપાતો વગેરે સમાને ગુજરાન માટે મળેલી

જે જમીન તે. વડોદરાના રેન્ડિટ મિ.

મેલન્ડીલ કહે છે કે ગરાસ રાખડ કો-

ળિયાના અર્થમાં વપરાય છે, અને તે રાખડ

એવું જતાવે છે કે 'ગુજરાન.' તે રાખ

કુટુંબના મૂળ પુરુષના વંશજોને, ગુજરાન

નને વાસ્તે જે જમીન મળેલી હોય તેવી

જમીનને માટે વપરાય છે.

ગરાસણ-ણી, સ્ત્રીં ગરાસિયાની સ્ત્રી; ગરા-

સિયા જાતની સ્ત્રી. ઉં કથી વડું તે ગામની

ગરાસણીરે. સ્ત્રીંગીત.

ગરાસિયો, પું ગરાસખાનારો રજપુત; જમી-

નદાર; રાજવંશી ભાયાત, રજપુતોને કિસ્સે

આવેલી જમીનની. ઉપગ્ર ખાનાર; ખીજા

લોક પાસેથી કર-લેનાર તથા થોડો મણો

અમલ ચલાવનાર રજપુત તે.

ગરીબ, વિં [મ.] નિર્ધન; પૈસા રહિત; દીન.

(૨) કળાશ; દરિદ્રી; બાપકું; દુઃખી. (૩)

ભહું; સાલસ; સહનશીલ; ઠંડા સ્વભાવનું.

ગરીબગુરખાં-ગુરખાં=કંગાલમાણસો. મિખા-

રીઓ; દુર્બળ અને દુઃખી.

ગરીબડું, વિં ગરીબ.

ગરીબપરવર, વિં [કા.] ગરીબની પર્વ-

ચ્છી કરનાર-મંબાળ લેનાર. મોટા અમલ-

દાર કે ગૃહસ્થને નાનારો આ રાખડ લ-

ગાડાય છે.

ગરીબાઈ, સ્ત્રીં ગરીબી.

ગરીબી, સ્ત્રીં નિર્ધનપણું; કંગાલિયત; દુઃખ-

દર; ભવાઈ; સાલસાઈ.

ગરિષ, વિં [સં.] બારે; ગટ ન પચી શકે

જેવું; સંગીન.

ગરો, જું ગુર.

ગરુડ, પું [સં.] એક અતિ મોટું ને જમ્બ

માંમાદારી પખી. પખીઓમાં એ મોટી

મોટી અને જોનાર લોવાથી પક્ષીઓને

રાજા કહેવાય છે.

ગરુડપુરાણ, નં [સં.] અગ્રાડ પુરાણમાંનું

એક પુરાણ. આ પુરાણ મુએલા માણસની

પાજા વંચાવવામાં આવે છે.

ગરુડગામી, વિં [સં. ગામી=ગનાર] ગરુડ
ઉપર બેસીને જનાર; વિષ્ણુ.

ગરુડધ્વજ, વિં જેની ધ્વજમાં ગરુડનું ચિહ્ન
હોય તે.

ગરુડો, (ગરોડો) પું ઢેડનો ગુરુ; અંત્યજ ગોર.

ગરુર, વિં મગર; અહંકારી; મિત્રજી.

ગરેરી, સ્ત્રીં [અ.] ગર્વ; અહંકાર; મગરરી;
પતરાજ; ગુમાન.

ગરેતું, જું ગરવું.

ગરો, પું ગરોડો; ઢેડનો ગોર.

ગરોડો, પું જું ગરો.

ગરોદર, વિં [સ.] ભારેવાઈ; ગર્ભવતી;
દહાડાવાળી; હમેશ્વર.

ગરોળી, સ્ત્રીં [સં. ગ્રહાલિકા. દે. ઘરોલી]
મગધની જાતનું મિલ્કસ જેવું કે તેથી
સહેજ નાનું ધરની દિવાલો ઉપર ફરતું
પ્રાણી; ધરોળી.

ગર્ક, જું ગરક.

ગર્ગ, પું વૃષ્ટિકુંળના ગુરુ. શ્રીકૃષ્ણને ચૂડાદિ
મંસ્કાર કરાવનાર આદ્ય. એમણે એક
ગર્ગસહિતા નામે પુસ્તક રચેલું છે.

ગર્ગન, નં [સ. ગર્જ] ગરજતું તે.

ગર્ગના, સ્ત્રીં [સ. ગર્જ] વરસાદનું ગાળવું
તે. (૨) સિંહનું તણકવું તે. ૩૦ પ્રં સિંહ
ગર્ગનાન્મોટેથી તાણકો કરવો તે; તાણકો;
મોટેથી હા ના કહેવી કે ઠપકો દેવો તે.

ગર્ગિત, વિં [સં.] ગાછ રહેલું; ગર્ગના
કરતું. ઉં દસે દિશા ગર્ગિત થઈ રહી હોતી.

(૨) બોલેલું; તાણકેલું; કહેલું.

ગર્ત, સ્ત્રીં ખાડો; ખાણ.

ગર્થ, પું નાણું; પુછ; માથો; પૈસો. ઉં ગર્થ
હતો જે ગોઠ, મરખા ખોઈ બેઠો માયા.
ક. દ. ડા. કહેં ગર્થ ગાઠે ને વિધા પાઠે.

ગર્દ, સ્ત્રીં ઝીણી ધૂળ; રજ; રેણું; ઊંચાડી.
ઉં આ જુઓ ગર્દ ઉડે ધણી, મહેલ યાદ
ગયા મેલા.

ગર્દભ, પું [સ.] ગર્ધેડો.

ગર્દભી, સ્ત્રીં ગર્ધેડી.

ગર્દવ, જું ગર્દભ.

ગર્ભ, પું [સં.] સ્ત્રી પુરુષ-નરમાદાના સંયોગ
પ્રેરણથી સ્ત્રી-માદાના ઉદરમાં જે જીવ રૂપે
જન્મનાર પિંડ બંધાય છે તે; ગાભ; હમેશ્વ.
(૨) ગર; અંદરનો પોચો માવો; વસ્ત્ર ને
ફળ માંહેલો સુકુમાર ભાગ. (૩) ક્ષેત્ર.

ગર્ભધારણ, નં [સ.] ગર્ભ ધારણ કરવો
તે; ગર્ભ રહેવો તે.

ગર્ભપાત, પું [સં.] ગર્ભનું પડતું તે;
ગર્ભ પાડવો તે.

ગર્ભપાતના, સ્ત્રીં [સ.] ગર્ભને જે દુઃખ
સહન કરવું પડે છે તે; ગર્ભવાસનું દુઃખ.
ગર્ભવંતી, સ્ત્રીં [સ.] ભારેવાઈ; હમેશ્વર;
દહાડાવાળી.

ગર્ભવાસ, પું [સં.] ગર્ભનું ઉદરમાં રહેવું તે.

ગર્ભશ્રીમંત, વિં [સ.] જન્મથી શ્રીમંત-
પૈસાદાર હોય એવું; શ્રીમંતને ઘેર જન્મેલું.

ગર્ભસુતરું, વિં જેની અંદર સુતરના તાર
હોય એવું; અર્ધ હીરાગળ.

ગર્ભસ્થાન, નં [સ.] ગર્ભને રહેવાનું જે
સ્થાન તે; ગર્ભાશય; કૃષ્ણની અંદરનો ભાગ.

ગર્ભસ્ત્રાવ, પું [સ.] ગર્ભનું ગળવું તે.

ગર્ભધાન, [સ. આવન] ગર્ભનું સુકાવું તે;
ગર્ભસ્થાનમાં બીજનું રોપાવું તે. (૨) એ
નામનો એક મંસ્કાર.

ગર્ભાશય, નં [સં. + આશય.] ગર્ભસ્થાન.

ગર્ભિણી, વિં [સ.] ગર્ભવંતી.

ગર્ભિત, વિં [સ.] જેમાં બીજ વસ્તુ ઉંચાણે
રહેલી હોય એવું; જેમાં અર્થ ભાવ વગેરે
રહેલું હોય એવું.

ગર્વ, પું [સં.] અભિમાન; અહંકાર; મગરરી;
ગુમાન, પતરાજ; માન.

ગર્વિત, વિં [સં.] ગર્વવાળું.

ગર્વિષ્ઠ, વિં [સં.] અહંકારી; મગર; અભિમાની.

ગર્વી, વિં અહંકારી; અભિમાની.

ગર્હિત, વિં નિંદ; હલકું.

ગર્હ, વિં [સં.] નિંદવા જેવું; હલકું.

ગલ, પું માછલાં પકડવાની આંકડી. (૨) ચલમમાં બળીને કોયલો થઇ ગયેલી ગડાકની ગડી.

(૩) બિલાડી; કુવામાંથી વસ્તુ કાઢવાની આંકડીઓનો નયો (૪) સાપ; મરોળા વગેરેની ઝેરી હમાર અથવા લાળ. (૫) લાય; લાલચ. (૬) શુભાસ.

ગલકી, સ્ત્રી એક જાતનો શાકનો વેલો.

એનાં ફળ ગલકાં કહેવાય છે.

ગલકું, નં ગલકીનું ફળ. તુરિયાની જાતનું એક શાકફળ.

ગલગલિયાં, નં [સં. ગલ] ગલી; ગીલી; હાસ્ય.

ગલગોટા, પું એક જાતનું ફલગ્રહ.

ગલત, વિં [અ.] પાપાવગરત; અસત્ય; ખોટું; જુઠું; કામ ઠેકાણા વગરનું.

ગલધાણી, સ્ત્રી ગોળ અને ધાણીની સુખડી; ધાણીની ગલપાપડી.

ગલતિકા, સ્ત્રી ગળતી.

ગલપાપડી, સ્ત્રી સુખડી; ગોળપાપડી.

ગલખલ, અં મળામાં ખોલાતું હોય એમ.

ગલખા, પું [અ. ઘલ્લા] ફટકા.

ગલખું, નં ગપ; અફવા.

ગલખે, પું અફવા.

ગલમંદી, સ્ત્રી એક જાતની વનસ્પતિ; મોટી મેંદોનો છોડવો.

ગલકુતી, સ્ત્રી ગોળ અને ધી પાણી માથે મેળવી તરત જ નેલા બચ્ચાના મુખમાં મેલવાને બનાવેલું મિશ્રણ.

ગલાલ, નં (શુદ્ધ) એક જાતનું રાતું ચૂર્ણ; કેટલાંક કંઈના લોટને પતંગના લાકડાંના ઉકાળામાં રંગી સફતી ચાળેથી ગલાલ બને છે.

ગલાસ, પું [અ. Glass] બિશેરી કાચનો પ્યાલો.

ગલી, સ્ત્રી ધોરી રસ્તેથી જુદી પડી આડી

અવળી થઈને જતી સાંકડી વાટ, શેરી તે;

સાંકડી પોળ; ગલીકુંચીઆમ તેમ આડી.

તેડી શેરીઓની વાટ તે. (૨) અગળ્યા

સ્પર્શથી ચામડીને થતી અસર; ચમક.

ગલીકુંચી, સ્ત્રી આડાઅવળા અને સાંકડા

ગલીઓમાંના-શેરીઓના માર્ગ તે.

ગલીચ, વિં [અ.] ગંદ; મેલું; કચરાવાળું; ગંધાતું.

ગલીચી, સ્ત્રી ગંદવાડ; ગંદકી.

ગલીચો, પું [પા.] ગલીચો; છુદાદાર ગુંથણીનું પથરણું.

ગલીપચી, સ્ત્રી ગીલીગીલી.

ગલેકું, પું [પા.] ગાદી તકિયા વગેરેની નં ખોલ તે; આચ્છાદન તે.

ગલેફી, સ્ત્રી એક જાતનાં બનિયાં.

ગલેકું, નં ગાલની અંદરનો ભાગ તે; ગાલનો પોચો ગામલા જેવો ભાગ.

ગલેલી, સ્ત્રી તાંડજીની અંદરનો કુમળો ગલ. એ લોકો ખામ છે.

ગલોલ, સ્ત્રી જોતર જેવું દોરી અથવા ચામ.

કાતું કાંકરા અથવા ગોળા ફેંકવાનું સાદ

જેવું ગુથણ તે.

ગલોલો, પું ગોલો; ગોળમટાળ; તાંને અને

બરેલો એવો ગોલો.

ગણ, પું [સં.] ગાય.

ગણકી, સ્ત્રી ગાધ તગદની એક નદી. એમાં

ચાલગામ થાય છે. ગડકી.

ગણાંતણાં, અં ગાંમાંતણાં.

ગણો, પું [પા.] વેપારીનું પરચુરણ વકરાતું

નાણું સખનાતું પાત; ખળનો. વકરાના

પૈસા સખનાની પેટી અથવા આડી કે ધાતુ

આદિનું વાસણ.

નિહવા સ્વાદ; [જમની, લલુતા; લળદ્રે; ખાવાનો કિસાહ; ગળ્યું ખાવાનું વ્યસન. ગળગળી, કિં. અ. [સ. ગલ્લ] ગળગળી થવું; ગળગળી જવું; મદગદ થઈ જવું; દીક્ષા થવું. ગળગળી, વિ. નરમ; પોચું; દીક્ષું; પાણી પાણી જેવું. (૨) ગરીબ; દીન; મદગદ. ગળગોટિયા, વિ. ગોળ; ગોળમટોળ. ગળગચું, જુ. ગચકું. ગળગચું, વિ. સહેજ ગળપણવાળું હોય એવું; મીઠું; જરાં મળ્યું. ગળગચાં, જુ. ગળચાં; ગમચાં. ગળગચું, કિં. અ. ખાવું; જમવું. (સુચ- કારમાં) ખૂબ ખાવું; અકરાંતિયા યમને ખાવું; ગળા લગી પેટ ભરવું. ગળગચો, પું. પુરુષને ગળે પહેરવાનું સોનાના તારનું શુદ્ધ એસેરુ એસતું ધરણું; ગળાને આંવી રહે એવો શુદ્ધચીની ઘડીનો. ગળગચિયુ, ન. દુખતા માણસના ગળાનું બહાર નીકળવું ને અદર જવું તે; દુખકાં ખાવા તે. (૨) ગળચી; ગળાનો ભાગ. (૩) વિ. ગળા બરાબર પાણી આવે એવું. નદીમાં ગળગચિયાં પાણી છે. ગળગચી, સ્ત્રી. ગળાનો પાછલો ભાગ, ગરદન; કોઠી; ગળું. ગળગણી, સ્ત્રી. [સ. ગલ્] પાણી દૂધ વગેરે પ્રવાહી ગળવાનું ઝીણું કાણાંવાળું પાત્ર; ગળવાનું ને સાધન તે, ગળણું. ગળગણું, (ગળણું) ન. પાણી વગેરે પ્રવાહી ગળવાનું કપડું; ગળવાનું સાધન. ગળગત, ત્રિ. [સ. ગલ્] નાપાયાદાર, પાયા વગરનું, ખોટું, અસત્ય. (૨) ગળતું; ગળ્યા કરે એવું; ગત. ગળગત કોઠ. ગળગતકોઠ, પું. [સ. ગલ્તિ+કુઠ] હાથ પમનાં આંગળા ને છુટ વગેરે સડીસડીને ગરી પડતાં જાય એવો એક ભયકર ચોપીરાગ;

૧. પત; શરીર અને અવયવોને સડાવી ગાળી તાપનારો કુક્રોગ. ગળગતી, સ્ત્રી. [સ. ગલ્તિ+કા] જેમાથી ધીરે ધીરે ઝીણી ધારે પાણી ટપક્યા કરે એવા છિદ્રવાળી ઝારી; મહાદેવ ઉપર પાણી ગળતું રાખવાનું પાત્ર. ગળગચુક્કી, સ્ત્રી. તરત જન્મેલા બાળકને ટાવા માટે ગોળ, ધી અને પાણી વગેરે એકઠાં કરીને બનાવેલું પેય; ગળગચુક્કી. ગળગપણ, ન. ગોળ ખાંડમાનો જે મીઠો સ્વાદ ધરાવે તે; મિઠાશ; મળ્યો સ્વાદ. (૨) જેમાં મિઠાશ હોય એવી સ્ત્રી. ગોળ; ખાંડ. ગળગપણ, ગળગપણ ધાલીએ તેવું ગળ્યું થાય. ગળગદો, પું. ખોખરચથી છાતી અને ગળામાંથી જે સ્વેષ્ઠ છુટું પડી મુખવાટે નાના લોંછ રૂપે બહાર પડે છે તે, બહાગમ; બળખો. ગળગમાણું, ન. (ગળગણું) ધડના લોટને રોટી તેમાં મળ્યું પાણી નાખી ઉકાળીને બનાવેલું પેય; ગળગણું. ઉ. ગળગમાણું ને ગોળ, રૂ. આરોગો રસરોટલીરે, કોકાર મારા દીક. થાળ. ગળગધરી, સ્ત્રી. અણધારે વિકારથી અનનજમાં જે અચરસ-બળતરા થાય છે તે; અનનજની બળતરા; પિત્ત વિકારની તિબાચની ગળામાં થતી અસર. ગળગધાધ, સ્ત્રી. ગળગધરી. ગળગપદો, પું. ગળે વિટવાનો ઉનનો શુદ્ધેલો પદો; ગળે વિટાળવાનું શુદ્ધેલું ગરમ કપડું. ગળગણ, કિં. અ. [સ. ગલ્] પ્રવાહીનું કોષ પાત્ર કે વસ્તુમાંથી છિદ્રદારા બહાર નીકળવું; ચૂવું; નીતરવું; ટપકવું. તપેલામાંથી પાણી ગળે છે, છાપર ગળે છે. (૨) દીક્ષ થવું; પાકવું. ગળગણ ગળવા માંડ્યા છે. (૩) હવા, પાણી અથવા તાપથી એકરસ થઈ જવું; ગાગળવું; પ્રવાહી થવું. ગોમાસામાં મીઠું ગળે છે, પાણીમાં સૂકર ગળે છે, અને

ગાળરિયો, પું કપાળમાં ગાળર-ગુળરનાં જેવું
જે ટીકું કરનામાં આવે છે તે. :-વહેવાઇને
ગાળરિયો કાઢો. નર્મ.

ગાળવીજ, સ્ત્રીં [સ. ગર્જન-વિદ્યુત્] ગર્જના
અને વીજળીઓ થવી તે; વરસાદનું ગાળવું
અને વીજળીઓ થવી તે. : આજે તો
ગાળવીજ સાથે ખૂબ વરસાદ પડ્યો. (૨)
ખૂબ ધામધુમ કરવી તે.

ગાળવું, કિં અં આકાશમાં ગડગડાટ થવો;
ગર્જવું. (૨) ગર્જના થવી; તડુકવું (સિં-
હાદિકવું) (૩) મોટું નામ કરવું. (૪)
અવાજ થવો; વાગવું. :-મંદિરમાં નોખત
ગાળે છે. (૫) મોટાં જોસણ; ઠપકા
આપવો. :-તે તો બહુ ગાળ્યો. (૬) ધામ-
ધુમ કરવી; કુલાવું; વેબવ દેખાડવો. ઉં
વીરો ક્યારે મળ્યો ને ક્યારે ગડગડ્યો,
આ વરસ્યો અસાડો મેઘ. સ્ત્રીગીત. વહા-
લાજી હુ તો તમારા જળવી ધણી ગાળુ.
(૭) તુમાખીમાં રહેવું. ૩૦ પ્રં ગાળવું
વાળવું=જાતુમાતું નહિ એવું; સમ્રાજ્ઞ;
ગર્જના કરતું અને વાંજિતો, વગાડવું;
ચાલનું; જાહેર. કહેવું ગાળવુંવાળવું મો
માડવ આવશે=એની મેજે જાહેર થશે.
ગાળવંતા મેહ વરસે નહિ અને બસત્તા કુત્તા
કાટે નહિ=ખોલનારો કરતો નથી. પરતુ
નહિ ખોલનારો કરી બતાવે છે. ગાળે તેનું
વાળે=ખોલતાના ખોર વેચાય.

ગાડવું, કિં અં હગાવું. ઉં 'દમકંતી કહે
ઉડી કા ન નાંડો, અલ્યા ગરવો ચપકું
ગાડ્યો. (૨) ધસાવું, ધસાઇ જવું.

ગાડું, વિં ધસાયેલું; નર્મણ પડી ગયેલું. ઉં
ટૂક નાગેન્દ્રની ત્યાં ગાડીરે. પ્રેમાનંદ. (૨)
આડું; આડું.

ગાડેલું, વિં ધસાયેલું -ગાડેલા પૈયા.

ગાડી, પું [અ. Gear] સિપાઇ; સૈનિક;
કિશાની રક્ષા કરનારો સૈનિક સિપાઇ;
પહેરેગીર.

ગાડર, નં [સ. ગદ્દર દે. ગદ્દરી.] ઘેડું;
મેહું.

ગાડરિયું, વિં ગાડરના જેવું; ગાડર જેવા
સ્વભાવનું. ૩૦ પ્રં ગાડરની મારક એક
એકને પગરે વગર વિચારે ચાલ્યા જવું
તે; એકકે કયું તેમજ જીજ્ઞાસે વિચાર
કર્ષો વગર કરવાની રીત; એકએકની પાછળ
જવું તે; અંધશ્રદ્ધાનુકરણ;

ગાડરે, નં ગાડર; ઘેડું.

ગાડલું, નં ગાડું. (કાઠિયાવાડ)

ગાડવું, કિં સં ઘાટવું; ખોડીધાલવું; જમી-
નની અંદર ખાડો' કરી તેમાં મૂકવું.

ગાડવો, પું [સ. ઘટ] મારીનું નાના સાંકડા
મોતું ઘડા જેવું ગોળ વાસણ (થી ભર-
વાતું.) ૩૦ પ્રં ધીનો ગાડવો=મહુજ
પ્રિય. -કાકા મલ્યો એટલે એને તો જણે
ધીનો ગાડવો જલ્યો. બહુ મોઢું. ગાડવાતું
ધીવ્યોફરું ગામડાતું' ધી.

ગાડી, સ્ત્રીં [સ. ગર્ ગર્જી દે. ગદ્દરી] એ
અથવા ચાર પૈડાતું પૈડાંના ગાડાવાધી
જમીન ઉપર ચાલતું યાન; પૈડાંના દરવાથી
ચાલતું કોષ પલ્લુ જતનું નાનું અથવા મોટું
યાન, ડમણી; રેકો; નાનું ગાડું; ચારક;
અગી; સગરામ; વગેરે જતનજતની ગા-
ડીઓ થાય છે. (૨) રેલવે આગગાડી;
બળગાડી; ઘોડાગાડી, ઉંટગાડી, કહેવ
ચાલે તેને કહે ગાડી એવી ગુજરાત ગાંડી.
ગાડી દેખી પગ ચાકે=સાધન હોય તો સુખા-
નિલાય થાય. ગાડી વાડી ને લાડી નણે
છે અર્થાત્ સર્વ વૈભવ છે.

ગાડીધોડો, પું ગાડી અને ધોડો; વાહનનું
સાધન. -એ હજી ગાડીધોડો રાખતા નથી.
એમને ત્યાં હજી વાહનનું સાધન નથી.

ગાડીત, પું ગાડી હાંકનારો; ગાડીવાન.

ગાડીવાન, પું ગાડીત; ગાડી હાંકનાર. કહેવ
ગધેને ગાડીવાન સરખા=ગાડીવાન પલ્લ

ગાંધેશ જેવો મૂર્ખ અને હઠિયો હોય છે,
એવા અર્થમાં વપરાય છે.

ગાંધુ, નં [સ. મત્રોં દં-ગદી] માણસોને
બેસવા માટે, બેતીના કામ માટે-અને
સરસામાન ભરવા માટે ઉપયોગનાં આ-
વતી જાડી આંધણીની ગાડી; ખટારો.
૩૦ પ્રં ગાડુગરીડુ=ગાંધુ અને તેવું જ બીજું
કોઈ જાતનું પાન. કિં ૫૦ ગાંધુ ચલા-
વવું=હાંકવું=જેમ તેમ કરીને કામ ચલાવવું;
ધીરજથી વહેવાર ચાલુ રાખવો. ગાડેગાડાં=
પુષ્કળ; ખડુજ. ગાડાવાટ=રાજમાર્ગ. ગાડે
બેસીને આવવું=જાહેર ખુશીરીતે આવવું.

ગાંધ, વિં [સ.] જાંડુ; ધાણું; વધારે; ઘટ;
અર્થત. :- ગાંધીપતિ; ગાંધઅંધારં. (૨)
પુષ્કળ; સજડ; ભર; ધોર. :-ગાંધનિદ્રા.

ગાંધુ, વિં ગાંધ; અતિ પ્રસંગવાળું; ખડુજ.

ગાંધુ, નં [સ. માત્ર] ગીત; ગાયન; ગાન.
ઉં ગાંધુને ગાતારે વાહણું વહી ગયું.

ગાંધીવ, નં [સં. માર્કાં] અર્થનું ધનુષ.

ગાંત, નં [સ. માત્ર] ગાત્ર; અંગ; શરીર.
ઉં શ્રવણ મન કરે શુદ્ધ પાત, દરમે
પરસે નારી ગાંત. નિષ્કલનંદ.

ગાંતડી, સીં છાતી અને ખરડો દંકાય એમ
આડસોડીએ શરીર ઉપર કપડું આંધવું
તે; ધાટડી.

ગાંતર, નં [સ. માત્ર] ગાત્ર; અંગ; શરીર.
(૨) શરીરના જુદા જુદા માંસલ વિભાગો
તે. કિં ૫૦ ગાંતર ગણે=ગાત્ર શોષાઈ જાય.
ગાંતર નમાવીને કામ કરવું=ગાંતર ભાગવાં=
શ્રમ લઈને કામ કરવું; મહેનત કરવી.

ગાંત્ર, નં [સં.] અંગ; શરીરના ભાગ; અવ-
યવ; શરીરના માંસલ ભાગ.

ગાંધા, સીં [સં.] એક જાતની જુની કાવ્ય
રચના; ગીતિ; સાદી ધ્યાનરતની કાવ્યમાં લખેલી
જુની નાત્રા; દરિકની કહાણી. ગાંધાશાસ્ત્ર=

પૌરાણિક કથાવિજ્ઞાન; પૌરાણિક કથા;
દેવતાઈ કથાઓ. ઉં એક ચિત્તે સંભળ
ભાષ, ગાંધા અગ્નિની સુખદાઈ. પ્રેમાનંદ.
કવિતામાં લખાયેલી પ્રાચીન કથા.

ગાંદલું, નં [સં. માર્કાં] ખુબ ઘી ભરેલું, જાડું
અને પોચું ગોદડું.

ગાંદી, સીં ગાંદલું નાંખી બનાવેલી બેઠક;
બેસવા આઢેલવાની સોધવાળી બેઠક; આ-
સન; તખ્ત; સિંહાસન; રાજપાટ.

ગાંદીતકિયો, પું બેસવાને ગાંદી અને આ-
ઢેલવાને તકિયાવાળું આસન. (૨) ધન
ધાન્યથી પૂર્ણ સુખસ્થિતિ; શોકાઈ; ધનાઢયત
૩૦ પ્રં ગાંદીતકિયો અથવા દોરીશોટો=
વેપારરોજગારમાં યાહોમ કરવા માટે વપરાય
છે. એવું સાહસ કે જેમાંથી કં તો શોકાઈ
મળે કે કં તો દેશપરદેશ કરવું પડે.

ગાંદીપતિ, પું ગાંદીનો ધણી; રાજ; મહંત;
ઉવરી; શેઠ. (૨) વારસા=કાલુભાગ ગાં-
દીપતિ છે.

ગાંધર્વ, પું [સં.] ગાયન કરનારો; ગવૈયો;
ગરવાળી એક જાત. (૨) પિં ગંધર્વનું કે
તેને લગનું. (૩) વિવાહનો એક પ્રકાર. જેમા
વરકન્યા પોતે પોતાની મેળે એકઠાં થાય
તે વિવાહ. ગાંધર્વવેદ=ગાયનકળાની વિદ્યા.

ગાંધાર, પું [સં.] એક દેશનું નામ. (૨) એક
રાજનું=સરનું નામ.

ગાંધારી, સીં [સં.] ગાંધાર દેશના રાજની
કુવરી; કૌરવેલી માતા. આ રાણીએ
પોતાનો પતિ (ધૃતરાષ્ટ્ર) જન્મથી આંધળો
હોવાને લીધે પોતે જાણ આંખે પાટા બાંધી
આખો જન્મારો અધાપો વેઠ્યો હતો.

ગાંદેશ, વિં [અ.] બેખબર; અસાવધ;
અનવધાની; અવશ. કિં ૫૦ ગાંદેશ
રહેવું=અનવધાની રહેવું; લક્ષ નહિ રાખવું;
સોમના રહેવું.

ગામડી, સ્ત્રીં નાનું ગામડું; નાનું કાણું; પતરી અથવા ફેતરી ઉખડવાથી સપાટી ઉપર પડેલો છાછરો ખાડો. (૨) એકાએક કોષ બહારનું કાઢી નાસી જવું તે; એકા એક સામો માણસ જાણે નહિ તેમ ગુપ્ત થવું તે; ગેરહાજર રહી જવું તે. :—ગામડી મારી ગયાં.

ગામડું, નં ભિત અથવા પાટિયાની સપાટી ઉપર પડેલું બાકાર; મોટું કાણું; ખાડો; છિં. વહાણમાં ગામડું પડ્યું તેથી કુવારાની માફક આદર પાણી જરાવા માંડયુ. (૨) મટકી જવું તે; ગેરહાજર રહી જવું તે.

— કિંપ્રં ગામડું પૂરવું=તુકસાન વાળીઆપવું. ગામ, પું [સં. ગર્મ] ગર્ભ. ઉં આબ ગામ ને રોતાં બાળ. આ શબ્દ પશુની માદાના ગભે માટે બુદ્ધિ વપરાય છે.

ગામણી, વિં [સં. ગર્મિણી] ગર્ભવાળી; જેને ગર્ભ રહેલો હોય એવી; સગર્ભા-વસ્થાવાળી પશુની માદા.

ગામરવું, કિં અં ગમરાવું; ખીલું; બચે-ભીત થવું; કંધ સહ્ય નહિ એવી સ્થિતિમાં પડી જવું; બહેબાકળા થઈ જવું.

ગામરો, વિં ગમરાટવાળું; કંધ સહ્ય પડે નહિ એવી સ્થિતિમાં પડેલું; બહેબાકળું; અકળા-યેલું; શુંચવાયેલું; ચાંત ચિત ન હોય એવું.

ગામલું, નં [સં. ગર્મ] ગર્ભના મુકોમળ ખંડ જેવું નાનુક; પોચું અને બરેલું એવું જે તે; ખંડ; ભાગ; કકડો; ગાભો. (૨) વાદળાનો જયો.

ગાભાચુંથા, પું કકડે કકડા થઇ ગયેલા અને ચુંચાયેલાં કપડાંના કાંપલાં તે; કપડાંના મેલા દુધા; કાળજી કે કવડાંનો નકામો ફાટગો દૂટગો જયો.

ગાભો, પું ફાટેલો દૂટેલો અને મેલો કપડાનો કકડો; ચુચને; ખાપડીમાં ઘાલાનાં ગોતાનું;

કપડાનો કકડો. (૨) મટેલાં ધરેલાંમાં જે તાંબા અથવા ચાંદીનો તેજ ઘાટનો સળિયો નાંખવામાં આવે છે તે. (૩) ગર; દુધો; કિં પ્રં ગાભેગાભા કાઢી નાંખવા=કકડે કકડા થઇને હડી જાય એમ કરવું. અભિમાન ઉતરી જાય તેમ સંપૂર્ણ દરાવવું; મકાત કરવું.

ગામ, નં [સં. ગ્રામ] જ્યાં દેટલાંક ધર અને ચોડીક વસ્તી હોય એવું દેટાણું; માણસોનું નાનું વસ્તીસ્થાન; • ગામડું; ખેડ. કહેં ગામમાં પેદાના સાંસા ને પટે-લને ઘેર ઉનાં પાણી. જે ગામ જવું નહિ તેનું નામ શું? ગામ વચ્ચે રહીને ઘર કેમ બળાય? ગામ ગયું ચૂનું- જાગે. ગામ' ગાંડું કરવું. ગામ માથે કરવું. ગામનો ઉતાર. ગામ ગામનાં પાણી પીયાં. ગામ' જેની કિવાળી.

ગામગરાસ, પું [સં. ગ્રામગ્રાસ] ગામ અને ગરાસ તે; ગામ જમીન અને તેના ભોગવટાનો હક તથા સ્વામિત્વ તે; રાજ્ય એ સેવાના બદલામાં, સૈનિક તોફરી માટે આ-પેલી જમીન. ગામની આવક રૂપી આજી-વિકા તે.

ગામગોર, પું [સં. ગ્રામગુહ] ગામોટ; ગામનો પુરોહિત; ગામનું ધાર્મિક કામકાજ કરાવનારો બ્રાહ્મણ.

ગામડી, વિં [સં. ગ્રામસ્થ] ગામડાનું તે; જાડું; અસંસ્કૃત; દેશી; ગામને લગતું. :— ગામડી નિચાળ.

ગામડિયું, વિં ગામડાની રીતભાતનું; ગામ-ડાનું હોય એવું; અસંસ્કૃત; નહિ સુધરેલું; સાદું.

ગામડિયો, પું ગામડાનો રહેવાસી; સંધે; રાભો; અનાગરિકજન.

ગામડી, સ્ત્રીં નાનું ગામડું. (તિરસ્કારમાં) ગામડું, નં નાનું ગામ.

ગામદેવી, સ્ત્રીં [સં. ગ્રામદેવતા] ગામનુ
રક્ષણ કરનારી જે દેવતા કે શક્તિ હોય તે;
ગામદેવતા.

ગામપંચ, નં. ગામના આગેવાનોનું મંડળ તે.
ગામવખો, પું. [સં. ગ્રામવિપત્તિ] ગામથી
જુદા પડવું તે; ગામત્યાગવું કુઃખ; ગામ-
નો વિયોગ.

ગામસારણી, સ્ત્રીં [સં. ગ્રામસારણી.] આંખા
ગામને ભોળવ આપીને સરખાર કરતી તે;
ગામનું-તેરતાંસળીતું જમણું તે; ગંજુમેળો.

ગામી, વિં. ગામવાળો; જેને ઘેર ગામગરાસ
હોય એવો; ગામધણી. ઉં. ગામી નામી ને
મહીપતિ, નારને વધ વર્તી રહે. શામળ.
(૨) વિં. જનાર=જેનગામી ચુસ્તકપગામી.

ગામિતી, પું. ગામનું રક્ષણ કરનાર; ગામનો
કાઠવાળ. (૨) ગામધણી.

ગામોઠ, પું. ગામગોર; ગામના શ્રદ્ધાદિક
લોકને ગુભાશુભ કર્મ કરાવનાર; ગામનું
ધાર્મિક કામકાજ કરનાર.

ગામોઠું, નં. ગામના ગોર તરીકે તમામ લો-
કોનું ધર્મ મેળંધી તેમજ ખીજું કામકાજ
કરવું તે; ગામોટપણું. ઉં. અલ્યા ગોર, તમે
ગામોટાને જાણો સજો, તો તો ગોરપદું
જાણો, તમે ધૂતમાં તજો. વીરજી.

ગામોતર, પું. [સ. ગ્રામ+ઉત્તર+નં.] ગામનો
બહારવંટિયો; ગામમાંથી નારાજ થઈને
તીકળી પડેલો.

ગામોતરું, નં. (સ. ગ્રામોતર) ગામ તણ
જવું તે; પરદેશ ફર્યા કરવું તે; ગામનો
ત્યાગ કરીને જતા રહેવું તે; વિવાસન;
દેશત્યાગ. કિં. પ્રં. ગામોતરાં કરવાં=પર-
દેશ ફરીને રળવું. ઉં. ગામોતરાં કરી કરીને ધન
મેળવ્યું તે; એક વગમાં ધૂળ. પ્રા. કા.

ગામ્ભીર્ય, નં. [સં.] ગમ્ભીરતા; ગમ્ભીરપણું.

ગાય, સ્ત્રીં [સ. ગૌ] જેને ગળે ગોદડી

જેની ચામડી લગડતી હોય એવી જાતના
પશુની માદ; ધેનુ. ગાયનો નર તે ગોધા,
આખલો, સાંઠ; અને ખાસી કરેલો હોય તે
બળદ. આ પ્રાણી અને તેનાં છાંયું મુતર
પવિત્ર ગણાય છે. ગાય ગરીબ પ્રાણી હોવાથી
ગાય જેવું ગરીબ-સાલસ એમ કહેવાય છે.
કહેવું 'ગાયે ગણ્યુ' રતન ગાય છવાડતી
ને રતન કાઢી લેવું. ગાય દોઢી ગધેડીને પાણું,
ગાયવાળે તે ગોવાળ. ઘેર ગાય બાંધવી. ગા-
યના ભાષ જેવું. ગાયનું ભેંસ તણે અને
ભેંસનું ગાય તણે=સમજ્યા વગર ઉધણ
પાથલ ને ફેરફાર કરવો તે. કન્યાને ગાય
જ્યાં દોરે ત્યાં જાય=જેમનાં ટંઈ અવાજ
નથી એવાં ગરીબ. ગાય પછવાડે વાછરડું
=દાન ઉપર દક્ષિણા. ગાય લેવી ફડતી ને
વહુ લેવી ઝુલતી. ગાય વગરનું વાછડું=મા
વગરનું છોકરું.

ગાયક, પું. [સં.] ગવૈયો; ગાવાનો ધંધો
કરનાર; ગાનારો.

ગાયકવાડ, પું. એક રાજવંશી અટક. (મ-
રાહી) વડોદરાના રાજાઓ 'ગાયકવાડ'
કહેવાય છે.

ગાયકવાડી, વિં. ગાયકવાડને લગતું; ગાયક-
વાડના રાજ્ય અમલ જેવું, અર્થાત્ સોસણું;
અંધાપુષ.

ગાયકા, સ્ત્રીં [સ.] ગાનારી.

ગાયત્રી, સ્ત્રીં [સ.] એક વૈદિક મંત્ર (ઐ.
તત્સવિતુરવરેણ્ય ભર્ગોદેવસ્ય ધીમહિ ધિયા
યો નઃ પ્રચોદવાત) આ મંત્રને 'ગાયત્રી'
દેવીરૂપે માનવામાં આવ્યો છે અને ઉપવીત
મસ્કાર શ્લોક પછી ધ્યાનપુ, ક્ષત્રિય અને
વૈશ્યને માથે નિલ તેનો જપ કરવાની
ફરજ નખાયેલી છે. (૨) ચોવીસ અક્ષરનો
એક વૈદિક છંદ. આમાં છન્દ અક્ષરનાં
ચાર દ્વિયા આઠઆઠ અક્ષરનાં ત્રણપદ
આવે છે. ગાયત્રીપુરુષરૂપ=સવાલામ ગાયત્રી

ગાયન.]

મંત્રો જામશે કરવા તેટલા જામશે પ્રયોગ કરવો તે.

ગાયન, નં ગાણું તે; ગાન; ગીત. ગાવાની વિદ્યા, કળા. ગાયન કળા=ગાવાની ચતુરાઈની વિદ્યા; ગાયન સંબંધી જે આવડા ધુમ્પી વગેરેને લગતું વિજ્ઞાન તે.

ગાર, સ્ત્રી. હાથ અને માટીને સાથે મસળાતે બનાવેલો ગારો; માટીનો કેલ; પલાળીને લેલો-યાવ એવી કરેલી માટી. (૨) વિં બિજવેલું. ગાર જેવું=જણું કંઈ; ટાડું. દુઘાર એમ કહેવાય છે. કહેવું ગારે લિપ્તમાં ધર મેનાં.

ગાર, પું [કા.] કરનાર અર્થ ખતાવનારો પ્રત્યય;—મદદગાર, જીલમગાર.

ગારદી, પું [અ. Guard] પહેરેગીર; ગાર્ડ.

ગારવો, પું ગર્વ. ઉં માનવતી મા કર ગારવો. પ્રેમાન્દ.

ગારિયું, નં દુખો. સંધિલા ધાન ઉપર ફાંકવાનું ટોપલા જેવું માટીનું કામ. વિં ગારનું; માટીનું.

ગારિયો, પું ગાર વહેનારો મજૂર.

ગારુડી, પું [સ. ગારુડિક] બાજુગર; જાડુગર; ચમકારી નજરમંધીના જેલ કરનાર; જેલારી; વાદી. સાપ વગેરે ઝેરી પ્રાણીઓને પકડી તેમની રમતો લોકને દેખાડી આજીવિકા કરનાર; મેલીવિદ્યા જાણનાર; ચિકિત્સક; ભિષક. ઉં વિષય વિષ, વાધું ધણું તે ગોઠમાં નહિ ગારડી. બાલ્ય.

ગારુડીવિદ્યા, સ્ત્રી. જાડુવિદ્યા; વાદીવિદ્યા; ઇન્દ્રજાળની વિદ્યા.

ગારો, પું ગાર; પંક, કાલ્પ; કચરો. (૨) કેલ; ચુનાને કેળવીને બનાવેલી ગાર.

ગાર્ગી, સ્ત્રી [સ.] વૈદિકકાળની એક મહા વિદ્યા અને વેદાંતી સ્ત્રી.

ગાર્ડ, [અં. Guard] રજવાળ; સંભાળ જાળનાર. રેલવે ગાર્ડના પાટલા ડબ્બામાં આખી ગાર્ડની સંભાળ રાખનાર જે અમલદાર રહે છે તે. (૨) સૈનિક; લશ્કરી સિપાઈ. ગાર્ડ ઓફ ઓનર=મોટા અમલદારને લશ્કરી માન આપનારી ટુકડી.

ગાર્ડિયન, પું [સ.] ગૃહસ્થના ધરતો અગ્નિ; અગ્નિહોત્ર લેનાર જે અગ્નિને હમેશ પોતાના ધરમાં જળતો રાખે છે તે અગ્નિ.

ગાર્ડિયન, નં [સં.] ગૃહસ્થપણું; પરજીવી નિદ્રાની સ્થિતિ તે.

ગાલ, પું [સં. ગલ્લ] મોની ફાડતી બળે જાણતો નાની ગાદી જેવો માંસલ ભાગ. (૨) સ્ત્રી. પંકિત; ધાલ.

ગાલફાડિયું, નં એક જાતની જાદુર પૂરી; ધારીપૂરી.

ગાલમચુડિયું, નં મચરતું ગાલ તથા ધાલવાનું નાનું અને જાળ ઝોસીકું.

ગાલાવેલું, વિં દાધારું; અક્ષુ ગાંધા જેવું; જોણું અને કંધક ઝોછી સમજવાળું.

ગાલી, સ્ત્રી [સં.] ગાળ; અપરાધ. (૨) ખીલું; જે ડુંગર વચ્ચેની જગ્યા.

ગાલીચો, પું [કા.] જમાં વેલ છુટા ક્ષેત્ર વગેરે વણેલું-પાડેલું હોય એવું સુંદર બિહાણું કે પાથરણું; ઉંચી જાતની સેતરું.

ગાલ્લી, સ્ત્રી નાનું ગાંડું; ગાડી; કમળી. (૨) ત્રીસ મણનું માપ. તેણે સાત ગાલ્લી ધણ થઈ.

ગાલ્લું, નં ગાંડું; મોટી ગાલ્લી; ખાચગાલ્લું. ગાલ્લો, પું મોટા પાટલા જેવી નીચે પેડાંવાળી છાકરાંને રમવાની ગાડી.

ગાવડી, સ્ત્રી ગાય; ઘેનું.

ગાવડી, વિં ગંડું; ગોળું. (૨) વંગલી; મૂર્ખ; અજીસમજી.

ગાવું, કિં સં [સં. ગૈ] કાનને પ્રિય લાગે એવી રીતે રાગ કાઢવો; રાગોટવું; લહેકાવીને કવિતા બોલવી. (૨) વખાણ કરવાં; સ્તુતિ કરવી; ઉપકાર, વગેરે સારું કામ કહી દેખાડવું. — તે કંઈ કરશે તો વારે વારે ગાયા કરશે. નર્મ.

ગાસ, પું [અ. Grass] ગ્રાસ; વનસ્પતિ અને ખીન્ન ફેટલાંક દ્રવ્યોને ગરમી આપતાં તેમાંથી નીકળતી ધુણી જેવી એક હવા.

ખનિગ કોલસાના ગાસના દીવા થાય છે.

ગાસલેટ, નં [અ.] પાણી જેવું એક ખનિજ તેલ. આ તેલ બળતણ તરીકે તેમજ દીવા માટે વપરાય છે. બરમામાં તેના કુવા છે.

ગાળ, સ્ત્રીં [સં. ગાલિ] અપરાધ કહેવો તે; કોઈને રીસ થકે તેવું તેને કહે. તે; અશુભ ભાષણ. (૨) પું કુવા વગેરે નવાણુ ગાળતાં જે કંઈ કચરો વગેરે નીકળે છે તે.

ગાળવું, કિં સં કચરો કાઢીને તળાવ કુવાને ઉડા કરવા; પુરણી કાઢવી. (૨) ધાતુઓને આંચ દઈ રસ જેવી કરવી; ઓગાળવી. (૩) પામળી વગેરેમાંથી કચરો કાઢી નાંખવાની ક્રિયા કરવી. (૪) શોષણ નાંખવું; ઘટાડવું; ઓછું કરવું; પાતળું કરી નાંખવું. (૫) વખત કાઢવો; અજાણવું, અસતીત કરવું.

ગાળાગાળી, સ્ત્રીં સામસામે ગાળો દબાડવું તે. ગાળાગાળીની લક્ષણ; બોલબોલા.

ગાળિયું, નં ગાળાવાળું દોરડું તે; દોરની ડોકમાં નાંખવાનું ગાળાવાળું દોરડું; બંધના દોર. (૨) ગળણી. (૩) ગળતાં રહેલું તે; હાથના કુચા. કિં પ્રં ગાળિયું કાઢવું = બંધન કે દાવપેચમાંથી નીકળી જવું; વચમાંથી ખસી જવું; નીકળી જવું. (૨) માથે નહિ રાખવું.

ગાળી, સ્ત્રીં ગાળ.

ગાળું, નં વચમાંનો વખત.

ગાળો, પું સરકાવી અથવા સજડ કરી ચકાવ એવી દોરકાની ગાંઠવાળી આંટી; કાંસો; સરકાવાળી ગાંઠ. (૨) ગૈરંને પહેરવાનું રેશમી કપડું; છાલક. (૩) અંતર; બેની વચમાંનું જે કંઈ તે; ફેર; ગાળો; વટાવ. (૪) ધરના લખાણ ભાગોમાંનો અડકક તે; ખંડ; વિભાગ. (૫) પનો; ઓસાર; પહોળાઈ. (૬) ગોસમ; રત. — ફેરીગાળો. (૭) પંટીમાં દળણું ઓરવાનું મોં. (૮) સાંધા; ચરીરબંધ. કિં પ્રં ગાળો કાઢવો = ચોંટાડવું; ઘંટીનું મોં સાફ કરવું.

ગાંગડી, સ્ત્રીં [સં. ફિક્કર] નાનો ગાંગડો; કણ; નાની ગાંઠ. (૨) બટાકા; પટેટા.

ગાંગડુ, પું ન પલ્લે અને ન ચડે એવો ઘણો; ડાળ. (૨) લિં કાંઈ; નરમ ન થાય એવું; ન ચડે એવું; પલ્લે કે બધાય નહિ એવું. જેવું અને તેવુંજ રહી ગયેલું (માણસ.) કિં પ્રં ગાંગડુ રહેલું = ડાળભોળ રહેલું; નહિ સુધરવું.

ગાંગરો, પું [સં. ફિક્કર] સુકાયેલી વસ્તુનો કે નક્કર થીનનો કકડો; મોટો કબુ; પાસલો.

ગાંગરવું, કિં અં બસડવું; ગાય અથવા બગદનું બોલવું.

ગાંગડું, લિં નળજું; દીન; મરીન; કાંગડું; માલ વચરવું. સ્વભાવનું બદલ નરમ હોય એવું; મોટથી માખ જાય ન હોય એવું.

ગાંગાંતણી, નં આનાકાતી; કરવું કે ન કરવું એમ ક્યાં કરવું તે; કા નહ ક્યાં કરી તે; બધાનાં બતાવ્યા કરતાં તે.

ગાંગું, લિં રાંક; મરીન; નળજું. પું ગાંગો. સ્ત્રીં ગાંગી.

ગાંગો, પું તન, મન અને ધનથી મરીન તે. કહે. ક્યાં સમ્મલ લોજ ને ક્યાં ગાંગો તેથી.

ગાંગરડવું, કિં અં માદ એસી જાય તેમ

તાણીને ગળામાંથી રેવું; રે રે કર્યા કરવું;
ધોરો તાણીતાણીને રેવું.

ગાંજીવું, કિં સં [સં. ગજ] છેતરવું; ઠગવું;
હરાવવું; ભોળવવું; ફાસલાવવું. ઉં ન્યાં
સુધી મહ પાધરા, ન્યાં સુધી આયુધ્ય
હોય, ત્યાં સુધી હાથ આવે નહિ, ગાંજી શકે
નહિ કોય. આમળબટ.

ગાંજીખોર, વિં ગાંજી પીનાર; ગંજરી; ગાં-
જીનો વ્યસની.

ગાંજીખોરિયું, વિં ગાંજી કુંકવાની જેને ટેવ
પડેલી હોય એવું; ગાંજીનું વ્યસની.

ગાંજી, પું નેક જાતની માદક વસ્તુપતિ. આનાં
પાન ભાંગ તરીકે અને કળીઓ ગાંજી તરીકે
પ્રપરાય છે. બનેમાં કેદ હોય છે. ભાંગ
કુટીને ખાંડ મસાલો નાંખીને પિવાય છે,
અને કળીઓ (ગાંજી) ચક્ષમમાં પિવાય છે.

ગાંઠ, સ્ત્રીં [સં. પ્રગ્નિ] આંટીવાળો બધ;
આંટી મારીને બાંધવું તે. (૨) ઝાડના
થડમાંના ભમરાવાળો અને ન્યાંથી ડાળો
ફૂટ્યાં હોય તે ભાગ; વેઠો; ભમરાવાળો ગંઠાધ
ગયેલો ભાગ. (૩) મનમાં જે આટું આવી
જવું તે; અંટસ; આંટી. (૪) દુશ્મનાઈ
બંધાઈ જવી તે; વેર; કીનો. કિં પ્રં
ગાંઠ બાંધવી=નિશ્ચય કરી નાંખવો; અંટસ
રાખવો. ગાંઠ વાળવી=ગ્રોધ લેવો; કાન
પકડવો; જાનુંમાનું સંધરવું; શરીને અંસુક
કાર્ય કરવું નહિ એવી શીખ લેવી; માદ
રાખવું. ગરબ મંથિ=આંટી. ગંઠિ=પાસે;
કબજ; સ્વાધીનમાં=મધ્ય ગાંઠ ને વિદ્યા
પાઠે. ગાંઠનું=પોતાનું પોતાની તરફ; જાતનું.
ગાંઠનું નેડવું=ઉમેરવું. ગાંઠનું ખાવું અને
ગાંઠ સાથે જવું. (૫) સંપ; એકતા. એ જેની
એક ગાંઠ છે. ગાંઠ પાલવી=સોહી બંધાઈ
જવું; સોજો મળવો અથવા વેળ શુધ
આવવી. ગાંઠ કરવી=કોઈ બાણે નહિ તેમ
પોતાની પાસે પૈસા જમા કરવા. મંડાગાંઠ=

સબડ બંધાઈ જવું. ગાંઠનું ગોપીચંદન=
પોતાનું ખરચી પરનું કામ કરવું. ગાંઠિગાંઠિ=
વાંધાસાંધા. ગાંઠિ બાંધવું=લક લેવું. ગાંઠિ=
ધન. :-ગાંઠિ પુરો અને બોલાવે શરો.
ગાંઠની ખીચકી ને રોઠની ચાકરી. ગાંઠનું
દિવેલ લક નાચવા જવું. ગાંઠે નહિ કોડી
ને ઉમે બબર દોડી.

ગાંઠડી, સ્ત્રીં ગાંસડી. (૨) ધન; સંપત્તિ.

ગાંઠડો, પું પોટલો.

ગાંઠજી, નં જે તાર સાથે નેડાયેલાં હોય તે;
ગુંચ. (૨) ગંઠાનું તે. (૩) ગાંઠવામાં વા-
પરેલી દોરીઓ જે દોરા કે તારથી મજબૂત
ગાંઠવા હોય તે. (૪) ગાંઠવાની જે રૂબ-
જીય તે.

ગાંઠજીવું, કિં સં મજબૂત કે એવીજ વેલવાળા
વસ્તુને દોરામાં પરોવી ગાંઠ વાળી વાળીને
એક ખીજની સાથે ગુંથવી તે; એક ખીજ
સાથે ગુંઠાઈ રહે તેમ કરવું. (૨) તામે રહી
હુકમ માનવો; બદલું; પતકરવું; લેખવું.
(૩) મેળવવું; પ્રાપ્ત કરવું. :-કંઈ ગાંઠવાનું
નથી. ૩૦ પ્રં ગાંઠિ બાંધવું=જામવું. તે
કંઈ ગાંઠી જાય તેમ નથી.

ગાંઠિયા, પું મુકવેલી હળદરનો લાંબો કકડો-
ગાંઠિ તે. (૨) ચણાના દોટની તળેલી ભડી
મેવ. (૩) ગાંઠના આકારનું આંટીદાર જે
કંઈ હોય તે. (૪) પૂત; ગાંજીનો જાય નહિ
એવો; લટ્ટુ માણસ. ગાંઠિયો તાવ=મરજી;
એવી જાતનો મરજ કે જેમાં સખત તાવ
આવે અને બગલ કે જંગના સાંધામાં કે
કોઈ કેમણે ગાંઠ થઈ આવે. તથા ચાર
દિવસમાં મરણ થાય. આ મરજ મુખાઈમાં
પહેલ વહેલો અને ૧૮૮૫ માં ચૈ શ્રેયો
હતા. તે હિંદુસ્તાન ઉપર સવંત દેશાધ ગયો
છે. આ મરજ ઉદેશ ને ગાયકો દેલાવે છે.

ગાંઠાણું, વિં ગાંઠાવાળું.

ગાંઠા, પુઠ મજ્જુત બધારણવાળું જે કંઈ તે,
ગાંઠ; મોટી ગાંઠ. (૨) કોઈ વસ્તુનો કંઈક
ભાગ; વેદો. (૩) સાંધો અથવા પેરાઈ
આગળનો ભાગ. :-વાંસનો શેલડીનો ગાંઠો.

ગાંઠ, સ્ત્રીં [સં. ગુદા] શરીરમાંનો મળ બહાર
કાઢવાનું દાર; અપદાર; ગુદ. (૨) ચપટું
તળિયું; બેસણી. :-આ દડિયાને ગાંઠ નથી.
કિં ૫૦ ગાંઠપર હાથ મૂકવો=સાવ નચિત
-બેઠીકર રહેવું. ગાંઠપર હાથ ને જગના-
થ=જેને બેપરવાઈ હોય તેને પરમાનંદ.
ગાંઠમાં પેસવું=ભરાવું=શુચામત કરી વહાલા
થવું; ભરાતા જવું. ગાંઠઆંગળી કરવી=
ઠેકઠેક કરવું; આંદવાં કરવાં. ચીદવું. કહે
ગાંઠ વગરનો ગાળવો જેમ ગમગાવે તેમ
ગમડે. ગાંઠ પછવાડે વાત કરવી. ગાંઠ તળે
રેશે તો પારકી વાત મેલો=પોતાનામાં દોષ
હોય તો પરનો દોષ કાઢવો નહિ. ગાંઠ
ખતોવીએ પણ દાંત ન ખતોવીએ=કોઈનું
હસીને ઉપહાસ્ય કરવું નહિ. ગાંઠમારવી=
રગમવું; સતાવવું; પાછળ પડવું; કંટાળો
આપવો. ગાંઠના વેઢ સુધી ડહાલો=જીલો;
દાઢહાપાણ્યો. ગાંઠતળે બજે ને પારકાનું
હોલવવા જાય. ગાંઠ લાંઘવા ગળાવું નહિ
ને કાકરીએ ડેરા દેવડાવવા. ગાંઠે લંગોટી
ને ફતેહખાન.

ગાંઠગમચાં, નં આમેદિયાં; મરડાટ, આનાકાની.

ગાંઠછા, સ્ત્રીં ગાંઠાઈ.

ગાંઠપણ, નં ઘેલાપણું.

ગાંઠાઈ, સ્ત્રીં ઘેલાઈ; ગાંઠપણ; ઘેલજા.

ગાંઠિયું, વિં ગાંઠ; ઘેલું.

ગાંઠ, વિં [દે. મડિયો] જેનું મન દેહાણે
ન હોય એવું; ભેજનું ખસેલું; ડગળી
ચસકેલ, ચળેલું; તેલું, દિલાનું. ગાંઠ આગમ
ગાંઠ મરી તો કુદાગ્રનો ધા=જેરડાપલે ચાપ
એવું; (કામ). ગાંઠા કાઠા=ગાંઠના જેવાં

કૃત્રિમ આચરણ કરવાં; લાડવું. 'ગાંઠાનાં
કંઈ જુદાં ગામ ન હોય ? ગાંઠો ને વળી
ભાંગ પીધી. ગાંઠા જોડે ગમ્મત ને બહેરા
જોડે વાંત. ગાંઠી સાસરે ન જાય ને
ડહાઈને શિખામણ દે. ગાંઠા લોક ગામડે
વસે ને ખાસકું મારે તો ખડખડ હસે.

ગાંઠંધેલું, વિં ગાંઠું; મડું. જેવું આવડે તેવું;
સાડું; પહલ વગરનું. (૨) અતિ હરખવાળું.

ગાંઠાતુર, વિં બહુજ ગાંઠું; મોહાતુર; પ્રેમજેલું.

ગાંઠરો, નં [સં. મોહવ] ગામની પરવાડનો
ભાગ કે જ્યાં ટાર રહેતાં હોય; તે ભાગોળ.

ગાંધી, પુઠ કરિયાણું, વસાણું, મસાલો અને
દવા વગેરે પરચુરણ સરસામાન વેચનારો
વેપારી. કહેઠ ગાંધીના ગાંધી ને પોઠીના
પોઠો. ગાંધીના મણપતિ ને ગાળનું નૈવેદ્ય.
ગાંધી સાથે વેર તેડી કંઈ સાકરને કડવી
કહેવાય ?

ગાંધિયાટું, નં ગાંધીવટું. (૨) ભેળભેળ.
(૩) ધિગાણું; ઝુંચવાડો; માલમેલ.

ગાંધિયાણું, નં ભેળભેળ; ઝુંચવાડો.

ગાંધીવટું, નં ગાંધીનો ધધો તે; ધોડું ધોડું
બધી ખામતનું ચાન હોવું તે.

ગાંધજજી, સ્ત્રીં ગાંધજી.

ગાંધજી, ગાંધજીની સ્ત્રી; ગાંધજી જાતિની સ્ત્રી.

ગાંધજી, પુઠ [સં. ગંધજો] વાગંઠ; નાપિત;
હામમ.

ગાંસડી, સ્ત્રીં કોઈ વસ્તુનો એકસાથે બાંધેલો
જ્યો તે; પોટથી; ખચકો. :-૩ની ગાંસડી.
(૨) જજી. (૩) દરેક; પુજી. :-તેને તો
તેનો બાપ ગાંસડી મૂકી ગયો છે.

ગાંસડો, પુઠ મોટી ગાંસડી; પોટડો; ભાર;
જોજો; જ્યો; મચુદાય. કિં ૫૦ ગાંસડાં
પોટડાં બાંધ્યાં=કચાળો ભરેનો.

ગિચ્ચ, વિં બીજાનીટ આવી રહેલું; સંકપર્ષ
રહેલું; જરૂર; નાઈ. (૨) અં ૫૦/૩, ૫૮

ગિદ્દડ, વિ० સુસ્ત; પડી રહેનાર; આળસુ. (૨)
નં ચિયાળ.

ગિધ, પું० ધા; યોઠ; આધાત; પ્રહાર. (કરતા
ભમરડા ઉપર બીજાએ પોતાનો ભમરડો
મારવો તે) (૨) ધક્કા; હડસેલો.

ગિખો, પું० ગખો; ગડદો; ધોક્કા; જોરથી
મુક્કી મારવી તે; હાંસો.

ગિરળ, જુ० ગિરિળ.

ગિરા, સ્ત્રી० [સં. ગર્ગિર] વાણી; બોલી;
સરસ્વતી.

ગિરાસ, જુ० ગરાસ.

ગિરિ, પું० [સં.] પર્વત; પહાડ; કુંઝર.

ગિરિજા, સ્ત્રી० [સં. ગિરિ+જા] ગિરિથી
જન્મેલી તે; હિમાલયની પુત્રી; પાર્વતી.

ગિરિધર, વિ० [સં.] ગિરિને ધરનાર; શ્રીકૃષ્ણ.

ગિરિધારી, પું० શ્રીકૃષ્ણ.

ગિરિરાજ, પું० [સં.] પર્વતોનો રાજા;
હિમાલય. (૨) મોટો પર્વત. :-ઉં દીકો
આજ આણુ ગિરિરાજ એવો. ક. દ. ડા.

ગિરિવર, પું० [સં.] પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ તે;
મોટો પર્વત.

ગિરિવ્રજ, નં [સં.] 'અગધરેશ્વર' રાજનગર.

ગિરિશૃંગ, નં [સં.] 'પર્વતનું શિખર.'

ગિરીશ, પું० [સં. ગિરિ+શ] પર્વતોનો ધધિર;
હિમાલય પર્વત.

ગિરેભાજ, નં [હિ. ગિરના] કણ્થતરની એક
જાત; શુભાંટ ખાનડું કણ્થતર.

ગિરેભાન, પું० [ફા.] ડોક અને ગરદન દેકાય
એવો ચોપાક; ગળુમંથ; ગળપંદા.

ગિલાખોર, વિ० આડીચુગલી કરનાર; ખંદખોલ-
ખોલ; નિદક. (૨) પું० આડિયો.

ગિલ્લી, સ્ત્રી० વેળ; ચરીરના અચુક ભાગના
દરદેને લીધે ખીજા ભાગ ઉપર મોજને થઇ
જાય તે. (૨) મોઢ.

ગિલ્લીકંડા, પું० મોઢદંડાની રમત.

ગિલ્લો, પું० [ફા.] કોઇની આખર જાય એવી
વાત ઉઘાડવી-કરવી તે; નિંદા; ગીત.

ગિસ્ત, વિ० [ફા.] નકામું; ફાગડ. ઉં તે
ગિસ્ત બોલ માર્યો ગયો. સામળ.

ગિંદુ, પું० ગોંદ; ફૂલનો દડો. ઉં નળનામાં
ગિંદુ પડ્યો શોધવેરે. હરિમંદ.

ગીગલાણું, કિં० અં ગમરાણું; અકળાણું. (૨)
કીલકારીઓ કરવી; કિંગલાણું; ખુશી થવું.

ગીગી, સ્ત્રી० નાની આળસી; છોકરી; ગમી.

ગીગા, પું० નાનો છોકરો; કીકો.

ગીચ, વિ० પાત્રે પાત્રે આવી રહેલું; બિડા-
ચેલું; સંકોચમાં આવેલું; સંકડાઇ રહેલું.

(૨) ભરચક; ભરપુર.

ગીચોગીચ, અં ખીચોખીચ; ભરચક; સળડા
સળડ; ટીકાટીક; ખૂબ ભરાયેલું; અથવા
બિડાઇને ભરપુર થઇ રહેલું હોય તેમ.

ગીડગીડતાનું, નં નગારાંની ધુંસ પડી રહી
હોય એવી સ્થિતિ; આનંદમંગળ.

ગીત, નં [સં. ગૈ=ગાણું] ગવાય એવું જે તે;
ગાયન; કવિતા. (૨) ધોળ; ગરબી; લમ
અવસરે સ્ત્રીઓ જે રાગ ગાય છે તે; ગાણું.

ગીતગોવિંદ, નં [સં.] જ્યેષ્ઠ કવિનું બનાવેલું
રાધાકૃષ્ણના વિહાર વગેરેના વર્ણનનું એક
સંસ્કૃત સંગીત કાવ્ય.

ગીતા, સ્ત્રી० [સં.] જ્ઞાનમોક્ષવાળી કવિતાઓ-
નો એક સંગ્રહ. મહાભારતના ભીષ્મપર્વમાં
અર્જુને સુદ્ધ કરવાની ના પાડી ત્યારે તેના
આર્ય શ્રીકૃષ્ણે એને જે જ્ઞાનનો ઉપદેશ
કરી કર્તવ્ય કરવાને પ્રેર્યો તે તત્ત્વજ્ઞાનને
લગતા ઉપદેશનો અદ્વૈત અધ્યાયનો ગ્રંથ.
શિવગીતા; અમેગીતા વગેરે. 'ગીતા'નામનાં
ઉપદેશક કાવ્યો.

ગીતિ, સ્ત્રી० [સં.] આપ્યા હંદનો એક ભેદ.

ગીતિના પહેલા અને ત્રીજા ચરણમાં ખાર
ખાર અને બીજા તથા ચોથા ચરણમાં
અઢાડ અઢાડ માત્રાઓ આવે છે.

ગીદ, જુનું ગીધ.

ગીધ, ન૦ [સં. છત્ર] મુએલાં પ્રાણીઓનું માંસ
ખાનારું સમજાતી મોટું એક પંખી; ગડધન.

ગીની, સ્ત્રીં [અં. પોર્નુ] મોનાનો ક્ષિંબંડનો
ક્ષિટિય ચક્રણી સિક્કો. હાલ હિંદમાં ચાલતો
પંદર રૂપિયાનો સોનાનો સિક્કો.

ગીખત, સ્ત્રીં [અ. ઘવવત=ગેરહાજરી] નિંદા;
અડીતિકર બાપણ; બદબોધ. (૨) આળ;
તહોમત. (૩) ઝાડી.

ગીખતખોર, વિં નિંદક; ગીખત કરનાર; જેને
નિંદા કરવાની ટેવ હોય તે.

ગીખવું, કિં અં ગડધામારવા; ધીખવું;
પીટવું; ટીપવું.

ગીઓગીખ, અં ઉપરાઉપરી; ગીખગીખ
થાય તેમ; ધઓધખ.

ગીરદ, સ્ત્રીં [કા. ગિરદ] ગ્રીણી ધૂળ; રજ; રજોટી; ગ્રીણ; રજકણ.

ગીરદી, સ્ત્રીં માણસ વગેરેના ખૂબ જમાવ થયો
હોય એવી હાલત; બીડ; દડી; ઠક; ભરાવો.

ગીર, અં સાધુઓનો અમુક વર્ષ દેખાડનાર
પ્રત્યય.:-બહુતગર ગિરિનું ગિર ને ગર. (૨)
[કા.] જેનાર, લેનાર, વાળો, વગેરે અર્થ
બતાવનારો પ્રત્યય.:-તમાસગીર; દસ્તગીર.

ગીરદેશી, સ્ત્રીં [કા.] બલિહારી; ખુખી.

ગીર, ન૦ જુનાગઢ પાસેનું ગીરનારને લગતું
જંગલ; ગીરનારને - લગતો ઝાડીવાળો
બૂ જાગ. ગીરનું જંગલ. કાઠિયાવાડમાં
ગીરના આંખા બહુ વખણાય છે.

ગીરદો, પું પ્રવાહીતા ક્યારો; આળ; બમરો.

ગીરનાર, પું કાઠિયાવાડમાં જુનાગઢ પાસે
આવેલો પહાડ; દેવતાચળ.

ગીરનારા, પું ગીરનારની આસપાસ રહે-
નારા બ્રાહ્મણો.

ગીરફતાર, વિં [કા.] તક્ષીન; મમ; મશગુલ;
એકતાર; એક ધ્યાન થઈ ગયેલું.

ગીરફતારી, સ્ત્રીં [કા.] તક્ષીનતા; એક-
તાનપણ; મોહવશતા; પરાયણતા.

ગીરવી, વિં [કા.] ધરેણે આપેલું લીધેલું
હોય એવું. કિં પ્ર૦ ગીરવી મૂકવું=ધરેણે
મૂકવું.

ગીરો, અં પાસે રાખેલું હોય તેમ; ધરેણે;
હવાસે. ગીરોનું=માંકનું; પોતાની તરફનું;
પોતાની પાસેનું; પોતાનું. (૨) ધરેણિયાત.
કિં પ્ર૦ ગીરો મૂકવું=ધરેણે મૂકવું.

ગીરોખત, ન૦ [કા.] ધરેણિયાત લખત;
સાનખત.

ગીર્વાણ, વિં [સ.] દેવ મંજાંધી; દેવતાધ.
(૨) મંસ્કૃત.

ગીલતાન, પું [કા.] થોડિયાટ; ચીતરેલો
ચીકલવટ.

ગીસણું, ન૦ ધુંસં.

ગીલી, સ્ત્રીં શરીરના નાણુક અને કોમળ
ભાગને બીજાનો રસેહાળ હાથ કે અવયવ
અડતાં જે આનંદની લાગણી અથવા ચળ-
વળ ઉત્પન્ન થાય છે તે; નકલાટ; તાની
ચળવળ. (૨) મોઈ.

ગીલીકરો, પું મોછડાની એક રમત.

ગીલીપત્તી, જુનું ગીલી.

ગુગળ, પું [સં. ગુગ્ગલ] ખાળતાં સુંગંધી
આપનારો એક જાતનો ગુંદર. ગુગળની
કેટલીક ફ્લાઓ પણ થાય છે. તે વાતરોગ
ઉપર વપરાય છે.:-યોગરાજગુગળ. આનું
ઝાડ ડુંગરી જમીનમાં થાય છે. તેનાં પાન
લીનડા જેવાં ને પાંચ પાંખેનાળાં હોય છે.

ગુગળી, પું ઓખામંડળના આફલોની એક
જાત. (૨) વિં મેલું; ગુંદ. (૩) કેતુલ;
ખખીલ. કં પ્ર૦ ગુગળી જેવો=મોલો. (૮)

રોં ગુગળનું નાનું ઝાડ.

ગુચપુચ, વિં [સં. ગુચ] છાતુમાનું; ચમ;

ગુણવંતી, સ્ત્રી० ગુણી; ગુણવાળી સ્ત્રી. (૨)
વિ० ગુણવાન.

ગુણવાચક, વિ० [સં.] ગુણ દેખાડનાર; ગુણ
વદનાર. કોઈક વસ્તુ કે નામનો સારો ખોટો
ધર્મ બતાવનાર વિશેષણનો એક બેદ.

ગુણવાન, વિ० [સં.] ગુણવત; ગુણવાળું.

ગુણવિશેષણ, નામ ખાસ ગુણ બતાવનારો જે
શબ્દ તે; જે શબ્દાર્થના ગુણોષ્ઠ બતાવે
તે. :-સતો થોડો.

ગુણવું, કિં સમ એક મંખ્યાને બીજી મંખ્યાના
પ્રમાણે વધારવી; એક એકથી વધારવું.

ગુણસાગર, પું० [સં.] ગુણનો સમુદ્ર; ગુણનિધિ.

ગુણહીન, વિ० [સં.] ગુણરહિત; ગુણ વગરનું;
નાલાયક.

ગુણાકાર, પું० [સં. ગુણ + આ + ક] એક
મંખ્યાને બીજી મંખ્યાએ ગણવાથી જે
રકમ આવે તે; એક મંખ્યાને બીજીએ
ગુણવાની-કુંઠી રીતે સરવાળો કરવાની જે
રીત તે.

ગુણાતીત, વિ० [સં. ગુણ+અતીત] ગુણ
રહિત; ગુણની મેલી તરફનું; નથુ ગુણની
કક્ષના રહિત-નિસકાર ધ્વિર તે.

ગુણાન્વિત, વિ० [સં. ગુણ+અન્વિત] ગુણવાળું.

ગુણી, વિ० [સં.] ગુણવાળું; જેનામાં ગુણ
હોય તે; સદ્ગુણી; સદાચારી; સારા લક્ષણ
વાળું. ઉ० નિવાસ કરી ત્યાંહી રહ્યા, ગુણી
માગધ ગુણ ગાય. ભાલણ.

ગુણી, સ્ત્રી० ગુંણ; કોથળો; થેવો. (૨) છુવો;
ભૂતપ્રેત કાઢનારો.

ગુણિયેસ, વિ० ગુણવાળું, ગુણવત.

ગુણિયો, પું० પાસથી મોટું પાણી બરવાનું
વાસણ. (૨) થેતો; ગુંચ. (૩) અસુક
વગ્ગનું એક માપ.

ગુણીજન, નામ ગુણવાળું માણસ; સુગ્ગન;
સગ્ગન. (૨) વિદ્વાન; ગુણ બળે એવો
માણસ; જેનામાં સારા ગુણો હોય એવું
માણસ.

ગુણોત્તર, પું० [સં.] સરેરાશ; ખાતે આવતું
હોય તે. એક જાતની બે મંખ્યાને પરસ્પર
ભાખ્યાથી ભાગાકારની જે મંખ્યા આવે તે.

ગુણું, નામ ગુણું; પાપડનો હુવો.

ગુણ્ય, વિ० ગુણવાને યોગ્ય; ગુણ્ય એવું.

ગુણ્યાંક, પું० [સં. ગુણ્ય + અંક] ગુણવા
ખાટો જે આંકડો તે; જે આંકડાને બીજી
કોઈ રકમ સાથે ગુણીને વધારવો હોય તે.

ગુણો, પું० [સં. ગુણ] એક હત્ય વેપાર;
મંજિરો; મકતો; આવે લીધેલું તે.

ગુરત, વિ० [ફા.] ગત; પાછલું; ગયું;
અતીત.

ગુદા, સ્ત્રી० [સં. ગુદ] ગાંઠ; મળદાર.

ગુનેગાર, વિ० [ફા.] જેણે ગુનો કરેલો
હોય તે, ગુનામાં આવેલું; દોષી; તકસીર-
વાર; અપરાધી; તકસીર કરનાર. (૨) પાપી.

ગુનેગારી, સ્ત્રી० ગુના જેવી બૂલ; ગુનો કરેલો
હોય એવી લાલત; તકસીર; ગુનો. (૨)
સળ; દડ.

ગુનો, પું० [ફા.] દોષ; વાંક; તકસીર.

ગુપચૂપ, અ० ચૂપચાપ; વગર બોલવે આલવે;
કોઈ જાણે નહિ તેમ.

ગુપત, જુ० ગુપ્ત.

ગુપતી, જુ० ગુપ્તી.

ગુપ્ત, વિ० [સં. ગુપ્ત] છાતું; છુપું; કોઈ જાણે
નહિ તેવું; મંતાડેલું.

ગુપ્તી, સ્ત્રી० લાકડીની અંદર છુપી રહે એવી
નાની તરવાર; લાકડીની અંદર રહે એવી
જે બેધારી લોખંડની સીધી ચીપ તે.

ગુફતેગો, સ્ત્રી० [ફા.] મસલત; ખાનગી
વાતચીત; ગુંજ; છાની વાત. ગુફતેગ.

ગુફા, સ્ત્રી० [સં.] પર્વત કે ખડકમાંનો ઉડો
અંધારો ખાડો; ખાડ; પહાડમાંનું પોલાણ;
મનુષ્ય અને પશુ વગેરે પડી રહે એવી
જગોલ.

શુભ, અં [ફા.] મુદ્ધ; સ્તબ્ધ; ચૂપ; સજડ. (૨) ચક્રચુર; મમ્મ; એકતાર. (૩) શુભા-
વેલું હોય તેમ; ગયેલું હોય એમ. કિં ૫૦
શુભ કરવું=ખોલું; શુભાવલું. સંતાડી દેવું;
ઓળવવું.

શુભજ, પું [માર. હુમટ] કળચના આકા-
રની કમાનદાર બાંધણી તે; ધુમ્મટ; કોષ
બાંધકામની ઉપરનો ગોળ અંકકૃતિ-દેશ
જેવો ભાગ તે.

શુભકું, નં [સં. ગુન્ન] ગડ; ચરીર ઉપર
કોઈ પણ કેકાણે લોહીના ગટ્ટા જેવું થઇ
આવી પાકે છે તે. કહેવું શુભકે ધસી
ચોપડવાનું. શુભકું કાટયું ને વૈદ વેરી.

શુભથવું, કિં અં બોવાઈ જવું; બોવાવું;
એકદમ દહિની બહાર જવું; પત્તો ન લાગે
એમ લડી જવું.

શુભાન, નં [ફા.] અભિમાન; અહંકાર;
ગર્વ. ઉં આ પ્રતાપી હરિષ્ણુક્ષીના જ્ઞેયનનો
ઉકળાટ તેવું શુભાન ઉતારી દેતો. સરસ્વતી-
ચંદ્ર ૨. (૨) તોર; પતરાજ; કાંકો. કિં

૫૦ શુભાન કરવું=રાખવું=અહંતા રાખવો.
શુભાની, સ્ત્રીં [ફા.] અહંતા. (૨) વિં
અભિમાની; ગર્વી; અહંકારી; ગર્વિષ્ઠ. (૨)
તોરી; કાંકો રાખનાર.

શુમાર, વિં (ગમાર) [ફા.] મૂર્ખ; ગંગલી;
ઉદ્ધત; અણુસમજી; સમ્યક્તા રહિત. (૨)
સુસ્ત; અણુકસખી; અણુધક; જેનામાં
આવડ ન હોય એવું.

શુમાવવું, કિં સં બોવું; પાસેથી જવું રહે
તેમ કરવું. (પૈસા જોર વગેરે) (૨) નકાનું
કાલું; વ્યર્થ જવા દેવું (વખત વગેરે) (૩)
હાડી દેવું; ખરગી નાંખવું; ક્ષમ કરવો;
ખૂળધાણી કરવું.

શુમાસ્તાગીરી, સ્ત્રીં શુમાસ્તાનું કામ તે.
(૨) શુમાસ્તી; મહેતાગીરી.

શુમાસ્તી, સ્ત્રીં શુમાસ્તાનું કામ કરવું તે.
(૨) શુમાસ્તા તરીકેનું જે મહેતાવાળું તે.

શુમાસ્તો, પું [ફા.] સોલુકારને ત્યાં જે
લખનાર તરીકે હોય છે તે; મહેતા; કારકુન;
કામ કરનારો; કામદાર; આડતિયો;
શુનીમ; મોદો લઈ આવનાર અને હિસાબ
રાખનાર; ફકદનનું કામકાજ કરનાર. કહેવું
શુમાસ્તાને ખિંટીએ પોતિયું.

શુમ્મિત, વિં [સં.] શુચેલું; સાંકળેલું.
શુમ્મો, પું ગદ્યો; મુકી.

શુર, જીં ગર; માપો.
શુરખો, પું નેપાળ અને ભૂતાન તરફના લો-
કામાંનો એકદ પુરુષ; એ જાતનો મૈનિક.

શુરશુરવું, કિં અં શુરશુર એવો અવાજ
કરવો; ધુરકવું.

શુરજ, સ્ત્રીં [ફા.] ગદ્ય; સાંગ; મુદ્દગર;
ડોકા. ઉં ગદ્ય શુરજ પડે બહુ સ્વથ.

શુરજી, વિં બહુજી હિંગાણા કૃતનાની એક નાની
ને પુષ્કળ વાળવાળી જાત :- શુરજી (ગરજી)
કુતરં.

શુરથમાની, વિં મૂત; સ્વર્ગવાસી.
શુરદો, પું [સ. મુર્દ] મૂતપિંડ; મૂત ઉત્પન્ન
કરનારો અવયવ. (૨) લોહાનો મગજળ.

શુરકું, કિં અં શુરકવું; ધુધુકરવું.
શુરા, પું પગ; ચરણ.

શુરાખ, નં એક જાતનું વહાણ.

શુરો, પું [સં.] ધર્મનો મંત્રનો વિદ્યાનો ઉપ-
દેશ આવનાર; શિક્ષક; મહેતાજી; કિસ્તાદ;
આચાર્ય; પુરોહિત. (૨) એક મંદ. (૩)
વિં મોહું; બારે; દીર્ઘ.

શુરેગમ, વિં શુરદારા પ્રાપ્ત થાય એવું; શુર
વગર પ્રાપ્ત ન થાય એવું; શુર પાસેથી
મળેલું જ્ઞાન.

શુરેગમ્ય, વિં શુર પાસેથી સમજાવુ લીધા
વગર આવડે નહિ એવું.

શુરુતત્ત્વગામી, વિં [સં. તત્ત્વ=ગમ્] શુરનું
ઘર મારનાર. ઉં ચોર શુરુતત્ત્વમ નહુ-
પાની. દ્યારામ.

ગુરુતા, સ્ત્રીં [સં.] બારેપાણું. (૨) ગોટા
પણું; મહતા; મહત્વ; ગૌરવ.

ગુરુતાઇ, સ્ત્રીં ગુરુતા. (૨) શિક્ષકપણું.

ગુરુત્વ, નં [સં.] ગુરુપણું. (૨) ગોટાઇ;
ગૌરવ. (૩) બારેપણું; વળન; બારબોજ.

ગુરુત્વમધ્યમિદં, નં [સં.] હરકોઇ બારનું
વચણું બિંદુ કે બ્યાં સધળો બાર ઝિવાઈ
રહેતો હોય તે. જે બિંદુથી વળનનું સમ-
તોલપણું થતું હોય તે; વચલી રેખા કે
લઘુતર ભાગ તે.

ગુરુત્વાકર્ષણ, નં [સં.] સધળા બાર અને
પદાર્થનું તેના મધ્યમિદ તરફ ખેંચાણું તે;
નાના વળનનું ગોટા તરફ ખેંચાણું તે.

ગુરુત્વરેખા, સ્ત્રીં [સં.] ગુરુત્વમધ્યમિદં;
આકર્ષણ કરનારી લીટી.

ગુરુત્વક્ષિણ, સ્ત્રીં [સં.] શિષ્ય તરફથી
અભ્યાસ પુરો થતાં ગુરુને જે બક્ષીસ
અપાય છે તે; આચાર્યદક્ષિણ.

ગુરુદ્રોહ, પું [સં.] ગુરુમકિતનો બંધ થાય
એવું કરવું તે; ગુરુની અવગણના-અનાદર
કરવો તે.

ગુરુદ્રોહી, વિં [સં.] ગુરુનો દ્રોહ કરનાર.

ગુરુપદ, નં [સં.] ગોટી પદવી; વડીલપણું.
વડા શિક્ષકની પદવી. (૨) શિક્ષક તરીકે
કામ કરવું તે.

ગુરુપત્ની, સ્ત્રીં [સં.] ગુરુની સ્ત્રી.

ગુરુબંધુ, પું [સં.] સાળાનો ગોઠિયો; સ-
હધ્યાયી; એકજ ગુરુના શિષ્યોમાંનો જે
અકેદ તે.

ગુરુભક્તિ, સ્ત્રીં [સં.] ગુરુ ઉપર પ્રેમભાવ
રાખવો તે.

ગુરુભાઇ, પું ગુરુબંધુ.

ગુરુમંત્ર, પું [સં.] જુગી સલાહ આપતી તે;
જાનુંમાતું સમજાવી દેવું તે.

ગુરુમાન, નં [સં.] વિં ગોટું. (૨) પ્રિ-
યનું પ્રિયા ઉપર અને પ્રિયાનું પ્રિય ઉપર
રિસાવું અને તે રિસાવું મણીવાર રહે તથા

તેમાંથી થાંકાં વચન નીકળે તેને કાવ્ય સા-
અર્માં ગુરુમાન કહે છે.

ગુરુવાર, પું [સં.] સાત વારમાંનો એક
વાર; જુહસ્પતિવાર.

ગુર્જર, પું [સં.] ગુજરાત દેશ. (૨) ગુજ-
રાતનો વતની. (૩) એ નામના લોકો.
(૪) એ નામની નાતગતો.

ગુર્જરી, સ્ત્રીં [સં.] ગુજરાતણી; ગુજરાત
દેશની સ્ત્રી. (૨) ગોવાલણી. (૩) એક જુનો
ગુજરાતી રાસ. (૪) રાગની એક ઢાળ.

ગુર્વિણી, સ્ત્રીં [સં.] બારેવાઇ; મર્જિણી.

ગુલ, નં [ફા.] ફૂલ, પુષ્પ; (૨) મોગરો;
શિખાંત, બતી ઉપરનો બજેલો ભાગ.

કિં પ્રિં ગુલ કરવું=વડું કરવું; હોલવી
નાંખવું. ગુલ થઇ જવું=આશિષા ગેરહાજર
રહી જવું. ગુલથવું=અસ્ત થવું; જતા રહેવું.

ગુલકંદ, પું [ફા.] ગુલાબના ફૂલને સાકરમાં
મથા દહાડા રાખી મૂકી તૈયાર કરેલો પદાર્થ;
સાકર પાચેલી ગુલાબની પાતરી.

ગુલખાર, પું આસમાની લાલરંગ; એક જન-
તનો રંગ.

ગુલખેરી, વિં [ફા.] રતાસ પડતા આસ-
માની રંગનું.

ગુલગુલાંરિયો, પું છોકરાંની એક રમત;
ઉપરા ઉપરી ગુલાંરો મારવાની એક કસ-
રતી રમત.

ગુલછડી, સ્ત્રીં [ફા.] એક જાતનું ફૂલઝાડ
અને તેનાં ફૂલ; ગુલાબનો ગોટા-તોરો.

ગુલછયુ, નં એક જાતનું ફૂલ ઝાડ.

ગુલજનર, પું [ફા.] બાગ; ઉપવન; વાડી. (૨)
વિં ગુંદર; મજનું; મનોહર; શોભીતું. રડિ-
યાળું. ગુલસ્તાન.

ગુલતરાશ, સ્ત્રીં [ફા. ગુલ-તરાશ] દીવાનો
મોગરો કાતરવાની કાતર.

ગુલતાન, વિં [ફા.] લીન; મસ્ત; રસમય,
મધગુલ; એક્તાન; મમ; તક્લીન આનંદમય.

ગુહતોરો, પું. [ફા.] ગુલાબનો ગોયે; ગુલાબનો નાનો હાર-ગજરો. (૨) એક જાતનું ફૂલઝાડ. ઉં. ડમરો મરવો ગુલાબ ને ગુહ તોરોરે વહાણાજી. રહુનાથ.

ગુહથડું, કિં. અં. હોલાધ જડું; અસ્ત થડું. (૨) જતા, રહેલું; એકદમ ગેરહાજર રહેલું ગુહદસ્ત, પું. [ફા.] ફૂલનો ગોરો; તોરો.

ગુહદાન, નં. [ફા.] ધરમાં ફૂલ મૂકી રાખવાનું સુંદર પાત્ર; દિવાનખાતામાં તાજાં ફૂલ મૂકવાનું કાચનું અથવા ધાતુનું વાસણ.

ગુહદાખરી, (દાવડી) સ્ત્રી. એક જાતનું ફૂલ ઝાડ; રોપો; છોડ, અને તેનાં ફૂલ.

ગુહખાન, નં. [ફા. મલ્લા] થોંધાટ; ઉં. ગુહખાન ધણું ગલીકુંચીએ. સામજી. આનંદની વાતચીત; ગામગપાટા; તડાકા. (૨) થેકડીની વાતો; કોઇના ઉપહાસની કે મસ્કરીની તેની પાછળ વાત કરવી તે.

ગુહખાસ, નં. [ફા.] એક જાતનો ફૂલનો છોડ-રોપો ને તેનું ફૂલ.

ગુહધુ, નં. ગપાટો; ગપજોળો; ગુહખાન. ઉં. આતું ગુહધુ ગરજડું બ્યાંએ, સામત આબ્યા રાજ બ્યાંએ. ગુહધાં થયાં દેશ હુંડાઇ ગયો, નાસતા ત્રાસતા ગાડી ભેડી. પ્રેમાનંદ.

ગુહમોહાર, સ્ત્રી. [ફા.] એક જાતનું ફૂલ.

ગુહર, પું. એક જાતના ફળનું ઝાડ. ઉં. પીપળા.

પીપળા વડને ગુહર; પ્રેમાનંદ. (૨) ઉમરડો.

ગુહરાં, નં. ઉમરડું; ઉમરડાનું ફળ. (૨) હાકડાનું ખડખડે એવું છોકરાંનું રમકડું. શોડિયે ગુહરાં. ગુજાગુજાદાર હોય એવું ને તે.

ગુહસ્તાન, સ્ત્રી. [ફા.] ફૂલવાડી; ખાગ; ચમન.

ગુહાખ, નં. [ફા.] એક જાતનું ફૂલઝાડ (રોપો) અને તેનાં ફૂલ.

ગુહાખજળી, નં. ગુહાખની ખુશબોવાળું પાણી.

ગુહાખદાની, નં. ગુહાખજળ ભરીને સાજાં નનાં કપડાં પર છાંટવાની ચિરોઇ જેવી

ઝીણું કાણુંવાળી સોના રૂપાની નકશીદાર ઝારી. (૨) ગુહાખ રાખવાનું પાત્ર-જાખ. ગુહાખદાની સ્ત્રી. ગુહાખજળ રાખવાનું પાત્ર; ચીરી. (૨) ઝારી; ગુહાખદાન.

ગુહાખી, વિં. ગુહાખના જેવા રંગનું. ગુહાખી રંગ એ જાતનો ચામ છે. એક ઘેરો લાલા-ચના અધિકાંશવાળો અને ખીંને આછો. 'ગુહતો-ગુહાખી.' લાલાચના, આછા અંશ વાળો; ધોળાસ ઉપર હોય એવો.

ગુહામ, પું. [મ.] ખરીદ કરેલો ચાકર; હુંડો; હલકો વેચાતો લીધેલો નોકર; દાસ. બ્યારે માણસોને વેચવાનો ધંધો ચાલતો ત્યારે મોટા અને પૈસાદાર લોકો ખજારમાંથી દોરતી મારક માણસને ખરીદ કરતા અને તે જગ્યા લગી તેનું વૈતરું કરતા તથા ગુહમ સહેતા. (૨) નીચ માણસ. (૩) વેસ્થાણ.

ગુહામગીરી, સ્ત્રી. ગુહામી; દાસપણું; ગુહા-ખની જે હાલત તે. (૨) છેકજ દલકી તામે-દારી. (૩) ખુશામત.

ગુહામડી, સ્ત્રી. હુંડી; દાસી; ખરીદ કરેલી ચાકર સ્ત્રી.

ગુહામરો, પું. ગુહામ. (૨) નીચ-હલકો માણસ. ગુહામી, સ્ત્રી. ગુહામગીરી.

ગુહાલ, નં. રાતા રંગનું અને સહેજ સુગંધ-વાળું ચૂર્ણ.

ગુહાલા, નં. એક જાતનું ફૂલ. (અ. ફૂલ માથ કાગજમાં થાય છે.)

ગુહાંટ, સ્ત્રી. જમીન ઉપર માથું ટેકવી પડા ઉંચા કરી ખરડા તરફ ઉલટાઇ જાયું તે; ગાદીમંડ. (૨) ઉલટું ફરી પડ્યું તે. કિં. પ્રં. ગુહાંટ ખાવી-મારવી=ફરીજડું.

ગુહી, સ્ત્રી. કવડાનું ધોળું અથવા કાચનું ઘર; કોટલું. (૨) ગળી; એક જાતની વનસ્પતિ; જેમાંથી ક્રોચો રંગ નીકળે છે તે.

ગુહ્ડ, નં. [સં.] હુંડી; દિવ્યથુ.

ગુહમ, નં. [સં.] એક જાતનો માંડનો રોગ; આંદી; માંડ.

મુદ્રર, જુઠું મુદ્રર.

મુદ્રું, નં પાપને માટે બાંધેલી અડદ કે મગ કડોળની કણકના પાસનો નાનો ગોળ કકડો; પાપર વણવાને બનાવેલો બાંધેલા ચોટનો હુવો.

મુદ્ધાલા, નં એક જાતનું ફૂલ.

મુવાર, પું એક જાતનું દિલ્લ કડોળ અને તેનો છોડ. (૨) તેની દિગો. એ સાકમાં વપરાય છે. મવાર.

મુવારફળી, સ્ત્રીં મુવારની સિંગ; એક સાક.

મુવારશિંગ, સ્ત્રીં મુવારફળા.

મુસ્સો, પું કોઈએ કંઈ કહેવાથી તેની સામે થવાનો અથવા વેર લેવાનો મનમાં જે મુસ્સો-ઉભરો ચઢી આવે છે તે; કોધ; રીસ.

મુહો, સ્ત્રીં [સ.] મુહા; ઝાડ અથવા પહાડ. માંની બજોલ; વિપર; મોડું દર.

મુહો, નં [સં. મુહુ=છુપાવવું] રહસ્ય; છાની રાખવા યોગ્ય વાત. (૨) મતલબ; મર્મ; ભેદ. (૩) મુખ; છુપું; છાનું.

મુહોક, પું [સં.] અધિદેવની એક જાત; મધર્વ.

મુંગણું, વિં 'મુંજું' એવા મણુમણુતા-નાક-માંથી નીકળતા અનાજવાળું; જેનું બોલવું સાદું સ્પષ્ટ તલિ પણ નાકમાંથી મણુમણુતું હોય તેનું. નાકમાંથી બોલાતું. 'મુંજું' એવો જેને બોલતાં અવાજ થઈ જતો હોય એવું.

મુંગળાટ, પું શ્વાસાવરોધ; મુંગળાવાથી થતી અસર; શ્વાસના રોકાણની ગમરામણ.

મુંગળાવું, કિં અં હવા-શ્વાસ ન લેવાવાથી અકળાવું; ગમરાવું; શ્વાસના અવરોધથી અમુગાવું.

મુંજું, નં કંઈ થઈ ગયેલો નાકનો મળ; કિંટનો લોચો; ખપોટી; છોડ; ગજો.

મુંજું, વિં મુંગણું. (૨) મુંજું.

મુંજો, પું નાકના મળનો બધાઈ ગયેલો લોચો, પોપડો. (૨) એક જાતનો ટાપડો;

એને ચરીર, મોં, નાક ને આંખો હોય છે. (૩) બોળડો.

મુંજ, સ્ત્રીં ઝટ ઉકેલે નહિ એવી તંતુની આંટી. (૨) ઝટ સમન્નય નહિ એવી વાત કે બાબત તે. (૩) ખારીદી; પેચ; કાપડો; આંટીચુંટી.

મુંજવણ, સ્ત્રીં એક વિચાર અથવા પરતુત બીજા અથવા બહુ વિચાર-વસ્તુ સાથે મેળમેળ થઈ જવું તે; આંટી; પેચ; મડ-ખડ; (૨) ઉકેલ મુલાસો ન થાય એવું જે કંઈ તે.

મુંજવણી, સ્ત્રીં જેમાંથી કંઈ ઉકેલ મળે નહિ એવી સ્થિતિ તે; મુંજવણ; મુંજવાડો.

મુંજવણિયું, વિં મુંજવણ બરેલું.

મુંજવણું, કિં સં મુંજાય તેમ કરવું; અક-ભાવણું; કંઈ મળે નહિ એવી સ્થિતિમાં મડી દેવું.

મુંજવાડો, (રો.) પું મુંજવણ. મુંજવારો.

મુંજવાણું, કિં અં મુંજવણમાં પડવું; મેળ-મેળ થઈ જવું. (૨) સપડાઈ જવું; મુંઝાઈ જવું. (૩) ગભરાવું. ચિત્તનું વિકળ થવું.

મુંજળી, સ્ત્રીં દોરા-દોરીની ગડી; આંટી. (૨) માંજો; કાચ પાચેલા પતંગના દોરાની દડી.

મુંજળું, નં ગોળ આકારમાં વિટેલું હોય એવું જે તે; ગોળ આંટાઆંટાવાળું તે; કુંડળા વર્તુલના આકારનું જે કંઈ તે-સાપનું મુંજળું. જલેખીનું મુંજળું.

મુંજ, સ્ત્રીં છાનીવાત; કાનમાં પેસીને રસથી છાની માની અને ધીરી ધીરી વાતો કરવી તે. (૨) ભમરાની પાંખનો અને ભમર-રાના બમણનો ડીણો અવાજ તે.

મુંજવું, કિં અં મુંજું એવો અવાજ કરવો; મણુમણુવું. (૨) ગોરાવું; અંદરને અંદર આવનન થવો (પાદ જપ ને ધુમાડા પગેરનો)

ગુંજ, સ્ત્રી. [સં.] યનોદી. (૨) યનોદી જેટલું
એક નાનું વનન તે.

ગુંજર, પું. બમરા કે મધમાખ વગેરેની પાંખોનો
ગુંજગુંજ એવો અવાજ.

ગુંજરવ, પું. ગુંજનો અવાજ; ગુંજર.

ગુંજરા, સ્ત્રી. ગળું; સક્રિા; સામર્થ્ય; બળ.

ગુંજિયું, ન. ધુમાયા કરે એવું ઉમાડિયું;
ઉલ્કા; ધુમાતો દેવતા. (૨) ગુંજું; ખીમું.

ગુંજું, ન. ખીમું.

ગુંકન, ન. મંકળાવું તે; ગુંથણ; ગુંથાવું તે;
ગાંઠણ; એકબીજા સાથે ગંઠાયેલું એવું ને તે.

ગુંકો, પું. જમીનનું એક માપ તે. :- બે વીધા
ને ત્રણ ગુંકા.

ગુંજારું, વિ. ગુંજ નેવું જાડું; માંસલ; ગદાલું;
ખડ્ગ પુષ્.

ગુંતાવું, કિં. અ. કામકાજમાં રોકાવું; કામમાં
હોવું.

ગુંતો, પું. ગુંથ; આંટી. (૨) ડપકો; ચક્ર;
મમરો. (૩) ગાંક; વાંધો; અંટસ. કિં. પ્ર. ગુંતો
પડવો=ચક્ર પડવો; ગુંથ આંટી પડવી.

ગુંથણ, ન. [સં. પ્રત્યન] ગુંથવાનું ને કામ
તે. (૨) ગુંથવાની ને કળા તે. (૩)
ગુંથાવું તે.

ગુંથણી, સ્ત્રી. ગુંથણનું ને કામ-કામગીરી
તે. (૨) ગુંથણની મજૂરી. (૩) ગુંથવાની
આવડત.

ગુંથવું, કિં. સ. [સં. પ્રત્ય] દોરા અથવા
તારને આંટી મારી મારીને એક બીજાની
સાથે સાંકળી લેવા; દોરા કે તાંતણાઓની
આંટી અથવા વળથી જળી કરતી.

ગુંથામણ, ન. ગુંથવાની મજૂરી; ગુંથવાનું
લવાનમ; ગુંથામણી.

ગુંથામણી, સ્ત્રી. ગુંથવાનું લવાનમ તે; ગુંથા-
મણ; ગુંથવાની મજૂરી.

ગુંથાવું, કિં. અ. ગુંથેલા નેવું થવું; મંકળાવું;
એક બીજાની સાથે જોડાવું; ગંઠાવું. (૨)

ગુંથવાવું; ગુંથવણમાં પડવું. (૩) રોકાવું;
કામે લાગવું; સંધાવું.

ગુંદ, પું. ગુંદર.

ગુંદરો, પું. એક જાતનું ઘાસ.

ગુંદર, પું. કેટલાંક જાડની ળાલમાંથી કરતો
ચીકણો રસ; નિર્વાસ; ગાળ; સુકાયેલા ને
ચીકણા રસના ગાંગડા તે; ગુંદ.

ગુંદરપાક, પું. ગુંદર સાથે તેજનો મસાલો
મેળતીને બનાવેલું પકવાન; એક જાતની
મિઠાઈ. (૨) ટાટો માર.

ગુંદરિયું, ન. ગુંદર પલાળી રાખવાનું પાત્ર;
ગુંદિયું; ગુંદરનું પાત્ર.

ગુંદવડું, ન. એક જાતની ખાવાની મીઠી
વસ્તુ; ગુલાબજંજી.

ગુંદવું, કિં. સ. પમળી એડીએ અથવા હાથથી
મુકીએ ડાબી ડાબીને તરમ કરવું; ફેળવવું;
ગુંદવ તેમ કરવું. (૨) મારવું; ઠોકવું. (૩)
કચરવું; ખુંદવું; ચાંપીચાંપીને ડાબવું; મસજવું.

ગુંદાવડું, કિં. સ. ગદડાવડું; ખુંદાવડું; મસ-
ળાવડું; ગુંદાવ એમ કરવું.

ગુંદાવું, કિં. અ. કચરાવું; ખુંદાવું; ગદડાવું.
અમદાદ જવું. (૨) રમડાવું; હેરાન થવું;
પીડા સહન કરવી

ગુંદિયું, વિ. ગુંદરવાળું; ચીકણું.

ગુંદી, સ્ત્રી. એક જાતનું જાડ; જેને ગુંદા થાય
છે તે જાડ.

ગુંદીપાક, પું. એક જાતની ખાવાની ચીજ.
(૨) માર.

ગુંદું, ન. ગુંદીના જાડનું ફળ. (ગુંદાં એમ
જડવચને બોલાય છે) એ બે જાતનાં થાય
છે. એક નાનાં અને બીજાં મોટાં અથવા
પારસ. પારસ ગુંદાંનું અથાણું થાય છે.

ગુંદિત, વિ. [સ.] ગુંથેલું; મંકળાયેલું.

ગૂ, ન. [સં. ગુન્નવ્રતિ] વિદા; નરક.

ગૂઢ, સ્ત્રી. લખોટાની રમતમાં લખોટી પડે
એવો ને નાનો ખાડો કરવામાં આવે છે
તે; જાડ.

ગૂખાણુ, સ્ત્રીં ગૂખાક; ગૂખાડી.

ગૂક, વિં [સં.] છુપું; છાનું. (૨) અધર; કંઠણુ;
ન સમન્નય એવું; ઉંડું.

ગૂણુ, સ્ત્રીં અનાજ વગેરે બરવાનો કાથળો;
ઉટ, ઘોડો, પોદી ને ગધેડાં ઉપર નાંખવાનો
એ ખાતુ પડી રહે એવો કાથળો; છાલકું.
ગૂસેણુ, નં ગૂ ઉસરડવાનું દીકરું.

ગૂહ, નં [સં.] માણસને રહેવાને બાંધેલું
છાપરાવાળું રહેઠાણુ; મકાન; ઘર; ધમાસ્ત.
(૨) જેમાં વસ્તુ કે પ્રાણી રહી શકે એવું
સ્થાન-ઠેકાણું તે; દર, ગુફા, માળો, મ્યાન,
વગેરે.

ગૂહપ્રવેશ, પું [સં.] ઘરમાં દાખલ થવું તે.
ગૂહમેધી, વિં ગૂહસ્થાશ્રમી; ઘર લખને ખેડેલું.
ગૂહન્યવસ્થા, સ્ત્રીં [સં.] ઘર સંબંધીગોઠવણુ તે.
ગૂહસ્થ, પું [સં.] ઘર સંસાર માંડીને રહેલો
પુરુષ; સારા કુળનો પ્રતિષ્ઠિત પુરુષ. (૨)
સુગન; નાગરિક; સજ્જન. (૩) વિં
પૈસાદાર; ધનવાન.

ગૂહસ્થાર્થ, સ્ત્રીં ગૂહસ્થપણું; કુટુંબની સુસ્થિતિ.
(૨) પૈસાદારપણું; સધનતા.

ગૂહસ્થાવટ, પું ગૂહસ્થાધ. ઉં દેહ કાશ્મી
દાપે થયું, ખાવા પીવા ખેલ; ગૂહસ્થને
ગૂહસ્થાવટ થયો, રૂડી રંગની રેલ. શ્રામળ.

ગૂહસ્થાશ્રમ, પું [સં.] મનુષ્ય જીવનના
ધર્મશાસ્ત્રેએ પાડેલા ચાર ભાગ-આશ્રમ-
માંનો બીજો તે; કુટુંબી ધર્મ રહેલું તે;
સંસાર માંડવો તે. (૨) સ્ત્રી પુરુષે પતિ
પત્ની ધર્મે રહેલું.

ગૂહસ્થાશ્રમી, વિં [સં.] ગૂહસ્થાશ્રમવાળું.
ગૂહસ્થ આશ્રમમાં રહેલું; સંસારી.

ગૂહસ્થી, વિં સંસારી; બૈરાંછોકરાંવાળું.

ગૂહિણી, સ્ત્રીં [સં.] ગૂહસ્થની સ્ત્રી; ઘર
ચલાવનારી સ્ત્રી; ઘરઘણિયાણી.

ગૂહી, વિં [સં.] ગૂહસ્થાશ્રમ માંડીને રહેલું.
ગેડ, સ્ત્રીં ગરી; કપડાને એક પડ ઉપર બીજું

બીજા પર ઝીલું એમ વાળવું તે. (૨)
સળ; આંકો.

ગેડી, સ્ત્રીં એક છેડેથી વાંટી રમવાની લાકડી;
દ્વીને પાછી મારવાની એક છેડેથી માંઠવાળી
વાંટી અથવા અપડી લાકડી.

ગેડીદરો, પું એક તરેહની ગેડીદડાની રમત.
૬૦ ગેડી દરે રમે વનમાળીરે. પ્રા. કા.

ગેણી, જુઠું ગીની.

ગેન, નં સ્ત્રીઓને પગની આંગળાએ પહેર-
વાનું વિંટલા જેવું રૂપાનું ઘરેણું.

ગેની, સ્ત્રીં ધ્રિશિય સરકારનો પંદર રૂપિયાનો
સોનાનો સિદ્ધા; સોવરીન.

ગેદળ, [સ. ગજલ] હાથીઆનું સૈન્ય. ઉં
પાચો પાચો રાજ સિંહાસન આંદો;
હેદળ ગેદળ પેદળ પાલખી. મીટો.

ગેળ, [અ.] ગુપ્ત; અજોષ; એકદમ અદૃશ્ય ધર્મ
જવું તે. (૨) વિં અણજીવું; એકાએક ગુપ્ત
થયેલું; ન દેખાય એવું. કિં પ્રં ગેળ
થઈ જવું=અજોષ ધર્મ જવું; એકાએક જવું
રહેવું; ચોરાઈ જવું; અજાત ઉડી જવું;
અચંચો ઉત્પત્ત થાય તેવી રીતે અદૃશ્ય થવું.

ગેળી, વિં [અ.] ન સમન્નય તેવું; ઇદ્રિયા-
તીત; છુપું; જેવું કંઈ જાણવામાં ન હોય
એવું; અતિગુપ્ત. ૩૦ પ્રં ગેળી અવાજ,
ગેળીમાર=જુપોમાર; ગેળીગોળો.

ગેળર, નં [સં. વૃત્તવર] પરશુદીના લોહને
રગડી તળોને આસણી પાછું તંબાર કરેલું
પકવાન; મિદાઇ.

ગેય, વિં [સં.] ગાઇ શકાય એવું; ગાવા
યોગ્ય; ગવાય એવું; ગવાને યોગ્ય.

ગેર, [ફા.] નહિ, નિષેધ, અતે અભાવ બતા-
વનારો ઉપસર્ગ. :- ગેરવાજબી; ગેરહાજર,
વગેરે.

ગેરઆખર, સ્ત્રીં નહિ જે આખર તે; અ-
પમાન; આખરનો નાશ થવો તે; બદનામી;
શૂંદેલી; નામોસી.

ગેરધનસાધ, પું નહિ જે ધનસાધ તે; અ-
ન્યાય; વાળખી ધનસાધ નહિ તે.

ગેરઉપયોગ, પું દુરુપયોગ.

ગેરકાયદે, અં કાયદેસર ન હોય તેમ; કાયદા
વિરુદ્ધ; અન્યાયે.

ગેરખુશી, સ્ત્રીં નહિ ખુશી તે; નાખુશી;
અરાજીખો.

ગેરત, સ્ત્રીં આખર રાખવાની સમજ; લાજ;
શરમ.

ગેરફાયદો, પું [ફા.] નહિ ફાયદો તે;
તોડો; ખોટ; તુકસાન; ખગાડ.

ગેરબંદોબસ્ત, પું [ફા.] નહિ બંદોબસ્ત
તે; અંધેર; અવ્યવસ્થા; ગોઠાણો; ગડગડ-
સડખડ.

ગેરમરજી, સ્ત્રીં [ફા.] કંમરજી; નાખુશી;
અપ્રસન્નતા. (૨) ક્ષતિરાજી; ગેરમહેરખાની.

ગેરમહેરખાની, [ફા.] અકૃપા; ક્ષતિરાજી.

ગેરમાહીત, વિં અજાણ; ખીનવાકેફગાર.

ગેરમાહીતી, સ્ત્રીં અજાણપણું; ખેખખર.

ગેરરસ્તે, અં [ફા.] આડે માર્ગે; ખોટી
રીતે; ખેકાયદે, રીતથી ઉલટું.

ગેરરીતે, અં નિયમ વિરુદ્ધ; નહિ રીતસર;
અયોગ્ય રીતે.

ગેરલાભ, પું ગેરફાયદો; તુકસાન; ખોટ.

ગેરવર્તણુંક, સ્ત્રીં નહિ સારી વર્તણુંક તે;
ખોટી-ખરાબ રીતભાત; અસહર્તન.

ગેરવસ્ત્રો, અં મુકરર સ્થળે નહિ પણ અમે
ત્યાં પડયું હોય તેમ; ખોવાયેલું હોય તેમ.

ગેરવણું, કિં પ્રેં ગરે એમ કરવું; પાડવું;
ખખેરવું; નીચે ગરાવવું;

ગેરવહીવટ, પું અવ્યવસ્થા; અંધેર કારભાર;
ગોચ્ય વહીવટ નહિ એવું જે તે; રીતથી
ઉલટું તે; અરાજકતા.

ગેરવાળખી, વિં વાળખી નહિ એવું;
અયોગ્ય; અપરિત; અણધટું.

ગેરસમજીત, સ્ત્રીં ભૂલ; લમ; સમજદેર.

ગેરસાવધ, વિં ગદેલ; અસાવધ; અસાવધાન.

ગેરવાટે, અં ખોટો રસ્તો; અનીતિને માર્ગ.

ગેરસોઈ, સ્ત્રીં અસમવડ; સોઈ નહિ તે.

ગેરવો, પું છોડ-કરણ્ય ઉપર ગેર છાંટ્યો
હોય એવો જે વનસ્પતિ રોગ થાય છે તે; ધડ,
આદિ સિયાણુ કરસણને થતો એક રોગ.

ગેરશિરસ્તો, પું ધારાસર નહિ તે; યોગ્ય
માર્ગ-રૂઢિ નહિ તે; ખોટી રીત. (૨) અં
શિરસ્તાસર નહિ તેમ; ખેકાયદે; શિરસ્તાસર
• નહિ એવી રીતે.

ગેરહાજર, વિં હાજર નહિ તે; નહિ હાજર-
રીમાં આવેલું; અપ્રત્યક્ષ. (૨) અસાવધ;
ગેદેલ.

ગેરહાજરી, સ્ત્રીં હાજર ન હોવું તે; નહિ
હાજરી તે; અપ્રત્યક્ષતા.

ગેંગડું, બું ગાંગડું.

ગેંધડે, વિં ચક્રચુર; તક્ષીન; મસ્ત.

ગેંડી, સ્ત્રીં ગેંડાની માદા; ૩૦ પ્રં ગેંડી
જેવું=ધરીરે ઝાટપટ; જાડું; સ્ખૂલ.

ગેંડો, પું ખરીવાળું છતાં નહિ વાગોલનારું
જાડી ચામડીનું બેથ જેવું એક જંગલી
ચોપનું જતાવર; એના નાક ઉપર એક
ચિંગડું હોય છે. એના ચામડાની ઢાલો
ખને છે.

ગેંણું, બું ગેંણિયાં.

ગેંણિયાં, નં નાના ફિંગણા ખજાદ.

ગેંણું, નં નાનું ને ફિંગણું ખજાદિયું.

ગેંદ, સ્ત્રીં [પ્રાં ગેંદમ] ક્ષ અથવા
રેશમની દડી.

ગેર, જંગલમાં રહેનાર; પહાડી; ગીરનું.

ગેરિક, વિં ગેરનું; ગેરવાળું; ભગનું. (૨)
રાતી માટી; ગેરમટી. (૩) એક જાતની
રાતી ધાતુ.

ગો, સ્ત્રીં [સં.] ગો; ગાય. ચમ્પદની આગળ
લેણાય છે. :- ગોઠ, ગોડગ, ગોમુખ,
ગોપુન્ન. (૨) દરિય. ગોચર=દરિયાથી
જતાય એવું; અગોચર, ક્ષિપાદિ.

ગોકર્ણ, નં [સં.] એકતીર્થ; એક જાતનો મૃગ; ગાયના કાન જેવાં જે કાળાં અને ઘોળાં કૃષ્ણ થાય છે તે. (૨) ભાગવત માહાત્મ્યમાં ગોકર્ણ નામે આઠાણ પુત્રની કથા છે તે. (૩) સાગ.

ગોકર્ણી, સ્ત્રી એક જાતની વનસ્પતિ; દુર્વા. ગોકર્ણઆઠમ, સ્ત્રી આવાળું વર્દિ આઠમ; કૃષ્ણજન્મ-આઠમી.

ગોકર્ણગાય, સ્ત્રી [સં. દ્વિગોષ] ગોમાસામાં લીલા નાના પાસવાળા અને રેતાળ જન્મીનાં ભાગમાં ઝીણા ગોળ મખમલના કકડા જેવા જે છવ થાય છે તે. (૨) ગાયના જેવાં શિંગડાવાળા છવડો; પરમેશ્વરની ગાય.

ગોકર્ણિયુ, નં ગોકર્ણ.

ગોકર્ણિ, પું સોરખકાર; ઘોંઘાટ; હોકારો. ઉં ખોટાને ગોકર્ણો ભરતી સાંભળે; હારે તોયે શરવીરનાં ધીર જાય. ભોજોભક્ત.

ગોકર્ણ, નં [સં.] ગાયોનું ટોળું; ગૌસમૂહ. (૨) મથુરા પાસેના એક પ્રદેશનું નામ.

ગોકર્ણ, પું [સં.] ગોખર.

ગોખ, પું મકાનના આગલા ભાગની બહાર કોરવાળો જે રવેશ તે; છળું; ઝંખો. (૨) ગોખલો. ઉં ઉચી મેડી ને અજળ ઝંખાં; ગોખતલો નહિ પાર ભોજોભક્ત.

ગોખપટ્ટી, સ્ત્રી ગોખી ગોખીને મોટે કરવું તે; ગોખ ગોખ કરવું તે.

ગોખણિયુ, વિં ગોખનારું.

ગોખર, પું ગાયોમાં ઉછરેલો ગધેડો.

ગોખરુ, પું [સં.] ગાયની ખરી જેવો એક જાતનો કાંટાવાળો છાક; ત્રણ કાંટાવાળું એક વનસ્પતિનું પ્તી. (૨) એક તરેહની દ્રીત.

ગોખલી, સ્ત્રી નાનો ગોખલો.

ગોખલો, પું કોઈ ચીજ મૂકવાને, મેસવાને, અથવા દેવ વગેરેને મેસાડવાને ગિતમાં જે ચોલાણ રાખેલું હોય તે; ગારણ વગરનું નાનું તાકું.

ગોખણુ, કિં સં [સં. વૃષ.] સ્મરણ રહે એટલા માટે મોટેથી વારંવાર બોલ્યા કરવું; પાડે કરવું; એક દાખ દાખ કે પદને વારંવાર ચાદ કરવું; મોટે કરવું.

ગોખાવણુ, કિં ગ્રેં ગોખે એમ કરવું.

ગોખો, પું પક્ષીનું ઘર-માળો; ગોડો.

ગોખાસ, પું [સં.] ગાયને માટે કાટેલું રાંધેલું અન્ન તે.

ગોખર, પું મોટો ને વધરેલો બિલાડો. ગોખર જેવું=જમું; માટેલું. (ધોખર)

ગોચર, ૧૦ [સ.] ઇદ્રિયગમ્ય; ઇદ્રિયોથી જીજ્ઞાસ કે સમજાય એવું. (૨) ગાયો અથવા ઘેરને ચરવા માટે અલગ રાખેલો જે જમીનનો ભાગ તે; ગોચર.

ગોચરી, સ્ત્રી માધુરી; બિલા.

ગોચલું, નં ટોળું; ધંધોલિયું; વખળ. કિં પ્રં ગોચલા ગણવા=વામાટામા કરવા.

ગોચવું, કિં સં બેકવું; વિધવું.

ગોચું, વિં ચુંથાયેલું; ગંડું; ગોચું.

ગોચાર, સ્ત્રી ગોચારની બાજુની ગોચરી.

ગોચારું, વિં [સં. મોનહત્વા] ત્યાં હત્યા થયેલી હોય એવું; અપવિત્ર; અશુભ; અમંગળ; (જગા વગેરે. ગોચારો કહેવો) (૨) પાપી; (મનુષ્ય) કાતકી; ખુની.

ગોચારો, પું ગાયને હણનારો; હત્યારો. ઉં આ દેહ હવે હું પરકરું; ગોચારો છતી થું કરું.

ગોટ, પું એકી વખતે એકજગમે જેટલું મોટામાં માપ તેટલું તે; ઘુંટડો. (૨) ગોળાકાર જવો. (ધુમાડાનો)

ગોટપાટ, અં મોટે માથે ઓઢી ટુંટિયાં વાળાને સુતેલું હોય તેમ.

ગોટલી, સ્ત્રી કોઈપણ જાતની અંદરના પીનની મીજ; આંખાની ગોટલી.

ગોટલો, પું જાતની અંદરનું કોટલાવાળું પ્તી.-કરીનો ગોટલો. (૨) માંસના લોચામાંની રમી ગાંઠ; તેની ગદી પડતી તે. કિં પ્રં

ગોટલા ચડવા=પગની ફેંચમાંની રંગોનું
ચુંધાધને વળે ચઢવું.

ગોટાવું, કિં અં ચુંચાવું; ગોટા વળવા;
ધુણીના ગોટાનું આમતેમ જવાનો માર્ગ
નહિ મળવાથી ધુમાડું.

ગોટાળો, પું તળેઉપર, ઉધીચતી કે અસરલ
એવી જે હાલત તે; ગડગડ; ચુંચવણ;
શૂલ ભરેલી પણુ જાણી છુજને ન સમજાય
ન માલમ પડે તેમ ગોટાવેલી વસ્તુસ્થિતિ
તે; ઉચલપાથલ; સેળભેળ કરેલું હોય
એવું તે; અગડગડ. કિં પ્રં ગોટાળો
કરવો, વાળવો=ન સમજાય ન જડે તેમ
ઉલટસુલટ કરી નાંખવું.

ગોટી, સ્ત્રીં ગોટાળેવી કિનારી. (૨) કસળ ખાળ્યા
પછી રહેલી ધાતુ ગોળી; નાની સરખી ગાંઠ.

ગોટિયું, નં પાધડીની અંદર ધાલવાનો કઠડો;
ખોતાનું. (૨) જેમાંથી ધુમાડો નીકળતો
હોય એવું ઉમાડિયું; ખોરપું; જેમાંથી
ધુમાડી નીકળતી હોય એવું તે.

ગોટીલો, પું ૩ પિંજવાનું લાકડાનું જે છેડે
ગોળ મૂકવાનું ઓળર; તાંત ઉપર ઠોક-
વાની મોગરી. (૨) નક્કર ગોળો; દડો.
(૩) કપડાને આમળી તથા ચુંધીને ખના-
વેલો કુચડો; સાટકો; કપડાને એક છેડે
ગાંઠવાળાને ખનાવેલું ઝાપટું.

ગોટગોટ, અં ઉપરાઉપરી ધુમાડાના ગોટા થવા
નીકળવા તે, અથવા ગોટાવું હોય તેમ.

ગોટો, પું સળા સાથે ખાંધેલાં ફૂલનો ચુચ્છ;
કલગી; તોરો. (૨) ગલગોલો. (૩) ધુમા-
ડાનો ગોળ સમૂહ. (૪) નાળિયેરમાં સુકાધને
દડા જેવું ચઢાવેલું કોપરં. (૫) ઉધુંચવું
કરી નાંખવું તે.

ગોટાપોટો, પું ગોળાપિંડળો; લોચો; મોટે
માથે આઢીને બેસવું કે સવું તે.

ગોઠ, સ્ત્રીં [સં. મોઠ] છાનીવાત; ટાટ
મીઠી અંતરની વાતચીત. (૨) ઝાઝવ;

ખુશાલીમાં સાથે બેસી જમવું વાતચીત
કરવી વગેરે તે. (૩) બેઠ. (૪) ખાનગી-
મિત્રાચારી ભરી મુલાકાત.

ગોઠડી, સ્ત્રીં ટાટામીઠી અંતરની વાતો કરવી
તે; ગુજ; એકાંત વાતચીત; મસલત.

ગોઠણી, સ્ત્રીં હાંધાંની ઉતરડ ઉભી કરવાની
બેસણી; ઉઠણ; સુધિયું. (૨) ગોઠવણ;
ભાંગણડ.

ગોઠતું, વિં ગમતું; પમંદ પડતું. (૨) માફક-
અનુકૂલ આવતું.

ગોઠવણ, સ્ત્રીં ગોઠવવાની રીત તે; રચના;
વ્યવસ્થા. (૨) તળવીજ; જુગતિ; તાલમેલ;
મદોજસ્ત; સોધ; સમવડ.

ગોઠવણી, જુવં ગોઠવણ.

ગોઠવવું, કિં સં પડીજાય નહિ તેમ મૂકવું;
એક ઉપર એક અથવા જેમ ઠીક લાગે તેમ
વ્યવસ્થાપૂર્વક મૂકવું. કોષ વસ્તુને તે
બરાબર રહે તેમ મૂકવી. (૨) યુક્તિ યોધી
કઠવી; તળવીજ કરવી. (૩) બંધબેસતું
કરવું; ટાળો મળે તેમ કરી મેલવું. (૪)
કોષપણુ ખાખતની વ્યવસ્થા-રચના કરવી.

ગોઠવાવું, કિં અં બેસીજવું; ધુસીજવું.

ગોઠવું, કિં અં ગમવું; મનપસંદ પડવું;
માફક આવવું; અનુકૂળ પડવું; ચેન પડવું;
કરાર વળવો. (૨) પાલવવું; ઠીકપડવું.
બેસતું આવી રહેવું; ઠરપડવું.

ગોઠિયણ, સ્ત્રીં સૈયર; સાહેલી; સખી.

ગોઠિયો, પું જેની સાથે ગોઠતી હોય એવો
માણસ; દોસ્ત; સાથી; મિત્ર; સોખતી.
(ગોઠ=અંતરની છાની વાતચીત. તે કહેનાર
સાંભળનાર)

ગોઠી, પું જેનના દહેસસરનો પૂજારી; નોકર.

ગોઠીમઠી, સ્ત્રીં એક જાતની વેલી; જેને
ગોઠીમઠાં ધાય છે તે.

ગોઠીમહું, નં માયું નીચું રાખી પગ ઉચ્ચ
કરી ફરી જવું તે; ચુલાંટ; માયું જમીનપર

ટેકની પગ ઉઘા કરી ઉઘલાઈ જવું તે.
 (૨) એક વાતનું નાના સિંચુ જેવું ફળ; ગોલીમડીનું ફળ.
 ગોઠો, પું [સ. ગોઠ] ગાય દોર વગેરે બાંધવાનું સ્થાન; જગો; વાઠો. (૨) જળ નિરાંત.
 (૩) પક્ષીનો માથો. — સુગરીનો ગોઠો.
 ગોઠ, નં શરીર ઉપર આગડીમાં રસવિકારથી થતી ગાંઠ; સોળે. કઠણ હોય ત્યાં મુઠી ગોઠ-ગઠ અને પાકવા માંડે ત્યારે ગુમડું.
 ગોઠશુભડ, જુ. ગડશુભડ.
 ગોઠવું, કિં સં જોદવું; ખણવું. તમાકુ ને વેગણ વગેરેના ક્યારાની જમીન જોદીને ચોટી કરવી.
 ગોઠસારંગ, પું સારંગ રાગનો એક બેદ.
 ગોઠાઉન, નં [અ. Godown] માલ ભરી રાખવાની જગા; વખાર.
 ગોઠાવું, કિં અં જોદાવું.
 ગોઠિયો, પું જડુગર; મધરી. ઉં ગોઠિયો કરે માંકડો, રામાથી રાજવી રાંકડો. સામળ.
 ગોઠી, સ્ત્રીં પાછલે પહેરે સાઠાચાર પાંચને અમલે ગાવાનો રાગ. (૨) મિઠાશ; મધુસ્તા.
 ગોઠીપડવો, પું [મ.] ચૈત્ર માસનો પહેલો દિવસ; શુક્રીપડવો. (૨) તે દિવસનો તહેવાર.
 ગોડે, અં પેડે; માદક; તેમ; મિસાલે.
 ગોત, સ્ત્રીં શોધ; જોળ; તપાસ. (૨) ગોત્ર; કુળ.
 ગોતડી, સ્ત્રીં ઠંઠ; ધાંટી; મળું.
 ગોતર, નં [સ. ગોત્ર] ગોત્ર. (૨) કડોળની સિંગા અને પાન વગેરેનો છુકો.
 ગોતરજ, સ્ત્રીં [સં. ગોત્રદેવતા] કુળમાં-ગોત્રમાં જન્મેલું તે (૨) કુળદેવી; રત્નાદેવ.
 ગોતરડું, નં ગોત્રજની પૂજા માટે બનાવવામાં આવતો માટીનો એક આકાર. (૨) ગોત્ર દેવતાનો પૂજા પ્રકાર.
 ગોતરી, વિં ગોત્રનું; ગોત્રી; કુટુંબી.

ગોતવણ, સ્ત્રીં શોધ; જોળ; તપાસ. (ગોતવું= શોધવું) ઉં કમાલ કુમરકેદહ સિદ્ધ-સાહ જે સિધ્ધ, ગોતવણ માનીતાની કરી, બણી લીધું બવિધ્ય. મુડું.
 ગોતવું, કિં નં શોધવું; જોળવું; દુડવું.
 ગોતીત, વિં સમજાવદાર; ગૂઢ ઉં મનવાણી ગોતીત અગોચર. ગિરધર.
 ગોતું, વિં યાદ; શીતળ. (૨) ગંદું; છોટું.
 (૩) સ્વાદરહિત; બેસ્વાદ.
 ગોતું, નં [સં. ગો અર્] (ગોતું) ગાય દોરને ખાવાનું તે; ખાણ. દોરને ખવડાવવા માટે અનાજ કપાસ શિંગ કે કમુસદાના છુકાને બારીને બનાવેલો ખોરાક.
 ગોત્ર, નં [સં.] કુટુંબ; વંશાનુવંશ; કુલ પરપસ; જોધવાડો. (૨) અમુક કુટુંબની જે જોળખ તે; કૌટુંબિક નામ.
 ગોત્રગમન, નં [સં.] એકજ ગોત્રનાં સ્ત્રી પુરુષનો અંબંધ થવો તે; પોતાના ગોત્રની સ્ત્રી-કન્યાનો સંગ કરવો તે.
 ગોત્રજ, પું [સં.] ગોત્રમાં જન્મેલું જે તે. (૨) ગોત્રદેવતા.
 ગોત્રખેલ, પું [સં.] એક ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો એકેક તે; પિતરાઈભાઈ.
 ગોત્રસ્ખલન, નં [સં.] જૂઠ્ઠાથી સ્ત્રીએ સ્વામીનું નામ બોલાઈ જવું તે.
 ગોત્રહા, પું [સં.] ઇન્દ્ર.
 ગોત્રી, વિં ગોત્રનું. (૨) ગોત્રજ.
 ગોથ, સ્ત્રીં [અ. ગોતા] કનકયાનું ઉધે માથે નીચા પડી જવું તે; ગુલાંટે; ફરી જવું તે. (૨) જૂલથાપ; ચૂક. કિં પ્રં ગોથ મારવી; પતંગને ગુલાંટ ખવડાવવી. ફરી જવું. (૩) ચારની સંજ.
 ગોથપડી, વિં જોદની સંખ્યાનો સંકેત. (વેપારીઓમાં)
 ગોથું, નં અથડાવું તે; ફાંધાં મારવાં તે. કિં પ્રં ગોથાં મારવાં-ખાવાં. (૨) છેતરાવું;

જૂલ કરવી તે. ગોધુખાવું. (૩) ઉધે માથે પડી રહેલું તે. (૪) દેર માથું મારે છે તે; દેર માથું નીચું કરીને જે ધડકા મારે છે તે.

ગોદ, સ્ત્રીં ખોળા; અંક. ઉં માલણ પ્રભુ રઘુનાથ ભરાણા, ટોચલાની ગોદેજ. કિં ૫૦ ગોદમાં લેવું=સંભાળમાં લેવું. ગોદમાં ધાલવું=સંભાળમાં લઇ ઉછેરવું; સરખુંઆપવું.

ગોદફ, વિં ગોદફિયું; ગોદફાળું; જેની પાસે કંથા હોય એવું.:- ગોદફનાથ.

ગોદફી, સ્ત્રીં નાતું અને પાતળું ર અથવા ચિંથરાં ભરીને ખનાવેલું ગોદફું.

ગોદફિયું, નં શીતળા જેવો એક રોગ. (૨) વિં ગોદફીવાળું.

ગોદફું, નં કપડાના ખોળિયામાં ર વગેરે ભરીને ખનાવેલું પાથરવા અને ગોદફાતું સાધન; પાથરણું.

ગોદાટવું, કિં સં વારવાર, ઉપરાઉપરી ગોદા મારવા; વારવાર કલા કરવું; ટોકવું. (નામધાતુ)

ગોદાન, નં [સં.] ગોદન. (૨) નિષ્પાપ થવાનો એક વિધિ.

ગોદાવરી, સ્ત્રીં [સં.] દક્ષિણ દેશની એક જાણીતી નદી; નાસિક અને પંચવટીમાં થકને વહેનારી એક નદી.

ગોદાવરું, કિં અં ગોદાવરું; ખણાવરું; ખાડો પડાવવો. (૨) પોયું થાય એમ કરાવવું. (૩) ભુંડું બોલાવવું; નાસ થાય એમ કરાવવું. (૪) સંગ કરાવવો.

ગોદાવું, કિં અં ગોદાવું; અદરે અંદર ઉંડું જવું; ગોદાઈ જવું. (૨) ગોદા વાગ્યા કરે ગોદાયા કરે એવી સ્થિતિમાં હોવું.

ગોદી, સ્ત્રીં કામ પડે ત્યારે ખાડીનું પાણી અંદર આવે જાય એવી ગોદવણવાળું વહણું ખાંધવાનું અને કામાં રાખવાનું અંદર.

ગોદીનાંખવું, કિં સં ગોદી નાંખવું. ગોદા, પું ઝુંડો ધડકો; અંચોડો; ડોખ; ઠાંસો.

(૩) ખોટ; ટોટો; હાનિ; નુકસાન. કિં ૫૦ ગોદો ધાલવો. ગોદો લાગવો. ગોદો મારવો. ગોદાટવું=ગ્રેસવું; ગોદા મારીમારીને ઉચકેરવું.

ગોદણ, જું ગોદન.

ગોદન, નં [સં.] ગાયો રૂપી જે ધન તે.

(૨) ગાયોનું ટાળું.

ગોદરિયું, વિં ગોદરા તરફનું. (લાકડું)

ગોદુલગન, નં ગાયો ચરીને ઘેર આવે તે વખતનું-સમીસાંજનું લગન તે.

ગોંધૂમ, પું [સં.] એક જાતનું અનાજ; ધડ. એ શિયાળામાં થાય છે.

ગોધૂળિયું, જું ગોરજલગન.

ગોધેઆવવું, કિં અં ગાયનું આધાને આવવું.

ગોધો, પું ગાયનો નર; આખલો; સાંઠ; નહિ ખાસી કરેલો બળદ.

ગોધ, પું [સં.] ગોવાળિયો; (૨) પુરુષના ગળાનું એક ધરેલું; દોરા.

ગોધકંચા, સ્ત્રીં [સં.] ગોવાળિયાની છોકરી; ગોપી; ગોપિકા; ગોપપુત્રી.

ગોપક, નં [સં.] ગાયનું પગલું; ગાયની ખરીથી પડેલો ખાડો.

ગોપન, નં [મં.] મંદશણ. (૨) ગુપ્ત રાખવું તે.

ગોપનીય, વિં [સં.] ગુપ્ત રાખવા જેવું; છુપાવવા જેવું. (૨) રક્ષણીય; નહિ જાહેર કરવા જેવું.

ગોપાવડું, કિં સં છુપાવડું.

ગોપાહાર, પું સ્ત્રીજાના ગળાનું એક ધરેલું.

ગોપાલિકા, સ્ત્રીં [મં.] ગોવાળણી; ગાયનું પાત્રન કરનારી સ્ત્રી.

ગોપાલમી, સ્ત્રીં [સં.] ગોકુળના ગોવાળિયાજાના હિસવની યાદગીરીની આદત.

ગોપાળ, પું ગાય દેર ચારનારો; ગોવાળિયો. (૨) શીટણ. (૩) રાગ. (ગો=પૃથ્વી+પાવ=પાળનાર.)

ગોપિકા, સ્ત્રીં [સં.] ગોપી; ગોવાળણી.

ગોપી, સ્ત્રી [સં.] ગોપસ્ત્રી; ગોવાળણી; ગોપિકા.

ગોપીચંદન, નાં [સં.] દ્વારકાની-ગોમતીની પિળાસ પડતી દીઠ કરવાની ઝુંખરી માટી. (૨) પૈસો-સત્ત; પિત્ત. (લાક્ષણિક) કહેઠાં ગાંઠનું ગોપીચંદન.

ગોપુચ્છ, નાં [સં.] ગાયનું પુંછડું.

ગોપુર, નાં [સં.] છત્તું; જાળિયું.

ગોપ્ય, વિં [સં.] શુભ રાખવા જ્ઞેય. (મંત્ર વિચાર, વગેરે)

ગોદ્રણ, સ્ત્રી માટીના સુકા ગોળા ફેંકવાની વચમાં ગોળા રહે એવી પહોળા આમડાની અથવા દોરીની સાટ. ૩૦ પ્રાં ગોદ્રણિયા લાડુ=નાના અને આછા, ધીના ગડબડી જાય એવા લાડુ તે.

ગોદ્રણી, સ્ત્રી સ્ત્રીઓને એબોડે-ચોટલે લટકતું રહે એવું ધુપરીઆવાળું ધરેણું; ગોદ્રણો.

ગોદ્રણિયું, વિં ગોદ્રણના કામનું; કાણુ ગોળા જેવું; સખત.

ગોદ્રણો, પું ચોટલાને છેડે ઝુંથવાનું એક ધુપરિયાળું ધરેણું.

ગોદ્રતેગો, પું [કા.] છુપી-ખાનગી વાત-ચીત; એકાંતની વાતચીત; મસલત.

ગોપ્પર, નાં [રે. ગોવરં ગોદૂર] ગાયનું છાણુ. ઉં ગોપ્પર કાઢે ગાયનું નાંખે ઉકરડા માંય. મુકુંદ. ગંદવાડ; કચરોપુંજો.

ગોપ્પરું, વિં ગંડું; અસ્વચ્છ. ગંડુંગોળરું એમ કહેવાય છે.

ગોપ્પાવું, કિં અં ધાતુના વાસણમાં ખાડો પડવો; સપાટી ઉપર ગોળા પડવા; ગોળો પડવો હોય એવું યહું; શીળાના ડાઘ પડવા.

ગોપો, પું સપાટીમાં ખાડો પડવો તે; સપાટી ઉપર ગોળો વાગવાથી થયેલું ચિહ્ન.

(૨) મણચિહ્ન.-અળિયાના ગોળા.

ગોમ, સ્ત્રી કપડો; ખોડ. (૨) આનાકાની.

ગોમદો, પું સાળના તારેતાર બુદ્ધ બુદ્ધ રહે તે માટે દોરાને ઝુંથીને બનાવેલી જાળી; દોરાની ઝુંથણી.

ગોમંડળ, નાં [સં.] પૃથ્વીચક્ર; આખી પૃથ્વીનો ગોળાકાર તે.

ગોમળ, નાં [સં.] છાણુ.

ગોમાણ, નાં [સં.] ડિયાળ.

ગોમાંસ, નાં [સં.] ગાયનું માંસ તે.

ગોમુખ, નાં [સં.] ગાયનું મોઢું; ગાયના મોઢા જેવો પથર આદિકનો જે આકાર તે. (૨) એક જાતનું નગારું. ઉં મુંદંગ ભેર દદમાં દમકે, ધમકે ગોમુખ ધોરણ. ગિરધર. એ જાતનું ટુંકવાધી વાગે એવું વાળું.

ગોમુખી, સ્ત્રી ગાયના મુખ જેવી કાટખુણ કાઠણી. એમાં માળા રાખીને જપ કરવામાં આવે છે.

ગોમૂન, નાં [સં.] ગાયનું મુતર.

ગોમૂનિકા, સ્ત્રી [સં.] ગાયના મુતરની ધાર માફક સાંકડી ને પહોળા લહેરિયા આકૃતિ. (૨) લહેરની પેઠે વંચાય એવી એક કાવ્યસ્થના.

ગોમદ, પું પીળા રંગનો હીરો; ચોખરાજ.

ગોમદ, પું [સં.] જેમાં ગાયનો ભોગ આવવામાં આવતો હોય એવો યજ્ઞ; યજ્ઞનો એક પ્રકાર.

ગોમણી, સ્ત્રી ગુરની સ્ત્રી; આલણી; જે સોવા-ચણુ સ્ત્રીને મુએલી સ્ત્રીને નામે જમવા તેડી હોય તે; પ્રત નિમિત્ત જમનારી દાઢ પણુ સોવાચણુ સ્ત્રી. નાતરાની નહિ પણ પરણેલી સૌભાગ્યવતી.

ગોર, પું [સં.] ગુરુ; પુરોહિત; આશ્વમેજીતર વર્ણને ક્રિયાકર્મ કરાવનારો કુળગોર. (૨) તીર્થસ્થાનનો આશ્વલુ; ગોરપડું કરનાર આશ્વલુ.

ગોર, સ્ત્રી [સં. ગોરી] ગોરી; પાર્વતી દેવીનું એક નામ. ગોરચ તે વસ કીધો રાધે દયાને પ્રણય, હું તવ જાણું તે તે કયા ગોર પૂછય.

ગોર, પુ. [પાન] મનન; વિચાર; મીમાંસા. (૨)
છાણાનો કે ખીજી કોઈ વસ્તુનો શુકો. ઉ.
મરું ગોર છાણાતણો, અગ્નિ આંચ દિન આઠ.
ચામળ. (૩) દોરોનો સમૂહ-ધોર.

ગોરક્ષક, ૧૦ [સં.] ગાયોનું રક્ષણ કરનાર.
(૨) પું. ગાયોનું રક્ષણ કરનાર.

ગોરક્ષ, વિ. ગાયોથી રક્ષાયેલું. (૨) ગાયનું
રખવાળું. (૩) ઇદ્રિયોને કબજે રાખવી તે.
ઉ. ગોરક્ષ સાધુ ને થયા, ગોરક્ષ પરિયું
નામ; તેહતણું ચરિત્ર ગાવા, મનમાં થઇ
છે હામ. મુકુંદ.

ગોરક્ષણ, ન. [સં.] ગાયોનું રક્ષણ કરવું તે;
ગોરક્ષા.

ગોરક્ષા, સ્ત્રી. [સં.] ગોરક્ષણ; ગાયનું રખ-
વાળું કરવું તે; ગાયોનું પાલનપોષણ કરવું તે.

ગોરખ, વિ. ઇદ્રિયોને સ્વાધીન રાખનાર; સંયમી.
(૨) શિવભાગી સાધુઓની એક જાત.

ગોરખઆમલી, સ્ત્રી. એક જાતનું ઝાડ.

ગોરખપંથ, પું. [સં.] શિવભાગી બાવાઓનો
એક સંપ્રદાય.

ગોરજ, વિ. [સં.] સમીસાંજના મુહૂર્તનું;
ચરીને પાછા આવતા ગોધનને લીધે ઉડેલી
ધૂળથી ધુમર; ગાયોને પગે ઉડેલી રજઝુકા.
(૨) સ્ત્રી. ગાયોના ચાલવાથી ઉડેલી રજ.
ગોર જઇકું વદન વહાલમનું આવે ગાયો
ચારીજ.

ગોરજી, પું. [સં.] જૈનસાધુ; ગુરુ; ધર્મો-
પદેશક.

ગોરટ, વિ. ગોરી અને રેતાળ; (ગોરાટ
જમીન) ઝુંખરી; ક્ષિતિય ગોરું.

ગોરટિયું, વિ. ગોરું.

ગોરટી, વિ. ગોરી; ધઉવરણી. ગોરટી=ગોરી.
ઉ. અમો ગોરટીરે ગુણી વણુજરી; તમે
કાળાકબ્રા ને ગોચારી.

ગોરટું, વિ. ગોરું.

ગોરડી, વિ. ગોરી; ગોરવર્ણની. ઉ. ફટફટરે
ચેલી ગોરડી, વિપ્ર ગરીબને કેમ વરે.
ચામળમટ.

ગોરણી, સ્ત્રી. ગોરાણી; ગોવણી; ગુરુની સ્ત્રી તે.
ગોરતો, પું. જોમાં સોભાગ્યવતી સ્ત્રીઓને
જમાડવામાં આવે છે એવું એક વ્રત.

ગોરપટું, ન. [સં. ગુરુપદ] યજ્ઞમાનને ક્રિયા
કર્મ કરાવવાનો ધંધો તે; પુરોહિતપણું.

ગોરમટી, સ્ત્રી. [સં. ગૌરમ-ગિરિમટી] લાલ
-પીળા માટી; મટોડી.

ગોરમા, સ્ત્રી. છોકરીઓ જવારા વાવી તેમાં
ને ગોરીપૂજન કરે છે તે; તેનું એક વ્રત.

ગોરવ, પું. વરવાળા કન્યાવાળાઓને અને
કન્યાવાળા વરવાળાઓને ને જમણુ આપે
છે તે. વર તરફનું ખાસ જમણુ તે.

ગોરસ, ન. [સં.] દૂધ દહિં છાશ અને
માંખણુ વગેરે તે. (૨) દહિં દૂધ રાખવાનું
પાત્ર તે.

ગોરસિયું, વિ. ગોરસવાળું; દહિં દૂધનું સવાદિયું.
(૨) ન. ગોરસું.

ગોરસી, સ્ત્રી. દૂધ દહિં રાખવાની માટલી;
દહોણી.

ગોરસું, ન. દૂધ દહિં રાખવાનું મટોડીનું પાત્ર;
દહોણી.

ગોરસુંડ, વિ. પોચી રેતાળ અને સહેજ લાલ્લાશ
યુક્ત; (જમીન.) ગોરી હોય એરી.

ગોરાણી, સ્ત્રી. [સં. ગુરુપત્ની] ગોરની સ્ત્રી;
પુરોહિત પત્ની; ગોરણી.

ગોરાદે, સ્ત્રી. [સં. ગૌરદેહા] ગોર દેહવાળી
સ્ત્રી; ગોરી. ઉ. ગોરદે તારા ગુણુ કેમ વિસરે.

ગોરાશ, સ્ત્રી. ગોરાપણું; ગોરાતા.

ગોરી, વિ. ગોરવર્ણવાળી. (૨) ગોરવર્ણવાળી
સ્ત્રી; સુંદર રૂપાળી સ્ત્રી. ઉ. ગોરી ગુલામી
હું હરિ, ખટરસ રણુ કુલ બાણ, વચપક
નેઈ વચ્યા પરિમળ અહી ન જમણુ. હારકો.

ગોરીસો, પું એક જાતનો વાંદરા; વાંદરાની એક જાત.

ગોરું, વિં [સં. ગૌર] ગુલાબી સ્વેત; ઘઉંવર્ણનું. ગોરું ગદ્ય=અદ્ભુત ગૌર.

ગોરુંચંદન, નં [સં. ગો-રોચના] ગાયના પેટમાંથી મળ્યા આવતો પિળાસ પડતો એક પદાર્થ; એક જાતનું ઔષધ.

ગોરોચન, નં ગોરોચના.

ગોલ, પું [સં.] ગોળ:-જૂગોલ; ખગોલ.

(૨) વિં વર્તુલ જેવા આકારનું; વર્તુલાકારનું; દડા જેવું; અધી આળુએથી સરખું.

ગોલક, પું [સં.] લોહા-લાકડાનો જે ગોળો તે. (૨) કન્યા કે વિધવાને જરૂરથી ઉત્પન્ન થયેલો છોકરો; તેમજ તેની જાત; ગોલા.

(૩) ગલ્લો.

ગોલણ, સ્ત્રીં ગોલાની સ્ત્રી; ગોલી.

ગોલવાડ, સ્ત્રીં ગોલાઓનો મહોલ્લો; જ્યાં ગોલાઓ રહેતા હોય તે ક્ષેત્ર; ગોળ-પાડો.

ગોલવું, જું ગોળવું.

ગોલંદાજ, વિં [કા.] તોપ ભરીને ફાડનાર; તોપચી.

ગોલાદ્ર, પું [સં.] ગોળનો જે અર્ધ ભાગ તે; અડધો ગોળ.

ગોલાધ્યાય, પું [સં. ગોલ+અધ્યાય] ખગોળ ક્ષેત્રથી એક પ્રાચીન મંસ્કૃત પુસ્તક.

ગોલાં, નં જનતાનખાનામાં નોકરી કરનારાં માણસ. (૨) ઘોલાં; ઘિસોડાં.

ગોલી, સ્ત્રીં ગોલાની જાતની સ્ત્રી. (૨) જનતાનખાનાની ઘરસી; આકરસી.

ગોલેયો, પું વગર નોતરે જમતો ફરતો હોય તે. ગોલેયું=હસાયું; પડતું ચક્રને ખાનાર.

ગોલો, પું જનતાનો નોકર; કંચુકી. (૨) ડાંગરને ખાંડી ચોખા કરવાનો અને અનાજ સમારવાનો ધંધો કરનારી એક જાત. કહેવું

ગોલો ગોલી લડે ને મણિદાના કાન ચિખોળે.

ગોલોક, પું [સં.] જ્યાં ગાયોનું પાવનપોષણ

થાય છે એવો સ્વર્ગનો એક વિભાગ; ગાયોના વાસથી પવિત્ર વિષ્ણુસ્થાન.

ગોલ્લો, પું ગાયનો લાડકો; વાહડો; રેંલ્લો; ખાળસાંઢ.

ગોવધ, પું [સં.] ગાયને (બલિ માટે) મારવી તે; ગાયનો ધાત કરવો તે.

ગોવરું, નં સીતળાની જાતનો એક રોગ. (૨) વિં ગોવરું.

ગોવર્જન, નં [સં.] મથુરાં પાસેનો એક કુંગર. ગોવાગણ, સ્ત્રીં ગોવા તરફની સ્ત્રી; આપા

તરીકે રહેનારી ગોવા તરફની સ્ત્રી. (૨) ગોવા તરફની નાયકણ. વિં ગોવાગરી=ગોવા તરફની; ગોવાની.

ગોવારું, નં દોરતું ટોળું; દાઢ.

ગોવાવું, કિં અં નિદાવું; જ્યાં ને ત્યાં વાત થતી; વગોવાવું. (૨) સોંધું ને સફેદ વેચાવું.

કેરીઓ મધેડે ગોવાય છે=કેરીઓ જોઈએ તેથી વધારે મળે છે.

ગોવાળ, પું [સં. ગોપાલ] દોર ચરાવનારો; માથ ચરાવનારો.

ગોવાળણ, સ્ત્રીં ગોવાળણી.

ગોવાળણી, સ્ત્રીં ગોવાળની સ્ત્રી; દોર ચરાવનારી સ્ત્રી; ગોપાલન-રૂઢ વેચનારી ભરવાડણ; રખારણ.

ગોવાળખકરી, સ્ત્રીં નાનાં છોકરાંની એક રમત; ખકરાંની ઝાંઝર નામની રમત.

ગોવાળિયો, પું ગોવાળ; માથ દોર વગેરે ચરાવનારો. (૨) મૂર્ખ-અભણ માણસ.

ગોવાળુ, નં ગાયોનું ટોળું; ગોવારું.

ગોવાંકરું, નં [સં. ગો+કર] ગોંદરું; પાદર; ભાગોળ.

ગોવિંદ, પું [સં.] વિષ્ણુનું એક નામ; શ્રીકૃષ્ણ; પરમેશ્વરનું નામ.

ગોવુંદ, નં [સં.] ગાયોનું ટોળું; ગોવારું.

ગોષ્ઠ, પું [સં.] ગાયોનો વાડો; વન; ગૌશાળા; ગાયોને રહેવા ભેસવા અને ચરવાની જગ્યા. (૨) વાત; મસલત; ધુખી વાતચીત.

ગાથી, સ્ત્રીં [સં.] બે જણ વચ્ચેની જે ખાનગી છાનીછપની વાતચીત તે; છાની ખાનગી વાત તે. (૨) મસલતે; નાટકનો એક પ્રકાર. (૩) મૈત્રી; દોસ્તદારી.

ગાખાદ, નં [સં.] ગાયનું પગલું; ગાયના પગલાથી પડેલો ખાડો.

ગાસ, વિં જમણી બાજુનું. (વહાણચડીઓ જે તારાની જમણી બાજુઉપર લક્ષ રાખી વહાણ ચલાવે છે તે) (૨) નં માંસ.

ગાસાંઈ, પું [સં.] જેણે ઇદ્રિયોને વશ કરેલી હોય એવા સાધુઓની જાત; વેરાગી; બાવા; ત્યાગી.

ગાસ્વામી, પું [સં.] વૈષ્ણવોના જે આચાર્ય તે; શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના મંપ્રદાયના આચાર્યોની ઓળખ; અટક.

ગાહ. પું [સં. ગુહા] ખાડો; ગર્ત; બજોલ; ગુફા.

ગાહત્યા, સ્ત્રીં [સં.] ગાય મારવી તે; ગાયનો વધ કરવો તે. ધર્મશાસ્ત્રોમાં જણાવેલાં પાંચ મહાપાપોમાંનું એક મહાપાપ.

ગાહત્યારું વિં [સં.] જેને ગાહત્યા લાગેલી હોય એવું; ગાહત્યા કરનાર. પું ગાહત્યારો. સ્ત્રીં ગાહત્યારી.

ગાહાણું, કિં અં ગુંચાણું; અધારે અથડાણું; ખાડામાં પડતું.

ગાહોર, પું [અ. ગેર] ગોર; નીલા પહેંચાડવી તે; વિચાર કરવો તે; મનન; મીમાંસા.

ગાળ, પું [સ. ગુહ] શેઠડીના રસને ઉકાળીને બનાવેલો કઠણ કે લોચા જેવો ગળ્યો પદાર્થ; કાચીખાંડ. (ગાળ)

ગાળ, વિં વર્તુલાકારનું; ફરતા ચક્કર જેવું; જેની દરેક બાજુ સરખી હોય એવું.

ગાળકેરી, સ્ત્રીં ગળકેરી; કેરીનો ગાળમાં કરેલો મુરખો.

ગાળગાળ, વિં નરમ; પોચું; ઢીલું. (૨) અતુલ; સારાં ખાનમાં હિતરે એવાં વચનથી પોતાને અતુલ કરી નાંખતું તે.

ગાળચું, નં ગોળના અધિકાંશવાળા અથાણામાંનું અક્કે; આ શબ્દ બહુવચને વપરાય છે.:-ગોળમાં; ગોળ નાંખેલું અથાણું.

ગાળધાણા, પું બેમાં કરેલાં ગોળ અને ધાણા જેડતે. આનંદ અવસરે ખાસ પુત્રવિવાદના આનંદમાં ગોળધાણા વહેંચવાનો રિવાજ છે.

ગાળપાપડી, સ્ત્રીં ગોળ, ધી અને શોટને સાથે શેડીને બનાવેલો ખાવાનો એક પદાર્થ.

ગાળભમરો, પું મૂર્ખ; અણસમજી; જેમ ફેરવીએ તેમ ફેરવાય એવો માણસ.

ગાળમટાળ, વિં સંપૂર્ણ ગોળ; બરોબર ગોળ હોય એવું. (૨) ભરેલું; પુષ્ટ; ભરૂં. જેના ગોળપણમાં કંઈપણ ખામી ન હોય એવું.

ગાળવો, પું ગોળો; માટી અને લાકડા વગેરેની ગોળાકૃતિ; માટીના ગોળવા. (૨) લાકડાં માંખણ વગેરેના ગોળ આકૃતિનો લોહો.

(૩) ગોળ મોબિયાનો ટુકડા કકડો; પીટ-પીટોને કેપણે ગોળવા નાંખવા એ સારું છે.

ગોળાઈ, સ્ત્રીં ગોળપણું.

ગોળાકાર, પું [સં.] વર્તુલના જેવી આકૃતિ તે; ગોળ આકાર તે. વિં ગોળ; વર્તુલના જેવું; જેનો આકાર ગોળ હોય એવું.

ગોળી, સ્ત્રીં [સ. ગુલિશ્ચ. રે. ગુલિઓ.] નાનો ગોળો; ગુલિશ્ચ; ગરગોલી; નાની ગોળાકાર વસ્તુ; દડી. (૨) પાણી ભરવાનું નાનું માટી કે ધાતુનું ગોળ પાત્ર. દઈ વશેવચનું ગોચ મોદાનું ગોળ વાસણ:-ગોળી નંદારો મારાં મદિકાં ટોળાયો. (૩) જણ. (૪) નાનો લાડુ; લાડુડી. :- પંડયા પાંચ ગોળી ખાય ત્યાં સુધી કંઈ જમ્યા છે એમ જણવું નહિ. કિં પ્રં ગોળી મારરી=મંડુકથી સીસાની ગરગોલી છેડતી. ગોળી વાગરી=ગોળોનો ધા થવો. (૨) ખૂજ જમવાથી જડ થઈ જતું. ગોળીનું પામી સૂકાણું=કુટુંબનું સાધનો ઓછાં થઈ જતાં.

ગોળો, પું [સ. ગોળ] બધી બાજુએથી ગોળ હોય એવી ચીજ; લાકડા જેવી ગોળ આકૃતિ

તે. પાણી ભરવાનું અથવા અનાજ ભરવાનું કે દહિં વસોવવાનું મોટું અને ગોળ પાત્ર; મોટી ગોળી. તોપમાં મૂકી મડખીને ઉડાવનારી સીસા-ધાતુનો જે ગોળામર (લંબગોળ હોય છે) તે. (૩) પેટના વાયુનો એક રોગ.

ગોળો(પિંડાજો, પું. ઉધુંચતું કરી નાંખવું તે; સેળસેળ કરી નાંખવું તે; સથરવથર. ગોંધવું, કિં. સં. રોકવું; ખાળવું; કંદ કરવું; બંધિયાર જગામાં રોકી રાખવું.

ગો, સ્ત્રીં [સં.] ગાય. (૨) વિં. ગાય જેવું; ગરીબ; દીન; રક્ષણીય; રક્ષણ કરવા યોગ્ય. ગોગોટો, પું. ગાયના મોઢામાંથી નીકળતો એક પદાર્થ; ગોરોચના.

ગોચર, નં. [સં.] ગામને સીમાડે ગાયો અને દોરને ચરવા માટે અલગ રાખેલી જે જમીન તે; દોરોને ચરવા માટે રાખેલી જમીન.

ગોડ, પું. બંગાળનો એક પ્રાંત. (૨) વિં. ગોડ બંગાળને લગતું; ગોડનું; ગોડપ્રાદ્ય-સારસ્વત, દાન્યકુખ; ગોડ, ઉત્કલ અને ત્રેધિલ-એમ પાંચ જાતના છે.

ગોડસારંગ, પું. [સં.] સારંગ રાગનો એક પ્રકાર. ગોડી, સ્ત્રીં. ગોડ દેવની સ્ત્રી. (૨) વાણીનો એક પ્રકાર.

ગોણ, વિં. [સં.] સુખ નહિ એવું; પ્રધાનથી ઉલટું; ખીન નંખરતું; ઉતરતું.

ગોનમ, પું. [સં.] એક મોટા ત્રાપિ.

ગોનમી, સ્ત્રીં. [સં.] એક પવિત્ર પરમાર્થી સ્ત્રી.

ગોતરાટ, પું. [સં. ગોત્રિ+રાટ] ત્રણ રાત પાળવાનું ગાયનું એક મત. આ મત બ્રાહ્મણ સુકલ પક્ષમાં સ્ત્રીઓ કરે છે.

ગોત્રાટ, જુ. ગોતરાટ.

ગોદાન, નં. [સં. દા+આપવું] ગાયનું દાન.

ગોધન, નં. [સં.] ગાયોરૂપી જે મીઠકત તે.

(૨) વિં. ઇંદ્રિયોથી સુખી હોય એવું.

ગોપ્રાદ્યપ્રતિપાળ, [સં.] વિં. રાજ

હાકેમનો આગળના વખતનો એક ઇલકામ-ગાય અને આદ્યજનું રક્ષણ કરનાર.

ગોમુખ, નં. [સં.] ગાયનું મોઢું.

ગોમુખિયું, વિં. ગાયના જેવા મોઢાવાળું; શરમાળ. ૩૦ પ્રં. ગોમુખોવાદ=કેવરથી ગરીબ દેખાતું પણ અંદરથી વાધ જેવું દૂર હોય એવું જે તે.

ગોમુખી, સ્ત્રીં. [સં.] ગાયના મોઢાના આકારની માળા ફેરવવાની કાથળી.

ગોમૂત, નં. [સં.] ગાયનું મુતર તે.

ગોર, વિં. [સં.] ગોરું.

ગોરવ, નં. [સં.] ભારપોજ; મોટામ; મહત્તા; પ્રતિષ્ઠા. (૨) વળન; ભાર. (૩) શોભા; આભર; માન.

ગોરવર્ણ, પું. [સં.] સફેદવર્ણ; ઉજળો રંગ તે.

ગોરાંગ, પું. બંગાળમાં થત્ર ગયેલા એક મોટા ધર્માચાર્ય. (૨) વિં. યુરોપિયનોને લગાડવામાં આવતું એક વિશેષણ; ગોરાં.

ગોરી, સ્ત્રીં. [સં.] દેવી પાર્વતીનું નામ. (૨) આક વર્ણની ખાળા. (૩) માનાર્થ સ્ત્રીઓના નામની આગળ લગાડાતો શબ્દ. -મોતીગોરી.

ગોરીજ, વિં. [સં.] ગોરીથી જન્મેલું; ગણપતિ.

ગોરીપુત્ર, પું. [સં.] ગણપતિ; ગણેશ; વિનાયક.

ગોરીશિખર, નં. [સં.] હિમાલયનું એક ઉચ્ચામાં ઉચ્ચું શિખર.

ગોવિલાપ, પું. [સં.] ગાયોનું કકલાણ.

ગોરાળા, સ્ત્રીં. [સં.] ગાયો રાખવાનું મકાન અથવા વાડો તે.

ગોશીતળા, પું. સેયક; બળિયાકાકા.

ગોહૃત્યા, સ્ત્રીં. [સં.] ગાયની હત્યા કરવી તે.

ગ્યાલન, નં. પ્રવાહી માપવાનું એક માપ.

ગ્યાલરી, સ્ત્રીં. [અં.] રાવડી; છત્તું; રવેશ.

ગ્યાસ, પું. [અં.] સ્થિતિસ્થાપક ગુણનો એક વાયુ રૂપી પદાર્થ.

અથલ, વિં. દિશ્મદ ઉં. ચતુર પુરૂષ જેમ અથલન થાય, સ્વ સ્વરૂપ તેને વિસરાઈ જાય. અખો.

અધિત, વિં [સ.] ગુંથેલું; બનાવેલું; રચેલું; પ્રણીત.

અંથ, પું. [સં. પ્રત્] એક બીજાની સાથે મંબંધવાળા વાસ્તોનો સમૂહ તે; વિચારોની એક બીજા સાથે કરેલી ગુંથણીથી બનેલો મોટો સમુદાય તે; પુસ્તક. (૨) પ્રકરણ; ખંડ; પુસ્તકનો એક ભાગ. (૩) હંદ; શ્લોક.

અંથકર્તા, પું. [સં. પ્રત્ + કૃ] પુસ્તક બનાવનારો.

અંથકાર, પું. [સ.] અંથ કરનાર; પુસ્તક બનાવનાર.

અંથાંતર, નં. [સં. પ્રત્ + અન્તર] એક પુસ્તકને બીજા ભાષામાં ઉતારવું તે; અંથની ફેરફારી કરવી તે; એક સિવાય બીજો અંથ.

અંથાવલી, સ્ત્રી. [સ. પ્રત્ + અવલી] પુસ્તકોની ઢારમાળા; પુસ્તકપરંપરા તે.

અંધી, સ્ત્રી. [સં. પ્રત્] ઝાંઝ; સાધો.

અસલું, કિં. અં. [સં. પ્રત્ + અળવું] ગળવું; મોંમાં લેવું. (૨) પકડવું; કબજે લેવું. (૩) ઢાંકવું; આવરવું.

અસ્ત, વિં. [મં.] ગમેલું; પકડેલું; સપડાયેલું; વ્યાધિઅસ્ત.

અસ્તાસ્ત, પું. પ્રત્ = અસ્ત] અઢાયેલા (સર્વઅંદ્ર) નો જે એમને એમ અસ્ત થવો તે; અહંબુવાળા અહનો વગર મુક્ત થવો એમને એમ અસ્ત થઈ જવો તે.

અસ્તોદય, પું. [સં. પ્રત્ + અસ્ત] અઢાયેલા સર્વઅંદ્રનો જે ઉદય થવો તે. ઉદય પહેલાં જન્મને અહલુ લાગી ગયું હોય એવા સર્વઅંદ્રનું ઉગવું તે.

અહ, પું. [સ.] આકાશમાં ફરતા દેખાતા તેજસ્વી ગોળાઓમાંનો અકેક તારો તે. સૂર્ય મંડળમાંનો ગોળો; ખગોળનો ગોળો; તારક; રવિ, મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર, શનિ, રાહુ અને કેતુ, જે મુખ્ય અહો છે. અહોની પાછળ ફરનારા જે ગોળાઓ છે તે ઉપઅહ

કહેવાય છે, જેમકે ચંદ્ર. (ચંદ્ર પૃથ્વીની આસપાસ ફરે છે.) જ્યોતિષ પ્રમાણે નવ અહ છે અને તે મનુષ્યની ઉપર વહેતા જતા કાળની સાથે સારી ખોટી અસર કરતા મનાય છે. જન્મ વખતની અહ સ્થિતિ ઉપરથી જન્મનારના જીવનમાં અહોની જે ફેરફારી અને ગતિ રહેવાની તેની ગણતરી થાય છે અને તે અહો જેવા તેની જન્મફળીમાં હોય તેવી અસરો ઉપજવતા ચાલ્યા જાય છે. અમલુ શોકો ' ગરે, ગ્રે ' એમ બોલે છે અને કહે છે કે ' એના ગ્રે-ગરે ઘેર નથી ? ગરે ઘેર હોવા=સુખાગ્ય હોવું; અહોની અનુકૂલતા હોવી. અવળા ગ્રે (અહ)=અહોની પ્રતિકૂલતા હોવી; દુર્ભાગ્યની દશા હોવી.

અહણુ, નં. [સં.] લેવું તે; રીકાર; અંગીકાર. (૨) પકડવું-ધરવું તે. :-પાણિઅહણુ=લગ્ન. પકડાવું છાયા પડેલી હોય એવા યજ્ઞ તે. સૂર્યચંદ્રનું. (૩) સમજાવું તે, ધરી લેવું તે. કહેવું અહલુ વેળાએ સાપ દાડવો=જે વખતે જે કામ થઈ શકે નહિ તે વખતે તે કામને ઉભું કરવું તે.

અહણી, સ્ત્રી. [સ.] ગ્રાહનો રોગ; અતિસાર; ખરડો; આમ. સંઅહણી=ગ્રાહનો રોગ; અધામણ.

અહફશા, સ્ત્રી. [સ.] અહની અસરથી જે સ્થિતિ થવી તે. અહની અસરથી થતી હાલત.

અહદાન, નં. [મ.] અહની નકારી અસર મૂકાકા માટે બાહ્યશક્તિને જે કંઈ આપવામાં આવે છે તે; અહની નાકી અસર ન થવાને અર્થે જે કંઈ પુરુષ કરવું તે.

અહનિરીક્ષણશાળા, સ્ત્રી. [મં. પ્રત્ + નિરીક્ષણ] વેધશાળા; અહમંડળ નેવાને માટે ખાસ ગેડવજ્જનું જે મકાન કે મિનારા વગેરે હોય તે.

અહનિરીક્ષા, સ્ત્રીં [સં.] અહની ખારીક તપાસ કરવી તે; અહાવલોકન.

અહપીડા, સ્ત્રીં [સં.] અહની અસરથી ચતુ દુઃખ તે; જેમાં સ્વરૂપની અસર ન હોય એવું જે દુઃખ તે. ઉં અહપીડા કે દયા પતોતી, જે ના લખએ દાન.

અહપૂજન, સ્ત્રીં [સં.] અહોની શાંતિને અર્થે તેમતું પૂજન કરવું તે.

અહખળ, નં [સં.] અહની પ્રખળ અસર થવી તે; અહતું જોર.

અહભાવ, પું [સં.] પ્રહ+મુ=થવું ઉં માવ] અહથી થતી અસર; અહતું ક્ષણ.

અહમખ, પું [સં.] અહની શાંતિને અર્થે કરવાનો જે યત્ન તે. (મલ્લ=યત્ન.)

અહમંડળ, નં [સં.] અહનો જે સમુદાય તે; અહમાળા.

અહરાજ, પું [સં.] અહોનો રાજ તે; સર્વ. અહતું, કિં અં [સં.] લેવું; પકડવું; ધરવું; ઝાલવું.

અહશાંતિ, સ્ત્રીં [સં.] અહોની અસરના પ્રશમન અર્થે જે કંઈ ક્રિયા કરવી-દાન આપવું વગેરે તે. કોઈ પશુ મંગળ કાર્ય કરતા પહેલાં અહોની શાંતિને અર્થે હોમ દાન વગેરે કરવાનો રિવાજ છે તે.

અહસંયમ, પું [સં.] અહોનું નિયમન તે.

અહેશ, પું [સં.] પ્રહ+ઈશ] અહોનો દુશ્મિ તે; રવિ; સર્વ. ઉં અહેશ ને ચર્વરીપતિ તે ગોપ્ત ઉભા ફરે. નળાખ્યાન.

આનિટ, પું [અં.] એક જાતનો કાળો કાણુ અને જરડ પત્થર.

આમ, નં [સં.] ગામ; ગામડું. (૨) સ્વર તાલુવાનું એક માપ; સમ સ્વરમાં જે ત્રણ મુખ્ય અવધિ હોય છે તેમાંનો અધિક. (૩) મંદહ; સમુદાય. :-ગુણ્યામ; ઇદ્રિયઆમ.

આમકંટક, પું [સં.] આખા ગામને દુઃખ કરનાર માણસ; ગામનું પાપ; ગામનો ઉતાર.

આમણી, વિં [સં.] ગામનું; ગામનું ગોરપડું કરનાર; ગામોટ.

આમદેવતા, સ્ત્રીં [સં.] ગામની અધિદેવતા; ગામદેવી-માતા.

આમસિંહ, પું [સં.] ગામમાં-વસ્તીમાં સિંહ જેવો જે તે; કુતરો.

આમાચાર, પું [સં.] ગ્રામ+આચાર] ગામનો આચાર તે; ગામનો વ્યવહાર-રૂઢિ.

આમાધ્યક્ષ, પું [સં.] ગ્રામ+અધ્યક્ષ] મુખી; ગામનો વડો; ઉપરી.

આમાન્તર, નં એક ગામથી બીજો ગામ જવું તે; ગામોતરું; દેશત્યાગ.

આમ્ય, નિં [સં.] ગામસંબંધી; ગામનું. (૨) અનાગરિક; અમમ્ય; ગામરિયું; અણુમડ.

આસ, પું [સં.] જેટલો ખોરાક એકીવારે મોઢામાં ઘાલી શકાય તેટલો તે; કવલ; કાળિયો. (૨) અહણને લીધે સૂર્ય ચંદ્રના જેટલા ભાગ ઉપર છાયો પડેલો હોય તે-ટલો ભાગ તે.

આસતું, કિં ઘેરી લેવું. ઉં કંસ કાળે શકે શું ધરા આસીછ. દશમસ્કંધ.

આહ, પું [સં.] મગ્ધર; એક જળચર; (૨) પકડ.

આહક, નં [સં.] વસ્તુ લેનાર માણસ; અહણ કરનાર; ધરાક; ખરીદ કરનાર. (૨) કદર કરનાર; જાણનાર; સમજનાર. :-ગુણ્યાહક.

આહી, વિં [સં.] પ્રહ] ઝાડાને સરતો અટકાવે એવું; પકડે એવું; ધરી રાખે એવું (ઝાપધ.)

આહી, વિં [સં.] અહણ કરવાને ચોખ્ખ.

ઝીક, વિં [અં.] ઝીસ દેશનું. (૨) ઝીસનો વતની.

ઝીનલેક, નં [અં.] શીત કટિબંધમાં આ-વેલો એક મોટો ખેટ.

ઝીનિય, નં [અં.] યુરોપમાંનું વેધયાળા ને અહાવલોકન વગેરે માટે પ્રસિદ્ધ સહેર-આખી દુનિયા ઉપર ત્યાંના વખત લેવાય છે.

ગ્રીવ, નં [સં.] ગરદન; ગળાનો પાછલો ભાગ.
ગ્રીવા, સ્ત્રીં [સ.] ગરદન; ગથું; ગળાનો
પાછલો ભાગ.

ગ્રીષ્મ, પું [સ.] વૃષભ અને મિથુન રાશિ-
ઓમાં સૂર્ય હોય ત્યાં લગીનો સમય તે;
નિઘાપ; ઉનાળો.

ગ્રેનાઈટ, પું [અ.] એક જાતનો કાળો અને
લીસો પથ્થર.

ગ્રેટબ્રિટન, નં [અ.] યુરોપની પશ્ચિમે અને
ફ્રાંસની ઉત્તરે આવેલો બ્રિટન-ઇંગ્લેન્ડ
લોકોનો દેશ તે.

ગ્લાન્નિ, સ્ત્રીં [સં.] દુઃખ; રોગ; મહેનત;
શોક વગેરે કારણોવાળા મોડાની કાંતિમાં

દેશાર થવો તે; શિક્ષક; નિસ્તેજપણું;
ચહેરો ઉતરી જવો તે.

ગ્લાસ, પું [અ.] કચનો પ્યાનો.

ગ્વાલ, પું [હિં.] ગોવાળિયો.

ગ્વાલન, સ્ત્રીં [હિં.] ગોવાળણી.

ગ્વાલિયર, નં મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં આવેલું
એક મોટી કિલેબંધીવાળું શહેર. સિંધિ-
વાની રાજધાની.

ગ્વાલેરી, વિં ગ્વાલિયરનું :-ગ્વાલેરી બાપા.
હું મંદૂત બાપા સરસ, મામળી મોટ
મૂલ્યે; ગ્વાલેરી ગુણનિધ, અપભ્રંશી તે
તુલ્યે; દેવીમાયા રાખ, પિયામી પદ્મ
પ્રીતે. શામળમટ.

ધ, [સં. ઘ] ગુજરાતી ભાષાની લિપિના મૂળાક્ષરોમાંના પંદરમાં અને વ્યંજનોમાંના કંઠસ્થાની ચોથો મહાપ્રાણ વર્ણ; અક્ષર. (૨) વિં ઠાઠ.

ધર્ધ, જુઠ ધાધ.

ધર્ધ, [સં. ગોષ્ઠ] ઉચી જાતનું એક અનાજ; ગાંઠ. ધર્ધ દુનિયા ઉપર લગભગ બધે ઠેકણે થાય છે. એનો પાક સિયાળામાં થાય છે. પંજાબમાં, મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં અને ગુજરાતમાં તેની ખેતી થાય છે. મનુષ્યના ખોરાક તરીકે તેમાં ઉપયોગી તત્ત્વ રહેલાં છે. તે ઘોળા, કાજરા, પીળા, પોચા, લાલ, હોડાવાળા (પોપટિયા) વગેરે ધણી જાતના થાય છે. કિં ૫૦ ધર્ધ ભરવા જલું=માળવે જલું; અર્થાત્ મરી જલું:— બાધ ! ડોસા તો ધર્ધ ભરવા ગયા. કહેઠ કાચા પાકા પણ ધર્ધના રોટલા=ગમે તેવું હોય પણ જલું તે જલું. ધર્ધના બાખરે થાય તે ઘેખરે થાય=જેવો શિક્ષક કે કેળવનાર હોય તેવી વસ્તુ થાય. ધર્ધ ખેતમે ને બેઠા પેટમે=જે વસ્તુ હાથમાં આવી નથી તેના મનોરથ સા ? ધર્ધપુર= ધર્ધના એક દાણાના વજન જેટલું ધર્ધ ગણે તે મુંઠા જુલે=ખાળે રૂચા અને બારણાં ઉપાકાં તેના જલું. ધર્ધ બેગો ચીલે નહોતો જમ સ્ત્રાણની સાથે છુરા માણસ પણ પોપાય. ધર્ધમાં કાંકરો ને દાળમાં ડોળ, હોય હોખને હોયજ=કોષમાં કંધ અને કોષમાં કંધ ચોડા ધણો દોય તો હોયજ. ગુજરાતમાં ધર્ધ આસો કાર્તિકમાં વવાય છે અને ફાગણમાં તેયાર થાય છે. તેની મુખ્ય જાતો આ પ્રમાણે છે:—કાકા, વાજિયા, પોટા, હાંસિયા, વજુ-જાં, માળવી, દાડખાની, કાજરા, પોપટિયા, વગેરે. માગવામાં અને પંજાબમાં ધર્ધની સૌથી વધારે ખેતી થાય છે.

ધર્ધલો, પું એક જાતનું મુગંધી દ્રવ્ય; ચદનમાં એનો ઉપયોગ થાય છે. (૨) ધાસમાં થતો એક જાતનો છોડ. (૩) વિં ધર્ધ-લોરંગ=વદ જોવો રંગ તે. ધર્ધલો સાપ= ધર્ધના ખેતરોમાં થતો તેના રંગમાં મળી જાય એવો સાપ.

ધર્ધવર્ણ, (ધર્ધવરણ) વિં [સંસ્કૃત] ધર્ધ જોવા રંગનું; ઉગળા સહેજ પીળા ને ઘોળા વર્ણનું; ગોરું. :—ગુજરાતની પ્રજા ધર્ધવર્ણી છે. ધર્ધવર્ણી. ધર્ધનો રંગ ઘોળો નહિ તેમ ચામળો પણ નહિ એવો હોય છે.

ધક્કર, પું [સં. વક્ત્ર] ધ એવો વર્ણોચ્ચાર તે; ધ અક્ષર; ધગ્યો.

ધખલું, કિં સં [સં. ઘુલ્-મોલ્=મોટેથી અવાજ કરવો] બહતું; અંદરના કોષધી બહાડવું; કપકો દેવો; કડવું; કડાપો કરવો. :—ડોસો તો ધણીએ ધખે છે પણ હોકર ક્યારે દાદ આપે છે.

ધગ્યો, પું [સં.] ધક્કર, ધ એવો જે વર્ણોચ્ચાર તે; ધ અક્ષર. (૨) ઠોક; ખેવકું; મૂર્ખ; જેને શિખવાડવા છતાં પણ કંઈ આવડે નહિ એવો વિદ્યાર્થી. (૩) મોયે કગલો; જમો; જખો.

ધધરણું, [સં. યદ્યદ્ય] વિધવાએ શરીરે ધર માંડવું તે; નાતરું; પુનર્લેખ; સ્ત્રી વિધવાએ ખીજના ધરમાં જઈ પેસવું તે; ખીજું ધર કરવું તે.

ધધરણું, કિં અં એક ધર છોડી ખીજું ધર કરવું; વિધવાએ નાતરે જવું; ખીજું ધર કરવું તે. (૨) ધરધર થવું; ગળામાંથી જોખરો અવાજ નીકળવો; ધરડ ધરડ થવું.

ધથ, અં તંગપટમાં કે ત્વચામાં એકદમ હથિયાર પેસતાં થતો એવો અવાજ તે; ધથ એવો અવાજ થાય તેમ; (એ અવાજનું

અનુકરણાત્મક દિવ્યારણ્ય) ધયદધન=ધય એવો અવાજ થાય તેવી રીતે. :-ચોરે તો ધયદધને તેના પેટમાં છરી ધોતી ધાલી. ધયધય, અં ઉપરાઉપરી; ધય એવો બોકાવાનો અવાજ થાય તેમ; ધયોધય; એક પછી એક; ઉપરાઉપરી; વારાફરતી. :-તેણે તો બે ત્રણવાર ધયધય પોતાના પેટમાં કટાર ધોતી ધાલી.

ધયરડવું, જુલું ધયરડવું.
ધયડાધયડ, અં બીસાબીસ; કયડાકયડ; બીડાબીડ; ધયડાતું હોય તેમ.
ધયડાધયડી, સ્ત્રીં [સં. ઘર્ષ] બીડ; બીસ; ધયડાધયડ; બીડાબીડ; ગીરદી.

ધયડાવું, કિં અં બિડાવું; બિસાવું; રગડાવું; પિલાવું; ધયરડાવું. (૨) જોરથી હિંદોળાવું. :-આ છોકરાને આખો દહાડો ઘોડિયામાં પડી રહેવું ને ધયડાવું કેમ ગમતું હશે ? ધયરડું, નં અપચાનો ખાટો અને તીખો ઝોટકાર તે. ધયરકાધિકાર=અપચાના ખાટા અને તીખા ઝોટકારને લીધે ગળામાં અને ચહેરા ઉપર જે એક જાતનો રોગ ફટી નીકળે છે તે. ધયરકો.

ધયરકો, પું જુલું ધયરડું.
ધયરડવું, કિં સં ધયડ ધયડ થાય એમ હિંદોળવું; ખાળકને ઝોળીમાં નાંખીને રોતું ને રોતું હિંદોળા કરવું.
ધયરડાધયરડી, સ્ત્રીં આમ તેમથી ધયરડ ધયરડ કરવું તે; વારંવાર ઝોળીમાં નાંખી કંટાળાભેર હિંદોળવું તે. (૨) બીડાબીડ; ગીરદી.

ધયડાવું, હિંદોળાવું.
ધયુમલો, સ્ત્રીં ભરાવો; ધયુમલો. ઉપરા ઉપરી એકદું થયેલું હોય એવું જે કંઈ તે. ઉં અણુવટ વિંછવા તો ચાર ચમકે, નેપુરકેરી ધયુમલ ને ધુપરી ધમકે. દયારામ.

ધયુમલો, પું ઉપરાઉપરી ધણી વસ્તુઓ એક સાથે એકઠી થવાથી ઉત્પન્ન થયેલી સ્થિતિ તે; ભરાવો; ઢગ; જમાવ. ઉં ગળે ધરેણું થયાં ધણું ધયુમલેરે લોલ. વલ્લભમદ. (૨) ટોળે વગીને ઉભા રહેવું તે; એક સાથે ટોળેવળવું તે; અન્યવસ્થિત રીતે એકઠા થઈ સજડાસજડ ઉભા રહેવું કે જેસવું તે. :-જેરાંને જેસતાં આંધડતું નથી અને ખાલી ધયુમલો કરે છે. (ધયુમલો)

ધયેડવું, જુલું ધયરડવું.
ધટ, પું [સં.] માટી અથવા ધાતુનું સાંકડા નાના મોંતું ખાણીપાત; કુંભ; કળશ; ઘડો. ૩૦ પ્રં ધટ સ્થાપન=કોઈ ઠેકાણે વાસ પૂરતાં અથવા શુભ કામનો આરંભ કરતાં પહેલવહેલો ઘડો ચૂકવો તે. ધટરેડાટ=ઘડો ફેરવો તે; ઘડો ટોળવો; સમાઈ સંબંધનો ત્યાગ કરવો તે. ધટમાળ=ધડાઓની રેંટમાળા તે. (૨) હથાવકાશ; કોથ; શરીરની અંદરનો જે મન-વિચાર કરવાનો અવયવ તે. ધટધટ=રોમેરોમ; કોશોકોશ. ઉં તે ધટધટમાં ધર કીધાં, વલ્લભ વરણાગિયારે. દયારામ. (૩) જ્યાં જ્યાં આકાશ છે ત્યાં ત્યાંની બધી ખાલી જગા. જગદાકાશ=સ્થળસ્થળે. :-ભગવાન તો ધટધટ વ્યાપી રહેલા છે.

ધટ, સ્ત્રીં [સં. ઘર્ષ=ધટવું] ધટવું તે; ખૂટ; કસર; ઝાલ; ઝાલપ; કમી થયું તે; વૂટ; ઘટાડો. (૨) ખોટ; ટોટો; તુકસાન. :-જેના વેપારમાં ધટની વાતજ ન કરવી. ૩૦ પ્રં ધટજની=ઝોણુંથવું; ખોટ આવવી. ધટ ખમવી=ઝોણું પડે તે મજરે આપવું; ખોટ સહેવી. (ધટય)

ધટ, વિં રગડા જેવું; જાડું; મેલું હોય એવું; નહિ પાતળું; ગાઢ; ધન; ધંદ. (૨) સજડા-સજડ હોય એવું; ભરચક ભરેલું હોય એવું; ઠારીને વણેલું; નહિ આણું. :-ધટ પોતવું કપડું સારું ટકે છે.

ધટક, વિ. [સં.] ધડી આપનાર; ધડનારું; રચનારું; સંયોજક; સ્થનાર; બેને ગેળવનાર; બનાવનાર; કોઈ આખી વસ્તુ બનાવનારાં ધણીક અંગેમાંનું અક્રેક. :- ધટકાવયવ = આખી ધટના કે રચનામાંનો જે એક ભાગ કે અવયવ તે.

ધટક, પું. [સં.] ચોજક; એક આખી વસ્તુના ધણીક ભાગમાંનો જે એક ભાગ તે; અવયવ; કકડો; વિભાગ; અંશ.

ધટકા, પું. ધડી; ધટિકા; ધટા. જે ધટકા થોભો. (૨) ધડી માપવાનો વાડકો.

ધટકાવયવ, પું. [સં. ધટક+અવયવ] આખું બનાવવાના કામમાં આવે એવો જે એકાદ ભાગ તે; અંશ; સાધન; ઉપકરણ; ઉપાંગ.

ધટકી, સ્ત્રી. નાનો ઘુંટડો; કોગળો; ઘુંટડી. ઉંઠ કરી ચરણામૃત પી ગઈ મીસાં, અમૃતકી જેસી ધટકી.

ધટકો, પું. આંખ કે કાનમાં જે આવિતું દુઃખ થતું તે; કાનમાં દુઃખનો ઝાટકો લાગવો તે; સ્પર્શક; દુખાવો; ચટકો. (૨) સજેલા ભાગમાં પરં થતાં કોટા બોકાતા હોય એવું જે રહી રહીને દરેક થાય છે તે. ઉંઠ કાનમાં ધટકા ભરે છે. નર્મ.

ધટતું, વિ. [સ. ઘટિત] ચોખ્ખું; જોષએ તરફ ને તેણું; લાયક; શોભતું; ધટારથ; માદક; અતુલ આવતું; વાજબી. (૨) ખૂટતું; જોણું, કમી, ન્યૂન. કિં પ્ર. ધટતું કરવું=જોણું અને જેમ ચોખ્ખું હોય તેમ કરવું તે.

ધટના, સ્ત્રી. [સ.] ધટતી જે રચના તે; બનાવટ; ચોજના; એકદું ગેળાનું તે; બેસતે બેસતું આવે એમ બેસતું તે; મેળ; કારીગરી. (૨) ગોઠવણ; વ્યવસ્થા; રચના.

ધટપાટ, સ્ત્રી. [સં.] રિથર; દલાસન. ઉંઠ સંતો પરમ ગુરુજીએ ધટપાટજ માંડયો, એ તો અલખ ધણીને આરાધે. ભૌ. બ.

ધટમાન, વિ. [સં.] જેની બનાવટ બની રહી હોય એવું; ધડાતું; બનતું; થતું. (૨) બને એવું; સંભવિત. (૩) ધટતું; ચોખ્ખું. (૪) ખૂટતું; કમી; જોણું.

ધટમાળ, સ્ત્રી. [સ. ધટ + માળ] ચક્રમાં ગોઠવેલી ને ફરવતાં એકએકની પાછળ ફરતી ભય એવી ધડાઓની જે રચના તે; રેંટ. (૨) ક્રમ; પરંપરા; પ્રણાલિ. ઉંઠ કો સમે તું મારો પુત્ર થયો, કો સમે હું તારો બાળ; એમ અનાદક આગળથી આ ચાલી આવે ધટમાળ. દયારામ.

ધટવધ, જી. વધધટ. ધટવધ બહુ પ્રચારમાં નથી. જોણુંવતું હોય તે.

ધટવવું, કિં. સ. ધટી રહે અને બંધબેસતું આવે એમ જીણવટથી ગોઠવવું; બેસતું કરવું; તાણીતુસીને બંધ બેસાડવું; ચોખ્ખું લાગે ને શોભે તેમ કરવું. (૨) જોણું થાય એમ કરવું.

ધટવું, કિં. અ. યુક્ત હોવું; ચોખ્ખું લાગવું; લાયક થવું. :- ધનસાદદારને લાંચ લેવી ધટે નહિ. (૨) કમીથવું; જોણુંપડવું; ખૂટવું. :- હિસાબમાં સાત રૂપિયા ધટે છે. નર્મ. (૩) ચઢી જવું; ચોપાવું. :- મોવાથી ઉનતું લુંગડું ધટે છે.

ધટસ્ફોટ, પું. [સં. ધટ + સ્ફુટ] મઠાને બાળી ચિતા છાંટ્યા પછી છેલીવારે તે ઠેકાણે મોહું ફેરવી ધડો ફાડવો તે; ગંબધને છેવટનો તોડી નાંખવો તે. (૨) કોષ છુપી વાતનો બેદ ભાગી નાંખવો તે; ફાડી દેવું તે; છેવટનો નિકાલ થઈ ભય એમ કરવું તે; તોડ આણી દેવો તે. એનો ધટસ્ફોટ કરી નાંખ કે વારંવાર પંચાતી થાય નહિ.

ધટા, સ્ત્રી. [સં.] વાઢ્યાંનું પાસે પાસે સિંચાઈ રહેવું તે; વરસાદ ચઢી આવ્યાથી જે કાળો રમણીય દેખાવ થઈ રહે છે તે; ધટાટાપ; મેઘાડખર. (૨) ઝાડનાં ઝાળાં પાંખડાંની

સંધટના તે; ધણી ઝડીતું જે રીણું
આચ્છાદન તે; વનસ્પતિ ઝાડ વગેરેનો
ભરાવો કે સમૂહ; ઇક્ષોની દટી હોય એવું તે.
ધટાકાશ, નં [સં. ઘટ + આકાશ] ધડામાંનો
જે અવકાશ-પોલાણુ તે; મહા આકાશથી
જુદું પડેલું ધડામાંનું આકાશ તે. :-ધટા-
કાશ, મહાકાશ વગેરે ન્યાયના પારિભાષિક
શબ્દો છે.

ધટાટોપ, પું [સં. ઘટ + ઓપ] ઘોરંઓ;
ધનધટા; વરસાદનો મોડવો; આડંબર. (૨)
ઝળી પોદડાંનો ભરાવો તે; પોદડાં વગેરેથી
ભરપુર થઈ રહેલું હોય એવું જે તે; પુષ્કળ
ઝાડપાન ને વનસ્પતિનો ભરાવો, જમાવ
હોય તે.

ધટાડવું, કિં સં ઘટે એમ કરવું; ઝાણું
કરવું; કમી કરવું. (૨) ઉતારી ખાડવું;
તોડી ખાડવું. (માન)

ધટાડો, પું ધટવું તે; ઝાણું હોવું તે; કસર;
ધટ; ખૂટ; ખુટકો; ન્યૂનતા; ઝાણપ; ઝાણ-
પણું; ધટવાથી પડેલી જે ખોટ તે.

ધટારત, જુઠું ધટારથ.

ધટારથ, વિં [સં. ઘટિત + અર્થ] ધટવું;
ચોખ્ખ; વાજખી; લાયક; જેમ જોઇએ તેમ
હોવું તે; શોભે એવું; યુક્ત.

ધટારો, જુઠું ધટારો.

ઢાઢાવવું, કિં સં એસતું કરવું; ઘટે એમ
કરવું; અર્થ એસાડવો; બંધ એસતું આવે
એમ કરવું. :-ધર્મસારના શ્લોકોના અર્થ
સારીજ બહુ સારા ધટાવે છે.

ધટિકા, સ્ત્રી [સં. ઘટિકા] સાક પગ જેટલો
વખત તે; ધડી; કલાકનો અડીમો ભાગ;
૨૪ મિનિટ જેટલો કાળ. (૨) ધડિયાળ.
(૩) એક ધડીએ ભરાઈને ખૂડી જાય
એવો ધડી માપવાને માટે બનાવેલો ત્રીસુ
છિદ્રવાળો પાણીમાં મૂકવાનો જોડીનો વાડકો.

ધટિકાયંત્ર, નં [સં.] ધડીઓ માપવાનું
યંત્ર તે; ધડી; ધડિયાળ.

ધટિત, વિં [સં.] જેવું જોઇએ તેવું; જેમ
ધટવું હોય તેમ થયેલું હોય તે; ચોખ્ખ;
વાજખી; ધટારથ; ઉચિત.

ધટી, સ્ત્રી [સં.] ધડી. ઉં ધટીમાં ધટી જાય
આયુષ્ય અથ્વા ભૂખણ. (૨) ધડી જેટલો
કાળ માપવાનો જોડીનો વાડકો.

ધટીયંત્ર, નં [સં.] રેંઠ; ધટમાળ. (૨) કાળનું
માપ-પરિમાણ કેપાડનારું યંત્ર; ધડિયાળ.

ધટોડક્ય, પું [સં.] સ્ત્રીમસેન અને હિડિમ્બાનો
પુત્ર. એ મહાબળવાન હતો. ભારતીય યુદ્ધમાં
એકવાર રાતે મહાદારુણ યુદ્ધ કરી તે રણમાં
પડ્યો હતો.

ધટોદ્દલવ, વિં [સં. ધટ+ઉદ્+મૂ] ધડામાંથી
ઉત્પન્ન થયેલું. (૨) પું અગરસ્યમુનિ.

ધટ્ટ, વિં [દે. ઘિટ્ટો] ભડું; ધટ; (પિતમાં)
ધન; ધિયું. (૨) ખીચોખીચ; સજડાસજડ.

ધટ્ટપણું, નં ભડપણું; ભડાઇ. (૨) બહુ
નિકટનો સંબંધ હોય એવી જે અભિજ્ઞતા
તે. (૩) કૃપણતા.

ધક, જુઠું ગદ.

ધકધકવું, કિં અં ધકધક એવો અવાજ થવો;
મડમડવાથી ફંધક વધારે ભારે અવાજ
જતાવવાને આ ક્રિયાપદ વપરાય છે. ખીજ
રીતે આનો અર્થ મડમડવુંને મળતોજ છે.
ધકધકાટ, પું ધકધક થવું તે; મડમડાટથી
વધારે ભારે અવાજ તે.

ધકણ, નં ધકવું તે; ધકતર. (૨) વિં ધકનાર.
ઉં ભાજણુ ધકણુ ખગાં. શામળ.

ધકતર, નં જે કંધ ધકેલું તે; ખતાવટ; રચના;
સરજત. (૨) ધકવાની જે રીત તે. (૩)
ધકામણ; ધકામણી.

ધડનાળું, નં સડક પાળ કે કોટ નીચેથી પાણી
જમાને માટે રાખેલો ઉપાડવાસ ધધ ચકે
એવો માર્ગ; મરનાળું; મડમાંથી પાણીને
નીકળી જવાનું નાળું તે.

ધડપણ, નં ૧૦ ૧૦૦ ધરડપણ.

ધડભાંગ, ૧૦૦ ગડભાંગ.

ધડવી, સ્ત્રીં ધડવા જેવું નાનું ટાંકું તે; વીસ પચીસ ખેડો પાણી માય જેવી ટાંકવી.

(૨) કોઠલી; નાની કોઠી.

ધડવું, કિં સં [સં. ઘટ] ટીપીને કોઠાને છોલીને અથવા ખીજી જે કંઈ ક્રિયા કરવી પડે તે કરીને અમુક વસ્તુને અમુક આકાર કે રૂપ આપવું તે; ઘાટ કાઢવો; રૂપ આપવું; અમુક આકૃતિમાં આણવું; આકાર લાવવો; બનાવવું; રચવું. (૨) ઉત્પન્ન કરવું; સર-જવું. :-ઉધિરે નાના પ્રકારના ઘાટ ધડવા છે. (૩) કલ્પના કે તર્ક કરવો; મનોરથ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવી. :-જે તો એના મનમાં અનેક ઘાટ ધડે છે. (૪) ગોઠવવું; સંકલના કરવી. :-તેણે અરજીનો ખરડો ધડ્યો. (૫) ટીપવું; મારવું. :-ચોરને ખૂબ ધડ્યો. (૬) ચોજવું. કિં પ્રં ૦ ઘાટ ધડવો=રૂપ આપવું.

(૨) મારી ખૂડીને જે કરવાનું હોય તે કરી નાંખવું. :-મેં તે ઘાટ ધડી લીધો. (૩) મારી નાંખવું; ઠેકાણે ખાડી દેવું. :-તમારે જે ઘાટ ધડવો હોય તે ધડી નાંખો.

ધડમંચી, સ્ત્રીં પાણીનો ધડો મૂકવાની ત્રિપાદ; ત્રણ પાયાની લાકડાની ઘોડી.

ધડવી, ૧૦૦ ગડવી; ચારણ.

ધડવો, પું [સં. ઘટ] ધડાના ઘાટનો લોટો; નોડો; સાંકડા મેંનો પડ્યીઘર કળચિયો.

ધડાઈ, સ્ત્રીં ધડવાની મહેનત; ધડામણ. (૨) ધડવાની રીત; બનાવટ.

ધડાખૂડ, વિં ધડો ખૂડે એટલું (પાણી). કુવામાં વધારે પાણી નથી માત્ર ધડાખૂડ પાણી છે.

ધડામણ, નં ધડવાનું મહેનતાણું; ધડાઈ.

ધડામણી, સ્ત્રીં ધડાઈ; ધડામણ.

ધડાચેલું, વિં ધડાઈને સીધું થયેલું; અનુભવી; કસાયેલું. (૨) પલોડાયેલું; માહિતગાર.

ધડાવવું, કિં સં ધડાય એમ કરવું; કોઈની ખાસે બનાવરાવવું; ધડીને તૈયાર કરાવવું. :-તેણે વાંક ધડાવ્યો.

ધડાવું, કિં અં કોઈએ ધડાવું હોય એવું થવું; બનાવવું. :-આ વાંક સારો ધડાયો છે. નર્મ. (૨) ઠેકર ખાઈ ખાઈને ઠેકાણે આવવું; અનુભવ આવવો; પુખ્ત થવું. :-ભાઈ ધડાઈ ધડાઈને ઠેકાણે આવ્યા છે. નર્મ.

ધડી, સ્ત્રીં [સં. ઘટ] ચોવીસ મિનિટ જેટલો જે કાળ તે; ઘડિયા. (૨) કાંસાની ગોળ બડી તખતી; ધડિયાળ; ધાતુનો ગોળ ચંદો. (૩) તળાઈએ ઝીણા કાણાવાળો કાળ માપવાને વાડકો. આ વાડકાને પાણીમાં મૂકવામાં આવે છે. તળેના કાણામાંથી પાણી ભરાઈ તેને ખૂડી જતાં એક ધડી લાગે છે. ધડીનું માપ બતાવનાર કોઈપણ એક જાતનું યંત્ર. (૪) નાનું ધડું; કોઠલી. રૂંપ્રં ધડીએ ઘુંટ ભરાય=વિફળ દુઃસહ થવો તે. ધડીકા નદટાઈ લેકીન સારા દિનકા પાઈ-સાહી=યોડું અપમાન થાય તો થાય પણ ધણી વખતનો લાભ. ધડી ગઈ તે સોનાની =જે વખત જાય છે તે સારો, કારણ કે આગળ-શું થશે તે ખબર નથી. ધડી ધડીના રંગ=વારંવાર ફેરફાર થાય તે. તરે-હવાર બંગ ઉઠવા કરવા તે. ધડી જાય છે તે દોમલી=મદુ સંકટનો વખત બતાવે છે. ધડીની નવરાશ નહિ તે પૈની પેદાશ નહિ=લાભ વગર દોડધામ કરવી તે. (૫) લગડા જેવી રેતી જેરવાની ધડીના માપની કાચની શીશી; ધડિયાળ. ઉંબદ્યોની અખોટિયું વાર થઈ, મુખવાસ કરે ધડી વાગી ગઈ નર્મ. (૬) વખત, સમય, કાળ, પળ, તક. :-તેણે એવી ધડીએ વાત કાઢી કે, ત્યારે મારાથી કંઈ થઈ શકે તેમ ન હતું. ધડીએ ગણાવી=મરણની ધડીએ ધડી રાહ જોવાવી, હમણાં મરણ થશે, એવી સિધ્ધિમાં હોવું; મરણો-તર દશા. ઉં એક ગયો મશાણમાં,

બીજાનું ઓસડ થાય છે, ત્રીજાની ધડીઓ ગણાય છે, ચોથાની ઠાઠડી બંધાયરે. બાપુ. ધડીના છૂટા ભાગમાં=હમણાં; તામડતોળ; પલકારામાં.

ધડિયાળ, સ્ત્રી વખત બતાવનારું એક યંત્ર; કેટલો વખત થયો, કેટલો ગયો અને કેટલો રહ્યો, વગેરે જ્ઞાપી, જણાય એવું વખત માપી બતાવનારું યંત્ર; ધડીઓ ગણી દેખાડનારું યંત્ર. આપણું દિવસમાન ધડીઓની ગણતરીએ થતું અને જોડી લોકો એક ધડીના માન જેટલું પાણી ભરાય એવું કે રેતી ગરે એવું યત્ર રાખતા તે ઉપરથી ધડિયાળ નામ પડ્યું છે. હાલ આપણે જેને ધડિયાળ કહીએ છીએ તે પશ્ચિમ તરફની શોધનું એક કાળ માપક યંત્ર છે. તેમાં બધી ધડીના એક કલાક એવું માપ હોય છે. એવા બાર બાર કલાકનાં દિનરાત. આવા માપ ઉપર ગોઠવણ કરેલી હોય છે. મધરાતથી બપોર લગીના બાર ને બપોરથી મધરાત લગીના બાર મળીને ચોવીસ, કલાકનું દિનમાન ગણાય છે. તેમાં કમાનથી ચક્કરો ફરે છે. ચક્કરોની ઉપર એક તખતી રાખી તે ઉપર ચક્કર સાથે મંબંધવાળા કાંટા જોડેલો હોય છે તે ફરે છે અને તખતી ઉપરના કલાકો મિનિટો વગેરે બતાવે છે.

ધડિયાળી, પુંઠ ધડિયાળ દુસ્ત કરનારો; ધડિયાળના સાંચા કામનો બાણુનાર; તેનો ગોઠવનાર અને બતાવનાર તે. (૨) સ્ત્રી પાણી ભરી રાખવાની નાની કોઠલી; પાણી ભરવાની નાની છોળંધ ધડી.

ધડિયાળું, નં ધડી ધડીને અંતરે અમુક ધડીઓ થઈ, એમ બતાવવાને વગાડવાનું વાતું; (ધાતુની તખતી વગેરે) મોગરીથી વગાડાય એવી ધાતુની ધડિયાળ; ગજરાં; કાંસાની તખતી. અમુક આટલો વખત થયો, એવું બતાવવાને માટે આગળ રાખાહેલ અને દેવજો વગેરે રથજો ઘટિકામંત્ર રાખવામાં

આવતાં. એ યત્રમાં રેતીથી કે પાણીથી ધડીઓનું માપ લેવાનું અને તેની ઉપર રાખેલા માણસો, અમુક ધડીઓ થઈ, એવું લોકોને જણાવવાને માટે ધાતુની તખતી ઉપર મોગરી ઠોકરી કે રણકાદાર વાગિત્ર વગાડી જાહેર કરતા. આ જે ધડીઓ થયાની જાહેરાત કરવામાં આવતી તે 'ધડિયાળાં વાગ્યાં' એમ કહેવાતું. જાહેર પ્રજાજનને વખત જણાવનારી એ એક જુની સંસ્થા હતી. ચારચાર ધડીએ વાગનારાં તે ચોધડિયાં કહેવાતાં. ચોધડિયાં મંગળ પ્રમંજે પણ વગડાયા છે. ઉંઠ ધડીએ એ ધડીએ ધડિયાળડાં વાગેરે. આખાહરણ.

ધડિયાંલમ, નં એકદમ લમ લઈ લેવાં તે; બીલકુલ વખત નહિ ગુમાવતાં જે સારામાં સારી પહેલી તક હાથ આવે તે તક લમ તરીકે સાધી લેવી તે. જેને માટે તૈયારી કરવાની કે ગુમાગુમ વખતની રાહ જોવાની ન હોય એવાં લમ તે. શામજાનની વાર્તાઓનાં આ શબ્દ વારંવાર આવે છે. બહુવચને વપરાય છે છતાં ધડિયુલમ એમ પણ કહેવાય છે.

ધડિયુ, નં નાનું ધડુ; નાની કોડી. (૨) કોડીના ધાતું દોચડું; નાળિયેરી અને ખજુરીની તાડી કાઢી લેવાને. થડમાં પાડેલા છેઠ આગળ જે લાંબી ડોકતું દોચડું બાંધવામાં આવે છે તે.

ધડીએક, અં ધડી જેટલો વખત થાય તેમ; થોડો વખત બતાવતો હોય તેમ.

ધડિયો, પુંઠ આંકનો એક પાઠ; પાડો.

ધડીક, અં એકદમ ધડી; બહુ થોડો વખત લાગે તેમ; સહેજવાર. :-ધડીકતાર બેઠા એટલામાં થોડું થયું.

ધડીધડી, અં વારંવાર; હરધડી; આખોદહાડી; ક્ષણેક્ષણ; નિરંતર. :-એ તો ધડી ધડી યાદ આવ્યા કરે છે. ધડીએધડીએ.

ધડીતાળ, અં ભરવાની અણી ઉપર.

ધડીભર, અં એક ધડી સુધી; ધડીવાર;
થોડીવાર; એક ધડી થાય એટલી વાર
લાગે તેમ.

ધડું, [સં. ઘટ] ટુંડાવાળી એસણી વગરની
માટીની પાકી કોઠી. પાણી અને દાણા
ભરવાના કામમાં આવે છે. (૨) મોટું
ઢોલું; ઢોલકું; બહુ સારો ધડોલો નહિ એવો
અને ઢળમાં જડો ધડો તે.

ધડુડાટ, પું ધડુડાટનો અતુકરણાત્મક અવાજ.
' ધડુડુડુ ' એવો ગળ્ગના જેવો જે બારે
અવાજ તે; તોપનો અવાજ. ઉં ધડુડાટ
ગોળા ધડધડો. પ્રા. કા. (૨) ધડધડ થયું તે.

ધડુડુધુસ, અં ધડુડુડુ એવો અવાજ થકને
એકદમ થમી જતું હોય તેમ; કડુડુધુસ;
મોટા ધડધડાટ સાથે એકદમ પડી ગયું,
એવું ખતાવનારો અતુકરણાત્મક ઉચ્ચાર.

ધડુદી, સીં બહુજ નાનો ધડો; છોકરીઓનો
રમકડા રૂપ ધડો તે.

ધડુલો, પું ધડો; નાનો ધડો. ઉં ધડુલો ન
બૂડે મારી રાધડી ન પહોંચેર.

ધડુડધડુડ, અં ગડબડતી અથવા ખેંચાતી
બારે વસ્તુને લીધે થતો અવાજ તે. (૨)
જેરથી વાવાથી થતો અવાજ.

ધડો, [સં. ઘટ] ધાતુ અથવા માટીનું સાંકડા
મોતું પહોળા ગોળ પેટાનું પાણીવાસણ;
કુંભ; ઘટ. કિં પ્રં ધડો દોળવો=સ્નાન
કરવું; સગાઈ સંબંધ તોડી નાંખવો. ધડો
લાડવો=છેવટનું પતાવી દેવું તે. મરનારની
પાછળ ધડાના મોં ઉપર લાડવો મૂકીને તે
આપી દેવાની ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે.
ધડો લાડવો કરવો=મૃતે પાલવું. વળકવળ
ન જોતાં જમ કાપે તેમ કરીને નિઠાવ
કરવો; મારી નાંખવું; મથ કાઢવી. ધડો
ફટવો=ખોદું જાહેર પડી જવું; ધણું પાપ

એકદું થઈ તેનું જાહેર થઈ જવું. ઉં પાપ
ભર્યો ઘટ ફૂટી ગયો છે, ગણપતભાઈ તું
સાચો ઠર્યો છે. બા. ના. ચાક ઉપર પેડો
ધડો ઉતરશે' કે ગાંગર=અનતા કામનું શું
પરિણામ આવશે તે કહેવાય નહિ. અધુરો
ધડો હલકાયવ્યોડું સાફ નહિ પણ પૂણું
હોય તે સાફ, એવા અને અપાત્રને પાત્રતા
કરતાં વિશેષ મળવાથી હલકાઈ જાય એવા
અર્થમાં આમ કહેવાય છે. ધડા જેવડું
મોતી નહિ કાને ને નહિ કોટે=હૃદયી જડે
મોટી વસ્તુ કંઈ કામની નહિ. કહેં ધડે
ધડો ભરાય નહિ, ખોદાણે ખાડો પુરાય
નહિ. ધડો તેવી ઠીકરી અને મા તેવી
દીકરી. ધડા જેવડું માંયું જાણે પણ ચણા
જેટલું નાક ન જુસો.

ધડયોધાટ, પું તૈયાર માથ; જેની ઉપર ખીછ
ક્રિયા કરવાનું બાકી રહેલું ન હોય એવું તે.

ધડાણ, જુગ મડાણ; ઉભું ધાસ.

ધણ, પું [સં. ઘન] મોટો હથોડો; ઠાકવા
અને દીપવાનું બારે ઝોળાર. (૨) લકડ-
ખોદ. (૩) મજીકળિયા જેવો લાકડામાં
સડો કરનારો જીવડો. (૪) મહણ. (ગામ-
ડિયા ઘેણ એમ બોલે છે.)

ધણધણ, અં ધાતુ ધંટડી વગેરેના અવાજનો
સણસણાટ-ધણધણાટનો હવામાં થતો રણ-
કાર-પ્રતિધ્વનિનો ગુંજારવ તે.

ધણધણાટ, પું ધણધણ એવો ધાતુમાંથી
નીકળતો અવાજ તે; ખણખણાટ; ધણધણ
થવું તે. :-આ શાને ધણધણાટ થાય છે ?

ધણધણ, અં ધણધણાટ થતો હોય તેમ;
એવો રણકાર; હવામાં ધાતુનો અવાજ
થઈ રહ્યો હોય તેમ.

ધણાક, વિં ધણાએક; બહુ; કેટલાક.

ધણધણ, સીં ધણી મિત્રતા ને ધણો સંબંધ-
હાર હોય તે; ધણધણી; ખીજા કરતાં
જેની સાથે ધણો સંબંધ હોય તે; ગાંઠ
મેત્રી અથવા સંબંધ તે.

ધણાધણી, સ્ત્રીં બહુ વ્યવહાર-પરિચય-ધાલ-
મેલ હોવાપણું તે; ધણાધણ.

ધણુંકે, વિં ધણુંએક.

ધણાવાનાં, નં બહુવાનાં; ધણી ધણી ચીજો.
(૨) ધણી ધણી રીતે સમજાવવું તે; ધણું
કહેવું તે. :-એણે મને ધણાવાનાં કર્યાં=
બહુ કપકો દીધો. (૨) બહુ આગ્રહ કર્યો,
અર્થાત મને (જેવો પ્રસંગ હોય તેમ)
ધણું ધણું કહ્યું.

ધણું, વિં [સં. ધન] વજનમાં, માપમાં કે
બીજી રીતે વધારે હોય એવું; બહુ; થોડાથી
ઉલટું; મસ. એક વચનમાં જયો અને
બહુવચનમાં સંખ્યા બતાવે છે. :-ધણું
પાણી, ધણાં માણસ. કહેં ધણા કંકાસે
તો ગોળાતું પાણી નાસે. ધણા શુભામે પર
ઉજડ, ધણા ધરનો ખોણો જૂએ મરે. ધણા
કહાયા બહુ ખરડાય. ધણી ઉતાવળે ધણી
વાર. ધણું કરે તે થોડા માટે. ધણું થાય તે
થોડા કાળે. ધણું હસે તે અવશ્ય રહે. ધણું
વેસે દેવાળું. ધણો ભોળો તે જુઠાધના ભાઈ.

ધણું, અં મોટા જથ્થામાં; બહુ હોય એમ.
કિં પ્રં ધણું હોવું=મરી જાય એવું
હોવું; અંતનો મંદવાડ હોવો :-ડોસાને ગધ
કાલતું ધણું છે ?

ધણુંકે, વિં ધણાથી જોઠો અર્થ બતાવે છે.

ધણુંકરીને, અં બનતા લગી; વિશેષે કરીને;
અસુસ; જરૂર. સંપૂર્ણ નહિ પરંતુ લગભગ
ખાતરી બતાવતું હોય તેમ; સેવસા.

ધણુંખરું, અં બહુધા; મોટે ભાગે; કોઈ
વાર; અવરનવર; એકાદ જથ્થામાં વિશેષ
ભાગ બતાવે છે.

ધણુંજ, અં બહુજ; અતિશે; વધારે; જોષએ
તેથી વધારે.

ધણુંરું, વિં ધણું. (કચિત્તામાં વપરાય છે)

ધન, પું [સં. ધન] મેલ; વરસાદ. ઉં ધન

મરજો ધનધોર. ચામળ. (૨) અમુક મં-
ખ્યાને તેનાથી ત્રણવાર ગુણતાં જે સંખ્યા
આવે તે. :-એનો ધન આઠ :-૨x૨x૨=૮
(૩) છ સરખી ચોરસ બાબુઓ અને છ
પ્રણાવાળી આકૃતિ તે.

ધન, વિં [સં.] નક્કર; મરેહું; પોહું નહિ
એવું; સાંદ; નિખિડ. (૨) લંબાઈ પહોળાઈ
અને ઉંચાઈ ત્રણેના જમાં સમાવેશ થતો
હોય એવું. :-ધનફૂટ. (૩) વેદપાઠનો એક
પ્રકાર.

ધનધટા, સ્ત્રીં મેઘાડખર; વરસાદતું છવાઈ
રહેવું તે; ધોરંભો. ઉં ધનધટા પણુ નવં
આવે શિલિ. અખો.

ધનધોર, વિં [સં.] ધન=મેઘથી છવાઈ
રહેહું હોય એવું; અંધરાયેહું; વરસાદ
ચઢી આવવાથી અંધકાર થઈ રહ્યો હોય
એવું; ધનથી ઘેરાયેહું.

ધનચક્કર, વિં ઉધાનપાયાતું; વલવલતું; ચસકેહું.

ધનફળ, નં [સં.] નક્કર વસ્તુના લંબાણ,
પહોલાણ અને ઉંચાણ વગેરેનું જે ફલ
પરિભાણ તે.

ધનમાપ, નં લંબાઈ પહોળાઈ અને ઉંડાઈનું
પરિભાણ તે.

ધનમાળી, સ્ત્રીં [સં.] ધનધટા; વરસાદનો
ધોરંભો; વાદળાં. ઉં વરસે સાત વરં ધન-
માળ. ગિરધર.

ધનમળ, નં [સં.] કોઈ પણ એક સંખ્યાને
એકની એક સંખ્યાએ એક પછી એક બે
વાર ભાગતાં જે સંખ્યા આવે તે, જેમકે
૮÷૨=૪ અને ૪÷૨=૨.

ધનરવ, પું [સં.] મેઘનો અવાજ તે; ગર્જન;
ગર્જના. (૨) મયૂર; મોર.

ધનરસ, પું [સં.] જળ; પાણી. (૨) સત્તવ;
બહુ સત્તવ; કાટો. (૩) કપુર.

ધનવલ્લિકા, સ્ત્રીં [સં.] વીળજી; વિવુત.

ધનવાત, નં [સં.] એક નરક.

ધનશ્યામ, નિં [સં.] મેધના જેવા સ્યામ-
કાળારંગનું; પાણી ભરેલા વાદળાના રંગનું.
(૨) પું વિખડું; રામ; કૃષ્ણ.

ધનસાર, પું [સં.] કપુર. ઉં ઉંટને રંગા
ફળનું બોળન; ચક્રને ધનસાર. ચિરધર.
(૨) જળ; પાણી. (૩) પારો.

ધનીકરણ, નં [સં.] ધન સંગીન નકર થાય
એમ કરવાની ક્રિયા તે; ઘટ થવું તે; બંધા-
વાની ક્રિયા તે.

ધમધમ, અં પોલાણમાં કંધક ખોસતાં અને
પોલાણ ઉપર કંધક ઠોકતાં થતો એવો
અવાજ. ધમધમ એમ થવું તે.

ધભાણ, જું ગમણ.

ધમકવું, કિં અં ધમધમ થવું; ધુધરાનું
વાગવું; ધમધમ એવો અવાજ થવો. ઉં
માને પાચે ધુધરા ધમકે છે. વક્ષભભદ્ર.

ધમકાર, પું ધમકવાનો અવાજ તે; ધમકો;
ધમકવાપણું.

ધમકારો, પું ધમકાર; ધમકો.

ધમકારિયું, નં ધમધમ થાય એવું જે કંઈ
તે; જેમાંથી ધમધમ એવો અવાજ નીકળે
તેનું હાલું; ખોણું તે; ખોખરું નગારું.

ધમકાવવું, કિં સં ધમધમ થાય એમ કરવું;
વગાડવું. (૨) દમડાવવું. (૩) મારવું; ઠોકવું.

ધમકો, પું ધુધરાના અવાજનો એક એક
ઠોકો તે. ઉં મોલો મોલો ધુધરીને ધમકે,
મોલો મોલો લીલાગત લટકે. આખાહરણ.

ધમધમ, અં ધમકાની જે રણ્રણ તે; ધન-
કારાનો પ્રતિધ્વન.

ધમધમવું, કિં અં ધમધમ થવું; ધમધમ
અવાજ થાય એમ વાગવું. ઉં પાચે નેપુર
ધમધમે. રણ્રણોટ્ટદિવાન.

ધમધમાવવું, કિં ટ્રેં ધમધમ થાય એમ
કરવું. (૨) ધમધમ અવાજ થાય એમ
જોરથી મારવું-નાંખવું-ફેંકવું. -તેણે એવા
જે મુદ્દા ધમધમાવા કે તેના પાંસો વગી
ગો. (૩) ધમકી આપવી.

ધમધમાટ, પું ધમધમ એવો અવાજ થવો
તે; ધમકારાવાળો અવાજ. (૨) ધમધમ
થઈ રહેવું તે.

ધમવું, કિં અં મારવું; ધીમવું; મુકાનો
માર મારવો.

ધમશાણ, નં ઉંધુંચતું-મેળમેળ કરી કામને
બગાડી નાંખવું તે; ધૂળધાણી કરી મૂકવું
તે; ધમશાણ વાળવું. (૨) કાપાકાપી;
કતલ; રમણમમણ કરી નાંખવું તે.

ધમંડ, નં ખોટું ડાળ-દેખાવ કરવો તે; દંભ;
દેખાડો; આડંબર; પતરાછ; શેખી.

ધમંડી, વિં દંભી; આડંબરી; ડાળી; ખોટા
દેખાવ કરનાર. (૨) અભિમાની; ગર્વ.

ધમરડીચકરડી, સીં છોકરાંની એક રમત.
(૨) ધુમાળીને ચક્ર ખવડાવવું તે.

ધમાધમ, અં ઉપરાઉપરી ધમધમ થતું હોય
તેમ. (૨) ધમાલ; ધાંધલ; બીડાબીડ તે
હોંસાતુંસ; ધમ્માચકડી; પાલમેલ.

ધમ્મરધંડી, સીં ધમધમ અવાજ કરતી ફરે
એવી ધંડી તે; મોટી ભારે ધંડી; ફરફર
ફરે એવી ચક્રી. ઉં કહો તો ધમ્મર ધંડી
તાણુંરે. સીંગીત.

ધમ્મસધમ્મા, સીં ધાંધલ; ઉપરાઉપરી ધાલ-
મેલ કરવી-ધાંધલ કરવી તે; ઉપરાઉપરી
પેસનીકળ કે ખોલખોલા થતી હોય એવી
ગડબડ તે. હોંસાતુંસ.

ધર, નં [સં. ગ્રહ] હવા, પાણી, ટાંઠ,
તડકો અને દુસ્મનથી બચાવ થાય એવું
રહેવાનું ઠેકાણું; વાસસ્થાન; ગૃહ; ખોલડું-
(મહેલ, હવેલી વગેરે) (૨) ખોડ; દર; માળો.
પથ અને પંખીઓને રહેવાનાં સ્થાન. (૩)
કુંડળ; ગોત્ર; કુળ; વંશાન્વય; ખાનદાન.
(૪) સીપુરખમાંનું અક્રેક તે. -તેણે ખીલું
ધર કર્યું પણ તે સાફ નીકળ્યું નહિ. (૫)
સંસાર; સીપુરખે સાચે જોડાઈને જે જીવન

વ્યવહાર ચલાવવો તે. (૭) મૂળ; કારણ; ઉત્પત્તિસ્થાન. ખાંડ કીડીઓનું ને માંખેનું ધર છે. પંત્યાળું ઘસાઇનું ધર છે. (૮) ખાતું; અમુક મર્યાદાવાળો જે એકાદ વિભાગ તે. મંગળનું ધર. સોગટાં અથવા પેદાંનું ધર. (૯) મનની હાલત. તે ઉદાસીના ધરમાં છે. (૧૦) તાળો; કબજો; માલીકી. મુખામુમાં મારે ધરનું ધર છે. (૧૧) રાગ અથવા સૂરની જાત. તે અથા રાગનાં ધર જણે છે. (૧૨) સ્થિતિ; હાલત; શક્તિ; બલાબલ. ધર જોઈને કામ અને વેપાર કરવાં જોઈએ. (૧૩) ખચાવ; નીકળી જવાનું ખાફું. તે પોતાનું ધર રાખીને વાત કરે છે. (૧૪) વાગના સૂરનાં ખાનાંમાંનું અક્ષેપ. (૧૫) કાષ્ટ વસ્તુને સગવડથી રાખવાનું ખોખા-ઘખડી જેવું જે કંઈ હોય તે; આન. ચરમાંનું ધર; તરવારનું ધર. (૧૬) દેશ; સ્વદેશ; જન્મભૂમિ. વિલામત કંઈ આપણું ધર નથી. કિં ૫૦ ધર અજવાળવું=કુટુંબને શોભાવવું; જેથી આખા કુટુંબની કીર્તિ થાય એવા નીકવું. ધરઆંગણું=નજીકનું; અતિ પરિચયવાળું; પાસેનું સ્થાન હોય એવું તે. ધરઆંગણું=કરવું=આતુરતાથી રાહ જોવી; હમણાં આવશે. એ આવ્યું, એમ ઇતેજરી રાખવી અને વારંવાર ધરમાંથી બહાર નીકળી નીકળીને મારી પ્રતીક્ષા કરવી. ઉં હું તો તુજ પાખે ધરઆંગણું કરતી હતીરે, મારી રાધા મારાં લોચનને ચણમાર. દયારામ. ધર ઉખડી જવું=મોટું તુકસાન થવું; નખોદ જવું; કુટુંબને નાશ થવો. ધર ઉખાડી નાંખવું=કુટુંબને નાશ થાય એમ કરવું, મોટું તુકસાન પહોંચે એમ કરવું. ધર ઉખડવું=કુટુંબને વેલો ચાલે એમ થવું; મોઠાનું થવું; હાર મળવું. ધર ઉખાડું રહેવું=વંશ કુટુંબનું ચાલુ રહેવું. સ્ત્રી મળવી; પુત્ર થવો. ધર ઉખાડું રાખવું=પરણેલા થઈ સ્ત્રીક રહેવું; કુટુંબ ચાલુ રહે તેમ કરવું.

ધર ઉજળું કરવું=ધરને શોભાવવું; કુટુંબની કીર્તિ થાય એમ કરવું. ધર ઉજાડવું=ધરનું ઘંથોલિયું કરવું; ધરને નાશ કરવો. ધર ઉખાડી લેવું=આખા ધરનું કામકાજ તેમજ વ્યવહારનું જોખમ માથે લેવું. ધર ઉબું રહેવું=ધરને-કુટુંબને વહેવાર ચાલુ રહેવો; ખોટ-તુકસાનમાંથી અચી જવું; સ્ત્રી મળવી. ધર ઉબું રાખવું=ધર-કુટુંબ ચાલુ રહે એમ કરવું; વ્યવહારને તૂટી પડતાં અચાવી લેવો. ધર ઉખરે=ખુલ્લુ નજીક; છેક પાસે હોય એમ; ધર આગળજ. ધરકરવું=કાયમના ધામા નાંખવા. રોજે તો ચરીરમાં ધર કર્યું. (૨) પરણવું; નાતરું કરવું; સંસાર સંબંધમાં જોડાવું. તેણે ખીલું ધર કર્યું. ગોઠવાઈ જવું=અતુલ થઈ રહેવું. પગ જોડામાં ધર કરશે એટલે કુખશે નહિ. ધર કાણું=ધરનું કિલ્લું; ધરમાં એકમન નહિ હોવું તે; કૂટ; જે ધરમાંથી ખાનગી વાતચીત બહાર જતી હોય તે ધર કાણું કહેવાય છે. ધર કાણું કરવું=ધરમાં કૂટ પાડવી; ધરના માણસને ફાડવું. ધરમાં ને ધરમાં બ્યભિચાર કરવો. ધર કુકડો=ધરમાં ને ધરમાં ભરાઈ રહેવાની આદતવાળો માણસ; બાયલો. ધર કોચવું=ધરની ભિંત ખણીને ખાતર પાડવું. (૨) ગોત્રગમન કરવું. ધરખુણે=ખાનગીમાં; એકાંતમાં; ખાનગી રીતે; અંદર અંદર; માંહોમાંહે. ધરધરને ઉદર=ધરધરની ખાનગી વાતો જાણનારો; બોમિયો માણસ. ધર ધાધવું=તુકસાન કરવું; વિશ્વાસઘાત કરવો ગોત્રગમન કરવું. ધર ચલાવવું=કરકસરથી અને બ્યાવહારિક નીતિરીતથી મેસારનું ગાડું ગમડાવવું; નિભાવ કરવો; આજીવિકા ચલાવવી. ધરજમાઈ=સસરાના ધરમાં જઈ રહેલો માણસ; માથે પડેલું હોય એવું જે કંઈ તે. ધરજમાઈ થઈ પડવું=માથે પડવું; નકામા બોલણ થઈ પડવું. આ ઘડિયાળ લીધું તો ખાફું પજુ ધરજમાઈ પડયું.

ધર જતું=આશુવિકાનું સાધન જતું; સર્વસા
જતું; મોટી ખોટ આવવી. ધર જોવું=સાસા
ખોટા કુટુંબ સંબંધી તપાસ કરવી; જાણી
લેવી. ધર તપાસવું=ધર જોવું; જલાજલનો
વિચાર કરવો; શક્તિ જોવી; પોતાની
બુલ્લેનો વિચાર કરવો. ધર ઘોવું=ધરનો
પૈસો ઉઘાડી દેવો; ધરને પાયમાલ કરવું.
ધરનું=પોતાનું; આત્મ; અંગત. આ તો ધરનું
માણસ છે. સંસાર-પૈસા સંબંધી=એ તો
ધરનો સુખી છે. ધરનું ધંધોલિયું કરવું=ધર
ઉઘાડવું; ધરની પાયમાલી કરવી. ધરનુંનાક=
ધર કે કુટુંબની શોભા બૂધયુરૂપ માણસ; કુટું-
બની આખર સાખતોખ. ધરનો થંખ=ધરકુટું-
બનો જેની ઉપર આધાર હોય એવો માણસ.
ધરપ્રવેશ=પહેલવહેલાં ધરમાં દાખલ થવું તે;
લગ્ન થયા પછી વધુ પહેલવહેલી સસરાના
ધરમાં આવે તે વખતે કરવાની એક રીત,
ક્રિયા તે. ફાજદારી કાવદા પ્રમાણે પારકા
ધરમાં દાખલ થવાનો એક ગુનો. ધરફાડવું=
કોષ્ટરીતે ધરમાં દાખલ થવું; ખાતર પાડવું;
ચોરી કરવાને ધરમાં પેસવું. ધરફૂટવું=ધરના
કુટુંબના માણસે સામાવાળાના પક્ષમાં જતા
રહેવું અને તેને ધરની માહિતી આપવી;
ધર ફૂટે ધર જાય. ધરફાડવું=ચોરી કરવાને
ધરમાં પેસવું; સામાવાળાના કુટુંબના એકાદ
માણસને લાલચ આપી પોતાની તરફ લઇ
તેનું જોર તોડવું. ધર બેસવું=ખોટ આવવી;
નુકસાન જવું; પાયમાલી થવી. નોકરીચાકરી
જતી રહેવી; નિરુધમી યથ્ પડવું. ધર ભરવું
=સામાને નુકસાન કરીને પૈસોટકો માલમતા
વગેરે લાવી પોતાના ધરને સધન કરવું.
છોકરાંછેલ્યાંથી કુટુંબનો વસ્તાર વધારવો.
:-નવીએ તો ધર ભરી નાંખ્યું. ધર ભાગવું=
કુટુંબમાં કડેશ કરાવવો; સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચે
અણુજનાવ યાચ એમ કરવું. પતિપત્નીમાંથી
એકાદનું મરી જવું. (સ્ત્રીનું.) ધરમાથે કરવું

=ખૂબ શોધવું; આખું ધર શોધી-તપાસી
જોવું. ધર મારવું=વિશ્વાસઘાત કરવો; ધરમાં
દાખલ થઇ તેજ ધરમાંનું ધન હરી લેવું
અથવા તે ધરના માણસ સાથે અનીતિ
કરવી. ધર માંડવું=સ્ત્રી પુરુષે મળીને સંસાર
ચલાવવો; સ્ત્રી પુરુષનો વ્યવહાર ચાલુ
કરવો. ધર રાખવું=પોતાનું સંભાળવું, પોતાને
જેરલાભ થાય નહિ તેમ જોલવું કે કામ
કરવું. ધર વસાવવું=ધર લેવું; સંપાદન કરવું;
ધરને સધન કરવું. ધરવાળી=ધરના વડાની
સ્ત્રી; ધરધણિયાણી. ધરવાળો=ધરનો વડો;
ધણી; પતિ. ધર સંભાળવું=પોતાનું સાચ-
વવું; પોતાને જેરલાભ થાય નહિ એવી
રીતે કામ કરવું. પોતાને કંઇ નુકસાન લાગે
નહિ એવી ખળદારી રાખવી. કહેવતો:-
ધર કહે તોડી જો અને વિવાહ કહે
માંડી જો=ધર ખાંધવું તે અને વિવાહ-
વરો વગેરે કરવાં તે કામો એવાં છે કે
જેમાં અંદાજ રહેજ નહિ. ધરથી નીકળી
વનમાં ગયા તો વનમાં લાગી લાય=કર્મ
એ કામમાં આગળનું આગળ. ધર ગયુંને
આસરી રહી=હાથી ગયો ને અંકુશ રહ્યું
એવું. ધર જાણે પડોસી અને કુળ જાણે
વહેવાઇ=અનુભવ થયો હોય તેજ ખરી
ખાખત જાણે. ધર તેવી ગોત્રજ=દેવ તેવી
પૂજા. ધર ત્યાં વર નહિ અને વર ત્યાં
ધર નહિ=અર્થાત્ દેવની એ પ્રુખીજ છે
કે, એક હોય ત્યાં બીજું ન હોય. :-ચંદ-
નને પ્રુખ નહિ. ધરધણી કહે મારે ખપે
નહિ અને પડોસી કહે મારે શિર સટે=
જેની સાથે કામ તેને જોઇએ નહિ તો
પછી શા કામનું. ધરધણી ફીડીને પડોસી
થવું=પોતાનો ખરો હક ગુમાવી દેવો શામાટે.
ધરનાં છેનાં ધંડી ચાટે અને ઉપાધ્યાયને
આટો=ધરનાં માણસોને સૌથી પહેલાં લાભ
આપવો અને પછી ઉદાર થવું. ધરના પીરને
તેલનો મલીતે=અર્થાત્ ધરના માણસનું

કંઈ માન નહિ. અતિ પરિચયે અનાદર. ધરની કસર અને વહાણની સફર=લાખની પૈ જેવું, અર્થાત ધરની કરકસર વધે છે. ધરની ગત પરને કહેવી નહિ=ખાતગીમાં જે કંઈ કરતા હોય તે બહાર જણાવવું નહિ, અર્થાત એથી બાર ભાગી જાય છે. ધરની ફૂટે શત્રુ કાવે=ધરમાં કુમંચ થાય ત્યારે દુશ્મનને ઠીક પડે, માટે ધરમાં એકતા રાખવી અને ધરની વાત બહાર જણાવવી નહિ, તેમ અહિત કરવું નહિ. ધરનું ખોડું તે બહારનું થોડું=પોતાનું સાફ ન લાગે=અતિપરિચય-વાળું કિમતી ન જણાય. ધરનું ઠાંકણનાર=ધરમાં શું છે શું થાય છે અને કેમ નીજે છે તે જો સ્ત્રી હોય તોજ કોષ્ટના જણવામાં આવતું નથી. (૨) સ્ત્રીથી ધરનું મંરણજી અને સંગોપન થાય છે. ધરનો ધણી હું અને બહાર નીકળ તું=અથાવી પડવું તે; બાકી પડવું તે. ધરનો શેઠલો બહાર ખાવો=બહાર જમને રહેવું અને ધરમાં ખાડો પાડવો, એવી મુખાંધિ માટે આ કહેવત કહેવાય છે. ધર પ્રમાણે ખારસાખ=દેવ તેવી પૂજા, કચરાના દેવને કપાસિયાની આંખો. ધર ફૂટે ધર જમ=જ્યારે ધરનું માણસ ધરની વાત કે માહિતી બીજને આપે ત્યારેજ ધર નાશ પામે છે, માટે કદી પણ કુટુંબદોષ કરવો નહિ. ધર ફૂટ્યું તેવું કર્મ ફૂટ્યું=જેના ધરમાં કુસંપ દાખલ થયો તેમનું ભાગ્ય ફરી વળ્યું એમજ જાણવું. ધરમાં એઠાં અને બારણે એઠાં=કામ મુકીને તડાકા મારવા તે સાફ લક્ષણ ન કહેવાય. ધરમાં અંધારું અને આંગણે દીવો=ખારણમાં લિધાડાં અને ખાળે હુચા જેવું, એટલે કે જ્યાં દીવો કરવો જોઈએ ત્યાં દીવો નહિ અને જ્યાં ન જોઈએ ત્યાં દીવો કરવો એવો અવિવેક તે. ધરમાં ઝોસડ અને આંખ જનાની=આગસાધ-એપરવાઈની પરિસીમા બતા-

વવામાં આ કહેવત કહેવાય છે. ધરમાં થોડો ફરવનો=અવિવેકની પારસીમા. આછુકલાઈ એવી કે ધરમાં પણ થોડો ખેરસીને ફરવું. ધરમાં હનમાન હડીઓ કાઢે અને જ્યારે જુસકા મારે=ધરમાં કંઈ સરસામાન કે આજીવિકાનું સાધન નાહ તે. ખાલીખમ એવો અર્થ આ કહેવતથી બતાવાય છે. ધરમાં બોલે ડોકરાં અને બહાર બોલે છોકરાં=મોટાં માણસ જેવું કરે છે અને બોલે છે તેવુંજ છોકરાં શીખે છે અને બહાર જઈ તેવુંજ બોલે છે માટે મોટાં માણસોએ છોકરાં જમ સાફ શીખે અને બોલે એમ વર્તવું જોઈએ. ધરમાં ખાડો વાંસ ફરે તો હાંધુએ નડે નહિ=એવી કંગાલિયત કે ધરમાં અન ભરવાનું કચરાનું વાસજી પણ નહિ મળે. ધરમાં હાંધાં કુસ્તી કરે અને બહાર લાલજી મનિયાર=પાસે કંઈ હોય નહિ અને બહાર મોટો દેખાવ રાખવો તે. (મનિયાર=ઝવેરી=ધરેણું ગાંઠાનો વેચનાર. હાલ મનિયારનો અર્થ=ચુકગર એવો થાય છે. આગળ રત્નવલ્લય બનાવનારાઓ મનિયાર કહેવાતા હતા તે ઉપરથી આ કહેવત ચાલેલી છે.) ધર વડે ત્યારે ભગતકું પેસે=જ્યારે ભક્તિનો અત્યંત હંઠ લાગે ત્યારે જાણવું કે સંસારનો વહેવાર ભાગી પડશે, કારણ કે ભક્તિ વૈશામ્ય અને સંસાર પ્રપંચ એ એક બીજની વિરુદ્ધતાં છે. હસવું ને લોટ ફાકવો એના જેવું. ધર વેચીને તીરથ કરવું=એવું પુણ્ય કે ધર્મ દાન કે વ્યાપાર ન કરવો કે જોઈ ધર જતું રહે, અર્થાત ધરની ખરાબી કરીને કોઈ કાર્ય કરવું જોઈએ નહિ. ધર સુધરે તો ગામ સુધરે=વ્યકિતનો સુધારો તે સમર્થિનો સુધારો=અર્થાત આપ બધા તો જમ ભલા, એની માફકનો એક ધર સુધરે તો પછી તેના વિક્ષણથી અને અનુ-કરણથી બીજાઓ પણ સુધરે માટે પ્રથમ

મુખ્ય પુરુષ. (૨) પતિ; વર; સ્વામી. (૩) માલીક; સ્વામી; શેઠ. કહે. ધરધણી શીટીને પડોસી કોણ થાય.

ધરધણિયાણી, સ્ત્રી. ધરની મુખ્ય સ્ત્રી. (૨) પત્ની; વહુ; સ્ત્રી. (૩) માલીક સ્ત્રી; શેઠાણી.

ધરધંધો, પું. ધરને લગતું પરચુરણ કામકાજ તે. ધરધાવડું, વિ. ધરને ધાવોને રહેનાર; અર્થાત્ વડીલોએ મૂકેલી મીલકત ઉપર જીવનાર; ધરમાં જે હોય તે ઉપર આજીવિકા ચલાવનાર. (૨) નિરુધમી; બેકાર; ધર સાચવીને બેસી રહેનાર.

ધરનાળું, ન. પાણી ગળાધને જવા માટે ખાંધેલું નાળું; પાણી જવાતું ધાર; નાકું; ગરનાળું.

ધરપ્રવેશ, પું. [સ. ગૃહપ્રવેશ] ધરમાં પેસવું તે. (૨) નવા ધરમાં જમને રહેતાં કરવાનો વધિ તે; વાસ્તુ. (૩) ધરમાં પહેલ, વહેલાં રહેવા જવું તે. પરણીને આવેલી વહુનું ધરમાં દાખલ થવું તે. (૪) વગર રાજ્યે પારકા ધરમાં દાખલ કરવાનો જે ગુનો તે.

ધરફાડું, વિ. ધરફાડીને ચોરીઓ કરનાર; ધરફાડી-ફાડી નાંખનાર. (ચોર) ખાતર પાડનાર.

ધરખાર, ન. ગૃહસ્થાશ્રમી જીવનનાં તમામ સાધન તે. ધર, સ્ત્રી, છોકરાં, માલમીલકત, અને રામ્યમીલું વગેરે સૌ વાનાં; ધર અને ધરને લગતું જે બધું તે; ગૃહસ્થાશ્રમનો મંબાર. (૨) સ્ત્રી, કુટુંબ. (૩) સ્થિર ગૃહસ્થજીવન તે; બટકતી એકલવાઇ સ્થિતિ નહિ તે; કુટુંબકળીલાવાળા સ્થિતિ તે.

ધરખારી, વિ. સંસારી; ગૃહસ્થાશ્રમી; કુટુંબી; પરણેલો કુવારો કે રજાતો નહિ તે.

ધરખોળું, વિ. ધર-કુટુંબને બોળી નાંખનાર; ધરખારને પાપમાલ કરે

સહરસમે નહિ ચાલતાં તેને હીલું લગાડે એવું; અકર્મી.

ધરલેહુ, વિ. ધરનો બેઠ જાણનાર.

ધરમેળ, પું. ધરમાં સેના સારા રતેલવાળો મેળાપ, એકતા, કુસંપ કે મતબેદ નહિ તે; કુટુંબની જે સુસ્વરતા તે; ગૃહકંપ. (૨)

ધરતુ ખરચ ખુટણુ લખવાનો જે ચોપડો તે.

ધરમેળો, અ. ધરની અંદર મેળ મેળવી સમજાવી સમાધાન કરાવું હોય તેમ; અંદર અંદર સમજાય તેમ; બહેરમાં કોષ જાણે નાંહ તેમ. :-તમે જે બાઈ ધરમેળે સમજો તો સારું. ધરની રીતે; માંહેમાંહે. (૨) દોસ્તીની રહે; ધરનો-પોતાનો જાણીને. આ તો હું તને ધરમેળે કહું છું.

ધરમોહું, વિ. ધરમાં બેસી રહેનાર; ધરમાં રહેવા ઉપરજ જેને પ્રીતિ હોય એવું; ધર યેલું. ઉ. ધરમોલા કરે રણ વિષે, વધને ઉચરો વાણુ. સામળ.

ધરરખુ, વિ. પોતાનું ધર સંભાળે એવું; ધરનું રક્ષણ કરનાર; ધર સંભાળવાની ખાસ વૃત્તિ સ્વભાવવાળું. :-વહુ ધરરખી છે.

ધરવખુ, વિ. ધરની-કુટુંબની તરફદારી કરનાર; ધરતરફ જેની વૃત્તિ વધારે રહેતી હોય એવા સ્વભાવનું; ધરની તરફેણ કરનાર.

ધરવટ, સ્ત્રી. એક ધરને બીજા ધર સાથે એક કુટુંબનાં હોય એવો જે પરિચય-સંબંધ તે; માઠા રતેલ જાળખાણુવાળો જે સંબંધ અને વહેવાર તે; ધરપાણું. (૨) ખાનગી કૌટુંબિક સંબંધ; એ ગૃહસ્થ કુટુંબીઓ વચ્ચે જે ચાલુ માઠો આપણેનો વહીવટ તે.

ધરવાળું, પું. ધર જે સર સામાન

ધરનો ન વસ્તુઓ.

ધરની કરીને

ધરવાળું, વિં જેને ધર હોય એવું; ગૃહસ્થા-
શ્રમી. ધરવાળી=ધરધણિયાણી; પત્ની; વહુ;
શ્રી. ધરવાળો=ધરધણી; પતિ; વર; પુરુષ.
ધરવેરો, પું ધર ઉપર લેવાતો કર તે; ધર
ઉપર નંખાયેલો અંકાયેલો જે વેરો તે.

ધરસંસાર, પું [સ. ગૃહસંસાર] ધર અને
કુટુંબ કપીલો તે; શ્રી, છોકરાં, ધર ને તે
ચલાવવાને જોઈતાં સૌ સાધન વગેરે તે.

(૨) ગૃહસ્થાશ્રમ.

ધરસંસારી, વિં [સં.] ગૃહસ્થાશ્રમી; જેણે
પરણીને ધરસંસાર માંડેલો હોય એવું;
ત્યાગી-વેરાગી નહિ તે. (૨) કુટુંબી;
ખચરવાડ.

ધરસાડી, શ્રીં શ્રીઓને ધરમાં પહેરવાતું
એક લુગડું. (૨) અપોદ્રિય.

ધરસૂત્ર, નં [સ. ગૃહ+સૂત્ર] ગૃહસ્થાશ્રમ
ચલાવવાનાં સાધન; શ્રી; પત્ની; વહુ. ઉં
કુવર હવે મોટો થયો ને કરાવવું ધરસૂત્ર.
(૨) ધરશ્રી જે જાળ તે; કુટુંબકપીલો
વગેરે તે. ઉં મરણ પામ્યારે પત્નીને પુત્ર,
મહેતાતું ભાગ્યું ધરસૂત્ર. પ્રેમાનંદ.

ધરાઉ, વિં ધરગતુ; ધરધરતું; ધરમાંતું. (૩)
ખાનગી; અંદરઅંદરનું; માંહોમાંહેતું; ધર-
ધરાઉ એમ કહેવાય છે.

ધરાક, નં [સ. પ્રાહુ] અહણ કરનાર;
ખરીદનાર. (૨) ખુખી પિછાનનાર; શુદ્ધ
સમજનાર. (૨) ખાણનાર; ભોગવનાર.

ધરાકી, શ્રીં ધણાં ગ્રાહક હોવાં તે; વકરો;
ઉઠાવ; માગ-માગણી; ખપત; ખરીદ. (૨)
ખરીદી કરવાનો જે માંધેલો વહેવાર તે;
કામકાજ કરવાનો અથવા અમુક વસ્તુ
ખરીદવાનો જે એકલથું હક તે. -ધોખીની
ધરાકી.

ધરાગ, જું ધરાક.

ધરાગી, જું ધરાકી.

ધરાણિયાટ, જું ધરેણિયાટ.

ધરાણિયું, જું ધરેણિયું.

ધરાણું, જું ધરેણું.

ધરાર, અં અલખત; સાતવાર.

ધરું, નં [સં. ગૃહ] કોઇ વસ્તુ રાખવાતું લાકડા
કે પતરા વગેરેનું જે ધર તે. :-તખતાતું
ધરું-ધર; મ્યાન. :-છરાતું ધરું.

ધરુણી, શ્રીં [સ. ગૃહિણી] ગૃહિણી; 'શ્રી;
ધરધણિયાણી; 'વહુ. ધરધરણીના ઘાટ
ઘડાબ્યા, પહેરણ આછા જામાજી. સુનિ.
લાવણ્ય.

ધરે, પું ગ્રહ એના ધરે ધેર નથી. (૨)
ધેર. :-પિંજમ ધરે ગયો. હું તેને ધરે ગયો.
હું તેને મંદિરે ગયો.

ધરેડ, શ્રીં રથ ગાડી વગેરેનાં પૈડાં ફરવાથી
જમીનની અંદર લાંબી નીક જેવો જે
ખણાયેલો માર્ગ પડે છે તે; ચીલો.
(૨) વારવાર દોરડાં ધસાયાથી કુવાના
મોં ઉપરના પથરમાં પડેલો ખાડો; દોર-
ડાનો કાપો; આંકો; વાટ. (૩) ઓળ;
હાર; આવલી; એક એકની 'પુઠે ચાલ્યા
જતું તે; ઓળાઓળતું પશુનાં ટોળાં જતું
તે. :-ધેડાંની ધરેડ. (૪) ખણાયેલો, પરં-
પરાથી પડેલો માર્ગ; પ્રણાલિકા; 'રાહ.

ધરેડી, શ્રીં પાણી કાઢવાતું કુવા ઉપરનું
ફરતું યંત્ર; ગડગડી; કાપો. (૨) 'મરણ
વખતના જોરથી ચાલતા શ્વાસને લીધે
થતો ગળામાંનો જે અવાજ તે.

ધરેડા, પું ધરકધરક બોલતો શ્વાસ. (૨) ચીલો.

ધરેણાઉ, વિં ધરેણે આપવા લેવા જેવું.

ધરેણિયાટ, વિં ધરેણે લીધેલું કે આપેલું.

ધરેણિયું, વિં ધરેણે ચૂકેલું કે રાખેલું; જેની
ઉપર નાણાં લીધેલાં અથવા કઢાવેલાં હોય
એવું; નાણાં લખને આપેલું અથવા નાણાં
દબતે લીધેલું; અવેજના સાયમાં આંટમાં
ચૂકેલું લીધેલું તે.

ધરેણું, નં નેનાથી કોષ સ્થળ વસ્તુ કે વિચાર વગેરે શોભે-સુંદર દેખાય તે; અવંકાર; જાણ; દાગીતો. (૨) શોભા; ચણગાર; આજૂપણ. ૩૦ પ્ર૦ ધરેણું જેવું=શોભાશય; કિમતી. કિં ૫૦ ધરેણું-પહેરાવવાં=ચણગારણું; શોભાવણું.

ધરેણું, અં આંટમાં સાનમાં આપેલું હોય તેમ; બદશે; જમાનીમાં; આડમાં; જામીન-ગીરી તરીકે. કિં ૫૦ ધરેણું મૂકવું=અવે-જની જામીનગીરી તરીકે આપવું. ધરેણું લેવું=અવેજ ધીરી તેની આંટમાં અવેજ લેતારની કોષ વસ્તુ પોતાના કળનમાં રાખવી.

ધરેખાચે, અં ધર, કુટુંબ, પેસાટકો અને આપ અખત્યાર વગેરે સૌ પ્રાપ્ત થયેલું હોય તેમ. (૨) ધરનાં કર્તાકારવતાપણાવાળું; કુટુંબી; જામેલા આપ અખત્યાર ધરવાળું. નસતોક ધરખારે યધ તે જોધ આંખ ઠારીને ડોસો ગયો. હાથેમાયે.

ધરોધર, અં બધે ઘેર; એક પછી એક દરેક ઘેરઘેર. ઉં ફરે ધરોધર ફેલ; ન માયા કોષએ મેલી. સામળ.

ધરોડ, અં ધરડ. ઉં ધરોડ છોડી છતવા; પડવું જઇને નાજમાં. પ્રેમાનંદ.

ધરોળો, પું પોતાના ધર જેવોજ ને સંબંધ-બ્યવહાર તે; ધરવટ; આપણું, લેવું, ખાવું પીવું અને બોલવું ચાલવું સૌ એક કુટુંબનાં હોય તેમ માલે એવો ને બે કુટુંબી-આ વચ્ચેના સંબંધ તે.

ધરોળી, (ધિલોડી) અં ધરની દિવાલો ઉપર ફરતારું છુંખરા રંગનું ગિલસ અથવા તેથી પણ નાનું એક પ્રાણી, ટેડ ધિલોડી. એના મોની હાળ 'ગલ' નહુ ઝેરી કહેવાય છે.

ધર્મ, પું [સં.] ઉચ્ચાટ; જાકારો; જોડો તાપ લાગવો તે; ગરમી; ધામ.

ધર્મણ, નં [સં.] ધસાણું તે; ધસારો; બે વસ્તુઓનું, એક બીજાની સાથે ધસાણું તે; ધસરકો; છેક; ઉઝરડાણું તે; ઉઝરડો; આંકો; લીટી. (૨) એક બીજાની વચ્ચે સહેજ સાજ બોલાબોલી થવી તે; સરસ ચાલ્યું જાય એવું નહિ પરંતુ એક બીજાનું છોલાણું જાય એવું ને તે.

ધસાધજણું, કિં અં ધીરલાં નાણાં પાછાં ન મળે એમ થવું; લેણું ખોડું થવું; નાણાં જતાં રહેવાં. (૨) ફસાણું; દખાણું; પાછું નીકળી ન આવે એમ જવું (નાણાંનું).

ધસાણું, ધાલેલું ન નીકળે એમ થવું; દખાણું; ધાલેલું અંદરને અંદર રહેવું. (૨) પહેરાણું. (૩) પરાવાણું. (૪) પેસાડી શકાણું. જુઠું ધાલવું.

ધલોડી, (ધિલોડી.) અં ધરોળી એક જાતનું નાનું પ્રાણી. (૨) જોડે ધોલાં ધિલોડાં-ટિડારાં થાય છે તે વેલી-કડવી ધલોડીનું મૂળ.

ધલોડું, (ધિલોડું.) નં ધોલું; ધિલોડું; ટિડારું આ જળ આંગળી જેવડાં પણુ બરેલાં અને લીલા રંગનાં થાય છે. કડવાં ધલોડાં અને મીઠાં ધલોડાં, એમ તેની બે જાત છે. મીઠાં ધલોડાં-ધિલોડાં શાક તરીકે વપરાય છે. સંસ્કૃતમાં આને ભિમદળ કહે છે. આ ફળ પાકતાં બહુજ લાલ થાય છે. ઓઠની રવાયતે એની ઉપમા આપે છે.

ધવઠણું, કિં સં જણવું; ખંજવાળવું; ધસવું; નખવતે ચેળ ભાગે તેમ કરવું-કાપડવું. (૨) જેવું; તાણવું.

ધવાણું, કિં અં ધાયલ થવું; જખમી થવું; ધા પડવો:-તે લડાઇમાં ધણુ જણુ ધવાયા. મોટાં અને લાડકાં ચાણુસો પ્રતિ સહેજ સાજ છરી ચાકુ લાગતાં પણુ મસ્કરીમાં 'ધવાણું' વપરાય છે.

ધસધસ, અં ગાઠ ઉંધમાં ચાલતા એક સરખા શાસોન્દ્રીસથી થતો એવો અવાજ;

ધસ ધસ એમ થવું તે; નિરાંતે અને વગર કાળજીએ ઉધવું તે. ઉં સતના ચાર પહોર ધસધસ ઉઘ્યાં રે. સ્ત્રીગીત.

ધસધસાટ, અં ધસધસ ત્રાસ ચાલતો હોય તેમ; ધસધસાટ. :-આ રખેવાળ તો બિચારો ધસધસાટ ઉધે છે. (૨) નિર્ભર; નચિત રીતે; નિરાંતે; માઠ ઉધે. :-હું તો સુતો કે તરત ધસધસાટ ઉધી ગયો.

ધસડવું, કિં સં ધસાતું જાય એવી રીતે ખેંચવું; તાણવું; ધસરડવું. (૨) પ્રાણીને તેવી મરણ વિરુદ્ધ ને પદાર્થને એમને એમ ખેંચીને જોરથી તાણવો; ઢસરડવું. (૩) જેમતેમ કરી ઉતાવળા ઉતાવળા લખી કાઢવું. :-અરજી ધસડી નાંખી.

ધસડાણું, કિં અં ખેંચાવું; પાછળ તણાવું. (૨) જોરથી જમીન સાથે ધસાતું ખેંચાવું. ધસનાર, વિં ધસવાતું કામ કરનાર; ધસામ એમ કરનાર. (૨) સાદ કરનાર; માંજનાર; ઉતારનાર; પહેલ પાડનાર. :-હીરા ધસનાર. (ખતારી, કંસારો વગેરે).

ધસરકો, પું કોષ્ટપણ વસ્તુની સપાટી ઉપર જોરથી ખીજ વસ્તુ ધસામાને લીધે પડેલા લીટા કે છેકા તે; ધસારો; આંકો; ફાત.

ધસરડવું, [સં. ધર્વ] જમીનને ધસાતું રહે એમ ખેંચવું; તાણવું. (૨) ઉતાવળે લખવું; જેમતેમ કરી જલદી લખી નાંખવું. :-એનાં વખાણની પથ ચાર લીટી ધસરડી નાંખજો. (૩) જોરથી લખ જવું. કિં પ્રં કોર્ટમાં ધસરડવું=દાવો કરવો; પ્રતિજ્ઞાદીને કોર્ટ ચલાવવો. ધસરડી નાંખવું=જેમ કરવું જોઈએ તેમ કરવું નહિ પરંતુ બેદરકારીથી જેમતેમ કરી નાંખવું. કર્તવ્ય ન કરવું. :-એથી વર્ષના બાપને ધસરડી નાંખો-તેની જેની ઉત્તરક્રિયા કરતી જોઈએ તેની કરી નહિ.

ધસરડાણું, કિં અં તણાવું; ખેંચાવું. (૨) જમીન સાથે અડકના રહીને ખેંચાતા જવું;

સપાટી ઉપર લોટાતાં લોટાતાં તણાવું. (૩) જોર હોય તે તરફ ખેંચાવું.

ધસરડો, પું ઉઘરડો; ધસરકો. (૨) વેડ.

ધસરપસર, અં ધસપાય અને પછપાય તેમ; સારી રીતે ચાલે અને મહિમહિંથી વળા ધસરપાય તેમ; ધીર ઉતાવળ ચાલ્યા કરે તેમ. :-ધસરપસર ઘડી ખેંચી. જેમતેમ. :-ધસરપસર ચાલીને જોડો પર. લખી ચલાવ્યો. રાકડાએ; પરાંણે; નચાલે.

ધસણું, કિં સં [સં. ધર્વ] એક વસ્તુને ખીજ વસ્તુ ઉપર જોરથી દાખીને ફેરવતી; ધસાય એમ કરવું. (૨) રમડવું; ચોળવું; મસળવું. (૩) માંજવું; ઉકડવું. (૪) સાદ કરવું; ઉજાળવું. (૫) છોલવું; ઉખાડવું. (૬) ધાર ચડાવતી; ઉતારવું; સળગ કરવું. (૭) જેમતેમ કરી લખી નાંખવું. (૮) છુસી નાંખવું. ૩૦ પ્રં ધસી પીડું=અંદર અંદર સમજ જવું; મોહોમોહ સમાધાન કરી નાંખવું. (૨) નહિ લેખવું; નહિ ગણવું; પીડવું. ધસીને કાપવું=મૂળથી સપાટીની પાસેથી લખને નામ નિશાન રહે નહિ તેમ કાપવું; કાઢી નાંખવું; લગારે નહિ. રહેવા દેવું. ધસીને ના પાડી=સાદ-જાતીમાં વાગે એવી રીતે નાં પાડવી તે. કહેવું ધસીને ગુમો ચોપડે=અર્થાત આણીને વખતે કામ આવે નહિ ત્યારે પડી ચા કામનું ?

ધસાધસ, સ્ત્રીં ધસધમ કરવું તે; ધસાધ જાય એમ કરવું તે. (૨) સામસામે એક ખીજનું બુંડું બોલ્યા કરવું તે; એક ખીજ સામેની વિરુદ્ધતા તે.

ધસારસુ, નં ધસાણું તે; ધસારો. (૨) પાસ; ધસતાં પડેલી રજ; અમુક વસ્તુને ધસવાથી જે કણી હોય અથવા બુકો વગેરે પડે તે. (૩) ધસાવાની ખોટ; તોટો; તુક્કાન; ધસાવાનો ખડો; ધસામણ; ધસવાની મનુરી. (૪) ધસીને પીવાનું આમક મુજિયાં દરે અને ચોળી વગેરે.

ધસારવું, નં ૫૨૧ને ખીવાપિવગ્રાવવાનું ઓસડ.
હરડે, કરિયાતું, અને મરડાશિંગ વગેરે
નાનાં બચ્ચાંને ધસીને પાવાની વનસ્પતિ;
ધસારવાં એમ બહુવચને વપરાય છે.

ધસારો, પું ૦ ધાસ; ખોટ; તુકસાન. (૨)
ધસાયાથી પડેલી જે નિયાની તે, આંકો;
લીટા. (૩) ધસાવાથી પડેલી જે ધસાર
તે; ધાસ; ધસાયાનો લુકો; રજ; કચરો.
(૪) ધસાવાથી જતી જે ખોટ; તુકસાન
તે; તોડો; ધસાજ નવું તે. યંચ ઓજાર
વગેરેનું. કિં ૫૦ ધસારો પડવો-લાગવો=
ખાધ કે ખોટ આવની; અમુક વસ્તુને લીધે
અમુક બાબતમાં કંઈક ધસાયાથી તુકસાન
લાગવું. ધસારો આપવો=અમુક ધાસને લીધે
જે કંઈ તુકસાન પડ્યું હોય તે મળ્યે
આપવું. ધસારો વેઠવો=ચોડું ધણું તુકસાન
વેઠવું; ખરચ ખમવું.

ધસાવવું, કિં ૫૦ કોષ ધસે એમ કરાવવું.
(૨) મંતવવું; ઉકાવવું; ઉજળું કરાવવું.
(૩) ઊલાવવું; ઉખાવવું. (૪) ધાર
કઠાવની. (૫) વધારાનું બકાર હોય તે
ઓછું કરાવવું. (૬) ચોળાવવું; માલેસ
કરાવવું. (૭) જુકા પડાવવો. (૮) લેપ
કરાવવો. :-મંદન ધસાવવું. (૯) ખજૂજ
બગાવવી.

ધસાવું, કિં ૫૦ [સં. ઘર્ષ] જોરથી લાગવું;
ધસારો પડે એમ થવું; એક વસ્તુ બીજી
વસ્તુની ઉપર જોરથી ધસકાવી. (૨) ઓછું
થવું; ઘટવું; ધસાઇને કમતી થવું. -સુપડ
ધસાય છે કંઈ ઓરસિયો ધસાતો નથી. (૩)
કામ આવવું; ચરીરથી કે પૈસાથી બીજને
સહાય થવું. :-સણ કે પડોસી હોય તે
કોષ વાર ધસાય એમાં થું થઇ ગયું. (૪)
ચરીરે જીવું થઇ જવું; અશક્ત થઇ જવું.
:-ડોસા હવે તો બહુ ધસાઇ ગયા. (૫)
પૈસાની બીડમાં આવવું; ખરચમાં આવવું;
:-જોડિયા પણ આવાં નકારાં વર્ષ આવવાથી

ધસાઈ ગયા. ૩૦ ૫૦ ધસાતું બોલવું=મુંડું
બોલવું; હીણું દેખાય એવું બોલવું; બદ-
ગોષ્ટ કરવી; વિરુદ્ધ-હીણું બોલવું. ઉં ૦ મારા
મૈયરનું બોલો ધસાતું, હવે મુજથી નથી તે
ખમાતું. ઉવરાણી ધસાતી જવી=ચોડે ઘોડે
ડુંગી થઇ જવી.

ધસિયું, વિં ૦ પાસાદાર ગાંગડાવાળું નહિ એવું;
ધસીને ઉખાડેલું; ઉઝરડી લીધેલું; જુકો
જુકો થઈ ગયેલું હોય એવું (મીઠું). દરિ-
યાનું પાણી ભરેલા કપારકા સુકાઈ જતાં
તેમાં જે મીઠું બાઝ્યું હોય તે ઉઝરડી લઈ
એકડું કરવામાં આવે છે. આ મીઠું જુકા
જેવું હોવાથી ધસિયું મીઠું કહેવાય છે.

ધસિયો, પું ૦ દૂધથી કરમોવી યોડા ધીમાં શેકેલો
નાની નાની ગડીઓવાળો. લઈ કે બાજ-
રીના લોટનો ફાકવાનો ખોરાક; યોડા ધીની
જુડી સુખડી. (૨) ધસવાતું કામ કરનાર.
:-આરસધસિયો. ખંખાતમાં અધીક ધસિ-
યાની ધણી વસ્તી છે.

ધસોટિયો, પું ૦ લઈના લોટને ધસી કે શેકીને
બનાવેલો ખાવાનો એક પદાર્થ; ધસિયો.
:-ધસોટિયો લાડુ.

ધળકો, જુ ૦ ગળકો.

ધંધોલિયું, નં ૦ નાનું અને અંધારાવાળું કપડાવું
ધુમ્મદાર ધર; ધોધો; ધુંધો. નાનાં છોકરાં,
માંદાં માણસ અને ધરકાં નાતવાન વગેરે
એકાદ ખુલામાં પોતાનું ચરીર મોં વગેરે દંધાવ
તેમ જુગડાનું આજ્ઞાદન કરીને બેસી કે
પડી રહે છે તે. (૨) નાનું માલ વગરનું જેવું
તેવું ધર તે, ધંધોલિયું. :-વહુને બધો કારભાર
સોંપીએ તો ધરનું ધંધોલિયું બનાવી દે.
કશી પણ સગવડ વગરનું, અવ્યવસ્થિત;
ગંદું અને અંધારાવાળું એવું જે કંઈ રહેવા કે
બસાઈ રહેવાનું નાની ઝુંપડી જેવું સ્થાન
તે; જોટપોટ થઇ રહેવાય એવું જે કંઈ તે.
[ગાયુ+આલ્ય] નાનું અને નિર્માલ્ય ધર;

ધરથોલિયું. (૨) મોઢે માથે ઓઢીને છોકરાં
જે ઘોઘો કરે છે તે; કપડાના ઢાંકણવાળું
અંદર ભરાય એસાય એવું જે કંઈ તે. (૩)
સારી વસ્તુની ખરાબમાં ખરાબ સ્થિતિ
થઈ જવી તે; ઘુણધાણી થઈ જવું તે.
(૪) મોઢે માથે ઓઢવું તે.

ધંટ, (ધણ્ટ) પું [સ. ઘણ્ટ] મોઝરી કે
ખીનું કંઈ પણ ઠોકતાં ઘણુ ઘણાટ અવાજ
કરે એવો ધાતુનો (કાંસાનો) નળી લોઢી
જેવો કે ઉંધા ખાસા જેવો જે એક આકાર
તે; મંદિરા ॥ અને દેવજોમાં કાંસાનો ઉંધા
ખાસા જેવો ધાટ પડધી આગળની કડીથી
ઉંચે ટાંગી રાખવામાં આવે છે. એ ધાટની
અંદર અંકુશતિનો એક ટોકરો-જુલ લખડતી
રહે છે, જે પેલા ધાટની સાથે અંકુશાવતાં
અવાજ થાય છે. કિં ૫૦ ધંટ વગાડવો=
સો કોષ જાણે એમ મોઢેથી જાહેર કરવું.
અમુક જાહેર કે ધાર્મિક કામકાજ કરવાનો
વખત થયાની આસપાસના લોકોને ચેતવણી
આપવાને ધંટ વગાડવામાં આવે છે. ૩૦
૫૦ ધંટજેવું=મહુજ પાકું, સઠ, ધૂત, ખંધું.
ધરમાં ધંટ વાગે છે=ધરમાં કંઈ પણ નથી,
ખાલીખમ છે. પાકો ધંટ=મહુજ પહોંચેલો
માણસ. (ધંટ જેમ ખૂન પાકો અને નહિ
નકાયેલો હોય તેમ સારો ધણુધણે છે તેવો)
ધંટ જેવો=મોલકણો.

ધંટડી, સીં નાનો ધંટ; ટોકરી, કિં ૫૦
ધંટડી વાગવી=ખાલી થઈ જવું; સમાપ્ત
થવું. (૨) નૈવેદ્યની-ભોજનની વેળા ચવી.
:-ઉઠો દાકોર ૮ ધંટડીરે વાગી. ધંટડી
વગાડવી=હવે કંઈ વજે નહિ એમ જણા-
વવું. નવરા નકામા શ્યાં કરો એવો અર્થ
ખતાવે છે.

ધંટડો, પું મોટો ધંટ; ટોકરો; પડો.

ધંટમાળ, સીં ધંટડીઓની જે માળા કે દાર
તે; ધુધરમાળ.

ધંટરવાળ, (ધણ્ટરવાળા) સીં નં એક
'જાતનું શિકારી વાળું.

ધંટા, સીં [સં. ઘણ્ટા] ધંટ; ધંટડી; ટોકરી.
(૨) કંઈ નહિ તે; ધક્કા. (મસ્કરીમાં) ટેપો.

ધંટાએ આપે છે=ધંટા ! એમ બોલાય છે.

'કાઠઘણ્ટા વિહમ્વના' મંદુકની કહેવત

જેવી ને તેવીજ ગુજરાતીમાં પણ વપરાય

છે અને એનો એવો અર્થ થાય છે કે, જેમ

લાકડાનો ધંટા બાંધ્યો છતાં વાગે નહિ

પણ સામો વિહમ્વના રૂપ થઈ પડે તેમ

જેથી શોભાય ન થાય અને અવાજ ન

થાય એવી કાઠધંટા રૂપ થઈ પડવું.

'અભમગસ્તન' જેવું.

ધંટાકંઈ, પું [સ.] શિવનો એક ગણ. આ

ગણ મહા જળવાન અને પોતાના ભક્તની

કામના પુરતાર ગણાય છે. કેટલાક મોક

એની ઉપાસના કરે છે.

ધંટાપથ, (ધણ્ટાપથ) પું [સ.] રાજમાર્ગ;

જાહેર માર્ગ; ગામનો અથવા શહેરમાંનો

જે જાહેર મોટો રસ્તો તે.

ધંટારવ, પું ધંટડીના જેવો જે અવાજ તે;

ખંણુખણિયાં, ઝણુઝણિયાં.

ધટી, (ધણ્ટી) સીં અનાજ ફળવાની પથરનાં

બે વડવાળી એક બનાવટ; કોષપણુ ફરતો

હોય એવો ધંટ; ચક્રી. કહેવું ધરનાં હૈયાં

ધંટી ચાટે ઉપાધ્યાયને આટોચ્ચરનાં છોકરાં

જૂણે મરે અને પારકાને પડવાન આપવું તે.

ધંટીના મો ને ધંટાનો એકનાનાના ધણુ તે

મોટાના એક બરાબર. ધંટી પ્રમાણે આપું

ને સુવા પ્રમાણે ખોરવું=જેવી જેની ચક્રિત

તેવું તેને ચોભે. ધટી તમે હાથ=પત્થર

તમે હાથ=મુસ્કેડીમા ચુગલમાં હોવું તે.

ધટીના ગાળામાં મયું બચે પણ લોકના ચા-

બ્યામાં આવ્યું ના બચે=લોકની ખતરીસીએ

ચઢનારનો નાવ થાય છે એના લોકિક વહેમ

ઉપરથી આવન કહેવાય છે. ધંટી તેનાં ગીત=

કમ્મરે બાધવા તે. (પુરુષો જેમ મરદા-
નગીનું કામ કરતા પહેલાં ઝૂલતા ધોતરનો
કચ્છ બીડે છે તેમ સ્ત્રીઓ પણ પોતાની
સાડીની ધાટડી બીડે છે. જેડુતો ચરદીના
દહાડામાં પિછોડીની ધાટડીવાળા બીડીને
છાતી અને પીઠ લોકે છે. ધાટડી એવી
રીતે વળાય છે કે જેથી છાતી અને પીઠ
સારી રીતે ઢંકાવા ઉપરાંત હાથ ખુલા
રહે છે.

ધાટણ, સ્ત્રીં ધાટના પર્વતમાં રહેનારા લોકમાંની
સ્ત્રી; ધાટીની સ્ત્રી. સલાદ્રિના ધાટમાં
રહેનારા લોક ધાટી કહેવાય છે. (૨) ધર
કામ કરનારી સ્ત્રી; ચાકરડી.

ધાટદાર, વિં ધાટવાળું; રૂપાળું; ધાટીલું.

ધાટપોત, નં [સ. પ્રોત=વણેલું] હલકી
જાતનું રેશમી કપડું.

ધાટી, પું. કપ્પખણના પહાડી પ્રદેશનો રહે-
વાસી; ચાકરનું કામ કરનારી કપ્પણી ચક્ર
જાતિનો માણસ. (૨) ધર કામ કરનારો
ચાકર. વિં જાડું; કઠણ હોય એવું; મજબુત
મનનું. ઉં મુજને સૌએ રોક કહે છે,
હું સરખી નહિ ધાટીરે; મુખ આગળથી
મહાવજી ગયા પણ તેણે દુઃખે નહિ ધાટીરે.
બાલણ.

ધાટીલું, વિં ધાટવાળું; ધાટદાર. (૨) રૂપાળું.

ધાડું, વિં ગાડું; સખત. (૨) કઠણ; મંગીન.

ધાડ, જું ગાડ.

ધાડવું, નં ગોળ વગેરે બરવાનું માટીનું ઘડા
જેવું વાસણ; ઘડું.

ધાડવો, જું ગાડવો.

ધાડું, વિં (ગાડું) છેક નરમ પાણી જેવું
ન હોય એવું; રમણ જેવું. (૨) જાડું. (૩)
દુઃખ સહી સહીને કઠણ છાતીનું ઘસ ગયેલું;
રીડું. (૪) ધર; બરાડ; ખીચોખીચ.

ધાણ, પું. [રે. ઘણો] આખાનો અચુક

જથ્થા જેટલો ભાગ; વિભાગ; મોટા જથ્થાના
સંગવડને ખાતર પાડેલા ભાગલાઓમાંનો
અડકેક તે. લાકુ બળિયાનો ધાણ. (૨)
ધૂળધાણી; સથરવથર કરી નાંખવું તે;
ભાગીને=કચરી ભેળસેળ કરી નાંખવું તે
:-તેણે ધાણુનાળી મૂક્યો છે. (૩) ધાણીમાં
પિલાચાથી જે હાલત થાય તે હાલતમાં આણી
મૂકવું તે; કચરી છુટી નાંખવું તે; સંહાર;
ઘટ. :-છેલ્લેજે સેનાનો ધાણુ કાઢી નાંખ્યો.
(૪) [સં. વ્રાણ] બદ્યો; દુર્ગંધ. :-મનુ ધાણુ
આવે છે. (૫) મોટા હથોડો. ઉં જમના
દૂત ધાણો મારશે. પ્રા. કા. કિં પ્રં ધાણુ
વાળવો=તુકસાન કરવું; ભેળસેળ કરી બગાડી
નાંખવું. ધાણુ કાઢવો=વાળવો=સંહાર કરવો;
સર્વનો નાશ કરવો. ધાણુ બગાડવો=જોડ-
વેલો દાવ બગાડી નાંખવો; બાજી બગા-
ડવી. ધાણુ નીકળી જવો=મોટા સંહાર ઘટ
જવો. ધાણુપેસવો=વિકાર બગાડ અથવા
જીવદેણુ રોગ આવવો. ધાણુ=લાકડાને
કોરી ખાતાર એક કીડા થાય છે તે. એ
કીડા લાકડામાં રેસે એટલે જેમ તે ખવાઈ
જાય છે તેમ માણસના શરીરમાં પણ
અચુક વિકાર (ધાણુ) રેસે છે એટલે
તે નિર્જીવ થતું જાય છે.

ધાણી, સ્ત્રીં [સં. ઘૂર્ણ] તૈલી બિયાં પીધ-
વાનું યંત્ર; તેજ કાઢવાનું લાકડાનું યંત્ર. (૨)
મહેનત અને પીડાકારક રોજનું ઘસ પોર્ણ
જેવું અણગમતું કામ. (૩) મંસાર. કિં પ્રં
ધાણી કરવી=તેજ પીલી કાઢવાનો ધંધો
કરવો; ધાણી રાખી તલ વગેરે પીધવાનું
કામ કરવું. :-લાંચી ધાણી કરે એમાં થી
નવાઈ. ધાણીએ જોડવું=એના એ માર્ગે
લગાડવું; કંટાળા ભરેલા કામમાં જોડવું;
ધટમાળમાં નાંખવું. ધાણીમાં ધાલીને પીધવું=
જેમાંથી છુટાય નહિ એવા કામમાં નાંખીને
દુઃખ દેવું; મુગો બેઠો માર મારવો. અવળી
ધાણીએ ધાલીને પીધવું=સખતમાં સખત

કૂર શિક્ષા કરવી. ૩૦ પ્ર૦ ધાંચીની ધાણી= એતું એ કંદાળા બરેલું કામ કે વૈતરું કર્યા કરવું તે. ધાણીનો ખજાડ=ધત્રમાળમાં ફરતો જવ; ચાલુ ને ચાલુ કામકાજમાં પડ્યો રહી વૈતરું કરનાર; કુખ સહેનાર. એકમાર્ગી; આંધળો; ખીજ કેમ ગમ વગરનો માણસ તે.

ધાત, સીં [સ. દ્ર.] મારી નાંખવું કે કાર કરવું તે; હત્યા; ખૂન; ધાથી મરવું તે. ધાતચંદ્ર. ધાત કર્યો પણ કહેવાય છે. (૨) અક્ષાળ મૃત્યુ. :-જળધાત; ચત્રધાત. મરતાં મરતાં બચી જવું તે. :-તેને ચાર ધાત ગણ. (૩) પું અટકો; ધા; ક્ષત. (૪) પ્રહાર; ફટકો; કપાટો; કોકવું તે. :-આધાત; પ્રત્યાધાત. (૫) અમુક સંખ્યાને તેનાથી ગુણીને વધારવી તે. :-૪ નો દ્વિધાત=૧૬ ત્રિધાત=૬૪ અને ચતુર્ધાત ૪x૪x૪x૪=૨૫૬. કિં પ્ર૦ ધાત કરવી=મારવું; હત્યાકરવી. ધાતજની=મરતાં મરતાં બચી જવું.

ધાતક, વિં ધાત કરનાર; હત્યાર. (૨) હાનિ, નુકસાન કે જીવને જોખમ લગાડે એવું તે. (૩) નિર્દય; કૂર. (૪) પાપી; ખૂની. (૫) પું મારો; જલાદ.

ધાતકી, વિં ધાત કરનાર; ખૂની; પાપમાલી કરનાર. (૨) નિર્દય; કુખ; કૂર; કમકમાડી છૂટે એવું.

ધાતચંદ્ર, પું [સ.] જ્યોતિષ પ્રમાણે અમુક રાશિના સ્થાનમાં રહેલો ચંદ્ર હાનિ કરતા ગણાય છે તે; કુંડળીમાં નુકસાન કરે એવા સ્થાનનો ચંદ્રમા તે; નળજો ચંદ્ર.

ધાતતિથિ, સીં [સ.] જ્યોતિષ પ્રમાણે અમુક દિવસ ને હાનિકરતા હોય તે. (૨) નુકસાનકારક તિથિ; અશુભ દિવસ.

ધાતનક્ષત્ર, નં [સં.] હાનિકારક નક્ષત્ર તે.

ધાતવાર, પું [સ.] હાનિકારક દિવસ તે.

ધાતસ્થાન, નં [સં.] હાનિ-નુકસાન કરનાર; પ્રહારકરું ને સ્થાન તે. (૨) વધશ્રમિ.

ધાતી, વિં ધાત કરનાર; ધાતકી. પું કસાઇ. ધાતુક, ધાતકી.

ધાતેલ, નં ધા ઉપર સારી અસર કરનાર એક જાતનું તેલ.

ધાપહાણ, પું એક જાતનો પથર કે જે ધા ઉપર લગાડતાં ચોંટી જાય છે અને જ્યારે ધા રૂઝાય ત્યારે ઉખડે છે.

ધાખડું, જીં ગામર.

ધાખાજરિયું, નં ધા ઉપર અસર કરવાનો ગુણ ધરાવનારી એક ખાજરિયા જેવી પાણીમાં થતી વસ્તુપતિતું કુંડું.

ધામ, પું [સં. વર્ગ] ગરમી; ખારો; ખાદ્ય. (૨) પરસેવો; પસીનો. (૩) તાપ. કિં પ્ર૦ ધામ થવો=ખારો વગવો; ઉકળાટ થવો. ધામ પડવો=તાપ પડવો.

ધામજ, નં વહાણના તળિયામાં ઝામીઝામીને ને પાણી ભરાય છે તે. (૨) પરસેવો; પસીનો. ધામચ ને ધામઠ પણ બોલાય છે.

ધાય, પું ધા; ધાવ. ઉં બહી બિચારી આલણી કે જેણે વર્ષો ધાય.

ધાયકમલ, વિં બહાદુર; ચર; પહેલવાન.

ધાયપાત, પું એક જાતનો રેસાદાર છોડ.

ધાયલ, જીં ધાયેલ.

ધાયાંબુકયાં, વિં કમોતે મુએલાં; ધા લાગવાથી અથવા પાણીમાં ખડવાથી મરણ પામેલાં. બાદરવા વદિ ૧૪ ને દિવસે અક્ષાળ મરણે મરેલાં આદ્ય થાય છે.

ધાયેલ, વિ. ધવાયેલું; જખમી; અટકાયેલું; જેને જખમ થયો હોય એવું. (પું ધાયેલો, સીં ધાયેલી નં ધાયેલું.) (૨) જેને કામની અસર થયેલી કે મોઢ લાગેલો હોય એવું; કામ પીડિત. ઉં ધાયેલ છોજ ને જાણ કોત્રાં વાખ્યાં, સતતલીં દવારાખ

ધાયો, પું ચોરીસ કામગીરી ધા. (૨) ધાયેલ થયેલો

પાચો સુવર અને સૂખ્યો આલણ. ધા
લાગવાથી મરી ગયેલો. (૩) હૈયું બેઠાય
અને દીલપર અસર થાય એવું ને લખાણ
તે; સંકેતનું લખાણ; કાપડો.

ધારણ, નં ખૂમ ઉધ આવવી તે; ઉધનું ભેર;
ઉધ ઉધ કરવાની ધ્રુષ્ટા તે. (૨) ખૂમ
ઉધ આણે લાવે એવું ને તે. આપધાદિક.
કિં પ્રં ધારણ આવવું=ખૂમ ઉધવાની
અથવા ઉધ ઉધ કરવાની જ્યારી અસર
થરી; ગાદ નિદ્રા આવવી. ધારણ ચૂકવું=
સામે માણસ ઉધે એમ કરવું; ગાદ
ઉધમાં પાડવું. ધારણ પામવું=ખૂમ ઉધમાં
પડવું; ગાદ નિદ્રા આવવી. ઉં ગુણ
સધળા ધારણ પામ્યા. બોડાણો.

ધારાપુરી, સ્ત્રીં મુખાઈ પાસે દરિયામાં એક
નાનો ટાપુ છે તે. આ નાના ટાપુના એક
ભાગમાં બૌદ્ધજાણની કેટલીક ગુફાઓ અને
ટાંકાં વગેરે છે. શિવરાત્રીને દિવસે મુખાઈના
લોકો ત્યાં મેળ ભાય છે. એ 'આલિશંકાલિલ'
કહેવાય છે.

ધારી, સ્ત્રીં કોપરાતું ઝીણું ખમણ ગાયો મેવો
અને મસાલો વગેરે, મેળવીને બનાવેલું
પૂરણ પડમાં રાખીને તળી કાઢેલી પૂરી. (૨)
દાળગોળનું પૂરણ મૂકીને બનાવેલી રાટલી.
(૩) અડદ કે મગની દાળનું તળેલું દેળરું;
વડું. (૪) ચોટલીની ચારે બાજુએ રખાવેલા
થોડા થોડા ટુંકાવાળની વાડ; ઘેર. (૫)
પાણીમાં છરી કીકરી મારવાથી પડતાં
ચકરામાંનું અણેક.

ધારીપૂરી, સ્ત્રીં લોટના પડમાં પૂરણ મૂકીને
કરેલી ને પૂરી તે.

ધાડું, નં જેમાંથી રૂધિર પડે અને રસી વગેરે
નીકળ્યા કરતાં હોય એવું ચામડી માંસ કે
હાડકામાં પડેલું કાણું; નાઈ. ચરીરમાં
કહોવાણ ચયા પછી કીકળાએ તેમાં
પાડેલાં કાણાંમાંનું અણેક તે. ગળત કોટની
અંદર ચામડીમાં ને કાણાં કાણાં પડી રહે

છે તે. (૨) લવાઈ; બકરી અથવા થેટીનું
ખચ્યું; ગાડર.

ધાલ, સ્ત્રીં જમવા બેઠેલાં માણસની ને હાર
કે પંગત (પંક્તિ) તે; પંગત; પંક્તિ; આળ;
આવલી. (૨) ખાધ; નુકસાની; ખોટ.
કિં પ્રં ધાલ પાડવી=માણસોને આળખંધ
જમવા બેસાડવાં.

ધાલખાધ, સ્ત્રીં કાઢધાલ કરવાથી ને નુક-
સાની પડે તે; ઘટ; તોટા.

ધાલધુસૈડ, સ્ત્રીં ધાલમેલ; કાઢધાલ કરવી તે;
અવ્યવસ્થા. કિં પ્રં ધાલધુસૈડ કરવી=
ધાલનું ને મરતું વળી કાઢતું અને ધાલનું,
એમ કરી કરીને વસ્તુને ચુધી નાંખવી તે.
ઉધવપાથક; આધુ'પાધું ને ઉસડાસુસડી કરી
નાંખવું તે.

ધાલધુદાસ, પું લોકનાં નાંણાં ધાલી જનારો;
દેવાળિયો; લખને પાધું નહિ આપનાર; નાદાર.

ધાલમેલ, સ્ત્રીં કોષપણ વસ્તુ કિંવા વાતમાં
ધાલવા મેલવાથી ને કંઈ ગડબડસડમક
થાય તે; ગોટાળો; ગડબડ. (૨) ભેળસેળ;
ભેગ. :—આ ધીમાં કથી ધાલમેલ થયેલી
નથી, અર્થાત્ ભેળસેળ રહિત છે. (૩) પેસ-
નીકળ; આવળ. :—એ બે પડોસીઓ વચ્ચે
સારી ધાલમેલ છે. (૪) ખટપટ; પ્રપંચ. :—આ
વાતમાં કથી ધાલમેલ કરવા જરો તો
ખનશે. (૫) આપમેળે સંબંધ; વાતચીત
લેવડેવડ કે અવરજવરનો મંબંધ તે. કિં
પ્રં ધાલમેલ કરવી=પેસનીકળ કરવી; ઉધું
ચતું કરવું; કંઈક કાઢી લેવું ને કંઈક મરતું;
ભેળભેળા કરવું; ધાંધલ કરવી; દાવપેચની
બાજી રમવી.

ધાલમેલિયું, વિં ધાલમેલ કરનારું; ગડબડિયું.
ખટપટી; પ્રપંચિયું. (૨) ઉતાવળિયું. (૩)
ધુસણધુસ; આવળનો સારો સંબંધ રાખ-
વાની વૃત્તિવાળું; પેસનીકળ કર્યા કરનારું.
(૪) પેચી.

ધાલવું, કિં સં અંદર મુકવું; ખોસવું. (૨) પહેરવું; ધારણ કરવું. :- સ્ત્રીઓ નાકે વાળી ધાલે છે. (૩) ખંતથી મગ્યા રહેવું, લાગુ ને લાગુ રહ્યા કરવું. :- તેણે એ કામમાં જખમ માયું ધાલ્યું છે. (૪) કોમળાં નાંણાં ખાઈ જવાં; લખને ફરી પાછું નહિ આવવું :- દલાશોનાં નાણાં ધાલીને તે નાખી ગયો. (૫) મુકવું; પીરસવું. :- ખાણ ધાલો. (૭) મેળવવું; મેળવવું. :- ઝેર ધાલેલી મિઠાઈ. કિં પ્રં ધર ધાલવું=કુદુંબમાં ને કુદુંબમાં ખોદું કરવું; લાંછન આણવું; ખરાબ કરવું. નીચું ધાલવું=શરમાવું; નમી પડવું; લજવાઈ જવું. કોદી ધાલવી=પેદી સ્થાપવી; પડાવ નાંખવો. પગ ધાલવો=માં દાખલ થવું=માં પેસીને રહેવું; દાખલ થવું. ખોળે ધાલવું=રક્ષણમાં લેવું; આશ્રયે મુકવું; લઈ લેવું. માયું ધાલવું=માં પડવું; દાખલ થવું. અમસ્તા મળી આવવું; ફેરો આંટા ખાવો; મળતા જવું. માયે પાણી ધાલવું=મંદવાડમાંથી સ્નાન થઈ ઉઠવું; ધણે દહાડે નહાવું; ઉણુ સ્નાન કરવું. માયે ધૂળ ધાલવી=રજેત થવું; ખૂંખૂં ખનવું. ગાંઠ=વેળા=ધાલવી=સોળે આવી લોહીનું ગંધાઈ જવું. વાને ધાલવું=ગળેપ દેતા પહેલાં આગલે દિવસે ખુટકને અમુક ક્રિયા કરવી. ગાડે ધાલવું=ગાડામાં બેસાડવું. (ધાલવાને અથકત હોવાથી=ધાયેલ થવાથી.) નજર ધાલવી=ધ્યાન આપવું; લક્ષ દેવું; જોવું. :- પામે વિહવા રણગણે ને ચોહો દેશ મીટડી ધાલેજી. ખાલણુ. નાણાં ધાલવાં=માગવું ન આવવું; નાણાં પચાવી પાડવાં.

ધાવ, પું ધારવાળું=અણીદાર હથિયાર વામ-વાથી જે ઉડા કાપ ખાડો પડે છે તે; જખમ. ઉં સરસ ધાવ સમરોર, જોરથી લાગે ફટકો. ચામળ. (૨) સમસ્તા; કોપડો; સવાલ જવાળ વાળુ પદ; પ્રજોત્તરી કવિતાઓ. નં ઝકળ-ધાવું, કિં અં ઝટકો લાગવો; ધા પડવો; ધવાવું; ધાયેલ થવું.

ધાવેડી, વિં ઝીણી ધુદિનું; ચંચળ; ચમરાક; ચતુર.

ધાસ, નં [સં. ધાસ] વગર વાળ્યે એની મેળેજ ઉગી નીકળતાં જે તુણ છોડવા વગેરે તે; ખડ; ચાર; પચુઓનો ખોરાક. તુણ જ્યારે લીલાં અને કુમળાં હોય ત્યારે ચાર અને જ્યારે મુકાં થાય છે ત્યારે ધાસ કહેવાય છે, છતાં બેક એક ખીજના અર્ધમાં પણ વપરાય છે. કિં પ્રં ધાસ ખાવું=પચુની માદક વર્તવું; અલુસમગ્નની માદક કામ કરવું; માણસને ઘટે નહિ તેમ બોલવું અથવા વર્તવું. ધાસ કાપવું=નહિ માંબળવું; ઉપેક્ષા કરવી; નહિ મણકારવું. :- થું હું ખાવી બડ બડું છું, એવા અર્થમાં વપરાય છે. :- અચ્ચા પરાવાળા કેમ કંઈ સાંભળતો નથી, ત્યારેનો હું શું ધામ કાપું છું ? (૨) સ્ત્રીં ધનરો; ધાતુ વગેરેને ઘસવાથી પડેલી ભૂખી. (૩) ખોટ; વપરાયને લીધે જે તુકસાન આવ્યું હોય તે; વસ્તુને વાપરવાથી તેમાં જે કંઈ ઘટ પડે તે. ધાસ ખાવી=ઘટ ખમવી; તુકસાન વેઠવું. ધાસ કાપવી=ઘટના બદલામાં કે ઘસારા તરીકે વાળી લેવું=મળરે લેવું. ધાસ લાગવી=ઘસારો પડવો; ઘટ આવવી. :- સાંચાઓને તે યથા-વર્તાધાસ લાગે તેના બદલા તો મળરે લેવોજ જોઈએ. કહેવું ધાસની ગંજ ઉપરનો કુરો =પોતાને નિરપેયોગી વસ્તુ પણ ખીજને ઉપયોગમાં નહિ લેવા દે એવો અર્થ. (૨) પોતાને કંઈજ ઉપયોગી ન હોય એવી વસ્તુનું પણ સ્વામિત્વ પોતાના હાથમાં આવવાથી મગર થઈ ગયેલો હોય એવો માણસ.

ધાસચારો, પું ઠોરોના નિર્વાદનું જે કંઈ ધાસ ખાણુ વગેરે તે.

ધાસતેલ, નં જખીનમાંથી નીકળતું એક જાતનું પાણી જેવું, ધાસવાળું અને જગ્યામાંથી તેવ; કોરાસીન.

ધાસદાણો, પું ઠોરોના નિર્વાદનું જે ધાસ

અને અત્તાદિક તે. (૨) ધાસ અને ઘણારો
અપાતી ખંડણી. કાઠી રાજાઓ માલકવાડને
ધાસદાણો આપે છે.

ધાસપુંજી, પુંઁ કચરાપુંજી; આગાટ; વાસીદું;
વધ્યુંસધ્યું; છાંડણ.

ધાસલેટ, જુઁ ધાસતેથ.

ધાસવું, કિં અં [સં. વર્ષ] ધસાવું. ઉં
લેખણ ગમ ધાસી-નણદી કેમ નાથ ન
આવ્યા. ક. દ. ડા. (૨) તુકસાન ન વેઠવું;
કંઈક ઉપકાર કરવો; લાભ કરવો; ધસાવું;
કિં પ્રં ધાસીજટવું=નકસાન-મહેનત લઈ
જટવું; કોઈતું પણ કામ કરી જટવું.

ધાસિયું, વિં ધાસમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું; ધાસવું;
ચિહ્નચરહિત. :- ધાસિયું ધી. જે દોર એકલા
ધાસ ઉપરજ રહેતાં હોય જેને ખાણ ધાસ-
વામાં આવતું ન હોય તેનું ધી. (૨) જોળ-
વાળું; સત્ત્વરહિત; ધાસ જેવીજ આછી
પિળાસ રહી હોય એવું; હલકું; ઉતરતું.
:- ધાસિયું સોતું.

ધાસિયો, પુંઁ [અ. ગોત્ર] સાધરો; ધાસનો
પથારો. (૨) ધાસની ડળી; ધોડાની પીઠ
ઉપર નાંખવાની કામળ. કિં પ્રં ધાસિયો
મુંડાળવો=કચાળો ભરવો; સાધરો ઉઠાવી
લેવો; ધાસવું જે બેઠકિયું પાથરીને બાવા
સાધુ વગેરે બેસે છે તે ઉઠાવી વિંટાળીને
ચાલ્યા જવું.

ધાસોઠિયું, નં બસેયું; ઘરમાં પહેરવાની ચુડી.
કામ કરતાં બમ્મે ધારપડે તોપણ ચિંતા
નહિ, એવી મતલબથી રાખેલી સાધારણ
ઉપયોગની ચુડી.

ધાંધરડું, કિં અં ધર ધર એવો અનાજ
થાય તેમ ગળામાંના ભારે ધાંધર રડવું;
ગળામાંથી લાંબો ને તીણો સાદ કાઢ્યા કરવો;
નપાડું ધાંધરડે છે. (૨) ખૂબ રોવું. :-
છોકરાનો ધાંધરડીને ધોધળો બેસી ગયો.
(૩) ધોધળો તાણીને બોલબોલ કરવું; રાગ

કાઠીને મોટેથી ગાવા-કલા કરવું. :- બ્યાસ
ખિચારો ધાંધરડીને ચામ્યો પણ કંઈ મળતર
મળ્યું નહિ. જમો પાડ્યા કરી; આરડું.

ધાંધરી, સ્ત્રીં એક જાતનું વાળું.

ધાંધલું, નં જૂત ભરાવું તે; ગાંડા જેવું જે
આગરણ તે; ગાંડું. કિં પ્રં ધાંધલાં કાઢવાં=
જૂત ભરાવું હોય એમ કરવું; ગાંડાં કાઢવાં.
(૨) બોવારડું. કિં પ્રં ધાંધલાં લેવાં=
પ્રેમમુગ્ધ થઈ બોવારડાં લેવાં. બહુવચને
વપરાય છે.

ધાંધું, વિં નિર્માલ્ય; ગરીબ; રોતડું. (૨)
ગભરાયેલું; સાલાતુલું; ગાંડું.

ધાંચ, સ્ત્રીં ચીલામાંના ખાડો; પૈડું કપકાઠને
નીચે પડે અને ઝટ નીકળે નહિ એવો
ગરીડામાંના ખાડ. (૨) ધાંટી; મુસ્કેલી;
ચુંચવણ. (૩) અડચણ; વાંધો; શંક.
(૪) હેલો; આંચકો; કપકારો.

ધાંચણ, સ્ત્રીં ધાંચીની સ્ત્રી; ધાંચી જાતની
સ્ત્રી. ગંગલીધાંચણ=જાડું જાણનારી એક
દંતકથામાંની સ્ત્રી. ચામળમદની વાર્તાઓમાં
એક મોટી ઉસ્તાદ જાડગર ધાંચણના જાડું
સંબંધી કાવાદવા આવે છે તે.

ધાંચી, પુંઁ [સં. વર્ષ] તેલીમયાંને ઘાણીમાં
પીલી તેલ કાઢનાર અને તેલ વેચવાનો
ધંધો કરનાર; તેલી. (૨) ઘાણી રાખી
તેલ પીલી કાઢવાનું અને તે વેચવાનું કામ
કરનાર લોકોની જાત. ૩૦ પ્રં ધાંચીનો
બેલ (બળદ)=એકને એક રસ્તે હમેશ
મહેનત કર્યા કરનાર. ધાંચી જેવું=બેલું;
કંઈક; ગુંડું. ધાંચીનો બળદ કામનો કામ=
ચાલી ચાલીને ઠેરના ઠેર. ધાંચી સેતાનની
મોંચી=ધાંચીની જાત બહુ પહોંચેલી-કામેલ
હોય છે એવા અર્થ. ધાંચીની છોકરી અને
બોળ ના બોળબે ન મનાય એવું અન-
લુપ્ત. ધાંચીને છુમડે ડાઘ શો બોળનો =
બ્યાં નર્મો કાષ ને કાનજ હોય ત્યાં થી

વાત ? ધાંચીનો બળદ બાર ગાઉ ચાલે તોયે
ઘેરનો ઘેર=આલીને ઠેરના ઠેર. ધાંચીભાચી=
ઉતરતી જતના લોક; હલકાલોક. ધાંચો
ખૂટવો=(હસવામાં) દીવામાંનું તેજ રિલે
ખૂટવું. ધાંચીની ધાણી જોવું=મહુ ગંડું.

ધાંચો, પું વાંસફોડો; વાંસના ટોપલા ટોપથી ને
સાદડીઓ વગેરે બનાવનારો. (૨) ધાંચા
લોકમાંનો અક્ષેક. (૩) ધાંચી. રીસ-તુચ્છ-
કારમાં ધાંચો એમ કહેવાય છે.

ધાંટાધાંટ, સ્ત્રી સોરજકોર; ખંભાખમ; ઉપરા
ઉપરી ધાંટા તાક પા. કરવા તે ઉં જરા
વાર થઇ કે તરત ના તો ધાંટાધાંટ કરી
મૂકે છે. સામસામે ધાંટા કાઢવા તે.

ધાંટી, સ્ત્રી ગળાને વચ્ચે બાજે રહેલું શેક
આકૃતિનું જે હાડકું તે; હરડિયો; હરડિયાનું
અરિથ. આ અવયવ ઉચીનીચો થયા વગર
ખેરાક ગળી શકાતો નથી. માણસને જીવાની
આવતાં આ અવયવ જરાક સપાટી બહાર
નીકળે છે. તે ઉપરથી ધાંટી ફૂટી=જીવાની
આવવી, એમ કહેવાય છે. (૨) ગળાની
અંદરથી અવાજ ઉત્પન્ન કરનારો અવયવ;
સૂર=અવયવ. :-એની ધાંટી સારી છે. (૩)
ધાત; મોટી મુસ્કેલી; અડચણ; વિડંબના.
કિં પ્રં ધાંટી આવતી-નડતી-પડતી=હરકત-
મુસ્કેલી આવતી. ધાંટી વટાવવી=મુસ્કેલી-
માંથી પાર ઉતરી જવું. મરણની ધાંટી=
મારવાના વખતની જે પીડા મોટી મુસ્કેલીને
સુત્રાવડતી ધાંટી=જનન કાળની મુસ્કેલીને
વખત તે. ઉં ધાંટી મોટી ઓળે નીસરી,
થઈ લાંબી બગ જોતી. રત્નેશ્વર.

ધાંટો, પું ગળામાંથી જે અવાજ નીકળે છે
તે; અવાજ; સાદ; સૂર. બહુ મોટેથી
બોલવું તે; ખૂમ; પોકાર; બરકા. :-ધાંટો
કાઢીને બોલો. બાધને ધાંટો પાડ. બરાડો;
મોટો સાદ. ઉં ઉચે ધાંટો ન કરીએ
ઉચ્ચાર, અદબ થીજો એટલી. ક. દ. ડા.

કિં પ્રં ધાંટા કાઢવા=ગુસ્સો કરી મોટેથી
બોલવું; કપકા દેવો. ધાંટો ઉઘડવો=સારો
સાદ નીકળવો. ધાંટો પાડવો=મોલાવવું.
(૨) ખીજવું; ખીજાવવું. :-ધાંટો પાડીને
કહેશો તો માનશે. ધાંટાખુઘવો=ખોબરા
થઇ ગયેલા સાદનું ઢાળે આવવું.

ધાંચજી, જીં ગાંચજી.

ધાંચજો, પું હજમ; વાળદ. કહેં ધાંચજો
ઉઠ્યો ને કર્યો ફૂટ્યો=એક ગયું કે ખીજ્યું
તૈયાર.

ધિમેલ, સ્ત્રી મંકાકાથી સહેજ નાનાં અને
કાઠીઓથી જરા મોટાં એક જાતનાં રાતા
રંગનાં જીવડાં; (કાઠીઓની જાતનાં) રાતી
કાઠીઓ. ઝિમોલો એમ પણ કહેવાય છે.

ધિમેડાડી, સ્ત્રી [સં. ગૃહાલિકા] સરકા-કાચંકા
જોવું ચપડું અને રાખોડિયા રંગનું એક
નાનું પ્રાણી. (૨) ધિમેડાડી વેશે; ધિમેડાડી.
ધિમેડાડું, નં [લે. ગોળ્લા+ફૂલ] ધિમેડાડીના
વેલાનું ફળ. આનું સાક થાય છે. ટિંડોરાં;
ધમેડાં. (૨) સાલ; ફાંસ; ફાયર. કિં પ્રં
ધિમેડાડું પેસવું=વગર કારણની પંચાતી
આતી પડતી.

ધિસલું, નં આશરે ત્રણ ચાર હાથ લાંબું
એક છેડે બે પાંખાંવાળું બળદ પગાટવાનું
લાકડાનું માન. (૨) ઝોકરોને રમવાનું વતરણું.
ધિસલું, કિં સં મુકીનો માર મારવો; ટપે-
સું; ધીમલું.

ધિસ્સો, પું માંબની દોરી ઉપર જે બસારો
પડે છે તે; ઘાંતિયો. કિં પ્રં ધિસ્સો દેવો=
ક્ષત પાડવો. (દેવમાં) (૧) યાપ દેવી.

ધી, નં [સં. વૃત] પ્રાણીજ સત્ત્વ ચિત્તચ; દૂધનું
દહિં-દહિનું માંખણ અને માંખણને તાતીને
બનાવેલું ચીકણું સ્વાદ વગરનું ઉનું કરતાં
પ્રવાહી થાય અને યદું પાડતાં યીજ જાય
એવું ચીકટ તે; ધૂત; વૃપ; ચીકટ. કહેં

ધી હ્યું તો ખીચડીમાં=ખોઈ પહુ ઉપયોગી
અર્થમાં થવું તે. ધિયાળ=ધીવાળું; ધી કરનાર.
આ ભેસ ખહુ ધિયાળ છે. ૨૦ પ્ર૦ ધીકરો=
સારો લાભ; ખૂબ ખાવા ખીવાનું અને
આનંદ કરવાનું મળે તે; કમાણીના સખાટો;
ખૂબ રળવાનું મળવું તે; ગદ્યપદ્યો.

ધીકોટો, પું. બ્યાં ધી ભેખાતું અને વેચાતું
હોય તે જગ્યા; ધીનું ખજાર.

ધીગળણી, સ્ત્રી. ધી વગેરે પ્રવાહી ગાળવાનું
ઝીણી જળાનું વાસણ.

ધીથ, જુ. ગીચ.

ધીચોપડ, ન. ધી અને તેના જેવું ખીલું
ચીકણું દ્રવ્ય; ચીકટ પદાર્થ; ધી તેલ વગેરે
અરખી જેવી વસ્તુઓ તે; ધી અને
ચોપડાય એવું જે તે.

ધીટ, જુ. ધીટ.

ધીતાવણી, સ્ત્રી. આખણને કડકડાવીને ધી
કરવાનું વાસણ; આખણને તારીને ધી ખના-
વાનું માટીનું રીઠું વાસણ.

ધીતેલું, ન. પોયણીનું ફળ. કમલિની અને
પોયણીના મૂળમાં તેનાં ફળ કહેવાતી ગોટા
જેવી જે નાની ગાંઠો થાય છે તે. એમાંની
કેટલીકનો સ્વાદ ધી જેવો હોવાથી 'ધિયું'
કહેવાય છે. કેટલીકનો સ્વાદ તેલ જેવો
હોવાથી 'તેલું' કહેવાય છે. આ ઉભય
સ્વાદના મિશ્રણને લીધે તે ફળ ધીતેલાં-
જીતેલાં કહેવાય છે.

ધીય, પું. યજ્ઞ; વહેમ; સંપ્ર. (ગોલિલવાડ)

ધીસ, સ્ત્રી. તપામ કે રમતગમતને માટે સાથે
મળીને નીકળેલા થણા માણસોનું ટોળું;
મંડળ; ગંધ; સમૂહ. (૨) રોન કરનારા-
ઓનું મંડળ; ચોટીઓનો ટોળું. (૩)
હોળાનો વરદોડો. (૪) ધિસ્સો; બેરથી
કરેલો આધાત.

ધીસરું, ન. પુંસરું.

ધીસવું, કિ. અ. ધીખવું; મારવું; ટીપવું.

ધીસાધીસ, સ્ત્રી. ઉપરાઉપરી ધીસધીસ થતું
હોય એવી જે હાલત તે; બીડાબીડ. (૨)
ઉપરાઉપરી-પડોપડ ઝીકો મારવી તે. (૩)
ધમ્માચકડી. (૪) કનિયો.

ધુધરમાળ, સ્ત્રી. [સં. ધુધરો + માલા] ધુધ-
રાની માળા; ઘટડીઓ ટોકરીઓનો હાર.
(બળદની કોટે બાંધવાનો) ઉ. ધુધરમાળ
ધમકે ધણીરે. ક. દ. ડા.

ધુધરવટ, સ્ત્રી. ધાધરાના ઘેરની નીચેની
ધુધરીઓવાળી જે કાર બૂલ તે; ઘેરની
ઠિનારી ઉપરની ધુધરીઓની હાર તે. (૨)
જેને છેડે ધુધરીઓ મૂકેલી હોય એવો
ધાધરો તે.

ધુધરાવું, કિ. અ. ગુસ્સાથી ડોળા તાણવા.
ઉ. ઓઠ ડંસે ને ધુધરાતોરે, ઘટણીએ
ગોળામણી જતો. દશમસ્કંધ.

ધુધરિયાળું, વિ. જેને ધુધરીઓ લગાડેલી
હોય એવું; ધુધરીઓવાળું; વાગતું; ખડ-
ખડતું. :-છોકરી રાંડયા પછી એની મા
ધુધરિયાળું ધરેલું પહેરતી નથી.

ધુધરી, સ્ત્રી. [સં. ધુધરી] ધાતુના પતરાનો
ખનાવેલો ખડખડે એવો જે નાનો અને
પોલો દાણો તે. સોનાશપાની ધુધરીઓવાળું
ખાણબંધ જેવું સ્ત્રીઓને કાણી ઉપર પહે-
રવાનું ધરેલું. (૨) ખાંડેલું આખું અનાજ.
ઘઈ ખાજરી જુવાર વગેરે. (ગાયોને
ખરસાવવાનું.) ટોઠા. કિ. પ્ર. ધુધરીઓ
લટકાવતી=મસ્કરીમાં ફરેલાં-જેનેકાપલીઓ
લટકતી હોય એવાં વસ્ત્ર પહેરવાં.

ધુધરો, પું. [સં. ધુધરા] મોટી ધુધરી. (૨)
પતરાનો-લાકડાનો ધાસનો કે પાનનો
કાંકરા બરીને ખનાવેલો હલવાતાં ખડખડે
એવો એક ધાટ; છોકરાંને રમવાનું ખડખડે
એવું રમકડું; ખડખડિયું. (૩) ધુધરીઓનો
ગુંથો. (૪) આવા અને મસાલાવાળી એક
જાતની પૂરી; ખાવાનો એક પદાર્થ. (૫)

ફેતરાં ઉખડી ન્ય તો માટે ઘણ કરવા માટે પચાળેહું કટોળ. (૬) યુનો બનાવવાને પકવેલા મરડિયા. કિં પ્રં ધુધરા આંધવા નાય કરવો; નાયવાનું કામ કરવું; નિર્ધન થવું; ચરમ મૂકીને કામ કરવું. ધુધરા મૂકવા=શોભાયમાન કરવું; સુંદર બનાવવું; કોઇનું ધ્યાન ખેંચાય એવું કરવું. ધુધરા-બનવું=રમકડા રૂપ થવું; રમુજી બનવું; તાને ચડવું; લહેરમાં આવી જવું. :-સૌક તો આજે ધુધરા બન્યા છેને? નવકરામ. બ. ભો. ધુધરાજેવું=સુંદર; મજેનું; ગમતી. બોલકણ. :-છોકરા તો દેવો ધુધરા જેવો છે. ચાલાક; વેગવાળો; હોંસીધી. :-અને વહુએ મજેની ધુધરા જેવી મળી છે. કહેં પેસો હોય તેનો છોકરા ધુધરા રમે=જેની પાસે હોય-જેની શક્તિ હોય તે કાર્ય કરે.

ધુધવડું, કિં અં [ઘુર્ણવતે] 'ધુધુ' એવો અવાજ થવો; ગર્જનું; ગર્જના જેવો અવાજ નીકળવો. :-દરિયો ધુધવે છે. (સિંહ-હોસો વગેરે પ્રાણીઓના અવાજને માટે પણ આ કિયાપદ વપરાય છે.) જોરથી મોટે અવાજે બોલવું; ગળામાંથી અવાજ કાઢવો. ઉં રાફમાં સાપજ કુફવે, નાંદિ ધુધવે ઘાય. નળાખ્યાન.

ધુધવાટ, પું 'ધુધુ' એવો જે જોરદાર બારે અવાજ થવો તે. :-રાતે દરિયાનો અને સિંદનો ધુધવાટ બહુ લાંબેથી સંભળાય છે. (૨) ધટિ; બરાડ; ગર્જના.

ધુધવાટો, પું જોરદાર બારે મોટો અવાજ તે; ગર્જના; બરાડ; હોમરો. (૨) સામે પુરકું તે; કોષ આપી રીસથો મોટે ધટિ બોલવું તે; કપડા દેવો તે. :-ઝસો તો કંઈ કહેવા જતાં એકદમ ધુધવાટો કરે છે. કિં પ્રં ધુધવાટો કરવો=ગર્જના કરવી; મોટો ધટિ કાઢવો.

ધુધુ, અં ધુધુકાર જેવો જે બારે અવાજ તે. :-દરિયો ધુધુ કરે છે. (૨) હોવાનો-

(બીજા પ્રાણી-પંખીનો) ગળામાંથી નીકળતો જે બારે અને ધરધર થતો હોય એવો ઉડો ગળામાંનો અવાજ. :-હોસો આખો દહાડો 'ધુધુ' કર્યા કરે છે.

ધુમચો, પું સમૂહ; જ્યો; યોળું.

ધુમજ, પું ધુમ્મટ; દેવજ કે મકાનનો ઉભી અંકુશિત જેવો ધાખતો આકાર તે. (૨) શિખર; છત્રીના ઉપજા ભાગ જેવી જે ગોળ યુનાગચ્ચીની છાપરા જેવી બનાવટ તે. (૩) ગર્ભાગાર; મંદિરની અંદરનો ચોરડો; ધુમટ તળેનો ભાગ.

ધુમટ, પું [પા. ગુવદ] દેરા અથવા મકાનની ઉપર જે અંકુશિતએ ધાધું વળાય છે તે; છત્રાકાર યુનાગચ્ચીની છાટ તે. (૨) દેરાની અંદરનો ભાગ.

ધુમટી, સીં ધુમ્મટ જેવી જે નાની આકૃતિ તે. :-તાણતની ધુમટી. (૨) માથું અને પીઠ ન પકળે એવી પાસ કે વાંસની ચીરાની અથવા ભવચીની બોચલા જેવી છત્રી.

ધુમટો, પું ધુમ્મટ જેવી જે વચની આડ તે; માથા ઉપર ચોટેવું ધુમકું તાણીને મોં દાંડવું તે. કિં પ્રં ધુમટોતાણુને=કાળ કાઢી.

ધુમડકું, કિં સં એકતાર ધાપ તેમ જોરથી પ્રવાહીને લલાવવું; તળે ઉપર ધાપ તેમ ફેરવવું. (૨) દિવસ પાસવા; દિલોળવું.

ધુમડી, સીં આમ તેમ ધુમાડું તે. (જોળીનું) :-આપત ધુમડી ધાવ. (૨) ચકરી; ચકર ચકર ફરે એમ કરવું તે. :-બમરડાએ ધુમડી લીધી. ધુમરડી.

ધુમણી, સીં ધુમડી.

ધુમરડકું, કિં સં ગાદ્ય પ્રવાહીની અંદર દાધ પાલી તળેઉપર કરવું; એકતાર ધાપ એમ કરવું; ચોળ ફેરવવું; ધુમેડવું. (૨) જોરથી દિંઝાળવું. (૩) ચકરચકર ફરે એમ કરવું.

ધુમરડી, સીં ફેર; ચકર; વમગ; ભ્રમણ :-ધાણીમાં ધુમરડીઓ ચરે છે. (૨)

બાળકને ધોડિયામાં સુવાડીને ખૂબ દિવસકા નાંખવા તે. ધુમરડી ધાલવી એમ પણ કહેવાય છે.

ધુમરાવું, કિં ૨૦ રીસથી મોં ચઢાવવું; ગુસ્સામાં દેખાવું. (૨) ડહોળાવું; ચિકારી થવું; કેફની અંતર જણાવી. :-રીસે ભરાયેલાની અને છાકટાની આંખો હંમેશા ધુમરાયેલી રહે છે. (૩) વરસાદનું ચઢી આવવું; અંધરાવું; ઝાંઝૂમી રહેવું. :-આકાશ આખો દિવસ ધુમરાયેલું રહે છે પણ વરસાદ પડતો નથી. ધુમરી, સ્ત્રી ૦ ધુમણી; ધુમરડી. :-દરવું દરવું ધુમરી ખાધને પડયું. (૨) વમળ; ભમરો; પાણીની અંદર જોરથી વહેતાં ડુંડાળાં વળે છે તે. (૩) ચક્કર; માયું દરવું તે; અંધારા આવવાં તે. :-મને તે જોઈને ધુમરી આવે છે.

ધુમલડી, સ્ત્રી ૦ ધુમરડી; ધુમડી. (કવિતામાં).

ધુમાધુમ, સ્ત્રી ૦ આમતેમ જોરથી અને હોંસથી દરવું તે; મહાલામહાલ ઉં આ વાદળા-ઓએ ધુમાધુમ મોંડીરે. નવસરામ, અહિં તહિં જોરમાં અને આનંદમાં દરવું તે.

ધુમાધુમી, સ્ત્રી ૦ ધુમાધુમ; દોડધામ.

ધુમાવવું, કિં ૨૦ દેરવવું; ધૂમે એમ કરવું; ચારે તરફ દેર એમ કરવું. :-તરવાર ધુમાવવી. (૨) ચારે તરફનો વિચાર કરીને-આસપાસની બધી બુઝિકાઓનું દિગ્-દર્શન થઈ જાય તેમ લખવું. :-આ બાળ-તોમાં તે બહુ સારી કલમ ધુમાવે છે. કમલ ધુમાવવી-બહુ સારી પ્રખ્યાતથી લખવું.

ધુમકવું, કિં ૨૦ ગુસ્સાભેર ગળામાંથી મોટા અવાજ નીકળે એવી રીતે બોલવું; ધુધવાટ કરવો; મોટેથી બોલીને સામા થવું; ઠપકો દેવો. (૨) ભસવું. (૩) પોપચાં ન ગિચા થતી રીતે ફાટી આંખે ગુસ્સામાં કોષની સામે જોવા કરવું; તાકીને ડોળા કાઢવા. (આ ત્રીજો અર્થ મુંબાઈ અને સુરત

તરફ વપરાય છે. અમદાવાદ તરફ ધુમકવું= ડોળા કાઢવા એમ કોઈ સમજતું નથી; તેમ સુરત મુંબાઈ તરફ ધુમકવું=ગુસ્સાથી બોલવું ધુધવાટ, કરવો કે ખીનવું એમ કોઈ સમ-જતું નથી.)

ધુમકાધુમકી, સ્ત્રી ૦ સામસામે ધુમકવું તે.

ધુમકાવવું, કિં ૨૦ જોરથી બોલીને બીવત-વવું; ધમકી આપવી; ઠપકો દેવો.

ધુમકિયું, નં ૦ ધુમકીને બોલવું તે; ધમકિયું; ધુમકવું તે. કિં ૫૦ ધુમકિયાં કરવાં=ધૂમ-રાવવું=ધુમકીધુમકીને ઠપકો દેવો.

ધુમધુર, અં ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે.

ધુમર, નં ૦ એક જાતનું (અંજીરના જેવું) વૃક્ષ અને તેનું ફળ; ઉમરું, ઉમરડું. :-જેમ ધુધરના વૃક્ષમાં ફળ બહુ, તે ફળના જંતુ-ઓનો પાર ન લઈ. દ. રક. (૨) કાનનું એક ધરેલું.

ધુમરું, નં ૦ બાળકની કાઠનું એક ધરેલું. જેમાં વાધનો નખ, વળતણકાં વગેરે હોય છે તે. (૨) સ્ત્રીઓના કાનનું એક ધરેલું. (૩) ઝુમખું; ચૂલતી ધુધરીઓનો જથ્થો તે.

ધુમરડ, (ધૂડ) પું ૦ [સં. ગ્લૂક] રાતે દેખે (દિવસે નહિ) એવું એક પંખી; દિવા-બીત; ઉલુક. કહે ૦ ધુમરડનું મોત કાગડો= ધૂમરડ અને કાગડાઓને ઉંદર બિલાડીની ચાશક વેર હોય છે. તેઓ એક બીજાને જોતાંજ મારવા છેડે છે.

ધુમસિયું, વિં ૦ જ્યાં ને ત્યાં પેસનીકળ કરનાર; ચાનાપમાન ન જોતાં માથાં મારનાર; ધૂસી જાય એવું; ચાથાંમારિયું.

ધુસાડવું, કિં ૨૦ ધૂસે દાખલ થાય કે પેને એમ કરવું; ધાલવું; કોષ રીતે અને કોષ પણ તદ્દપીરે દાખલ કરવું. :-એ તો જ્યાં હોય ત્યાં પોતાનું લાકડું (વ્યક્તિત્વ) ધુસાડ્યા વગર રહેતો નથી.

ધુંધટ, પું મુખ દેખાય નહિ તેમ તાણેલો
માથા ઉપરના લુગડાનો પડો; (અંગી)
લાજ-અદમ દેખાડવા સાર માથાપરનો
છેડા મોં આડે ધરવો તે, કિં પ્રં ધુંધટ
તાણવો=લાજ કાઢવી. (૨) જુરખો; મોં
દંકાય એવો પડો.

ધુંધટડો, પું જુધ ધુંધટ.

ધુંધડી, નાનો ધુંધટ. (૨) માથે નાંખવાનો
નાનો ચલાખો.

ધુંધટો, પું મોં દંકાય એમ માથા ઉપરનો

છેડો તાણી ખનાવેલો જે ધુમ્મટ તે; ધુંધટ.

ધુંધટડો કવિતામાં વપરાય છે. ઉં ધુંધટડા

ખોલને રાધે. પ્રા. કા. ધુમ્મટો. કિં પ્રં

ધુંધટો તાણવો=મોઢું ઢાંકવું; લાજ કાઢવી.

ધુંચ, સીં શુંચવણ; આંટી; જટ લાકને ઉઠેલી

શકે નહિ એવી આંટી; જેનો જટ લાકને

તોડ નિકાલ થઈ શકે નહિ અને રોકાવું

પડે એવી હાલત; ગડખડ; મુરકેલી.

ધુંચવણું, કિં સં શુંચાય એમ કરવું; માર્ગે

સરે નહિ એવી રિયતિમાં ચકવું. શુંચવણું.

ધુંચણું, જુધ શુંચણું.

ધુંચાવું, કિં અં ધુંચ પડવી; શુંચાવું; માર્ગે

નહિ સરવો; નિકાલ નહિ જડવાથી ગભરાવું;

ધુંચ પડે એવી હાલતમાં હોવું.

ધુંજણું, કિં અં [સં. ગુંજ] 'ધુંજળ' એવો

અવાજ કરવો. (ભમરડાનો) ભમરડો,

તીર, ગોળી વગેરે વસ્તુઓ બહુજ ગતિથી

હવામાં જતાં જે અવાજ થાય છે તે.

ધુંલું, નં ખીસું; ગજવું. (૨) સુંકે મસાલો

ભરીને ખનાવેલી અર્ધજાળ પૂરી; ધુધરો-

અહુવચને ધુંલું એમ બોલાય છે. ૩૦ પ્રં

ધુંળનો વર=જેને મુજે ધન લાવવું પડે મોટી

પહેરામણી આપવી પડે એવો કુળવાન વરતે.

ધુંટ, પું ધુંટડો; ગોટ; કાગલો. (૨) વિં

લોડાની એક જાત. ૩૦ પ્રં લોહીનો

ધુંટ=કોધનો કાગલો; ગુસ્સો; કોઈ ખજ

ખાતસર કોઈ ચઢવાથી લોહી તપી જઈને
'કંઈ કંઈ કરી નાંખવાનો કાગલો આવવો
'તે. દૂતનાં વચન સાંભળીને રાજાને ફેરફેર
'કોઈ વ્યાપી ગયો અને જાણે હમણાં
'તેના કંકડા કરી નાંખું' એમ થયું, પરંતુ
'વખત જોઈને' લોહીનો ધુંટ ગળા ગયો.
'મોં ભરાય એટલું તે; મોં ભરાવું તે. :-રસ
રસના ધુંટ ભરાય છે.

ધુંટડો, પું મોની જખોલમાં એકજ વખતે

જેટલું પ્રવાહી માપ તેટલું તે; ગોટ; કાગલો.

કિં પ્રં ધુંટડા જખવા=કોઈ મારવો; કોઈના

જુરસાને સહન કરવો; જુરસાને કાપી રાખવા.

ધુંટણું, પું [સં. ધુંટિકા] પગની વચમાંના

સાંધા તે; દિંચણું. કિં પ્રં ધુંટણીએ

એસવું=મેગચાઈ અદખે દિંચણુવાળીને

એસવું. બાગી જવું; પામમાલ થઈ જવું.

ધુંટણીએ પડવું=ધુંટણું ઉપર એસીને નખવું;

પગે લાગવું. ધુંટણું ઉપર જોર આવે તેમ

કરવું. બળદ તો ધુંટણીએ પડીને પશુ

ધાંચમાંથી ગાડું બહાર કાઢે.

ધુંટણિયાં, નં નાનાં છોકરાં જે ધુંટણું ઉપર

બાર છત્રિ આમતેમ ખસે છે તે; કિં પ્રં

ધુંટણિયાં બરવાં=ધુંટણું ઉપર ખસવું-ચાલવું.

ધુંટવું, કિં સં [મ. ઘર્] શુકાને વધારે

ખારીક-ઝીણા ખનાવવા મારે કુંડા કે ખલમાં

નાંખી કુતક-ખતાથી જોર દઈ ધસીને

પીસવો; લસોટવું; પરતવું. (૨) કોઈ વસ્તુને

લીસી ને ખૂબ ઉત્તળી અથવા ચગકતી

થાય તેમ જોરથી ધસવી. (૩) વારંવાર

ફેરવેરવ કરવું; ખરડામાં લખ્યા કરવું;

અંદર ને અંદર ફેરવવું-લખવું. અક્ષર ફરા-

વવા; દસકત વાળવા ખૂબ ખારીક ચાપ

એમ વાટવું; ચકચકિત કરવું; મરદવું. કિં

પ્રં લેપિસ્તાં ધુંટવું=પવાં અથવા પાટી ઉપર

ખલેડા અક્ષરમાં ફરી ફરીને કંઈ ફેરવ્યા

કરવી. (૨) નવેસરથી-એકડે એકધા!

માંડવું. વિદ્વાને કહ્યું કે અમે હવે દોષિતાં
ધુટવા બેસીશું ? સર ધુટવો=રાગની મિલા-
વટ કરવાને અથવા સર હેતાં ચનિ આગળ
તૂટ પડે નહિ તે માટે અથવા રાગ બેસાડવા
સાર માંડાને તૂટી ન જાય તેમ લંઘાવવો.
દમ ધુટવો=ધાસને લંબાવી લેવો; ધાસને
થોડીવાર રોકી રાખવો. —મરજવા નાન-
પણથીજ દમ ધુટતાં શીખે છે.

ધુટી, સ્ત્રી પગની પાટલી અને નળાને જોડ-
નારા સોંધા આગળથી બહાર નીકળેલી નાની
હાડકી. ધુટું-ધુટાં (આમ્ય) (૨) બચ્ચાંને
અપાતી એક ઔપધિ. (૩) (પ્રાચી) ગાંઠ;
આંટી. (૨) મુરકેલી; ગુંચવણી. —આંટીધુટીના
હિસાબ એટલે કોપડા. (૩) છાનીપુચ.
આંટીની સાથે જોડાઈને વપરાય છે. —આંટી
ધુટી. ઉં આંટી ને ધુટી તો, અમે નવ
જાણીએ. પ્રા. કા. જળવિદ્યા; પ્રપંચજળ.

ધુટો, પું ખૂન ધુટીને બનાવેલો સુલાયમ
રંગડો, લેદો; અવલેહ. (૨) અંજનદ્રવ્ય;
ખરડ. (૩) બત્તો; ધુટવાનું જોળાર. કોડો
કે કાચ લીસો હોવાથી ધુટવાના કામમાં
આવે છે. (૪) ધુટવાથી આવેલો જે જોપ
તે. —આ. કાગળ ઉપર હજી સારો ધુટો
કરવો જોઈએ.

ધૂડ, પું ધૂવડ; ઉલક. (૨) વિં મુગો; શુભાની.
અતિ વૃદ્ધ. —ધરડો ધૂડ. (૩) અધ.

ધૂમ, અં ગરક; ચકિત; આલો. (૨) બેબાન;
આંધજામિંત.

ધૂમયું, કિં અં આમતેમ મહાલીને આગળ
પડતું કામ કરતા હોઇએ તેમ ફરવું; મોટો
કારબાર કરવો; મહાલયું. (૨) વ્યાપ
થઈ રહેવું; આમતેમ જાણવું; જોડાવું.
મથશલ-તદ્દલીન રહેવું; મસ્ત બની રહેવું;
મથવું. —એના મનમાં તો એના એજ
વિચારો ધૂમી રહ્યા છે. (૩) ચારે પાસ
ફેલાઈ જીણો ધોર કરવો; સખ્દામમાન થઈ

રહેવું. —આ વીણાનો સર બધા પાતા-
વરણમાં ધૂમી રહ્યા છે.

ધૂરડું, જુ. ધોરડું. (૨) ધૂરધૂર થવું. (૩)
ગામાંથી 'ધુધુ' એવો અવાજ નીકળવો.
નરકજીતર ધૂરે છે.

ધૂણિયમન, વિં [સ.] દાલતું; ભમતું;
ધૂળતું હોમ એવું.

ધૂસ, પું મોટો વઢરેલો ઉદર. (૨) કોળ
મુમાષમાં મટરના મોટા ઉદરોને ધૂસ કહે છે.

ધૂસતું, કિં અં જોરથી અંદર પેસવું; દાખલ
થવું; ચાયાં ચારયાં; સામેલ થઈ જવું;
કોઈ પશુ બંધને ને કોઈ પશુ તદ્દપીરે
અમુક સમાજમાં, ઘરમાં, કામમાં કે વાતમાં
સામેલ થઈ જવું.

ધૂસિયું, નં કોળવાણ; કોળ પકડવાનું હટક.
ધૂણા, સ્ત્રી [સં.] દવા; —અતુંકપા. (૨) તિરસ્કાર.
નિવૃણ=નિદ્ય.

ધૂત, નં [સં.] ધી; તપ.

ધેટી, સ્ત્રી ઘેટાની માદા; માડરમાદા; મેંટી.
(૨) વિં જડી; માંસલ; તાજ; ભરેલા
શરીરની દિગણી સ્ત્રી.

ધેડું, નં આખે સંરીરે સુતાળા વાળવાળું
એક ચોપનું ખરીબ જનાવર; મેંડું; ગાંઠ.
આ પ્રાણીના વાળ ઉત્તર કહેવાય છે કામળા
ને ધામળાઓ વગેરે મરમ કપડાં તેમાંથી
બનાવવામાં આવે છે. આ પ્રાણી બહુજ
ગરીમ હોય છે. ભરવાડ લોડો બકરાં સાથે
તેને પાળે છે.

ધેટો, પું ઘેટાંની જાતનો નર; મેંટો; મેપ. (૨)
જડો ભરાઈ શરીરનો છોકરો.

ધેડ, નં લોટું; ટોચકું. ઉં શું ધડો કે ઘેડ
ઉતરશે, ચાક ઉપર છે હજી પિંડો. સામળ-
ધેન, નં ઉં આતવાની અસર તે; તંદા;

આળસ; આંખો મિચાઈ જઈ ઉંધમાં પડ-
વાની જે લાગણી થાય છે તે. (૨) અભિ-
માન; છક; મદ. (૩) ઉદ્વિગોને સિધ્ધ કરી

સ્મૃતિભંશ કરાવનારી ઝેર કે માદક પદાર્થો વગેરેની આસર તે. :-અશીષ્યું ઘેન ચઢે છે. કિંપ્રં ઘેન ચઢવું=ઉધ લેવાની આસર થવી; આમમાન આવવું.

ધેખર, નં [સં. પૂતવર] એક જાતનું પક-વાન્ન; પુષ્કળ ધી નાંખીને બનાવેલી ધીમાં તળી કાઢેલી અને ખાંડ પાયેલી પૂરી; ધેખર.

ધેખરિયું, વિં ધેખરના જેવું; રસકસદાર. ઉં આવરે વરસાદ તે રિયે પસાદ. ખાળગીત.

ધેર, પું ગોળ ફરતી હઠ; વર્તુલનો વિસ્તાર; પરિઘ. ધાધરા કે અંગરખા વગેરેનો નીચેનો ચોભેર ફરતો વિસ્તાર તે. (૨) સ્ત્રીં ચોટલીની આસપાસ રાખેલા ડુંકા વાળ; ધેરી; ધારી. (૩) ટાળે-જ્યે થઈ ફરવું તે; ટાળું; ધેરૈયાનું ટાળું; ધીસ; હોળીની ટાળી. ૩૦ પ્રં ધેર=ધરમાં' અથવા ધર તરફ એવા અર્થમાં વપરાય છે. :-મારે ધેર આવત્તે માયા. કહેં ધેરધેર માટીના મુલા= દરેક ઠેકાણે સારું ખોદું બહું છુંડું તો જેવું ને તેવુંજ હોય. કિં ૫૦ ધેરકરવું=હોલવવું; દીવો કાઢી નાંખવો. ધેર કાંટા પડવા=ચર ઉત્તર થવું. ધેર ગોળી ખેસવી=ધરનાં-ચો-તાને ત્યાં ખોટ આવવી; ધોકા લાગવો. ધેર જવું=હોલવાવું; અદસ્ત થઈ જવું. ધેરમકવું= ધરમાં રહેવા દેવું; પ્રરેણે મકવું. પરમેશ્વરને ધેર કષ્ટ ખોટ છે. જે વસ્તુ વિષે ખોલાવું હોય તે મંગળી-તેમાં. આ વર્ષ કાંગેરને ધેર ઉઠી ગયું છે, અર્થાત્ કાંગેર નથી.

ધેરણ, નં ધેરી લેવું તે; ધેરો. ઉં જેમ કાયા ગદ ધેરણ કરશે. લાલદાસ. (૨) ધારણુ-:-ધેરણુ ગોળી=ઉં લાવે એવી દવા તે.

ધેરદાર, વિં જેને ધેર હોય એવું; ધેરવાળું; નીચેથી ફરતા ખુલ્લા બાગનું.

ધેરડું, કિં સં [સં. ગદ] ચારે તરફથી ધરાય પકડાય તેમ કરવું; આમપાસ ફરી વળી અંદર લેવું; વિંદ્યાર્થ વળવું; ચારે તરફ

ફરી વળવું. :-ચતુના સૈન્યે શહેર ઘેર્યું.

(૨) રોકવું; આંતરવું; માર્ગ બંધ કરવો; બહાર નીકળવા કે જવા પામે નહિ તેમ કરવું. (૩) ખાળવું; અટકાવવું; નહિ જવા દેવું; આડે ફરી વળવું. (૪) વિસ્તારને બરી દેવો; લંકવું; છાવું; સપાટી પુરી નાંખવી:- પૃથ્વી સર્વથી નાની હોવાને લીધે તેની છાયા સર્વના આખા ધિમને ઘેરતી નથી; પૃથ્વીનો બહુ મોટો વિસ્તાર સમુદ્રથી ઘેરાયેલો છે.

(૫) કોઈની સ્વતંત્રતા લઈ લેવી; અશરણ બનાવી દેવું; મુઝાવી-મમરાવી દેવું; નાસી છરી થકે નહિ તેમ કરવું; સપડાવવું; ફસાવવું. :-રોગે-ઉગે ધેરી લીધો. ધેરી લેવું= આસપાસ ફરી વળીને નાસી જાય નહિ એમ કરવું. :-ચત્રએ ધેરી લીધો. ધેરી ખેસવું= અમુક કાર્ય કરાવવા માટે કોઈની પશુ સામે રોકાણ કરી ખેસવું.

ધેરાવ, પું ઘેર; પરિઘ; રોકેલો વિસ્તાર; ફેલાવો; ચારેગમ ફરતી સીમા; પ્રસાર; વિસ્તાર; ભરાવ. (૨) રોકાણ; પ્રતિબંધ.

ધેરાવું, કિં અં ચારે તરફથી અંતરાષ્ટ્ર જવું; નાસવાનો છટવાનો માર્ગ ન રહેવો; મંકટમાં આવવું. (૨) ધેરાષ્ટ્ર જવું=વ્યાપ્ત થઈ જવું. x ની આસરમાં ગુમ થઈ જવું; હવાલામાં-કમળમાં હોવું. ઉં ઉધે ધેરાણારે ડોલો, મોહન બોલાવ્યા નવ બોલો. દવારામ.

ધેરાવો, પું ધેરાવ.

ધેરી, સ્ત્રીં ધારી. (૨) વિં ધેરા રંગની.

ધેરું, વિં [સં. ગંધોર] ગાદ; ભરપૂર ભરેલું; (રંગથી) પાકું. ધેરા રંગ=ગાદ રંગ; -પાકો રંગ; નહિ આધું એવું; નહિ ખુવતું. ભરચક રંગવાળું. મદ-અભિમાન-મદમર. ધેરી આંખ.

ધેરેધેર, અં દરેક ધેર; ધેરાધર; કામેડામ. કહેં ધેરેધેરમાટીના મુલા=અર્થાત્ સોનેલાં સરણું. બધાને ધેર; દરેક ઠેકાણે.

ધેરૈયો, પું ધેર, ધીસમાંનો અકેક; ફાગ ખેલ.

નાર હોકરો; હોળીની ગમ્મત મેળવવાને બહાર પડેલો જુવાન માણસ. ઘેરમાં ચાલનારો; હોળીયો. ઘેરનારો-રેણીને કાર્ય કરનારો તે-ઘેરેયો. ૩૦ પ્ર૦ ઘેરેયા આદ્ય=કાણ્ય મુદિ ચોદસ.

ઘેરો, પું૦ ઘેરવું-ઘેરી લેવું તે; વિટ; ચારે બાજુથી આંતરી લેવું તે. (૨) રોકાણ; અટકાવ; પ્રતિગંધ. કાઈ સ્થળને ચારે તરફથી ઘેરી લેવું તે. કિં ૫૦ ઘેરો ધાસવો=ઘેરી લેવું; વિટ નાંખવો; ચારે તરફથી બંધ કરવું. (૩) સમૂહ; સમુદાય; જ્યો. :-હોડનો અથવા જાડોનો ઘેરો (ઝેરો) ધનુષ્યો.

ઘેલચંદ્ર, વિ૦ જેની ઘેલછા ચંદ્રની ક્ષયરક્ષિની પેઠે પાક્ષિક હોય એવું; વખતે ગાંડું અને હાથું થઈ જતું હોય એવું.

ઘેલછા, સ્ત્રી૦ ગાંડાઈ; ગાંડપણ; ઘેલાપણું. (૨) મનનું એકમાર્ગી વલણ; તર્કમ.

ઘેલડી, સ્ત્રી૦ (ઘેલડું) ગાંડી; પ્રેમધેલી; હલેલી. (કવિતામાં)

ઘેલસરખું, વિ૦ ઠંગ વગરનું; ઘેલછાના અંચવાણું. માખ.

ઘેલંઈ, સ્ત્રી૦ ગાંડાઈ; ગાંડપણ; ઘેલછા.

ઘેલું, વિ૦ જેને સારાસાર વિવેક હોય નહિ તે જે વિવેક પુદ્ધિથી કાર્યાકાર્ય, કર્તવ્યકર્તવ્ય વિચારી શકતું ન હોય એવું; ચસકેલું; મત; પાગળ; કિવાનું; ટંગ વગરનું. કિં ૫૦ ઘેલાં કાઢનાં=ગાંડાં કાઢનાં; ખોટાં=લાઠમાં ઘેલાં બનવું તે. કહે૦ ઘેલું જે આવે તે ખાય તે મગન થાય=ગાંડાને સારાસાર વિવેક હોતો નથી. ઘેલાનાં ધર કંઈ ગ્રામ હોતાં નથી=ગાંડાં તો કવચિત કોઈક જ હોય. ઘેલા ના ખાતો, તો કહે બહોંસે ખાઈશ=ના કલાથી બમાવું કરે. ઘેલાની જાતે જવું અને જુએ ચરવું=કેકાણા વગરનું કામ કરવામાં લાભ હોયજ નહિ. ઘેલા સામે ઘેલા થવું=જેવું માણસ હોય તેવા થઈએ તો ચાલે નહિ તો નહિ. ઘેલી

થઈને છટે ને ગામ બહુ દુર=દુરમાં ગાંડાં કાઢવામાં કેટલાક ફાવી જાય છે. ઘેલીનાં ઘેરઘેર સાસરાં=કેકેકાણે ગવાળો નાંખવો ને રહેવું તે. ઘેલીને વળી જૂત વળગ્યું=નાંદરે ને વળી નીસરણી મળી. ઘેલીનો ગવાળો=વગર સંભાળે ધણો સરસામાન મળવો તે. ઘેલી સાસરે ન જાય અને હાહાકારે રિખા. મણ દે=પરોપદેશે પાંડિત્યના જેવું. ઘેલો થઈને ધર રાખે=ગાંડા થઈને પણ્ય સ્વાર્થ સાધી લેવો તે.

ઘેંઘટ, વિ૦ ચકચુર; તણીન; મસ્ત; મગ; ઘેનની-કેફની કે ઉપની અસરથી ઘેરાઈ ગયેલું; એકદલિવાળું; એકતાર. ઉંઘમાં કે કેશમાં ઘેરાઈ ગયેલું.

ઘેંન, ન૦ ઉંઘની અથવા કેફની આંખોમાં જણાતી અસર તે; કેફ; ઈદ્રિયોની પોતપોતાના વિષયો પ્રદલ્ય કરવામાં જે આજસ તે. (૨) મદ; અભિમાન; ગર્વ. :-એને પેસાનું ઘેંન બહુ છે. (૩) છક; મગરૂરી; ઓદ્યત.

ઘેંશ, સ્ત્રી૦ છાશમાં અથવા પાણીમાં મીઠું નાંખીને બનાવેલું ખાજરી-ખાવટા વગેરેના કોટનું લેલ; રાખ; પેશ. કહે૦ આવડે નહિ ઘેંશ ને રાંધવા પેસ=સાદામાં સાડું કામ પણ જેને આવડતું ન હોય તેને મોટાં મોટાં કામમાં યોજવું તે ચા કામનું ? એવા અર્થમાં. ઘેંશ ખાય તે ઘોષર થાય=પથ્ય બોજનથી હમેશ કાયદે થાય છે. ઘેંશ છાશનું ખાણું અને મદામેલું નાંખું=એમાં કંઈ માલ નહિ. ઘેંશમાં ધી=ખીચડીમાં સાકર જેવું. જેમાં જે ન ધરે તે તેમાં ચૂકવું તે.

ઘેંયું, ન૦ [સં. ગદ્યર] માર્ગે ચીલામંતો અથવા વહેણમંતો ખાડો. :-ચીલામાં ઠેર ઠેર ઘેયાં પડેલાં છે. પૂર આવી ગયા પછી નદીમાં આરા આગળ મોદ ઘેંયું પડ્યું છે. બોલ; હોડા ખાડો; ખાણ.

ધો, સ્ત્રી૦ [સં. ગોધા] ગોળી અથવા કાચંડાની
જાતનું એક નંગલી પ્રાણી. આ પ્રાણીની
ખે ત્રણ જાતો થાય છે. જાડી પાસલા
જેવી જાત 'પાટલા ધો' કહેવાય છે અને
'પાતળી-ઉડતી કે હિજાતી જાત 'ચંદન
ધો' કહેવાય છે. (ચંદનધો ઝેરી હોવાનું
કહેવાય છે પરંતુ લુણાવાડાના દિવાન રા.
ખ. હરગોવિંદદાસ દ્વારકાંદાસ કાંઠાવાળાએ
મુંબાઈના રસાયનશાસ્ત્રી પાસે તપાસ કરાવી
જાહેર કર્યું છે કે તે ઝેરી પ્રાણી નથી.)
વાધરી શોકો આ પ્રાણીને દેખે કે તરત
મારી નાંખતા હોવાથી એવી કહેવત કહે-
વાય છે કે 'મરનારી ધો થાય ત્યારે
વાધરીવાડે જાય.' આ પ્રાણીના પંજના
નખની પકડ બહુજ મજબુત હોય છે.
જુની વાર્તાઓમાં એમ કહેલું છે કે, ચોર
શોકો ધોની કમ્મરે રેશમની ગાંઠવાળી દોરી
બાંધતા અને મોટી હવેલીઓની બારીઓ-
એ ચઢી ઉતરવાને તેને બારીએ વળગાડી
ઉપર ચઢી જતા. અર્થાત્ માણસનો ભાર
આવવા છતાં પણ તે જ્યાં વળગાડી હોય
ત્યાંથી વધુડી જવાય નહિ એમ ચીવટ
સજડ વળગી રહે છે. કહેવું ધોના પાપમાં
પિંપળો બળ્યો=નકારાની સોજતમાં સાઈ
માયું જાય. આ પ્રાણીના અવાજ ભારે
ધર્મશટવાળો હોઈ ગિયામણો લાગે છે. ઉં
x x માંહી કુખવે ધોય-વેઈર્મી વનમાં
વલવસે. પ્રે.

ધોકડું, કિં અં મારડું; ઠોકડું; કુંસા મારવા.
(૨) મોટો ધોટો કાલીને લથડું; કપકો
દેવો; બખાળડું.

ધોધર, પું [સં. ગો ઘાતક] ગાયો મારી
નાંખે એવો નંગલી ગિયામણો મોનો વકરેલો
બિલાડો; મોટો ભારે માથાનો કૂર બિલાડો.
(૨) બીક લાગે એવું એક ભવંકર કક્ષ-
નિક સ્વરૂપ; નાનાં બાળકોને સોદ લગાડ-
વાને યુજરાતમાં સ્ત્રીઓ 'ધોધર બાળ્યો'

એમ કહી ખીવરાવે છે. ૩૦ પ્ર૦ ધોધર
જેવું=ભારે અને ભય ઉત્પન્ન કરે, એવા મોં
અથવા જાડા તરેહવાર ચરીરવાળું; જાડું;
ભરાઉ અને ગિયામણું એવું. ધોધરરાણો=
મોટો ગિયામણો બિલાડાનો રાજ.

ધોધરરાણો, પું૦ ધોધરમાં જે મોટો તે.
તવરાત્રીમાં એક મોટી ને સ્પૂલ પુરુષાકૃતિ
બનાવી તેની આગળ હોડરા રમે છે અને
તેને માતાનો ધાંચી કહે છે તે.

ધોધળો, પું૦ [સં. ગો-ગદ્] ગળાનો તે ભાગ,
કે જેમાંથી અવાજ નીકળે છે; ગળું; કંઠ;
ધાંટી. (૨) ધાંટો; સાદ; મોટો ભારે
અવાજ; વાણી. કિં૦ પ્ર૦ ધોધળો જાલવો=
પકડવો=ગળે જાલવું; ટોટો પકડવો. ધોધળો
કાંડવો=જડ મોટથી મોલવું. ધોધળો તાણવો=
રાગ-લાંબો સર તાણીને ગાવું. કહેવું ધોધળે
સિંદુર દે=ધારિ ન નીકળે=મોલાય નહિ
એમ કર. ધોધળે બાજવું=ગળાના તે ભાગને
બાજવું કે જેથી મરણ થાય, વાણી પક્ષે
ધોધળો કોરતા દેખાડે છે અને અવયવ
પક્ષે પ્રાણહારક મર્મત્વ દર્શાવે છે.

ધોધા, ન૦ ખંભાતના અખાતને પશ્ચિમ કિનારે
ભાવનગર નજીક આમેલું એક ખંદર તે.
અમદાવાદ જિલ્લાનો એ નામનો એક તાણકો.
ધોધાપાંચમ=નાગપાંચમ. ધોધાખાપજ=નામ-
ખાપજ. કહેવું બેચ ધોધે ને ઘેર ધિંગાણું=
ગામમાં પેડાના સાંસા ને પટેલને ઘેર ઉનાં
પાણી, એના જેવું ખોડું ધિંગાણું. લંકાની
લાડી ને ધોધાનો વર=ધ્યાનું ક્યાં હોય
એવું; ધણે દૂર ઝટ જવાયઅવાય નહિ
અથવા ઝટ બને નહિ એવું તે.

ધોધારી, વિં૦ ધોધા તરફનું; ધોધાનું. (૨)
આ નામથી ઓળખાતી કપોળ વાણિ-
યાની નાત.

ધોધો, પું૦ મોં ને માથું એક દંડાય એવો કપડું
ઓઢીને કરેલો લુમ્મટ; મોંને માથું દંડાય
તેમ કપડું ઓઢવું તે; કુંવટો તાણવો=કા-

ઢવો તે; કપડું ઝોઢી ગોટપોટ ચપ જવું તે. કિં પ્રં ધોધો ઢરવો=ઘોઢેમાયે ઝોઢવું; કપડામાં મોં ધુપાવવું. (૨) અમલ મૂખ માણસ.

ધોય, સ્ત્રી. ચળ, સોય કે કાંચ વાગી નીકળી ગયાથી ચામડીમાં પડેલો ખાડો; ચામડીમાં કાંચે ભોંકાયાથી પડેલું છિદ્ર; ભોંક :- કાંટાની ધોય.

ધોયવું, કિં સં ધાલવું; પેસાડવું; દાખલ કરવું; ભોંકવું; જોરથી અંદર નાંખવું.

ધોટ, પું ધુંટ; ધુંટો.

ધોટક, પું [સં.] ધોડો; નાનો ધોડો; ટુંક. ધોટહોડ, સ્ત્રી. ધોડાનું દોડવું તે; ધોડાની ઉતાવળીયાલ. (૨) સરતથી ધોડાઓ દોડાવવાની હરિશ્ચંદ્રની એક રમત. (૩) હરિશ્ચંદ્રથી ધોડાઓ દોડાવવાની ખુશી સપાટ જગા; સરતનું મેદાન:-ધોડોડ સામેજ તેનો અંગલો છે. (૪) ઉતાવળ; ધમાલ; હાંસાતુંસી.

ધોડમહાત, સ્ત્રી. સેતરંજની રમતમાં પોતાના ધોડાની શેઠ પહેંચાડી સામાવાળાના પાદ-શાહને ખાંધી લેવો તે; સેતરંજમાં ધોડાની શેઠથી પાદશાહનો નિમ્મલ કરી સામાવાળાને હરાવવો તે.

ધોડમુખું, વિં ધોડાના જેવા મોંનું; જેનું ધોડાના જેવું મુખ હોય એવું. (લાંબા મોઢાનું) યક્ષે ધોડમુખા કહેવાય છે.

ધોડલી, સ્ત્રી. ધોડી. (લાડમાં ને કવિતામાં) :-રઘુનાથજીની ધોડલી.

ધોડલો, પું ધોડો (ધોડલો અને ધોડલિયો એમ કવિતામાં વપરાય છે) વિં હિંડે ઉછળતા ધોડલા, સાગન થઇ સારા નવલ.

ધોડવેલ, સ્ત્રી. સુંદર ધોડાગાડી.

ધોડાગાડી, સ્ત્રી. જેને ધોડા જોડાતા હોય એવી ગાડી; ધોડવેલ; ધોડાની ગાડી.

ધોડાગાંઠ, સ્ત્રી. જેવડી સરકાડાં ગાંઠ. આ ગાંઠ જટ લઇને છૂટી જતી નથી (૨)

સેતરંજની રમતમાં અડી અડી ધરતે છે એ ધોડાઓ મૂઢા તેમને અન્યોન્યનું ખગ આપવામાં આવે છે તે. સેતરંજના એ ધોડાઓને એકએકના જોરમાં રાખવા તે. ધોડાગીની, સ્ત્રી. જેમાં ધોડાની છાપ હોય છે એવો બ્રિટિશ ઇંગ્લેન્ડ સરકારનો સોનાનો ચલણી સિક્કો.

ધોડાધાટી, સ્ત્રી. જાનીવાસે જવાને ધોડે ખેડેલી પરણેલી કન્યાને વર તરફથી જે ધાટડી આઢાડવામાં આવે છે તે. મગજ ફેરા ફરતી વખતે આઢાડાતી ધાટડી-મગજ ધાટડી-અને ધોડે ચઢતી વખતે આઢાડાતી ધાટડી તે ધોડાધાટડી કહેવાય છે.

ધોડાચઢ, પું સ્વાર, ધોડે ખેસનારો. (૨) છોકરો; વર :-ધરમાં એ ધોડાચઢ છે પથ નાતમાં કન્યાની અછત એટલે કુંવારા રહેલા છે.

ધોડાપૂર, નં [સં. ઘોટક-પૂર] એકદમ આંચિતું ખૂચ પાણી આવવું તે; સપાટામંધ ખળકે અને ખળકે પાણીનો ચઢાવ થતો હોય એવી રેલ. (૨) ઝપાટામાં આવી ઝપાટામાં ઉતરી જાય એવી રેલ.

ધોડામૂઢ, સ્ત્રી. એક જાતની વનસ્પતિ; એક આપધિ.

ધોડાર, સ્ત્રી. [સં. ઘોટક-આગાર] ધોડા ખાંધવાની અથવા રાખવાની જગા તે; તખેલો; અથસાગા. કહેં ધોડો ધોડારમાંજ શોભે=મતુખ તેને યોગ્ય સ્થાન ઉપર હોય તોજ શોભે, એવા અર્થમાં વપરાય છે.

ધોડારિયો, પું ઢાણિયો. ઉં ધોડારિયાની ધાત ગુરુછ. નળાખ્યાન.

ધોડાલિયું, નં વાંસની એક ચીપને વચમાંથી જીભ કાઢી જનાવેલું દાંતમાં ઘાલી વચડી જીભને ચઢાડતી વગાડવાનું લીલ લોઢતું પાણું. એના વાગવાને ધમકવું કહે છે. ઉં ધોડાલિયું ધમકે છે રે. ભઘડીઓનું ગીત. ધોડાવજ, સ્ત્રી. એક જાતની વનસ્પતિ; આપધિ.

ધોડાવાળો, પું ધોડાની ચાકરી કરનારો;
ધોડા હાંકનારો; રાવત; ચરવાદાર. ધોડા-
વાળો=ધોડાવાળાની ઓ. (૨) દળનારી;
દુબળી. (સુબાઈમાં)

ધોડાવેગ, પું ધોડાના જેવો જે વેગ તે.
:-રોગ તો ધોડાને વેગ આવે અને કીડીને
વેગ જાય, માટે હિંમત રાખવી.

ધોડિયાટ, પું મોજ ટેકવરા માટે એક પાટડા
ઉપર બે પહોળે ખુણે લાકડાં લગાડી જે
ત્રિકોણિયું બનાવવામાં આવે છે તે; મોજ
ટેકવવાનું ત્રિકોણિયું; ગીલતાન; આડી પાટડી.

ધોડિયું, નં સામસામે બબ્બે પાયાના ચોક-
દાની વચમાં એક મોજ નાંખી બનાવવામાં
આવેલી લાકડાની એક આકૃતિ; પારખું.
ધોડિયાના બે છેડે બે ડાલણું નાખી ઝોળી
બાંધી તેમાં બાજકને સુસાડવામાં આવે છે.
(૨) તાડછાંતો દોડો. કિં ૫૦ ધોડિયું
બંધાવું=હોકરાં થવાં; મંતાનની વૃદ્ધિ થવી.
:-આ માતાની બાધા લેવાથી ધણાંક વાંઝ
યાને ત્યાં ધોડિયાં બંધાયો છે. કવિતામાં
ધોડલિયું વપરાય છે. :-કં વસાસુ વારાનું
ચક્રનિયું; પૂછી ધરડાંને માંડયું યોડલિયું.
કહે ૦ ધોડિયે ધર=જ્યાં કોઈ મોટો પાનક
પુગપ ન હોય પણ સગીર છોકરાંજ હોય
અથવા બાપ કે મોટા વડીલ વગરનાં જે
ધરમાં નાનાં છોકરાંજ હોય એવું ધર.
:-મોટી ઉંમરે સુઓ તોય મિચારે ધોડિયે
ધર મૂકી ચણચણતે ચિત્તે ગયે.

ધોડી, સ્ત્રી ધોડાની માદા. (૨) ત્રિપાદ, જેની
ઉપર કોઈ વસ્તુ મુકાય અથવા ગોઠવાય એવી
લાકડા વગેરેની જે બેસણી તે. (૩) જેનો
ટકો લઇને ચલાય એવી લાકડી. લગણની
ધોડી (૪) કોઈ પણ વસ્તુ ટંગાય અથવા
અદ્ધર રખાય એવી લાકડાનો ચીપોની
બનાવટ. નિશાળમાં ગણિતનાં પાટિયાં અને
નકશાની ધોડીઓ પણ નવી. (૫) ટેકણ;
તંચુરાના તાર હવ્યા રાખવાની ધોડી. (૬)

હવે પહોચાય તે માટે બનાવેલું એક
પગથિયાનું સ્ટેલ; નાની નીમરણી. (૭)
કપડાં પાછડી ટોપી વગેરે મૂકવાની જે
લાકડાની ખીટીઓવાળી બનાવટ તે. (૮)
અભ્યાસ નહિ કરતા માટે નિશાળિયાના
હાથ બાંધી તે પાછળ રખાવી પીક અને
આથાની વચ્ચે પાટીઓ મૂકવામાં આવે.
છે તે; એક શિક્ષા. (૯) ખુમારી; લહેર;
તરંગ. તે ધોડીપર ચઢ્યો છે=પૂર નિશામાં
છે. લીલીચોડી=માંગની ખુમારી; કે. લીલી-
ધોડીના સ્વાર=બંગીબંગી. (૧૦) કોઈ
વસ્તુ મુકાય એવું અથવા જેની ઉપર
બેમાય કે કંઈ બરનાય એવું લાકડાનું
ચોકડું. ધોડીચલામણી=છોકરાઓની એક
રમત. ૨૦ પ્રં ધોડી ધર આપણાં=આ તો
આપણું છે અને અંબાળી કરકસરથી કામ
લેવાનું છે, પારડુ નથી કે જેમ ખવાય વપ-
રાય તેમ વાપરવું. એમ કહેવાય છે કે,
બારોટ બરાસિયાઓમાં વહી વાંચવા જઈ
આવ્યા પછી બે ત્રણ દહાડે છોકરાએ કહ્યું
કે-આપા ધોડી ફેતરાં ખાતી નથી. તે
ઉપરથી બારોટ ધોડીને થાબડીને કહ્યું કે
“ધોડી ધર આપણાં મને ઢેમરાં ને તને
ફેતરાં.” તે ઉપરથી આ કહેવત થઈ.
ધોડી પણ ધોડો ને ધરતી પણ દાણો=એક
એકના પછી પ્રાપ્ત થાય એવી વસ્તુઓ છે.
ધોડી પ્રસવી ને વાત પ્રસરી=કોઈ મોટી ગપ
ચાલે ત્યારે આમ કહેવાય છે. લોકોમાં
એવી નાનપતા છે કે, જ્યારે ધોડી દિવસે
વિવાય ત્યારે તેનો ધણી એક ગપ ન ચલાવે
તો અચુક જાય, આવી એમ કહેવાય છે.
-આ તો મનાય એવું નથી કોઈને ધેર
ધોડી પ્રસવી હતો તેથી ચલાવેલી ગપ છે.
ધોડું, નં ધોડો અથવા ધોડી બેમાંનું ગમે તે
એક તે; ધોડાની જાતનું નાનું પ્રાણી; ડર્બંગ
ધોડો અથવા ધોડી; ટડુ. (૨) ધોડેસ્વાર;
દમજખાંતો મિપાક; દમજળ. (બહુવચને

પણ વપરાય છે.) ગાયકવાડ મુંબાઇ આપ્યા ત્યારે તેમની સાથે ધણું ધોડું હતું. ધોડું ટાઈ=ધોડું વગેરે, અર્થાત્-અમલદાર નાવે ધોડા બળદ વગેરે જે પણ તે. કહેવું કાણું ધોડું ને વળી કરડકણું=મૂળે કાણું અને વળી કરડકણું=મે પોડવાળું. ધોડુ અને મધેડુ કંઈ સરખું હોય=ફરક તે ઉચ્ચત્. ધોડુ ને લોડું વાપરું કામનુ=ધોડુ અને લોડું બેડ જમ વપરાય તેમ સારાં રહે, ધોડું બેસી રહ્યાથી અટકી પડે અને લોડુ કટાઇ જાય. ૩૦ પ્ર૦ ધોડુ પાડવું=ખડુ ખરચ કરી નાંખવું; ખડુ થઇ જવું. ન ઉપડી ચક્રે એવું થવું. -પાંચ લગડી આપણાથી લેવાય નહિ કદી ખોટ આવે તો ધોડુ પાડે.

ધોડેસ્વાર, પું. ધોડા ઉપર બેસનારો; ધોડે-સ્વારી કરનાર; ધોડે બેઠો હોય તે. (૨) પોલિસનો અથવા લશ્કરનો ધોડેસ્વારી કરનારો સિપાઇ. ધણા સિપાઇઓનું લશ્કર તે. ધોડેસ્વાર લશ્કર-હમદગ-કહેવાય છે.

ધોડેસ્વારી, સ્ત્રી. ધોડા ઉપર બેસવું તે; ધોડે-સ્વારી કરવી તે; ધોડાની સ્વારી તે.

ધોડા, પું. [સં. લોટક] નહિ વાગોલનારાં પશુઓમાંનું એક સુંદર ચોપરું પશુ; દુર્ગ; અથ; હય. ધોડાને ખો કાટ નથી હોતી. ખરી નહિ પણ કાખલા જેવો આખો નખ હોય છે. એની ગરદન ઉપર વાળ હોય છે. પુંછડું લાંબા ખરસટવાળું અમરી જેવું બરાડ હોય છે. આ પ્રાણી સ્વારી કરવામાં અને ગાડીએ તથા હજે બેઠવાના કામમાં આવે છે. અર્ધાં પ્રાણીઓમાં ધોડા ખરેખરો નર ગણાય છે, કારણ કે, તેને એકવાનેજ સ્ત્રી મિલન-સ્તન લાંછન નથી. (૨) નદી દરિયામાં આવતો મોઝો; તરંગ; લોહ. (૩) ચાંપ; કળ; વાંદરા. :-મંદુકનો ધોડા. (૪) અડિયેલ હદીયો હોકરો. ગુસ્સામાં બોલાતો અશિષ્ટ શબ્દ. આ ધોડા (હોકરો) મ્યારે

લંપવા દે છે. (૫) કપડાં વગેરે નકતો બિંતમાં ધારેલું ધોડાની મુખાકૃતિ વાળું લાકડું; જ્વડી નકતીદાર ખીટી. (૬) બે તરફ ચઢ ઉતર કરવાનાં પગથિયાંવાળો ઉઝો ખાંકડો. (૭) જેની ઉપર ચઢીને ઉઝી વસ્તુ લેવાય અથવા ઉઝેનું કામકાજ થાય એવી નીસરણી. (૮) કાષ વસ્તુ મૂકવાને બનાવેલું લાકડાનું ઉઝેડું ચોક્કું. (૯) ચાર પાંખડીનું કપાસનું કાલું. (૧૦) પહેંચી આંગળાએ પહેરવાની કાંખી જેવી લંબંગોળ વીટી. કિં. પ્ર૦ ધોડેચકડું=આગળ પડવું; અગ્રેસર થવું; વર બનવું. (૨) ઉત્તેજનું; તૈયાર થઇ જવું. (૩) મૂર્ખ બનવું; ફજેત થવું. :-ધોડે ચઢીને ઘેર ઉતર્યા. ધોડા જેવું=હોંસિયાર, કંકડધન; તેજ, તંદુરસ્ત એવો ધોડા જેવો છે. સાનુંતાનું; ટકાર. ધોડો પલાણુવો=કાષ વરતને બે પગની વચ્ચે ધાલી તેની ઉપર બેસવું; કાષ ઉપર સ્વાર થવું. ધોડે બેસવું=ગુઓ ધોડે ચડવું. ધોડો ચડાવવો=વાંદરા ખેંચવો; બંદુકની કળ ઉઝી કરવી. ધોડો પાડવો=બંદુક ફૂટે તે માટે તેની કળને ચડાવેલા ચાંપથી છટકાવવી. ધોડે પલાણુ નાંખવું=સ્વતર જવાને તૈયાર થવું. (૨) લડવા જવું. ધોડે ચઢીને આવવું=તાખડતોખ કામ કરવા આવવું. ઉતાવળે આવવું; ખાનગી નહિ પણ જાહેર હયોક. ચઢે ધોડે આવવું=ઉમે ઉમે કામ કરાવવા આવવું. હેણી કડીએ ધાષ કરવી. ધોડાપર ધોડા ચડવા=ખાનગર વ્યાજ ચડવું. ધોડા નહિ પહોંચવા=મળવું નહિ ચાલવું; સંકિત નાહ હોવી. ધોડાના ગાકિ=લાંબા લાંબા ગાક. ધોડાગાલ-વેગ=ક્રિતાવળી ચાલ. ધોડા મઢવો=મસલત કરવી. ધોડો ચડાવવો=ચામવાની દાંડીમાં એમ કરવું કે જેવી ઓછુંવું જોખાય. ધોડા ચાકી જવા=કાગી જવું; આગળ વધવાની કિંમત જતી રહેવી. (કામમાં) ધોડો

બાંધ=કેમો રહે; સાંસતો પડ; ધીરજ રાખઃ
સાંત પડ. ધોડો મારીમકવો=કેતાવળે નાસી
જવું. ધોડા એટલા અસ્વાસ્થ્યમાંથી જીવ-
કાર. ધોડાનું બૂડું અને ગાયનું તરતું=
ધોડો રાખનારને તુક્ષ્ણ અને ગાયવાળાને
લાભ. ધોડાને તેમ અને પુરુષને યૌન-
માયુસને બેમ ભરમથી જોઈયું જોર આવે
છે તેટલું ધોડાને તેમ (છાતીએ કસીને
પડો) બાંધવાથી આવે છે. ધોડાને ચા-
ખખા અને ગધેડાને ડકણાં=જેની જેની
યોગ્યતા. ધોડે ગયા અને ગધેડે આવ્યા=
હારીને નિષ્ફળ થઈને પાછા ફરવું. ધોડે
ચઢે તે પડે=જે કાર્ય કરે છે તેને સારો
માડો અનુભવ થાય છે. ધોડે જેસી ગાં-
સડી માથે મૂકવી=મૂર્ખ બનવા જોવું કરવું.
ધોડા ધોડાને રૂપે દોડે=જેની જેની યોગ્યતા
તેવું તે કામ કરે. ધોડો છટ્યો ધોડી છટી=
શું થયું શું નહિ, જ્યાં થયો કે પરાજય
માટે કુલાવું નહિ. ધોડો છે પણ સ્વાર
નથી=મીલકત છે પણ વારસ નથી. ધોડો
દોડી દોડી મરે ને સ્વારને હિસાબમાં નહિ=
નિર્ણયિયા આગળ મહેનત કરતી ફોગટ છે.
ધોડો પાન ને રોટલી ફેરવ્યાં સુધરે ને
ખેડાં બગડે=જેમ ને તેમ પડી રહેવા દેતાં
તે સાઈ નહિ, ફેરવતાં જોઈએ. ઉં પાન
સડે ધોડો અડે, વિદ્યા અવિસર્જન જ્યાં,
તથે રોટી લગ મઈ, કહે એકા કમ થાય ?
ઉત્તર ફેરવ્યા વગર. બાપા.

ધોણું, નં ભમરડા ઉપર પડેલો ખાડો.
ધોર, સ્ત્રી [પા.] મહદં દાટવાનો ખાડો.
(૨) મહદં દાટી તેની ઉપર કરેલું જે
બાંધકામ તે; કબર. (૩) પું તેણુમાં
પિતંગના તારથી જે બડો ખરબોતો સ્વર
નીકળે છે તે. (૪) દારવાદતઃ કપાસ.
પારસી લખાણોમાં આ રાખ આવે છે. આ
વાતનો કેણુ ધોર કરે છે. [સં. ગળ] ટોળું;
સમૂહ; સમુદાય; ગણ. [દે.] સ્ત્રી ઉદ્યમાં
નાક વાટે જતા આવતા શ્વાસને લીધે જે
અવાજ નીકળે છે તે; નસકોરાં બોલવાં તે.
[સં.] વિં બિયામણું; બવકર. (૨) કમ-
કમાટ ભરેલું; ફૂર. (૩) અત્યંત ગાદ;
મીઠુમીઠુ :- ધોર અંધાઈ. ધોર અંધારી
રાત=અત્યંત અંધારાવાળી-કાળી-મિયામણી
રાત. ઉં દિવાળી દરખાસમાં છે અંધાઈ
ધોર. (ગાદ) ક. ૬. ડા. :- ચાર દહાડાનું
આંદરણું અને રાત અંધારી ધોર. ધોર
અવાજ=અવકર=અતિ મોગે અવાજ. ધોર
બોદવી=મહદં દાટવાનો ખાડો. બોદવો.
(લા.) અંતે વિનાશ થાય એવું કામ કરવું.
ધોરબોદિયો=અકર્મી; મૂર્ખ; હીણું કામ
કરનાર. મહદં ખણી કાઢીને ખાનાઈ એક
જાતનું પ્રાણી; જરખ. ગધેડા કરતાં નાનું અને
ધોરો ખણી તેમાંથી મહદં ખેંચી જનાઈ એક
જંગલી પ્રાણી. ધોર ચણવી=મહદં દાટ્યા
પછી તેની ઉપર નાનું કે મોટું ગળ પ્રમાણેનું
બાંધકામ કરવું.

ધોરણુ, નં ધોરવું તે; ખૂબ ઉંચું તે. (૨)
ઉદ્યમાં નાકમાંથી અવાજ નીકળ્યા કરવો
તે; ધોર.

ધોરવું, કિં અં ગાદ ઉંચું; ખૂબ ઝટ સંગ
પ્રાપ્ત ન થાય એમ ઉંચું. (૨) શ્વામો-
ચ્છાયાથી અવાજ થાય ધોર બોલે એમ
ઉંચું. (૩) ઉદ્યમાં નાક બોલવાં; નાકમાંથી
અવાજ થવો. :-તે ઉદ્યમાં ખૂબ ધોર છે.

ધોણુ, પું [સં. ઘન] મોટો હથોડો; મુદ્દગર;
મોટી મોગરી; ધણુ.

ધોણિયું, નં ધણુધણુ થાય એવું ટોચ. (૨)
ધણુ મારવાનું કામ કરનાર.

ધોણિયો, પું તાંબાની મોટી વટવોષ. ઉં
ધોધાના ધોણિયા લાવજો. સ્ત્રીગીત.

ધોણું, જીં મોળું.

ધોખો, (ધોખો) જીં મોખો.

ધોરંભાણું, કિં અં ગાટ આચ્છાદન થવું;
મેઘનું ચરી આવું; અંધારવું; ઘેરાવું; છાનું.
ધોરું, અં ઉધું; ઘણું; મુઠ; હશે; છોતે-
ઓછું; રહ્યું. :-આવું કામ ન થયું તો
ધોરું. ના આવ્યો તો ઉધો-ધોરો; મુઝા,
એમ બોલાય છે.

ધોલું, નં યોશીનું ફળ; ધિતોડું. (૨) સાત,
ડખલ; ફાંસ; આડખીલી; લકરું. :-એળે
વળી વચમાં ધોલું ધાલ્યું. પીકામરી થઇ
પડે એવું જે તે.

ધોલેશું, વિં વગર તેડે-નોતરે જમવા જનારું;
વગર આમંત્રણે જમના જનાર; ચરીખાનાર.
કહેં ધોલેયા મહાજનને જે પતંગળી=
મહત્તનું જમવું ને મકરકુંડી કરી.

ધોલેયું, નં ખાસી કરેલો નાનો ઉમરમાં નહિ
આવેલો બગદ. ધોલેયો=કેદરતો-અણપળાટ
બગદ.

ધોલેલો, પું વગર નોતરે જમવા ભેમે તો.
(૨) દિવાળીનો એકપક્ષી.

ધોપ, પું [સ.] મોઢે કરવું-જોખવું તે. (૨)
આકીરતું કુંપકું. ગંધામાં ધોપ છે. (૩)
અવાજ; સ્વર; સખ. કિં પ્રં ધોપજવું=
કતરાતે પયને જવું (પક્ષાંગોનું) અં. મા. દે.

ધોગ, પું ધોળાય તે; યું કરવું ને યું નહિ ?
એ ફેલ સૂઝે નહિ તે; યુંચય; મમરાટ;
વરો. કિં પ્રં ધોળાવવો=પેચાત-ડખલ
આણવી.

ધોળવું, કિં સં [સં. ઘૂળ દે. વોલ્ડ]
ચોળીચોળીને નરમલીલું કરવું. ફેરી વગેરે
ધોળવી. (૨) એકનો એક વિચાર ક્યાં
કરવો. (૩) આમથી નેમ અને તેમથી
આમ જાય એમ કરવું; ઢલાવવું; ફેરવવું.
: કમ્મર ધોળીને ફાં કરો. (૪) યુંવવું;
ચર્ચવું. હવે બહુ ધોળાશો નહિ. મકચાર

ચલાવવી. (૫) ધુમ્વું; મેળવવું; વાટીને
મેળવવું; મદન કરવું. ઉં મળયુધીમાં
ધોળી ન દીધાં ઝેર જો. પ્રા. દા. કિં પ્રં
ધોળીને પીજવું=કચી મચતરીમાં નહિ મણવું
ધોળાચોળ, સીં આમતેમ વિચાર ક્યાં
કરવો તે; મંદસ્પષ્ટસ્પ; ચકચાર; પંચાત;
ધાવમેલ; ચુધારો; યોળાચોળ.

ધોળાધોળી, સીં ધોળાધોળ કરવી તે; ચક-
ચાર; ચુંઘણી. યું કરવું કે યું નહિ તેને
લગતી જે ચર્ચા ક્યાં કરવી તે.

ધોળાવવું કિં પ્રેં ધોળાય એમ કરાવવું;
ધોળાવવું; ચર્ચાવવું; ચુંઘાવવું.

ધોળાણું, કિં અં અમુક દહમાં આમતેમ
આણુંપાણું થવું; અંદર અંતે અંદર ગોળ
આમથી તેમ અને તેમથી આમ થયા કરવું.
(૨) યોળાછતે નરમ થવું; વસોવાવું;
ચર્ચાવું; ચુંઘાવું.

ધોંકવું, કિં અં કોણી મારવી; ગોદો મારવો;
મારવું. ૨) જોખવું.

ધોંકો, પું કોણીનો ગોદો. (૨) મુઝો.

ધોંધાટ, પું સોરખકોર; કલમલ; જોગો, ધોંધો
મોટો અવાજ; કળકળાણ; કલમપાટ.

ધોંચ, સીં ધોંચાયાથી પડેલો ખાડો; ગોગ ધા.

ધોંચવું, કિં સં જોરથી ધાવવું-દાખલ કરવું;
મેચારવું; ભોકવું. :-બગદને આર ધોંચવી.

ધોંટવું, કિં અં ઉંચવું; નિદ્રામાં પડવું. તિસ્કાર
-કંટાળામાં. આ છેકરો તો કંમે ક્યો
ધોંટતો નથી.

ધોંટાળો, જું ગોટાળો.

ધોણ, પું [સં. ઘન] ધાણ; મોટો દયોડો;
ધ, [સં. દન] ઢણનાર. :-ફૂલ; વાતમ;
ધેપા.

ધાણ, નં [સ.] નાક. :-ધાણુદ્રિય. (૨)
મંધ; વાસ.

ધાણુદ્રિય, સીં [સં.] સામ લેનારી દંદ્રિય; નાક.

૬, પુ૦ [સં. ટ.] ગુજરાતી ભાષાના મૂળાક્ષરોમાંનો સોળમાં અને વ્યંજનોમાંનો પાંચમો કક્ષરોમાંનો અનુનાસિક અક્ષર. ગુજરાતીમાં આ અક્ષરથી શરૂ થતો કોઈ શબ્દ નથી.

ચ.

૫, પુ૦ [સ. ચ] ગુજરાતી ભાષાના મૂળાક્ષરોમાંનો સત્તરમો અને વ્યંજનોમાંનો છઠ્ઠો તાલુસ્થાનનો અદ્યપ્રાણ વર્ણ. (૨) અં અને ઉં અપરંચ એજ લખ્યા કારણે છે. દ્યારામ. (૩) પુનઃ. મરુત 'ત્ય'નો ગુજરાતીમાં અથા છે:-સત્ય=સાચ. ગુન=રાચ. પ્રકૃતર, જુ૦ ચૈતર.

૬ઉં, જુ૦ ચૈડું.

૭ઉં, જુ૦ ચૈદ.

૮ઉં, જુ૦ ચૈદશ.

૯ઉં, જુ૦ ચૈદાણું.

૬ક, પુ૦ [કા. ચિફ] પાંચની સળીઓનો પડો; (જનાનાનો) બારીબારણામાં નાંખવાનો જાળીદાર અંતરપટ. - કિં પ્ર૦ ચક્ર નાંખવો=અંતરપટ રાખવો; પડો નાંખવો. (૨) વિં છક; આભો; અકિત:-ચક્ર યદિ ગયો.

૬કચક, અં ચળકાટ મારતું હોય તેમ. વિં ચકચકતું હોય એવું. (૨) ચકલીનો એવો અવાજ. (૩) નં ચકલું; ચકલું; ચકલી. બાળભાષામાં:-ભાઈ ચકચક જુએ છે. કિં પ્ર૦ ચકચક કરવું=ચકલીનું બોલવું:-ચકલી-ઓ ચકચક કરે છે. (૨) ઉતાવળે ઠલવવા ઠલવવા બોલવું.

૬કચકતું, વિં ચકચક થતું હોય તેવું; ચળકતું; અગમગતું.

૬કચકતું, કિં અં ચકચક થવું; પ્રકાશવું; ચળકાટ મારવો; અગમગતું; ચળકવું; અગમગતું.

૬કચકાટ, પુ૦ [દે. ચચિક] ચકચક થનાપણું તે; ચકચક થવું તે; અગમગાટ; પ્રકાશ; તેજ.

૬કચકિત, વિં ચકચકાટ થઈ રહેલું હોય એવું, ચકચકતું; ઉજ્જ્વળ; ચકચક થતું. (૨)

સ્વચ્છ; સાફ; કાંધાકુટ્ટી સહિત; આપદાર. ચકચાર, સ્ત્રી (ચકચાળ.) કોઈ બાબતની ઉડી બાણ બોળ કરી તે; પડપૂછ; ચર્ચા. (૨) અંત; તપાસ; તમજીજ.

ચકચુથ, સ્ત્રી કોઈ બાબતની વારંવાર ઉડા ઉતરી ઉતરીને ચર્ચા ચલાવવી તે; ચકરા-ચકર; ચોળાચોળ; ખાંચખાંચ.

ચકચુર, વિં અમુક બાબતમાં એકતાર; તક્ષીન; મરત; નિમમ, -માં મશમુલ; એકતાન; ગરક થયેલું. કિં પ્ર૦ ચકચુર થવું=રોક કરીને મત બતવું; તક્ષીન-એકતાર થઈ જવું.

ચકરાળ, નં [સં. ચક્રોળ] પારણા જેનો તળે ઉપર અને ચક્રચકર ફરતો હિંચકો; ફરતો યુધ્ધ; જોરથી તળે ઉપર જતો આ-વતો તે ગોળ ફરતો ફાળકો. (૨) ફેર; ભ્રમ.

ચકતી, સ્ત્રી [સં. ચક્રત્ર] ગોળ અથવા ગોળ જેવી ચપટી પાતળી નાની ચીજ; નાની ચોરસ કે ગોળ કપડા-આમકા કે પેતરાની કકડી; પતરી; નાનું ચકતું; કપડા આમકા કે ધાતુનો પાતળો ટુકડો; પટી; ધીંગડી.

ચકતીદાર, વિં પતરીદાર; પાતળી નાની પતરીઓવાળું; પાસાદાર; કકડીઓવાળું.

ચકતું, નં [સં. ચક્રત્ર] ગોળ અથવા જુજાદાર ચોરસ અને પાતળું ટેકું; પાસાદાર ગચિયું; જાડું દળદાર પડ; ચકામ, કામ; ચમોટું;-જરથીનું ચકતું. (૨) વિં લાગ જોષ રહેલું. (૩) ચકતું.

ચકદતું, જુ૦ ચકદું.

ચકઅંધ, વિં અંધ; સમજ. (૨) અં તમામ; તિમોટક; ગામનાં તમામ માણસો. ચકસિદતું, નં હોશગમીની કુશળાની એક

રમત; ખમચીકુંડ; ખોલીલું. એક ચક્ર-
કુંડાળામાં એક તરફના બધા બીરુચો એકઠા
થાય છે તે ખીખા બહાર રડી વારાફરતી
તેમને અડના બંધ છે. અડનાર અડીને
કુંડાળા બહાર બંધ તે પેથો છેકરો રમત-
માંથી નીકળી બંધ છે.

ચક્રમંડ, પુ. [સં. ચમક-પ્રસ્તર સ્તુત્કાં.
ફા. ચક્રમંડ] બૂરક પથુ ચક્રચકિત
કણુનો એક કંઠણ પથર; આગિયો પથર.
ખરા લોહ સાથે અક્ષાળતા દેવતાના તથુખા
ઉડે એવો એક જાતનો પથર. ચિનાઇ
વાસણ અને કાચ બનાવવામાં વપરાતો
પથર. કિં. પ્ર. ચક્રમંડ ઝરવો-ચક્રમંડ
થવી; (ચક્રમંડ-સ્તુતિ) ગ ઉપરથી).

ચક્રમંડળ, ન. [સં. ચક્રમંડલ] ચક્રાકારે
ફરતું જે કંઈ ગોળ તે; ચક્રો-કુંડાળાં-પૈડાનો
સમૂહ; ચક્રાકારે ફરતા ગ્રહો વગેરેનો સમૂહ;
એકએકની સહાયે રહેશે ને ફરતો-ચક્રાકાર.
(૨) એકબીજાને ચક્રમંડળની ગોઠવણ બનુ-
સરતા રહે એવા માણસો સાથે કરેલી અમુક
કાર્ય કરવાની ગોઠવણ તે; બાહ્ય. :-તમે તો
બધું ચક્રમંડળ ફેરવી નાંખ્યું.

ચક્રમો, પુ. બનાત; ઉનાતું જાડું કપક; કાંચ-
જાતું કપકું.

ચક્રચક્ર, અ. ચક્રની માફક ગોળગોળ ફરતું
હોય તેમ; ફરતા ચક્રરની જેમ; ચક્રરની
માફક ફરતું. કિં. પ્ર. ચક્ર ચક્ર ફરતું
ગોળાકારે ઉપરાઉપરી ફરતું; ચક્રની માફક
ગોળ ફરતું; ચક્રની માફક ફેરા ખાવા; કુંડી
લેવી. પોતાની ધરી ઉપર ઉપરાઉપરી ગોળ
ચક્રરમાં ફરતું.

ચક્રરબમર, અ. ફરતા ચક્ર માફક; ચક્રની
માફક બમી જતું હોય તેમ.

ચક્રરડી, સ્ત્રી. છેકરોને રમવાની ગોળ ફરે
એવી રીરડી; ફરે એવું ગોળ રમકડું.
દાત લાકડા વગેરેનું ચક્ર. (૨) ચક્રચક્ર
ગોળ ફરતું તે; ફેર; અધારો આવવા, માથું

ફરતું તે; ચક્રી. ચક્રરડી બમરડી=ગોળ
ફરવાથી ફેર આવવા તે; કુંડડી; ચક્રર
આવવા તે; બધું ફરતું હોય એમ લાગતું
તે. રૂ. પ્ર. ચક્રરડી બમરડી ખવરાવની-
રમાડી=પોતાની ને પોતાની પાછળજે ભમે
એમ કરતું; બુલવતું, છેતરતું; ભગાવતું.

ચક્રરડું, ન. વચમાં 'કંઈ' ન હોય એવું વર્તુલ;
ગોળ કુંડાળું; બપરડું; મીડું; ગોલાકાર કંઠે-
રાતો આકાર. (૨) પૈડા જેવું ગોળ; તિર-
સ્કારમાં. ગોળધાર; આંટાઆંટાવાળી પાધડી.
દક્ષિણી પાધડી. ચક્રરડા જેવું=મોટું.

ચક્રરદા, વિ. જાડો પુરુષ; ડોશો.

ચક્રરવકર, અ. કામ ક્રોધાદિક વિકારને લીધે
આંખના ડોળાંનું આમતેમ ફરતું તે; આમ-
તેમ ફરતું અને તરડાવતું તે. :-તેની આંખો
ચક્રરવકર થવો લાગી.

ચક્રરાકાર, જુ. ચક્રાકાર.

ચક્રરાયો, પુ. ચક્રાકારે ફરી આવતું તે; ચક્રર
મારી જવું તે; લાંબો-રસ્તે થઈને જવું તે;
ફેરાવો; લખાણ માર્ગ. (૨) પદ્મ; ઘેર;
ગોળ સરહદની કિનાર તે. (૩) ચક્રાકાર
બુલ રચના તે; કાકાપુલ; -અભિમન્યુનો
ચક્રરાયો.

ચક્રરી, સ્ત્રી. [સં. ચક્રી] ગોળાકારે ચક્રર
ચક્રર ફરતું તે; ફરવા જેવો ભ્રમ થવો તે;
તરમર; અધારો આવવા તે. (૨) ચક્રર; ગોળ
વાટા, આંટા ચઢાવેલી ચક્રાકાર પાધડી;
દખણી પાધડીનો જે આકાર તે; ચક્રરી-
દાર=ગોળ આંટાઆંટાના ચિંટલા જેવું.
કિં. પ્ર. ચક્રરી આવવી=મગી જવાવું;
ફેર આવવા.

ચક્રરો, ન. (તિરસ્કારમાં) આંટાદાર પાધડું.
(૨) જાડો ચક્રાકાર રોટલો; તેનો જાડો
એકઠો કરો.

ચક્રલી, સ્ત્રી. ચક્રલાની માદા; કાક. કહે.
ચક્રલી ચક્રલી કેટલો ભાર ? એક ઉતાર.
ચક્રલી, ચક્રલીબટ=ગરીબ આશ્રય. (૨)

પાણીના નળ, નળમાંથી પાણી નીકળે છે તે ચાંપ.
ચકું, નં ચક્રો અથવા ચકલી; એક નાનું પંખી; ચક્રું. (૨) જીવ. - ચક્રાં ચુથવાં. (૩) ફેટવાક- મહોલાઓની આગળ પડેલી ખુધી જગા; મહોલાઓના મોં આગળની છુટ-વાળી જગા; નાનું મહોલાઆગળનું બગર.
ચક્રેદાર, પું [દે.] ચક્રાને રમેવાળ; મહોલાઓના મોંપરાની જગાએ રહેનારો સિપાઈ; રક્ષક. (૨) મહાલનો વસુવાતી અમલદાર.
ચક્રો, પું [સં. ચક્રક] ચક્રાને નાંમે ઝોળખાતાં નાનાં પંખીઓનો નર. ચક્રો. (૨) મહોલાઓના નાકા આગળની છુટી જગા; ઓળાળ; નાનું બગર; ખુશો નાકા પરનો મહોલો. કિં. પ્રં. ચક્રે મૂકવું = જાહેર કરવું. ઉતાર મૂકવો.
ચક્રવી, જીં [સં. ચક્રવાકી] ચક્રવા નામના પંખીની માદા; ચક્રવાકી. ચક્રવાક-આ પંખી દખ્ખણમાં જણાવું નથી. શિ-યાગ્રાથી વૈશાખ લગી તે જગાસયો પર દેખાય છે અને હંસની જાતિનું છે. તે ટોળામાં રહે છે.
ચક્રું, કિં અં તદાવી રહેવું; છાત્ર જોવો; તલપ મારવાને રાહ જોતા રહેવું; છુપા-ધને છાપો મારવા તરફ રહેવું. (૨) તાકવું, તદાસવું.
ચક્રે, ચક્રે, જાં [સં. ચક્રે] ચક્રવર્તી-પણે; સર્વોપરિપણે; એકીદાકે; સ્વાધીન-પણે; -તેણે એક ચક્રે રાજ્ય કર્યું = તેણે સર્વોપરિપણે રાજ્ય કર્યું. પોતાના ખાસ એકમતી અમલે. આ સમુદ્રાત પૃથ્વી-પતિપણે કરવું તે.
ચક્રો, પું [સં. ચક્રવાક] ધણું કરી જગાસય ઉપર વસતાં એક જાતનાં હોલા જેવાં પંખીના નર. આ પંખી દિવસે નરમાદ સાથેનાં સાથે રહે છે પણ રાતે તેઓ

એક ખીમથી જુદાં પડી સામસામેના કિનારાપર બેસે છે અને વિયોગના કષ્ટાં-તમાં રાત્રિ-ગાળે છે.

ચક્રંદલ, પું દેશી.

ચક્રંદ, વિં ચક્રંદી નાંખેવું; કસણીને છોડવું; ગંદું કરેલું. (૨) પહોંચેલું; ખંદું; હોલિયાર; સાવચેત; ન ગાંજું જાય એવું.

ચક્રંદો, પું (ચમદવું ઉપરથી) - લોહીને ચોખા કરેલા રૂની માંસડીઓ બાંધવાને મંચો; જીન. ચક્રા, સ્ત્રીં સાંકાની ચીપો; સરખટની સગાઓ. ચક્રાચક, અં લયપચ; તરભોળ; જાસકિયાં. દેયા-ચોળા લોક પુરતું મિથાન મળતાં આ સમ્પદ વાપરે છે. ખૂબ, બરપુર, પેટપુર.

ચક્રાં, નં ગોળ ચાંદું; ચામડી ઉપર ચઢેલો ગોળ સોળે; સોળ; લોહી બંધાઈ જમને પડેલું ચાંદું.

ચક્રાં, જીં ચક્રાં; ચામડી પરનું ચાંદું.

ચક્રાર, પું [સં.] પશુમાળાનો છટ્ટો વધું; ચ એવેલું ઉચાર અને અક્ષર તે. (૨) ચુંચાં, એવો કેઈ પણ ઉચાર કરવો તે; દુઃખ કે સહાનુભૂતિદર્શક સમ્પદ.

ચક્રાસવું, કિં સં પ્રકાસવું; તેજ આપવું. (૨) અવાજ જોવાં; તપામવું; ધોડા બગદ વગેરેને ફેરવી જોવા; ચાલ ધોડાખાંપણ હોય તે તપામવી; -ધોડું ચક્રાસીને લેજો, અર્થાત્ ફેરવી જોવો.

ચકિત, વિં [સં.] વિં વિરમય પામેલું; વિરિમત; આશ્ચર્ય પામેલું; આશ્ચિતા બનારે કે દેખાને આશ્ચર્યમાં પડી ગયેલું; જક ધમ્ ગયેલું; બાંધ; નવાઈથી દિશ્મદ જેવું લા-ગવું; ડંગ; ચોકેલું. અજાન.

ચકી, જીં ચકી.

ચકોતરું, નં [કા. ચકોતર] મોટું ખાટું તે મીટું લિખ. શિપાગામાં ચકોતરું મને છે. મહાનીય; મધુકંડી; સુખ્યા; માતુલંગ.

ચકોર, નં [સં.] કપુરના જેવું ચક્ર ઉપર બંધન થીલિ રાખનારું એક પંખી તે. આ

પંખી ચંદ્રને જોઈ બહુજ ખુશી થાય છે અને એમ કહેવાય છે કે, તે ચંદ્રનાં કિરણોનું પાન કરે છે. પંખજ, અદ્વાનિસ્તાન, નેપાળ વગેરે પ્રદેશોના પહાડોનું તેવર જ્વલિતું એક પંખી. ચક્રોરીની ચાંચ અને આંખો બહુ લાલ હોય છે. ટોળાંમાં રહે છે ને વૈશાખ જ્યેષ્ઠમાં ઇંડાં મૂકે છે. તે જીવતા લાળા ખાઈ જાય છે. (૨) વિંઝ ચંચળ; ચતુર; ચાલાક; ચપળ; હોંશિયાર.

ચક્રોરી, સ્ત્રી ૦ ચક્રોર પંખીની માદા.

ચક્રોર, નં ૦ [સ. ચક્ર] ચપટી ગોળ મઠ-ખડે એવી આકૃતિ; પટલ; ગોળ ચકતું; પર્ણક; પૈકું; ચાક. (૨) ગોળધારવાળું હથિયાર; (૩) પરિધ; ફેર; ઘેર. (૪) લાંબું ગોળ ફરતું તે; આટા. (૫) માતું ફરતું તે; તમ્ભર; ચકરી; જીવ કહોળાવો તે. :-ચક-ટોળમાં તો મને ચક્રર આવે છે. (૬) શું ફરતું તે સહે નહિ એવી સ્થિતિ; દુઃખ; પીડા; પંચાતી. કિં પ્રં ચક્રર ફરતું=સ્થિત્યંતર થતું, વસ્તુસ્થિતિનું બદલાઈ જતું; વિચાર ફરવો. નહિ ચાલતું, કામ નહિ સરતું. :-તેના વગર એનું ચક્રર નહિ ફરે. ચક્રર મારતું=લેવું=આમનેમ આંધા મારવા, ફેરાવો ફેરવો. ભાંજગક, ખખેડો, ઈટો. (૮) કસો.

ચક્કી, સ્ત્રી ૦ [સ. ચક્કી] ધંદી; ચાકી, વગેરે. :-પવનચક્કી. (૨) પાણી. (૩) ગોળની ગોળાકાર બાષ્પથી ગાંસડી. :-ગોળની ચક્કી; ચાકી. નીચે ઉપર એમ બે પથરનાં ગોળ પડતું દાણા દળવાનું અને કડોળ બરડવાનું એક યંત્ર. કિં પ્રં ચક્કી ચલાવવી=ખાં ખા કરવું.

ચકકું, નં ૦ ચાકું; ચપ્પું; નાની છરી.

ચકં, નં ૦ [સ.] ચપટી ગોળાકાર વસ્તુ; ચપકું; પર્ણકાકાર પૈકું; ચાક; ચાકળો; કુબારનું ચક્રર. (૨) ગોળ પૈદાની વાટ જેવું ધારદાર હથિયાર. :-મુદ્દન ચક. (૩) દરિયાઈ જેવું ધર. પર્ણવાપ્તિની છિપ-છંપ એક ગોળાકાર ચિહ્ન; મંડળ; કુંડળું, રેખાઓનું.

(૪) આવલી; હાર. ચક-રાશિચક. કાળપરિ-પાક. :-કાળચક. સમુદય; સમુદાય; મંડળ. :-રાશ્ચયક, પ્રધાનચક. ગામ શહેરનો સમુદાય; પ્રદેશ, રાજ્ય. શરીરનાં રહેલાં મંડળ-પદ્મ. અભિયુરચક.

ચકદંડ, પું ૦ [સં.] શરીર ગોળ વળે એ પ્રમાણે કસરત કરવાની એક રીત; શરીર ગોળ વળે એમ દંડ પીકવા તે; દંડ નામે ઝોળખાતી કસરતનો એક પ્રકાર.

ચકંદર, વિં ૦ [સં.] ચક્ર ધારણ કરનાર; વિષ્ણુ. ચકંધારા, સ્ત્રી ૦ [સં.] ગોળાકાર ધાર; ગોળ મર્પાઈ તે; પરિધ; ઘેરાવો.

ચકંપાણિ, પું ૦ [સં.] જેના હાથમાં ચક્ર છે એવા દેવ; વિષ્ણુ.

ચકંપાદ, પું ૦ [સં.] ગોળ પગવાળું જે તે; હાથી. (૨) ચક્ર છે જેના પગ રૂપે તે રથ.

ચકંભંધ, પું ૦ [સં.] ચક્રના આકારમાં વંચાય એવી એક કાવ્ય રચના.

ચકંમુદ્રા, સ્ત્રી ૦ [સં.] ગોળ આકારનો સિક્કો; ગોળાકાર ચિહ્ન. વિષ્ણુના આયુધની છાપ તે.

ચકંવર્તી, પું ૦ [સં.] સામંત રાજ્યઓના મંડળનો ઉપરી રાજા; મહારાજા; ગોટો રાજા; શહેનશાહ; ધણાં રાજ્યો ઉપર રાજ કરનાર; પૃથ્વીપતિ; સાર્વભૌમ; આસમુદ્રાવ પૃથ્વીનો રાજા તે. ચકંવર્તીનો=મહારાણી.

ચકંવર્તિતા, સ્ત્રી ૦ [સં.] ચકંવર્તીપણું; સર્વ રાજ્યઓનું ઉપરીપણું.

ચકંચાક, નં ૦ [સં.] ચક્રચાચકીને નામે ઝોળખાતું જલાસપ ઉપર રહેનારું પંખી.

ચકંચાકી, સ્ત્રી ૦ [સં.] ચક્રી; ચક્રચાકની માદા.

ચકંચાલ, પું ૦ [સં.] વંટાળિયો; કુદ્દીએ ફરતો પવન; વાવાઝોડનો ચક્રચક્ર ફરતો. વાયુ; વાયુચક.

ચકંટુદ્ધિ, વિં ૦ [નં.] મુદ્દલમાં બ્યાજ મેળવતા જતું અને બ્યાજ કાઢના જતું તે; મુડી અને બ્યાજનું બ્યાજ તે. બ્યાજના બે પ્રકાર, એક મુદ્દલ ઉપર બ્યાજ કાઢતું

તે-ચક્ર. સાદું બ્યાજ અને બીજું બ્યાજ
મુડીમાં ઉમેરી ઉમેરી તેનું બ્યાજ કાઢવું તે.

ચક્રવૃદ્ધિ બ્યાજનું બ્યાજ.

ચક્રબૂહ, પું [સં.] ચક્રાકૃતિએ કરેલી
સેનાની રચના તે; કોઠાયુદ્ધ; ચક્રરાવો.
લઘાઈ વખતે જુદી જુદી રીતે સેનાઓ
ગોઠવવાના પ્રકારો છે, તેમાંનો ચક્રાકાર
સેનાને ગોઠવવાનો એક પ્રકાર તે. મહા-
ભારતમાં ચક્રબૂહને પ્રકારે થયેલા યુદ્ધમાં
પાંડવો તરફથી અભિમન્યુ લડ્યો હતો.
શુનરાત્રી જુના કવિઓએ અભિમન્યુના
પરાક્રમવાળા આ પ્રમંગનાં આખ્યાનો બ-
નાવેલાં છે તે.

ચક્રાકાર, પું [સં.] ચક્રના જેવો જેનો
આકાર-રચના હોય તે. વિં ચક્રના જેવા
આકારનું.

ચક્રાંકિત, વિં [સં.] ચક્રના ચિહ્નવાળું;
ચક્રથી અંકાયેલું; જેણે ચક્રની છાપ લીધેલી
હોય તે. વૈષ્ણવ ગ્રંથદાયનો- એક ભેદ કે
જેમાં ચક્રનાં છાપાંતિલક કરવાનાં-લેવામાં
આવે છે.

ચક્રાંગ, પું [સં.] લાલ પગ અને લાલ
ચાંચવાળો હંસ; હંસની એક ભત; ચક્રનો.
(૨) રથ; ગાડી. સ્ત્રી ચક્રાંગી=હસિની.

ચક્રી, પું [સં.] ચક્રવાળા-વિષય. (૨) ચક્ર-
વર્તી રાત્રી. (૩) કુંભાર. (૪) ચક્ર જેવું
હથિયાર રાખનાર.

ચક્ર, નં [સં.] આંખ; નેત્ર; નયન; દર્શનદ્રિય.

ચક્રુઃઅપા, પું [સં.] આંખોવડેજ જે
સાંભળે છે તે; સાપ.

ચક્ર, નં [સં. ચક્ર] આંખ; નયન. ઉં સૌ
બોલે સંભળતી પક્ષેરે, જળ આખ્યાંમેનાને
ચક્ષેરે. દેવીદાસ.

ચક્રણી, સ્ત્રી ચાખવું તે; ચાખવા જેટલું જે
તે. :-તને ચક્રણી જેટલું પણ નહિ આપું.
ચખાડી એમ પણ બોલાય છે.

ચખાડણુ, કિં સં સવાદ કદાવવો; ચાખે
એમ કરવું; ખાવાને આપવું; ચખાડી બેવું.

ચગદવું, કિં સં જોરથી પેસાડવું; દાખીને
ઘાલવું. (૨) ચાંપવું; ચગદાય એમ કરવું;
કચરવું; ઘુંટવું.

ચગદાવું, કિં અં દગાવું; ચપાવું; કચરાવું;
ભીડમાં કે ભાર તળે આવવું; બચરાવું;
પિલાવું.

ચગવું, કિં અં આકાશમાં ઉડતું દેખાવું;
ચગચગવું; ઉડે ઉડતું જણાવું.

ચંગળવું, કિં સં દાંતવી નહિ પણ પેદાંથી
દાખી દાખીને ચૂસવું; મોઢાના રસથી પ-
લાળી તથા દાખીને ખાવાનો રસ કરવો;
મખળાવવું; મોઢામાં ફેરવ્યા કરવું તે ચૂસવું.
ચંગાવવું, કિં સં ચગે એમ કરવું; આકા-
શમાં, હવામાં ઉડે ઉડાવવું:-પતંગ ચંગાવવો.

ચગીજવું, કિં અં પામી જવું; સંભાળી
સમજવું, પારખી જવું; સમજ જવું. (૨)
દાટીજવું; હલમહાર જતા રહેવું; કેન્દ્રમાંથી
ખસીજવું; ગર્ભી, અભિમાની થવું; બહેકી
જવું; વેડીજવું.

ચગુ, વિં ચંચળ; ચતુર; ચાલાક. (૨) નં
રેલનાં પાણી ઉતરી ગયા પછી જમીન
ઉપર ફરેલી તરી; કાંપ; રેલના પાણીને
નિતાર-કચરો.

ચચણવું, જુઠું ચણચણવું.

ચચણાટ, જુઠું ચણચણાટ.

ચચરવું, જુઠું ચરચરવું.

ચચરાટ, જુઠું ચરચરાટ.

ચચુકો, પું આંગલીનું બી; કચુકો.

ચચુડો, પું કચુકો, ચીચુડો. (૨) કચુક કચુક
બોલે એવું ચક્રોળ; ચીચુડો; ચિંચરો.

ચન્ચાર, વિં ચારચારનું જોડકું; ચારચારનો
સમૂહ; ચન્ચાર તે.

ચન્ચો, પું ચ, ચેવો ઉચાર અને ચ, અક્ષર
તે; ચકાર.

ચટ, પું. શ્રાદ્ધાદિક કર્મમાં ખરા દેવને ઠેકાણે
કાગળો ને દેવ ખનાવી પૂજે છે તે. (૨) સ્ત્રી.
આદત; દેવ. (૩) ખાલીખમ;-દાણાની
કોઠી ચટ થઇ ગઇ. (૪) ખંત; કાળજી; છદ્દ;
હઠ; ખોસ. (૫) અં. ઝડ ઉતાવળું ચટ
લખને; તાકીદ.

ચટક, પું. [સં.] ચક્રાની ભાતનું એક પંખી;
ચટકું; નાનું પંખી. (૨) વિં. લાલ
ચોળ; શોભા આપે એવા રંગનું; સુંદર;
ચકચક થઈ રહે એવું;-રાત્રિચટક, (૩)
સ્ત્રી. લહેઝત.

ચટકદાર, વિં. ચટકવાળું; ચગચગ થઇ રહે
એવું સુંદર; મોહક; સુરખ; મન ખુશ કરે
એવું. (૨) લહેઝતદાર; સ્વાદ લાગે એવું;
નિહવારસ વધારે એવું; તીખું-મસાલાદાર.

ચટકમટક, વિં. નખેરાંગાજ; અભિનયવાળું;
હાંકું. (૨) મોહ ઉપજાવે એવી ચાલવાની
રીત તે; મોહ ઉપજાવે એવો અંગમરોડ
તે; હાવભાવ; નાચનખરા.

ચટકડું, કિં. અં. ચટ થાય એમ કરડું;
ડંખ મારવો; ડંખનું; આંકડો લાગવો. (૨)
ખીલવું; ખુલવું; ઝગાઝગાં થવું; દીપવું;-
ચંદની ચટકી. (૩) હાટવું; તૂટવું. :-ખાપ
ચટકી ગઇ.

ચટકડું, વિં. દીપવું; શોભવું; મોહ ઉપજાવવું;
અંગઅંગ ને મોહક મરોડવાળું. ઉં. ચાખ-
ડીઆ પહેરીરે, કે આવો ચટકડા.

ચટકાવડું, કિં. સં. ડંખ દેવો; કરડું; ડંખ
લાગે એમ કરડું; ડંખ મારવો.

ચટકી, સ્ત્રી. ડંખ લાગે ને થાય છે એની
ને તીવ્ર અસર તે; ઉંડી આકરી લાગણી
થઇ આવવી તે. ઉં. એના ચીતમાં ચટકી
લાગીરે. (૨) અસર; રીસ; રીસ ચઢવી, ખોટું
લાગવું તે;-એને કેડી ચટકી લાગી. (૩)
મોહિની. ઉં. રસિયા તારા રંગની લાગી
ચટકી ચીતમાં.

ચટકીદાર, વિં. સુરખ; રસદાર; રંગીલું; મ-
ળેનું; મોહિની લગાડે એવું. (૨) રીસ
ચઢાવે-તેજ આવે એવું; રમિકર; મોહક;
સ્વાદવાળું, મજેદાર, તીખા સ્વાદનું.

ચટકું, નં. બિંદુ; ટિપું; પુંદ, છટિ; અલું;-
રંગનું ચટકું.

ચટકો, પું. અણીનો આધાત; ડખ. કિં. પ્રં.
ચટકો ભરવો=ચમકે એમ કરડું; ડંખ દેવો.
ચટકો મારવો=અણી ધોચાય તેમ કરડું;
ડંખ મારવો. (૨) સખત લાગણી થવી તે;
ડંખ લાગવું તે; રીસ ચઢવી તે; ઝાટકો.
કિં. પ્રં. ચટકો લાગવો=લાગણી થવી;
રીસ ચઢવી; ચિદાવું; ખીજવાવું; ડંખ
લાગવું.

ચટચટ, અં. ઝડઝડ; ઉતાવળે; એક પછી એક
એમ; સડ લખને.

ચટણી, સ્ત્રી. [સં. ચટ] લીલી વનસ્પતિને
ખલીને ખનાવેલું લેલ; ચાટણું; ચાટણું;
અવલેહ. (આડુ મરચાં વગેરેને ખારીક
વાટીને ખનાવેલો સ્વાદ ઉશ્કેરનારો ખાવાનો
પદાર્થ.) કિં. પ્રં. ચટણી કરડું=ચાટી-
કચરી નાંખવું. ચટણી થઇ જવું=લસોડાઇ
જવું. મુખ્ય નહિ એવું અથવા દુઃખ એવા
અર્થમાં:-એ તો ચટણીમાં ખપી જશે. ડંખ
પણ લેખામાં નહિ એવું ને તે.-પાંચ જણ
તો એને મન ચટણી છે. (૨) ખાઇ જવું;
ખારી નાંખવું; ખુટવાડું; ઉડીજવું; પૂરે
થઇજવું.

ચટણો, પું. ચટણી ખાનારો.

ચટપટ, અં. તરત; તટકાગ; તાત્કાલિન.
ઝટપટ. (૨) સ્ત્રી. દેવદાસ; અતિ આલુ-
રતા; ચોળાચોળ; ચિંતા; ખંત; અક-
ળામણ. જુ. ચટપટી.

ચટપટી, સ્ત્રી. અતિ ઉત્સુકતા તે, ચિંતાની લા-
ગણી; કાળજી; ખંત; સંતાપ; અકળામણ;
ઉતાવળ; ચિંતા. (૨) તાલાવેલી; આલુ-
રતા; અચતા; આકુળતા; ઉત્સુકતા; બેચેની.

ચટાઈ, સ્ત્રીં [કા.] સાદડી; ધાસની સળી-
ઓતું પથરણું; સાથરી; તણાસન.

ચટાકો, પું ચટકો; તીવ લાગણી. (૨) રુચિ
ઉપજવે અને સ્વાદ ઉરકેરે એવું તીખુ ને ખાટું
રાહવું. સ્વાદ લાગવો તે.

ચટાચટ, અં જલદી; ચટપટ.

ચટાડવું, કિં સં આટવાનું કામ કરાવવું;
ચાટે તેમ કરવું; આંગળીએ લઈને જીભે
ખવડાવવું; ખાપ તેમ કરવું. (૨) લાભ
લેવા દેવો; લાંચ આપવી. કહેં મો
ચટાડવુંજાણું છૂટ આપવી; લગાવવું; કલાવવું;
માથે ચઢાવવું.

ચટાપટા, પું આડાઅવળા અંતરે અંતરે જે
રંગભેરંગી પટા તે.

ચટાપટી, સ્ત્રીં ચટપટી. (૨) ટાપટીપ; ચાપ-
ચીપ; પૈથી ખાડવી-પટિયાં ખાડવાં ને ચહે-
રાની ખુખી દેખાય એમ કરવું તે.

ચટિયું, વિં જિદી; હડીલું; અમુક જાગતની
વારંવાર ખોજ કે ખજુસ કર્યા કરનાર.

ચટુંકું, વિં (ચાટુંકું) લાલયું; યુલક્ષિત.

ચટુંલ, વિં [સં.] ચંચળ; ચપળ; ચાલાક.
(૨) સુંદર; મનોહર; પ્રિયદર્શન.

ચડચડ, અં લાકડામાંથી તે ભાગતાં નીકળતો
એવો અવાજ; હીલી વનસ્પતિ કે તેલ
પાણી બળતાં થતો અવાજ. કિં ચડચડવું =
લાકડામાંથી તે ભાગતાં અવાજ નીકળવો. :-
ફાટે વાંસ લાકડું ચડચડે.

ચડચડાટ, પું ચડચડ એવો જે અવાજ તે;
ચડચડ એમ થવું તે.

ચડપ, અં ઝટ; એકદમ; તાબડતોળ; તરતમ;
એકેસપાટે; જલદીથી.

ચડપચડપ, અં એક પછી-એક ઉતાવળે;
તરાથી; ઝપઝપ.

ચડપવું, કિં સં ચટ દઈને ઉંચડી લેવું;
હાવાવું; ઝડપવું.

ચડખડ, સ્ત્રીં ખડખડ; ટેટ; ખડવાદ; મિથ્યા
પ્રવાપ

ચડલાડવું, કિં અં અણુમનું થવાથી ગુસ્સે
થઈ ખોલવું; વઢવું; ઠપકો દેવો; ખોલા-
ખોલ થવી; ગુસ્સે થઈ અણુમનો ખતા-
વવો; ખીજવું; ખીજવાટ દેખાડવો.

ચડલાડાટ, પું ચડખડવું પડે એવું જે તે;
ખટાપટ; ગુસ્સાની ખોલયાલ; સામસામે
ખીજવાટ ખતાવવો તે; લડાઈ; ટોટા
કળિયો; ચઢા ઉતરી ખોલવું કહેવું પડે એવું
જે તે; તકરાવ.

ચડવું, જું ચડવું.

ચડવો, પું (ચેડવો) માટીનો નાનો ભોટો; ભોટા
જેવું કચરાનું વાસણ; ગોળામાંથી પાણી
ઉલેચવાનું માટીનું નાનું ઠામ; ઉલેચણો;
ડોઝગો; ચરડો.

ચડસ, સ્ત્રીં (ચરસ) ભાંગ; ગાંજની જાતિની
એક વનસ્પતિ સાથે ખીજાં દ્રવો મેળનીને
બનાવેલી બહુજ કેદ આપનારી એક વસ્તુ;
ગાંજનું સરવ. અરીસુ અને ગાંજ કરતાં
પણ ચડસ વધારે આકરી હોય છે. (૨)
કોઈ પણ કામ કરવાનો જે આચકપૂર્વક
બાપ તે; મમતથી કાર્ય કરવાની ઉત્કંઠા;
રુચિ; આચકહરી ટેવ; આવેશયુક્ત આદત;
મમતે ભરાઈને કામ કરવું તે; બહોંશ; ખંત;
લજ્જતા; બહાર પડતો ગુસ્સો.

ચડસાચડસી, સ્ત્રીં એકખીજથી સરસ થ-
વાનો મમત તે; સરસાઈ; હરિસાઈ; સ્પર્ધા;
મમતે ભરાઈ સામાથી દરેક ખાખતમાં શ્રેષ્ઠ
થવાની જે આચકી ઇચ્છા તે.

ચડસીલું, વિં મમતી; આચકી; ચડસાણું;
અમુક કાર્ય સ્પર્ધાથી કરવાના મમતવાણું.
ચડસું, નં (ચોપાલી, ચડીવું) પાણી તાણુ-
વાનું યંત્ર; ટંકડી; સુપડા જેવી મોટી લા-
કડાની પડનાળ કે જે વડે ડાંગરના ક્યારડા-
ઓમાં પાસેના ખાણમાંથી પાણી લેવાય છે.
ચડીચોટ, અં તરત ને તરતમ; એકદમ;
સપાટખંધ, નહિ ચોખનાં; લખારેવગાર;
ઝપાટામાં.

ચડેચાટ, પું. 'ચડડ' એવો અનાજ; લાકડું
જાગતાં થતો એવો અનાજ. ઉં એવું
કહેતામાં કલિયુગ નાડો, પછે ચડેચાટ ટેકો
ફાટ્યો. પ્રેમાનંદ.

ચડેડાટ, પું. ચડચડ, એવો લાકડા ઉપર
હથ્થી જ્યારે ખોળે આવતાં થતો અનાજ;
લાકડું ફાટતાં-જાગતાં થતો એવો અનાજ.
ચડી, જુ. ચડી.

ચડઉતર, સ્ત્રી. ચડવું અને ઉતરવું તે; વારં-
વાર ઉપર નીચે જવું આવવું તે.-મેડાની
ચડઉતર ખચરવાડ કુટુંબને ન પાલવે. (૨)
ભાવની વધવટ; ભાવનું ચડવું અને ઉતરવું તે.
(૩) વિવાદમાં ઉતાવળે બોલવું ચાલવું તે;
બોલાબોલી; સામસામે ઓછુંવણું બોલવું
તે; વિવાદ; પિતાડા. (૪) વિં એકએકથી
ચડતું અથવા ઉતરતું હોય એવું; સડતું;
એક એકમાં સમાય એવું; ઢાળપડતું; ઉ-
તરોતર ચડતું ઉતરતું હોય એવું:-ચડ ઉ-
તર ચુકીઓ. (૫) ભાવ વગેરેની તેજમંદી.

ચડથુ, નં. ચડવું પડે એવું-ઉતરોતર ઉંચું ને
ઉંચું ગમેલું હોય એવું જે તે; ઉતરોતર
ચડાવવાળું હોય તે; ચડવું પડે એવો મા-
ગ; ઉતરોતર ઉંચો ચતો જતો બુભાગ:-
ગળખરવું ચડથુ બહુ ઉમેકું છે.

ચડતી, સ્ત્રી. ઉતરોતર સારું થતું રહેવું તે;
પ્રતિદિન ચડતું-વધતું ભાગ્ય; સારી સ્થિતિ;
સુભાગી વખત; ઉત્કર્ષ; વૃદ્ધિ; આબાદી.
વિં (ચડતું, ઉપરથી) વધતી. ઉં દિન
દિન ચડતી કળાને દોલત થવું.

ચડતું, વિં ઉપર જવું; વધવું; ખીલવું; સારું
થતું:-ચડતું નસીબ; ચડતો દહાડો; ચડતી
કળા. (૨) વધારે સારું; ઉત્તમ; શ્રેષ્ઠ; ઉંચું:-
તમારોથીએ ચડતી પાગરીએ છે. ચડતું
બાજ-ચક્રવૃદ્ધિ બાજ. ચડતીબાંજણી;
ચડતી શ્રેદી વગેરે. (ગણિતમાં)

ચડવું, કિં અં નીચેથી ઉપર જવું; ઉપર
ઉંચે જવું; (ઉતરવાથી ઉલટું) ઉચાડ

પર જવું; ઉચ્ચ સ્થાન ઉપર જવું:-મેડે
કે ઝાડે ચડવું. (૨) ક્ષિતિજની ઉપર આ-
વવું; ઉમવું:-ચંદ્ર ચડ્યો આકાશ. (૩)
ખેંચાળને વાંકું વળવું; તણાવવું; નમવું
(ધનુષ્યવું.) (૪) ધેરાવું; ફેલાવું; નિ-
સ્તરી રહેવું:-વરસાદ ચડ્યો. (૫) પીડ
ઉપર બેસવું; સ્વારી કરવી:-માં કે ઉપર
આસન લેવું:-તે હાથીએ ચડ્યો અને
પેલો વહાણમાં ચડ્યો. (૬) વધારો થવો;
કિંમત અથવા ભાવનું વધવું. અનાજ ઉપર
ચડથું (ભાવ, કિંમત.) (૭) સારા થવું;
ઉન્નત સ્થિતિએ પહોંચવું; વધવું:-તે સારે
ઓઢે ચડ્યો કે, તે હમણાં ચડ્યોજ નય
છે. (૮) અસર થવી; ધેન આવવું. તેને
આપીશુ ચડથું. (૯) વળગવું; ચોટવું; ઘસ
આવવું:-પગે મેલ ચડ્યો છે. તાંબાને
કાદ, ચઢે છે. (૧૦) બેસતું આવવું:-
જુઓ આ મોળ ને આ નોડા તમારે
પગે ચઢે છે. (૧૧) બધાવું, સિઝવું;
ગળવું; પોચું થવું:-દાળ સારી ચડતી
નથી. (૧૨) ગુસ્સે થવું; ક્રોધ કરવો; જુ-
સ્સામાં આપી જવું:-એ તો સહેજ સહે-
જમાં ચડી જાય છે. (૧૩) કુલાવું; ઉજ-
માવું; હરિફાઈથી, ગમતાથી ગર્વ કરવાને
તત્પર થવું; ખીલવું; ખડાશ મારવી:-
ખરચ કરતાં ચડાઓ ચડીશ નહિ. (૧૪)
ધરાવું; અર્પાવું:-વિધ્યુને તુલસી ચઢે ને
શિવને બીલી. (૧૫) પાસ બેસવો; રંગ
આવવો:-પાલકીને રંગ ચડ્યો. (૧૬)
સંકેતવાવું; કુંકાવું; ઘડવું:-ગરમ કપડો ધો-
વાથી ચડે છે. (૧૭) ફરફરવું; ઉંચે ઉડ-
વું:-નાવટો ચડે છે. (૧૮) સામે થવું;
ધસવું; ફૂચ કરવી:-જર્મની ક્રિસ
સામે ચડ્યા. આવરણરૂપે લગાડવું:-
કલાઈ ચડાવવી; પુંકું ચડાવવું. ૩૦
પ્ર. કીડીઓ ચડી = નહિ ગમવું;
કામ કરતાં કેટલાક; કરતા તરફ અગા.

ખતાવવો; નહિ કરવું;—એને કામ કરતાં
તો ડીડીઓ ત્રેડે છે. ૨ ગધેડે ચઢવું=
ખનવું; મૂર્ખ કહેવાવું; ક્રોધેત થવું. ૩ ઘોડે
ચઢવું=આગ્રહથી કામ કરવાને તત્પર થવું;
અભિમાન આણવું; તુદ્ધમિભાજી તે જોડુકમી
થવું. ૨ પરણવું; વિવાહ કરવો. આગેવાન
થવું. કેફ કરવી. (ભાઈ લીલી ઘોડીએ ચ
દ્યા છે.) ૪ છાપરે ચઢવું=માન માગવું;
મેંદા થવું. દહાડો ચઢવો=સાર થવું; વાર
લાગવી, મોડું થવું. ગર્ભ રહેવો. પાણી
ચઢવું=મમતે ભરાવું; હરિકાષ કરવાની ઇ-
ચ્છા યતી; ધૂર છૂટવું; ઉરેકરાવું, ઉછુકત
થવું. માથું ચઢવું=મસ્તક દુખવું. પરિશ્રમ
પડવો. માથે ચઢવું=નહિ ગણવું,—લેખવું;
માન નહિ ગંજનતાં સામા થવું; વધારે
છૂટતો લાભ લેવો. મેં ચઢવું=ચોરે ભરાવું;
નારાજ દેખાડવી; દુઃખી, અસંતુષ્ટ થવું;
દુઃખ લાગવું. લોહી ચઢવું=તાળ—તંદુરસ્ત
થવું; થરીર સારું થવું; થરીરમાં લોહી—પ્રદિ
તુષ્ટિ આવવી. ચઢી વાગવું=સામાના લાડનો
દુરુપયોગ કરી સામા થવું; સત્તા ઉપરાંત
કામ કરવું.
કહું ચઢે ઘોડે=તરત; તાગડતોખ. ઘોડે ચઢે
તે પડે=ચઢે છે તે પડે છે કંઈ નહિ ચઢનાર
પડે છે? કાર્ય કરીએ તો સારું જોડું થાયજ.
(નહિ કરનારને શું?) ચઢના બેટા ચ-
ળાએ (ક્રમ્પર ભક્ષા કરેઆ) પારફે ભાણે
મેટો લાડવો; પેતાને લાગવું વગરનું હાનિ
કે તુકસાન ન હોય ત્યાં શું? સામાનું શું
યશી તેની લાગણી વગરના માણસને માટે
આમ કહેવાય છે;—એને શું સનાન સુતક.
ચઢાઈ, સ્ત્રી ચઢવા રૂપી ક્રિયા તે; લશ્કરનું
ચાનુની સામે જવું તે; હુમલો; સ્વારી.
ઉંચો ઉંચો વધતો પ્રદેશ તે. એગાહની
ચઢાઈ. કિં પ્રાં ચઢાઈ કરી=હુમલો કરવો;
સામે ચઢી જવું; સૈન્ય સાથે ચાનુ સામે
પ્રસ્થાન કરવું.
ચઢાઉ, વિનં દાખના ચઢાવ્યાથી ચઢી બાપ એવું;

સાહસિક; વગર વિચાર કરવે સ્વમનથી કે
દાખની ગ્રેરચાથી કાર્ય કરવાને આગેવાન
વધ બાપ એવું. ૨ ઉદ્ધત; કુવણુજ; વિચા-
રની સાથે તણાઈ જનાર. ૩ ચઢાય એવું;
ચઢાઉ વહેરી. ૪ તેજ, ઉચ; ગુણકારી;—
આ કુચાનું પાણી ચઢાઉ છે.
ચઢાઉતરી, સ્ત્રી હોંસાતુસી; બોલાચાલી;
ચઢાયક—ઢી=ચારંવાર ચઢ ઉતર કરવું તે,
ચઢવા ઉતરવાની જે ક્રિયા—પરિશ્રમ તે. (૩)
હોડ. કિં પ્રાં ચઢાઉતરી=એક ખીમ વચ્ચે
આગળ વધવાની સ્પર્ધા કરવી, બોલાબોલ
કરવી.
ચઢાયક, સ્ત્રી હોંસાતુસી; સરસાઈ, ચઢાયકી.
ચઢાયકી, સ્ત્રી સરસાઈ; સ્પર્ધા; હરિકાષ. એક
ખીમથી વધી જવાનો યત્ન કરવો તે;
એંચતાણુ.
ચઢાવ, પું ચઢતો બાવ તે; ચઢવું પડે એવું
ઉંચાણુ તે; ઉત્તરોત્તર ચઢતો ચઢતો હોય
એવો માગ અચા જમીન કે પર્વતનો
ઉચ્ચ પ્રદેશ. ૨ ચઢતો એવો ઉંચાણુ ઉડાવ.
ચઢાવવું, કિં સં નીચેથી ઉપર લઈ જવું;
ઉંચાઈએ પહોંચાડવું—ચઢે તેમ કરવું; એક
એકની ઉપર મૂકવું; વધારવું; લાવવું, સિં-
ચવું; ભરવું. (૨) ખૂનખાવું પીડું—તેણે એ
લોહા ભાંગ ચઢાવીને પછી સાત લાકુ ચ-
ઢાઆ. (૩) ઉરેકરવું; કુલવવું; સ્પર્ધા કરવાને
ગ્રેરવું; ખીલવવું; ભભાવવું. (૪) ખેચવું; તા-
ણવું; તંગ કરવું;—વનુખ ચઢાવવું. (૫)
વધારે છૂટ આપવી; લડાવવું;—છોકરીને તમે
ચઢાવો છો. આ કમણુ કરવાને ગ્રેરવું. મોંધું
કરવું. સ્વર તીવ્ર કરવો. તંગ કરવું. અ-
ર્ધવું. સંવાર કરવું, બેસાડવું. પકડવું, યિ-
જનવું. લગાડવું; મઢાવવું, આવરણ કરાવવું.
કિં પ્રાં માથે ચઢાવવું=કણુ કરવું; રી-
કારવું;—તમારા બોલ માથે ચઢાયા. ૨ વ-
ધારે છૂટ આપવી; ફટાડવું; ખૂન ખાવવું;—
છોકરીને તમે માથે ચઢાવી છે. મોટે ચઢા-
વવું=જેમ બોલે આવે તેમ કરવાની છૂટ

આપ્પા કરતી, લગવવું. પદાણે ચઢાવવું=નિકા-
રા કરવું; માલ ધત્તાદિને દરિયાપાર મોકલવાં.
ચઢાવો, પું. ચઢાવવું તે; ઉચ્છેરણી; સીત્કારવું
તે; (આત્મા) વધારો, વૃદ્ધિ, વાદ, ર સ્વારી
કાટી તે; ચઢવું તે; ચઢાઈ; (વર સંબંધી)
ઉચ્છાવો; વરધેડાની ધામધુમ તે.

ચઢિયાવું, વિ. બીજાથી ચઢે એવું; વધારે
સરસ; ઉત્કૃષ્ટ; બીજાથી ચઢવું, સારું હોય
એવું ચઢેલ-પિં. ચઢેલું; ચઢાઉ. ઉચ્છેરાયેલું
ખીચેલું; તાનાયેલું. ૨ મત્ત; ચકચૂર;
પુંગરાયેલું.

ચણુ, સ્ત્રી. પંખી ચકસાને ખાવાનું જે તે (દાણા
કાઠા વગેરે) પંખીને માટે નાંખવામાં આ-
વતું અનાજ:-પરવડીમાં ચણુ નખાવો. ૨
(ચીણુ) કપડાની કચચી કરતી તે.
એક ચણિયાને ચણુ (ચીણુ) ભરતાં
કેટલીવાર ?

ચણુક, પું. [સં.] ચણુ (૨) એક ઋષિ; આ-
લક્ષના પિતા.

ચણુકચીલડી, સ્ત્રી. છાત્રીઓની એક રમત;
જેઠી કુંકરીની રમત.

ચણુકખાખ, જુઓ ચીનિકખાખ.

ચણુખાર, પું. ચણાના લીલા છોડ ઉપરના
ઝામમાંથી બનાવેલો ખાર; ચણુખાર.

ચણુગારી, જુઓ ચીણુગારી.

ચણુગી, ચીણુગારી.

ચણુગો, પું. તણુગો; રકુલિંગ; દેવતાનો કણ.

ચણુચણુ, અ. તેલ પાણીના પદાર્થ બળતાં
થતો એવો અનાજ. કિં. પ્ર. ચણુચણુ
થવું=ચણુ=ચણુવું. ૨ સ્ત્રી. શોક અને
પથાતાપની લાગણી; રહી રહીને અંતઃકર-
ણમાં ખુંચવું, કુઃખ, શોક કે પથાતાપ થવો તે.

ચણુચણુ, કિં. અ. ચણુચણુ થવું; ચણુચણુ
થઈ બળવું; ઘસવું. ૨ જોવા અથવા ધ-
વાવે-ના, લાગેલા, ચણેલા અવયવમાં રહી
રહીને બળતરા-ગીડા થવી; 'અનમાં કુઃખ,
શોક અથવા પથાતાપની લાગતી થવી; બ-
ળવું; આગ લાગી હોય એવી અસર થવી.

ચણુચણાટ, પું. ચણુચણુ તે; કુઃખ, શોક
કે પથાતાપની અસર તે; પીડાની અસર
તે; બળતરા; ઘસ.

ચણુણ, જુ. ચણુચણુ.

ચણુતર, ન. ચણુવાની રીત; ચણુવાનું કામ;
ચણેલું જે તે; ચણવું તે. (૨) બનાવડ;
રચના; કૃતિ; ધમારત.

ચણુવું, કિં. સ. માટી અથવા ચુનાના ગાસ
સાથે ઈંટ કે પત્થરનાં ચોસકાને એક બીજાની
ઉપર બેસતાં મોકલવાં; કડિયા કામ કરવું;
બનાવવું; રચવું; બાંધવું; ચણુતર બને એમ
કરવું; ઉણું કરવું; નવું ઉઠાવવું; મોકલવું.
(૨) વિંણી વિંણીને ખાવું; દાણા-કણ ચુંગવા;
પંખીઓનું ચરવું, ચુંગવું, વિંણીખાવું;
આંચ ભરવી:-ચાંચિયાના દાણાનો તો પં-
ખીએ કણ ચણતાં વધી.

ચણુ, પું. [સં. સ્થળ.] એક જાતનું કે-
ઠોળ; કઠોળની એક જાત; દ્વિદલ અનાજ.
(ચણેલું બ. વ.) ચણુ મમરા=શેકેલા ચણુ
અને શેકી કુલાવેલા ચોખાનું ખાવાનું;
આવણું; ચોકું ખાવાનું. કિં. પ્ર. ચણુ
ચવરાવવા=સંતાપવું; કુઃખ દેવું; હેરાન કે-
રવું. ત્રાણ ત્રાણ પોકરાવવી; જીલમ જીલ-
રવો:-હાકેમ ચાહેતો લોહાના ચણુ ચ-
વરાવે. કહે. ચણુના ઝાડ ઉપરથી ફરી
પડવું=(મશ્કરીમાં) બહુ મોટું પરાક્રમ કરવું;
સાધારણ બાબતને બહુ મોટા રૂપે વર્ણ-
વવી; ખાલી હવાનું. વેળીને ચણુ કરવા=
ઉઘાવી દેવું; વેળી નાંખવું. પાણીમાં ચણે
ઝાગળે તેમ ઝાંગળી જવું=(મશ્કરીમાં)
તાલે, જાડ થવું. પાણીમાં ચણે ઝાગળે
નહિ પણ ફૂલે, તેમ ફૂલો એમ કહેવા
સાટે વક્રોક્તિથી આમ કહેવાય છે. દાળિ-
યા=શેકતાં ફૂલોને જેનાં છોડાં નીકળી જ-
વેલાં હોય એવા ચણુ તે.

ચણુખાર, પું. ચણુનાં ખાન જાળાને બના-
વેલો ખાર તે.

ચણુદાળ, સ્ત્રી. ચણુનાં જે જુદાં જુદાં

પડ; ચણાને ભરડી તેનાં બે પડને છુટાં પાડેલાં હોય એવા દાણા, ચણાનાં ફડસિયાનાં જથ્થો તે; ચણાની દાળ.
ચણાપણી, સ્ત્રીં ચણાનાં પોપટાવાળી લીલી કાખળીઓની ભુડી. ચણાનાં છોડની લાજ.
ચણાપાપડી, સ્ત્રીં ચણાદાળમાં ચાસણી મેળવીને બનાવેલી મિઠાઈ.

ચણિયાર, નં ઉમરામાંનું જે માદા ખામણું, કે જેમાં ખારણાની બાલુની ચાણી નરખીથી રહે છે તે; એથી ખારણું ઉપડવાસ થાય છે; જેને આશ્રયે રહી ખારણું ફરે છે તે; મિળગર; ઉંખરામાંનો દુવો; ફેર અથવા પેચની પકડ. (૨) કેન્દ્ર; મધ્યબિંદુ. કિં પ્રં ચણિયારું ખસી જવું=સમતોલ પ-ણામાં, કેન્દ્રમાં નહિ રહેવું; ગાંઝા થવું; કાગળી ખસી જવી. ૨ ચુસ્તે થવું; વિફરવું; મગજ ઉપરનો કાણુ જતો રહેવો. ચણિયારાં નયવવાં=ભાવ ભરી આંખોએ જોવું; કટાક્ષ કરવાં; આંખ મારવી; આંખે વાતો કરી. ચણિયારાં ઠેકાણે રાખનાં=હદમાં, મર્યાદામાં, કેન્દ્રમાંથી ખસી ન જવાય તેમ રહેવું; મન કાણુમાં, હદમાં રાખવું તે; આત્મભાવમાં રહેવું, પોતાને બૂલી જવું નહિ તે.

ચણિયો, પું (ચરણિયો) ચરણ-પગ ઠંકાય તેમ કમ્ભરથી પહેરવાનું છોકરીઓ-સ્ત્રીઓનું મિલેલું વસ્ત્ર; ચરણિયો; ધાધરો; ચોરણો. (પગર આંતરાનો) ચણુ ભરેલું સ્ત્રીઓનું કટિવસ્ત્ર.

ચણી, સ્ત્રીં ચણાની એક ઉતરતી નાની જાત તે; નાના ચણા; લીલા કાળા ઉતરતી જાત ના પીળા ચણા કરતાં નાના ચણા તે.

ચણીકબાલા, જું ચીનિકબાલા.

ચણીખોર, નં નાની ખાંટવાં ખાંટવાં જેવી ખોરડીઓનાં નાનાં ગોળ સતાં ફળ, નાની ખોરડીનાં ઝીણાં ફળ; ઝીણાં નાનાં ખોર. (ચણા જેવજેવડાં હોવાથી ચણીખોર.)

ચણો, પું (સં ચળક.) ચણાનો એકાદ

દાણો તે; ચણાનો દાણો. (ચણાનું એક વચન) ૨ આજ પીળા અને અત્યંત લીલા છોડવાળું ખંડી જેનું એક ઉપકું અનાજ. આ અનાજ ઉનાળામાં થાય છે. તે એવું લીલું તે સરકણું હોય છે કે, તેનાથી ભરેલી કોડીમાં એક પૈસો નાંખ્યો હોય તોપણ તે નીચે ઉતરી પડે છે. કહેવું ચણા ખાધને હાથ શા ચાટવા=ખાશી વળખાં શાં મારનાં.

ચણોડી, સ્ત્રીં [સં ગુંજા લેં કળેંટળા] કાળા મોનું અને સત્તા અંગનું તુવેરજેવું એક વેલનું ખી; ગુંજા. [ચતોડી.] ચણોડી દવા તરીકે વપરાય છે. વજનમાં તે અડી જેન, અડધા વાલભારની ગણાય છે, અને સોના રૂપાનાં જેખમાં વપરાય છે. ચણોડીભાર=ચણોડી જેટલા વજનનું એક માસાના આક્રમા ભાગ જેટલું. એની સત્તાજ બહુજ સુરેખ હોવાથી લાલરંગની એજતા બનાવતાં એમ કહેવાય છે કે. લાલ ચણોડી જેવું. -ચણોડીનાં ચીર=ચણોડીનાં જેવાં લાલ સુરેખ રંગનાં વસ્ત્ર. ખીજન રંગની પણ ચણોડીઓ થાય છે.

ચતરંગ, પું એક જાતનું વાગું ૨ એક જાતનો રાગ, ગાયન, ગીત. ૩ ચાર અંગવાળું, જુઓ ચતુરંગ.

ચતાપાટ, અં બરડો જમીનને અડી રહેલો હોય તેમ; પાટડાની માફક આકાશ સામે મુખ અને જાતી હોય તેમ (પડેલું પડી ગયેલું જે તે.) -છે કરો આટલેથી ચતાપાટ નીચે પડ્યો. (ચતુ, જતું. ઉપરથી. જતાપાટ એમ પણ બોલાય છે.]

ચતુર વિં [સં] ચાર. ૨ કોપણ ખાતન ઝટ સમજી જાય એવું; હોશિયાર; પ્રતીજ્ઞ; નિષ્પ્રાય કમ્બેલ; કાચ કુશળ; આરડવાળું; પકડું; ઉતરાય નહિ એવું; તરત પારખી લે એવું. ૩ રસિદ, ખુબી સમજે એવું. કહેવું ચતુરમાં ચિતારો અને મૂરખમા મોચી. ૪ પૂર્ત; ચાલાક. ૫ કાવ્યશાસ્ત્ર પ્રમાણે એક દ્વિનાયક. ૧ ક્રિયા ચતુર, ૨ નયન ચતુર, એવા નાયકના બે ભેદ છે.

ચતુરતા, વિં [સં.] ચતુરાષ્ટ્ર; ચતુરી; ચતુરપ-
ણ; પ્રતીક્ષતા હોશિયારી.

ચતુરશિરામણિ, પું. ચતુરોમાં પશુ સૌની
ઉપર ચઢે એવો માણસ; ચતુરોમાં ચતુરતે.

ચતુરસીમા, સ્ત્રીં [સં. ચતુઃ સીમા] માર્ધ
પણ સીમની ચારે બાજુઓની મર્યાદાતે,
ચારે બાજુની દદ-ખતમાં મક્કાની ચતુ-
રસીમા બતાવેલી છે. [ચારે બાજુઓ.]

ચતુરસુમાળ, વિં ચતુર તેમજ બધી બા-
ખત સારી રીતે બાજુનાર; વિચક્ષણ;
ડહાણું, સમજીક.

ચતુરંગ, વિં [સં. ચતુર+અંગ] જેને ચાર.
અંગ હોય એવું (સૈન્ય) જેમાં ગાનના
ચાર પ્રકાર હોય એવું ગાયન. ૨ પું. એ
તરફ ચોસક ખાનાં અને રાજ વગીર,
હાથી ઘોડા ને પેદળ નામની સોઠરીઓથી
રમવાની એક છુદ્ધિબળ વધારનારી રમત.

ચતુરંગિણી, વિં ચાર અંગીવાળી [સેના]
ચતુરંગિની, હાથી, ઘોડા, રથ ને પેદળ એ
ચાર અંગવાળી સેના તે.

ચતુરંગી, વિં (સં. ચતુર+અંગ) ચાર અંગ
-વિભાગ વાળી [સેના] જેમાં હાથીઓ
એક વિભાગે, ઘોડાઓ બીજે વિભાગે,
રથો ત્રીજા વિભાગે અને પદાતિઓ ચોથા
વિભાગે હોય એવી. હાથી, ઘોડા, રથ, ને
સૈનિકો એ ચાર સૈન્યનાં અંગ ગણાય છે.

ચતુરા, સ્ત્રીં [સં.] ચતુરસ્ત્રી.

ચતુરાર્ધ, સ્ત્રીં ચતુરતા, ચતુરપણું; નિપુણતા
દક્ષતા, ડહાપણ; આવડત; હોશિયારી;
મહેસિયત. (૨) પક્ષાધ; અર્ધાધ. [૩]
યુક્તિ શોધવાની અને રસ સમજવાની
જે શક્તિ તે.

ચતુરાનન, પું. (સં. ચતુર+આનન) ચાર
મુખવાળા પ્રહાર તે; ચાર મુખવાળું તે.

ચતુરી, સ્ત્રીં ચતુરતા; ચતુરાષ્ટ્ર. આ નામક
રણ પ્રત્યય સાગીને-વાલ+ધ્=ચાલી; એની
માફક.

ચતુરે વિં [સં.] ચારે.

ચતુર્બેણ, વિં ચારગણું; ચોગણું.

ચતુર્થ, વિં [સં.] ચોથું; ચારની સંખ્યા
પરતું. (૨) એક પ્રકારનો તાલ.

ચતુર્થાશ્રમ, પું. [સં.] પુરુષના જીવનને

જે ચોથો આશ્રમ-વિભાગ તે; સંન્યાસ-
શ્રમ.

ચતુર્થાશ્રમ, પું. [સં.] ચોથો અંશ-વિભાગ
તે; ચોથો ભાગ; ચોથો હિસ્સો; પા ભાગ.

ચતુર્થી, સ્ત્રીં [સં.] પખવાડિયાની ચોથી
ત્રિથિ તે; ચોથ. ૨ વિં ચોથી (વિભક્તિ)
ચતુર્થાકર્મ=વ્રતન થયા પછી ચોથે દિવસે
કરવાની જે ક્રિયા તે.

ચતુર્દશ, વિં [સં.] દસને ચાર તે, ૧૪;
ચૌદ.

ચતુર્દશી, સ્ત્રી. [સં.] ચૌદશ; પખવાડિયાનો
ચૌદમો દિવસ તે.

ચતુર્દળ, વિં [સં.] ચાર પાનનું; ચાર પાં-
દડી, ચાર પાંખડીવાળું. ૨ ચાર ગણું
(વધારે) ૩ ચારે ભતનાં દળ જેમાં હોય
એવું (સૈન્ય)

ચતુર્ધા, અં. [સં.] ચારે રીતે, ચાર પ્રકારે;
ચાર રીતથી.

ચતુર્ધાત, વિં અમુક સંખ્યાને તેણે ને તેણે
ત્રણવાર ગુણતાં જે ચોથી સંખ્યા આવે
તે. જેમકે:-૨×૨×૨×૨=૧૬ તે.

ચતુર્ભુજ, વિં [સં.] ચાર હાથવાળું; જેને
ચાર હાથ હોય એવું (જે તે. વિષ્ણુ દેવ,
દેવી વગેરે. ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ=જેને ચાર
હાથ હોય એવું જે સ્વરૂપ=કેલેનર તે. ૨
જેના હાથ પીઠ પાછળ બાંધવામાં આવ્યા
હોય એવું; બંદી. ચતુર્ભુજ કરતું=માથું
સને પકડીને તેના હાથ પીઠ પાછળ બાં-
ધવા. ચતુર્ભુજ બનવું=કેદી થવું; બંધાવું.

ચતુર્ભાસ, પું. [સં.] વરસાદના ચાર મહીના:
ચૌમાસ. ચતુર્મુખ, વિં ચારમુખ ને
ચાર બાજુ વાળું (૨) વિષ્ણુ.

ચતુર્વર્ગ, પું. [સં.] ધર્મ, અર્થ, કામ ને
મોક્ષ તે.

ચતુર્વર્ણ, સ્ત્રીં [સં.] વ્યાસજી, કૌતિલ્ય, વૈશ્ય ને
શૂદ્ર એ ચાર જાતિ બેદના લોક તે.

ચતુર્વેદ, પું. [સં.] ઋષિ, યજુ, સામ ને અ-
થર્વ એ ચાર વેદ તે.

ચતુર્વેદી, વિં ચાર વેદને બાજુવાર. (૨)
બ્રાહ્મણની એક જાતિ,

ચતુર્વિધ, વિં [સં.] ચાર વિધનું; ચાર પ્રકારનું; બહુ પ્રકારનું.

ચતુષ્કોણ, વિં [સં.] ચાર ખુણાવાળું; જેને ચાર ખુણા હોય એવું; ચોરસ; ચોખંડ; ચોખુણુ. ૨ નાં ચોરસ; ચાર ખુણાદાર હોય એવું જે તે; ચાર ખુણાવાળી આકૃતિ.

ચતુષ્ટય, નં [સં.] ચારનું બૂમણું, ચારનો સમુદાય, જેમાં ચારવાનાં હોય એવું જે તે. —અંતઃકરણચતુષ્ટય; સાધનચતુષ્ટય; વગેરે.

ચતુષ્પદ, નં [સં.] ચાર રસ્તાઓવાળી ભાગી, ચક્ર; ન્યાં ચાર રસ્તા મળતા હોય એવી જગા, માંડી ૨ નાનું બજાર.

ચતુષ્પદ, નં [સં.] ચાર પગવાળું પ્રાણી; પશુ; ચોપણું; ચતુષ્પાદ. ૨ પંચાંગમાંના કરણ નામના એક અંગમાંના અગિયાર કારણમાંના એકનું નામ. ૩ ચાર પદનું. ૪૮.

ચતુષ્પદી, સ્ત્રીં ચાર ચાર પદવાળો ગાયનનો રાગ તે; ચોપાછ; ચાર પાદનું ગીતિકાવ્ય.

ચતું, વિં પીક જમીનને અડેલી હોય અને મોં તથા છાતી આકાર સામે હોય એમ પડેલું; વાંસા ઉપર પડેલું, છતું. ૨ પાધરું; સવળું; કાપદો થાય તેવું. ચતુપાદ=પાદવાળી માથે ચતું.

ચતું, જુનું ચતું.

ચતુભુજ, જુનું ચતુર્ભુજ.

ચતુર્મુખિયાં, નં ચેતનો વખત, લહેર; આનંદ આનંદ તે મોહમગ્ન હોવી તે, ગદ્યદિયો; આ શબ્દ બહુવચને વપરાય છે.

ચતિક, ક્ષણિક.

ચતિકભાસા, જુનું ચીતિકભાસા.

ચતોઠી, જુનું ચણી.

ચન્ની, જુનું ચંદની.

ચપ, અં [સ. ચપ્] (ચપ) જાનો રહે, મોન રાખ, ના બોલ, એમ કહેવું તે સાગા માણસને નહિ બોલવાનું જણાવવાની નાક

ઉપર આંગળી દબને બતાવવાની સંજ્ઞા તે ઉદગાર. ચૂપ, એમ બોલાય છે. ચપ આમ જણાય છે.

ચપકલું, નં મહેજ સાગ અડપલું કરવું તે; ચાદવું; છમકલું. ૨ નાનું ચપણિયું. ૩ વિં પેચનાળું; દગાવાળું.

ચપકાવણું, કિં સં મીણુ, ગોળ અથવા બીજાકાંઈ ચોટી જાય એવી ચીજ ખદખદારી ચામડી ઉપર દબવી, ચાંપવું, લગાડવું, ચપકા દેવો. ૨ દાળ શાકમાં ઉંતી કાઢી દબવી, વધાર કરવા, ઉંતું ઉંતું અકકાડવું.

ચપકો, પું મીણુ અથવા ગોળને ખદખદારી ઉતો ઉતો લગાડતા જે ઝાટકો લાગે છે તે; ઝાટકો; ડામ. ૨ એકદમ મનમા લાગવું તે; ડાખ; ચાટકો; રીસનો છુસો; કિં પ્રં ચપકા દેવા=ડામ દેના; ખાળવું. ૨ મહેણું મારવા; લાગણી થાય તેવા બોલ સંભળાવવા.

ચપચપ, અં ઝડપથી; એકદમ; ટપટપ; પં ઝાકપાક; ઝટઝટ. ૨ બે લગામ; વહુ તો ચપચપ સામુ બોલે છે.

ચપચપવું, કિં અં ચપચપ બોલવું. ૨ તાર નીકળના—ચાસણી ચપચપની. ચપચપું, વિં ચીકણું અને બીવું; ગદગદું; ચોચું. આ ભાંય ચપચપી છે.

ચપટ, અં જમીનની સાથે ખરાબર અડેલું—લાગેલું હોય તેમ; સંગડ; ચોટીને રહેલું; બેઠેલું; દગાપેલું હોય તેમ. કિં પ્રં ચપટ થઈ જવું=ખવાસ થઈ જવું. નારા થવો, સાર થવું, પડી લાગવું; જમીન દોસ થઈ જવું. ચપટ ખેસવું=સાવ પાવ. માલ થવું. ચપટ વગડવું=નાચ થવો, જમીનદોરન થવું, નિર્મળ જવું. કહેવું કપટ ત્યાં ચપટ=કપટ—દગો કરનારનો નાચ થાય છે, કપટ કરે તેનું ચપટ થાય છે, એના અર્થમાં વપરાય છે.

ચપટવું, કિં સં સંગડ કરવું; દામવું ચપટીને ખેસડવું; બેમી—સીકણ જાય તેમ કરવું.

અપદાધુ', કિં અં દ્યાધુ':નુસ્તાનમાં આવવું.
અપદી, સ્ત્રીં [સં. ચોરિદ્ધા.] અંગુડો અને તેની જોડેની આંગળી એ બેનાં ટેરનાં બે બચનાં તે; તે બેની વચ્ચેમાં રહે એટલું જે તે:-અપદી તપખીર. બહુ થોડું તે:- અપદી લોટ. ૨ અંગુડો અને વચ્ચેની આંગળી એ બેનાં ટેરનાં છટકાવાથી થતો અવાજ:-અપદી વગાડવી. ૩ એ અવાજ અષ્ટ નામ એટલે વખત તે; પા પગ; પલક. કિં પ્રં અપદીમાં ઉડાડું=નહિ લેખરું; હસી કાઢવું; મશ્કરીમાં ઉડાડવું. ૨ ખોટી ખરી આડી અવળી વાત કહીને સમજાવી દેવું. અપદીમાં લેવું=સપાટામાં પકડી પાડવું; કબજે લેવું; સંકચામાં લેવું; વચકરવું. અપદી વગાડવી=ઝટપટ કરવા કરેવું; સિતાથી ખતાવવી. ૩૦ પ્રં અપદીમાં=ચુગલ, કળમમાં દારપેચમાં. ૨ સવેજમાં: જગલમાં. અપદી આંગળી=થોડું ઘણું જે કંઈ થોડું ઘણું હોય તે; જરા. અપદી લેની=ચુંટી ખેંચવી. તાલી; ધાપટ.

અપદું, વિં [સં. ચિવટ.] લાંબું પથ પહોળું, ઉપસેલું કે ફૂલેલું નહિ એવું; બેડેલું દબાયેલું; ચીપ જેવું અણી વગરનું; અંધા-યેલું:-ચીનાઓનાં નાક અપદું, હોય છે.

અપડવું, કિં સં અપડું કરવું; ગોળ કે ચોખ્ખું હોય તેને દાખીને ધડવું. તે સોનાના તાર અપડાવે છે. ૨ અપટ થાય તેમ કરવું. લાખ અપડાવે અર્થાત્ લાખને ઉંની કરી દારો આના ઉપરથી અપડાલાખ=પતાસાં પાડેલી લાખ.

અપડાવવું, કિં સં સપાટાનું ખ ખાઈ જવું. ૨ ચોરી જવું. ૩ અપડે તેમ કરવું અપડિયા, પું સોના રૂપાના તાર ખેંચનારો માણસ; બાદલું અપડનારો.

અપડી, વિં ચાર પડવાળી:-અપડીરોટલી. (ચોપડી) ૨ સ્ત્રીં સાખ.

અપડું, વિં ચાર પડવાળું; ચોપડું.

અપણ, નં અપણિયું; ખટરું. (અપ્પણ પણ બોલાય છે.)

અપણિયું, નં ખટરું, અપ્પણ: શોકરું; મોડું કોડિયું; રામપાતર; ટીકરું; ટીમ. ૨ તુચ્છ વસ્તુ. એમાં શું અપણિયું મળવાનું છે. ૩ બિશાપાત્ર; માની ખાવાનું પાત્ર.

અપણું, નં અપણિયું; શોકારું.

અપરાસ, સ્ત્રીં [કાં ચર+રાસત.] ખેડસાઈ; પતરાજ; ફલ; ગડાઈ. (૨) સિપાઈના પટાની ધાતુની તખતી; ધાતુનું નામવાળું પત્ર. (૩) મિલમરું; ખરડવું. કિં પ્રં અપરાસો ફટની=કાખતીઓ ફટતી; સામાનો દોષ કાઢી પોતાની બકાઈ મારવી.

અપરાસી, સ્ત્રીં બકાઈ; પતરાજ; ફલ; મોટાઈ. (૨) અપરાસવાળો નોકર; પટાવાળો; સિપાઈ; ફલ; હથુરિયો.

અપસડું, કિં સં [કાં ચરસીવત્] દાખવું; અપડું થાય એમ દાખવું; ગાંધવું; સખા બાંધવું; જોરથી રાખીને ચમકવું.

અપગ, વિં [સં. ચવલ.] ચાલાક; અંધગ; તેજ; ઉલોચી; સુસ્ત નહિ એવું; હાથવું; ધણીવાર એક સ્થિતિમાં રહે નહિ એવું; ઉતાવળું.

અપગતા, સ્ત્રીં અંધગાઈ; અપગપણ; ચાલાકી તેજ; અંધગતા. ૨ અસ્થિરતા.

અપગા, સ્ત્રીં [સં. ચાલા.] અપગ એવી જે તે; વીજળી; વિદ્યુત; દામિની. (૨) અપગ સ્ત્રી. (૩) લક્ષ્મી.

અપગાઈ, સ્ત્રીં અપગપણ; અંધગતા.

અપગાં, નં આંખ મિચામણાં; આંખનાં ફરકાં; કટાર. (બહુવચને વપાય છે.)

અપાચપ, અં અપચપ એમ; ઝટઝટ; ટપટપ. બોલાચાલ્યા વગર એકદમ કામ કરી નાંખવું તે; અવાજ ન થાય તેમ.

અપાટવું, કિં સં દાખીને સપાટાનું ખ ખાવું; ખૂચ ખાવું; અપાટવું:-મહારાજે તો અચ્છી રીતે અપાટયું.

અપાટી, સ્ત્રીં ચાર પડતી રોટલી, (મરાઠીમાં) અપાટી જવું=અવશેષ રહે નહિ એમ સવડું ખાઈ જવું. અપાતી.

ચપેટી, સ્ત્રી સંક; આધાત; ઝપાટો; ધક્કો.
(૨) કમળો; કામની ધમાલ; સપાટો; દોડ.

(૩) નુકસાન; આફત; દયાણુ. રૂં પ્રં ચપેટીમાં આવવું=સપાટામાં, ઝમકાનની દોડમાં કમળમાં આવવું. ચપેટીમાં લેવું= કમળમાં, ફાંસામાં લેવું. (૪) ઝપટ; ચાપક; તમાચો. કિં ચપેટવું=દયાવીને લેવું; ધક્કાથી દાખીને આગળ વધારવું; ચાંપવું. ચપોચપ, અં એક પછી એક એમ; ઉપરા-ઉપરી; વારાફરતી, સપાટાખંધ:-ચપોચપ એત્રણ લપડાકો લગાવી દીધી.

ચપ્પ, જુન ચપ, ચૂપ.

ચપ્પટ, અં પલાંડીવાળીને; ગાંડ માંડીને:-ચપ્પટ એસવું. ચોંટી જવાય તેમ. ૨ ખૂચ. દમાઇ ગયેલું હોય તેમ:-ચપ્પટ થઇ ગયો.

ચપ્પણ, નં છાછરું કોડિયું; ચપણિયું. કિં પ્રં ચપ્પણ લેવું=અપજ્ઞ મળે, ખરાબી થાય એવું કામ કરવા તૈયાર થવું; નકારા, કામમાં આગેવાની લેવા. ૨ ભીખ માગવી.

ચપ્પુ, નં કસમ ધડવાની નાની પથ્રુ સારી ધારવાળી છરી; કસમતરાસ.

ચપ્પકવું, કિં અં ચમકવું; ઝમકવું.

ચપ્પકારો, પું ચમકારો; ઝમકારો; ચપકારો.

ચપ્પકાવવું, જુન ચપકાવવું.

ચપ્પકો, જુન ચપકો.

ચપ્પરખી, સ્ત્રી (ચપરકી) કાગળ, ચર્મ-પત્રની કકડી; કાગળનો લાંબો સાંકડો કકડો ચીરો. ૨ ટુંકમાં થોડું લખેવું હોય એવો કાગળનો કકડો; ચિઠ્ઠી.

ચપ્પરાક, નિં ચપગ; ચંચળ; બોલવાચાલવામાં તેજ, હેતરાય નહિ એવું; હોશિયાર બોલકણ; વાચાળ; ચટચટ જવાળ દે એવું.

ચપ્પરાકી, સ્ત્રી ચંચળાઈ; હોશિયારી; ચાલારી. કોઈ વસ્તુ કે વાત બીજાના જલ્લામાં આવે નહિ તેમ દાર્બ કરી લેવાની ને જવાબ આપવાની ચતુરાઈ-કાબેલિયત તે

બોલવા, જવાબ આપવાની ચાલારી ને હોશિયારી તે.

ચપ્પડચપ્પડ, અં (ચમકચલક) ચપચપ, ચટચટ ૨ જેમ તેમ; મનમાં આવે તેમ. ૩ ચલક ચપડ ચમડ, એવો અવાજ થાય તેમ:-ચમડ ચપડ-ચલક ચલક આખું ચીલકું ચારી ગયો. જોકે ચું અનાજ અથવા કાચું ફળ ચાવતાં થતો એવો અવાજ. ચખાવલું, જુન ચિખાવલું.

ચૂખા, અં ચું કે ચાં-હચાર નીકળતો હોય તેમ:-ઢેરનો માર માયો પથ્રુ ચમાં કપું નહિ. કિં પ્રં ચમાં કરવું=ખોસવું, રોવું; સારો=ખોટો હચાર કરવો. ૨ નાંજી; ચમાં ઉપડીજ નહિ. છલચાલવી બોલાવું તે:-તે તો ચમાં (ચું કે ચાં) કરે એવો માણુ નથી.

ચણુતરો, પું (ફા.) પોલિસના સિપાઇઓને રહેવાનું સ્થાન; ચોરી, ગેટ; ચાવડી; ચાલું. (૨) ઉંચા ચોરસ ઓટલા જેવી બેઠક; મોટો પ્રસ્તાર; ચોતરો. કિં પ્રં ચણુતરે લઇ જવું=પોલિસમાં લઇ જવું. ૩ ચક-લામાં પખીઓને માટે દાણા નાખવાનો ઉંચો ઓટલો; પરખની બેઠક; પરચડી. ચણુરચો, પું હિંચકો (ખાટનો) કુવાની હિંચકાખાટ.

ચમોળવું, કિં અં ભાંડવું; ચાપદખ્ખ બોલવો:-નેણે ગાળ ચમોળી. ૨ ચોળીને ખાવું (ધીમણું)-એણે શું ચમોળવું ? ૧ ઝમોળવું.

ચમોલા, પું સામસામાં દાણાનાં વચન કહેવાં તે; દાણાં મારવાં તે; કટાફ વચન; ધાવ; સમસ્યા પૂરતીઓ:-રાધાકૃષ્ણના ચમોલા. ચાખખા. આ સખ્દ બહુરચને વપરાય છે. એક વચન-ચમોલો.

ચલકચલક, અં કણકીદાર વસ્તુ ચાવતાં થતો એવો અવાજ; ચરખીદાર વસ્તુખાતાં થતો અવાજ.-ચલકચલક કાચું માંસ ચાવી ગયો.

ચમકણું, કિં અં સામ સામી જોવાજોવ
થતી; ખીજણું; ચમકણું
ચમકાટ, પું જોવાજોવ; લકાષ; દરો,
કંકાસ; ચમકાટ.

ચમક, સ્ત્રી [સંચમકત] ચમકણું તે;
ઓચિંતા હરખ શોકથી અથવા ભર કે
વિરમયથી ભાન ફરી જવું તે, અને મા-
નસિક અસરને પરિણામે દાંત બંધાઈ
જવા તથા અંગ ખેંચાવાં વગેરે શારીરિક
વ્યથાની રહી રહીને અસર થતી તે, મા-
નસિક અને શારીરિક ચોંક; લચક-પુજારી;
ભ્રમની તીવ્ર અમર; ચોંકી ઉડવાનો એક
આગર. (ધનુર્વાજોવો) (૨) ચળકાટ;
પ્રકાશ; ચળકારો; ઝગપી; તેજસ્વિતા;
ચળક; ચમકારાપણું. (૩) બહેક; ફાટ;
તરવરાટ; તનમનાટ. (૪) પત્થરની લો-
ઠાને ખેંચવાની શક્તિ; આકર્ષણનો ગુણ.
(લોહ ચુંબકનો) ચમકચાંદની=ખનીહણી
રહેનારી દુઃસ્થિત સ્ત્રી.

ચમકપત્થર, પું લોઠાને ખેંચવાની શક્તિવા-
ળો પત્થર; લોહચુંબક.

ચમકપહોણ, પું લોહચુંબક.

ચચકવા, પું હરખ શોક લય અને વિરમયની
ઓચિંતી અસરથી કરોડ ઉપર અસર થઇ
અંગ ખેંચાવાનો આગર; ધનુર્વા.

ચમકણું, કિં અં હરખ શોક લય કે વિરમ-
યની ઓચિંતી અમર થઇ ચોંકણું; લક-
કણું; ઝમકણું; આંચકા ખાવો. (૨) વંકણું;
ફાટી, અથવા ફટકી જવું. (૩) ઝડપથી તેજ
મારવું, ચળકણું; ઝગઝગણું; શોભણું; ચળકા-
ટવાળું દેખાવું; ચકચકણું; ઝમઝમકું. (૪)
પ્રસિદ્ધિ થતી; વધવું.

ચમકળી, સ્ત્રી (ચંપકળી) સ્ત્રીઓના કંઠનું
સોનાનું ધરણું.

ચમકાટ, પું ચમકવાપણું; ચમકારો; ચળકાટ.
૨ ગાંડપણ, ખેલાનપણું ૩ ફાટ; તોર;
તનમનાટ, અભિમાન ભર્યો આવેશ;
વંકણું તે.

ચમકારો, પું એકદમ દેખાઈને. જોતો રહે
એવો પ્રકાશ ઝગકારો. ચમક. ૨ ચમચમ
એવો અવાજ.

ચમકાવણું, કિં સં ચમકે એમ કરવું; લ-
કાવણું; ચોંકાવણું. (૧) ફટાવણું; ચમકી,
ચસપી નય એમ કરવું. (૩) મારવું; લ-
ગાવણું; ફટકારવું.

ચમકી, સ્ત્રી નેનર; ચમચમે એવી સોડી.

ચમચક, પું પતંગના ચોખુચુમાં ન્યાં પુછી
ખાંધવામાં આવે છે ત્યાં મોટા પતંગના કા-
મળથી લુછ રંગના કાગળનો જે ચોખડ
કકડો હોય છે તે.

ચમચમ, સ્ત્રી [ચિં] ચમચમણું તે; બળંગત;
ચામડી ઉપર વાગવાથી થતી પીડા; રદરત
થવું તે; ઝમઝમ. (૨) નોકાનો અવાજ.
કહેવું સોડી વાગે ચમચમને વિદ્યા આવે
ઝમઝમ.

ચળચળણું, કિં અં ચમચમ થવું; રહી-
રહીને બળતરા બળવી; વાગ્યાની દાઝવા-
ની અને તીખા આકરા પદાર્થની ચામડી
ઉપર રહી રહીને પીડા થતી. (૨) ચમચમ
એવો અવાજ થવો. આ નોકા કેમ
ચમચમ છે.

ચમચમાટ, પું ચમચમવાપણું; ચમચમ થવું
તે. ૨ તનમનાટ; ચોંકાપણાનો દેખાવ ૩
નોકામાંથી નીકળતો ચમચમ એવો અવાજ
તે. ૪ બળતરા; દાઢ.

ચમચી, સ્ત્રી [સં ચંચી] સોપારી, તમાકુ
કાથો વગેરે ચુખવાસનો સંહાર રાખવાની
ખાનાંવાળી કાથળી; ખચેચી; વાટનો. (૨)
નાનો ચમચો. આચમની. (૩) નાનો ચા-
ગવાળો સળી. ચુનો ને ચતર ચોખવાની.

ચમચો, પું [સં. ચમસ] ધાતુ અથવા કા-
ચની ઉંતું ઉંતું ચેચ પીવાની નાની કંકડી
લાંબા છાછરા ચાડાનો ડુંકી ડાંડવાળો એક
ધાટ; સીંચા ડાંડાની ડાકલી; પળી. (૨) કા-
પલા ખાંપવાનો સીંધા હાથાનો પાવડો; કુંઝો.

ચમરી, સ્ત્રી જે તરફના દખાણમાં થોડા લા-
ગતું ચંપાઈ જવું તે; ચીમરી; ચુંદી, ચોંદી.
કિં પ્રં ચમરી તોડવી=ચુંદીખણવી; ચમ-
રીભરાવી=ચીમરી ભરાવી, એમ બોલાય છે.
ચમરી, પું અંશુકો અને તેની બોડેની આંગ-
ળીનાં ટેરવાંથી ચામડી પકડીને આંગળી
તે; ચોંદી દેવી તે; ચુંદલો. ૨ ખાવાઓનો
મોટો ચીપિયો; વાળ ચુંદી નાંખવાનો
હામમનો ચીપિયો.

ચમડપોસ, નં ચામડાનું ઢાંકણ; રથ, માફા,
છત વગેરેમાં પાણી પડે નહિ તે માટે
તેની ઉપર રાખનાર્માં આવતું ચામડાનું પડ;
ઢાંકણ; ચામડીની ખાલ; માફાની ચમડ-
પોસ ફાટી ગઈ છે.

ચમડી, સ્ત્રી. [સં. ચર્મ.] ગ્રાણીઓના હા-
ડપિંજર ઉપરનું જે આવરણ-પડ તે; ચા-
મડી; ત્વચા; ખાલ. કહેવું ચમડી વડે પથુ
દમડી ન છૂટે=ચામડી ફાટી જાય એવો માર
ખાધુ તોપથુ એક દમડીએ કાઢી આપે
નહિ એવો કંજીસ, બખીસ; કૂપથુ; આ
શબ્દ હિંદી છે.

ચમત્કાર, પું [સં.] જેને જોતાં કે સાંજાળતાં
ચકિત થઈ જવાય એવું જે તે; આશ્ચર્ય;
વિસ્મય; અચરત; નવાઈ; કૌતુક; આશ્ચર્ય
ઉત્પન્ન કરે એવો પ્રસંગ, દેખાવ, કે વિચાર
તે. (૨) દૈવત; ચુલ; અસર કરવાની
નહિ સમજાય એવી શક્તિ; કરામત. કિં
પ્રં ચમત્કાર કરવો=નવાઈ લાગે એવું કર-
વું; અદ્ભુત કામ કરી ખતાવવું. ચમ-
ત્કાર દેખાડવો=દૈવત, શક્તિ ખતાવવી; ન
સમજાય અને અદ્ભુત લાગે એવું કામ
કરી ખતાવવું; મોખા અથવા લીલા ખતાવવી.
(૩) આશ્ચર્યનો વિષય; અદ્ભુત વ્યાપાર;
વિચિત્ર ઘટના; વિદક્ષણતા; વિચિત્રતા.

ચમત્કારિક, વિં આશ્ચર્ય લગાડે એવું; નવાઈ
જેવું; જેમાં ચમત્કાર હોય એવું; ચમત્કારી.
ચમત્કારી, વિં જેમાં ચમત્કાર હોય એવું;
અદ્ભુત; ચમત્કારવાળું; વિસ્મયોત્પાદક; ન
સમજાય એવું; ન સમજાય એવી અને અ-

દસ્ય કોષક અદ્ભુત શક્તિવાળું; ચમત્કાર
ખતાવે એવું; કરામતી.

ચમત્કૃતિ, સ્ત્રી [સં.] ચમત્કારનું કામ તે;
ચમત્કારિક રીત; ચમત્કાર ઉપખવે એવી
કૃતિ. (૨) આશ્ચર્ય; વિસ્મય.

ચમન, સ્ત્રી [ફાં.] ખાગ; બગીચો; ફૂલ-
વાડી. (૨) આનંદ; મોજમઝ; ખુશાલી.
કિં પ્રં ચમન કરવું=ખાતું પીવું અને
ખુશી ખુશાલીમાં રહેવું; આનંદ, સુખ
ભોગ-ભોગવ્યા કરવા. ચમનદારી=ચેનખાણ;
મોજમઝ.

ચમર, પું [સં. ચામર] હિમાલયમાં થતી
ચમરી નામની ગાયના પુંછડાના વાળની
હમામનાં રાતાં ધોળાં સુંવાળાં પિંછાંની અ-
થવા મોરનાં પિંછાંની કે છેવટ બીજા કોષ
ગ્રાણીના પુંછડાના લાંબા વાળની ચમરી;
ચામર. દેવ રાજ અથવા મોટા માણસની
આગળ ફેરવનાર્માં આવે છે. વૈભવનું
મોટું ચિહ્ન ગણાય છે; એની આગળ
તો ચમર હોય છે. (૨) હિમાલયમાં થતી
એક ગાય; સુરાગાય. ચમરશિખા=કક્કગી.

ચમરકકા, પું એક વ્તતના ઘઉં.

ચમરખું, નં રેટિયાનું જડા ચામડાનું માફા
બેડવું; જેમાં તરાકનાં નાકાં રહે છે તે;
ચરખામાં ધાલવાની ચામડાની ચક્તી. ૩૦
પ્રં સુકાયેલું અને ચઢી ગયેલું એવું; શો-
પાઈ તણાઈ ગયેલું એવું; એવું શરીર ચ-
મરખા જેવું થઈ ગયું છે.

ચમરખંધ, પું ચામડાનો પટો. ૨ વિં કમ્બરે
ચામડાનો પટો બાંધનાર; ગરવીર.

ચમરખંધી, વિં ચામડાનો પટો બાંધનાર;
વજકછોટો વાળનાર; મજ્જુત મૂન અને
શરીરવાળો; હિમ્મતખાજ, ધૈર્યવાન; ગરવીર.
ચમરખંધીના ચમર વઝોડી નાંખે એવો
ટંકારવ થયો.

ચમરી, સ્ત્રી [સં.] હોડવાઓની રેસા રે-
સાવાળી ફૂલની માંજર; મંજરી. મકાઈ શે-
લડી, કાસ વગેરેને જે માંજરો આવે છે
તે ચમરી કહેવાય છે, કારણકે એમાં લાંબાં

લાંબા કેસરોના ગુચ્છ હોય છે. કુમતી; નાઝ
છડીનો ગુચ્છ:-અંબોડની ચમરીના રેરામના
વાળ ધોળા લાંબા ને ગુચ્છવાળા હોય છે.
ચમરસ, પું [સ.] સોમરસ પીનાનો ખાલો;
એક યજ્ઞપાત્ર. આ પાત્ર પદ્માસના લાકડા-
નું બનેલું.

ચમાર, પું [સં. ચર્મકાર.] જનાવરોની
ચામડીને સાફ સુક કરનાર અતિચક્ર;
ખાલપો. ૨ અતિચક્રની એક જાતિ; નાત.
ચમારણ, સ્ત્રીં ચમારની સ્ત્રી.
ચમારવાડો, પું ચમારોનો મહોલો. (૨) ગં-
દીગોખરી જમા.

ચમ, સ્ત્રીં [સં.] સેના; ફેજ. જેમાં ૭૨૫
હાથી ૭૨૬ થયે ૨૧૮૭ સ્વાર અને ૩૬૪૫
પૈદલ હોય એવી સેના.

ચમેલી, સ્ત્રીં ધોળા ને મીઠી સુગંધીવાળાં ફૂલની
એક વેલ. (૨) ચપેલીનાં ફૂલ. આ ફૂલો-
માંથી બનાવેલું તેલ ચમેલીનું તેલ કહેવાય છે.

ચમ્મડ, વિં ચામડા જેવું, કઠ તરે ફાટે
નહિ એવું; ચીકણું; મજબુત. ચમ્મડતોડ=
ચામડી તૂટી જાય તોપણ પૈસા ખરચે
નહિ એવો કંલુસ.

ચમ્મર, સ્ત્રીં [સ. ચામર] ચામર; ચમરી.

ચય, પું [સં.] હગલો; હગ; સમૂહ; રાશિ;

ચર, સ્ત્રીં કિટાની આસપાસ ખોદેલી ખાઈ;
ખાડી; નહેર; પરિખા; નદીમાં તથાઈ આ-
વેલા કાંપની તરીવાળી જમીન; લાકું. (૨)
જમીનમાં ખોદીને કરેલી ચૂલ; આરી; ત-
માણ. (૩) નં પૃથ્વીની અખરેપાથી ચા-
ખોત્તર અંતર; પંદર ધડીથી ઝાઝાવતા
વખતે દિનાઈ ચવાનું કારણ. મેષ, કર્ક,
તુલા ને મકર રાશિઓમાંની એક રાશિ અથવા
રસાતી, અનુષ્ઠ, ધનિદ્રા ને ચતુતારા એ ચાર
નક્ષત્રોમાંનું એક નક્ષત્ર. હરણ. (૪) પું
હોમને માટે તૈયાર કરેલો ભાત; હોમવાને
રોધેલું બાન. (૫) વિં [સં. ચર] કર-
નાર; ગમન કરનાર, ચાલતું; જતું; ફરતું
જંગમ. શબ્દની આગળ લેખાય છે:-જળ-

ચર=પાણીમાં ફરનાર; ખેચર; બૂચર; રાત્રિ-
ચર. (૬) જું ચાર; ફાત.

ચરક, પું [સં.] ફાત; કાસક; ચાર. વૈદક
લખનાર એક પ્રાપિ. (૨) રોવડી પીલ-
વાનો કાલ. (૩) નં છોકરાંની એક રમત;
ખોલીયું. (૪) સ્ત્રીં પંખીની હગાર.

ચરકજી, ૧૫૦ કરકણ; ચરકી જાય એવું; ખીકણ.

ચરકણું, વિં વારંવાર ચરક્યા કરતું હોય
એવું (ખાળક, ટાર વગેરે.) ચરકણું; હ-
ગાળવું. ૨ નં વારંવાર ચરકી જવાનો
રાગ; હગામણનો રાગ (ખાળકનો.)

ચરકણું, નં ચકણું; ચકણું:-ચરકેલો, ચરકેલી.
ચરકણું, કિં ૫૦ વારંવાર જરાજરા નહિ
પડેલો મળ નીકળવો; (નાનાં છોકરાં અને
ટારનું) રહી રહીને હગણું (અપચાનું.)

ચરકસંહિતા, સ્ત્રીં [સં.] ચરક મુનિએ બના-
વેલું વૈદક સંખ્યાની એક મોટું બાન પુસ્તક.

ચરકીડા, પું ચરખો; કપાસ લોહવાનો સંચો;
જે લાટનું યંત્ર. ઉં સુણ સાહેલી ચરકીડા
તારો રણચુંચુ ખોલે. પ્રીતમદાસ. ૨ સંધરડો.

ચરકું, વિં તમતમે, ખલે એવા સ્વાદનું; કરકું;
આકરું, તીખું લાગે એવું. (વેંગણ, ફળ
વગેરે)

ચરકો, જું ચરખો.

ચરકો, પું [પત્ર] ફરતી ચક્રરવાળી લાટ;
રેટિયો. (૨) સંધરડો; ખરાદ:-ચરખ પૂળ=
ચૈત્ર સંક્રાંતિપદ. શિવભક્તો તરફથી કરાતી
ધિંચાણાવાળી લકિત-આમાં બકતો પોતાનાં
અંગ લોલી લુહાણ કરતા. હાલ કાપદાથી
તે બંધ થઈ છે.

ચરખિયું, વિં ચરખાનું; ચરખાને લગત. ચ-
રખામાં ક્રમ કરવા જનારું (માણસ.)

ચરખી, સ્ત્રીં નાનો ચરખો. (૨) પવનચક્રી.
(૩) શીરડી: પરતી.

ચરખો, પું [પત્ર. ચરલ] કપાસમાંથી કપા-
સિયા અને ૩ જુદાં પાડવાનો રેંટ, સાંચો;
લોટ. (૨) રૂનું સુતર અને સુતરનું કપડું

ખનાવવાનો સાંચો. (૩) ખરાદીલું ચાક; ખરાદ. કિં ૫૦ ચરણે ચલાવવો=ખાખા કરવું; જેમ ઓછું થાય તેમ ખીજખાખત પર લક્ષ નહિ આપતાં કામ કર્યે જવું.

ચરચર, સ્ત્રી ૦ એવો અવાજ; તેજ પાણી મિથ વરત ખળતાં તીકળતો એવો અવાજ. ૨ મનમાં દોષ રતેહ અને દયાની લાગણી થવા કરવી તે; મનમાં ખળવું તે; ચિંતા; કાળજી; હાથ, ફિકર. ૩ ખળતરા; ચામડી ઉપર થતી ખળતી પીડા.

ચરચરવું, કિં ૨૦ ખળતરા થવી; ખળવું; મનમાં લાગણી થવી. (૨) ચરચર એવો અવાજ થવો; ચરચર એમ થઈને ખળવું અથવા લાગવું; લીસાં લાકડાં ખળતાં ચરચર થવું.

ચરચરાટ, પું ૦ ચરચર થવું તે; ખળતરાની લાગણી; ખળતરા. ૨ ફિકર; પ્રાસંગિક.

ચરચરવું, કિં ૨૦ [સં. ચર્ચન] ચર્ચા કરવી; ચહેરવું; ચુંચવું; વાત ને વિવેચન ચલાવવાં. (૨) શરીર ઉપર ચંદન લગાડવું; ચોપડવું; લગાડવું; લેપ કરવો. ચંદન ચરચ્યાં લાલપે. (૩) પૂજા કરવી.

ચરચ્યા, જુ ૦ ચર્ચા.

ચરચ્યાવણું, કિં ૫૦ ચર્ચા થતે કરવું; ચર્ચા ચલાવવાવી; ચર્ચા થાય તેમ કરવું.

ચરચ્યાવું, કિં ૨૦ ચર્ચા થવી; ચર્ચા ચાલે એવી હાલતમાં આવવું; વગોવાવું; ગવાવું; નિંદાવું.

ચરડ, સ્ત્રી ૦ (ચૈડ.) તરડ; ચીરો; ફાટ.

ચરડકો, પું ૦ (ચૈડકો.) મનમાં ચરચર થાય એવી લાગણી તે; ફિકર; ચિંતા; પ્રગલ્હ; પ્રાસંગિક.

ચરડવું, કિં ૨૦ કપડું કામળ વગેરે ચડડ થાય એમ ફાડવું; ચીરવું; પોડાડવું.

ચરડવો, પું ૦ (ચૈડવો.) માટીનો નાનો લોટો; મોટી કુલડી; ઉલેચણો.

ચરડાવું, કિં ૨૦ ઉણું પોડાડવું; ચિરાધ જવું; ચીરા પડવા; ફાટી જવું.

ચરણ, પું ૦ [સં.] પ્રાણીઓને ચાલવાનો અવયવ; પંખ. ચરણતીરજ=પગે વળગેલી રત્નોટીના જેવું તુચ્છ હલકું જે તે; કંઈ લેખામાં નહિ એવું તે. માણસને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવતું હોય તેની કંઈ જ ગણતરીમાં નહિ એવું જે તે; [દાસ] અધીન, તાબેદાર. ચરણ સેવવાં=સેવા કરવી; ભક્તિ કરવી. (૨) દાસ અથવા નોકરની મારફત તહેનાતમાં રહીને અનુભવ લેવો. ચરણે લાગવું પાદવંદના (૨) સ્ત્રીક અથવા કવિતાની દૂક; દડી (૩) કાષ્ટ સ્વીગનો ચોથો ભાગ; ચતુર્થાંશ=ધુગ ચરણ. (૪) અનુધ્યાન. (૫) મૂળ; મોત. કિં ૫૦ ચરણે લાગવું=પગે લાગવું. આવી ગોપિકાઓ ચરણે લાગી. ચરણે પડવું=શરણે જવું.

ચરણવું, કિં ૨૦ (ચૈણવું.) ઉંઘમાં અથવા દુઃખમાં ઉંઘ ઉંઘ કરવું; ચણચણવું; દુઃખને લીધે ટહકાર કરવાં કરવો. (૩) કિં ૨૦ ઉતવાવું. (૨) પ્રગવું.

ચરણસેવા, સ્ત્રી ૦ [સં.] પગચાપી; પાદસેવન. (૨) ભક્તિ કરવાનો એક પ્રકાર.

ચરણસ્પર્શ, પું ૦ [સં.] પગને ચીનીને વંદન કરવું તે; ચરણને સ્પર્શ કરવો તે; પાદવંદન.

ચરણકુળ, પું ૦ સોળ માત્રાનાં ચરણવાળો એક માત્રામેળ હંદ. ઉં ચરણ ચરણમાં માત્રા સોળ, તાળ ધરો ચોપાઈ તોલે; છે ગુરુ મે ને છેવટ ધમે, હંદ નહી ચરણાકુળ નામે. પિંગળ.

ચરણદાસ, પું ૦ અલગમા મૈકામાં દિલીમાં થઈ ગયેલો એક મહાત્મા-સાધુ. તેણે 'સ્વરોદય' નામે ગ્રંથ ખનાવ્યો હતો. એણે સ્થાપેલો પંથ ચાલે છે.

ચરણામૃત, ન ૦ [સં.] ચરણનું જે અમૃત તે; દેવ, ગુરુ ને મોટા માણસના પગ ધોયેલું પાણી; ચરણોદક; પાદોદક. કિં ૫૦ ચરણામૃત લેવું=ગુરુ કે મહાત્માના પગનો અંગૂઠો ધોઈ તે પાણી પીવું તે. (૨) દંધ,

અર્ચરી, સ્ત્રી. અરચર; અરેડ; ચિંતાની લા-
ગળી. (૨) અદાર અદારનો એક છંદ. ઉં
રીસ ને ગિલા રાખશે, જન લાખશે ન
મુખે લહું, અર્ચરી ચિતમાં ધશે, વળિકવ-
ધરણ્ય એટલું; પિંગળ. (૩) આનંદ ઉત્સ-
વ; ગાલું બળવલું તે.

અર્ચવું, કિં સં અર્ચા કરવી; વાદવિવાદ
ચલાવવો; કોષ વાત કે કથા ઉપર વિવે-
ચન તે વાદવિવાદ કરવો. (૨) ચહેરવું;
ઉમેળવું; પિંગળવું; લોકમાં ફેલાવવું. (૩)
નિંદવું; કોઈની સારી ખોટી વાત કરવી.
(૪) ચોપડવું; લગાડવું; લેપ કરવો, —અંદન
અર્થુ ભાલમાં.

અર્ચરિકા, સ્ત્રી. [સ] નાટકમાં ગ્રેહકાનાં
મન રજન કરવાને પ્રવેશ પ્રવેશની વચ્ચે
મુકામાં આવતાં ગીત ગાયન તે. વિક-
ભોર્વથી નાટકમાં ધણી અર્ચરિકાઓ દા-
લિદામે મુકેલી છે.

અર્ચા, સ્ત્રી. [સં] વિવેચનાત્મક વાર્તાશ્રાવ્ય;
વાદવિવાદ, બહાષોલ. (૨) નિંદા; ગીમત.
કિં પ્રં અર્ચા કરવી; અર્ચા ચલાવવી;
ટીકા કરવી; કાઈ બાબતની લંબાવીને વાતો
કરવી. નિંદા કરવી. જીકર; વર્ણન; ખ્યાન;
વાતચીત; અદવા. (૩) લેપ; લેપન; અર્ચા.

અર્ચાપત્ર, નં [સં] વિવેચન, ટીકારૂપ વિ-
ગતવાર બહાષોલવાળું લખાણ; ટીકારૂપ
લેખ; જેમાં અમુક બાબત ઉપર રહિયો
આવો હોય અથવા સમર્પન વિવેચન
ચલાવ્યું હોય એવો લેખ.

અર્ચાપત્રી, વિં (નાં) અર્ચાપત્ર લખનાર;
વિવેચક; અર્ચાને લગતું લખાણ લખનાર;
ટીકાકાર.

અર્ચિત, વિં [સં] અર્ચેલું; લગાડેલું; ચો-
પડેલું, લિપેલું. (૨) જેની અર્ચા થઈ ગઈ
હોય એવું; ચવાઈ ગયેલું; ચહેરાયેલું. (૩)
નિહિત; લોકમાં ગવાયેલું.

અર્ષટ, પું અર્ષડ; પોલ. (૨) વિં, ઘણું;
અધિક.

અર્ષ, ન [સં] મનુષ્ય અને પ્રાણીઓના ચ-
રીતનું આચ્છદન, ખાલ તે; ત્વચા; ચામ-
ડું; અજીન. ખાલ.

અર્ષકાર, પું (વિં) [સં] દોડાના ચામ-
ડાને ઢળવીને વાપરવા ચોખ્ખ બનાવનાર;
અમાર; આમડિયો; ખાલપો. (૨) મોચી.

અર્ષચક્ષુ, નં [સં] જીવતા જીવની જે ખ-
રેખરી કુદરતી આંખો તે; સાધારણ આં-
ખ; જ્ઞાનચક્ષુથી ઉલટું. જોવાની ઈચ્છા;
નેત્ર.

અર્ષપત્ર, નં [સં] ચામડાના જેવો ચીથળો
અને ફાટે નહિ એવી બનાવટનો કામગીર;
જે કાગળને ચામડા જેવો ટકાઉ બનાવેલો
હોય તે; એક જાતના ટકાઉ કાગળો. (૨)
જાલનો કાગળ; ભુર્ષપત્ર; ભોજપત્ર.

અર્ષપાદુકા, સ્ત્રી. જોડા; ખાસડાં.

અર્ષ, વિં [સં.] અરવાને-કરવાને ગોખ
તે; આચરવા જેવું. (૨) કર્તવ્ય.

અર્ષા, સ્ત્રી. [સં.] અરવાનું એટલે કે વખતો
વખત જે કષ્ટ કામકાજ ખાલું, પીલું, સું-
લું બેસવું વગેરે કરવાનું તે; તે કે જે ક-
રવાનું તે; રહેણીકરણી; રીતબ્રાત; કલ-
રોપ પ્રકાર; કાર્યક્રમ; વ્યાપાર; વ્યવહાર;
વ્યવસાયપરંપરા; આચરણ; ચરિત્ર; રીત-
બ્રાત. —દિનચર્ચા, રાત્રિચર્ચા. (૨) જેની
ઉપરથી બદરતો લાવ સમગ્રય એવું ચિ-
હન; દેખાવ; ચિકલ. —મુખચર્ચા. આચાર;
આલ; કામકાજ; ઇતિ; જીવિકા; બહણ;
ગમન.

અર્ષણ, નં [સં.] ચાવવાનું જે તે; ચાવણું;
ખાવાનું; ખાલ. (૨) શેકેલા ચણા વગેરે
જે કાઢ ચાવીને ખાવાનું તે; ચર્ણ.

અર્ષિત, વિં [સં.] ચાવેલું; દાંતથી ગ્રીલું
કેલું.

અર્ષિતચર્ષણ, નં [સં] જે ચવાઈ ગયેલું હોય
તેને ફરીને ચાવવું તે; કાષ્ટ કરેલું કામ કે
થઈ ગયેલી વાતને ફરીને કહેવી તે;
ચિટ્ટ વેવળ.

ચલ, અં ચાલ; હિંક; હાલ. (૨) ખસ; દૂર
થા; વેગળા રહે. (૨) વિં. [સં.] ચંચલ;
અસ્થિર; ચલાયમાન.

ચલચલ, અં જાગ; દૂર થા; ખસ. (૨)
ઝટકર; વહેલો થા.

ચલણ, નં [સંચલન] ચાલવું તે; કહ્યું
થવું તે; સત્તા; અમલ; દોર.—ધરમાં ભેરાવું
ચલણ છે. (૨) નિત્ય ચાલવું, વ્યવહારમાં
ફરવું; પ્રચાર; વ્યવહાર; ઉપયોગ.—સેનાનું
ચલણ. (૩) ચાલવું તે; હિંકવું તે; ખેપ.—
ચલણે બહો ન કોશકો દુહિતા લક્ષી ન
એક ભાષા. રિવાજ; રસમ; વ્યવહાર;
રીતિ; ગતિ; ખમ; વગેરે.

ચલણી, વિં વ્યવહારમાં રાજ વપરાતું હોય
એવું.—ચલણી સિક્કો—નોટ.

ચલન, નં [સં.] ચાલવું, હાલવું તે; ગતિ;
ચાલ; હિંકચાલ; ફેરફારી. (૨) વાઢ; પંથ;
ચલણ; પ્રચાર; વ્યવહાર; ઉપયોગ. જ્યો-
તિષમાં પૃથ્વીની ગતિ ઉપરથી દિનરાતનું
દિનમાન કાઢવાની રીત તે.

ચલનચલન, નં હિંકચાલ; હાલચાલ; ગતિ;
હરફર.

ચલમ, સ્ત્રીં હુકાનું માટીનું ચાકું, જેમાં ત-
માકુ બળે છે તે; ધાતુરી; ચલમ.

ચલવિચલ, વિં [સં.] એક સ્થાન પર ન રહે
એવું; હાલવું; ઝગમગવું; અસ્થિર; અવ્ય-
વસ્થિત. (૨) ઉઘટ સુલટ; ઉધુચવું.

ચલાહિ, વિં ચાલે એવું; નીચે એવું; ચાલવું;
ચાલી શકે એવું; કામ જોયું; કામ ખંધ ન
પડે પણ ચાલુ રહે તે માટે યોજાયેલું એવું
જે તે. ચિરરયામી; મજબુત; ટકાઉ.

ચલાખો, પું મોટા રૂમાલ; સમચોરસ કપ-
ડાનો કકડો.

ચલાણી, સ્ત્રીં નાની પડછીધર પવાલી; પ્યાલી;
પડછીનાળી વાડી.

ચલાણું, નં કાચનો પડછીનાળો નાનો પ્યાલો.
(તેજ ધૂણેલો.)

ચલાયમાન, વિં [સં.] ચાલવું એવું; ચં-

ચળ; હાલવું; આધુપાધુ કરેલું; વિચલિત.
ફેરે, ઝગમગ ચંક્ર—કરી શકાય એવું.—તે
પોતાના વચનથી ચલાયમાન થાય એવો નથી.

ચલાવવું, કિં સં ચાલે એમ કરવું; જારી
રાખવું; નિભાવવું. (૧) અમલમાં આણવું.
(૩) ગતિમાં મૂકવું; ફેરવવું ચાલવાને પ્રે-
રવું ગતિ આપવી. (૪) ફેડવું ફેંકવું.—તોપ
ચલાવવી. ૩૦ પ્રં મોં ચલાવવું—ગાળો ફેની;
સાચું બોલવું. ખાણું. હાથ ચલાવવો—મા-
રવું. (૫) નિભાવવું; ચાલવો કરવો. (૬)
આરંભ કરવો.—વાદ ચલાવવો. (૭) જારી
રાખવું.—વંશ ચલાવવો. (૮) ટકાવવું.—
જે મહીના ચલાવ્યું. પ્રચારવું; વ્યવહારમાં
મૂકવું. ધર્મ ચલાવવો. (૯) મધુક્ત કરવું.—
તરવાર ચલાવવી.

ચલિત, વિં [સં.] અસ્થિર; ચલાયમાન;
હાલેલું; ચળેલું; સ્થાન બદલ, સ્થાનમાંથી ખ-
સેલું; ફેરવેલું; ચળવેલું, ચલિત કુંડળી=કું-
ડળીમાં મુકાયેલા ગ્રહોમાંનો કોઈ ગ્રહ તેના
સ્થાનમાંથી ખસેલો છે કે નહિ તે જણાવ
એવી કુંડળી. ચલિત ગ્રહ=જે ગ્રહનો કંઈક
ભાગ ભોગવાઈ ગયો હોય અને કંઈક ભો-
ગવવાનો ખાકી રહેલો હોય એવા ગ્રહ તે.
(જ્યોતિષ.)

ચલિયું, નં ચક્રાંની જાતનું નાનું પંખી;
પંખેરું; ચક્કું.

ચલુકું, નં નાની છાછરી વાડી; કચોલું; ચ-
લુડી; પ્યાલી. (૨) માટીનો નાનો લોટો, લોટું.

ચલેધો, પું કડકો; તવેધો.

ચલો, અં ચાલો; ઝટ કરો.

ચલોઠો, પું ચાર હાથનો કુંક્રા પણ પને મોટો
ખેસ; ઉપરથો; ફટકો.—રેશમી ચલોઠા અમ-
દાવાદમાં સારા વણાય છે.

ચલુલ, વિં ચાલુ; ચાલવું; જારી.

ચલુલક, વિં હલકું, માલ વગરનું.

ચલુલું, નં ચક્રાંની જાતનું નાનું પંખી;
પંખેરું; ચક્કું. (૨) અંજલી.

ચવ, પું હોય; રામ; સકાર. (૨) આવડત;

ગમ. (૩) ઠંઝ; ઠેકાણું; ચોક્કસપણું. (૪) મોતીના વજનની એક રીત અથવા તોલ તે. ખરાં મોતીનું વજન રતી અને ચોવીસ રતીના ટાંકે એ પ્રમાણથી ચાપ છે. આ રીતે મોતીના અમુક જથ્થાનું કે એકનું વજન કરી રતીના પોણાચૌદ ટકાને હિસાબે કુલ વજનના ટકા કરી જેટલા દાણા હોય તેટલાએ તેને ભાગી નાંખે છે અને તેમ કરતાં દાણા દીક જેટલા ટકા આવે તે તે મોતીના ચપ કહેવાય છે. આ ચપના હિસાબે હમેશા મોતીનો ભાવ ચાપ છે. (૫) સ્વાદ.

અવચય, સ્ત્રી ૦ જુદે જુદે ઠેકાણેથી ચુંટી કાઢેલું તે. ચુંટણી; ચુંટી કાઢેલી ખાજતો; પરચુરણ કૂટકળ.

અવક, પું ૦ એક ચપડો વેલો.

અવડ, વિ ૦ તૂટે ફાટે કે ચવાઇ નય નહિ એવું; અવડું; ચીકણું.

અવડાવણું, કિં ૦ આવે એમ કરવું; ખવડાવણું; જમાડવું; ચાવવાની ફરજ પાડવી. (૨) લાંચ ફાવત આખ્યા કરવી; ખાવા દેવું. (૩) નેરજીવકમથી.—ખજાતકારથી કામ લેવું.—લોદાના ચણા ચવરાવવા.

અવડું, વિ ૦ કરપાઇ, ચવાઇ, ખંડાઈ કે જટ ભાગી તૂટી નય નહિ એવું; અવડ; ચીકણું; ચીપટ. (૨) નાં દળમાં કાસની સાથે રાખવાની અણીદાર ત્રણ ખુણિયા ફાયર; હળતો અણીદાર દાંતો; કે જે ભોંપને ચીરીને ચાસ પાડે છે.

અવદાર, વિ ૦ આવતાં રસ પડે એવું; સ્વાદિષ્ઠ. અવલી, સ્ત્રી ૦ બે અને ચાર આનાનો ચાંદીનો સિક્કો; બેઆની; ખાવલી. મુંજાઇ તરફ ખેલાય છે.

અવણું; વિ ૦ પાંપણે ઘોળા વાળવાળું; અવલિયું; અવલિયો બળદ.

અવલો, પું ૦ સુતરની ચુમ્બા જેની ચમરી; સુતરના તાંતણુઓની મુલાયમ સાવરણી; રનેદરણી. જૈન યતિઓ જે લાકડીએ

ખાંધી રાખે છે તે. (૨) શેલડીનો એક રાગ.

અવણું, કિં ૦ સં ૦ ખોલણું. ઉં ૦ ચંચું ચવે તે શાનો કવિ ?

અવવેરો, પું ૦ ધર અને જમીન ઉપરતો કર તે.

અવળણું; કિં ૦ અં ૦ અળવળણું; ચેળઆવરી, સ્ફુરણું.—મારવાને હાથ ચવળે છે.

અવળાટ; પું ૦ અળવળણું તે; ખંજવાળ; ચેળ, ખણજ. (૨) તન્ગનાટ.

અવાણું, જુ ૦ ચવૈણું.

અવાણું, કિં ૦ અં ૦ દાંતથી ખંડાણું, ભગાણું; દાંતે કચરાણું. (૨) લોદા ચવે, ખોલે, નિદે એમ થવું; નિંદાણું; ગવાણું; લોદાથી દીકા રૂપે વાત ચરી; વગોવાણું.

અવેણું; જુ ૦ ચવૈણું.

અવેણું; નં ૦ [સ. ચર્ચણ, ચવરણું] કાચું, ફારું અથવા શેકેલું ચાવીને ખાવાણું તે; ધાણી ચણા, અમરાસેવો વગેરે; ચર્વણું; ચાવવાણું; ખાવાણું.

અવેયા. પું ૦ ચાળા પાડવા તે; ચાળા; છંદેયાં. અવો, પું ૦ પગના તળા ઉપરતો ફેકેલો.

અવડ; જુ ૦ ચડ.

અરમ; સ્ત્રી ૦ [ફા. ચદમા] આંખ; તેવ; નં ૦ યન; લોચન. ૩૦ પ્ર ૦ અરમપોથી=આંખ આડા કાન કરવા; સાને ન થવું.

અરમાં; નં ૦ (અરમું) વધારે સારું દેખાય તે માટે આંખ આડે રાખવાનો કાચ; ઉપતેજ. ૩૦ પ્ર ૦ અરમાં આવવાં=ધેડું દેખાવું; આંખને અરમાંની જરૂર પડે એમ થવું. ૨ મમાલિમાન ચડવું; મદ ચડવો; કાઠને નહિ દેખવું, લેખાવું. અરમે ધન=અરમા વગર ચાલેજ નહિ એવું જે તે; આંધળું લિંત. અરમે સુલાખ=એકલક; કાણું. ક. માનમાં જેટલી કાચ કે પારદર્શક પાથરની બે તખ્તીઓની લેડી. દૂર જોવા માટે નતોદર ને પાસેનું જોવા માટે ઉન્નતોદર કાચ લેઇએ છીએ.

અસ્મીકાર; સ્ત્રીં કોપરાપાકનાં ચેકતાના જેવી
આખતે મળતી આકૃતિવાળી તરેહની કિ-
નાર તે; લાંબી ચોકડીની લાતવાળી કારતે.
અપક; પું [સં.] મદિરા પાન કરવાનો સોના-
નો નક્સીદાર સુંદર પ્યાલો તે; કોટારી.

[૨] મધુ; મધ.

અસક, સ્ત્રીં ખેંચ; અસવુંતે; ખસવું; રથાન
ખેટ થવું તે; સાંધામાંના સ્નાયુનું ઓચિંતું
ખસી જવું તે; ઝાટકો લાગી સખત પીડા
થઈ આવી સાંધાનું એકદમ અટકી જવું
તે; સાંધા અકડાઈ જઈ તેમાં રહી રહીને
પીડા થવી તે; મળક; નમનું ખેંચાણ.
વાયુની પીડ. કિં પ્રં અસક આવની=ઓ-
ચિંતી સખત પીડા સાથે નસવું ખેં-
ચાવું. સાંધામાં ઝાટકો જેવી વાયુની પીડા
થવી; પગે વાયુનું દરદ થવું. પગે અસક
આવી છે એટલે હિંડાશે નહિ.

અસકવું, કિં અં પકડમાંથી અથવા એકા-
દારથાનમાંથી ખસવું; છટકવું; છટી જવું;
હંકવું; અસવું. (૨) ફરવું; શીટીજવું;
ચળવું; સળકવું;—અગળી અસકવી; પાં-
સળી અસકવી, પગેરે. (૩) અસક આવવી;
રમ ખેંચાવી.

અસકાવું, કિં અં મચરણવું; ચોચાવું;
મચકોડાવું; છટકાવું; મરોડાવું; લચકાવું;
અસકીજવું; અસક આવી સાંવાવું ખસી-
જવું; મરોડાવું; લંગડાવું.

અસકો, પું [સં. ચલણ] હાડકા કે સાંધામાં
વાયુના દરદવાળો સ્નાયુ ખેંચાઈને સખત
ઝાટકો લાગવો તે; વાયુના દરદથી સાંધા
આગળના સ્નાયુનું ખેંચાવું તે; સળક;
હજુકો, મટકો; અસક. [ચલ] (૨) તીવ્ર
ધમ્બ, ભાવના, હોંશ; અભિલાષ; ભાવ.
(૩) ટેવ; આદત; લત, ખો; લગ્નકો, લ-
વસ. —હરામચસકો. (૪) ચાલો; નખરાં-
ખાણ, અંગમરોડ; અભિનય. —ચાળા ચ-
સકા=રોમિંગ, ફેસફિટર. ૨ વડેવેડા.
(૫) ચરસ, વાઢિયો; તણપ, (બસનની)
(૬) ખરો; મગરખી.

અસચસાટ, અં અમચસીને ચૂસીને; જરાપ
હજે કે ખાકી ન રહે તેમ, લગારે લગાર
ખેંચીને, ચસ ચસ થાય તેમ ચૂસીને
તથામ. —છોકરો એવો બૂખ્યો હતો કે
દૂધ આપ્યું તે બંધુએ અસચસાટ ચટ કરી
મીઠો. (૨) અસચસ, તૂડું તૂડું થાય તેમ;
જઝક; અગે નહિ તેમ; ખૂન મક્રમ;
તંગ.

અસમ, પું રેશમના દોરા—તારની યુગ્મ અ-
થવા યુગ્મી; રેશમના તાણાની ઊલ,
ધાસના તાર તે.

અસમું, નં [કા.] ચરમું; ચરમણું એક
વચન; આખતો એક કાચ.

અસવું, કિં અં ચળવું; ખસવું; છટકવું.
(૨) ફરવું; ખદલાવું. (૩) દબાઈને ખેસી
જવું; (૪) ટોટામાં આવી પડવું. (૫)
ચૂસીને પીજવું.

અસાચસી, સ્ત્રીં કસાકસી; હરિકાઈ; સ્પર્ધા.

(૨) ખેંચતાણ; તાણાતાણ; ખડોંચ.

અસીજવું, લું અસવું.

અહા સ્ત્રીં લું ચા. (અહા ચા અહ.)

અહાયના, સ્ત્રીં ધમ્બ; ભાવ; ભાવના. (૨)
પ્રીતિ; ખ્યાર; હેત. (૩) પસંદગી.

અહાવું, કિં અં (અવું, અહાવું. ચાહવું.)
ધમ્બવું; ભારહોવો; અભિલાષ રાખવો.

(૨) પ્રીતિ કરી; પ્રેમ રાખવો; મનને
મમવું; પસંદ પડવું.

અહુ, વિં ચાર. અહુ બાણ.

અહુદ, અં ચારે દિશાએ.

અહુવાણ; વિં [નાં] રમપૂતની એક કો-
હુંબિક અટક; અવટક; ભતિ; નાત. [૨]
એ નામના રમપૂતો તે. ચોહાણ,
ચોહાણ.

અહેખચો, પું [કાં ચાહ] લીલ અને
વનસ્પતિથી ભરપૂર દોળની પાણીવાળી
જગા; દોળની અંદરની પાણી, અને લીલ-
વાળી જગા. રહેમચો=પાણી ને કીચવાળી
જગા; નંદું પાણી જેમાં બરાઈ રહેલું દોળ

એવો ખાડો; ચહનચ્યા, ચેહનચો.
 ચહેરવું, કિં સં છેડી નાંખવું; છેડવું; રદ
 કરવું; બૂસવું; આડી લીટી દોરવી. લખા-
 લુ ચિત્ર આકૃતિ વગેરે માટે વપરાય છે. (૨)
 ચુંથી નાંખવું; છેડવું; પી જવું; ચર્ચવું;
 છણવું;—એ વાતને ચહેરશે નહિ.
 ચહેરો, પું [પ્તા] ચેહરો; મોં, આંખ, નાક,
 કપાલ વગેરે યુક્ત ગળા ઉપરનો માથાનો
 આગલો ભાગ તે; મેનિા ધાટ; સિક્ક; સુરત;
 મુખવદો; મેનિા ધાટ; છબિ; આકૃતિ. કિં પ્રં ચહેરો
 ઉતરવો=મોં ઉતરી જવું; લેવાઈ જવું,
 મુખાલોકમંદ જણાવો—નિરવેજ લાગવો.
 ચહેરો કાઢવો. કપાળ આગળના વાળ
 અમુક રીતે લઈ ચહેરો શોભે—તેમ કરવું.
 (૨) છબિ ઉતારવી; આકૃતિ પાડવી.
 ચળ, સ્ત્રીં ચેળ; ખણજ; વણર; ખંજવાળ.
 (૨) વિં (સં. ચલ) હાલે એવું; હાલવું;
 ડગડગતું, એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે લઈ
 જઈ રાંકાય તેવું; ચંચળ; જંગમ; નહિ સ્થિર
 એવું.
 ચળક, સ્ત્રીં ચળકવાપણું તે; ચળકાટ; તેજ;
 પ્રકાશ.
 ચળકચળક, અં ઝળકઝળક. કિં પ્રં ચળ-
 કચળક થવું=તેજ મારવું; ચળકવું; ઉપરા-
 ઉપરી તેજની —ચળકાટનાં કિરણ આપ્યા
 કરવાં; ઝગઝગ થયા કરવું; પ્રકાશવું.
 ચળકવું, વિં ઝળકવું; તેજ મારવું; ઉજળું;—
 ચળકવું ભાગ્ય.
 ચળકવું, કિં અં ઝળકવું; તેજ મારવું;
 પ્રકાશવું; ઝગઝગવું; શોભવું; દીપવું;
 ઓપવું.
 ચળકાટ, પું ચળકવું તે; ઝળકાટ; ઝગઝગાટ;
 પ્રકાશ; તેજ; શેશની.
 ચળકારો, પું તેજનો વિવર્ત; પ્રકાશનો ચમ-
 કારો; ભણુક; ઝણુકો.
 ચળકી, સ્ત્રીં ચળકવાપણું; ચળક; પ્રકાશ;
 તેજ, તેજ સ્ફુરણ. (૨) શોભા; ઓપ.
 ચળકીદાર=ચકચકાટવાળું તેજસ્વી; ઝગઝગાટ.

ચળણ, જુન ચલણ.
 ચળણી, જુન ચલણી.
 ચળવણી, સ્ત્રીં આમ તેમ ફેરવાની કળા;
 આવડત; ફેરફારી; ચાળવણી. (૨) ચાળ-
 વાની ટપાછળ; ચાળવું તે; ચાળવાની
 ચતુરાઈ.
 ચળવળ, સ્ત્રીં આમ તેમ હાલવું વળવું તે;
 નિરાંત નહિ એવી હાલત; ચટચટી; વચ-
 વચ; વલોપાત; ગભરાટની રિથિતિ. (૨)
 ખુચખુચ થવું તે; ચિંતા; ફિકર; ઝળછ;
 ખંત.
 ચળવળવું, કિં અં કંઈ કરવા માટે આમ
 તેમ ફરવું; હાલ્યા કરવું; વલવળવું; સળ-
 વળવું; તલપાપડ થવું; તલસવું. (૨) ચેળ
 આવતી હોય એમ થવું; મનમાં ખુચ્યા
 કરવું; સાલવું.
 ચળવળાટ, પું ચળવળ ચળવળ થવું તે;
 વલવલાટ; સળવળાટ; તલપ; આતુરતા.
 (૨) ખણજ આવવી તે; ખંજવાળ; કંકુ.
 (૩) ભાવનાની ઉત્કેરણીનો સ્વીરલીને
 આવતો લુસ્સો.
 ચળવું, કિં અં [સં. ચલ] એક ઠેકાણેથી
 બીજે ઠેકાણે ખસવું; હાલવું; ચાલવું;
 ડગવું. (૨) ફાટી જવું; બહેડી જવું; આડે
 રસ્તે ઉતરી પડવું; પંડી જવું. ચળીજવું.
 ચળાચળ, વિં ચળ અને અચળ; સ્થાવર
 જંગમ; ચરાચર; ચળાચળ જંગમ.
 ચળાઇ, સ્ત્રીં ચળામણી; હાપર ચાળવાઈ
 લવાજમ—મહેનતાણું તે.
 ચળામણ, નં ચલામણી. (૨) લોટ ચાળતાં
 ચાળણીમાં રહેલું લુપ્ત; થોપાં. કહેં ચા-
 નાનું ચળામણ છે.
 ચળામણી, સ્ત્રીં હાપર ચાળવાનું મહેનતા-
 ણું, મજુરી; સંચરામણી. (૨) આટો, ચુનો,
 મોતી, હીરા વગેરે ચાળવાનું, નાના મોટા
 કણ લુપ્ત પાડવાનું લવાજમ.
 ચળાવવું, કિં પ્રં ચાળે એમ કરવું. લોટ
 ચળાવવો, હાપર ચળાવવું; સંચરા-

વધુ. (૨) (ચળવુંતું ચેન) ચળે એમ કરવું; વંદાવું; આડે રત્ને ઉતારવું; કટાડવું. (૩) ફરી નય, ખસી નય, એમ કરવું; વિચાર ફેરવવો; હલાવવું; ખસેડવું. ચળાંઠ, વિં ચળી ગયેલું; ફાટેલું; વફર; બહેકેલું; જેનું મન ઠેકાણે ન હોય તેવું; મૂર્ખ. ચળિત, વિં ચળેલું, હાલેલું, એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ગયેલું; સ્થાનબદ્ધ થયેલું. ચળિયાપુતળિયાં, નં ઉખીઓ, આપવી તે. (ધકેને જવને.) ચળીજવું. કિં વંદીજવું; વહી જવું; ઉચ્છન્ન. ખળ થઇ જવું, આડે મારો ચઢી જવું; હદ ઓળંગી જવી. (૨) મારી કે અભિમાની થઇ જવું; છટી જવું. ચળુંકરવું, કિં સં જમી ઉડીને હાય મોં ધોવા. ઉં જીવજી જમીને રે, ચળુંકરીએ નાય, ચંદનગોરે મુરે, કે ધોવરાણું હાય, ચળું પાણીએ એક મોં ધોવાનું પાણી. ચળેલ, વિં ચળી ગયેલું; વઠેલું; ફાટેલું. (૨) ડાગળી ખસેલ; ગાફું. (૩) ચમિત; ખસેલું. ચળેલું, વિં ચળેલ; વઠેલું; ફરી ગયેલી સુદિનું; ગાફું. ચંગ, વિં [સં.] સ્વચ્છ, શુદ્ધ; પવિત્ર; નિર્મળ. દદા, કુશળ, સ્વસ્થ; તંદુરસ્ત; સુદર. (૨) આનંદી; રંગીલું (૩) કંલુસ; અખીલ; કંઈ ખરચે નહિ એવું. (૪) પું મોટામાં પકડીને વગાડવાનું એક વાસનું વાણું; મોરચંગ; ધોડાલિયું. (૫) તાળ. (પિત્તળની વાડકી જેની વગાડાની ચક્તી. કદના આકારનું વાણું) (૬) પતંગનું પુછડું. (૭) ગંઢકામની એક તરેહ. (૮) અં ડેયુ; ધંટ. ચંગા, સિં [હિં.] સ્વચ્છ, પવિત્ર નિર્મળ; શુદ્ધ. કહેન મન ચંગા તો કચરેટમાં ગંગા. (૨) [સં.] સ્વસ્થ; તંદુરસ્ત; નીરાગ. ચંગારી, સીં ચીણગારી; તણખો. ચંગી, વિં રંગીલું; રાગી; બસતી બંગી ચંગી. (ચંગી નહિ પણ જંગી=ભંગીજંગી.)

ચંગુ, વિં તંદુરસ્ત; નીરાંગી. ચંગુસ, વિં (ચિંગુસ) કંલુસ; અખીલ. ચંગોટી, સીં સુતાં મોઢે માથે લુગડું ઓઢવું તે; સોડ; સોડા; ચંગોટીવાળીને સુતો છે. ચંચ, સીં [સં. સંચુ] ચાંચ. ચંચરી, સીં [સં.] ભમરી. (૨) વાળવૃત્ત. ' રસજન બરે ગણુ આવે વિશુધ પ્રિયાં છે. ચંચરીક, પું ભમર; ભમરો. (૨) એક રાગ. ચંચરિકવધી. ચંચવાળવું, કિં ' સં વાગેલા ઉપરે ધીમેથી હાય ફેરવવો; પપાળવું ખંજવાળવું. (૨) હાયમાં રમાડવું; લડાડવું. (૩) સાચવવું; ખરચવું નહિ પણ જોવું ખુશી થવું, ને સંભાળી રાખવું. ચચળ, વિં [સં. ચંચલ] આમ તેમ ફરતું અને હાલતુ એવું; જ પે નહિ એવું; અસ્થિર; નિશ્ચયમાન કુશલચું; ખસી કે ઢળી નય એવું. (૨) ચપળ ચાલાંક; હોશિયાર; ઝટ સમજ કે ચેતી નય એવું. (૩) અધીર. (૪) અભ્યવસ્થિત. એકાદ ન રહે એવું. (૫) ઉદ્વિગ્ન; મહારાગેલું; હાંફણું ફાંફણું. ચંચળતા, સીં ચંચળપણું; ચંચળાઈ, ચપળતા; અસ્થિરતા. ચંચળા, સીં [ચંચલા] વિજળી; વિદ્યુત. (૨) લક્ષ્મી; ધન; દોલત. (૩) સોળ અક્ષરનો એક રાગ, હંદ:-રે જરા જરા લખાય તેટલું જ તું લખીય, ચંચળા ધરી જ ચિત્ત વૃત્તિ સધ તું શીખીય. પિંજળ. ચંચળાઈ, સીં ચચળતા; ચાલાકી, હોશિયારી; ઝટ સમજવાની અને ઝટપટ કાર્ય કરવાની દેવ તે. ચંચુ, નં [સં.] પંખીનું લાંચું ને અણીદાર મો; ચાંચ. (૨) ચપટી ભરાય એવું અલિયું. ૩૦ પ્રં ચંચુ પ્રવેશ=ચાંચ પેસવી તે. ચંચુ પ્રહાર=ચાંચનો માર. ચંચુમાન=પંખી. ચંડ, વિં [સં] ઉમ; ગરમ, તેજ પ્રખર; આકરું; તીક્ષ્ણ; તીવ્ર. (૨) ગુસ્તામાં આવી ગયેલું ક્રોધાવમાન; ક્રોધી; તુદ્દમિગજ;

(૩) પું. તાપ. દુર્ગાદેવીનો સન્ન-એક મોટો દેવ; ભૈરવ; મુંડનો લાઇ. પ્રખલ; ધોર; કોર; વિકટ. પૃથુરાજનો એક સાં મંત. ચંડતા=હિંમત, ધોરતા, બળ, પ્રતાપ.

ચંડાળ, પું. [સં. ચંડાલ] અસ્પર્શ જાતિનો માણસ; નીચ જાતિનો માણસ. (૨) એ નામની નીચ લોકની જાતિ; બંગી; ઢેક; ચમાર; આમડિયા, વગેરે. (૩) ગળકટ્ટો; મારો; જલાદ. (૪) વિં. દુષ્ટ; પાપી; નિર્દય; નીચ; ધાતકી. ૩૦ પ્ર. ચંડાળ=દુષ્ટ, ધાતકી કામ કરનારાઓની ટોળી; નકારા, પાપી માણસોનું ટોળું. કર્મચંડાળ=પાપી.

ચંડાળતા, સ્ત્રી. ચંડાળપણું; ચંડાળ હોવા-પણું. (૨) નીચતા; અધમતા.

ચંડાળણ, સ્ત્રી. ચંડાળની સ્ત્રી. (૨) દુષ્ટ, અને ધાતકી કામ કરનારી.

ચંડાળણી, સ્ત્રી. ચંડાળની સ્ત્રી. (૨) દુષ્ટ કામ કરનારી સ્ત્રી; પાપિણી.

ચંડિકા, સ્ત્રી. [સં.] ઉચ્ચ શક્તિ; ભયંકર, ધાતકી કામ કરનારી એક દેવતા. (૨) દુર્ગા. (૩) હાડવેલી, મોઢે ચઢાવેલી સ્ત્રી; કર્કશા.

ચંડી, સ્ત્રી. [સં.] દેવી; દુર્ગાદેવી. ચંડીપતિ=શિવ. (૨) તુલમિજ્જાસ્ત્રી; ક્રોધી-લી સ્ત્રી; કર્કશા; ગરમ સ્વભાવની સ્ત્રી.

ચંડીપાઠ, પું. દુર્ગાદેવીનું સ્તોત્ર; જેમાં ચંડી-કાનાં પરાક્રમે અને માહાત્મ્ય વર્ણવેલું છે એવો માર્કંડેય પુરાણમાંનો એક કથામાળ; સમસતી; દુર્ગાપાઠ. ચંડીપાઠ કરવો કરાવવો=એમ કહેવાય છે કે જ્યાં ચંડીપાઠ થાય ત્યાં ભૂત પ્રેત રહે નહિ; આળપપાળ દૂર થાય; આ માન્યતાને લીધે લોકો વહેમ પડતું લાગે ત્યાં ચંડીપાઠ કરે કરાવે છે.

ચંડુ, પું. જી. ચંડુલ.

ચંડુલ, ન. (ચંડુલ) અશીષુનો કસ કાઢીને તૈયાર કરેલું એક અત્યંત કેશી તરવ. આને તંબાકુની માફક પીવામાં આવે છે. પી-

નારના મોઢામાંથી પીતાં પીતાં લાળ પડે છે અને તરતજ તે અત્યંત કઠને લીધે ભયંકર ઉંઘમાં પડે છે. અશ્વગાનિસ્તાનમાં ચંડુલ બનાવવામાં આવે છે. ચીની લોકો બહુ ચંડુલ પીએ છે.

ચંડાળ, પું. ચકલા જેવું અને મધુર રાગે ગાનારું એક પંખી. (૨) ચંડાળ.

ચંત, પું. ચિત; ધ્યાન; મન; લક્ષ્ય; કાળજી. (૨) સ્વામી; વલ્લભ.

ચંતની, સ્ત્રી. જેવું ચિત્તવન થયા કરતું હોય તેવી સ્ત્રી; વલ્લભા; પ્રિયા.

ચંતા, ચિંતા.

ચંદ, પું. [સં. ચંદ્ર] ચંદ્ર; ચંદિ. (૨) અબરખ, પિત્તળ કે મીનાનો ચાંદો. (૩) વિં. ચોડું; જૂજ; ચોડીવારતું.

ચંદખારોડ, પું. પૃથુરાજ રાસા નામનું પ્રસિદ્ધ હિંદી કાવ્ય લખનાર અગિયારમા સૈ-કાનો એક લાટ કવિ. એ પૃથુરાજનો માનિતો રાજકવિ અને સરદાર હતો. તે મૂળ લાહોરનો વતની હતો. તેને દેવીનો હાથો હતો.

ચંદન, ન. [સં.] સુખડનું ઝાડ. (૨) સુખડનું લાકડું. (૩) સુખડને ધસીને બનાવેલો સુગંધિ લેપ. (૪) તિલક; દીઠું. જી. ચંદન તિલક ઉમાના, લક્ષ્મીમાં છે કરેલું મેનાએ. મલખાર મૈસૂર અને નીલગિરિ તરફ ચંદનનાં પુષ્કળ ઝાડ ઉગે છે. ૨૦ થી ૩૦ ફુટ ઉંચાં થાય છે. ચંદન-સુખડ કહેવાય છે કારણ કે ધણી ખડની વચ્ચે તે ઉગે છે અને વનસ્પતિ ચાંદ્ર પ્રમાણે તે પોતાની આસપાસ ઉગેલા ખડ અને છોડવાના રસથી પોતાનું ચોપણ કરે છે. છોડ આંગળનાં તેને વેડના જેવાં પાંદડાં થાય છે. તેના પાંદડાંની ઝાંખણી ઉપર ત્રણને ચારચારના ગુચ્છમાં ફૂલ થાય છે. તેનાં બીજ પડીને ઉગેલા ઝાડના લાકડામાં વધારે સુગંધિ આવે છે. તે ઘોળું કે પીણું તે લાલ એમ ત્રણ જાતનું થાય છે.

ચંદનગિરિ, પું. [સં] દક્ષિણ તરફ આવે-
લો એક પર્વત; કે ન્યાં સુખડાનાં ઝાડ
યાય છે તે; મહાપાર્વતિ; મહાયાચલ. ચંદન-
તી=કેરલ દેશની ભૂમિ કે ન્યાં ચંદન
વૃક્ષ ઉગે છે.

ચંદનધો, સ્ત્રી. ધરોળીથી મોટું તેને મળતી
જાતનું જંગલી પ્રાણી; ધોધરો. ધો બે
જાતની ધાય છે. એક પાટલા ધો અને
ખીજ ચંદન ધો કે ઉણુ ધો. આ પ્રાણી
સરસા જેવું હોય છે.

ચંદનચુડી, સ્ત્રી. સ્ત્રીઓને હાથે પહેરાતી
ચુડીઓમાંની સૌથી આગળ પહેરવાની
થેકેલી નક્કીદાર ચુડી.

ચંદનહાર, પું. [દે ચંદ્રહાર] નાનાં નક-
સીદાર સોનાનાં ચક્રાંતી માળા; સ્ત્રીઓને
કોટે પહેરવાનું એક સુંદર સોનાનું ધરણુ,
સોનાના ચક્ર=ચક્રાંતી માળા તે.

ચંદની, સ્ત્રી. ચંદનું અજવાણું તે; ચાંદરણું;
ચાંદની; નયોત્સના; કૌમુદી. (૨) ધોળા
કપડાનો ચંદરવો; વિતાન; છત; સિલિંગ.
(૩) ચંદન ઉતારવાની તખ્તકી; કટોરી;
છાછરું છાલિયું. (૪) જેને બારે માસ ફૂલ
ઉતાર્યા કરે છે એવું એક નાનું ફૂલઝાડ;
બારમાસી. ૩૦ પ્ર. ચંદની જેનું=સ્વચ્છ;
નિર્મળ; વિશદ; પવિત્ર; કાધાકુલી વગરનું
અને સફાઈદાર ચક્રચક્રાદ; ઝળાઝળાં થઈ
રહેલું હોય એવું.

ચંદરકળા, સ્ત્રી. ચંદ્રકળા.

ચંદરવું, કિં. સં. જુદું બનાવવું; જાણીનું-
જીને કોષ વાત પૂછી. (૨) છતરવું,
હાવું; ભુલવાડવું; ફરેખદેવી. પ્રપચ-તાલ-
મેલમાં સામાના કરતાં વધારે કાળેલિયત
દેખાડવી તે. ગણ એને ચંદરી નથી નહિ.

ચંદરવો, પું. છતરું રંજ ભેરંગી કપડું; વિ-
તાન; ચંદની; છત. કિં. પ્ર. ચંદરવો
બાધવો=મેકાટ ખુલ્લું કરવું; છતું રાખ-
વા જેવું હોય તેને ચંદની નહોતર કરવું;
ઉઘાડું પાડવું; ફજેતી ઉઘાડવી; બચાડે

કરવો. કહે. ચંદરવો બાધવા સૌ આવે
પણ છોડા કાઢ ના આવે=સાર કર-
વામાં સૌ મદદ કરે પાછળથી કાઢ
કાચ ન આવે.

ચંદરસ, સ્ત્રી. ચંદ્રસ.

ચંદરસ, સ્ત્રી. ચંદ્રસ.

ચંદા, સ્ત્રી. [સં ચાન્દ્રિકા] ચંદની; ચાંદરણું;
નયોત્સના. (૨) ચંદ જેના દેખાવનું જે
તે; ચક્રચક્ર ગોળ મળેલું ચક્રકું; ચક્રનું;
સુંદર ગોળ આકાર; ચંદો. (૩) ગોળ
ટપકું; ચાંદો; ચક્રચક્રિત ચાંદું. ૩૦ પ્ર.
ચંદવા સરસ=ચાંદલા જેટલું, ચક્ર-
તા જેટલું એક ટપકાપુર. વધારે સરસ.
વા:-અંશુમલા, હાથલા, ખેતરવા, તેમ
ચંદવા.

ચંદાવત, પું. ક્ષત્રિયોની એક પેટા જાતિ અથવા
શાખા. (૮) રાજ્યના મોટા-ચંદક ઉપાધિ-
વાળા સામંત.

ચંદાણું, કિં. અં. ચાંદાં પડવાં; કહોવાણું
લાગવું; સડાનાં ચાદા ઉકવાં; ચાંદાં પડવા.
ફરીઓ ચંદાવી.

ચંદી, સ્ત્રી. ધોડા, બળદ અને ખીજાં ભાર-
ખરદારી પ્રાણીને ખનડાનગાને દાણો.
ધોડાને ખાવાના દાણો, દાણો; ચંદી આ-
પવી=ધોડા કે બળદને માટે દાણો આપવો.
૨ ખંડણી આપી. (સરકરી ધોડાઓ
માટે.) ચંદી ચક્રવલી=ધોડા કે બળદને
લોહી આવે એવો દાણો ખવડાવવો. ૨
ખાવું; ઉત્સાહથી કીકડાક કરીને જમવું. ૩
પુષ્ટ થાય તેમ ખવડાવવું. ૪ લાંચ રેશ-
વત આપી. ૫ પાલન પોષણ કરવું.
ચંદી ચંદવી=ખાવાનું મળવું. ૨ પુષ્ટ થવું;
ખાનપાનથી પોષાવું. ૩ લાંચ મળી.

ચંદરી, સ્ત્રી. ઉત્તર હિંદમાંના ગ્વાલિયર
રાજ્યમાંના એક કસબો. વણાટકામને
માટે ચંદરી વખણાય છે. (૨) વિં. ચંદ-
રીનું=ચંદરી પાધડી; ચંદરી શેવાં. ચેદિ,
કચરુરિને હૈહયવંશના રાજાઓ પૂર્વે ચંદ
રીમાં રાજ્ય કરતા હતા. શિયુપાલ ચં-
દરી-ચેદિનો રાજા હતો.

ચંદ્ર, પું. ક્વિયોની એક શાખા.

ચંદ્ર, પું. (સં. ચન્દ્ર) ચંદ્ર; ચંદ્રમા. (૨) ચંદ્રમા જેવો સપાટ ગોળ આકાર તે; રોપીતો ચંદ્ર. (૩) ગોળ સુંદર ચક્ર. ચાંદ્વો; ચંદ્રક, મહોર; જાપ. (૪) મુખ-વટો; ચહેરો.

ચંદ્ર, પું. [સં] ચંદ્ર મંડળમંત્રી પૃથ્વીનો ઉપગ્રહ; ચંદ્રમા; ચંદ્રી; ઈંદુ; ચંદ્રક. (૨) ચાંદ્વો; ગોળ સુંદર ટપકું; ખિંદુ; છુંદુ. (૩) એકની સંઘા, સમાસમાં આ શબ્દ બહુ વપરાય છે.—ચંદ્રમુખી, મુખચંદ્ર, પુરુષચંદ્ર.

ચંદ્રક, પું. [સં] ચાંદ્વો; ટપકું; ખિંદુ; છુંદુ; ટોપ. (૨) ગોળ સુંદર ચક્રી; મહોર-જાપવાળો સિક્કો. (૩) કમળી; તુરો; મોરના પિંછામાંની આંખ; દીલ્હી; ટાઈ. ચંદ્રકળા, સ્ત્રી. ચંદ્રમંડળનો સોળથો અંશ; ચંદ્રના અંશો તે; ચંદ્રખિંબના સરખા સોળ જાગમાંની દરેક વિભાગને (૨) સ્ત્રી-એને પહેરવાનું એક કાળા રંગનું કપડું; કાળું મગિયું. (૩) ચંદ્રમાનું કિરણ કે ન્યોતિ. (૪) માથાનું એક ધરણું; ચાક.

ચંદ્રકાંત, પું. [સં] ચન્દ્રકાન્ત [એક જાતનો પત્થર. એમ કહેવાય છે કે ચંદ્રનાં કિરણોનું ધનીકરણ થઈ તે બનેલો હોય છે, અને ચંદ્રનીમાં જોગબવા મંડિ છે—દ્રવે છે; ચંદ્રમણિ. ચંદ્રમાનાં કિરણ સામે ધરતાં ચંદ્રકાંત દ્રવી તેમાંથી દિમ-જળનાં ટપકાં પડવા મંડિ છે.

ચંદ્રકેતુ, પું. લક્ષ્મણનો પુત્ર ચંદ્રસુત, પું. મગધનો પહેલો મૌર્યવંશી રાજા. ઇ. સ. પૂર્વે ત્રણસોમાં થયો હતો. પાટલિ પુત્ર તેની રાજધાની હતું. તે યુદ્ધની રાજ્ય શેષુકસની પુત્રી સાથે પરણ્યો હતો. ચાણક્યની સલામતાથી તે રાજ્ય થયો હતો. એ ઇ. સ. પૂ. ૩૨૧ માં મગધની ગાદીએ બેઠો અને ૨૫ વર્ષ રાજ્ય બોગવ્યું.

ચંદ્રકાંતા, સ્ત્રી. ચંદ્રની સ્ત્રી (૨) રાત્રિ.

(૩) પંદર અક્ષરનું એક વ્રત-રાગ.

ચંદ્રચંદ્રણ, ન. [સં] ચંદ્ર ઉપર પૃથ્વીની છાયા પડવાનો જે બનાવ બનેલો તે; ચંદ્રખિંબનું પૃથ્વીની છાયાથી ઢંકાયું તે. ચંદ્રચંદ્રણ પૃથ્વીમાં દિવસે થાય છે, કારણ કે તે દિવસેજ સૂર્ય ચંદ્ર અને પૃથ્વી એક સીધી લીટીમાં આવે છે. ચંદ્રનું ચક્રચક્રિત (સૂર્યના પ્રકાશનું) અર્થ ગોળ પૃથ્વી સામે દેખાતું હોય છે. (૨) મુખ ઉતરી જવું તે; મુખ ઉપર જાયા (શોક, ગમગીની) દેખાવી તે. ઉ. ચંદ્રચંદ્રણ સાધી થયું ? જા. ના.

ચંદ્રચૂડ, પું. [સં] મહાદેવ; શિવ; શંભુ. જેમના કપાળ ઉપર વાળના શુભામાં ચંદ્ર છે એવા દેવ.

ચંદ્રચોતિ, સ્ત્રી [સં] ચંદ્રપ્રભા; ચંદ્રભૂતિ; ચંદ્રની. (૨) બપોરિયું; ચંદ્રના જેવું બ-જવાળું આપનાર આતસજાણ;

ચંદ્રચર, ન. કલકત્તા નજીક દેવ સરકારનું એક સંસ્થાન અને તેનું મુખ્ય શહેર.

ચંદ્રચુત્ર, પું. [સં] મુખ.

ચંદ્રપ્રભા, સ્ત્રી. [સં] ચંદ્રભૂતિ; ચંદ્રની; ચંદ્રિકા. (૨) એક દેવી ઔપધ. ચંદ્રપ્રભાની ગોળી.

ચંદ્રખિંદુ, ન. [સં] બીજને દિવસે વર્તુલાકાર ચંદ્રની ચક્રચક્રિત કાર અને ઉપર જાયાથી ઢંકાયેલું ખિંબ દેખાય છે તેવું ચિહ્ન તે; ચોથા અનુસ્વારને માટે અક્ષર ઉપર મુકાયું ઉપર જણાવ્યા જેવા આકારનું નિશાન; ગોળ ટપકું.

ચંદ્રખિંબ, ન. [સં] ચંદ્રનું જે સપાટ તળે તે; ચંદ્રની સપાટીનો જે ધાળો જેવો દેખાવ આકાર તે. ચંદ્રમંડળ, ચંદ્રનો પરિધ.

ચંદ્રભાગ્યા, સ્ત્રી. (સં) પંજામની ચિનાબ ચનાબ નદી.

ચંદ્રમણિ, પું. (સં) ચંદ્રકાંત; ચંદ્રનીમાં દ્રવતો પત્થર. (૨) સ્ફટિકનો મણકો.

ચંદ્રમંડળ, ન. (સં) ચંદ્રનું સપાટતળ; ચંદ્રની

સપાટીનો ગોળઆકાર. (૨) ચંદ્ર અને તેને લગતા તારાઓનો સમૂહ તે.
 યંદ્રમા, પું [સં. ચન્દ્રમસ] ચંદ્ર, ચંદ્રી; ચંદ્રો; ચંદ્ર. (ચંદ્રમા ઉં જેવો ચંદ્ર મનો ઉદ્ધાનો, મેઘાડખર ગાળે.) આકાશમાં ચમકતો એક ઉપગ્રહ. એક મહીનામાં તે પૃથ્વીની આસપાસ ફરી વળે છે. તે સૂર્યના પ્રકાશથી ચળકે છે અને પ્રતિ-
 મ્બાયાથી-ચાંદની, પૃથ્વીપર નાંખે છે.
 ચંદ્રમા પૃથ્વીની બહુ પાસે એટલે ૨,૩૮૮૦૦ માઇલપર છે. એનો વ્યાસ ૨૧૬૨ માઇલનો હોઈ પૃથ્વીના ચુરવંધી એનું એરંશીગણું એણું છે. ચંદ્રમા ૨૭ દિવસ, ૭ કલાક ૪ મિનિટ ને ૧૧ા સેકંડમાં પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી રહે છે; પણ વ્યવહારમાં ચંદ્રમાસ રહ્યા દિનનો ગણાય છે. એનામાં ગરમી, વાદળ ને વાતાવરણ નથી. ભૂગર્ભ ગયેલા મરડયા જેવું જવાણામુખી-
 ઓથી બળીને શાંત થઈ ગયેલું તેનું તળ છે. પુરાણમાં એનાપરનાં ધામણે કવંકે કહેવાં છે.
 ચંદ્રમુખી, સ્ત્રી. ચંદ્રજેય મુખનાળી સ્ત્રી; ચંદ્રવદની. (૨) ચંદ્રને નેષ ખીલનારાં ફૂલની એક વેપ.
 ચંદ્રમૌલિ, પું [સં] મહાદેવ; શિવ; ચંકર; ચંદ્રચૂડ.
 ચંદ્રલેખા, સ્ત્રી. ચંદ્રની કળા; ચંદ્રની કોર. (૨) એ નામનું એક વૃત, રાગ.
 ચંદ્રવદના, સ્ત્રી [સં] ચંદ્રના જેવા મુંદર મોંવાળી સ્ત્રી; ચંદ્રમુખી.
 ચંદ્રવદની, સ્ત્રી. ચંદ્રવદના; ચંદ્રમુખી.
 ચંદ્રવર્ત્ત, પું એક અક્ષર મેળ હંદનું નામ.
 ચંદ્રવંશ, પું [સં.] ચંદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો વંશ; ચંદ્ર જેનો ચૂડ પુરુષ હતો એવો ક્ષત્રિય રાજાઓનો વંશ-વંશો.
 ચંદ્રવંશી, વિ. ચંદ્રવંશનું; ચંદ્રના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલું.
 ચંદ્રવાર, પું [સં] મોમવાર.
 ચંદ્રશાળા સ્ત્રી. મહાત્મી સૌથી ઉપરની મેડી

રાવડીવાળી ઉંચી મેડી. (૨) અગાસીઃ ધાતું; અટારી.
 ચંદ્રશિલા, સ્ત્રી [સં] ચંદ્રના જેવી મુંદર, સ્વચ્છ, ધોળા ને શીતળ પત્થરની પાટ તે; પત્થરની મુંદર બેઠક.
 ચંદ્રશેખર, પું [સં] મહાદેવ; શિવ; ચંકર.
 ચંદ્રસ, ન. (કેલિરિસ કપાદિવેટ કાનિ ફરિ) અશ્વરિયામાં થતો એક ઝાડનો સુંગધોદાર મુંદર; રાળ.
 ચંદ્રહાસ, પું એક પુરાણ પ્રસિદ્ધ રાળ.
 (૨) રાવણની તરવારનું નામ. (૩) તરવાર; ખડગ.
 ચંદ્રાવળા, પું. એકરાગ; કવિતાની એક રચના.
 ચંદ્રાવળી, સ્ત્રી. એક હંદ; કવિતાની રચના.
 (૨) રાધાની એક સખી.
 ચંદ્રિકા, સ્ત્રી [સં] ચંદ્રવર્ણ; ચાંદની; ચંદ્રનું અજવાળું તે. (૨) દીલડી; મોર પિંછની આંખ.
 ચંદ્રસ, ન. (વેદિરિયાઈક) એક જાતનો મુંદર; એક ઝાડની લાખ; રાળ. આ પાણીમાં ઓળવતું નથી પણ તેકમાં ઓળવે છે. તેકમાં રાંધી તેને લાકડાંપર લગાડવામાં આવે છે, આને કેટલાક સફેત કામર કહે છે.
 ચંદ્રોદય, પું (સં) ચંદ્રનું ઉગવું તે; ચંદ્રનું દિતિજની ઉપર દેખાવું તે. (૨) એક રાસાયનિક ઓસડ.
 ચંપક, પું (સં) એક જાતનું ખુશબોદાર પીળાં ફૂલનું ઝાડ; ચપો; કાવિદાર.
 ચંપતચત્ર, નાસી જવું; છટકી જવું.
 ચંપકમાળા, સ્ત્રી. એક રાગ.
 ચંપક, સ્ત્રી. જાડા ચામડાના તગાનો ઉપરની ખોડ વગરનો નેડો. એને ઉપરની ખાલુએ અંચડા ને આંગળાં રહે એવાં નાકાં ને સાટો હોય છે. ચોમાસામાં પાણી ભરાઈ રહે નહિ તે માટે થાયું કરીને દાણી લોટો તે વાપરે છે.
 ચંપાવરણ, વિ. ચંપાના ફૂલ જેવા પીળા વર્ણનું; પિળાચ ઉપર એક; ચંપાના ફ-

લના રંગનું.:-ચંપાવરણી કાયા, એમ કહેવાય છે.

ચંપાવલું, કિં સં શરીરને દમ્બાવરાવલું; ચંપીકરાવની; મસળાવલું; ચંપાય તેમ કરાવલું. (૨) ભારતળે દમ્બાવલું; કચરાવલું; પિલાવલું; ચપટું ચાય એમ કરાવલું. ચંપાવું, કિં અં ભારતળે આવલું; કચરાવું; પિલાવું; ભિડાવું; સંકેડાવું; સંકેડાવું :- દમ્બાચો ચંપાચો ખેરી રહ્યો.

ચંપી, સ્ત્રી સં શરીર દમ્બાવરાવલું તે; હાથપગ ના માંસના લોચાઓ મસળાવવા તે; ચંપાવલું તે; ચાકરી; સંવાહન. પગચંપી = પગચંપાવવા તે. કિં પ્રં પગચંપી કરવી = ખુશામત કરવી; કનિષ્ઠ સેવા કરવી; મન મનાવવાને કે કોઈ કાર્ય સાધી લેવાને સામા માણસની ખૂબ સેવા ઉગ્રવની; પળસી કરવી.

ચંપૂ, નં [*] ગદ્યપદ્યમય બેળી કાવ્ય રચના તે; પ્રૌઢ ગદ્યના ફકરાઓ અને વચ્ચે વચ્ચે ચટકદાર પદ્યોવાળું કાવ્ય તે. - ભારત ચંપૂ, રામાયણ ચંપૂ; કાવ્ય રચનાની એક તરેહ.

ચંપેલી, સ્ત્રી સં ભાતના દાણા જેવી ધોળા છુટી પાંદડીનાં સુગંધીદાર ફૂલની એકવેલ અને તેનાં ફૂલ. ચંપેલી, ચમેલી: એમ પણ બોલાય છે. ધોળા અને છુટા એમ દેખાડવાને ભાતને આની ઉપમા અપાય છે. :-ચંપેલીના ફૂલ જેવો ભાત.

ચંપો, પું [સં ચમ્પક] સુગંધીદાર પીળાં ફૂલનું એક ઝાડ. ચંપાનાં ફૂલ પીળાં લાલ ને ઉભી કળીનાં થાય છે. ચંપો ગદ્ય સુગંધીદાર હોવા છતાં પણ લમરા તેની ઉપર જતા નથી. સીધું શુદ્ધ ને સારું એમ જતાવવાને 'ચંપાના ઊંડ જેવું' એમ કહેવાય છે. ચંપાનાં ઝાડ મોટાં થાય છે તેવું લોકકું પીણું તથા મજાણુત હોઈ કમારતી ગણાય છે.

ચંપુ, પું સંકેડા નળી જેવા મોટું પાણી પાન; ચંપુડી; કુંજે; દુઃકાગળાની શિરોધ;

દુઃકા ગળાની શિરોધ; દુઃકા લાંબા મેનિ મગરો, કળરા.

ચંપુડી, સ્ત્રી સં નાનો ચંપુ.

ચંખેલી. સ્ત્રી સં ચંપેલી.

ચા, સ્ત્રી (ચિનાઈ ચમ્મા) તુળસીની ભતના ઊંડનાં સુકાં પાન તે. ચાનો ઊંડ બેથી ચાર હાથ ઉંચો થાય છે. એનાં પાંદડાં લાંબાં અને પહોળાં તુળસીના પાન જેવાં થાય છે. તેને ધોળાં ફૂલ ને બે ત્રણ ખીવાળું ફળ થાય છે. વનસ્પતિ શાસ્ત્ર પ્રમાણે કેમ્બેસિયા જાતિનો ચીનમાં થતો એક જાતનો નાનો ઊંડવો. સિંદોન, આસામ કાંઠાવેલી વગેરે ફેંકણે થાય છે. હાલ હિંદુસ્તાનમાં પણ આ ઊંડનું મોટું વાવેતર થાય છે. (૨) એ ઊંડનાં સુકીને તૈયાર કરેલાં પાંદડાં, ચા લીલી અને કાળા એમ બે જાતની થાય છે.

(૩) એ પાંદડાંને કવાય, એમાં ખાંડ અને દૂધ નાંખવામાં આવે છે. (૪) કોઈ પણ વનસ્પતિનો ઉકાળો, કોઠો તે:-કરિયાતાની ચા. (૫) લીલીચા;= (એંદ્રોપિગન સાધનેત્સ, લાંબી પાનદોળું ઝાલ જેવું થાય. આ સુગંધીદાર હોય છે અને તેનાં થી તેલ પણ નીકળે છે. આપણા દેશમાં વાડીઓમાં લીલીચાનાં મોટાં થાય છે.

ચીનમાં એવી ફંતકયા ચાલે છે કે, ધર્મ નામે એક બ્રાહ્મણ ત્યાં ઉપદેશ કરવાને ફરનો હતો. તેણે એકવાર પાકથી કંદાળી પોતાના વાળ તોડીને જમીન ઉપર નાંખ્યા તેમાંથી ચાના ઊંડ થયા. આસામ અને હિમાલયમાં ચાના બગીચા છે. કાળી ને લીલી એવી બે જાતની ચા પ્રસિદ્ધ છે. એનાં ખીજાં ધણાં નામ છે. ચાદની=ચા બનાવવાનું નાળચાવાળું પાન; કીટલી. ચા મજાણી=ચા ગાળવાની ચાળ. બી કિં પ્રં ચાપીની=કંઈ નહિ બની શકવું; મિથ્યા બોલવું. ૧૨ જમ મારવી; નહિ ચાલવું.:-ધડિમાળ ચા પીએ છે. ચાહ, ચહા, ચા. એમ લખાય છે તથા

તરગતિને નારી ગતિએ પણ બોવાય છે. -
ચા પીધા ને ચા પીધી

ચાહર, સ્ત્રી. ચાઓળ, ખેતરમાં અનાજ પે-
રવાનું ચાર ફળાની બનાવટવાળું અનાજ
ચોરવાનું ચોખર,

ચાહર, પું (અ) હકાનિયાન સખનારી
હકડીનો ઉપરી જમાદાર

ચાક, નં [સં ચક] પૈડું. -ચાકીની ચાક.
(૨) ચકરકુ, ચાકળો, ચકર -કુલા-
રનું ચાક. (૩) ચકર ચકર ગોળાકારનું
તે, જમણું, ધુમરી, વમળ; કુદરી. કિં
પ્રં ચાક ચકુ=ચારે તરફ ચકુ, ધો-
ળાવું, ચર્ચા થવી, જાહેરમાં વાત, ચર્ચા
યદ્ય રહેની, ફળેત થવું. ચાક ચકુ=
તેજમાં, જાગતિમાં આવવું, સાવધાન થઈ
જવું. તંદુરસ્તીમાં આવી જવું, હમેશની
તબિયત સારી થઈ જવી, હોશિયાર થવું -
એની તબિયત તો હમણા ચાક છે
(તેજમાં-હમેશની તંદુરસ્તીમાં છે) કહે-
ચાક ઉપર પેડા, ધડો ઉતરે કે જાગર=
શું થશે તેના કંઈ નિશ્ચય ન હોય એવી
હાલત માટે આમ કહેનાય છે. (૪)
અં ફક્ક, સારું, તેજ, ચકચકિત, હોશિ-
યારીમાં હોય તેમ. -એની તબિયત હમણા
ચાક છે. કિં પ્રં ચાક કરવું=ઉતરેવું,
તેજ કરવું, ચઢાવવું, અગ્રવવું. -તીવો
ચાક કરો. એટલે કેખાશે. (૫) પું
સ્ત્રીઓનું એક વેણી બૂલણ, ક્રીકિવડો,
અખાડામાં ધાકવાનું સોનાનું ગોળ કાગરી
દાર ધરેણું. (૬) મરાઠી, કુચાની.
(૭) સરાણું પૈડું. વિં દક, આરોગ્ય,
દુરસ્ત, આનંદ.

ચાક, પું [અ. chalk] ધોળા ને પોચો
ખડિયો પત્થર, ખડીથી વધારે સફેદ અને
ધણું પોચું એક ખર્ચિવ દ્રવ્ય. પાટિયા
ઉપર લખવાને વપરાય છે એના ધોળા
ગાંઘડા આવે છે સફેદો.

ચાકર, પું ચાકળ.

ચાક્રમાક, વિં હોશિયાર નહિ ગાન્યુન્ય એવું,
ચાકર, પું [પ્તા.] હનકુ, વરગળું કામ
કાજ કરનારો પમારદાર નોકર, સેવક,
દાસ, શુદામ, ચાકરી કરનારો માણસ
ચાકર નકરેન્વરનું કામકાજ કરનાર
નોકરિયાટ માણસો તે કહે- ચાકર તેના
શેન્નેના માણસો, હોય તેવોજ તેમનો
શેડ હોય, કારણ કે, નિત્ય પ્રતિ હુકમ
ઉકાવવાને અને કામકાજ કરવાને લીધે
શેકનાં શબ્દનું તેનામાં આવિષ્કરણ થયેલું
હોય છે.

ચાકરડી, સ્ત્રી દાસી, શુદામડી, ચાકરનું કામ
કરનારી સ્ત્રી

ચાકરિયાટ, વિં (ચાકરિયાટ) ચાકરીવાળું,
ચાકરી કરનાર. (૨) ચાકરનું કરેલું
ચાકરનું.

ચાકરિયું, વિં ચાકરીના ખદનામાં મળેલું
હોય એવું; ધનામી -ચાકરિયા બોય.

ચાકરી, સ્ત્રી [પ્તા.] ચાકરનું કામ તે
એના પિદમત, દાસત્વ, નોકરી; શુદામી.
(૨) કરજ, ધર્મ, વર્તવ્ય. (૩)
માદાની માવજત સારનાર, માદાની સં-
ભાળ રાખતી તે-તેની સેવા કરતી તે.
ડોસાની ચાકરી કરને (૪) વૃત્તિ,
આજીવિકા કિં પ્રં ચાકરી કરવી=ચાકર
નોકર તરીકે કામ કરવું. ૨ ધોડાની ચપી
કરવી, અગ મસળા. ચાકરીએ જવું=
નોકરી કરવા જવું. ચાકરીએ રહેવું=
નોકરી કરવાને રહેવું કહે- ચાકરી કરે
તો ભાખરી મળેન્કોઈની સેવા કરે તો
આજીવિકા ચરાવાય. ચાકર ઉપરથી ચાકરી
રાખે થયો છે પણ ચાકરમાં જે વનિદ
અર્થ છે તે ચાકરીમાં નથી. ચાકરી=
નોકરી; મહેતા મુસરીનું કામ કરવાને
રહેવું તે ચાકરી. (૫) પમાર મહેન-
તાણું. -ચાર રૂપિયા ચાકરી મળે છે.

ચાકલો, પું કાચળી ઉપર પાડ
રેતમ કે કસળની એક તરે

ચાકળ, સીં. બે મોઢાંના આધળા સાપ;
આધળી ચાકળણ.

ચાકળી, સીં. નાનો ધડો; ગાગરી; ધડુલી.
ચાકળો, પું. આખળિયો; આપણી; આરસિયા
જેવી ગોળ બેસણી. (૨) રેંદ; મોટી
ગરગરી. (૩) ચામડાની ગોળ ગાદી;
સાંગામાંથી ઉપર નાંખવાની ગાદી.

ચાકી, સીં. [સ્. ચક્રી] ચપસીને બેસી
રહે એવી ગોળ પેજવાળી ચકતી; શીરકા.
(૨) ડગળી; ધીમરી; પટી. (૩) ગોળ
ચક્રાકાર ગાંસડી.—ગોળની ચાકી. (૪)
ઢગ; ઢગલી; મોઢવું; વસ્તુઓને ઉપરાઉપરી
ગોળની બનાવેલો ઢગ તે. કિં. પ્ર.
ચાકા મારવી=મોઢવું બનાવવું.—સો યું-
છોળી ચાકી માર.

ચાકુ, નં. કદમ ધડવાની નાની ધારદાર છરી;
ચપ્પુ.

ચાકું, નં. ચમોકું; ચોખડો કે ગોળ ઉપસેલો
કાષ, ચકાસ; દીમણું. (૨) વાઢિયું.
(ખજુરવું).

ચાકુપ, વિં. [સં.] ચક્ષુ સંબંધી, (૨)
પ્રત્યક્ષ. (૩) મતુ.

ચાખડી, સીં. લાકડાના નોડા; ખડા; પા-
વડી.—ચાખડીઓ પહેરીરે, કે આવે ચટ-
કંતા. થાળ.

ચાખણું, નં. અથાણું; ચાખવાનું મન થાય
એવું જે તે; આચાર.

ચાખણું, કિં. સં. [સં. ચખ્ખ] જીંભથી
સ્વાદ જોવો; ખાસ ખાટા ધંત્યાદિ રસની
તપાસ—અનુભવ કરવો; રસેદ્રિયથી જાણવું;
રસ સમજવો. (૨) લહેજત, ચા ચણ-
દોષ છે તે જાતે જોના—અનુભવવા. (૩)
ચોકું ખાવું; સ્વાદ લેવા માત્ર ખાવું;
જીભે લગાડવું.

ચાખળિયો, પું. આખળિયો; આપણી. (૨)
ચાન્ડો

ચાચાચું, વિં. દાધારેણું; કમચક્કલ; દોઢ
ડાઢયું અને ચિંચું એવું.

ચાચર, સીં. [સં. ચત્વર] માતાના મદિર

આગળનો ખુલ્લો ભાગ; મંડપની બહાર-
રનો ચોક્ક ન્યાં આગળ હોમ હવન થાય
છે તે; માતાના મદિર આગળનું ચોક્કું;
આગણું. (૨) ચકડું; બહેર ખુદી
જગા.—અંબામાની ચાચર.

ચાચરિયાં, નં. આમદેવતાના ગણ; ચકલાના
ગણ, દેવવિરોધ. લક્ષ્મીદેવસરે આ ગણને
ઉદેશી વહેવાઈના માણસો ઉપર મગકનાં
ગીત ગવાય છે. (ચાચરિયું=ચકલાનું
એવું બહુવચન)

ચાચરું, નં. કપાળ; ભાલ. (ચચાં=અચાનું
કામ.)

ચાચો, પું. [હિ.] બાપનો ભાઈ; કાકા.
ચાટ, વિં. ઊણું; મોઢું; ચરમિંકું. કિં. પ્ર.
ચાટ પડવું=ઊણું પડવું; જેમ વિશ્વાસ
સાથે ધારતા હોષ્ટએ તેમ નહિ બનતાં
ઉલટુંજ બને એ વખતની જે ચરમિંકી
લાલત તે. (૨) [ચાટ] સીં. પત્થ-
રને કોતરીને કુતરાને ખાવાનું નાખવાને
બનાવેલી કુંડી; કુતરાં અને બીજાં પ્રાણી-
ઓને માટે અજીકવાડ નાખવાનું ગોળ
માંનું કુંડું, તે ૩૦ પ્ર. કુતરાની ચાટ=
ગંધાતી નહારી વારચી; જેનું કોષ્ટને
નામ પથ્રુ દેવું ગમે નહિ એવી સી. ૨
કુલ્લયા; અપવિત્ર, અપીતિવાળી સી. (૩)
લપકાક; તમાચો; ચટ દહને ચોટી ભય
કે ચરચરે એમ મારવું તે. (૪) મહેણું;
ટાણું.—તેણે ફેલી ચાટમારી. (૫)
ખાવાનો ગળકો; ચાટવાનો શોખ; જીભની
લોલુપતા; ચસકો; લાલસા.—એની ચાટ
હમણાં બહુ પધી છે.

ચાટકો, પું. [સં. ચટ] રીસનો ડંખ; માન-
બગની સખત લાગણીની અભિમાની
અસર; ટાચકો; ચટકો; ચુસ્સો; ચોડ
લાગવું તે.—ચાટકો લાગ્યો. (૨) ટાણું;
મહેણું.—તમે કીક ચાટકો માર્યો. (ચાણક
ચળોલો, ચાનકો.)

ચાણિયું, વિં. ચાટવા, ખાવાની લલુતાવાળું;
ખાઉધરું; છુલ્લુક્ષિત. (૨) લાયખાઉ;

લેખિયું. (૩) ખુશામતિયું; પ્રિય બો-
લનાર.

ચાટણું, નં. ચાટીને ખાવાનું તે; નાનાં બ-
ચ્ચાને ચટાડવાનો ખોરાક; ચાટો. (૨)

ચાટીને ખાવાનું ઝોસડ; લેલ ઓષધ.

ચાટણું, નં. મોટું જોવાની ખાખ; દર્પણ;

આરસી. (૨) ચોરસ કે ગોળ સપાટ

સપાટીનો સ્વચ્છ ચક્રચકિત ખંડ, કકડો.

(૩) જમીન સરસી પંથરાધને ઉગતી

વનસ્પતિ; ધણી જડવાળી વેલ, ધરો વગેરે;

ચાટલો, -ધરોનાં ચાટલાં.

ચાટલો, પું. રૂપિયો; ચક્રચકિત ચોખ્ખો સિક્કો.

(તિરસ્કારમાં).

ચાટણું, કિં. સં. ખાતળી કે ગાદી ચીજને

જીભથી મોમાં લેવી; જીભથી ખાવું;

રસ લેવો, ચૂસવું કે ઉસરડી-વાળી લેવું:-

મધ ચાટવું; હાથ ચાટવો. (૨) સ્વાદ

લેવો; ચાખવું; રસ લેવો. (૩) સારું

લગાડવું; ખુશામત કરવી. લહીલોહીને

ખાવું:-ખધું ચાટી ગયો. લેવું, ખાવું

(હાથ રૂથવત વગેરે) ખાવાને વળખાં

મારવાં. કહેવું. હાથ ચાટે કંઈ પેટ ભરાય ?

કાંઈ વસ્તુ ઉપર જીભ ફેરવવી; જીભથી

સાફ કરવું:-આપ વાછડાને ચાટે છે.

ચાટવો, પું. લાકડાનો કડછો; ઉકળતી વ-

સ્તુઓ હાલવવાનું ચાકવાળું. વતરણું.

(૨) હલેલું હોડી ચકાવવાનો ચાટવો.

ચાટું, નં. [સં.] મીઠું; મીઠું બોલવું તે;

સારું લગાડનારું ભાષણ. પર. ભાષણ

સવાસલું; મુશાવડાં; ખુશામત; ઉત્તેજ

વહાલનાં વેણ.

ચાટુકાર, વિં. [સં] મીઠાબોલું; મલાવ-

ડિયું; ખુશામતિયું; ખાલી-ખોટી પ્રશંસા

કરનાર.

ચાટુક્તિ, સ્ત્રી. [સં] ખુશામત; મીઠું મીઠું-

સામાને પ્રિય લાગે એવું બોલવાની આવડ.

ચાટો, પું. નાનાં બાળકો માટે દવાની દવા તે

ખાવાનું ને ખાવાનું એવું ચાટણું તે;

ચાટવાનું તે.

ચાટું, નં. ચાટું; ઝાઘ; ચુંબ; ચક્રચકું; કાષ

પણ રીતે ચરીર કે ખીજ વસ્તુ ઉપર પ-

ડેલું ગોળ કે ચોરસ નિશાન.

ચાડ, સ્ત્રી. ચાનક; ચીવટ; ખંત; કાળજી.

ચાડસરી, સ્ત્રી. તંબુની દોરીઓ બાંધવાની

મેખ; ખીલી.

ચાડખુ, નં. [સં ચાર-ક] ગમસ; આમતેમ

ખટકતો રહીને ખબર રાખનાર; ખાતખી-

દાર; છુપી ખબર મેળવી પોતાના મળ-

તિવાને સંઘામાં ખબર આપનાર. ચોર

લોક મહોલ્લામાં એક ચાડખુ રાખીને

પછી ધરમાં પેસે છે.

ચાડિયું, વિં. જેને એક વાત ખીજને પ્રિય

થવાને કહેવાની ટેવ હોય તે; ચુગલીખોર;

એક માણસ પાસેથી ખીજ માણસનું ખોટું

સાંભળી લઈ તે ખીજ માણસને વહાલા

થવાને કહેવાની જેને આદત હોય એવું.

પું. ચાડિયો સ્ત્રી. ચાડિયણ.

ચાડિયો, પું. ચાડી ચુગલી કરનારો માણસ;

જેને ચાડી કરવાની ટેવ હોય તે. (૨)

મુકતો, હાડ પિંજર જેવો અને બિચામ-

જો લાગે એવો માણસ. (૩) પખીઓ

અને જંગલી જનાવરોને ખીવરાવવાને

લાકડી ઉભી કરી તેની ઉપર ઉધો

ખડે કે દોચકું ભરવી ચાડી લાક-

ડીએ હાથ જેવું કરી બનાવેલી ને માણ-

સના જેવી આદત તે. (૪) ગામ કે રૂઝિ

યાનો પાપી-નકારો માણસ તે. (૫) કાષ

પણ. મતની ચિંથરા વગેરેની અતિ કુદ

બ્યક્તિ બ્યંજક આદતિ. (વાદી બગલિ-

યા વગેરેનો ચાડિયો)

ચાડી, સ્ત્રી. જ ની પાસેથી જ ની નિંદા,

ખોટી વાત સાંભળી લઈ જ ને પ્રિય થવા

અ તમારે માટે આમ બોલતો હતો, એમ કહેવું તે; યુગલી; નિંદા; બદગોઈ. કિંમતેં ચાડી કરવી, ખાપી=એક જણે બીજાને માટે કહેલી બાબત તેને જણાવવી; આમણસામણ એ માણસો દ્વેષથી એક બીજાનું-હુંડું બોલતા હોય તે સાંભળી તેમને કહેવું. ચાડીયુગલી=એકની વાત બીજાને પ્રિયથવાને કહેવીતે; નાલાસીકરવીતે. ચાડીખોર, વિં ચાડિયું; જેને ચાડી ખાવાની ટેવ હોય તે.

ચાડું, નં હાથની પસવી જેવું ખામણાવાળું જે કંઈ હોય તે; વચમાં ખાડાવાળું લાકડાનું ચકતું=દીનીયું ચાડું. (૨) જેમાં કંઈક માય એવી પસલી જેવી વ્યક્તિ (પાત્રની) :-કડછીયું ચાડું; ખામણ. (૩) અહેરાનો દેખાવ; મોં; કાનું.

ચાણક્ય, પું નવનંદ અને ચંદ્રગુપ્તા કાળમાં, શ્વેલો એક મોટો રાજ્ય કાર્ય કુશળ અને ખૂટપટી સુસદી મહાપુરુષ. એ રાજનીતિ શાસ્ત્રમાં જાણુ બાહોશ માણસ હતો. એણે રાજનીતિ અને નીતિ ઉપર ઘણું લખેલું છે, એણે ચારે પુરુષાર્થને ઉપયોગી ગ્રંથો લખ્યા છે. વિષ્ણુ પુરાણ કથાસરિત્સાગર ને પુરાણોમાં એનાં જાણુ લખાણ કરેલાં છે. વાત્સાપનને નામે એણે કામશાસ્ત્ર, ચાણક્યને નામે અર્થશાસ્ત્ર, કૌટિલ્યને નામે નીતિ-શાસ્ત્ર, અને વિષ્ણુગુપ્તને નામે ધર્મ કે મોક્ષ શાસ્ત્ર લખ્યાં છે. નીતિ કે રાજ્યનીતિની બાબત તેના નામની સાથે એટલી બધી જોડાઈ ગઈ છે કે, નીતિના પરચૂરણ સંગ્રહો પણ તેના નામથી લોકપ્રિય થઈ ગયા છે. (૨) ચાણક્ય નીતિ એ નામનું એક નાણું નીતિ ને વહેવારના સ્તોત્રનું પુસ્તક. મહાવંશ ને વિનયપિટક નામના બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં પણ ચાણક્યની પ્રશંસા ને હકીકત આપેલી છે. તે તથા શિવાનો વતની હતો. તે સર્વ વિદ્યાઓમાં નિપુણ હતો. વાત્સ્યાયન, મત્સનાગ, કૌટિલ્ય, પ્રમિય, પશ્ચિમરવામી ને વિષ્ણુગુપ્ત

વગેરે નામોથી પ્રસિદ્ધ છે. ચંદ્રગુપ્ત સાથે તેને મૈત્રી હતી. એણે વિદ્યાની દરેક શાખામાં અકેકા ગ્રંથ બતાવેલો છે.

ચાતક, નં [સં] એક પંખી; બપેયો. એ કહેવાય છે કે, આ પંખી તરસું રહે છે પણ વરસાદનાં ફેરતુંજ પાણી પીએ બીજું પાણી પીતું નથી. તેના ગળામાં કાણું હોવાથી બીજું પાણી તેના પેટમાં જતું નથી, એમ પણ કહે છે. આ કથામાંથી પડતું ફેર અદરથી ઉદ્ધાર મોંમાં કીકતા તેના પેટમાં જાય છે. એ માસાની સરખામણ આ પંખી પીણ પીવ, જોલે છે. ઉં બપેયારે મીઠું પીણ ઉચરે, ને વિજેગણનું ચીત ચરચરે. ચાતરમ, નં પંચાત; લવાદો; લવાદોનો ચુકો ચાતરનું, કિં સં ચળાવનું; ખસેણું; ચીતરું; ફેલાવનું.

ચાતરી, સીં તરાક. (રેંટિયાની) ચાતુરી, સીં [સં] ચતુરાઈ; હડપણ. (૨) સાલાઈ; ધુર્લતા. ચાતુર્મશ, પું [સં] ચોમાસાના ચાર મહીનાનો સમય તે. દેવપોદીથી દેવઉઠી અગિયારસ લગીનો. (૨) વિં ચારમાસનું ચાતુર્મશ=ચારમાસ લગી કરવાનો એ પ્રદિક્ષત. પૌરાણિક વ્રત.

ચાતુર્થ, નં [સં] ચતુરાઈ; ચતુરી; ચાતુરી હડપણ.

ચાતુર્વિધ, પું [સં] ચાર ભતિઓ તે:—ખાણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર. (૨) ચારે વર્ણોએ પાળવાનો જે ધર્મ તે. ચાતુર્યેદી, વિં [સં] ચારે વેદનો અભ્યાસી. ચારેવેદનું.

ચાદર, સીં ધોળા કપડાનો પાંચ સાત હાથ લાંબો કકડો; પિછોડી ચોશળ ગાદી કે બિજાનાનો ચોખ્ખો, પ્રચલપટ. (૨) મહાને ચોટાડવાનું યોગ્ય કપડું; કપડ. (૩) પાંચ રેણુ કે ચોટણું હોય કે તેવું દેખાતું હોય એવું જે કંઈ હોય તે; પાણીની સપાટી;

પથરાયેલા પાણીનો તેવો દેખાવ. ઓઢણ; ઠાંકણ; છત-પડ. ફૂલની ચાદર=ફૂલની માળા-ઓનું પડ; ઓઢણ; ઠાંકણ. ઉપર ફૂલની ચાદર નાખી. ચાદરપાટ ચાદરના કપડાનો તાકા. કિં પ્રં ચાદર ઓઢની=આપ હાથે રોવાનું. પથરાતાપનું કારણ. ઉણું કરવું; રોવું; નાસીપાસ થવું; ખુણા મુખાવી દેવું; રોવાનો નખત આ-ણનો. —એણે જાતે ચાદર ઓઢી છે. ચાદરું, નં ચાદરથી ઓઢું અને રંગેલું પથરાણું, પાથરાણું, ઓઢાણ; મોઢ; જાડું, ઠાંકણ; ઓઢાંકણ. ચા-ઠાની, જીં આ બનાવવાની નાળચાયાળી ધાતુ કે માટીની લોટી. ચાનક, જીં ખંત; કાળજી; ચેડકા, શેમ; કરવું કે બનાવવું છે એની લાગણી. (૨) શિક્ષા; બોધ; ચિંતા. ચાનકી, જીં નાની બાખરી; નાની રોટલી; (અંગારા ઉપર રોકતા ચંદાયેલી એવી) ચાનકું, નં જાડી તે ઢંગલાળ વગરની બાખરી; જાડો કાચોદવાયો નાનો રોટલો. ચાપ, નં [સં] કામકુ; ધુણ. ચાપકો, પું (ચાપકો) ચાલુક, કામકો; સારકો. (૨) ટાણો; મહેણું; વકોક્તિ, ચાપાણ. (૩) ચપકો. ચાપટ, જીં ચાર પટ, સળ પડી રહે એની લપકાક; તમાચો; આપટ. (૨) ચારપટવાણું હોય એવું તે; ચારપટવાળી રોટલી; ચાપડું. ચાપટિયું, નં પીળારંગનું ચપડું નંગ; જવા-હીરની એક જાત. ચાપડો, પું સાંધા કે સાલને બેઠે તરચી ચપરી સજડ રાખે એવી કાટખુણિયા ચપરાસ; પટો; પાટી, બધ. (૨) પાકી તકેદારી; જેમથી ખસાય, ચસકાય નહિ એવો પ્રતિબંધ. (૨) એક જીભ ઉપર ચાપીને દાખેલી બે લપ્પાઓ મોટો લુખો. ચાપલુસી, જીં [સં. વાંચવ્ય-] આવડ

ચાપરાઈ અને હોશિમારી વગેરે બતાવવાને ચાપી ચાપીને બોલવું તે; દોઢ-ડહાપણ; ચિખાવચાપણું. (૨) પતરાણ; રોખી. (૩) તાળેદારી; મુખામત; ચાટુદારી. ચાપલ્ય, નં [સં] ચપળપણ, અસ્થિરતા; ચંચળતા. (૨) ચિખાવચાપણું; ચપચપ મગરમિચાણું વચમાં બોલબોલ કરવું અને નકાસુ ડહાપણ કયાં કરવું તે; ધુસધુસિયા પછું અને બહુ બોલાપણું તે. ચાપચીપ, જીં ચાપચું ને ચાપવું તે, ઠીક ઠીક કયાં કરવું તે; ટાપટીપ. (૨) સારું ઓઢું, કયાં કરવું તે; ચિકાંચ, દીર્ઘચી-પણું; દોઢડાપણું. ચાપચીયું, વિં ચાપચીપ કયાં કરે એવું; દીર્ઘચી, ડહાપણ; ચાપણું; દોઢચતુર; ચાવણું. (૨) કસરિયું, કંલુસ, ખખીલ. ચાપુ, નં ચાક, ચપ્પ; કપમ ધડાની નાની હરી. (૨) ચાપણ, ચાંગણ; અંજલી. (૩) હાથપૂર્વેનાં આંગળાં પાસેનાં ચપટો નાણુક અવયવ, પાટવી. (પગની) ચપટો અવયવ. ચાખક, જું ચાણુક. ચાખખો, પું (ચાખકો, ચાખખો) લાકડીને છેડે ગુથેલી દોરી કે સાંઠાનાળો માટકો; દોરડો ચાણુક. (૨) ઠોક, જામણી ચાપ એવા શિખામણના, વચન, નોંબાળ ભગતના ચાખખા. ચાણુક, જીં ચાખખો. (૨) ચાનકદાર શિખા-મંજુ; ઠોક; મહેણું (૩) ઉત્તેજન આપે એની નસ્ટ વગેરે તે. —લાંચ ઉપર કુંજની ચાણુક ચાણુક સ્વાસ્થ્યના રંગેજનાર. દંતીતિ; શિક્ષા ચાસન; નિયામક. ચામ, નં [સં. ચર્મ] ચામકું; તચા; ખાલ. મુખા દોરકા ચામને, લોહામરમ હો જાય. ચામખેડું, નં મદારીની ઝાળા, ચાદાની ખલેચી, કાચળા; જાદુગરની પેટી. ચામચીમડીયું. વિં ચામચાધી ઢકાઈ રહેલું, જેની ચામચી ચડી ગઈ હોય એવું; સડું

ખળખળી ગયેલું. (૨) ચીકણું; ચીકણું.
(૩) કંબુસ, ચામડી વડે તોપણ દમડી
ખરચે નહિ એવું.

નં. મચોરી, સ્ત્રી. ચોરીથી જે ચામ સંબંધ
કરવો તે; અભિચાર, પરસ્પરીગમન.

ચામજૂ, સ્ત્રી. વાળની નહિ પરંતુ ચામડી;
ઉપરની જૂ તે, ચામડીને ચપટ વળ-
ગીને રહેનારા ઝીણા રવેદળ જંતુ. [૨]
ન્યાં ચોટયું ત્યાંથી ઉખડે જ નહિ એવું
જે તે, (ચીકણું. ચીવટ):—ચોવિંદુ તો
ચામજૂની માફક વળગ્યો છે.

ચામકું, નં. શરીર ઉપરનો સળ; સોળ-
ચામકું; ચાંકું; સોળે. —અંગે ઉકયા ચા-
મકાં, [૨] વિં ચીકણું, ડામામણું. ચા-
મકી છે.

ચામડા, વિં ચામડા જેવું; ચીકણું; વહેકાટે
નહિ એવું; ચીવટ:—ચામડાતોડ.

ચામડિયેલું, સ્ત્રી. ચામડિયાની સ્ત્રી.

ચામડિયો, પું. ચામડા સાફ કરનાર; ચમાર.
કહેવું ચામડિયા ગધ ગધ=ધધા ઉલ્લોગને
લીધે જે ન ગમતું હોય તે પણ ગમતું
થાય છે; એવા વ્યંગ માટે આ કહેવત
કહેવાય છે. પરિચયથી પણ વિરૂદ્ધતા
ઝાણી થાય છે, એવો અર્થ દર્શાવે છે.

ચામડી, સ્ત્રી. [સં. ચર્મ] પ્રાણીનાં હામાંસ
ઉપર જે ઢાંકણરૂપ પડ હોય છે તે; ત્વચા
ખાલ, ચામડું, ખાલ. (૨) સ્પર્શેન્દ્રિય;
જેનાથી કોઈ વસ્તુ અહમ્ક્યાનું યાન
થાય છે તે. પાતળું ચામડું તે ચામડી
કહેવાય છે. મનુષ્ય, પંખી વગેરે પ્રાણી-
ઓનું જે સુકુમાર નાજુક ત્વકપડ તે
ચામડી અને ટોર વગેરેનું જે જાડું મજ
બુત ને બરસટ ત્વકપડ તે ચામડું. ૩૦ પ્ર.
ચામડી જવી=ખૂન માર પડવો; ધણો
અમ પહોંચવો. ચામડી આવવી=રૂઝાનું;
ગરુડમડ મટવાં ને ત્વચાનું ધીરેધીરે સરખું
થઈ જતું. કહેવું ચામડાની જીભ=જેમ
વાળીએ તેમ વળે એવું.

ચામડું, નં. જાડી મજબુત ને ચીવટ ચામડી;

ખાલ; ત્વચા. (૨) ઝાડની ઝાલ; ધાંધ
વસ્તુ ઉપરનું ચીકણું મજબુત ત્વકપડ,
ઢાંકણ. કિં ૩૦ ચામડું બગાડવું=ચામ-
ડાની સપાટી બગડે તેમ મારવું; તેમાં
ઝાલ, ધાળાં પડે તેમ તેને હરકત કરવી.
ચામડાં ચુંચવાં=સરવ વગરની વસ્તુમાંથી
રસ લેવાને મથવું; વળખાં મારવાં. કહેવું
ચામડાનું તાણું=જીવતા જીવનની રખેવાળી
તે; તાણાનું કામ કરે એવો જીવતો જીવ,
રખેવાળીએ હોવો તે; ધરતું ધરકું માણ-
સ. ચામડાનાં નાણાં ચલાવવાનું બજારની
એ કામ કરવું; અન્યાય કરવો.

ચામર, નં. [સં] લાંબાવાળની માખ મ-
ચર વગેરેની આપટણી; ચમરી; ચમર
મોર-પિંછ. (૨) વાળનું નંદક જન
ચામર અને લલાસને આપણું છે. એક
રાજચિહ્નનું=જનચામર. (૩) એક કવિતા-
નો ટાળ; હંદ; વૃત્ત.

ચામરસ, પું. રતિરસ; સ્પર્શોદ્રિયદ્વારા મળતો
અનુભવતો જે આનંદ રસ, તે.

ચામાચીકણું, નં. નાના વાગલાંની જાતનું
ધરગતુ રાત્રિચર પંખી; ચામડીદાર મોટી
પાખોવાળું રાત્રિચર.

ચામાચેજી, સ્ત્રી. હાંધુંદર; ચેજી.

ચામીકર, નં. (સં) સુવર્ણ; સોનું. (૨) પંતુરો
ચામુંડરાજ, પું. ચુગરાતનો એક પ્રસિદ્ધ

રાજા (૨) પૃથુરાજનો એક મોટો સામંત.
ચામુંડા, સ્ત્રી. [સં] સખવાહનવાળી એક
ઉચ્ચ સ્વરૂપ દેવતા; દેવી ચંડિકા. શુંભલિ-
શુંભ ને ચંડમુંડ નામે જે દૈત્ય સેનાધિપ-
તિઓને હણનારી દેવી.

ચામોદિયું, (સં. ચર્મોદીપનમ્) / સ્પર્શોદ્રિય ઉ-
દીપન થાય એવો જે સ્પર્શ તે, ઉચ્ચે
એવું અહમ્ક્યાનું; ચાંદણું. ગમ્મત, છેડ-
તી વગેરે શોધવાને જે ઉકોટા, મનની
ઉમરો આવે તે; ખીખા માણસને વચનથી
કે સ્પર્શથી અડીને ગમ્મત મેળવવાનો આ-
તરિક બાવોદ્ધવ તે. આ સબ્દ બહુ વચને
વપરાય છે. ચેજા; ચાખા.

ચામોદી, સ્ત્રી ચામોદિયાપણું; ચેજાની અથવા
ચાળા કરવાની ભાવના તે; ચાંદવા કરવાની
ટેવ તે. (૨) વાતને લખાવવાની આદત તે.
(૩) કુલ; મોટાઈ; મહાશ; ચિખાવલાપણું.
(૪) નખરાં.

ચાયણી, સ્ત્રી [ચહામના] ચાહ; ભાવ
ધનંજ; ખુશી. (૨) વહાલ; પ્રીતિ; પ્રેમ.

ચાર, વિ. [સં. ચતુર] બે ને બે; ત્રણને
એક; ૪ (૨) ધણું; બહુ. ચાર માણસ
કહે તે માનવું. ચાર દીતું ચાંદરણું ને
રાત અધારી ધોર. (૩) અલ્પ; થોડું;
નૂન. ચાર અક્ષર બણે તો સારું. ૩૦
પ્ર. ચારદાણા=કંઈ માલ નથી એવો
અર્થ ખતાવે છે. બાધમાં ચારદાણાએ
નથી. ચારખાણુ=ચાર જાતનાં ત્રાણી
વગેરેનાં ઉત્પત્તિ સ્થાન તે. ઉદ્ભિજ્જ, સ્વેદજ, અંડજ, અને જરાયુજ યોનિઓ
તે. ચારખુટ=તમામ; સધળું; ચાર ખુ-
ણાની સાથે બધું. ચારખુટ પૃથ્વી તેને
તાબે હતી. ચારે છેડાવાળું. કિં. પ્ર. ચાર
આંખો થવી=કોઈ બરાબર; ચુસ્ત
થવું, આંખમાં રોષ આવવો. ચાર આશ્રમ:
બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ ને સંન્યાસ.
ચાર પદાર્થ=ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ.

ચાર, પું. [સં.] છુપી ખાતમી, ખમર
મેળવી આપનાર દૂત; જાસુસ; બેદુ; ખા-
તમીદાર. (૨) કાસક; ખેપિયો. (૩)
ચારને આકડો. (૪) સ્ત્રી લીધું ધાસ;
ચારો. (૫) આચાર; ગતિ. (૬)
ગતિ. ચારક=ચલાવનાર. સં. ચારક. (૨)

ચારો વગેરે ચરાવનારો; ચોપ, ચોવ-
ણિયો.

ચારકણું, વિ. જેના ચાર કકડાજ થયેલા
હોય એવું; ભરડેલું, અનાજ દાણો
વગેરે. ઝીણું દળેલું નહિ પણ મોટા મોટા
કકડા રહે એમ ભરડેલું બહુ ખાણું.

ચારકોલ, પું. [સં.] કાપલો; કાવસો.

ચારખાની, સ્ત્રી એક જાતનું સુતરાઈ કપડું;

કાપડની એક જાત, કે જેમાં ચોકડીની
ભાત પાડેલી આવે છે.

ચારખુણિયું, વિ. ચાર ખુણાવાળું; ચોખડું
ચારગણું, વિ. ચારવાર વધારે હોય એવું;
ધણું વધારે. નહુ તો સાસુથી ચારગણું
બોલે છે.

ચારચણ, પું. [સં.] દૂતની આંખે દેખ-
નારો તે, રાજા.

ચારજામો, પું. ચારે છેડે જેને કુમતાં હોય
એવી ઘોડાની પીઠ ઉપર નાંખવાની ડાળી;
પદાણુ; જન.

ચારક, સ્ત્રી ચાર પૈડાં રથ; ચાર પૈડાંવાળી
મોટી ને સુંદર ઘોડાગાડી.

ચારણ, પું. રાજાને આશ્રયે તેનાં વખાણુ અને
કીર્તન કરીને આજીવિકા કરનારી ભાટની
એક જાતિ બંદીજન, માનતાન કરનારા
અને રાજા કશિરાનાં વખાણુ કરનારા
લોક. પુરાણમાં લખ્યું છે કે જેમ વૈતા-
લિકા ઉત્પન્ન થયેલા છે તેમજ ચારણો
ઉત્પન્ન થયેલા છે પરંતુ તેમનું પતન
હવકાપણું વૃષલતા કમ છે.

ચારણી, વિ. ચારણ સંબંધી; ચારણને લગતું.
ચારણી ભાષા; ચારણી દુહા. [૨]
ચાલણી; આટો લોટ વગેરે ઝીણી દળેલી
કે ખાંડેલી વસ્તુને ચાળનાવું કાણાં કાણાં
વાળું પાત્ર. ૩૦ પ્ર. ચારણી. સ્વભાવ.
ચારણી, યુજ્ય=અર્થાત્ સારી ખાખત
છોડી નકારી ખાખત પ્રદણ કરવાપણું તે.
હિં ચાળણી યુજ્ય છોડ અને સુપડાનો
યુજ્ય સંધર.

ચારણો, પું. મોટી ચાળણી.

ચારપાઈ, સ્ત્રી ચાર પાયાની ખાટલી, ખાટલો;
મંત્રી.

ચારવાલી, સ્ત્રી ચાર વાલ ભારતું કાટણું;
એક જેમ (મોના માટે.)

ચારવું, કિં. સં. [સં. ચર] ચરે એમ
કરવું; દોરોને-પ્રાણીને ખવડાવવું; ચરાવવું;
ખવડાવવું. (૨) સિંચવું; ઉપર રેવ.

પ્રસરી વ્યાપી-નય એક કરવું, છાંટવું.:-
ધી (વ્યંગાર્થ) લાંચ રૂચત-આપવી. (૩)
યુક્તિથી ફેરવવું, ગણવવું.:-સોગટી આરવી.
આરસો, વિં ગબુતરીએ આર વાર સો સો.
ધાય એવું; ૪૦૦) આર વાર સો હોય
એવું; આરસો.

આરસે, વિં આરસે. (૨) પું નેની આરે
ખાણુ સરખી હોય એવું કપડું; ચોક્કાળ;
આદર.

આરાગીરી, સ્ત્રી. આરામણી. (૨) નાસ્તરી.

આરિત્ર, નં [સં.] ચાલચલગતવું જે સ્વ-
રૂપ તે; આચરણ; વર્તણૂક; એકંદરે વર્ત-
ણૂકનો જે એક તે; કુલકમાગત આચાર.
(૨) રીતભાત; ચાલચલગત. ૩૦ પ્ર
આરિત્રવિતય-શિષ્ટાચાર; નમ્રતા.

આરિત્રિક, [સં.] આરિત્ર સંબંધી.

આરિચ્ય, ૦ નં [સં.] અરિત; રીતભાત;
આચાર.

આરિયું નં ખેતરોમાં ફરી લીધું ધાસ
કાપી લાવનાર [માણસ]; લીલી આર
લાવનાર. (૨) લીલી આર કાપી કાપીને
તે નાંખવાની એળી (કપડું). (૩)
વિં જેમાં આરજ થતી હોય એવું (ખેતર).
આર સંબંધી; આરતું.:-આરિયું ધી. અર્થાત
ખાણુ નહિ પરંતુ એકલીજ આર ખાધને
રહેનારાં ટોરતું જે ધી તે.

આરી, વિં [સં. 'ચારિત્ર'] ચાલનાર.:-
આકાશચારી. શબ્દની પાછળ નેગય છે.
(૨) બ્યવહાર કરનાર.:-સ્વેચ્છાચારી (૩)
નૃત્યવું એક વર્ગ.

આરી, સ્ત્રી (આરી). રસોષ કરવાને માટે.
જમીન ખોદીને ખનાવેલો લાંબા ખાડ જેવો
ચુલો; ચર, મોટી રસોષ માટે ખોદેલો ચુલો;
તમાણ. (૨) અગ્નિ સળગાવવાનો કુંડ;
અગ્નિ સળગાવવાને જમીન ખોદીને કરવામાં
આવતો મોટો, ખાડો. ઉં આર જમીની જે,
આરી ખોદાવેલો.

આરો, વિં [સં.] સુંદર; રૂપાણું; મનોહર;

શોભિતું; રણિયામણું.:-આરુહાસિતી. આર
શીલ-એવું શીલ મારું હોય તે, આરતર
ખડુજ સુંદર; આરામાં મારું, આરુગ્રાત્રી-
નેનાં માત્ર મનોહર હોય એવી સ્ત્રી; સુંદરી.
(૨) નં કુંકુમ; કંકુ.

આરતા, સ્ત્રી [સં.], સુંદરતા; મનોહરતા.
રણિયામણાપણું, (૨) તાજગી.

આરું, નં ખોદીને ખતર રાખેલું ખેતર. (૨)
વારવાર આર યેઆવાધી પડેલી યુગ્મ;
ખાણું; આંટણું; આર.

આરેક, વિં આસંદે આર; આરતી લગભગતું.
આરેગમ, અં આરે તરફ; આરે ખાણું;
આસપાસ.

આરેતરફ, અં આરેગમ; આરેખાણું.

આરો, પું પશુપંખીતું જે ખાવાતું તે; પશુ-
પંખીતો ખોરાક; શિકાર.:-જેટલાક પશુ
પંખીઓ તરે આરો કરવા નીકળે છે.
આરામાં-માંસ, અનાજ, પાંદ્યા, ફીઝા,
વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. (૨) પ્રહાજ;
ઉપાય; છુટકા.:-મારો હવે કંઈ આરો નથી.
(૩) સંબંધ; અને સહવાસમાં રહેવા
કરવાની જે રીત, પરિચય, સંબંધ વગેરે
તે.:-અમારે તેની સાથે બાધઆરો છે.

આરોળી, સ્ત્રી ચુવાર જેવાં પશુ, પોચા અને
તૈલી એક જાતનાં બી. એ લાલ હોઈ
મિઠાઇમાં નાંખવાના કામમાં આવે-છે.
આરોળી પૌષ્ટિક, તૈલી અને સ્વાદુ હોઈ
સુદ્ધ મેવામાં ગણાય છે.

આરોણું, નં ધૂળ; જેઠું રજ; ધુળાકું.

આસ, પું [સં. -ચલ] ચાલવાનો જે નિયમ,
ધારો તે; પ્રથા; કાનુન; ચિરસ્તો; રિવાજ;
રસમ; બ્યવહાર; રૂઢિ; આચાર.:-નાતો
જમાડવાનો ચાલ સારો નથી.

ચાલ, સ્ત્રી [સં. ચલ]. (ચાલ્ય) ચાલ-
વાની જે પદ્ધતિ, દબ; છટા તે; ગતિ; ગમન
ચાલવું તે; હિંડણ; મમનાકમ. ઉં મારાં
સાસુજની ચાલખતાવે, મારી સૈયરો વગેરે.
(૨) વર્તણૂક; રીતભાત (તૈતિક) :-

તેની ચાલ સારી નથી. (૩) દેવ; આદ્ય-
(૪) પાદથી પને આધેયુ અને ધણી એર-
ડીએવાણું મકાન. - કલ્યાણ મોતીની ચાલ.
ચાલી; ચાળી. (૫) આચરણ; ચલન; ગમ-
નનો પ્રકાર; ચાલવાની દમ. - આ ઘોડા એની
ચાલ ચાલે છે કે પેટમાંનું પાણીએ હાલે
નહિ. એવ; પ્રકાર; દિવા.

ચાલક, વિ० [સં.] ચલાવનાર; નિયંતા;
શાસ્તા; પ્રવર્તક; કરતાકારવતા; મુખ્ય
કાર્યકર્તા.

ચાલચલંગત, સ્ત્રી० રીતભાત; વ્યાવહારિક
વર્તણૂક; એક બીજાની સાથે વહેવારથી
બરોબર રહેવાને માટે ચાલતાં સત્ય, નીતિ,
અને આચાર વગેરેના પ્રવર્તનની મર્યાદા તે.
ચાલચલણ, સ્ત્રી० આચરણ, વ્યવહાર; વર્ત-
ણૂક; રીતભાત. (૨) નિયંતાપણું; ઉપજ;
કરતાકારવતાપણું. ચરિત્ર; શીલ.

ચાવક, પુ० [સં.] એક અનીશ્વર વાદી અને
નાસ્તિક મતનો તાર્કિક; નાસ્તિક; લૌકિક-
તિક; બાહ્યસ્ત્વ. નાસ્તિક મત પ્રવર્તક બૃહ-
સ્પતિનો આ એક શિષ્ય હતો. આ મત
ક્યારે ઉત્પન્ન થયો તે નક્કી થયેયુ
નથી, તોપણ પુરાણો વગેરે ઉપરથી જણાય
છે કે, તે ઘણા પ્રાચીન મત છે. જ્યારે
રાક્ષસો બહુજ દાટી ગયા ત્યારે દેવલોકની
પ્રાર્થનાથી વિપ્લવે માયામોહ નામે એક
પુરુષ ઉત્પન્ન કર્યો હતો. તેણે રાક્ષસોને
એવો બોધ કરીને ધર્મમાંથી અષ્ટ કર્યા કે,
જો યતમાં મારેલું પણ સ્વર્ગે જતુ હોય
તો યજમાન તેના જાપને શામાટે મારતો
નથી ! ચાવક ઈશ્વરને અને પરલોકને
માનતો નથી. તેના મત પ્રમાણે સુખ
એજ આ જીવતરતું મુખ્ય લક્ષ્ય હોવું
વેદએ. સંસારમાં દુઃખ છે એમ માનીને
સુખ ભોગવવાની ના કહેનારાઓ મૂખ છે.
કારણ કે કરી કે નાગિયેર ખાવામાં દુઃખ
પડે માટે શું તે ન ખાવાં પડ્યો એતર
ખાધ જાય એવા ભયે શું તે વાવવાં નહિ !

જેમ જોળ ને ચોખ્ખા વગેરેના સંગોગથી
મઘમાં માદકતા ઉત્પન્ન થાય છે તેમ
પૃથ્વી, જળ, તેજ અને વાયુ એ ચાર
બુતોના સંગોગથી ચેતનતા ઉત્પન્ન થાય
છે. એ ચાર પદાર્થોના વિલેપ-વુદ્ધ
પડવાથી 'હું' અર્થાત ચેતનતા પણ નાશ
પામે છે. આ પ્રમાણે ચેતન શરીરના
નાશ પછી તેનું ને તેનું કરીને ઉત્પન્ન થવું
બનતુંજ નથી. ઈશ્વર અને પરલોક વગેરે
વાતો અનુમાન ઉપર આધાર રાખે છે.
નાસ્તિક ચાર્વાક પ્રત્યક્ષ સિનાય બીજા કોઇ
પ્રમાણને માનતો ન હતો. જે જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ
ઈદ્રિયોથી ચાય છે તેને જ્ઞાન ને ભવિષ્ય લગી
ખેંચી જવું તે બ્રાહ્મિ જ્ઞાન કહેવાય. આ
જ્ઞાન મનને ચાય છે પણ મન છે તે પો-
તાના અનુભવોને માટે ઈદ્રિયોને આધીન છે
માટે મનથી વિચારાતું નહિ પણ ઈદ્રિયોથી
પ્રત્યક્ષ જણાતું હોય તે જ્ઞાન ખરું છે અને
તેમાં ઈશ્વર કે પરલોક કંઈ જણાતું નથી
માટે બીજા પ્રમાણ જોડા છે. ખાતું પીવું
સુખ ભોગવવાં અને મોજમજા કરવી એજ
ખરું છે. પ્રાણી મરી ગયું એટલે યન રહ્યું.
આરુ=સાર=મીઠું=ચાક બોલવું=નરત લોકને
મળે ઉતરી જાય એવું બોલનારો તે. આ-
લુક્ય અને લાસ કહે છે કે બૃહસ્પતિએ
અર્થશાસ્ત્ર બનાવેલું હતું અને ચાવક તે-
મનો મુખ્ય શિષ્ય હતો.

ચાલચલણિયુ, વિ० ઘોડા વખત કામ લાગે
એવું; લગામી; કામચલાઉ.

ચાલણગાડી, સ્ત્રી० નાનાં બાળકોને ચાલતાં
છીપવવાની ગાડી; કેલણગાડી; પાંગલા
બુલની ગાડી. એને તથા પૈડાં હોઈ ઓકરું
પકડીને ઉઠું રહે એવો દાંડો હોય છે.

ચાલણચુલો, પુ० કરનો ચુલો; કામચલાઉ
ચુલો.

ચાલતું, વિ० ચાલ્યા કરતું હોય તેવું; જરી.
(૨) વર્તમાન; હાલનાં. (૩) ઉપરોક્ત;
કામ કરવાને લાયક; કામ કરે એવું:-

ચાલતી છરી. કિં પ્ર૦ ચાલતું કરવું=નરી કરવું. ચાલતું થવું=નરી થવું. ૨ જતું રહેવું; ખરીજતું; મરીજતું.:-એના બાપ આવતો થયો.

ચાલનહાર, પુ૦ ચલાવનાર; વાહ જનાર. (૨) ચાલનાર.

ચાલવું, કિં અ૦ [સં. ચલ] એક જગાએથી બીજી જગાપર જવું; ગતિમાન થવું; એક સ્થાન અને એક સ્થિતિમાંથી બીજા સ્થાન પ્રતિ કે બીજી સ્થિતિમાં જવું; ફરવું; હાલવું; ખસવું; ગડખડવું; પ્રસ્થાન કરવું; રરવું; પગને ગતિમાં મૂકવા. પગવાળા પ્રાણીઓ ચાલે છે. (૨) પ્રવૃત્તમાન હોવું.:-કચેરી ચાલે છે. (૩) નિર્વાહ થવો; નીભવું.:-એક માણસે કામ ચાલે છે. (૪) ટકવું; પહોંચવું.:-આ પાંધરી દસ વર્ષ ચાલશે. (૫) વહેવું; વહાવું.:-રેલો ચાલ્યો. નૈઋત્યનો પવન ચાલ્યો એટલે હવે વરસાદ આવશે. (૬) પીતવું; ઓછું થવું.:-જો બન ચાલ્યું નય છે નો. (૭) ઉપડવું.:-ગાડી ચાલી. (૮) વહેવારમાં હોવું.:-અધે કેકાણે તોડા ચાલે છે. (૯) અમલમાં આવવું.:-આજથી નવો કાપોદા ચાલ્યો. (૧૦) કહે તેમ થવું; અમલ થવો; લુકમથી બનવું.:-એના ઘરમાં બધું બાછડીનું ચાલે છે; (૧૧) અતુસરવું; વર્તવું.:-તે બાપને પગલે ચાલે છે. (૧૨) ખસવું, પુરૂં હોવું.:-મને તો લોચે પાણી હશે તો ચાલશે.

આ ધાતુ જુદા જુદા સંબંધ સાથે સહાયમાં લેણતાં જુદાજુદા ધણા અર્થ બતાવે છે.:-(૧) અક્રમ ચાલવી=મતિ પહોંચવી; સજવું; સમજવું. (૨) કદમ ચલાવી=વખાણ કરવામાં હોંશિયારી હોવી; સચોટ હિતાવળે લખતાં આવડવું. (૩) કામ ચાલવું=નીભવું; જરૂર પૂરતું હોવું. સુકર-દમાની તપાસ થવી. કાષ્ઠપણ કાર્ય પ્રવૃત્તિમાન હોવું. (૪) ગોડ ચાલવી=મજલ વલા કરવો; અતિસાર હોવો. (૫) ઘર ચાલવું=

ચુગરાન થવું, સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચે સંપ હોવો; સંસાર બંધારની પ્રવૃત્તિ હોવી. (૬) છરી, ક્ષતર તરવાર ચાલવી=નાચ, ઉદાઉદી કે કપકપ થવી. (૭) જાતી ચાલવો=દિમ્બન હોવી; ધીરજ, બળ ને હોંશિયારીથી કામ થવું. (૮) જીમ ચાલવી=ગાળા ગાળી કરવી; બોલ્યા કરવું. (૯) જીવ ચાલવો; આનાકાની કરવી; આસંદા થવી; નહિ મન પ્રવૃત્ત થવું; મન ખેંચાવું; પાછા પડવું. (૧૦) નહિ ચાલવું=સત્તાથી લુકમથી કાર્ય થવું; નહિ ઉપજવું; નહિ માન્ય રહેવું. (૧૧) પગ ચાલવા=ચક્તિ-બળ હોવું; દિમ્બન હોવી, નિપજવું. (૧૨) મોંચાલવું=જીમ ચાલવી=ખાધા કરવું. (૧૩) રાજ ચાલવું=સત્તાથી કાર્ય થવું; અમલભેર કામ થવું; કયું થવું. (૧૪) રાજ ચાલવો=મરફી દેખાઈવું પ્રસરવું. (૧૫) હાથ ચાલવો=મારવું, ઉદાર થવું. જીવ ચાલવો. આ પ્રમાણે વિવિધ અર્થો ચાલે છે. વહેવું.:-નદી ચાલી પરપરા રહેવી; નરી રહેવું. વંદા ચાલ્યો. પ્રવૃત્ત થવું, કામમાં લેવાવું; વાપરાવું. તલવાર ચાલી; તીરગોળીનું જટવું; કમોડા થવો. તેમને ખૂબ ચાલી રહી છે. ધાવવું, મજા થવું, ઉપાય લાગવો.:-મારી પર મંત્ર નહિ ચાલે.

ચાલાક, વિ૦ [સં. ચલ] તરત સમજી નય એવું; ચતુર; શુદ્ધિમાન, ચંચળ; ચપલ; હોંશિયાર; ચેતી નય એવું; જગરૂક; સખટાખંધ વસ્તુ સ્થિતિ સમજી જઈ જઈ કે કંઈ તદ્દખીર લગાવવી હોય તે લગાડી સપાટાખંધ કામ કાઢી લે એવું, તેમજ કોષ્ઠથી છેતરવું કે ફસાવું નય નહિ એવું ને તે. બંધાર કુશળ; દક્ષ; મૂર્ત, ચાલાકી, સી૦ ચતુરાઈ; હોંશિયારી; દક્ષતા; પટુતા; ચંચળાઈ; ચપલતા, બીજાને ખતર પડે નહિ તેમ સપાટાખંધ કામ કરી લેવાની જે સદાખંધ; તે; બંધાર કુશળતા. (૨) મૂર્તતા. કિં પ્ર૦ ચાલાકી કરવી=સંકાષ્ઠથી છેતરવું; યુક્તિ. કોસંધ બતાવવું.

ચાલી, સ્ત્રી ૦ ઓળખધ ધણીક ઓરડીઓ.
વાળું લાંબું મકાન; માલો; ચાલ. (૨)
ચાળી.

ચાલુ. વિ ૦ પ્રવર્તમાન; હમણાંનું; ચાલવું
રહેલું હોય એવું; વર્તમાન; ઝારી.

ચાલુક્ય, પુ ૦ ગુજરાત ને દક્ષિણમાં પ્રખ્યાત
થયેલો એક રાજવંશ. ચાલુક્ય વંશના
પ્રતાપી રાજાઓમાં પુલકેશિ મુખ્ય
ગણાય છે.

ચાલ્યું, અ ૦ (ચાલવો.) હસો; ખેર; કંઈ જ-
ર નથી, નીભરો, મરજી. અટક્યું નહિ
રહે, વગેરે અર્થમાં વપરાય છે. તમે નહિ
આવો તો ચાલ્યું, હું એકલો જઈશ.

ચાવડી, સ્ત્રી ૦ રાજમહેલની આગળ પહેરેલી-
રોને ખેસવાનું જે ઠેકાણું-નાની ઠાટી તે,
દેવડી; કહેલી, ચોઢી, ચણતરો; ચાલું. (૨)

ચાવડા જાતિના રજપુતની સ્ત્રી (કન્યા સ્ત્રી
વગેરે). ચાવડી રાણી. (૩) વિ ૦ ચાવડા-
ઓનું. ચાવડી રાજ્યનો અંત આવ્યો.

(૩) મુસાફરોને વિસામો-ઉતારો લેવાનું
સ્થાન, પાલિયાની દેવડી.

ચાવડું, વિ ૦ ચાવળું; દાઢડાણું; વાતોડું; વાત-
ચતુર. (૨) નાં ચાકું.

ચાવડો, પુ ૦ [સં. ચોપેલ્લટ-ચૌરા] ચાવડા-
ચાવળ નામના રજપૂતમણિ એક તે.
ચાવડા વંશનો પુરુષ. ચાવડાવંશના રજ-
પૂતો પ્રથમ દીવમાં રાજ્ય કરતા હતા.
કેટલાક તેમને પરદેશી કહે છે ને ધણી જણ
તેમને પરમારોની એક શાખા માને છે.
નત્સરાજ ચાવડો દીવમાં રાજ્ય કરતો હતો
પણ દીવનો કેટલોક ભાગ સમુદ્રમાં ગરક
થઈ જતાં તેના વંશજોએ કચ્છના રણ
આગળ આવી પંચાસરમાં ગાદી સ્થાપી
હતી. પંચાસરનો છેલ્લો રાજા જયસિંહની
થયો. દીવના અગિયો બજારના યથ ગાળ
યથ પડ્યા હતા એમ પણ કહેવાય છે.

ચાવણિયાં, ન ૦ ચાવજાને કામ આવે, મદદ-
ગાર થાય એવું જે કંઈ તે; ચાવજાના
ઉપયોગનું તે; જઠળાં; હાયાં; દાડાં; દાંત.

ચાવણું, ન ૦ [સં. ચવિણ] કાચું કોરું ચા-
વીને ખાવાનું જે તે; ચણામર્મરા વગેરે.

(૨) ખાવાનું; ગુજરાત, આજિવન. :-
ચાવણું મળતો ત્યાં સુધી રહેશે. (૩) લાય-
સ્થત. ચાવણું આપો તો કામ થાય.

ચાવરો, પુ ૦ [મા.] કરડનારો જન; માંકણ.
ચાવલ, પુ ૦ [દે. ચાલલા] ચોખા; ભાત;
ચાવળ.

ચવડાં, ન ૦ લટકાં; હાવભાવ, નખરાં. (૨)
ચાવી ચાવીને ખુસામતના બોલ બોલવા
તે; મદાનડાં.

ચાવડું, કિ ૦ મ ૦ [સં. ચવું] દાદને દાંતથી
કચરવું; દાદથી લાગી શુક્ર કરીને ખાવું.

(૨) અર્થનું; ચાંપી ચાંપીને, ઉપલાવી ઉપ-
લાવીને વારંવાર એકની એક વાત ક્યાં કરવી;
નિંદવું; કાંઈ ખાખત સંબંધી રીકા ક્યાં

કરી. :- લેડિએ તેને ચાવના માંડ્યો છે. (૩)
કરડવું; બચકું બચકું; ડંખ મારવો. આ
અર્થ મરાઠી છે ગુજરાતમાં ચાલતો નથી.

દખખણના ગુજરાતીઓ કદી વાપરે છે.
ચાવી ખાવું=લાગી કચરીને ખાઈ જવું;
નાખવોય કરવું; ફાડી કરડી ખાવું; ચૂસી

જવું. ૨ વગોવવું; નિંદવું; ખૂન રીકા
કરવી. ચાવી નાખવું=નિંદવું; ઘણા જણથી
ટોકણું. ચાવીને કુચો કરવા=નિઃસત્ત બ-

નાવી દેવું; ચૂસી લેવું. ચાવીને બોલવું=

ચાંપીચાંપીને બોલવું.

ચાવળ, સ્ત્રી ૦ ખેડીને પેાથી કરેલી જમીનમાં
ચાસ પડતા જાય અને ઘણા પ્રેરાતા જાય

એવું ચાર નાની દળપુણીઓવાળું ખે-
તીનું ઓગર; ચાર ફળાયાગી નાની પ્રે-
રણી. ફળાયાં કાણું હોય છે તેમાં વસિના

ચાર દુકા, જેના ઉપતા છેડા એ ૦ ચો-
ડમાં ધાલેલા હોય છે તેમાંથી ઘણા મરીને
ચાસમાં પડે છે. ચાવળથી પેરણી ક્યાં
પડી ચાનમાં ખુડા રહેલા ઘણા પંખીઓ
ખાઈ ન જાય તે માટે નાની ઘાટડી જેનું
લાકડું જેને સમાજ (સન્માર્ગ કે સન્માગ)

કહે છે તે ફેરવવામાં આવે છે. (૨)
પું ૦ ચોખા.

ચાવળું, વિં બે માણસ વાતચીત કરતાં હોય તેમની વચ્ચે ચીપીચીપીને બોલનાર અને દોઢઢાપણિયું; દોઢઢાપણું; ચાંપણું; કાઢની વચમાં પોતાનું ડહાપણ બતાવવાને ચાતુર્ય દેખાડવાને ચીપીને બોલનાર; ચિઆવણું.

ચાવી, સ્ત્રી કુંચી; કિલ્લી; કળ, ચાંપ. કિં પ્રં ચાવીઆપની=કુંચી દેવી; ચઢાવણું; ઉરેરેવું; ખીસે કે કાઢની સામે ચાંચ તેમ કરવું; કમાનને વળ ચઢાવવો કે જે વળ ઉતરવાને જોરે ખીજા ચક્કરને ગતિ મળાને યત્ર ચાલે:-ધડિયાળ.

ચાણું, કિં સં પ્રીતિ રાખની. (૨) ઇચ્છવું, પસંદ કરવું. ચાહણું, ચહાણું, ચહવું, ચાવું, ચાહાણું.

ચાંપ, પું [સં.] એક જાતનું લીલી પાંખોનું કાચર જેવું પખી. પંથીઓ તેના શકુન લે છે. દસરા, વિજ્યાદશમી કે જે પ્રસ્થાનનું મુખ્ય અને પહેલું મુહૂર્ત ગણાય છે તે દિવસે શુભરાતમાં લોકો સીમાનું ઉક્ષેપન કરવા સીમાડે જઈ ચાપનાં દર્શન કરે છે.

ચાસ, પું ખેતરમાં હળ અથવા ચાવળથી પાડેલા ઓળખધ ઉંડા વીંટાઓમંત્રો એક એક લીટા તે; હળપુણીને લીધે ખેતરમાં જે ઉંડા; આંકા પડે છે તે. (૨) ઓ આંકામાં પેરેલા અને ઉગેલા અનાજના છોડની હાર; ઓળ. (૩) તુકસાન; ટોટા; ઘટ:-મને ચાસ આપતા નહિ.

ચાંસણી, સ્ત્રી ગોળખાંડના પાણીને ખૂબ ઉકાળી તાર નીકળે એવું ગાદું ચીકણું-મધ જેવું બનાવવામા આવે છે તે; ખાંડના પાણીનું ખૂબ ઉકાળેને બનાવેલું મધ. (૨) ચાસવું તે; ખેતરમાં ચાસ પાડવાની જે ક્રિયા તે. (૩) કસોટી; કસ; તપાસ. (૪) માછલો; નમુના માટે જુદું રાખેલું અનુદાન:-તમે આ સોનાની ચાસણી રાખજો, એ પ્રમાણે પછી દાખીનાની કસોટી કરાવશે; કિં પ્રં આમણી કરી=ખૂબ ઉકાળવું, ગાદું બનાવવું.

ચાસવું, કિં સં ચાસ પડે એમ બેશું; બેડાણું કરવું.

ચાસિયાવળું, પું પાણી પાવા વગર મત્ર જમીનના ભેજને લીધે પાકેલા જે ઘઉં તે, વગર પાણીના ઘઉં. ક્યારીના કે કુવેતરના નહિ પરંતુ ભંજવાળી જમીનને માત્ર સારી ખેડીને વાવેલા ને વગર પાણી પામે થયેલા તે.

ચાહ, પું [સં ઉત્સાહ પ્રા. ઉચ્છ્રાહ] પ્રેમ; ખ્યાર (૨) ઉમળકા; ભાવ: છન્હ; અભિલાષ. (૩) આદર; આ; ચ્હા. (૨) સ્ત્રી આ નામની જે વનસ્પતિ અને તેના કોટા તે.

ચાહક, વિં ચાહનાર; પ્રેમી; હેતાળ. ચાહન, વિં જાહેર; ખુરડું; ઉઘાડું; ઉઘોડું. ચાહના, સ્ત્રી ચાંપના; ચાહના; ચહાપના, ભાવ; પ્રેમ; ખ્યાર.

ચાહવું, કિં સં પ્રીતિ કરવી; ઇચ્છવું; અભિલાષ કરવો; પસંદ કરવું. ચહાણું; ચાવું; (૨) રોહ કરવો; ખ્યાર કરવો.

ચાળ, સ્ત્રી પુરુષને સરીરે પહેરવાના સિવેશ કપડા-અંગરખાનો છાતીની નીચેનો ઘેર તે; અંગરખાની કમાન નીચેનું ખુલ્લું પડ તે. ચાળણું, નં ચાળતાં જે કચરો ચાળણીમાં રહી જાય છે તે; ધુલું; કસતર; ચળામણ. ચાળણી, સ્ત્રી ચાળવાનું કાણું કાણું વાળું ખાત્ર; ચાણી; ચારણી.

ચાળવણી, સ્ત્રી ચાળવણું તે; યુક્તિસર ફેરવવું; પોતાને લાલ ચાંચ તેવી રીતે નાણાંને આમ તેમ ફેરવવા અને ઉપાડી લેવાં તે, ફેરવણી:-એને નાણાંની ચાળવણી કરતાં ઠીક આવડે છે (૨) ઉચ્છ્રાપાથક; ફેરફારી. ચાળવણું, કિં સં ચતુરાઈથી ફેરવવું; જેમ સારું લાગે અને ફાયદો થાય તેમ ગોઠવવું ફેરવણ કરવું; અવારનવાર ફેરવવા કરવું. ઉચ્છ્રાવણું; તથા ઉપર કરવું આમ તેમ ફેરવવું.

ચાળવું, કિં પ્રં અનાજ, લોટ, અને સુનો વગેરે આખી વસ્તુ કે ખાંડેલી અથવા દળેલી વસ્તુને નાનાં ગોટાં કાણાંવાળા વાસણમાં લઈ

ગરાવવી; સરખા કકડાની કે સરખા કંદની વસ્તુથી તેમાં ભળેલી મોટી વસ્તુ. જુદી પાડવી; છણવું; છાણવું; ગાળવું; ગરાવવું; છિદ્રમાંથી બહાર પાડવું. (૩) આમ તેમ ફેરવવું; ફેરવદલ કરવું; ઉચલાવીને ફરી ગોઠવવું. — છાપરું ચાળવું. આમ તેમ હલાવવું. ચાળા, પું [સં. ચલન ચાળાતું બ. વ.] 'કોઈના ચલનવલનનું અનુકરણ તે; ખીખની તકલ કરવી તે. — નાનાં છોકરાં ધરડાના ચાળા પાડે છે. કોષ હસે તેમ હસવું, બોલે તેમ બોલવું, હિંડે તેમ હિંડવું અને રે તેમ રે તકલ રૂપે કરવું તે. કિં પ્ર. ચાળા પાડવા=ખીજું માણસ કરે તેમ કરીને તેને ચીઢવવું; મરકરી, ચેષ્ટા કરવી. (૨) આખ મુખ અથવા અંગનો મોહક મરોડ તે; અભિનય; નખરાં; ડેલ; વિદસન; લટકાં. (૩) ભાવભેર આનાકાની કરવી તે; માન મરડાટ લાડ; રિસાવું તે; લાડણુ. ચાળાખોર=દિખળી, નખરાંખાજ. ચાળા કરવા=ભાવ હોવા છતાં આનાકાની કરવી; અડપલાં—ચાંદવાં કરવા. લાડમાં હા ના કર્યાં કરની. ચાળાચટ્ટાં; ચાળાચસકા. ચાળાચસકા, પું (ચાળાચસકાંતું. ખ. વ. ૫૦) નખરાં; હાવભાવ; લટકા; વિદસન. (૨) મરડાટ; આનાકાની; હાનાં. ચાળી, સ્ત્રી બકરી. (૨) વિ. ચાળીસ ૪૦ :- ચાળી રૂપિયા. ચાળીસ, વિ. જેમાં ચારવાર દસ હોય એવી (સંખ્યા) ૪૦. ચાળીસમુ=ચાળીસમા દિવસનું; ચાળીમા નંબરનું. — ચાળીસમુ નહાઈ ઘોષ ઉઠી. ચાળું, ન. ઘેડું; ગાદું. ચાળો, પું [સં. ચલન] આખ, મુખ, અને ખીખ અવયવનું જે ચલન તે; અવયવના ફરવાનો જે વ્યાપાર સંચાર તે; આખના ડોળાની જે ચલનછટા તે. દાનભાવ; અભિનય; અંગચેષ્ટા; અંગમરોડ, બોલવા ચાલવા ને અંગ હલાવવાની જે મોહક રીત તે; છટા; લટકા. (૨) ચેષ્ટા, કીડા; ચિદન;

તરેહ; ડોળ; ઢંગ; દેખાવ. — તેના મોતો ચાળો ફર્યો માટે લોભ લેા. નર્મ. (૩) ચાળનારો (છાપર) ચાંઈ, સ્ત્રી [સં. ચન્દ્રક] કંપાળ વચ્ચે કરવામાં આવતું ચંદન કુવડેરતું તિલક તે, ચાલો; ગ્રીષ્ઠ, જે જમરા વચ્ચેની ગ્રીષ્ઠી ખિંદી. ચાલ્યાને માટે નાનાં છોકરાંથી અને નાનાં છોકરાં સાથે તત્સંબધી વાત કરનાર મોટાથી નપરોતો ગળદ. ગુજરાતી બાળભાષાના "તાતા" જેવો શબ્દ. (૨) વિ. શરમિંદુ; ખસિયાણુ, છોમું. ચાંકવું, કિં અ. ચમકવું; ભડકવું; ચીકવું. (૨) તાજુબ થવું; વિસ્મય થવું. ચાંખડ, વિ. ગરીમ; દીન; શીળું. ચાંખડાઈ, સ્ત્રી ગરીબી; દૈન્ય. (૨) ગરીબીનો ખાલી દોષ કરવો તે, ફેલ. ચાંગળું, ન. ચાર આંગળાં ચાપવું તે; ચાર આંગળાની અંગલી. (૨) ચાર આંગળાની વચ્ચે રહે અથવા માય એટલું તે. — ચાંગળું પાણી. (૩) વિ. ચાર આંગળીના ખાડામાં રહે તે પુરતું, થોડું; અલ્પ; જરા; લગારેક. ૩૦ પ્ર. ચપટીચાંગળું=થોડુધણું; કડકોકાર. જડ અલ્પતન બતાવવાને વપરાય છે. — ચાંગળું પાણીએ પાય એવી નથી. ચાંગી, વિ. [પ્લા. ગળા] ઘોડાની એક જાત. ચાંચ, સ્ત્રી [સં. ચંચુ] પંખીઆનું અણીદાર બે જડખાનું પાતળું-લોચું મો, ચંચુ; તુંડ. (૨) નૂળમાં ભડી અને છેડે પાતળી એરી થકુ આકૃતિ તે; ચક્રી; અણી, પાતળું અગ્ર. — દખણી પાઘડીની ચાંચ; જોડાની ચાંચ. (૩) ચંચુ જેની હરકોઈ આકૃતિ અથવા પકડ તે; સાંજુસી. કિં પ્ર. ચાંચ ઉઘડી=મોલવા માંડવું, ચપચપ બોલવું. ચાંચખુપતી=પ્રવેશ થવો; દાખલ થવું; સમજ પડવી. ચાંચે ચડવું=મરાવું, નિંદાવું. ચાંચ મારવી=માથું મારવું; નાણી લેવું; મરવું પડવું. ચાચ બોળવી=ખાતું પીવું; આદ લેવો; મો ભરવું; મોટાવું. ચાંચમાં લેવું=કબજમાં લેવું; શેઠમાં લેવું.

ચાંચડ, પું. (ચાંચડ) વાળ ઉત્ત અને જુનાં
મેલાં કપડાં વગેરેમાં થતો એક નાનો પાળો
વાળો રવેદળ જંતુ; ચાંચડ. આ જંતુ
વાળવાળાં ટોર અને ઉંદર વગેરેના શરીર
ઉપર ઠંડી ઋતુમાં ચાપ છે. તે રંગે ઝાંખો
લાલ, ચપટો, જે પાંખો વાળો, ડંખની સુંઠ
અને છ પગવાળો હોય છે. કેટલાક ચેપી
રોગ તે એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ચેપ
છેડાડી ફેલાવે છે. તે ઝટ મરતો નથી.

ચાંચદ્ય, નં. [સં.] ચંચળતા; ચંચળપણું;
ચાલાકી, ચપળતા.

ચાંચવો, પું. જમીન ખેદવાળું લાંબા ચપટા
ફળતું કોદાળી જેવું ઓળર; એંહવો;
ત્રિકમ. ચાંચના જેવું ફળ હોવાથી તે ચાં-
ચવો કહેવાય છે. મુંદરની બંને બાજુએ
ચાંચ જેવાં ફળ હોય છે. એક ફળ ચપટું
જમીન ઉખાડવાનું અને બીજું પત્થર વ-
ગેરે ફોડવાના કામમાં આવે એવું જુદી
મજસુત અણીવાળું હોય છે.

ચાંચિયો, પું. વહાણો ઉપર હુંટ ચણાવવાનો
ધંધો લઈ બેઠેલાં દરિયાઈ હુંટારુઓની
જાતનો માણસ; દરિયાઈ ચોર; વહાણનો
ધાડપાક; હુંટારો; વેપારી વહાણો ઉપર
દરોડો ખાડનાર. (૨) ચાંચવાળો જે તે;
છાપરિયો. ચાંચમાં જહાજ=દરિયા પર
શરતો વેપારી વહાણોને હુંટનારાઓનાં
વહાણુ તે,

ચાંચુ, અં. કંઈ પણ બોલવું, અથવા ઉચ્ચાર
કરવો તે; આનાકાની કે વિરુદ્ધતામાં કંઈ
પણ કરવું તે. ચાંચુ કર્યું તો તારી વાત
તું ભણ્યો. ખખડદાર ચાંચુ કરતો નહિ.

ચાંડી, સ્ત્રી. ચોંડી; ચુડી. (૨) ખાલી ખજાજ.

ચાંડાળ, પું. [સં. ચાંડાળ] અત્યંત તીવ્ર
જાતનો માણસ; કૂર, લશ્કર કર્મ કર-
નાર માણસ; પાપી માણસ; ચામડિયો;
ખાલપો; અપ્ય. મનુ કહે છે કે ચંદ્રથી
બાહ્યણીને પેટ ઉપન ચણેલો માણસ
ચાંડાલ છે. તેને પક્ષીમાં રાખવો જોઈએ

નહિ. બાળણ દેહાતદની શિતા એને હાથે
કરાવવામાં આવતી. ધર્માનુકાન સમયે એ
નગરે પણ પડવો જોઈએ નહિ. સારા
માણસે એને બીખ આપવી હોય તો તે
પણ ચંદ્રદિને હાથે આપવી.

ચાંડાળણી, સ્ત્રી. ચાંડાળની સ્ત્રી. પાપી કૂર
કર્મ કરનારી ખરાબ સ્ત્રી.

ચાંદ. પું. [સં. ચંદ્ર] ચંદ્ર; ચંદ્રમા; ચંદી;
ચંદી. (૨) [ચંદ્રક] પદક; માન અથવા
શાખાશીતું આપનારની મહોર હાથ કે
ચિદનવાળું સિક્કા જેવું સોના રૂપાનું
ચકતું; માનચિદન. (૩) ઘોળું દીસા—
ટપકા જેવું પથ્થરા માથાપરના વાળમાંનું
ચિદન.

ચાંદની, સ્ત્રી. ચંદની; ચંદ્રિકા; ચંદ્રપ્રકાશ;
જ્યોત્સ્ના. (૨) વિં. ચંદ્ર પ્રકાશ વાળો. —
ચાંદની રાત. (૨) છત; ચંદરવો.

ચાંદબીજ, સ્ત્રી. જે સુદિ બીજને દિવસે
નવો ચંદ્ર દેખાય છે તે બીજ; ચાંદરાત.

ચાંદરડું, જુ. ચાંદરણું.

ચાંદરણી, સ્ત્રી. તારકા; તારો; નાનો ચક્ર
ચકિત તારો. (૨) ચંદની, ચાંદની. (૩)
વિં. ચાંદરણાવાળી; ચાંદરણી રાત.

ચાંદરણું, નં. ચંદ્રનું અજવાળું; ચાંદની
(૨) તારાઓનું અજવાળું. (૩) અજ-
વાળાવાળું ચાંદું; આકાશગિયું. ચાંદરડું.

ચાંદરાત, સ્ત્રી. સુદિ પક્ષની જે પહેલી સાંજે
ચંદ્ર દેખાય છે તે; અમાસ. પછી પહેલ
વહેલાં જે રાતે ચંદ્રમા દેખાય તે રાત; ચાંદ
બીજ; અજવાળી બીજ. અમાસ પછી
પહેલ વહેલો જે દિવસે ચંદ્ર દેખાય તે
દિવસને મુસલમાનો ચાંદરાત=મુસલમાની
મહીનાનો છેલ્લો દિવસ ગણે અને બીજા
દિવસથી પહેલી તારીખ ગણ્યા માડે છે.

ચાંદર. વિં. [સં. ચંદ્રક] જેના (જે
દેરના) કપાળમાં કે શરીર ઉપર ઘોળાં
ઘોળાં ચાંદાં હોય તે; ચાંદાવાળું. (૨)
નિરંકુશ; મસ્તાની; ચાંદરા પાડો. ચિદ-
વળું; બાહ્ય; છુંદ મૂકી દીધેલું.

ચાંદલિયો, પું ચાંદો; ચંદ્ર. કવિતામાં વપ-
રાય છે. —આ મને ચાંદલિયો આપો. કિં પ્ર૦
ચાંદલિયો ચુંદવો=સારામાં સારું હોય તે
પસંદ કરી લેવું.

ચાંદલો, પું કંકુ અથવા કેસર કે ચંદન વગે-
રેના કપાળમાં જે દીલો કરવામાં આવે છે
તે; ચાંલો.

ચાંદવું. વિ. અટકચાળું; અડપણું; અડે,
અફાળે, બગાડે કે ગડબડ કર્યા કરે એવું.
:—આ છોકરું બહુ ચાંદવું છે. (૨) ન૦
અટકચાળું; અડપણું; છોકરી:—કાંઈને ચાંદવું
કરતો નહિ.

ચાંદિયોવા, પું જેમાં ચામડી ઉપર ચાદાં
ચાદાં પડી જાય એવો એક ચેપી રોગ.

ચાંદી, સ્ત્રી. ૩૫; રૌપ્ય; રજત, શુદ્ધ રૂપ.
(૨) ચામડી જતી રહી માંસ દેખાય એવું
ગાળ ચાકું કે ચાકું તે. અતિ સોખતથી
ઉત્પન્ન થતો આ એક બહુજ ચેપી અને
ભયંકર રોગ છે. એમાંથી વિસ્ફોટક, સધિવા
અને બીજા ઘણા રોગો ઉત્પન્ન થાય છે
અને કેમ કર્યા મટતા નથી.

ચાંદી ચોખી અને બીજા ધાતુઓ સાથે
મળેલી ખાણોમાંથી નીકળે છે. એવું ચુરુ-
ત્વ સોનાથી અડધું છે. ચાંદીના ઘણી
જાતના ક્ષાર બને છે અને તે ફોટોગ્રાફી
વગેરેમાં કામ આવે છે. ચીન અને અમે-
રિકામાંથી ચાંદી પુષ્કળ મળી આવે છે.

ચાંદીકામ, ન૦ રૂપાના નકશીદાર ધાટ બના-
વવાનું કામ તે; રૂપાનો નકશીદાર દાગીના-
ધાટતો:—કચ્છનું ચાંદીકામ ઘણું વખણાય છે.

ચાંદું, ન૦ ચામડી જતી રહી માંસ દેખાય
એવું ચાકું. (૨) ગધ; લાંછન; ચિહ્ન;
ટપકું; ધાણુ. (૩) છિદ્ર; દોષ. કહે
કાગડો ચાંદું શોધે.

ચાંદો, પું [સં ચંદ્ર] ચંદ્ર; ચથી; ચંદ્રમા.
(૨) મોટા ચંદ્ર જેવો ગાળાકાર તે.

ચાંદ્રમાસ, પું (સં) ચંદ્રની ગતિ ઉપરથી
ગણતો મહીનો; એક પૂર્ણિમાથી બીજા
પૂર્ણિમા લગીનો જે વખત તે. ચાંદ્રમાસની

પેઠે ચાંદ્રવર્ષ પણ ગણાય છે અને તે ૩૫૪
દિવસનું થાય છે. ચંદ્રને પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા
કરતાં લાગતો જટલો કાળ તેજ ચાંદ્રમાસ.
પૂર્ણિમાત અને અમાત એમ બે પ્રકારના
ચાંદ્ર માસ ગણાય છે.

ચાંદ્રાયણ, ન૦ [સં] એકવ્રત. આ વ્રત ચંદ્રની
વધઘટ પ્રમાણે વધતા અને ઘટતા કાળિયા
ખાઈને કરવામાં આવે છે એટલે કે, સુદિ
પડવેએ ચાંદ્રાયણ કરનાર એક કાળિયો
જન્મે છે, બીજો બે કાળિયા અને પુનમે
પંદર કાળિયા. વદિ પડવેથી પાછો એજ રીતે
ઉતરવા માટે છે અને અમાસે ઉપવાસ
કરે છે. સ્ત્રીઓ આ વ્રત સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ
અર્થે કે પ્રિય પ્રસાદન માટે કરે છે. બધી
સ્મૃતિઓમાં આ વ્રતનો ઉલ્લેખ છે. તે બે
ત્રણ લુદી લુદી રીતે કરવામાં આવે છે.

ચાંપ, સ્ત્રી. દાખવાથી પડે કે ઉચકાય એવી
કરામત; પેચ; કળ; ઉકાળી; કમાન, ધોડો.
(બંદુકનો) (૨) ફેસી; અટકણ. (૩) ધાક
દામ, સત્તા; શિરજોરી. (૪) ખાન; ખંત.
(૫) સાન; ચેતવણી. (૬) અટકાવ;
લગામ. કિં પ્ર૦ ચાંપ રાખવી=દાખ, ધાક
ખંત રાખવી. ચાંપ મરડની=કળફેરવવી.

ચાંપણ, સ્ત્રી. સાળનું એક વતરણું, જે ચાપ-
વાથી તાર હંચા નીચા થાય તે; દામવાની
કળ. (૨) ચાંપવા=દામવાની લાટ, (રૂનાં
પ્રેસમાંતી) દાખવાનો સંચો. (૩) ન૦ રૂની
ગાસડીઓનું બંધામણ, કારણ કે તે બહુ ચાં-
પીને બાધવી પડે છે. (૪) બંધ; પડી. (૫)
દાખવું તે; દાખ.

ચાંપણિયું, ન૦ દાખવા જેવા કામનું જે કંઈ
તે; (લાકડું, પારિયું, ચંત્ર વગેરે.)

ચાપણી, સ્ત્રી. ચાંપણ. (૨) ચાંપવા, દાખવા-
નું જે કામ તે. (૩) તગાદો, દાખ ચલાવવો તે.

ચાંપણું, ન૦ ચાંપણ

ચાંપડું, વિ. આકરું; સખત; ખંતીનું; બીડા
તુ:—ચાપતી ઉવસણી.

ચાંપડું, વિ. ચાપી ચાંપીને ડહાણ ડહાણ
ગતો કરનારું; ડહાણડું; દોડડહાણું, ચાંપી

ચાંપણે ડહાપણ કરનાર; વાતોરું; વાતડ-
હાથું; ચિંચાવણ.

ચાંપણું, કિં. સં. [ફા. ચસ્યદન] ચપડું
ચાપ એમ દાખવું; ચપટ કરી નાંખવું;
કચરવું; ચગદવું.:-ફની ગાંસડીઓ ચાંપનાનો
સં. ચો. શત્રુને તેણે ચાંખો. (૨) પંપાળતાં
પંપાળતાં ધીરથી દમવું; સુકીઓ ભરવી;
ઓળાંસવું; નગાંસવું.:-પગ, માવું વગેરે
ચાંપવાં. [૩] ઝમદેવો; દઝાડવું, ઉતુંઉતું
નેરથી અડકાડવું.:-ખોદાવું ચાંપવું. (૪)
સાનમાં કહેવું; ચેતવવું. [૫] ઉરકેરવું;
કુંગરાવી દેવું; અદાવવું. (૬) દાખીને
ખુણામાં ધાકવું. (૭) શરમમાં નાંખવું,
લાંચ ફેરવત આપવી. કિં. પ્રં. ચાપી
નેવું=મન નેવું; તપાસી નેવું; અખતરા
તરીકે કરી નેવું; સામાની ધ્રુજા કે મર્મ
નેવાને અજમાવવું.:-દાણો ચાંપી જેવો.
(૮) દાખીને ખાવું.:-વેદિયો સાત લાકું
ચાંપી ગયોં.

ચાંપાનેર, નં. યુગ્મરાતના એક જુના મોટા
શહેરનું નામ. વનસગના ચાંપા ના-
મના આશ્રિતે નવમા મૈકામાં પાવાગઢ
ઉપર પોતાના નામ ઉપરથી આ શહેર
વસાવ્યું હતું, વડોદરાથી પંદર વીસ
માઇલ ઉપર પાવાગઢ નામના કુંગર ઉપર
તે અઘાપિ ખડેર રૂપે ઉભેલું છે. હંત-
કથા પ્રમાણે એનાં અધિદેવતા કાલિકા
માતા છે અને પતાપ નામના રાક્ષસના
અધિનયને લીધે દેવીના કોપથી ચાંપાનેર
નાશ પામ્યું હતું એમ ગરબામાં અને
રાસમાં ગવાય છે. તેની ઉપર કાલિકાનું
મંદિર છે જ્યાં યુગ્મરાતના લોકો વારાએ
જાય છે. ચાંપાનેરનાં ખડેરો નેવા જેવાં
છે તેમ લાતિા કિલ્લો પણ પહાડી હોઈ
પણ મજબુત હોય એમ ખડેરો ઉપરથી
જણાય છે.

ચાંપું, નં. શણસની અંદરની પેશી તે; પાકેલા
શણસની ગર સાથેની ગોટલી. (૨) ચપો.
[૩] નાકની વાળી.

ચાંદલેયો, પું. ચાંદલા કરનારો. ચાંદલો કડી
કરીને બીજા માગવાનો ધુધો કરનારો
બ્રાહ્મણ. [૨] સ્ત્રીઓને કપાળે ચોરાવાના
મિનાકરીના ચાંદલા બનાવનાર.

ચાંદલો, પું. કંકુ, કેસર, ગાયત્રી ચંદનનું કે
પાળમ્મ જે ગોળ ટપકું કરવામાં આવે છે
તે; ડીકું; તિલક; ટીકા; કંકુનું ગોળ ટપકું
તે. (તિરસ્કરમાં) ડામ. (૨) કપાળે ચોદ
વાની વરખની મિનાકરી ગોળ ટપકી (+)
ગોળ ચાંદું; ચંદ્રક, ટીકડી; ટીકી; મોર-
પિંછનો ચાંદલો. (૪) અપરિપક્વ દાણું;
નહિ ઓગળેલા દાણાનો ગોળાકાર.:-જળમાં
ચાંદા રહે છે. કિં. પ્રં. ચાંદલો કરવો=
કપાળમાં કંકુનું ગોળ ટપકું કરવું. ૨
વિવાહ કરવો; વાગુદાન કરવું. ૩ આપી
દેવું, દાન કરવું. (કરડાગીમાં) રામ દેવો.
૪ લગન જોનાર વગેરે શબ્દ. અવસરમાં
મેટ દાખલ જે કંઈ આપવું, મેટ કરવું
તે. ચાંદલો ચોદવો=ટીકડી ચોદવી. ૨ અ-
પવાહ મુકવો; આળ મહાવવું; તુક્કાન
આપવું. ૩૦ પ્રં. સુડી ચાંદલો=સ્ત્રીના સૌ-
ભાગ્યનાં ચિહ્ન.:-ગાંધીના સુડી ચાંદલો
અમર તપો. ચાંદલા વહેવાર=સારા ટાંચાં
અથવા અવસરો ઉપર એકબીજા વચ્ચે રાંધે
પોવાક વગેરે મેટ આપવાનો જે આમણ
સામણ વહેવાર તે.

ચિકાખાઈ, સ્ત્રી. એક જાતની વનસ્પતિ.
એના દવા તરીકે જણુ ઉપયોગ થાય છે. એવું
વનસ્પતિ શાસ્ત્રનું નામ એશિયા ઠા-
ન્સિસા છે.

ચિકાર, અં. ભરપુર; હજાહજ; નાવશોપ; સું-
પૂર્ણ; ટીકટીક.

ચિકારા, સ્ત્રી. ચોટે અને ચીકટાય એવો જે
વસ્ત્રનો ગુણ તે; ચીકણાપણું; ચીકણાપણું.
(૨) આનાકાની, આગ્રહ અને આમ તેમ
કર્તા કરવાનો સ્વભાવ તે; દોહડહાપણું.

ચિકિત્સક, પું. [સં.] ચિકિત્સા કરનાર; વૈદ,
હકોમ. (૨) પરીક્ષક, (૩) વિં. ચાલાક.
(૪) ઝીણી નજરે સામાના ગુણ દોષ વ-

પાસી જોષે લેનાર. ચિકિત્સક=રોગ દૂર કરવાનો ઉપાય કરનાર=રોગની પરીક્ષા કરનાર નહિ.

કિત્સનીય, વિં [સં] ચિકિત્સા કરવા ચોખ્ખ; જેની પરીક્ષા થઇ શકે એવું; તથાસવા જોગ. (૨) દવા કરવા જોગ, ઔષધ આપવા લાયક.

કિત્સા, સ્ત્રીં [સં] દવા કરવી; ઔષધ આપવું અથવા કરવું તે; વૈદ્યનું કામ તે; (દવાઓ આપવી વગેરે) ઔષધોપચાર. (૨) રોગની પરીક્ષા, રોગ પારખવા અને દવા આપવાનું કામ તે. (૩) જોડ જોવાની અને દીકા કરવાની ટેવ તે. પરખવાની કીણીને ચંચળ સુદ્ધિવાળી સમજ તે. ચિકિત્સા અને નિદાન, એ બે શબ્દોના અર્થ વૈદક પ્રમાણે જુદા જુદા છે. નિદાન=રોગનું મૂળ કારણ વગેરે તપાસવું=જણવું તે, અને ચિકિત્સા=રોગ ઉપર અમુક દવા આપવા કરવાનું કામ તે. પરંતુ ગુજરાતીમાં અર્થ વિપર્યય થઇ ચિકિત્સામાં નિદાનનો અર્થ પેસી ગયો છે. ચિકિત્સામાં 'પરખ' એવો અર્થ રહેલો છે ખરો પણ આયુર્વેદિક પારિભાષિક શબ્દ તરીકે તો તેનો અર્થ દવા કરવા=આપવાના અર્થમાં છે. પરિહાસ, કટાક્ષ, મરકરી, દીકા, દોષાન્વેષીપણું, વગેરેમાં ચિકિત્સા વપરાય છે. દૈવી, આસુરી ને માનુષી એમ ચિકિત્સાના ત્રણ પ્રકાર છે. જેમાં પારાતી પ્રધાનતા હોય તે દૈવી, વાઢકાપ કરવાની હોય તે આસુરી ને જીવંત રસ દ્વારા દવા કરવાની હોય તે માનુષી.

ચિકુર, પું [સં] વાળ, કંઠ; માથાના વાળ. ચિકોટી, સ્ત્રીં હાથની નીચેનો અને પંજની ઉપરનો ભાગ; કાંડ.

ચિકોર, વિં ઉદત; ખટકોલો.

ચિકોરવું, કિં અં ટોકવું; ચાદ આપવું; ફરી ફરીને કહેવું.

ચિકખલ, પું કાદવ; ગારો; કીચડ; પંક; ચિકખલ; ચિકિલ.

ચિગોટી, સ્ત્રીં મોઢે માથે ઓઢીને 'સું તે; મોઢ.

ચિચાડી, સ્ત્રીં ચીચિયારી; દુઃખ કે, લપની તીણી ખૂમ; કીચિયારી.

ચિટ્ટી, સ્ત્રીં થોડી મતલબનો નાનો લેખ; ટુકો, મતલબ પુરતું જેમાં લખાણ લખેલું હોય એવો કાગળ; ચખરખી. (૨)

જેમાં નામ, નિશાન વગેરે લખેલું હોય એવી કાગળની ચીપ; કપડી, પટી. પતાકડું; ટિકિટ, ટુકમ. (૩) મરણના સમાચાર જેમાં લખેલા હોય એવો કાગળ; કાળોતરી. કિં પ્રં ચિટ્ટી આપવી=માડી ખખર આપવી; અમંગળ વર્તમાન મળવા. ચિટ્ટી આપવી=લક્ષમણ કરવી; ભાળવવું; લક્ષમણપત્રિકા આપવી. ચિટ્ટી લખી આપવી=તરત નાણું

આપવાની સરતે દસ્તાવેજ કરી આપવો.

શાહજોગ. ચિટ્ટી=ટુટી; સાખની ચિટ્ટી. કહેં

ચિટ્ટીનો ચાકર=ચિટ્ટી પહોંચાડવા જેટલો જ

જોખમદાર=લખાણનો નહિ એમ, ચિટ્ટી

શાડી જવી=કુંવારી કન્યા મરી જવી, તેનું

ખરચ કરવાનું ઉડી જવું.

ચિટ્ટીચપાટી, સ્ત્રીં કાગળપત્ર; સાર્વિશ દેશ;

પત્રખવહાર.

ચિટ્ટીદારો, પું કામણટુમણ અને ભૂતપ્રેત વગેરે

થી રક્ષણ થવા અને દુઃખ દરદનું શમન

થવા માટે મંત્રાદિથી લખાણ કરી માદળિ-

યામાં રખાય છે તે અને મંત્રીને વાળેલી

ગાંઠિવાળો દોરો બાંધવામાં આવે છે તે;

મંતરજંતર; કામણટુમણ, અને વધીકરણ

વગેરે તાંત્રિક વહેમી પ્રતીકારો કરવા તે.

ચિટ્ટીનાંખવી, એક ક્રિયા કે જેની મારફતે

અમુક વસ્તુ કાણ લે તેનો નિશ્ચય થાય છે.

ચિટ્ટીપતરી, સ્ત્રીં નાનો પત્ર; કાગળ; ચખ-

રખી; ચિટ્ટીચપાટી.

ચિટ્ટી, સ્ત્રીં સ્ત્રીઓને પહેરવાનું એક જા-

તનું લુગડું.

ચિદાણુ, વિં નહિ સાધ યા શકે એવું મેલું
ચીકટવાણું અને ચીકણું યા શકેલું તે.

ચિદાણુ, કિં અં ચીકે ભરાવું; ખીજવાવું;
રીસે ભરાવું; બળવું; ઉચ્છેદવાવું.

ચિતા, ઓં [સં.] મઝદું બાળવાને કરવામાં
આવતી લાકડાની આગ; ચેહ; મઝદું બળી
રહે તે પ્રમાણે ગોઠવેલાં લાકડાં જાણ્યાં વ-
ગેરેના જે દગલો તે. કિં પ્રં ચિતા ખાડક-
વી=લાકડાં ગોઠવવા; મરવાની પેરવી કરવી.

ચિતાર, પું ચિતરૂપતા; દેખાવ; આલોક;
વાણીથી, લખાણથી અથવા ચિત્રથી કાઢ
પણ વસ્તુનો નજર આગળ આબેહુબ દે-
ખાવ રજુ થાય એમ કરવું તે.:-તમે લ-
કાઈનો ખરેખરો ચિતાર આખો છે. (૨)
ચિત્ર; તસવીર.

ચિતારો, પું [સં.] ચિત્રકાર; ચિત્ર કાઢનારો;
રંગપુરીને કાઢ વસ્તુની પ્રતિકૃતિ કરનાર;
આલેખક; ચિત્રારામણ કાઢનાર; પાઠનાર;
રંગવાળાં વેશ છુટા ઝાડપાન, પશુ, પંખી
અને માણસ વગેરેની છબિ આલેખનાર,
દારનાર.

ચિતાળ, ઓં કમકાળ; ચીરેલાં લાકડાંનો એક
કડો; ઈંધણનો કાડેલો કડો.

ચિતોડ, નં મેવાડનું ઉદિપુરના રાણાઓનું
આગળ રાજનગર. પ્રતાપરાણાના વખતમાં
તે સૌથી સારી આબાદીમાં હતું. ત્યાંનો
કિલ્લો બાબારાવળે બધાવ્યો હતો.

ચિત, નં [સં.] ચાન; ચેતના; ચૈતન્ય; સ-
મજ; ઈંધરનું પરમ સક્ષમ ચૈતન્ય સ્વરૂપ.
(૨) હરકંઈ, એવો હદ સહિત અર્થ બતા-
વનારો પ્રત્યય.:-કદાચિત.

ચિત્ત, નં [સં] અંતઃકરણની એક વૃત્તિ; અં-
તઃકરણ, વિચાર કરવાની જે શક્તિ તે;
જીવ; આત્મા; પ્રાણીઓની ચિત્તચક્તિ તે;
હૃદય. (૨) સંકલ્પલક્ષ; ધ્યાન. કિં પ્રં
ચિત્ત આપવું=ધ્યાન રાખવું; મન આપવું.
લાગણી-કળજ રાખવી. ચિત્ત ધાલવું=
મન પરાવડું; લક્ષ રાખીને કરવું; મન ઉ-

પર લેવું. (જીવ ધાલવો) ચિત્ત લખાડવું=
કળજ રાખવી; મન લખાડવું. ૩૦ પ્રં
ચિત્ત ઠેકાણે રાખવું=દૃઢ રહેવું; મુખ દુઃખ
અને હર્ષ શોકમાં સમાન રહેવું; ઠકાવણું-
થી રહેવું. જે કામ કરતા હોયએ તેમાં
લક્ષ રાખવું; આમ તેમ ડગમગ કે ભ્રમે
ચર્ચ નહિ રહેવું. એકચિત્ત થવું=એકજ
બાળત ઉપર મનને લાવી રાખવું. ધણ
જણ સાથે મળતાં થવું. મન અને બુદ્ધિની
સંકલ્પના કરનાર જે વૃત્તિ તે ચિત્ત.

ચિત્તવૃત્તિ, ઓં [સં.] ચિત્તની જે ગતિ અ-
થવા અવસ્થા તે.

ચિત્તચેર, વિં ચિત્તને ચેરી લેનાર; ઓ
પુરુષમાંનું ગમે તે એક અરસપરસ ત્રેહી
પડનાર. (૨) મનોહર; ચિત્તાકર્ષક.:-ચિત્ત-
ચેર ચોકર.

ચિત્તપ્રસાદન, નં [સં.] યોગ પ્રમાણે ચિત્તને
યતો એક સંસ્કાર કે જેથી ચિત્ત સંગૃહ
ને પ્રસન્ન રહે છે.

ચિત્તભ્રમ, પું (સં.) ચિત્ત ફરવું તે, ચિત્તનું
ફરી જવું; જાનનું પરિભ્રમણ તે; ગાંડપણ.
થેલજ; મનનું ઠેકાણું ને હોય એવી સ્થિતિ-
હાલત તે.

ચિત્તવિદેષ, પું [સં.] ચિત્તની અસ્થિરતા તે,
અચળતા. યોગ પ્રમાણે નવ પ્રકારના ચિત્ત
વિદેષ છે. વ્યાધિ, અકર્મણ્યતા, સંશય,
પ્રમાદ, આલસ્ય, અવિરતિ, ભ્રાંતિદર્શન,
સમાધિની અપ્રાપ્તિ, અને અનવસ્થિતત્વ.

ચિત્તવેધ, વિં ચિત્ત વિંધનાર; દિલ ખેંચનાર.
ચિત્તહર, વિં [સં] ચિત્તને હરી લે એવું;
મનોહર; સુંદર.

ચિત્તહારી, વિં મનોહારી; સુંદર; દેખવડું.

ચિત્તગુપ્ત, પું [સં.] ચીદ યમમાંનો એક
યમ કે જે પ્રાણીઓનાં પાપપુણ્યનો હિસાબ
રાખે છે. પદ્મપુરાણ, ગરુડપુરાણ, સ્કંદપુ-
રાણ, અને ભગિવત્પુરાણ વગેરેમાં ચિત્તગુ-
પ્તની કથાઓ આપી છે. ચિત્ત નામનો એક
રાજા હોય તે હિસાબ કિતાબના કામમાં
બહુ નિપુણ હોય. પ્રાણીઓને તેમના પુણ્ય

પાપ પ્રમાણે શિક્ષા વગેરે કરવાને માટે યમ રાજ્યએ તેને લઈ લેવાનો વિચાર કરી એક વાર તે નદીમાં નહાવા પડ્યો હતો ત્યાંથી ઉપાડી મંગાવ્યો હતો. ભવિષ્યપુરાણમાં - વળી એવી કથા છે કે, સદિ બનાવીને બ્રહ્મા ધ્યાનમાં બેઠા હતા તેવામાં તેમના શરીર- માંથી વિચિત્ર વર્ણનો એક પુરુષ ઉત્પન્ન થયો અને ત્યારે બ્રહ્મા સમાધિમાંથી જાગ્યા ત્યારે તેણે તેમની પાસે કામ માગ્યું. બ્રહ્માએ તેને પ્રાણીઓનાં પુણ્ય પાપનો હિસાબ રાખવાનું કામ સોંપ્યું. બંગાળ અને ઉત્તર હિંદુસ્તાનના કાયસ્થો પૌતાને ચિત્રશુભના વંશને માને છે અને યમદિ- તીયાને દિવસે કલમ ખડિયાની પૂજા કરે છે. ચિત્રશુભનો ચોપડો=જેમાં પાપ પુણ્યનું લેખું લખાય છે તે વહી-ચિત્રશુભના ચોપડા પ્રમાણે જીવને યમલોકમાં જતાં શિક્ષા યાય છે.

ચિત્રપટ, નં [સં.] ફલક; પાટી; ચિત્ર કા- વાનું કપડું. (૨) છિંટ.

ચિત્રભાણું, પું [સં.] સર્પ. (૨) અગ્નિ. ચિત્તાકર્ષક, વિં ચિત્તને આકર્ષણ કરે એવું; મનને દરી લે એવું; ચિત્ત બે ચીલે એવું. ચેત્તો, પું જેના શરીર ઉપર ચિત્રવિચિત્ર ચટાપટા હોય છે એવું એક દૂર-વાધની જાતનું હિંસક પ્રાણી; વાધની એક જાત; ચિત્તો પાતળો ઉચો અને વાધ કરતાં બહુ ચંચળ હોય છે. મોટાં પ્રાણી અને મનુષ્ય ઉપર તે કવચિતજ હુમલો કરે છે. એ- ની માદા એક વેતરે ત્રણ ચાર બચ્ચાંને જન્મ આપે છે.

ચેત્ર, નં [સં.] કલમ, અથવા પિંછીથી કોષ પછુ સપાટી ઉપર પાડેલો કોઈ પછુ વસ્તુનો આકાર, ઘાટ, કે આકૃતિ વગેરે તે; ચીતરામણ, બિં; પ્રતિકૃતિ; તસખીર; ચિતાર, દેખાવ. (૨) કોષ પછુ વસ્તુના જેવો માટી, ફથર, ઘાટ કે લાકડાનો ઘાટ, પ્રતિમા; પુતળું; દિંગલું, જાનું (૩) જે જેવું હોય તેને તેજા રૂપ રંગ અને દેખાવમાં અરાખર બતાવવું તે. (૪)

રંગ પુરેલી આકૃતિ. (૫) આશ્ચર્ય ઉપ- જાવે એની વસ્તુ તે. (૬) નવાઈ; આ- શ્ચર્ય; વિસ્મય. (૭) વિં અદ્ભુત; અજબજળ જેવું. કિં પ્રં ચિત્ર કાઢવું=ચી- તરામણ પાડવું; આકૃતિ દોરવી, આલેખ- વી. ચિત્રકાઢવું, પાડવું, દોરવું ને આલેખવું કહેવાય છે. રં પ્રં ચિત્રકાવ્ય=ચિત્રની અંદર આકૃતિઓ વચ્ચે એવું કવિ- તાનું પદ તે, પ્રજંધ. ચિત્રલિપિ=અક્ષરો નહિ પણ જે વસ્તુ સામાને સમજાવવી હોય તેની આકૃતિ પાડી દેખાડવું તે. મિસરમા પ્રથમ ચિત્રલિપિ ચાલતી હતી. ચિત્રપટ=ચીતસમણવાળો પડદો; પાટી; રંગીન કપડું; છિંટ. રંગબેરંગી; તરેહ તરેહનું; ચિત્રવિચિત્ર, ધણુ રંગોવાળું; તરેહવાર.

ચિત્રક, પું [સં.] ચિત્રો; ચીતરો. એક- રૂક્ષ વિશેષ.

ચિત્રકળા, સ્ત્રીં ચિત્ર કાઢવા, અને દોરવાની જે આવડ તે; આલેખન વિદ્યા; ચીતરામણ કાઢવાની જે કળા, મુખી, યુક્તિ, હથેલી તે. ચિત્ર બનાવવાની વિદ્યા; રંગપુરીને તસવીર તૈયાર કરવાનો હુમર. આપણા દેશમાં બહુ પ્રાચીન કાળથી ચિત્રવિદ્યા જાણીતી છે. વૈદિક કાળમાં વેદિઓ ઉપર રંગબેરંગી મંડલો પુરાતાં હતાં, રામાયણમાં ચિત્ર ને ચિત્રશાળાઓનાં વર્ણન છે. પૃથ- રનાં મુંદર આખેહુખ પુતળા ઇ. સ. પૂર્વે પાંચમા છઠ્ઠા સદીમાં ચર્તા એમ બાસકૃત પ્રતિમાનાટક ઉપરથી જણાય છે. કુટનીમત નામના, ત્રંચમા 'ચિત્રસત્ર' નામના ત્રંચનું નામ છે. સ્ત્રીઓ ચિત્રવિ- ઘાનું કામ બહુ સારી રીતે જાણતી. ચિત્ર દેખાએ ઝોખાને ત્રણે લોકનાં ચિત્ર દોરી દેખાડ્યા હતાં વગેરે. હિંદવી મિસરમાં, મિસરથી ગ્રીસમાં અને ત્યાંથી યુરોપમાં તે પ્રસરી હતી.

ચિત્રકાર, પું [સં.] ચિત્ર કાઢનારો, ચિતારો; ચિત્રકાવ્ય, નં [સં.] ચિત્રની અંદર વં

આય એવી કવિતાની રચના તે; જેમાં વિરમય ઉપજે એવી રચના હોય તે કાવ્ય. નાગ વખાદિ. આવાં કાવ્યોની ગણના અધમમાં છે.

ચિત્રકૃત, પું. [સં.] એક રમણીય પદ્ધતિ કે જ્યાં વનવાસ ગયેલા સમ ધણે વખત લગી રહ્યા હતા. પ્રમાણથી ૨૭ માઇલ દક્ષિણે એ સ્થાન આવેલું છે.

ચિત્રરથ, પું. [સં.] કુબેરનો એક મધર્વ મિત્ર; મધર્વરાજ. (૨) સર્પ.

ચિત્રલેખા, સ્ત્રી. [સં.] એક દેવતા; વિદ્યાતા. ઉં ચિત્રલેખાએ લખિયા લેખ, ટાંખા કથમ ટોરે. (૨) ઉપા-ઓખાની એક સખી. ઉં ચિત્રલેખા તું દીનદયાળ, એવું કહીને પગે લાગી બાળ. ઓંહં (ચિત્રલેખા)

ચિત્રવત, વિ. જણે ચીતરેલું ન હોય એવું; ચિત્ર જેવું; રતબ્ધ.

ચિત્રવિચિત્ર, વિ. રંગબેરંગી; તરેહ તરેહ-વાર રંગતું; વિવિધ રંગતું; કાળચીતર. (૨) તરેહવાર; અજબ; ચિત્ર જેવું અને ચિત્ર જેવું નહિ એવું પણ. (૩) સુંદર; મનોહર. (૪) વેશ શુદ્ધવાળું; નકશીદાર.

ચિત્રવિદ્યા, સ્ત્રી. [સં.] ચીતરામણ કેમ કાઠતું તે સંબધી સિદ્ધાણી માહિતી તે; ચિત્ર દોરવા, રંગવા વગેરે સંબધી જે શીખવા જેવું તે; ચિત્રકળા; આલેખન સંબધીનું ગાન.

ચિત્રશાળા, સ્ત્રી. [સં. ચિત્રશાળા] ચિત્રો કાઢવાનું અને ચિત્રો કાઢતાં શીખવાનાં જે સ્થાન તે. (૨) જેમાં જુદી જુદી તરેહનાં ચિત્રો રાખેલાં કે દોરેલાં હોય તે સ્થાન; ચિત્ર સંગ્રહાલય.

ચિત્રા, સ્ત્રી. [સં.] સત્યાવીસ નક્ષત્રોમાંનું ચૌદમું નક્ષત્ર. એમાં બહુ આકરો તાપ પડે છે. ઉં જેવા હસ્તચિત્રાના તડકા તેવા કુંવારી કન્યાના શાકા.

ચિત્રામણ, જી. ચિત્ર.

ચિત્રાર્પિત, વિ. [સં.] ચિત્રવત; જણે ચીતરેલું હોય એવું; દિકમૂઠ; ચકિત; સ્તબ્ધ થઇ ગયેલું; વિરમયથી થયેલું હલનું; જડ જેવું થઇ ગયેલું.

ચિત્રાંગદ, પું. [સં.] નળના વંશનો એ નામાકિત રાજા. (૨) એક પદ. (૩) શત્રુ રાજાનો સત્યવતીથી જન્મેલો પુત્ર, વિચિત્રવીર્યનો નાનો ભાઇ.

ચિત્રિણી, સ્ત્રી. [સં.] સુંદર અને શુભવર્તી ચતુર સ્ત્રી; અલંકાર શાસ્ત્ર અને કામ શાસ્ત્રમાં અમુક લક્ષણો ઉપરથી સ્ત્રીઓની ચાર જાતિ પાડેલી છે તેમાંની બીજી જાતિની સ્ત્રી. રતિમંજરી અને કામચા અને લગતા બીજા લેખોમાં તેનું લક્ષણ આપેલું છે. ચતુર, સુંદર, શુભજ્ઞાન, અને ચિત્ર જેવા મનોહર મુખવાળી તે ચિત્રિણી એ ચાર જાતિ આ પ્રમાણે:-પદ્મિણી; ચિત્રિણી; હસ્તિની; અને શંખિની.

ચિત્રિત, વિ. [સં.] ચીતરેલું; જેમાં ચિત્રો કાઢેલાં કે પાડેલાં હોય એવું; તરેહદાર.

ચિત્રો, પું. [સં.] ચીતરો; અતિ ગરમ શુભવાળો એક કાકા ઓપધિ. વૈદકમાં એને 'અગ્નિ' કહેવામાં આવે છે. (ધ્યએત્રે એપેલેનિકા.)

ચિત્સંરૂપ, ન. [સં.] જ્ઞાનસ્વરૂપ; પ્રકાશપરબ્રહ્મ; એકજ-અદ્વિતાત્મા તે; ધર્મ્ય વ્યાપી.

ચિદાકાર, ન. [સં.] પરમ, શુદ્ધ, એ આકાર તે; જેમાં કંઈ એક નથી એક એકરસ સર્વત્ર વ્યાપીને રહેલું જે બ્રહ્મમત્તત્ત્વ તે. ધરાકાચ, મહાકાચ જેવા બો વગરનું તે.

ચિદાનંદ, પું. [સં.] પરમજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલો જે આનંદ તે; બ્રહ્માનંદ; પરમાનંદ; પ્રિયાપ્રિય વસ્તુ જનક નહિ પરંતુ જ્ઞાન મત્તસ્વરૂપને પરમ, ઉત્તમો આનંદ તે. (૨) જ્ઞાનની અંદરની એકતાર-એવાનતા તે. ચૈતન્ય ને આનંદમય પરબ્રહ્મ

ચિદાભાસ, પુ. [સં.] હૃદયમાં અનુક સ્વરૂપનો
જે આભાસ યવો તે; અભાભાસ; ચોહો
ભાસ. (૨) જીવને જીવિથી આત્માનો ભાસ
યવો તે; પોતે પોતામાંજ અહા સાક્ષાત્કાર
કરવો તે.

ચિદ્વન, વિ. [સં.] જ્ઞાતવન; સર્વત્ર ચિતનો
ભરાવ તે. (૨) વિ. જ્ઞાનથી ભરપુર;
સર્વત્ર અહા ભરેલું; હોય એવું; જ્ઞાન સ્વરૂપ.

ચિદ્રૂપ, વિ. [સં.] જ્ઞાન, અહા રૂપ હોય
એવું; અહાસ્વરૂપ; મહાજ્ઞાની.

ચિદ્વિદ્યાસ, પુ. [સં.] પરબ્રહ્મમાં જે રમણ
તે; અહા સૂચકી જે વિદ્યાસ તે.

ચિનાઈ, વિ. ચીનતું; ચીનતું રહેવાસી, ચીનની
ખનાવટનું; ચીનને લગતું. (૨) સ્ત્રી, ચી-
નની ખનાવટની રેશમી સાડી; સાડી. આ
ચિનાઈનો રંગ અને પોતે સારાં છે.

ચિનામ, સ્ત્રી. પંજાબમાંની એક નદી; ચંદ્ર-
ભાગા.

ચિનીકબાહા, પુ. મરી જેનાં એક જાતની
ઓષધિનાં બિયાં. આ ઠંડાં સ્વાદે, જરા
તીખાં અને મોમાં સ્વરૂપાટ ઉત્પન્ન કરે
એવાં હોય છે. એમાં થોડી સુવાસ પછી
હોય છે. મોં અને જીભ ઉપર ચાંદીઓ
પડી હોય ત્યારે મોંમાં રાખવાના કામમાં
આવે છે.

ચિન્મય, વિ. [સં.] અહામય; આત્મમય;
કેવળજ્ઞાન; જ્ઞાનથી ભરપુર; જ્ઞાનમય.

ચિન્માત્ર, વિ. [સં.] અહાજ એકલ; સર્વ
અહામય એવું; અહામય.

ચિપાસિયું, વિ. વિચાર કરી કરીને, ચાપી,
ચીપીચીપીને આપે કે કાઢે એવું, કંલુસ,
કસર કર્યાં કરે એવું; ચિંચું. (૨) કાષ્ઠ
વાત કે વિચારને ચીપી ચીપીને લંબાવ્યો
કરવાની ટેવવાળું; જોઈતું હોય તેટલું નહિ
પણ કમ-કમતર આપે કે બોલે એવા
બખીસ સ્વભાવનું.

ચિખાવણું, વિ. કાષ્ઠ વાત કે કામમાં બહુ
ચાપચીપ અને કહાપણ કર્યાં કરે એવું;

દોહડાણ; ચાંપણું; પોતાનું. કહાપણ કહો-
ળ્યા કરનાર. (૨) હલકું; તુચ્છ. (૩)

છાકરવાદ; બાળકજીવિતું. (૪) ખરાબ.

ચિજીક, ન. કહાપણી વચ્ચેનો છાછર ખાડો;

દાદીની વચલી જગા કે જે આસપાસની
સપાટીથી જરા નીચી હોય છે તે. હિંદી
સીચો દાદી ઉપર જે ઠેકાણે છુટું, છુંદાવે
છે તે ભાગ.

ચિમોડી, સ્ત્રી. ડાક; ગળચી; ગરદન; બોચી.

ચિમોડ, સ્ત્રી. (ચિમોડી, ચીમડ) એક જાતનાં
કાળા છોડાનાં અને અંદર પીળાં દાળચળાં
બિયાં. આપના ઓષધ તરીકે વપરાય છે.
વસાણામાં ખાવા માટે પણ વપરાય છે.

ચિમમડ, વિ. તાવણું તરે કે ચવાય નહિ એવું;
ચીકણું; જેના પરમાણુ ઝડપથી પડે નહિ
એવું ચીકણું તે સુકાઈ ગયેલું. (૨) કંલુસ;
કરકસરિયું; બખીસ.

ચિર, અ. [સં.] કાયમ રહે તેમ; નિત્ય રહે
એવું; ચામત. (૨) વિ. મણી કાળ કાયમ
રહે ચાલે ટકે એવું, જે તે; લાંબું; ધણા
કાળનું. ચિરસ્થાયી=ધણો વખત રહે એવું,
કાયમનું.

ચિરકારિત, સ્ત્રી. [સં.] લંબાણ, મોઢું
કર્યા કરવાપણું તે; દીર્ઘચીપણું; ટાકાપણું.
ચિરકારી, વિ. [સં.] દીર્ઘચીપી; કાઠો; ધામો.
ચિરકાળ, પુ. [સં.] લાંબો વખત; મણો
કાળ. (૨) હમેશ રહેવું તે.

ચિરંજીવ, વિ. [સં.] લાંબા આવરદાવાળું;
દીર્ઘજીવી મોટા આયુષ્યનું. (૨) પુ. પુન;
છાકરો. આશીર્વાદ દેવામાં વપરાય છે.

ચિરંજીવી, વિ. ચિરાયુ; લાંબા આયુષ્યનું,
દીર્ઘજીવી. (૨) પુ. પુન; છાકરો; બેટા.

ચિરાઈ, સ્ત્રી. ચીરવાની મજૂરી.

ચિરાગ, સ્ત્રી. [ફ.] બત્તી; દીવો; ચરાગ.
(૨) દીવાની જોત; સગ.

ચિરાડો, પુ. ચીરો; કાઢ; ઝેડકો. (૨) લાંબો
ચીરીને ઢરેલો કપડાનો કડકો.

ચિરામણ, ન. ચિરાઈ; ચિરામણી, રમમય
ચાકડા ચીરવાની મજૂરી તે.

ચિરામણી, ઓ ચિરામણ.

ચિરાયણ, નં [સં. ચિરતિક્ત] કરિયાતું; ચરિયાતું. હિમાલયની તલેટીમાં કારમીરથી બ્રુતાન લગી ચિરાયણ હોય છે. એના છોડ એ હાથ લેવા થાય છે તેનાં પાન તુલસી જેવાં હોય છે. શિયાળામાં ફૂલ આવે છે. તેપાળમાંથી ચિરાતું ખૂબ આવે છે. બુનિંબ કિરાતતિક્ત, ચિરાણ. તેનાં સર્વે અંગ કડવાં હોઈ દવા ઘણાં વપરાય છે.

ચિરાયુ, વિં [સં.] લાંબું આયુષ્ય; લાંબા આ- વરદાવાણું; જેવું આયુષ્ય લાંબું હોય એવું; ધણી કાળ જીવનાર; દીર્ઘાયુ.

ચિરાયું, કિં અં ચીરો પડવો; ફાટવું; તર- ડાઈ જવું; ઝડપવું.

ચિરોડી, પું એક જાતનો પોચો : પચર.

ચિંચંડ, વિં ચિમ્મક; ચીકણું; ઝટ ફાટે વટે નહિ એવું.

ચિંધાં, નં નાળિયેરની ઉપરનાં તાંતણાવાળાં છોડાં; રેસા; છીસડાં.

ચિંધું, વિં સુકાધને કે કરીને ન ફાટે વટે એવું થઈ ગયેલું, ચીકણું. ધણી દિવસ રહે- વાથી ચિમ્મક થઈ ગયેલું એવું; તેલ વગે- રેના કચરાને લીધે ન મંજલ્ય કે ન ચીકટ નીકળે એવું થઈ ગયેલું.

ચિંહન, નં [સં.] એવું લક્ષણ આકાર અને આંક કે જેથી કંઈ સમજાય; વસ્તુ ઓળખાય એવું નિશાન; લાંબન; આંકો; રેખા, ખસસ; ધસરકો; છાપ. (૨) ગુણ, વ્યક્તિ ઇત્યાદિ- બંજક લક્ષણ; નિદર્શન. (૩) માન, ઓહાની ઉપાધિ; પદવી; ઇલાદિ. (૪) પતાકા, ખાનગર-રાજચિહ્ન=છત્ર; ચામર, રાજદંડ વગેરે. (૫) ગણ, લાખું; ગુંજ; ક્ષત:-દંતચિહ્ન પડિયાં ગાંવે.

ચિંહિત, વિં [સં.] ચિહ્ન થયેલું; અંકાયેલું; અંકિત; લાંબિત; નિશાનીવાણું; જેનીપર નિશાની કરેલી હોય એવું.

ચિંગટ, વિં કંજુસ; બખીલ; ચિંચું; ચીકણું. (૨) મીઠું.

ચિંગારી, ઓ દેવતાનો કણ, તણખો; રકુ-

લિંગ; ચણગારી; જીવતા કાપલાની કસ્ય.

ચિંગાસપું, કિં અં જગત્ર હોવા છતાં ઉંધમાં હોઈએ એમ મુંગા મુંગા સ્મર રહેવું; બ્યાજનિદ્રા કરવી; ખોટું ઉંધવું.

ચિંચું, વિં બહુ-કરકસરિયું; બહુ આનાકાની, જીવ જાળીને ક્રોધે કે આપે એવું; ઝટ જોઈએ તેટલું આપે નહિ એવા કંજુસ સ્વભાવવું. (૨) મીઠું; ઝટ ખોલી દે કે વાત કાઢી આપે નહિ એવું.

ચિંચ, ઓ [મ.] આમલીનું ઝાડ. (૨) આમલીનાં ફળ, કાંતરા તે.

ચિંચવાવણું, કિં સં ચિંચકરાવણું; ટળટ- જાવણું; સગરઆવણું; કણકણાવણું.

ચિંચિં, અં ચિચિં એવો અવાજ; ચકલી વગેરેનું બોલવું તે. કિં પ્રં ચિચિં કરવું= ઝીણો ને ટીણો દુઃખનો અવાજ કરવો. ચુંચાં કરવું; કંઈ પણ બોલવું.

ચિંત, ઓ [સં.] ચિંતના; ચિંતા; ધ્યાન. ચિંતક, પું [સં.] ચિંતનાર; વિચારનાર; મનન કરનાર; કલ્પક, ભાવ, ઇચ્છા કર- નારો. ધ્યાન કરનાર; ધ્યાન લગાવનારો; ધીળ સુષ્ટને લાગે છે:-હિતચિંતક.

ચિંતન નં [સં.] ચિંતવું તે; ધ્યાન ધરવું, મનન કરવું તે; ધ્યાન, ધારણા, યાદ. સ્મરણ. (૨) વિચાર, વિવેચન, વિવેચના,

ચિંતનીય, વિં [સં.] ચિંતવા યોગ્ય, વિ- ચારવા કે મનન કરવા જેવું; યાદ, રવા જેવું; ભાવનીય.

ચિંતણું, કિં સં [સં.] વિચારવું; ધારવું; મનન કરવું; મનમાં ઇચ્છવું; કલ્પવું ભાવ કરવો. (૨) યાદ કર્યાં કરવું; સ્મરણ; સંભારવું.

ચિંતાકુલ, વિં ફિકરમંદ; વ્યગ્ર.

ચિંતા, ઓ (સં.) વિચાર; ધારણા; ચિંત- વું તે. (૨) મનનો ગભરાટ; કાળજી; ફિકર; ચિંતની અસ્વસ્થતા; બેચેની; ધાસ્તી- ધ્યાન; ભાવના. શિકર, શેચ. કિં પ્રં ચિંતા કરી-ફિકર કરવી. ચિંતા થવી=ફિકર

યવી, દુઃખની આશંકાને લીધે ખટકવું.
ચિંતાશ્રિ, પું (સં.) ચિંતાશ્રી અગ્નિ તે.
ચિંતાતુર, વિં [સં.] ચિંતાથી ગભરાયેલું;
ચિંતામસ્ત; દિકરમંદ.

ચિંતામણિ, પું [સં.] જે માગીએ, ઇચ્છીએ
તે પ્રાપ્ત થાય એવી એક અદ્ભુત ચીજ;
દંવત; સ્વર્ગમણિ. એમ કહેવાય છે કે,
કલ્પવૃક્ષ, ચિંતામણિ, અને કામધેનુ ગાય,
એવી ત્રીણે છે કે જેમની પાસેથી જે જે
ઇચ્છીએ તે તે સૌ મળેજ. (૨) ઇષ્ટદેવ; મહા
દેવ. ક્રિ. પ્ર. ચિંતામણિ કરવા=સિવની
નિત્ય નિયમથી એક રીતે પૂજા કરવી;
માઠીના શિવ બનાવી તેમની સેવા, અને
આરાધન કરવું. (૩) દાતા; પૂરક:-રાજા-
જી તેા અમારા ચિંતામણિ છે.

ચિંતાહૃદય, પું [સં.] ચિંતાશ્રી હરિયો તે, અ-
ત્યંત, પારવરની દિકર; માનસિક દુઃખ તે.
ચિંતિત, વિં [સં.] ચિંતેલું; ધારેલું; મનન
કરેલું; ચિંતાયુક્ત.

ચિંત્ય, વિં [સં.] ચિંતવા જેવું; મનન કરવા
યોગ્ય; વિચારવા જેવું; લાવનીય, વિચારણીય.

ચિંધરિયું, વિં ચિંધરા જેવું; માલ વગરનું;
તુચ્છ; કચરાપટી. (૨) નં માલવગરની
વસ્તુ; ચોપાનિયું; હુંકું-હુલ્લક લખાણ તે.

ચિંધરી, ઓં નાતું ચિંધરકું; કાપલી;
ચિંધરી.

ચિંધરું, નં દાટયું વટયું મેલું છુગકું; છુનો
છુગડાનો નકામે કકડો; માલવગરની,
તુચ્છવસ્તુ તે; ધાગો; કપ્પા અથવા કાગળનો
છુનો નકામે નકારો કકડો. કહેવું ચિંધ-
રાના દેવને કપાસિયાની આંખો=અર્થાત્
જેવી જેવી વસ્તુ તેવો તેવો તેમજ સાજ. ર.
પ્રં ચિંધરે દાલ=આણું કપડું પણ ચીરી
ઉપર ન હોય એવી જે દાલત તે; અર્થાત્
કંગાલ, નાદાર જેવી સ્થિતિ તે; અતિ
દીનાવસ્થા.

ચિંધરી, ઓં [સં. ચીર] કપડાની સાંકડી,
ઝાંઝી પહોળી પણ લાંબી પટી, કાપલી;

લાંબી સાંકડી છુગડાની ચીર. (૨) લંગોટી:-
બાળી ચિંધરી=ખાવા વેરાગી.

ચિંધરકું, નં સાંકડો પણ લાંબો છુગડાનો
કાપલો; છુગડાની પટી, પાટો; લાંબી
કાપડાની કાપલી ચિંધરું.

ચિંધરી, ઓં ચિંધરી.

ચિંધવું, કિં સં દેખાડવું; સોંપવું; કરમા-
વવું; ખતાવવું. (૨) કહેવું. (૩) નાણવું.
ઝોળખવું:-આપણું આત્મ ચિંધો નહિ.

ચિંધાણ, નં એક જાતનું માણસને વધારે
મળતું આવતું વાંદરું. આક્રિષ્ટ, યોનિયો
અને મસાલાના ટાપુઓમાં આ જાતના
વાંદરાં વસે છે. આ વાંદરાં જમરાં હોઇ
મુંડમાં રહે છે.

ચિંધોળવું, કિં સં મચરકવું; અખળવું;
ચીમળવું. કહેવું ઝોઝો ઝોઝી લડે તે ગધે-
ડીના કાન ચિંધોળે=લડે કોઇ અને સહે
કોઇ એવા અર્થમાં વપરાય છે.

ચીક, પું [સં. જીર. ચીક] ઝાડનાં પાન,
કાંબળી અને ફળ વગેરેમાંથી નીકળતું
ચીકણું પાણી; ચીક:-કેરીનો ચીક.
ફૂધ:-ખરસાડીનો ચીક.

ચીકર, વિં ચીકણું; ચોટી, વજગી રહેવાના
ગુણવાળું; તેલી. (૨) નં ચીકણું એવું
જે તે; જેમાં ચિકાસ હોય એવું તે; ધી-
તેલ, ચરખી, વગેરે. (૩) ચીકણો એવો
વસ્તુનો ગુણ તે.

ચીકરપણું, નં તેલી ચિકાસ તે; ચોટવાપણું.

ચીકરવું, કિં સં ચિકાસથી લગાડવું;
ચોટાડવું; ચોટવું; ચીકટાય એમ કરવું;
તેલ ધી વગેરે લગાડવું, તેલ ધીનાણું
થાય તેમ કરવું.

ચીકટાવું. કિં અં ચીકટાણું યવું; ધી
તેલથી પથળવું, ખરડાવું; ચીકટ ઝાડવું:-
ફાલ્લી ચીકટાઇ. (૨) ચોટવું, ચોટવું.

ચીકટું, વિં ચીકટાણું; તેલી, સ્નેહાયુક્ત;
જેમાં ચિકાસ હોય એવું.

ચીકટો, પું ચીકટવાણું હોય એવું લાગતું
ચણવું કપડું; ચળનો મુક્ટો. (૨) રેશમ

અને જરીના તાર ચક્રોએથી અચુક લખાઈતું
કસખી તારનું ગુંઠણું.

ચીકણાઈ, ઈં. ચીકણાપણું; ચીકણાઈ,
ચાપડુસી; કાંઈ કાર્ય કરતાં તેમા કહાપણ
અને ઝીણનટ કર્યા કરવી તે; પૈસો લેતાં
આપતાં જે ગુણદોષ ભેગા કરવા તે. કંલુ-
સપણુ, બખીલાઈ. (૨) ચિન્નચિત્તા, સરસતા.

ચીકણાશ, ઈં. ચીકણાઈ; ચીકણાપણું.

ચીકણું, વિં. [સં. ચિક્ષણ] ચોટવાના, લાગી
રહેવાના ગુણવાળું; ઉખડે નહિ ને વળગી
રહે એવું ચિન્નચિત્; તેલ અને ગુંદરના
ચોટવાના ગુણવત્. ચીકણી માટી. (૨)
ચાપડીપિયુ દોઢકહાય; કાંઈ કામ કરતા
ખડુ કહાપણ કરનાર, દીર્ઘચરી; (૩)
જેના હાથમાંથી ઝટ નાણું છૂટે નહિ એવું;
કંલુસ. (૪) ભાગે, કાટે, વડે નહિ એવું,
ચમકડ, ટાલક. (૫) ચીકટાયેલું. ૩૦ પ્ર.
ચીકણું લાટ=ખડુજી ચીકણું; કેમે છૂટે,
ખળાયું થાય નહિ એવું. કહેન ચીકણું
જોઈને લપસી પાડુ=રૂપ કે ધન જોઈને
રીઝવું, તેની તરફ વળીજવું.

ચીકન, નં. [ફા.] રેશમી કપડા ઉપરનું
રેશમી દોરાનું જે વેલણુદીનું ભરત તે
ચિનાઈ ચીકન, અને સુરતી ચીકન, એમ
કહેવાય છે. (૨) પાતળી લીલી; હાલની
કુમળી કાકડીની એક ભત. એક ભર-
તનો પ્રકાર—ચીકનનું ભરત.

ચીચરવટી, ઈં. સાંકડા પણ લાખે જમી-
નનો કકડો, વિભાગ તે, પડી જેવી જમીને.
(૨) અન્ન નળમા તીખી અને કંડી
વસ્તુ લેતા પડતો શેરડો તે, અન્નનળમાં
ચતી એવી અસર. (૩) ધારકો; ધારતી,
ચિંતા.

ચીચરવટો, પું. પ્રીતિ, ભય, શોક વગેરેની
હૃદયમા ચતી તીવ્ર અસર તે, ધારતી,
ધારકો, કાળ. (૨) કાળજી, ચિંતા, ક્રિસ્ત
હૃદયમાં ચીરો પડી જતો હોય એવી જે
લાગણી તે, ચિરાડો. (૩) લાગે પડદાર
કકડો.

ચીચરેકો, પું. પાણીની શેડ ઉઘાડવાનું પંત,
પીચકારી.

ચીચવાયે પું. છુમાટો; હોકારો; ચીસ.

ચીસવું, કિં. અં. ચિચિ કરવું.

ચીચવો, પું. અણીદાર ઉભા લાકડાપર એક
આડી મૂડી હિચતા ગોળ ફરવાનું પંત,
ચકડોળ. આમાંથી ચિચિ એવો અવાજ
થાય છે તે ઉપરથી ચીચવો—ટોળીનો
ચીચવો.

ચીચિચારી, ઈં. ઉંડી અને ડુખની તીણી
ખૂમ; ચીસ; ચટ.

ચીચુડો, પું. ચીચવો. (૨) [સં. ચિચા]
આગલીનો કળિયો, કચુકો.

ચીજ, ઈં. કાંઈપણ સરસામાનમાંની વસ્તુ,
વાત, વિચાર, કામ, વગેરે તે; વસ્તુ,
પદાર્થ, અથવા તત્ત્વસાર. (૨) તરેહ, વાની.
(એ કે જે વાસ્તવિક, કાર્પનિક કે સંભ-
વિત પણ ખીનથી પૃથક સત્તાવાળું હોય
તે ચીજ) સામાન; અસખાખ.

ચીટનીસ, પું. ચોટા / અમમદારનો મુખ્ય
કારકુન; અવલકારકુન, મંજુરી કે નિર્ણય
માટે દ્વંતરી લખાણો અને દલીલો રજૂ
કરનારો કારકુન.

ચીટનીસી, ઈં. ચીટનીસ તરીકે જે
કામ તે અથવા કામકાજ કરવું તે, ચી-
ટનીસપણું, ચીટનીસના ચોટાનું કામ
અને તે બળવવાની આવડત તે.

ચીટિયું, નં. શેષાઈ સુકાઈને પાતળું થઈ
ગયેલું ખાળવાનું લાકડું; પાતળું, ચીપ
કે સળી જેવું લાકડું; પાતળો વગર
ચીરેલો સુકો કાળી તરફનો લાકડાનો
કકડો, સુકાઈને ચડી ગયેલું હોય એવું
જે તે. (૨) ઇધન, બળતણ; ખાળવાની
ભડી સળીઓ જેવાં સુકાં લાકડાં.—ચીટિયાં.

ચીટું, વિં. ચીકણું; ચીનટ, જેમાં પાણી-
છાજ અને ચીકટ હોય એવું.

ચીડાં, નં. પાટીદાર અને ગરાશિયા વગેરેએ
વેચી નાખેલી જમીનના કકડા. (૨) છિંડ

, છિંડ (૩) ચીડિયા.

ચીઠી, સ્ત્રી૦ ચિદાવું તે; ગુસ્સો લાગવો તે; રીસ; ખીજ; સ્વભાવવું બગડી જવું તે; ઉત્કેરાવું તે; અણગમો અને ચાંદવાં વગેરેથી તિરસ્કાર ઉપજવો તે; કંટાળો; ક્રોધ બળતરા.

ચીઠણું, કિં સ૦ રીસ ચઢાવવી; ગુસ્સો થવું; કંટાળવું; અભાવ કે અણગમીની લાગણીથી ઉત્કેરાઈ જવું.

ચીઠિયાં, ન૦ (ચીઠિયું) ચીઠ ચઢવાનાં લક્ષણ બતાવવાં તે; ચિદાયા હોઇએ એમ કરવું તે; અભાવ, અણગમો ગુસ્સો વગેરે બતાવવાં તે; ઇતિવાં.

ચીઠિયું, પિં સહેજ સહેજમાં ચિદાઈ બધ એવું તે; ચિદાનારું; ખિન્નનારું; રીસે ભરાય એવું; અભાવ કે અણગમીની લાગણીથી ઉત્કેરાય એવું. (૨) ન૦ ચીઠનો ઉભરો તે; અભાવ કે અણગમીનો વાળી કે અંગ ચેષ્ટા મારફતે યતો જે આ વિભાવ તે; હજીકો; ઠાંતિયું.

ચીણુ, સ્ત્રી૦ (ચણ) સ્ત્રીઓને ગળે પહેરાવું એક ધરેણું. (૨) ચણિયાની કરચલી. (૩) ખોરાક (પંખીઓનો)

ચીણવું, કિં સ૦ ચીણુ ભરવી; ચપટી લાઇ તે સિવવું. (૨) મોંમાં કે ચાંચમાં લેવું; કણે કણે ખાવું; ચુંગવું.

ચીણા, પું૦ (ચણો) જાડી અને સામાની જાતનું એક કદકું અનાજ. આ લંગગોળ ચપડું અને લીકું હોય છે.

ચીત, સ્ત્રી૦ કુસ્તીમાં લેગતો એક ચતો દાવ. સામે સમનારને પાડી ચતો કરીને સામે મોઢે તે દાગો એમ કણુક કરાવવું તે.

ચીતકું, ન૦ ચિત્ત; મન; આંતઃકરણ.

ચીતલિયો, પું૦ મોના રૂપના માટ ઉપર ચિત્ર પાડનારો; ધાતુ ઉપર ચિત્ર કાઢનારો.

ચીતરવું, કિં સ૦ ચિત્ર કાઢવું; આલેખવું; દોરવું. ત્યાં જેવા જોઈએ તેવા રંગ પુરીને કાષ્ટ વરગુનો કાગળ, પાટી કે ભિત ઉપર આલેખ્ય આકાર-પાડવો-કાઢવો. (૨) કેકે કાઢવો, પલ્લે કેમલે કદી વળવું; મોંતરવું;

છટથી થોડું થોડું બધે ફરી વળવું:—તમે તો ગામ ચીતરો પણ વહેવાઈથી પહોચાવું જોઈએને ? (૩) બગાડો; ખરાબ કરવું.

ચીતરો, પું૦ ચિત્રક; એક વનસ્પતિ વિશેષ. (૨) વાપની એક જાત; ચિત્તો.

ચીતવું. કિં સ૦ ચિત્રમાં લેવું; મનમાં યાદ કરાવું. (૨) ધારવું; કાપવું; ઇચ્છવું.

ચીતળ, સ્ત્રી૦ સાપની એક જાત. (૨) ચીપ જેવું સ્ત્રીઓએ ગળે પહેરવાનું એક ધરેણું.

(૩) ચપટી પહોળી બંગડી; પાટલી ચીતળ કે અણગમીની કમકમ કે જરી લાગણી થઈ આવવી તે; કચકની; અભાવ અને અણગમીની પુનરી.

ચીત્કાર, પું૦ [ચી] તીણો અને કારમો ગવાજ; ચીસ; સીતકાર.

ચીન, ન૦ હિંદુસ્તાનની પૂર્વ દિશાએ આવેલો એક મોટો દેશ. ચીન બહુ મોટો દેશ હોઈ તેનું રાજ્ય મધ્ય એશિયા લગી લાંબાયેલું છે. તેમાં ખીલ્દ ધર્મ ચાલે છે. ચીનમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય રચવાયું છે. આગળ ત્યાં રેશમી કાપડ ખૂબ વણાતું અને હિંદમાં તે બહુ પ્રાચીન કાળથી વપરાતું. તે કાપડ ચીનથીકને નામે ઓળખાતું. દુનિયાની સાત નરાઇઓમાંની એક નરાઇ તેની ઉત્તરે આવેલી મોટી દિશા છે. ઉત્તર તરફના ભોમોને પોનાના દેશ ઉપર ચડી આવતા અટકાવવા માટે તે ધ સ. પૂર્વે બસે વર્ષ ઉપર બંધવામાં આવેલી છે. એની લંબાઇ ૧૫૦૦ માઇલ છે. તે પની ઉંચી અને ભારી તથા પડોળી છે કે જેથી સત્તુ ઝટ તોડી ચકે નહિ. ચિનાઇ માટીનાં વાસળુ એ પણ ત્યાંની કારીગરી છે. ચીન હોળીને કાચખાજ દેશ છે. બંદ્રાને કાર, હાપચાની કળા વગેરે પણ દુનિયા ચીન પામેથી આપજીને અને પુરાપને મળેલા છે.

ચીનચારી, સ્ત્રી૦ દેવચારી કરચ. તજખો; તજખો; ચુલિંચ.

ચીનવું, કિં અં ઝોળખવું; નાચવું.

ઉં આમતરવ ચીન્યા વિના. ચીસિંદ.

ચીનીકામ, નં માટી અને ચકમકના મિશ્રણના અથવા કાચના પ્યાલા, રકબી, બરછી વગેરે ધાટ તે. (૨) ચીનમાં બનતું બિલોરી કાચનું કામ તે.

ચીનાંશુક, નં [સં] ચીનથી આવતું રેશમી કપડું; ચિનાષ સાડીઓ. ચિનાઈ કાપડ.

ચીનાખાતું, નં ચીનની બનાવેલો, જેમાં વેચવા કે શોભાને માટે રાખેલી હોય તે જગા.

ચીનીબોર, નં (ચણીબોર) નાનાં ને રાતાં વટાણા જેવજેવડાં બોર તે.

ચીપ, સીં શાકાંતો કે વાંસનો પાતળો કકડો; ચીર; ખપાટ. (૨) પાતળી થોડી પહોળી પથ્થુ લાંબી ઘાતુની પટી:--સોનાની-ચુડાની ચીપ.

ચીપટી, જીં ચપટી.

ચીપટો, જીં ચીમટો.

ચીપડો, પું આંખનો મેલ; પિથો.

ચીપડું, કિં સં કપડાંની સફાઈથી કદવી કરવી; પાટલી કરવી. (૨) વાતને ઝોળાને લાંબી કરવી. (૩) ધાર્યા પ્રમાણે થાપ, પાસા પડે તે માટે પહેલેથી બોકવવું.

ચીપાસોતું નં શુદ્ધ સોતું; ઉંચી ટચું સોતું; કુંદન.

ચીપિથો, પું ભોટાની ચીપવાળાં બનાવેલી પકડ; પટીની વગર જડતી પકડ.

ચીમડી, સીં ધુવડની જાતનું પથ્થુ તેમજ નાનું 'ચીચી' કયાં કરનારું એક રાત્રિચર પંખી. આ પંખી અને તેનું બોલવું અપદ્ધુન જેનાં ગણાય છે. તે ભિંતો આડની બગોલો વગેરેમાં રહે છે. એ ન્યાં રહે અને બોલે ત્યાં સાફ ન થાય એમ કહેવાય છે ઉં કોઈના ઘર ઉપર ભેસીને ઘૂસ કે ચીમડી બોલે, શાંતિ અંગે નહિ કરાવીએ તો ઉગડ થશે વન તોલે.

ચીમડું, વિં ચપટા બેઠેલા નાકનું, ચીજું.

ચીયું, વિં નાના ટુંક નાકનું; ચપટા અથવા બેઠેલા નાકનું; જેનું નાક નાનું કે બેઠેલું

ચપડું હોય એવું:--ચીનના લેહિા ચીયા હોય છે.

ચીભડી, સીં [સં ચિર્મટો] ચીભડા નામના એક શાકફળની વેલ; કાકડી, આરિયાની વેલ તે.

ચીભડું, નં ચોમાસામાં અને શિવજામાં ચાલી એક વેલનું શાકના ઉપયોગનું ફળ, આરિયું; મોટી કાકડી.

ચીમટી, સીં બન્ને બાજુની પકડમાં આવી કચરાવું તે; સાંજુરી, ચીમટામાં પકડાવું તે; ચુટી; ચમટી; ચપટી. બે આંગળાંની વચ્ચે આવતું. પકડાવું કે ભરાવું તે.

ચીમટો, પું સાંજુરીના જેવું ચપટ પકડે એવું ઝોળાર; ચમટો; ચીપિથો. (૨) ચુટલો.

ચીમની, સીં [અં Chimney] ધુન્ની બહાર જવાને માટે બનાવેલો જે માર્ગ તે; ધુમાડિયું; ધુમાડો જવાને માટે રાખેલું પોલાણ. (૨) દીવો છુત્રાઈ જાય નહિ અને તેમાંથી તીકજાતી ધુન્ની. (કારખાન) અંદર ને અંદર બળી જાય એવી દીકા ઉપર મૂકવાની કાચ વગેરેની પાદર્થક તળી; કાચની કે અખરખની પત્તી ઉપર મૂકવાની જુગળી. મિલો વગેરે મોટાં કારખાનાંની ધુમાડી જવાને માટે બાવેલો પોક્ષ મિનારો અથવા મોટું પોક્ષ જુગળું.

ચીમળાવું, કિં સં કરમાવું; (વનસ્પતિ વગેરેનું) અંબળાવું; મચરડાવું; (ચામડી વગેરેનું):--તુળાની ચીમળાઈ ગયાં. ચામડી ચીમળાઈ=ચપટીમાં કે પકડમાં આવીને અંબળાવું.

ચીની, સી. ચીનદેશની સી. (૨) ખાંડ; સાકર.

ચીનો, પું ચીન દેશનો પુરુષ; ચીનો વતની.

ચીમડ, સીં એક જાતનાં કાળા છોડાનાં અને પીળા મીઠાનાં ચપટાં બિયાં. આંખના ઝોસડ તરીકે વપરાય છે. વસાણામાં પથ્થુ નંખાય છે. ચીમડ દસ્તાવર છે. ચાકડ; બનારને નામે પણ ઓળખાય છે. (૨) વિં ચીકણું; વૂટે શરે નહિ એવું; ચામડ એવું; ચીવટ.

ચીર, નં [સં] અંબોને પહેરવાનું ત્રીણી

કુમારનું રેશમી વસ્ત્ર; રેશમી લુગડું. —ઝોટા લોકના ઘરમાં ચીર મળે પણ ચિયરું ન મળે. (૨) સ્ત્રીનાં લાંબી સાંકડી ચપટી ચીરી, ફાડ; કંકડી. (૩) ફાટ; તરડ. —દેવળના યુગ્મદંતમાં વીજળી પડનાથી મોટી ચીર પડી છે. (૪) ઝાડની છાલ; છાલ અથવા રેસાનું બનાવેલું કપડું; વસ્ત્ર; વનકુળ. બીજલિસુઓને પહેરવાનું છત્રનું કપડું. ચીરડાં, નં ગરાસિયા કે પરેલે બીજાને વેચેલી જમીનના કંકડા.

ચીરડું, કિં સં [સં.] ઉત્તું ફાડવું; ફાપવું; ઉતરડવું; ફાડ કરવી; ચીરો પાડવો. ૩૦ પ્રં ચીરીને મીડું ભરવું = અણ સખત-કર શિક્ષા કરવી. પિંદીઈ કરવું. (૨) સારૂ લગાડીને છેતરવું; ખૂબ પૈસા પડાવી લેવા; અનુચિત રીતે સામાની પાસેથી ખૂબ કમાઈ કરી લેવી.

ચીરિયું, નં ફળની ઉભી ફાડ; કંકડો; ચીરી; પાતળા ઉભા કંકડા. —કેરીનાં ચીરિયાં.

ચીરી, સ્ત્રીનાં પાતળી ફાડ; કંકડી; ચીર. ચીરો, પું લાંબા પાતળા કંકડો; ફાડ; ચીર. (૨) ફાટ; તરડ. (૩) પટકો. (૪) ઘાટ.

ચીડા, પું ઝાખળી કે ફળમાથી નીકળતો રસ; દૂધ. (૨) એક જાતનો ભાણનો હોડ; (૩) કિનારો; છેડો; પાર. (૪) સ્ત્રીનાં સમડી.

ચીડખત, નં તીર કે ગોળી વગેરે વાગે નહિ તે માટે પહેરવાનું અંગત્રાણ, કવચ; ખખતર.

ચીડો, પું ગાડાંનાં પૈડાથી પડેલી ધરડે; ગાડાનો માર્ગ. (૨) ખાદ્યચીડો, વપરાતો જાહેર માર્ગ તે; શિરરતો; સંપ્રદાય; રૂઢમાર્ગ. કિં પ્રં ચીડે પડવું = ધરડે ચાલવું; જમ રતો પડેલો દોષ તેમ દિઠડું; સીધી રીતે નર્તવું. ચીડો ઝાપવો = ગાડાના માર્ગમાંથી ખદાર નીકળવું; સામા ગાડા-ગાડાને માર્ગ આપવો. ચીડે ચાલ્યા કરવું = પંચની મારફત કાર્ય કર્યા કરવું.

ચીવર, સ્ત્રીનાં માર્ગ પણ ચલવું કે ઘાત પોતાને

હાથે વખતપર અને સારી યામ તે માટે મનમાં રહેતી ફિકર તે; કાળજી; ચિંતા; ચાનક; પરવા; ફિકર. જગડે નહિ અને સારું જ યામ એવું કરવા કરાવવાની જે અંતરની લાગણી તે.

ચીવર, નં [સં] વસ્ત્ર; કપડું; લુગડું. (૨) રેશમનું સારી કુમારનું ઉપવસ્ત્ર (૩) વસ્ત્ર; વનકુલ; છાલ. ચોગી સં-ચાગીઓને પહેરવાનું કપડું તે. —ચીવરી = મોંઢલિસુ.

ચીસ, સ્ત્રીનાં ભય કે ત્રાસની અતિશય દુઃખની લાગણીથી તાણીને પાડેલી તીણી જુમ; રાદ; ચીચિયારી; કાંકિયારી. તીણું લાગણી ભર્યું રૂદન. કિં પ્રં ચીસ ખાચી = ત્રાસી જવું; ભય-પીડા લાગવી; ફરીને કાર્ય કરવાની હિંમત ન ચાલે એવું થઈ જવું. ચીસ પાડવી = અપવી જુમ-રાદ પાડવી.

ચીસરાણ, નં જુમરાણ; કલાખંડાર; થોંપાટ. (૨) કંપાત; ભય ચાને દયા ઉત્પન્ન કરે એવું લાગણી ભર્યું રૂદન; જુમમરાડ.

ચીસું, વિં ચોળી ચોળીને ચીડાવું કરે એવું; ઘેઘાલાયું; ચીકણું. (૨) કંલુસ; બખીય; ફપણ.

ચુકાદો, પું ચુકરી દેવું તે; નિકાલ; નિવેડો; છેવટ. (૨) દુકમનાયું; ફેસલો; નિર્ણય.

ચુકાવવું, જું ચૂકવવું.

ચુકો, પું એક જાતની ભાણ; એક વનસ્પતિ.

ચુગડી, સ્ત્રીનાં છીટિયાં; નંદવાં.

ચુગણી, ખાવાનું.

ચુગલખોર, વિં સુમધી ખાનાર; ચાકિયા.

ચુગલી, સ્ત્રીનાં ચાડી; રાવ; પીડ પાછળ નિંદા કરતી તે.

ચુગવું, કિં ચાંચથી ચીપીને કપોડાને ખાવું. જુ. ચૂકવું.

ચુચુક, પું [મ] યાનનો ઉપલેખ જામ; કુવામ; ડિટી.

ચુડગર, પું ચુડીઓ પહેરનાર; લાંબી ઘાતની ચુડીઓ પહેરનાર અને વેચનાર.

ચુડલો, પું જું ગુડા.

ચુડાઉતાર, વિં ચુડીઓની માફક એકબેકની ઉતરના ચોળનું.

યુગકરમ, નં જેનો પતિ મરણ પામ્યો હોય તે સ્ત્રીને યુગ ભાગી નાંખવાની જે ક્રિયા તે; યુગ ભાગવો તે. જુનું ચુકકર્મ. ચુડી, સ્ત્રી જેની વચ્ચે કંઈ હોય નહિ માત્ર પરિપત્ની પાર હોય એવો મોટા મીઠા જેવો આકાર તે; સ્ત્રીઓને હાથે પહેરવાનું હાથીદાંત કચકું કે લાકડાનું ઉતારેલું ચપટા કડા જેવું જડીયું; બદ્ધાયું. (૨) વચમાંથી પોલો ચપટો જોળ કડા જેવો ઘાટ.:-જેનોઆદમી ચુડીઓ. ૩૦ પ્રં ચુડીકરમ=પર મરતાં તેની વડના હાથની ચુડીઓ ફેડી નાંખી તે. ચુડીગર=ચુડગર, કિં ૩૦ ચુડીઓ પહેરની=પાયલા બનવું; સ્ત્રી જેવા યદ્દ જવું; નામદં યવું; જનાની બનવું. હાથે ચુડી હોવી એ ભારતીય સ્ત્રીઓના સૌભાગ્યનું ચિહ્ન-નિશાન ગણાય છે અને તે ન હોવી એ વૈધવ્ય બતાવે છે. પતિનું મરણ થતાંજ સ્ત્રીઓ હાથની ચુડીઓ ભાગી નાંખે છે.

ચુડેલ, સ્ત્રી પોલા વાંસાની અવગળગી ભૂતડી; સ્ત્રીભૂત; એક પિશાચ જાતિ, પિશાચિની; ડાકચુ. (૨) દૂર સ્ત્રી; દુષ્ટ. કદરૂપી ને ખરાબ સ્વભાવની સ્ત્રી.

ચુડો, પું લાકડાનો, કચકડાનો કે હાથીદાંતનો સ્ત્રીઓને હાથે પહેરવાનો બદ્ધાયેલો સડ તે; ચુડીઓ; સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓના હાથનું ધરેલું; સૌભાગ્યવતીનું ચિહ્ન. કિં ૩૦ ચુડો પહેરવો=સ્ત્રી જેવા બનવું; પાયલા-નિર્માલ્ય બનવું; નામદં યવું. (૨) અમુકના યદ્દને રહેવું; અમુકને આધીન-વશવર્તી યદ્દ રહેવું. (૩) સ્ત્રીએ ધર કરવું; પરણવું; નાતરું કરવું. ચુડો ઉતારવો=વિધવા યવું; ચુડો ફેડી નાંખવો. ૩૦ પ્રં ચુડો ચાટલો ને ચાંદલો=સ્ત્રીના સૌભાગ્યનાં ચિહ્ન. કહેવું ચુડામાં ચુડો સમાવ=સૌભાગ્યવતીની બદ્ધચાલ દંકાય વિધવા ની ન દંકાય. ચુડો ભાગવો=સ્ત્રીની ગાળ છે. ચુડો ચાંદલો, આદીવાદમાં કહેવાય છે ચુડી, સ્ત્રી પાંખની કરચલીઓ; ચીજ.

ચુનખડી, સ્ત્રી ચુનો બનાવવાની કાંકરી; ખડી; મરડિયા.

ચુનચુની, સ્ત્રી [હિં ચીનો] ચુન જેવી સફેદ ખાંડ; છુરું; ચુંચુની; ચીની.

ચુનાગચ્ચી, સ્ત્રી ચુનાના કલની ગચિયા જેવી મજાલુત જમાવટ તે; પાટી સખત છે; ચુનાનું મજાલુત ચથુતર.

ચુનારું, નં ચુનાનો ફલ ભરવાનું લોખંડું પાન; તમારું. (૨) વિ. ચુનાવાણું. (૩) લાકડું; બેસરમ, અમરતું અમરતું ખરાબ લાકડું લડે એવું; દલકદ; જુનિયાની રહિત; ચુનારી, ચુનારો. જુનું ચુનાણું.

ચુનારો, પું ચુનો પકવનારો. (૨) છે વધે કામ કરનારો કડિયો.

ચુનાગવેલ, પું પાન તમાકુ ખાનારાઓ ચુને રાખવાને જે કાંચી કપી રાખે છે તે ખાવાનો ચુનો રાખવાની દાખડી.

ચુનાણું, વિં ચુનાણું; ચુનેથી ચણેલું, ઊણેલું હોય એવું; ચુંચાથી ધોળેલું.

ચુની, સ્ત્રી હીરા માણેક વગેરે જવાહીરની નાની કકડો; હીરાકણી; રત્નકણ, રતી ૧ હીરા કિમતી પત્થરની કકડી. (૨) હીરા કણી જેડેલું સ્ત્રીઓને નાકે પહેરવાનું એ નાણુક ધરેલું; ચુંક; સ્ત્રીઓ નાણુક કોટી

ચુનું, નં કઠોળને ભરડતાં પડેલો સ્ત્રીએ જુમ તે; કારમાંથી વધારે સ્ત્રીઓ ભગ્નર કઠોળનાં ઊડાં ને ધણી સ્ત્રી કકડીઓ વગેરે તે; અન્નકણ. ચુનું; જુનું.

ચુનો, પું [સં. ચૂર્ણ] તીક્ષ્ણ ને ખારવાળું એક ભસ્મ મરડિયા, પત્થર અને છાપ વગેરેને પકવ્યાથી બનતો ખાખ પદાર્થ; પત્થરની ભસ્મ તે; છે. દાદક ચુણવાગે લાખ યુક્ત પદાર્થ, એ કારણેનેટવાળા પત્થરના કાકરાને બાળવાથી બને છે. ખારમપદ્ધત્તને પકવીને બનાવેલો ચુનો કણી ચુનો કહેવાય છે. આ ચુનો પાન તથા તમાકુમાં ખાવામાં આવે છે. ધોળવામાં પણ પણા ધોળા હોવાથી કણી ચુનો વપરાય છે. (૨) ખાદું તીખું તત્ત્વ તે; અપત્ત

સુલો વગેરે સાકસક કરવું. કહેવું સુલાતું
લાકું સુલામાં બાળવું=ભાવું ત્યાં પત-
વવું. સુલામાંથી નીકળી હેલામાં પડવું=
એકથી બીજી વધુ મુશ્કેલીમાં પડવું.

સુવા, પું. સુઆ; સોઆ; એક પ્રકારનું સુ-
ગંધિત દ્રવ્ય કે જે જુદી જુદી ભાતનાં
ગંધ દ્રવ્યોને એકાં કરી ગરમી આપી
દાખાવીને કાઢવામાં આવે છે. આનો ચંદન
સાથે ને લેપમાં તેમજ મર્દનમાં ઉપયોગ
થાય છે. સુવાચંદન.

સુવાચંદન, નં. સુખાને પાણીમાં ધસીને બ-
નાવેલો ઘાસ; ઢીલું ચંદન; ચોપડાય કે
શરીરે લગાડાય એવો સુખાનો રંગડો.

સુવો, પું. [સિ. જ્યુ] અપરામાંથી પાણીનું
ગળવું તે; અપરામાંથી પાણી ગળે એવું
બાકાર; નળિયામાંનું કાણું તે. (૨) નાળિ-
યેરની-કાચલીના ધુવાનો ઝોળાળ; લાકડું
બળતાં તેમાંથી નીકળતી રસી. (૩) ચીકણા
તેલો પ્રવાહીની નીચે ફરેલો કચરો; કુરો;
રંગડો; કહેલો. (૪) ઉદર. કહેવું સો સુવા
મારી મીનીબાઇ પાઠ બેઠાં=ધણાં આઠાં
અવળાં અને પ્રપચ ક્યાં પછી સાક્રતા
કે પવિત્રાઇ બતાવવી તે.

સુસાવું, કિં. અં. અંદરથી ખેંચીને લેવાવું;
ખેંચાવું; તણાવું. (૨) ઘટવું; ઝોણું થવું.
(૩) નિઃસત્ત્વ થઈ જવું; લોહી ઉડી જવું;
શોભાવું.

સુસ્ત, વિં. [ફા.] એકજ મત અથવા તો વિ-
ચારને શ્રદ્ધાથી વળગી રહેલું; નડમગે
એવું; એકનિષ્ઠ; દંઢ; આગ્રહી; હડહડવું;
તત્પર. સુસ્તી, નાં. હલતા.

સુકું, સીં. પેટમાં ને પીઠા યાચ છે તે; પેટનો
દુખારો; પેટનું ચળ; આકડી. કિં. પ્રં.
સુકં આવવી=પેટમાં દુખવું; પેટમાં ખુ-
ચવું, કાઈ લાભના કારણે સરે અમુક કામ
કરવામાં આનાકાની કર્યાં કરવી; અસંગિ
ખતાવવી. વાંકું પડવું; નહિ ગમવું. સુકં
મટાડવી=જે માણસ અમુક કામ કરવાની
જે કારણને લીધે આનાકાની કરતો હોય

તે કારણ દૂર કરવું; મન મતવવું; ખુશી
કરવું. [૨] નાનો તીણો માથ વાળો ખીચો
ખુટા. કિં. પ્રં. સુકં મારવી=ફરીને ન
બને ન ઉઘટે એમ સજ્જ કરવું, હમેશ
માટે દેઇ દેવું. ફાંસ મારવી; વિધનનાંખવું.
[૩] સ્ત્રીઓને નાકે પહેરવાનું એક નાળુક
બાંધત્ર ધરેલું; જડ; સુનો; નાનો કપો.

સુખણું, વિં. ઝીણી અસ્ત્રાં આંખવાળું;
જેની આંખો ઝીણી તેજથી અંગ્રાધ જતી
અને રાગી હોય એવું; આંખાગીચું; સુચણું.
સુગલ, સીં. પંખીઓના પગનાં લાંબાં આં-
ગળાં તે; એ આંગળાંની જે મજબુત-મજબ
પકડ તે; વજ્રમુઠી; આંગળાંમાં જખ્ખર
સીકડી રેવું તે; સખત પકડ. સુગલો;
સાંજસો; બીડો; પેચ. [૨] સંક્રામણ;
કમળો.—આજ ધણે દહાડે એ તમારી
સુગલમાં આંગળો છે. (૩) છટકું કિં
પ્રં. સુગલમાં આવવું; સપડાવું; સીકાને
ગંધમાં આવવું.

સુંગા, (સુગ્રહ ઉપરથી) પેચ. [૨] સંક્રા-
મણું; કમળો.

સુગી, સીં. ચક્ષમ; લુપ્તિયું. ચૂમીને પીવી
પડે એવી નાની ચક્ષમ.

સુચણું, વિં. નાની રાગી ને તેજથી મિથાઇ
જતી હોય એવી આંખનું; સુખણું;
આંખાખીચું.

સુચ્યાં, અં. સું કે ચ્યાં એવો કંઈ પણ અ-
વાજ-જવાબ ન દેકિયા આનાકાની ન કરે
તેમ. કિં. પ્રં. સુચ્યાં કરવું=સામું થવું;
વિરૂદ્ધમાં ખોલવું; જવાબ દેવો; આનાકાની
કરવી; ના મરજી દેખાડવી.—તું તારે સુચ્યાં
કરીસજ માં.

સુચિયાં, જું. સુચી.

સુચી, સીં. [મ. ચૂચુક] રતનની ડિંટી;
રતનનું ટેરવું. (૨) રાત.

સુસુ અં. એવો અવાજ; ઉંદરનો અવાજ.
પંખીનાં બચ્ચાનો અવાજ. લાક્ષના-સૂક્ષ્મા
કે ખેંચવાથી થતો એવો અવાજ.

સુંદ, સીં. સુંદવાની ઇચ્છા થાય એવું ને તે

ખણજ; વહુર; ચેળ. સુંદી ખણાતી હોય
અથવા કંઈ ભોઝાવુ હોય એવી
ચામડી ઉપર જે અસર થાય છે તે;
ચામડીનું તણતણું તે.—નવા પાણીએ ન-
હાવાથી શરીરે સુંદ થાય છે. (સુંદચ)
ખણુળીની સુંદ.

સુંદણી, સ્ત્રી સુંદવાની જે ક્રિયા તે; ધણા-
ઓમાંથી એક અથવા ચોક્કસને પસંદ કર-
વાની રીત તે; વીણી કાઢવું તે; પસંદગી;
સુંદવાનું કામ; વરણી સુંદી કાઢવાનું જે
કામ તે.

સુંદલી, સ્ત્રી જે આંગળી વચ્ચે ચામડી પક-
ડીને નેરથી આમળવી તે; સુંદી.

સુંદલો, પું મોટી સુંદી.

સુંદવું. કિં સં જે આંગળીનાં ટેરવાંથી પક-
ડીને કોઈ ચીજને તેના નેઝાણુ અથવા
સાંધામાંથી જુદી પાડવી તે; તોડવું.
પકડી ખેંચીને જુડું પાડવું; ડુંપવું. (ના
સુંદવા-ડુંપવા) ખેંચીને ઉખાડી નાંખવું;
વીણવું. (૨) પસંદ કરવું; વરણ કરવું.
(૩) સમારવું; સુધારવું.—સુવારકણી સુંદી
નાખો. કિં પ્રં સુંદીખાવું=કરકવું;
ડંખવું.—ચાડીમાં તો મચ્છર સુંદી ખાય
છે. ધણા જણે સાથે કે વારંવાર ભાં ને
ત્યાં કંઈક દેવો; ડુંપીનાંખવું.

સુંદી, સ્ત્રી જે આંગળીનાં ટેરવાં અને
નખથી ચામડીને પકડી નેરથી આમળવી
તે; ચીમડી; સુંદલી. કિં પ્રં કુખમાં
સુંદી દેરી—ખણવાં=ધરમેળે, ખાનગીમાં
શિક્ષા કરવી; અતરની દાઝથી પોતાના
માણસને (છાકરાને) નહાઈ કામ કરવા
માટે શિક્ષા કરવી; શિખામણ દેવી.

સુંદ, સ્ત્રી સુંદાનું હોય, પિપાણુ હોય એમ
થવું તે; સુંદારો; ચોળ :—રાતે પગની
પિડીઓમાં સુંદ થાય છે.

સુંદવું, કિં સં સુંદે સુચા યઈ જાય એમ
કરવું; હાય ધાલીને ડહોળી કે ચિંદી
નાંખવું; સુંદાઈ જાય એમ કરવું; ચોળવું;
વડોંવડું; ઉચવપાચવ કરી નાંખવું. (૨)

જુડું જુડું કરી નાંખવું; છણવું; ચર્ચવું.—
એ વાતને હવે સુંદથી નહિ.

સુંદાસુંદ, સ્ત્રી સુંદસુંદ કરવું તે; આમ
તેમ ફિંદાફિંદ; ડહોળાડહોળ; પંજોળો.
(૨) ચર્ચા; વગોળું.

સુંદારો, જું સુંદારો.

સુંદાણુ, નં સુંદવું તે; સુંદારો.

સુંદારેક, પું સુંદવું તે; સુંદાસુંદ; સુંદાણુ;
ડહોળાડહોળ. (૨) હાય પગના માંસના
લોચાઓમાં સુંદાવા જેવી ખીડા થવી તે;
સુંદ; ગોટલા ચઢવા ને ઉતરી જવા
તે (૩) ખીચડો; ગોટાળો. (૪) ટીકટીક;
પચાતી; વલોપાત; ગભરાટ.

સુંદાણું, કિં અં જિન્નલિન્ન યઈ જવું;
સુંદા યઈ જવા; ફિંદાવું. કકડે કકડા
અથવા ગાભે ગાભા નીકળી જવા; ખગડવું.
(૨) ચોળાવું; સહાધનો ભંગ થવો; વેર-
ણછેરણ યઈજવું. (૩) પેટમાં ડુંખવું;
ગભરાવું; અટળાવું; ઉઘાળા આવવા. (૪)
માંસની પિડીઓમાં કળતર થવું; ગોટલા
ચઢવા.—પગ સુંદાય છે. (૫) ચર્ચાવું;
ઉલટસુલટ આમતેમ બોલાવું.

સુંદીનાંખવું, કિં સં સુંદાય એમ કરવું;
જાણી નાંખવું. (૨) કસણવું; વલોવી
નાંખવું.

સુંદો, પું આમતેમથી ફાટેલો અને કથા
વેતમાં નહિ રહેલો હોય એવો નિરુપયોગી
લુગડાનો કકડો; જેવી બાજુઓ સરખી
નહોય અને જેનું વણતર—જમાવટ પણ
દીલી યઈ ફાટી મેલેલી હોય એવું ડુંકુંટય
જુગડું; ગાભો; ચિંચરું. (સુંદો ચિંચરું
ખરી પણ તેનાથી વધારે મેલો ને સુંદામેલો
હોય) સેથો; ધાગો.

સુંદી, સ્ત્રી સ્ત્રીઓને પહેરવાનું અંદર ધોળાં
ટપકાં ને લાગવા પાડેલું રેશમ કે સુતરનું
લાલ કપડું; ખાંધણીની લાતનો મુંદર ઝીણો
માલ્લો; ધાટડી; કલગર; ધરચોળું; પોળું.
હં તમે ઓલો સાહેબખડી સુંદી. ટપકાં
ટપકાંવાળીને લાત તે; સુનસુન અથવા
છુનછુન એટલે કે ચાંચ મારી મારીને

ટપકાં ક્યોં ન હોય અથવા છુંદણાં છુંદાં નહોય એવી ભાત તે; દીપ્તીવાળી ત-
રેહ:-મચ્છર તો એટલા કરડે છે કે સવા-
રમાં શરીર ઉપર નરી ચુંદડી પડી રહે
છે. જાપાની ચુંદડી=જાપાની ગ્રીણા. પો-
તાની રેશમી મળલીન તે. (૩) રમાલ
અથવા દુવાલ જેવડી ચુંદડીની ભાતનો
રેશમનો કકડો તે; નાની ઘાટડી:-માતાની
ચુંદડી કિં પ્રં ચુંદડી પાડવી=ગ્રીણા
ગ્રીણાં કાણાં કે ટપકા પડે એમ કરવું;
ટાચવું; છુદવું. (વહુવારને પહેરવાનું છુદ-
ડાની ભાતનું રેશમી કે સુતરેલ કસુબી
વસ્ત્ર.) ચુંદડીગરા=નાંધણી આધવાનો ધંધો
કરનારી સુસલમાનોની એક જાત.

ચુંધળું, વિં રાગથી પચપચી ગ્રીણી કાડ
આઈ આંખવાળું; ચુંખળું.

ચુંધી, સ્ત્રીં ખણખોદ; આપચીપ.

ચુંખક, વિં [સં] ચુંખન કરનાર. (૨) સ્ત્રી-
હથી જેમ ચુંખન તપ્યાને ખેંચે છે તેમ
પોતાની તરફ ખેંચનાર, તાણીવેનાર તે.
લોહચુંખક=લોહાને ખેંચનાર. (૩) પું
ચક્રમક; અચરકાંત, ચક્રમકનો પત્થર. (૪)
કંજુસ, બખીસ; કૃપણ. એક પ્રકારનો
પત્થર કે ધાતુ જેમાં લોહાને પોતાની
તરફ ખેંચવાની શક્તિ હોય છે.
ચુંખક બે જાતનું છે. એક પ્રાકૃતિક-અ-
સલ અને બીજું કૃત્રિમ. અસલ ચુંખક
લોહની ભેજવાળો એક જાતનો પત્થર
હોય છે. આ અસલ ચુંખક પદાર્થ બહુ
ઘોઘો મળે છે માટે બનાવવી ચુંખક
કરવામાં આવે છે. તીખા લોહાને ચપ્પારે
સખત બનાવવાથી તેના છેડાઓમાં ચુંખક
શક્તિ આવે છે. ચુંખક શુભ્રાળા લોહાના
કકડાને વચમાં કાણું પાડી ફેર એવો
ક્યોં હોય તો તે છેડા ઉત્તર દક્ષિણ
રહે છે.

ચુંખન, નં (સં.) સ્ત્રીના ઉમળકાથી બે
ઓઢવે ચૂસવું તે; ચુંખી; ખોટી; બચી.
(પ્રેમના આવેશથી સામાને ઓઢ અડકાડ-

વા તે) કિં પ્રં ચુંખન કરવું=સ્ત્રીથી
ધારથી વહાલ બર્ષો સ્પર્શ કરવો; અડવું.
દેવમદિરાના કળચ ગગનને ચુંખન કરતા
હતા.

ચુંખિત, વિં [સં.] ચુંખેલું; સ્પર્શ કરવું; અડ-
કેલું હોય એવું; અડકેલું.

ચુંવાળી, પું અમદાવાદ પાટણ અને કડી
વસ્ત્રોનાં લિલ્લલોકથી વસેલાં ચુંવાળીસ
ગામનો જથ્થો તે. બહુચરાણ ચુંવાળીમાં
આવેલાં છે:-ચુંવાળીના ચોકવાળો એમ
તેને માટે કહેવાય છે. બિલ્લ અને ચોરાનો
દેશ-પ્રાંત તે ચુંવાળી.

ચુંવાળાં, નં બહેતાળાં, સુરત તરફ ચુંવાળી
કહેવાય છે. આપેક ઉમ્મર થતાં નજલાની
અસરથી ચાર વર્ષ માટે આંખે જે કાંપ
આવે છે તે. બહેતાળાં અથવા ચુંવાળાં
પાછાં ઉતરી જાય છે.

ચુંવાળી, વિં આળીસ ને ચાર; ૪૪.

ચુંવાળીસ, વિં આળીસ ને ચાર; ચુંખાળી;
૪૪.

ચુંવાળું, વિં જેમાં ચુંવાળી થેર હોય એવું
(તોલ):-ચુંવાળો, અડતાળો તોલ.

ચુંવાળો, પું મોટા અને જડો કામજો;
ધામજો. (૨) વિં ચુંવાળીસ શેરનો.

ચુંવોતેર, વિં સિતોર ને ચાર; ૫૪.

ચૂક, સ્ત્રીં માછલાની શ્વાસ લેવાની છદ્ધિ;
કલ્લા; કુકો. (૨) કેટલાંક પંખીની ચાંચ
નીચે જે લાલ ચામડી લટકતી હોય છે તે.

ચૂક, સ્ત્રીં ગણવામાં, વિચારમાં કે કામકાજમાં
જે ખામી આવે કે ગફલત યાપ તે; જૂક;
ખોટ; દોષ. (૨) વાંક; યુનો; અપરાધ.
(૩) તકાવત; કસુર; અશુદ્ધિ; ગફલત;
ગળતી; રખણ. (૪) વિરમરણ; બુધ્ધાઈ
જવું તે.

ચૂકણું. પું દરજ્જ; સમ; મેરામ.

ચૂકર, પું હલકામાં હલકો ચાકરનો પથ્ર ચા-
કર તે. કહેવું ચાકરનો ચૂકર અને તેને
થેર પેજખાનાં.

ચૂકવણું, કિં સં ચુકાવણું; જુલવણું. (૨)
નાણાં અદા કરવાં; લેણું દેણું પતાવી દેવું.

(૩) ટાળવું; ચોરવવું; ઉડાડવું. (૪) ફેંસલો કરવો; તોડ કાઢવો; નિકાલ આણવો;—કળિયો ચુકવવો; નજર ચુકવવી. કુવું, કિં અં [સ. ચ્યુ. વે. ચુફઈ] ગણતરી, વિચાર કે કામકાજમાં ગફલત થવી; ભૂલવું; વિસરવું; રહીજવું; પડવું. (૨) તોડઆવવો; નિકાલ થવો;—સમાપ્ત થવું. કળિયો ચુકવો. (૩) ધારેલા નિશાનથી આધુપાધુ ચવું; ધારેલે ઠેકાણે નહિ વાગવું. (૪) ધંધામાં કસર કરવી. (૫) તકબોલી. (૬) આડુંઅવળું ખસીજવું. કહેવું અણી ચુકવો સો વરસ જીવે=વખત જતો રહ્યો તે જતો જ રહ્યો પછી ભય ન આવે. ગડો, પું ઝવેરીની મોતીની પોટલી. ગંઠી, સ્ત્રી અપટી. (૨) પગનું ફૂલ; હવિંટિયાં; નોડવાં. ગણી, સ્ત્રી પંખીને ખાવાનો દાણો; ચણ, ઉં ચૂગણી ફેંચ્યાં પછી અંચુ રચી, જડ, જીવ નથી વિશ્વાસ. દયારામ ગલ, સ્ત્રી આડી; નિંદા;—લોભી ચૂગલ શિયાળને;—ચૂગલખોર=પુંક પાછળ નિંદા કરનાર. ગણું, કિં સં આંચ મારીને ખાણું; ચણવું. ટેકી, સ્ત્રી અંચુડો ને પહેલી આંગળી એકેએક પદ મૂકતાં થતી જે પકડ તે; અંધી; ટીચકારી. ઉં તાલ બગાવત ચૂટકી. મીરાં. (૨) અપટીમાં રહે એટલું ફેરવે; અપટી;—ચૂટકી લોટ. ચુંટકી વગાડવી=ચલવી આંગળી ઉપર અંચુડો દાખી તેને ભેરવી છટકાવી અવાજ કરવો તે. અપટી વગાડવી. ટેકો, પું [દિ] થોડામાં ઘણે મર્મ હોય એવું વચન; ચાખખો. (૨) જાટિ; લવ;—રસ રસના ચૂટકા. (૩) લહેલો; થોડો વખત. ડ, સ્ત્રી સોના રૂપાનો જે ચુડા વિષવાઓ પહેરે છે તે. (૨) ફશનિયું; છાકરીને હાથે પહેરવાનું મોતીનું આમળિયું. (૩) આટી મારીને વળગી રહેવું તે;—સાંપે ચૂડ કરવી.

ચૂગાર, જુન ચુગાર. ચૂડલો, જુન ચુડો. ચૂડો, સ્ત્રી [સં.] શિખા; ચોટલી. (૨) શિરોભાગ; શિખર; ટોચ; મસ્તક. ઉં ચૂડને ધર પું ખ રહે અડકતાં. ચૂડાકર્મ, નં [સં.] સોળ સંસ્કારમાંના મુંડનનો એક સંસ્કાર તે. નાના બાળકના વાળ લેવરાવવાની જે ક્રિયા તે. ચૂડાકરણ. નં [સં] સોળ સંસ્કારમાંના બાળકના વાળ લેવરાવવાનો એક સંસ્કાર; મુંડન. ચૂડામણિ, પું [સં] મુંડનનો મણિ તે. (૨) બહુજ માનિતું, વહાલું ને વળી ઉત્તમ ગોણું તે. સર્વોત્તમ વ્યક્તિ. (૩) સ્ત્રીઓની વેણીનું એક ધરણું; ચાક. ચૂણવું, કિં સં કલ્પી કરવી; કરચણો પાડવી. (૨) ચુંટાવું; વીણવું. જૂંત પું [સં] આંખો. (૨) ગુલેફિય; ગોનિ. ચૂંતિયું, વિં દલકું; ચાંચિયું; માલ વગરનું. (૨) મૂર્ખ; બેવકૂફ. ચૂનચૂની જુન ચૂનચૂની. ચૂનવું, જુન ચૂણવું. [સં] ચુંટવું. ઉં કં હત કપીરા સુનભાઈ સાધુ, ચેતન ચૂનવા પાલા. ચૂપ, વિં [ફા. ચરુપીવન] અવાજ ન સાંભળાતો હોય એવું; મોઢ કંઈ ન બોલતું હોય એવું; ચાંત. (૨) અં બોલ નહિ; જાનું રહે; અવાજ; મોન; ખામોશ પકડ એમ. કિ. પ્રં ચૂપ કરી દેવું; બંધ પાડવું; અવાજ ન કરે—ફેટ નહિ એમ કરવું;—એક ઘડીમાં અમે શત્રુની તોપોને ચૂપ કરી દીધી. ચૂપકી, સ્ત્રી કંઈજ અવાજ કાઢવો નહિ એવી જે હાલત તે; ચૂપચાપપણું. ચૂપકીદી, સ્ત્રી ચૂપકી. ચૂપચાપ, અં જાનામાના; કંઈજ અવાજ ન કાઢનાં. ચૂપવું, કિં અં ખોસવું; ધાલવું. (શાપવું.) ચૂમવું, કિં સં બોકીલેવી; ચૂંચન કરવું; બચી કરવી. (૨) ચુમાળને રહેવું; વગર બોલે સહી રહેવું. ચૂરમું, નં ભાખરા મુંઠિયાં કે પૂરી મસળી

ખાંડીને ખનાવેલો ખાંડ લઈને ખાવાનો
પદાર્થ, છોટો લાકડું;

ચૂરણ, નં. [સ. ચૂર્ણ] કાઈ પણ ચીજનો
ભુકો લોટ; આટો.

ચૂરણું, કિં. સં. લચરડી નાંખવું; ભુકા
કરવો.

ચૂર્ણ, નં. [સં.] સુકી વાટી કે દળીને ખૂબ
ખારીકે ખનાવેલી વસ્તુ; રેતી કે ધૂળ જેવી
ઝીણી ખનાવેલી વસ્તુ; ભુકો, લોટ; આટો.
કિં. પ્રં. ચૂર્ણ કરવું=કચરી-ભાગી તોડીને
નષ્ટ કરવું. (૨) કળી ચુનો.

ચૂલિકા, સ્ત્રી. [સં] કવિતાનો અર્થ ગદ્યમાં
ખતાવ્યો હોય તે; સંક્ષેપ; સાર; મતલબ
કુટીલીકા; સહેલી ભાષામાં ટીકા અથવા
સમજાવતી રૂપે લખાયેલું ગદ્ય; નાટ્ય
ભાષ્ય. (૨) રજ; ભુકો.

ચૂલ, સ્ત્રી. નાનો ચુલો; તમાણ; ક્યારી
અગ્નિ સળગાવવાને જોડેલો ખાંડો.

ચૂલરી, સ્ત્રી. નાનો ચુલો.

ચૂલિકા, સ્ત્રી. [સં] યુદ્ધને મૃત્યુ વગેરે ખ-
નાવો રંગભૂમિ ઉપર નહિ દેખાડતાં ને-
પથ્યમાંથી તેનું સ્થાન કરવું તે; નાટ્ય
પ્રકાર ભેદ.

ચૂલિયું, નં. કંઈક શાક સમારવાનો સુડો,
(૨) પિં. ચુના જેવું.

ચૂણું, કિં. અં. છાપરામાંથી પાણી ટપકવું;
ગળવું; ગરવું; નળિયાંમાંથી પાણી પડવું.
(૨) ઝરપવું; સરવું; નીતરવું. :-હમણાં
શું ચૂંદ નમ છે? જવું રહે છે.

ચૂસણિયું, નં. ચૂસવાનું જે સાધન તે; ખાળકને
ચૂસવા આપવાનું રમકડું, ધાવણી.

ચૂસવું, કિં. સં. [સં. ચૂષણ] કાષ્ઠપિણ વસ્તુ-
ને દાંત તથા કચરીને તેનો રસ ખેંચી
લેવો તે; ખેંચવું; તાણવું; ચઢવું; ઝોડથી
રસને તાણી લેવો. :-કરી ચૂસરી. (૨)
ધાવવું; (૩) સાર સત્ત ખેંચી લેવું; તાવી
નાંખવું. કિં. પ્રં. ચૂસીને જોણું કરવું=
નિઃસત્ત ખનાવવું. લોહી ચૂસવું=વારવાર

ઉતાપો કરાવવો; પગવવું; વિતાવવું; માન-
ભીથી હેરાન કરવું.

ચેક, પું. [અં.] નાણાં અપાવવાની ચીજ;
રકો; હુડી. તે રકો અથવા આગળનું જે
જે ચેક અથવા પેટી ઉપર લખાય અને
તેમાં કબજેલી રકમ તે દેખાડનારને મળે.

ચેટક, પું. [સં.] દાસ; સેવક.

ચેટક, નં. ભૂત; વળગણ. (૨) મંત્રાંકિ
ઉપરની અતિથક્કા તે; તાન; રસચક્ક
મોહમાયા; વેલું. :-એને આ શું ચેટ
લાગ્યું છે. (૩) કાળજી; ધ્યાન; ચાનક,
અરે. કિં. પ્રં. ચેટક લાગવું=મોહ ચડવો;
તાન લાગવું; વેલું લાગવું.

ચેકિતાન, પું. [સં] કેમ કેદના રાત્રી કુપ-
કેવુનો પુત્ર કે જેણે મહાભારતના સુદમાં
પાંડવો તરફથી ભાગ લીધો હતો.

ચેટડી, પું. જાદુગર; વાદી; તાંત્રિક.

ચેટી, સ્ત્રી. [સં] ચાકરી; લોડી; દસો
ચેટિકા; અંતરપુરની ચાકરી.

ચેડવણું, કિં. સં. ચડવણું; ખાંડવું; પકવું.

ચેડા, જી. ચેતા.

ચેડાં, નં. ચાંડા; કાલાં; ઘોલાણ. (૨) અકપત
ચાંડાં. (૩) હિંદ્ર; દોષ. કિં. પ્રં. ચેડાં
કાંડાં=કાંડાં કાંડાં. હિંદ્ર કાંડાં. પારસી-
ઓગાં વપરાય છે.

ચેણું, સ્ત્રી. ઇંધુંદરી.

ચેત, સ્ત્રી. (સં. ચેતસ) ચેતના; સંજ્ઞા;
ચાન. (૨) હોશ. (૩) સુધ; સ્મરણ.

ચેતન, નં. (સં.) જીવન શક્તિ; સજીવન
હયાતી; પ્રાણ; જીવ; સમજશક્તિ; જો
ચાન અસ્તિત્વ વગેરે હોય તે. (૨) તેજ
હોશિયારી; વીધ. (૩) સમજ; ખાતરી
કિં. પ્રં. ચેતન આવવું=સમજ આવવી;
જીવ આવવો; જડતા અને બેમાનપણું
જવું રહેવું, ચેતન્ય; ઓગ, (૪) પિં.
ચેતનાવાણું; જીવન. આત્મા; જીવ; મનુષ્ય
પ્રાણી.

વેતનતા, સ્ત્રી (સ) સંતાનતા; ચૈતન્ય; ચેતનત્વ.

વેતના, સ્ત્રી ચેતનપેશું; પ્રાણ; જીવ (૨) સમજણ; શુદ્ધિ સ્મૃતિ; (૩) વ્યક્ત્ય. વેતરડ, વિંઘ ઘાથારેશું; છરાયેશું ઢંગરહિત; ઘેલું.

વેતવણી, સ્ત્રી જાણના સમજવાને માટે જે કંઈ જણાવવું તે; ધરારો; ખચર (૨) ઉચ્ચેરણી; (૩) તાકીદ. કિં પ્રં ચેતવણી આપવી=આગળથી ખચર કરવી. ફરીને કરશે તો આમ આમ થશે, એવી ખચર પહોંચાડવી; ધમકી આપવી; ખચર કરવી; આગળથી કહેવું.

વેતવણું, કિં સં ચેતે તેમ કરવું; સળગાવવું; પેટવવું. (૨) આગળથી ખચર આપવી; જણાવવું, ધરારો કરવો; ચપવું. (૩) ઉચ્ચેરવું; તેજ કરવું.

વેતવું, કિં અં [સં ચિત] જાણી જવું; સમજ જવું; પામી જવું; ધરારાથી સમજ જવું. (૨) હોશિયારીમાં રહેવું; જાગત રહેવું; સમય રહેવું; સંતાન રહેવું. એનાથી ચેતવે. સાવધાન રહેવું. (૩) સળગવું; પેટવું; લાગવું; સમજાનના અગ્નિને ચેતતાં કેટલીવાર !

ચેતા, પું ચેતીજવું તે; ચિત્તને ખાતરી થઈ જવી તે; પુરેપુરું સમજાઈ જવું તે; ચેતવણી; સંચવા; ખચર. (ચેત.) કિં પ્રં ચેતા પહોંચવા=ખાતરી થવી. મનમાનવું. -મારા ચેતા પહોંચતા નથી. 'આમ થશે' એવી મનમાં ખાતરી થઈ જવી.

ચેતાવણું, (ચેતવણું) કિં મં ચેતે એમ કરવું; ખચર કરવી; સચના આપવી; આગળથી સાવધાન રહેવાવું જણાવવું. (૨) તાકીદ આપવી; ધમકી દેવી. (૩) સળગાવવું; પ્રકટાવવું.

ચેતીજવું, જાણીજવું; સમજ જવું. જાણીજવું. ચેદિ, પું [સં] હિંદુસ્તાનમાંના એક પ્રાચીન મુલકનું નામ; શુદ્ધેષખંડ ને ચંદેરી આગળનો દેશ. સિસાપાળ મહાભારતના

કાળમાં તેની રાજા હતો.

ચેન, નં શારીરિક કે માનસિક ઉપાધિ ન હોય એવી જે મનની હાલત તે; આરામ; કરાર; આસાએશ; કળ. (૨) સુખ; આનંદ; ગમ્મત; ખુશાલી. (૩) સહેલ; મોજ. (૪) લક્ષણ; ચિહ્ન. કિં પ્રં ચેન પડવું= આરામ મળવો; ગમ્મત મળવી; આસાએશ, ખુશાલીમાં રહેવું ગમવું; નિરાંત; વળતી; શાંતિ મળવી; મનસ્વિયર-સ્વસ્થ થવું; ગોઠવું; મનને શાંતિ. સુખ આરામ, આનંદ વગેરે.

ચેનકાં, નં ચાળા; બહાનાં. (૨) ચિહ્ન.

ચેનખાણ, સ્ત્રી આરામ, સુખ અને આનંદમાં ગમ્મત કરતા રહેવું તે; મોજમજા; રંગારાગ; લહેર; આનંદ ને ગમ્મતે ગમ્મત હોવી તે; સંપૂર્ણ સુખસ્થિતિ તે.

ચેનડું, સ્ત્રી [ઝં] દરિયાનો સાંકડો કાંઠો; ખાડી. -ધમિસ ચેનડ.

ચેતી, પું અભિવાય; લાલસા; સ્પૃહા.

ચેપ, પું પ્રાણીઓના શરીરમાંથી તે વનસ્પતિ-ફળ વગેરેમાંથી નીકળતો રસ; પાણી વગેરે તે. (૨) સંગ્રહણ; સ્પર્શની અસર; સોળતણ વગળણ. (૩) પીણ; હરકત, અડચણ. (૪) ખરાબ હંદ; માડી અસર તે. કિં પ્રં ચેપ લાગવો=સંગ્રહણ આપવો. સોળતણ અસર થવી. -હજી એને સુધારાનો ચેપ લાગ્યો નથી. (૨) રોગ ચઢવો=એની ખસતો જ્યાં છોડકરો ચેપ લાગ્યો. ચેપ ઢઢવો=હરકત ફર કરવી; બધા ટાળવી. ચેપ લેવો=શીળી-ગળિયા જેવા કેટલાક રોગની રસી બીજાને લગાડવાથી તેને તે રોગ થાય છે અને તે મરી ગયા પછી ફરીને ચેપ નથી માટે એક જણની રસી બીજાને અને બીજાની નીજાને મૂકવાના કામમાં આવે છે તેની સંપૂર્ણ ખીલેલા દરદી રમી ગયલા ચેપ લઈ ભુંગળીમાં બીજાને મૂકવા ગામની ગામ. વામાં આવે છે તે.

ચેપવું, કિં સં લાગવું;

પોચવું; ખોસવું; ચેપવું

ચેપી, વિં ચેપ લાગવાથી ચઢે એવું; સાંસર્ગી
લાગે એવું. —ખસ-ચેપી રોગ છે. (૨)
ચીકણું; દોઢ ડહાણું; ચોટિ એવું. (૩)
કંલુસ; કૃપણ.

ચેપુ, વિં કંલુસ; કૃપણ.
ચેર, નં લાકડાં. (૨) (અં) ખુરસી.
ચેરમેન=સભાપતિ. મંડળનો અધિષ્ઠાતા;

પ્રધાનપુરુષ.
ચેરચુંથ, લું ચહેરચુંથ.
ચેરામ, સીં (કા) ખત્તી; દીવે, ભેત.
ચેરીચેરી, સીં ખુશીથી કામ કર્યા બદલ
કંઈક થોડું ધણું આપવું તે; લાંચ;
પક્ષીસ; રૂઝવત.

ચેર, સીં ક્ષત્રિયોને મળતી હિંદમાંની એક
મંત્ર. પાંચસે છસે વાં પહેલાં આ ભ-
તિના લોકનાં નાતાં નાનાં રાજ્ય હતાં,
દાસ મિરજાપુર ને દુર્ગમણમાં થોડાં લોક છે.

ચેન્દો, પું ધસરદો; લીસ; છોડા.
ચેલકી, સીં પહેલેલી નાતી છોકરી. (૨) દાસી.
ચેલકો, પું નાનો છોકરો. (૨) દાસ; રાખનો
છોકરો. ચેલો.

ચેલિયું, નં તાજવાનું પલ્લું.
ચેલી, સીં શિખ્યા; ઉપદેશ લેનારી; સાધુડી;
સાર્ગિદ.

ચેલો, પું (સંખાસ દીક્ષા આપતાં ભગવાં
વસ્ત્ર પહેરાવવામાં આવે છે, અર્થાત્ ચેલ
વસ્ત્ર બદલાવેલો તે) શિખ્યા; સાર્ગિદ; નિ-
શાળિયો; વિદ્યાર્થી. કિં પ્રં ચેલો મુંડલો
=શિષ્ય કરવો; પોતાનો બનાવવો.

ચેવલી, વિં સોપારો અને પાનની એક જાત,
કાંકણાં ચેવલી નામનું ગામ છે ત્યાંનું.
ચેવડું, કિં સં ઉના બળ બળતા રહે શેકવું;
ઉના ઉના મીચુના ચપકા દેવા. (૨) ધીરે
ધીરે સાર લાગે તેમ ચાંપવું, દબાવવું તે.
(૩) સિંચવું; બંધેરવું.

ચેબક, વિં (સં) ચેષ્ટા કરનાર; મરકરો.
ચેષ્ટા, સીં (સં) મનનો હાવ કે અવ-
સ્થા બતાવનારો સરીરનો કે વર્તનનો જે
મરોડ કે મોઢ તે; કાંઈ ખાજવાય તેમ તે.

ની વાણીથી કે ચાળાથી મનક કરવી તે.
ક્રોધ; મસ્કરી; મનક (૨) બદગોષ્ઠ; નિંદ્ર
મતાવણી. (૩) દસવું; ઉપદાસ્ય. કિં
પ્રં ચેષ્ટા કરવી. ચાળો; મરોડ, વ્યાપાર.
ચેષ્ટાખોર, વિં ચેષ્ટા કરનાર; મરકરો.
ટોળા; મળકી.

ચેષ્ટાળી, સી. ચેકડી; મનક; મસ્કરી.
ચેસ, પું [અ] ગોડવેલાં છાપવાનાં બીચડે
સજડ રાખનારું લોહાનું ચેકડું. (૨)
શેતરંજ.

ચેહ, સી. (સ ચિત્તા) બાળવાને મળું
મૂકવા માટે ગોડવેલાં લાકડાં છાણાં વગેરેને
બાલો તે; ચિતા. (૨) મહુડું બળવું હોય તે
આગ. —સુખડની ચેહ મૂકીને બળી મૂક.
(૩) (કા. ત્રાહ) ખાડો; ગર્ત.

ચેળ, સીં ચામડીને ખંજવાળવાની જે લા-
મણી તે; ખંજવાળ; વહુર; ખણજ. (૨)
(૨) ઉત્કંઠા; હોંશ. (૩) નિરાત-નહિ
વળવી તે; અજંબો. કિં પ્રં ચેળઆવ-
વી=ખણવાની લામણી થવી; ચામડી ઉપર
અને મનમાં સળવળાટ થવો. ચેળકાઢવી=
ખૂબ ધવલવું; વહુરવું; ધસવું. (૨) દાઝ
કાઢવી. ચેળ થવી=મનચણું, વહુરવું. (૨)
ભાવ ચર્ષ આવવો. ચેળ ભાગવી=શાગણી
પુરી થાય ત્યાં લગી ખૂબ ધસવું; મનઃ-
મ કરવું; ધરાવું. (૨) દાઝ કાઢવી;
વેરવાળવું. કંડુ.

ચે, અં ચક્લી વગેરેનો અવાજ બતાવે છે.
લું ચેચેં.

ચેંગર, વિં ધીમું; ઠાડું; ઠીકું; મડું; સસ્ત
(૨) ચીકણું.

ચેંચવો, પું (સ ચંચુ) પખીની ચાંચ
જેની હાથાની બન્ને બાલુએ ઉપર નીચે
અણીદાર ફળની ચાચવાળી કાદાગી; ચિકમ.
(૨) ચીચડો.

ચેંચિં, સીં ચેંચું કરવું તે; પતરાજ; સા-
મી પિરુદતા; આનાકાની.
ચેંચું, અં એવો અવાજ; સામું કે વિરુદ્ધ
બોલવું તે.

ચેચે, નં પંખીનાં બચ્ચાંતું બોલવું તે; લવારી; બકબક. (૨) પતરાજ. રૂં પ્રં ચેચેચે=મહિમાદે, કર્ણોપકર્ણ.

ચેહુ, પું દડો. (૨) હાથીદાંતનો મંત્ર.

ચેણુ, સ્ત્રીં છંદુર. (૨) ચણિયા કે એંગર-ખાની ધેરની કરચલી. ઉં સાલ્લો એનો સચરપથરને કાપડું કાળું મેથ; ચેણુમાં જુઓ પડી, જાણે લાદરવાની ભેંચ.

ચેપે, સ્ત્રીં એવો ધીમો-ચિં-ચે જેવો અવાજ અથવા હિલચાલ કે જે કાંઈ મોટા માણસની સામે કાંઈ પ્રકારનો વિરોધ કે પ્રતીકાર કરવાને માટે થાય-કરાય તે; ચેચું; ચકારોચારણ; બકબક; ગણગણાટ; સામે સાંદો ઉધામો-સહેજ હિલચાલ; બકકાટ. (૨) નેર-ચેખી ખતાવવાનો ઉદ્યોગ; સામે થવાની વાણી કે કાર્ય રૂપ હિલચાલ:— ને ચેપે કરીશ તો મારી નાંખીશ.

ચેકડો, પું; તાસ, દુઃખ અને કામની તીવ્ર દાગણી તે; ફિકર; કાળજી; ચાનક; ખંત. (૨) ચીરો; કકડો. (૩) કાટ.

ચેડવો, પું મોટીના કોટો; ઉલેચણો; ચરડવો. ચેતન્ય, નં [સ] જેવડે જ્ઞાન થાય છે અને કામ કરાય છે તે શક્તિ; પ્રાણ; જીવ; ચેતનત્વ. (૨) જ્ઞાન. (૩) સર્વ પ્રાણતું મુજ; બ્રહ્મ; અખંડ જ્યોતિર્ષ જે તે. ચેતન્ય ધન=અપૂર્વ શક્તિદો સમુદાય તે; બ્રહ્મ. (૪) શક્તિ; બળ; પ્રતાપ; વિક્રમ; હોથ.

ચેતર, જીં ચેત.

ચેત્ર, પું [સ.] કાર્તિકી સાલનો પાંચમો ને શાંસિવાહન સંવત્સરનો પહેલો મહીનો તે.

ચેત્રરથ, પું એક દેવી બગીચો; કુબેરનો બાગ.

ચેત્રી, વિં ચેત્રતું.—ચેત્રીપુત્રમ; ચેત્રીપંચાંગ.

ચેત્ય, પું છુદ દેવનાં અવરોપ ઉપર બધેલો મિનારો; મોટો પાળિયો. દેવાલય; મઠ; વિહાર. ચેત્યવંદન=ચેત્યને નમન કરવું તે.

ચેચું, નં ખાટજાતું વાણ.

ચેલ, નં [સં] વજ; કપડું;

ચો, પું [પ્રાં] ચોજ=ચોતું શેખ; અભ-

ખરો; ટેવ; આદત; હોંશ; ભાવ; ઉમળકા. (૨) ચવ. ચોહ એમ પશુ લંબાય છે. ચાહ.

ચોક, પું [સં. ચતુષ્ક પ્રાં ચઢકે] વસ્તી વચ્ચેની લગભગ ચોરસ હોય એવી મોટી ખુલ્લી જગા-મેદાન:—માણેકચોક, ચંદની ચોક. (૨) ખુલ્લા મેદાનમાં બરાતું બજાર; ચુજરી. (૩) ચોડાંક ધરાની આગળનું ચોગાન; પોળ શેરીમાંની ખુલ્લી જગા મોડું ચોકડું. (૪) ઘરમાંની છાંયે ચોરસ ખુદી જગા; ટાંક કે કુવા આંગળીની ઉપરથી સારી ફરસસંધી કરેલી જગા. (૫) સિંધીને રંગ પુરીને કે બીજી રીતે બનાવેલી ચોરસ આકૃતિ; વેદિ; ચોરસ આકૃતિઓ પાડેલી હોય એવી જગા, ચીતરામણ સાધિયા, સ્વસ્તિકાવલી, રંગોળી પાડેલી જગા:—મોતીએ ચોક પુરવા=મોતી મોઢવ ચોરસ સાધિયા પાડવા તે. (૬) ચારન સંખ્યા તે; ચારનો ચુણુ; ચોકો; ચારને દાવ. (૭) ચાર દુકાનો સમવાય તે. (૮) ચાચર; દેવળનો ચોક; ગભાણુ. (૯) ચાર ગણાય એટલો વખત; પળ; કણ. ઉં ટુગ સરખા એક ચોકમાં મારું કાઠી, આ કુકારથી કાર. કળીદાસ. (૧૦) કેકાણે કામે; સિયર; દહ; વશ. ઉં પુત્રી પીતાબર તણી, મેડીતી ચુણુ ગોખ; દટિ ગઢ ત્યાં માહરી, ચીત નથી રહેતું ચોક, શામળ. કિં પ્રં મોતીએ ચોક પુરવા=લગાઈ કિશ્ત બાંધવા; કશ્પનામાં મોટી મોટી આશાઓ બાંધવી ને સાઈ સાઈ ધમ્મજું. (૨) આવકાર દેવાની મોટી ધામધુમ કરવી; ભલે પધાર્યા, સ્વસ્તિ, એવું મંગલ કરવું; આનંદથી ધર આંગણું વગેરે ચણ-ચારવું; શોભાવવું. ઉં મેં તો મોતીએ ચોક પુરાવ્યા, નંદલાલ ભલે ધેર આવ્યા.

ચોકડું, નં [સં. ચતુષ્ક] ચાર લાકડાંની કાટખુણ લંગચોરસ આકાર; ધાટ; બાર-સાખ; બારણા-દરવાજા માટેનો સાખો ઉબરો ને શોભાવાળો ધાટ. (૨) ચોરસ કે લંગચોરસ નાખી એમાં

આવે છે તે; કાચ, જામ વગેરેનું જોખન; ચોકડું. (૩) ચાર ખુણાવાળા લાકડાની ઉભેરૂં બનાવટ; માંચી; થોડી; ખેસણી. :- આ ચોકડા ઉપર તિજોરી ગોઠવે. (૪) ચારે બાજુ રસ્તા હોય એવી થોડી ખુણી જગા; ચોગાન; ચતુષ્પથ; ચક્રું; ન્યાં બગ્ગર ભરાતું હોય એવું ખુલ્લું સ્થળ. (૫) થોડું આંગણું; ધર વચ્ચેના ખુલ્લો ચોક; પોળમાંની ખુણી જગા. (૬) ઢક; કડી; કવિતાની ચાર લીટીઓનો સમુદાય. (૭) આલોક; દેખાવ:-ધર મળેનું બાંધ્યું છે પણ ચોકડું સાફ નથી; ચોકડાના પૈસા-કિંમત છે. કિં. પ્રં ચોકડું ખેસાડું=સાધે સાધે બુરાબર મળી જાય એમ ખેસતું કરવું; ઘટે તેમ કોઈ પણ વખાણે તેમ કોઈ વાત કે કામની રચના-ગોઠવણી કરવી તે; બંધ ખેસતું કરવું; યુક્ત-ચોખે તેમ ગોઠવી દેવું; બંધ ખેસાડું. (૨) વિવાહ ગોઠવવો; કવિતાની પુરતી કરવી; મેળમેળવવો; યથાસ્થિત કરવું. ચોકડે ચક્રું= સંબંધ બાંધવો; ધેરજવું; ધેર જઈ સંબંધ કરવો. :-ગોપાળ એને ચોકડે ચઢીને સુખી ન થયો.

ચોકડાં, નં (ચોકડું તેવું જ. વ.) કાને પહેરવાનાં બે મોતી પરાંવેલા સોનાના વેદલા; સોનાના તારથી મોતીની જાળલી જેવા આકારે બાંધેલી વાળીઓ. (૨) ચાર ચારનો સમુદાય તે. :-એકે એકે ગણી ચોકડે ને હકડે નથી ગણવું.

ચોકડિયું, નં ચોકડી ચોકડીવાળું જે વસ્ત્ર તે; ચોકડી ભાતવું સ્ત્રીઓને પહેરવાનું રેશમી અથવા સતરેલ વસ્ત્ર. (૨) વિં. ચોકડી ચોકડીવાળું; ચોકડિયું; ચારનો જેમાં સમાહાર હોય એવું.

ચોકડી, સ્ત્રી. એક આડી લીટી ઉપર ચાર કાટખુણા ચાપ તેમ ખીચી ઉભી લીટી જે. ચવાથી થયેલો જે કાટ તે; કાટખુણા ન પડે એમ લીટી જેવી ન હોય પણ બે લીટીઓ એક બીજાને વચ્ચેમાંથી કાપતી

હોય એવો આકાર નિશાની; સ્વસ્તિક; સાધિયો; કુદડી + x. કિં. પ્રં. ચોકડી મકવી=મૂલ કાઢવી. થોડું ડગવવું; રદ કરવું; છોડી નાખવું; ખાતલ કરવું. (૨) ચાર ખુણા પાડેલા હોય એવી આકૃતિ; ચોકડું; જોખન. ચોકડી. (૩) ચારનો સમુદાય; ટોળી; મંડળી. :-ચંડાળ ચોકડી. (૪) ચારયુગનો સમય; મન્વન્તર. ઉંચાદ ચોકડી રાત્ર્ય મળે પણ તૃણ્યનો નહિ પાર. (૫) નિશાન; ચિહ્ન; ખુંણ; આંકો. (૬) ભાત; સળ; ગોળાની તરેલ, ફાત. (૭) ખાળવાળી, પરચારથી સહેજ ઉચી ઊંચાઈ ચારખુણિયા જગા (નહાવ થોવાની) રૂ. પ્રં ચંડાળ ચોકડી=ખરાબ લુચ્ચા લકડા ચોર લોકોની-ધુતારાઓની ટોળી તે.

ચોકડે, નં ચારનો સમુદાય; ચાર સેરવાળું જે તે; ચોસરિયું; લગામ; લગામનો લોહાનો જે ભાગ થોડાના મોઢામાં ધાલવામાં આવે છે તે; અંકુશ; અટકણ; દાખ; પ્રતિષેધ. :- એને મોઢે ચોકડું નથી. (૨) સોનાની બસરી સેરનાં બે કાને ધાલવાના વચમાં બે મોતી અને જાળલીવાળા વાળા. પુરુષો પહેરે છે ને આખા કાનની આસપાસ આવી રહે છે. મોતીની ઝુંઘ અને જાળલીવાળી સ્ત્રીઓને કાને પહેરવાની વાળી; (૩) ગાડા કે ગાડીમાં માલ ભરવા માટે પાંજરીને બદલે પાટિયાંથી બનાવેલું ચોકડું; લાકડાનું પાંજરું. (૪) રેશમના ભરતની એક તરેલ. (૫) વિં. ચાર લાકડીઓ-વિલાગોવાળું; ચોગણું.

ચોકવટી, સ્ત્રી. ન્યાં ચાર વાસે મળતી હોય તે જગા; ચક્રું.

ચોકડું, કિં. સં. ચાપવું; ભરવું; લાંબું પહોળું માપ કરવું. (૨) ચોપવું; ઉભું કરવું. :- માંડવ ચોકવો. (૨) ચોકવું; ચમકવું; ભરવું.

ચોકડસ, વિં. [સં ચોક્સ] અમુક; કલાણું; અમુક એક; ચોકાદ. (૨) સાવધાન; હોશિયારીથી વર્તનાર. (૩) ખાતરીનું; નમ્રી.

(૪) યથાર્થ; અરામર; નિઘપાત્મક. કિં પ્રં ચોક્ષ્ય. કરવું=નક્કી કરવું; ખાતરી કરી લેવી; અરામર ભણવું; હાવવું. ચોક્ષ્ય કરવું=નક્કી થવું. ચોક્ષ્ય રહેવું= ભૂલચૂક કે ગદ્ગત ન થાય તેમ રહેવું; ખાતરીભર્યા રહેવું. જેમાં ભૂલચૂક કે ગદ્ગત ન થાય તેમ રહેવું; જેને જેમ. માનતા હોય એ તેવુંજ હોય તે ચોક્ષ્ય, દુરસ્ત, ઠીક.

ચોક્ષ્યાર્થ, સ્ત્રીં ચોક્ષ્ય કરવાપણું તે: તપાસ; તજવીજ; ખાતરી; નિઘપ; ચોક્ષ્યપણું; ખમકદારી; સંભાળ; તપાસ; ચારે તરફથી. કસ કાઢી લઈ નક્કી કરવું તે.

ચોક્ષરી, સ્ત્રીં ચોક્ષ્ય કરવું તે; ચોક્ષ્યાર્થ; ખાતરી. (૨) પુંં સેના રૂપાનો કસ કાઢી કિમ્મત કરનાર=આકનાર; સેના રૂપાના દાગીના વેચનાર તથા લેનાર; સારી ખોટી દ્રાવણો કસ કાઢી તેની ચોક્ષ્ય કિમ્મત કાઢી આપનાર. સાવધાની; હોશિયારી; ખમકદારી; તપાસ; તજવીજ.

ચોક્ષિયાઈ, પુંં ચોક્ષી કરનાર; રખેવાળ; ગામ; વાસ વગેરેની ચોક્ષી કરનાર, ચોક્ષિયાટી= દાણ; મકતો વગેરે.

ચોક્ષિયું, વિંં ખેતોડવાળું ચાર ખજા કે થોડા વગેરે નોડણું=ચોક્ષિયું ગાડું. ખીછ નોડની ધુંસરી જે નિસરણી જેની હોય છે તે, એમ કેટલાક કહે પણ તે નહિ. એનું નામ 'તરીલું' છે.

ચોક્ષી, સ્ત્રીં ચોક્ષ્ય તખતી; ધન્યરતું નામ કે મંત્રવાળી મિનાકારીની સોનાની તખતી કે જે ધરણ્યા તરીકે છોકરાં અને સ્ત્રીઓ વગેરે પહેરે છે. (૨) ચારે તરફ ચોક્ષી રાખી ચક્રાય એવું ઠેકાણું; ચાવડી; દેવડી; ચણુનરો. (૩) રખેવાળને રહેવાનું સ્થાન; યાણું; હાલ પોલીસના સિપાઇઓને રહેવાની ગેટ; પોલીસ સ્ટેશન. (૪) રખેવાળી; સંભાળ; રદાણ કરવું તે; સાચવવું તે; ચોક્ષરી રાખવી તે; પહેરો રાખવો તે. (૫) ટોલ=જમત વગેરે લેનારાઓનું સ્થાન.

કિં પ્રં ચોક્ષી કરવી=રખેવાળી કરવી; સંભાળ રાખવી; કાઈ ચોક્ષી કરે અથવા ખગાડે નહિ તેની તોફારી રાખવી તે. ચોક્ષી ભરવી=તપાસ રાખના હોય એ તેમ ખાલી આમ તેમ ટેલ્યા કરવું. (૨) હાજરી માંડવી. નાની ચાર પાયાની ખેમણી; ખુરસી, સ્ટુલ, ખાજક.

ચોક્ષીદાર, પુંં ચોક્ષી કરનારો; રખેવાળ; પહે-રાવાળો; સિપાઇ.

ચોક્ષીદારી, સ્ત્રીં ચોક્ષીદારપણું. (૨) ચોક્ષીદારને મળવું લગભગ તે; રખેવાળી; ખમ-રદારી.

ચોક્ષીપહેરો, પુંં ચોક્ષી અને પહેરો તે; રખેવાળી કરવાને રહેલા રખેવાળાએ વારાફરતી પહેર પહેરને અંતરે આમ તેમ ટેલ્યા રહી ચોક્ષી કરવી તે; જપતો; સખત તપાસ; પાકો બંદોબસ્ત રાખવો તે. કિં પ્રં ચોક્ષી પહેરો રાખવો, ખરેખરી તોફારી રાખવી તે. ચોક્ષી પહેરામાં મુકવું=ખસાય નહિ અથવા ન્યાયી કરવું આધુ' પાણું ચાપ નહિ એવી સંભાળમાં મુકવું તે.

ચોક્ષીવાળો, પુંં ચોક્ષીદાર; જેને ચોક્ષી=ચપ-રાસ મળેલી હોય તે; રખેવાળ; પટાચાલો.

ચોક્ષી, પુંં વાળી કે લિપીને સાફ કરેલી ચો-રસ જગા; રસોઈ કરવાને માટે વાળી પાણી ઊંટી અથવા લિપી કે આડ બાંધીને તૈયાર કરેલી જગા; રસોઈનું સ્થળ. તેઓ બાલજીને ચોક્ષે જમવાના છે. (૨) મરતા માણસને મુઘડવાને ડાણ માટીથી લિપીને તૈયાર કરેલી જમીન તે; મરણ પથારી:—તે ચોક્ષે પડવો છે. કિં પ્રં ચોક્ષી કરવો=રસોઈ કરવાની જગા તૈયાર કરવી. (૨) મરનારને મુઘડવાની જગા તૈયાર કરવી. ચોક્ષે નંખાવું=અત્યંત આકળા યઇ જવું; મરવાને તૈયાર થવું; મળે આવવું:—પેસો કાઢતાં તે એ ચોક્ષે નંખાય છે. ચોક્ષે નંખવું=મરણ પથારીએ મુઘડવું. ચોક્ષી ઉડવું=કાજવા ગોમાંથી જવું. ચોક્ષી વાળવો=ચોટાળા વાળવો, ચોક્ષી પાટવા

કરવાન્યાં રસોઈ કરી ભોજન કર્યું હોય તે જગાં અને વાસણ વગેરે સાફ કરવાં; રસોડાના અંગ્રોટ વગેરેના કામકાજથી પરવારવું. ચોખાઈ, ભુ. ચોખાઈ.

ચોખુ. [મા. ચક્રવર્તી] જેમાં કરમર, કસ્તર, મેલ, બગાડ વગેરે ન હોય એવું સ્વચ્છ. (૨) શુદ્ધ; પવિત્ર:—ચોખુ પાણી. (૩) ભેળવગરનું; અચ્છ; રસભાવિત:—ચોખુ ઘી. (૪) શુદ્ધ: સ્પષ્ટ. ચાહન:—ચોખો હિસામ. (૫) નિર્દોષ; પ્રમાણિક; સાચું; ખરું:—જાણી ચોખુ છે. (૬) અં. માવ; નરદમ:—ખા ઘી તો ચોખુ તેમજ. ૩૩ પ્ર. ચોખો હાથ=પવિત્રતા; પહોતો હાથ ચોખો ન હતો ત્યારે મેં રસોઈ કરવાનું, કહ્યું. (૨) પ્રમાણિકતા. તે ચોખો હાથનો અમલદાર નથી. ચોખો હિસામ=પુસ્તો હિસામ, જેમાં ગોઠાવો ન હોય એવો. ચોખુ કરવું: ગોઠાવો કાઢી નાંખવો; સ્પષ્ટ કરવું. (૨) પાવમાલ કરવું (૩) સાધન રહિત કરવું. ચોખુ કહેવું=ખરે-ખરું તે પ્રુદ્યું હોય તે કહેવું. ચોખુ રહેવું=પોતે અલગ રહેવું; પ્રમાણિક-સાચા રહેવું; નહિ ખરડાવું; પવિત્ર રહેવું. ચોખુ ચણુ=કાંધકાર; જ્યાં કંઈ પણ હોય નહિ એવું; ચણવા વિંધવા જેવું જેમાં કંઈ રહ્યું ન હોય એવું તે—ચોખુ ચણક.

ચોખ, સી. ચોખવટ. સ્વચ્છતા; સ્પષ્ટતા—(કવિતામાં વપરાય છે.)

ચોખવટ, સી. ચોખાઈ; ચોખ, જે કંઈ કહેવા જેવું હોય તે આગળથી કહી દેખ મુદાસો કરવો તે; ચોખુ કહી દેવું તે; સ્પષ્ટતા (૨) માગવટ; ચાલ કહી દેવા-પણ, (૨) પવિત્રતા; શુદ્ધિ.

ચોખણું, ન. (ચો=ચારે તરફના ખેડ=ગામડાં). કરતાં—આસપાસનાં ગામડાંનો સમુદાય તે ચોખંડ, વિ. ચોરસ; જેના ચારે તરફના ભાગ સરખા હોય એવું; સમચોરસ. (૨) ચારે ખંડવાળું:—ચોખંડ પૃથ્વી (ભુમી

ભુમિયાં). ઉ. ચોખંડ પૃથ્વી ૧૨૦૦ પાછો આવીય આપની પાસ.

ચોખંડ, વિ. ચાર સરખી બાલુઓ અને ચારે સરખા કાંટાળુ ખુણાઓવાળું; ચો-રસ. (૨) ભુદા ભુદા ચાર ખંડનું અનેહું; ચાર ખંડવાળું.

ચોખા, પું. (ચોખુ કહેલું તે ઉપરથી) ડાંગરને ખાંડીને તેમાંથી કાઢેલા છોતરા વગરના જે ચોખા કળુ તે; ભાત, તંડુલ. એક વચન ચોખો. કિં. પ્ર. ચોખા ચડાવવા=પ્રમન કરવાનો યત્ન કરવો; સેવા કરી; ખુશામત કરવી. ચોખા ચોઢવા=દીક્ષા તિતક: કરવું; મંગળ તિતક કરવું. કુંકુનો ચાહો કરી તે ઉપર અક્ષત=ચોખા વળગાડવા તે. ચોખા મૂકવા=નોતરું માગી લેવું; પરાણે આમંત્રણ કરે એમ કરવું; પોતાની મેળે માગી લેવું. ઉ. તમને કાણુ ચોખા મૂખી બોલાવવા આવ્યું હતું. સં. લામાના. ચોખા ખાવા=ખારખ ખાવું અર્થાત સાંતું માણસ મરી જાય અને પોતે તેની પાછળ ખાય. કાળી વાધરીની આ એક ગાળ છે:—તારા ચોખા ખાઉં! ચોખા નાંખવા=ખેળો ભરવો; શીમંતનો સંસ્કાર કરવો:—દેરાણીએ પોતાને સોરો દહાડે છે એમ જણાવ્યું હોત તો અધમણ ચોખા નાંખનાં હું પાછી પડત નહિ. (૨) નાતરે કરવું. ૩૦ પ્ર. ચોખાપુર=એક ચોખાના વજન જેટલું; ચોખાભર=ચોખા જેટલું. (૨) અ. લગાર, મને એક ચોખાભરે એની શરમ નહિ પડે! ચોખા ખાવા=ખારખ કરવું:—તારા ચોખા ખાકે. ચોખા ચરવાવા=તાંત્રિક કસોટીથી પરીક્ષા લેવી. મંતરેલા ચોખા ચવાવથી અમુક હીલું ચલાવો જાય હોય તે ખરડાવના.

ચોખાઈ, સી. ચોખવટ; ચોખાપણું: સ્વચ્છતા. (૨) સ્પષ્ટતા; પ્રમાણિકતા, સાચવટ (૩) શુદ્ધિ; પવિત્રતા, (૪) નિખાલસપણું. ચોખાવણું, કિં. સં. ચોખુ કરવું; માંજણું, વીજળણું; ખંખાળણું. (૨) સ્પષ્ટ કરવું;

પુલ્લે પુલ્લી બાગત જણાવી દેવી :-તમે ચોખાગીતે વાત કરજો. (૩) મોં સાફ કરવું; કાગળા કરવા; સુખવાસ કરવો. મોઢું ચોખાળવાને માટે હું પાન સોપારી નહિ પણ જરા પરિચાળી ખાઉં છું.

ચોખાની, સ્ત્રી એક જાતનું કપડું.

ચોખુણ, વિં ચાર ખુણવાળું; ચોરસ. (૨) તમામ; સર્વ; બધું :-ચોખુણ પૃથ્વી ફરી વળ્યો.

ચોખુટ, વિં જેની ચારે દિશા નક્કી કરેલી હોય એવું; ચારે ખુણાની મર્યાદાના નિ-શાનવાળું; જેના ચારે ખુણા નક્કી થયેલા હોય એવું; તમામ; સર્વ :-ચોખુટ=પૃથ્વી ફરી વળ્યો પણ જડમાં ન જનકી માત.

(૨) ચાર બાલું; ચાર દિશા; ચતુષ્કોણ. ચોગક, સ્ત્રી એ ચાર-ગાઠે બાધેલું જે તે; ચાર ગાઠવાળું તે; ચોરીનું ચાર, આગર-બેડિયાનું બધારણ તે. (૨) ચારે છે ગાઠવું તે; લગનની ગાંઠ.

ચોગઠો, પું ચારનો આંટો; પં.

ચોગણું, વિં [સં. ચતુર્ગુણ] ચાર ગણું; ચારે ગુણને વધારેલું.

ચોગમ, અં ચારે તરફ; ચારે બાજુએ; ચાગર્હમ.

ચોગર્હમ, અં ચારે તરફ; ચોગમ; ચારે બાજુએ ફેલાઈ બાપી ગયેલું હોય તેમ.

ચોગાન, નં પુલ્લી લાંબી પછેળી જગાં; મોટો ચોક, ચોકડું; પુલ્લું મેદાન.

ચોઘડિયું, નં પંચાંગ પ્રમાણે અમુક કાળ પર્વત ચાલતો વખત; ચાર ધડી જેટલું કાળમાન. અમૃત, શુભ, લાભ, સ્વસ્થ, એ

ચાર સારાં અને ઉદ્દેગ, રોગ, અને કાળ એ ત્રણ નહારાં મળીને દસાંત ચોઘડિયાં કહેવાય છે. (૧) ચાર ચાર ધડીએ વચા-ડવામાં આવતાં ચાર વાદિત્રનો સમૂહ તે; દશરખાનું. મંગળ પ્રસન્નમાં શુદ્ધચેના ધર આગળ અને રાગદરવારમાં તથા મંદિરામાં દેવડી ઉપર તે વચાડવાની હમે-રાની ગોડવણ હોય છે. ઘડિયાળાં અને ચોઘડિયાં એમ કહેવાય છે.

ચોઘલો, પું ગામડાનો અમલદાર; પટેલ; નાયક.

ચોચ, પું [સં.] વલ્કલ; છાલ.

ચોખવો, પું જલેથી આવતો, ઈલાયચી, તજ, કર્નિંગ અને જાયફળ વગેરે જે ગરમ મસાલો તે.

ચોટ, સ્ત્રી આધાત; પ્રહાર; ઝપટ; પટક; ટકર. ધા; જખમ. (૨) પેચ; ખંસો. (૩) મુંક;

એક જાતનું જાડું, મારણ ઉચ્ચાટન. (૪) નિશાન. (તીર ગોળીની) (૫) માપવા કે

ઝપવાની સફાઈની તજવીજ. (૬) તુક-સાન; ટોટો. મર્યાદા; હદ. rangor તે જેવો તીરની ચોટમાં આવ્યો કે તરત રાજાએ

બાણ મૂક્યો. (૭) ધાગ; દાવ. (૮) મુકો; ઠોસો; (૯) ચોટ=પેટમાં ચીકણા મળતું બરાબ રહેવું

તે. બારે તે ચીકણો પદાર્થ ખાવામાં આવ્યાથી બાગકના પેટમાં ચોટ્ય રહે છે.

ચોટ્ય રહેવી=જાળકને મળવિહાર થવો; અપયો થવો. કિં પ્રં ચોટ મારવી=

ઝપટ લમાવવી; ઝપોટ મારીને લઈ લેવું, ચોરવું. ચોટ લાગવી=દાવ દાવેલો, લાગ

મળી જવો. આક્રમણ, દુઃખ, શોક, સંતાપ. ચોટકું, વિં ચોટી રહેલું; ચોટી રહે એવું;

ન ખંસે, ન જાય એવું. આ સોગડું તો હવે અહિં ચોટયુંજ રહેવાનું. (૨) નં

ચોટીને વળગી રહે એવું જે તે. ચોટણું, વિં ચોટી જાય એવું; પગે વળગી

રહે એવું; ચીકણું, કાનમની જમીન ચો-ટણું હોવાથી ચોમાસે ત્યાં ગાડાં ચાલતાં

નથી. (૨) નં ચીકણું ને લપસી પડાય એવો કાદવ; ચીકણા કાદવવાળું જે તે. જરા

વરસાદ આવ્યો એટલામાં ચોટણું થયું. (૩) ચોટવાનું જે તે; બેસણું; પાટલો; આસન.

ચોટલી, સ્ત્રી [સં. ચઢા પ્રાં ચોટી] પૂરેપૂરે માથે લાંબા વાળનો જે ગુચ્છ રાખવામાં આવે છે તે; શિખા. (૨) મોઢું

પણ વનુતી ઉપરનો તંતુ મય ગુચ્છ તે; કેસરાંવાળો માંજર;-નાગિયેરની ચોટલી.

(૩) શિખાત; મુડા. જેને છોડાવી જવાય નહિ એવો અગત્યનો મુંવાળાનો જથ્થો; જેથી માણસના ચઢન પડનને અને કરોબને કમજો રખાય એવું જે તેનું રહસ્ય-ખીજ તે ચોટલી. એમ કહેવાય છે કે, જૂન પિછાવની ચોટલી દા-થમાં આવે તો તેઓ પાસે આપણે પારીએ તેમ કરાવી રાખાય છે. કિંમ પ્રં ચોટલી મંતરચી=છેતરણું; કમળું; દાવ પેચમાં સા-મા કરતાં વધી જવું. ચોટલી લઈ લેવી=સામાવાળાને પાછો પાડ્યો તે ચોટ દાવવું. ચોટલી પકડવી=કમળમાં લેવું; ખસાય નહિ તેમ પકડવું. સામાનો દાવ કે યુરિત જે પ્રવંચરૂપે હોય તે સમજને હાય લેવું. કાન પકડવો; ટણુલ કરાવવું. ચોટલી હાથ આવવી=સામાનો દાવ જણી લેવા. સામા ખસી ન શકે એમ પકડવો, કમજો આવવો. કહેવું દાકીના દોહસો તે ચોટલીના ચારસે. જૂનની ચોટલી જૂનને હાય.

ચોટલો, પું અને આળે માથે રાખેલા લાંબા વાળનો જથ્થો તે, વેણ, વેણી; કેશકથાપ. કિંમ પ્રં ચોટલો વાળજો=તેન નાખી હોળી-ને વાળ યુધરા અથવા બધરા. ચોટલા મુંથવા=રાજ સમારવા, (૨) કોઈ વાતને ચોળીયુંથીને વધારવી; વાતને ઉઘટમુઘટ ઉઘલાવી ઉઘટાડીને વધારવી. (૩) બે જાગ વચ્ચે સાચા જુડાં કરી વેર કરાવવું; એક બીજાની સાથે જંગી દેવું. (૪) મનાવી ખદલાવી વાત કરવી. :-એને લોકાના ચોટલા મુંથતાં આવડે છે. (૨) પુ-જાની પહોળા લાંબી ચોટલી; પુજા લાંબા ગાળનો જથ્થો તે :-દવારામ કનિ માથે ચોટ ચોટલો રાખતા હતા. (ધેરીસજો) કહેવું ચાર મજે ચોટલા તો લાગે લોકના ચોટલા=સ્ત્રીઓ એકી થાય તો કોઈનું ઘર લગા-વે કે લગાધ કરાવે. ચોટલો સ્ત્રીઓના સૌ-બાખ્યનું એક ચિહ્ન અને બૂધણ છે. રૂં

પ્રં ચોટલો કપાય, ચોટલો મુંડાય. આ એક ગાળ છે અને તેનો ફાર્થ એવો છે કે-વિધવા થાય. હિંદુ સ્ત્રી પતિ પાછળ ચોટલો મુંડાવી નાંખે છે તેથી.

ચોટણું, કિંમ અં સજડ બેસવું; ચીકટાઇ દાળીને બેસવું. :-આ પાટલે ચોટ. (૨) ચીકટાણું; ચિકટાને લાંબે વળગી રહેવું; ઉપડે કે ન ઉપડે એમ સજડ થઇ જવું. :-કાગળ સ-જડ ચોટલો છે હવે ઉપડશે નહિ. (૩) તાકીને નિશાન મારવું. (૪) લાગવું; નિષ્ઠા બેસવી પ્રેમથી વળગવું. :-એનું મન કામમાં ચોટતું નથી. મળવું જોડાવું. ઉં-ચિત ચોટણું રુપાયમાં તેને નહિ જાળાય. ચોટાણું, કિંમ અં વૃક્ષાનમાં આવી પડવું. ચોટી, સ્ત્રીનાની ચોટલી. શિખા. :-અલ્લા-ચોટી. (૨) નિશાન મારનારો; ચોટ ન ચોડે એવો માણસ.

ચોટાઈ, જુન ચોનટાઈ; ચોટાઇ.

ચોટું, જુન ચોનડું ચોટડું.

ચોડ, જુન ચોડ.

ચોડવણું, કિંમ અં પેકવણું; રોકવું.

ચોડણું, જુન ચોડણું.

ચોડાણ, નં ચોડાણ; પહોળપણ; વિસ્તૃતતા; ખો. (૨) ચોડાણ.

ચોડું, (૧) પહોળા; વિસ્તૃત. (૨) ચાર પડ-વાળું; ચોરડું. લંબાઈની બે કિનારીઓ વચ્ચેનું. ચોડાઈ=લંબાઈની બીજી બાજુની પહોળાઈ.

ચોડો, પું એક એકની ઉપર ચડાવેલી વલ્લુ-ઓનો જથ્થો તે; પાડલો. :-ચોટલીનો ચોડો. ચોડણું, નં ચોડણું જે તે; ચોડવાનો ચોડો; દીલી; દીલ્લી; (૨) આપ.

ચોડણું, કિંમ અં વળગી રહે તેમ કરવું; ચો-ટાડવું; ચીકટાવવું; વળગાડવું; તાકી રહે તેમ કરવું. :-ચોડલો ચોટલો. ભિંતે કાગળ ચોટલો. (૨) લગાડવું; મારવું; ઠાકવું; આપવું. -મહેતાજીએ ચાર ચોટીઓ ચોટી. (૪) જડવું; બેસાડવું. :-કાંઠારની

મૂર્તિમાં આંખને ઠેકાણે રત્ન ચોટયું છે.
(૪) બાળદક્ષ કે અનાજના નાના છોડ
ખીછ જગાએ થ.લવા.

ચોતરક, અં ચારે બાજુએ.

ચોતરીસ, વિં ત્રીસ ને ચાર; ૩૪.

ચોતરો, પું. ચોરમ અને મોટા બેસાય એ-
ટલો ઉંચો પરચાર; મોટો વિશાળ ચોટલો;
વેદી. (૨) ઝાડ અથવા ચાંલકાની આસ-
પાસ ફરેલી ઉંચી ચણતરની વિશાળ બે-
સવા જેવી જગા; મોટા આવવાલ સાથેનો
ચોટલો. (૩) ઉંચી ફેરેલી સભામાંની,
મંદિરમાંની જગા; રંગમૂર્તિ. (૪) ચણતરો
ચોટીકારો અને સિપાઇઓ વગેરેને માટે
અનાવેલી ઉંચી બેઠકની જગા.

ચોતારી, વિં જેમાં ચાર તાર હોય એવું;
ચાર તારવાળું; ચોતારી આસણી (૨) સ્ત્રી
એક જાતનું ચોક્કડીવાળા વણનરત્ન કપડું.
ચોતાડ, વિં જેમાં ચાર તાર હોય એવું;—
ચોતારું વણતર.

ચોતાળ, વિં ચાર તાળવાળું (ગાયન) જેમાં
ચાર તાળ પડતા હોય એવું; ત્રિ. તાળ.
મુખ પદનું ગાયન હમેશ ચોતાળ હોય છે.

ચોથ, સ્ત્રી [સં. ચતુર્થી] મહીનાની શુક્ર
અથવા વદ પક્ષનો ચોથો દિવસ; ચતુર્થી. (૨)
પદિ ચોથે કરનાનું એક મન. (૩) ઉપજનો
ચોથો ભાગ તે; ચોથાધ; ચોથો દિસ્સો :—
કાકો રાખએ ગાયકવાડને ચોથ આપે
છે. (૪) કાઠ પથ્થ વસ્તુનો ચોથો ભાગ
તે; કક્ષાનાં પખિયારાનો જે તાનો ભાગ
તે. કિં પ્રં ચોથ આપવી-ભરવી=ખંડણી
આપવી-ભરવી. ચોથનો ચંદ્ર=સુદ ચોથનો
ચંદ્ર નો કાઠ જુએ તો તેને માથે જુહું
કરક ચરે.

ચોથાઈ, સ્ત્રી ચોથ; ખંડણી; ઉપજનો ચોથો
દિસ્સો તે. (૨) ચોથો ભાગ; ચતુર્થાઠ.

ચોથિયું, નં નાના બાગકના મરણ પછી
ચોથે દિવસે તેની જે કિંવા કરમાં આવે
છે તે. (૨) ચોથો ભાગ; ચોથિયું ચોટલો.

ચોથિયો, પું એક જાતનો તાવ કે ને દર

ચોથે ચોથે દહાડે આવે છે; ચાર ચાર
દિવસની વારીએ આવતો તાવ.

ચોથું, વિં [સં. ચતુર્થ] ચાર ઉપરનું,
સંખ્યાચયક; ક્રમમાં ચારના સ્થાન ઉપર
હોય તે.

ચોટપું, કિં સં [સં. ચુવ] પ્રેરવું; ધોયવું;
ધાવવું; ચલાવવું; કરવું, પુરો સ્ત્રી સાથે
સંજ કરવો.

ચોદિશ, વિં ચાર દિગ્ગાઓવાળું. (૨) અં
ચારે તરફ; ચારે બાજુએ.

ચોધરી, પું સીમના રક્ષણના બદલામાં પમા-
યતુ ખાનાર; જંગલમાં રહી ગામ ગામની
સીમાનું અને સરદારનું રક્ષણ કરનારી
એક જાતિ. આ લોકો નાના ગરાસિયા
જેવા છે. (૨) ચોડીસનોમાનો વડે; મુખ્ય
ગાડીત.

ચોધાર, અં ચારે-ગણુ ધારાએ પડતું હોય તેમ;
ચારે બાજુએ ધારાઓ ચાલી રહી હોય
તેમ, પુષ્કળ; ખૂબ; ચોધાર આંસુએ રોઈ.
ચોધાર વરમાદ પડે છે.

ચોધારું, વિં ચાર ધારવાળું; જેની ચારે
બાજુએ ધાર-તીણી કિનાર હોય એવું.
ચોધારે શવું=ચારે ખુણેની બાંસુ પડે એમ
શવું. ચોધારે=મારી પેટે, પે.કે.એક ખૂળને.
ચોપ, સ્ત્રી ચાંપ; ચાલ; મંજા. (૨) ચોપ.
(૩) ઉત્સાહ; ઉમંગ.

ચોપખુ, વિં [સં. ચતુષ્પદ] જેને ચાર
પગ હોય એવું. નં ચાર પગવાળું જના-
વર; દોર, ઉં ઉડેલાં ખગ ને પ્રતાપિત
બધાં આ ચોપખનો વળી, મંક્ષોને નથી
છેડ શાંત પડિયો આરણ્યમાંથી દછ
ચોપચીની. સ્ત્રી એક જાતની ચોપધિ; એક
આસડિયું.

ચોપટ, પું ચાર પટ-પટકા કપડાના કકડા
ચોટ્ટેની એક બાજી માંડવાની બનાવટ;
સ્ત્રીચોટ્ટે જેવા આકારે ચાર કપડાના
કકડા માંડી તે ઉપર ખાનાં પાડીને બના-
વેલી બાજી; સોઘદાં મૂકવાનાં ખાનાં પાડેલું
ચોરમ પાટિયું. કિં પ્રં ચોપટ ખેતવે=

સોગટાંબાજી રમતી. ચોપટ માંડવો-દાળવો= બાજી નાખતી. ઉં ચોપટ ઉછાળી ઉઠિયા, રીસે લોચન રાતાં. (૨) ચાર બાલુએ પટ દારેલા હોય એવી મદાનગીની રમત; ખારોપાટ. (૩) વિં ચારગણું.

ચોપડ, નં ચોપડાચ એવું ને તે; ઘી; તેજ ઇત્યાદિ જેવો ચીકણો પદાર્થ. (૨) ઘી:- ચોપડ ખાશે તો શરીર ચાલશે, ચોપડ ચોપડ=લાગી રહે ને ચોપડાઇ જાય એવું ને તે; રનેહ. (૨) વિં ચાર પકવાણું.

ચોપડવું, કિં સં [પ્રા. ચાવ્વઈ] બધે પ્રસારી લાગે એમ કરવું; લગાડવું: ચોળવું; ચીકણું ચામ એમ કરવું; લપરડવું; ચીકણો કે તૈલી પદાર્થ ખીખ પદાર્થ ઉપર વળ-ગાવેલો; ખરડવો; લિંખવું. (૨) લાંડવું; દેવું; ઉચરવું:-નેજે બે ગાળ ચોપડી.

ચોપડાં, નં જેને એકથી વધારે અથવા ચાર પડ હોય એવી રોટલી; ચાર પડવાળું જેતે=ચોપડું. તેનું બહુવચન ચોપડાં.

ચોપડી, સ્ત્રી ચાર અથવા વધારે પડ કે પાતાંવાળી ને વસ્તુ તે. (કાગળની ચોપડી) કાગળને ઉપરા ઉપરી વાળી ધણું પડ અથવા પાનાં પડે તેમ બાધીને બનાવેલી બનાવટ; વહી, પુસ્તક. (૨) ચાર પડવાળી રોટલી. ઉં પોળી કાપી ચોપડી, સાકર ધરીને સાર, પનાળી પુરી સરસ પડીઆ હારોહાર.

ચોપડું, વિં ચાર પડવાળું; ચાર કે વધારે દળવાળું. (૨) ચીકણું; તૈલી; ચીકડું. (૩) નં જેને ચાર પડ હોય એવી રોટલી; ચોપડાંમાંનું જે એકાદ તે, કિં પ્રં ચો-પડું કરવું=વી ચીકટ ખવડાવવું. કહેં ચોપડા વણું એકું ખાય.

ચોપડો, પું દિસાજ લખવાની ઢાંગ પાનાંની ચોપડી; આલો ગઇ રકમો અને બની બાબતો વગેરે લખવાની ચોપડી; નોંધ-પોથી. (૨) જમીન ખેદાંનીકગતો કાગી ચીકણી માટીનો ચર. કિં પ્રં ચોપડો રાખવો=વગતવાર દિસાજ રાખવો. ચોપડ

તપાસવા=દિસાજ તપાસવો.

ચોપદાર, પું સળ, આચાર્ય અને અમલ-દારની આગળ ચોળ (રાજદંડ) લઇ ચાલનારો; છડીદાર ચોપદાર; છડીધર; રાજદંડ લઇને ફરનારો રાખનો મુખ્ય હલુરિગો.

ચોપાન, વિં પગાસ ને જીર; પડ.

ચોપતું, કિં સં અંશુકવને કાદવમાં દાખવું; ઘોંચવું; વાવવું; ખોસવું, ક્યારણ લગાડ મથા ન હોય પણ કાદવ કાદવ થઈ ગયા હોય તથા કદિં કદિં બળદની ખરીઓના ખાણ પાણીથી ભરાયેલા હોય તે વખતે તેમાં કાગેરના ધરને રાપવું તે ચોપતું. (૨) ઝુડી ખેસાડવું; ડીપવું.

ચોપાઈ, સ્ત્રી [સં. ચતુષ્પદી] પંદર પંદર માના અને ચત્તાર તાળનાં ચાર પદનો એક રાગ. હિંદી અને ગુજરાતીમાં ઘણી કવિતાઓ ચોપાઈમાં લખાયેલી છે. ઉં સોંપી તે બાળ જળ ભરવા ગઇ, ધડી બે ચાર ને પાંચેક યઇ; ચઢપો પાલણે મોટી નાગ, બાળકને ડસવાનો લાગ. (૨) ચાર પાઈ; ચાર પાયાનો નાનો ખાટકો.

ચોપાટ, પું જેને ચાર પાટ હોય તે; સોગટાં રમવાની બાજી; ચોપટ. (૨) સીધી સરખી સુધારેલી અનાજ વાવવાની જમીન. (૩) અં ચતાપાટ; ઉભેપાસે.

ચોપાનિયું, નં ચાર અથવા ચારથી વધારે પાનાંનું અમુક કાળે કાળે તીકાતું જે સામયિક સાહિત્યનું લખાણ તે; સાંસિક; સામયિક પત્ર.

ચોપાયા, પું એક જાતનો માત્રામેળ ૭૬. નાના દરેક ચરણમાં અઠ્ઠારીસ મોના આવે છે. ચત્તાર પદનાં જોડકાંવાળી ને પદરચના તે-ચોપાયા.

ચોપાસ, અં [સં. ચતુષ્પાદ્ય] ચાર પાસ. ચોપાગી, સ્ત્રી નાળા અથવા ખાણમાંથી પાણી ઉલેચી ક્યારણમાં લેવાની ઘટમાળ જેવી એક કામ અને તેમાંની પદનાળ; (૨) ત્રીકું; નાની ટેકુડી. કિં પ્રં ચોપાળી

તાણુવી=નાની ઢેંકુડીની પડનાળ નીચી
ઉંચી કરવી.

ચોપાળો. પું. કહેડાવાળો સુવા બેસવાનો હિં-
ચોડો; ઝુલો; ખાટ.

ચોડાળ, પું. જેમાં ચાર કાળ-પડ-પટ હોય
એવી મોટી પિછોડી; મોટી ચોદવાની
ચાદર. કિં. પ્રં. ચોડાળ ચોદવો=પોક
મૂકીને રોવું; પાયમાલ થઇ જવું; દેવાળું
કાઢવું.

ચોરેર, અં. ચોતરફ; ચોગર્દમ; ફરતી ચારે
ખાતુએ; આસપાસ.

ચોળ, સ્ત્રીં (ફા) નાનો દંડુકો; નાની લા-
કડી; દાંડિયો; દંડ. (૨) તંબુનો વચલો
વાંસ. (૩) સોના રૂપાએ મહેસો દંડ; છડી.

ચોપચીની, સ્ત્રીં એક કાષ્ઠોપધિ ચીન
ગ્તપાનમાં થતી એક વેલનાં મૂળિયાં.

ચોખવું, કિં. સં. ચોપવું; વાવવું; રોપવું. (૨)
ચોપવું.

ચોખિયો, પું. કસ્ટૂરીનો રંગ મળતો સુવાળો
માવો. ઉં. ધણું શોભે છે નંદાલોરે,
નળે રંગનો ચોખિયોરે.

ચોખો, પું. [સં. વતુર્વેદી] ચોખાછ; મથુરા
તરફના કૂટપૂટ બ્રહ્મજીવોર; ગજવારી.
(૨) કંડુકો; ડાંડિયો; ડંકો. (૩) કંકાના
આધાતનો સળ. (૪) ચપકો; ઉનો ઉનો
ડામ. ઉં. શીઘ્ર સંતોષના ચોના દીધા
ચિતા, જન્મ મરણ કેમ. નળું. બોળો
બગત. (૫) રોચાવાથી પડેલાં દાન;
ચાક. (આકે)

ચોલીકું, લું. છોલીકું.

ચોમગ, અં. ચારે તરફ; ચોગમ.

ચોમટિયું, વિં. ચારે છેડે પહેરેલું.

ચોમાસું, નં. [સં. ચાતુર્માસ] વરમાદના ચાર
મહીના; વરસાદ આવવાનો વખત તે;
વરસાદના દહાડા; ચાતુર્માસ; વર્ષાઋણ.
આપાદ, આવણ, બાદપદ અને આસા,
એ ચાર મહીના ચોમાસાના ગણાય છે.
ઉં. ચોમાસાના ચારમાં, ચાવ આજરી
ગર, શિયાળામાં ધઉં ચણા તે સર્વે

તૈયાર. કહેં. ચોમાસાનો આંધળો લીલું
દેખે=જેણે જેવું જોયું હોય તેવુંજ તેને
માદ આવે; કંદોષની છાકરી ખાખનો
ભુકો ખાવાનું કહે, એવા અર્થમાં આ
કહેવત ચાલે છે.

ચોમુખું, વિં. ચાર મોંવાળું; ચાર ખારખાં-
વાળું. (૨) ચોરસ.

ચોમેર, અં. ચારે તરફ; સઘળી ખાતુએ.

ચોમણો, પું. ચોરણો; લેધો.

ચોર, પું. [સં. ચુર] વગર હોં ખીખતી

વસ્ત્ર છુપી રીતે લઇ લેનાર તે. તરફર;
કુંગો. (૨) ખીખતી વિદ્યા કળા વગેરે
છુપી રીતે શીખી લે અને ખીખતે શીખવે
નહિ તે (૩) ખીખતું ધન હરી લેનારો
તે; ચિતચોર. (૪) વિં. છાતું; છુપું; યુમ;
કાઢને ખખર-માથમ પડે નહિ એવું.:-
ચોરચારણું; ચોરગલી, કહેં. ચોરનારની
ચાર અને જોનારની બે=ચોર ગમે તેમ
કરીને ધાપ મારી જાય એમ. ચોરનોભાઇ
ગડીચોર=મોટી ચોરીઓ કરનાર નહિ તે
ખીસા કાવરું પશુ ચોર તે ચોરજ.
ચોરની મા કોકીમાં મો ધાલીને રૂએ=
ચોરથી પોતાનું કુંખ જાહેરમાં રકાય
નહિ. ચોરને માથે કંઈ શિંગડાં હોય
છે=ચોરની કંઈ શારીરિક નિશાની હોતી
નથી. ઘરનો ચોર પકડાય નહિ=ઘરમાંની
ઘરમાં જે માણસ ચોરી કરતો હોય
તે કેમ પકડાય ? ચોરની મા ચાદરણું
ન માગે=ચોરને અધારામાં ફાવે માટે.
ચોરનાં પ્રગર્જ ચોર જાણે=ચોર હોય તે
ચોરની હિંચચાલ સમજી જાય. જાણીતો
ચોર ધર ધાલે=જોખિયો ચોર હોય તે
સર્વસ્વ લઇ જાય. ચોરને પોટલે ધૂળ=
ચોર ગમે તેટલું ચોરી લાવે પણ આખરે
ધૂળ. ચોરની નજર ખચકે તે ચોટા
લઇને સટકે=ચોર હોય તે લાગ જોતોજ
રહેલો હોય. પરમેશ્વરના ચોર=કાંઈ ન
દેખે પણ પરમેશ્વર દેખતો હોય છે માટે
કાંઈ ન જાણે એમ પણ જો બનીતી

ગોદાન; જન્માદાન; વિદ્યાદાન; પાત્રદાન,
ચંદનદાન; પુષ્પદાન, વસ્ત્રદાન, ગમડીદાન;
લોહદાન; તે તિલદાન.

દ્વિબુવન. નં [સં] દેવ, આણુમ. નાન-
પ્રાણી. વગેરેને રહેવાનાં જે ચોર સ્થાન
તે-મત્યલોક, તપોલોક, જનલોક, સ્વલોક,
ભુવલોક, ભુલોક, એ સાત હોય અને અ-
તલ, વિનળ, સુતલ, તળાતલ, મેઘાતળ,
રસાતળ અને પાતાળ, એ સાત નીચે
મળીને ચૌદ બુવન કહેવાય છે. ચૌદ બુવ-
નનો નાથ=પરમેશ્વર. ઉં ચૌદ બુવનનો
નાથ, કરશે તે ચારો, તારાં ધર્મો એણે
ગણે, મનવા! ચૌદ બુવનનો નાથ કરશે
તે યાને.

દ્વિબુવન, ન. [સં] અમૃત; સુધા. (૨)
શિક્ષા; માર; દંડનીતિ-ચૌદમ્બુ રતન
દેખાડો તો સંધિ ચાલશે. (૩) પ્રાચીન
સંસ્કૃત સાહિત્યમાં એવી કથા છે કે દેવ
અને દાનવોએ મળીને સમુદ્ર વલોબ્યો હતો
અને એ વલોબ્યના ક્ષણરૂપે સમુદ્રમાયી
તેમને ચૌદ રતન પ્રાપ્ત થયાં હતાં. તે આ
પ્રમાણે:-લક્ષ્મી, કોસ્તુભ, પારિણતક, સુરા,
ધન્વન્તરી, ચંદ્રમા, કામકુપા, ઐરાવત
હાથી, રંભા, સાતમુખનો ઘોડો, ઝેર,
વિષનું ધતુરૂ, શંખ અને અમૃત.

ચૌદવિદ્યા, શ્રીં [સં] પ્રાચીન સંસ્કૃત
સાહિત્યમાં ચૌદ વિદ્યાઓ મળેલી છે તે.

ચારવેદ, ૭ વેદવેદ (તિજા, કંદપ, વ્યા-
કરણ, નિરુક્ત, છંદ અને જ્યોતિષ)
ધર્મશાસ્ત્ર, પુરાણો, ન્યાય, અને મીમાંસા.

ચૌદશ, શ્રીં [સં] ચતુર્વેશો] પળસાદિ-
યાની ચૌદશી તિથિ.

ચૌધ, નં [સં] ચોરી; ચોરીનું કામ.
(૨) વિં ચોરીનું; છુપે; છાનું.

ચૌલ, નં [સં] નાનાં છાકરાને પહેલ-
વહેના વાળ લેવરાવવાની જે ક્રિયા તે.
ચૌલકર્મ ગુંડન.

હાણ, પું રજપૂતોનું એક જા. એક જાતિ-
ના રજપૂત; રજપૂતોની એક નાતિનું નામ;
રજપૂત વંશની નવટક. એક રજપૂત
કુળ:-ચૌહાણ વંશના રજપૂત-પૃથુરાજ
ચૌહાણ. પૃથુરાજ ચૌહાણ ના જાતિનો
રજપૂત હતો. મ. મ. આકાશ યનત્રમાં
ઉત્તર દિશુરના બહુ ચૌહાણોના હાથમાં
હતું, એમનો મૂળ પુરુષ 'માણિક્ય' નામે
ચૌહાણ હતો.

ચ્યુત, વિં [સં] પડેલ; ગરેલું; સ્થાન ખર
ધમેયું; પતિત :-પડચ્યુત; પરાચ્યુત.

ચ્યુતિ, શ્રીં [સં] પાત; પડવું તે; બાધ થવું
તે; પાતવ. (૨) મળતી (૩) ખામી; દોષ,
સ્ખલન; કર્વણ ચ્યુતના (૪) અઝાન,
કસર.

છ, પું [સં. છ] ગુજરાતી વર્ણમાળાને અદારમે અને વ્યંજનોમાંની તાળુચ્ચાની સાતમે અક્ષર. (૨) કિં સંસ્કૃત અસ્ય અને હો ધાતુનું વર્તમાનકાળમાં વપરાતું મૂળ. છ, છું, છે, છીએ. (૩) અં છિઃ; છટ. અવગણના, અલ્પગણના અને તુચ્છકાર દર્શાવવામાં વપરાતો ઉદ્ગાર. :-છ, છિઃ એ શું કરવાર છે ?

છ, વિં [સં. પદ] ત્રણથી બમણી સંખ્યા ખતાવનાર; (આંક) પાંચ ને એક; ચાર ને બે તે; ૬. છવાળુ છએ યુક્ત એમ દર્શાવવાને માટે 'છ' ફેટલાક સંખ્દની આગળ આવે છે. :-છપચુ-છ પગવાળુ (પ્રાણી-કેશળિયો વગેરે.) :-છરસ, છરાગ, છચાસ આદિ. કહેવું છ કાને વાત પંકે=ગીઝ માણસના સાંભળવામાં આવે તે વાત પછી જાની રહે નહિ.

છક્યું, નં [સં. શિશુઃ] નાતું છોકરું; છૈયું. આ સંખ્દનું નારીગતિ રૂપ નથી. પું છકયો; છૈયો.

છક, પું [સં. ઝક્ષેઃ] ધન, અધિકાર, યૌવન, રૂપ અને બળ વગેરેના અભિમાનનો અતિશય તે; છઃ; તોર; ગરી; મદાંધતા. કાઢને કંઈ મથુતરીમાંજ નહિ ગણવા જેવો જે અદભાવ તે. :-હમણાં એને બહુ છક અથો છે. (૨) અં નહિ મનાય એવું બનવાથી કે બેવા સાંભળવાથી સ્તબ્ધ થઈ મથું હોય તેમ; દિરમૂઠ; યક; વિરમયાહત. વિં ચકિત; તાલુબ; અચરત. કિં પ્રં છક કરી દેવું=આશ્ચર્ય પામે એમ કરવું. છક કરી નાંખવું=દિરમૂઠ બનાવી દેવું; આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી નાંખવું. છક એમ પણ બોધાય છે. (૩) જના આંકનો પાટો.

છકછકાટ, પું છકનો દેખાવ; અભિમાનનો લુચ્છો; તનમનાટ; તોરો; છક. (૨) છઃ; બલકો.

છકડુંલુ, વિં ચક્રદેલું; એકડું કરીને ચુથી નાંખેલું; કસણેલું. (૨) મદ્યેલું; છણકલું; તોરી.

છકડી, સીં [સ. પટ્ટી] છ ક્રગળની થો-કડી; એક જાંતરી છ વસ્તુનો સમુદાય તે; છકડું સી વિગ. :-છકડુ, છકડી, છકડા.

છકડું, નં [સ. પટ્ટ] જનો સમુદાય; જનો જથ્થો. :-ચણુ છકડાં ફેરીઓ.

છકડો, પું [સં. ચક્ષુઃ] મુસાફરી કરવાનું ગાડુ; જેમાં છ માણસો બેસી શકે એવું ગાડુ; માણસોને બેસવાની સોઢવાળી મુસાફરીની ગાડી. :-અંગાણના મધમાં અમારી સાથે સો છકડા હતા. (૨) જનો સમુદાય.

છકડું, કિં અં [સં. ચક્ષુઃ] યૌવન, ધન, ઓહો, સુખ વગેરેના અતિશયથી ફૂલી જવું; ફાટીજવું; નહિ લેખવવું; ખહેરી જવું; વંડીજવું; ગરેથી ઉદ્ધત થઈ જવું. (૨) ભરાઈ જવું; ધરાવું; તમ થવું. છકાવવું=છકરીનાંખવું; ફાટીદેવું.

છકાઈ, સીં લાગલાગટ છ ઉપવાસ કરવાનું એક જૈન વ્રત. (૨) છકાચી=લુદી લુદી છ જાતિનાં પ્રાણીઓ તે; છ યેતિ.

છકાર, પું [સં.] છ એવો અક્ષર અને છ એવો ઉચ્ચાર તે.

છકિયું, વિં [સં. પદરુ] જેને ત્રણ તરીકાં અને છ બળદ બેડેલા હોય એવું (ગાડું).

છકીજવું, કિં અં તપિ પામી ઉન્મત થઈ જવું; અદભાવથી કાઢને પગ નહિ લેખવતા થવું; ખહેરી જવું; ઉન્મત થઈ જવું; વહોજવું; વંડીજવું; ફાટીજવું; ગરેથી મર્યાદા બહાર જતા રહેવું.

છકેલ, વિં છકેલું; વડેલું; વહોગયેલું.

છકક, સીં [સ. ચપટ] તમાચા; લપડાક; ચાપટ; થોલ. (૨) કેચ; હોકર; જૂઝયાપ.

(૩) ૭૬ થઈ જાય એમ કરવું તે. (૪) સરસાઈ કરી ખતાવવી તે; સામાના કરતાં સાફ કરવું-થવું તે; સ્પર્ધામાં જીતી બધા કરતાં ચડી જાય એવું કરી ખતાવવું તે. કિં ૩૦ ૭૬૬ દેવી=ધાપટ મારવી; સરસ થવું; સ્પર્ધામાં ઉત્તમ નીવડવું. ૭૬૬ મા-રવી=સામે માણસ તાલુખ થઈ જાય તેમ કરવું; બૂલ ખવડાવવી; ધાપ મારવી. ૭૬૬ ખાપી=મૂલ-ટોકર ખાવી; સામાથી પરાજિત થવું; ઉત્તરણ; ક્ષણ.

૭૬૬, સીં મોકલ્યાછની રમતમાંનો એક દાવ.

૭૬૬, પું [સ. પટક પ્રા. છકો] ૭નો સમુદાય તે; ૭નો જથ્થો. એક જાતનાં ૭ ચિહ્નવાળુ પાતું તે ૭૬૬. જેની ઉપર ૭નો આંક કે ૭ દાણા ખાડેલા હોય એવો પાસો. ૩૦ ૩૦ ૭૬૬ પેચો=મૂલધાપ ખવડાવવાનો દાવ રમવો તે; ફરેખ; દાવ-પેચ; સરત ચૂક કરાવી દેવી તે; ૭ દેખાડવા ને પાંચ આપવા જેવું ને તરકેટ કરવું તે. કિં ૩૦ ૭૬૬ પેચા રમવા=દાવ રમવો; પ્રપચની બાજુ રમવી. કહે ૭૬૬ છુટી જવા=હિમ્મત ભાગી જની; નાસી-પાસ થઈ જવું.

૭૬૬, વિં જેને ૭ ખુણા હોય એવું; ૭ ખુણિયું.

૭૬૬, વિં જેને ૭ ખુણા હોય તેવું; ૭ખુણું; ૭ ખાલુઓ ને ૭ ખુણાવાળુ તે.

૭૬૬, પું ૭નું જે ચિહ્ન તે; ૭નો આંક-અક્ષર તે. (૨) બકચો; બોકડો.

૭૬૬, વિં [સ. પટ્ટુણ] ૭એ ગુણાય તેટલું; ૭પટ.

૭૬૬, નં (૭૫, ૭૫.) બકરું; બોકડું. (૨) ભુરું વચ્ચે.

૭૬૬, સીં શિખર; શિખાંત; યેચ; મથળું; ઝાડની ઉચામાં ઉચી ડાળીઓનો પથ્રુ જે ઉપસો ભાગ તે.

૭૬૬, અં ૭તેચોક-ખુણે ખોચરે નહિ પણ બહાર ખુણી જગામાં; ઉધાડી રીતે; મરં બાણે તેમ; બહારમાં. :—એ તો ૭ચોક ચોરી કરે છે. તે ૭ચોક જેવું હોય તેવું કહી દે છે. (૨) અમયાંદ; છુપાવ્યા વગર; બહાર.

૭૬૬, પું બહારમાં પંકાતો ચોર; ચોર એવી જેને માટે જાપજ પડી ગયેલી હોય એવો જે ચોર તે. (૨) બુચો; ઇગ.

૭૬૬, સીં દરિયા ઉપરની ખેતીવાડી ધાય એવી જમીન; જાજરા કિનારાની જમીન.

૭૬૬, કિં અં ૭ન ૭ન થવું; ધુધરીનો કમકે કમકે અવાજ થવો. (૨) રહી રહીને બડબડવું; ગણગણવું; ક્રોધ કે રીસ કરીને અણગમો ખતાવવો; ૭ણ૭ણવું.

૭૬૬, પું ૭ન ૭ન થવું તે; ૭ણ૭ણાટ; ઠેક ઠેક ધણીક ધુધરીઓનો જે અવાજ થવો તે; ખણખણાટ; ધમધમાટ; ઝમ-ઝમાટ. (૨) રીસથી તોરમાં બોલવું, બડ બડવું તે; જરાજરામાં માનભરી રીસ ધરી ગણગણવું તે; નાચીકડી રહેવું તે; તન્મનાટ કરવો તે. કિં ૩૦ ૭૬૬ાટ કરવો= બડબડવું.

૭૬૬, વિં જાજર; બહુ ઉંડું નહિ એવું; ઉતળું; ૭ખજબિયું; ઉત્તાન; પહોળું ને ઉચ્ચરુદિત; આપું; નહિંગંબીર; ઉપરજીલું.

૭૬૬, નં [સં. છુડુન્દર] ભુરું કુંડી પું-જડીનું આંધળું અને જ્યાં ત્યાં કાર્ક માર માર કરનારું ઉદરના જેવું એક કસોબું પ્રાણી; ચેલુ. આ પ્રાણી અંધાય એવી તેના ચરીરમાંથી વાસ નીકળે છે. સાપ જે તેને પકડે છે તો તે બેઉ રીતે પસ્તાય છે. મરે તો આંધળો થાય ને ગળે તો મરી જાય છે. (૨) આતસખાજીએ કાતરો; આમનેમ અવાજ સાથે ધુમાટી ધુમાટી ફટે એવી આતસખાજીની એક

તરેહ. ૩૦ પ્ર. ૭૫૦ છપુંદર જેવું=જ્યાં ને ત્યાં નિર્લક્ષ્યની માફક માયાં માર માર કરે એવું; ચાંદવું; અટકચાળું; ધાવમેલિયું; ધુમધુમ કરનારું. (૨) જાપાને કદાચું યદને ખેસી રહે નહિ એવું; સળવળિયું; આધા-નીયું ને ઓછી અકલનું. કહે ૦ છપુંદરનાં કાએ સરખાં=અધાંએ એકજ તરેહનાં રૂપમાં રંગમાં સ્વભાવમાં, સમજમાં-કંઈ કેરકારજ ન હોય એવાં. છપુંદર પડવું=ચાપે નહિ ને છોડાયે નહિ એવું, ખેડી રીતે નુકસાન-કારક હોય તેવું તે. છપુંદર છોડવું=ધર્તિ-ગપાડો મારવો.

છપુંદરી, સી. ૦ [સં. ગુરુન્દરી] છપુંદરની માદા. (૨) વિ. ૦ છપુંદર જેવી; છપુંદરના જેવાં લક્ષણવાળી; અટકચાળી; ધુમધુમ કરનારી સી.

છપુંદર, ન. ૦ છપુંદર; છપુંદરની માફક જ્યાં ને ત્યાં ધુસી જાય એવું જે તે. (૨) ચર્ચા કરાવે અથવા ઉચ્ચેરથી ફેલાવે એવું અપ્પું, દુચ્ચકું, ફડકું તે; ધાંત એકતારતા હોય તેવામાં ઓચિંતી ચિતા કે ખગલગાટ કરાવે એવું જે કંઈ હોય તે. સી. જાપાને ખેસા છે તેમાં તું કંઈ નવું છપુંદરું ઊડતો નહિ. (૩) કોઈ પણ દિશાએ અને કદિં પણ ઓચિંતું ધુસી અથવા ખેસી જાય એવું આતસખાણું આણું; ઘરનો એક ભાતનો આમતેમ ધુમતો અને જ્યાં ત્યાં ખેસી જાય એવો કાતરો; બોમ્બ; યેરપિંડો.

છપુંદરી, સી. ૦ સ્વચ્છતા; ચોક્ષપાર્શ્વ; સુધઠતા. છપુંદરી, વિ. ૦ ઊકરવાહ; નછોરની; નહિ ઊકરાં-ચવાને લીધે નાની. (૨) છપુંદરી; આખુડવી; દલધમનની; નદિજળીર; ઉજાંજળી. છપુંદરું, વિ. ૦ નાદાન; ઊકરવાહ; આજકણ-દિનું. (૨) આખુડવું છપુંદરું. છપાવટી, સી. ૦ ગોખ-છાનો કોડો; ઝખાનો આગવો આડેલીને ઉભા રહેવાનો જાન.

(૨) છાન ઉપરનું નાનું. વાહરિયું છાપર. છપાવવું, કિં. ૦ સં. [સ. મચોઈ] છપ્પ કાઠીને સણગારવું; આગલી રેવેસથી ગોલાવવું. (૨) છાનનું છાપનું કરાવવું; નળિયાને છાન નંખાવવું.

છપ્પું, ન. ૦ [પ્ર. સત્તિઓ] નુકતો હોય નેમ બારીની અથવા આખી મેડીની બાજુ એ બહાર કાઢી મુશોસિત બનાવેલો રેવેસ; ઝરખો; ગોખ; ડાખવી. ધર-મદા-નની છાપારે દિવાલની બહાર છપ્પતો રહે એવો ખુદલો બારી બારણાં વગરનો જે નાનો માળ, મેચ કે રેવેસ તે. બહાર નીકળેલી કિનાર.

છપ, અ. ૦ છપ-છપર-તિરકાર યુક્ત તર્જન તે; ધુલકારી કાટવું તે; છિ; છ; (૨) ચા-લિમાનની અતિસાધનાનો અભાવ કે નિર-કાર ભર્યો ઉચ્ચાર. :-છટ, એ ચું કર-વાનો છે ? એનાથી' કદી પણ મારી મામે માવું નહિ લયકાવ.

છપકું, કિં. ૦ અ. ૦ અથવા અથનમાંથી કોઈ વસ્તુનું એકદમ છુટીજવું; હાથમાંથી, એટ-નિશાનમાંથી નીકળી જવું; ખસીજવું; વહુલવું. (૨) નિશાન ચુકવું; ખાલી જવું. તોર અથવા ગોળા વગેરેનું. (૩) ઝપટનાં નહિ આવવું; મરી જવું; ઘપમી જવું. (૪) બહુશી જવું; વડીજવું. (૫) ઉઘળી જવું; ઉડીને દૂર યદજવું; દાવમાં નહિ આવવું.

છટકાવવું, કિં. ૦ ૦ છટકે અથવા ખમી વાવ એમ કરવું; ખસેડી નાખવું; ચટકાને ઉઘાડવું. :-છટકીનું લાકું, છટકારી રીપું. (૨) ચુકવું; ખસવું. (નિશાન રમેર) (૩) ફાટવું; ઉઘાડવું ધાવ નેમ કંચું; નમાડવું. (૪) મેરવું; ફટ-ચટ ફટને પડે એમ કરવું. :-છટકાનું પટિયું છટકાનું કે તરન ઉઘરનાઈ નુચવમાં આવી ગયા.

છટકિયું, નં છાંટ ઉડી જાય તેમ ખંખેરવાનું
નાનું લુગડું; દુવાલ; ખભે રાખવાનું
લુગડું; અંધુચો; હબુરિયો; ફટકો. (૨)
પેચ કે ધરદાકડી ખાડી દેવાથી બારણું
બધ થઇ જાય અથવા માળો બેસી જાય
એવી જે કરામત તે; પેચ; ફાંસો. છટક
વગેરેમાંની ચટ, દધને ઓચિંતી પડી જાય
એવી જે કળ કે કરામત તે.

છટકીજનું, કિં અં પેચ, પકડ, અથવા
ચોટમાંથી વગર હરકતે ખસી જવું; નીકળી
જવું; ચટ દધને ખસીજવું; પકડમાંથી
છટકવું; છુટીજવું; જતારહેવું; સરીજવું.
:—મિતની સલાખીને પકડી હતી તોપણ
કોણ બણે કેમ હાથમાંથી છટકી જઇ
ભોંય પડી ને ભાગી ગઇ. ઉછળીને
ઓચિંતું નીકળી પડવું. (૨) વડીજવું;
વહીજવું; બ્યવહારની મર્યાદા બહાર જતા
રહેવું. :—એ તો રોડ છટકી ગઇ.

છટકું, નં ચાંપ અથવા કળ દાખવાથી એકદમ
બધ થઇ જાય, બિગાઈ, સીકડાઇ જાય
જેવું જે ડહ તે; ફાંસો; પેચ; પકડ;
મકચો; ઝુંગલ. એકદમ ચાંપ અથવા
કળના છટકવા સાથેજ જેમાં માણસ,
પ્રાણી, જનાવર વગેરે પકડાઇ અથવા
બધાઈ જાય એવી રચના કે ગોડવણ તે;
જળ; દાવપેચ; પ્રપચ. કિં પ્રં છટકું
માંડવું=કાઠને પકડવા—સપડાવવાની તેનાથી
ન સમજાય એવી બાજી માંડવી; કાવતરું,
પ્રપચ રચનો; જળ નાંખવી.

છટાં, સીં [સ. સટા] સાગો માણસ છક
ચઈ જાય એવી બોલવા, ચાલવા, લખવા
અને કામકાજ વગેરે કરવાની રીત તે;
તરહ; ઢખ; ચાતુર્ય; ખૂબી. (૨) ધનિત;
તેજ; સોભા; દીપ્તિ; પ્રકાશ; પ્રભા. (૩)
(૩) અર્થાની તરહ; ચંદન; અળતો વગેરે
વગાડવાની જે ચતુરાઇ તે. (૪) ખૂબી;
દમબળ; રીતભાત; મરોડ.

છટાછટ, અં છટ, છટ, એવો અવાજ થાય
એમ; સડાસડ; છટ છટ બોલે એમ.

છટાદાર, વિં મોહ પમાડે અને છક કરી નાંખે
એવું મુંદર; મજેનું; વિલક્ષણ; સાંકડારિક.
(૨) ખુબીદાર; છટવાળું; મરોડદાર.

છટાંક, વિં [સ. પદ્મનઠ] ૭ પૈસાભાર;
ખાશેરના ત્રીજા ભાગ જેટલું. (૨) છટાંક
ભારનું ભરવાનું માપ અથવા વજન તે.

છટેલ, વિં છટેલ; વંકેલું. (૨) ચાલાક.
અનીતિ વિપયમાં.

છટી, સીં [સ. પઠાં. પ્રા. છટ્ટી] બાળકના
જન્મ પછીનો છઠ્ઠો દિવસ અને તે દહાડે
કરવાની ક્રિયા વગેરે તે. લોકો એમ માને
છે કે બાળકના જન્મ પછી છઠ્ઠો દિવસે
વિધાતા આવી તેના જીવન દરમિયાન જે
સારું ખોટું થવાનું હોય તેનો આંક માંડે
છે. સુચવડના ઓરડામાં વિધાતાની પૂજા
કરી ત્યાં ખડિયો, કલમ વગેરે મૂકવામાં
આવે છે. આથી ભવિષ્યમાં જે કંઈ બતાવ
બને છે તે છટ્ટીના લેખ લખેલા તે પ્રમાણે
બન્યો એમ કહેવાય છે. :—છટ્ટીના લેખ.
કિં પ્રં છટ્ટીનું ધાવણ કાઢી નાંખવું=
પૂજા વખત થવું. (૨) એવો માર્ગો કે
ફરીને જન્મ લીધો હોય એમ માને. (૩)
ચરીરને ચોઈ નાંખે એવું ઔષધ આપવું.
કહેન છટ્ટીનું ઉખડેલું=નાનપણથી વહેલું.

છટ્ટું, વિં અતુકગે ૭ ઉપરનું.

છટ્ટી, સીં [સં. પઠાં] પખવાડિયાની છટ્ટી
તિથિ તે; પંદર દિવસોની પક્ષમાનો છઠ્ઠો
દિવસ. કહેન છટ્ટી સાતમ ને સાતમની
છક કાઢથી થતી નથી, અર્થાત જે કાળે
જે ખનવાનું હોય તે તેજ કાળે બને છે
એમાં કાઢથી કંઈ ફેરફાર થઈ શકતો નથી.

છાકું, નં છાકના જન્મ પછીનો છઠ્ઠો
દિવસ તે. (૨) એ દિવસે જે ક્રિયા કર-

વામાં આવે છે તે. (૩) જદે દિવસે કરવાની રીતભાત, અવહાર વગેરે તે. (૪) એ ક્રિયામાં મુકવાનું કષ્ટ.

છડ, નં ૦ છોકું; છોડ; પડ; ફેતર; જાલ. (૨) ખર, ખરનો છોડ; વાંસ. (૩) લાકડી; ભલાનો હાથો.

છડકું, કિં ૫૦ પાણી જાંટવું.

છડવું, કિં ૫૦ [સં. શ્વ.] ફેતરાં અથવા છોડાં કાઢી નાંખવાને ડાંગર જેવા અનાજને ખાંડણિયામાં નાંખી મુસળથી ખાંડવું; ફટવું; છોડાં કાઢી નાંખવાં; સાફ કરવું; ફટવું. :-કરડ છડી. (૨) મારવું; ઠોકવું; કચરવું. કહે ૦ છડનારી જડે ને ઉપણનારી ટળી પડે=ખરી મહેનત કરનારને ટંધ નહિ અને નહિ મહેનત કરનારને દુઃખ થાય એમ.

છડા, પુ ૦ પગને કંકવાળા કરી તેની જાપ પાડવી તે; હાથના થાપા મારવા તે. હાથ ખે હેનાથી તેની જાપ એકવચને વપરાતી નથી. છડા:-કંકુના છડા દેવા. વર કન્યા પાસે ગૌત્રીઓને ઘેર કંકુના છડા દેવડાઓ. (૨) છોકરાના પગનાં દરેક પગે બે પહેરાય તેમ પહેરવાનાં ચાર કડાં, કહાં તે. :-ભાણાને પગે રૂપાના છડા નંખાવ્યા.

છડાણ, નં ૦ ખંડમણ; જડવાથી જુદાં પડેલાં છોડાને જુદાં તે; કુચકી.

છડામણ, નં ૦ જડવાની મણીરી તે; છડામણી. કહે ૦ જડવાનું છડામણ=પાકી મહેનતનો બદલો. મક્ત કે મુલ્ય દાન તરીકે નહિ એવા અર્થમાં વપરાય છે, અર્થ બદલો છે એમ.

૧૦ છડામણ; જડવાનું લવાજમ.

છડાવવું, કિં ૫૦ ખંડાવવું; કંટાવવું. (૨) ખૂબ મરાવવું.

છડિયાત, વિં ૦ માથ વચરનું; એકલું; કુંવાર; પડોપડ.

છડી, સીં ૦ [જી. ચણ] પકડવાની સળી-દાંડીવાળો પુખ્તમુઝ; કલગી. (૨) એક જાતનું ફૂલ; શલજી. (૩) સૂચોભિત પાતળી મુંકવાળી લાકડી; રાજદડ. (૪) ફરવા જવાની નાનુંક સોટી; નેતર. (૫) કડીઓની ચુંચણીની સાંકળ, કિં ૫૦ છડી પોશરવી=નેકી પોશરવી; રાજ, આચાર્ય કે અમલદારની, આગળ રાજચિહ્નવાળો દડ લઈ ચાલનારે તેના ઓઢા સાથે તેનું આગમન જાહેર કરવું. (૬) વિં ૦ એકથી; એકાદિની; બચ્ચાં છોકરાં વગરની. એ તે છડીજાં છે સા માટે જ્યાં જતી હોય ત્યાં ન જાય ?

છડીજાં, સીં ૦ પડોપડ, એકથી; જોને છોકરો હોયું ન હોય એવી; નજારવી; સાથે કે પાસે કથું ઉચવા-લેવાનું હોય નહિ એવી સી.

છડીદાર, પુ ૦ છડીવાળો; મજદડ ધાંણ કરનારો; ચોપદાર; ચુકી.

છડીધર, પુ ૦ ચોપદાર.

છડીનાંખવું, કિં ૫૦ ખૂબ મારવું; ટાટો માર મારવો; કચરીનાંખવું; ખાંડીનાંખવું.

છડીસ્વારી, સીં ૦ સથવારા કે રસાલા વગર એકલા હોવું તે; એકાકી જવું=આવવું તે; પડોપડ. :-રાજ છડીસ્વારીએ તરત પાકા નીકળી પડ્યા.

છડું, વિં ૦ પોતાની જાત સિવાય બીજું કંઈ લઈને જતી માથે કે પાસે ન હોય એવું; એકલું, એકાકી; જાતે પોતે જ હોય એવું. (૨) જોને હોય છોકરાં ન હોય એવું; વાણિયું; પડોપડ. :-કિં ૭૫૦ દુ દતો છોકરો છેક છોટો.

છડા, પુ ૦ મોતીના ઢોઢા; એકવળ દાર. (૨) છોકરાંના હાંથનું મોતીનું ધરવું; દરનિયાં. (૩) જંટાવ. (૪) વાંચો; કુંવારો.

છણકછણક, અં વારંવાર છણકછણ કરવું તે; રીસથી વારંવાર છણક કર્યા કરવા તે; છણક કરવું હોય તેમ. કિં પ્રં છણક-છણક કરવું=વારંવાર રીસ અને ક્રોધ કરી કરીને છણકછણવું.

છણકપાટું, સ્ત્રીં છણક કરવો ને પાટું મારવી તે; ઓચિતું-સહેજસહેજમાં રિસાઈ રીસ કરીકરીને બડબડી લાત નાંખી ખસીજવું તે; આનાકાની; છણક; તરેકાડ. :-આમ છણકપાટું શું કરે છે? ધીરી સ્ત્રીને વાત તો સાંભળ. પહેલેજ વેતરે વિધાયેલી ભેંસ દહોનારી ખાણુ મૂળીને પસવારી પસવારીને આંચળ પકડે અને તે ગીલી લાગવાથી ઓચિતી છણક કરી પાટું નાંખીને વારંવાર ખસીજાય તે. આ ઉપરથી છણકપાટું કહેવાય છે.

છણકવું, કિં અં છણક કરી દૂર ખસી જવું; વાંકું પાડવું; છટકીજવું; તરછોડવું; છણકછણાટ કરવો. (૨) સુપગથી લોટ સોવો.

છણકો, પું [વે. ઝળવં] તાતા તવા ઉપર અથવા તાતા તેલમાં પાણીનો ઓટા પડતાં જેવો હમકારાનો અવાજ થઈ પાણી ઉડે છે તેમ યુસ્સો કરીને સામા માણસને તરછોડી દૂર ખસી જવું; ઘુઝકાર; તર્જન; તરછોડ; ઓટા માની યુસ્સાનો અણુગમો; ધુઝકાર. કિં પ્રં છણક કરવો= ઘુઝકાર કરવો; તરછોડી નાંખવું. છણકો વેડવો=ઘુઝકાર સહેવો. છણકા ખાવા= વારંવાર તરેકાડ સહન કરવા; યુસ્સાથી-રીસથી ધુઝકારી કાઢે તે સહન કરવું.

છણકણ, અં એવો અવાજ; તાતા તવા કે તેલમાં પાણી પડતાં થતો એવો અવાજ.

(૨) લાગી રીસમાં નાગી કુદી બડબડવું તે. છણકછણવું, કિં અં અણુગમો, રીસ અને લાડથી અંગ મરડી મરડી બડબડવું; છણક કરવા; છણકછણાટ કરવો. (૨) અણુગણ એવો અવાજ કરવો. છણકવું.

છણકછણાટ, પું છણકછણવું તે; છણકછણ એવા અવાજનું થવું તે. (૨) રીસ અને લાડમાં અણુગમો બતાવવો તે; આનાકાનીનો લાડીલો મરડાટ તે. બડબડાટ. કોઈ બાબત નહિ પસંદ પડતી હોવા છતાં કરવી પડવાથી જે અણુગમો દેખાડવો, બડબડવું, અંગ તરછોડવાં અને તે બાબત કે કામને પછાડવું નાંખીદેવું અને તેમ કરતાં કરતાં અભાવ કે અરચિ દર્શાવ્યા કરતી તે છણકછણાટ.

છણકણણ, અં ગરમ ધાતુ ઉપર અથવા ગરમ તેલમાં પાણી પડતાં થતો એવો અવાજ.

છણવું, કિં સં ચૂર્ણ અથવા પ્રવાહીને ધસીને બારીક ચાળવું-કપડા વગેરેમાંથી પાર કાઢવું. :-ચાર પાંચ વસાણું ખૂબ ખાંડી કપડાથી છણવાં. રસ, દહીં વગેરે છણવાં. (૨) ચર્ચવું; ચુંચવું; ચહેરવું; ચોળવું; છેડવું. :-એ વાતને ઝાઝી છણશે નહિ. (૩) વારંવાર અડકવું; ઉપલાવવું; ઉખેડવું; ખણવું; વણવું; ખોતરવું. :-છાકરાને હાથે કાથળાઓ બાંધીને એટલે બળિયા છણશે નહિ. (૪) ઝીણવટથી તપાસી નેષ વિચારીને સત્ય સોધી કાઢવું. :-નાય છણવો તે સહેલું કામ નથી. રં પ્રં કપડાછણ=કપડાથી બારીક ચાળેલું; કપડે ચાળેલું. કિં પ્રં કપડાછણ કરવું=કપડાથી ચાળી નાંખવું.

છણાવું, કિં અં ચળાવું; ગળાવું. (૨) ચર્ચાવું. (૩) ઊલાવું; ફેતરું-છોટું ઉખેડવું; ધસારો પડવો; ખણાવું; ખોતરાવું. (૪) તપાસાવું; સત્ય સોધાવું.

છત, સ્ત્રીં [સ. અસ્તિ છત્ર પ્રા. છત] હોવાપણું; હયાતી; અસ્તિત્વ. (૨) પેદાર; ઉત્પન્ન. (૩) પ્રાચુર્ય; પુષ્ટતા; ભરતી; વધારો. (૪) વિતાન; ચંદરવો; ચાંદની; સિલિંગ. (૫) ધનાઢયતા; શ્રદ્ધાચ. કહે

છત્ર છાંડીએ નહિ તે ઉફાંદ માંડીએ નહિ=
વ્યવહારને યોગ્ય હોય તેટલું જ કરીએ.
(ઝોણુંએ નહિ ને વધારેએ નહિ) છત્ર
છાની ન રહે=પૈસા ટકા હોય તો તે જાનો
રહેતો નથી, અર્થાત્ તેની છુટે હાથે ચતી
વાપરથી તે તરત જલ્પાઈ આવે છે. છત્ર
ભોળી તે અછત્રે ધેલી=ધનવાન-ગૃહસ્થ હોય
ને સાદી નિખાલસ રહેતી હોય તો ભોળી
કહેવાય અને ગરીબ ધરની હોય ને તેવી
હોય તો ગાંડી કહેવાય. (૬) અગારી;
ધાણ.

છતર, જી૦ છતર.

છતરાયું, વિ૦ ખુલ્લું; ઉધાકું; ચાહન.

છતરી, સ્ત્રી૦ [સ. છત્ર] તડકો અને વરસાદ
ડીલ ઉપર પડે નહિ તે માટે ઝોડ,
વાનું એક બનાવ્ધી વિતાનું; નાનું છત્ર;
નેતર અથવા લોખંડની સેળીઓ ઉપર
કપડું સિંચી લઈ માથે ઝોડાય અને સાથે
રખાય એવી મહેલી ધુન્નમટના ધાટની એક
બનાવટ. (૨) ઉપર છવાઈ રહેલું ઢાંકણ-
આચ્છાદન. :-ડમણીની છતરી. (૩) વિ૦
ત્રીસને છ, ૩૬. જી૦ છતરીસ; છત્રીસ.
(૪) પાણિયા ને આવલાં વગેરે ઉપરનું
છાપડું; મડપ; ઢાંકણ. :-મહારાણીના આવ-
લા ઉપરની છતરી પશુ તદન આરસ
પહાણની હોઈ બહુ મજેની છે.

છતરીસ, વિ૦ ત્રીસને છ; ૩૬.

છત્રવાડ, સ્ત્રી૦ છત્ર હોવી તે; પુષ્કળતા.

છત્રાપાટ, અ૦ પાટલાની માફક સવળું પડેલું
હોય તેમ; ચટાપાટ; ફેલાઈને પીક ઉપર
પડેલું.

છત્રારું, વિ૦ છત્રારથણ; જેમાં અથવા જેની
ઉપર છત્રાર લગાડેલા હોય એવું. -
છત્રાર=એક જાતનું તણ વાઘ. (૨) જેમાં-
થી છત્રાર નીકળતા હોય એવું. (ચીકણ,
ધંદ.) :-છત્રારી ચાસણી.

છત્રાં, અ૦ [સ. સત્તે] એમ છે તોય; તો-
પણ; છે તોપણ. :-મેં ના કહી છત્રાં
ગયો. છત્રે.

છત્રું, વિ૦, ચત્રું; પીકપર પડેલું. (૨) સવળું;
પાંસરું; સારું. (૩) ઉધાકું; ખુલ્લું; ચાહન.
(૪) છવળું; ચાલુ-પ્રવર્તમાન; વિદ્યમાન;
વહેલું; નીલતું. :-એ શું છત્ર રાખનારો
છે? કિં પ્ર૦ છત્ર રાખવું=વિદ્યમાન
રાખવું; પરપરા-નિશા-વચ ચાલુ રાખવો
તે; ચાલુ રહેલું; વસતંતુ અખંડિત-જનત
રાખવો; અસ્તિત્વ રાખવું.

છત્રે, અ૦ [સ. સત્તે] છત્રાં પણ; તથાપિ;
તોપણ; હોતાં પણ. :-છત્રે છોકરે બાપ
વાંઝિયો. કહે૦ છત્રે છોકરે બાલકુના
સમ ખાવા=પોતાનું હોવા છત્રાં પણ
પારકાને લઈ પડવું એવી દોગાઈ. મૂર્ત-
તાના અર્થમાં આ કહેયત વપરાય છે.

છત્રર, ન૦ [સ. છત્ર] મોટી ભારે છતરી;
ટોપ. ઝોડા; આચ્છાદન; ઢાંકણ. (૨)
વડીલ; પાલક; રક્ષણ કરનારો. (૩) આશ્રય;
ઝોથ. ક્રમછત્રર=ખિલાડીનો ટોપ; સિલીન્ડર.

છત્ર, ન૦ [સ] ખુપડી; છતરી; ટોપ. (૨)
વડીલ; રક્ષણ કર્તા; વાલી. :-શિરછત્ર.
(૩) આશ્રય. (૪) ચક્ર; મડળ. ૩૦ પ્ર૦
છત્રભગ=ચક્રાકાર શિખરનો નાશ થવો તે,
સભ્યની એકત્રતા તૂટી જવી તે; પુષ્પનાશ.
છત્રમધ=એકત્રતાનું બંધન; સમૂહબળ. છત્ર-
સિંહારાન=મોટા સુશોભિત આચ્છાદન-
ચદરવાવાળું રાગને એસવાનું જે આસન
તે. છત્રપતિ=જેને છત્રીઓ ઝોડવાનો
અધિકાર હોય એવો મોટો માણસ, અમલ-
દાર કે રાજા. છત્રચામર=રાગનાં ચિહ્ન.

છત્રી, સ્ત્રી૦ છત્રર; ટોપ; છત્ર. (૨) છ ને
ત્રીસ; ૩૬.

છત્રીસ, વિ૦ છ ને ત્રીસ; ૩૬. કેટલીક વસ્તુ-
નાં છત્રીસ અગ્ર હોવાથી તેની આગળ

આ સખ્દ લગાડાય છે. :-છત્રીસવાનં; છત્રીસભોગણી; છત્રીસરાગણી.

છમ, નં [સં.] બનાવટી રૂપ ધારણ કરેલું તે; બનાવટ; રોગ. :-છમવેળી. (૨) કપટ; દગ્ગા; પ્રપંચ; છમ. (૩) બહાનું; ભુકી રચના; બૂલથાપ બવણવવાની બાજુ તે; ફેલ.

છનછન, અં [સ. છનચ્છન] ઝીણી ધુધરી-એના ખુમખામાંથી ઠેક ઠેક નીકળતો એવો અવાજ; છમછમ; એક પછી એક ધીરે ધીરે ચતો ઝમકાર; ઝંકાર તે; ખણખણ.

છનાછત્રી, અં ઉપરાઉપરી છનછન ચલું હોય તેમ; રૂપા અથવા રૂપિયાનો ચાલુ ખણખણાટ તે; છનછન એમ ખડખડયા કરવું હોય તેમ. રૂં મં છનાછત્રી યષ્ઠ રહેલી=રૂપિયાની રેલછેલ હોવી; હરહમેશ રૂપિયાનો ખડખડાટ થયા કરવો તે.

છ-તું, વિં [સં પળાવતિ] નેહ ને જ; ૯૬. છપતું, વિં છપગવાળું; જેને છપગ હોય એવું-માણી. ભમરો, માંકડી, કરોળિયો, વગેરે.

છપકું, વિં [સ. પટ્ટપ] છપડવાળું. છપડી =હુઆપ; ડગાપ.

છપતરું, નં નામ માત્રજ છાપ રહેલી હોય એવું પતરું; અત્યંત ઘસાધ ગયેલો સિક્કો અથવા પાત્ર તે; પસાર્ધ એવું છીણ. ભું છપોતરું. (૨) વિં પાતળું. (૩) નહિ ઉકું; જાહરું.

છપય, પું (જપય) જેમાં જથ્થેલુ અથવા પદ હોય એવો જથ્થો; છપો. ઉં ઉલટાવો ધરી ટેક છપમનાં ચાર ચરણસમ. છપાય.

છપર, ભું છપર.

છપરપણું, વિં જેનાં આગળ પાછળથી ઉંડાં અને વચમાંથી ઉતળાં પગલાં પડતાં હોય એવું; અર્થાત્ જેની પાની અને પાટલી વચ્ચેનો ભાગ ઉચો રહેતો હોય એવા

પગવાળું (માણમ). આ હીલું ગણાય છે. આજ પ્રમાણે ચોરપણું; ચતરપણું, એમ કહેવાય છે.

છપરપણંગ, પું જેની ઉપર છાપરાની માદક આગ્રહન-મચ્છરદાની કે ચંદની નાંખેલી હોય એવો સારી બનાવટનો ટોલિયો-ખાટલો તે. જતરપણંગ=જતરીવાળો ખાટલો.

છપડું, કિં અં સતાડું; છુપાવું. (૨) ભમ, ભગ્ન આદિથી સંક્રાચાવું; ધરમાડું; દખાડું; બીડું; પાછાપડડું.

છપાઈ, ઓં છાપવાની દબજમ; છાપ ઉઠાડવાની જે ખુબી તે; છાપ; છાપણી, (૨) છપામણી.

છપામણ, નં છાપવાનું લવાજમ; છપામણી.

છપામણી, ઓં કાઈ વસ્તુ છાપવાની જે મજુરી તે; છપામણ.

છપાણું, વિં છપગવાળું. (૨) છુપાયેલું; સતાયેલું. :-શા માટે તે છપાયો રહે છે ?

છપાવડું, કિં સં કાઈ જાપે તેમ કવું; પ્રસિદ્ધ કરવું અથવા કરાવડું; પ્રકટ કરવું; કાઢવું. :-આ ચોપડી મેં છપાવી છે. (૨) જાપ પડાવવી; અમુક આકૃતિ, ફૂલવેલ વગેરેની મુદ્રા પડાવવી. :-કાર છપાવવી. (૩) બહાર કરવું; ફજેત કરવું; જગ-બહાર કરવું :-મિલનું થું બ્યાજ છપાણું ? છપાંચગણવા, કિં અં નાસીગણુ; અગિવાસ ગણીગવા.

છપ્પન, વિં [રે. છપ્પનો] પચાસ ને ૫૬. (૨) અં વારંવાર; ધણીવાર; ધણામાં ગમે ત્યાં કદિ હોય તેમ. :-એને છપ્પનવાર કહ્યું. છપ્પનમે ખુણે. રૂં મં છપ્પનમે ખુણે=ગમે ત્યાં-કદિ; કાઠક ઠેકાણે; જોચદે. કિં મં છપ્પનના વિતાડવા=ખીદીખીદી કરી નાંખવું; હેરાન કરવું. કહેં છપ્પનપર લુગણ વાગવી=પુકળ-મટળક બન હોવું. એક એવી

જનવાતાં છે કે, જ્યાં છપ્પનકોટિ રૂપિયા ભરેલા હોય ત્યાંથી એક જાતનો ગેળી અવાજ નીકળ્યા કરે છે. ઉં વાગે છપ્પન ઉપર ભેર, પાસે ગોમતીજીની લેર. દારકાં વર્ણન. નહિ ત્રણમાં, નહિ તેરમાં અને નહિ છપ્પનના મેળમાં=કથામાં. ગણનાજ નહિ, એવા અર્થમાં આ કહેવત વપરાય છે. વિશેષ-કેટલીકે ગીજના છપ્પન છપ્પનના મેળ કે સમૂહ કહેવાય છે. :-છપ્પન દેશ; છપ્પન બોલી; છપ્પન કોય. છપ્પન વેપારી અને ભારે કુચીઓ=કરવું કઈ નહિ ને દમામ ધણો. છપ્પનિયો=છપ્પનમા વર્ષ ઉપરનું જે તે દુકાળ વગેરે, છપ્પનની સાલમાં પડેલો દુકાળ. બ્યંં દુકાળિયો; કગ; કુચીઓ; દેવાળિયો.

છપ્પનભોગ, પું છપ્પન તરેહની રસોઈ કરી કોકરજીને ધરાવવાનો એક ઉત્સવ તે; બહુ ઉત્તમ પ્રકારની ભોજનની સામગ્રી અને તેનું નૈવેદ્ય તે; અનૂદનો ઓ=જવ.

છપ્પય, પું છપો.

છપર, નં [સં છર=છાપું] છાપર. (૨) મથાણુ; શિખર. (૩) જની; મચ્છરદાની. કહેં છપરપર ભુગળ વાગવી=એ તેટલી ધાધધ થાય પછુ કઈ સાંભળતુજ નહિ. એવી નિર્ચિત-યોર ઉધમાં ઉધયુ કે માથા ઉપર ભુગળ નાગે વોપણુ જગાય નહિ. રાવણુનો ભાઈ કુંભકર્ણુ થાપને લીધે દમેશ ઉપ્પાજ કરતો. એને ન્યારે ઉગ્રકવો હોય ત્યારે તેની ઉપર ભુંગો વગડાવવામાં આવતી. આ ઉપરથી અતિ ઉધણુસી અને બેદરકારી માણસ વિશે બોલતાં આ કહેવત કહેવાય છે. છપલપર ભુંગને છપરપર ભુગળ, એ બેના અર્થ ભુદ છે.

છપરબધ, પું છાપર સમારણો. (૨) વિં જેની ઉપર છાપર ઉતારેલું હોય એવું. (મકાન) પાળાબધ નહિ.

છપો, છ પદનો એક ઇંદ તે; છપય.

છપોસાત, પું છ તે એક એમ સાત પદના તે. જાજ્યાં જે પાસા હોય છે તે નાખવાથી છ ને પો-એક, એમ સાતની સખ્યા પડે છે. આ સાત પો રીતના ગણાય છે. એક પાસામાં છ દાણા ને બીજામાં પો=એક દાણો મળીને છ પડે, તે છપોમાત કહેવાય છે અને ચાર ને ત્રણ, પાંચને જે સાદ સાત કહેવાય છે. સાદ સાત કરતાં છપોસાત વધારે ઉપયોગી ગણાય છે.

છખ, નં [હિં.] ચિત્ર; પ્રતિમા; છબિ.

છખકછખક, અં છમછમ થાય એમ; છાછર પાણીમાં આલતાં પગલે પગલે પાણીનું ઉડવું અને છમછમ એમ થવું તે. :-વરનાઈ આવ્યો છે ને રસ્તામાં પાણી ભરાયાં હશે તેમાં છખકછમક કરતા અલ્પારે ક્યાં જઈવું. અર્ધજ રાતવાસો' રહેા.

છમછમ, અં છાછર પાણીમાં એક પછી એક દાય પમ બોળતાં અથવા અજાળતાં પાણી ઉડે ને અવાજ થાય તેમ; છમ, એવા અવાજ સાથે પાણી ઉછળે ને બોલે એમ. કિં પ્રં છમછમ કરવું=છાછર પાણી દાયપમ અજાળીને ઉડાડવું.

છમછમાવવું, કિં સં ભુગડાને પાણીમાં બોળી છમછમ થાય એમ થોડું થોડું-વિછળવું; મચમચાવવું; પાણીમાં ને પાણીમાં છમછમ થાય એમ થોડું. :-નદાઈને તરત પોતે પોતાનું પચિયું છમછમાવી લેવું એવો ચુરકળમાં ધારો છે.

છખતર, નં ધસાર્ધગયેલું પતર. (૨) વિં મદ્; એલું; ચુથાયેલું.

છખરકી, જીં ચમરખી; કાગળનો કીણ ને નાનો કકડો.

છમવું, કિં અં કરવું; લાગવું. (૨) અટકવું, ઉં ચાપાના ચુચુ ન્યાં નવ છમે, અખા પગી તેને કુચુ અચને.

છબિ, સીં [સ. છવિ] હાથે ચીતરેલી અ-
થવા છાયાવડે પાડેલી માણસની આકૃતિ;
તસવીર; પ્રતિષ્ઠિતિ; ચિત્ર. (૨) મનમાં
રૂપ યુક્તિને જે ચિત્ર પડે છે તે; ચિત્ર.
કિં પ્રં. છબિલેલી, -પાડવી=છાયા ઉપરથી
આકૃતિનું આલેખન પ્રતિબિંબ પડે એમ
કરવું. (૩) આલોક; દેખાવ.

છબિદાર, વિં મુંદર; મોહક; રૂપાણ; ધાટીકું;
સાક્ષાર.

છબીકું, વિં મુંદર-મોહક છબિવાણ; રૂપાણ;
કુટક; દેખાવકું. (પું. છબીલો. સીં
છબીલી.)

છબોતારું, નં ધસાયેલું પાતળું પતરું; પા-
તળું છાંકું. (૨) નાનો નમાલો કાગળનો
કકો.

છમ, અં તપેલી ધાતુ ઉપર અથવા તાતા
તેલમાં પાણી પડતાં થતો એવો અવાજ.
(૨) કપકાવાથી ધુધરીમાંથી નીકળતો એવો
અવાજ. રં પ્રં. છમવડું=છમ થાય એમ
તળીને બનાવેલું વડું તે. કહેવું આ મને
છમવડું=સુલુક્ષિતપાત્રું બતાવવાના અર્થમાં,
ખાવાની અત્યંત આતુરતા અને ઉતાવળ
દેખાડવાના અર્થમાં વપરાય છે. ભોજનની
ઓછી સામગ્રીના અર્થમાં પણ વપરાય છે.

છમકછમક, અં છમછમ થાય એમ; લટક-
દાર ચાલે પગલાં મૂકવાને ઠેકઠેકે ઝંઝરની
ધુધરીઓમાંથી તાલબધ છમછમ થતું હોય
તેમ; રમઝમ કમકમક. (૨) છમછમ ઝંઝર
વાગે એમ ચાલવું તે.

છમકડું, નં છમ થઈને એકદમ બંધ / પડી
જાય એવું જે તે; વિજળીની માફક ચ-
મકારો-છમકારો કરીને રહી જતું હોય
એવું કામ બનાવ વગેરે તે; અટકવાળું;
ચાંદવું; અડપણું. (૨) જરાક લાગીને ઝ-
લુડીને રહી જતું એવું જે તે. :-આગનું
છમકડું.

છમકડવું, કિં અં છમકછમક થવું; છમછમ
એવો અવાજ થવો.

છમકાર, પું. છમ એવો ઝીણો ટુંકો અવાજ
થવો તે; છમકારો; ઝમકાર.

છમકારવું, કિં સં છમછમ થાય એમ કરવું;
હીકરી કે ધાતુ ખૂબ ગરમ કરી છમ થાય
તેમ પાણીમાં નાંખવી; છમ થાય તેવી
રીતે ગરમ વસ્તુને પાણીમાં ઝમકાળવી.
(૨) અગ્નિ ઉપર મૂકીને નહિ પણ ગરમ
કરેલી વસ્તુ નાંખીને પાણીની કકક ઓછી
કરવી. (૩) વધારવું; તળવું; તાતા તેલમાં
નાંખવું. :-થાક છમકારવું; ખોરણી કરવી;
તેલ મરચાં વગેરેને ધાતુના ચાકમાં ખૂબ
ગરમ કરીને ઘણ કઢી વગેરે પેષ પ્રવાહી-
માં છમ થાય તેમ બોળવું.

છમછમ, અં રહી રહીને છમ એવો અવાજ
થતો હોય તેમ; છમ એવો અવાજ; છ-
મકછમક.

છમછમતું, વિં છમછમ એવો અવાજ કરવું;
વાગવું. (૨) તથા ઉપર તળવાથી તેલની
પરપોટીઓ ફૂટતાં અવાજ કરવું; તાવું;
ઉતુંઉતું. :-છમછમતો પુડો.

છમછમાડ, પું. છમછમ થઈ રહેવું તે; છમ
છમ કરવું તે; છમછમ એવો અવાજ
થાય એમ કરવું તે. (૨) લાડથી અથવા
તોરથી નાની કુદીને ઝંઝરનો ઝમકાર
કરવો તે. ચનચનાટ. (૨) તોર; મદ; વ-
ગેરેનું આપદ્ય દેખાડવું તે. પગે વાગતી
ધુધરીઓવાળાં ઘરેણાં પહેરી આનંદના
તોરમાં-લુસ્તામાં આમતેમ મહાલવું તે.
(૩) લાડભરી રીસનો કકળાટ.

છમછમિયાં, નં છમછમ થાય એવાં ધુધરી-
ઓવાળાં ઘરેણાં; ઝંઝર; ઝંઝરિયાં. (૨)
કાંસાની વાગે તેમ જોડેલી-ઝોડવેલી તખતી-
ઓ તે. :-વહેલનાં છમછમિયાં. (૩) વાગતી

નાની નાની ધાતુની તખ્તીઓનું બનાવેલું એક પાત્રું; કરતાલ; ઝાંઝો.

૭મજરી, સીં ૭મચરી (સુરત) [સં. સવ-
સ્તરી] વાર્ષિક મરણુ તિથિ; સંવત્સરી.

૭માસી, સીં મરણુ પછી છ મહીને જે શ્રાદ્ધ ને ધલ્લભોજન વગેરે કરવામાં આવે છે તે ક્રિયા.

છર, પું ૩૫, ધૌવન, ધન અને માન વગેરેના અભિમાનનો જુરસો તે; તાન; મસ્તી; લાડની-માનની ખેતમા તે. (૨) મનનો અચુક જાતનો અલિષ્ઠ આવેશ; ચેલછા; વેળ. છરખારવવો=મન ઉપર આવી જવું; વેળ આવવી; તરંગાવું; ઓચિંતી જોસદાર લાગણી થઇ આવવી. :-છર આવે તો કરે નહિ તો ખેસી રહે. (૩) તોર; મદ; અભિમાન. કિં ૩૦ છર ઉતારવો=મર્થ તોડવો; નરમ બનાવી દેવું. છર કરવો=મહેકોતે ધણું બોલવું; સહેજસહેજમાં જસ્તી ઉપર ચડી જવું. (૪) વાઢિયો; ચસકા, ઉમલાવ. (૫) [સ. સુર] છોર; અસ્ત્રો; સજૈયો. કિં ૩૦ છર ફેરવવો=નાશ કરવો; પાળી મૂકવી; બરબાદ કરવું; કર્યું કારણું ધોષ નાંખવું. (૬) સીં બડીની અદરનો રેસો.

છરતું, વિં ઉપર ઉપર ચઢને વાંકું જવું; કતરાવું; ચીરતાં કાપતાં છરર એવો અવાજ કરીને આડું ઉતરી જવું; છોલાવું. છરતો ધા; ઉઝરડો.

છરરર અં એવો થતો અવાજ. (કરકડી, કાતરડીનો.)

છરવંધું, વિં છર વિંધાયેલું; છરવાણું; વેળ આવે તો સારાસાર નહિ જોતાં કામ કરી નાંખે, ગમે તેમ કોધમાં બોલી દે એવું; કોધીલું; ધ્વજ્જાલ; આવેશયોલું.

છરા, પું [સ. સુરા=મરડિયા] બુંદકમાં ભરીને ઉડાડવાના મરડિયા; કાંકરા, કકકા,

વગેરે તે. એક આખી ગોળાને બદલે બુંદક તોપ કે ઝાંખમાં ફાટીને ઉડે એવા લોખંડ વગેરેના નાના કકકા ભરવામાં આવે છે તે; ઝાખરા; ગોળાના કકકા. (૨) જેમાંથી છરા ઉડે એવો મારો તે.

છરાયેલું, વિં જેને વખતો વખત છર આવી જતો હોય એવું; ઉચ્છ્રખળ; મનમાં આવેલા જોસને વશ થઇ જાય એવું; વેરનું કે બોલવાનું કામ કરી નાંખે એવું; આવેશયેલું.

છરી, સીં [સં. છુરી] સાધારણ ધર કામ-કાજની કાપકાપ કરવામાં અને શ્યાક વગેરે સમ્રારવામાં કામ આવે એવું નાનું કાપવાનું ઓળર; પાળી; ચપ્પુ, ચાક. (૨) નાનું ભોકવાનું; કાપવાનું કે ચીરવાનું હથિયાર. ૩૦ ૩૦ છરી જેવી ઘડન=લાગણી કાપી નાંખે એવી ખરાબ-આકરી વાણી. બમલમાં છરી=મનથી ધા કરવાની દાનત; ફગલખાણ; કપટ. કહે ૦ છરીનું કામ છરી 'કરે અને નરેણીનું કામ નરેણી કરે=એક બીજાનું કામ એક બીજાથી થાય નહિ, જે જેનું કામ હોય તેજ તે કરે બીજાથી બને નહિ. (૩) વેર; અદાવત; કાનો. :-પેટમાં છરી રાખો ને મોઢે મીઠું બોલો.

છરેલ, વિં છગયેલું; આવેશયેલું; કોધીલું.

છરો, પું મોટી છરી; એક તરફ ધાર અને બોક્કય તેવી આણીવાળું કટારના જેવું હથિયાર. કટાર જમવાને બનતે તરફ ધાર હોય છે અને તે જોટલાં બોક્કયાના કામમાં આવે છે તેટલાં ચીરવાના કામમાં આવતાં નથી. છરો બોક્કય છે પણ ખરો ને ચીરવા ધા કરવાના કામમાં પણ આવે છે.

છર્દી, સીં [સં.] અધઓક; વમન; ઉલટી; બકારી.

છડી, જું છળ.

છડકછોડ્યાં, અં હાલવાથી કાંઠા કે કાર ઉપર

ચક્રને બહાર પડતું હોય તેમ; જલક જલક ચતું હોય તેમ. (૨) જલકાણું. :-ગાડીમાં પાણીની શિરોઈ જલકજોષમાં જલકજોષમાં થયા કરે છે.

જલકાણું, કિં અં [સ. સ-સર] હાલવાથી અને પ્રજા બરાવાથી પ્રવાહીનું પોતાની હદમાંથી બહાર પડતું. કિનારી કે પાણીની બહાર નીકળી પડે એમ ભરપુર ભરાઈ જાય. :-એવો વરસાદ પડ્યો કે તળાવ ને નદીનાળાં જલકાણ ગયાં. (૨) ઉભરાઈ જવું; નહિ જરવાણું; ખાલી ખાણ મારવી; કુલાઈ જવું; મિથ્યા અભિમાન કરવું. :-ગરીબ માણસ હોય તે એ પૈયા મળે એટલે જલકાણ જાય.

જલન, નં [સ.] જળણું, છેતરવું તે.

જલર, સીં ડુર્વા; ધ્રો; દરો.

જલગ, સીં [સં. રચ્ચલન] એક ઠેકાણેથી ઉછળીને બીજે ઠેકાણે પડતું તે; ઉછાળો; થેકડો; ફેલગ; કુદકો; ફાળ. કિં પ્રં જલગ મારવી=ઉછળીને બહાર ચક્રને પડતું; થેકડો મારવો; ફાળ ભરવી; ફેલગ મારવી. (૧) મોટા સાદસતું અથવા જોખમનું કામ કરવું; સાદસ કરવું; જોખમનું કામ કરવું. (૨) એકદમ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જઈ પડવું. કહેવું જલગ મારશે તો પગ ભાગશે=મોટું સાદસ કરવા જશે તો નુકસાન ભાગશે.

જલ્લાજલ, વિં ભરપુર; ટાંકાટાંક; કિનારી કે ટોચ લગી ભરેલું; જલકાણ જાય એમ ભરેલું. (૨) અં મથાળા ઉપર ચક્રને બહાર પડે એમ. પ્રવાહી તેમજ સુકી વસ્તુને માટે વપરાય છે. :-લોટા પાણીથી જલા-જલ ભર્યો ટોપલીમાં જલાજલ ચોખ્ખા ભરી આપ્યા.

જલ્લાણું, કિં અં જલકાણું. :-જિલ્લર જલાઈ જાય, જળ ન્યારે આવી મળે. વલ્લભ.

જલિત, વિં [સ.] છેતરાયેલું; છાપેલું. (૨) જળી-ખી ચયેલું; ચમકેલું.

જલુડી, સીં નાની જાજરી વાડકી. (૨) પહોળા મોની બેકકવાળી પવાલી; કમોલું. :-જલુડીમાં ધૂપેલ કાલો.

જલ્લેયુ, નં ધસાઈને ફોતરા જેવું યજ ગયેલું જલુડું. (૨) જાલ-લાકડાની સુડી વગેરે તે.

જલ્લો, પું સીઓને હાથે પહેરવાની આરતી ને ધુધરીઓવાળી વિંટી. (૨) લોહની કડી; વાળો. બહુવચને 'જલ્લા' વપરાય છે.

જલાણું, કિં અં [સ. જર] ઉપરથી દહાણું; ઉપર ઉપરથી જાણું; પેરાણું; ભરાણું.

જવિંદિયાં, નં સીઓને પગની આંગળીએ પહેરવાની ધુધરીઓવાળી વિંટીઓ; ભેટવાં.

જંબીસ, વિં વીસ ને જ; રં. જંબીમં, જંબીસો.

જળ, નં [સ. જલ] અમુક કહેવું અથવા બતાવવું અને તેથી ઉલટું કરવું તે; છેતરવું તે; કપટ; છાપ. (૨) મોટા વેપ; સાચ માણસ છેતરાય એવી જે ભુડી બનાવટ તે. (૩) બહાનું; મિથ.

જળકો, પું ઉછળતા પાણીનો જથ્થો; મોટી જાલક; જાળ; તરંગ; મોળો; લહેર; ભોલ. (૨) ખગોળ; એકદમ પાણીના મોટા જથ્થાનું જોરજોર આવવું તે.

જળના, સીં દગલખાણ; કપટ; છેતરપિંટી.

જળખંપેય, પું [સ.] દગોદટકો; કપટખંપેય.

જળભેદ, પું [સ.] ભેદ રાખીને જે જોડું સગળવણુ અથવા કરવું તે. ઉં જળભેદે જાની રીતે છેતરીને છેડે ખાંડું છે તે પાપ જોડું કેમ છટશે.

જળવિદ્યા, સીં [સ.] જળવાની જે આવડત તે; કપટકળા; દગલાજ.

જળયુ, કિં સં સાચું માણસ છેતરાય એમ

કરવું; કમવું; છેતરવું; ભાળવીને લાઇ લેવું.
(૨) ઓચિંતુ ઝપ વિચિત્ર ભય લાગે એવું
ભેવામાં આવ્યાથી ચમકી જવું; ભય કે
ત્રાસથી ચરચરી જવું; હચમચી જવું. ઉં
મારી પગરે પારવતી છળી મરે. પ્રા. કા.
(૩) ઓચિંતા બહેબાકા બની જવું;
ગભરાઈ જવું; ચમકવું. :-પગ તમે દોરડી
આવી એટલામાં કેસો છળી મરો. ધુછ
જવું; ભડકવું.

છળો, પું પ્રવાહીનો સ્ત્રોત; ચળો. સુરત
તરફ ભાગેલા દર્દિ માટે વપરાય છે.
અમદાવાદ તરફ છળો (ચળો) ગદા પ્રવાહી
માટે વપરાય છે. :-મૂતરચળો.

છછછવુ, છુ છછછછવુ.

છછન, છુ છનછન.

છછેડવુ, કિં સં [દે. છિષ્ણચ્છેડન] સા-
માની શાંતિમાં ને ચાલુ શાંત સ્થિતિમાં
ભગ કરવો; અડકી, ગોદા મારી કે બોલીને
જગાડવું; સતાવવું; ખીજવવું; ચીટે ભરાય
તેમ ડરવું, યુરમે કરવું. (૧) તરછેડી
નાખવું; તુચ્છકરવું. (૩) ઉરકેરવું.

છછેડાવુ, કિં અં શાંતિમાં ભગ થવાથી
ઉરકેરાવું; ચિંતાવું; રીસે ભરાવું; ખીજવાવું.

છછકવ, પું છાંટા છાંટા રૂપે જમીન ઉપર
પાણી નાંખવું તે; છાંટવું તે; છાંટા છાંટા
રૂપે પડેલું પાણી તે. કિં પ્રં છટકવ
કરવો=થોડું થોડું પાણી છાંટવું તે. (૨)
થોડી-શાંત ચાલ તેમ કરવું; કંકડો નાં-
ખીને ટાડું પાડવું. (૩) જમીનને થોડું પાણી
છાંટીને પવિત્ર કરવી. છાંટણું; સીપવું તે.

છટકોરવું, છાંટવું.

છટાવુ, કિં અં છટાચેલી હાલતમાં આવવું;
છાંટવાળા થવું. (૨) થોડું મળવું; ટાઢા
પડવું; શાંત થવું. (૩) લુગાવું; હોલવાવું.
(૪) ગાય ભેસતું મળિણી થવું; વેતરે આ-

વવું. :-પાંચ બકરીઓ હમણાં છટાઇ. (૫)
કપાવું; તૂટેવું; છેદાવું. ઉં છટાતી જયમ
હોય વજ્ર અણિયે જાટે કડા પાડથી.

છડવુ, કિં સં છોડી દેવું; ત્યાગ કરવો,
તજવું; છાંડવું.

છડાવુ, કિં અં છોડી દેવાવું; ત્યાગ થવો;
તજવું. (૨) જમતાં જમતાં ખાકી ગ્રહી
જવું; ખવાતા વધવું. (૩) છણાવું; કન-
સાફ થવો.

છદ, પું [સ. છન્દસ્] અક્ષરની ગણતરી
પ્રમાણે ગોઠવાયેલી વેદની ઋચાઓ. એમાં
હવ્વ દીર્ઘ અક્ષરોની અમુક મપ્યાનું માપ
છે. વેદ ઋચાઓમાં-ગાયત્રી, ઉષ્ણિક,
અનુષ્ટુપ, બૃહતી, પક્તિ, ત્રિષ્ટુપ, અને
જગતી, એ મુખ્ય સાત લાગ છે.
તેના પછી ધણા અર્વાતર ભેદ પડેલાં
મણુવેદ વગેરેમાં જણાય છે. (૨) વેદ.
(૩) લઘુચર અક્ષરો અને તેની માત્રાઓને
અનુસરી પદ્યધ્વ કંઠ્ય જે વાક્ય તે,
-ઋચ્ય; કવિતા; વૃત્ત, રાગ. :-હરિગીત છદ,
મનહર છદ. અક્ષરમેળ ને માત્રામેળ એમ
બે પ્રકારના છદ છે. છું પિંગળ. (૪) જેમાં
કવિતાનાં માપ સમઘી નિયમે આપેલા
હોય તે; પિંગળ; છદશાસ્ત્ર. (૫) અભિ-
લાષ; ઇચ્છા. (૬) સ્વેચ્છાચાર; મનગમતી
રીતે ચાલવું તે. (૭) નાદ, લત; લળકો;
શ્રાવ્ય. (૮) વ્યસન; નગરી દેવ; આદત.
(૯) સ્ત્રીઓને લાયે પહેરવાની મહેલી
ચુડીઓનો સમૂહ. (૧૦) રંગદગ; ચેષ્ટા.
(૧૧) યુક્તિ; હીકમત; પ્રપચ; હળભેદ.
કિં પ્રં છદ લાગવો=વ્યસન પડવું, દેવ-
આદત-ગળકો લાગવો. અનુરાગ ચઢવો.
:-સોડના છોકરાને લુગારનો છદ લાગ્યો
છે. હરે પડવું=ખાસ પ્યાન રાખીને ચી-
લવવું; માછળ પડવું; ખોતરણું કાઢવાં
કરવાં. સ્પર્ધાથી સામાને ચીલવવાની આદ

ચંતાપવું; નહિ ચણુચારવું; મર્યાદા નહિ રાખવી. :-નવી તો રોકને માથે જાણ્યાં થાય છે. જાણ્યાં સંકારવાં=ઉશ્કેરવું; બડકો લઈ ઉઠે એમ કરવું; ચણવવું; ઉત્તેજન આપવું. કહેવું જાણે વિંછી ચણવવે=મણી બેઠને દુઃખ થાય તેવું કામ કરવું; દુઃખ -પંચાતી ઉભી કરવી=હરકત થાય એવા કામને છંછેડવું.

છાતરક, ઓં હલંગ; કાળ; કુદકે.

છાતરાં, નં છાતરાં; છાડાં; લિંગાં. :-જાલ જાતરાં. ખડુવચને વપરાય છે. એવું એક વચન જાતરું.

છાતી, ઓં [સ. છદ-છત] ગળાની નીચેનો, પેટની ઉપરનો અને બે હાથની વચ્ચેનો પાંસળીઓવાળો શરીરનો જે આગલો સપાટ ભાગ તે. કિં પ્રં જાતી કાઢીને ચાલવું=જાતી આગળ ધસતી રહે એમ અડક રહીને ચાલવું; બલકાથી દમામ ભેર ચાલવું. :-જેમન ધનનું જોર જણાવે, જાતી કાઢી ચાલેજી. ક. દ. ડા. 'મરદ છું' એમ બતાવવું. જાતી ફૂટવી=શોક, દુઃખ અથવા ક્રોધના આવેશથી જાતીએ હાથ મારવા. પશ્ચાત્તાપ કરવો. :-હવે જાતી ફૂટે શું વળવાતું છે ? જાતી તોડવી=સખત મહેનત કરવી; ખડુ વૈતરું કરવું. જાતીપર ખેરાવું=કુસ્તીમાં હરાવવું. સામા ખેસીને ચોંપથી કામ લેવું; કાંઈ માણસ કામ કરતું હોય તેની ઉપર દેખરેખ સંખવા તેની આગળ તેની ખાસે ઉભા રહેવું; દાબીને ખંતથી ઉતાવળે ઉભે. ઉભે કામ કરાવવું; સખત જાપતામાં કામ કરાવવું. તારું કરવું. જાતીમાં ધાલવું=ચરણે લેવું. જાતીપર રાખવું=પોતાની ખાસે રાખવું. જરા પણ દુઃખ ન થવા દેતાં લાડથી ખડુ સંભાળથી રાખવું. :-ઝીંઝાં જાતીપર રાખું તોયે, જાણી કહેશે જુડી. વે. ચ.

જાતીએ ચાંપવું=જાતી સરસ લગાડવું. (૨) સ્તન; કુચ; પયોધર; ઉરજ; ચાન; ધાધ. કિં પ્રં જાતી ફૂટવી=જેમન આ-વું. જાતીએ વળગાડવું=ધવરાવવું. વહા-લથી લડાવીને ઉછેરવું. જાતી સરમું ચા-ખવું. જાતીએ હાથ મુકાવવો=આશા આપવી; વિશ્વાસ આપવો. જાતીપર હાથ નાંખવો=ઝીની આખરે લેવા જવું; સ્તન ઝાલવા જવું. જાતી પાકવી=સ્તન ઉપર ચુમકું થવું, સ્તનનો પાક થવો. છાકરાં નકારાં નીકળવાં. (૩) માણસને બ્યાં લુસ્સાની અને લાગણીઓની અસર થાય છે તે; અંતઃકરણ; હૃદય; કાળાનું; દેયું. કિં પ્રં જાતી ફાટવી=હૃદય ચિરાઈ જવું; શોક દુઃખ અને ત્રાસથી દૈયાના ભાગ થઈ જતા હોય એવી અસર થવી. દંગ થઈ જવું. જાતી ભરાઈ આવવી=લુસ્સો દબાવવાથી ગભરાઈ જવું; શોકની ભારે અસર થઈ આવવી. અકળાઈ ગભરાઈ જવું. જાતીપર પત્થર મૂકવો=લુસ્સા-ને પત્થરે દબાવવો; અસરને દબાવી રાખી સહન કરવી; મન મારી રાખવું. જાતી પિંગળવી=લુસ્સાઓની અસરથી ટીલા થઈ જવું; ફિલમં લાગી આવવું; દયા પ્રેમ વગેરેની અસરથી ગદગદ થઈ જવું. જાતી બળવી=અંતઃકરણમાં શોકની અસર થવી; હૃદયમાં દુઃખ થવું; મન ચણુચણુવું. દયા ઉત્પન્ન થવી; શ્રમ બળવો. અદેખાઈની અસર થવી. જાતી ફરી=સતોષ મળવો. જાતીમાં ડાઘ લાગવો=અંતઃકરણ કુખાવું. જાતીનો ધા=અંતઃકર-ણને અસર કરે એવો બનાવ, પ્રહાર. જાતી ઉભરાવી=દેયું ઉછળવું; અંતઃકરણમાં આનંદનો ઉભરો આવવો. કાણુ જાતી=અસર થાય નહિ એવું જે અંતઃકરણ તે. પોની જાતી=ઝટ. અસર થાય એવું હૃદય

તે; વિં ૩૨૩૭; ધીકલું; જેને તરત અસર થતી હોય એવું તે. જાતીની મુઠ્ઠી=અંતરના ધા. જાતી દાદી થવી=આંતરડી કરવી. (૪) હિમ્મત; ધૈર્ય; હૃદયમળ. કિં ૩૦ જાતી એસવી=હિમ્મત જતી રહેવી. જાતી ચાપડની=ધીરજ આપવી; હૃદયમળ આપવું; હિમ્મત આપવી. જાતી ચલાવવી=હિમ્મત ધરવી. જાતીનું=હિમ્મતવાળું; નિરર; ધીટ. જાતીવાળું=હિમ્મતવાળું. જાતી દાચ ન રહેવી=ધૈર્ય જતુ રહેવું. જાતી એસીજની=હિમ્મત આગી જવી. જાતી દોકરી=હિમ્મત આપવી.

જાતીયલું, વિં હિમ્મતથી કામ કરે એવું; હૃદયમળવાળું; સાહસિક.

જાતીપૂર, વિં જાતી લગી આવે તેટલું અથવા જાતી સમાણું.

જાતીફાટ, અં જાતી ફાટી જાય તેમ. તે જાતીફાટ રૂવે છે.

જાત, પું [સ.] શિષ્ય; વિદ્યાર્થી; અતનાસી; એકો.

જાનાજાની, ઓં છુપાછુપ કરવી તે; એક બીજાથી એક બીજાની વાતનીત વગેરે ખાનગી સંખ્યાની ધાલમેય તે; ખુલાખલું નહિ હોય તે; વાત કે કામકાજની ચોરી. :એનાથી મારે ઈજા જાનાજાની નથી. વધારે ખાનગીપણું તે. (૨) વિં જાનું હોય તેમા પલું વધી જાનું એવું.

જાનું, વિં [સ. છન] કાંઈ જાણે કે સાંભળે નહિ એવી રીતનું; છુપું; ચૂપ; ખાનગી. (૨) ચૂપ; મૌન; નહિ બોલવું=નહિ રડવું એવું. :જીકાને જાનો સંજો. તમે જાના રહો, બહુ બોલશો માં. (૩) નહિ ખુલ્લું; ઠાક્યું. :પાપ જાનું નહિ રહે. (૪) ખાનગી વર્તન; એકાંત ચરિત. :આછળ જાના ન જોશો અમારાં, સંજો ઈક તો

બોજ તમારાં. કહેં 'જાના આવજો' તો કહે ઉટે ચડીને આવીશ=કહીએ તેથી ઉલટું કરનાર. કિં ૩૦ જાનું રાખવું=કાંઈને નહિ બોલના દેવું; ખાનગી રાખવું. (૨) રડવું બધ રાખવું; નહિ રડવા દેવું; નહિ બોલવા દેવું; મૌન રાખવું. જાનું રહેવું=મૌન રહેવું. (૨) અસાતવાસમા રહેવું. :પાંડવો જાના રહ્યા.

જાનુંછપવું, વિં જાનું ને છુપુ એવું; કાંઈ સાંભળે કે જાણે નહિ એવું. (૨) નં ગોઠ, ચૂન; મન. (૩) ખાનગી કામકાજ. ઉં જાનીછપની વાતો તેં છાપી, જોડી મશાહ પૂછીને લીધી. મ. કું. ના.

જાનુંમાનું, વિં કાંઈ જાણે કે સાંભળે નહિ એવી રીતનું; કાંઈ જાણે નહિ એવું. (૨) નહિ બોલવું; ચૂપઆપ, મુનુમુનુ. ઉં તમે જાનાગાના જાઓ રાજ, કાના ! કહેવું પડતો. (૩) સતાવું; જાણમાં ન આવે તેવું; વજર બોલવે=છુપાછુપ. :તમે જાના માના આવજો.

જાપ, ઓં એકદ વસ્તુ ઉપરની આકૃતિનું બીજ વસ્તુ ઉપર પડવું=ઉકલું, આલેખત થવું તે; આકૃતિ, ચિહ્ન, આંક, સળ વગેરેનું બીજપર પડવું તે, સળ; મિત્રો, મહેર, ભાત; તરેહ; વણિયું; આક્ર, ચિત્ર, અક્ષર વગેરે હિંચાં તે જાપ; છપાવું તે. (૨) જેના વડે છપાવું હોય તે બીજી. (૩) અલ્પક માણુમ કે આગતને માટે મનમાં લેના રસ, રૂપનો જે અભિપ્રાય બધાવો તે. :કેઈને પણ સારી જાપ પડે એની રીતે નર્તવું. (૮) ખ્યાલિ; પ્રસિદ્ધિ; નામના; લોકાભિમાય; આશર; સાખ. :એને માટે લોકમાં સારી જાપ નથી. (૫) કવિતાને છેડે કવિએ પોતાનું નામ મુકવું તે; અભોગ. (૬) શેહ; ઘન; મતિલા; નકુશ. (૭) જાપવાની

જે સફાઈ-સુંદરતા તે. :-નિર્ણયસાગર પ્રે-
સની જાપ બહુ સારી છે. (૮) પ્રમ. કિંમં પ્રમ
જાપ પાડવી=ચોકમાં સારો જોટો અમુક
અગ્નિપ્રાય બધાવવો તે; શેઠ પાડવી;
નામના કરવી; અમુક આવો છે, એમ બો-
લાય તેમ કરવું; પ્રતિષ્ઠા પાડવી. શક
વર્તાવવો. જાપ મારવી=અંકિત કરવું; દાખી
કેવું; શેઠ પહોંચાડવી. ૩૦ પ્રમ મહેર
જાપ=સિક્કો; સરકાર તરફનું કાગળપત્ર
ઉપર મારવાનું ચિહ્ન; મુદ્રા. દારકાંતી
જાપ=ખાતરી થાય એવો પુરાવો; પાકી
પ્રતિતિ.

જાપખાનું, નં [ફા. ચાપ્લાના] કાગળ ને
પુસ્તકો વગેરે જાપવાનું કારખાનું; બીખાં
પત્ર, પત્ર, અને બીજાં જાપવાના કામનાં
સાધનોવાળું સ્થાન તે; મુદ્રાલય.

જાપગર, પું જાપ પાડવાનું કામ કરનારો;
છીપો; ભાવસાર; કપડાં જાપવાનો ધંધો
કરનારો. (૨) કપડાં જાપવાનો ધંધો કરે-
નારી એક નાત.

જાપેક, સ્ત્રી પાણીની છાજ; જોરથી પાણીનો
જથો ઉછાળવો તે; પાણીની જાલક. (૨)
લપડાક; થાપટ.

જાપણી, સ્ત્રી જાપની સફાઈ; જાપવાની
દયજમ; રીત; જાપકામની બજવણી.

જાપત, સ્ત્રી જાપ. (૨) સાખ; આખર.

જાપનાર, પું જાપવાનું કામ કરનારો; જા-
પખાનાનો ઉપરી; જાપીને બહાર પાડનારો.

જાપરિયા, પું જાપસ જેવી પાથડી બાધ-
નાર વાણિયાની એક નાત. (ભાવનગર
તરફની) (૨) વિં જાપસના બરનું. :-
જાપરિયા વાંસ. (૩) નાનાં નાનાં જાપસ
બાંધીને રહેવાસ ભરવાડ જેવા બટકતા
લોકોનો સમુદાય.

જાપરી, સ્ત્રી નાનું જાપરું; ઝૂંપડી; મદુલી.

જાપરું નં [સં, છિપ્પર] તડકો, વરસાદનું
પાણી અને ટાઢનો કાર વગેરે લાગે નહિ તે
સારૂ રહેવાના સ્થાન ઉપર કરવામાં આ-
વતું આચ્છાદન કે ઢાંકણ તે. (૨) જેની
ઉપર આચ્છાદન-ઢાંકણ હોય એવું નાનું
રહેવાને બાધિલું સ્થાન; ઝૂંપડું; મદુલી;
પર્ણસાળા. કિંમં પ્રમ જાપરે ચંકરું=કાંઈ
ભાવ પૂછે ત્યારે વધારે મોંઘા થયું; ઉચા
જવું; ખીલવું; મહત્ત્વ દેખાડવું; મોટાઈ
લેવી. જાપરે ચઢાવવું=વખાણીને ટુલવવું;
ચઢાવવું; મોટું કહેવું; લગાવવું; માન આ-
પવું. જાપરે બેસવું=મોંઘા થઈ જવું;
મોટાઈલાળા થઈ બેસવું; ખાલી મોટાઈની
ડહાંસમાં રહેવું; કાંઈનું વજન નહિ રાખવું;
આપણેજ એક મોટા છીએ, એવું ગુમાન
ધરવું. જાપરાં ચેકવાં=મહુ ઉદ્ધતવેડા કરવા;
હકપાર આનંદ દેખાડવો; બહુજ દારી
જવું; નિરંકુશ બની જવું.

જાપરું, કિંમં સં જેમાં કંઈ આકૃતિ પાડવી
હોય એવી ચીજ કે બીજી એમનું એમ અથવા
રંગમાં બોળી બીજી વસ્તુ કાગળ કે કપડા
ઉપર દાખી કે ઠોકીને તેમાંની આકૃતિ તે
કાગળ કે કપડા ઉપર પાડવી તે; એક ચીજ
ઉપરનો આકાર બીજી ચીજ ઉપર દાખીને
પાડવાની ક્રિયા કરવી તે; આકાર, ચિહ્ન,
અક્ષર, ને ભાત તરફ વગેરે પાડવાં; જાપ-
સિક્કો ઉઠાડવો; ભાત કે તરફ પાડવી;
શિલાજાપના પત્રવરવેડે કે બીજાવેડે બીજી
વસ્તુ ઉપર જાપ તરફ પાડવી તે જાપરું.
(૨) “અમુક આવું તેવું છે” એમ જાહેર
કરવું; અમુક નામ, સાખ વગેરે પાડવું;
ઓળખાવવું. :-એ તો જાપેલું કાટલું છે.
એ તો હવે લોકમાં નહારા તરીકે જાપાર્ષ
ગયો. (૩) મમ ઉઘાડે કરી ફજેતી કરવી;
જાહેર કરવું.

જાપું, નં જેમાં દેશદેશની હંકીકનો જાપેલી હોય તે વર્તમાન પત્ર; પત્રિકા. (૨) જાપીને પાડેલું ચિહ્ન, તરેહ, કે આકાર. :- જાપાં તિલક. (૩) બીજી; જાપવાનું જે આધારભૂત ઓગર તે. (૪) આભાચેલું. જાપેલું, વિં ચિહ્નિત; આંકેલું; ભરે. (૨) પ્રસિદ્ધ થયેલું; નામાંકિત; જેની ઉપર સારા બોટા સંબંધી અમુક જાપ પડી ગયેલી હોય એવું.

જાપો, પું ઓચિતો હુમલો તે; એકદમ વ્હી પડવું તે. :-રજપુતોએ પાદચાહની જાવણી ઉપર જાપો માર્યો. દયાપ્ર ભય એમ સામા ઉપર આક્રમણ કરવું તે. (૨) જાપ; જાપવું તે; સિકકો. (૩) તિલક; અમુક ચિહ્ન. (૪) લાગો; વેરો; કર; દાપું; હક કરી લેવાનું તે. કિં પ્રં જાપો મારવો=સામે શત્રુ દયાપ્ર ભય તેમ એકદમ તેની ઉપર વ્હી પડવું=ઓચિતો હુમલો કરવો. જાપો ભરવો=વેરો ભરવો.

જાખ, બીં [સ. શરણ] વાંસની પાતળી ચીપોની જાહર ટોપલી; જાખડી. :-ક્ષત્રની જાખ. ઉં જાખ ભરે શય મોતીડે. (૨) ધાતુની જહરી ચાળી; ટાટ; ડુંક કાનાની વચમાંથી ઉઘી મોટી તાલક.

જાખડી, બીં નાની જાખ; જહરી ટોપલી. કિં પ્રં જાખડી કપડી=મરણ પાછળ કરવામાં આવતી એક ક્રિયા. (ભાદરવા મહીનામાં કરાય છે.) જાખડી વાળની; બીના મરણ પછી તેનાં પિયેરિયાંએ ઉઠ્ઠી ક્રિયાનાં કપડાં વગેરે એક જાખડીમાં મૂકાને આપવાં તે.

જાખડું, નં જાખ. કડેં જાખડે સુરજ દાંકો ના રહે.

જાયા, બીં [સ.] પ્રકાશને પોતાની ઉપર લઇ પોતાની પાછળ પ્રકાશની સામી

બાજુએ નાંખેલું અંધારુ તે; પડજાયો; ઓળો; જાંવડો. (૨) પ્રકાશની વચમાં રહેલી વસ્તુનું તેની સામે પડેલું પ્રતિબિંબ; ઓળાની આકૃતિ. :-જાયાચિત્ર=દોડોમાફ. (૩) તેજનાં કિરણો; તર; કાન્તિ. :-રતન-ચંજાયા. (૪) શેહ; દાગ; દમ; પ્રતાપમાં દયાપ્ર જવું તે; આંખા થઇ જવું તે. (૫) જન; દાંકલ; ઓથ; આશ્રય. :-મા આપની જાયામાં ઉજરવું. (૬) અજપાંસ; આભાસ; સ્વરૂપ; ભાવ; મળતાપણું. તમારા લખાણમાં બુનાં કાબોની જાયા છે. (૭) ચિત્રમાં ઓળાનો જે આંખો આકાર પડે છે તે; ચિત્રમાંનો લીટીઓવાળો કળો ભાગ. (૮) ભૂત; પિશાચ. કિં પ્રં જાયા કરવી=જાંવડો કરવો; ઓથ આપવી. જાયા પડવી=ઓળો પડવો. શેહ પડવી; અંગાઇ જવું; સામાના પ્રતાપને લીધે દયાપ્રજવું; આંખાપડવું. જાયા લેવી=અમુકને મળવું આવે એવું કરવું; મોટી બનાવટ વગેરેના અજપાંસ=ઓભાસવાળુ કરવું. રં પ્રં જાયા જેવું=જેમ અમુક વસ્તુની જાયા તેના જેવી ને તેનાથી બુદ્ધિ હોતી નથી તેમ સદા નેકાયેલું રહેવું હોય એવું. :-જમિલા જાયાની પેરે હું આપની, પગલે તમતપે પગલાં ભરીશ રે, તુહાગમ.

જાયાનર, પું એક ભતનો રાગ.

જાયાપુરુષ, પું મેદાન વચ્ચે ઉભા રહી ઘણીવાર એકદને પોતાની જાયા સામું નેષ્ટ રહી એકદમ આકાશમણી ઉડું નેતાં પોતાના જેનીજ જે પુરુષાકૃતિ દેખાય છે તે ચંદનીમાં જાયા નેષ્ટ ઉડું નેતાં પુરુષ પોતાની જાયા આકાશમાં દેખે છે તે. પુરુષનીજ નહિ પરંતુ પ્રકાશની કિરણોનાં સ્વાભાવિક વક્રીભવન થતાં ધનુષીયાર સ્વ-જ આકાશમાં ચડેલા ગામ ને બગીચા વગેરેની જેવી ને તેવીજ જાયાઓ દેખાય છે. આને ગોપર્વનર કહેવામાં આવે છે.

છાયાચંદ્ર, [સં.] છાયા માપવાનું એક ચંદ્ર તે.
(૨) છાયાના પ્રમાણ ઉપરથી વખત કાઢવાનું ઓળખ. (૩) છાયા ઉપરથી છબિ પાડવાનું યત્ન.

છાયેલ, નાં [દે. છાદલો] સ્ત્રીઓને પહેરવાનું. છાયેલું કાંચુ લુગડું; સાંધો; છાયલ, છાલ; સ્ત્રીઓને ધરમાં પહેરવાનું એક સુતરેલ કપડું. ઉં બહુ છાયેલ. કંપતી રત્નેશ ઉછાળે જે આંખમાં.

છાયો, પું છાયા; ઓળો; પડછાયો; છાયડો.

છાદ, પું [સં. ક્ષાર] ઈટવાડાનો બળેલા ને ખરેલા ધસારાનો લુકા; ખાખ, કાટરડો; પાકતાં-નળતાં ઓળળાને ખરેલો રાખ જેવો ઇરાનો લુકા. (૨) સ્ત્રી રાખ; ધૂળ; કચરો. (નીમાનો) (૩) ફળ; છારી.

છારવું, કિં સં બળાને ખાખ થઇ નળ એમ કરવું; ખાખ કરવી. (૩) હાડે દમાવવું; હાસથી હાંદવું. (૩) ઉતું કરીને પાણીમાં બોળવું; હમકારવું. (૪) માંડી-વાળવું; બુસી નાખવું. (૫) હાંકપિછોડો કરવો; ટાંકવું.

છારિયું, નાં સાંકડા મોંનાં વાસણને અંદરથી મોંજવાનો એક છેડે કુચો પાડેલો લાકડાનો કકડો; લોટામાંજણ કુચડો. સાંકડા મોંના વાસણમાંની છારી કાઢવાનો કુચડો.

છારી, સ્ત્રી ઝીણાં સીકણાં પરમાણુઓનું પડ; છિયાડીનો પાતળો ઘર; ડોળા ઉપર જે પાતળું ભિંગડું બંધાય છે તે. :-એની આંખે છારી આવે છે; અર્થાત્ પાતળાં રજકણોનું પડ થતું નળ છે (૨) છિયાડી; ઝીણી ધૂળ-રજ. (૩) સેદ્રિય વસ્તુઓમાં વિકાર થતાં તેની ઉપર જેમ ઝીણામાં ઝીણું વાસ ઉગ્યું હોય એવું મુંવાળા જેવું દેખાય છે તે. :-નોટલા ને પૂરીને છારી વળવી. (૪) કહેણાં પાતરાં અને બીજાં

તાળાં ઘાઠનાં ફળ ઉપર જે રૂવાંટી દેખાય છે તે. કાંટાની વાળ જેવી ઝીણુ. કિં પ્રાં છારી આવવી=ડોળા ઉપર પડ થતું; ઓણું અથવા ઓંખું દેખાવું. છારી વળવી=ફળ આવવી; બગડીને વિકારી રજથી બનાવેલું. છારીનું ઝીણુ પડથી દેખવું; નહિ દેખાવું, ચોક્કું દેખાવું; મોતિયો આવવો.

છારું, નાં નળિયાં ને ઇટ વગેરેના નીમાનો બળેલો કચરો; રાખ; ને લુકા વગેરે તે; ધૂળ મરડિયા વગેરે બળતાં કચેલી રાખ. (૨) બકર. કિં પ્રાં છારું નાંખવું=રાખ ઇટના કકડા વગેરેનો બળેલો લુકા રસ્તા સપાટ કરવાને જમીનપર દાખીદેવો તે. (૩) આકરું; તીખું; કડક. નકારું; ખરાખ.

છારેલિયું, વિં વાસી; પિત્તને લીધે તીખું ને રિકારી એવું. :-છારેલિયા ઓટકાર.

છાલ, સ્ત્રી [સં.] વનસ્પતિની ઉપલી સપાટીનું સીકણું રેસાદાર હાંકણું; વનસ્પતિની ત્વચા; આમડી. ફળની છાલ, થડની છાલ, ફળ કે વનસ્પતિની અંદરના ભાગ ઉપરનું પડ. કિં પ્રાં છાલ પાડવી=ઉપર ઉપરથી સોરવું; છોલવું. કપડા અથવા મહેણા રૂપે વાતમાં ને વાતમાં માણસને ઝાટકવું; ભુંકું અને ખેડું બોલવું; નિંદા કરવી. અતર છાલ=અચી છાલ. ફેટલાંક ઝાડની ઉપલી છાલ સુકાધને ભિંગડાં જેવી થઇ નળ છે, બ્યારે તેની તળેની છાલ થીલી, સીકણી ને સુકમાર રહે છે. ઓસડમાં અનરજાલ કામ આવે છે. ફેટલીક છાલ પાતળી ને સફાઈદાર હોય છે. :-મૂર્જપત્ર. ફેટલીકના લાંબા રેસા નીકળી તેનાં લુગડાં વણાય છે. બ્યારે કપડાંની શોધ કચેલી ત હતી ત્યારે પ્રથમ લાંબી પછોળી છાલનાં પાતળાં પડ પહેલાનાં અથવા છાલને ચીરી નુંચીને તેનું જડું કપડું કરવામાં આવતે.

છાલ, પું (છવાલ) ક્રોડ; પીછા; પુંડ; પાછ-
ળ અને પાછળ વળઆ ને વળઆ રહેવું
જરા પણ દૂર ખસવું કે સામાને છુટું મૂકવું
નહિ તે; લાગુ-ચોંટચાળ રહ્યા કરવું તે.
(૨) સગ; સોળત; આસંગ. :-તાવ મારો
છાલ છોડતો નથી. (૩) અમુક મોહ પ્રેમ
વેર-વગેરેની લાગણીની આલુ અસર રહ્યા
કરવી તે. કામ-વેર મારો છાલ છોડતાં
નથી. (૪) એનો એજ વિચાર થયા
કરવો તે; ખ્યાલ. કિં પ્રાં છાલ છોડવો
=અમુક આખતના વિચાર અને ખ્યાલ
કર્તા કરવાનું મૂકી દેવું. :-એ વાતનો હવે
તો છાલ છોડો. કામ થતા લગી લાગુ ને,
લાગુ પાછળ કર્યા કરવું તે.

છાલક, સ્ત્રી [સ. ધાલન] પ્રવાહીના જથ્થાનું
કાનાં કે કાંઈ ઉપર થઇને ઉછળી બહાર
પડવું તે; પ્રવાહીનો ઉછળીને દૂર પડે
એવો તરંગ; છાળ. કિં પ્રાં છાલક
ઉડાડવી=પાણીના જથ્થાને કાપની સામે
ઉછાળવો. છાલક મારવી=કાપની સામે
પાણી નાંખવું. કાપ આખતમાં અતિ
ઉત્સાહ દેખાડવો. કહેવું આંપે છાલકો
મારવી=ખૂબ ઉદાર થઇ ઉડાડવું; રીતભાત
જમણુ વગેરે બહુ સારી રીતે કરવાં તે.
:-અમે તો ભાઇ જાણે ક્યુસ પણ તમે
ક્યારે આંપે છાલકો મારી તે ખતાવોને ?
છલકાઇને બહાર ઉછળી અથવા નીકળી
પડવું તે. કહેવું નદીનાં વહેણ ને સમુદ્રની
છાલક=પટ્ટીના સો ને ધંધાનો એક, એના
જેવું.

છાલકબાજી, સ્ત્રી છાલકબોની પાણીનો એક
રમત. આમાં છાલકબો જે પક્ષમાં વહે-
ચાઇ જઇ સામસામે છાલકો ઉડાડી એક
બીજાના પક્ષને હરાવવાની રમત રમે છે.
(૨) સામ સામે પાણી છાંટી કહા મરકરી
-ચાંમોલિયાં કે ગમતની રમત કરવી તે.

:-હોળીના દહાડા છે, દિગેર મોખાઇ
છાલકબાજી તો કરેસ્તો.

છાલકું, વિં છલકાઇ નાચ એવું; નહિ ઉડું;
ન જીરવી શકે એવું; ઉતળ. (૨) હલકું;
નહિ ગંભીર; મોટા પેટનું નહિ એવું; આ-
છકલું; હલકા પેટનું. (૩) બે-બદ્ધ; પાછ.
(૪) નાં પીકની બેઉ બાજુએ પડીને રહે
એવી અને વચમાં આંતરાવાળી અનાજ
માટી વગેરે ભરીને ગધેડા ઉપર અઢાવવાની
ગુંથ; બેવડિયો થેલો; લગકું. (૫) ગધેડા
ઉપર નાંખવાની જે ગુણમાં રહે એટલા
વજનનું તે; આર મણનો સતોલો; આર
મણ. :-પાંચ છાલકાં બાજરી પાકી=૨૦
મણ. (૬) ભરવાથી ફૂલે એવું તે; બુલવું
મોટા કાથળા જેવું પેટ; કાંક; અકરાંતિયાનું
પેટ. :-પોતે છાલકું ભરીને બેડા એટલે
જાણે ગામ જમ્યું. કહેવું છાલકામાં પાણી
ભરવું=ખોટું ડાળ કરવું; ન ઘટે તેમ કરવું.

છાલાં, નાં સુકી છાલનાં પડ; જે ફળ અથવા
વનસ્પતિ ઉપર તંતુવાળી જડી તથા હોય
તેના ઉખાડી કે ચીરીને કરેલા લીલાસુકા
કકડા. :-નાળિયેરનાં છાલાં; છોડાં. (૨)
ખાતળી છાલનાં પડ તે છોતરાં; ફોતરાં.
:-ડાંગરનાં છાલાં. (૩) માણીની ખરસટ
આમડી ઉપરનાં લિંગડાં. :-મચ્છીનાં છાલાં.
આનું એક વચન છાલું. કિં પ્રાં છાલાં
ફૂટવાં=રેસાવાળાં છોડાંને કદા-ધોયક-
જીથી ફૂટીને તેના રેસા જુદા પાડવા. નાળિ-
યેરનાં છાલાં ફૂટી તેના રેસા કાઢીને ખજારી
લોક કાચો ને કાથાનાં દોરડાં વગેરે બનાવે
છે તે. (૨) જેમાંથી કંઈ સાર કે ફળ નીકળે
તેમ ન હોય એવી ખોટી મહેનત અથવા
માથાકેડ કરવી; પાણી વડોવવું; કુસકા
ફૂટવા. છાલાંવિજુવાં=ખાલી વગખાં મારવાં;
આખર જેનો કંઈ ઉપયોગ નહિ એવી
વસ્તુ પાછળ શંકા મારવાં. કહેવું છાલાં તે

આખર દાહા=ખાલી ઉપર ઉપરનો દેખાવ કરવો જે પરિણામે નક્કમો નીવડે તે.

છાલિયું, નં પાતળા પતરાની જાછરી હલકી વાડકી; જાલી; જાણું.

છાલી, સ્ત્રી નાની જાછરી વાડકી; જાલિયું.

(૨) ચુડી; બચૈયું. કહેવું આ લે તારી જાલી અને હું તો મારે ચાલી. નાતરાનો જેમાં વિધિ કે જરાએ આકરો પ્રતિબંધ ન હોય એવા હલકા વર્ણુની સ્ત્રી અસહનશીલતા અને સ્વચ્છદ બતાવે છે, અર્થાત્ દાંપત્યની દૃઢતા એટલીજ કે ચુડી કાઢી નાંખે કે પાર.

છાણું, નં છોકું; કોતરું; કપોડું; જાલ; ક-સકા. :-કંગરતું જાણું. (૨) લોટવા-જવાનું નાળિયેરનું એક ખાલુએ કુચો પાડેલું છોકું. (૩) નાની તાંસળી; જાછર વાડકી.

જાવણુ, નં જાવાનું જે તે; આચ્છાદન; ઢાંકણુ; જાજ.

જાવણી, સ્ત્રી સેનાનો પકાવ; સૈન્યનું મથક; જ્યાં લશ્કર રહેતું હોય તે સ્થળ ઝિબિર. :-નિમચની જાવણી. (૨) થોડા વખત રહેવાને માટે સૈનિકા માટે તંબુઓ ને તાડજાં વગેરેથી બાંધેલાં મુકામ; લશ્કરનો પકાવ. (૨) કાષ્ઠપણુ સમુદાયનું એકાદ ઢેકાણે તળ નાંખીને પડવું તે; સાધુઓનો પકાવ. કિં પ્રં જાવણી નાંખવી=મુકામ કરવો; તળ નાંખીને પડવું; અંદે દુવારકાં કરીને ખેસવું-પડવું; મુકામ કરવો.

જાવર, પું આચ્છાદન; ઢાંકણુ; ઉપરથી જાવાધને રહે એવું જે તે; જોડો. (૨) ઢાંકપિછોડો.

જાવરનું, કિં સં [સ. છદ્] ઉપર ઉપરથી ઢાંકવું; વાંક, યુનો કે દોષ હોય તેને ઉધાડો નહિ પડવા દેવો; ઢાંકવા, છુપાવવાનો

યત્ન કરવો; ઉપરથી ઉઘાવી દેવું; ઢાંક પિછોડો કરવો. (૨) તરફદારી કરવી; ઉપરાણું લેવું.

જાણું, કિં સં [સં. છદ્] ઉપરથી ઢાંકવું; ઢંકાય એમ ઉપર પાથરવું; આચ્છાદન કરવું. :-જાપરું જાણું. જાજથી-જાવણીથી જાપરું ઢાંકવું.

જાસા, સ્ત્રી દર્દિમાં પાણી નાંખી વનોવાની બનાવેલું ખાટું પ્રવાહી; તક. કિં પ્રં જાસ પીવી=શિરામણી કરવી. જાસ પીવાટણું=સવાર. જાસખાકળા=વિલાસ ગયેલું; એક રસ નહિ એવું ગભરાયેલું હોય એવું.

જાસટિયો, પું પાણી પાછને ઉગારેલો જે મલીતાનો છુવાર.

જાસી, વિં એંશીને જ; ૮૬. જ્યાસી.

જાસે, વિં સાકને જ; ૬૬.

જાળ, સ્ત્રી જાળ. (૨) જોડો.

જાં, કિં હો ધાતુનું બીજા પુરપતું એક વચન. :- તું ક્યાં જાં ? નાગરો વગેરેમાં 'જે' ને બદલે આ રૂપ વપરાય છે.

જાંધ, સ્ત્રી જાયા.

જાંકું, નં ખોટી ને મોટી મોટી વાતો કરનારો; ગપી.

જાંગળ, પું કીટો; ઈંદના રસનો મટ્ટો.

જાંજણું, વિં જાંજણું; ચિઆવણું; જાંજરવાદ; ઉદત; જેમ ગમે તેમ ખોલે એવું.

જાંજળમાંજળ, અં ઉપર ઉપરનું; ઉપલકિયું; એલદેલ.

જાંજળું, વિં ઉદત; જાંજરવાદ; અલુસમણું; વિવેક મર્યાદા; રાખ્યા વગર જેમ ગમે તેમ ખોલી અથવા બધી દે એવું. (૨) આજકહું; હલકું.

જાંજું, અં મંતર લણીને કુંક મારતી તે. (૨) વિં ગંદું; મેલું; મેલાયેલા જેવું

અને ત્યાં ત્યાં સમન્થું ન સમન્થું બોલે
અને માયું મારે એવું. (૩) મુંજ;
આંધામીયુ.

ગાંટ, ઓં. પાણીની ઝીણી ઝીણી કણીઓ
- તે; ફરફર; પાણીના છુટક હાંટા તે.
(૨) પિંછીને થરકાવી અથવા તર-
છાડીને રંગની જે ઝીણી ઝીણી ટપકી
કપડા કે કાગળ ઉપર નાંખી હોય
તે; રંગના અત્યંત ઝીણા ઝીણા હાંટાની
તરફ; ભાત. :- ચોપડી બાધી તેની
કાપેલી બાલુની સપાટી પર રંગની હાંટ
નાંખજો. (૩) ઝડપ; ઉતાવળ; સપાટા-
બધ પશુ સારું કામ કરવાની ચંચળાઈ
તે. :- એને કામની હાંટ સારી છે. (૪)
ગપ; અફવા; બગરાની વાત; વિસ્મયકા-
રક ગતકકુ કરવાની કળા. (૫) ચુંચુ-
પાટની ભરેલી થેલી. કિં. પ્રં. હાંટ
નાંખરી=પાણીના હાંટા નાંખીને પવિત્ર
કરવું.

હાંટણું, નં. હાંટા નાંખવા તે; હાંટાની
તરફ-ભાત; હાંટા હાંટા પડેલા હોય
એવું જે તે. ચલન કંકુ વગેરેના જે હાંટા
નાખેલા હોય તે; રસ્તા ઉપર પ્રવાહી
હાંટવું તે. :-રસ્તાઓ પર ગુલાબજળનાં
હાંટણું છંટાતાં. ઉં. કુમકુમ કેસર
હાંટણું. (૨) હાંટિયું=મરણાસીય, મરી
ગયેલાને નહાવુ તે.

હાંટણું, કિં. સં. દેવતા ઉપર પાણી નાંખવું;
હોલવવું. :-દેવતા હાંટવો. (૨) હાંટા
હાંટા થઈને પડે એમ નાંખવું; સિંચવું;
છીપવું; ટપકાં ટપકાં થઈ પડે એવી રીતે
રેડવું. :- પાણીથી રસ્તા હાંટવા. (૩)
હાંટાની માફક ભરભરાવવું; છુટું છુટું
સહેજસાજ પડે ન પડે એમ નાંખવું તે. :-
ખેતરમાં જીવાર હાંટી; પ્રેરવું; વાવવું. (૪)
હાંટાડવું. ઉપરથી ઉછળીને નાંખવું. :-

ગુલાબજળ હાંટવું. (૫) રંગવું પાણી
ઉછળા તેના હાંટા નાંખવા; ધોળવું;
લિંપવું આહુંઆહું ચોપડવું. :- ચુનો
હાંટવો. કાંઈની સામે પાણી ઉગાડવું. ઉં
મને કેસડીએ હાંટી. (૬) [સ. વટન]
ઉપર ઉપરથી થોડું થોડું કઠિંક કઠિંક
કાપી-કાતરી નાંખવું. કાપીને ભુલું પાડી
નાંખવું; ફર કરવું; છેલ્લું, હટાય એમ
કરવું. :- આ મેંદીની વાડ માળીએ હ-
મણાંજ હાંટી છે. (૭) લાંચ આપની.
:- સિપાઈને કંઈક હાંટ એટલે કામ થશે.
(૮) ગપ મારવી; અફર અફર વાત કરવી.
:- એણે વાત હાંટી હતી. તે હાંટણુદાસ
છે. (ગપી.) (૯) ગર્ભ રહે એમ
કરવું. જુ. હંટાવું. (૧૦) ખીજવું; મોં
તોડી લેવું; મારવું; હપકા દેવો. :- જે-
હાણીનો વાંક અને સાસુએ મને હાંટી
નાંખી. હાંટી નાંખવું=કાપી નાંખવું; ગર-
હન મારવું; ઝટકાથી મારવું; ઉપરથી
હટકાવી દેવું. :-એવું માયું હાંટી નાંખવું.

હાંટિયું, નં. જેના મજબૂતી ગુણણીમાં હ આં-
ટીઓ ને હસેલા હોય એવું ઓંઓની કાંટનું
ધરણું; મંગળસુતર. (૨) નહાવું ન પડે
તે માત્ર પાણીની હાંટથીજ શુદ્ધ થવાય
એવું ફરવું મરણાસીય; સ્નાન કરવાનું
તે; નહાવાનું. (૩) હાંટ નાંખવાનો
જે કુઓ તે; પિંછી; છટા ઉપર ચુનો
હાંટવાનું તે. (૪) ઝારી. વાડીમાં ફલ-
ઝાડના ક્યારાઓમાં પાણી છીપવાની
ઝીણાં કણાંવાળી ઝારી.

હાંટી, ઓં. પાણીની ઝીણું; ઝીણું ઝીણું
હાંટા તે; ફરફર. (૨) ટીપું; ખિંડ.

હાંટું, વિં. હાંટનાર; ગપ્પી; ખોટું ખરુ જેમ
કાળું તેમ બોલી દેનાર.

હાંટો, પૂં. [સ. જ્યા] પ્રવાહીનું ટીપું; જુદ;
ટપકું; પાણીનો કણ. (૨) ઝાક; બલનામી;

દોષ; અમુક યાત અથવા વસ્તુ વગેરેની અસર ઉઠી વળગવી તે. :- તેને પાપના છાંટા લાગ્યા. ૩૦ પ્ર૦ છાંટા પાણી=ચાર પાચળજી એકલા ધર્મ પ્રસાદી દાખલ દારૂ પીવે તે; રંગપાણી; ફેફફળ કરવી તે. :- દેવીભક્ત દોષ તે છાંટાપાણી તો લેજ. ફિં ૩૦ છાંટા ઉડવા=લાગવા=અમુકની સોમ્પત=સાથે રક્ષા કર્યાની અસર થતી તે; દોષ લાગવો; અસર ઉઠી વળગવી. બગડવું; કુદ્દળ મળવું. સાલસ એકરને એ દારૂડિયાના છાંટા ઉડ્યા. (૩) ઘી; ચોપડ. :- પીચડી લુખી ન ખાવી, જરા છાંટો તો લેવો. :- છાંટો લેશો તો આંખે તેજ રહેશે. (૪) અંજલિ આપવી તે; અર્ધ. ૩૦ પ્ર૦ એ છાંટા નાંખી લો=ઝટપટ મધ્યા પૂજા કરી લો. શ્રાદ્ધાદિક મરણોત્તર ક્રિયા કરવી તે. :- વરસીનો છાંટો નાંખીને પછી જે કંઈ શ્રમ કામ કરવું હોય તે કરો. ફિં ૩૦ છાંટા લેવો આપવો=અનપાણી લેવા દેવાનો બ્યવહાર. :- બ્રાહ્મણ વાણિયાનો છાંટો લેતા નથી. જેને નાત બહાર મૂકવામાં આવે તેનો છાંટો લેવાય અપાય નહિ. બ્રાહ્મણો બીજા વણીનો છાંટો લેતા નથી. છાંટો નાંખવો=થોડું આપવું; લગાર પીરસવું; સહેજસાજ દાન આપવું. :- અર્ધ છાંટો નાંખજો. ૩૦ પ્ર૦ છાંટાબધ=આપલેનો બ્યવહાર મોકુફ કરી દેવો તે.

છાંડણ, ન૦ [સ. સ્વચ્છ] છાંડણું તે. (૨) છાંડણું તે; ખાતાં વધેલું તે.

છાંડણું, ફિં સ૦ તજવું; તજ દેવું; છોડવું; મૂકી દેવું. (૨) છોડા ફાડી આપવો; તલાક આપવી. (૩) જમતાં ભાણામાં બાકી રહે તેમ કરવું; લઈ મદદ કરીને અધુરેથી તજ દેવું એવો અર્થ રાખે છે.

(૪) છાણવું; છીણવું. ૩૦ પ્ર૦ મૂકી છાંડવું; લઈને રાખી મૂકવું; ઠેકાણાસર રાખવું; નહિ ઉપયોગમાં લેવું; ધાલી મેલવું. બેરુ છાંડવું=પરજીવી બાધડીને તલાક આપવી; છોડા ફાડી આપવો; કન્યા છાંડવી=એકવાર સ્વીકાર કરી પછી પરણવાની ના પાડવી; વિવાહિત કન્યા સાથે લગ્ન કરવાની ના પાડવી.

છાંડણું, વિં તજેલું; તલાક આપેલું; તજ દીધેલું. (૨) જમતાં બાકી રાખેલું.

છાંડણું, વિં છાંડણું. (૨) ન૦ છાંડણું જે તે; સકાંત; સાહુકારી; છડામણ.

છાંડણું, ફિં સ૦ નેરથી લોચો મારીને પુરવું; સરખા કરવું; ચેપવું; ઉદાય એમ કરવું; લિપણમાં યીગડા મારવાં; ભડું ભડું લિપવું; બાણમાટીની ગાર દગાવવી. (૨) લાંકપિછોડા કરવો; બાવરવું; દોષ પરિહાર કરવો.

છાંડો, પું ભડું લિપણ; ગારો. ફિં ૩૦ છાંડો દેવો=છાંડણું. (૨) છાંડણું; છડામણ.

છાંડોચ, ન૦ એક મોટું ઉપનિષદ.

છાંડ, લું બાય; બાયા.

છાંડડી, સીં બાયા; નાનો અને આછો બોળો. :- ખલુરીની છાંડડી.

છાંડડો, પું બાયા; બાયો; બોળો. -તલાક-છાંડડો=એક રમત.

છિં, અં છટ. (૨) છિકનો અચાજ. ૩૦ પ્ર૦ અછિ=કૃત્રિમ છિકનો અચાજ. (૩) વિં ગડું; મેલું; અશુદ્ધ; અસ્પર્શી. (૪) સીં નરક; ગૂ. લું છી.

છિંછિં, અં છટ.

છિંદ્ર, ન૦ [સં.] કાણું; બાકું; નાકું; પેહ; સુરાખ. (૨) દોષ; ખોડ; ખામી. ફિં ૩૦ છિંદ્ર કાઢવાં=દોષ, ખામી કાઢવી. છિંદ્ર શોધવાં=અમે તેમ કરીને દોષ ગોતી

કાઠવા; સારા ગુણ તરફ ન જોવું અને
અવગુણ જોવા તરફ ખેત રાખવી તે. ૧.
છિદ્રાણ, વિં કાણાવાળું. (૨) ખોડ ખામીવાળું.
છિનાળ, સ્ત્રી [પ્રા. ટિપ્પણી] બ્યભિચાર-
રિણી; ભરિણી; કુલટા સ્ત્રી. ૩૦ પ્ર૦
છિનાળ અસકાન્કુલટા લક્ષણ; નિર્લજ્જ
આળા કરતા તે; અપલક્ષણ.
છિનાળાણુ, વિં છિનાળુ કરનાર; બ્યભિચારી;
ભરકર્મ કરનાર; હુચ્ચું.
છિનાળી, સ્ત્રી છિનાળુ.
છિનાળું, ન૦ પુરુષે પ્રસ્ત્રી સાથે અને સ્ત્રીએ
પરપુરુષ સાથે સંબધ કરવો તે; બ્યભિચાર;
ભરકર્મ. (૨) આ હુષ્ટ કર્મનું જે પાપ તે.
છિન્ન, વિં [સ.] કાપેલું; છેદેલું; છુટું પાડેલું.
છિન્નલિન્ન, વિં કપાધને છુટું પડી ગયેલું;
આખું ભાગી કપાધને વેરાધ ગયેલું; કપાધ
મૂળથી છુટું પડી આમતેમ રવડી ગયેલું;
હાસહનાલ.
છિયાડી, સ્ત્રી વાથી ઉડીને પડેલી રજ તે;
વાતાવરણમાંની નીચે પડેલી ઝીણી રજોદી.
(૧) ધુમાડીની રજ.
છિયાડો, પું વાથી ઉડી પડેલો કચરો.
છિક, સ્ત્રી [સ. છિકા] નાકમાં સળવળાટ
થઈ તેમાંથી પાણી અને વાયુનું જોરથી
નીકળવું તે; છિકવું તે; છિ એમ થઈ
નાકના વિવરમાં ભરાયેલી વસ્તુનો ઉત્સર્ગ
થવો તે. કિં પ્ર૦ છિક આવવી=છિકાવું.
છિક ખાવી=છિકવું; છિક લાવવી. (૨)
છિકીને અપસકુન કરવા. કહેવું છિક
આવે તોય દંડે એવું=સાધારણ વાકું પડે
તોય રૂંઠે એવું; કષ્ટ કરવા જતાં પણ
ગુસ્સે ચાપ એવું. કાષ્ઠપણ દિવચાલના
આરંભમાં છિક એક અપસકુન ગણાય છે.
છિકણી, સ્ત્રી. છિક આવે એવું સુંધવાનું
ચૂંચું; નાકમાં સળવળાટ થઈ છિક આવે

એવું વનસ્પતિ ચૂંચું. તટક છિકણી. (૨)
નાકથી સુંધવાનું તમાકુનું ચૂંચું; તપખીર;
ખાડી'છળીને આલેલી તમાકુ.
છિકવું, કિં અં નાકમાં સળવળ થઈ પાણી
ને વાયુનો જોરથી ઉત્સર્ગ થવો; છિક
ખાવી; નાકમાંથી અવાજ સાથે વાયુ
કાઠવો. કહેવું છિકતાં દંડે એવું=મહેજમાં
ગુસ્સે ચાપ એવું. છિકતાં છિડાં પાડવાં=
છિક આવે તો તેમાં પણ વાધો લેવો તે;
સહેજ સહેજમાં હોય કાઠવો; વાકાં પા-
ડવાં તે.
છિકારડું, ન૦ કાચક જેવું એક નાનું પ્રાણી,
કે જેની છિકનો વાયુ લાગવાથી પણ
ઝેર ચઢે છે; જેની કુકનું ઝેર ચઢે છે
એવું એક નાનું પ્રાણી; પિયેચ.
છિકારવું, ન૦ વારંવાર છિક છિક કરનારું હરણ;
મરીમ ને સુકમાર હરણ; કુરગ; મૂગ. કેટ-
લાક સામર એમ કહે છે. છિકરવાના
નરને સીધાં આંદાદર કાળાં અને શ્વણી
જેવાં શિંગડાં હોય છે, માદાને હોતાં નથી.
છિકારુ, ન૦ હરણ.
છિં, સ્ત્રી રંગિત લાત પાડેલું કપડું; વેલ
જુડીયાળું કપડું; ૫૫ વગેરે તરફ ડાપેલું
સુતરાઉ કપડું.
છિંટલો, પું છંટલો; કાંટાનો ભારો ઉપાડ-
વાની એ ફાંટવાળી લાકડી; નિગ્રામાંનું
વચ્છું ફળ ન હોય એવું ઝાડની ઝાળીનું
જા.
છિંડી, સ્ત્રી ધરની પાછળ જેમાં તેર પડતાં
હોય તે ગદી; પછીત બહાર જે માંકડી
ખુલ્લી જગ્યા તે. (૨) પછીત તરફનો
ખુલ્લો મોક. [પ્રા. હેડી]
છિંડું, ન૦ વાડમાં થઈને જગ્યા આવવાનું
જે નાનું દારૂ તે; ખોડીયાનું, ફાટક; ઝાંપો.
(૨) હિન્ન; દોષ; બહાનું. કિં પ્ર૦ હિંડું

પાડવું=વાડમાંથી જવાય એવું બાકું પાડવું;
વાંકું પાડવું; દોષ કાઢવો; ભાં માં માર્ગ ન
હોય ત્યાં માર્ગ કરવો; રસ્તો કાઢવો; પહેલો
માર્ગ કરવો. કહેવું જિંડે ચઢવો તે ચોર=
બહારનીકળતા જે પહેલો પકડાય તે ચુનેચાર.
છુપા—નવા બનાવેલા કે બહેર નહિ એવા
માર્ગમાંથી જતાં જે પકડાય તે ચોર,
અર્થાત્ મુદ્દામાલ વગેરે કથાની તજવીજ
નહિ કરતાં અમુક બાબત કરતો કે અમુક
સ્થળેથી જતો જથ્થાય તે ચોર.

જિં.પો., પું. [સં જિમ્મક] કપડાં ઉપર રંગની
તરેદ છાપનારો; જુદી જુદી જાતના દેશી
રંગો બનાવી તરેદવાર તરેદો છાપી જિંટ,
સાક્ષા; ખાળિયાં વગેરે તૈયાર કરવાનો
ધંધો કરનારી એક નાત અને તેમાંના માણસ
તે. બાવસાર લોકના જેવી રંગાટીનું અને
કપડાં છાપવા રંગવાનું કામ કરનારી એક
નાત. બરૂચ ને સુરત જિલ્લામાં જિંપા-
ઓની વધારે વસ્તી છે. આ લોકો વૈષ્ણવ
ધર્મ પાળે છે અને બાવસાર જેવા છે.

જિં.પો.લી, સીં. છીપ; ચુકિત; કાલુ માજલીના
કોટલાનો એક ભાગ.

છી, સીં. મહિન, ગંદી અથવા અપવિત્ર વસ્તુ;
નરક; ગૂ; લિંટ; લાળ વગેરે. નાનાં બાળક
માટે વપરાય છે. કિં. પ્રં. છી કરવી=
હળવું; મળ ત્યાગ કરવો. રં. પ્રં. મોંએ
છી ગંધાવી=નાકે લિંટ કે મોઢે લાળ દહ-
ડવી; બહુબહુ થવું. બંગમાં—નાનું; અણુ-
સમભુ કે બાળક, એવા અર્થમાં વપરાય
છે. :—તારા બાપને મોંએ શું છી ગંધાય
છે કે, મારે રસ્તો જતાવલો પડે ? (૨)
વિં. મહિન; ગંદું; અપવિત્ર. :—લાપ
માટી ના બાપએ એ તો છી છે. (૩)
અં. તુજકાર; કંઈ માલ નથી, ગણત-
રીમાં ગણવા જેવું નથી, એવા અર્થમાં
વપરાય છે. :—છી:છી.

છીકકું, વિં. હાજર; હલકા પેટનું; છીજલું.
છીજલું, વિં. હલકું; બહુ ઉંડું નહિ એવું;
આજકલું; છીજકલું.

છીછી, સીં. (ચુજરાતી આગ ભાષામાં)
ખીચડી. (૨) અં. જટજટ.

છીટ, સીં. જટકાર; અજુગમો; તિરસ્કાર;
અભાવ; તુચ્છભાવ; ચીદ. (૨) અં. ધુત-
કરી નાંખવું, તુચ્છ ગણી કાઢવું તે; જટ.
જું જિંટ. કિં. પ્રં. છીટ હોવી=અભાવ,
અજુગમો હોવો ચીદ હોવી. :—મને એની
છીટ છે. છીટ રાખવી=અભાવ, અપ્રીતિ,
ચીદ રાખવી. (૩) કંદાળો. (૪) હરકત;
વાંધો; આચાર ભિન્નતાને લીધે જે અણુ-
મતાપણું લાગવું તે. :—જગન્નાથજીમાં
વર્ણાવર્ણની છીટ રાખવી નહિ.

છીટકોરવું, કિં. સં. ઝરીથી પાણી ઝાંટવું.

છીટી, સીં. આખી જાપેલી નાની પોતડી.

છીડું, નં. બહાનું; બાકું; મિષ. (૨) જિદ્ર;
મર્મ. (૩) રેસાવાળું છોકું; લટિયું.

છીડી, જું. જિંડી.

છીણવું, કિં. સં. ધસીત આરીક ચક્ર મળે
એમ કરવું; જણવું. :—ભાંગ શિખંડ
વગેરે. (૨) કાપવું; મોળવું; સમારવું;
સુધારવું. :—શાક છીણવું; (૩) આરીક
રેસારેસા જેવી ચીરીઓ થાય એમ કરવું;
છાલ કે કાતણ જેની છીર પાડવી; છુંદો
કરવો; ખમણવું. :—કુધીને છીણી છીરને
ખાસી તેમાં માવો મસાલો વગેરે નાંખીને
હલવાપ્રજો હલવો બનાવે છે.

છીણી, સીં. છીણવાનું ઓગર; છીર પાડ-
વાનું ઓગર. :—શાક વગેરેની છીણી.
(૨) ધાતુ વગેરે કાણુ વસ્તુ કાપવાનું
લોહાનું વિઝળું; લોખંડની ઘણુ ઉપર
કોઠાય એવા માંચીવાળી ફરશી. (૨)

લાકડાં વગેરે ફાડવાની ફાયર, મેખ; ખીલી.
કિં પ્ર૦ હીણી મારવી = ફાંસ મારવી;
યતા કાર્યને મૂળમાંથી, છેદી નાંખવું;
ફાયર મારવી; કાપી નાંખવું. હીણી
મૂકવી = કાપી નાંખવું; ગરબાદ રદ કરવું;
બગાડી નાંખવું; તોડી પાડવું; પાચમાલ
કરી નાંખવું.

હીત, અીં હીટ; નહિ ગમવું તે, અભાવ;
અણુગમો; ચીઠ.

હીતરી, અીં બે ધરના કરાઓ વચ્ચેની
સાંકડી ગલી; નેળ; નવેળા; કરાઓ વચ્ચે
રહેલી સાંકડી લાખી છુટી જમીન.

હીતપુ, કિં અં હીત પાણીમાં વહાણનું
ચોટવું; લાધવું; હીપીજવું.

હીદડી, અીં જુઠ હીદરી.

હીદરી, અીં હિદવાળી-પોલા દાણાની-ભા-
તવાળું સીએને પહેરવાનું એક કપડું;
ઝીણું અને પોલા દાણાની ભાતનું હાથલ;
સાદો; હીદડી. (૨) દાણાનું વેરાવું તે;
દાણાના કણનો જમીન ઉપર દરેડો થયોતે;
ધારાવાડી; દાણા (અમ અથવા મોતીના)
ચારેગમ વેરાઈ પડ્યા તે; કિં પ્ર૦ હી-
દરી કરવી=દરેડો કરવો. આમતેમ વેરાઈ
પડી હોય તેમ વસ્તુઓ નાંખી રાખવી.
:- માગ્યો એટલો માલ લાવી લાવીને
મારા મોં આગળ રા માટે હીદરી કરી !

હીદરું વિં [સ છત્ર] આધુ; વિરલ. (૨)
ભભર; છુટુંછુટું; વેરાવું.

હીદરું, જુઠ છેદવું.

હીનથવું, કિં સં [સં. હિદ] હીનવી
લેવું; ભેર કરીને કાઢવી પાસેથી તાણી
લેવું; ઝુંટવી લેવું; બળ વાપરીને લઈ
લેવું. (૨) બળ વાપરીને લઈ લેવું- (૨)
બળ કપટથી લઈ લેવું; દરીલેવું.

હીનપું, કિં સં [સં. હિદ] હીણવું;
કાપવું; મોળવું; સમારવું; :- શાક હીનવું.
(૨) હીર કરવી; છુટો કરવો; ખમણવું.
(૩) ધસીને ચાળવું અથવા ગાળવું. :-
દહિ હીનવું.

હીપ, અીં [સ. કુક્કિ] એક જાતની
માછલીનું. ઘર; સીપ; હિ પોલી; કાણુ
નામની મોતી બનાવનારી માછલીનું કોટલું.
હાથની બે પસલીઓ એકઠી કરી
હોય એવા આકારની આંતર ગોળ અડા-
કૂતિ બે ફાડિયાંની બનેલી સપુટ પસલી તે.
અંદરનો ભાગ ઓપેલા રૂપા જેવો ચક-
કિત હોય છે. એનાં રમકડાં, બટન વગેરે
ધણી ચીતો બને છે. હીપો ચપડી, ગોળ,
વળેલી અને પહોળી, એવા વિવિધ ઘાટની
હોય છે. :- હીપનાં મોતી.

હીપકળી, અીં એક જાતનો સાપ.

હીપણું, નં [સ. સિંચ] પાણીમાં ઉભા
રહી ખોખાને બદલે હાથ રાકાસ જેના
પાવથી કિનારા પર પાણી હિપવું તે; સિંચન.
હીપવાનું પાત્ર; રામપાતર; હીપ;
હાથ લોલી જેવું ફાડિયું. કિનારા ઉપર
સૂકવેલાં કપડાં ઉપર થોડે થોડે વખતે
પાણી છાંટવાને માટે હીપાઓ જે લોલી
જેવું પાણીની બલકો ઉઘાડવાનું પાત્ર
રાખે છે તે. હીપણી=જેમાંથી પાણીની
ધારાઓ નાંખી-હીપી શકાય એવી મા-
ળાની ફલચડના કપાસાઓમાં પાણી સિં-
ચવાની ઝરી.

હીપર, અીં પત્થરની છાટ; સિંચ. ધોખી
અને હિપાલોક જેની ઉપર ધુગડાંની
ઝીંકા મારે છે તે પત્થર. (૨) પાત્રો
લીસો નિસાતરો; નિસા.

હીપરું, વિં નંદું; ચુથાયેલું; મેલું.

હીપવું, કિં સં [સં. સિંચ] થોડું થોડું

અને આણું આણું ઉપરથી પાણી નાંખવું;
 ટડવું; સિંચવું; છાંટવું; હીપવતે પાણીનો
 ઇંટકાવ કરવો; થોડું થોડું—ઠચતુંઠચતું પાણી
 પાવું. (૨) છાંટા છાંટા પડ્યા હોય
 એવી ભાત પાડવી; છાપવું; દણ્ણાની ભાત
 પાડવી. :-છીદરીઓ હીપવી—છાપવી. (૨)
 ફિં અં સંતાવું; ઓઠે ભરાવું; લપાવું.
 (૩) શરમાવું; લજવાવું; મોં સંતાડવું.

હીપા, છું છિપો.

હીછું, નં તપેલી ઉપર ઢાંકવાનું હીછકું
 ઢાંકણું; તાસક; તાસ.

હીલકું, નં છોકું; છાતરું; ભિંગડું.

હીસર, નં આજ પાણીનું ખાખોચિયું; હીછકું
 તલાવડું. ઉં સાગર આગળ હોલર જશે.

હીલવું, ફિં સં છોડાં કાઢવાં.

છુ, અં કુતકાર; કુંકનો અનાજ. (૨) મંત્રની
 કુંક; તાંત્રિક ક્રિયા કરીને તેની સિદ્ધિને
 માટે કુંક મારવી તે; ઉગ્રડવું; અસે-
 ડવું; દૂર કરવું; વગેરે ક્રિયાઓ ગતાવવાને
 તાંત્રિકા ઓઠથી અવાજ કરે છે તે. :-
 છુમેતર=તત્રમેત્રની ક્રિયા તે.

છુટકું, અં છુટું છુટું અપાય લેવાય તેમ;
 સામડું એક જથ્થે નહિ પણ કકડે કકડે
 જેમ પાલવે તેમ; પરચુરણ; ગમેતેમ
 છુટક અપાય તેમ; છુટું છુટું પડ્યું હોય
 તેમ. (૨) વિં છુટુંછુટું; અકોક વેરાવું;
 વિખરાવું; આમતેમ છુટું અપાય લેવાય
 કે પડ્યું હોય તેવું. (૩) નાં છુટકો; છોડા;
 નિઘાલ. (૪) અમુક રીતે કર્યા વગર ચાલેજ
 નહિ એવું જે તે; ચાલે નહિ એવું તે.

છુટકખારી, સ્ત્રીં છુટવાની બારી; છેવટનો
 માર્ગ; નોડતોડથી નિઘાલ લાવવો તે;
 છુટકો; મોક્ષદાર.

છુટકારો, પું છુટી જવું તે; મોકળાચ ચળવી
 તે; મોક્ષ; મુક્તિ; ફરાગતપણું. (૨) છોડા;

અંત; પરિણામ. (૩) નિઘાલ; તોડ; પતી
 રહેવાથી છુટા થઈ જવું તે.

છુટકો, પું છુટી જવું તે; મોકળા થવું તે;
 મોક્ષ; મુક્તિ. (૨) છોડા; અંત; પરિણામ.

(૩) નિઘાલ; તોડ. ફિં પ્રં છુટકો કરવો=
 પારલાવી દેવો; નિઘાલ કરવો.

છુટાછોડા, પું અંધનમાંથી છુટા થવું તે (જે
 જથ્થનું પતિપત્ની કે માળાગકનું) તલાક;
 ફારગતી; છોડા ફાડી આપવો તે; લમના
 અંધનમાંથી છુટાં થવું તે. (૨) પ્રસવ;
 જથ્થડું તે; મર્લથી મોકળાં થવું તે. (૩)
 સમાધાની કરવી તે; ભાગીદારીમાંથી
 પહેંચણી કરીને છુટા થવું તે.

છુટાપણું, નં છૂટ હોય એવી દાલત; રત્ન-
 તંત્રતા; અંધન રહિતપણું; બોલવા ચાલવાને
 કામ કરવા, ફરવા હરવા વગેરેની જે છુટી
 તે; છૂટ.

છુટી, સ્ત્રીં છૂટ હોવી તે; કામ કે અંધનમાંથી
 છુટા થવું તે; રોકાણ નહિ હોવું તે; છૂટ.
 (૨) રત્ન; આરામ; પાકી; કામ ઉપર
 નહિ ધ્યાન રહેવાને મળેલી છૂટ તે. (૩)
 નવરાસ; કુરમ્મદ; અવકાશ; પરવાર. ફિં
 પ્રં છુટી થવી=અંધન પ્રતિઅંધનું નીકળી
 જવું; અવરોધ નીકળી જવો. :-આપણે
 ભણવાની યથ હવે છુટી, થાક્યા કુરિજન
 માથારે કુટી. -ક. દ. ડા. છુટીકરવી=રમ
 આપવી; પ્રતિઅંધ કાઢી નાંખવો.

છુટું, વિં નહિ નોડાયેલું; છુટું; જેનો સંબંધ
 તૂટી ગયેલો હોય એવું. :-ત્યાંથી બે શંદા
 છુટા પડે છે. એક હાથ કપાદને છુટો
 પડી ગયો અને બીજો વળગેલો છે. (૨)
 નહિ બાધેલું; અંધનમુક્ત. :-ને કેદમાંથી
 છુટો થયો. થોડો અંધ તોડી છુટો થઈ
 ગયો. (૩) ફેલાઈને પડેલું; વેરાયેલું; પ્ર-
 સરી પડેલું; પહોળું થઈ રહેલું. :-વાળ

મંત્રથી જે ચમત્કાર કરવો તે; મંત્રની ટુંકથી કામ કરવું તે. (૨) જાની તાંત્રિક વિદ્યા. :-તે હુમંતર બણે છે; બહુધ ક્રિયા. (૩) મંત્ર પ્રયોગ. :-તેને કંઈ હુમંતર આવડે છે.

હુરી, સ્ત્રી. જરી; પાળી. શાક મોળવાનું નાનું લોખંડનું હાથાવાળું ઓભર. (૩) (૩) અસ્ત્રો. [સં. છુર]

હુવાણું; કિં. અં. અલગણું; અટકાણું; અપવિત્ર થયું; અપવિત્ર વસ્તુનો સ્પર્શ થવો.

હું, કિં હો ધાતુનું પ્રથમ પુરુષ એક વચનનું રૂપ. :- હું હું.

હુંજાં, નં તત્ત્વના નકામા છેડા; વણાટ, ય-અણી વગેરેમાંથી ઉપડી આવેલા, બહાર રહેલા અથવા હાટી નીકળેલા તાર; સુતર વગેરેના ટુંકા પાતળા ને સુવાળા છેડા; દરી; ભુલકાં. આ શબ્દ બહુવચને વપરાય છે.

હુંજું, નં મોં; મુખ. (આમ્ય) ટોરના મોં માટે વપરાય છે. તિરસ્કારમાં માણસના મોંને પણ હુંજું કહે છે. (૨) મોં ને અહેરા; અહેરા; મોં, નાક, આંખ, કાન વગેરે સુક્ત જે સુખાકૃતિ તે. :- એનું હુંજું સારુ નથી.

હુંદણી, સ્ત્રી. હુંદણુ -તે; હુંદણાં પાડવાની રીત. (૨) હુંદણુ તે; હુંદવાની ક્રિયા. (૨) હુંદીને પાડેલી ભાત તે.

હુંદણું, નં (હુંદકું, હુંદ્યાં, હુંદણાં) સરીર ઉપર કોઈ અસુક રંગનું ટપકું કરી તેને હુંદી હુંદીને નવ નહિ, કાચમ રહે તેમ કરવું તે; ત્રાજવું; સરીર ઉપરની ચામડીને હુંદીને પાડેલી અસુક ભાત તે; લાંછન; ચિહ્ન; ટાચણું. ધણા લોકમાં હુંદણાં હુંદાવવાનો સ્ત્રીઓમાં અને જંગલી અભણ પુરુષોમાં ચાલ છે. પાસિદિક મહાસાગર-

માં આવેલા મેટા ઉપર વસતા જંગલી-ઓ તો આખે સરીરે હુંદણાં હુંદાવે છે. સોદજનો રગારીઓ, કાકીઓ વગેરે અભણ લોક હાથ ઉપર ચિત્ર નામ વગેરેના હુંદણાંના આકાર પડાવે છે. સ્ત્રીઓ માલે, જે ભમંગ વચ્ચે અને હડપચીએ હુંદ્યાં પડાવે છે. કિં પ્ર. હુંદણાં હુંદ્યાં=ચામડી પર મનપસંદ રંગનાં ચિહ્ન ટાચાવવાં. (૨) વારંવાર વાંકાં પાડી પાડીને કનડું. ટાચ ટાચ કરવું; એકને એક દોષને આગળ ધરી ધરીને મહેણાં માપ્યાં કરવાં; ટાણે માપ્યાં કરવો, હુંદણાં પાડવાં=કાંણાં પાડવાં; દોષ કાઢવા કરવો; લાગણી દુખગ્યા કરવી. વાંકું પાડવા કરવું; દોષ કાઢવા કરવા.

હુંદણું, કિં સં. [સં. ડિડ] અણીવાળા હથિયારથી ટાચ ટાચ કરવું; હુંદાષ નમ કાણાં કાણાં પડી નમ અથવા કરવો થઈ નમ તેમ કરવું. (૨) પગ તળે દાખવું; કચરવું; ગદગડવું. (૩) ખૂચ મારવું; ધાર કે અણીવાળા હથિયારના ઝટકા ઉપર ઝટકા મારીને કકડે કકડા કરી નાંખવા. (૪) ફટવું; પાટવું; પરતાવું; ઝીણું કરવું; ખાંડીને લોચા જેવું કરવું.

હુંદાવણું. કિં પ્ર. હુંદાવ તેમ કરાવવું.

હુંદો, પું. કચુંખર; ખીમો; હુંદી હુંદીને કરેલી સ્ત્રીની નાની અને પાતળી ચીરીઓ તે. :-જરીનો હુંદો, કિં પ્ર. હુંદો કરવો =કચુંખર કરવી; હુંદીને, ઝીણા ઝીણા કકડા કરવા; વાટી નાંખવું; કચરી નાંખવું.

હૂ, સ્ત્રી. બંધી, દામ, અટકાવ કે કબજે નહિ હોવો તે; અપ્રતિબંધ, સ્વાતંત્ર્ય. (૨) હક; સત્તા. (૩) રજા; પરવાનગી. (૪) છોડી દેવું, અસુકમાંથી અસુક મુક્તિ દેવું તે; ઘટાડો આપવો તે; નહિ લેવું તે. :-સો રૂપિયા થવા પણ મહેતાએ ભલામણ કરી તેથી -સો પાંચ રૂપિયા છટ

મૂકી. પચાણું લીધા. (૫) મોકળાશ; મગ-
તાશ. :- પોળમાં છટ સાસી છે. કિં પ્ર૦
છટ આપવી=સ્વતંત્રતા આપવી; તાબાના
માણસને ગમે તેમ કરવા દેવું. છટ મૂકવી=
નાણું લેતાં અમુક રકમ છોડી દેવી;
ઓધું લેવું. (૨) સ્વાતંત્ર્ય આપવું; રાજ આ-
પવી. (૨) મોકળાશ રાખવી; છુટું રહેવા
દેવું; વચમાં આંતરો રાખવો. છટરાખવી=
અમુક હદ લગી અમુક ક્રમકાજ કર-
વાની રાજ-પરવાનગી રહેવા દેવી; ખુલ્લું
રાખવું; મગતાશ મૂકવી; છટલેવી=હદથી
વધારે બોલવા કરવાનું સ્વાતંત્ર્ય લેવું;
સ્વતંત્રતા માગી લેવી; છટછટ=કંઈક
છોડી દેવું તે; ઘોડી ઘણી ઘટ લેવી તે;
બંધનની કડકામાં કંઈક ઢીલું રાખવું તે;
છટથી બોલવું; શરમાયા કે રોહ આધા
મગર ખુલ્લે અવાજે બોલવું; અમુક પ્રતિ-
બંધ હોય તે ઓલંગી નિર્ભયતાથી બોલવું.
આનો અર્થ 'ટ' ટપ જેવો બોલાય છે.
છૂટું, કિં અં બંધન દાખ અથવા કબજામાંથી
બહાર નીકળવું; છુટા થવું; મોકળા થવું;
બંધન મુક્ત થવું. (૨) જુદા પડવું; અ-
ળગા થવું; બેઝાલુમાંથી છુટા પડી જવું.
(૩) નીકળવું; ફૂટવું; બેરથી ઉડવું:-
ગોળા છટી. (૪) બાકાત થવો; રોકા
થવો:-તોપ છટી.
છૂટકારો, પું છટકા; નિર્ધન; તોડ, મુક્તિ;
મોક્ષ.
છૂપવું, કિં અં સત્તાધ રહેવું; બેમાલમ રહેવું;
છાના રહેવું; છુપાઈ જવું.
છૂં, કિં અં આડકલું; અલગલુ; સ્પર્શ
કરવો; અપવિત્ર કરવું.
છે, કિં [સં. લક્ષિ] અસૂ-હો ધાણું ગ્રીભ
ને ખીભ પુરુષના એક વચનનું રૂપ. (૨)
અં છી, છીટકારને અર્થે વપરાય છે;
છે અથવા ઉછે એમ કહેવાય છે. ૩૦

પ્ર૦ છે ને છે. અને નથી ને નથી=બહુ
તે છે છે ને છે અને જગત નથી નથી
ને નથી, એવા અર્થમાં બોલાય છે.
છેક, અં તદન; બીલકુલ; નરદમ; નચતાળ;
સાવ; અરોપ. (૨) પુષ્કળ; હદ ઉપરાંત;
છેડા લગી જઈ પટ્ટાચું હોય તેમ;
અત લગી.
છેકણી, સીં છેકા; ખસરો; લીટા; રેખા;
અને આંક કરવાનું ઓળાર; કક્ષમ વગેરે
તે. (૨) છેકછાક કરતી તે; ચહેરી નાંખવું
તે. (૩) છેકછાક કરવાની રીત.
છેકવું, કિં સં છેકા મારવો; લીટા તાણવો;
ખસરો દેવો; ચહેરવું; જુસવું, આંક
તાણીને રદ કરવું; કાઢી નાંખવું; રદ
બાતલ કરવું. :-મારું લખાણ એણે છેકા
નાંખ્યું.
છેકછેક, સીં આડઅવળા ગમે તેમ છેકા
કરવા તે; ચહેરાચહેરા લખાણપર ઠેકઠેકાણે
લીટા તાણવા તે. :- આ કાગળમાં ઘણી
છેકછેક ચંદ્ર માટે ફરીને સારી નકલ કરો.
(૨) અં તદન લાશ; સાવ અતે આવી
મચલું હોય તેમ.
છેકા, પું [પ્રા. છેક] છેકવું તે; છેદ; લીટા;
આંકા; ખસરો; રેખા; રદ કરવાને જે
લીટા મારવો અથવા ચિહ્ન કરવું તે. (૨)
અથ; લાંછન; ચિહ્ન. કિં પ્ર૦ છેકા
મારવો=લીટા તાણીને રદ કરવું.
છેટી, સીં [સં. શાહી] નાની થાળી પોતરી;
મુગટી.
છેટું, નં જે વસ્તુઓ વચ્ચેનું અંતર; અંતરક
અંતરો; વેશ્યાપદ્મ; ગાળા; રૂપ.
કિં પ્ર૦ છેટું પદ્મ=અંતર વચ્ચેનું
ખીભ વચ્ચેનું અંતરમાં વચ્ચેનું
અપ્રીતિ યત્ર; નન લુદ્ધ.
ભાગવું=છેટું ઓટું
વધિ દેવ ને કદી ને

છે, અં દર; આધે; વેગજે; લાંબે આંતરે; વચમાં અંતર રહે તેટલે. (૨) મેળાપ સંવ્યવહાર ખહાર. કિં પ્રં છે એસવું= રજ આપવાથી સંવ્યવહારથી દર રહેવું; અલગાવું; રજસ્વલા થવું. :-વડુ છે બેડી એટલે કાણુ રાંધે !

છેડણી, સીં છેડવું તે; છેડાય તેમ કરવું તે; અટક્યાણું; ચાંદવું; અડપણું; ખીજવાય તેમ કરવું તે. કિં પ્રં છેડણી કરવી= છેડાય તેમ કરવું; ખીજવણું; અટક્યાણું કરવું; ઉસ્કેરાવું.

છેડતી, સીં છેડવા વેકાવા રિસાવા કે ઉસ્કેરાવું કારણ તે; અટક્યાણું; અડપણું; છેડવું તે; કાષ્ટ માણસને ખીજવાવાનું કારણ આપવું તે. (૨) દોપ; વાંક; ખોડ; હિં. કિં પ્રં છેડતી શોધવી=કાષ્ટ રીતે સામા માણસ સાથે વાંધા પડે એવો ભાગ શોધ્યા કરવો; સામાને ખીજવાટ થાય એવું કરવાને કષ્ટ ને કષ્ટ દોપતી તજવીજ રાખવી; અટક્યાણું કરવું. છેડતી કરવી=અટક્યાણું કરવું; સામા માણસ ખીજવાય એમ કરવું.

છેડો, પું છેડા; કપડાનો અંતિમ ભાગ; પાલવ; છેડ ઉપરથી કવિનાને માટે બનાવેલો. લલિત શબ્દ, છેડલિયો.

છેડવું, કિં સં શાંતિથી બેઠું કે કામ કરવું હોય તેને વગર કારણે બોલાવી કે અડકીને ઉસ્કેરવું; અટક્યાણું=અડપણું કરવું; વનાવવું. (૨) છેડાય, ચિદાય એમ કરવું, ચીડવવું; ખીજવવું. (૩) અડકવું; હલાવવું. કિં પ્રં છેડીનેવું=વતાવી નેવું. છેડ્યા કરવું=રજડ્યા; ખીજ્યા સંતાપ્યા કરવું.

છેડામાંકણું, નં વડુ વરના છેડાછેડી ગાંધવાનું વસ્ત્ર.

છેડાછેડ, સીં સતવણી; ખીજવાટ; વારંવાર સતાવવું કે સંતાપ્યા કરવું તે. (૨) દોપ કે હિં કાટી કાટીને વારંવાર સતાવવું તે; અડપલાં કર્યા કરવાં તે.

છેડાછેડી, સીં વડુ વરના છેડ ગાંધવા તે. (૨) છેડાછેડ; સતવણી.

છેડા, પું કાષ્ટપણુ વસ્તુ અથવા વિચાર વગેરેનો છેડો ભાગ તે; હદ; સીમા; અવધી; અંત. (૨) પાર; નિકાલ; ખુલાસો; પરિણામ; ચુકદો. (૩) દોષ; મયાણું; શિખર. (૪) અમ; અણી; નાકું. (૫) મોત; મૃત્યુ; અંત. (૬) કપડાની લગાઇનો બંને તરફનો જે છેડો ભાગ તે; પાલવ. (૭) માંચા કે મોં ઉપર લુગડું ઢાંકવું તે; મોં ઢાંકાય એમ ઝોલવું તે; પડદો; અંતરપટ.

કિં પ્રં છેડા કાઢવો=કાંજ કાઢવી; ધુધટ તાણવો. પાર=અંત લાવવો. છેડા છેડવો=પાર લાવવો; નિકાલ કરવો; છોડી દેવું; કારગતી આપવી. છેડા કાઢવો=કારણ લેવું; આશ્રય લેવો; સાથે બધાવું; નેકાવું. મુદામાલ સાથે પકડવું; પ્રત્યક્ષ પકડવું ન કરી ખેસાય એવી રીતે પકડવું. છેડા પકડવો=છેડા કાઢવો એમ. છેડા કાઢવો=લુદા પડવું; અલગ થઇ જવું; લક્ષ્યને હટાડી આપવો; સ્ત્રી પુરુષે લક્ષ્ય બંધનમાંથી મુક્ત થવું; છેડા છોડી આપવો એમ પણ કહેવાય છે. છેડા પાચરવો=નમ્ર થઇ મૃગનું આજીજી કરવી. છેડા મૂકવો=આશ્રય તજી દેવો. તજવું; છોડી દેવું. મોં ઢાંકીને રોલું હોય તેણે ચૂપ થવું; રોવાનું બધ કરવું. છેડા-ચુકાવવો=રોનારને તે રોલું રહે એમ કરવું. છેડા વાળવો=મોઢે માથે ઝોંટીને લાંબે વાંટે રોલું, રડવું; ધુધટામાં રડવું; એક સામ્ય ગાળ. 'તું મરી ના' એવાં અર્થમાં વપરાય છે. છેડા તાણવો=જીગતિને

અટક્યાળું કરવું. આલું એકલું=લાજ કાઢી.
છેડે વાળવો=અંત આણવો; રાવું. છેડે
શોધવો=અંત શોધી કાઢવો. છેડા ગાંડવા=
વખવરનાં વરોના છેડા એક બીજાની સાથે
બાંધવા; સાથે બેડવું; પરણવું. છેડા બાંધવા
=વધુવરને એકબીજાનાં વસ્ત્રના છેડા બાંધી
લઈ એકત્ર કરવાં-બેડવાં. છેડે ગાંડ વાળવી
=કાન પકડવો; વાત રાખવું; નહિ ભૂલી
જવાય તેમ કરવું. છેડે બાંધવું=સાથે રાખવું;
આશ્રયમાં લેવું; માથે લેવું; વહોરી લેવું.
ઉં છેડે બાંધું છે તે પાપ છોડવું કેમ
છૂટશે. છેડે બાંધીને લઈ જવું=સાથે લઈને
સ્વર્ગમાં જવું; અર્પણી લઈ જવી. ૩૦
પ્રં છુટે છેડે=છોકરાછેાં કે બીજું કાંઈ
છેડે વળગે એવું માથે ન હોય એમ, એકાકી;
એકલાં; સરસામાન કે બીજી ઉચકવા જેવું
વાની વસ્તુ સાથે ન હોય એમ, છોડાંટ=
છડી સંચારીએ; હાથ હલાવતે; ખેંચીકર.
માથે છેડે નાંખવો=નિર્દેશ-એવડાથવું;
દહ બહાર નિર્દેશ થઈ જવું; કાઢીને કસા-
માં ગણવારવું નહિ તે; છોડીક કામ કરવું
તે; નિહરપણે નકાર કામ કરવું તે.

ઉત્તરપિંડી, શ્રીં ઉત્તરવું તે. (૨) ઉત્તરનાની
કળા; જળ; કપડ.

ઉત્તરવું, કિં પ્રં સામા આણવને જૂથ ખવ-
કાવવી; તેને આકુંઅવળુ સમગ્રની પોતાનું
કામ કાઢી લેવું; પોતાનો સ્વાર્થ સાધી
લેવો તે; ગરવન ખવડાવવી; આપ દેવી;
કાવું; જાવું; ખોડું સમગ્રનીને કાઢીની
પાસેથી ધન, કામ કે સ્વર્ગ કાઢી લેવો.

ઉત્તરમથ્થુ, નં ઉત્તરવાપણું; ઉત્તરપદ્ધતિ અથવા
ઉત્તરવા હોષએ એવાપણું તે. કળાયાજવું
જે તે; પ્રતારણા; વચ્ચા. -આ ગાય પત્નીસ
રૂપિયે લીધી, ભુજોને કંઈ ઉત્તરમથ્થુ જેવું
વાગે છે ?

ઉત્તરમથ્થુ, શ્રીં ઉત્તરમથ્થુ; વચ્ચા; પ્રતારણા.
ઉત્તરવું, કિં અં કળાવું; થાપખાવી; વચ્ચાવું;
મંદસ્ત ખાવી.

છેડ, પું [સં. છિદ્ર] ધારવાળા હથિનારથી
પડેલો ધા; કાપો; વાદ; ચીરો. (૨) કાણું;
નાકું; છિદ્ર; વેદ. (૩) ગણિતમાં જેનાથી
વિભાજ કરવાના હોય તે ગણનાનો આંક;
ભાજક. કિં પ્રં છેડ કાઢવો=આગીને
આણું કરવું. છેડ ઉઘાડવો=મોટી રકમને
નાની રકમથી નાની-એકાદી બનાવવી;
ભાગલા પાડી પાડીને હળરને ચોના ભા-
જકથી દમ ઉપર કે ખસેના ભાજકથી
પાંચ ઉપર આણવો તે. (૪) નાશ; લપ.

છેડક, વિં ઉત્તર; વિભાગ પાડતા; કાપે
એવું. (૨) ભાજક; કાપતાં કાપતાં છેડ
ખાધી રહેવું. (૩) ધાતક; ઢોઠી.

છેડન, નં [સં.] છેડવું તે; કાપવું-કાઢવું તે.
(૨) સામાનો છેડ ચાપ એમ કરવું-મોલવું
વગેરે તે; ખડન; વિરુદ્ધતા ચલાવવી તે.
કિં પ્રં છેડન કરવું=કાંઈ મનુષ્ય, મત, કે
વિચારની વિરુદ્ધ બોલવું તે; ખડન કરવું તે.

છેડવું, કિં સં [સં. છિદ્ર] કાપવું; વાડવું;
ચીરવું; વચ્ચામાંથી કાઢવું. (૨) કાણું પાડવું;
વિંધવું. (૩) ધડાડવું. (૪) નાશ કરવો.

છેડાવું, કિં અં કળાવું; વડાવું.

છેર, પું દોરના ઉચ્ચથી પડેલું દીપું બાણ.
(૨) કચરો; છોશ; જેર.

છેરવું, કિં અં દોરે લીધો મગ કરવો તે;
દોરનું અપચાવું હાવું.

છેરડો, પું દોરને ચોતે અપચાનો જે રોગ
તે; ઉત્તરમથ્થુ, હયામથ્થુ. (૨) કચરોપુંને.

છેરડો, પું હયામથ્થુ.

છેરામથ્થુ, શ્રીં છેરડો; દોર કે માણસને અ-
પચાનો જે પાણી જેવો મગ આવે છે તે.

ઉદ, પું. [પ્રાં. છલિઓ] વરણાગિયો; યાપ-
ટીપિયો; ફક્ક. વિ. રૂપાળા યધને ફરવાની
હોંસવાળું; ઢાડીયું; રૂપીગર્વી.

ઉલકડી, સ્ત્રી. જુવાન પુરુષને કાને પહેરવાની
વાળા; ફડી; મોતીને લોલકવાળી ફડી. એક
લગ્ન-ગોળ લોલક અને ખીખ જે ગોળ
મોતીની બનાવેલી આ ફડી કાનના ઉપલા
ભાગના વેદમાં પહેરવામાં આવે છે.

ઉલકખિલું, વિ. સ્વભાવે ઉલ-યાપટીપિયું
અને વળી કુંદર સીનાવાળું; લલમદાર;
ઉલ ને દેખવડું; રૂપાળું; મજેનું; મોહક.

ઉલટો, પું. ઉલ જુવાનિયો; ફક્ક; રંગીયો;
ઉલ. પ્રાચ્ય ભવાઈની વાણી-કવિતામાં
વપરાય છે. :-મને મૂખી ગયો છે મારો
ઉલટોરે લોલ.

ઉલપડી, સ્ત્રી. સોળનો આંક; સોળ. દલાલોની
પાસેમાં વપરાય છે.

ઉલખટાઉ, પું. [સં. ઉલખટાઉ] ઠીકઠીક-યાપ
ટીપ ફરીને મોજમજામાં રહેનારો જુવાન-
અલક ડોકરો; રૂપ અને જુવાનીના અભિ-
માનવાળો ફક્ક નાંદકરો માણસ. :-ઉલ
ખટાઉ ને મોહના રાણી. કહેવું ઉલખટાઉ
ને હાથમાં જાણું, ઘેર આવ્યા ત્યારે કહેવું
કાણું=જેને ધરજારની ફિકર ચિંતા ન હોય
અને માત્ર ઉલખટાઉ યધને ફરવાનુંજ
ભાન હોય એવો અલક માણસ.

ઉલવહેલું, વિ. ઉલમાં ઉલેલું; સૌની પાછળનું;
ઉક ઉલેલું.

ઉલાઈ, સ્ત્રી. ઉલપાણું; વરણાગી; ફક્ક યધને
ફરવું તે. (૨) ઉલપાણું ફરવું તે.

ઉલાણી, (વન ઉલાઈની ધુનમાં રહેનાર; સહે-
લાણી; લહેરી; મોજ. સહેલાણી ઉપરથી
ઉલાણી. સહેલસપાટ મારવા ને ફર્મા કરવું,
એટલીજ સમજવાળી. ઉલાણી-સહેલાણી
જયારે મોજલો માણસ.

ઉલો, પું. ઉલો; ડોકરો. (૨) ઉલ ડોકરો;
ઉલ જુવાનિયો. ઉલો=ઉલો.

ઉલું, વિ. ઉલનું; અંતનું; ઉવટનું; અંતિમ.
૩૦ પ્ર. ઉલો ઉપાય=ઉવટનો પ્રતીકાર.
ઉલા દહાડા=નન કાળની નજકનો વખત.
(૨) આયુષ્યનો પાછલો ભાગ. ઉલો ધડી=
અંતકાળ, આખર, આખરે. ઉલો સલામ=
ઉવટના સમયસમ. ઉલું ધર=ખાજમાં ઉવટ-
નું ખાનું તે. (૩) નાતરિયા નાતમાં ફરીને
ખીજું પુનર્લેખન થાય એટલી મોટી ઉમર
ફરેલો સંસાર. ઉલવહેલું=સૌથી ઉવટનું.
ઉલે પત્રિયે=અંતને વખતે. ઉલે પાટલે
=વાતમાં ને વાતમાં ઉતરી પડવું તે; એક-
દમ ઉલો વાને ઉતરી પડવું તે; ઢાંડ જવું
તે. ઉલે અસર=ઉવટની શિખામણ; ફરીને

એ બાબત નહિ ઉપાડવામાં આવે એમ
જણાવી જે ઉલો વાત કહી દેતી તે. ઉલો
સનેદ=ઉલો જન્મ, મનુષ્યાવતાર. ઉલે
ખારે પાણી=ઉલા ધરડપણના દહાડા. ઉલું
આસડ જાય=ઉવટનું આસડ જાય છે
અર્થાત્ ખીજું કંઈ આસડ ફરવું નહિ તે.
સંસ્કૃતમાં એમ ગંગાજળ કહ્યું છે તેમ
ગુજરાતી કહેવતમાં જાય છે.

ઉવટ, ન. અંત; ઉલો; પાર; પરિણામ; આખર;
સમાપ્તિ. કિં ૩૦ ઉવટ આવવું=અંત
આવવો; પાર આવવો; પુરું થવું. ઉવટ
લાવવું=પાર લાવવો.

ઉલાડું, વિ. ઉલું; અંતનું; આખરનું. (૨)
ઉક ઉલ ઉપરનું; કાંઈ જોળ કે હારની
ઉક અંતે હોય એવું; પર્યાડનું; આગળ
પાછળનો આધાર ન હોય એવું. :-ઉલાડું
ધર. ઉલાડું અપરં.

ઉલ, [પ્રા. ઉલો] વિશ્વાસવાત; દ્રોહ; દમો;
વિશ્વાસમાં રાખીને મારી નાંખવું તે. (૨)
વિશ્વાસમાં રાખી ડોકી દેવું તે; તજ દેવું
તે. (૩) યા; યુગનો યા; મપ; ઉદ. (૪)

અંત; છેડા; છેવટ. કિં પ્રં છેલ દેવો= દગો દેવો. વિશ્વાસમાં સખીને ધક્કો મારવો. છંદલો, પું બે કાંઠાનું આંખરાં વગેરે ખસેડવા- ઉપાડવાનું ખેડુતનું લોકકર્તુ એક ઓળખ; છંદલો.

છંદાવવું, કિં સં છેડવું; ઉસેરવું; કાચ કરવું હોય તેને છેડીને રીસે ભરાવવું.

છેતાળીસ, વિં આળીસ ને છ; ૪૬.

છેયું, નં [સ. વિગ્ર) ઓકરું; નાનું બચ્ચું; બાળક. પું ઠેપો=ઓકરો.

છા, કિં હો ધાતુના વર્તમાન કાળનું બીજા પું બં વચનનું ૩૫. ૩૦ પ્રં છા રહ્યું, છા કરતો=મર પડ્યું, ભલે કરતો, એવી ઉપેક્ષા ખતાવવાના અર્થમાં વપરાય છે. છા મારે=મારવા દો એમાં શું ? કહે. છા ભલા તો છીએ ભલા=મહુ મળેતા- પણ્યએ-એકપણ્યએ નહિ અને મહુ અત્યા- પણ્યએ તહિ એના સમઘાત સંબધ રહેવું તે. (૨) વિં'છ; ૬; ત્રણી બેવડી મખ્યા. છોને=ભલેને; એની મરજીમાં આવે તેમ; ખુશીથી કરેને. પોતાને દરકાર કે દરકત દાનિ તથી એવા અર્થમાં વપરાય છે. :-છોને નય, ક્યાં જવાનો છે ?

છા, સીં મરડિયા પાથરના કકડા વગેરે પક- વીને ખનાવેલી સુનાની માર અને એ માર-કલથી કરેલું, સિંપેલું બાધકામ તે; છાનો કુવો=સુનાના કલથી બાધેલો કે ચ- જોલો કે છાએલો કુવો તે. સુના મચ્ચીનું કામ તે; છાઈ; સુનો; સુનાકામ; કેલ. કિં પ્રં ઓકરવી=સુનાને પડ ચલાવવું; (ભિત ઉપર) પથારટર કરવું. છા દેવી= સુનો ચલાવવો. સજડબધ કરી નાંખવું. બાળી નકવું; રદ કરી નાંખવું. છા ફેર- વવી=ધૂળધાણી કરી નાંખવું; બદલામ કરવું; પાણી ફેરવવું; કરેલું બગાડી નાંખવું.

છાઈ, સીં સાંધ અથવા શેલડીના સાંધ ઉ- પરની પાતળી નાલુક ચીપ; હાલ. ઉં શેલડીકરી છાઈ ઉતારતાં, છરી ખેડી છે હાથે. (૨) પતરાળાં કરવાની સાંધાની સળીઓ, (૨) છા.

છાકરમત, સીં બાળકશુદ્ધિ; છાકરા જેવી ટુંકી નહિ સમભ્યા જેવી હલ કરવી તે; છાકરવાદ; હલ; આગ્રહ. કિં પ્રં છાકર મત કરવી=બાળકશુદ્ધિએ વર્તવું; છાકરા જેવી અલુસમજને કાર્ય કર્યાં કરવું; હલ- આગ્રહ ધરી સખવો; પોતાના અભિ- પ્રાપ્તેજ વગળી રહેવું.

છાકરવાદ, સીં બાળકશુદ્ધિ; છાકરમત.

છાકરવાદી, સીં બાળકની માફક વર્તવું તે; બાળાચાર ગખવો તે; નાદાની.

છાકરી, સીં સીંબતિનું બાળક; કન્યા; હાકરી; ફુહિતા; બાળકી. ખાર વર્ષ ધગી છાકરી કહેવાય છે. બગમા-નામદે; બીકજી; નિરરતા, ચોર્ય, હિરમત અને ધીરજ ન હોય એવો માણસ તે.

છાકરું, નં [સિં સ્તોક.] બચ્ચું; નાની છાકરી કે છાકરા તે; છેયું; બાળ; સતાન; ફર- નંદ. કહે. છાકરાંથી હાલ પિવાય નહિ= પોતપોતા પ્રમાણેજ કામ ચાપ-અપોઅથી ચાપ નહિ; જે જેને લાયક ન હોય તેની પાસે તે કામ કરાવવા જ્યાંએ તેા ઉલટું બગડે, એના અર્થમાં આ કહેવન કહેવાય છે. છાકરું કેડમાં અને સારા સહેરમાં દંદેરા=ઉચકનાપણાને માટે આ કહેવત કહેવાય છે. નાનાં છાકરાંના ખેલ=બાળ- કર્તુ કામ નહિ, અર્થાત્ મોટું ને બહુ અગત્યનું મુશ્કેલ કામ છે એવા અર્થે. છાકરું ને તરોસિયુ=જેકે સરખાં આડાં હોય છે. તેવ પાડે એટલે સમજે નહિ તેજ પ્રમાણે કરવાની હલ તે,

છાકરો, પું [સં. શાલક] પુરુષ ભતિનું આ-
ળક; ઈયો; દીકરો; પુત્ર. સોળ વર્ષ સુધી
પુરુષ છાકરો કહેવાય છે. કહેઠો છાકરો
હોય તો વહુ આવે અને પૈસા હોય તો
આજ આવે.

છાગણું, નં છાણું.

છાગણો, પું રમાલથી સહેજ મોટો કપડાનો
કકડો; અંશુઓ. (૨) માથે છાગા તરીકે
ખાલવાનો પુગડાનો કકડો.

છાગાળો, પું છાગાં રાખનારો છેલ લુચા-
નિયો; ફક્કડ તરણ. ઉં સાચું જો નંદના
છાગળા, મારૂ ચીત ચોરન વાલા, સાચું

છાણું, નં પુરુષને માથે બાંધવાની પાધડી,
શળિયા કે મોળનો કસબી છોડા કે જે
ચાલતાં લળતો ને ઝૂકતો રહે તે. મંજરીની
માફક માથા ઉપર ફરફરતો રહેતો છોડો;
કસગી; શિરો વેણને પવને ફરફરતો કસબી
છોડો; ખળનની માફક માથે ફરફરતો રહેતો
મોળ કે ફેંદાનો છોડો; પાધડીમાં ખોસેલો
ફલનો તોરો. રં પ્રં ઉધાડે છાગે=મહેર
રીતે; સૌ કાંઈ જાણે છુએ એમ; ચાહન.

છાછ, સ્ત્રીં [સં. રોચ] પમિત્રતા, ચોકખાઈ,
અથવા આચારની ચટ. અડકરો, અભગ-
વારો, અપમિત્ર થયો, એની જે અતિશય
કાળજી-લાગણી તે; રાક્ષ; વહેમ; સંકેત.
- કિં પ્રં છાછ રાખવી=અડકયા અભ-
ગયાની લાગણી વહેમ રાખવો તે. :-વર્ણ-
વર્ણની કે અભગયા ન અભગયાની એને
લગારે છાછ નથી. સૌચાસૌચ વિચાર.

છાછત, સ્ત્રીં ખાંખત; ખંત; કાળજી; ખણુ-
ખોદ. કાળજીપૂર્વક કાંઈ વસ્તુની સંભાળ-
તપાસ રાખવાની ટેવ તે.

છાણું, વિં બહાર પડતું ન હોય તેવું; ઉતપું;
છાછરું; નહિઉડું. (૨) ઉધાડું; અસહાય;
આણું. (૩) ગેંદું; મેલું; અશુદ્ધ.

છાજ, સ્ત્રીં છાજ.

છાડું, વિં [પ્રા. છુડું] નાનું; ટુંકું, લઘુ; નહિ
મોડું; કનિષ્ઠ. ઉં તમે છાડી ઉમર વરસ
સોળનાં, નથી નીકળ્યાં કદી ધર બહાર.
(૨) નાં છાડિયું; છાડું. (૩) રેસાદાર
ફેલું. :-લિડીનું છાડું; લટિયું.

છાડ, પું [સં. કિસલય વા લોટ] વનસ્પ-
તિનો તાજો ઉછરતો નાનો રોપો; પીલો;
મરોહ; સહેજ મોટો થયેલો ફણગો;
છાડવો; કરસણ. (૨) સુકાઈ ગયેલું છાડું
તે; લિંક-ગર્લસુકાઈ જઈ નાક કે પેટની અંદર
ખાણેલું પડ; લિંક ગર્લનો સુકા ગટ્ટો.

છાડણુહાર, પું છાડવનારો; સુકાવનારો.
વિં છાડવનારું.

છાડખાંધ, સ્ત્રીં છાડવું અને ખાંધવું તે. ખાંધ
છાડ, એમ વપરાય છે.

છાડવવું, કિં સં છાડે-છુડું કરે એમ કસ-
વવું; છાડવવું; સુકાવવું; રંગ અપાવવી.

છાડવું, કિં સં [પ્રા. છુડું] ખાંધવાને છુડું
કરવું. :-માક છાડવી; ગાપને ચરવા છાડી.
(૨) વળગેલું, ચોટેલું, કે લાગેલું હોય
તેને છુડું કરવું; કાઢી નાંખવું. :-પાપ કર્મ
કરવાં છાડ. તમે દારૂનું વ્યસન છાડો. (૩)
મૂંછી દેવું; જવું. :-કક છાડવો. (૪) આ-
વવા દેવું; વહેતું મૂકવું. :-નળ છાડવો. (૫)
મૂંછીદેવું; તજવું; ત્યાગકરવો. :-લાજ
છાડવી. (૬) ફેડવું; બહાર કરવો. :-દાર-
ખાનું છાડવું પણ મંદુક છાડવા દીધી નહિ.
(૭) હવામાં ઉડાડવું; નેરનેર નિરાન
તરફ ભય એમ કરવું; મારવું; મૂકવું. :-
ચોરે ત્રણ તીર છાડ્યા તે તેણે દલપર
ઝીલી લીધા. સખમરીને ટોરપિડો છાડી
કે તરત ઉતાર્યો ગભરાઈ ગયા. (૮)
પડયુંમૂકવું; રહેવાદેવું; જવાદેવું. :-હવે એ
વાત છાડી દો, તેતથો ? (૯) અંધકરવું-

મેલવું. :-અમ્યાસ છાડી પંધે વળાયા.
(૧૦) ખદારનીકળવું. :-ધરુ છાડયું, કિં
પ્ર. છાડી દેવું. છાડી મૂકવું. છાડી મેલવું.
ગાંધુ છાડવી. નળ છાડવો. આંતસ્યાંજી
છાડવી. તોપ છાડવી, સ્નેહ છાડવો. લાજ
છાડવી. નાત છાડવી. ઘર છાડવું. હક
છાડવો. (૧૧) પ્રસારવું; પહોળુ કરવું; ખુલ્લું
મૂકવું. :-દાયણી છાડવો. સદ છાડવો.

છાડવો, પું. છાડ; રોપો; પીસો.

છાડાવવું, કિં મં. મુકાવવું; છાડવવું.

છાડિયું, નં. વનસ્પતિ ઉપરનું આમ્જાદન;
હાલ; છાડું; ત્વચા. (૨) હાલનો કકડો;
નાનું છાડું; ફેતરું. વનસ્પતિ-લાકડા
ઉપરની હાલ તેમજ ફળ વગેરે ઉપરનું
પડ તે છાડિયું. કિં પ્ર. છાડિયાં પાડવાં=
આડના યડ ઉપરની હાલના કકડા ઉખા-
ડવા. (૨) દોષ બતાવવા; મોટે કે પરાક્ષ
રીતે સામા. માણસના દોષ કાઢી તેની
ઉપર દોષ દેવાં; આડિયો કાઢી નાંખવો.
પાછળ ભૂં મોલવું; દોષ કાઢવા; સખત
રીકા કરવી.

છાડી, સી. છાકરી; દાકરી; પુત્રી; દુહિતા.
(૨) ઘસી; કુડી; મોલીની છાકરી.

છાડું, નં. [પ્ર. છપડી] વનસ્પતિ લાકડાં અને
ફળ વગેરે ઉપરનું ઢાંકણ; હાલ; છોતરું;
યડ; ત્વચા. (૨) હાલનો કકડો; આમડી
ઉપરનું પડ; થોડી ઉખેડેલી ત્વચા. કિં
પ્ર. છાડાં ઉતારવાં=ઉપરની ત્વચા-આ-
મ્જાદન ઉખેડવું; છોતરાં કાઢવાં=ઢાંકણ
દૂર કરવું. (૨) આમડી ચિત્તર્થ નવ એમ
મારવું; છડવું. છાડાંકાડવાં=મારવું; આ-
મડી નીકળા નવ-ઉખેડે એવો માર મા-
રવો; કુડાવું.

છોત, સી. છો.

છોતરું, નં. છોડું; હાલ; ફેતરું.

છોતેર, વિ. સિતેરને છ; છાં.

છોતો, પું. કુચડો. (૨) જાંબો.

છોમંધ, વિ. છોથી બાંધેલું; છાનું; છોનાળું;
છોલાળું. :-આમમાં બેચાર છોમંધ ઘર છે.

છોલાડું, કિં અ. સામા માણસની મોટાઈ,
રૂવાળ, અને ઓહો વગેરે નોધને તેની
આગળ જતાં ખંચાવું; ધરમાળું; લાજ
આવરી; રોહ પડવી; ઓસરવું. (૨) સામા
માણસ આગળ કાંઈ બાળ કે અપમાનને
માટે જેઆખર થયેલી દોષ તેથી આ-
ચંદીવું; ધરમિદા પડવું; રોહલાંબની; તેની
છાપ-બાક લાગરી.

છોલીડું, વિ. છોલુ પડેલું; છોલાયેલું; ખ-
મિયાલું; ધરમિદું અંખવાળું.

છોલું, વિ. છુલું; ધરમિદું; આગળ અપમાન
તાજેતર પકડાયેલી ઝાંખું પડી ગયેલું;
મોટામોટ છુલુંપડેલું. (૨) ધરમાળ;
લગ્નમણી; અંખાઈ ગયેલું એવું.

છોર, પું. [સં. છુર] અગ્રો; મગ્રો; છર.
:-દાડીએ છોર ઉડવો=અત્રાની મારફતે
ખીજ માણસને થયેલાં મંડુમડનો ચેપ
લાગવો=ઉડવો તે.

છોરું, નં. [સં. છિચ્છ] છોકરું; નાનું બાળક;
હિયું. પું. છોરો. સી. છોરી. કહેવું છોરું
કહોરું થાય પણ માના કમાતા ન થાય=
છોકરાં કદાપિ મારસ્તેદ યૂરી નવ પરતુ
માતા પોતાના બાળક પરનો સ્નેહ કદી
ચૂલે નહિ. (૨) સંતાતિ; સંતાન.

છોસ, સી. વનસ્પતિના પ્રસેદ ઉપરની અ-
થવા ફળ ઉપરની ત્વચા; ફેતરું; હાલ.
(૨) સૌથી ઉપરની છેલ્લી નાનુક પાતળી
ને કહણુ હાલ તે. :-મેંચડીલી છોસ. (૩)
છોલીને ઉતારી નાંખેલી હાલ. :-મેંચડીની
છોસ ધરમાંથી કાઢી નાંખી છોસ.

છાલવું, કિં સં ધારવાળા આખરથી ઢાપ
પણ વસ્તુની ઉપલી સપાટી ઉખાડવી;
ઉપલું પડ ઉખડે એમ કરવું; જાલ-આ-
અજાન પડ કાટ વળગાટ કે મેલ ઉઠ-
રડવો. :-વાસણે છાલવાં. લાકડાં છાલવાં.
(૨) છરી જેવા આખરથી ફળ ચાક
વગેરે વનસ્પતિની ઉપલી જાલ કાટી ના-
ખવી. :-ઢેરી અને દુધી છાલવી. (૩) ટાંક-
જાથી ઉપર ઉપરનો ભાગ કાપીને ઝાઝી
આણવી, તાજવું. :-સોના રૂપાનો ઘાટ
ઘોવડાવ્યા કરતાં છાલાવેલો તો ખડું સારો
લાગે છે. છાલેલાં સાંકળાં. (૪) પુકે વિરુદ્ધ
ખાલવું; નિંદા કરવી; બખાળવું; છુકું
ખાલવું. :-એ તો ત્યાં ને ત્યાં તમારું
છાલતો ફરે છે.

છાલાવું, કિં અં છાલેલા ચવું; ઉપરની
સપાટી ઉખાડવી; ધસાવું; છોડ્યાં પડ્યાં.
છાલાણુ, વિં છાલાયેલું. (૨) છાનધ; છાનું
ધમ; છાયેલું.

છાવડાવવું, કિં પ્રેં ચુનો દેવડાવવો; છા-
બંધ કરાવવું.

છાવડાવું, કિં અં અડાવવું; અભડાવું; અ-
સ્પર્શનો સ્પર્શ થવાથી અપવિત્ર થવું.

છાવું, કિં સં [ગ્રા. છુદ્ધિ] અભડાવવું;
અપવિત્ર કરવું; અડવું; સ્પર્શકરવો. (૨)
છા લગાડવી.

છાહું, પું સમગ્રની પટાવીને અથવા વિશ્વાસ
આપીને દૂર ખસીજવું તે; છેદ; દ્રોહ;
વિશ્વાસઘાત. (૨) વિશેષ; ત્યાગ.

છાળ, સ્ત્રીં પાણીનો મોટો મોલો ઉછાળો તે;
તરંગ; લોહ; હોડો; મોટી જાલક.

છાળવું, કિં ઉલ્લાવું; જલકાવું; નાના છા-
કરાંના પેટમાંથી વધારાનું ધાવણું છાળતી
માફક જલકાખને બહાર નીકળી જવું. :-
ઠેચો ખડું છાળે છે. ધાવણુની ઉલટી થવી.

છેં, કિં છું પ્રાતિક રૂપ. નાગરો વગેરે
કેટલાક લોકમાં છું ને ઠેકણે બોલાય છે.
-હું હૈં ત્યાં લગી ઠીક છે. જઈ.-

જ, પું [સં. જ.] યુજસતી મુખાક્ષરમાનિ
ઓગણીસમો અને બેજનોમાનિ આઠમો
તાણુરયાની અક્ષર. સંસ્કૃત ય ને ઠેકાણે
યુજસતીમાં ધણે ઠેકાણે આ અક્ષર વપ-
રાય છે. જેમકે યજમાનને ઠેકાણે જજ-
માન અને યથાને ઠેકાણે જસ. સંસ્કૃતમાં
જેમ ચ, હિ, તુ, વગેરે અક્ષરો માત્ર
પુરતી માટે વપરાય છે તેમ યુજસતીમાં જ
વપરાય છે.

જ, વિં જન્મેયું. પ્રત્યય તરીકે વપરાય છે,
અને જન્મેયું; ઉત્પત્ત યયેયું; એવો અર્થ
જતાવે છે. :-વંશજ; અંજ; સ્વેદજ;
અનુજ. અં નિશ્ચય, આગ્રહ અને વિશ્વાસ
જતાવે છે. :-ચોર તે ચોરજ; હુંજ જમજ.
(૨) હહ; પરિણામ; ને મર્પાદા વગેરે
જતાવે છે. :-અમદાવાદ લગીજ; એટલુંજ;
વિચારનો નિશ્ચય જતાવવા તથા અમુક
અર્થ ઉપર વળન મૂકવાને પણ વપરાય
છે. :-ખાવાથીજ શક્તિ આવશે.

જર્ઝ, પું (જપઘે) હલારી કિમ્મતનો તાંબાનો
સિક્કો; પૈસો; જનાવાદી. અમદાવાદ તરફ
વપરાય છે.

જઠ્ઠ, વિં [ફા] ધરકું; ટહ. (૨) નાત-
વાન; અચક્ક.

જઠ્ઠી, ઓં ધડપણ; ટહાવરયા. (૨) નાત-
વાની; અચક્કિત. હિં લુવાની જતા લગી
રાજે ડરીયું તો જઠ્ઠીમાં વાતો ધચક્કી
ડરીયું, લુવાનીં નર્મ.

જઉ, પું [સં. યવ] જવ; સાણ. વિશેષ
માટે લુઓ જવ.

જક, ઓં એકની એક બાબત જનુ આગ્રહથી
પકડી રાખવાની બોલ તે જક; અહ; આ-

મહ; આગ્રહ; હહ. બાબત ટહ અને માંડું
માણસ એકની એક બાબત વારંવાર
માગ્યા કરે છે અને સમગ્રગ્યા છતાં પણ
ચોતાની માગણી મૂકતું નથી તે હટ. (૨)
લાંજગડ; પંચાત; માધારોડ. :-તેવું હોય
તો હો નહિ તો આલ્યા જાઓ; અમસ્તી
જક ન કરો.

જકરું, કિં સં જતરડમાં ધાલીને ખૂબ
દાખલું; ખેચલું અથવા વાળી નાંખલું. (૨)
યંત્રથી ખસી ન શકે તેમ પકડલું; ધરલું.
(૩) ચપટ કરીનાંખલું; નિચોવલું; કચરી
નાંખલું; હાલેઆલેક ખસે નહિ તેમ સકસ
કરીનાંખલું; જોરથી ખેંચીને તાણીનાંખલું.

જકર, ઓં લું છકર.

જકાત, ઓં [જ. જકાત] મુસલમાની ધર્મ
પ્રમાણે કમાધનો ચાલીકમો ભાગ ધર્મ-
દા-ખેસત તરીકે આપવો તે; કમાણી ઉપ-
રનો ધર્મ વેરો. (૨) દેશમાં આવના જતા
માલ ઉપર ચંબચ તરફથી જે હકસાધ
લેવામાં આવે છે તે; નાકાવેરો; દાણ;
ટાલ; કર; છાપો.

જકાતદાર, પું જકાત લેનારો અમલદાર;
જકાત વસુલ કરનારો-નાકાદાર.

જકાતી, વિં જેમી ઉપર જકાત લેવાતી
ટોચ એવું; જકાત લેવા આવવા જેવું તે.
:-અમારી ખાસે કંઈ જકાતી માલ ન
હો. (૨) પું જકાત ઉપરનારો.

જકાર, પું [સં.] જ એવો અક્ષર અને
ઉચ્ચાર તે.

જકો, વિં જક ધરનાર; હીકું; ગિરી;
આગ્રહી; આકું. (૨) તકચરી; માધારોડિયું.

જકખડ, વિં જજરિત ચણ છતાં પણ હારી

તૂટી નય નહિ એવું; ચીકલું; ચીવડ;
ધિંચું; ધસારો ખમે એવું; ખડતલ. (૨)
વણ્ટે નહિ એવું; જડડું; ખાધડ.

જક્ષ, પું [સં. યક્ષ] દેવ અને મેનુષ્ય વચ્ચે-
ની એક જાતિ; અર્ધદેવ કહેવાતી જાતિ;
યક્ષ. કુબેરનું ધન અને વાડી સાચવનારા
અમુક લોકો; એક જણ વર્ગ. (૨) બિયા-
મણો; ખાંધ જાય એવો માણસ. (૩) એક
ભૂતજાતિ. વિશેષ માટે ભુગ યક્ષ.

જક્ષિણી, સ્ત્રીં જક્ષ જાતિની સ્ત્રી. (૨) લય-
કર ને ખાધ જાય એવી વિકરાળ સ્ત્રી;
એકજાતની ચોગિની; ભૂતકી.

જખ, સ્ત્રીં [સં. જખ] માછલી. ઉંચકાર-
ચદ ફણીમણિ, જખજખ ઉપમા શું
હલ્. દયારામ. કિં પ્રં જખ મારવી =
હારી થાકી પસ્તાઇને પોતાની મરજી
વિરુદ્ધ કામ કરવાની દરજ પડવી તે.
જખ; એવો સ્વતંત્ર રાજા નથી. જખ =
માછલી અને તે મારવી એ કામ મોટા
શિકાર ન થઇ શકે તેવો નિર્બળનું નીચું
મોં કરીને મૌન બેસી રહીને કરવાનું છે
તે ઉપરથી આ ક્રિયા પ્રયોગ કદાપિ
આશયે હોય. જખનો અર્થ પોતાનું ધાર્યું
નહિ થવાથી બીજાએ કહેલું પણ પ્રથમ
નહિ માનેલું કાર્ય પોતાને ન છુટકે કરવું
પડવું એવો થાય છે. કહેવું જખીને જખ
મારવી = જખી રહ્યા પછી અણકવાડ ધોવો
પડવો; જખીને પસ્તાવું તે.

જખમ, પું [કા. જખમ] ચામડી બેદાઇને
પડેલો હડા ખાડો; ધા; કાપ; ઝટકો;
વાડ; પ્રહાર. (૨) ખોટ; હાનિ; નુકસાન.
(૩) મનમાં બહુ ખરાબ લાગવું તે; બદ-
નામી; બદો. (૪) સળેખમ. કિં પ્રં
જખમ થવો = ધા થવો; ચામડીમાં હડા
કાપ પડવો. જખમ કરવો = ધા મારવો;
લાગણી કુખવવી. જખમ રૂઝવો = ધામાં

અંકુર આવવાં ને મટવું; લાગણી બુદ્ધાઇ
જવો; શરીર ઉપરની ચામડી તૂટી અંદ-
રના માંસમાં ખાડ પડે તે જખમ. શરીર
કપાયાથી અણી બોકાયાથી કચરાયાથી
અથવા માંસ નીકળી પડવાથી જખમ પડ્યો
કહેવાય છે. જખમને લીધે માણસને તાણ
ચમકે રેતવા અને બીજા રોગો થાય છે.
જખમને લીધે ઘરેલી ચમક અને તાણ
છવલેણી નીવડે છે. તીર લાગે અને ગાળી
વગેરે જોડે પાચેલાં હોય તો તે જખમ
વિષવાયો કહેવાય છે. આવો જખમ
ઝટ રૂઝાતો નથી. જખમનો મુક્તાર્થ તર-
વાર વગેરે ધારવાળા દુધિવારના ઝટકાથી
પડેલો હડા કાપ એવો થાય છે.

જખમી, વિં જખમ થયેલો જેને હોય એવું;
ધાયેલ. (૨) તૂટેલું; સખત લાગણી થયેલી
હોય એવું.

જખવું, કિં અં [સં. જખ] ખાધજવું;
ભરખવું.

જગ, નં [સં. જગત] જગતનું વિશ્વ; દુનિયા-
ભુગ જગત.

જગકર્તા, પું જગતનો કરનાર; પ્રભુ; પર-
મેશ્વર. (૨) પ્રહા.

જગજીવન, પું જગતને જીવકનારો; જગ-
તના જીવનરૂપ જે તે; પરમેશ્વર; વિષ્ણુ.

જગણ, પું [સં.] અક્ષર મેગ હોદ્દાની રચના
માટે ધરતી દીર્ઘ ત્રણ મેણ અક્ષરોનાં જે
આઠ ભેડકાં બનાવેલાં છે તેમાંનું જયો
ચરે થતું આગમ પાછળ ધરવાહર અને
વચમાં દીર્ઘાક્ષરણ ભેડકું તે. - જગત.
ઉં જગત તે જગણ મણ જણો. પિંગળ.

જગત, નં [સં. જગત] પરમેશ્વર ઉપન-
કરેલું એવું આ જે બધું તે; આકાશ,
પૃથ્વી, પવન, પાણી, આદિ; પદાર્થ વગેરે
તે; વિશ્વ; જીવન; લોક; દુનિયા; ખલક.

જગન્નાથ, પું [સં.] જગતનો નાથ તે; જગત્પતિ; પરમેશ્વર. વિષ્ણુ ભગવાન લીલા માટે નહિ પરંતુ મૌન રહી બધું જોયા કરવાને થયેલો વિષ્ણુનો અવતાર; બુદ્ધાવતાર. જગન્નાથજી=ઝોરીસામાં મહા નદીના મુખ આગળ જગન્નાથપુરીમાં જે જગન્નાથજીને નામે વિષ્ણુ ભગવાનની મૂર્તિ છે તે; વિષ્ણુ.

જગન્નાથપુરી, નાં ઝોરીસા પ્રાંતમાં જગાળના ઉપસાગર ઉપર મહા નદીના મુખ આગળ આવેલું એક મોટું શહેર અને શ્રી જગન્નાથજી મહારાજની યાત્રાનું ધામ. જગન્નાથપુરી બહુ ભુતું શહેર છે. બુદ્ધ ધર્મની જહોજલાલીના વખતમાં બૌદ્ધ લોકોનું તે એક પવિત્ર તીર્થસ્થાન ગણાતું અને હિંદુસ્તાનના હજારો-લાખો માણસો ત્યાં યાત્રા કરવાને જતા હતા. તે પછી જગન્નાથજીનું માહાત્મ્ય વૈષ્ણુ હિંદુઓમાં આદ્યું અને તે આજ સગી આજ રહેલું છે. હિંદુસ્તાનમાં યાત્રાના ધામ તરીકે લોકોમાં તે પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં જગન્નાથજીનું પ્રાચીન મંદિર છે. બારે માસ યાત્રાળુઓ ત્યાં જતા રહે છે પણ વરસમાં વીસ વખત ત્યાં મોટા મેળા ભરાય છે. રથયાત્રા નામના તહેવાર ઉપર સૌથી મોટા મેળા ભરાય છે, કારણ કે તે દિવસે આળીસ પુટ ઉઘા અને મોટા પેઢાના રથમાં મૂર્તિ પધરાવી રથને ફેરવવામાં આવે છે. જગન્નાથજીના આ રથ તળે કચરાઈને મરી જવું, એ મોક્ષ આપનારુ મનાતું, હોવાથી આગળ ધણાક લોકો તેની તળે પડી કચરાઈ મરતા. હાલ એ રિવાજ બંધ કરવામાં આવેલો છે.

જગન્નાથ પંડિત, નાં સંસ્કૃત ભાષાનો એક મોટો અને નામાંકિત કવિ. જગન્નાથ જાતે તૈલંગી બ્રાહ્મણ હતા. તેમના પિ-

તાનું નામ પેરમભટ્ટ હતું. એમ કહેવાય છે કે, બાર વર્ષ પછીજ તેમને બચ્ચાની સારી ચાનક લાગી હતી. ઘાસીમાં વિદ્યાભ્યાસ કર્યા પછી જયપુરના મહારાજના આશ્રયથી લાં જઈ તેમણે એક પાઠશાળા ઉઘાડી ગૃહસ્થ જીવન ચર કર્યું હતું. અકબર પાદશાહના વખતથી દિલ્હીમાં ભુદી ભુદી ભાષાઓ અને ભુદ ભુદ ધર્મના વિદ્વાનોનો સત્કાર થવા માંડ્યો હતો અને જહાંગીર તથા શાહજહાનના વખતમાં પણ દેશ દેશાવરના વિદ્વાનોની દિલ્હીમાં સભાઓ ભરાતી હતી. જહાંગીરના પાછલા વખતમાં ભરાયેલી વિદ્વાનોની એક સભામાં જગન્નાથ ગયા હતા. સભામાં તેમણે જે વિદ્વા અને કવિત્વ ખતાવ્યાં તેથી ઘણા ઉમરાવો અને શાહજહાનના વડા શાહજહાન દારાસિકોહ ઉપર ધણી અસર થઈ અને તેઓ દિલ્હીમાં રજા. શાહજહાનના અમલ દરમિયાન તેમને દારા સાથે ઝોળખાણુ અને સહવાસ થયો. શાહજહાન પોતે અને તેનો શાહજહાન દારા પંડિત ઉપર. બહુજ મીતિ રાખતા. જગન્નાથ જેવા વિદ્વાન હતા તેવા જ રૂપાળા પણ હતા. કહે છે કે, જૈની ઉર્ફે લવંગી નામની પાદશાહી જનાનાની એક મવનકન્યા તેમની ઉપર મોહી પડી હતી. પાદશાહને પ્રસન્ન કરી તથા ધરવામી ધર્મ અંગીકાર કરી પંડિતે તેની સાથે લગ્ન કર્યા હતાં. ‘આસપ્રવિલાસ’ નામનું કાવ્ય લખ્યા પછી જહાનજહાન પાદશાહે પોતે એક મોટો દરબાર ભરી જગન્નાથને ‘પંડિતરાજ’ નો ખિતાબ આપ્યો હતો. પંડિતરાજ દારાની પાસે હતા તેવામાંજ દારાને થોડા વખત માટે રાજ્યાભિષેક થયો હતો. ઘાસીમાં પંડિતાનું બહુ માન હતું અને તે પણ ધરાજ

યયા હતા એટલે અમા દીક્ષિતના કહે-
વાથી તે અને યવની-જેની હિંદુ ધર્મમાં
દાખલ થવાને તત્પર થયાં. આદ્યજોએ
કહ્યું કે, તમે જેહ જણુ લગીરથીના
કિનારા ઉપર ઉભાં રહો અને જો ગંગાજી
ત્યાં આવી તમને પાવન કરે તો અમે
તમને નાતમાં લઈએ. એમ કહેવાય છે
કે પડિત જૈનીને લઈ ઉપલે પગથિયે
ઉભા રહો અને 'ગંગાલહરી' નો એક
એક શ્લોક તેઓ જેમ જેમ બોલતા
ગયા તેમ તેમ ગંગાજી એક એક પગથિયું
ચઢતાં ગયાં. છેવટે પાવનમે શ્લોક તેમને
પગે પાણી અડક્યાં ને તેઓ પાવન થયાં.
આદ્યજોએ પછી તેમને નાતમા લીધાં.

જગન્નાથ પડિત સત ૧૬૨૦ થી, ૧૬૬૦
લગી એક દુકાન કવિ તરીકેની જાહેર-
લાલીમાં રહ્યા હતા. તેમણે નીચે પ્રમાણે
અથો બનાવેલા છે.-(૧) રસગંગાધર, (૨)
ભામિની વિલાસ, (૩) મનોરમાકુચમલિની,
(૪) અશ્વાધારી કાવ્ય, (૫) જગદાભરણ
કાવ્ય, (૬) પ્રાણુભરણ કાવ્ય, (૭) રતિ-
મન્મથ નાટક, (૮) વસુમતી પરિણય, (૯)
યમુના વર્ણન ચંપૂ (૧૦) આસરવિલાસ,
(૧૧) પીપ્પલહરી, (૧૨) અમૃત લહરી
(૧૩) સુધાલહરી, (૧૪) કર્ણાલહરી,
(૧૫) લક્ષ્મીલહરી, અને (૧૬) ગંગાલહરી.

જગન્નાથી, સીંઠ મલમલથી ઉતરવું અને
સાધારણ સુતરાઉ કાપડથી સાચું પોતલું
છિંટવું કપડું; મજીપટલની છિંટ જેની
બનતી હતી તે જગન્નાથજી તરફના વણાટ-
નું સુતરાઉ કપડું; વગર ધોયેલી મજલીન;
વગર ધોયેલા સેતો; જગન્નાથીનાં પેરણ
અને પચિયાં વગેરે થાય છે.

જગન્નિંદ, વિંઠ સૌ કામથી નિંદવું એવું;
સર્વેએ નિંદા કરવા જેવું.

જગન્નિવાસ, પુંઠ [સં.] જગતમાં રહેલા
એવા પરમેશ્વર; વિષ્ણુ.

જગન્નિમ્ત્ર, પુંઠ [સ.] જગત્પત્ર.

જગપતિ, પુંઠ જગતનો પતિ તે; પરમેશ્વર.

જગણી, સીંઠ જગલની જમીન; જેમાં કુદ-
રતી-વગર વાવું ઘાસ ઉગતું હોય તે
જમીન; ચરો; બીડ; દોરાને ચરવા માટે
સામેલી અણુબેડ જમીન.

જગમ્નાન્ય, વિંઠ જગત જેને માનવું હોય
એવું; સર્વમાન્ય; સૌ કામને માનીવું; સર્વ
જેને કશુલ રાખે એવું.

જગમોહના, વિંઠ જગતને મોહ પમાડે એવી
રૂપાળી સી. (૨) માયા.

જગરાય, પુંઠ જગતનો રાગ; જગતપતિ;
પરમેશ્વર.

જગ્યા, સીંઠ સ્થાન; કામ; ઠેકાણું; સ્થળ. (૨)
કામ; કામનું સ્થાન; નોકરીઆકરી;
મેવાનો અવકાશ. (૩) પ્રયોજન; કારણ.
(૪) બાર; છિંકું; માર્ગ. ૩૦ પ્રંઠ ઉલું
રહેવાની જગ્યા=આશરો; આધાર. (૫)
બેસાણું. આસન; ગાદી વગેરે. પદ; બોહો;
પદવી.

જગ્યાડવું, કિંઠ સંઠ [સ. જાણ] ઉધમાથી
ઉઠાડવું; જગત કરવું. (૨) ચેતવવું; જ-
ણાવવું; સાવધાન કરવું. (૩) મચાવવું;
ઉજાડવું; ઉકેરવું.

જગ્યાત, જુંઠ જગત.

જગ્યાવવું, કિંઠ સંઠ મચાવવું; ઉજાડવું. (૨)
મજાવવું; મગતથાય એમ કરવું.

જગો, સીંઠ સ્થાન; સ્થળ; જગ્યા. બોહરાંત
નારીબાત.

જાધુ, નંઠ ખાખા કરે, ખાવાનું માખ્યા કરે
એવું નાનું છોકરું; બાળક.

જખા, સીંઠ જખા.

જઘન, સ્ત્રી ૦ [સં.] દિવ્યણ ઉપરનો પગનો
આગલો ભાગ; ભાગ.

જઘન્ય, વિં ૦ ગદિત. (૨) રૂદ્ર.

જઘાત, ભુ ૦ જઘાતિયાં.

જઘાતિયાં, ન ૦ ખાળક અને અવિવાહિત
માણસના શ્રાદ્ધને માટે શ્રાદ્ધ પક્ષની
તેરસનો નકી કરેલો દિવસ તે; કુંવારાનાં
શ્રાદ્ધ કરવાની તિથિ. ના ૦ જઘાતિયો =
કુંવારો હોકરો અથવા વાંટો.

જજમાન, વિં ૦ [સં. યજમાન] યજ કરનાર;
યજન કરનાર; હોમહવન કરનાર. (૨).
પું ૦ ક્રિયા કર્મનો બદલો આપીને બ્રાહ્મણ
પાસે યજ કરાવરાવી ફળ લેનારો; પોતાને
પુણ્ય ફળ મળવા માટે બ્રાહ્મણને દાન
આપીને પોતાને ત્યાં યજ કરાવનાર;
ધનાઢય, રાજા, ક્ષત્રિય વૈશ્ય વગેરે તે.
(૩) ધર્મ સંબંધી ક્રિયા કર્મ કરાવનારો;
ક્રિયા કર્મ કરવા બદલ બ્રાહ્મણને બદલો
આપી કર્મનું ફળ લેનાર; બ્રાહ્મણને આ-
શ્રય આપનાર; કર્મના બદલામાં દાન
દેનાર; બ્રાહ્મણવર્ગને પોષનાર ક્ષત્રિય વૈશ્યા-
દિક વર્ગ તે. કહે ૦ જજમાનની જાત સ્ત્રી
નોવી. જજમાનને મન ગોરાળી કંઈ
ગોરાને મન ગોરાણી હોય ?

જજમાનવૃત્તિ, સ્ત્રી ૦ [સં.] જજમાની કરીને
ગુમરો કરવો તે; જજમાનો ઉપર આ-
લવિકા ચાલવી તે; ગોરખડું; પુરોહિતપાતું;
જજમાનોને ક્રિયાકર્મ કરાવવાનો ધંધો તે.

જજમાનિયું, વિં ૦ જજમાનવૃત્તિવાળું; જેનો
આધાર જજમાનો ઉપર હોય તેવું. (૨)
જજમાનોને કરાવવામાં આવતું હોય
એવું; ભાકુલી (ક્રિયા-કામ).

જજમાની, સ્ત્રી ૦ જજમાનવૃત્તિ; જજમાન-
પાતું કરવું તે; જજમાનોને ક્રિયા અને
કર્મ વગેરે કરાવવાં તે.

જનિયાવેરો, પું ૦ [સં. રાજવી.] મુસલમાન
રાજકર્તાઓ પરધર્મીઓ પાસેથી માથા
દીક જે કર લેતા હતા તે. અરબસ્તાનના
ખલીફાઓએ એવે કારણે કાફરો અથવા
પરધર્મીઓ પાસે આ કર લેવાનું કરાવ્યું
હતું કે, ઇસ્લામીઓ રવધર્મી રાજા માટે
લડવા આવી રાજ્યની મેવા ખર્ચા લે
અને પરધર્મીઓ તે સેના ખર્ચવા નથી,
માટે રાજ્યના રહસ્ય તથા રહેઠાણ તેમણે
જનિયાવેરો આપવો જોઈએ, અરબસ્તા-
નમાં કાફરો પાસે, ઇરાનમાં પારસીઓ
પાસે, યુગપમાં ખ્રિસ્તીઓ પાસે ને હિંદુ-
સ્તાનમાં હિંદુઓ પાસે આ સુમને મુસ-
લમાન પાદશાહો પ્રત્યેક માથા દીક વેરા
લેતા હતા. ગુદસ્ત્યને ૪૮, મધ્યમ વર્ગને
૨૪ અને ગરીબને ૧૨ દીરહમ જનિયા-
વેરો આપવો પડતો. હિંદુસ્તાનમાં બાહ્યા-
ઉદીને હિંદુઓ ઉપર જનિયાવેરો નાંખ્યા
હતા. બ્રાહ્મણો અને ગુદસ્ત્યા પાસે એક
મોરર, વચવા વર્ગના લોક પાસે સાન
આક રૂપિયા અને ગરીબ પાસે સાડાનણ
રૂપિયા લેવાતા હતા. ઇરાન અને હિંદુસ્તાન-
માં આ હરકિયા વેરો પસુલ કરનારાઓ
ખુબુ જુલમ ગુમરતા હતા. અકમર પાદ-
શાહે જનિયાવેરો બંધ કર્યો હતો. ઔર-
ંગઝેમે તે ફરીને ચાલુ કર્યો ત્યારે લોકોએ
મોટો પોઘાર ઉઠાવ્યો હતો. વેરાને માટે
અરજી આપવાને દિલ્લીના ચંદનીચોકમાં એ-
ક કાચેલા લોકો ઉપર હાથી ચકાવરાવી
તે દિડી ગણા હતા. છેલ્લે બાર સૈપદાના
વખતમાં જનિયાવેરો હમેશાને માટે કાઢી
નાંખવામાં આવ્યો હતો. ઇરાનના મુસ-
લમાન શાહો છેક ૧૮૮૧-૮૨ લગી
ત્યાંના જરથોસ્તીઓ પાસે જનિયાવેરો
લેતા હતા. ઉમ્મરમાં આવેલાં દરેક સ્ત્રી
પુરૂષ પાસેથી આ-વેરો લેવામાં આવતો
હતો.

જાડિયો, બુંબ ઉપલોચન.

જટલ, વિં જંગલી; અનાડી.

જટા, સીં [સં.] માથે વધારેલો અને તેજ વગર રાખવાથી ખરસટ થઈ એક ખીજની સાથે બાઝી ગયેલા વાળનો સમૂહ તે; ખરસટ અને લટ લટિયાં થઈ ગયેલો મોટો ચોટલો; સટા; મુનિ કે માધુ-આવાનો માથા ઉપરના વાળનો જવો; મોટી શિખા. (૨) કેટલીક વનસ્પતિની ઊંચ ઉપર થતા લાંબા એક ખીજની સાથે ગુંચવાઈ ગયેલા રેખા-તંતુઓનો જે સમૂહ તે. બુધરાં. (૩) ગળામાંથી નીકળીને લટકતાં વડ અથવા પિંપર વગેરેનાં લટકતાં મુળિયાંનો સમૂહ; વડવાઈઓ. (૪) વેદ ગાવાનો એક પ્રકાર. વેદ પઠનના ચાર પ્રકાર છે, પદ, કમ, જટા ને ધન, તેમાંનો 'જટા' પ્રકાર તે. કિંમ પ્રં જટા રાખવી=માથે લાંબા વાળ વધારવા. જટા બાધવી=વાળની વડ વગેરે દુધિયા વનસ્પતિનું ચીકું ધીર નાખી વાળની ગાંઠ નામી દેવી તે. જટા કરી=વાળને હોળવા ઓળવાનું ને તેજ સંચા-રવાનું બધ કરી ગાંઠ વાળીને એમને એમ રહેવા દેવા, સાધુ, તપસી જેના ચતું. ઉં જટા કરું કેય, સાથે રાખો એહથી. ક. દ. મ. જટા પગડવી=ચુસ્ત થયું; તપાદિક વ્રતનો ત્યાગ કરવો. ઉરકે રાઈ જવુ. :-ચક્રે જટા પગડી કે તરત ગણુ છૂટ્યા. કહેન આજ કાવનો ભેગી ને દિયણુ સામી જટા.

જટાચુટ, નં [સં.] જટાનો સમૂહ; જટાને આંટા દઈને વાળેલી ગાંઠ.

જટાધર, વિં જટા ધારણ કરનાર. નાં સિન.

જટાવારી, વિં જેને માથે જટા હોય તેવું. નાં સિન; તપસ્વી. (૨) પું વડ. જટા-ધારી બાવા=માથે વાળ રાખનાર બાવા-ઓનો વર્ગ.

જટામાંસી, સીં [સં.] એક ઓપધિ; જટા-સંકરણ; વલ્લ; વજ. આ જમીન ઉપર પથ-સાતા વેલાની જાતની વનસ્પતિનું બિલાડીની પુંગડી જેવું ઉપર રેખા રેખાનાં બુંધરાં વાળું મૂળ છે. આનો સ્વાદ કડવો અને તીખો હોય છે. તેમાં મુગંધિ હોવાથી ચદ-નમાં જટામાંથી વપરાય છે. વગી તેમાંથી મુગંધિ તેજ પણ નીકળે છે. દેશી ઓપધિ તરીકે તેનો ક્વાચ કરવામાં ઉપયોગ થાય છે. એમાંથી પાકો કાળો રંગ પણ નીકળે છે. પાકીને ઘોળા- ઘઈ ગયેલા વાળ રંગવામાં તેનો ઉપયોગ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં પુષ્કળ થાય છે. જટામાંસીના વેવા નદી કિનારે ઉગી-જમીન ઉપર પથરાય છે.

જટાધુ, નાં એક મોટું પાખી (પૌરાણિક) અરુણ વિનતાનો પુત્ર ને સંપાતિતો ભાઈ. જટાધુ સમલજા હતો. સીતાને લઈ જતાં તેણે રાવણને રોક્યો હતો. પણ તે તેની પાખ કાપી ધાયેલ ડુંગરીને નાખી ગયો હતો. સીતાની શોધ કરતા સમયક્રમજીને ભાળ આપી તથા તેમના દરદાન કરી જટાધુ મરણ પામ્યો હતો, વગેરે કથા પુરાણો અને સંભાષણમાં છે.

જટાસુર, નાં એક રાક્ષસ. પાંડવો વનવા-મમાં ફરતા હતા ત્યારે એક ચાર ભીમની ગેરહાજરીમાં જટાસુર દ્રૌપદીને લઈ નાસી ગયો હતો. ભીમે તેને પકડી દ્રૌપદીને હોઝબ્યાં હતાં.

જટાધું, નં જટાનું એકાદ હોટું તે; લટ. ઉં અંખરે જટિયાં લસાય, ભૂલી. પ્રેમા-નદ. (૨) વિં જટાવાળ;

જટિલ, પું [સં.] અભયારી; ભુચાન નદિ એવો-પરણેયો નિઃસર્થો. (૨) તપસ્વી; જટાધારી સાધુ.

જટર, નં [સં.] પેટ; ઉદર; ઓમંત્રી. ધોને

આવીને ગળે ઉતારેલો ખોરાક પહેલ વહેલો
જે કાચળી જેવા અવયવમાં જાય છે તે.
જઠરામિ, પું. [સ. જઠર+અમિ] પેટની ખોરાક
પચાવવાની જે શક્તિ તે; ખોરાકની ઉત્પન્ન
થતો અન્ન-ખોરાક પચાવે એવો રમ તે.

જડ, સ્ત્રી. [સં.] ગળનો જે છેલ્લો નાળુક
મર્મ ભાગ તે; મૂર્ણાત; મૂળ; મૂળિયું.
(૨) ખીલી; મેખ; કાચર. (૩) ચુની;
સ્ત્રીઓને નાકે પહેરવાની નાની જડ.
કિં. પ્ર. જડ ઘાલવી; જડ નાંખવી;
જડ બાઝરી. જડ ઉખડીજવી=ફરીને
જેનો વિસ્તાર=વૃદ્ધિ ન થાય એમ થઇ
જવું; સમૂળ જડું રહેવું તે.

જડ, વિ. [સં.] અચેતન; સંગરહિત; નિર્જન.
(૨) ધન; નકર; સંગીન; ભારે વજનવાળું.
(૩) પચે નહિ એવું; ઝટ જરી ન જાય
એવું; ભારે અપચો કરે એવું. (૪) સુરત;
આળસ; ધીમું; કંકુ. (૫) અજ્ઞાન; ભડી
સુદિનું; ઝટ સમજ થકે નહિ એવું; કમ
અકકલ. (૬) અચંચળ; સ્થૂંધ લાગણીવાળું;
ગમગીન; અચળ. (૭) સ્તંભ; અક્રિત;
સુગમ; દિઘ્મલ થઇ ગયેલું. (૮) મૂક;
સુગું. (૯) બહેરું. (૧૦) જેની ઇંદ્રિયો તેજ
ન હોય એવું.

જડજ, પું. [અ. Jpṛdṛḥ] -આયાધીય.

જડતર, ન. જડવું તે; મળતર; પ્રાપ્તિ. (૨)
જડવાની રીત તે; જડાવ કામ; જડવું જે
તે; સજડ ખેસે એવું જે કામ તે; જડિ-
માનું કામ તે. -આ મેઝનું જડતર સાડું
નથી. સુત્રીઓનું જડતર બાદલી છે.

જડતા, સ્ત્રી. જડપણું; અજ્ઞાનતા; અસંગતા;
જડપ; અપાટવ. જડ પ્રમાણે સ્ત્રીના અર્થો
થાય છે.

જડત્વ, ન. [સં.] પદાર્થનો જેનીને તેવીજ
સ્થિતિમાં રહેવાનો ધર્મ તે. -આપ પ્રમાણે

પદાર્થના આકાર, પરિમેયતા; નિર્લેભતા,
વિભાજ્યતા ને જડત્વ એ પાંચ ધર્મ છે
તેમાંથી એક. (૨) જડતા.

જડત્વાકર્ષણ, ન. [સં.] જડ પદાર્થમાં રહેલો
જેંઆવાનો ધર્મ; જડનું જેંઆણું તે;
ચુસ્તવાકર્ષણ.

જડણું, ન. મોંની કાડની ઉપર નીચેનો જેમાં
દાંત હોય છે તે અવયવ; કાચું. જડખાના
હાડકામાં દાંતનાં મૂળ સજડ રહે છે. ઉપલું
જડણું હાલતું નથી. કિં. પ્ર. જડણું કાટણું
=મોં પડોણું થયું. (૨) ખોલાવું. જડણું
ભાગી નાંખવું=મારવું. (૩) ખોલતાં દાંતી
દેવું.

જડખેસુલાખ, અ. તાખડનોખ; તરતને તરત;
વચરવિચંમે. (૨) એવી જડ મારેલી હોય
કે જેમાં ઝીણુંએ કાણું જથ્થાવ નહિ તેમ;
સજડ; ચપટ. -

જડભરત, ના. જેને કંઇ જ્ઞાન ન હોય
એવો માણસ; રાબો; અણસમજી; અપ્રત.
(૨) પ્રિયવ્રત રામના ઋષભદેવ અને તેનો
પુત્ર ભરત તે. ભરત રાજ્ય છોડી ઇષ્ટ તપ
કરવા વનમાં ચાલ્યો ગયો હતો. ત્યાં
હરજીના એક બાળક ઉપર વહાલ થવાથી
તે હરજી થયો અને હરજીનો અવનાર પુરો
કર્મ પછી એગિરસ ગોત્રમાં એક બાલજીને
ઘેર જન્મ્યો. અહિં તેને પૂર્વ જન્મ બાદ
આવવાથી નિર્મમ થઇ રહેવાને બધી
ઇંદ્રિયોને અક્રિય બતાવી જગતમાં ફરવા
લાગ્યો. આ ઉપરથી 'જડભરત' કહે-
વાયો. તે એવો તો જડ થઇને ફરતો કે
જૂન તરસ પછુ તેને બાધારૂપ થતાં
નહિ. કાઈ ખવડાવે તો ખાવું નહિ તો
જડની માફક પડ્યા રહેવું કે ફરવું. એક
વાર રઘુજી સ્વર્ગ પાલખીમાં ખેસી જતા
હતા એટલામાં તેમનો એક ભોષ માંદો
પડી ગયો. પાલખી લંચકનારને શોધવા

ગયેલા સેવકોને જડભરત હાથમાં આવી ગયા. તેમને લાવી પાલખી ઉપડાવી. તે જડવત આલતા હોવાથી પાલખી વારંવાર હેલા ખાવા લાગી. રહુગણ રાજાએ જડ-ભરતને કપડે દીધો, તેના જવાબમાં તેમણે એવા રાનવાળા ઉત્તર આપ્યા કે રાજા ચકિત થઈ ગયો. તે પાલખીમાંથી ઉતરી જડભરતને પગે લાગ્યો અને તેમણે તેને આત્મબ્રોધ કર્યો વગેરે કથા ભાગવતમાં છે.

જડમૂળ, નં [સં. જટા+મૂલમ્] મૂળનો મર્મ ભાગ તે, પ્રાણુભૂત તંતુ; અકુસવશેષ; મૂળનો પાતળો અંત કે જે જમીન સાથે સંજડ અને એકતાર થઈ ગયેલો રહે છે. વનસ્પતિનો ભોંય સાથે લાગેલો એવો ખીજભૂત તંતુ કે જેમાંથી અંકુર નીકળે છે. કિં ૫૦ જડમૂળ કદવું=પ્રાણુભૂત તંતુનો સુદાં નાશ કરવો તે; ફરીને ઉગે કે વૃદ્ધિ પામે નહિ એમ નિર્મૂળ કરીનાંખવું. જડ-મૂળ ઉખાડીનાંખવું=નિર્મૂળ કરીનાંખવું; જડ પથ્થુ રહે નહિ એમ કવું. ઉં ઉખાડી નાંખું છું, જડ મુળથડી જાત કપિત્રી, લુઓ જ્યાં ચાલી કે, મમ ધનુષથી શ્રેણિ શરતી.

જડવું, કિં સં [સં. યુજ્] એક વસ્તુને ખીજ સાથે ઠોકોને સંજડ બેસાડવી; સાંધા મેળવવા; ખાતા કે તાણામાં સંજડ બેસી રહે તેમ કરવું; મદવું; જોડવું; લગાડવું; ચોંટાડી દેવું; સંજડકરવું; બેસાડવું. (૨) ખોવાયેલું હોય તે હાથ લાગવું; મળીઆ-વવું; પ્રાપ્તવું; મળવું.

જડસો, પું [સં જડ] જાડી છુદ્દિને માણસ; શરીરે જાડે અને સમજણે કમ અકષ્ણ એવો માણસ; રાજો; વિવેક વિચાર અભાવ અને આચાર વિચાર રહિત માણસ. શરીર ને છુદ્દિએ જાડે એવો જે તે; આત્મકથા; ના શરેકજન.

જડાધ, સ્ત્રીં જડવાની રીત; જડાવ કામની આવડ. (૨) જડમણી; જડવાની મલુરી કે મહેનતાણું.

જડાઉ, વિં જડાવેલું; જડાવ કામ કરેલું હોય એવું; જડિત. (૨) જડવા જેવું; જેમાં જડવાનું કામ કરવું જોઈએ એવું. (૩) જડવાના કામમાં આવે એવું. :-જડાઉ પારિયાં.

જડામણ, નં જડવાનું મહેનતાણું; જડવાના કામ બદલ જે લવાજમ, મલુરી તે. (૨) જડતર; જડવાની રીત અથવા કળા તે.

જડામણી, સ્ત્રીં જડામણ; જડાધ.

જડામૂળ, નં જડ અને મૂળ બેઉ તે; જડ સહિત મૂળ; ખીજાંકુર (૨) નસંતાન; નખોડ; કુળક્ષય. વનસ્પતિ અને પ્રાણીના ઉદ્ભવવું જે મૂળ ખીજ હોય તેનો ઉચ્છેદ તે. :-એવું જડામૂળ જાય. અર્થાત્ એનો ખીજાંકુર પથ્થુ ન રહે એવું ધાપ. કહેન કોઈની ગાય કોઈનું ધાસ ખાપ એને હાંકે તેવું જડામૂળથી જાય.

જડાવ, પું જડવું અને જડેવું જે તે; હીરા-માણેક જેમાં જડેલાં હોય એવી બનાવટ કે ઘડીનો તે; જડવાનું કામ તે. (૨) વિં જડિત; જડિત. :-જડાવ ઘડીના.

જડાવવું, કિં સં બેસાડવવું; સંજડ કરાવવું; જોડાવવું; જોડાવવું. (૨) જપડવું; મારવું; લગાડવું; જોડવું. :-તેણે જે તમાચા જડાવ્યા ત્યારે ગયો.

જડિત, વિં જડેલું; મરેલું; કુંલ કરાવાયેલું; અચિત. :-નં જડિત=જેમાં રત્ન બેમા-ડેલાં હોય એવું; રત્નથી જડેલું.

જડિત, વિં જડેલું; મરેલું.

જડિયા, સ્ત્રીં [સં.] જડાયા;

જડિયું, નં જડ; મૂળને ઉતરનાં છેડાં, કે

જે જમીનમાં ઉડા ગયેલો હોય છે તે; મોટા મૂળમાંથી નીકળેલું તંતુ જેવું નાલુક મૂળ. બહુવચને જડિયાં કહેવાય છે. વન-સ્પતિનાં નાનાં ઉન જેવાં નાલુક મૂળિયાં તે, જડિયો, પુંડ સોનાના ઘાટમાં હીરામાલુક વગેરે ખેસાડવાનું કામ કરનારો; જડનારો તે; પચ્ચીગર. સોનીજડિયો સાધારણ જડ-વનું કામ કરે છે અને પચ્ચીગર નાલુક જડાવનું કામ કરે છે.

જડી, સ્ત્રી [સં જટી] વનોપધિ: ઔપધિનું શુશુકારક મૂળિયું; મૂળની જડ.

જડીશુદ્ધી, સ્ત્રી [સં જટા-ટાઠવર્તી] વનોપ-ધિની ગોળા તે; ઔપધિનાં મૂળિયાં ખાંડીને અથવા પેદક પ્રમાણે જે ક્રિયા તે ઉપર કરવી જોઈએ તે કરીને બનાવેલું અસરકારક ઔસડ; ઔપધિની ગોળા તે. કિં પ્રેં જડીશુદ્ધી સુંધાડવી=કાર્ષ જાણે નહિ તેમ અચુક સમજ આપી સામે માણસ ધારેલી બાળતજ પસંદ કરે એમ કરવું તે; તેજ બંતાવી રેવું; અચુક મતવાળું બનાવી દેવું. (૨) રાગમાણુ ઔપધિ. (૩) છેતસમ ગાયવા ગાંભીર્યનાય નહિ તેવું.

જણું, નં [સં. જન.] બ્યક્તિવિશેષ; આસા-મી; સખસ; માણસ. માણસને માટે અને માણસની સંખ્યા બતાવવાને માટે સંખ્યાવાચક વિશેષજ્ઞ સાથે વપરાય છે. :~એક જણ; બે જણ; દસ જણ. આમાં બી પ્રરૂપ જેઉતો સમાવેશ થાય છે. કહેં જણુ આવે તે જણનું. ભાગ્યે જોઈએ. માણસ-આળક આવે છે તે બીજાને બારે પડતું નથી અને તેનું ભાગ્યે લેવું આવે છે.

જણુતર, નં [સં. જન.] જણુતું તે; પ્રસવ. (૨) ઔલાદ; બાળકા; પરિવાર. જણુતી, સ્ત્રી જન્મ આપનારી; માતા.

જણુનારી, સ્ત્રી જન્મ આપનારી; જણુતી; માતા.

જણુવવું, કિં સં જણાવવું; જણું એમ કરવું; ખબર, માહિતી આપવી. (૨) જણું એમ કરવું; જણુનારીને જણુનામાં મદદ મળે એમ કરવું.

જણું, કિં સં [સં. જન.] સ્ત્રીએ બાળ-કને જન્મ આપવો; પ્રસવવું; પેદા કરવું; બહાર કાઢવું. કહેં જણું તેના પૂત ને કંતે તેનું યત્ન જેની માછીપીનું હોય તેજ તેનું છે; બીજે મારું કહે તે જોડું. જણુના ને જણાડવાં અને પરપવાને પાલવવાં એમાં શાનો પાડ ? જણુનારીમાં જોર નહિ તો દાષવાણી શું કરે ? અર્થાત્ જેનું કામ હોય તેણે પોતે હિમ્મત ને જોર રાખવું જોઈએ, મદદગાર તો ઉપરથી મદદ કરે.

જણુશ, સ્ત્રી [જ. જિજ્ઞાસ] વસ્તુ; સ્ત્રીજ. (૨) નંગ; દાગીનો. (૩) રકમ; અવેજ; સીલક. (૪) અરીજી. (૫) અગત્યની મૂલ્યા-વાન અને ઉપયોગી સ્ત્રીજ તે.

જણુશભાવ, સ્ત્રી (પું) સરસામાન; વસ્તુ વિશેષ; દરદાગીના; ઘરેણાંગાંઠાં. મૂલ્યવાન કિંમતી સ્ત્રીને ને સરસામાન વગેરે તે.

જણુશાઉ, વિં જણુશ ઉપર આપેલું-લીધેલું એવું; જણુશ-દાગીના ઉપર નાંખ્યાં લેવાં આપવાં તે; ઘરેણાઉ; જણુસ ઉપર લેવા આપવાનું; અવેજ લઈને નાંખ્યાં ધીરવાં તે.

જણાવવું, કિં પ્રેં જણુ થાય એમ કરવું; કહેવું; ખબર આપવી; જણુ કરવી તે. (૨) એનવવું; સૂચવવું; કાને નાંખવું; ઇસારત કરવી. (૩) જણુવાના કામમાં મદદ કરવી; સ્ત્રી જણું એમ કરવું; પ્રસવ કરાવવો. કહેં કુંવારીને છોકરાં જણાવવાં.

જાણી, કિં અં જાણી-ખગર પડવી;
માલમ પડવું; ખગર થવી; જાહેર થવું. (૨)
જાણું દેખાવું; જાણવો; કંઈક કંઈક સમ-
જાણવું; જાણવું. (૩) જાણ અપાવો; વિચારવું;
પ્રસવ થવો; જાણીશકાવું.

જાણી, સીં જાણું નારીજનતિરપ; એકાદ
સીંબકિતિ તે :- એકજાણી.

જાત, અં [સં. વત] જેને કાગળ લખાતો
હોય અને તેમાં જે લખવાનું હોય તે
ખેતી વચ્ચે આવતો મગધદરીક સળદ તે,
જે; કાગળકે; એમ કે; આથી જાણવું કે;
અપરંચ. સંસ્કૃતમાં અપરંચ આવે છે.
એટલે કે; લખવાનું કારણ એ છે કે.
(૩) હવે; હવેત્યારે :- જાત લખવાનું કે
તમારે અમારો કાગળ મળ્યા પછી ફરી
સ્વીકારવી.

જાતડું, જું જાતરડો.

જાતન, નં [સં. વત] જાતડે કે ખસાય થાય
નહિ તે માટે ખૂબ સાચવવું તે; સાચવણી;
સંભાળ રાખવી તે; પોતાના દેહથી માંડીને
કોઈપણ વસ્તુ માટે ખૂબ કાળજી પૂર્વક
તજવીજ રાખવી તે; સાચવનું ને મેળાળ
રાખવી તે. ઉં જાતન કરજો જાતનારે.

જાતરડો, પું [સં. વત] સોના રૂપાના તારને
તાણી તાણીને લંબાવવાનું સોની કે હુદારનું
એક યત્ર અથવા ઓગર. જાતરડાની પકક
એવી સારી હોય છે કે તેમાં પકકાયેલી
વસ્તુ ઝટ ઝટની ચકતી નથી અને તેને
જોરથી એક પછી એક ઝીણાં કણિમાંથી
ખેંચતાં જાડો અને ટુંકો તાર, પ્રાતલો અને
લાંબો આવે છે. જાતરડામાં ધાતીને તાણવું-
ખસી-ચમકી શકે નહિ એવી સુગંધ કે
પકકમાં પકકીને પછી ખેંચવું તે; જાત-
બર કાણમાં લઇ પછી તેની ખાસે કામ
કરાવવું એમ અર્થમાં વપરાય છે.

જાતી, પું [સ. વતિ] જૈન સાધુ; શ્રાવક
ભાગી; ગોરજ; જૈનધર્મનો ત્યાગી ઉપદે-
શક. (૨) કવિતાના ચરણમાં વિરામ લેવાનું
સ્થાન; વિશ્રામ. જેમકે મલકાતા ઇંદના
ચરણમાં યોથે ને દસમે અક્ષરે જાતી છે.
ઉં ઘેલી કેરું, ગરીબ ઘર છે, જાણી એવું
ન હુંટવું. કહેવું વાટવું ઓમડ ને મુંડવો
જાતી, એ ખેતી ઓળખાણ-નવી. (૨)
ધરિયાને વચ કરી જ્ઞાન-આત્મજ્ઞાન
લેવાને ત્યાગી થઇ રહેલો મુમુક્ષુ; યોગી-
વેરાગી. કહેવું પાકરાં છોકરાંને જાતી કરવાં=
ખીજને ખનાવવો; ખોટી સલાહ કે ઉશ્કે-
રણી આપવી.

જાતુ, સીં [સં.] લાખ. (જું લાખમાં.)
જાતુગૃહ=પાંડવોને જાણી મૂકવા માટે દુર્યો-
ધને જાળાગ્રાહી લાખનું ઘર બધાવું
હવું તે; લાક્ષ્મણન. ઉં આ જાતુગૃહકેરો
ને, ખીજો સિંહિમલવતો. જાતુરમ=લાખ-
માંથી બતાવેલો એક જાતનો લાલ રંગ;
અલકનક; અળતો. આગલા વખતમાં
સીંઓ આતાથી પગની પાનીઓ અને
ખાટલીઓ રંગતી હતી.

જાતુ, સીં [સં.] ગળાની નીચેનું પહેલું
પાંસળું; હાંમડી; કાંડલો; છાતીની પાંસળી-
ઓમાંની છેક ઉપલી પાંસળીનું ઝાળાકાર
હાડકું તે. ૩૦ પ્રં મૂઠમજુ=તંદુરસ્ત;
જેની છાતીનું ઉપલું પાંસળું દેખાતું ન
હોય એવું; દંડાયેલી હાંમડીનું; ગાંસલ;
માંમથી ભરેલા ચરીરનું.

જાધરપથર, અં આમતેમ વેરાયેલું હોય તેમ;
હીકાક નહિ-સેમ; કહિનું કહિં થઇ ગયેલું
હોય એમ; અવ્યવસ્થિત; કપડાં વગેરે
આમતેમ ખસી ગયેલાં હોય તેમ.

જાથા, અં [સ. વચા] જેમ; જે પ્રમાણે;
જેનીરીને. કહેવું જાથા સમન તથા પ્રમા.
જેવું.

જઘાળખ, અં સાથે; છુટક નહિ તેમ; બાંધું
આપવું તે; અકેકું નહિ તેમ. (૨) ટાળા-
બંધ; સમૂહ સાથે; સામગ્રી રીતે; જઘાળા;
થોડવાર.

જઘારથ, વિં ધટલું; જેવું બોધ્યે તેવું. (૨)
અં જેમ ધટલું હોય તેમ; તેરીરીતે.
બરોબર; યાજળી; યોગ્ય; ધટરથ.

જઘો, પું [સં. વૂધ] સમૂહ; સમુદાય; સમ-
વાય. (૨) ટાળું; મંડળ. (૩) પક્ષ; વર્ગ;
વગ; ઢાળ. (૪) થોડક; અંજ; સટ.

જઘા, [સં. ચઢા] જે વખતે; જ્યારે.

જઘુકુળ, નં [સં. ચઠુકુલ] ચઠુનું કુળ તે;
યાદવંસ.

જઘુનાથ, પું [સં. ચઠુનાથ] ચઠુવંશીઓના
નાયક તે; ધીકૃષ્ણ.

જઘાતદ્વા, અં [સં. ચઠ્ઠાતદ્વા] એકફેલ; જેમ
આપડે તેમ; કરેકેકાણા વગર; જેમ મનમાં
આપે તેમ; કાપે તેમ.

જન, નં [સં. જન] જન્મેલું એવું જે માણસ
તે; માણસ; મનુષ્ય; માનવી. (૨) લોક;
મળ; રૈયન; માણસોનો સમૂહ કે વર્ગ તે.
(૩) દુનિયા; જગત; લોક. કહેં સંભળીએ
સૌ જનનું પણ કરીએ તો ધાર્યું મનનું.

જનક, પું [સં.] પિતા; બાપ; તાત; જન્મ;
આપનાર. (૨) પાળનાર. (૩) પરમેશ્વર.
સમાયજીના મુખ્ય નાયક સમચંદનો સસરો;
સીતાનો પિતા ને વિદેહ અથવા મિથિલાનો
તે વખતનો પ્રખ્યાત તરનછાની રાજા.
યાજ્ઞવલ્ક્ય એમના પુરોહિત અને ગુરુ-હતા.
તેમને સીતા સિનાય જીવું છોકરું ન હતું.
અયોધ્યાના રાજા સમચંદ-માથે સીતાને
તેમણે સ્વયંવર કરીને પરજીવ્યા હતાં.
રામ રાવણને મારીને સીતાને લઈ વન-
વાસ પુરો કરીને અયોધ્યા આવ્યા ત્યાર
પછી જનપ્રવાદને લીધે. રામે ગર્ભવતાં

સીતાનો ત્યાગ કર્યો. આવી જનકરાજાને
રાજ્ય અને સંસાર અત્યંત અગ્રિય થઈ
પડ્યાં. તરનાવેલમાં પછી તેમણે તપો-
વનોમાં જઈને વાસ પુર્યો.

જનકજન, ત્રીં [સં.] જનક રામનાં પુત્રી;
સીતા; જનકા.

જનકતનયા, ત્રીં [સં.] મીતા; જનકાત્મજન;
જનકસુતા.

જનકથા, ત્રીં [સં.] લોકમાં ચાલતી વાત;
લોકની વાત. (૨) લોકોથી થતી ગચ્છા
તે. (૩) મુખ પરંપરાએ લોકોમાં ચાલતી
જે કથા કે વાર્તા તે; દંતકથા.

જનતા, ત્રીં [સં.] લોકપણું; જન, માણસ
જાતપણું તે. (૨) લોક સાથે જે એકલાવ-
પણું તે. (૩) રૈયન; એક જાતિના લોકનો
જે સમૂહ તે.

જનન, નં [સં.] જન્મવું તે; જન્મવું તે;
પ્રસૂત; વેતર. (૨) ઉત્પત્તિનું કારણ;
જન્મ. (૨) દેખાવ; પ્રાકુર્ભાવ; છવન.
૩૦ પ્રં જનનમરણ=જન્મવું ને મરવું તે.
= જનનમરણના જુજયા માર્ગ.

જનની, [સં.] જન્મ આપનારી તે; માતા.
હં, જનની જન્મને જન લલા, કા દાતા
કા યર; નહિ તો રહેજે વાંઝણી, મત
ગુમાવીશ તર.

જનપદ, પું [સં.] દેશ; મુદ્રક. હં વિદેહ
જનપદ જનક કુળનો, વિચલિત વૃષ હું
પ્રખ્યાત. પ્રેમા.

જનપદર્શી, પું [સં.] દેશાચાર; રૂઢિ; દેશનો
જે આચાર-ધર્મ તે.

જનપ્રવાદ, પું [સં.] લોકપ્રવાદ; વચનીયતા.

જનમ, પું જુન જન્મ.

જનમયું, કિં અં [સં. જન] આવતરવું;
પેદાયવું; ઉદભવવું; ઉત્પન્ન થવું; જન્મવું.

જનમારો, જુનું જનમારો.

જનમેજ્ય, પું [સં.] અભિમન્યુ ને ઉત્તરાના પુત્ર પરીક્ષિતનો પુત્ર. પાંડવવંશી રાજાઓમાંનો એક મોટો વ્રતાપી ધાર્મિક, સાહસિક, અને સાહિત્યપ્રિય રાજા. પરીક્ષિત રાજા સર્પ કરડવાથી મરણ પામ્યા તેથી ગુસ્સે થઈ જનમેજ્ય રાજાએ દુનિયાના સર્વ સર્પોનો નાશ કરવા માટે સર્પ યજ્ઞ કર્યો હતો. આસ્તીક ઋષિને લીધે તદ્દક નાગનું કુળ એ યજ્ઞમાંથી બચી જના પામ્યું હતું. જનમેજ્ય રાજાએ વૈશાંપાયન નામના સાહિત્યક પાસેથી પોતાના પૂર્વજોનાં ચરિત્રથી ભરપૂર મહાભારત સાંભળ્યું હતું. ભાગ્યવત અને બીજાં પુરાણોમાં જનમેજ્ય રાજાની વિશેષ હકીકત આપેલી છે.

જનમોતરી, સ્ત્રી જુનું જનમોતરી.

જનચિન્તા, સ્ત્રી [સં.] જન્મ આપનારી માતા.

જનરત, પું [અ. General] સેના નાયક; અનીકપતિ. (૨) એક સૈનિક પદવી.

જનરંજન, વિનું [સં.] માણસને ખુશી કરે એવું; જેનાથી માણસો ખુશી થાય એવું.

જનલોક, પું [સં.] પૌરાણિક સાહિત્ય પ્રમાણે કલ્પાયેલા સાત લોકોમાંના પાંચમો લોક તે; સમસ્તાર્થિક એકાધિકારી જે લોકોમાં રહે છે તે લોક.

જનવાદ, પું [સ.] લોકોમાં ઉડતી વાત; અફવા; ગપ. (૨) લોકોમાંથી અપીર્તિ તે.

જનવાર્તા, સ્ત્રી [સ.] લોકમાં ચાલતી વાત; જનકથા; દંતકથા.

જનસમુદાય, પું [સં.] લોકસમૂહ.

જનસ્થાન, નાનું [સં.] દંડકારણ્યનો ઓછાવરીના કિનારા ઉપર આવેલો એક પ્રદેશ; દંડકારણ્યનો એક ભાગ; ઓછાવરીના દક્ષિણ કિનારા ઉપરનો પ્રદેશ. સમાવજીના વખ-

તમાં સવજીનો ભાઈ ખર અને દ્વપજી તથા તેની બેન સર્પનખા ગા પ્રદેશમાં રહેતાં હતાં. જનસ્થાનની ઉત્તરે પયવરી હતું અને ત્યાંથી સવજી સીતાને હરી ગયો હતો. ઉં જનસ્થાને જ્યારે, નિજન વગડે આર્ય રખાયા. ઉં રાં ચરિત.

જનહિત, નનું [સં.] માણસનું જેમાં ક'વાણુ યાય એવું હોય તે; માણસ જાતિનું જેથી સાફ થાય એવું ને તે; લોકકલ્યાણ; પ્રજાહિત.

જનહિતકારી, વિનું લોકને હિત કરનાર.

જનહિતેન્દ્રુ, વિનું લોકનું હિત ઇચ્છનાર; લોકનું કલ્યાણ કરનાર.

જનાકરી, સ્ત્રી [કા. જન્] અભિચાર; ચરકર્મ; જિનાણું.

જનાખ, સ્ત્રી હીર; સત્ય; બળ; મહેનત દુઃખ વગેરે વેકમાંથી જે થાક વાગે તે. (જનાક) એ કામ કરતાં અને જા ડોકરો ઉઠેરતાં મારી જનાખ નીકળી ગઈ.

જનાચાર, પું [સં.] લોકાચાર.

જનાબો, પું [અ. જનાબા] સુમયમાનમાં મહાને દાટવા લાઇ જનાની જે ખાટલી તે; દાડી; કંઈરી. (૨) ઇસ્લામીઓના મહા પાછળ જનાબ જે સરનન-ડાકુ તે.

જનાદી, પું [કા. કિનારો] હવળી કિંમતનો એક સિંહો; પેસો; દોઢિયું.

જનાનખાનું, નનું [કા. જન્-જાન] મર્યાદા-સર જેમના ઉકા અને રહેવાનો ત્રીઓનો ખડ; ત્રીઓનો ઓરડો તે; પુરુષ વર્ગથી લુલે અને એકેતિ સ્ત્રીઓને રહેવાનો ઘરમાંનો જે ભાગ તે; ઓઝન; અતપુર. (૨) મર્યાદાસર રહેનાર સ્ત્રીઓ વગેરેનો સમુદાય તે; કુટુંબકનીયો. નવરાય જનાના સાથે આવનાર છે.

જનાની, વિનું બેરક રવમાનું; જાપનું; રાંડનું;

કન્યારાશિ. (૨) સ્ત્રીઓના જેવું ચરમાળ અને બીકણું; કાચર. (૩) જનાના-ઓ-ઝલને લાયકનું. (૪) અંતઃપુરમાં રહેનારું; જનાનાવાસી.

જનાનો, પું [ફા.] મલાળમાં રહેનાર સ્ત્રી સમુદાય. (૨) કુટુંબકબીલો. :—નવાગસાહેબ સાથે જનાનો છે. (૩) ઓઝલ; પડદો. પડદે રહેનારો સ્ત્રી સમુદાય તે.

જનાબ, વિં [ફા.] માનવંત; મહેરબાન; કૃપાળ. મોટા દરજ્જાના અમલદાર, રાજા કે વડીલ માણસને સમોષીને વપરાતું માનવું વિશેષણ. જનાબથી વધારે માનથી બોલવું હોય તો વળી 'જનાબે-આલી, એમ કહેવાય છે.

જનાબાઈ, નાં મિરાંબાઈ જેવી દખખણી એક ભક્ત અને કવિ સ્ત્રી. એ એના પિતાની સાથે વિદ્વત્નાથજીએ યાત્રાએ ગઈ ત્યારથી એને ભક્તિનો રસ લાગ્યો હતો. નામદેવ નામના દખખણના પ્રસિદ્ધ ભક્તને ત્યાં રહી અને આખો જન્મારો કુંવારો ગાળ્યો. એણે મરાઠીમાં ભક્તિ બાવનાળી (અંગ્રેજી) કવિતાઓ કરેલી છે. 'ભક્તિ વિજય' નામના ગ્રંથમાં એનું ચરિત આપેલું છે. મિરાં અને ચૈતંદ્ર મહેતાની માફક ઈશ્વર સાક્ષાત્કાર અને ચમત્કારના બતાવો સંગ્રહી તેને માટે દખખણમાં ધણું બોલાય છે. જનાબાઈ સંતમંડળીઓમાં ફરતી અને દેશમાં ભક્તિને મઢિમા ફેલાવતી હતી.

જનાવર, નં [ફા.] માણસ નિચાય પીઠું જે પ્રાણી તે; પ્રાણી; જીવ; જનાવર; પશુ. માણસ વગર બીજાં જમાં પ્રાણીઓ-પશુ, પંખી, અને જીવજંત વગેરેનો જનાવરમાં સમાવેશ થાય છે; જુદાં-સમજ વગરનું પ્રાણી, પ્રેરણાવાળું પ્રાણી. જનાવરખાનું= જુદી જુદી જાતનાં પ્રાણીઓ જ્યાં રાખ-

વામાં આવતાં હોય તે સ્થાન; પ્રાણી સંગ્રહાલય.

જનાવાદી, પું હલકી કિમ્મતનો તાંબાનો એક સિક્કો; પૈસા; કાવડિયો; નંઈ.

જનિત, વિ. [સં.] જન્મેલું; ઉત્પન્ન થયેલું; ઉદ્ભૂત; ઉપજેલું; પેદાયેલું; નીકળેલું; અસુકથી બનેલું; લીધે થયેલું. :—શોકજનિત.

જતુન, નં [ફા.] ક્રોધનો આવેશ તે; ગાંઠા જુસ્સો; રીસનો ઉકાંટા; ક્રોધનો ઉભરો; લાગણીનો ભેસ. જતુન.

જતુની, વિં ક્રોધી; આકળું; લાગણીના ભે-સથી ઉશ્કેરાઈ જાય એવું-જતુની.

જનેતા, સ્ત્રીં જન્મ આપનારી મા; માતા.

જનોઈ, સ્ત્રીં [સં. યજ્ઞોપવીત] બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય એ ત્રણ વર્ણના પુરુષો કાળા ખભા ઉપર યજ્ઞને જમણા પાસા લગી આકું પડી રહે એવું જે સત્તાવીસ તાંતણાવાળું રેના તારનું મૂત્ર પહેરે છે તે; યજ્ઞોપવીત પહેરાવવું. જનોઈ દેવી=બ્રાહ્મણના ઊંકરાને ૮(૧૬) ક્ષત્રિયના ઊંકરાને ૧૧(૨૨) અને વૈશ્યના ઊંકરાને ૧૨(૨૪) વર્ષ દરમિયાન ઉપનયન સંસ્કાર કરી ઉપવીત ધારણ કરાવવું તે. (મામ-વ્યંમ) મોટા ઝાડને વઢાવી નાંખવું તે. નાગર વગેરે જટલાક લોકો 'જનોઈ' નાન્યંતર જાતિએ બોલે છે. :—જનોઈ દીધી અને દીધું.

જન્મ, પું [સં.] જનમવું, જન્મ થવો તે; ઉત્પત્તિ; ઉદ્ભવ; સંભવ; પ્રભવ; ઉદય ઉત્પન્ન થવું તે; પેદા થવું તે; ઉદર-પેટમાંથી નીકળી આવવું તે. (૨) અવતાર; ભવ. (૩) જનનનો જે કાળ તે; હયાતીનો સમય; જન્મથી મરણ લગીનો સમય તે. :—આખો જન્મ કુંવારો ગયો. આ જન્મનો સંગ્રહ છે. કિં પ્રં જન્મ આપવો=જન્મવું; ઉત્પન્ન કરવું; ઉપજાવવું. જન્મે એમ

કરવું; નવું બનાવવું. જન્મયવો=ઉત્પન્ન
યવું; પેદાયવું ઉપજવું. ફૂટવું-નીક-
ળવું; હવાતીમાં અસ્તિત્વમાં આવવું;
સંભવવું. જન્મસેવો=અવતાર ધારણ
કરવો; માના પેટથી ઉત્પન્ન થઈને જન્મ-
તમાં હવાતી દાખવવી. ફરીને અવતરવું.
ઉં ફરી જન્મ લે મારે પેટ, તો તને
રાત્ર્ય અપાવીશ નેટ, જેજે વૈકુંઠરાય.
૩૦ પ્રાંતે જન્મઆવવું=મરણ ધાત-
માંથી બચવું; મરતાં મરતાં બચી જવું;
મરીને ફરી જન્મ લીધો ના હોય એવું
થવું. પેટે જન્મ=ખીજે અવતારે; આ
જીવનપર્યંત નહિ એમ. પુનર્જન્મ=ફરીને
જન્મવું તે; ખીજે અવતાર; ફરીને જન્મ
થવો તે.

જન્મકુંડળી, સ્ત્રી ૦ [સં.] જન્મ વખતના
ગ્રહસંયોગનો; ખરોખર કાળ લઈને બના-
વેલું જન્મનારનું શુભાશુભ જોવાનું ખાર
રાશિવાળું ચક્ર; જન્મક્ષર; જન્મ વખતના
ગ્રહો દેખાડનારું રાશિઓનાં ખાર ધરવાળું
પત્ર; જન્મપત્રિકા. ઉં જન્મકુંડળી
લઈ જોશીને હું પ્રશ્ન પૂછ્યા ગઈ. વે. ચ.
જન્મગાંઠ, સ્ત્રી ૦ જન્મ થયાનો વાર્ષિક દિવસ
તે; જન્મદિવસ.

જન્મચારતં, નં ૦ [સં.] જન્મ ચરિત્ર; જિ-
વિતો હોયલ; જીવનવૃત્ત.

જન્મતિથિ, સ્ત્રી ૦ [સં.] જન્મદિવસ.

જન્મદિવસ, પું ૦ [સં.] જન્મ થયાનો
વાર્ષિક દિવસ તે.

જન્મનક્ષત્ર, નં ૦ [સં.] જન્મ વખતનું જે
નક્ષત્ર તે.

જન્મનામ, નં ૦ [સં.] જન્મપત્રિકાને અનુ-
સાર જે નામ આવતું હોય તે.

જન્મપત્રિકા, સ્ત્રી ૦ [સં.] જન્મ વખતનાં
ગ્રહ, રાશિ, નક્ષત્ર, ધડી, પળ વગેરેનું જે

ટાંચણ તે; જન્મપત્રી; જન્મકુંડળી.

જન્મપ્રસૂતિ, અં ૦ [સં.] જન્મથી માંડીને;
જન્મથી લઈને આજ લગી એમ.

જન્મભૂમિ, સ્ત્રી ૦ [સં.] જે ભૂમિમાં જન્મ
થયેલો હોય તે; વતન; સ્વદેશ.

જન્મવું, કિં ૦ અં ૦ [સં જન્] જન્મ
લેવો-ધરવો; ઉત્પન્ન થવું; પેદા થવું;
ઉપજવું; અવતરવું; પ્રકટથવું; હવાતીમાં
આવવું; માને પેટ આવવું.

જન્મસ્વભાવ, પું ૦ [સં.] મૂળ પ્રકૃતિ;
કુદરતી મિશ્રજ; નૈમર્ગિક મનનું વલણ
તે; જન્મથી જે સ્વભાવ પડેલો હોય તે.

જન્મોક્ષર, પું ૦ [સં. જન્મ+અક્ષર] જન્મ કો-
ળનાં ધડી પળ અને ગ્રહરાશિ વગેરે
સંગથી જે આંક તે; જન્મપત્રિકા જન્મ-
કુંડળી.

જન્મોષ્ઠી, સ્ત્રી ૦ [સં. જન્મ+અષ્ઠી] જન્મ
વખતની જે આક્રમ તે; રૂદાર્થ-કૃષ્ણજયંતી;
આવણ વહિ આક્રમને દિવસે કૃષ્ણનો જન્મ
થયો હતો તે સાંવત્સરિક દિવસ. આવણ વહિ
આક્રમને દિવસે મધ્ય રાત્રિને મમયે કૃષ્ણ-
નો જન્મ થયો હતો તેથી યેષ્ઠવ સપ્ત-
દાયના લોકો દરેક વર્ષે તે આક્રમને દિવસે
મોટો તહેવાર પાળી વ્રત ઉત્સવ વગેરે
કરે છે મારે એ આક્રમ લોકમાં જન્મા-
ષ્ઠી, ગોકુળઆક્રમ, અને કૃષ્ણજયંતી
વગેરે નામે પ્રસિદ્ધ છે. એના વતને લગતો
વિધિ પુરાણમાં અને ધર્મશાસ્ત્ર, નિર્ણય-
સિંધુ વગેરે ગ્રંથોમાં આપેલો છે.

જન્મભાતર, પું ૦ [સં.] એક જન્મ છોડીને
ખીજે જન્મ ધરવો તે; પુનર્જન્મ; લવાં-
તર; ખીજે અવતાર :-જે ગયું તે તને હવે
જન્મભાતરેય મળનાનું છે ? (૨) પરલોક;
હવે પછી પ્રાપ્ત થનારો જે લોક તે; ખીજે
અવતાર. (૩) અં જન્મનાં છતાં; આ
જન્મમાં તે નહિ એમ.

જન્મ[ધ, વિં [સં. જન્મ+અન્ય] જન્મધી
આંધળું; જન્મ થયો હોય ત્યારથી આંધળું
હોય એવું. નં જન્મધી જે આંધળું તે.

જન્મોત્તરી, સ્ત્રીં [સં. જન્મ+ઉત્તરી] જન્મ
પછી ઉત્તરોત્તર જેમાં જન્મને લગતા
ભવિષ્યમાં બનનારા બનાવ વર્ણવેલા હોય
એવી જે ગણિત કરીને જોશીએ બનાવેલી
પત્રિકા તે; જન્મોત્તરી, જન્મોત્તરી. જન્મથી
માંડીને મરણ લગીના સારા માફ બનાવો
જેમાં ગ્રહ વગેરે ઉપરથી જોઇને અનુ-
માની કાઢેલા હોય એવી જન્મજ્ઞતાને લગતી
વિગતની યાદી તે.

જન્ય, વિં [સં.] જન્મેલું; ઉપજેલું; પેદા
થયેલું; અમુકથી ઉપજ થયેલું એવો
અર્થ બતાવે છે. :-શોકજન્ય રૂદન; કર્મ-
જન્ય પરિપાક.

જપ, પું [સં.] જપવું તે; નામ, મંત્ર વગે-
રેનું રટન તે; આવર્તન; એકની એક વાત
વારવાર મોઢે લાંબા કરી તે; જપ.
ઉં જપ જોયા, તપ જોયા, જોષ કાયા
કચ્ચી. કિં પ્રં જપકરવા=નારવાર
યાદ કરીને અમુક વસ્તુની યાદ-સહ જોયા
કરવી; રટન કર્યા કરવું તે. (૨) નિરુદ્ધમી
ખાલી જ્યેષ્ઠ વસ્તુની આશા રાખ્યા કરવી તે.
જપ કરાવવા=મંત્રાદિકનું અનુક્રમ કરાવવું.
(૨) ખાલી આશામાંને આશામાં બેમાડી
મૂકવું; ટોલે ચલાવવું; ધવરાવ્યા કરવું.

જપત, વિં [જા. જપ્] ગુનાસર લઇને
કળને કરેલું; મરકારે અમુક ગુના બદલ
માલીકનો હક છીનવી લઈ પોતાને તાબે-
હવાલે લીધેલું; હક, રદગાદલ કરી કળને
લીધેલું. રાજાએ-સરકારે તેનું ધર જપત
કર્યું. કિં પ્રં જપતકરવું=માલીકની રદ
ખાતલ કરી કળને લઈ લેવું; ગુનાસર
પારકી માલમીલકત કે વસ્તુને તે ગુનાની

શિક્ષારૂપે માલીકનો હક રદ કરી હવાલે
લેવી તે.

જપતી, સ્ત્રીં જપત કરવું તે; કળને કરવું
તે; ટાંચ; કલમખંધી. ગુનાસર શિક્ષા બદલ
અથવા કાર્ષ જેરવ્યવસ્થા વગેરેના કારણ
બદલ જીજ્ઞ માણસની માલમીલકત કે
હક ધલાકા ગુનાનો નિકાલ થાય ત્યાં લગી
તેના કમખમાંથી લઈ લેઈ તેની ઉપર
જપતો રાખવો તે. હમેશને માટે નહિ
પરંતુ નિકાલ થતા લગી કાંઈ વસ્તુનો
હવાલો લઈ લેવો તે. કિં પ્રં જપતી
ખેસાડી=કળને લઈ કમખમાંનું કપાર્કિ
આધુપાધુ થાય નહિ એવો ગંદાખસ્ત
રખાવવો.

જપમાળા, સ્ત્રીં [સં. 'જપમાળા] જપ કરે-
વાનો ખેરખો-માળા તે; અમુક મંત્ર કે નામ-
નું કેટલી વાર ઉચ્ચારણ થયું તે જણાય
તે માટે અમુક મણકાની સંખ્યાવાળી
જે આવલી તે; એક એક નામ કે મંત્ર
જોલી જોલીને મણકા મુકાય એવી
તસખી તે. કિં પ્રં જપમાળા લેરી=
પ્રતિષ્ઠિથી દૂર થઈ ખેસવું; એકાંતિક છૂવન
ગાળવા માંડવું; મૌન ખેરી રહેવું; અક્રિય
બનવું. (૨) રટન કર્યા કરવું. વૃદ્ધ બકનોનો
હમેશ જપ કરવાનો ખેરખો. :-તિલક
કરતાં ત્રેપન થયાં, ને જપમાળાનાં નાકાં ગયાં.

જપવું, કિં સં કોઈ મંત્ર કે ઈશ્વર-ઈશ્વરીના
નામનું રટન કર્યા કરવું; જપકરવો; રટન
થાય તેમ માળાના મણકાથી ગણ-
તરી કરવી. (૨) સ્મરવું; યાદ કર્યા કરવું;
એકની એક વાત મંત્ર કે વસ્તુ મોઢે લાંબા
કરવી. ઉં વિદુલવર વૈદને રહી પું જપી.
(૩) ધંખ્યા કરવું; ખ્યાન ઉપરનું ખ્યાન
ઉપર રાખવું; નહિ વિસરવું; એકની એક
વસ્તુનું લક્ષ રાખ્યા કરવું. રં પ્રં રામ
નામ જપો=બનામાના ખેરી રહો અથવા

બેઠા બેઠા ચૂપચાપ બોલા કરો. કહે-
ખાવો બેઠો જપે ને જે આવે તે જપે=
સાધુતાનો ખાલી ઢાંગ તે.

જપા, સ્ત્રી. [યં.] એક માતની ફૂલવેલી;
લાલ ફૂલનું એક શ્રીડ ને તેનાં ફૂલ; જપા.
જપાપુષ્પ કે જપાપુષ્પ, એમ કાવ્યોમાં
ઘણું ઉકાણું આવે છે.

જપિથો, પું. કથા અથવા પારાયણ વખતે
વ્યાસની સામે જપમાળ લઈને બેસનારો
બ્રાહ્મણ; દાન લઈ ચંચામાનને માટે જપ
કરનારો બ્રાહ્મણ; જપ કરનારો; જપી,
જપિથો.

જપ્ત, સ્ત્રી. [કા.] જુલમ; સખતી; જમરજસ્તી.
જમકડું, જસકડું, જુ. ઝમકડું.

જમકોળાડું, જલકોળાડું, જુ. ઝમકોળાડું.

જમર, જુ. જમ્મર.

જમરજસ્ત, વિ. જમરજસ્ત; જોરાવર; મજ-
શુત; અજરાલ; કદમાં મોડું અને ખૂબ.
ભારે હોય એવું. (૨) જુલમગાર;
જુલમી; દૂર.

જમરજસ્તી, સ્ત્રી. જમરાઈ; જમરી; જોર-
બળ વાપરવું તે; જોરવાજમી જોર કરવું તે;
જુલમ; સખતી; સામાની મરજી વિરુદ્ધ
જોરજુલમથી કામ લેવું તે. જમરજસ્ત
ને જમરજસ્ત એમ થયું બોલાય છે.

જમરાઈ, સ્ત્રી. જમરજસ્તી; સખતી.

જમરી, સ્ત્રી. જમરજસ્તી.

જમરું, વિ. [જ. જમ] કદમાં, ભારમાં,
દેખાવમાં, બળમાં, ને કરપ વગેરેમાં ઘણું
એવું; મોડું; ભારે; ઉંચું; ન બની કે
પહોંચી વળાય એવું; સખત; કઠણ, મજ-
શુત, જોરાવર, અધરું, મુરકેલ ને સાધા-
રણ કરતાં વધારે ગડન એવું તે.

જમલપુર, ન. મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં આ શહેર
નાગપુરને ધિયાન ખુણે ૧૬૦ માઇલ ઉપર
આવેલું હોઈ હાલ મુંગાધમી કાલી ને

કલકતા જતી રેલવે લાઇન ઉપર એક
મોડું વેપારી મથક છે. એમાં લગભગ નેહ
હમરમાણુમની વસ્તી છે. જમલપુર શહેરમાં
વેપાર ઉદ્યોગ આસાર છે તેમ તેની આસ-
પાસનો પ્રદેશ પણ કાપલા, લોખંડ અને
ખીજા ધણીક ખનીજ પદાર્થોથી ભરપુર છે.
જમલપુર જિલ્લામાં કાલસા, લોખંડ, પત્થર
અને સગેમરમરની ઘણી ખાણો છે. ઘઉં,
કઠોળ, ડાંગર અને તૈલીયાં વગેરેના
પાક પણ તે જિલ્લામાં સરાસરી પચાસ
ધંધ ઉપરાંત વરસાદ પડતો હોવાથી સાગે
થાય છે. જમલપુરનો વાર્ષિક વેપાર ભગ-
ભગ થયું કરોડ રૂપિયા જેટલો છે.

જમાન, સ્ત્રી. [કા. જમાન] જમ. (૨)
મોલી; ભાપા.

જમાની, સ્ત્રી. જમાનથી જે વાત કહેલી
હોય તે; મોલીને આપેલી સાક્ષી; જુ. જમાની.

જમાપ, જુ. જમામ.

જમા, સ્ત્રી. જમાન; જલ; (૨) મોલી; ભાપા.

જમીર, ન. એક ભતનું પખી. આ પંખીની
આર ભતો છે. એ ખીજાં પખી કરતાં
ઘણું ઉંચું અને ખૂબ ધોળું હોય છે.

જમેહકરેવું, કિં. સં. ઝડપી મારીને કાપી
નાંખવું; કાપીને જનથી મારી નાંખવું.

જમે જમેકરેવું એમ થયું બોલાય
છે. કનલ કરેવું; ખૂન પાડવું; કકડે કકડા
કરી નાંખવા.

જમ્મર, વિ. જમરું; મજશુત; કઠણ; સખત.
(૨) જોરવાળું; ગળવાન. (૩) ભારે-
સગીન.

જમ્મો, પું. [કા. જુલ્મા] ખુવતો રહે એવો
દીલો લાંબો અને સુંદર ઝગલો; ઉતરજાતી
માથક ખબેથી તે પગ લાગી પડીને રહે
એવું સિરેવું અને છુંડું કદની જેવું પહેરવ.
વિદ્યા અને સરકારી પદની વગેરેના ચિ-
હ્ન તરીકે જાહેર સંસ્થા કે સરકાર તર-

કૃષી સરપાવમાં આપાતો : પોષાકની ઉપર પહેરવાનો કિમતી ડગલો. કિં ૩૦ જળો મેળવવો=અમુક માન અથવા પદ્ધતિનો પોષાક મેળવવો.

જભકવું, લું ૦ જમકવું: એકદમ ચમકીને ભગી ઉઠવું.

જભકોળવું, કિં ૦ સં એકદમ પાણીમાં છુ-ડાડી બહાર કાઢવું; પાણીની અંદર ઝોળી કાઢવું.

જમ, પું ૦ [સં. જમ.] મોતનો દેવ; મરણ પછી જીવને તેનાં કર્મ પ્રમાણે શિક્ષા કરનારો દેવ; યમ; મરણને લગતી બાબતોની વ્યવસ્થા કરનારો દેવ. (૨) મોત; મરણ; કાળ; અંત. (૩) દૂર અને ભયંકર દેખાવનો માણસ; બિયામણો માણસ. (૪) દુઃખ દેનારો; ત્રાસ આપનારો; જેને જોતાજ શરયતાટ થાય એવો જે તે. આ ચતુર્થો દેવ સૂર્યનો પુત્ર કહેવાય છે. જમજેવું=જમફે; દૂર, દુઃખ અને ત્રાસ આપે એવું; મજા-ખુત; બળવાન; ભયંકર. શરીરથી જાડું લઢ અને સાથે નિર્દય ને બિયામણું એવું તે. કહે ૦ જમ ને જમાપ=જેવો જમ નેવોજ જમાપ પણ દુઃખ અને ત્રાસ આપનારો ગણાય છે તે ઉપરથી. જમનું તેડું સાફ પણ સરકારનું તેડું સાફ નહિ મરવું સાફ પણ સરકારમાં અચણુ પડે તે જોડું, તે ઉપરથી. જમને કંઈ તેડું જોઈતું નથી; જમ તો વગર તેડેજ આવે છે.

જમકિકર, પું ૦ [સં.] જમનો દૂત. એમ કહેવાય છે કે, યમ રાજા દૂર અને બિયામણા દૂતો હાથમાં પાશ લઈને જેને મરણ આગ્યું હોય તેને લઈ જવાને દુનિયા ઉપર ફર્યા કરે છે. મરણ પામનારના જીવને તેઓ તેનાં કર્મ પ્રમાણે બોધાને મારતા મારતા લઈ જઈ જમરાજ પાસે

ઉઠો કરે છે અને ત્યાં તેની હકીકત સાં-ભળી તેને જે શિક્ષા જમરાજ દરમિયાને તે તેઓ વગર દયાએ તેની સામે અમલમાં મૂકે છે. તેઓ મોગરીઓ અને દફના-ઓથી જીવને ખૂબ કોકે છે.

જમખિંડી, નાં ૦ મહારાષ્ટ્રનું એક નાનું દેશી-સંભ્ય. એનું ક્ષેત્રફળ ૫૫૫ માઇલ અને વસ્તી ૧૧૨૧૬૨ માણસની છે. રાજધાનિ સાથે એકાદશી ગામ છે. જમખિંડી ખેત-ગામની ઉત્તરપૂર્વ દિશાએ સાત માઇલપર ને કોહોલાપુરની પૂર્વે ૬૮ માઇલ ઉપર આવેલું છે. આ સંભ્ય ૨૦૮૪' પાઉંડ મિ-ટિલ સરકારને ખંડણી તરીકે આપે છે. રૂ, ઘઉં, અને કઠોળનો પાક તેમાં મુખ્ય છે. પરચરની ખાણો વગેરેના ઉદ્યોગ ચાલે છે. જમખિંડીના સરકારને હાક લેવાની સનદ મળેલી છે.

જમડો, પું ૦ જમ; જમદૂત. (૨) જમ જેવો= દૂર બિયામણો ને દુઃખ દે એવો માણસ.

જમણું, [સં. જમ] જમવું અને જમાડવું તે; જમવાનું કરવું તે; નાત; વંશ. (૨) જમવાનું જે તે; જમવાના પદાર્થો તે; જમવાની વાનીઓ તે. :-શું જમણું કરવાના છો ? (૩) એકવારનું-જમવાનું તે; ખાવું તે. તે તો જે જમણું જમ્યો. દસ જમણુંતો હક છે.

જમણુવાર, પું ૦ જમવાનું હોય તે; જોજન સમારંભ તે; ઘણા લોકને સાથે જોમાડી જોજન આપણ તે; નાત; વંશ. (૨) સાફ સાફ જોજન કરવા કરાવવાનો જે મેળાવડો તે; ઘણા જણે સાથે ખેસી સાફ જોજન કરવું-જમવું તે; શાંતિથી અને ધીરધીરે ગમત ને સ્વાદથી જમવું તે. :-જમણુવાર છે કે જમણુ ઘાડ છે ?

જમણું, વિં ૦ પૂર્વાભિમુખે ઉભા રહેતાં દક્ષિણ

તરફનું (અંગ તે); દક્ષિણ; વામેતર; આપ સવ્ય. ૩૦ પ્ર૦ જમણો હાથ=મહુ ઉપ-
યોગમાં આવતો દક્ષિણાંગ તરફનો જે હાથ
તે. માણસ આ હાથથી લગભગ બધુંજ
કામકાજ કરતો હોવાથી તે બહુ અગ-
ત્યનો ગણાય છે, તે ઉપરથી દરેક કામમાં
જેના વગર આલે નહિ એવો સહાયક
માણસ તે. કહે૦ જમણો હાથ હમેશા મોં
બાજી વળે=મૂળથી જેવો ગાઢસંબંધ હોય
તેજ પ્રમાણે સ્વાભાવિક રીતે એની મેળેજ
થયા કરે, એના અર્થમાં આ કહેવત કહે-
વાય છે. જેનું જેણી તરફ વધણું હોય તે
તેણી તરફ વળે. જમણું અગ=વહાલામાં
વહાલું માણસ. જમણું ઉત્તમ અને ડાણું
તેથી ઉત્તરનું મનાય છે, તેથી સ્ત્રી તે
પુરુષનું ડાણું અગ અને પુરુષ તે સ્ત્રીનું
જમણું અગ કહેવાય છે.

જમદગ્નિ, નાં જુગુપ્સના ઋષીક નિમ્નને
સલવતીનો પુત્ર અને પ્રસિદ્ધ પરશુરામનો
પિતા. જમદગ્નિ તેમના નામ પ્રમાણે બહુ
જલદ સંતાવના ઋષિ હતા. તે રેણુકા
નામે પરમ પવિત્ર સ્ત્રી સાથે પરણેલા
હતા. તેમને પાંચ પુત્ર થયા હતા, તેમાં
સૌથી નાના પરશુરામ હતા. એકનાર રેણુકા
સ્નાન કરતા નદીએ ગયાં ત્યારે ચિત્રરથ
ગાધર્વ અને તેની રાણી જળક્રીડા કરતાં
હતાં. તેમની ક્રીડા જોઈ રેણુકાને કામની
અસર થઈ. સ્નાન કર્યા વગર તેમને આવેલાં
જોઈ ઋષિ ગુસ્સે થયા. એક પછી એક
તેમણે પોતાના પુત્રોને તેમની માતાનો
શિરચ્છેદ કરવાનું કહ્યું. ક્રોધએ આઘા
પાળી નહિ. છેવટ પરશુરામે પિતાની આઘા
પાળી રેણુકાનું માથું પોતાના કંઠાડાથી
ઉઘાડી મૂક્યું. જમદગ્નિએ પ્રસન્ન થઈ
પરશુરામને વર માગવાનું કહ્યું. આ વખતે
તેમણે પોતાની માતાને સજ્જન કરવાનો

વર માગ્યો. જમદગ્નિએ રેણુકાને સજ્જન
કરી તે પછી કોપનો લાગ કર્યો.

જમદૂત, પું. [સ.] જમકંકર; યમરાગના
પાર્શ્વદો.

જમના, સ્ત્રી. [સં. યમુના] કાલિદી; જમના
નદી; યમુના. હિમાલયમાં ગરવાલના
સંન્યમાં જમનોત્રી નામના ઉના પાણીના
ઝરાની ઉત્તર પશ્ચિમ દિશાએ પાંચ માઈલ
ઉપર એક ખડકમાંથી જમના નદીનું ઝરણું
નીકળે છે. તે જમનોત્રી આગળ ધર્ષ
શિવાલકીની ટેકરીઓમાં ઉતરે છે અને
ત્યાંથી દક્ષિણ તરફ વહેતી હમીરપુર અને
આઘા મથુરા આગળ ધર્ષ પૂર્વ તરફ વલણ
લઈ ૮૬૦ માઈલના લાંબા વહન પછી પ્ર-
માગ આગળ ગંગા નદીને મળે છે. જમનાનું
પાણી હેખાવે આસમાની હોવાથી તે
કાલિદી કહેવાય છે. આઘા, દિલ્હી, ઇટાવા,
દિરોજપુર વગેરે મોટા શહેરો તેની ઉપર
આવેલાં છે. પળખમાં તેમણી નહેરો કાઢી
ખેતીની આબાદી કરવામાં આવી છે. તેની
પૂર્વ અને પશ્ચિમ બાજુની બે નહેરો ધણીજ
મોટી છે. ગાગલા મુસલમાન પાદશાહોના
વખતમાં પણ તેમાંથી નહેરો કાઢવામાં
આવી હતી.

જમનોત્રી, સ્ત્રી. જમના નદીના મૂળ આગળ
ગરવાલના સંન્યમાં આવેલો ઉના પાણીનો
ઝરો. આને કેટલાક જમનાનું મૂળ કહે છે.
આ ઝરાનું પાણી ઘણું ગરમ છે. ત્યાં
હનુમાનનું મંદિર અને યાત્રાનું ધામ છે.
જમનોત્રીના પાણીની આશરે લીપેલાં ઝાંઝી
ઝરદી જણાતી નથી. એખાની પોટલી
બાંધી જમનોત્રીમાં બેળા કાઢતાં એખા
ચઢી ભાય છે. જે ખડકમાંથી આ ઉના
પાણીનો ઝરો નીકળે છે તેની આગળ
મોટાં એખિનો ઉમેલાં હોય એવો પીકતા
પાણીનો ભેરદાર સજ્જસજ્જાટ સંભળાય છે.

જમરૂખ, નં એક જાતનું ખાવાનું ફળ;
જમરૂખ; પેર.

જમરૂખડી, સ્ત્રીં જમરૂખી, જમરૂખી.

જમરૂખી, સ્ત્રીં જમરૂખી; જમરૂખનું ઝાડ.

જમરૂદ્ધ, નં પેશાવર જિલ્લાનું ખાઇખર પાસ
ઉપર આવેલું એક ગામ, અને ત્યાંના કિલો.
ચઢઉતર ત્રણ મજલે કિલો બાંધેલો છે.
તેના છેક ઉપલો ભાગ એટલો ઉંચો છે કે
જેથી આસપાસનો પ્રદેશ સહેલાઇથી જોઇ
શકાય. જમરૂદ્ધમાં ત્રણસેથી ચારસે માણસનું
શરકર હમેશ પડ્યું રહે છે. તેને સનિક
ધોરણે તો પો વગેરે સરંજામથી બચાવને
ચોખ બનાવવામાં આવેલું છે.

જમલો, પું જુમલો; એકઠો થયેલો જથ્થો;
ભરાવો.

જમવાનું, નં જમવાના કામનું જે તે;
ખાવાનું; ખાવું; ભોજન; ખોરાક; ખાવાની
ચીજ. (૨) ખાવાને જવાનું તે; જમવાનું.
નોતરું; આમંત્રણ;—આપને તો આવજ
સાસરેથી જમવાનું આવ્યું છે.

જમવું, કિં સં [સં. જમ] રાંધેલો સારો
ખોરાક ખાવો; ખાવું; ભોજન કરવું;
ખોરાક લેવો. (૨) સારીરીતે હાથ મારવો;
ખાવું; ઉચાપત કરવું; ઉડાની જવું; ગળવું;
ઉપભોગમાં લેવું. (૩) કિં અં કરવું;
બંધાવું. નીતરવું; નીચે બેસવું. —કંડા પહોર-
ના તડાકા ચાલે છે અને સુરસું જમે છે.
એકત્રિત થવું; ધનીકરણ થવું; જમવું.

જમસેદી-નવરોજ, પું [કા.] ઇરાનમાં થઇ
ગયેલા જમસેદ નામના પાદશાહે સૂરની
ચાલ ઉપરથી વર્ષ ગણવાનો કાયમ કરી
જે દિવસે મેગઝસિમાં સૂર ઘણલ ચાય
છે તે દિવસને વર્ષનો પહેલો દિવસ
નવરોજ કહાવી તે દિવસે ધર્મની અત્યુક
ક્રિયા કરવાનું—જસન સખ્યું હતું. ગુજ.

સતમાં પણ પારસીઓ આ તહેવાર પાળે
છે. એ દિવસે રાત અને દહાડો સરખા
ચાય છે.

જમા, સ્ત્રીં [જ.] આવક; ઉપજ; નીપજ;
વસુલ. (૨) એકડું થવું તે; જમવું તે;
એકત્ર-એકડું ભરાવું તે. (૩) અનામત;
એકડી થયેલી રકમોનું એકત્ર પડી રહેવું
તે. વગર વાપરે જેમને તેમ તૈયાર રહેવું
હોય તે. (૪) ભંડાર; ખજાનો; તિખેરી.
(૫) ચોપડામાં આવક લખવાની ગાણ
તે; ઉધારની સામેની ગાણ. (૬) એકડું;
ભેગું. —જમાથવું=એકડું થવું. કિં પ્રં
જમાકરવું=એકડું કરવું. ઉપજ ખાતે—આવક
ખાતે માંડવું; અનામત રાખવું; બાળે
રાખવું. જમા માંડવું=બાળે લેવું—રાખવું.
જમા થવું=વસુલ આવવું; પતી જવું;
આવક આવવું. (૨) ભેગું થવું. (૭) જુ-
લભે; સરવાળો; કુલ રકમ તે. જમા
ખરચ=આવબચ; આવકખરચનો હિસાબ
તે. કિં પ્રં જમા ખરચ પાડવું=બાવી
ગઇ રકમોની વ્યવસ્થા કરી નાંખવી; રું
આવક થઇ ને રું ખરચ થયું તેનું તારણ
કાઢવું.

જમાઉધાર, પું આવબચની વ્યવસ્થા કરવી
તે; આવ્યા ગયા પૈસાનો જે રીતસર
રખાતો હિસાબ તે. (૨) એકડું કરવું
અને ઓછું કરવું તે; ભેગવવું ને શુભાવવું
તે. —પુણ્ય પાપનો જમાઉધાર.

જમાખરચ, નં જમા અને ખરચ તે; આવ
બચ. કિં પ્રં જમા ખરચ પાડવું=
હિસાબમાં નહિ ગણેલી—ખદર રાખેલી
રકમની તે કેમ ક્યાંથી આવી અને કેવી
રીતે ક્યાં ગઇ તેની વ્યવસ્થા કરવી તે;
આવબચ ખતાવી દેવી તે.

જમાઇ, પું [સં. જમાઇ] દીકરીનો વર તે;
જમાઇ. ૩૦ પ્રં જમ ને જમાઇ=જમના

જેવો દુષ્ટ દૂર એવો પુત્રીનો વર તે.
સાસુ સસરાને જમના જેવો દૂર-નિર્દય
થઈ પડતો જમાઈ હોવાથી આમ કહેવાય
છે. કહેવું દીકરો થઈને ખવાય કંઈ જ-
માઈ થઈને ખવાય ?= દીકરાને કોઈ કંઈ
ખવાયે જમાઈને ખવાયે નહિ માટે.
દીકરાને મીલકતનો લાભ મળે જમાઈને
મળે નહિ.

જમાડવું, કિં ૩૦ જામે એમ કરવું; ખવ-
ડાવવું; ભોજન કરાવવું. (૨) લાંચ આ-
પવી; પ્રાપ્તિ કરાવવી; લાભ કરાવવો.

જમાત, સ્ત્રી [જા.] સમુદાય; સમૂહ; જથ્થો;
ટોળું. (૨) અમુક વ્યવહાર કરવાને
એકું થયેલું મંડળ; નાત. (૩) સાજનું
નાત મંડળનું પંચ; મુસલમાનોના એકાદ
વિભાગનો સમૂહ તે.

જમાદાર, પું [જા. જમાત] સિપાઈઓની
નાની ટુકડીનો ઉપરી અમલદાર; થોડાક
માણસોનો વડા તે; એક ટોળા-સમુ-
દાયનો ઉપરી નાયક.

જમાદારી, સ્ત્રી જમાદારના ઓહાનું જે
કામ તે; જમાદારનું કામ તે; જમાદાર-
પણું. (૨) હુકમ બજાવણી; ઉપરીપણું;
મારી ઠોઠી કે દમ દેખને કામ લેવાની
હોશિયારી તે; અમલ બજાવણી કરતાં
આવડવું તે.

જમાન, પું જમીન.

જમાની, સ્ત્રી જમીનગીરી.

જમાનો, પું [જા. જમાન] મનુષ્યના ઉછોગી
જીવનકાળ જેટલો એટલે કે લગભગ ત્રીસેક
વરસ જેટલો કાળ તે જમાનો; એક પેઢી
જેટલો સમય; લાંબો કાળ; જન્મ પરંપરા-
ઓ વચ્ચેનો એકજાણના સક્રિય જીવનના
કાળ જેટલો વખત તે. (૨) વખત; સમય;
કાળ; અમુક પ્રકારની રહેણી કરણી, રીત-

ભાત, અને આચારવિચાર વગેરે યુક્ત અમુક.
કાળની જે એકસરખી પ્રવૃત્તિનો સમય તે;
અમુક તરેહનો સમય. — હવે જમાનો
બદલાઈ ગયો માટે તમે બોલશો તે નકામું.
જરો.

જમાખંદી, સ્ત્રી [જા.] જમીનની માપણી કરી
તથા કસ કાઢી તેની ઉપર વરસે 'આટલો
કર લેવો,' એમ કરાવવું તે; દરેક જમીનના
કકડા દીક ખેડુને અમુક રકમ વર્ષોવર્ષ
સરકારને ભરવા સંબંધી ગોઠવણુ તે. (૨)
જમીન ઉપરનો સરકારી કર; મહેસુલ;
વસુલ. (૩) સરકાર તરફથી લેવાના કરોની
કરવણી; કરનો ઉચ્ચ કરાવવો તે. (૪)
લરકરને માટે રૈયતમાંથી માણસોની ભરતી
કરવાની જે વ્યવસ્થા-ગોઠવણુ તે; જમાખંધી.
જમાખંધી, સ્ત્રી જમાખંદી; મહેસુલનો દર
કરાવવો તે.

જમાલગોટા, પું [હિં.] નેપાળો. નેપાળામાં
ઝાડ કાંકણમાં થાય છે. તે પારસ એર-
ડા જેવાં લાગે છે. એનાં બી સારક ઓ-
સક તરીકે વપરાય છે. તેનાથી બહુ સખત
બુલાપ થાય છે એટલુંજ નહિ પરંતુ તે
ઝેરી પણ છે. એને શુદ્ધ કર્યા પછીજ
વૈદ્ય ઉપયોગમાં લે છે. એના જિંડવા-
માંથી જે તેલ નીકળે છે તે વળી બહુ
જલદ હોય અને બહુજાનની માત્રાથી
અનુલસી વૈદ્ય તેનો ઉપયોગ કરી શકે
છે. જમાલગોટા દસ ઉપરાંત રંગ વગેરે
કરવાના કામમાં પણ વપરાય છે.

જમાવ, પું એક જથ્થે એકું થઈ જવું તે;
ધણીનો એક સાથે થયેલો મેળાપ; ભ-
સવો. (૨) ટોળું; કડ; સમૂહ; સમુદાય;
દગ. (૩) મેળાપ; મેળાવડો; મેળો. (૪)
જમાવટ; ધણી વસતું પરમાણુ વગેરેનું
એકજ ઠેકણે એક જીગને રોલાવે-
ખીક્રવે એવી રીતે એકડાં થવું તે. (૫)
તાલમેલ આવીજવો તે.

જમાવટ, સીંચ એક બીજાની સાથે મળતે મળતું
આવીને ચોખ્ખી રીતે બેસી જવું તે; મળતું-
બંધબેસતું આવી રહેવું તે. :-ચોક્કાની
જમાવટ ઠીક છે. સાંધાઓ, બંધ, ખુણા
વગેરેનું જેમ જેમજે તેમ બેસી રહેવું તે.
(૨) મળી જવું, સમમાપ-માફકસર આવી
જવું, મળી જવું, ઘટ થઇ જવું તે. (૩)
શોભતે શોભતું આવી રહેવું; સુરેખ રચના
થઈ રહેવી ને એક બીજાને શોભાવે તેમ
એક બીજાની સાથે ઘટી રહેવું તે. :-સાગ,
કવિતા, અને વાજિંત્ર વગેરેની જમાવટ.
(૪) મેળવણી; બનાવટ. :-કેલના મિશ્ર-
ણની જમાવટ બહુ સારી થઈ છે.

જમાવણું, કિં સં જામે એગ કરવું; મેળ-
વણું; આખરવું; દૂધ ઉપર દહિં થાય એવી
ક્રિયા કરવી. (૨) ધનીકરણ થાય એમ
કરવું; ઠારવું, બાંધવું. (૩) દહીકરણ કરવું;
મજબુત બેસાડવું; પડે કડંગે નાંદ અને
મોંટવું રહે એમ કરવું. (૩) રસ ઉત્પન્ન
કરે, મજબૂત બાપે અને સાફ લાગે તથા
દે એમ લુદી લુદી વસ્તુઓને એક સાથે
મેળવવી. (૪) સ્થાપણું; સ્થાપીને રહેવું;
સર્વે સાધનો સમયોએ મળે એવી વ્યવસ્થા
કરવી તે. :-તમે તો અહિં ઉદ્યોગ અને ધર
મેલે જમાવ્યાં. (૫) એકઠું કરવું; ભેગું
કરવું. (૬) ખીસવણું; વધારી દેવું; બહુ-
લાવવું. :-એણે પોતાનો વેપાર જમાવી
દીધો છે.

જમાવો, પું જમાવ.

જમીજવું, કિં સં ખાઇજવું.

જમીન, સીંચ [ફા. જમીન] જાડો ઘટ અને
જેની ઉપર દકાવ થાય અથવા જે બીજા-
ને આધારરૂપ બને એવો પદાર્થ તે; પૃથ્વી;
પૃથ્વીતલ; ભોંય; ભૂમિ; ધરા; ધરતી. (૨)
ઠારો સપાટ બૂભાગ તે; ધરાતલ; નદિ

દંડાગેલી નદિ બીની એવી પૃથ્વી. (૩) દેશ;
મુલક; જનપદ. (૪) પાકને માટે સાફ કરેલી
ભૂમિ; ખેતર. (૫) માંસ; અંકુર. :-જેમ
જમીન આવતે તેમ ધા ધીરેધીરે પુરાતો
જશે. (૬) જગત; વિશ્વ; લુવન; દુનિયા.
:-જમીન પર જન્મે તે જવાનો. (૭)
કિનારીની વચ્ચે સપાટ ભાગ; તલ; પર-
ચાર; સપાટી; વચ્ચે એકસરખો ભાગ તે;
જેથી મોટો ભાગ રોકાતો હોય તે વિસ્તાર.
:-જમીન લાલ, કાંચો લીલો અને અદરનો
ફૂલ પીળો કરજો. (૮) આધારભૂત પદાર્થ;
દકાવનું સ્થાન; જગા. કિં પ્રં જમીન
ભરતી=લપસી પડવું; જમીનપર લાંબા
પડી જવું. જમીન કરવી=કિનારે ઉતરવું;
બદર કરવું; સફરપરથી પાછા ફરવું. જમીન
આવવી=માંસાંકુર આવવા; રૂઝ આવવી;
ધા-ખાક પુરાવો. જમીન મરવી=ધાની કિ-
નારીઓ સડી જઈ કઢોવાણુ ને ઉડાણુ થવું;
ધા ન રૂઝાય એવી તેની આસપાસના
માંસની સ્થિતિ થવી. (૨) ખેતર, ગામ
તલ વગેરેની હદ નહીં નાળાના વહોથી
કપાઇને ઓછી થયા કરવી. (૩)
ભોંયમાંથી વાક જતો રહેવો. જમીન
મુંધવી=મુંધીને જમીનનો કસ બેવો;
રસકસ તપાસવો. જમીનને લાગેલી-
અડેલી બીજી વસ્તુની વાસ જમીનને
લાગી રહે છે તે ઉપરથી કુતરાં અમુક
માણસ અમુક જમીન ઉપર થઇને ગયું
છે એવું જમીન મુંધીને પારખી શકે
છે. આથી કુતરાં જમીન મુંધીને ચાલે છે.
જમીનવાળવી=જમીન ઉપર ધમરડાવ
એમ કપડું વગેરે રાખવું. જમીનખણવી
=લજવાવું; સરમાવું; અપમાનની, પશા-
તાપની અસર થવી. જમીનમાપવી=તાલી
જવું; પલાવન કરીજવું; દૂર જતા રહેવું;
ખસી જવું. (૨) લપસી પડવું; ચતાપાટ
પડી જવું. જમીનમાં પેસવું=ઉંચા નદિ

વધતું; ફિંગણા રહેતું. :-વહુ મોટા ઝોળા-
યો યદ્ય ને લાઇ તો જમીનમાં પેસતા
નય છે. (૨) ચરમિદા પડી જવું; છાલા,
લુટા પડીજવું; દેહ ને જીવું નિરર્થક
લાગવું:-એમણે કપેકા દીધો ત્યારે મને તો
એવું થયું કે નાણે જમીનમાં પેસી ગઈ.
દૈતાઈજવું; મરીજવું.

જમીનદાર, વિં ખેતીની જમીન ધરાવનાર;
જેની પાસે જમીન હોય તે. (૨) ખેડુત;
પાટીદાર. (૩) પું ધણી જમીનનો માલીક;
જાગીરદાર; ગામ મસસો ધણી; તાલુકા-
દાર; ધણી જમીન ખેડાવનારે તેની ઉપર
ખેડુતો વસાવી ધણીપણું કરનાર.

જમીનદારી, સ્ત્રીં જમીનદારપણું. (૨)
જમીનદારની જે દાલન તે. (૩) વિં
જમીનદારના તાગાનું; તેને લગતું. :-
જમીનદારી' ધર.

જમીનદોસ્ત, વિં જમીન ખરીદખરી કરી
નાંખેલું; જમીનજ દોષ નહિ એમ સરખ
ખનાવી દીધેલું; જમીન ઉપર બાધેલા
બાધકામને ખોદી પાડીને જમીન સરસું
કરી દેવું તે જમીનદોસ્ત કરવું કહેવાય
છે. (૨) પાપમાલ; ખડેર; હના ન હના
જેવું. કિં પ્રં જમીનદોસ્ત કરવું=પાટી
લાગી તેડીને પાપમાલ કરી નાંખવું જમીન
દોસ્ત થઈ જવું=મિટી થઈ જવું.

જમુ, નાં કારમીની દક્ષિણ સરહદ ઉપરનો
એ નામનો પ્રાંત અને તેનું સુખ્ય શહેર.
કારમીરનો આ દક્ષિણ પ્રાંત પહેલાં શીખ
લોકોના તાગામાં હતો પણ હાલ કારમી-
રના મહારાજાને તામે છે. જમુ કારમીમાં
બીજા નંચરનું શહેરું છે.

જમેઉધાર, પું જમા અને ઉધાર કરવું તે;
આપવપનો દિમાય તે. (૨) નફોનોય;
સાઈઓડું; પુરવાપા; વગેરેની જે
ન્યાયિકતા તે. ઉં જમેઉધાર અર્થ

કર્મો, પાપપુણ્યનો જોડ. કિં પ્રં જમે
ઉધાર કરી નાંખવું=ચોખ્ખુ કરી નાંખવું;
રૂપજ વ્યવસ્થા કરી નાંખવી તે; પતાવી
દેવું, તોડ કાઢી નાંખવો તે.

જમેયો, પું [વ.] છતાંની જાતનું વાંકડા
પાનાનું મુદર મુંકવાળુ દુધિયાર, અરણ્યસ્થાન
તરફની કટાર.

જમેર, પું [દિ.] બગતામાં ફૂદી પડીને
આપવાન કરવો તે; કમકમાટ વણુટે એવા
મરણે મરવું તે. [કા. જહમર] ક્રોધથી
શોકથી કે બીજી કષ્ટ અતિ ઉમ્મ લાગ-
ણીથી ઉત્ક્રાંધ, જઈ કમકમી આવે
એવી રીતે મરવું તે; દેહનો ભોગ આપવો
તે. ઉં પારસીએ કીધો જમેર. ભુવાન
કાજગરું મરણ થતાં કુટનારાં જેસં 'જમેર'
થયો એમ કહે છે. ઉં કુટનારી કહેતી
જમ્મર થયો, તમે કહેા હવે શાધરે. બાપુ.

જમ્મર, પું કાવો કહેર-જમેર; જમેર.
જમ્ય, પું [સં.] બીજાની ઉપર જીત મેળ-
વવી તે; જીત; કુતેહ. લગાઈમાં, વાદયિ-
વાદમાં અને કામકાજમાં ચામાના કરતાં
સરસ થવું તે; સરસાઈ તે; સાઈ થવું તે;
કલ્યાણ; ક્રેમ; બહાની; સામાન્ય. ૩૦ પ્રં
જયજયકાર=જીતની ખુશાલીનો ધન્યવા-
દાત્મક ઉચ્ચાર; કુતેહ. કુતેહનો જાનદ નાદ.
'સાઈ થવું સાઈ થવું' એવો જે હર્ષન
તે. ખુશાલીમાં જે અને જેજેકાર કે
વાય છે. જય અગા. જે અગા. ૩૦ પ્રં
જેઅમે જેઅમે! અંનામાતાના ઉત્સવનો
એક આનંદોદ્ગાર. 'જેઅમે' નું જંગે
જમે બોલાય છે.

જયચંદ, નાં સોડા જાનિયો કનોજનો રાજા.
એ બારમા નેકામાં કનોજનો મોટા
રજપુત રાજા હતો. તે દિલ્હીના તુલર
રાજાનો દોહિત્ર અને પુત્રરાજ ચૌહા-
ણનો મસિયાઈ વાઈ થતો હતો. તેની

પાસે ધણું લસકર હતું. સાહસુદીન અને
પૃથુસંગ સાથે એ મોટીમોટી લગ્નછંદો
લગી હતો. એની કુંવરી સંયોગિતા એની
મરછ નહિ છતાં પૃથુસંગને પરણી હતી.
મુસલમાનો સાથે લડતાં હારવાથી તેણે
ગંગામાં પડી આત્મધાત કર્યો હતો.

જ્યોત્સવ, નાં જંગાળના વીરભૂમિ પ્રાંતનો કાન્ય-
કુબજ જ્વલિતો બ્રાહ્મણકવિ. ગારમા સૈકામાં
વિદ્યામાન હતો. જંગાળના લક્ષ્મણસેન વૈદ્ય
રાજાનો તે આશ્રિત હતો. સંસ્કૃત સાહિ-
ત્યમાં ગીતિકાવ્ય બનાવવા માટે તે અગ્રજ
પ્રસિદ્ધ છે. એણે ગીતગોવિંદ અને પ્રસન્ન
રાધવ વગેરે ગ્રંથો બનાવેલા છે. કેટલાક
કહે છે કે, તે ઓરિસાના કિંકુગિર ગા-
મનો રહેવાસી અને સાત્તિક રાજાનો
આશ્રિત હતો, એની ઓતું નામ પદ્માવતી
હતું. તેને અને રાણીઓને સતીત્વ માટે
વારંવાર ચર્ચા થતી. એકવાર પદ્માવતીનું
સતીત્વ જોવાને, જ્યોત્સવે જ્યોત્સવે રાજા સાથે
બહારગામ ગયો હતો. એટલે તેમણે એનું
કહેવડાવ્યું કે, 'તે મરી ગયો છે.' પદ્માવતી
પતિનું મરણ સાંભળતાજ ખરેખર મરી
ગઇ ને રાણીઓ ઝાંખી પડી. પછી તરત
જ્યોત્સવ આગ્યો. તેણે અટપડીએ ગાંધ
પદ્માવતીને સજ્જન કરી. આ કવિ શ્રી-
કૃષ્ણનો પરમભક્ત અને વૈશ્યવ હતો.

જ્યોત્સવ, નાં મહાભારતમાં પ્રસિદ્ધ સિધ્ધેશ્વરનો
એક રાજા, અને દુર્યોધનનો બેની. પાંડવો
વનવ્રાસમાં હતા તેવામાં એકવાર તે
શૃંગયા કરતો કરતો તેમના આશ્રમે જઈ
પહોંચ્યો. અશ્વપાત્રને લીધે દ્રૌપદીએ
તેને અને તેના રસાલાને જમાડ્યો.
તેણે પાંડવો શૃંગયાએ ગયેલા હોવાથી
દ્રૌપદીને પોતાની સાથે આવવાનું કહ્યું.
તેણે ના પાડી ત્યારે તે બળાતકારે તેને
ઉપાડી ચાલી નીકળ્યો. પાંડવોને ખમર

પડતાં તેની પુક પકડી દ્રૌપદીને ઝાડાવ્યાં.
તે પછી મોટી લગ્નછંદમાં અભિમન્યુને માર-
વામાં તેણે ભાગ લીધો હતો. અર્જુને તેને
મારી નાંખ્યો હતો. તે મદ્ર પદાક્રમી અને
દુર્યોધનના જમણા હાથ જેવો હતો.

જ્યોત્સવ, જુનું જોત્સવ.

જ્યોત્સવ, પુનું રાજાને જેમવાનો મોટો
હાથી; હાથીઓમાં ઉત્તમ-જે હાથી તે.

જ્યોત્સવ, નાં વનસંગ આવડતો પિતા.
કચ્છના રણ નજીક પંચાસરમાં આકાશ
સૈકામાં ને રાજ્ય કરતો હતો. એની રાણીનું
નામ રૂપસુંદરી હતું. કદ્યાબુના જુવડ
રાજાએ તેની સામે ચડી આવી પચ્ચમર
ઉપર હડ્યો કર્યો હતો. ગર્ભવતી રાણીને
વનમાં મોકલવાથી દઈ તે લગ્નછંદમાં વીર
મરણ મુક્યો હતો.

જ્યોત્સવ, પુનું ઇન્દ્રનો પુત્ર.

જ્યોત્સવ, શ્રીં ઇન્દ્રની પુત્રી. (૨) ગૌરી. (૩)
પતાકા. (૪) કાર્ત્તિક મહાનવ્યક્તિના સંસ્કૃ-
ત રજા નિમિત્તે ઉત્સવાદિ કરવાં તે. —મુખ્ય-
જ્યોત્સવ. (૫) અશ્વમેધના યોગના કપાળ
ઉપર બધાની દિગ્વિજયપત્રિકા.

જ્યોત્સવ, પુનું [સં.] જીતવાથી થયેલો જે
આનંદ તે; વિજ્યાનંદ.

જ્યોત્સવ, વિનું [સં.] જીતેલું; જેણે જીત મેળવી
હોય તે; વિજ્યા; ફતેહમંદ.

જ્યોત્સવ, વિનું [સં.] જીતવા જેવું; જીતાવ એવું.
(૨) પુનું જય.

જ્યોત્સવ, વિનું ઘસાઈ ગયેલું; ગાઠેલું; જુલું થઈ
ગયેલું.

જ્યોત્સવ, પુનું સોના રૂપાની તારનું રેશમ વગેરે
સાથે કરેલું વચ્ચતર તે; કસગ; સોના
રૂપાના તારનો વચ્ચાટ. પાલવ, તોરો કાર
વગેરે. (૨) સોનું; ધન; દોલન; પૈસા;
સકડ નાણું. (૨) ઓર; મેલી. કહેનું જ્યોત્સવ

મહાય સૌ કર=પૈસો હોય તો સૌ યાય; ખરું જરને અધીન છે એવા અર્થમાં વપરાય છે. જર દેખી મુનિવર યજ્ઞે=પૈસાથી સૌ કાંઈ લોભાય. પિતરાગી હોય તે પણ પૈસો જોઈને ડગમગે. જર જમીન ને જોર, એ ત્રણે કેજિયાનાં છાક=લગાઈ ટંકના કારણે રૂપ આ ત્રણે વાનાં છે. એક પૈસો, બીજું જમીન અને ત્રીજું સ્ત્રી.

જરકસી, વિં જરીનું; કસખી; જેમાં સોનાના તારની યંચણી, ભરત કે વણતર હોય તેવું. ઉં જરકસી સાડી રેશમી, લખો કાડી બાર વહુછ. પ્રેમાનંદ.

જરકોસ, પું હલકી ધાતુના તારનો બનાવડી વણાટ તે; ખોટો કસમ.

જરખ, પું ગધેડા જેવું પણ અત્યંત બાળમુ અને શુદ્ધ એક હિસક પ્રાણી; ધોરખો-દિયો. આ પ્રાણી રાત્રે બહાર નીકળી કમરકાઠો વગેરેમાં ભટકે છે. ધોરખાંધી માણસ વગેરેનાં મહાં ખેંચી કાઢી ખાઈ જાય છે અથવા મુએલાં પણ અને ઉધતાં કુતરાં વગેરેને કઢી કઢી ધસરડી જાય છે. બજાવી નવો સિકાર કરતું નથી. ટોળામાં હોય તો સામું ચાપ છે. મહારાષ્ટ્રમાં તરસ, હિંદમાં લકઝવાય અને છરાડ કહેવાય છે.

જરજર, વિં છર્ણુ; ધમાઈ ગયેયું; જુનું; તારે તારે સરી ગયેયું; ખખખળા ગયેયું; વૃદ્ધ. હિં પ્રં જરજર ધષ જવું=તારે તારથી ધમાઈ જવું; બહુજ છર્ણુ ધષ જવું. જરજરીજવું=છર્ણુ ધષ જવું; ગાડી જવું; આછું ધષ જવું.

જરજરિયાન, નં પૈસો અને ધરેણું ગાઠાં વગેરે તે; નાણું, ધરેણું અને જરકસી કિમતી કપડાં વગેરે તે; જરજરિયાન; કિમતી; મોંઘું; જોખમનું હોય એવું જે તે. જરજરિયું, વિં છર્ણુ ધષ ગયેયું હોય એવું; આછું ધષ-પોતાનું નહિ એવું; ગરગરિયું.

જરજોખમ, નં [કા.] પૈસો, અને બીજું જે કંઈ કિમતી અને જોખમનું હોય એવું તે; સલાળવા-સાચવવા કે રક્ષણ કરવા યોગ્ય જે કંઈ વસ્તુ વિશેષ તે. :-ધરમાં કંઈ જરજોખમ રાખશે નહિ ચોરનો ભય છે.

જરક, વિં [સં.] વૃદ્ધ; ધરક. (૨) પાકું; રીકું. (૩) મજબૂત; કઠણ. ઉં ને દિને પ્રકૃતિ સાંત જરક ને, બીમમર્તિ મુનિ ભાગ્ય નિરખે.

જરકાર, નાં એક મુનિ. મહાભારતના આદિ પર્વમાં એમની કથા છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે, ધણાં વર્ષ લગી તે પરણ્યા ન હતા. એક વાર ફરતાં ફરતાં એક યુદ્ધમાં પોતાના પિતૃ-ઓ અદ્ધર લટકતા તેમના જોવામાં આવ્યા. તેમણે કહ્યું કે 'તુ પરણીને અમારા ઉદ્ધાર કર.' મુનિએ કહ્યું કે, 'જો મારાજ નામની કન્યા મળી આવશે તો હું પરણીશ. કન્યાની શોધ કરતા, તે ફરતા હતા એવામાં વાહુ-કિએ તેજે નૌમતી પોતાની બેન તેમને આપી. એકવાર મુનિ તેના બોળામાં માથું મૂકીને હઠી ગયા હતા એટલામાં સ્પર્શિતતા સમય થયો. જરકારએ મધ્યાકાળ વીતી જાય તે સાવચંધ્યા થાય નહિ માટે તેમને જગ્યાડ્યા. પણ ત્રપિ તો તેની ઉપર ચરસે થઈ તેને તણને ચાલી ગયા, છતાં જતાં જતાં કહેતા ગયા કે તને પુત્ર થશે તે તારૂ પાલન કરશે ને જનમેજયના સર્પવધમાંથી તારા પિતાના કુટુંબને બચાવશે. એ જે પુત્ર થયો તે આસ્તીક મુનિ કહેવાયો ને તેણે જનમેજયના મર્ધમત્રમાંથી વાતુકિના કુળને બચાવી લીધું.

જરતોસ્તી, વિં [કા. જતાસ્ત] જરતોસ્ત જે મેજિમરના ધર્મને માનનાર; પારસી. ઈપ્ર. ચાગ્થી ૭ હમર વર્ષ ઉપર જરતોસ્ત થયા હતા. એમના પિતાનું નામ પોરુષ-રૂપ ને માતાનું નામ કુષ્પહ હતું. તેમની

કુળ પરંપરા સ્થિતમ અને મિનોચેરુના વંશની હોષ તેમાં તે પંદરમા પુરુષ હતા. જરતોસ્તે પર્વત ઉપર રહી તપ કરી કરીને સિદ્ધિઓ મેળવ્યા પછી યસ્તાસ્પર્ના દરબારમાં જઈ પોતાનો ધર્મ તેને અંગીકાર કરાવવાનો હતો. એ રાજા અને સુતકુશિનામે તેની રાણીની સહાયથી જરતોસ્તનો ધર્મ ધરાનમાં અને આસપાસના પ્રાંતોમાં પ્રસારી હતો. દેવના પૂજક સાથે તેમને વાદવિવાદ અને લડાઈઓ થઈ હતી. ૭૦ વર્ષની ઉંમરે પેંગ્ગરસાહેબ મરણ પામ્યા હતા. એમનો પ્રવર્તાવેલો ધર્મ એમના નામ ઉપરથી 'જરતોસ્તી' કહેવાય છે.

જરદ, વિં [કા. જર્દ] પીળું; ઝાંખા પીળા રંગનું. ઉં લાલ લાલ તંજુ, વાકી જરદ કિનારી.

જરદાણુ, નં એક જાતનું મેવા-ફળ. જરદાણુ ફંડા દેશમાં થાય છે. આફગાનીસ્તાન અને ધરાનમાં તે ધણું થાય છે. હિંદુસ્તાનમાં થાય છે પણ તે ધરાન જેના મોટા ને સીકાં થતાં નથી. ઇસ્લામી જરદાણુ વખણાય છે.

જરદો, પું તમાકુનાં કુમળાં પાતળાં પાનાંને પીળા છોકા; નમાકુની પતરી. જરદો ખાવા-ચાવવાના અને બીડીમાં પીવાના કામમાં આવે છે. ભિલ્લ લોકો તેને ભાંગ કહે છે.

જરદોગ, પું [કા. જરદગ] સોના રૂપાના રેશમ સાથે વણેલા તારનું ભરતકામ કરનાર; કસબી ભરનાર; કસબ વેચવા ભરવાનું કામ કરનાર; જરીયાળો.

જરખ, પું [કા. જર્વ] ત્રાસ; દહેસત; હાક. (૨) ઘળ; ધાક; શેઠ.

જરણુ, કિં અં [સં. જૃ] અર્થ થયું; ઓગળાને લળી જવું; પસપાસ-પસાપ જવું. (૨) પચવું; હજમ થવું; લીધેલા ખોરાકનું

પેદમાં ઓગળી જવું. (૩) ચઢવું; મુલા-યમ થઈ જવું; દાણેદાણો તારતાર છુટું પડી જવું; તણાઈને છુટું થઈ જવું.

જરા, સ્ત્રી [સં.] વૃદ્ધાવસ્થા; ધરડાણ; છુટાપો. (૨) અર્થતા; છુટાપાડું. (૩) અર્થત્વયા; સાપની કાંચળી.

જરા, અં લગાર, થોડું; અધ. (૨) કષક; સહેજ; કિમિત, :-તમને જરા થોડું લાગ્યું હશે? રૂંપ્રં જરાતરા=સહેજસાંજ; તરત; એકદમ; અમરતુ; માણુમાણુ.

જરાક, અં (જરાએક) લગારેક, થોડુંક, જરાથી પણ જરા, ન્યૂનતા બતાવાય છે. બહુજ થોડું એમ.

જરાયત, વિં [કા. જરાયત] જેને ઉપરનું વરસાદનુંજ પાણી મળતું હોય એવું; (જમીન-ખેતર વગેરે. ગોંધલાકું) ગાકા-શિયા; કુવા, નદી કે નહેરુ વગેરેનું નહિ પણ માત્ર વરસાદનુંજ પાણી જેને મળતું હોય એવું; વરસાદ ઉપર જેના પાકનો આધાર હોય એવું.

જરાયુ, નં [સં.] મર્જમાં મર્જની આસપાસ જે આમડી વિદાયથી હોય છે તે; મર્જને વિદાયેલું પાતળી આમડીનું પડ. જેમાંથી સચેત બચ્ચાનો જન્મ થાય છે તે આમડીની કાથળી.

જરાયુજ, વિં [સં.] જરાયુમાંથી જેનો જન્મ થાય છે તે; જન્મતાંજ જેનામાં ચેતન હોય છે એવું; સચેતન દશામાં જન્મનારૂં પાણી. મનુષ્ય ગાય વગેરે. એડજ નહિ તે. આર પ્રકારે જીવની ઉત્પત્તિ માનેલી છે તેમાંનો આ પણ એક પ્રકાર છે. ૧ જરાયુજ, એડજ, રેફેજ અને ઉલિમિજ.

જરાસંધ, નાં [સં.] ચંદ્રેશી મગધના રાજા બહ્ધયનો પુત્ર અને કંસનો સસરા. તે બે કાડિયાં (કકડા)માં જન્મ્યો હતો. જરા

નામની રાક્ષસીએ એ જે ફાડિયા સાંધી તેને જીવતો કર્યો તેથી તે જરાસમ કહેવાયો. તે મોટો પરાક્રમી રાજા હતો ને ધણી રાજાઓને પકડી તેણે ક્રેદ કર્યા હતા. કૃષ્ણે ડંબને માર્યા પછી તેણે અઢાક વાર મથુરાં ઉપર હુમલા કર્યા હતા. દરેક વખત કૃષ્ણે તેને ખાછો હાંકી કાઢ્યો હતો. યુધિષ્ઠિરના રાજધર્મ મત વખતે કૃષ્ણ, અર્જુન, અને બીમે વ્યાસજીને વેળે તેના દરબારમાં જઈ દ્વંદ્વયુદ્ધની બિસ્મા માગતાં તે બીમ સાથે દ્વંદ્વયુદ્ધમાં ઉતર્યો હતો. કૃષ્ણની યુક્તિથી બીમે તેને હરાવી મારી નાંખ્યો હતો. શિરિયજ તેની રાજધાની હતું.

જરિયન, જરિયાન.

જરિયાન, નં [કાન્ડ] સોનાનાં રત્નજડિત ધરેણાં-દાગીના વગેરે. સોના રૂપાના જડાવના દાગીનાં; સોનેરી વસ્ત્રો અને બીજું જે કંઈ મૂલ્યવાન હોય તે-જરિયાન. ઉંઝ કાંઈ ધરે જરિયાન હીરાગળ, કાંઈક કંથાધારી. જરજવેરાત.

જરી, સીંઝ સોનારૂપાના તાર સાથે વણેલો તંતુ; કમળ. (૨) અંઝ લગાર.

જરીક, સીંઝ લગારેક; જરીજરી.

જરીપટકો, પુંઝ પેથાના સૈન્યનો કસબી વાવટો તે; કસબી સોનેરી પતાકા.

જરીપુરણું, વિંઝ ઉતરીગયેલું, ફાટીવૂટી ગયેલું હોય એવું; કસબી તોરણ ભરત વગેરે જે જીવું કાઢી નાંખ્યા એવું હોય તે; જર્જરિત ને જીવું થઈ ગયેલું.

જરીક, સીંઝ [જ. જરીવ] જમીન વગેરેનું માપ-ભરત વગેરે કરવું તે; માપણીનું કામ તે. (૨) માપણીનું કામ કરનારો તે.

જરીકપરડો, પુંઝ માપણીની તપસીલવાળી. મોંઘ પોવી તે; માપેલી જમીનનું પત્રક.

જરુખો, પુંઝ દિવાલની બહાર નીકળેલો મેડાનો નીચેના ટેકા વમરનો ઝુલતો ભાગ તે; જરુનું; કાખલી. મેડાની બારી કે બારણાની બહાર પડતી જે ઝુલતી ખેડક-રવેશ તે. (૨) કાણુ; બાકું.

જરર, સીંઝ [મ. જરર] જેવું ધણું કામ હોય તે; અગત્ય; મરજ; મતનમ; પોતાને જેના વંશર ચાલે નહિ એવું હોય તે. :- મારે પૈસાની જરર છે.

જરર, અંઝ ગમે તેમ કરીને; નકી; અચૂક; ખચીત; અવશ્ય; ખાંસુખાં. :- તું જરર જશે.

જરરિયાત, સીંઝ જરર; અગત્ય; આવશ્યકતા.

જરરી, વિંઝ જરરનું. :- મારે જરરી કામ છે.

જર્જર, વિંઝ [સ.] ખળખળા ગયેલું; જીર્ણ; જેનું નશ્વતર કે મધારણ શિથિલ થઈ ગયેલું હોય એવું.

જર્જરિત, વિંઝ જીર્ણ થઈ ગયેલું; તણુખ ખેંચાઈ સખાડાખળ-ઊત્થિલ થઈ ગયેલું, ખડુ જીર્ણ ને જીવું થઈ ગયેલું.

જર્મની, નંઝ મધ્ય યુરોપમાં આવેલું એક મોટું રાજ્ય; અને તેનામનો દેશ. મધ્ય યુરોપનાં નાનાં નાનાં પચીસ ત્રીસ રાજ્ય સ્થાનો એકઠાં થઈને આ રાજ્ય બનેલું છે. જર્મની હજી સૈકામાં વિદ્યાકળામાં ખડુજ આગળ વધ્યું છે. તેમાં કેળવણીનો પ્રસાર ખડુ છે. દેશમાં મોટી નદીઓ, ખેડીનાડી, અને ખણો ધુણકા છે. યુરોપની બીજી પ્રજાઓ કરતાં જર્મનો આર્યપ્રજા તરીકે ખડુ અભિમાન રાખે છે. જર્મન રહેનચાલત સને ૧૮૭૧ માં બધાયેલું છે. એની વસ્તી ૭ સાડા ૭ કરોડ જેટલી છે. તેમાં વસતા લોકોને જુદા જુદા ધર્મ પાળવાની છૂટ છે. પ્રશિયાનો રાજા જર્મનીનો રહેનચાલત ગણાય છે અને તે કેમર-ધર્મરસક એવે નામે ઓળખાય છે.

જલ, નં [સં] પાણી; અંશુ; વારિ; નીર.
જલજ, નં [સ] જળમાં જન્મેલું-ચલેલું
તે; કમળ. (૨) શંખ વગેરે.

જલમ, સ્ત્રીં [સ.] લક્ષ્મી.

જલદ, પું [સં] જળદેનારો તે; મેઘ; વરસાદ.
(૨) [કા.] બહુજ આકર; ગરુડ; તીથું;
તેજ; ઉતાવળું.

જલદાગમ, પું [સ.] વર્ષાઘણ; યોગાશું.

જલદાહ, પું શબને પાણીમાં ઠેકાણે પાડવું
તે; દાહવું બાળવું નહિ પણ જુઠાડી કે
વહેવરાવી દેવું તે; જળસમાધ.

જલદી, સ્ત્રીં [કા.] ઝટપટ. (૨) અં
ઉતાવળે; ત્વરાએ; તાકીદે; તાબડતોળ;
સત્વર.

જલધર, પું [સં] મેઘ; વરસાદ.

જલ્દીધ, પું [સં] સમુદ્ર; દરિયો; સાગર.

જલ્લદર, નં જલોદર.

જલાદ, પું [કા.] મારો; ક્રાંસિયો; મળ-
કટો; લવાજમ લઇને માણસોનો શિરચ્છેદ
કરનારો દૂર માણસ. (૨) કસાઇ; પ્રાણી
કાપનારો. :- તેને માદી ઉપરથી પદ્મજ
કરી મારી નાખવા માટે જલાદને સ્વા-
ધીન કર્યો.

જલાદી, સ્ત્રીં જલાદનું જે કામ તે; માણસો
દાર વગેરે પ્રાણીઓને કાપી નાંખવાનું
જે દૂર કામ તે.

જલાલ, વિં ઝગઝગતું; ઉત્તરવળ. :- જાહો-
જલાલ.

જલાલી, સ્ત્રીં ઉત્તરવળતા; ભલોડા; આંશ
નાંખે એવી ટાપટીપ ને રાફ તે.

-જલાશય, નં [સં] જળ ભરતી રહેવાનું
સ્થાન તે; જળનો જે આશય તે; નવાણ;
તળાવ, કુવો અને વાવ વગેરે.

જલેખી, સ્ત્રીં એક પકવાન; ખાવાની એક
મિષ્ટ વસ્તુ. ધઉના મેદાને પલાળી આવે
આવવા દઇ તેના રગડની ધારે ધીની
પેણીમાં ગુંજળાં પાડી તળી કાટેલી ખાજલી;-
એ તળેલાં ગુંજળાંને ચાસણી પાતાં ખાવા
ચોખ્ખ થાય છે. જલેખી પૌષ્ટિક તેમજ
એક ધણો સ્વાદિષ્ટ પદાર્થ હોઇ પકવાનમાં
ગણાય છે.

જલોદર, નં [સં] પેટમાં જળ ભરાયાથી
ચતો એક ઉદર રોગ; પાણી ભરાઇને પેટ
મોડું થાય એવો રોગ; એક ઉદરરોગ.

જલપ, પું [સં] જલપવું તે; બડબડાટ;
ગજગણીવું તે; સાર કે અર્થ રહિત જેમ
- તેમ બોલ્યા કરવું તે; (૨) ચાલુ ધીમે
અવાજ. (૩) બોલમોલ કરવું તે; ભાષણ;
લવારો; કચુકણાટ.

જલપવું, કિં અં [સં.] ધીમેથી પણ ચાલુ
બહુ અર્થ કે સાર વગરનું બોલવું; બડબ-
ડવું; ધીરે ધીરે બોલ્યા કરવું; ગજગણવું;
- કચુકણવું; લવારો કરવો.

જવ, પું [સં. ચવ] શિયાળાના રખીમાં પાકવું
એક જાતનું અન્ન; ચવ; સાતુ જવ લગ-
ભગ સધળા દેશોમાં થાય છે. ધઉની
માફક તે રખીનો પાક છે. એનો છોડ
ઉખી અને દાણો ધઉને મળતાં આવે છે.
દાણો ધઉના જેવડા અને તેવાજ ગ્રામ-
રનો થાય છે પણ તેની ઉપરનું છોડું
પિગાચ પડતું થોળું અને પાસિયા રંગનું
હોય છે. તેની અંદરનો માવો ધઉ કરતાં
પણ થોડો હોય છે. જવ દળાને રોટલા
કરવાના કામમાં આવે છે. ખાંડીને તેની
ખીચડી બનાય છે. તથા શેકાને ધાણી
પડાય છે. યુરોપમાં જવમાંથી 'ખીર'
નામનો દારૂ બનાવવામાં આવે છે. જવ
ખોરાક તરીકે બહુ સરવજાનો નથી.
આપણા ધાર્મિક ક્રિયા કામમાં તે પવિત્ર-

દેવધાન્ય ગણાય છે. સારા માકાની દરેક ક્રિયામાં જવ તલનો ખપ પડે છે. કિંમ પ્રમ જવતલ લાવવા=માકી મરણ ક્રિયાની તૈયારી કરવી, ચોકાની તૈયારી કરવી. જવતલ મૂકવા=આદ્ય સરાવવું. (૨) વેગ; ગેતિ. ઉમ જણાય ના દષ્ટિ જવે જતો આ. (૩) આંગળાંના સંધાનાં વલણમાંની રેખા; કરચલીઓ પડતાં બનતો જવ જેવો જે રેખાકાર તે. (૪) જવ જેટલી લંબાઈનું અને વજનનું માપ તે. :- આઠ જવનો આંગળ. (૫) જવના આકારનો સોનાનો મણકો. :-જવાળી; જવમાળા. જુલું જવાળી. (૬) અમ જ્યારે; જેવખતે.

જવધ, જુલું જવાધ.

જવખાર, પું [સં. યવ x ક્ષાર] જવનું ધાસ બાળી તથા રાખને પાણીમાં /આંગળી પાણી નિતારી લઈ ઉકાળીને કાઢેલો જે ખાર તે. આ ખાર ઓસડ તરીકે વપરાય છે.

જવન, પું [સં. યવન] અનાય; યવન; વેદ ધર્મને નહિ માનનાર. (૨) ખાટકી.

જવનિકા, સ્ત્રી [સં.] પડો, ચક; કળાત; અંતરપર. (૨) નેપથ્ય.

જવરમ્બર, સ્ત્રી પારવારે જવું આવવું તે; જાવવા; આવજા. (૨) પરિચય; સ્નેહ-સંબંધ; બેઠકઉક; વખત બે વખત જવું આવવું; તકાકામારવા; જવા આવવા-મળવાનો સંબંધ-સહવાસ તે.

જવલો, પું [સં. યવલ્લ] જવના જેવાં બીજની એક વસ્તુપતિ. (૨) જવના દાણા જેવો જે દાણો તે; મણકો; સોનાનો જવ જેવો મણકો તે; ખાના પોટલિયા.

જવલે, અમ [કા.] કચિત; કહીકજ; કદાચ; કાષ્ટકજવાર; ભાગ્યે; કદાપિજ; રડ્યુંખડ્યું.

જવડું, કિં અમ [સં. જીવ] જવનું યવું;

જવડું. (૨) ઉપન્ન યવું; જન્મવું; પેદા યવું;—એણે ફરી જરી. ખાડવું; ઉઠરવું; જનંતરહેવું.

જવાદેવું, કિં સમ [સં. યા અને દી] જવ એમ યવા દેવું; નહિ અટકાવવું; નહિ રોકવું; જવું હોય તેને નહિ ખાળવું તે. (૨) જવુંકરવું; છાડીદેવું; પોતાનો લાભ તજીદેવો. (૩) માફકરવું; ક્ષમા આપવી. (૪) ઉપેક્ષાકરવી; આખ આડ કાન કરવા. ઉમ જવા દઉં છું હવે જામ ડામું. ભા. ના. (૫) નહિ સતાવવું; નહિ પીડવું; નહિ ચર્ચવું; મૂકીદેવું. (૬) રમ આપવી.

જવાન, વિં જુવાન. જવાનપદ્ધતિ=જુવાન તેમજ પુષ્ટ-મજબુત બાંધાનો; એવું જે તે; બળવાન, કામકાજ ને મહેનતનું સમગ્ર કામ સહન કરવા સક્ત.

જવાની, સ્ત્રી જુવાની. ૩૦ પ્રમ જવાની આવવી=નવો-ફરીને ઉત્સાહ ઉત્પન્ન થવો. જુવાનના જેવા એનચાળા કરવા ને જુવાનની માફક વર્તવું. :-કાકાને નવી જવાની આવી. જવાનીનું જોડે-ચઢતી વયનો જે મથાભિમાનનો જોડ તે; જુવાનીનો ગર્વ; અદ્વંકારની મસ્તાની; તોર; ઉદ્ધતાઈ; મદ. કહેમ જવાનીનું રજ્યું અને પરાધિયાનું દુર્યુંજ દીસી આવે. જવાની ને દિવાની બે સરખાં.

જવાબ, પું [કા] કાષ્ટ કંઈ પૂછે તેની સામે જે કંઈ ખુલાસારૂપ કહેવું તે; ઉત્તર. (૨) પ્રતિચન્દ; પડથો; પ્રતિધ્વનિ. કિં પ્રમ જવાબ દેવો, આપવો, આપવ્યવનો હિસાબ આપવો. (૨) ચાલવું; ટકવું. :-આ જોડો એક વરસ દહાડો જવાબ દેશે. (૩) ટકર લેવી; બચાગર ઉતરવું. :-એક બીજને જવાબ દે એવા એકા યવા છે. (૪) જોખમ ભરી આવવું; તુકસાન આવવું. :-તે કંઈ જામ તો લેગારીને જવાબ દેવું

પડે. (૫) ઉપયોગી થઈ પડવું; કામગ્યાવડું.
:-એવો દાગીનો હોય તે સારો કે જે
અડીઓપટ્ટીએ જવાય દે. જવાય લેવો=
સાહેદી લેવી; તપાસ કરવી; તુકસાન ભરી-
લેવું. ૩૦ પ્ર૦ સવાલ જેટલો જવાય=
કામ જેટલુંજ ગોલવું તે; થોડાંજવાપણું=
ખડુ બાલમેલ કે લવારી કરવી નહિ તે.

જવાબદાર, વિ૦ જેને માથે જવાય દેવાનું
હોય તે; જવાય દેવાની જેની ફરજ હોય
તે; જુએદાર; જોખમદાર.

જવાબદારી, સી૦ જવાય દેવાનું જે જોખમ
તે; જુએદારી; જોખમદારી; જુએ;
જોખમ; ફરજ; ઉત્તર આપવાપણું.

જવાબી, સી૦ જવાયદારી. (૨) વિ૦ જવાય
લખ્યો હોય એવી (હુડી). હાજરજવાબી=
એકદમ જવાય આપવાની આવડતરતણુદિ
તે; તાથા જવાય દેવાની ચંચળાઈ. (૩)
જવાય આપવાની આવડ તે; જવાય
દેવાની ચતુરાઈ તે; જવાય દેવાની શક્તિ
તે; પ્રત્યુત્તરપત્રમતિ તે.

જવારઅપાર, સી૦ જવારઅવર; પરિચય;
એકકઉકનો સહવાસ.

જવારા, પું [સં. ચવસ] જવ ધત્યાદિના તાબા
નાના અકુર; ખીજમાંથી ફૂટેલા પાંદડે
નહિ આવેલા નાના અને કુમળા ફણગા.
દેવીતા કે ખીજ કોઈ ધર્મક્રિયાના અવસરે
ઘટ સ્થાપન કરી તેની આગળપાછળ જે
અનાજ-ધાન્યના ફણગા ઉગાડવામાં આવે
છે તે. કિં પ્ર૦ જવારા વાવવા=માતા
વાવવા; દેવીના પૂજન-અનુક્રાનની સ્થા-
પના કરવી.

જવાસો, પું રેતાળ ને સુકી જમીનમાં વગર
પાણીએ ઉગરતી એક કાંટાવાળી વન-
સ્પતિ. આનાં પાંડવાં થાય છે અને નદીનાં
બાંધમાં ને પાણીથી દૂર રેતી અને કારી

જમીનમાં ઉનાળામાં પાલેવે છે. વરસાદ
પડતાં તે સુકાઈ જાય છે. આથી જવા-
સાને અદેખાની ઉપમા આપેલી છે. વર-
સાદને લીધે જવારે તમામ વનસ્પતિ ખીલે
છે સારે તે સુકાઈ જાય છે. ઉ૦ જવાસા !
તું શીદને મરે છે સુકાઈ, જુડું ચું કીડું
વરસાદે ભાઈ ? જવાસા૦ ક. દ. ઝ.

જવાહિર, ન૦ [અ. જવાહિર] કિમ્તી ચીજ;
અમોલ વસ્તુ; હીરામાણેકનું નંગ; ઉમદા
ચીજ. (૨) હીરામાણેકથી જડેલો દાગીનો;
જડાવ ધરેલું; જેવર; ઝવેર. (૩) ઉમદા
હથિયાર.

જવાહિરખાતું, ન૦ જવાહિર સમવાનું ઠેકાણું;
દાગીના મૂકવાનો ઓરડો; તિભેરી.

જવાળી, સી૦ અંચુડા ઉપરની એક રેખા.

(૨) જવના આગરના મોનાના મણકાની
માળા. 'વાંકજવાળી' એમ કહેવાય છે.

જવાંમરદ, પું [ફા.] જુવાન મરદ; ખડા-
દુર માણસ.

જવાંમરદી, સી૦ જુવાન મરદપણું; ખડાદુરી-
પરાક્રમ. (૨) કિમ્મત.

જવું, કિં અ૦ [સં. ચા.] એક સ્થળેથી
કાંઈ પણ રીતે ગતિ કરીને બીજે સ્થળે
પહોંચવું; ગતિ કરીને એક ઠેકાણેથી બીજે
ઠેકાણે ખસવું; સ્થલાંતર કરવું; દૂર પહોં-
ચવું; ખસવું. (૨) પાસેથી જવું રહેવું;
શુભાવવું; જોવાવું. (૩) નાશ પામવું;
હમેશવું દૂર થવું. (૪) અરાખ થવું; પાપ-
માલ થવું. (૫) યુજરવું; વીતવું; વહેવું.
(૬) ચાવું; સમાવવું. (૭) ઓછુંથવું; ઘટવું.
(૮) સોળતકરવી; સંગકરવો. (૯) સુસા-
દરી કરવી. જુદાં જુદાં ક્રિયાપદો જુદા
જુદા અર્થ બતાવે છે. -પ્રાચજવું અને
સમીજવું=ડોલવાવું. ચરીજવું=ફારી જવું;
નહિ ગણુગારવું; અભિમાન આણવું; ઉદ્ધત
થવું. જહા-નમમાં જવું=મળવું; મુઠું;

હોજતું અથવા ગયું; ધોવું. કુટી જવું= લાલચને વરા થઇ કોઇ વાત ખીખને કહી દેવી; પોતાના માણસની વાત જાણી લઇ તે તેના દુરમનને કહી દેવી. પામી જવું= સમજી જવું; સામાનો બેદ સમજવો. ચેતી જવું. ઝાડે જવું=હાથવું; મળ ત્યાગ કરવા જવું. હાડ જવું=હેલે પાટલે બેસવું; અંતિમ ઉપાય લેવા; લાસ યર્ષ જવું. હડી જવું=હિંમત ભાગી જવી; હારીજવું; અસક્તિ આવવી; નખગા પડી જવું. હાથથી જવું=ઉઠીપડ થઇ જવું; દાખની બદાર જતા રહેવું; હદ બોલંગતી. સ્વર્ગે જવું= મોક્ષે જવું; ઉદ્ધાર થવો; જેમ ખીખ શબ્દો અને ધાતુઓને છેડે 'જવું' લાગીને લુદ્ધ લુદ્ધ અર્થ થાય છે તેમ 'જવું'નાં ફૂદતો ખીખ ક્રિયાપદોની પહેલાં બોધાઇને પણ લુદ્ધ લુદ્ધ અર્થ પાતાવે છે. :-જતું રહેવું= જીતું ખીખ મરદની સાથે નીકળી જવું, અથવા પુરુષનું ધર્મ અને સંસાર લાગ કરીને સાધુ સંન્યાસી થઇ જવું. ૪૪ મળવું= સામાને સહાયકારક થવું; તેના પક્ષમાં ભળવું. જતુંકરવું=ઉપેક્ષા કરી, હોડીદેવું. જતું આવતું થવું=પરિવચમાં રહેવું; એકજ દેકાણે બાધિપગે નદિ રહેવું. કહે, જતાના જાતૈયા અને વળતાના માંડવિયાં. આમું ખમાય પણ ગયું ન વેળાય. ૩૦ પ્રં જવાનું=મરવાનું. :- જવાનું તો છેરતો છાઆ તે ખરું.

જવેર, નં જવાહિર; હીરામાણિક.

જવેરાત, નં જવેર.

જવેરી, વિં જવાહિર વેચવાનો મંથો કરનાર; જવેરી.

જવે, પું જવાઇ-કલમ કરવાનો કાજી માંડી; એક જાતનો ખર.

જરા-પું[સં. વચ] સાફે હોડિતનું મોડું અને મુરોલ કામ કરવાથી દોષમાં જે વખા-

જુની સારી લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે તે; સાખાથી; વખાણ; માન; આખર; કીર્તિ; સાતપણું તે; લોકમાં સાખાથી મળવી-સાફે બોલવું તે. (૨) જય; ફતેહ; વિજય; વાહવાહ કહેવાય એમ થવું તે. કિં પ્રં જરા ગાવા=સાફે બોલવું. ખુશામત કરવી. જરાના થવા=ફતેહ મળવી; વિજય થવો. સાફે કહેવાવું; વખાણ થવાં; સાખાથી સાથે પાર પડવું તે; ડંકા વાગવો. જરા મળવો=વખાણ થવાં; સાફે કહેવાવું, કહે. જરા તો જાનગરો=જરા મેળવવો એ બહુ મુશ્કેલ, જાવ સાદાનું કામ છે. જરાને બદલે લુતિયાં=માન સાખાથી તો આપરી રહી પણ સામે કપકો મળવો તે. ઉપકાર માનવો નહિ અને સામું બડાડવું.

જરાવંત, વિં વિજવંત; જીતવાથી જેને સાખાથી મળેલી છે તે; વિજેતા; વખાણાતો.

જસત, નં આસમાની સહેજ ધોળા રંગની એક ધાતુ. આ ધાતુ બીજી ધાતુઓ અને પત્થર સાથે તે દાર તથા મોટી સાથે બનેલી મળે છે. એને શુદ્ધ કરવી એ બહુ મહેતતને આવડતું કામ છે. કાચી ધાતુને બંધ કુલકમાં ખૂબ તપાવતાં અગ્નિ ધાતુની વચ્ચળ થાય છે. તે એ વચ્ચળ વાતાવરણ સાથે મળે તો ભરફ થાય તેથી તેને એક નળી મારફતે ખારોખાર પાણીની ટાંકીમાં ઉતારે છે. ધણી ગરમી આવતાં તે ગળે છે. આ ધાતુ ઉઘોમતી ધણી વસ્તુઓમાં કામ આવે છે. એની ભરમ ઓછા તરીકે પણ વપરાય છે. આપણા લોકો તેનો ખૂબ ક જે કમાનગ કહેવાય છે તે આખે આંજવાના કામમાં લે છે. પણ આનીન પ્રણથી જસત દિંદુસ્તાનમાં જતાયેવું છે. બે બાજ તાંબુ અને એક કાચ જનન એકું કરતાં પીનજ બને છે. કલાઇ, તાંબુ અને જસત મળવાથી 'જર્મનસી નર'

નામની ઘોળી ધાતુ બને છે. વળી કલા-
ઈની માફક તે લોખંડનાં પતરાં ઉપર
પણ ચલાવાય છે. તેના ઉપલા પડને કાટ
લાગે છે પણ પછી અંદરના ભાગને
કાટની અસર થવા પામતી નથી.

જસતા, પું. ગધા.

જસમા, ઓં સિદ્ધરાજ જયસિંહે સહસ્ત્રલિંગ
સરોસર જોદાવવા માટે માળવામાંથી જોદ-
કામનાં સાધનવાળા ઓડ લોકના નાયકોને
ખેલાવ્યા હતા. એમાંના એક ઓડ નાયકની
ઓ 'જસમા' બહુજ રૂપાળી હતી.
ઓડ કામ કરતા, તે જોવાને રાજા રાજ
ત્યાં જઈ બેસતો. બીજા ઓડોની માફક
જસમા પણ પોતાના સ્વામીએ જોદેલી
માટીની ટાપલીએ માથે લાઇને જોદકામ
બહાર નાંખી આવતી હતી. એક બાળક
ધાવણું હાલું તેને તે એક ઝડને ઝડે
જોળી બાંધી હુલાવતી જતી અને માટી
વહેતી. રાજા તેની ઉપર એટલો બધો
મોહિત થયો કે તેણે તેને સમજાવવામાં
ખાફી રાખી નહિ, પણ જસમા જે પતિ-
વ્રતા હતી તે રાજ્યેભવથી લલચાઈ નહિ.
તેણે રાજાની માગણી ધિક્કારી કાઢી એટ-
લુંજ નહિ પણ પોતાના પતિને તે વાત
કહી પાટણથી જાનમાનાં માળવે જતાં
રહેવાની મોકવણુ કરાવી. સત લઈ તેણી
પોતાનાં માણસો સાથે માળવા તરફ
જવા નીકળી પડ્યાં. સિદ્ધરાજ પોતે તેમની
પાછળ ગયો અને ઓડો તથા રાજાના
માણસો વચ્ચે મારામારી થઈ. પોતાને
અને પોતાના રૂપને માટે સ્વજનની કતલ
થતી જોઈ જસમા પેટે કટાર મારી
આત્મધાત કરીને મરણ પામી. રાજા
નાસીપાસ થયો તોપણ તેની ચિંતામાં
તેણે તે પેલે લવ પોતાને મળે એવા
વહેમી વિચારથી પોતાનું સેફ નાંખ્યું.

કહે છે કે, જસમા અને ચિતા બળીને
ભસ્મ થઈ ગયાં પણ રાજાના સેફને
આંચે લાગી નહિ. તે જોવુંને તેવુંજ રહ્યું.
લોકો તેથી સતીનો જરા ગાવા લાગ્યા.

જસું, વિં [સં. ચાલક] જેવું; સરખું; સમાન.
જહાઝ, નં [ફા. જહાઝ] વહાણ; દરિયા
ઉપર સફર કરનાર માલ ને ઉતારતું મોડું
વહાણ; અંજ.

જહાન, ઓં [ફા. જહાન] દુનિયાં; જગત
વિષય; લોક.

જહાનમ, નં [ફા.] દોજક; નરક; અધમ
લોક. કિં પ્રં જહાનમમાં જસું=ખોયું;
ધોયું; બળ્યું. તિરકાર-ધિકારથી એમ
કહેવાય છે. ખેર! તો શું; મુઠ, કંટાળાથી.

જહાલ, વિં ઉદામ; ઉચ્છૃંખળ; ઉદત; ઉમ;
તીન; આકળું. તરવરિયા-એકદમ ઉછળી
પડવાના સ્વભાવનું. —જહાલપદ.

જહાં, અં ભ્યાં; જે ઠેકાણે; જાઈ.

જહાંગીર, નિં [ફા. જહાંગીર] દુનિયાને
જેર કરનાર; જગભજેતા. (૨) ન્તો
અકબર પાદશાહને કચ્છી (દિલ્હવાણી)
બેગમને પેટ જન્મેલો શાહનશાહ સલીમ કે
જે અકબરના મરણ પછી સન ૧૬૦૫માં
આ નામ ધારણ કરી દિલીની ગાદીએ
બેઠો હતો તે. જહાંગીર કામી અને દારૂખાજ
હતો. દુરજહાન નામની એક ખુબસુરત
ચીને તે તેના ઘણીને મારી નાંખી પર-
ખ્યો હતો. દુરજહાન બેગમે પાદશાહને
રમકડા જેવો બનાવી દઇ રાજ્યની લગામ
પોતાના હાથમાં લીધી હતી. રાજા માન-
સિંહની બહેન જેને તે પરખ્યો હતો અને
જેને પેટ શહેરિવાર નામનો શાહનશાહ
થયો હતો તેને ઝેર દઇ મારી નાખવામાં
આવ્યા પછી દુરજહાને પોતાના આગલા
ખાવિંદ શેરઅફઘાનથી ચયેલી કુંવરીને

તેની સાથે પરજ્યાવી, તેને ગાદી અપાવવાની ખટપટ કરી હતી. પરંતુ જહાંગીરનો વડો શાહજહાં શહાજહાંન તેની સાથે લડતો રહ્યાથી પાદશાહે આખરે તેનેજ ગાદી વારસ કરાવ્યો હતો. જહાંગીરના અમલ દરમિયાન ઇંગ્લેન્ડના પહેલા જેમ્સ રાજા તરફથી ઓમસ રોએ દિલ્હીમાં એલચી તરીકે હાજર થઈ હિંદુસ્તાનમાં વેપાર કરવાની પરવાનગી મેળવી હતી. ૧૬૨૭ ના અકટોબરમાં જહાંગીર લાહોર આગળ મરણ પામ્યો હતો.

જહાંગીરી, વિં જહાંગીરના વખતનું. (૨) ઓઠ જહાંગીરના જેનો અમલ બજવણી તે; કડક અમલ બજવણી; સખતાઈ; જોડકમી; નિરંકુશ રાજ સત્તા ચલાવવી તે; જીલમ. કિં પ્રં જહાંગીરી ચલાવવી = જોડકમી ચલાવવી; કડક અમલ ચલાવવો. કહેવું જહાંગીરી ફકીરી = ખૂમ જહાંગલાલીથી રહેવું કે ફકીરની માફક રહેવું; બહી સાહેબી અને અમલદારી ભોગવવી કે ફકીર જેવા થઈ રહેવું. દોરી લોટા કે ગાદીતકિયો.

જહાંગદરશાહ, પું ઓઃગઝેગનો પૌત્ર અને બહાદુરશાહનો પુત્ર. એ સન ૧૭૧૨ ના ઓગ્રહમાં દિલ્હીની ગાદીએ બેઠો હતો. તે અમળા મનનો અને રાજ્યકાર્યમાં પાવરથો પાદશાહ ન હતો. નવ મહીના ગાદી ઉપર રહ્યા પછી ૧૭૧૩ ના જાન્યુઆરીમાં થયેલી લડાઈમાં તે માર્યો ગયો હતો.

જહાંગપત્તાહ, વિં [ફા.] દુનિયાનું સરક્ષણ કરનાર; મોટા પાદશાહને સંબોધીતે બોલવાની એક મોટી પદવી.

જહાંગ, અં [સ. ચદા] જે ઠેકણે; જ્યાં.

જહુ, ઓઃ ધૂળ; રેત. (૨) રાખ; ભસ્મ. જુઠું જેઠું.

જહેજ, નં કન્યાદાન દેવું તે.

જહુતુ, પું [સ.] એક મોટા રાજા. સુલ્તાન રાજાનો પુત્ર. ભગીરથ રાજા તપશ્વર્ધા કરી સ્વર્ગમાંથી ગંગાને લઈ આવી ભૂમિ ઉપર લઈ જતા હતા ત્યારે જહુતુની યજ્ઞભૂમિમાંથી તે વહેવા લાગ્યાં. જહુતુ તેમને પી ગયા પછી ભગીરથની વિનિતિથી તેમણે ગંગાને પુત્રી કરી યજ્ઞભૂમિમાં યજ્ઞને વહેવા દીધી.

જહુતુકન્યા, ઓઃ [સં.] ગંગા; મંદાકિની; ભાગીરથી.

જળ, નં [સં. જલ] પાણી; નીર; ઉલ્ક; વારિ. (૨) આંસુ. (૩) નિયમ; પથ. (૪) બાગ; હીર. કિં પ્રં જળ ચઢવું = આંખ આવવી; મમત ચઢવો; રૂપર્થા કરવાને ઉત્તેજનું. રેલના અથવા ભરતીના પાણીનું વધવું. જળજંપવું = પાણીનું નહિ પરંતુ પાણી સુકાવું ચાંતિમાં પડી જવું; રાત્રિની નીરવતામાં લીન થઈ જવું; ઉઘી જવું; ચાંત થવું. જળ ઝીલવું = પાણીમાં નહાતાં નહાતાં રમવું અને ગમત કરવી; પાણીમાં રમવું. જળ ભરવું = પાણી ભરવું તે. રાવું; આંખમાં આંસુ લાવવા. જળ મૂકવું = અમુક કામ નહિ કરવાનો સંકલ્પ કરવો; નિયમ લેવો; છોડી દેવું; તજવું; હાથ ઊડાવવો. :-મેં એની ઉપર જળ મૂક્યું. ફરીને પાછું નહિ લેવું એમ નક્કી કરી નાંખ્યું. દાનમાં-ધર્મોદામાં આપી દેવું; સંકલ્પ કરીને છોડી દેવું. જળ રેલવું = પાણી ફરી વળવાં; મોટી રેલ આવવી. ઉં સમુદ્રનાં જળ રેલશે, (પ્રવયો) જળ ચમવું = રેલ ઉતરી જવી; પાણી ઓસરી જવાં. જળપોતિયાં કરવાં = નાગા નહાવું; જળનેજ પોતિયું બનાવવું. કહેવું જળને ઠેકણે થઈ અને થઈને ઠેકણે જળ = મોટા ફેરફાર થયો તે. જળમાં રહેવું અને મગર સાથે વેર = ન્યાં વસવું ત્યાં સુરનેહપણું

સાખવું; ઉત્તમગરમાં રહેવું નહિ; જ્યાં સ્ત્રીએ
ત્યાં મિત્રતા અને સ્નેહ સાખવા; રહેવાને
ઠેકાણે ઉચાં મન કે કુસંપ હોય તે ન કાવે.
જળજળ બીજાકાર=પાણી પાણીમય થઇ
રહું હોય એવું; રેલછેલ થઇ રહેવું; જ્યાં
પાણી સિવાય બીજું કંઇ-જમીન-દેખાતી
ન હોય એવું. (જળજળ અમ્મુ-અમ્મર.)

જળકમળ, નં [સં.] જળમાં થતું સુંદર પુષ્પ
તે. લાલ અને ધોળા ધણીક પાંખડીઓવાળું
એક ફૂલ. સ્થળકમળ=મુલામ. ૩૦ પ્ર૦
જળકમળવત=જળમાં ઉગવા ઉછરવા અને
રહેવા છતાં જેમ કમળ જળથી જુદું ને
જુદું રહે છે, જળથી અસ્પર્શ રહે છે તેમ
રહેવું તે. કમળ ઉપર જળ પડ્યું રહે તો-
પશુ તે તેને સિંજવતું કે અડતું નથી
અને જો કમળ હાલે તો તેને અડક્યુંજ
તા હોય તેમ ખરી પડે છે, તેમ માનીએ
સંસારમાં રહેવું પણ સંસારની પોતાને
જરાએ બસર થવા દેવી નહિ, જળથી
જેમ કમળ વિગળતું નથી તેમ સંસારથી
માનીએ સ્પર્શાળુ થવું નહિ, એવા અર્થમાં
'જળકમળવત રહેવું' એમ કહેવાય છે.

જળકુકડી, સીં [સં. જલકુકડી] જળમાં
કુખડી મારી માછલાં પકડી તે ઉપર રહેતી
જળાશયોને કિનારે વસતી કાળા રંગનાં
પંખાતી એક જાતિ.

જળકુંડ, નં [સં. જલકુંડલ] આછાં પાણી
ભરેલાં વાદળથી ઢંકાયેલા ચંદ્રની આસ-
પાસ જે બગડી જેવું વર્તુલ દેખાય છે
તે; સૂર્ય અને ચંદ્ર આછાં વાદળાંથી છ-
વાતાં તેમનાં કિરણોને લીધે તેમના બિં-
બની આસપાસ પ્રકાશનું જે એક વર્તુલ
થઇ રહે છે તે, જેમાં, આપાદમાં અને
આસો મહીનામાં જળકુંડાં ભેવામાં આવે
છે. ચંદ્રની આસપાસ થતા જળકુંડાં ઉ-

પરથી વરમાદ ક્યારે અને કેવો થતો તેનાં
લોહિ અનુમાનો કરે છે. (૨) પાણી છાં-
ટીને પાડેલું વર્તુલ, કંકજાકાર તે. (૩)
સ્થિર સ્વચ્છ પાણીમાં પત્થર નાખતાં જે
ગોળ લહરીઓ ઉત્પન્ન થાય છે તે.

જળકેલિ, સીં [સં.] સ્ત્રી પુરુષોએ જળમાં
ઉતરી નહાતાં નહાતાં રમતગમત કરતી તે.

જળક્રીડા, સીં [સં.] નહાતાં નહાતાં જળમાં
રમતગમત કરતી તે; પાણીમાં ખેલવું તે.
(૨) તરતાં તરતાં કે હોડકામાં ખેલીને
જળમાં ફરવું અને રમવું તે.

જળચક્ષી, સીં [સં. જલચક્ષી] પાણીના
ધકાના જોરથી જેના ચક્ષુને ગનિ મળતી
હોય એવું યંત્ર; પાણીના જોરથી ચક્ષર
ફરતાં ચાલતી ધંદી; મોટી યાંત્રિક ધંદી.

જળચર, નં [સં. જલચર] જળમાં રહેનારું-
ફરનારું જે પ્રાણી તે; માછલાં, મગધર,
જળો, વગેરે. વિં પાણીમાં વસનારું.

જળજળવું, કિં અં [સં. જલજ] ભડકે
બળવું; પીડા થાય એમ બળવું. (૨)
ચરચરવું. (૩) પ્રકાશિત લાગવું; પ્રકાશ
મારવો; અગઝાટ દેખાવું.

જળજળું, વિં જળ જળવાળું; જળે ભરાયેલું
હોય એવું; આંસુભર્યું. ઉં જલજળાં
લોચન જુએ અસ્પર્શ. પ્રેમાનંદ.

જળજંતુ, નં [સં. જલજંતુ] પાણીના જીવ;
પોત, માછલાં વગેરે.

જળજામવો, પું [સં. જલજમ્બુક] જળમાં
ચતી એક વનસ્પતિ.

જળજા, નં [સં. જલજન] બળવું તે. (૨)
લાડકાં; ધંધન.

જળતરંગ, પું [સં. જલતરંગ] મોભે; લોહ;
લહરી. (૨) પાણી ભરેલાં પાત્રને થર-
કાવી સરે નીકળે એમ કરવું તે; પાત્રમાં

પાણી ભરી તેમાંથી સૂર નીકળે એમ
વગાડવાની એક કસમત તે. (૨) એક
મતનો લઘુક્રતો—લઘુરીની આક્ર નીકળતો
સૂર આપવા રાગ તે; એક હેઠ=રાગ તે.

જળદાહ, પું. [સં. જલમદહ] થયને પાણીમાં
ઠેકણે પડ્યું તે; મડદાને ઠેકણે પાડવાને
પાણીમાં કુખારી દેવાની એક રીત તે.
:- ભૂમિદાહ, અસિદાહ, તેમજ જળદાહ
તે; જળસમાધ.

જળદેવતા, સ્ત્રી. [સં.] જળની જે એક
દેવતા મનાય છે તે; જળદેવતા; જળદેવતી;
વરુણ.

જળદેવતી, સ્ત્રી. [સં.] જળદેવતા; જળની
અધિષ્ઠાત્રી; જળની રાણી તે.

જળધર, પું. [સં.] જળને ધારણ કરનારો
જે તે; મેઘ; વરસાદ.

જળધિ, પું. [સં.] સમુદ્ર; દરિયો.

જળધિતનયા, સ્ત્રી. [સં.] લક્ષ્મી.

જળનિધિ, પું. [સં.] જળનો ભંડાર તે;
સમુદ્ર; દરિયો.

જળપટલ, ન. [સં.] જળનો જે પડો
તે; વાદળાં; વાદળાંનો ધોરણો તે.

જળપતિ, પું. [સં.] જળદેવતા; વરુણ.
(૨) સમુદ્ર.

જળપર્વતન, ન. [સં.] જળમાં ફરી આવતું
તે; સરો; સમુદ્રપાતા.

જળપાત્ર, ન. [સં.] પાણી ભરવાનું વાસણ
તે; લોટા, કળશિયા, પચાસા વગેરે. ઉં
નાચકતણું જળપાત્ર નિર્મળ, પાન પુને
સાંપડે. ક. દ. ય.

જળપાન, ન. [સં.] પાણી પીવું તે. ઉં
જળપાન કરી ઘર પૂજું=પાણી પીને
ભતિ પૂજી.

જળપ્રલય, પું. [સં.] કદપને અંતે જળની
ઓટી રેલ આવતી તે; જળની રેલથી

કદપાતે દુનિયાંનો નાશ થવો તે. પાણીના
પૂરથી અથવા હિમના પડથી પૃથ્વી છવાઈ
જઈ પ્રાણી અને વનસ્પતિ વગેરેનો સા-
મો નાશ થવો તે. આપણાં ઇરાની-
ઓનાં અને હિંદુ વગેરેનાં લુનાં પૌરા-
ણિક લખાણોમાં જળપ્રલયની કથાઓ
છે અને ખ્રીસ્તશાસ્ત્રીઓ પણ કબુલ કરે
છે કે આગળ ઉત્તર ગોળાર્ધમાં જે વસ્તી
હતી તે જળપ્રલય-હિમપ્રલયથી નાશ
પામી હતી અને તેથી ઉત્તર ધ્રુવ તરફના
લોકો નીચે મધ્ય એશિયા તરફ ઉતરી
આવ્યા હતા.

જળપ્રવાસ, પું. [સં.] જળ ઉપર યજ્ઞને
મુસાફરી કરતી તે; સરો.

જળપ્રવાહ, પું. [સં.] પાણીના જથ્થાનું
વહેવું તે; પાણીની ધારા ચાલવી-વહેવું તે.

જળખિંસાડી, સ્ત્રી. પાણીમાં રહેતું ખિંસા-
ડી જેવું એક જળચર પ્રાણી તે.

જળમય, વિ. પાણીમય; પાણી પાણી યજ્ઞ
રહેલું હોય એવું; પાણી ભરેલું.

જળમાણસ, ન. [સં. જલમણસ] માણસના
આકારને કંઈક મળતાં આવતાં પણ પશુના
નાના કદનાં જળચર પ્રાણી. લોકોમાં
એક એવી ખોટી વહેમી માન્યતા છે કે,
જમીનની અંદરના કાચમાં વહેતિયાં માણસો
પાણીમાં રહે છે. જંગલમાં યજ્ઞને વહેતી
નદીઓમાં જલુ એકાન્ત પ્રદેશમાં પ્રચ-
લની અંદરના ઉચ્ચ ધરણોમાં જળમાણસ
નામનાં આકારે કંઈક માણસના જેવી
આકૃતિનાં નેનીચેની માણસ જેવી આકૃ-
તિનાં પ્રાણી યતાં કદેચાપ છે. વાંદરાના
જેવા લાંબા પગ અને લાંબા લાંબા
કાંઠાં એક દોડ ફટ ઉંચાં બીભાં પણ
જળ સ્થળચર પ્રાણી યાય છે. આને પણ
કદલક લોક જળમાણસ કહે છે.

જળમાર્ગ, પું [સં.] જળ ઉપર ચઢને-
વહાણ ઉપર બેસીને જવાનો રસ્તો તે
જળમાર્ગ; એથી ઉલટું ખુશકી માર્ગ=
જમીનમાર્ગ.

જળયંત્ર, નં (પું) [સં.] જળ ઉચ્ચ ચઢે
એવી જે બનાવટ-યુક્તિ તે; કુવારો; પાણી
ઉચેથી પડીને ધારાઓની માફક ઉછળે
એવું યંત્ર તે. (૨) જળના ભેરથી ચાલે
એવું સાંઘા કામ તે.

જળયાત્રા, સ્ત્રી [સં.] જળ ઉપર ચઢને
પ્રવાસ કરવો તે; સફર. (૨) કાંઠારજીને
મોટી ધામધુમ સાથે તીર્થ ઉપર સ્નાન
કરાવવાને લાઇ જવા તે; ભક્તભંડી સાથે
કાંઠારજીનું જળક્રીડન-જળસ્નાન માટે
જવું તે, અને તે ધામધુમના ઉત્સવનો જે
મહિમા તે.

જળયાત્રા, નં [સં.] જળ ઉપર ચાલે એવો
તરાવો, હોડી અથવા વહાણ વગેરે
તે; જળવાહન.

જળવાસ, પું [સં.] જળમાં વસવું તે;
પાણીમાં વાસ કરવો તે; જળ રહેઠાણ.
(૨) પાણીમાં છુડીને મરી જવું તે; હમે-
શને માટે પાણીમાં વાસ કરવો તે.

જળવું, કિં અં [સં. જ્વલ] બળવું; સળ-
ગવું; લાગવું. (૩) લાગણીવાળી અસર
થવી. (૨) દાહ ઉલ્લેખ; બળવા જેવી
પીડા થવી; દાહવું; અડધું પીડા થાય એમ
બળવું. -જલ્યોજલ્યો લાગડો ધેર આવે
ત્યારે બાઈડી બાળે. દમ્બ યવું; દબેડાઈ
જવું. ઉં બળ્યાબળ્યા જાખર બનાવી
ખાંત વગરનું ખાવું. ઝંઘાઈજવું; બળ
લાગવી.

જળશાયી, વિં [સં.] જળમાં ચૂપ કરનાર;
જળમાં-સમુદ્રમાં સુનાર. વિષ્ણુ ભગવાન.

જળસ, પું નહિ પચેલો પર જેવો ચીકણો
મળ તે; મળની પાછળ પડતો ચીકણો
પુર જેવો વિઘ્નર. મરડામાં જે અપરિ-
પકવ પીળો, ઘોળો, ચીકણો અને બહુજ
પીડા આંકડી આવ્યા આદ પડતો મળાદિ
તે. જળસ પડવાથી અત્યંતરડા દહેવાઈ-
અંબળાઈ નળ છે.

જળસમાધ, સ્ત્રીં જળસમાધિ. કિં પ્રં
જળસમાધ કરવી=પાણીમાં છુડીમરવું.

જળસમાધિ, સ્ત્રીં જળમાં સદાને માટે વાસ
કરવો તે; પાણીમાં છુડીને મરી જવું તે.

જળસોઈ, સ્ત્રીં [સં. જલસાયિન્] જળમાં
છેવટના સૂઈ જવું, જળવાસ કરવો તે;
જળશાયી થવું-પાણીમાં છુડી મરવું તે.
કિં પ્રં જળસોઈ કરાવવી=અંત ઉપર
આવેલા સાધુ સંપારસીને ગળે પથરો અને
ચોખ્ખા બાંધી પાણીમાં પથરાવી દેવો તે;
પાણીમાં છુડીને મારી નાંખવું; પાણીમાં
નાંખીને અંત આણવો.

જળહળ, અં જવાળાઓ નીકળતી હોય એમ;
જવાળાની માફક ચકચક થવું.

જળહળવું, કિં અં ઝગાંઝગાં થવું; જવા-
ળાઓ નીકળતી હોય એમ ખૂબ તેજભેરે
બળવું. -રંગ મહેલમાં દીવાઓ જળહળી
રહ્યા હતા. ઝગાંઝગાં થઈ રહેવું.

જળહળાટ, પું ઝગાંઝગાં; ચળકાર. ઉં
કનકોરીમાં જળહળાટ. દશમ.

જળાઉ, વિં જાળવાના કામનું; બળતણ તરીકે
વપરાય એવું. -એ નંબકમાં ઝાઝી ધમારતી
કાઠી ચતી નથી પણ જળાઉ કાઠી પુષ્કળ
હોય છે.

જળાતિસાર, પું [સં.] વારંવાર પિથાન
કરવો પડે એવો રોગ; મૃત્તાતિસાર; વારંવાર
મુતરવું પડે એવો રોગ.

જળાધારી, ઓં શિર્વલિંગની આસપાસ પાણી રહે એવો ધાતુ કે પથરનો ઘાટ=આલવાલ તે; જેમાં લિંગ બેસાડેલું હોય તે બેઠક; આકાર; શિર્વલિંગ ઉપર તેને નવરાવવાને નખાતા જળને પડવાનો જે ક્યારા જેવો આદાર તે.

જળાપો, પું. જળાપો; સંતાપ; થીડા; કઢાપો. જળાભાસ, પું. [સં.] 'જળ' હોય એમ દેખાવું તે; મૂળજળ. સપાટ રેતાળ મેદાનમાં સૂર્ય તપતો હોય તે વખતે તેનાં કિરણોને લીધે દૂર ક્ષિતિજપર પાણી વરસતું હોય એવું જણાય છે તે; જળના જેવો જે ખોટો આભાસ થવો તે.

જળાશય, ન. [સ. જલ+આશય] જળ રહેવાનું ઠેકાણું. કુવો; તળાવ; વાવ, કુંડ વગેરે.

જળો, ઓં [સં. જલ્લકા] પાણી અને કાદવમાં થતો પાતળો ચપટો લાંબો કમિ જેવો જીવ. સાપના કણાની માફક વાવ તળાવ વગેરેના સ્વચ્છ પાણીમાં ને કાદવમાં થતી લાંબી, ચપટી ને કાળી બેઠ જલ્લકા છે તે. પાણીનો મેદા પોરા વગેરે ઉપર તે ચુમરા કરે છે. ઘેર માણસ વગેરે પ્રાણીઓને તે પાણીમાંથી વળગી પડે છે અને પવન ભરાયેલી રૂબરૂની નળીની માફક જ્યારે લોહી પીને નુકો નય છે ત્યારે એની મેજેજ છુટી પડે-ખરી પડે છે. તે એવી ચીવટ બાજે છે કે ખેંચાથી પણ ઉખડતી-ચણતી નથી. આ ઉપરથી 'જળોની પેઠે વળગતું' એમ કહેવાય છે. આંધળાં મડ અને ભારે સોમરુપર દક્તરો નદારે લોહી કાઢી નાંખવાને જળો મૂકે છે. તે એવી રીતે લોહી ચૂમે છે કે જેથી અઝી પીડા થતી નથી અને તે એની મેજેજ તેને છૂટી પડી જવા દીધી હોય તો તેણે જે ઠેકાણે બમકું ભર્યું હોય તે ઠેકાણેથી લોહી પણ નીકળતું નથી. જળો

બહુ વચને વપરાય છે. મોટાં ચહેરામાં હલકા લોક તેને કાદવમાં રાખી મૂકે છે અને જ્યારે કાદવને વિદ્યારી લોહી કાઢી નંખાવતું હોય ત્યારે અમુક દામ લઈ જળો મૂકવા ગય છે. નદારે હોય તે સારા-ને છોડીને પણ નદારેજ પ્રહણ કરે એવા નૈતિકદૃષ્ટાંતમાં બાપાના કવિઓએ કહ્યું છે કે-પીએ રૂધિર પય ના પીએ, લગી પયોધર બેક. (જળો.) કિં પ્રં જળો મૂકવી-મુકાવવી=નદારે લોહી જળો વળગાડી ચુસાવી લેવરાવવું.

જળોમયું, ન. જળોની પેઠે પીટા ઉપર જડેલાં બે પાટિયાંની સાંધ ન દેખાય તેમ વળગાડવાનું-જડવાનું પાતળું ચિપોટિયું; પાતળી સાંકડી સંધિ ન દેખાય તેમ જડવાની ચીપ; જળોયું.

જળોદર, [સં. જલોદર] જળ ભરાયેલું ઉદર તે; પાણી વિહારથી પેટ મોટું થાય એવો જે રોગ તે; જળોદરના રોગમાં પેટ પાણીથી ભરાય જઈ પડે છે.

જળોયું, ન. જળોમયું.

જંખના, ઓં જંખતું તે; રટન; જંખના.

જંખવાડજંખું, કિં અં જાંખા પડી જતું; તેજમાં લેવાઈ જતું; જંખવાઈ જતું.

જંખવાણું, વિં જાંખું પડી ગયેલું; છોડ્યું. જંખવાણું, કિં અં જાંખાં પડતું; લેવાઈ જતું; યરખાણું; જંખવાણું.

જંખણું, કિં અં વારંવાર સંભાર્યાં કરતું; જંખણું.

જંખાઈજંખું, કિં અં જાંખા પડીજતું; જંખાઈજંખું.

જંખાખાપડતું, કિં અં છોડ્યા પડતું; જાંખા પડતું; છાપ પડતું; જંખવાણું.

જંખાણું, વિં છોડ્યું; ભોડું; યરમિડું; જંખાણું. જંગ, પું. [જા.] મોટી લામણ; વૃદ્ધ; સંઘાત.

(૨) મોટું પિંચાણું. કિં પ્રં જંગ મચા-

વવો = લગાઈ ઉભી કરતી; ધિંગાણું મચાવવું. જંગબહાદુર = લગાઈમાં બહાદુર એવો જે તે. (૨) ચરવીરતા દર્શક એક ધલિયા. નેપાળના રાજાઓ જંગ બહાદુર કહેવાય છે.

જંગડિયા, પું રાકડ નાણું સાચવીને એક ગામથી બીજે ગામ પહોંચાડી આપનારા સિપાઈઓ.

જંગમ, વિં [સ.] એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ખસી શકે એવું; ચઢ; લઈ જવાય, ખસેડી શકાય એવું; સ્થાવરથી ઉલટું. :- જંગમ મિલકતને સ્થાવર મિલકત. (૨) શિવલિંગ પૂજનારા અને બ્રાહ્મણોને નહિ માનનારા આવાઓનો એક વર્ગ; સંધ.

જંગલ, નં [સં.] માણસની વસ્તી વગરનો, જે પ્રદેશ તે; વસ્તી સંહિત દેશ; વન; અરણ્ય. જેમાં માણસની વસ્તી ન હોય અને જ્યાં ખેતીવાડી કે બાગ બગીચા ન હોય એવો સપાટ દેશ જંગલ કહેવાય છે. તેમાં ઝાડ પાન, નદી નાળાં અને પર્વતો વગેરે તેમ હિંસક પ્રાણી વગેરે હોય છે, માત્ર એટલુંજ કે ત્યાં માનવીઓ અને માનવ સુધારો હોતો નથી. કિંમ પ્રં જંગલ જવું; ઝાડ ફરવા જવું; દિશાએ જવું; હમવા જવું. જંગલ વસાવવું = વનવાસ કરવો; સંસાર-યર છોડી પૈરાય લઈ વનમાં જઈ રહેવું; વાનપ્રસ્થ થવું. ઉં જંગલ વસાવ્યું રે જોગીએ. જંગલ યઈજવું = માનવીની કેળવણી જતી રહી કુદરતી રીતે ઝાડ પાન ઉગી નીકળ્યાં. :- જ્યાં સારી વસ્તી ને ખેતીવાડી હતાં ત્યાં જંગલ યઈ ગયાં. મનુષ્ય જાતિની કેળવણી કે સુધારાની અસર સંહિત જે કુદરતી રિયતિવાળો પ્રદેશ તે જંગલ.

જંગલી, વિં માનવ સંસ્કાર, રીતભાત, આચારવિચાર અને વિવેકરહિત; એવું જંગલનું; વગર સુધરેલું; અણુધડ; મૂર્ખ; ખેસમજ વિવેકરહિત; અનાગરિક. (૨) વગર ખેડે એમને એમ ઉગી નીકળેલું (ઘાસ, વનસ્પતિ વગેરે.)

જંગલીજટ, વિં જંગલની જટ વનસ્પતિ જેવું; તદન અણુધમલુ; કંઈ વિવેક રીતભાત વગેરે હોય નહિ એવું; સાવ જંગલી.

(૨) ગામડિયું; અણુધડ; જડ જેવું; જડમું. જંગલો પું ગાવાનો એક રાગ; સૂરનો ઢાળ.

જંગાસ, પું [મં.] તાંબાનો લીસો ભુરો ક્ષારરૂપ કાટ; તાંબાને ખટાશ લાગવાથી ઉત્પન્ન થતો તેનો ક્ષાર તે. આનો રંગ બહુ મળેતો મોરતી ગરદન જેવો લીસો ભુરાશ પડતો હોય છે. શુદ્ધ કરેલો જંગાલ ઓસડ તરીકે વપરાય છે. રંગમાં તેનો ખૂબ ઉપયોગ થાય છે, સારીર ઉપર છુંદડાં પડાવવામાં અને બિંદી, દીપડી - વગેરે કરવામાં સ્ત્રીઓ તેનો ઉપયોગ કરે છે. ઉં લાવ લાવ જંગાલનું ટપકું કંઈ તારે ગાલેરે. કા. પી.

જંગાસી, વિં જંગાલનું; જંગાલ સંબંધી. :- જંગાલી રંગ.

જંગી, વિ. [કા.] લગાઈનું; લગાઈ સંબંધી. (૨) મોટું; જમડું; ભારે; ઘણું મોટું. જંગી પહાણ=લગાઈનું પહાણ; ઝાઝ જંગી દોલ=લગાઈનું દોલ; મોટું દોલ; તરખાળો.

જંગોટા; પું ખાખી, ગાવાઓ ગોશણ જેવી જે લંગોટી પહેરે છે તે. ઉં જંગોટા કહોટા, ખાંધે ગોદડી. હારમાળા.

જંગોડી, સ્ત્રી નાનો જંગોડા; ઇતરડી; દોર કુતરાં વગેરેના વાળમાં ચતી ચપટી જવાતમાંનું નાનું જીવડું; એ ચામડીની સાથે ચપટ વગળી રહે છે. (૨) બચ્ચાંની પ્રપલી.

જંગોડો, પું કુતરાને કાને બાજે છે તે
એરડીના જેવો એક જીવડો; મોટી જંગોડી;
જિંગોડો.

જંઘા, સ્ત્રી [સં.] જંઘ; કુમારની નીચેનો
અને દિંચણની ઉપરનો પગના મૂળનો
માંસલ ભાગ તે; એ ભાગનો ખસારનો
નહિ પણ અંદર પડતો ભાગ તે; સાધન.
કવિતામાં જંઘ એમ પણ વપરાય છે.

જંઘાર, સ્ત્રી તોપથી નોતું અને બંદુકથી
મોઢું પણ તે જાતનું ઘર ફાંસી ગાળો
ફેંકવાનું અસ્ત્ર; ઉંટ ઉપરની મોટી બંદુક;
લાંબી નળીની બંદુક કરતાં મોટી ગાળી
આપ એવી બંદુક.

જંઘળ, સ્ત્રી [સં. જન+જાલ] માણસો,
ધર, સસાર, કામકાજ, ધંધો ઉદ્યોગ વગે-
રેને લગતી જે મુશ્કેલીઓ, વિડંબનાઓ
વગેરે તે; ઉપાધિ; ખટપટ; પંચાતી;
જાળાજાયા; વિડંબના; શરીરને અને મનને
મુંઘી થકવી નાંખે એવી આચાકુટની વાતો
તે; પ્રપંચ; અસુક કાર્યને અંગે વળગેલી
ચિંતાઓ, મુશ્કેલીઓ અને મહેનત વગેરે
તે. કિં પ્રં જંઘળ વહોરવી=ખટપટમાં
પડવું; સંસારકરવા; નવા નવા કામધંધામાં
માથું મારવું.

જંઘળી, વિં જેને જંઘળ વળગેલી હોય
તે; જંઘળવાળું; પ્રપંચી; સંસારની ઉપા-
ધિવાળું. (૨) બહુ કામકાજના ચકાણુ-
વાળું; ખટપટી; અનેક વાપરમાં મુંઘ-
વાળું રહેતું હોય એવું. ઉં જંઘળી
થવું=સંસારમાં પડવું; ઉપાધિમાં ઉતરવું.
ધુંધી; કામગીર; ઉદ્યોગી. —એ તો બહુ
જંઘળી છે.

જંઘર, સ્ત્રી [કા.] સાંકળ; સાંકળી. (૨)
બેડી-સાંકળ જેવી. ઉં ભેર કરીને
તોડવી જનાનાની જંઘર. (૩) ઘડિયા-
ળની કમાન. (૪) લંચર; ઝાંઝરિયાં. કિં

પ્રં જંઘર દહોવી=દિવ્યનો એક પ્રકાર.
બહુ ખેલ. સાંકળને તપાવી લાલચોળ
કરી ઉપરથી તેડતી ધાર થાય અને
માણસ જેમ દહોતો હોય તેમ બે હાથની
મુઠીમાં લઈ તેને ઓળાંસે. આમ કરવા
જતાં તેના હાથ બહે-દાઝી જાય નહિ
સારે દિવ્યને પ્રકારે સત્યવાદી અને બહુને
પ્રકારે આમ જીતનારો કહેવાય. ૩૦ પ્રં
જંઘરનો માર=સાટને બદલે પાતળી સાંક-
ળોના કાપકાનો જે માર વગેરે તે. (૫)
નાની તોપ; મોટી બંદુક. —જંઘરનો
ગાળો. કડીઓથી ભેડી દીધેલા બે ગાળા
તે જંઘર ગાળા. વહાણના શઠ અને
દોરડાં તોડવાને પૂર્વે આવા ગાળા વપ-
રાતા હતાં.

જંઘરા, મુંઝાઈની દક્ષિણે પશ્ચિમ ઘાટ ઉપર
આ એક નાનું હજારી સંસ્થાન છે. એનું
મુખ્ય શહેર અને કિલ્લો જંઘરા કહેવાય
છે. તે મુંઝાઈથી ૪૫ માઈલ ઉપર દરિયા
કિનારે છે. જમીન પહાડી છે અને તલ-
લીમાં નાળિયેરી, સોપારી અને તાડની
પુષ્કળ જડી થાય છે. આ સંસ્થાનમાં દર
ચોરસ માઈલે ૨૩૫ માણસ જેટલી વસ્તી
છે. તેનો અમલ એક હજારી સરદારના
હાથમાં છે.

જંઘરો, પું [કા.] પાણીમાં બાધેલો કિલ્લો.
(૨) પૈકવાળી નાની તોપ. (૩) હરમા-
નની સાધનાનો મંત્ર. (૪) ટાપુ; બેઠ
(૫) સાંકળીની દોર; અંકાગ્રની વેલ કે
અથવા કસગની જળાધાર મુંઘણીની કાર. —
એને ચોલકે જંઘરો મુકાયો તો કીક લાગે.
જંઘ, નં [સં. જંઘ] જંઘ; નાનું શુદ્ધ જવડું-
જવંત, એમ બોલાય છે.

જંઘર, પું [સં. જંઘ] યુક્તિ; યોજના;
યુગીદાર ગોઠવણ; સંયોગ; યંત્ર. (૨)
ધાતુ કે બોજાપત્ર ઉપર ખાનાં પાડીને

જંજુદીપ, પું [સં.] પૌરાણિક મતે પૃથ્વીના સાત દ્વીપોમાંનો એક દ્વીપ. તેમાં જંજુ-
ડનાં ઝાડ ધણાં થતાં હોવાથી આ નામ પડેલું છે. એનો આકાર કમળના પત્ર જેવો સમતુલ્ય છે. તેની આસપાસ લવણ સમુદ્ર વિશાળેલો છે. તેની વચ્ચે મેરુ પર્વત આવેલો છે. એના પ્રાંતો આ પ્રમાણે—અજનાભવર્ષ, કિપુરુપવર્ષ, હિરિવર્ષ, ભદ્રાશ્વવર્ષ, રમ્યકવર્ષ, હિરણ્યવર્ષ, કુરુવર્ષ, કેતુમાળવર્ષ, અને ઇલાહતવર્ષ. ભાગવતના પાંચમા સ્કંધમાં અને ખ્રીસ્ત પુરાણમાં આની વિશેષ વિગત છે. જ્યોતિઃશાસ્ત્રના મત પ્રમાણે આરા સમુદ્રની ઉત્તર દિશાએ જંજુદીપ આવેલો છે. તે ખૂબિયા અર્ધ ભાગ જેટલો છે. ખ્રીસ્ત ૭ દ્વીપ રજા તેની વચ્ચે સાત સમુદ્રો આવેલા છે. હાલ જે અનુમાન મત ઉભો થયેલો છે તે પ્રમાણે જંજુદીપ તે એશિયા અને યુરોપનો મધ્ય ભાગ અને તેમાંના દેશો.

જંજુર, નં સુતારતું ચોટેલા ખીલા જેવી કાઢવાતું ઓળાર.

જંજુરો, પું [કા.] મોટી તોપ. (૨) બાહ્ય-ગરનો મદદનીસ હાકરો. (બવાઇયાના રંગલા જેવો.)

જંખે, અં જે અખે; જ્ય જ્ય અખે. કિં પ્રં જંખે જંખે કરવું=નાચી કૂદીને આનંદ ઉડાવવો; ઝંખે.

જંજા, નં [સં.] જગામું; આજસ. આજસ આવવાથી મોં કાઢીને જે જોરથી શ્વાસ મૂકવો તે. ઉં જંજાખાઇં મુખે કર ધરે. બાલજી. મદંજરી ૧૪૪.

જંજાવ, ઓં [જવું ને આવવું ઉપરથી] જવું આવવું તે; આવળ. (૨) ધક્કા આપા તે; ફેરોઆણ. (૩) ધાલમેઝ; પરિચય; સદ્ગત્ત; પેસનીકળ. —એની સાથે જાઆવ રાખવી નહિ જોઇએ.

જાઇ, ઓં [સં. જાતિ] એક જાતિની કુલ-વેલ; જાવેલ. જાઇ જાઇ એમ બોલાય છે, પણ જાઇ જાઇ છે અને જાઇ પણ જાઇ છે. (૨) [સં. જન્] માતા; દેવી. (૩) વિં જાળી. —માનસ બહેન. ઉં માડીની જાઇ કપારે આવશેર. ક. દ. ડ. જાથી, જાથો, જાથું. એક માળખાં ભાંડું. માળખી બહેન=સોદર બહેન. સાસુજાથો=વર.

જાકકસીકડું, વિં નમના શરીરનું; નિર્જળ; માંદા જેવું; જાવળું; રાગી.

જાકરો, પું (જવું ઉપરથી) ‘અહિથી જા’ એમ કહેવું તે; અલાય કે યુસ્તાથી કાઢીને દૂર થવાનું કહેવું તે. નહાર. આવકાર જેવો સબ્દ.

જાગ, પું [સં. ચાગું જાગનું; યત્ન; હોમહવન કરવાં તે; વૈદિક રીતે અમુક દેવપ્રીત્યર્થે જે યત્ન કરવો તે. જાગજાગન, એમ સાથે વપરાય છે. ઉં જાગજાગન નિત્ય કરવા નવા, ને રાજા ધુરંધર મુખ પામવા. (૨) માતૃદેવતા; રજાદેવ; દેવી—માતાના પુજન અર્થે ધરત્યોપન કરી જવારા વાવવા તે. આઠ દિવસનું દેવોનું અનુશાન. કિં પ્રં જાગ વાવવા=રજા દેવનું આઠ દિવસનું અનુશાન કરવું; માતા-વાવવા. (જાગ એમ બોલાય છે.)

જાગતું, [સં. જાગ] નહિ ઉધતું; ઉધમાં ન હોય એવું; જાગત; ઉઘી ઉઘેલું. (૨) સાવધાન; ખાગદાર; હોંશિયાર; સાવધ. (૨) તેજદાર; ઉત્સાહી; ચાલાક; બધી બાજત જોતો જાણતો ને ખ્યાન રાખતો. (૩) તરત જવાજ આપે એવું; તાત્કાલિક ફળ આપનાર; હાજરહાજર; તરત પારખું બતાવે એવું. —આ માતા તો જાગતી જોધ છે. ૩૦ પ્રં જાગતા મુતરવું=નશ્વી જુજને જાગડવું; જાગીને કરવું. કહે

મંત્ર વગેરે લખેલું ચમત્કારી-સાધન માટેનું
પત્ર; તખતી, મંત્ર, આંક કે મૂર્તિની ચમ-
ત્કારિક રચનાવાળો લેખ; ચમત્કાર સાધક
મંત્ર. ઉ. જંતર મતર રૂપ હતું જે જે,
તે તે ચયું ચંચવાળું. જાદુ; જાદુઈ તખતી;
તાવીજ.

જંતુ, ના. [સં.] નાનો છત્ર; છુદ્દ છત્રકું.
અત્યંત ઝીણુ-પરમાણુઓ જેવા છત્ર તે.
જંતુવિદ્યા, સ્ત્રી. [સં.] જંતુઓ સંબંધી
જ્ઞાનની સૂક્ષ્મદર્શક યત્નની સહાયથી વૈદક
બાબતોમાં એવી શોધ થઈ છે કે, કેટ-
લાંકે ઉડતા રોગ અત્યંત ખારીક ખુદશી
હવામાં ઉડતા જંતુઓ મારફતે ઉત્પન્ન
થાય છે, તેમ લોહીમાં પણ એવા જંતુઓ
દાખલ થઈ વધી તેને વિકારી બનાવે છે.
આ સંબંધીની જે વિદ્યા તે.

જંખી, ના. [સં. વંચ] યુક્તિ; યોજના;
રચના; ગોઠવણ. (૨) ઓળખ; હથિયાર-
સામ્રા. (૩) જાદુઈ મંત્રોરેલી બાજવાળી
ચોટી. (૪) કાષ્ટકની તખતી; કોટો. (૫)
સિતાર જેવું એક તંત્રવાદ્ય. (૬) તીવ્ર;
મખર; ખરેખર ખૂબ આકર્ષે એવું તે-
જંત્ર મધ્યાહ્ન=ખરા બપોર. ઉ. તે સમે
થયા જંત્ર મધ્યાહ્ન. દશમ. વળી ખરા
જંતર, ખરા બપોર એમ પણ બોલાય છે.

જંત્રી, સ્ત્રી. ચમત્કારિક મંત્ર વગેરે લખેલી
ચોટી; તાવીજ. (૨) અચુક બાબતના
આંકડાઓ મણી રાખીને તૈયાર કરેલો
કોટો; તૈયાર ગણતરીની તખતી-ખગાર
જંત્રી; વ્યાજજંત્રી. (૩) જંત્ર વગાડનાર;
ઉ. જેવો જંત્ર વગાડે જંત્રી, તેવો સ્વર
નીસરે. દયારા. (૪) જાદુગર; ખેલાડી;
ઐન્દ્રજાલક.

જંદ, ના. [સં. જાન્દસ] સંસ્કૃતને મળતી
અસલી ઈરાનીઓની એક ભાષા. પારસી-

ઓના ધર્મશાસ્ત્રમાં વપરાયેલી તેમના પૂર્વ-
જોથી બોલાતી અસલ ભાષા; અવસ્તાની
ભાષા તે; જંદ.

જંદઅવસ્તા, ના. પારસી ધર્મશાસ્ત્રનું અસલ
જંદ ભાષામાં લખાયેલું પુસ્તક; જંદાવસ્તા.

જંદો, પું. ફક્કડ પુરુષ; જાડો લટકું ને બોલવે
હસવે મોજમજા કરવે છેલમટાઉ એવો
નર તે. એ નામનો એક છેલ ફક્કડ રાજા
હતો. જવાબદાર એનો વેપ કાઢે છે. જંદ
સુસજ્જનો વેપ.

જંપ, પું. [સં. ચમ્] બધી બાગત-જંજાળ
કામકાજ વગેરેમાંથી મનને વાળી લઈ
શાંતિ લેવી તે; નિરાંત; આરામ; શાંતિ;
શાતા; અનુતાપ; સ્વાસ્થ્ય. કિં. પ્રં. જંપ
વળવો=શાંતિ મળવી; સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત થવું.
કહે. સંપ ત્યાં જંપ=ત્યાં એકતા હોય
ત્યાં શાંતિ, સ્વાસ્થ્ય હોય છે.

જંપસાવવું, કિં. અં. કંપાપાત કરવો; આંખો
મીચીને પડવું મૂકવું. (અગ્નિમાં પાણીમાં
સાદસમાં) કંપલાવવું.

જંપવું, કિં. અં. [સં. ચમ્ ઉપરથી] નિરાંત
રહેવું; વિરમવું; શાંત પડવું; આરામ વિ-
રામ લેવો; સ્વાસ્થ્યથી ખેસવું. (૨) ઉધવું.
-જંપ જંપ્યા ન જંપ્યા એટલામાં ખમ
પડી.

જંપાપાત, પું. કંપાપાત; પડવું મૂકવું તે.

જંખીર, ના. એક જાનનું ઝાડ અને તેનું ફળ;
કંપટીનું ઝાડ અને તેનાં ફળ-કંપટાં. ઉ.
નારિકેલ ફળુસ જંખીર ને ફાફળીર. રામાયણ.

જંજુ, ના. જાંજુનું ઝાડ અને તેનું ફળ. ઉ.
જંજુના ફળિયા ખાતો. (૨) જંજુસર તર-
ફના આઠાણુ ને વાણિયાની નાતો.

જંજુક, ના. [સં.] શિયાળ. ઉ. જમ જંજુ-
કને ન દે પણ, મૃગસાળ ધનને જવાબ દે.

જંબુદ્વીપ, પું [સં.] પૌરાણિક મતે પૃથ્વીના સાત દ્વીપોમાંનો એક દ્વીપ. તેમાં જંબુ-
ગર્ભનાં ઝાડ ધણું ચતાં હોવાથી આ નામ પડેલું છે. એના આકાર કમલના પત્ર જેવો સમવર્તુલ છે. તેની આસપાસ લવણ સમુદ્ર વિસ્તરેલો છે. તેની વચ્ચે મેરુ પર્વત આવેલો છે. એના પ્રાંતો આ પ્રમાણે - અજનાભવર્ષ, કિપુરુષવર્ષ, હરિવર્ષ, ભદ્રાશ્વવર્ષ, રમ્યકવર્ષ, હિરણ્યવર્ષ, કુરુવર્ષ, કેતુમાળવર્ષ, અને ઇલાવૃતવર્ષ. ભાગવતના પાંચમા સ્કંધમાં અને ખીન્ન પુરાણોમાં આની વિશેષ વિગત છે. જ્યોતિઃશાસ્ત્રના મત પ્રમાણે ખારા સમુદ્રની ઉત્તર દિશાએ જંબુદ્વીપ આવેલો છે. તે ભૂમિના અર્ધ ભાગ જેટલો છે. ખીન્ન ૭ દ્વીપ રજા તેની વચ્ચે સાત સમુદ્રો આવેલા છે. હાલ જે અનુમાન મત ઉભો થયેલો છે તે પ્રમાણે જંબુદ્વીપ તે એશિયા અને યુરોપનો મધ્ય ભાગ અને તેમાંના દેશો.

જંબુર, નં સુતારતું ચોટેલા ખીલા એવી કાઢવાતું એભર.

જંબુરો, પું [કા.] મોટી તોપ. (૨) બાજુ-ગરતો મહત્તીસ હાકરો. (ભવાઇવાના રંગલા જેવો.)

જંબે, અં જે અંબે; જય જય અંબે. કિં પ્રં જંબે જંબે કરવું=નાચી કૂદીને આનંદ ઉડાવવો; ઝંબે.

જંભા, નં [સં.] જમ્બા; આળસ. આળસ આવવાથી મોં ફાડીને જે જોરથી શ્વાસ મૂકવો તે. ઉં જંભાખાં મુખે કર ધરે. બાલણ. કાદંબરી ૧૪૪.

જંભાવ, સ્ત્રીં [જવું ને આવવું ઉપરથી] જવું આવવું તે; આવળ. (૨) ધક્કા આપા તે; ફેરાઆટો. (૩) ઘાલમેલ; પરિચય; સહવાસ; પેસનીકળ. :-એની સાથે જાઆવ રાખવી નહિ બોધએ.

જામ, સ્ત્રીં [સં. જાતિ] એક જાતિની કુલ-વેલ; જાવેલ. જૂઠ જામ એમ બોલાય છે, પણ જૂઠ જુદી છે અને જામ પણ જુદી છે. (૨) [સં. જન્] માતા; દેવી. (૩) વિં જણી. :-માજામ બહેન. ઉં માડીની જામ ક્યારે આવશે. ક. દ. ડ. જાથી, જાંયો, જાંયું; એક માળમાં બાંકું. માળથી બહેન=સોદર બહેન, સાસુજાંયો=વર.

જાકકસીકડું, વિં નંગના શરીરનું; નિર્જળ; માંદા જેવું; જાવજું; રાગી.

જાકરો, પું (જવું ઉપરથી) 'અદ્ધિ' નાં એમ કહેવું તે; અભાવ કે ગુસ્સાથી કાઢને દૂર થવાનું કહેવું તે. નકાર. આવકાર જેવો સજ્ઞ.

જાગ, પું [સં. યાગ] જગન; યગ; હોમહવન કરવાં તે; વૈદિક રીતે અમુક દેવપ્રીત્યે જે યગ કરવો તે. જાગજગન, એમ સાથે વપરાય છે. ઉં જાગજગન નિત્ય કરવા નવા, ને રાજા ધુરંધર સુખ પામવા. (૨) માતૃદેવતા; રજાદેવ; દેવી-માતાના પૂજન અર્થે ધરતીપન કરી જવારા વાવવા તે. આઠ દિવસનું દેવોનું અનુષ્ઠાન. કિં પ્રં જાગ વાવવા=રજા દેવનું આઠ દિવસનું અનુષ્ઠાન કરવું; માતા વાવવા. (જાગ એમ બોલાય છે.)

જાગતું, [સં. જાણ] નહિ ઉધવું; ઉધમાં ન હોય એવું; જાગત; ઉધી ઉટેલું. (૨) સાવધાન; અજાદાર; હોશિયાર; સાવધ. (૨) તેજદાર; ઉત્સાહી; ચાલાક; બધી બાબત જોતો જાણુતો ને ખ્યાન રાખતો. (૩) તરત જવાગ આપે એવું; તાત્કાલિક કથા આપનાર; હાજરહજુર; તરત પારખું બતાવે એવું. :-આ માતા તો જાગતી જોષ છે. ૩૦ પ્રં જાગતાં સુતરવું=જણી જુલને જાગડવું; જાળીને કરવું. કહેં

ઉધતો ખોલે જગતો ખોલે નહિ. જગ-
તાની પાડી અને ઉધતાનો પાડો. જગતો
દહાડો=આખાદીનો વખત.(૨) લડવાડિયો
દહાડો; ખરાબ દિવસ.

જગતીજોત, સ્ત્રીં જેની જ્યોતિ-આંખ અને
દીવો ઉધમાંબંધ થતાં ન હોય એવી દેવી;
માતા; દેવતા.

જગતીજોધ, સ્ત્રીં સાવધ અને વળી જોરા-
વર એવી દેવતા; તરત પારખું બતાવે
એવી માતા; તરત ક્ષણ આપનાર.

જગરણુ. નં [સ.] જગરુ તે; નહિ ઉધવું
તે; ઉજગરે કરવો તે; ઉંડ્ર નહિ આવવી
તે. (૨) કાષ્ટ દેવતાના પ્રતાદિ નિમિત્ત
આખી રાત જગીને જાગન કીર્તન કરવાં
તે; જાગન કીર્તન કરવાને માટે જગરું તે:-
જોયેનાં જગરણુ. ક્રિં પ્રં જગરણુ
કરવાં=જગીને જાગન કરવું; ગરમા ગાવા
વગેરે તે.

જગરણિયો, પું જગરણુ કરનારો; જગ-
રિયો જાગનાર.

જગરિત, વિં [સં.] જગરું. (૨) સાવધ.

જગરિયો, પું [સં. જામિયા] ભુવાની સાથે
જગરણુ કરનારો સાગરીદ; જગડિયો;
ડાખડું વગાડનાર અને હોકારા કરી ધુણુ-
નારને ઉતેજન આપનાર; પાવડિયા. કહે-
ધરના ભુવા ને ધરના જગરિયા=મહિના
મહિ એક બીજને વખાણનારાઓ; એક
બીજના સ્નાયને ખાતર એક બીજને
સહાય કરનાર. :- ભુવાનું માન જગરિયા
વધારે.

જગરક, વિં [સં. જાગરુક] જગરું. (૨)
સાવધ.

જગરત, વિં જગરું; ઉધવું ન હોય તેવું. (૨)
સાવધ; હોશિયાર; આલાક.

જગરતી, સ્ત્રીં [સં. જાગતિ] જગતાપણું.
(૨) સાવધાનતા. (૩) ખંત; ધ્યાન;
તપાસ.

જગરતિ, સ્ત્રીં [સ.] જગતાપણું; ઉધવાળી
નહિ એવી હાલત તે. (૨) સાવધાની.

જગરું, ક્રિં અં [સં. જાગ્ર] નહિ ઉધવું;
નહિ થવું; ઉડમાં નહિ ઠોડું; ઉંચી ઉડવું.
(૨) સાવધ થવું; પોતાના કામમાં તત્પર
થવું; ઉત્સાહ, આત અને કાળજીથી કામ
કરવા માંડવું. (૩) ચેતી જવું; પામી જવું.
જાનમાં-સત્તામાં આવી જવું. (૪) અજાન
ટળી જાન પ્રાપ્ત થવું. (૫) ભુક્ષાર્થ-દયાઈ
ગયેથી વાત કે બાબતનું તાત્ત્વ યવું; ઉત્થાન
પામવું. (૬) ભાનમાં આવવું; જાન થવું-
સમજ પડવી.

જગા, સ્ત્રીં જગા; સ્થાન.

જગામીડું, થોડું જગરું અને થોડુંક ઉંડતું
હોય એવું; ઉંધની જગતી એની દશામાં
હોય એવું.

જગીર, સ્ત્રીં [જા.] લશ્કરે રાખવાના
અથવા પૂજા પાત્રી વગેરે કરનાના ખરચ
માટે સરકાર તરફથી ગામ જમીન વગેરે
આપવામાં આવે છે તે; વાર્ષિક ઉપજ
આબ્યા કરે એવી જમીન, ગામ, ગિરાસ
તે. કાષ્ટ પણુ ચતા કામના બદલામાં
આપેલી દેણગી તે જગીર. જગીરની
ઉપજમાંથી જેના નિભાવ માટે તે બક્ષીસ
થઈ હોય તેમાં ખરચ કરવાની જગીર
આપનાર જગીરદારને ફરજ પાડી શકે
છે. યદ્ય ગયેલા કામના બદલામાં અપા-
યેલી જમીન ધનામ. ધનામી જમીનની
ઉપજમાંથી ધનામદારને ખરચ કરવાની
ફરજ પાડી શકતી નથી.

જગીરદાર, પું જગીર જેને મળેલી હોય
તેના ભોગવટો કરતો હોય તે; જગીરનો
માલીક, ધણી, ભોગવનાર.

ભગીરી, વિં ભગીરને લગતું. — ભગીરી હક.
(૨) સીં ભગીર ભાગવવાપણુ; ભગીર-
દારી.

ભગ્યત, ભું ભગ્યત.

ભગો, પું ભગનારો. (૨) ભગીરદાર; ગામ-
ધણી; ગૃહસ્થ; જમીનવાલો. કહેં નાગો
કુદે કે ભગો કુદે. નાગાને આપણું લેવું
નહિ એટલે તે બેફિકરો અને ભગો-
ભગીરદાર જેની પાસે આપણ લેવાનું તે
ગુમાવવાનું જોઈએ તેટલું તથી તે બેફિ-
કરો જેમ ફાવે તેમ કરે તેમાં શી
નવાઈ.

ભગ્યત, વિં [સં.] ભગતું; નહિ લેવું. (૨)
સાવધ; હોશિયાર; ભગરિત.

ભગ્યદવસ્થા, સીં ભગતી હાલત; મર્વ વસ્તુનું
ભાન હોય અને ઉઘ આવી ન હોય એવી
આજસ રહિત અવસ્થા તે; ભગતિમાં
હોવું તે.

ભગ્યક, પું (વિ.) [સં. ચાચક] ભાગનાર;
ભિખારી; ભિક્ષુક; ભીખ ભાગનાર. (૨)
અભ્યાગત; આગણ; અતિથિ; અગ્યનાર.
ઉં ભગ્યક ભલો ન આપડાં જો પ્રજા
ગણે દેકે. ભાપા.

ભગ્યના, સીં [સં. ચાચના] ભગ્યવું તે;
ભાગવું તે; દૈન્ય દેખાડી વગર ખદલે કંઈ
આપવાની ભાગણી કરવી તે; ભાંગ. (૨)
ભીખ ભાગરી તે; ભિક્ષુકી.

ભગ્યવું, કિં સં [સં. ચાચ] ગરીબી દેખાડી
આજીજી કરીને મદત કંઈક ભાગવું; ભાગણી
કરવી; વિનંતિ કરવી; અલીસ લેવાને
આજીજી કરવી; કામગાજ માટે વિનવવું;
વિનય અને દૈન્ય દેખાડી વગર હકે લાભ
લેવાની અરજ કરવી. (૨) ભીખભાગરી;
ભીખવું.

ભગ્યાવેડા, પું ભાગણીની માફક કરવું તે;

ભાગણીવેડા; આજીજી; ખુશામત કરવી તે
દૈન્ય બતાવવું વગેરે આચરણ કરવાં તે.
- બહુવચને વપરાય છે.

ભગ્યીક, ભું ભગ્યક.

ભગ્યું, વિં ચાચના કરનારું; આજીજી કરીને-
દૈન્ય દેખાડીને ભાગનારું; ભિક્ષુક; ભિખારી;
ભાગી ખાનારું; ભાગતું કરે એવું. (૨)
ગરીબ; દીન.

ભગ્યમ, સીં [સં. જાજમ] ભોવપર ભેસવા
માટે પાચરવાનું મોટું રંગિત ભાંડું કપડું;
સેતરંજી; પાચરણું; પધરણું.

ભગ્યરમાન, વિં [સં. જાજવંચમાન] ઝળ-
ઝળાટ થઈ રહેલું હોય એવું; પ્રકાશવું;
આંજી નાંખે એવા તેજવાળું; દેદીપ્યમાન.
(૨) તરત પારણું દેખાડે એવું; પરતા-
વાળું. — ભગ્યવું ભેધ. દેવદેવી વગેરે. (૩)
આકરા ભિખાવવું; આકરું; કરડું; ફીણ;
ગદ્દલતમાં ન રહેતાં ગદ્દલતમાં રહેવારને
ધમકાવી નાંખે એવું. (૩) દગદગાથી
ભરેલું; રૂવાળદાર; જેને જોતાંજ શેલ પડે,
અંતઃજ જવાય એવું; પ્રતાપી; પરાક્રમી;
ખાણેશ; ધમધમાટ કરી મૂકે એવું. (૫)
ધણું વધી ગયેલું હોય એવું તે.

ભગ્યર, પું [કા. જાયઝજર] સંઘસ; ઝાડે
ફરવાની જગા; પાવખાનું; તાજખાનું.

ભગ્યરું, વિં [સં. જર્જર] નિર્મળ; જરજરિત
થઈ ગયેલું હોય એવું; પામર; સહેજમાં નાશ
પામે-શીટી ભય એવું; ભયરું. ઉં ભગ્યરો
જીવ જીવત રું કરે, પ્રકૃતિ પાપિણી પુરે
ફરે. અખો.

ભગ્યરમાન, વિં ભગ્યરમાન.

ભટ, પું પંખાથી રંખપુતોની એક નાત અને
તેમાંજો એકદ પુરૂષ તે. સીં ભટણ. (૨)
વેલ અથવા બકરાના ભાગવાળા; ભાંડું
ઉત. પંખામાં ભટ લોડોની વસ્તી વધારે
છે. તેઓ મોટે ભાગે એકુત છે.

જાડ, નં ૧૦ જાણુપણું; જાડુ એવું જે તે.

જાડાડ, સ્ત્રી ૦ જાણુપણું. (૨) અવિવેકપણું; અનાગરિકના. (૩) બુદ્ધિમાં; મૂઢતા.

જાડાડા, સ્ત્રી ૦ જાણુપણું. (૨) જાડ્ય, અજાન. (૩) અશિષ્ટતા.

જાડિયું, વિ ૦ જાડું, પું ૦ જાડિયો.

જાડું, વિ ૦ [સં. જડ] જગદાર; પહોળાઈ-દાર; પહોળાઈને પ્રમાણે મોટા વિસ્તારવાળું તે અંદરથી સંગીન હોય એવું; પહોળાઈમાં પરિધે વિસ્તારવાળું. જાડું લાકડું; જાડું થડ. (૨) શરીરે ભારે; માંસલ; લોહિયાળ; લોહી માંસ અને ચરબીથી ભરેલું; માતું; પુર; કુલેલું મજબુત કે પોચું; સ્પૂષ્ણ. :-કપડું માણમ વગેરે. (૩) સજડ સજડ ભરેલું; ઘટ કુમારનું; નહિચલાયમ; બહિ ઝીલું; ભરાઉપોતનું. :-જાડું કપડું. (૪) રેલો આને નહિ એવું; લાંબા જેવું; જાડું; પ્રવાહી-પાણીવાળું પથ્થ ચીકણું અને રચાડ જેવું. :-દૂધ, શિખંડ વગેરે જાડાં-હોય તેા સારાં. (૫) નહિ તીલું; જોખરું; ભરેલું; ભારે. :-એના અવાજ જાડો છે. (૬) અનાગરિક; આમ્ય; અશિષ્ટ; ગામડિયું. તમારો જાડો પહેરવેશ અને ચાલચલગત બહિ નહિ ચાલે. (૭) જડ સમજે અથવા શીખે નહિ એવું; કમઅક્રમ; સ્પૂષ્ણ બુદ્ધિનું. :-એની બુદ્ધિ જરા જાડી છે. સ્પૂષ્ણ; હટપુટ; પાતળાથી કિચકું; અસભ્ય; જંગલી; રાનડી; અણકસમી; ગમાર; રૂં પ્ર૦ જાડુંખદડ=જાડા સુતરનું અને વળી કારંતીને વલેલું હોય એવું; ખાદી જેવું. :-આ કપડું તેા જાડું ખદડ છે. જાડું બંધ=બિજાકારે જાડું-સ્પૂષ્ણ તે; જાડુજ જાડું. જાડુંભમ; જાડુંભાલ. જાડીરેડ=જાડું જાડું. :-જાડીરેડ દાળ કેમ ભાવે. જાડુંપાતળું=પચાસંપત; ગળપ્રમાણે; જે કંઈ જાડું પાણું.

:-જાડો પાતળો જેવો મળશે તેવો રોટલો ખાઈને મંપજંપથી રહીયું.

જાડેજા, પું ૦ રજપુતની એક જાતિ. આ લોકો જાડા બુદ્ધિમાન, યશ્વરીર અને લડવે-દડીલા છે. તેઓ પોતાની રીતભાતને જાડુ ચીવટાઈથી વળગી રહે છે. એમની વસ્તી રજપુતસ્થાન, ગુજરાત અને સિંધમાં છે.

જાડ્ય, નં ૦ [સં.] જાડાપણું; સ્પૂષ્ણતા. જડતા; મોખર્ષ; બુદ્ધિમાં-લ; અજાન.

જાણુ, સ્ત્રી ૦ [સં. જ્ઞાન] જાણવું તે; જાણવામાં આવવું તે; ખમર પડતી તે; માહીતી મળતી તે; જ્ઞાન; ખમર; માહીતી. :-મને જાણુ થઈ કે તરત હું ત્યાં ગયો. (૪) જોળખાણુ; પરિચય; સહવાસ. :-જાણુ-પિછાન. (૩) વિ ૦ જાણુનાર; કદર કરનાર; સમજનાર. :-એ તો ગુણ જાણુ માણુસ છે. તુલનાવાળું; કિમ્મત કરે એવું. (૨) પરીક્ષક; સારૂ જોડું રૂં તે પારખનાર; પારખું. (૫) જાણીતું; જોમિયું; માહીતગાર. :-હું મુંઝાઈને જાણુ નથી.

જાણુજાહાર, વિ ૦ જાણુનાર.

જાણુનાર, વિ ૦ જાણુતો હોય તે; કદરદાન; માહીતગાર.

જાણુપણુ, નં ૦ જાણુવાપણું.

જાણુપણું, નં ૦ જાણુપણુ; માહીતી; સજાનતા. (૨) આવડ.

જાણુપિછાન, સ્ત્રી ૦ જાણુવા અને પિછાનવાપણું; જોળખાણુ; માહીતી; ખમર; પરિચય.

જાણુપુરૂષ, પું ૦ અનુભવી, જાણીતો, સમજુ, ડહાપો, કિમ્મત, કરી જાણુ એવો માણુસ તે.

જાણુમેદુ, પું ૦ (વિ ૦) ઘર વગેરેનો બેઠ જાણુનાર; અંદરથી વાત-ગોઠવણુ વગેરેની જેને ખમર હોય તે. :-જાણુમેદુ વગર આવી ચોરી થાય નહિ.

મણુવાજોગ, વિં મણુવા જેવું; જ્ઞાત્ય; જેની માહીતીની જરૂર હોય એવું. (૨) રસિક; સાંભળવા જેવું; રમ-નિમ્મસા ઉરફેરે એવું; મનમાં લેવાજોગ; સમજવા જેવું.

મણુવામાં, અં (મણુવા મેજે મણુવામાં) સાંભળવા પ્રમાણે; જેટલી મણુ છે તે ઉપરથી; સમજવા મેજે; ખાતરીપૂર્વક નહિ તેમ. :-મણુવામાં જે ત્યાં લગી તો તે ગયો પછી કોણુ મણુ ? જણુવામાં-મણુવા મેજે તે વિશ્વાસ ગયો. ગયો હોય કિંવા નહિ તેની પોતાને અંગત માહીતી નથી એવો અર્થ દેખાડવાને વપરાય છે.

મણુવું, કિં સં [સં. જ્ઞા] પાંચ દ્યુદિયો-આંખ, નાક, કાન, છત્ર, ત્વચા-અને મન મારફતે થું છે તે સમજવું; જ્ઞાન પામવું તે. (૨) ઓળખવું; પિછાનવું. (૩) સંભારવું; ધાકરવું; માનવું; વિસરી ન જવું. :-ઉપકાર મણુવો. (૪) અનુભવ હોવો. :-હું તેને સારી પેઠે મણું છું. હું એ દુઃખ મણું છું. (૫) ખજર-માહીતી હોવી. (૬) ભણેલા, સમજતા હોવું. :-હું હજીજી મણું છું. (૭) પારખ હોવી. :-તું ફેરીતો મણુ નથી. કિં પ્રં મણીને કુને પડવું= આરમ્ભાતક બનવું; પોતે મણીને પોતાનું બગાડવું. (૮) ધારવું; કરવાના કરવી. :-મેં તો આવડું નહોતું રે મણવું, ખ્યારી સપીએ આ રત્ન પ્રમાણવું.

મણીજોઈ, અં મણુવા અને જોયા છતાં પણ; પરિણામ મણુવામાં છતાં.

મણીજીવ, અં મણુવા ને સમજવા છતાં.

મણીતું, વિં મણુમાં હોય એવું; મણુવાજું; ઓળખીતું. (૨) જેની માહીતી હોય એવું વિદ્યાકુન્દર શીખેલું; દોશિયાર; કામેય માહીતગાર; બોમિયું. કહેં મણીતો ચોર ધર મારે=ચોર બોમિયો હોય તો

ધરમાંજ ચોરી કરે. મણુવો કાયડો કોરીતો =ત્યાં લગી જે ખામન જણાઈ નથી ત્યાં લગી તેને માટે આપુરતા રહે છે, પણ ભાવ રહેતો નથી. મણુવાથી વસ્તુની કિંમત ધરી ગય છે.

મણુઅમણુ, અં મણીને અથવા નહિ મણીને; જૂલયુક્તી; ગદ્યન ધનથી, ખેખગરપણમાં; સદસાજ.

મણુકે, અં અમુક રીતે હોય તેમ; આવી તેરી રીતે; આમ હોય તેમ. :-મગે કે દરિયોજ હોય તેમ પાણી ભરાઈ ગયું. આ અન્ન ઉત્પેક્ષ બતાવે છે. (૨) એમ થાય છે કે; એવો વિચાર આવે છે કે. ઉં મણુ જાઉં તે વનમાં, એ શક નાપક જહાં રહે છે. આમ હોય નહિ તો એવો અર્થ બતાવે છે. ઉં આજે વહાણે સુપન મહિં મણુ, તેડયાં વડુવર જિલાણીને આણુ. કા. પી.

મણુ, પું મણુનારો; મણુ. ઉં મણુ જેથી તેડાવિયા, મેધાઝર જાજે. (૨) વિં શાણું; ડહાણું.

મણુવાણુ, અં અડધુંપડધું મણુવાનાં આવે તેમ. (૨) પું ધાકું ધાકું જેની મળામાં હોય તે.

મણુવીણુ, વિં આમ તેમથી સહેજસાજ મણુલું સાંભળેલું હોય એવું; મણીતું.

ભત, વિં [સં. જ્ઞા] જન્મેલું; ઉત્પન્ન થયેલું; ઉદ્ભૂત; પેદા થયેલું. :-જન્મભત=જન્મમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું. જન્મપત્તિમાંથી આવેલી હોય એવું.

ભત, ઓં [સં. જ્ઞા] અત્ક વસંતુને લક્ષીને પાડેલો જે વર્ગ વિજ્ઞાન મેદ અથવા વર્ગ તે; ભતિ. જેમકે દેસને લક્ષીને પડેલી માણુઓની જનના:-દિલ્હી-નાની, યુરોપિયન, મપાની, અમેરિકન, રામની અને ગુજરાતી વગેરે. ધર્મને લક્ષીને પડેલી જનના. :-દિલ્હી,

સુસલમાન જૈન અને શિરતી વગેરે. કર્મને લક્ષીને પડેલી જાતો. :-આઠાણુ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય ને શૂદ્ર વગેરે. ધંધાને લક્ષીને પડેલી જાતો. :-મોચી, હુહાર, સુતાર વગેરે. વર્ણ ઉપરથી. :-ગોરી, કાળી, પીળી વગેરે. જન્મને લક્ષીને ભેદ. :-માણસ, પશુ, પંખી, કીટ ઇત્યાદિ. રૂપ, રંગ, આકાર, સ્વભાવ વગેરે ઉપરથી જે વર્ગ નામ પડેલું હોય તે. આ પ્રમાણે જે વર્ગ પાડવામાં આવેલા હોય છે તે વર્ગમતિા દરેક એકાદ તે. (૨) બીજાણુ, વંશાણુ, સ્વભાવ, અને અસલખાસિયત તે; સારાખોટાપણું; ઉચ-નીચપણું; સ્વાદ વગેરે અસલ જન્મના ભાવોથી પડેલા ભેદોમાંનો દરેક તે. :-વાધ હળ્લો હોય તોપણ કાષ્ઠવાર એની જાત ઉપર જાય. જેવી જાતનું કપડું હોય તેવી જાત પડે. જાત વિના જાત ન પડે. જાતનો દૂર હોય તે દયાળુ કપાથી નીવડે ? (૩) જન્મ લઇને ઉત્પન્ન થયેલું જે સ્પૃશ્ય તે; શરીર; દેહ. :-મારી જાતના સમ. જાતે=પોતેજ. :-હું જાતે લાં જીજ્યા. ૩૦ પ્ર૦ જાતનું અડધું=અડધીકણું; માંડું; નહિ બળવાન. જાતનું=પોતામાંનું; પોતાનું. જાતકજાત=જન્મથી અસલથીજ ખાસિયતથી જે સારાખોટાપણું તે. કિં ૩૦ જાત યોદ્ધા=મહુ શારીરિક શ્રમ ન લેવો; કામદાન કે મહેનત કરવાથી ડરવું. જાત-તોડવી=ખુશ મહેનત કરવી; બહુ ખેન અને મહેનત લઇને કામ કરવું. જાત જોળવી=વટલાવું; દેહને બાંધ કરવો. જાન વેચીને પુરું કરવું=પોતાનો દેહ-સ્વાતંત્ર્ય વેચીને પણ્ય ઋણ વગેરે અદા કરવું અથવા કુટુંબનું પાલન કરવું; ગમે તે રીતે બારી-પુરી આપવું. જાતેજાત બુદ્ધી કરવી=રૂપ રંગ અને આકાર વગેરેને અનુસરીને વસ્તુના જાતવાર વિભાગ પાડવા. કહે ૦ જાત

જણાય. પણ મન ન જણાય. જાત વિના જાત ન પડે. જાત જોઇને વસીએ અને સોનું જોઇને કરીએ. જાતજાતને ખાપ. જાતકર્મ, ન૦ [સં.] જન્મેલા છોકરાને કરવાના દસ સંસ્કારમાંનો એક સંસ્કાર તે; જન્મેલા છોકરાનો નાળ વધેલા પહેલાં પિતાએ સોનાને ચમચે તેની છામ ઉપર લગાડવું તે. જાતજમાત, સી૦ અમુક વર્ણ-લોકનું જે રાણું અથવા પંચ તે. જાતભાઈ, પું૦ સ્વજાતિનો માણસ તે; નાતીલો; જાતીલો. જાતર, સી૦ [સં. યાત્રા] જાતર. જુની કવિતામાં. :-જાતાજાતર આવશે. રા. દુહા-જાતરા, સી૦ [સં. યાત્રા] સ્નાન, પૂજા, દર્શન, શ્રાદ્ધ વગેરે કરવાને માટે પવિત્ર તીર્થ સ્થાનોમાં જવું-ફરવું તે; પોતપોતાના ઈષ્ટ દેવનાં દર્શન કરવાને જવું તે. (૨) દેવના જન્મશ્રદ્ધિ નિમિત્ત ને નિયત દિવસે તેના ધામ આગળ જે ઉત્સવાદિક કરવાને તેના ભક્તોનું ભેગા થવું તે; મેળા; ઉત્સવ સમારંભ તે. ૩૦ પ્ર૦ જગજાતરા=પાણીમાં વિહરવું તે. જેલજાતરા=દેહખાને જઇ આવવું તે. (૩) શમણ; ફરવું તે. જાતકંત, વિ૦ જાતવાળું; કુલીન; ખાનદાન. જાતવાન, વિ૦ જાતવાળું; કુલીન; ખાનદાન; સારા કુલમાં જન્મેલું; સારી જાતનું; જુનિયાત-જોતવેદ, પું૦ [સં.] અગ્નિ; દેવતા. જાતા, વિ૦ જણેલો; જાણી; છોકરી; પુત્રી. જાતિ, સી૦ [સં.] જેમાં જન્મ થયો હોય તે-વર્ગ-વર્ણ; મનુષ્ય, પશુ, પંખી, હંસ વગેરે પ્રકાર-વર્ગ અને ભેદ તે; કુળ; વંશ; નાતજાત; વર્ણ; જાતિ. (૨) ગણિત પ્રમાણમાં અમુક આંકડો. (૩) એક ફલવેદ.

અતિભેદ, પું [સં.] વર્ણભેદ; અમુક, અમુક
જાતિનો અને બીજો બીજી જાતિનો, એવો
જે આંતરે, એક બીજા વચ્ચેનું અંતર
તે; આતિભેદ; નાતજાતપણું; યોગ્યઅંતર;
જે વિકાગો વચ્ચેની લુદ્ધાઈ.

અતિભ્રંશ, પું [સં.] અતિમાંથી પડીજવું તે;
જાતિ યુગાવરી તે.

અતિબ્રહ્મ, વિં [સં.] અતિમાંથી બહાર નીકળી
ગયેલું; જાતના જે આચારવિચાર હોય
તેનું ઉલ્લંઘન કરી ગયેલું; પતિત; અતિ
બહિષ્કૃત હોય તે.

અતિનહેવાર, પું પોતાના સમુદાય સાથે
આપણે કરવાનો સંબંધ તે.

અતિસ્વભાવ, પું [સં.] જન્મઆસિયત;
અમુક વર્ણનો જે સ્વભાવ હોય તે સ્વભાવનું
અતિએ ઉતરેલું વસ્તુ તે; જાતિનો
એકાદો ખાસ ગુણ તે.

અતિવાચક, વિં [સં.] અતિદંશક; જાત
જાતાવનાર. વ્યાકરણમાં.

અતિવેર; નં કુદરતી વેર; સ્વાભાવિક દ્રેષભાવ
તે. :-ઉદર ગિલાડીનું; ધુવડકાગડાનું. વર્ગ
વર્ગ વચ્ચેનું.

અતિસ્મરણ, નં પોતાની જાનનું જે સ્મરણ
તે; પેલા જન્મ સંબંધી યાદ તે.

અતી, સીં જાત; જાતિ.

અતીય, વિં [સં.] જાતનું; જાતિસંબંધી;
સ્વજાતીય=પોતાની જાતનું.

અતીલું, વિં જાતિનું; સમૂહમાંનું. પું જાતીલો,
સીં જાતીલી. સ્વજાતીય. પોતાની નાત-
જાતનું માણસ તે. નાનીસા જાતીલાથી મેળ
કરી આણે સંસાર. ક. દ. ગ.

અતુધાન, પું [સં. વાતુધાન] રક્ષક; નિવાર.
જાતિ, અં પોતે; પોતાને ચરીર; સ્વયં;
પોતાની મેઝે.

જાત્યંધ, વિં જન્મથીજ આધિનું હોય એવું;
પ્રત્યયજ્ઞ.

જાત્યસિમાન, નં જાતિનું જે અસિમાન તે.
જાત્રા, સીં [સં. યાત્રા] જવું, ફરવું, તીર્થોમાં
મુસાફરી કરવી તે; માણસોએ સમૂહમાં રહી
પ્રવાસ કરવો તે. તીર્થયાત્રા=પવિત્ર ધામોમાં
સ્નાન, શ્રાદ્ધ, દાન વગેરે પારલૌકિક ધર્મ
આધવાને માટે ફરવું તે. (૨) દેવ નિમિત્તે
જે ઉત્સવ કરવો તે; એ ઉત્સવનો સમારમ
અને મેળાવડો વગેરે તે. (૩) ચરીરનો
નિર્વાહ કરવો તે; દેહ ધારણ થાય એવો જે
વ્યવસાય, આજીવિકા તે; બરણપોષણનો
માર્ગ. :-દેહ-ચરીરયાત્રા. સોકયાત્રા=સોક
વ્યવહાર; વહીવટ; રીતરિવાજ વગેરે.

જાત્રાણુ, વિં જાત્રામાં ફરવા નીકળેલું; યાત્રા
કરનાર; તીર્થ ફરનાર; પ્રવાસી. (૨) બીજા
માગીને તીર્થોમાં ફરનાર.

જાથુ, વિં આથુ; હમેશનું; હમેશ આદ્ય કરે
એવું. (૨) અં સદા; હમેશ.

જાથુક, વિં હમેશનું; સદા આણે એવું. (૨)
આથુ; હમેશ આદ્યા કરે.

જાદ, સીં યાદ; ખમર.

જાદરણી, સીં જાનરહી.

જાદર, નં ધોળા આજા વણાટનું એક જાનનું
રેશમીકપડું. :-જાદરનું કપડું=પરણી વખતે
કન્યાને જે આજા વણાટનું ધોળુ રેશમી
કાપડું પહેરાવે છા તે જાનનું કપડું. એ
વદકસ જેવું હોય છે.

જાદરિયું, નં ધડળા પોંખતો કાકુ; પોંખની
સાથે મળપણુ થી વગેરે નાંખીને જનાવેલો
ખાવાનો પદાર્થ.

જાદવ, પું [સં. યાદવ] યદુવંશીય પુરુષ;
યદુજાતીય કુળનો, વંશનો-વંદવંશી રજ-
પુત્ર જાતિનો જે માણસ તે. તીર્થજી વગેરે
જાદવ દત્તા.

નવવાસ્થયો, સ્ત્રીં નવવો વચ્ચે માંદોમાંદો
ચયેની લગાઈના જેવી જે માંદોમાંદો ભય-
કર લગાઈ થયી તે. (મ. ચાલવો) દારૂના
ચાલવો શ્રીકૃષ્ણ વગેરે સૌ પ્રખ્યાતપાટકમાં
યાત્રાએ ગયા હતા. ત્યાં યાત્રાના ઉત્સવમાં
ખૂબ દારૂ પીધા પછી તેઓમાં માંદોમાંદો
મોટી લગાઈ થઈ હતી. કેને લીધે પોતે
કેને મારે છે અને કેની સાથે લડે છે
તેનું કહેવતે જાન રહ્યું નહિ ને સૌ નાશ
પામ્યા. આ માંદોમાંડેની લગાઈ એવી
ભયંકર થઈ પડી કે જેથી લગભગ આખું
નવવકુળ નાશ પામ્યું. આ ઉપરથી ઘર
કે કુટુંબનાં સ્તેહીઓ વચ્ચે ચાલેલા કચેશને
નવવાસ્થયો કહેવામાં આવે છે.

ગાંધી, અં [કા.] ખૂબ; વધારે.

ગાંધી, સ્ત્રીં [કા.] ઊંઘી; બેડી.

ગાંધી, નં [કા.] સાધારણ છુદ્ધિનાં માણ-
સોથી સમજી શકાય નહિ એવું જે તે;
મંત્ર, તંત્ર, યુક્તિ, હાથચલાઈ કે બીજી
કોઈ રીતે બીજાથી સમજાય નહિ અને
સૌને આશ્ચર્ય લાગે એવું જે કામ-મનાવ
ચમત્કાર વગેરે તે. (૨) ચમત્કારિક કામો
કરવા-સાધવાની જે વિદ્યા તે; તંત્રવિદ્યા;
મંત્રમોહિની; કામજી; ઇશ્વર; નગરચંદી,
ગારૂડી વિદ્યા; માયા; અભિચાર; ઇન્દ્રજાળ;
મંત્રયોગ. કિં પ્રં ગાંધીકરવું=મોળવવું;
વશ કરવું; બીજાને વિસ્મય થાય એમ
કરવું; માયા કરવી. ગાંધીકરવું=ગાંધી ચાલ
એવા જે છુપા ઉચ્ચાર તે; ચમત્કારી
કામજીમંત્ર.

ગાંધી, વિં ચમત્કારિક; ગાંધીએ ઉત્પન્ન થયેલું;
ગાંધીચંદી.

ગાંધી, પું ગાંધી પાછળ મચ્છો રહ્યો હોય
એવો માણસ; ગાંધીનોબસ; ગાંધી જાણ-
નારો.

ગાંધી, પું ગાંધીના ખેલ અને ચમત્કાર વગેરે
કરનારો; ગાંધી; ખેલાડી; ગારૂડી.

ગાંધી, વિં ગાંધી અસર ઉત્પન્ન કરે એવું;
મોહિની લગાડે એવું; વશ કરી લે એવું;
મોહક; માયાળી. ઉં ગાંધીનારો ધુનારો
કહ્યું કર ગમેરો.

ગાંધી, સ્ત્રીં ગાંધી વિદ્યા તે; માયા;
ઇશ્વર. (૨) ગાંધી કરવાની આવડ તે.

ગાંધી, પું ગાંધીના નાનો જેવો ચમત્કાર તે.

ગાંધી, પું ગાંધી કરવાનો મંત્ર તે; ગાંધી
સંબંધી મંત્ર.

ગાંધી, અં વધારે; ખૂબ; જોઈએ તે કરતાં
વધારે હોય તેમ.

ગાંધી, પું [કા.] ઊંઘી; ઘાંઘી; બેડી.

ગાંધી, સ્ત્રીં પરણ્યા જતા વરની સાથે જનારો
જે જનસમૂહ તે; વરને પરણ્યાવા જના-
રાઓનો જે સમવાય તે. કિં પ્રં ગાંધી
સુંદર=ગાંધીને એકડી કરી લઈ જવાની
ધામધુમ-ગોકવલ્ય કરવી; ગાંધી મેળવવી=
ગાંધી કાઢીને જવું તે. ગાંધી શોભવવી=
ગાંધી શોભે તેમ કરવું. ગાંધીજવું=વર
પરણ્યાવા જવું; માનખર્ચા પરણ્યા થવું.
૩૦ પ્રં ગાંધી આવવું=મોજાશોખ કરવા
ખાવાપીવા કે આતિથ્ય કરાવવા જવું;
મરદન ઉપર કાકરી મૂકીને કામ કરો, ગાંધી-
તો કામ કરવાનું છે તમે કંઈ અહિં
ગાંધી આંખા નથી. આતિથ્ય માન વગે-
રેને યોગ્ય નહિ પણ કામકાજ કરવાને
રહેલા માણસને ટાણે મારતાં કહેવાય છે
કે, 'એ કંઈ અહિં ગાંધી આંખો નથી.'
કહેવું ગાંધીમાં કોઈ જાણે નહિ અને હું
વરનો ખાપ.

ગાંધી, પું [કા.] ગાંધી; આત્મા; જીવ. (૨),
સ્તેહ; પ્રેમ. ૩૦ પ્રં જીવનન=મહાપ્રેમ;
ગાંધીપ્રેમ. કિં પ્રં ગાંધી આવવો=જીવ

આપવો; પ્રાણ કાઢી નાંખવો. જાનથી મારવું=પ્રાણ જતો રહે એવું મારવું; છવ લઈ લેવો. જાન લેવો=જીવ લેવો. જાન પર આવવું=પોતાના પ્રાણ ઉપર સકટ આવે તે વખતે પ્રાણના રક્ષણ માટે જે સામા થવું તે; છવ સાટે છવ લેવા જેવા દેવથી સામા થવું. જ્ઞાન કરવું=નિર્ણય કરવું; પ્રાણ જતો રહે એમ કરવું. જાન સભાળાને કામ કરવું=જીવ સાચવીને કામ કરવું. (૩) નં [ફા. જિયાન] નુકસાન; હાનિ; ખોટ; ગેરલાભ; બ્યય. જાનકરવું= નુકસાન કરવું. ખરચ-બ્યય. :-પૈસાનું જાન ધાપ તેની હરકત નહિ પણ સાર કામ કરવું. જાન થયું=નુકસાન-હાનિ થઈ.

જાનકી, સીં [નં] જાનકમજાનનાં પુત્રી તે; સીતાજી.

જાનપિછાન, નં જાણવામાં અને જોખખવામાં હોય એવું જોતે, એવી જે હાલત તે; જાણતા અને જોખખતા હોઈએ એવો જે સારો પરિચય-સ્નેહસંગ થે.

જાનમાલ, પું જીવ-પ્રાણ અને મિલકત ને; જીવિત તેમજ તેનાં સાધનો તે; જાન અને માલમતા બેઉ તે; મજા અને તેની માલમિલકત. :-જાનમાલ રક્ષણ કરવું એ રાજનો ધર્મ છે.

જાનરડી, સીં જાનમાંની સ્ત્રી; વરને પર-ણાવના. જનારી-ગયેલી સ્ત્રીઓમાંની એક તે; જાદરણી.

જાનવર, નં [ફા. જાન=જીવ-વર] જેનામાં ચૈતન્ય હોય એવું પ્રાણી; દોર; પંથ.

જાનવરી, વિં વનના જાનવર સંગથી-જેવું; જંગલી; પાશન. :-જાનવરી ખવાસ.

જાનકપો, પું જાનકો; જાનમાંના જે એકાદ જણ તે; વરનો સુધી.

જાનાં, સીં માણક; પ્રિયા; પ્યારી.

જાનિ, પું [સં.] પતિ, જાયા અને જાનિ.

જાની, વિં [ફા.] જાન જેવું; પ્રાણ જેવું વહાલું; પ્રાણપ્રિય. :-જાનીદોસ્ત, (સં.) યાત્રિક.

જાનીવાસો, પું વર અને જાનને જેઠકણે ઉતારો આપ્યો હોય તે સ્થાન.

જાણુ, સીં [મં.] જાગ.

જાનેવારી, પું ખ્રિસ્તી વરસનો પહેલો મહીનો; જાન્યુઆરી. ઉં જાનેવારી જાણ્યો.

જાનૈડી, સીં જાનરડી; જાદરણી.

જાનૈયો, પું જાનમાંનો માણસ; વરને પર-ણાવવા તેની સાથે ગયેલા પુરોમાંનો એક જણ તે.

જાનોતર, સીં જાન અને નોતર; જાન અને તેમાં નોતરવા પડેલાઓ વગેરે તે. ઉં જાનોતર મઈ દારકા એક રહ્યો મુલદા તન.

જાન્યુઆરી, પું [અં.] ખ્રિસ્તી વરસનો પહેલો મહીનો.

જાપ, પું જપ. ઉં જાપ જપતીરે ત્રય.

જાપક, પું જપ કરનારો; જપિયો.

જાપતો, પું [ફા. જાવિતા] કિમતી વસ્તુ ઉપર તે ચોરાઈ જાય નહિ તે માટે અને માણસ વગેરે ઉપર તે નાસી જાય નહિ તે માટે જે ખનીલી સંભાળ રાખવી તે; ચોક્સી; તકેદારી; સાવચેતી; સંભાળ; પાકે બંદોબસ્ત. કિંમત જાપતો રાખવો=સંભાળ રાખવી; બંદોબસ્ત રાખવો; સખતાઈથી નજર રાખવી.

જાપાન, નાં પૂર્વે જોળાર્ધની પૂર્વે ચીનની પાસે પાસિફિક મહા સાગરમાંના હોનસુ, શિકોકુ ક્યુસુ જેસો તથા ખીજા ધણીક નાના ગોટા ટાપુઓ મળીને બનેલો એક દેશ; નિપોન; ઉગતા સૂર્યની ભૂમિ. જાપાનનું ક્ષેત્રફળ ૧૬૨૦૦૦ ચોરસ માઈલ છે. એની વસ્તી પોણા પાંચ કરોડ માણસની છે. જાપાનના લોકો શુદ્ધ ધર્મ પામે છે. ચિનાઈ જાપાને મળતી જાપાની જાપા

તેઓ જોલે છે અને રંગે પીળા છે. જાપા-
નમાં ઘણા પર્વતો છે અને તેમાંના ઘણા
ત્યાજીયુગી છે. જાપાનીઓ ઉલોગી અને
ખંતલા દોષ છે. તેમાં પચાસ સાઠ વરસમાં
પશ્ચિમનો સુધારો ફાપવ કરી દાલ એક
જળવાન પ્રગ્ની રિચિતિએ પહોંચ્યા છે.

જાપાની, વિં જાપાનનું; જાપાનસંધી;
જાપાનનું વતની.

જાપ્પ, વિં [સં.] જપ્પા જોગ; જપ્પાને
ચોગ્ગ હોય એવું.

જાદત, સીં [અ. જિયાક્ત] મીજાપાની;
ઉત્તર; ઉત્તર. કિં પ્રં જાદત આ-
પવી=પુરુષીનું બાજન આપી મેળાવડો
કરવો.

જાદરમાની, વિં [ફા] કેસર જેવા રંગનું;
કેસરિયુ.

જાદરમી, નં [ફા.] કેસર. કહેં 'ગધેક
જાદરાનકી કયા અખર.

જાદરાખાદ, નં કાઠિયાવાડમાં વેરાવળ એને
પ્રભાત પાટણ તોફાના ખુશા દરિયા કિનારા
ઉપર આવેલું એક સુંદર બંદર અને
સંસ્થાન.

જાદરાખાદી, વિં જાદરાખાદનું-સંધી; વતની.

જાદર, નં બેદરકારીપણું.

જામમ, અં જામમક; બહુ થઈ જાય તેમ;
'દત્તમજ વખાણુ કર્યાં.

જામ્મલિ, નાં [સં.] નામ્મલય સમયના એક
નરપિ. દ્યારેય રાજાના પુરોહિતોમાં જામ્મલિ
એક હતા. વનવાસે નહિ જતાં ભરત જે
ગાદી આપતો હતો તે સ્વીકારવાને તેમણે
રામને ખૂબ સમજાવ્યા હતા. પૌરણિક
કથાનકમાં જામ્મલિ બહુ પ્રસિદ્ધ નરપિ છે.

જાભણું, વિં (જાભણું) પશુની ગર્ભવતી માદા.

જામ, પું [ફા.] પડવીવાળું પવાણું; કયોરો.

(૨) દારૂ પીવાની રત્ન જડિત પિયાલી.

(૩) જામદારીનું કાગ; જમદાર. (૪) કાઠિ-
યાવાડમાં આવેલા નવાનગરના-જમનગરના
રામજોની ઝોળખ; અટક. :-જમમસાહેબ.

જામ, પું [સં. યામ] રાત દલાડાનો આક્રમો
ભાગ; ત્રણ કલાક જેટલો વખત તે; યામ;
પહોર. દિવસના ચાર અને રાત્રિના ચાર
મળીને આઠ જામ થાય છે.

જામગરી, (જામગરી) સીં તોપ અને બહુક-
ના થડ. આમગનું ખામાણું કે ત્યાગી
અંદરના દારૂને સળગાવાય છે તે; કાન; તોપ
કે બહુક કટવા માટે સળગાવવાનું નાકું.
(૨) કાચાની ઘણું કે સુતરની એક છેડેથી
સળગતી રાખેલી, તોપ બહુક વગેરેના
દારૂને ચેતવનારી કે દેવતા પાડવાની દોરી;
પદ્ધતિ. કિં પ્રં જામગરી સળગાવવી=
ઉશ્કેરણી આપવી; લાડાઈ અપડો થાય એમ
કરવું; ઉશ્કેરવું; પદ્ધતિ કરવો-મૂકવો તે.
જામગરી ચાંપરી=સળગી, બહુકી ઉઠે તેમ
કરવું; ચપટી દારૂ મૂકવો હોય તેમાં એક
છેડેથી સળગતી દોરી ચાંપરી-લગાડી
એટલે લાડો લઈ ઉઠે તેમ કરવું; મોટા
ખળલગાટ કે અપડો જાને એમ કરવું તે.

જામણુ, નં (જામણાર) કાષ્ટ વસ્તુ જામી
જામ એમ કરે એવું જે તે; અધકરણુ;
મેળવણુ.

જામદંત્ય, નાં [સં.] જામદસિનું સંતાન તે;
પરશુરામ.

જામદાની, સીં જેની અંદર-પોતમાં તે
પોતમાં વણાટની ભાત-વેલ પાડેથી હોય
એવું હોય વણાટનું સુતરાઉ કપડું. આ
કપડાનાં અસલ પહેરણુ અને અગરખાં
વગેરે કરવામાં આવતાં હતાં.

જામદાર, પું [ફા.] જામદારખાનાનો ઉપરી.
તિજેર; ખજાનગી; કીલીદાર.

જામદારખાતું, નં [ફા.] જવાહિર, દાગીના અને રોકડ વગેરે રાખવાનું સ્થાન તે; તિલેરી; ભંડાર; નિધિ.

જામનગર, નં દાહિયાવાડમાં આવેલું એક રજપુત રાજ્ય; ભુવનવાનગર.

જામની, સીં [સં. જામિની] સી. (૨) રાત્રિ.

જામફળી, નં જમફળ; જમફળડીનું ફળ.

જામફળી, સીં જમફળડી; જેને જામફળ થાય છે તે ઝાડ.

જામવું, કિં અં છુટાં છુટાં તરવાનું એકન થવું; સંઘટન થવું; ધન થવું; બધાવું; સાથે સાથે મળી જવું; ઠરવું; બાઝવું. (૨) બરાબર ચાલી રહેવું; ખૂબ મચવું; માઠ થવું. :-સુદ્ધ જામવું. મૈત્રી જામી. સુધાર્ય સ્થિતિએ, જોષ્ટએ તેવી હાલતે પહોંચી જવું; ખીસવું. :-ખૂબ રગ જામ્યો. (૩) બંધાવું; ઠરવું; પરમાણુઓનું ઘટ થવું. :- દૂધ જામ્યું. (૪) વધી-ખીલીને બહાર આવવો=સારો મેળધ જામ્યો છે. કિં પ્રં બધા જામવો=વેપાર ખીલવો અને મારી સ્થિતિએ પહોંચવો. જામી-જવું=એકદમ સામસામે અધગ્રસ્ત; ટપાટપી થવી; લડાઈ થવી; ચોટવું; ફિયર દદમવું; ભુલું કે છુટું પડે નહિ એમ થવું. :-છોડ જામ્યા પછી ટેકા કાઢી લેજો.

જામાવ, પું [સ.] જમાવ.

જામાત્ર, પું જમાઈ.

જામિની, સીં [સં. જામિની] રાત્રિ, રજની.

હિં જામિનીના જાગરણે અરજી, લોચનિયાં લોચાતાં, જાઓ જીવણ, જાણું ભુક જવા દો. ક્રુપ.

જામીન, પું [ફા.] અમુક કામ અમુક ન કરે તો કરી આપવા કે તેનો જવાબ દેવાને હું જોખમનર થાઉં છું, એવી કશુલત આપનાર; આંધર; પ્રતિજ્ઞ;

જવાબદાર. કિં પ્રં જામીન આપવા=સામાને પોતા ઉપર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો બીજાનો વિશ્વાસ અપાવવો તે; આંધર દેવા. જામીન લેવા=આંધર માગવા. જામીનપર છુટવું=આંધર આપીને પોતે નફી કરેલી મુદતે હાજર થાય નહિ તો તેને માટે અમુક માણમ જોખમદાર ગણાય એવો વિશ્વાસ અપાવી છુટવું. જામીન થવું=આંધર બનવું; બીજા માં જુસના કાર્યની જોખમદારી પોતાને માથે લેવી.

જામીનગીરી, સીં જામીન તરીકે કશુલત કરવી-આપરી તે; જોખમદારી માથે લેવી તે; જવાબદારી. (૨) વિશ્વાસ; ખાતરી; કશુલત.

જામો, પું [ફા.] પુરુષને ડીસે પહેરવાનો દિયણની મહુ તીચે લગી લગડનો રહે એવો ઘેરદાર ઝગલો કે ઝંગરખો. સંપૂર્ણ પોષાકમાં, મારા માફાના અને મેળા-વડના પોષાકમાં પારસીઓ તેમજ હિંદુઓ અને રાજદરબારમાં સુસલમાનો જામા પહેરતા હતા અને મુંબાઈ સુરત તરફ અત્યારે પણ પહેરે છે. વરરાજાને જરીનો જે મોટો ઝગલો-ઝંગરખો પહેરાવવામાં આવે છે તે. ઉત્તર ગુજરાતમાં જામે કહેવાય છે. વાધો. જામાની સાથે હમેશ પિઝોડી સખવી પડે છે તેથી 'જામે પિઝોડી' અથવા 'જામાપિઝોડી' નો પોષાક એમ કહેવાય છે.

જામખવાન, નં સમાયણ પ્રમાણે રામને મદદ કરનાર રિંછનો રાજા. તે સમીપનો બળવાન ને જુદિયાળી સામત હતો. કૃષ્ણાવતારમાં સ્વમંતક મહિને માટે કૃષ્ણને તેની સાથે યુદ્ધ થવું હતું. તેણે પછી જામખની નામે, પોતાની ડોકરી અને મહિ કૃષ્ણને સોંપ્યાં હતાં.

અમૃતનદ, નં [સં.] સોનું; સુવર્ણ; હેમ.
 નયનરીન, પું વાલીવારસ; વંચન; કુટુંબના
 હકદાર પુરુષો. :-અમારા નયનરીનો સાથે
 તમારે માનથી તથા ખરેખરા પ્રભુ ધર્મ
 પ્રમાણે વર્તવું. પાં. એ.

નયપત્રી, સ્ત્રી [સં. જાતીપત્ર.] નયપત્ર
 ઉપરનું તેથી સુગંધિદાર છાતું; નવંતરી;
 નવંત્રી; એક જાતનો તેજનો. ઔષધિ
 અને ગરમ મસાલા તરીકે વપરાય છે.

નયપદ્મ, નં [સં. જાતીફલ] સોપારી જેવું
 પથ્થુ પોચું તૈલિસુગંધિદાર એક ફળ; એક
 તેજનો. સુમાત્રા, નય, લંછ, નીલગિરિ
 વગેરે પહાડી અને ગરમ દેશોમાં નયપદ્મનાં
 ઝાડ થાય છે. તે આસારે પીસ ફટ
 ઉર્ચા થાય છે. તેને શુભ્રાદર લ આવી
 તેમાં ફળ બાજે છે. ફળ ઉપર તથુ પડ
 હોય છે. એક પોચું ને લાલ પડ હોય
 છે તે નવંતરી તરીકે વપરાય છે ને બીજું
 પડ કાણ કાટલા જેવું હોય છે તેમાંથી
 ફળ નીકળે છે. આફ્રિકામાં નયપદ્મનાં ઝાડ
 થાયછે પરંતુ ખેતી કરવાથી જેવાં સારાં આય
 છે તેવાં જંગલમાં થતાં નથી. લંગગોળ
 નહિ પણ ગોળ નયપદ્મ સાદું અને શુભ્ર-
 કારી ગણાય છે. એમાંથી તેલ નીકળે છે
 તે વાનુના રોગ ઉપર વપરાય છે. નયપદ્મ
 માદક છે. ગરમ સુગંધિ મસાલા તરીકે
 તે આપણે અદિ પુષ્કળ વપરાય છે.

નયા, સ્ત્રી [સં. જાયા] સ્ત્રી; વક્ર; પત્ની.
 નયી, વિં [સં. જન્] જન્મેલી; જન્મી.
 બેટી; પુત્રી; છોકરી. ઉં માડીની નયી
 કપારે આવશે.

નયુ, વિં જન્મેલું; જન્મું. છોકરું; બચ્નું.
 :-નયું તે સર્વે જવાનું.

નયો, પું જન્મેલો; જન્મેલો; છોકરો; પુત્ર.
 :-સાસુનયો ઘેર લંડોછ. માડીનયો=
 બાપ. સાસુનયો=વર, પતિ.

નર, સ્ત્રી છુવાર. (૨) પું [સં.] ને પર
 પુરુષ સાથે સ્ત્રી પ્રીતિ હોય તે; આસક;
 ઉપપતિ. :-બહુધા નર=નેની સાથે નરી
 કરનાર-ઇન્દ.

નરકર્મ, નં [સં.] સ્ત્રીએ પર પુરુષ સાથે
 અને પુરુષે પર સ્ત્રી સાથે આડા-ખોટા
 વહેવાર રાખવો તે; -પરાયા સ્ત્રીપુરુષને
 અયોગ્ય સંબંધ તે; પતિવ્રત કે પત્નીવ્રતનો
 ભંગ તે; બ્યભિચાર.

નરકર્મી, વિં નરીનું કામ કરનાર; બ્યભિચારી
 નરજ, વિં [સં.] નરીથી ઉત્પત્ત થયેલું;
 બ્યભિચારથી જન્મેલું છોકરું.

નરણ, નં [સં. જુ] જર્જર થઇ જવું તે;
 નવરું થવું તે. (૨) જર્જરિત કરવાની
 ને ક્રિયા તે; માણસ અર્થે ધર્મ નમ્ય એવો
 ને તાર્કિક મંત્ર વગેરેનો પ્રયોગ તે; મુક્યોટ
 'નરણ મારણ મંત્ર' એમ જોડાય છે.

નરણું, નં નરણ કરવું તે.
 નરત, સ્ત્રી સુમલમાનોમાં મરણને ત્રીજે
 દિવસે ને ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે;
 ઉત્તમજ્ઞાની ક્રિયા.

નરિણી, સ્ત્રી નરકર્મ કરનારી; બ્યભિચારિણી;
 નકારીઝી.

નરી, સ્ત્રી નરકર્મ કરવું તે; બ્યભિચાર;
 ચોરી છુપીથી સ્ત્રીપુરુષે ખોટા સંબંધકાર.
 ચલાવવો-તે.

નરી, અં ચાલુ; શર; નર; ચાલુ રહેલું
 હોય એમ તે. કિં પ્રં નરીકરવું=ચાલુ
 કરવું. નરી રાખવું=ચાપુરાખવું.

નરીવિનરી, સ્ત્રી બ્યભિચાર કરવો અને
 વળી બડી તદ્દમીરથી તેને છુપાવવો, જનો
 રાખવો તે; નરકૃતચર્ય; જિનાયું કરીને
 તે લાંકા નાણવું તે. માણસ નરીવિનરી
 રમી જાણે છે. શકમહોત્તરીમાં શક બધી
 વિનરીની વાતો કહી કહીનેજ શેષણીને
 નરી કરતાં અટકાવી હતી.

ગર, નાં બલિયાર; છિન્નાળું. (૨) અં
ગરો; ચાલુ. :-કમળાં લણુચાનું ગર
ગામ. નીચ્છા કરવું તે; અંધ ન પડે તેમ.
:-કમ ગર છે.

ગલિ, સ્ત્રીં [સં. જાલં] ગળ. (૨) છટકું.
ગલમ, વિં [સં. જાલમ] ફર; તીક્ષ્ણ; નિર્દય.
(૨) અસલ; ન ખમાય એવી સખતી-
વાળું; લુલમી.

ગલમી, સ્ત્રીં ગલમપાળું; ફરતા; લુલમ.
ગલિંદર, પું સાધુઓની એક ગન; અમુક
સંપ્રદાયના જે સાધુઓ તેમની ઓળખ.
'નાથ' જેની.

ગલ્લી, વિં ફર; લુલમી.
ગલોર, નાં મારવાડમાં બેધપુર નજીક આ-
વેલું એક નાનું રાજ્ય. દિશ્વી અને ગુજ-
રાતના રસ્તા વચ્ચે ગલોર આવેલું છે.
પરમાર રાજાઓનું તે એક ગળવાન રાજ્ય
હતું.

ગલક, વિં ગલ એમ કરવાનું; બહાર મોક-
લવાનું; રવાના કરવાનું; જતું હોય કે
જવાનું હોય એવું. માલ વગેરે:-ગલક
માલ. (૨) નાં મોકલેલું કે મોકલવાનું જે
તે; મોકલેલી કે મોકલવાની વસ્તુઓ તે.
:-કાગળપત્રો વગેરેની નોંધ તે. :-આવક
ગલકની નોંધ પોથીઓ. (૩) ઉધર-
ગદાર ગલ કે અપાય તે; ખરચાય તે.
નાણાની ગલક. (૪) પું લાલરંજ.

ગલકમારનીરી, સ્ત્રીં અમુક ખાતામાંથી
ખીળ ખાતા તરફ અથવા ખાતાની વડી
કચેરીમાંથી જે કાગળપત્રો બહાર જતા
હોય તેની નોંધપોથી.

ગલકાવક, અં જેવુંતેવું; તકલેદી; આહું
પાતળું; લખિ વખત દુર્લભ એવું; કાસ
કુસિયું; કામ ચલાઉ હોય તેમ. એમ કહે-
વાય છે કે 'ગલક' નામે પાટણના ચમ્બો

એક દિવાન હોય. આગળ થયેલા દિવાનોની
માફક તેને પણ પોતાનું નામ રાખવાનો
અભિપ્રાય લાગ્યો હતો, પરંતુ સ્વભાવ
કંલુસ હોવાથી તે જે તળાવ, કુવા, વાવ,
કે મકાન બંધાવતો તે એટલાં બધાં ચારાં
ને ટકાઉ થતાં ન હતાં તેથી હરેક તકલેદી
કામને તેને નામે 'ગલકાવક' કહેવાનું
લોકમાં ચાલુ થયું હતું :-આ માલ વરસાદ
ગલકાવક થયો છે.

ગલત, અં [મં. ચાલત] ગ્યાં લગી.
ગલંતરી, સ્ત્રીં [મં. જાતોપત્રી] ગલપૂળ
ઉપરની પોથી અને તીખી, લાલ રંગની
ઝાલ; એક ગરમ મસાલો.

ગલંતરી, સ્ત્રીં ગલંતરી.
ગલરી, સ્ત્રીં થોડા વખતમાં પચી ગય એવું
ખાણું; દાળભાત:-ગલરીની દાળરી.
ગલર, વિં દોહળું; ગલરી ગલ એવું; કાચ
લંચુર. ઉં કુંલ કાચો કાચા ગલરી,
ગોળને કરમે જતનછ.

ગલલી, સ્ત્રીં ગલલું; ખલુરીનાં પાંદડાંનું
ટાકું; ખલુરીનાં પાંદડાંની ઝાલની સાદરી.
ગલળું, નિં જીલું; દોહળું; તકલેદી. (૨) નાં
પાતળાં કામ; કમળી; ઝાડ.

ગલા, નાં મસાલાના ટાપુ સમૂહમાંનો એક.
મોટા ટાપુ. તે સુમાત્રા અને બોર્નિયોની
વચ્ચે આવેલો છે. એની લંબાઈ ૬૦૦
માઈલ અને પહોળાઈ ૪૦ થી સપ્તસો
માઈલ જેટલી હોઈ એકંદર લેંચાઈ ૪૮૦૦૦
ચોરસ માઈલનું છે. એના એક છેડાથી
ખીળ છેડા સુધી મોટા ને ઉંચા પર્વતોની
દ્વાર આવેલી છે. આ પર્વતમાળામાં
પણુ જંગલ જંગમી છે. ચોમાસામાં
જ્યારે વરસાદની ઝડીઓ પડે છે ત્યારે
જંગમીઓમાંથી ઉઘી ઉઘી વરસાદ
ગોટગોટ નીકળી વરસતાં વાદળને વધારે
કાળો બનાવે છે. ગલામાં બે ચોમાસાં

આવે છે. એક મેથી સપ્ટેમ્બર લગીનું અને
બીજું ડિસેમ્બરથી માર્ચની શરૂઆત લગીનું.
ગાંધીમાં અંતી કરોડ માણસની વસ્તી છે.
દાલ ગાંધીમાં ટાપુ હોવાંડાના વધંદઓને
તાબે છે, પરંતુ આગળ તે હિંદુ રાજ-
ઓને તાબે હતો. બૌદ્ધધર્મમાં ત્યાં એ
ધર્મ અને સત્તા ગાંધીમાં હતાં, તે બાદ
શાંકરમતનો વિજય થતાં શિવમાર્ગી રાજ-
ઓ ગાંધીના ધર્મીરણી થયા હતા અને
ધર્મીસનના છેક સોળમા સૈદ્ધ લગી તે-
ઓની તેની ઉપર રાજ્યસત્તા ચાલતી હતી.
ગાંધીમાં કેકેકેશિ શિવાલયો અને હિંદુ
દેવતાઓનાં મંદિરો તથા મૂર્તિઓ બોધમાં
આવે છે. ચાર પાંચ હજાર હિંદુઓની
તેમાં વસ્તી છે. ગાંધી બહુ ફળદ્રુપ ટાપુ છે
અને હિંદુસ્તાન સાથે છેક આજ લગી તેનો
પુષ્કળ વેપાર ચાલતો હતો તેથી ચુજરા-
તમાં એ કહેવત ચાલે છે કે, 'જે ગાંધી
જાવે તે ફરી ન આવે અને આવે-તો
પરિયાનાં પરિયા આવે એટલું લાવે.'

ગાંધી, જવું તે. (૨) જવું.

ગાંધીના, પિં હમેશવું; નિરંતર નીચા કરે
એવું; કાયમવું. (૨) નવી દુનિયા.

ગાંધીનાની, સીંચનાં પંતતા; નિત્યતા; અનંતતા;
નીચાજ કરે એવી સ્થિતિ તે.

ગાંધી, અં પુષ્કળ; બોધએ તેટલું; બોધવું
હોય તે કરતાં વધારે; ગાંધી.

ગાંધીયાં, નં ભયો ભયો થઈ રહે એવું તે;
પુષ્કળ થઈ પડવું તે; બોધએ તે કરતાં
વધારે થઈ વધે એમ પૂર્ણ થઈ પડેલું
અને તેથી તંપિત સ્વચ્છ જે અતિશયતાનો
ઉદ્ગાર થયો તે. બહુવચને વપરાય છે.

ગાંધીયે, સીંચ ગાંધી; ગાંધી; એક ફલવેલ.

ગાંધી, સીંચ ગાંધી; એક ગાંધી ફલવેલ.
'કહેશી' અને તેનાં ફલ. એમ કહેવાય

છે કે કહેશીનાં ફલ જેના ધર ઉપર
નાંખ્યાં હોય તેના ધરમાં કહેશ થાય.

ગાંધી, સીંચ એક ગાંધી ફલવેલ. આ ગાંધી-
યાં ફલ છે અને તે રાતાં, ગુજાળી; સહેજ
પીળાં લાલ ગુજાળી ધોળાશ પડનાં અર્થાત
ગાંધી લાલ એમ જે વસ્તુ ગાંધીનાં થાય છે.
છેલ્લી ગાંધીનાં ગૌર ફલ તેના આંખને
આનંદ પેમાડે એવા રંગ તે સુરેખતા
માટે વેપાળાય છે. ઉં જુઓ ગાંધી ગાંધી
પુષ્કળગાંધી. ધ. પી.

ગાંધી, સીંચ ગાંધીનાં હોય અથવા વેલ તે.

ગાંધી, પું [અં જાસૂ] છુપા 'વેલે' ચુ-
ના નગરમાં કે લશ્કરમાં ફરી ત્યાંની ખાતરી
લાવનારો ફળ; ગાંધીધાર; છુપી ખમરો
લાવનારો; ચાર; ચુમફળ. (૨) કામદ;
ખમર કે કાગળ-પતર બધ ગાંધી લાવ-
નાર; બેપિયો; ટપાલી.

ગાંધી, સીંચ છુપી ગાંધીઓ લાવનાર
કામ તે; ગાંધીધારપણું; ચારકર્મ; ફળ
કામ તે.

ગાંધી, જું ગાંધી.

ગાંધી, પું ગાંધી ચુખરનારો; મરણિયો
થઈ વિચાર્યું ન વિચાર્યું જે તે કામ કરી
નાંખનારો; ગાંધીધાર; ગાંધી ઉપર કે
સરકાર ઉપર ચિદાઈ લોકોનાં ગાંધીધાર
ઉપર ગાંધી કરનાર; બહારવટિયો; જા-
પરાં અને બોધવા વગેરે બાળી મૂકનારો.
કિં પ્રં ગાંધી કરવો=ગાંધી તે રીતે મર-
ણિયા થઈ જેની તેની ઉપર ગાંધી
ચુખરની. બહુ અકળાઈ જઈ પોતાનાં
દેહ અને જીવ ઉપર જવું તે; આપવાત
કરવો. :-જીવ ઉપર ગાંધી.

ગાંધી, [ગ.] જુલમ; સખનાઈ; સામાની
મરજ ન હોવા છતાં ગાંધી તેને તે કામ
કરાવવું તે; ફાંસીગાંધીને કામ લેવું કે
કરાવવું તે; બગાળેલી કરવી તે. કિં પ્રં

નસ્તી ગુનરવી=નિરજુલમ કરવો; પરાણે,
કમરજીએ કામ કરાવવું=કે કરવું તે;
સખતાઇ કરવી; જાગૃતકાર કરવો; દાખ-
કડકાથી કામ લેવું.

નસ્તી, અં ન્યાદે; અતિશય; જોષ્ટએ તે
કરતાં વધારે. :-એને તમે નસ્તી આપ્યું.

નસ્તવંદ, સ્ત્રીં નસુદનો રાષો અને તેનાં
ફલ તે. -

નહર, વિં [કા. જાહિર] કાષ્ઠથી જાનું કે
છુપું નહિ એવું; સૌ કાષ્ઠ જાણે જુએ એવું;
ખુદ્દ; ઉધાકું; પ્રકટ; છવું; જે જાણવાની,
જોવાની તે વાપરવાની સૌને છટ હોય તે.
:-નહર વાત; નહર વસ્તુ ને નહર જગા.

કિંમં નહર થયું=સૌની જાણમાં આવવું;
ખમર પડવું. ઉધાકું ઘર્ષ જવું. નહર પડવું=
ખુદા પડવું; અંતરપટે નહિ રહેવું; છતા
થવું. નહરમાં આવવું=સૌને ખમર પડે
એમ કરવું; લોકમાં ખુદા પડવું; અંતરપટે
નહિ રહેવું; છતા થવું. નહરમાં આવવું=
સૌને ખમર પડે એમ કરવું; લોકમાં
ખુદા જાણીતા=પ્રખ્યાત થવું. :-કેટલાંક
ભાષણો આપવાથી તે નહરમાં આવ્યો.
સાર્વજનિક. :-નહર માલમતા; નહર
લાઈઝરી=જેમાં જવાની સૌને છટ હોય
એવું પુસ્તકાલય. નહરભાષણ; નહરસલા.

નહરખમર, સ્ત્રીં [અ.] સૌ કાષ્ઠ લોકની
જાણમાં આવે એમ કરવું તે; એવી ખમર
કે જે સૌ લોકના જાણવા વાંચવામાં આવે
તે; નહરતા; સૌ લોકના જાણવામાં આવે
એવી રીતે કાષ્ઠપણ એકાદી જાણત જહાર
પાડની તે; સૌને રાસન થાય એમ કરવું
તે. કિંમં નહરખમર આપવી=લોકને
રાસન થાય એમ કરવું તે; સર્વ લોક
જાણે એમ એકાદી જાણત જહાર પાડની તે.

નહરનાયું, નં [કા.] સરકાર અથવા કાષ્ઠ
સંરચા કે બ્યક્તિએ અમુક જામન કરવી

ન કરવી કે અમુક રીતે વર્તવું તે સંબંધી
સૌ લોક જાણે એમ-જાપી અથવા
લખીને સર્વેને રાસન થાય એમ કરવું તે;
જાણેલી કે લખેલી સત્તાવાળાની આદેશક
નહરખમર; દાંડી પિટાવીને જણાવવું તે;
દંડેસ; પડો વગણવો તે; સાદ પડાવવો
તે; ચેતવણી આપવી તે. (૨) ચેતવણીનો
લેખ.

નહરતા, સ્ત્રીં નહરખમર; નહર કરવું તે.

(૨) અં નહરમાં; ખુદીરીતે; ચાલન.

નહર, વિં [કા.] અટ તપી જાય એવું;
જહાલ; ઉમ; ચંક; આકળ; કોધી; તુડ-
મિજાળ.

નહરો, જું નસો. જાણે કરવો=જીવ ઉપર
નિરાવરી કરવી.

નહરજલાલી, સ્ત્રીં [કા. જલાલ] મોટાઈ,
અધિકાર, ધન અને ગુણ વગેરેના જે
દમદમો તે; મોટા વૈભવી દામાઠ; વૈભવ
ગૌરવ. (૨) દીપ્તિ; આજ્ઞાદી; પ્રભાવ
પ્રજ્ઞતા; વિશ્વતિ; ઐશ્વર્ય; નદતીનો વૈભવ
દેખાવ તે.

નળ, સ્ત્રીં [સં. જાલ] માછલાં, પંખ
અને મૃગાદિ પ્રાણીઓને પકડવાની છુટા
છુટા આડઅવળા દોરાની જે મુંઘણી તે;
જાકાં જાકાંવાળું છુટા છુટા તાર કે દોરાનું
વણતર તે; છુટા છુટા તાંતણાવાળું આપું
વસ્ત્ર. :-માછલાંની નળ. વાધરીએ નળ
નાખીને પંખી પકડ્યાં. (૨) અટ સમજ ન
સકાય અને સરુજ જૂવ થાય એવી
શસવચાની કે પકડવાની કુક્તિ રચના કે
ચોળના તે; ફંગો; સરુએ; છટકું; પેચ.
(૩) અટ સમજાય નહિ તેમ અટ ઉકલે
નહિ એવી સમ્પદ વિચાર કે ખીજ કાષ્ઠ
તરેહની રચના તે; ફટજાળ. (૪) આમ-
તેમ આડી અવળી ગોડવેલી બધી જાણતો-
કે વસ્તુઓનો મુલ્ય; જથ્થો; દાર; પંક્તિ;

સમુદાય. ઉં પ્રધાનક આવરે એવી, આર્યની શરમજાળી. કિં પ્રં જાળ નાખતી=જેમાં પ્રાણી પકડાય-ફસાય એવું કંઈક ફેલાવવું તે, ફાંસો કે પકડ નાખતી; પકડાય-કાણમાં આવે એવી યુક્તિ કરવી. (૫) ભમરડાની દોર.

જાળક, પું જાળ કરનારો. (૨) જાળવનારો. જાળવણી, સીં જાળવવું તે; સંભાળ; સાચવણી. કિં પ્રં જાળવણી કરવી=સાચવી રાખવું; સંભાળવું; નાશ ન થાય એમ રાખવું, જેમ હોય તેમ ને તેમ રહે એવી ખત તે.

જાળવવું, કિં સં નાશ પામે નહિ, તેમ સંભાળીને રાખવું; સંભાળવું; સાચવવું. (૨) વિચાર અને જાળવણી જે કંઈ કરતા હોય એ તેને દાનિ પહોંચે નહિ તેમ કાંઈ કરવું તે; ઘણું રાખીને કરવું; પોતાને કે તે વાતવસ્તુને હરકત થાય નહિ તેમ કરવું. :- જાળવીને કામ કરાવે.

જાળવાળિયું, નં જેમાંથી એમ દેખાય એવું આણું કપડું; પણુજ ઝીણું કપડું.

જાળાવાળા, વિં જાળની આદક આછા છેદા છેદા તંતુઓવાળું યાદ ગયેલું; કંતાદ ગયેલું; જેનું પોત ઊંઘાલિય યાદ ગયું હોય એવું; જરી ગયેલું; જાળવાળિયું. (૨) આણું એમ દેખાય એવા વણાટનું.

જાળાંખાંખરાં, નં જાળાં અને જાંખરાં તે; એકબીજાની સાથે ગુંથાય ગયેલાં યાંત્રાવાળા હોડવા અને યાંત્રાં વગેરે તે. એકબીજા સાથે ગુંથાય ગયેલાં સુકાં યાંત્રાંવાળાં જરડાં અને કરોળિયાની જાળો વગેરેનો જે ગુંથવાડો તે.

જાળિયું, નં [સં. જાહક] જેમાં આડા ઉભા ધાતુના કે લાકડાના સળિયા નાંખેલા હોય પી ધરમાં અજાણીયું બને પવન આવવા

માટે સિતમાં મૂકેલી નાની જારી કે આકું તે; જાળીવાળી જારી. (૨) સિત અથવા છાપરાંમાંનું નાનું આકું; ધુમાડિયું. (૩) એક જાતનો છોડનો. એમ કહેવામાં આવે છે કે, એનાં પાંદડાંનો રસ નાનાં છોડોને પાપો હોય તો તેમની છાતીમાં કદની જે જાળ માઝી હોય તે નીકળી જાય છે. (૪) વિં જાળીવાળું; આછાં આકાંવાળાં વણાટનું; જાળીદાર.

જાળિયો, પું કાટમાં પડેલાંનું એક જાળીદાર ધરણું.

જાળી, સીં [સં. જાહ] એંદર એંદર આકાં કે ખાલી માગ હોય એવું જે તે; આકાં, પડ, તાર કે મળિયાની વચમાં અવકાશ રહેલો હોય એવી ગુથણી, રચના કે મનાવટ; છુટી અવકાશવાળી ભાત કે તરેડ :- જાળી પાડીને ગુંથ. જાળી પાડીને વણ. જાળાંમાં. મહેસુબમાં ફેરી મજેની જાળી પડે છે. જાળી પાડ=તરેડ-ગુંથણી ભાત પાડ. (૨) ઉભા, આડા અથવા તીરકસ સળિયાઓ ભરેલી જારી અથવા સિતમાં રાખેલો તેવો અવકાશ. (૩) અત્યુક પ્રમાણથી મોટું પ્રમાણ હોય તો પસાર થાય નહિ, એવી તખતી; ગુંથણીની મનાવટ; હવા અજાણી આવે પણ અણુગમતી નહિ ધમ્મવા ગોચ વસ્તુ આવે જાય નહિ એવી રચના, જાળની જાળી. (૪) તાર કે સળિયાઓની વાડ; આડા આંતરો. ઉં જાળી કુદી ગયો કિંતુ, હવે ક્યાં એ જશે કુદી. (૫) ભમરડાની દોર. કિં પ્રં જાળી ભરવી=નહિ ધમ્મવા ગોચ હોય નેતે આવવું અટકાવવાને જાંકાંદાર રચના કરવી. જાળી મૂકવી=હવા અજાણી આવે એવી નાની આકાંવાળી જારી મૂકવી કે અવકાશ રાખવો. (૫) ગળણી.

જાળીદાર, વિં જાળીવાળું; જેમાં જાળી-ખા-
જલી-અવકાશની ભાત પડેલી હોય એવું.
જાળું, નં દંડાળી ઝાડવાંનાં ડાળાં એક બીજા
સાથે ગુંથાઈ જઈને બનેલું જે દુગ્ધલું તે;
નાના ઊડવા ને ડાળાં વચ્ચેરેનો ધચું-
ખસો તે; જનાવર ભરાઈ રહે એવી ડા-
ળાંની ગુંથવણીવાળી મદુલી; વનસ્પતિના
ધચુંખસાની ગુફા. :-કંથેરનું જાળું. ડાળાંનો
સમૂહ. (૨) આમ તેમ આડ અવળા
તંતુઓ કે રેસાઓ ગુંથાઈ રહેલા હોય
એવું જે તે; જાળ જેવી ગુંથણ રચના:-
ખજુરી વગેરેનાં પાંદડાના રેસાઓનું જાળું.
જાળીદાર પડ. (૩) કૌશલિયો અને તેની
જાતના જીવડાએ લાળના તંતુઓની કચેલી
ગુંથણી; ખાતું. (૪) આંખની સપાટી ઉપર
આવતું પાતળું પડ; ખરી. (૫) કૃત્રિમા
કંકાસથી કાઢીને કામ સુગ્રા દે નહિ એવું
તે. :-રીસનું જાળું. (૬) કાંચો; પેચ;
છટકું. (૭) જથ્થો; અતિથયના તે; સમુ-
દાય; આરાધ. (૮) ગુંથ; ગુંથણ; જેમાંથી
માર્ગ જડે નહિ, અને ગુંથાઈ જવાય એવું
જે તે. કિં પ્રં જાળાં જાડવાં=સાકસક
નહિ રહેવાથી કૌશલિયાની જાળો બંધાઈ
જાયી; ખાવાં ખાડનાં; અવડ યથ જવું.
જાંખવું, કિં સં [સં. દગ] ઝીલું જોવું;
આંખને ઝીલ્લી કરી ખાસીકોથી જોવું; નિર-
ખવું; ધાનથી જોવું. (૨) જાંખું જોવું;
ઉપર ઉપરથી સહેજ માજ નજર કરી
જોવું; જોવું ન જોવું કહેવાય એમ ઉપર-
ચોટવું જોવું. :-લાઈ સાહેવ તો જાંખીએ
જોતા નથી. (૩) દેશન કરવાં; માંખું જોવું;
નજર કરવી.

જાંખાપણું, નં જાંખાપણું; આણું દેખાવું તે;
સહેજ સાજ દેખાવું તે; કંખાથ.

જાંખારા, ઓં જાંખારા; જાંખાપણું; કમી
તેજ; પ્રકાશભાવ; મંદતા; મેલપણું; તે

નહિ હોવું તે; તેજસ્ય. કિં પ્રં જાંખારા
મારવી=જાંખુ દેખાવું; સ્પષ્ટ-ખુદ્ધું નહિ
દેખાવું; જાંખું લાગવું; નહિ તેજસ્વી લાગવું.

જાંખી, ઓં દર્શન; દષ્ટિપાત; મહેજસાજ
સાચું જોઈ લેવું તે; લક્ષ્યી દર્શન કરવાં તે.
કિં પ્રં જાંખી જોવું=આંખ ઢંચી કરીને
જોવું; સંભાગ લેવી; કૃપાની દષ્ટિએ જોવું.
જાંખી લેવું=જોઈ લેવું.

જાંખું, વિં સ્પષ્ટ દેખાય નહિ એવું; માફ
ખુદ્ધું દેખાવું ન હોય તેવું. (૨) શીકું;
તેજહીન; ઊણું; શરમિકું; ઉતરી ગયેલા
માંજું; જાંખું.

જાંગ, જાંચ.

જાંગડ, વિં કિમ્મત કરાવી ન હોય તેમ સોદા
પણ કર્યો ન હોય પણ માત્ર જોયા દેખા-
ડાને માટે રાખેલું હોય એવું; અદખદ
લીધેલું કે રાખેલું તે; ઉદ્દડ. (૨) ખા
વાળો એવો અવાજ; વાળના અવા-
જનું માફ અવકરણ. ઉં જાંગડ જાંગડ
દુંદુભિ વાગે. પ્રેમાનંદ.

જાંગડો, પું ગોરા વસુનો દડા દેશનો દંડ-
નારા તે; ટોપીચળો; પુરાપિપન. (૨)
જાંગડનો રહેવાસી.

જાંગી, પું ખોટું ટોલ. જાંગી=ખોટું તે ઉપરથી.
જાંચ, ઓં [સં.] કમર નીચેનો પાળો
ઉપરો માંસક જાડા કાગ કે અવધવ ને;
જાંચ; સાધન.

જાંચિયો, પું જાંચે દંડાય એવી કુસ્તી કર-
નારાઓને પહેરવાની ચી; કમર અને
જાંચને બેસતી આવી રહે એવી કૃપી
ગુંથણી; તંગિયો; લંગોટ.

જાંદરસી, ઓં વર પરજીવવા તેની સાથે
ગોસી સ્ત્રીઓમાંની અકેક તે; જાંદરડી.

જાંખવાન, પું [સં. જાંખવાન] વજ્ર.
ઉપર થયેલો વિહોનો ચાળ, ય

વાલિનો એક મોઢો પરાક્રમી સરદાર. સમને લક્ષ ઉપરની સ્થાપનામાં વાનરો સાથે રહી એણે મોટી સહાય આપી હતી. આ સમાવતારનો જાનવાન કૃષ્ણાવતાર સુધી જતાં રહેલો છે અથવા એજ નામનો બીજો જાનવાન છે પરંતુ યાદવ સત્તા-જિતના ભાષ પ્રસેન પાસેથી જાણીતો સ્વમેતકમણિ તેના હાથમાં આબેસી હતો અને તે મણિ મેળવવાને શ્રીકૃષ્ણને જાનવાન સાથે યુદ્ધ કરવું પડ્યું હતું એમ ભાગવતાદિ પુરાણોમાં છે. શ્રીકૃષ્ણ સાથે લડતાં તેને ખાતરી થઇ ને તે 'રામ' છે એમ જાણી તેણે પછી રક્ષિતબી નામે પોતાની કન્યા ને મણિ બેઠે તેમને આપેલું કથી.

જાંબુ, નં [સં. જમ્બુ] જાંબુડાનું ફળ; આ ફળ ખારેક જેવું ચોમાસાની સરખાતમાં થાય છે. તે ઉપરથી તમામ કાળું હોય છે. કાષ્ટ ફળ સહેજ રતુંગડું પણ હોય છે. અદરથી તેનો લીલો પાણીદાર આવો લાલ સુરખીદાર મીઠો ખાંચે હોય છે. આ ફળ પાકું ખવાય છે. પહેલા ચોમાસામાં મળતો લીલો મેવો. (૨) કાળો રતુંગડો રંગ.

જાંબુક, નં જંબુક; શિયાળ.

જાંબુડી, સીં જંબુડું નાનું ઝાડ. (૨) ખાળક છોકરાના હાથમાં આપવાનું એક રમકડું; ખાવણી. (૩) વિં જંબુડા રંગતું; જાંબુના જેવા રંગતું. ઉં જંબુડિયા એમતી બંગડીઓ. નર્મદ.

જાંબુડું, નં જંબુ; જાંબુડીનું લીલું ફળ.

જાંબુડો, પું જાંબુડાની પાસે થતું પિંપરના જેવું એક મોટું ઝાડ; જંબુદક્ષ. આને ચોમાસાની સરખાતમાં ખારેક જેવડાં અને ઉપરથી લાલ કાળા ફળ થાય છે. જાંબુડો ઘણું ખડું ખડું મેળવણી જમીનમાં ઉગે છે. નદી કિનારે, કે તળાવ-

સરોવર ઉપર ઘણું ખડું તે હોય છે. ઉં જંબુડે જાંબુડાં માં, બીજાં ! જંબુડે જાંબુડાં માં, જાંબુડો જાંબુડાં માં ખાંચ માં બરવાડિયા. (૨) જંબુડા જેવો કાળો રતુંગડો રંગ તે.

જિંકર, સીં [જ.] જિંકર; એકાદી વ્યાખત ઉપર આગ્રહ કર્યા કરવો તે; આગ્રહ; હક; જોસ; માયઝીક. (૨) ઘણું કરગરતું તે; આજીજી; કાલાવાલા. (૩) તકરાર; ભાજગડ; રકઝક. (૪) પું વિવાદ અને આગ્રહની વ્યાખત; મજબૂર; આશય. (૫) દમ; જીવ; સત્ત્વ; અગત્ય. કિં પ્રં જિંકર કરવી=આગ્રહ-જોસ કરવી; જોશીમાલીને તકરાર કરી કરીને કંટાળો આપવો; માયાઝીક કરવી.

જિંગર, નં [જા.] કાળજી; હેયું; દિશ; મન; જીવ.

જિંગીયા, સીં [સં.] જીતવાની ઇચ્છા તે; જ્યેષ્ઠ.

જિંગીયુ, વિં [સં.] જીતવાની ઇચ્છાવાળું; જ્યેષ્ઠ.

જિજ્ઞાસુ, વિં [સં.] મારવા-હણવાની ઇચ્છાવાળું; પટકી નાંખવા ઇચ્છતું.

જિજ્ઞાસા, સીં [સં.] આત્મજ્ઞાન-અથવા સામાન્ય કષ્ટ પણ જોષ લેવાની જીજ્ઞાસા તે; જાણવાની આતુરતા; જાણવાનો જોષ લાવ તે; આતુરિયા; પૂછા; જાણવાનું મન થવું તે.

જિજ્ઞાસિત, વિં [સં.] જાણવા માગેલું; જાણવાની જાણવાની ઇચ્છા કરેલી હોય તે; પૂછેલું, વિચારેલું.

જિજ્ઞાસુ, વિં [સં.] જાણવાની ઇચ્છાવાળું; જાણવાની આતુરતાવાળું; પૂછક, પૂછીયું; આત્મજ્ઞાનની કે સામાન્ય જોષ લેવાની જોષ ઇચ્છા રજા કરતી હોય તે.

ઉં જિયાંસુ યષ્ જાણીએ તો સમજાયે
તરત.

જિત, વિં [સં.] જિતેયું; જિનાયું હોય તેવું;
પરાખૂન. શબ્દની આગળ પાછળ જોડાતાં
જુદાજુદા ને ઉચ્ચાસુચ્ચા અર્થ બનાવે છે.
:- જિનકામ=જિનેસો છે કામ જેણે તે,
અર્થાત્ કામને જેણે પોતાને તામે કરેલો
છે તે; અને કામજિન=કામથી જિનાયેલો
અર્થાત્ કામને તામે-વશ હોય એવો જ
તે (૨) જીં જય: કનેહ: મરસ ઉતરવું-
ફારીજવું ને. :-એ સમજામાં-વાદમાં-કામમાં
મારી જિત થઈ છે.

જિતવું, કિં મં [સં. જિ-જય] બીજાની
ઉપર અથવા સામાવાળા કરતાં સરસ
નીવડવું; જય મેળવવો; મામાનો પરાબંધ
કરવો; લાબીજવું; પોને વશ ન થતાં
સામાને પોતાને વશ કરવો. (૨) કિં
મં કાવવું; પારપડવું.

જિતાડવું, કિં મં જિને એમ કરવું; કાવે
તેમ કરવું; જિન મેળવો આપવી.

જિતેન્દ્રિય, વિં [સં.] જિતેલી છે ઇન્દ્રિયો
જેણે તે; જાન; જ્ઞાન; સમજી.

જિદ, જીં [જ.] હડ; જોસ; આગ્રહ; એકની
એક બાગતને વળગી રહેવાનો જે જોડો
આગ્રહ ને. કિંમં જિદ કરવી=હડ કરવી
આગ્રહ કર્યા કરવો.

જિદા, નાં લાલ સમુદ્ર ઉપર મઝાની પશ્ચિમ
દિશાએ સાંક પાંસક માર્ધલ ઉપર આવેલું
એક મોટું બંદર. ઇજિપ્ત-મિસર તરફના
મુસલમાન હાજીઓને મઝા જવાના મુખ્ય
મથક તરીકે જાણીતું છે. લગભગ એક
લાખ હાજીઓ ત્યાંથી આવજન કરે છે. પૂર્વ
પાશ્વિમ વચ્ચેના વેપારનું આગળ પથ તે
એક મુખ્ય મથક હતું. આ બંદરમાં મીઠા-
પીવાના પાણીની તંગી રહે છે. અડધો

લાખ માણસની નેમાં વસતી છે. જોડ,
જોડા, પથ કહેવાય છે.

જિદ્દી, વિં જિદ કરનાર; આગ્રહી; હડીલું;
તકરારી; પકડયુ હોય તે કપમે કર્યું મૂક
નહિ એવા સ્વભાવનું; ચીકણું. :-એ તો
બહુ જિદ્દી માણસ છે.

જિન, પું [સં.] જઈતું; જુદ. (૨ જં. Jin)
નં કંપાસિયા અને ૩ છુટાં પાડવાનો
સંયો; કપાસ લોદવાનો સાંયો; એક યંત્ર
કે જેના વડે ૩ ને કપાસિયા જુદા પડાય છે;
કપાસ લોદવાના સંયાનું કારખાનું. :-
પાલેજમાં એ ચાર જિન છે.

જિનેદર, પું જુદ ભગવાન; વિષ્ણુ ભગવાન.

જિનોવા, નં સ્વિત્ઝરલેન્ડમાં આવેલું એક
ગ્રામીન શહેર. આ શહેર લાનાં ધડિયા-
જાને માટે આપણા લોકમાં જાણીતું છે.
એમાં ફ્રેન્ચોની વસતી મોટી છે. (૨)
ઇટલિ દેશનું જૂમખ્ય મમુદ્ર ઉપરનું એક
બંદર. અમેરિકા ખંડ શી રી કાઠનાર
મખાત વહાણવટો કામગમવાનો જન્મ
આ શહેરમાં થયો હતો. (૩) સ્વિત્ઝર-
લેન્ડમાં આવેલું એક સવા ખસે ચોરસ
માર્ધલના વિસ્તારનું સરોવર. દરિયાની
માફક નહિ સમજ પડે તેવી રીતે આ
સરોવરમાં બરતી ઓટ થાય છે.

જિસસ, જું જશુસ.

જિયાંદર, નં જૂમખ્ય અને આદ્વાટિક મમુદ્રો-
ને જોડતી એક નાની તાંકડી સામુદ્રની
ઉપર રપેના આફ્રિકા સામેના કિનારાની
ધાર ઉપર આવેલો આ એક મજબુત
પહાડી કિલો છે. રપેના કિનારાની
લાંબી જૂથચાક્ર સમુદ્રમાં ગપેલી છે. મધ્ય-
પુઝાની માફક તે કાજી કાજીવાળી છે.
આની ઉપર બ્રિટિશ સરકારે પોપો અખજ
ફાપ્પા બરગીન નહુ મજબુત કિલો બં

વેલો છે. એ ખડકનાં આકાંમા તમામ ઠેકાણે
તોપો ગ્રાહી દીધેલી છે. આ કિલ્લામાં
બ્રિટિશ સરકાર હમેશા હુમલો માર્યો હતો
લોકો અને એ વર્ષે ચાલે એટલું ખાવા-
પીવાનું રાખે છે. જિલ્લાલ્લેટર ભૂમધ્ય સમુદ્ર-
ની આવી રૂપ છે.

જિમ, અંબ. જમ. મુજરાતી કવિનામાં વપ-
રાય છે.

જિય. રત, સી. [અ.] મિત્રો તથા ઓળ-
ખીતાઓને આનંદ ખાતર એકલ કરી
ભોજન આપવું તથા મન કરાવવી તે;
ભિલાસી; મિત્રતાની; ભક્ત.

જિયાવર, [સં. જાવા ને વર વા જમી-સુભાગી
વર] અમુક નામને બદલે બાધે ભાર
કન્યાનો વર એના અર્થમાં વપરાય છે.
સુભાગી વર.

જિયો, અંબ. (જીયો)-ધનું જીવો અને મુખી
રહો, એવો ધનવાદ સામાજી-વાદવાદ
કહેવાનો ઉદ્ગાર.

જિરાકેરી, સી. જી. ભરેલી ફેરી; જીરાકી.

જિરાફ, નં. આફ્રિકાનાં જંગલોમાં થતું રોક
જે પેડાની ભાતનું પશુ દેખાવે હરણ જેવું
એક મુદર ચોપાયુ જનાવર. ચોપા
જનાવરોમાં હાડકાં કરતાં પશુ જિરાફ
હોય છે. પગની કાનની ટીકી લગીની
એવી ઉચ્ચાર પદ્ધતી વીસ ફૂટ જેટલી
હોય છે. એનો પાછો ભાગ આગલા
ભાગ કરતાં બે વીસગણ નીચો હોય છે.
એનું માથું નાનું આખો સુંદર ચમકતી,
લાલ રંગના જેવા ચુકાવમ અને એક
પાનળો ને લાંબી દોષ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ
જડના પાંદડાં ને ખાઈ શકે છે. જંગલમાં
જિરાફ સાંધ જના રોગમાં રહે છે. દોડ-
વામાં તે બહુ ઝડપી છે. પાતળા ઉચ્ચ
પગ ઉપર એનું કલેસર એક ઢાંચ જેવું

દેખાય છે. તેનો રંગ બુંબરો પીળો અંદર
કાળો બુદ્ધિઓવાળો આંખને મમે એવો
મળેતો હોય છે. આ પ્રાણી જોતા આનંદ
અને કુતૂહલ ઉત્પન્ન થાય છે.

જિરાયત, વિં. આકાશના પાણીને નીર-ર-
સાદથીજ જેમાં પાક થાય છે એવી જમીન
તે; જરાયત.

જિરાસાગ, સી. [સં. મિત્ર-ચલિ] જરા-
સાગ; કીણા દાણાની ડાંગર ને;

જિરો, પું. [અ. જિલ્લ] દેશની વ્યવસ્થા
કરવા તથા બંદોબસ્ત ભગવત માટે
પાડેલા બે ગોમતો એકાદ ભાગ ને; પ્રાંત;
મુતક; તાલુકો; તહેમીલ; મકાલ. (૨)
શરેર અથવા ગમના વિભાગોમાં એકાદ
તે; લલે; ચકલો; મકલો; પોલપુલો;
વાસ. :- એક જિલ્લાનું કુલ નીચા જમીનમાં
ભવે તેવો માસમાર થાય (૩) અમલ
ચલાવવા જેટલો પ્રદેશ; વડીરતું કામ
કરવાનો વિભાગ; વિવરિભાગ (૪)
બે ત્રણ રામના મિશ્રણથી બનેલો જેલ
તે; મિશ્રભાગ.

જિનાઈ, સી. ખાવાનું મળ્યા કરે એવી જે
ગોડવણ તે; જિવારો; રાંદવા ખરબ;
જીવા માટે જોઈએ તેટલી પોષણુ રૂપની
આરકવાળી દેખતી ને; જની, મિલકત
વગેરે. (૨) ચાલુ જીવન જોવાને જેટલાં
અનુભવી મળ્યા કરે એટલી જ જીવ
વગેરેના જે હમેશા-કારમને માત્ર મજેલી
બનીત તે. :- એનાં ઓકરાને રામને (જા-
વાળી જમીન આપેલી છે. (૩) પેનકલ
રોકક ખાવાખરબ; થાન :- નરકાર એને
જિનાઈ આપે છે. (૪) જીવનો કાગ તે;
જીવનાં નર; વય. કિં. ૫૦ જિનાઈ પાપની
અઃજીવક ચાલે એટલું ખરબ આપ્યા
કરવું તે; ભરણપોષણ આપવું. જીવનમાં.

જિવાપદાર, વિં સજસેવાના અદલામાં અથવા ભવિષ્યમાં સંભવને આપવાની લક્ષ્મી વગેરે સેવાના અદલામાં જેમને જીવનના સાધન રૂપ જમીન વગેરે મળેલાં હોય એવા લોક તે. સિવાપદારી, તોકરી, સેવા વગેરેના અદલા દાખલ જેમને નામે જિવાઈ આલતી હોય તેઓ-અસાસિયા વગેરે.

જિનાત, ઓં નાના નાના જીવ અને જંતુ-ઓનો સમૂહ તે; જીવ; જીવડાં. અન દાણા વગેરેમાં જે સજો થવા પડી જીવડાં પડે તે. (૨) નાના મોટા કીડા; કૃમિ; જીવ. આ અને કઢોવાણુ વગેરેમાં સુતર જેવા લાંબા ધોળા જીવ પડે છે તે. :- છાકરાના પેટમાં કંઈ જિનાત હોય તો તે કાઢી નાંખો. કિં પ્રં જિનાત પડી નારાં પા અથવા સડે ને કઢોય એવી વસ્તુવતિ વગેરેમાં જીવ પડ્યા તે.

જિનાડું, કિં સં જીવે એમ કરડું; જીવડું રાખડું. (૨) મથાવડું; ઉઘારડું. (૩) પાળીપોળીને મોડું કરડું; ઉઘરડું. (૪) સજીવન કરડું; જીવ આપવો; જીવન પામે એમ કરડું. ઉં જીવડ પુત્ર વું મારો, ફેરની કર અતિ લીંગો સરીર એને ઉ રા. ચ. પ્રાગીને તથા વસ્તુવતિ વગેરેને સજીવ રવી જગ્યા કરે એમ કરડું તે.

જિનારી, ઓં જેના મોં ઉપર કાપિય થાલી અથવા કણક લગાડેલી હોય એવું તાલ કે ઢોઢા દેવાનું તરડું; તપલો.

જિવારો, પું જીવનશાળો; જીવન; જિંદગી; જન્મારો; આરંભથી અંત લાગીનું જીવન તે.

જિવાળ, વિં જીવાળ; જીવવાળું; સજીવન; જીવડું. (૨) કૌવનવાળું; તેજ-દમવાળું. (૩) જેની પાસે જીવનન હોય એવું; સુખી; લીધું; જીવવાળું.

જિવ્ય, પું વિષ્ણુ; ભગવાન; પરમેશ્વર.

જિહ્વાન, ઓં [જા] જહ્વાન; દુનિયા; જગત.

જિહ્વા, ઓં [સં.] જમ; જમડી.

જિહ્વાએ, અં [સં.] જમતી અગ્ની ઉપર હોય નેમ; મેઢે; પાઢે; તરન બેની દેખા-ગાય નેમ.

જિજોડું, નં એક જાતનો રવેન્દ્ર જીવ; ઢોર. જીજોડાં વગેરેના જીવમાં પડતો એક જીવ.

જિજોડી; જિજોડો.

જિજોડી, ઓં ચામડીની સાથે ચાપી વગમી રહેનારી એક જાતની જી. (૨) વડુથી.

જિડડું, નં વનરાતિનાં ફળ જેમાં થાય છે એવું મોટા જેવું કાદડું; કિડા; કાડું; જેમાં જથ્થામંથ બી-ફળ રહે છે એવો જાડો જાકનો પોપટો; બી બરેલે ડોડો. કપાસનાં ખમખમનાં જિડડા. (૨) બી-ફળની એક તે; જોડું; જોડકું; મુઠમું જે મે છાકરાં હોય તે. :- જિડડે આવેલા બાઇઓ. જિડડાનાં ડોડરાં.

જિંદગી, ઓં [જા.] જિંદગીન પ્રમાણે જે કાળ તે; આપુલ; આખી ૪૫ વર્ષ સમય; જન્મારો; જીવનકાળ. (૨) જીવડ જિંદગી. (૩) માપુલ્યકમ; જીવનચાલ; જીવન જોમવચની રૂઢિ-આચાર-રીતમાન તે.

જિંદગી, ઓં [જા.] જીવન; જીવનનો પ્રજા તે; જીવનચાલ. (૨) જીવડું તે; નજીક પડું; દેહમાં પ્રાચ-જીવ દોષ તો ન વરયા; ચૈતન્યવસ્થા. (૩) જીવડ યુગ્મ રચાને પ્રાપ્ત થોડી જે મારી માડી લાક્ષણ તે; જીવડું ને રહેડું, યુગ્મરો કર્વો તે. :- જીવનાની જિંદગી ગળી, ફટી પી જિંદગી એવી નો સારી.

જી, અં માત્ર; આ; માતાજી. માત્રક તથા બીજી વ્યક્તિ વગેરે કોયેમાં વપરાય છે. જી, અં કુદરતનો માનવપો ઉદ્યાર; લાં; લા; આ રત્નો; વાર, વગેરે જનાવનારો

ઉદ્ગાર. (૨) વડીનું બહુ માન અને
ખોલનારનો વિવેક મતાવવા સારું થઈ જાય.
આગળ બોડાનો-અર્થ. :- પિતાજી; બાપ-
જી; માતાજી. રોકજી; સાહેબજી. થઈ જાય
આગળ માન ને વહાલ દેખાડવાને બોડાનો
આગમ. :- જાકા; જામા વગેરે. (૩)
સાસરિયાંની સમાધ દેખાડનારો અર્થ.
:- કાકા (-પોતાના) કાકાજી (સસરાના
બાપ) મામાજી. વગેરે એ પ્રાંત જીવ-
જીવે-હાજરાહજીર; વિનયથી નમતા ને
અધીન રહેવું તે; વચ; અર્થેન અધીન ના
ખતાવે છે. :- બાપ તો વહુને જીવજીવે
થઈ ગયા.

જાક, જી. જક; હક; જહ. (૨) જીક; ધોમારેવી.
તે; કપડાને ઝાટકવું તે. (૩) કસમ; જર.
જકવું, કિં સં ઉચુ કરીને પહોડવું; કપ-
ડાને ધોવા માટે ઝાટકવું (૨) ઉપાડીને
અદર નાખી દેવું; હોમાવું; સામેલ કરી
દેવું; અપહારમાં નાખી દેવું (૩) હરાવવ;
પરાજિત કરવું; પહોડી નાખવું; ઉચરીને
ઉરોડી દેવું; જીકવું; (મરાઠી) જિકવું-
જિકવું.

જકર, જી. હક; તકરાર; આચાજીક.

જકાર, પું. જ આકાર તે. (-) જ, જ,
એમ વિવેકબેર બોલવું ચાલવું તે. :-
ખલાસીલોક કુંકારે તો જકાર વાપરે છે
પણ કુંકારે પાછા જકારને માથે પાણી
ફેરવી દે છે.

જગર, નં. જિગર.

જજ, જી. જ; બા; માતાજી. (૨) મોટાં
મા; દાદી; નાની.

જજબા, જી. મોટી નણુદ; વરની મોટી
બહેન. ગરાસિયા લોકમા અને કાઠિયાવાડ
માં વપરાય છે.

જજમા, જી. ધરડીમા; દાદી; નાની; વડિ-

યાઈ. આપની કે માતાની મા તે.

જજો, પું. દાદો; આપનો કે માનો બાપ;
આમા.

જજી, જી. મોટીના કાટલાનું જે પહેલું
ચરખાતનું બધારણ તે; કાટલાનું બહુ
કડક નાહ થઈ ગયેલું એવું પૂર્વરૂપ તે;
મોટીના ઉપલા પડમાં કંઠણાશનું આવવું
તે; જી. :- હજી ફરીઆમા જજી બધાઈ
નથી.

જતવું, કિં સં [સં. જિ.] થતુની સામે
દાનવું; સામાને હરાવવો; જિતવું.

જહ, જી. [જા.] જિહ; હક; જક; તકરાર.

જન, પું. મરીને જૂત થયેલો મુનસમાન
ચરનજૂત; ખરીસ. (૨) [અં.] ધોડાન
પીકપર બેમથ તારૂ બનાવેલી આમડાન
ગાદી; આમડાનું સાજ. (૩) કપામ લોહ
વાતુ યંત્ર; મોટા ચરખાઓનું કારખાનું.

જનો, પું. દાદરચારી; જે બારીમા થઈને
દાદર ઉપર જવાનું હોય તે; દાદરો.
કહેરાયણી નિસરણી. મોંપતળિયાના ખડને
વિંધ્યા વમર બારેમાર મહારીજ દાદર
ઉપર ચઢાય એવી મેડે જનાને કાઢેલી
નિસરણી આગળની બારી તે.

જભ, જી. [સં. જિહ્વા] પ્રાણીઓના મોં-
માંના પાતળો ને ચપટો પડી જેવો મોંની
બખોલમાં બધે ફરી શકે એવો પોચો ને
સુંવાળો એક માસલ અવયવ; જિહ્વા.
આ અવયવથી પ્રાણીઓ મોંમાં ચરાતા
ખોરાકને સહેરે છે, ચાટી શકે છે અને
અવાજ કાઢી મોલી શકે છે. (૨) કાંઈ
પોચા કે અવધાનની વચ્ચે આમ તેમ
હાલી શકે એવો લમડતો દંડીકા કે પડી
તે. :- વંદાતી જભ. (૩) ફળ; ફળું; કાટિ;
તરાક; બહાર નીકળેલી ચપટી અણી. (૪)
પ્રાણીના શરીર ઉપર બાધે કે ગળે છુટી

લખડતી માંમલા ચામડી; ખોટા આંગળ; લાળી. બકરાં અને રોડ, વગેરેને ગમે જામ જેવી ચામડી લખડે છે તે. (૫) બોલવું તે; ભાષણ; વાચા. : એની જામ કડતી છે.

કિં ૫૦ જામ ઉપડવી=બોલાવું; છટ-થી બોલવું; વગર ચરમે બોલવું; કહેવા હિમ્મત હોવી. ઉં ઉપડે નહિ-જામ બોલતાં, બોલતાં સહેચાવું તે. જામ કદાવ-વી=મકુ હેરાન કરવું; એવું રમડું કે શ્રમથી હાફને લીધે જામ બહાર નીકળી પડે; તોઆ તોના પોકરાવવું. જામ હલાવવા=મે સારા-ભલામણના શબ્દ કહેવા; સાફ-બો-લવું; ભલામણ કરવી; વાણીથી ટેકા આ-પવો. :-તમે જરા જામ હલાવશો તો એનું બિચારાનું કામ થશે. જામ હલાવજવી =કહીને ચાકી જવું, બકુવાર કહેવું. મોમાં જામ હાલવી=શાંત-મૌન રહેવું; વસો પાત ન કર્યા કરવો; જંપવું. :-હમણાં મોમાં જામ હાલી=જંખો. જામ કુંકી થઈ જવી=અમુક રોગથી અથવા અવમાન નજીક હોવાથી જામની બોલવા ચાલવાની શક્તિ જતી રહેવી; નહિ બોલાવું; તોતળું બોલાવું; અવસાનની નિશાની. જામ ચલાવવી=મકુ બોલ બોલ કરવું; સાચું બોલવું, ગાળો દેવી. જામ બધ કરવી=નિરુત્તર બનાવી રહેવું. જામ કોકીને ખરી જવું=આપસપાસ કરવો. 'શરમા' એવા અર્થમાં વપરાય છે. જામે લોચા વળવા=તોતળું બોલાવું; નહિ લવો-વળવો. જામનો કુચો કરવો=કહી કહીને જામનું ચાકી જવું; બકુવાર કહેવું. જામે ચઢવું=બોલતાં ધ્રુવું; મોઢે ચઢવું; પાઠેયવું. અતિ પરિચયને લીધે પરિચયની વસ્તુ કે વાતનું જ જીવથી બો-લાઈ જવું. :-સખીઓની સાથે વાત કરતાંએ એમનું નામ જામે ચઢી, જાય છે. જામના કડકા કરવા=હિચાર કરવાને

મુલેથી પડવી. જામ વાળવી=મુલ્લ હિચાર કરતાં શીખવું.

૩૦ ૫૦ જામ ન હોવી=મુલ્લ હોવું; બોલતાં નહિ આવડવું. જામ લાંબી હોવી=બોલકણ હોવું; વાચાળ હોવું; નકામું કડવું બોલવું. જામની છટ=હચળા; વગર ચર-માવેં ગમે તેમ બોલવાની ધૂરતા તે. જામનું કરકું=આકરું. હાડકાં વગરની જામ=જામનું વગર આંકુરો હાલવું તે; નિર્ભયાંદ બોલવું તે. ચામડાની જામ=સમજ વગરનો અવ-મુલ્લ જે તેને ગમે તેમ હાલવા દેવો નહિ, તે નિચાર સમજને અધીન છે માટે સમજ સાથે તેને હાલવા દેવો. જામ તો સાફ ને જોડું બેઉ બોલે પણ તેમ થવા દેવું બેઉએ નહિ એવા અર્થમાં વપરાય છે. જામને ટરવે=મોઢે; પાઠે. જામે સર-ચવી=વાણીની-બોલવાની પાહોચી અને ચતુરાઈ. જામે કાંટા વાગવા=માફું અને થુંકું બોલવું. કહેં જામમાં ગોળ ને જામ-માં ઝેર=જામને લીધે સાફ અને જામને લીધે માફું અને છે.

જામડી, ઓં [સં. જિહ્વા] જામ.

જામડડી, ઓં જામ. જામ માટે કવિતામાં વપરાતું લલિતરૂપ. ઉં જામડડીરે ! તને હરિ શુભ ગાતાં, આવડી આગસ ક્યાંથીરે.

જામડોળી, ઓં તકરાર; આડીઅવળા-વાત; વાદ; બોલામોલો; વિવાદ.

જામણ, વિં (જામ=ચાણીને આગ આપે એવું) થુંકું; નકાર; ખરાબ; ગત્રીય; અપશબ્દયુક્ત. :-જામણું ના બોલ.

જાલી, ઓં જામના આકારનો વહાણના મોહનો આકાર તે; વહાણની અણી. (૨) દેસી વહાણમાંના તથા ચઢમાનો વચલો. ચઢ તે. (૩) પાતળો ચપડી અણી જેવું જે તે. (૪) ઉલ ઉતારવાની ધાતુની પડી. અમૃત, પું [સં.] મેલ; વરસાદ. (૨) પર્વત.

અમૃતવાહન, પું નમ્રાનંદ નાદકનો નાયક,
અમૃતકેતુનો કુંવર. દયા અને પરોપકાર
માટે તે બહુ જાણીતો છે. એના રાજ્ય
ઉપર દુશ્મનો યદી આવ્યા ત્યારે એણે
પોતાના પિતાને કહ્યું કે, લોહી રણ્ય
એવી લડાઇ લડ્યા પ્યારે આપણું રાજ્ય
તેમને આપી દો અને તમે મારી સાથે
મલબારિ તરફ ચાલો. અમૃતકેતુએ તેમ
કહ્યું. તે મલય પ્રદેશમાં રહેતા હતા તેવામાં
એકવાર ફરાવ પ્રભાણે ગરડને બક્ષ
તરીકે અપાયેલા એક નાગ અને તેની
માતાનું કલ્પાંત સાકળી તે ત્યાં ગયે અને
નાગને બદલે પોતેજ ગરડનું બલ બની
વધારવા ઉપર પોતાનો દેહ નાખી પડ્યો.
ગરડ તને મારી શકે નહિ - ને પ્રસન્ન
રૂપ ફરીને નામનું બક્ષ નાદ કરવાનું
વચન આપીને ગયે, ધત્વાદ કથા કથા-
સરિસાગર વગેરેમાં છે.

અરણ્ય, વિં [સં. જીર્ણ] જીવું યજ્ઞને ધસાઇ
ખવાઇ ગયેલું; જીવું.

અરવંડું, કિં સં [સં. જીર્ણ-ક] અર્જુ
કરવું; પચવવું; જરી બરોબર ઠેકાણે
થાય એમ કરવું. (૨) પ્રહણ કરેલી વસ્તુ
વાત વગેરેનું થોડું રીતે ધારણકરવું;
સંખવું; સહેવાવું.

અરવાનું, કિં અં ધારણ થવું; સંખાવું,
સહનકરાવું. (૨) ખચાવું; ગળાવું.

અરિયું, વિં અરા જેવી પાસવાણું. (૨)
અર્ધ ભરેલું.

અર્ધ, નં [સં. જીર્ણ] વરિયાળીની ભાતનાં
સુગંધવાળાં મસાલાનાં બિયા; એક ભાતનો
મસાલો.

અર્ધ, વિં [સં. જીર્ણ] ખળભળી ગયેલું;
જીવું; ધસાઇ ગયેલું.

અર્ધતા, સ્ત્રીં [સં.] અર્ધપણું; જુનાપણું;
ખળખળી જવું તે.

અર્ધાદાર, પું [સં.] જુના-ખળભળી
ગયેલા બાંધ કામનો ઉદ્ધાર-મરામત વગેરે
કરવાં તે; અર્ધ યજ્ઞ ગયેલાનો ફરીને
ઉદ્ધાર કરવો તે; સમારવું તે; મરામત;
સારાદાર; ફરીને ઠીકઠાક કરવું તે.

અલખ્યે, અં આતરણ અધીન-નદા હોય
એમ; દાબરાદલુર; જેમ કહે તેમ કરે
એવી તાબેદાર દાલતમાં રહેલું હોવું તે;
કલાવચ; વાણીવચ; અધીન; તાબે. (૨)
પાંચરૂંદાર; સાંકુસકાક; જંદુકમ.

અવ, પું [સં. જીવ] તમામ દેહધારીઓમાં
જણાવું જે ચૈતન્ય તે; નહિ દેખાવું અને
નાદ સ્વરૂપી એવું પરંતુ સર્વ કાઇને સમ-
જાતુ આણુઓમાં રહેલું કર્મ અને યાનની
ઉદ્રિયોનું પ્રેરકતરવ; પોતાને અને અન્યને
જાણનારું તરવ; પ્રાણુ; અસુ, આત્મા;
ધૃત્વરાંધ. (૨) ચૈતન્ય જેની સાથે મળીને
પ્રતીત થાય છે, આદાર ધરે છે, વધે
છે થટે છે અને સર્વ ક્રિયાઓ કરે છે તે;
નાના મોટા કાઈ પણ ભાતના દેહને નામે
ઓળખાતો પદાર્થ; ચૈતન્યવાળો પદાર્થ
તે; દેહી; પ્રાણી; જંતુ, માણસ, અને
કીડા તથા પતંગ વગેરે સૌ. સ્વાધીએ
અવ છે ને કીડીએ અવ છે. (૩) જેની
ઉપર પ્રાણીનો અવન આધાર હોય તે;
જેને લીધે દેહ અને ચૈતન્યના સંબંધનો
નિર્વાદ થાય છે તે. અજ, પ્રાણી, વાજ
ધૃત્વાદિક ગુજરાનનાં સાધન તે. અજ
પ્રાણી તે અવ. (૪) નાનું કુદ પ્રાણી તે;
જંતુ. (૫) વસ્ત્રમાં રહેલો તેનું તેનાપણું
જેથી ગણાવું હોય એવો મુખ્ય ગુણ;
શક્તિ; તેજ; ધર્મ તે. રસ; દમ; બળ.
(૬) ઇચ્છાપૂર્વક મેડ્યા રહેલું તે; લક્ષ
ધ્યાન. (૭) મન; મગજની સારાસાર
વિચારક શક્તિ; આંતરડી; અંતઃકરણ. (૮)
પુંજ; દાલત, પૈસા. (૯) ઇચ્છા, લાવ;
મરજ; મન; ચહના. (૧૦) નજર.

૩. પ્ર૦ એકજીવ યજુ=મળતા
 યજુ; સૌના એક સરખો અભિપ્રાય થયો.
 શાંત યજુ; જ્ઞાનપર હોયું. સ્નેહ સંગમ
 ગાદો યજ મન મળી જવાં; એક દિવ
 યજુ. ૨ જીવ અડધો અડધો યજ જવો=
 સ્નેહ કે શોકની લાગણીથી ગરમદ યજ
 જવું. આગુર કે બાવરું બની જવું; બહુ
 હરખાઇ જવું. ૩ જીવ આપવો=મન
 લગાડીને કામ કરવું આપવાત કરવા
 તપર યજુ. ૪ જીવ આપવો=મજબન યજુ;
 તેજ-ચૈતન્ય આપવું. શાંત યજુ, નિરાંત
 વળવો. ૫ જીવ ઉડી જવો=એકાએક
 ગમરાઇ ચા-૫ પડીજવું; બાવરાં બનવું;
 કાગપડી. ૬ જીવ ઉપર કરવું=મરચનો
 બચ ન રાખતાં કામ કરવું. આપવાત
 કરવા તૈયાર યજુ; જીવના નોખમની
 પશુ હરકાર નહિ કરવી. ૭ જીવ ઉચો
 થવો=ચિતાગુર બનવું; જ્ઞાન જતું રહેવું;
 ઉદાસયજુ. ૮ જીવ ખાઇજવો=પાછળ
 લાગવું; સત્તાવડું; ખૂબ કંટાળો આપવો.
 ૯ જીવ ખાટો યવો=દિલગીર યજુ; ઉત્સાહ
 જતો રહેવો; હૃદયમાં ખતરો પડવો. ૧૦
 જીવગતે જવો=મુશ્કા પડી મોક્ષે જવું;
 સંસારમાં જીવતું નહિ રહેવું; સંતોષે મગ્ન;
 સદ્ગતિ થવી. ૧૧ જીવ ધાલવો=જ્ઞાન
 આપવું; મન ઘસેને કામ કરવું. ૧૨ જીવ
 ચલાવવો=દમ્ભત કરવી. ૧૩ જીવ ચક્રોળે
 ચલવો=ભ્રમિત યજુ; તર્જનમાં ઉડ્યા કરવું;
 વામરે ચલવું; ઘેટા બનવું. ૧૪ જીવ
 જવો=મરણ જેવું દુઃખ લાગવું; અદે-
 ખાઇ વગેરે લીધે નહિ રચવું; લાગવું;
 યંતું યં ધઈ જવું. ૧૫ જીવ નોવો=
 ઝેટલું તરવ જે તે નોવું; પરીક્ષા કરવી.
 ૧૬ જીવ ચાલો ન રહેવો=મન ઉપરનું
 એકધ જતું રહેવું. હવે, શોક, કે ક્રોધા-
 દિકને લીધે યં કંઈ ને યં નહિ કે એમ
 યજ જવું. ૧૭ જીવ ટાટો પડવો=સંતોષ

વળવો, મન શાંત યજુ. ૧૮ જીવ ટંખાઈ
 રહેવો=ખાગુર રહેવું. ૧૯ જીવ ટુંકા થવો=
 કંજુસ યજુ. ૨૦ જીવ હરવો=ભેડને
 સંતોષાનંદ થવો; ટુંક થવી; નિરાંત
 વળવી; જે કામને માટે હમેશ ચિતા રચા
 કરવી હોય તે કાર્ય સિદ્ધ થવાથી
 શાંત પડવું. ૨૧ જીવ ઢેકાણે ન રહેવો=
 ચિત્ત લમી જવું; ગમરાવું; બાવરાં બનવું.
 ૨૨ જીવ ડોળાવો=ઉલટી ધાવ એમ
 યજુ; ગભરાવું; ઉછાળો આપવાં. ૨૩
 જીવ તલ પાપડ થવો=બહુ આગુર યજુ,
 મગાતન=ખાવાને વગેરે ઇચ્છાઓ ન પૂર્ણ
 કરવાને ગાતરા પડવું; ગભરાટ કરવા. ૨૪
 જીવ તલમથો=નાંચાણ થવા કરવો; મન
 ઉછળીને સંતાપ પામવું રહેવું. ૨૫ જીવ
 તાગવે ટંખાવો=મોટી ચિંતામાં રહેવું;
 મન અદર હોય એવી સ્થિતિમાં રહેવું.
 ૨૬ જીવ તોડવો=સ્નેહધાતલમયું આગુર
 રહેવું. બહુ મહેનત કરવી; મનનો બહુ ખાર
 સહન કરવો. ખરી ખાવો મન લગાડીને
 કામ કરવું. ૨૭ જીવ થવો=પુંજ થવી, પૈયો
 થવો. ૨૮ જીવથી ખારડુ=ફીરને જીવતું
 ધાવ નહિ એવું મારવું; કાર મારવું. ૨૯
 જીવથી જતું=પોતાનો જીવ ખોવો; પોતે
 મતેજ મરી જવાય એમ કરવું. ૩૦
 જીવ હપતે=મન લગાડીને; ચિત્ત રાખીને;
 એકચિતે; બહુ જ્ઞાન આપીને. ૩૧ જીવ
 ઘાઘવો=મન બગવું; સ્નેહની ઉડી બમર
 થવી; ગ્રામગી થવા કરવી. ૩૨ જીવ ઘર-
 પવો=સ્વસ્થ યજુ; શાંત પડવું; જીવ તમા-
 ડવો=ઝેડવું; ચેન પડવું. ૩૩ જીવ નીકળી
 જવો=પણ દુઃખ યજુ; મરણ થવે કે મુંડ
 એમ યજ જવું; મરણ યજુ. ૩૪ જીવના
 સન=મનના સોમન; પ્રાણના સમ ખાવા
 તે, જીવના જેટલું બીજું કંઈ પણ વધારું
 નથી તે ઉપરથી. ૩૫ જીવ તરવો=
 દુઃખ દેનાર; સંતાપ્યા કરે એવો. ૩૬

અવપર એસવુ=આશરો રાખવો; આધાર રાખવો. હકવી માગવું; મને તેમ કરીને પણ લેવાની દાનત તે. ૩૭ અવ પડીકે બંધાઈ જવો=મહુજ સતપની હાલતમાં આવી પડવું; ખરાબ પરિણામ આવ્યાના ભયની બહુ ભારે અસર થતી તે. ૩૮ અવ ફરંગ=રાગરે અસુખ થવું; માયું ફરવું અને વખતની અસર થતી. ૩૯ અવ બળવો=ચિંતા થતી; અદેખાઈ આવતી. ૪૦ અવ બાળવો=ચિંતા કરવી; અદેખાઈ કરવી. ૪૧ અવ એસવો=મનની એકાગ્રતા થવી. ૪૨ અવ બગાડવો=ખરાબ દાનત કરવી; થોડા માટે અકર્તવ્ય કરવું; પાછા પડવું; જરા માટે ટંચુમાઈ કરવી. ૪૨ અ હરાઈ રહેવો=આવના-અભિલાષ રહેવો. ૪૩ અવ મળવો=મન એક થઈ જવો; મૈત્રી બંધાવી; અભેદ થવો. ૪૩ અવમાં અવ આવવો=મન જતો રહીને શાંતિ વળવી; મન કેદામે એસવું. ૪૪ અવ માને નહિ=મન કણ્ણ કરે નહિ એવું તે; ઈચ્છા નહિ થતી; ખુશી ના થતી ૪૫ અવ મોટાં કરવો=ઉદાર થવું. ૪૬ અવ રહી જવો=આવના રહી જતી. ૪૭ અવ રાખવો=ધ્યાન આપવું; કાળજી રાખવા. ૪૮ અવ લઈને નાસવું=મરણનો ભય બોધને નાસવું. ૪૯ અવ લાગવો=ધ્યાન લાગવું; મી તે લાગવી. ૫૦ અવ લેવા=પ્રાણ લેવો; મારી નાંખવું; દુઃખ દીધા કરવું; રગડવું. ૫૧ અવ લણક લણક ચંન=હૃદયમાં ભયને લીધે મોટી ચિંતા ને આતુરતા રહ્યા કરવી. ૫૨ અવ નહિ માનવો=મન પ્રસન્ન ન થવું; સ્વાભાવિક વિરુદ્ધતા હોવી. દાંતે અવ આવવો=મરણાત સંકટ આવી પડવું; હઠ આવી રહેવી. :- આખરે તેઓનો દાંતે અવ આવ્યો. આદ્યેક ચરિત્ર. પા. ૬૧.

અવજંતુ, ન૦ અવજંતુ.

અવજંતુ, ન૦ [સં.] નાનાં મોટાં કીડા જેવાં પ્રાણીઓ તે; અવસમૂહ. કીટપતંગાદિક તે. (૨) એરંઝાંઝર, વિછીકુંછી, નાના સાપ કે એવાંજ બીજાં નાનાં ઝેરી ક્ષુદ્ર પ્રાણી તે. (૩) કાષ્ઠપત્ર જાતનાં સાધારણ પ્રાણીઓ કે અવ વિશેષ તે. કીડા, માછલાં, પોરા, પતંગિયાં, નાના સાપ, ઉદર, દેડકાં વગેરે.

અવજનન, વિ૦ [કા.] અવ અને પ્રાણ જેવું; અવ ને પ્રાણના જેવું વદાકું; આત્મેત પ્રિય; પોતાના અવ અને જનન જેવું; પ્રિય પ્રાણ. :-અવજનન દોસ્તી.

અવડલો, પું૦ અવ; આત્મા; પ્રાણ. ઉ૦ કુંવરી તે તો અવડલો લીધા મારો અલી, તે વરમાળા કાની ધાલીરે, તે આ થુ કીધું. કવિતામાં વપરાય છે.

અવડો, પું૦ અવ. (૨) કીડો.

અવતભગત, અ૦ અવે ને જગે ત્યાં સુધી.

અવકું, ન૦ ક્ષુદ્ર અવ; ઝેરી નહિ તેમ કરડે કે પીડા કરે નહિ એવો નાનો ગરીબ અવ તે. માટીમાં, ધૂળમાં, અનાજમાં વગેરેમાં પડતા ને રહેતા અવ તે; જિવાત.

અવણુ, ન૦ અવન. (૨) અવનરૂપ જે તે; અવને દશન-આધાર આપનાર એવો તે; અવનાધાર; પતિ; ધણી; વહાલો. (૩) શ્રીકૃષ્ણને માટે ગોપિકાઓએ યોજેલો વહાલપતો પર્વાય. ઉ૦ અવણુ જન્મવા આવજો, મારે દસરાનો છે દહાડોરે. 'અવણુ' એમ પણ વપરાય છે.

અવનચર, સી૦ [સં. જીવિતચર્યા] અવનાંજ મરણોત્તર ક્રિયાઓ કરવી તે; યુગ્મા પત્ની પ્રહામોજન અને સંસ્કારાદિકનાં દાન વગેરે જે ક્રિયાઓ થાય છે તે; અવતા અવત જાતેજ ક્રિયા કરી નાંખવી તે.

અવતદાન, ન૦ [સં. જીવિતદાન] કાષ્ઠને અવકું રાખવું કે રખાવવું તે; મરણમાંથી બચાવી

લેવું તે; અવિતરની ધન આપવું તે; અત્ત રહેવારે; અનનુ ધન તે.

અવતર, નાં નિદગીનો અવનકાળ તે; આયુષ્ય કાળ; નિદગી; અન; જન્મારો; લવ. (૨) અનતાર; મનખો. (૩) અત્ત તે.

અવત્ત, વિં અવત્ત; અવ અને અવન જેનામાં હોય ત; અવતર; ઇન્દ્રિયોના વ્યાપાર કરવું; કામતુચાલવું; કરવા જેની ક્રિયા-ઓમા યથાયોગ્ય વર્તવું (૨) પ્રાણ, તેજ કે અવપણના જેમાં સંચાર, ગુણ, શક્તિ વગેરે હોય એવું. અત્ત અંક, અત્ત પાણી, અવતો કાપસો. લીલું, ખળવું, વહેવું. અપ્પટ એવું; જમવું; તેજદાર; અશિધિય; કાર્ય કે કર્મમાં આતવું હોય એવું. (.) યોગ્ય; લાયક. (૪) ઉમદા. (૫) મજબુત. કિં પ્રં અત્તકરવું=અવવાણુ કરવું; મરતાં મચાવવું; ફરીતે ફાલે ફાલે એમ કરવું; જગાડવું; તાણું કરવું; જમત કરવું; મળવાવવું; તેજ કરવું. :-યદારપક્ષી અવતા સ્થાળા ખામ છે. અવતા મુઓ=અવતાં છતાં મુઆ જેનો.

અવદ્યા, અં. [સં.] અન-પ્રાણી ઉપર દ્યા રાખતી તે; અહિંસા ધર્મ; અનુકંપા. ઉં અવદ્યા પ્રતિપાદ. તમને વિનંતિ છે.

અવન, નં [સ. જીવન] અવુ તે; પ્રાણ કે અવ સમી રહેવું તે; પ્રાણાણું હોવું તે. (૨) જેની ઉપર અથવા જેથી અત્ત રહેવાય તે; અવનનું સાધન; અવનો આધાર. વૃત્તિ; આશ્રયિકા; ગુણરો; નિર્વાહ. (૩) પાણી; ઉદક. (૪) એક ઔષધ અવલેહ (૫) નિદગી; અવતર; અવતા રહેવા નેટલો કાળ; આયુષ્ય; આયુષ્યક્રમ. કિં પ્રં અવનમગાડવું=અવિતરનો કાળ ખરામ કરવો. અન સુધારવું=નિદગી સારી રીતે કદાચ એમ કરવું. (૬) અવ જેવું બલે

બીજું પોતાનું અવન હોય એવું ને તે; પ્રિયજન; પુત્ર; સ્વામી; સ્ત્રી; વગેરે.)

અવનગાળો, પું જેણે કમીને નિદગી માળવામાં અડચણ ન આવે એવું ને તે; જેની ઉપર અવન ગાળવાનો આધાર હોય તે; માણ આશ્રયિકા આપનાર સાધન.

અવનચરિત, નં [સં.] નિદગીનો હેનાલ જેમાં હોય તે; અવનની ઇતિવૃત્ત કથા; અવનચરિત, જેમાં આખા અવતરનું ક્રમસર વ્યાન કરેલું હોય એવું કાષ્ઠ પશુ એકાદ વ્યક્તિના વૃત્તાંતનું લખાણ તે; વ્યક્તિના અવન ગાળવાના અર્થેતિ વૃત્તનો હેવાલ. (૨) નિદગી ભોગવવાની-ગાળવાની રીત-ભાત; આનયલગત; અવન ગાળવાની રીત; અવહાર તે.

અવનદારો, અં. અવવાનો જેની ઉપર આધાર હોય તે; જેથી નિદગીના આયુષ્ય-ક્રમની પરંપરા સંભાળ રહેલી હોય તે; અવનને આશ્રયભૂત વસ્તુ મનુષ્ય વગેરે તે; અવનસૂત્ર. ઉં મરશે એની મેજે અવન દોરી જતાં જરૂર રામ.

અવનિયુ, નં અન; નિદગી. (૨) આશ્રયિકા; રાજ; અવનનું સાધન.

અવની, અં [સં] એક જગલી પશુ સારા સ્વાદવાળી વેલી; ડોરી.

અવનમુક્ત, વિં [સં] અવદ્યામાં પશુ માળાના મધથી રહિત; અક્ષનિષ્ઠ; મુઆ પહેલાં આ જમત ખોટું છે એવું જેને યાન અથેલું હોય તે; સમાર દેહ વગેરેની માયાથી છુટું તે.

અવનમુક્તિ, અં. [સં.] દેહમાં હોવા છતાં દેહ ને જમત સી ખોટું છે એની ને યાન-પરતા તે.

અવલગ, વિં અવની સાથે બાગેલું તે; જેમ અવ ને ચરીર એકાં રહે છે તેમ રહે એવું;

૧. પોતાના અવતી સમાનજ હોય એવું; અતિ પ્રિય; ધણુંજ વહાલું; પ્રાણપ્રિય.

અવવું, કિં અં પ્રાણ ધરી રહેવું; સજીવ રહેવું; નહિ મરવું. (૨) નાચ ન પામતાં ટકવું; ખચવું; ઉગરવું. (૩) ઉછરવું; મોટા થવું; વધવું વગેરે. (૪) સક્રિય હોવું; જમના જાણતા ને સમજતા હોઈએ એવા રહેવું. (૫) શાસ લેવાં. ૩. પ્રં. અવે તેને જોખમ = જેને અવવું છે તેને જોખમ છે મુએલાને કંઈ નથી, અવિત નથી સાં જોખમ ચાનું અને કોને હોય ? અવે તે ભુએ=આવવવામાં જે કંઈ થવાનું હોય તે અનાર ભુએ છે. અવતી માખ=ખુદની શૂન; ખુદે ખુદું ન અરવાય એવું. અવતો દ્વાબો=ધખધખનો કોવલો; અંતાર. અવતી ડાકણ=પ્રેતરૂપ નહિ પરંતુ અવિનયાળી-અવતી-દેહેન્દ્રિય-વાળી ડાકણ=દુષ્ટ-કર્ણાતવાળી-મદેખીત્રી. નેદારી નજરની બી. કહેવું અવવું થોડું ને બમણા ધણી=અવવા કરતાં પણ અવતી આશાતુખ્યાઆ ધણી એમ.

અવસદોસદ, અં અવનું જોખમ હોય તેમ. વિં અવ નેટજાજ જોખમનું; અહુ મુશ્કેલ; વખતે અવને પણ જોખમ લગાડે તેવું. (કામ વગેરે.)

અવહાત્યા, ત્રીં અવ-પ્રાણીને મારી નાખવાં તે; અવતા અવોને મારી નાંખવા રૂપી હીણું કર્મ તે; પ્રાણીની હિંસા કરવી તે.

અવંત, ૧૦ અવવાળું; અવવું. (૨) તેજ; સક્રિય. (૩) આહુ; આહવું; જમવું; જળવું. (૪) કળકળાટ; જાજરમાન; બહુ-.

અવણુહાર, વિં અવડનાર; રક્ષક.

અવતખાનું, નં નાનાં અવાદિકમાંનાં અ-જંતુના રક્ષણ માટે પાંજરા પોળમાં રાખવામાં આવતું તેમના રક્ષણનું સ્થાન.

અવરો, પું અવાઈ.

અચાત્મા, પું [સં.] માયાના બંધનચાલો દેહમાં રહેલો આત્મા તે; દેહી; કર્મ કરનાર અને ભોમવનાર અ. (૨) દેહમાં રહેલો જે અવ 'દુ' એમ માને છે તે; દુઃખચાનો માનનાર; દેહાભિમાની આત્મા; પ્રત્યાત્મા; અવ; ચેતન; અસુમાન.

અવિકા, ત્રીં [સં.] અવન; અવવું તે; અવનર. (૨) ચુજરાનની ટતિ; આઅવિકા; ઉલ્લોમ ધણે વગેરે તે.

અવિત, વિં [સં.] અવવું; જેમાં અવ છે એવું. (૨) નં અવન.

અવિતકાત, પું [સં.] અવતરનો સમય; આયુષ્ય.

અવિતેશ, પું [સં.] અવનનો ઇધિર-રચમી તે; પતિ; પ્રાણનાથ.

અની, વિં અવવાળું. (૨) અવવા માટે બીજનો આધાર સખનારું; જેના અવનનો બીજ ઉપર આધાર હોય એવું. :- અનુઅની. (૩) પ્રાણી; અવ.

અવેભન, વિં પોતાના અવ જેવું વહાલું તે; અવ સાથે લાગેલું એવું; પ્રાણપ્રિય. અસાહેબ, અં અદબી દુકારાનો ઉદ્ધાર; હાં સાહેબ; જો.

ભુઆખાનું, નં ભુમારખાનું.

ભુઆખોર, પું ભુમારી.

ભુઆર, પું એક હલકું ધાન્ય; મર; ભુચાર.

ભુઆરું, નં ભુમાર રમચો તે; વૃત. (૨) વિં ભુચારું; ભુદું; નાં મોટા ધરણી ભુદો પાડેલો જે વાસ વ્યવહાર તે; નવું મોડેલું ધર; નવો ભુદો શુદ્ધચાત્રમ. :-ભાણીના ભુવારામાં નવું બાણેજ સમારો ?

ભુઓ, પું ભુવો; એક અવડો. (૨) ભુમાર; વૃત.

ભુક્તી, બી० [સંયુક્તિ] ભુગતી; કળા; કરા-
મત, તદ્દત્તીર; દિક્ષિત. (૨) ઉપાય; યોજ-
ના. ઉં જાગ્યા જાગ્યા અદ્વૈતાય ભુક્તી
(ભુગતી) ન દેખે રે, પેખેરે પેખેરે અસુ-
રનાં આગિયરિ.

ભુક્તિ, બી० [સં] ભુક્તી ભુગતી.

ભુખામ, નં સજેખમ.

ભુગ, નં [સંયુગ્મ.] ભેડું; ભેડકું; બે-
નો સાથ તે; બેલ; બેલું. (૨) સોઠકાની
રમતમાં સાથે જોડાઈને સાથેજ ચાલનારી
બે સોઠકાની જે ભેડ-બેલું તે.

ભુગ, નં [સં. યુગ] કેટલાંક વરસોનો જે લાંબો
કાળ નિભાગ તે; લાંબો સમય; ખૂબલાંબો
જમાનો તે. ભુગ ચાર છે અને તે ચાર
ભુગનો એક મહાભુગ ગણાય છે. તેને
અંતે દરંતર ને રેલ આવી જગત નાસ
પામે છે. તે પછી બીજા મહાભુગ શરૂ
થાય છે. મહા ભુગમના પહેલો સારો ને
સત્યવાદી ભુગ. સત્ય કે કૃત ભુગને નામે
ઓળખાય છે, બીજો ત્રેતા, ત્રીજો દ્વાપર
અને ચોથો ખરાબ પાપી ભુગ તે
કલિયુગ કહેવાય છે. બાર હજાર અથવા
૪૩,૨૦૦૦ દિવસનો મહાભુગ મહાભારત
માં. કહેવાય છે. ૪૩,૨૦૦ દિવસનો વર્ષ. ૪૬ છે
અને વરસના ૩૬૦ દિવસ પ્રમાણે તે મળી
રહે છે. કૃત ૪૮૦૦ વરસનો, ત્રેતા ૩૬૦૦
વર્ષનો, દ્વાપર ૨૮૦૦ વર્ષનો અને કલિ
૧૨૦૦ વર્ષનો—૪,૩૨૦૦૦ ચાર લાખ
બત્રીસ હજાર દિવસનો ગણાય છે. (૨)
ભુગ ચાર હોવાથી ચારની સંખ્યા તરીકે
વપરાય છે. —:ભુગ લાકુ ચઢાવી મયો.

ભુગભુગ, અં ભુગેભુગ; એક પછી એક
આવતા ભુદે ભુદે સજે. (૨) જન્મ;
અવતાર; પણ લાંબા વખત લગી; પણ
ભુગે સુધી; ભુગભુગમાં.

ભુગમિયું, નં ભુમદું; ધૂન. ઉં ભુમદિએ નવ
રમીએજ. (૨) વિં ભુમારી, ભુમટે રમ-
નાર; ભુગટાની ટેવ ાણુ; સંચરિયું.

ભુમદું, નં ભુમાર; ધૂન; સદો; નસીય ઉપર
આધાર રાખી અમુક રસ્તુ કે પૈસો, પણ
તરીકે મૂકી દારજીતની રમત રમી તે.

ભુગત, બી० [સંયુક્તિ] ભુક્તિ; કળા; પ્રક્તિ,
(૨) બેલ; પ્રપચ; નવ (૩) વિં ભડેલું
હોય એવું; સાથે સાથે ભડેલું (૪) માફક;
અનુકૂળ.

ભુગતી, બી० [સંયુક્તિ] ભુક્તિ; કળા;
તદ્દત્તીર.

ભુગટ, વિં [સંયુક્તિ] બંધ બેમલું; પ્રદિત;
સોચે; શોભે અવુ; અનુરૂપ; માફક ઉ-
ભલ ભુગતે ભુમલું મળતું તમે એક પિતા
તથા બંધુ.

ભુગદંબા, બી० જગદંબા.

ભુગદીસ, પું જમદીસ.

ભુગબળ, નં [સં. યુગવલ] કાળબળ; મમયને
લખીને જે અસરાર્થતઓમા ફેરફાર વગેરે
થાય તે.

ભુગમ, નં [સં. યુગ] ભેડ; ભેડું; બે સાથે
હોય તે.

ભુગલ, નં [સં. યુગલ] ભેડ; ભેડું; બેનો
સગાય કહેવાયુ ગણાવું તે. ભુમતરવરૂપ
બીપુરૂપ, બેભાષકે મિત્રની ભેગી પ્રતિમા-
છબી રમેરે તે. —રાધ.કૃષ્ણ=ભુમલરવરૂપ
કૃષ્ણભણદેવ, નરનારાયણ.

ભુગલકિરાર, નં બે બાળકની ભેડ; બે
તરણ ભુવાનની ભેડ; ભુવાનદંપતી.
વકુલર. (૨) કૃષ્ણ ભણદેવ બે ભાષઓની
ભેડ તે.

ભુગાર, પું [સં. પૂતકાર] ધન, માલ વગેરે
'પણ' તરીકે મૂકી દારતાં આપવાની
અને જીવતા લેવાની સરત રાખી. પાસા,

પત્તા વગેરે કાષ્ઠ પથ્થુ, જાતની રમત રમવી તે; અમુક સરતે હારજીતની બાજી ખેલવી તે, ઘૂત; જુગડું; જુવું; આપેલનું સાડું કરી ઉપલક્ષ્ય ખરો નહિ એવો સાદો-રોજગાર કરવો તે; સદો. કિંમ પ્રમ જુગાર ખેલવો=ઘૂત રમવું. જુગાર રમવો=હાર જીતની બાજી-રમત રમવી. (વિ. કરક-રિયા કહે છે કે આ પોર્ટુગિઝ શબ્દ છે.)

જુગારી, વિં જુગાર રમવાની જેને આદત પડેલી હોય તે; જુગાર રમનાર: જુગ-ટિયો. (૨) જુગારનો ધધો તે; ખીજાઓને જુગાર રમાડી દલાલી લેવાનો ધધો. (૩) જુગારીપણું. ઉં જુગારી સંગ જાય તે ખતા બચાક ખાય તે.

જુગુપ્સા, સ્ત્રી [સં.] નિન્દા. (૨) કંઠાળો-ચીતરી અદે એવું તે; જોવું-સાંભળવું મને નહિ એવું તે.

જુગુસિસત, વિં [સં.] નિન્દિત. (૨) નહારું; કંઠાળો આપે એવું.

જુગેજુગ, અં જુગજુગની પરંપરામાં, એક પછી એક આપતા જુગોમાં; હરકમેથ.

જુગેજુગ, અં જુગજુગની પછી; હરકમેથ; નિરંતર; સદેવ; જાવેદાન.

જુગમ, નં [સં. યુગ] જોડ; જોડું. ઉં જળ-મનુજના જુગમ જોજે રમનાં.

જુગવું, વિં જુડુંજુડું; નહિ સાથે એવું; તોખું તોખું; અલગ ન્યારું.

જુજી, વિં નજીવું; માલવગરનું.

જુકે, સ્ત્રી અસત્યતા; જુકાપણું; અસત્ય જો-લવું તે; જુકું તે. કહેવું જુક લાં જેવારો નહિ=જુકાનો જય થવાનો નથી.

જુકેકે, વિં જુકું; જુકું જોલનાર; અસત્યવાદી.

જુકણું, નં એકું; ઊંડામણું; ઊંડેલું તે; ખાતા, વધેલું કાણામાંનું, અમ; જોડેલું તે. (૨) પું ભવાઈમાં જુકું, અને હસાયે એવું

એલકેલ પથ્થુ મમયોચિત જોલનારો મીઠુસ તે; રંગલો, તરકડિયો; મરકરો.

જુકાણું, નં જુકું એવું તે; જુકું-અસત્યવાદ; જુકેજુકું તે. (૨) તરકટ; ગાઈ; જોડાઈ; મિથ્યાપણું; જોડું દેખાડવું તે.

જુકાખોણું, વિં જુકું જોલવાની જેને આદત હોય તે; જે વારંવાર જુકું જોલતો હોય તે; અસત્ય જોલનાર; જોડું-તરકટનું જોલ-નાર. ઉં જાઓ જાઓરે જુકાખોણા નાથ નહિ દેઈ સહાવારે.

જુકેજુકું, અં જુકું તે જુકું એમ; અસત્ય ચાલવું હોય એમ જોડેજોડું. જુકા સામે જુકું એમ; નરહમ-સાવ જુકું તે.

જુકું, વિં [ગ્રા. જુક] અસત્ય; નહિ સાચું; જોડું; મિથ્યા; અનૃત. (૨) કસ્પિત; બનાવડી; કૃત્રિમ. :-તેવો કાષ્ઠનું જુકું નામ આપ્યું જુડી વાત. (૪) એકું; અજીકું; જાજી; જોડેલું; અશુચિ; અપવિત્ર. (૫) ના. અસત્ય તે; જુકણું; લમાડી, (૭) ઢોંગ. રૂં પ્રમ જુકેજુકું ચલાવવું=નરહમ પોલે-પોલ-જોડું ચલાવવું. જુકાની સામે જુ-કાથી કામ લેવું. જુકું ખાવું=જોડેલું ખાવું. જુકું ચાલવું=નિયત નીતિમાર્ગથી ઉલટા ચાલવું. જુકું જોલવું=જેવો હોવો જોઈએ તેવો રજીદો નહિ થવો તે. (૬) જાદલી; નહિ અસલ; (કૃત્રિમ) જુકાં ધરેણાં. જુકું ઉપવું=ઉધનો ઢોંગ કરવો. જુડી વાત=અજ્ઞતા; મૂપ. જુડી રસોઈ=માણ માણ-ખાલી-નહિ રસોઈ પણ રસોઈના જેવો ઢોંગ તે.

જુકો, પું. જુકું જોલનારો. જુડી=જુકું જોલ-નારી સ્ત્રી.

જુડી, સ્ત્રી [સં. યુજી] સાથે-એકા કરીને, બાધેલા રસા, ઝાળિયો, કકડા, દંડીકા વગેરે તે. :-મેથીની બાજીની જુડી. ઘાત-ખુની જુડી.

જુડો, પું [સં જુદ] ધણી વસ્તુઓ—ગી-
નેને એક સાથે બાધીને બનાવેલા જે
જથો તે; જુમખું; જથો; સમૂહ :-આગીનો
જુડો. (૨) વાળને એકઠા કરીને બાંધવા
તે; જુદ; જટાજુદ; અંગોડો. વાળનો
જુડો બાંધે—ગોટલો વાળ; વાળને બેગા
કરીને માંડ. ચોડા; પુઝો; લીલી સુધી
વનસ્પતિનો સાથે બાંધેલા બોજ તે.

જુત, વિન [સં. યુત] વાળું. (૨) જોડેકું;
સાથે હોય અવુ.

જુતિયા, નં (જુતિયું) જુતાં ટપટપિયાં ખા-
સડાં; પગરખાં (૨) સખત બોલમાં ઠપકો
દેવા તે; બંગમાં સખત શબ્દો કહેવા તે;
ટપલો; મહેલુ; ટાણો. કિં પ્ર- જુતિયા
મારવા=ખાસડાનો માર મારવો. સખત
શબ્દોથી ઠપકો દેવો. રૂં પ્રં જાતને
માથે જુતિયુ=જાતજ દલકો છે. નીચ,
તુચ્છ જાતનો છે, એની બોલાદાનું ધિકા-
રવા જેવી છે તો પછી શું કહેવું? એવો
અર્થ બતાવે છે.

જુતી, બીં પગરખી; પેંજર. જનનખાનામાં
રહેતી બીઓને પહેરવાની દલકો બોજ-
ડીઓ તે. કહેનું એને કોણ જુડી બાધ
ગણે છે=નર્થાત એ કંઈ લેખામાં નથી;
ખાસડાન તોલં તુચ્છ ગણાય છે

જુતીખોર, વિન ખામડાંખાકે; નહોર; નિ-
લંજ. (૨) ખચ્છમણિકિયું; બ્યારે
ખાસડાં પડે સારેજ સમજે એવું.

જુતું, નં ખાસડું; પગરખું. બ. વ. જુતાં.
જુના ટપુસિયા બેગ. (૨) અપમાન
સાથે તુચ્છકાર કે ખુલ્લા ઠપકા સાથે
નકાર કરવો તે. કિં પ્રં જુતું ખાવું
ખાસડાનો માર ખાવો. તુચ્છકાર સાથે
પાછા પકટ. જુતું પડવું=ઠીક પકવો; સાફ
બાળીને કરવા જતાં સામે ઠપકો મળવો.
જુતું મારવું=ખાસડું મારવું. તુચ્છકારીને

કાઠી મૂકવું રૂ. પ્રં જુતાં મરોખર-
ખાસડાને તોલે. જુતે મારી=એમાં શું
થઈ ગયું? કંઈ બિસાતમાં નથી, એવો
અર્થ બતાવે છે.

જુથ, નં [સં. યુથ] જથ; ટાળું.

જુથડું, નં ધણી વસ્તુઓનો એક એકની
સાથે બધાપ મુઘાઈ મથેલો જે સમાહાર
તે. જુથ; ટાળું.

જુથેજુથ, નં બધાક સમુદાયે એકત્ર થયેલા
હોય એવું ભરતય ને, ટોળેટોળાં; મોટા
સમુદાયનો જમાવ.

જુદાઈ, બીં જુદાપણું; જુદાગીરી. :-દે
જુદાઈ રાખશે નહિ.

જુદાગીરી, બીં જુદાપણું; જુદાઈ.

જુદાપણું, નં જુદાઈ; જુદાગીરી.

જુદું, વં [કા. જુદ] વળગેલું, બેગ કે માં
બેગાયેલું નહિ એવ; વેગળું; પૃથક
બિન્ન; નહિ સમઘણું; અલગ; નોખું
નિરાળું કિં પ્રં જુદું કરવું=જુદું પાડવું
કાંઈ સાથે બેગાયેલા બેગા હોઈએ તેમાર્થ
અલગ થવું; નોખું કરવું જુદું પડવું;
ખુટા થવું; અળગા થઈ જવું; નોખા
પડવું. સ્વરૂપ આકાર, સ્વભાવ વગેરેથી
ભિન્ન જણાવું. :-એ તમારાથી જુદા
પડે છે. જુદું પાડવું=વળગેલું કે બેગું હોય
તેને મૂળ-અસલની એકતામાંથી વેમળું
કરવું, જુદું પાડવું; પૃથક કરી દેવું; સાપ
તોડી નાંખવો. જુદું રહેવું=વેગળા રહેવું;
નોખા રહેવું રૂં પ્રં જુદું=અન્ય; બીજું;
જે જોઈએ છીએ, જેવું કામ છે તે, તે
નહિ પણ બીજું, એવો અર્થ બતાવે
છે. :-આપણી જગતા હોય એની વાત
તો જુદીરતો—ઓરરતો. કહેનું જુદું જુદું
મેંએ જુદી જુદી વાત=કપાળે કપાળે
જુદી મનિ. જુદું એમ પણ લખાય છે.

જુદું રાખવું=નહિ ભેળવો દેવુ; જુધું કે ખાનગી રાખવું.

જુધ, ૧૦ [ધે. ગુદ] જુદું: સંઘ્રમ; લડાઈ.

(૨) સાધારણ મારામારી; વઢવાડ, ક્રિં ૩૦ જુધ મચાવવું=ધિંગાણું કરવું; રાદ મચાવવો.

જુન-૮, ૩૦ જુના પછું.

જુના-૮, ૧૦ [જાગૃત] રેવતાચળ અથવા ગીરનાર નામે મહિષાસુરના ઉચ મહિષા પર્વતની તળેટીમાં જુનાગઢ શહેર બાંધેલું છે અને તે જુનાગઢ રોડનું રાજનગર છે. એમાં દાદા નવાખી રાજ્ય છે કાઠિયાવાડમાં જુનાગઢ સંચાલ પહેલા નગરનું મોટું નાજ્ય હોય તેની વાણિક કેપલ ત્રીસ લાખ રૂપિયાની છે. ગારના જમલમાં હમારતી લાકડાં ને ફળફળાદિ ચાય છે તથા બીજી જમીન પણ સારી ને ફળદ્રુપ છે. એમાં સાત શહેર અને ૮૫૦ ગામડાં છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૩૨૮૦ ચોરસ માઈલ અને વસ્તી પાંચ લાખ માણસની છે. તે વિદિશ તથા ત્રાયંવાડ સરકારને ખંડણી આપે છે. સન્દ્ર કિનારા ઉપરનો પ્રદેશ મારી હવાવાળો છે. તળ જુનાગઢ શહેર એક જુનું કાઠિયાવાડી શહેર છે અને કાળની ધર્ષક ચઢી પડતીયો તેણે જ્યેલા છે જુનાગઢમાં ૩૫ દગર, માણસની વસ્તી છે મરનાર ઉપર જોનાર્ત મોટાં મોટાં દેનારો હોવાથી દરદરેશ યાત્રાળુ જના આરના રહે છે. જુનાગઢ નવાગ વાડા-સિનોર અને રાખ-પુરના લાવાંતુ બાની કુડુના મુમલમાન છે. તેમને દત્તક લેવાના સનદ મળેલી છે.

જુનું, [સિં જોઈ] વપર માથા ધસાખને લાગે વખને જર્જરિત કર્ષ મળેલું એવું જે તે; નહિ નવું; વપરાયેલું; જુદું; ધનાધિપિ-સાધને ઉતરી મળેલું (૨) નહિ તાળું;

વર્તમાનનું નાહ એવું; અસલનું; આમ જમાનાનું; પૂર્વનું ધણાના જોવામાં નવજ માં આવી મળેલું હોય એવું; આમલું કિ ૩૦ જુનું-૨૨=વાપરીને મેલું ને જુદું કર નાખવું. ૩૦ ૩૦ જુના જમાનાનું=આમલ વખ નું; પહેલાંની પેઠીનું, અસલી. જુને પાપી=ધના લાંબા વખતથી પાપ કર કરતો રહેલો હોય એવો :-જુનો ચોર=આમળ ધણી વખત ઉપર 'ચોર' તરીકે લોકના જાણવામાં આવેલો હોય એવો; જુનો મિત્ર=અસલી મિત્ર; આવમિત્ર જુનાગિયાર=અસલના જેવા ધરડાના જેવા જે રિચારે ને; આમલ વખતના વિચાર. જુનું વેર=આમલું વેર; અસલ વેર હોય તે. કહું જુની આંખે નવા તમાસા=ધરડાએ જુનાનિયાની રીતભાતના દંગ રમ-જે પોતાના મમયમાં નહિ જોવામાં આવેલા તે જોવા તે; પોતાની આંખે નહિ જોયેલા માટે નાહ રમવા રમ પણ મુંગે મોંએ જોય કંવા જે રી રાત્રિજાત રાખવી તે. જુનું તે સુનું=જે અમલ છે-જે આમલ વખતનું છે તે સુનું-માના જેવું સારું છે. જુનો વેલ અને નવા જોશ=વેલ અનગરી પરચે હોય ને માગે અને જોઈ નવો અર્થાલ છેલામાં છેલ્લી-મદાદિકની રિચાનિ જાણનારો હોય તે સારો.

જુનુંખ મ, વિં જલુજ જુનું છેક જુદું કર્ષ મળેલું હોય એવું; અતિજલ્દ :-ત્યાં એક જુના ખખ સાપ રહેતો હતો.

જુનુંપૂરાણું, વિં જુનું અને ધણા વખતનું; પપા લાંબા વખતનું જુનું ને; વપરાયેલું; કાટચુટય હોય એવું; કામમાં નહિ આવે એવું જુદું, કપડું, કસમ, સામાન વગેરે.

જુખાન, ૩૦ [કા.] જલ. (૨) ખોલી. જુખાના ૩૦ [કા.] જલથી ખોલીને જલ્યા-વેલી હરીકત ત; જમાની; સાફી.

જુમાં, ઓં જુમાં.

જુબીલી, ઓં (અ. Jubilee) આનંદ પ્રદર્શન; હરખનો ઉત્સવ તે; રાજ્યપ્રાપ્તિ અને લક્ષ્યાદિકનો પચામયા વર્ષનો ઉત્સવ તે; રાજ્ય મળ્યાને પચામ વર્ષ પુરાં થતાં પચાસ વર્ષ લગી. નાજ્ય ભોગવાયું તે નિમિત્તે જે ઉત્સવ કરવામાં આવે છે તે. ૫મીન વર્ષ પુરાં થતાં કરવામાં આવતાં ઉત્સવને 'નિર્ધાર જુબીલી' અને સાંક વર્ષની ઉત્સવને 'ઝવમણ્ડ જુબીલી' એમ ઇંગ્રેજીમાં કહેવામાં આવે છે. ના મહારાષ્ટ્રી વિક્ટોરિયાની સન ૧૮૮૭માં પચાસ વર્ષ રાજ્ય ચલાવ્યાની અને સને ૧૮૯૭ માં સાંક વર્ષની મોદકન જુબીલી અને ઝવમણ્ડ જુબીલીઓ ઉજવવામાં આવી ત્યારથી ૨૧ ઇંગ્રેજી સપ્તક ગુજરાતીમાં આવ્યો છે જુબીલી-જુબીલી એમ લખાય છે.

જુમખું, નં જુમખું.

જુમલો, પું [અં. જુમલ] જુની જુલી ધમ્મી રકમો મળીને 'ધમ્મી એક સંખ્યા તે; ધમ્મી રકમોનો નામરો મરવાનો તે; મેળવણી; જુમલો; મમાલાર; સમર તે; ફોડાત નદિ પશુ કુચ એકઠે; મરી રકમો એકી કરેલી રૂપ તેમ. :-જુમલ પાચ રૂપિયા.

જુમલો, પું જુમલો; કુચ રકમ.

જુમામસજિન, ઓ [અં.] જુમા-શુક્રવાની બદલી કરવાની મોટી મમાજદ તે; મુસલ માનોતું નમાજ પઢવાનું સ્થાન; જુમે રાત પછી નમાજ પઢવાને માટે એકઠા થવાનું મોટું સ્થળ-મકાન.

જુમેરાત, ઓં શુક્રવા-ની રાત-શુક્ર જે દિવસે બધા મુમવમાનો માય મળીને નમાજ પઢે છે; મોટી બદલીનો દિવસ.

જુમો, પું [અં. જુમ] અમુક વાત વસ્તુ

કે કમકામી જે તમામ જોખમદારી-જવાબદારી તે; સોંપણ બગડે, ખોવાય, કે બીજી કાઈ રીતે જેમ સાચવવી જોઈએ તેમ ન સચવાય તે બામતનો જવાબ દેવાનું જોખમ તે; આપેલા મૂકલા વિધાનના મથાર્ય પરિપાલનનો ભાર તે. :-આનો જુમો માન માથે છે ?

જુરત, ઓં [અ.] હિમ્મત; ધૈર્ય. (૨) બતી ચલાવવી તે.

જુરિય, ઓં [અ.] જુગ; હિમ્મત.

જુવમ, પું [અ.] સામા મોજમનું સ્વાતંત્ર્ય છીનવી લઇ તેનાથી ખમાય નહિ એમ તેને સતાવવો-દુઃખ દેવું આપવું વગેરે તે; ન સહેવાય એવું દુઃખ દેવું તે; જમર-જમરી; સખનાઇ; બગાડકર; જોરાઈ; બળજોરી. (૨) સત્તાનો દોર ચલાવવો તે; ઇનમાઈ નહિ આપનાં મરજી પ્રમાણે કરવું તે; અન્યાય; અધર્મ. કિં પ્રં જુવમ કરવો=મખનાઇ કરવી; દાનીન સત્તાથી કમ લેવું; મારણ કરવી; અન્યાય કરવો. જુવમ ગુજરવો.

જુલમગાર, વિં જુલમ કરનાર; જુલમ વાપરના; જુલમી.

જુલમો, પું જુલમ; જુલમે ગુજારવો તે.

જુલમો, વિં જુલમગાર; જુલમ કરનાર. (૨) કૂર; નિદમ; કોર. (૩) જેમાં જુલમ આવતો હોય એવું. ઉં જુલમી રાગની જડ ઉપલી, નાદીર સરખા વામ્યા નાદ.

જુલો, પું [અ.] ખિસ્તી વરસનો સાતમે મહીનો.

જુલાઈ, પું જુલાઈ; વિરેચન.

જુલાઈ, પું [અ.] આડ થાય એવી દવા તે; રમ. (૨) દસ્ત; આડ થવા તે. કિં પ્રં જુલાઈ આપવો=આડો થાય એમ કરવું. દમ દેવો; ધારણ ન રહે એમ કરવું;

હીલું જાનાવી રહેલું; ખોટી કમકો આપવી.
જીવણ ચક્ર જવો=અમરાર્થ જવું.

જીવશા, તં કપાળ ને લમકા ઉપરના ચાંક-
ડિયા વાળતી લટો તે; વાળનાં ચુલ્લી;
કાકપદ્મ; લટિયાં. :-આપણાઓએ જીવશા
સાં રાખવાં ? એકનયન જીવકુ, જીવશા
રાખવાં=મમજા અને કપાળ ઉપર વાળના
ચુલ્લી રાખવા તે.

જીવતી, ઓં [સં યુવતિ] જીવાન ઓ; ઓ;
આડી; આધ; નારી.

જીવંતી, ઓં [સ.] જીવાન ઓ. ઉં જીવા-
રના ખેતરથી જીવંતી. જીવંતી ગાંધ જળ
કારણે.

જીવા, પું [સં. વૃક્ષ] જ પગવાળા જૂની
જાતના આમડી ઉપર અને ગંદા જોમરામાં
થાા જન જી. એકનયન. ટોરના શરીર
ઉપર થતો રવેદજ જન. ઉં ઝાઝા મચ્છર
ઝાઝા જીવા, ત્યાં મહેતાના ઉનારા કુવા.
મામેફ. (૧) ઘૂન; જીવાર રમવો તે. કિં
પ્રાં જીવા રમે છે=જીવાર રમે છે.

જીવાખ. ઠું, તં જીવા હાથ એવું સ્થગ;
ઢેરના તમેનો કહોડિયુ. (૧) જીવાખાનું.

જીવાખોર, વિં જેને જીવુ રમવાની આદત
હાય તે; જીવારી; ઘૂત રમનાર.

જીવાન, વિં [સ. યુવક] સેજથી જીવસ વર્ષ
લગીનું (માણસ); માળકે નહિ અને વૃદ્ધ
નહિ એવા પ્રમાણાનુસાર મધ્યમ વયનું;
(ટોર પખી વગેરે) શરીર, મન અને
બળની સપૂર્ણ ખીનપણીની હાલતે પહો-
ચેલું; તરુણ; જવાન; ખીલેલું; મજબુત
બાંધાનું અને ઉત્સાહવાળા મનનું; સ્વાસ્થિ-
માનથી હૃપદથી કાર્ય કરવાની ચક્તિ અને
હોંસમાં આવેલું; ઉમ્મરે આવેલું. (૨)
મજબુત બાંધાનો ને ઉત્સાહભર્યા માણસ;
ઉમ્મર લાયક હોંસને કે પુરુષ; પુખ્ત

વયવાળું જે. માણસ ગાંધ વગેરે. કહોં
જીવાન લી અને ધરડા વંદ. (૩) ઉગતા
ઉત્સાહભર્યા નવા જોસવાળું; દિપ્તર વિ-
ચારનું નહિ એવું; ઉદ્ધ ૧; નદિ પાળ સમ-
જનું. :-જીવાનતી ખૂન થાય

જીવાનજોધ, વિં મરજીવાન; જીવાનીને લીધે
તન મનથી મજબુત ને ઉત્સાહવાળું; તારુ-
ણ્યને લીધે ખીનેલા અંગથી અને મગથી
લડવા જેવો જે તે.

જીવાની, ઓં બાધાવસ્થા ઉતરીને શરીર
અને મન જેલ ખીરી રહે એવા જે પ્રા-
ણીઓને પ્રાપ્ત થતી ખીજ અવસ્થા તે;
તરુણાવસ્થા; જોમન; તારુણ્ય; જીવાનપણું
તે; યૌવન. (૨) પુત્રાવસ્થાના - તાપુખનો
વયલો વખત તે. ઉં જીવાનીનું જોર
જીવાળી જાતી કાઢી આવેજી જીવાની ને
દિવાની=તરુણાવસ્થા માંડપણ જેવી છે.

જીવારુ, ઓં [સં યવજ ધાસ ઉપરથી]
ચોમાસાના પાછલા ભાગમાં મનુ એક
ધાસિયા ધાન્ય; જાર. જારનો દાણો જોળ
પણ સહેજ અપડે અને અકુર માટે નાની
અપ્પીદાર આંખવાળો ધોળો અને લાલ જેલ
રંગનો હોય છે. જારના દાણા ગુચ્છાદાર
કુડામાં-જારિયામાં રહે છે. યુજનાનમા ખે
ચાર જાતની જાર થાય છે. એના સાદા
-ધાસ ટોરના જોરાક તરીકે વખાણાય છે.
જારના દાણાઓમાં એક એવા જાતનો
વિકાર થાય છે કે જેની દાણો અદરથી
બળીને ધુમાડી જેવો ચક્ર તપ છે. એવા
દાણાને અગારો કહેવામા આવે છે અને
આ વિકાર ખીજ દાણામા પ્રવર્તી જતાં
વાર લાગતી નથી, તેથી એમ કહેવાય છે
કે 'સો મજુ જારમાં અગારો' સો મજુ
દાણાને જગાડે છે ને તેની કિંમત ઘટાડી
નાખે છે. જાર જોજા ભેગવળી મુકી
જમીનમાં થાય છે. અનાજ કરતાં ઘાસ

તરીકે-દોરોના ખોરાક તરીકે એવું વાવેતર વધારે થાય છે. અમેરિકામાં ખાંડ બનાવવા માટે આગળ એનો ઉપયોગ થતો હતો, પણ બળતણ એણે હોવાથી હાલ ધાસ તરીકે એની વાવણી કરાય છે. સરકારી ખેતીવાડી ખાતા તરફના સચક ચોખાનિયામાં ખેડુતોને બચવા તેના ચુલ દોષનું વર્ણન કરી દોરોના ખોરાક માટે તેની બહુ મોટી ઉપયોગિતા બતાવી છે. જુવારના કાચા કરસણમાં 'મીણા' એક ઝેરી તત્ત્વ રહેલું છે. એ તત્ત્વ કરસણને ફૂલ આવતાં નાશ પામે છે માટે ફૂલ આવ્યા પછી તેની કાપણી થી બેઠેલો. એ કરસણ માલખું કહેવાય છે. જરૂર મકાઈ બલિતો છોડ છે.

જુવારા, પું [સં. ચવસ્] જર અને ખીજ ધાન્યના નાના નાના જે તથા કૃષ્ણા તે; જવારા. રનાદે કે માતાના પ્રતમાં જુવારા-જવારા વાવવામાં આવે છે.

જુવારી, પું જુગાર ખેનનારો; જુગારી.

જુવારો, નં મુખ્ય ધરથી જુલ પડીને મોડેલું જે ધર તે; જુડું મૃદસાન્ય; જુવાન વહુવરે તું મોડેલું ધર તે; જુડું ધર; -સંતોક.

તું શું મોજાઈનું જુવારું જેવાને આપી છે ?

જુવારા, પું દરિયાના પાણીને ચડવે તે; ભરતી; જુવાર; સમુદ્રના પાણીનો ચડાવ. સમુદ્રનું પાણી ચંદ્રના આકર્ષણથી પ્રતિદિન ખેવાર ચઢતર થાય છે. જેમ પૃથ્વી ઉપરનાં પદ્માણુઓ ચંદ્રથી આકર્ષિત થાય છે તેમ સૂર્યથી પણ થાય છે, પરંતુ સૂર્ય બહુ દૂર હોવાથી એ આકર્ષણ ઝાડું જણાતું નથી. ભરતીઓ નાની મોટી થવાનું કારણ એ છે કે, સૂર્યચંદ્રનાં આકર્ષણ એક બીજાને પ્રતિકૂલ દિશાઓમાં તેનું ખેંચાણ કરે છે. પુનમ અને અમાવાસ્યાના જ્વરાળ મોટા થાય છે તેનું કારણ એ છે કે, તે

દિવસે બન્નેની આકર્ષણ શક્તિઓ એક દિશાએ રહી પાણીને ખેંચે છે.

જુલુ, નં [સં. ચૂત] જુગડું; જુગાર.

જુલો, પું [સં ચૂકા] દોરના થીર ઉપર થતી જૂ; જ્યાં દોર બંધાતાં હોય ત્યાં ચૂતરચળામાં થતો એક છાંગો છવડો.

જુસરી, સ્ત્રી [સં ચુજ્] બગદની ખાંધ ઉપર રહેતો ગાડી માડાં અને હળ વગેરેના આગચો ભાગ, ધુસરી; જેવડે ગાડી અને બગદનું જોડાણ થાય છે તે.

જુસો, પું [કાં જુસ] લાગણીનો ઉછાળો તે; ઉસ્કેરણી; લાગણીને લીધે લોડીમાં આવેલો જોસ-ડંબરો તે; લાગણી; મનોરિકાર.

જુહાર, પું શ્રાવક અને વણિકોમાં એક ખીજાને મળતાં વિવેકથી 'વંદન' ને ઠેકાણે વપરાતો વિનયોદ્દગાર; સલામ; નમસ્કાર. પગલાગણ; નમન. કાગળમાં પણ 'જુહાર-જુવાર' એમ લખાય છે. જુહાર પટાળાં=સારાં વજ્ર પહેગીને આલોવાં લેવાને જે નમન કરવું તે. ઉં કાદંબરીનો જે પરિવાર, તે સહુને કહેલો જુહાર. બાલજી કાદંબરી ૧૫૫.

જુગાધ, સ્ત્રી જુગાની માદક કરવું-વર્તવું તે; બળજોરી; બળાદ્ધાર; જોરાવરી; દોગધર્મ કલ્પતા; બળતી ઉછાંછળાધ; જુગાપણું. જુગો, પું જળરો લઠુજોનો માણસ તે; જડો દોગો, મળજીવ અને ઉદ્ધત લગાયક જુસ્સાનો દિંગણો માણસ તે; શરખાઓને માટે આ ચબ્દ વપરાયેલો છે. ટુંકા દિંગણા કદનો પણ લઠુજોનો લડવેલો તે.

જુડું, કિં અં બેઠા બેઠા ઉપર ને ઝોડાં ખાવાં; ઉપથી થેરાઈ જઈ ઝોડાં ખાવાં.

જુસસ, નં મુંમમ,

જૂ, સ્ત્રી [સં. ચૂકા] પરસેવાની ગંદકીને લીધે વાળમાં -ને યુગમાં થતો એક

ક્ષુદ્ર જીવ; યુકા. જૂઓ એ જાતની યાય
-છે. એક કાળી ને બીજી ધોળી. આમડી
સાથે ચોંટી રહેનારી ગોળ જૂ-આમ જૂ
કહેવાય છે. માણસના માથા ઉપરના વા-
ળમાં જે રહેજી જીવ યાય છે તે જૂ
અને પાંપણ વગેરેના વાળમાં જે અતિ
ઝીણા જીવ યાય છે તે 'સવા' કહેવાય
છે. ૩૦ પ્ર૦ જૂ જેવું=ચોટું હોય
સાંધી ઉપડેજ નહિ એવું. જૂનાં ઇંડાં
લીપો કહેવાય છે.

જૂર્ણ, સ્ત્રી એક જાતની ફલવેલ.

જૂજ, વિં બહુ થોડું; જરા; અલ્પ; સહેજ.

(૨) હલકું; વિસાતવગરનું તુચ્છ.

જૂજણું, વિં જુદું; નોખું; અલગ; બિન્ન.

જૂઝણું, કિં અં બડણું; યુદ્ધ કરણું; મત
થઈ રણમાં પડીને મરણું.

જૂઝ, નં [સં] લટનો જથો; સમૂહ; કલ્લો;
જૂઝો:-જટાજૂટ.

જૂઝ, નં ઝૂઝ; મધર. (૨) બળાતકારે પણ
છૂટે નહિ એવું પ્રાણી.

જૂત, નં બળાતું જોડું; બળદની જોડ; બેલ;
ફલાણા કણીને ઘેર ચાર જૂત છે.

જૂતણું, કિં સં જોડણું:-ગાડું જૂતું.

જૂથ, નં [સં] ગોળું; સમુદાય; ભરાવો; જથો;
સાથ, પથાંતું એક સાથે સાથે હોવું તે.
ઉં જૂથ મળે જાડું થતાં કાપી ન થકે કોય.

જૂન, પું [ઈ] શ્રિરતી વસ્ત્રનો છટ્ટો મ-
હીનો. એના હાડા-તારીખો-૩૦ ગણાય
છે. જૂનમાં આપણા દેશમાં વરસાદની
મોસમ ચર થાય છે. ઉં જૂન ગરજ
ધમધાર.

જૂમ, સ્ત્રી દેહ અથવા હોંઘને લીધે કામ
કરવાનો જે આંધળો ઉત્સાહ ચટે છે તે;
જુસ્સાવાળી હાલત તે; ઝૂમ; જોમ.

જે, પું [સં. જય] જય; જીત. (૨) જય
થાય એવો આશીર્વાદાત્મક ઉદ્દેશ:-જે

જે-જય હો. (૩) વંદનાત્મક ઉદ્દેશ:-
જેજે મહારાજ ! કિં પ્ર૦ જે 'ગાવી=
જય બોલવો; સારું કહેવું; વખાણ કરવાં.
જે બોલવી=સારું બોલવું; સારું ઇ-જીવું તે;
સારું થાય એવી પ્રાર્થના કરવી તે. જે
કરવી=દેવાદિકનાં વંદનપૂર્વક દર્શન કરવાં.
(૨) દીવો કરવો. બાલબાળામાં આમ
બોલાય છે. બા ! જે કરો, અંધારું થયું.

જે, સ્ત્રી [સં. જય] જિતની આથા આ-
પનારો અગ્ર-ઉભા રહેવા-પગ મૂકવા જે-
ટથો જે આધાર આશ્રય તે; અગ્ર; કાર;
કિનારી; પ્રાંત; ઝોટલાની જે ઉપર બેસી.
વિક્રમની વી. સદી. પા. ૮૨૪. રમતારાને
એક ફલંગમેર ધમ્ શાળાની જે ઉપર પગ
મૂક્યો.

જે, સં [સં. ચડ] દર્શકસર્વનામ, વરણ-
નો નિર્દેશ કરી તેનો બીજા સાથે સંબંધ
જતાવે છે. (૨) અં વાક્ય અથવા બે
જુદા અર્થોને જોડવામાં જે આવે છે.
તમને લખવાનું જે. કહેં જે ખાય
તે સ્વાદ જાણે. જે ઘેર બેસીતું જોર તે
ઘેર મોટો રોળ. જે જમ દરખાર તેનાં જમ
દરખાર. જે ઘેર જવું નહિ તેવું નામ
શું? જે ચોદ જાણે તેને ચાર શું શી-
ખરે? જે કાળીએ બેસીએ તે કાપવી
નહિ. જે થાય તે જોવા કરવું. જે મોં
એ પાન ચાખ્યાં તે મોંએ કોયલા ના
ચાવવા. જે રસ્તે આવે તે રસ્તે જમ.
જોને કોઈ ના પરણે તેને ખેતરપાળ પરણે.
જોને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે. જોને
વાગે તેને પીડ અને પડે તેને બીડ. જેણે
મૂકી લાજ તેને નાનુંશું રાજ. જેણે માંખ
મારી તે માણસ પણ મારે. જેણે મન
જીત્યું તેણે જગત જીત્યું. જેણે પાસ્યા તેજ
રંગે. જેવું કામ જે કરે. જેના હાડા
પાધરા તેના વેરી આંધળા. જેની ધંટી.

એ બેસીએ તેનાં ગીત ગાઈએ. જોના
અહિં' અપ તેનો તહિં' અપ. જોના પેટમાં
દુઃખે તે અજમો માગે, જોના હાથમાં
પૈસા તેનાં છોકરાં ધુધરે રમે. જોનું કોઈ
નહિ તેનો પરમેશ્વર, વગેરે કહેવતો
આશે છે.

જોગોપાળ, પું. [સં. જયગોપાલ] જે
શ્રીકૃષ્ણ, વગેરે વૈષ્ણવોનો વિવેકચાર; વં-
દનાત્મક ઉદ્દગાર:-રામદાસના જોગોપાળ
વાંચજો.

જેજે, અ. [સં. જય જય] જ્યાત્મક ઉદ્દ-
ગાર; જય જય એમ કહેવું તે. કિં પ્ર. ૦
જેજે કરી; જયકાર બોલવો; સાઈ બો-
લવું; વખાણ કરવાં. (૨) દેવદર્શન
કરવાં, બાળભાવામાં:-જેજે બોલાવી.

જેજેકાર, પું. [સં. જય જયકાર] જય
જયનો જે ઉદ્દેશ્ય તે; વખાણ; કીર્તિ
-પદ્યના ઉદ્દગાર યથ રહેવા તે; સરાધરા
બહુમારી રીતે પાર પડવું તે:-એક મણના
આટામાં તો જેજેકાર યથ રહેશે. બહુ
બહુ મંપૂર્ણ યથ રહેવું તે. વિજય ધોષણા.
કિં પ્ર. ૦ જેજેકાર કરવો=જય જયનો
ધોષ કરવો; ખુશી ખુશાલી અને આનં-
દના ઉદ્દગાર કરવા તે. વિજય ધોષણા
હાવવી તે. લીલાલચર; આનંદ મંગલ;
આનંદ આનંદ ને ખુશાલી તે.

જેજેવંતી, સ્ત્રી. એક રાગિણી.

જેટલું, વિ. [સં. યાચત્] તમ, સર, એવા
સંબંધી અર્થમાં માપ, વચન, અને મં-
ખ્યાની હઠ દર્શાવે કે; અમુક માપનું
અમુક મંખ્યાનું; અમુક માપસરનું. કહે-
જેટલો જોળ પાલસો તેટલું મલ્લુ યશી.
તે જેટલો બદાર છે તેટલો અદર છે.

જેટલો, મ. જે વખતે; જ્યારે; તેજ વખતે.
હ. પ્યાલો મુખ મારે જેટલો. પોરે
પાંખો તેટલો. (૨) અમુક હઠ લાગી હોય

તેમ. જેટલેની સાથે તુલનામાં તેટલે આવે
છે:-જેટલે રૂપિયે મળ્યું તેટલા આનાનું
અહી શેર.

જેઠ, પું. [સં. જેઠ] વરતો-પનિનો મોટો
ભાઈ તે (વહુને). પરજોની સ્ત્રીને વરતો
મોટોભાઈ હોય તે જેઠ-મોટો કહેવાય છે.
(૨) વિક્રમ સંવતનો આદ્ય મહીનો (૩)
વિં. મોટું; પૂર્વે જન્મેલું; અગ્ર. ૦

જેઠાણી, સ્ત્રી. જેઠની પત્ની તે. દેરાણીને જે-
ઠાણી. (૨) વિં. મોટું. ઉ. દેરાણી જેઠા-
ણીનાંજેઠાં, હળીમળી પાણીકાળય. ગુજરી.
જેઠી, સ્ત્રી. જેઠ મહીનાની પુત્રમ. (૨) વિં.
જેઠની, પુત્રમ અપ્પાહાર રહે છે:-આ-
ચારી; ગ્રાવણી.

જેઠીપુત્ર, પું. વડોપુત્ર; મોટામાં મોટો અ-
થવા પહેલા બોળાનો છોકરો તે.

જેઠીમધ, ન. [સં. યદિ] Languorice,
(ગ્લિસેરિફસ) એક જાતની મીઠા રસાદ-
વાળાં લાકડાં ને છોડાંની ઓપધિ; આના
મોટા છોડ યાવ છે અને તેના લાકડાંનો
ભુકો ઓપધ તરીકે કદ ઉપર વપરાય છે.
એના મળના સરવમાંથી બનાવેલું ઓપધ
જેઠીમધનો શીરો કહેવાય છે અને તે
ગુલાબ, કદ અને શીંગ રાગોમાં આપ-
વામાં આવે છે.

જેઠીમલ, પું. મુખ્યમલ; મોટામલ. (૨) મોઢ
આલણની એક જાત.

જેઠો, પું. ગુંદીકાદયા પછીનો કમુંગાનોરંગ.
(૨) જેઠ નક્ષત્રમાં જન્મેલો છોકરો તે.

જેઠોણું, ન. જેઠ મહીનાનું જન્મણું; અથવા
વરકન્યાનો વિચાર યથ ગયા પછી ક-
ન્યાને સાં વરચાગાએને જે પદેલું જન્મણું
આપવામાં આવે છે તે; જેકડું દમેણું;
જન્માર્થ અને તેનાં સગવડ લગ્ન યથાપતી
પદેલ વરેલાં કેરીગાળામાં નોંતરી રસોટ-
લીનું જન્મણું જન્મણું ને; નાનો મોરવ.

જેણી, સં. (સી.) મુખાષ તરફ-પારસી વગેરે કોમાંમાં વપરાતું 'જે'નું સ્ત્રીલિંગ. જેને જોઈતું હશે તે લઈ જશે એમ કહેવામાં મતિ સામાન્ય છે અને આસપાસના સંબંધ ઉપરથી પુ. સ્ત્રી. ૧૦ લિંગ સમગ્ર દેવામાં આવે છે, પણ પારસીઓ જ્યારે સ્ત્રીઓને માટે એ વાક્યનો ઉપયોગ કરે છે ત્યારે તેને આમ ફેરવીને વાપરે છે:- જેણીને (જે સ્ત્રીને) જોઈતું હશે તેણી (તે સ્ત્રી) લઈ જશે.

જેણીગમ, અ. જ તરફ; જે બાજુએ; જેણીપાસ; જેમણી.

જેતે, અ. ગમે તે કોઈ એક એમ:-જે તે ગમે તેમ બોલશે. હરકોષ.

જેષ્ઠિન, ૧૦ કાઉંટ જેષ્ઠિન નામના એક જર્મન શોકકે બનાવેલું સિમાર-મોષ્ટના આકારનું આકાશયાન-વિમાન. આ વિમાન તેમાં બરેલા હલકા વાયુને લીધે આકાશમાં બહાર રહે છે અને હલકા એન્જિનથી તેને ચલાવવામાં આવે છે. આકાશયાનોમાં આ ઔથી ગોડું અને વધારે ઊંચું લઈ જવાય એવું છે. યુરોપમાં હાલ ચાલના મોટા વિશ્વ દરમિયાન જેષ્ઠિનો મારફતે ઘણું કામ કરવામાં આવે છે. સન ૧૯૧૭ ની સાલમાં કાઉંટ જેષ્ઠિન મરણ પામ્યો.

જેપ્રમાણે, અ. જે રીતે; જે પ્રકારે

જેબ, પુ. (સી.) [ફા. જેવ] શોભા; નૌખ; ઉત્તમતા; શોખતાની શાખાતી; ધન્યતા. કિં. પ્ર. જેમ આપી=શોભા આપી; ચોતાને સોંપાયેલા કામને માટે ચોતામાં વિશ્વાસ મૂકનારને ધન્યવાદ મળે તેમ કરવું તે. (૨) તેજ; પ્રકાશ. (૩) જુલમ. (૪) ખૂબ ઝરવું; જગત્તંત્ર બહાર નીકળવું તે; પરચેવાના જેબ વળવા.

ઝરવું; ઝરણની માફક ઉભરાળું બહાર નીકળી આવવું તે.

જેમ, અ. જે રીતે; જે પ્રકારે; પોર; માફક:- ઘોડાની જેમ ચાલે છે. (૨) હોય તેવુંજ; એવીને એવી હાલતમાં:-જેમ છે તેમજ રહેવા દે. (૩) ઠીક પાતી-ગોઠતી રીતે; રૂમે તેમ; યથા:-જેમ કરવું હોય તેમ કરો. જેમની વળતીમાં તેમ ઘણું ખર્ચ આવવુંજ જોઈએ:-જેમ ઠીક લાગે તેમ કરો. (૪) ઉપયોગ કરતાં કરતાં; વધતાં વધતાં; ધીરે ધીરે; ક્રમે ક્રમે:-જેમ જેમ ખાશો તેમ તેમ સક્તિ આવશે.

જેમકે, અ. આ રીતે; આમ; આ પ્રમાણે; દાખલો કે; ધત્ત; આડીરીતે.

જેમતેમ, અ. જે રીત હોય તે રીતે; યથા-વત. (૨) ગમેતેમ; હરકોષ રીતે; જ્યાં ત્યાં; જેની રીતે ચાલવું હોય તેવીજ રીતે; મુશ્કેલીથી; પરાણે:-આટલા દિવસ જેમ તેમ ચલાવ્યું પણ હવે નહિ ચાલે.

જેમનુંતેમ, અ. જેમ અસલ હોય તેમજ; તેજ હાલતમાં; ફેરફાર વગર.

જેયણું, ૧૦ જાણને ધાસ સાથે મસળીને બનાવેલો ધાપો; જાણું જેરણું=ધાસનો મુકો ને જાણુ એકઠાં કરીને બનાવેલો બાળવાનો પદાર્થ; અડાપુ.

જેર, વિ. [ફા. જેર] નરમ; ચિંથલ; લીધું. (૨) પાયમાલ; પરાસ્ત; પરાજિત; જમીન-દોસ્ત. (૩) કમળેર; નખણું. (૪) વચ; અધીન. કિં. પ્ર. જેર કરવું=હરાવવું; ફરીને લેણું ન ધાય એમ નરમ કરીના ખવુ. વચ કરવું; તાબે કરવું. પાયમાલ કરવું:-ચતુને જેર કર્યાં.

જેરકડી, સી. તાબે રાખવાની જે કડી આંકડી તે; ઘોડાને કમળે રાખતા તેના ચોકડામાં જે કાંટા કાંટાવાળી કડી હોય છે અને જે તેના મોંની ફાડમાં ધાલી રાખવામાં

આવે છે તે; ચોકડું ખેંચનાર્યાં કાંટાવાળા
જે કડી ધોડાનાં મલકારાંમાં વાગી તેની
મસ્તાઈ ઉતારી નાંખે છે તે; ચોકડું;
લગામ; ધોડાને વચ રાખવાની ગૃધ્ણિ.
જેરદસ્ત, વિં [ફા] વચ કરેલું; કબજામાં
આણેલું; દીલું કરેલું; (૨) કમજોર;
નબળું. વચ; અધીન; તાબે યથા ગયેલું;
મારી જૂડી ગામ ભંગ કરીને નખાવેલું.
આથી ઉલટું જમરદસ્ત.

જેરખંડ, પું [ફા] ચામડાની સાડાને
કોરડો; 'ચાચુક; સાટકો:-જેરમંડનો માર
પડ્યો ત્યારે મોરે માન્યુ. (૨) ચામડાની
લાંબી પટ્ટી; માટ. (૩) ધોડાની લગામ
નીચેથી લઇ તંગની સાથે બાંધવામાં
આવતી ચામડાની કે જડી બનાતની પટ્ટી;
મોંપડાની રાચ.

જેરખંધ, પું જે:ખંધ

જેરવણું, કિં સં [સં. જુ-જિદ] શરવણું;
પચાવણું; 'પેટના ધારણું કરી પચવણું;
હજમ કરવું; ગાળીને એકતાર' કરી નાંખવું.
(૨) સહન કરવું; ખમવું; વેઠવું. (૩)
ધારણું કરવું; ટકાવવું.

જેરો, પું ધયુ ખલો; ધાસ છોટ વગેરેના સાથે
સાથે ઉગેલો જે મધુદાય-મરાવો તે; સમ-
વાય; જયો; સમક; ધણાંતું એક સાથે
વિંટળાઈને બેગા યથા ખેસવું-કેમ રહેવું
તે; ટેણું; ટોળે મળવું તે. (૨) તમાકુનાં
કુમળાં પાન સુકાઈને ધણેલો છુકો; જરદો.
(૩) આગ; લાય.

જેલ, સીં [સં. Jai] તુરંગ; કેડખાતું.
૩૦ પ્રં જેલખતરા=કેડમાં જઈ આવવું;
ગુનાસર શિક્ષા ભોગરી આવડી:-તેણે
ધણીએ જેલખતરા કરી છે, અર્થાત્
ગ્રામીન છે.

જેવડું, વિં અમુક કદ, કે અમુક માપનું; એવા
સંબંધી અર્થમાં વપરાય છે:-અમુકના

જેવડું, અર્થાત્ એટલું ઉંચું કે કદનું. ઉં
(ઉતર) આ જેવડી કન્યા મળે તો
વળતી શા સંતાપ. વેનચરિત્ર, વચનું; વર્ષનું,
એમ કાળની હદ દર્શાવે છે-તારા જેવડાં
છોકરા તો કોલેજમાં જાય છે. ।

જેવર, નં [ફા] જડિત દાગીના; જવાહીર;
હીરા મોતીનાં કિમતી જડાવવાળાં ધરણ્યાં
તે. (૨) અલંકાર; જૂવણ; દાગીના;
ધરણ્યાં. (૩) વાગતાં હુધરિયાળાં ઝાંઝર.
જેવરી, સીં [સં. જ્યા] ધનુષની દોરી;
દોરડી:-જેવરી સર્પ ન્યાય.

જેવાણી, નં અછડું-રસોડાનું પાણી; એકવાડ.
જેવારે, અં જે વખતે; જ્યારે; જેટલે;
સંબંધી અર્થમાં સમો-કાળ માપ-હદ
બતાવે છે:-જેવારે-તમે આત્મા તેવારે
હું લખતો હતો.

જેવારો, પું [સં. જય+ધાર] જીતે
વખત; જયજયકાર કરવાનો, આનંદ પામ-
વાનો કે રાજી થવાનો વખત; ફતેહ; વિજય;
'આલો ઠીક થયુ, ફતેહ યથા' એવો આ-
નંદ-સંતોષાનંદ લેવાનો અવસર; લાભ યવે
તે, ફતેહ યથાથી પ્રુથાલી ધરવાનો વખત:-
કપટથી એ ગમે તેટલો દુલાય અને ગમે
તેટલું ધન એકઠું કરે, પરંતુ આખરે
એમાંથી જેવારો નથી. પ્રુથ્ય કે નીતિના
માર્ગનો જેવારો ને પાપનો તો ક્ષયજ.

જેવું, વિં [સં. યાદુસ્ત] અમુક સમાન;
સમ; સાદસ; માફક, તરેહનું; રીતનું;
ક્રીસમનું, એવા સંબંધી અર્થમાં રૂપ, શુષ્ણ,
આબિજ્ઞાત્ય વગેરે બતાવે છે:-તારા જેવું
ડહાયુ. તારા જેવું ફળવાન. ચંદ્ર જેવું=
ચંદ્રસમાન, જેવુંની સાથે વળતા અર્થમાં
તેવું આવે છે:-જેવો ગોળ માલતો તેવું
ગળ્યું થયે. કહેવું જેવો દેશ તેવો વેપ,
જેવાં ભાદનાં મોંસાળાં તેવાં બેનનાં ગીત.
જેવા વડ તેવા ટેલ ને ખાપ તેવા બેટ,

જેવા દેવ તેવી પૂજા, જેવા સંગ તેજો રંગ, જેવા શેઠ તેવા વાણીતર અને જેવું વાદ્યું તેવા મેલ.

જેવે, અં ને વખતે, જ્યારે. તરત જનતા ઉપરાઉપરિધનના ગંગોમાં અને તાલકાલિક સંબંધાર્થમાં વપરાય છે. જેટલેની માફક બે પ્રમોગાના મંધિ ઉપર આવે છે. જેવે તે નીકળ્યો તેવેજ અણુધાર્યો મારો તીર તેને વાગ્યો.

જેટિકા, ઓં [સં. ચટિક] લાકડી; શોટી; દંડ; હંડુકો.

જેઠ, વિં [સં. જ્યેષ્ઠ] મોટું; પહેલું; વડું—જેઠ પુત્ર=વડો પુત્ર. (૨) પું વિક્રમ મંત્રસરનો આદ્યો માસ. ખ્રિસ્તી જૂનની લગભગ આવે છે.

જેઠા, પું [સં.] સત્તા પાંચ નક્ષત્રોમાંનું એક નક્ષત્ર

જેસુઈટ, પું (ઈ. Jesuit) ખ્રિસ્તીઓનો એક સંપ્રદાય. આ સને ૧૫૩૩ માં નીકળેલો છે. (૨) એ સંપ્રદાયના અનુયાયીઓ તે.

જેહ, અં ને. કવિતામાં વપરાય છે.

જેહુ, ઓં ધૂગ; રજ; હિયાડી; મેલી રેત. (૨) રાખ, ભસ્મ. જેમાં કંઈ માલ ન હોય અને જેની કંઈ કિંમતજ નહિ એવું ને તે—એમાંથી શુ વળવાનું છે ? જેહુ.

જેળ, નં [સં. જ્વલ] તેજ, પ્રકાશ, દૈવત; સત્ત્વ; પ્રભાવ. (૨) જળીને ભસ્માવશેષ યદ જલું તે; નામ અવશેષ કિં ૫૦ જેળ જલું=નેજ જલું; દૈવત-કાર્ય કરવાની જે સકિત અથવા પ્રભા-પ્રભાવ હોય તે નામાવશેષ યદ જવો. કહેવું જેળ મધુ જમ માલિયા તે ધોડું વાગોલ્યુ ? અર્થાત્ દાદો વાળા-વાગોળનારાં પ્રાણીઓ નામાવશેષ

યદ ગયાં કે જેથી નહિ વાગોલનાઈ એવું ધોડું વાગોલ્યું.

જેસલી, ઓં પૈડાં વગરનું યાન; આ જટ ધસરડાતું નથી અને જમીનને ઉઝરડતું ને ધમરડાતું મુશ્કેલીથી જમીન કાપે છે. અણુપલોટ ગોલ્લાઓને પલોટવા માટે પહેલા જેસલે બેડી લગ તથા ગાડામાં બેડાને યોગ રીતે કેળવવામાં આવે છે. નવા ધોડાને દડમાં કાંચે નાંખવામાં આવે છે તેમ ગોલ્લાઓને જેસલીએ બેડવામાં આવે છે. (૨) આસ પાડવાનું બેડુતોતું ઓળર.

જેહસો, પું જેસલો; જેસલી;

જેત્ર, પું [સં] જેતા; છતનારો; વિજેતા. વિજય; હુલે.

જૈન, પું [સં] જિનનો ઉપાસક તે; જિન ધર્મનો અનુયાયી; બૌદ્ધ; શાવક; જૈન ધર્મ માનનારો-પાળનારો માણસ. જિન ધર્મમાં ચેતાંજર અને વિગંજર એવા બે મેલ છે. (૨) જિન મંબંધી; જિનતું; જૈન લોકોની વસ્તી કુલ બાર તેર લાખ આખા હિંદમાં છે; મોટા ભાગ ગુજરાતમાં વસે છે.

જૈનમત, પું [સં] શાવકોનો જે ધર્મ તે; વેદથી વંહોટો ધર્મ તે.

જૈની, પું જૈન. (૨) વિં જૈન ધર્મ માનનાર-પાળનાર; જૈન ધર્મનું—જૈની ભંડારમાં ધણાં પ્રાકૃત પુસ્તકોનો સંગ્રહ છે.

જૈની, જિને ચલાવેલા જૈન ધર્મને માનનારો તે. જૈનીઓ અહિંમાને પરમ ધર્મ માને છે. પણ ઇશ્વર કે સૃષ્ટિ કર્તા કોઈ હોય એમ માનના નથી. આ ધર્મ ક્યારે નીકળ્યો તે જણાતું નથી. પરંતુ તેમના ચોતીસ તીર્થંકરોનાંના છેલ્લા તીર્થંકર મહાવીરસ્વામી જે વર્ધમાનને નામે પણ ઓળખાય છે તે મગધ અથવા તેની આસપાસના પ્રદેશમાં ઇ. સ. પૂર્વે ૫૨૭ની લગભગ યથા હતો.

બીજા કરતાં જૈન ધર્મ બ્રાહ્મણ ધર્મને વધારે મળતો આવે છે; તેમ બ્રાહ્મણોએ પણ ઋષભદેવના અવતારને માન્યો છે. ભાગવતમાં એમની કથા છે. મહા-સીરસ્વામીના મુખ્ય શિષ્યોમાં એ બ્રાહ્મણો-દ્વદશીત અને ગૌતમ હતા. જમતનો કોઈ કર્તા નથી તેમ જીવોને કોઈ મુખ દુઃખ દેનાર પણ નથી. સૌ પોતપોતાનાં કર્માનુસાર મુખ દુઃખ પામે છે. આત્મા શુદ્ધ ને નિર્વિકાર સ્વરૂપ છે પણ કર્મના આવરણથી તે રૂપ 'દંકાર' બધ છે. જ્યારે તે દૂર થાય છે ત્યારે આત્મા પાછો શુદ્ધ પરમાત્મા બની રહે છે. જૈન મત 'સ્વાદ્યાદ' ને નામે પણ પ્રસિદ્ધ છે. જૈન તત્ત્વાતુસાર સર્વ પદાર્થો નિત્યાનિત્યત્વ આદિ ઉભય ધર્મવાળા ગણાય છે.

જૈમિનિ, તાં [સં.] એક મોટા મુનિ. એ શાક્ટાયનનો પુત્ર અને કૃષ્ણદ્વૈપાયનનો શિષ્ય હતો. પૂર્વે મીમાંસા નામનો તત્ત્વ જ્ઞાનનો ખડુ અટપટો શાસ્ત્રીય સૂત્રમય ગ્રંથ બનાવી કર્મ કરવાથીજ મોક્ષ છે એવો સિદ્ધાંત તેણે સ્થાપિત કર્યો હતો. ઉત્તર મીમાંસા અથવા વેદાંત એના ગુરુ કૃષ્ણદ્વૈપાયને બનાવેલ છે એણે મહા-ભારત બનાવ્યું હતું પરંતુ તેમના ખાત્ર અશ્વમેધજ ઉપવચ્છ છે.

જૈસા, વિં [વિં.] જેવું જૈસા તેસા=જેવું તેવું. કહેવું જૈસા લાલા તેસા કીકા=ગાય તેવા બેટા.

જૈ, પું જ્યઈ; પૈસો; કાવડો; દોદિયુ; સવાડો; દિયુ. (૨) ધન; મંથિત. જૈનું બાળ.

જે, અં [સં. ચદિ] સંયયશ્ચી મંથંધી અવ્યય, સંસ્ત જતાવે છે:-જો તમે જાઓ તો હું આવું. જોની સાથે તોનો મંથંધ રહે છે.-જો ખાશો તો જીવશો. યદિ; કદી; આમ. (૨) ધ્યાન દે; લક્ષ રાખી સાંભળ

અથવા દૃષ્ટિ કર:-જો આ શિખામણ શ્રુતો નહિ. (૩) હે; ઓ; અરે; હલા; આયિ. એવા સંબોધવાના ને બોલાવી ધ્યાન ખેંચવાના અર્થમાં વપરાય છે:-જો પાછો બોલ્યો. જો સાંભળ. જો દીકરા! સંભાળીને રહેજો. (૪) દેખ; નિરખ; દર્શન કર. એવા જો ધાતુના બીજા પુરુષ એક વચનના રૂપે પણ વપરાય છે:-જો આ કેવું જાણેતું કામ્ય છે.

જોઈતું, વિંકામ જોઈતું; જરૂર જોઈતું; ખપપુરતું. આટલુંજ પાણી છે માટે જોઈતું વાપરજો (૨) ઘટતું; લાયક; યોગ્ય ગણાય તેટલું (૩) અં નહિ વધારે; મર્યાદાસર; વિવેકથી, 'કરકસરથી'; વધારે નહિ એમ:-જોઈતો માલ મગાવજો. (૪) માફકસર પુછજો; જોઈતું નહિ એમ:-જોઈતું ખરૂં કરશો તો જથ્થા આવશે. જોઈતી-ફાંસુ પ્રુશીથી લેજો.

જોઈલેવું, કિં કોઈવાર પણ સામે બદલો વાળીય એવા અર્થમાં વપરાય છે; મારવાની તજવીજમાં રહેવું; બદલો વાળવાનો વિચાર રાખવો; કાતો-અંટસ રાખવો; પોતાને શોષવું પડ્યું હોય તેટલું કે તેથી વધારે સામા માણસ ઉપર ખાડવા વિતાડવાનો દ્રેષ રાખવો; બદલો આપવાની રાહ જોતા રહેવું. (૨) જે વખતે જેમ થાય તેમ કરવાને અદમદ રાખવું; પ્રસંગ પ્રમાણે કરવા ઉપર રાખવું; 'પડશે તેવા દેવાશે' એવા અર્થમાં:-તમારા માલ મૂકી જાઓ જોઈ લઈશું. (૩) વિચારપર રાખવું; વિચારી જોવું; અનુભવ ઉપર રાખવું:-આત્મારે આ કામ રહેવા દો પછી જોઈ લઈશું-જોઈશું.

જોક, ઓં [સં. જહુકા] જાણે; ઉં પીએ રૂધિર પય ના પીએ, લગી પયોધર જોક.

ભાષા. (૨) વાડો; સંમલ; જૂથ.:-રખા-
રીતા એકમાં વાહરડાં સારાં છે.

જોખ, પું [સં જોખ.] સુખ; આનંદ; મો-
જમજા. વેદમાનો અસલ શબ્દ છે. ઉં
જરથી પામે જોખ, સતી શુભ કુળની
આવે, સામળ.

જોખ, પું જોખવાની જે રીત-લક્ષ્ય તે; તોલ.
(૨) જેથી જોખાય તે; કાટલાં; વજન.
(૩) જોખવાનું જે યંત્ર તે; કટિ. (૪)
જોખવું તે; જોખવાની જે ક્રિયા તે:-જો-
ખમાં કમી જરતી ના હોય.

જોખમ, નં [અ] તુકસાનની ધાસ્તી તે.
(૨) તુકસાન; ધોકો; ખરાખી. (૩) જુમ્મો;
જવાબદારી.:-એતું જોખમ કોણે માથે લે.
(૪) તુકસાનની ધાસ્તીવાળી વસ્તુ; જે-
નાથી તુકસાન લાગે-યાય તેવી વસ્તુ;
નાણું; ધરેણું; કિમતી કાગળિયાં વગેરે.-
મુસાદ્દરી કરતાં જોખમ સાથે રાખશો નહિ.
ધરમાં કંઈ જોખમ નથી. (૫) ભય; હાનિ
છવ કે જાત ઉપર આવી પડવું તે. છવનું
જોખમ યાય. કિં ૫૦ જોખમ આપવું=
તુકસાન ભરી આપવું જવાબદારી માટે
ખસો દેવો. જોખમ ઉતારવું=વિમો ઉત-
રાવવો; જોખમનો જુમ્મો ખીજા ઉપર
નાંખવો. જોખમ કરવું=તુકસાન લગાડવું.
જોખમ ખમવું=તુકસાન અને જવાબદારી
રાખવી. સહન કરવું. જોખમ ખેડવું=
સાહસ કરવું. જોખમ ભરેણું=જેમાંથી
તુકસાન કે હાનિ યાય એવું. જોખમ
માથે લેવું=તુકસાન ને જવાબદારી લેવી.
જોખમમાં ઉતરવું=ખોટ સહેવી, ધાસ્તીમાં
રહેવું. જોખમમાં નાખવું=ખોટમાં હાનિ-
ના ભયમાં નાંખવું. જોખમ લગાડવું=
તુકસાન કરવું. જોખમ લાગવું=તુકસાન
થવું. જોખમ પહોંચવું=જવાબદારી માથે

લેવી. જોખમ લેકવું=જોખમ ને જવાબદારી
સહેવી. જોખમ સહેવું=તુકસાન ખમવું.

કહેં જોખમ કુવામાં ડાલ દિયા-જો-
ખમ કિમતી વસ્તુ-સોતું સિક્કા વગેરે
જર-ધનની માયા મૂકી દેવી તે; ધનનો
ત્યાગ કરી દેવો તે. આ કહેવત એમની-
કળી છે કે, મઝઝર નામનો યોગી સ્ત્રિયા
રાજ્યમાં મોહમાયાથી વિષયમાં પડ્યો હતો.
તેના શિષ્ય ગોરખે તેને ત્યાંથી છોડાવ્યો,
તેમ છનાં તેણે ઝોળીમાં સોનાની એક ઇંટ
લોધી. માર્ગમાં વારંવાર તે ઝોળીની મં-
ભાળ રાખ્યા કરે તે ઉપરથી ગોરખે જા-
ણ્યું કે તેમાં કંઈક માયા છે. પછી શુર
જ્યારે સૌથ ગયા ત્યારે તેણે તે ઇંટ કાઢી
કુવામાં નાંખી દીધી. ખીજા મજલે
જ્યારે શુર ઝોળી મંભાળવા-કાળજી ક-
રવા લાગ્યા ત્યારે ગોરખે કહ્યું કે, 'જોખમ
કુવામાં ડાલ દિયા' આથી તે માયા મુક્ત
થયા ને આ કહેવત ચાલી.

જોખમકારક, વિં જોખમ કરે એવું; જ-
વાબદારીવાળું; તુકસાન કે હાનિ પહોં-
ચાડે એવું. (૨) ભયકર; ભય રાખવા
જેવું; ધાસ્તી ભરેણું.

જોખમકારી, વિં જોખમવાળું જોખમ કરે
એવું.

જોખમદાર, વિં જેને માથે જોખમ હોય તે;
જુમ્મોદાર; જવાબદાર; તુકસાન ભરી આ
પનાર.

જોખમદારી, ઓં જવાબદારી; જોખમદાર-
પણું; તુકસાન ભરી આપવાનો જુમ્મો
માથે રાખવો તે.

જોખમખ, નં કાટલાં અને પાલી વગેરે જો-
ખવાના અને જરવાનાં પ્રમાણો તે.

જોખમાણું, કિં અં જોખમ લાગવું તુક-
સાન થવું; હાનિ પહોંચાડવી; મોહું જો-
ખમ લાગે એવું થઈ જવું; ભિંત વગેરે

લગી જવાં અને વહાણ વગેરે સહેજસાજ
ખરાખે લાધવા તે:-આ કરો વિજળી પ-
ડવાથી જરા જોખમાયો છે

જોખવું, કિં સં તોલ કરવું; તોળવું; વ-
જન કરવું; કેટલો ખાર છે તે તોળવે
ધાલી નક્કી કરવું. (૨) ભાડવું; આજ
ભાડવી-ખોલવી (૩) માર મારવો. (૪)
સુખ માણવું.

જોખસે, અં [હિં] અલખત; અવસ્થ, નક્કી.
જોખામજ, નં જોખવાતું મહેનતાણુ તે;
જોખવાનો બહોલો તે.

જોખામણી, સ્ત્રીં જોખામણ; જોખવાની
મજૂરી.

જોખિયો, પું જોખનારો; મપારો.

જોખો, પું [સં. જોષ] જોખ; સુખ. (૨)
આનંદ; ખુશાલી. ઉં પાચ ધડીએ પધા-
રજો; કરે ચાકરી પેર, રમીજી જોખો
કરી, જજો તમારે ધેર. ચામળ.

જોગ, પું [સં. યોગ] જોગવું-એકઠા થવું
મળવું તે; મેળાપ; મંજોગ, મંબંધ;
મંગતિ; મેટો. (૨) નિયોજન; વિધાન;
લગાડવું તે; ન્યાસ; બંદોબસ્ત:-એને નો-
કરીતો જોગ કરી આપો. (૩) ઉપાય;
સાધન; માર્ગ; દાર; બંદોબસ્ત; સોધ:-
એને રોટલાનો જોગ તો જોષજોગ. (૪)
અવસર, વખત; સમો. અનુકૂલ કે પ્રતિકૂલ
સંજોગોના મધિધી ઉત્પન્ન થયેલો કાળ
(૫) તાલ; લાગ; પ્રમંગ; તાકડો:-જોગ
આવશે સારે હું ચૂકી જ નહિ, જરૂર કરીય.
(૬) બંદોબસ્ત; નજવીજ; જોગવાઈ:-
હમણા નાણાનો જોગ થાય તેમ નથી
(૭) પચામની રીતે અમુક અમુક ગ્રહ
નક્ષત્ર વગેરેના મંચોગથી પડતો-આવતો
સારાં માદાં ફળજોગ કહેવાતો મંધિકા-
ળ-વ્યતીપાન જોગ ખડખડ જોગ (૮)
ખંતથી મન્ના રહેવું તે; આગકથી અ

મુક બાખત પકડી તે સિદ્ધ કરવાની ઉમે-
દથી તેમાં લાગ્યા ને લાગ્યા રહેવું તે;
અનુદાન:-જાણવું સહેલું નથી? એ તો
જોગ લઈ ખેડા વગર જણાયજ નહિ.

(૯) સંસારનો ત્યાગ કરી ખાવા વેરાગી
થવું તે; વેરાગ્ય લેવો તે, જોખ. (૧૦)
એક તાર્ત્ત્વિક દર્શન; યોગ:-એ નામનો
તત્ત્વજ્ઞાન મબંધી વિચારોનો એક પ્રકાર;
પતંજલિ મુનિએ કાંદેવી શ્વેશ્વરનું એક
સાધવાની એક પદ્ધતિ. શુભો યોગશાસ્ત્ર.

જોગ, વિં [સં યોગ્ય] સભાવિત; પ્રતિ-
ષ્ઠિત; યોગ્ય; લાયક; ધટતું. (૨)
ધટારય; લાયક; દુરસ્ત; માફક-કામ. (૩)
ધટિત:-જોગ અજોગ-ઉં જોતાં જોગ અ-
જોગ જરી નહિ જાણુતા. લાયક; જેવું;
પુરતું; યુક્ત. નામ અને ક્રિયાની આગળ
જોડાય છે:-પરપ્યાજોગ; ખાધાજોગ; કામ
જોગ વગેરે.

જોગ, અં પ્રતિ; 'તરફ:-'લુદ્ધિપ્રકાશ' ના
તત્ત્વો જોગ. ઉપર; નામપર નામજોગ=જો-
ના નામ ઉપર હોય તેનેજ જોમ. ચાહ-
જોમ=જો કાંઈ સાલુકાર હેય તેના ઉપર
છે જોમ:-ચાહજોમ હુડી=કોષપથ ચાહ
સ્વીકારે એવી હુડી તે.

જોગટી, સ્ત્રીં જોગણ; ખાતી; વેરાગણ. તિર-
સ્કારમં જોવાય છે. બિયામણા વેપવાળી સ્ત્રી.

જોગટો, પું જોગી; ખાવો; વેરાગી-તુચ્છકા-
રના વપગાય છે. ભયંકર દેખાવનો કામણ
દુમણિયો અને ખગીજગી જેવો મંચાર
અને વેગમ્ય બેઝી બ્રહ્મ ધયેતો માણુમ;
ભિખારી; દૂર્તમાણુ.

જોગણ, સ્ત્રીં સંમારનો લાગ કરી ભગવાં
પહેરી બ્રહ્મ અને ધર્મર ભજન વગેરેમા
ઉવન માળનારી સ્ત્રી. (૨) વેરાગણ;
સાધુડી; માધુડી. (૩) જોગીની સ્ત્રી તે.
ઉં તમે જોગી ॥ વેપ જો ધારતો, તો

હું જોગણીનો લઉં વેષ, જટા કરું કેય,
સાથે રાખો રહેલથી.
જોગણી, ઓં [સં. યોગિની] ધ્વજચક્રિત
વાળી કલ્પિત ઓં; ૧૦; માતા. (૨) માણુ-
સના કરતાં વધારે અને દેવ કરતાં ઓછી
પણ અમરકારી ચક્રિતવાળી દેવતા ઓં;
માયાવી, અમરકારી ને ઘણું મરુ રાક્ષસજેની
રૂપિતવાળી ખનખી કરનાર ઓં; દુર્ગાદેવીની
સેવામાં રહેતારી ત્રાઓની એક જાતિ.
જોગણીઓ ચોસેટ કહેવાય છે. (૩)
જોગ અને ભજન કીર્તનદ્વારા ધ્વજચક્રિત
કરનારી મંસારથી દૂર રહેવી ઓં, જો-
ગણ; વૈરાગણ.

જોગનિદ્રા, ઓં [સં. યોગનિદ્રા] સ્થિતો
પ્રલય અને દુર્ગને પ્રભવ એ બેની વચ્ચે
કાળ તે એમ કહેવાય કે જે સ્થિતો પ્ર-
લય કરી ભગવાન યોગનિદ્રામાં પડે છે તે
કાળ, જોગનિદ્રા. આમાં કશું હોતું નથી,
જગત શૂન્ય હોય છે ભગવાન જ્યારે પાછા
જાગે છે ત્યારે નવી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરે છે.
અહ્વાની રાત તે. (૨) લાખી અને ચિંતા
રહિત ચાત ઉદય તે. (૩) પ્રલય; નાશ;
કંઈ ખોલવું આલવું કે કરી પણ હિલ-
ચાલ નહિ કરતા ચાત અને એકાને બેસી
રહેવું તે; વિરામ લેવો તે:-તેણે તો જાણે
જોગનિદ્રા લીધી છે.

જોગમાયા, ઓં [સં. યોગમાયા] જગ
તના કારણરૂપ, સ્થિતે ઉત્પન્ન કરનારી જે
ધ્વજચક્રિત મોટી ચક્રિત તે; ધ્વજરી; દેરી,
માતા. ૬૦ કુખ તે કાઠે કેવડો જોગમાયા
જોગવડો, પું (સં. યોગ+વૃત્તિ) જોગ ધા-
રણ કરવો તે; જોગી ધમને ફરવું તે, જો-
ગીપણું, જોગીની સ્થિતિ.

જોગવણું, કિં સગ જેણી દેવું, મેળાપ ક-
રવો (૧) વિવેકથી જોડીને-અખાળીને
ખાવું જોગવણું કે માણવું. (૩) યોગ્ય

હોય તેમ કરવું; જોગવણું; જોગે તેમ કરવું.
જોગવાઈ, ઓં બધા જોગના મન્નેજોવાજો
વખત-અવમર. (૨) જોગવણું; તજવીજ;
બંદોબસ્ત:-ખાવાની જોગવાઈ છે પણ
સુવા બેમવાની જોગવાઈ કહિ નથી.
પેમાની જોગવાઈ કરવો. (૩) અનુકૂળતા;
બધી રીતે યોગ્ય એવો મધિ તે (૪)
કેકાણું; સ્થાન. કિં પ્રજા જોગવાઈ કરવી
તજવીજ કે જોગવણું કરવી. જોગવાઈ
રાખવી=ગીજના સમામની સગવડ રાખવી.
જોગણ, નં થોડા અને બગડે વગેરેને ખાવાતું
અનાજ; ચણી.

જોગનજોગ, અં પ્રમ જોગપાત; અનુકૂળતાઓતું
એકન મળી આવતું તે.

જોગાચ્યાસ, પું (સં. યોગાચ્યાસ)
યોગતું જે અનુચીલન તે; યોગની પ્રક્રિ-
યાઓ કર્યા કરી તે; આસન, પ્રાણાયામ
સમાધિ અને તત્સબધી મનન વગેરે કરવાં
તે અદ્વૈતક્રમ સાધનનો અભ્યાસ તે.

જોગિયો, પું એકગતનો રાગ.

જોગી, પું (સં. યોગી) તત્ત્વચિંતનની
' યોગ ' પદ્ધતિએ અદ્વૈતક્રમ સાધનારો
તપસ્વી; સંસારનો ત્યાગ કરી યોગ પ્રક્રિ-
યાથી આત્મજ્ઞેય સાધવાના યત્ન કરનારો.
(૨) ત્યાગી; વૈરાગી; ખાવો. (૩)
ખાખી ખાવાઓની-તેવ પધી એક જાતિ.
(૪) એક નાત-દલણી-રાવજિયાંની જાતિ.
(૫) એક રાગિણી કહેવું આજકાલનો
જોગી ને દિયણ સાચી જટા=ડોલ નાતું ને
વાંત કરે મોટી તે કપર, દબીતો દબ ને
આડબગ દેખાડવામાં કહેવાય છે જોગીની
બેતીમાં તુમ્મડાની વેરી=જેની જેરી યો-
ગ્યતા તેવું તે કરે.

જોગીઆરાવરી; ઓં એક રાગિણી.
જોગીડા, પું જોગી; માવો; તાગો; જણે
બેજ લીધે હોય તે.

ભેષુ, વિં સાયકતુ; ખરતું (૨) અં
તરે; પ્રતિ, બેષુ.

ભેષુ, પું [સં. યોજન] ચારગાદિ જેટલું
અંતર તે, ચારગાદિ એકમાપ

ભેષુ, અં ક્રંબાળભે; યાદ, સખન્ને.

ભેષુ, સ્ત્રીં જીવાન ભેય; પહેલ વેતરી
ભેય. ઉં ભાભીએ કે આખ્યાં ભેષુનીઆના
હાનભે

ભેષુ, નં જીવાનભેય. જીવાન ઠેર. (૨)
વિં કાચી સમજતું; અણુસમજતું; બોયડ,
જેનામાં ઝાઝી પડેાય ન હોય એવું.

ભેષુ, નં સ્ત્રીએને પગની આંગળીએ પહે-
રવાતું વિંદી જેવું ધરેણું; કરડા; વેદ.
'ભેષુ' એમ બહુ વળને બોલાયછે,
કારણ કે તે ભેષુએ બળે વિંદેને હોય છે.

ભેષુ, નં જીવાન ઠેર-ભેય; પહેલવેતર; ડાણું.

ભેષુ, પું [સં. જૂદ] બે સરખે સરખી વ-
સ્તુઓની ભેડ તે; એકબીજાને મળતાં અને
સરખેસરખા એકબીજા સાથે ભેડાયેલા બે
વાનાં તે; -ધાતીભેડા. (૨) કે કને જુદી
રીતે મળતી આવતી જે બીજી વસ્તુ તે,
એક જેવું આળાદ જે બીજું તે; -ભાંધા
આ જગતમાં તમારો ભેડો નથી. બેનું
ભેડુ તે, જીગલ; યુગ્મ, ૬૬. ભેડાને ઠેકણે
ભેડો શબ્દ નપરાય પણ ભેડાને ઠેકણે
ભેડો શબ્દ વપરાતો નથી. ઉં એનો
ભેડો મળે નહિ ભેડાં.

ભેડ, સ્ત્રીં સરખે સરખી બે વસ્તુઓ હોય તે;
એક બીજાને મળતી ને સોમતી બે વસ્તુઓનું
એકપણુ-ભેડાય હોય તે; મે સમ વસ્તુ
ઓનો સમવાય તે; એક બીજાને મળતું
હોય તે જીગલ; ભેડી; યુગ્મ, ૬૬. ભેડી-
આ પુરુષની ભેડ (૨) મોગરિયુ;
બોરાનિયુ, નરખેમ-ખુ ઉતરનાર; એક
ના જેવું બીજું તે; ભેડો :-વાલાંની

ભેડ (૩) સાથે જન્મેલા બે છોકરાં
તે; જિડવાનાં બાળક (૪) તથુરાના
વચલા બે તાર ને. (૫) મેળાપ;
ભેડણી. (૬) બેનો માય; બેપણુ; બેની
સખ્યા તે. :-ભેડરૂપિયા :-મુળદની ભેડ.
ભેડકડું, નં તરત નવુ જુ ભેડી કાઢેતુ હોય
એવું જે તે, નરી કલ્પનાથી બનારેની કવિ-
તા ગીત કે ગાત વગેરે તે; લક્ષમાં વહેવાણો
એક બીજાને કહેશીને જે નવા એક બીજા-
ના પ્રતિ દ્રશ્યથી બરેલાં ચમોલા ૩૫ ગીત
માય છે તે; ભેડકડુ ભેડકડું-ભૂં. (૨)
બનાવટ, ભેડી કાઢેતું એવું જે તે; કલ્પ-
નાથી શુકિતસર જે બનાવટ કરેરી તે,
ખરો લાગે એમ કાંઈ વાત કે વસ્તુને ગોઠ
વવો તે. (૩) વપનુકી કાઢેલી-કપોળ
કલ્પિત વાત, અપ; અક્રતા, વિસવાદી
વાત. (૪) સાચા જીડા; આમ તેમથી
મેળ મેળવતો ખરા જેવું પણ ખોટું
દેણું કરવું તે; બંધબેસતી બાબતોને અ-
ગતેવા ૩૫માં ગોઠવી-અગાવી ફેરી તે. -
એને આવા બહુ ભેડકડાં ભેડાં આવડે
છે. (૫) પ્રપંચ, તરડટ; હા જળ. -
એને ઘણાં ભેડકડાં ભેડાં આવડે છે.

ભેડકડું, નં ભેડુ, ૬૬; યુગ્મ; ભેડ, ભેડકડું
હોય એવું જે તે; સાંધીને એકડું કરેણું
તે પડિયાનું ભેડકડું. (૨) એક બીજાની
સાથે વળગેરી એરી જે બે વસ્તુઓ તે;
કુદરતી રીતેજ એક બીજાની સાથે ભેડા-

મેલા બે વાના તે
ભેડણી, સ્ત્રીં બે વુ તે; ભેડવાની જે રીત
તે; મેળાપ, સાંધો બેનાડવો તે, કાંઈ
પણ બીજાને એક બીજાની સાથે બધું
બેનતી કરેરી તે. (૨) અક્ષરો, ૨૫૬
અને વાણોને એક બીજાની સાથે ભેડીને
લખવની જે પદ તે; વર્ણવિન્યાસ, ય-
બોધા અક્ષરોને યોગ દીર પનેરે ક-

આચારુસાર યોજવા અને લખવાની જે
ધરા તે જોડણી.
જોડવું, કિં સં [સં. યુજ] જે જુદી જુદી
વસ્તુઓને એક બીજાની સાથે સંબંધ ક-
રાવવો; 'એકની સાથે બીજાને લગાડવું';
અનુસંધાન કરવું; સાંધવું, યોજવું, બાંધવું;
મેથું કરવું; મેળવવું; શુંયવું; એકઠું કરવું;
બઝાડવું; વળગાડવું; જનાવરને હજે અને
વાહને જોડવાં. (૨) સંયોગ કરવો; એકઠું
કરવું; જમાવવું; સંયવું; નાંધવાં જોડવાં.
(૩) સંબંધ કરવો; સ્નેહ બાંધવો; સંગાત
સાથ કરવો; પ્રીતિ જોડવી (૪) આજ
ચઢાવવાનું બહાનું શોધવું. (૫) રચના
કરવી; જોડવવું; અક્ષરોને શબ્દમાં અને
શબ્દને વાક્યમાં-પદમાં યોજવા; કવિતા
જોડવી. (૬) ભરી આપવું; સામાને જે
ખાટ હોય તે કે ખૂટતું પૂરું કરી આપવું.
(૭) શાસ્ત્રિક વિચારોની શુંયણી કરવી;
બનાવવું; રચવું. નવી બાબત જોડી કા-
ઢવી. (૮) જે હાથનાં પંજાં એકઠા કરવા;
નમસ્કાર કરવો; નમન કરવું. ૧૦ પ્ર૦
હોય જોડવા; પગે લાગવું; આજીજી કરવી;
બાંધ કરવાની વિનંતિ કરવી. જોડીકાઢવું=
કલ્પનાથી બનાવવું; નવું કરવું; રચવું.
બનાવટી ઉભું કરવું. (૯) કામને ચાલુ
કરવું; ગતિમાં મૂકવું; ચર કરવું; કરવા
માંડવું; ચલાવવું; દેવ ઉઠાયા પછી ધાં-
ચીઓ પાણી જોડશે. સાજવીએ કામ
જોડ્યું છે પણ તાકો તૈયાર થઈ ઉતરનાં
વાર લાગશે. કહે૦ હાથ જોડીને બેસી
રહેવું=કંઈ પણ ઉદ્યમ કરવો નહિ પણ
ખેડા ખેડા જોવા કરવું (૧૦) નાં જોડું;
જુગલ; બેઠ. ઉ૦ દેરાણી જોડાણીનાં
જોડવાં, દળી મળી પાણીમાં જાય. ગુમરી.
જોડા, પું પગનું તળિયું અને પાટલી દંડાય
એવી પગે પહેરવાની આમણની બનાવટ;

ખાસડાં; પગરખાં; જોડો. બેઠ પગનાં જે
ખાસડાં તે જોડો અને એવી ઘણી જોડો
તે જોડા એમ પણ અર્થ થાય; પુરૂષને
જે પગે પહેરાય એવો ખડાવાળો ચામ-
ડાનો ધાટ તે; જુલિયાં. કિં પ્ર૦ જોડા
ધસવા=જોડા ધસાય તેમ કરવું, અર્થાત્
દેર ખાવા; જેની જરૂર હોય જેની પા-
સેથી કંઈ અર્થ સિદ્ધ કરવો હોય તેને
ત્યાં વારંવાર જવું, ખુશામત કરવી તે.
જોડા ધાડવા=એજ અર્થમાં. વળી વારં-
વાર ઉઘરાણી કરવી. જોડા ખારવા=સામા
માણસને તેના શુણને બદલે દોષ દેવો તે.
હારેલાને ગેરલાભ થયો હોય તે બતાવી-
પચાતાપ થાય તેમ મહેણાં-ટાણુને રૂપે
કપડો દેવો; ખાસડાં ખારવાં; વ્યંગમાં
સખત ઝાટકણી કાઢવી. જોડા ખાવા=
કોઈ કામ કરવા જતાં નિષ્ફળતા સાથે
કપડો ખાવો. કામ થાય નહિ અને સામે
કપડો મળે તેનું નામ જોડા ખાવા-પડવા.
જોડા પડવા=ટાંણાં-ટોક પડવા.
જોડાક્ષર, પું [સં. યુક્તાક્ષર] જે અથવા
વધારે અક્ષરનું જોડાણ કરેલું હોય એવું
એક ચિહ્ન; જોડેલા અક્ષરો તે. ઉ૦ જો-
ડાક્ષરથી જો કદી યડકે તો શુરુધાય. પિંગળ.
જોડાજોડ, અ૦ એક બીજાની પાસે પાસે;
સાથે સાથે; જોડાયેલાં હોય તેમ.
જોડામણ, ન૦ જોડવાણી જે કામ તે. (૨)
જોડવાની મજૂરી; ભાડું; ગાડું જોડામણ
શું લેશે? (૩) સાલ અને સાધા મેળવીને
એકાદી વસ્તુ ઉભી કરવી; ખાટલો જોડા-
મણ સુતારે બહુ લીધું.
જોડામણી, જી૦ જોડામણ; ભાડું.
જોડાણું, કિં અ૦ સંબંધ કરવો; મેળાવવું;
મળવું; મંજુકા થવું; બજાવું; મંધાવું; યો-
જાવું; સામેલ થવું; સાથે મુ થાવું; મળી જવું;
જોડિયો, પું કોઈ પણ કામમાં પોતાની સાથે

રહીને પોતાના જેવુંજ કામ કરનારો તે; સાથી; સહચર; મિત્ર; દોસ્તદાર; સહાધ્યાયી; નિશાળમાં તારા કોણ કોણ ભેડયા છે. (૨) એક સરખી ભેડીનો માણસ; બરોબરનો; (હોંચિયારીમાં) બધી રીતે સરખો એવો જે તે; બાગિયો; સોબતી; સાથે કામ કરનારો.

ભેડી, આંખો ખમવાય તે; ખેની ભેડતે; સાથે રહેનારા-કામ કરનારા-કરનારા જે બે તે;—ધોડા-બળદની ભેડી. (૨) જેને બમ્મે ધોડા ભેડતા હોય એવી ધોડાગાડી તે; ખેની ટોળા;—રામસદમણની ભેડી (૩) નાનો ભેડો; છોકરાંની ખાસડીઓ તે.

ભેડીકાઠણું, કિંમતે નવી બનાવટ બનાવવી; રચવું; ગોઠવવું; બનાવવું; કવિના વાત વગેરે રૂપનાથી નવાં કરવાં. (૨) બનાવટી કરવું; ખોદું ઉછું કરવું; તરકટ બનાવવું; જેમ બેસતું આવે એમ ખોટાને ખરા જેવું રૂપ આપવું;—આ બધી બાબત એણે ભેડી કાઢેલી છે.

ભેડીદાર, પુંખે ભેડે કામ કરનાર; બાગિયો; સાથી. (૨) મિત્ર; દોસ્તદાર. (૩) અમુકના જેવુંજ કામ કરી બધે એવો સમગ્ર હોંચિયારી અને આવડ જેવામાં હોય એવો જે તે.

ભેડું, નં કામકાજ કરવાને તેમજ અન્યોન્ય સહાય થવાને બંધાયેલી જે બે જણની ટોળા તે; બે જણનું મંડળ; સમબવસાથી-સહચારવાળાં બે જણના જે સાંધ-સંબંધ તે; વધારે નહિ પણ બે સ્ત્રીઓ, પુરુષપુરુષ કે સ્ત્રીને પુરુષજ હોય એવો ખેનો મમવાય; દંડ; જીમવ; ભેડ. બે માથાઓનું ભેડું સારું છે. લગ્ન સંબંધથી ભેડાયેલાં સ્ત્રીપુરુષ વરવહુનું-વરકન્યાનું ભેડું. નરમાદાની ભેડ, દપતી. ઉં પશુ પંખીનાં કે ભેડાં સજાં જીવો

કરી. વરવહુ, સ્ત્રી પુરુષ, અથવા નરમાદાની ભેડ તે ભેડું. (૨) અન્યોન્યને સહાયકારક બે સરખા સ્વભાવ ગુણ રૂપ અને આકારનાં બે જીવ. (૩) જિંડવે જન્મેલાં બે છોકરાં તે. કિંમતે ભેડું જમાડવું=વહુ વરને સાથે જમાડવાં તે; દંપતીની ભેડા જમાડવી તે. રૂં પ્રાં સળેડું=વરવહુ-સ્ત્રી પુરુષનું સાથે સાથે હોણું તે; ભેડીદાર સાથે હોય એમ તે; સળેડ-સળેડ=વરવહુ સાથે એમ. ઉં વરણ વિદ્યાધરપતિ, ધનપતિ આવ્યા સળેડ સુત સાથે. કહેં અધ્યાને બનાયા ભેડાં એક અંધા ઓર દુસરા ખોડાં.

ભેડે, અં સાથે; સંગે, (૨) પાસે; તથાક સમીપ (૩) ભેડીને; ભેડયાથી.

ભેડો, પુંખે પહેરવાની ચાગડાની બનાવટ તે; પગરખાં; જ્યોતિયાની ભેડ તે. (૨) ભેડા-માંતું એક જે તે; સરખા રૂપ ગુણ સ્વભાવ અંતરનું જે એકાદ જણ તે;—તે પણ એનાજ ભેડો છે; અર્થાત્ તેના જેવોજ છે; ભેડો; ભેડા જેવો સરખો હોય તે. ભેડા હાડવા=શું ભેડામાં. કહેં એકના ભેડા ખીજના પગમાં=એકનું ખીજને, ખીજનું ખીજને એમ પરપરા ચલાવીને નિભાવવું-ગોઠાવો ચલાવવો તે. એકની પાછડી ખીજને માથે ખીજની ખીજને માથે, એના જેવું કરવું તે.

ભેડણું, નં ભેવાનું તે; દસ્ય. ભેવા જેવું; ફજેતી; તમાસો;—ભેડું રાણું અને વગાણું ત્રણે સાથે યાવ. (૨) ભેવું તે; ભેવાની ક્રિયા તે;— મોજેણું. વહુનું મોજેણું તેની સામુએ નેને કંઈ ભેટ વગેરે આપવી તે; વહુનું મુખ ભેવાની એક લાડકી ચંચારી ગીત તે. વાગ્દાન કરતાં વરકન્યાને એક ખીજનાં સગાંએ, તેઓ કંઈ ખોડ ખાંપણવાળાં છે કે નહિ તે તપાસવાને

વરવટુમાં મોં જોવાનો જે રિવાજ પાડેલો
છે તે મોંજોલું કહેવાય છે. મોંજોલું
પર્ણ, ગારણ પર્ણ, ને વન મટયાં ત્યાર
પછી વિગદ બોલે નહિ.

જોત, ઓં [સં ચોતિ] અગિની જગ્યા
રૂપી વિખા; અગની તેજનાર વિખા. અ
ગિનો કે તેજનો ઝગઝગટ મારનો જે
બાળ તે. (૨) અગની પાટ; મળમેયો મ-
કરો. (૩) તેજ ધુનિ; પ્રકાશ; કિંમ્બ સ-
મદ (૪) મળપાટ; ઝગઝગટ; તેજ; કં-
નિ. (૫) અગનો દીવો; અગના દીવાની
તેજ વિખા; જ્વાળા; બંદો-રોચની રૂ-
પે અગતી જોત=જોતની આદ્ય પ્રકા-
શતી; તત્ત્વ પારખું દેખાડે એવું ચમત્કારિક.
જોતજોતામાં, અં જોતાને જોતા રહેલા તે-
જો એટલામાં; આંખ ઉધરે ને નિગ્રાહ
એટલામાં; પગમાં, લગારનારમાં:-જોતજો-
તામાં વાપે તેને મારી નાખ્યો.

જોતર, નં [સં ચોત્ર] દળ કે ગાડાની ધુસ-
રીએ જોડેલા જનારના મગાની આસ-
પાન વિંટાઈ પુ રીડી બે તરફ જેના બે
છા અંધાય છે એને માગમનો, સુરનો
કે છાલના રેમાનો બતાવેનો પટો; આટ;
ધુમરી સાથે અગને જોડનારો પટો તે;
જોતરં.

જોતરધું, કિંસં [સં. યુજ] જોરના પ
દાંધી પથુને ધુનના સાથે જોડે દેવું તે,
વળગાડયું; જોતરથી વળ, પાટા કે પોટા
આદિ પથુને દળ કે વાલતના ધુનરો
માંથે જોડયું; જોતર પાવડું અથવા જાંવડું
-વળગાડયું ને. (૨) વાલન માથે અગાડિને
જોડીને વાલનને આલું કરતાં; અગિનાં-જા
મ કરતાં, આલનાં કરતાં:-અગાતી આડાં
જોતરમાં. પાગળ, જોરં (૩) કોઈને કોઈ
નવા કેટલામા બરેસ કામમાં જોડેલું-લ-
ગાડયું; જોડયું; જોડયું; આંધી-વળગાડીને

મરજી ન મરજીએ કામમાં પ્રેરવું-તાંખવું:-
એને નનાની પાખીએ જોતરો એટલે
એની મેળે ઠેકાણે આવવો. રાતે પાડયું;
ધાંધે લગાડયું; કામકામમાં તાંખવું.

જોતરધાવું, કિં અં જોડાવું; લાગવું; જોત-
રેડી લાગનામાં આવડું; દુરનાં પડવું;
નુ ધવું. પ્રેરક-જોતરધાવું=જોડાવડું. ૩૦
જોડું કહી રથ જોતરંગો, અથ ૩૦
સાર. આલખુ દગલ પદ ૩૩૧મું
જોતરં, નં જોર; ધુમરીની નાથે મળને
જોડા મળવાનો પટો. (૨) લખડું. કિં
૫૦ જોતરં નથે પાલડું=મોષ કામનો
બાર જાણી જોઈને માથે લેવો; પચાતીમાં
પડવું. જોતરે જોડયું=જોખમના કામમાં
પડવું; જંગલની ખમાય નહિ એના હમે-
ચના કામ નાથે અંધાવું; બાર જના
બહારીના કામમાં પડવું; વ્યાવહારિક કા-
મમાં ધુંધાવું.

જોતિય, નં જોતિય.

જોતી, ઓં જોત; જોતિ.

જોતું, જોતું.

જોદ્ધ, જોદો-ધું [સં. ચોદ્ધ] લડવૈયો;
સેનિક; જિપાઇ. ચરતીર; અગવાન, યુદ્ધ
કરનારો; સાંનિક અગ ચક્રિત ને તાકા-
લવાળો માખુસ. ૩૦ ૫૦ જોદ્ધરેવું=ચરીરે
મજબુત

જોજ, ધું [સં. ચોજ] લડવૈયો; સેનિક
જિપાઇ; લડવાની ચક્રિયાયું તે. ૩૦ ૫૦
જુલાનજો=જુલાન અને વળી સાંનિક
તંદુરસ્તીની હુટપુટને મજબુત બાંધવું
કેવ તેવું.

જોધપુર, નાં મારસાડમાં આવેલું એક મોટું
દેવીમંદી અને તેનું મુખ્ય પાટનગર. જો-
ધપુર સરખું તે ૧૬૧ ૭૭૪૮૫ ચોરસ મા-
ઈન, ૪૦૦૦૦૦૦૦૦૦ લાખ માખુમની અને
વાર્ષિક ઉપજ ૫૦૦૦૦ લાખ રૂપિયાની છે.

જોધપુરના રાજકુળો. સુરવંશી રાહોડ
રજપૂતો છે. તે સ્થિતિ સરકારને ખડખી
આપે છે: રાજ્યની ભૂમિ સપાટ ને રેતાળ
છે તથા વરસાદ પણ બહુ થોડો આને ડે.
આખા રાજ્યમાં માંત્ર એક જ લુણી નામે
નદી છે. મંબર નામે ખાસ સરોવર આગળ
મીઠું પાકે છે. જોધપુર નગર રાવજોધાએ
સન ૧૪૫૬ માં વસાવેલું છે. સંહર પ-
હાડતી બાજુમાં આવેલું હોઈ તેની આસ-
પાસ મજાપુત કોટ કેરવો છે. 'સંહરમાં
રાજગૃહલ અને મંદિરો વગેરે જોવા લાયક'
છે. મંડોર નામે જુલુ રાજનગર સંહરની
ઉત્તરે ત્રણેક માઇલ ઉપર છે.

જોધબાઈ, સ્ત્રીં જોધપુરના રાજા કલ્પનિંહની
બહેન. જોધબાઈ સન ૧૫૨૬ માં અકબર
પાદશાહ સાથે પરણી હતી. તે અકબરને બહુ
પ્રિય યદ્ધ પડી હતી એટલુંજ નહિ પરંતુ
એનો કુંવર શાહજહાં મીરજા સલીમ અ-
કબરની પછી જેહાંગીરને નામે દિલ્હીની
ગાદીએ આવ્યો હતો. જોધબાઈ સન
૧૬૦૦ માં મરજુ પાળી હતી.

જોનાર, પું પ્રજા; પ્રેક્ષક; તમાસગીર.

જોની, સ્ત્રીં [સં. યોનિ] ઉત્પત્તિ સ્થાન.

(૨) જાન; અવસર.

જોજન, નં [સં. યોજન] જુવાનીનો સમય
તે; પ્રાણીઓના આવરણની મુખ્ય ત્રણ
અવસ્થાઓમાંની વચ્ચી અવસ્થા-પુરુષને
૧૬ વર્ષ અને સ્ત્રીને ૧૩ વર્ષ જોજન આ-
વવા મળે છે. બાળક અવસ્થા કિતરીને
સરીર અને મનની પુખ્ત પાકનની
ખલિત્વથી યાય છે ને અવસ્થા પ્રજોત્પત્તિ
કરવાની તાકાત-યોગ્યતાનાજો અવસ્થા
તે. મનુષ્યને નાટો જોમન સબ્દ વપરાય છે.
૩૦ જોમન પાનું જોર જવાને વચું
જોધને આવેછ. કિં ૫૦ જોમન આવવું =
જુવાની આવરી; પ્રજોત્પત્તિને યોગ્ય અને

સ્થા આવરી. જોજન ખીલવું = જુવાની
ખીલવી. જોજનનો બહાર = જોજનની ખી-
લવણીની શોભા-મજા તે. મરજોજન = જો-
જન અવસ્થાના ખરેખરે સમય, વચ્ચે
અથવા જો વખતે યરી: અને મનથી
ખાણુમ મંભારી બાવોયા પૂર્ણ હોય છે તે
અવસ્થા; તારુણ્ય; યૌવન; જુવાની; પૂર્ણ-
વસ્થા.

જોજનવંતી, સ્ત્રીં યૌવનાવસ્થામાં હોય એરી
સ્ત્રી; જુવાનસ્ત્રી; પ્રજોત્પત્તિને યોગ્ય જેના
અવયવો ખીલવા હોય એરી સ્ત્રી; તરુણી;
યૌવના; યુવતિ; જોજના.

જોજના, સ્ત્રીં જુવાનસ્ત્રી, યૌવના; તરુણી;
જોમનવતી.

જોજનિયું, નં જોજન; તારુણ્ય; યૌવન. ક-
ચિતામાં વપરાય છે: - મરજોજનિયે મૂકી
મુજને એકરી.

જોખાણું, કિં અં જોખાની અસરમાં આ-
વવું; જોખાઈ જવું; યરીરે પરસેવો યદ્ધ
આરી સંચાણું જણું રહેવું તે; મન અને
ઇદ્રિયોના મંવેદનતું યોગ્ય વખત માટે નહ
યદ્ધ જવું તે: - ડોસો જોખાયા કે તરત
નીમે કિતાયાં પણ પછી પાછું જાન આવ્યું.
જવ ઉડે કિતરી જવો; જોખાન યવું; પર-
સેવોથી નવાઈ જઈ એડોઈ જાની જવું.
કેટલાક જોખાણું ને જોસો એમ પણ
બોલે છે.

જોજો, પું (જોસો) જોખાન યદ્ધ જવું તે;
યોડીવાર મંચા જતી રહેતી તે; નિઃમંચના;
નિઃકેટના; પરસેવો આરી યરીર અને ઇ-
દ્રિયોન ટ્રેપિલ આવી જવું તે; જવ કડો
જતો. રહેવો તે. કિં ૫૦ જોજો આવવો
= કાજની જૂડી મંચા જતી રહેતી; અ-
તંત નવાજાઈતી જાન જવું રહેવું; જવ
કડો કિતરી જવો. જોજો ચડવું - સરવાર
જોજા આવ્યા કરવા; રહી રહીને નવા

ળાઇને લીધે થિથિલતા ને સંચાનો લેખ થવો તે

ભેમ, નં ઉસ્કેરણી, લામણી કે આવેશને લીધે આવેલું મન અને ચરીરનું બળ તે; શ્વરસેા; ભેર; અર નહિ પરંતુ ક્તેજનથી આવેલું બળ.

ભેમી, વિં ભેમવાળું; ખાલી-બળના ચલાવની અસરવાળું.

ભેવાળેવું, વિં ભેવાને યોગ્ય એવું; લોકો ભેવાને ભરાય એવું. (તોશન-ધિગાણું તો ભેવાળેવું. કિં પ્રં ભેવાળેવું કરવું =તોશન ધિગાણું કરીને લોક ભેગા કરવા જેવું કરવું; કળેતી ઉડાવવી; મોટી મારફાક કરવી; ખૂન ઉપર ચઢવું; મારામારી ને લોકો વહે એવું તોશન કરવું.

ભેર, નં [ફા] મુખ્ય ચારીરિક બળ તે; ચરીર ચક્રિત; ક્રિષ્ણ; સામર્થ્ય. માનસિક બળ; મનચક્રિત. પહોળ. (૨) કાર્ય-ગુણ-અસર ઉપજાવવાની કૌશલ્ય પદાર્થની ચક્રિત તે; -અગ્નિનું-પાણીનું ભેર. (૩) ભેસ; પૂર્ણ પ્રકાશ; બહાર; તેજ. (૪) દરિવાનું સારીપેઠે જીજીવું તે. (૫) ચરીરની મજબુતી માટે કસરત કરવી તે; ભેર કરવું -કાઢવું તે. (૬) ભાર; વજન; -આ ધામલા ઉપર બહુ ભેર છે. ખાંધપર વધારે ભેર આવે છે. (૭) ટકી રહેવાની કે સહન કરવાની-ધારણ કરવાની સામે યવાની ચક્રિત તે. (૮) ભેમનું વધવું તે; ધસારો; દોડ. -હજી રાગનું ભેર છે. (૯) જીવન; ગેરમનસાક્ષ; જનરજસ્તી (૧૦) વગવસીયો; સિદ્ધારસ; નરદશરી. (૧૧) આગ્રહ; દબાવ. (૧૨) ટેકો; સહાય; પ્રુટિ. (૧૩) પરાક્રમ; હમ; સરવ; કસ. કિંપ્રં ભેર અજમાવવું=પોતાનામાં અધિક કાર્ય કરવાની ચક્રિત છે, કે નહિ તેનો અનુભવ કરી ભેવો. ભેરકરવું=બળ વાપરવું; મહે-

નત કરવી; ચારીરિક કે માનસિક ચક્રિતનો કાર્ય કરવામાં ઉપયોગ કરવો. ફરજ પાડવી. આગ્રહ કરવો, દબાવ કરવું. કરાંજવું; ભેર કાઢવું=ચક્રિત વાપરી ભેવી; બળ ઉતારી નાંખવું. ભાવ હોય તે કાર્ય કરીને પુરો કરવો. ભેર ભેવું=બળની અજમાય લેવો; ચક્રિતનું પ્રમાણ સમજવું, પરીક્ષા કરવો. ભેર મારવું=પરાક્રમ કરી બતાવવું; સરવ દેખાડવું. ધણું કરવું; ખૂન બળવવું; કરી બતાવવું; દેખાડી આપવું. ભેર ચલાવવું=ચક્રિતની અમર યાવ એમ કરવું, અસર ઉપજાવવી; પોતાની ધારણા પ્રમાણે યાવ એમ કરી ભેવું. મંત્રાક્રિતનું ભેર ચલાવવો.

ભેરકસ, વિં ભેરનો કસ કાઢેલો હોય એવું; ભેર આણવાને જેણે કમરત કરેલી હોય એવું; કસાયેલું; ધિગું; કસારી-ભેરવાળું. (૨) ભેર કસવું-ભેર કરવું પડે એવું; જ્યાં ભેરની કસોટી યાવ એવું (કામ) ભેરનું. ભેરકસ કામ છે.

ભેરજખરી, સીં જનરજસ્તી; જીજીમ; ભેર-આગ્રહ અને જખરાઈ તે; દબાવ. બળ વાપરીને સામાની મરજી ઉપરાંત પરાણે કામ લેવું તે; -કશી ભેરજખરી વાપરશો નહિ. ભેરજીજીમ, પુન પરાણે દબાવીને બલભેરીથી કામ લેવું-કરાવવું તે; કડકાઈ-સખલી વાપરવી તે; સામાની મરજી વિરૂદ્ધ તેને મારી ઝૂકી પરાણે કાર્ય કરાવવું ને; સખતાઈ બગો-કડકાઈનો અમલ ચલાવવો તે; બળભે. :- તેણે એવા ભેરજીજીમથી રાજ્ય ચલાવ્યું કે તે પ્રજાને અગમ્યામણે યજ ગણો.

ભેરભેર, અં ભેરથી; બળ પૂરક; જીજીમ માં ને જીજીમમાં; ઉત્સાહ, ઉમંગ-રવન જાણિમાન સાથે. ભેરવાન, વિં ભેરવાળું; ભેરાવર.

જોરાવર, વિં જેનામાં ધણું જોર હોય તે; જોરવાળું; બળવાન; શક્તિમાન; જબર; મજબુત. (૨) પરાક્રમી; પ્રતાપી. (૩) યુધ્ધકારી-સારી અથવા ખોટી જખરી અસર કરવાના ધણા સરવવાળું. (૪) જીલ્લમ-ગાર. (૫) ખૂબ જોર-બળ સાથે-જોસ વાળું :-જોરાવર હુમલા સામે ટકી રહે એવું.

જોરાવરી, સ્ત્રીં જખરજસ્તી; બળાકાર; પરાણે કોઇને કષ્ટ કરવા કરાવવાની ફરજ પાડતી તે જીલ્લમ; ધણી સખતાઇ વાપરવી તે. (૨) જોશ; આગ્રહ. ૩૦ પ્રં જોરાવરીનો પોરો=જીલ્લમ-જખરજસ્તીનો સમય તે. ઉં છે જોરાવરીનો પોરો, કહે કાન તું ધર આમ જોરો. પ્રેમાનંદ.

જોરાળ, વિં જોરવાળું.

જોરાળાપણું, નં જોરવાળાહોવાપણું.

જોરાળું, વિં જોરવાળું; બળવાન.

જોરી, વિં જેને ખીખતુ જોર હોય એવું; ખીખતના બળથી બળવાળું; જેને ખીખતની કુમક હોય એવું :-સેતરજનાં ખાતાં હ-મેથ જોરી રાખવાં જોઇએ.

જોરો, સ્ત્રીં પરણેત ખાઇડી; વહુ; પત્ની; ભાયાં; સ્ત્રી. કહેં જર, જોર ને જખીત એ ન-જીની લગાઈ.

જોરો, પું જોર તે; દાબ; દમાણ; આગ્રહ. ઉં ખકરે કરી જોરો. નવલરામ. (૨) સત્તા; હુકમ. (૩) જીલ્લમ; સખતી પોતાની સત્તાના બળથી કોઇ કામ કરવાનું સામાની ઉપર દમાણ ચલાવવું તે. ઉં જનાવર સંધાતે જોરો. શામળ.

જોવરાવણું, કિં સં કોઇ ખીજે જીએ તેમ કરવું; જોવડાવણું; દેખાડવું; તપાસ કરાવવી; શોધાવણું :-ગ્રહ જોવરાવના. ધર જોવરાવણું.

જોવાજેણું, વિં જોવાનું મન થાય એવું; જોવા સરખું; અગમ્ય; નવાઈનું; લોકો જોવાને

એકદા થાય એવું; તમાસા-ધિંગાણા જેવું જ તે. (મારામારી તોફાન-ખૂન પાડવા જેવા ખરાબ સાહમને માટે વપરાય છે) ઉં અમે ફજેત ફજેત કરીને, કરશું જોવાજેણું. વેનચરિત્ર. (૨) જોવાને યોગ્ય; જોવા લાયક (સારા અર્થમાં) પ્રદર્શન જોવાજેણું છે. આગ્રામાં તાજમહેલ જોવા જેવો છે; કાંપમાં કષ્ટ જોવાજેણું નથી.

જોણું, કિં સં [સં. જુશુ દ તો પ્રાંમાં જ યધ જાય છે.] બહારની વસ્તુનાં રૂપ, રંગ, આકાર વગેરે ચક્ષુ ઇન્દ્રિયે કરીને કેવાં છે તે જાણવું; દેખવું; આંખ ઇન્દ્રિયથી બહારની વસ્તુનું દર્શન કરેવું. (૨) કોઇ પશુ ઇન્દ્રિયથી કોઇપણ વિષયનું ગાન મેળવવું; જાણવું. (૩) વિચારવું; આલોચવું; સમીક્ષા કરવી; દરિયાફ કરવું :- એ બાગત જરા જોજો. (૪) તપાસવું; શોધવું :-મુકરદમો જોવો. (૫) દેખવું :-પણું :-જરાબર જો. (૬) અંદરનું જાણી લેવું :-મન જોવું-આસકની ખાસિયત જોવી. (૭) અનુભવ લેવો; અજમાય કાઢવી; પ્રયોગ કરીને જાણી લેવું. કિં પ્રં જો-છને ચાલવું=વિચારીને પગલું ભરવું; પોતાનું ગત્ય-ચકિત જોછને કામ કરવાની રીત રાખવી. જોછએ તો=વિચાર ઉપર વાત રાખવી; વિચાર કર્યા બાદ જોછશુ=વિચાર ઉપર મુવનરી રાખવું; તપાસપર રાખવું. જોછતેણું=વિચાર ઉપર રાખવું. (૨) મારવાની-ખરાબ કરવાની ધમકી આપવી :-કું તને જોછ લાઇય બચ્યા ! જોછ વિચારીને કામ કરવું=નજરે જોઈ તપાસીને તથા વિચાર કરીને કામ-કરવું. જોછને ડગલો ભરવાં=સાહસ નહિ કરવું; વિચાર કરી કરીને આગળ વધવું પ્રર જોવું=પોતાનું ગત્ય-કુંડળની પ્રતિજા વગેરેની તપાસ કરી વિચારીને કામ કરવું :-

ધર ભેદને પગલું બરજો. (૨) કુળ-ખાન
દાની વગેરે ભેદું (કન્યા આપતાં લેતાં)
ભેદ ભેવો=ભવિષ્ય કહેવું-શું પશે ? તેનો
વિચાર આપ્યો. નજરે ભેદું=આંખથી
ભેદને તપાસ કરવી. નાક ભેરી=નિહાન
કરવું; રોગનો નિર્ણય કરવો. (૨) ઉડા
ઉતરીને શું ને કેમ છે ? તે ભેદું. માયું
ભેદું=માયામાં જૂ લીખ વગેરે છે કે નહિ
તેની તપાસ કરવી-કાઢવી. માયું હોળવું.
સામર્થ્ય ભેદું=મળની ખાતરી કરવી. હાથ
ભેવો=હાથની રેખાઓ વગેરે ભેદું; રે-
ખાઓ ભેદું ભવિષ્ય માખવું તે. હિસાબ
ભેવો=ખાતું તપાસવું.

ભેદ, પું. [સં. જુષ] પ્રવાહીને ગરમી આ-
પતાં તેમાં જે ઉછાળો આવે છે તે; ઉભરો;
ખળખળવું તે; ઉછળવું તે; ઉછાળો:-નથુ
ભેદ આપીને કાઢો કરવો. (૨) કોષાદિ-
કની લાગણીઓથી રૂધિર ગરમ થકને મન
ઉત્કેરાવું તે; આવેશ; ઉત્કેરાયેલી મનની
હાલત તે; જુસ્સો; ભેમ, ભેર; કષક
કરવાની ઉત્કટ લાગણી; ઉત્કેરણી:-ભેદ-
માં ને ભેદમાં એણે તે કામ કરી નાંખ્યું.
(૩) આગળ વધવાનો વેગ; વધવાનું બળ;
ભેર. (૪) નીશો; મઠ; સ્વાભિમાનની અ-
સર. જ્યોત્સ, ભેસ. કિં પ્રા ભેદ આ-
વો=ઉછાળો આવવો. અમુક કાર્ય કર-
વાનું લાગણી મર્યું બળ આવવું; ઉત્કેરાવું.
ભેદ ચઢવો=ઉછળવું; ઉભરાવું. અમુક કામ
કરી નાંખવાની તીવ્ર લાગણી યર્ષ આવવી;
નીશો ચઢવો-બળ આવવું ભેદ નરમ
પડવો=આગળ વધવા ચઢવાનું ભેર નરમ
પડવું; ઉતાર ધવો; ટૂંકિ અટકવી:-રોગનો
ભેદ નરમ પડ્યો છે. ભેષ-જ્યોષ.

ભેશન, નં હાથે પહેરવાનું એક પરેણું.
(કાદિ. ૨. વા)

ભેશી, પું ભેષ ભેનારો; મહાદિકની ગતિ ને

ભાવ વગેરે ભેષ ભવિષ્ય કહેનારો અને
શુભાશુભ કાળનો ટાળો ભેષ આપનારો;
જ્યોતિષ જાણનારો. મહો મુંબંધી જ્ઞાન
ધરાવનારો; ખગોળવેત્તા; જ્યોત્ષી; જ્યો-
તિષી; ભેષી. કહે જુવાન ભેશી ને ધ-
રડો વેદ=ભેશી-હેલ્લામાં હેલ્લા-આજુ વ-
ખત લગીના જ્યોતિષ જ્ઞાનવાળો-તાજ
જ્ઞાનવાળો ભેશી સારો અને વેદ ધરડો-
અર્થાત્ અનુભવી હોય તે સારો. ભેશીની
રડે નહિ ને વેદની મરે નહિ=અર્થાત્
ભવિષ્ય કથન અને ઓસડ માત્ર મન મન-
વણ્યાં છે ખરેખરાં ખરાં નથી, ભે ખરાંજ
હોત તો ભેશીની છોકરી રાંકન નહિ અને
વેદનાં છોકરાં મરત નહિ.

ભેષ, પું. જ્યોષ; મહત્તી ગતિ; મહત્તું સારું
માહું ફળ, મુદ્દર્ત, કાળ નિર્ણય વગેરે તે;
નસીમ ભેદું તે; ભેષ (૨) ભેષ, ભેસ;
ઉભરો; ઉછાળો.

ભેસ, પું. જુ. ભેષ.

ભેસતાન, નં વિદ્યાર્થીને પોતાની ચોપડી-
ઓ અને વતરણાં રાખવાની ખલેથી; દફ-
તર રાખવાની કોથળી.

ભેસદાન, નં ચોપડીઓ વગેરે રાખવાની
કોથળી.

ભેસ્તણુ, ના. [ફા.] તપાસ; તજવીજ;
શોધ (૨) બહાષોહ; ચર્ચા; ભેસ્તણુ.

ભેસ્તો, પું. (ફા. જુસ્સ) જુસ્સો; અં-
રની ગરમીથી ચઢતું ઉભરણ તે; ભેસ;
ઉછાળો (૨) ઉત્કેરાયેલી લાગણીને લીધે
આવતું બળ તે; મનાવિકાર; ઉત્કેરાયેલી
જે લાગણી તે; પ્રસંગને લીધે ઉત્કેરાયેલી
જે મનની હાલત તે; ભેમ; ભેર.

ભેહાર, પું. જુહાર; વાણિયા-જનમાં નમન
કરતાં પાપરવાનો-લખવાનો વિનય ને આન-
નો ઉદ્દગાર.

ભેહુકમ, પું દોર; દોરી અમલ; હુકમનો ક-

ડક અમલ કરવો કરાવવો તે. (૨) અં
જેવો હુકમ હોય તેમ; હુકમ પ્રમાણે.

જોડકમી, સીં જોવો હુકમ થાય તેવું કંઈ
પણ ખરું ખોટું જોયા તપાસ્યા વગર થ-
વુંજ જોઈએ એમ કરાવવું તે; દોર તો-
રનું જોર તે; કડક અમલ ચલાવવો તે.~

જોવી જોડકમી મારાથી નહિ ખમાય.

જોળ, સીં જોડ; સાથે અવતરેલાં એ બાળક
તે; બાળકોની જોડ; જિંડવાનાં બાળક.

જોળિયાં, વિં જોડીનાં; જિંડવાનાં. (બાળક)
જોળી, સીં જોળો; ખલેચી; કાચળી.

જોસણ, નં બાળવું તે; જવલન.

જોસણું, કિં સં બાળવું. (૨) પીરસવું; મૂ-
ઠવું; આપવું; જોસણું. (તિરસ્કારમોનાં ખબરુ.

જા, પું[સં. જા-જો] જ અને જ મળીને બનેલો
એક સંયુક્તાક્ષર-જોડાક્ષર-અનંત, મુજ-
રાતી વર્ણમાળામાં તેને ક્ષની માફક એક
જુદાજ વર્ણ તરીકે ગણવામાં આવે છે.
અવહારમાં એનો ઉચ્ચાર દ, ન, ને થતા
જેવો તેમજ મન જેવો કરવામાં આવે
છે.~ચાનનો મતાન (૨) પું ડહાણો; જાણ
માણસ તે; પડિત; પુધ. (૩) વિં સમા-
સમાં શબ્દની આગળ જોડાઈ-જાણનાર
જેવો અર્થ બતાવે છે.~મર્મગ; સર્વગ; સા-
અગ; મર્મ જાણનાર, સર્વ જાણનાર ને ચા-
અ જાણનાર.

જાસિ, સીં [સં.] પુદ્ધિ; સમજશક્તિ. (૨)
પુદ્ધિવડે પદાર્થ જાણવામાં આવવો તે. (૩)
તોપણ.

જા, અં ચાન્ડની અંતે જોડાય તો 'જાણવું'
જેવા અર્થને બતાવનારો પ્રત્યય, સંસ્કૃત
માં 'જાણવું' નો ધાતુ. ~અવગા; પ્રતિ-
ગા; સંગા.

જાત, વિં [સં.] જાણવામાં આવેલું; જાણેલું;
ચાન પામેલું; જાણવાનું જેના જાણવામાં
આવેલું હોય એવું; ભાગિયું. ~ચાતયોવ-

ના~પોતાને યોવન આવેલું છે એવી જો
સમજ છે એવું, જેના સમજવામાં આવેલું
છે એવી જુવાન સ્ત્રી તે.

જાતવ્ય, વિં [સં.] જાણવા જોગ; ચાન
પામી શકાય એવું; સમજવા જેવું; એવ;
વેધ.

જાતા, વિં [સં.] જાણનાર; સમજદાર. (૨)
પું જેને સારી પેઠે જ્ઞાન હોય તે; પુદ્ધિ-
માન ને ડહાપું માણસ; ચાનથીલ; વિદ્વાર.

જાતિ, સીં [સં.] કુટુંબના-જાતિના-સ્વ-
જન માણસોનો સમુદાય તે; એક બીજા-
ની સ્થિતિ જાણનારા એક જાતિના લોક-
નો જે સમૂહ તે; નાત. ચાતિશ્વર=ચા-
તિમાંથી નીકળી ગયેલ; ચાતિના બંધારણ
માંથી બદલ થયેલ, ચાતિ બદિષ્ઠત=નાત
માંથી બહાર કાઢેલો, નાત બહાર મૂકેલો
ચાતિદોષ=સ્વજનોને દગો દેવો તે~દોષ
કરવો તે.

જાન, નં [સં.] ઇદ્રિયોદ્ધાર કોઈ પણ વસ્તુ
વા વિષયનું સમજાવું તે; જાણવું તે; કોઈ
પણ બાબતની જે કંઈ પણ માહિતી તે;
સમજણ; પુદ્ધિ. (૨) જીવાત્મા અને પર-
માત્મા સંબંધી સમજ તે; ધંધાર અને જ-
ગત સંબંધી જે સમજણ તે. (૩) સામા-
ન્ય રીતે કોઈ પણ બાબત શું તે સમજ
લેવું તે; સમજ શક્તિ; વિચારશક્તિ;
જાણવાપાત્ર; માહિતી; જોગબ; મનમાં
જે ચિત્ર પડ્યું-સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવું તે.
કિં પ્રં જ્ઞાન આપવું=સમજ આપવી;
જાણાવવું; અમુક જાણતની પદાર્થતા
દેખાડવી. જ્ઞાન થવું=સમજણ પડવી;
અનુભવ આવવો; આપ દેખડી. જ્યારે
કોઈ વસ્તુ અથવા વિષયનો ઇદ્રિયો
સાથે, ઇદ્રિયોનો મન માથે અંતે મનનો
આત્મા સાથે સંબંધ થાય છે ત્યારે
તે વસ્તુ વા વિષયનું જ્ઞાન થાય છે. એક

કેસણે ધડો પડેલો છે તેનો નેત્રદ્રિયને સાક્ષાત્કાર થયો એટલે તેણે મનને અને મને આત્માને તે સાક્ષાત્કાર જણાવ્યો કે તરત 'ધડો' છે એવું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. ઇન્દ્રિયો, મન અને આત્માને આવું જ્ઞાન યવાનો વ્યાપાર એટલી ત્વરાથી ચાલે છે કે જેનું અનુમાન પણ આપણાથી યદ્યથા કે નહિ. એકી વખતે બે વિષયોનું જ્ઞાન યદ્યથા થકતું નથી. પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન અને શબ્દ દ્વારા સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન થાય છે. જ્ઞાનના વળી યથાર્થજ્ઞાન અને અયથાર્થ જ્ઞાન એવા બે પ્રકાર છે. મીમાંસા સિવાય સર્વ દર્શનોએ જ્ઞાનથી મોક્ષ માન્યો છે. જ્ઞાનદ્વારા અજ્ઞાન-મિથ્યાજ્ઞાનનો નાશ યદ્યથા થાય છે અને દોષ દૂર થતાં પ્રવૃત્તિ રાજી નિવૃત્તિ આવે છે. નિવૃત્તિથી દુઃખનો નાશ થાય છે અને દુઃખના નાશથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

જ્ઞાનકથા, સ્ત્રી (સં.) સમજણની વાત; યોગની બાબત. (૨) જેમાંથી મોક્ષ મેળવ્યો ક'ઈ જાણવાનું મળે એવી વાત તે. (તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી) ઉંડ જ્ઞાનકથા રહેવા દો તે, અમને શીકી લાગે. બાલજી-રમ્ય કહ્યું ૨૭૧.

જ્ઞાનકથા, સ્ત્રી (સં.) સમજ શક્તિનો વિકાસ તે; યોગીવત્તી સમજનું જે પ્રમાણ તે. (૨) બુદ્ધિની જે અપૂર્વતા તે; સમજનો પ્રભાવ તે.

જ્ઞાનકંડ, પું (સં.) તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી પ્રકરણ તે; શ્રવેશ્વર સંબંધી જેમાં જીણવટ કરેલી અને ચર્ચેથી હોય એવી બાબત તે. પેદના ત્રણ વિભાગ છે તેમાંનો એક ભાગ કંઈ કેમ કરવાં તેની સમજ ઉપર છે ને તે કંઈ કંડ કહેવાય છે, બીજો ઉપાસના કંડ કહેવાય છે અને ત્રીજો કે છેલ્લો જ્ઞાનકંડ છે, જેમાં શ્રવાત્મા પરમાત્મા મેળવ્યા બિહા-

વોદ કરી મોક્ષનો વિચાર કરેલો છે. વેદના જ્ઞાનકંડમાં ઉપનિષદોનો સમાવેશ થાય છે.

જ્ઞાનઘન, વિં (સં.) જ્ઞાનથી ભરચક ભરેલું; જ્ઞાનથી પૂર્ણ.

જ્ઞાનચક્ષુ, વિં જ્ઞાનરૂપી જેને આંખ છે એવું; જ્ઞાનચક્ષિરૂપી આંખવાળું. (૨) નાં જ્ઞાન ચક્ષિવાળી આંખ હોય તે; શારીરિક આંખ નહિ પરંતુ માનસિક-સમજ ચક્ષિરૂપી જેને આંખ છે એવું તે.

જ્ઞાનચર્યા, સ્ત્રી (સં.) જ્ઞાન સંબંધી જે વાદવિવાદ અને વિચાર તે; શ્રવેશ્વર સંબંધી જોગ.

જ્ઞાનતંતુ, પું (સં.) ઇન્દ્રિયોની સાથે સંબંધ ધરાવતી જે પ્રયોજક નાની નાડીઓ તે; જ્ઞાનને વહન કરનારા શારીરિક તંતુઓ તે; જ્ઞાનેન્દ્રિયોને લગતી જે નાની નાની રંગો તે.

જ્ઞાનદાન, નં (સં.) જ્ઞાનરૂપી દાન તે; જ્ઞાન આપવું. કેળવણીરૂપી દાન આપવું તે.

જ્ઞાનદીપ, પું (સં.) જ્ઞાનરૂપી દીવો તે.

જ્ઞાનદૃષ્ટિ, સ્ત્રી (સં.) કોઈપણ બાબતમાંથી કંઈપણ સમજ લેવાની જીણવટવાળી જે નજર તે; સાર; યોગ, કે ચિન્મા, શોધી લેવાની જે વૃત્તિ કે બુદ્ધિનું વલણ તે જ્ઞાનદૃષ્ટિ; સમજ લઈ લેવાની આંખ જેવું તે.

જ્ઞાનપરંપરા, સ્ત્રી (સં.) ઉત્તરોત્તર જેમાંથી જ્ઞાન મળ્યા કરે એવી જે માળા-પરંપરા એણી તે; એક પછી એક તર્ક ઉપર તર્ક કરતાં જ્ઞાનની કળાઓનો વિકાસ જણાયા કરે એવું જે કંઈ તે; જ્ઞાન અને જ્ઞાનજ જેમાંથી પગલે પગલે મળે એવું તે અથવા જ્ઞાનની જે સાંકળી તે જ્ઞાનપરંપરા.

જ્ઞાનપ્રસારક, વિં (સં.) જ્ઞાનનો ફેલાવો કરનાર; કેળવણી-વિદ્યાનો વધારો કરનાર.

જ્ઞાનમાર્ગ, પું. [સં.] મંસારમાંથી છૂટવાના અને પરમ શાંતિ કે મોક્ષ મેળવવાના જે શુદ્ધ શુદ્ધ રસ્તાઓ છે તેમાંનો એક જ્ઞાન અર્થાત્ તત્ત્વચિંતનનો માર્ગ તે; જ્ઞાનથીજ તત્ત્વને છણીને-તત્ત્વ શોધવાથીજ મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય છે એવો જે મત પંથ તે.

જ્ઞાનમાળા, સ્ત્રી. જ્ઞાનની માળા-આવશી તે; શુદ્ધ શુદ્ધ જ્ઞાનનો જે મંથન તે.

જ્ઞાનલક્ષણ, નં. જ્ઞાન મેળવવાની ધમ્માસયક ચિહ્ન; નિઃસાસ; જાણવાની શક્તિ. જ્ઞાનનો એક પ્રકાર તે.

જ્ઞાનવૃદ્ધિ, સ્ત્રી. જ્ઞાન આપનારી એક વેધી; એક એવી યોગ્યધિ કે જે ખાધાથી જ્ઞાન-શક્તિ વધે છે.

જ્ઞાનવાન, વિ. જ્ઞાનવાળું જેને જ્ઞાન હોય તે; જ્ઞાની. (૨) હઠાયુ; સમશુ; જેને સારસાર વિચાર અને તત્ત્વાદિકતું જ્ઞાન હોય તે.

જ્ઞાનવિજ્ઞાન, નં. [સં.] જીવ, ધર્મ અને પદાર્થ વગેરે મનથી જે વિચારો અને સમજ વગેરે તે, સ્થિતો શુદ્ધ શુદ્ધ પદાર્થો અને પંચમહાભૂત તથા તત્ત્વો વગેરેના સામાન્ય તેમજ વિશેષ જ્ઞાન મંથની બેઠા પોહ-વાદવિવાદ અને વિચાર તે.

જ્ઞાનવૈરાગ્ય, પું. [સં.] જ્ઞાન થવાથી ઉત્પન્ન થયેલો જે વૈરાગ્ય તે; જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય બેઉ તે; જમત મિથ્યા છે અને બ્રહ્મ એજ સત્ય છે એવા તત્ત્વ યોગ્યથી મંસાર બાર ઉનારી દેવો તે.

જ્ઞાનહીન, વિ. જ્ઞાન રહિત; અજ્ઞાન; અજ્ઞ-સમશુ; જેને કંઈ જ્ઞાન હોય નહિ એવું; એવકુદ્ધ.

જ્ઞાની, વિ. [સં.] જેને સાગસાર સમજવાની શક્તિ છે તે; જ્ઞાનવાન વિવેકી; સમશુ; હઠાયુ; જાણનાર; જાણકાર. (૨)

જીવેશ્વર મંથની તત્ત્વતું જેને જ્ઞાન હોય તે; મુમુક્ષુ

જ્ઞાનેન્દ્રિય, સ્ત્રી. [સં.] શરીરના તે અવયવો કે જેવડે બહારના પદાર્થોનું પ્રાણીઓને જ્ઞાન થાય છે. જેમકે ચામડી-અવયવ-આનાથી ટાહું જેનું સુવાળું કંઠણ વગેરે સમજાય છે માટે તે. એક દ્રવિય. જ્ઞાનેન્દ્રિયો પાંચ છે. ૧ ત્વગિન્દ્રિય, ૨ ચક્ષુરિન્દ્રિય, ૩ શ્રોત્રેન્દ્રિય, ૪ રસનેન્દ્રિય અને ૫ ઘ્રાણેન્દ્રિય. ખીજી પાંચ ઇન્દ્રિયો ઈન્દ્રિય કહેવાય છે, હાથ; પગ, મોહું, ગાંઠ, અને ઉપરચ. આ હસ ઇન્દ્રિયોની સાથે કેટલાક મનને ગળી અગિયાર ઇન્દ્રિયો કહે છે:—મન, નેત્ર, શ્રોત્ર, ઘ્રાણ, નિહવા, ત્વક્, હરત્ર, પાદ, વાદ પાયુ અને ઉપરચ.

જ્ઞાનોપાસના, સ્ત્રી. [સં.] તથા પ્રકારની ઉપાસનાઓમાંની એક તે.

જ્ઞાપક, વિ. [સં.] જણાવ-સમજ સકાય એવું; યોગ્ય. શિક્ષક; જ્ઞાન આપનારો.

જ્ઞાપન, નં. [સં.] જાણ કરવું તે; જ્ઞાન આપવું તે; શિક્ષા; યોગ્ય.

જ્ઞાપિત, વિ. જણાવેલું:—જાપિત હુકમનામું જાહેર કરાવેલું; શિખવેલું

જ્ઞેય, વિ. જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા જેવું; જાણવા-જેમ; જાણી સકાય તેવું; જે પદાર્થ જાણવાનો હોય તે જ્ઞેય. જાણનાર તે જ્ઞાતા; ને જાણવાતું તે જ્ઞાન. આ ત્રણની ત્રિપુટી કહેવાય છે. જ્ઞાનયોગ્ય.

જ્યમ, અ. જેમ અમુક રીતે હોય તેમ જિમ

જ્યમત્યમ, અ. જેમતેમ જ્યા, સ્ત્રી. [સં.] ધનુષની દોરી; પશુછ; મોર્ચા; (૨) વર્તુલના કિંમતે બેડનારી લીટી.

જ્યારે, અ. બોધ્યે તે કરતાં વધારે; ધનુષ પૂન.

જ્યામિતિ, ઓં (સં.) જૂથરિમાનુ વિધા; ક્ષેત્ર ગણિત; રેખાગણિત. પૈદિક કાળમાં યજ્ઞોતી વેદિઓનું પરિમાણ અને આકૃતિ વગેરે નક્કી કરવા માટે ઋષિઓએ આ જૂ-કોણ, ત્રિજ્યા વગેરે માપવા માટે આ વિધા શોધી કાઢી હતી. શુદ્ધસૂત્ર શ્રીત-સૂત્ર અને યતપથ બ્રાહ્મણ વગેરે ઋષોમાં આવા સિદ્ધાંતો નક્કી કરેલા છે. આર્યો પાસેથી આરબો આ વિધા શીખ્યા અને આરબોએ મિસરમાં સરવે-જૂ માપ કરવામાં તેનો ઉપયોગ કર્યો. મિસરીઓએ તેમાં ઘણો વધારો કર્યો. ઇ. સ. પૂર્વે ત્રી-જ સૈકામાં એલેક્ઝાંદ્રિયામાં યુક્લિડ નામે જ્યામિતિનો મોટો વિદ્વાન ગણિતશાસ્ત્રી ઉત્પન્ન થયો કે જેને નામે અઘાપિ આ વિધા 'યુક્લિડ' કહેવાય છે. મિસરમાં જમીન માપણીમાં આનો ઉપયોગ થતો જેમ દૂરીને આર્યોએ તેમાં કુદગતતા મેળવી અને બ્રહ્મગુપ્ત તથા ભાસ્કરાચાર્ય જેવા સમર્થ ગણિત શાસ્ત્રીઓએ તેમાં બહુ જીજ્ઞવટ ભર્યા નવા સિદ્ધાંતો શોધી કાઢ્યા. પરિધિને વ્યાખ્યા સૂક્ષ્મ અનુપાત ભાસ્કરાચાર્યે શોધેલો આરબો બ્રાહ્મણ પાસેથી શીખ્યા હતા અને છેક ખારમા સૈકામાં આરબોથી યુરોપમાં તેનો પ્રચાર થયો હતો. બ્રાહ્મણો નવી વિધાઓ શોધતા પછી તેને ગુરુ ગમ્મ રાખવાના સ્વાર્થા ઉદેશથી જાહેરમાં ખીલવા દેતા નહિ.

જ્યારે, અં ને વખતે; ને સમે; ને કાળે.
જ્યારેત્યારે, અં વારંવાર; દરેક વખતે;
આખોદહાડી.

જ્યાં, અં ને ઠેકાણે; ને સ્થળે.

જ્યાંત્યાં, અં જહિં તહિં; દરેક જગ્યાએ.

(૨) મુરકેલીધી. (૩) ખરોખર નહિ

તેમ; જ્યાંત્યાં ધસડી કાઢ્યું.

જ્યુબીલી, ઓં [અં. Jubilee] પચાસ

વર્ષની અમુક ઉજવણીનો ઉત્સવ તે. જુબીલી.

જ્યુરર, પું [અં. Juror] જ્યુરીમાં-ન્યાય કરવાને-પોતાની આગળ રજુ થયેલી ખા-ખત ઉપર સોમન ઉપર સાચો નિર્ણય આપનાર.

જ્યુરી, ઓં [અં. Jury] ન્યાયમંદિરમાં ન્યાયાધીશ આગળ રજુ થતી બાબતોનું તોલ કરીને નિર્ણય આપવાને બેઠેલું પંચ, ન્યાય કે નિર્ણય આપવાને બેઠેલી સભા.

જ્યુશું, વિં જ્યુગા જેવું; જાકું ને કોંગલું; લકું જેવું; ભરાવ થીરતું; મજબુત; દોશું. 'જ્યુગા' અથવા 'પના' નામના લોકો કંઠક આગળ રહે છે. એ લોક ચિકાર ઉપર રહે છે અને તાજાં પાદાર્થો થીર દાંકે છે. ગોખાં ખાતા નધો અને શુદ્ધના દેવતાઓને માને છે.

જ્યેષ્ઠ, વિં (સં.) મોડું; વડું. (૨) પહેલું. (૩) ના. પું સંવત વર્ષનો આઠમો અને ઉનાળાનો છેલ્લો મહીનો. ઇ. સ. ના મે જ્યુનની લગભગ આવે છે.

જ્યેષ્ઠા, ઓં (સં) સત્તાવીસ નક્ષત્રોમાંનું અક્ષરમું નક્ષત્ર

જ્યોતિ, ઓં (સં.) જોત; તેજનો બહુકો તે; દીપ્તિ; પ્રકાશ; અગ્નિની ચિખા; જ્વાળા. (૨) ચક્રચક્તા તારા નક્ષત્ર વગેરે તે; સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, નક્ષત્રાદિ ગ્રહો તે. (૨) દષ્ટિ; આંખનું તેજ; આંખની જે દર્શન થકિત તે. (૩) ઝગઝગાટ; ચળકાટ; તેજસ્વિતા; તરલત્વ; તેજોભય તીવ્ર સ્વરૂપ. (૪) શુદ્ધિ ક્રિયાદિનું જે તેજ તે; બળ; વીર્ય; યક્તિ; લખલખાટ. ઉં મોંસાળામાં માણેક મોતી, એની જગલગ ધર્મ રહી છે જ્યોતિ, હાજ લઈ આવે મામી પનોતી. ક. દ. ડા.

જ્યોતિર્લિંગ, નં [સં.] યજ્ઞ તરીકે પૃ-

જનુ ને દેવતાઈ સિંગ-ચિહ્ન સ્વરૂપ તે; તેજમય-દેવતાઈ-સ્વયંભૂ જાંકરનું બાણ તે. હિંદુસ્તાનમાં જુદે જુદે ઠેકાણે મળી ચંકરનાં બાર જ્યોતિર્સિંગ પૂજાય છે અને ચાંકરમતવાળાઓમાં તેનું બહુ મોટું માહાત્મ્ય છે. આ બાર જ્યોતિર્સિંગ નીચે પ્રમાણે કહેવાય છે. સૌરાષ્ટ્રમાં સોમનાથ-પ્રભાસપાટણ, ઉજ્જવિનીમાં મહાકાલેશ્વર; નાસીક-અંબકમાં અંબકેશ્વર; કાશીમાં વિશ્વેશ્વર, કાશ્મીરમાં હંકારેશ્વર; હિમાલયમાં કૈલાશેશ્વર, હેક દક્ષિણમાં રામેશ્વર; નાગેશ; વૈજનાયેશ્વર-આ ગણતરીમાં બીજાઓ વળી કેટલોક હેરેરે પણ બતાવે છે. ૧ સોમનાથ, ૨ મલિકાજીન, ૩ મહાકાલેશ્વર, ૪ ઓકારેશ્વર, ૫ કૈલાશેશ્વર, ૬ બીમાથાંકર, ૭ વિશ્વેશ્વર, ૮ અંબકેશ્વર, ૯ વૈદનાથ, ૧૦ નાગેશ્વર, ૧૧ રામેશ્વર, અને ૧૨ કૃષ્ણેશ્વર.

જ્યોતિર્વિદ, પું. [સં.] જ્યોતિષ જાણનારો જોશી.

જ્યોતિષ્વિક, નં. [સં.] ખગોળ; અહમંજન; રાશિચક્ર.

જ્યોતિષશાસ્ત્ર, નં. [સં.] આકાશમાંના અહ, નક્ષત્ર, તારા વગેરેનાં અંતર, લગભગ અને બીજી હકીકતને સમજી ને વિદ્યા તે; જ્યોતિષ.

જ્યોતિષ, નં. [સં.] તારા, નક્ષત્ર અને અહ વગેરેનાં ગતિ, અંતર, મહત્વ, અને ફેરફાર સંબંધી વિદ્યા તે; અહાદિકની ચાલથી જુદી અને પ્રાણી ઉપર પડી અસરો સંબંધી વિદ્યા તે; અહાદિકની ગતિ ઉપરથી સારો માઠો કાળ જાણવાની વિદ્યા તે. (૨) આકાશના અહાદિક પદાર્થોના ચાલ સંબંધી વિદ્યા તે; ખગોળ. જ્યોતિષના મુખ્ય ત્રણ ભાગ છે. ગણિત, ફળ અને મુદૂર્ત.

યજ્ઞો કરવાનો કાળ નિશ્ચિત કરવા માટે વૈદિક કાળમાંજ આર્યોએ જ્યોતિષ વિદ્યાની શોધ અને ખીસવણી કરી હતી. વૈદિક વર્ષનો આરંભ વામંતવિપુવર્દિનથી ચલે હતો અને તે કૃતિકા નક્ષત્રમાં આવતો હતો. અયન ચલનનો ક્રમ ઋષિઓ જાણતા હતા અને અયનમુલ્યાંશમાં ધરી પડી હતી. તે પછી દારદ્રિપુવર્દિનથી વર્ષારંભ મનાવા માંડ્યો, તે જ્ઞાત્યો ને આરણ્યકો ઉપરથી જાણાય છે. વાસંતવિપુવર્દિન મૃગશિરા નક્ષત્રમાં પછી પડતો હતો અને એ કાળસ્થિતિ ઇ. સ. પૂર્વે આર હજાર વર્ષ ઉપર હતી, એટલે એમ કહેવું જોડું ત્રીજા કે ઇ. સ. પૂર્વે છ થી આઠ હજાર વર્ષ પહેલાં આર્યોએ જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં પુષ્કળ વધારો કર્યો હતો. ચારે વર્ષના પહેલાં મહીનાનું નામ અમહાયણ હતું અને તેની પૂર્ણિમા મૃગશિરા નક્ષત્ર ઉપર આવતી હતી. મહાભારત રચાતા સુધી પહેલો મહીનો મૃગશીર્ષ ગણાતો હતો માટે ગીતામાં કૃષ્ણે કહ્યું છે કે, માસોમાં હું મૃગશીર્ષ છું. આ શા અને અંગે ગણિત, બીજા ગણિત, જ્યાં મિતિ-ભૂમિતિ વગેરે વિદ્યાઓ પછી વધી અને ખીલી હતી. આર્યો, ખીસરીઓ, ગ્રીકો અને યુરોપિયનો હિંદુઓ પાસેથી આ વિદ્યા શીખ્યા હતા જે કે પાછળથી હિંદુઓ કંઈ નવું કરી શક્યા નહિ અને પરદેશીઓએ તેમાં ઘણા વધારા કર્યા.

જ્યોતિષી, પું. [સં.] જોશી; જ્યોતિર્વિદ; જ્યોતિષ વિદ્યા જાણનારો. (૨) અહાદિક જોનારો તે

જ્યોતિષમત, વિં. [સં.] પ્રકાશ મારતું; અગ-અમતું; જ્યોતિષાણું. જ્યોતિષમાન.

જ્યોતિષમતી, વિં. સીં જ્યોતિષાળી; ચાં-હીવાળી રાત; જેમાં તારાઓ કે ચંદ્ર

ખીની રક્ષા હોય એની રાત્રી તે. (૨)
એક ઓપધિ.

જ્યોત્સ્ના, સ્ત્રી [સં.] ચંદ્રિકા; ચાંદની;
ચાંદરણું; ચંદ્ર પ્રકાશ. જ્યોત્સ્ના=અન્ન-
વાળી રાત.

જહુયાં, અં ગુઠં જ્યાં, જહિં.

જરહારે, અં જ્યારે.

જરહાં,=જ્યાં.

જવર, પું (સં.) ધાતુ વૈષમ્યથી ચરીરની
સાધારણ ગરમીમાં જે વધારો થાય છે
તે; માણસના ચરીરની ગરમીમાં થયેલો
જે વધારો તે; તાવ; તાપ; આતંક; મ-
હાગ્રહ; એક રોગ.

જવરક્ષ, વિં (સં.) જવરનો નાશ કરનાર;
તાવને મારી હઠાવનાર; તાવને હરનાર
(ઓસડ તે.)

જવરાંકુશ, નં તાવને અટકાવનાર ઓસડ;
તાવ ઉપર આપવાનું ઓસડ

જવરાંશ, પું (સં.) તાવનો જે અંશ તે;
તાવની થોડી અસર તે.

જવલન, નં (સં.) બળવું તે; દાગવું તે;
જળ જળ થવું તે. (૨) અગ્નિ; ચિત્રો.
(૩) કોડીખાર.

જવલિત, વિં (સં.) બળતું; સળગેલું; સળ-
ગતું. (૨) પ્રકાશિત; તેજોમય; જળહળતું.

જ્વાળા, સ્ત્રી (સં.) બળતી ગ્રાણ; ભડકો;
બળતું; અગ્નિ ચિખા. (૨) ધગધગતો
અગ્નિ તથા તેનો તાપ. (૩) મનને આ-
કર્ષે લાગવું તે; અતિ તીવ્ર લાગણી થવી
તે; અતિ ક્રોધ.

જ્વાળાગ્રાહી, વિં (સં.) તરત ભડકો લઇ
ઉઠે એવું; ભડકો થઇ બળે એવું; સળગી
ઉઠે એવું જે તે.

જ્વાળામુખી, વિં જેના મુખમાંથી જ્વાળા
ઓ નીકળતી હોય એવું; જ્વાળામુખ
વાળું. જ્વાળામુખી પર્વત=બગતો પહાડ.
(૨) ના જેમાંથી બળતા ભડકા, ધુમાડ
બળતા પથરા ને ધગધગતો રસ=લાવ
વગેરે નીકળતું હોય એવો પોદ
ગિખરાવાળો બળતો પહાડ. પૃથ્વીન
પેટામાં રહેલી ગરમીને લીધે બળત
અને ધિંગળતા અંદરના પાર્થિવ દ્રવ્યોને
રમ થઇ અગ્નિના જ્વેરથી પહાડો વગે
ફાડીને બહાર નીકળે છે. ગરમ પાણી
રાખ, બળતા પથરા અને ખડકો વગે
રેનો રસ જે ' લાવા ' કહેવાય છે તે
પર્વતોમાં થયેલાં આવાં જ્વાળામુખોમાંથી
વખતો વખત જોસખંધ બહાર પડે છે.
જ્વાળામુખી પર્વતો બહુધા સમુદ્ર કિના-
રાની પાસે હોય છે. પામાદ્રિક મહાસા-
ગરના નાના મોટા બેટા ઉપર ને જાવા-
નમાં આવા ધણા જ્વાળામુખીઓ છે.
મુરોપમાં ઇટાલી દેશમાં પશુ એક મોટો
જ્વાળામુખી પર્વત છે. જ્યારે આવા બ-
ળતા પહાડો ઉભરાય છે ત્યારે આસપા-
સના પ્રદેશોની ખરાબી કરે છે. ઇટાલીમાં
ત્યાનો બગતો પહાડ ઉભરાવાથી આગળ
બે મોટાં ચહેરા દટાઇ ગયાં હતાં જે
હાલ ખોદી કાઢવામાં આવે છે. એ
પહાડનું મુખ જેવા જવાને રેલવેની સ-
ગવડ કરેલી છે.

૩.

ઝ, પુ. (સં. સં.) યુજસતી ભાષાનો લિ-
પિના મૂળાક્ષરોમાનો વીસમો અને વ્યંજ-
નોમાંનો તાલુચ્ચાની નવમો મહાપ્રાણ-
વર્ણુ-અક્ષર.

ઝંઝડ, સ્ત્રી ઝેડ; ઝરડાનો ઝીણો છુકો; નાનાં
નાનાં ખરી પડેલાં સુકાં ઝરડાંની છુકધી.
કંઠાળી ઝાડવાંની સુકી ઝાળખીઓનો
જથો. (૨) કાદતાં-વાગતાં-ઝપાટાબંધ, એમ
વેગ દેખાડતાં વપરાતો એવો ઉચ્ચાર.-
ઝકઝકે દધને કાઢી નાંખ. ઝકઝકે દધને ઝપાટ
દે; સસકાટ કરતું હોય તેમ.

ઝકઝકો, પુ. ઝરડો; ચીરો; કાટ; ઝેડો.

ઝકઝકું, કિં સં ઝરડું; કાઢું; ચીરું; ઝે.

ડવું. (૨) ના. નાનું કંઠાળી ઝાડ.-મારા

ખેતરમાં કંઈ ઝાડઝકડવાં છે? (૨) ઝાંખડું.

ઝકઝક, સ્ત્રી ઝગઝગ.

ઝકઝોળી, વિં ઝકમઝોળ; તરખોળ; લલખ; ધરપુર; મથથલ.

ઝકાર, પુ. (સં.) 'ઝ' એવો ઉચ્ચાર-
અક્ષર તે; ઝ એમ.

ઝકાર, સ્ત્રી ઝરડારું તે; પવનમાં ફરફટ થવું
તે; ઉડી રહેવું તે. (૨) ગાહું; ગાદી.

ઝકાળ, સ્ત્રી ઝકાર; ફરફટાટ. (૨) પવનનું
વાવું તે. ઉં ત્રિવિધ પવન ઝકાળ-રામાયણ.

ઝખ, નં (સં. ક્ષપ) મચ્છ; માછલું. ઉં
ઝખ ચચળ ચખ ચતુરાનાં.

ઝગઝગ, અં ઝગઝગાટ થઈ રહ્યું હોય તેમ;
ઉપરા ઉપરી તેજ મારતું હોય તેમ; જળા-
જળાં; જળહળ થઈ રહેલું હોય તેમ. ચ-

કચકમાં નરમાય ને ધવલતા અને ઝગઝ-
ગમાં તીવ્રતા ને પિગાય હોય છે.

ઝગઝગાટું, વિં [સં. ક્ષગક્ષગાયતે] ઝ-

ગઝગ થતું; ચળકતું; પ્રકાશ મારતું; તેજ-

સ્ત્રી; ઉજવળ.

ઝગઝગાટું, કિં અં ઝગઝગ થવું; પ્રકાશી

રહેવું; લખલખ થઈ રહેવું; ચકચકું.

ઝગઝગાટ, પું ઝગઝગ થઈ રહેવું તે; ઝગ-

ઝગતો એવો તેજસ્વી પ્રકાશ; ચળકાટ;

તેજની ખૂબ સમૃદ્ધ તે.

ઝગમગ, અં ઝગઝગ.

ઝગમગાટું, સ્ત્રી ઝગઝગાટું.

ઝગર, વિં ઉજડ; તિજન.

ઝગરણ, નં [સં. જાઘ] જગવું-સગવ-

ળવું-ઝકડવું તે; જોરમાં ટોટા ચાલવો તે;

લડાલડી થવી તે; ખેલખેલા ને મારામાર

થવી તે; ઝપડો. (૨) પંચાતી; કલ્હ: -

આમાંથી મોટું ઝગરણ થશે. ઝવડા ઝગરણ.

ઝગણું, કિં અં [સં.] તેજ મારવું; પ્રકા-

શવું; ચકચકિત દેખાવું. (૨) દીપવું; શો-

ભવું; સાફ દેખાવું.

ઝંઘર, વિં કચરાયેલું; વાગવાથી દગાવાથી

લોલી નહિ નીકળતાં કચરાઈ પિલાઈ ગયેલું

એવું. અં જડ થઈ ગયેલું હોય તેમ;

ચપટ.-એનાં અંગ ઝંઘર થઈ ગયાં છે.

ઝઘડણું, કિં અં ઝંઘડો કરવો; લડવું; વ-

લડવું; ટોટો કરવો; ખેલમાલ કરવી; લડા-

લડી-મારામારી કરવી. સામ સામે અય-

ણવું; ભટકાવું. ઉં વડો ઝપડો કે સાંજ

પડો પણ દાણ ચોરસતું લેશુરે. પ્રેમાનંદ.

ઝઘડાખોર, પું લડાકારી; ટંટાખોર; વડ-

કારો; સહેજમાં લડાઈ કરે એવો.

ઝંઘડો, પું [સં. દન-જન.] લડવું તે; મારા

મારી; વડવાડ; લડાઈ; ટોટો; ખેલખેલ;

ઝડડવું તે.

ઝંઘરેજીવું, કિં અં [સં. ક્ષગક્ષગાયતે]

ખૂબ અજવાળું પડે તેમ જળવા કરવું તે;

પૂર્વ-વગર હરને પ્રકાશ પગલ કરવો;

ઝગઝગ થઈ રહેવું; ચારી પેટ-પ્રકાશ પડવો

હોય તેમ યથ રહેવું:-દીવા અધારે જતા હતા; ચંદ્રમા માથે આવ્યો હતો અને ચાંદની અધારે જતી હતી.

અજ્ઞો, પું. 'અ' અસર; જ, એમ, અકાર. અજ્ઞાટ, પું. અજ્ઞઅજ્ઞ થવું તે; અજ્ઞાજ્ઞાટ; 'અજ્ઞઅજ્ઞ' એવા ધ્વનિવાળો ઝીણો પણ તીણો અવાજ. (૨) આમડી ઉપર અગ્નિ કે તિમાચ વગેરેથી તેમજ લોહીના અટકવાથી યથઆવતી લાગણી ઉત્કેરે એવી અસર; આકરી પણ ધડકારાની આદક આવે ને યથે એવી પીડ; ઝીણી જળતરા; વીણાના તારનો જે યરયરાટ-તરંગ તે; તરંગતા; ધુનરો; રોમાંચ; રૂવાં ઉભાં ધઈ જવાં તે.

અજ્ઞણી, સ્ત્રી. શરીરના અવયવો ક્યાણમાં રક્તાથી કે નળ્યાણથી તે ભાગમાં લોહીનું ફરવું બરોબર નહિ થવાથી આમડી ઉપર ને મહિં જે ઝીણા યરકાર જેવી અસર થાય છે તે; શરીરના અચુક ભાગ ઉપર યથ આવતી ઝીણી આછી ને થોડોજ વખત રહેતી કંપારી જેવી અસર તે; ખાલી; અજ્ઞઅજ્ઞ યથ રહેવું તે. કમકમી; કંપારી. (૨) ઝાંઝા; જોખ; યુરસો, કોધની તીવ્ર લાગણીની આમડી ઉપર યથ આવતી અસર. કિં પ્ર. અજ્ઞણી ચઢરી= કોધને લીધે મનમાં અને આમડી ઉપર તીવ્ર કંપારી જેવી લાગણી થવી; કોધ ચઢવો; કુખ, દયા ધત્યાદિકને લઈ ધુનરી જેવી તીવ્ર અસર થવી તે.

અજ્ઞમણું, કિં અ. હદ, કિનાર, સીમાની ઉપર ઝૂલી-ઉલ્લસી-લટપટી રહેવું; કોઈ આધાર કે અટકણીની ઉપર બહાર લટકવા કરવું; ટમટમી રહેવું; પડું પડું થઈ રહેવું. :-કેટલા ઉપર અનુમે છે. (૨) તલખ્યા કરવું; મતલબને માટે એક ને એક કેકાણે ભમ્યા કરેવું. (૩) ધાધ ધાધ-ધસી ધસીને

સામા ઉપર પડવું; લડવું; અધડવું. (૪) અચુક આધારના બળે ભેર કર્યા કરવું; ભેરમાં તાતમાં રહેવું:-તે પારથી પુંજ ઉપર અનુમે છે. વરસાદ અનુમી રહ્યો છે પણ પડતો નથી. માથે કરતો બોલે અનુમે છે.

અટ, અ. [સં સ્વદિતિ] તરત; એકદમ; હમણાં ને હમણાંજ; તાકીદે; ઉતાવળે; જલદીથી; તાબડોતોબ.

અટક, સ્ત્રી. આપટ; આટક; આંચકો; અપથી પાડી નાંખવું તે; અટ પડી ફરીજમ તેમ કરવું તે. (૨) કુસ્તીનો એક ફાવ.

અટકણું, કિં સ. ભેરથી તરછોડી નાંખવું; આટકવું; અપથી ઉડી જાય એમ કરવું; ઉડાવી દેવું; ખેખેરવું; ભેરથી હવામાં ઉડાડવું. (૨) ઉચકીને દૂર ફેંકી દેવું.

અટકામણું, ન. સુપડાથી આટકતાં ફાદા જેવું હલકું હોઈ બહાર ઉડી ગયેલું એવું ને તે; આટકતાં નીકળેલું ને તે; ફાતરાં-કસકા; પોચા કણ વગેરે તે; સરવહીતવસ્તુ. અટકામણી, સ્ત્રી. આટકવાની મણુરી તે.

અટકાવણું, કિં પ્ર. કોઈ આટકે એમ કરવું; અટકાવવું; સુપડાથી કચરો, ફાદાં ને ફાતરાં વગેરે દૂર થાય એમ કરાવવું; સુપડાથી ચોખ્ખું કરાવવું. (૨) ધા કરાવવો; હથિયારથી જખમ કરવું; મારવું; ધાવણ કરવું; અટકાવી નાંખવું.

અટકો, પું. હથિયારને હવામાં વિઝીને કરતો આધાત તે; ધા; જખમ; ભેરથી હથિયાર ચારીને પાડેલો કાપ; ચીરો; ખાડો તે. (૨) દિલને એકએક લાગેલું કુખ તે; લાગણીનું એકદમ ખૂબ દુખાવું તે. (૩) આંચકો; હડસેલો; ધણો. (૪) રીસ ચઢી તે; આટકો; દુખણ. કિં પ્ર. અટકાવવા=ગોડી લાગી યરી; મોટું કુખ થવું; ધા પડવા. અટકા ખાવા=ધા સહેવા;

હયિયાર સાથે લડવું. ઝટકા મારવા=સ-
ખત લાગી આવે એવાં આકરાં મહેલોટાણાં
મારવાં. ૩૦ પ્ર૦ ઝટકા પડવા=શુ થાય
છે? કંઈ થવાનું નથી, એમાં કંઈ મોટું
દુઃખ થવાનું નથી, શા માટે, ન કરે ?
એવા અર્થમાં વપરાય છે.- એરે શા
ઝટકા પડે છે ? મને તો કંઈ ઝટકાએ પડ-
તા નથી, અર્થાત્ મને કંઈ થવાનું નથી.
ઝટકાના બોલ=દ્રાણો; મહેલોટા; ખરેખરી
લાગણી દુખાય એવો સખત બોલ તે.-
સાચુ તો ઝટકાના બોલ બોલે છે.

ઝટકા, અં ઉતાવળે ઉતાવળે; બહુ જલદી
જલદી; ઝટપટ; તાકીદે:-ઝટ ઝટ કામ
આટોપી લે.

ઝટપટ, અં તરતજ; ઝટ લઈને; એકદમ;
તાબડતોબ.

ઝટપટી, સ્ત્રીં નેચમાં ચાલેલી તકરાર; બો-
લચાલ.

ઝટપુ, કિં સં ઝુટી લેવું; ખુચી લેવું. (૨)
ઝપ મારીને અથવા ઝેતરી કે ભમમા નાં-
ખીને પકાવી લેવું; ખેચી લેવું, છીનવી
લેવું. ઉં એકને આપે અને બીજાનું ઝટે.
શામળ.

ઝટપટી, સ્ત્રીં સામસામે આપકીને બોલવું-
મારામારી કરવી તે; કબિયો; બોલાબોલ.

ઝડ, સ્ત્રીં શબ્દાલંકાર, એક પછી એક મ-
ળતા સ્વરોની-અક્ષરોની પદ્ય રચના તે;
સરખા ઉચ્ચારના સમ સ્વરવાળા અક્ષ-
રોની ઝડી-ધારા તે. ઝડઝમક. (૨) એક
તાલ. (૩) લેહ; તાલ.-ઝડ લાગતી એમ
કહેવાય છે.

ઝડકામણ, નં ઝડકણ; ઝડકતાં નીકળેની
ચોપ કચરો વગેરે તે. (૨) ઝડકવાની
મજુરી.

ઝડકામણી, સ્ત્રીં ઝડકવાની મજુરી તે; ઝા-
ડકવાનું લવાજમ.

ઝડકાવણું, કિં સં સુપડાથી અનાજ વગેરે
સાથ ચોખ્ખું કરાવવું તે; ઝડકીને ચોખ્ખું
કરાવવું; ઝડકાવવું. (૨) કપડો દેવરાવવો.

ઝડકો, પું ચીરા; કાટ; લાખો કાપ; ઝડકો.

ઝડઝમક, સ્ત્રીં તે શબ્દાલંકાર કે જેમાં એક
એકની સમાન અક્ષરો આવે અને સ્વરમ
તાન ઉપજવે. જ્યુતુપ્રાસ ને શ્રુત્યુપ્રાસ
બેઉને મળતી રચના તે:-ઝડઝમકથી ક-
વિતા સારી લાગે છે. ઉં મોટું એણે કીધું
કામ મુટે દેશે મોટું ખાન, મોટા મોટા
મહીપતિ મહીપતરામને. ક. ક. ડા.

ઝડતી, સ્ત્રીં જડતી; ચોરાયેલી કે છુપાવેલી
વસ્તુની બારીક તપાસ ચલાવવી તે. (૨)
જપતી; માલમિલકત ઉપર બેસાડેલી જે
તકેલરી તે.

ઝડપ, સ્ત્રીં ગતિનો વેગ; દોડ; ઉતાવળે ચા-
લવું તે; ઉતાવળી ચાલ; ત્વરા. (૨) ઉડા-
વળ; તાકીદે; જલદી. (૩) માલાકી; છોપ;
છટા; પ્રાટી, ઉતાવળે કામ કરવાની આ-
વડત-સ્વાભાવિક ઉતાવળિયાપણું તે. (૪)
ઉતાવળ અને જોરથી પકડી લેવું તે; ઝ-
પટ; અડપટ; સપારો:-તેણે ઝપ મારીને
લઈ લીધુ. કિ. પ્ર. ઝપ મારવી.

ઝડપખંખો, પું ઝડપે ચાલનારો મોટો કચે-
રોતો પખો તે.

ઝડપણું, નં ઝુટ મારવી તે; ચોટ; ઉં
ઝુમી મારે ઝડપણું ફીટા જેવી હોય.

ઝડપણું, કિં સં એકદમ અદ્વચી પકડી
લેવું; ત્વરાથી એકદમ ધરીને ઝાલી લેવું;
ઝડપી ઉઠારી લેવું; ઝપટ મારીને એકદમ
ઝાલિતું લઈ લેવું; પોતાના ઉપયોગ=કા-
મની વસ્તુ બીજાને મળ્યું લઈ ન જા.
તેથી એકદમ ઉઠારી લેતે તે:-કુવને ન
વર લેડિયામથી ઝડપાય છે. (૨) એકદમ
મળતું લઈ ઉઠવું; સપારો નધ
લાગવું; ભડકો લઈ ઉઠવું (૩)

તામાં અદરથી ઉઠાવી લઈ ગળી જતું; એકદમ પંજમાં લઈ લેવું. ઉ-સાવથુ જેવા બળિયાએને કાળે લીધા ઝડપી.

ઝડપાઝડપી, સ્ત્રી૦ ધણા જણે એકી વખતે કોઈ વસ્તુ ઉપર ઝડપ મારવી તે; ધણા જણની એક સાથે લેવાલી થવી તે; હું લઉં હું લઉં, એવી ઇતેજરી ભરી ધણા જણની લપ્પલેવાની ધમાલ તે; લેવાની ધામ. (૧) હથિયાર કે લાકડીઓની તામ-સાને જે સખત મારામારી થતી તે; એક દમ જોલિંતી એકાદ જણે ઝડપ મારી તે ઉપરથી ખીળઓ પણ સામસામા ઝડપ મારવા મંડી જાય એવી જે હાલત તે. હોંસાતુંસીની લડાઇ.

ઝડપીલેણું, કિં ૦ સં એકદમ જોલિંતું અ-દર ઉપાડી લેવું; ઝડપ દમને લપ્પલેવું તે; ઝડપવું.

ઝડપેઝડકે, અં ૦ સહેજસાજ; ઝળઝળાં થયાં હોય એમ.:-ઝડપઝડકે દહોડો જણાતાં આ-લ્યા તે, ઝડપઝડકે દહોડો રલો ત્યારે પહોં-ચ્યા. ક. દ. ડા.

ઝડકો, પું ૦ અપોરો; એકદમ જોસમાં ચાલે-લી તકરાર; સપાટો. (૨) એકદમ ભેરભેર કંઈ કરવું તે.:-તપખીરનો ઝડકો ખેંચ્યો કે આતાળપાતાળ યધ ગયું. (૩) ખૂબદમ ભરાવવો તે; રપેટી.

ઝડિયું, નં ૦ ઝુડિયું. (૨) સ્ત્રી૦ ઝડિઓ (કા-ઢિવાવાડી)

ઝડી, સ્ત્રી૦ વચમાં વચમાં રહી ન જતાં એક સપાટ વરસાદનું પડતું તે; ધારાસાર; રહી રહીને પડતાં વરસાદનાં ધણાંક ઝાપટામાંનું એક એક ઝાપટું તે; એક સાથેજ જે વરસાદની ધારાઓનું પડતું તે; જળધપાત; વરસતા વરસાદનો જે એક એક તરંગ-મોજો કે ફેરો તે.:-વરસાદની ઝડિઓ પ-ડી. (૨) ગાવનું એક એક પછી એક

એમ થતું આવતું આવનન તે; ઉપરા-ઉપરી મવાતાં ઓતોમાંનો અડકો આંતરો, અટકાવ રહિત ભાગ તે; રમઝટ.:-ગીતા-ની ઝડિઓ પડે છે. (૨) રહી રહીને ઉ-પરા ઉપરી કોઈ વાતનું ચાલુ રહેવું તે. કિં ૦ પ્ર૦ ઝડી પાડવી=ઉપરા ઉપરી-એક પછી એક અમુક કાર્યક્રમ ચાલુ રાખ્યા કરવો તે; ધારાસાર ચલાવવો.

ઝણકાર, [સં. જણ] ' અણુ અણુ ' એવો અ-વાજ યવો તે; અણકાર; અણુઅણુ એવો અવાજ તે. વીણના તારના છટકારામાંથી કે ઝીણી ધુધરીઓના હાલવાથી થતો એવો અવાજ રણકાર તે.:-ઝાંઝરનો-વીણના તારનો ઝણકાર.

ઝણઝણ, અં ૦ ઝણઝણ થવું તે; ઝણઝણ એ-વો અવાજ તે; ઝણકાર થતો હોય તેમ. (૨) ધસાવાથી ચામડી ઉપર અને તીખું ઉતું ખાવાથી મોમાં બળતરા જેવી જે અસર થાય છે તે; બળતરા; ચરચરે એવી અસર થતી હોય તેમ; ઝણઝણ યધને બળતું-લાગતું હોય તેમ; ચણચણ; તમ-તમ ચામડી ઉપર કે મનમાં ઝીણી ને ધીરી પીણાની અસર થયા કરવી તે.:-મનમનિ ચામડીપર ઝણઝણ થયા કરે છે.

ઝણઝણણું, કિં ૦ અં ૦ ઝણઝણ એમ થવું; તમતમવું; ચણચણવું; ઝણઝણી આવે તે વખતે જેવી અસર થાય છે તેવી અસર થતી. (૨) ઝણકાર યવો; ઝણઝણ એવો ઝીણો અવાજ થયા કરવો.:-વીણા ને સ-તારના તમ કરેલા તારો કેવા ઝણઝણે છે.

ઝણઝણાટ, પું ૦ ઝણઝણ યધ રહેવું તે; મોટો ઝણકાર; ઝમઝમાટ. (૨) બળતરા; બળ-વાની જરા વધારે પીડ તે. (૩) ધમધ-માટ; ખૂમ લાગણી થતી તે; રોમરોમ લાગણીની અસર યધ રહેતી તે; ખડુ તી-મ લાગણી યધ આવતી તે.

અબ્જાણી, સીં અબ્જાણી; રૂધિરાભિસરણ અ-
ટકયાથી યષ્ઠ આવતી એક અસર; ચામડી
ઉપર રૂંવાં ઉમાં યાય એવી જે અસર
યાય છે તે; સ્નાયુઓ દબાયાથી લોહીનું
ફરતું અટકી જઈ શરીરના દબાયેલા ભાગ
ઉપર જે અસર યાય છે તે; ખાલી. (૨)
રીસ; તમતમારી. કિ. પ્ર. અબ્જાણી ચક-
વી=કંપારી આવવી; લાગણીની અસરથી
રૂંવાં ઉમાં યવાં; કોધ-રીસની તીવ્ર અ-
સર થવી.

અબ્જાણુ, અં તારના ધરકારમાંથી ને ધુવરી
ઓમાંથી નીકળતો એવો અવાજ. (૨)
કંપારી ઉત્પન્ન કરે એવી જે અસર તે;
અબ્જાણુ થવું તે; અણકારનો અનુકરણા-
ત્મક ઉચ્ચાર તે અબ્જાણુ.

અબ્જકાર, પું [સં.] અબ્જકાર; અબ્જાણુ
થવું-લાગવું તે; અબ્જાણુ એવો જે અ-
વાજ તે.

અતુન, સીં (નં) [આ.] ગાંઠો જુસ્સો;
અવિચારી અત્યંત આકળો-આતુર કોધ;
ધર્મને માટે જે જનલંત લાગણી યષ્ઠ
આવતી તે; સહેજમાં જે તીવ્ર લાગણી-
વાળો સારાસાર વિચાર રહિત કોધનો ઉચ્ચ
જુસ્સો ચઢીજવો તે.

અતુની, વિં અતુનવાણું; ઉચ્ચ ક્રોધ એકદમ
ખડેકી જઈ જે સારાસાર વિચારને તથા
જુસ્સાને વશ યષ્ઠ ગાંઠુ બનતું હોય તે.

અપ, અં એકાએક; એકદમ; તરત; અટક-
વું; તાબડોલ; અપખંડ.

અપઅપ, અં તરતજ; ચપચપ; ટપોટપ;
એક પછી એક બહુ અપભેર; અટકટ.

અપટ, સીં અપ મારતી તે; અપાટો; એકા-
એક ભેરથી તલપ-આડટ મારતી તે;
હાથનો કે પાંખનો ઝાંચિતો આઘાત
પડવો તે; આરકાટ; આણેપ; આંચકા;
ધડકો; હડસેલો; આડટ;-એક અપટ મા-

રીને તેણે લપ્પ લીધું. બાજની અપટમાંથી
ચકલીઓ મિચારી કયાંથી છટકી જાય?
ભૂતપ્રેતની અપટ લાગે ત્યારે વ્યાકુળ યાય.
(૨) દોડ; પ્રોડ; વેગ. (૩) ચાલાકો. (૪)
તવસ; ઉતાવળ; જલદી. કિં પ્રં અપટ
મારતી: અપોટ મારતી; આંચકો લગાવ-
વો; અદર ઉડાવી લેવું; તલપ મારતી; એક
સપાટો મારીને નાચ કરવું, પાડી નાંખવું,
વસ્તુ હોય તો લપ્પ લેવી વગેરે તે; અપટ
મારવી.

અપટપંખો, પું મોટા હાથવાળો અને આ-
પાટાબંધ પવન નાંખાય એવો વિંઝણો.
ઉં અપટ પંખો એર ધણું છે તારી ઝક-
પમાં હો, વાંસલડી. દયારામ.

અપટાણું, કિં અં અપટમાં આવવું; અડ-
ફેટે ચઢવું; અચુકની અસર તલે આવવું,
આંટીમાં-વેગના સપાટામાં પકડાઈ-પટકાઈ
જવું. (૨) અપટ વાળતી; ઉડી જાય તેમ
થવું; ખંખેરવું; ધૂળ નીકળવી. (૩) ઠપ-
કામાં આવવું; ઠોક મહેણાં સંભળવાં (૪)
મરણ ઉપરાંત નાંખાં આપવાં પડે એવી
હાલતમાં આવવું; સપટાવું; સકંચામાં આ-
વવું; ભિડાવું; તંગથવું; દબાણમાં આવવું.

અપાઝખી, સીં એ અથવા વધારે માણસો
વચ્ચે એક બીજાની સામે સપાટાબંધ
ઉતાવળિયા મારામારી થતી તે; સામ-
સામે સંદોષટ લગતી દેવાની મારામાર
તે; નાની લડાઈ; મોટી લડાઈને માટે
એક બીજાની સામે આવીને પડેલાં લડક-
શમાંનાં નાનાં નાનાં રોળાં વચ્ચે જે એ-
કાંતિક મારફાડ યાય તે; કાપાકાપી; કત-
લ; છમકલા જેવી નાની લડાઈ.

અપાટવું, કિં સં અપાટો મારવો; લગતી
દેવું; ઠોકવું. (૨) ભોલના ઠોક દેવા; મ-
હેણાં ટાંણાં મારવાં; અટકી નાંખવું; ખૂન
ઠપકો દેવો. (૩) ઉતાવળા ઉતાવળા ખાડું;

રજુકાર; સમતીય ચપ્પેચ્યારથી ઉત્પન્ન
યતો જે લક્ષિત ધ્વનિ તે, ઝડઝમક કહે-
વાય છે; કાવ્ય વિષયમાં આ એક ચપ્પે-
લ'કાર છે. સરખા ઉચ્ચારના ચપ્પેની આ-
વૃત્તિ; લાઠાનુપ્રાસ.

અમકવું; કિં અં અમઝમ એવો અવાજ
થવો; અમકાર થવો; અઝમકવું; વાગવું.
(ધાતુના વાદિત્વ-ધ્રુવરીતું) (૨) બળ-
વાથી અથવા બળતરા ઉત્પન્ન કરે એવી
ચીજ આમડી ઉપર લાગવાથી ચરચરવું;
થોડી થોડી વાર રહીને ચરચ થવું; ઝીણું
ઝીણું બળવું.

અમકાર, પું અમકારો; ધાતુના પાત્રનો કે
વાદિત્વનો રજુકો; ઠણકો.

અમકારો, પું 'અમ' એવો ધાતુનો અવાજ
તે; રજુકો, તાતી-ગરમ કે બળતી વસ્તુને
એકદમ પાણી વગેરેમાં ભોળતાં થતો
એવો અવાજ.

અમઝમ, અં ધાતુ વગેરેમાંથી નીકળતો એવો
અવાજ; પાણી વગેરે બળતાં થતો એવો
અવાજ. (૨) તીખું તમરમું ખાવાથી
મોઢામાં ગરમી જેવી અસર થાય તે. ગરમ
વસ્તુ કે દેવતા લાગવાથી અથવા ફટકા
પડવાથી આમડી પર થતી એવી અસર;
ચણચણ થવું તે; ઝીણી ખીણ યથા કરવી
તે. કિં પ્રં અમઝમ યવું=બળવું. ઝીણી
વેદના યવી. ગાદકાલે વિંછી કરડ્યો હતો
તોપણ હજી આજે તે ઠેકાણે અમઝમ યથા
કરે છે. ઝીણો ધીમો અવાજ થવો તે.

અમઝમવું, કિં અં 'અમઝમ' એમ યવું;
ધાતુનો કે ધ્રુવરીઓનો ઝીણો ને ધીમો અ-
વાજ યથા કરવો. (૨) ઝીણી થોડી રહી
રહીને બળતરા જેવી વેદના યથા કરવી;
ચણચણવું; તમતમવું. (૩) ઝીણો ઝીણો
વરસાદ પડવો; ઝીણા ધીમા અવાજ સાથે
પાણીનું ટપકવું; ઝરવું; બહાર નીકળવું.

અમઝમાટ, પું અમઝમ યવું તે; બળતરા;
તીખી ઉની તીવ્ર વસ્તુની આમડી ઉપર થતી
અસર. (૨) અમઝમ એવા અવાજનું
ગણગણી રહેવું તે. અંઝરનો અમઝમાટ.
અણખણાટ; ધ્રુવરીઓનો ઝીણો ધીમો
ધમધમાટ; છતછનાટ.

અમઝખ, નં જમઝખ; જમઝખ; જમઝખીતું
ફળ. (૨) બિલોરી કાચનાં લોલકાવાળો કા-
ચની મુઠર હાંડીઓનો દીવો; રોશની કર-
વા માટે અદર લટકાવાય એવી મુઠર
કાચની બનાવટ.

અમણું, કિં અં ઝીણું છિદ્રો અને તરડો-
માંથી પસીનાની માદક અંદરના પાણીનું
ખિંડુ ખિંડુએ બહાર નીકળવું; થોડે થોડે
પાણી બહાર વહી નીકળવું; ટિપેટિપે પા-
ણીનું બહાર ફૂટી નીકળવું. કોરી માટી-
માંથી પાણી ઝમે છે. ચંદ્રકાંત ઉપર ચંદ્ર-
ની પડતાં તે ઝમવા માંડે છે, આ પાથર-
નાં છિદ્રમાંથી પાણી ઝમે છે.

અમાઝમી, ઓ એક બીજાની સામે મહેણાં
મારતાં ને હાથના આળા કરતાં લડવું તે.

અમીજવું, કિં અં નાનાં છિદ્રો કે તર-
ડોમાંથી થોડે થોડે અંદરના બધા પ્રવા-
હીતું નીકળી જવું; ટપકી જવું; વહી
જવું; ધીરે ધીરે નીતરી જવું; નીચે ઉ-
તરી પાવું. (૨) ઝામી જવું; બાઝવું;
બંધાઈ જવું.

અમોર, પું [હિં. જમહર] કહેર; કમકમી
છટે એવું મરણ (મરણો) યવું તે. અ-
ગ્નિમાં પડીને જીવતાં બળી મરવું તે; ધણાં
ગાણસોએ એકઠાં થઈ બળતી ચિતાઓમાં
પડીને મરી જવું તે. મુસલમાન લોકોના
અગલ દરમિયાન બ્યારે પ્રભા ઉપર મોટી
આશ્ત આવતી ત્યારે કે જુલમ ગુજરતો
ત્યારે ભાટ લોકો નાગાં કરવા માટે પો-
તાનાં નવાં પરણેલાં જુવાન ભોડાને એકઠાં

કરી ગામની ભાગોએ મોટી ચિતા, ખડકી
જીવતાંજ બાળી મૂકતા. આ કમકમાટ
ભરેલા ખતાવને 'અમર' કહેતા. કાળો
કહેર; નહિ બેયું ને નહિ સહન કર્યું બધ
એવું જે કારી મરણ-કલ્પ તે-અમર.
કુટલું કૂટનાં બાઈડીઓ 'અમર' થયો એમ
ખોલે છે. ઉં પારવતીએ કીધા અમર:-
'વસ્તીના લોકો પણ અમર કરવા તૈયાર
થયા. કાલકે પ્રબંધ. પાતું રૂઝ. વળી
હાથાકાર કુડ તિણિ ચેલા, ગળો જ-
મદર પડસડ. પાતું. ૪૪.

અમર, શું અમર.

અમર, પું નરખ; ઘોરખોદિયે. અમલ,
'અમની ચરખી. આ ચરખીનું તેલ અંધિવા
ઉપર લગાડાય છે.

અરક, સીંઝી લુગડું ઠાટી વખતે થતો એવો
અવાજ. (૨) કાંઠાવાળાં અડાંનો લુકો;
આવળ, ખોરડી, જવાસા વગેરેની સુકી
ઝાળખીઓનો લુકો તે.

અરકકો, પું ઉતરકો; લુગડામાં ઉભો ને ઉભો
જે ચીરો પડેલો હોય તે; ઠાટ; ચીરો.

અરકડું, કિં સં ઉશું ઠાડવું; લંગાણે ચી-
રવું; કાટે એમ કરવું. (૨) અડાં પાડવાં;
તાણી ઠાડીને ખેંચીલેવું.

અરડી-નાંખવું, કિં સં આમ તેમ ગમેતેમ
કાટે તેમ ચીરી નાંખવું; કકડે કકડા કરી
નાંખવું; ચિંદરડાં ઉતારી દેવાં; આડું અ-
વળું ગમે તેમ કાડી નાંખવું. (૨) નખથી
વડુરવું; ભેરથી ખણી નાંખવું; ધવડડું;
ઉઠડડું.

અરડું, નં કાંઠાવાળાં ઝાડ કે ખાંડવાંની લીલી
બદ્ધા સુકી ઝાળખી, ઝાળી; અંખડું તે.
કાંઠા વાળાં તેમજ કાંઠા વખતનાં ઝાડ કે
ખાંડવાંની સુકી ઝાળીઓ જેને ધણી કાંઠા-
ચખાઓ હોય તે; સુકી ખાળચાના ને
વાડ કરવાના કામમાં આવે એવી ઝાળી;

નહિ ખાણેલી વાંકી ચુકી અંખડા જેવી
ઝાળી કે જેનાથી અરકપ. ખ. વ. અરક.
અરક, નં [સં. હાસેરમ] અરકું તે; ટપ-
કરું તે. (૨) અરકું તે. (૩) જમીન અ-
થવા પહાડની તરડામાંથી થોડું થોડું પાણી
ઝરીને ચાલતો જે નાનો રેતો તે; વહેલો;
નાની નદી; અરેલા પાણીનો પ્રવાહ; અરો;
નિર્જર. (૪) શુધું ધર્મ જરું તે; મસા-
ધને-શુધું ધર્મ ધરિને નાથ પામવું તે:-
મરણઅરક. [સં. જનન] મરણું જ-
મણું તે. ઉં ચામી સોઝ ઘાને કરો છો ?
મરણું અરણું મસારદે.

અરકું, નં પાણી ઝરી ઝરીને ચાલેલું વહે-
ણિયું; અરક. (૨) વિં [સં. જીર્ણ]
શુધું; શુદ્ધ. [સં. જર્જર] ભગવાણા.

અરકોશ, પું નરકોશ; જરીતું ભરત ભર-
નારો કારીમર તે.

અરપડું, કિં અં [સં. કુંમ] વિકાસવું;
ફલવું; ઠાડવું; ઉધાડવું; ખીચવું. (૨)
મગડું; ઓમળી જડું; પિંગમગડું; ઝરીને
ખદાર તીકજવું; પચી જડું:-બારે ખો-
રાક એને નહિ અરપે. ઉં કાચો કુંમ
જલે બપોં તેને અરપવાં કેટલી વારરે.
અવરામ.

અરમર, નાં કીણે કીણે છાંટે વરમાદ વર-
સવો તે; નાની વનસ્પતિ અને પાંદડાંઉપર
ફોરાં પડવાથી 'અમરમ' એવો કીણો અ-
વાજ થવા કરે તેમ આજા ધીરા વર-
સાડું આવવું તે:-અમર અમર વરસાદ
વરસતો હતો, કીધી કીધી વિતળાઓ
યતી હતી અને તનરાં ભોલાનાં દવાં. (૨)
સીંઝી સીંઝી થોડું ચોળવું એક કાઠિ-
યાવાડી પહેલું. (૩) કીધી કીધી મુયરી-
ઓવાળાં એક તરડનાં અંજર. (૪) કીધા
સુતારું ને આજા નાચક પહાડનું સી-
એને પડેરવાનું એક પુમડું; પુત્રાપત્ર વ-

ણાટની સાડી-સારથો; પાધણી; ચુંદડી.
 અરમરિયું; વિં. [સં. જર્જરિત] અરમર
 અરમર થતું; આણું, હલકું, ધીરું; થોડું
 થોડું; -અરમરિયો વરસાદ-અરમર અરમર
 આવતો હોય એવો. (૨) આછા વણા-
 ઠનું; ઝીણું; સહેજ ફસડી-તણાઈ નય
 એવા ઝીણી જળીવાળું; નાનુક; મુલા-
 થમ:-અરમરિયાં લુગડાં. આછાં યરીર દે-
 ખાય અને જરીનય-તણાઈ ફસરકાઈ
 નય એવાં લુગડાં તે; વાવલા. (૩) નાં
 આછા બારીક વણાટનું રેયમીવસ્ત્ર; ગાજ.
 (૪) આણું પાતળું હળવું વસ્ત્ર, પંચિયું
 અરણું; કિં. અં. [સં. જૂ.] કોઈ ચીજ-
 માંથી-પદાર્થમાંથી પ્રવાહીતું ધીયું ધીયું
 તે થોડે થોડે બહાર નીકળવું; ન દેખાય
 એવાં અતિ સૂક્ષ્મ છિદ્રોમાંથી પ્રવાહીતું
 બહાર આવતું; સવણું; ગળણું. (૨) પિં-
 ગળીને પ્રવાહી થઈ વહેવું; દ્રવણું; ગળણું.
 (૩) ધસાઈ જવું; છૂટું થઈ જવું; જરી
 જવું; જર્જરિત થઈ જવું.-આ પહાડની
 ખડકમાંથી પાણી ઝરે છે. (૪) જરણું;
 પચણું; નરમ થઈ ઓગળવું. ટપકણું;
 ગળીપડણું; આણુ થઈ જવું; નીતરવું; ઝ-
 મવું; સરવું; ધસાવું.

અરિના, સ્ત્રી. રૂપિયાની રાણીનો ઇલિકાખ;
 'ઝર' નું સ્ત્રીલિંગ નામ.

અરીજણું; કિં. અં. અરણું; ધીરે ધીરે પ્રવા-
 હીતે રૂપે વહી જવું; નીતરવું; દ્રવીજણું;
 ટપકી જવું. (૨) સ્ત્રી જવું; નીચે ઉતરી
 ખલાસ થઈ જવું, ખાલી થઈ જવું; કોઈ
 રૂપે ધીમે ધીમે ઓણુ થઈ જવું:-સ્ત્રવા
 ઝરી ગયો. (૩) આમ તેમ ભેરથી તણા-
 વાથી કે ધસાવાથી કપકાના વાણા તાણા
 આધાપાછા થઈ જવા; ફસડી જવું; ધ-
 સાધને તાર વગેરેનું ખરી પડવું:-હિમરૂ
 ધસ્ય ઝરી ગયાં. નર્મ.

અરેળી, સ્ત્રી. અળેળી; તાવની ધીકડી. (૨)
 યાત્રી ધુન્દી.

અરુખો, પું. મોટા ઉંચા મકાનની મેડાની
 બારીની બહાર કાઢેલો રવેલ તે; બારીની
 બહાર કાઢેલું ઝુલતું છત્તું; ગોખ; અટારી.
 અરૂખું એમ અમદાવાદ તરફ ખોલાય છે
 અને સુરતતરફ 'ઉ' નો એ ખોલાય છે.-
 અંમરખું; અરૂખું=અંગરખો, અરૂખો. યા-
 ખલી. ઉં. ઉંચી મેડીને અજબ અરૂખાં,
 ગોખ તણો નહિ પારડે. બોલેબગત.

અરો, પું. [સં. ફર્સ્ટ] જમીન અથવા પ-
 હાડમાંથી પાણી ઝરીને ચામેલો જે પ્રવાહ
 તે; ઝરણું; નિર્ઝર, નાની નદી. (૨) જમીની
 પ્રવાહ ચાલતો હોય તે ઝરણું મૂળ.
 (૩) જેમાંથી ધારા પ્રવાહ-વહેણ ચાલે
 એવા સંચય; કોઈ પણ વસ્તુનું જેમાંથી
 વહેણ ચાલ્યા કરે એવું સ્થળ, સંગ્રહ
 સ્થાન, વગેરે તે; કુપો; અખૂટ ભંડાર:-
 અમૃતનો ઝરો. જેમાંથી આવક થયાજ
 કરે એવું જે કંઈ હોય તે:-ખેતીવાડી એ
 આવકનો મોટામાં મોટો ઝરો છે તેને તોડી
 નાંખતા નહિ. સંચય, રાશિ, જમાવતું મૂળ;
 પ્રસ્ફોટ; કુવારો; ધસીને થોડે થોડે બહાર
 આવતું તે. તળાવડું; પાણીના જમાનો સં-
 ચય:-ઉના પાણીના ઝરો:-માનાવાત્સલ્યનો
 ઝરો. (૪) એક જાતનો જીવડો. આ જી-
 વડો કુમળાં પાંદડાંને કાતરી ખાય છે.

અલ, પું. વંદો; વાંદો, ભેજવાળા ગંદો
 જગામાં થતો પાંખોવાળો લાખિયા રંગનો
 એક જીવડો.

અલક, સ્ત્રી. અળક; તેજસ્વિતા; સુંદરતા; શૈ-
 ભા; મન હરી લે એવી જે તેજદાર છતાં
 તે. ઉં. અલકની અલકમાં. રણુછેડ ભગત.
 (૨) ઓપ; અળકાટ; તેજપ્રભા.

અલકાણું, કિં. અં. ઉપર થઈને બહાર ઉ-
 છળી પડવું; હવકાવું; પાણી કે પ્રવાહીતું

તેના પાત્રમાંથી કિનારો-કંઠા-મર્યાદાની
બહાર ઉછળી નીકળવું; ઉત્સાહ, આનંદ
અને ભરપુરતાને લીધે લાગણીઓનું હલની
બહાર ઉછળવું, ભાવનાઓનું પ્રદર્શન થવું.
ઉં જોખનરસ 'અલકાય. (૨) અળાં અળાં
યદ્ય રહેવું; તેજ મારવું; પ્રકાશવું; દીપવું.
અક્ષાવધુ', કિં અં પકડાવું; ધરાવવું. (૨)
શુભ અગાવવું=રેણુ કરાવવું.

અલિયારા, પું બ્રાહ્મણોની એક નાત.
અક્ષાવધુ', કિં અં પકડાવું; ધરાવું. (૨) નિ-
અહમાં આવવું; પકડાઈ જવું; બંધાવું, મ-
સાવું. (૩) અળથી દાઝવું; શુભ અલ્લાવું.
અહુ', વિં અહ્યું, તૈયાર ને તૈયાર રહેવું તે;
હુકમ ઉઠાવવાને કે સેવા કરવાને માટે
તત્પરતામાં રહેવું તે; ખડે પગે, રખેને કંઈ
ખાખી આવે ? એવી ચિંતા રાખી હજી-
રમાં હાજર ને હાજર રહેવું તે; કહેતાં ને
વાર કાર્ય બજાવવાની કાળજી રાખતા
રહેવું તે:-હું ને મારી બાઇડી બાઇડી
સેવા માટે અહાં ને અહાં રહીએ છીએ
પણ તેની એમને ક્યાં કિંમત છે ? અહું,
અહો, ને અહીં રહેવું=તત્પર ને તત્પર ર-
હેવું. અધીન-તાબેદારીની લાગણીથી હુકમ
ઉઠાવી સેવાની આગુર તત્પરતામાં ઉભાને
ઉભાં રહેવું.

અલો, અહીં [હિં. ફલેટ] સદાધ-ચળકાટ
અને આતરિક તેજની જે બમક તે, બ-
મક; આપ; પ્રભા; છટા; પ્રકાશ; તેજ.
(૨) [સં. ફલેટ] અગકળાટ; શોભા;
સુદરતા; અંદરના તેજની ચમક તે.
અલેદાર, વિં અલેવાળું; બમકદાર, સુદર;
તેજસ્વી; ચમકદાર.

અલો, પું ભોગ; વિહંગના (?)
અલ્લક, નં [સં.] કાંસીબેઠાં; ખડનાળાં;
ખજુખજીયાં; કરનાલ.
અલ્લરી, અહીં [સં.] મજો; મંજરાં.

અલ્લકાવું, કિં અં અળથી દાઝવું, ફેલાવું
પડી ભય એવું દાઝવું; ધોડુ બળવું.
અવેર, નં [ફા.] જવાહીર; હીરા; માણેક;
મોતી અને જડાવ દાગીના વગેરે જે
કિંમતી વસ્તુઓ તે, રત્નાલિકાની 'અવેરમાં
ગણતરી યાય છે. (૨) હીર; સરખ; માલ
જાતહોશિયારી; બળ; તેજ; પ્રભાવા:-
છોકરામાં કંઈ અવેર નથી.

અવેરખાતું, નં 'અવેર' રાખવાનું કામ તે;
હીરા માણેક મોતી વગેરે રાખવાનો જે
ઝોરડો-મંડાર તે. (૨) ધણુએક અવે-
'રોત તે.'

અવેરાત, નં અવેર; હીરા મોતી માણેક અને
તેના જડાવ દાગીના વગેરે તે. (૨) સ-
રખ; બળ; ભેર; તેજ; હોશિયારી.

અવેરી, પું [ફા.] અવેરનો વેપારી; હીરા,
માણેક અને મોતી વગેરે કિંમતી વાજોનો
ધંધો કરનારો તે. (૨) હીરા માણેક ને
મોતી વગેરેનાં આપ-પાણીનો પરીક્ષક;
હીરા પારખુ; રત્નાલિકાની પરીક્ષા કરનારો.
(૩) કોઈ પણ વાન-વસ્તુનો પરીક્ષક તે:-
જગત અવેરી છે.

અપ, નં [સં.] માછલું; મત્સ્ય.

અપકેતન, પું કામદેવ; કંઈપણ; માછલું જેની
ધ્વજાએ છે એવો જે તે; મીનકેતન.

અળક, અહીં અળકળ થવું તે; અગકાટ; ચળ-
કાટ; આપ; અળકવું તે; તેજ; પ્રકાશ.
(૨) તેજસ્વિતા; શોભા; પ્રભા; કલિમય
પણું; અગકવાપણું તે; ચળક. કિં પ્રં
અળક માર-તેજ મારવું; ચળકવું; ચ-
ળક ચળક થવું.

અળકવું, કિં અં તેજ મારવું; જ્વાળાની
મોંઘક તેજના કિરણ પ્રસારવાં; ચળકવું;
પ્રકાશ આપવો; અગાંઅગાં થવું. (૨) શો-
ભવું; દીપવું. (૩) સ્પર્શદિવા તેજ કરીને
સામે ચળકાટ મારવો; અગકગવું.

કવું; બહુકે દેખાવું:-ભાગ્યેથી બાલા
અગ્રકયા એ વીરોછ આગ્યારે. અગ્રકયા
અગ્રકયા બાળી માથે મોટ. સંગીત.
અગ્રકાર, પું. અગ્રકાર; તેજનો બહુકો; અગ્ર-
અગ્ર યષ રહેવું તે.
અગ્રકારો, પું. સુપાદિકના તેજ કરીને સામે
તેજનો બહુકો મારવો તે; તેજનો અગ્ર-
કારો; અગ્રકાર; આભા; ભમક; અગ્રક.
અગ્રકી, સ્ત્રી. સાધારણ, આછી પણ તેજ-
દાર પ્રભા; કિરણ પ્રસાર; આભા; ભમક;
તેજસ્વિતા; તેજદારપણું; અગ્રક. (૨) તે-
જની શોભા; અગ્રકે એવી સુંદરતા. (૩)
બરાગળ; તાવની સહેજસાજ ગરમી તે:-
તાવની અગ્રકી. નર્મ. (૪) કોઈ પણ જ-
તની અસરનો સહેજ સાજ આવિર્ભાવ
તે. ટાઢની અગ્રકી. કિં પ્રાં અગ્રકી રહેવું=
સુપાદિકના તેજ કરીને અગ્રાંઅગ્રાં યષ ર-
હેવું તે; તેજની ભમકભેર પ્રકાશવું; શો-
ભવું; દીપવું.
અગ્રકો, પું. એપ; અગ્રક; અકચકિતપણું;
અગ્રકાર. કિં પ્રાં અગ્રકો આણવો=એપ
અણવવો; અગ્રક અગ્રક યાય એમ કરવું;
અગ્રકે એમ કરવું તે.
અગ્રઅગ્ર, અં. અગ્રપર અગ્ર નીકળતી હોય
તેમ. વિં જવાળાએ બળતું; અગ્રઅગ્રાટ;
અગ્રાં અગ્રાં યષ રહેવું; બહુકે બળતું. (૨)
તેજ મારવું; ઉજવણ; અકચકિત; તેજદાર.
અગ્રઅગ્રાટ, પું. જવાળાનો બહુકો; મોટી
જવાળાએનો પુષ્કળ પ્રકાશ તે; અગ્રાંઅગ્રાં
યષ રહેવું તે:-કેવો અગ્રઅગ્રાટ યષ રહ્યો
છે. (૨) વિં ખૂબ પ્રકાશ આપતું; જવા-
ળા-અગ્ર-જ્યોતિને બહુકે બળતું-દીવો
અગ્રઅગ્રાટ બળતો હતો. ઉજવણ પડેવો તે;
અગ્રઅગ્રાટ; અગ્રકાર; તેજદાર; અગ્રહળાટ.
અગ્રઅગ્રિયાં, નં. આંખમાં પાણી ભરાય
આવવું તે; આંખમાં પાણી ભરાય તે;

આંખાં આંસુ; દર્પ, રોક, કોષ કે બીજી
કોઈ તરેહની લાગણીને લીધે આંખોના
ડોળા બિંબાય એટલું પાણી આંખમાંથીજ
અમી રહે છે તે. કિં પ્રાં અગ્રઅગ્રિયાં
આવી જવાં=અરમિંદા પડી જવું; રોવા
જેવા યષ જવું; આંખા પડી જવું; મન
નરમ યષ જવું; વીલા યષ જવું. અગ્ર-
અગ્રિયાં.

અગ્રઅગ્રિયું, નં. ગર ગર અગ્રકતું એવું જે
તે; સુરજ ઉગતા પહેલાં અને આપમ્યા
પછી જે થોડો થોડો અગ્રકાર-અનવાળું
પ્રકાશ હોય છે તે સમય; સંધિ પ્રકાશ;
સંધ્યાકાળનું જે આણું આણું અનવાળું
તે; ભરમાંખળું.

અગ્રઅગ્રું, નં. અગ્રઅગ્રિયું; સુરજ ઉગતા પ-
હેલાં યતું અને આપમ્યા પછી રહેતું જે
આંખું અનવાળું તે; આંધળું ધાંધળું.

અગ્રણું, કિં [સં. જ્વલ્] જળવું; બળવું;
જવાળાથી દાણું. આ ક્રિયાપદ 'જળવું'
એવા રૂપે બહુ થોડું વપરાય છે, પણ
'બળવા' ની સાથે ઘણું વપરાય છે જે
મહે-બળવું અણવું-ઉં બળ્યા અળ્યા માખર
બનાવી ખાંત વખરતું ખાવું. ઉપર ઉપરથી
જવાળા નીકળે એમ સળગવું-દાગી જવું
તે; ફોલા ઉઠે-ચરચર યાય એમ બળવું તે.

અગ્રહળણું, કિં અં [સં. જ્વલ્] જવા-
ળાએ સાથે ખૂબ તેજ પડે એમ બળવું
તે; ખૂબ પ્રકાશ આપવો; અનવાળું યષ
રહે તેમ બળવું:-રંગમહેલમાં દીવાએ
અગ્રહળતા હતી.

અગ્રબળ, અં. અગ્રહળાટ યાય એમ; એક-
દમ અગ્રકારો થવો તે.

અગ્રામણ, નં. અગ્રવાની મચ્છુરી તે; અગ્ર-
વાનું મહેનતાણું. (૨) જે વસ્તુથી અગ્રાય
છે તે; અલણ; તપ.

જાગમણી, ઓં જાગમણ. (૨) જાગવવાની
જે ક્રિયા તે.

જાગવણું, કિં પ્રેં ધાતુના પાત્રને સંધાવણું,
ચોંટાવણું તે; જાળે એમ કરાવણું; રાધ
ચુકાવણી; જાળણું કરાવણું.

જાગંજાગાં, અં જાગહળ યદ્ રહેણું તે; જવા-
ળાઓને લીધે ખૂન પ્રકાશ પડવો તે; તેજ
તેજ, અજવાળું અજવાળું યદ્ રહેણું તે;
જાગહળાટ. કિં પ્રં જાગંજાગાં યદ્ રહેણું-
પુષ્કળ તેજને લીધે પ્રકાશનાં કિરણોનું
જવાળાઓની માફક આમ તેમ ફેલાઈ-
પ્રસરી રહેણું તે; જાગજાગાટ યદ્ રહેણું; ફેલાઈ-
ખ્યામાન યદ્ રહેણું; ઉજળું ઉજળું અને
મજુકા મારતું હોય એમ યદ્ રહેણું તે.

જાગેલો, પું [સં. જ્વલન] જવાળ લાગ-
વાથી આમડી ઉપર ફેલાવો યદ્ આવવો
તે; ફાગવાથી થયેલો જે ફેલાવો તે. (૧)
ઉઝ ઓપધોપચારથી પાણી બરાબરને આ-
મડીનું ઉપસી આવવું તે.:-જિસરટરનો
જાગેલો. કિં પ્રં જાગેલો ઉઠવો=આમડીનું
પરપોરાની માફક ફેલી આવવું; ફેલાવો
પડવો.

જંકાર, પું [સં.] અણુઅણુ થવું તે; ધુધ-
રીનો રણકાર; ધાતુમાંથી નીકળતો ઝીણો
મજેનો રવ તે.:-જંકારનો જંકાર; અણુકાર;
હમહમ એમ ધુધરીઓનું વાગવું તે. (૨)
હવામાં ઉડનારાં જમરાદિક નાનાં પંખેરની
પાંખથી હવામાં ચતો જે ઝીણો અવાજ
તે; ગણગણાટ; શુંભરવ.

જંકૃતિ, સ્ત્રીં જંકાર યદ્ રહેવો તે; જંકાર;
જંકારનો અણુઅણુટ.

જંખના, સ્ત્રીં (જાંખવું=દર્શન કરવાં) જેવા
મગવા-દર્શન કરવાની જે અતિ આતુરતા
તે; અમુક અનિ પ્રિય જનને મગવા અ-
થવા જેવાની મનમાં જે ઉલટ અભિગ્રાહ
રજા કરવી તે; દર્શનોત્કંઠા. (૨) કોઈ

પણ વાત અથવા વસ્તુનું વારંવાર રહી
રહીને સ્મરણ થયા કરવું તે; વારંવાર
અમુક વસ્તુને મંભારી તેને મગવા જેવા
કે તેના સારા માટે સચિત રહેવું તે; શું
થશે ? કેમ થશે, વગેરે બાબતોનો વારં-
વાર સ્નેહને લીધે વિચાર થયા કરવો તે;
વલોપાત. (૩) ફિકર; ચિંતા; કાળજી;
ધ્યાન રજા કરવું તે. વ્યગ્રતા; ચિત્તોદ્વેગ
વિમર્શ; વિચાર; ધખારો. (૪) જેથેલા,
સાંભળેલા ને મનમાં ઘુંટાયેલા કોઈ વિષય
કે વાતનો સ્વમાનિકમાં ભાસ થયા કરવો
તે. પ્રિય જન કે પ્રિય વિષય માટે વારં-
વાર તે યાદ આવીને રહેતી જે ચિંતા
તે; રટન; તાલાવેલી; ઓત્સુક્ય.

જંખવાણું, વિં સામાના તેજ પ્રતાપથી જાં-
ખા મંદ પડી જવું તે; જંખાઈ ગયેલું
એવું; ભોડું પડી ગયેલું; ચરમિંદું; ખુશિ-
યાણું. પોતે ભોડું કર્યું છે અને તે સામા
માણસે બરાબર જોઈ લીધું છે તેથી ખ-
ચાવ થાય એમ નથી, ઈલાદિ વિચારો
અને પદ્ધતાપથી માણસનું જે નિસ્તેજ
યદ્ જવું તે; નિરુત્તર; જાંખું; મંદ; ખિન
પડી જવું તે.

જંખવાણું, કિં અં તેજની સામે આંખનું
મિચાઈ જવું; મોટી ભમકવાળા તેજમાં
ખીજ દલકા તેજનું ક્ષીય થવું; મંદ પડી
જવું. (૨) ચરમને લીધે મોડું ઉતરી જવું;
જંખવાણું પડવું.

જંખણું, કિં સં જેવાને કે મગવાને આતુર
રહેવું; વારંવાર સ્મરણ કર્યા કરવું; જેવાને
અથવા મગવાને તલસવું; જંખના કરવા
કરવી; જેવા મગવાની અત્યંત આતુરતા
રાખવી; જાંખી કરવાને તલપવું. ઉં તું
તો જંખું તમારે કાળ. (૨) ધારેલી બા-
બત વારંવાર દેખ્યા કરવી. રટવું; યાદ
કર્ષા કરવું; મંભાર મંભાર કર્યા કરવું; ન-

લસવું; આતુર રહેવું; નિંતા કર્યા કરવી;
વ્યગ્ર રહ્યા કરવું.

અંખાકળવું, કિં જાંખા પડી જવું; ભયુકા-
વાળા તેજમાં આંખ બંધ થઈ જવી અ-
થવા નહિ દેખાવું; તેજમાંથી અંધારામાં
જતાં નહિ દેખાવું, તેજ અંધારામાંથી
અજવાળામાં જતાં આંખનું મિચાક જવું
અને નહિ દેખાવું તે. (૨) યરમિદા પડી
જવું. (૩) ખીજના તેજ પ્રભાવથી અં-
ગક જવું; સામાના પ્રતાપમાં લેવાઈ જવું.
અંખાણું, વિં અંખવાણું; ગાંધુ પડેલું; યર-
મિદું; ખચિવાણું, ગાંધુ. કિં પ્રં અં-
ખાણું પડવું=અમુક વાત વિચાર રજુ ક-
રવા જતાં સામાના તેજ સામે રજુ થ-
યેલા મુઠાઓથી ખોટા પડી યરમાઈ જવા
જેવા થવું તે.

અંગ, પું નંગ; લગ્ન; યુદ્ધ.

અંકા, સ્ત્રીં નંખા.

અંજણી, સ્ત્રીં અણુઅણી; અંજણી.

અંજેદો, પું એક જાતનો ઝોસડમાં વપરાતો
છોડ; અંજેદો. આ છોડ યજમાં વપરાય છે
એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેમાંથી એક જા-
તનો ખાર નીકળે છે તે પથ્ય જુદાં જુદાં
કામમાં આવે છે.

અંજેકવું, કિં સં તરછોડ લાગે તેમ હલા-
વવું; ફળ-પુષ્પ વગેરે તરછોડને લીધે ગરી
પડે એમ હલાવવું; કુડિયાં ગારીને કે હાથે
પકડીને ડાળીને એવી રીતે જોરથી ઝડવી-
હલાવવી કે જેથી તેનાં પાન, ફલ અને
ફળ જે હોય તે નીચે ગરી પડે:-ખોરડી
ઝંજેડરી, એમ કહેવાય છે. જોરથી ખ-
ખેરવું; ગેરવવું; તોડી પાડવું. (૨) તર-
છોડી નાંખવું; ધમધમાવી નાંખવું; સખત
ઝાટકથી કાટી; ખૂબ ડપકો દેવો. ૨૦
પ્રં ખોરડી ઝંજેડરી=ગરીબ-અણુસમ-
જીને ખાલી પગવવો; ખરગમાં ઉતારી

દેવો; ગરીબને ખંખેરવો; ખાલી ગાપડી
નાંખવો:-તમે પાંડે પાડા લડો છો અને
એ મિચારા ગરીબની યા માટે ખોરડી
ઝંજેડો છો ? બકરાનો બલિ કરો છો ?

અંજણાટ, પું તંગ તાર તરછોડાવાથી નીક-
ળતો જે અવાજ તે; અણુઅણાટ. (૨)
અણુગમતો બડબડટ, ધાતુના પાત્ર કે
તાર વગેરે ઉપર આપાત થયા પછી જ્યાં
સુધી તેનો યરયરાટ રહે ત્યાંસુધી તેમાંથી
જે ઝીણા ઝીણા અવાજ નીકળ્યા કરે તે.
અંકા, સ્ત્રીં અમઝમ-અણુઅણુ, સણુસણુ થવું
તે; ખાલી-આકાશમાં પવનના સુસવાટથી
જે અવાજ યાય તે; ધ્વનિ વિશેષ. (૨)
કરકર.

અંકાવાત, પું સણુસણાટ કરી જોરથી વાતો
જે પવન તે; વટોળિયો; ચોમાસાના આ
ગમતો તોફાની પવન; પ્રચંડવાયું. ખાર
વરસાદનાં ગાપડાં સાથે જે પ્રચંડવાયું
તોફાને, થવું તે; વટોળિયા સાથે વરસાદનું
પડવું તે, કેન્દ્રથી ધરખાર અને ઝાડ વ-
ગેરે પડી જાય છે. (૨) સુકા દેશોમાં ધૂ-
ળના વરસાદ સાથે જે ખાર વટોળિયા
ચઢે છે તે-આફ્રિકામાં આવાં અંકાવાતનાં
ધણાં તોફાનો યાય છે. બાગવતમાં 'ગો-
વર્દન ધારણુ' પ્રસંગે જે વા વરસાદનું
તોફાન થયેલું વર્ણવ્યું છે તે અંકાવાત.
અંકાજુસણુ, જીં અંકો. અંકાજુસણુનો ખેલ
નંદો નામે એક છેલ રાગ હતો, એનો
ખેલ ભવાઈયા લાવે છે.

અંકિયા, વિં (અંકિયું) મોડું; ખૂબ ઉંડું
પહોળું ને ભયંકર એ. (૨) પું ગોરો
ઉંડો ભયંકર કુવો:-તારી એ વાત હવે
નાંખ અંકિયામાં.

અંકો, પું યાંબલો જેની ઉપર ધ્વજ ફર-
કાવેલી હોય તે લાંબો લાકડાનો ઢંડ; કુડો
ધ્વજઢંડ; ધ્વજ; મોટો વાવડો; વાવડો

કાઠી:-મગવો ઝડો=પેશવાઓનો વાવેટો.

(૨) લઠું.

અંકડું, જીંઘી વેદિક મંત્રકૃતને મળતી ઇરાનીઓની પ્રાચીન ભાષા. ઇસ્તાન, ઇરાન, મધ્ય એશિયા, અફઘાનીસ્તાન ને-બહુમી-સ્તાન સગી પથરાયેલા ઇરાની ધર્મરાજ્યની પુરાણી ભાષા કે જેમાં ઇરાનીઓના 'અવસ્તા' વગેરે ધર્મપુસ્તકો લખાયેલાં છે.

અંકડાવસ્તા, જીંઘી પારસીઓનું મુખ્ય ધર્મ પુસ્તક.

અંકડો, પુંઠો જડો; એક છેલ રાજ યજ્ઞ ગયો કે જેનો વેપા બવાઈયા લાવે છે. (૨)

મસ્ત; ખાધેલ પીધેલ ચરીરે પોષાતું બે ફિકર અને કાબેલ નિડર માણસ તે; ખાઈ પીને તાનબાઈમાં જેમ ફાવે તેમ લાતો નાખી પોતાના દોરમાં રહેનારને રાખનારા જાનરમાન માણસ તે:-'ગી ખાઈ પીડી જતા જેની છે.

અંકડું, પુંઠું જંપ; નિરાંત, આરામ, સાનત્યાગ પરવારી કે મનવાળીને નિરાતે બેસવું તે.

અંકડું, પુંઠું ગાયનમાં એક તાલ.

અંકડાવણું; કિંઘી અંકડીને-યા હોમ કરીને પડવું; સાહસ કરવું; કોઈ પણ સાહસના કામમાં એકદમ ઉજાળીને-ઝાઝો વિચાર કે આનાકાની વગર પડવું તે, સાહસિક કામકાજમાં પોતે પોતાને નાંખવું; ઉતરવું, ડૂબી પડવું, ધસીપેસવું.

અંકડાવણું; કિંઘી અંકડીને યા હોમ કરીને ઢૂબી પડવું, ધસવું; ઝોકાવું. (૨) જળતામાં પેસવું; જ્વાળાની અંદર ધસી જવું ઝડપાવું; ઢૂબાવું; જળીને નાચ પામવું.

અંકડું, કિંઘી અંકડું [સં. ચમ્] જંપવું; ચાંત યજ્ઞ બેસવું, ઢૂબવું; ટાટા પડવું; નિશ્ચિત લેવી.

અંકડાપાત, પુંઠું [સં.] યા હોમ કરી ઢૂબી પડવું તે; જોયા નિ-ગાઈ વગર પડવું ન-

કવું તે, જળતામાં બુસકો મારવો તે; મોહવચ યજ્ઞ લાગ લાગીને વિચાર નહિ કરતાં પડવું નાંખવું તે:-ચલમ-કુદાં-પતંગિયાં જે દીવાની કે અગ્નિની જ્વાળાઓમાં પડતાં નાખે છે તે. ૩૦ પ્ર૦ ઝંપાપાત કરવો=જળતી ચિતાઓમાં બુસકો મારવો; અગ્નિમાં પડીને જળા મરવું. આત્મધાત માટે ઉચેથી પડવું નાંખવું. મોટા જોખમકારક સાહસમાં પડવું.

અંકડું, અંકડું [સં. જય-અંકડું] જંપે, જંપ અંકડું. કિંઘી પ્ર૦ ઝંપે ઝંપે કરવું=તાનમાં આનંદમાં આવી જઈ લાભાંજી લાભાંજી કરવું તે; ઉઘવવું; છુટે હાથે વાપરવું; જેમ વપરાય તેમ વિવેક વગર ખુરસે હાથે વાપરવું. ધિગાણું કરી મોટો આનંદ ઉત્સવ ઉજવવો; ખુરસે હાથે ખરચવું અને નાહ વાહી યજ્ઞ રહે તેમ કરવું:-સાઈ

ખરચીને પ્રસ્તુત કરવો પણ ખાલી જંપે જંપે કરશે નહિ. (૨) કાખલીઓ ઢૂબી; આનંદનું લેવાપણું દેખાડવું; જવસોઈ (યા હુસેન) ઢૂબી ને ધિગાણું કરવું.

ઝાઈ, પુંઠું અમુક વાત-વિચાર રજૂ કરનારો; હિમાયતી; હિમાયત કરનારો; વકીલ.

ઝાઈસ, પુંઠું સુકાદમ; અમુક માણસના ટોળાનો ઉપરી; નાયક; જમાદાર; આઉસ.

ઝાઈઝાઈ, વિંઘી અગાધ; દેદીખ્યાન; ઉજાળવળ; સાહસકે ને અકચકિત કરેલું હોય એવું, ઝાઈઝાઈ યજ્ઞ રહેલું હોય એવું; સ્વચ્છ સોબીતું. (૨) અજવાળાને લીધે-સારી રોજનીયા અગાધ રહેલું, પ્રકાશમાન; અગાધ યજ્ઞ રજૂ હોય એવું.

ઝાઈઝાઈ, નંઘી વરસાદ આવી જવા છતાં આકાશ ઘેસાયેલું રહેલું હોય, અગ્નિ અગર અગર વરસાદ વરસતો હોય અને હવામાં અલંકાર બિનાય બરાઈ ગઈ હોય એવું જે તે; હિંદીતા; લાખો દિવસ, વ-

રસાદ અને ખૂબ ચરદીવાળો સમય તે.
 અંખદું:-આ આક્રમમાં છોકરાને બહાર
 કાઢવાં નહિ, નહિ તો ચરદી થઈ જશે.
 આક્રમજોળ, સ્ત્રીને બેઠાએ તેટલું મળવાથી
 મનમાં આવેલું જે આનંદનું ઉભરણુ છે;
 ઉત્સાહ આનંદનો ઉભરો; પુષ્કળતાને લીધે
 થયેલી જે આનંદકારક મનસ્પતિ તે; જેમ
 મહાલકું હોય એમ મહાલીને આનંદ ઉ-
 ઘવવો તે. ઉં છિંકું ખોળતાં લાધી પોળ,
 હવે અખા કર આક્રમજોળ. નસક હોવા-
 થી જોળે વાપરીને આનંદ મેળવવો તે.
 આક્રમિયા, પું પહોળા મોનો માટીનો કોરો.
 આકળ, નં દિવસે ગરમ થઈ થોડે ઉંચે ચ-
 ઢેલી જે હવા રાતે નીચે પડતાં નીચેની
 હવાના સંયોગથી બીની થઈ-આદ્ય થઈ
 ઠંડી સપાટી ઉપર-ખાસ કરીને વનસ્પતિ
 ઉપર ઝીણા જળકણુ રૂપે ઠરી જાય છે
 તે; હિમ; ઘુપાર; નીહાર; ધાર; ઝોસ.
 કિં ૫૦ આકળ પડ્યું=દિવસે ગરમ થઈ
 ઉંચે ચઢેલી હવાનું રાતે-મળસકે ઝીણા
 જળકણુ રૂપે નીચે પડ્યું તે. સાધારણ
 આકળથી વનસ્પતિ અને પાક પોપાય છે
 બ્યારે અત્યંત ઠંડી હવાને લીધે પડેલા
 આકળ-હારથી તે હિં ગરાઈ જઈ-જળી જાય
 છે. આકળ-હાર-હિમ પડવાથી કપાસ, રિં-
 ગણી અને ખીંજ વનસ્પતિના નાણુક અં-
 કુરો તેમની જીવન ચક્રિયાં ગુમાવી દે છે:-
 આકળ પડ્યું તેથી કપાસ જળી ગયા.
 આકળ ઉડ્યું=વનસ્પતિ ઉપર ઠરેલા જળ-
 કણુ સૂર્યનાં કિરણ પ્રસાર થઈ ઉડી જવા;
 દિવસ ઉગરો ને ચઢવો. આકળ ઉડાડ્યું=
 સુસ્તી કાઢી નાંખવી; આજસ-માંચ તથા
 તેજ યાય એમ કરવું. આકળ ભડ્યું=તાલું.
 રાતના પાછલા ભાગમાં-પરોઢિયે ધણું ખડું
 આકળ પડે છે.

આકળિયું; વિં આકળવાળું; આકળ ભરેલું;

જેમાં આકળનો પ્રસાર-ઉદ્ભવ હોય એવું.
 :-આકળિયું મળસકું. (૨) આકળના આ-
 છા જળસિંચને પોપાયું; ચાસિયું; આક-
 ળથી પાકતું. આકળિયું અનાજ. ઘઉં ચણા
 વગેરે આકળથી પાકે છે માટે.

આકળી, વિં જે વા વાયા પછી આકળ
 પડવા માટે છે તે:-આકળી વા; આકળ
 વરસાવનારો.

આંત, નં [કા. જહાજ] આજ; વહાણ;
 ખતેલો; નાવ; મોડું તરતું જળયાન. (૨)
 મોડું; વિદ્યાળ; જોષએ તે કરતાં વધારે
 મોડું હોય એવું. મોટી આંત તપેલી શું
 કરી છે ? (૩) આંતું. કવિનામાં વપ-
 રાય છે.

આઝી, પું આજવાળો; નાવિક; ખલાસી;
 વહાણવદી; આઝોના માલીક; આજ દેરવ-
 વાનો ધધો કરનારો. ઉં આઝ મળ્યું
 પછી આઝી-તથી તો કપી પેર પાર ઉત-
 ર્યું. નિરાંતભક્ત.

આઝું, વિં બહુ; ઘણું; પુષ્કળ. કહે-
 આઝી કીડીઓ સાપને તાણે=નાનાં
 પછી ઘણાં હોય તો મોટું કામ કરે.
 આઝી સોપાણીએ વેતર વડે=ઘણી
 ચુંચાચુંચથી કામ બગડે છે, એક
 સલાહજ સારી. આઝાં મળ્યાં ને
 ખાવા ટળ્યાં=ઘણાને લીધે કામ
 કાજની બ્યવસ્થા રહેતી નથી.
 આઝાં મોંએ આઝી વાત=સોંક મને-
 તેમ જોસે પછી એક વાત પકડી
 તે પ્રમાણે કરવું. આઝા હાય રજિ-
 વામણા=સમુદાયના બળથી મોટાં
 કામ યાય છે ને વળી ઝટ યાય
 છે. આઝું કરે તે ચોડા માટે=બહુ
 દોડે તે યાજી જાય. આઝી ધીર
 આઝું દેવાળું=ઘણી હોળા હોળા.

થી હોયે બહુ દુઃખ. આજવાણને
જાએ લોભ=એમ ઘણું મળે તેમ
ધણે લોભ યાય.

આંઝેરું; વિં આંડું; ધાડું; વધારે; પુષ્કળ.
કવિતામાં વપરાય છે. ઉં આંઝેરા હીસારે.

આટકણુ, નં અનાજ વગેરેમાંથી આડકતાં ની-
કળેલો કચરો; ફાફો, ફેતરાં. કચરો વગેરે
ને આડકામણુ તે; આડકતાં બહાર નીકળે-
લો કચરો, કસ્તરે ચોય વગેરે તે.

આટકણી, આં આડકણું તે:-ગોલીની આટક-
ણી સારી. (૨) ઠપકો; મોઢે રદિયા
આપી આપીને જે સખત ઠપકો દેવો તે.
(૩) આડકામણુ; આટકણુ.

આટકણું, કિં સં આડકણું; અનાજ વગેરે
તેમાંનાં ફેતરાં ઉડી જાય અને કચરો જી-
દો પડે તેમ સુપડામાં નાંખી ઉછાળીને
હવાવણું તે; સોણું; ઉપણું; સુપડાથી અ-
નાજ વગેરે સાફ કરવાં. (૨) ઝપટ મા-
રીને ઉડાડણું; ખંખેરણું; આટકણું; કોષ વ-
સ્તુ ઉપર પડેલી તૂળ કે રજા કપડાના
કડકાની ઝપટ મારીને ઉડાડવી તે. (૩)
બિછાનાં વગેરે તેમાં ભરાયેલો કચરો ને
રજા ઉડાડી દેવા હવામાં જોરથી તરછો-
ડવાં તે. (૪) આટી નાંખણું; સપડાવણું;
ઠપકો આપવો; સામા માણસને મોઢા
મોઢ તેના દોષ બતાવી તે માટે સખત
ઠપકો દેવો તે.

આટકો, પું અનાજ વગેરે આડકતાં આડકાતી
વસ્તુને ઉછાળી જોરથી જે ઝપટ મારવા-
માં આવે છે તે; ઉછાળીને ઉડાડી મૂકવું
તે; આડકાતી વસ્તુને જે જોરથી તરછોડ-
અથવા આપવો તે:-પોવાને એક આટકો
તો આપ. નં. (૨) શરીરનો-માંસનો
પાક થતાં-કાન વગેરે પાકતાં જે રહી ર-
હીને ન સડતી યાય તેવી તીવ્ર વેદના

ધર્મ આવે છે તે; પાકચલ. (૩) ઝો-
ચિતો ધા પડ્યો હોય એવી મગજ ઉપર
જે તીવ્ર દુઃખાનિશ્ચયની અસર થતી તે:-
સાપ કરકાતિ વાર મગજમાં આટકો લાગે
છે; ચાનતંતુઓને જે એકઠમ આયકાભેર
દુઃખ ધર્મ આવણું તે:-આંખમાં-કાનમાં
ઓસડણું પટકું પાડતાં આટકો તો લાગશે
પણ પત્રી દરેક ઝોણું ધર્મ નશે. (૪) ક-
હણ વચનથી મનમાં જે તીવ્ર અસર ધાય
છે તે; મહેણાં ટાણાંની રીસવાળી લાગ
ણી; આટકો; રોષ. (૫) આધાત; આટકો;
ધા; કષ્ટે એવા હથિયારનો સખત ફટકો:-
નરવારનો આટકો. ફટકો; ઝપટ; વિંઝીને
મારેલા હથિયાર કે ફટકાની જે ઝપટ
તે. કિં પ્રં આટકો ચઢવો=રીસ-ટોચીલો
રોષ ચઢવો. આટકો લાગવો=અત્યંત દુઃખ
લાગવું; સખત લાગણી દુભારી. આટકો
મારવો=યોગ્ય વખતે તીવ્ર અસર કરે એ-
વી રીતે સખત મહેણું મારવું.

આડ, નં [સં. દ્વાર-કાંતાર-વન-વનસ્પતિ]
જમીનમાં ઉગી ઉડાં મૂળ નાંખી ઉંચી વ-
ધતી વર્ષાથી વિશેષ આયુષ્યવાળી જે
મોટી વનસ્પતિ તે; વૃક્ષ; તરુ; મહીરૂદ;
પાદમ. દીર્ઘજીવી વનસ્પતિ આડ કહેવાય
છે. ઉંચાઈ, વિસ્તાર અને આયુષ્યના પ્ર-
માણ્યસાર તેના ધણા વર્ગ અને ભેદ છે,
તેમણુ ઘણું કરીને પંદર વીસ હાથથી
ઉંચાં ને લાંબો વખત જીવે-રહે એવાંની
આડમાં ગણના યાય છે. આંના, આંનવી,
વિજડા, સાગ, મહુડા વગેરે આડ કહેવાય
છે. બહુ ઉંચાં નહિ અને ઘણાં વર્ષ જીવે
પણ નહિ એવાં તે છોડ-આડવાંમાં ગણાય
છે જેમકે-ફૂલઆડ; લિંબુડી, મધ્યમ ક-
દની વનસ્પતિ વગેરે.-દાડમડી. (૨) આડ
જેની લાગે એની જનાવટ; ઘણાં પાંખડાં-
વાળી કોષ પચ્ચ આકૃતિ; જમીનમાં દબી

દટાય અને કાગળ ઉપર લખાય એવી ર-
ચના; બનાવટ; કારીગરી કે આકાર તે.
જેમકે:-દીવાનાં-રોચની કરવાનાં જાડ આ-
તસખાજનાં જાડ. પેઢી-વંશ-નોત્રનું જાડ.
અગરબત્તીઓનું દેવ મંદિરમાં રાખવાનું
ધાવટું જાડ. તમારા કુટુંબનું જાડ હોય તો
મને દેખાડો; જાડ જોઈને કેટલી પેઢીઓ
યઈ તે નક્કી કરીશું. કિં ૫૦ જાડ ઉગ-
વાં=અહુ બહુ થયું=વીતયું તે. ઉં મારે
માથે ઉગ્યાં હુખનાં જાડ રે. જાડ થયું=
પાછલા પગ ઉપર ઉભા થયું (મસ્તીએ
ચલ્યું):-ધોરા જાડ થયો. (૨) કોષ બા-
બન સાંભળતાં વાર શુભસાધી રાના પીળા
યઈ જયું; કોષથી ઉભા થઈ જયું; કોષને
હીધે ખૂબ તપીજયું:-સાહેબ તો એ
વાત સાંભળીને જાડ થઈ ગયો. જાડપર
ચલ્યું=પોતાના વિચારપર ચુસ્તક રહેવું;
ફલાઈ જયું; મગર થયું; પોતે મોટા ને
ખરા છે એવા અભિમાનમાં ચલ રહેવું.

કહે-નાનું જાડ જેમ વાળીએ તેમ વળે=કા-
ચી કોઠીએ કાના ચઢે, કાચી શુદ્ધિ જેવી
ફળવીએ તેવી થાય. જાડને નામે ફળ
વેચાય=પ્રખ્યાતિને લીધે ઘણો ફાયદો થાય
છે. જાડ જેવાં ફળ=જેવી અસલ જાત
હોય તેવું થાય. જાડ પંનાળું=તોફાની,
કુદકુદિયું.

જાડકઝુડક, નં અનાજ વગેરેને જાડકી વી-
ણીને સાફ કરવાનું જે કામકાજ તે; જાડ-
કયું ને જાડકું વગેરે તે; સાફસૂક (દાણા
વગેરેની):-જીઓનો પછો વખત તો દા-
ણા ફુલ્લીની જાડક ઝુડકમાં જાય છે. (૨)
ધરનાર અને સર સામાનને વાળા જાડ-
કીને સાફ કરવો તે:-દગાલ આખો દહા-
ડો જાડક ઝુડક કર્યા કરે છે.

જાડકઝુ, નં અનાજ વગેરે જાડકાથી જે
ફાંફાં ને કચરો વગેરે નીકળ્યું હોય તે;
જાડકાગણ; જાડકતાં જે ઉડી જઈ નીકળેલું
નિઃસરવ હલકું અનાજ વગેરે તે.

જાડકઝુ, કિં સં અનાજ દાણા ફુલ્લી સુપ-
કાવતે સોધ ઉઠાળી વીળીને સાફ કરવું;
કણદાર કે રેતી જેવા પદાર્થને પવન આ-
પી સોષને સાફ કરવાની જે ક્રિયા તે;
જાડકઝુ. જાડકવામાં-પહાડવા જોરથી તર-
છેડવાનો અર્થ છે તે જાડકવામાં હલાવીને
ઉઠાળીને સાફ કરવાનો અર્થ છે. જે લગ-
બગ સમાનાર્થે વપરાતા હોવા છતાં જાડ-
કવામાં જાડ મારીને ઉઠાડી દેવાનો અર્થ
રહેલો છે. ફરનીચર જાડકીને સાફ કરવો,
ને અનાજ જાડકીને સાફ કરવું કહેવાય

જાડકો, યું જાડકયું તે; એકાદવાર સાધારણ
રીતે જાડકવાની જે ક્રિયા તે:-એક જાડ
કો વધારે મારણો તો તદન ચોખ્ખુ થઈ
જશે.

જાડઝૂક. સીં જાડકું અને ઝૂકયું તે; સાવર-
હુડી-જાડકી વાળીને તથા હુગડાના કઢા-
થી ઝૂડી-જાડકીને સાફસૂક કરવું તે:-
ઘણે દિવસે ઘેર આવ્યાં તે આખો દહાડો
જાડઝૂક કરવામાં ગયો. સાફસૂક: વાળું
સાફ કરવું તે. કિં ૫૦ જાડઝૂક કરી=
સાફસૂક કરવી.

જાડપટોળાં, નં (જુહારપટોળાં) વિક્રમ
સંવતના કાર્તિક માસનો-એસતા વર્ષનો જે
પહેલો દિવસ તે; નવા વર્ષનો દિવસ કે
જ્યારે નાનાં માણસો અને નોકર વગેરે
મોટા માણસોને જુહાર કરવા. જાય છે
અને મોટાં માણસ તેમને પટોળાં-પટકું
વગેરે ભેટ આપે છે તે.

જાડપાન, નં મોટાં જાડ, છોડવા અને પાંક-
ગંવાળાં જાડવાં તથા વેલો વગેરે જે વન-

સ્થિતિ તે; ઉદ્ભવજ; જમીનમાંથી ઉગી નીકળતી વનસ્પતિ તે; જુદી જુદી જાતની વનસ્પતિ તે;—અડપાનની વિધા.

અડપાલો, પું. મોટાં જાડ અને નાનાં પદ્મવવાળી ખીજ બધી વનસ્પતિ તે; જાડપાન. આ શબ્દ ઓપધિના અર્થમાં વપરાય છે, અર્થાત્ ઓસડ તરીકે જે વનસ્પતિ વપરાય છે તે અડપાલો.

અડપિંખળી, સ્ત્રી. જાડ કે પિંખર ઉપર અડ ચઢવા ઉતરવા ને ફેદી પડવાની કસરત મળે એવી એક રમત.

અડખીડ, ન. જાડ અને ધાસ બંન્ને પુષ્કળ ઉગેલાં હોય તે; વનસ્પતિથી પૂર્ણ પ્રદેશ (૨) જાડ અને ખીજ જંગમી વનસ્પતિ—ધાસ વગેરે તે;—અડખીડ કાપી કુપીને જમીનને વાવેતર કરવા માટે ઓખી કરે તે તેના માલીક;—તમારા જેવરમાં કંઈ જાડખીડ છે. ખીડ=ધાસ આરાની જમીન. :—કાઠિયાવાડમાં માઉઓ લગી કંપાંકિં જાડ ખીડ નગરે પડતાં નથી.

અડધુ, ન. નાનું જાડ; છોડથી મોટી અને જાડથી નાની જે મધ્યમ કંઠાશની વનસ્પતિ તે.

અડધુ, કિં. સં. જાડથી વાળવું; સાવરણી કે જુનારાણી કચરો કાઢવો; વાસોડું વાળવું. (૨) જાપટવું; ખંખેરવું; ઉગ્રાદી મૂકવું. (૩) સખત ઇપકો આપવો; દોષ દેખાડી મુઠા ઉગ્રાદી મૂકી સખત શબ્દોમાં ખરી વાત કહેતી; જાડકી નાંખવું; મનમાં જે રાગ—રીસ વગેરે દોષ તે જતારી ખૂચ ઇપકાવવું. (૪) પિંજા અથવા લુગડના કડકાથી મંત્ર બખી બખીને ઉંજણી નાંખતી; વગગાટ, વહેંચવગેરે દોષ તે ઉતારી નાંખવાં. (૫) જેમ ફાવે તેમ વચર

ડરવે—ખુલ્લા દિશે સામાને મોડામોડ સખત બોલીએ કહેવું; છુટે મોંએ જેમ કહેવું હોય તેમ કહેવું;—હું વારું તોય તારે જેમ જાડવું હોય તેમ જાડજે. તું ત્યાં જમને શું જાડી આવ્યો ?

અડિયું, ન. જેમાં જાડ છાપેલાં હોય એવું સ્ત્રીઓને પહેરવાનું લુગડું; એક જાનનો સાક્ષો; જાડની તરફ પાડેલું છાપેલ.

જાડી, સ્ત્રી. જાડ, જાડવાને ખીજ વનસ્પતિનો ધસુ'બલો તે; વનસ્પતિ—જાડ, વેદા ધાસ વગેરેનો જે બરાલો તે; ત્યાં બહુ જાડી છે. (૨) જંગમ; વન; જ્યાં ખીજોખીજ વનસ્પતિ ઉગીને એક બીજા સારે શુચ્ચ વાઈ ગઈ હોય એવું સ્થળ. જાડપાનની પુષ્કળતા તે.

જાડું, ન. [કા. જ્યાય] ડાળખાં, પાનકો કે રેખાઓનો જુડો; સાવરણી; જુડારો; જાડવા—વાળવાનું સાધન તે. (૨) વાળવા—જાડવાથી નીકળી બપ એવું જે તે; કચરો; પુંજો; ધૂળ; કસતુર વગેરે તે. કિં. પ્ર. જાડું કાડવું=વાળવું; કચરો કાઢી નાંખવો; સાફ કરવું. જાડું ખાવું=કોંસધી આગળ પડીને કરવા ગયેલા કામકાજમાં પડેલો ઇપકો—નાસીપાસી તે. ન ફાવવું; નાઉમેઢ થઈ જવું; પાછાપડવું; સામે ઇપકો મળવો. જાડું મારવું=સામે મળવું. જે ઉમેરેલો કાર્ય કરવા આવ્યો હોય તેને પાછો પાડવો; કાર્યસિદ્ધ થવા ન દેવું ને સામે ઇપકો આપવો. જાડું પડવું=ઇપકો મળવો; નાસીપાસી મળતી; જંખાણા પડી જવાય તેમ પાછો પડવું; કાર્ય ન થવું; સિદ્ધિ ન મળતી; નિરસ્કાર થવો.

જાગે, પું. પ્રાણીઓએ ખાધેલા ખોરાકનો જે અવશેષ કચરો માંડ વાટે બહાર નીકળે છે તે; મૂ; મળ; દસ્ત, પુરોષ; વિશ; નરક.

પેટ પોતાના ઉપયોગ જેટલું સ્વસ્ત જેની લઈ જાડી કાઢેલું જે અવશેષ તે. (૨) હગાર; હાથ. કિં ૫૦ જાડો આવવો= મળ બહાર નીકળવો; નળનો ઉત્સર્ગ થવો. હગવાની હાજત થવી જાડે ફરવું=હગવું; મલોત્સર્ગ કરવો; જાડે જવું=હગવા જવું; હગવું. જાડો યર્ષ જવો= પેટ છૂટી જવું. (૨) ખુલ્લુ દરી જવું. યરયરી જવું. બપને લીધે હિમ્મત-મળતું ધારણ નહિ રહેવાથી હગી જવાવું. જાડો આવવો=જાડો ધાય એમ કરવું, જુલાખ આવવો. જાડાવું દરદ=મંધકોણ. જાડેજપટે=સવારને પહેલે નિત્યકર્મ. અર્થાત્ જાડે ફરી આવવું, દાતણ કરવું વગેરે તે:- જાડે જપટે જર્ષ આવ્યા પછીજ તે બહાર નીકળે છે. જાડાવાટ=જારો નીકળવાનો માર્ગ; ગાંડ; અપહાર જાડાવાટ પડી જવી=જાડાનો બંધ નહિ રહેવો; મલોત્સર્ગ યર્ષ જવો; આંતરજા-અવયવ ઉપરનું કાણુ જવું રહેવું; ગાંડનો બંધ જતો રહેવો (૨) જો વાયેલી કે ચોરાયેલી વસ્તુને માટે ચક્રવાળા માણસના ચરીરની-કપડાં વગેરેની ખંતીથી તપાસ લેવી તે, જાત નોંધવી તે; માણસની જડતી લેવી તે, તપાસ, ખોળ; ચોકસી. કિં ૫૦ જાડો જોવો=માણસના ચરીરની શોધ કરવી; જાડો લેવો=જાત શોધી જોવી.

જાતકાર, વિં (જાતકાર) જણજણાટ ઉત્પન્ન કરે એવું; આંચકો આણુ એવું; તેજ ખુનહાર; જાગ્રત; હોશિયાર; જરાકમાં ખડું યધ જાય એવું.-જાતકાર માણસ. (૨) ચરીરમાં ગરમીની જણજણી ઉત્પન્ન કરે એવું; તરત જાગૃતિ આણુનારું.-જાતકાર એસડ. (૩) જળજળાટવાળું; ચક્રચક્રિત (૪) પુ. ચમત્કાર, ચમત્કારિક ગુણ; ચરીરમાં કે મનમાં તેજ ઉત્પન્ન થતો; જાત.

ગતિ. કિં એક કરે દીની જાતકાર. જાવણ કાંમરી ૧૬૬ જણકાર.

જાપટ, જીં જપટાવું તે; જિંજાળને હવામાથી એકદમ વાગવું-અથવાવું તે; જપટથી હાલી ફેંકાળને અથવાવું કે લાગવું તે; જપટો; ફટકો, લપટક, યાપટ; જપટ લાગવી તે; લુગટાની કે કોરડાની જપટ; જપટ; અજપટ; હવામા વિંજાળને થતો આધાત-પાંખનો-જપટ. (૨) હોળા-પાણીની જાપટ.

જાપટવું, કિં સં જપટાવું-જપટથી-જાપટ મારીને કર્ષ કરવું તે; લુગટાના કડકાની જાપટ મારવી તે; હવામાં વિંજાળને મારવું-અજળાવવું તે, જૂડવું, ખખેરવું; જાપટ મારીને ઉઘાડી મૂકવું, સાફ કરવું. (૨) જીડિયા કે લાકડીથી ફટકાવવું; એક પછી એક ઉપરા ઉપરી ફટકા મારવા:-કોરડાથી જાપટવો. કોક મારવા, જાપટ મારવી:-જટાયુએ સવણને પાખથી ખૂબ જાપટવો. (૩) ધમકારી નાંખવું; સપડાવવું. (૪) સળકકા મારીને સ્વાદ ને હરખ બેર ખૂબ ખાવું. તેજે મિશ્રાન સારી પેટ જાપટવા.

જાપટિયો, પુ. જાપટ-લુગટાના કોરડાની જાપટ મારનારો, ફટકાવનારો; જાપટ મારી મારીને બીક ઓછી કરનારો વૈષ્ણવ મંદિરામાં દર્શન વખતે લોકોને દૂર કરવા સાફ લુગટાના કોરડાની જાપટ મારી માર્ગ કરાવનારો નોકર, કોરડામાજ, ફટકારિયો.

જાપટું, નં જપટાવું પડી-વરસીને રહી જવું તે; વરસાદનું જપટાવું થોડો વખત પાડવું તે, વરસાદનું એક એક આવવતન; સરવ, પવનના જપટા-તરંગ સાથે રહી રહીને વરસાદનો જે ધારાસાર થવો તે:-જે ત્રણ જાપટાં પડ્યા પછી ગરમી ઓછી થઈ. આંતરો વધ લાગે જે વરસાદ પડે

છે તે; દરેક આંતરાનો પ્રપાત એક એક
આપડું કહેવાય છે.

જાળ, જુ. જાળ. (૨) સ્ત્રી દૂધ બરવાની
મોટી દેગડી.

જાળસોઘ, સ્ત્રી જાળસોઘ: ફરવું ને રાગડા
તાણીને ફરવું તે; ચા-હુસેન, ચા હુસેન,
કરી કરી ઉછળાને ફરવું તે. (૨) ના-
ચવું ફરવું ને જોએ જોએના પોકારો
પાડી ધોંવાટ કરી મૂકવો તે; ધિમાણું
કરવું તે.

જાળુઆ, નાં જાલોર પરગણાની પૂર્વે આવેલું
એક નાતું દેશી રાજ્ય અને તેની રાજ-
ધાનીનું એ નામનું શહેર.

જાળો, પું ધાંડીની તેલ વગેરે પ્રવાહી કુલા-
માં રેડવાની નાળાવાળી પહોળા મોંની
આમણની ઝારી; ઝાળો.

જાલો, પું આમણની નાળાવાળી કુદી.

જામ, સ્ત્રી જૂમ; લગભગપણું; સમય સામી-
પ્ય; અમુક વર્ષ-સમય નજીકની વેળા:-
એને પચાસની જામ-જૂમ થઈ, કંઈ નાનો
બાળ નથી.

જામણ, નં દૂધ વગેરે અભાવવાનું જે તે;
આપ્રકણ; મેળવણ.

જામર, પું એક રસવિકારી રોગ; નજલો.
જામરનો રોગ પ્રથમ માથાના રોમાં ઉ-
ત્પન્ન થાય છે અને પછી તે વાળ ઉપર,
કાન ઉપર કે આંખ ઉપર ઉતરે છે. થાવું
ખરું તે આંખે અને વાળે ઉતરે છે.
વાળ ધોળા થઈ જાય છે આંખે ઉતરે છે
તો દર્દન ચક્રિતને દાનિ પહોચાડે છે.
એક તરફનું કપાળ ફાગવું; આંખો ચીડ-
ખદી રહેતી અને અકાળે પળિયાં આવવાં
એ એતું સામાન્ય નિદાન છે.

જામરઝાળ, વિં ડગમગતું; પડુ પડુ થઈ
રહેલું; ઝામરોળ; ધૂનતું; હાલતું. (૨) પું-
ડાળ; આડંબર; ખોટા દેખાવ.

જામરી, સ્ત્રી રશિરવિકારને લીધે આમડી ઉ-
પર ધોળા પાણી ભરેલા ફેફસા ફૂટી નીક-
ળવાનો ઝેરી રોગ; પહોળા-એ આનાના
નાના સિકા જેવી ધોળા ફાલીઓનો રોગ.
આ દરદ થતાં ફાટીઓની આસપાસની
આમડી રાત્રી ચટક થઈ જાય છે અને
ધણી તીવ્ર બળરાસની વેદના થાય છે. ફે-
ફસીની ઝાંઝર જળ મિશ્રિત પરુ હોય છે.
એ ફૂટી જતાં લાલ અકામું કે ધારું પર
છે ને તેને રાતાં બહુ વાર લાગે છે. એની
વેદના બહુ થાય છે. ઇંગ્લેન્ડમાં આને-
પેમ્ફિગસ-Pemphigus કહે છે. નાના
ફાલીઓવાળા રોગને જામરી ને મોટા
ફાલીઓવાળા વધારે ઉગ્ર સ્વરૂપી રોગને
જામરો કહેવામાં આવે છે. એનો બાહ્ય
દેખાવ વિસ્ફોટક જેવો લાગે છે. પાટો
ઉડીને પણ જામરીઓ થાય છે હવેળા-
માંજ નહિ પરંતુ ચરીરના કોઈ પણ ભાગ
ઉપર તે થાય છે.

જામરો, પું ચરીર ઉપર મોટા ધોળા પાળી
ભરેલા ફેફસા ફૂટી નીકળે છે તે; જામ-
રીનો રોગ.

જામવું, કિં સં [સં. ક્રામક=બળેલી ઇંટ]
તપાવેલી ઇંટ અથવા ફીકરીધી પાણી અ-
થવા ધસેલાં એસડના રંગને મરમ કર-
વો-ટાટક કરવી; જમકારવું; જામવું. (૨)
કિં અં એકડું થવું; મગવું; ફરવું;
ભેગા થવું-મોટી મંડળી જામી હતી.
દૂધ જામી ગયું છે. (૩) લાગવું; મચવું;
ક્રિયા તેના ખરા સ્વરૂપે ખીલી રહેતી;
સારી રીતે થતું હોવું; બાજવું-લગાઈ
જામી છે. મિત્રતા-પ્રીતિ જામી છે. (૪)
નરી આંખને નહિ દેખાતાં એવાં જારીક
હિંદોમાંથી ધીમે ધીમે પાણીનું બહાર ની-
કળવું; ડરવું; ડરવું; ચોડે ચોડે બહાર
પડીને એકા થવું-નરી ગોળીમાંથી

પાણી ઝામે છે. એક સતમાં તો ખાખડ
બરામ એટલું પાણી ઝામ્યું છે.

અમોરો, ઓં [સં. ચલચ્ચલા] ઝાડની
છેક છેડી નાખુક ને હાથીના કાનની
માફક પવનને લીધે ફર ફર થયા કરતી
ઠાળીઓ; છેડલામાં છેડી નથી તાન્ન
પાનવાળી ને ઉચાઇ અથવા ઘેરની મર્વાડ
કરતી ને સાખાઓ તે; ઊઘારો; ટોચ.
આ ચપ્પડ શૈલ્યુંખરું ખડુ વચનેજ વપગય
છે. ફર કરતી મંજરીઓવાળી સાખા-
ઓ તે.

આયલ, વિં બહેલ; બહાલ, નામગી; આ-
કળું; આકરો મિગજનું.

ઝાર, પું દરિયાના પાખીતું કિનાસ નરંદ ય-
દ્યું તે; ચંદ્રના આકર્ષણથી દરિયાના
પાણીતું ઉછળીને વેગવાન થયું તે; બર-
તી;—અમાસ પૂનમના મોટા ઝાર હોય
ત્યારે ખાડીમાં વહાણ ચાલે છે. ઝાર આવે
ત્યારે તાગી ને નર્મદાનાં પાણી સુરત ને
બક્ષ્ય લગી ખારાં થઇ જાય છે. (૨)

[ozar-Tarar] રશિયાનો ચહેનથાહ.

ઝશિયાના રાજાઓ 'ઝાર' કહેવાય છે.
ઝરીના=રશિયાની ચહેનથાહ બાનુ; ગહા-
રાણી.

ઝારપટાળાં, નં બેસતા વર્ષનો કાર્નિક સુદિ
પડેતો દિવસ, તેજજ હિસવ.

ઝારેયું, કિં સં [સં. ઢાલ] સરેલા કે
ડુખતા અવયવને હતું પાણી રેડીને શેકેતો;
ધીરે ધીરે હતું પાણી મિચ્યું; કિના પા-
ણીની પારધી પોયું; ધાર કરી ધીરે ધીરે
કેટલીકવાર લગી માઇ પહાણ—ચરીર વગેરે
ઉપર હતું, પાણી રેડ્યા કરવું ને. (૨)
ઝારી અથવા ઝાગનાં કાણાંમાધી પાણુ,
ઝેરવયું, ટપકાવયું.—અણના વેસણની
સેવ અને કળી ઝારી. (૩) ધાતુ પાત્રને
બેડયું, સાંધયું; તેમાં પડેલી ધાર પુરતી;

રેણુ દેવું; રાવ મૂકી. (૪) ઝાર ઉચું
વર્ષ અને વધારે કાલે તે માટે તેનાં કે-
ટલાંક ઉધરભાવને અટકાવનારાં ઠાળાં પાં-
ખડાં કાળી નાંખવાં; ખાંપયું; ઠાંટયું; સો-
રયું.—આવળિયા જેમ ઝારસો તેમ ઉચ્ચ
વધ્યે.

ઝારિયા, નાં બંગાળમાં માનમૂમ જિલ્લામાં
આવેલું કોલસાની ખાણીતું ક્ષેત્ર.

ઝારી, ઓં જેની માફકને પાણી વગેરે પ્ર-
વાહી ઝારી ચકાય તેવું પાત્ર; નાળચા-
વાળો કળશિયો—લોટો; વાદી. (૨) કાણું
કાણુવાળો તરેયો; નાતો ઝારો; પૂરીઓ
બળિયાં વગરે તળવાનું રમોઝિયાનું એક
વતારણું.

ઝારું, નં મોટું ડાળું. (૨) ટોળું; ધાડું.
ઝારો, પું તાવપ્રમાણથી તળાયેલી વસ્તુ કા-
લવાનું કાળાં કાળાંવાળું રસોધયાનું જા-
નર; કાણાંવાળો મોટો તારેયો; મોટી
ઝારી. (૨) ઝારો પાણી સિંચવાનું ના-
ળચા ઉપર નાનાં કાણાં કાળાંનાળી પહે-
ળા મોંતી ટાઇ; મોટી ઝારી. (૩) ઘેર-
વાળો સર નીકળે ને માટે તંબુરાના તાર
નીચે ઘોડી ઉપર ને રૂ અથવા સુતરનો
ખાલો નૂકવામાં આવે છે તે; જેમાંથી
'ખરજ' સર નીકળે છે તે તાં; ખીન-
જનો તાર.

ઝારોળા, ૧૦ આઠણ વાણિયાની નાતની
એક ઝોળખ; નાતનું નામ.—ઝારોળા
આઠણ ને ઝારોળા વાણિયા.

ઝાલ, ઓં છુટે વટકનું રહેવાથી હાલીને
વારંવાર ઝસુકનું—ઝગકનું કાનનું ને જ-
થાવ ધરેલું તે; સોજોને કાને પહેરવાનું
દૂધ; કણ્ઠફલ; લોળિયુ; કણ્ઠાબૂણ. ઉં
ખાને કાને ઝસુકે ઝાલ જો.

ઝાલક, ઓં ચરખચટથી હેવાને લીધે વાસણ
વગેરેમાંના પ્રવાહીનું બહાર ઉછળી પડયું

તે; છાજ; છાલક; તરંગથી ઉછળેલા પા-
ણીનો જથ્થો. ૩૦ પ્ર૦ અર્પે જાલકો મા-
રથી=ખૂળ ઉદારતા દેખાડવી; વહેવારમાં
ધન અને ધાન્યનો ઉદાર અને ખૂબ ઉપ-
યોગ કરવો; છલકાર્થ જય એમ વાપરવું.
જાલણ, ન૦ જેથી જળાય તે વસ્તુ; રૈંણ;
રાય. (૨) જળાવણું-જાળવું તે; સાંધવું,
તરક-સાંધો પૂરવો તે; ધાતુના પાત્રના
સાંધા અને તરડોનું સાંધણ તે. (૩) જ-
નાથી વસ્તુ જળાય-જલાયતે; મોભ; પાટડી.
જાલર, પું૦ લાંણું ને ચપડું એક દિલ્લ ધાન્ય;
એક જાતનું કોળા; વાલ. જલરની દાળ.
(૨) માછલાં વગેરે પાણીમાં રહેનારાં જળ-
ચરનો શ્વાસ લેવાનો અવયવ; માછલાંનું
નાક; ચપ્પ.
જાલર, જી૦ ચીણવાળા કોરની કિનારા; ફર-
ફર થાય એવી ખાંધેલી કોર; અલ. (૨)
'મોગરી ઠાકીને વગાડાય એવું ધાતુનું-
કાંસાનું એળ ચકતું; કાંસાની મોગરીથી
વગાડવાની ધડિયાળ.
જાલરી, સ્ત્રી૦ નાની જાલર; નાની વગાડવા-
ની ધડી.
જાલણું, કિ૦ સ૦ પકડવું; સહાવું; ધરવું;
વેગને અટકાવવો; પકડાવે-નાસનાને રોક-
વું. (૨) વિચારમાં અને કાર્યની સારી
ખોટી ક્રિયામાં તે ક્રિયા આગતી હોય-કાર્ય
પતું હોય કે વિચારો અપાતા હોય તેજ
વખતે-તેની સાથે પકડવું તે. જુદાને કોણ
જાલે ? (હાથ કે સાણસાથી કોષ વસ્તુ
ખસી ન જાય તેમ ગ્રહી રાખવી) ૩. પ્ર૦
હાથ જાવરો=સહાય કરવી; મદદમાં રહેવું.
સંભાળના લેવું; કસાણું કરવાને માટે
આશ્રયમાં લેવું. (૨) પરણવું; પાણિ
મદદ કરવું.
જાલા, પું૦ રજપૂતની એક જાતિ; એક રજ-
પૂત મોસાદતું કૌટુંબિક નામ-મોળખ.

જાલી=જાલા રજપૂતની દીકરી. સાસરામાં
તે જાલીવહુ-જાલીરાણી એમ કહેવાય છે.
જાલાવાડ, પું૦ જાલા રજપૂતોનો પ્રાંત; જ્યાં
જાલાઓ રહેતા હોય હતા તે પ્રદેશ. (૨)
કાઠિયાવાડમાંનો ભાવનગર તરફનો પ્રદેશ.
જાલાવાડી=જાલાવાડનું. ઉ૦ જાલાવાડી જુ-
મણાં. (૩) રજપૂતસ્તાનમાં આવેલું એક
દેશીરાજ્ય. એની ઉત્તરે ને પશ્ચિમે કોટા
અને દક્ષિણે તથા પૂર્વે મ્યાલિયરનાં રાજ્ય
આવેલાં છે. એનું ક્ષેત્રફળ ત્રણ હજાર
ચોરસ માઈલ અને વસ્તી સાઠત્રણ લાખ
માણસની છે. તેના રાજકર્તા જાલા રજ-
પૂત છે, ને રાજ્યમાં માળવી ભાષા મોલા-
ય છે. રાજ્યનું મુખ્ય શહેર જાલરા પાટણ
ચંદ્રભાગા નદી ઉપર દિલ્લાવાળું શહેર છે.
જાલાં, ન૦ જહાલ લુકમો; આમ નહિ ને
તેમ કરો ને તાજડોળ કરો, એવાં આક-
રાં કામ કરવાં તે; ચીટિયાં-ધરડાંનીં જા-
લાં ઝીલવાંએ કાર્થ સહેલ નથી. જહાલ
વચ્ચે; મહેણાં, ટાણાં; ઠોક. આ સખ્દ
ખડુવચ્ચેજ વપરાય છે.
જાલોદ, ના૦ પંચમહાલ જિલ્લામાંનો એક
તાલુકો અને તાલુકાનું મુખ્ય ગામ. એની
ઉત્તરે ચીચકરી, પૂર્વે ખુણાલગડ, દક્ષિણે
દાહોદ ને પશ્ચિમે જારૈયા છે.
જાવસોઈ, જુ૦ જાળસોઈ.
જાવળી, જી૦ નાગિયેરી અને ખજુરાંની સુકી
ડાળાઓ તે, તાડાં વગેરે તે. (૨) ખજુ-
રાં, તાડને નાગિયેરીનાં પાંદડાંની ચુંચેલી
ટીંચો સાડીઓ વગેરે તે.-જાવળીનાં
જુપડાં ઉ૦ ભરી જાવળીકરી ચટાઈ, બલાં
ત્રોય મોદડાં જાળાવાળા હોય એવું જે તે.
જાવરુ, જાવળું=જાળાવાળા ઉપરથી જાવળી.
જાવાં, ન૦ પાણીમાં બૂડતું માણસ કંઈક પકડી
લેવાને જે કાંઈ મારે છે તે; આધાર માટે
વગથાં મારવાં તે; તકડિયાં; વળખાં.

પાણીમાં હવામાં ઓચિંતું કંઈ આધારરૂપ હાયમાં આની જય એવી આશાએ જે પાણીમાં, મારવાં તે:- 'જાવાં નાંખવાં' એમ કહેવાય છે.

આહી, વિનં હિતેન્ધુ; શુભ મહાનાર. (૨) હેતાળ.

અળ, ઓળ [સં. જ્વાલા] બળતા પદાર્થ.

માંથી નીકળેલા વાયુનું હવામાં બળવું તે;

ભડકો; હવામાં બળુકો થઈ રહેવો તે;

અગ્નિની ગરમીએ કરીને કોઈ પદાર્થમાંથી

નીકળેલા વાયુનું-ગ્વાસનું ભડકાભેર હવામાં

બળવું તે; જ્વાળા; શિખા. (૨) બળતા

દેવતાની દૃશ્ય લાગતી ગરમી; દેવતાની

ગરમીને લીધે બળતી હવાની જે આંચ-

અગ્નિ તે. (૩) મન ઉપર એકદમ આ-

કરી-જબલન જેની જે અસર થવી તે;

દાગવાથી જેવી ઉચ લાગણી થાય છે

તેવી કામ કોષાદિકના સ્પર્શથી કે મહેલુ

ટાણાના કડું વચનથી મનમાં થઈ આ-

વતી દુઃખદ, કોષ આવેશ આણનારી અ-

સર:-સાવણનાં વચન સાંભળીને સીતાને

જાળ લાગી, પણ શું કરે? કિં પ્રં

જાળ લાગવી=ગરમી લાગવી; ભડકો લા-

ગવો. (૨) બહુજ ઉચ-તીવ્ર લાગણી થઈ

આવવી; શું કરે તે શું નહિ? એવી કોષ

કોષાદિકની ઉચ અસર થવી. જાળ ઉઠ-

વી=ભડકો લાગવો; એકદમ ઉત્કેષણ જનું;

સખત લાગણી દુઃખાદ એકદમ કોષ ચડી

આવવો; અંતરમાં દુઃખની ઉચ અસર

થવી; ભડકો થઈ આવવો. (૪) જાળ.

જાળજ, નં જાળવું તે; જાળવાની જે ક્રિયા

અને કામ બેક તે. (૨) જેણે કરીને જ

જાય તે; રેણુ; રાય. (૩) લંકણિછાડો;

યાગડથીગડ. સાંધગુધ; ફટકાટ ન દેખાય

એમ કરવું તે:-જાલણુ જાડું રહેલું નહિ.

જાળવું, કિં સં ધાતુપાત્રની તરડ-પીરો

કે સાંધ ઉપર મૂકેલા પદાર્થને જાળવી

ગરમીએ નરમ કરીને જોડી નાંખવી

તે; તરડ-તસિયો પૂરવો; વાસણ, પતરાં

વગેરેને રેણુથી જોડી દેવાં; ધાતુની બે

સપાટીઓ વચ્ચે રેણુ મૂકીને ગરમ કરેલા

ઓળરે જોડી; જ્વાળા લગાડી ધાતુનાં

પતરાં અને ધાતુના પાત્રમાં પડેલા ચીરા

તરડો વગેરે સાંધી નાંખવાં તે. (૨) જા-

ળવું; જાળવું; બળે એમ કરવું. સાંધવું;

પ્રવાહી બળે નહિ એમ સાંધ પૂરવી.

જાંખ, સ્ત્રી જાંખું જે તે જાંખ; તેજસ્વિતા

નહિ તે; ચાલિન્ય; અસ્પષ્ટતા:-એની આં-

ખે જાંખ છે. (૨) જેથી જાંખું દેખાય

તે; દૃષ્ટિની સ્પષ્ટતાને મલિન કરનારું જે

તે; વ્યવધાન; પટલ; છારી:-એની આંખે

જાંખ આવે છે. પડળ આવે છે. (૩)

છાયા; આભાસ:-કાળા ઉપર સત્તાની જાંખ

મારે છે. કિં પ્રં જાંખ આવવી=દૃષ્ટિની

નિરમળતા જવું; જાંખું દેખાવા માંડવું-

જાંખ મારવી=સહેજ જાંખું દેખાવું:-

આંખે જાંખ મારે છે. જાંખ વળવી=જાંખું

દેખાવા માંડવું; દૃષ્ટિનું મલિન થવા માં-

ડવું; છારી આવવી; દૃષ્ટિની સ્પષ્ટતા જતી

રહેવી. (૪) મંદતા; નિસ્તેજતા; તેજ

ઉડો જનને માંધ આવવું તે. (૫) લાંબન;

ખટ્ટો; ઘસ; કાળાટીલી:-એણે મારી આ-

ખરેને જાંખ લગાડી.

જાંખડું, નં જાંખા જેવું જે તે-જાંખડું;

પાણના ધુમરાટથી હવાની મલિનતાને

લીધે જે જાંખો નિસ્તેજ દેખાવ લાગે

છે તે; જાંખું જાંખું રહેતું હોય એકું

તે; દૃષ્ટિનતા; જાડકું.

જાંખરું, નં કાંટાવાળા લોહી સુકી ડાળી-

ધણું કરીને સુકી કાંટાવાળા ડાળી કે જે

વાર બાતવતતાને કારણે આને ને ને ને ને

વળ ખોરડી વગેરેની ખૂબ કાંટાવાળી ડા-
ળાઓમાંની એક તે; કાંટાવાળું સુકું ઝ-
રડું. જ્યાં લગાડ્યું હોય ત્યાં કાંટાને લીધે
વળગી-ચોંટી જાય એવું કાંટા ને અટપટી
નાની મોટી ધણીક ડાળાઓવાળું ડાળું;
ઝાંખરાંની વાડ. (૨) કાંટાવાળાં નાનાં
નાનાં ઝાડવાં તે; કંટાળા ઝાડવાં, જવાસા
નાની ખોરડીઓ, કંથેર, અને ખાવળી વગેરે
ઝાડવાંનાં ડાળાંમાંનું અફેક તે. (૩) લુગ્ગ,
નમાલી વસ્તુ. (૪) વગરનું છૂટે નહિ
એવું જે તે; લકરું; પાપ, પીડા-કંટાળો
આપે એવું જે તે. કહેવું ઉંટના મોંને
ઝાંખરાં=ઉંટ કાંટાવાળાં ડાળાં તોડી ખાઈ
છે તે ઉપરથી. જે જેવું હોય તેવું તેને
ગમે-ભાવે-ધટે. કિં ૫૦ ઝાંખરાં ઝીટવું
નામ ડાળવું; જેમ તેમ કરીને દૂર કરવું
ખંધ પાડવું; નિર્મૂળ જવું. ઝાખરાં વ-
ળગાડવું=લકરુ લગાડવું; પાપ, જાડાડવું;
છોડી છૂટે નહિ એવી લપ વળગાડી તે.
(૫) કંટાળો આપે, પીડા કરે અને કેમે
કંઈ છૂટે નહિ એવું જે પાપ તે. ૩૦ ૫૦
'દષ નથી' એવા અર્થમાં:-જનમાં
ખાય શું ઝાંખરાં. એને શું આપે ઝાંખરાં.
ઝાખરાં ઝૂડેા ને કાંટા વેરાં=ખોટી નમા-
લી લકાડાઓ લડેા ને ખીજાને-આવતા
જતાને તેની પીડા પડે-કાંટા વાગે એવું
કરેા.

ઝાંખવું, કિં ૨૦ ઝીણી આંખ કરી ધારી-
તાડીને જોવું; ભાવ પૂર્વક જોવું (કામ
અને ભક્તિ વગેરેના) ઉઠ ઝીણું ઝીણું
ઝાંખમારે. (૨) ઝાંખવું.

ઝાંખાશા, સીંઠ ઝાંખાપણું; નહિ તેજદાર-
પણું તે. મલિનતા; મંદતા.

ઝાંખી, સીંઠ ઝીણી ભાવ તારી આખે જોવું
તે; દર્શન કરવું તે:-ઝાંખી કરેલી=મા-
વથી જોવું; દર્શન કરવાં. કિં ૫૦ ઝાં-

ખીને જોવું=ઝીકી ઝીકીને જોવું; ઝીણી
આંખ કરી દૂરથી ધારીને જોવું. ઝાંખી
જોવું=સહેજ આંખું દેખાય એમ જોવું;
સાચું જોવું:-હું તો એની તરફ આંખી
જોતોજ નથી; સહેજ નજર પથ્થુ કરતો
નથી, એવા અર્થમાં વપરાય છે.

ઝાંખું, વિં ચકચકિત નહિ એવું; નિસ્તેજ;
મલિન; મેલું; ચકચકતું ન હોય એવું.
(૨) બરાબર ચોખ્ખું સ્પષ્ટ નહિ એવું;
આધું; ધુધળું; અસ્પષ્ટ:-આખે ઝાંખું
દેખાય છે. (૩) ચરમિંદુ, અંતમંથ ગયેલું
એવું; ઉતરી ગયેલા મોતું; વીલું; મોં ઉ-
પર જે સત્ય અને હોંસની પ્રમા હોય
છે તે જતી રહી હોય એવું; દોષ-ચુના
કે નાસીપાસીથી નિસ્તેજ પડી ગયેલું
એવું. કિં ૫૦ ઝાખું પાડવું=ચરમાવો
નાંખવું; ભોંલું પાડવું; નિરુત્સાહ અને નિ-
સ્તેજ બનાવી દેવું. ઝાંખું પડવું=ઝગડી-
સકાષ કે તેજસ્વિતા જતી રહેવી.

ઝાંગ, સીંઠ નંધ; સાધળ, ઝાંધ.

ઝાંજ, સીંઠ ચરધસેડીવાળો, તીણો અવાજ
નીકળે એવું એક વાદ્ય; કાંસીજોડાં; ખણ
ખણિયાં; છખલીકાં. કાંસાની કે ધાતુની
ટીકડીઓ જેડેલી લાકડીની જોડીતુ ક્ષત્રી
વાળતાં અને ઉધાડનાં એક બીજાની સાથે
આક્રાંધને ખણખણાટ વાગતું એવું બ-
જન ગાનારા અને રેલ નાંખનારાઓનું
એક વાદ્ય, ખડતાળાં-કાંસીજોડાં નહિ.

(૨) ઝાંજ; ગુસ્સો; તામસ.

ઝાંઝ, સીંઠ [સં. ફંસા] કોધનું ધુધવાઈ
જવું તે; કોપી ઉસ્કેરણીને લીધે મગજમાં
લાગણીઓની જે ઉસ્કેરણી ધંધ રહેવી
તે; ગુસ્સાનો આવેશ ચડેા તે; ખીજ-
વાટ; ખીજવાઈ જવું તે. કિં ૫૦ ઝાંઝ
ચડી=મગજમાં કોધનો આવેશ ઉઠેા;
દાઝ ચડી: એકદમ ઉસ્કેરામ જતાં ઝ-

રમાની ખૂબ ઉચ્ચેરલીથી અંધારા-વિરુદ્ધ]

જુ-પ બની જાયું તે. ઝંઝ.

ઝાંઝવાં નં [સં. ઝાંઝવાં] પત્રકાને કી
કે રમખૂમ રમખૂમ પત્ર કીઓને રમે
પાંડેરવાનું કીપી કીપી કુચી-કુચી
અંક રૂપાનું પાંડેરું; રમખૂમ પાંડેરું
કીઓના પગનું પાંડેરું; નૃપટ (૨) અંક
સાની ગોળાઓ ખરેલી પીનગની પાંડેરું
કક્કી. એ ગાયને પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું
છે. ઝાંઝવાં, ઉંઝ પાંડેરું ઝાંઝવાં / મધ્યસ્થ.
કિં પ્રં ઝાંઝવાં પાંડેરું ઝાંઝવાં-પાંડેરું
રીનો વેગ હોય. (૨) ઝાંઝવાં / મધ્યસ્થ-
મેડી પાંડેરું; કેટલી પાંડેરું; પાંડેરું પાંડેરું
પાંડેરું. કહેં ઝાંઝવાં પાંડેરું પાંડેરું
પાંડેરું-પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું, ઝાંઝવાં
હોય નહિ ને ઝાંઝવાં પાંડેરું પાંડેરું
આગળ મોટા પાંડેરું-કહેવરાવવા પાંડેરું

ઝાંઝવાં પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું-પાંડેરું

પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું

ઝાંઝવાં, નં [સં. ઝાંઝવાં] પાંડેરું પાંડેરું

પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું

પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું

પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું

પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું

પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું

પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું

પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું

પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું

પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું

પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું

પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું

પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું

પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું પાંડેરું

ખેતરમાં, બાગમાં, વડામાં જવાનો ટાંકણ વાળો સાંકડો માર્ગ, રસ્તો, બખારું કે હાર તે. હિંદુ બંધ કરવાનું ઝરણું ટાંકણ તે ઝાંપલી; કટણુ:-ઝાંપલી ઉપાડ ઝાંપલી વાસ. ઝાંપલી હિંદાના અર્થમાં નહિ પણ હિંદાના ટાંકણના-હારના અર્થમાં વપરાય છે.

ઝાંપી, સ્ત્રી તમાકુ અને બીડી વગેરે રાખવાનો ઘાસ કે ખજુરીની પાતરીનો વાટવો; ઝોરડીના જેવો નાનો ઘાસનો ઝુચેલો કરંડિયો.

ઝાંપો, પું ગામ, શેરી કે વાડામાંથી બહાર નીકળવાનો જે રસ્તો તે; મોડું હિંદુ; ખેતર અને વાડાઓ વગેરેની વાડામાંથી ઝાંપલીવાળો ગાયુ વ્યવસ્થાએ એનો પહેલો માર્ગ. (૨) વાડામાંના મોટા હિંદાનું ટાંકણ-ખારણું; આગની વડીના મોટા ખુસ્કા દરવાજાનું સાદું બળીવાળું ખારણું:-બહાર જતાં હમેશા ઝાંપો વાસતા જતું. (૨) ગામની બાગોળ; પાદર; જે ત્રણ શેરીઓ-પ્રજિયાંની બહાર આવેલી છુટી જગા; ચકલું; મોટા દરવાજા કે મોળાની બહાર છોકરોને રમવા ને મોટાને ખેલવાની ખુલ્લી જગા તે. પાંચ દસ ધર આગળ આવેલું ખુલ્લું મેદાન; આંગણું; પોળ કે ઘણાં ધર સામેનું ચોગાન. ઉં ૫૦ ઝાંપે નોંતરાં=સંવેને સર્વ જણનાં નોંતરાં, ખહેર આમંત્રણ. ખાસ આમંત્રણ નહિ તે. (૨) માયા ઉતાર નોંતરાં:-ઝાંપે ખેમોને વાત કરવી. કિં ૫૦ ઝાંપો મૂલવો=રાયલું કર્યા કરવું; એકની એક વાત લનાવીને મોટી કરવી; બહાઈ મારવી; પિંજણ કરવું. કહેવું ઝાંપે ઝાંલકો મારવી.

ઝાંમર, જુવું ઝાંમર.

ઝાંચ, સ્ત્રી પ્રતિબિંબ; પડછાયો. (૨) ઝગક; તેજ.

ઝાંસડું, કિં સં (ઝોસડું, ઝોંડડું) રીસ ચડાવી ઢોકવું, અભાવથી આવડું, પીરસવું; નારાજ થઈ કંટાળાથી તરછોડીને બિચારથી આવડું, નાંખવું; ખાવા આવડું. (૨) ખાવું; આરોગી જવું; અકરોંતિયાપણે ખાવું:-એ તો ઘણુંએ ઝાંસી ગયો. (૩) રેવું; આવડું; નાંખવું:-એને કાણ ઝાંસે છે? ઝાંસાચીડી, સ્ત્રી વાગાની ચેનવણી; ધમકા; બહારવટિયા લોકો 'પોતાને અમુક છટ આવવામાં આવશે નહિ તો તે આમ તોમ કરને' એવી મનલખના જે લેખ તાલિત માણ્યુ મારૂતે સત્તાવાળાઓ ઉપર મોડવી આવે તે.

ઝાંસો, પું કંટાળીને ન આવે રીસથી જે આવડું કે કાર્ગ કરવું તે; ઢોક; તિરસ્કારી દેવું તે; ગુસ્સાને કંટાળીને જે સાલગ કરવું તે; ત્રાય. (૨) આડો; ઢાં; ખોંસ; સોડો.

ઝાંહિ, અં ખરાબ રીતે; ત્રાય કરીને ઝાંસે.

ઝિકાળવો, પું ઘેરનો જૂકો; હાર.

ઝિઝાટી, સ્ત્રી એક શગિણી; ઝિઝોટી.

ઝિણાશ, સ્ત્રી બારીકા; ઝિણાપણું. (૧) ઢોઢ ડહાપણ.

ઝિમોલ, સ્ત્રી ઝિમેલ; ધિમેલ; મના. રંગની કામ જેવી પણ બહુ અંચા કાઠી. મીમ ખેતર વગેરેમાં થાય છે અને ઉનાળાને અને દરની બહાર ઉભરાઈ આવે છે. કાળાકાળા મોકાસ ને સતી સતી ઝિમોલો.

ઝિયાણું, નં-ઝિયાણું; પ્રમત પગીનું આણું તે.

ઝિરાયણું, નં પહેલા પ્રમત પગીનું આણું તે. (૨) પહેલા ઝોળાનું બાળક લઈને સાસરે જનારી પિયેરથી જે સોગાત વર્ષ

સ્થાની ખૂમ ઉચ્ચેરણીથી આંધળા-વિવેક
શૂન્ય બની જયું તે. અંજ.

અંક ૨ નં [સં. સ્ફર્જરમ્] પગલાને ઠેકે
ઠેક રમખૂમ રમખૂમ થયું સ્ત્રીઓને પગે
પહેરવાનું 'ત્રીણી ત્રીણી ધુધરીઓવાળું'
એક રૂપાનું ધરેલું; અમઝમ વાગે એવું
સ્ત્રીઓના પગનું ધરેલું; નૃપુર. (૨) સી-
સાની ગોળાઓ ભરેલી પીતળની પોલી
કદલી. એ ગાયને પગે પહેસવવામાં આવે
છે. અંજર. ઉં પાયે અંકરનો ઝમકારઓ.
કિં ૫૦ અંકર પહેરવાં=સ્ત્રીનો-નાયના-
રીનો વેળા લેવો. (૨) વ્યંગમાં જ'શ્ચર-
મેડી પહેરવી; કેદી થયું; હાથપગે સાંકળ
હતી. કહે ૦ અંકર નેશીને રોકાણી કહે-
વરાવયું=પયું=ખોટી બધા કરવો; ઘડિયા
હોય નહિ ને અલંકાર હાસી પીળાની
આગળ મોટા થાના-કહેવરાવવા થાના
કરવો તે.

અંક ૨ રિયાં, નં નાણુક અંકરની મેડી તે;
ખેનૃપુર. (૨) જ'શ્ચર, સાંકળ; મેડીની
સાંકળ. (૩) હાલવાથી એક ખીજની
સાથે અથડાઈને ઝમઝમ અવાજ કરે એવી
પતરાંના કકડા જડેલી માદામાંની રચના;
ખણખણિયાં; ખડખડે ચોરા પતરાંના કક-
ડાઓના એક ખીજ સાથે જડેલા ઘોંક.

અંક ૨ રિયાં, નં જળાવાળા શુંચણીનો સો-
નાનો કોટે પહેરવાનો એક હામીનો. (૨)
અંકરિયાંની જોડમાંનું એકાદ અંકર તે. (૩)
પોખનો લાટ; ધડેના તોમ પોખને ખાંડીને
નનાવેલું ચુરમું; (૪) વિં જળાવાળા.

અંક ૨ રી, સ્ત્રી સાંકળની ગોળાઓ કે કાંક-
રીઓ ભરેલી કદાઈ; ખણખણ યાય
એવું એક ધરેલું; નાના બાળક-હાકરીનું
અંકર. (૨) લાકડીએ બાંધેલી ધુધરીઓ-
વાળી કડીઓ; ચાલતાં-ને હાલવાથી
ખડખડે એવી લાકડી. (૩) નાનું ઝરમુ;

ઝરમુની નાની નદી; નાનો ઝરો:-કેદાર-
ચર આમળ અંકરી મંગાને મળે છે.

અંક ૨ વાં, નં [સં. સ્ફર્જા] ખારવાળા-સુકી
રેતાળ સપાટ ભોંયવાળા મેદાનમાં તડકી
વળતે દુરથી જે પાણી વરસતું હોય એવું
દેખાય છે તે; મૃગજળ; પાણી જેવી વરાળ;
પાણી હોય એવો દેખાવ-ભાસ તે:-ઝાં-
ઝાંનાં જળ. (૨) તેજના અતિચયથી,
હરખથી અથવા શોકથી આંખમાં આંધું
પાણી ભરાઈ જતું તે; આંખમાં આવેલાં
આંધાં આંધુ. (૩) આ આંધાં આંધુના
જળથી દૃષ્ટિનું જે રૂંધાયું તે; અંધારાં;
મનાં પીળાં દેખાવાં તે; તેજના અતિચ-
યથી 'દિ આગળ કુંડાળાં વળનાં હોય
એવું દેખાયું તે:-આંખે અંકવાં વળે છે.

ઝાંઝી, વિં એકદમ જેને ઝાંઝ ચઢી જતી
હોય એવું; કાંધી; તીખું, આકળું.

ઝાંડે, નં કંકાણાનો વાળ; તુચ્છવાળ. (૨)
તુચ્છ વસ્તુ. (૩) 'કંધ નહિ' એવો પથ
અર્થ બનાવે છે.

ઝાંડાં, ઝાંડતું બલુવ્યવસ્થા.

ઝાંડે, નં શુ. ઝાંડ.

ઝાંનમ, શુ. જહાનમ.

ઝાંપ, સ્ત્રી અંખ. (૨) કાંકાવાળા જળ;
પાચ. (૩) નાની હાખડી.

ઝાંપડી, સ્ત્રી જૂત થયેલી ભંગડી; મલિન-
જૂત. (૨) એક મારણ પ્રયોગ કરવાની
ક્રિયા-મેલડી, એવે નામે પણ કહેવાય છે.
કિં ૫૦ ઝાંપડી મૂકવી=મેલડી મૂકવી.

ઝાંપડો, પુ. ભગિરો. (૨) જૂત થયેલો ભં-
ગિયો; પિચાય જૂત.

ઝાંપલી, સ્ત્રી વંડી કે વાડમાંના રસ્તા-છિં-
ડાનું અંખરાં ઝરડાનું ટાંકણ; ખારણું; ક-
માડ. અંખાનું ટાંકણ તે ઝાંપલી. ઉં ઉ-
પાટ ઉપાડ માલણ અંપલી, શા મારે
દીધી છે અંપલી. (૨) અંપલીવાળું 'છિંકું

ખેતરમાં, ખાગમાં, વંદામાં જવાનો ઠાંકણ વાળો સાંકડો માર્ગ, રસ્તો, જખારું કે દાર તે. છિંદું બંધ કરવાનું ઝરડાનું ઠાંકણ તે ઝાંપલી; કટકું:—ઝાંપલી ઉધાડ ઝાંપલી વાસ. ઝાંપલી છિંડાના અર્થમાં નહિ પણ છિંડાના ઠાંકણના—દારના અર્થમાં વપરાય છે.

ઝાંપી, સ્ત્રી તમાકુ અને બીડી વગેરે રાખવાનો ધાસ કે ખજુરીની પાતરીનો વાટવો; ઝોસીકા જેવો નાનો ધાસનો સુથેલો કરંડિયો.

ઝાંપો, પું ગામ, શેરી કે વાડામાંથી બહાર નીકળવાનો જે રસ્તો તે; મોટું છિંદું; ખેતર અને વાડાઓ વગેરેની વાડમનો ઝાંપલીવાળો માર્ગ, (૨) વાડમાંના મોટા છિંડાનું ઠાંકણ—આરણું; આમલી વંડીના મોટા ખુસ્કા દરવાજાનું સાદું જળીવાળું જાંરણું:—બહાર જતાં હમેશ ઝાંપો વાસતા જતું. (૨) ગામની બાજોળ; પાદર; જે ત્રણ શેરીઓ—ફળિયાંની બહાર આવેલી છુટી જગા; ચકકું; મોટા દરવાજા કે પોળાની બહાર છાકરોને રમવા ને મોટાને બેસવાની ખુસ્કી જગા તે. પાંચ દસ ઘર આગળ આવેલું ખુસ્કું મેદાન; આંગણું; પોળ કે ધણું ઘર સામેનું યોગાન. ઉં ૫૦ ઝાંપે નોંતરાં=સવંને સવં જણનાં નોંતરાં, મહેર આમંત્રણ. પાસ આમંત્રણ નહિ તે. (૨) માયા ઉતાર નોંતરાં:—ઝાંપે બેસીને વાત કરવી. કિં ૫૦ ઝાંપો નુડવો=ટાપવું કર્યા કરવું; એકની એક વાત લખાવીને મોટી કરવી; બાકાત મારવી; પિંજળ કરવું. કહેડું ઝાંપે ઝાલકો મારવી.

ઝાંમર, જુનું ઝાંમર.

ઝાંય, સ્ત્રી પ્રતિજિમ; પડછાયો. (૨) ઝગક; તેમ.

ઝાંસવું, કિં સં (ઝાંસવું, ઝાંડવું) રીસ ચડાવી દોકવું, અભાવથી આપવું, પીરસવું; નારાજ યદ્ય કંટાળાથી તરછોડીને ધિક્કારથી આપવું, નાંખવું; ખાવા આપવું. (૨) ખાવું; આરોગી જવું; અકર્શનિયાપણે ખાવું:—એ તો ધણુંએ ઝાંસી ગયો. (૩) રેવું; આપવું; નાંખવું:—એને દાણ ઝાંસે છે ?

ઝાંસાચીડી, સ્ત્રી ત્રાગાની ચેનવણી; ધમકા; બહારવટિયા લોકો 'પોતાને અમુક છૂટ આપવામાં આવશે નહિ તો તે આમ તેમ કરશે' એવી મનસખનો જે લેખ નાહિન માણુમ વાસ્કતે સત્તાવાળાઓ ઉપર મોકલી આપે તે.

ઝાંસો, પું કંટાળીને ન આવે રીસથી જે આપવું કે કાર્ગ કરવું તે; દોક; તિરસ્કારના હેતુ તે; ચુસ્સાબેર કંટાળીને જે સાદસ કરવું તે; ત્રાચ. (૨) આડો; હા; બોંસ; સડો.

ઝાંહિ, અં ખરાબ રીતે; ત્રાચું કરીને ઝાંસે. ઝિકાળવો, પું ઘીનો બૂકો; હાર.

ઝિઝાટી, સ્ત્રી એક સગિણી; ઝિઝોટી.

ઝિણાશ, સ્ત્રી ખારીટી; ઝીણાપણું. (૧) દોઢ હડાપણું.

ઝિઝાસ, સ્ત્રી ઝિમેલ; ધિમેલ; ગત. રંગની કીડા જેવી પણ બહુ અચળ કીડી. નીમ ખેતર વગેરેમાં થાય છે અને જનાળાને અને દરની બહાર ઉભરાઈ આવે છે. કાળાકાળા મકોડા ને સતી સતી ઝિમેલો.

ઝિયાણું, નં—ઝિયાણું; પ્રમદ, પછીનું આપું તે.

ઝિરાયણું, નં પહેલા પ્રમદ પછીનું આપું તે. (૨) પહેલા ખોળાનું ખાગન લાકને મામરે જનારી પિયેચી જે સોમાંત લૂંટ

નય છે તે. ઉં જિરામણુ આવેલાં, બે-
વા આરીય પનોતી બાબીને.

જિલાણુ, નં સુપદાથી પાણી જીવવાની જે
ગોઠવણુ તે; દે'કુડી; જીણુ; ઉલેચીને ઉ-
ચરડું તે; ઉલેચીને ઉપર લેવાની રચના-
ક્રિયા તે:-જિલાણુ બેરડું. (૨) જિરામણુ;
પ્રસવ પછીનું આણુ; લાડકુંઆણુ. ઉં
વહુવર તેણાં જિલાણુને આણુ.

જિલ્લી, સીં તીણો અવાજ કાઢનારાં જીવ-
ગંતી એક જાતિ; તમરાં.

જિંક, સીં જીક; પછાડ; ધોવા માટે કપ-
ડાને પાણીમાં બોળી પત્થર ઉપર પછાડવું
તે. ધોતરને બે જિંક મારજો. (૨) હાર;
પરાબવ; પટ્ટી નાંખવું; જિંકી નાંખવું તે.
(૩) કંઠાળાથી કોઈ વસ્તુને ફેંકી દેની
તે. (૪) માથાફેડ, કડાકુટ.

જિંકણુ, કિં સં ધોવા સાર કપડાને પા-
ણીમાં બોળી હવામાં વિંજીને પથરા ઉ-
પર પછાડવું; પછાડીને ધોવું. (૨) ઉચ-
કીને નાંખી દેવું; જીકવું, કંઠાળીને નીચે
નાંખવું. (૩) હરાવવું; મારીને પાણુ પા-
ડવું; ઉચકીનાંખવું.

જિંકો, પું જિંકાળવો.

જિંજોટી, સીં એક રાગિણી.

જિંજરડો, પું એક જોપધિ; વનસ્પતિ છાડવો.

જિંજો, પું એક જાતિનું ઝાડ (૨) પા-
સની એક જાતિ.

જિંજિં, અં એવે યતો અવાજ.

જિંજી, સીં જેને ગોળ બેડિયાં પાન થાય
છે એવું એક ઝાડ; આસોતરી. આ ઝા-
ડનાં પાન તમાકુની ખીડીઓ વાળવાના
કામમાં આવે છે.

જિંક, સીં પીડા; લપટ; વગમણ; પુછું.

જિંકણુ, કિં સં. કંઠાવાળાં યુવેર ખત્યાદિ
સાથે બોરડી બાવળીનાં ઝડકાંને વગમા-

ડવાં તે; કાંટાને લીધે વળગી-આગી રહે
એમ કરવું; બગાડવું; ચોટાડવું; સાથે બે-
ડવું. (૨) ખડકવું; ટગલો કરવો.

જિંકુ, નં જિંક.

જી, નં ધી; ધૂત. (આમ્ય.)

જીક, સીં જીકવું-પછાડવું તે:-ધોતિયાને બે
જીક મારજો. (૨) સોના રપાના જીણા
જોપદાર તારની શુંછળીના કસમ:-એક
તોલો જીક લાવજો. (૩) જીકના કમળનું
ગુપણુ-મરત તે, શુંછળાવાળા તારનું
મરત કામ-જીકને તારા ટપટી. (૪)
હાર, પરાજય; ફટકો.

જીકણુ, નં જીકવું તે, પડી-હારી જવું તે;
પરાજય. (૨) રટું કરવું તે; જીણા તા-
રથી સાધ મેળવવી તે; ટેથ કરવી તે.

જીકણુ, કિં સં ઉચકીને બેરડી નીચે
નાંખવું-પછાડવું; હવામાં વિંજીને નીચે
અણાળવું-ધોતિયાં જીકવાં. (૨) હોમવું.
જોડાવવું, નાંખવું; રેડવું; ઢોળવું; મંડોવવું;
સામેલ કરવું; માં-અંદર નાખવું;-મણુ ધી
જીકી-દી'ડુ. (૩) માર મારીને નીચે પાડી
દેવું; હરાવવું; હેઠેનાંખી દેવું; પાડી
નાંખવું.

જીણુ, સીં ફેરીની જોટથી ઉપરના પાતળા
પડ ઉપર ફેવા સારે કાણ્યાય આવરી તે;
જળીદાર પડ બંધાવું તે; નાવુક પાતળા
પડનું પાકટ યતો માડવું તે. (૨) જીણા
જીણા તંતુઓની પાકટ જાળ બંધાવા
માંડવી તે; આગાના બીજનું-જોટવીનું પડ
બંધાવા માંડવું તે.

જીણુપણુ, નં વિનાર અને કામકાજ વિગે-
રમાં બારીકાથી-સૂક્ષ્મતાથી કામ કરવા-
પણું તે; બહુ વિચાર નંત અને ધીરજથી
ઉંડા ઉતરીને મંભાળપૂર્વક કામ કરવું
તે. (૨) હડાપણુ; ચતુરાઈ; કોથ'ય; જ-
ણીને કામ લેવાની રીત તે.

શ્રીધવટ, શ્રીમં શ્રીધાસ; બારીકી. (૨) ચતુ-
રાષ્ટ્ર; હડાપણ. મંભાળથી ખૂબ બારીક
તપાસ ચલાવીને કાર્ય કરવાની રીત; ચી-
કણાપણું; દોડહડાપણ.

શ્રીધુ; વિં [સં. ક્ષોણ] બારીક; બહુજ
નાના કણ કણ થઈ જાય-હોય એવું:-
સારૂં શ્રીધુ વાટજો:-શ્રીધુ રેતી; શ્રીધુ
લોટ. (૨) પાતણું; આણું; નાણુક બા-
રીક તાર-સુતરનું:-શ્રીધુ લુગડું; કાંગળ.
શ્રીધુ પોત; મુલાયમ. (૩) તીણી ધાર-
વાળું; અણીદાર; તીણું:-શ્રીધુ ધાર અને
શ્રીધુ અણી કાઢજો. (૪) નાનું; લઘુ;
હલુ નહુ કે કદાવર નહિ એવું; નાણુક;
કિંગણું:-આ હોકરા બહુ શ્રીધુ છે;
શ્રીધુજીવ. (૫) ધીરું; નહિ ઉતાવળું;
હળવું:-શ્રીધુ બહુ શ્રીધુ જોલે છે. (૬)
નાણુક; આંખ અને મન રાખી હંડા ઉતરી
બહુ મંભાળથી કરવા જેવું; કારીગરીનું;
બારીકીથી કરવા જેવું; સાચીને કરવા
જેવું:-આ તો બહુ શ્રીધુ કામ છે. (૭)
હડાણું; ચતુર; હરેલ; મંભાળી-વિચારીને
કામ કરે એવું:-એ તો બહુ શ્રીધુ મા-
ણુસ છે. બંગમાં દોઢચતુર; હડામણું; (૮)
નકશી-કોતરણીનું; કારીમરી ભરેલું; શુ-
ચનું; સારી આવડનું, કુળજતાનું. કિં પ્રાં
શ્રીધુ કાંતવું=નાણુક પાતળા તાર નીકળે
એમ કરવું. (૨) સંભાળીને કરકસરથી
કામ લેવું; કરકસર કરવી. કહેવું શ્રીધુ
પણ રાષ્ટ્રના દાણો=નાનું પણ તેજદાર;
નાનું પણ ગટકી દે એવું. શ્રીધુ નહુ=
સારૂં જોડું:-શ્રીધુ નહુ કયાં કરશે નહિ.
(૮) આડું; વાંકું; કટાક્ષ ને પ્રેમ ભાવ
ભરેલું; મોહ ભર્યું. હાં શ્રીધુ શ્રીધુ ની-
રજો શું મરું ભર્યું રે.

શ્રીપટો, પું નેહીમધ.

શ્રીપણું, કિં સં ઉપરથી પડતી કે મામેળી.

આવતી વસ્તુને અદરથી ઝડપી લેવી;
નીચે પડતા પહેલાં-કે વામતા પહેલાં
અદર પકડી લેવું; ઝીલવું.

ઝીલ, શ્રીમં છબ.

ઝીમી, શ્રીમં શ્રીધાને પહેરવાનું એક જાતનું
કાળું કપડું; કાળો ભાતવાળો સાદ્યો. એનું
પોત મુલાયમ અને ભાત મજેની હોય છે.

ઝીલ, શ્રીમં એક રોપો. આની રાખ વાગેલા
ઉપર દાળવાને કામ આવે છે. એનો
દાંતણુ યાય છે. (૨) સામે લણવાનું
વાંસનું ઝાંખર. (૩) તંબુરાનો એક
તાર. (૪) લાખેલી મોટી પાર, બરણી.
અનાજ ભરવાના કામમાં આવે છે તે. (૫)
ઉંડા પાણીની જગો; કગરી; ડોહ. કહેવું
દાંતણુ કરીએ ઝીલવું તો પાપ જાય દિ-
વનું. (૬) હોળ; હાલક:-રસની ઝીલ
ઝીલનાર.

ઝીલવું, કિં સં ઉપરથી પડતી કે સામે
આવતી વસ્તુને અદર અદર-હવામાંથી
પકડી લેવી; નીચે પડતા પહેલાં કોઈ વ
સ્તુને ઉપાડી-ઉચકી લેવી. (૨) એક જ
ણનું બોલવું બીજાએ ઉપાડી લેવું; ઝો
માયેલું બીજાએ ઉપાડી ફરીને તેની સાથે
માવું. (૩) ખમવું; પોતાની ઉપર ધર
લેવું; સહન કરવું; માયે લઈ લેવું. (૪)
માણવું; ભોગવવું; આનંદથી અનુભવવું:-
રસ ઝીલવો. (૫) પાણીમાં રમવું; જળ-
ક્રીડા કરવી; નહાવું. હાં જુમનાજળી ઝી-
લવું સાહેવીર. (૬) કણુલ રાખવું; સ્તી-
કારવું:-તેજે મારો પડતો બોલ ઝીલી
લેવા.

ઝીલું, નાં નીચે કેડાણેથી ઉંચી જગ્યાએ
પાણી ઉચકી લેવાની એક રચના તે;
ખેતરોમાં જોઈતું પાણી પામેલી નહેરમાંથી
કે વહેળામાંથી ઉંચાં ખેતરોમાં આવે તે માટે
હિંચાળની માફક સુષપ્ત બાંધી તેને ઝુલા-

વીને ખાખી લેવાની જે એક જાતની ગા-
દવણુ તે:-વરસાદ હવે આવે એમ લાગતું
નથી માટે એકું નોડો. કિં ૫૦ શીલું
નોડું-શીલાં નોડવાં=પ્રવાહી-દીલો ખોરાક
સળડ સળડ માંગ્યાં બરી બરીને ઠપટા-
બંધ ખાવો; આસરડું; સળડકા ભરવા.
ઝીલો, પું મોટી લાખેલી કોડી-ગરણી; કચ-
રાતું મોટું વાસણ.

કુકંડા, પું એકંડા; સારી પેટે ટોકાવણું તે;
ભોજનને ભોગ પાછળ એકાંબ્યા કરવું-
મચ્યા રહેવું તે.

કુકારવું, કિં સં ઝૂકે-નમે એમ કરવું; ન-
માવણું; હાંતે નમી-ઝૂકી કે એમે એમ
કરવું; જાંતે બેસાડવું.

કુકાવણ, પું એકાવણા રહેવાની રીત તે;
મચ્યા-મંચા રહેવાપણું.

કુકાવણું, કિં સં ઝૂકે એમ કરવું; નમા-
વણું; ભારને લીધે કે તાણીને નીચું નમા-
વણું લગી ભવ એમ કરવું. (૨) કુલા-
ખાતું કરવું; લખાવણું; લટકી પડે એમ
કરવું. (૩) કિં અં યા હોમ કરીને
પડવું; ફેલી પડવું; સાદસમાં ઉતરવું.

કુકાવણું, કિં સં લગાવણું; યુદ્ધ કરાવણું;
હાંતવણું; યકવણું; ઝૂકે એમ કરવું.

કુડિયું, નં નદિ સોરેલી ડાળો; નાની
નાની ચાખાઓના ખાંખા છોલી તાખ્યા
ન હોય એવી ઝૂડવા-મારવા-ઝાપટવાના
કામમાં આવે એવી ઝાડની લીલી કે મુદી
વાળે એવી-ઝપટાય એવી ડાળી; નદિ
છોલેલી-ખાપેલી જેવીને તેરી ઝાડની ડા-
ળી-ડાળાની લાકડી; કુદાય એવી ચીજ;
લાકડી; દંડો; ઝાડાય જે લાકડી તે
કુડિયું:-એક કુડિયું માનું એવે તે નાખી
ગયો. ૩૦ ૫૦ કુડિયાં પડવાં=સાદો માર-
ટોક-ખાસડાં પડવાં; કપડો મળવો; માર
ખાઇને પાછા પડવું

કુડિયો, પું ખળામાંનાં ડાં ને ડાળી બધો
ખાક ઝડવાતું કુડ; જાડી લાકડી; દંડિયો.
કુડો, પું અંબોડમાં ઘાલવાનો વાળનો જથ્થો;
રેશમ અથવા સુતરના તાંબાનો જથ્થો;
કડો; જુડો; કુમખો.

કુસુકુસુ, અં એવો યતો અવાજ.

કુપડી, ઓ ડાલું; એકં.

કુમખડાં, નં દુરિયા ને કુકરખાડાની જાતનાં
ચેલા ઉપર યતાં ચાકફળ. દુરિયા કરનાં
નાનાં અને એક જથ્થે તથા એક પાંખડીએ
કુમખાજંધ યતાં હોવાથી આ ફળને.
કુમખડાં કહેવામાં આવે છે. લાળિયે,
સુગાંબંધ યતા ફળ.

કુમખડું, નં કુમખું; સમૂદ; જથ્થો; ટોળું.

કુમખું, નં કડીએ કે એક ડાંખળીએ એ-
કજ જાતની ઘણી વસ્તુઓનો જે સમૂદ
તે; એકથી વધારે ચીજોનું એક જામતી
સાથે જોડાઈ રહેવું તે; જૂથ; જથ્થો; ટોળું;
સમુદાય; લહેરખું. દાક્ષ વગેરે ફળોનું કુ-
મખું. મોતી ને મુપરીઓ વગેરેનું કુમખું.
કુમખો.

કુમખો, પું જુડો; સમૂદ; કુમખું.

કુમખું, નં મોતી કે મુપરીઓના જથ્થાને ભારે
ઝૂંપી પડતું, લટકતું, અથવા લગીજતું રહે
એવું એક ધરાવું; ઝૂલતો રહે એવો અ-
વકાર; કાને પહેરવાનું ઝવણું રહે એવું
લોલકિયું. ઉં ઝાલાવાડી નાં કુમખું.

કુમખર, નં સાથે સાથે ધણા દીવા કરાય
અને એક સાથે તે ગંધા ઝવણતા લખડાના
રખાય એવી કાચ કે ધાતુની રચના તે;
ડાળી પાંખડીવાળો છોડ ઉંચો લટકાવ્યો
હોય એવી એક સુંદર લટકાવી યકાય
એવી દીવી; દીવાઓ કરવાનું ઝૂલતું
રખાય. એવું ઝાડ. (૨) એક ઝૂલતું રહે
એવું ધરેલું; મીરજી.

કુરુક્ષુ, ન૦ ઝરવું તે; તલસવું તે; મળવા ભેટ-
વાની આતુરતામાં શોક વિંતા કર્યા કરવી
તે; ઝૂરી મરવું તે; શોચ દુઃખ કર્યા કરવું
તે, રચા-ઝચા કરવું તે; વલોપાત; આ-
તુર વિલપન; કુરાપો.

કુરાપો, પુ૦ ઝૂર્ષા કરવાપાત્રું તે; રાત્રિ દિવસ
શોક કર્યા કરવો-તલસ્યા કરવું તે; બ-
ળાપો; શોક; દુઃખ; વિલપન; શોપના;
શોચ; આશ્વસારી. (૨) નાકમેદી; નિસાસો;
હાય કે યાકની કુસ્તી :-મરનાર મરી ગયું
હવે કુરાપો કરવો તે શા કામનો ? એમાં
કંઈ દેખવાનું છે ?

કુલડી, સી૦ ખાજકું ઝૂલતું રહે એવું ઝમલું.
કુલણહાર, વિ૦ ઝલનાર; દિંચકા ખાનાર;
કુલામાં ખેસી દિંચકા ખાનાર. કુલાવલુ-
હાર=કુલાવનાર. (૨) મોજ કરાવનાર;
લડાવનાર.

કુલણહાર, પુ૦ એક માનાદત્ત; પરમાતિ-
વાના રાગતો હંદ.

કુલણું, ન૦ દિંચકા; દિંચ, ઝૂલવું તે. (૨)
દિંદોળો; પાલણું. (૩) દોલણું (ડાયણું)
જે ઘોડિયાને બાંધવાની ઝલતી ઝોળીના
ખે છેડાને પહેળા રાખે છે. (૪) કુલા-
વડું તે; લડાવડું; ઉઝાળવું ને રમાડવું તે;
જાડ. જેમ મોજમાં આવે તેમ કરના દેવું
એટલુંજ નહિ પણ મોજનાં સાધન આપી
મોજ મરાવવી તે. (૫) ઝૂલતાં રહે એવાં
ખાજક ને તીઓનાં ઘરેણાં.

કુલણિયું, વિ૦ ઝૂલતું હોય એવું; લટકતું
રહેતું. (૨) મોજવું; છેડા આનંદવું; લાડ
દોડવું :-ઝૂલણિયો વિવાદ. ન૦ લટકણિયું;
ઝૂલતું રહે એવું ઘરેણું. (૩) ઝૂલ્યા કર-
નારું; દિંચકા ખાધા કરે એવું. (૪)
મનમોહ; મોહકું.

કુલાવડું, કિ૦ સ૦ ઝૂંચે એમ કરવું; દિંચો-
ળવું; ઝુલા ખવગવવા; લવાવડું; દિંચકા

નાંખવા. (૨) લડાવડું; મોજ કરાવવી;
જેમ આનંદમાં મહાલે તેમ મહાલવા દેવું;
દુલાવડું.

કુલો, પુ૦ કુલાવી ચકાય એવી ખેસવાની
એક રચના; દિંચકો. (૨) ડોળી. (૩)
નુકસાન; ખાધ. કિ૦ પ્ર૦ કુલા ખાવા=
દિંચકા ખાવા; દિંચવું. (૨) આમ તેમ
ખાલી અવગણ્યા કરવું; ફળ પ્રાપ્તિ ન થતાં
ગોથાં ખાતાજ રેડી જવું.

કુલેડું, જુ૦ જુલેડું.

કુલેડું, જુ૦ જુલેડું.

કુસાર, ન૦ ધુંસર, ધુસર.

કુસ્તી, સી૦ લડાઈ; ટોડા; સામી તકરાર.

કુંડ, સી૦ એકદમ ધસીને ખુંચી લેવું તે;
ઝપ મારીને ખેંચી લેવું તે; આચિંતી
ઝપટ મારી આંચડી લઈ લેવું તે; યુ-
દ્ધીને, ખેંચીને તાણીને લઈ લેવું તે. કિ૦
પ્ર૦ કુંડ મારવી=ઝપટ મારવી; ડોષના
હાયમાંથી કે કળજમાંથી ઝપટ મારીને
લઈ લેવું.

કુંઝાર, પુ૦ મોટી લડાઈનો દિંમામ; મોટી
લડાઈ-ઝગડો. (૨) લડવેશો; ચોંકા. [સં.
યુગુસ્ત્ત્] લડવાની ધમ્મવાળો; લડવા
માગતો હોય તે.

કુંડવું, કિ૦ સ૦ ઝપટ મારીને લઈ લેવું; જોડ
કરીને ડોષ પાસેથી ખેંચી લેવું; ખુંચા-
વડું; આંચડી લેવું.

કુંડાકુંડ, સી૦ એક ખીમતી પાસેથી-પર-
સ્પર કુંડી લેવું, ખેંચી લેવું તે; સામે
સામે કુંડ ચલાવવી તે; એક ખીમતના
હાયમાંથી એક ખીમતને તાણી લેવું તે;
કુંડાકુંડ; ખેંચાખેંચ; તકી પાડી તે; જે
હાય આવે તે લઈ લેવાની ધણી જાણની
જે હોંસાતુંસી ને ધમાલ તે.

કુંડાવડું, કિ૦ સ૦ કુંડ મારીને લઈ લેવું;

પડાવી લેવું; આંધણી લેવું; કાષ્ટ કંઈ લઈ
જવું હોય તેની ઉપર ધસી જઈ કાપ
મારીને પડાવી લેવું.

કુંડ, નં [સં. ચૂષ] વૃષ; ટોળું; સમુદાય;
ધુમયદુ; જ્યોત્; સમૃદ્ધ; ધન્યજ્યોત્:-ઝડપી
કુંડ. ગોસાઈનાં કુંડ; હુલ્લો જોનાં કુંડો
કુંડ ફરે છે. હાથીનાં કુંડ.

કુંડો, પુ. [સં. ચૂષ] વાવટા કાઠી; ધન-
વાળો હવે વાંસડો તે; નિયાત; દેવજ;
કેટુ. ધર્મરાજ્ય કે બળ-શીર્ષનું જોળ-
ખાણુ આપે એવા ચિહ્નવાળી વાંસ ઉપર
ખાધેલી જે દેવજ તે; વાવટો. કિં ૫૦
કુંડો ઉપાડવો=કોઈ કાર્યની આગેવાની
લેવી. કોઈ કાર્યને ફતેહમંદાવી પાર
ઉતારવાનું માથે લેવું કુંડો ઉપાડવો=ફતેહ
કરવી; ચાખાશી મેળવવી; વિજય વર્તા-
વવો. કુંડો રોપવો=વિજય મેળવવાને રણ
સ્થાન રોપવો; જળાબળની કસોટી થાય
એમ કરવાનો આરંભ કરવો; મોટા વિ-
ગ્રહનું મંડાણ કરવું. કુંડો લેવો=આગે-
વાન થવું; કાર્ય કરવાનું જોખમ ખેડવું;
આખે ચલાય તેમ આગળ પડવું. કુંડા
તણે-નીચે=આશ્રયે; અમુક કાર્ય કરવાને
મોટે જણે આગેવાની કરી હોય તેની
મદદમાં-તેના હાથ નીચે તેની સહાયમાં
રહેવું તે; તરફથીમાં:-ચિવાચના બગવા
કુંડા નીચે લાખો પહાડી લોક આગેને
એકઠા થયા. (૨) એક મોઢું કામ; દિગ્-
વિનયનું મંડાણ હોય એવા કાર્યનું ઉ-
ત્થાન તે.

કુંપડી, સ્ત્રી. જડઝડાંની જિંતો અને છા-
જના આગ્રહનવાળું નાનું આરામનું આ-
શ્રયસ્થાન; કાસ તણથી ઉણું કરેલું નાનું
ધર; મહુલી; ઉટજ; મહુડી; હાપરી; હાજ
કામડાનું વાસગૃહ. કહે. રાજાનો મહેલ
નોંધને આપણી કુંપડી કંઈ પાડી નંખાય?

કુંપડું, નં સાધારણ હાજ કામડાં વગેરેથી
ખાધેલું વાસગૃહ; હાપરું; નાનું હાજુ
ધર:-આર કુંપડુંનું ગામ.

કુંદ, સ્ત્રી. કુંદણ.

કુંદણ, નં. કુંદણું તે; ઉંચ-સુસ્તી-લેતનાં
ડોલાં ખાવાં તે.

કુંદણું, કિં અં ઉંચ, ઘેન કે સુસ્તીને લીધે
ખેડાં ખેડાં માણું નહીં જાય તેમ ઉંચણું;
મિત્રાચેલી આખે ડોલાં ખાધા કરવાં;
ઝાકાં ખાવાં. સુસ્તીના જોરને લીધે મૂંઝી
જવાણું તે.

કુંસરી, સ્ત્રી. કુંસરી; હજ, માડા વગેરેની જે
આડી બળદની ખાધે મૂકવામાં આવે છે
તે; ધર. કુર.

કુંસરું, નં કુર; ધર, કુસર.

કૂંકણું, કિં અં નમી પડણું; લચી જણું;
નમણું; ઝમણું; કોઈ આધાર ઉપરથી
નીચેની બાણુ તરફ ઝલણું; લટકણું;
રોચથી વાંકાવળી નીચેની તરફ લચતા
રહેણું.

કૂંકણું, કિં અં [સં. કુષ] જુદ કરણું;
લડણું; ખાડણું. (૨) જોસથી અમુક ખા-
બત કરવામાં મચ્યા રહેણું; કૂંકમણું; એક
બીજાની સામે ધસી નખીને મારા મારી
કે કતલ કરતા હોય તેમ લડણું તે; જો-
સથી લડાઈ ચલાવવી; મૂંજણું.

કૂંક, નં વળગણું છોટે નહિ એણું જળથર;
મોટા મથર; આહ; નક. (૨) ચૂક; છોટે
નહિ એવી જે જળપર પડક તે; પડક.
(૩) વળગણું; પીડા; ન છોટે એવી બલા.
૩૦ ૫૦ ઝડ જેણું=ન છોટે ને વળગણું
રહે એણું.

કૂંકણું, કિં સં. કુંડિયાથી મારણું; ઝરણો
ઉપર ઉપરી માર મારવો; કુંડાથી ખૂન
મારણું; મરે નહિ પણ ગડાપેચ ઇચિલ
વધ જાય તેમ કુંપડી નાંખણું તે. (૨)

ધોયકણુએ આપડીને ધોવું; લાકડાના દંડ-
કાના પ્રહાર કરી તથા કચરીને ધોવું:-
મેલાં લુગડાં જરા ઝૂડીને ધોજે. (૩) ઝાટકી
ઉઘાડી દેવું; ઝપટ મારીને રજા ઉઘાડી
દેવી; ફટકો (ઝાડુનો લુગડાના કકડાનો)
ઝપાડીને સાફ કરવું:-ફરનિયર ઝૂડીનાંખ.
(૪) પાકના કલ્લા અથવા જુડીઓ ઉઘી
કરી જમીન ઉપર કે ડગળા ઉપર અક્ષા-
ળાને ખંખેરવી; ખંખેરવું; પછાડી પછા-
ડીને ગેરવવું; અક્ષાળવું; ઝાપટવું. (૫) ઝુ-
ડિયું આપડીને નીચે પાડવું, ગેરવવું:-
ખેરડી ઝૂડવી. (૬) સતાવી, પજવીને લેવું;
જેર વાપરીને લેવાય તેટલું લેવું. (૭)
લાંચ રૂપવતરૂપે અથવા જોરજીલમથીસું
ભરવું; પૈસા કાઢી લેવા:-એણે ખેડુતને
ઝૂડી ખાવામાં બાકી રાખી નથી. (૮)
દાખીને ખાવું; ઝાપટવું:-કંસારને ધી ઝૂંઘાં.
કહેવું નીચી ખેરડી સૌ કોષ ઝૂડે=ગરી-
ખને સૌ પજવે; લાચાર ને ગરીમકુ હોય
તેને સૌ કોષ દમ ભરાવી પોતાનું કામ
કાઢી લે; લડે-દંપકો દે; પજવે; સતાવે.
ગરીબ બિચારો વસવાયાં જ્યાં જાય ત્યાં
દપકાય, એ તો જાણેછેને બાક; નીચી
ખેરડી સૌ કોષ ઝૂડે.

ઝૂમ, ઝીંઝ, ઉઘ, અને ઉરકેરણી વગેરેની
જે ઉઘ અસર તે; ધુધવાતો જીરસો; જોમ.
(૨) ઝુમખું.

ઝૂમવું, કિં અં ઝૂકવું; ખળા રહેવું; કિ-
નારી-હલ ઉપરથી બહાર ધસી રહેવું;
ટિંખાવું; ઝુઝુમવું. (૨) ટાંપી રહેવું; કોષ
મતલબ પાર પાડવા સાર લાંબું ત્યાં લ-
ટકી ખોટી રહેવું; આગરતાથી આસપાસ
ધિંટલાઈ રહેવું. (૩) પકુંપકું થઈ રહેવું;
અદર હવાઈ રહેવું; વરસાદનું-વાદળાં ઝૂ-
મી રહ્યાં છે. ઝૂમી રહેડું.

ઝૂરવું, કિં અં મળવા લેટવીને દુઃખ ક-
લ્પાંત કર્યાં કરવું; તલસવું; સંતાપ કર્યાં
કરવો; ખબ્બાગો કરવો; તલસ્યા કરવું;
હિજરાવું; વિલપવું; વલોપાત કરવો.

ઝૂલ, ઝીંઝ કોષ ચીજની કિનારીએ રાખેલી
કપડા-કાગળ વગેરેની જે ઝૂલતી-ફરફરતી
ચીજ તે; ચોભા માટે રાખેલો કિનારી-
પરનો જે ઝૂલતો ભાગ તે. પડા અને
વિંઝણા વગેરેની ઝૂલ. (૨) માથનની ઝૂ-
લ આવતી હલકદાર જે નાની નાની
કવિતાની કડીઓ તે:-લાંચણીની ઝૂલ.

ઝૂલવું, વિંઝ કિનારી બહાર ચુમ્મારૂપે લટ-
કતું-ફરફરતું રહે એવું. (૨) લખડતું, હિં-
ચકા ખાતું; હિંદોળાતું. (૩) રખડતું. ઝૂ-
લતું. (૪) છુટું; નિખેધ; ખુલ્લું; મોકળું.
આ બંને બધું ઝૂલતું રહે છે.

ઝૂલવું, કિં અં હિંદોળ કે પાલણીમાં
મેસીને હિંચકા ખાવા; હિંચવું; હવામાં
આમ તેમ, આહુ પાહુ હાલવા કરવું.
(૨) લટકવું; લખડવું; નીચેની તરફ લટ-
કી હાલ્યા-ફરફાર કરવું; હાલ્યા કરવું.
(૩) કોષ પછી કામમાં પછાત પડવું; પા-
છળ રહી જવું; ધારણમાં નિષ્ણ જવું;
કાર્ષ નહિ સિદ્ધ થવું:-તું ઝૂલતો રહો
ને એ ખાટી ગયો. (૪) નીચા નમી
જવું; વાંકા વળી જવું. ઘળી જવું:-
ફળ આવતાને વાર માંગરો ઝૂલી ગઈ.
ઉપર ઉપર હાલતું રહેવું, તરવું. ડગમ-
ગતું રહેવું; ઝાલાખાતું રહેવું. હવામાં
ફરફરવું.

ઝેડકિલ, યું ઇઝલ-યુરોપમાં થઈ ગયેલો
રિચર્ડ જેમ્સ મોરિસન નામનો પંચાંગ
અને વસ્ત્રાચ કરનારો એક જાણીતો જો-
શી. એ નીકાખાતામાં નોકર હતો ને જ્યો-
નિયા તથા હિંદુ બાળાનો મોટો અધ્યાપકો

હતો. ૧૮૩૦ થી એણે પંચાંગ કાઢવા માંડ્યું હતું. રાજાઓનાં સંબંધોના અને ભવિષ્યમાં બનનારા બનાવોના વસ્તાર કરવામાં તે બહુ જાણીતો છે.

એમેઝેન, અં ઉપરા ઉપરી ખૂબ પરસેવો યથા આપ્યા કરવો તે; પરસેવાનાં ઉત્તરણ; વારંવાર ચરીર ઉપર પરસેવાના મોતિયા વળી જવા તે; રહી રહીને કપડાં પલળી જાય એટલેખધો પરસેવો વળવો તે. પરસેવાનાં તો એમેઝેન વળે છે.

એમી, સ્ત્રી સ્ત્રીઓને શોકમાં પહેરવાનું કાળું ભાતીગલ એક સુધાયમ વસ્ત્ર; કાળો સાદસો.

એમોરિન, નાં કાલીકટના રાજાઓની એક ઓળખ; રાજ્યકર્તાનું ઉપનામ; અટક; નેકનામ. પંદરમા સૈકામાં પહેલવહેલા યુરોપિયનો કાલીકટના ખંડે આવી ઉતર્યા હતા અને તે વખતના રાજ્યકર્તા એમોરિને તેઓને અભય આપી કિનારે ઉતરવા દીધા હતા. ૧૫૩૦ માં એમોરિને પોતાનો એક એલચી પોર્ટુગલ એકાદ્યો હતો. તે ત્યાં ખ્રિસ્તી યથા જવાથી નાખટ બન્યો હતો પણ પાછા ફરતાં એમોરિનના દરબારમાં ધર્મ પલટવા માટે તેને મારી નાંખવામાં આવ્યો હતો. કાલીકટમાં એક વાર વીસહજાર માણસોએ એકેકે દિવસે ખ્રિસ્તીધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો. પહેલવહેલા યુરોપિયનોના સહવાસમાં ગયાથી એમોરિનો ઇતિહાસમાં જાણીતા યથેલાછે.

એર, નં [ફાન] ખાવાથી, સુંઘાથી, બેઠકાથી, લાગ્યાથી કે અડધાથી કોષપણ રીતે ચરીરમાં જવાથી નિદ્રાગીને અંત આણે અથવા તંદુરસ્તીને હાનિ પહોંચાડે એવો જે પદાર્થ તે; યાત્રીના જીવનને અને તબિયતને હાનિ પહોંચે એવા યુષ્ક-અસરવાળું દ્રવ્ય. (૨) ખાવાથી, ભોજનાથી કે ચરીરને લાગ્યાથી હાનિ

રક અસર ઉત્પન્ન થાય છે, નિદ્રાગી બેઠકામાં આવી પડે છે તે; વિષ; ગરલ. (૩) અદેખાઈ; ઈર્ષ્યા; દેવ. ઉં એર ગયાં ને વેર ગયાં વળી કાળા કહેર ગયા કરનાર. ખીજની ઉન્નતિ સુખ વગેરે જોધ મનમાં જે કોષ-દેવ અને નહિ સહન થવા રૂપી પરિતાપ પૂર્ણ લાગણી રહ્યા કરે છે તે. (૪) વેર; સામાને હાનિ કરવાની, પોતાને યથેલી હાનિને બદલે વાળવાની લાગણી તે.:-અમારા કુટુંબ પર તો એને બહુ એર છે. (૫) વિભેદ; કુસંપ; સ્નેહભંગ; લગાઈ; એકબીજા વચ્ચેનો સુમંથ તૂટી જઈ એકબીજાથી જુદા પડી એકબીજાને હાનિ થાય એવી કડવી લાગણી ઉત્પન્ન થવી તે. :-એણે કુટુંબમાં એર રેડપું. કિં ૫૦ એર આપવું=મારી નાંખવાનો યત્ન કરવો; વિષ ખવરાવવું; મારી નાંખવાને માટે એરી ૫ હાથ આપવો. (ખાવામાં) એર ઉતરવું=વિષની હાનિકારક અસરનું કમી થવું. અદેખાઈ ચટવી; હાજ વળવી; રાગદેવ હોય તે ઝાછો થવો; અનુભવથી-જેવાથી કે ખુલાસાથી વહેમ ઈર્ષ્યા ટળવી. એર ખાવું=વિષ લેવું; આત્મહત્ય કરવો; જીવ કાઢી નાંખવાનો યત્ન કરવો; ત્રાણ કરવું; સામા પ્રત્યે કંઈ વળે, એમ ન હોય ત્યારે જીવ ઉપર જોરાવરી કરવી.:-એને મૂર્ખાને ચિખામણ રી દમ્બે, જરા કંઈ કહીએ છીએ તો એર ખાવા બેસેછે. (૨) અગ્રિય કે હાનિકારક વાત કે વસ્તુ ને સહન કરી-જાણી જવી તે; મુગા સહન કરી જવું.:-ડોસા ! પ્રસંગે એર ખાવું પડે, અને તેમ કરીએ તોજ સંપ રહે. એર ચડવું=એરી અસર થવા માડવી; એરની અસર જણાવી. (૨) અદેખાઈ આવવી; સોખતની ખરાબ અસર થવા માંડવી; લાગણી ઉઠેરાવી. એર દેવું=એર

આપણું; વિષ પ્રયોગ કરવો; મારી નાંખ-
વું:-કળત છોકરીને ઝેર દો. ઝેર થવું=
વેર બંધાવું. ઝેર વાવણું=ઝેરું પરિણામ
સારું ન આવે એવું કાર્ય કરવું; જેમાંથી
વિખવાડ થાય એમ કરવું.

ઝેર, નં (જેર) ઝંઝર. કવિતામાં.

ઝેરકચુરો, પ્ર. ઝેરકચોળું; ઝેરકચોળું.

ઝેરકચોળું, નં [ઝેરકચોળું] એક વનસ્પતિ-
ઝાડ:-ઘાટમાં ઝેરકચોળાનાં ઝાડ ઉગે છે.

(૨) એ ઝાડનું કડલું અને વિખતી અસર
કરનારું બિયુ; કડલી વિષારી કાચલી,
સુકાઈ ગયેલી પતરી. ઝેરકચોળા ચપટાં
તે ગોળ થાય છે. ઝોસડમાં તેનો ઉપ-
યોગ થાય છે. ઝેરકચોળાના સત્તને 'રિટક-
નિયા' કહે છે. તેના ઝોછા કાતેલ સત્તને
'નક્ષત્રોભિકા' કહે છે, એ અશીષુના જેવું
કડવું અને કાતેલ વિષ છે. રિટકનિયાના
અડધા ટિપાથી મરણ નીપજે છે. દેશી
હવામાં તેની બૂધી વપરાય છે. શબજંતુ
મારી નાંખવાના કામમાં તે વપરાય છે.
દેટલીક જાતના સોજા ઉપર તેને ધસીને
ચોપડતાં પશુ કાપદો થાય છે. ઝેરકચો-
ળાના ઝાડનાં સર્વાંગ ઝેરી હોય છે.

ઝેરકચુરો, સ્ત્રી. ઘરિર કે કોલીમાંલુ જે વિષ
પરસેવા રૂપે બહાર ઉભરાઈ નીકળે છે તે;
ઝેરી પરસેવો યદ આવવો તે; મરણાત
પરસેવો તે. સારા ને ખોટા બેઠ અર્થ-
માં વપરાય છે એટલે કે, કોઈવાર તાવ
અને ઝેરી અસરની ઝેરકાળજી વળવા
પછી ઘરિરને આશમ થાય છે તેથી તેને
વિપના ઉતારના ચિહ્ન તરીકે સારી ગ-
ણવામાં આવે છે. કોઈવાર તેને મરણના
હેલા વખતના ચિહ્ન તરીકે ગણવામાં
આવે છે. ઝેરકાળજીને પરસેવો કપાળે
ઝોસનાં ટિપાં જેવો યદ આવે છે, કિં

પ્ર. ઝેરકાળજી છુટવી=ઝેરકાળજી ઝેર પર-
સેવા તરીકે સારા કે માઠા પરિણામના
ચિહ્ન રૂપે બહાર નીકળવું.

ઝેરણી, સ્ત્રી. હાથ કરવાનું વતરણું; હાથરવે.

ઝેરી, વિ. ખાધાપીધાથી, અડધાથી, મુંઝા-
થી, અને ડંખ્યાથી=ઝેરકાથી વિષ થકે
એવું; ઝેરવાળું; જેમાં ઝેર હોય એવું;
ઝેરવાળું. (૨) અદેખું; ધખ્યાળું; અંદસ
રાખે એવું:-ઝેરીઉદર, ઝેરીનાજિથેર.

ઝેરીનાજિથેર, નં દરિયાઈ વનસ્પતિનું એક
અંદકૃતિ કોટલું અને કાડીને નાવડા જેવું
પાન ખનાવવામાં આવે છે અને તે સાધુ
સંન્યાસીઓ પાન તરીકે વાપરે છે.

ઝેરીલું, વિ. ઝેરવેરવાળું (માથુસ) અદેખું;
ધખ્યાળું; દેખી; ખીખની ઉત્તિ-સારું નહિ
જોઈ થકે એવું; જેના મનમાં ખીખમાટે
દેખ વેર હોય એવું:-કુતરાં બહુ ઝેરીલાં
હોય છે.

ઝેરું, નં ઝાપડું; વરસાદનો એક અપાટો તે.
ઝેલમ, સ્ત્રી. જહેલમ; વિતરના, હિમાલય-
માંથી નીકળી કાશ્મીરમાં યદ શ્રીનગર આ-
ગળ યદ પંજાબમાં ઉતરે છે. તે ચિનાબ
નદીને મળે છે. તે ૪૫૦ માઇલ લાંબી
છે એના પ્રણીતો વેગ કલાંકના ચાર
માઇલ જેટલો છે.

ઝેરી, સ્ત્રી. ચીનની છેલ્લી સંજ્ઞાકાર્ય કુદળ
રહેનચાહવાનું. ગરીબ માળાપને પેટ
તેનો જન્મ સન ૧૮૩૦ ની સાલમાં થયો
હતો. મૃત્યુ જાતિના તેના આપે પોતાની
મરીબાઈને લીધે કંતાનમાં તેને શુભામડી
તરીકે એક ગૃહસ્થ ચીનાને ત્યાં વેચી
હતી. ચીનના રહેનચાહ દિનકુએ માદી
વારસની આશાએ ફરી પરણવાનો વિચાર
કરી નવી રાણી પસંદ કરવાને ૧૮ વર્ષની
મૃત્યુ કન્નાઓને પેકિંગ તેલથી હતી, જેથી

એ કન્યાઓમાંની, પર્મદ, કરાયેલી દસમાં
ચુ'ટાઈ હતી એટલુજ નહિ પણ આખરે
ચહેનચાહની પસંદગી પામી ચહેનચાહબાનુ
યવા પામી હતી. ચહેનચાહની ઉમેદ ત્રીજે
વર્ષે તેને પુત્ર જન્મ થવાથી પુરાઈ. સને
૧૮૬૧ માં ચહેનચાહ મરણ પામતાં તે
ચીનના ચહેનચાહની પાલક માતા તરીકે
ચીનની મોટી ચહેનચાહતની રાજકર્ત્રી
થઈ પડી હતી. રાજ્ય કાળમાં તે બહુ
કુશળ હતી. તેનું મરણ સને ૧૯૦૬ માં
થયું હતું.

એ'શુ, સીં (ઝિંશુ) અત્યંત ઝીણી રહેતી;
ખારીક રજકષુ; ગર્દ; ઢિયાડી. (૨) કોઈ
વસ્ત્ર-ફળ વગેરેના અસાધ્ય પરિપાકની કુ-
ખાડી જેવી જે રજ હોય છે-તીકળે છે
તે; ખગોડલા કુળ વગેરેમતિ તેના વિકારી
પરમાણુઓને લીધે કુખાડા જેવો લાગતો
ક્યાસ-વાયુ, કુખાડી:-ઠોંઠનીએણ. (૩)
કોષની કુખારી, કમકમી; ઝનુન. એ'શુ
ચઢવી. કિં પ્રં એ'શુ ઉડવી=અત્યંત
ખારીક અણુ-પરમાણુનું હવામાં ઉડવું.
તમાકુ દળાય છે તેની એ'શુને લીધે
ખુ'ખુ' યાય છે ને ઢિંકા આવ્યા કરે છે.
મર્યાની એ'શુને લીધે આખો બળે છે.

એ'એસી, સીં એ'એસી, પૂર્વ આફ્રિકાની એક
મોટી નદી. આની લંબાઈ ૧૬૦૦ મા-
ઇલ છે અને ૪૦૦ માઇલ સુધી એટલે
વિકટોરિયાના મોટા ધોધ સગી તેમાં વ-
હારો ચાલી શકે છે. નાનાં-મોટાં પશુ
રાજ્યો ને ચહેરો તેના કિનારા ઉપર આ-
નેલાં છે. એનો ધોધ ૧૮૫૦ માં લિવિ-
ગટન નામના મધ્ય આફ્રિકાના પ્રખ્યાત
પ્રવાસીએ શોધી કાઢ્યો હતો.

એડકો, પું ઝરકો; કપામાં જે લાંબી કાટ
પડતી તે; ચીરો; ઝરક લઈને ચિરાવું તે;
માણે જુડકો; લાખો કાપ (૨) એકદમ

લાંબા આંચકાળે ચિરાવું-વલોવાવું તે;
સરકો:-માખણ આવવાને વલોથામાં
ઝેડકા દેવા. લાંબે લસરકે નેતરાં ખેંચીને
વલોવવું તે. કિં પ્રં ઝેડકા કાઢવો=
ચીરી નાંખવું; ચિંદરકું પડે એમ લંબાણ
પડે શકવું; કાઢીને કકડો કરવો. ઝેડકો
ભરવો=લાંબો ચીરો દોમ તેને સાધી લેવો;
સિવડું:-મહેન મળેનું શુ'યણ શુ'યે પણ
ઝેડકો ભરતાં ના આવડે.

એક, પું. આંખમાં અણુજાણતાં એકાએક
કંઈ વાગવું તે; આંખને લગતી અડકદ,
ગોદો તે:-આંખને એક લાગ્યો. અધિને
પણ વપરાય છે. (૨) વાંકુ વળતું તે;
વાંક; વલણ; ફેર. નદી ત્યાંથી પૂર્વ તરફ
એક લઈને આગળ વધે છે. (૩) ઢળતું-
નમતું રહેવું તે; સીધી લીટીમાંથી એકાદ
ગમ ઝૂકતું રહેવું તે; અસુક બાણ તરફ
સહેજ વળતું-જતું હોય એવું ને તે:-
એ રાગનો એક વર્સત રાગ તરફ રહેતો
લાગે છે. (૪) ભરવાડો જે વાડામાં બ-
કરાં ને ઘેરાં વગેરે રાખે તે વાડો.
(૫) બકરાં કે ઘેટાંનું ટોળું તે. (૬) તુક-
સાન; ખાધ; ટોટા. કહેન દુખતી આંખ
એક લાગે; વાગેલામાં વાગે

એકકું, કિં અં એકાં ખાવાં; ઉધ કે સ-
સ્તીને લીધે વારંવાર માથું ઝૂકી જવું;
ટોળાં ખાવાં; બેઠા બેઠા ઉપવું:-કપા
માંગળવા જાય ખરા પણ ત્યાં બેઠા બેઠા
એકે. (૪) કિં સં નાંખવું; ફેંકવું; ઉંચું
કરીને ઉસેટવું; એકદમ અધિ' ફેંકવું.
(૨) નીચા નમવું; વળવું, ઝૂકવું; લચવું
(૩) લટકતું રહેવું; લગણા કરવું; ઢિં-
સામાં ખાતું રહેવું; અદર ઝૂંટ્યા કરવું.
એડકો, પું જમવા ઉપર કે મોજમજા ઉપર
ખૂન પડવું તે; કશો વિચાર કર્યા વગર
તાનજાણમાં લાગ્યા રહેવું તે.

ઝાકવડા, પું ઝાક'ડા; યા હોમ કરીને કોઈ કામકાજમાં ફરી પડવા વગેરેની જે વૃત્તિ તે; પ્રવાત; ધસારો; સાહસિક વેગ તે. ઝાકવડું, કિં અં અપવાવી પડવું; યા હોમ કરીને ફરી પડવું. (૨) કિં સં સાહસ કરાવવું; ફરી પડે એમ કરાવવું. ઝાકું, નં ઉંધ, કેક કે રોગની અચકિત ને સુસ્તીથી આંખમાં ઘેન આવી જમને મા- ધું નમી જવું તે; માધું ઝૂકી જવું તે; નીચું નમી જવું તે. (૨) ઉંધ; નિદ્રા. તે ઝાકાં ખાય છે=અર્થાત્ ઉંધે છે. કિં પ્રં ઝાકાં ખાવાં=ખેડા ખેડા ઉંધવું.

ઝાકો, પું ઝાક; ઝાદો. (૨) ઝુકવડું તે, હલાવડું; ઝૂકી પડે એમ કરવું તે; ઝુવા- વડું તે, ઝોલો; નમાવી દેવું તે; નાજ- વનિ ઝાકો દેખને ન જોખતો. કિં પ્રં ઝાકો ખવરાવવો=ઝુકાવડું; નમે એમ હિ- ભોળવું. ઝાકો દેવો=નમે એમ આંચકો ખવરાવવો; નમાવડું.

ઝાટ, ઝીં જુવાન ભેંચ (૨) ઝપટ; ઝાપોટ. ઝાટડી, ઝીં જુવાન-પહેલ વેતરી ભેંચ. ઝાટિંગ, પું મરી ગયેલા મુસલમાનનો જ- મતો જીવ; જૂત. (૨) રખડતો દાંડ મા- જુસ. (૩) મેલું માજુસ. (૪) એકદમ પડાવી લેવું તે દાંગામસ્તી કરવી, હુટકાટ કે જોર જીલમ ચલાવવાં તે. -ઝાટિંગ પાદશાહી=અંધાધુધીનું રાજ્ય; મારકાડ તે હુટકાડનો કાળ તે.

ઝાટી, ઝીં જુવાન ભેંચ. ઉં તું તો ક્યાંથી દુવે ઘેર ઝાટી, નરસિંહ મહેતો.

ઝાટું, નં ડાણું પહેલવેતર ડાણું; ઝાટડી. ઝાડ, નં જૂત; પિચાય; રખડતું વળગજી તે. (૨) વળગજું છૂટે નહિ એવું જે ચીકણું માજુસ તે; કંટાળો આપે અને ક્યારે કંટા મૂકે નહિ એવું જે તે. (૩) લક્ષ્મી-કત- રઝાડ=ક્યારે છૂટે નહિ અને કંટાળો આપે

એવું જે માજુસ તે; સમગળ્યુ સમને નહિ અને ખાલી હોરાન કયાં કરે એવું તે. કિં પ્રં ઝાડ વળગજું=ઝટ' લક્ષ્મીને છોડી ગય નહિ એવું જૂત-ચેત ખાઝડું; એવા જૂતના સપાટામાં સપડાવું કે જે કેમે કયું અળગું યાય નહિ. (૨) કંટાળો આપે એવા માજુસે બાગી પડવું; કંટો લેવો. ઝાડ છૂટવું=પીડા ટળી; વળગજી ગયું.

ઝાડઝપટ, ઝીં ન છૂટે અને વારંવાર છડ- લો આપે એવા પિચાયના સપાટામાં આ- વી જવું તે; જૂતની ચોટ લાગતી તે; પિચાયની અસર લાગી જતી તે રખ- ડતા જૂતની અડકટમાં આવી જવું તે; મેલાની ઝપટ. (૨) વળગાટ; જૂત ચેતવું વળગવું તે. આરજીકારજી.

ઝાખાધજવું, કિં અં ઝોલો આવી જવો; અચકિતને લીધે ઇંદ્રિયો તેમનું કાર્ય કર- તી બંધ પડી જવી; ભાન જવું રહેવું; નિદ્રેષ્ટ ધર્મ જવું; જીવ ઉંડો ઉતરી જ- વો; ઝાખાધ.

ઝાખાવું, કિં અં ઝાખામાં પડી જવું, ઝા- ખાઈ જવું.

ઝાખો, પું. (જોખો-જોખો.) ઝાખાવું તે; પરસેવો વળવો અને ઇંદ્રિયોની ચેતનતા મંદ પડી જવી તે; મદવાડ અને અચેત અચકિતને લીધે ઝેરકાગળી છૂટી ભાન જવું રહેવું તે; અચેત ધર્મ જવું તે; ઇ- દ્રિય તેમનું કાર્ય થોડો વખત કરતી બંધ પડી જવી અને માજુસ પોતાની સંજ્ઞા રહિત ધર્મ જવું તે; મૂર્છા; મોઢ. કિં પ્રં ઝોખો આવવો. ઝાખો વળવો.

ઝાવણી, ઝીં (ઝાવણી) ઝાળા; ખડિયા; કપડાના ચાર છેડા ભેગા રાખીને બના- વેલી લળડતી રહે એવી ખુદેચી.

ઝોરણો, પું. ચાર ખુણા અને જુદાં જુદાં પડ કે ખાનાંવાળી ખલેચી; કપડાં વગેરે ભરવાનો સારો કોથળો; ઝોલણો.

ઝોરોસ્ટર, નં. ધરાનના એક અસલી રાજ-વંશનું નામ. એ વંશનું રાજ્ય ૨૨૪ વર્ષ આશુ હતું, અને તેમાં આઠ રાજ્યો યથા હતા. સુર અને અસુર, તેજ અને અંધકારના ઝગડામાંથી ઝરુચે જઈ ભા-પામાં એક નવો ધર્મ ચલાવ્યો તેના અનુ-યાયીઓ ઝોરોસ્ટર કહેવાય છે. આ ધર્મ ધરાનના મંગીસોડો અને બીજાઓએ સ્વીકાર્યો અને પારસીઓ તથા ધરાનીઓ જેઓ હાલ અગ્નિ પૂજકોને સામાન્ય નામે બહારના લોકોમાં ઝોળખાય છે તેઓ તે પાલે છે.

ઝોલણો, પું. ચોરણો; મોટી ઝોળા.

ઝોલણું, કિં. અં. ઝૂલણું; ઝોલણું; હાલણું; હિંદોળાણું. (૨) ઝોઠાંખાવાં. ઉં. નહિ ઉધે ચિર ઝોલ્યો. નરમેરામ.

ઝોલું, નં. ટોળું; ઝુંડ; સમુદાય; ધણા જણનો સાથ તે. -લોકનાં ઝોલેઝોલાં ભરાય છે. (૨) ઝોકું; ઝોલું; ઉં. કે સુસ્તીને લીધે મસ્તક ઝુકાઈ જવું તે. કિં. પ્રં. ઝોલાં ખાવાં=લખડું; અર્થસિદ્ધિ ન થતાં અહર લખડતા=વચગાળેથી રહી જવું તે; આમતેમ આપડના, વળખાં મારતા રહી જવું ઝોલણું. (૩) અવકાશ; અંતર; આંતરો; ઉદું. -કામમાં ઝોલું પડવા દેતો નહિ. (ઝોઠા ઉપરથી ઝોકું આવે એટલીવાર અનવધાનતા થઈ જાય તે ઉપરથી.) ખાંચો. (૩) ઝૂલણું; ઝોલણું; ડગમગણું; આમતેમ નમી પડવું તે. વહાણ ઝોલાં ખાય છે.

ઝોલો, પું. ઝુલો; હિંદોળો; હિંચો; હોલ. (૨) હિંદોળાણું આમ તેમ હાલણું થાય તેમાંનું અફેક આદાલત તે; ઝૂલણું-

ઝોક લેતી તે. (૩) વચનાંથી દીલ પકીને નમી જવું તે; ઝૂકી પડવું; સમાન્તરતામાં ખાડો કે ઝોક પડી જવો તે; લયડી-દીલ પડી જવું તે. -ખાટલો, મેડો ઝોલો ખાઈ ગયો છે. કિં. પ્રં. ઝોલો નાંખવો=વચમાંથી ઝુકાવી-નમાવી નાંખવું; બાર નાંખી નમાવવું. -પતંગને ઝોલો નાંખવો. (૪) નકામું રખડ્યા કરવું તે; વચમાં જ ફાંફાં માર્યા કરવા તે; કામનો પાર ન આવતાં વાર લાગવી તે; અધવચ લખડ્યા કરવું તે. -તે બિચારો ઝોલાખાયા કરે છે. નર્મ. (૫) મોહખાણું; કટાક્ષ; આંખના ઝુકાતા મોહક જેવાની જે અસર થતી તે. -તેણે ઝોલો લાગ્યો.

ઝોળ, -ઓ. [સં. જ્વાલા] ઝાળ; જ્વાળા; અગ્નિચિખા. (૨) હરકોઈ વળગણું જેવું તે; ભૂતપ્રેત; આરણ્યકારણ.

ઝોળણું, કિં. સં. ઝુલાવણું; ઝોલણું; હિંદોળણું; લખડણું. રાખીને હલાવણું. (૨) આમ તેમ હલાવીને રમડી નાંખણું; મીચી નાંખણું; દીધું કરી નાંખણું. -સાપ ઝોળી નાંખવો એટલે યદ રહ્યું.

ઝોળાણું, કિં. અં. આમતેમ હલામાં વિંડાવું; ઝોઠાં ખાવાં. (૨) ધોળાણું; પાર ન પડતાં વચમાં જ અદખલ રહી જવું; વિલંબે પડવું. -કામ ઝોળાણું.

ઝોળાવો, પું. ઉચો નીચો આમતેમ ધુમાડેલો જે જૂનિ ભાગ તે; ટિંબા ને કોતરો વાળો જમીનનો ભાગ. (૨) ઝોળાવ; ઉત્તરી ભોંયનો પ્રદેશ. (૩) નમણું; નીચું પડી ગયેલું જે તે; ઝોક; ઝોલો; દીલો પડી નમી ગયેલો જે ભાગ તે; ખાડ; સપા-દીધાં પડેલો ઝોક. -આખા મેડામાં આટલો આજ ઝોળાવો છે તે એ ચાર નવી પીડો નાંખીને સરખો કરી લો એટલે

ઝોરણો, પુંં ચાર ખુણા અને જુદાં જુદાં પડ કે ખાનાંવાળી ખલેચી; કપડાં વગેરે ભરવાનો સારો કોથળો; ઝોલણો.

ઝોરોસ્ટર, નં ધરાનના એક અસલી રાજ-વંશનું નામ. એ વંશનું રાજ્ય ૨૨૪ વર્ષ ચાલ્યું હતું, અને તેમાં આઠ રાજ્યો થયા હતા. સુર અને અસુર, તેજ અને અંધકારનાં ઝગડામાંથી ઝરયુએ ૪૬ ભા-યામાં એક નવો ધર્મ ચલાવ્યો તેના અનુ-યાયીઓ ઝોરોએસ્ટર કહેવાય છે. આ ધર્મ ધરાનના મંગીલોડો અને ખીમીઓએ સ્વીકાર્યો અને પારસીઓ તથા ધરાનીઓ નેઓ હાલ અગ્નિ પૂજકોને સાગાન-પ નામે બહારના લોકોમાં ઝોળખાય છે તેઓ તે પાળે છે.

ઝોલણો, પુંં ઝોરણો; મોટી ઝોળા.

ઝોલણું, કિં અં. જૂલણું; ઝોલણું; હાલણું; હિંદોળાણું. (૨) ઝોકાંખાવાં. ઉં નહિ ઉધે ચિર ઝોલ્યા. નરમેરામ.

ઝોલું, નં ટોળું; ઝુંડ; સમુદાય; ધણા જણનો સાય તે.:-લોકનાં ઝેલેઝોલાં ભરાય છે. (૨) ઝોકું; ઝોલું; ઉંધ કે સુસ્તીને લીધે મસ્તક ઝુકાઇ જવું તે. કિં પ્રં ઝોલાં ખાવાં=લખડણું; અર્ધસિદ્ધિ ન પતાં અ હર લખડતા=વચગાળેથી રહી જવું તે; આમતેમ આપડના, વળખાં મારતા રહી જવું ઝોલણું. (૩) અવકાશ; અંતર; આંતરો; છેડું.:-કામમાં ઝોલું પડવા દેતો નહિ. (ઝોમ ઉપરથી ઝોકું આવે એટ-લીવાર અનવધાનતા થઇ જાય તે ઉપ-રથી.) ખાંચો. (૩) જૂલણું; ઝોલણું; ઝગ-મગવું; આમતેમ નથી પડવું તે.:- વહાણુ ઝોલાં ખાય છે.

ઝોલો, પુંં જુલો; હિંદોળો; હિંચકો; હોલ. (૨) હિંદોળાણું આમ તેમ હાલણું યાય તેમાંનું અગ્નિ આદિલન તે; જૂલણું-

ઝોક લેતી તે. (૩) વચનાંવી લીલા પડીને નથી જવું તે; જૂકી પડવું; સમાન્તરતામાં ખાટો કે ઝોક પડી જવો તે; લપડી-લીલા પડી જવું તે.:-ખાટલો, મોટો ઝોલો ખાઈ ગયો છે. કિં પ્રં ઝો-લો નાંખવો=વચમાંથી ઝુકાવી-નમાવી નાંખવું; બાર નાંખી નમાવવું.:-પતંગને ઝોલો નાંખવો. (૪) નકામું રખડ્યા કરવું તે; વચમાં જ શંકાં માર્યા કરવાં તે; કામનો પાર ન આવતાં વાર લાગવી તે; અધવચ લખડ્યા કરવું તે.:-તે બિચારો ઝોલાખા-યા કરે છે. નર્મ. (૫) મોહળાણું; કટાક્ષ; આંખના ઝુકાતા મોહક બેવાની જે અસર થતી તે.:-નેણુ ઝોલો લાગ્યોરે.

ઝોળ, —ઓં [સં. જ્વાલા] ઝાળ; જવાળા; અગ્નિચિખા. (૨) હરકોઇ વળગણુ જેવું તે; જૂતપ્રેત; આરણ્યકારણ.

ઝોળણું, કિં સં જુલાવણું; ઝોલણું; હિંદો-ળણું; લખડણું રાખીને હલાવણું. (૨) આમ તેમ હલાવીને રમડી નાંખણું; મીખી નાં-ખણું; લીધું કરી નાંખણું.:-સાપ ઝોળી નાંખ્યો એટલે થઇ રહ્યું.

ઝોળાણું, કિં અં આમતેમ હલામાં વિંઝા-ણું; ઝોકાં ખાવાં. (૨) ધોળાણું; પાર ન પડતાં વચમાં જ અલખડ રહી જવું; વિ-લંબે પડવું.:-કામ ઝોળાણું.

ઝોળાવો, પુંં ઉચો તીચો આમતેમ ઘુમા-મેલો જે જૂમિ ભાગ તે; ટિંબા ને કોતરો વાળો જમીનનો શાગ. (૨) ટોળાવ; કન-સ્તી ભોંયનો પ્રદેશ. (૩) નમણ; નીચું પ-ડી ગયેલું જે તે; ઝોક; ઝોલો; દીલો પડી નથી ગયેલો જે ભાગ તે; ખાડ; સપા-ડીમાં પડેલો ઝોક.:-આખા મેડામાં આ-ટલો આજ ઝોળાવો છે તે બે ચાર નવી પીડો નાંખીને સરળો કરી લો એટલે ખુશ.

$$\begin{aligned}
 \text{પહેલો માગ પાઈ} &= ૬૬૬ = \\
 \text{બીજો માગ પાઈ} &= ૧૪૨૨ = \\
 \hline
 \text{કુલ માગ} &= ૨૦૮૮ =
 \end{aligned}$$

9.

1

4

[illegible]

BL 13

Bharatiya Vidya Bhavan's Granthagar

Call No ૫૪ / વ.સો. / 45700

Title ગુજરાતી ભાષાનો કોશ

Author સ્વર પિત્તાગ

ગુજરાત વર્તમાનકર્તા સોસાયટી

નરહરી

This book is issued only for one week till

To be issued after

Date of Issue	Borrower's No	Date of Issue	Re

BHAVAN'S LIBRARY

Chowpatty Road
BOMBAY 7

B. L. 16